

4 755 1

RIG-VEDA-SAMHITÂ
THE
SACRED HYMNS OF THE BRÂHMANS
TOGETHER WITH THE
COMMENTARY OF SÂYAÑÂKÂRYA

EDITED BY
F. MAX MÜLLER 055

SECOND EDITION

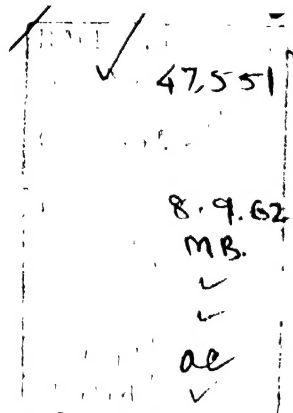
VOLUME III
MANDALAS VII-IX

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF
HIS HIGHNESS THE MAHÂRÂJAH OF VĪJAYANAGARA

LONDON
HENRY FROWDE
OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, AMEN CORNER

1892

[All rights reserved]

Oxford

PRINTED AT THE CLARENDON PRESS

BY HORACE HARRIS, PRINTER TO THE UNIVERSITY

TO

HER MOST EXCELLENT MAJESTY

Victoria

Queen of Great Britain and Ireland

Empress of India

THIS EARLIEST RECORD

OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA

IS BY GRACIOUS PERMISSION

Dedicated

BY

HER MAJESTY'S

FAITHFUL SUBJECTS AND DEVOTED SERVANTS

Dasupati Ananda Gajapati Rax and Frederick Max Müller

VARIETAS LECTIONIS.

ABBREVIATIONS.

A = A 2, Colebrooke's MS., India Office Library, Nos. 2133-2136. Af, Fragments of Sâyana's Commentary, containing portions of the 9th and 10th Mandalas, belonging to me. B, MSS. of the B class. B 1, Stevenson's MS., India Office Library. B 4, Dr. Taylor's MS., India Office Library, 1861-1864, from the beginning of the 7th Ashtaka belonging to the A class. Bf, A fragment, containing hymns IX, 44 to IX, 67, 32, related to B 4, belonging to me. C, MSS. of the C class. C 2, Mill's MS., Bodleian Library, Mill 24-268. C 4, Wilson's MS., Bodleian Library, Wilson 78-86. Closely related to C 2. Ca, My own MS., the original of the C MSS. CB, Dr. Bhao Daji's MS., belonging to the B class. D, A fragment, containing Ashtaka V, Adhyâyas 3 to 5, belonging to me.	M 1, Editio princeps. P 1, Pada MS., Bodleian Library, Mill 155-158. P 2, Dr. Taylor's Pada MS., India Office Library, No. 2032. P 3, Colebrooke's Pada MS., India Office Library, Nos. 20-27. P 4, Pada MS., Bodleian Library, Wilson 439-442. P 5, Pada MS. of the 5th Ashtaka only, Bodleian Library, Mill 159. S, Samhitâ MS. from Calcutta, in Sârada characters. See p. 26. S 1, Samhitâ MS., Bodleian Library, Mill 147-150. S 2, Samhitâ MS., Bodleian Library, Mill 151-154. S 3, Colebrooke's Samhitâ MS., India Office Library, Nos. 129-132. S 4, My own Samhitâ MS.

Bṛi., Saunaka's *Bṛihaddevatâ*, MS. belonging to me. Sv., Sâma-veda.

For other Abbreviations, see vol. i, *Varietas Lectionis*, p. 1.

P. 158. l. 14. (75.) अष्टावु° A. B1. Ca. अष्टा उ° D. Anukr. M.—l. 18. हिरण्यानि A. Ca. B1. D. हिरण्यादि Rvdh.—गा अद्यान् Rvdh. गावोऽद्यान् A. Ca. B1. D.—धान्यं Rvdh. धन्यान् A. Ca. D. धान्यान् B1.—l. 26. (75, 1.) It would be better to read इति तिलोपः.—P. 159. l. 3. (75, 2.) मर्त्तेषु Ca. मर्त्तेषु A. B1. D. M1.—l. 12. (75, 3.) सरंति A. B. प्रसरंति Ca. D.—l. 17. (75, 4.) °मांश्चतुरो वर्णाः ॥ °मांश्चतुरो वर्णाः A. Ca. B1. °मा-श्चतुरो वर्णाः तान् B4. D.—l. 18. परि जिगाति परिगच्छति D.—l. 25. (75, 5.) अत्रैको योग° ॥ अत्रैको योग° A. अत्रैको याग° Ca. D. अत्र योग° B1.—l. 26. °रमाख्य° ॥ °रमाख्य° A. Ca. B1. D. °रमाख्य° without विचित्र° B4.

P. 160. l. 31. (76, 1.) यागानुष्ठानार्थमि° A. B1. यागानुष्ठानमि° Ca. D.—P. 161. l. 18. (76, 3.) Sâyana took जार for the locative.—l. 19. अत्यजैव ॥ अत्यजैव A. अत्यजैव B1; the whole passage is left out in B4. Ca. D.—l. 20. यतो पतिं परित्यजे° etc. ॥ यतो पति-परित्यजेत ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव etc. A. यतो पतिं परित्यजेत ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव (°चारि-णीव D) etc. Ca. D. यथा व्यभिचारिणी पतिं न त्यजति तद्वत् सूर्यं अपरित्यजंती त्वं B4. यतो पतिं परित्यजेत नः संचरंति व्यभिचारीणीव सूर्यमपरित्यजती त्वं B1.—P. 162. l. 11. (76, 6.) स्तोमैः B1. स्तोमेभिः A. Ca. D. M1.

P. 162. l. 29. (77, 1.) वा after वाधमानं A. Ca. B1. D.—P. 163. l. 23. (77, 4.) व्युच्छ A. B1. Ca. D.—l. 24. वसूनि to आहर from B4.—P. 164. l. 2. (77, 5.) रथवद्गृथेपेतं from B4. D.

P. 164. l. 16. (78, 1.) अस्मभ्यं repeated after धनं in A. Ca. B1. D.

P. 166. l. 9. (79, 3.) Ca. D, and probably A pr. m. have प्रयांसि for अयांसि.—l. 11. राज्यवसानस्य ॥ रात्रिवसानस्य A. Ca. D. रात्रिवसानस्य B1.—l. 27. (79, 5.) धनलाभाय A. B1; deest in Ca. D.

P. 167. l. 12. (80, 2.) A. Ca. D read अदृश्यमाना.

C2 begins again from the sixth Adhyāya, but as it does not differ from Ca, it is only occasionally mentioned.

P. 168. l. 7. (81, 1.) व्युच्छंती A. B1. Ca. The same in verse 4.—P. 169. l. 18. (81, 6.) शिष्टः etc. In all cases, where the masculine is used, पादः has to be supplied. Cf. Rv. Bh. VII. 60, 12. 82, 2. 85, 1.—l. 19. A omits all from प्रिय° to the end.

P. 170. l. 8. (82, 2.) वां युवां A. B. Ca. It should be युवाभ्यां, as immediately afterwards.—l. 9. शरीरदाढीय etc. A. Ca. B1. ओजः शरीरदाढीहेतुभूतं संदधुः B.—ओजः साष्टमी दशति B1. ओजो नाष्टमी दशति A. ओजो नाष्टमी ॥ दशति Ca.—P. 171. l. 2. (82, 5.) जातिमंति ॥ जतिमंति A. जनिमंति B1. संति Ca.

P. 172. l. 15. (83.) ऐंद्रावरुणं ॥ मैत्रावरुणं A. B1. Ca.—l. 24. (83, 1.) Read अर्कैति । तै° ब्रा° 3. 2. 9. 1 इति ॥ आर्कैति Ca. अर्कैति A. अर्कैति B1.—P. 173. l. 1. (83, 2.) वीराय B. वोताय A. Ca. M1.—l. 16. and p. 174. l. 3. (83, 4 and 6.) अरुचतं ॥ रुचतं A. B1. Ca.—P. 175. l. 3. (83, 10.) धनं from B1. 4.

P. 176. l. 24. (85, 1.) चोद्दिश्य B1 and margin of B4. वोद्यस्य A. Ca.—P. 177. l. 12. (85, 3.) असांकर्येण A (cf. Wilson, s.v. सांकर्य). असांकार्येण Ca. आसांकार्येण B. असा-कर्येण B1.

P. 179. l. 8. (86, 5.) च after विशेषय A. Ca. B; not in C.—l. 9. घासादिभिः Ca. B1.

वासादिभिः A. यवसादिभिः B4.—l. 15. (86, 6.) स्वभूतं तद्वलं A. B1. स्वरूपवद्वलं Ca; not in B4.—l. 16. प्रमादं B. प्रमोदं A. Ca.—l. 20. ह्येव A. B1. Ca. उ एव Kaush.

P. 183. l. 10. (88, 3.) अभूव A. Ca. भवाव B4. अभुतां B1. बभूविव M1.—l. 12. दोलायां A. डोलायां B1. Ca, and probably A pr. m. Cf. Rv. Bh. X. 143, 5.—l. 20. (88, 4.) Sâyana read स्वपामवोभिः instead of स्वपा महोभिः.—l. 29. (88, 5.) सख्यं B1. सत्यं A. Ca.—P. 184. l. 4. (88, 6.) सखा Ca, ससखा A, after सखा.

P. 184. l. 32. (89, 3.) प्रतिकूलमननुष्ठानं Ca. प्रतिकूजितं अनुष्ठानं A. अननुष्ठानं B4. प्रति-
कूलं अनुष्ठानं B1.

P. 186. l. 4. (90, 2.) Sâyana seems to take वाज्यस्व as one word.—P. 187. l. 1. (90, 5.) स्वकीयत्वे विहितेन A. स्वकीयस्व विदितेन Ca. स्वकीयेन विदितेन B4. स्वकीयेनैव B1.—
l. 19. (90, 7.) Sâyana explains सुऽअर्वसे instead of सु। अर्वसे।

P. 190. l. 3. (92, 1.) उप समीपे from B4.—l. 28. (92, 3.) A. B1. Ca have रायो for राधो. Cf. Rv. Bh. I. 48, 2.—P. 191. l. 3. (92, 4.) सूरयः स्रोतारः A. B. Ca.

P. 192. l. 2. (93, 2.) युवं युवां A. B1. Ca.—l. 4. संयोजयतं B1. स्वयोजयतं A. Ca. योजयतं B.—l. 12. (93, 3.) भूमिं व्याप्नुवंति B4. भूम्यां वाप्नुवंति A. भूम्यां चाप्नुवंति Ca. B1.—
l. 20. (93, 4.) From बुद्धिमिं to भिवाजैः in verse 6 left out here in Ca, but inserted afterwards at the beginning of Sûkta 94 with the remark after it पूर्वार्धं लिख्यते. —
l. 28. (93, 5.) A. C. Ca omit all from तनूरुचा to हतं. B4 has संधी कुर्वन्त्यौ शूरमाता शूरसार्ता रणे यतैते यत्नं कुर्वन्त्यौ वैरिसेने तनूरुचा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सत्वा हतं सततं हिंसं तथा सोममुता सोममभिपुखता जनेन यतमानसंधेन देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह विदधे यज्ञे अदेवयुं असोममुतं जनं सं हिंसं ॥ B1 has तनूरुचा ॥ औक्कि हतं.—P. 193. l. 5. (93, 6.) उपा ॥ उप A. B1. Ca. M1.—l. 21. (93, 8.) मा before परि ख्यन् by conjecture.

P. 194. l. 6. (94, 3.) पापत्वाय पापवत्त्वाय Ca.—P. 195. l. 4. (94, 8.) यच्छतं Ca. प्रयच्छतं A. B1. M1.

P. 197. l. 14. (95, 5.) पवित्रेष्वां B1. परिवेष्वां A. C. Ca.—l. 20. त्वद्विषं B4. तृपद्विषं A. Ca. B1.—l. 28. (95, 6.) यंतुः ॥ यंतु A. Ca; deest in B1. 4.

P. 197. l. 31. (96.) द्वितीया सतोवृहती left out in A. Ca. B1. द्वितीया प्रस्तारपंक्तिः तृतीया सतोवृहती B4.—l. 32. सरस्वदेवताकः ॥ सरस्वान्देवताकः A. Ca. B.—P. 198. l. 8. (96, 1.) असुराश् ॥ असुरश् A. B1. Ca.—P. 199. l. 7. (96, 6.) सरस्वतो A. B1. Ca. सारस्वतो M1.

P. 200. ll. 28 and 30. (97, 6.) नीलवत् S1. S2. S3 sec. m. S4. P1. P3. P5. नीळवत् S3 pr. m. P4. M1. Cf. Rv. VIII. 19, 31. The MSS. of Sâyana read नीलवत् and नीलं.

P. 202. l. 28. (98, 3.) पप्राथ P3. P4. P5. पप्रथ P1.—P. 203. l. 1. अदित्येन्द्रमहत्त्वस्यो ॥ अदित्य इन्द्रमादित्यस्यो A. Ca. B4. आदित्य इन्द्रमादित्यस्योक्तवान् B1.—पप्राथ ॥ पपाथ B1. पप्रथ A. Ca. M1.—l. 9. (98, 4.) अभियुधेच्च ॥ अभियुधस्व A. B. Ca.—l. 16. (98, 5.) यदेवदेव ॥ यदेतत् यदेव A. यदेतत् तदेव B1. यदेतत् सदेव Ca.—l. 23. (98, 6.) Sâyana seems to have read तवेदिदं.

P. 204. l. 15. (99, 1.) नान्यत् B1. 4. Ca sec. m. मान्यत् A. Ca pr. m.—P. 205. l. 7. (99, 3.) बामधोमुखत्वेन from Ca marg.—l. 8. पर्वतैः B4. Ca marg. कीलसदृशैः पर्वतैः marg.

l. 15. (18, 11.) युवाध्वर्युरिव etc. ॥ युवाध्वर्युरिव सद्यन् यज्ञगृहे बर्हिः यस्मिन्नुद्दे शूर etc. A. Ca. B1. अध्वर्युरिव स यथा सद्यन् यज्ञगृहे बर्हिः यस्मिन्नुद्दे शूर etc. B. यथाध्वर्युरिवा सद्यन् यज्ञगृहे बर्हिः यस्मिन्नुद्दे सपत्नान् नि शिशति नितरां लुनाति तस्मिन्नुद्दे शूर etc. C 2. C 4.—l. 30. (18, 13.) प्राकारांश्च B1. प्रकारांश्च A. नगरांश्च Ca.—P. 40. l. 15. (18, 15.) बाधन्ति B1. बाधन्ति A. B 4. C. Ca.—l. 17. विद्यानि ॥ विद्या विद्यानि A. B1. Ca. M1.—P. 41. l. 1. (18, 17.) अग्नीन् ॥ अग्नीन् B. अस्त्रान् A. C. Ca. B1.—l. 2. वेष्टादेः कृत्यसूची चाकरो° A. वेष्टादेः कृत्यसूचीचाकरो° Ca. वेष्टादेः कृत्यसूची दे वाकरो° C 2. वेष्टादेः कृत्यं सूचीव करो° B1; deest in B 4. पथ्यादेः कृत्यं?—l. 3. धनानि deest in A. B1.—l. 11. (18, 18.) विंद लभस्व यो भेदः ॥ विंद लभ सुवतः etc. B. वद उभयोरभेदः A. Ca. वा उभयोरभेद C. विद उभयोरभेदाः B1.—l. 23. (18, 19.) उप जभुः A. B1. Ca.—P. 42. l. 10. (18, 21.) उपगच्छति ॥ अपगच्छति A. C. Ca. अवग° B1.—l. 16. (18, 22.) इंद्र ॥ इंद्रः A. B. Ca. इंद्र C.—l. 17. अतदेवता° ॥ अतदेवता° C. B1. अतस-देवता° A. Ca.—l. 21. (18, 23.) Read निरुक्ते.—l. 23. प्रशस्तातिसर्जना अष्टादिदानांगयुक्ताः Ca. A. प्रशस्तातिसर्वजनश्रद्धादिदानांगयुक्ताः C 2. प्रशस्तातिसर्जनश्रद्धादिकनामांगयुक्ताः B1.

P. 44. l. 28. (19, 6.) लया दत्तानि A. B1.—P. 45. l. 29. (19, 10.) शिवः कल्याणः शूरः B 4.—P. 46. l. 5. (19, 11.) उत्था रक्षणेन from B 4.

P. 47. l. 29. (20, 5.) साधकः B1 for सादकः.—P. 48. l. 4. (20, 6.) रेषत नैव क्षीयत A. रेषत (रेषते B1) नैव क्षीयते B1. Ca. D.—l. 12. (20, 7.) प्रीणाति MSS. पुणाति Ngh. III. 20.—l. 14. दूरं B. दूरः A. C. Ca. D.—पर्यासीत A. पर्यासीत B1. Ca. D.—चिचं A. B1. Ca. D for चिच्यं; but both A and D, which give also the full text of the Mantras, read चिच्यं in the text.—l. 19. (20, 8.) यः before ते by conjecture.—P. 49. l. 5. (20, 10.) Sâyana considers वस्वी पु as one word. In the second explanation Ca in the margin adds after प्रशस्ता, सु सुतिषु, and D reads प्रशस्तासु सुतिषु.

P. 49. l. 8. (21, 1.) सूचितं च is wanting in A. B. C. Ca. D.—l. 25. (21, 2.) गृहमध्यमयावा A. C. Ca. गृहः मध्यमध्यमयावस्तस्मात् B 4; deest in B1. गृहमध्यमयावा D. गृहमध्यमरमा वा?—P. 50. l. 16. (21, 5.) उत्सहेत ॥ उत्सहे च A. C. Ca. B 4. D. उत्सहेच्च B1.—l. 17. दीव्यन्ति ॥ दीव्यन्त इति C. Ca. D. दीव्यन्त इति B1. दीव्यन्त इति A. दिव्यन्त इति B 4.—क्रीडन्त A. B1. Ca. D. क्रीडन्ति C.—l. 18. अपिगमन् A. अपिगमयत् B1. अतिगमन् B. C. Ca. D.

P. 52. l. 9. (22, 2.) ऽनुगुणः ॥ गुणः A. B. C. Ca. D.—P. 53. l. 7. (22, 6.) सवना A. B. सोमस्तोत्रं सादेवना C. Ca. सोमस्तोत्रं सवना D; deest in B1.—l. 8. ह्रयति । स्तीति ॥ स्तीति ह्रयति A. स्तीव ह्रयति Ca. स्तीता ह्रयति आह्रयति B 4. स्तीति आह्रयति D. स्तीति ह्रयति B1.

P. 54. l. 9. (23, 1.) ततान व्याप्तवान् D.—l. 16. (23, 2.) नहि चिकिते न ज्ञायते ॥ नहि चिकिते ज्ञायते B1. चिकिते ज्ञायते A. Ca. D.—l. 23. (23, 3.) उपाख्युः ॥ उपख्युः A. B1. Ca. D. M1.—l. 24. द्वंद्वानि Ca. A. D. द्वंद्वानो B1.—P. 55. l. 8. (23, 5.) दयसे हि । दयां करोषि B 4.—l. 14. (23, 6.) वञ्चकल्पबाहुं ॥ वञ्चकल्पनाहुं A. C. Ca. D; not explained in B.

P. 55. l. 26. (24, 1.) मादयस्व ॥ मादय A. B1. B 4. C. मादाय D.—P. 56. l. 8. (24, 3.) इदं यज्ञं ॥ इदं यज्ञं A. B 4. C. D. इदं यज्ञं B1.

P. 57. l. 8. (25, 1.) युद्धार्थे before संगच्छते Ca. D.

P. 59. l. 3. (26, 2.) हवते ॥ वहते A. B1. Ca. हवते वहते D.—l. 10. (26, 3.) अन्याप्यन्यानि ॥ अन्याप्यन्यानि C. Ca. D. अन्याप्यन्या अन्यानि A. अन्या अन्यानि B. अन्याप्यन्यानि M1.—l. 11. एकोऽसहायः from B 4.—l. 16. (26, 4.) बाधमानाः A. B1. बाधनाः B 4. C. Ca. D.

P. 60. l. 2. (27, 1.) नेमधिता to संयामे from B 4. D has प्रयुज्यन्ते नेमधिता; then, in the margin, नेमधितौ संयामे नरः कर्मणां नेतारः इन्द्रं हवन्ते आहुयन्तीत्यर्थः. Afterwards the commentary runs on : यमिन्द्रं हवन्ते ह्वयन्ति स etc.—l. 3. गोमति गावः संत्यस्त्रित्ति गोमत् तस्मिन् Ca sec. m. D. गोमति गोयुक्ते B. In B 1 and Ca pr. m. a lacuna is marked after सन्.—l. 30. (27, 5.) मंहनीयाय ॥ मंहनीयाय MSS. It might be मंहनीयाय दानाय सुखा वपुष्याम ॥

P. 61. l. 2. (28.) पंचमस्त्रेण MSS. for चतुर्थस्त्रेण.—l. 23. (28, 3.) प्रतिष्ठापयसि B 4. ऽपयति A. C. Ca. D. B 1.—P. 62. l. 2. (28, 4.) त्वत्प्रसादात् B 4. तत्प्रसादात् A. C. Ca. D. B 1.—l. 9. (28, 5.) प्रायच्छत् ॥ प्रयच्छत् B 1. प्रयच्छेत् A. Ca. D.

P. 62. l. 19. (29, 1.) सवनीयो C. सेवनीयो A. तत्सेवनीयो B 4. तत् सेवनीयो D. सवनीयो B 1. Ca has सवनीयो, which may be सेव°. Cf. Rv. Bh. I. 173, 11; III, 58, 6.—l. 20. The MSS. vary between तु and नु both here and in the next line, and again in VII. 31, 4.—P. 63. l. 10. (29, 4.) उतापि च A. B 1. Ca. D.

P. 63. l. 27. (30, 1.) महि A sec. m. B. Ca. महि A. D. M 1.—P. 64. l. 5. (30, 2.) सुहंतुनाम्ना C 2. ऽनाम A. B. Ca. D. Possibly it might be सुहंतुना.—l. 11. (30, 3.) यद्यदा च A. B 1. यद्यथा च B 4. C. Ca. D.—l. 12. तदा ॥ तथा A. तथा B 1. 4. C. Ca. D.

P. 64. l. 26. (31.) गायत्रं ॥ त्रैष्टुभं A. B 1. Ca. D.—l. 31. तदर्थः ॥ तदर्थः A. C. Ca. D. तदर्थं B 1.—P. 65. l. 21. (31, 5.) वशं B. वश A. C. Ca. D.—P. 67. l. 1. (31, 12.) सर्वजगत A sec. m. सर्वत जगत A pr. m. (?) Ca. D. सर्वतः जगदृत B 1. सर्वतो जगतः M 1.—l. 2. स्तोत्राणि ॥ स्तोत्रीणां C. Ca. D. स्तोत्राणां A. B 1.

P. 67. l. 10. (32.) प्रगाथसु° to प्रगाथं D. Ait. Âr.; deest in A. B 1. Ca. M 1.—l. 13. उपसमस्त्रेद्विपदां Âsv. उपदस्त्रे द्विपदां A. स्त्रे द्विपदां Ca. उपसमस्त्रेद्विपदां D. सद्विपदां B 1.—l. 13. प्रकृतात् D. प्रकृतात् A. B 1. Ca. M 1.—प्रगाथादनंतरं ॥ प्रगाथानंतरं A. B 1. Ca. D.—l. 14. मरुत्वतीया ऊर्ध्वं Âsv. मरुत्वतीयादूर्ध्वं A. मरुत्वतीयादूर्ध्वं B 1. मरुत्वती ऊर्ध्वं Ca. त्वती ऊर्ध्वं C. D has मरुत्वतीयोर्ध्वं नित्यादिति with त्वया शुभेति च मरुत्वतीये पुरस्तात्सूक्तस्य शंसेत् in the margin.—l. 17. छावा after मैत्रावरुणशस्त्रे A. B. C. Ca. D.—l. 20. आरंभणीयाः Âsv. B 1. आरंभणीयां A. C. Ca. D.—l. 23. The MSS. add इति प्रगाथी स्तोत्रियानुरूपी after सिषासति, apparently a repetition from the preceding line.—l. 25. प्रगार्थी स्तोत्रियानुरूपी Âsv. रथंतरस्य स्तो° B 1. स्तोत्रियानुरूपी A. D; wanting in Ca.—l. 36. (32, 1.) It would be better to read त्वां instead of त्वया.—अपि B 4. अथेनो A. C. Ca. D. B 1.—मो B 4. मा Ca. D; deest in A. B 1; B 1 omits न also.—P. 68. l. 15. (32, 4.) मुता बभूवुः ॥ सुबभू A. Ca; wanting in C. अभिषुतवन्तः B 4. D marg. सुषुवः B 1. सुबभूः D pr. m.—P. 69. l. 31. (32, 10.) आत्मार्यं Ca. C. D. आत्मानं A. B.—P. 70. l. 12. (32, 12.) सोमपानमस्ति B 1. समानमस्ति B 4. D. सोमानमस्ति A. Ca. सोमोषि C.—l. 19. (32, 13.) सुविहितं C. Ca. D. सुषु निहितं B 4; deest in A. B 1.—P. 72. l. 25. (32, 22.) सर्वदृशं deest in C. Ca. D.—P. 73. l. 10. (32, 24.) हविष्यः A. C. Ca. B 1. ह्रातव्यः B 4. आह्रातव्यः हविष्यः D.—l. 29. (32, 27.) दुराधः दुष्टचित्ताः B 4.—अशिवासः अशिवाः दुराचाराः मा चक्रमुः B 4 after मावचक्रमुः.

P. 73. l. 31. (33.) सपुत्रेष्टेष्ट्रेण Anukr. सपुत्रेष्टेष्ट्रेण C. Ca pr. m. सपुत्रेष्टेष्ट्रेण A. Ca sec. m. D. सपुत्रेष्टेष्ट्रेण B 1.—P. 74. l. 2. स्वपुत्रैः B 1. सपुत्रैः A. Ca. D. M 1.—l. 3. न्यायात्

A. B 1. नायात् Ca. परिभाषात् C. परिभाषायात् D.—l. 9. (33, 1.) कपर्दीः चूडा° B. कपर्दी चूडा° A. B 1. C. Ca. D.—l. 12. पुत्राः सुदासराजानः Ca pr. m. D.—नार्हति B 4. अर्हति A. B 1. Ca. D.—l. 19. (33, 2.) पल्लवं A. D. पल्लवं B 1. Ca.—l. 29. (33, 3.) सवाख्ये B 4. संसवाख्ये B 1. तख्ये D. संवाख्ये A. Ca.—P. 76. l. 9. (33, 8.) The text is printed from Ca, including all corrections and marginal additions, excepting तव महिमा, which is inserted between अन्येन and अन्वेतवे. The same text is found in D. A has हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं स्तोमोऽपि वातस्त्रेव प्रजवो etc. So has B 1, where, however, the words from the beginning to वा are put twice. B 4 agrees with A, but has at the end किंच युष्माकं वक्ष्यः तेजः सूर्यस्त्रेव सूर्यज्योतिरिव । तथा युष्माकं महिमा समुद्रस्त्रेव गभीरः गभीरः इव ॥ C has the same as Ca, only ऽपि वा after the first स्तोमो. MS. E. I. H. 2612 marks a lacuna after हे वसिष्ठा वो युष्माकं स्तोमोऽपि वा ---- to हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं स्तोमोऽपि वा.—l. 18. (33, 9.) कारणात्मना B. D. कारणानात्मना A. C. (Ca: cf. verse 12.—P. 77. ll. 3 seq. (33, 11.) मनसो and afterwards अधि from B 4.—l. 5. अहंभुवा A. B. Ca. D. अहंभुवा MS. E. I. H. 2612. स्वयंभुवा?—l. 7. तत्कुंभे ॥ तत्कुंभे Ca. तत्कुंभे A. D. तत्कुंभे B 1. तः कुंभे Brih. MS.—न्यतपत् Ca. D for न्यतपत्.—l. 9. संभूत A. B 1 and Brih. MS. संभूत C. Ca. D. संबभूव Brih. as quoted in Böhtlingk and Roth's Diet. under अगस्त्य.—अगस्त्यः संभूतो A. Ca. D. अगस्त्यसंभूतो B 1. अगस्त्यसंभूतो Brih. MS.—l. 10. The Sloka beginning with यद्वा कुंभात् exists only in A. D. B 1. हि मीयते A. B. D. Brih. MS. महीयते Brih. l. c. No MS. has वासतीचरे, as Roth reads.—l. 11. च परिमाणस्य लक्ष्यते A. B 1. परिमाणं च लक्ष्यते D. तु परिमाणं सुलक्ष्यं Brih. MS.

P. 78. l. 27. (34, 4.) पूर्वस्थामिन्द्रस्य ॥ पूर्वस्थामि A. C. Ca. D. पूर्वस्थापि B 1.—P. 79. l. 29. (34, 12.) अस्मान् ॥ नोऽस्मान् A. B 1. Ca. D. M 1.—P. 80. l. 16. (34, 16.) सीदंतं B 1. 4. सीदंत A. C. Ca. D.—l. 22. (34, 17.) न क्षीयत Ca sec. m. न क्षीयत A. Ca pr. m. न क्षीयते B 1. न क्षीयत C. न क्षीयत D.—P. 81. l. 30. (34, 24.) जिहीतां ॥ जिहातां A. B 1. Ca. D. जिहातु B 4.—P. 82. l. 2. भरणीयं B. भरणीयां A. C. Ca. D.

P. 82. l. 13. (35.) The lacuna at the end of the Viniyoga is marked in A. C. Ca. and supplied in Ca by a later hand, एवमेतामु. D marks no lacuna, but has एवमेतामु. B 1 has एव तमुक्तम् ॥—P. 83. l. 3. (35, 3.) धर्ता B 1. विधर्ता A. Ca. D. M 1.—l. 11. (35, 4.) मित्रावरुणा मित्रावरुणावपि A. B 1. Ca. D.—l. 19. (35, 5.) After पूर्वहृती a lacuna is marked in A. Ca. पूं प्रथमाह्वाने B 4. पूं पूर्वं प्रार्थितौ C. पूं प्रथममाह्वाने Ca sec. m. D. B 1 has पूर्वहृती भवतां.—l. 27. (35, 6.) जलापः. No explanation is given in A. B 1. C. Ca mark a lacuna after जलापः, which is supplied by सुखरूपः in Ca sec. m. D, and by गंगाधरः in B 4.

P. 86. l. 25. (36, 1.) नान्यस्य चित् MSS. नान्यस्य कस्यचित्?—P. 87. l. 15. (36, 3.) अचि-कदत् शब्दयत् B 4.—l. 21. (36, 4.) युंज्यात् ॥ युंज्यान् A. B 1. युंजन् B 4. युज्यान् Ca. D. युज्यान् C.

P. 89. l. 12. (37, 1.) तेन रथेन A. C. Ca. B 1. 4.—l. 21. (37, 2.) धनहेतुभिः मननीये स्तोत्रैः D.—P. 90. l. 12. (37, 5.) विवेचः ॥ विवेच A. B 1. Ca. D.—l. 23. (37, 6.) निवहेत् ॥ निवहेत् A. B 1. 4. C. Ca. D.—P. 91. l. 8. (37, 8.) प्रतिपादिता B 4. प्रतिपादका A. C. Ca. D. B 1.

P. 93. l. 17. (39.) प्रउगं Âsv. B I. प्रउग A. C. Ca. D.—l. 24. (39, 1.) सेवेते A. सेवते B I. Ca. D. सेवते M I.—l. 31. (39, 2.) आसाद्यत इ° A. B I. आसाद्यमि° Ca. D.—P. 94. l. 8. (39, 3.) पृथिव्यां भवाः ॥ पृथिव्यासा A. C. Ca. पृथिव्याः B 4. पृथिव्याः मं B I. पृथिव्याः सा D. See Nir. XII. 43.—l. 24. (39, 5.) गरणीयान् ॥ गरीयान् A. B. गरीयान् Ca. M I. गरीया D; deest in C.—P. 95. l. 4. (39, 6.) सचीमहि संगमेमहि B.—l. 11. (39, 7.) The words चंद्रा to ददतु have been restored with the help of Rv. Bh. VII. 40, 7. चंद्रा आह्लादका सर्वे यूयं etc. A. B I. ऋभिष्टुता आसन् मूक्ते प्रतिपादिता etc. Ca. C. D. ऋभिष्टुताः आसन् नः अस्मभ्यं अर्कं अर्चनीयं उपमं सर्वोत्कृष्टं अन्नं यच्छंतु ददंतु चंद्राः आह्लादकाः सर्वे यूयं etc. B. This shows that the omission after आह्लादकाः existed also in the B copies.

P. 95. l. 20. (40, 1.) युष्मान् ॥ युष्मदीयान् A. C. Ca. D. B I.

P. 97. l. 24. (41, 2.) Instead of प्रातःऽजितं । Sâyana explains प्रातः । जितं ।—l. 25. स्तोता यं ॥ स्तोता B I. Ca. D. स्तो A.—P. 98. l. 17. (41, 5.) वा before वयं by conjecture.—l. 24. (41, 6.) उषोदेवताः B 4. उषोदेवाः A. C. Ca. D. उषसो देवाः B I: cf. the next verse.

P. 99. l. 20. (42, 2.) तांश्च त्वं Ca. D. तांश्च त्वं A. तांश्च B I. तान्श्चान् D marg.—सु before युत्त from B. Sâyana took सुते for सु ते, and immediately afterwards जनिमानि सत्तः for जनिमा निसत्तः.—l. 26. (42, 3.) नमस्कारियुं (Ca. D. नमस्कारियु B I. नमस्कारयु A. M I.—P. 100. l. 3. (42, 4.) वीरकस्य only in A. B I.

P. 101. l. 9. (43, 2.) साधकं ॥ साधुकं A. B. C. Ca. D.—वेद्यां B 4. वेद्यं B I. मेद्या A. C. Ca. वेद्या D: cf. the next verse.—l. 15. (43, 3.) जननीं ॥ जननीयं A. B I. C. Ca. D; not in B 4.—अस्माकं ॥ अस्मानं C. Ca. अस्मान् A. B. D.—l. 17. जुहुः A. B I. जहुः Ca. D.—l. 27. (43, 4.) यति स्थ, as well as the explanation of it, is left out in A. B. C. Ca. It could easily be supplied in this way: यति स्थ यावतः स्थ तावतः etc.

P. 102. ll. 23 and 25. (44, 3.) मँश्चतोः P 3. मँश्चतोः P 1 sec. m. P 4. P 5. माँश्च° P 1 pr. m. मँश्च° S 4 sec. m. माँश्च° S 1. S 2. S 3. S 4 pr. m. See Prât. 301.—l. 27. मँश्चतोः A. B I. D. मँश्चतोः Ca.

P. 103. l. 14. (45.) The introduction to this hymn is left out in A and B.—l. 16. यात्वित्योषा वपानुवाक्या etc. Ca. D. The lacuna may be supplied in this way: यातु प्र यावेति । आ° ८. ८. । इति ॥ सावित्रे पशावा देवो यात्वित्योषा वपानुवाक्या । etc.

P. 104. l. 30. (46, 1.) देवाय ॥ रुद्राय A. C. Ca. D. B I. B 4 has रुद्राय देवाय भरत etc.—P. 105. l. 5. (46, 2.) सम्यः is probably left out after भवः.—l. 7. अस्मदीयानि गृहाणि from C. Ca. D.—l. 13. (46, 3.) अंतरिक्षात्सकाशात् B 4. अंतरिक्षात्सकाशात् A. B I. C. Ca. D.—l. 14. चित्वा B I. हित्वा A. The whole passage is left out in C. Ca. D.—स्वपिवात जितप्राण B 4.

P. 105. l. 31. (47, 1.) From सोमाख्यं to तमूर्मि taken from C. Ca. D.—समस्कुर्वत अथे° ॥ सम्यस्कुर्वत अथे° Ca. सम्यस्कुर्वत अथे° D.

P. 106. l. 29. (48.) वैश्वदेवश्च आ° B I. °शस्त्रमा° A. Ca. D.—P. 107. l. 6. (48, 1.) मनुष्यहितं ॥ मनुष्य A. B I. C. Ca. D. नराहं B 4.—l. 7. आगमयंतु from Ca. D.—l. 12. (48, 2.) उरु भवंतीत्युभवः ॥ उरु भवंतीत्युभवः B I. C. Ca. D. पुरु भवंतीत्युभवः A. उरु भवन् अभव

B 4. The original reading might have been something like उरु भवन्तीत्युभवः । व्यत्ययेनैकवचनं । अभवः संतः.—l. 24. (48, 3.) मेयतेः ॥ मित्यातिः B. मिथ्यातिः A. मिप्रातिः Ca. D.

P. 108. l. 18. (49, 2.) समुद्रार्थाः from B.—l. 22. (49, 3.) सत्यानृते इति Pada MSS. See Prāt. 209.—P. 109. l. 1. (49, 4.) साकः A. C and Ca pr. m., सकः Ca sec. m. and D, before सोमः.

P. 109. l. 4. (50.) वैद्यदेवी ॥ वैद्यानरी A. B I. Ca. D.—l. 14. (50, 1.) त्सरुक्छगामी B I. त्सरुः छ आगामी A. C. Ca. D. त्सरुः सर्पः B 4 : cf. त्सरुक्छगामी Dh. 15, 46.—l. 21. (50, 2.) कुल्फो गुल्फो B 4. गुल्फो गुप्तो A. C. Ca. D. गुल्फो गु B I.—P. 110. l. 4. (50, 4.) या निवतो to उन्नतदेशे गच्छत्यः D. या निवतो नीचिर्गच्छत्यः । या उन्नतो या ऊर्द्धं गच्छत्यः B 4 ; left out in A. B I. Ca.—l. 7. शिमिर्वधकर्मा । अहिंसाप्रदा ॥ शिमिर्वधकर्मा अहिंसा° A. शिमिर्वधकर्मा अहिंसा° B I. शिमिर्वधकर्मा असाप्रा Ca. D.

P. 110. l. 11. (51.) यच्चदादित्यान् Âsv. यच्चदादित्यानां A. B I. Ca. D.—l. 19. (51, 1.) चादितिवेदीनस्वे च B 4. वा अदितिवेदीनस्वेन A. C. Ca. D. अदितिवेति अदीनस्वे B I.

P. 113. l. 29. (55.) आद्या गायत्री etc. ॥ आद्या गायत्री द्वितीयाद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः पंचम्याद्यास्तिस्र उप° । A. C. Ca. D and B 4 pr. m. आद्या गायत्री द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्ठादुह्यः पंचम्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः B 4 sec. m. B I.—l. 30. तल्लक्षणयोगात् ॥ खल° A. खल° Ca. खल° B I. च ल° D.—l. 32. स्वप्नमाचरन् A. Ca. स्वप्नमाचरन् B I. स्वप्नमाचरेत् D. स्वप्न आचरत् Brh. MS.—l. 33. सांतयित्वा ह्यसूषपत् ॥ सांतयित्वा ह्यसूषपत् A. सांतयित्वा प्रसूषयत् B I. सांतयित्वा ह्यसूषयत् Ca. D. सांतयित्वा व्यसूषयत् Brh. MS.—P. 114. l. 1. एवं (एव Ca) प्रस्थापयामास A. B I. Ca. D. स तं प्रस्थापयामास Brh. MS.—वारुणं A. Ca. D. Brh. MS. वारुणं B I.—l. 2. प्रस्थापित्वं A. B I. Ca. D. °नीत्वं Anukr. M. p. 133.—l. 3. कोष्ठागरे A. D. कोष्ठागरे Ca. कोष्ठागरे B I. कोष्ठागार° Anukr. M. p. 133.—l. 8. (55, 1.) कामयन्ते ॥ कामयते A. B I. Ca. D. Nir.—तत्तद्देवा विशन्ति C. D. तत्तद्देवा विशन्ति A. Ca. तत्तद्देवो विशन्ति C. Colebr. तद्वता भवति B I. तत्तद्देवता भवति Nir.—P. 115. l. 19. (55, 7.) सूर्यः from C. Ca. D.—l. 25. (55, 8.) प्राक्कणे A. प्राक्कणे Ca. D. प्राक् प्रवणे C. प्राङ्कणे B I. 4.

P. 117. l. 4. (56, 8.) कंपयितुवेगः A. Ca. D. कंपयितुं वेगः (sic) B I pr. m. कंपयितुं वेगः B I sec. m. कंपयितुः or कंपयिता !—ll. 8 seqq. (56, 9 and 10.) The commentary to this and to the next verse is omitted in A. B I. C. Ca and C. Colebr. All the C MSS. have सनेम्यस्मादिति - - - अगन्वयस्त्यक्तः । The explanation printed in brackets is written by a later hand on the margin of C. Colebr. B 4 has the following spurious commentary : Verse 9. सनेमि पुराणं परंपरागतं दिशुं दीप्यमानं वर्धमानमित्यर्थः वः युष्मत्सख्यं अस्मत् अस्मत्तः मा युयोत मा पृथक् कुरुत । किंच इह युष्मत्सख्ये नः अस्मान् दुर्मतिः मा प्रणक् न प्राप्नोतु ॥ Verse 10. ह मरुतः तुराणां यजमानार्थं त्वरया आगच्छतां वः युष्माकं नाम आहुवे आहुयामि यत येन आहुनेन प्रियाः स्नेहयुक्ताः वावशानाः अस्माकं आह्वानं कृतमिति शब्दायमानाश्च संतः तृप् संतुष्टाः भविष्यत तत् आह्वानमिति शेषः ॥ D has the following commentary on verse 9 : हे मरुतः सनेमि सनातनं दिशुं दीप्यमानं अग्न्याख्यं युष्मदीयमायुधं अस्मत्तः सकाशात् युयोत पृथक् कुरुत । तथा युष्मदीया दुर्मतिः नियहयुहिः नो अस्मान् इह अस्मिन् लोके मा प्रणक् मा प्राप्नोतु ॥ The comm. of verse 10 in D is identical with that of B 4 : only it reads तृप् संतुष्टा भविष्यमत आ.—P. 118. l. 1. (56, 13.) Sâyana reads वचः सुवक्त्राः instead of वचः सु वक्त्राः.—P. 119. l. 17. (56, 18.) त्वदीयं A. B. C. Ca. D.

P. 121. l. 24. (57, 2.) ये मरुतः MSS.—P. 122. l. 1. (57, 3.) रोचमानैराभरणीरायुधैः ॥ रोचमानैरायुधैराभरणैः A. B. C. Ca. D.—l. 10. (57, 4.) हि प्रमादः ॥ क्षिप्रमदः A. C. Ca. D. क्षिप्रयागः B1.—l. 26. (57, 6.) प्रत्यक्षसुतः A. B1. Ca. D. प्रत्यक्षतः M1. Cf. परोक्षसुतिः Rv. Bh. VII. 21, 7; प्रत्यक्षसुतिः 24, 5 etc.

P. 124. l. 14. (58, 5.) नमंतां ॥ नवंतां A. Ca. नवतां B1. D.

P. 125. l. 23. (59, 4.) न सहति A. B. C. Ca. D.—P. 126. l. 16. (59, 7.) निषीदतु ॥ निषेदतु A. B4. C. Ca. D. तु B1.—l. 24. (59, 8.) स जनो A. B. C. Ca. D.—P. 127. ll. 19 seqq. (59, 12.) No commentary is given in A. B1. Ca. Ca. Colebr., which mark the omission. C explains the verse: वयं त्र्यंबकं त्रिलोचनं यजामहे । किंलक्षणं । सुगंधिं शोभनगंधोपेतं पुष्टिवर्धनं पुष्टेः पोषकं । हे रुद्र मा मां मृतात् मरणात् मुच्यीय । मां मोचय । कस्मात्कमिव बंधनात् नात् वत् उर्वारुकमिन्द्रवारुकमिव बंधनं प्रत्यक्षसुतिः ॥ B has the following: त्र्यंबकं त्रिलोकस्य मातृभूतं । पालकमित्यर्थः । सुगंधिं सुष्ठु व्यापकं पुष्टिवर्धनं यजमानस्य बलं वर्धयितारं एतादृशं रुद्रं यजामहे । वयं यजमानश्चत्विजो हविर्भिः पूजयामहे । किमर्थं । मृत्योः सकाशात् मुच्यीय । मुंचेय । मामृतात् । अमृतात् मोक्षात् नैव मुच्यीय इत्येतदर्थं । दृष्टांतः । बंधनात् वृतात् उर्वारुकमिव उर्वारुकफलमिव । तद्यथा ईषत्प्रयत्नेन मुंचत इति तद्वत् ॥ The explanation given in brackets is taken literally from D. MS. E. I. H. 2612: त्र्यंबकं त्रिनेत्रं महादेवं यजामहे पूजयामः । कीदृशं । सुगंधिं दिव्यगंधोपेतं । marg. पुष्टिवर्धनं पुत्रपञ्चादिपुष्टिहेतुं । अहं तत्प्रसादान्मृत्योर्मुच्यीय मुक्तः स्यां । मोचने दृष्टांतः । उर्वारुकमिव । बंधनात् यथा चीर्मटं पक्वं स्वयमेव वृतान्मुक्तं भवति तद्वत् अमृतात् मुक्तावस्थातो वा मा मुक्तः स्यां ॥

P. 128. l. 12. (60, 1.) वयं repeated after अदीनदेव in A. B. C. Ca. D.—l. 21. (60, 2.) नृचक्षा नृणां मनुष्याणां द्रष्टा from B.—l. 23. स्थितानि B1. खिन्नानि A. Ca. खिन्नानि D.—P. 129. l. 2. (60, 3.) तदवांतरगोच्यं ॥ तदवांतरगोच्यं A. B. तदवांतरगोच्यं C. Ca. D.—l. 24. (60, 6.) सामर्थ्येनितयंति from B.—क्रतुं कर्तारं ॥ कृतं कर्तारं C. कर्तारं A. B1. Ca. D, which insert क्रतुं before मुचेतसं.—P. 130. l. 2. (60, 7.) विप्यितस्य व्याप्तिरस्य A. B1. Ca. D. विप्यितः विप्राप्तः Nir. VI. 20.—Instead of पर्यन्, A. B1 pr. m. Ca. D read परिपत्.—P. 131. l. 3. (60, 11.) तासां after सोता A. B. C. Ca. D.—l. 4. Sāyana explains उरु चयाय instead of उरु । चयाय ।—l. 5. (60, 12.) For देव here and VII. 61, 7, as for वरुण VII. 61, 1, see Prāt. 312.—l. 10. दुःखेन ॥ दुःखानि A. B. C. Ca. D.—l. 11. शिष्टो गतः A. B. C. Ca. D. See note to VII. 81, 6.

P. 131. l. 28. (61, 2.) यत्कर्म A. B. Ca. D. यत्कर्मणा? B4 has कृत्वा समर्थेन कर्मणा after शोभनकर्माणी.—P. 132. l. 7. (61, 3.) अध्वयत अध्वसत्येन यतो विवेकात् ॥ अध्वक् यत् अध्वक् सत्यान् यतः विवेकान् Ca. अध्वक् यत् अध्वक् सत्यानयतः विवेकात् A. D. अध्वक् यत् अध्वक् सत्यानयतः विवेकान् C. अध्वक् यतः अध्वक् सत्योनयतः विवेकात् B1. The emendation given is simpler than it would be to read सत्यान्यतो ('different from truth').—l. 25. (61, 5.) वां from B (not B1).—युवाभ्यां ॥ युवां A. B. C. Ca. D.—l. 26. नाभूवन् । न भवन्ति ॥ भूवन् भवन्ति A. B1. C. Ca. D. अभूवन् भवन्ति B.

P. 133. l. 16. (62, 1.) B4 gives a marginal explanation of प्रतिनियतः । नियमेन देवसादृशत्वेनोपादानात् ।—l. 17. कर्त्वा ॥ कर्त्वा Ca. कर्त्ता A. D. कर्त्वा B1.—l. 23. (62, 2.) उन्नाः ॥ उदगाः A. D. उदगात् B1. उन्नाः उदगाः Ca.—l. 24. कृष्णशवास्तु° A. कृष्णशतास्तु° Ca. कृष्णशतास्तु° C. D. कृष्णशवास्तुत्तरतो B1.

P. 137. l. 20. (64, 4.) तं seems to have been dropped before जनं.—l. 28. (64, 5.) रक्षतं from D.

P. 138. l. 11. (65, 2.) पुत्रादिरूपाः ॥ ०रूपा A. B 1. Ca. D. M 1.—l. 29. (65, 4.) वां युवां प्रति repeated after लोके in A. B 1. C. Ca. D; not in B 4.

P. 139. l. 9. (66.) आद्यंती ॥ आद्यंती A. B. C. Ca. D.—l. 26. (66, 3.) गृहाः ॥ ग्रहाः A. B. C. Ca. D; cf. Rv. Bh. VII. 19, 11; X. 69, 4.—P. 140. l. 9. (66, 6.) रक्षक added in A. C. Ca. D after अहिंसितस्य.—l. 11. ये Ca. ते A. B 1. D. M 1.—l. 22. (66, 8.) हे विप्राः प्राज्ञाः MSS.—P. 141. l. 29. (66, 13.) प्रजापतेः B 4. D. प्रजातिः A. C. प्रजातिः व Ca. प्रजातिः प B 1.—P. 142. l. 15. (66, 15.) सूर्यं वहति ॥ अयं वहति A. B 1. Ca. D. अयं वहति C. अथो वहति B 4.—l. 17. सुविताय कल्याणाय B 4. सुविताय प्रकाशाय B 1 marg.; deest in A. B 1. C. Ca. D.—l. 23. (66, 16.) हविःस्वीकारस्वीतदीयधीनत्वात् B 1 pr. m. ०स्व तदीयाधीनत्वात् B 1 sec. m. ०स्वीतदीयाधीनत्वात् D. हविःस्वीकारस्वीतदीयाधीनत्वात् Ca. हविस्वीकारस्वीतदीयाधीनत्वात् A; quite corrupt in C; not in B 4.—P. 143. l. 4. (66, 18.) युलोकसं C. Ca. D. दुसं A. B.

P. 143. l. 20. (67, 1.) केन साधनेनेति Ca. Colebr. sec. m. and D. केनेति B 1. B 4. All the other MSS. mark a lacuna after शेषः. ---केनेति A. ---वनेति Ca.—P. 144. l. 10. (67, 4.) युवाभ्यां MSS. युवयोः ?—l. 12. अतो वां ॥ अतीवा A. अतीवाव C. Ca. अति वा B 1. D; not in B 4.—l. 29. (67, 6.) लब्धे A sec. m. B. D. लब्धे C. Ca; illegible in A pr. m.; perhaps लब्धे.—P. 145. l. 6. (67, 7.) सख्ये ॥ सख्येव A. B 1. Ca. D.—l. 15. (67, 8.) गंगाद्याः B 1. 4. गंगाद्याकाः A. C. Ca. D; cf. Pāṇ. VII. 4, 15.—तद्रथानुकूलाः ॥ वृद्रथानुकूलाः B 4. तद्रथान् कूला A. Ca. D; left out in C. तद्रथाश्वाः B 1. M 1.

P. 146. l. 10. (68, 1.) उपबपयितारी Ca. D. उपपयितारी A. B 1. M 1.—l. 21. (68, 2.) तच्छ्रुतं ॥ तं श्रुतं A. B 1. Ca. D.—P. 147. l. 9. (68, 5.) ऋवीसं ॥ ऋवीस A. D. ऋ - स Ca. ऋष्या वासं B 1. ऋषि (आ वा) सं B 4.—l. 11. धारयति B 1. धारयत A. C. Ca. D. धारयेत् B 4.—l. 17. (68, 6.) तस्य रूपस्य प्रत्याप्यं ॥ नतस्य रूपस्य प्रत्याप्य A. Ca. D. तस्य रूपस्य प्रत्याप्य C. नतस्य रूपस्य प्रत्याप्ये B 4 pr. m. तस्य रूपस्य प्रत्ययं B 4 sec. m. तस्य रूपस्य प्रत्यायं B 1. Perhaps नवस्य रूपस्य प्रत्याप्यं. Cf. Rv. Bh. IV. 5, 14.—P. 148. l. 1. (68, 8.) धनादात्रि ॥ धनदात्रि A. B 1. 4. C. Ca. D.—l. 4. नदीं तां ॥ नदीनां A. B 1. 4. D. नदीतां C. Ca.

P. 149. l. 13. (69, 4.) अयत A. अयत B 1. Ca. D.—l. 14. पर्यवृणीत ॥ परिवृणीत A. B 1. Ca. D.—l. 29. (69, 6.) C 2 has a lacuna from this verse to the beginning of the sixth Adhyāya.—l. 31. हवते ॥ जरते A. Ca. D. जयते B 1.—मा नियच्छंतु ॥ मा नियंतु A. Ca. मा नियंतु B 4. नानयंतु B 1. मातियंतु D.—P. 150. l. 5. (69, 7.) विचिप्रं A. B 1. 4. Ca. D. निचिप्रं ?

P. 150. l. 21. (70, 1.) यवं यागमा ॥ यद्यागमा A. Ca. D. M 1. यद्यदा आ B 1.—l. 23. अथो ऽस्थात् B 1. अथो न अथो ऽस्थात् Ca. अथो न अथो ऽस्थात् A. अथो न अथः अस्थात् B 4. D.—l. 24. तत्स्थानमथ ॥ ०नमथ A. Ca. D. ०नमथथ B 1.—l. 25. योनिं स्थानमिव A. Ca. B 4. D. योनिं स्थानमिव B 1.—l. 30. (70, 2.) वा वां ॥ वा Ca. D. युवा A. व्यवां B 1.—l. 31. प्रवर्गश्च A. Ca. D. प्रकार्यश्च B 1. Cf. Rv. Bh. I. 164, 26; VII. 103, 8; VIII. 9, 4.—यद्वाँ etc. TĀ. यद्वाँ इत्यतपत् etc. A. Ca. यद्वाँ इत्यतपत्तद्वाँस्त्वमिति D. यद्वाँ इत्यतपत्तद्वाँस्त्वमिति श्रुतिः B 1. Cf. Rv. Bh. I. 164, 26; V. 43, 7.—P. 151. l. 9. (70, 3.) नि seems to have

been dropped before सदंता.—l. 15. (70, 4.) देवा देवी MSS.—चनिष्टं etc. Sâyana explains चनिष्टं either as a verbal form or as a superlative.—l. 25. (70, 5.) जनाय from B 4, which has not जनस्य.—l. 26. भवतु B 4. भवति A. B 1. Ca. D.

P. 152. l. 10. (71.) एकोनविंशति ॥ एकविंशति A. B 1. Ca. D.—P. 153. l. 9. (71, 4.) यो by conjecture.—l. 11. यद्रथो Ca. D. तद्रथो A. B 1. यद्यथ रथो etc. B 4.—l. 12. अथवाह B 1. अथ आह A. B 4. Ca. D. It may be अन्य आह; cf. Rv. Bh. VI. 42, 2.—वां ॥ वा A. B. Ca. D.—l. 18. (71, 5.) निरुहयुः A. B. Ca. D.—l. 19. अंहसः पापात् D.—l. 20. निष्पतं A. Ca. D. निष्पथं B 1.—न्यपारयतं ॥ निपारयतं A. निपारयतं B. Ca. D.

P. 154. l. 3. (72, 1.) गोप्रदेन ॥ गोप्रदेशेन A. B. Ca. D. गोप्रदेशेन?—l. 12. (72, 2.) बंधुत्वातिशयं ॥ बंधुत्वातिशयं B 1. बंध्वीतिशयं A. Ca. बंध्वातिशयं D; not in B 4.—l. 15. कश्यपाद् B 1. कश्यपाव° A. Ca. D.—The passage from the *Bṛihaddevatâ* is quoted by Kuhn in the *Zeitschrift für vergl. Sprachforschung* I. 442 from a Berlin MS. of the same. Various readings from A 2 are published by Prof. Roth amongst the errata of the same volume. The readings marked M. M. are from a MS. lately (1862) received from India. It generally agrees with the Berlin MS., and the readings of these two MSS. are mostly preferable to those of the MSS. of Sâyana. According to the principles, however, which I have tried to follow throughout this edition of Sâyana, I was not at liberty to receive them in the text, because the MSS. clearly show that Sâyana was either not acquainted or not satisfied with these readings, and that he gave his extracts from the *Bṛihaddevatâ* either from other MSS. or from memory.—l. 16. सरण्यं Kuhn, M. M. सरण्यं A. Ca. B. D.—l. 17. सरण्यं B 1. सरण्यां A. Ca. D. Roth found सरण्य्वा. सरण्योर्ज° M. M.—जाति ते A. B 1. जातते Ca. D. जज्ञति Kuhn, M. M.—यस्या च वै यमः Ca. D. यस्या च तै यमः A. रस्या च तै B 1. The *Bṛihad*. has तौ चाप्युभौ यमावेव ज्यायांस्ताभ्यां तु वै यमः ॥ M. M.—l. 18. सरण्यः Kuhn, M. M. सरण्युः A. B. शरण्यु Ca. D.—प्रचक्रमे A. B. Ca. D. उपचक्रमे Kuhn. त्वोपचक्रमे M. M.—अविज्ञानात् Kuhn, M. M. अविज्ञातात् A. अविज्ञाता B 1. अविज्ञातात् Ca. D.—l. 19. राजर्षिर्भवत्सोऽपि M. M.—अपक्रांतां A. B. Ca. D. त्वपक्रांतां Kuhn, M. M.—सरण्यं A. B. *Bṛih.* ण्यं Ca. D.—आत्मरूपिणी A. B. Ca. D. अत्यरूपिणी Kuhn, M. M.—l. 20. सरण्युः A. ण्युः B 1. ण्युः Ca. D. सरण्युस्तं Kuhn. सरण्युश्च M. M.—विज्ञाय Ca. D. जिज्ञाय A. B. विदित्वा M. M.—हयरूपिणं M. M. भयरूपिणं A. B. भसरूपिणं Ca. D. हररूपिणं Kuhn.—l. 21. तच्छुक्रं Kuhn, M. M. तं शुक्रं A. Ca. B. D.—गर्भकाम्यया Kuhn, M. M. गतकाम्यया A. Ca. B. D.—आघातमाचाकुक्रात् Kuhn, M. M. (only शुक्र° throughout).—l. 22. अश्विनाविति Kuhn, M. M.—l. 24. (72, 3.) धिष्ण्येमे all *Samhitâ* MSS., *Prât.* 174.—l. 28. Sâyana read अश्विना for अश्विनोः. The Pada MS. P 1 had indeed अश्विना pr. m.—l. 29. परिवृढानि ॥ कर्मपरिवृढानि A. Ca. B 1. D; left out in B 4.—P. 155. l. 13. (72, 5.) दक्षिणत B. दक्षिण A. Ca. D.

P. 155. l. 30. (73, 2.) मनुषः सकाशात् D. मनुषसकाशात् A. Ca.; deest in B.—P. 156. l. 19. (73, 4.) सोमाः ॥ सोमा A. Ca. सोमान् D.—समगच्छंत ॥ समगच्छंतं A. गच्छंतं च Ca. संगच्छंतं च D. गच्छंतं B 4. From तस्यार्थः to अंतं आगच्छंतं left out in B 1.

P. 157. l. 11. (74, 2.) A. Ca. D have दधतुः for ददधुः.

P. 158. l. 14. (75.) अष्टावु° A. B1. Ca. अष्टा उ° D. Anukr. M.—l. 18. हिरण्यानि A. Ca. B1. D. हिरण्यदि Rvdh.—गा अश्वान् Rvdh. गावोऽश्वान् A. Ca. B1. D.—धान्यं Rvdh. धन्यान् A. Ca. D. धान्यान् B1.—l. 26. (75, 1.) It would be better to read इति तिलोपः.—P. 159. l. 3. (75, 2.) मर्त्तेशु Ca. मर्त्तेशु A. B1. D. M1.—l. 12. (75, 3.) सरंति A. B. प्रसरंति Ca. D.—l. 17. (75, 4.) °मांश्चतुरो वर्णाः ॥ °मांश्चतुरो वर्णाः A. Ca. B1. °मा-श्चतुरो वर्णाः तान् B4. D.—l. 18. परि जिगाति परिगच्छति D.—l. 25. (75, 5.) अत्रैको योग° ॥ अत्रैको योग° A. अत्रैको याग° Ca. D. अत्र योग° B1.—l. 26. °रश्म्याख्य° ॥ °रश्माख्य° A. Ca. B1. D. रश्माख्य° without विचित्र° B4.

P. 160. l. 31. (76, 1.) यागानुष्ठानार्थमि° A. B1. यागानुष्ठानमि° Ca. D.—P. 161. l. 18. (76, 3.) Sâyana took जार for the locative.—l. 19. अत्यजैव ॥ अत्यजैव A. अत्यजैव B1; the whole passage is left out in B4. Ca. D.—l. 20. यतो पतिं परित्यज्य° etc. ॥ यतो पति-परित्यजेत ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव etc. A. यतो पतिं परित्यजेत् ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव (°चारि-णीव D) etc. Ca. D. यथा व्यभिचारिणी पतिं न त्यजति तद्वत् सूर्यं अपरित्यजंती त्वं B4. यतो पतिं परित्यजेत नः संचरंति व्यभिचारीणीव सूर्यमपरित्यजती त्वं B1.—P. 162. l. 11. (76, 6.) स्तोमैः B1. स्तोमैभिः A. Ca. D. M1.

P. 162. l. 29. (77, 1.) वा after वाधमानं A. Ca. B1. D.—P. 163. l. 23. (77, 4.) व्युच्छ A. B1. Ca. D.—l. 24. वसूनि to आहर from B4.—P. 164. l. 2. (77, 5.) रथवद्द्रव्यैरुपेतं from B4. D.

P. 164. l. 16. (78, 1.) अस्रभ्यं repeated after धनं in A. Ca. B1. D.

P. 166. l. 9. (79, 3.) Ca. D, and probably A pr. m. have प्रयांसि for अवांसि.—l. 11. राज्यवसानस्य ॥ रात्रिवसानस्य A. Ca. D. रात्रिवसानस्य B1.—l. 27. (79, 5.) धनलाभाय A. B1; deest in Ca. D.

P. 167. l. 12. (80, 2.) A. Ca. D read अदृश्यमाना.

C2 begins again from the sixth Adhyâya, but as it does not differ from Ca, it is only occasionally mentioned.

P. 168. l. 7. (81, 1.) व्युच्छंती A. B1. Ca. The same in verse 4.—P. 169. l. 18. (81, 6.) शिष्टः etc. In all cases, where the masculine is used, पादः has to be supplied. Cf. Rv. Bh. VII. 60, 12. 82, 2. 85, 1.—l. 19. A omits all from प्रिय° to the end.

P. 170. l. 8. (82, 2.) वां युवां A. B. Ca. It should be युवाभ्यां, as immediately afterwards.—l. 9. शरीरदार्ढ्याय etc. A. Ca. B1. ओजः शरीरदार्ढ्यहेतुभूतं संदधुः B.—ओजः साष्टमी दशति B1. ओजो नाष्टमी दशति A. ओजो नाष्टमी ॥ दशति Ca.—P. 171. l. 2. (82, 5.) जातिमंति ॥ जतिमंति A. जनिमंति B1. संति Ca.

P. 172. l. 15. (83.) ऐंद्रावरुणं ॥ मैत्रावरुणं A. B1. Ca.—l. 24. (83, 1.) Read अक्षैति । तै° ब्रा° ३. २. १. इति ॥ आर्क्षैति Ca. अक्षैति A. अक्षैति B1.—P. 173. l. 1. (83, 2.) वीराश्च B. वीताश्च A. Ca. M1.—l. 16. and p. 174. l. 3. (83, 4 and 6.) अरचतं ॥ रचतं A. B1. Ca.—P. 175. l. 3. (83, 10.) धनं from B1. 4.

P. 176. l. 24. (85, 1.) चोद्दिश्य B1 and margin of B4. वीरस्य A. Ca.—P. 177. l. 12. (85, 3.) असांकार्येण A (cf. Wilson, s.v. सांकार्य). असांकार्येण Ca. आसांकार्येण B. असा-कार्येण B1.

P. 179. l. 8. (86, 5.) च after विशेष्य A. Ca. B; not in C.—l. 9. घासादिभिः Ca. B1.

वासादिभिः A. यवसादिभिः B4.—l. 15. (86, 6.) स्वभूतं तद्वलं A. B1. स्वरूपवद्वलं Ca; not in B4.—l. 16. प्रमाद° B. प्रमोद° A. Ca.—l. 20. ह्येव A. B1. Ca. उ एव Kaush.

P. 183. l. 10. (88, 3.) अभूव A. Ca. भवाव B4. अभूतां B1. बभूविव M1.—l. 12. दोलायां A. डोलायां B1. Ca. and probably A pr. m. Cf. Rv. Bh. X. 143, 5.—l. 20. (88, 4.) Sâyana read स्वपामवोभिः instead of स्वपा महोभिः.—l. 29. (88, 5.) सख्यं B1. सखं A. Ca.—P. 184. l. 4. (88, 6.) सखा Ca. ससखा A. after सखा.

P. 184. l. 32. (89, 3.) प्रतिकूलमननुष्ठानं Ca. प्रतिकूजितं अनुष्ठानं A. अननुष्ठानं B4. प्रति-कूलं अनुष्ठानं B1.

P. 186. l. 4. (90, 2.) Sâyana seems to take वाज्यस्य as one word.—P. 187. l. 1. (90, 5.) स्वकीयस्वे विहितेन A. स्वकीयस्व विदितेन Ca. स्वकीयेन विदितेन B4. स्वकीयेनैव B1.—l. 19. (90, 7.) Sâyana explains सुऽअर्वसे instead of सु । अर्वसे ।

P. 190. l. 3. (92, 1.) उप समीपे from B4.—l. 28. (92, 3.) A. B1. Ca have रायो for राधो. Cf. Rv. Bh. I. 48, 2.—P. 191. l. 3. (92, 4.) सूरयः स्तोतारः A. B. Ca.

P. 192. l. 2. (93, 2.) युवं युवां A. B1. Ca. —l. 4. संयोजयतं B1. स्वयोजयतं A. Ca. योजयतं B.—l. 12. (93, 3.) भूमिं व्याप्नुवंति B4. भूम्यां व्याप्नुवंति A. भूम्यां चाप्नुवंति Ca. B1.—l. 20. (93, 4.) From बुद्धिभिः to भिवीजैः in verse 6 left out here in Ca, but inserted afterwards at the beginning of Sûkta 94 with the remark after it पूर्वाधं लिख्यते.—l. 28. (93, 5.) A. C. Ca omit all from तनूरुचा to हतं. B4 has सधी कुर्वन्ती शूरसाता शूरसार्ता रणे यतते यत्नं कुर्वन्ती वैरिसेने तनूरुचा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सचा हतं सततं हिंसं तथा सोममुता सोममभिषुखता जनेन यतमानसंधेन देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह विदधे यज्ञे अदेवयुं असोममुतं जनं सं हिंसं ॥ B1 has तनूरुचा ॥ औक्कि हतं.—P. 193. l. 5. (93, 6.) उपा ॥ उप A. B1. Ca. M1.—l. 21. (93, 8.) मा before परि ख्यन् by conjecture.

P. 194. l. 6. (94, 3.) पापत्वाय पापवत्त्वाय Ca.—P. 195. l. 4. (94, 8.) यच्छतं Ca. प्रयच्छतं A. B1. M1.

P. 197. l. 14. (95, 5.) पवित्रेष्वां B1. परिवेष्वां A. C. Ca.—l. 20. त्वद्विष° B4. तृपद्विष° A. Ca. B1.—l. 28. (95, 6.) यंतुः ॥ यंतु A. Ca; deest in B1. 4.

P. 197. l. 31. (96.) द्वितीया सतोबृहती left out in A. Ca. B1. द्वितीया प्रस्तारपंक्तिः तृतीया सतोबृहती B4.—l. 32. सरस्वदेवताकः ॥ सरस्वान्देवताकः A. Ca. B.—P. 198. l. 8. (96, 1.) असुराश° ॥ असुरश° A. B1. Ca.—P. 199. l. 7. (96, 6.) सरस्वतो A. B1. Ca. सारस्वत° M1.

P. 200. ll. 28 and 30. (97, 6.) नीलवत् S1. S 2. S 3 sec. m. S 4. P1. P 3. P 5. नीळवत् S 3 pr. m. P 4. M1. Cf. Rv. VIII. 19, 31. The MSS. of Sâyana read नीलवत् and नीलं.

P. 202. l. 28. (98, 3.) पप्राथ P 3. P 4. P 5. पप्रथ P1.—P. 203. l. 1. अदित्येन्द्रमहत्त्व-स्थो ॥ अदित्य इन्द्रमादित्यस्थो A. Ca. B4. आदित्य इन्द्रमादित्यस्थोक्तवान् B1.—पप्राथ ॥ पपाथ B1. पप्रथ A. Ca. M1.—l. 9. (98, 4.) अभियुध्येश्च ॥ अभियुध्यस्व A. B. Ca.—l. 16. (98, 5.) यदेवदेव ॥ यदेतत् यदेव A. यदेतत् तदेव B1. यदेतत् सदेव Ca.—l. 23. (98, 6.) Sâyana seems to have read तवेदिदं.

P. 204. l. 15. (99, 1.) नान्यत् B1. 4. Ca sec. m. मान्यत् A. Ca pr. m.—P. 205. l. 7. (99, 3.) वामधोमुखत्वेन from Ca marg.—l. 8. पर्वतैः B4. Ca marg. कीलसदृशैः पर्वतैः marg.

of C Colebrooke; deest in Ca. B1. A.—l. 25. (99, 5.) सद्य एव B1. संपद्य स एव A. संद्यस एव (perhaps for संघस एव) Ca.—P. 206. l. 3. (99, 6.) वृजनेषु आ युत्सु B4.

P. 208. l. 7. (100, 6.) विष्णो प्रख्यातं A. B1. विष्णोः प्र० Ca. विष्णोऽप्र० M1. Nir. Roth and SS.—l. 14. यद्वा seems to have been dropped before तन्नाम.—l. 16. यस्मादन्य-
रूपो ॥ यस्मात्तु अन्यत् A. Ca. यस्मात् अन्यत् B1.—l. 20. गूढरूपोऽपि ॥ गूढरूपाणि A. गूढरूपायि
Ca. गूढरूपोऽसि B1.

P. 209. l. 6. (101.) तिस्रआदिभ्यामुपतिष्ठत भास्करं A. तिस्रमुपतिष्ठत भास्कर एताभ्यां (Ca.
तिस्र दीदित्यमुपतिष्ठत भास्करं B1. तिस्र एताभ्यामुपतिष्ठद्वाकरं Rvdh.—l. 17. (101, 1.) प्रवदतेति
Ca. प्रवदतेति A. B1. M1.—l. 30. (101, 2.) वसता B1. TS. वसते A. Ca. M1.

P. 211. l. 19. (103.) पर्जन्यस्तुतिः सं० A. Ca. पर्जन्यः स्तुतिः सं० B1. पर्जन्यस्तुतिः सं० Anukr. M.—
P. 213. l. 16. सर्वतो वदंतो ॥ सर्वतः यावदंतः A. सर्वतः यावदंतः B1. Ca.—तद्दिनं ॥ पदिनं
Ca. पद्भूतं A. यद्भूतं B1.—l. 17. (103, 7.) सर्वतो ॥ तो A. Ca; deest in B1.—l. 24.
(103, 8.) प्रवर्गेण A. B1. Ca.

P. 214. l. 19. (104.) पंचैन्द्रो B1. Anukr. पंचैन्द्रो वा A. चतस्र ऐन्द्रो वा Ca.—l. 20.
देवत A. B1. Ca. देवत Anukr.—l. 21. रक्षोघ्नं A. B1. Ca. राक्षोघ्नं Brh. MS.—P. 215.
l. 31. (104, 5.) अरमसारभूतस्य B1. अरमसाभूतस्य A. Ca. अरमसाङ्गतस्य?—P. 216. l. 9.
(104, 6.) कक्षबंधनी A. कक्षं बंधनी Ca. M1. कक्षयंधनी B1.—l. 11. यथा before धनैः by
conjecture. नृपतीव is not explained in A. Ca. B. The omission took place probably
after स्तोत्राणि, and Sâyana's explanation might have been स्तोत्राणि नृपतीव राजानाविव
र्ता यथा धनैः पुरयतः तथा etc. B4 has at the end दृष्टांतः नृपतीव राजानी इव र्ता यथा
पुरयतः तद्वत् ॥—l. 17. (104, 7.) द्रोणधून् B1. B4. Ca and A pr. m. द्वेष्टन् A sec. m.—
P. 217. l. 2. (104, 9.) परिवर्तति B1. B4. Ca. परिभवति A.—l. 25. (104, 12.) इदमादिभिः
B1. इदमभिः A. Ca.—l. 26. वसिष्ठं ॥ वसिष्ठं A. B1. Ca.—l. 27. दृष्टा वसिष्ठेनेति नः श्रुतं ॥
दृष्टा वसिष्ठो नेति श्रुतं Ca. दृष्टा वसिष्ठो नेति न श्रुतं A. B1.—l. 29. सत्यभाषणं ॥ असत्यभाषणं A.
B1. Ca.—P. 218. l. 3. (104, 13.) इति न मुंचति B1. B4. Ca. इति न ते A.—l. 14.
(104, 14.) जायतां B1. जायतु A. Ca. M1.—P. 219. l. 20. (104, 19.) तीक्ष्णीभूतं A. B1.
Ca. तीक्ष्णीकृतं M1.—l. 27. (104, 20.) परिकरभूतैः A. परिगभूतैः B1. परिगता भूतैः Ca.
See verse 22.—P. 220. l. 18. (104, 22.) शुश्रूकः by conjecture.—l. 27. (104, 23.)
स्त्रीपुंसं ॥ स्त्रीपुंसं A. B1. B4. स्त्रीपुंसं Ca.—l. 28. विनाशयतु A. B1. विवासयतु
Ca.—P. 221. l. 6. (104, 25.) स्त्री अरणः ॥ स्त्रीऽग्निं नरः A. B1. Ca. M1.

MANDALA VIII.

P. 222. l. 4. (1.) प्रायोगिश्च A. लायो B1. प्रायो Ca.—l. 8. प्रयोगं B1. प्रयोगं A.
प्रायोगिं Ca.—l. 12. अषिका A. अषीका Ca. M1. अषीका B1.—l. 14. एकोनविंशत् ॥
एकोनविंशो Ca. B1. एकोनविंशो A.—l. 33. (1, 2.) वृषमिव A. B1. वृषभमिव Ca. M1.—
P. 223. l. 23. (1, 5.) त्वां ॥ त्वा त्वां A. B1. Ca. M1.—P. 225. l. 19. (1, 12.) इष्कर्ता Pada
MSS. and Sâyana. Cf. Rv. VIII. 20, 26, and Prât. 465, 65.—l. 20. अभिशेषणात् B1.
B4 sec. m. अभिशेषणाः B4 pr. m. अभिशेषणा A. Ca.—द्रव्यात् B1. द्रव्यान् A. B4.
Ca.—P. 226. l. 29. (1, 17.) अदाभ्यग्रे हिमादासुत ॥ अदाभ्यग्रे हिमादासुत A. अदाभ्यग्रे हिमां-
दासुत Ca. अदाभ्यग्रे हिमादासुत B1. See Kâty. Sraut. XII. 5, 13 seqq.; Rv. Bh.

VIII. 2, 2; IX. 72, 8; 107, 5.—P. 227. l. 23. (1, 20.) आश्रावणेन B4. आश्रावणेन A. Ca. आश्रावणेन B1.—P. 228. l. 3. (1, 21.) ददाति हि ष्म from Ca.—l. 27. (1, 24.) भूतयोऽन्ये ॥ भूतयोने A. Ca. भूतयो नो B1; cf. the following verse.—P. 229. l. 15. (1, 26.) स ईवैद्रं ॥ स ह्यैद्रं A. Ca; deest in B.—l. 27. (1, 27.) न वियुक्तो ॥ वियुक्तो A. B1. विनियुक्तो Ca.—P. 230. l. 16. (1, 29.) प्राप्ते ॥ प्रपिते A. Ca; deest in B.—l. 22. (1, 30.) मेधातिथये ॥ मेधातिथये A. B. Ca.—l. 26. लक्ष्यते ॥ वक्ष्यते A. B1. चक्षते Ca. चक्षते M1.—P. 231. l. 2. (1, 31.) आरोहयं B4. आरोहयंत A. Ca; deest in B1.

P. 232. l. 3. (2.) च after आंगिरसस्य by conjecture.—l. 4. विमिंदो ॥ विमिंद A. B1. Ca. M1.—l. 21. (2, 2.) भवतीति ॥ भवतीषु A. Ca. भवतिषु B1. Some omission has taken place, which can be supplied from Sāyana's commentary on the same verse in Sv. II. 1, 2, 8, 2: परिपूतः शोधितः दशापवित्रस्य नाभिपूततया ऊर्णालुकया हि सोमः परिपूयते। तदुक्तं भगवता आपस्वेन शुक्लामूर्णालुकां यजमानाय प्रयच्छति तां शकटे दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते शुक्लं वलक्ष्याः पवित्रममोतं भवतीति नदीषु etc. Cf. Rv. Bh. IX. 107, 5.—P. 233. l. 11. (2, 5.) नञा च ॥ नञा व A. Ca. नञ्जा च B1.—l. 23. (2, 6.) इन्द्रं ॥ यमिन्द्रं A. B. Ca.—P. 234. l. 1. (2, 8.) सोमैः ॥ सोमाः A. B1. Ca.—l. 24. (2, 12.) अपि च माः कंदांसि A. Ca. अपि च कंदांसि B1. अपि च नपाः। कंदांसि M1.—l. 32. (2, 13.) तव B. अत एव A. Ca. B1.—P. 235. l. 1. दृढयति A sec. m. दृढयति B1. द्रढयति Ca and perhaps A pr. m.—l. 3. निहीयते ॥ निहीति A. B1. नहीति Ca.—P. 236. l. 15. (2, 20.) दुःसहहनं A. दुःसहनं B1. M1. दुःसहहनं Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 18, 14.—P. 237. l. 9. (2, 25.) अहीनांतर्गते A. आ° B1. अहानां अंतर्गते Ca.—l. 10. कंदोगप्रत्ययं सोमस्तो° B1. कंदोगं प्रत्ययं सोमस्तो° Ca. कंदोगप्रत्ययं सोमिस्तो° A.—l. 24. (2, 27.) The commentary to this verse is left out in A. C. Ca. B1 says अस्यार्थः नुटितः. B4 has the following: ब्रह्मयुजा अन्नवंतो शग्मा मुखप्रदी हरी एतादृशी अथी युवां इह अस्मद्यज्ञे इन्द्रं आ वचतः आवहतं कीदृशं इन्द्रं अस्मत्सखायं गीर्भिः अस्मत्कृतैः स्तोत्रैः श्रुतं प्रख्यातं गर्वणसं गिरां संभक्तारं ॥ The commentary given in brackets is taken from Sāyana's commentary to the same verse in Sv. II. 8, 2, 1, 2.—P. 239. l. 15. (2, 36.) सत्यः साधुः A. B1. सत्सु साधुः Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 16, 8.—l. 20. (2, 37.) अनुकूलो ॥ अनुकूलवेद्यो Ca. A. B1 reads प्रियाः अनुकूला मेधा यज्ञा येषां.—प्रियमेधा A. B. Ca instead of प्रियमेधो?—P. 240. l. 10. (2, 40.) काण्वायनिं B1. काण्वायनि A. कण्वायनि Ca. काण्वायनं Shadvimsa-brāhmaṇa.—भूत्वाजहार ibid. and B1 sec. m. भूत्वोदजहार B1 pr. m. A. Ca. भूत्वोदाजहार M1. See Rv. Bh. I. 51, 1.

P. 241. l. 5. (3, 1.) संहितैः ॥ सहितैः A. B1. Ca.—P. 242. l. 13. (3, 6.) अप्रथयत् deest in A. B1.—P. 244. l. 2. (3, 11.) विकल्पनात् ॥ विकर्तनात् A. Ca. विकर्तनात् B1.—l. 28. (3, 13.) इन्द्रस्य लिंगं deest in B1.—l. 30. नट् ॥ नट् A. B1. Ca. M1.—P. 247. l. 21. (3, 22.) तस्याः by conjecture. तां B4; deest in A. B1. Ca.—P. 248. l. 6. (3, 24.) बलस्य दातारं A. B1. Ca.

P. 249. l. 10. (4, 3.) संपूर्णं ॥ संपूर्णत्वं A. Ca and B4 pr. m. संपूर्णं च B4 sec. m. B1.—l. 12. एकयत्नेन ॥ एकयत्नेन A. Ca. एकत्र B4. एकयत्नेनैव B1.—l. 18. (4, 4.) क्लेदनाः from Ca. B. A has a lacuna.—P. 250. l. 5. (4, 6.) परस्मैपदं is supplied from C2. The interpretation of यवीयुधा is left out in A. Ca. B1. यवीयुधा वज्रायुधेन युद्धमानेन B4.—l. 26. (4, 8.) प्रवचनीयत्वं ॥ प्रवचनीयं A. Ca. B.—l. 34. अधवी धेट पा पान धेट

इक्ष्वीगोदिको नुप्रत्ययः तत्संनियोगेन इकारांतादेशस्य पानव्याः सोमा इत्यर्थः Ca after इत्यर्थः.—
P. 252. l. 13. (4, 13.) बङ्गलमिति सप्तम्या अलुक् ॥ बङ्ग लुक् A. बङ्गलुक् Ca. मिति अलुक्
B 1.—l. 24. (4, 14.) गतो वा ॥ गतोर्वा A. Ca. गतो वा B 1.—l. 27. अध्वरं सेवमानाः B 1. A.
अध्वरे सचमानाः Ca. अध्वरे शोभमानाः B 4.—P. 253. l. 14. (4, 16.) तत् कस्य हेतोः B 1. 4.
तत्कस्य हेतोः A. Ca.—P. 254. l. 15. (4, 20.) शुद्धानां ॥ शुद्धां भो A. शुद्धां वां भो Ca. शुद्धां
B 1. 4.—l. 17. तत्प्रतिगृहीतं A. तैः प्रतिगृहीतं B 1. Ca. प्रतिगृहीतानि ?

P. 255. l. 20. (5, 2.) नृवतीं B 1. नृवतीं A. Ca.—P. 256. l. 23. (5, 6.) अपायः ॥ अपायां
A. Ca. B 1. Some words seem to have been left out.—l. 29. (5, 7.) कीदृशीः ॥ ईदृशीः
A. B 1. 4. Ca.—P. 257. l. 16. (5, 10.) वा after इति by conjecture.—P. 259. l. 26.
(5, 22.) यद्यदा deest in A. B. Ca.—l. 30. (5, 23.) साधू ॥ साधु A. B 1. Ca. M 1.—P. 260.
l. 1. बभूवतुरिति B 1. Nir.; deest in A. Ca. M 1.—P. 261. l. 29. (5, 33.) जनं deest in
A. B. Ca.—P. 262. l. 2. (5, 34.) अस्मिन् B. यस्मिन् A. Ca.—l. 9. (5, 35.) प्रथमांतरमेव
नामंत्रितं ॥ प्रथमांतरमेव सामंत्रितं Ca. प्रथमांतरमेवमामंत्रितं A. B 1. 4.

P. 263. l. 16. (6.) पारश्वस्य A. पारमस्य B 1. पारश्व्यं Ca. See Anukr. M.
p. 28.—l. 21. अतिरिक्तोक्त्य ॥ ०क्तोक्त्य MSS. both here and Rv. Bh. VIII. 8, 1 and
VIII. 9, 1. But see Âsv. IX. 11, 13; Rv. Bh. IV. 57, 1-3; V. 76 etc.—l. 22.
अश्विना Âsv. अश्विनोः A. B 1. Ca. M 1. See Rv. Bh. VIII. 9.—P. 266. l. 24. (6, 19.)
एनां ॥ एनं A. Ca; lacuna in B 1.—P. 267. l. 19. (6, 23.) उत प्रजां सुवीर्यं is not ex-
plained in A. B. Ca. उतापि च प्रजां सुवीर्यं सुपुत्रवीरं चाद्वियस्व B 4. —P. 269. l. 6. (6, 32.)
सेवस्व from B 1.—l. 12. (6, 33.) वज्री हस्तः । तद्वान् ॥ वज्रहस्तः तद्वत् A. Ca. वज्रहस्त तद्वानी
B 1; cf. Rv. Bh. I. 121, 14.—P. 270. l. 20. (6, 40.) वज्रहस्तेन A. B. Ca. वज्रहतेन ?—
P. 271. l. 3. (6, 43.) अत्यग्निष्टोमादिषु ॥ अत्यग्निष्टोमादिषु A. Ca; lacuna in B 1, only या-
गक्रिष्टोमादिषु being left. See Âsv. VI. 7, 7. 11, 1.—l. 24. (6, 47.) दशगुं ॥ शतगुं
A. B. Ca.

P. 272. l. 28. (7, 5.) यद्यदा by conjecture. नि यत् B 4.—P. 273. l. 15. (7, 8.) अग्ने
रश् च A. B 1. Ca. Cf. Un. IV. 56; II. 75; Rv. Bh. III. 7, 9.—P. 275. l. 3. (7, 17.)
A. Ca. have immediately after पृश्निमातरः, येनात्मीयेन etc. of the next verse. B 1
has पृश्निमारुतः ॥ अथाष्टादशी ॥ etc., B 4 पृश्निमातरः मरुतः तथा स्तोमैः स्तोत्रैः उदीरते.—l. 23.
(7, 21.) प्रवृत्तयज्ञका ॥ प्रवृत्तं A. B. Ca.—P. 276. l. 5. (7, 22.) गौतम (twice) A. B. Ca. गौतम
Brh. Up., and A. pr. m. the first time. -सर्वाणि च Brh. Up. सर्वाणि A. B. Ca.—
संदृव्यानि Brh. Up. संद्व्यानि Ca. संदग्धानि A. संबध्वानि B 1. Cf. Rv. Bh. I. 164, 1.—l. 16.
(7, 24.) आप्यस्य ॥ आप्तस्य A. B. Ca.—ll. 26 seq. (7, 26.) उशना Pada MSS. उशनाः
Sâyana.—P. 277. l. 10. (7, 28.) समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशा ॥ समानवाक्येषु युष्मदादेशा
A. Ca; deest in B; cf. Rv. Bh. I. 31, 3. 32, 12. 34, 11. 48, 3; III. 30, 1.—l. 15.
(7, 29.) ऋजीका नाम B. ऋजीका नामा B 1. ऋजीकानां A. Ca.—तत्संबंधिनि ॥ तत्संबंधि A.
B. Ca.—l. 17. रथकयया ॥ ०कयया A. Ca. ०कयया B 1.—P. 278. l. 12. (7, 33.) आवर्तयामि
B 4. आवर्तयानि A. B 1. Ca.

P. 279. l. 1. (8.) ०दुभं त्विति Anukr. ०दुभमिति B 1. ०दुभमिति A. Ca. M 1.—l. 16.
(8, 2.) स्तोतुभिः A. B 1. Ca. One expects स्तोतुभ्यः.—P. 280. l. 2. (8, 4.) ऋषेः ॥ ऋषिः A.
B 1. Ca. M 1; see verse 8.—l. 12. (8, 5.) पचे ॥ यज्ञे A. B 1. Ca.—P. 281. l. 18. (8, 10.)

त्रियमाणा ॥ त्रियमाणा A. Ca. त्रियाणा B 1.—P. 282. l. 4. (8, 12.) अभिप्राप्तावश्रीष्टां ॥ अभि-
प्राप्ता श्रीष्टां A. Ca. ०ष्टो श्रीष्टां B 1.—P. 284. l. 19. (8, 23.) विसंख्यां B 4. संख्यां A.
B 1. Ca.

P. 285. l. 29. (9, 5.) इत्यादिना ॥ इत्यादि A. B 1. Ca.—P. 287. l. 13. (9, 10.) यद्यथा
after युवां from B 1.—P. 289. l. 4. (9, 17.) वा after होतः by conjecture.

P. 290. l. 15. (10, 1.) अतस्त्रितयादपि स्थानात् B 4. अतस्त्रितया परिस्थानादपिनात् B 1.
अतस्त्रितयादपि नात् A. Ca.—P. 291. l. 4. (10, 4.) यज्ञस्य शिरो ॥ यज्ञशिरसो A. Ca. स्य
यज्ञशिरसो B 1.—तावेतयज्ञशिरः A sec. m. Ca. तावेतेव A pr. m. तावेतयज्ञशिराः B 1.—
l. 6. A omits all after प्रत्यवायरहितस्य to the end of the fifth Ashṭaka.

P. 291. l. 24. (11.) षट्सप्तकाष्टकैव वर्धमाना Ca. षट्सप्तकाष्टकैवर्धमाना B 1. Cf. Rv. Bh.
VI. 16; Anukr. Paribh. IV. 7; Weber, Indische Studien VIII. 239 seq.

SIXTH ASHTAKA.—Here begins another hand in A 2, and the text is omitted.
C 2, C 4, and Ca are very corrupt. B 1 and B 4 give both only an extract, but
B 4 contains marginal additions and corrections.—P. 295. l. 17. (12, 1.) सोमपानजं
B. सोमपानाय जं A. Ca.—l. 22. ई A. Ca. ईड् Dhp. 26, 34.—ईयामहे A pr. m. Ca.
ईमहे A sec. m.—l. 28. (12, 2.) अपनयनेन B 4. अपनयने A. Ca. B 1. अपनयेन C.—P. 297.
l. 2. (12, 8.) लुङि सिपि मंचे ॥ लुङि सि - - मंचे C. लुङि सिमंधिरे A. Ca.—P. 298. l. 6. (12, 12.)
प्रांचंती ॥ प्रांचती MSS.—l. 7. सुत्यगुणं ॥ सुत्यागुणं A. B. C. Ca.—l. 13. (12, 13.) व्यत्ययेन
परस्य A sec. m. व्यत्येन परस्य A. Ca: cf. MK. and Kās. on Pāṇ. VI. 1, 8, 2.—
l. 14. हविः is evidently left out after शुद्धं.—P. 299. l. 27. (12, 20.) वा after प्रापयितारं
by conjecture.—P. 300. l. 2. (12, 21.) कीर्त्तयः पूर्वोः B. कीर्त्त (A marg. adds नीयाः)
विश्या विश्यानि सर्वाणि वमूनि के पूर्वोः A. C. Ca.—P. 301. l. 29. (12, 31.) प्रेरयति A. B 1. Ca.
प्रेरयति प्रेरयति?—P. 302. l. 5. (12, 32.) अथाकिंद्रस्य ॥ अथालिंद्रस्य A. Ca. See TBr. III.
5, 7, 6; VS. XXI. 47; Rv. Bh. IX. 69, 6.

P. 303. l. 7. (13, 3.) तमे to the end of the verse from Ca. तथा वृधे वर्धनार्थं सखा
भव B.—l. 14. (13, 4.) बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि ॥ बर्हिषो यज्ञ वि वा रां A. Ca. बर्हिषः वेद्या
स्तीर्णे बर्हिषि वि रां B.—l. 20. (13, 5.) ईमहे याचामहे B.—l. 21. वेदितारं ॥ विदिं A. Ca.—
आहर B. आहर इति A. Ca.—l. 26. (13, 6.) Either अकरोत् is left out after ०समर्थाः or
मृधु प्रसहने should stand immediately after अकरोत्.—P. 305. l. 30. (13, 17.) वृक्षस्य
शाखा इव from B. Ca.—P. 306. l. 19. (13, 20.) ज्ञायते वर्तते ॥ जानन्वर्तते B 4. तानन् वर्तते
B 1. जावर्तते A. जान्वर्तते Ca.—बलविं B. बलिविं A. Ca.—P. 307. l. 19. (13, 25.) अघि-
भिरुत्पादिताभिः by conjecture. अघिरुत्पत्तिताभिः A. Ca. अपि - - त्पत्तिताभिः C.—l. 25.
(13, 26.) हेतोः B. होतुः A. Ca.—P. 308. l. 1. (13, 27.) प्राप्तवसू C 2. प्रतवसू A. Ca.
प्रथितवसू or प्रत्तवसू?—l. 12. (13, 29.) स्यः after हिंसिच्यः A. Ca. Perhaps सत्यः.—l. 15.
दशावरं A sec. m. दाचावरं Ca and A pr. m.

P. 309. l. 12. (14.) काण्वायनी A. Ca. काण्वायनी Anukr.—P. 310. l. 9. (14, 6.)
After वर्धमानस्य, at the end of the page, several leaves are wanting in Ca, which
are supplied by a modern hand. The lacuna extends as far as 17, 6. The sup-
plementary leaves agree with C.—l. 28. (14, 9.) वृढीकृतानि ॥ वृढीकृता A. वृ - कृता C.—

P. 311. ll. 21 to 24. (14, 13 and 14.) The last word of the 13th verse (something like पराजिम्बे) and the beginning of the 14th are wanting in A. C. B has the following, but put in a wrong place: हे इन्द्र मायाभिः उत्सिद्धपुतः सर्वत्र प्रसरतः यां आरुचतः बुलोकं आरोहतः दस्युन्.

P. 312. l. 19. (15, 3.) शत्रुजातानि ॥ शत्रुहन्नादिजातानि C. शत्रुहनादि° A. शत्रुन् B: cf. verse 11.—l. 29. (15, 4.) येषां after उशब्दः A. C.—P. 313. l. 3. (15, 5.) यद्वा to विशेषेण from C.—ll. 30 seq. (15, 10.) After दानुतमो जज्ञिषे C adds सोतुतमो जज्ञिषे, and after दधिषे A. C add सोतुतमो जज्ञिषे प्रादुर्भवसि अत एव विश्वा सर्वा (सर्वाण्यो A). In M 1 यद्वा was inserted before सोतुतमो by conjecture, and सर्वा corrected to सर्वाणि. But the whole seems to be a gloss, patched up with repetitions.—P. 314. l. 16. (15, 13.) Read शचीर्ऽऽपति.

P. 315. l. 15. (16, 5.) शत्रुषु deest in B.—प्राप्तिषु ॥ प्रत्येषु A. प्रयेषु Ca; deest in B.—पक्षपातवचनाय only in A.—P. 316. l. 12. (16, 11.) अतिपालयतु A after अतिपारयतु.—l. 16. (16, 12.) न च्छं ॥ छं° A. Ca. M 1.

P. 316. l. 22. (17.) आद्यस्तृचो ॥ आद्या चा A. आद्या C: cf. Rv. Bh. I. 6, 4; I. 7.—P. 317. l. 3. (17, 3.) Ca wanting.—l. 13. (17, 5.) °दक्षिणभेदेन ॥ °दक्षिणेपदेन A. °दक्षिण-पदेन C 2.—l. 14. स चासिक्तः wanting in B, placed in A. C after चेति.—l. 19. (17, 6.) Ca begins again.—P. 318. l. 21. (17, 12.) शाचिपूजन ॥ शाचिषा A. Ca. Three verses (11–13) left out in B.—l. 22. यतः by conjecture.—l. 28. (17, 13.) स्वयमेव ॥ स्वयं ते तव A. Ca.—P. 319. l. 7. (17, 14.) °संपादिनां B. °संपादितानां A. Ca.

P. 319. l. 22. (18.) द्वाविंशत्युचं ॥ द्वाविंशच्च MSS. ut saepe.—l. 27. (18, 1.) देवानां ॥ देवादीनां A. Ca; deest in B.—P. 321. l. 12. (18, 9.) च वातु अनुवर्ततां B. चानुवर्ततां A. Ca.—l. 19. (18, 10.) शिष्यते ॥ शिष्टांति A. शिष्टाति Ca.—P. 322. l. 11. (18, 14.) अयमर्थः ॥ अयमर्थः Ca. अमर्थः A; deest in B.—l. 31. (18, 17.) विश्वानि सर्वाणि दुरिता B. विश्वा सर्वाणि दुरितानि A. Ca. M 1.—P. 323. l. 14. (18, 20.) स्वामिनां A. Ca; deest in B.

P. 323. l. 27. (19.) सोमरिरार्षं ॥ सोमरिरार्षं A. Ca. सोमरिः ऋषिः B. Again Rv. Bh. VIII. 20, VIII. 21, and VIII. 22, A. Ca read सोमरि, B सोमरि, but VIII. 21, 9, A. B. Ca read सोमरिरहं. VIII. 22, 1, A sec. m. B have सोमरिरहं, A pr. m. Ca सो°.—l. 29. After रा (of राजान) two leaves are wanting in Ca, which are supplied from another MS. of about the same date.—P. 324. l. 1. सोमरिः Anukr. सोमरं A. Ca.—पितुर्न द्वि° Anukr. पितुर्द्वि° A. Ca. पितुर्द्वि° M 1.—l. 10. (19, 1.) लिटि after वह्नेः C.—ll. 15 seq. (19, 2.) ऋषिः to विभूतरातिं from B.—ईमिमम° ॥ इन्द्रमम° B.—l. 17. नियंतारं from B.—P. 325. l. 5. (19, 5.) यच्च वेदेन to परिचरति from B.—l. 28. (19, 8.) साधकाः समीचीनाः चेमासो धारणान्यपि ॥ साधकसमीचीनाः । (°ना । A sec. m.) त्वेसमाधीरणान्यपि A. Ca. समीचीनाः चेमासः चेमाः रक्षणान्यपि B.—P. 326. l. 1. (19, 9.) मर्तो B. मर्त्यो A. Ca.—l. 10. (19, 10.) जयादिकं, and then स तादृशो जगो to the end, from B.—P. 327. l. 4. (19, 14.) निशान° ॥ निश्यान° A. Ca.—l. 20. (19, 16.) परिचरेमहि from B.—P. 329. l. 2. (19, 22.) प्रयच्छत्यर्थः A. Ca. प्रयच्छ इत्यर्थः B 1. प्रयच्छत इत्यर्थः B, which may be right.—वाग्भिः from B.—l. 27. (19, 25.) ये यथायथा etc. A. Ca, which, however, omit ते after °सते. C 2 has यथापासते तदेव भवतीति ।—l. 28. भवेयमिति ॥ भवति A. Ca.—P. 330. l. 4. (19, 26.)

पापया after अत एव A. B. Ca.—P. 331. l. 3. (19, 31.) शकटनीडेऽवस्थानात् B. नीलेऽवस्थान् A. Ca.—l. 13. (19, 32.) स्रोतव्यत्वेन ॥ स्रोतव्येन A. B. Ca. M I.—l. 20. (19, 33.) लभेये ॥ लभेयमि० A. B. Ca. M I.—l. 30. (19, 35.) यजमानेषु from Ca.—P. 332. l. 11. (19, 37.) No commentary is given in A. C. Ca. B has उतायेतत् यदुक्तं मे मह्यं प्रथियोः अश्वादिषः क्षाम-वर्णानां प्रणीता प्रकर्षेण नेता मह्यमदात् कृ पुनरसावदात् सुवास्वाः सुष्ठु निवासायाः नयाः अधि तुग्वनि तीर्थेऽधि एतददात् मह्यं सुवास्तु नाम नदी तुग्व तीर्थं भवतीति निरुक्तं अग्रतो गामी भवद्वसुः भावयता बहूनां पूजितलक्षणः दियानां दानार्हाणां गवां पतिः तास्य गाः एतत्संख्यायुक्ताः ॥ Cf. Nir. IV. 15.

P. 332. l. 17. (20, 1.) हे प्रस्थावानः to मा from B. मरुतः by conjecture.—l. 24. (20, 2.) मह्यतः ॥ तद्वातः A. Ca. In B the second explanation is given alone. अमुषाः is one of the मह्यनामानि in Ngh. III. 3.—l. 26. कामयमाना by conjecture; the rest from B.—P. 333. l. 2. (20, 3.) मरुतां to the end from B.—l. 9. (20, 4.) दुःखेन युज्यते B. दुःखे ज्यते A. Ca.—l. 11. सर्वोक्तं after पूर्वोक्तं A. Ca.—l. 24. (20, 6.) आंतरिचं ॥ अंत० A. B. Ca.—P. 334. l. 8. (20, 8.) बलनाय Ca. बल० A. Cf. Rv. Bh. I. 75, 1, etc.—l. 12. (20, 9.) विशेष्यते ॥ विशेषांतो A. विशेषांतो Ca.—l. 25. (20, 11.) शक्त्यादीन्यां ॥ शक्त्यान्यां A. Ca.—P. 335. l. 16. (20, 14.) हीनः ॥ नहिनः A. Ca; deest in B.—P. 336. l. 22. (20, 19.) शक्तान् ॥ शत्रून् C. सत्कृतान् A. Ca. सेक्तान् B.—P. 337. l. 11. (20, 22.) रुक्मं after आभरणं A. B. Ca.—l. 14. धारयितव्ये स्तोत्रे यज्ञे वा ॥ धारयितव्य स्तोत्र यज्ञे वा A. Ca. धारयितव्ये B.—l. 25. (20, 24.) स्तोत्रीभिः A. Ca after कल्याणीभिः.

P. 338. l. 21. (21, 1.) तदानुरूपतृचस्य वयम् लेखनुरूपतृचस्य A. Ca.—P. 339. l. 26. (21, 5.) गोविकारे to उच्यते ॥ गोविकारो दधिपयस्या (०स्य A pr. m. ०स्य Ca) गोशब्देनोच्यते A. Ca.—P. 340. l. 13. (21, 7.) सुख्यं ॥ सुख्यं A. Ca.—ते स्वां etc. ॥ त त्वं मह्यतामिति जानंतो (जानतां, Ca) वनंता वयं भवता रक्षंत इति A. Ca.—l. 20. (21, 8.) हे वज्रिन् वज्रिवन् इंद्र B.—P. 341. l. 5. (21, 10.) हरितवर्णाश्चपितं from B.—l. 7. य before एवं सति A. Ca.—P. 342. l. 1. (21, 13.) यश्च A. Ca. यत्र B.—l. 9. (21, 14.) The end of the commentary which is wanting in A. Ca is supplied by B: यदा मानवस्य नदं दानादिराहित्यं समूहसि निराकरोषि यष्ट्वं छणोषि करोषि आदित् अनंतरमेव पितेव सन् तेन ह्यसे ॥—l. 26. (21, 16.) धनादिभिः ॥ नादिभिः A. Ca. आ B.—l. 27. कश्चित् ॥ कश्चित् A. B. Ca.—P. 343. l. 10. (21, 18.) वर्तते । तान् ॥ चतं ततान् A. Ca. तान् B.—धनैस्तनोति ॥ धनी सनोति A. Ca. सनोति B.

P. 343. l. 14. (22, 1.) After अनुष्टुप् something like एकादशी ककुब्दादशी मध्येज्योतिः is lost. B I has अनुष्टुप् नवमी दशमी द्वे ज्योतिषां एकादशी त्रयोदशीर्यषेदशीसप्तदशः काकुभः द्वादशी-चतुर्दशीषोडशीअष्टादशः सतोबृहत्. See Prāt. 1024.—l. 15. आश्विनं Anukr. आश्विनं Ca. आश्विनौ A. M I.—l. 22. (22, 1.) उपजपयितारं ॥ उपजनायतारं A. Ca: cf. Rv. Bh. VIII. 24, 25, and दसु उपजये Dhp. 26, 104.—ll. 26 and 28. (22, 2.) पूर्वापुषं S 2. S 3 pr. m. (?) S 4. P 3. P 1. P 4 sec. m. पूर्वायुषं S 3 (sec. m. ?) S 1. P 4 pr. m.—l. 31. युक्तेषु ॥ युक्तेषु A. युक्तेषु Ca.—P. 344. l. 5. (22, 3.) योतनं ॥ योतनं A. Ca. M I; deest in B.—l. 13. (22, 4.) मंचांतरं ॥ मंचांतरं सति A. Ca.—l. 30. (22, 6.) वृकेण वृको लांगलं etc. ॥ वृकेण लांग-लेखनं कुर्यथः । शुभस्यती उदकस्य पालयिता भवति । विकर्त्तनादिति यास्तः । तेन लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः । पुनश्च तस्मै विलेखनं कुर्यथः । शुभस्यती etc. A. Ca. वृकेण लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः C. वृकेण लांगलेन यवं यवनामकं धान्यं कर्षथः । पुनश्च तस्मै etc. B. The confusion in A. Ca arises from the copyist having originally skipped a line after लेखनं कुर्यथः.—

P. 345. l. 2. यज्ञदिने B. पञ्चदिने A. Ca.—l. 8. (22, 7.) अस्मान् ॥ अस्माकं A. B. Ca.—आगच्छतं B. गच्छती A. Ca.—l. 28. (22, 10.) अवयवः to राजानं from B.—l. 30. यद्यत् ॥ यत् यच्छत् A. Ca. यत् B 1.—P. 346. l. 4. (22, 11.) अधृतगमनाः ॥ अधृतधनाः A. B. Ca.—l. 15. (22, 12.) वंदनो मायाभिः ॥ वंदनमालाभिः A. Ca.—l. 29. (22, 14.) सूयमानमार्गो ॥ सूयमार्गो A. Ca.—l. 31. रुद्री उग्रौ B.—P. 347. l. 4. (22, 15.) सेवनीयशीलौ in the sense of 'whose character is to be honoured'? सेवनीय° A. B. Ca. सचनी° C 2. सचनीयौ or सेवनीयौ would be good emendations, if it were likely that शीलौ crept into the text from a marginal gloss. See Dhp. 6, 2; Rv. Bh. II. 31, 4; IX. 78, 3.—l. 5. सोमरी सोमरिरहं B. सोमरिरहं A. Ca. See note to VIII. 19.—l. 13. (22, 16.) ऊतिमी रत्नाभिः from B.—l. 26. (22, 18.) प्रयच्छति ॥ प्रच्छति A. Ca.; deest in B.—l. 28. त्वत्तो B. C. त्वभो A. Ca.

P. 348. l. 26. (23, 4.) उदस्थात् A. Ca. उदस्थात् (meant for उद्वृ°) B 1.—P. 349. l. 10. (23, 7.) हे देवाः B before चर्षणीनां.—यष्ट्वेन ॥ यष्ट्वेन B. यष्टृ यष्ट्वेन A. Ca.—l. 16. (23, 8.) यज्ञवति ॥ धनयज्ञं प्रति A. Ca. यज्ञं प्रति B. धनयज्ञं C 2.—P. 350. l. 24. (23, 15.) माययापि तस्य ॥ मायापि तस्य A. Ca. मापितस्य B.—P. 351. l. 4. (23, 17.) गृह ॥ सह A. B. Ca.—P. 352. l. 16. (23, 24.) परिहरिण ॥ परिपूरेण A. Ca.—l. 21. (23, 25.) वनस्यतिरूपाभिररणीभिः ॥ भिर्वारणीभिः A. Ca. M 1. अरणीभिः B.—l. 28. (23, 26.) मानुषाणां after मानुषा A. Ca.—P. 353. l. 16. (23, 29.) प्रदातासि from B.

P. 353. l. 26. (24.) विश्वमना ॥ वियश्चनाम A. Ca sec. m. विश्वनाम Ca pr. m. वियश्चनाम B 1. वैश्वो नाम M 1.—P. 354. l. 5. (24, 1.) इत्त्व° ॥ इति° A. Ca.—l. 17. (24, 3.) नानाविधानोपेतं ॥ नानाविधानोपेतं A. Ca. B.—l. 18. आ before संपादय, meant for आहर, A. Ca. आ सपा C 2.—l. 24. (24, 4.) निरेकं a second time by conjecture.—l. 26. स्तवमानः ॥ स्तवानः A. Ca. M 1. स्तवागमः B 1.—P. 355. l. 10. (24, 6.) तथा मनो by conjecture. Instead of धनादिप्रदा° A. Ca have धनादिभिः प्रदा° and in A the words प्राप्नोमीत्यर्थे to धनादिभिः stand in the margin. B 1 is quite corrupt: जरितुः स्तौतुर्मनः कामं धनादिविषयं आपुण आपुरय.—l. 24. (24, 8.) ते B 1. तव A. Ca. M 1.—l. 30. (24, 9.) वर्तयि° ॥ वर्तयि° A. B. Ca.—P. 356. l. 19. (24, 12.) यशसे deest in B.—l. 31. (24, 14.) दत्तं ॥ रत्तं B 1. Ca. रत्तकं A. M 1.—P. 357. l. 10. (24, 15.) स्तुतिकर्मा C. कर्मा A. Ca.—l. 16. (24, 16.) The explanation of सदावृधः from B.—l. 22. (24, 17.) उपलक्षणं ॥ पलक्षणं A. Ca. उपलक्षणमेतत् would be a more usual phrase.—l. 24. सुम् ॥ वोम A. Ca. आगमः M 1.—सर्वैः ॥ वै A. Ca.—l. 30. (24, 18.) A. Ca have a lacuna after आहूया, which extends to verse 23. This lacuna is supplied in Ca by another hand, apparently copying from C 2, which here agrees in all material points with B.—P. 358. l. 12. (24, 20.) अत्विग्भिः ॥ अत्विग्भिः Ca. अत्विग्भिः M 1.—l. 23. (24, 21.) Ca (in the supplementary leaf) adds at the end, यद्वा येन दत्तं धनं सर्वं शत्रुजनमभिवति येन दत्तं धनमादायसतः शत्रुमभिवतीत्यर्थः ॥—P. 359. l. 2. (24, 23.) दशधा A. Ca. दशमो?—l. 8. (24, 24.) संबोधाह ॥ संबोध्य A. Ca.—l. 10. भवन्तीति ॥ भवन्ति A. Ca.—यजमानानामिव ॥ यजमानांरा A. Ca.—l. 11. परिपदां समानाधिकरणः ॥ परिपदौ समानक A. Ca.—l. 26. (24, 26.) संन्यसे ॥ संन्यासे A. संन्यसे Ca. संन्यसे B.—l. 32. (24, 27.) ऋन् etc. ॥ ऋन् मनुष्यान् ऋणोति° A. Ca. नृन् मनुष्यान् ऋणोति B.—l. 33. किं पुनस्तं ॥ किं पुना A. Ca. किं पुनः B.—P. 360. l. 15.

47551

पापया after अत एव A. B. Ca.—P. 331. l. 3. (19, 31.) शकटनीडेऽवस्थानात् B. नीलेऽवस्थान् A. Ca.—l. 13. (19, 32.) स्रोतव्यत्वेन ॥ स्रोतव्येन A. B. Ca. M I.—l. 20. (19, 33.) लभेये ॥ लभेयमि० A. B. Ca. M I.—l. 30. (19, 35.) यजमानेषु from Ca.—P. 332. l. 11. (19, 37.) No commentary is given in A. C. Ca. B has उतायेतत् यदुक्तं मे मह्यं प्रथियोः अश्वादिषः क्षाम-वर्णानां प्रणेता प्रकर्षेण नेता मह्यमदात् कृ पुनरसावदात् सुवास्वाः सुष्ठु निवासायाः नयाः अधि तुग्वनि तीर्थेऽधि एतददात् मह्यं सुवास्तु नाम नदी तुग्व तीर्थं भवतीति निरुक्तं अग्रतो गामी भवद्भुः भावयता बहूनां पूजितलक्षणः दियानां दानार्हाणां गवां पतिः तास्य गाः एतत्संख्यायुक्ताः ॥ Cf. Nir. IV. 15.

P. 332. l. 17. (20, 1.) हे प्रस्थावानः to मा from B. मरुतः by conjecture.—l. 24. (20, 2.) मह्यतः ॥ तद्वातः A. Ca. In B the second explanation is given alone. अमुषाः is one of the मह्यनामानि in Ngh. III. 3.—l. 26. कामयमाना by conjecture; the rest from B.—P. 333. l. 2. (20, 3.) मरुतां to the end from B.—l. 9. (20, 4.) दुःखेन युज्यते B. दुःखे ज्यते A. Ca.—l. 11. सर्वोक्तं after पूर्वोक्तं A. Ca.—l. 24. (20, 6.) आंतरिचं ॥ अंत० A. B. Ca.—P. 334. l. 8. (20, 8.) बलनाय Ca. बल० A. Cf. Rv. Bh. I. 75, 1, etc.—l. 12. (20, 9.) विशेष्यते ॥ विशेषांतो A. विशेषांतो Ca.—l. 25. (20, 11.) शक्त्यादीन्यां ॥ शक्त्यान्यां A. Ca.—P. 335. l. 16. (20, 14.) हीनः ॥ नहिनः A. Ca; deest in B.—P. 336. l. 22. (20, 19.) शक्तान् ॥ शत्रून् C. सत्कृतान् A. Ca. सेक्तान् B.—P. 337. l. 11. (20, 22.) रुक्मं after आभरणं A. B. Ca.—l. 14. धारयितव्ये स्तोत्रे यज्ञे वा ॥ धारयितव्य स्तोत्र यज्ञे वा A. Ca. धारयितव्ये B.—l. 25. (20, 24.) स्तोत्रीभिः A. Ca after कल्याणीभिः.

P. 338. l. 21. (21, 1.) तदानुरूपतृचस्य वयम् लेखनुरूपतृचस्य A. Ca.—P. 339. l. 26. (21, 5.) गोविकारे to उच्यते ॥ गोविकारो दधिपयस्या (°स्य A pr. m. °स्य Ca) गोशब्देनोच्यते A. Ca.—P. 340. l. 13. (21, 7.) सुख्यं ॥ सुख्यं A. Ca.—ते स्वां etc. ॥ त त्वं मह्यतामिति जानंतो (जानंत, Ca) वनंता वयं भवता रक्षंत इति A. Ca.—l. 20. (21, 8.) हे वज्रिन् वज्रिवन् इंद्र B.—P. 341. l. 5. (21, 10.) हरितवर्णाश्चपितं from B.—l. 7. य before एवं सति A. Ca.—P. 342. l. 1. (21, 13.) यश्च A. Ca. यत्र B.—l. 9. (21, 14.) The end of the commentary which is wanting in A. Ca is supplied by B: यदा मानवस्य नदं दानादिराहित्यं समूहसि निराकरोषि यष्ट्वं छणोषि करोषि आदित् अनंतरमेव पितेव सन् तेन ह्यसे ॥—l. 26. (21, 16.) धनादिभिः ॥ नादिभिः A. Ca. आ B.—l. 27. कश्चित् ॥ कश्चित् A. B. Ca.—P. 343. l. 10. (21, 18.) वर्तते । तान् ॥ चतं ततान् A. Ca. तान् B.—धनैस्तनोति ॥ धनी सनोति A. Ca. सनोति B.

P. 343. l. 14. (22, 1.) After अनुष्टुप् something like एकादशी ककुब्दादशी मध्येज्योतिः is lost. B1 has अनुष्टुप् नवमी दशमी द्वे ज्योतिषां एकादशी त्रयोदशीर्यषेदशीसप्तदशः काकुभः द्वादशी-चतुर्दशीषोडशीअष्टादशः सतोबृहत्. See Prāt. 1024.—l. 15. आश्विनं Anukr. आश्विनं Ca. आश्विनौ A. M I.—l. 22. (22, 1.) उपजपयितारं ॥ उपजनायतारं A. Ca: cf. Rv. Bh. VIII. 24, 25, and दसु उपजये Dhp. 26, 104.—ll. 26 and 28. (22, 2.) पूर्वापुषं S 2. S 3 pr. m. (?) S 4. P 3. P 1. P 4 sec. m. पूर्वायुषं S 3 (sec. m. ?) S 1. P 4 pr. m.—l. 31. युक्तेषु ॥ युक्तेषु A. युक्तेषु Ca.—P. 344. l. 5. (22, 3.) योतनं ॥ योतनं A. Ca. M I; deest in B.—l. 13. (22, 4.) मंचांतरं ॥ मंचांतरं सति A. Ca.—l. 30. (22, 6.) वृकेण वृको लांगलं etc. ॥ वृकेण लांग-लेखनं कुरथः । शुभस्यती उदकस्य पालयिता भवति । विकर्त्तनादिति यास्तः । तेन लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः । पुनश्च तस्मै विलेखनं कुरथः । शुभस्यती etc. A. Ca. वृकेण लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः C. वृकेण लांगलेन यवं यवनामकं धान्यं कर्षथः । पुनश्च तस्मै etc. B. The confusion in A. Ca arises from the copyist having originally skipped a line after लेखनं कुरथः.—

l. 10. (27, 12.) वा before व्यत्ययेन A. Ca.—l. 26. (27, 14.) ऽपरं by conjecture. B₁ has दिने तु सर्वे व दिवसेषु अपर किंचनः धनदातारो etc.—P. 376. l. 1. (27, 15.) °माणत्वाद्भास्वं ॥ °माणत्वाद्भास्वं A. Ca.—l. 30. (27, 18.) ऋजुगमने प्रस्थे by conjecture. ऋजुगमनप्रेरन् A. Ca. ऋज् is explained as पर्वत or मेघ. (Cf. Rv. Bh. IV. 1, 17; V. 54, 4. Probably, however, some omission has taken place, and रन् formed part of a grammatical explanation.—P. 377. l. 7. (27, 19.) मुचिर्गं ॥ निमुचिर्गं A. Ca. M₁. (Cf. Dh. 7, 13.—l. 8. धनं मनवे ॥ धने मध्ये A. Ca.—P. 378. l. 3. (27, 22.) प्राप्तुमः A. Ca. is a mistake for प्राप्तुयाम.

P. 379. l. 17. (29, 1.) °देवतं ॥ °देवताः A. Ca.—सौम्यं TS. सौम्यं A. Ca.—l. 18. शबलं ॥ शबलं A. Ca; deest in B.—l. 19. किरणैस्तावदुन्नते चंद्रमसि दुःखोपशमनानि ॥ किरणैः तावदुन्नते (तावदुन्नते Ca) चंद्रमसि सर्वस्वदुःखापशमनेन A. Ca. सर्वस्व is only an erroneous repetition of सर्वस्व.—l. 20. रात्रयश्चंद्रनेतृकाः ॥ रात्रयः चंद्रनेतृकः A. Ca.—P. 380. l. 16. (29, 6.) यथा before चोरः repeated by conjecture.—l. 17. स्वसहायेभ्यो suggested in M₁ and adopted by Windisch, Zwölf Hymnen, p. 69. स्वसहायेभ्यो C. तस्य सहायेभ्यो A. Ca; deest in B.—P. 381. l. 3. (29, 9.) From द्वा द्वौ to तेनोक्तेन, in the next verse, left out in A.—l. 7. (29, 10.) From एकेऽत्रयो to एतादृशा अत्रयः left out in Ca. The words are taken from B.—एतादृशा ॥ एतादृशा अतादृशा B.

P. 381. l. 14. (30, 1.) शिशुर्नामि खलु B. शिनास्ति कल्पनया नास्तीत्यर्थः A. Ca.—l. 23. (30, 2.) लेटि—लुगं ॥ लोटि—लुगं A. Ca.—l. 30. (30, 3.) धनादिमंतश्च ॥ धनादि मंचश्च A. Ca.—l. 31. मानवात्। मनुः etc. ॥ मानवान् मनुः सर्वेषां मनुः पिता नत आगत् (आगतात् Ca) परावतः पिता मुञ्जरं मार्गं चक्रे तस्मात्पथो etc. A. Ca. मानवात् पित्र्यात् सर्वेषां मनुः पिता ततः आगतात् परावतः दूरात् पथः etc. B. मानवात्पित्र्यात्। सर्वेषां मनुः पिता तत आगतात्परावतः। पिता मनुर्दूरं मार्गं चक्रे तस्मात् पथो etc. M₁.—l. 33. अस्मानपनयत ॥ मास्मानपनयत A. Ca. तस्मात् मार्गात् स्तोमोन् अपनयत। B.—P. 382. l. 6. (30, 4.) विद्यानरोऽपिः ॥ वैद्यां A. Ca.—l. 8. शृणोति ॥ शृणोति A. Ca. M₁.

P. 382. l. 20. (31, 1.) लेखडागमाः ॥ °डागमा A. Ca.—Sâyana reads ब्रह्म for ब्रह्मा.—l. 31. (31, 3.) दीप्तिमान् रथो रंहणशीलः etc. ॥ दीप्तिमान् रथः असत् B. दीप्तिमान् शीलो खंदनः देवानां हविःप्रदानरूपेण पू-यज्ञेन असत् Ca. A agrees with Ca, but has only न् instead of दीप्तिमान्.—P. 383. l. 1. येन मे रथो ॥ यो हे म रथे A. Ca. हेमरथे C₂. Very doubtful.—l. 5. (31, 4.) After °शीलं A. Ca. have यतीत्यर्थः, C₂ तीत्यर्थः.—l. 6. धेनुः before धिनोति A. Ca.—दिवेदिवे etc. ॥ दिवे दिवेर्दुह्यते A. Ca. दिवेदिवे दुहे देवैः दुह्यते B.—l. 15. (31, 5.) अन्नादीन् A. Ca. °दीनि B. Immediately afterwards all MSS. have again अन्नादीन्, though it is grammatically wrong.—l. 20. (31, 6.) प्राशितव्यान् ॥ प्राशव्यान् A. Ca.—l. 22 A. Ca. have सुप्यत इत्यर्थः after न गच्छतः.—l. 25. (31, 7.) नापि ॥ अपि A. B. Ca.—P. 384. l. 1. (31, 8.) तत्रापि A. B. Ca.—l. 15. (31, 10.) फलपुष्पं B. स्वर्गपुष्पफलं A. स्वर्गफलपुष्पं Ca. स्वर्ग seems a later addition.—युक्तानां from B.—l. 18. भवतो ॥ भवथ A. Ca; B has only सचामुवो देवैः सहितस्य.—l. 19. वर्तामह ॥ वर्ताम A. B. Ca. M₁.—P. 385. l. 6. (31, 14.) चेत्रो A. B. Ca.—l. 15. (31, 15.) तद्वत्। यो देवानां from B.—l. 23. (31, 16.) देवानां मन इयच्छति ॥ देवानां न इयच्छति Ca. न इयच्छति A. B reads हे यजमान यः हविर्भिः देवानां मनः इयच्छति.—P. 386. l. 8. (31, 18.) आशुगमनाश्च ॥ गमनाश्च A. B. Ca.

P. 386. ll. 19 to 22. (32.) A. Ca have between मादनं and प्र कृतानि the passage which is inserted after °स्थानि, प्रति to तुची । आ० ८. १२. इति ॥—l. 21. अच्चावाकवादे etc. ॥ अच्चावाकः पत्नीयजमानस्थान A sec. m. आच्चादको पत्नीयजमानस्थान A pr. m. Ca. Instead of पत्नीयजमानस्थान we expect प्रत्यक्षा इत्यस्य तुचस्य स्थानि. Cf. Rv. Bh. VIII. 71, 10.—P. 387. l. 29. (32, 9.) अश्विनोऽश्वयुक्तान् कृधि from B.—l. 30. धनवतश्च C. मेघवतश्च A. Ca. धनिनश्च B.—P. 388. l. 9. (32, 11.) इदं to एव from B.—l. 19. (32, 13.) शोभनपारणश्च ॥ शोभनवरणश्च A. Ca. शोभनाचरणश्च B. शोभनवर्णश्च C 2. Cf. Rv. Bh. III. 39, 8. 50, 3.—P. 389. l. 4. (32, 16.) यज्ञा ब्रह्मचारिवासी TS. यद्वा ब्रह्मचारिवासी A sec. m. यद्वा ब्रह्मसू । चारिवासी A pr. m. Ca.—l. 8. (32, 17.) Ca omits all from the first सुत्य एवेन्द्र to ब्रह्माणि । ; the lacuna is supplied in A in the margin. B has an independent explanation : सुत्य एवेन्द्रः तस्मिन् सामानि उप गायत हे होतारः पन्थे तस्मिन् इन्द्रे उक्त्यानि सोचाणि शंसत हे अध्वर्यवः पन्थे इत् तस्मिन्नेव इन्द्रे ब्रह्म अन्नानि क्षणोत् कुरुत जुहुत ॥—l. 21. (32, 20.) वुसं तुग्यमित्यु० ॥ वुसं तुग्यं उ० A sec. m. नुसं - संतुग्धं ल्यु० Ca. A pr. m. वुसं तुग्या Ngh. I. 12.—P. 390. l. 3. (32, 22.) पंच before जनान् from B.—P. 391. ll. 4 to 7. (32, 29.) From सोमरूपं to सोमपे in the 30th verse taken from B. A. Ca mark a lacuna.

P. 391. l. 14. (33.) सूचितं च to अनुरूपः from Ca and C 2. There is still some mistake, as the third Vinīyoga refers to the first.—l. 29. (33, 2.) आगमत् A. Ca; B has निर्गमने नतारः नीयगमनः वृषभः इव शब्दं कुर्वन् कदा ओकः स्थानं आ गमः आगच्छेदिति. Sāyana seems to read इन्द्रः for इन्द्र.—P. 392. l. 4. (33, 3.) देहि from B.—l. 25. (33, 6.) अपरिवृतः ॥ अवृतः A. Ca. आवृतः B. अपवृतः A marg. See verse 10.—अवः ॥ अवं A. Ca; deest in C 2.—P. 393. l. 5. (33, 7.) पुरः शत्रुपुराणि B.—l. 24. (33, 10.) वृषभिश्च ॥ वृषाश्च A pr. m. Ca. वृषंश्च A sec. m. वृषैश्च B.—P. 394. l. 1. (33, 11.) अश्वरशनाः A. B. Ca.—l. 28. (33, 15.) महन् ॥ महान् A. Ca. M I. महं B.—P. 395. l. 4. (33, 16.) तव ॥ ते तव A. B. Ca. M I.—l. 9. (33, 17.) ज्ञायोगिः ॥ प्रायोगिः A. B. Ca.—l. 10. ज्ञायोगिः A. प्रायोगिः Ca.—l. 11. अपि च स्त्रियाः B I. अपि स्त्रिया A. Ca. M I.—l. 22. (33, 19.) ज्ञायोगिं and ज्ञायोगे A sec. m. ज्ञावयोगिं and ज्ञावयोगे A pr. m. Ca. प्रायोगिं and प्रयोगे B I.

P. 395. l. 30. (34.) वसुरोचिषो B. वसुमत्तोविनो A. Ca.—P. 396. l. 7. (34, 1.) स्वर्गं A sec. m. B. कुर्वस्वर्गं A pr. m. Ca. C.—P. 397. l. 7. (34, 6.) The commentary to this verse is taken from B; left out in A. Ca.—P. 398. l. 3. (34, 10.) अर्येश्वर A. B. Ca.—l. 9. (34, 11.) उपश्रुत्युपश्रुतौ ॥ उपश्रुति उपश्रुतेः A sec. m. उपश्रुति A pr. m. Ca. उपश्रुति B.—l. 26. (34, 14.) धनानि is probably omitted after वा.—P. 399. l. 3. (34, 15.) वसूनि A. Ca. वसूनि B.—l. 15. (34, 18.) वनस्यतयो before वनस्य A. Ca.— तिष्ठमिति ॥ तिष्ठति A. Ca. तिष्ठं B.

P. 399. l. 17. (35.) औपरिष्टाज्योतिषं A. Ca. उपरिष्टाज्योतिषं M I. See Anukr. M. p. 29.—l. 20. अश्विनोर्यामे A. Ca. अश्विनोर्यामे ?—P. 400. l. 7. (35, 3.) The commentary on this verse, the following, and the 6th verse is supplied from B.—P. 401. l. 16. (35, 9.) गगणं ॥ गगनं B. वा गगनं A. Ca.—P. 403. l. 22. (35, 20.) सर्गानिव B. सर्गाणि A. Ca. वस्त्राणि in the margin of A, marked to be inserted after सर्गाणि.—l. 28. (35, 21.) यज्ञान् A marg. after अध्वरान्.—P. 404. l. 13. (35, 23.) यज्ञ एव यत् Sat. Br. यज्ञ A. Ca.

P. 405. l. 2. (36, 1.) अन्यासु TS. अन्या A. Ca.—l. 11. (36, 2.) रक्ष ॥ रक्षसि A. B. Ca.—P. 406. l. 14. (36, 7.) प्राविथ ॥ प्रवस्यमाविथ A. Ca. पुरुजुत्सपुत्रं प्राविथ रक्षिथ B.

P. 406. l. 16. (37.) There is something wrong in the Viniyoga, we should expect पृथ्व्यस्य पंचमेऽहनि निष्किल्व्यशस्त्र इदं सूक्तं. Cf. Rv. Bh. I. 81.—l. 22. (37, 1.) ऊतिभिः from B.—l. 23. प्ररक्ष A sec. m. प्ररक्षः B. रक्षः A pr. m. Ca. प्रारक्षः?—P. 407. l. 21. (37, 6.) भवसि अव° A. Ca. B. अवसि अव° C 2.—l. 27. (37, 7.) चवाणि वलानि कामैर्वर्धयन् from B.

P. 408. l. 4. (38.) °स्तोत्रियसंज्ञकसृचः ॥ °स्तोत्रियसंज्ञक A. Ca : cf. Rv. Bh. VI. 60, 7.—l. 5. °नीयस्य ॥ °नीय° A. Ca.—P. 409. l. 16. (38, 10.) साम ऋच्यते B. साम उच्यते A. Ca. M I.

P. 410. l. 2. (39, 2.) ररावणां P I sec. m. P 2. P 3. P 4. अरावणां P I pr. m. and A. B. Ca in the commentary; lacuna in B I.—P. 411. l. 14. (39, 7.) अपि ॥ अप्या A. Ca; lacuna in B.—l. 22. (39, 8.) After सप्तमानुषः B adds सप्तहोता.

P. 412. l. 12. (40.) ऊरुभाग ॥ ऊरुभीग A. Ca. उन्ननीयं C 2.—l. 14. होचकाः स्वशस्त्रे C 2. होचकस्त्रोशस्त्रे A. Ca.—आरंभणीयाम् ॥ आरंभणीयारम्भ A. Ca. C 2.—l. 23. (40, 1.) दत्तं from B.—P. 413. l. 16. (40, 4.) हे नामाक नमाकवत् ॥ हे नमाकवत् B. हे नामाक नमाकवन्तो A. Ca. हे नामाक नामाकवन्तो C 2.—P. 414. l. 1. (40, 6.) वल्ल्या ॥ वल्ल्याः B. तमाया A. Ca.—l. 11. (40, 7.) वनयाम च स्तुमः B.—l. 24. (40, 9.) वस्त्रो वा A. Ca.—l. 25. पूर्वीः। या etc. ॥ पूर्वोर्वयः प्रज्ञां साधतासाधयन् A. Ca. पूर्वीः बह्व्यः प्रज्ञाः नः याः धियः अस्मद्वृद्धयः नु चिप्रं साधतं साधयन्तु ॥ B.

P. 415. l. 28. (41, 1.) मरुद्भ्यश्च ॥ मरुद्भिश्च A. Ca. M I. मरुद्भ्यः उ मरुद्भिश्च B I.—l. 29. After रक्षति B adds यथा गोपालो गा रक्षति तद्वत्.—P. 416. l. 5. (41, 2.) Read समीपे य उदये ॥ समीप उदये A. B. Ca. Sâyana takes उदये for a verbal form, and, if so, the relative pronoun must be inserted.—l. 17. (41, 3.) त्रिषु A. B. Ca. One expects त्रिषु --- कालेषु.—l. 24. (41, 4.) After निर्माता B begins a new sentence with तस्य वरुणस्य.—स्वकृतं B. स्वतुतं A. स्वतुतं Ca.—l. 25. स हि B. स इत् A. Ca. M I.—रक्षिता ॥ ररक्षति Ca. ररक्षति A. रक्षति B.—P. 417. l. 9. (41, 6.) त्रितं भुर्भुव स्वः त्रिस्थानं B.—l. 17. (41, 7.) A. Ca mark a lacuna. यः वरुणः आसु दिगु अत्क व्याप्तः सन् आशये जायतो वर्तते यः वरुणः एषां शत्रूणां विश्वा सर्वाणि परि जातानि परितो भूतानि धामानि पुराणि समृशत् विनाशयत् अस्य वरुणस्य पुरो गये रथस्य पुरस्तात् विश्वे सर्वे etc. B.—P. 418. l. 4. (41, 9.) अंतरिक्षेऽधि वसतः ॥ अंतरिक्षाधिवश्रुतः A. Ca. अंतरिक्षेऽधि विश्रुतानि B.—तिस्रो etc. ॥ तिस्रो भूमीरधिस्थिता A. Ca. तिस्रो भूमिः द्यौरंतरिक्षं भूमीः त्रिरुत्तराणि तिमृणां अधिस्थितानि B.—l. 13. (41, 10.) Sâyana explains अधि। निः। निजः।

P. 418. l. 20. (42.) इत्येकादशिनः Âsv. °नः A. Ca.—l. 24. देवेति Âsv.; deest in A. Ca.—l. 32. (42, 1.) B has विश्वेत् बह्वनि संति ॥

P. 420. l. 7. (43.) आज्यभागी A. Ca; not in Âsv.—l. 28. (43, 3.) वप्सति। भक्षयन्ति ॥ वप्सन्ति भक्षयन्ति A. Ca. M I. वप्सति भक्षयति B.—l. 32. (43, 4.) पृथगिति etc. ॥ पृथगित्यनेन सममर्थगति पृथगितोव वाज° Ca and A pr. m. पृथगित्यनेन सममर्थयं गिति। पृथगित्येव वाज° A by correction. The VS., in Weber's edition, has वृथक्.—P. 421. l. 16. (43, 8.) मल्ल-लाभवन् A sec. m. and Ngh. I. 17. मल्लनाभवन् Ca and A pr. m., the latter perhaps भक्षः.—l. 29. (43, 11.) सोमधृत° ॥ सोमधृते A. Ca. सोमधृत° B.—P. 423. l. 13. (43, 21.) प्रमु प्रमुः A sec. m. Ca. प्रमुः प्रमुः A pr. m. प्रमुः प्रमु प्रमुः B. The MSS. of the text

have here and Rv. VIII. 11, 8, where the same verse occurs, प्रमुः.—अनु by conjecture.—P. 424. l. 25. (43, 30.) गाह् ॥ याह्यितव्यानि A. B. Ca. Cf. Rv. Bh. IV. 18, 2; V. 4, 9.

P. 425. l. 31. (44, 3.) सादयत् A. B. Ca.—P. 426. l. 24. (44, 9.) ज्वलदीप्ति A. B. Ca. ज्वलदीप्ति? See verse 14.—P. 427. l. 19. (44, 15.) तनेति ॥ तना इति A. Ca. M I.—P. 428. l. 6. (44, 19.) वर्धयंतु ॥ वर्धयन्ति A. B. Ca. The same occurs again in verse 22.—P. 429. l. 12. (44, 28.) तं सुख्य वा ॥ तसुयवा A. Ca; deest in B.

P. 429. l. 27. (45.) इति स्तोत्रं A. Ca; not in Âsv.—P. 431. l. 25. (45, 13.) भंत्तारं ॥ भोत्तारं A. B. Ca.—l. 29. (45, 14.) पणमानं A. Ca. पणिनामानं B.—P. 433. l. 8. (45, 23.) मनुष्या A sec. m. मनुष्याणां A pr. m. B. Ca.—l. 17. (45, 25.) प्रेरितवान् ॥ प्रेरयितवान् A. B. Ca.—P. 434. l. 5. (45, 29.) बुर्बुरमिति ॥ बुर्बुरेति A. M I. बुर्बुरेति Ca. See Rv. Bh. I. 33, 15.—l. 15. (45, 31.) किं नाकार्षीः ॥ किं माकार्षीः A. B. Ca.—P. 435. l. 19. (45, 38.) The end of the commentary is left out in A. Ca. It is supplied in B in the following way: असिन्वन् अवध्नन् श्वघ्नीव कितव इव स सोमः त्वामेव प्राप्तः आवयः दृश्यमानाः सर्वे देवाः निवता अधोमुखाः संतः आचरन् निर्गताः.—l. 29. (45, 40.) हिंधि । अतस्तासां ॥ हिंस्य तस्तासां A. हिंस्य त । तासां Ca. हिंस्य तासां B. हिंस च । तासां M I.—P. 436. l. 4. (45, 41.) विमर्शनक्षमे ॥ विमर्शके न क्षमे A. Ca. विमर्शके न क्षमे B. See Benfey, Glossary to Sâma-veda, s.v. parsâna. The intended interpretation seems to have been 'able to withstand friction or a blow;' vimrîs being used in the sense of âmrîs.

P. 436. l. 19. (46.) अष्टाचरा ॥ अष्टाचरवती A. B. Ca.—l. 20. °चतुर्थयोर्द्वा° ॥ °तृतीययोर्द्वा° A. B. Ca.—l. 25. नवकाथिकादष्टष्टिना A sec. m. नवकाथिकादष्टष्टिना B. नवकाथिका, दष्टष्टिनाश्च A pr. m. Ca. See Anukr. M. p. 4.—l. 33. °दोत्तरे A. Ca. °दोत्तरा M I. See Anukr. M. p. 30.—P. 437. l. 28. (46, 6.) रायो from B I.—P. 438. l. 18. (46, 9.) अवाय्यः अवणीयः दयः B after तारकः. The substantive omitted is मदः.—l. 23. (46, 10.) निपातानिपातद्वय° A sec. m. निपातानिपाततद्वय° A pr. m. Ca. अनिपात, if the reading be right, must be taken in the sense of पद.—P. 439. l. 27. (46, 15.) मह्यं, instead of मम, A. B. Ca.—l. 28. Sâyana seems to have read अय instead of अथ. A has अथेदानीं by correction.—l. 29. लिङ्भावात् A. Ca. One expects लिङ्गभावात्.—P. 440. l. 5. (46, 16.) अथापि इदानीमपि A. Ca. अथापि इदानीमपि A by correction. अथ अति चित् अनंतरमपि B. Here also Sâyana seems to have read अथय or अप्यय instead of अथय.—l. 12. (46, 17.) यजनसाधनेः A sec. m. यजमानसा° A pr. m. B. Ca. M I.—वा after एव by conjecture.—P. 441. l. 3. (46, 20.) सुसन्तः सुपु संभक्तः B after संभक्तः.—l. 4. वा ॥ त्वा A. Ca.—l. 10. (46, 21.) वशायाश्चाय ॥ वशायाख्याय A. Ca and Brîh. MS.—कानीतसु Brîh. MS. कानीतस्य A. Ca.—l. 14. कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रे ॥ कानीते पुत्रे कन्यायाः A pr. m. Ca. कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः A sec. m. कानीते कानीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रे B.—l. 26. (46, 23.) आश्वः A. B. Ca.—P. 442. l. 21. (46, 26.) सा before संख्या from B.—°नां चिः to सोमसुग्निः सो° from the margin of A. B 4 makes the same addition in the margin from चिः to पुषु.—l. 30. (46, 27.) अन्वशात् ॥ अन्वप्सन् Ca. अतप्सन् A.—P. 443. l. 12. (46, 29.) अज्ञेयं A. B. Ca.—P. 444. l. 7. (46, 33.) योज्यं ॥ योज्य A. Ca.

P. 444. l. 10. (47.) लैंगिकः by conjecture.—l. 27. (47, 2.) यथा from B.—P. 445.

l. 4. (47, 3.) पक्षा वयो न is not explained again in A. Ca. तत् वयो न पक्षा पक्षिणः शि-
शुकानां पक्षोपरि यथा तथा वि यंतन etc. B.—l. 20. (47, 5.) अवटधि० ॥ अवटधि० A. Ca. अव
इति धि० C 2.—l. 29. (47, 6.) Sāyana explains आश्वः instead of आश वः.—यं after यूयं
by conjecture.—P. 446. l. 7. (47, 7.) प्रवृद्धमपरिहारार्हं ॥ अप्रवृद्धं अपरिहारार्थं A. Ca. प्रवृद्धं
अपरिहारार्थः C. अभिप्रवृद्धं अपरिहारार्थं B.—l. 24. (47, 9.) कस्य ॥ यस्य A. B. Ca.—P. 447.
l. 29. (47, 14.) श्रेष्ठेण ॥ श्रेष्ठे A. Ca.—उपतिष्ठेत् A. Ca. श्रेष्ठे Aśv. Grihy.—P. 448. l. 22.
(47, 16.) यदेव ॥ तदेव A. B. Ca.—l. 23. भोक्तृ इत्यर्थः ॥ भोक्तुरित्यर्थः A. B. Ca.—यदेवापः ॥
तदेवापः B. देवापः A. Ca.—l. 25. द्वितीय च A. Ca. द्वितीय च पूरणः B.—l. 26. रूपवत् C.
रूपवत् Ca. स्मृतवत् A.—P. 449. l. 1. (47, 17.) सदाय ॥ सदाय A. Ca; deest in B.

P. 449. l. 26. (48, 2.) अगाः P 1. 2. 3. 4. अगाः Aufrecht.—l. 28. अदीनः from B.—
P. 450. l. 7. (48, 3.) ततोऽमृता ॥ ततो मूमा अमृता A. Ca. ततः अमृता B.—l. 15. (48, 4.)
अस्माभिः पीतस्त्वं from B.—l. 23. (48, 5.) वध्रो ॥ वध्वः A. Ca. वध्वः B 1. वध्र्यो Prof.
Aufrecht in Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft, vol. xxv. p. 236,
note.—l. 24. ता B. ते A. Ca.—P. 451. l. 1. (48, 6.) संधुचणेन A sec. m. B. संधुचणेन
A pr. m. Ca. Cf. Gītagov. III. 12, where न संधुच्यते is explained by दीप्यते मुखं न
भवति ।.—l. 26. (48, 9.) श्रेष्ठान् A. Ca. श्रेष्ठः B.—P. 452. l. 4. (48, 10.) B reads चिर-
कालावस्थानं एमि इन्द्रमपि याचे ।, which is no improvement.—l. 9. (48, 11.) पीडा from
B.—A. Ca read तविषीचीः.—बलवत्यः पीडाः B.—l. 10. अभिषुः त्यजंतु B.—अपगमे C. अपरामे
A pr. m. Ca. अपराधे A sec. m. B.—यस्मात् ॥ तस्मात् A. B. Ca.—l. 17. (48, 12.) मर्त्यान्
B. मर्त्तान् A. Ca. M 1.—l. 30. (48, 14.) निऽद्रा Pada MSS. निऽद्राः Sāyana.—P. 453.
l. 11. (48, 15.) विद्यतो B. विद्याभिः A. Ca.—l. 12. हे इंदो त्वं ऊतिभिः [सजोषाः marg.] सह
प्रीयमाणः सन् ऊतिभिः सह अथवोतयो etc. A. हे इंदो त्वं ऊतिभिः सह प्रीयमाणः सन् ऊतिभिः
सह अथवोतयो etc. Ca. हे इंदो त्वं ऊतिभिः सह प्रीयमाणः सन् सजोषाः गंतारो मरुतः तैः
सहितः etc. B 1.

A MS. of the Rig-veda was discovered by Dr. Bühler in Kashmir. It was
written on birch-bark and in the Sārada alphabet. As it seemed to be of some
importance Dr. Bühler kindly had it forwarded to me. A collation made by
Dr. Wenzel showed, however, that the MS. contained no independent readings,
and that it had by no means been carefully copied. The various readings in the
Vālakhilya hymns are given as a specimen to show the character of the MS.

P. 453. l. 21. (49, 2.) गिरिरिव प्रसा S.—l. 25. (49, 3.) न S 1. 2. 3. 4. P 3. P 4.
Aufrecht. नु P 1. M 1.—P. 454. l. 4. (49, 4.) प्रनुद्वेव S.—l. 16. (49, 7.) उय ऋश्चेभिरा
S.—l. 24. (49, 9.) यथा प्राव S.

P. 455. l. 11. (50, 2.) शिनिर्न(?) S.—l. 23. (50, 5.) स्वधावन् स्वधयति S.—P. 456.
l. 6. (50, 7.) उय for ऋष्व S.—l. 14. (50, 9.) यथा प्रावो S.—l. 18. (50, 10.) असिंशासो S.

P. 456. l. 22. (51, 1.) सांख्येण S.—P. 457. l. 1. (51, 2.) पार्यद्वनः and जित्रिमृधृतं S.—
l. 5. (51, 3.) धिन्वते for विधत्ते S.—ll. 6 and 8. अरिष्यंतं S 3 by correction, S 4. P 3. P 4
sec. m. अविष्यंतं S. S 1. P 4 pr. m. अरिष्यंतं S 2. अविष्यंतं P 1. Cf. Aufrecht, vol. ii.
p. v.—P. 458. l. 5. (51, 9.) दंशन् S for दासः.—ll. 6 and 8. पवीरवि S 1. 2. 3. 4. P 1. 3. 4.
परीरवि Aufrecht.—l. 9. (51, 10.) मधुमंतो घृतश्रुतो S.

P. 458. l. 18. (52, 2.) मिथ्यं *S*.—l. 19. अजीनसि *S*.—l. 22. (52, 3.) धृषता पिब *S*.—
P. 459. l. 2. (52, 4.) अर्वस्सुच *S*.—l. 6. (52, 5.) दाति *S*.—l. 14. (52, 7.) सर्वनं *S* for
हवनं.—P. 460. l. 1. (52, 10.) बृहतीरनूषत *S*.

P. 460. l. 11. (53, 2.) वाजायतो (?) *S*.—l. 19. (53, 4.) शीर्षैष *S* for शीर्षेषु.—P. 461.
l. 6. (53, 7.) वीतिहोचाभिस्त देवहतिभिः ससवांसो विगृष्टिरे *S*. Cf. Rv. VIII. 54, 6.—
l. 10. (53, 8.) अये मतीनां *S*.

P. 461. l. 15. (54, 1.) पत्रासो *S* for पीरासो.—l. 19. (54, 2.) सांघते *S*.—P. 462. ll. 9 seq.
(54, 6.) भवि सुक्रतो । व्यं होचाभिस्त देवहतिभिः ससवांसो मनामहे *S*. See Rv. VIII. 53, 7.—
l. 13. (54, 7.) इन्द्रमायुर्जं *S*.—l. 14. अनुपावसो *S*.

P. 462. l. 22. (55, 1.) व्यंख्यामभ्यर्जति *S*.—P. 463. l. 2. (55, 3.) वल्वजासुका *S*.—l. 7.
(55, 5.) चर्किरान्नानं च महि *S*.—l. 9. आ । अनू° P I pr. m.? न । अनू° P I sec. m. P 3. P 4.
Aufrecht, vol. ii. p. v, says, 'Die Handschriften lesen carkiran । â । anūnasya.' P I
has न by correction in the margin, but there is also a correction in the text, so it
is possible that न was corrected to आ, and afterwards again to न.

P. 463. l. 12. (56, 1.) दानैः प्रथिना *S*.—l. 14. (56, 2.) पूतक्रतुस् *S* for पीतक्रतः.—l. 16.
(56, 3.) अधि सजः *S*.—l. 18. (56, 4.) पूतक्रतायीर्व्यक्ता *S*.—यूथ्यं *S*.—l. 20. (56, 5.)
°च्यिकितिर्हं *S*.

P. 464. l. 6. (57, 2.) दधिरे *S* for ददृशे.—l. 11. (57, 3.) उप यातं *S*.—l. 15. (57, 4.)
मधुसंतमश्चिना प्र दाश्यांसमवथतं *S*.

P. 464. l. 20. (58, 1.) यो अनुचाना ब्रह्मणे युक्त आसो का *S*.—l. 23. (58, 2.) समिन्ध and
प्रभृतं *S*.—l. 24. °वोषस्सर्वं and वि भृह्येकिवाविदं *S*.—P. 465. l. 3. (58, 3.) भूरिमायं *S*.

P. 466. l. 21. (60, 1.) भक्षयतु after अनक्त A marg.—P. 468. l. 15. (60, 8.) मर्ताय
मरणधर्माय from B.—l. 22. (60, 9.) अचा गिरा A. Ca. गिरा B I. गिरा अचा would be
better.—P. 469. l. 5. (60, 11.) शंसनीयं from B.—l. 6. माति नो ॥ मातिर्नो B. मानितिर्ना
A. Ca.—l. 13. (60, 12.) तन्नं ॥ तं धनं A. B. Ca. त धनं C 2.—P. 470. l. 20. (60, 17.)
B begins हे देवाः.—हे यजमानाः ॥ गेहे यजमानाः A. Ca. गेहे यजमानाः वयं B. गृहे यजमानाः
C 2.—l. 21. अधृतगमनं B. अधृतकर्माणं A. Ca. अधृतगमनकर्माणं A marg. Cf. Rv. Bh. VIII.
12, 2. 22, 10. 11. 70, 1. 93, 11; V. 73, 2; VI. 45, 20.—l. 24. प्राण्युपकारसिद्धं B. प्राण्यु-
पकारं सिद्धं A. Ca.—P. 471. l. 14. (60, 20.) यातना ॥ यानां A. Ca.—l. 16. अनिरा A sec. m.
आतरा Ca. अंतरा B I.—l. 17. बाह्यानि A. B. Ca.—च न ॥ च A. Ca. न B.

P. 472. l. 3. (61, 2.) °दुपकारकाया ॥ °दुपकारकस्य A. Ca. °दुपकारस्य क C 2.—l. 18.
(61, 4.) भवति MSS. भवतु?—P. 473. l. 1. (61, 6.) पीरः पूरयिता ॥ पूरयि पूरयिता A. Ca.
पूरयिता A sec. m. पूरुत पूरयिता B I, which afterwards has गवां पीर पूरुत हे देव etc.—
l. 6. (61, 7.) बृहतः स्तो° Ait. Âr. बृहत्स्तो° A sec. m. बृहत्स्तो A. Ca. M I.—P. 474. l. 15.
(61, 11.) सचा सहिताः B. सचा सहासहिताः Ca. सचा सहायसहिताः A by correction.—
l. 24. (61, 12.) वेद ॥ देवः A. Ca. देवः वेद B I.—सनिता धनं संभजता B I.—P. 475. l. 22.
(61, 16.) पश्चात् before पश्चाज्ज्ञा° by conjecture.—°ज्ञागात् etc. ॥ पश्चाज्ज्ञागो पुरः पूर्वो भागो
धरादधोभाग A. B. Ca.—l. 24. तथा from the margin of A.—आसुराणि ॥ आसुरीः A. B.
Ca.—l. 31. (61, 17.) रचसि ॥ चचाससि A. Ca.

P. 476. l. 10. (62.) सप्तम्याद्याय तिस्रो A. B. Ca. च deest in Anukr.—P. 477. l. 1. (62, 3.) चिदर्घता ॥ चार्धता A. B. Ca.—l. 9. (62, 4.) अवस्यते B. अवस्यते A. Ca. अवस्यवे M 1.—l. 21. (62, 6.) दृष्ट्वा by conjecture. गत्य A. B. Ca. गत्य C 2. आगत्य would not be appropriate.—l. 23. अवेचितं ॥ अवेचितुं Ca. अवेचितुं A.—l. 29. (62, 7.) ददुः from B.—P. 478. l. 1. हे पुरुषुत etc. A. Ca. तेंद्र भद्रा साति समन्वयः । C 2. हे पुरुषुत इन्द्र त्वं विश्वस्य पतिः भवसीति समन्वयः । B.

P. 479. l. 9. (63.) गायत्रे A. Ca; not in C. M 1. Cf. Anukr. M. pp. 31, 223.—l. 26. (63, 3.) विद्वानुपायज्ञः ॥ विद्वानुपाय चाक्षी ज्ञः A. Ca. विद्वानुपाय चाक्षी C 2. विद्वान् B.—अपवारितवान् ॥ उवारितवान् A. Ca. उपवारितवान् A by correction. उत्सारितवान् B.—P. 481. l. 2. (63, 9.) लब्धे लब्धये ॥ लब्धये A. Ca.—l. 12. (63, 11.) अतिशयेन सुमः from B.

P. 482. l. 2. (64, 2.) तव ॥ सतव A. Ca; deest in B. प्रतिनिधि and सदृश are construed with the genitive, according to Pām. II. 3, 72.—B adds at the end अतस्त्वं महानसि ॥—l. 10. (64, 4.) प्रगच्छ C. प्रागच्छ A. B. Ca.—दिवि द्युलोकात् किं चयो निवासं A. B. दिवि द्युलोकात् । किं चयो निवासं Ca. दिवि द्युलोकात् चयो निवासं C 2.—l. 24. (64, 7.) विश्वीर्णकंधरः from the margin of A.—l. 25. ब्रह्मा सोता त्वा त्वां A. Ca. ब्रह्म सोतारं वा B 1. Sâyana explains कस्त्वां instead of कस्तं.—P. 483. l. 14. (64, 11.) Sâyana seems to have read अधि श्रितः for अधि प्रियः. B reads अधि आश्रितः and afterwards यः सोमः प्रियः स एवायं etc.

P. 485. l. 8. (65, 10.) पृषतीनामश्चानां B.—l. 17. (65, 12.) इंद्रे प्रीत ॥ इन्द्रः प्रीत A. Ca. इन्द्रः प्रीतः B.

P. 485. l. 21. (66.) इयं by conjecture.—l. 30. (66, 1.) तमिंद्रं B. त्वदर्थं A. Ca.—P. 486. l. 6. (66, 2.) अन्नस्य सोमस्य from B. A. Ca mark a lacuna.—यः after आदृत्य by conjecture. B puts it before दाता.—l. 15. (66, 3.) किमस्य कथं जात इति व and then a lacuna in A. Ca. The व is perhaps वचनात्. Or supply इति च व्युत्पत्तिः ।—l. 16. वज्रस्य from B. After अपवरणीयं some other word like व्रजं seems to be necessary.—l. 21. (66, 4.) Sâyana explains पुरु । संभृतं ।—P. 487. l. 5. (66, 6.) युच बुमन् B. युचमन् A. Ca.—l. 15. (66, 7.) हरत ॥ हर वा A. Ca. हर B.—l. 22. (66, 8.) मार्गेषु प्रज्ञानेषु वा Ca. मार्गेषु B. वा A.—l. 23. वृकोऽपि ॥ ब्रूयि A. Ca.—P. 488. l. 4. (66, 9.) वृचहत्ये ॥ वृचहत्ये A. Ca.—l. 11. (66, 10.) न कदाचिदित्य and then a lacuna marked in A. Ca.—व्ययं हं अभवदि° C 2. C 4. व्यहंभवदि° A. Ca. The lacuna can be supplied in the following manner: न कदाचिदित्यभिप्रायः । सर्वं हंतव्यं हतमभवदित्यर्थः ।—l. 14. A. Ca mark a lacuna after दातव्य. The context may have been दातव्यावित्थिवमभिनयेन etc. Cf. Devarâga on Ngl. IV. 3 in Nir. SS. vol. i. p. 452. Durga on Nir. VI. 26 gives no particular explanation.—l. 15. तानहर्दृशः B. ते वाहर्दृशः A. Ca.—l. 17. पश्यंति ॥ पश्यति A. B. Ca.—अहानि पश्यंति ॥ अहानि पश्यति A. Ca.—l. 18. A. Ca mark a lacuna after अतो. B omits अतो and has ईदृशान् पणीन् etc.—l. 20. आपणिकांसथा कारकुशीलवान् ॥ आपणिकांसथा कारकुशीलवान् A. Ca. वाणिजकांसथा कारकुशीलवान् Manu ed. Jolly. वाणिजि° ed. Mandlik.—l. 28. (66, 11.) तात्पर्याद्भुति° ॥ तात्पर्यादुति° A. Ca. तात्पर्यात् B.—P. 489. l. 15. (66, 14.) अमतेर्दारिद्र्यात्मिकायाः B. अमतेर्दारिद्र्यात्मिका A. Ca.

P. 489. l. 26. (67.) संमदा° ॥ समदा° A. B. Ca. M 1.—l. 27. आदित्यान् ॥ आदित्यं A. B. Ca.—l. 28. आदित्या ॥ आदित्यो A. B. Ca.—P. 491. l. 6. (67, 9.) मर्चयता ॥ मर्चयन्ता A. Ca.—l. 7. प्राप्ता etc. ॥ प्राप्तां बाधामा नोऽस्माकं etc. A. Ca.—l. 18. (67, 11.) गंभीरं गहनं A. Ca. गहनं गभीरं Ngh. I. 12.—l. 25. (67, 12.) दूरमियमदितिर्भूमिरूपा ॥ दूरंयमदंतिर्भूमिरूपा A. Ca.—l. 26. After उरुचि something seems left out, unless we change उरुत्वं into उर्वि त्वं.—l. 27. जीवेनापुत्यान्नचितुं A. Ca. unintelligible.—l. 30. (67, 13.) उच्छ्रयंतः ॥ उच्छ्रयन्ता A. Ca.—P. 492. l. 3. (67, 14.) A. Ca. have क्राणान् before वृकाणां, B क्राणां. This is either a repetition of वृकाणां (B 1 reads क्राणानं वृकारणां) or one has to read नोऽस्माकं प्राणान्.—l. 13. (67, 16.) भुंजहे ॥ भुज्महे A. Ca.—l. 17. (67, 17.) छगुथ B 1. छगुन A. Ca. छगुत M 1.—l. 24. (67, 18.) A. Ca, not B, have after मुंचतु again सुत्वं भवत्वित्यर्थः 1. B adds दृष्टांतः बंधात् बद्धमिव बद्धं पुरुषं बंधात् यथा विमुंचति तद्वत् ॥—l. 30. (67, 19.) मुळत सुखयत B.—P. 493. l. 3. (67, 20.) पुत्रे पितृशब्दः ॥ पुत्रे पि त्व शब्दः A. Ca; not in B.—l. 10. (67, 21.) रिप्रमिति Nir. रिप्र इति A. Ca. M 1. See Rv. Bh. I. 157, 4.

P. 493. l. 18. (68.) अंततः ॥ अथ ततः A. Ca.—P. 494. l. 2. (68, 2.) मते ॥ सते B 1; deest in A. Ca. M 1.—l. 7. (68, 3.) तवेत्यर्थः C. भ इत्यर्थः A. Ca.—l. 29. (68, 6.) °योग-त्वादिच्छा° ॥ °योगास्वदिच्छा° A. Ca; very doubtful.—P. 495. l. 10. (68, 8.) बलवन्निद्रं यस्य B. बल --- नि यस्य A. Ca.—l. 14. (68, 9.) कर्तुं after स्नानादिव्यवहारं by conjecture. कुर्वन् A. B. Ca.—l. 18. (68, 10.) The Vinīyoya has been corrected in accordance with Âsv. and Rv. Bh. VIII. 2. °रिति तृचो मरुत्वतीयप्रतिपनुचभाविति A. Ca.—l. 24. ररश्चिथ ॥ रश्चथ A. B. Ca.—l. 29. (68, 11.) तननीयः ॥ तंतनीयः A. B. Ca: cf. Rv. Bh. VI. 18, 6; VIII. 6, 22.—P. 496. l. 1. (68, 12.) तथा तने by conjecture.—l. 10. (68, 14.) Brih. VI. 900 has आर्चायमेधयो रच पंच दानसुतिः पराः—l. 13. पितृपुत्र° ॥ पितृपितृ° A. B. Ca.—l. 17. (68, 15.) आतिथिमे ॥ अतिथिमे A. Ca: cf. verses 16 and 17.—l. 18. इंद्रोत ॥ इंद्र A. Ca.—l. 23. एवमुवाच° ॥ एवं त्वपृचाश्च° A. Ca.—l. 32. (68, 17.) इंद्रोतदानस्य ॥ इंद्रतदानस्य A. Ca.—P. 497. l. 8. (68, 19.) निनित्सुद्यन् to युष्मासु from C. युष्मे युष्मासु मर्त्यः मनुष्यः अवयं निनित्सुः नेतुमिक्कुः नादीधरत् च नैवोपपद्यते खलु अतो etc. B. Left out in A. Ca.

P. 497. l. 20. (69, 1.) उन्नत्तीति ॥ ऊंदिति A. ऊंदितीति Ca.—l. 28. (69, 2.) °दिंद्र सुगम्येति by conjecture. °दिंद्रयुगम्य इति A. Ca. °दिंद्रं यु इति C 2. C 4.—हि द्वा° to सर्वच from C. Cf. Sâyana's commentary on Sv. II. 7, 1, 9, 1.—P. 498. l. 6. (69, 3.) दिवीत्यर्थः ॥ दिवीत्यर्थः A. Ca. त्विषः C 2.—l. 7. आदित्यस्य C. आदित्य A. Ca.—आरोचमाने ॥ आरोचने A. Ca.—l. 9. (69, 4.) A. C. Ca mark a lacuna after ऽनुरूपः, extending to the beginning of the verse. This has been supplied in accordance with Rv. Bh. VIII. 45.—l. 15. तच्चानुरक्तत्वात् ॥ तच्चानुरक्तत्वात् Ca. तच्चानुरक्तत्वात् A. °छत्वात् C 2.—ll. 24 to 29. (69, 7.) मिलेष्वा to यवदा from C. बध्नस्य विष्टपं सूर्यस्य from B.—P. 499. l. 2. द्वादश मासाः etc. Cf. Sat. Br. I. 3, 5, 11.—l. 10. (69, 8.) तज्जोत्रा C. तज्जोत्रा A. B. Ca.—l. 26. (69, 10.) आ पतंति etc. ॥ सापतितं वृष्टिरत्याय यदा etc. A. Ca.—P. 500. l. 8. (69, 12.) सूर्यं सुषिरामिव is not explained in A. C. Ca. यथा सूर्यं प्रति रश्मिजालं तद्वत् B. The verse occurs Nir. V. 27, and is explained in Rig-veda, vol. i. p. 20.—P. 501. l. 7. (69, 16.) गृहो रथः A. Ca. It is strange that Sâyana should use here गृह as a masculine, though he explains अवतं गृहं, in VIII. 73, 7, by व्यत्ययेन पुंलिङ्गता.—l. 8. °नंतरं to °नंतरं

from Ca.—l. 9. पुनः कीदृशं from B. तकिं A. Ca.—कीदृशं after रथं A. Ca.—l. 17. (69, 17.) खराजं twice, A. Ca, not C.

47551

P. 501. l. 31. (70.) त्रयोदशुष्णिकं चतुर्दशनुष्टुपं पंचदशी पुरउष्णिगाद्यं ॥ त्रयोदशुष्णिकं आद्यं A. Ca. त्रयोदशी पुरष्णीकं आद्यं B 1.—l. 33. यो राजा etc. supplied from the Ait. Âr. A. C. Ca mark a lacuna.—P. 502. l. 6. (70, 1.) सेनानां C 2. सर्वेषां संग्रामाणां B; deest in A. Ca.—l. 23. (70, 3.) After अनुकूलं some word like करोति is wanted.—P. 503. l. 10. (70, 5.) मूर्तिप्रतिबिंबाय ॥ मूर्तिप्रतिबिंबाय A. Ca. मूर्तिप्रतिबिंबाय C. विवाय B.—l. 11. किंचन ॥ किंचमनु A. Ca.—l. 18. (70, 6.) B begins हे श्विष्ठ बलवन् मघवन् धनवन् वृषन् etc.—वृषा before आ पप्राथ A. Ca.—l. 27. (70, 7.) मनुष्यः from C.—l. 28. यो मर्त्यो etc. ॥ स मर्त्यो यस्मिंद्रस्य ए० A. Ca. स मर्त्यः अस्मिंद्रस्य ए० B. B begins with यः अदेवः etc.—l. 29. योजयति B. योजयति A. Ca.—After गंतुं there seems to have been a lacuna, which in C 2 is left unsupplied. The commentary given in A. B and Ca is clearly spurious.—P. 504. l. 10. (70, 9.) उत्थापय ॥ उत्थापयत A. B. Ca.—l. 18. (70, 10.) प्रभूतधन B. प्रभूतमिवा A. Ca.—l. 19. नि शिग्रथः B 1. वि शिग्रथः A. वि शिग्रथः Ca.—l. 20. नि शिग्रथो ॥ वि शिग्रथो A. वि शिग्रथो Ca.—l. 26. (70, 11.) सखा B. सखायः A. Ca.—P. 505. l. 23. (70, 15.) हितं शीरदेवं ॥ हितः शीरदेव A. B. Ca.—l. 24. Sâyana read न instead of नः.

P. 506. l. 1. (71, 1.) कस्य महोभिः A. B. Ca after रक्ष.—l. 3. अथवा to संबन्धनीयं A. Ca; not in C 2 nor in B.—l. 7. (71, 2.) अस्मादिभि ॥ अस्मादिभि A. Ca.—l. 12. (71, 3.) The commentator must have read in the text, स नो वस्व उप मासूजो नपात् etc.: cf. verse 9. त्वं नोऽस्मभ्यं विश्वेभिर्देवेभिर्धनं प्रयच्छसि । हे ऊजो etc. B. Could विश्वेभिर्देवेभिः have been inserted in order to remove the punarukti pointed out and explained away by Sâyana?—l. 18. (71, 4.) यं ॥ यदा A. Ca. यदा यं B.—P. 507. l. 9. (71, 9.) नपात्त्वं ॥ नपादित्वं A. Ca, which stands perhaps for नपादादित्वं.—l. 10. स सुत्यत्वेनैव प्र० ॥ सः सुत्यत्वेन वा प्र० A. Ca. M 1. सः प्र० B.—l. 19. (71, 10.) वापिं after न्वाजं A. Ca. Cf. verse 14.—P. 508. l. 6. (71, 12.) धीषु सुबुद्धिषु B before प्रथमं.—l. 13. (71, 13.) वा ॥ अतिवा A. Ca. अथवा M 1.—l. 28. (71, 15.) भयानाममिश्रणं ॥ भयानंममिश्रणं A. Ca.

P. 509. l. 19. (72, 3.) अंतः आयतनमध्ये before इच्छति B.—स्वपंतं ॥ स्थपंतं A. स्थंयनं C. स्थयनं B.—l. 20. स्वप्नमेतन्माध्यमं A. Ca and Nir. var. lect. स्वप्नमेतन्माध्यमिकं Nir. Roth and SS.—ll. 26 seq. (72, 4.) अरुहत् आरोहति and अवधीत् A. Ca. अरुहत् आरोहति and आवधीत् B 1.—l. 32. (72, 5.) इयं रुशंश्चरंश्च ॥ यं चरंश्च Ca. हंश्चरंश्च A.—P. 510. l. 3. (72, 6.) स्थूलं ॥ स्थूलं A. B. Ca.—l. 4. रथेऽश्वान् etc. ॥ रथेऽश्वान्वाजनिर्जोयतेति सेत्यर्थः । A. Ca.—l. 9. (72, 7.) प्रतिप्रस्थातारी C. प्रस्था० A. Ca; deest in B.—l. 27. (72, 10.) परिणत्वाभं B. परिणेत्याभं A. Ca. परिगंतारं?—नीचीनद्वारं ॥ नीचीनवारं गमूतवारं (i.e. न्यग्भूतद्वारं) B. नीचीनवारं A. Ca. नीचीनद्वीरं C.—l. 32. (72, 11.) वपुष्करे, cf. Nir. V. 14.—P. 511. l. 2. आसंध्यं A. Ca. आसद्यां B.—l. 6. (72, 12.) आरिप्सोः Ca. अरिप्सोः A. C.—l. 7. गवाजयोः ॥ गवाजयोः C. गवा - योः A. Ca.—l. 26. (72, 15.) धारकमाजं ॥ धारकमायं A. Ca. धारकं B. धारकं C 2.—P. 512. l. 3. (72, 16.) मधुधुक् ॥ मधुक् A. Ca.—l. 7. (72, 17.) तच्च हेतुमाह ॥ तत्त हेतुं A. Ca. तच्च हेतुं B. C.—l. 12. (72, 18.) पवमाने ॥ एवमाने A. Ca. एवं माने B.—l. 13. नु शीघ्रं B at the end of the commentary.

P. 512. l. 19. (73, 1.) हवमाह्वानं यज्ञं वा A. Ca. हवमाह्वानं B.—P. 513. l. 10. (73, 6.)

The commentary on this verse is omitted in A. Ca. It is printed from C 2. B has हे अग्निना०नी यमहृतमा यज्ञे मुखतमी नेदिष्ठमंतिकतममायं प्राप्तव्यं यामि । प्राप्नोमि । चंति०. It seems an old lacuna, supplied independently by C 2 and B.—P. 514. l. 1. (73, 11.) अर्थमागमनाय ॥ अर्थमागमनाय A. B. Ca.—l. 7. (73, 12.) सजात्यं ॥ संजात्यं B (also the first time). साजात्यं A. Ca.—बंधकः सुवः ॥ बंधकसुवः Ca. बंधकसुवः A. बंधुकः सुतः B. Cf. Kuhn's Zeitschrift, I. p. 442.—अथवर्षिरहं ॥ अथ वा यु हं A. अथ वायुरहं Ca. आद्या वा युरहं C 2. (जरायु ?); deest in B.—l. 18. (73, 15.) अथसमूहः ॥ अथ A. B. Ca.—l. 23. (73, 16.) करोत्यंति A. Ca. करोति B.—l. 27. (73, 17.) निशारयति ॥ निवारयति B. निशरयति A. Ca.—P. 515. l. 4. (73, 18.) आकर्षया or कर्षया A. B. Ca instead of आकर्षकया.

P. 515. l. 7. (74.) पंचमं ॥ चतुर्थं A. B. Ca. The mistake in the number of the Suktas continues to the end of the Anuvāka.—l. 8. आर्चस्य A pr. m. Ca. Anukr. आर्चस्य A sec. m. M1.—l. 10. व्योम० ॥ त्वाव्योम० A. Ca.—l. 17. (74, 1.) नु deest in B.—P. 516. l. 3. (74, 5.) जाततेजआयु० ॥ जाततेजोद्यु० A. Ca. जातधनं B.—l. 23. (74, 9.) संबं धीति ॥ संबंधिनमिति A. B. Ca.—l. 30. (74, 10.) तूर्वथ प्रामुथ तथा etc. B.—l. 31. हिंस्थ deest in B.—P. 517. l. 16. (74, 13.) Sāyana seems to have read वृत्ता for मृत्ता. B has मृत्ता मृत्ताणि केशवति.—वृद्ध्यंत ॥ वृद्ध्यंत C. वृद्धत A. Ca.

P. 518. l. 18. (75, 3.) सर्वतो ऊताऊत वा ॥ सर्वतो ऊत आऊतो वा Ca. M1. सर्वत ऊत आऊतो वा A. सर्वतो ऊत B.—P. 520. l. 5. (75, 13.) अन्यमस्तोतारं ॥ अन्यस्तोतारं A. Ca. अन्यं स्तोतारं B.

P. 521. l. 4. (76, 3.) अपसृजन् A. B. Ca.—l. 28. (76, 8.) हृदा मनसा भक्त्या from B.—P. 522. l. 1. (76, 9.) अहाम० ॥ अहाम० A. Ca.—l. 2. शत्रून् from B. Ca.—l. 17. (76, 12.) साष्टापदी ॥ साष्टयदीं A. Ca. प्राप्ता B.—l. 18. सुतिमहं B. सुतिमयां A. Ca. सुतिं मया M1.

P. 522. l. 20. (77.) कुरुमुतेः ॥ कुरु० A. B. Ca.—P. 523. l. 5. (77, 3.) रज्ज्वेव । तथा ॥ ज्वेवलयया A. वलयया B. रज्ज्वेवलयया C 2.—P. 524. l. 5. (77, 9.) नतानि ॥ निता A. Ca. नीतानि B.—l. 6. च्यौत्तानि अत्युत्कृष्टानि तव बलानि भूमेः किल etc. B.—भूमेः कीलवद्धारणाय ॥ भूमे किल बद्धाधारणया A. Ca. भूमेः किल बद्धधारणाय B. भूमेः किल बद्धाधारणानि M1. Cf. Notes to VII. 99, 3.—l. 18. (77, 10.) किंचेंद्रो ॥ -- नवानपींद्रो A. Ca. किंच इंद्रः B.—l. 32. चरमपादेनोच्यते ॥ चारमपादिनोच्यते Ca. वा० A.—P. 525. l. 3. (77, 11.) यास्केन व्याख्याता तदेव लिख्यते ॥ व्याख्यातत्वात्तदेव लिख्यते । यास्कः । A. Ca.—l. 4. हिरण्यमयः A. Ca and Nir. var. lect. हिरण्ययः Nir.—रखी deest in A. Ca, as in several Nir. MSS.—सांयाम्यां वर्दूपे Nir. Roth. सांयाम्भूरूपे A. सांयष्ट (or वृ, or मृ?) दूपे Ca. See Nir. SS. vol. iii. p. 276.—l. 5. गमनपातिनी शब्दपातिनी दूरपातिनी and afterwards गमनवेधिनी शब्दवेधिनी दूरवेधिनी Nir. Roth. B begins हे इंद्र ते तव धनुस्त्वचं महाक्षेपं सुकृतं etc. It explains सुसंस्कृता by सुष्ठु अलंकृती.

P. 525. l. 11. (78, 1.) B explains अंधसः by सोमं.—P. 526. l. 6. (78, 6.) यदा तं निंदितुमिच्छति । The MSS. have यदा त्वं निंदितुमिच्छसि, a construction which, though intelligible, is unusual in Sanskrit, particularly as the next sentence is carried on in the third person.—l. 17. (78, 8.) यदा इंद्रः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः ॥ यदाचेंद्रः पीतं सोमोभिहितः A. Ca.—l. 21. (78, 9.) आप्तेच्छं ॥ आप्तेकुं A. Ca.—l. 28. (78, 10.) निष्कृतस्य ॥ निष्कस्य A. Ca.

P. 527. l. 12. (79, 2.) पंगुरपि from B. A. Ca mark a lacuna after ओणोऽपि.—

l. 17. (79, 3.) कृतिभ्य इत्यर्थः। Kṛitya is here used in the sense of 'traitor, enemy.' See Wilson, s.v., and BR. s.v. 1) b).—P. 528. l. 2. (79, 6.) A. Ca have no commentary to the third pāda. तदा ईं अतीर्य एनं यच्चारंभिणं आयुः जीवनं प्र तारीत् प्रकर्षेण वर्धयेत् ॥ B.—l. 5. (79, 7.) हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृत् हृदये पीताय हृदय संभव । अपरो नः पुराणः A. Ca. हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृत् हृदये वर्तमानः सुशिव अपरो नः पुराणः C 2. हे सोम पीतः त्वं नः अस्माकं हृदे हृदये पीताय शं सुखं भव किंच नः अस्माकं सुशिवः सुसुखः मृळयाकुः सुखकर्ता अदृष्टकृतुः असमाप्तकर्मा पुनःपुनः यागप्रवर्तकः अवातः निश्चलश्च भवेति अन्वयः । B.—l. 14. (79, 9.) त्वं वेक्षसे ॥ त्वं चा ईक्षसे C 2. त्वं च ईक्षसे B. त्वं - ईक्षसे A. Ca.

P. 528. l. 16. (80.) एकादशं ॥ द्वादशं A. B. Ca.—l. 24. (80, 1.) A. Ca mark a lacuna after बट्. बला बङ्गकृत्य B.—l. 28. (80, 2.) The commentary to this verse is given from B. A. Ca mark a lacuna.—P. 529. l. 9. (80, 4.) प्राव B. प्रावः A. Ca. M 1.—ll. 11 seqq. (80, 5.) वाजयुः S l. 2. 3. 4. P 1. P 4. वाजयुः P 3 pr. m. वाजयुः P 3 sec. m. P 2. In the commentary B reads वाजयुः and इच्छन् instead of इच्छत्. This seems preferable, as far as the sense is concerned.—l. 23. (80, 7.) पूरयसि A. Ca; deest in B. It may be meant for पूरायसि, as a denominative verb derived from पूरं.—l. 30. (80, 8.) स्थिता A. Ca. स्थितो Nir.—P. 530. l. 5. (80, 9.) सोमनि before सोमयाजी A. B pr. m. Ca, not C; struck out in B.

P. 530. l. 21. (81, 1.) त्वं तु from B.—अस्मभ्यं ॥ नोऽस्मभ्यं A. B. Ca. But नोऽस्मदर्थं is only in A. Ca.—l. 30. (81, 3.) वृष्णं A. Ca before वृषभं.—P. 531. l. 5. (81, 4.) स्वर्गे राजमानं from C.—l. 9. (81, 5.) उपगानं ॥ उपमानं A. Ca. B.—l. 10. स्वीकुर्वति A. Ca after अभिगुणानु.—P. 532. l. 1. (81, 9.) तव वाजा ॥ तव वाजाः अश्वाः B. तव आ A. Ca.

P. 532. l. 24. (82, 2.) ऊचिषे A. Ca. औचिषे B and Pada text.—P. 533. l. 14. (82, 5.) सोऽस्माभिः ॥ सह अस्माभिः A. B. Ca.—परावत एव deest in B.—P. 534. l. 8. (82, 9.) त्वं पिब ॥ ता पिब A. Ca.

P. 534. l. 23. (83, 2.) अहःसु after सर्वेषु by conjecture.—l. 28. (83, 3.) A lacuna marked after संबंधि in A. C. Ca.—त्वाकर्ताच्यते C. त्वा कर्ताच्यते A. त्वा कर्ताच्यते Ca.—l. 29. A. C. Ca mark a lacuna after विष्पिता, which has been supplied by विष्पितानि. Nothing else seems omitted. Cf. Nir. VI. 20, and Rv. Bh. VII. 60, 7.—l. 30. नोऽस्मानति पर्षथ from B.—P. 535. l. 31. (83, 9.) ब्रुवे by conjecture. B puts it behind अपि च.

P. 536. l. 7. (84, 1.) रथी रथेन B. रथेधक A. Ca.—l. 8. काव्य ॥ क A. Ca. कः B.—l. 17. (84, 3.) एतमपि ॥ एतमेद्र A. B. Ca; also the commentary to Sv. II. 5, 1, 18, 3.—l. 18. नृप इति ॥ तत्प्रति A. Ca; deest in B. Cf. Rv. Bh. I. 121, 1.—l. 21. रच त्वदन्यं ॥ रजनदन्यं A. C. Ca. रच त्वदन्यं comm. to Sv. II. 5, 1, 18, 3.—P. 537. l. 3. (84, 5.) तुभ्यं B. वस्तुभ्यं A. Ca.—l. 4. Instead of वच्चादेशस्य, the comm. to Sv. II. 7, 2, 7, 2, reads ब्रूजादेशस्य.—l. 9. (84, 6.) सुतीः to कल्याणं from Ca. सुतिरे पुत्रपी० etc. A. सुतीः शवं जुह या सु सुचितोः पुत्रपी० etc. B.—l. 28. (84, 9.) साधयद्भिः ॥ साधायोभिः A. Ca.

P. 539. l. 4. (85, 7.) दृढांगोपेति B. दृढआद्यंगोपेति A. Ca.—l. 14. (85, 9.) सोमस्य by conjecture.

P. 539. l. 24. (86, 1.) भीतिमपनयतः ॥ भीतिं समनयतः A. Ca.—l. 26. असाविषाथां ॥

अस्ताविधा A. Ca. अस्ताविधा C 2. अस्ताविधा: B.—l. 28. निमित्तं ॥ सनिमित्तं A. Ca; lacuna in B.—l. 29. मा to स्थित्वा from Ca.—P. 540. l. 6. (86, 2.) धनं । तस्याभिः ॥ धन-
वतमभिः A. Ca. धनमभिः B.—l. 14. (86, 3.) °वहोश्च° A. Ca. °वहोश्च° Un. Cf. Rv. Bh.
X. 17, 1.

P. 541. l. 9. (87.) यत्स्थ इति Åsv. यत्स्थो A. Ca. M I. See Rv. Bh. VIII. 10.—
l. 14. (87, 1.) °नौ अयमनुपचीणस्तोत्रो etc. ॥ °नौ अयमनुपचीणस्तोत्रो युष्नीक एतन्नामक ऋषिः । वां
युवयोः सोमस्ता भवसि युष्मत्सुती A. C. Ca. °नौ वां युवयोः सोमः युष्नी अन्नवान् युष्मत्सुती B.—
l. 18. देवते before ऽस्मिन् A. Ca.—l. 20. From तत्र to शीघ्र° left out in A. Ca.—l. 26.
(87, 2.) A. Ca omit the commentary of verses 2, 3, and 4. This omission has
been supplied from C.

P. 543. l. 17. (88, 1.) वसोः पात्रे निवसतः ॥ वसे प्रात्रः प्रतिनिवसतः A. Ca.—l. 33. (88, 2.)
याचामह इति ॥ यवोमद्वति A. Ca.

P. 545. l. 18. (89, 1.) A. C. Ca mark a lacuna after देवनशीलं.—P. 546. l. 14.
(89, 4.) गच्छंतु ॥ गच्छति B. गच्छति A. Ca.—P. 547. l. 7. (89, 7.) सुत्वा etc. A. Ca. The
construction is faulty. सुत्वा might be changed into सुतवंतः, but the mistake was
evidently committed by the author himself, and not by the copyists.

P. 547. l. 13. (90.) समसंख्याकाः सतोवृहत्तः from C.—l. 22. (90, 1.) वा before अलं-
कृतानि by conjecture.—l. 33. (90, 2.) तत्पुत्रस्य ॥ न पुत्रस्य A. Ca.—P. 548. l. 7. (90, 3.)
सम्यग्यो° Ca. सस्य यो° A. सप्तस्य यो° B.—l. 14. (90, 4.) तानि प्रह्नीभावयसि ॥ नानि प्रह्नी-
भवसि A. Ca.—l. 23. (90, 5.) ऋजीषी । ऋजीष etc. ॥ ऋजीषोपार्जितोभिषुतसोमः तद्वान् A. Ca.
ऋजीषी उपार्जितः अभिषुतः सोमः तद्वान् B.

P. 549. l. 8. (91.) As the text and commentary of this hymn have been pub-
lished by Professor Aufrecht in the Indische Studien, vol. iv. p. 1 seqq., I find
it necessary to justify the readings adopted in my edition, and to state more
fully the reasons for which I either agree with or differ from him.—l. 14. दंतघर्षण°
C 2. C 4. दंतघर्ष° A. Ca, and Prof. Aufrecht.—l. 15. अत्र कन्या. This is the reading
of all the MSS., and I see no necessity for adopting the conjecture of Prof.
Aufrecht, अत्रिकन्या, in the sense of अत्रिसुता.—l. 19. After करिष्यामि it is absolutely
necessary to insert इति, though A and Ca omit it. In C 2 the whole passage is
omitted.—l. 23. The singular °युक्तं after the plural एतानि is certainly wrong. A. Ca.
C 2, and C 4, however, agree in °युक्तं, and as the mistake may be an error of
Sâyana's, I abstained from changing it into °युक्तानि.—l. 24. खलति. Though खलति
is given in the Dictionaries as an adjective only, there is very little, if any, doubt
that Sâyana used it here as a substantive. It would be easy to change खलति
into खलतिस्, a reading adopted by Prof. Aufrecht. But the MSS. are against
this alteration, not only here, but again p. 551, l. 7. In our passage Ca. C 2, and
C 4 have खलति; A has a lacuna. In the commentary to verse 5, however, A. Ca.
C 2, and the B MSS. also, all agree in the reading खलति; तच्चापगमय, which follows,
must be referred to शिरः. That खलति should be used by Sâyana as an adjective
also, is no valid objection, particularly as the passage where it is so used, is not

his own composition, but an extract from a Brâhmana.—l. 25. तस्याः पूर्वापहता या त्वक् ॥ तस्याः पूर्वाभिहतायाः त्वक् A. Ca. C 2. The reading of the MSS. might be explained in the sense of 'the former skin of her who was thus being struck,' but the construction would not be in harmony with the general style of Sâyana. Prof. Aufrecht proposed तस्याः पूर्वाभिहता या त्वक्, but the right reading is supplied by the Brihaddevatâ (VI. 914) from which this passage is borrowed, and not unfrequently *totidem verbis*. Brih. MS. B has,

तस्यास्त्वगपहता या पूर्वा सा शङ्खकोऽभवत् । उत्तरा त्वभवद्गोधा छक्कासस्त्वगुत्तमा ॥

MS. H has,

तस्यां त्वचि व्यपेताया सर्वस्यां शङ्खकोऽभवत् । उत्तरा त्वभवद्गोधा छक्कासस्त्वगुत्तमा ॥

The readings thus supplied by the Brihaddevatâ are of interest, because they show that according to the legend the cure of Apâlâ was effected by three skins being torn off her body. This is a new feature which to a certain extent weakens the similarity between this legend and some others of German origin, pointed out by Prof. Kuhn (Indische Studien, vol. i. p. 118).—The MSS. (A. Ca. C 2) have छक्कासो instead of छक्कासो, which is supported by the Brihaddevatâ.—l. 32. (91, 1.) सुता सुती Prof. Aufrecht. सुता कृति A. सुता सुती Ca. सुता सुती C 2. C 4. सुती B1. B 4.—l. 33. After विद्धुः लामे A. Ca have अवि रूपं, C 2 अवि रूपं, without a line at the end. Prof. Aufrecht has printed अटि रूपं, which would be appropriate if Sâyana, during the whole of his commentary, ever used this expression, 'this is the form after the augment.' I have printed लडि रूपं, according to Sâyana's usual style of interpretation, but I am by no means certain that this is the right reading. It may not be at all intended as a grammatical explanation, but as an adjective to सोमं. अवि रूपं तं सोमं might be intended for Soma that has not been prepared for sacrifice, Soma in its original form, such as Apâlâ found on the road and took home with her. Or there may be some other technical term hidden in अवि रूपं, such as अविपूतं, 'strained in sieves made of sheep-wool.' Cf. Rv. IX. 107, 2. नूनं पुनानः अविऽभिः परि स्रव. Rv. IX. 91, 2. मर्मजानः अविऽभिः गोभिः अतऽभिः, etc. The reading remains doubtful.—l. 35. दंतध्वनिं B. दंते वाज A. दंते वाजं धनं Ca. C 2. Prof. Aufrecht has conjectured दंतराजिध्वनिं as the original reading which led to the corruptions in A. Ca, and C 2. This conjecture is extremely plausible, and I should prefer it, unless the simpler reading which I adopted were supported by the B MSS.—l. 36. The quotations from the Sâtyâyani-Brâhmana can hardly ever be completely restored from the MSS. of Sâyana. There is no MS. of this Brâhmana in any of the libraries of Europe, and though it is a Brâhmana belonging to the Sâma-veda, it differs so considerably from the text of those of the Sâma-veda Brâhmanas which are known to us from MSS., that nothing can be gained by their collation. The story of Apâlâ is not to be found in any of the Sâma-veda Brâhmanas, though I examined them all most carefully. Now the language of the Brâhmanas is so peculiar and so

different from the common style of Sāyana, that wherever we find an opportunity of comparing the original texts with the extracts given by him, we discover a more than usual number of blunders and omissions in all our MSS., and we see that, without the help of the originals, it would have been impossible to set them right. With regard to all such extracts from Brāhmanas in my edition of Sāyana, I must crave considerable indulgence. They are given as well as they could be given with the means at my disposal; but they cannot be completely restored to correctness until we are able to procure the exact sâkhās of each Brāhmaṇa from which they were copied or quoted by Sāyana. —सोमांशुमविंदत् Prof. Aufrecht. सोमं शुमविंदत् A. Ca. C 2. The B MSS. never give these Brāhmaṇa passages.—l. 37. सा तमभिव्याजहार ॥ A. Ca have साभिव्याजहार, as printed by Prof. Aufrecht. An accusative is wanted with अभिव्याजहार, and its former presence is indicated by the readings of C 2. C 4, सा मभिव्याजहार.—अस्ये त इदं Prof. Aufrecht. अस्ये ता इदं A. Ca. अस्ये ता इदं C 2. C 4. The emendation is by no means certain, इदं might be intended for इह.—P. 550. l. 15. (91, 3.) इच्छाम एव । All the MSS., A. Ca. C 2, and the two B's, have एव after इच्छाम, and at the end of the sentence, nor does there seem to be any necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, एव into एवं, and making it the first word of a new sentence. एव answers to चन, which is here used in a restrictive or determinative sense. In the next sentence a conjectural emendation seemed necessary, A. B. Ca exhibiting a lacuna, and C being corrupt: इच्छाम एव मम गृहमागच्छतं त्वामिन्द्र इति जानीम एव इह मार्ग एवागतं त्व त्वां नाधीमसि नाधिगम अत्रापि चानत्यवधारणे इह त्वामिन्द्र इति न जानीम इत्यपालतमिन्द्रमुक्ता C 2. C 4. इच्छाम एव मम गृहमागच्छतं त्वामिन्द्र इति जानीम एव इत्यपालयतमिन्द्रमुक्ता A. Ca. इच्छाम एव अपि चन त्वनिमसि मम गृहमागतं त्वां इन्द्र इति जानीम एव इति अपाला तमिन्द्रमुक्ता B 1. The omission in A. B. Ca had probably been supplied in the margin of the original of the C MSS., and was afterwards inserted in the wrong place in the C MSS. In any case, it seems necessary, though without the sanction of any of the MSS., to insert the negative particle न before जानीम एव.—l. 18. कुत्सितं ॥ कुत्सितः A. Ca. C 2, and Aufrecht. It is intended, however, as an adverb qualifying शनैः, and ought to be in the neuter.—l. 20. मुखादेवाधासीत् ॥ A. Ca have मुखादेवीवधासीत् 1, C 2 and C 4 मुखादेवीवध्यसीत्. Prof. Aufrecht has अघासीत्, which most likely is a misprint, considering the rule of Pân. II. 4. 37.—l. 29. (91, 4.) The commentary to कुविन्नो वस्त्रसंस्कारत् is preserved in C 2 and C 4. The omission in A and Ca arose from the scribe mistaking the two करोतु at the end of each sentence. B has किंच वस्त्रसः प्रशसाः कर्त करोतु.—l. 30. It would be better to leave out बह् after कुवित्, because बह्वारं follows; but A. Ca. C 2, and B have it.—l. 31. अत एव यतीः ॥ अत यतीः A. Ca. C 2. अथ यतीः B. Prof. Aufrecht conjectures, in the spirit of Sāyana, अत एव यतीः, which I have adopted, although it is difficult to understand how the mistake arose in A and in B. With reference to the first verse one might conjecture अवयतीः, but this would not be in the usual style of Sāyana.—P. 551.

l. 11. (91, 5.) नानुसृत्य ह ॥ वसुधायु ह A. Ca. C 2. The emendation here proposed by Prof. Aufrecht seems to me to admit of no doubt.—l. 16. (91, 6.) There was no necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, the reading of the MSS. यासा उर्वरा into या सोर्वरा, यासा reproducing the words of the text, namely, या and असी. B has असी च या. In line 17 too the reading of the MSS. अथो अथापि च is unobjectionable, and ought not to have been changed. B has अथो अपि च.—l. 25. (91, 7.) निष्कर्षणेन पूत्नी Prof. Aufrecht. निष्कर्षणे वा A. Ca. C 2. B leaves out निष्कर्षणेन, and reads पूत्ना शोधयित्वा etc.—l. 27. The last extract from the Sātyāyanaka is very corrupt, and the text as printed by me differs materially from that of Prof. Aufrecht. I shall first give the readings of the MSS.:

तां खे रथस्याव्यवृहत्ता मोर्द्धाभवत्तां खे नसेनसो त्ववृहत्ता संक्षिप्तकामवत् A.

तां खे रथस्याव्यवृहत्ता मोर्द्धाभवत्तां खे नसेनसो त्ववृहत्ता संक्षिप्तकामवत् Ca.

तां खे रथस्याव्यवृहत्ता मोर्द्धाभवती खे नसो त्ववृहत्ता संक्षिप्तकामवत् C 2.

Prof. Aufrecht has introduced the following conjectures:

तां खे रथस्यासाद्य वृहत्तामोर्द्धाभवत्तां खेऽनस आसाद्य वृहत्ताम संक्षिप्तकामवत्¹.

I do not think that I understand the meaning of the passage as here given by Prof. Aufrecht, nor do I see how the Brihatsāma comes suddenly in, though nothing is said of it in Sāyana's comment. I believe that in अवृहत् we must recognise the verb brīh, 'to drag,' 'to pull,' and with अति this would be synonymous with अतिरूप, as used immediately afterwards. Thus the construction would be, 'he dragged her through the hole of the chariot, she became this; he dragged her through the hole of the cart, she became that.' But what did she become? What is मोर्द्धा, and what संक्षिप्तका? As the first skin that came off was शङ्खकः, i.e. a hedgehog, and the second a गोधा, i.e. an iguana, it might be said that when she had been dragged through the first hole, she, having thrown off the hedgehog skin, had become a गोधा, an iguana, and this गोधा might stand for मोर्द्धा. But if this be so, then it would follow that after the second pulling through, she, having lost the iguana skin, became a ककलास, i.e. a chameleon, and of this no trace is to be discovered in संक्षिप्तका. Here then we must wait till new MSS. of Sāyana can be procured, or till the original of the Sātyāyanaka can be discovered.—l. 30. सूक्तं ॥ युक्तं A. युक्तं Ca. सूक्तं C 2. The sense requires सूक्तं, and युक्तं in Prof. Aufrecht's text is probably a misprint.

These few notes on one short hymn may serve as a specimen of the difficulties, some of them insurmountable, with which an editor of Sāyana has to grapple. Before I could make up my mind to give up the extracts from the Brāhmanas as hopeless, I looked not only through the whole of the Tāndya-Brāhmana, but I searched wherever there was a chance of finding the story of Apālā. Unfortunately the MS. of the Nitimañgarī, which is very useful for

¹ Prof. Aufrecht informed me that सामसंक्षिप्तका in one word was a misprint.

verifying legends mentioned by Sāyana, is very deficient in the sixth Ashtaka, and does not contain the story of Apālā. The Rvdh. II. 34 gives one verse, of no interest whatever, viz. कन्या वारिति सूक्तं तु सततं नियतो अपेत् । त्वग्दोषिणीं तथालोम्नीं क्षिप्रं तस्मात्प्रमोचयेत् ॥ Again, the Brīhaddevatā VI. 907 seqq. offers but little help. I copy the text from two MSS. in my possession :

अपालात्रिसुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा¹ । तमिन्द्रश्चकमे दृष्ट्वा विजने² पितुराश्रमे ॥
तपसा बुबुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितम् । कन्या वारिति चैतस्यामेघोऽर्थः कथितस्ततः ॥
सा सुषाव मुखे³ सोमं सुखिन्द्रमाजुहाव तं । असी य एषीत्वनया पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ॥⁴
अपूर्णाश्चैव सक्तंश्च भक्षयित्वा स तद्वहात्⁵ । उदकुंभं समादाय अपामर्धे जगाम सा ॥⁶
अग्निभस्मृष्टाव सा चैनं जगादेनं तुचेन तु ।⁷ मुल्लोमामनवद्यांगीं कुरु मां शक्रं सुत्वचं ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतस्तेन पुरंदरः । रथच्छिद्रेण तामिन्द्रः शकटस्य युगस्य च ॥
प्रक्षिप्य निश्चर्षं त्रिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत् ।⁸ तस्यास्त्वगपहता या पूर्वा सा शल्यकोऽभवत् ॥¹⁰
उत्तरा त्वभवन्नोधा कृकलासस्त्वगुत्तमा । इतिहासमिन्द्रं¹¹ सूक्तं त्वाहतुर्यास्तभागुरी ॥¹²
कन्येति शौनकस्त्विन्द्रं पांतमित्युत्तरं च ये ।¹³

The last work to be consulted was Shadgurusishya's commentary on the Sarvānukramanī, but here too we find but little that is really valuable. (See also Anukr. M. p. 142 seq.)

कन्या वाः सप्तात्रय्यपालेतिहास ऐन्द्र आनुष्टुभं द्विपंक्त्यादि । अवायती¹⁴ । अपाला नाम अघिकात्रिपु-
त्रिका । इन्द्रमधिष्ठत्यापाला नाम¹⁵ तपश्चचार सोमा नाम समामनन्ति¹⁶ । ऐन्द्र इतिहासः । अत्रोच्यत इति
शेषः । इतिहासस्त्वयं ।¹⁷

अपालात्रिसुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा । अत एव दुर्भगेति भर्वा त्यक्ता सती पथि ॥ १ ॥
सोम्याद्रसादिन्द्रतृप्तिरिति यज्ञस्य वाक् श्रुतेः ।¹⁸ अन्विच्छंती सोमलतां जलायावत्तरत्तदा ॥ २ ॥¹⁹
सोममर्षविदत्कन्या अथागात्पितुराश्रमं ।²⁰ तामिन्द्रश्चकमे दृष्ट्वा²¹ विजने पितुराश्रमे ॥ ३ ॥
तपसा बुबुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितम् । सुषाव स्वमुखे सोमं स्विदैर्ग्रावभिस्त्विति ॥ ४ ॥²²
तस्या भक्षयित्वा पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ।²³ निरगात्स क्वचित्पूर्वं भक्षयित्वा गृहात्पुनः ॥ ५ ॥²⁴

¹ परा B. ² वो० H. ³ मुखात् H.

⁴ सा सुषाव मुखे सोमं पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ॥ B.

⁵ शतक्रतुः H. ⁶ Deest in H.

⁷ अग्निभस्मृष्टाव चैवैनं सोममिन्द्रं तुचेन सा । H.

⁸ शक्र B. ⁹ ततः सा सुत्वचाभवत् । H. K.

¹⁰ तस्यां त्वचि व्यपेतायां सर्वस्यां शल्यकोऽभवत् H.

¹¹ नमिमं H. ¹² नरः B. यास्तुमातरौ H.

¹³ शौनकः सूक्ते पांतमिन्द्रे ततः परे । H.

¹⁴ The commentator always gives the word immediately following the pratika.

¹⁵ This passage is very corrupt. The MS. of the E. I. H. (A) reads अपाला नाम अघिका अपुत्रिका यां मधिहृत्य अपाला नाम, (B) अपाला नाम अघिका कन्या अत्रिपुत्रिका । यामधिष्ठत्यापाला नाम. One might conjecture कायमधिष्ठत्य, 'for the sake of her body;' but, with reference to p. 549. l. 12, I prefer इन्द्रमधिष्ठत्य.

¹⁶ This is equally corrupt. I have given the text of A; B has माना समामनन्ति । It may be the beginning of the story in the Sāyana-Brāhmaṇa, followed by इत्यामनन्ति ।

¹⁷ B has ऐन्द्र इतिहासः । इन्द्रसंबंधीतिहासः । अत्रा-
वगतव्य इति शेषः । इतिहासस्यायं । A has अत्रोच्यत
and इतिहासत्वाय ।

¹⁸ This is printed after B; A differs considerably, without being more intelligible, तृप्तिरिन्द्र इति यज्ञसु-
त्युपायो भूत् ।

¹⁹ This is again printed from B; A has अन्विच्छंती
सोमयाजं कृतांजलायावत्तरत्तदा ।

²⁰ A has कन्यायोगावत्पितुराश्रमं ।

²¹ दृष्ट्वा A, and B sec. man., instead of दृष्ट्वा ?

²² A has साश्रुपात मुखे सोमं स्विदैर्ग्रावभिस्त्विति etc.

²³ ययामिन्द्रश्चतुर्मुखात् A.

²⁴ निरगात्क्वचित्पूर्वं तु भक्षयित्वा गृहात्पुनः । A.

उदकुंभं समादाय तेन सार्धं तु सायगात् ।¹ ऋग्भिः सुत्वा जगदिंद्रं कुरु मां सुत्वचं त्विति ॥ ६ ॥

रथच्छिद्रे गतामिंद्रः शकटस्य युगस्य च । प्रक्षिप्य निश्चकर्ष चिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत्² ॥ ७ ॥

तस्याः पूर्वहता या त्वग्जातिः³ सा शल्यकोऽभवत्⁴ । उत्तरा खभवन्नोधा रुक्लासस्तथोत्तमेति⁵ ॥ ८ ॥

P. 552. l. 14. (92, 2.) गाथायोग्यं ॥ गातयोग्यं A. Ca.—l. 15. लोटि ॥ लिटि A. Ca. C 2. It might be लिङि; see, however, Rv. Bh. I. 84, 5. Instead of ध्वमस्त° the MSS. have धवस्त°.—l. 22. (92, 3.) यत्वा ॥ दत्वा MSS.—l. 28. (92, 4.) Instead of इंदोः and चरत् A. Ca. C 2 have इंद्रः and चरतं.—P. 553. l. 20. (92, 7.) झुङ् ॥ झुङ् A. Ca. Cf. Rv. Bh. I. 34, 8. Dh. 22, 59 61.—P. 554. l. 10. (92, 11.) तवादातृन् ॥ तव दातृन् A. Ca. तव शत्रून् B.—l. 17. (92, 12.) औत्वा° ॥ The MSS. have औत्वा°. This term can only refer to Pāṇ. VI. 1, 93. One should expect आत्वा°, but औत्वा° may be intended for आ + औत्वा°.—l. 23. (92, 13.) छष्टाके after वज्रवज्जिंद्र in A. Ca, छष्टके in C 2.—P. 555. l. 9. (92, 16.) प्रदीयमानेन सोमेन ॥ प्रदीयमानसोमेन A. Ca. M 1. प्रदीयमानः सोमः B 1. See next verse.—P. 556. l. 5. (92, 21.) Cf. Rv. VIII. 13, 18.—l. 23. (92, 24.) कुचये ॥ तुनङ् A. Ca. C 2.—l. 32. (92, 25.) स्तीति ॥ नीति A. Ca.—P. 557. l. 9. (92, 27.) समीपात्तां ॥ मृगपात्तां A. Ca. C 2.—l. 29. (92, 30.) तंद्रयुक्त इत्युक्तं ॥ तंत्रयुक्तमित्युक्तं A. Ca. C 2.—l. 30. कर्मवन्वितो ॥ कर्मवतो A. B. Ca.

P. 558. l. 30. (93, 1.) एतादृशानुभावं ॥ एतादृशं अनुभवि A. Ca.—P. 559. l. 17. (93, 4.) तदा A. Ca. C 2; there is no यदा to which this तदा answers.—l. 30. (93, 6.) ये सोमा ऋत्विग्भिः ॥ ते सोमाः मुनोतेः कर्मणि लिटि व्यत्ययेन श्रुः । ऋः -- ऋत्विग्भिः A. Ca. This grammatical explanation which was intended to account for the absence of reduplication in सुत्विरे was probably a marginal note and afterwards inserted in the text.—P. 560. l. 4. (93, 7.) After सुतः सन् A. Ca. C 2 insert वृचं हेतवे वाजयामसि वाजवंतं करोतीत्यर्थे तत्करोतीत्यर्थे तत्करोतीति णिच् । णाविष्टवदिति णेरिष्टवद्भावान् टिरिति टिणोपः विन्मत्तोलुक् । विक (वि omitted in Ca. C 2) --- धेमिति वचनाच्चतुपो लुक्. This is evidently a marginal note which was inserted in the text. Cf. Rv. Bh. I. 4, 9.—l. 14. (93, 9.) वज्र आयुधं ॥ वज्रायुधं A. Ca.—l. 26. (93, 11.) सर्ववानयतीति ॥ सर्वच मनयति A. Ca. सर्ववानयेति M 1.—P. 561. l. 4. (93, 12.) शिरस्त्राणिंद्र A. Ca. It ought to be शिरस्त्राण वेन्द्रः.—l. 10. (93, 13.) A. Ca omit परुष्णीषु altogether, B 1 inserts it after रोहितवर्णासु, but without explanation.—l. 15. (93, 14.) परिगमिता ॥ वनिगमिता A. Ca. C 2.—l. 31. (93, 16.) Sâyana read आशुषे (or आशुषे?) instead of आ । शुषे. —P. 562. l. 30. (93, 20.) गच्छतु ॥ गच्छति A. Ca.—P. 563. l. 3. (93, 21.) भवानीति ॥ न्वामीति A. Ca. भवामिति C 2. ददामि इति B.—l. 17. (93, 23.) उक्तं ॥ उक्त A. Ca. The lacuna is the same in A. Ca; in C 2 the letters र-वि have disappeared.—l. 19. विष्टजंति ॥ विष्टजन A. Ca. विष्टजन् B. C 2.—l. 22. (93, 24.) हविभिः ॥ हविः A. Ca. C 2.—l. 24. -- वादिषु Ca. C 2. वादिषु A. B has only the second explanation: हितकरं.—P. 564. l. 9. (93, 27.) The commentary to verse 27 is left out in A. Ca. C 2; it is supplied from B.—P. 565. l. 2. (93, 31.) श्रुतेऽत्रापि ॥ श्रुते तत्रापि A. Ca. श्रुतेन तत्रापि C 2. —l. 14. (93, 34.) From धत्तन to धत्तन supplied by conjecture, in accordance with Rv. Bh. I. 20, 7.

¹ पानार्थे प्ययमप्यगात् । A.

² सुत्वक् सघ्नः स वै भवत् A.

³ तायास्त्व° A.

⁴ शल्यको B. शल्यका A.

⁵ तथो ऋमे A.

P. 565. l. 22. (94.) बिंदु० ॥ बिंदु० A. Ca. B has बिंदुः पूतदणो वा ऋषिः. In the Anukr. quotation A. Ca read बिंदुः.—P. 566. l. 20. (94, 5.) तना । ततमूर्णासुकेनेति ॥ तना तत पूर्णासुको नति A. Ca. सनातन पूर्णा सुकेनेति C2. The reading which I have adopted is conjectural and very doubtful. ऊर्णासुका and सुका are always used as feminines in the sense of 'a braid of hair.' Cf. BR. s.v., and Dr. Haas, Indische Studien, vol. v. p. 237; Sat. Br. III. 2, 1, 13; III. 5, 2, 18, etc. In the Ait. Br. I. 28, Sâyana explains ऊर्णासुकाः by अक्संबंधिरोमविशेषाः । सुपः, however, which is likewise used in the sense of 'a braid' (Dr. Haas, l.c.), is certainly a masculine, and it is possible therefore that सुक was likewise used in that gender. It hardly admits of a doubt that Sâyana wrote सुकेनेति, for the reading of A. Ca was likewise intended for सुकेनेति. The copyists were evidently ignorant of the word ऊर्णासुक, and changed it into पूर्णासुकेनेति. Sâyana does not give the same or a similar explanation of तन in other passages where तना पूत occurs, but see Rv. Bh. IX. 66, 28.—l. 28. (94, 6.) सेवां ॥ सेवां A. Ca. C2.

P. 568. l. 14. (95, 2.) After पिव C2 adds यद्वा क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति संप्रदानं चतुर्थर्थे बज्रं धी तदिदं सोमरूपमन्नं शीघ्रं पिव ।—l. 22. (95, 3.) मरुत्तमानां ॥ मरुत्तोमानां A. Ca. मरुत्तमानां B. मरुत्संघानां?—P. 569. l. 8. (95, 5.) प्रत्नां पुरातनं etc. The variation in the gender is kept up throughout, though the carelessness of the copyists sometimes disturbs the accurate construction of the commentator. B has प्रत्नां पुरातनं ऋतस्य सत्यस्य संबंधि पिप्लुषो प्रवृत्तं चिकित्स्वन्नसं ज्ञानिनं अतीन्द्रियार्थदर्शनेन ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यया तां तादृशं धियं त्वदीयं रचणाख्यं तस्मै कुरु ॥—P. 570. l. 14. (95, 9.) धनादीनि B, धनकवधनादीनि A. Ca. कनकवधनादीनि C2.

P. 570. l. 20. (96.) इथामि वो etc. ॥ इथामि वो मरुद्देवतः अत्र द्रप्स A. इथामि वो मरुद् इति पादो मरुद्देवतः । अत्र द्रप्स Ca. पिथामि वो मरुतामिति पादो मरुद्देवतः ॥ B. See commentary on verse 14. —l. 30. (96, 1.) वेदाध्ययनादीनि B. वेदाध्ययनानि शास्त्रग्रन्थः चिंतयादीनि Ca. A.—P. 571. l. 8. (96, 2.) दर्भपिंजूलमुवृत्त Ca. दर्भकृतमुवृत्त A. दर्भपुंजीलमुवृत्त TS.—l. 32. (96, 4.) After सत्त्वनां A. Ca add सत्त्वानां. The derivation varies; it is either from षण or षद्.—P. 573. l. 4. (96, 8.) नवसु ॥ नवसु A. वसु Ca. सुर C2.—सप्त सप्त निपादिताः ॥ सप्त सप्ततिपादिताः A. Ca. सप्त तिपादिताः C2.—l. 5. तत्रादितः ॥ तत्र अहितः A. Ca. तत्रादि M1.—l. 6. षष्ठो गणः ॥ षष्ठे गर्भाः A. षष्ठो गर्भाः Ca. C2. See VS. XVII. 86; XXXIX. 7; and Weber, Vāgasaneyi-Samhitā, p. xxxiii.—l. 19. (96, 9.) ऋजीषं ॥ ऋजीषी A. M1. ऋषा or ऋषी Ca. ऋषि B.—ll. 25 to 27. (96, 10.) C2 reads कल्याणतमिंद्राय सुवृत्तिं शोभनां सुतिं प्रेरय वोदय कुरु किमर्थं पश्यः पश्योः द्विपाञ्चतुष्पाञ्च पश्योर्मम अस्मदीयाय गवे वा यद्वा पश्योरतीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय सुतिं प्रेरया एतदेवाह etc. A. Ca read कल्याणतमार्थेन्द्राय गवे वा यद्वा पश्योरतीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय पूर्वीः etc. B reads कल्याणतमार्थेन्द्राय सुवृत्तिं प्रेरय किंच य अश्वः अतीन्द्रियार्थद्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं पूर्वीः etc. All the other MSS. being incomplete, the passage has been supplied from C2, though it is very doubtful whether Sâyana wrote it.—P. 574. l. 30. (96, 13.) कुरुन्नति A. Ca. कुरुन्नति Brh. MSS. (B and A).—l. 31. योत्समानं सुसंहृष्टैः Brh. MSS. (A. B. II). योत्समानं सु सं A. Ca. योत्समानं सु सं C2. —

तानायतः Br̥h. MSS. (A. H. B). तानायुतान् A. Ca. C 2.—l. 32. After देवान्युनर्विभो the MSS. of the Br̥h. add श्रुत्वा देवगुरोर्वाक्यमनर्थं वृत्रशंकया ।—l. 33. शक्र औजसेव बलाद्वली Br̥h. MSS. (A and B). शक्र खड्ग एव लोः C 2. शक्रः खड्ग एव बलान्वलीः A. Ca. शक्र नैर्ज खेव बलाद्वली Br̥h. MS. (H).—देवानादाय तं पपुर्विधिवत्सुराः Br̥h. MSS. (A. B). देवाय-नादाय तं पुनर्विधिवत्सुराः A. देवानादाय तं पुनर्विधिवत्सुराः Ca. C 2. देवानातं पपुर्विधिवत्सुराः Br̥h. MS. (H).—जघ्नुः पीत्वा C 2. Br̥h. MSS. (H. A. B). जघ्नुः पत्वा A. Ca.—l. 34. एतदनापले नादरणीयं A. Ca. C 2. The whole passage from the Brihaddevatā seems to have been here inserted by a later hand. It is not given in B, but it could hardly be called anārsha, being taken from the Brihaddevatā.—P. 575. l. 2. उदस्य A. Ca. C 2. B.—P. 576. l. 1. (96, 16.) ऽन्नेवाशुभ्यः ॥ ऽन्नेव शत्रुभ्यः A. Ca. C 2.—l. 4. ते प्रकाशानुं ॥ ते प्रकाशः । अनुं A. Ca. प्रकाशः अनुं B.—l. 23. (96, 18.) कंदोविषयत्वा-न्निपातनं ॥ कंदोविषयत्वान्निपातन A. Ca. C 2. See Amara-kosha III. 4, 18, 113.

P. 581. l. 20. (97, 13.) सर्वदिक्खं ॥ सर्वदिक्खं A. Ca. C 2.

P. 582. l. 16. (98.) नृमेधस्य A sec. m. नृमेधास्य A pr. m. Ca. नृमेधास्यस्य C 2.—l. 18. आदश्चेत्पुरउष्णिक् ॥ ऽश्वेत्कुप A. Ca. M 1.—P. 583. l. 8. (98, 3.) प्राप्नोः ॥ अप्राप्नोः A. B. Ca. M 1.—l. 23. (98, 6.) After दस्योः A. Ca. C 2 insert वृथाकालस्य.—l. 30. (98, 7.) सद्यज्महे ॥ सद्यज्महे A. B. Ca. M 1.—P. 584. l. 10. (98, 9.) उरुयुगे A. B. Ca. All the Samhitā MSS. (S 1. 2. 3. 4) read उरुयुगे.

P. 585. l. 25. (99, 3.) करोति भागं ॥ A. B. Ca insert अतो before भागं.—l. 26. रश्मयः ॥ अयः A. Ca. C 2.—P. 586. ll. 15, 17, and 20. (99, 6.) अथयंत ॥ The Samhitā and Pada MSS. have distinctly अ; S 3 had य, which was corrected in red ink. The commentary, however, has अ; A. B. C 2 distinctly; Ca less distinctly.—l. 26. (99, 7.) जेतारं etc. ॥ A leaves out all between जे- and वर्धयितारं । The lacuna is supplied from Ca and C 2, which agree with each other except that Ca has गंगारं for गंतारं. B has an independent interpretation, as often, आशुं शीघ्रमागंतारं शत्रूणां जेतारं हेतारं देवानामाङ्गातारं रथीतमं रथिनां मध्ये श्रेष्ठमतूर्तं स्वाश्रितानामहिंसकं etc.

P. 587. l. 9. (100.) In A and Ca all between अनुष्टुभः, in the quotation from the Anukr., and ले पशी यद्वाग्वदंतीति, in the first Viniyoga, is left out. In C 2 the lacuna extends from आत्मानमस्तीदिति to वाग्देवत्ये । As these introductory passages are always wanting in B, the passage had to be supplied by conjecture.—l. 12. इति । प्रयाणसमये वयसामनोक्षा वाचः ॥ प्रणवो याज्या । सनये वयं साम ये वयं सामनोक्षा वचः A. Ca. याणसमये वयसामनोक्षा वचः C 2.—P. 588. l. 29. (100, 6.) भवति C 2. वेति A. Ca. B.—P. 590. l. 14. (100, 12.) अभिवृत्त्य A. Ca. अभितय Br̥h. MSS.—l. 15. उदतस्य तु A. Ca. ऽखेव Br̥h. MSS.—l. 16. तदेतदखिलं etc. तदेतदखिलं प्रो सखे विष्णो इति वृचति A. Ca. तदेतदखिलं सर्वमुषिणोक्तं सखेत्युचि Br̥h. MSS. (A and B). तदेतदखिलं प्रोक्तं सखे विष्णुविति त्युचि Br̥h. MS. (H).

P. 590. l. 21. (101.) तृतीया गायत्री ॥ तृतीया हि गायत्री A. Ca. B. तृतीयात्री C 2. In the quotation from the Anukr. all the MSS. have तृतीयादि.—P. 591. l. 9. (101, 2.) वर्षिष्ठश्चा A. Ca. ऽक्षेत्री B.—l. 21. (101, 4.) पुनःपुनर्हं ॥ पुनर्पुनर्हं A. पुनपुनर्हं Ca. पुनः हं B.—P. 594. l. 5. (101, 14.) तथा चैतरेयब्राह्मणं ॥ तथा चैतस्ये ब्राह्मणं A. Ca. A. Ca leave

out all from इमाः प्रजाः to इमाः प्रजाः. It has been supplied from C 2. C 4.—l. 9. स तपोऽतप्यत स प्रजा अखजत ता ॥ स तपनोतप्यत स खजे ता A. Ca.—l. 11. From अभितो to अभितो left out in A.—इमाः पराभूताः ॥ इमाः मपाराभूताः A. Ca. The whole passage is very different from Sat. Br., but it would not have been safe to correct it either after the text of the Mādhyandina or after that of the Kāṇvasâkhâ.

P. 594. l. 32. (102.) ०यविष्ठयोर्वा Anukr. ०यविष्ठयोर्वा A. Ca. Cf. Anukr. M. p. 33.—l. 33. बृहद्वय इत्य० Âsv. बृहद्वय अ० A. Ca. M 1.—P. 596. l. 20. (102, 11.) वाग्निमिति Nir. ०नामिति A. Ca. M 1.—l. 25. (102, 12.) हतशत्रुजनं C 2. ह शत्रुजनं A. Ca. शत्रुहननं B.—P. 597. l. 14. (102, 16.) धीतिभिर्निधानैः C 2. दीधितिभिर्निधानः। A. Ca. धीतिभिः दीप्तिभिः निधानः B. धीतिभिरिधानैः?—l. 28. (102, 19.) वनन्वति काष्ठानि हन्ति ॥ वनन्वती काष्ठानि हन्ति A. Ca. वनन्वति काष्ठानि संति C 2.—P. 598. l. 6. (102, 20.) यानि कानि चेति TS. यानि चेवि A. Ca.—l. 7. सर्वमस्मै स्वदते TS. सर्वस्मैस्वदते A. Ca.—l. 10. (102, 21.) A. Ca. B leave out all from काष्ठादिकं to काष्ठादिकं.

P. 598. l. 19. (103.) पंचम्याद्ययुजः A. Ca. पंचमी विराड्रूपा सप्तम्याद्ययुजः M 1.—ककुब्गायत्री C 2. ककुब्गयेत्री A. Ca. ककुब्भसीयसी M 1. See Anukr. M. p. 33; Prât. 1000.—l. 23. There is an evident omission in the second Vinīyoga. The *Trika* which is optional for the Maitravaruna priest at the Âbhiplavika Ukthya, if it is taken from our hymn, can only have consisted of verses 8, 9, 10; no other verses, as far as I am aware, being enjoined by Âsv. for such a purpose. We ought therefore to insert प्र मंहिषायेति after मैचावरुणस्य, and अभि प्रयांसि वाहसा प्र मंहिषाय गायत । आ० ७. ८. इति । after सूचितं च. From the Sûtra quoted by Sâyana it is clear that he referred likewise to a third Vinīyoga, namely, the Adhyâyopâkaraṇa, in which the first and last verses of each *Mandala* are enjoined. The text might be restored as follows : उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलावन्तहोम आपे याहीत्येषा । सूचितं च । आपे याहि मत्सखा यत्ने राजञ्कृतं हविः । आ० गृ० ३. ५. ७. इति ॥ It is impossible, of course, to restore by conjecture the very words which Sâyana used, and I have therefore not inserted them in the text. The MSS. give no help. A. Ca read मा तिदामि, C 2 मा चिदामि ; अपे इति at the end is found in all, instead of अप इति.—P. 599. l. 12. (103, 3.) B adds इव पूरणः at the end of the verse.—l. 25. (103, 5.) यथा स B. यथा A. Ca.—P. 600. l. 21. (103, 9.) From यशो to यशो left out in A. Ca.—l. 22. अस्यापिः ॥ तस्यापिः A. Ca. आस्यापिः B. —l. 23. बज्रवारं B. बज्र A. Ca. C 2. —P. 601. l. 16. (103, 13.) One expects a verb, like सुवन्ति, after अभिगमनेरपि.

MANDALA IX.

P. 602. l. 6. (1.) यथार्थमा वा यद्यह्यहणात् Âsv. MS. E. I. H. 2075 and commentary. यथार्थमावापयहणात् A. Ca. Cf. Windisch, Zwölf Hymnen, p. 71.—l. 24. (1, 4.) ०सा धानाद्यन्नेन ॥ ०सात्नकेनान्नेन A. Ca; both in marg. धानाद्या. ०सा रसात्नकेनान्नेन C 2. ०सात्नकेनान्नेन B 4. ०सा धात्नकेनान्नेन B 1.—P. 603. l. 6. (1, 6.) अद्वा वै etc. Cf. Sat. Br. XII. 7, 3, 11.—l. 13. (1, 8.) प्रेरयित्वा A. B. Ca.—l. 14. ०सदृशांशुमेनं सोमं A. Ca. ०सदृशांशुमेनं सोमं C 2. ०सदृशमंशुं सोमं B 4. ०सदृशं मधु सोमं B 1.

P. 604. l. 4. (2, 2.) प्सरः पानीयमंध ॥ प्सरः पानीयमंध अत्रं B1. पारः पानीयमंध A. Ca. B4. प्सरः पप्सानीयमंध C2.—l. 17. (2, 5.) ममृजे । मृज्यते ॥ ममृजे ममृज्यते A. Ca. B1. 4. ममृज्यते C2. ममृज्यते (Pāṇ. VII. 4. 91, vārt.) would hardly suit Sāyana's style, unless verse 7 was in his mind while he was writing.—P. 605. l. 3. (2, 9.) °स्यामृतस्य C2. °स्यामत्तस्य A. Ca. °स्य सोमस्य B1. 4.

P. 605. l. 18. (3, 2.) अथर्यो विप ॥ अध्वर्यव A. Ca.

P. 606. l. 24. (4.) सन Ca. Anukr. सना A. M1.

P. 608. l. 8. (5.) काश्यपस्य पा° C2. शौनकस्य पा° A. शौनकस्य पा° Ca. शौनकस्याप्रास्तुतं in B1 after the words पंचमं सूक्तं; the same in B4, but altered into शौनकस्याप्रीसूक्तं.—l. 16. (5, 2.) अद्भ्योऽंशवो जा° ॥ अभ्यः संवो जा° A. अभ्यः संवो जा° Ca. अभ्यः संवो जा° C2. B omits the quotation.—P. 609. ll. 25, 27, and 30. (5, 10.) अङ्गि S3. S4. P3. A. B. Ca. अग्धि S1. P4. M1, and Aufrecht. अङ्गि P1. अग्धि S2. See Riv. X. 156, 3.

P. 610. l. 7. (6.) The quotation from the Anukramanikā left out in all the MSS.

P. 611. l. 21. (7, 1.) असृयं । सृज्यते ॥ A has between these words हविर्दानो, and in marg. युजो युक्तान्; Ca हविर्दानो, and in marg. युजो युक्ता वान्; C2 हविर्दाना, and nothing in marg.; B1 असृयं युक्तान् ज्यते; B4 असृयं -- सृज्यते, in marg. हविर्धानं. As A. Ca. C2 in verse 3 leave out the words युजो युक्ता वाचः, there can be no doubt that these words, written on the margin, were transferred by mistake from the third to the first verse. The two little strokes placed over the word हविर्दाना, in order to show that this word should be left out altogether, induced the copyist to insert युजो युक्ता after असृयं.—l. 23. (7, 2.) धारा Pada MSS. धाराः Sāyana.—P. 612. l. 25. (7, 9.) संजयतं ॥ संजयितं MSS.

P. 613. l. 9. (8, 3.) अभिलपितः ॥ अभिपितः A. Ca. अभिलपितः C2. अभिपुतः B4; left out in B1, which has अभिषूयस्त्वमिन्द्रस्य etc.—l. 18. (8, 5.) लोमानि कमदकं चात्तमि सृजानं ॥ लोमानि ---- दत्तमिमृजानं Ca. लोमानि --- द अभिमृजानं A. लोमानि --- द अति-सृजानं C2. लोमानि कं उदकं चांति अभि सृजानं B1. 4.

P. 616. l. 13. (10, 6.) हरस आहरस आहर्तारस्य ॥ हरसः हा आहर्तारस्य आहर्तारस्य A. Ca. हरस आहर्तारस्य C2. हरसे हरसः आहरसः आहर्तारस्य B1. हरसः आहर्तारस्य B4, the preceding words being struck out.—l. 25. (10, 9.) दीप्तस्यात्मनः C2. दीप्तस्यात्मनः A. Ca. दीप्तस्य स्वर्गस्य B1. 4.

P. 618. l. 10. (12, 1.) गृहे only in B1. 4.

P. 619. l. 21. (13.) सुमतिना संगमेन । Ca. C2. समतीना संगमेन A; deest in B. At first sight the reading of A सुमतोना संगमेन would suggest the very simple correction सुमतीनां संगमेन, by the assembly of the friends, or of the right-minded Pandits. Such an expression, however, was never used before by Sāyana when speaking of the authorship of his commentary, nor is it clear why so simple a phrase should have been misunderstood and changed into सुमतिना संगमेन. I have left the reading as we find it in the MSS., but I am by no means certain that it is correct. If it is, we must suppose that the passage was taken over from the

original commentary of Mād̥hava, who was the prime minister of Sangama, the predecessor of Bukka; and that Mād̥hava ascribed to him the merit of having preserved and shown to his people the right meaning of the Veda by means of the patronage which he bestowed on Mād̥hava and his literary school. See Lassen, Indische Alterthumskunde, IV. 161; Weber, Katalog der Berl. Handschriften, p. 222.—l. 23. अनुक्तेऽपि लाघवाया दृष्ट्युतात् ॥ अनुक्तेपि लाघवाया दृष्ट्युतात् C 2. अनुलोकेषवाया दृष्ट्युतात् A. Ca. See Anukr. Rv. IX. 25.—P. 620. l. 21. (13, 5.) द्योतनादिगुणयुक्ताः B 1. 4. गुणकाराः C 2. द्योतनादिगुणकाः Ca. द्योतमानादिगुणकाः A.—l. 26. (13, 6.) A and Ca mark a lacuna after व्यतिष्ठन्ते; C 2 goes on from ते to अथ सप्तमी; B 1. 4 have अन्नलाभाय व्यस्यं व्यतिष्ठन्ते किं प्रति अयं अविभवं वारं वासं दशापवित्रं प्रतीत्यर्थः.

P. 621. l. 12. (14, 1.) सोमः and तरंगे to रसे only in B. B 1 has तरंगे वसतीवर्युदकरसं, B 4 तरंगं वसतीवर्युदकरसे.—l. 16. (14, 2.) मनुष्या यजमानाः and गिरा स्तुत्या only in B 1. 4.—यद्यदा ईमेन A. Ca. यदि यदा ई एनं B 1. Sāyana evidently took यदी in the Samhitā text for यदी.—l. 24. (14, 4.) A. Ca. C 2 mark a lacuna before यदा.—P. 622. l. 7. (14, 6.) B 1. 4 add विदे जानते यजमानाय after प्रेरयति, and insert यं before वसुं.

P. 622. l. 25. (15, 2.) धीशब्दाद्यकारो etc. See Rv. Bh. I. 8, 6.—P. 623. l. 10. (15, 5.) अध्वर्यादिभिः MSS. for अध्वर्या.—वेजनवान् Ca. विजं A. वजं C 2. वेगवान् B 1. 4.—l. 11. य ईयत इति A. Ca. C 2. यं ईयत इति B 1. 4. स ईयत इति M 1.—l. 20. (15, 8.) सोमे after मृज्यमाने from C 2.

P. 624. l. 6. (16, 2.) गोषां गवां सोतारं A. Ca. C 2. गोषां गवां चीरादिना इत्यर्थः B 4. गोषां गवा चारादिना इत्यर्थः B 1.—l. 10. (16, 3.) तवोच्यते C 2. तवोच्यते A. Ca. B 1. 4. Probably किमर्थं was left out.—l. 14. (16, 4.) अर्पति। गच्छति। Ca. A. अर्पति प्रगच्छति C 2. प्र अर्पति। गच्छति B 1. 4.—l. 27. (16, 7.) पिप्पुष्यायाययंती ॥ पिप्पुषी अयायती B 4. पिप्पुषी अयापती B 1; deest in A. Ca. C 2.—P. 625. l. 1. (16, 8.) After विपश्चितं, सोतृनामेतत्, and after आयुषु, इतरेषु C 2.—अथवा तुतीयार्थे ॥ अथा तु° A. Ca. अथ तु° C 2; deest in B.—l. 2. प्रीणयितुं C 2. प्राणयितुं A. Ca; deest in B.

P. 626. l. 15. (18, 1.) सर्वधा असि। सर्वस्य धाता etc. C 2. सर्वधाता दाता वा भवति A. Ca. सर्वधाः (सर्वधाता B 4 marg.) सर्वधाता वासि भवसि B 1. 4.—l. 25. (18, 4.) धनानि from B 1. 4.—l. 26. अथवा only C 2.—P. 627. l. 10. (18, 7.) आ before अचिक्रदत् B only.—l. 11. उत्तरपादो नेयः C 2. उत्तरपादोनेयः Ca. A. उत्तरपाद उनेयः would have been the more usual form. Left out in B 1. 4, where कलशेषु is added.

P. 627. l. 25. (19, 3.) वृषा कामानां वर्षकः सोमः from B 1. 4.—P. 628. l. 2. (19, 4.) प्रवृद्धिकामा A. Ca. प्रवृद्धिका C 2. B 1. 4 vary considerably : धीतयः (धीसयः B 4 pr. m. B 1) धीयमानाः सोमाख्येन वत्सेन पीयमानाः मातरः निर्मात्र्यः वसतीवर्यः अधि रेतसि स्वकीये सारे वृषभस्य वर्षकस्य सुनोः अभिषूयमाणस्य (अभीषू° B 1. अभीषू° B 4) वत्सस्य सोमस्य सोमं अवावशंत मीलितवतः ।.—l. 12. (19, 6.) शत्रूणां रयिं B 1. 4. शत्रुणं रयिं C 2. शत्रुरयिं A. Ca.

P. 628. l. 26. (20, 2.) वाजमत्तं आ B. वाजमत्तं वा आ A. Ca. M 1. Perhaps वाजं वलमत्तं वा आ.—P. 629. l. 3. (20, 4.) हविष्मज्जो only C 2.

P. 630. l. 4. (21, 4.) रथमभिमतं देशं प्राप्नुवन्ति । A. Ca. C 2. B 4. °मतदेशं प्रा° B 1. One expects प्रापयन्ति; as it is, Sāyana must have taken रथं in the sense of अर्थ, and then explained it by अभिमतं देशं.—l. 8. (21, 5.) A. Ca. C 2 have a lacuna after अरावा; B 1. 4 अरावा अदातु(आदातु B 4)शब्दरहितः संपन्नः सन् प्रयच्छति तथा अयच्छत ॥ Sāyana probably explained अरावा by अदाता न किंचित्प्रयच्छति प्राप्तकामः स एव etc.—l. 13. (21, 6.) आदिशे स्वामिनि B 4. आदिशे स्वामिनि B 1. आदिशे सं स्वामिनि A. Ca. C 2.—l. 20. (21, 7.) प्रेरयन् ॥ प्रेरयन् MSS.

P. 630. l. 25. (22, 1.) दृष्टान्तद्वयं । आजी सृष्टाः शीघ्राः रथा इव तथा उक्तलक्षणसर्गाः वाजिन इव सृष्टाः अथा इव B 1. 4.—l. 28. (22, 2.) वाता इव वायव इव B 1. 4. वाता वायव A. Ca. वा इव वायव C 2.—P. 631. l. 8. (22, 4.) शाम्यन्ति A. Ca. C 2. B 1. 4.

P. 632. l. 1. (23, 2.) आयवः B 1. 4. आश्वः A. Ca. C 2.—रूपकव्याहरिण ॥ रूपकव्य-द्वारेण A. Ca. रूपकव्याहरिण C 2. Rūpakavyāhāra means a metaphor or a play on words, Soma being both the juice and the moon. B 1. 4 read अनुक्रमन्ते । एतैः सोमैः रुचे दीप्ता सूर्यं जनन्तं कुर्वन्तोत्यर्थः ॥—l. 2. कुर्वन्ति । दीप्तं only C 2.—l. 5. (23, 3.) अदाशुषो ऽप्रयच्छतो B 1. 4. अदाशुषः प्रयच्छतः A. Ca. C 2.—l. 6. इषश्च A. Ca. इषः अन्नानि B 1. 4.—l. 10. (23, 4.) तन्नामिश्रितो ॥ तथा मिश्रितो A. Ca. तथा - श्रितो C 2. मिश्रितो B 1. 4.—तमभि पर्वन्त इति शेषः ॥ तं अभिपंचन्त इति शेषः A. Ca. तं अभिपर्वन्त इति शेषः C 2. त अभिपंचन्त इति शेषः किमर्थं मदं मदाय हर्षाय B 1. 4.—l. 22. (23, 7.) अस्व B 1. 4. अपि C 2; deest in A. Ca.

P. 633. l. 2. (24, 2.) आङ्गतिप्र° to व्याप्नुवन् only in A. Ca.—l. 7. (24, 3.) The MSS. have विनीतो वि नीयसे, we should expect वि नीयसे विनीतो.—l. 16. (24, 5.) उदराय ॥ उदराय Ca. A. C 2; deest in B 1. 4.—l. 19. (24, 6.) हन्तरिद्र A. Ca. C 2. B 1. 4. It should be हन्तो, but the mistake is so constant that it would not be safe to correct it against the authority of all the MSS. In Sāyana's commentary on Sv. II. 3, 2, 3, 6 we find हे सोम.—l. 23. (24, 7.) वक्ष्यात्वकः सोमो ॥ वक्ष्यात्वकः सोमो A. C 2. Ca. वक्ष्यात्वकः सोमो B 1. 4.

P. 634. l. 3. (25, 2.) अंगुल्या only C 2.—l. 7. (25, 3.) वृषा कामानां वर्षकः कविः क्रांतप्रज्ञः only B 1. 4.—l. 16. (25, 5.) आयुषक् B 4. अयुषक् B 1. आयुषक् A. Ca. C 2.

P. 635. l. 13. (26, 5.) जामयोऽगुलयः only B 1. 4.—l. 18. (26, 6.) हन्तुं दीप्तं सरूपं वा A. Ca. C 2; probably दीप्तस्वरूपं, some other explanation being dropt. B 1. 4 read हन्तो, and explain it at the beginning of the verse, हे पवमान पूयमान हन्तो दीप्त सोम.

P. 636. l. 12. (27, 5.) सोमस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं सूर्यरश्मिभिरेव सोमस्याप्यायनात् A. Ca. समस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं तं सूर्यरश्मिभिरेव सोमस्याप्यायनात् A. Ca. समस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं तं etc. C 2. B 1. 4 have the simpler explanation, मदः सोमः । अध्वर्युणा पात्रे परित्यज्यते । सूर्येण कथमिति चेत् सूर्यरश्मिभिः एव सोमस्याप्यायनात्सूर्येणेति उक्तं ॥ Instead of सोमस्त्रावणे one might conjecture रसोत्त्रावणे, as coming nearer to the letters of the MSS.—l. 17. (27, 6.) हन्तुर्दीप्तश्चैवेन्द्रमा ॥ हन्तुर्दीप्तश्च ह्वेन्द्रमो - - A. Ca. °दीप्तश्च ह्वेन्द्रमा C 2. हन्तुः दीप्तिश्च हन्द्र आ B 1. 4.

P. 637. l. 22. (29, 2.) जज्ञानं जायमानं C 2. जज्ञानं जातं यमानं A. Ca. जज्ञानं जातं B 1. 4.—l. 27. (29, 3.) शोभनाभिभावुकानि from Sāyana's commentary on Sv. II. 9, 1,

1, 3; our MSS. have शोभनानि भावुकानि; B 1. 4 शोभनानि only.—P. 638. l. 6. (29, 5.) कंचनामुंचनित्यर्थः ॥ कंचन अमुंचनित्यर्थः A. कंचन अमुंचनित्यर्थः Ca. कंचन अमुंचनित्यर्थः C 2. B 1. 4 have कस्य चित् कस्यापि यच्च मुमुच्यहे etc.; they insert निदः before निदाकृपात्.

P. 638. l. 22. (30, 2.) इन्द्रियमपि - करं A. Ca. इन्द्रियमपि करं C 2; deest in B 1. 4. It may have been इन्द्रियमपि वा बलकरं. Cf. Rv. Bh. I. 103, 1; II. 16, 3; IV. 24, 5.—P. 639. l. 8. (30, 6.) ब्रूते यजमानः स्वीयान् ॥ ब्रूयते जमास्वीयान् A. ब्रूयते जमास्वीयान् Ca. ब्रूते य - मानस्वीयान् C 2; deest in B 1. 4.

P. 639. l. 19. (31, 2.) भवास्त्रभ्यमि० ॥ भवास्त्रदिमि० C 2. भवास्त्रदिवि० A. Ca. B 1. 4 read the last part यद्युस्त्रमस्ति तस्य अधि भव वर्धयिता भव ॥

P. 641. l. 6. (32, 6.) अस्त्रे from B 1. 4.—l. 7. मह्यमस्त्रभ्यमित्यर्थः ॥ मह्यमभ्यमि० Ca. A. मभ्यमि० C 2; deest in B.—l. 8. From किंच सनिं to the end of the verse from C 2; left out in A. Ca. B has a different commentary: युमत् दीप्तिमत् यशः कीर्त्तिं सनिं संभजनं मेधा ज्ञानं च उत अपि च श्रवः अन्नं धेहि देहि कीदृशेभ्यः etc. to मह्यं सुतिकर्त्रे च ॥

P. 641. l. 13. (33, 1.) प्र यंति C 2. प्रणयंति A. B 1. 4. Ca.—किमिव ॥ किंव A. Ca. किंच C 2. B 1. 4.—अपामूर्मयो न C 2. अपामूर्मयः तं A. Ca. अपामूर्मयः B 1. 4.—l. 14. दृष्टांतो दर्शितो ॥ दृष्टांतदर्पितो A. Ca. दृष्टांतःदर्पितो C 2; deest in B 1. 4.—l. 19. (33, 2.) ०दितरे ऽपि पात्रा द्रोणा इ० ॥ ०दितारीति पात्रा द्रोणा इ० A. ०दितारीति पात्रा द्रोणा इ० Ca. The passage is corrupt.—l. 20. ऋतस्यामृतस्य from B 1. 4.—l. 21. अथैकं ॥ अथैकं A. Ca. C 2; deest in B 1. 4. The same MSS. insert before अथ, अस्माकं, a marginal gloss, originally intended as explanatory of वाजं.—P. 642. l. 8. (33, 6.) ०मुद्रितभू० ॥ ०भूतभूद्रितभू० A. Ca. ०मुद्रितभू० C 2; deest in B 1. 4. ०मुद्रसहितभू० comm. on Sv. II. 2, 2, 14, 3. समुद्रः is derived by some native authorities from मुद्रा in the sense of limit, so as to signify 'bounded by continents.' See Wilson, s. v.

P. 642. l. 19. (34, 3.) सुवन्ति from B 1. 4.—l. 23. (34, 4.) ०द्रष्टृर्क्षये सोऽयं म० ॥ ०द्रष्टृ क्षपये म० A. ०द्रष्टृ क्षपये यं म० Ca. ०द्रष्टृर्क्षपयं म० C 2. ऋषेः यो यं म० B 1. 4.—मुञ्जो from B 1. 4.—l. 29. (34, 5.) सोमं A. Ca. C 2 after ०साधनं.—चाक् मनोहरं from B 1. 4.

P. 643. l. 21. (35, 4.) यजमानेभ्यः B 1. 4. ऋचमानेभ्यः A. Ca. C 2 leaves out the first part of the verse.

P. 644. l. 7. (36, 1.) कार्ष्णं युद्धमितरेतरकर्षणात् ॥ कार्ष्णं यध्वं इतरेतरकर्षणात् A. Ca. कार्ष्णं यध्वं इतारतरकर्षणात् C 2. In B 1. 4 this passage is left out.—l. 16. (36, 3.) बलप्रदाय यागाय A. Ca. बलप्रदानाय C 2; left out in B 1. 4.

P. 645. l. 4. (37, 1.) विघ्नन् B 1. तिघ्नन् A. Ca. निघ्नन् M 1.—l. 11. (37, 3.) स्वर्गस्य from B 1. 4.—l. 15. (37, 4.) महर्षेरधि ॥ महर्षयदधि A. Ca. C 2. महर्षेः यत् अधि B 1. 4.

P. 645. ll. 28 and 30. (38, 1.) सः and उ पूरणः from B 1. 4.—P. 646. l. 12. (38, 4.) पुनः क इव only C 2.

P. 647. l. 1. (39, 2.) अनिष्कृतमसंस्कृतं comm. on Sv. II. 3, 1, 4, 2. अनिष्कृतं संस्कृतं A. Ca. B 1. 4. अनिष्कृतः संस्कृतः C 2.

P. 648. l. 22. (41, 1.) एवं वोपमीयते ॥ एव चो० A. Ca. एवं चो० C 2.—गावः in यथा गावः स्वगोष्ठं only C 2.—l. 24. क्षिप्राः C 2. भरुणशीलाः B 1. 4. A and Ca do not explain the word भूर्ययः.—अप घ्नतः only B 1. 4.—l. 25. सुतेति शेषः C 2. सुवतेति शेषः A. Ca.

B1. 4.—l. 27. (41, 2.) दुःऽआद्यं P1. P3. P4. दुःऽआद्यं P2, and perhaps Sāyana. दुराद्यं S1. 2. 3. 4.—l. 28. बंधनं दुराद्यं दुष्टमतिं च ॥ A and Ca leave out the words बंधनं दुराद्यं. B1. 4 read सेतुं राक्षसबंधनं (राक्षससंबं B1) दुराद्यं रक्षसां हननवृद्धिं. C2 बंधनं दुरार्थतद्वयंमतिं च.—l. 29. अव्रतकर्मणां ॥ अव्रतकर्मणां A. Ca. अव्रतं कर्मणां B1. 4. अव्रत-कर्मणां C2.—P. 649. l. 15. (41, 5.) तदुपलक्षितमहर्ष्यते ॥ तदुपल -- तमज्यते A. Ca. तदुप-लक्ष -- तमज्यते C2; deest in B1. 4.

P. 650. l. 7. (42, 4.) दुहानो दधानः ॥ A. Ca. C2 दधानः only. B1. 4 दुहानः only.

P. 651. l. 9. (43, 5.) अयमिंदुर्वा ॥ यमिंदवां A. यमिंदवां Ca. C2. यः इंदुः वा B1. 4.—l. 10. इडभावे च ॥ इडभावश्च A. Ca. C2; deest in B1. 4.

ASHTAKA VII.—From the beginning of the seventh Ashṭaka B4, as a rule, agrees with A.

P. 653. l. 17. (44, 3.) सुतोऽभिषुतः B1. सुतेभिषुत A. Ca. C2. B4. सुतेभिषुते Bf. The Pada MSS. read सुतः.—P. 654. l. 5. (44, 6.) गातुवित्तमः पुं ॥ गातुवित्पुं A. Ca. B1. Bf. M1.

P. 654. l. 14. (45, 2.) अभिगच्छ ॥ गच्छति A. Ca. C2. B4. Bf. गच्छतु B1.—पीड्यसे A. Ca. B1. 4. Bf. पीड्यसे! cf. Rv. Bh. IX. 27, 1.—l. 19. (45, 3.) वासयामः संस्कुर्मः A. Ca. C2. B4. Bf. अंजयामः B1.—l. 29. (45, 5.) अतिक्रांतं दशां A. Ca. C2. अतिक्रांत-दनगं B1. अतिक्रांतदशां B4. Bf.—l. 30. षत । असुवन् ॥ षतसुवन् A. Ca. C2. षतास्तावन् B1. षतासुवन् B4. Bf.

P. 655. ll. 5 to 9. (46 and 46, 1.) अख्यन् only in B1 and in marg. of Ca. The other MSS. read अख्यं, both at the beginning and in the Anukr. quotation, and in the Pratika, and again in verse 1.—ll. 6 and 7. अख्यं देवो S1. 2. 3. 4. अख्यन् P1. P3. In P4 अख्यन् was first corrected to अख्यं, and this again (in marg.) to अख्यन्. Cf. Rv. IX. 87, 5.—l. 29. (46, 6.) विशः ॥ The MSS. विशः with exception of B1, which has अख्ययः क्षिप इति. Cf. Ngh. II. 5; Rv. Bh. IX. 8, 4.

P. 656. ll. 10 seq. (47, 2.) The commentary is defective in all MSS. छतानि, in the beginning, is only in the marg. of CB. There are no various readings to help in restoring the first half except conjecturally. Instead of अस्माभिरेव A. Ca. Af. Bf have अस्माभिरेष. In the second part of the commentary चयते is explained by वातयति in A. Ca. C2. Af. Bf, चापति in B1. (CB has the marginal correction चापयति.) See Rv. Bh. I. 167, 8; IX. 47, 2; Nir. IV. 25. All the Samhitā MSS. read चयते with short ā, a fact which it is necessary to state as the authors of the Petersburg lexicon state the contrary, and found some conclusions on the supposed length of the vowel.—l. 19. (47, 4.) सोमो only B1; the other MSS. सो. In Bf a space is left blank after सो.

P. 657. l. 9. (48, 3.) हे पवमान सोम ॥ हे सोम B1. हे सुक्रतो शोभनकर्मन्पवमान सोम A. Ca. Af. Bf. M1. Since all the MSS. read सुक्रतुः सुप्रक्षः, this seems to have been Sāyana's reading, while सुक्रतो शोभनकर्मन् probably was inserted by a copyist.—स्वामतो दिवो B1. Ca sec. m. Af. Bf. न्तोपि दिवो Ca pr. m. Bf sec. m. A. स्वामहतो दिवो

C 2.—C 2 has a lacuna from सुक्रतुः to the beginning of hymn 50, उक्तो विनियोगः.—
l. 14. (48, 4.) स्वर्दृशे सर्वदृशे ॥ सर्वदृशे A. Ca. स्वर्वदृशे Ca sec. m. Af. स्वदृशे B 1. स्वर्दृशे
Bf. Sāyana seems to have read स्वऽदृशे in the Pada text.—साधारणमित्समानमेव ॥
This is the reading of the comm. on Sv. II. 2, 2, 3, 5. All our MSS. have साधारण-
मिहमानं, except B 1, which reads साधारणमित्यामानं.—l. 18. (48, 5.) अधाय B 1. अधात
A. Ca. Af. अधातः Bf.

P. 658. l. 22. (50, 2.) गच्छसि B 1. Bf. गच्छति A. Ca. C 2. Af.—l. 25. (50, 3.) B 1
has a lacuna from हरितं to हिन्यति.—l. 30. (50, 4.) See Rv. IX. 25, 6.

P. 659. l. 20. (51, 3.) व्यग्रते ॥ व्यग्रते all MSS.—व्याप्नुवते deest in C 2 and B 1.—
l. 23. (51, 4.) देवान्प्रं B 1. Bf. देवान्प्रं A. Ca. C 2.—l. 27. (51, 5.) गच्छ ॥ All MSS.
have गच्छसि.

P. 659. l. 29. (52.) युञ्ज इत्यनु ॥ युञ्जेत्यनु A. B 1. Ca. M 1; deest in Bf.—P. 660.
l. 9. (52, 2.) अवेः only C 2.—l. 13. (52, 3.) पूर्णोदनो Bf. पूर्णोदिने B 1. पूर्णोदनो A.
Ca. M 1.

P. 660. l. 28. (53, 1.) याः स्पृधः etc. MSS.—P. 661. l. 1. (53, 2.) प्रकृतेन B 1 for
कृतेन.—l. 2. निमित्ते ॥ निमित्त A. Ca. C 2. निमित B 1. निमित्तं B 4. Bf.—l. 6. (53, 3.)
त्वां यो दुर्वृद्धिः ॥ त्वां धु यो दुः A. Ca. C 2. त्वांधुयो दुः Bf. त्वां यो दुर्वृद्धि B 1.

P. 661. l. 14. (54, 1.) उपरिमितस्य दातारं ऋषीमतीन्द्रियस्य कर्मफलस्य द्रष्टारं पयः etc. B 1.

P. 664. l. 10. (58, 3.) उत्तममस्त्विति A. B 4. Ca. Af. Bf. उत्तमस्त्विति B 1. It ought
to be अनात्तमस्त्विति, but the MSS. clearly point to उत्तममस्त्विति.—ll. 12 seqq. The
extract added at the end of Sāyana's commentary is taken from the Sātyāyana-
Brāhmaṇa. The only passage I can find where the story of Taranta and
Purumilla is given, is in the Tāndya-Brāhmaṇa, XIII. 7, 12 seq. Here we read
ध्वसे वै पुरुषंती तरंतपुरुमीढाभ्यां वेददश्चिभ्यां सहस्राण्यदित्सतां (this in MS. Wils. 373 corrected
in the margin into अदित्सतां) तावैचेतां कथं नाविदमात्तमप्रतिगृहीतं स्यादिति तां प्रत्येतां ध्वसयोः
पुरुषंत्योरा सहस्राणि दसहे तरत्स मंदी धावतीति ततो वैतत्तयोरात्तमप्रतिगृहीतमभवदात्तमस्याप्र-
तिगृहीतं भवति य एवं वेद ॥ This Sāyana explains: ध्वसे शत्रूणां सार्धयित्री (sic) पुरुषंती
एतत्संज्ञे । लिंगव्यत्ययः । एतत्संज्ञां राजानीं वेददश्चिभ्यां विददश्चिगोत्राभ्यां तरंतपुरुमीढाभ्यामुपिभ्यां
सहस्राणि सहस्रसंख्याकानि अदित्सतां: (for अदित्सतां) दातुमैच्छतां । ततस्तावृषी ऐचेतां च ईक्षणं पर्यालो-
चनमकुर्वतां । नावावयोरिदं धनमात्तं स्वीकृतं कथं केन प्रकरिणाप्रतिगृहीतं स्यात् । प्रतियहदोषवियुक्तं
भवेदिति । ततस्ती प्रत्येतां । अजानीतां । ध्वसयोः पुरुषंत्योरिति मंत्रमपश्यतामित्यर्थः । ततोऽनंतरं मंत्रप्रभा-
वात्तत्स्वीकृतं तयोस्तद्वनमप्रतिगृहीतं प्रतियहदोषवियुक्तमभवत् । अथैतद्वेदनं प्रशंसति । आत्तमस्याप्रतिगृहीतं
भवति य एवं वेदिति ॥ This throws sufficient light on the passage from the Sātyā-
yanaka, as quoted by Sāyana. The passage is, as usual, very incorrectly copied
by the writers of the different MSS.; especially B 1 is full of blunders. The
A MSS. and Ca share in a common lacuna, leaving out all between तरंतपुरु-
मीढा and तरंतपुरुमीढा. This omission must therefore have taken place before
the A class branched off from the Ca MS., while the B class, which stands by
itself, unaffected by this early blunder, must have branched off before this
accident happened.—l. 13. सातं Ca. Af. Bf. सुतं A. सतं B 1. —प्रतिममृशते ॥ प्रतिमृशते

A. B 1. Ca Af. Bf.—l. 14. तावेतच्च° Prof. Aufrecht. तावेतच्च° B 1. भावे तच्च° A. Ca. Af. Bf.—l. 18. (58, 4.) त्रिंशत् त्रीणि शतानि ॥ त्रिंशत् शतानि A. B 4. C 2. Ca. त्रिंशत् त्रिंश-
तानि B 1. Sāyana mistook त्रिंशत्, thirty, for त्रिंशत्, three hundred; the various
readings clearly point to त्रीणि शतानि.

P. 664. l. 25. (59, 1.) रमणीयं धनं B 4. रमणी धनं A. Ca. मणीयं धनं B 1. रमणी-
यधनं Bf.—l. 28. (59, 2.) अदाभ्यो. This was probably inserted from the margin,
but in a wrong place. In Af अदाभ्यो is left out, and the commentary reads
वसतीवरीभ्योऽशुभ्यश्च.—P. 665. l. 7. (59, 4.) Before विद्यानेव the words of the text,
विद्यानित्, are omitted.

P. 665. l. 8. (60.) पुरउष्णिगाद्यद्वादशका द्यष्टका ॥ ंगाद्यो द्वादशको द्यष्टको (द्यष्टकाः B 1.
द्यष्टको Af) A. Ca. B 1. B 4. Af. Cf. Rv. Bh. VIII. 70.—l. 13. (60, 1.) ंनामधेयेन A.
Ca. Bf. ंनामधेयेन B 4. ंनामकेन B 1. ंनामयेन Af.

P. 667. l. 9. (61, 10.) On the loss of the Visarga in भूम्या ददे see Prāt. 259, 4.—
l. 16. (61, 11.) विद्या विद्यानि MSS.—आर्यो B 1. अर्यो A. Ca. Af. Bf.—l. 29. (61, 14.)
Sāyana separated सं from शिश्नरीःइव. I preferred बद्धपयस्काः to अबद्धपयस्काः, taking
it in the sense of 'full of milk, wishing to be relieved of their milk.' अबद्धपयस्काः,
however, might be interpreted as 'with unrestrained milk.'—P. 668. l. 29.
(61, 21.) The following extract may serve as a fair specimen of the state of the
B MSS.: हे सोम त्वं मूमस्थभिः शोभनोपस्थाभिः धेनुभिर्गोविकारिः पयोभिरित्यर्थः । संमिश्रिताः शोभन
यथा श्वेनः शीघ्रमागो स्थानमासीदति तवद्योनि स्वकीयं स्थानं ॥ आसीदन् ॥ न इदानीमरूपः आक्षेपमानो
भूव ॥ B 1. One can hardly believe that this was written *bona fide*, and it is easy
to imagine what would become of a second or third copy carelessly taken from
such an original.—P. 669. l. 5. (61, 22.) निरुंधानं B 4. Bf. निधानं A. Ca. निरुंधं B 1.
निरुंधान Af.—l. 10. (61, 23.) The words from हे मीढुः to पूयमानस्त्वं are in all the MSS.
placed before सुवीरासः.—l. 15. (61, 24.) प्रवृद्धो ॥ प्रवृद्धो A. Ca. B 4. प्रवृद्धो B 1.—
P. 670. l. 10. (61, 30.) धूर्वणे B 1. 4. Bf. तूर्वणे A. Ca. Af.

P. 672. l. 21. (62, 17.) All between यातवे and the beginning of the next verse
is omitted in A.—P. 673. l. 9. (62, 21.) मधुमंतं B 1. मधुभूतं A. B 4. Bf. Ca.—B 1 has
देवार्थं instead of इंद्रार्थं, and प्रक्षिपति (sic) instead of साधयत.—l. 11. (62, 22.) It is
curious that the A MSS. (A. C 2. B 4. Bf) and Ca have the common mistake
अथ द्वादशी for अथ द्वाविंशी at the beginning of the verse. In Ca the passage was
omitted, but added on the margin.—l. 17. (62, 23.) नुस्त्रा from B 1.—l. 22. (62, 24.)
श्रोतव्यानि A. Ca. B 4. Bf. स्तोतव्यानि B 1. The reading of B 1 seems preferable, but
that of the other MSS. is admissible.—P. 674. l. 3. (62, 27.) तुभ्यं MSS.

P. 675. l. 3. (63, 4.) Sāyana seems to have read अभि instead of अति.—l. 15.
(63, 7.) प्राकाशयः Bf. प्रकाशयः A. Ca. अप्रकाशयः B 1.—l. 20. (63, 8.) एतन्वा एतश्च A. Ca.
B 4. Bf. एतन्व एतश्च B 1. See Ngh. I. 14.—P. 676. l. 23. (63, 16.) ते before तव
MSS.—l. 26. (63, 17.) The Pada writes ईमिति, and does so always where the
final Anusvāra is to be dropt. Otherwise it is ई. The cases in which Anusvāra
is dropt, are enumerated in Prāt. 302.—P. 677. l. 26. (63, 24.) चरसि B 1. नितरां

पीडयसि रक्षसि A. Ca. B 4. नितरां रक्षसि Bf. Cf. Rv. Bh. IX. 66, 19.—राक्षसवर्गं B 1. 4. राक्षसवर्गं मे A. Ca. Bf had the same, but the मे is cancelled.—l. 30. (63, 25.) अस्त्रिभिः B 4. अस्त्रिभिः । त्रिभिः A. Ca. Bf again has the same, but त्रिभिः is cancelled ; deest in B 1.

P. 679. l. 1. (64, 2.) तव भजनमपि Bf marg. तव भजनपि B 1. तव जनमपि A. B 4. Bf pr. m. तव मे मे जनमपि Ca.—P. 680. l. 10. (64, 11.) देवावीर्देव A. Ca. B 1. 4. Bf. One expects देवकाम.—P. 682. l. 16. (64, 26.) आ भर । आहर ॥ आहराभर MSS.—l. 19. (64, 27.) आहुत A. B 1. आहुत Ca.—l. 28. (64, 29.) बलवान् A. Ca. B 4. Bf. वेजनवान् B 1.—P. 683. l. 3. (64, 30.) अनुप्रवचनं MSS. प्रवचनं Nir.

P. 684. l. 3. (65, 4.) The commentary is given according to A. B 4. Bf, with which Ca agrees, though in it the whole commentary was left out and was supplied in the margin. The B MSS. have supplied a fuller commentary. They begin with हे सोम त्वं वृषाभिमतफलानां वर्धितासि हि । भवसि खलु । तस्मात् हे पवमान पूयमान पुनान वा etc. After सुकर्माणः they add सुष्ठु ध्यानवन्तो वा. Instead of रश्मिना they have तेजसा, which is the more usual explanation. They then continue दीप्तिमन्तं । अतिशयेन तेजस्विनमित्यर्थः । सुतिमन्तं वा त्वा त्वां हवामहे । यज्ञेषु आह्वामहे ॥—l. 8. (65, 5.) धनुरा B 1. B 4 sec. m. दनुरा A. Ca. B 4 pr. m. Bf.—l. 14. (65, 6.) बभसति ॥ All the MSS. read गभसति. Cf. Devarâga on Ngh. I. 5, 7 in Nir. SS. vol. i. p. 35.—l. 16. पारिलवेन Ca sec. m. Bf. pr. m. पारिलवेन Bf sec. m. पारिलवेन A. पारिलवेन B 4. मा Ca pr. m. Af; deest in B 1.—P. 686. l. 19. (65, 18.) अभिषुतो भव त्वं । B 1. अभिषुतो वाचं Ca. A. B 4. Bf.—P. 687. l. 8. (65, 21.) दिक्लक्ष्म ॥ दिक्लक्ष्म A. Ca. दिक्लक्ष्म B 4. sec. m. दिक्लक्ष्म Bf. दिव्यलक्ष्म B 1. दिशः अक्ष्म C 2.—चा B 1. वा A. Ca. Bf. M 1.—l. 17. (65, 23.) अजीकानामदूरभवाः आर्जोका देशाः A. Ca. Bf. अजीकाना दूरभवाः आर्जोका देशः B 1. अजीका नाम दूरभवा आर्जोका देशाः M 1. See Rv. Bh. IX. 113, 2 ; VIII. 7, 29.—P. 688. l. 16. (65, 28.) बलमद्या B 1. This is an important passage as it might be used to show the dependence of A. B 4 on Ca. Ca has a blot which has destroyed the lower part of बल so as to make it look like तव, and this तव occurs in A and B 4 (but not in C 2). Bf has ललमद्या. The same blot has nearly obliterated धन in the next line, and there is a lacuna in A and B 4 (not in C 2). Bf has वह्निमनादीनां. The B MSS. are not affected by this, but stand, as usual, independent of A and Ca. But although in the ninth Mandala the MSS. Ca. A. B 4 and C 2 form one family, it would be difficult to admit in other passages that A. B 4 are dependent on Ca.—संभजामहे from B 1.—l. 28. (65, 30.) उजन्म B 1. Ca sec. m. उजन्म Ca pr. m. Bf. जनन्म Af. जनन्म A. M 1. The ऊ in Ca pr. m. is not quite clear in consequence of a blot.

P. 689. l. 17. (66, 3.) After स्वदीयानि धामानि B 1 reads स्वधीना अहोरात्ररूपाः कालविशेषाः परि भवन्ति सर्वत्र व्याप्तास्तिष्ठन्ति । यद्वा स्वदीयधामानि स्वधीना अहो तेजसां परि वर्तन्ते ॥ अत एव etc.—P. 691. l. 14. (66, 13.) तदार्थंति प्रगच्छन्ति यद्यदा ॥ तदार्थंति (०र्थंति Bf) प्रगच्छन्ति तद्यदा A. Ca. Bf. ति प्रगच्छन्ति तद्यदा Af. तदार्थंति प्रगच्छन्ति B 1, leaving out the end of the verse.—l. 19. (66, 14.) खीतयः B 1. The other MSS. Ca. A. B 4. C 2. Af. Bf

have स्तेतयः, evidently originally a wrong reading for त्वातयः, the old spelling of स्तोतयः, but liable to be read स्तेतयः.—P. 692. l. 14. (66, 18.) *साहाय्याय ॥ *साहाय्याय B 1. *साहाय्याय Ca. *सहोय्याय A. Af. *महोय्याय Bf. *मज्जोय्यो(?) Bf sec. m.—l. 24. (66, 19.) रक्षसि deest in B 1.—l. 25. दुकुनां B 1. दुकुना A. दुत्तुना Ca. Af. Bf.—l. 29. (66, 20.) देवमनुष्या गंधर्वाप्सरसः सर्पाः पितर इति Ca. A. B 4 (sec. man. देवाः). देवमनुष्यगंधर्वाप्सरसः पितरो इति B 1. See Ait. Br. III. 31.—l. 32. अपि गीर्भिर्गा° B 4 sec. m. अपि भिर्गा° Ca. A. B 4 pr. m. Bf. अपि दैवाभिर्गा° B 1. अपि भिर्गा° Af.—P. 693. l. 9. (66, 22.) हिंसकान् B 1. C 2. पिदिसकान् Ca. Af. पिदिसकात् A. Bf. चिदिसतान् B 4.—l. 27. (66, 25.) पवित्राग्निर्गच्छंतीत्यर्थः ॥ पवित्रा निर्गच्छंतीत्यर्थः A. Ca. B 4. C 2. Af. Bf. पवित्र ता गार्गच्छंतीत्यर्थः B 1.—l. 30. (66, 26.) ईद्रथिन C 2. ईद्रथित A. Ca. Af. ईद्रधिन B 1. ईद्रधित Bf. ईद्रधेतर B 4 sec. m. Differently explained by Sāyana, Rv. Bh. I. 22, 2; 11, 1; cf. Prāt. 544, 3; Rv. Bh. I. 84, 6.—P. 694. l. 10. (66, 28.) कलशं प्रतिकर्षेण चरति B 1. कलशे प्रतिकर्षेण रचति A. Ca. कलशेण रचति C 2. In B 4 प्राचाः is changed into प्रोचणः; then follows कलशे प्रतिकर्षेण रचति. If pratikarsha is the right reading, it would here mean 'attraction,' a meaning not mentioned by BR.—l. 13. After हल्द्व्यादिना तिलोपः all the MSS. add another explanation, which is meant to explain the omission of the Āgama it. This, however, was already explained as *khândasa*, and from the unfinished state of the sentence, the explanation seems to be a later addition that came into the text from the margin. Thus A. Ca. B 4. Af. Bf read अनित्यमागमशासनमिति सिच इ आ 1. B 1 has the same, but ends with सिच इ. C 2 has सिच ३ आ न सिच ३ आ 1.

P. 694. l. 27. (67.) All the MSS. except B 1 omit the statement that the thirtieth verse is a Pura-ushnih, and the twenty-seventh, thirty-first and thirty-second Anushubh. B 1 adds after गायत्र्यः, अलाय्यखिलेषां त्रिंशी पुरउष्णिक आया द्वादशका य छकवती (आयद्वादशकछकवती?) सप्तविंशिकत्रिंशीद्वात्रिंशस्तिस्रोऽनुभः शिष्टा गायत्र्यः । अविता नो etc.—P. 695. l. 21. (67, 4.) प्रभूतं, all MSS. except C 2, which leaves out something, and reads अवीनां स्वभूतानि रक्षंतीत्यर्थः 1.—l. 22. त्वया सहाहमिन्द्रमाहुयामीत्यर्थः B 4 sec. m.; A. Af. Ca have त्वया सहैन्द्रमहमाहुयामीति वाजयाहुयामीत्यर्थः ॥ C 2 has *हुयामीति वाजं महुयामीत्यर्थः ॥ Bf has त्वया सहैन्द्रमहमाहुयामीति वाजायामाहुयामीत्यर्थः ॥ In B 1 all from सोऽयं हरि° to the end of the verse is left out.—P. 696. l. 24. (67, 10.) भजः ॥ पञ्च A. Ca. Bf. In B 1 the first explanation, together with the commentary of verses 7 to 9, is lost. After तद्वतं गोमंतं प्रशस्तगोमिरूपेत् ॥ (verse 6), it begins at once ॥ अजाश्वः अजवाहनः etc.—P. 697. l. 13. (67, 14.) गाहत इति दे इति ॥ गाहत इति A. Ca. Bf. B 1.—l. 25. (67, 15.) सिपि वा ॥ सिपिना A. Ca. Af. Bf. सिपि कचा B 1.—P. 698. l. 19. (67, 21.) पूयमान B 1. पूज्यमान A. Ca. C 2. B 4. Af. Bf.—l. 24. (67, 22.) यः पोता is omitted in all the MSS.—P. 699. l. 25. (67, 28.) अस्मान् प्रकर्षेण वर्धय यद्वा A. Ca. C 2. B 4. आत्मानं प्रकर्षेण वर्धय B 1.—P. 700. l. 25. (67, 32.) यागादिपरं वेदशास्त्रविदं ॥ यागादिपरवेदशास्त्रविदं A. Ca. B 4. Af. Bf. यागादिपरं वेदशास्त्रविदं C 2. योगादिपरं वेदशास्त्रं B 1. Different emendations might be proposed; the one I have adopted is in accordance with Sāyana's style. वेदशास्त्रविदं is unusual with Sāyana, and in this place without

पीडयसि रक्षसि A. Ca. B 4. नितरां रक्षसि Bf. Cf. Rv. Bh. IX. 66, 19.—राक्षसवर्गं B 1. 4. राक्षसवर्गं मे A. Ca. Bf had the same, but the मे is cancelled.—l. 30. (63, 25.) अस्त्रिभिः B 4. अस्त्रिभिः । त्रिभिः A. Ca. Bf again has the same, but त्रिभिः is cancelled ; deest in B 1.

P. 679. l. 1. (64, 2.) तव भजनमपि Bf marg. तव भजनपि B 1. तव जनमपि A. B 4. Bf pr. m. तव मे मे जनमपि Ca.—P. 680. l. 10. (64, 11.) देवावीर्देव A. Ca. B 1. 4. Bf. One expects देवकाम.—P. 682. l. 16. (64, 26.) आ भर । आहर ॥ आहराभर MSS.—l. 19. (64, 27.) आहुत A. B 1. आहुत Ca.—l. 28. (64, 29.) बलवान् A. Ca. B 4. Bf. वेजनवान् B 1.—P. 683. l. 3. (64, 30.) अनुप्रवचनं MSS. प्रवचनं Nir.

P. 684. l. 3. (65, 4.) The commentary is given according to A. B 4. Bf, with which Ca agrees, though in it the whole commentary was left out and was supplied in the margin. The B MSS. have supplied a fuller commentary. They begin with हे सोम त्वं वृषाभिमतफलानां वर्धितासि हि । भवसि खलु । तस्मात् हे पवमान पूयमान पुनान वा etc. After सुकर्माणः they add सुष्ठु ध्यानवन्तो वा. Instead of रश्मिना they have तेजसा, which is the more usual explanation. They then continue दीप्तिमन्तं । अतिशयेन तेजस्विनमित्यर्थः । सुतिमन्तं वा त्वा त्वां हवामहे । यज्ञेषु आह्वामहे ॥—l. 8. (65, 5.) धनुरा° B 1. B 4 sec. m. दनुरा° A. Ca. B 4 pr. m. Bf.—l. 14. (65, 6.) बभसति ॥ All the MSS. read गभसन्ति. Cf. Devarâga on Ngh. I. 5, 7 in Nir. SS. vol. i. p. 35.—l. 16. पारिलवेन Ca sec. m. Bf. pr. m. पारिलवेन Bf sec. m. पारिलवेन A. पारिलवेन B 4. मा Ca pr. m. Af; deest in B 1.—P. 686. l. 19. (65, 18.) अभिषुतो भव त्वं । B 1. अभिषुतो वाचं Ca. A. B 4. Bf.—P. 687. l. 8. (65, 21.) दिक्लम्भा ॥ दिक्लम्भा° A. Ca. दिक्लम्भा° B 4. sec. m. दिक्लम्भा° Bf. दिव्यम्भा° B 1. दिशः अस्मा° C 2.—चा B 1. वा A. Ca. Bf. M 1.—l. 17. (65, 23.) अजीकानामदूरभवाः आर्जोका देशाः A. Ca. Bf. अजीकाना दूरभवाः आर्जोका देशः B 1. अजीका नाम दूरभवा आर्जोका देशाः M 1. See Rv. Bh. IX. 113, 2 ; VIII. 7, 29.—P. 688. l. 16. (65, 28.) बलमद्या° B 1. This is an important passage as it might be used to show the dependence of A. B 4 on Ca. Ca has a blot which has destroyed the lower part of बल so as to make it look like तव, and this तव occurs in A and B 4 (but not in C 2). Bf has ललमद्या°. The same blot has nearly obliterated धन in the next line, and there is a lacuna in A and B 4 (not in C 2). Bf has वह्निमनादीनां. The B MSS. are not affected by this, but stand, as usual, independent of A and Ca. But although in the ninth Mandala the MSS. Ca. A. B 4 and C 2 form one family, it would be difficult to admit in other passages that A. B 4 are dependent on Ca.—संभजामहे from B 1.—l. 28. (65, 30.) उजन्म° B 1. Ca sec. m. उजन्म° Ca pr. m. Bf. जनन्म° Af. उजन्म° A. M 1. The उ in Ca pr. m. is not quite clear in consequence of a blot.

P. 689. l. 17. (66, 3.) After स्वदीयानि धामानि B 1 reads स्वधीना अहोरात्ररूपाः कालविशेषाः परि भवन्ति सर्वत्र व्याप्तास्तिष्ठन्ति । यद्वा स्वदीयधामानि स्वधीना अहो तेजसां परि वर्तन्ते ॥ अत एव etc.—P. 691. l. 14. (66, 13.) तदार्थंति प्रगच्छन्ति यद्यदा ॥ तदार्थंति (०र्थंति Bf) प्रगच्छन्ति तद्यदा A. Ca. Bf. ति प्रगच्छन्ति तद्यदा Af. तदार्थंति प्रगच्छन्ति B 1, leaving out the end of the verse.—l. 19. (66, 14.) खीतयः B 1. The other MSS. Ca. A. B 4. C 2. Af. Bf

all the other MSS.: हनु अधिषण इत्याम्नामानास्वनुस्थानेधिषणफलके etc.—l. 25. After समस्वरन् संगच्छन्ते all the MSS., except B1, which has a lacuna, read तदस्य शब्दयनवा, which I have altered by conjecture into तदास्यशब्दयनवा.—l. 27. ग्रीष्मनात् A. Ca. B1. 4.—P. 717. l. 5. (73, 2.) धाम च B4 sec. m. धाममिव A. Ca. B1. C2.—P. 718. l. 11. (73, 6.) अभिमन्यमानाः B1. Ca. अतिमं A. M1. In Ca अभि° is so written that it could easily be misread for अति°.—l. 13. नरस्यापाहासत ॥ नरस्य त्वमहासत A. Ca. नरस्य जपहास B1.—l. 22. (73, 7.) गोपया A. B4. Ca. C2. गोपाया B1. See Ait. Br. l. 27.—l. 24. मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः स्यशो वाचा वशिनी भवन्ति ॥ This is merely a conjectural reading. The MSS. give the following readings: मध्यमवाचा प्र प्र मरुते शसः वाचा वशिनी भवन्ति A. Ca. C2; मध्यमवाचा प्र प्र सह ते शसः वाचा वशिनी भवन्ति B4; मध्यमवाचा प्र प्र मरुतो शः वाचा वशिनी भवति B1.—P. 719. l. 15. (73, 9.) लेख्यां ॥ लेख्यं MSS.

P. 719. l. 27. (74, 1.) पुषुतरं A. Ca. C2. B4. पुषुतमं B1.—P. 720. l. 4. (74, 2.) गतिर्निघातः ॥ गच्छते निघातः A. गच्छते निघातः Ca. C2. Af. गच्छतेर्निघातः B4. गति विघातः B1.—l. 13. (74, 3.) इंद्रः शतसहस्रसंख्याकहरिभिः सह गंतुं मार्गो विस्तीर्णो भवेदित्यर्थः B1. इंद्रः शतसहस्रसंख्याके हरिभिः सह गंतुं मार्गो विस्तीर्णो भवेदित्यर्थः A. Ca. C2. Af; also B4, except मार्गे.—l. 27. (74, 4.) मापोरिवे हस्ति ॥ मायोरीवे हस्ति A. Ca. C2. B4. Af. मागोरिवे हस्ति B1. This is evidently a quotation of an Unādi-sūtra, which, however, does not occur in our editions. In Un. IV. 101, peru is derived by मिपीभ्यां हः. In I. 38, Ugyvaladatta quotes an ākṛitigana in which peru occurs. But in our passage peru and meru are evidently derived from the roots mâr and pâr, and the vowel is changed to i before run. I can find no trace of this Sūtra, and I therefore can give the reading इत्वे only as conjectural.—P. 721. l. 12. (74, 6.) नाभस्तपसो बाधिकाः ॥ नाभा तपसो बाधिकाः A. Ca. Af. नाभः तपसो बाधिकाः C2. नभो तपसो बा° B4. नामः नभसो बाधिकाः B1. नाभो नभसो वा M1. See Ngh. II. 19.—ll. 17, 19, and 25. (74, 7.) कबंधं S1. S2. S3. S4. P1. P4. कबंधं S3 sec. m. (?) P3. A. Ca. B1. Af (twice). See Rv. V. 54, 8. 85, 3; VIII. 7, 10.

P. 722. l. 20. (75, 1.) वायतेरसुनि चन इति A. B4. Ca. C2. Af. वायतेरसुनि च इति B1.—P. 723. l. 1. (75, 2.) नक्षत्रं A. Ca. Af. नाक्षत्रं B1.—l. 31. (75, 5.) वचनवंतः. This is the reading of all the MSS. of Sâyana, also of the Nirukta MSS. which I could consult. Nir. Roth and SS. read वचनवंतः. See Nir. SS. vol. ii. p. 418. The commentary has वचनवंतः संमोहयितारः, ibidem p. 423.

P. 726. l. 1. (77, 1.) सोमः वज्रे इंद्रस्य साधने A. Ca. Af. सोमे वज्र इंद्रस्य साधने B1.—l. 11. (77, 2.) किं रजः ॥ किंच रजः A. Ca. C2. B1. 4. Af.—l. 19. (77, 3.) उपरता अत्रेत्युपराः ॥ उपरता च अत्रेत्युपरा A. Ca. Af. उपरता च अत्रेत्युपचारः B1.—P. 727. l. 5. (77, 5.) वृजिनेष्वरिष्टेषु । All the MSS. (A. Ca. C2. Af. B1. 4) have वृजिनेषु instead of वृजिनेषु, which is the reading of the MSS. of the texts, with the accent on the second syllable. As Sâyana seems to have read वृजिनेषु I have left this reading, though it is clearly wrong.

P. 728. l. 1. (78, 3.) सेवनशीलं A. Ca. C2. B1. सेवनं शीलं B4. सेवनशीलं Af.

P. 729. l. 13. (79, 3.) समरीत ॥ As all MSS. except B1, where the word is left

out, read समरीत्, Sâyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B1 we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

P. 730. l. 13. (80, 1.) चि दिवुते B1. दिवि बुलोके A. Ca. C2. B4.

P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C2. B1. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B1. Ca. पाश? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोदु B1. निवोदु A. Ca. M1.

P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुभिरेव ॥ वायुरेव A. Ca. C2. B1. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संयामात् A. Ca. B1. 4; deest in C2. संयामान?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकृतं 1. Sâyana seems to have read उप। पत्तिऽवांसं 1.

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B1. 4. आतुष्टा C2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 13. आकृष्टा माषा A. Ca. B4. अकृष्टा माषा B1. आचष्टा माषा C2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B1. 4. आचष्टा C2. अकृष्टा Anukr.—l. 16. पृथयो ॥ प्रथयो A. Ca. B4. C2. पृथये B1.—It is clear that Sâyana took तृतीये त्रयः for त्रयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurusishya takes it for अत्रयः. He writes चतुर्थे दशर्चे अत्रय इतिनामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वडवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यर्षिष्युः B1. अभिशिष्युः A. Ca. M1.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इंद्रस्य A. Ca. C2 and B4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं गा ऋत्विक्षुखेन B1. एकविंशति वारान् त्वक्षुखेन A. Ca. एकविंशति चारान् त्वक्षुखेन B4. एकविंशति वारात् त्व - खेन C2. The readings in all the MSS. except B1 are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्त्मानि MSS.—l. 14. After कर्वाण इत्यर्थः B1 adds यद्वा गार्वाक्षिकारोणि क्षीराणि कर्वाण इत्यर्थः 1.—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or क्षीरेण; पृष्ठे, too, is left unexplained by Sâyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B4 sec. m. ऽद्रो वर्षसाधनां पां A. Ca. ऽद्रो वर्षसाधनो पां C2. समुद्रवर्षसाधनो नि B1.—l. 20. (86, 31.) अव चक्रददचक्रदन् ॥ अवचक्रदत् अवक्रदत् B1. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवदं क्रदत् C2. अवचक्रदत् अवक्रदन् (क्रदन् sec. m.) B4. Sâyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sâyana leaves out पवते, and seems to have read नृभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे गच्छसि वी गत्यादिषु A. Ca. वियसे गच्छसि वी गत्यादिषु B1.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् अतः सुत्य इत्यभिप्रायः 1.

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पुयमानो B1 reads ऽभ्यर्ष वाजं संयामं वाजिनं बलवंतं etc.—P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अष्टयंष्ट्रं S3. अष्टयंष्ट्रं S1. अष्टयंष्ट्रं S2. S4. A text. अष्टयन् Pada MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पात्रं स्वयंप्राप्तव्यं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तव्यं C2. पात्रं स्वया प्राप्तव्यं B1. प्राप्तं स्वया प्राप्तव्यं A. Ca. B4. पात्रं तथा प्रा० M1.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ऽद्विरोधात् ॥ ऽद्विरोधाधीनि A. Ca. C2. ऽद्विरोधारत् B1. ऽद्विरोधादीनि B4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) हवमाह्वानमाकर्ण्य A. Ca. C2. B1. 4. हव आह्वानमाकर्ण्य!

P. 757. l. 28. (89, 1.) अषाः । व्याप्नोषि । A. Ca. C2. B1. 4.—l. 29. न्यसदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last pāda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

all the other MSS.: हनु अधिषण इत्याम्नामानास्वनुस्थानेधिषणफलके etc.—l. 25. After समस्वरन् संगच्छन्ते all the MSS., except B1, which has a lacuna, read तदस्य शब्दयनवा, which I have altered by conjecture into तदास्यशब्दयनवा.—l. 27. ग्रीष्मनात् A. Ca. B1. 4.—P. 717. l. 5. (73, 2.) धाम च B4 sec. m. धाममिव A. Ca. B1. C2.—P. 718. l. 11. (73, 6.) अभिमन्यमानाः B1. Ca. अतिमं A. M1. In Ca अभि° is so written that it could easily be misread for अति°.—l. 13. नरस्यापाहासत ॥ नरस्य त्वमहासत A. Ca. नरस्य जपहास B1.—l. 22. (73, 7.) गोपया A. B4. Ca. C2. गोपाया B1. See Ait. Br. l. 27.—l. 24. मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः स्यशो वाचा वशिनी भवन्ति ॥ This is merely a conjectural reading. The MSS. give the following readings: मध्यमवाचा प्र प्र मरुते शसः वाचा वशिनी भवन्ति A. Ca. C2; मध्यमवाचा प्र प्र सह ते शसः वाचा वशिनी भवन्ति B4; मध्यमवाचा प्र प्र मरुतो शः वाचा वशिनी भवति B1.—P. 719. l. 15. (73, 9.) लेख्यां ॥ लेख्यं MSS.

P. 719. l. 27. (74, 1.) पुषुतरं A. Ca. C2. B4. पुषुतमं B1.—P. 720. l. 4. (74, 2.) गतिर्निघातः ॥ गच्छते निघातः A. गच्छते निघातः Ca. C2. Af. गच्छतेर्निघातः B4. गति विघातः B1.—l. 13. (74, 3.) इंद्रः शतसहस्रसंख्याकहरिभिः सह गंतुं मार्गो विस्तीर्णो भवेदित्यर्थः B1. इंद्रः शतसहस्रसंख्याके हरिभिः सह गंतुं मार्गो विस्तीर्णो भवेदित्यर्थः A. Ca. C2. Af; also B4, except मार्गे.—l. 27. (74, 4.) मापोरिवे हस्ति ॥ मायोरीवे हस्ति A. Ca. C2. B4. Af. मागोरिवे हस्ति B1. This is evidently a quotation of an Unādi-sūtra, which, however, does not occur in our editions. In Un. IV. 101, peru is derived by मिपीभ्यां हः. In I. 38, Ugyvaladatta quotes an ākṛitigana in which peru occurs. But in our passage peru and meru are evidently derived from the roots mâr and pâr, and the vowel is changed to i before run. I can find no trace of this Sūtra, and I therefore can give the reading इत्वे only as conjectural.—P. 721. l. 12. (74, 6.) नाभस्तपसो बाधिकाः ॥ नाभा तपसो बाधिकाः A. Ca. Af. नाभः तपसो बाधिकाः C2. नभो तपसो बा° B4. नामः नभसो बाधिकाः B1. नाभो नभसो वा M1. See Ngh. II. 19.—ll. 17, 19, and 25. (74, 7.) कबंधं S1. S2. S3. S4. P1. P4. कबंधं S3 sec. m. (?) P3. A. Ca. B1. Af (twice). See Rv. V. 54, 8. 85, 3; VIII. 7, 10.

P. 722. l. 20. (75, 1.) वायतेरसुनि चन इति A. B4. Ca. C2. Af. वायतेरसुनि च इति B1.—P. 723. l. 1. (75, 2.) नक्षत्रं A. Ca. Af. नाक्षत्रं B1.—l. 31. (75, 5.) वचनवंतः. This is the reading of all the MSS. of Sâyana, also of the Nirukta MSS. which I could consult. Nir. Roth and SS. read वंचनवंतः. See Nir. SS. vol. ii. p. 418. The commentary has वंचनवंतः संमोहयितारः, ibidem p. 423.

P. 726. l. 1. (77, 1.) सोमः वज्रे इंद्रस्य साधने A. Ca. Af. सोमे वज्र इंद्रस्य साधने B1.—l. 11. (77, 2.) किं रजः ॥ किंच रजः A. Ca. C2. B1. 4. Af.—l. 19. (77, 3.) उपरता अत्रेत्युपराः ॥ उपरता च अत्रेत्युपरा A. Ca. Af. उपरता च अत्रेत्युपचारः B1.—P. 727. l. 5. (77, 5.) वृजिनेष्वरिष्टेषु । All the MSS. (A. Ca. C2. Af. B1. 4) have वृजिनेषु instead of वृजिनेषु, which is the reading of the MSS. of the texts, with the accent on the second syllable. As Sâyana seems to have read वृजिनेषु I have left this reading, though it is clearly wrong.

P. 728. l. 1. (78, 3.) सेवनशीलं A. Ca. C2. B1. सेवनं शीलं B4. सेवनशीलं Af.

P. 729. l. 13. (79, 3.) समरीत ॥ As all MSS. except B1, where the word is left

out, read समरीत्, Sâyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B1 we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

P. 730. l. 13. (80, 1.) चि दिवुते B1. दिवि बुलोके A. Ca. C2. B4.

P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C2. B1. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B1. Ca. पाश? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोदु B1. निवोदु A. Ca. M1.

P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुभिरेव ॥ वायुरेव A. Ca. C2. B1. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संयामात् A. Ca. B1. 4; deest in C2. संयामान?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकृतं 1. Sâyana seems to have read उप। पत्तिऽवांसं 1.

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B1. 4. आतुष्टा C2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 13. आकृष्टा माषा A. Ca. B4. अकृष्टा माषा B1. आचष्टा माषा C2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B1. 4. आचष्टा C2. अकृष्टा Anukr.—l. 16. पृथयो ॥ प्रथयो A. Ca. B4. C2. पृथये B1.—It is clear that Sâyana took तृतीये त्रयः for त्रयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurusishya takes it for अत्रयः. He writes चतुर्थे दशर्चे अत्रय इतिनामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वडवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यर्षिष्युः B1. अभिशिष्युः A. Ca. M1.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इंद्रस्य A. Ca. C2 and B4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं गा ऋत्विक्षुखेन B1. एकविंशति वारान् त्वक्षुखेन A. Ca. एकविंशति चारान् त्वक्षुखेन B4. एकविंशति वारात् त्व - खेन C2. The readings in all the MSS. except B1 are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्त्मानि MSS.—l. 14. After कर्वाण इत्यर्थः B1 adds यद्वा ग्रास्तद्विकारीणि क्षीराणि कर्वाण इत्यर्थः 1.—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or क्षीरेण; पृष्ठे, too, is left unexplained by Sâyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B4 sec. m. ंद्रो वर्षसाधनां पां A. Ca. ंद्रो वर्षसाधनो पां C2. समुद्रवर्षसाधनो नि B1.—l. 20. (86, 31.) अव चक्रददचक्रदन् ॥ अवचक्रदत् अवक्रदत् B1. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवदं क्रदत् C2. अवचक्रदत् अवक्रदन् (क्रदन् sec. m.) B4. Sâyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sâyana leaves out पवते, and seems to have read नृभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे गच्छसि वी गत्यादिषु A. Ca. वियसे गच्छसि वी गत्यादिषु B1.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् अतः सुत्य इत्यभिप्रायः 1.

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पुयमानो B1 reads ऽभ्यर्ष वाजं संयामं वाजिनं बलवंतं etc.—P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अष्टयंष्ट्रं S3. अष्टयंष्ट्रं S1. अष्टयंष्ट्रं S2. S4. A text. अष्टयन् Pada MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पात्रं स्वयंप्राप्तव्यं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तव्यं C2. पात्रं स्वया प्राप्तव्यं B1. प्राप्तं स्वया प्राप्तव्यं A. Ca. B4. पात्रं तथा प्रा० M1.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ंद्विरोधात् ॥ ंद्विरोधाधीनि A. Ca. C2. ंद्विरोधारत् B1. ंद्विरोधादीनि B4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) हवमाह्वानमाकर्ण्य A. Ca. C2. B1. 4. हव आह्वानमाकर्ण्य!

P. 757. l. 28. (89, 1.) अषाः । व्याप्नोषि । A. Ca. C2. B1. 4.—l. 29. न्यसदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last pāda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

P. 796. l. 4. (99, 6.) आदधत् before आदधाति B I. M I.

P. 798. l. 5. (100, 8.) परि यासि परिगच्छसि A. B I. Ca.—l. 12. (100, 9.) अति B I. अभि A. Ca. M I.

P. 799. l. 1. (101, 1.) पुरःस्थितजयस्य ॥ पुरःस्थितस्य जयस्य A. Ca. B I. 4. पुरस्थितस्य C 2.—P. 801. l. 23. (101, 13.) मारकः कर्मविघ्नकारी आ A. Ca. C 2. B 4. मारककर्मो विघ्नकारी B I.—l. 24. संसाधकं A. Ca. B 4. साधकं B I; deest in C 2. राधकं M I. Cf. Dh. 27, 16: राध संसिद्धी.—l. 25. अपराद्धं मखं ॥ अयगद्धमखं A. अयराद्धमखं Ca. अपराद्धमखं C 2. अयरोद्धमख B 4. अपराद्धं मखं CB. Lacuna in B I.

P. 803. l. 6. (102, 3.) धारया आत्मीयया विधारय । किंच A. Ca. C 2. B 4. B I. I have left the reading of the MSS., though I believe that the original reading was धारयात्मीयया धारया पृष्ठेषु. The insertion of विधारय, without any excuse for it, is not in Sâyana's style. In the commentary to Sv. II. 3, 2, 18, 3, Sâyana, as far as my MS. allows me to see, has no such insertion. The edition, however, has धारया आत्मीयया वि धारया किंच (Bibl. Ind. vol. iii. p. 651). The Sâma-veda has ऐरयत्, and the commentator says ऐरयदेरयेति पाठी.

P. 804. l. 14. (103, 1.) जुजोषते प्रीयमाणाय यद्वा मतिभिः from B I.—l. 25. (103, 3.) च्वावयितारं A. Ca. चारयितारं B I.

P. 805. l. 19. (104, 1.) काश्वर्यो ॥ काश्वर्यो A. B I. Ca. M I.—P. 806. l. 20. (104, 5.) अस्मदादीनां B 4 sec. m. अस्मदीनां A. Ca. C 2. B 4. अस्मदीयानां B I.

P. 808. l. 23. (106, 2.) लोकिष्ठां B I. लोकिष्ठां A. Ca. लोके छां M I.—l. 27. (106, 3.) धनुः गृं B I. धनुगृं A. Ca. धनं गृं M I.—P. 809. l. 29. (106, 9.) वृष्टिमभि दीर्यैः B I. वृष्टिमिर्यैः ये A. Ca.

P. 812. l. 8. (107, 5.) सह तिष्ठत्येति सधस्यं B I. मह तिष्ठतं A. Ca.—l. 23. (107, 7.) सोमः ॥ सोमो भवन् A. Ca. सोमो भवान् B I.—l. 24. अत्यंतं देवकामो ॥ अत्यंतकामो A. Ca. M I. B I has गानुवित्तमः अत्यंतं ॥ कामोभवः etc., the words between being lost. See Rv. Bh. IX. 49, 3.—P. 813. l. 24. (107, 11.) A. Ca. M I, but not B I, insert व्यवधायकानि कुर्वाणः सन् आ पवस इति शेषः । हरिर्हरितवर्णः after तिरस्कुर्वन्, a repetition from the preceding verse.—P. 814. l. 16. (107, 14.) रसमभि पवते B I. रसं ग्रामेषु प्रेरयन्ति अति पवते A. Ca.—l. 24. (107, 15.) The first बृहद्भूतं is explained in A. Ca. C 2 as सत्यभूतः; in B I as सत्यभूतं; B 4 has भूतं, and changed it to भूतः.—P. 815. l. 20. (107, 19.) रारण रणेर्लिटि उं B I. रारण रमे रणेर्लिटि उं A. Ca.—P. 817. l. 13. (107, 26.) आत्मनो B I. आत्मानं A. Ca.

P. 818. l. 1. (108, 2.) स्वर्दृशः सर्वस्य दर्शकस्य ॥ ईदृशः सर्वस्य दर्शकस्य A. Ca. C 2. स्वर्विदः स्वर्गलोकस्य B I.—l. 7. (108, 3.) घुषिर् विशब्दे ॥ घुषिर्विशब्दे B I. घुषिर्विशते A. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 31, 10. 33, 8; Dh. 17, 1. 33, 53.—l. 13. (108, 4.) एतन्नामकोऽंगिरा ॥ त एतन्नामको गि द्वा न् A. एतन्नामकोऽंगि द्वा Ca. एतन्नामकोऽंगि C 2. एतन्नामकाऽद्वा B 4. एतन्नामको भिरा B I.—l. 16. आमुवन् ॥ आनख्योमुवन् A. Ca. अनाशिरे व्यामुवन् B I.—P. 819. l. 6. (108, 7.) स्तोतव्यं ॥ तव्यं A. Ca. स्तोष्यं B I.—वनक्रचं उदकानां अर्पकं A. Ca. वनक्रचं उदकानां र्पकं C 2. वनक्रचं उदकानां वर्षकं B I. The MSS. of the text read वनक्रचं. Sâyana derives क्रच from क्रषो गती, cf. Rv. Bh. I. 22, 15. 41, 4; but क्रच from ह्य विलेखने, cf. Rv. Bh. VIII. 1, 2. 76, 11.

out, read समरीत्, Sâyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B1 we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

P. 730. l. 13. (80, 1.) चि दिवुते B1. दिवि बुलोके A. Ca. C2. B4.

P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C2. B1. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B1. Ca. पाश? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोदु B1. निवोदु A. Ca. M1.

P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुभिरेव ॥ वायुरेव A. Ca. C2. B1. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संयामात् A. Ca. B1. 4; deest in C2. संयामान?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकृतं 1. Sâyana seems to have read उप। पत्तिऽवांसं 1.

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B1. 4. आतुष्टा C2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 13. आकृष्टा माषा A. Ca. B4. अकृष्टा माषा B1. आचष्टा माषा C2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B1. 4. आचष्टा C2. अकृष्टा Anukr.—l. 16. पृथयो ॥ प्रथयो A. Ca. B4. C2. पृथये B1.—It is clear that Sâyana took तृतीये त्रयः for त्रयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurusishya takes it for अत्रयः. He writes चतुर्थे दशर्चे अत्रय इतिनामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वडवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यर्षिष्युः B1. अभिशिष्युः A. Ca. M1.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इंद्रस्य A. Ca. C2 and B4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं गा ऋत्विक्षुखेन B1. एकविंशति वारान् त्वक्षुखेन A. Ca. एकविंशति चारान् त्वक्षुखेन B4. एकविंशति वारात् त्व-खेन C2. The readings in all the MSS. except B1 are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्त्मानि MSS.—l. 14. After कर्वाण इत्यर्थः B1 adds यद्वा ग्रास्तद्विकारीणि क्षीराणि कर्वाण इत्यर्थः 1.—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or क्षीरेण; पृष्ठे, too, is left unexplained by Sâyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B4 sec. m. ऽद्रो वर्षसाधनां पां A. Ca. ऽद्रो वर्षसाधनो पां C2. समुद्रवर्षसाधनो नि B1.—l. 20. (86, 31.) अव चक्रददचक्रदन् ॥ अवचक्रदत् अवक्रदत् B1. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवदं क्रदत् C2. अवचक्रदत् अवक्रदन् (क्रदन् sec. m.) B4. Sâyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sâyana leaves out पवते, and seems to have read नृभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे गच्छसि वी गत्यादिषु A. Ca. वियसे गच्छसि वी गत्यादिषु B1.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् अतः सुत्य इत्यभिप्रायः 1.

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पूयमानो B1 reads ऽभ्यर्ष वाजं संयामं वाजिनं बलवंतं etc.—P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अष्टयंष्ट्रं S3. अष्टयंष्ट्रं S1. अष्टयंष्ट्रं S2. S4. A text. अष्टयन् Pada MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पात्रं स्वयंप्राप्तव्यं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तव्यं C2. पात्रं स्वया प्राप्तव्यं B1. प्राप्तं स्वया प्राप्तव्यं A. Ca. B4. पात्रं तथा प्रा० M1.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ऽद्विरोधात् ॥ ऽद्विरोधाधीनि A. Ca. C2. ऽद्विरोधारत् B1. ऽद्विरोधादीनि B4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) हवमाह्वानमाकर्ण्य A. Ca. C2. B1. 4. हव आह्वानमाकर्ण्य!

P. 757. l. 28. (89, 1.) अचाः । व्याप्नोषि । A. Ca. C2. B1. 4.—l. 29. न्यसदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last pāda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

out, read समरीत्, Sâyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B1 we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

P. 730. l. 13. (80, 1.) चि दिवुते B1. दिवि बुलोके A. Ca. C2. B4.

P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C2. B1. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B1. Ca. पाश? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोदु B1. निवोदु A. Ca. M1.

P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुभिरेव ॥ वायुरेव A. Ca. C2. B1. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संयामात् A. Ca. B1. 4; deest in C2. संयामान?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकृतं 1. Sâyana seems to have read उप। पत्तिऽवांसं 1.

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B1. 4. आतुष्टा C2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 13. आकृष्टा माषा A. Ca. B4. अकृष्टा माषा B1. आचष्टा माषा C2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B1. 4. आचष्टा C2. अकृष्टा Anukr.—l. 16. पृथयो ॥ प्रथयो A. Ca. B4. C2. पृथये B1.—It is clear that Sâyana took तृतीये त्रयः for त्रयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurusishya takes it for अत्रयः. He writes चतुर्थे दशर्चे अत्रय इतिनामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वडवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यर्षिष्युः B1. अभिशिष्युः A. Ca. M1.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इंद्रस्य A. Ca. C2 and B4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं गा ऋत्विक्षुखेन B1. एकविंशति वारान् त्वक्षुखेन A. Ca. एकविंशति चारान् त्वक्षुखेन B4. एकविंशति वारात् त्व - खेन C2. The readings in all the MSS. except B1 are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्त्मानि MSS.—l. 14. After कर्वाण इत्यर्थः B1 adds यद्वा गार्वाक्षिकारोणि क्षीराणि कर्वाण इत्यर्थः 1.—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or क्षीरेण; पृष्ठे, too, is left unexplained by Sâyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B4 sec. m. ऽद्रो वर्षसाधनां पां A. Ca. ऽद्रो वर्षसाधनो पां C2. समुद्रवर्षसाधनो नि B1.—l. 20. (86, 31.) अव चक्रददचक्रदन् ॥ अवचक्रदत् अवक्रदत् B1. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवदं क्रदत् C2. अवचक्रदत् अवक्रदन् (क्रदन् sec. m.) B4. Sâyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sâyana leaves out पवते, and seems to have read नृभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे गच्छसि वी गत्यादिषु A. Ca. वियसे गच्छसि वी गत्यादिषु B1.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् अतः सुत्य इत्यभिप्रायः 1.

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पुयमानो B1 reads ऽभ्यर्ष वाजं संयामं वाजिनं बलवंतं etc.—P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अष्टयंष्ट्रं S3. अष्टयंष्ट्रं S1. अष्टयंष्ट्रं S2. S4. A text. अष्टयन् Pada MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पात्रं स्वयंप्राप्तव्यं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तव्यं C2. पात्रं स्वया प्राप्तव्यं B1. प्राप्तं स्वया प्राप्तव्यं A. Ca. B4. पात्रं तथा प्रा० M1.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ऽद्विरोधात् ॥ ऽद्विरोधाधीनि A. Ca. C2. ऽद्विरोधारत् B1. ऽद्विरोधादीनि B4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) हवमाह्वानमाकर्ण्य A. Ca. C2. B1. 4. हव आह्वानमाकर्ण्य!

P. 757. l. 28. (89, 1.) अचाः । व्याप्नोषि । A. Ca. C2. B1. 4.—l. 29. न्यसदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last pāda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

॥ अथ सप्तमं मंडलं ॥

अथ सप्तमं मंडलमारभ्यते । तस्मिन्मंडले षडनुवाकाः । प्रथमेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तत्रापि नर इति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अपि पंचाधिका विराजोऽष्टादशाद्या इति । सप्तमं मंडलं वसिष्ठोऽपश्यदित्युक्तत्वात्मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टादश विराजस्त्येकादशकाः शिष्टा अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुभः । मंडलादिपरिभाषयाभिर्देवता ॥ विश्वजितीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । विश्वजितोऽपि नर इत्याज्यं । आ० ८. ७. इति ॥ अत्रेयतुर्वीराख्ये चतुरात्रे चतुर्थेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि । अपि नर इति चतुर्थे । आ० १०. २. इति ॥ व्यूह्ये दशरात्रे चतुर्थेऽहनीदं सूक्तं आतवेदस्यनिवि-
ज्ञानं । सूचितं च । अपि नर इत्यापिमाहृतं । आ० ८. ८. इति ॥ महाव्रतेऽपीदमाज्यशस्त्रं । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । आज्यप्रउगे विश्वजितः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ अविवाक्येऽहनि प्रातरनुवाके त्वमपि वसूनित्यादी-
नामनुष्टुभां स्थान आद्यनुचः प्रक्षेपणीयः । सूच्यते हि । दशमेऽहन्यनुष्टुभां स्थानेऽपि नरो दीधितिभिरर-
ण्योरिति तुचमापेये क्रतू । आ० ८. १२. इति ॥ आद्याः षड्वचस्तस्मिन्नेवाहन्यापिमाहृतं शस्त्रे सोत्रियानुरु-
पायाः । सूचितं च । अपि नरो दीधितिभिररण्योरिति सोत्रियानुरुपा । आ० ८. १२. इति ॥ मंडलादिहोमे
ऽधिषा ॥ आधाने तृतीयायामिष्टी प्रेड इति स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । प्रेडो अप इमो अप इति
संयाज्ये । आ० २. १. इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिषु स्विष्टकृतोऽनुवाक्या ॥ प्रायणीयेष्टी सेदग्निरपी-
नित्यादिके द्वे स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । सेदग्निरपीरत्यस्त्वन्यानि द्वे संयाज्ये । आ० ४. ३. इति ॥ आधाने तृतीयायामिष्टाविमो अप इति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । इमो अप इति संयाज्ये
। आ० २. १. इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिविषा सौविष्टकृती याज्या ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रतू त्रिष्टुभे
कंदस्याश्विनशस्त्रे च त्वमपि सुहव इत्याद्याः पंचर्चः । सूचितं च । त्वमपि सुहवो रणवसंदृक् । आ० ४. १३. इति ॥

अग्निं नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तं च्युती जनयंत प्रशस्तं । दूरेदृशं गृहपतिमथर्यु ॥ १ ॥
अग्निं । नरः । दीधितिऽभिः । अरण्योः । हस्तंऽच्युती । जनयंत । प्रऽशस्तं । दूरेऽदृशं ।
गृहऽपतिं । अथर्यु ॥ १ ॥

नरो नेतार ऋत्विजः प्रशस्तं प्रकर्षेण सुतं दूरेदृशं दूरे दृश्यमानं दूरे पश्यंतं वा गृहपतिं गृहाणां पाल-
कमथर्युमागम्यमतनवंतं वाग्निमरण्योर्विद्यमानं हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या दीधितिभिरंगुलिभिर्जनयंत ।
दीधितयोऽंगुलयो भवंति धीयंते कर्मसु । अरण्यो प्रत्यृत एने अपिः समरणाज्जायत इति वा । हस्तच्युती
हस्तप्रच्युत्याजनयंत प्रशस्तं दूरेदर्शनं गृहपतिमतनवंतं । नि० ५. १०. इति ॥

तमग्निमस्ते वसवो नृण्वन्सुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित् ।

दक्षाय्यो यो दम आस नित्यः ॥ २ ॥

तं । अग्निं । अस्ते । वसवः । नि । ऋण्वन् । सुऽप्रतिचक्षं । अवसे । कुतः । चित् ।

दक्षाय्यः । यः । दमे । आस । नित्यः ॥ २ ॥

योऽपिर्दमे गृहे दत्तायः पूजनीयो हविर्भिः समर्धनीयो वा नित्योऽजस्र आस बभूव तं सुप्रतिचक्षं
सुप्रतिदर्शनमपि कुतश्चित् सर्वस्मादपि भयहेतोरवसे रक्षणाय वसवो वासका ये वसिष्ठा अस्ते गृहे नृएवन् ।
न्यदधुः ॥

प्रेक्षो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्या यविष्ठ ।

त्वां शश्वंत उप यंति वाजाः ॥ ३ ॥

प्रऽइद्धः । अग्ने । दीदिहि । पुरः । नः । अजस्रया । सूर्या । यविष्ठ ।

त्वां । शश्वंतः । उप । यंति । वाजाः ॥ ३ ॥

यविष्ठ युवतम हे अग्ने प्रेक्षः प्रकर्षेण समिद्धस्त्वमजस्रयाशरणशीलया सूर्या ज्वालया नोऽस्मदर्थं पुरः
पुरस्तादाहवनीयायतने दीदिहि । दीप्यस्व । त्वां शश्वंतो बहवो वाजा अन्नानि हवींश्चुप यंति । उपगच्छंति ॥

प्र ते अग्रयोऽग्निभ्यो वरं निः सुवीरासः शोशुचंत द्युमंतः ।

यत्रा नरः समासते सुजाताः ॥ ४ ॥

प्र । ते । अग्रयः । अग्निभ्यः । वरं । निः । सुवीरासः । शोशुचंत । द्युमंतः ।

यत्र । नरः । संऽआसते । सुजाताः ॥ ४ ॥

अग्निभ्यो लौकिकेभ्योऽग्निभ्यो वरमत्यंतं द्युमंतो दीप्तिमंतः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्रप्रदास्तेऽग्रयो प्र
निः शोशुचंत । प्रकर्षेण नितरां दीप्यंति । यत्र येष्वग्निषु सुजाताः सुजन्मानो नरः कर्मेणां नेतारो यजमाना
ऋत्विजो वा समासते सहासते ॥

दा नो अग्ने धिया रयिं सुवीरं स्वपत्यं सहस्य प्रशस्तं ।

न यं यावा तरंति यातुमावान् ॥ ५ ॥

दाः । नः । अग्ने । धिया । रयिं । सुवीरं । सुऽअपत्यं । सहस्य । प्रऽशस्तं ।

न । यं । यावा । तरंति । यातुमावान् ॥ ५ ॥

सहस्रामिभवकुशल हे अग्ने सुवीरं शोभनपुत्रपौत्रोपेतं स्वपत्यं शोभनपौत्रोपेतं प्रशस्तं अष्टं रयिं धनं धिया
स्त्रोत्रेण नोऽस्मभ्यं दाः । देहि । यं रयिं यावाभिगता शत्रुर्यातुमावान् हिंसाया निर्गतः ॥ नलोपाभावच्छां-
दसः ॥ यद्वा । हिंसायुक्तः ॥ परो वतिर्मत्वर्थीयः पूरकः ॥ न तरति न बाधते ॥ ॥ २३ ॥

उप यमेति युवतिः सुदक्षं दोषा वस्तोर्हविष्मती घृताची ।

उप स्वैनमरमंतिर्वसूयुः ॥ ६ ॥

उप । यं । एति । युवतिः । सुऽदक्षं । दोषा । वस्तोः । हविष्मती । घृताची ।

उप । स्वा । एनं । अरमंतिः । वसूयुः ॥ ६ ॥

सुदक्षं सुबलं यमपि हविष्मती हविषा युक्ता घृताची । घृतमंचतीति घृताची जुहः । युवतिरपिना
नित्ययुक्ता दोषा वस्तो रात्रावहनि चोपैति उपगच्छति तमेनं स्वा स्वकीयारमतिर्दीप्तिर्वसूयुः स्त्रोतृणां
धनमिच्छत्युपैति ॥

॥ अथ सप्तमं मंडलं ॥

अथ सप्तमं मंडलमारभ्यते । तस्मिन्मंडले षडनुवाकाः । प्रथमेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तत्रापि नर इति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अपि पंचाधिका विराजोऽष्टादशाद्या इति । सप्तमं मंडलं वसिष्ठोऽपश्यदित्युक्तत्वात्मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टादश विराजस्त्येकादशकाः शिष्टा अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुभः । मंडलादिपरिभाषयाभिर्देवता ॥ विश्वजितीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । विश्वजितोऽपि नर इत्याज्यं । आ० ८. ७. इति ॥ अत्रेयतुर्वीराख्ये चतुरात्रे चतुर्थेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि । अपि नर इति चतुर्थे । आ० १०. २. इति ॥ व्यूह्ये दशरात्रे चतुर्थेऽहनीदं सूक्तं आतवेदस्यनिवि-
ज्ञानं । सूचितं च । अपि नर इत्यापिमाहृतं । आ० ८. ८. इति ॥ महाव्रतेऽपीदमाज्यशस्त्रं । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । आज्यप्रउगे विश्वजितः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ अविवाक्येऽहनि प्रातरनुवाके त्वमपि वसूनित्यादी-
नामनुष्टुभां स्थान आद्यनुचः प्रचेपणीयः । सूच्यते हि । दशमेऽह्यनुष्टुभां स्थानेऽपि नरो दीधितिभिरर-
ण्योरिति तुचमापेये क्रतू । आ० ८. १२. इति ॥ आद्याः षड्वचस्तस्मिन्नेवाहन्यापिमाहृतं शस्त्रे सोत्रियानुरु-
पार्थाः । सूचितं च । अपि नरो दीधितिभिररण्योरिति सोत्रियानुरुपार्थाः । आ० ८. १२. इति ॥ मंडलादिहोमे
ऽप्येषा ॥ आधाने तृतीयायामिष्टी प्रेष्ठ इति स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । प्रेष्ठो अप इमो अप इति
संयाज्ये । आ० २. १. इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिषु स्विष्टकृतोऽनुवाक्या ॥ प्रायणीयेष्टी सेदग्निरपी-
नित्यादिके द्वे स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । सेदग्निरपीरत्यस्त्वन्यानि द्वे संयाज्ये । आ० ४. ३. इति ॥ आधाने तृतीयायामिष्टाविमो अप इति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । इमो अप इति संयाज्ये
। आ० २. १. इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिवेषा सौविष्टकृती याज्या ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रतू त्रिष्टुभे
कंदस्याश्विनशस्त्रे च त्वमपि सुहव इत्याद्याः पंचर्चः । सूचितं च । त्वमपि सुहवो रणवसंदृक् । आ० ४. १३. इति ॥

अग्निं नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तं च्युती जनयंत प्रशस्तं । दूरेदृशं गृहपतिमथर्यु ॥ १ ॥
अग्निं । नरः । दीधितिऽभिः । अरण्योः । हस्तंऽच्युती । जनयंत । प्रऽशस्तं । दूरेऽदृशं ।
गृहऽपतिं । अथर्यु ॥ १ ॥

नरो नेतार ऋत्विजः प्रशस्तं प्रकर्षेण सुतं दूरेदृशं दूरे दृश्यमानं दूरे पश्यंतं वा गृहपतिं गृहाणां पाल-
कमथर्युमागम्यमतनवंतं वाग्निमरण्योर्विद्यमानं हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या दीधितिभिरंगुलिभिर्जनयंत ।
दीधितयोऽंगुलयो भवंति धीयंते कर्मसु । अरण्यो प्रत्यृत एने अपिः समरणाज्जायत इति वा । हस्तच्युती
हस्तप्रच्युत्याजनयंत प्रशस्तं दूरेदर्शनं गृहपतिमतनवंतं । नि० ५. १०. इति ॥

तमग्निमस्ते वसवो नृण्वन्सुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित् ।

दक्षाय्यो यो दम आस नित्यः ॥ २ ॥

तं । अग्निं । अस्ते । वसवः । नि । ऋण्वन् । सुऽप्रतिचक्षं । अवसे । कुतः । चित् ।

दक्षाय्यः । यः । दमे । आस । नित्यः ॥ २ ॥

हे अग्ने शूने शून्ये पुत्रादिरहिते गृहे मा नि षदाम । न निवसाम । नृणामन्येषां च गृहे मा नि षदाम ।
दुर्य गृहेभ्यो हित हे अग्ने अशेषसोऽपुत्राः । तोक्म शेष इति पुत्रनामसु पाठात् । अवीरतावीरतया युक्ताश्च
संतस्त्वा त्वां परि चरंतः प्रजावतीष्विव दुर्यासु गृहेषु निवसाम ॥

यमश्ची नित्यमुपयाति यज्ञं प्रजावंतं स्वपत्यं क्षयं नः ।

स्वजन्मना शेषसा ववृधानं ॥ १२ ॥

यं । अश्ची । नित्यं । उपऽयाति । यज्ञं । प्रजाऽवंतं । सुऽअपत्यं । क्षयं । नः ।

स्वऽजन्मना । शेषसा । ववृधानं ॥ १२ ॥

यं यज्ञं यज्ञाग्रयमश्चयवानभिर्नित्यमुपयाति तं प्रजावंतं भृत्यादिसहितं स्वपत्यं शोभनसंतानोपितं स्वज-
न्मनीरसेन शेषसा पुत्रेण ववृधानं वर्धमानं त्वयं गृहं नोऽस्मभ्यं हे अग्ने देहीति शेषः ॥

पाहि नो अग्ने रक्षसो अजुष्टात्पाहि धूर्तेरररुषो अघायोः ।

त्वा युजा पृतनायूरभि ष्यां ॥ १३ ॥

पाहि । नः । अग्ने । रक्षसः । अजुष्टात् । पाहि । धूर्तेः । अररुषः । अघऽयोः ।

त्वा । युजा । पृतनाऽयून् । अभि । ष्यां ॥ १३ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानजुष्टादप्रीतिविषयाद्रक्षसो राक्षसात्पाहि । रक्ष । किंचाररुषोऽदातुरघायोः पापमिच्छतो
धूर्तेरिहंसकात्पाहि । अपि च त्वा त्वया युजा सहायभूतेन पृतनायून् पृतनाकामानभि ष्यां । अहमभिभवेयं ॥

सेद्मिरग्नीरत्यस्वन्यान्यच वाजी तनयो वीकुपाणिः ।

सहस्रपाथा अक्षरा समेति ॥ १४ ॥

सः । इत् । अग्निः । अग्नीन् । अति । अस्तु । अन्यान् । यच । वाजी । तनयः । वीकुऽपाणिः ।

सहस्रऽपाथाः । अक्षरा । संऽएति ॥ १४ ॥

स इत् स एवाग्निराहवनीयादिरक्षदीयोऽन्यानितरानन्यदीयानग्नीनत्यस्तु । अतिभवतु । यच यस्मिन्नर्पा
वाज्यशनवान् बलवान्वा वीकुपाणिर्दृढहस्तः । वीकु र्ध्वात्वमिति बलनामसु पाठात् । सहस्रपाथा बहुज्ञो
बहुश्रानो वा बहुदको वा तनयोऽस्मत्पुत्रोऽक्षराक्षरेण क्षयरहितेन स्तोत्रेण समेति सम्यक् परिचरन्नेति ।
समर्थपुत्रवत् एवाग्निरन्यदीयानग्नीनभिभवतीति भावः ॥

सेद्मिर्यो वनुष्यतो निपाति समेद्वारमंहस उरुथात् ।

सुजातासः परि चरन्ति वीराः ॥ १५ ॥

सः । इत् । अग्निः । यः । वनुष्यतः । निऽपाति । संऽएद्वारं । अंहसः । उरुथात् ।

सुऽजातासः । परि । चरन्ति । वीराः ॥ १५ ॥

यः समेद्वारं प्रबोधकं वनुष्यतो हिंसकात् । वनुष्यतिर्हंतिकमेति यास्कः । उरुथात् अधिकादंहसः पापाश्च
निपाति अत्वंतं रक्षति । यं च सुजातासः मुजन्मान एव वीराः स्तोतारः सुता वा परि चरन्ति स इत्
स एवाग्निः ॥ २५ ॥

अयं सो अग्निराहुतः पुरुचा यमीशानः समिद्धिं हविष्मान् ।

परि यमेत्यध्वरेषु होता ॥ १६ ॥

अयं । सः । अग्निः । आहुतः । पुरुचा । यं । ईशानः । सं । इत् । इधे । हविष्मान् ।

परि । यं । एति । अध्वरेषु । होता ॥ १६ ॥

यमग्निमीशानः समृद्ध ऐश्वर्यमिच्छन् वा हविष्मान् यजमानः समिद्धे सम्यक् दीपयति । यं चाध्वरेषु हिंसारहितेषु यज्ञेषु होता देवानामाह्वाता पर्येति परिगच्छति सोऽयमग्निः पुरुचा बज्रपु देशेषु बज्रपु यज्ञेषु वाज्रत आहुतिभिरभिज्जतः ॥

त्वे अग्न आहवन्तानि भूरीशानास आ जुहुयाम नित्या ।

उभा कृण्वंतो वहतू मियेधे ॥ १७ ॥

त्वे इति । अग्ने । आहवन्तानि । भूरि । ईशानासः । आ । जुहुयाम । नित्या ।

उभा । कृण्वंतः । वहतू इति । मियेधे ॥ १७ ॥

हे अग्ने त्वे त्वयीशानासो धनानामीश्वराः संतो नित्या नित्यान्यग्निहोत्रादीन्युभोभौ वहतू वहनहेतू स्तोत्रं शस्तं च कृण्वंतः कुर्वंतो मियेधे यज्ञे भूरि बह्व्याहवन्तानि हवींष्या जुहुयाम । आजुहवाम ॥

इमो अग्ने वीततमानि हव्याजस्रो वक्षि देवतातिमच्छ ।

प्रति न ई सुरभीणि व्यंतु ॥ १८ ॥

इमो इति । अग्ने । वीततमानि । हव्या । अजस्रः । वक्षि । देवताति । अच्छ ।

प्रति । नः । ई । सुरभीणि । व्यंतु ॥ १८ ॥

हे अग्ने त्वमजस्रोऽनवरतः सन् इमो इमानि वीततमान्यतिशयेन कांतानि हव्या हव्यानि देवतातिं देवानां समूहमभि वक्षि । वह । अच्छ गच्छ च । नोऽस्मदीयानि सुरभीणि शोभनानीमेतानि हव्यानि देवाः प्रति व्यंतु । प्रत्येकं कामयंतां ॥

मा नो अग्नेऽवीरते परा दा दुर्वाससेऽमंतये मा नो अस्यै ।

मा नः क्षुधे मा रक्षसे ऋतावो मा नो दमे मा वन आ जुहूर्याः ॥ १९ ॥

मा । नः । अग्ने । अवीरते । परा । दाः । दुःवाससे । अमंतये । मा । नः । अस्यै ।

मा । नः । क्षुधे । मा । रक्षसे । ऋतवः । मा । नः । दमे । मा । वने । आ । जुहूर्याः ॥ १९ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानवीरतेऽपुत्रतायै मा परा दाः । मा देहि । दुर्वाससे कुष्टवस्त्राय च नो मा परा दाः । अस्या अमंतयेऽभिहास्यै नोऽस्मान्मा परा दाः । क्षुधेऽशनायायै नोऽस्मान्मा च परा दाः । रक्षसे बलिने चास्मान्मा परा दाः । हे ऋतावः सत्यवज्रपे नोऽस्मान् दमे गृहे मा जुहूर्याः । मा हिंसीः ॥ ऊर्क्षा कौटिल्य इति धातुः ॥ वने चास्मान्मा जुहूर्याः ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छशाधि त्वं देव मघवद्भ्यः सुषूदः ।

रातौ स्यामोभयांस आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २० ॥

नु। मे। ब्रह्माणि। अग्ने। उत्। शशाधि। त्वं। देव। मघवन्तऽभ्यः। सुसूदः।
रातौ। स्याम। उभयांसः। आ। ते। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः॥ २०॥

हे अग्ने मे मम मदर्थं ब्रह्माण्डानि नु बिप्रमुच्छशाधि। उत्कर्षेण शोधितानि कुरु। किंच हे देव बीत-
मानाग्ने मघवन्तो हविष्मन्तोऽस्मभ्यं सुसूदः। अन्नानि प्रेरय। ते त्वदीयायां रातौ दान उभयांसः स्तोत्रिणः
शस्त्रिणश्च अथवा सुवन्तो यजमानाश्च वयमा स्याम। अत्यर्थं भवेम। नोऽस्मान्यूनं त्वत्परिवाराश्च सर्वे
स्वस्तिभिरविनाशिभिर्मंगलैः। तथा च यास्कः। स्वस्तीत्यविनाशनामास्तिरभिपूजितः स्वस्तीति। नि० ३. २१।
सदा पात। रक्षत॥ ॥ २६॥

त्वमग्ने सुहवो रण्वसंदृक् सुदीती सूनो सहसो दिदीहि।
मा ते सचा तनये नित्य आ धङ्मा वीरो अस्मन्नर्यो वि दासीत्॥ २१॥
त्वं। अग्ने। सुऽहवः। रण्वऽसंदृक्। सुऽदीती। सूनो इति। सहसः। दिदीहि।
मा। ते इति। सचा। तनये। नित्यै। आ। धक्। मा। वीरः। अस्मत्। नर्यः। वि।
दासीत्॥ २१॥

सहसः सूनो सहसः सुत हे अग्ने सुहवः स्वाङ्गानो रण्वसंदृक् रमणीयसंदर्शनस्त्वं सुदीती शोभनया दीप्त्या
दिदीहि। दीप्यस्व। किंच तनये नित्य श्रीरसे पुत्रे त्वे त्वं सचा सहायभूतो मा आ धक्। माभिधावीः।
अपि चास्मत् पृथग्भूतोऽस्माकं वा॥ षष्ठ्यर्थे पंचमी॥ वीरः पुत्रो नर्यो नरहितो मा वि दासीत्। नोपचीयत॥

मा नो अग्ने दुर्भृतये सचैषु देवेद्वेष्वग्निषु प्र वोचः।
मा ते अस्मान्दुर्मतयो भूमाश्चिदेवस्य सूनो सहसो नशन्त॥ २२॥
मा। नः। अग्ने। दुऽभृतये। सचा। एषु। देवऽइदेषु। अग्निषु। प्र। वोचः।
मा। ते। अस्मान्। दुऽमतयः। भूमात्। चित्। देवस्य। सूनो इति। सहसः। नशन्त॥ २२॥

हे अग्ने सचा सहायभूतस्त्वं देवेद्वेष्वग्निभिः समिद्वेष्वग्निषु दुर्भृतये कृच्छ्रभरणाय नोऽस्मान्मा प्र
वोचः। न ब्रूहि। त्वत्सहायभूता अपयो यथा मामकृच्छ्रेण विभृयुस्तथा ब्रूहीत्यर्थः। किंच सहसः सूनो हे
बलस्य पुत्राग्ने देवस्य बीतमानस्य ते तव दुर्मतयो नियहवुदयो भूमाश्चित् भूमादपि॥ अत्र संप्रसारणं क्वांदसं॥
प्रमादादपोत्यर्थः। अस्मान्मा नशन्त। मा व्याभुवन्तु। नशदिति व्याप्तिकर्मसु पाठात्॥

स मर्तो अग्ने स्वनीक रेवानमर्त्ये य आजुहोति हव्यं।
स देवता वसुवनिं दधाति यं सूरिरर्थी पृच्छमान एति॥ २३॥
सः। मर्तः। अग्ने। सुऽअनीक। रेवान्। अमर्त्ये। यः। आऽजुहोति। हव्यं।
सः। देवता। वसुऽवनिं। दधाति। यं। सूरिः। अर्थी। पृच्छमानः। एति॥ २३॥

स्वनीक मुतेजस्क हे अग्ने अमर्त्येऽमनुष्ये देवतात्मनि त्वयि हव्यं हविर्य आजुहोति स मर्तो मनुष्यो रेवान्
धनवाभवति। यं मर्त्ये सूरिः प्राप्नोऽर्थी धनादिकामः पृच्छमानोऽसावुदारः क्वाप्त इति पृच्छन्नेति अभिग-
च्छति स एव मनुष्यो देवता देवताभ्यो वसुवनिं धनपोषं दधाति। यद्वा। स देवतापित्रवसुवनिं यजमानं
दधाति धारयति यमयिं सूरिः स्तोतार्थी प्रयोजनवान् पृच्छमानः कोऽसावपिरिति पृच्छमान एति॥

म॒हो नो॑ अ॒ग्ने सु॒वि॒तस्य॑ वि॒द्वान॒रि॒यिं सू॒रिभ्य॑ आ॒ व॒हा वृ॒हंतं॑ ।

येन॑ व॒यं स॒हसा॒वन्म॒देमा॒र्वि॒क्षिता॒स॒ आयु॑षा सु॒वीराः॑ ॥ २४ ॥

म॒हः । नः॑ । अ॒ग्ने । सु॒वि॒तस्य॑ । वि॒द्वान् । र॒यिं । सू॒रिभ्यः॑ । आ॒ । व॒ह । वृ॒हंतं॑ ।

येन॑ । व॒यं । स॒हसा॒वन् । म॒देम॑ । अ॒र्वि॒क्षिता॒सः । आ॒यु॑षा । सु॒वीराः॑ ॥ २४ ॥

हे अग्ने नोऽस्मादीयस्य महो महतः सुवितस्य कव्याणस्य कर्मणो विद्वान् । अस्मादीयं कव्याणं कर्म जानन्नित्यर्थः । त्वं सूरिभ्यः स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं वृहंतं महान्तं रयिं धनमा वह । रयिमेव विशिनष्टि । हे सहसावनवलवन्नमे येन धनेन वयं स्तोतारोऽर्विक्षितासोऽर्विक्तीणा आयुषा पूर्णायुषः सुवीराः कव्याणपुत्रपौत्राश्च संतो मदेम हृथेम ॥

नू॒ मे ब्र॒ह्मा॒ण्यम् उ॒च्छ॒शाधि॑ त्वं दे॒व म॒घव॑द्भ्यः सु॒षूदः॑ ।

रा॒तौ स्या॑मो॒भया॑स॒ आ ते॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ २५ ॥

नु॒ । मे॒ । ब्र॒ह्मा॒णि । अ॒ग्ने । उ॒त् । श॒शाधि॑ । त्वं । दे॒व । म॒घव॑त् । सु॒षूदः॑ ।

रा॒तौ । स्या॑म । उ॒भया॑सः । आ॒ । ते॒ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ २५ ॥

इयमुक् प्रगिव व्याख्याता ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाच्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

जुषस्व न इत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभं । आप्रशब्दोक्तत्वादिदं तनूनपाद्रहितं । समिद्धाद्या अप्रिविशेषाः प्रत्युचं देवता उक्ताः । तथा चानुक्रम्यते । जुषस्वेकादशाप्रमिति ॥ पश्चाद्विष्टाविदमाप्नोसूक्तं । सूचितं च । जुषस्व नः समिधमिति वसिष्ठानां । आ० ३. २. इति ॥ पत्नीसंयाजे त्वाप्त्रयागस्य याज्या त्वाप्त्रे पश्चादपि पुरोडाशस्थानुवाक्यमिति पूर्वमुक्तं ॥

जुषस्व॑ नः स॒मिध॑म॒ग्ने अ॒द्य शो॒चा वृ॒हद्य॑ज॒तं धू॒ममृ॑ण्वन् ।

उ॒प॒ स्पृ॒श दि॒व्यं सा॒नु स्तूपैः॑ सं र॒श्मिभि॑स्त॒तनः॑ सू॒र्यस्य॑ ॥ १ ॥

जुषस्व॑ । नः॑ । सं॒ऽइधं॑ । अ॒ग्ने । अ॒द्य । शो॒च । वृ॒हत् । य॒ज॒तं । धू॒मं । ऋ॒ण्वन् ।

उ॒प॒ । स्पृ॒श । दि॒व्यं । सा॒नु । स्तूपैः॑ । सं । र॒श्मिभिः॑ । त॒तनः॑ । सू॒र्यस्य॑ ॥ १ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं समिधमद्य जुषस्व । सेवस्व । यजतं यजनीयं प्रशस्तं धूममृण्वन् प्रेरयन् वृहदत्यंतं शोच । दीप्यस्व च । किंच दिव्यमंतरिक्षमयं सानु समुच्छ्रितं स्तूपैस्तै रश्मिभिरप स्पृश । अपि च सूर्यस्य रश्मिभिर्योभिः सं ततनः । संगच्छस्व ॥

नरा॒शंस॑स्य महि॒मान॑मे॒षामु॒प स्तो॒षाम॑ यज॒तस्य॑ यज्ञैः ।

ये सु॒क्रत॑वः शुच॑यो धिय॑धाः स्व॒दँति॑ दे॒वा उ॒भया॑नि ह॒व्या ॥२॥

नरा॒शंस॑स्य । महि॒मानं॑ । ए॒षां । उ॒प । स्तो॒षाम॑ । यज॒तस्य॑ । यज्ञैः ।

ये । सु॒क्रत॑वः । शुच॑यः । धिय॑धाः । स्व॒दँति॑ । दे॒वाः । उ॒भया॑नि । ह॒व्या ॥२॥

ये देवाः सुक्रतवः सुप्रज्ञाः सुकर्माणो वा शुचयो दीप्तिमंतो धियं धाः कर्मणां धारयितार उभयानि सौमिकानि च हविःसंस्थादीनि च हव्या हव्यानि स्वदंति स्वदयंति भक्षयंति तेषामेषां मध्ये यज्ञैर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वा यजतस्य यजनीयस्य नराशंसस्य नरैः प्रशंसनीयस्यापिविशेषस्य महिमानं महत्त्वमुप स्तोषाम । वयः सुपसुमः । तथा च यास्कः । नरा अस्मिन्नासीनाः शंसंति । अपिरिति शाकपूणिनैः प्रशस्यो भवति । तस्मैषा भवति । नराशंसस्य महिमानमेषामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैर्ये सुकर्माणः शुचयो धियं धारयितारः स्वदयंतु देवा उभयानि हवींषि सोमं चेताराणि च । नि० ८. ६. इति ॥

ई॒केन्यं॑ वो॒ असुरं॑ सु॒दक्ष॑मंत॒दूतं॑ रो॒दसी॑ सत्य॒वाचं॑ ।

मनु॒ष्वद॑ग्निं मनु॒ना समि॑द्धं स॒मध्व॑राय॒ सद॑मिन्महे॒म ॥३॥

ई॒केन्यं॑ । वः । असुरं॑ । सु॒दक्षं॑ । अ॒न्तः । दू॒तं । रो॒दसी॑ इति॑ । सत्य॒वाचं॑ ।

मनु॒ष्वत् । अ॒ग्निं । मनु॒ना । सं॒द॒ई॒द्धं । सं । अ॒ध्व॒राय॑ । स॒दं । इत् । महे॒म ॥३॥

हे अध्वर्यवो वो यूयमीकेन्यं सुत्यमसुरं बलवंतं सुदक्षं सुप्रज्ञं रोदसी रोदस्योरंतर्मध्ये दूतं देवानां हविर्वह्नार्यं चरंतं सत्यवाचं मनुष्वन्मनुष्यवन्मनुना समिद्धं यथेदानीं मनुष्याः समिधंते तथा पूर्वं मनुना प्रजापतिना प्रमिद्वमग्निमध्वराय यज्ञाय सदमित्सदेव सं महेम । संपूजयत ॥ मध्यमपुरुषस्य व्यत्येनोत्तमपुरुषत्वं ॥

स॒पर्य॑वो॒ भर॑माणा॒ अभि॒ज्ञु प्र॑ वृ॒जते॒ नम॑सा ब॒र्हि॒र॒ग्नौ ।

आ॒जु॒ह्ना॒ना घृ॑तपृ॒ष्ठं पृ॑ष॒द्वर्ध॑र्यवो ह॒विषा॑ म॒र्जय॑ध्वं ॥४॥

स॒पर्य॑वः । भर॑माणाः । अभि॒ऽज्ञु । प्र । वृ॒जते॒ । नम॑सा । ब॒र्हिः । अ॒ग्नौ ।

आ॒ऽजु॒ह्ना॒नाः । घृ॑त॒ऽपृ॒ष्ठं । पृ॑ष॒त्ऽवत् । अ॒ध्व॒र्यवः॑ । ह॒विषा॑ । म॒र्ज॒य॒ध्वं ॥४॥

सपर्यवः परिचरणमिच्छंतोऽभिज्ञु अभिगतजानुकं भरमाणाः पादैर्भरंतो बर्हिर्नमसा हविषा सहापी प्र वृजते । प्रभरंति । तदेव विशदयति । हे अध्वर्यवो घृतपृष्ठं घृतसंसिक्तपृष्ठं पृषद्वत् स्थूलविंदुभिर्युक्तं बर्हिर्हविषा सहाजुह्वाना मर्जयध्वं । अग्निं परिचरत ॥

स्वा॒ध्वो॒ऽ वि॒ दुरो॑ दे॒व॒यंतो॑ऽशि॒श्रू रथ॑यु॒दे॒वता॑ता ।

पूर्वीं॑ शि॒श्रुं न मा॒तरा॑ रिहा॒णे स॒म्यु॒वो न॑ स॒मने॑ष्वंजन् ॥५॥

सु॒ऽआ॒ध्वः । वि॒ । दुरः॑ । दे॒व॒ऽयंतः॑ । अ॒शि॒श्रूः । रथ॑ऽयुः । दे॒व॒ऽता॑ता ।

पूर्वीं॑ इति॑ । शि॒श्रुं । न । मा॒तरा॑ । रिहा॒णे इति॑ । सं । अ॒यु॒वः । न । स॒मने॑षु । अं॒जन् ॥५॥

स्वाध्वः सुकर्माणो देवयंतो देवकामा यजमाना रथयू रथकामाश्च ॥ जसि पूर्वसवर्णो ब्रह्मस्व ॥ देवताता देवताती यज्ञे दुरो यज्ञगृहद्वाराणि अशिश्नयुः । आश्रितवंतः । किंच समनेषु यज्ञेषु पूर्वीं प्राचीनि प्रागये जुह्वपभृती शिश्रुं न वत्समिव मातरौ गावीं रिहाणे अग्निं लिहानि अयुवो न यथा नवः शिवाण्युदकेन तद्वत्समंजन् । अध्वर्यव आग्नेयं समंजंति ॥ ॥ १ ॥

उ॒त योष॑णे दि॒व्ये म॒ही न॑ उ॒षा॒सान॒क्ता सु॒दुर्ध॑व धे॒नुः ।

ब॒र्हि॒षदा॑ पु॒रू॒हूते म॒घोनी॑ आ य॒ज्ञिये॑ सु॒वि॒ताय॑ अ॒येतां ॥ ६ ॥

उ॒त । योष॑णे इति । दि॒व्ये इति॑ । म॒ही इति॑ । नः । उ॒षा॒सान॒क्ता । सु॒दुर्ध॑व । धे॒नुः ।

ब॒र्हिऽसदा॑ । पु॒रू॒हूते इति॑ पु॒रू॒हूते । म॒घोनी॑ इति॑ । आ । य॒ज्ञिये॑ इति॑ । सु॒वि॒ताय॑ ।

अ॒येतां ॥ ६ ॥

उतापि च योषणे युवत्यौ स्त्रीरूपे वा दिव्ये दिवि भवे मही महत्यौ बर्हिषदा बर्हिषि सीदत्यौ पुष्यते बज्रभिः स्तुते मघोनी धनवत्यौ यज्ञिये यज्ञार्हे उषासानक्ताहोरात्रे सुदुर्धवे धेनुः कामधुधेनुरिव नोऽस्मान् सुविताय कक्षाणाय अयेतां ॥

वि॒प्रा य॒ज्ञेषु॑ मा॒नुषे॑षु का॒रु म॒न्ये वां जा॒तवे॑दसा य॒ज॒ध्वे ।

ऊ॒र्ध्वं नो॑ अ॒ध्वरं॑ कृ॒तं ह॒वेषु॑ ता दे॒वेषु॑ व॒नथो॑ वा॒र्याणि॑ ॥ ७ ॥

वि॒प्रा । य॒ज्ञेषु॑ । मा॒नुषे॑षु । का॒रु इति॑ । म॒न्ये । वां । जा॒तवे॑दसा । य॒ज॒ध्वे ।

ऊ॒र्ध्वं । नः । अ॒ध्वरं॑ । कृ॒तं । ह॒वेषु॑ । ता । दे॒वेषु॑ । व॒नथः॑ । वा॒र्याणि॑ ॥ ७ ॥

हे दैव्या होतारी विप्रा मेधाविनौ जातवेदसा जातधनौ मानुषेषु मनुष्यैः क्रियमाणेषु यज्ञेषु कारु कर्मणां कर्तारी वां युवां यजध्वे यष्टुं मन्ये । स्त्रीमि । किंच हवेषु हवनेषु स्त्रीषु सत्सु नोऽस्माकमध्वरमकुटिलं यज्ञमूर्ध्वं देवाभिमुखं कृतं । कृतं च । अपि च ता तौ युवां देवेषु विद्यमानानि वार्याणि धनानि वनथः । संभजथः । तान्यस्मभ्यं संप्रयच्छथ इत्यर्थः ॥

आ भार॑ती भार॑तीभिः स॒जोषा॑ इ॒ळा दे॒वैर्म॑नु॒ष्येभि॑र॒ग्निः ।

सर॑स्वती सार॑स्वतेभि॒र्वाक् ति॒स्रो दे॒वीर्ब॑र्हिरे॒दं स॑दंतु ॥ ८ ॥

आ । भार॑ती । भार॑तीभिः । स॒जोषाः॑ । इ॒ळा । दे॒वैः । म॒नु॒ष्येभिः॑ । अ॒ग्निः ।

सर॑स्वती । सार॑स्वतेभिः । अ॒र्वाक् । ति॒स्रः । दे॒वीः । ब॒र्हिः । आ । इ॒दं । स॑दंतु ॥ ८ ॥

एतदायुक्ततुष्टयं द्वितीयाष्टकस्याष्टमाध्याये । ऋत्वे० ३. ४. ८-११. । यद्यपि व्याख्यातं तथापि व्यवधाना-त्संक्षेपतोऽत्रापि व्याख्यायते । भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी भारतीभिः सजोषाः सहितेळा मनुष्येभिर्मनुष्य-लोकभवेदैवैः सार्धमपिरागच्छतु । सरस्वती सारस्वतेभिः सारस्वतेर्मध्यमस्थानेदैवैः सार्धमर्वागस्तदभिमुख-मागच्छतु । आगत्य तिस्रो देवीर्दिव्यः ॥ प्रथमार्धे द्वितीया ॥ बर्हिरिदमा सदंतु ॥

तन्न॑स्तुरी॒पम॑ध पोष॑यित्नु दे॒वं त्वष्ट॑र्वि ररा॒णः स्य॑स्व ।

यतो॑ वी॒रः क॑र्म॒ण्यः सु॒दक्षो॑ यु॒क्तग्रा॑वा जा॒यते॑ दे॒वका॑मः ॥ ९ ॥

तत् । नः । तुरी॒पं । अ॒ध । पो॒ष॑यित्नु । दे॒वं । त्वष्टः॑ । वि । ररा॒णः । स्य॑स्वेति॑ स्यस्व ।

यतः॑ । वी॒रः । क॑र्म॒ण्यः । सु॒दक्षः॑ । यु॒क्तग्रा॑वा । जा॒यते॑ । दे॒वका॑मः ॥ ९ ॥

देव योतमान हे त्वष्टा रराणो रममाणस्त्वं नोऽस्माकं तुरीपं त्वरितमाप्नुवत् पोषयित्नु पोषकरं तद्वेत्तो वि स्यस्व । विशेषेणावसानं प्रापय । विमोचयेत्यर्थः । यतो रेतसः कर्मण्यः कर्मसु साधुः सुदक्षः सुबलो युक्तग्रावा सोमसुत देवकामो वीरः पुत्रो जायते ॥

वनस्पतेऽव सृजोष देवानग्निहविः शमिता सूदयाति ।
 सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥१०॥
 वनस्पते । अव । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सूदयाति ।
 सः । इत् । ऊं इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥१०॥

हे वनस्पते देवानुपाय खज । अथ परोक्षस्तुतिः । अग्निर्वनस्पतिः शमिता शामिचरूपः सन् हविः सूद-
 याति । प्रेरयतु । सेत्स एव वनस्पतिर्होता देवानामाह्वाता सत्यतरोऽपि सन् यजाति । यजतु । देवानां
 जनिमानि जननानि यथा स्वयं वेद तथा ॥

आ याह्यमे समिधानो अर्वाङ्द्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।
 बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्तां ॥११॥
 आ । याहि । अग्ने । संऽइधानः । अर्वाङ् । द्रेण । देवैः । सरथं । तुरेभिः ।
 बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्तां ॥११॥

हे अग्ने समिधान अर्वागस्तदभिमुखस्त्वामिन्द्रेण तुरेभिस्त्वरितैर्देवैश्च सरथं समानरथं यथा भवति तथा
 आ याहि । आगच्छ । नोऽस्माकं बर्हिरध्यास्तामदितश्च सुपुत्रा कल्याणपुत्रा । स्वाहा देवाश्च सर्वेऽमृताः संतो
 मादयन्तामिति ॥ २॥

अग्निं वो देवमिति दशचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैष्टुभमाययं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अग्निं वो दशति ॥
 अग्निं वो देवमित्येतदादीनि दश सूक्तानि तृतीयचतुर्थवर्जितानि प्रातरनुवाक आयेये क्रतौ वैष्टुभे कंदस्या-
 श्विनशस्त्रे च विनियुक्तानि । सूचितं च । अग्निं वो देवमिति दशानां तृतीयचतुर्थे उच्यते । आ० ४. १३. इति ॥
 ब्यूहो दशरात्रेऽष्टमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि । द्वितीयस्याग्निं वो देवमित्याज्यं । आ० ८. १०. इति ॥

अग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा यजिष्ठं दूतमध्वरे कृणुध्वं ।
 यो मर्त्येषु निधुविर्जतावा तपुर्मूर्धा घृतान्नः पावकः ॥१॥
 अग्निं । वः । देवं । अग्निऽभिः । संऽजोषाः । यजिष्ठं । दूतं । अध्वरे । कृणुध्वं ।
 यः । मर्त्येषु । निऽधुविः । ऋतऽवा । तपुऽमूर्धा । घृतऽअन्नः । पावकः ॥१॥

हे देवा वो यूयं देवं व्योतमानमग्निभिरन्यैरग्निभिः सजोषाः सजोषसं सहितं ॥ द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ यजिष्ठं
 यष्टृतममग्निमध्वरे कौटिल्यरहिते यज्ञे दूतं कृणुध्वं । कृणुत । योऽपिर्देवोऽपि सन् मर्त्येषु निधुविर्जितरां
 ध्रुवस्तिष्ठति ऋतावा यज्ञवान् सत्यवान्वा तपुर्मूर्धा तापकतेजा घृतान्नः पावकः शोधकश्च भवति ॥

प्रोथदश्वो न यवसेऽविष्यन् यदा महः संवरणाद्व्यस्थात् ।
 आदस्य वातो अनु वाति शेचिरध स्म ते व्रजनं कृष्णमस्ति ॥२॥
 प्रोथत् । अश्वः । न । यवसे । अविष्यन् । यदा । महः । संऽवरणात् । वि । व्यस्थात् ।
 आत् । अस्य । वातः । अनु । वाति । शेचिः । अध । स्म । ते । व्रजनं । कृष्णं । अस्ति ॥२॥

यवसे घासेऽविष्यन् भक्षयन् प्रोथत् शब्दं कुर्वन् संचरन्वाश्वो न अश्व इव महो महतः संवरणाग्निरुधात्

दावरूपोऽप्रियदा व्याख्यात् सततेषु वृक्षेषु वितिष्ठते आत्तदास्यापिः शोचिरर्चिरनु वातो वाति । अथ प्रत्यक्ष-
स्तुतिः । अधानंतरं हे अपि ते तव व्रजनं वर्त्म कृष्णमस्ति । भवति । स्मेति पूरणः ॥

उद्यस्य ते नवजातस्य वृष्णोऽग्ने चरंत्यजरा इधानाः ।

अच्छा द्यामरूपो धूम एति सं दूतो अग्ने ईयसे हि देवान् ॥३॥

उत् । यस्य । ते । नवऽजातस्य । वृष्णः । अग्ने । चरंति । अजराः । इधानाः ।

अच्छ । द्यां । अरूपः । धूमः । एति । सं । दूतः । अग्ने । ईयसे । हि । देवान् ॥३॥

हे अपि नवजातस्य नवप्रादुर्भावस्य वृष्णो वर्षितुर्यस्य ते तवाजरा जरारहिता ज्वाला इधाना उच्चरंति
उन्नच्छंति अस्यारूप आरोचमानो धूमो व्यामच्छ दिवमभ्येति । गच्छति । हे अपि त्वं दूतः सन् देवान्
समीयसे हि । संप्राप्नोषि च ॥

वि यस्य ते पृथिव्यां पाजो अश्वेत्तृषु यदन्नां समवृक्तं जंभैः ।

सेनेव सृष्टा प्रसितिष्ट एति यवं न दस्म जुह्वा विवेक्षि ॥४॥

वि । यस्य । ते । पृथिव्यां । पाजः । अश्वेत् । तृषु । यत् । अन्नां । संऽअवृक्तं । जंभैः ।

सेनाऽइव । सृष्टा । प्रऽसितिः । ते । एति । यवं । न । दस्म । जुह्वा । विवेक्षि ॥४॥

हे अपि यस्य दावरूपस्य ते तव पाजस्तेजः पृथिव्यां भूम्यां तृषु क्षिप्रं व्यश्वेत् विव्रयति यद्यदानानि काष्ठा-
दीनि जंभैर्दंतेः । ज्वालाभिरित्यर्थः । समवृक्तं वृक्ते खादति । तथा सेनेव छट्टोद्युक्ता ते तव प्रसितिर्ज्वालैति ।
गच्छति । दस्म हे दर्शनीयापि त्वं यवं न यवमिव जुह्वा ज्वालयति विवेक्षि । काष्ठादीनि भक्षयसि व्याप्नोषि वा ॥

तमिहोषा तमुषसि यविष्ठमग्निमत्यं न मर्जयंत नरः ।

निशिशाना अतिथिमस्य योनौ दीदाय शोचिराहुतस्य वृष्णः ॥५॥

तं । इत् । दोषा । तं । उषसि । यविष्ठं । अग्निं । अत्यं । न । मर्जयंत । नरः ।

निऽशिशानाः । अतिथिं । अस्य । योनौ । दीदाय । शोचिः । आऽहुतस्य । वृष्णः ॥५॥

यविष्ठं युवतममतिथिमतिथिवत्पूज्यं तमित्तमेवापि दोषा दोषायां रात्रावुषसि वासरेऽपि तमेवास्यापि-
योनौ स्थान आहवनीयायतने धिष्ये वा निशिशाना दीपयंतो नरो मनुष्या अत्यं न सततगमनयुक्तं
वोढारमश्चमिव मर्जयंत । परिचरंति । आहुतस्य च वृष्णः कामानां वर्षितुरपेक्षस्य शोचिर्ज्वाला दीदाय ।
दीप्यते ॥ ॥३॥

सुसंदृक् स्वनीकं प्रतीकं वि यदुक्मो न रोचस उपाके ।

दिवो न ते तन्यतुरेति शुष्मश्चिचो न सूरः प्रति चक्षि भानुं ॥६॥

सुऽसंदृक् । ते । सुऽअनीकं । प्रतीकं । वि । यत् । रुक्मः । न । रोचसे । उपाके ।

दिवः । न । ते । तन्यतुः । एति । शुष्मः । चिचः । न । सूरः । प्रति । चक्षि । भानुं ॥६॥

स्वनीक हे सुतेजस्कापि त्वं यद्यदा रुक्मो न सूर्य इव । सुवर्णमिव वा । उपाकेऽतिके वि रोचसे विशेषेण
दीप्यसे तदा ते तव प्रतीकं रूपमंगं वा सुसंदृक् सुसंदर्शनं भवति । किंच ते तव शुष्मो दिवोऽंतरिक्षात्तन्व-
तुर्गात्रनिरिवेति । निर्गच्छति । चिचो दर्शनीयः सूर्यो न सूर्य इव भानुं त्वां दीप्तिं प्रति चक्षि । प्रदर्शयसि ॥

यथा वः स्वाहाग्रये दाशेम परीळाभिर्धृतवद्भिश्च हव्यैः ।
 तेभिर्नो अग्ने अमितैर्महोभिः शतं पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि ॥७॥
 यथा । वः । स्वाहा । अग्रये । दाशेम । परि । इळाभिः । धृतवत् ऽभिः । च । हव्यैः ।
 तेभिः । नः । अग्ने । अमितैः । महः ऽभिः । शतं । पूः ऽभिः । आयसीभिः । नि । पाहि ॥७॥

हे अग्ने अग्रये ऽग्रस्य मेवे वस्तुभ्यं स्वाहा स्वाहुतं हविः । किंच यथा वयमिळाभिर्गोभिर्गोविकारैः चीरा-
 दिभिर्धृतवद्भिर्धृतसहितैर्हव्यैः पुरोडाशादिभिश्च दाशेम परिचरेम तथा त्वमपि तेभिः प्रसिद्धैरमितैरपरिमि-
 तैर्महोभिस्तेजोभिः शतमपरिमिताभिरायसीभिर्हिरण्यमीभिः । इक्ष्ममय इति हिरण्यनामसु पाठात् । पूर्भिनं
 गरीभिरेव नोऽस्मान् नि पाहि । नितरां रक्ष ॥

या वा ते संति दाशुषे अधृष्टा गिरो वा याभिर्नृवतीरुष्याः ।
 ताभिर्नः सूनो सहसो नि पाहि स्मत्सूरीञ्जरितृञ्जातवेदः ॥८॥
 याः । वा । ते । संति । दाशुषे । अधृष्टाः । गिरः । वा । याभिः । नृवतीः । उरुष्याः ।
 ताभिः । नः । सूनो इति । सहसः । नि । पाहि । स्मत् । सूरीन् । जरितृन् । जातवेदः ॥८॥

सहसः सूनो हे बलस्य पुत्र जातवेदोऽग्ने दाशुषे दाशुषस्ते तव या वा याश्च ज्वालाः संति । अधृष्टा
 रचोभिरप्रधृषिता गिरो वा गिरश्च संति । याभिर्गोभिर्नृवतीः पुत्रवतीः प्रजा उरुष्या रक्षे ताभिर्बभूवोभि-
 र्गोऽस्मान् । सादिति प्रशस्तवचनः । प्रशस्तान् सूरीन् हविषां प्रेरकान् जरितृन् स्तोतृन् नि पाहि । नितरां रक्ष ॥

निर्यत्पूतेव स्वधितिः शुचिर्गात्स्वया कृपा तन्वा रोचमानः ।
 आ यो माचोरुशेन्यो जनिष्ट देवयज्याय सुक्रतुः पावकः ॥९॥
 निः । यत् । पूताऽइव । स्वधितिः । शुचिः । गात् । स्वया । कृपा । तन्वा । रोचमानः ।
 आ । यः । माचोः । उशेन्यः । जनिष्ट । देवऽयज्याय । सुऽक्रतुः । पावकः ॥९॥

यद्यदा शुचिरपिः स्वया स्वकीयया तन्वा ततया कृपा कृपया दीप्त्या रोचमानः पूतेव स्वधितिली-
 ण्णीकृता स्वधितिरिव निर्गात् काष्ठान्निर्गच्छति तदानीं देवयज्याय भवति । तदेव विशदयति । योऽपि-
 रुशेन्यः कमनीयः सुक्रतुः सुकर्मा पावकः शोधकश्च माचोररुण्योरा जनिष्ट आज्ञायत स देवयज्याय भवतीति ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीह्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।
 विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१०॥
 एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुचेतसं । वतेम ।
 विश्वा । स्तोतृभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥१०॥

हे अग्ने एतानि परिदृश्यमानानि सौभगा सौभगानि शोभनानि धनानि नोऽस्मभ्यं दिदीहि । दीप्य
 देहि वा । अप्यपि च क्रतुं कर्म यज्ञानां कर्तारं वा सुचेतसं शोभनप्रज्ञानयुक्तं सुप्रज्ञानं पुत्रं वा वतेम । संभजे-
 महि ॥ वतेतः संभजनार्थस्य वर्णोतरागमे सति रूपं ॥ विश्वा विश्वानि धनानि स्तोतृभ्य उद्गातृभ्यो गृणते
 शंसते च संतु । यूयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः जेमिः सदा सर्वदा पात । रक्षत ॥ ॥४॥

प्र वः शुक्रायति दशर्चं चतुर्थं सुक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमायेयं । प्र व इत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिग्नश्च

योर्दशसूक्तमध्ये द्वितीयत्वेनोक्तः सूक्तविनियोगः ॥ एकादशिन आमेये पशौ प्र वः शुक्रायेष्टिषा वपाया याज्या ।
सूचितं च । प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं यथा विप्रस्य मनुषो हविर्भिः । आ० ३. ७. । इति ॥

प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं हव्यं मतिं चाग्रये सुपूतं ।

यो दैव्यानि मानुषा जनुंष्यंतर्विश्वा नि विद्मना जिगाति ॥ १ ॥

प्र । वः । शुक्राय । भानवे । भरध्वं । हव्यं । मतिं । च । अग्रये । सुपूतं ।

यः । दैव्यानि । मानुषा । जनुंषि । अंतः । विश्वानि । विद्मना । जिगाति ॥ १ ॥

हे हविषां वोढारो वो यूयं शुक्राय शुभ्राय भानवे दीप्तायापये सुपूतं सुशुद्धं हव्यं मतिं स्मृतिं च प्र भरध्वं ।
योऽपि दैव्यानि मानुषा मानुषाणि च विश्वानि जनुंषि जातान्यंतरंतरा विद्मना प्रज्ञानेन मार्गेण वा जिगाति
गच्छति । देवान्मनुष्यांश्चांतरा हवींषि नेतुं वर्तते इत्यर्थः ॥

स गृत्सो अग्निस्तरुणश्चिदस्तु यतो यविष्ठो अजनिष्ट मातुः ।

सं यो वना युवते शुचिदभूरि चिदन्ना समिदन्ति सद्यः ॥ २ ॥

सः । गृत्सः । अग्निः । तरुणः । चित् । अस्तु । यतः । यविष्ठः । अजनिष्ट । मातुः ।

सं । यः । वना । युवते । शुचिदन् । भूरि । चित् । अन्ना । सं । इत् । अन्ति । सद्यः ॥ २ ॥

स चित्स एव गृत्सो मेधावी । तथा च यास्कः । गृत्स इति मेधाविनाम । नि० ९. ५. । अग्निस्तरुणस्तारको
भवति । तदा यतो यदा मातुररण्या यविष्ठो युवतमः सन् अजनिष्ट । योऽग्निः शुचिदन् दीप्तदंतो वना
वनानि सं युवते आत्मना संयोजयति । किंच भूरि चित् भूरीण्यन्ना स्वीयान्यन्नानि सद्य इत्सद्य एव समन्ति
सम्यग्भवत्यति ॥

अस्य देवस्य संसद्यनीके यं मर्तासः श्येतं जगृभे ।

नि यो गृभं पौरुषेयीमुवोचं दुरोकमगिरायवे शुशोच ॥ ३ ॥

अस्य । देवस्य । संसदि । अनीके । यं । मर्तासः । श्येतं । जगृभे ।

नि । यः । गृभं । पौरुषेयीं । उवोचं । दुःस्रोकं । अग्निः । आयवे । शुशोच ॥ ३ ॥

अस्य देवस्यापिरनीके मुख्ये संसदि स्थाने श्येतं श्येतं शुभं यमपि मर्तासो मनुष्या जगृभे परिगृह्णन्ति ।
यश्चाग्निः पौरुषेयीं पुरुषैः क्रियमाणां गृभं गृभीतं न्युवोच ॥ अच वचिः सेवार्थं वर्तते ॥ निषेवत इत्यर्थः ।
सोऽगिरायवे मनुष्यार्थं । द्रुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । दुरोकं सपत्तिर्दुःसेवं यथा भवति तथा
शुशोच । दीप्यते ॥

अयं कविरकविषु प्रचेता मर्तेष्वग्निरमृतो नि धायि ।

स मा नो अच जुहुरः सहस्वः सदा ते सुमनसः स्याम ॥ ४ ॥

अयं । कविः । अकविषु । प्रचेताः । मर्तेषु । अग्निः । अमृतः । नि । धायि ।

सः । मा । नः । अच । जुहुरः । सहस्वः । सदा । ते इति । सुमनसः । स्याम ॥ ४ ॥

कविः क्रांतदृक् प्रचेताः प्रकाशकोऽमृतो मरणधर्मरहितोऽयमग्निरकविष्वक्रांतदृषु मर्तेषु मरणधर्मकेषु

नि धायि । निहितः । अथ प्रत्यक्षसुतिः । सहस्रो बलवन्नपि खे यस्मिन् त्वयि सदा वयं सुमनसः सुमतयः
स्याम स त्वमचास्मिन्नोके नोऽस्मान्मा जुहुः । मा हिंसीः ॥

आ यो योनिं देवकृतं ससाद् क्त्वा ह्यग्निर्मृताँ अतारीत् ।
तमोषधीश्च वनिनश्च गर्भं भूमिश्च विश्वधायसं विभर्ति ॥ ५ ॥
आ । यः । योनिं । देवऽकृतं । ससाद् । क्त्वा । हि । अग्निः । अमृताँ । अतारीत् ।
तं । ओषधीः । च । वनिनः । च । गर्भं । भूमिः । च । विश्वऽधायसं । विभर्ति ॥ ५ ॥

योऽग्निर्देवकृतं देवैः कल्पितं योनिं स्थानमा ससाद् अध्यासे । किमर्थं देवाः स्थानं कल्पयन्त्येवमित्यत आह । हि यस्मात्कारणादग्निः क्त्वा प्रज्जयामृतान्देवानतारीत् । विश्वधायसं विश्वस्य धारकमोषधीरो-
षधयो वनिनश्च वृक्षाश्च गर्भं गर्भं संतं तं विभर्ति । भूमिश्च विभर्ति ॥ अतमेव विभर्तीति पदं बहुवचनात्ततया
विपरिणतं सदोषधीभिर्वनिभिश्च संबध्यते ॥ ५ ॥

ईशे ह्यग्निर्मृतस्य भूरीशे रायः सुवीर्यस्य दातोः ।
मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा माप्सवः परि षदाम मादुवः ॥ ६ ॥
ईशे । हि । अग्निः । अमृतस्य । भूरेः । ईशे । रायः । सुऽवीर्यस्य । दातोः ।
मा । त्वा । वयं । सहसाऽवन् । अवीराः । मा । अप्सवः । परि । सदां । मा । अदुवः ॥ ६ ॥

अमृतस्यान्नमुदकं वा ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ भूरेरधिकं दातोर्दातुमग्निरीशे । ईष्टे हि । सुवीर्यस्य शोभनवी-
र्ययुक्तं रायो धनं दातुमीशे । ईष्टे । अथ प्रत्यक्षसुतिः । सहसावन् हे बलवन्नपि वयं वसिष्ठा अवीराः पुत्रादि-
रहिताः संतो मा परि षदाम । मा पर्युपविशाम । अप्सवो रूपरहिताश्च संतो मा परि षदाम । तथा च
यास्कः । अप्स इति रूपनाम । नि० ५. १३. इति । अदुवः परिचरणहीनाश्च मा परि षदाम ॥

परिषद्यं हरणस्य रेकणो नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।
न शेषो अग्ने अन्यजातमस्त्यचेतानस्य मा पथो वि दुक्षः ॥ ७ ॥
परिऽसद्यं । हि । अरणस्य । रेकणः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।
न । शेषः । अग्ने । अन्यऽजातं । अस्ति । अचेतानस्य । मा । पथः । वि । दुक्षः ॥ ७ ॥

अरणस्यानुणस्य रेकणो धनं परिषद्यं पर्याप्तं भवति हि । अतो नित्यस्यापुनर्देयस्य रायो धनस्य पतयः
स्याम । यद्वा । अरणस्य रेकणो धनं परिषद्यं परिहर्तव्यं भवति । अतो नित्यस्यौरसस्य रायः पुत्राख्यस्य
धनस्य पतयः स्याम । हे अग्ने अन्यजातमनौरसं शेषोऽपत्यं नास्ति । न भवति । अचेतानस्याविदुषः पथो
मार्गान् पुत्रोत्पादनप्रमुखाभ्यागान् मा वि दुक्षः । मा विदुदुषः ॥ दुष वैकृत्य इति धातुः ॥ तथा च यास्कः ।
परिहर्तव्यं हि नोपसर्तव्यमरणस्य रेकणोऽरणोऽपाणी भवति रेकण इति धननाम रिच्यते प्रयतः । नित्यस्य
रायः पतयः स्याम । न शेषो अग्ने अन्यजातमस्ति । शेष इत्यपत्यनाम शिष्यते प्रयतोऽचेतयमानस्य तत्प्रमत्तस्य
भवति मा नः पथो विदूदुषः । नि० ३. २. इति ॥

नहि यभायारणः मुशेवोऽन्योदयो मनसा मन्तवा उ ।
अथा चिदोक्तः पुनरित्स एत्या नो वाज्यभीषाळेत्तु नय्यः ॥ ८ ॥

नहि । यभाय । अरणः । सुऽशेवः । अन्यऽउदर्यः । मनसा । मंतवै । ऊं इति ।

अध । चित् । ओकः । पुनः । इत् । स । एति । आ । नः । वाजी । अभीषाट् । एतु । नव्यः ॥ ८ ॥

पूर्वस्वामृच्युक्त एवार्थोऽत्र प्रपंच्यते । अरणोऽरममाणोऽन्योदर्यः सुशेवः सुखतमः सन् यभाय पुचत्वैन ग्रहणाय मनसा मंतवा उ मनसापि मंतव्यो न भवति हि । अध चिदपि च सोऽन्योदर्य ओक इत् संस्थान-
मेव पुनरिति । प्राप्नोति । अतो वाज्यज्ञवानभीषाट् शत्रूणामभिभविता नव्यो नवजातः पुत्रो नोऽस्मानेतु ।
आगच्छतु ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ ९ ॥

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन् । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकान्नोऽस्मान्नि पाहि । त्वमु त्वमेवावद्यात्पात् नोऽस्मान्नि पाहि । त्वा त्वां
ध्वस्मन्वत् ध्वस्तदोषं पाथोऽन्नं हविः समभ्येतु । सम्यक् प्राप्नोतु । अपि चास्मान् स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री
सहस्रसंख्याको रथिरभ्येतु ॥

एता नो अग्ने सौमगा दिदीह्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।

विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

एता । नः । अग्ने । सौमगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतेम ।

विश्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ६ ॥

प्रापये तवस इति नवर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्रापये
नव वैश्वानरीयं त्विति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्रापये तवसे भरध्वं गिरं दिवो अरतये पृथिव्याः ।

यो विश्वेषाममृतानामुपस्थे वैश्वानरो वावृधे जागृवद्भिः ॥ १ ॥

प्र । अग्रये । तवसे । भरध्वं । गिरं । दिवः । अरतये । पृथिव्याः ।

यः । विश्वेषां । अमृतानां । उपऽस्थे । वैश्वानरः । ववृधे । जागृवत्ऽभिः ॥ १ ॥

हे स्तोतारस्तवसे प्रवृद्धाय दिवोऽतरिष्य पृथिव्याश्चारतये गंचेऽपये वैश्वानरसंज्ञकायापये गिरं स्तुतिं
प्र भरध्वं । यो वैश्वानरो विश्वानरहितोऽपिर्विश्वेषां सर्वेषाममृतानां देवानामुपस्थ उपस्थाने यज्ञे जागृवद्भिः
प्रवृद्धैर्देवैः सहितः सन् ववृधे स्तुतिभिर्हविर्भिश्च वर्धते ॥

पृष्टो दिवि धाय्यग्निः पृथिव्यां नेता सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।

स मानुषीरभि विशो वि भाति वैश्वानरो वावृधानो वरेण ॥ २ ॥

पृष्टः । दिवि । धायि । अग्निः । पृथिव्यां । नेता । सिंधूनां । वृषभः । स्तियानां ।

सः । मानुषीः । अभि । विशः । वि । भाति । वैश्वानरः । ववृधानः । वरेण ॥ २ ॥

सिंधूनां नदीनां नेता स्त्रियानामपां । स्त्रिया आपो भवन्ति स्त्रायनादिति यास्कवचनात् । नि० ६. १७. ।
वृषभो वर्षिता पृष्ठोऽर्चितस्तेजसा संपृक्तो वा योऽपिर्दिव्यंतरिक्षे पृथिव्यां च धायि न्यधायि स वैश्वानरो
विश्वनरहितोऽपिर्वरेण श्रेष्ठेन हविषा तेजसा वा वावुधानो वर्धमानः सन् मानुषीर्विशोऽभि मानुषीः प्रजाः
प्रति वि भाति ॥

त्वद्भिया विश् आयन्नसिक्नीरसमना जहतीर्भोजनानि ।

वैश्वानर पूरवे शोष्चानः पुरो यदग्ने दारयन्दीदेः ॥३॥

त्वत् । भिया । विशः । आयन् । असिक्नीः । असमनाः । जहतीः । भोजनानि ।

वैश्वानर । पूरवे । शोष्चानः । पुरः । यत् । अग्ने । दारयन् । अदीदेः ॥३॥

हे वैश्वानर विश्वनरहिताग्ने त्वत्त्वत्तो भिया भीत्यासिक्नीरसितवर्णा राजस्यः ॥ प्रथमार्थे द्वितीया ॥ विशः
प्रजा असमनाः परस्परमसमेता भोजनानि धनानि जहतीत्यजं त्व आयन् । आगच्छन् । कदेत्यत आह ।
यद्यदा पूरवे राक्षे शोष्चानो दीप्यमानः पूरस्वस्य शत्रूणां पुरो दारयन् दारयन्दीदेः अजस्रः । तथा च
निगमः । अंहो राजन्वरिवः पूरवे कः । ऋग्वे० १. ६३. ७. । इति ॥

तव चिधातुं पृथिवी उत द्यौर्वैश्वानर व्रतमग्ने सचन्त ।

त्वं भासा रोदसी आ तन्तथाजसेण शोचिषा शोष्चानः ॥४॥

तव । चिऽधातुं । पृथिवी । उत । द्यौः । वैश्वानर । व्रतं । अग्ने । सचन्त ।

त्वं । भासा । रोदसी इति । आ । तन्तथ । अजसेण । शोचिषा । शोष्चानः ॥४॥

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरमे । तथा च यास्कः । वैश्वानरः कस्माद्विश्वान्नरात्रयति विश्व एनं नरा
नयतीति वा । नि० ७. २१. । इति । तव व्रतं त्वत्प्रीतिकरं कर्म चिधात्वंतरिक्षं पृथिवी च उतापि च द्यौरिति
त्रयो लोकाः सचन्त । सेवन्ते । त्रैलोक्यवर्तिन्यः प्रजास्त्वदर्थं कर्म कुर्वन्तीत्यर्थः । अपि च त्वमजसेण शोचिषा
प्रकाशेन शोष्चानो दीप्यमानो भासा दीप्या रोदसी बावापृथिव्यौ चा तन्तथ । विस्तारयसि ॥

त्वामग्ने हरितो वावशाना गिरः सचन्ते धुनयो घृताचीः ।

पतिं कृष्टीनां रथ्यं रयीणां वैश्वानरमुषसां केतुमह्नां ॥५॥

त्वां । अग्ने । हरितः । वावशानाः । गिरः । सचन्ते । धुनयः । घृताचीः ।

पतिं । कृष्टीनां । रथ्यं । रयीणां । वैश्वानरं । उषसां । केतुं । अह्नां ॥५॥

हे अग्ने कृष्टीनां प्रजानां । चितयः कृष्टय इति मनुष्यनामसु पाठात् । पतिं स्वामिनं रयीणां धनानां रथ्यं
नेतारमुषसामह्नां केतुं प्रज्ञापकं वैश्वानरं विश्वनरहितं त्वां हरितोऽश्वा वावशानाः कामयमानाः सचन्ते ।
सेवन्ते । तथा गिरो नृणां स्तुतिरूपा वाचो धुनयः पापं धुन्वाणा घृताचीर्घृतमंचन्त्यः । हविषा सहिता इत्यर्थः ।
सचन्ते ॥ ॥७॥

त्वे असुर्यैर्ष वसवो नृखन्क्रतुं हि ते मिचमहो जुषन्त ।

त्वं दस्यूरोकसो अग्र आज उरु ज्योतिर्जनयन्नायीय ॥६॥

त्वे इति । असुर्यैः । वसवः । नि । ऋखन् । क्रतुं । हि । ते । मिचऽमहः । जुषन्त ।

त्वं । दस्यून् । ओकसः । अग्ने । आजः । उरु । ज्योतिः । जनयन् । आयीय ॥६॥

नहि । यभाय । अरणः । सुऽशेवः । अन्यऽउदर्यः । मनसा । मंतवै । ऊं इति ।

अध । चित् । ओकः । पुनः । इत् । स । एति । आ । नः । वाजी । अभीषाट् । एतु । नव्यः ॥ ८ ॥

पूर्वस्वामृच्युक्त एवार्थोऽत्र प्रपंच्यते । अरणोऽरममाणोऽन्योदर्यः सुशेवः सुखतमः सन् यभाय पुचत्वैन ग्रहणाय मनसा मंतवा उ मनसापि मंतव्यो न भवति हि । अध चिदपि च सोऽन्योदर्य ओक इत् संस्थान-
मेव पुनरिति । प्राप्नोति । अतो वाज्यज्ञवानभीषाट् शत्रूणामभिभविता नव्यो नवजातः पुत्रो नोऽस्मानेतु ।
आगच्छतु ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ ९ ॥

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन् । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकान्नोऽस्मान्नि पाहि । त्वमु त्वमेवावद्यात्पात् नोऽस्मान्नि पाहि । त्वा त्वां
ध्वस्मन्वत् ध्वस्तदोषं पाथोऽन्नं हविः समभ्येतु । सम्यक् प्राप्नोतु । अपि चास्मान् स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री
सहस्रसंख्याको रथिरभ्येतु ॥

एता नो अग्ने सौमगा दिदीह्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।

विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

एता । नः । अग्ने । सौमगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतेम ।

विश्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ६ ॥

प्रापये तवस इति नवर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रैष्टुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्रापये
नव वैश्वानरीयं त्विति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्रापये तवसे भरध्वं गिरं दिवो अरतये पृथिव्याः ।

यो विश्वेषाममृतानामुपस्थे वैश्वानरो वावृधे जागृवद्भिः ॥ १ ॥

प्र । अग्रये । तवसे । भरध्वं । गिरं । दिवः । अरतये । पृथिव्याः ।

यः । विश्वेषां । अमृतानां । उपऽस्थे । वैश्वानरः । वावृधे । जागृवत्ऽभिः ॥ १ ॥

हे स्तोतारस्तवसे प्रवृद्धाय दिवोऽतरिष्य पृथिव्याश्चारतये गंचेऽपये वैश्वानरसंज्ञकायापये गिरं स्तुतिं
प्र भरध्वं । यो वैश्वानरो विश्वानरहितोऽपिर्विश्वेषां सर्वेषाममृतानां देवानामुपस्थ उपस्थाने यज्ञे जागृवद्भिः
प्रवृद्धैर्देवैः सहितः सन् वावृधे स्तुतिभिर्हविर्भिश्च वर्धते ॥

पृष्टो दिवि धाय्यग्निः पृथिव्यां नेता सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।

स मानुषीरभि विशो वि भाति वैश्वानरो वावृधानो वरेण ॥ २ ॥

पृष्टः । दिवि । धायि । अग्निः । पृथिव्यां । नेता । सिंधूनां । वृषभः । स्तियानां ।

सः । मानुषीः । अभि । विशः । वि । भाति । वैश्वानरः । वावृधानः । वरेण ॥ २ ॥

प्र । संऽराजः । असुरस्य । प्रऽशस्तिं । पुंसः । कृष्टीनां । अनुऽमाद्यस्य ।
इंद्रस्यऽइव । प्र । तवसः । कृतानि । वंदे । दारुं । वंदमानः । विवक्त्रि ॥ १ ॥

दाहं पुरां भेत्तारं वंदे । वंदमानः सन् सम्राजः सर्वस्य भुवनस्थेश्वरस्यासुरस्य बलवतः पुंसो वीरस्य ।
पौंस्यमिति वीर्यमुच्यते । तथा च यास्कः । पुमान् पुंसमना भवति पुंसतेर्वा । नि० ९. १५. इति । कृष्टीनां
जनानामनुमाद्यस्य स्तुत्यस्य तवसो बलवत इन्द्रस्यैव तस्य वैश्वानरस्य प्रशस्तिं स्तुतिं कृतानि कर्माणि च
प्र विवक्त्रि । प्रववीमि ॥

कविं केतुं धासिं भानुमद्रेहिन्वन्ति शं राज्यं रोदस्योः ।
पुरंदरस्य गीर्भिरा विवासेऽग्नेर्व्रतानि पूर्या महानि ॥ २ ॥
कविं । केतुं । धासिं । भानुं । अद्रेः । हिन्वन्ति । शं । राज्यं । रोदस्योः ।
पुरंऽदरस्य । गीःऽभिः । आ । विवासे । अग्नेः । व्रतानि । पूर्या । महानि ॥ २ ॥

कविं प्राज्ञं केतुं विश्वस्य प्रज्ञापकं धासिमद्रेर्धर्तारमादतुः स्तोतुर्वा भानुं भासकं शं सुखकरं रोदस्योर्वा-
वापुथियो राज्यं राजानं वैश्वानरमग्निं हिन्वन्ति । मदीयाः प्रीणयन्ति प्रेरयन्ति वा देवाः । अहं च पुरंदरस्य
पुरां दारयितुरग्नेः पूर्या पूर्याणि पुरातनानि महानि महानि व्रतानि कर्माणि गीर्भिरा विवासे ।
परिचरामि ॥

न्यक्रतून्यथिनो मृध्रवाचः पणीरश्रद्धां अवृधां अयज्ञान् ।
प्रम तान्दस्यूरग्निर्विवाय पूर्वश्चकारापरां अयज्यून ॥ ३ ॥
नि । अक्रतून । यथिनः । मृध्रऽवाचः । पणीन् । अश्रद्धान् । अवृधान् । अयज्ञान् ।
प्रऽम । तान् । दस्यून । अग्निः । विवाय । पूर्वः । चकार । अपरान् । अयज्यून ॥ ३ ॥

अक्रतूनयज्ञान् यथिनो जल्पकाश्मृध्रवाचो हिंसितवचस्कान् पणीन् पणिनामकान्वार्धुषिकानश्रद्धान्यज्ञादिषु
अद्वारहितानवृधान् स्तुतिभिरग्निमवर्धयतोऽयज्ञान्यज्ञहीनान् तान्दस्यून वृथा कालस्य नेतूनयिः प्रम अत्यंतं
नि विवाय । नितरां गमयेत् । तदेवाह । अग्निः पूर्वं मुख्यः सन् अयज्यूनयजमानानपरान् जघन्यान् चकार ॥

यो अपाचीने तमसि मदंतीः प्राचीश्चकार नृतमः शचीभिः ।
तमीशानं वस्वो अग्निं गृणीषेऽनानतं दमयंतं पृतन्यून ॥ ४ ॥
यः । अपाचीने । तमसि । मदंतीः । प्राचीः । चकार । नृतमः । शचीभिः ।
तं । ईशानं । वस्वः । अग्निं । गृणीषे । अनानतं । दमयंतं । पृतन्यून ॥ ४ ॥

नृतमो नेतृतमो योऽधिरपाचीनेऽप्रकाशमाने तमसि निमग्नाः प्रजा मदंतीः स्तुवंतीः शचीभिस्ताभ्यो
दत्ताभिः प्रज्ञाभिः प्राचीर्ऋजुगामिनीश्चकार । यद्वा । नेतृतमो योऽधिरपाचीने तमसि निशायां मदंतीर्मा-
खंतीरुषसः शचीभिः प्रज्ञाभिः प्राचीश्चकारत्यर्थः । तं वस्वो धनस्त्रेशानमनानतमप्रहं पृतन्यून युष्मकामांश्च
दमयंतमग्निं गृणीषे । स्तौमि ॥

यो देह्योऽन्नमयह्वधस्त्रैर्यो अर्यपत्नीरुषसश्चकार ।
स निरुध्या नहुषो यद्गो अग्निर्विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः ॥ ५ ॥

यः । देव्यः । अन्नमयत् । वधऽस्त्रैः । यः । अर्यऽपत्नीः । उषसः । चकार ।
सः । निऽरुध्य । नहुषः । यद्भः । अग्निः । विशः । चक्रे । बलिऽहतः । सहऽभिः ॥ ५ ॥

योऽभिर्देह्यो देहीरूपचिता आसुरीर्विद्या वधस्त्रैर्वधिरासुधैर्वानमयत् हीना अकरोत् । यश्चार्यपत्नीः । अर्यः सूर्यः पतिर्यासां ता अर्यपत्न्यः । ता उषसश्चकार अकरोत् स यद्भो महानग्निर्विशः प्रजाः सहोभिर्बलि-
र्निरुध्य नहुषो राक्षो बलिहतः करप्रदाश्चक्रे ॥

यस्य शर्मन्नुप विश्वे जनास एवैस्तस्युः सुमतिं भिक्षमाणाः ।
वैश्वानरो वरमा रोदस्योराग्निः संसाद पित्रोरुपस्थं ॥ ६ ॥
यस्य । शर्मन् । उप । विश्वे । जनासः । एवैः । तस्युः । सुऽमतिं । भिक्षमाणाः ।
वैश्वानरः । वरं । आ । रोदस्योः । आ । अग्निः । संसाद । पित्रोः । उपऽस्थं ॥ ६ ॥

विश्वे सर्वे जनासो जनाः शर्मन् शर्मणि सुखनिमित्तं यस्य वैश्वानरस्य सुमतिं भिक्षमाणाः प्रार्थमाना एवैः कर्मभिर्हविर्भिर्वोप तस्युः यमेवोपतिष्ठते स वैश्वानरो विश्वनरहितोऽग्निः सूर्यः सन् पित्रोर्मातापित्रो रोदस्योर्बावापृथिव्योर्वरमुत्कृष्टमुपस्थं मध्यमंतरिक्षमा संसाद । आगच्छत् ॥

आ देवो ददे बुध्यां वसूनि वैश्वानर उदिता सूर्यस्य ।
आ समुद्रादवरादा परस्मादाग्निर्देदे दिव आ पृथिव्याः ॥ ७ ॥
आ । देवः । ददे । बुध्यां । वसूनि । वैश्वानरः । उत्ऽइता । सूर्यस्य ।
आ । समुद्रात् । अवरात् । आ । परस्मात् । आ । अग्निः । ददे । दिवः । आ । पृथिव्याः ॥ ७ ॥

वैश्वानरो विश्वनरहितोऽपिर्देवो द्योतमानो बुध्या बुध्यान्तारिक्षाणि । बुध्रमंतरिक्षं । तथा च यास्कः । बुध्रमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति वा । नि० १०. ४४. इति । वसून्वाक्षादकानि तमांसि ॥ वस आक्षादन इति धातुः ॥ सूर्यस्योदितोदितावुदये सत्या ददे । समुद्रादंतरिक्षात् । सगरं समुद्र इत्यंतरिक्ष-
नाममु पाठात् । अवरात्पृथिव्यास्तमांस्या ददे । समुद्रात्परस्माद्देवोऽपि तमांस्या ददे । तदेव दर्शयति ।
अपिर्देवस्तमांस्या ददे पृथिव्याश्च तमांस्या ददे ॥ ९ ॥

प्र वो देवमिति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्णवमाश्रितं । प्र वो देवमित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्-
शस्त्रयोर्देशसूक्त उक्तो विनियोगः ॥

प्र वो देवं चित्सहसानमग्निमश्वं न वाजिनं हिषे नमोभिः ।
भवा नो दूतो अध्वरस्य विद्वान्त्मना देवेषु विविदे मितदुः ॥ १ ॥
प्र । वः । देवं । चित् । सहसानं । अग्निं । अश्वं । न । वाजिनं । हिषे । नमःऽभिः ।
भव । नः । दूतः । अध्वरस्य । विद्वान् । त्मना । देवेषु । विविदे । मितऽदुः ॥ १ ॥

हे अग्ने वस्त्वां देवं द्योतमानादिगुणयुक्तं सहसानं राजसानभिभवतं बलमाचरतं वाग्निमयस्य नेतारमश्वं
न अश्वमिव वाजिनं वेगवंतं बलवंतं वा नमोभिः स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा प्र हिषे । हे अग्ने त्वां चित्प्रहिणोम्येव ।
किंच हे अग्ने त्वं विद्वान् जानन् नोऽस्माकमध्वरस्य यज्ञस्य दूतो भव । अथ परोक्षस्तुतिः । त्वनात्मना स्वयमेव
देवेषु मितदुर्दग्धद्रुमोऽग्निरिव विविदे । प्रज्ञायते ॥

आ या॒स्य॒मे प॒थ्या॒ऽ अनु॒ स्वा म॑न्द्रो दे॒वानां॑ स॒ख्यं जु॒षा॒णः ।

आ सानु॑ शु॒ष्मैर्न॑दयन्पृ॒थिव्या॑ ज॒भेभिर्वि॑श्वमु॒शध॑ग्व॒नानि॑ ॥२॥

आ । या॒हि । अ॒मे । प॒थ्याः । अनु॑ । स्वाः । म॑न्द्रः । दे॒वानां॑ । स॒ख्यं । जु॒षा॒णः ।

आ । सानु॑ । शु॒ष्मैः । न॑दयन् । पृ॒थिव्याः । ज॒भेभिः । वि॒श्वं । उ॒शध॑क् । व॒नानि॑ ॥२॥

हे अमे त्वं मन्द्रो मदयिता सुख्यो वा देवानां सख्यं । देवैः सह सख्यमित्यर्थः । जुषाणः सेवमानः पृथिव्याः सानु समुच्छ्रितं तृणगुल्मादिकं शुष्मैः शोषकैर्दाहकैस्तेजोभिर्नदयन् शब्दायमानः । दह्यमानं हि शब्दायते । जंभेभिर्दंष्ट्राभिः । ज्वालाभिरित्यर्थः । विश्वं विश्वानि वनान्युशधक् कामयमानो दहन् स्वाः पथ्या अन् । स्वैर्मर्गैरित्यर्थः । आ आ याहि । आकारस्य पुनर्वचनमादराय ॥

प्रा॒चीनो॑ य॒ज्ञः सु॒धितं॑ हि ब॒र्हिः प्री॑णीति अ॒ग्निरी॑कृ॒तितो॑ न होता ।

आ मा॒तरा॑ वि॒श्ववारि॑ हुवा॒नो यतो॑ यविष्ठ ज॒ज्ञिषे॑ सु॒शेवः॑ ॥३॥

प्रा॒चीनः । य॒ज्ञः । सु॒धितं॑ । हि । ब॒र्हिः । प्री॑णीति । अ॒ग्निः । ई॒कृ॒तः । न । होता ।

आ । मा॒तरा॑ । वि॒श्ववारि॑ इति॒ वि॒श्वऽवारि॑ । हुवा॒नः । यतः॑ । य॒विष्ठ॑ । ज॒ज्ञिषे॑ ।

सु॒शेवः॑ ॥३॥

अयं यज्ञः प्राचीनः । सम्यगनुधीयत इत्यर्थः । यद्वा । यज्ञो यष्टा होता प्राचीनः । यद्वा । यज्ञो हविः प्राचीनः प्राचीनं प्राङ्मुखमासन्नं । बर्हिर्हि बर्हिंश्च सुधितं सुनिहितं । ईकृतः स्तुतोऽग्निः प्रीणीति । नृपश्च भवति । होता न होता च । नेति चार्थे । विश्ववारि विश्वैर्वरणीये मातरा बावापृथिव्याविडायामा ऊवानो भवति । कदेत्यत आह । यतो यदा यविष्ठ हे युवतमपि त्वं सुशेवः सुमुखो जज्ञिषे जायसे ॥

स॒द्यो अ॒ध्वरे॑ र॒थिरं॑ ज॒नंत॑ मा॒नुषा॑सो वि॒चेत॑सो य ए॒षां ।

वि॒शाम॑धायि वि॒शप॑तिर्दु॒रोणे॑ऽग्निर्म॑न्द्रो मधु॒वचा॑ ऋ॒तावा॑ ॥४॥

स॒द्यः । अ॒ध्वरे॑ । र॒थिरं॑ । ज॒नंत॑ । मा॒नुषा॑सः । वि॒चेत॑सः । यः । ए॒षां ।

वि॒शां । अ॒धायि॑ । वि॒शप॑तिः । दु॒रोणे॑ । अ॒ग्निः । म॑न्द्रः । मधु॒ऽवचा॑ । ऋ॒तऽवा॑ ॥४॥

विचेतसो विविक्तप्रज्ञा मानुषासो मनुष्या अध्वरे यज्ञे रथिरं रथिनं नेतारमपि सद्यो जनंत । जनयंति । य एषां हविर्वहति सोऽयमग्निर्विशपतिर्विशां पतिर्विश्वस्य पतिर्वा मन्द्रो मदयिता मधुवचा मादयितृवचस्क ऋतावा यज्ञवान् विशां मनुष्याणां दुरोणे गृहेऽधायि । आहितः ॥

असा॑दि वृ॒तो वह्नि॑राजग॒न्वान॑मि॒र्ब्रह्मा॑ नृ॒षद॑ने वि॒धर्ता॑ ।

द्यौश्च॒ यं पृ॑थि॒वी वा॑वृ॒धाते॑ आ॒ यं होता॑ यज॒ति वि॒श्ववारि॑ ॥५॥

असा॑दि । वृ॒तः । वह्निः॑ । आ॒ऽजग॑न्वान् । अ॒ग्निः । ब्र॒ह्मा । नृ॒ऽसद॑ने । वि॒धर्ता॑ ।

द्यौः । च॒ । यं । पृ॑थि॒वी । व॒वृ॒धाते॑ इति॒ । आ॒ । यं । होता॑ । यज॒ति । वि॒श्वऽवारि॑ ॥५॥

वृतो होतृत्वेन वह्निर्विषां वोढा ब्रह्मा परिवृढो विधर्ता विश्वस्य धारकोऽग्निराजगन्वान् शुक्लोकादागत आगमनशीलो वा नृषदने होतुः स्थानेऽसादि । उपविष्टः । यमपि द्यौश्च पृथिवी चोभे नृवृधाति वर्धयतः । यं च विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं होता मानुष आ यजति ॥

एते ह्युन्नेभिर्विश्वमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतक्षन् ।

प्र ये विश्वस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥

एते । ह्युन्नेभिः । विश्वं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वा । अरं । नर्याः । अतक्षन् ।

प्र । ये । विश्वः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतक्षन् ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुरुषा बुद्धेभिरन्नेर्विश्वं पोष्यवर्गमातिरंतं । वर्धयन्ति । अथवा बुद्धेभिर्यशोभिर्विश्वं जगदातिरंतं । अभ्यगच्छन्तित्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं स्तोत्रं सुत्यं वारं पर्याप्तमतक्षणं समस्तुर्वन् । वेति समुच्चये । ये च विश्वो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सत्यङोरिति द्वित्वं इको झलिति सनः कित्त्वं च सर्वे विधयस्कंदसि विकल्प्यन्त इति न भवतः । ज्ञाश्रुसृदृशां सन इत्यात्मनेपदं ॥ प्र तिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया ये वा ऋतस्यास्य सत्यमिममग्निं ॥ कर्मणि षष्ठी । मानुषाणामग्नीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनङ्गूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इषं । स्तोतृभ्यः । मघवत्भ्यः । आनङ् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्रे वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामस्रदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो यमज्ञं नु क्षिप्रमग्नं वानट् । प्रापयेः ॥ नश्येत्प्राग्निकर्मणोऽतर्णीतस्थयाङ्गुलिं च्छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ यूयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातयेवमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैलोक्यमापेयं । इंधे राजेत्यनुकांतं ॥ प्रातरनुवाकाद्विनशस्त्रयोर्विनियोगः ॥ आतिथ्यायां प्रप्रायमपिरिति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्य शृण्व इति संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।

नरो हव्येभिरीकृते सबाध आग्निरयं उषसामशोचि ॥ १ ॥

इंधे । राजा । सं । अर्यः । नमःभिः । यस्य । प्रतीकं । आहुतं । घृतेन ।

नरः । हव्येभिः । ईकृते । सबाधः । आ । अग्निः । अये । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वाधिर्नमोभिः स्तुतिभिः सह समिधे । समिध्यते । यस्यापिः प्रतीकं रूपं घृतेनाहुतं भवति । यं च नरोऽस्रदीयाः सबाधः संक्षिप्ताः संजातबाधा वा हव्येभिर्हव्यैः सार्धमीकृते सुवन्ति सोऽपि रूषसामग्न आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु ष्य सुमहौ अवेदि होता मद्रो मनुषो यद्गो अग्निः ।

वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥

अयं । ऊं इति । स्यः । सुमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यद्गो । अग्निः ।

वि । भाः । अकारित्यकः । ससृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । श्रोषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

स्य सोऽयं होता देवानामाह्वाता मद्रो मदयिता यद्गो महानभिर्मनुषो मनुषस्य सुमहानवेदि । सुम-

हत्वेन प्रज्ञायते । अपि च सोऽयं भा दीप्रीर्वकः । विकरोत्यंतरिक्षे । किंच सोऽयं कृष्णपविः कृष्णमार्गोऽपिः पृथिव्यां सखजानः खज्यमानः सन्नोषधीभिर्ववने । वर्धते ॥

कया नो अग्ने वि वसः सुवृक्तिं कामुं स्वधामृणवः शस्यमानः ।
कदा भवेम पतयः सुदत्र रायो वंतारो दुष्टरस्य साधोः ॥३॥
कया नः । अग्ने । वि । वसः । सुऽवृक्तिं । कां । ऊं इति । स्वधां । ऋणवः । शस्यमानः ।
कदा । भवेम । पतयः । सुऽदत्र । रायः । वंतारः । दुष्टरस्य । साधोः ॥३॥

हे अग्ने त्वं कया स्वधया हविषा नोऽस्माकं सुवृक्तिं सुतिं वि वसः । व्याप्तये आच्छादयसि वा । कामुं कां च स्वधां शस्यमानः स्तूयमानस्त्वमृणवः । प्राप्नुयाः । हे सुदत्र शोभनदानामि । तथा च यास्कः । सुदत्रः कन्या-
णदानः । नि० ६. १४. । इति । वयं कदा दुष्टरस्य शत्रुभिर्दुर्हिंसकस्य साधोः समीचीनस्य रायो धनस्य पतयः स्वामिनो भवेम । वंतारः संभक्तारश्च कदा भवेम ॥

प्रप्रायमग्निर्भरतस्य ऋण्वे वि यत्सूर्यो न रोचते बृहद्भाः ।
अभि यः पूरं पृतनासु तस्थौ द्युतानो दैव्यो अतिथिः शुशोच ॥४॥
प्रऽप्र । अयं । अग्निः । भरतस्य । ऋण्वे । वि । यत् । सूर्यः । न । रोचते । बृहत् । भाः ।
अभि । यः । पूरं । पृतनासु । तस्थौ । द्युतानः । दैव्यः । अतिथिः । शुशोच ॥४॥

अयं प्रसिद्धोऽग्निर्भरतस्य यजमानस्य मम प्रप्रायंतं ऋण्वे । प्रथितो भवति । कदेत्यत्राह । यद्यदा सूर्यो न सूर्य इव बृहद्भा बृहद्भासमानो वि रोचते प्रकाशति । किंच योऽग्निः पृतनासु संग्रामेषु पूरं पूरनामकमसुर-
मभि तस्थौ अभिबभूव सोऽयं द्युतानो दीप्यमानो दैव्योऽतिथिर्देवानामतिथिवत्पूज्यः सन् शुशोच । जज्वाल ॥

असन्नित्वे आहवनानि भूरि भुवो विश्वेभिः सुमना अनीकैः ।
स्तुतश्चिदग्ने ऋण्वे गृणानः स्वयं वर्धस्व तन्वं सुजात ॥५॥
असन् । इत् । त्वे इति । आऽहवनानि । भूरि । भुवः । विश्वेभिः । सुऽमनाः । अनीकैः ।
स्तुतः । चित् । अग्ने । ऋण्वे । गृणानः । स्वयं । वर्धस्व । तन्वं । सुऽजात ॥५॥

हे अग्ने त्वे त्वय्याहवनानि हवींषाज्जतयो वा भूरि बह्वन्यसन्ति । भवंत्येव । त्वं च विश्वेभिर्विश्वैरनीकै-
स्तेजोभिस्त्वद्विभूतिभिरग्निभिर्वा सह सुमना भुवः । भव । हे अग्ने स्तुतः स्तोतुः । स्तौतीति स्तुत । स्तोत्रं ऋण्वे ।
शृणु । हे सुजात कन्याणप्रादुर्भावाग्ने गृणानः स्तूयमानस्त्वं स्वयं स्वयमेव तन्वं त्वां तनुं मम तनुं वा वर्धस्व ।
वर्धयस्व ॥

इदं वचः शतसाः संसहस्रमुदम्ये जनिषीष्ट द्विबर्हाः ।
शं यत्स्तोतृभ्य आपये भवाति द्युमदमीव चातनं रक्षोहा ॥६॥
इदं । वचः । शतऽसाः । संऽसहस्रं । उत् । अम्ये । जनिषीष्ट । द्विऽबर्हाः ।
शं । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवाति । द्युऽमत् । अमीवऽचातनं । रक्षऽहा ॥६॥

शतसा गवां शतस्य संभक्ता संसहस्रं गवां सहस्रेण च संयुतो द्विबर्हा द्वाभ्यां विद्याकर्मभ्यां नृहन् वसिष्ठो

एते ह्युन्नेभिर्विश्वमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतक्षन् ।

प्र ये विश्वस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥

एते । ह्युन्नेभिः । विश्वं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वा । अरं । नर्याः । अतक्षन् ।

प्र । ये । विश्वः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतस्य ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुरुषा बुद्धेभिरन्नेर्विश्वं पोष्यवर्गमातिरंतं । वर्धयन्ति । अथवा बुद्धेभिर्यशोभिर्विश्वं जगदातिरंतं । अभ्यगच्छन्तित्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं स्तोत्रं सुत्यं वारं पर्याप्तमतक्षणं समस्तुर्वन् । वेति समुच्चये । ये च विश्वो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सत्यङोरिति द्वित्वं इको झलिति सनः कित्त्वं च सर्वे विधयस्कंदसि विकल्प्यन्त इति न भवतः । ज्ञाश्रुसृष्टृशां सन इत्यात्मनेपदं ॥ प्र तिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया ये वा ऋतस्यास्य सत्यमिममग्निं ॥ कर्मणि षष्ठी । मानुषाणामग्नीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनङ्गूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इषं । स्तोतृभ्यः । मघवत्भ्यः । आनङ् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्रे वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामस्रदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो यमज्ञं नु क्षिप्रमग्नं वानट् । प्रापयेः ॥ नश्येत्प्राग्निकर्मणोऽतर्णीतस्थिर्बाहुर्द्धि च्छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ यूयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातयेवमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैलोक्यमापेयं । इंधे राजेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनश्चस्त्रयोर्विनियोगः ॥ आतिथ्यायां प्रप्रायमपिरिति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्य शृण्व इति संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।

नरो हव्येभिरीकृते सबाध आग्निरयं उषसामशोचि ॥ १ ॥

इंधे । राजा । सं । अर्यः । नमःभिः । यस्य । प्रतीकं । आहुतं । घृतेन ।

नरः । हव्येभिः । ईकृते । सबाधः । आ । अग्निः । अये । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वाधिर्नमोभिः स्तुतिभिः सह समिधे । समिध्यते । यस्यापिः प्रतीकं रूपं घृतेनाहुतं भवति । यं च नरोऽस्रदीयाः सबाधः संक्षिप्ताः संजातबाधा वा हव्येभिर्हव्यैः सार्धमीकृते सुवन्ति सोऽपि रूषसामग्न आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु ष्य सुमहौ अवेदि होता मद्रो मनुषो यद्गो अग्निः ।

वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥

अयं । ऊं इति । स्यः । सुमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यद्गो । अग्निः ।

वि । भाः । अकारित्यकः । ससृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । ओषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

स्य सोऽयं होता देवानामाह्वाता मद्रो मदयिता यद्गो महानभिर्मनुषो मनुषस्य सुमहानवेदि । सुम-

योऽधिरमूरोऽमूढः कविः प्राज्ञोऽदितिरदीनो विवस्वान्दीप्तिमान् सुसंसतः शोभनसदनः शोभनसंवेदनो वा मित्रः प्रमीतिस्त्राता सर्वेषामतिथिरतिथिवत्पूज्यः शिवः शिवकरो अगतश्चित्रभानुश्चित्रदीप्तिरुषसामये मुखे भाति सोऽद्यमपां गर्भः सन् प्रसो जायमाना औषधीरा विवेश ॥

इ॒ळेन्यो॑ वो॒ मनु॑षो॒ युगे॑षु॒ समन॑गा॒ अ॒शुच॑ज्जा॒तवे॑दाः ।

सु॒सं॒दृ॒शा॒ भानु॑ना॒ यो वि॒भाति॑ प्रति॒ गावः॑ समि॒धानं॑ बु॒धंत ॥४॥

इ॒ळेन्यः॑ । वः । मनु॑षः । युगे॑षु । सम॒न॒ऽगाः । अ॒शुच॑त् । जा॒त॒ऽवे॑दाः ।

सु॒ऽसं॒दृ॒शा॒ । भानु॑ना॒ । यः । वि॒ऽभा॒ति॒ । प्रति॑ । गावः॑ । सं॒ऽद॒धानं॑ । बु॒धंत ॥४॥

हे अग्ने वस्त्वं ॥ अत्र विभक्तिवचनव्यत्ययः ॥ मनुषो मनुष्यस्य युगेषु यागकालेषु सर्वेष्वपि दिवसेषु वेळेन्यः सुतयः । अतः परं परोक्षसुतिः । योऽपिर्जातवेदा जातधनः समनगा युक्तेषु संगता सन् अशुचत् दीप्यते । सुसंदृशा सुसंदर्शनेन भानुना तेजसा विभाति च । तमपिं समिधानं समिध्यमानं गावः सुतयः प्रति बुधंत । प्रतिबोधयति ॥

वैश्वदेवे पशवमे याहीति हविषो याज्या । सूचितं च । अग्ने याहि दूत्यं मा रिषण्य इंद्रं नरो नेमधिता हवंत इति तिस्रः । आ० ३. ७. । इति ॥

अग्ने॑ या॒हि दू॒त्यं॑ मा॒ रिष॑ण्यो दे॒वाँ अ॒च्छा॑ ब्र॒ह्म॒कृता॑ ग॒णेन॑ ।

सर॑स्वतीं म॒रुतो॑ अ॒श्विना॒पो य॒क्षि दे॒वान्न॑न्धे॒याय॑ वि॒श्वान् ॥५॥

अग्ने॑ । या॒हि । दू॒त्यं॑ । मा । रि॒ष॒ण्यः । दे॒वान् । अ॒च्छ । ब्र॒ह्म॒ऽकृता॑ । ग॒णेन॑ ।

सर॑स्वतीं । म॒रुतः॑ । अ॒श्विना॑ । अ॒पः । य॒क्षि । दे॒वान् । र॒न्ध॒ऽधे॒याय॑ । वि॒श्वान् ॥५॥

हे अग्ने दूत्यं दूतस्य कर्म हविर्वहनादि याहि देवानच्छाभिगच्छ । गणेन संघेन सह ब्रह्मकृता ब्रह्मकृतोऽस्मान्मदीयांश्च तव स्तोतृन्मा रिषण्यः । मा हिंसीः । सरस्वतीं मरुतोऽश्विनाश्विनावपश्च एतान् देवान् रन्धेयायास्तन्म रत्नदानाय यच्चि च ॥

त्वाम॑ग्ने॒ समि॑धानो वसि॒ष्ठो ज॑रूथं ह॒न्यक्षि॑ रा॒ये पु॑रंधिं ।

पु॒रु॒णी॒था जा॑तवे॒दो जर॑स्व यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥६॥

त्वां । अग्ने॑ । सं॒ऽद॒धानः॑ । वसि॒ष्ठः । ज॑रूथं । ह॒न् । य॒क्षि । रा॒ये । पु॑रं॒ऽधिं ।

पु॒रु॒ऽनी॒था । जा॑त॒ऽवे॒दः । ज॒र॒स्व । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति॒ऽभिः॑ । सदा॒ । नः ॥६॥

हे अग्ने त्वां वसिष्ठ ऋषिः समिधानो भवति । त्वं च जरूथं पुरुषभाषिणं अरणीयं वा रक्षोगणं हन् । जहि । राये धनवते यजमानाय पुरंधिं बहूधियं देवगणं । तथा च यास्कः । पुरंधिर्वहधीरिति । यच्चि । यज । किंच हे जातवेदोऽग्ने पुरुणीथा पुरुनीथेन बहूना स्तोत्रेण जरस्व । देवान् सुहि । यद्वा । पुरुणीथानेकमार्गाणि रक्षांसि जरयेत्यर्थः ॥ ॥ १२ ॥

उषो न जार इति पंचर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चं वैश्वभमापेयं । तथा चानुक्रांतं । उषो न पंचेति ॥ प्रातःरनुषाकाश्विनशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

उ॒षो न जा॒रः पृ॒थु पा॒जो अ॒श्वेह॑विद्युत॒हीद्य॑च्छो॒शुचानः॑ ।

वृ॒षा ह॒रिः शु॒चि॒रा भा॑ति भा॒सा धि॒यो हि॒न्वा॒न उ॒श॒तीर॑जीगः ॥ १॥

एते ह्युन्नेभिर्विश्वमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतक्षन् ।

प्र ये विश्वस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥

एते । ह्युन्नेभिः । विश्वं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वा । अरं । नर्याः । अतक्षन् ।

प्र । ये । विश्वः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतक्षन् ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुरुषा बुद्धेभिरन्नेर्विश्वं पोष्यवर्गमातिरंतं । वर्धयन्ति । अथवा बुद्धेभिर्यशोभिर्विश्वं जगदातिरंतं । अभ्यगच्छन्तित्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं स्तोत्रं सुत्यं वारं पर्याप्तमतक्षणं समस्तुर्वन् । वेति समुच्चये । ये च विश्वो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सत्यङोरिति द्वित्वं इको झलिति सनः कित्त्वं च सर्वे विध्ययस्कंदसि विकल्प्यन्त इति न भवतः । ज्ञाश्रुसृदृशां सन इत्यात्मनेपदं ॥ प्र तिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया ये वा ऋतस्यास्य सत्यमिममग्निं ॥ कर्मणि षष्ठी । मानुषाणामग्नीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनङ्गूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इषं । स्तोतृभ्यः । मघवत्भ्यः । आनङ् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्रे वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामस्रदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो यमज्ञं नु क्षिप्रमग्र वानट् । प्रापयेः ॥ नश्येत्प्राप्तिकर्मणोऽतर्णीतत्थर्थाबुद्धिं च्छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ यूयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातयेवमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैलोक्यमापेयं । इंधे राजेत्यनुकांतं ॥ प्रातरनुवाकाद्विनशस्त्रयोर्विनियोगः ॥ आतिथ्यायां प्रप्रायमपिरिति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्य शृण्व इति संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।

नरो हव्येभिरीकृते सबाध आग्निरयं उषसामशोचि ॥ १ ॥

इंधे । राजा । सं । अर्यः । नमःभिः । यस्य । प्रतीकं । आहुतं । घृतेन ।

नरः । हव्येभिः । ईकृते । सबाधः । आ । अग्निः । अये । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वाधिर्नमोभिः स्तुतिभिः सह समिधे । समिध्यते । यस्यापिः प्रतीकं रूपं घृतेनाहुतं भवति । यं च नरोऽस्रदीयाः सबाधः संक्षिप्ताः संजातबाधा वा हव्येभिर्हव्यैः सार्धमीकृते सुवन्ति सोऽपि रूषसामग्र आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु य सुमहौ अवेदि होता मद्रो मनुषो यद्गो अग्निः ।

वि भा अकः समृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥

अयं । ऊं इति । स्यः । सुमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यद्गो । अग्निः ।

वि । भाः । अकारित्यकः । समृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । श्रोषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

स्य सोऽयं होता देवानामाह्वाता मद्रो मदयिता यद्गो महानभिर्मनुषो मनुषस्य सुमहानवेदि । सुम-

योऽधिरमूरोऽमूढः कविः प्राज्ञोऽदितिरदीनो विवस्वान्दीप्तिमान् सुसंसतः शोभनसदनः शोभनसंवेदनो वा मित्रः प्रमीतिस्त्राता सर्वेषामतिथिरतिथिवत्पूज्यः शिवः शिवकरो अगतश्चित्रभानुश्चित्रदीप्तिरुषसामये मुखे भाति सोऽद्यमपां गर्भः सन् प्रसो जायमाना औषधीरा विवेश ॥

इ॒ळेन्यो॑ वो॒ मनु॑षो॒ युगे॑षु॒ सम॑न॒गा अ॒शुच॑ज्जा॒तवे॑दाः ।

सु॒सं॒दृ॒शा भा॒नुना॒ यो वि॒भाति॒ प्रति॒ गावः॑ समि॒धानं॑ बु॒धंत ॥४॥

इ॒ळेन्यः॑ । वः । मनु॑षः । युगे॑षु । सम॑न॒ऽगाः । अ॒शुच॑त् । जा॒तवे॑दाः ।

सु॒ऽसं॒दृ॒शा । भा॒नुना॑ । यः । वि॒भाति॑ । प्रति॑ । गावः॑ । सं॒ऽद्धानं॑ । बु॒धंत ॥४॥

हे अग्ने वस्त्वं ॥ अत्र विभक्तिवचनव्यत्ययः ॥ मनुषो मनुष्यस्य युगेषु यागकालेषु सर्वेष्वपि दिवसेषु वेळेन्यः सुतयः । अतः परं परोक्षसुतिः । योऽपिर्जातवेदा जातधनः समनगा युक्तेषु संगता सन् अशुचत् दीप्यते । सुसंदृशा सुसंदर्शनेन भानुना तेजसा विभाति च । तमपिं समिधानं समिध्यमानं गावः सुतयः प्रति बुधंत । प्रतिबोधयति ॥

वैश्वदेवे पशवमे याहीति हविषो याज्या । सूचितं च । अग्ने याहि दूत्यं मा रिषण्य इंद्रं नरो नेमधिता हवंत इति तिस्रः । आ० ३. ७. इति ॥

अग्ने॑ या॒हि दू॒त्यं॑ मा रि॒षण्यो॑ दे॒वाँ अ॒च्छा ब्र॒ह्म॒कृता॑ ग॒णेन॑ ।

सर॑स्वतीं मरु॒तो अ॒श्विना॒पो य॒क्षि दे॒वान्न॑न्धे॒याय॑ विश्वा॒न् ॥५॥

अग्ने॑ । या॒हि । दू॒त्यं॑ । मा । रि॒षण्यः॑ । दे॒वान् । अ॒च्छ । ब्र॒ह्म॒ऽकृता॑ । ग॒णेन॑ ।

सर॑स्वतीं । मरु॒तः । अ॒श्विना॑ । अपः॑ । य॒क्षि । दे॒वान् । र॒न्धे॒याय॑ । विश्वा॒न् ॥५॥

हे अग्ने दूत्यं दूतस्य कर्म हविर्वहनादि याहि देवानच्छाभिगच्छ । गणेन संघेन सह ब्रह्मकृता ब्रह्मकृतो ऽस्मान्मदीयांश्च तव स्तोतृन्मा रिषण्यः । मा हिंसीः । सरस्वतीं मरुतोऽश्विनाश्विनावपश्च एतान् देवान् रन्धेयायास्तन्म रत्नदानाय यच्चि च ॥

त्वाम॑ग्ने॒ समि॑धानो वसि॒ष्ठो ज॒रूथं॑ ह॒न्यक्षि॑ रा॒ये पु॒रंधि॑ ।

पु॒रु॒णी॒था जा॑तवे॒दो जर॑स्व॒ यूयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥६॥

त्वां । अग्ने॑ । सं॒ऽद्धानः॑ । वसि॒ष्ठः । ज॒रूथं॑ । ह॒न् । य॒क्षि । रा॒ये । पु॒रं॑ऽधि ।

पु॒रु॒ऽनी॒था । जा॑त॒वे॒दः । जर॑स्व॒ । यूयं॑ । पा॒त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॒ । नः॑ ॥६॥

हे अग्ने त्वां वसिष्ठ ऋषिः समिधानो भवति । त्वं च जरूथं पशुभाषिणं अरणीयं वा रक्षोगणं हन् । जहि । राये धनवते यजमानाय पुरंधिं बह्मधियं देवगणं । तथा च यास्कः । पुरंधिर्वज्रधीरिति । यच्चि । यज । किंच हे जातवेदोऽग्ने पुरुणीथा पुरुनीथेन बह्मना स्तोत्रेण जरस्व । देवान् सुहि । यद्वा । पुरुणीथानेकमार्गाणि रक्षांसि जरयेत्यर्थः ॥ ॥ १२ ॥

उषो न जार इति पंचर्षं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैश्वभमापेयं । तथा चानुक्रांतं । उषो न पंचेति ॥ प्रातःरनुषाकाश्विनशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

उ॒षो न जा॒रः पृ॒थु पा॒जो अ॒श्वेह॑विद्यु॒तही॒द्यच्छो॑शु॒चानः॑ ।

वृ॒षा ह॒रिः शु॒चि॒रा भा॑ति भा॒सा धि॒यो हि॒न्वा॒न उ॒श॒तीर॑जीगः ॥ १॥

एते ह्युन्नेभिर्विश्वमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतक्षन् ।

प्र ये विश्वस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥

एते । ह्युन्नेभिः । विश्वं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वा । अरं । नर्याः । अतक्षन् ।

प्र । ये । विश्वः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतक्षन् ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुरुषा बुद्धेभिरन्नेर्विश्वं पोष्यवर्गमातिरंतं । वर्धयन्ति । अथवा बुद्धेभिर्यशोभिर्विश्वं जगदा-
तिरंतं । अभ्यगच्छन्तित्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं स्तोत्रं सुत्यं वारं पर्याप्तमतत्तन् समस्तुर्वन् ।
वेति समुच्चये । ये च विश्वो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सत्यङोरिति द्वित्वं इको झलिति सन्ः कित्त्वं च
सर्वे विधयस्कंदसि विकल्प्यन्त इति न भवतः । चाश्रुसूदृशां सन् इत्यात्मनेपदं ॥ प्र तिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया
ये वा अतस्यास्य सत्यमिममग्निं ॥ कर्मणि षष्ठी । मानुषाणामग्नीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनङ्गूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इषं । स्तोतृभ्यः । मघवत्भ्यः । आनङ् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्रे वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामस्रदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो-
षमन्नं नु क्षिप्रमग्नं वानट् । प्रापयेः ॥ नश्वर्याग्निकर्मणोऽतर्णीतत्थर्थाबुद्धिं च्छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ यूयं
त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातयेवमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैलोक्यमापेयं । इंधे राजेत्यनुकांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनश्चस्त्र-
योर्विनियोगः ॥ आतिथ्यायां प्रप्रायमपिरिति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्य शृण्व इति
संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।

नरो हव्येभिरीकृते सबाध आग्निरयं उषसामशोचि ॥ १ ॥

इंधे । राजा । सं । अर्यः । नमःऽभिः । यस्य । प्रतीकं । आहुतं । घृतेन ।

नरः । हव्येभिः । ईकृते । सबाधः । आ । अग्निः । अये । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वाधिर्नमोभिः स्तुतिभिः सह समिधे । समिधति । यस्यापिः प्रतीकं
रूपं घृतेनाहुतं भवति । यं च नरोऽस्रदीयाः सबाधः संक्षिप्ताः संजातबाधा वा हव्येभिर्हव्यैः सार्धमीकृते
सुवन्ति सोऽपिरुषसामग्न आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु ष्य सुमहौ अवेदि होता मद्रो मनुषो यद्गो अग्निः ।

वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥

अयं । ऊं इति । स्यः । सुमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यद्गो । अग्निः ।

वि । भाः । अकारित्यकः । ससृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । ओषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

स्य सोऽयं होता देवानामाह्वाता मद्रो मदयिता यद्गो महानभिर्मनुषो मनुषस्य सुमहानवेदि । सुम-

योऽप्रिमृष्टा महत्वेन विश्वा विश्वानि दुरितानि सद्भानभिभवन् जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा दमे यज्ञगृहे स्तवे अस्माभिः स्तूयते सोऽभिरस्मान्दुरितात्पापादवस्थात् निदिताश्च कर्मणो रक्षिषत् । रक्षतु । अस्मान् गृणतः स्तुवतोऽपि रक्षिषत् । उतापि च सोऽपिनो मघोनो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

त्वं वरुण उत मिचो अग्ने त्वां वर्धति मतिभिर्वसिष्ठाः ।

त्वे वसु सुषणनानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

त्वं । वरुणः । उत । मिचः । अग्ने । त्वां । वर्धति । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

त्वे इति । वसु । सुऽसुननानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने त्वं वरुणोऽसि । उतापि च त्वं मिचोऽसि जगतः प्रसीतेस्त्रातासि । त्वां वसिष्ठा मतिभिः स्तुतिभिर्वर्धति । वर्धयति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु वसूनि सुसगनानि सुसंभजनानि संत्विति । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥१५॥

प्रापय इति तृचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्रापये वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्राप्त्रये विश्वशुचे धियंधेऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वं ।

भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो वैश्वानराय यतये मतीनां ॥१॥

प्र । अग्रये । विश्वऽशुचे । धियंऽधे । असुरऽग्ने । मन्म । धीतिं । भरध्वं ।

भरे । हविः । न । बर्हिषि । प्रीणानः । वैश्वानराय । यतये । मतीनां ॥१॥

हे सखायो विश्वशुचे विश्वं यो दीपयति तस्मै धियंधे धियां कर्मणां यो धाता तस्मा असुरग्नेऽसुराणां यो हुता तस्मा अग्रये मन्म मगनीयं स्तोत्रं धीतिं कर्म च प्र भरध्वं । मतीनामभिमतानां कामानां यतये दाचे वैश्वानराय विश्वनरहितायाप्रिविशेषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिव स्तुतिं प्रीणानः प्रीयमाणोऽहं भरे । भरामि । यद्वा । हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बर्हिषि हविर्भरे । संभरामि । नेति संप्रत्यर्थे ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥२॥

त्वं । अग्ने । शोचिषा । शोशुचानः । आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।

त्वं । देवान् । अभिऽशस्तेः । अमुंचः । वैश्वानर । जातऽवेदः । महिऽत्वा ॥२॥

हे अग्ने त्वं शोचिषा दीप्या शोशुचानो दीप्यमानो जायमान एव रोदसी यावापृथिव्यावापृणाः । आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा वैश्वानर विश्वनरहित हे अग्ने त्वं देवाभ्यहित्वा महत्वेनाभिःशस्तेरभिःशसकाच्छचोरमुंचः । अमोचयः ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून् गोपा इर्यः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । व्यख्यः । पशून् । न । गोपाः । इर्यः । परिऽज्मा ।

वैश्वानर । ब्रह्मणे । विंद । गातुं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने जातः सूर्यात्मना जातस्त्वमिदं स्वामी प्रेरयन्वा परिज्मा परितो गन्ता सन् पशून् गोपाः । यथा गवां पालकः पशून्पश्यति तद्वत् । यद्यदा भुवना भूतानि व्यस्यः रक्षार्थं पश्यसि तदा ब्रह्मणे । ब्रह्म स्तोत्रं । तदर्थं गातुं गतिं फलप्राप्तिं विन्द । यदा । ब्रह्मणे ब्राह्मणार्थं गातुं विन्द । येन ब्रह्मणोपद्रवाभिर्गच्छन्ति तं गातुं विन्देत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥ १६ ॥

समिधा जातवेदस इति तुचं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थमापेयं । आद्या बृहती द्वितीयातृतीये चिष्टुभौ । तथा चानुक्रम्यते । समिधा बृहत्यादीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

समिधा जातवेदसे देवाय देवहूतिभिः ।

हविभिः शुक्रशोचिषे नमस्विनो वयं दाशेमामये ॥ १ ॥

संऽइधा । जातऽवेदसे । देवाय । देवहूतिऽभिः ।

हविऽभिः । शुक्रऽशोचिषे । नमस्विनः । वयं । दाशेम । अमये ॥ १ ॥

जातवेदसे जातवेदसं जातप्रज्ञमपयेऽपि समिधा वयं वसिष्ठा दाशेम । परिचरेम । देवाय देवं सुत्यमपि देवहूतिभिर्देवसुतिभिर्दाशेम । शुक्रशोचिषे शुक्रशोचिषं शुभ्रदीप्तिं नमस्विनो हविष्मतो वयं हविर्भिर्दाशेम ॥ अत्र दाशतियोगात्कर्मणि चतुर्थी । प्रायेण सर्वत्र दाशतियोगे कर्मणि चतुर्थी दृश्यते ॥

वयं ते अग्ने समिधा विधेम वयं दाशेम सुष्टुती यजत्र ।

वयं घृतेनाध्वरस्य होतव्यं देव हविषा भद्रशोचे ॥ २ ॥

वयं । ते । अग्ने । संऽइधा । विधेम । वयं । दाशेम । सुऽस्तुती । यजत्र ।

वयं । घृतेन । अध्वरस्य । होतः । वयं । देव । हविषा । भद्रऽशोचे ॥ २ ॥

हे अग्ने ते त्वां वयं वसिष्ठाः समिधा विधेम । परिचरेम । हे यजत्र यष्टव्यापे वयं सुष्टुती शोभनया सुत्या दाशेम । त्वां परिचरेम । अध्वरस्य यज्ञस्य होतरपे वयं घृतेनाज्येन त्वां दाशेम । हे भद्रशोचे कल्याणज्वाल देव द्योतमानापे त्वां वयं हविषा दाशेम ॥

आ नो देवेभिरुप देवहूतिमग्ने याहि वषट्कृतिं जुषाणः ।

तुभ्यं देवाय दाशतः स्याम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आ । नः । देवेभिः । उप । देवऽहूतिं । अग्ने । याहि । वषट्कृतिं । जुषाणः ।

तुभ्यं । देवाय । दाशतः । स्याम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं देवहूतिं स्तोत्रं यज्ञं वा देवेभिर्देवैः सार्धं वषट्कृतिं हविर्जुषाणः सेवमानस्त्वमुपा याहि । देवाय द्योतमानाय तुभ्यं वयं दाशतः परिचरन्तः स्याम । भवेम । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ १७ ॥

उपसवायेति पंचदशर्चं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं गायत्रमापेयं । तथा चानुक्रांतं । उपसवाय पंचोना गायत्रमिति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कर्तौ गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । उपसवाय त्वमपे यज्ञानामिति तिस्र उक्तमा उद्धरेत् । आ० ४. १३. इति ॥ उपसदि पीर्वाहिक्यामुपसवायेत्याद्यास्तिस्र ऋचः सामिधेयः । सूत्र्यते च । उपसवाय मीन्द्रुष इति तिस्र एकैकां चिरनवानं । आ० ४. ८. इति ॥ पवित्रेष्ट्यामपी रक्षांसीत्येषा प्रथमाज्यभागानुवाक्या । सूचितं च । पावकवंतावाज्यभागावप्री रक्षांसि सेधति । आ० २. १२. इति ॥ अन्वारंभणीयायामभिर्भगिनो याज्या । सूचितं च । आ सवं सवितुर्यथा स नो राधांस्वा भर

योऽप्रिमृष्टा महत्वेन विश्वा विश्वानि दुरितानि सद्भानभिभवन् जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा दमे यज्ञगृहे स्तुवे अस्माभिः स्तूयते सोऽभिरस्मान्दुरितात्पापादवस्थात् निदिताश्च कर्मणो रक्षिषत् । रक्षतु । अस्मान् गृणतः स्तुवतोऽपि रक्षिषत् । उतापि च सोऽपिनो मघोनो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

त्वं वरुण उत मिचो अग्ने त्वां वर्धति मतिभिर्वसिष्ठाः ।

त्वे वसु सुषणनानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

त्वं । वरुणः । उत । मिचः । अग्ने । त्वां । वर्धति । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

त्वे इति । वसु । सुऽसुननानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने त्वं वरुणोऽसि । उतापि च त्वं मिचोऽसि जगतः प्रसीतेस्त्रातासि । त्वां वसिष्ठा मतिभिः स्तुतिभिर्वर्धति । वर्धयति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु वसूनि सुसगनानि सुसंभजनानि संत्विति । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥१५॥

प्रापय इति तृचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्रापये वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्राप्त्रये विश्वशुचे धियंधेऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वं ।

भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो वैश्वानराय यतये मतीनां ॥१॥

प्र । अग्रये । विश्वऽशुचे । धियंऽधे । असुरऽग्ने । मन्म । धीतिं । भरध्वं ।

भरे । हविः । न । बर्हिषि । प्रीणानः । वैश्वानराय । यतये । मतीनां ॥१॥

हे सखायो विश्वशुचे विश्वं यो दीपयति तस्मै धियंधे धियां कर्मणां यो धाता तस्मा असुरग्नेऽसुराणां यो हुता तस्मा अग्रये मन्म मगनीयं स्तोत्रं धीतिं कर्म च प्र भरध्वं । मतीनामभिमतानां कामानां यतये दात्रे वैश्वानराय विश्वनरहितायात्रिविशेषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिव स्तुतिं प्रीणानः प्रीयमाणोऽहं भरे । भरामि । यद्वा । हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बर्हिषि हविर्भरे । संभरामि । नेति संप्रत्यर्थे ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥२॥

त्वं । अग्ने । शोचिषा । शोशुचानः । आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।

त्वं । देवान् । अभिऽशस्तेः । अमुंचः । वैश्वानर । जातऽवेदः । महिऽत्वा ॥२॥

हे अग्ने त्वं शोचिषा दीप्या शोशुचानो दीप्यमानो जायमान एव रोदसी यावापृथिव्यावापृणाः । आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा वैश्वानर विश्वनरहित हे अग्ने त्वं देवाभ्यहित्वा महत्वेनाभिःशस्तेरभिःशसकाच्छचोरमुंचः । अमोचयः ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून् गोपा इर्यः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । व्यख्यः । पशून् । न । गोपाः । इर्यः । परिऽज्मा ।

वैश्वानर । ब्रह्मणे । विंद । गातुं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

नक्षोपगंतव्य । नक्षतिर्व्याप्तिकर्मा । विरपते विशां पते देव द्योतमानाऽत सर्वैर्यजमानैरभिज्ञत हे अग्ने
द्युमंतं दीप्तिमंतं सुवीरं कव्याणस्तोतुकं त्वा त्वां वयं नि धीमहि । निहितवंतः ॥

क्षपं उ॒स्रश्च दी॒दिहि स्व॒ग्रय॒स्त्वया व॒यं । सु॒वीर॒स्त्वम॒स्मयुः ॥ ८ ॥

क्षपः । उ॒स्रः । च । दी॒दिहि । सु॒ऽअ॒ग्रयः । त्वया । व॒यं । सु॒ऽवीरः । त्वं । अ॒स्मऽयुः ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वं ऋषो राचीरुस्रोऽहानि च । सर्वदेति यावत् । दीदिहि । दीप्यस्व । दीप्यमानेन त्वया वयं
वसिष्ठाः स्वग्रयः शोभमानाप्रयो भवाम । अस्ययुरस्मान् कामयमानः सुप आत्मनः क्वजिति क्वचि कृते
क्वाच्छंदसीत्युप्रत्ययः । दकारलोपश्छांदसः ॥ तथा च यास्कः । अस्ययुरस्मान् कामयमानः । नि० ६. २१. इति ॥
त्वं सुवीरः सुस्तोतुको भव ॥

उप॑ त्वा सा॒तये॒ नरो॒ विप्रा॑सो यंति धी॒तिभिः॑ । उपा॑क्षरा सह॒स्रिणी॑ ॥ ९ ॥

उप॑ । त्वा । सा॒तये॑ । नरः । विप्रा॑सः । यंति॑ । धी॒तिऽभिः॑ । उप॑ । अ॒क्षरा । सह॒स्रिणी॑ ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वा त्वां नरो नेतारो यजमाना विप्रासो विप्रा मेधाविनो धीतिभिः कर्मभिः सातये धनाय
कामानां लाभाय वीप यंति । उपगच्छंति । सहस्रिणी सहस्रसंख्याकाक्षरा चयरहिता स्तुतिरूपास्तदीया
वाक् त्वामुप याति च ॥

अ॒ग्नी रक्षा॑सि से॒धति॑ शु॒क्रशो॑चिरम॒र्त्यः । शु॒चिः पा॒वक॑ ई॒ड्यः ॥ १० ॥

अ॒ग्निः । रक्षा॑सि । से॒धति॑ । शु॒क्रऽशो॑चिः । अ॒मर्त्यः । शु॒चिः । पा॒वकः । ई॒ड्यः ॥ १० ॥

शुक्रशोचिः शुभ्रज्वालोऽमर्त्यो मरणरहितो देवतात्मा शुचिः स्वयं शुद्धः पावकोऽन्येषामपि शोधक
ईड्यः स्तुत्योऽग्नी रक्षांसि राक्षसान् सेधति । बाधतां ॥ ॥ १० ॥

स नो॒ राधा॑स्या भ॒रेशा॑नः सह॒सो य॒हो । भ॒गश्च॑ दा॒तु वा॒र्यं ॥ ११ ॥

सः । नः । राधा॑सि । आ । भ॒र । ईशा॑नः । सह॒सः । य॒हो इति॑ । भ॒गः । च । दा॒तु । वा॒र्यं ॥ ११ ॥

हे सहसो यहो बलस्य पुत्राग्ने स प्रसिद्धस्त्वमीशानः सर्वस्य जगत ईश्वरः सन् नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि ।
राधो राध इति धननामसु पाठात् । आ भर । आहर । भगश्च भगो देवोऽपि वार्यं धनं दातु । अस्मभ्यं
ददातु ॥ अभ्यासलोपश्छांदसः ॥ भगोऽच सूक्ते निपातभागिनी देवता ॥

त्वम॒ग्ने वी॒रव॒द्यशो॑ दे॒वश्च॑ सवि॒ता भ॒गः । दि॒तिश्च॑ दा॒ति वा॒र्यं ॥ १२ ॥

त्वं । अ॒ग्ने । वी॒रऽव॑त् । य॒शः । दे॒वः । च । स॒वि॒ता । भ॒गः । दि॒तिः । च । दा॒ति । वा॒र्यं ॥ १२ ॥

हे अग्ने त्वं वीरवत्युचपीचोपेतं यशोऽन्नं देहीति शेषः । देवश्च सविता सविता देवोऽपि वार्यं वरणीयं
धनं दाति । ददातु । भगश्च देवोऽपि ददातु । दितिश्च दितिरपि देवी ददातु । सवितादिः सूक्ते निपातभा-
गिनी देवता ॥

अ॒ग्ने रक्षा॑ णो अ॒हंसः॑ प्र॒ति ष्म॒ देव॒ रीष॑तः । त॒पि॒ष्ठैर॒जरो॑ द॒ह ॥ १३ ॥

अ॒ग्ने । रक्षा॑ । नः । अ॒हंसः॑ । प्र॒ति । स्म । दे॒व । रिष॑तः । त॒पि॒ष्ठैः । अ॒जरः॑ । द॒ह ॥ १३ ॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्मान्हंसः पापाद्रक्ष । पाहि ॥ संहितायां दीर्घश्छांदसः ॥ अपि च हे देव द्योतमानाग्ने
अजरो जरारहितस्त्वं रिषतो हिंसतः शत्रून् तपिष्ठैरतिशयेन तापकैस्तेजोभिर्दह । भस्मीकुरु ॥

योऽप्रिमृष्टा महत्वेन विश्वा विश्वानि दुरितानि सद्भानभिभवन् जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा दमे यज्ञगृहे स्तवे अस्माभिः स्तूयते सोऽभिरस्मान्दुरितात्पापादवस्थात् निदिताश्च कर्मणो रक्षिषत् । रक्षतु । अस्मान् गृणतः स्तुवतोऽपि रक्षिषत् । उतापि च सोऽपिनो मघोनो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

त्वं वरुण उत मिचो अग्ने त्वां वर्धति मतिभिर्वसिष्ठाः ।

त्वे वसु सुषणनानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

त्वं । वरुणः । उत । मिचः । अग्ने । त्वां । वर्धति । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

त्वे इति । वसु । सुऽसुननानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने त्वं वरुणोऽसि । उतापि च त्वं मिचोऽसि जगतः प्रसीतेस्त्रातासि । त्वां वसिष्ठा मतिभिः स्तुतिभिर्वर्धति । वर्धयति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु वसूनि सुसगनानि सुसंभजनानि संत्विति । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥१५॥

प्रापय रति तृचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभं वैश्वानरापिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्रापये वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्राप्त्रये विश्वश्रुचे धियंधेऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वं ।

भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो वैश्वानराय यतये मतीनां ॥१॥

प्र । अग्रये । विश्वऽश्रुचे । धियंऽधे । असुरऽग्ने । मन्म । धीतिं । भरध्वं ।

भरे । हविः । न । बर्हिषि । प्रीणानः । वैश्वानराय । यतये । मतीनां ॥१॥

हे सखायो विश्वश्रुचे विश्वं यो दीपयति तस्मै धियंधे धियां कर्मणां यो धाता तस्मा असुरग्नेऽसुराणां यो हुता तस्मा अग्रये मन्म मगनीयं स्तोत्रं धीतिं कर्म च प्र भरध्वं । मतीनामभिमतानां कामानां यतये दात्रे वैश्वानराय विश्वनरहितायात्रिविशेषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिव स्तुतिं प्रीणानः प्रीयमाणोऽहं भरे । भरामि । यद्वा । हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बर्हिषि हविर्भरे । संभरामि । नेति संप्रत्यर्थे ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥२॥

त्वं । अग्ने । शोचिषा । शोशुचानः । आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।

त्वं । देवान् । अभिऽशस्तेः । अमुंचः । वैश्वानर । जातऽवेदः । महिऽत्वा ॥२॥

हे अग्ने त्वं शोचिषा दीप्या शोशुचानो दीप्यमानो जायमान एव रोदसी यावापृथिव्यावापृणाः । आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा वैश्वानर विश्वनरहित हे अग्ने त्वं देवाभ्यहित्वा महत्वेनाभिःशस्तेरभिःशसकाच्छचोरमुंचः । अमोचयः ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून् गोपा इर्यः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । व्यख्यः । पशून् । न । गोपाः । इर्यः । परिऽज्मा ।

वैश्वानर । ब्रह्मणे । विंद । गातुं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

उत् । अस्य । शोचिः । अस्यात् । आऽजुहानस्य । मी॒ऽहुषः ।

उत् । धूमासः । अरूषासः । दिविऽस्पृशः । सं । अमिं । इंधते । नरः ॥३॥

मी॒ऽहुषः कामानां वर्षितुराजुहानस्याभिह्वयमानस्यापिः शोचिस्तेज उदस्थात् । उत्तिष्ठति । अरूषास आरोचमाना दिविसृशोऽतरिष्युशो धूमासो धूमासोदस्युः । अस्यादित्येकवचनांतं बहुवचनांततया विपरिणतं सदचान्वेति । तमिमममिं नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजः समिधते । सम्यक् दीपयति ॥

तं त्वा दूतं कृणमहे यशस्तमं देवाँ आ वीतये वह ।

विश्वा सूनो सहसो मर्तभोजना रास्व तद्यत्वेमहे ॥४॥

तं । त्वा । दूतं । कृणमहे । यशऽतमं । देवान् । आ । वीतये । वह ।

विश्वा । सूनो इति । सहसः । मर्तऽभोजना । रास्व । तत् । यत् । त्वा । ईमहे ॥४॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रापि यशस्तममतिशयेन यशस्विनं तं प्रसिद्धं यं त्वा त्वां दूतं कृणमहे कर्मः स त्वं देवान्वीतये हविषां भक्षणाया वह । किंच यद्यदा त्वा त्वामीमहे याचामहे तदैव विश्वा विश्वानि मर्तभोजनानि मनुष्याणां भोग्यानि कल्याणानि धनानि रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥

त्वमग्ने गृहपतिस्त्वं होता नो अध्वरे ।

त्वं पोता विश्ववार प्रचेता यस्मिं वेषि च वार्ये ॥५॥

त्वं । अग्ने । गृहऽपतिः । त्वं । होता । नः । अध्वरे ।

त्वं । पोता । विश्वऽवार । प्रऽचेताः । यस्मिं । वेषि । च । वार्ये ॥५॥

हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयापि त्वं नोऽस्माकमध्वरे यागे गृहपतिरसि । यजमानोऽसि । त्वं होता देवानामाह्वता । त्वं त्वमेव पोतासि । अतः प्रचेताः प्रकृष्टमतिस्त्वं वार्यं वरणीयं हविर्यचि । यज । वेषि च । कामयस्व । भक्षय वा ॥

कृधि रत्नं यजमानाय सुक्रतो त्वं हि रत्नधा असि ।

आ न ऋते शिशीहि विश्वमृत्विजं सुशंसो यश्च दक्षते ॥६॥

कृधि । रत्नं । यजमानाय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । त्वं । हि । रत्नऽधाः । असि ।

आ । नः । ऋते । शिशीहि । विश्वं । ऋत्विजं । सुऽशंसः । यः । च । दक्षते ॥६॥

हे सुक्रतो शोभनकर्मन्त्रे यजमानाय मह्यं रत्नं धनं । श्वात्रं रत्नमिति धननामसु पाठात् । कृधि । कृष । देहीत्यर्थः । हि यस्मात्त्वं रत्नधा रत्नस्य दातासि । नोऽस्माकमृते यज्ञे विश्वं सर्वमृत्विजमा शिशीहि । तीक्ष्णीकृष । किंच यः सुशंसः सुसुतिरस्यत्युचो दक्षते वर्धते तं वर्धय । यदा । यः सुशंसो होता वर्धते तं वर्धयेत्यर्थः । होतुः पृथगुपादानमादरार्थं ॥ २१ ॥

त्वे अग्ने स्वाहुत प्रियासः संतु सूरयः ।

यंतारो ये मघवानो जनानामूर्वान्दयंत गोनां ॥७॥

त्वे इति । अग्ने । सुऽआहुत । प्रियासः । संतु । सूरयः ।

यंतारः । ये । मघऽवानः । जनानां । ऊर्वान् । दयंत । गोनां ॥७॥

हे अपि स्वाङ्गत यजमानैः सुष्वाङ्गत त्वे तव सूरयः प्रेरकाः सोतारो वा प्रियासः प्रियाः संतु । भवन्तु । किंच ये मघवानो धनवंतो यन्तारः प्रदातारो जनानामस्मादीयानामूर्वान् समूहान् गोनां गवां घोर्वान्द्यन्त प्रयच्छन्ति ते च तव प्रियासः संत्विति पुर्वेणान्वयः ॥

येषामिळा घृतहस्ता दुरोण आ अपि प्राता निषीदति ।

तांस्त्रायस्व सहस्य दुहो निदो यच्छा नः शर्म दीर्घश्रुत् ॥ ८ ॥

येषां । इळा । घृतहस्ता । दुरोणे । आ । अपि । प्राता । निऽसीदति ।

तान् । त्रायस्व । सहस्य । दुहः । निदः । यच्छ । नः । शर्म । दीर्घश्रुत् ॥ ८ ॥

येषां दुरोणे गृहे घृतहस्ता । घृतयुक्तो हस्तो यस्या असी घृतहस्ता । घृतेनाभिधारितेत्यर्थः । इळान्नरूपा हविल्लक्षणा देवी । हरेकेत्यन्ननामसु पाठात् । प्राता पूर्णा आ निषीदति आसीदति । अपीति पूरणः । तान्हविष्मतो यजमानान् हे सहस्र सहसे बलाय हितापि दुहो द्रोग्धुनिदो निदकाश्च शचीस्त्रायस्व । नोऽस्मभ्यं दीर्घश्रुत् दीर्घकालं श्रोतव्यं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ च । देहि ॥

स मंद्रया च जिह्या वहिरासा विदुष्टरः ।

अग्ने रयिं मघवन्नो न आ वह हव्यदातिं च सूदय ॥ ९ ॥

सः । मंद्रया । च । जिह्या । वहिः । आसा । विदुऽष्टरः ।

अग्ने । रयिं । मघवन्तऽभ्यः । नः । आ । वह । हव्यदातिं । च । सूदय ॥ ९ ॥

हे अपि मंद्रया च मोदयिष्या देवानामासास्यस्थानीयया जिह्या ज्वालया वहिर्विषां वोढा विदुष्टरो विदुष्टरः स प्रसिद्धस्त्वं मघवन्नो हविष्मन्नो नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा वह च । हव्यदातिं । हव्यानि ददातीति हव्यदातिर्यजमानः । तं । तथा च वाजसनेयिज आमन्ति । यजमानो वै हव्यदातिः । शत० ब्रा० १. ४. १. २४. इति । सूदय च । कर्मसु प्रेरय च ॥

ये राधांसि ददत्यश्वा मघा कामेन श्रवसो महः ।

ताँ अंहसः पिपृहि पतृभिष्टुं शतं पूर्भिर्यविष्ठ्य ॥ १० ॥

ये । राधांसि । ददति । अश्वा । मघा । कामेन । श्रवसः । महः ।

तान् । अंहसः । पिपृहि । पतृभिः । त्वं । शतं । पूऽभिः । यविष्ठ्य ॥ १० ॥

हे यविष्ठ्य युवतमापे त्वं ये यजमाना महो महतः श्रवसो यशसः कामेनेच्छया । यशस्कामाः संत इत्यर्थः । राधांसि साधकान्यश्वाश्चात्मकानि मघा मघानि ददति तान्दातृनंहसः पापात् शचीर्वा पतृभो रक्षासाधनभूतैः शतमपरिमिताभिः पूर्भिर्नगरीभिश्च पिपृहि । पालय ॥

देवो वो द्रविणोदाः पूर्णा विवष्ट्यासिचं ।

उद्धा सिचध्वमुप वा पूणध्वमादिद्धो देव ओहते ॥ ११ ॥

देवः । वः । द्रविणऽदाः । पूर्णा । विवष्टि । आऽसिचं ।

उत् । वा । सिचध्वं । उप । वा । पूणध्वं । आत् । इत् । वः । देवः । ओहते ॥ ११ ॥

द्रविणोदा धनानां दाता देवोऽपिर्वो युष्मदीयां पूर्णां हविषासिषमासिक्तां सुचं विवष्टि । कामयते ।
अत उत्तिचध्वं वा सोमेन पात्रं । उप पृणध्वं वा सोमं ॥ वाशब्दी समुच्चयार्थी ॥ ध्रुवग्रहेण होतृचमसं पूरयत
चापये सोमं यच्छत चेत्यर्थः । आदिदन्तरमेव देवोऽपिर्वो युष्मानोहते । वहति ॥

तं होतारमध्वरस्य प्रचेतसं वहिँ देवा अकृण्वत ।

दधाति रत्नं विधते सुवीर्यमग्निर्जनाय दाशुषे ॥ १२ ॥

तं । होतारं । अध्वरस्य । प्रचेतसं । वहिँ । देवाः । अकृण्वत ।

दधाति । रत्नं । विधते । सुवीर्यं । अग्निः । जनाय । दाशुषे ॥ १२ ॥

देवाः प्रचेतसं प्रकृष्टमतिमपिमध्वरस्य यज्ञस्य वहिँ वोढारं होतारं चाकृण्वत । अकुर्वन् । किमर्थमित्यत
आह । स चाग्निर्विधते परिचरते दाशुषे हविषां प्रदाति जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रत्नं रमणीयं धनं
दधाति । ददालित्यर्थः ॥ ॥ २२ ॥

अपि भव सुषमिधेति सप्तर्षे सप्तदशं मूलं वसिष्ठस्यार्षमग्निदेवताकं । सप्तापि द्विपदास्त्रिष्टुभः । तथैवानु-
क्रम्यते । अपि भव सप्त द्वैपदं वैष्टुभमिति ॥ अतिरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽपि भवेति तृचो
ऽनुरूपः । सूत्र्यते हि । अपि त्वं नोऽतमोऽपि भव सुषमिधा समिद्ध इति स्तोत्रियानुरूपी । आ० ८. २. इति ॥

अग्ने भव सुषमिधा समिद्ध उत बर्हिर्विया वि स्तृणीतां ॥ १ ॥

अग्ने । भव । सुऽसमिधा । संऽइद्धः । उत । बर्हिः । उर्विया । वि । स्तृणीतां ॥ १ ॥

हे अग्ने सुषमिधा शोभनया समिधा समिद्धो भव । सम्यक् दीप्तो भव । उतापि च बर्हिर्विया विस्तीर्ण-
मुपस्तृणीतामध्वर्युः ॥

उत द्वारं उशतीर्वि अयंतामुत देवाँ उशत आ वहेह ॥ २ ॥

उत । द्वारः । उशतीः । वि । अयंतां । उत । देवान् । उशतः । आ । वह । इह ॥ २ ॥

उतापि चोशतीर्देवान् कामयमाना द्वारो यज्ञगृहस्य देवो वा । तथा च यास्कः । द्वारो ज्वतेर्वा
द्रवतेर्वा वारयतेर्वा । नि० ८. ९. इति । वि अयंतां । उतापि चोशतो यज्ञं कामयमानान्देवानिह यज्ञ
आ वह ॥

अग्ने वीहि हविषा यक्षि देवान्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ३ ॥

अग्ने । वीहि । हविषा । यक्षि । देवान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातधनाग्ने वीहि । देवानभिगच्छ । हविषा देवान्यक्षि । यज च । स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभ-
नयज्ञांश्च कृणुहि । कृणु ॥

स्वध्वरा करति जातवेदा यक्षहेवाँ अमृतान्पिप्रयच्छ ॥ ४ ॥

सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः । यक्षन्त । देवान् । अमृतान् । पिप्रयत् । च ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनोऽग्निरमृताभरणरहितान्देवान् स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभनयज्ञान् करति । करोतु ।
यच्छत । हविषा यजतु च । पिप्रयत् । स्तोत्रैः प्रीणयतु च ॥

वंस्व॒ विश्वा॒ वार्या॑णि प्रचेतः स॒त्या भ॑वंत्वा॒शिषो॑ नो अ॒द्य ॥ ५ ॥

वंस्व॒ । विश्वा॒ । वार्या॑णि । प्र॒चेत॒ इति॑ प्रऽचेतः । स॒त्याः । भ॑वंत् । आ॒ऽशिषः॑ । नः॒ । अ॒द्य ॥ ५ ॥

हे प्रचेतः प्रकृष्टमतिमत्तमे विश्वा विश्वानि वार्याणि वरणीयानि धनानि वंस्व । अस्मभ्यं देहि । नोऽस्माकमाशिषोऽद्य सत्या यथार्था भवन्तु ॥

त्वामु॒ ते द॑धिरे ह॒व्य॒वाहं॑ दे॒वासो॑ अ॒ग्न ऊ॒र्ज आ॒ नपा॑तं ॥ ६ ॥

त्वां । ऊं॒ इति॑ । ते । द॑धिरे । ह॒व्य॒ऽवाहं॑ । दे॒वासः॑ । अ॒ग्ने । ऊ॒र्जः । आ॒ । नपा॑तं ॥ ६ ॥

हे अग्ने ऊर्जो बलस्य नपातं पुत्रं । सूर्यनृपादित्यपत्यनामसु पाठात् । त्वामु त्वामेव ते प्रसिद्धा देवास्तो देवा हव्यवाहं हविषो वोढारमा दधिरे । अकुर्वन्नित्यर्थः ॥

ते ते॒ दे॒वाय॒ दा॑शतः स्याम म॒हो नो॒ रत्ना॒ वि द॑ध इ॒यानः॑ ॥ ७ ॥

ते । ते । दे॒वाय॒ । दा॑शतः । स्या॒म । म॒हः । नः॒ । रत्ना॑ । वि । द॑धः । इ॒यानः॑ ॥ ७ ॥

हे अग्ने देवाय द्योतमानाय ते तुभ्यं ते प्रसिद्धा वसिष्ठा वयं दाशतो हवींषि ददतः स्याम । भवेम । अतो महो महोऽस्त्वमियान उपगम्यमानो याच्यमानो वा नोऽस्मभ्यं रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधः । विधत्स्व ॥ ॥ २३ ॥ ॥ १ ॥

द्वितीयेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्र त्वे ह यत्पितर इति पंचविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभमिन्द्रदेवताकं । द्वाविंशादिभिश्चतसृभिः सुदासनाम्नो राज्ञो दानं स्तूयते । अतस्त्वास्त्रिदेवताकाः । अनुक्रम्यते हि । त्वे ह यत्पंचाधिकेन्द्रं सुदासः पञ्चवनस्य चतस्रोऽत्या दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रत आदितः पंचदशर्चः शंसनीयाः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इद्रेति पंचदश । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

त्वे ह॒ यत्पि॒तर॑श्चिन्न इ॒न्द्र विश्वा॑ वा॒मा ज॑रितारो अ॒सन्वन्॑ ।

त्वे गा॒वः सु॒दु॒घा॒स्त्वे ह्य॒श्वा॒स्त्वं व॑सुं दे॒वय॑ते व॒निष्ठः॑ ॥ १ ॥

त्वे इति॑ । ह॒ । यत् । पि॒तरः॑ । चि॒त् । नः॒ । इ॒न्द्र । विश्वा॑ । वा॒मा । ज॑रितारः । अ॒सन्वन्॑ ।

त्वे इति॑ । गा॒वः । सु॒ऽदु॒घाः । त्वे इति॑ । हि । अ॒श्वाः । त्वं । व॑सुं । दे॒व॒ऽय॑ते । व॒निष्ठः॑ ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वे ह त्वय्येव नोऽस्माकं पितरश्चित् पितरोऽपि जरितारः स्तोतारः संतो यद्यस्मात्कारणाद्विश्वा विश्वानि वामा वामानि वननीयानि धनानि । तथा च यास्कः । वामं वननीयं भवति । नि० ६. ३१. इति । असन्वन् अलभत तस्माद्वयमपि धनकामास्त्वां वसुः । तद्युक्तं । हि यस्मात्कारणात् त्वे त्वयि गावः सुदुघा दोग्धं मुशकाः संति त्वे त्वय्यश्वाः संति त्वं वसु धनं देवयते देवं त्वामिच्छते यजमानाय वनिष्ठो दानुतमो भवसि ॥

राज॑ेव॒ हि ज॑निभिः क्षे॒प्ये॒वाव॒ द्युभि॑र॒भि वि॒दुष्क॑विः सन् ।

पि॒शा गि॑रौ म॒घव॑न्गोभि॒रश्वै॑स्त्वा॒यतः॑ शि॒शीहि॑ रा॒ये अ॒स्मान् ॥ २ ॥

राजा॑ऽइव । हि । ज॑निऽभिः । क्षे॒षि । ए॒व । अ॒व । द्युऽभिः । अ॒भि । वि॒दुः । क॒विः । सन् ।

पि॒शा । गि॑रः । म॒घ॒ऽव॑न् । गोभिः । अ॒श्वैः । त्वा॒ऽय॑तः । शि॒शीहि॑ । रा॒ये । अ॒स्मान् ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं वनिभिर्जायामी राजेव द्युभिर्दीप्तिभिः सह क्षेप्येव । निवसस्येव । हीति पूरणः । किंच हे

मघवन् धनवन्निद्रं विदुर्विद्वान् कविः क्रांतकर्मा क्रांतप्रज्ञो वा सन् गिरः स्तोतृनखान् पिशा रूपेण हिर-
ण्यादिना वा गोमिन्वाश्विन्वाभि अभितो रज्ज् । त्वायतस्वत्कामानखान् राये शिशोहि । धनार्थं च संस्क्रु ॥

इमा उ त्वा पस्पृधानासो अत्र मद्रा गिरो देवयंतीरूपं स्थुः ।

अर्वाची ते पथ्या राय एतु स्याम ते सुमताविंद्र शर्मेन् ॥३॥

इमाः । उं इति । त्वा । पस्पृधानासः । अत्र । मद्राः । गिरः । देवऽयंतीः । उप । स्थुः ।

अर्वाची । ते । पथ्या । रायः । एतु । स्याम । ते । सुऽमता । इंद्र । शर्मेन् ॥३॥

हे इंद्र त्वा त्वामत्र यज्ञे स्तोतरि वा प्रवर्तमानाः पस्पृधानासः सधर्माना मद्रा मोदमाना इमा गिरः
स्तुतय उप स्थुः । उपतिष्ठति । अतस्ते तव रायो धनस्य पथ्या खतिरर्वाच्यस्यदभिमुख्येतु । गच्छतु । हे इंद्र वयं
च ते सुमतौ सुपुतौ वर्तमानाः शर्मेन् शर्मणि सुखे स्याम । भूयास ॥

धेनुं न त्वा सूर्यवसे दुधुक्षन्प ब्रह्माणि समृजे वसिष्ठः ।

त्वामिन्मे गोपतिं विश्वं आहा न इंद्रः सुमतिं गंतव्यं ॥४॥

धेनुं । न । त्वा । सुऽयवसे । दुधुक्षन् । उप । ब्रह्माणि । समृजे । वसिष्ठः ।

त्वां । इत् । मे । गोऽपतिं । विश्वः । आह । आ । नः । इंद्रः । सुऽमतिं । गंतु । अव्यं ॥४॥

हे इंद्र सूर्यवसे सुपुत्रे गोष्ठे वर्तमानां धेनुं न धेनुमिव सुहृद्विक्के यज्ञगृहे । दृष्टान्तसामर्थ्याद्वाष्टातिक्रामः ।
वर्तमानं त्वां दुधुक्षन् ॥ संहितायां व्यत्ययेन दकारः ॥ कामान् दोग्धुमिच्छन्वसिष्ठो ब्रह्माणि वत्सस्थानीयानि
स्तोत्राण्युप समृजे । उपसृजते । मे मम विश्वः सर्वो जनस्त्वामित्त्वामिव गोपतिं गवां स्वामिनमाह । ब्रवीति ।
अथ परोक्षस्तुतिः । नोऽस्माकं सुमतिं सुपुत्रिमच्छाभि इंद्र आ गंतु । आगच्छतु ॥

अर्णीसि चित्प्रथाना सुदास इंद्रो गाधान्यकृणोत्सुपारा ।

शर्धंतं शिष्यमुचयस्य नव्यः शापं सिंधूनामकृणोदशंस्तीः ॥५॥

अर्णीसि । चित् । पप्रथाना । सुऽदासे । इंद्रः । गाधानि । अकृणोत् । सुऽपाः ।

शर्धंतं । शिष्युं । उचयस्य । नव्यः । शापं । सिंधूनां । अकृणोत् । अशंस्तीः ॥५॥

नव्यः स्तुत्य इंद्रोऽर्णीसि शत्रुभिर्विदारितायाः परुषाणा उदकानि पप्रथाना चित् प्रथमानान्यपि सुदासे
राज्ञे गाधानि सुपारा सुपाराणि पारयितुं तर्तुं योग्यानि चाकृणोत् । अकरोत् । अपि च शर्धंतमुत्साहमानं
शिष्यं बोधमानं शापं विश्वरूपोद्भवमात्मनोऽभिशापमशस्तीरभिशास्तीश्चोचयस्य स्तोतुः सिंधूनां नदीनाम-
कृणोत् । अकरोत् ॥ ॥२४॥

पुरोळा इत्तुर्वशो यक्षुरासीद्राये मत्स्यासो निशिता अपीव ।

श्रुष्टिं चक्रुर्भृगवो दुह्यवश्च सखा सखायमतर्द्विषूचोः ॥६॥

पुरोळाः । इत् । तुर्वशः । यक्षुः । आसीत् । राये । मत्स्यासः । निऽशिताः । अपिऽइव ।

श्रुष्टिं । चक्रुः । भृगवः । दुह्यवः । च । सखा । सखायं । अतर्त्तु । विषूचोः ॥६॥

यक्षुर्यक्षकुशलः ॥ यज्ञेः सन्त्रात्ययो न तु सन्तः । अतो न द्विर्भावः ॥ पुरोळाः पुरोगामी पुरोदाता वा ।
इदिति पूरणः । तुर्वशो नाम राजासीत् । स तुर्वशो राये धनप्राप्तय इंद्रस्य सखायं सुदासं जगाम । मत्स्यास

एव जले निहिता मत्स्या एव निशिता नियन्त्रिता अपि भृगवो द्रुह्यवश्च योधाश्च सुदाससुर्वशस्व च शुष्टिमा-
शुप्राप्तिं चक्रुः । विषूचोर्विष्वगंचतोऽभयोर्मध्ये सखा सुदासर्षेद्रः सखायं सुदासमतरत् । अतारयत् । तुर्वशं
चावधीदित्यर्थः । यद्वा । यत्तुर्यश्चशीलः पुरोळाः पुरोदाता तुर्वशो नाम राजासीत् । तेन मत्स्यासो मत्स्यज-
नपदा निशिता बाधिता आसन् । अपि च भृगवो द्रुह्यवश्च शुष्टिं सुखं तुर्वशस्व चक्रुः । विषूचोर्विष्वगंचतोऽ-
भयोर्मध्ये सखा तुर्वशस्व सखेद्रः सखायं राजानमतरत् । अतारयत् ॥

आ पक्थासो भलानसो भनन्ताल्लिनासो विषाणिनः शिवासः ।

आ योऽनयत्सधमा आर्यस्य गव्या तृत्सुभ्यो अजगन्मुधा नृन् ॥ ७ ॥

आ । पक्थासः । भलानसः । भनन्त । आ । अल्लिनासः । विषाणिनः । शिवासः ।

आ । यः । अनयत् । सधमाः । आर्यस्य । गव्या । तृत्सुभ्यः । अजगन् । मुधा । नृन् ॥ ७ ॥

पक्थासः पक्था हविषां पाचका भलानसो भद्रमुखाः । भलेति भद्रवाची । अल्लिनासोऽलिनाः । तपोभि-
रप्रवृद्धा इत्यर्थः । विषाणिनः कंडूयनार्थं कृष्णविषाणहस्ताः । दीक्षिता इत्यर्थः । शिवासः शिवा यागादिना
सर्वस्व लोकास्व शिवकराः । यागेन हि शिवं भवति लोकस्व । आ भनन्त । अभिष्टुवंति तमिंद्रं । भनतिः शब्द-
कर्मा नौति भनतीति शब्दकर्मसु पाठात् । य इंद्रः सधमाः । सोमपानेन सह माद्यतीति सधमादः । सधमाद
एव सधमाः । आर्यस्य कर्मशीलस्य गव्या गोसंघान् तृत्सुभ्यो हिंसकेभ्य आनयत् । अजगन् अजगत स्वयं च
गोसंघान् क्षेभे । मुधा युद्धेन तान् नृन् शत्रून् जघान चेति शेषः ॥

दुराध्योऽ अदितिं सेवयंतोऽचेतसो वि जगृभ्रे परुष्णीं ।

महाविष्यक्पृथिवीं पत्यमानः पशुष्कविरेणयश्चायमानः ॥ ८ ॥

दुःऽआध्यः । अदितिं । सेवयंतः । अचेतसः । वि । जगृभ्रे । परुष्णीं ।

महा । अविष्यक् । पृथिवीं । पत्यमानः । पशुः । कविः । अशयत् । चायमानः ॥ ८ ॥

दुराध्यो दुष्टाभिसंधयोऽचेतसो मंदमतयः सुदासः शत्रवोऽदितिमदीनां परुष्णीं नदीं सेवयंतो वि
जगृभ्रे । विषहः कूलभेदः । तमकुर्वन् । परुष्ण्याः कूलं विभिदुरित्यर्थः । स सुदासो महेंद्रप्रसादलब्धेन महिम्ना
पृथिवीमविष्यक् । तदेव व्याप्नोत् । न पुनरुदकेनाबाध्यत । ततः सुदासः शत्रुश्चायमानश्चयमानस्य पुनः कविः
कविनामा पत्यमानः पलायमानः पशुर्यागे संज्ञप्तः पशुरिवाशयत् । अशेत । सुदासा निहत इत्यर्थः ॥

इयुरर्थं न न्यर्थं परुष्णीमाशुश्चनेदभिपित्वं जगाम ।

सुदास इंद्रः सुतुकां अमिचानरंधयन्मानुषे वध्निवाचः ॥ ९ ॥

इयुः । अर्थः । न । निऽअर्थः । परुष्णीं । आशुः । चन । इत् । अभिऽपित्वं । जगाम ।

सुऽदासे । इंद्रः । सुऽतुकान् । अमिचान् । अरंधयत् । मानुषे । वध्निऽवाचः ॥ ९ ॥

अर्थेन्द्रः परुष्ण्या विच्छिन्नानि पर्वणि संदधे । ततः परुष्ण्या आपो यथापूर्वमर्थं गंतव्यमेव प्रवणदेशं
प्रति परुष्णीमीयुः । आचयां चक्रुः ॥ इत् गताविति धातोरंतर्भावितत्वर्यात् लिटीयुरिति । अतो द्विकर्मकमा-
ख्यातं ॥ न्यर्थमगंतव्यं परुष्ण्याः पार्श्वयोः स्थितं निम्बं देशं प्रति परुष्णीं नेयुः । आशुश्चन राक्षः सुदासोऽश्वोऽप्य-
भिपित्वमभिप्राप्तव्यमेव जगाम । इंद्रश्च सुदासे राक्षे मानुषे लोके वध्निवाचो जल्पकानमिचान् शत्रून् सुतुकान्
सुतुकान् । तुक् तोकमित्यपत्यनामसु पाठात् । अरंधयत् । वशमानयत् ॥

इयुर्गावो न यवसादगोपा यथाकृतमभि मित्रं चितासः ।

पृश्निगावः पृश्निनिप्रेषितासः श्रुष्टिं चक्रुर्नियुतो रंतयश्च ॥ १० ॥

इयुः । गावः । न । यवसात् । अगोपाः । यथाऽकृतं । अभि । मित्रं । चितासः ।

पृश्निऽगावः । पृश्निऽनिप्रेषितासः । श्रुष्टिं । चक्रुः । निऽयुतः । रंतयः । च ॥ १० ॥

यदेन्द्रः सुदासो रक्षणार्थमागच्छति तदा पृश्निनिप्रेषितासः पृश्निनिप्रेषिताः पृश्न्या मात्रा नितरां प्रहि-
तास्त्रितासः संहता जानन्तो वा पृश्निगावः । पृश्निवर्णा गावोऽश्वा येषां ते पृश्निगावो मरुतो यथाकृतमिन्द्रस्व
साहाय्यं करवामेति यथा पूर्वं समयः कृतस्त्वं समयमनतिक्रम्य मित्रमिन्द्रं यवसात् ॥ निमित्तार्थे पंचमी ॥
यवसं निमित्तीकृत्यागोपा गोपालेनारक्षिता गावो न गाव इवाभीयुः । अभिजग्मुः । रंतयो रममाणा
नियुतो मरुतामश्वाश्च श्रुष्टिं शीघ्रप्राप्तिं चक्रुः । तस्मिन्नुद्धे मरुत इन्द्रं साहाय्यार्थमभ्यगच्छन्निवर्त्यः ॥ २५ ॥

एकं च यो विंशतिं च श्रवस्या वैकर्णयोर्जनान्राजा न्यस्तः ।

दस्मो न सन्नन्नि शिशति बर्हिः शूरः सर्गमकृणोदिन्द्र एषां ॥ ११ ॥

एकं । च । यः । विंशतिं । च । श्रवस्या । वैकर्णयोः । जनान् । राजा । नि । अस्तरित्यस्तः ।

दस्मः । न । सन्नन् । नि । शिशति । बर्हिः । शूरः । सर्गं । अकृणोत् । इन्द्रः । एषां ॥ ११ ॥

यो सुदासो राजा श्रवस्या यशस इच्छयान्नेच्छया वा परपण्याः पार्श्वस्थयोर्वैकर्णयोर्जनपदयोर्विद्यमाना-
नेकं च विंशतिं च जनान् न्यस्तः आत्मनाहन् स राजा दस्मो न दर्शनीयो युवाध्वर्युरिव सन्नन्यन्नगृहे बर्हिर्ध-
स्मिन्नुद्धे सपत्नान्नि शिशति नितरां लुनाति तस्मिन्नुद्धे शूर इन्द्र एषां मरुतां सर्गं प्रसवमकृणोत् सुदासः
साहाय्यार्थमकरोत् ॥

अथ श्रुतं कवषं वृद्धमप्स्वनु दुह्युं नि वृण्वज्रबाहुः ।

वृणाना अत्र सख्याय सख्यं त्वायंतो ये अमदन्नु त्वा ॥ १२ ॥

अथ । श्रुतं । कवषं । वृद्धं । अप्सु । अन्तु । दुह्युं । नि । वृणक् । वज्रऽबाहुः ।

वृणानाः । अत्र । सख्याय । सख्यं । त्वाऽयंतः । ये । अमदन् । अन्तु । त्वा ॥ १२ ॥

अथापि च वज्रबाहुरिन्द्रः श्रुतं कवषं च वृद्धं च वीरं तथा दुह्युमनु आनुपूर्वेणाप्सूदकेषु नि वृणक् ।
न्यमज्जयदित्यर्थः । अत्रास्मिन्नवसरे ये त्वायंतस्त्वत्कामास्त्वा त्वामन्वमदन् असुवन् ते सख्यायः सख्याय
सख्यार्थं त्वां वृणानाः सख्यं लेभिर इति शेषः ॥

वि सद्यो विश्वा दृंहितान्येषामिन्द्रः पुरः सहसा सप्त दर्दः ।

य्यानवस्य तृत्सवे गयै भाग्जेषां पूरुं विदथे मृध्रवाचं ॥ १३ ॥

वि । सद्यः । विश्वा । दृंहितानि । एषां । इन्द्रः । पुरः । सहसा । सप्त । दर्दरिति दर्दः ।

वि । आनवस्य । तृत्सवे । गयै । भाक् । जेषां । पूरुं । विदथे । मृध्रऽवाचं ॥ १३ ॥

एषां कवषादीनां विश्वा विश्वानि दृंहितानि वृडानि दुर्गाणि पुरो नगरीश्च तद्रक्षासाधनभूतान् सप्त
प्राकारांश्चिन्द्रः सहसा बलेन सप्त एव वि दर्दः । विदारयामास । अपि चानवस्थानोः संबंधिनो बलस्थानोः

पुत्रस्य वा गयं गृहं धनं वा तृत्सवे तृत्सुनामकाय राक्षे तृत्सूनां गणाय वा वि भाक् । व्यभजत् । अदादित्यर्थः । इत्यमिन्द्रं सुवतो वयं विदधे युजे मृधवाचं बाधवाचं पूरं मनुष्यं जेष्य । जयेम ॥

नि गव्यवोऽनवो दुह्यवश्च षष्टिः शता सुषुपुः षट् सहस्रा ।

षष्टिर्वीरासो अधि षड्वोयु विश्वेदिन्द्रस्य वीर्या कृतानि ॥ १४ ॥

नि । गव्यवः । अनवः । दुह्यवः । च । षष्टिः । शता । सुषुपुः । षट् । सहस्रा ।

षष्टिः । वीरासः । अधि । षट् । दुवः । यु । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । वीर्या । कृतानि ॥ १४ ॥

गव्यवो गोकामा अनवोऽनोः संबन्धिनी दुह्यवो दुह्योः संबन्धिनश्च वीरासो वीराः षष्टिः शता शतानि । सहस्राणीत्यर्थः । षट् सहस्रा सहस्राणि च षष्टिश्चाधि षडधिकाः षट् दुवोयु दुवोयुवे ॥ चतुर्थी लुक् ॥ परिचरणकामाय सुदासे । नमस्यति दुवस्यतीति परिचरणकर्मसु पाठात् । नि सुषुपुः । नितरां शरते । निहता इत्यर्थः । तान्येतानि विश्वा विश्वानि कृतानि कार्याणीन्द्रस्येत् इन्द्रस्यैव वीर्या वीर्याणीति ॥

इंद्रेणैते तृत्सवो वेविषाणा आपो न सृष्टा अध्वन्त नीचीः ।

दुर्मित्रासः प्रकलविन्मिमाना जहुर्विश्वानि भोजना सुदासे ॥ १५ ॥

इंद्रेण । एते । तृत्सवः । वेविषाणाः । आपः । न । सृष्टाः । अध्वन्त । नीचीः ।

दुःमित्रासः । प्रकलः । ऽवित् । मिमानाः । जहुः । विश्वानि । भोजना । सुऽदासे ॥ १५ ॥

कदाचिदिंद्रेण रचिता अथन्यदा तेनैव बाध्यन्ते । एते तृत्सवो दुर्मित्रासो दुष्टमित्राः प्रकलविद्वज्जानन्त इंद्रेण वेविषाणा युद्धार्थं संगताः सृष्टाः पलायनार्थमुयुक्ता नीचीः नीचीना आपो न आप इवाध्वन्त । अधा-
वन्त । ततो मिमानाः सुदासा बाध्यमाना विश्वानि भोजना भोग्यानि धनानि सुदासे राक्षे जङ्गः ॥ २६ ॥

अर्धे वीरस्य शृतपामनिन्द्रं परा शर्धन्त नुनुदे अभि स्थां ।

इंद्रो मन्युं मन्युम्यो मिमाय भेजे पथो वर्तन्ति पत्यमानः ॥ १६ ॥

अर्धे । वीरस्य । शृतऽपां । अनिन्द्रं । परा । शर्धन्त । नुनुदे । अभि । स्थां ।

इंद्रः । मन्युं । मन्युऽम्यः । मिमाय । भेजे । पथः । वर्तन्ति । पत्यमानः ॥ १६ ॥

इंद्रोऽभि स्थां भूमिमभि । भूम्यामित्यर्थः । वीरस्य वीर्ययुक्तस्य सुदासोऽर्धं हिंसकं ॥ अर्धेर्हिंसाकर्मणो ऽर्धशब्दस्य निष्पत्तिः ॥ अनिन्द्रं । यस्य बुद्धाविंद्रो नास्त्यसावनिन्द्रः । तं । इन्द्रमगणयन्तमित्यर्थः । शृतपां शृतस्य वीरादेर्हविषः पातारं शर्धन्तमुत्सहमानं परा नुनुदे । किंच मन्युम्यो मन्युकर्तुर्मन्युना मिनतो हिंसतो वा शचीर्मन्युं क्रोधं मिमाय । बबाधे । अथ सुदासः शत्रुः पथो मार्गान् पत्यमानो गच्छन् वर्तन्ति पलायनमार्गं भेजे । प्राप ॥

आध्रेण चित्तवेकं चकार सिंखं चित्पेत्वेना जघान ।

अव स्रक्तीर्वेश्यावृश्चदिन्द्रः प्रायच्छद्विश्वा भोजना सुदासे ॥ १७ ॥

आध्रेण । चित् । तत् । जं इति । एकं । चकार । सिंखं । चित् । पेत्वेन । जघान ।

अव । स्रक्तीः । वेश्या । अवृश्चत् । इंद्रः । प्र । अयच्छत् । विश्वा । भोजना । सुऽदासे ॥ १७ ॥

इंद्रस्यतदाध्रेण चित् दरिद्रेणापि सुदासिकं मुखं दानकर्म चकार । कारयामास । सिंखं चित् । प्रवथाः

सिंहः सिंहः । तमपि पेलिन् छागेन जघान । घातयामास । वेष्टा । वेशी सूची । तथा सत्तीर्यपादेरश्रीनवा-
वृक्षत् । अववृक्षवान् । वेष्टादेः कृत्यं सूचीवाकरोदित्यर्थः । तान्येतानि चीणि कर्माख्यसंभावितानीति नाशंक-
नीयानीन्द्रस्य महिम्नोऽधिकत्वात् । विश्वा विश्वानि भोजना भोजनानि भोग्यानि धनानि सुदासे राज्ञे
प्रायच्छत् । अदास ॥

शश्वतो हि शचवो ररधुष्टे भेदस्य चिच्छर्धतो विन्द रंधि ।

मर्तो एनः स्तुवतो यः कृणोति तिग्मं तस्मिन्नि जहि वज्रमिन्द्र ॥ १८ ॥

शश्वतः । हि । शचवः । ररधुः । ते । भेदस्य । चित् । शर्धतः । विन्द । रंधि ।

मर्तान् । एनः । स्तुवतः । यः । कृणोति । तिग्मं । तस्मिन् । नि । जहि । वज्रं । इन्द्र ॥ १८ ॥

हे इन्द्र ते तव शचवोऽरयः शश्वतो बहवो ररधुः । वज्रमीयुः । चिदपि च शर्धत उत्सहमानस्य भेदस्य ।
भिनन्ति मर्यादा इति भेदो नास्तिकः । तस्य । यद्वा । भेदो नाम सुदासः शत्रुः कश्चित् । तस्येत्यर्थः । रंधिं
वशीकरं विन्द । लभस्व । यो भेदः स्तुवतस्त्वां स्तुवतो मर्ताकृत्यान् प्रथिनः पापं कृणोति करोति तस्मिन् भेदे
तिग्मं निशितं योद्धारमुत्साहयंतं । तथा च यास्कः । तिग्मं तेजतेरुत्साहकर्मणः । नि० १०. ६. इति । वज्रं ।
वज्रति गच्छत्येव शत्रुं न प्रतिहन्यत इति वज्रः । तं ॥ वज्रशब्दो वज्रेच्छेन्द्रायवज्रविप्रेत्यादिना रन्मत्ययांतो
निपातितः ॥ तं अहि । वज्रेण भेदं प्रहरेत्यर्थः ॥

आवदिद्रं यमुना नृत्सवश्च प्राच भेदं सर्वताता मुषायत् ।

अजासंश्च शिर्यवो यक्षवश्च बलिं शीर्षाणि जभुराश्वानि ॥ १९ ॥

आवत् । इन्द्रं । यमुना । नृत्सवः । च । प्र । अच । भेदं । सर्वताता । मुषायत् ।

अजासः । च । शिर्यवः । यक्षवः । च । बलिं । शीर्षाणि । जभुः । अश्वानि ॥ १९ ॥

अचास्मिन् सर्वताता सर्वतातो युद्धे य इन्द्रो भेदं नास्तिकं भेदनामकं वा सुदासः शत्रुं प्र मुषायत् प्रामु-
ष्णात् । अवधीदित्यर्थः । तमिन्द्रं यमुनावत् । अतोषयत् । तत्तीरवासी जनः सर्वोऽप्यतोषयदित्यर्थः । नृत्सव-
स्तुतोः पुरुषाश्चावन् । आवदित्येकवचनं बहुवचनान्ततया विपरिणतं सद् च संबध्यते । किंचाजासोऽजा
जनपदाः शिर्यवो जनपदा यक्षवश्च जनपदा अश्वान्यश्वसंबन्धीनि शीर्षाणि शिरांसि । युद्धे हतानामश्वानां
शिरांसीत्यर्थः । बलिमुपहारं तस्या इन्द्रायोप जभुः । उपजहुः । यद्वा । अश्वानि शीर्षाणि युद्धे गृहीताश्वस्या-
नश्वानिन्द्रायोपहारं जहुरित्यर्थः ॥

न त इन्द्र मुमतयो न रायः संचक्षे पूर्वी उषसो न नूत्नाः ।

देवकं चिन्मान्यमानं जघंथाव त्मना बृहतः शंबरं भेत् ॥ २० ॥

न । ते । इन्द्र । मुमतयः । न । रायः । संचक्षे । पूर्वी । उषसः । न । नूत्नाः ।

देवकं । चित् । मान्यमानं । जघंथ । अच । त्मना । बृहतः । शंबरं । भेत् ॥ २० ॥

हे इन्द्र ते तव पूर्वीः पुरातनाः मुमतयः शोभनमतयो रायो धनानि चोषसो न उषस इव न संचक्षे
संख्यातुं न शक्याः । न नूत्ना नूतनाश्च मुमतयो रायश्च न संचक्षे । किंच त्वं मान्यमानं मन्यमानस्य पुत्रं देवकं
देवकनामानं शत्रुं जघंथ । अवधीः । त्वना स्वयमेव बृहतो महतः शीलात् शंबरं चाव भेत् । अचामेत्सी-
रिति ॥ २० ॥

प्र ये गृहादममदुस्त्वाया पराशरः शतयातुर्वसिष्ठः ।

न ते भोजस्य सख्यं मृषंताधा सूरिभ्यः सुदिना व्युच्छान् ॥ २१ ॥

प्र । ये । गृहात् । अममदुः । त्वाऽया । पराऽशरः । शतऽयातुः । वसिष्ठः ।

न । ते । भोजस्य । सख्यं । मृषंत । अध । सूरिभ्यः । सुऽदिना । वि । उच्छान् ॥ २१ ॥

हे इंद्र पराशरः शतयातुर्वज्ररक्षाः । बहूनि रक्षांसि बाधितुं यं कामयते स शतयातुर्वह्निना रक्षसां शतयिता वा । शक्तिर्वसिष्ठश्चैवमादयो ये ऋषयस्त्वाया त्वदिच्छया गृहान्नृहं प्राप्य ॥ व्युच्छानोपे द्वितीयार्थे पंचमी । पा० २. ३. २८. १. ॥ यद्वा । गृहात् गुहे ॥ सप्तम्यर्थे पंचमी ॥ प्राममदुः त्वां प्रतुष्टुः प्रकर्षेण तर्पितवन्तो वा ते पराशरप्रभृतयो भोजस्य भोजकस्य पालस्य ते तव सख्यं सख्युः कर्म स्तोत्रं यजनं वा न मृषंति । न विस्मरन्ति । मृष मर्षे । मर्षो मर्षणं । तत्र कुर्वतीत्यर्थः । यतो न विस्मरन्त्यधातो हेतोः सूरिभ्यः सूरिणां स्तोतृणामेषां ॥ अत्र विभक्तिव्यत्ययः ॥ सुदिना सुदिनानि व्युच्छान् । व्युच्छंति । निवसन्ति । उपगच्छंतीत्यर्थः ॥

हे नम्रुर्देववतः शते गोर्वा रथा वधूमंता सुदासः ।

अर्हेन्म्रे पैजवनस्य दानं होतैव सद्य पर्येमि रेभन् ॥ २२ ॥

हे इति । नम्रुः । देवऽवतः । शते इति । गोः । द्वा । रथा । वधूऽमंता । सुऽदासः ।

अर्हेन् । अग्ने । पैजऽवनस्य । दानं । होताऽइव । सद्य । परि । एमि । रेभन् ॥ २२ ॥

देववतो राज्ञो नम्रुः पीत्रस्य पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासो राज्ञो गोर्गवां द्वे शते वधूमंता वधूसंयुक्ता द्वा द्वी रथा रथा च देयं दानं दानभूतान् रेभन् इंद्रं सुवन् अत एवार्हन्वोग्योऽहं वसिष्ठो हे अपि सद्य यज्ञगृहं होतैव वषट्कर्तव्यं पर्येमि । अत्रापि संबोधनं सर्वदेवमुख्यत्वप्रतिपादनार्थं न तु देवतात्वज्ञापनार्थमतः देवताकत्वादस्य सूक्तस्य ॥

चत्वारो मा पैजवनस्य दानाः स्मर्हिष्टयः कृशनिनो निरेके ।

ऋज्जासो मा पृथिविष्ठाः सुदासस्तोक् तोकाम्यं अर्वसे वहन्ति ॥ २३ ॥

चत्वारः । मा । पैजऽवनस्य । दानाः । स्मर्तुऽदिष्टयः । कृशनिनः । निऽरेके ।

ऋज्जासः । मा । पृथिविऽस्थाः । सुऽदासः । तोक् । तोकाम्यं । अर्वसे । वहन्ति ॥ २३ ॥

पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासो राज्ञः स्मर्हिष्टयः प्रशस्तातिसर्जनाः अद्वादिदानांगयुक्ताः कृशनिनो हिरण्यालंकारवन्तो निरेके दुर्गती सत्यामृज्जास ऋजुगामिनः पृथिविष्ठाः पृथिव्यां सुप्रतिष्ठिता दाना देयभूता-श्चत्वारोऽश्वास्तोक् पुत्रवत्पालनीयं मां वसिष्ठं रथे स्थितं तोकाम्यं तोकस्य पुत्रस्य ॥ पृथ्वीं चतुर्थी ॥ अर्वसे ऽत्राय यशसे वा वहन्ति । पुनर्मेति पूरणः ॥

यस्य अर्वो रोदसी अंतर्वी शीर्णोशीर्णो विवभाजा विभक्ता ।

सप्तेदिद्रं न स्रवतो गृणन्ति नि युध्यामधिर्मशिशाद्भीके ॥ २४ ॥

यस्य । अर्वः । रोदसी इति । अंतः । उर्वी इति । शीर्णोऽशीर्णो । विऽवभाजा । विऽभक्ता ।

सप्त । इत् । इंद्र । न । स्रवतः । गृणन्ति । नि । युध्यामधि । अशिशात् । अभीके ॥ २४ ॥

यस्य सुदासः अर्वो यश उर्वी विसीर्णो रोदसी द्वावापृथिव्यावतः । विसीर्णयोर्द्वावापृथिव्योर्मध्ये वर्तत

इत्यर्थः । यच्च सुदा विभक्ता धनस्य प्रदाता शीर्षेऽशीर्षे श्रेष्ठाय श्रेष्ठाय विभमाज धनं प्रददी तं सुदासं सन्नेत सन्नेव लोका इन्द्रं न इन्द्रमिव गृणन्ति । सुवन्ति । किंच सवतो नद्योऽभीके युद्धे युध्यामधि युध्यामधि-
नामकं सपत्नं न्यशिशत् । न्यहन् ॥

इमं नरो मरुतः सञ्चतानु दिवोदासं न पितरं सुदासः ।

अविष्टनां पैजवनस्य केतं दूणाशं सञ्चमजरं दुवोयु ॥ २५ ॥

इमं । नरः । मरुतः । सञ्चत । अन्तु । दिवः । दासः । न । पितरं । सुदासः ।

अविष्टन । पैजवनस्य । केतं । दुः । नशं । सञ्चं । अजरं । दुवः । यु ॥ २५ ॥

हे नरो नेतारो मरुत इमं सुदासं राजानं सुदासो राज्ञः पितरं दिवोदासं न दिवोदासमिव । दिवो-
दास इति पिजवनस्यैव नामांतरं । अन्तु सञ्चत । अन्तुसेवध्वं । किंच दुवोयु परिचरणकामस्य ॥ षष्ठ्या लुक् ॥
पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासः केतं मंचं गृहं वाविष्टन । रक्षत । अपि चास्य सुदासः सञ्चं वलं दूणाशं
दुर्नशमविनाशजरमशित्वं चासु ॥ ॥ २८ ॥

यस्मिन्मृगं इत्येकादशचं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टभमेन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । यस्मिन्मृगं एकाद-
शेति ॥ आभिलषिके पंचमेऽह्न्येतन्निविद्वानं । सूचितं च । कथा शुभा यस्मिन्मृगं इति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. ।
इति ॥ विपुवति निष्केवल्बस्येऽधेतत्सूक्तं । सूचितं च । यस्मिन्मृगोऽभि त्वं मेघं । आ० ८. ६. । इति ॥
महाव्रते निष्केवल्बेऽधेतत्सूक्तं । सूचितं च । यस्मिन्मृगो वृषभो न भीम उयो जज्ञे वीर्याय स्वधावान् । ऐ०
आ० ५. २. २. । इति ॥ आयुष्कामेध्यां मा ते अस्वामितींद्रस्य चातुर्याया । सूचितं च । मा ते अस्वां सहसाव-
न्यरिष्टो पाहि नो अपि पायुभिः । आ० २. १०. । इति ॥

यस्मिन्मृगो वृषभो न भीम एकः कृष्टीश्चावयति प्र विश्वाः ।

यः शश्वतो अदाभुषो गयस्य प्रयन्तासि सुष्वितराय वेदः ॥ १ ॥

यः । तिग्मऽमृगः । वृषभः । न । भीमः । एकः । कृष्टीः । अयवयति । प्र । विश्वाः ।

यः । शश्वतः । अदाभुषः । गयस्य । प्रयन्ता । असि । सुस्विऽतराय । वेदः ॥ १ ॥

य इन्द्रस्मिन्मृगस्तीक्ष्णमृगो वृषभो न वृषभ इव भीमो मयंकरः सन् एकोऽसहाय एव विश्वाः सर्वान्
कृष्टीः शश्वजान् स्थानात् प्र आवयति । यक्षेन्द्रोऽदाभुषोऽयजमानस्य शश्वतो बहोर्गयस्य गृहस्य धनस्य
वापहता भवतीति शेषः । हे इन्द्र स त्वं सुष्वितरायातिशयेन सोमाभिषवं कुर्वति ज्ञनाय वेदो धनं प्रयन्ता
प्रदातासि ॥ तुरंतत्वाद्वा षष्ठ्या अभावः । असीत्यस्याख्यातस्यानुदात्तत्वाद्यद्वुक्तयोगाच्चानुदात्तत्वासंभवात्
यद्वुक्तयुक्तमाख्यातांतरमथाहृत्य योजना कृता ॥

त्वं ह त्यदिंद्र कुत्समावः शुश्रूषमाणस्तन्वा समर्ये ।

दासं यच्छुण्णं कुर्यवं न्यस्मा अरंधय आर्जुनेयाय शिष्यन् ॥ २ ॥

त्वं । ह । त्यत् । इन्द्र । कुत्सं । आवः । शुश्रूषमाणः । तन्वा । समर्ये ।

दासं । यत् । शुण्णं । कुर्यवं । नि । अस्मै । अरंधयः । आर्जुनेयाय । शिष्यन् ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं ह त्वं खलु त्यक्त्वा तन्वा शरीरेण शुश्रूषमाण उपचरन् समर्ये मर्यैर्मर्त्यैर्योद्धुभिः सहिते वृद्ध
कुत्समावः । अरंधः । कदेत्यत्राह । यद्यदाजुनेयायार्जुन्याः पुत्रायास्ती कुत्साय शिष्यन् धनं प्रयच्छन् दासं
दासनामकमसुरं शुण्णं च कुर्यवं च न्यरंधयः नितरां वशमानयः ॥

त्वं धृष्णो धृषता वीतहव्यं प्रावो विश्वाभिरूतिभिः सुदासै ।
 प्र पौरुकुत्सिं चसदस्युमावः स्वेचसाता वृचहव्येषु पूरुं ॥३॥
 त्वं धृष्णो इति । धृषता । वीतऽहव्यं । प्र । आवः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । सुऽदासै ।
 प्र । पौरुऽकुत्सिं । चसदस्युं । आवः । स्वेचऽसाता । वृचऽहव्येषु । पूरुं ॥३॥

हे धृष्णो शत्रूणां धर्षकेन्द्र धृषता धर्षकेण वज्रेण बलेन वा वीतहव्यं दत्तहविष्कं प्रजनिहविष्कं वा सुदासं राजानं विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभि रषाभिः प्रावः । प्रकर्षेणारचः । किंच वृचहव्येषु युद्धेषु स्वेचसाता स्वेचसातो स्वेचस्य भूमेर्मजने निमित्ते पौरुकुत्सिं पुरुकुत्सस्थापत्य चसदस्युं पूरुं च प्रावः ॥

त्वं नृभिर्नृमणो देववीतौ भूरीणि वृचा हर्यश्च हंसि ।
 त्वं नि दस्युं चुमुरि धुनिं चास्वापयो दभीतये सुहंतुं ॥४॥
 त्वं नृभिः । नृमनः । देवऽवीतौ । भूरीणि । वृचा । हरिऽश्च । हंसि ।
 त्वं । नि । दस्युं । चुमुरि । धुनिं । च । अस्वापयः । दभीतये । सुहंतुं ॥४॥

हे नृमणो नृभिर्यज्ञानां नेतृभिः स्तोतृभिर्मननीय स्तोत्र्येन्द्र । नृषु मनो यस्येति बज्रग्रीहिर्वा । देववीतौ यज्ञे क्रियमाणे सति संयामे वा । देवा विजिगीषवो यस्मिन् विर्यति गच्छंतीति संयामो देववीतिः । नृभिर्मन्त्रिः सह भूरीणि बहूनि वृचा वृचाणि शत्रून् हंसि । मारितवानसि । किंच हे हर्यश्चेन्द्र त्वं दभीतये दभीतिनामकाय राजर्षये । तदर्थमित्यर्थः । दस्युं चुमुरि च धुनिं च सुहंतुं सुहंतुना वज्रेण नि नितराम-स्वापयः । मारितवानसीत्यर्थः ॥

तव च्यौत्नानि वज्रहस्त तानि नव यत्पुरो नवतिं च सद्यः ।
 निवेशने शततमाविवेपीरहन् वृचं नमुचिमुताहन् ॥५॥
 तव । च्यौत्नानि । वज्रऽहस्त । तानि । नव । यत् । पुरः । नवतिं । च । सद्यः ।
 निऽवेशने । शतऽतमा । अविवेपीः । अहन् । च । वृचं । नमुचिं । उत । अहन् ॥५॥

हे वज्रहस्त तव च्यौत्नानि बलानि तानि तादृशानि । यद्यदा त्वं शत्रवरस्य नव नवतिं च पुरः सद्यो युगपदेव विदारितवानसीति शेषः । तदा निवेशने निवेशनार्थं शततमा शततमीं पुरमविवेपीः । व्याप्रीः । वृचं चाहन् । उतापि च नमुचिमहन् ॥ २९ ॥

सना ता त इन्द्र भोजनानि रातहव्याय दाशुषे सुदासै ।
 वृष्णे ते हरी वृषणा युनज्म व्यंतु ब्रह्माणि पुरुशाक वाजं ॥६॥
 सना । ता । ते । इन्द्र । भोजनानि । रातऽहव्याय । दाशुषे । सुदासै ।
 वृष्णे । ते । हरी इति । वृषणा । युनज्म । व्यंतु । ब्रह्माणि । पुरुऽशाक । वाजं ॥६॥

हे इन्द्र ते तव रातहव्याय दत्तहव्याय दाशुषे यजमानाय सुदासे ता तानि त्वया दत्तानि भोजनानि भोग्यानि धनानि सना सनानि सनातनानि बभूवुरिति शेषः । हे पुरुशाक बज्रकर्मसिन्द्र वृष्णे कामानां वरिचे ते तुभ्यं । त्वामानेतुमित्यर्थः । वृषणा वृषणौ हरी अश्वौ युनज्म । रथे योजयामि । ब्रह्मास्त्रस्य दीपानि स्तोत्राणि वाजं बलिभं त्वां व्यंतु । गच्छंतु ॥

मा ते अस्यां सहसावन्परिष्टाव्धाय भूम हरिवः परादै ।
 चायस्व नोऽवृकेभिर्वरूथैस्तव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥ ७ ॥
 मा । ते । अस्यां । सहसाऽवन् । परिष्टौ । अघाय । भूम । हरिऽवः । पराऽदै ।
 चायस्व । नः । अवृकेभिः । वरूथैः । तव । प्रियासः । सूरिषु । स्याम ॥ ७ ॥

हे सहसावन् बलवन् हरिवो हरिवन्निद्र ते तवास्यां स्तोत्रेणास्माभिः क्रियमाणायां परिष्ठावन्वेषणायां परादे परादानायाधायाहं च वयं मा भूम । किंच नोऽस्मानवृकेभिरबाधैर्वरूथैः । वारयंत्युपद्रवेभ्य इति वरूथानि रक्षणानि । तैस्त्रायस्व । पाहि । तव सूरिषु स्तोत्रेषु मध्ये वयं प्रियासः प्रियाः स्याम । भूयास्व ॥

प्रियास इत्थं मघवन्नभिष्टौ नरो मदेम शरणे सखायः ।
 नि तुर्वशं नि यावँ शिश्रीत्यतिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन् ॥ ८ ॥
 प्रियासः । इत् । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । मदेम । शरणे । सखायः ।
 नि । तुर्वशं । नि । यावँ । शिश्रीहि । अतिथिऽग्वाय । शंस्यं । करिष्यन् ॥ ८ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते तवाभिष्टावन्वेषणे नरः स्तोत्राणां नेतारो वयं सखायः समानख्यातयः प्रियासः प्रियास्य संतः शरण इत् गृह एव मदेम । मोदेम । किंचातिथिग्वाय । पूजयातिथीन् गच्छतीत्यतिथिस्वः । तस्मै मुदासे दिवोदासाय वासुदीयाय राज्ञे शंस्यं शंसनीयं सुखं करिष्यन् कुर्वन् तुर्वशं राजानं नि शिश्रीहि । वशं कुरु । यावँ च राजानं नि शिश्रीहीत्यर्थः ॥

सद्यश्चिन्तु ते मघवन्नभिष्टौ नरः शंसंत्युक्थशासं उक्था ।
 ये ते हवेभिर्वि पणीरदाशन्नस्मान्वृणीष्व युज्याय तस्मै ॥ ९ ॥
 सद्यः । चित् । नु । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । शंसन्ति । उक्थऽशासः । उक्था ।
 ये । ते । हवेभिः । वि । पणीन् । अदाशन् । अस्मान् । वृणीष्व । युज्याय । तस्मै ॥ ९ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते तव नु अद्याभिष्टावन्वेषणे ये नर उक्थशास उक्थानां शंसितार उक्थोक्त्यानि शस्त्राणि सद्यश्चित् सद्य एव शंसन्ति । किंच ते तव हवेभिः स्तोत्रैः पणीनप्रदानशीलान् वणिजोऽपि अदाशन् । धनानि विशेषेणादापयन्नित्यर्थः । तानस्मान् तस्मै युज्याय सख्याय तत्सख्यमनुवर्तयितुं वृणीष्व । परिगृहाण ॥

एते स्तोमा नरां नृतम् तुभ्यमस्मर्द्यच्चो ददतो मघानि ।
 तेषामिन्द्र वृचहृत्ये शिवो भूः सखा च शूरोऽविता च नृणां ॥ १० ॥
 एते । स्तोमाः । नरां । नृतम् । तुभ्यं । अस्मर्द्यच्चः । ददतो । मघानि ।
 तेषां । इन्द्र । वृचऽहृत्ये । शिवः । भूः । सखा । च । शूरः । अविता । च । नृणां ॥ १० ॥

हे नृतम् नेतृमिन्द्र तुभ्यं नरां नेतृणां य एते स्तोमाः संघा मघानि मंहनीयानि हवींषि ददतो ददतो ऽस्मर्द्यच्चोऽस्मदभिमुखा अभूवन्निति शिवः । तेषां नृणां वृचहृत्वे संघामे शिवः कक्षाणकृत भूः । भव । सखा च भूः । अविता रचिता च भूः ॥

नू इन्द्र शूर स्तवमान ऊती ब्रह्मजुतस्तन्वा वावृधस्व ।
 उप नो वाजान्मिमीह्युप स्तीन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥११॥
 नु । इन्द्र । शूर । स्तवमानः । ऊती । ब्रह्मजुतः । तन्वा । वावृधस्व ।
 उप । नः । वाजान् । मिमीहि । उप । स्तीन् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥११॥

हे शूरिन्द्र नु अथ स्तवमानोऽस्माभिः स्तूयमानो ब्रह्मजुतो ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रेरितस्तन्वा शरीरेण छाया
 रचणेन वावृधस्व । अपि च नोऽस्मभ्यं वाजान्मन्युप मिमीहि । प्रयच्छेत्त्यर्थः । स्तीन् गृहांश्चोप मिमीहि ।
 स्पष्टमन्यत् ॥ ॥३०॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्वतुरो देवादिद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशावाः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्याः सुखं नमामि गजाननं ॥
 यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ उयो जज्ञ इति दशर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभमिन्द्रं । तथा चानु-
 क्रम्यते । उयो दशेति ॥ आभिप्रविके चतुर्थेऽहनि निष्क्रेवन्त्य एतत्सूक्तं निविडानं । सूचितं च । चतुर्थस्योयो
 जज्ञ इति निष्क्रेवन्त्यं । आ० ७. ७. इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्क्रेवन्त्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । उयो
 जज्ञे वीर्याय स्वधावानुदु ब्रह्माखिरत श्रवस्या । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥ सौमिकचातुर्मास्येषु वैश्वदेवस्य स्थाने
 प्रथमं पृथ्वमहः । तथापि निष्क्रेवन्त्य एतत्सूक्तं निविडानं । सूचितं च । जनिष्ठा उय उयो जज्ञ इति मध्यंदिनः
 । आ० ९. २. इति ॥

उयो जज्ञे वीर्याय स्वधावाञ्चक्रिरपो नर्यो यत्करिष्यन् ।

जग्मिर्युवा नृषदंनमवोभिस्त्राता न इन्द्र एनंसो महश्चित् ॥१॥

उयः । जज्ञे । वीर्याय । स्वधाऽवान् । चक्रिः । अपः । नर्यः । यत् । करिष्यन् ।

जग्मिः । युवा । नृऽसदंनं । अवःऽभिः । त्राता । नः । इन्द्रः । एनंसः । महः । चित् ॥१॥

स्वधावान् बलवानुय ओजस्व्यवृणो वेद्रो वीर्याय वीर्यं कर्तुं जज्ञे । बभूव । नर्यो नरहितः सन् यत्कर्म
 करिष्यन् भवति तदपः कर्म चक्रिः कर्तेव ॥ चक्रिरिति किन्प्रत्ययस्य लिङ्गज्ञावाप्त लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृता-
 भिति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ अपि च नृषदंनं यज्ञगृहं युवा नित्यतदणः सन् अवोभी रचणीः सार्धं जग्मिर्गता
 महश्चिब्रह्मतोऽद्येनसः पापान्नोऽस्माकं त्राता रचिता च भवेति ॥

हंता वृचमिन्द्रः शूश्रुवानः प्रावीन्नु वीरो जरितारमूती ।

कर्ता सुदासे अह वा उ लोकं दाता वसु मुहुरा दाशुषे भूत् ॥२॥

हंता । वृचं । इंद्रः । शूशुवानः । प्र । आवीत् । नु । वीरः । जरितारं । ऊती ।
कर्ता । सुऽदासे । अह । वै । ऊं इति । लोकं । दाता । वसु । मुहुः । आ । दाशुषे । भूत् ॥२॥

इंद्रः शूशुवानो वर्धमानः सन् वृचमसुरं हंता भवति ॥ तृणतत्वादत्र षष्ठ्यभावः ॥ वीरो वीरः सन्
जरितारं स्त्रोतारं नु क्षिप्रमूती जत्या रक्षया प्रावीत् । प्रारब्ध । सुदासे राज्ञे लोकं जनपदं कर्ता च । यद्वा ।
सुदासे कल्याणदानाय यजमानाय लोकं कर्ता च भवति ॥ इहाप्युत्तरचापि तृणतत्वात्षष्ठ्यभावः । अह वा उ
इति चयः पूरणाः ॥ दाशुषे यजमानाय वसु धनं मुहुर्भूयो भूयो दाता च भूत् । अभूत् । आ इति चार्थे ॥

युध्मो अन्नर्वा खजकृत्समन्वा शूरः सचाषाडजनुषेमषाळः ।

व्यास इंद्रः पृतनाः स्त्रोजा अधा विश्वं शत्रूयंतं जघान ॥३॥

युध्मः । अन्नर्वा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । शूरः । सचाषाट् । जनुषा । ई । अषाळः ।

वि । आसे । इंद्रः । पृतनाः । सुऽओजाः । अध । विश्वं । शत्रुऽयंतं । जघान ॥३॥

युध्मो योद्धानर्वाभिगंतुरहितो युद्धेष्वपराशुखो वा खजकृद्बुद्धकृत् । खले खज इति युद्धनामसु पाठात् ।
समत्वा । समत् कलहः । तद्वान् शूरः शौर्योपेतो अनुषा जन्मना स्वभावत एव सचाषाट् बह्वनामभिभविता-
षाळः स्वयं च केनाप्यनभिभूतः स्त्रोजाः सुबल ईमयमिंद्रः पृतनाः शत्रूणां सेना व्यासि । विशिपति । अधापि
च शत्रूयंतं शात्रवमाचरंतं विश्वं सर्वं जघान । इति ॥

उभे चिदिंद्रो रोदसी महित्वा पप्राथ तविषीभिस्तुविष्मः ।

नि वज्रमिंद्रो हरिवाग्निमिक्षन्तसमंधसा मदेषु वा उवोच ॥४॥

उभे इति । चित् । इंद्र । रोदसी इति । महिऽत्वा । आ । पप्राथ । तविषीभिः । तुविष्मः ।

नि । वज्रं । इंद्रः । हरिऽवान् । मिमिक्षन् । सं । अंधसा । मदेषु । वै । उवोच ॥४॥

हे तुविष्मो बद्धधनेंद्र महित्वा महत्त्वेन तविषीभिर्बलैश्चोभे चिदुभे अपि रोदसी बावापृथिव्यावा
पप्राथ । आपूरितवानसि । अथ परोक्षस्तुतिः । हरिवाग्नश्चवानिंद्रो वज्रं नि मिमिक्षन् शत्रुषु प्रापयन् मदेषु
यज्ञेषु निवित्सु बांधसा सोमेन समुवोच । संसेव्यते संगच्छते वा ॥ उच समवाय इति धातुः । वा इति पूरणः ॥

वृषा जजान वृषणं रणाय तमु चिन्नारी नर्यं ससूव ।

प्र यः सेनानीरध नृभ्यो अस्तीनः सत्वा ग्वेषणः स धृष्णुः ॥५॥

वृषा । जजान । वृषणं । रणाय । तं । ऊं इति । चित् । नारी । नर्यं । ससूव ।

प्र । यः । सेनाऽनीः । अध । नृऽभ्यः । अस्ति । इनः । सत्वा । गोऽएषणः । सः । धृष्णुः ॥५॥

वृषा सेना पिता कश्यपो वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रं रणाय युद्धार्थं जजान ॥ जन जनन इति धातुः ॥
नर्यं नरहितं तसु तमेवेंद्रं नारी चिददितिरपि ससूव । सुषुषे । अधापि च य इंद्रो नृभ्यो नृणां सेनानीः
सेनानां नेता सन् प्राप्तिं प्रभवति स इंद्र इतः सर्वस्व जगत ईश्वरो भवति । नियुत्वानिज इतीश्वरनामसु
पाठात् । सत्वा शत्रूणां सादृक्त्व ग्वेषणो गवामन्वेष्टा च धृष्णुः शत्रूणां धर्षकश्च भवतीति शेषः ॥ ॥५॥

नू चित्स भेषते जनो न रेष्मन्नो यो अस्य घोरमाविवासात् ।

यज्ञैर्य इंद्रे दधते दुर्वासि क्षयत्स राय चतपा चतेजाः ॥६॥

नु। चित्। सः। भेषते। जनः। न। रेषत्। मनः। यः। अस्य। घोरं। आऽविवासात्।
यज्ञैः। यः। इन्द्रे। दधते। दुवांसि। क्षयत्। सः। राये। ऋतऽपाः। ऋतेऽजाः ॥ ६ ॥

यो जनोऽस्त्रेन्द्रस्य घोरं शत्रूणां बाधकं मनो यज्ञैराविवासात् परिचरति स जनः। नु इति प्रतिषेधे वर्तते। चिदित्येवकारार्थं। नू चित् नैव भेषते। स्थानात् न भक्षति। न रेषत्। नैव क्षीयेत। अपि च यो जनो दुवांसि परिचरणसाधनानि स्तोत्रशस्त्राणीन्द्रे दधते निधत्ते तस्मै जनाय ऋतपा यज्ञपाता ऋतेजा यज्ञे जातस्य स इन्द्रो राये धनाय क्षयत्। निवसति। भवेदित्यर्थः ॥

यदिन्द्र पूर्वो अपराय शिष्यन्त्यज्यायान्कनीयसो देष्णं।
अमृत इत्यर्थासीत् दूरमा चिच चिच्यं भरा रयिं नः ॥ ७ ॥
यत्। इन्द्र। पूर्वः। अपराय। शिष्यन्। अयत्। ज्यायान्। कनीयसः। देष्णं।
अमृतः। इत्। परि। आसीत्। दूरं। आ। चिच। चिच्यं। भर। रयिं। नः ॥ ७ ॥

हे चिच चायनीयेन्द्र यद्वनं पूर्वः पिता ज्येष्ठो धाता वापराय पुत्राय कनीयसे वा शिष्यन् प्रयच्छन्। शिष्यतिर्दानकर्मा प्रीणाति शिष्यतीति दानकर्मसु पाठात्। भवतीति शेषः। यच्च देष्णं देयं धनं ज्यायान् ज्येष्ठः कनीयसोऽयत् प्राप्नुयात्। यच्चापि धनं पितृतो लब्ध्वा पुनोऽमृत इत् अमृत एव सन् पितृगृहं विहाय दूरं पर्यासीत् आसे तत् चिविधं चिच्यं चायनीयं रयिं धनं नोऽस्मभ्यमा भर। आहर ॥

यस्त इन्द्र प्रियो जनो ददाशदसन्निरेके अद्रिवः सखा ते।
वयं ते अस्यां सुमतौ चनिष्ठाः स्याम वरुथे अघ्नतो नृपीतौ ॥ ८ ॥
यः। ते। इन्द्र। प्रियः। जनः। ददाशत्। असत्। निरेके। अद्रिऽवः। सखा। ते।
वयं। ते। अस्यां। सुऽमतौ। चनिष्ठाः। स्याम। वरुथे। अघ्नतः। नृऽपीतौ ॥ ८ ॥

हे इन्द्र यस्य तुभ्यं प्रियः सखा जनो ददाशत् हवींषि दद्यात् हे अद्रिवः स सखा ते तव निरेके दाने ऽसत्। स्यात्। वयं च वसिष्ठा अघ्नतोऽहिंसतस्ते तवास्यां सुमतावनुग्रहबुद्धौ वर्तमानाश्चनिष्ठाः क्षुतिमत्तरा अतिशयिनाम्रवन्तो वा। जनोऽन्नं। नृपीतौ नृणां रक्षके वरुथे गृहे परणीये वा धने स्याम। वसेम भवेम वा ॥

एष स्तोमो अचिक्रद्बृषा त उत स्तामुर्मधवन्नक्रपिष्ट।
रायस्कामो जरितारं त आगन्वमंग शक्र वस्व आ शक्रो नः ॥ ९ ॥
एषः। स्तोमः। अचिक्रदत्। वृषा। ते। उत। स्तामुः। मघऽवन्। अक्रपिष्ट।
रायः। कामः। जरितारं। ते। आ। अगन्। त्वं। अंग। शक्र। वस्वः। आ। शक्रः। नः ॥ ९ ॥

हे मघवन् धनवसिन्द्र ते त्वदर्थं वृषा सैत्तिष स्तोमः स्तोमः सूयमानोऽचिक्रदत्। क्रंदति। उतापि च स्तामुः स्तोताक्रपिष्ट। अस्तीत्। अपि च हे शक्र ते तव जरितारं स्तोतारं मां रायो धनस्य कामोऽभिषाय आगन्। आगतः। अतस्त्वं वस्वो धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ नोऽस्मभ्यमंग चिप्रमा शक्रः। धेहि ॥

स न इन्द्र त्वयताया इषे धास्मना च ये मघवानो जुनन्ति।
वस्वीषु ते जरिचे अस्तु शक्तिर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

सः । नः । इन्द्र । त्वऽयतायै । इषे । धाः । त्मना । च । ये । मघऽवानः । जुनन्ति ।
वस्वी । सु । ते । जरिचे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे इन्द्र स त्वं त्वयताया इषे त्वया दत्तमन्नं भोक्तुं नोऽस्मान् धाः । धारय । ये च मघवानो हविष्मन्त-
स्त्वन्ना स्वयमेव जुनन्ति हवीषि त्वां प्रति प्रेरयन्ति तानपि त्वयताया इषे धाः । अपि च वस्वीष्वत्यंतं प्रशस्तासु
स्तुतिषु ते तव जरिचे स्तोत्रे मह्यं शक्तिः सामर्थ्यमस्तु । यद्वा । जरिचे मह्यं ते तव वस्वीषु प्रशस्ता शक्तिर्दा-
नमस्तु । स्पष्टमन्यत् ॥ २ ॥

असावि देवमिति दशर्चं चतुर्थं मूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैशुभमिन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । असाविति ॥ माध्यन्दिन-
सवने मैत्रावरुणस्योन्नीयमानमिदं मूक्तं । असावि देवमिहोप यातित्यनुसवनं । आ० प. प. । इति ॥ इन्द्रस्य वृचघ्नः
पशावभि क्रत्विति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अभि क्रत्विन्द्र भूरध जमन् त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यं ह चाः
। आ० ३. ८. । इति ॥

असावि देवं गोऽक्षजीकमंधो न्यस्मिन्निद्रो जनुषेमुवोच ।
बोधामसि त्वा हर्यश्च यज्ञैर्बोधा नः स्तोममंधसो मर्देषु ॥ १ ॥
असावि । देवं । गोऽक्षजीकं । अंधः । नि । अस्मिन् । इन्द्रः । जनुषा । ई । उवोच ।
बोधामसि । त्वा । हरिऽअश्च । यज्ञैः । बोध । नः । स्तोमं । अंधसः । मर्देषु ॥ १ ॥

देवं दीप्तं गोऽक्षजीकं गोभिः संस्कृतं । गन्धेन मिश्रितमित्यर्थः । अंधः सोमरूपमन्नमसावि । अभिषुतं ।
ईमयमिन्द्रोऽस्मिन्नभिषुते सोमरूपेऽधिसि जनुषा स्वभावत एव न्युवोच । नितरां संगतो भवति । अथ प्रत्यक्ष-
स्तुतिः । हे हर्यश्च त्वा त्वां यज्ञैः स्तोत्रैर्हविर्भिर्वा बोधामसि । बोधयामः । अंधसः सोमस्य मर्देषु नोऽस्माकं
स्तोमं स्तोत्रं बोध । बुध्यस्व च ॥

प्र यंति यज्ञं विपयंति बर्हिः सोममादो विदथे दुधवाचः ।
न्यु भ्रियंते यशसो गृभादा दूरउपब्धो वृषणो नृषाचः ॥ २ ॥
प्र । यंति । यज्ञं । विपयंति । बर्हिः । सोमऽमादः । विदथे । दुधऽवाचः ।
नि । ऊं इति । भ्रियंते । यशसः । गृभात् । आ । दूरेऽउपब्धः । वृषणः । नृऽसाचः ॥ २ ॥

यज्ञं प्र यंति यष्टारो बर्हिश्च विपयंति । स्तृणन्ति । विपिः स्तरणकर्मा । विदथे यज्ञे सोममादो यावाणश्च
दुधवाचो दुधर्वाचो भवन्ति । अपि च यशसो यशस्विनो दूरउपब्धः । दूर उपब्धिः शब्दो येषां ते दूरउ-
पब्धः । नृषाचः । नृन्नेतृनृत्विजः सचन्त इति नृषाचः । वृषणो यावाणो गृभानृहात् । गृहमध्यमयावा । तस्मात् ।
आ इति चार्थः । नि भ्रियंते । अभिषववेलायां निगृह्यन्ते । उ इति पूरणः ॥

त्वमिन्द्र स्रवित्वा अपस्कः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।
त्वद्वावक्रे रथ्योऽ न धेना रेजंते विश्वा कृचिमाणि भीषा ॥ ३ ॥
त्वं । इन्द्र । स्रवित्वा । अपः । करिति कः । परिऽस्थिताः । अहिना । शूर । पूर्वीः ।
त्वत् । वावक्रे । रथ्यः । न । धेनाः । रेजंते । विश्वा । कृचिमाणि । भीषा ॥ ३ ॥

हे शूरेन्द्र त्वमहिना वृचिण परिष्ठिता आक्रांताः पूर्वोर्वह्नीरप उदकानि स्रवितवै स्रवितुं कः । अकार्षीः ।

धेना नद्यश्च त्वत्त्वतो हेतो रथ्यो न रथिन इव वाक्के । निर्गच्छति ॥ वकि कौटिल्य इति धातुः ॥ विश्वा विश्वानि कृत्रिमाणि भुवनानि च भीषा त्वत्तो भीत्या रेजते । कंपते ॥

भीमो विवेषायुधेभिरेषामपांसि विश्वा नर्याणि विद्वान् ।

इंद्रः पुरो जह्वेषाणो वि दूधोद्वि वज्रहस्तो महिना जघान ॥ ४ ॥

भीमः । विवेष । आयुधेभिः । एषां । अपांसि । विश्वा । नर्याणि । विद्वान् ।

इंद्रः । पुरः । जह्वेषाणः । वि । दूधोत् । वि । वज्रहस्तः । महिना । जघान् ॥ ४ ॥

इंद्रो नर्याणि नरहितानि विश्वा विश्वान्यपांसि कर्माणि विद्वान्ज्ञानम् आयुधभिरायुधैर्भीमो भयंकरः सन् एषां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एतान्पुरान् विवेष । व्याप्तवान् । पुरश्च तेषां वि दूधोत् । अकंपयत् । अपि च जह्वेषाणो हव्यन् महिना महिम्ना युक्तो वज्रहस्तः सन् तान् वि जघान् ॥

न यातव इन्द्र जूजुवुर्नो न वंदना शविष्ठ वेद्याभिः ।

स शर्धेदुर्यो विषुणस्य जंतोर्मा शिश्रदेवा अपि गुर्धृतं नः ॥ ५ ॥

न । यातवः । इन्द्र । जूजुवुः । नः । न । वंदना । शविष्ठ । वेद्याभिः ।

सः । शर्धत् । अर्यः । विषुणस्य । जंतोः । मा । शिश्रदेवाः । अपि । गुः । गुर्धृतं । नः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र यातवो राक्षसा नोऽस्मान्न जूजुवुः । न हिंस्युः । जूजुवुरिति हिंसाक्रियः पृथक्करणक्रियो वा । अपि च हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र वंदना वंदनानि रक्षांसि वेद्याभिवेद्याभ्यः प्रजाभ्यो नोऽस्मान्न जूजुवुः । न पृथक्कुर्वतु । किंचार्यः स्वामी स इन्द्रो विषुणस्य विषमस्य जंतोः प्राणिनः शासने शर्धत् । उत्सहेत । अथ च शिश्रदेवाः । शिश्रेण दीव्यति क्रीडन्ति इति शिश्रदेवाः । अन्नह्यचर्या इत्यर्थः । नोऽस्माकमुत यच्च सत्यं वा मापि गुः । मापिगमन् । तथा च यास्कः । स उत्सहेतां यो विषुणस्य जंतोर्विषमस्य मा शिश्रदेवा अन्नह्यचर्याः । शिश्रं ग्रथते । अपि गुर्धृतं नः सत्यं वा यच्च वा । नि० ४. १९. इति ॥ ३ ॥

अभि क्रत्वैद्र भूरध ज्मन्न ते विव्यङ्गहिमानं रजांसि ।

स्वेना हि वृचं शर्वसा जघंथ न शचुरंतं विविदद्युधा ते ॥ ६ ॥

अभि । क्रत्वा । इन्द्र । भूः । अध । ज्मन् । न । ते । विव्यक् । महिमानं । रजांसि ।

स्वेन । हि । वृचं । शर्वसा । जघंथ । न । शचुः । अंतं । विविदत् । युधा । ते ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं क्रत्वा कर्मणा ज्मन् पृथिव्यां वर्तमानान् जंतून्वाभि भूः । अभ्यभूः । अधापि च ते तव महिमानं रजांसि सर्वे लोका न विव्यक् । व्यचिर्व्याप्तिकर्मा । न व्याप्तुवन्नित्यर्थः । स्वेन ह्यात्मीयेन च शर्वसा बलेन वृचं जघंथ । त्वमवधीः । शचुश्च युधा युद्धेन ते तवांतं हिंसां न विविदत् । न लब्धवान् ॥

देवाश्चित्ते असुर्याय पूर्वेऽनु सचाय ममिरे सहांसि ।

इंद्रो मघानि दयते विष्वेदं वाजस्य जोहुवंत सातौ ॥ ७ ॥

देवाः । चित् । ते । असुर्याय । पूर्वे । अनु । सचाय । ममिरे । सहांसि ।

इंद्रः । मघानि । दयते । विऽसह्य । इन्द्र । वाजस्य । जोहुवंत । सातौ ॥ ७ ॥

पूर्वे देवाश्चिदसुरा अयसुर्याय बलाय सचाय । चिद्विंसाकमी । बलं हिंसां चोभे कर्तुमित्यर्थः । हे इन्द्र

ते तव सहांसि बलान्यनु ममिरे ॥ ह्रीने । पा० १. ४. ८६. । इत्यनुः कर्मप्रवचनीयः ॥ तव बलेभ्यो ह्रीना ममिर इत्यर्थः । तथा च निगमांतरं । अनु ते यौर्बुहती वीर्यं ममे । ऋ० १. ५७. ५. । इति । अथ परोक्षस्तुतिः । इंद्रः शत्रुन्विषह्य मघानि मंहनीयानि धनानि दयते । भक्तेभ्यः प्रयच्छति । अपि चेंद्रं वाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं जोज्ज्वत । सुवति सोतार आह्वयति वा ॥

कीरिश्चिद्धि त्वामवसे जुहावेशानमिंद्र सौभगस्य भूरैः ।

अवो बभूय शतमूते अस्मे अभिस्तुत्स्वावतो वरूता ॥ ८ ॥

कीरिः । चित् । हि । त्वां । अवसे । जुहाव । ईशानं । इंद्र । सौभगस्य । भूरैः ।

अवः । बभूय । शतं ऽजते । अस्मे इति । अभिऽस्तुत् । त्वाऽवतः । वरूता ॥ ८ ॥

हे इंद्र ईशानं त्वां कीरिः सोता । कावः कीरिरिति सोतुनामसु पाठात् । वसिष्ठोऽवसे रचणाय जुहाव हि । सोति हि ह्वयति वा । चिदिति पूरणः । अपि च हे शतमूते बह्वरचेंद्र अस्मे अस्माकं भूरैः प्रभूतस्य सौभगस्य धनस्यावो रक्षा बभूय । बभूविथ । अभिस्तुत्सुरभिर्हिसकस्य त्वावतस्वत्सदृशस्य वरूता वारयिता च भव ॥

सखायस्त इंद्र विश्वहं स्याम नमोवृधासो महिना तरुच ।

वन्वतु स्मा तेऽवसा समीकेऽभीतिमर्यो वनुषां शवांसि ॥ ९ ॥

सखायः । ते । इंद्र । विश्वहं । स्याम् । नमः ऽवृधासः । महिना । तरुच ।

वन्वतु । स्म । ते । अवसा । संऽईके । अभिऽइति । अर्यः । वनुषां । शवांसि ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव नमोवृधासो नमसा सुत्या हविषा वा वर्धयितारो वयं विश्वह सर्वदा सखायः स्याम । भवेम । महिना महिम्ना तद्वचात्यंतं तारकेन्द्र ते तवावसा रक्षणेन समीके संग्रामेऽर्योऽभीतिमभिगमनं वनुषां हिंसकानां शवांसि बलानि च वन्वतु । सोतारो हिंसंतु ॥

स न इंद्र त्वयताया इषे धास्मना च ये मघवानो जुनन्ति ।

वस्वी षु ते जरिचे अस्तु शक्तिर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

सः । नः । इंद्र । त्वऽयतायै । इषे । धाः । त्मना । च । ये । मघऽवानः । जुनन्ति ।

वस्वी । सु । ते । जरिचे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

इयमृग्याख्यातचरा ॥ ४ ॥

पिबा सोममिंद्र मंदतु लेति नवर्चं पंचमं सूक्तं । अनुक्रम्यते च । पिब नव वैराजमृतेऽत्यामिति । वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टौ विराजो नवमी त्रिष्टुप । इंद्रो देवता ॥ दशरात्रि चतुर्थेऽहनि निष्केवल्गुशस्त्रे पिबा सोममिद्रेति षट् सोत्रियानुरूपी । सूचितं च । वैराजं चेत्युष्टं पिबा सोममिंद्र मंदतु लेति षट् सोत्रियानुरूपी । आ० ७. ११. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्गु आवाः षड्वचः । सूचितं च । पिबा सोममिंद्र मंदतु लेति षट् । ऐ० आ० ५. ३. १. । इति ॥ आवा निष्केवल्गुशस्त्रयाज्या । सूचितं च । पिबा सोममिंद्र मंदतु लेति याज्या । आ० ५. १५. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि माध्यंदिनसवने होचकशस्त्रेषु सप्त विराजस्त्रीसृचान् कलैकैकसृचः शंसनीयः । तच्च न ते गिर इत्याद्यश्चतस्र ऋचः । सूचितं च । न ते गिरो अपि मृथे तुरस्य प्र वो महे महिवृधे भरध्वं । आ० ७. ११. । इति ॥

पिब। सोममिन्द्रं मन्दतु त्वा यं ते सुषाव हयश्वादिः । सोतुर्बाहुभ्यां सुर्यतो नार्वा ॥ १ ॥
 पिब । सोम । इन्द्र । मन्दतु । त्वा । यं । ते । सुषाव । हरिऽअश्व । अदिः । सोतुः ।
 बाहुऽभ्यां । सुऽयतः । न । अर्वा ॥ १ ॥

हे इन्द्र सोमं पिब । स सोमस्त्वा त्वां मन्दतु । मादयतु । हे हर्यश्व ते त्वदर्थं सोतुरभिषवकर्तुर्बाहुभ्यामर्वा
 न रश्मिभ्यामश्व इव सुयतः सुष्ठु परिगृहीतोऽद्विर्वावा यं सोमं सुषाव ॥

यस्ते मदो युज्यश्चारुरस्ति येन वृत्राणि हर्यश्च हंसि । स त्वामिन्द्र प्रभूवसो ममन्तु ॥ २ ॥
 यः । ते । मदः । युज्यः । चारुः । अस्ति । येन । वृत्राणि । हरिऽअश्व । हंसि । सः ।
 त्वां । इन्द्र । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । ममन्तु ॥ २ ॥

हे हर्यश्व ते तव यो युज्योऽनुगुणश्चारुः समीचीनो मदो मदकरः सोमोऽस्ति विद्यते येन च पीतेन
 सोमेन वृत्राणि हंसि हे प्रभूवसो प्रभूतधनेन्द्र त्वां स सोमो ममन्तु । मादयतु ॥

बोधा सु मे मघवन्वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिं ।

इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥ ३ ॥

बोध । सु । मे । मघऽवन् । वाच । मेमां । यां । ते । वसिष्ठः । अर्चति । प्रऽशस्तिं ।
 इमा । ब्रह्म । सधऽमादे । जुषस्व ॥ ३ ॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र ते तव प्रशस्तिं स्तुतिरूपां यां वाचं वसिष्ठोऽर्चति वदति तामिमां मे वसिष्ठस्य
 संबन्धिनीं वाचं स्वा बोध । सुष्ठुभिवुध्यस्व । किंचिमेमानि ब्रह्म ब्रह्माणि सधमादे यज्ञे जुषस्व । सेवस्व ॥

श्रुधी हवँ विपिपानस्याद्रेर्बोधा विप्रस्यार्चतो मनीषां ।

कृष्व दुवांस्यंतमा सचेमा ॥ ४ ॥

श्रुधि । हवँ । विऽपिपानस्य । अद्रेः । बोध । विप्रस्य । अर्चतः । मनीषां ।
 कृष्व । दुवांसि । अंतमा । सचा । इमा ॥ ४ ॥

हे इन्द्र विपिपानस्य विपीतवतो विपिवतो वा ममाद्रेर्गोष्णो हवमाह्वानं श्रुधि । शृणु । तथा च
 निगमांतरं । यावभ्यो वाचं वदता वदज्ञः । ऋ० १०. ९४. १. इति । विप्रस्य प्राज्ञस्य वसिष्ठस्यार्चतः सुवतो
 मनीषां स्तुतिं बोध । बुध्यस्व च । इमेमानि क्रियमाणानि दुवांसि परिचरणान्यंतमांति कतमानि बुद्धिस्थानि
 सचा सह सहायभूतः सत्वा कृष्व । कुरु च ॥

न ते गिरो अपि मृषे तुरस्य न सुष्टुतिमसुर्यस्य विद्वान् ।

सदा ते नाम स्वयशो विवक्ति ॥ ५ ॥

न । ते । गिरः । अपि । मृषे । तुरस्य । न । सुऽस्तुतिं । असुर्यस्य । विद्वान् ।

सदा । ते । नाम । स्वऽयशः । विवक्ति ॥ ५ ॥

हे इन्द्र तुरस्य शत्रूणां हिंसकस्य ते तव गिरः सुतीरसुर्यस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । त्वदीयमसुर्यं बलं
 विद्वान्ज्ञानत्रहं नापि मृषे । मृषिर्माज्जनकर्म । न मार्जयामि । न परित्यजामीत्यर्थः । सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च

नापि मृष्टे । मृष्टेर्मार्जनकर्मत्वमन्यत्रापि दृश्यते । तद्यथा । मा नो अग्ने सख्या पित्र्याणि प्र मर्षिषाः । ऋ० १. ७१. १०. । इति । किंतु स्वयंशोऽसाधारण्यशस्ते तव नाम स्तोत्रं सदैव विवक्षितं । ब्रवीमि ॥ ॥ ५॥

भूरि हि ते सर्वना मानुषेषु भूरि मनीषी हवते त्वामित् ।

मारे अस्मन्मघवज्योक्लः ॥ ६॥

भूरि । हि । ते । सर्वना । मानुषेषु । भूरि । मनीषी । हवते । त्वां । इत् ।

मा । आरे । अस्मत् । मघवन् । ज्योक् । करिति कः ॥ ६॥

हे मघवन् ते तव सर्वना सर्वनानि सोमाभिषवणानि भूरि भूरीणि मानुषेष्वस्मात् वर्यते इति शेषः । मनीषी स्तोता त्वामित्वमेव भूरि हवते । नितरां ह्वयति । स्तौति । अतोऽस्मदस्मात् आरे दूरे ज्योक् चिरकालं मा कः । आत्मानं मा कार्षीः । बिप्रमात्मानमस्मादासन्नं कुर्वित्थर्थः ॥

तुभ्येदिमा सर्वना शूर विश्वा तुभ्यं ब्रह्माणि वर्धना कृणोमि ।

त्वं नृभिर्हव्यो विश्वधासि ॥ ७॥

तुभ्यं । इत् । इमा । सर्वना । शूर । विश्वा । तुभ्यं । ब्रह्माणि । वर्धना । कृणोमि ।

त्वं । नृभिः । हव्यः । विश्वधा । असि ॥ ७॥

हे शूर तुभ्येत्तुभ्यमेवेमेमानि विश्वा विश्वानि सर्वना सोमाभिषवणानि मया क्रियन्त इति शेषः । तुभ्यं त्वर्थमेव वर्धना वर्धनानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि कृणोमि । करोमि । त्वमेव नृभिर्यज्ञानां नेतृभिर्विश्वधा सर्वप्रकारैर्हव्यो ज्ञातव्यः स्तुत्यो वासि ॥

नू चिन्तु ते मन्यमानस्य दस्मोदंशुवंति महिमानमुग्र । न वीर्यमिन्द्र ते न राधः ॥ ८॥

नु । चित् । नु । ते । मन्यमानस्य । दस्म । उत् । अशुवंति । महिमानं । उग्र । न ।

वीर्यं । इन्द्र । ते । न । राधः ॥ ८॥

हे दस्म दर्शनीय मन्यमानस्य स्तूयमानस्य ते तव महिमानं । नू चिदिति प्रतिषेधार्थः । नु चिप्रं नू चिदुदंशुवंति । केचन न प्राप्तुवंति । हे उग्रोन्नतं ते तव राधो धनं नोदंशुवंति ॥

ये च पूर्वं ऋषयो ये च नूत्ना इन्द्र ब्रह्माणि जनयन्त विप्राः ।

अस्मे ते संतु सख्या शिवानि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९॥

ये । च । पूर्वं । ऋषयः । ये । च । नूत्नाः । इन्द्र । ब्रह्माणि । जनयन्त । विप्राः ।

अस्मे इति । ते । संतु । सख्या । शिवानि । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ९॥

ये च पूर्वं प्राक्तना ऋषयो ये च नूत्ना नूतना विप्रा मेधाविन ऋषयो ब्रह्माणि स्तोत्राणि जनयन्त अजनयन्त तेष्विवास्ते अस्मात्स्वपि हे इन्द्र ते तव सख्या सख्यानि शिवानि भद्राणि संतु । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥ ६॥

उदु ब्रह्माणीति षड्वचं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैलोक्यमिन्द्र । अनुक्रम्यते च । उदु षडिति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छसिशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यज्रीषी वज्री वृषभसुरापाकिति याज्या । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छसिशस्त्र एतदहरहःशस्त्रसंज्ञकं सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यभि तष्टेवेतीतरावहरहःशस्त्रे । आ० ७. ४. । इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहरहःस्वितदेव

सूक्तं ॥ महाव्रतेऽपि निष्किल्व्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यैरत अवस्था ते मह इन्द्रोत्थुयेति पंच सूक्तानि । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

उदु ब्रह्माण्यैरत अवस्थेन्द्रं समर्थं महया वसिष्ठ ।

आ यो विश्वानि शर्वसा ततानोपश्रोता म ईवंतो वचांसि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । ब्रह्माणि । ऐरत । अवस्था । इन्द्रं । सऽमर्थं । महय । वसिष्ठ ।

आ । यः । विश्वानि । शर्वसा । ततान । उपऽश्रोता । मे । ईवंतः । वचांसि ॥ १ ॥

अवस्थान्नेच्छया ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवींषि चेंद्रार्थमुदैरत सर्व ऋषय इति शेषः । उ इति पूरणः । हे वसिष्ठ त्वमपि समर्थं यच्च इन्द्रं महय । स्तोत्रेण हविषा च पूजय । अपि च य इन्द्रो विश्वानि भुवनानि शर्वसा बलेना ततान स ईवंत उपगमनवतो मे मम वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्त्रान्युपश्रोता भवतु ॥

अयामि घोष इन्द्र देवजामिरिज्यंत यच्छुरुधो विवाचि ।

नहि स्वमायुश्चिकिते जनेषु तानीदंहांस्यति पर्षस्मान् ॥ २ ॥

अयामि । घोषः । इन्द्र । देवऽजामिः । इरज्यंत । यत् । शुरुधः । विऽवाचि ।

नहि । स्वं । आयुः । चिकिते । जनेषु । तानि । इत् । अंहांसि । अति । पर्षि । अस्मान् ॥ २ ॥

यद्यदा शुद्धः । शुचं संरुधतीति शुद्ध औषधः । इरज्यंत वर्धते तदा हे इन्द्र त्वदर्थं विवाचि स्तोत्रि देवजामिर्देवानां बंधुर्घोषः । स्तुतिरूपः शब्दो घोषः । अयामि । अकारि । अपि च जनेषु मध्ये केनापि स्वमायुः स्वजीवितं नहि चिकिते । न ज्ञायते । धैरायुः क्षीयते तानीत्तानि सर्वाण्येवांहांसि पापान्यस्मानति पर्षि । अतिपारय ॥

युजे रथं गवेषणं हरिभ्यामुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्युः ।

वि बाधिष्ट स्य रोदसी महिर्वेद्रो वृत्राण्यप्रती जघन्वान् ॥ ३ ॥

युजे । रथं । गोऽएषणं । हरिऽभ्यां । उप । ब्रह्माणि । जुजुषाणं । अस्युः ।

वि । बाधिष्ट । स्यः । रोदसी इति । महिऽत्वा । इन्द्रः । वृत्राणि । अप्रति । जघन्वान् ॥ ३ ॥

गवेषणं गवां प्रापकमिन्द्रस्य रथं हरिभ्यामिन्द्रवाहाभ्यां युजे । स्तोत्रैरहं युनक्ति । ब्रह्माणि स्तोत्राणि जुजुषाणं परिवारिः सेव्यमानमिन्द्रमुपास्युः । उपातिष्ठत । स्य सोऽयमिन्द्रो महित्वा महत्त्वेन रोदसी बावापु-थिष्यौ वि बाधिष्ट । व्यबाधिष्ट च । अपि चेंद्रो वृत्राणि शत्रून्प्रति वृत्रानि जघन्वान् हतवान् ॥

आपश्चित्पिपुः स्तयोर्न गावो नक्षन्नृतं जरितारस्त इन्द्र ।

याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा त्वं हि धीभिर्दयसे वि वाजान् ॥ ४ ॥

आपः । चित् । पिपुः । स्तयः । न । गावः । नक्षन् । ऋतं । जरितारः । ते । इन्द्र ।

याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छ । त्वं । हि । धीभिः । दयसे । वि । वाजान् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वत्प्रसादादापश्चित्पिपुः स्तयो न गावः स्तयो वशा गाव इव पिपुः । वर्धतां । अप्रमृता गावो मांसला भवंति हि । ते तव जरितारः स्तोतारश्चर्तमुदकं नक्षन् । व्यामुवन् । अपि च त्वं नोऽस्मान्नियुतो

वायुर्न वायुरिवाच्छ याहि । अभियाहि । त्वं हि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा वाजानम्रानि वि द्यसे ।
स्तोत्रभ्यः प्रयच्छसि ॥

ते त्वा मदा इन्द्र मादयंतु शुष्मिणं तुविराधसं जरिचे ।

एको देवचा द्यसे हि मर्तानस्मिञ्छूर सर्वने मादयस्व ॥५॥

ते । त्वा । मदाः । इन्द्र । मादयंतु । शुष्मिणं । तुविऽराधसं । जरिचे ।

एकः । देवऽचा । द्यसे । हि । मर्तान् । अस्मिन् । शूर । सर्वने । मादयस्व ॥५॥

हे इन्द्र त्वा त्वां त एते मदा मदकराः सोमा मादयंतु । अपि च जरिचे स्तोत्रे शुष्मिणं बलवतं तुवि-
राधसं बद्धधनं पुत्रं प्रयच्छतीति शेषः । हे शूर त्वं देवचा देवेष्वेक एव मर्तान्मनुष्यान् द्यसे हि । दयतिर-
नुक्तपार्थः । अस्मिन्सर्वने यज्ञे मादयस्व ॥

एवेदिंद्रं वृषणं वज्रबाहुं वसिष्ठासो अभ्यर्चयैर्कैः ।

स नः स्तुतो वीरवज्रातु गोमद्वयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । इत् । इन्द्रं । वृषणं । वज्रऽबाहुं । वसिष्ठासः । अभि । अर्चयैति । अर्कैः ।

सः । नः । स्तुतः । वीरऽवत् । धातु । गोऽमत् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

वसिष्ठासो वसिष्ठा वज्रबाहुं वज्रकल्पबाहुं वृषणं कामानां वर्धितारमिन्द्रमेवेदुक्तेन प्रकारिणीवार्कैरर्चनीयैः
स्तोत्रैरभ्यर्चयति । अभिपूजयति । स्तुतः स इन्द्रो नोऽस्माभ्यं वीरवत्पुत्रादियुक्तं गोमन्त्रोयुक्तं च धनं धातु । ददातु ।
सष्टमन्यत् ॥ ७ ॥

योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारि तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि ।
महाव्रते निष्कैवत्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारित्वितस्य चतस्रः शस्त्वोत्तमामुपसंतत्यो-
पोत्तमया परिदधाति । ऐ० आ० ५. ३. १. इति ॥

योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारि तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि ।

असो यथा नोऽविता वृधे च ददो वसूनि ममदश्च सोमैः ॥१॥

योनिः । ते । इन्द्र । सद्ने । अकारि । तं । आ । नृऽभिः । पुरुऽहूत । प्र । याहि ।

असः । यथा । नः । अविता । वृधे । च । ददः । वसूनि । ममदः । च । सोमैः ॥१॥

हे इन्द्र ते तव सद्ने सदनार्थं योनिः स्थानमकारि । हे पुरुहूत नृभिर्मन्त्रिभिः सार्धं तं योनिमा प्र याहि ।
नोऽस्माकं यथाविता रक्षितासः भवसि नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय चासः । तथा च वसूनि ददः । अस्माभ्यं देहि ।
सोमैरसादीथैर्ममदः । मादयस्व च ॥

गृभीतं ते मन इन्द्र द्विर्बर्हीः सुतः सोमः परिषिक्ता मधूनि ।

विसृष्टधेना भरते सुवृक्तिरियमिंद्रं जोहुवती मनीषा ॥२॥

गृभीतं । ते । मनः । इन्द्र । द्विऽबर्हीः । सुतः । सोमः । परिऽसिक्ता । मधूनि ।

विसृष्टधेना । भरते । सुऽवृक्तिः । इयं । इन्द्रं । जोहुवती । मनीषा ॥२॥

हे इन्द्र द्विर्होः । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । द्विर्होसो द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य ते तव मनो गृभीतमस्माभिः परि-
गृहीतं । सोमस्य सुतोऽभिपुतः । मधूनि च परिषिक्ता पात्रेषु परिषिक्तानि । विस्वष्टधेना विस्वष्टजिह्वा मध्यम-
स्वरेणोच्चार्यमाणा सुवृत्तिः सुसमाप्तिरियं मनीषा सुतिरिन्द्रं जोडवती भृशमाहुयंती भरते । संश्रियते च ॥

आ नो दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन्निदं बर्हिः सोमपेयाय याहि ।

वहंतु त्वा हरयो मर्द्यंचमांगूषमच्छा तवसं मदाय ॥३॥

आ । नः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । इदं । बर्हिः । सोमऽपेयाय । याहि ।

वहंतु । त्वा । हरयः । मर्द्यंचं । आंगूषं । अच्छ । तवसं । मदाय ॥३॥

हे ऋजीषिन्द्र नोऽस्माकमिदं बर्हिरिमं यच्चं सोमपेयाय दिवः स्वर्गादा याहि । आगच्छ । पृथिव्या
अंतरिक्षाच्च । आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । आ याहि । अपि च तवसं प्रवृद्धं बलवतं वा मर्द्यंचं
मदभिमुखं त्वा त्वामांगूषं स्तोत्रमच्छाभि मदाय मदार्थं हरयोऽश्वा वहंतु ॥

आ नो विश्वाभिरुतिभिः सजोषा ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि ।

वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्रस्मे दधवृषणं शुष्ममिन्द्र ॥४॥

आ । नः । विश्वाभिः । उतिभिः । सऽजोषाः । ब्रह्म । जुषाणः । हरिऽअश्च । याहि ।

वरीवृजत् । स्थविरेभिः । सुऽशिप्रः । अस्मे इति । दधत् । वृषणं । शुष्मं । इन्द्र ॥४॥

हे हर्यश्च हरिनामकाश्च सुशिप्र शोभनहनविन्द्र विश्वाभिः सर्वाभिरुतिभी रक्षाभिः सजोषाः संगतः
स्थविरेभिर्वृद्धैर्मरुद्भिः सह वरीवृजच्छत्रुभृशं हिंसन् अस्मि अस्मभ्यं वृषणं कामानां वर्धितारं शुष्मं बलवतं पुत्रं
दधत् प्रयच्छन् ब्रह्म स्तोत्रं जुषाणः सेवमानो नोऽस्माना याहि ॥

एष स्तोमो मह उयाय वाहे धुरीऽवात्यो न वाजयन्धायि ।

इन्द्र त्वायमर्क इन्द्रे वसूनां दिवीव द्यामधि नः श्रोमतं धाः ॥५॥

एषः । स्तोमः । मह । उयाय । वाहे । धुरिऽइव । अत्यः । न । वाजयन् । अधायि ।

इन्द्र । त्वा । अयं । अर्कः । इन्द्रे । वसूनां । दिविऽइव । द्यां । अधि । नः । श्रोमतं । धाः ॥५॥

महे महत उयायोन्नूर्णायायौजस्विने वा वाहे विश्वस्य वोद्ग इन्द्राय धुरीव रथस्यात्यो नाश्च इव वाजयन्
बलं कुर्वन्नेष स्तोमोऽधायि । अधायि । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इन्द्र यं त्वामयमर्कः स्तोता वसूनां वसूनि
धनानीन्द्रे याचते स त्वं नोऽस्मासु द्यां दिवीव श्रोमतं श्रवणीयमन्नं पुत्रं वाधि धाः । अधिधिहि ॥

एवा न इन्द्र वार्यस्य पूरि प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम ।

इषं पिन्व मघवन्नः सुवीरां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । नः । इन्द्र । वार्यस्य । पूरि । प्र । ते । महीं । सुऽमतिं । वेविदाम ।

इषं । पिन्व । मघवन्तऽभ्यः । सुऽवीरां । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

हे इन्द्र नोऽस्मानेवैवं वार्यस्य । तृतीयार्थे षष्ठी । वरणीयेन धनेन पूरि । पूरय । ते तव महीं महतीं
सुमतिमनुयहवुद्धिं वेविदाम । भृशं लभेमहि । मघवन्नो हविष्मन्नोऽस्मभ्यं सुवीरां शोभनपुत्रादियुतामिषमन्नं
पिन्व । प्रयच्छेत्त्यर्थः । साष्टमन्यत् ॥ ८ ॥

आ ते मह इंद्रेति षड्बुचमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं वैश्वभेन्द्रं । आ त इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्किलब्ध
इदमादीनि पंच सूक्तानि । सूचितं च । आ ते मह इंद्रोत्युयेति पंच सूक्तानि । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

आ ते मह इंद्रोत्युय समन्यवो यत्समरंत सेनाः ।

पताति दिद्युन्नयस्य बाहोर्मा ते मनो विष्वद्यग्वि चारीत् ॥ १ ॥

आ ते महः । इन्द्र । ऊती । उय । सऽमन्यवः । यत् । सऽअरंत । सेनाः ।

पताति । दिद्युत् । नयस्य । बाहोः । मा । ते । मनः । विष्वद्यक् । वि । चारीत् ॥ १ ॥

हे उद्योद्गर्णीजस्विन्द्र यद्यदा समन्यवः । समो मन्युरभिमानो यासां ताः समन्यवः । सेनाः समरंत
युध्यंते संगच्छंते वा तदा नयस्य नरहितस्य महो महतसे तव बाहोः स्थिता दिद्युदायुधं । दिद्युद्वेतिरिति
वज्रनामसु पाठात् । जल्यूत्यास्रद्रवाया आ पताति । आपततु । तव विष्वद्यग्विष्वगंतु मनश्च मा वि चारीत् ।
अस्मास्वेव स्थिरं भवतु ॥

नि दुर्गे इन्द्र अथिह्यमिचानभि ये नो मर्तासो अमंति ।

आरे तं शंसं कृणुहि निनिस्तोरा नो भर संभरणं वसूनां ॥ २ ॥

नि । दुः । ऽगे । इन्द्र । अथिहि । अमिचान् । अभि । ये । नः । मर्तासः । अमंति ।

आरे । तं । शंसं । कृणुहि । निनिस्तोः । आ । नः । भर । संऽभरणं । वसूनां ॥ २ ॥

हे इन्द्र दुर्गे युवे ये मर्तासो मर्ता अभ्यभिमुखाः संतो नोऽस्मानमंति अभिभवन्ति तानमिवाञ्छन्वन्ति
अथिहि । निजहि । अपि च निनिस्तोरस्मान्निदितुमिच्छतो नरस्य तं शंसमाशंसनमारे दूरे कृणुहि । कुरु ।
अपि च नोऽस्मभ्यं वसूनां धनानां संभरणं समूहमा भर । आहर ॥

शतं ते शिप्रिन्तयः सुदासे सहस्रं शंसा उत रातिरस्तु ।

जहि वर्धवनुषो मर्त्यस्यास्मे द्युन्नमधि रत्नं च धेहि ॥ ३ ॥

शतं । ते । शिप्रिन् । उतयः । सुदासे । सहस्रं । शंसाः । उत । रातिः । अस्तु ।

जहि । वर्धः । वनुषः । मर्त्यस्य । अस्मे इति । द्युन्नं । अधि । रत्नं । च । धेहि ॥ ३ ॥

हे शिप्रितुष्णीषिन्द्र ते त्वदीयाः शतं बह्व जतयो रक्षाः सुदासे शोभनदानाय मह्यं संतु । सहस्रं
शंसाः शंसनीयाः कामाश्च संतु । उतापि च रातिर्धनमस्तु । वनुषो हिंसकस्य मर्त्यस्य वर्धो हिंसासाधनमायुधं
च जहि । अपि चास्मे अद्यस्मासु युन्नं दीप्तिमदन्नं यशो वा रत्नं च धेहि । तथा च यास्कः । युन्नं द्योततेर्यशो
वात्तं वा । अस्मे द्युन्नमधि रत्नं च धेहि । अस्मासु युन्नं च रत्नं च धेहि । नि० ५. ५. इति ॥

त्वावतो हीन्द्र क्रत्वे अस्मि त्वावतोऽवितुः शूर रातौ ।

विश्वेदहानि तविषीव उयँ ओकः कृणुष्व हरिवो न मधीः ॥ ४ ॥

त्वाऽवतः । हि । इन्द्र । क्रत्वे । अस्मि । त्वाऽवतः । अविः । शूर । रातौ ।

विश्वा । इत् । अहानि । तविषीऽवः । उयँ । ओकः । कृणुष्व । हरिऽवः । न । मधीः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य क्रत्वे कर्मणेऽस्मि । भवामि हि । हे शूर अविर्दुर्विश्वस्य रबितुस्त्वावतस्त्वत्स-

दृशस्व रातो दाने चास्मीति शेषः । हे तविषीवो बलवन्मृगौजस्त्रिन्द्र विश्वेद्विद्यान्विवाहान्योकोऽस्माकं स्थानं
कृणुष्व । कुब । हे हरिवो हरिवन् न मर्धोः । अस्मात्त हिंसाः ॥

कुत्सा एते हर्यश्वाय श्रूषमिन्द्रे सहो देवजूतमियानाः ।

सचा कृधि सुहना शूर वृचा वयं तरुचाः सनुयाम वाजं ॥ ५ ॥

कुत्साः । एते । हरिऽश्वाय । श्रूषं । इन्द्रे । सहः । देवऽजूतं । इयानाः ।

सचा । कृधि । सुऽहना । शूर । वृचा । वयं । तरुचाः । सनुयाम । वाजं ॥ ५ ॥

एते वयं वसिष्ठा हर्यश्वाय हरिनामकाश्चन्द्राय श्रूषं मुखकरं स्तोत्रं कुत्साः कुर्वाणाः ॥ करोतिः
कुत्सशब्दनिष्पत्तिः ॥ इन्द्रे देवजूतं देवैः प्रेरितं सहो बलमियाना याचमानास्तर्चा दुर्गाणि तीर्थाः संतो
वाजं बलं सनुयाम । लभेमहि । अपि च हे शूर वृचा वृचाणि शत्रून् सुहना हतुं मुशकानि सचा सर्वदा
कृधि । कुब ॥

एवा न इन्द्र वार्यस्य पूरिधं प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम ।

इधं पिन्व मघवद्भ्यः सुवीरां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

एव । नः । इन्द्र । वार्यस्य । पूरिधं । प्र । ते । महीं । सुऽमतिं । वेविदाम ।

इधं । पिन्व । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवीरां । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

इयं व्याख्यातचरा ॥ ॥ ६ ॥

न सोम इन्द्रमिति पंचर्वं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं वैश्वभमेन्द्र । तथा चानुक्रम्यते । न सोमः पंचेति ॥
महाव्रत उक्तो विनियोगः ॥

न सोम इन्द्रमसुतो ममाद् नाब्रह्माणो मघवानं सुतासः ।

तस्मा उक्थं जनये यज्जुजोषन्वन्वीयः शृणवद्यथा नः ॥ १ ॥

न । सोमः । इन्द्रं । असुतः । ममाद् । न । अब्रह्माणः । मघऽवानं । सुतासः ।

तस्मै । उक्थं । जनये । यत् । जुजोषत् । नृऽवत् । नवीयः । शृणवत् । यथा । नः ॥ १ ॥

मघवानं धनवंतमिन्द्रमसुतो नाभिषुतः सोमो न ममाद् । न तर्पयति । सुतासोऽभिषुता अपि सोमा
अब्रह्माणः स्तोत्रहीना न ममदुः । ममादेत्येतदाख्यातं बह्वचनान्ततया विपरिणतं सद्च संबध्यते । अत एव
त्रिष्वपि सवनेषु पावमानैः स्तोत्रैः सुता एव सोमा हयन्ते । अपि च नोऽस्मदीयं यदुक्थमिन्द्रो जुजोषत् सेवेत
यथा च शुवद्राजेवादेरेण शृणवत् शृणुयात् तथा नवीयो नवतरमुक्थं शस्त्रं तस्मा इन्द्राय जनये ।
पठामीत्यर्थः ॥

उक्थेऽउक्थे सोम इन्द्रं ममाद् नीयेनीये मघवानं सुतासः ।

यदीं सबाधः पितरं न पुत्राः समानदक्षा अवसे हवन्ते ॥ २ ॥

उक्थेऽउक्थे । सोमः । इन्द्रं । ममाद् । नीयेऽनीये । मघऽवानं । सुतासः ।

यत् । ई । सऽबाधः । पितरं । न । पुत्राः । समानऽदक्षाः । अवसे । हवन्ते ॥ २ ॥

यद्यस्मादुक्थ उक्थे शस्त्रे शस्त्रे क्रियमाणे सोमो मघवानमिन्द्रं ममाद मादयति नीथे नीथे सोत्रे
सोत्रे क्रियमाणे सुतासोऽभिषुताः सोमा मादयति तस्मादीमेनमिन्द्रं सबाधः परस्परं मिलिताः समानदक्षाः
समानोत्साहा अस्त्रिजः पुत्राः पितरं न पितरमिवावसे तर्पणाय स्वरक्षणाय वा हवते । शस्त्रेः सोत्रेऽस्य
सुवन्ति ॥

चकार ता कृण्वन् नूनमन्या यानि ब्रुवन्ति वेधसः सुतेषु ।

जनीरिव पतिरेकः समानो नि मामृजे पुर इन्द्रः सु सर्वाः ॥३॥

चकार । ता । कृण्वत् । नूनं । अन्या । यानि । ब्रुवन्ति । वेधसः । सुतेषु ।

जनीः इव । पतिः । एकः । समानः । नि । मामृजे । पुरः । इन्द्रः । सु । सर्वाः ॥३॥

वेधसः सोत्राणां विधातारः सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु यानि कर्माणि ब्रुवन्ति तानि वृत्रवधादीनि कर्मा-
णीन्द्रः पूर्वस्मिन्काले चकार । नूनं संप्रत्यन्यान्यानि कर्माणि कृण्वत् । कुर्यात् । अपि च स इन्द्रः सर्वाः पुरः
शत्रुनगरीः समानः समवृत्तिरेकोऽसहायः पतिर्जनीरिव जाया इव सु नि मामृजे । सम्यक् शोधयेत् ॥

एवा तमाहुरुत शृण्व इन्द्र एको विभक्ता तरणिर्मघानां ।

मिथस्तुरं जतयो यस्य पूर्वीरस्मे भद्राणि सञ्चत प्रियाणि ॥४॥

एव । तं । आहुः । उत । शृण्वे । इन्द्रः । एकः । विभक्ता । तरणिः । मघानां ।

मिथः इतुरः । जतयः । यस्य । पूर्वीः । अस्मे इति । भद्राणि । सञ्चत । प्रियाणि ॥४॥

यस्येन्द्रस्य मिथः परस्परं तुरो बाधमानाः संसिष्टा वा पूर्वीः पूर्वो बह्व जतयो रक्षाः संति तमेवैवमु-
क्तगुणमाजः पूर्वं श्रवयः । उतापि चाद्यापि स इन्द्रो मघानां मंहनीयानां धनानां विभक्ता दातेति तरणि-
रापदक्षारयितेति शृण्वे । श्रूयते । तस्य च प्रसादादस्मै अस्मान् प्रियाणि भद्राणि कल्याणानि सञ्चत । सेवन्तां ॥

एवा वसिष्ठ इन्द्रमूतये नृक्कृष्टीनां वृषभं सुते गृणाति ।

सहस्रिण उप नो माहि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

एव । वसिष्ठः । इन्द्रं । जतये । नृन् । कृष्टीनां । वृषभं । सुते । गृणाति ।

सहस्रिणः । उप । नः । माहि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

वसिष्ठो नृन् नृणां । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । जतये रक्षायै कृष्टीनां प्रजानां वृषभं कामानां वर्षितारमिन्द्रमेवैव
पूर्वोक्तप्रकारेण गृणाति । स्तौति । अथ प्रत्यक्षसुतिः । हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं सहस्रिणः सहस्रसंख्याकान्वाजान्ना-
न्युप माहि । प्रयच्छेत्त्वर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥९०॥

इन्द्रं नर इति पंचर्वं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टभमैन्द्रं । इन्द्रं नर इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्किवल्य
एतत्सूक्तमुक्तं तृतीयत्वेन ॥ ऐन्द्रे पशी वपापुरोडाशहविषामाद्यास्तिस्रः क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । इन्द्रं नरो
नेमधिता हवन्त इत्युक्तं नो लोकमनु नेषि विद्वान् । आ० ३. ७. इति ॥

इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते यत्पार्या युनजन्ते धियस्ताः ।

शूरो नृषाता शर्वसश्चकान आ गोमति व्रजे भजा त्वं नः ॥९॥

इन्द्रं । नरः । नेमधिता । हवन्ते । यत् । पार्याः । युनजन्ते । धियः । ताः ।

शूरः । नृऽसाता । शर्वसः । चकानः । आ । गोऽमति । व्रजे । भजा । त्वं । नः ॥९॥

यद्यदा पार्या युद्धभरणनिमित्तास्ताः प्रसिद्धा धियः कर्माणि युनजते प्रयुज्यन्ते तदा नरो नेतारो यमिन्द्रं
नेमधिता नेमधितो संघामे हवन्ते द्रव्यन्ति स त्वं शूरो नृपाता नृणां संभक्ता च शवसो बलस्य बलं चक्षानः
कामयमानश्च सन् गोमतिं व्रजे गोष्ठे गोसमूहे नोऽस्माना भज । प्रापय ॥

य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः ।

त्वं हि दृष्ट्वा मघवन्विचेता अपां वृधिं परिवृतं न राधः ॥ २ ॥

यः । इन्द्र । शुष्मः । मघऽवन् । ते । अस्ति । शिक्षा । सखिऽभ्यः । पुरुऽहूत । नृऽभ्यः ।

त्वं । हि । दृष्ट्वा । मघऽवन् । विऽचेताः । अपां । वृधि । परिऽवृतं । न । राधः ॥ २ ॥

हे पुरुहूत बज्रभिराहतेन्द्र ते तव यः शुष्मो बलमस्ति तं शुष्मं सखिभ्यः स्तोतृभ्यो नृभ्यः शिक्ष । देहि ।
अपि च हे मघवन् हि यस्माद्दृष्ट्वा दृढानि । पुरां द्वाराणि विभेदियति शेषः । तस्मात्स त्वं विचेता विविक्त-
प्रज्ञः सन् परिवृतं तिरोहितं राधो धनमपि वृधि । अस्मभ्यमप्युणु । नेति संप्रत्यर्थे ॥

इन्द्रो राजा जगतश्चर्षणीनामधि क्षमि विषुरूपं यदस्ति ।

ततो ददाति दाशुषे वसूनि चोद्गाध उपस्तुतश्चिद्वोक् ॥ ३ ॥

इन्द्रः । राजा । जगतः । चर्षणीनां । अधि । क्षमि । विषुऽरूपं । यत् । अस्ति ।

ततः । ददाति । दाशुषे । वसूनि । चोदत् । राधः । उपऽस्तुतः । चित् । अर्वाक् ॥ ३ ॥

स इन्द्रो जगतो जंगमस्य पश्चादियतो राजेश्वरो भवति चर्षणीनां मनुष्याणां च राजा भवति अधि क्षमि
क्षमायां विषुरूपं नानारूपं यद्वनमस्ति तस्यापि राजा भवति ततो दाशुषे यजमानाय वसूनि धनानि
ददाति । स इन्द्रोऽस्माभिश्चपस्तुत एव सन्नाधो धनमर्वागस्मदभिमुखं चोदत् । प्रेरयतु ॥

नू चिन् इन्द्रो मघवा सहूती दानो वाजं नि यमते न ऊती ।

अनूना यस्य दक्षिणा पीपाय वामं नृभ्यो अभिवीता सखिभ्यः ॥ ४ ॥

नू । चित् । नः । इन्द्रः । मघऽवा । सऽहूती । दानः । वाजं । नि । यमते । नः । ऊती ।

अनूना । यस्य । दक्षिणा । पीपाय । वामं । नृऽभ्यः । अभिऽवीता । सखिऽभ्यः ॥ ४ ॥

मघवा धनवान् दानो ददानः स इन्द्रो नोऽस्माकं सहूती सहृत्वा मरुद्भिः सहाङ्गानेन वाजमजं नो
ऽस्मभ्यमूतूयै रचार्थं नू चित् क्षिप्रमेव नि यमते । प्रयच्छतु । यस्मिन्द्रस्यानूना संपूर्णाभिवीताभिप्राप्ता दक्षिणा
दानं सखिभ्यः स्तोतृभ्यो नृभ्यो वामं वननीयं धनं पीपाय दीयिष्य ॥

नू इन्द्र राये वरिवस्कुधी न आ ते मनो ववृत्याम मघाय ।

गोमदश्चावदथं वज्रतो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

नू । इन्द्र । राये । वरिवः । कुधी । नः । आ । ते । मनः । ववृत्याम । मघाय ।

गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । व्यंतः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं राये धनप्राप्तये नू क्षिप्रं वरिवो धनं । वेदो वरिव इति धननामसु पाठात् । त्वं
कुधी । देहि । वयं ते तव मनो मघाय मंहनीयायै क्षुत्वा आ ववृत्याम । आवर्तयाम । स्पष्टमन्यत् ॥ ११ ॥

ब्रह्मा ण इंद्रेति पंचर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्यं चैष्टुभमेन्द्रं । ब्रह्मा ण इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्किलबन्धे
पंचमत्वेनास्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः ॥ अष्टमेऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यसृच ऐंद्रः । आ० ८. १०. ॥

ब्रह्मा ण इंद्रोप याहि विद्वान्वाचस्ते हरयः संतु युक्ताः ।

विश्वे चिद्धि त्वा विहवँत मर्ता अस्माकमिच्छुणुहि विश्वमिन्व ॥१॥

ब्रह्म । नः । इन्द्र । उप । याहि । विद्वान् । अर्वाचः । ते । हरयः । संतु । युक्ताः ।

विश्वे । चित् । हि । त्वा । विहवँत । मर्ताः । अस्माकं । इत् । शृणुहि । विश्वं । इन्व ॥१॥

हे इन्द्र त्वं विद्वान्ज्ञानज्ञोऽस्माकं ब्रह्म स्तोत्रमुप याहि । ते तव हरयोऽश्वाश्वावाचोऽस्मादभिमुखा युक्ताः
संतु । हे विश्वमिन्व विश्वप्रीणयितरिन्द्र त्वा त्वां विश्वे सर्वे मर्ता मनुष्याद्यिदं यद्यपि विहवँत पृथग्भवन्ते
तथाप्यस्माकमिदस्माकमेव हवं शृणुहि । शृणु ॥

हवँ त इन्द्र महिमा व्यानद्ब्रह्म यत्पासिं श्वसिन्ऋषीणां ।

आ यज्जं दधिषे हस्ते उय घोरः सन्क्रत्वा जनिष्ठा अषाढः ॥२॥

हवँ । ते । इन्द्र । महिमा । वि । आनद् । ब्रह्म । यत् । पासिं । श्वसिन् । ऋषीणां ।

आ । यत् । वज्रं । दधिषे । हस्ते । उय । घोरः । सन् । क्रत्वा । जनिष्ठाः । अषाढः ॥२॥

हे श्वसिन्बलवन्निन्द्र यद्यदा ऋषीणां ब्रह्म स्तोत्रं पासि रक्षसि । स्तोत्रस्य रक्षणं नाम फलप्रदानं ।
तदा ते तव महिमा हवं । हवः स्तोता । तं व्यानद् । व्याप्नोतु । हे उग्रौजस्विनिन्द्र यद्यदा हस्ते पाणौ वज्रमा
दधिषे धारयसि तदा क्रत्वा शत्रुवधादिना कर्मणा घोरः सन्नषाढः शत्रुभिरनभिभूतो जनिष्ठाः ।
अजनिष्ठाः । अभवः ॥

तव प्रणीतीन्द्र जोहुवानान्सं यन्नृन् रोदसी निनेथ ।

महे क्षत्राय शर्वसे हि जज्ञेऽतूतुजिं चित्तूतुजिरशिञ्जत् ॥३॥

तव । प्रणीती । इन्द्र । जोहुवानान् । सं । यत् । नृन् । न । रोदसी । इति । निनेथ ।

महे । क्षत्राय । शर्वसे । हि । जज्ञे । अतूतुजिं । चित् । तूतुजिः । अशिञ्जत् ॥३॥

हे इन्द्र यद्यस्त्वं तव प्रणीती प्रणीत्या प्रणयनेन जोहुवानान् भृशं सुवतो नृन्नोदसी व्यावापृथिव्यौ सं
निनेथ संगमयसि । दिवि पृथिव्यां च स्तोतृन् प्रतिष्ठापयसीत्यर्थः । स त्वं महे महते क्षत्राय धनाय । रयिः
वज्रमिति धननामसु पाठात् । शर्वसे बलाय च । यजमानेभ्यो महजनं बलं च दातुमित्यर्थः । जज्ञे । जज्ञिषे ।
हीति हेत्यर्थः । यत एवमतः कारणादतूतुजिमदातारमयजमानं तूतुजिर्दाता यजमानोऽशिञ्जत् ॥ अथतिर्हिं-
साकर्मा । तस्मात्तदर्थं लुङ् ॥ हिनस्ति । चिदित्येवकारार्थे ॥

एभिर्न इन्द्राहभिर्देशस्य दुर्मिचासो हि क्षितयः पवन्ते ।

प्रति यच्चष्टे अनृतमनेना अव द्विता वरुणो मायी नः सात् ॥४॥

एभिः । नः । इन्द्र । अहं । अभिः । दुः । मिचासः । हि । क्षितयः । पवन्ते ।

प्रति । यत् । चष्टे । अनृतं । अनेनाः । अव । द्विता । वरुणः । मायी । नः । सात् ॥४॥

हे इन्द्र दुर्मिचासो दुष्टमित्रभूता बाधकाः क्षितयो जनाः पवन्ते । अभिगच्छन्ति । पवतिर्गतिकर्मा । तेभ्यो

धनमाच्छिष्य नोऽस्मभ्यमेभिः सान्त्विकैरहभिरहोभिर्दशस्य । देहि । किंचानेना एनसां गिहंता मायी प्रज्ञा-
वान् वक्ष्यो यदनुतं नोऽस्मासु प्रति चष्टे अभिपश्यति तदनुतं हे इंद्र स्वप्नसादाङ्किता द्विधाव सात् ।
अवस्यतु । विमोचयतु । तथा च यास्कः । स्यतिरूपसृष्टो विमोचने । नि० १. १७. । इति ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्दत्तः ।

यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

वोचेम । इत् । इंद्रं । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । दत्तं । नः ।

यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

यद्य इंद्रो महो महतो राधसः संराधकस्य रायो धनस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । संराधकं महद्वनं नोऽस्मभ्यं
ददत् प्रायच्छत् यस्मिंद्रोऽर्चतः सुवतो ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रमविष्टोऽतिशयेन रक्षिता गता भवति
तमेनं मघवानं धनवतमिंद्रं वोचेमेत् । सुवेमेव । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥ १२ ॥

अयं सोम इद्रेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैपुभमिंद्रं । अयं सोम इत्यनुक्रांतं ॥ व्यूह्ये दशरात्रे
नवमेऽहन्ययं सोम इद्रेति प्रउगशस्त्र ऐंद्रसूचः । सूचितं च । अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र ब्रह्माणः
। आ० ८. ११. । इति ॥ षोडशिशस्त्रे ब्रह्मन्वीरेतिषा चिष्टुप । सूचितं च । ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाण इति चिष्टुप
। आ० ६. २. । इति ॥

अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र याहि हरिवस्तदोकाः ।

पिबा त्वयस्य सुषुतस्य चारोर्ददौ मघानि मघवन्नियानः ॥ १ ॥

अयं । सोमः । इंद्र । तुभ्यं । सुन्वे । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । तत्ऽओकाः ।

पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः । ददः । मघानि । मघऽवन् । इयानः ॥ १ ॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थमयमेष सोमः सुन्वे । अभिषुतोऽभवत् । हे हरिवो हरिवस्त्रिंद्र तदोकाः । सवनीयो
यस्यासौ तदोकाः । तु चिप्रमा प्र याहि । सुषुतस्य सम्यगभिषुतस्य चारोः शोभनस्यास्य सोमस्य । द्वितीयार्थे
षष्ठी । सम्यगभिषुतं शोभनमित्यर्थः । तु चिप्रं पिब च । अपि च हे मघवन् इयान उपगम्यमानो याच्यमानो
वा त्वं मघानि धनानि ददः । अस्मभ्यं देहि ॥

ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाणोऽर्वाचीनो हरिभिर्याहि तूयं ।

अस्मिन्नू षु सवने मादयस्वोप ब्रह्माणि शृणव इमा नः ॥ २ ॥

ब्रह्मन् । वीर । ब्रह्मऽकृतिं । जुषाणः । अर्वाचीनः । हरिऽभिः । याहि । तूयं ।

अस्मिन् । ऊं इति । सु । सवने । मादयस्व । उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः ॥ २ ॥

हे ब्रह्मन् परिवृढ वीरेंद्र ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं स्तोत्रं जुषाणः सेवमानोऽर्वाचीनोऽस्मादभिमुखः सन्
हरिभिरश्विस्तूयं चिप्रं याहि । अस्मिन्वस्मिन्नेव सवने यज्ञे सु सुषु मादयस्व च । नोऽस्मादीयानीमेमानि
ब्रह्माणि स्तोत्राणि चोप शृणवः । उपशृणु ॥

का ते अस्त्यरंकृतिः सूक्तैः कदा नूनं ते मघवन्दाशेम ।

विश्वा मतीरा तंतने त्वायाधा म इंद्र शृणवो हवेमा ॥ ३ ॥

का । ते । अस्ति । अरंऽकृतिः । सुऽउक्तैः । कदा । नूनं । ते । मघऽवन् । दाशेम ।
विश्वाः । मतीः । आ । ततने । त्वाऽया । अध । मे । इंद्र । शृणवः । हवा । इमा ॥ ३ ॥

हे इंद्र ते तव सूक्तेरस्माभिः क्रियमाणैः स्तोत्रैररं कृतिरसंकृतिः कास्ति । कीदृशी भवति । हे मघवन् ते तव कदा नूनं कदा खलु दाशेम । प्रीतिमुत्पादयेम । त्वाया त्वत्कामनयैव विश्वा मतीः सर्वाः सुतीरा ततने । करोमि । अधातः कारणात् हे इंद्र मे मदीयानीमेमानि हवा हवानि स्तोत्राणि शृणवः । शृणु ॥

उतो या ते पुरुषा इदासिन्येषां पूर्वेषामशृणोऽर्षीणां ।
अथाहं त्वा मघवज्जोहवीमि त्वं न इंद्रासि प्रमतिः पितेव ॥ ४ ॥
उतो इति । य । ते । पुरुषाः । इत् । आसन् । येषां । पूर्वेषां । अशृणोः । अर्षीणां ।
अध । अहं । त्वा । मघऽवन् । जोहवीमि । त्वं । नः । इंद्र । असि । प्रमतिः । पिताऽइव ॥ ४ ॥

उतापि च । घिति पुरणः । हे मघवन् येषां पूर्वेषामशृणोः सुतीरशृणोः ते पूर्वं ऋषयः पुरुषा इत् पुरुषेभ्यो हिता एवासन् । अधातोऽहं त्वा त्वां जोहवीमि । भृशं स्तौमि । अपि च हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं पितेव जनक इव प्रमतिर्बधुरसि ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्दत्तः ।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
वोचेम । इत् । इंद्रं । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । दत्तः । नः ।
यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

इयं व्याख्यातचरा ॥ ॥ १३ ॥

आ नो देवेति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैलोक्यमिन्द्रं । आ नो देवेत्यनुक्रांतं ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र आ न इत्ययमिन्द्रसूचः । सूच्यते हि । आ नो देव शवसा याहि शुष्मिन् प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन् । आ० ८. ९. इति ॥

आ नो देव शवसा याहि शुष्मिन्भवा वृध इंद्र रायो अस्य ।
महे नृम्णाय नृपते सुवज्र महि स्र्वाय पौंस्याय शूर ॥ १ ॥
आ । नः । देव । शवसा । याहि । शुष्मिन् । भव । वृधः । इंद्र । रायः । अस्य ।
महे । नृम्णाय । नृऽपते । सुऽवज्र । महि । स्र्वाय । पौंस्याय । शूर ॥ १ ॥

हे देव द्योतमान शुष्मिन्बलवन्निद्रं नोऽस्माञ्शवसा बलेन सार्धमा याहि । अस्माकमर्थं देयस्व रायो धनस्य वृधो वर्धयिता च भव । हे नृपते सुवज्र महे महते नृम्णाय बलाय च भव । बाधो नृम्णमिति बलनामसु पाठात् । हे शूर महि महते स्र्वाय शश्रूणां हिंसकाय । अदिहिंसकर्म । पौंस्याय वीर्याय च भव ॥

हवैत उ त्वा हव्यं विवाचि तनूषु शूराः सूर्यस्य सातौ ।
त्वं विश्वेषु सेन्यो जनेषु त्वं वृचाणि रंधया सुहंतु ॥ २ ॥

हवँते । ऊं इति । त्वा । हव्यं । विऽवाचि । तनूषु । शूराः । सूर्यस्य । सातौ ।
त्वं । विश्वेषु । सेन्यः । जनेषु । त्वं । वृत्राणि । रंधय । सुऽहंतु ॥ २ ॥

हे इंद्र हव्यं ज्ञातव्यं त्वा त्वां विवाचि विविधा वाचो यस्मिन्मादुर्भवन्ति तस्मिन्नुडे शूराः पुरुषास्तनूष्वंगेषु
रक्षणीयासु सूर्यस्य सातौ संभजने । सरति गच्छतीत्यायुरत्र सूर्यो विवक्षितः । तस्य चिरकाशं प्राप्स्यथं
हवँते । ज्ञयति । विश्वेषु सर्वेषु जनेषु त्वमेव सेन्यः सेनाहोऽसि । अपि च त्वं वृत्राणि शत्रून् सुहंतु सुहंतुनास्त्रा
वज्रेण रंधय । अस्मभ्यं वशीकुरु ॥

अहा यदिदं सुदिना व्युच्छान्दधो यत्केतुमुपमं समत्सु ।
न्यग्निः सीदत्सुरो न होता हुवानो अचं सुभगाय देवान् ॥ ३ ॥
अहा । यत् । इंद्र । सुऽदिना । विऽउच्छान् । दधः । यत् । केतुं । उपऽमं । समत्सु ।
नि । अग्निः । सीदत् । असुरः । न । होता । हुवानः । अचं । सुऽभगाय । देवान् ॥ ३ ॥

हे इंद्र यद्यदाहाहानि सुदिना सुदिनानि व्युच्छान् व्युच्छेयुः यद्यदा च समत्सु संगमेषु केतुं ज्ञानमुपम-
मंतिकं दधः धारयेः तदामुरो बलवान् होता देवानामाज्ञातापिः सुभगायास्त्राकं शोभनधनप्राप्तये देवाङ्क-
वानो ह्ययन्नवास्मिन्यज्ञे नि षीदत् । न्यसीदत् ॥

वयं ते तं इंद्र ये च देव स्तवँत शूर ददंतो मघानि ।
यच्छा सूरिभ्य उपमं वरूथं स्वाभुवो जरणामघवंत ॥ ४ ॥
वयं । ते । ते । इंद्र । ये । च । देव । स्तवँत । शूर । ददंतः । मघानि ।
यच्छ । सूरिऽभ्यः । उपऽमं । वरूथं । सुऽआभुवः । जरणां । अघवंत ॥ ४ ॥

हे देव शूरेंद्र ते तव वयं वसिष्ठाः स्वभूताः । ये जना मदीयपुत्रपौत्रादयो मघानि मंहनीयानि हवींषि
ददंतः प्रयच्छंतः स्तवंत स्तुवंति तेऽपि तव स्वभूताः । तेभ्य उभयेभ्यः सूरिभ्यः स्तोतुभ्य उपमं श्रेष्ठ वरूथं गृहं
यच्छ । प्रयच्छ । अपि च त उभे स्वाभुवः सुसमृद्धाः संतो जरणां जरामघवंत । प्राप्नुवंतु ॥

वोचेमेदिंद्र मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्ददन्तः ।
यो अर्चंतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
वोचेम । इत् । इंद्र । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददन्तः । नः ।
यः । अर्चंतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

एषा सिद्धा ॥ ॥ १४ ॥

प्र व इंद्रायति द्वादशर्चं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं गायत्रमेन्द्र । दशम्याद्यास्तिस्रो विराजः शिष्टा
गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वो द्वादश गायत्रं त्रिविराळंतमिति ॥ सूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥ प्रथमे
रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे प्र व इंद्रायेत्याद्यसृचः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । प्र व इंद्राय मादनं प्र ज्ञातान्यु-
जीषिणः । आ० ६. ४. इति ॥ अतिरात्रि प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वयमिंद्र त्वायवोऽभीत्यनुक्षुचः ।
तथा च सूत्रितं । वयमिंद्र त्वायवोऽभि वार्चहत्वायेत्युत्तमासुदरेत् । आ० ६. ४. इति ॥ चतुर्थेऽहनि माध्यदि-
नसवने होत्रकशस्त्र आरभणीयाभ्य ऊर्ध्वं विराज एकसृच आहवनीयः । तदर्थः प्र वो महे महिवृधे भरध्व-
मित्याद्यास्तिस्रः । सूत्रितं च । प्र वो महे महिवृधे भरध्वमिति घतस्तिस्रस्य विराजः । आ० ७. ११. इति ॥

प्र व इंद्राय मादन् हयैश्वाय गायत । सखायः सोमपात्रे ॥ १ ॥

प्र । वः । इंद्राय । मादन् । हरिऽश्वाय । गायत । सखायः । सोमऽपात्रे ॥ १ ॥

हे सखायः वो यूयं हर्यश्वाय सोमपात्रे सोमानां पात्रं इंद्राय मादन् मदकरं स्तोत्रं प्र गायत ॥

शंसेदुक्थं सुदानव उत द्युक्षं यथा नरः । चक्रुमा सत्यराधसे ॥ २ ॥

शंस । इत् । उक्थं । सुदानवे । उत । द्युक्षं । यथा । नरः । चक्रुम । सत्यऽराधसे ॥ २ ॥

उतापि च हे स्तोतः सुदानवे शोभनदानाय सत्यराधसे सत्यधनयिंद्रायोक्थं स्तोमं यथा नरोऽन्ये स्तोतारो युष्मं दीप्तिः साधनभूतं स्तोत्रं शंसन्ति तद्वत्त्वमपि शंस । उच्चारय । इदिति पूरणः । वयं च चक्षुम । स्तोत्रं करवाम ॥

त्वं न इंद्र वाजयुस्त्वं गव्युः शतक्रतो । त्वं हिरण्ययुर्वसो ॥ ३ ॥

त्वं । नः । इंद्र । वाजऽयुः । त्वं । गव्युः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वं । हिरण्यऽयुः । वसो इति ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं वाजयुरत्नकामो भव । हे शतक्रतो त्वं नोऽस्माकं गव्युर्गोकामो भव । हे वसो वासयितरिंद्र त्वं हिरण्ययुर्हिरण्यकामोऽपि भव ॥ छंदसि परिच्छादयामपि दृश्यते क्वजिति क्वच् ॥

वयमिंद्र त्वायवोऽभि प्र णोनुमो वृषन् । विद्धी त्वस्य नो वसो ॥ ४ ॥

वयं । इंद्र । त्वाऽयवः । अभि । प्र । नोनुमः । वृषन् । विद्धि । तु । अस्य । नः । वसो इति ॥ ४ ॥

हे वृषन् कामानां वर्धितरिंद्र त्वायवस्त्वत्कामा वयं वसिष्ठास्त्वामभि प्र णोनुमः । प्रकर्षेण सुमः । हे वसो वासयितरिंद्र अस्मिदमस्मदीयं स्तोत्रं तु चित्रं विद्धि । अवधारय ॥

मा नो निदे च वक्तवेऽर्यो रंधीररावणे । त्वे अपि क्रतुर्मम ॥ ५ ॥

मा । नः । निदे । च । वक्तवे । अर्यः । रंधीः । अरावणे । त्वे इति । अपि । क्रतुः । मम ॥ ५ ॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं वक्तवे परुषवाक्यानां वक्त्रे निदे निदिचेऽरावणेऽदाचे नोऽस्मान् मा रंधीः । वयं मा कार्षीः । अप्यपि च त्वे त्वयि मम क्रतुर्मदीयं स्तोत्रलक्षणं कर्म गच्छत्विति शेषः । अस्मदीयं स्तोत्रं भवन्नित्ते प्रविशत्वित्यर्थः ॥

त्वं वर्मासि सप्रथः पुरोयोधश्च वृचहन् । त्वया प्रति ब्रुवे युजा ॥ ६ ॥

त्वं । वर्म । असि । सऽप्रथः । पुरऽयोधः । च । वृचऽहन् । त्वया । प्रति । ब्रुवे । युजा ॥ ६ ॥

हे वृचहञ्छत्रूणां हिंसकेंद्र त्वं वर्मास्माकं कवचमसि । कवचवद्रक्षकोऽसीत्यर्थः । सप्रथः सर्वतः पृथुश्चासि । पुरोयोधश्च पुरो योद्धा चासि । त्वया युजा त्वया सहायेन प्रति ब्रुवे । शत्रून् प्रतिब्रवीमि । प्रतिहन्मीत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

महाँ उतासि यस्य तेऽनु स्वधावरी सहः । मन्नाते इंद्र रोदसी ॥ ७ ॥

महान् । उत । असि । यस्य । ते । अनु । स्वधावरी इति स्वधाऽवरी । सहः ।

मन्नाते इति । इंद्र । रोदसी इति ॥ ७ ॥

उतापि च हे इंद्र त्वं महानसि । सर्वाधिकोऽसि । हे इंद्र यस्य ते तव सहो बलं स्वधावरी अन्नवत्यौ रोदसी व्यावापृथिव्यावनु मन्त्राति अनुमन्येते । त्वदीयं सहः सर्वाधिकमित्यत्रोभावपि लोको विसंवादं न कुर्वत इत्यर्थः ॥

तं त्वा मरुत्वती परि भुवद्वाणी सयावरी । नक्षमाणा सह द्युभिः ॥ ८ ॥

तं त्वा । मरुत्वती । परि । भुवत् । वाणी । सयावरी । नक्षमाणा । सह । द्युभिः ॥ ८ ॥

हे इंद्र तमुक्तगुणविशिष्टं त्वा त्वां सयावरी त्वया सह गंची । यत्र यत्र त्वं यासि तत्र तत्र यांतीत्यर्थः । द्युभिस्तोभिर्नक्षमाणा व्यापुवती मरुत्वती । मरुतः स्रोतारः । तद्वती वाणी क्षुतिः परि भुवत् । परिभवतु । परिभवतिरत्र परिग्रहाधीयः । परिगृह्णात्वित्यर्थः ॥

ऊर्ध्वासुस्त्वान्विंदवो भुवन्दस्समुप द्यवि । सं ते नमंत कृष्टयः ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वासः । त्वा । अन्तु । इंदवः । भुवन् । दस्मं । उप । द्यवि । सं । ते । नमन्त । कृष्टयः ॥ ९ ॥

हे इंद्र उप द्यवि शुलोकसमीपे स्थितं दक्षं दर्शनीयं त्वा त्वामगृह्णीष्वूर्ध्वास ऊर्ध्वा इंदवोऽस्यदीयाः सोमा भुवन् । भवन्ति । कृष्टयः प्रजाश्च ते तुभ्यं सं नमंत । भुवि सोमास्त्वदर्धमेव जायन्ते प्रजाश्च त्वामेव प्रणमन्तीतीन्द्रक्षुतिः ॥

प्र वो महे महिवृधे भरध्वं प्रचेतसे प्र सुमतिं कृणुध्वं ।

विशः पूर्वीः प्र चरा चर्षणिप्राः ॥ १० ॥

प्र । वः । महे । महिऽवृधे । भरध्वं । प्रऽचेतसे । प्र । सुऽमतिं । कृणुध्वं ।

विशः । पूर्वीः । प्र । चर । चर्षणिऽप्राः ॥ १० ॥

हे मदीयाः पुरुषाः वो यूयं महिवृधे महतां धनानां वर्धयित्रे महे महत इंद्राय प्र भरध्वं । सोमान्प्रणयत । प्रचेतसे प्रकृष्टमतय इंद्राय सुमतिं सुष्ठुतिं च प्र कृणुध्वं । प्रकृत । अथ प्रत्यक्षक्षुतिः । हे इंद्र चर्षणिप्राः कामैः प्रजानां पूरयिता त्वं पूर्वीर्हविषां पूरयित्रीर्विशः प्रजाः प्र चर । अभिगच्छ ॥

उरुव्यचसे महिने सुवृक्तिमिंद्राय ब्रह्म जनयन्त विप्राः ।

तस्य व्रतानि न मिनन्ति धीराः ॥ ११ ॥

उरुव्यचसे । महिने । सुऽवृक्तिं । इंद्राय । ब्रह्म । जनयन्त । विप्राः ।

तस्य । व्रतानि । न । मिनन्ति । धीराः ॥ ११ ॥

उरुव्यचसे पृथुव्याप्तये महिने महते यस्मा इंद्राय सुवृक्तिं क्षुतिं ब्रह्माज्ञं हविश्च विप्राः प्राज्ञा जनयन्त जनयन्ति तस्मिंद्रश्च व्रतानि रक्षणादीनि कर्मणि धीराः प्राज्ञा देवा अपि न मिनन्ति । न हिंसन्ति ॥

इंद्रं वाणीरनुत्तमन्युमेव सचा राजानं दधिरे सहध्वे ।

हर्यश्वाय बर्हया समापीन् ॥ १२ ॥

इंद्रं । वाणीः । अनुत्तऽमन्युं । एव । सचा । राजानं । दधिरे । सहध्वे ।

हरिऽश्वाय । बर्हय । सं । आपीन् ॥ १२ ॥

सच्चा राजानं सर्वजगत ईश्वरमनुत्तमम् । केनाप्यनुत्तोऽबाधितो मन्युः क्रीधो यस्य सः । तमेवेन्द्रं वाणीः स्तुतयः सहस्रं स्तोत्राणि शत्रूणामभिविजितुं दधिर । अतो हेतोर्हं स्तोतः त्वमपि हर्यश्वायिन्द्राय । हर्यश्वाभिन्द्रं स्तोतुमित्यर्थः । आपीन् बंधून् सं बर्हय । उत्साहय ॥ ॥ १६ ॥

मो षु खेति सप्तविंशत्युचं पंचदशं सूक्तं । अवेयमनुक्रमणिका । मो षु सप्ताधिका प्रागाथं तृतीया द्विपदा सौदासैरपौ प्रक्षिप्यमाणः शक्तिरत्नं प्रगाथमालेभे सोऽर्धं उक्तेऽदह्यत । तं पुत्रोक्तं वसिष्ठः समापयतेति शात्यायनकं वसिष्ठस्यैव हतपुत्रस्यार्थमिति तांडकमिति । मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । इन्द्रं क्रतुं न इति प्रगाथस्यार्धं वसिष्ठः च वसिष्ठपुत्रः शक्तिर्वसिष्ठो वा । इन्द्रो देवता । अयुजो बृहत्तो युजः सतोबृहत् । तृतीया तु द्विपदा विराट् । महाव्रते निक्षिप्ये बार्हततुचाशीतावेतसूक्तं । तत्र द्विपदामभि त्वा शूरेत्येतं राथंतरं प्रगाथं नकिः सुदास इति प्रगाथं च वर्जयेत् । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । मो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति राथंतरं च प्रगाथमथ हास्य नकिः सुदासो रथमित्येतं प्रगाथमुद्धृत्य त्वामिदा ह्यो नर इत्येतं प्रगाथं प्रत्यवधाति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि पंचमेऽहनि च निक्षिप्ये मो षु त्वा वाघत इति प्रगाथः सविपदः । सूचितं च । मो षु त्वा वाघतश्चनेति सविपद उपसमस्येद्विपदां । आ० ७. ३. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्राकृतामरुत्वतीयात्प्रागाथादनंतरं नकिः सुदास इति प्रगाथं शंसते । पृष्ठाभिप्लवषडहयोस्तृतीये षष्ठेऽहनि चायं प्रगाथः । तथैव सूचितं । नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीया ऊर्ध्वं नित्यादिति । एवं स्थितान् प्रागाथान्पृष्ठाभिप्लवयोरन्वहं पुनः पुनरावर्तयेयुः । आ० ७. ३. इति ॥ अपिष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽक्कावाकशस्त्र उदिवस्य रिच्यत इति प्रगाथः । तथा च सूचितं । उदिवस्य रिच्यते भूय इत् । आ० ५. १६. इति ॥ अपिष्टोमे माध्यंदिनसवने मैचावरुणशस्त्रे कसमिन्द्रेति प्रगाथः । सूचितं च । कसमिन्द्र त्वावसुं सवो ह जातः । आ० ५. १६. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैचावरुणशस्त्रस्यायं प्रगाथः । अहर्गणेष्वपि द्वितीयादिवहः सु । सूचितं च । कसमिन्द्र त्वावसुं कन्नव्यो अतसीनां । आ० ७. ४. इति । आरंभणीयाः पर्यासान् कवतोऽहरहः शस्यानीति होचकाः । आ० ७. १. इति ॥ पृष्ठापडहस्य तृतीयेऽहनि निक्षिप्ये वैरूपसामपक्षे यदिन्द्र यावत इत्यनुरूपसृचः । सूचितं च । यदिन्द्र यावतस्त्वमिति प्रगाथो स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ७. १०. इति ॥ अपिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽक्कावाकशस्त्रे तरणिरित्तिषासतीति वैकल्पिकसृचः । सूचितं च । तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्तिषासति । आ० ७. ४. इति ॥ अपिष्टोमे निक्षिप्ये रथंतरसामपक्षेऽभि त्वा शूरेति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथो स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ५. १५. इति ॥ आश्विनशस्त्रेऽयं प्रगाथः । तथैव सूचितं च । अभि त्वा शूर नोनुमो बहवः सूरचक्ष इति प्रगाथाः । आ० ६. ५. इति ॥ महाव्रते निक्षिप्ये दक्षिणपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । ऐ० आ० ५. ८. इति ॥ आश्विनशस्त्र इन्द्रं क्रतुं न इति प्रगाथः । सूचितं च । इन्द्रं क्रतुं न आ भराभि त्वा शूर नोनुमः । आ० ६. ५. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिषस्त्रेऽयं वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूचितं च । इन्द्रं क्रतुं न आ भरेन्द्रं ज्येष्ठं न आ भर । आ० ७. ४. इति ॥

मो षु त्वा वाघतश्चनारे अस्मिन्नि रीरमन् ।

आरात्ताच्चित्सधमादं न आ गहीह वा सन्नुपं श्रुधि ॥ १ ॥

मो इति । सु । त्वा । वाघतः । चन । आरे । अस्मत् । नि । रीरमन् ।

आरात्तात् । चित् । सधमादं । नः । आ । गहि । इह । वा । सन् । उप । श्रुधि ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वया वाघतश्चन यजमाना अयस्मादस्मात् आरे दूरे मो नि रीरमन् । न नितरां रमयंतु । अतस्त्वमारात्तासिद्धरेऽपि वर्तमानोऽस्मादीयं सधमादं यजमाना गहि । आगच्छ । इह वाचापि वा सन् विद्यमान उप श्रुधि । अस्मादीयं स्तोत्रमुपशृणु ॥

इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा मधौ न मद्य आसते ।
 इंद्रे कामं जरितारो वसूयवो रथे न पादमा दधुः ॥ २ ॥
 इमे । हि । ते । ब्रह्मऽकृतः । सुते । सचा । मधौ । न । मद्यः । आसते ।
 इंद्रे । कामं । जरितारः । वसूऽयवः । रथे । न । पादं । आ । दधुः ॥ २ ॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतेऽभिषुते सोमे ब्रह्मकृतः स्तोत्रकृतो मधौ न मधुनीव मद्यो मयिकाः सचा सहासते । उपविशन्ति । अथ परोक्षसुतिः । वसूयवो धनकामा जरितारः स्तोतारः काममिष्टमिष्टं रथे न पादं रथे पादमिवा दधुः । समर्पयन्ति ॥

रायस्त्वामो वज्रहस्तं मुदक्षिणं पुत्रो न पितरं हुवे ॥ ३ ॥
 रायऽकामः । वज्रऽहस्तं । मुऽदक्षिणं । पुत्रः । न । पितरं । हुवे ॥ ३ ॥
 रायस्त्वामो धनकामोऽहं मुदक्षिणं शोभनदानं वज्रहस्तमिष्टं पुत्रो न पुत्र इव पितरं ऊवे । ह्वयामि ॥

इम इंद्राय सुन्विरे सोमासो दध्याशिरः ।
 तां आ मदाय वज्रहस्त पीतये हरिभ्यां याह्योक् आ ॥ ४ ॥
 इमे । इंद्राय । सुन्विरे । सोमासः । दधिऽआशिरः ।
 तान् । आ । मदाय । वज्रऽहस्त । पीतये । हरिऽभ्यां । याहि । ओकः । आ ॥ ४ ॥

हे वज्रहस्त दध्याशिरो दधिमिश्रणा इमे सोमासः सोमा इंद्राय तुभ्यं सुन्विरे । सुता वभ्रुवः । तान् सोमाकदाय मदार्थं पीतये पानार्थको यज्ञसदनमाभि हरिभ्यामश्वाभ्यामा याहि । आगच्छ ॥

अवच्छुत्कर्णं ईयते वसूनां नू चिन्त्रो मर्धिषन्तिरः ।
 सद्यश्चिद्यः सहस्राणि शता ददन्नकिर्दित्संतमा मिनत् ॥ ५ ॥
 अवत् । श्रुत्ऽकर्णः । ईयते । वसूनां । नू । चित् । नः । मर्धिषत् । गिरः ।
 सद्यः । चित् । यः । सहस्राणि । शता । ददत् । नकिः । दित्संतं । आ । मिनत् ॥ ५ ॥

श्रुत्कर्णो याज्ञाश्रवणरूपकर्ण इंद्रो वसूनां वसूनीयते । याच्यते । नोऽस्मदीया गिरो याज्ञावाक्यानि श्रवत् । शृणोतु । नू चिन्त्रैव मर्धिषत् । हिनस्तु । अश्रवणेन याज्ञावाक्यानि निष्फलानि न करोत्वित्यर्थः । अपि चेद्रः सद्यश्चित् सद्य एव याज्ञानंतरमेव सहस्राणि शतानि च ददत् । प्रयच्छेत् । दित्संतं दातुमिच्छंतं तमिष्टं नकिरा मिनत् । न हिंस्यात् । कश्चिदपि न वारयेदित्यर्थः ॥ ॥ १७ ॥

स वीरो अप्रतिष्कुत इंद्रेण शूश्रुवे नृभिः ।
 यस्तं गभीरा सर्वनानि वृचहन्सुनोत्या च धावन्ति ॥ ६ ॥
 सः । वीरः । अप्रतिऽस्कुतः । इंद्रेण । शूश्रुवे । नृभिः ।
 यः । ते । गभीरा । सर्वनानि । वृचऽहन् । सुनोति । आ । च । धावन्ति ॥ ६ ॥

हे वृचहन् ते त्वदर्थं यः पुमान् गभीरा गभीराणि सर्वनानि सोमान् सुनोति आ धावति च त्वां

स्तुतिभिर्बधावति च स वीर इंद्रेण हेतुनाप्रतिष्कृतः केनाप्यप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा भवेत् । शुभिः
परिचारकैः शूशुवे । उपगम्यते च । श्रयतिर्गतिकर्मा ॥

भवा वरूथं मघवन्मघोनां यत्समजासि शर्धतः ।

वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमह्या दूणाशो भरा गयँ ॥ ७ ॥

भव । वरूथं । मघऽवन् । मघोनां । यत् । संऽअजासि । शर्धतः ।

वि । त्वाऽहतस्य । वेदनं । भजेमहि । आ । दुऽनशः । भर । गयँ ॥ ७ ॥

हे मघवन् धनवर्त्तिद्र मघोनां हविष्मतां वरूथमुपद्रवाणां वारकं वर्म भव । यद्यस्त्वं शर्धत उत्सहमा-
नाञ्छत्रुन् समजासि संप्रेरयेः । अपि च त्वाहतस्य त्वया हतस्य शत्रोर्वेदनं धनं वि भजेमहि । विशेषेण
लभेमहि । किंच दुर्नशो नाशयितुमशक्यस्त्वं गयं गृहं धनं वा भर । अस्मभ्यमाहर ॥

सुनोता सोमपाव्रे सोममिंद्राय वज्रिणे ।

पचता पक्तीरवसे कृणुध्वमित्पृणन्तिपृणते मयः ॥ ८ ॥

सुनोत । सोमऽपाव्रे । सोमं । इंद्राय । वज्रिणे ।

पचत । पक्तीः । अवसे । कृणुध्वं । इत् । पृणन् । इत् । पृणते । मयः ॥ ८ ॥

हे मदीयाः पुरुषाः वज्रिणे सोमपाव्रे सोमस्य पाच इंद्राय सोमं सुनोत । अभिषुणुत । अवस इंद्रं
तर्पयितुं पक्तीः पक्त्वान् पुरोडाशादीन् पचत च । कृणुध्वमित् । इंद्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतेव । इंद्रो
हि मयः सुखं पृणन्निवजमानाय प्रयच्छेत्तेव पृणते हवींषीति शेषः ॥

मा स्नेधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे ।

तरणिरिज्जयति क्षेति पुष्यति न देवासः कवत्नवे ॥ ९ ॥

मा । स्नेधत । सोमिनः । दक्षत । महे । कृणुध्वं । राये । आऽतुजे ।

तरणिः । इत् । जयति । क्षेति । पुष्यति । न । देवासः । कवत्नवे ॥ ९ ॥

हे मदीया जनाः सोमिनः सोमवतो यागात्मा स्नेधत । मा हिंसिष्ट । दक्षत । यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं
च । महे महत आतुजे । तुजिर्हिंसाकर्मा दानकर्मा वा । शत्रूणामभिहिंसकाय धनानां प्रदात्रे वेद्राय राये
धनलाभार्थं कृणुध्वं । कर्माणि कुरुत च । तरणिरित् कर्मसु त्वरित एव जयति शत्रून् । क्षेति । गृहे निवसति
च । पुष्यति । प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति । कवत्नवे कुत्सितक्रियायै ॥ कवोपखट्टस्यातिः सातत्यगमनकर्मणो
रूपं कवत्नुरिति ॥ देवासो देवा न भवंतीति शेषः । सुखप्राप्तये भवंतीत्यर्थः ॥

नकिः सुदासो रथं पर्यास न रीरमत् ।

इंद्रो यस्याविता यस्य मरुतो गमत्स गोमति व्रजे ॥ १० ॥

नकिः । सुऽदासः । रथं । परि । आस । न । रीरमत् ।

इंद्रः । यस्य । अविता । यस्य । मरुतः । गमत् । सः । गोऽमति । व्रजे ॥ १० ॥

सुदासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यास । कश्चित् पर्यस्यति । न रीरमत् । न रमयति च ।
आत्मायर्थं न कश्चिदेनं गृह्णातीत्यर्थः । अपि च यस्मिंद्रोऽविता रचिता यस्य च मरुतोऽवितारः स गोमति
गोयुक्ते व्रजे गोष्ठे गमत् । गच्छेत् ॥ ॥ १० ॥

गमद्वाजं वाजयन्निद्रं मर्त्यो यस्य त्वमविता भुवः ।

अस्माकं बोध्यविता रथानामस्माकं शूर नृणां ॥११॥

गमत् । वाजं । वाजयन् । इन्द्र । मर्त्यः । यस्य । त्वं । अविता । भुवः ।

अस्माकं । बोधि । अविता । रथानां । अस्माकं । शूर । नृणां ॥११॥

हे इन्द्र त्वं यस्य मर्त्यस्याविता रक्षिता भुवः भवेः स मर्त्यो वाजयन् स्तोत्रेण त्वां बलिन् कुर्वन् वाजमन्नं गमत् । गच्छेत् । अपि च हे शूर अस्माकं वासिष्ठाणां रथानामविता रक्षिता बोधि । भव ॥ भवतेर्लोटि रूपं । भकारस्य वकारश्छांदसः ॥ अस्माकं नृणां पुत्रादीनां चाविता भव ॥

उदिन्वस्य रिच्यतेऽंशो धनं न जिग्युषः ।

य इन्द्रो हरिवान्न दभंति तं रिपो दक्षं दधाति सोमिनि ॥१२॥

उत् । इत् । नु । अस्य । रिच्यते । अंशः । धनं । न । जिग्युषः ।

यः । इन्द्रः । हरिऽवान् । न । दभंति । तं । रिपः । दक्षं । दधाति । सोमिनि ॥१२॥

अखिन्द्रस्यांशो यज्ञे सोमस्य भागोऽतिरिच्यतेऽन्येभ्योऽपि देवेभ्यः । इन्द्रस्य त्रिष्वपि सवनेषु सोमपानमस्ति माथ्यंदिनं हि सर्वमिन्द्रमिति । जिग्युषो जितवतो धनं न धनमिव । उदिन्विति चयः पूरणाः । अपि च यो हरिवानिन्द्रः सोमिनि यजमाने दक्षं बलं दधाति संदधाति तं रिपो रिपवो न दभंति । न हिंसन्ति ॥

मंचमखर्वं सुधितं सुपेशंसं दधात यज्ञियेष्व ।

पूर्वीश्चन प्रसितयस्तरंति तं य इन्द्रे कर्मणा भुवत् ॥१३॥

मंचं । अखर्वं । सुधितं । सुपेशंसं । दधात । यज्ञियेषु । आ ।

पूर्वीः । चन । प्रसितयः । तरंति । तं । यः । इन्द्रे । कर्मणा । भुवत् ॥१३॥

हे जनाः अखर्वमनल्पं सुधितं सुविहितं सुपेशंसं शोभनरूपं मंचं स्तोत्रं यज्ञियेषु यजनीयेषु देवेषु मध्य इन्द्राय दधात । विधत्त । यो जनः कर्मणा सुत्यादिरूपेण इन्द्रस्य चित्ते भुवत् भवेत् तं जनं पूर्वीर्बह्वः प्रसितयः पाशादीनि बंधनानि । चनेति समुदायो नेत्यर्थे वर्तते । न तरंति । न व्याप्नुवन्तीत्यर्थः ॥

कस्तमिन्द्रं त्वावमुमा मर्त्यो दधर्षति ।

अद्वा इत्ते मघवन्पार्ये दिवि वाजी वाजं सिषासति ॥१४॥

कः । तं । इन्द्र । त्वाऽवमुं । आ । मर्त्यः । दधर्षति ।

अद्वा । इत् । ते । मघऽवन् । पार्ये । दिवि । वाजी । वाजं । सिषासति ॥१४॥

हे इन्द्र तव चित्ते यो भवेत् त्वावमुं । त्वं वसुधापको यस्येति बह्वग्रीहिः । तं जनं को मर्त्य आ दधर्षति । आधर्षेत् । हे मघवन् ते त्वदर्थं यः अद्वा अद्वया युक्तः सन् वाजी हविष्मान् भवेत् पार्ये दिवि सीत्येऽहनि स वाजमन्नं बलं वा सिषासति । सेवते ॥

मघोनः स्म वृचहत्येषु चोदय ये ददति प्रिया वसु ।

तव प्रणीती हर्यश्च सूरिभिर्विश्वा तरेम दुरिता ॥१५॥

स्तुतिभिर्बधावति च स वीर इंद्रेण हेतुनाप्रतिष्कृतः केनाप्यप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा भवेत् । शुभिः
परिचारकैः शूशुवे । उपगम्यते च । श्रयतिर्गतिकर्मा ॥

भवा वरूथं मघवन्मघोनां यत्समजासि शर्धतः ।

वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमह्या दूणाशो भरा गयँ ॥ ७ ॥

भव । वरूथं । मघऽवन् । मघोनां । यत् । संऽअजासि । शर्धतः ।

वि । त्वाऽहतस्य । वेदनं । भजेमहि । आ । दुऽनशः । भर । गयँ ॥ ७ ॥

हे मघवन् धनवर्त्तिद्र मघोनां हविष्मतां वरूथमुपद्रवाणां वारकं वर्म भव । यद्यस्त्वं शर्धत उत्सहमा-
नाञ्छत्रुन् समजासि संप्रेरयेः । अपि च त्वाहतस्य त्वया हतस्य शत्रोर्वेदनं धनं वि भजेमहि । विशेषेण
लभेमहि । किंच दुर्नशो नाशयितुमशक्यस्त्वं गयं गृहं धनं वा भर । अस्मभ्यमाहर ॥

सुनोता सोमपाव्रे सोममिंद्राय वज्रिणे ।

पचता पक्तीरवसे कृणुध्वमित्पृणन्तिपृणते मयः ॥ ८ ॥

सुनोत । सोमऽपाव्रे । सोमं । इंद्राय । वज्रिणे ।

पचत । पक्तीः । अवसे । कृणुध्वं । इत् । पृणन् । इत् । पृणते । मयः ॥ ८ ॥

हे मदीयाः पुरुषाः वज्रिणे सोमपाव्रे सोमस्य पाच इंद्राय सोमं सुनोत । अभिषुणुत । अवस इंद्रं
तर्पयितुं पक्तीः पक्त्वान् पुरोडाशादीन् पचत च । कृणुध्वमित् । इंद्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतेव । इंद्रो
हि मयः सुखं पृणन्निवजमानाय प्रयच्छेत्तेव पृणते हवींषीति शेषः ॥

मा स्नेधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे ।

तरणिरिज्जयति क्षेति पुष्यति न देवासः कवत्नवे ॥ ९ ॥

मा । स्नेधत । सोमिनः । दक्षत । महे । कृणुध्वं । राये । आऽतुजे ।

तरणिः । इत् । जयति । क्षेति । पुष्यति । न । देवासः । कवत्नवे ॥ ९ ॥

हे मदीया जनाः सोमिनः सोमवतो यागात्मा स्नेधत । मा हिंसिष्ट । दक्षत । यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं
च । महे महत आतुजे । तुजिर्हिंसाकर्मा दानकर्मा वा । शत्रूणामभिहिंसकाय धनानां प्रदात्रे वेद्राय राये
धनलाभार्थं कृणुध्वं । कर्माणि कुरुत च । तरणिरित् कर्मसु त्वरित एव जयति शत्रून् । क्षेति । गृहे निवसति
च । पुष्यति । प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति । कवत्नवे कुत्सितक्रियायै ॥ कवोपच्छ्रयातिः सातत्यगमनकर्मणो
रूपं कवत्नुरिति ॥ देवासो देवा न भवंतीति शेषः । सुखप्राप्तये भवंतीत्यर्थः ॥

नकिः सुदासो रथं पर्यास न रीरमत् ।

इंद्रो यस्याविता यस्य मरुतो गमत्स गोमति व्रजे ॥ १० ॥

नकिः । सुऽदासः । रथं । परि । आस । न । रीरमत् ।

इंद्रः । यस्य । अविता । यस्य । मरुतः । गमत् । सः । गोऽमति । व्रजे ॥ १० ॥

सुदासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यास । कश्चित् पर्यस्यति । न रीरमत् । न रमयति च ।
आत्मायर्थं न कश्चिदेनं गृह्णातीत्यर्थः । अपि च यस्मिंद्रोऽविता रचिता यस्य च मरुतोऽवितारः स गोमति
गोयुक्ते व्रजे गोष्ठे गमत् । गच्छेत् ॥ ॥ १० ॥

कुहचिद्विदे । कुचचिद्विद्यमानः कुहचिद्वित् । तस्मै । यच्च क्तापि विद्यमानायेत्यर्थः । महयते पूजयते
जनाय दिवे दिवे प्रतिदिनं रायो धनानि शिवेयमित् । दद्यामेव । आकारः पूरणः । एवमिन्द्रस्य वाक्त्वं
श्रुत्वा संतुष्टः च विषदति । हे मघवन् त्वत्त्वत्तोऽन्यदस्माकमायं ज्ञातियं न ह्यस्ति । वस्यः प्रशस्यः पिता च न
पालयिता च त्वदन्यो नास्तीत्यर्थः ॥

तरणिरित्सिषासति वाजं पुरंध्या युजा ।

आ व इन्द्रं पुरुहूतं नमे गिरा नेमिं तष्टेव सुद्वं ॥ २० ॥

तरणिः । इत् । सिसासति । वाजं । पुरंध्या । युजा ।

आ । वः । इन्द्रं । पुरुहूतं । नमे । गिरा । नेमिं । तष्टाऽइव । सुद्वं ॥ २० ॥

तरणिरित् सुत्यादौ कर्मणि त्वरित एव पुमान् पुरंध्या महत्या धिया युजा सहायभूतया वाज-
मत्रं सिषासति । संभजते । पुरुहूतं बह्मभिराहृतमिन्द्रं वस्त्वां गिरा सुत्याहमा नमे नेमिं चक्रस्य वलयं सुद्वं
शोभनदां तष्टेव । यथा वर्धकिर्दाहनेभिमानमयते तद्वदित्यर्थः ॥ ॥ २० ॥

न दुष्टुती मर्त्यो विंदते वसु न स्नेधंतं रयिर्नशत् ।

सुशक्तिरिन्मघवन्तुभ्यं मावते देष्णं यत्पार्ये दिवि ॥ २१ ॥

न । दुःस्तृती । मर्त्यः । विंदते । वसु । न । स्नेधंतं । रयिः । नशत् ।

सुऽशक्तिः । इत् । मघऽवन् । तुभ्यं । माऽवते । देष्णं । यत् । पार्ये । दिवि ॥ २१ ॥

मर्त्यो मनुष्यो दुष्टुती दुष्टुत्या वसु धनं न विंदते । इन्द्रं सुवन्नेव वसु लभत इत्यर्थः । स्नेधंतं हिंसंतं ।
इन्द्रविषयसुत्यादिकमोष्णकुर्वतमित्यर्थः । रयिर्धनं न नशत् । न व्याप्नोति । हे मघवन् त्वया पार्ये दिवि
सीत्ये दिवसे मावते मत्सदृशाय देष्णं दातव्यं यद्वनमस्ति तत्तुभ्यं त्वत्तः सुशक्तिरित् मुकर्मैव । विंदत इति
व्यवहितमप्यनुषज्यतेऽध्याहारस्यांतिकत्वात् ॥

अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमीशानमिन्द्र तस्थुषः ॥ २२ ॥

अभि । त्वा । शूर । नोनुमः । अदुग्धाऽइव । धेनवः ।

ईशानं । अस्य । जगतः । स्वऽदृशं । ईशानं । इन्द्रं । तस्थुषः ॥ २२ ॥

हे शूरिन्द्र अस्य जगतो जंगमस्तेशानमीश्वरं तस्थुषः स्थावरस्य विशानं । ईशानमिति पदस्यावृत्तिराद-
रार्था । स्वर्दृशं सर्वदृशं त्वा त्वामदुग्धा इव धेनवो यथादुग्धा धेनवः क्षीरपूर्णोधस्त्वेन वर्तते तद्वत्सोमपूर्ण-
चमसत्वेन वर्तमाना वयमभि नोनुमः । भृशमभिष्टुमः ॥

न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्वयंतो मघवन्निद्र वाजिनो गव्यंतस्त्वा हवामहे ॥ २३ ॥

न । त्वाऽवान् । अन्यः । दिव्यः । न । पार्थिवः । न । जातः । न । जनिष्यते ।

अश्वऽयंतः । मघऽवन् । इन्द्रं । वाजिनः । गव्यंतः । त्वा । हवामहे ॥ २३ ॥

हे मघवन्निद्र दिव्यो दिवि भवस्त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो न जायते । पार्थिवः पृथिव्यां मघोऽपि

त्वावानन्यो न जायते । दिव्यः पार्थिवो वा त्वावानन्यो न जातः । न च जनिष्यति । पृथिव्यां दिवि च त्रिष्वपि लोकेषु त्वत्सदृशः कश्चिन्नासीत्यर्थः । अन्वायंतोऽन्वानिच्छंतो वाजिनो वाजमिच्छंतः ॥ इच्छायामि-
निप्रत्ययः ॥ हविष्मंतो वा गन्धंतो वा इच्छंतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे । हवामः ॥

अभी षतस्तदा भरेद्र ज्यायः कनीयसः ।

पुरुवसुर्हि मघवन्सनादसि भरेभरे च हव्यः ॥ २४ ॥

अभि । सतः । तत् । आ । भर् । इंद्र । ज्यायः । कनीयसः ।

पुरुवसुः । हि । मघवन् । सनात् । असि । भरेभरे । च । हव्यः ॥ २४ ॥

हे ज्यायो ज्यायस्त्रिंश्र ॥ आमंचितं पूर्वमविद्यमानवदितींद्रपदस्याविद्यमानवज्ञावात् ज्याय इत्यस्य
सर्वानुदात्तत्वाभावः । नकारस्य इत्वं व्यत्ययानुमभावो वा ॥ कनीयसः सतो मम तत्प्रसिद्धं धनमभ्या भर् ।
हे मघवन् त्वं सनाच्चिरादेवारभ्य पुरुवसुर्हि बज्रधनो ह्यसि । भरेभरे संग्रामे यज्ञे वा हव्यो हविष्यस्यासि ॥

परां शुदस्व मघवन्मिचान्सुवेदा नो वसू कृधि ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने भवा वृधः सखीनां ॥ २५ ॥

परा । नुदस्व । मघवन् । अमिचान् । सुवेदा । नः । वसू । कृधि ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाधने । भव । वृधः । सखीनां ॥ २५ ॥

हे मघवन् परा पराचीनाममिवाञ्छन्नुदस्व । प्रेरय । नोऽस्माभ्यं वसू वसूनि सुवेदा सुखमानि कृधि ।
कुर्व । महाधने संग्रामे । वाजसातो महाधन इति संग्रामनामसु पाठात् । सखीनां सौतृणामस्माकं वसिष्ठा-
नामविता रचिता बोधि । भव । वृधो वर्धयिता च भव ॥

इंद्र क्रतुं न आ भर् पिता पुत्रेभ्यो यथा ।

शिखा णो अस्मिन्पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमहि ॥ २६ ॥

इंद्र । क्रतुं । नः । आ । भर् । पिता । पुत्रेभ्यः । यथा ।

शिखा । नः । अस्मिन् । पुरुहूत । यामनि । जीवाः । ज्योतिः । अशीमहि ॥ २६ ॥

हे इंद्र नोऽस्माभ्यं क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा भर् । आहर । अपि च यथा पिता पुत्रेभ्यो धनं प्रयच्छति तथा
नोऽस्माभ्यं शिख । धनं देहि । हे पुरुहूत बज्रभिराहृत यामनि यज्ञे जीवा वयं ज्योतिः सूर्यमशीमहि ।
प्रतिदिनं प्राप्नुयाम ॥

मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्योऽ माशिवासो अव क्रमुः ।

त्वया वयं प्रवतः शश्वतीरपोऽति शूर तरामसि ॥ २७ ॥

मा । नः । अज्ञाताः । वृजनाः । दुराध्यः । मा । अशिवासः । अव । क्रमुः ।

त्वया । वयं । प्रवतः । शश्वतीः । अपः । अति । शूर । तरामसि ॥ २७ ॥

हे इंद्र अज्ञाता अज्ञातगमना वृजना हिंसका दुराध्यो नोऽस्माभ्याव क्रमुः । मावचक्रमुः । हे शूर त्वया
वयं वसिष्ठाः प्रवतः प्रवणकाः संतः शश्वतीर्वह्नीरपोऽति तरामसि । अतितराम ॥ २७ ॥

शिवं च इति चतुर्दशर्धं षोडशं सूक्तं । अचेयमनुक्रमणिका । शिवं चः षट्कृता संसवो वसिष्ठस्य सपुत्रस्येद्रेण

वा संवाद इति । आदितो नवानां वसिष्ठ ऋषिः । वसिष्ठपुत्राणां सूयमानत्वात् एव देवता । विद्युतो ज्योतिरित्यादिभिर्देशम्यादिभिः स्वपुत्रैर्वसिष्ठः सूयते । अतो वसिष्ठो देवता । त एव ऋषयः । या तिनोऽप्यत इति न्यायात् । अनुक्तत्वान्निष्ठम् ॥

श्वित्यंचो मा दक्षिणतस्कपदा धियंजिन्वासो अभि हि प्रमंदुः ।

उत्तिष्ठन्वोचे परि बर्हिषो नृन् मे दूरादवितवे वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्वित्यंचः । मा । दक्षिणतः ऽकपदाः । धियं ऽजिन्वासः । अभि । हि । प्र ऽमंदुः ।

उत् ऽतिष्ठन् । वो चे । परि । बर्हिषः । नृन् । न । मे । दूरात् । अवितवे । वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्वित्यंचः । श्वित्यं श्वेतवर्णमंचतीति श्वित्यंचः । श्वेतवर्णा इत्यर्थः । धियंजिन्वासः कर्मणां पूरयितारो दक्षिणतस्कपदाः । दक्षिणं शिरसो भागे कपदायूडा येषां ते दक्षिणतस्कपदाः । चूडाकर्मणि दक्षिणतो वसिष्ठानामिति स्मर्यते । मा मामभि प्रमंदुः । विद्याबलेनाभिप्राहर्षयन् । यतो मामभि प्रमंदुरतो बर्हिषो यज्ञात् । परीति पंचम्यर्थानुवादः । उत्तिष्ठन्नहं नृन्यज्ञस्य नेतृन्वोचे । ब्रवीमि । मे मत्तो दूराद्वसिष्ठा वसिष्ठस्य मम पुत्रा अवितवे गंतुं नाहंतीति शेषः ॥

दूरादिद्रमनयन्ना सुतेन तिरौ वैशंतमति पांतमुग्रं ।

पाशद्युम्नस्य वायतस्य सोमात्सुतादिद्रोऽवृणीता वसिष्ठान् ॥ २ ॥

दूरात् । इंद्रं । अन्नयन् । आ । सुतेन । तिरः । वैशंतं । अति । पांतं । उग्रं ।

पाशं ऽद्युम्नस्य । वायतस्य । सोमात् । सुतात् । इंद्रः । अवृणीत । वसिष्ठान् ॥ २ ॥

यदा वसिष्ठस्य पुत्राः सुदासं राजानमयाजयन् तदैव पाशद्युम्नाख्योऽपि राजा सोमान्यपुत्रयुग्मं चकार । तदा ते वसिष्ठपुत्राः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य तदीये यागे सोमं पिबंतमिंद्रं मंचबलेन तस्मादाच्छिद्य सुदासो यज्ञे स्थापयामासुः । तदेतद्वृत्तांतं कीर्तयन् वसिष्ठः स्वसुतानमेव मंत्रेण स्तौति ॥ वैशंतं । वैशंतः पत्न्यं । अत्र वैशंत-शब्देन सोमाधारयमसो लक्ष्यते । तत्स्थं सोमं पांतं पिबंतमुग्रमुन्नूर्णमिंद्रं सुतेन सुदासो यज्ञेऽभिषुतेन सोमेन हेतुना तिरः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य दूरादानयन् । वसिष्ठा मंचबलेनानीतवंतः । इंद्रोऽपि वायतस्य वयतः पुत्रस्य पाशद्युम्नस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । वायतं पाशद्युम्नमत्यतिहाय सुदासो यज्ञेऽभिषुतात्सोमाद्धेतोर्वसिष्ठान्व-सिष्ठस्य पुत्रानवृणीत । पाशद्युम्नस्य सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबन्नपींद्रं पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य मंचसामर्थ्य-बलेन सुदासो यज्ञे आहवनकाले वसिष्ठानाजगामेत्यर्थः ॥

एवेन्नु कं सिंधुमेभिस्ततारेवेन्नु कं भेदमेभिर्जघान ।

एवेन्नु कं दाशराज्ञे सुदासं प्रावदिद्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

एव । इत् । नु । कं । सिंधुं । एभिः । ततार । एव । इत् । नु । कं । भेदं । एभिः । जघान् ।

एव । इत् । नु । कं । दाशराज्ञे । सुदासं । प्रा । आवत् । इंद्रः । ब्रह्मणा । वः । वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

एवेत् यथा पाशद्युम्नस्य सवाख्ये सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबंतमपींद्रं वसिष्ठेः सुदाः प्राप्तवान् एवमेव सिंधुं नदीमेभिर्वसिष्ठैः कं सुखेन ततार । तीर्णं आसीत् । न्विति पूरणः । तथा च निगमांतरं । अर्णोसि चित्प्रथाना सुदासे । ऋ० ७. १८. ५. इति । एवेदेवमेव भेदं भेदनामकं शत्रुमयेभिर्वसिष्ठैरेव जघान । अथ प्रत्यक्षसुतिः । एवेदेवमेव हे वसिष्ठाः वो युष्मदीधेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण दाशराज्ञे दशमी रात्रिभिः सह युद्धे प्रवृत्ते सति सुदासं राजानमिंद्रः प्रावत् । प्रारब्धत् । तथा च निगमांतरं । दश राजानः समिता अयज्यवः

मुदासमिन्द्रावश्या न युयुधुः । अ० ७. ८३. ७. । इति । दाशराज्ञे परियत्ताय विञ्चतः । अ० ७. ८३. ८. । इति च ॥

जुष्टी नरो ब्रह्मणा वः पितॄणामक्षमव्ययं न किला रिषाय ।

यच्छर्करीषु बृहता रवेणेंद्रे शुष्ममदधाता वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

जुष्टी नरः । ब्रह्मणा । वः । पितॄणां । अक्षं । अव्ययं । न । किल । रिषाय ।

यत् । शर्करीषु । बृहता । रवेण । इंद्रे । शुष्मं । अदधात । वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

हे नरः वो युष्मदीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण पितॄणां जुष्टी प्रीतिर्भवति । पितॄणामित्यनेन पारोक्ष्येण वसिष्ठस्यैव कीर्तनं । अहं प्रीतो भवामीत्यर्थः । अथेदानीं स्वमाश्रमं गंतुमुद्यतोऽहमक्षं रथस्याक्षमव्ययं । व्ययामि ॥ लङ् । लङ् ॥ चालयामीत्यर्थः । यूयं न किल रिषाय न च चीणा भवथ हे वसिष्ठाः यद्यस्माच्छर्करोष्णेषु बृहता अथेन रवेण साक्षिंद्रे शुष्मं बलमदधात अधारयत ॥

उद्यमिवेत्तृणजो नाथितासोऽदीधयुर्दाशराज्ञे वृतासः ।

वसिष्ठस्य स्तुवत इंद्रो अश्रोदुरुं तृत्सुभ्यो अकृणोदु लोकं ॥ ५ ॥

उत् । द्यांऽइव । इत् । तृणऽजः । नाथितासः । अदीधयुः । दाशराज्ञे । वृतासः ।

वसिष्ठस्य । स्तुवतः । इंद्रः । अश्रोत् । उरुं । तृत्सुभ्यः । अकृणोत् । ऊं इति । लोकं ॥ ५ ॥

तृणजो जाततृणा वृतासस्तृत्सुभी राजभिर्वृता नाथितासो वृष्टिं याचमाना वसिष्ठा द्यामिवादित्यमिवेंद्रं दाशराज्ञे दशानां राज्ञां संघाम उददीधयुः । उददीधयन् । स्तुवतो वसिष्ठस्य स्तोत्रमिन्द्रोऽश्रोत् । अशृणोच्च । उरुं विसीर्णं लोकं तृत्सुभ्यो राजभ्योऽकृणोत् । अकरोच्च । अददास्तेत्यर्थः ॥ ॥ २२ ॥

दंडा इवेज्जोअजनास आसन्परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः ।

अर्भवच्च पुरएता वसिष्ठ आदितृत्सूनां विशो अप्रथंत ॥ ६ ॥

दंडाऽइव । इत् । गोऽअजनासः । आसन् । परिच्छिन्नाः । भरताः । अर्भकासः ।

अर्भवत् । च । पुरऽएता । वसिष्ठः । आत् । इत् । तृत्सूनां । विशः । अप्रथंत ॥ ६ ॥

गोअजनासो गवां प्रेरका दंडा इव यथा दंडाः परिच्छिन्नपचोपशाखा भवन्ति तद्वज्जरताः । तृत्सूनामेव राज्ञां भरता इति नामान्तरिणोपादानं । शत्रुभिः परिच्छिन्ना एवासन् । अर्भकासोऽर्भका अल्पाश्वासन् । आदित्यपरिच्छिन्नत्वादनंतरमेव तेषां तृत्सूनां वसिष्ठः पुरएता पुरोहितोऽभवच्च । तत्पौरोहित्यसामर्थ्यात्तृत्सूनां विशः प्रजा अप्रथंत । अवर्धंत ॥

चयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेतस्तिष्ठः प्रजा आर्या ज्योतिरयाः ।

चयो घर्मास उषसं सचन्ते सर्वा इत्तां अनु विदुर्वसिष्ठाः ॥ ७ ॥

चयः । कृण्वन्ति । भुवनेषु । रेतः । तिष्ठः । प्रजाः । आर्याः । ज्योतिःऽअयाः ।

चयः । घर्मासः । उषसं । सचन्ते । सर्वा । इत्तां । अनु । विदुः । वसिष्ठाः ॥ ७ ॥

भुवनेषु पृथिव्यंतरिक्षेषु चयोऽपिवायुसूर्या यथाक्रमेण रेतो विचरन् धारकमुदकं कृण्वन्ति । कुर्वन्ति । तेषां चयाणां ज्योतिरया आदित्यप्रमुखा आर्याः श्रेष्ठास्तिष्ठः प्रजा भवन्ति । ते च चयोऽपिवायुसूर्या घर्मासो

दीप्यमाना उपसं सचते। समवयंति। दुर्ज्ञानात्सर्वानित्सर्वानिव तान्वसिष्ठा अनु विदुः। अभिजानंति। तेषां रहस्य-
विज्ञानादियमपि वसिष्ठानामेव स्तुतिः। तथा च शान्त्यायनकं। चयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेत इत्यपि। पृथिव्यां रेतः
कृणोति वायुरंतरिक्षं आदित्यो दिवि तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिरया इति वसवो बद्धा आदित्यास्तासां ज्यो-
तिर्यदसावादित्यस्तयो घर्मास उपसं सचंत इत्यपिरुषसं सचते वायुरुषसं सचत आदित्य उपसं सचत इति ॥

सूर्यस्येव वक्ष्णो ज्योतिरेषां समुद्रस्येव महिमा गभीरः ।

वातस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्यैतवे वः ॥ ८ ॥

सूर्यस्यऽइव । वक्ष्णः । ज्योतिः । एषां । समुद्रस्यऽइव । महिमा । गभीरः ।

वातस्यऽइव । प्रजवः । न । अन्येन । स्तोमः । वसिष्ठाः । अनुऽएतवे । वः ॥ ८ ॥

हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं स्तोमो महिमापि वा सूर्यस्य ज्योतिरिव वक्ष्णः प्रकाशोऽस्ति । हे वसिष्ठाः
वो युष्माकं महिमा स्तोमोऽपि वा समुद्रस्येव गभीरो गभीरोऽस्ति । तथा हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं
स्तोम ऋक्समूहो महिमापि वा वातस्येव प्रजवो यथा वातस्य प्रवेगोऽन्येनान्वेतुं न शक्यस्तद्वदन्येनान्वेतवे
ऽन्वेतुं न शक्यः ॥

त इन्निर्यं हृदयस्य प्रकेतैः सहस्रवल्गमभि सं चरन्ति ।

यमेन ततं परिधिं वयंतोऽप्सरस उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

ते । इत् । निर्यं । हृदयस्य । प्रऽकेतैः । सहस्रऽवल्गं । अभि । सं । चरन्ति ।

यमेन । ततं । परिऽधिं । वयंतः । अप्सरसः । उप । सेदुः । वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

त इत् एव वसिष्ठा निर्यं तिरोहितं दुर्ज्ञानं । निर्यं सस्वरित्यंतर्हितनामसु पाठात् । सहस्रवल्गं
सहस्रशाखं संसारं हृदयस्य प्रकेतैः प्रज्ञानैरभि सं चरन्ति । एवं स्वाच्छेदनाभिसंचरंतस्ते वसिष्ठा यमेन कार-
णात्मना सर्वनिधंवा ततं विसृतं परिधिं वस्त्रं । परिधिरित्यनेन जन्मादिप्रवाहो विवक्षितः । तं वयंतो
ऽप्सरसो जननीत्वनोप सेदुः । अत्र वसिष्ठा इति बह्वचनं पूजायां । वसिष्ठः पूर्वं प्रजापतेरुत्पन्नं देहमुत्सृज्या-
प्सरसु जायेयेति बुद्धिमकरोदिति भावः ॥

विद्युतो ज्योतिः परि संजिहानं मिचावरुणा यदपश्यतां त्वा ।

तत्ते जन्मोतैकं वसिष्ठागस्त्यो यत्त्वा विश आजभार ॥ १० ॥

विऽद्युतः । ज्योतिः । परि । संऽजिहानं । मिचावरुणा । यत् । अपश्यतां । त्वा ।

तत् । ते । जन्म । उत । एकं । वसिष्ठ । अगस्त्यः । यत् । त्वा । विशः । आऽजभार ॥ १० ॥

एतास्त्रुचु वसिष्ठस्येव देहपरिग्रहः प्रतिपाद्यते । एताश्चंद्रस्य वाक्यमित्येके वर्णयंत्यपरे वसिष्ठपुत्राणामिति ।
हे वसिष्ठ यद्यदा विद्युतो विद्युत इव स्वीयं ज्योतिर्देहांतरपरिग्रहार्थं परि संजिहानं परित्यजंतं त्वा त्वां ॥
छांदसमात्मनेपदं ॥ यद्वा । जिघृक्षितदेहार्थं स्वीयं ज्योतिः परि संजिहानं । परिजिघृक्षंतमित्यर्थः ॥ अस्मिन्पक्षे
जहातेर्गत्यर्थत्वादात्मनेपदं छांदसं न भवति ॥ मिचावरुणा मिचावरुणावपश्यतां । आवाभ्यामयं जायेतिति
समकल्पतामित्यर्थः । तत्तदा ते तवैकं जन्म । उतापि च यद्यदागस्त्यो विशो निवेशनाभिमिचावरुणावावां
जनयिष्याव इत्येतस्मात्पूर्वावस्थानात्त्वामाजभार आजहार ॥ ॥ २३ ॥

उतासि मैचावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनसोऽधि जातः ।

द्रुप्सं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन विश्वे देवाः पुष्करे त्वाददंत ॥ ११ ॥

उ॒त । अ॒सि । मै॒त्राव॒रु॒णः । व॒सि॒ष्ठः । उ॒र्व॒श्याः । ब्र॒ह्म॒न् । म॒न॒सः । अ॒धि॒ । जा॒तः ।
द्र॒प्सं । स्क॒न्धं । ब्र॒ह्म॒णा । दै॒व्ये॒न । वि॒श्वे॒ । दे॒वाः । पु॒ष्करे॒ । त्वा । अ॒द॒द॒न्त॒ ॥ ११ ॥

उतापि च हे वसिष्ठ मैत्रावरुणो मित्रवरुणयोः पुत्रोऽसि । हे ब्रह्मन् वसिष्ठ उर्वश्या अप्सरसो मनसो ममायं पुत्रः स्यादिति वृशात्संकल्पाद्द्रप्सं रेतो मित्रावरुणयोर्वर्षादृशनात्स्कन्धमासीत् । तस्मादधि जातोऽसि । तथा च वक्ष्यते सत्ते ह जातावित्यूचि । एवं जातं त्वा त्वां दैव्येन देवसंबन्धिना ब्रह्मणा वेदराशिनाहं-भुवा युक्तं पुष्करे विश्वे देवा अददन्त । आधारयन्त ॥ तथा चादितेर्मित्रावरुणौ जज्ञाति इति प्रकृत्य पठ्यते । तयोरादित्ययोः सत्ते वृक्षाप्सरसमुर्वशी । रेतश्चस्कन्दं तत्कुम्भे न्यपतद्वासतीवरे ॥ तेनैव तु मूर्ध्नि वीर्यवन्तौ तपस्विनौ । अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च तचर्षी संबभूवतुः ॥ ब्रह्मधा पतितं रेतः कलशे च जले स्थले । स्थले वसिष्ठसु मुनिः संभूत ऋषिसत्तमः ॥ कुम्भे त्वगस्त्यः संभूतो जले मत्स्यो महाद्युतिः । उदियाय ततोऽगस्त्यः शम्यामाचो महातपाः ॥ मानेन संमितो यस्मात्तस्मान्मान्य इहोच्यते । यद्वा कुम्भादृषिर्जातः कुम्भेनापि हि मीयते ॥ कुम्भ इत्यभिधानं च परिमाणस्य लक्ष्यते । ततोऽप्सु गृह्यमाणानु वसिष्ठः पुष्करे स्थितः ॥ सर्वतः पुष्करे तं हि विश्वे देवा आधारयन् । बृ० ५. ७८३-७८९ । इति ॥

स प्र॒केत॒ उ॒भय॑स्य प्रवि॒द्वान्स॒हस्र॑दान॒ उ॒त वा॒ स॒दानः॑ ।

य॒मेन॑ त॒तं प॑रि॒धिं व॑यि॒ष्यन्ऽप्सर॑सः॒ परि॑ ज॒ज्ञे व॑सि॒ष्ठः ॥ १२ ॥

सः । प्र॒ऽके॒तः । उ॒भय॑स्य । प्र॒ऽवि॒द्वान् । स॒हस्र॑ऽदानः । उ॒त । वा॒ । स॒ऽदानः॑ ।

य॒मेन॑ । त॒तं । प॑रि॒ऽधिं । व॑यि॒ष्यन् । अ॒प्सर॑सः । परि॑ । ज॒ज्ञे । व॑सि॒ष्ठः ॥ १२ ॥

स वसिष्ठः प्रकेतः प्रकृष्टज्ञान उभयस्योभयं दिवं च पृथिवीं च प्रविद्वान् प्रकर्षेण जानन् सहस्रदानोऽभवत् । किमनेन सहस्रदान इति विशेषणेन उत वापि वा सदानः सर्वदानसहित एवाभवत् । किंच वसिष्ठो यमेन कारणात्मना सर्वनिर्वाचा तत् विसृतं परिधिं वस्त्रं । परिधिरित्यनेन संसारप्रवाहो विवक्षितः । तं वयिष्यन्ऽप्सरस उर्वश्याः । परीति पंचमर्थानुवादः । जज्ञे । जातः ॥

स॒त्ते ह॑ जा॒तावि॑षि॒ता न॑मो॒भिः कु॑म्भे रे॒तः सि॑षि॒चतुः॑ स॒मानं॑ ।

ततो॑ ह॒ मान॑ उ॒दिया॑य॒ मध्या॑त्ततो॑ जा॒तमृ॑षि॒माहुर्व॑सि॒ष्ठं ॥ १३ ॥

स॒त्ते । ह॒ । जा॒तौ । इ॒षिता॑ । न॒मःऽभिः॑ । कु॑म्भे । रे॒तः । सि॑षि॒चतुः॑ । स॒मानं॑ ।

त॒तः । ह॒ । मानः॑ । उ॒त् । इ॒याय॑ । म॒ध्यात् । त॒तः । जा॒तं । ऋ॒षिं । आ॒हुः । व॑सि॒ष्ठं ॥ १३ ॥

सत्ते ब्रह्मकर्तृके यागे । हेति पूरणः । जातौ दीक्षितौ मित्रावरुणाविषिताधेयितौ स्वयमन्यैर्जनेर्नमोभिः सुतिभिः कुम्भे वासतीवरे कलशे समानमेकदैव रेतः सिषिचतुः । असिचतां । ततो वासतीवरात्कुम्भाध्याद्-गस्त्यो मानः शमीप्रमाण उदियाय । प्रादुर्बभूव । तत एव कुम्भाद्वसिष्ठमपृषिं जातमाहुः ॥

उ॒क्थ॑भृ॒तं सा॒मभृ॑तं बिभ॒र्ति॒ यावा॑णं बिभ्र॒त्प्र व॑दान्यये ।

उ॒पै॒नमा॑ध्वं सु॒म॒न॒स्य॑मा॒ना आ॒ वो ग॑च्छाति प्र॒तृदो॑ वसि॒ष्ठः ॥ १४ ॥

उ॒क्थ॑ऽभृ॒तं । सा॒मऽभृ॑तं । बि॒भर्ति॑ । यावा॑णं । बिभ्र॑त् । प्र । व॑दा॒ति॒ । अ॒यै ।

उ॒प॑ । ए॒नं । आ॒ध्वं । सु॒ऽम॒न॒स्य॑मा॒नाः । आ॒ । वः । ग॑च्छा॒ति॒ । प्र॒ऽतृ॒दः । व॑सि॒ष्ठः ॥ १४ ॥

हे प्रतृदः । प्रतृद इति तुत्सव एवामिधीयते नामांतरेण । वो युष्मान्वसिष्ठ आ गच्छाति । आगच्छति ।

एनं वसिष्ठं सुमनस्यमानाः सुमनसः संत उपाध्वं । उपतिष्ठत । आगतस्यासी वसिष्ठो यक्षिऽथे पुरोहितो ब्रह्मा सन्तुक्थभृतं शस्त्राणां संभक्तारं विभर्ति । सामभृतमुन्नातारं विभर्ति । यावाणमभिषवणं विभर्ति । यत्प्रवदितव्यं शेषादिनिमित्ते कर्तव्यमस्ति तदपि वदतीति तृत्सून् प्रतीन्द्रो ब्रवीति ॥ २४ ॥ २ ॥

तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि । तत्र प्र शुक्रेति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अथेयमनुक्रमणिका । प्र शुक्रा पंचाधिका वैश्वदेवं हाया एकविंशतिर्द्विपदा अज्यामहेरर्धर्ष उत्तरोऽहिर्वृद्ध्यायति । वसिष्ठ ऋषिः । आया एकविंशतिर्द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजो द्वाविंशत्याक्षतस्तस्मिन्नुभः । विश्वे देवा देवता ॥ व्यूह्ये दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविष्टानं । सूचितं च । प्र शुक्रेति विश्वदेवं । आ० ८. ८. इति ॥ षोडशिन्या धूर्षस्मा इति द्विपदा । आ० ६. २. इति ॥ महाव्रतेऽपिषा द्विपदा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । आ धूर्षस्मा इत्येका सुददोहाः । ऐ० आ० ५. ८. इति ॥

प्र शुक्रैतु देवी मनीषा अस्मत्सुतंष्टो रथो न वाजी ॥ १ ॥

प्र । शुक्रा । एतु । देवी । मनीषा । अस्मत् । सुतंष्टः । रथः । न । वाजी ॥ १ ॥

शुक्रा दीप्ता देवी सर्वेषां कामानां प्रदात्री मनीषा सुतिरस्मदस्मत्तोऽस्मिन् सूक्ते स्तोत्रमायान्देवान् वाजी वेगवान् सुतष्टः सुसंस्कृतो रथो न रथ इव प्रेतु । प्रगच्छतु ॥

विदुः पृथिव्या दिवो जनिचं शृण्वत्यापो अध स्मरंतीः ॥ २ ॥

विदुः । पृथिव्याः । दिवः । जनिचं । शृण्वन्ति । आपः । अध । स्मरंतीः ॥ २ ॥

अस्यामृचापः स्तूयन्ते । स्मरन्तीः स्मरन्त्य आपो दिवः पृथिव्याश्च । उभयोरपि लोकयोरित्यर्थः । जनिचमुत्पत्तिं विदुः । जानन्ति । अधापि च शृण्वन्ति स्तोत्रायीति शेषः ॥

आपश्चिदस्मै पिन्वंत पृथीवृचेषु शूरा मंसंत उयाः ॥ ३ ॥

आपः । चित् । अस्मै । पिन्वंत । पृथीः । वृचेषु । शूराः । मंसन्ते । उयाः ॥ ३ ॥

इन्द्रोऽस्मिन्वृचैः स्तूयते । पृथ्वीः पृथ्व्यः प्रथमाना आपश्चिदापोऽप्यस्मा इन्द्राय पिन्वंत । प्यायन्ते । वृचेषूपद्रवेषु सत्सूया उन्नूर्णास्तेजस्विनो वा शूरा योद्धारोऽपि मंसन्ते । इममेवेन्द्रं स्तुवन्ति ॥

आ धूर्षस्मै दधाताश्चानिन्द्रो न वजी हिरण्यबाहुः ॥ ४ ॥

आ । धूः । सु । अस्मै । दधात । अश्वाः । इन्द्रः । न । वजी । हिरण्यबाहुः ॥ ४ ॥

अस्मै । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अस्मिन्द्रस्यागमनायाश्चान् धूर्षु रथस्या दधात । इन्द्रो न । नेति चार्थे । इन्द्रो वजी वज्रवान् हिरण्यबाहुर्हिरण्यहस्तश्च भवति ॥ षोडशिनि शस्त्रमानत्वादस्या ऐन्द्रत्वं गम्यते । आ धूर्षस्मा इत्यचास्मा इत्यस्य पदस्यानुदात्तत्वं पूर्वस्यामिन्द्रस्य प्रकृतत्वात् अत एव पूर्वार्थेन्द्रीति विज्ञायते । पूर्वस्यामप्युच्यस्मा इत्यवानुदात्तत्वमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तमिति । तथा च यास्कः । अस्मेति चोदात्तं प्रथमादेशेऽनुदात्तमन्वादेशे तीव्रार्थतरमुदात्तमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तं । नि० ४. २५. इति । अल्पीयस्त्वं चिदंशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य संनिधानस्य दूरस्थत्वेनेत्यवगंतव्यं ॥

अभि प्र स्थाताहेव यज्ञं यातेव पत्नन्मनां हिनोत ॥ ५ ॥

अभि । प्र । स्थात । अहं । इव । यज्ञं । याताः । इव । पत्नन् । मनां । हिनोत ॥ ५ ॥

यज्ञसुतिरियं । हे जनाः यज्ञमभि प्र स्थात । अभिक्रमत । अहेवेति पूरणौ । अपि च पत्नन् पत्ननि यज्ञमग्निं त्वना स्वयमेव यातेव गतेव हिनोत । गच्छत ॥ हि गताविति धातुः ॥

त्मना समत्सु हिनोत यज्ञं दधात केतुं जनाय वीरं ॥ ६ ॥

त्मना । समत्सु । हिनोत । यज्ञं । दधात । केतुं । जनाय । वीरं ॥ ६ ॥

उक्तस्त्वैव विवरणमत्र । हे मदीया जनाः समत्सु संग्रामेषु त्वना स्वयमेव हिनोत । गच्छत । अपि च केतुं प्रज्ञापकं वीरं पापानां वारयितारं । नाशकमित्यर्थः । यज्ञं जनाय लोकाय । तद्रक्षार्थमित्यर्थः । दधात । विधत्त ॥

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्तं बिभर्ति भारं पृथिवी न भूमं ॥ ७ ॥

उत् । अस्य । शुष्मात् । भानुः । न । आर्तं । बिभर्ति । भारं । पृथिवी । न । भूमं ॥ ७ ॥

अस्य यज्ञस्य शुष्माद्भानुः सूर्य उदार्तं । उन्नच्छति । भूम भूतानि पृथिवीव भारं लोकस्वायं यज्ञो बिभर्ति च ॥

ह्वयामि देवाँ अयातुरग्ने साधन्तेन धियं दधामि ॥ ८ ॥

ह्वयामि । देवान् । अयातुः । अग्ने । साधन् । अन्तेन । धियं । दधामि ॥ ८ ॥

अस्मिन्नुचि देवाः स्तुयन्ते । हे अग्ने अयातुरहिंसादिनियमयुक्तेन तेन यज्ञेन साधन्कामान्साधयन् देवान् ह्वयामि । अपि च धियं देवानां परिचरणात्मकं कर्म दधामि । करोमीत्यर्थः ॥

अभि वो देवीं धियं दधिध्वं प्र वो देवचा वाचं कृणुध्वं ॥ ९ ॥

अभि । वः । देवीं । धियं । दधिध्वं । प्र । वः । देवऽचा । वाचं । कृणुध्वं ॥ ९ ॥

हे जनाः वो यूयमभि देवानुद्दिश्य देवीं दीप्तां धियं कर्म दधिध्वं । विधत्त । अपि च वो यूयं देवचा देवेषु वाचं स्तुतिरूपां प्र कृणुध्वं । प्रकर्षेण कुरुध्वं ॥

आ चष्ट आसां पाथो नदीनां वरुण उयः सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

आ । चष्टे । आसां । पाथः । नदीनां । वरुणः । उयः । सहस्रऽचक्षाः ॥ १० ॥

सहस्रचक्षा बह्वचक्षुर्वरुण आसां नदीनां पाथो जलमा चष्टे । अभिपश्यति । कीदृशो वरुणः । उय उन्नूर्ण ओजस्वी वा ॥ ॥ २५ ॥

राजा राष्टानां पेशो नदीनामनुत्तमस्मै स्तत्रं विश्वायु ॥ ११ ॥

राजा । राष्टानां । पेशः । नदीनां । अनुत्तं । अस्मै । स्तत्रं । विश्वऽआयु ॥ ११ ॥

राष्ट्रानां राष्ट्राणां ॥ एताभावात्कादसः ॥ ईश्वराणामपि वरुणो राजेश्वरो भवति । नदीनां पेशो रूपं रूपकदपि भवतीत्यर्थः । अस्मै । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अस्य वरुणस्य स्तत्रं बलमनुत्तममन्यैरबाधितं विश्वायु सर्वतो गंतुं भवतीति ॥

अविष्टो अस्मान्विश्वासु विस्वह्यं कृणोत शंसं निनिस्तोः ॥ १२ ॥

अविष्टो इति । अस्मान् । विश्वासु । विस्वह्यं । कृणोत । शंसं । निनिस्तोः ॥ १२ ॥

अयं वृषो देवः । हे देवाः अस्मान् विश्वासु सर्वासु विशु प्रजासु । अविष्ट उ इति समुदितमविष्टो इति । अविष्ट । रक्षत । शंसं निनिस्तोर्निदिशुमिच्छतः शरीरबुधमदीप्तिं कृणोत । कुरुत च ॥

येतु दिद्युद्विषामशेवा युयोत विष्वक्पस्तनूनां ॥ १३ ॥

वि । एतु । दिद्युत । द्विषां । अशेवा । युयोत । विष्वक् । रपः । तनूनां ॥ १३ ॥

द्विषां शत्रूणां दिद्युदायुधमशेवासुखकरी विष्वक् सर्वतो जेतु । अपगच्छतु । तनूनामंगानां रपः पापं देवाः युयोत । अस्मत्तः पृथक्कृत ॥

अवीन्त्रो अग्निह्वयान्नमोभिः प्रेष्टो अस्मा अधायि स्तोमः ॥ १४ ॥

अवीन् । नः । अग्निः । हव्यऽअत् । नमःऽभिः । प्रेष्टः । अस्मै । अधायि । स्तोमः ॥ १४ ॥

हव्याहव्यानामत्तापिर्गमोभिरस्रदीर्घमस्कारैः प्रेष्टः प्रियतमः सन्नोऽस्मानवीत् । रचतु । अस्मा अपये स्तोत्रमधायि । अस्माभिर्वधायि ॥

सजूर्देवेभिरपां नपातं सखायं कृध्वं शिवो नो अस्तु ॥ १५ ॥

सऽजुः । देवेभिः । अपां । नपातं । सखायं । कृध्वं । शिवः । नः । अस्तु ॥ १५ ॥

हे स्तोतः अपामुदकानां नपातं पुत्रमपि । सृगुर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात् । देवेभिर्देवैः सजुः सह सखायं मित्रं क्षुतिभिः कृध्वं । कृध्वं । स चापां नपातोऽस्मभ्यं शिवः सुखकरोऽस्तु । भवतु ॥

अन्नामुक्थैरहिं गृणीषे बुध्ने नदीनां रजःसु षीदन् ॥ १६ ॥

अप्ऽजां । उक्थैः । अहिं । गृणीषे । बुध्ने । नदीनां । रजःऽसु । सीदन् ॥ १६ ॥

अहिं मेघानामाहतारं नदीनामुदकानां बुध्ने स्थानि । बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति व्युत्पत्तेः । तस्मिन्नजःसूदकेषु सीदन् सीदन्तमन्नामसु जातमिममपिमुक्थैः सोऽगृणीषे । बुध्ने नदीनां रजःसूदकेषु सीदन् बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति । नि० १०. ४४. इति ॥

मा नोऽहिर्बुध्नो रिषे धान्मा यज्ञो अस्य सिधदृतायोः ॥ १७ ॥

मा । नः । अहिः । बुध्नः । रिषे । धात् । मा । यज्ञः । अस्य । सिधत् । ऋतुऽयोः ॥ १७ ॥

अहिर्बुध्न्यः । बुध्नैर्ऽतरिषे भवो बुध्न्यः । अहिश्चासी बुध्न्येत्यहिर्बुध्न्योऽपिर्नोऽस्मान्निषे हिंसकाय मा धात् । मा ददातु । अस्त्यतीयोर्यज्ञकामस्य यजमानस्य यज्ञो मा च सिधत् । न चीयेत । यद्वा । अस्याहिर्बुध्न्यस्त्वमहिर्बुध्न्यमुद्दिश्य ऋतायोर्यज्ञकामस्य यो यज्ञः स न चीयेतेत्यर्थः ॥

उत न एषु नृषु श्रवो धुः प्र राये यंतु शर्धंतो अर्यः ॥ १८ ॥

उत । नः । एषु । नृषु । श्रवः । धुः । प्र । राये । यंतु । शर्धंतः । अर्यः ॥ १८ ॥

अयं वृचो देवो मारुतो वा । उतापि च नोऽस्रदीयेष्वेषु नृषु पुरुषेषु श्रवोऽन्नं धुः । देवा मरुतो वा धारयंतु । राये धनार्थं शर्धंत उत्सहमानाः प्रियमाणा वार्योऽरयः प्र यंतु । प्रगच्छंतु । म्रियन्तामित्यर्थः ॥

तपंति शत्रुं स्वर्णं भूमां महासेनासो अमेभिरेषां ॥ १९ ॥

तपंति । शत्रुं । स्वः । न । भूमं । महाऽसेनासः । अमेभिः । एषां ॥ १९ ॥

महासेनासो महासेना राजान एषां मरुतां देवानां वामेभिर्बलिर्भूमा भुवनानि स्वर्णादित्य इव शत्रुं स्वकीयं तपंति । बाधंति । महांतोऽपि राजानोऽमेर्बलिः शत्रुं बाधंति । तानि वसानि देवानामेवेत्यर्थः ॥

आ यन्नः पत्नीर्गमं त्यच्छा त्वष्टा सुपाणिर्दधातु वीरान् ॥ २० ॥

आ । यत् । नः । पत्नीः । गमंति । अच्छ । त्वष्टा । सुपाणिः । दधातु । वीरान् ॥ २० ॥

अस्मां देवपत्न्यस्त्वष्टा च देवता । यद्यदा पत्नीर्देवानां पत्न्यो नोऽस्मान्च्छाभ्या गमन्ति आगच्छन्ति तदा सुपाणिः शोभनहस्तस्त्वष्टा देवो वीरान् पुत्रान् दधातु । अस्माभ्यं ददातु ॥ ॥ २६ ॥

प्रति नः स्तोमं त्वष्टा जुषेत् स्यादस्मे अरमन्तिर्वसूयुः ॥ २१ ॥

प्रति । नः । स्तोमं । त्वष्टा । जुषेत् । स्यात् । अस्मे इति । अरमन्तिः । वसूयुः ॥ २१ ॥

नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रं त्वष्टा प्रति जुषेत् । प्रतिसेवेत् । अपि चारमन्तिः पर्याप्तबुद्धिः सर्वविषयव्यापि-
बुद्धिर्वा त्वष्टास्ते अस्मादर्थं वसूयुर्धनकामः स्यात् । भूयात् ॥

ता नो रासन्नातिषाचो वसूत्या रोदसी वरुणानी शृणोतु ।

वरुचीभिः सुशरणो नो अस्तु त्वष्टा सुदचो वि दधातु रायः ॥ २२ ॥

ता । नः । रासन् । रातिऽसाचः । वसूनि । आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु ।

वरुचीभिः । सुशरणः । नः । अस्तु । त्वष्टा । सुदचः । वि । दधातु । रायः ॥ २२ ॥

ता यान्यस्माकमभीष्टानि तानि वसूनि धनानि रातिषाचो दानसमवेता देवपत्न्यो नोऽस्माभ्यं रासन् ।
प्रयच्छन्तु । अपि च वरुणानी वरुणस्य पत्न्या शृणोतु । अस्मादीयं स्तोत्रमभिप्रेतु । रोदसी बावापृथिव्यौ
चाभिप्रेतुतां । सुदचः कल्याणदानस्त्वष्टा च वरुचीभिर्बुधवाणां वारयित्रीभिर्देवपत्नीभिः सह नोऽस्माभ्यं
सुशरणः सुशरणप्रदोऽस्तु । रायो धनानि च विदधातु ॥

तन्नो रायः पर्वतास्तन्न आपस्तद्रातिषाच ओषधीरुत द्यौः ।

वनस्पतिभिः पृथिवी सजोषा उभे रोदसी परि पासतो नः ॥ २३ ॥

तत् । नः । रायः । पर्वताः । तत् । नः । आपः । तत् । रातिऽसाचः । ओषधीः । उत । द्यौः ।

वनस्पतिभिः । पृथिवी । सजोषाः । उभे इति । रोदसी इति । परि । पासतः । नः ॥ २३ ॥

नोऽस्माकं । तदित्यवयवः । ता रायो धनानि पर्वताः परिपातु । नोऽस्माकं तत्ता राय आपश्च परिपातु ।
तद्रातिषाचो दानसहिता देवपत्न्यश्च परिपातु । ओषधीरोषधयश्च तत्परिपातु । उतापि च द्यौस्तत्परिपातु ।
वनस्पतिभिः सजोषाः सहिता पृथिव्यंतरिचं च तत्परिपातु । आपः पृथिवीत्यंतरिचनामसु पाठात् । नोऽस्माकं
तदुभे रोदसी बावापृथिव्यावपि परि पासतः । परिरचतां ॥

अनु तदुर्वी रोदसी जिहातामनु द्युक्षो वरुण इन्द्रसखा ।

अनु विश्वे मरुतो ये सहासो रायः स्याम धरुणं धियध्वे ॥ २४ ॥

अनु । तत् । उर्वी इति । रोदसी इति । जिहातां । अनु । द्युक्षः । वरुणः । इन्द्रऽसखा ।

अनु । विश्वे । मरुतः । ये । सहासः । रायः । स्याम । धरुणं । धियध्वे ॥ २४ ॥

तद्वक्ष्यमाणमुर्वीं विसीर्णे रोदसी बावापृथिव्यावनु जिहातां । अनुगच्छतां । अनुमन्येतामित्यर्थः । युषो
दीर्घिर्निवासभूत इन्द्रसखिन्द्रसखः ॥ इन्द्रः सखा यस्येति बङ्गव्रीहिः ॥ वरुणश्च तदनु जिहीतां । द्विवचनांतत्त्विक-

वचनांततया विपरिणामः । ये सहासः शत्रूणामभिमवितारस्ते मरुतोऽपि तदनु जिहतां । अत्र बज्रवचना-
तंतया विपरिणामः । यदनुमंतव्यं तदाह । धियध्वै भरणीयं धारयितुं रायो धनस्य धरणं धाम स्थानं वयं
स्याम । भवेमेति ॥

तन्न इंद्रो वरुणो मित्रो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।

शर्मन्त्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।

शर्मन् । स्याम । मरुतां । उपस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

नोऽस्माभ्यं तदिदं स्तोत्रमिन्द्रो वरुणश्च मित्रश्चापिश्वापश्वीषधीरोषधयश्च वनिनो वृक्षाश्च जुषंत । जुषतां ।
सेवतां । वयं च मरुतामुपस्थ उपस्थानि वर्तमानाः शर्मन्त्यस्मिन् सुखे गृहे वा स्याम । भवेम । सिद्धम-
न्यत् ॥ ॥ २७ ॥

शं न इंद्रापी इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । शं नः पंचोना शान्तिरिति । वसिष्ठ
ऋषिः । चिष्टुष ऋतुः । वैश्वदेवं हेतुत्वादिदमपि वैश्वदेवं ॥ महानास्त्रीव्रत एतत्सूक्तं जयं । तथा च सूचितं ।
भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः शं न इंद्रापी भवतामवोभिः । आ० ८. १४. इति । एव - - सु ॥

शं न इंद्रापी भवतामवोभिः शं न इंद्रावरुणा रातहव्या ।

शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः शं न इंद्रापूषणा वाजसातौ ॥ १ ॥

शं । नः । इंद्रापी इति । भवतां । अवंऽभिः । शं । नः । इंद्रावरुणा । रातहव्या ।

शं । इंद्रासोमा । सुविताय । शं । योः । शं । नः । इंद्रापूषणा । वाजसातौ ॥ १ ॥

नोऽस्माकमस्माभ्यं इंद्रापी अवोभी रक्षणीः शं शान्ति भवतां । रातहव्या रातहव्यौ यजमानेर्दत्तहविष्का-
विद्रावरुणेन्द्रावरुणावपि नोऽस्माभ्यं शं शान्ति भवतां । इंद्रासोमिन्द्रासोमावपि नः शं शान्ति सुविताय कक्षा-
णाय च भवतां । शं शान्ति सुखाय च । पुनरुक्तिरादरार्था । अथवा शं शमनहेतुकं सुखं योर्विषययोगनिमित्तं
सुखमित्युपनरुक्तिः । इंद्रापूषणेन्द्रापूषणावपि वाजसातौ युद्धेऽन्नलाभे निमित्ते वा नः शं शान्ति भवतामित्यर्थः ॥

शं नो भगः शमु नः शंसो अस्तु शं नः पुरंधिः शमु संतु रायः ।

शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥

शं । नः । भगः । शं । इंद्रापी इति । नः । शंसः । अस्तु । शं । नः । पुरंधिः । शं । इंद्रापी इति । संतु । रायः ।

शं । नः । सत्यस्य । सुयमस्य । शंसः । शं । नः । अर्यमा । पुरुजातः । अस्तु ॥ २ ॥

नोऽस्माकं शं शान्ति भगो देवोऽस्तु । भवतु । नोऽस्माकं शमु शान्ता एव शंसो नराशंसोऽस्तु । भवतु ।
नोऽस्माकं शं शान्ति पुरंधिर्बज्रधीरप्यस्तु । रायो धनान्यपि शमु शान्ता एव संतु । नोऽस्माकं सुयमस्य
शोभनयमयुक्तस्य सत्यस्य शंसो वचनमपि शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्ति पुरुजातो बज्रप्रादुर्भावोऽर्यमा
देवोऽप्यस्तु ॥

शं नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु शं न उरुची भवतु स्वधाभिः ।

शं रोदसी बृहती शं नो अद्रिः शं नो देवानां सुहवानि संतु ॥ ३ ॥

शं । नः । धाता । शं । ऊं इति । धर्ता । नः । अस्तु । शं । नः । उरूची । भवतु । स्वधाभिः ।
शं । रोदसी इति । बृहती इति । शं । नः । अद्रिः । शं । नः । देवानां । सुहृवानि । संतु ॥ ३ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं धाता देवोऽस्तु । नोऽस्माकं शमं शान्त्या एव धर्ता पुण्यपापानां विधारयिता
वरुणो देवोऽप्यस्तु । नोऽस्माकं शं शान्त्या उरूची विवर्तगमना पृथिव्यपि स्वधाभिरद्वैः सहास्तु । बृहती
महती रोदसी बावापृथिव्यावपि शं भवतां । अद्रिः पर्वतोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । शं शान्तिं नो
ऽस्माकं देवानां सुहृवानि मुष्टतयो संतु । भवन्तु ॥

शं नो अग्निज्योतिरनीको अस्तु शं नो मित्रावरुणावश्विना शं ।
शं नः सुकृतां सुकृतानि संतु शं न इषिरो अभि वातु वातः ॥ ४ ॥
शं । नः । अग्निः । ज्योतिः । अनीकः । अस्तु । शं । नः । मित्रावरुणौ । अश्विना । शं ।
शं । नः । सुकृतां । सुकृतानि । संतु । शं । नः । इषिरः । अभि । वातु । वातः ॥ ४ ॥

ज्योतिरनीको ज्योतिर्मुखोऽपिनोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु । भवतु । मित्रावरुणा मित्रावरुणावपि
नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतां । अश्विनाश्विनावपि शं भवतां । सुकृतां पुण्यकर्मणां पुण्यपापानां सुकृतानि पुण्यकर्मा-
ख्यपि नोऽस्माकं शं शान्तिं संतु । भवन्तु । इषिरो गमनशीलोऽपि वातो वायुरपि नोऽस्माकं शं शान्त्या
अभि वातु ॥

शं नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ शमन्तरिक्षं दृश्ये नो अस्तु ।
शं न ओषधीर्वनिनो भवन्तु शं न रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥ ५ ॥
शं । नः । द्यावापृथिवी इति । पूर्वहूतौ । शं । अन्तरिक्षं । दृश्ये । नः । अस्तु ।
शं । नः । ओषधीः । वनिनः । भवन्तु । शं । नः । रजसः । पतिः । अस्तु । जिष्णुः ॥ ५ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ प्रथमाद्भाने भवतां । अन्तरिक्षमपि नोऽस्माकं
दृश्ये दर्शनाय शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्त्या ओषधीरोषधयोऽपि भवन्तु । वनिनो वृक्षाश्च शं भवन्तु । जिष्णु-
र्जयशीलो रजसो लोकस्य पतिरिन्द्रोऽपि नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु ॥ २८ ॥

शं न इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः ।
शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलायः शं न स्वष्टा ग्राभिरिह ऋणोतु ॥ ६ ॥
शं । नः । इन्द्रः । वसुभिः । देवः । अस्तु । शं । आदित्येभिः । वरुणः । सुशंसः ।
शं । नः । रुद्रः । रुद्रेभिः । जलायः । शं । नः । त्वष्टा । ग्राभिः । इह । ऋणोतु ॥ ६ ॥

देवो द्योतनादिगुणयुक्त इन्द्रो वसुभिर्देवैः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । सुशंसः शोभनस्तुतिर्वरुणो
देव आदित्यभिरादित्यैर्देवैः सार्धं शं शान्त्या अस्तु । भवतु । जलायो रुद्रो दुःखद्रावको देवो रुद्रेभ्यो रुद्रेः
सार्धं शं शान्तिं नोऽस्माकं भवतु । इह यज्ञे त्वष्टा देवो ग्राभिर्देवपत्नीभिः सार्धं नः शं शान्तिं भवतु । इह यज्ञे
नः शोचं ऋणोतु च ॥

शं नः सोमो भवतु ब्रह्म शं नः शं नो यावाणः शमं संतु यज्ञाः ।
शं नः स्वरूपां मितयो भवन्तु शं नः प्रस्वः शम्वस्तु वेदिः ॥ ७ ॥

शं. नः. सोमः. भवतु. ब्रह्म. शं. नः. शं. नः. यावाणः. शं. ऊं इति. संतु. यज्ञाः.

शं. नः. । स्वरूपां. । मितयः. । भवन्तु. । शं. नः. । प्रऽस्वः. । शं. ऊं इति. । अस्तु. । वेदिः. ॥७॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं सोमो भवतु । ब्रह्म स्तोत्रमपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । यावाणोऽभिषवसाधन-
भृताः पाषाणा अपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । यज्ञाश्च नः शमु शान्त्या एव संतु । स्वरूपां यूपानां मितय
उन्मानान्यपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । प्रस्व औषधयोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । वेदिरपि नः शमु
शान्त्या एवास्तु ॥

शं नः सूर्य उरुचक्षा उदेतु शं नश्चतस्रः प्रदिशो भवन्तु ।

शं नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु शं नः सिंधवः शम्भु संत्वापः ॥ ८ ॥

शं। नः। सूर्यः। उरुचक्षाः। उत्। एतु। शं। नः। चतस्रः। प्रदिशः। भवन्तु।

शं । नः । पर्वताः । ध्रुवयः । भवन्तु । शं । नः । सिंधवः । शं । ऊं इति । संतु । आपः ॥ ८ ॥

नोऽस्माकं शं शांतिं सूर्य उरुचक्षा विस्तीर्णतेजाः सन्नुदेतु । उदयं प्राप्नोतु । चतस्रः प्रदिशो महादिशो
ऽपि नोऽस्माकं शं शांतिं भवन्तु । नोऽस्माकं शं शांतिं पर्वता ध्रुवयो ध्रुवा भवन्तु । नोऽस्माकं शं शांतिं सिंधवो
नवोऽपि भवन्तु । आपश्च नः शमु शांत्या एव संतु ॥

शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शं नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः ।

शं नो विष्णुः शमु पूषा नो अस्तु शं नो भविचं शम्बस्तु वायुः ॥९॥

शं । नः । अदि॒तिः । भ॒वतु । व्र॒तेभिः । शं । नः । भ॒वतु । म॒रुतः । सु॒ऽश्च॒काः ।

शं। नः। विष्णुः। शं। ऊं इति। पूषा। नः। अस्तु। शं। नः। भविष्यं। शं। ऊं इति।

अस्तु । वायुः ॥ ९ ॥

अदितिर्देवी व्रतेभिर्व्रतैः कर्मभिः सार्धं नोऽस्माकं शं शांतिं भवतु । स्वर्काः शोभनस्तुतयो मरुतोऽपि नोऽस्माकं शं शांतिं संतु । विष्णुर्थापको नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु । पूषा देवोऽपि नोऽस्माकं शमु शांत्या एवास्तु । भविच्च भुवनमंतरिक्षमुदकं वा नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु । वायुरपि नः शमु शांत्या एवास्तु ॥

शं नो देवः सविता त्रायमाणः शं नो भवन्तूषसो विभातीः ।

शं नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शं नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शंभुः ॥१०॥

शं । नः । देवः । सविता । चार्यमाणः । शं । नः । भवंतु । उषसः । विऽभातीः ।

शं। नः। पर्जन्यः। भवतु। प्रऽजाभ्यः। शं। नः। क्षेत्रस्य। पतिः। अस्तु। शंऽभुः॥१०॥

देवः क्रीडनादिगुणयुक्तः सविता चायमाणो रक्षत्रोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । विभातीर्बुधश्च उषसोऽपि
नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । नोऽस्माकं प्रजाभ्यः पर्जन्योऽपि शं भवतु । शंभुः सुखस्य भावयिता चित्रस्य पतिर्नो
ऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु ॥ ॥ २९ ॥

शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु ।

शमभिषाचः शमु रातिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अयाः ॥ ११ ॥

शं । नः । देवाः । विश्वेदेवाः । भवन्तु । शं । सरस्वती । सह । धीभिः । अस्तु ।
 शं । अभिऽसाचः । शं । ऊं इति । रातिऽसाचः । शं । नः । दिव्याः । पार्थिवाः ।
 शं । नः । अयाः ॥ ११ ॥

विश्वदेवा बहुस्तोत्रका देवा नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । सरस्वती च धीभिः स्तुतिभिः कर्मभिर्वा सह नोऽस्माकं शं शान्तिं अस्तु । अभिषाचो यज्ञमभितः सेवमानाश्च नः शं शान्तिं भवन्तु । रातिषाचो दानं सेवमाना अपि शमु शान्तिं एव भवन्तु । दिव्या दिवि भवाश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । पार्थिवाः पृथिव्यां संभूताश्च नः शं भवन्तु । अया अप्स्वन्तरिक्षे भवाश्च । आकाशमाप हव्यन्तरिक्षनामसु पाठात् । नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ॥

शं नः सत्यस्य पतयो भवन्तु शं नो अर्वेतः शमु संतु गावः ।
 शं नः ऋभवंः सुकृतः सुहस्ताः शं नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥
 शं । नः । सत्यस्य । पतयः । भवन्तु । शं । नः । अर्वेतः । शं । ऊं इति । संतु । गावः ।
 शं । नः । ऋभवंः । सुऽकृतः । सुऽहस्ताः । शं । नः । भवन्तु । पितरः । हवेषु ॥ १२ ॥

सत्यस्य पतयः पालकाः सत्यशीला देवा नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । अर्वेतोऽश्वाश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । गावोऽपि नः शं शान्तिं भवन्तु । सुकृतः सुकर्माणः सुहस्ताः शोभनहस्ता ऋभवोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं संतु । हवेषु स्तोत्रेषु सत्सु पितरोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ॥

शं नो अज एकपादेवो अस्तु शं नोऽहिर्बुध्न्यः शं समुद्रः ।
 शं नो अपां नपाप्तेरुस्तु शं नः पृथ्विर्भवतु देवगोपा ॥ १३ ॥
 शं । नः । अजः । एकऽपात् । देवः । अस्तु । शं । नः । अहिः । बुध्न्यः । शं । समुद्रः ।
 शं । नः । अपां । नपात् । पेरुः । अस्तु । शं । नः । पृथ्विः । भवतु । देवऽगोपा ॥ १३ ॥

अज एकपादज एकपात्रामधयो देवो नोऽस्माकं शं शान्तिं अस्तु । अहिर्बुध्न्यश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं अस्तु । समुद्रोऽपि नः शं शान्तिं अस्तु । पेरुपद्रवेभ्यः पारयितापां नपादपांनपात्रामधयोऽपि देवो नोऽस्माकं शं शान्तिं अस्तु । देवगोपा देवा गोपयितारो यस्यां सा पृथ्विर्महतां माता नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु ॥

आदित्या रुद्रा वसवो जुषतेदं ब्रह्म क्रियमाणं नवीयः ।
 शृण्वन्तु नो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता उत ये यज्ञियासः ॥ १४ ॥
 आदित्याः । रुद्राः । वसवः । जुषन्तु । इदं । ब्रह्म । क्रियमाणं । नवीयः ।
 शृण्वन्तु । नः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । उत । ये । यज्ञियासः ॥ १४ ॥

नवीयो नवतरमस्माभिः क्रियमाणमिदं ब्रह्म स्तोत्रमादित्या दिव्याः । अदितिर्द्यौः । ऋ० १. ८९. १०. इति श्रुतेः । रुद्रा आन्तरिक्षा वसवः पार्थिवाश्च जुषन्तु । जुषन्तां । सेवन्तां । अन्ये दिव्या दिवि भवाः पार्थिवासः पार्थिवा गोजाता गोः पृथ्विर्जाताः । नाको गौरिति साधारणनामसु पाठात् । उतापि च ये यज्ञियासो यज्ञार्हाः ते सर्वेऽपि नोऽस्माकं हवं शृण्वन्तु ॥

ये देवानां यज्ञिया यज्ञियानां मनोर्यजचा अमृतां ऋतज्ञाः ।
 ते नो रासन्तामुरुगायमद्य यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥
 ये देवानां यज्ञियाः । यज्ञियानां । मनोः । यजचाः । अमृताः । ऋतज्ञाः ।
 ते । नः । रासन्तां । उरुगायं । अद्य । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १५ ॥

यज्ञियानां यजनीयानां देवानामपि यज्ञिया यजनीया मनोः प्रजापतेश्च यजचा यजनीया अमृता मरणरहिता ऋतज्ञाः सत्यज्ञा ये देवाः संति ते सर्व उरुगायं ब्रह्मकीर्तिं पुत्रमद्य नोऽस्मभ्यं रासन्तां । प्रयच्छन्तु । सिद्ध एवोत्तमः पादः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्याय आरभ्यते । तत्र षडनुवाकात्मकस्य वासिष्ठस्य सप्तमस्य मंडलस्य तृतीयोऽनुवाक इति द्वाविंशति सूक्तानि । तत्र प्र ब्रह्मेति नवर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्यं वैष्टुभं पूर्ववद्वैश्वदेवं । अनुक्रांतं च । प्र ब्रह्म नवेति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्र ब्रह्मेतु सदेनादृतस्य वि रश्मिभिः समृजे सूर्यो गाः ।
 वि सानुना पृथिवी संस उर्वी पृथु प्रतीकमध्येधे अग्निः ॥ १ ॥
 प्र । ब्रह्म । एतु । सदेनात् । ऋतस्य । वि । रश्मिभिः । समृजे । सूर्यः । गाः ।
 वि । सानुना । पृथिवी । संसे । उर्वी । पृथु । प्रतीकं । अग्निः । आ । ईधे । अग्निः ॥ १ ॥

ऋतस्य यज्ञस्य सदेनात् स्थानाद्वैद्यजनदेशाद्ब्रह्म स्तोत्रं सुत्यान् सूर्यादीन्नेतु । प्रकर्षेण गच्छतु । किं तद्ब्रह्मेति तदाह । सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः शोभनवीर्यो वा देवो रश्मिभिरात्मीयैः किरणैर्गा अपो वृष्ट्युदकानि वि सृष्टजे । विष्टजति । विमुंचति । प्रवर्षति । श्रूयते हि । याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पजन्यो वर्षतीति । ऋतिश्च भवति । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति । अत ईदृशं माहात्म्यं सूर्यस्यैव विद्यते नान्यस्य चिदित्यनेन पादेन सूर्यः स्तूयते । अपि च पृथिवी प्रथिता भूमिः सानुना समुच्छितेन पर्वतादिनोर्वी विस्तीर्णा सती वि संसे । विसरति । व्याप्नोति । तथापिः पृथु विस्तीर्णं प्रतीकं पृथिव्या अवयवं देवयजनलक्षणं स्थानमधि ॥ अधिपरी अनर्थकावित्यधेः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां कर्मप्रवचनीययुक्त इति सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ ईदृशे स्थान ऐधे । आदीप्यते ॥

इमां वां मिचावरुणा सुवृत्तिमिधं न कृण्वे असुरा नवीयः ।
 इतो वामन्यः पदवीरद्व्यो जनं च मित्रो यतति ब्रुवाणः ॥ २ ॥

इ॒मां । वां । मि॒त्राव॒रु॒णा । सु॒ऽवृ॒त्तिं । इ॒षं । न । कृ॒ण्वे । अ॒सुरा॒ । नवी॑यः ।
इ॒नः । वां । अ॒न्यः । प॒द॒ऽवीः । अ॒द॒व्यः । ज॒नं । च । मि॒त्रः । य॒त॒ति । ब्रु॒वा॒णः ॥ २ ॥

हे असुरासुरी बलवन्ती हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी वां युवाभ्यामिषं न हवीरूपमन्नमिव नवीयो नवीयसीमिमामस्रदीयां पुरोवर्तिनीं सुवृत्तिं स्तुतिं कृण्वे । अहं स्तोता करोमि । वां युवयोरन्योऽन्यतर इनः प्रभुरदव्यः शत्रुभिरहिंसितो वरुणः पदवीः पदस्य स्थानस्य प्रजनयिता । वरुणो हि धर्माधर्मयोर्धारयितेति पदवीरित्युच्यते । ब्रुवाणोऽस्माभिः स्तूयमानो मित्रश्च जनं सर्वं प्राणिजातं यतति । यातयति । प्रवर्तयति । तथा च श्रूयते । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः । ऋ० ३. ५९. १. इति ॥

आ॒ वा॒त॒स्य॒ भ्रज॑तो र॒न्त इ॒त्या अ॒पी॒प॒य॒न्त॒ धे॒न॒वो॒ न सू॒दाः ।
म॒हो दि॒वः स॒द॒ने जा॒य॒मा॒नोऽचि॑क्रद॒वृष॑भः सस्मिन्बू॒धन् ॥ ३ ॥
आ॒ । वा॒त॒स्य॒ । भ्रज॑तः । र॒न्ते । इ॒त्याः । अ॒पी॒प॒य॒न्त॒ । धे॒न॒वः । न । सू॒दाः ।
म॒हः । दि॒वः । स॒द॒ने । जा॒य॒मा॒नः । अ॒चि॑क्रदत् । वृ॒षभः । सस्मिन् । ऊ॒धन् ॥ ३ ॥

भ्रजतो गच्छतो वातस्य वायोरित्या गतय आ रन्ते । अभितो रमते । तथा सूदाः ॥ सूद प्रेरण इति धातुः ॥ चीरस्य प्रेरयित्र्यो धेनवो न । नेति चार्थे । गावस्यापीपयन्त । प्यायन्ते । एधन्ते । अपि च महो महतो दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सदने स्थानेऽतरि च जायमान उत्पद्यमानो वृषभो वर्षणशीलः पर्जन्यः सस्मिन्बूधन् तस्मिन्नंतरि चि॒क्रदत् ॥

गि॒रा य ए॒ता यु॒नज॑द्धरी॒ त इ॒न्द्रं प्रि॒या सु॒रथा॑ शूर॒ धायू॑ ।
प्र॒ यो म॒न्युं रि॒रि॒क्षतो॑ मि॒नात्या॑ सु॒क्रतु॑म॒र्यम॑णं ववृ॒त्यां ॥ ४ ॥
गि॒रा । यः । ए॒ता । यु॒नज॑त् । ह॒री इति॑ । ते । इ॒न्द्रं । प्रि॒या । सु॒रथा॑ । शूर॒ । धायू॑ इति॑ ।
प्र॒ । यः । म॒न्युं । रि॒रि॒क्षतः । मि॒नाति॑ । आ । सु॒ऽक्रतु॑ । अ॒र्यम॑णं । व॒वृ॒त्यां ॥ ४ ॥

अस्याः पूर्वोऽर्धर्च इन्द्रस्तुतिरपरोऽर्यमणः स्तुतिः । हे शूर विक्रान्तेन्द्र ते तव प्रिया प्रियौ सुरथा सुपुंरहणी धायू धारकावैतौ हरी त्वदीयावश्चौ यो जनो गिरा स्तुतिरूपया वाचा युनजत् रथे युंज्यात् हे इन्द्र त्वमस्य यागमायाहीति शेषः । योऽर्यमा रि॒रि॒क्षतो हिंसितुमिच्छतः शत्रोः संबंधिनं मन्युं कोपं प्र मिनाति प्रकर्षेण हिनस्ति सुक्रतुं शोभनकर्माणमर्यमणमा ववृत्यां । सुत्यावर्तयामि ॥

य॒ज॑न्ते अ॒स्य स॒ख्यं व॒यश्च॑ नम॒स्विन्ः स्व॑ ऋ॒तस्य॑ धाम॒न् ।
वि॒ पृ॒क्षो बा॒वधे॑ नृ॒भिः स्त॒वान् इ॒दं नमो॑ रु॒द्राय॑ प्रे॒ष्ठं ॥ ५ ॥
य॒ज॑न्ते । अ॒स्य । स॒ख्यं । व॒यः । च । नम॒स्विन्ः । स्वे । ऋ॒तस्य॑ । धाम॒न् ।
वि॒ । पृ॒क्षः । बा॒वधे॑ । नृ॒भिः । स्त॒वान् । इ॒दं । नमः॑ । रु॒द्राय॑ । प्रे॒ष्ठं ॥ ५ ॥

अनया इन्द्रः स्तूयते । नमस्विनो हविर्लक्षणात्तवन्तः स्वे स्वकीय ऋतस्य यज्ञस्य धामन् धामनि स्थाने । स्वकीये यज्ञगृहे स्थिता इत्यर्थः । वयश्च गन्तारः कर्माणि कुर्वाणा यजमाना अस्य इन्द्रस्य सख्यं सखित्वमुद्दिश्य यजते । पूजयंतु । नृभिर्नैतुभिः स्तवानः स्तूयमानो इन्द्रः पृक्षोऽहं स्तोतुषु वि बावधे । विबध्नाति । ददातीत्यर्थः । प्रेष्ठ इन्द्रस्य प्रियतममिदं नमस्तस्मै इन्द्राय मया क्रियते ॥ ११ ॥

आ यत्साकं यशसो वावशानाः सरस्वती सप्रथी सिंधुमाता ।

याः सुष्वयंत सुदुधाः सुधारा अभि स्वेन पयसा पीषानाः ॥ ६ ॥

आ । यत् । साकं । यशसः । वावशानाः । सरस्वती । सप्रथी । सिंधुमाता ।

याः । सुष्वयंत । सुदुधाः । सुधाराः । अभि । स्वेन । पयसा । पीषानाः ॥ ६ ॥

यद्यासां गंगादीनां नदीनां मध्ये सिंधुमातायां मातृभूता सरस्वत्येतादृश्या नदी सप्रथी सप्रमी भवति सुदुधाः कामान्दीग्धुं सुशक्वाः सुधाराः शोभनधारोपेताश्च नद्यः सुष्वयंत सुष्वयंत । गतिकर्मतत् । प्रवहन्ति । स्वेन स्वकीयेन पयसोदकेनाभि पीषाना याश्चाभिवर्धयंत्यो यशसोऽन्नवत्थो वावशानाः कामयमाना नद्यः साकं युगपदेवा गच्छन्तु ॥ आ इत्युपसर्गस्य योग्यक्रियाध्याहारः ॥

उत ते नो मरुतो मंदसाना धियं तोकं च वाजिनोऽवन्तु ।

मा नः परि ख्यदक्षरा चरन्त्यवीवृधन्युज्यं ते रयिं नः ॥ ७ ॥

उत । ते । नः । मरुतः । मंदसानाः । धियं । तोकं । च । वाजिनः । अवन्तु ।

मा । नः । परि । ख्यत् । दक्षरा । चरन्ती । अविवृधन् । युज्यं । ते । रयिं । नः ॥ ७ ॥

उतापि च मंदसाना मोदमाना वाजिनो वेगवन्तस्ये ते मरुतो नोऽस्मदीयं धियं यज्ञाख्यं कर्म तोकं चास्मदीयं पुत्रं चावन्तु । रघन्तु । अक्षरा व्याप्रा चरन्ती वाग्देवता च नोऽस्मान् परि त्यक्त्वास्मद्व्यतिरिक्ता-नन्यान्मा ख्यत् । मा द्राचीत् । ते पूर्वोक्ता मरुतो वाक्त्र युज्यं युक्तमपि नोऽस्मदीयं रयिं धनमवीवृधन् । वर्धयन्तु ॥

प्र वो महीमरमतिं कृणुध्वं प्र पूषणं विद्व्यं न वीरं ।

भगं धियोऽवितारं नो अस्याः सातौ वाजं रातिषाचं पुरंधिं ॥ ८ ॥

प्र । वः । महीं । अरमतिं । कृणुध्वं । प्र । पूषणं । विद्व्यं । न । वीरं ।

भगं । धियः । अवितारं । नः । अस्याः । सातौ । वाजं । रातिषाचं । पुरंधिं ॥ ८ ॥

हे स्तोतारः वो यूयमरमतिमुपरतिरहितां महीं महतीं भूमिं प्र कृणुध्वं । आहूयत । तथा विद्व्यं यज्ञार्हं वीरं न सर्वेषां प्रेरकं च पूषणमेतन्नामकं देवं प्र कृणुध्वं । तथास्या धियो नोऽस्मदीयस्यास्य कर्मणोऽवितारं रचितारं भगं देवं आहूयत । अपि च सातावस्मदीयं यज्ञे युवे वा वाजमृणामन्यतमं देवमाहूयत । कीदृशं वाजं । रातिषाचं दानसेवकं पुरंधिं पुराणां धारयितारं ॥

यज्ञपुच्छेऽच्छायं व इति चमसिनः स्वं स्वं चमसमभिमृशेयुः । सूचितं च । अच्छायं वो मरुतः श्लोक एत्वित्येतयाभिमृशन्ति । आ० ६. १२. इति ॥

अच्छायं वो मरुतः श्लोक एत्वच्छा विष्णुं निषिक्तपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते वयो धुर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

अच्छं । अयं । वः । मरुतः । श्लोकः । एतु । अच्छं । विष्णुं । निषिक्तपां । अवः । अभिः ।

उत । प्रजायै । गृणते । वयः । धुः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

हे मरुतः वो युष्मानयं श्लोकोऽस्मदीयमिदं श्लोकमच्छेतु । अभिगच्छतु । निषिक्तपां निषिक्तस्य गर्भस्य

रक्षितारं । यद्वा । चमसे निषिक्तानां सोमानां पातारं । अवीभिरस्त्रद्विषयरक्षणीयुक्तं विष्णुं चास्त्रदीयं
स्त्रोचमच्छेत् । उतापि च मरुतो विष्णुश्च गृणते स्त्रुवते मह्यं प्रजायै पुत्ररूपां प्रजां वयोऽन्नं च धुः । अधुः ।
दधतु । हे मरुतो हे विष्णो यूयं स्वस्तिभिरविनाशिनोऽस्मान् सदा सर्वदा पात । रक्षत ॥ २॥

आ वो वाहिष्ठ इत्यष्टवर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । अनुक्रम्यते च । आ वोऽष्टाविति ॥
विनियोगो लिंगिकः ॥

आ वो वाहिष्ठो वहतु स्त्रवध्वै रथो वाजा ऋभुक्ष्णो अमृक्तः ।

अभि चिपृष्ठैः सर्वनेषु सोमैर्मदे सुशिप्रा महभिः पूणध्वं ॥ १ ॥

आ । वः । वाहिष्ठः । वहतु । स्त्रवध्वै । रथः । वाजाः । ऋभुक्ष्णः । अमृक्तः ।

अभि । चिपृष्ठैः । सर्वनेषु । सोमैः । मदे । सुशिप्राः । महभिः । पूणध्वं ॥ १ ॥

अनेन वृचैनर्भवः सूयते । ऋभुक्ष्णो विस्तीर्णस्य तेजसो निवासभूता हे वाजा ऋभवः वाहिष्ठो वोढू-
तमः स्त्रवध्वै स्त्रोतुमर्होऽमृक्तः केनाप्यहिंसितो युष्मदीयो रथो वो युष्माना वहतु । आ समंतादस्त्रदीयं
यज्ञं प्रापयतु । हे सुशिप्राः शोभनहनवः यूयं तेन रथेनागत्य सर्वनेष्वस्त्रदीययज्ञेषु मदे मदनिति चिपृष्ठैः
क्षीरदधिसक्तुमिष्टैर्महभिर्महद्भिः सोमैरभि पूणध्वं । युष्मदीयं जठरमभिपूरयत । स रथो युष्मानावहत्विति
पूर्वेणान्वयः ॥

यूयं ह रत्नं मघवत्सु धत्थ स्वर्दृशं ऋभुक्ष्णो अमृक्तं ।

सं यज्ञेषु स्वधावन्तः पिबध्वं वि नो राधांसि मतिभिर्दयध्वं ॥ २ ॥

यूयं । ह । रत्नं । मघवत्सु । धत्थ । स्वः । दृशः । ऋभुक्ष्णः । अमृक्तं ।

सं । यज्ञेषु । स्वधाऽवन्तः । पिबध्वं । वि । नः । राधांसि । मतिऽभिः । दयध्वं ॥ २ ॥

हे ऋभुक्ष्णो हे ऋभवः स्वर्दृशः स्वर्गं पश्यन्तो यूयं ह यूयमेव मघवत्सु हविर्लक्षणात्तवत्स्वस्मासु निमि-
त्तेष्वमृक्तमहिंसितं । चोरादिभिर्नोपहतमित्यर्थः । रत्नं रमणीयं धत्थ । धारयथ । तदनन्तरं स्वधावन्तो
व्रतवन्तस्ते यूयं यज्ञेष्वस्त्रदीययज्ञेषु सं पिबध्वं । सम्यक् सोमं पिबत । अपि च यूयं मतिभिर्धनहेतुभिर्नोऽस्त्रभ्यं
राधांसि धनानि वि दयध्वं । विशेषेण दत्त ॥

उवोचिथ हि मघवन्देष्णं महो अर्भस्य वसुनो विभागे ।

उभा ते पूर्णा वसुना गभस्ती न सूनृता नि यमते वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिथ । हि । मघऽवन् । देष्णं । महः । अर्भस्य । वसुनः । विऽभागे ।

उभा । ते । पूर्णा । वसुना । गभस्ती इति । न । सूनृता । नि । यमते । वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिथेत्याद्याः पंचवर्च इन्द्रदेवताकाः । हे मघवन् धनवन्निद्रं त्वं महो महतोऽर्भस्याल्पस्य च वसुनो
धनस्य विभागे परिचरणानुक्ते दाननिमित्ते देष्णं धनमुवोचिथ हि । सेवसे खलु ॥ उचतिः सेवाकर्मा ॥
तथा ते त्वदीयावुभौ गभस्ती बाह्व वसुना धनेन पूर्णा । संपूर्णा भवतः । ते त्वदीया सूनृता वाग्वसव्या
वसूनि धनानि न नि यमते । न नियच्छति । यद्वा । वसव्या वसुषु धनेषु साधुः सूनृता वाग्धनेन संपूर्णा
त्वदीया बाह्व न नियच्छति । नालं प्रदापयतीत्यर्थः ॥

त्वमिन्द्र स्वयंशा ऋभुक्षा वाजो न साधुरस्तमेष्टृक्षा ।
 वयं नु ते दाश्वांसः स्याम ब्रह्म कृण्वंतो हरिवो वसिष्ठाः ॥ ४ ॥
 त्वं । इंद्र । स्वऽयंशः । ऋभुक्षाः । वाजः । न । साधुः । अस्तं । एषि । ऋक्षा ।
 वयं । नु । ते । दाश्वांसः । स्याम । ब्रह्म । कृण्वंतः । हरिऽवः । वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

हे इंद्र स्वयंशा असाधारणकीर्तिर्ऋभुक्षा ऋभुनिवासक ऋभूणामीश्वरो वा त्वं साधुः साधको वाजो नात्रमिव ऋक्षा ऋक्कणः स्तोतुर्ममास्तं गृहमेषि । प्राप्नुहि । न्वय वसिष्ठा एतत्संज्ञका ऋषयो वयं हे हरिवः स्वकीयाश्चोपेतिंद्र ते त्वदर्थं दाश्वांसो हविर्लक्षणां दत्तवंतो ब्रह्म स्तोत्रं कृण्वंतः कुर्वंतः संतः स्याम । भवेम ॥

सनितासि प्रवतो दाशुषे चिद्याभिर्विवेषो हर्यश्च धीभिः ।
 ववन्मा नु ते युज्याभिरूती कदा न इंद्र राय आ दशस्ये ॥ ५ ॥
 सनिता । असि । प्रऽवतः । दाशुषे । चित् । याभिः । विवेषः । हरिऽअश्च । धीभिः ।
 ववन्म । नु । ते । युज्याभिः । ऊती । कदा । नः । इंद्र । रायः । आ । दशस्ये ॥ ५ ॥

हे हर्यश्च हरिनामकाश्चंद्र त्वं याभिर्धीभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्विवेषः व्याप्नोषि स त्वं दाशुषे चिद्धवि-
 र्दत्तवते यजमानायापि प्रवतः प्रवणस्य धनस्य सनितासि । दाता भवसि । अपि च हे इंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं
 कदा कस्मिन्काले रायो धनान्या दशस्येः । प्रयच्छेः । न्वय ते तव युज्याभिर्योग्याभिरूतिभी रक्षाभिर्ववन्म ।
 त्वां संभजेम ॥ ॥ ३ ॥

वासयसीव वेधसस्त्वं नः कदा न इंद्र वचसो बुबोधः ।
 अस्तं तात्या धिया रयिं सुवीरं पृक्षो नो अर्वा न्युहीत वाजी ॥ ६ ॥
 वासयसिऽइव । वेधसः । त्वं । नः । कदा । नः । इंद्र । वचसः । बुबोधः ।
 अस्तं । तात्या । धिया । रयिं । सुवीरं । पृक्षः । नः । अर्वा । नि । उहीत । वाजी ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वं कदा कस्मिन्काले नोऽस्मदीयं वचसो वचोरूपं स्तोत्रं बुबोधः । अवगच्छेः । तथा स त्वं वेधसः
 स्तोतृनस्मान्वासयसीव । इवेदानीमर्थे । इदानीं स्वकीये स्थानेऽवस्थापयसि । किंच वाजी बलवानर्वा वेग-
 वांस्त्वदीयोऽश्वस्तात्या ॥ तनोतेरिदं रूपं ॥ संततया धियास्तत्प्रेरितया स्तुत्या हेतुभूतया सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं
 रयिं त्वदीयं धनं पृक्षोऽज्ञं च नोऽस्मदीयमस्तं गृहं न्युहीत । निवहेत् ॥

अभि यं देवी निर्ऋतिश्चिदीशे नक्षतं इंद्रं शरदः सुपृक्षः ।
 उपं चिबधुर्जरदष्टिमेत्यस्ववेशं यं कृण्वंत मर्ताः ॥ ७ ॥
 अभि । यं । देवी । निऽऽर्ऋतिः । चित् । ईशे । नक्षते । इंद्रं । शरदः । सुऽपृक्षः ।
 उपं । चिऽबधुः । जरत्ऽअष्टिं । एति । अस्वऽवेशं । यं । कृण्वंत । मर्ताः ॥ ७ ॥

देवी द्योतमाना निर्ऋतिश्चिद्विष्णुमिरपीति ॥ कृत्यार्थे केन्द्रत्ययः ॥ ईशितव्यास्वभूता सती यमिन्द्रमभि नक्षते
 व्याप्नोति । सुपृक्षः शोभनास्त्रिपेताः शरदः संवत्सराश्च यमिन्द्रं नक्षते व्याप्नुवन्ति । मर्ता मरणधर्माणः स्तोतारो
 वयं यमिन्द्रमस्ववेशं स्वकीये स्थानेऽनुपविशंतं कृण्वंत कुर्वन्ति । चिबधुस्त्रयाणां लोकानां बंधको विधारकः
 स इंद्रो जरदष्टिं जरज्जीर्णमष्टिरशनं यस्य बलस्य हेतुभूतं तद्वलमुपैति । उपगच्छति ॥

आ नो राधांसि सवितः स्तवध्या आ रायो यंतु पर्वतस्य रातौ ।
 सदा नो दिव्यः पायुः सिषक्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥
 आ । नः । राधांसि । सवितरिति । स्तवध्या । आ । रायः । यंतु । पर्वतस्य । रातौ ।
 सदा । नः । दिव्यः । पायुः । सिषक्तु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरक देव त्वत्सकाशात्स्तवध्या स्तोतुं योग्यानि राधांसि धनानि नोऽस्मान्ना यंतु ।
 आगच्छंतु । पर्वतस्य । पर्वत इति कश्चिदिंद्रस्य सखा । एतत्संज्ञकस्य देवस्य रातौ दाने सति रायो धनान्य-
 स्मान्ना यंतु । पायुः सर्वस्य पालको दिव्यो दिवि भवः स इंद्रः सदा सर्वदा नोऽस्मान् सिषक्तु । रचकत्वेन
 सेवतां । अस्मिन्सूक्ते ये प्रतिपादिता देवास्तै सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कव्याणैः सदा पात । पालयत ॥ ४ ॥

उदु ष्य देव इत्यर्धर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं सवितुदेवताकं । सप्तम्यष्टम्यौ वाजिदेवताकौ । भगमुयो
 ऽवस इत्यर्धर्चो भगदेवतः सावित्रो वा । तथा चानुक्रमणिका । उदु ष्य सावित्रमंति वाजिन्यौ भगमिति भागो
 वार्धर्च इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

उदु ष्य देवः सविता ययाम हिरण्ययीममतिं यामशिश्नेत् ।
 नूनं भगो हव्यो मानुषेभिर्वि यो रत्नां पुरुवसुर्दधाति ॥ १ ॥
 उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । ययाम । हिरण्ययीं । अमतिं । यां । अशिश्नेत् ।
 नूनं । भगः । हव्यः । मानुषेभिः । वि । यः । रत्नां । पुरुवसुः । दधाति ॥ १ ॥

सविता सर्वस्य प्रेरकः स्य स देवो हिरण्ययीं सुवर्णमयीं याममतिं । रूपनामैतत् । रूपं । प्रभामित्यर्थः ।
 अशिश्नेत् आश्रयति ताममतिमुद्ययाम । उद्यच्छति । उज्जमयति । उ इति पादपूरणः । नूनमव भगो भजनीयो
 यः सविता मानुषेभिर्मनुषैः स्तोतुमिहव्यो हवनीयः स्तोतव्यो भवति । पुरुवसुर्ब्रह्मधनो यो देवः स्तोतुभ्यो
 रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधाति करोति । स सविता देवस्ताममतिमुद्ययामेति पूर्वेण संबंधः ॥

उदु तिष्ठ सवितः श्रुध्वस्य हिरण्यपाणे प्रभृतावृतस्य ।
 व्युर्वीं पृथ्वीममतिं सृजान आ नृभ्यो मर्तभोजनं सुवानः ॥ २ ॥
 उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सवितरिति । श्रुधि । अस्य । हिरण्यपाणे । प्रभृतौ । ऋतस्य ।
 वि । उर्वीं । पृथ्वीं । अमतिं । सृजानः । आ । नृभ्यः । मर्तभोजनं । सुवानः ॥ २ ॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरयितृदेव त्वमुत्तिष्ठ । ऊर्ध्वं गच्छ । ततो हे हिरण्यपाणे हे सुवर्णहस्त त्वमस्मदभीप्सि-
 तप्रदानायतस्य यज्ञस्य प्रभृती प्रणयनेऽस्यास्मदीयमिदं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । उ इति पूरणः । कीदृशस्त्वं ।
 उर्वो विस्तीर्णा पृथ्वीं प्रथिताममतिं रूपं प्रभां वि सृजानो विद्वज्जन्तुभ्यो नेतुभ्यः स्तोतुभ्यो मर्तभोजनं मनु-
 ष्याणां भोगयोग्यं धनमा सुवानः प्रेरयन् । एवंभूतस्त्वमिदं स्तोत्रं शृण्वति संबंधः ॥

अपि द्युतः सविता देवो अस्तु यमा चिद्विश्वे वसवो गृणन्ति ।
 स नः स्तोमानमस्य च नो धाद्विश्वेभिः पातु पायुभिर्नि सूरीन् ॥ ३ ॥
 अपि । स्तुतः । सविता । देवः । अस्तु । यं । आ । चित् । विश्वे । वसवः । गृणन्ति ।
 सः । नः । स्तोमान् । नमस्यः । चनः । धात् । विश्वेभिः । पातु । पायुभिः । नि । सूरीन् ॥ ३ ॥

अपि च सविता देवोऽस्माभिः सुतोऽस्तु । अस्मादीयाः सुतोः शृणोत्वित्यर्थः । विश्वे वसवश्चित् सर्वे देवा अपि यं सवितारमा गृणन्ति अभिष्टुवंति नमस्यः सर्वैर्नमस्करणीयः स देवः सोमाम्नोऽस्मादीयानि सोचाणि चनोऽन्नं धातु । दधातु । अन्नफलानि करोतु । विश्वेभिर्विश्वेः सर्वैः पायुभिः पालनैः सूरौन् सोतृनस्मान्नि पातु । नितरां पालयतु ॥

अभि यं देव्यदितिगृणाति सवं देवस्य सवितुर्जुषाणा ।

अभि सम्राजो वरुणो गृणन्त्यभि मित्रासो अर्यमा सजोषाः ॥ ४ ॥

अभि । यं । देवी । अदितिः । गृणाति । सवं । देवस्य । सवितुः । जुषाणा ।

अभि । संऽराजः । वरुणः । गृणन्ति । अभि । मित्रासः । अर्यमा । सऽजोषाः ॥ ४ ॥

देवो योतमानादितिरदीना देवमाता यं सवितारमभि गृणाति अभिष्टीति । कीदृशी । सवितुर्देवस्यैव सवं प्रसवमनुष्ठां जुषाणा सेवमाना । सम्राजः सम्ययाजमाना वरुणः । उपलक्षणमेतत् । वरुणादयो देवा यं सवितारमभि गृणन्ति अभिष्टुवंति । मित्रासो मित्रादयश्च सजोषाः समानप्रीतिर्यमेतत्संज्ञको देवश्च यमभि-गृणन्ति । स नः सोमांश्चनो धादिति पूर्वयच्चा संबंधः ॥

अभि ये मिथो वनुषः सपंते रातिं दिवो रातिषाचः पृथिव्याः ।

अहिर्बुध्न्य उत नः शृणोतु वरुच्येकधेनुभिर्नि पातु ॥ ५ ॥

अभि । ये । मिथः । वनुषः । सपंते । रातिं । दिवः । रातिऽसाचः । पृथिव्याः ।

अहिः । बुध्न्यः । उत । नः । शृणोतु । वरुची । एकधेनुऽभिः । नि । पातु ॥ ५ ॥

रातिषाचो दानसेविनो वनुषः संभक्तारो ये यजमाना मिथः परस्परं संहता भूत्वा सवितारमभिलक्ष्य सपंते परिचरन्ति । कीदृशं । दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च रातिं मित्रभूतं । उतापि चाहिर्बुध्न्यः । बुध्न्येतरिचि भवो बुध्न्यः । एतीत्यहिः । एतत्पदद्वयमिधो मध्यमस्थानोऽपिरहिर्बुध्न्य इत्युच्यते । सवितुर्मित्रभूतः सोऽपि तेषां नोऽस्माकं सवितुर्विषयं सोचं शृणोतु । तथा वरुची वाग्देवी च सवितुसहिता सत्येकधेनुभिर्मुखाभिर्गो-भिर्नि पातु । नितरामस्यान्यालयतु ॥

अनु तन्नो जास्पतिर्मसीष्ट रत्नं देवस्य सवितुरियानः ।

भगमुयोऽवसे जोहवीति भगमनुयो अथ याति रत्नं ॥ ६ ॥

अनु । तत् । नः । जाःपतिः । मसीष्ट । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानः ।

भगं । उयः । अवसे । जोहवीति । भगं । अनुयः । अथ । याति । रत्नं ॥ ६ ॥

इयानोऽस्माभिर्याज्यमानो जास्पतिः प्रजानां पालकः सविता देवः सवितुर्देवस्य स्वस्य संबंधि रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं नोऽस्माकमनु मसीष्ट । अनुमन्यतां । उय ओजस्वी सोता भगं भजनीयं सवितारं भगसंज्ञकं देवं वावसे नोऽस्माकं रचणाय जोहवीति । भृशं ह्रयति । अधापि चानुयोऽसमर्थः सोता भगमे-तत्संज्ञकं सवितारं वा रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं याति । याचते ॥

वैश्वदेवे पर्वणि वाजिनस्य हविषः शं नो भवंत्वित्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूत्रितं च । शं नो भवंतु वाजिनो हविषु वाजेवाजेऽवत वाजिनो न इत्यूर्ध्वं चुरनवानं याज्यां । आ० २. १६. इति ॥

शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।

जंभयंतोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥ ७ ॥

शं । नः । भवन्तु । वाजिनः । हवेषु । देवऽताता । मितऽद्रवः । सुऽअर्काः ।
जंभयंतः । अहिं । वृकं । रक्षांसि । सनेमि । अस्मत् । युयवन् । अमीवाः ॥ ७ ॥

देवताता देवताती यज्ञे हवेष्वसदीयेषु स्तोत्रेषु मितद्रवो मितद्रवणा मितमार्गाः स्वर्काः शोभनान्ना
वाजिन एतदभिधायका देवा नोऽस्माकं शं सुखाय भवन्तु । अपि चाहिमागल्य हंतारं वृकं वसूनामादातारं ।
चोरमिति शेषः । रक्षांसि च जंभयंतो हिंसंतो वाजिनो देवाः सनेमि । पुराणनामैतत् । पुरातना अमीवा
रोगानस्रदस्यतो युयवन् । पृथक्कुर्वन्तु ॥

वाजेवाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।
अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ ८ ॥
वाजेऽवाजे । अवत । वाजिनः । नः । धनेषु । विप्राः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।
अस्य । मध्वः । पिबत । मादयध्वं । तृप्ताः । यात । पथिऽभिः । देवऽयानैः ॥ ८ ॥

हे वाजिन एतन्नामका देवा विप्रा मेधाविनोऽमृता अमरणधर्माण ऋतज्ञाः सत्यं जानंतः एवंभूताः संतो
यूयं वाजे वाजे सर्वेषु युज्ञेषु नोऽस्मान्यनेषु धननिमित्तेष्ववत । पालयत । ततो यूयमस्य मध्वो मधुरोपेतमिमं
सोमं पिबत । सोमपानानंतरं मादयध्वं । यूयं तृप्ता भवत । ततस्तृप्ता यूयं देवयानैर्देवगमनसाधनैः पथि-
भिर्मार्गैर्ययात । गच्छत ॥ ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वो अपिरिति सप्तर्षे षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं वैष्टुभं वैश्वदेवं । ऊर्ध्वः सप्त वैश्वदेवं त्वित्यनुक्रमणिका ॥
सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्र ऊर्ध्वो अपिरिति वैश्वदेवसूचः । सूचितं च । ऊर्ध्वो
अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेदुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं । आ० ८. १०. । इति ॥

ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेत्प्रतीची जूर्णिर्देवतातिमेति ।
भेजाते अद्री रथ्येव पंथामृतं होता न इषितो यजाति ॥ ९ ॥
ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमतिं । वस्वः । अश्रेत् । प्रतीची । जूर्णिः । देवऽतातिं । एति ।
भेजाते इति । अद्री इति । रथ्याऽइव । पंथां । ऋतं । होता । नः । इषितः । यजाति ॥ ९ ॥

अग्निरंगनादिगुणविशिष्ट ऊर्ध्व उन्नमनः सन् वस्वो वासकस्य स्तोतुः सुमतिमस्रदीयां शोभनां स्तुतिमश्रेत् ।
अयतु । सेवतां । प्रतीच्यभिमुखी जूर्णिः सर्वासां प्रजानां जरथिय्युषोदेवता देवतातिं यज्ञमेति । गच्छति ।
अद्री आद्रियन्ती अद्वावंती पत्नीयजमाना पंथां पंथानं यज्ञमार्गं रथ्येव रथिनाविव भेजाति । सेवेति । तथे-
षितः संप्रेषितो नोऽस्रदीयो होता ऋतं यज्ञं यजाति । यजतु । करोत्वित्यर्थः ॥

प्र वावृजे सुप्रया बर्हिरेषामा विशपतीव बीरिटे इयाते ।
विशामक्तोरुषसः पूर्वहूतौ वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥ १० ॥
प्र । ववृजे । सुऽप्रयाः । बर्हिः । एषां । आ । विशपती इवेति विशपती इव । बीरिटे ।
इयाते इति ।

विशां । अक्तोः । उषसः । पूर्वऽहूतौ । वायुः । पूषा । स्वस्तये । नियुत्वान् ॥ १० ॥

एषां यजमानानां संबन्धि सुप्रयाः शोभनान्नेन युक्तं बर्हिः कुशमयं प्र ववृजे । प्रवृज्यते । आसायत इत्यर्थः ।
विशपतीव । इवेतीदानीमर्थः । इदानीमस्रदीयानां प्रजानां पालकौ नियुत्वान् । नियुच्छद्देन वडवा उच्यंते ।

तद्वात्वायुः पूषा च विश्वां प्रजानां स्वस्तये विमायाक्तो रात्रिः संबन्धिन्या उषसः सकाशात्पूर्वहती पूर्वस्मिन्नाङ्गानि सति बीरिटेऽन्तरिक्षे एयाति । आगच्छतां । यद्वा । विरपतीवेत्युपमा । विश्वां मनुष्याणां बीरिटे गणे विरपतीष्व राजानां यथागच्छतां तद्वत् । अस्मिन्येव विश्वामित्युभयत्र संबध्यते ॥

ज्मया अत्र वसवो रंत देवा उरावन्तरिक्षे मर्जयंत शुभ्राः ।

अर्वाक्पथ उरुजयः कृणुध्वं श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य ॥३॥

ज्मयाः । अत्र । वसवः । रंत । देवाः । उरौ । अन्तरिक्षे । मर्जयंत । शुभ्राः ।

अर्वाक् । पथः । उरुऽजयः । कृणुध्वं । श्रोत । दूतस्य । जग्मुषः । नः । अस्य ॥३॥

वसवो वसुसंज्ञका देवा अत्रास्मिन्येव ज्मयाः पृथिव्यां भवा रंत । मर्जयंत । उरौ विस्तीर्णोऽन्तरिक्षे स्थिताः शुभा दीप्यमाना मरुतश्च मर्जयंत । परिचर्यन्ति । हे उरुजयः प्रभूतगमना वसवो मरुतश्च यूयं पथो युष्मदीयान्मार्गान्वागस्मदभिमुखं यथा भवति तथा कृणुध्वं । कुरुत । अपि च यूयं जग्मुषो युष्मान्मति गतवतो नोऽस्मदीयस्यास्य दूतस्यापिराङ्गानं श्रोत । शृणुत । अपिहि यजमानानां दूतः सन्देवानाङ्गयतीत्यर्थः ॥

ते हि यज्ञेषु यज्ञियांस ऊमाः सधस्थं विश्वे अभि संति देवाः ।

ताँ अध्वर उशतो यस्यमे श्रुष्टी भगं नासत्या पुरंधिं ॥४॥

ते । हि । यज्ञेषु । यज्ञियांसः । ऊमाः । सधऽस्थं । विश्वे । अभि । संति । देवाः ।

तान् । अध्वरे । उशतः । यज्ञि । अग्ने । श्रुष्टी । भगं । नासत्या । पुरंऽधिं ॥४॥

यज्ञेषु यागेषु ते हि ते खलु प्रसिद्धा यज्ञियांसो यज्ञार्हा ऊमा रक्षका विश्वे सर्वे देवाः सधस्थं सहस्रान्नामभि संति । अभिभवन्ति । आक्रामन्ति । हे अपि अध्वरेऽस्मदीये यज्ञ उशतः कामयमानांस्तान्देवान्यच्चि । यज । तथा श्रुष्टी । चिप्रनामेतत् । चिप्रं भगमेतत्संज्ञकं देवं नासत्या नासत्यावश्विनी च पुरंधिं पुरुणां ध्यातारमिन्द्रं च यज ॥

आग्ने गिरो दिव आ पृथिव्या मिचं वह वरुणमिन्द्रमग्निं ।

आर्यमणमदितिं विष्णुमेषां सरस्वती मरुतो मादयन्तां ॥५॥

आ । अग्ने । गिरः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मिचं । वह । वरुणं । इंद्रं । अग्निं ।

आ । अर्यमणं । अदितिं । विष्णुं । एषां । सरस्वती । मरुतः । मादयन्तां ॥५॥

हे अपि त्वं दिवो बुलोकात्सकाशान्निरो गरणीयान् सुत्यान्देवानस्मदीयं यज्ञं प्रत्या वह । आङ्गानं कुरु । पृथिव्या अन्तरिक्षाद्या वह । कान्देवानिति तदुच्यते । मित्रमेतत्संज्ञकं वरुणं चंद्रं च देवेषु देवतास्वरूपेणावस्थितं चाप्रिमर्यमणमेतत्संज्ञकमदितिमदीनां पृथिवीं च विष्णुं च । एवंभूतान्देवानेषामस्माकं यजमानानामर्थाया वह । सरस्वती वाग्देवता च मरुतश्च मादयन्तां । अस्मदीयैः सोत्रैर्हविर्भिद्य माद्यंतु ॥

रुरे हव्यं मतिभिर्यज्ञियानां नक्षत्कामं मर्त्यानामसिन्वन् ।

धाता रयिमविदस्यं सदासां सक्षीमहि युज्येभिर्नु देवैः ॥६॥

रुरे । हव्यं । मतिऽभिः । यज्ञियानां । नक्षत् । कामं । मर्त्यानां । असिन्वन् ।

धात । रयिं । अविऽदस्यं । सदाऽसां । सक्षीमहि । युज्येभिः । नु । देवैः ॥६॥

यज्ञियानां । चतुर्थ्यै षष्ठी । यज्ञार्हिन्यो देवेभ्यो मतिभिरस्यदीयाभिः स्तुतिभिः सह हव्यं हवी ररे । अस्माभिर्दीयते । मर्त्यानां मनुष्याणामस्माकं काममभिलाषमसिन्वन्नप्रतिबध्नन्नपिर्नेचत् । अस्मादीयं यज्ञं व्याप्नोतु । हे देवाः यूयमविदस्वमनुष्यपणीयं सदासां सर्वदा संभजनीयं रयिं धनं धात । अस्मभ्यं दत्त । न्वद्य वयं युज्येभिः सहायभूतैरिह यज्ञे समागतैर्देवैः सखीमहि । यद्वा । न्वित्युपमार्थे । युज्येभिर्गु बंधुभिरिव देवैः सखीमहि ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्कं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू रोदसी इति । अभिस्तुते इत्यभिः स्तुते । वसिष्ठैः । ऋतः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

यच्छंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्कं । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

न्वद्य रोदसी यावापृथिव्यौ वसिष्ठैरस्माभिः । पुजार्थं बह्वचनं । अभिष्टुते अभितः सर्वतः स्तुते अभूतां । तथा ऋतावानोऽस्माभिः क्रियमाणैर्यज्ञैरुपेता वरुणो मित्रोऽपिष्टैर्वभूता देवा अस्माभिरभिष्टुता आसन् । चंद्रा आह्लादका देवा नोऽस्मभ्यमर्कमर्चनीयमन्नमुपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छंतु । ददतु । सूक्ते प्रतिपादिता ये देवास्तै सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिरविनाशिः सदा सर्वदा पात । पालयत ॥ ६ ॥

ओ शुष्टिरिति सप्तचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैष्टुभं वैष्टुदेवं । ओ शुष्टिरित्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

ओ शुष्टिर्विदध्या ३ समेतु प्रति स्तोमं दधीमहि तुराणां ।

यद्य देवः सविता सुवाति स्यामास्य रत्निनो विभागे ॥ १ ॥

ओ इति । शुष्टिः । विदध्या । सं । एतु । प्रति । स्तोमं । दधीमहि । तुराणां ।

यत् । अद्य । देवः । सविता । सुवाति । स्याम । अस्य । रत्निनः । विभागे ॥ १ ॥

हे देवाः विदध्या विदधेन त्वदीयेन चित्तेन संपाद्या शुष्टिः सुखमस्मानो आ समेतु । आगच्छतु । अथवा शुष्टिर्वेगवती विदध्या विदधे यज्ञे क्रियमाणास्मादीया स्तुतिर्युष्माणागच्छतु । वयं तुराणां वेगवतां देवानां स्तोमं स्तोत्रं प्रति दधीमहि । कुर्वीमहि । अथेदानीं सविता देवो यज्ञं सुवाति अस्मभ्यं प्रेरयेत् रत्निनो रमणीयधनवतोऽस्य सवितुस्तस्य धनस्य विभागे दाने स्याम । वयं भवेम ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो रोदसी च द्युभक्तमिन्द्रो अर्यमा ददातु ।

दिदेष्टु देव्यदिती रेक्णो वायुश्च यन्नियुवैते भगश्च ॥ २ ॥

मित्रः । तत् । नः । वरुणः । रोदसी इति । च । द्युभक्तं । इंद्रः । अर्यमा । ददातु ।

दिदेष्टु । देवी । अदितिः । रेक्णः । वायुः । च । यत् । नियुवैते इति निऽयुवैते । भगः । च ॥ २ ॥

मित्रो देवो नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं धनं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वरुणो ददातु । रोदसी च यावापृथिव्यौ च दत्ता । तथेन्द्रो द्युभक्तं द्युभिर्वीतमानैः स्तोतुभिः सेवितं तद्वनं ददातु । अर्यमा च ददातु । तथादितिर्देवी रेक्णो धनं दिदेष्टु । तद्वनमस्मभ्यं दिशतु । वायुश्च भगवतो देवो यज्ञं नियुवैते अस्मान्नितरां योजयेतां तद्वनमिति पूर्वेण संबन्धः ॥

सेदुयो अस्तु मरुतः स शुष्मी यं मयि पृषदश्वा अवाय ।

उतेमग्निः सरस्वती जुनन्ति न तस्य रायः पर्येतास्ति ॥ ३ ॥

सः। इत्। उयः। अस्तु। मरुतः। सः। शुष्मी। यं। मर्त्यं। पृषत्ऽअश्वः। अवाथ।
उत। ईं। अग्निः। सरस्वती। जुनन्ति। न। तस्य। रायः। परिऽएता। अस्ति ॥३॥

हे पृषदश्वः। पृषच्छब्देन केचिन्मृगविशेषा उच्यन्ते। त एवाश्वानां वाहा येषां ते। एवंभूता हे मरुतो
रुद्रपुत्रा देवाः यूयं मर्त्यं मरणधर्माणं यं यजमानमवाथ पालयेत सेत्स एव यजमान उयोऽशु। श्रीजस्वी
भवतु। तथा स शुष्मी बलवान् भवतु। तथोतापि चाभिरंगनादिगुणयुक्तो देवः सरस्वती वाग्देवता
चेत्याद्याः सर्वे देवा ईमेन यजमानं जुनन्ति। प्रवर्तयन्ति। तस्य यजमानस्य संबन्धिनो रायो धनस्य कश्चिदपि
पर्येता परितः नास्ति। नाशको न भवतीत्यर्थः ॥

अयं हि नेता वरुण ऋतस्य मित्रो राजानो अर्यमापो धुः।
सुहवा देव्यदितिरनर्वा ते नो अंहो अति पर्षन्नरिष्टान् ॥४॥
अयं हि नेता वरुणः। ऋतस्य। मित्रः। राजानः। अर्यमा। अपः। धुरिति धुः।
सुहवा। देवी। अदितिः। अनर्वा। ते। नः। अंहः। अति। पर्षन्। अरिष्टान् ॥४॥

ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेता प्रापयितायं ह्ययं खलु वरुणश्च मित्रश्चार्थमा चैते राजानः समर्था
देवा अपोऽस्यदीयं यज्ञादिलक्षणं कर्म धुः। अधुः। दधति। अनर्वा केनाप्यप्रतिगता देवी व्योतमानादिति-
रदीना देवमाता सुहवा शोभनाङ्गाना भवति। ते वरुणादयो देवा अरिष्टानवाधितान् सतो नोऽस्मान्हो
दुरितमति पर्षन्। अतिपारयन्तु ॥

अस्य देवस्य मीळुषो वया विष्णोरेषस्य प्रभृथे हविर्भिः।
विदे हि रुद्रो रुद्रियं महित्वं यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ॥५॥
अस्य। देवस्य। मीळुषः। वयाः। विष्णोः। एषस्य। प्रऽभृथे। हविःभिः।
विदे। हि। रुद्रः। रुद्रियं। महिऽत्वं। यासिष्टं। वर्तिः। अश्विनौ। इराऽवत् ॥५॥

प्रभृथे हविर्भिर्वीरूपैरश्विरेषस्य प्रापणीयस्य मीळुषः कामानां सेक्तुर्विष्णोः सर्वदेवात्मकस्यास्य देवस्य।
विष्णुः सर्वा देवताः। ऐ० ब्रा० १. १. इति श्रुतेः। अन्ये देवा वयाः शाखा इव भवन्ति। रुद्रो देवो रुद्रियं
रुद्रसंबन्धि मुखं महित्वं महत्त्वं च विदे हि। अस्मान्प्रापयति खलु। अपि च हे अश्विनी देवी युवामिरावद्-
विलक्षणान्नयुक्तं वर्तिरस्यदीयं गृहं यासिष्टं। अयासिष्टं। आगच्छतं ॥

मात्रं पूषन्नाघृण इरस्यो वरुची यद्रातिषाचश्च रासन्।
मयोभुवो नो अर्वतो नि पांतु वृष्टिं परिज्मा वातो ददातु ॥६॥
मा। अत्र। पूषन्। आघृणे। इरस्यः। वरुची। यत्। रातिऽसाचः। च। रासन्।
मयऽभुवः। नः। अर्वतः। नि। पांतु। वृष्टिं। परिऽज्मा। वातः। ददातु ॥६॥

हे आघृणे प्राप्तदीप्ति एवंभूत हे पूषन् देव अत्रास्मिन्दाने मेरस्यः। विघातं मा कृथाः। वरुची सर्वैर्वर-
णीया सरस्वती रातिषाचश्च। रातिर्दानं। तस्य संभक्त्यो देवपत्न्यस्य यद्वनं रासन् अस्मभ्यं प्रयच्छेयुः। अत्र
मा कृथा इति पूर्वोक्त संबन्धः। किंच मयोभुवः मुखस्य भावका अर्वतो गच्छन्तो देवा नोऽस्मान्नि पांतु। नितरां
पालयन्तु। परिज्मा परितो गता वातो वायुर्वृष्टिं वृष्टिलक्षणमुदकं ददातु। प्रयच्छत्वस्मभ्यं ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्कृतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्के यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू।रोदसी।इति।अभिस्तुते।इत्यभिऽस्तुते।वसिष्ठैः।चतुऽवानः।वरुणः।मित्रः।अग्निः।

यच्छंतु।चंद्राः।उपऽमं।नः।अर्के।यूयं।पात।स्वस्तिभिः।सदा।नः॥७॥

पूर्वं व्याख्यातं । अक्षरार्थस्तु । यावापुषिष्वी वरुणादयो देवाश्च वसिष्ठैरस्माभिरभिष्टुता भवन्ति । एवंभूता आह्लादका देवाः सर्वोत्कृष्टमजमस्रभ्यं ददतु । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयं कव्याणैरस्मा-
त्सर्वदा पालयत ॥ ७ ॥

प्रातरभिमिति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । प्रातर्भागं जगत्याद्या बिंशोक्तदेवतां त्योषसेति । वसिष्ठ ऋषिः । आद्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । आद्यापीडादिदेवत्या द्वितीयाद्याः पंच भगदेवत्याः सप्तम्युषो-
देवत्या । अत्र केचिदाहुः । निवेष्टुकामो रोगार्तो भगसूक्तं जपेत्सदा । निवेशं विशति बिप्रं रोगेश्च परिमुच्यते । ऋग्वि० २. २५. इति ॥

प्रातरग्निं प्रातरिंद्रं हवामहे प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना ।

प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम ॥ १ ॥

प्रातः।अग्निं।प्रातः।इंद्रं।हवामहे।प्रातः।मित्रावरुणा।प्रातः।अश्विना।

प्रातः।भगं।पूषणं।ब्रह्मणः।पतिं।प्रातरिति।सोमं।उत।रुद्रं।हुवेम॥१॥

प्रातरुषःकालेऽग्निं देवं हवामहे । वयं सोतार आहुयामः । तथा प्रातःकाल इंद्रं हवामहे । तथा मित्रावरुणा मित्रावरुणावहोरात्राभिमानिनी देवी प्रातर्वयं हवामहे । तथाश्विनी देवानां भिषजौ प्रातर्वयं हवामहे । तथा प्रातर्भगं देवं पूषणं देवं ब्रह्मणस्पतिं मंत्राभिमानिनमेतत्संज्ञकं आहुयामः । तथा प्रातः सोम-
मेतत्संज्ञकं देवमुतापि च रुद्रं देवं च हुवेम । आहुयामः ॥

प्रातर्जितं भगमुयं हुवेम वयं पुत्रमदितेर्यो विधर्ता ।

आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चिद्राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याहं ॥ २ ॥

प्रातःऽजितं।भगं।उयं।हुवेम।वयं।पुत्रं।अदितेः।यः।विऽधर्ता।

आध्रः।चित्।यं।मन्यमानः।तुरः।चित्।राजा।चित्।यं।भगं।भक्षिः।इति।आहं॥२॥

यो भगो देवो विधर्ता विश्वस्य जगतो धारको जितं जयशीलमुयमुवूर्णमदितेः पुत्रं भगं देवं प्रातःकाल एव वयं हुवेम । आहुयामः । आध्रश्चिद्राद्रोऽपि सोता यं भगं देवं मन्यमानः सुवन् भगं भजनीयं धनं भक्षि भज विभज मह्यं देहीत्याह ब्रवीति । तुरश्चित् । तुरतिर्गतिकर्मा । प्राप्तधनोऽपि राजा चित् समर्थोऽपि जनो यं भगं देवं भजनीयं धनं मह्यं भक्षि देहीत्याह । तं भगं प्रातरैव वयं हुवेमेति संबंधः ॥

भग प्रणेतर्भग सत्यराधो भगेमां धियमुदवा ददन्नः ।

भग प्र खो जनय गोभिरश्वैर्भग प्र नृभिर्नृवंतः स्याम ॥ ३ ॥

भगं।प्रनेतृरिति।प्रऽनेतः।भगं।सत्यऽराधः।भगं।इमां।धियं।उत्।अव।ददत्।नः।

भगं।प्र।नः।जनय।गोभिः।अश्वैः।भगं।प्र।नृऽभिः।नृऽवंतः।स्याम॥३॥

हे भग देव त्वं प्रणीता प्रकर्षेण जितसि । तादृशं प्रणीतं हे भग त्वं सत्यराधः सत्यधनोऽसि । तादृशं सत्यराधो हे भग त्वं नोऽस्मभ्यं ददत् कामान्प्रयच्छन्निमामस्मदीयां धियं क्षुतिमुदव । उद्गच्छ । सफलयुक्तां कुरु । हे भग त्वं गोभिरश्वैश्च नोऽस्मान् प्र जनय । प्रोद्भूतान् कुरु । हे भग त्वत्प्रसादाद्वयं नृभिर्नैतुभिः पुत्रादिभिर्नृवंतो मनुष्यवंतः प्र स्याम । प्रभवेम ॥

उ॒ते॒दानीं॑ भ॒ग॒वंतः॑ स्या॒मो॒त प्र॑पि॒त्व उ॒त मध्ये॑ अ॒ह्नां ।

उ॒तो॒दि॒ता म॒घव॑न्सूर्य॒स्य व॒यं दे॒वानां॑ सु॒म॒तौ स्या॑म ॥ ४ ॥

उ॒त । इ॒दानीं॑ । भ॒ग॒ऽवंतः॑ । स्या॒म । उ॒त । प्र॑ऽपि॒त्वे । उ॒त । मध्ये॑ । अ॒ह्नां ।

उ॒त । उ॒त्ऽइ॒ता । म॒घ॒ऽव॒न् । सूर्य॑स्य । व॒यं । दे॒वानां॑ । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म ॥ ४ ॥

उतापि चेदानीं वयं भगवंतः स्याम । हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता भवेम । यद्वा । भगवंतो धनवंतः स्याम । उतापि च प्रपित्वेऽह्नां प्राप्तिं पूर्वाह्नि भगवंतः स्याम । उतापि चाह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्ने भगवंतः स्याम । उतापि च हे मघवन्धनवन्भग देव सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्योदितोदितापुदये सति वयं त्वदनुग्रहादिवानामिन्द्रादीनां सुमतावनुग्रहवुद्धी स्याम । भवेम ॥

भ॒ग ए॒व भ॒ग॒वाँ अ॒स्तु दे॒वास्तेन॑ व॒यं भ॒ग॒वंतः॑ स्या॒म ।

तं त्वा॑ भ॒ग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीति॒ स नो॑ भ॒ग पु॒र॒ए॒ता भ॒वे॒ह ॥ ५ ॥

भ॒गः । ए॒व । भ॒ग॒ऽवान् । अ॒स्तु । दे॒वाः । तेन॑ । व॒यं । भ॒ग॒ऽवंतः॑ । स्या॒म ।

तं । त्वा॑ । भ॒ग॒ । सर्वः॑ । इ॒त् । जो॑हवीति॒ सः । नः॑ । भ॒ग॒ । पु॒रः॑ऽए॒ता । भ॒व॒ । इ॒ह ॥ ५ ॥

हे देवाः भगो देव एव भगवान् धनवानस्तु । तेन भगेन देवेन धनेन वा वयं भगवंतः स्याम । धनवंतो भवेम । हे भग तं प्रसिद्धं त्वा त्वां सर्वं इत्सर्व एव जनो जोहवीति । भृशं पुनःपुनर्वाङ्मयति । हे भग देव स त्वमिहास्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं पुरएता पुरोगता भव ॥

स॒म॒ध्व॒रायो॒षसो॑ न॒म॒न्त द॒धि॒क्रा॒वे॒व शु॒चये॑ प॒दाय॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒नं व॑सु॒विद् भ॒गं नो॑ रथ॒मि॒वा॒श्वो वा॒जिन॑ आ॒ वह॑न्तु ॥ ६ ॥

सं । अ॒ध्व॒राय॑ । उ॒षसः॑ । न॒म॒न्त । द॒धि॒क्रा॒वाऽइ॒व । शु॒चये॑ । प॒दाय॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒नं । व॑सु॒ऽवि॒द् । भ॒गं । नः॑ । रथ॑ऽइ॒व । अ॒श्वोः । वा॒जिनः॑ । आ॒ । वह॑न्तु ॥ ६ ॥

शुचये शुद्धाय गमनयोग्याय पदाय स्थानाय दधिक्रावेवाश्वो यथा तथोषस उषोदेवता अध्वरायास्तदीयाय यागाय सं नमन्त । संगच्छन्तु । वाजिनो वेगवंतोऽश्वो रथमिव रथं यथा तथोषसोऽर्वाचीनमस्मदभिमुखं वसुविद् धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्मान्प्रत्या वहन्तु । आनयन्तु ॥

अ॒श्वो॒वती॒र्गो॒मती॑र्न उ॒षा॒सो वी॒र॒वती॑ः स॒दमु॒च्छन्तु॑ भ॒द्राः ।

घृ॒तं दु॒हाना॑ वि॒श्वतः॑ प्र॒पी॒ता यू॒यं पा॑न्त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ७ ॥

अ॒श्व॒ऽवती॑ः । गो॒ऽमती॑ः । नः॑ । उ॒षसः॑ । वी॒र॒ऽवती॑ः । सदा॑ । उ॒च्छन्तु॑ । भ॒द्राः ।

घृ॒तं । दु॒हानाः॑ । वि॒श्वतः॑ । प्र॒ऽपी॒ताः । यू॒यं । पा॑न्त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ ७ ॥

भद्रा भजनीया उषस उषोदेवता अश्ववतीरश्ववत्योऽश्वसहिताः सत्यो गोमतीर्गोमत्यश्च वीरवतीर्वी-

रवत्यः पुत्रादिजनोपेताश्च भवन्त्यो नोऽस्माभ्यं सद् सर्वदोच्छंतु । शुक्लंतु । नैशं तमो विवासयंतु । कीदृशः । घृतमुदकं दुहानाः सिंचन्त्यो विश्वतः सर्वैर्गुणैः प्रपीताः प्रवृद्धाः । एवंभूता उषसस्तम उच्छंतु । अस्मिन् सूक्ते प्रतिपादिता हे सर्वे देवाः यूयं नोऽस्मान् सदा सर्वदा स्वस्तिभिः कल्याणैः पात । पालयत ॥ ८ ॥

प्र ब्रह्माण इति षडृचं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । अत्रानुक्रांतं । प्र ब्रह्माणः षड्वैश्वदेवं त्विति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ तृतीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र ब्रह्माण इति वैश्वदेवसूचः । सूचितं च । प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नवंत सरस्वतीं देवयंतो हवते । आ० ८. ११. इति ॥

प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत प्र कंदनुर्नभन्यस्य वेतु ।

प्र धेनवं उदप्रुतो नवंत युज्यातामद्री अध्वरस्य पेशः ॥ १ ॥

प्र । ब्रह्माणः । अंगिरसः । नक्षंत । प्र । कंदनुः । नभन्यस्य । वेतु ।

प्र । धेनवं । उदऽप्रुतः । नवंत । युज्यातां । अद्री इति । अध्वरस्य । पेशः ॥ १ ॥

ब्रह्माणोऽंगिरस एतन्नामका ऋषयः प्र नवंत । सर्वत्र व्याप्नुवन्तु । कंदनुः पर्जन्यो नभन्यस्य स्तोत्रस्यास्मदीयं स्तोत्रं प्र वेतु । प्रकर्षणेच्छंतु । धेनवः प्रोणयिष्यो नय उदप्रुत उदकानि सिंचन्त्यः प्र नवंत । सर्पन्तु । अद्री आद्रियंती पत्नीयजमानावध्वरस्य यज्ञस्य पेशो रूपं युज्यातां । योजयेतां ॥

सुगस्ते अग्ने सनवित्तो अध्वा युष्ट्वा सुते हरितो रोहितश्च ।

ये वा सद्यन्नरूपा वीरवाहो हुवे देवानां जनिमानि सत्तः ॥ २ ॥

सुऽगः । ते । अग्ने । सनऽवित्तः । अध्वा । युष्ट्वा । सुते । हरितः । रोहितः । च ।

ये । वा । सद्यन् । अरूपाः । वीरऽवाहः । हुवे । देवानां । जनिमानि । सत्तः ॥ २ ॥

हे अग्ने सनवित्तः सनाक्षिरकालादारभ्य लब्धस्ते त्वदीयोऽध्वा मार्गः सुगः सुष्ठु गंतव्यो भवतु । किंच हरितः श्यामवर्णा रोहितश्च लोहितवर्णाश्चेत्युभयविधा ये वा ये च ते त्वदीया अध्वाः सद्यन् सद्यनि यज्ञगृहे वीरवाहो वीरं शूरं त्वां वहंतोऽरूपा आरोचमाना भवन्ति तांश्च त्वं सु युत्स । त्वदीये रथे सुष्ठु संयोजय । निसत्तो यज्ञगृहे निषण्णोऽहं होता सन् देवानामिन्द्रादीनां जनिमा जनान् संघाञ्जवे । आह्वयामि ॥

समु वो यज्ञं महयन्नमोभिः प्र होता मद्रो रिरिच उपाके ।

यजस्व सु पुर्वणीक देवाना यज्ञियामरमतिं ववृत्याः ॥ ३ ॥

सं । ऊं इति । वः । यज्ञं । महयन् । नमःऽभिः । प्र । होता । मद्रः । रिरिचे । उपाके ।

यजस्व । सु । पुरुऽअनीक । देवान् । आ । यज्ञियां । अरमतिं । ववृत्याः ॥ ३ ॥

हे देवाः वो यष्माकं यज्ञं नमोभिर्नमस्कारैर्युक्ता इमे स्तोतारो वा यजमाना वा सं महयन् । सम्यक् पूजयन्ति । उ इति पूरकः । मद्रः स्तुतिशील उपाकेऽस्माकं समीपे स्थितोऽस्मदीयो होता प्र रिरिचे । अन्येभ्यो होतृभ्योऽतिरिच्यते । हे यजमान त्वं देवान् सु सुष्ठु यजस्व । हे पुर्वणीक बह्वतेजस्विन्नपे त्वं यज्ञियां यज्ञार्हामरमतिं भूमिमा ववृत्याः । आवर्तय । तथा च निगमांतरे । आ नो महीमरमतिं सजोषाः । ऋ० ५. ४३. ६. इति ॥

यदा वीरस्य रेवतो दुरोणे स्योनशीरतिथिराचिकेतत् ।

सुप्रीतो अग्निः सुधितो दम आ स विशे दाति वार्यमियत्यै ॥ ४ ॥

हे भग देव त्वं प्रणीता प्रकर्षेण जितसि । तादृशं प्रणीतं हे भग त्वं सत्यराधः सत्यधनोऽसि । तादृशं सत्यराधो हे भग त्वं नोऽस्मभ्यं ददत् कामान्प्रयच्छन्निमामस्मदीयां धियं क्षुतिमुदव । उद्गच्छ । सफलयुक्तां कुरु । हे भग त्वं गोभिरश्वैश्च नोऽस्मान् प्र जनय । प्रोद्भूतान् कुरु । हे भग त्वत्प्रसादाद्वयं नृभिर्नैतुभिः पुत्रादिभिर्नृवंतो मनुष्यवंतः प्र स्याम । प्रभवेम ॥

उ॒ते॒दानीं॑ भ॒ग॒वंतः॑ स्या॒मो॒त प्र॑पि॒त्व उ॒त मध्ये॑ अ॒ह्ना ।

उ॒तो॒दि॒ता म॒घव॑न्सूर्य॒स्य व॒यं दे॒वानां॑ सु॒म॒तौ स्या॑म ॥ ४ ॥

उ॒त । इ॒दानीं॑ । भ॒ग॒ऽवंतः॑ । स्या॒म । उ॒त । प्र॑ऽपि॒त्वे । उ॒त । मध्ये॑ । अ॒ह्ना ।

उ॒त । उ॒त्ऽइ॒ता । म॒घ॒ऽव॒न् । सूर्य॑स्य । व॒यं । दे॒वानां॑ । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म ॥ ४ ॥

उतापि चेदानीं वयं भगवंतः स्याम । हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता भवेम । यद्वा । भगवंतो धनवंतः स्याम । उतापि च प्रपित्वेऽह्नां प्राप्तिं पूर्वाह्नि भगवंतः स्याम । उतापि चाह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्ने भगवंतः स्याम । उतापि च हे मघवन्धनवन्भग देव सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्योदितोदितापुदये सति वयं त्वदनुग्रहाद्देवानामिन्द्रादीनां सुमतावनुग्रहवुद्धी स्याम । भवेम ॥

भ॒ग ए॒व भ॒गवाँ॑ अ॒स्तु दे॒वास्तेन॑ व॒यं भ॒ग॒वंतः॑ स्या॒म ।

तं त्वा॑ भ॒ग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीति॒ स नो॑ भ॒ग पुर॑ए॒ता भवे॑ह ॥ ५ ॥

भ॒गः । ए॒व । भ॒ग॒ऽवान् । अ॒स्तु । दे॒वाः । तेन॑ । व॒यं । भ॒ग॒ऽवंतः॑ । स्या॒म ।

तं । त्वा॑ । भ॒ग॒ । सर्वः॑ । इ॒त् । जो॑हवीति॒ सः । नः॑ । भ॒ग॒ । पुरः॑ऽए॒ता । भ॒व॒ । इ॒ह ॥ ५ ॥

हे देवाः भगो देव एव भगवान् धनवानस्तु । तेन भगेन देवेन धनेन वा वयं भगवंतः स्याम । धनवंतो भवेम । हे भग तं प्रसिद्धं त्वा त्वां सर्वं इत्सर्व एव जनो जोहवीति । भृशं पुनःपुनर्वाङ्मयति । हे भग देव स त्वमिहास्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं पुरएता पुरोगता भव ॥

स॒म॒ध्व॒रायो॒षसो॑ न॒मंत॑ दधि॒क्रावे॑व॒ शुच॑ये प॒दाय॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒नं व॑सु॒विदं॑ भ॒गं नो॑ रथ॒मिवा॒श्वो वा॒जिन॑ आ व॒हंतु॑ ॥ ६ ॥

सं । अ॒ध्व॒राय॑ । उ॒षसः॑ । न॒मंत॑ । दधि॒क्रावा॑ऽइ॒व । शुच॑ये । प॒दाय॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒नं । व॑सु॒विदं॑ । भ॒गं । नः॑ । रथं॑ऽइ॒व । अ॒श्वो । वा॒जिनः॑ । आ । व॒हंतु॑ ॥ ६ ॥

शुचये शुद्धाय गमनयोग्याय पदाय स्थानाय दधिक्रावेवाश्वो यथा तथोषस उषोदेवता अध्वरायास्तदीयाय यागाय सं नमंत । संगच्छंतु । वाजिनो वेगवंतोऽश्वो रथमिव रथं यथा तथोषसोऽर्वाचीनमस्मदभिमुखं वसुविदं धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्मान्प्रत्या वहंतु । आनयंतु ॥

अ॒श्वो॒वती॒र्गो॒मती॑र्न उ॒षासो॑ वी॒र॒वती॑ः स॒दमु॑च्छंतु भ॒द्राः ।

घृ॒तं दु॒हाना॑ वि॒श्वतः॑ प्र॒पी॒ता यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ७ ॥

अ॒श्व॒ऽवती॑ः । गो॒ऽमती॑ः । नः॑ । उ॒षसः॑ । वी॒र॒ऽवती॑ः । सदा॑ । उ॒च्छंतु॑ । भ॒द्राः ।

घृ॒तं । दु॒हानाः॑ । वि॒श्वतः॑ । प्र॒ऽपी॒ताः । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ ७ ॥

भद्रा भजनीया उषस उषोदेवता अश्ववतीरश्ववत्योऽश्वसहिताः सत्यो गोमतीर्गोमत्यश्च वीरवतीर्वी-

स्तोत्राणि वनिनो न शाखा वृक्षस्य शाखा इव विष्वम्बिश्चतो वियन्ति विशेषेण गच्छन्ति । ते विप्राः प्रार्चयन्ति
पूर्वेण संबन्धः ॥

प्र यज्ञ एतु हेत्वो न सप्रिच्छच्छ्वं समनसो घृताचीः ।

स्तृणीत बर्हिरध्वराय साधूर्धा शोचीषि देवयून्यस्युः ॥ २ ॥

प्र । यज्ञः । एतु । हेत्वः । न । सप्रिः । उत् । यच्छ्वं । सऽमनसः । घृताचीः ।

स्तृणीत । बर्हिः । अध्वराय । साधु । ऊर्धा । शोचीषि । देवयूनि । अस्युः ॥ २ ॥

अयमस्यदीपो यज्ञः प्रेतु । देवान्प्रति गच्छतु । तत्र वृष्टांतः । हेत्वो न सप्रिः शीघ्रगाम्यश्चो यथा तद्वत् ।
हे ऋत्विजः सर्वे यूयं समनसः सदृशमनस्काः संतो घृताचीः सुच उवच्छ्वं । हस्त उवस्य धारयत । तथाध्व-
राय यागं कर्तुं साधु साधकं बर्हिः कुशमयं स्तृणीत । वेदां क्वादयत । हे अपे देवयूनि देवान्कामयमानानि
त्वदीयानि शोचीष्यचोषूर्ध्वोर्ध्वमुखान्यस्युः । तिष्ठंतु ॥

आ पुत्रासो न मातरं विभृचाः सानौ देवासो बर्हिषः सदंतु ।

आ विश्वाचीं विदथ्यामनक्लमे मा नो देवताता मृधस्कः ॥ ३ ॥

आ । पुत्रासः । न । मातरं । विऽभृचाः । सानौ । देवासः । बर्हिषः । सदंतु ।

आ । विश्वाचीं । विदथ्यां । अनक्लु । अमे । मा । नः । देवऽताता । मृधः । करिति कः ॥ ३ ॥

मातरं जननीं विभृचा विशेषेण भर्तव्याः पुत्रासो न पुत्रा इव तद्वदस्माकं भरणिया देवासो देवा बर्हिषः
कुशमयस्य वेद्यामास्तीर्णस्य सानावुव्रते देश आ सदंतु । उपविशंतु । हे अपे विदथ्यां यज्ञयोग्यां त्वदीयां
ज्वालां विश्वाची । विश्वं सर्वं हविरंचति गच्छतीति विश्वाची जुहुः । आनक्तु । आ समंतात्सिंचतु । देवताता
देवतातां युद्धे नोऽस्माकं मृधो हिंसकान् हे अपे त्वं मा कः । मा कार्षीः । यज्ञवाचको देवतातिशब्दोऽत्र
संग्रामे वर्तते ॥

ते सीषपंत जोषमा यजत्रा ऋतस्य धाराः सुदुघा दुहानाः ।

ज्येष्ठं वो अद्य मह आ वसूनामा गंतन समनसो यतिष्ठ ॥ ४ ॥

ते । सीषपंत । जोषं । आ । यजत्राः । ऋतस्य । धाराः । सुऽदुघाः । दुहानाः ।

ज्येष्ठं । वः । अद्य । महः । आ । वसूनां । आ । गंतन । सऽमनसः । यति । स्थ ॥ ४ ॥

यजत्रा यजनीयास्त इन्द्रादयो देवा ऋतस्योदकस्य सुदुघाः सुखेन दोग्धुं शक्या धारा दुहाना वर्षतो
जोषं पर्याप्तं यथा भवति तथा आ सीषपंत । सपतिः परिचरणार्थः । स्तुतिभिरा समंतात्पर्यचीचरन् । अस्मा-
न्यपरिचरणं कुर्वतु । स्वीकुर्वन्त्विति यावत् । अद्यास्मिन्दिने हे देवाः वसूनां धनानां मध्ये ज्येष्ठं श्रेष्ठं वो युष्मदीयं
महो महनीयं धनमा गच्छतु । यूयमपि समनससुखमतयः संत आ गंतन । आगच्छत । हे देवाः यूयं ---
आगंतनेति संबन्धः ॥

एवा नो अमे विष्वा दशस्य त्वया वयं सहसावन्नास्क्राः ।

राया युजा सधमादो अरिष्टा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एव । नः । अमे । विष्वा । दशस्य । त्वया । वयं । सहसाऽवन् । आस्क्राः ।

राया । युजा । सधऽमादः । अरिष्टाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे अग्ने एवैवं सुतस्त्वं विष्णु प्रजामु मध्ये नोऽस्मभ्यमा दशस्य । धनमभिप्रयच्छ । हे सहसावम्बलवन्नपे
त्वयास्का अस्कन्ता वयं युजा नित्ययुक्तेन राया धनेन सधमादः सह मायंतोऽरिष्टा अहिंसिता भवेम ।
अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवाः यूयं नोऽस्मान्कन्याणिः सर्वदा पालयत ॥ १० ॥

दधिकां व इति पंचचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं दधिकाख्यदेवताकं । आद्या जगती सा तु दधिकादि-
लिंगोक्तदेवताका शिष्टाश्चतसस्त्रिभुवः । अनुक्रम्यते हि । दधिकां दाधिकं जगत्याद्या लिंगोक्तदेवतेति ॥ गतो
विनियोगः ॥

दधिकां वः प्रथममश्विनोषसमग्निं समिद्धं भगमूतये हुवे ।
इंद्रं विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिमादित्यान्द्यावापृथिवी अपः स्वः ॥ १ ॥
दधिऽक्रां । वः । प्रथमं । अश्विना । उषसं । अग्निं । संऽइद्धं । भगं । ऊतये । हुवे ।
इंद्रं । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । आदित्यान् । द्यावापृथिवी इति । अपः ।
स्वः । रिति स्वः ॥ १ ॥

हे स्तोतारः वो युष्माकमूतये रक्षणाय प्रथमं दधिकामश्वाभिमानीनी देवतां ऊवे । आहुयामि । ततो
ऽश्विनाश्चिदेवानुषसमुषोदेवतां च समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं च भगमेतदाख्यं देवं चाहुयामि । इंद्रं विष्णुं पूषणं
च ब्रह्मणस्पतिमादित्यान् द्यावापृथिवी अप उदकदेवताः स्वः सूर्यमित्येतान्देवानाहुयामि ॥

दधिकामु नमसा बोधयंत उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।
इळां देवीं बर्हिषि सादयंतोऽश्विना विप्रा सुहवा हुवेम ॥ २ ॥
दधिऽक्रां । ऊं इति । नमसा । बोधयंतः । उत्ऽदीराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयंतः ।
इळां । देवीं । बर्हिषि । सादयंतः । अश्विना । विप्रा । सुहवा । हुवेम ॥ २ ॥

दधिकामेतन्नामकमश्वविशेषं देवं नमसा स्तोत्रेण बोधयंतः प्रज्ञापयंत उदीराणाः प्रेरयंतो यज्ञं यागमु-
पप्रयंत उपक्रममाणा वयं बर्हिषीळां हवीरूपां देवीं सादयंत आस्थापयंतः सुहवा शोभनाङ्गानौ विप्रा विप्री
मेधाविनावश्विनाश्चिनी देवी ऊवेम । आहुयाम । उ इति पूरणः ॥

दधिकावाणं बुबुधानो अग्निमुप ब्रुव उषसं सूर्यं गां ।
ब्रध्नं मँश्चतोर्वरुणस्य बभुं ते विश्वास्मदुरिता यावयंतु ॥ ३ ॥
दधिऽक्रावाणं । बुबुधानः । अग्निं । उप । ब्रुवे । उषसं । सूर्यं । गां ।
ब्रध्नं । मँश्चतोः । वरुणस्य । बभुं । ते । विश्वा । अस्मत् । दुऽइता । यवयंतु ॥ ३ ॥

दधिकावाणमश्वविशेषं बुबुधानः स्तोत्रेण बोधयन्नहमग्निं देवमुप ब्रुवे । उपस्तौमि । तथा चोषसमुषोदे-
वतां सूर्यं सर्वस्व प्रेरकं देवं गां भूमिं । वाग्देवतां वा । एवंभूतान्देवानहमुपस्तौमि । मँश्चतोः । मन्यमानान्
सुवतो जनांश्चेतयते जानातीति यद्वाभिमन्यमानांश्चातयते नाशयतीति मँश्चतुः । तस्य वरुणस्य ब्रध्नं महान्तं
बभुं पिंगलवर्णमश्वं तस्यानयनार्थमहमुप ब्रुवे । ते देवा अस्मदस्मत्तो विश्वा विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरि-
तानि पापानि यवयंतु । पृथक्कुर्यंतु ॥

दधिकावा प्रथमो वाज्यर्वाये रथानां भवति प्रजानन् ।
संविदान उषसा सूर्येणादित्येभिर्वसुभिरंगिरोभिः ॥ ४ ॥

दधिऽक्रावा । प्रथमः । वाजी । अर्वा । अये । रथानां । भवति । प्रऽजानन् ।
संऽविदानः । उषसा । सूर्येण । आदित्येभिः । वसुऽभिः । अंगिरऽभिः ॥ ४ ॥

प्रथमः सर्वेषामश्वानां मुख्यो वाजी शीघ्रगाम्यर्वा गमनशीलो दधिक्रावाश्वरूपो देवः प्रजानन् रथसंयो-
जनीयांस्तान्शानधानधिष्ठाय ज्ञातव्यानि सम्यग्जानन् रथानामये प्रमुखो भवति । कीदृशोऽश्वः । उषसोषोदे-
वतया सूर्येण सर्वस्य प्रेरकेण देवेनादित्यभिरादित्यस्य वसुभिर्सांगिरोभिर्देवैः सह स्रोतश्चर्चषिभिश्च संविदानः
सम्यग्जानन् । एकमत्वं प्राप्त इत्यर्थः ॥

आ नो दाधक्राः पथ्यामनकृतस्य पंथांमन्वेतवा उ ।

शृणोतु नो दैव्यं शर्धो अग्निः शृण्वंतु विश्वे महिषा अमूराः ॥ ५ ॥

आ । नः । दधिऽक्राः । पथ्यां । अनक्तु । ऋतस्य । पंथां । अनुऽएतवै । ऊं इति ।

शृणोतु । नः । दैव्यं । शर्धः । अग्निः । शृण्वंतु । विश्वे । महिषाः । अमूराः ॥ ५ ॥

दधिक्रा अश्वरूपो देव ऋतस्य यज्ञस्य पंथां पंथानं मार्गमन्वेतवा अनुगंतुं प्रवृत्तानां नोऽस्माकं पथ्यां
पदवीमानक्तु । उदकेनासिंचतु । उ इति पूरणः । दैव्यं शर्धो देवसंबन्धि बलमोदयूपोऽपिर्नोऽस्मदीयं हवं
शृणोतु । अमूरा अमूढा महिषा महान्तो विश्वे सर्वे देवा अस्मदीयं हवं शृण्वंतु ॥ ॥ ११ ॥

आ देवो यात्विति चतुर्चर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं सवितुदेवताकं त्रैष्टुभं । आ देवश्चतुष्कं सावित्रमि-
त्यनुक्रांतं ॥ बृहद्दे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त इदं सावित्रनिविधानं । सूच्यते हि । चतुर्थेऽहन्या देवो
यातु --- । आ० ८. ८. ॥ -- इत्येषा वपानुवाक्या । सूत्रितं च । आ देवो यातु सविता सुरतः स घा नो देवः
सविता सहावा । आ० ३. ७. इति ॥ अथमेधेऽनुसवनं तिस्रः सावित्र्य इष्टयः । तत्र द्वितीयस्यामिष्टौ याज्येयं ।
सूत्रितं च । य इमा विद्या जातान्या देवो यातु । आ० १०. ६. इति ॥

आ देवो यातु सविता सुरत्नोऽंतरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।

हस्ते दधानो नर्या पुरूणि निवेशयञ्च प्रसुवञ्च भूम ॥ १ ॥

आ । देवः । यातु । सविता । सुऽरत्नः । अंतरिक्षऽप्राः । वहमानः । अश्वैः ।

हस्ते । दधानः । नर्या । पुरूणि । निऽवेशयन् । च । प्रऽसुवन् । च । भूम ॥ १ ॥

सुरतः शोभनरत्नोपेतोऽंतरिक्षप्राः स्वकीयेन तेजसांतरिक्षस्य पूरयिताश्वैः स्वकीयैर्वाहैर्वहमान उह्यमानः
सविता सर्वस्य प्रेरको देव आ यातु । आगच्छतु । कीदृशः । नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरूणि बह्वनि
धनानि हस्ते पाणी दधानो दातुं धारयन् भूम भूतानि निवेशयञ्च रात्रिषु स्वे स्थाने स्थापयञ्च प्रसुवञ्चाहःसु
प्रेरयञ्च । एवंभूतः सविता देव आ यातु ॥

उदस्य बाहू शिथिरा बृहन्ता हिरण्यया दिवो अंतौ अनष्टा ।

नूनं सो अस्य महिमा पनिष्ट सूरश्चिदस्मा अनु दादपस्यां ॥ २ ॥

उत् । अस्य । बाहू इति । शिथिरा । बृहन्ता । हिरण्यया । दिवः । अंतान् । अनष्टा ।

नूनं । सः । अस्य । महिमा । पनिष्ट । सूरः । चित् । अस्मै । अनु । दात् । अपस्यां ॥ २ ॥

शिथिरा शिथिली दानार्थं प्रसारितौ बृहन्ता बृहन्तौ महान्तौ हिरण्यया हिरण्ययौ सुवर्णमयावस्य

सवितुः संबंधिनी बाह्व हस्ती दिवोऽंतरिक्षस्तां पथं तानुददष्टां । ऊर्ध्वीं संती व्याप्नुवतां । नूनमयास्त्रेव-
ग्भुतस्य सवितुः स तादृशो महिमा महत्त्वं पणिष्ट । अस्माभिः स्तूयते । सूरश्चित्सूर्योऽप्यसौ सवित्रेऽपस्यां
कर्मेच्छामनु दातु । अनुददातु ॥

सावित्रे पशौ पुरोडाशस्य हविषोः स घा न इति द्वे अनुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमुदाहृतं ॥ आश्वमेधिकीषु
सावित्रेष्टिषु तृतीयस्यामिष्टाविमे एव याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । स घा नो देवः सविता सहावेति द्वे
। आ० १०. ६. । इति ॥

स घा नो देवः सविता सहावा साविष्वसुपतिर्वसूनि ।

विश्रयमाणो अमतिं मरुचीं मर्तं भोजनमध रासते नः ॥ ३ ॥

सः । घ । नः । देवः । सविता । सहऽवा । आ । साविषत् । वसुऽपतिः । वसूनि ।

विऽश्रयमाणः । अमतिं । मरुचीं । मर्तं भोजनं । अध । रासते । नः ॥ ३ ॥

सहावा । तेजोऽंतराष्ट्रमिभावुकं तेजो यस्य सः । वसुपतिर्धनानां पालकः स सविता देवो नोऽस्त्रभ्यं
वसूनि धनान्या साविषत् । आ समंतात्प्रेरयति । धेति पूरणः । स सविता देव उरुचीं विस्तीर्णगमनाममतिं
रूपं । दीप्तिमित्यर्थः । विश्रयमाणो निषेवमाणः सन्नधाधुना नोऽस्त्रभ्यं मर्तं भोजनं मनुष्याणां भोगयोग्यं धनं
रासते । ददातु ॥

इमा गिरः सवितारं सुजिह्वं पूर्णगंभस्तिमीकृते सुपाणिं ।

चित्रं वयो बृहदस्मे दधातु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

इमाः । गिरः । सवितारं । सुऽजिह्वं । पूर्णऽगंभस्तिं । ईकृते । सुऽपाणिं ।

चित्रं । वयः । बृहत् । अस्मे इति । दधातु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

इमा ईदृग्भूता गिरः । गृणन्ति सुवन्तीति गिरः स्तोत्र्यः प्रजाः । यदा । इमाः स्तुतिरूपा वाचः । सुजिह्वं
शोभनजिह्वं । शोभनवाचमित्यर्थः । पूर्णगंभस्तिं संपूर्णधनहस्तं सवितारं देवमीकृते । सुवन्ति । स च सविता
चित्रं चायनीयं बृहन्नहदयोऽन्नमस्ये अस्मासु दधातु । यदा । अस्मे अस्त्रभ्यं प्रयच्छतु । हे सवितुप्रमुखा
देवाः यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः सदा सर्वदा पात । पालयत ॥ ॥ १२ ॥

इमा रुद्रायैति चतुर्ध्वं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं रुद्रदेवताकं । अन्त्या त्रिष्टुप् शिष्टा जगत् । तथा
चानुक्रमणिका । इमा रौद्रं त्रिष्टुवंतमिति ॥ शूलगवादिषु रौद्रयज्ञेष्वनेन सूक्तनोदीची दिगुपस्थेया । सूत्र्यते
हि । इमा रुद्राय स्थिरधन्वने इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानं । आ० गृ० ४. ९. २१. । इति ॥

इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः क्षिप्रैषवे देवाय स्वधावे ।

अषाढ्हाय सहमानाय वेधसे तिग्मायुधाय भरता ऋणोतु नः ॥ १ ॥

इमाः । रुद्राय । स्थिरऽधन्वने । गिरः । क्षिप्रऽईषवे । देवाय । स्वधाऽवे ।

अषाढ्हाय । सहमानाय । वेधसे । तिग्मऽआयुधाय । भरत । ऋणोतु । नः ॥ १ ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारः यूयमिमा गिरः स्तुती रुद्रायैतन्नामकाय देवाय भरत । धारयत । कीदृशाय ।
स्थिरधन्वने वृद्धधनुकाय क्षिप्रैषवे शीघ्रगामिबाणाय स्वधावेऽन्नवतेऽषाढ्हाय केनायनभिभूताय सहमानाय
शत्रूणामभिभवित्रे वेधसे विधात्रे तिग्मायुधाय तीक्ष्णास्त्राय । एवंभूताय रुद्राय स्तुतीभरत । स च रुद्रो
नोऽस्मदीयाः स्तुतीः ऋणोतु ॥

स हि क्षयेण क्षम्यस्य जन्मनः साम्राज्येन दिव्यस्य चेतति ।

अवन्नवन्तीरुप नो दुर्श्चरानमीवो रुद्र जासु नो भव ॥२॥

सः । हि । क्षयेण । क्षम्यस्य । जन्मनः । सांऽराज्येन । दिव्यस्य । चेतति ।

अवन् । अवन्तीः । उप । नः । दुर्ः । चर । अनमीवः । रुद्र । जासु । नः । भव ॥२॥

स हि स खलु रुद्रो देवः क्षम्यस्य । समायां पृथिव्यां भवः । तस्य जन्मनो जनस्य क्षयेणैश्वर्येण चेतति । प्रज्ञायते । दिव्यस्य जनस्य च साम्राज्येनैश्वर्येण प्रज्ञायते । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे रुद्र देव त्वं चावन्तीस्त्वां स्तोत्रैस्तर्पयन्तीर्नोऽस्मदीयाः प्रजा अवन् पालयन् दुरो दुर्याण्यस्मदीयानि गृहाण्युप चर । उपगच्छ । किंच त्वं नोऽस्मदीयासु प्रजास्वनमीवः । अमीवा रोगः । तामकुर्वन् भव ॥

या ते दिद्युदवसृष्टा दिवस्पतिं क्षमया चरति परि सा वृणक्तु नः ।

सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥३॥

या । ते । दिद्युत् । अवऽसृष्टा । दिवः । परि । क्षमया । चरति । परि । सा । वृणक्तु । नः ।

सहस्रं । ते । सुऽअपिवात् । भेषजा । मा । नः । तोकेषु । तनयेषु । रिरिषः ॥३॥

हे रुद्र ते विद्युतात्मनस्तव संबंधिनी दिवस्पत्यंतरिक्षसकाशादवसृष्टा विमुक्ता या दिद्युदशनिष्ठा हेतिः क्षमया क्षित्या क्षितौ वा चरति वर्तते सा दिद्युन्नोऽस्मान्परि वृणक्तु । परित्यजतु । अपि च हे स्वपिवात ते तव सहस्रं बह्वनि भेषजा भेषजानि यान्यौषधानि सन्ति तान्यस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः । नोऽस्माकं तोकेषु पुत्रेषु तनयेषु च मा रिरिषः । हिंसां मा कृथाः ॥

मा नो वधी रुद्र मा परा दा मा ते भूम प्रसितौ हीक्रितस्य ।

आ नो भज बर्हिषि जीवशंसे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥

मा । नः । वधीः । रुद्र । मा । परा । दाः । मा । ते । भूम । प्रऽसितौ । हीक्रितस्य ।

आ । नः । भज । बर्हिषि । जीवऽशंसे । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥४॥

हे रुद्र त्वं नोऽस्मान्मा वधीः । मा हिंसीः । तथा मा परा दाः । मा च त्यासीः । अपि च हीक्रितस्य कुडस्य ते तव प्रसितौ प्रकर्षेण बंधने वयं च मा भूम । किंच जीवशंसे जीवैराशंसनीये बर्हिषि यज्ञे नोऽस्मान्मा भज । भागिनः कुरु । हे रुद्र प्रमुखा देवाः यूयं नोऽस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥ ॥१३॥

आपो यं व इति चतुर्ध्वं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैश्वभमन्देवताकं । आपो यमापमित्यनुक्रांतं च ॥ गतो विनियोगः ॥

आपो यं वः प्रथमं देवयंत इन्द्रपानमूर्मिमकुण्वतेऽः ।

तं वो वयं शुचिमरिप्रमद्य घृतप्रुषं मधुमंतं वनेम ॥१॥

आपः । यं । वः । प्रथमं । देवऽयंतः । इन्द्रऽपानं । ऊर्मि । अकुण्वत । इः ।

तं । वः । वयं । शुचिं । अरिप्रं । अद्य । घृतऽप्रुषं । मधुऽमंतं । वनेम ॥१॥

देवयंतो देवानिच्छंतोऽध्वर्यवो हे आपो हे अन्देवताः वो युष्माकं कार्यभूतमिन्द्रपानमिन्द्रेण पातव्यमिच्छन्त्या भूम्याः संभूतं यमूर्मिं सोमाख्यं यं रसं प्रथमं पुराकृण्वत अभिषवणवचनादिभिः समस्कुर्वत अद्येदानीं

वयमपि वो युष्मदीयं तमूर्मिं वनेम । संभजेमहि । कीदृशं । सुचिं शुद्धमरिप्रं पापरहितं घृतमृषं वृष्टिलक्षण-
मुदकं सिंचतं मधुमत्तं मधुररसोपेतं । एवंभूतं तं वनेमेति संबन्धः ॥

तमूर्मिमापो मधुमत्तमं वोऽपां नपादवत्वाशुहेमा ।

यस्मिन्निद्रो वसुभिर्मादयाति तमश्याम देवयंतो वो अद्य ॥ २ ॥

तं । ऊर्मिं । आपः । मधुमत्तं । तमं । वः । अपां । नपात् । अवत् । आशुहेमा ।

यस्मिन् । इन्द्रः । वसुऽभिः । मादयाति । तं । अश्याम । देवऽयंतो । वः । अद्य ॥ २ ॥

हे आप एतत्संज्ञका देवाः वो युष्मदीयं मधुमत्तमं रसवत्तमं तमूर्मिं प्रसिद्धं सोमाख्यं रसमाशुहेमा
शीघ्रगतिरपां नपादेतदाख्यो देवोऽवत् । पालयत् । इन्द्रो यस्मिन्नुर्मो वसुभिर्वासकैर्देवैः सह मादयाति माबेत
अयास्मिन्दिने देवयंतो देवकामा वयं वो युष्मदीयं तमूर्मिमश्याम । प्राप्नुयाम ॥

शतपवित्राः स्वधया मदंतीर्देवीर्देवानामपि यंति पाथः ।

ता इन्द्रस्य न मिनन्ति व्रतानि सिंधुभ्यो हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ ३ ॥

शतऽपवित्राः । स्वधया । मदंतीः । देवीः । देवानां । अपि । यंति । पाथः ।

ताः । इन्द्रस्य । न । मिनन्ति । व्रतानि । सिंधुऽभ्यः । हव्यं । घृतऽवत् । जुहोत ॥ ३ ॥

शतपवित्राः शतं बहूनि पवित्राणि पावनानि रूपाणि यासां ताः स्वधया स्वकार्यभूतेनाग्नेन मदं-
तीर्जनात्मादयंत्यो देवीर्देव्यो द्योतमाना आपो देवानामिन्द्रादीनां पाथः स्थानमपि यंति । प्रविशन्ति ।
तास्तादृश आप इन्द्रस्य प्रीणनानि व्रतानि यज्ञादीनि कर्माणि न मिनन्ति । न हिंसन्ति । उत्पादयन्तीत्यर्थः ।
हे अध्वर्यवः यूयं सिंधुभ्यस्ताभ्योऽज्ञो घृतवदुपस्तरणाभिघारणलक्षणाज्ययुक्तं हव्यं पुरोडाशादिकं हविर्जु-
होत । जुहुत ॥

याः सूर्यो रश्मिभिराततान् याभ्य इन्द्रो अरदत्तातुमूर्मि ।

ते सिंधवो वरिवो धातना नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

याः । सूर्यः । रश्मिऽभिः । आऽततान् । याभ्यः । इन्द्रः । अरदत् । गातुं । ऊर्मिं ।

ते । सिंधवः । वरिवः । धातनः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

सूर्यो देवो या अपो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैराततान् विस्तारयति । सूर्यो हि रश्मिभिर्बृहत्सारमा-
दाय वर्षतीत्यर्थः । याभ्योऽज्ञाश्रीर्मि ॥ अर्तेरिदं रूपं ॥ गमनयोग्यं गातुं मेघेभ्यो निर्गमनसाधनं मार्गमिन्द्रो
ऽपरदत् वज्रेण मेघांस्ताडयन्प्रयच्छति हे सिंधव आपः ते यूयं नोऽस्मभ्यं वरिवो धनं धातन । धत्त । प्रय-
च्छत ॥ त इति सिंधुशब्देन समानाधिकरणत्वात्पुंल्लिङ्गत्वं ॥ हे अद्भुतताः यूयं सर्वदा नोऽस्मान्कल्याणैः
पालयत ॥ ॥ १४ ॥

ऋभुचण इति चतुर्ध्वं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्णवमुद्देवताकं । अंताया विकल्पेन विश्वे देवा
देवता । तथा चानुक्रांतं । ऋभुचण आर्भवंतया वैश्वदेवी वेति ॥ दशमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविद्वान् ।
सूच्यते हि । ऋभुचण इत्यार्भवं । आ० ८. १२. इति ॥

ऋभुक्षणो वाजा मादयध्वमस्मे नरो मघवानः सुतस्य ।

आ वोऽर्वाचः क्रतवो न यातां विभ्वो रथं नयै वर्तयंतु ॥ १ ॥

ऋभुक्षणः । वाजाः । मादयध्वं । अस्मे इति । नरः । मघऽवानः । सुतस्य ।

आ । वः । अर्वाचः । क्रतवः । न । यातां । विऽभ्वः । रथं । नयं । वर्तयंतु ॥ १ ॥

ऋभुक्षणेभ्यो ज्येष्ठस्याख्या वाज इति तु कनिष्ठस्य । अचर्भुक्षणे वाजा इति बह्वचनेनर्भवस्तयो गृह्यते । हे ऋभुक्षणे वाजा नरो नेतारो मघवानो धनवंत एवभूता हे ऋभवः यूयमस्मै अस्मासु स्थितेन सुतस्याभि-
पुतेन सोमेन मादयध्वं । तृप्ता भवत । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं यातां गच्छतां यो युष्मदीयाः क्रतवः कर्मणां
कर्तारो विभ्वो विभवः समर्था अश्वा अर्वाचोऽर्वाचोऽस्मदभिमुखा नयं मनुष्यहितं रथं युष्मदीयमा वर्तयंतु ।
आगमयंतु ॥

ऋभुर्ऋभुभिरभि वः स्याम विभ्वो विभुभिः शवसा शवांसि ।

वाजो अस्माँ अवतु वाजसाताविंद्रेण युजा तरुषेम वृचं ॥ २ ॥

ऋभुः । ऋभुऽभिः । अभि । वः । स्याम । विऽभ्वः । विभुऽभिः । शवसा । शवांसि ।

वाजः । अस्मान् । अवतु । वाजऽसातौ । इंद्रेण । युजा । तरुषेम । वृचं ॥ २ ॥

हे ऋभवः ऋभुभिर्युष्माभिर्वयमृभुः । उरु भवन्तीत्यृभवः । संतो विभुभिर्युष्माभिर्विभ्वो विभवश्च संतः
शवांसि शवसां बलानि शवसा युष्मदीयेन बलेनाभि स्याम । अभिभवेम । तथा वाजसातौ संयामे वाज
एतत्संज्ञक ऋभुरस्मानवतु । पालयतु । अपि च युजा सहायभूतेनेंद्रेण वृचं शत्रुं वयं तरुषेम । ह्वनाम । प्रायेण-
र्भवोऽपींद्रेण सह स्तूयंत इति ॥

ते चिद्धि पूर्वीरभि संति शसा विश्वाँ अर्य उपरताति वन्वन् ।

इंद्रो विभ्वाँ ऋभुक्षा वाजो अर्यः शत्रोर्मिथत्या कृणवन्वि नृम्णं ॥ ३ ॥

ते । चित् । हि । पूर्वीः । अभि । संति । शसा । विश्वान् । अर्यः । उपरऽताति । वन्वन् ।

इंद्रः । विऽभ्वाँ । ऋभुक्षाः । वाजः । अर्यः । शत्रोः । मिथत्या । कृणवन् । वि । नृम्णं ॥ ३ ॥

ते तादृशा इंद्र ऋभवश्च पूर्वोर्विद्धीरस्मच्छत्रुसेनाः शसा शसनेन स्वकीययाज्ञया । यद्वा । विश्वस्वते
हिंस्वतेऽनेनेति शसशब्द आयुधवाची । तेन । अभि संति । अभिभवन्ति । चिद्धीतीसी पूरणी । किंचोपरताति ॥
सप्तम्या लुक् ॥ उपरैरुपलैः पाषाणसदृशीरायुधेस्तायते विस्तार्यत इत्युपरताति युद्धं । तस्मिन्विश्वान् समस्ता-
नयोऽरीञ्छत्रुन्वन्वन् । हिंसन्ति । विभ्वा ऋभुक्षा वाज एतत्संज्ञका ऋभवश्चंद्रश्चार्यः शत्रूणामभिगन्तारः संतः
शत्रोः संबंधि नृम्णं बलं मिथत्या ॥ मेथतेरिदं रूपं ॥ मिथतिर्हिंसा । तथा वि कृणवन् । विकुर्वंतु । विनाश-
यंतित्वर्थः ॥

नू देवासो वरिवः कर्तना नो भूत नो विश्वेऽवसे सजोषाः ।

समस्मे इधं वसवो ददीरन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

नु । देवासः । वरिवः । कर्तन् । नः । भूत । नः । विश्वे । अवसे । सऽजोषाः ।

सं । अस्मे इति । इधं । वसवः । ददीरन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

हे देवासो देवा द्योतमाना ऋभवः यूयं न्वय नोऽस्माभ्यं वरिवो धनं कर्तन । कुरुत । प्रयच्छत । तथा
विश्वे सर्व ऋभवो यूयं सजोषाः सह प्रीयमाणाः संतो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय भूत । भवत । अपि च वसवः

प्रशस्या ऋभव इषमन्नमस्ये अन्नमं सं ददीरन् । संप्रयच्छेयुः । हे ऋभवः यूयमस्मान् सर्वदा कव्याणै रक्षत ॥ ॥ १५ ॥

समुद्रज्येष्ठा इति चतुर्द्धचं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभमब्देवताकं । तथा चानुकांतं । समुद्रज्येष्ठा आपमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यात्पुनाना यंत्यनिविशमानाः ।

इंद्रो या वज्री वृषभो रराद् ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ १ ॥

समुद्रज्येष्ठाः । सलिलस्य । मध्यात् । पुनानाः । यंति । अनिऽविशमानाः ।

इंद्रः । याः । वज्री । वृषभः । रराद् । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ १ ॥

समुद्रज्येष्ठाः । समुद्रोऽर्णवो ज्येष्ठः प्रशस्ततमो यासामपां ताः । सलिलस्य । अंतरिक्षनामितत् । अंतरिक्षस्य मध्यान्माध्यमिकात्स्थानावांति । गच्छति । कीदृशः । पुनाना विश्वं शोधयंत्योऽनिविशमानाः सर्वदा गच्छंत्यः । वज्री वज्रभृवृषभः कामानां वर्षितंद्रो या निरुद्धा अपो रराद् लिखति देवीर्देव्यस्ता आप इहास्मिन्प्रदेशे स्थितं मामवतु । रवंतु । अभिगच्छंतु वा ॥

या आपो दिव्या उत वा स्रवंति खनिचिमा उत वा याः स्वयंजाः ।

समुद्रार्था याः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ २ ॥

याः । आपः । दिव्याः । उत । वा । स्रवंति । खनिचिमाः । उत । वा । याः । स्वयंजाः ।

समुद्रार्थार्थाः । याः । शुचयः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ २ ॥

या आपो दिव्या अंतरिक्षमवाः संति । उत वापि च या आपो नद्यादिगताः सत्यः स्रवंति गच्छंति । याश्च खनिचिमाः खननेन निवृत्ताः । उत वापि च याः स्वयंजाः स्वयमेव प्रादुर्भवन्त्यः समुद्रार्थाः । समुद्र एवार्थो गंतव्यो यासां ताः समुद्रार्थाः । शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यन् भवंति । ता आपो मामवत्विति ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन्नानां ।

मधुश्रुतः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ ३ ॥

यासां । राजा । वरुणः । याति । मध्ये । सत्यानृते इति । अवपश्यन् । जनानां ।

मधुश्रुतः । शुचयः । याः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ३ ॥

वरुणो यासामपां राजा स्वामी मध्ये मध्यमलोके याति गच्छति । किं कुर्वन् । जनानां प्रजानां सत्यानृते सत्यं चानृतं चावपश्यन् । जानन्नित्यर्थः । या आपो मधुश्रुतो रसं चरन्त्यः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यन् । ता आपो देव्यो मां रवंत्विति ॥

यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वे देवा यासूर्जं मदंति ।

वैश्वानरो यास्वमिः प्रविष्टस्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ ४ ॥

यासु । राजा । वरुणः । यासु । सोमः । विश्वे । देवाः । यासु । ऊर्जं । मदंति ।

वैश्वानरः । यासु । अग्निः । प्रविष्टः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ४ ॥

अपां राजा वरुणो यास्वप्सु वर्तते । सोमो यास्वप्सु वर्तते । यास्वप्सु स्थिता विश्वे सर्वे देवा ऊर्जमन्नं मदन्ति । वैश्वानरोऽपि यामु प्रविष्टः । ता आपो देव्य इह स्थितं मामवन्तु ॥ १६ ॥

आ मां मित्रावरुणेति चतुर्ह्येवं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं । चतुर्थ्यतिजगती ब्रूहेन शक्ररी वादितस्त्रिंशो जगत् । प्रथमा मित्रावरुणो द्वितीयापेयी तृतीया वैश्वदेवी चतुर्थी गंगादिनदीदेवताका । तथा चानुक्रम-
णिका । आ मां मित्रावरुणापेयी वैश्वदेवी नदीस्तुतिर्जागतमंत्यातिजगती शक्ररी वेति ॥ अस्य सूक्तस्य प्रत्युचं विषादिहरणे विनियोगो सिंगादवगंतव्यः ॥

आ मां मित्रावरुणेह रक्षतं कुलाययद्विश्वयन्मा न आ गन् ।

अजकावं दुर्दृशीकं तिरो दधे मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ १ ॥

आ । मां । मित्रावरुणा । इह । रक्षतं । कुलाययत् । विश्वयत् । मा । नः । आ । गन् ।

अजकाऽवं । दुःदृशीकं । तिरो । दधे । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । सरुः ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ युवामिहास्त्रिंशोके मामा रक्षतं । आभिमुख्येन पालयतं । कुलाययत् । कुलायं स्थानं । तत्कुर्वद्विश्वयद्विशेषेण वर्धमानं विषं नोऽस्मान् आभिमुख्येन मा गन् । मा गमत् । मा गच्छतु । तथाजकावं । अजका नाम रोगविशेषः । तद्दुर्दृशीकं दुर्दर्शनं विषं तिरो दधे । तिरो धत्तां । नश्यत्वित्यर्थः । तथा त्सरुः कृदगामी । जिह्मगः सर्प इत्यर्थः । मां पद्येन पादभवेन रपसा । रपिः शब्दकर्मा । शब्देन मा विदत् । न जानातु ॥

यद्विजामन्परुषि वंदनं भुवदष्टीवन्तौ परि कुल्फौ च देहत् ।

अग्निष्टच्छोचन्नप बाधतामितो मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ २ ॥

यत् । विऽजामन् । परुषि । वंदनं । भुवन् । अष्टीवन्तौ । परि । कुल्फौ । च । देहत् ।

अग्निः । तत् । शोचन् । अप । बाधतां । इतः । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । सरुः ॥ २ ॥

वंदनमेतत्संज्ञकं यद्विषं विजामन् विविधजन्मनि परुषि वृक्षादीनां पर्वणि भुवत् उल्लवेत् । यच्च विषमष्टी-
वन्तौ जानुनी कुल्फौ गुल्फौ च परि देहत् ॥ दिह उपचये ॥ उपचितं कुर्यात् । अपिर्देवः शोचन् दीप्यमानः
सन्नितोऽस्माज्जनात्तद्विषमप बाधतां । अपहन्तु । शिष्टं व्याख्यातं ॥

यच्छल्मलौ भवन्ति यन्नदीषु यदोषधीभ्यः परि जायन्ते विषं ।

विश्वे देवा निरितस्तत्सुवंतु मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ ३ ॥

यत् । शल्मलौ । भवन्ति । यत् । नदीषु । यत् । ओषधीभ्यः । परि । जायन्ते । विषं ।

विश्वे । देवाः । निः । इतः । तत् । सुवंतु । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । सरुः ॥ ३ ॥

यद्विषं शल्मलावेतत्संज्ञके वृक्षे भवति । यद्विषं नदीषु तत्रस्थास्वप्सु प्रादुर्भवति । परीति पंचम्यर्थानुवादी ।
ओषधीभ्यः सकाशाद्यद्विषं जायते उत्पद्यते । विश्वे सर्वे देवास्तद्विषमितोऽस्माज्जनाद्दिशाद्वा निः सुवंतु । निः-
शेषेण प्रेरयन्तु । मा मामिति शिष्टं व्याख्यातं ॥

याः प्रवतो निवत उवत उदन्वतीरनुदकाश्च याः ।

ता अस्मभ्यं पर्यसा पिबमानाः शिवा देवीरग्निपदा भवन्तु सर्वा नद्यो अशिमिदा
भवन्तु ॥ ४ ॥

याः । प्रऽवतः । निऽवतः । उत्ऽवतः । उदन्ऽवतीः । अनुदकाः । च । याः ।
ताः । अस्मभ्यं । पयसा । पिन्वमानाः । शिवाः । देवीः । अशिपदाः । भवन्तु ।
सर्वाः । नद्यः । अशिमिदाः । भवन्तु ॥ ४ ॥

या नद्यः प्रवतः प्रवणदेशे गच्छन्त्यः । या निवतो निम्नदेशे गच्छन्त्यः । या उदत उन्नतदेशे गच्छन्त्यः । या उदन्वतीरुदन्वत्य उदकयुक्ताः । अनुदकाद्योदकरहिताश्च या नद्यो यांति । पयसोदकेन पिन्वमाना विश्वमा-
प्याययन्त्यो देवोर्देव्यो योतमानास्त्रास्तादृश्यो नद्योऽस्मभ्यमशिपदाः । शिपदं नाम रोगविशेषः । तदकुर्वन्त्यः
सत्यः शिवाः कञ्चाण्यो भवन्तु । अपि च सर्वास्ता नद्योऽशिमिदाः । शिमिर्वधकर्मा । अहिंसाप्रदा भवन्तु ॥ १७ ॥

आदित्यानामिति तुचमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं वैष्णवमादित्यदेवताकं । अनुक्रम्यते च । आदित्यानां
तुचमादित्यं त्विति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ आदित्यदेवताके पञ्चावादिद्यानामवसेति वपाया अनुवाक्या ।
सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेनेमा गिर आदित्येभ्यः । आ० ३, पं. । इति ॥ आदित्यग्रहस्त्रीवानुवाक्या ।
सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेन होता यच्चदादित्यान् । आ० ५, १७. । इति ॥

आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शन्तमेन ।
अनागास्त्वे अदितित्वे तुरासं इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणाः ॥ १ ॥
आदित्यानां । अवसा । नूतनेन । सक्षीमहि । शर्मणा । शन्तमेन ।
अनागाऽस्त्वे । अदितित्वे । तुरासः । इमं । यज्ञं । दधतु । श्रोषमाणाः ॥ १ ॥

आदित्यानामदितेः पुत्राणामेतत्संज्ञकानां देवानामवसा रक्षणेन । तद्वेतुभूतेनेत्यर्थः । नूतनेनाद्यतनेन
शन्तमेन । शं मुखं । अतिशयेन तत्करणेन शर्मणा । शर्मेति गृह्णामेतत् । गृहेण सक्षीमहि । वयं संगच्छेमहि ।
तुरासस्तुरास्वरिता आदित्याः श्रोषमाणा अस्मदीयानि स्तोत्राणि शृण्वन्तो यज्ञं यष्टारमिमं जनमनागास्त्वे
ऽनपराधत्वे चादितित्वेऽदीनत्वे च दधतु । स्थापयन्तु ॥

आदित्यासो अदितिरित्यादित्यग्रहस्य याज्या । सूचितं च । आदित्यासो अदितिर्मादयन्तामिति जेतं
ग्रहमीचेत ह्ययमानं । आ० ५, १७. । इति ॥

आदित्यासो अदितिर्मादयन्तां मित्रो अर्यमा वरुणो रजिष्ठाः ।
अस्माकं संतु भुवनस्य गोपाः पिबन्तु सोममवसे नो अद्य ॥ २ ॥
आदित्यासः । अदितिः । मादयन्तां । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । रजिष्ठाः ।
अस्माकं । संतु । भुवनस्य । गोपाः । पिबन्तु । सोमं । अवसे । नः । अद्य ॥ २ ॥

आदित्यास आदित्या देवा अदितिस्तेषां माता च । यद्वा । अदितिरिति देवविशेषणं । अदितिरदितयो
ऽदीनाः । रजिष्ठा अतिशयेनर्जवो मित्रोऽर्यमा वरुणश्चितत्संज्ञका मादयन्तां । तृप्ताः संतु । भुवनस्य सर्वस्य
जगतो गोपा रक्षका एवभूता देवा अस्माकं संतु । अस्माकमेव रक्षका भवन्त्वित्यर्थः । अथास्मिन्दिने नोऽस्मा-
कमवसे रक्षणाय सोममस्माभिरभिपुतं पिबन्तु ॥

आदित्या विश्वे मरुतश्च विश्वे देवाश्च विश्वे ऋभवश्च विश्वे ।
इन्द्रो अमिरश्विनां तुष्टवाना यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आदित्याः । विश्वे । मरुतः । च । विश्वे । देवाः । च । विश्वे । ऋभवः । च । विश्वे ।
इंद्रः । अग्निः । अश्विना । तुस्तुवानाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

आदित्या अदितेः पुत्रा विश्वे सर्वे द्वादशसंख्याका अर्का विश्वे मरुतश्च सर्वे एकीनपंचाशत्संख्योपेताश्च विश्वे देवाश्च विश्वे ऋभवश्चंद्रोऽपिरश्विनाश्विनावेतत्संज्ञका एवभूता ये देवास्तुष्टुवाना अस्माभिः स्तुता बभूवुः सर्वे ते देवा यूयं सदा सर्वदा नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः पात । रक्षत ॥ ॥ १८ ॥

आदित्यासो अदितय इति तुचात्मकमेकीनविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रिष्टुभमादित्यदेवताकं । आदित्यास इत्यनुक्रमणिका ॥ गतो विनियोगः ॥

आदित्यासो अदितयः स्याम पूर्येव चा वसवो मर्त्ये च ।

सनेम मित्रावरुणा सनेतो भवेम द्यावापृथिवी भवेतः ॥ १ ॥

आदित्यासः । अदितयः । स्याम । पूः । देवऽचा । वसवः । मर्त्यऽचा ।

सनेम । मित्रावरुणा । सनेतः । भवेम । द्यावापृथिवी इति । भवेतः ॥ १ ॥

हे आदित्यास आदित्या देवाः ॥ अत्ययेनावुदात्तत्वाभावः ॥ यद्वा । आदित्यानामिम आदित्याः ॥ तस्ये-
दमित्यर्थे प्राग्दीव्यतीथो स्थप्रत्ययः ॥ आदित्यानां शिषभूता वयमदितयोऽखंडनीयाः स्याम । भवेम । देवत्रा
देवेषु वसवो वासका देवाः युष्मदीयं पूः पालनं मर्त्ये च मनुष्येष्वस्मासु भवतु । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ
सनेतो युवां संभजंतो वयं सनेम । युवाभ्यां दत्तं धनं संभजेमहि । हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ युवयोः
प्रसादाद्वयं भवंतो भवेम । भूतिमंतः स्याम ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो मामहंत शर्म तोकाय तनयाय गोपाः ।

मा वो भुजेमान्यजातमेनो मा तत्कर्म वसवो यच्चयध्वे ॥ २ ॥

मित्रः । तत् । नः । वरुणः । ममहंत । शर्म । तोकाय । तनयाय । गोपाः ।

मा । वः । भुजेम । अन्यऽजातं । एनः । मा । तत् । कर्म । वसवः । यत् । चयध्वे ॥ २ ॥

मित्रो वरुणोऽहर्निशाभिमानिनी देववितदाद्याः सर्व आदित्या नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं शर्म सुखं ममहंत ।
मंहतिर्दानकर्मा । ददतु । गोपा विश्वस्य रक्षकास्ते देवास्तोकायास्मदीयाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शर्म
प्रयच्छंतु । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे देवाः वो युष्मदीया वयमन्यजातमन्येनोत्पादितमेनः पापं मा भुजेम । मा
भुक्तवंतः स्याम । हे वसवो वासका देवाः यथेन युष्मदप्रियेण कर्मणा चयध्वे यूयमस्मान्नाशयत तत्तादृशं कर्म
वयं मा कर्म । मा कार्प्प ॥ लुङि करोतेक्ष्मस्य वज्रवचनं । मंचे घसङ्करेत्यादिना त्रिलोपः ॥

तुरण्यवोऽंगिरसो नक्षंत रत्नं देवस्य सवितुरियानाः ।

पिता च तन्नो महान्यजन्नो विश्वे देवाः समनसो जुषंत ॥ ३ ॥

तुरण्यवः । अंगिरसः । नक्षंत । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानाः ।

पिता । च । तत् । नः । महान् । यजन्नः । विश्वे । देवाः । सऽमनसः । जुषंत ॥ ३ ॥

तुरण्यवो यज्ञादिकर्मसु त्वरिता अंगिरस एतन्नामका ऋषय इत्यानाः सवितारं याचमानाः संतः सवितुः
प्रेरकस्य देवस्य संबन्धि रत्नं रमणीयं यज्ञं नक्षंत आश्रुवत । उत्तरार्धगततच्छब्दापेक्षया यच्छब्दोऽत्राधा-
द्वियते । यजन्तो यजन्शीतो महान् प्रभूतः पिता च वसिष्ठस्य पितृभूतो वरुणश्च । यद्वा । सर्वेषां पिता प्रजा-

पतिः । विश्वे सर्वे देवाः समनसः समानमनस्कास्तत्तादृशं रत्नं नोऽस्माञ्जुवन्त । सेवयन्तु । यदा । नोऽस्मभ्यं ददतु ॥ १९ ॥

प्र यावा यज्ञिरिति तृचात्मकं विंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं यावापृथिव्यं । अनुक्रम्यते च । प्र यावा यावापृथिव्यमिति ॥ चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं यावापृथिव्यनिविज्ञानं । सूत्रितं च । आ देवो यातु प्र यावेति वासिष्ठं । आ० ८. ८. इति ॥ यावापृथिव्ये पशौ वपापुरोडाशयोः प्र यावेति द्वे ऋचौ याज्ये । सूत्रितं च । प्र यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति द्वे । आ० ३. ८. इति ॥

प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः सुबाध ईळे बृहती यजचे ।

ते चिद्धि पूर्वे कवयो गृणन्तः पुरो मही दधिरे देवपुत्रे ॥ १ ॥

प्र। द्यावा। यज्ञैः। पृथिवी इति। नमःऽभिः। सुबाधः। ईळे। बृहती इति। यजचे इति।

ते इति। चित्। हि। पूर्वे। कवयः। गृणन्तः। पुरः। मही इति। दधिरे। देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे ॥ १ ॥

यजचे यजनीये बृहती बृहत्पत्नी महत्पत्नी यावा पृथिवी यावापृथिव्यौ यज्ञैर्यागिर्नमोभिः स्तोत्रेद्याहं स्तोता सबाधो बाधासहितः । ऋत्विजां संबाधयुक्त इत्यर्थः । प्रेळे । प्रकर्षेण स्तौमि । मही महत्पत्नी देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । ते चिद्धि तादृश्यां खल्वपि यावापृथिव्यौ पूर्वं पुरातनाः कवयो गृणन्तः सुवन्तः पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्थापयामासुः ॥

आययणे यावापृथिव्यैककपालस्य प्र पूर्वजे इति याज्या । सूत्रितं च । मही द्यौः पृथिवी च नः प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिः । आ० २. ९. इति ॥

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गीर्भिः कृणुध्वं सदर्ने ऋतस्य ।

आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महि वां वरूथं ॥ २ ॥

प्र। पूर्वजे इति पूर्वऽजे। पितरा। नव्यसीभिः। गीःऽभिः। कृणुध्वं। सदर्ने इति। ऋतस्य।

आ। नः। द्यावापृथिवी इति। दैव्येन। जनेन। यातं। महि। वां। वरूथं ॥ २ ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारः यूयं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्ऋतस्य यज्ञस्य सदर्ने स्थानभूते पूर्वजे पूर्वं प्रजाते पितरा पितरौ विश्वस्य मातापितृभूते यावापृथिव्यौ प्र कृणुध्वं । तुरस्कुर्वत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे यावापृथिवी यावापृथिव्यौ युवां दैव्येन देवसंबन्धिना जनेन सह नोऽस्मान्भ्या यातं । आगच्छतं । किमर्थमा यातमिति उच्यते । वां युवयोर्वरूथमस्माभिर्वरणीयं महि महत् । यद्वनमस्तीति शेषः । तद्वनमस्मभ्यं दीयतामित्यर्थः ॥

उतो हि वां रत्नधेयानि संति पुरुणि द्यावापृथिवी सुदासे ।

अस्मे धत्तं यदसदस्कृधोयु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

उतो इति। हि। वां। रत्नधेयानि। संति। पुरुणि। द्यावापृथिवी इति। सुदासे।

अस्मे इति। धत्तं। यत्। असत्। अस्कृधोयु। यूयं। पात। स्वस्तिभिः। सदा। नः। ॥ ३ ॥

उतो ह्यपि च खलु हे यावापृथिवी यावापृथिव्यौ वां युवयोः सुदासे शोभनहविर्दानाय यजमानाय देयानि पुरुणि बह्वि रत्नधेयानि रमणीयानि धनानि संति । भवन्ति । तेषां मध्ये यद्वनमस्कृधोयु । कृधुवी

गृह्यः । अगृह्यमनल्पमसत् भवेत् तद्वनमस्मि अस्मभ्यं धत्तं । प्रयच्छतं । हे बावापृथिवी यूयं युवां नोऽस्मान् सर्वदा कल्याणैः पात । पालयतं ॥ २० ॥

वास्तोष्पते इति तुचात्मकमेकविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं वास्तोष्पत्यं । तथा चानुक्रम्यते । वास्तोष्पते वास्तोष्पत्यमिति ॥ स्मार्ते गृहनिर्माणे वास्तोष्पते इति चतसृभिः प्रत्यृचं जुहुयात् । सूचितं च । वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मानिति चतसृभिः प्रत्यृचं जुह्वा । आ० गृ० २. ९. ९. इति ॥

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्स्वाविशे अनमीवो भवा नः ।

यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

वास्तोः । पते । प्रति । जानीहि । अस्मान् । सुऽआवेशः । अनमीवः । भव । नः ।

यत् । त्वा । ईमहे । प्रति । तत् । नः । जुषस्व । शं । नः । भव । द्विऽपदे । शं । चतुऽपदे ॥ १ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितृदेव त्वमस्मांस्वदीयान्स्तोतृनि प्रति जानीहि । प्रबुध्यस्व । तदनंतरं नोऽस्माकं स्वाविशः शोभननिवेशोऽनमीवोऽरोगस्तु भव । किंच वयं त्वा त्वां यद्वनमीमहे याचामहे त्वमपि तद्वनं नोऽस्मभ्यं प्रति जुषस्व । प्रयच्छ । अपि च नोऽस्माकं द्विपदे पुत्रपौत्रादिजनाय शं सुखकरो भव । चतुष्पदेऽस्मदीयाय गवाश्चादिवर्गाय च शं सुखकरो भव ॥

वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिंदो ।

अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥

वास्तोः । पते । प्रऽतरणः । नः । एधि । गयऽस्फानः । गोभिः । अश्वेभिः । इंदो इति ।

अजरासः । ते । सख्ये । स्याम । पिताऽइव । पुत्रान् । प्रति । नः । जुषस्व ॥ २ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितृदेव त्वं नोऽस्माकं प्रतरणः प्रवर्धको गयस्फानो गयस्मास्वदीयस्य धनस्य स्फाययिता प्रवर्धक एधि । भव । हे इंदो सोमवदाह्लादक ते त्वया सह सख्ये सति वयं गोभिः पशुभिरश्वेभिरश्वेभ्य सहिता अजरासो जरारहिताः स्याम । भवेम । विनाशरहिता इत्यर्थः । पितेव पुत्रान् यथा पिता पुत्रान्नृचकलेन सेवते तथा त्वमपि नोऽस्मान्प्रति जुषस्व । सेवस्व ॥

वास्तोष्पते शग्मया संसदा ते सक्षीमहि रण्वया गातुमत्या ।

पाहि क्षेम उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

वास्तोः । पते । शग्मया । संऽसदा । ते । सक्षीमहि । रण्वया । गातुऽमत्या ।

पाहि । क्षेमे । उत । योगे । वरं । नः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

हे वास्तोष्पते देव शग्मया सुखकर्या रण्वया रमणीयया गातुमत्या धनवत्या ते त्वया देयया संसदा स्थानेन सक्षीमहि । वयं संगच्छेमहि । त्वमपि वामे प्राप्तस्य रक्षण उतापि च योगेऽप्राप्तस्य प्राप्ते वरं वरणाय नोऽस्मदीयं धनं पाहि । रक्ष । हे वास्तोष्पते यूयं त्वं नोऽस्मान् सर्वदा कल्याणैः पात । पाहि ॥ २१ ॥

अमीवहेत्यष्टवं द्वाविंशं सूक्तं । आद्या गायत्री पंचम्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभो द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्टाब्रू-हत्यः । त्र्यष्टका चतुर्थद्वादशकी बृहतीति तल्लक्षणयोगात् । आद्या वास्तोष्पतिदेवताका शिष्टा ऐंशः । तथा चानुक्रांतं । अमीवहाष्टी वास्तोष्पत्याद्या गायत्री शेषास्त्युपरिष्टाब्रूहत्यादयोऽनुष्टुभः प्रस्थापिन्य उपनिषदिति ॥ गतो विनियोगः ॥ बृहदेवतायां यदुक्तं तदिह लिख्यते । वरुणस्य गृहान्नाची वसिष्ठः स्वप्नमाचरन् । प्रविवेशाय तं तच्च आ नदन्नभ्यवर्तत ॥ क्रंदतं सारमेयं स धावंतं ददुमुवातं । यदर्जुनेति च द्वाभ्यां सांत्वयित्वा

ह्यसृषुपत् । एवं प्रस्थापयामास जनमन्यं च वारुणं । बृ० ६. ८१९-८२१ । इति ॥ अत्र केचित्पुनरेवमाहुः । आसां प्रस्थापितत्वं तु कथासु परिकल्प्यते । वसिष्ठसृषितोऽज्ञार्थी चिरात्कालव्यभोजनः । चतुर्थरात्रौ चौर्यार्थं वारुणं गृहमेत्यनु ॥ कोष्ठागारे प्रवेशाय पालकस्यादिमुपये । यदर्जुनेति सप्तर्चं ददर्श च जज्ञाप चेति ॥

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । सखा सुशेवं एधि नः ॥ १ ॥
अमीवऽहा । वास्तोः । पते । विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् । सखा । सुऽशेवं ।
एधि । नः ॥ १ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालकैतत्संज्ञक देव अमीवहामीवानां रोगाणां नाशकत्वं विश्वा विश्वाणि बह्वनि रूपाण्याविशन् प्रविशन् । यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्देवा विशन्ति । नि० १०. १७. इति यास्कः । नोऽस्माकं सखा मित्रभूतः सुशेवः सुष्ठु सुखकर एधि । भव ॥

यदर्जुन सारमेय दतः पिशंगु यच्छसे ।
वीव भ्राजंत ऋष्टय उप स्रक्केषु वपसंतो नि षु स्वप ॥ २ ॥
यत् । अर्जुन । सारमेय । दतः । पिशंगु । यच्छसे ।
विऽइव । भ्राजन्ते । ऋष्टयः । उप । स्रक्केषु । वपसंतः । नि । सु । स्वप ॥ २ ॥

हे अर्जुन श्वेत हे सारमेय । सरमा नाम देवशुनी । तस्याः कुलोद्भव हे पिशंगु केषुचिदंगेषु पिंगलवर्णैर्वभूत हे शुनक त्वं दतो दंतान्यद्यदा यच्छसे विवृणोषि । अस्मान्दृष्टमित्यर्थः । तदानीं वीव भ्राजंत ऋष्टयो यथा-युधानि विशेषेण भासन्ते तथोपास्यत्समीपे वपसतो भक्षयतस्तव दंताः स्रक्केषु स्रक्कामु भासन्ते । स्रक्काशब्द औष्ठप्रदेशविशेषवाचीत्यर्थः । तथाभूतस्त्वमिदानीं सु सुष्ठु नि स्वप । नितरां निद्रां कुरु ॥

स्तेनं राय सारमेय तस्करं वा पुनःसर ।
स्तोतृनिद्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥ ३ ॥
स्तेनं । राय । सारमेय । तस्करं । वा । पुनःसर ।
स्तोतृन् । इंद्रस्य । रायसि । किं । अस्मान् । दुच्छुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ३ ॥

हे पुनःसर । गतमेव देशं पुनः सरतीति पुनःसरः । तादृग्भूत हे सारमेय त्वं स्तेनं । प्रच्छन्नधनापहारी स्तेनः । तं तस्करं । प्रत्यक्षधनापहारी तस्करः । तं वा राय । गच्छ । इंद्रस्य स्तोतृनस्मान् किं रायसि । गच्छसि । अस्मान्दुच्छुनायसे । किं बाधसे । नि षु स्वप । अत्यंतं निद्रां कुरु ॥

त्वं सूकरस्य दर्दृहि तव दर्दर्तु सूकरः ।
स्तोतृनिद्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥ ४ ॥
त्वं । सूकरस्य । दर्दृहि । तव । दर्दर्तु । सूकरः ।
स्तोतृन् । इंद्रस्य । रायसि । किं । अस्मान् । दुच्छुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ४ ॥

हे सारमेय त्वं सूकरस्य वराहस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ दर्दृहि । विदारय । सूकरोऽपि तव दर्दर्तु । विदारयतु । युवयोर्नित्यवैरित्वात् । अस्माकं दशेत्यर्थः ॥ स्तोतृनित्यध्वः पूर्वस्यामुषि आख्यातः ॥

ससु माता ससु पिता ससु आ ससु विशपतिः ।

ससंतु सर्वे ज्ञातयः सस्त्वयमभितो जनः ॥ ५ ॥

ससु । माता । ससु । पिता । ससु । आ । ससु । विशपतिः ।

ससंतु । सर्वे । ज्ञातयः । ससु । अयं । अभितः । जनः ॥ ५ ॥

हे सारमेय माता त्वदीया जननी ससु । स्वपतु । पिता च ससु । आ सारमेयो भवान् ससु । विशपति-
जामाता यद्वा विशां जनानां पालको गृही ससु । सर्वे ज्ञातयो बंधवोऽपि ससंतु । स्वपंतु । अभितः परितः
स्थितोऽयमपि सर्वो जनः ससु । स्वपतु ॥

य आस्ते यश्च चरति यश्च पश्यति नो जनः ।

तेषां सं हन्मो अक्षाणि यथेदं हर्म्यं तथा ॥ ६ ॥

यः । आस्ते । यः । च । चरति । यः । च । पश्यति । नः । जनः ।

तेषां । सं । हन्मः । अक्षाणि । यथा । इदं । हर्म्यं । तथा ॥ ६ ॥

यो जन आस्ते अस्मिन्प्रदेशे तिष्ठति यश्च चरति गच्छति यश्च जनो नोऽस्मान्पश्यति एवंभूतानां तेषां
जनानामक्षाणीन्द्रियाणि सं हन्मः । संहनाम । संहतिर्निमीलनं । निमीलयामित्यर्थः । इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं
हर्म्यं प्रासादादिस्थावरात्मकं वस्तुजातं यथा निश्चलं भवति तथेमे सर्वे जना निश्चला भवत्वित्यर्थः ॥

सहस्रशृंगो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत् ।

तेनां सहस्येना वयं नि जनान्स्वापयामसि ॥ ७ ॥

सहस्रऽशृंगः । वृषभः । यः । समुद्रात् । उत्ऽआचरत् ।

तेन । सहस्येन । वयं । नि । जनान् । स्वापयामसि ॥ ७ ॥

सहस्रशृंगः सहस्रकिरणो वृषभो कामानां वर्धिता यः सूर्यः समुद्रादंबुधेः सकाशादुदाचरत् उदागच्छति
सहस्येनाभिमवित्रा तेन सूर्येण वयं स्तोतारो जनान् सर्वाणि ध्यापयामसि । नितरां स्वापयामः ॥

प्रोष्ठेशया वक्षेशया नारीर्यास्तल्पशीवरीः ।

स्त्रियो याः पुण्यगंधास्ताः सर्वाः स्वापयामसि ॥ ८ ॥

प्रोष्ठेऽशयाः । वक्षेऽशयाः । नारीः । याः । तल्पऽशीवरीः ।

स्त्रियः । याः । पुण्यऽगंधाः । ताः । सर्वाः । स्वापयामसि ॥ ८ ॥

या चादृशो नारीर्नार्यः स्त्रियः प्रोष्ठेशयाः प्रांक्षे शयानाः । या वक्षेशयाः । वक्षं वाहनं । तस्मिच्छ-
यानाः । यास्तल्पशीवरीस्तल्पशयाः । याः स्त्रियः पुण्यगंधा मंगल्यगंधाः । तास्तादृशीः सर्वाः स्त्रीः स्वापया-
मसि । वयं निद्रां कारयामः ॥ २२ ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र क ई व्यक्ता इति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्यं महदेव-
ताकं । आद्या एकादश द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजः शिष्टाश्चतुर्दश त्रिपदाः । तथा चानुक्रांतं । क ई पंचाधिका
मासतं ह्याद्या एकादश द्विपदा इति ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽह्न्यापिमासते शस्त्र इदं मासतनिविज्ञानं । सूत्र्यते
हि । वैश्वानरस्य सुमती क ई व्यक्ता नरः । आ० ८. ८. इति ॥

क ई व्यक्ता नरः सनीळा रुद्रस्य मर्या अधा स्वश्वाः ॥ १ ॥

के । ई । विऽअक्ताः । नरः । सऽनीळाः । रुद्रस्य । मर्याः । अध । सुऽअश्वाः ॥ १ ॥

व्यक्ताः कांतियुक्ता नरो नेतारः सनीळाः समानीकसो रुद्रस्य महादेवस्य पुत्रा मर्या मर्याभ्यो नृभ्यो
हिता अधापि च स्वश्वाः शोभनवाहा ईमिम एवंभूताः के भवन्तीति रूपातिशयादृषिराश्चर्येणाह ॥

नकिर्हीषां जनूषि वेद ते अंग विद्रे मिथो जनिचं ॥ २ ॥

नकिः । हि । एषां । जनूषि । वेद । ते । अंग । विद्रे । मिथः । जनिचं ॥ २ ॥

एषां मरुतां जनूषि जन्मानि नकिर्ही वेद । कश्चिदपि न खलु जानाति । ते तादृशा मरुतो मिथः परस्परं
जनिचं रुद्रपृश्निभ्यां सकाशात्प्रादुर्भूतं स्वकीयं जन्मांग विद्रे । स्वयमेव विदंति ॥

अभि स्वपूभिर्मिथो वपंत वातस्वनसः श्येना असृधन् ॥ ३ ॥

अभि । स्वऽपूभिः । मिथः । वपंत । वातऽस्वनसः । श्येनाः । असृधन् ॥ ३ ॥

मरुतः स्वपूभिः स्वकीयैः पवनैः संचरणैः स्वयमेव संचरंतो मिथः परस्परमभि वपंत । संगच्छंति । अपि च
वातस्वनसो वायुवत्स्वनतः शब्दायमानाः श्येनाः ॥ श्लेङ् गताविति धातो रूपं ॥ गमनशीलाः । यद्वा । श्येना
इति लुप्तोपममेतत् । श्येनाः पक्षिणः । तद्वन्नच्छंतः । असृधन् । परस्परं रूपसौंदर्यादिभिः सधंति ॥

एतानि धीरो निण्या चिकेत पृश्निर्यदूधो मही जभारं ॥ ४ ॥

एतानि । धीरः । निण्या । चिकेत । पृश्निः । यत् । ऊधः । मही । जभारं ॥ ४ ॥

धीरो धीमाच्छास्त्रज्ञो जनो निष्ठा निष्ठानि श्वेतवर्णान्येतानि मरुदात्मकानि भूतानि चिकेत ।
जानीयात् । किंतु न सर्वे जना जानंतोत्यर्थः । मही महती पृश्निर्मरुतां जननी यद्यानि मरुदात्मकानि
भूतान्यूध ऊधन्तरिचे स्वकीये जठरे वा जभार बभार । एतानि चिकेतिति पूर्वेषु संबंधः ॥

सा विट सुवीरा मरुद्भिस्तु सनात्सहंती पुष्यंती नृग्नं ॥ ५ ॥

सा । विट । सुऽवीरा । मरुत्ऽभिः । अस्तु । सनात् । सहंती । पुष्यंती । नृग्नं ॥ ५ ॥

सा विट सा प्रजा मरुतः परिचरति । सा प्रजा मरुद्भिर्हेतुभिः सनाच्चिरात्सहंती शत्रून्निभभवन्ती नृग्नं
धनं बलं वा पुष्यंती लभन्ती सुवीरा शोभनपुत्रयुक्तास्तु । भवतु ॥

यामं येष्टाः शुभा शोभिष्टाः श्रिया संमिष्टा ओजोभिरुयाः ॥ ६ ॥

यामं । येष्टाः । शुभा । शोभिष्टाः । श्रिया । संऽमिष्टाः । ओजःऽभिः । उयाः ॥ ६ ॥

मरुतो यामं यातव्यं गंतव्यं प्रदेशं येष्टा यातुतमा अतिशयेन गंतारः शुभालंकारेण शोभिष्टा अतिशयेन
शोभायुक्ताः श्रिया कांक्षा संमिष्टाः संगच्छमाना ओजोभिर्बलैरुया उवूर्णाः । एवंभूता भवन्तीति शेषः ॥

उयं व ओजः स्थिरा शवांस्यधा मरुद्भिर्गणस्तुविष्मान् ॥ ७ ॥

उयं । वः । ओजः । स्थिरा । शवांसि । अध । मरुत्ऽभिः । गणः । तुविष्मान् ॥ ७ ॥

हे मरुतः वो युष्माकमोजस्तेज उयमुवूर्णं भवतु । शवांसि युष्मदीयानि बलानि स्थिरा स्थिराणि
केचिद्वनपहर्तव्यानि भवंतु । अधापि च मरुद्भिर्गणो मरुतां संघस्तुविष्मान् वृद्धिमाभवतु ॥

शुभ्रो वः शुष्मः क्रुध्मी मनांसि धुनिर्मुनिरिव शर्धस्य धृष्णोः ॥ ८ ॥

शुभ्रः । वः । शुष्मः । क्रुध्मी । मनांसि । धुनिः । मुनिः । इव । शर्धस्य । धृष्णोः ॥ ८ ॥

हे मरुतः वो युष्माकं शुष्मो बलं शुभ्रः सर्वतः शोभमानं । किंच वो मनांसि क्रुध्मी संयामेषु शत्रुहननार्थं क्रोधनशीलानि । धृष्णोर्धर्षणशीलस्य शर्धस्य बलवतो युष्मदीयस्य गणस्य धुनिर्वृक्षादीनां कंपयितुमेवो मुनिरिव । मननामुनिः स्तोता । स यथा वज्रविधं शब्दमुत्पादयति एवं वज्रविधशब्दस्योत्पादक इत्यर्थः ॥

सनेम्यस्मद्युयोत दिद्युं मा वो दुर्मतिरिह प्रणङ्कः ॥ ९ ॥

सनेमि । अस्मत् । युयोत । दिद्युं । मा । वः । दुः । मतिः । इह । प्रणङ्कः । नः ॥ ९ ॥

[हे मरुतः सनेमि पुराणं दिद्युमायुधमस्मदस्मत्तो युयोत । पृथक्कृत । वो युष्मदीया दुर्मतिः क्रूरमति-
रिहास्मिन्कर्मणि नोऽस्मात्मा प्रणङ्क । मा व्याप्नोतु ॥]

प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा यत्तृपन्मरुतो वावशानाः ॥ १० ॥

प्रिया । वः । नाम । हुवे । तुराणां । आ । यत् । तृपत् । मरुतः । वावशानाः ॥ १० ॥

[हे मरुतः तुराणां शत्रूणां हिंसकानां त्वरावतां वा वो युष्माकं प्रिया प्रियेण नाम नाम्ना ऊवे ।
आह्वयामि । यथेनानेन वावशानाः कामयमानाः संतृप्त्युत् तृप्तिं गच्छन्ति ॥] ॥ २३ ॥

स्वायुधास इष्मिणः मुनिष्का उत स्वयं तन्वः शुभमानाः ॥ ११ ॥

मुऽआयुधासः । इष्मिणः । मुऽनिष्काः । उत । स्वयं । तन्वः । शुभमानाः ॥ ११ ॥

स्वायुधासः स्वायुधाः शोभनास्त्रा इष्मिणो गन्तारः मुनिष्काः शोभनालंकारा उतापि च तन्वः स्वकी-
यानि शरीराणि शुभमानाः स्वयमेव शोभयन्तो मरुत एवंभूता भवन्तीत्यर्थः ॥

मारुते पर्षा शुची वो हव्येति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां नू षिरं
मरुतः । आ० ३. ७. । इति ॥

शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः ।

ऋतेन सत्यमृतसापं आयञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥ १२ ॥

शुची । वः । हव्या । मरुतः । शुचीनां । शुचिं । हिनोमि । अध्वरं । शुचिभ्यः ।

ऋतेन । सत्यं । ऋतसापः । आयन् । शुचिजन्मानः । शुचयः । पावकाः ॥ १२ ॥

हे मरुतः शुचीनां शुचानां वो युष्माकं शुची शुचीनि हव्या हव्यानि हवीषि भवन्तु । शुचिभ्यः प्रकाशमा-
नेभ्यो युष्मभ्यं शुचिं शुद्धमध्वरं यागं हिनोमि । अहं प्रेरयामि । ऋतसापं ऋतमुदकं सृशन्तो मरुत ऋतेन
सत्येनैव सत्यमायन् । गच्छन्ति । कीदृशाः । शुचिजन्मानः शोभनजननाः शुचयो दीप्यमानाः पावकाः शोधकाः ।
एवंभूता गच्छन्तीत्यर्थः ॥

असेष्वा मरुतः खादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिश्नियाणाः ।

वि विद्युतो न वृष्टिभी रुचाना अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः ॥ १३ ॥

असेषु । आ । मरुतः । खादयः । वः । वक्षः । सु । रुक्माः । उपऽशिश्नियाणाः ।

वि । विद्युतः । न । वृष्टिभिः । रुचानाः । अनु । स्वधां । आयुधैः । यच्छमानाः ॥ १३ ॥

हे मरुतः ऋषेभ्य युष्मदीयेषु स्तंभप्रदेशेषु खादयोऽलंकारविशेषा आ मुक्ता भवन्तीति शेषः । सुखमाः सुषु रोचमाना हारा वो युष्मदीयं वच उरःप्रदेशमुपशिश्रियाणा आश्रिता भवन्ति । किंच हे मरुतः वृष्टिभिर्वर्षैः सार्धं विद्युतो न तडितो यथा रुचाना रोचमानास्तादृग्भूता यूयमायुधैर्मैघताडनैः स्वधामुदकमनु यच्छमानाः प्रयच्छन्तो वि चरन्तेति शेषः ॥

गृहमेधीये प्र बुध्या व इति प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । प्र बुध्या व ईरते महांसि पुष्टिमन्तौ विराजी संयाज्ये । आ० २. १८. । इति ॥

प्र बुध्या व ईरते महांसि प्र नामानि प्रयज्यवस्तिरध्वं ।

सहस्रियं दम्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वं ॥ १४ ॥

प्र । बुध्या । वः । ईरते । महांसि । प्र । नामानि । प्रयज्यवः । तिरध्वं ।

सहस्रियं । दम्यं । भागं । एतं । गृहमेधीयं । मरुतः । जुषध्वं ॥ १४ ॥

हे मरुतः वो युष्मदीयानि बुध्या बुध्यान्तरिचे भवानि महांसि तेजांसि प्रेरते । प्रकर्षेण गच्छन्ति । किंच हे प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्ट्या मरुतः यूयं नामानि । पांसूत्रमयंतीति नामान्युदकानि । प्र तिरध्वं । वर्धयत । हे मरुतः यूयं सहस्रियं सहस्रसंख्याकं दम्यं दमे गृहे भवं गृहमेधीयं गृहमेधिगुणैर्भ्यो युष्मभ्यं देयमेत-
मेतादृशं भागं जुषध्वं । सेवध्वं । एकं भागं सहस्रियमिति कथमाह । तथा च श्रूयते । यावदेका देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रथते न हि तदस्ति यत्तावदेव स्थावावज्जुहोतीति ॥

यदि स्तुतस्य मरुतो अधीषेत्या विप्रस्य वाजिनो हवीमन् ।

मशू रायः सुवीर्यस्य दात नू चिद्यमन्य आदभदरावा ॥ १५ ॥

यदि । स्तुतस्य । मरुतः । अधिऽइथ । इत्या । विप्रस्य । वाजिनः । हवीमन् ।

मशू । रायः । सुवीर्यस्य । दात । नू । चित् । यं । अन्यः । आऽदभत् । अरावा ॥ १५ ॥

वाजिनो हविलक्षणावततो विप्रस्य मेधाविनो मम संबन्धिनि हवीमन् हविष्मति हविषा युक्ते स्तोत्रे क्रियमाणे सति हे मरुतः यूयं यदि यस्मात्कारणात् स्तुतस्य स्तुतं मदीयं स्तोत्रमित्येत्यमनेन प्रकारेणाधीय अवगच्छथ तस्मात्कारणात् हे मरुतः यूयं सुवीर्यस्य शोभनपुत्रोपेतस्य रायो रायं धनं । द्वितीयार्थे षष्ठी । मनु शीघ्रं दात । दत्त । अरावारातिः शत्रुभूतोऽन्यो जनो यं रायं नू चिदादभत् नैवाभिह्वन्यात् । तद्वनम-
स्मभ्यं दत्तेति संबन्धः ॥ ॥ २४ ॥

मरुद्भ्यः क्रीळिभ्यः सप्तकपालमित्यस्यात्वास इति याज्या । सूचितं च । अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो जुष्टो दमूनाः । आ० २. १८. । इति ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो यक्षदृशो न शुभयंत मर्याः ।

ते हर्म्येष्ठाः शिशवो न शुभ्रा वत्सासो न प्रक्रीळिनः पयोधाः ॥ १६ ॥

अत्यासः । न । ये । मरुतः । सुऽअंचः । यक्षऽदृशः । न । शुभयंत । मर्याः ।

ते । हर्म्येऽस्थाः । शिशवः । न । शुभ्राः । वत्सासः । न । प्रऽक्रीळिनः । पयऽधाः ॥ १६ ॥

अत्यासो नात्याः सततगामिनोऽश्वा इव स्वंचः सुषु गच्छन्तो ये मरुतो यक्षदृशो न मर्या यक्षस्तोत्सवस्य दृष्टारो मनुष्या इव शुभयंत शोभन्ते हर्म्येष्ठा हर्म्ये स्थिताः शिशवो न कुमारा इव शुभ्राः शोभमाना वत्सासो

न वत्सा इव प्रकीर्त्तिनः प्रकीर्षेण क्रोडमानास्ते मरुतः पयोधाः पयस उदकस्य धारयितारो दातारो वा भवन्ति ॥

दृश्यन्तो नो मरुतो मृक्तं वरिवस्यन्तो रोदसी सुमेके ।

अरे गोहा नृहा वधो वो अस्तु सुमेभिस्मे वसवो नमध्वं ॥ १७ ॥

दृश्यन्तः । नः । मरुतः । मृक्तं । वरिवस्यन्तः । रोदसी इति । सुमेके इति सुमेके ।

अरे । गोहा । नृहा । वधः । वः । अस्तु । सुमेभिः । अस्मे इति । वसवः । नमध्वं ॥ १७ ॥

मरुतो नोऽस्मभ्यं दृश्यन्तो धनानि प्रयच्छन्तः सुमेके मृक्पे रोदसी व्यावापुषिषी वरिवस्यन्तः स्वमहिम्ना पूरयन्तो मृक्तं । मृक्तं यन्तु । अस्मान्स्वयुक्तान् कुर्वन्तु । अपि च हे वसवो वासका मरुतः गोहा गवां मेघस्था-नामुदकानां भेदको नृहा नृणां शत्रूणां हन्ता वो युष्मदीयं वध आयुधमारिऽस्तु । अस्मत्तो दूरे भवन्तु । यूयमपि सुमेभिः सुमेभिः सुखैः सहास्ते अस्मासु नमध्वं । स्वयमेवामिमुखा भवन्तु ॥

मारुते पशावा वो हतेत्येषानुवाक्या । सूचितं च । आ वो होता जोहवीति सत्तः प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय । आ० ३. ७. इति ॥

आ वो होता जोहवीति सत्तः सत्ताचीं रातिं मरुतो गृणानः ।

य ईवन्तो वृषणो अस्ति गोपाः सो अद्वयावी हवते व उक्थैः ॥ १८ ॥

आ । वः । होता । जोहवीति । सत्तः । सत्ताचीं । रातिं । मरुतः । गृणानः ।

यः । ईवन्तः । वृषणः । अस्ति । गोपाः । सः । अद्वयावी । हवते । वः । उक्थैः ॥ १८ ॥

हे मरुतः सत्तो होतृपदने निषण्णोऽस्मदीयो होता सत्ताचीं सर्वतो गमनशीलं रातिं त्वदीयं दानं गृणानः सुवन् वो युष्माना जोहवीति । भृशमाह्वयति । हे वृषणः कामानां वर्षितारो मरुतः यो होतिवतो गच्छतो व्यापारवतो यजमानस्य गोपा अस्ति युष्मदाह्वाननिमित्तेन रक्षको भवति स होताद्वयावी मायार-हितः सन्वो युष्मानुक्थैः स्तोत्रैर्हवते । स्तोति ॥

इमे तुरं मरुतो रामयन्तीमे सहः सहस्र आ नमन्ति ।

इमे शंसं वनुष्यतो नि पांति गुरु द्वेषो अररुषे दधन्ति ॥ १९ ॥

इमे । तुरं । मरुतः । रामयन्ति । इमे । सहः । सहस्रः । आ । नमन्ति ।

इमे । शंसं । वनुष्यतः । नि । पांति । गुरु । द्वेषः । अररुषे । दधन्ति ॥ १९ ॥

इम ईदृशो मरुतसुरं कर्मसु चिप्रवन्तं यजमानं रामयन्ति । क्रोडयन्ति । इमे मरुतः सहः सहसा बलेन सहसो बलवतो जनाना नमन्ति । इमे मरुतो वनुष्यतो हिंसकात्पुरुषाच्छंसं शंसकं स्तोतारं नि पांति । नितरां पालयन्ति । अररुषे हविरप्रयच्छते जनाय गुरु महद्वेषोऽप्रियं दधन्ति । कुर्वन्ति ॥

इमे रधं चिन्मरुतो जुनन्ति भूमिं चिद्यथा वसवो जुषन्ति ।

अप बाधध्वं वृषणस्तर्मांसि धत्त विश्वं तनयं तोकमस्मे ॥ २० ॥

इमे । रधं । चित् । मरुतः । जुनन्ति । भूमिं । चित् । यथा । वसवः । जुषन्ति ।

अप । बाधध्वं । वृषणः । तर्मांसि । धत्त । विश्वं । तनयं । तोकं । अस्मे इति ॥ २० ॥

इमे मरुतो रधं चित् समृद्धमपि जनं जुनन्ति । प्रेरयन्ति । भूमिं चिद्भ्रमणशीलमपि दरिद्रं जुनन्ति । प्रेरयन्ति । वसवो वासका देवा युष्मान्यथा जुषंत कामयेरन् हे वृषणः कामानां वर्षितारः ते यूयं तमांस्तप बाधध्वं । नाशयत । अपि चास्मि अस्मभ्यं विश्वं बह्वलं तोकं पुत्रं तनयं पीत्रं च धत्त । प्रयच्छत ॥ ॥ २५ ॥

मा वो दात्रान्मरुतो निरराम मा पश्चाद्दध्म रथ्यो विभागे ।

आ नः स्पार्हे भजतना वसव्येऽ यदीं मुजातं वृषणो वो अस्ति ॥ २५ ॥

मा । वः । दात्रात् । मरुतः । निः । अराम । मा । पश्चात् । दध्म । रथ्यः । विभागे ।

आ । नः । स्पार्हे । भजतन । वसव्ये । यत् । ई । मुजातं । वृषणः । वः । अस्ति ॥ २५ ॥

हे मरुतः वो युष्माकं दात्रादानान्मा निरराम । वयं मा निर्गमाम । यूयमस्मान्परित्यक्तान्येभ्यो धनं मा दत्तेत्यर्थः । हे रथ्यो रथवन्तो मरुतः विभागे युष्मदीयस्य धनस्य दाने पश्चान्मा दध्म । दध्यतिर्गतिकर्मा । वयं पश्चाद्वागिनो मा भूम । यूयं प्रथममस्मभ्यमेव दत्तेति यावत् । स्पार्हे सृष्टृणीये वसव्ये धनसमूहे यूयं नोऽस्मान्मा भजतन । भागिनः कुर्वत । हे वृषणो वर्षितारो मरुतः वो युष्माकं मुजातं शोभनजनं यद्वसव्यमस्ति तस्मिन्भागिनः कुर्वतेति संबंधः । ईमिति पूरणः ॥

सं यद्वनंत मन्युभिर्जनासुः शूरा यद्दीष्वोषधीषु विष्णु ।

अथ स्मा नो मरुतो रुद्रियासस्तातारो भूत पृतनास्वर्यः ॥ २६ ॥

सं । यत् । हनंत । मन्युभिः । जनासुः । शूराः । यद्दीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

अथ । स्म । नः । मरुतः । रुद्रियासः । चातारः । भूत । पृतनासु । अर्यः ॥ २६ ॥

यद्यदा शूरा विक्रान्ता जनासो जना यद्दीषु महतीष्वोषधीषु विष्णु प्रजासु च जेतव्यासु मन्युभिः कीपिरभिमानैर्वा सं हनंत संगच्छते अथ तदानीं हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा हे मरुतः यूयं पृतनासु युद्धेष्वयोऽरिः शत्रोः सकाशातोऽस्माकं चातारो भूत । रचका भवत ॥

भूरि चक्र मरुतः पित्र्याण्युक्थानि या वः शस्यन्ते पुरा चित् ।

मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साह्या मरुद्भिरित्सनिता वाजमवी ॥ २७ ॥

भूरि । चक्र । मरुतः । पित्र्याणि । उक्थानि । या । वः । शस्यन्ते । पुरा । चित् ।

मरुत्भिः । उग्रः । पृतनासु । साह्या । मरुत्भिः । इत् । सनिता । वाजं । अवी ॥ २७ ॥

हे मरुतः यूयं भूरि भूरीणि बह्वनि पित्र्याण्युक्थानि संबंधीनि धनदानादीनि कर्माणि चक्र । कृतवन्तो भवत । पुरा चित् पूर्वकालेऽपि वो युष्माकमुक्थानि प्रशस्त्रानि यानि कर्माणि प्रशस्यन्ते प्रख्यायन्ते तानि चक्रेति संबंधः । उग्र श्रीजस्वी पृतनासु युद्धेषु मरुद्भिर्युष्माभिर्हेतुभिः साह्या शत्रूणामभिभविता भवति । मरुद्भिरित्सनिता वाजमवी स्त्रीवैरभिगता वाजममं सनिता संभक्ता भवति । यद्वा । अवीश्वी वाजं युद्धं सनिता भवति ॥

अस्मे वीरो मरुतः शुष्यस्तु जनानां यो असुरो विधर्ता ।

अपो येन सुक्षितये तरेमाध स्वमोको अभि वः स्याम ॥ २८ ॥

अस्मे इति । वीरः । मरुतः । शुष्मी । अस्तु । जनानां । यः । असुरः । विधर्ता ।

अपः । येन । सुक्षितये । तरेम । अध । स्वं । ओकः । अभि । वः । स्याम ॥ २८ ॥

हे मरुतः अस्मी अस्माकं वीरः पुत्रः शुष्म्यसु । बलवान्भवतु । असुरः प्रज्ञावान्यो जनानां शत्रूणां विधर्ता विधारकः । येन पुत्रेण वयं सुषितये सुष्ठु निवासायाप आमुवतः शत्रून्सरेम हिंसेम । स पुत्रो बलवानस्त्विति पूर्वेष्वान्वयः । अधापि च वो युष्मदीया वयं स्वमोक आत्मीयं स्थानमभि स्थाम । आतिष्ठेम ॥

तन्न इन्द्रो वरुणो मित्रो अमिराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।

शर्मन्त्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इन्द्रः । वरुणः । मित्रः । अमिः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।

शर्मन् । स्याम । मरुता । उपस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

पूर्वं व्याख्यातयं । अचरार्थसु । इन्द्रादयो देवा अस्मदीयं स्तोत्रं सेवतां । मरुतामुपस्थाने वर्तमाना वयं सुखे स्थाम । हे मरुतः यूयं सर्वदास्मानविनाशीः पालयत ॥ २६ ॥

मध्वो व इति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभं मरुदेवताकं । मध्वः सप्तैत्यनुक्रांतं ॥ दशरात्रे षष्ठे ऽह्न्यापिमारुत इदं मारुतनिविष्टानं । सूचितं च । मध्वो वो नाम स प्रत्येत्यापिमारुतं । आ० प. ८. । इति ॥

मध्वो वो नाम मारुतं यजत्राः प्र यज्ञेषु शर्वसा मदन्ति ।

ये रेजयन्ति रोदसी चिदुर्वी पिन्वंत्युत्सं यदयासुः ॥ १ ॥

मध्वः । वः । नाम । मारुतं । यजत्राः । प्र । यज्ञेषु । शर्वसा । मदन्ति ।

ये रेजयन्ति । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । पिन्वंति । उत्सं । यत् । अयासुः । उयाः ॥ १ ॥

हे यजत्रा यजनीया मरुतः वो युष्मदीयं मारुतं मरुत्संबंधि नाम नामधेयं मध्वो मध्वो मादयितारः स्तोतारो यज्ञेषु यागेषु शर्वसा बलेन प्र मदन्ति । प्रकर्षेण सुवन्ति । उच्चैः सुवन्तीत्यर्थः । ये मरुत उर्वी विसीर्णे रोदसी चिद्व्यावापृथिव्यावपि रेजयन्ति कंपयन्ति किंचित्सं मेघं पिन्वंति वर्षयन्ति उया उन्नूणा यद्ये मरुतो ऽयासुः यांति सर्वत्र गच्छन्ति । तेषां मरुतां युष्माकं नाम प्र मदन्तीति पूर्वेष्वान्वयः ॥

निचेतारो हि मरुतो गृणन्तं प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।

अस्माकमद्य विदथेषु बर्हिरा वीतये सदत पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

निऽचेतारः । हि । मरुतः । गृणन्तं । प्रऽनेतारः । यजमानस्य । मन्म ।

अस्माकं । अद्य । विदथेषु । बर्हिः । आ । वीतये । सदत । पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

ये मरुतो गृणन्तं सुवन्तं जनं निचेतारो हि मृगयमाणा भवन्ति खलु अपि च यजमानस्य मन्माभिमतं कामं प्रणेतारस्य भवन्ति । अपरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतः यूयं पिप्रियाणाः प्रीयमाणाः संतोऽद्यास्मिन्दि-वसेऽस्माकं विदथेषु यज्ञेषु वीतये सोमस्य भक्षणाय बर्हिर्वर्हिषि कुशमय आ सदत । आसीदत । उपविशत ॥

नैतावदन्ते मरुतो यथेमे भ्राजन्ते रुक्मैरायुधैस्तनूभिः ।

आ रोदसी विश्वपिशः पिशानाः समानमंज्यंजते शुभे कं ॥ ३ ॥

न । एतावत् । अन्ये । मरुतः । यथा । इमे । भ्राजन्ते । रुक्मैः । आयुधिः । तनूभिः ।

आ । रोदसी इति । विश्वऽपिशः । पिशानाः । समानं । अंजि । अंजते । शुभे । कं ॥ ३ ॥

इम ईदृशा मरुतो यथा यत्परिमाणं धनादिकं ददति अन्ये मरुद्व्यतिरिक्ता देवा एतावज्जनादिकं न

दशुरित्यर्थः । ते च इकी रोषमानैराभरणैरायुधिः स्वकीयास्त्रैस्तनूभिरात्मीयैः केवलैरंगैश्च भाजन्ते । सर्वदा भासन्ते । कश्चिदेकवाक्यतामाह । यथेमे मरुतो इवमादिभिर्भाजन्ते नेतावदेतद्व्यतिरिक्ता भाजन्त इति । अपि च रोदसी बावापृथिव्यौ पिशानाः प्रकाशयन्तो विश्वपिशो व्याप्तदीप्तय एवंभूता मरुतः शुभे शोभायै समानं सदृशरूपमंज्याभरणमाजन्ते । स्वकीयावयवेष्वभिव्यक्तीकुर्वन्ति । कमिति पूरणः ॥

ऋधक्सा वो मरुतो दिद्युदस्तु यद्वा आगः पुरुषता कराम ।
मा वस्तस्यामपि भूमा यजत्रा अस्मे वो अस्तु सुमतिश्चनिष्ठा ॥ ४ ॥
ऋधक् सा । वः । मरुतः । दिद्युत् । अस्तु । यत् । वः । आगः । पुरुषता । कराम ।
मा । वः । तस्या । अपि । भूम । यजत्राः । अस्मे इति । वः । अस्तु । सुमतिः । चनिष्ठा ॥ ४ ॥

हे मरुतः वो युष्मदीया सा प्रसिद्धा दिद्युदेतिर्द्धगस्तु । अस्मत्तः पृथग्भवतु । यद्यपि वयं वो युष्माकमागोऽपराधं पुरुषता पुरुषतया मनुष्यत्वेन कराम करवाम । मनुष्याणां हि प्रमादः सुलभ इत्यर्थः । हे यजत्रा यजनीया मरुतः वो युष्मदीयायां तस्यां दिद्युत्पौषदपि मा भूम । चनिष्ठान्नवत्तमा । अतिशयेनान्न-प्रदेत्यर्थः । वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहबुद्धिरस्त्री अस्मास्वस्तु ॥

कृते चिदत्र मरुतो रणंतानवद्यासः शुचयः पावकाः ।
प्र णोऽवत सुमतिभिर्यजत्राः प्र वाजैभिस्तिरत पुष्यसे नः ॥ ५ ॥
कृते । चित् । अत्र । मरुतः । रणन्त । अनवद्यासः । शुचयः । पावकाः ।
प्र । नः । अवत । सुमतिभिः । यजत्राः । प्र । वाजैभिः । तिरत । पुष्यसे । नः ॥ ५ ॥

अत्रास्मिन्कृते चिदस्मदीये यज्ञकर्मखेव मरुतो रणन्त । रमन्तां । कीदृशा मरुतः । अनवद्यासोऽनिदिताः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधका एवंभूता इति । किंच हे मरुतो यजत्रा यजनीयाः यूयं नोऽस्मान् सुमतिभिरनुग्रहबुद्धिभिः सुप्रतिभिर्हेतुभिर्वा प्रावत । प्रकर्षेण पालयत । तथा नोऽस्मान्वाजैर्भिर्वाजैरद्वैः पुष्यसे पोषार्थं प्र तिरत । प्रवर्धयत ॥

उत स्तुतासो मरुतो व्यंतु विश्वेभिर्नामभिर्नरो हवींषि ।
ददात नो अमृतस्य प्रजायै जिगृत रायः सूनृता मघानि ॥ ६ ॥
उत । स्तुतासः । मरुतः । व्यन्तु । विश्वेभिः । नामभिः । नरः । हवींषि ।
ददात । नः । अमृतस्य । प्रजायै । जिगृत । रायः । सूनृता । मघानि ॥ ६ ॥

उतापि च स्तुतास एवमस्माभिः स्तुता मरुतो हवींषि व्यन्तु । भक्षयन्तु । कीदृशाः । विश्वेभिर्विश्वेर्नामभिर्बुद्धैः सहिता नरो नेतारः । शेषः प्रत्यक्षस्तुतः । हे मरुतः नोऽस्मदीयायै प्रजायै संततयेऽमृतस्यामृतमुदकं ददात । दत्त । तथा हविषो दातुर्यजमानस्य सूनृता सूनृतानि सुष्ठु नृत्वंति शोभनयोग्यानि मघानि धनानि जिगृत । उत्तिरत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

आ स्तुतासो मरुतो विश्वं जती अच्छा सूरीन्सर्वताता जिगात ।
ये नस्मना श्तिनो वर्धयन्ति यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

आ । स्तुतासः । मरुतः । विश्वे । ऊती । अच्छ । सूरीन् । सर्वऽताता । जिगातु ।
ये । नः । त्मना । श्रुतिनः । वर्धयन्ति । यूयं । पातु । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे मरुतः स्तुतास एवमस्माभिः स्तुता विश्वे सर्वे यूयमूखूत्या रक्षया सहिताः सूरीन् सोतृन्च्छामिष्य
सर्वताता सर्वतातो यज्ञ आ जिगातु । आगच्छत । ये मरुतस्त्वनात्मनैव नोऽस्माच्छ्रुतिनः श्रुतसंख्याकान्वर्ध-
यन्ति । यथा वयं पुत्रपौत्रादिभिः श्रुतिनो भवेम तथा वर्धयन्तीत्यर्थः । ते यूयमा जिगातेति पूर्वेण संबंधः ।
एवंभूता मरुतः यूयं सर्वदास्मान्पालयत ॥ ॥ २७ ॥

प्र साकमुषे इति षडृचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यायं त्रैष्टुभं मरुदेवताकं । अनुक्रांतं च । प्र साकमुषे षडिति ॥
गतो विनियोगः ॥

प्र साकमुषे अर्चता गणाय यो दैव्यस्य धाम्नस्तुविष्मान् ।
उत क्षौदन्ति रोदसी महित्वा नक्षन्ति नाकं निश्चृतेरवंशात् ॥ १ ॥
प्र । साकंऽउषे । अर्चत । गणाय । यः । दैव्यस्य । धाम्नः । तुविष्मान् ।
उत । क्षौदन्ति । रोदसी इति । महिऽत्वा । नक्षन्ति । नाकं । निऽश्चृतेः । अवंशात् ॥ १ ॥

हे स्तोतारः यूयं साकमुषे संततं वर्धन्ते गणाय मरुत्समूहाय प्रार्चत । स्तोत्रं प्रोक्षारयत । यो मरुत्तणो
दैवस्य देवसंबन्धिनो धाम्नः स्वर्गाख्यस्य स्थानस्य तुविष्मान् वृद्धिमाश्रयति । सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रवृद्ध इत्यर्थः ।
तस्मै गणायति पूर्वेण संबंधः । उतापि च मरुतो महित्वा स्वकीयेन महत्त्वेन सहिता रोदसी यावापृथिव्यौ
क्षौदन्ति । भञ्जन्ति । तथा निश्चृतेर्भूमेरवंशादंतरिक्षाच्च नाकं स्वर्गं गच्छन्ति । व्याप्नुवन्ति ॥

जनूश्चिद्वो मरुतस्त्वेथेण भीमासस्तुविमन्यवोऽयासः ।
प्र ये महोभिरोजसोत संति विश्वो वो यामन्भयते स्वर्दृक् ॥ २ ॥
जनूः । चित् । वः । मरुतः । त्वेथेण । भीमासः । तुविऽमन्यवः । अयासः ।
प्र । ये । महःऽभिः । ओजसा । उत । संति । विश्वः । वः । यामन् । भयते । स्वऽदृक् ॥ २ ॥

हे भीमासो भीमासुविमन्यवः प्रवृद्धमतयोऽयासो गंतार इति चीणि संबोधनानि । एवंभूता हे मरुतः
वो युष्माकं जनूज्ज्वलं त्वेथेण दीप्तिं बहून् बभूवेति शेषः । उतापि च ये मरुतो महोभिस्तेजोभिरोजसा बलेन
च प्र संति प्रभवन्ति तेषां वो युष्माकं यामन् यामनि गमने विश्वः स्वर्दृक् सूर्यस्य द्रष्टा सर्वो जीवसमूहः ।
यद्वा । स्वरंतरिक्षं । तत्पश्यतीति वृषः स्वर्दृक् । सर्वदोत्तिष्ठन्नित्यर्थः । भयते । बिभेति ॥

बृहद्वयो मघवद्वो दधात जुजोषन्निमरुतः सुष्टुतिं नः ।
गतो नाध्वा वि तिराति जंतुं प्र एः स्यार्हाभिरूतिभिस्तिरेत ॥ ३ ॥
बृहत् । वयः । मघवत्ऽभ्यः । दधातु । जुजोषन् । इत् । मरुतः । सुऽस्तुतिं । नः ।
गतः । न । अध्वा । वि । तिराति । जंतुं । प्र । नः । स्यार्हाभिः । ऊतिऽभिः । तिरेत ॥ ३ ॥

हे मरुतः यूयं मघवद्वो हविर्लक्षणाद्वयद्वयोऽस्माभ्यं बृहन्नहद्वयोऽस्मि दधात । प्रयच्छत । नोऽस्मादीयां
सुष्टुतिं शोभनं स्तोत्रं जुजोषन्ति । सेवतामेव । गतो मरुद्भिः प्राप्तोऽध्वा मार्गो जंतुं प्राणिनं न वि तिराति ।
गच्छति । उदकेनाप्याययत्विव । यद्वा । वितिरतिवर्धनार्थः । नेति चार्थः । मरुद्भिर्गतो मार्गश्च जंतुं वर्धयति ।
तथा नोऽस्मान् स्यार्हाभिः सुहृणीयामिरूतिभि रक्षाभिः प्र तिरित । प्रवर्धयते ॥

युष्मोतो विप्रो मरुतः शतस्वी युष्मोतो अर्वा सहुरिः सहस्री ।
 युष्मोतः सम्राकुत हन्ति वृचं प्र तद्धो अस्तु धूतयो देष्णं ॥ ४ ॥
 युष्माऽजतः । विप्रः । मरुतः । शतस्वी । युष्माऽजतः । अर्वा । सहुरिः । सहस्री ।
 युष्माऽजतः । संऽराट् । उत । हन्ति । वृचं । प्र । तत् । वः । अस्तु । धूतयः । देष्णं ॥ ४ ॥

हे मरुतः युष्मोतो युष्माभी रक्षितो विप्रः सोता शतस्वी शतसंख्योपेतधनवाभभवति । युष्मोतो युष्माभी रक्षितोऽर्वाभिगता सङ्गरिः शत्रूणामभिभविता सोता सहस्री सहस्रधनवाभभवति । युष्मोतो युष्माभी रक्षितः सम्राट् साम्राज्ययुक्तो भवति । उतापि च वृचं शत्रुं हन्ति । युष्मद्रक्षको हिनस्ति । हे धूतयः कंपयितारो मरुतः वो युष्माभिर्दत्तं तत्प्रसिद्धं देष्णं धनं प्राप्नु । प्रभूतं भवतु ॥

ताँ आ रुद्रस्य मीळुषो विवासे कुविचंसंते मरुतः पुननः ।
 यत्सस्वर्ता जिहीक्रेरे यदाविरव तदेन ईमहे तुराणां ॥ ५ ॥
 तान् । आ । रुद्रस्य । मीळुषः । विवासे । कुवित् । नंसंते । मरुतः । पुनः । नः ।
 यत् । सस्वर्ता । जिहीक्रेरे । यत् । आविः । अवं । तत् । एनः । ईमहे । तुराणां ॥ ५ ॥

मीळुषः कामानां वर्षितू रुद्रस्त्रिभुवनं पुत्रांसाव्यरुत आ विवासे । अहं होता परिचरामि । ते मरुतो नोऽस्माभ्यं कुविद्वज्जल्लवः पुनर्भूयो नंसंते । नमंतां । अभिमुखीभवंतु । कुविच्छेदेनैव पुनःशब्दार्थस्य लभ्यत्वात्पुनःशब्दग्रहणं किमर्थं । आदरार्थं । सस्वर्तातर्हितेनाप्रकाशेन यद्येनैसा जिहीक्रेरे मरुतः कुध्ययुः आविः प्रकाशेन यद्येनैसा च जिहीक्रेरे तुराणां क्षिप्राणां मरुतां संबंधि तदुभयमेनोऽपराधमवेमहे । स्तोत्रेण वयमपनयामः ॥

प्र सा वाचि सुष्टुतिर्मघोनामिदं सूक्तं मरुतो जुषंत ।
 आराचिद्वेषो वृषणो युयोत यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
 प्र । सा । वाचि । सुऽस्तुतिः । मघोनां । इदं । सुऽउक्तं । मरुतः । जुषंत ।
 आरात् । चित् । द्वेषः । वृषणः । युयोत । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

मघोनां धनवतां मरुतां संबंधिनी सुष्टुतिर्या शोभना स्तुतिरस्मिन्सूक्ते कृता सा स्तुतिरस्माभिः प्र वाचि । प्रोक्तासीत् । मरुत इदमीदृग्भूतं सूक्तं जुषंत । सेवतां । हे वृषणः कामानां वर्षितारः यूयं द्वेषो द्वेषांसि शत्रूणाराचिद्वेषादेव युयोत । अस्मात्तः पृथक्कृत । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सर्वदा रक्षत ॥ ॥ २८ ॥

यं चायध्व इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । यं चायध्वे द्वादश विप्रगाथादि नवम्या-
 बास्तिस्त्रो गायत्र्योऽत्यानुष्टुप्त्रो मृग्यविमोचनीति । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्त्र्यो द्वितीयाचतुर्थोषष्पः सतो-
 बृहत्त्र्यः सप्तम्यष्टम्यावनुक्तत्वाच्चिष्टुभौ नवमीदशम्येकादश्यो गायत्र्यः । द्वादशानुष्टुप् सा च रुद्रदेवताका ।
 शिष्टा मावत्यः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

यं चायध्व इदमिदं देवांसो यं च नयथ ।
 तस्मा अग्ने वरुण मिचार्यमन्मरुतः शर्म यच्छत ॥ १ ॥
 यं । चायध्वे । इदंऽइदं । देवासः । यं । च । नयथ ।
 तस्मै । अग्ने । वरुण । मिच । अर्यमन् । मरुतः । शर्म । यच्छत ॥ १ ॥

हे देवासो देवाः इदमिदमितो मयहेतोर्द्यं सोतारं त्रायध्वे पालयध्वे । यं च सोतारं नयथ सन्मार्गं प्रापयथ । हे अग्ने वरुण मित्रार्यमन् हे मरुत एवंभूता हे देवाः तस्मै सोमे शर्म सुखं यच्छत । दत्त ॥

युष्माकं देवा अवसाहनि प्रिय ईजानस्तरति द्विषः ।

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दार्शति ॥२॥

युष्माकं । देवाः । अवसा । अहनि । प्रिये । ईजानः । तरति । द्विषः ।

प्र । सः । क्षयं । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दार्शति ॥२॥

हे देवाः युष्माकं युष्मदीयनावसा रक्षणेन प्रियेऽहनि सर्वेषां देवानां प्रियभूते सुत्याभिधाने दिवस ईजान इष्टवाङ्मनो द्विषः शत्रूंस्तरति । आक्रामति । स यजमानः क्षयं स्वकीयं निवासं प्र तिरते । प्रवर्धयति । यो यजमानो वो युष्मभ्यं महीर्महांतीषो हविर्लक्षणां नान्यन्नानि वराय निवारणाय यूयं नान्यत्र गच्छता-
स्मदीयान्येव हवींषि स्वीकुरुतेति निरोधनं कर्तुं वि दार्शति विशेषेण ददाति । अत एव स स्वकीयं निवासं वर्धयतीत्यर्थः ॥

नहि वंश्चरमं चन वसिष्ठः परिमंसते ।

अस्माकमद्य मरुतः सुते सचा विश्वे पिबत कामिनः ॥३॥

नहि । वः । चरमं । चन । वसिष्ठः । परिमंसते ।

अस्माकं । अद्य । मरुतः । सुते । सचा । विश्वे । पिबत । कामिनः ॥३॥

वसिष्ठ ऋषिर्वा युष्माकं मध्ये चरमं चनावरमपि नहि परिमंसते । वर्जयित्वा न सौति । किंतु सर्वानेव युष्मान् सौतीत्यर्थः । अवास्मिन्दिनेऽस्माकमस्मदीये सुते सोमेऽभिषुते सति हे मरुतः कामिनः सोमं कामय-
माना विश्वे यूयं सचा संग्रह्य पिबत । पानं कुरुत ॥

नहि वं ऊतिः पृतनासु मर्धति यस्मा अराध्वं नरः ।

अभि व आवर्त्सुमतिर्नवीयसी तूयं यात पिपीषवः ॥४॥

नहि । वः । ऊतिः । पृतनासु । मर्धति । यस्मै । अराध्वं । नरः ।

अभि । वः । आ । अवर्त् । सुमतिः । नवीयसी । तूयं । यात । पिपीषवः ॥४॥

हे मरुतः वो युष्मदीयोती रक्षा पृतनासु युद्धेषु नहि मर्धति । न खलु हिनस्ति । शत्रुभिः कृतां हिंसां न सहत इत्यर्थः । हे नरो नेतारः यूयं यस्मै अनायाराध्वं कामानदध्वं तं जगं न हिनस्तीति संबंधः । नवीयसी नवतरा वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहबुद्धिरभ्यावर्त्त । अस्मानभ्यावर्त्ततां । तथा हे पिपीषवः सोमपानकामाः यूयमपि तूयं क्षिप्रं यात । आगच्छत ॥

ओ षु घृष्ट्विराधसो यातनांधांसि पीतये ।

इमा वो ह्व्या मरुतो ररे हि कं मो ष्वन्यच गंतन ॥५॥

ओ इति । सु । घृष्ट्विऽराधसः । यातनं । अंधांसि । पीतये ।

इमा । वः । ह्व्या । मरुतः । ररे । हि । कं । मो इति । सु । अन्यच । गंतन ॥५॥

हे घृष्ट्विराधसः परस्परघृष्टानि सुसंहतानि राधांसि येषां ते हे मरुतः यूयमंधांसि सोमलक्षणाणि

हवींषि पीतये भक्षणार्थं सु सुहो यातन । आयात । हि यस्मात्कारणात् हे मरुतः वो युष्मभ्यमिमेमानि हव्या हव्यानि हवींषि ररे अहं ददामि अतः कारणावूयमन्यच मो पु गंतन । मा गच्छत ॥

आ च नो बर्हिः सदताविता च नः स्यार्हाणि दातवे वसु ।

अस्त्रेधंतो मरुतः सोम्ये मधौ स्वाहेह मादयाध्वे ॥ ६ ॥

आ । च । नः । बर्हिः । सदत । अविता । च । नः । स्यार्हाणि । दातवे । वसु ।

अस्त्रेधंतः । मरुतः । सोम्ये । मधौ । स्वाहा । इह । मादयाध्वे ॥ ६ ॥

हे मरुतः यूयं नोऽस्मदीये बर्हिः कुशमये बर्हिष्या सदत च । उपविशत । स्यार्हाणि सुहृणीयानि वसु वसूनि धनानि दातवेऽस्मभ्यं दातुं नोऽस्मानवित च । आगच्छत च । हे मरुतः अस्त्रेधंतोऽहंसंतो यूयमिहास्त्रिन्यज्ञे मधौ मदकरे सोम्ये सोमात्मके हविषि स्वाहा स्वाहाकारेण मादयाध्वे । मादयध्वं । मायत ॥ २९ ॥

सस्वश्चिद्धि तन्वः शुभमाना आ हंसासो नीलपृष्ठा अपमन्न ।

विश्वं शर्धो अभितो मा नि षेद नरो न रखाः सर्वने मदंतः ॥ ७ ॥

सस्वरिति । चित् । हि । तन्वः । शुभमानाः । आ । हंसासः । नीलऽपृष्ठाः । अपमन्न ।

विश्वं । शर्धः । अभितः । मा । नि । षेद । नरः । न । रखाः । सर्वने । मदंतः ॥ ७ ॥

सस्वरंतर्हिता मरुतस्तन्वः स्वकीयान्यंगानि शुभमाना अलंकरणैः शोभयंतो मरुतो नीलपृष्ठा असितवर्णा हंसासो हंसा इवापमन्न । आपतंतु । आगच्छंतु । विश्वं शर्धो व्याप्तो मरुन्नरो मा मामभितः समंतानि षेद । निषीदतु । तच्च दृष्टांतः । सर्वनेऽस्मदीये यज्ञे मदंतो हृष्यंतो रखा रमणीया नरो न मनुष्या इव तद्वत् ॥

साकमेधेषु मरुद्भ्यः सांतपनेभ्य इत्यस्य यो नो मरुत इति पूर्वानुवाक्या सांतपना इदमिति याज्या । तथा च सूचितं । सांतपना इदं हविर्यो नो मरुतो अभि दुर्हृणायुः । आ० २. १८. इति ॥

यो नो मरुतो अभि दुर्हृणायुस्तिरश्चित्तानि वसवो जिघांसति ।

द्रुहः पाशान्प्रति स मुचीष्ट तपिष्ठेन हन्मना हंतना तं ॥ ८ ॥

यः । नः । मरुतः । अभि । दुःऽहृणायुः । तिरः । चित्तानि । वसवः । जिघांसति ।

द्रुहः । पाशान् । प्रति । सः । मुचीष्ट । तपिष्ठेन । हन्मना । हंतन । तं ॥ ८ ॥

हे वसवः प्रशस्या हे मरुतः नोऽस्मदीयानि चित्तानि दुर्हृणायुरशोभनं क्रुध्यस्तिरः सर्वेस्तिरस्कृतो यो जनोऽभि जिघांसति अभिमुख्येन हंतुमिच्छति स जनो द्रुहः पापानां द्रोग्धुर्वरुणस्य पाशान्मासु प्रति स मुचीष्ट । बध्नीयात् । यूयं नं जनं तपिष्ठेन तप्तृतेन हन्मना हननसाधनेनायुधेन हंतन । हत । हिंसत ॥

सांतपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टन । युष्माकोती रिशादसः ॥ ९ ॥

सांस्तपनाः । इदं । हविः । मरुतः । तत् । जुष्टन । युष्माक । ऊती । रिशादसः ॥ ९ ॥

सांतपनाः शत्रूणां संतापका हे मरुतः इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हविर्युष्मभ्यं कल्पितमिति शेषः । हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो रिशानामत्तारो वा यूयं युष्माक युष्माकमूत्थूया रक्षया तत्तादृशं हविर्युष्टन । सेवध्वं ॥

गृहमेधास इति गृहमेधीयस्य हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । गृहमेधास आ गत प्र बुध्या व ईरते
महांसि । आ० २. १८. । इति ॥

गृहमेधास आ गत मरुतो माप भूतन । युष्माकोती सुदानवः ॥१०॥

गृहमेधासः । आ । गत । मरुतः । मा । अप । भूतन । युष्माक । ऊती । सुदानवः ॥१०॥

गृहमेधासो गृहे क्रियमाणो यज्ञो येषां ते सुदानवः शोभनदाना हे मरुतः यूयं युष्माक युष्माकमूलूत्वा
रक्षया युक्ता आ गत । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छत । हे मरुतः माप भूतन । अपगता मा भवत ॥ भू प्राप्ता-
विति धातुः ॥

वैश्वदेवे पर्वणि मारुतस्यानुवाक्येहेह व इत्येषा । सूत्रितं च । इहेह वः स्वतवसः प्र चित्रमर्कं गृणते
तुराय । आ० २. १६. । इति ॥

इहेह वः स्वतवसः कवयः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुत आ वृणे ॥११॥

इहऽइह । वः । स्वऽतवसः । कवयः । सूर्यऽत्वचः । यज्ञं । मरुतः । आ । वृणे ॥११॥

हे स्वतवसः स्वायत्तबलाः स्वयं प्रवृद्धा वा हे कवयः क्रांतदर्शिनः सूर्यत्वचः सूर्यवर्णा एवभूता हे मरुतः
यूयमिहेहेहैवास्मदीयं यज्ञमा वृणे । आभजामि । कल्पयामि ॥

अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥१२॥

अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥१२॥

अत्र शौनकः । त्रिराचं नियतोऽपोष्य अपथेत्यायसं चरुं । तेनाङ्गतिशतं पूर्णं जुहुयाच्छंसितव्रतः ॥
समुद्दिश्य महादेवं अंबकं अंबकेत्युक्ता । एतत्पर्वशतं कृत्वा जीवेद्वर्षशतं सुखी । अश्वि० २. २७. । [चयाणां
ब्रह्मविष्णुब्रह्माणामंबकं पितरं यजामह इति शिष्यसमाहितो वसिष्ठो ब्रवीति । किंविशिष्टमित्यत आह ।
सुगंधिं प्रसारितपुष्पकीर्तिं । पुनः किंविशिष्टं । पुष्टिवर्धनं जगद्बीजं । उद्गतिमित्यर्थः । उपासकस्य वर्धनं ।
अणिमादिशक्तिवर्धनं । अतस्त्वत्प्रसादादेव मृत्योर्मरणात्संसारदा मोक्षय । मोक्षय । यथा बंधनादुर्वारुकं
कर्कटीफलं मुच्यते तद्वत्प्रसादात्संसारदा मोक्षय । किं मर्यादीकृत्य । आमृतात् । सायुज्यतामोक्षपर्यंतमित्यर्थः ।
अथ तैत्तिरीयभाष्ये । तै० सं० १. ८. ६. २. । शोभनः शरीरगंधः पुष्पगंधो वा यस्यासौ सुगंधः । यथा वृक्षस्य
संपुष्पितस्य दूरान्नंधो वात्येवं पुष्पस्य कर्मणो दूरान्नंधो वातीति श्रुतेः । पुष्टिं शरीरधनादिविषयां वर्धयतीति
पुष्टिवर्धनः । तादृशं अंबकं यजामहे । पूजयामः । लोके यथोर्वारुकफलानि बंधनाद्मुक्तास्त्वयमेव मुच्यते तद्वदहं
अंबकप्रसादेन मृत्योर्मुक्षीय । मोक्षययुक्तो भूयासं । अमृताश्चिरजीवितास्त्वर्गादेवा मा मुक्षीय । चतुर्थपादार्थ-
मंबस्य तात्पर्यातिशयं दर्शयति । अंबकं यजामह इत्याह मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति वाच्यतदाहेति ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्मृत्योर्देयाद्विजातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
व्याख्याय निगमाभिज्ञः पंचमस्य चतुर्थकं । अध्यायं सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र यदद्य सूर्येति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । यदद्य मित्रावरुणं तु वै सौर्यायेति ।
मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् छंदः । तु वा इत्युक्तत्वादेतदादीनि सप्त सूक्तानि मित्रावरुणदेव-
त्वानि । आद्या सूर्यदेवत्वा ॥ विनियोगो लेखिकः ॥

यदद्य सूर्यं ब्रवीऽनागा उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यं ।

वयं देवचादिते स्याम तव प्रियासो अर्यमगृणंतः ॥ १ ॥

यत् । अद्य । सूर्यं । ब्रवः । अनागाः । उत् । यन् । मित्राय । वरुणाय । सत्यं ।

वयं । देव । चा । अदिते । स्याम । तव । प्रियासः । अर्यमन् । गृणंतः ॥ १ ॥

हे सूर्य सर्वस्य प्रेरकैतन्नामक देव उद्यन्तुदयंस्त्वं यद्यद्यस्मिन्ननुष्ठानकालेऽस्मान्प्रवः ब्रूयाः । किमिति ।
अनागा अनागस इति । एतेऽपापा इति यदि देवेषु मध्ये ब्रूयाः तर्हि वयं हे अदिति अदीनदेव देवचा
देवेषु देवानां मध्ये मित्राय वरुणाय च सत्यमवितथं स्याम । अनागसो भवेम । किंच हे अर्यमन् दातः त्वां
गृणंतः सुवन्तस्तव प्रियासः प्रियाः स्याम । त्वत्प्रमविषया भवेम । यद्वा । उत्तरार्ध एकं वाक्यं । हे अदिति हे
अर्यमन्नुक्तलक्षण देव वयं देवेषु मध्ये त्वां गृणंतस्तवैव प्रियाः स्याम । यदि मां देवेष्वपापं ब्रूयास्तर्हि तैरयम-
नपराधीत्यनुगृहीतस्त्वां सुत्वा तव प्रियो भवेयमित्यर्थः ॥

एष स्य मित्रावरुणा नृचक्षा उभे उदेति सूर्यो अभि ज्मन् ।

विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च गोपा ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ २ ॥

एषः । स्यः । मित्रावरुणा । नृचक्षाः । उभे इति । उत् । एति । सूर्यः । अभि । ज्मन् ।

विश्वस्य । स्थातुः । जगतः । च । गोपाः । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा एष पुरतो दृश्यमानः स्य स सर्वैः सुत्यत्वेन प्रसिद्धो नृचक्षा नृणां मनुष्याणां द्रष्टा सूर्य
उभे व्यावापृथिव्यावभ्यमिलच्योदेति ज्मन्तरिचि गच्छन् । स विशेयते । विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य
जगतो जंगमस्य च गोपा गोपायिता । किं कुर्वन् । मर्तेषु मनुष्येषु स्थितान्यृज्वृज्जनि मुक्तानि वृजिनानि
पापानि च पश्यन् ॥

अयुक्त सप्त हरितः सधस्थाद्या ई वहेति सूर्यं घृताचीः ।

धामानि मित्रावरुणा युवाकुः सं यो यूथेव जनिमानि चष्टे ॥ ३ ॥

अयुक्त । सप्त । हरितः । सधऽस्थात् । याः । ई । वहेति । सूर्यं । घृताचीः ।

धामानि । मित्रावरुणा । युवाकुः । सं । यः । यूथाऽइव । जनिमानि । चष्टे ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवयोरागमनाय सधस्थात्सहस्रानादंतरिषादंतरिचि सप्त सर्पणस्वभावान्
तत्संख्याकान्वा हरितो हरिद्वर्णानश्चानयुक्त । युक्तवाच्ये । हरित आदित्येति हि निश्चितं । या हरित
ईमेन सूर्यं देवं घृताचीर्घृतांचना उदकवत्यः । उदकप्रदा इत्यर्थः । तादृशः सत्यो वहति ता अयुक्त । अथोदितः

सन्धामाणि स्थानानि लोकाञ्जनिमानि जन्मानि । जन्मभाजः प्राणिन इत्यर्थः । तांश्च युवाकुर्युवां कामयमानो यो देवः संचष्टे सम्यक् पश्यति यूथेव गोयूथानीव यूथपाः । स यथा सर्वयूथं तद्वांतरगोव्यक्तिं च सम्यक् पश्यति तद्वन्नोक्तान्प्राणिनश्च पश्यति ॥

उद्धां पृक्षासो मधुमंतो अस्थुरा सूर्यो अरुहच्छुक्रमणैः ।

यस्मा आदित्या अध्वनो रदैति मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥ ४ ॥

उत् । वां । पृक्षासः । मधुऽमंतः । अस्थुः । आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अणैः ।

यस्मै । आदित्याः । अध्वनः । रदैति । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । सऽजोषाः ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोरर्थाय पृक्षासोऽन्नाणि चरुपुरोडाशादीनि मधुमंतो माधुर्योपेतानि तत्साधनान्योषधादीनि वोदस्युः । संपादितान्यासन् । सूर्यश्च शुक्रं दीप्तमण्योऽर्णवमंतरिक्षमारुहत् । आरोहति । यस्मै सूर्याय तद्रमनार्थमादित्या अदितेः पुत्रा देवा अध्वनो मार्गाञ्चदंति विलिखंति साधयंति । के ते । मित्रोऽर्यमा वरुणश्चैते त्रयोऽपि देवाः सजोषसः समानप्रीतयः संतः । स देव आरुहदिति ॥

इमे चेतारो अनृतस्य भूरेर्मित्रो अर्यमा वरुणो हि संति ।

इम ऋतस्य वावृधुर्दुरोणे शग्मासः पुत्रा अदितेरदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे । चेतारः । अनृतस्य । भूरेः । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । हि । संति ।

इमे । ऋतस्य । ववृधुः । दुरोणे । शग्मासः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे मित्रोऽर्यमा वरुणश्च त्रयोऽप्यनृतस्य पापस्य भूरेः प्रभृतस्य चेतारो हंतारः संति । भवंति हि । इमे मित्रादय ऋतस्य यज्ञस्य दुरोणे गृहे ववृधुः । वर्धन्ते हविषा सुत्या च । कीदृशास्तु । शग्मासः सुखकरा अदितेः पुत्रा अदब्धा अहिंसिताः ॥

इमे मित्रो वरुणो दूळभासोऽचेतसं चिञ्चितयंति दक्षैः ।

अपि क्रतुं सुचेतसं वतंतस्तिरश्चिदंहः सुपथा नयंति ॥ ६ ॥

इमे । मित्रः । वरुणः । दुःऽदभासः । अचेतसं । चित् । चितयंति । दक्षैः ।

अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतंतः । तिरः । चित् । अंहः । सुऽपथा । नयंति ॥ ६ ॥

इम आदित्या मित्रो वरुणश्च । एतद्वृत्त्यमर्युणोऽप्युपलक्षणं । एते दूळभासो दुर्दभा अनभिमात्या अचेतसं चिदप्रज्ञानमनुष्ठानविषयज्ञानरहितमपि दक्षैः सामर्थ्यं चितयंति । अपि सुचेतसं प्रकृष्टज्ञानवंतं पुरुषं क्रतुं कर्तारं कर्मानुष्ठानवंतं वतंतो गच्छंतोऽहो दुष्कृतं तिरश्चित्तिरो नयंतोऽस्मान्मुपथा शोभनेन मार्गेण नयंति । प्रापयंत्यभिमतं यज्ञं स्वर्गादिकं वा ॥ ११ ॥

इमे दिवो अनिमिषा पृथिव्याश्चिकित्वांसो अचेतसं नयंति ।

प्रवाजे चिन्नद्यौ गाधर्मस्ति पारं नो अस्य विष्पितस्य पर्षन् ॥ ७ ॥

इमे । दिवः । अनिऽमिषा । पृथिव्याः । चिकित्वांसः । अचेतसं । नयंति ।

प्रऽवाजे । चित् । नद्यः । गाधं । अस्ति । पारं । नः । अस्य । विष्पितस्य । पर्षन् ॥ ७ ॥

इमे मित्रादयो दिवो बुलोकस्य पृथिव्याश्च संबंधिनोऽनिमिषानिमेषेण सर्वदा चिकित्वांसो जानंतः ।

कं । अचेतसमञ्जानं । नयंति । प्रापयंति कर्माणि । प्रप्राञ्जि चित् प्रवणेऽप्यत्यंतनिम्नेऽपि देशे नद्यो नद्या गाधमस्ति । भवति युष्मत्सामर्थ्यात् । ते महान्तो नोऽस्माकमस्य विप्यितस्य व्याप्नितस्य कर्मणः पारं पर्यन् । पारयंतु । नयंतु ॥

यन्त्रोपावददितिः शर्म भद्रं मित्रो यच्छंति वरुणः सुदासे ।

तस्मिन्ना तोकं तनयं दधाना मा कर्म देवहेळनं तुरासः ॥ ८ ॥

यत् । गोपावत् । अदितिः । शर्म । भद्रं । मित्रः । यच्छंति । वरुणः । सुदासे ।

तस्मिन् । आ । तोकं । तनयं । दधानाः । मा । कर्म । देवहेळनं । तुरासः ॥ ८ ॥

यच्छर्म सुखं गृहं वा गोपावद्रक्षणोपेतं भद्रं सुत्यमदितिरदीनोऽर्यमादितिर्वा मित्रो वरुणश्चैते त्रयो देवाः सुदासे सुदानाय मह्यं यच्छंति प्रयच्छंति तस्मिच्छर्मणि तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रादिकं । अथवा तनय-शब्दोऽपत्यसामान्यवचनः । तोकं बलवंतं पुत्रमा सर्वतो दधाना धारयंतो वयं हे तुरासो गमनाय त्वरमाणाः देवहेळनं देवानां मित्रादीनां कोपनं मा कर्म । मा कार्प्यं ॥

अव वेदिं होत्राभिर्यजेत रिपः काश्चिद्वरुणधुतः सः ।

परि द्वेषोभिर्यमा वृणक्तुं सुदासे वृषणा उ लोकं ॥ ९ ॥

अव । वेदिं । होत्राभिः । यजेत । रिपः । काः । चित् । वरुणधुतः । सः ।

परि । द्वेषः । अभिः । अर्यमा । वृणक्तु । उरुं । सुदासे । वृषणौ । उं इति । लोकं ॥ ९ ॥

हे मित्रादयः सोऽस्मद्वेषी वेदिं यागसाधनं होत्राभिः । वाङ्मामैतत् । वायूपाभिः सुतिभिः सार्धमव यजेत । वेद्यां कर्माणि कुर्वन्देवान् सुयादित्यर्थः । अवपूर्वो यजतिस्त्यागार्थः । स किं प्राप्नुयादिति तत्राह । वरुणधुतो वरुणेन त्वया हिंसितः स काश्चिद्रिपो हिंसाः प्राप्नुयादिति शेषः । अस्मांस्त्वयमा देवो द्वेषोभि-द्वेष्टुमी रचःप्रभृतिभिः परि वृणक्तु । वर्जयतु । उरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं सुदासे शोभनदानाय मह्यं प्रयच्छतं हे वृषणा वर्षकां कामानां मित्रावरुणौ ॥

सस्वश्चिद्वि समृतिस्त्वेषामपीच्येन सहसा सहते ।

युष्मद्भिया वृषणो रेजमाना दक्षस्य चिन्महिना मृळता नः ॥ १० ॥

सस्वरिति । चित् । हि । संऽच्यतिः । त्वेषी । एषां । अपीच्येन । सहसा । सहते ।

युष्मत् । भिया । वृषणः । रेजमानाः । दक्षस्य । चित् । महिना । मृळता । नः ॥ १० ॥

एषां मित्रादीनां समृतिः संगतिः संहतिर्वा सस्वरंतर्हिता निगूढा त्वेषी दीप्ता च भवति । तादृशा एते ऽपीच्येन । एतदयंतर्हितनाम । निगूढेन सहसा बलेन सहते । अभिभवत्यस्मद्वेष्टुन् । किंच हे वृषणोऽभिमतवर्षका मित्रादयः युष्मद्युष्मत्तो भिया भीत्या रेजमानाः कंपमाना भवन्ति विरोधिनाः । यस्मादेवं तस्माद्दक्षस्य युष्माकं बलस्य महिना महिम्ना महत्त्वेन नोऽस्मभ्यं मृळत । उपदयां कुरुत ॥

यो ब्रह्मणे सुमतिमायजति वाजस्य सातौ परमस्य रायः ।

सीक्षंत मन्युं मघवानो अर्य उरु क्षयाय चक्रिरे सुधातुं ॥ ११ ॥

यः । ब्रह्मणे । सुऽमतिं । आऽयजति । वाजस्य । सातौ । परमस्य । रायः ।

सीक्षंत । मन्युं । मघऽवानः । अर्यः । उरु । क्षयाय । चक्रिरे । सुऽधातुं ॥ ११ ॥

यो यजमानो ब्रह्मणे परिवृढस्वकर्मणे युष्मत्सोचरूपाय सुमतिं शोभनां बुद्धिमायजाति आयजते ।
यजतिरत्र दाने । ददाति करोति । किमर्थं । वाजस्यान्नस्य साती दाने निमित्ते परमस्योत्कृष्टस्य रायो
धनस्य च साती । तत्कार्यः । ईरयति सुतीः प्रेरयतीत्यरिः स्तोता । मन्युं स्तोत्रं मघवानो दानवन्तोऽर्यमादयः
सीचन्त । सचन्ते । सेवित्वा च तस्योत्कृष्टाय विस्तीर्णनिवासाय सुधातु सुधाम शोभनस्थानं चक्रिरे । कुर्वन्ते ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १२ ॥

इयं देवा । पुरःऽहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुःऽगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १२ ॥

अनया सुतिमुपसंहरति । हे देवा देवी मित्रावरुणौ युवभ्यां युवाभ्यां यज्ञेष्वियं पुरोहितिः पुरस्क्रिया
पूजा सुतिलक्षणाकारि । कृताभूत् । तां सेवित्वा विश्वानि सर्वाणि दुर्गा दुःखिन गंतव्यान्यापदस्तिरः । तिर-
स्क्रुतं । तथा कृत्वा नोऽस्मान्पिपृतं । पारयतं । शिष्टो गतः ॥ ॥ २ ॥

उदां चक्षुरिति सप्तर्षे षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टुभं मित्रावरुणं । उदां सप्तैत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो
लैंगिकः ॥

उदां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोरेति सूर्यस्तत्त्वान् ।

अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे स मन्युं मर्त्येष्ववा चिकेत ॥ १ ॥

उत् । वां । चक्षुः । वरुण । सुऽप्रतीकं । देवयोः । एति । सूर्यः । तत्त्वान् ।

अभि । यः । विश्वा । भुवनानि । चष्टे । सः । मन्युं । मर्त्येषु । अवा । चिकेत ॥ १ ॥

हे वरुणा मित्रावरुणौ देवयोर्द्योतमानयोर्वं युवयोश्चक्षुः प्रकाशकं तेजः सुप्रतीकं शोभनरूपमेवंरूपः
सूर्यस्तत्त्वान्स्तेजो विस्तारयन्नुदेति । उग्रच्छति । अथोदितो यो देवो विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभि
चष्टे अभिपश्यति स देवो मर्त्येषु प्रवृत्तं मन्युं स्तोत्रं कर्म वा चिकेत । आजानाति ॥

प्र वां स मित्रावरुणावृतावा विप्रो मन्मानि दीर्घश्चुदियति ।

यस्य ब्रह्माणि सुक्रतू अवाथ आ यत्क्रत्वा न शरदः पृणैथे ॥ २ ॥

प्र । वां । सः । मित्रावरुणौ । च्युतऽवा । विप्रः । मन्मानि । दीर्घऽश्नुत् । इयति ।

यस्य । ब्रह्माणि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । अवाथः । आ । यत् । क्रत्वा । न । शरदः ।

पृणैथे इति ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि स प्रसिद्धो विप्रो मेधाव्यूतावा यज्ञवान्
दीर्घश्चुदिरकालं ओता एवमुत्तलक्षणी वसिष्ठ इयति । प्रेरयति । यस्यैर्ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि हे
सुक्रतू शोभनकर्माणी अवाथः रक्षयः । यत्कर्म शरदो बहन् संवत्सराना पृणैथे आपूरयेथे स उदियति ॥

प्रोरोमित्रावरुणा पृथिव्याः प्र दिव ऋष्यार्द्धतः सुदानू ।

स्पशो दधाथे ओषधीषु विस्वधृग्यतो अर्निमिषं रक्षमाणा ॥ ३ ॥

प्र। उ॒रोः। मि॒त्राव॒रुणा॒। पृथि॒व्याः। प्र। दि॒वः। ऋ॒ष्यात्। बृ॒हत्। सु॒दानू॒ इति॑ सु॒दानू॒।
स्प॒शः। द॒धाथे॒ इति॑। ओ॒षधी॑षु। वि॒ष्णु। ऋ॒धक्। य॒तः। अ॒ग्नि॑ऽमिषं। रक्ष॑माणा ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी युवामुरोर्विस्तीर्णायाः पृथिव्या अपि प्र। प्ररिरिचाथे। अस्वेदेव प्र रिरिचे। अ० १. ६१. ९.। इत्यादिषु प्रशब्दस्य रिरिच इत्यनेन सह संबंधदर्शनादचायुचितक्रियाध्याहारेण रिरिच इति योज्यं। तथर्षानुगुणमंहतो बृहत्ः स्वरूपतोऽतिमहतो दिवो ब्रुलोकादपि प्र रिरिचाथे हे सुदानू शोभनदानां। किंर्चाषधीषु विष्णु प्रजासु निमित्तभूतासु प्रजासु चेति वा स्पशो रूपं दधाथे। धारयेथे। किं कुर्वतां। ऋधग्यत ऋधक्स्त्येन यतो विवेकात् सत्येन गच्छतो जनाननिमिषमव्यवधानेन सर्वदा रक्षमाणा पालयन्ती ॥

शंस॑ मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्य॒ धाम॒ शु॒ष्मो॒ रोद॑सी ब॒द्धधे॒ महि॑त्वा।
अ॒यन्मा॑सा॒ अ॒यज्व॑नाम॒वीराः॒ प्र य॒ज्ञम॑न्मा वृ॒जनं॑ ति॒राते॑ ॥ ४ ॥
शंस॑। मि॒त्रस्य॑। वरु॑णस्य॒ धाम॑। शु॒ष्मः। रोद॑सी॒ इति॑। ब॒द्धधे॑। म॒हि॒ऽत्वा।
अ॒यन्। मा॑साः। अ॒यज्व॑नां। अ॒वीराः॑। प्र। य॒ज्ञऽम॑न्मा। वृ॒जनं॑। ति॒राते॑ ॥ ४ ॥

हे ऋषे मित्रस्य वरुणस्य च धाम तेजःस्थानं शंस। सुहि। ययोर्देवयोः शुष्मो बलं रोदसी बावापृथिवी सह वर्तमाने महित्वा स्वमहत्त्वेन बद्धधे बध्नाति पृथक्स्थापयति इयं पृथिवीयं बौरिति पृथक्करोति। बावापृथिवी सहास्तामिति श्रुतिः। अयज्वनामननुष्ठातॄणां मासाः कालावयवा अवीरा अपुत्रा एवायन्। यन्तु। गच्छन्तु। तद्विपरीतो यज्ञमन्मा यज्ञार्थं मतिमान्यज्वा वृजनं बलं प्र तिराति। प्रवर्धयन्तु। प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

अ॒मूरा॒ विश्वा॑ वृ॒षणा॑वि॒मा वा॑ न यासु॑ चि॒चं द॑दृ॒शे न य॑क्षं।
दु॒हः स॒चंते॒ अ॒नृता॑ ज॒नानां॑ न वा॑ नि॒रयान्य॑चिते॒ अभू॑वन् ॥ ५ ॥
अ॒मूरा॒ विश्वा॑। वृ॒षणा॑। इ॒माः। वा॑। न। यासु॑। चि॒चं। द॑दृ॒शे। न। य॑क्षं।
दु॒हः। स॒चंते॒। अ॒नृता॑। ज॒नानां॑। न। वा॑। नि॒रयानि॑। अ॒चिते॑। अभू॑वन् ॥ ५ ॥

हे अमूरामूर्धा हे विश्वा व्याप्ता हे वृषणा वर्षितारी वा युवाभ्यामिमा इमानि सुतिवचांसि क्रियन्ते। यासु सुतिषु चित्रमाश्चर्यं न ददृशे न दृश्यते न यच्च न पूजा दृश्यते। युवाभ्यां महिम्नोऽपि महत्त्वात् प्रयत्नेन क्रियमाणमपि स्तोत्रं न चमत्करोतीत्यर्थः। जनानामनुतासुत्वविषयाणि स्तोत्राणि दुहो द्रोग्धारः सचन्ते। सवन्ते। न महांतः। वा युवाभ्यां क्रियमाणानि निष्पान्यन्तर्हितानि रहस्यान्यपि स्तोत्राण्यचितेऽज्ञानाय नाभूवन्। न भवन्ति ॥

समु॑ वा॒ य॒ज्ञं म॑हयं नमो॒भिर्हु॑वे वा॑ मि॒त्राव॒रुणा॒ स॒बाधः॑।
प्र वा॑ म॒न्मान्य॑च॒से न॒वानि॑ कृ॒तानि॒ ब्रह्म॑ जु॒जुष॑न्नि॒मानि॑ ॥ ६ ॥
सं। ऊ॒ इति॑। वा॑। य॒ज्ञं। म॑ह॒यं। नमः॑ऽभिः। हु॒वे। वा॑। मि॒त्राव॒रुणा॒। स॒ऽबाधः॑।
प्र। वा॑। म॒न्मानि॑। ऋ॒चसे॑। न॒वानि॑। कृ॒तानि॑। ब्रह्म॑। जु॒जुष॑न्। इ॒मानि॑ ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणौ वा युवयोर्यज्ञं नमोभिर्भुवे वा मित्रावरुणा सबाधः। तदर्थं हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वा सबाधो बाधायुक्तोऽहं ऊवे। आह्वयामि बाधापरिहाराय। वा युवामृचसे सेवितुं

नवानि नूतनानि सुत्यानि वा मन्थानि सोचाणि प्र भवंत्वित्यध्याहारः । कृतानि मया समूहीकृतानीमानी-
दानीं क्रियमाणानि ब्रह्म परिवृढानि सोचाणि युवां जुजुषन् । प्रीणयन्तु ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

इयं । देवा । पुरःऽहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुःऽगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

इयं देवेति सप्तमी गता ॥ ३ ॥

उत्सूर्य इति षडृचं सप्तमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । उत्सूर्यः षष्ठाद्यास्तिस्रः सौर्य इति । वसिष्ठ ऋषिः ।
त्रिष्टुप् छंदः । आद्यास्तिस्रः सूर्यदेवताः शिष्टा मित्रावरुणदेवताः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

उत्सूर्यो बृहदर्चीष्यश्चेत्पुरु विश्वा जनिम मानुषाणां ।

समो दिवा ददृशे रोचमानः क्रत्वा कृतः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

उत् । सूर्यः । बृहत् । अर्चीषि । अश्नेत् । पुरु । विश्वा । जनिम । मानुषाणां ।

समः । दिवा । ददृशे । रोचमानः । क्रत्वा । कृतः । सुऽकृतः । कर्तृऽभिः । भूत् ॥ १ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवो बृहदत्यधिकं पुरु पुरुणि ब्रह्मन्यर्चीषि तेजांस्युदश्नेत् । ऊर्ध्वं श्रयति । किं प्रति ।
मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा सर्वाणि जनिम जनिमानि जनान् । जनशब्दः संघवचनः । तान्प्रत्युदश्नेत् । स
देवो दिवाहनि रोचमानः सन् समो ददृशे । एकरूपः प्रतिनियतः समृद्धयति । तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्यादित्यो
भवतीति हि श्रुतिः । स देवः क्रत्वा सर्वस्य कर्ता कृतः संपादितः प्रजापतिना कर्तृभिः स्तुतिकर्तृभिः सुकृतः
सुत्या तोक्षणीकृतो भूत् । भवति ॥

स सूर्यं प्रति पुरो न उज्जा एभिः स्तोमेभिरेतशेभिरेवैः ।

प्र नो मित्राय वरुणाय वोचोऽनागसो अर्यम्णे अग्रये च ॥ २ ॥

सः । सूर्यं । प्रति । पुरः । नः । उत् । गाः । एभिः । स्तोमेभिः । एतशेभिः । एवैः ।

प्र । नः । मित्राय । वरुणाय । वोचः । अनागसः । अर्यम्णे । अग्रये । च ॥ २ ॥

हे सूर्य स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्प्रति पुरः पुरस्तादुज्जाः । उज्जच्छ । कैः साधनैः । एभिः स्तोमेभिः स्तोमैः
स्तुतिरेतशेभिरेतवर्णैः ॥ स्वार्थिकः शकारः या जरंता युवशा ता । ऋ० १. १६१. ७. । पुरुषः कृष्णशवास्तुत्तरतः
। ऐ० ब्रा० ५. १४. । इत्यादिवत् ॥ तादृशैरेवैर्मनशीलैरश्चिद्भजाः । अथ तथा कृत्वास्माभिः स्तुतः सन्नोऽस्मानना-
गसोऽपापान्त्र वोचः । केभ्यः । मित्राय वरुणायार्यम्णेऽग्रये च । अत्र सौर्य इतरेषां मित्रादीनां संकीर्तनं
तेषामपि निपातभाक्तादविबुधं । एवं पूर्ववोत्तरच च मित्रावरुणेऽर्यमादीनां संकीर्तनमपि न विरुध्यते ॥

वि नः सहस्रं श्रुधो रदंतृतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्कमा नः कामं पूपुरंतु स्तवानाः ॥ ३ ॥

वि । नः । सहस्रं । श्रुधः । रदंतु । अतऽवानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

यच्छंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्कं । आ । नः । कामं । पूपुरंतु । स्तवानाः ॥ ३ ॥

नोऽस्माभ्यं शुद्धः शुचेर्दुःखस्य प्रतिरोद्धारं ऋतावानः सत्यवतो वरुणादयः सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनं वि रदंतु । वितरंतु । अथवा शुद्ध उक्तलक्षणाः सहस्रसंख्याका ओषधी रदंतु । किंच ते चंद्रा आल्हादकारिणो ऽस्माभ्यमुपमं सुत्यमर्कमर्चनीयं यच्छंतु । किंच सत्वानां अस्माभिः स्तूयमाना नोऽस्माकं काममपेक्षितं प्रपुरंतु । पूरयंतु । हे सूर्य त्वयानुज्ञाता इति सूर्यस्य स्तुतिः ॥

द्यावाभूमी अदिते चासीथां नो ये वां जज्ञुः सुजनिमान ऋष्वे ।
मा हेळे भूम वरुणस्य वायोर्मा मित्रस्य प्रियतमस्य नृणां ॥४॥
द्यावाभूमी इति । अदिते । चासीथां । नः । ये । वां । जज्ञुः । सुजनिमानः । ऋष्वे इति ।
मा । हेळे । भूम । वरुणस्य । वायोः । मा । मित्रस्य । प्रियतमस्य । नृणां ॥४॥

हे द्यावाभूमी द्यावापृथिवी हे अदितिऽखंडनीये । एतद्यावाभूम्योरिवैकवचनेन संबोधनं । हे ऋष्वे । महत्तामितत् । हे महत्वी नोऽस्मांस्त्रासीथां । रक्षतं । ये वयं सुजनिमानः शोभनजन्मानो वां युवां जज्ञुः ज्ञातवतः स्म । किंच वयं वरुणस्य हेळे क्रोधि मा भूम । तथा वायोर्मा भूम । तथा नृणां स्तुतिनेतृणां मनुष्याणां प्रियतमस्य मित्रस्य हेळे मा भूम ॥

प्र बाहवेति पंचमी भैचावरुणे पशौ पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । प्र बाहवा सिद्धतं जीवसे नो यद्वह्निष्ठं नातिविधिमुदानु । आ० ३. ८. इति ॥

प्र बाहवा सिमृतं जीवसे न आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।
आ नो जने अवयतं युवानां श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा ॥५॥
प्र । बाहवा । सिमृतं । जीवसे । नः । आ । नः । गव्यूतिं । उक्षतं । घृतेन ।
आ । नः । जने । अवयतं । युवानां । श्रुतं । मे । मित्रावरुणा । हवा । इमा ॥५॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी देवी बाहवा युवाभ्यां बाहू प्र सिद्धतं । प्रसारयतं हविःस्वीकाराय धनप्र-
दानाय वा । किमर्थमिति । नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय । किंच नोऽस्माकं गव्यूतिं । गावो यंति गच्छंत्येति
गव्यूतिर्गोमार्गभूमिः । तां तुणादिप्ररोहाय घृतेनोदकेना समंतादुक्षतं । सिंचतं । किंच नोऽस्माज्जनेऽस्मात्समाने
मनुष्यसमूहे वा नोऽस्माञ्छ्रवयतं । विश्रुतं कुक्षतं । हे युवाना नित्ययौवनौ सर्वत्र व्याप्तौ वा युवां मे ममेमे-
मानि हवाह्वानानि श्रुतं । शृणुतं ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस्तमने तोकाय वरिवो दधंतु ।
सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥
नू । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । नः । तमने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।
सुगा । नः । विश्वा । सुपथानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

मित्रो वरुणोऽर्यमा चैते त्रयो देवा त्वय नोऽस्माकं तमन आत्मन आत्महिताय तोकाय पुत्राय च
वरिवो धनं दधंतु । प्रयच्छंतु । नोऽस्माकं विश्वा सर्वाणि गंतव्यानि सुगा सुगमनानि सुपथानि च संतु ।
भवंतु । शिष्टं गतं ॥ ॥४॥

उद्वेतीति षड्वचमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टमं । आवाद्यतस्तः पंचम्याः पूर्वार्धस्य सूर्यदेवत्या अवशिष्टास्त्रयो
ऽर्धर्चा मित्रावरुणदेवत्याः । तथा चानुक्रांतं । उद्वेतीति चार्धपंचमा इति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

उद्धेति सुभगो विश्वचक्षाः साधारणः सूर्यो मानुषाणां ।

चक्षुर्मिचस्य वरुणस्य देवश्चर्मैव यः समविष्यक्तमौसि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । एति । सुभगः । विश्वऽचक्षाः । साधारणः । सूर्यः । मानुषाणां ।

चक्षुः । मिचस्य । वरुणस्य । देवः । चर्मैव । यः । संऽअविष्यक् । तमौसि ॥ १ ॥

उद्धेति उन्नक्तव्यं सूर्यः सुभगः शोभनभाग्यः सुष्ठु भजनीयो वा विश्वचक्षाः सर्वस्य द्रष्टा मानुषाणां सर्वेषां मनुष्याणां साधारणः । साधारणत्वप्रतिपादकश्रुतिः पूर्वमुदाहृता । मिचस्य वरुणस्य च चक्षुः प्रकाशको देवो द्योतमानः । यो देवश्चर्मैव चर्मणीव तमौसि समविष्यक् सह विचति संवेष्टयति स महानुभावो देव उद्धेति ॥

उद्धेति प्रसवीता जनानां महान्केतुरर्णवः सूर्यस्य ।

समानं चक्रं पर्याविवृत्सन्त्यदेतशो वहति धूर्षु युक्तः ॥ २ ॥

उत् । ऊं इति । एति । प्रऽसविता । जनानां । महान् । केतुः । अर्णवः । सूर्यस्य ।

समानं । चक्रं । परिऽआविवृत्सन् । यत् । एतशः । वहति । धूऽसु । युक्तः ॥ २ ॥

अयं सूर्यस्य सूर्यः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ उद्धेति । उन्नक्तव्यः । कीदृशोऽयं । जनानां सर्वेषां प्रसविता सर्वेषु कर्मस्वनुज्ञाता महान् पूज्यः केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकोऽर्णव उदकप्रदः । किं कुर्वन्नुदेतीति उच्यते । समानं सर्वेषां मेकरूपमेकमेव चक्रं रथांगं चरणशीलं रथं वा पर्याविवृत्सन् पर्यावर्तयितुमिच्छन् । यद्रथचक्रं धूर्षु रथस्य युक्त एतश्च एतश्चवर्णो हरितवर्णोऽश्वो वहति । एको अश्वो वहति सप्तनामा । ऋ० १. १६४. २. इत्युक्तं ॥

विभ्राजमान उषसामुपस्थादिभैरुदेत्यनुमद्यमानः ।

एष मे देवः सविता चच्छंद यः समानं न प्रमिनाति धाम ॥ ३ ॥

विऽभ्राजमानः । उषसां । उपऽस्थात् । रेभैः । उत् । एति । अनुऽमद्यमानः ।

एषः । मे । देवः । सविता । चच्छंद । यः । समानं । न । प्रऽमिनाति । धाम ॥ ३ ॥

अयं सूर्यो विभ्राजमानो विशेषेण दीप्यमान उषसामुपस्थादुपस्थे मध्ये रेभैः स्तोतुभिरनुमद्यमानः सन्नुदेति । किंचिद् देवो द्योतमानः सविता मे मह्यं चच्छंद । उपच्छंदयति कामान् । एष इत्युक्तं क इति । यो देवः समानं सर्वेषां प्राणिनामेकरूपं धाम स्वीयं तेजःस्थानं न प्रमिनाति न हिनस्ति न संकोचयति स देव उदेतीति ॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति दूरेऽर्थस्तारणिभ्राजमानः ।

नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता अयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि ॥ ४ ॥

दिवः । रुक्मः । उरुऽचक्षाः । उत् । एति । दूरेऽर्थः । तारणिः । भ्राजमानः ।

नूनं । जनाः । सूर्येण । प्रऽसूताः । अयन् । अर्थानि । कृणवन् । अपांसि ॥ ४ ॥

अयं सूर्यो रुक्मो रोचमान उरुचक्षाः प्रभूततेजाश्च सन्धिवोऽंतरिक्षादुदेति । यद्वा । दिवोऽंतरिक्षस्य रुक्म आभरणस्थानीयः । कीदृशोऽयं । दूरेऽर्थो दूरेगता ॥ अर्थोऽर्तः ॥ दूरे प्रार्थ्यमानो वा । तारणितारको भ्राजमानो दीप्यमानः सन्नुदेति । नूनं निश्चयं जनाः सर्वे प्राणिनः सूर्येण प्रेरकेण देवेन प्रसूता अनुज्ञाताः प्रेरिताः संतोऽर्थानि गंतव्यान्मुष्टियान्यपांसि कर्माणि कृणवन् । कुर्वन्ति ॥

यच्चा चक्रुर्मृता गातुमस्मै श्येनो न दीयन्नन्वेति पार्थः ।

प्रति वां सूर उदिते विधेम नमोभिर्मित्रावरुणोत हव्यैः ॥ ५ ॥

यच्चा चक्रुः । अमृताः । गातुं । अस्मै । श्येनः । न । दीयन् । अनु । एति । पार्थः ।

प्रति । वां । सूर । उत् । डते । विधेम । नमः । ऽभिः । मित्रावरुणा । उत । हव्यैः ॥ ५ ॥

यच्च यस्मिन्नंतरिक्षेऽमृता अमरणधर्माणः पूर्वं देवा अस्मै सूर्याय गातुं मार्गं चक्रुः अकुर्वन् तत्पार्थो
ऽंतरिक्षमन्वेति । अनुगच्छति । क इव । दीयन् गच्छन् श्येनो न शंसनीयगमनो गृध्र इव । अयमर्धर्चः सौर्य
इत्युक्तं । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां युवां सूर सूर्य उदिते सति प्रातःसवने नमोभिर्ममस्कारिः स्तुतिभिर्ह-
तापि च हव्यैर्हविर्भिश्च प्रति विधेम । परिचरेम ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।

सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

नू । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । नः । त्मने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।

सुऽगा । नः । विश्वा । सुऽपथानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

नू मित्र इति षष्ठी गता ॥ ॥ ५ ॥

दिवि क्षयंतेति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं मित्रावरुणं । दिवि पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ तृतीये कंदोमे
प्रउगशस्त्र आयस्त्रुचो मित्रावरुणस्य । सूचितं च । दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यामा विश्ववाराश्चिना गतं नः
। आ० ८. ११. इति ॥

दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यां प्र वां घृतस्य निर्णिजो ददीरन् ।

हव्यं नो मित्रो अर्यमा सुजातो राजा सुक्षत्रो वरुणो जुषंत ॥ १ ॥

दिवि । क्षयंता । रजसः । पृथिव्यां । प्र । वां । घृतस्य । निःऽनिजः । ददीरन् ।

हव्यं । नः । मित्रः । अर्यमा । सुजातः । राजा । सुऽक्षत्रः । वरुणः । जुषंत ॥ १ ॥

दिवि बुलोकेऽंतरिक्षे पृथिव्यां च वर्तमानस्य रजस उदकस्य क्षयंता । क्षयतिरैश्वर्यकर्म । स्वामिनी
भवथः । हे मित्रावरुणौ वां युवाभ्यां प्रेरिता मेघा घृतस्य निर्णिज उदकस्य रूपाणि ददीरन् । ददते ।
प्रयच्छंति । अथवा वां युवाभ्यां घृतस्य निर्णिजो रूपाणि । घृतानीत्यर्थः । तानि ददीरन् । दीयंते । नो
ऽस्माकं संबन्धि हव्यं मित्रः सुजातः सुष्ठु प्रादुर्भूतोऽर्यमा राजा सर्वस्य स्वामी सुक्षत्रः शोभनबलो वरुणश्चेति
जुषंत । सेवतां ॥

आ राजाना मह ऋतस्य गोपा सिंधुपती क्षत्रिया यातमर्वाक् ।

इळां नो मित्रावरुणोत वृष्टिमव दिव इन्वतं जीरदानू ॥ २ ॥

आ । राजाना । महः । ऋतस्य । गोपा । सिंधुपती इति सिंधुऽपती । क्षत्रिया ।

यातं । अर्वाक् ।

इळां । नः । मित्रावरुणा । उत । वृष्टिं । अव । दिवः । इन्वतं । जीरदानू इति

जीरऽदानू ॥ २ ॥

हे राजाना सर्वस्य स्वामिनी हे मही महत ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य गोपा गोपायितारी ॥ सुवामञ्चिते परांगवत्स्वर इति परांगवज्जावात् षष्ठ्यामञ्चितसमुदायस्य निघातस्व ॥ हे सिंधुपती नद्याः पालयितारी हे बन्धिया बलवन्ती युवामर्वागस्तदभिमुखमा यातं । आगच्छतं । किंच हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी हे जोरदानु क्षिप्रदानी युवां नोऽस्त्रभ्यमिच्छामन्नमुतापि च पुष्टिं तत्साधिकां वृष्टिं च दिवोऽंतरिक्षादवावस्तादिन्वतं । प्रेरयतं ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो देवो अर्यः प्र साधिष्ठेभिः पथिभिर्नयंतु ।

ब्रवद्यथा न आदरिः सुदासे इषा मदेम सह देवगोपाः ॥ ३ ॥

मित्रः । तत् । नः । वरुणः । देवः । अर्यः । प्र । साधिष्ठेभिः । पथिभिः । नयंतु ।

ब्रवत् । यथा । नः । आत् । अरिः । सुदासे । इषा । मदेम । सह । देवगोपाः ॥ ३ ॥

मित्रो वरुणो देवोऽर्योऽर्यमा चैते त्रयोऽपि नोऽस्त्रांस्तदा यदास्त्राकमपेक्षितं तदा साधिष्ठेभिः साधकतमैः पथिभिर्गैर्नयंतु । प्रापयंतु । किंच नोऽस्त्रान् सुदासे शोभनदानाय जनायारिर्यमा यथा ब्रवत् असावनुकंष्य इति ब्रूयात् तथा कुर्वंतु । अर्यम्णः पुनरभिधानमादरार्थं । देवगोपा देवा यूयं गोपायितारी येषामस्त्राकं ते वयमिषा युष्माभिर्दातव्येनान्नैव सह पुत्रादिसहिता मदेम । हृष्येम ॥

यो वां गतं मनसा तक्षदेतमूर्ध्वा धीतिं कृण्वद्धारयच्च ।

उक्षेथां मित्रावरुणा घृतेन ता राजाना सुक्षितीस्तर्पयेथां ॥ ४ ॥

यः । वां । गतं । मनसा । तक्षत् । एतं । ऊर्ध्वा । धीतिं । कृण्वत् । धारयत् । च ।

उक्षेथां । मित्रावरुणा । घृतेन । ता । राजाना । सुक्षितीः । तर्पयेथां ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणौ यो वां युवयोरितं गतं रथं मनसा तच्च सोमेन संकल्पयेत् तथा कृत्वोर्ध्वामुन्नतां धीतिं कर्म स्तुतिरूपं कृण्वत् कुर्यात् उच्चैः स्तुयात् एवं कृत्वा धारयच्च यागे धारयेत् हे राजाना स्वामिनी मित्रावरुणा मित्रावरुणौ ता तौ युवां जनं घृतेनोदकेनोक्षेथां । सिंचतं । तस्मै सुक्षितीः शोभननिवासाः प्रजाः तर्पयेथां । यथा सुक्षितयो भवन्ति तथा तर्पयेथामिति ॥

एष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीयूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मित्र । तुभ्यं । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंधीः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । हे वरुण हे मित्र तुभ्यं युवयोर्वायवे । वायुर्गतादित्यः । स एवार्थमा । तस्मै चैष स्तोमः स्तवोऽयामि । अकारि । किमिव । शुक्रो दीप्तः सोमो न युष्मभ्यं प्रीतिकरः सोमो यथा दीयते तद्वत् । धियः कर्माण्यस्तदीयान्यविष्टं । रक्षतं । पुरंधीः स्तुतीर्जिगृतं । प्रबुध्यतं । अन्यन्नतं ॥ ॥ ६ ॥

प्रति वां सूर इति पंचर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं मित्रावरुणं । प्रति वामित्यनुक्रांतं ॥ द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रेऽधेष तुचः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते सूक्तेर्धेनुः प्रत्नस्य । आ० ८. १०. इति ॥

प्रति वां सूर उदिते सूक्तेर्मित्रं हुवे वरुणं पूतदक्षं ।

ययोरसुर्यं मक्षितं ज्येष्ठं विश्वस्य यामन्नाचिता जिगत्सु ॥ १ ॥

प्रति॑ । वां॒ । सूरै॑ । उ॒त्त॑ऽइ॒ते । सु॒ऽउ॒क्तैः॑ । मि॒त्रं॒ । हु॒वे॒ । वरु॑णं । पू॒त॑ऽद॒क्षं ।
ययोः॑ । अ॒सुर्य॑ । अ॒क्षितं॑ । ज्येष्ठं॑ । वि॒श्वस्य॑ । याम॑न् । आ॒ऽचि॒ता । जि॒ग॒न्तु ॥ १ ॥

सूरैः सूर्य उदिते प्रातःसवने मित्रं पूतदक्षं शुद्धबलं वरुणं वां सूक्तैर्जवे । आहुवे । ययोर्मित्रावरुणयोर-
क्षितमक्षीणमत एव ज्येष्ठमसुर्यं बलमाचिताचित उपचिते शूरसंधिरूपेति यामन् यामनि संयामे विश्वस्य
शत्रुसंघस्य जिगन्तु जेतु भवति ॥

ता हि दे॒वाना॑म॒सुरा॑ ताव॒र्या ता नः॑ स्त्रि॒तीः॒ । क॑रत॒मूर्ज॑यंतीः ।
अ॒श्याम॑ मि॒त्रावरु॑णा व॒यं वां॒ द्यावा॑ च॒ यच्च॑ पी॒पय॑न्महा॒ च ॥ २ ॥
ता । हि । दे॒वानां॑ । अ॒सुरा॑ । तौ । अ॒र्या । ता । नः॑ । स्त्रि॒तीः॒ । क॑र॒तं । ऊ॒र्जय॑ंतीः ।
अ॒श्याम॑ । मि॒त्रावरु॑णा । व॒यं । वां॒ । द्यावा॑ । च॒ । यच्च॑ । पी॒पय॑न् । अ॒हा । च॒ ॥ २ ॥

ता हि तौ खलु देवी देवानां मध्येऽसुरा बलवन्तौ । अर्यार्यौ तौ सर्वस्त्रेश्वरी । ता तौ नोऽस्माकं
क्षितीः पुत्रादिरूपाः प्रजा ऊर्जयंतीः प्रवृद्धाः करतं । कुरुतं । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी वयं वां युवाम-
श्याम । व्याप्नुयाम । यत्र यस्यां युवयोर्व्याप्ता द्यावा द्यावापृथिव्यौ । सर्वदा तयोः सहभावादयमर्थो लभ्यते ।
अहा च । एतद्वाचिर्बलवणं । अहोरात्राणि च पीपयन् अस्मान् प्याययेयुः ॥

ता भूरि॑पा॒श॒वनृ॑तस्य॒ सेतू॑ दुर॒त्येतू॑ रि॒पवे॒ मर्त्या॑य ।
ऋ॒तस्य॑ मि॒त्रावरु॑णा प॒था वा॑म॒पो न ना॒वा दु॑रि॒ता त॑रेम ॥ ३ ॥
ता । भूरि॑ऽपा॒शौ । अ॒नृ॒तस्य॑ । सेतू॑ इति । दुर॒त्येतू॑ इति दुः॒ऽअ॒त्येतू॑ । रि॒पवे॑ । मर्त्या॑य ।
ऋ॒तस्य॑ । मि॒त्रावरु॑णा । प॒था । वां॒ । अ॒पः । न । ना॒वा । दुः॒ऽइ॒ता । त॑रेम ॥ ३ ॥

ता तौ मित्रावरुणौ भूरिपाशौ प्रभूतबंधनसाधनपाशोपेतावनृतस्य यागरहितस्य सेतू सेतुवर्धकी
रिपवे मर्त्याय वैरिजनाय दुरत्येतू दुरतिक्रमा भवतः । हे मित्रावरुणा तादृशौ मित्रावरुणौ वां युवयो-
र्ऋतस्य यज्ञस्य युवयोरर्थायानुष्ठीयमानस्य यागस्य पथा मार्गेण दुरिता दुःखानि तरेम नावापो न प्रभू-
तान्युदकानीव ॥

मित्रावरुणे पशावा नो मित्रावरुणेत्येषा चतुर्थ्यनुवाक्या । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं युवं
वस्त्राणि पीवसा वसाथे । आ० ३. ८. इति ॥

आ नो॑ मि॒त्रावरु॑णा ह॒व्यजु॑ष्टिं घृ॒तैर्गव्यू॑तिमु॒क्षत॑मि॒च्छाभिः॑ ।
प्र॒ति वा॑म॒त्र व॒रमा॑ जना॒य पृ॑णी॒तमु॒द्गो दि॒व्यस्य॑ चारोः॑ ॥ ४ ॥
आ । नः॑ । मि॒त्रावरु॑णा । ह॒व्यऽजु॑ष्टिं । घृ॒तैः । गव्यू॑तिं । उ॒क्षतं॑ । इ॒च्छाभिः॑ ।
प्र॒ति । वां॒ । अ॒त्र । व॒रं । आ । जना॒य । पृ॑णी॒तं । उ॒द्गः । दि॒व्यस्य॑ । चारोः॑ ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी नोऽस्माकं हव्यजुष्टिं हविःसेवनवतं यज्ञमा गच्छतमिति शेषः । आगत्य
चेक्षाभिरग्नेः सह घृतैर्बदकैर्गव्यूतिमस्यदीयां भूमिमुच्यते । सिंचते । वां युवां प्रत्यक्षास्त्रिंशोके वरमुत्कृष्टं हविः
स्तोत्रं वा क आ यच्छेदिति शेषः । अतः केवलं कृपयैव दिव्यस्य दिवि भवस्य चारोश्चरणीयस्योन्न उदकस्य ॥
कर्मणि षष्ठी ॥ उत्तलक्षणमुदकं पृणीतं । प्रयच्छतं ॥

एष स्तोमो वरुण मित्रं तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मित्रं । तुभ्यं । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंधीः । युयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

एष स्तोम इति पंचमी गता ॥ ७ ॥

प्र मित्रयोरित्येकोनविंशत्युच्येकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं । अथेयमनुक्रमणिका । प्र मित्रयोरिकोना गायत्रं दशम्याद्यास्तयः प्रगाथाः पुरउष्णिक् चतुर्थ्याद्या दशादित्यास्तिस्रः सौर्य इति । दशमी बृहत्वेकादशी सतो-बृहती द्वादशी बृहती त्रयोदशी सतोबृहती चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतोबृहती षोडशी पुरउष्णिक् शिष्टा गायत्र्यः । चतुर्थ्याद्यास्तयोदश्रता आदित्यदेवतास्तुर्दशाद्यास्तिस्रः सूर्यदेवत्याः । आद्यं तृती पूर्ववक्षेचाव-रुणौ ॥ अष्टिष्टोमे माध्यंदिनसवने मित्रावरुणशस्त्र आदितो नवर्षः शस्याः । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति नव । आ० ५. १०. । इति सूचितत्वात् ॥ पृथ्वाभिन्नवषट्कृत्योः स्तोमवृद्धिनिमित्तमावापार्था आद्याः षड्वचः । सूचितं च । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति षट् । आ० ७. ५. । इति ॥

प्र मित्रयोर्वरुणयोः स्तोमो न एतु श्रूयः । नमस्वान्तुविजातयोः ॥ १ ॥

प्र मित्रयोः । वरुणयोः । स्तोमः । नः । एतु । श्रूयः । नमस्वान् । तुविऽजातयोः ॥ १ ॥

मित्रयोर्वरुणयोः । मित्रावरुणयोरित्यर्थः । उभयत्र प्रतियोगपिचया द्विवचनत्वं । तुविजातयोर्वज्रप्रादु-र्भावयोर्देवयोर्नोऽस्मादीयः श्रूयः सुखकरो नमस्वानन्नवान् हविर्भिर्युक्तः स्तोमः स्तोत्रं प्रेतु । गच्छतु । अहोरात्रं वै मित्रावरुणाविति श्रुतिः । अनयोरहोरात्रापिचत्वात्तयोः पुनःपुनरागमनादनयोस्तुविजातत्वं । अथवा बह्वनामुपकारायाजयोः प्रादुर्भावात्तुविजातत्वं ॥

या धारयंत देवाः सुदक्षा दक्षपितरा । असुर्याय प्रमहसा ॥ २ ॥

या । धारयंत । देवाः । सुदक्षा । दक्षऽपितरा । असुर्याय । प्रऽमहसा ॥ २ ॥

या यी युवां धारयंत । के । देवा आदिकर्तारोऽसुर्याय बलकरणाय । कीदृशी युवां । सुदक्षा शोभन-वर्णो दक्षपितरा बलस्य पालको स्वामिनी वा । बलप्रदावित्यर्थः । प्रमहसा प्रकृष्टतेजस्कौ । तौ साधयतमित्युत्तरचान्वयः ॥

ता नः स्तिपा तनूपा वरुण जरितृणां । मित्रं साधयंतं धियः ॥ ३ ॥

ता । नः । स्तिपा । तनूपा । वरुण । जरितृणां । मित्रं । साधयंतं । धियः ॥ ३ ॥

ता तौ स्तिपा । स्थायंत इति स्तयो गुहाः । तान्यात इति स्तिपी । तनूपा तन्वः पातारी हे वरुण हे मित्र उक्तलक्षणौ युवां जरितृणां नोऽस्माकं धियः कर्माणि स्तिरूपाणि साधयंतं । सफलवति कुरुतं ॥

यद्य सूर उदितेऽनागा मित्रो अर्यमा । सुवाति सविता भगः ॥ ४ ॥

यत् । अद्य । सूर । उतऽउदिते । अनागाः । मित्रः । अर्यमा । सुवाति । सविता । भगः ॥ ४ ॥

यद्यनमस्माकमपेक्षितं तदद्यास्मिन्काले सूर उदिते सति प्रातःसवनेऽनागाः पापहृता मित्रोऽर्यमा सविता भगवैते प्रथिकं सुवाति । प्रेरयेत् । अथवा । अनागा मित्रोऽर्यमा दाता भवतु । तदीप्सितं धनं भगो भजनीयः सविता सुवाति । प्रेरयतु ॥

सुप्रावीरस्तु स क्षयः प्र नु यामन्सुदानवः । ये नो अंहोऽतिपिप्रति ॥ ५ ॥
 सुप्रऽअवीः । अस्तु । सः । क्षयः । प्र । नु । यामन् । सुदानवः । ये । नः । अंहः ।
 अतिऽपिप्रति ॥ ५ ॥

स क्षयः स निवासः सुप्रावीरस्तु । सुप्र प्रकर्षेण रक्षितास्तु । प्रशब्द आदरार्थः । प्रकर्षेण नु क्षिप्रं भवत्विति शेषः । कदेति उच्यते । हे सुदानवः सुदानाः युष्माकं यामन् यामनि गमने सति । कीदृशानां गमने । ये यूयमागत्य नोऽस्माकमंहः पापमतिपिप्रति अतिपारयथ तेषां गमन इति ॥ ८ ॥

उत स्वराजो अदितिरदभ्यस्य व्रतस्य ये । महो राजान ईशते ॥ ६ ॥
 उत । स्वराजः । अदितिः । अदभ्यस्य । व्रतस्य । ये । महः । राजानः । ईशते ॥ ६ ॥

उतापि च ये मित्रादयस्त्रयः स्वराजः सर्वस्य स्वामिनोऽदितिक्षेपां माता च संति अदभ्यस्याहंसितस्य महो महतो व्रतस्यास्य कर्मणो राजानः स्वामिनः त ईशते । समर्था भवन्ति । अभिमतं दातुमिति शेषः । अथैवं योज्यं । ये मित्रादयोऽदितिश्चादभ्यस्य व्रतस्य स्वराज ईश्वराः ते महो महतोऽस्मादभिमतधनस्य राजानः स्वामिनः संत ईशतेऽस्मभ्यं तहातुं ॥

प्रति वामित्वेष्ट तृचश्चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य पर्यासार्थः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते व्यंतरिचमतिरत् । आ० ७. २. इति ॥

प्रति वां सूर उदिते मित्रं गृणीषे वरुणं । अर्यमणं रिशादसं ॥ ७ ॥
 प्रति । वां । सूर । उदिते । मित्रं । गृणीषे । वरुणं । अर्यमणं । रिशादसं ॥ ७ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रं त्वां वरुणं च युवां रिशादसं शत्रूणामन्तारमर्यमणं च प्रति प्रत्येकं गृणीषे । सुवे । कदेति उच्यते । सूरि सूर्ये देव उदिते सति । प्रातरित्यर्थः ॥

राया हिरण्यया मतिरियमवृकाय शवसे । इयं विप्रा मेधसातये ॥ ८ ॥
 राया । हिरण्यया । मतिः । इयं । अवृकाय । शवसे । इयं । विप्रा । मेधसातये ॥ ८ ॥

हिरण्यया हितरमणीयेन राया धनेन सहितायावृकायाहिरण्या शवसेऽस्माकं बलायेयमिदानीं क्रियमाणा मतिः स्तुतिर्भवत्विति शेषः ॥ हिरण्येत्यत्र मुपां मुलुगिति तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ किंच हे विप्राः प्राज्ञाः इयं मे च स्तुतिर्मेधसातये यज्ञलाभाय च भवतु ॥

ते स्याम देव वरुण ते मित्र सूरिभिः सह । इषं स्वश्च धीमहि ॥ ९ ॥
 ते । स्याम । देव । वरुण । ते । मित्र । सूरिभिः । सह । इषं । स्वश्च । धीमहि ॥ ९ ॥

हे देव वरुण ते वयं तव स्तोतारः स्याम । समृद्धा भवेम । न केवलं वयमेव यजमानाः किंतु सूरिभिः स्तोतृभिर्होत्रिभिः सह । तथा हे मित्र देव ते वयं सूरिभिः सह स्याम । भवेम । किंचेयमज्ञं स्ववृद्धं च धीमहि । धारयामहे ॥

आश्विनशस्त्रे बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथाः । आ० ६. ५. इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप्ययं प्रगाथः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इमा उ वां दिविष्ठयः । आ० ७. १२. इति ॥

ब॒हवः॑ सू॒रच॑क्षसोऽग्निजि॒ह्वा ऋ॒तावृ॑धः ।

त्रीणि॑ ये ये॒मुर्वि॒दथानि॑ धी॒तिभिर्वि॒श्वानि॑ परि॒भूति॑भिः ॥ १० ॥

ब॒हवः॑ । सू॒रऽच॑क्षसः । अ॒ग्निऽजि॒ह्वाः । ऋ॒तऽवृ॑धः ।

त्रीणि॑ । ये । ये॒मुः । वि॒दथानि॑ । धी॒तिऽभिः॑ । वि॒श्वानि॑ । परि॒भूति॑ऽभिः ॥ १० ॥

बहवो महान्तः सूरचक्षसः सूर्यसदृशप्रकाशः । सूरः प्रकाशको येषामिति वा । अग्निजिह्वाः । अग्निरेव जिह्वादनसाधनो येषां तादृशः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारो मित्रादयः । किंच ये त्रीणि विश्वानि व्याप्तानि विदथानि चित्वादिस्थानानि चित्वादीनि परिभूतिभिः परिमावुकैर्धोतिभिः कर्मभिर्येसुः प्रयच्छन्ति ते चत्तमाशतेत्युत्तरच संबन्धनीयं । अथवावैव ये त्रीणि स्थानानि प्रयच्छन्ति ते ब्रह्मत्वादिगुणोपिता आगच्छन्ति त्वित्यध्याहार्यं ॥ ॥ १० ॥

वि॒ ये द॒धुः श॒रदं॑ मा॒समा॑दह्य॒ज्ञम॑क्तुं चादृ॒चं ।

अ॒नाप्यं॑ वरु॒णो मि॒त्रो अ॒र्यमा॑ क्ष॒त्रं रा॒जान॑ आशत ॥ ११ ॥

वि॒ । ये । द॒धुः । श॒रदं॑ । मा॒सं । आ॒त् । अ॒हः । य॒ज्ञं । अ॒क्तुं । च॒ । आ॒त् । ऋ॒चं ।

अ॒नाप्यं॑ । वरु॒णः । मि॒त्रः । अ॒र्यमा॑ । क्ष॒त्रं । रा॒जानः॑ । आ॒शत॑ ॥ ११ ॥

ये मित्रादयः शरदं संवत्सरं वि दधुः अकुर्वन् आदनन्तरमेव मासमन्तरमहरन्तरमहःसाध्यं यज्ञं आदनन्तरमक्तुं रात्रिं च ऋचं मंत्रांश्च । यद्वा । सर्वत्रादित्ययमपीत्यर्थे वर्तते । तथा सति क्रमोऽविवक्षितः । ते वरुणो मित्रोऽर्यमा च त्रयोऽनाप्यमन्यैरप्राप्तं क्षत्रं बलं राजानो राजमाना आशत । व्याप्तवन्तः ॥

तद्वो॑ अ॒द्य म॑नामहे सू॒क्तैः सू॒र उ॑दि॒ते ।

यदो॑हते वरु॒णो मि॒त्रो अ॒र्यमा॑ यू॒यमृ॑तस्य रथ्यः ॥ १२ ॥

तत् । वः । अ॒द्य । म॑नामहे । सू॒ऽउ॒क्तैः । सू॒रैः । उ॒त्ऽउ॒द॒ते ।

यत् । ओ॒ह॒ते । वरु॒णः । मि॒त्रः । अ॒र्यमा॑ । यू॒यं । ऋ॒तस्य॑ । र॒थ्यः ॥ १२ ॥

तत्प्रसिद्धमयास्मिन्यागकाले वो युष्माक्यनामहे । याचामहे । कैः साधनैः । सूक्तैः । कस्मिन्काले । सूर उदिते । प्रातःकाल इत्यर्थः । यद्वनं हे ऋतस्योदकस्य रथ्यो नेतारः यूयं वरुणादय ओहते । यूयमित्यनेन सामानाधिकरण्यादोहत इत्यत्र पुरुषव्यत्ययः । ओहध्व इत्यर्थः । तद्वनं मनामहे इति ॥

ऋ॒तावा॑न ऋ॒तजा॑ता ऋ॒तावृ॑धो घो॒रासो॑ अ॒नृत॑द्विषः ।

तेषां॑ वः सु॒क्ने सु॒च्छर्दि॑ष्टमे न॒रः स्याम॑ ये च॒ सूर॑यः ॥ १३ ॥

ऋ॒तऽवा॑नः । ऋ॒तऽजा॑ताः । ऋ॒तऽवृ॑धः । घो॒रासः॑ । अ॒नृत॑ऽद्विषः ।

तेषां॑ । वः । सु॒क्ने । सु॒च्छर्दि॑ऽतमे । न॒रः । स्याम॑ । ये । च॒ । सूर॑यः ॥ १३ ॥

ये यूयमृतावान् ऋतवन्तो यज्ञवन्त उदकवन्तो वा ऋतजाताः । उक्त ऋतशब्दार्थः । तदर्थमुत्पन्नाः । अथवा । ऋतात्मजापतेः सकाशादुत्पन्नाः । ऋतावृध उक्तार्थस्यतस्तस्य वर्धयितारो घोरासो घोरा अनृतद्विषो ऽयष्टवेष्टारः तेषां वो युष्माकं सुच्छर्दिष्टमे सुखतमे सुक्ने धनेऽत्यन्तरमणोयगृहयुक्ते सुखे वा ये वयं ये चान्ये सूरयः क्षोतारः ते सर्वे स्याम । भवेम ॥

सोमातिरेके माध्यंदिनसवने नैमित्तिके शस्त्र उदु त्यदित्ययं प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्रितं च । बरमहो असि सूर्योदु त्यहर्शतं वपुरिति प्रगाथी स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ६. ७. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ऽयमेव वैकल्पिकः स्तोत्रियसृचः । सूत्रितं च । उदु त्यहर्शतं वपुरदु त्ये मधुमत्तमाः । आ० ७. ४. इति ॥

उदु त्यहर्शतं वपुर्दिव एति प्रतिहरे ।

यदीमांशुर्वहति देव एतंशो विश्वस्मै चक्षसे अरं ॥ १४ ॥

उत् । ऊं इति । त्यत् । दर्शतं । वपुः । दिवः । एति । प्रतिहरे ।

यत् । ई । आंशुः । वहति । देवः । एतंशः । विश्वस्मै । चक्षसे । अरं ॥ १४ ॥

त्यत्तहर्शतं दर्शनीयं वपुर्मंडलं दिवोऽंतरिक्षस्य प्रतिहरे समीप उद्वेति । उदेति । उ इति पूरणः । यदी यदेतन्मंडलमाशुः शीघ्रगाम्येतश्च एतवर्णोऽश्वो वहति धारयति । किमर्थं । विश्वस्मै सर्वस्मा अरं चक्षसे सम्यक्सर्वलोकदर्शनाय ॥

शीर्ष्णाः शीर्ष्णा जगंतस्तस्युषस्पतिं समया विश्वमा रजः ।

सप्त स्वसारः सुविताय सूर्ये वहति हरितो रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णाः ऽशीर्ष्णाः । जगंतः । तस्युषः । पतिं । समया । विश्वं । आ । रजः ।

सप्त । स्वसारः । सुविताय । सूर्ये । वहति । हरितः । रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णः सर्वस्यापि शिरसः । तृतीयार्थे पंचमी । स्वस्वशिरसेत्यर्थः । सूर्ये वहतीत्यनेन संबध्यते । अथवा शिरःशब्देन तद्वान्यदार्थो लक्ष्यते । वीप्सया तस्य कात्स्न्यमुच्यते । सर्वस्य श्रेष्ठमित्यर्थः । जगतो जंगमस्य तस्युषः स्थावरस्य पतिं स्वामिनं रथे वर्तमानं सूर्यं सुविताय कव्याणाय विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीपे ॥ अभितः परितः समयेत्यादिना । म० २. ३. २. १. । समयाशब्दयोगात् द्वितीया ॥ सप्त सप्तसंख्याकाः स्वसारो ऽन्यनिरपेक्षेण स्वयमेव सरंथो हरितो हरितवर्णा अश्वा वहति ॥ १० ॥

तच्चक्षुर्देवहितं शुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं ॥ १६ ॥

तत् । चक्षुः । देवऽहितं । शुक्रं । उत् ऽचरत् । पश्येम । शरदः । शतं । जीवेम ।

शरदः । शतं ॥ १६ ॥

तत्प्रसिद्धं चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं देवहितं देवानां हितं । तेषां हविःस्वीकारस्थितदधीनत्वात् । अथवा देवेन हितं । शुक्रं निर्मलं सूर्यमंडलमुच्चरत् । उन्नच्छति । तच्छरदः शतं शतसंवत्सरं पश्येम । जीवेम शरदः शतं । पुनःश्रुतिरादरार्था ॥

पृष्ठ्याभिज्ञवषडहयोः सोमनिमित्त आवापे काव्येभिरदाभ्येति तृचः । काव्येभिरदाभ्येति तिस्रः । आ० ७. ५. । इति हि सूत्रितं ॥

काव्येभिरदाभ्या यातं वरुण द्युमत । मिचश्च सोमपीतये ॥ १७ ॥

काव्येभिः । अदाभ्या । आ । यातं । वरुण । द्युऽमत । मिचः । च । सोमऽपीतये ॥ १७ ॥

हे अदाभ्यादंमनीयी हे वरुण त्वं मिचश्च द्युमद्युतिमंतौ युवां काव्येभिरदाभ्याः स्तोत्रैरा यातं । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

दिवो धामभिर्वरुण मित्रश्चा यातमदुहा । पिबतं सोममातुजी ॥ १८ ॥

दिवः । धामऽभिः । वरुण । मित्रः । च । आ । यातं । अदुहा । पिबतं । सोमं ।
आतुजी इत्याऽतुजी ॥ १८ ॥

हे वरुण त्वं मित्रश्चाद्रुहाद्रोग्धारौ युवां दिवो बलोकसंबन्धिभ्यो धामभिर्धामभ्यः स्थानेभ्यः । पंचम्यर्थे तृतीया । अथवा धामभिस्तेजोभिर्विभूतिभिः सार्धमा यातं । अस्मत्पञ्चमागच्छतं । आगत्य चातुजी शत्रूणां सर्वतो हिंसाकावादातारी वा धनानां एवंरूपी संतो सोमं पिबतं ॥ तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु । अत्र हिंसायामादाने वा वर्तते ॥

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा । पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

आ । यातं । मित्रावरुणा । जुषाणौ । आहुतिं । नरा । पातं । सोमं । ऋतऽवृधा ॥ १९ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारी आहुतिं सोमलवणां जुषाणौ प्रियमाणी संतावा यातं । आगच्छतं यज्ञं । आगत्य च हे ऋतावृधा यज्ञस्य वर्धकां युवां सोमं पातं । पिबतं ॥ १९ ॥

प्रति वां रथमिति दशर्चं द्वादशं सूक्तं । प्रति वां दशाश्विनं तु तदित्यनुक्रमणिका । ऋषिर्वसिष्ठः । कंदस्त्रिष्टुप । तुह्यादिपरिभाषयित्वादीन्यष्ट सूक्तान्यश्विदेवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कर्तौ वैष्टुभे कंदस्त्रे तदादिमूक्तसप्तके द्वितीयवर्जं शंसं । तथा च सूचं । प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुदरेत् । आ० ४. १५ । इति ॥

प्रति वां रथं नृपती जरथ्यै हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वां दूतो न धिषण्यावजीगरच्छा सूनुर्न पितरां विवक्त्रि ॥ १ ॥

प्रति । वां । रथं । नृपती इति नृऽपती । जरथ्यै । हविष्मता । मनसा । यज्ञियेन ।

यः । वां । दूतः । न । धिषण्यौ । अजीगः । अच्छ । सूनुः । न । पितरां । विवक्त्रि ॥ १ ॥

हे नृपती नृणामृत्विग्यजमानानां स्वामिनावश्विनौ वां युवयो रथं जरथ्यै । जरा क्षुतिः । क्षोतुं प्रति गच्छामीति शेषः । केन साधनेनेति तदुच्यते । हविष्मता हविर्युक्तेन यज्ञियेन यज्ञार्हेण मनसा क्षोत्रेण । यो रथो वां हे धिषण्यौ धिषणाह्यौ । धिषणा क्षुतिः । वां युवां दूतो न दूत इवाजीगः जागरयति प्रबोधयति अस्मान्प्रति गंतुं तं रथमच्छा विवक्त्रि । आवक्त्रि । प्रबोधने दृष्टान्तः । सूनुर्न पितरा पुत्रो मातापितराविव । अथवाच यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं बुध्यमानो युवामच्छा विवक्त्रोति वा योज्यं ॥

अशौच्यग्निः समिधानो अस्मे उपो अदृश्रन्तमसश्चिदंताः ।

अचेति केतुरुषसः पुरस्ताच्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥

अशौचि । अग्निः । संऽइधानः । अस्मे इति । उपो इति । अदृश्रन् । तमसः । चित् । अंताः ।

अचेति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । श्रिये । दिवः । दुहितुः । जायमानः ॥ २ ॥

अशौ अस्माभिः समिधानः समिध्यमानः सन्नपिरशौचि । दीप्यते । तमसश्चित्तमसोऽप्यंताः पर्यंताः प्रदेशा उपो अदृश्रन् । उपदृश्रन्ति सर्वैः । केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः सूर्यो दिवो दुहितुरुषसः पुरस्तात्पूर्वस्थां दिशि श्रिये शोभायै जायमानः सन्नचेति । ज्ञायते । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरगमनसमयः । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोता स्तोमैः सिषक्ति नासत्या विवक्त्रान् ।

पूर्वीभिर्यातं पथ्याभिरर्वाक्स्वर्विदा वसुमता रथेन ॥ ३ ॥

अभि॒ । वां॒ । नूनं॑ । अ॒श्विना॒ । सु॒होता॒ । स्तोमैः॑ । सि॒स॒क्ति॒ । ना॒स॒त्या । वि॒व॒क्त्रान् ।
पूर्वा॑भिः । या॒तं । प॒थ्याभिः॑ । अ॒र्वाक् । स्वः॒ऽविदा॑ । वसु॑ऽमता । रथे॒न ॥ ३ ॥

हे अश्विना वां युवां सुहोता सुष्ठु देवानां स्तोता विवक्त्रान् सुतीनां वक्ताहं हे नासत्या सत्यभूती । इदम॒श्विनावित्य॒च योज्यं । स्तोमैः सि॒षा॒क्त । सेवते । अतोऽर्वा॒गस्तदभि॒मुखं पूर्वा॑भिः प॒थ्याभिः पूर्व॑सु॒क्ष्मैर्म॑र्गैः स्वर्वि॒दा स्वर्ग॑मु॒दकं॑ वा जानता स्वर॒णव॑ता वा वसु॒मता॑ धन॒वता॑ वा रथे॒न यातं॑ । गच्छ॑तं ॥

अ॒वो॒वां नून॑म॒श्विना॒ यु॒वाकु॑र्हुवे यद्वां सु॒ते मा॒ध्वी वसू॑युः ।
आ वां व॑हंतु॒ स्थवि॑रासो॒ अ॒श्वः पि॒वा॒थो अ॒स्मे सु॒षुता॒ मधू॑नि ॥ ४ ॥
अ॒वोः । वां॒ । नूनं॑ । अ॒श्विना॒ । यु॒वाकुः॑ । हु॒वे । यत् । वां॒ । सु॒ते । मा॒ध्वी इति॑ । वसू॑ऽयुः ।
आ । वां॒ । व॑हंतु॒ । स्थवि॑रासः । अ॒श्वः । पि॒वा॒थः । अ॒स्मे इति॑ । सु॑ऽसुता । मधू॑नि ॥ ४ ॥

हे अश्विनाश्विनी अवो रक्षिचोर्युवाभ्यां युवाकुर्युवां कामयमानोऽहं नूनमद्य स्वभूतो भवामीति शेषः । यद्यस्मात् हे माध्वी मधुरस्य सोमस्याहौ मधुविद्यासंबन्धिनी वा वां युवां सुतेऽभिषुते सोमे वसूयुर्वसुकामो ऋवे स्तोमि अतो वां स्वभूतः । वां युवामा वहंतु । के । स्थविरासः स्थूलाः प्रवृद्धा अश्वः । एतयोरतिप्रवृद्धत्वाच्छीघ्रगतेरपेक्षितत्वाच्च स्थविरेरेव भाव्यं । आगमनानंतरमस्मै अस्माभिः सुषुता सुहभिषुतानि मधूनि मधुररसान् पिवाथः । पिबतं ॥

प्राची॑मु॒ देवा॒श्विना॒ धियं॑ मेऽमृ॒धां सा॒तये॑ कृतं वसू॒यु ।
वि॒श्वः अ॒विष्टं॑ वाज॒ आ पु॒रंधी॑स्ता नः श॒क्तं श॒चीप॑ती श॒चीभिः॑ ॥ ५ ॥
प्राचीं॑ । ऊं इति॑ । दे॒वा । अ॒श्विना॒ । धि॒यै । मे । अ॒मृ॒धां । सा॒तये॑ । कृतं॑ । वसू॑ऽयु ।
वि॒श्वः । अ॒विष्टं॑ । वा॒जे । आ । पु॒रंधी॑ः । ता । नः॑ । श॒क्तं । श॒चीप॑ती इति॑
श॒ची॑ऽपती । श॒चीभिः॑ ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी देवा देवी युवां प्राचीमृज्वीममृधामहिंसितां वसूयुं धनमिच्छंतीं मे मम धियं बुद्धिं सुतिं कर्म वा सातये लाभायोचितां कृतं । कृतं । किंच वाज आ संयामेऽपि विश्वः पुरंधीरस्तदीया बुद्धीरविष्टं । रक्षतं । हे शचीपती । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पालकी ता तौ युवां शचीभिरस्तदीयैः सुत्यादिरूपैः कर्मभिर्नोऽस्माञ्छक्तं । प्रयच्छतं धनमिति शेषः ॥ ॥ १२ ॥

अ॒विष्टं॑ धी॒र्ष्वश्वि॑ना न आ॒सु प्र॒जाव॑द्रेतो अ॒ह्यं नो॑ अ॒स्तु ।
आ वां तो॒के तन॑ये॒ तूतु॑जानाः सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑तिं गमे॒म ॥ ६ ॥
अ॒विष्टं॑ । धी॒षु । अ॒श्विना॒ । नः॑ । आ॒सु । प्र॒जाऽव॑त् । रे॒तः । अ॒ह्यं । नः॑ । अ॒स्तु ।
आ । वां॒ । तो॒के । तन॑ये॒ । तूतु॑जानाः । सु॒रत्ना॑सः । दे॒वऽवी॑तिं । ग॒मे॒म ॥ ६ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्मानासु धीष्वेषु कर्मस्वविष्टं । रक्षतं । नोऽस्माभ्यमह्यमशीणं प्रजावत्सुचाद्युपेतं पुचोत्पादनसमर्थं रेतोऽस्तु । वां युवयोरनुग्रहास्त्ये तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रादी च तूतुजाना अभिमतं धनं प्रयच्छतः सुरत्नासः शोभनधनाश्च संतो देववीतिं देवानां वीतिः प्राप्त्यर्थं स्विस्तादृशं यज्ञमा गमेम । आगच्छेम ॥

दिवो धामभिर्वरुण मित्रश्चा यातमदुहा । पिबतं सोममातुजी ॥ १८ ॥

दिवः । धामऽभिः । वरुण । मित्रः । च । आ । यातं । अदुहा । पिबतं । सोमं ।
आतुजी इत्याऽतुजी ॥ १८ ॥

हे वरुण त्वं मित्रश्चाद्रुहाद्रोग्धारौ युवां दिवो बलोकसंबन्धिभ्यो धामभिर्धामभ्यः स्थानेभ्यः । पंचम्यर्थे तृतीया । अथवा धामभिस्तेजोभिर्विभूतिभिः सार्धमा यातं । अस्मद्यज्ञमागच्छतं । आगत्य चातुजी शत्रूणां सर्वतो हिंसाकावादातारी वा धनानां एवंरूपी संतो सोमं पिबतं ॥ तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु । अत्र हिंसायामादाने वा वर्तते ॥

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा । पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

आ । यातं । मित्रावरुणा । जुषाणौ । आहुतिं । नरा । पातं । सोमं । ऋतऽवृधा ॥ १९ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारी आहुतिं सोमलवणां जुषाणौ प्रियमाणी संतावा यातं । आगच्छतं यज्ञं । आगत्य च हे ऋतावृधा यज्ञस्य वर्धकौ युवां सोमं पातं । पिबतं ॥ १९ ॥

प्रति वां रथमिति दशर्चं द्वादशं सूक्तं । प्रति वां दशाश्विनं तु तदित्यनुक्रमणिका । ऋषिर्वसिष्ठः । कंदस्त्रिष्टुप । तुह्यादिपरिभाषयित्वादीन्यष्ट सूक्तान्यश्विदेवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृती वैष्टुभे कंदस्त्रे तदादिमूक्तसप्तके द्वितीयवर्जं शंसं । तथा च सूचं । प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुदरेत् । आ० ४. १५ । इति ॥

प्रति वां रथं नृपती जरथ्यै हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वां दूतो न धिषण्यावजीगरच्छा सूनुर्न पितरां विवक्त्रि ॥ १ ॥

प्रति । वां । रथं । नृपती इति नृऽपती । जरथ्यै । हविष्मता । मनसा । यज्ञियेन ।

यः । वां । दूतः । न । धिषण्यौ । अजीगः । अच्छ । सूनुः । न । पितरां । विवक्त्रि ॥ १ ॥

हे नृपती नृणामृत्विग्यजमानानां स्वामिनावश्विनौ वां युवयो रथं जरथ्यै । जरा क्षुतिः । क्षोतुं प्रति गच्छामीति शेषः । केन साधनेनेति तदुच्यते । हविष्मता हविर्युक्तेन यज्ञियेन यज्ञार्हेण मनसा क्षोत्रेण । यो रथो वां हे धिषण्यौ धिषणाह्यौ । धिषणा क्षुतिः । वां युवां दूतो न दूत इवाजीगः जागरयति प्रबोधयति अस्मान्प्रति गंतुं तं रथमच्छा विवक्त्रि । आवक्त्रि । प्रबोधने दृष्टान्तः । सूनुर्न पितरां पुत्रो मातापितराविव । अथवाच यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं बुध्यमानो युवामच्छा विवक्त्रमीति वा योज्यं ॥

अशौच्यग्निः समिधानो अस्मे उपो अदृश्रन्तमसश्चिदंताः ।

अचेति केतुरुषसः पुरस्ताच्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥

अशौचि । अग्निः । संऽइधानः । अस्मे इति । उपो इति । अदृश्रन् । तमसः । चित् । अंताः ।

अचेति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । श्रिये । दिवः । दुहितुः । जायमानः ॥ २ ॥

अशौ अस्माभिः समिधानः समिध्यमानः सन्नपिरशौचि । दीप्यते । तमसश्चित्तमसोऽप्यंताः पर्यंताः प्रदेशा उपो अदृश्रन् । उपदृश्रन्ति सर्वे । केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः सूर्यो दिवो दुहितुरुषसः पुरस्तात्पूर्वस्थां दिशि श्रिये शोभायै जायमानः सन्नचेति । ज्ञायते । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरौ रागमनसमयः । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोता स्तोमैः सिषक्ति नासत्या विवक्त्रान् ।

पूर्वीभिर्यातं पथ्याभिरर्वाक्स्वर्विदा वसुमता रथेन ॥ ३ ॥

हे युवाना निखयीवनौ न्वय युवां मे हवमस्रदीयां सुतिमा शृणुतं । युत्वा च हे अश्विनौ इरावद्ध-
विर्युक्तं वर्तिर्गृहं यासिष्टं । आगच्छतं । आगत्य च रत्नानि रमणीयानि धनानि धत्तं । दत्तं । सूरिणोऽस्तुतृज्जरतं ।
वर्धयतं ॥ धातुनामनेकार्थत्वात् ॥ शिष्टं स्पष्टं ॥ ॥ १३ ॥

आ शुभा यातमिति नवर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थमाश्विनं । आदितः सप्त विराजोऽष्टमीनवस्यौ
त्रिष्टुभौ । अनुक्रम्यते च । आ शुभा नव सप्ताद्या विराज इति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

आ शुभा यातमश्विना स्वश्वा गिरौ दस्त्रा जुजुषाणा युवाकौः ।

हव्यानि च प्रतिभृता वीतं नः ॥ १ ॥

आ । शुभा । यातं । अश्विना । सुऽअश्वा । गिरः । दस्त्रा । जुजुषाणा । युवाकौः ।

हव्यानि । च । प्रतिऽभृता । वीतं । नः ॥ १ ॥

हे शुभा दीप्ती स्वश्वा शोभनाश्वौ हे अश्विनाश्विनौ आ यातं । अस्त्रवज्रमागच्छतं । दस्त्रा शत्रूणामुपक्षप-
यितारौ युवां युवाकौर्युवां कामयमानस्य मम गिरः सुतीर्जुषाणा सेवमानी भवतमिति शेषः । न केवलं
सुतिं किंतु नोऽस्रदीयानि प्रतिभृता संभृतानि हव्यानि हवींषि च वीतं । भक्षयतं ॥

प्र वामंधांसीत्विषाश्विनशस्त्रयाज्या । सूचितं च । प्र वामंधांसि मद्यान्यस्युद्भवा पिबतमश्विना । आ०
६. ५. इति ॥

प्र वामंधांसि मद्यान्यस्युररं गंतं हविषो वीतये मे ।

तिरो अर्यो हवनानि श्रुतं नः ॥ २ ॥

प्र । वां । अंधांसि । मद्यानि । अस्थुः । अरं । गंतं । हविषः । वीतये । मे ।

तिरः । अर्यः । हवनानि । श्रुतं । नः ॥ २ ॥

हे अश्विनौ वां युवाभ्यां मद्यानि मदजनकान्यंधांसि सोमलक्षणान्यन्त्रानि प्रास्थुः । प्रास्थिषत । गृहीता-
न्यासन्नित्यर्थः । अतो युवां मे मम हविषो वीतये पानायारमत्यर्थं शीघ्रं गंतं । आगच्छतं । अर्योऽरिरस्रद्विरो-
धिनी हवनानि तिरस्तिरस्कृत्य नः । अस्रदाहानमित्यर्थः । तच्छ्रुतं । शृणुतं । श्रुतमित्यस्य वाक्यादित्वाद्निघातः ॥

प्र वां रथो मनोजवा इयति तिरो रजांस्यश्विना शतोतिः ।

अस्मभ्यं सूर्यावसू इयानः ॥ ३ ॥

प्र । वां । रथः । मनःऽजवाः । इयति । तिरः । रजांसि । अश्विना । शतऽऊतिः ।

अस्मभ्यं । सूर्यावसू इति । इयानः ॥ ३ ॥

हे सूर्यावसू सूर्यायाः सह रथे वसंतौ वां युवयो रथोऽस्मभ्यमस्रदर्थमियानो याच्यमानः सन्नियतिं ।
आगच्छत्यस्रवज्रं । अथवा वां प्रेरयति गमनाय । कीदृशी रथः । मनोजवा मनोवेगः शतोतिरपरिमितास्र-
द्विषयरक्षणः । किं कुर्वन् । रजांसि लोकांस्तिरस्तिरस्कृत्यातिक्रम्येयतीति ॥

अयं ह यवां देवया उ अद्रिर्ध्वो विवक्ति सोममुद्युवभ्यां ।

आ वल्गू विप्रो ववृतीत हव्यैः ॥ ४ ॥

अयं ह । यत् । वां । देवऽयाः । ऊं इति । अद्रिः । ऊर्ध्वः । विवक्ति । सोमऽसुत । युवऽभ्यां ।

आ । वल्गू इति । विप्रः । ववृतीत । हव्यैः ॥ ४ ॥

यद्यदा वां युवां प्रति देवया देवी युवां कामयमानः । उ इति पूरणः । अयमद्विरभिषवयावा सोमसुत
सोममभिषुखन् युवभ्यां । युवाभ्यामर्थायाभिषुखन्निति संबन्धः । एवं कुर्वन्तूर्ध्व उन्नतः सन् विवर्त्ति उच्चैः शब्द-
यति तदानीं वल्गु सुंदरी युवां विप्रो मेधावी यजमानो हविर्हविर्भिरा ववृतीत । आवर्तयति ॥

चिचं ह यद्वां भोजनं न्वस्ति न्यचये महिष्वंतं युयोतं ।

यो वामोमानं दधते प्रियः सन् ॥ ५ ॥

चिचं । ह । यत् । वां । भोजनं । नु । अस्ति । नि । अचये । महिष्वंतं । युयोतं ।

यः । वां । ओमानं । दधते । प्रियः । सन् ॥ ५ ॥

हे अश्विनी वां युवयोश्चिचं चायनीयं यज्ञोजनं धनमस्ति ह अस्ति खलु । न्विति पूरणः । तदस्मभ्यं दत्त-
मित्यर्थः । अथ तयोः स्तुतिः । अचय एतन्नामकावृषेः । पंचम्यर्थे चतुर्थी । तस्मात्तद्विष्वंतमृवीसं नि युयोतं ।
पृथक्कृतं । योऽचिः प्रियः सन् स्तोतृत्वाद्युवाभ्यां प्रियभूतः सन् युवाभ्यामेव कृतमोमानं रक्षणं मुखं दधते
धारयति ॥ ॥ १४ ॥

उत त्यद्वां जुरते अश्विना भूच्यवानाय प्रतीत्यं हविर्दे ।

अधि यद्वर्षं इतर्जति धत्यः ॥ ६ ॥

उत । त्यत् । वां । जुरते । अश्विना । भूत् । च्यवानाय । प्रतीत्यं । हविः । दे ।

अधि । यत् । वर्षः । इतः । ऽर्जति । धत्यः ॥ ६ ॥

उतापि च हे अश्विनाश्विनी वां युवयोः कर्म कुर्वते जुरते जूर्णाय हविर्दे हविर्दाचि च्यवानायैतन्नामकाय
सहर्षये त्यत्प्रतीत्यं प्रतिगमनं तस्य रूपस्य प्रत्याप्ति भूत् । अभूत् । किं तदिति । यद्वर्षो रूपमितर्जतीतो गम-
नाख्यं मृत्योः सकाशादितः प्राप्तिरूपमधि धत्यः अर्धधत्तं । युवं च्यवानमश्विना जरतं पुनर्युवानं चक्रथुः
शचीभिः । ऋ० १. ११७. १३. । इत्यादिषु च्यवानस्य युवयोर्नवीकरणं प्रसिद्धं ॥

उत त्यं भुज्युमश्विना सखायो मध्ये जहुदुरेवासः समुद्रे ।

निरीं पर्षदरावा यो युवाकुः ॥ ७ ॥

उत । त्यं । भुज्युं । अश्विना । सखायः । मध्ये । जहुः । दुः । एवासः । समुद्रे ।

निः । ईं । पर्षत् । अरावा । यः । युवाकुः ॥ ७ ॥

उतापि च त्यं तं भुज्युमेतन्नामानं समुद्रे मध्ये समुद्रोदकस्य मध्ये सखायो भुज्युसखिभूता दुरेवासो दुष्ट-
गमना जहुः । त्यक्तवन्तः । ईमेनं समुद्रमध्ये बिभ्रन् निः पर्षत् । निरपारयतं । यो भुज्युर्युवाकुर्युवां कामयिता-
रावारणवानभिगता च तमेनं निरपारयतं । अत्राश्विनेषु सूक्तेषु कथाः सूच्यन्ते । अत्रिभुज्यादीनामपि जला-
दिभ्यो रक्षणरूपास्ताः सर्वा महता प्रपंचेनास्माभिर्नासत्याभ्यां बर्हिर्निव । ऋ० १. ११६. १. । इत्यत्र प्रपंचिताः ।
तास्तत्र द्रष्टव्याः ॥

वृकाय चिज्जसमानाय शक्तमुत श्रुतं शयवे हूयमाना ।

यावद्ग्रामपिन्वतमपो न स्तर्ये चिच्छक्त्यश्विना शचीभिः ॥ ८ ॥

वृकाय । चित् । जसमानाय । शक्तं । उत । श्रुतं । शयवे । हूयमाना ।

यौ । अग्र्यां । अपिन्वतं । अपः । न । स्तर्ये । चित् । शक्ती । अश्विना । शचीभिः ॥ ८ ॥

वृकाय धनादात्रि । अभिलषत इत्यर्थः । चिदिति पूरणः । अथवा परेभ्यो धनानि प्रयच्छते । यद्वा । वृकाय वृकवह्निंसकाय । एतन्नामकाय जसमानाय कर्मभिरुपकीयमाणायर्षये शक्तं । अभिमतं धनमदत्तं ॥ शक्तेर्दानार्थस्य लुब्धोतद्वृत्तं । अडभावस्कादसः ॥ उतापि च शयव एतन्नामकायर्षये ह्यमानाह्वयमानी युवां श्रुतं । अश्रुणुतं । यौ युवामध्यां गामपिन्वतं अपुरयतं क्षीरेण अपो नाङ्गिरिव नदीं । तां यथोदकेन पूरय-
तस्तद्वत् । कीदृशीमध्यां । स्तयं चित् स्तरोमपि निवृत्तप्रसवां वृद्धामपि शक्ती शक्त्या सामर्थ्येन दोहनलक्षणेन युक्तां कृत्वा शचीभिर्युष्मदीयैः कर्मभिर्हे अश्विनाविति । शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तयं पिष्यधुर्गो । ऋ० १. ११६. २२. । इत्यादि ह्युक्तं ॥

एष स्य कारुर्जरते सूक्तैर्ये बुधान उषसां सुमन्मा ।

इषा तं वर्धदध्या पयोभिर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

एषः । स्यः । कारुः । जरते । सुऽउक्तैः । अये । बुधानः । उषसां । सुऽमन्मा ।

इषा । तं । वर्धत् । अध्या । पयःऽभिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

एष स्तोता स्य स प्रसिद्धो वसिष्ठः कारुः स्तोतोषसामये प्रातःसवने बुधानो बुध्यमानः सुमन्मा शोभ-
नमतिः सुपुतिर्वा सूक्तिर्जरते । स्तौति । तमिषान्नेन वर्धत् । वर्धयतं ॥ वचनव्यत्ययः ॥ अध्याहृतव्या गीश्च वर्धत् ।
वर्धयतु । अथवैकमेव वाक्यं । अध्या गीर्वसिष्ठस्य प्रतिनियताग्निहोचार्था गौरिषान्नेन । घृतादिनेत्यर्थः । पयो-
भिश्च तं वसिष्ठं वर्धत् । वर्धयतु । एवमात्मानं परोक्षेण निर्दिदेश । शिष्टं स्पष्टं ॥ १५ ॥

आ वां रथ इत्यष्टचं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैषुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ वां रथोऽष्टाविति ॥
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

आ वां रथो रोदसी बद्धधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः ।

घृतवर्तनिः पविभीं रुचान इषां वोऽह्ना नृपतिर्वाजिनीवान् ॥ १ ॥

आ । वां । रथः । रोदसी इति । बद्धधानः । हिरण्ययः । वृषऽभिः । यातु । अश्वैः ।

घृतऽवर्तनिः । पविऽभिः । रुचानः । इषां । वोऽह्ना । नृऽपतिः । वाजिनीऽवान् ॥ १ ॥

हे अश्विनी वां रथो वृषभिर्युवभिरश्वैर्युक्तः सन्ना यातु यज्ञमस्मदीयं । कीदृशो रथः । रथो विशेष्यते ।
रोदसी बावापृथिव्यौ बद्धधानो बाधमानो हिरण्ययो हिरण्यमयो घृतवर्तनिर्घृतमुदकं वर्तन्त्यां यस्य तादृशः
पविभी रथनेभिर्मधुपात्रैर्वा रुचानो दीप्यमान इषां वोऽह्ना यजमानैर्दत्तानां हविषां वाहको दातव्यानां
वात्सानां वोऽह्ना नृपतिर्गुणां यजमानानां स्वामी वाजिनीवानन्नवान् ॥

स पप्रथानो अभि पंच भूमां चिवंधुरो मनसा यातु युक्तः ।

विशो येन गच्छथो देवयंतीः कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना ॥ २ ॥

सः । पप्रथानः । अभि । पंच । भूम । चिऽवंधुरः । मनसा । आ । यातु । युक्तः ।

विशः । येन । गच्छथः । देवऽयंतीः । कुत्र । चित् । याम । अश्विना । दधाना ॥ २ ॥

स रथः पंच भूम भूतानि सर्वप्राणिनः पप्रथानः प्रथमानस्त्रिवंधुरः । वंधुरमुच्चावचं सारथ्यवस्थानं
काष्ठमयं । तादृशैस्त्रिभिर्युक्तो मनसास्त्रस्तुत्या युक्तोऽभ्या यातु । येन रथेन देवयंतीर्विशो यजमानान्प्रति
गच्छथः । हे अश्विनाश्विनी कुत्र चिद्यच्च क्वापि यामं गमनं दधाना धारयंती येन विशो गच्छथः स यात्विति ॥

स्वश्वा यशसा यातमर्वाग्दत्ता निधिं मधुमंतं पिबाथः ।

वि वां रथो वध्वा ३ यादमानोऽन्तान्दिवो बाधते वर्तनिभ्यां ॥ ३ ॥

सुऽअश्वा । यशसा । आ । यातं । अर्वाक् । दत्ता । निऽधिं । मधुऽमंतं । पिबाथः ।

वि । वां । रथः । वध्वा । यादमानः । अंतान् । दिवः । बाधते । वर्तनिऽभ्यां ॥ ३ ॥

हे देवी स्वश्वा शोभनाश्चैन यशसा चार्वागस्तदभिमुखं यातं । आगच्छतं । हे दत्ता शत्रूणामुपबपयितारी मधुमंतं मधुररसोपेतं निधिं निधिवन्निहितं सोमं पिबाथः । पिबतं । वां युवयो रथो वध्वा सूर्यया सह यादमानो गंतव्यान्प्रति गच्छन् । गमयन्नित्यर्थः । एवं कुर्वन् वर्तनिभ्यां स्वचक्राभ्यां दिवोऽन्तान् पर्यंतप्रदेशान् बाधते । शीघ्रगमनेन पीडयति ॥

युवोः श्रियं परि योषावृणीत सूरौ दुहिता परितक्म्यायां ।

यदेवयंतमवथः शचीभिः परि घंसमोमना वां वयो गात् ॥ ४ ॥

युवोः । श्रियं । परि । योषा । अवृणीत । सूरः । दुहिता । परिऽतक्म्यायां ।

यत् । देवऽयंतं । अवथः । शचीभिः । परि । घंसं । ओमना । वां । वयः । गात् ॥ ४ ॥

युवोर्युवयोः श्रियं । श्रयत इति श्री रथः । तं सेवामेव वा योषा सर्वदा मिश्रयन्ती योषित् सूरः सूर्यस्य दुहिता पर्यवृणीत । कदा । परितक्म्यायां रात्रौ परितस्तकनवति संयामे यज्ञे वा गंतव्ये । किंच यद्यदा देवयंतं देवकामं यजमानं यज्ञं वा शचीभिर्युवयोर्गमनादिलक्षणेः कर्मभिरवथः रक्षथः तदानीं घंसं दीप्तं वयोऽन्नं सोमादिलक्षणमोमनावनेन रक्षणेन निमित्तेन वां परि गात् । पर्यगात् ॥

यो ह स्य वां रथिरा वस्ते उस्त्रा रथो युजानः परियाति वर्तिः ।

तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥ ५ ॥

यः । ह । स्यः । वां । रथिरा । वस्ते । उस्त्राः । रथः । युजानः । परिऽयाति । वर्तिः ।

तेन । नः । शं । योः । उषसः । विऽउष्टौ । नि । अश्विना । वहतं । यज्ञे । अस्मिन् ॥ ५ ॥

यो रथः । हेति पूरणः । स्य स प्रसिद्धो रथो हे रथिरा रथिनी ॥ मत्वर्थीयो रः ॥ उस्त्रास्तेजांसि वस्ते आच्छादयति । यश्च रथो युजानोऽश्चैर्युक्तः सन्वर्तिमार्गं यजमानगृहं वा परियाति परिगच्छति । तेन रथेन हे अश्विनाश्चिनी नोऽस्माकमस्मिन्न्यन्न उषसो व्युष्टौ प्रातःकाले शं शमनाय पापानां योर्मिश्रणाय च सुखानां नि वहतं । नितरां प्राप्नुतं ॥

नरा गौरेव विद्युतं तृषाणास्माकमद्य सवनीप यातं ।

पुरुचा हि वां मतिभिर्हवन्ते मा वामन्ये नि यमन्देवयंतः ॥ ६ ॥

नरा । गौराऽइव । विऽद्युतं । तृषाणा । अस्माकं । अद्य । सवना । उप । यातं ।

पुरुऽचा । हि । वां । मतिभिः । हवन्ते । मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयंतः ॥ ६ ॥

हे नरा नेतारावश्चिनी गौरेव गौरा मृगीव विद्युतं विशेषेण दीप्यमानं सोमं प्रति तृषाणा तृषायुक्ता-वयास्माकं सवना सवनान्युप यातं । उपागच्छतं । पुरुचा बज्जेषु यज्ञेषु वां युवां यजमाना मतिभिः स्तुतिभिर्हवन्ते हि । स्तुवंति । अतो वां युवामन्ये यष्टारो देवयंतो देवौ कामयमाना वां युवां मा नि यमन् । मा नियच्छन्तु ॥

युवं भुज्युमवविद्धं समुद्र उदूहयुरणैसो अस्मिधानैः ।

पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिर्दंसनाभिरश्विना पारयंता ॥ ७ ॥

युवं । भुज्युं । अवऽविद्धं । समुद्रे । उत् । ऊहयुः । अणैसः । अस्मिधानैः ।

पतत्रिऽभिः । अश्रमैः । अव्यथिऽभिः । दंसनाभिः । अश्विना । पारयंता ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनी युवं भुज्युमेतन्नामकमवविद्धं विचित्रं सखिभिः समुद्रे तन्मध्ये निमग्नमणस उदकादु-
दूहयुः । किं कुर्वताविति तदुच्यते । अस्मिधानैरणीयमाणैरश्रमैरव्यथिभिश्च पतत्रिभिः पतनवह्निर्गमनवह्नी
रथे नियुक्तेरश्वैर्दंसनाभिः शारीरैः कर्मभिश्च पारयंता पारयंती समुद्रमणस उदूहयुरिति । नासत्या भुज्यु-
मूहयुः पतगैः । ऋ० १. ११६. ४. इति ह्युक्तं ॥

नू मे हवमा ऋणुतं युवाना यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ।

धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

नू । मे । हव । आ । ऋणुतं । युवाना । यासिष्टं । वर्तिः । अश्विनौ । इराऽवत् ।

धत्तं । रत्नानि । जरतं । च । सूरीन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

नू मे हवमित्यष्टमी सिद्धा ॥ १६ ॥

आ विश्ववारिति सप्तर्वं पंचदशं मूक्तं वसिष्ठस्यार्यं वैष्टभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ विश्ववारा सप्तेति ॥
प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च विनियोग उक्तः ॥ आद्यमुचलुतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे विनियुक्तः । आ विश्व-
वाराश्विना गतं नोऽयं सोम इन्द्र । आ० ८. ११. इति सूचितत्वात् ॥

आ विश्ववाराश्विना गतं नः प्र तत्स्थानमवाचि वां पृथिव्यां ।

अश्वो न वाजी णुनपृष्ठो अस्थादा यत्सेदधुध्रुवसे न योनिं ॥ १ ॥

आ । विश्वऽवारा । अश्विना । गतं । नः । प्र । तत् । स्थानं । अवाचि । वां । पृथिव्यां ।

अश्वः । न । वाजी । णुनऽपृष्ठः । अस्थात् । आ । यत् । सेदधुः । ध्रुवसे । न । योनिं ॥ १ ॥

हे विश्ववारा सर्वैर्वरणीयावश्विनाश्विनी नोऽस्माकं यवं यागमा गतं आगच्छतं वां युवयोस्तत्स्थानं पृथिव्यां
वेदां प्रावाचि । प्रोच्यते । तदर्थं णुनपृष्ठः सुखकरपृष्ठभागः । अत्यंतविपुलत्वादाकृद्धानां सुखकरपृष्ठभाग इत्यर्थः ।
वाजी वेगवानश्वोऽस्थात् । तिष्ठतु युवयोः समीपे । यत् । यमित्यर्थः । यमश्चमा सेदधुः आसीदधः सोऽश्वः ।
यद्वा । यत्स्थानमासीदधः तत्स्थानमथ आश्रयत्वितो गमनाय । स्थितौ दृष्टांतः । ध्रुवसे ध्रुवाय निवासाय
योनिं न योनिं स्थानमिव ॥

सिषंक्ति सा वां सुमतिश्चनिष्ठातापि घर्मो मनुषो दुरोणे ।

यो वां समुद्रान्तरितः पिपत्येतग्वा चिन्न सृयुजा युजानः ॥ २ ॥

सिषंक्ति । सा । वां । सुऽमतिः । चनिष्ठा । अतापि । घर्मः । मनुषः । दुरोणे ।

यः । वां । समुद्रान् । तरितः । पिपति । एतऽग्वा । चित् । न । सुऽयुजा । युजानः ॥ २ ॥

सा सुमतिरस्माभिः क्रियमाणा शोभना सुतिश्चनिष्ठा कमनीयतमातिशयेनात्रवती वा वां युवां सिषंक्ति ।
सेवते । किंच घर्मः प्रवर्गश्च मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य दुरोणे यागगृहेऽतापि । तप्तोऽभूत् । यद्वर्णं इत्यप-

तत्तद्वर्मस्य घर्मत्वं । तै० आ० ५. १. ५. । इति श्रुतिः । यज्ञस्य शिरःस्थानीयत्वादस्य । यो घर्मो वां युवां । प्राप्नु-
वन्निति शेषः । समुद्रान् सरितश्च पिपर्तिं पूरयति वृष्टिद्वारा । एतन्वा चित्र । चिदिति पूरणः । अश्वाविव यथा
मुयुजा मुष्ट युक्तौ रथे भवतस्तथेत्यर्थः । नेत्युपमार्थः । तद्वयुवां यज्ञे युजानो योजयन्त्यज्ञः । स एवं करोति ॥

यानि स्थानान्यश्विना दधाथे दिवो यद्भीष्वोषधीषु विष्णु ।

नि पर्वतस्य मूर्धनि सदेतेषं जनाय दाप्नुषे वहंता ॥३॥

यानि । स्थानानि । अश्विना । दधाथे इति । दिवः । यद्भीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

नि । पर्वतस्य । मूर्धनि । सदेता । इषं । जनाय । दाप्नुषे । वहंता ॥३॥

हे अश्विना युवां दिवो बुलोकादागत्य यानि स्थानानि दधाथे कुरुथः । कुत्रेति उच्यते । यद्भीषु महती-
ज्जोषधीषु विष्णु यजमानेषु च । तां युवां पर्वतस्य मेघस्यांतरिक्षस्य वा मूर्धनि स्थाने सदेता निषीदंताविषमन्नं
दाप्नुषे हविर्दाने जनाय यजमानाय वहंता प्रापयंतौ भवतमिति शेषः ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु यद्योग्या अश्ववैथे ऋषीणां ।

पुरुणि रत्ना दधंतौ न्यस्मे अनु पूर्वाणि चख्ययुयुगानि ॥४॥

चनिष्टं । देवौ । ओषधीषु । अप्सु । यत् । योग्याः । अश्ववैथे इति । ऋषीणां ।

पुरुणि । रत्ना । दधंतौ । नि । अस्मे इति । अनु । पूर्वाणि । चख्ययुः । युगानि ॥४॥

हे देवा देवौ युवामोषधीष्वोषधिविकारांश्चकुरोडाशादिकानप्सु सोमरसांश्चनिष्टं । अत्यंतकमनी-
यतमं कामयेथामित्यर्थः । यद्यस्माद्योग्या युवयोश्चिता ओषधीरपश्चरिणां संबंधिनीरश्ववैथे व्याप्नुथः तस्मा-
दस्मादीया अपि कामयेथामित्यर्थः । यद्वा । ऋषीणामस्माकमिति पूजार्थं बह्ववचनं । यद्यस्मादोषधीष्वप्सु
च चनिष्टं योग्याः स्तुतीश्चाश्ववैथे तस्मादस्मे अस्मासु पुरुणि बह्वनि रत्ना रमणीयानि धनानि नि दधंतौ
पूर्वाणि युगानि मिथुनानि जायापतिरूपाण्यनु चख्ययुः । ख्यातवंतौ । अनुष्ठष्टवंतावनुग्रहार्थं ॥

शुश्रुवांसां चिदश्विना पुरुण्यभि ब्रह्माणि चक्षाथे ऋषीणां ।

प्रति प्र यातं वरमा जनायास्मे वामस्तु सुमतिश्चनिष्टा ॥५॥

शुश्रुऽवांसां । चित् । अश्विना । पुरुणि । अभि । ब्रह्माणि । चक्षाथे इति । ऋषीणां ।

प्रति । प्र । यातं । वरं । आ । जनाय । अस्मे इति । वां । अस्तु । सुऽमतिः । चनिष्टा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनी । चिदिति पूरणः । युवां शुश्रुवांसां श्रुतवंतौ संतौ पुरुणि बह्वनि ब्रह्माणि परिवृढानि
कर्माणि सुतिलक्षणान्यृषीणामस्माकं संबंधीन्वभि चक्षाथे । अभिपश्यथो युवां । अतो जनाय जनस्य यजमानस्य
मम वरं यच्च प्रति प्र यातं । वां युवयोश्चनिष्ठोक्तलक्षणां सुमतिरनुग्रहमतिरस्मे अस्मास्वस्तु । भवतु ॥

यो वां यज्ञो नासत्या हविष्मान्कृतब्रह्मा समर्योऽभवाति ।

उप प्र यातं वरमा वसिष्ठमिमा ब्रह्माण्युच्यंते युवभ्यां ॥६॥

यः । वां । यज्ञः । नासत्या । हविष्मान् । कृतऽब्रह्मा । सऽमर्यः । भवाति ।

उप । प्र । यातं । वरं । आ । वसिष्ठं । इमा । ब्रह्माणि । ऋच्यंते । युवऽभ्यां ॥६॥

हे नासत्याश्विनी वां युवयोर्द्यौ यज्ञो यजमानः समर्य अस्मिन्पुर्मर्त्यैः सहितः सन् हविष्मान् हविषा

युक्तः कृतब्रह्मा कृतस्तोत्ररूपकर्मा भवति भवति तं वरं वरणीयं वसिष्ठमोष प्र यातं । प्रकर्षणीपागच्छतं ।
इमेमानि ब्रह्माणि मंत्रजातानि युवभ्यां युवाभ्यामर्थायागमनायर्च्यते । स्तूयते । क्रियंत इत्यर्थः ॥

इ॒यं म॒नीषा॒ इ॒यम॒श्विना॒ गी॒रिमां॑ सु॒वृक्तिं॑ वृष॒णा जुषेथां॑ ।

इ॒मा ब्र॒ह्माणि॑ यु॒वयू॒न्यग्म॒न्यूयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ७ ॥

इ॒यं । म॒नीषा॒ । इ॒यं । अ॒श्विना॒ । गीः॑ । इ॒मां । सु॒वृक्तिं॑ । वृष॒णा । जुषे॒थां ।

इ॒मा । ब्र॒ह्माणि॑ । यु॒वयू॒नि । अ॒गम॒न् । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनी इयं मनीषा स्तुतिर्युवयोः कृतेति शेषः । तदेवादरार्थं पुनरुच्यते । इयं गीः स्तुतिः कृता ।
हे वृषणा कामानां वर्षकौ इमामस्मात्कृतां सुवृक्तिं शोभनां स्तुतिं जुषेथां । सेवेथां । इमेमानि ब्रह्माणि कर्माणि
स्तुतिरूपाणि युवयूनि युवां कामयमानानि संत्यग्मन् । गच्छंतु युवां । यूयं पातेति सिद्धं ॥ १७ ॥ ॥ ४ ॥

पंचमेऽनुवाक एकोनविंशति सूक्तानि । तत्रापि स्वमुरिति षडृचं प्रथमं सूक्तं वैदुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च ।
अप स्वसुः षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अ॒प स्व॒सुरु॒षसो॑ न॒ग्निं॒जिही॑ते रि॒णक्तिं॑ कृ॒ष्णीरु॒षाय॑ पंथां॑ ।

अ॒श्वाम॒घा गो॒म॒घा वां॑ हु॒वेम॒ दिवा॒ नक्तं॑ श॒रुम॒स्मद्यु॑योतं ॥ १ ॥

अ॒प । स्व॒सुः । उ॒षसः॑ । न॒क् । जि॒हीते॑ । रि॒णक्तिं॑ । कृ॒ष्णीः । अ॒रुषाय॑ । पंथां॑ ।

अ॒श्वम॒घा । गो॒म॒घा । वां॑ । हु॒वेम॒ । दिवा॑ । न॒क्तं । श॒रुं । अ॒स्मत् । यु॒योतं॑ ॥ १ ॥

स्वसुः स्वस्वस्थानीयाया उषसः सकाशात्प्रपक्तं रात्रिरपि जिहीते । अपगच्छति । तस्या अवकाशं दत्त्वा
स्वयमपगतेत्यर्थः । स्वसा स्वस्ते ज्ञायस्ते योनिमारेक् । ऋ० १. १२४. ८. । इत्युक्तं । कृष्णीः कृष्णवर्णा रात्रिररु-
षायारोचमानायाह्ने सूर्याय वा पंथां पंथानं मार्गं रिणक्ति । रेचयति । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरागमनसमय-
त्वात् हे अश्वामघाश्वधनी हे गोमघा गोधनी । उभयोः प्रदातारावित्यर्थः । ईदृशी वां युवां हुवेम । स्तुमः ।
आह्वयामः । दिवा नक्तं सर्वदा शरुं हिंसकमस्मदस्मत्तो युयोतं । पृथक्कृतं ॥

उ॒पाया॑तं दा॒शुषे॒ मर्त्या॑य रथे॒न वा॒मम॒श्विना॒ वह॑ता ।

यु॒युत॒म॒स्मद॒निरा॒ममी॑वां दि॒वा न॒क्तं मा॒ध्वी चा॒सीथां॑ नः ॥ २ ॥

उ॒प॒ऽआया॑तं । दा॒शुषे॑ । मर्त्या॑य । रथे॒न । वा॒मं । अ॒श्विना॒ । वह॑ता ।

यु॒युतं॑ । अ॒स्मत् । अ॒निरां॑ । अ॒मीवां॑ । दि॒वा । न॒क्तं । मा॒ध्वी इति॑ । चा॒सीथां॑ । नः ॥ २ ॥

हे अश्विनी युवामुपायातं । उपागच्छतमस्मदाह्वानं प्रति । किमर्थं । दाशुषे हविषां दात्रे यजमानाय
क्षदर्थं रथेन वामं वननीयं धनं वहता वहती । अस्मदस्मत्तो युयुतं । पृथक्कृतं । किं । अनिरां । इरात्रं ।
तदन्नदारिद्र्यमित्यर्थः । अमीवां रोगं च । हे माध्वी मधुमती युवां नोऽस्मान् दिवा नक्तं सर्वदा चा-
सीथां । रक्षतं ॥

आ॒ वां रथ॑मव॒मस्यां॑ व्यु॒ष्टौ सु॒म्नाय॑वो वृष॒णो वर्त॑यंतु ।

स्यू॒मग॑भस्तिमृ॒तयु॒गिभिर॑श्वैराश्वि॒ना वसु॑मंतं वहेथां ॥ ३ ॥

आ॒ । वां॑ । रथं॑ । अ॒वम॒स्यां॑ । वि॒ऽउ॒ष्टौ । सु॒म्न॒ऽयवः॑ । वृष॒णः । वर्त॑यंतु ।

स्यू॒म॒ऽगभ॑स्तिं । अ॒त॒युक्॑ऽभिः । अ॒श्वैः । आ॒ । अ॒श्विना॒ । वसु॑मंतं । व॒हेथां॑ ॥ ३ ॥

तत्तद्वर्मस्य घर्मत्वं । तै० आ० ५. १. ५. । इति श्रुतिः । यज्ञस्य शिरःस्थानीयत्वादस्य । यो घर्मो वां युवां । प्राप्नु-
वन्निति शेषः । समुद्रान् सरितश्च पिपर्तिं पूरयति वृष्टिद्वारा । एतन्वा चित्र । चिदिति पूरणः । अश्वाविव यथा
मुयुजा मुष्ट युक्तौ रथे भवतस्तथेत्यर्थः । नेत्युपमार्थः । तद्वयुवां यज्ञे युजानो योजयन्त्यज्ञः । स एवं करोति ॥

यानि स्थानान्यश्विना दधाथे दिवो यद्भीष्वोषधीषु विष्णु ।

नि पर्वतस्य मूर्धनि सदेतेषं जनाय दाप्नुषे वहता ॥३॥

यानि । स्थानानि । अश्विना । दधाथे इति । दिवः । यद्भीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

नि । पर्वतस्य । मूर्धनि । सदेता । इषं । जनाय । दाप्नुषे । वहता ॥३॥

हे अश्विना युवां दिवो बुलोकादागत्य यानि स्थानानि दधाथे कुरुथः । कुत्रेति उच्यते । यद्भीषु महती-
ओषधीषु विष्णु यजमानेषु च । तां युवां पर्वतस्य मेघस्यांतरिक्षस्य वा मूर्धनि स्थाने सदेता निषीदंताविषमन्नं
दाप्नुषे हविर्दाने जनाय यजमानाय वहता प्रापयंतौ भवतमिति शेषः ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु यद्योग्या अश्ववैथे ऋषीणां ।

पुरुणि रत्ना दधती न्यस्मे अनु पूर्वाणि चख्ययुगानि ॥४॥

चनिष्टं । देवौ । ओषधीषु । अप्सु । यत् । योग्याः । अश्ववैथे इति । ऋषीणां ।

पुरुणि । रत्ना । दधती । नि । अस्मे इति । अनु । पूर्वाणि । चख्ययुः । युगानि ॥४॥

हे देवा देवौ युवामोषधीष्वोषधिविकारांश्चकुरोडाशादिकानप्सु सोमरसांश्चनिष्टं । अत्यंतकमनी-
यतमं कामयेथामित्यर्थः । यद्यस्माद्योग्या युवयोश्चिता ओषधीरपश्चरिणां संबंधिनीरश्ववैथे व्याप्नुथः तस्मा-
दस्मादीया अपि कामयेथामित्यर्थः । यद्वा । ऋषीणामस्माकमिति पूजार्थं बद्धवचनं । यद्यस्मादोषधीष्वप्सु
च चनिष्टं योग्याः स्तुतीश्चाश्ववैथे तस्मादस्मे अस्मासु पुरुणि बह्वनि रत्ना रमणीयानि धनानि नि दधती
पूर्वाणि युगानि मिथुनानि जायापतिरूपाण्यनु चख्ययुः । ख्यातवन्तौ । अनुष्ठेयवन्तावनुग्रहार्थं ॥

शुश्रुवांसां चिदश्विना पुरुण्यभि ब्रह्माणि चक्षाथे ऋषीणां ।

प्रति प्र यातं वरमा जनायास्मे वामस्तु सुमतिश्चनिष्टा ॥५॥

शुश्रुऽवांसां । चित् । अश्विना । पुरुणि । अभि । ब्रह्माणि । चक्षाथे इति । ऋषीणां ।

प्रति । प्र । यातं । वरं । आ । जनाय । अस्मे इति । वां । अस्तु । सुऽमतिः । चनिष्टा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनी । चिदिति पूरणः । युवां शुश्रुवांसां श्रुतवन्तौ संतौ पुरुणि बह्वनि ब्रह्माणि परिवृढानि
कर्माणि सुतिलक्षणान्यृषीणामस्माकं संबंधीन्वभि चक्षाथे । अभिपश्यथो युवां । अतो जनाय जनस्य यजमानस्य
मम वरं यच्च प्रति प्र यातं । वां युवयोश्चनिष्ठोक्तलक्षणां सुमतिरनुग्रहमतिरस्मे अस्मास्वस्तु । भवतु ॥

यो वां यज्ञो नासत्या हविष्मान्कृतब्रह्मा समर्योऽभवाति ।

उप प्र यातं वरमा वसिष्ठमिमा ब्रह्माण्युच्यन्ते युवभ्यां ॥६॥

यः । वां । यज्ञः । नासत्या । हविष्मान् । कृतऽब्रह्मा । सऽमर्यः । भवाति ।

उप । प्र । यातं । वरं । आ । वसिष्ठं । इमा । ब्रह्माणि । उच्यन्ते । युवऽभ्यां ॥६॥

हे नासत्याश्विनी वां युवयोर्द्यौ यज्ञो यजमानः समर्य अस्मिन्पुर्मर्त्यैः सहितः सन् हविष्मान् हविषा

आ । गोऽमता । नासत्या । रथेन । अश्वऽवता । पुरुऽचंद्रेण । यातं ।

अभि । वां । विश्वाः । निऽयुतः । सचंते । स्पार्हया । श्रिया । तन्वा । शुभाना ॥ १ ॥

हे नासत्याश्विनी गोमता गोर्युक्तेनाश्ववताश्वयुक्तेन । अश्वैर्वृषभैश्चोदनेत्यर्थः । यद्वा । गोमता गोप्रदेन । पुरुचंद्रेण बह्वधनेन । धनप्रदेनेत्यर्थः । तादृशेन रथेना यातं । आगच्छतं । वां विश्वा बह्वो नियुतः सुतयः सचंते सेवन्तेऽस्मत्पेरिताः । हे स्पार्हया सुहृणीयया श्रिया शोभया तन्वा शरीरेण च शुभाना दीप्यमानौ युवां ॥

आ नो देवेभिरूप यातमर्वाक्सजोषसा नासत्या रथेन ।

युवोर्हि नः सख्या पित्र्याणि समानो बंधुरुत तस्य वित्तं ॥ २ ॥

आ । नः । देवेभिः । उप । यातं । अर्वाक् । सऽजोषसा । नासत्या । रथेन ।

युवोः । हि । नः । सख्या । पित्र्याणि । समानः । बंधुः । उत । तस्य । वित्तं ॥ २ ॥

हे नासत्याश्विनी युवां देवेभिरितरैर्देवैः सह सजोषसा समानप्रीती परस्परं संतौ नोऽस्माकमर्वागभिमुखं रथेना यातं । आगच्छतं । आगमने बंधुत्वातिशयमाह । युवोर्युवयोर्नोऽस्माकं च सख्या सख्यानि पित्र्याणि पितृतः प्राप्तानि । नेदानीं सुत्याद्युपाधिना प्राप्तानि भवन्तीत्यर्थः । तदेवाह । उतापि च युवयोर्मम च बंधुर्बंधकः पितामहः समान एक एव । तस्य वित्तं ॥ तस्येति कर्मणि षष्ठी ॥ तं बंधुं तद्वंधुत्वं वा वित्तं । जानीतं ॥ विवस्वान्वरुणश्चोभावपि कश्यपाददितेर्जातौ विवस्वानश्विनोर्जनको वरुणो वसिष्ठस्तेतीत्येवं समानबंधुत्वं । तथा च बृहद्देवतायामुक्तं । अभवन्मिथुनं त्वष्टुः सरणूस्त्रिशिराः सह । स वै सरणूं प्रायच्छत्स्वयमेव विवस्वते ॥ ततः सरणून् जाते ते यमयम्यौ विवस्वतः । तावप्युभौ यमाविव ह्यास्तां यम्या च वै यमः ॥ छद्वा भर्तुः परोक्षं तु सरणूः सदृशीं स्त्रियं । निषिष्य मिथुनं तस्यामश्वौ भूत्वा प्रचक्रमे ॥ अविज्ञानाद्विवस्वांस्तु तस्यामजनयन्तुं । राजर्षिरासीत् मनुर्विवस्वानिव तेजसा ॥ स विज्ञाय अपक्रांतां सरणूमात्मरूपिणीं । त्वाष्ट्रीं प्रतिजगामाशु वाजी भूत्वा सलक्षणः ॥ सरणूस्तु विवस्वंतं विज्ञाय हयरूपिणं । मैथुनायोपचक्राम तां च तच्चाहरोह सः ॥ ततस्तयोस्तु वेगेन शुक्रं तदपतन्मुवि । उपाजिघ्रस सा त्वश्वा तच्छुक्रं गर्भकाम्यया ॥ आघ्राणमात्राच्छुक्रं तत्कुमारौ संबभूवतुः । नासत्यश्चैव दस्रश्च यौ सुतावश्विनावपीति ॥

उदु स्तोमासो अश्विनोरबुध्नञ्जामि ब्रह्माण्युषसंश्च देवीः ।

आविवासन्नोदसी धिष्येमे अच्छा विप्रो नासत्या विवक्ति ॥ ३ ॥

उत् । ऊं इति । स्तोमासः । अश्विनोः । अबुध्नन् । जामि । ब्रह्माणि । उषसः । च । देवीः ।

आऽविवासन् । रोदसी इति । धिष्ये इति । इमे इति । अच्छ । विप्रः । नासत्या ।

विवक्ति ॥ ३ ॥

स्तोमासः स्तोमाः क्षवा अश्विनाश्विनावुदबुध्नन् । उत्कृष्टं बोधयन्ति । उ इति पूरणः । जामि । बंधुनामैतत् । बंधुस्थानीयानि ब्रह्माणि परिवृढानि कर्माणि देवीर्द्यौतमाना उषसः । चकारादश्विनी च । अबुध्नन् । विप्रो मेधावी वसिष्ठ इमे रोदसी बावापृथिव्यौ धिष्ये धिष्येहिं सुखे आविवासन् परिचरन् नासत्याश्विनावच्छाभिमुखं विवक्ति । सौति ॥

वि चेदुच्छत्यश्विना उषासः प्र वां ब्रह्माणि कारवो भरंते ।

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्वे बृहद्मयः समिधा जरंते ॥ ४ ॥

वि। च। इत्। उच्छंति। अश्विनौ। उषसः। प्र। वां। ब्रह्माणि। कारवः। भरंते।
ऊर्ध्वं। भानुं। सविता। देवः। अश्वेत्। बृहत्। अग्रयः। संऽइधा। जरंते ॥४॥

हे अश्विनी उषस उषसो व्युच्छंति चेत्। तमांसि विवासयति। चेदिति पूरणस्यार्थे वा। स च वक्ष्यमा-
णसूर्यावपेक्षकः ॥ चैवोगादनिघातः ॥ अतो युवयोः स्तुतिसमयत्वाद्ब्रह्माणि स्तोत्राणि कारवः स्तोतारः प्र
भरंते। प्रकर्षेण संपादयति। ऊर्ध्वमश्वेत् आश्रयति भानुं तेजः सविता देवः। अग्रयोऽपि समिधा समिधनेन
बृहदतिमहज्जरंते। स्तूयंते ॥

आ पश्चातादिति पंचम्याश्विने पशौ वपाया अनुवाक्या। सूचितं च। आ पश्चाताप्तासत्या पुरस्तादा
गोमता नासत्या रथेन। आ० ३. ८. इति ॥

आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधरादुदक्तात्।
आ विश्वतः पांचजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
आ। पश्चातात्। नासत्या। आ। पुरस्तात्। आ। अश्विना। यातं। अधरात्। उदक्तात्।
आ। विश्वतः। पांचऽजन्येन। राया। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥५॥

हे नासत्याश्विनी पश्चातात्पश्चाद्दिशादा यातं। तथा पुरस्तात्पूर्वस्माद्दिशात् तथाधरादधस्तनाद्दिशाद्दक्षिणत
उदक्तादुदग्दिशात्। सर्वत्र यातमिति संबंधः। किं बह्वना विश्वतः सर्वस्माद्दिशात्पांचजन्येन पंचजनहितेन
राया धनेन सहा यातं। निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंचजनाः ॥ ॥५॥

अतारिष्मिति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभमाश्विनं। अतारिष्मेत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्वि-
नश्चस्त्रयोदशो विनियोगः ॥

अतारिष्म तमसस्परमस्य प्रति स्तोमं देवयंतो दधानाः।
पुरुदंसा पुरुतमा पुराजामर्त्या हवते अश्विना गीः ॥१॥
अतारिष्म। तमसः। पारं। अस्य। प्रति। स्तोमं। देवऽयंतः। दधानाः।
पुरुऽदंसा। पुरुऽतमा। पुराऽजा। अमर्त्या। हवते। अश्विना। गीः ॥१॥

अस्य तमसोऽज्ञानस्य तत्कार्यस्य जननमरणवतः संसारदुःखस्य अथवा प्रकृतत्वात् प्रयोगविषयाज्ञानस्य
पारमतारिष्म। तीर्णाः स्म। किं कुर्वतः। देवयंतो देवकामाः स्तोमं स्तुतिं प्रति दधाना देवेषु कुर्वाणाः।
पुरुदंसा बह्वकर्मणी पुरुतमा प्रभूततमी पुराजा पूर्वजातावत एवामर्त्यामरणधर्माणावश्विनाश्विनी गीर्गरिता
स्तोता वसिष्ठो हवते। स्तौति। आह्वयति वा ॥

न्यु प्रियो मनुषः सादि होता नासत्या यो यजते वंदते च।
अश्वीतं मध्वो अश्विना उपाक आ वां वोचे विदर्थेषु प्रयस्वान् ॥२॥
नि। ऊं इति। प्रियः। मनुषः। सादि। होता। नासत्या। यः। यजते। वंदते। च।
अश्वीतं। मध्वः। अश्विनौ। उपाके। आ। वां। वोचे। विदर्थेषु। प्रयस्वान् ॥२॥

प्रियो युवयोः प्रियभूतो मनुषो मानुषो मनुषः सकाशाज्जातो वा होता देवानामाह्वाता स्तोतायं नि
षादि। न्यसादि। निषसो भवति। युवयोः कर्मणि वर्तत इत्यर्थः। हे नासत्याश्विनी यो यजते यागं करोति

वन्दते स्तौति च तस्य संबन्धिनं मध्वो मधुरं सोमरसं हे अश्विनाश्विनी उपकेऽतिक एव समीपे स्थित्वानीतं ।
पिबतमित्यर्थः । विदधेयु यज्ञेषु वां युवां प्रयस्मान्नवान्सन्ना वोचि । आहुये ॥

अहेम यज्ञं पथासुराणा इमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां ।

श्रुष्टीवेव प्रेषितो वामबोधि प्रति स्तोमैर्जरमाणो वसिष्ठः ॥ ३ ॥

अहेम । यज्ञं । पथां । उराणाः । इमां । सुवृक्तिं । वृषणा । जुषेथां ।

श्रुष्टीवाऽइव । प्रऽइषितः । वां । अबोधि । प्रति । स्तोमैः । जरमाणः । वसिष्ठः ॥ ३ ॥

उराणा उव स्तोचं कुर्वाणाः स्तोतारो वयं पथां पततामागच्छतां देवानामर्थाय यज्ञं यागं तत्साधनं
हविर्वाहेम । वर्धयेम । हे वृषणा वर्षकौ कामानां इमां सुवृक्तिं शोभनस्तुतिं जुषेथां । सेवेथां । वां युवां
श्रुष्टीवेव । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रगता दूत इव प्रेषितोऽहमबोधि । बोधयति शीघ्रं गंतव्यमिति । किं
कुर्वन् । स्तोमैः स्तोत्रैः प्रति जरमाणः प्रतिसुवन् । कः । वसिष्ठोऽहमबोधीति ॥

उप त्या वही गमतो विशं नो रक्षोहणा संभृता वीकुपाणी ।

समंधास्यगमत मत्सराणि मा नो मर्धिष्टमा गतं शिवेन ॥ ४ ॥

उप । त्या । वही इति । गमतः । विशं । नः । रक्षःऽहना । संऽभृता । वीकुपाणी
इति वीकुऽपाणी ।

सं । अंधांसि । अगमत । मत्सराणि । मा । नः । मर्धिष्टं । आ । गतं । शिवेन ॥ ४ ॥

त्या त्वी ती वही हविषां वोढारी नोऽस्माकं विशं प्रजामुत्विजमुप गमतः । उपगच्छतां । कीदृशी ती ।
रक्षोहणा रक्षसां हंतारी संभृता सम्यग्भृतौ पुष्टांगौ वीकुपाणी वृढपाणी । यद्वा । अयमर्धर्चोऽश्वपरतया
व्याख्येयः । तथा सति ती रथस्य वोढारी वृढपादावश्विनोरश्वानुपगच्छतामिति तस्यार्थः । अंधांस्यज्ञानि
मत्सराणि मदकराणि सोमाः समगमत । समगच्छन्त युवां । नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं । मा हिंसं । किंतु शिवेन
मंगलेन धनेन सार्धमा गतं । आगच्छतं ॥

आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधुरादुदक्तात् ।

आ विश्वतः पांचजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

आ । पश्चातात् । नासत्या । आ । पुरस्तात् । आ । अश्विना । यातं । अधिरात् । उदक्तात् ।

आ । विश्वतः । पांचऽजन्येन । राया । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

आ पश्चातादिति पंचम्या विनियोगो व्याख्या च गता ॥ २० ॥

इमा उ वामिति षड्वचं चतुर्थं सूक्तमाश्विनं वसिष्ठस्वार्थं । आयातृतीयापंचम्यो बृहत्स्यः श्रिष्टाः सतीबृहत्स्यः ।
तथा चानुक्रांतं । इमा उ वां षट् प्रगाथमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ बार्हते कंदस्याश्विनशस्त्रे च सूक्तं ।
सूचितं च । इमा उ वामयं वां । आ० ४. १५. इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्र इमा उ वामित्वयमा-
श्विनशुचः । सूचितं च । इमा उ वां दिविष्टयः पिना सुतस्य रसिनः । आ० ७. १२. इति ॥

इमा उ वां दिविष्टय उस्मा हवन्ते अश्विना ।

अयं वामहेऽवसे शचीवसू विश्वेशं हि गच्छथः ॥ १ ॥

इ॒माः । ऊँ इति॑ । वां । दि॒वि॒ष्टयः॑ । उ॒स्मा । ह॒वन्ते॑ । अ॒श्वि॒ना ।

अ॒यं । वां । अ॒हे । अ॒वसे॑ । श॒ची॒व॒सू इति॑ श॒ची॒ऽव॒सू । वि॒शं॑ऽवि॒शं । हि । गच्छ॑थः ॥ १ ॥

इमा दिविष्टयो दिवमिच्छत्यः प्रजा ऋत्विजोऽपि । उ इति चार्थे । हे अश्विना उस्मा वासकौ वां हवन्ते । आह्वयन्ति । अयं वसिष्ठोऽपि हे शचीवसू कर्मधनी वां युवामवसेऽस्माद्रक्षणाय युवयोस्तर्पणाय वाहे । आह्वयामि । किमर्थमेवं प्रजा अप्यहमपीत्यादरोक्तिरिति तच्चाह । हि यस्मात्कारणायुवां विशं विशं प्रजां प्रजां प्रति गच्छथः ॥

यु॒वं चि॒चं द॑द॒युर्भो॑जनं न॒रा चो॑दे॒षां सू॒नृता॑वते ।

अ॒र्वा॒प॒यं॒ सम॑नसा॒ नि य॑च्छ॒तं पि॑ब॒तं सो॒म्यं मधु॑ ॥ २ ॥

यु॒वं । चि॒चं । द॑द॒युः । भो॑जनं । न॒रा । चो॑दे॒षां । सू॒नृता॑ऽवते ।

अ॒र्वा॒क् । रथं॑ । सऽम॑नसा॒ नि । य॑च्छ॒तं । पि॑ब॒तं । सो॒म्यं । मधु॑ ॥ २ ॥

हे अश्विनी युवं युवां चिचं चायनीयं भोजनं धनं ददयुः । धारयेथे । तद्वनं सूनृतावते स्तुतिवते स्तोत्रे चोदे॒षां । प्रेरयतं । तदर्थं समनसा समानमनस्कौ संतौ रथं युवयोः संबन्धिनमर्वागस्तदभिमुखं नि यच्छतं । नियमतं । तथा कृत्वा सोम्यं सोमसंबन्धिनं मधु मधुररसं पिबतं ॥

आ या॒त॒मुप॑ भूष॒तं मध्वः॑ पि॒बत॑मश्वि॒ना ।

दु॒ग्धं प॑यो वृष॒णा जे॒न्या॒व॒सू मा नो॑ म॒र्धिष्ट॒मा ग॑तं ॥ ३ ॥

आ । या॒त॒ । उप॑ । भूष॒तं । मध्वः॑ । पि॒ब॒तं । अ॒श्वि॒ना ।

दु॒ग्धं । प॑यः । वृष॒णा । जे॒न्या॒व॒सू इति॑ । मा । नः॑ । म॒र्धिष्टं॑ । आ । ग॑तं ॥ ३ ॥

हे अश्विना युवामा यातं । आगच्छतं । आगत्य घोप समीपे भूषतं । भवतं । मध्वो मधुरं सोमरसं पिबतं । पीत्वा च हे वृषणा वर्षकौ हे जेन्यावसू जेतव्यधनी । जितधनावित्यर्थः । युवां पयो वृष्यदकमंतरिचाद्दुग्धं । नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं । मा हिंसं । ईदृशप्रार्थनाकरणमेव हिंसा । आ गतं । आगच्छतं शीघ्रं ॥

अ॒श्व॒सो॒ ये वा॒मुप॑ दा॒शुषो॑ गृ॒हं यु॒वां दी॑र्य॒न्ति बि॑भ्रतः ।

म॒क्षु॒युभि॑र्न॒रा ह॒र्ये॑भि॒रश्वि॒ना दे॒वा या॑त॒मस्म॒यू ॥ ४ ॥

अ॒श्व॒सः । ये । वा॒ । उप॑ । दा॒शुषः॑ । गृ॒हं । यु॒वां । दी॑र्य॒न्ति । बि॑भ्रतः ।

म॒क्षु॒युऽभिः॑ । न॒रा । ह॒र्ये॑भिः । अ॒श्वि॒ना । आ । दे॒वा । या॑त॒ । अ॒स्म॒यू इत्य॑स्मऽयू ॥ ४ ॥

येऽश्वसोऽश्वा वां युवयोः स्वभूता दाशुषो हविर्दातुर्गृहं युवां बिभ्रतो धारयन्तो दीर्यन्ति । गमयन्तोत्यर्थः । मक्षुयुभिः शीघ्रगंतुमिह्येभिर्हृथैरश्विर्हे नरा नेतारावश्विनाश्विनी देवा देवी अस्मयू अस्माकमयमाणावा यातं । अस्मवत्प्रमाणकृतं ॥

अ॒था ह॒ यन्तो॑ अ॒श्वि॒ना पृ॒क्षः स॑च॒न्त सूर॑यः ।

ता य॑स॒तो म॒घव॑द्भ्यो ध्रु॒वं यश॑च्छ॒र्दिस्म॒भ्यं ना॑स॒त्या ॥ ५ ॥

अ॒ध । ह॒ । य॒तः । अ॒श्वि॒ना । पृ॒क्षः । स॒च॒त॒ । सूर॒यः ।

ता । य॒स॒तः । म॒घव॑त्त॒ऽभ्यः । ध्रु॒वं । य॒शः । छ॒र्दिः । अ॒स्मभ्य॑ । ना॒स॒त्या ॥ ५ ॥

अधा हापि चाश्विनाश्विनी यतः स्तुतिभिर्गच्छन्तो यजमानाः सूरयो मेधाविनः स्रोतारः पृक्षोऽङ्गं प्रभूतं सचत । सेवते । संयन्ति वा । ता तौ युवां मघवज्ज्योऽन्नवज्ज्योऽस्माभ्यं ध्रुवमवचलितं यशोऽङ्गं यश एव वा छर्दिर्गृहं यंसतः । प्रयच्छन्तं । हे नासत्याश्विनी ॥

प्र ये य॒युर॑वृ॒कासो॒ रथा॑ इव नृपा॒तारो॒ जनानां॑ ।

उ॒त स्वे॒न॒ शर्व॑सा शू॒श्रुवु॑र्नरं उ॒त क्षि॑यन्ति सु॒क्षितिं॑ ॥ ६ ॥

प्र । ये । य॒युः । अ॒वृ॒कासः॑ । रथाः॑ऽइव । नृ॒ऽपा॒तारः॑ । ज॒नानां॑ ।

उ॒त । स्वे॒न॒ । शर्व॑सा । शू॒श्रुवुः॑ । नरः॑ । उ॒त । क्षि॑यन्ति । सु॒ऽक्षि॒तिं ॥ ६ ॥

ये यजमाना अवृकासः परकीयधनस्थानादातारो जनानां मनुष्याणां मध्ये नृपातार अतिशूपाणां नृणां रक्षितारः संतो ययुः युवां प्राप्नुवन्ति हविर्भिः । प्राप्तौ दृष्टांतः । रथा इव ब्रीह्यादिपूर्णा रथा यथा प्राप्नुवन्ति स्वामिगृहं । उतैत्ययमुत्तरवाक्यपिचः । अपि च ते नरो यजमानाः स्वेन शर्वसा स्वीयेन बलेन शूश्रुवुः । वर्धन्ते । उतापि च सुक्षितिं मुनिवासं क्षियन्ति । गच्छन्ति । प्राप्नुवन्ति ॥ २१ ॥

व्युषा आव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं । अत्रानुक्रमणिका । व्युषा अष्टानुषस्यं तु वा इति । तु वा इत्युक्तत्वात्तुह्यादिपरिभाषयेदमादीनि सप्त सूक्तान्युषोदेवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक उपस्थे क्रती चैष्टुभे कंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादीनि षट् सूक्तानि । तथा च सूच्यते । व्युषा आवो दिविजा इति षडिति चैष्टुभं । आ० ४. १४. इति ॥ अविधान आख्यातो विनियोगोऽत्र लिख्यते । रात्र्या अपरकाले य उत्याय प्रयतः शुचिः । व्युषा इत्युपतिष्ठत षड्भिः सूक्तेः कृतांजलिः ॥ प्राप्नुयात्स हिरण्यानि नानारूपं धनं वज्र । गा अश्वान्युषान्धाव्यं स्त्रियो वासांस्तज्जाविकं । अग्वि० २. २८. इति ॥

व्यु॒षा आ॒वो दि॒वि॒जा ऋ॒तेना॑विष्कृ॒ण्वाना॑ म॒हि॒मान॒मागा॑त् ।

अ॒प॒ दु॒ह॒स्तम॑ आ॒व॒र॒जु॒ष्टमंगि॑रस्त॒मा प॒थ्या अ॒जीगः॑ ॥ १ ॥

वि॒ । उ॒षाः । आ॒वः । दि॒वि॒ऽजाः । ऋ॒तेन॑ । आ॒विः॑ऽकृ॒ण्वाना॑ । म॒हि॒मानं॑ । आ॒ । अ॒गा॒त् ।

अ॒प॒ । दु॒हः । त॒मः । आ॒वः । अ॒जु॒ष्टं । अंगि॑रः॒ऽत॒मा । प॒थ्याः । अ॒जी॒गरि॑ति ॥ १ ॥

इयमुषा दिविजा दिव्यंतरिचे प्रादुर्भूता सती व्यावः व्यौच्छत् । विमानं कृतवतीत्यर्थः ॥ वसिर्निवासवाच्यं विपूर्वो व्युच्छन् भवेत् । कंदस्यापि दृश्यत इत्याट् । दृशिग्रहणस्य विध्यंतरोपसंग्रहणार्थत्वादनजादेरप्याडागमः । हल्ङ्याब्ध इति लोपः ॥ सेवोषा ऋतेन तेजसा महिमानं स्वमहत्त्वमाविष्कृण्वानागात् । आगतवती । आगत्य च द्रुहोऽस्मद्भोग्धूनजुष्टं सर्वेषामप्रियं तमश्वापावः । अपवृणोति । किंचांगिरस्तमा । अंगिर्गत्वार्थादंगिराः । गंतुतमा पथ्याः पदवीरजीगः । उन्निरति । प्राणिनां व्यवहाराय प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

म॒हे नो॑ अ॒द्य सु॒वि॒ताय॑ बो॒ध्युषो॑ म॒हे सौ॒भगा॑य॒ प्र य॑धि ।

चि॒चं र॒यिं य॒शसं॑ धे॒ह्यस्मे॑ दे॒वि म॑र्तेषु मा॒नुषि॑ अ॒व॒स्युं ॥ २ ॥

म॒हे । नः॑ । अ॒द्य । सु॒वि॒ताय॑ । बो॒धिः । उ॒षः । म॒हे । सौ॒भगा॑य । प्र । य॒धिः ।

चि॒चं । र॒यिं । य॒शसं॑ । धे॒हि । अ॒स्मे इति॑ । दे॒वि । म॑र्तेषु । मा॒नुषि॑ । अ॒व॒स्युं ॥ २ ॥

अथ नोऽस्माकं महे महते सुविताय सुखप्राप्तये सुखगमनाय वा बोधि । भव । किंच हे उषः महे महते सौभाग्य सौभाग्याय प्र यंधि । प्रयच्छास्मान् । किंच चिंचं वाद्यनीयं यशसं यशोयुक्तं रयिं धनं धेहि धारयास्मे अस्मासु । हे मानुषि मनुष्यहि देवि मर्तेष्वस्मासु अवस्युमन्नवंतं पुत्रं धेहीत्यनुषंगः ॥

एते ते भानवो दर्शतायाश्चिचा उषसो अमृतास आगुः ।

जनयंतो दैव्यानि व्रतान्यापृणंतो अंतरिक्षा व्यस्युः ॥३॥

एते । ते । भानवः । दर्शतायाः । चिचाः । उषसः । अमृतासः । आ । अगुः ।

जनयंतः । दैव्यानि । व्रतानि । आऽपृणंतः । अंतरिक्षा । वि । व्यस्युः ॥३॥

दर्शताया दर्शनीयायाः प्रकाशयुक्ताया उषस एते पुरो दृश्यमानास्ते ते प्रसिद्धाश्चिचाः पूज्या आश्चर्यभूता वा अमृतासोऽमरणा अनश्वरा भानवो रश्मय आगुः । आगच्छन्ति । किं कुर्वतः । दैव्यानि देवानां संबंधीनि व्रतानि कर्माणि जनयंत उत्पादयंतः । तदनुकूलप्रकाशप्रदानात्तदुत्पादकत्वमेषां । अंतरिक्षांतरिक्षाख्यापृणंत आपूरयंतः । एकस्मैवांतरिक्षस्य वायुमेघपक्षिणामासंबनोपाधिना त्रिविधत्वं । अतो बहवचनमुपपन्नं । एवं कुर्वतो भानवो व्यस्युः । विविधं तिष्ठति । सरति ॥

एषा स्या युजाना पराकात्पंच क्षितीः परि सद्यो जिगाति ।

अभिपश्यंती वयुना जनानां दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी ॥४॥

एषा । स्या । युजाना । पराकात् । पंच । क्षितीः । परि । सद्यः । जिगाति ।

अभिऽपश्यंती । वयुना । जनानां । दिवः । दुहिता । भुवनस्य । पत्नी ॥४॥

एषा स्या सोषाः पराकादूरदेशादूरे स्थितापि युजानोद्योगं कुर्वाणा प्रकाशाय पंच क्षितीर्निषादपंचमांश्चतुरो वर्णान् सद्यः परि जिगाति । किं कुर्वती । जनानां प्राणिनां वयुना प्रज्ञानान्यभिपश्यंती सात्त्वित्वावलोकयंती । कीदृशी सा । दिवो दुहिता दुहितृस्थानीया भुवनस्य भूतजातस्य पत्नी पालयित्री । परि जिगातीत्यन्वयः ॥

वाजिनीवती सूर्यस्य योषा चिचामघा राय ईशे वसूनां ।

अषिष्टुता जरयंती मघोन्युषा उच्छति वह्निभिर्गृणाना ॥५॥

वाजिनीऽवती । सूर्यस्य । योषा । चिचऽमघा । रायः । ईशे । वसूनां ।

अषिऽस्तुता । जरयंती । मघोनी । उषाः । उच्छति । वह्निऽभिः । गृणाना ॥५॥

वाजिनीवती बह्वृषा । यद्यप्युषोनामेतत् तथापि चिचामघेत्यस्याप्युषोनामकस्य पृथग्विद्यमानत्वादत्रैको योगच्छेदोऽवगतव्यः । सूर्यस्य योषा योषिस्त्रिचामघा विचिचधना विचिचरश्म्याख्यधना वा रायो धनस्याविशिष्टस्य तस्य वसूनां देवमनुष्यादिसर्वाश्रयाणां धनानां चेशे । ईष्टे । अथवा वसवो वासका रश्मयः । तेषामपीष्टे । अषिष्टुता अषिभिः स्तुता जरयंती प्राणिजातानि । उषाः खलु पुनःपुनरावर्तमाना प्राणिनामायुः षपयति । मघोनी धनवत्युषा वह्निभिः कर्मबोद्धमिर्यजमानैर्गृणाना स्तूयमानोच्छति । विभानं करोति ॥

प्रति द्युतानामरुषासो अश्वाश्चिचा अदृश्रनुषसं वहंतः ।

याति शुभा विश्वपिशा रथेन दधाति रत्नं विधत्ते जनाय ॥६॥

प्रति । द्युता॒नां । अ॒रु॒षासः । अ॒श्वः । चि॒त्राः । अ॒दृ॒श्रन् । उ॒षसँ । वहँतः ।
याति । शु॒भ्रा । वि॒श्वऽपि॒शा । रथे॑न । दधा॑ति । रत्नं । वि॒धते । जना॑य ॥ ६ ॥

द्युतानां द्योतमानामुषसं वहंतो धारयन्तोऽरुषास आरोचमानाश्चित्राश्चायनीया अश्वः प्रत्यदृशन् ।
प्रतिदृशन्ति । सा चोषाः शुभ्रा दीप्यमाना विश्वपिशा बहुरूपेण रथेन याति । सर्वत्र गच्छति । विधते
परिचरते जनाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति । ददाति च ॥

स॒त्या स॒त्येभिर्म॒हती म॒हद्भिर्दे॒वी दे॒वेभिर्य॒जता यज॑चैः ।
रु॒जद्दृ॒हानि द॑ददु॒स्त्रिया॑णां प्रति गा॒वं उ॒षसँ वाव॑शंत ॥ ७ ॥
स॒त्या । स॒त्येभिः । म॒हती । म॒हत्भिः । दे॒वी । दे॒वेभिः । य॒जता । यज॑चैः ।
रु॒जत् । दृ॒हानि । द॑दत् । उ॒स्त्रिया॑णां । प्रति । गा॒वं । उ॒षसँ । वा॒व॒श॒न्त ॥ ७ ॥

सत्यान्विरबाधा महती पूजनीया प्रवृद्धा वा गुणैर्देवी द्योतमाना यजता यजनीयोषाः सत्येभिः सत्यैर्म-
हद्भिर्देवैर्यजचैरुत्तलक्षणीः किरणैर्निपातभागिभरन्त्यैर्देवी संहिता सती दृहान्यत्यंतं स्थिराणि तमांसि रुजत् ।
भिनन्ति । उस्त्रियाणां । गोनामेतत् । उत्साविण आसां भोगा इति तद्व्युत्पत्तिः । तासां संचाराय ददत् ।
ददाति । सामर्थ्यात्प्रकाशमित्यर्थः । अथवोस्त्रिया गा ददत् । ददाति स्तोत्रभ्यः । किंच गावः । उपलक्षणमेतत् ।
सर्वेऽपि तमोऽवबृद्धाः प्राणिन उषसं वावशंत । उशन्ति । कामयन्ति । विशेषेण गवां प्रभाति संचारार्थमुषसो
ऽपेक्षितत्वात्तासां प्राधान्येनोक्तिः ॥

नू नो गोम॒द्वीर॑वं॒डेहि रत्न॑मु॒षो अ॒श्वऽवत्पु॒रु॒भोजो॑ अ॒स्मे ।
मा नो ब॒र्हिः पु॒रु॒षता॑ नि॒दे क॑र्यु॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ८ ॥
नु । नः । गोऽम॑त् । वीरऽव॑त् । धे॒हि । रत्नं । उ॒षः । अ॒श्वऽवत् । पु॒रु॒भोजः । अ॒स्मे इति॑ ।
मा । नः । ब॒र्हिः । पु॒रु॒षता॑ । नि॒दे । कः । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः । सदा॑ । नः ॥ ८ ॥

हे उषः नु नोऽस्माभ्यं गोमद्वीरभिर्गोभिर्युक्तं वीरवद्दीरैः पुरैरुपेतं रत्नं रमणीयं धनं पुरुभोजो बहूजं चाक्षे
अस्मासु धेहि । देहि । पादभेदादक्षे इति पुनरभिधानं । नोऽस्माकं बर्हिर्यज्ञं पुरुषता पुरुषतायां पुरुषसमूहेषु ।
अस्मात्सदृशेष्वित्यर्थः । निदे निंदायै मा कः । मा कार्षीः । यथा ते निंदन्ति तथा मा कुर्वित्यर्थः ॥ २२ ॥

उदु ज्योतिरिति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं त्रैष्टुभमुषस्यं । तथा चानुक्रांतं । उदु सप्तेति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्तयन्त्यो-
क्तो विनियोगः ॥

उदु ज्योति॑र॒मृतं वि॒श्वज॑न्यं वि॒श्वान॑रः स॒विता दे॒वो अ॒श्वेत् ।
क्र॒त्वा दे॒वाना॑म॒जनि॑ष्ट चक्षु॒रा॒विर॑क॒र्भुव॑नं वि॒श्वमु॒षाः ॥ ९ ॥
उत् । ऊं इति॑ । ज्योतिः । अ॒मृतं । वि॒श्वऽज॑न्यं । वि॒श्वान॑रः । स॒विता । दे॒वः । अ॒श्वेत् ।
क्र॒त्वा । दे॒वानां । अ॒ज॒नि॒ष्ट । चक्षुः । अ॒विः । अ॒कः । भु॒व॑नं । वि॒श्वं । उ॒षाः ॥ ९ ॥

अमृतममृतत्वसाधकमविनाशि वा विश्वजन्यं विश्वेषां जनानां हितकरं ज्योतिर्विश्वानरः सर्वेषां नेता
सविता देव उदश्वेत् । ऊर्ध्वं अयति । देवानां व्यवहर्तृणां स्तोत्राणां वा यजमानानां क्रत्वा कर्मणा निमित्तेन ।
यागानुष्ठानार्थमित्यर्थः । तदर्थं यद्वा देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयमौषसं तेजः क्रत्वा कर्मणा निमित्तेनाजनिष्ट ।

प्रादुरभूत् । उत्पन्ना चोषा विश्वं सर्वं भुवनं भूतजातमाविरकः । प्रादुरकः । अकरोत् । समस्तं जगदाविष्कृतवती ॥

प्र मे पंथा देवयाना अदृश्रन्मर्धतो वसुभिरिष्कृतासः ।

अभूदु केतुरुषसः पुरस्तात्प्रतीच्यागादधि हर्म्यभ्यः ॥२॥

प्र । मे । पंथाः । देवयानाः । अदृश्रन् । अमर्धतः । वसुभिः । इष्कृतासः ।

अभूत् । ऊं इति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । प्रतीची । आ । अगात् । अधि । हर्म्यभ्यः ॥२॥

मे मया देवयाना देवप्रापकाः पंथाः पंथानः प्रादृश्रन् । प्रदृश्यते । कीदृशाः पंथानः । अमर्धतोऽहिंसतो वसुभिरिष्कृतासः संस्कृताः । पुरस्तात् पूर्वस्थां दिश्रुषसः केतुः प्रज्ञापकं तेजोऽभूत् । अचेति । ज्ञायते । सोषाश्च प्रतीची प्रत्यगंचनास्मदभिमुखी हर्म्यभ्योऽध्युच्छितेभ्यः प्रदेशेभ्यः । हर्म्यशब्द उन्नतप्रदेशोपलक्षकः । आगात् । आगच्छति ॥

तानीदहानि बहुलान्यासत्या प्राचीनमुदिता सूर्यस्य ।

यतः परि जार इवाचरन्त्युषो ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥३॥

तानि । इत् । अहानि । बहुलानि । आसन् । या । प्राचीनं । उत् । उदता । सूर्यस्य ।

यतः । परि । जारः । उदव । आ । उचरन्ती । उषः । ददृक्षे । न । पुनः । यती । उदव ॥३॥

हे उषः तानीत्तान्येव तव तेजांसि बहुलान्यासत्यासन् । उषः प्रकाशयुक्तस्त्विह कालस्याहःशब्दव्यवहारात् । तानीत्युक्तं कानीत्याह । या यानि सूर्यस्योदितोदितानुदये सति प्राचीनं तस्य प्राग्देशं प्रत्युदयति । यद्वा । सूर्यस्य प्राचीने देशे या यान्युदितोदितानि तानीत्यर्थः । हे उषः यतो यैश्च तेजोभिः परि ददृक्षे दृश्यसे त्वं । जार इव पत्न्याविवाचरन्ती समीपे संचरन्ती साध्वी नारीव जरि रात्रिर्जरयितरि सूर्ये संचरन्ती त्वं दृश्यसे । यथा लोके दुष्टं भ्रमणशीलमपि पतिमत्यज्यैव साध्वी संचरति तद्वत् तमविमुंचती त्वमित्यर्थः । न पुनर्यतीव यतो पतिं परित्यज्येतस्ततः संचरन्ती व्यभिचारिणीव सूर्यमपरित्यजन्ती त्वं । पुनरित्यर्थं वैलक्षण्योत्तमार्थः । एवं यैस्तेजोभिर्युक्ता परित्यज्यसे तान्येवाहान्यासन्निति संबंधः ॥

त इहेवानां सधमाद आसन्नृतावानः कवयः पूर्यासः ।

गूळं ज्योतिः पितरो अन्विदन्सत्यमैचा अजनयन्नुषासं ॥४॥

ते । इत् । देवानां । सधमादः । आसन् । ऋतः । कवयः । पूर्यासः ।

गूळं । ज्योतिः । पितरः । अन्तु । अन्विदन् । सत्यमैचाः । अजनयन् । उषसं ॥४॥

त इतिऽगिरस एवर्षाणां मध्ये देवानां सधमादः सह मावन्त आसन् । अभवन् । त इत्युक्तं क इत्याह । य ऋतावानः सत्यवन्तः कवयोऽनूचानाः । ये वा अनूचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. । इति श्रुतेः । पूर्यासः पूर्वकालोनाः पितरः पालयितारः सर्वस्यांगिरसो गूळं तमसावृतं ज्योतिः सौर्यं तेजोऽन्विदन् सत्यवन्तो मंचसामर्थ्यात् ते सत्यमैचाः सत्यसुतयः संत उपासमुषसमजनयन् । प्रादुरकुर्वन् । तुरीयेण ब्रह्मणाविन्दद्विः । अ० ५. ४०. ६. । अचयस्तमन्विदन् । अ० ५. ४०. ९. । इति निगमौ । अचांगिरसां सुखोषस एव सुतिर्ज्ञातव्या ॥

समान ऊर्वे अधि संगतासः सं जानते न यन्ते मिथस्ते ।

ते देवानां न मिनन्ति व्रतान्यमर्धतो वसुभिर्यादमानाः ॥५॥

स॒मा॒ने । ऊ॒र्वे । अ॒धि । सं॒ऽग॒ता॒सः । सं । जा॒न॒ते । न । य॒त॒ते । मि॒थः । ते ।
ते । दे॒वा॒नां । न । मि॒न॒ति । व्र॒ता॒नि । अ॒म॒र्ध॒तः । वसु॑ऽभिः । याद॑मा॒नाः ॥ ५ ॥

समाने सर्वेषां साधारण ऊर्वे गोसमूहे पणिभिरपहृते पुनर्लब्ध्वे सति । अधीत्यनर्थकः । संगतासो मिलिताः संतस्ते सं जानते । एकबुद्धयो भवन्ति । न मिथः परस्परं यतते । सहेव साधनमनुतिष्ठतीत्यर्थः । तेऽगिरसो देवानां व्रतानि कर्माणि यागलक्षणानि न मिनन्ति । न हिंसन्ति । किंतु परिपालयन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । अमर्धतोऽहिंसन्तो वसुभिर्वीर्यैरुपसां तेजोभिर्यादमाना गच्छन्तः ॥

प्रति॑ त्वा स्तोमै॑री॒क॒ते वसि॑ष्ठा उ॒ष॒बुधः॑ सु॒भगे॑ तु॒ष्टुवांसः॑ ।
गवां॑ ने॒ची वाज॑प॒त्नी न उ॒च्छोषः॑ सु॒जाते॑ प्रथ॒मा ज॑रस्व ॥ ६ ॥
प्रति॑ । त्वा । स्तोमैः । ई॒क॒ते । वसि॑ष्ठाः । उ॒षः॒ऽबुधः॑ । सु॒ऽभगे॑ । तु॒स्तु॒ऽवांसः॑ ।
गवां॑ । ने॒ची । वाज॑ऽप॒त्नी । नः । उ॒च्छ । उ॒षः । सु॒ऽजाते॑ । प्रथ॒मा । ज॑रस्व ॥ ६ ॥

हे सुभगे देव्युषः त्वा त्वामुषबुध उषसि बुध्यन्तस्तुष्टुवांसः सुवन्तो वसिष्ठाः स्तोमैः स्तोत्रैरीकते । सुवन्ति । गवां नेची प्रापयित्री वाजपत्यन्नस्य पालयित्री । अन्नदात्रीत्यर्थः । ईदृशी त्वं गोऽस्मदर्थमुच्छ । विभाहि । हे उषः सुजाते सुप्रादुर्भावे प्रथमेतरदेवेभ्यो मुख्यभूता जरस्व ॥

ए॒षा ने॒ची राध॑सः स॒नृता॑नामु॒षा उ॒च्छंती॑ रि॒भ्यते॑ वसि॑ष्ठैः ।
दी॒र्घ॒श्रुतं॑ र॒यिम॒स्मे द॑धाना यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ७ ॥
ए॒षा । ने॒ची । राध॑सः । स॒नृता॑नां । उ॒षाः । उ॒च्छंती॑ । रि॒भ्यते॑ । वसि॑ष्ठैः ।
दी॒र्घ॒ऽश्रुतं॑ । र॒यिं । अ॒स्मे इति॑ । द॑धाना । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति॒ऽभिः । सदा॑ । नः ॥ ७ ॥

एषोषा राधसः स्तोतुः सनृतानां स्तुतीनां नेची सत्युच्छंती तमो विवासयन्ती वसिष्ठैर्वसिष्ठगोत्रोत्पन्ने रिभ्यते । स्तूयते । दीर्घश्रुतं दीर्घं श्रूयमाणं सर्वत्र प्रसिद्धं रयिं धनमस्मै अस्मासु दधाना धारयन्ती ॥ २३ ॥

उपो ऋच इति षडृचं सप्तमं मूर्तं वसिष्ठस्वार्धमुषसं । तथा चानुक्रांतं । उपो ऋच षडिति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोः रक्तो विनियोगः ॥

उपो॑ रू॒चे यु॒वति॑र्न योषा॒ विश्वं॑ जी॒वं प्र॑सु॒वन्ती॑ च॒रायै॑ ।
अ॒भूद्भू॑मिः स॒मिधे॑ मा॒नुषा॑णा॒मक॒ज्योति॑र्बा॒धमा॑ना॒ तमांसि॑ ॥ ९ ॥
उपो॑ इति॑ । रू॒चे । यु॒वतिः॑ । न । योषा॑ । विश्वं॑ । जी॒वं । प्र॒ऽसु॒वन्ती॑ । च॒रायै॑ ।
अ॒भूत् । अ॒भिः । सं॒ऽद्धे॑ । मा॒नुषा॑णां । अ॒कः । ज्योतिः॑ । बा॒धमा॑ना । तमांसि॑ ॥ ९ ॥

इयमुषा उपो समीप एव सूर्यस्य ऋचे । दीप्यते । युवतिर्यौवनोपेता योषा न योषिदिव । सा यथा वस्त्राभरणादिना पत्युः समीपे प्रदीप्यते तद्वत् । किं कुर्वन्ती । विश्वं सर्वं जीवं जीवसंघं चरायै संवाराय प्रसुवन्ती प्रेरयन्ती । किंचापिमानुषाणां मनुष्याणामर्थाय समिधेऽभूत् । समिधनीयोऽभवत् ॥ ह्यर्थे केन ॥ समिद्धः संस्रमांस्त्र्यकारान्बाधमाना बाधमानं बाधकं ज्योतिस्तेजःसंघमकः । अकार्षीत् । अथवा । शीघ्रं ज्योतिस्समांसि बाधमाना बाध्यमानान्यकः । अकरोत् ॥

विश्वं प्रतीची सप्रथा उदस्यादुशङ्कासो बिभ्रती शुक्रमश्वैत् ।

हिरण्यवर्णा सुदृशीकसंदृग्गवां माता नेत्रहामरोचि ॥२॥

विश्वं । प्रतीची । सप्रथाः । उत् । अस्यात् । रुशत् । वासः । बिभ्रती । शुक्रं । अश्वैत् ।

हिरण्यवर्णा । सुदृशीकसंदृक् । गवां । माता । नेत्री । अह्ना । अरोचि ॥२॥

विश्वं कृत्स्नं जगत्प्रति प्रतीच्यमिमुखी सप्रथाः सर्वतः पृथुतरोदस्थात् । उदगच्छत् । उदिता च रश्मिहीनं शुक्रं तेजोमयं वासो वसनीयं तेजःसमूहं बिभ्रती धारयत्यश्वैत् । वर्धते । हिरण्यवर्णा हितरमणीयवर्णोपिता सुदृशीकसंदृक् । संदर्शयतीति संदृक् तेजः । सुष्ठु दर्शनीयं संदृक् तेजो यस्याः सा तादृशी । गवां वाचां गवामेव वा माता निर्मात्री । उषःकाले हि पश्चिमनुष्यादीनां वाचो निर्गच्छन्ति । गवामपि तस्मिन्काले संचारात्तन्निर्मातृत्वं । अथवा रश्मिनां निर्मात्री । अरोचि रोचतेऽह्नां नेत्री दिवसानां प्रापयित्री ॥

देवानां चक्षुः सुभगा वहती श्वेतं नयती सुदृशीकमश्वं ।

उषा अदृशि रश्मिभिर्व्यक्ता चित्रामघा विश्वमनु प्रभूता ॥३॥

देवानां । चक्षुः । सुभगा । वहती । श्वेतं । नयती । सुदृशीकं । अश्वं ।

उषाः । अदृशि । रश्मिभिः । विऽव्यक्ता । चित्रामघा । विश्वं । अनु । प्रभूता ॥३॥

देवानां चक्षुःस्थानीयं तेजो वहती धारयती सुभगा शोभनधना सुदृशीकं सुदर्शनमश्वं सर्वदा गन्तारमादित्यं नयती प्रापयती । किं । श्वेतं श्वेतवर्णोपेतं सूर्यं । प्रकाशयुक्तं कुर्वतीत्यर्थः । कोदृशुषाः । रश्मिभिः स्वकीयैर्व्यक्तादृशि । दृश्यते च । चित्रामघा विचित्रधना विश्वमनु सर्वं जगदनुलक्ष्य प्रभूता प्रवृद्धा । सर्वजगद्भवहारायेत्यर्थः ॥

अंतिवामा दूरे अमिचमुच्छोर्वी गव्यंतिमभयं कृधी नः ।

यवय द्वेष आ भरा वसूनि चोदय राधो गृणते मघोनि ॥४॥

अंतिवामा । दूरे । अमिचं । उच्छ । उर्वी । गव्यंति । अभयं । कृधी । नः ।

यवय । द्वेषः । आ । भर । वसूनि । चोदय । राधः । गृणते । मघोनि ॥४॥

हे उषः अंतिवामा । अत्यस्त्रदंतिके वामं वननीयं धनं यस्याः सांतिवामा । त्वममिचमस्त्रच्छुं दूरेऽस्त्रतो विप्रकृष्टदेशे वर्तमानं कृत्वा व्युच्छ । विभाहि । यथामिचो दूरे भवति तथा व्युच्छेत्यर्थः । तथोर्वी गव्यंति भूमिमभयं नोऽस्त्राकं कृधि । कुर्व । किंच द्वेषोऽस्त्रद्वेष्टृन्यायय । अस्त्रात्तः पृथक्कुर्व । वसूनि शत्रूणां धनान्या भर । आहर । राधो धनं चोदय प्रेरय गृणते सुवते मघं हे मघोनि धनवति ॥

अस्मे श्रेष्ठेभिर्भानुभिर्वि भाह्युषो देवि प्रतिरंती न आयुः ।

इषं च नो दधती विश्ववारे गोमदश्चावदृषवच्च राधः ॥५॥

अस्मे इति । श्रेष्ठेभिः । भानुभिः । वि । भाहि । उषः । देवि । प्रऽतिरंती । नः । आयुः ।

इषं । च । नः । दधती । विश्ववारे । गोमदश्चावदृषवच्च । राधः ॥५॥

हे उषो देवि अस्मि अस्मभ्यं श्रेष्ठेभिः प्रशस्तीर्भानुभौ रश्मिभिः प्रकाशीर्वि भाहि । प्रकाशय । किं कुर्वती ।

नोऽस्माकमायुरायुषं प्रतिरंती वर्धयंती । हे विश्ववारि विश्वैः संभजनीये देवि नोऽस्मभ्यमिषं च गोमन्त्रोभि-
र्बज्जभिरुपेतमश्वावदश्चैषोपेतं रथवद्रथैरुपेतं राधो धनं च दधती वि भाहीति ॥

यां त्वा दिवो दुहितर्वर्धयंत्युषः सुजाते मतिभिर्वसिष्ठाः ।

सास्मासु धा रयिमृष्वं बृहंतं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

यां । त्वा । दिवः । दुहितः । वर्धयंति । उषः । सुऽजाते । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

सा । अस्मासु । धाः । रयिं । ऋष्वं । बृहंतं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

हे दिवो दुहितरुषः सुजाते शोभनजनने यां त्वा त्वां मतिभिः स्तोत्रैर्वसिष्ठा वर्धयंति सा त्वमस्मासु वसि-
ष्ठेष्वं प्रदोषं बृहंतं महान्तं रयिं धनं धाः । धेहि ॥ ॥ २४ ॥

प्रति केतव इति पंचर्वमष्टमं मूर्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टभमुषस्यं । प्रति पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्रति केतवः प्रथमा अदृश्रन्ध्वा अस्या अंजयो वि श्रयंते ।

उषो अर्वाचा बृहता रथेन ज्योतिष्मता वाममस्मभ्यं वक्षि ॥ १ ॥

प्रति । केतवः । प्रथमाः । अदृश्रन् । ऊर्ध्वाः । अस्याः । अंजयः । वि । श्रयंते ।

उषः । अर्वाचा । बृहता । रथेन । ज्योतिष्मता । वामं । अस्मभ्यं । वक्षि ॥ १ ॥

अस्याः प्रथमाः प्रथमोत्पन्नाः केतवः प्रज्ञापका रश्मयः प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्यंते । अस्या अंजयो व्यंजका
रश्मय ऊर्ध्वा ऊर्ध्वमुखा वि श्रयंते । विविधं सर्वत्र श्रयंति । हे उषो देवि अर्वाचास्मदभिसुखिनागच्छता
बृहता महता ज्योतिष्मता तेजोवता रथेनास्मभ्यं वामं वननीयं धनं वक्षि । वक्षि ॥

प्रति धीमग्निर्जरते समिद्धः प्रति विप्रासो मतिभिर्गृणंतः ।

उषा याति ज्योतिषा बाधमाना विश्वा तमांसि दुरितापं देवी ॥ २ ॥

प्रति । सीं । अग्निः । जरते । संऽइद्धः । प्रति । विप्रासः । मतिऽभिः । गृणंतः ।

उषाः । याति । ज्योतिषा । बाधमाना । विश्वा । तमांसि । दुऽइत्ता । अप । देवी ॥ २ ॥

अग्निः समिद्धः सन् सीं सर्वतः प्रति जरते । अभिवर्धते । विप्रासो विप्रा मेधाविन ऋत्विजश्च मतिभिः
स्तुतिभिरुषसं गृणंतः स्तुवंतो अरंते । उषाश्च देवी ज्योतिषा विश्वा सर्वाणि तमांसि दुरितास्मदुरितान्यप
बाधमाना याति । ऊर्ध्वं गच्छति ॥

एता उ त्याः प्रत्यदृश्रन्पुरस्ताज्ज्योतिर्यच्छंतीरुषसौ विभातीः ।

अजीजनन्सूर्यं यज्ञमग्निमपाचीनं तमो अगादजुष्टं ॥ ३ ॥

एताः । ऊं इति । त्याः । प्रति । अदृश्रन् । पुरस्तात् । ज्योतिः । यच्छंतीः । उषसः । विऽभातीः ।

अजीजनन् । सूर्यं । यज्ञं । अग्निं । अपाचीनं । तमः । अगात् । अजुष्टं ॥ ३ ॥

एता उ । उ इति पूरणः । त्यास्ताः प्रसिद्धा एता विभातीर्विभात्यो विभानं कुर्वत्यो ज्योतिस्तेजो यच्छंतीः
प्रयच्छत्य उषसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्यंते । ता उषसः सूर्यं यज्ञमग्निं चाजीजनन् । प्रादुर-
कुर्वन् । उषस उदयानंतरं तेषां संभवात्तज्जनकत्वमुपचर्यते । किंचापाचीनं नीचीनमजुष्टमग्निं । सर्वेषां
दृष्टिनिरोधकत्वादप्रियत्वं । तादृशं तमोऽगात् । अपगतमभूत् ॥

अचेति दिवो दुहिता मघोनी विश्वे पश्यंत्युषसं विभातीं ।
 आस्थाद्रथं स्वधया युज्यमानमा यमश्वासः सुयुजो वहति ॥४॥
 अचेति । दिवः । दुहिता । मघोनी । विश्वे । पश्यन्ति । उषसं । विऽभातीं ।
 आ । अस्थात् । रथं । स्वधया । युज्यमानं । आ । यं । अश्वासः । सुऽयुजः । वहति ॥४॥

दिवो दुहिता मघोनी धनवत्युषा अचेति । सर्वैर्ज्ञायते । विश्वे सर्वेऽपि प्राणिनो विभातीमुच्छंतीमुषसं पश्यन्ति । तादृशी देवी स्वधयान्नं युज्यमानं रथमास्थात् । आतिष्ठत् । आरोहति । यं रथं सुयुजः शोभन-
 योजना अश्वासोऽश्वा आ वहति अभिमतदेशं प्रापयति तं रथमास्थादिति ॥

प्रति त्वाद्य सुमनसो बुधन्तास्माकासो मघवानो वयं च ।
 तिल्विलायध्वमुषसो विभातीर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
 प्रति । त्वा । अद्य । सुऽमनसः । बुधन्त । अस्माकासः । मघऽवानः । वयं । च ।
 तिल्विलायध्वं । उषसः । विऽभातीः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

हे उपः त्वा त्वामद्यास्मिन्काले सुमनसः शोभनस्तुतिका मघवानो हविर्लक्षणाज्ञवंतोऽस्माकासोऽस्माका-
 अस्मदीयाः पुरुषा अत्विजः । यद्वा । मघवान इत्येतद्वयमित्येतस्य विशेषणं । हविष्मन्तो वयं । प्रति बुधन्त ।
 प्रत्यबोधयन् स्तुतिभिः । हे उषसः यूयं च विभातीर्युक्त्वः सत्यस्तिविलायध्वं । जगत् स्निग्धभूमिकं कुरुत ॥
 तिल स्नेहन इत्यस्मान्तिलुः ॥ तिलुरिला भूमिर्यस्य तत्तिल्विलं । तत्कुरुत । शिष्टं स्पष्टं ॥ ॥२५॥

व्युषा आव इति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धमुषसं वैष्टुभं । व्युषा इत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन-
 शस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

व्युषा आवः पथ्याऽ जनानां पंचं क्षितीर्मानुषीर्बोधयंती ।
 सुसंदृग्भिर्हृक्षभिर्भानुमश्रेष्ठि सूर्यो रोदसी चक्षसावः ॥६॥
 वि । उषाः । आवः । पथ्याः । जनानां । पंचं । क्षितीः । मानुषीः । बोधयंती ।
 सुसंदृक्ऽभिः । उक्षऽभिः । भानुं । अश्रेत् । वि । सूर्यः । रोदसी इति । चक्षसा ।
 आवरित्यावः ॥६॥

जनानां सर्वप्राणिनां पथ्या पथि हितोषा व्यावः । व्यीच्छत् । यद्वा । जनानां हिताय व्यीच्छदिति योज्यं ।
 किं कुरुती । मानुषीर्मनुष्यरूपाः पंच क्षितीर्निषादपंचमांस्तुरो वर्णाग्बोधयंती । ईदृश्वुषाः सुसंदृग्भिः ।
 संदृश्यते संदर्शयतीति वा संदृक् तेजः । सुतेजोभिर्हृक्षभिर्गोभिर्भानुमश्रेत् । अक्षणीषा आजिमधावत् । ऐ० ब्रा०
 ४. ९. इति हि श्रुतिः । अक्षणी गाव उषसामिति निरुक्तं । सूर्यश्च रोदसी व्यावापृथिव्यौ तमोयुक्ते चक्षसा
 प्रकाशकेन तेजसा व्यावः । विवृणोति ॥

यजते दिवो अंतैष्वक्कून्विशो न युक्ता उषसो यतते ।
 सं ते गावस्तम् आ वर्तयन्ति ज्योतिर्यच्छन्ति सवितेव बाहू ॥७॥
 वि । अजते । दिवः । अंतैषु । अक्कून् । विशः । न । युक्ताः । उषसः । यतते ।
 सं । ते । गावः । तमः । आ । वर्तयन्ति । ज्योतिः । यच्छन्ति । सविताऽइव । बाहू इति ॥७॥

उषसोऽह्नोस्तेजांसि दिवोऽतरिषस्यांतेषु पर्यंतप्रदेशेषु व्यंजते । व्यक्तीकुर्वतीत्यर्थः । युक्ताः परस्परं संयुक्ता विशो न प्रजा इव सेना इव यतन्ते । प्रयतन्ते तमोनाशनायाच गमनाय वा । अथ प्रत्यक्षवादः । हे उषः ते तव गावो रश्मयस्तमोऽंधकारं समा वर्तयन्ति । नाशयन्ति । ज्योतिस्तेजो यच्छन्ति । प्रयच्छन्ति । सविता सूर्यो बाहू इव ॥

अभूदुषा इंद्रतमा मघोन्यजीजनत्सुविताय अवांसि ।

वि दिवो देवी दुहिता दधान्यंगिरस्तमा सुकृते वसूनि ॥३॥

अभूत् । उषाः । इंद्रऽतमा । मघोनी । अजीजनत् । सुविताय । अवांसि ।

वि । दिवः । देवी । दुहिता । दधाति । अंगिरःऽतमा । सुऽकृते । वसूनि ॥३॥

इंद्रतमा सर्वस्वश्चरतमा मघोनी धनवत्युषा अभूत् । प्रादुरभूत् । सुविताय कल्याणाय अवांस्यन्नायजी-जनत् । उदपादयत् । प्रकाशितवतीत्यर्थः । दिवो दुहितांगिरस्तमा गंतुतमा । यद्वा । अंगिरोगोचैर्भारद्वाजैः सह राचेरप्युत्पत्ते राज्यवसानस्योषारूपत्वादंगिरस्तमेत्युच्यते । भारद्वाजै राचेः सहोत्पत्तिरनुक्रमण्यामुक्ता । रात्री कुशिकः सीमरो रात्रिर्वा भारद्वाजी । अनु० अ० १०. १२७. इति । तादृशुषाः सुकृते यजमानाय वसूनि धनानि वि दधाति । करोति ॥

तावदुषो राधो अस्मभ्यं रास्व यावत्स्तोतृभ्यो अरंदो गृणाना ।

यां त्वा जजुर्वृषभस्या रवेण वि दृहस्य दुरो अद्रेरौर्णोः ॥४॥

तावत् । उषः । राधः । अस्मभ्यं । रास्व । यावत् । स्तोतृभ्यः । अरंदः । गृणाना ।

यां । त्वा । जजुः । वृषभस्य । रवेण । वि । दृहस्य । दुरः । अद्रेः । और्णोः ॥४॥

हे उषः यावद्वाधो धनं स्तोतृभ्यः पूर्वमरदः दत्तवत्यसि तावद्वाधो धनं गृणाना स्तूयमानास्मभ्यमपि रास्व । देहि । यां त्वा त्वां वृषभस्य रवेण । जुप्तोपमेषा ॥ वृषभस्येति कर्मणि षष्ठी ॥ वृषभं रवेणैव त्वां प्रकाशेन जज्ञुः जानन्ति प्राणिनः । अथवा वृषभस्य प्रवृद्धस्य स्तोत्रस्य रवेण शब्देन जज्ञुः ज्ञापयन्ति । दृहस्य दृढस्थाद्रेर्दुरो द्वाराणि पणिभिर्गाः प्रवेश्य पिहितानि और्णोः । विवृतान्यकरोः ॥

देवदेवं राधसे चोदयन्त्यस्मद्यक् सूनृता ईरयन्ती ।

व्युच्छन्ती नः सनये धियो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

देवंऽदेवं । राधसे । चोदयन्ती । अस्मद्यक् । सूनृताः । ईरयन्ती ।

विऽउच्छन्ती । नः । सनये । धियः । धाः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

देवं देवं सर्वमपि स्तोतारं राधसे धनाय चोदयन्ती प्रेरयन्त्यस्मद्यगस्मादभिमुखं सूनृता वचांसीरयन्ती प्रेरयन्ती व्युच्छन्ती व्युच्छन् कुर्वती नोऽस्माकं सनये दानाय धनलाभाय धियो बुद्धीधाः । धेहि । शिष्टं स्पष्टं ॥ ॥२६॥

प्रति स्तोमेभिरिति तुचात्मकं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्यं त्रैष्टुभमुपस्यं । प्रति तुचमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनु-वाकान्धिनशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

प्रति स्तोमेभिरुपसं वसिष्ठा गीर्भिर्विप्रांसः प्रथमा अंबुधन् ।

विवर्तयन्ती रजसी समन्ते आविष्कृण्वती भुवनानि विश्वा ॥१॥

प्रति । स्तोमेभिः । उषसं । वसिष्ठाः । गीऽभिः । विप्रासः । प्रथमाः । अबुधन् ।
विऽवर्तयंती । रजसी इति । समंते इति संऽअंते । आविऽकृण्वती । भुवनानि ।
विश्वा ॥ १ ॥

विप्रासो मेधाविनो वसिष्ठा वसिष्ठगोत्राः स्तोमेभिः स्तोतुभिः प्रयुज्यमाना गीर्भिः स्तुतिभिः प्रथमा इतरयजमानेभ्यः पूर्वभूताः संत उषसं प्रत्यबुधन् । प्रतिबोधयन्ति । कीदृशीमुषसं च । रजसी यावापृथिव्यौ समंते समानपर्यन्ते एकीभूतप्रांति विवर्तयंतीं व्यावर्तयंतीं विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्याविकृण्वतीं प्रकटीकुर्वतीं स्वभासा ॥

एषा स्या नव्यमायुर्दधाना गृद्धी तमो ज्योतिषोषा अबोधि ।
अग्रं एति युवतिरहंयाणा प्राचिकित्सूर्यं यज्ञमग्निं ॥ २ ॥
एषा । स्या । नव्यं । आयुः । दधाना । गृद्धी । तमः । ज्योतिषा । उषाः । अबोधि ।
अग्रं । एति । युवतिः । अहंयाणा । प्र । अचिकितत् । सूर्यं । यज्ञं । अग्निं ॥ २ ॥

एषोषाः स्या सा गतदिवसेषु प्रसिद्धा दृश्यमानेषा नव्यं नवतरमायुरायुष्यं । यौवनमित्यर्थः । तादृशं दधाना धारयन्ती गृद्धी गूढं तमोऽधकारं ज्योतिषा स्वतेजसा निवारयत्यबोधि । बुध्यते । अग्रं पुरोदेशे सूर्यस्य पुरस्तात् देवानामग्रे वा । इतरदेवेभ्यः पूर्वमित्यर्थः । युवतिर्नित्यतरुणी सर्वत्र भिद्यन्ती बाह्याणां । नुप्तोपमेषा । अलज्जा युवतिरिव । सा यथा पत्नुरग्रे संचरति तद्वत् सूर्यस्य पुरस्तादेति । एवंभूता सती सूर्यं यज्ञमग्निं च प्राचिकितत् । प्रज्ञापयति ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।
घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥
अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदं । उच्छंतु । भद्राः ।
घृतं । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

अश्वावतीर्बहुभिरस्त्रभ्यं प्रदेशैरश्वैस्तद्वत्सुखा गोमतीर्गोमत्सो गोप्रदा वीरवतीवीरवत्यः पुत्रदा अत एव भद्राः स्तुत्या उषास उषसः सदं सर्वदोच्छंतु । पुनः कीदृशः । घृतमुदकं दुहाना दोग्ध्यो विश्वतः प्रपीताः सर्वतः प्रवृद्धाः । यूयं पातेति गतं ॥ ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीञ्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठो व्याख्यायते । सप्तमे मंडले पंचमेऽनुवाके दश सूक्तानि व्याकृतानि । प्रत्यु अदर्शीति षट्सप्तमे-
कादशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्थमुषसं । प्रथमाया अयुजो बृहत्सो द्वितीयाया युजः सतोबृहत्सः । तथा चानुक्रांतं ।

प्रत्यु षट् प्रागाथमिति ॥ प्रातरनुवाक उपस्थे क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । प्रत्यु अदर्शि सह वामेनेति बार्हतं । आ० ४. १४. । इति ॥

प्रत्यु अदर्श्यायत्युच्छंतीं दुहिता दिवः ।

अपो महि व्ययति चक्षसे तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी ॥ १ ॥

प्रति । ऊं इति । अदर्शि । आऽयती । उच्छंतीं । दुहिता । दिवः ।

अपो इति । महि । व्ययति । चक्षसे । तमः । ज्योतिः । कृणोति । सूनरी ॥ १ ॥

आयत्यागच्छंती व्यच्छंती तमांसि विवासयंती वर्जयंती दिवो बुभोक्स्य सूर्यस्य वा दुहिता पुत्री एवंभूतोपाः प्रत्यदर्शि । सर्वैः प्रतिदृश्यते । उ इति पूरकः । सैषा महि महत्तमो नैशमंधकारं । अप उ इति निपात-
द्वयसमुदायोऽपेत्यस्यार्थः । अपो व्ययति । अपवृणोति । किमर्थं । चक्षसे दर्शनार्थं । एवं कृत्वा सूनरी जनानां
सुपु नेत्र्युषा ज्योतिः प्रकाशं कृणोति । करोति ॥

उदुस्त्रियाः सृजते सूर्यः सचाँ उद्यन्नक्षत्रमर्चिवत् ।

तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च सं भक्तेन गमेमहि ॥ २ ॥

उत् । उस्त्रियाः । सृजते । सूर्यः । सचाँ । उत्ऽयत् । नक्षत्रं । अर्चिवत् ।

तव । इत् । उषः । विऽउषि । सूर्यस्य । च । सं । भक्तेन । गमेमहि ॥ २ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्य उस्त्रिया रश्मीन् सचा सह युगपदेवोत्सृजते । उन्नमयति । तथोद्यदुन्नच्छत
प्रादुर्भवन्नक्षत्रं नभसि दृश्यमानं ग्रहनक्षत्रादिकमर्चिवद्दीप्तिमत्करोति । सौरिण तेजसा हि नक्तं चंद्रप्रभुतीनि
नक्षत्राणि भासंते । सुपुणः सूर्यरश्मिचंद्रमा गंधर्वः । वा० सं० १८. ४०. । इति हि निगमः । एवं च सति हे
उष उपोदेवते तव सूर्यस्य च व्युषि विवासने प्रकाशने सति भक्तनान्नेन सं गमेमहि । वयं संगच्छेमहि ।
इच्छद्ः पूरकः ॥

प्रति त्वा दुहितर्दिव उषो जीरा अभुत्स्महि ।

या वहसि पुरु स्याहँ वनन्वति रत्नं न दाशुषे मयः ॥ ३ ॥

प्रति । त्वा । दुहितः । दिवः । उषः । जीराः । अभुत्स्महि ।

या । वहसि । पुरु । स्याहँ । वनन्ऽवति । रत्नं । न । दाशुषे । मयः ॥ ३ ॥

हे दिवो दुहितर्दिवोऽंतरिक्षाज्जायमाने हे उष उपोदेवते त्वा त्वां जीराः क्षिप्रकारिणो वयं प्रत्यभु-
त्स्महि । प्रतिबोद्धारो भवेम । हे वनन्वति । वननं संभजनं संभक्तव्यं धनं वा । तद्वति या त्वं पुरु बङ्ग स्याहँ
स्पृहणीयं धनं वहसि प्रापयसि दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमिव मयः सुखं च या
त्वं वहसि तां त्वां प्रत्यभुत्स्महीत्यन्वयः ॥

उच्छंती या कृणोषि मंहना महि प्रख्यै देवि स्वर्दृशे ।

तस्यास्ते रत्नभाज ईमहे वयं स्याम मातुर्न सूनवः ॥ ४ ॥

उच्छंतीं । या । कृणोषि । मंहना । महि । प्रऽख्यै । देवि । स्वः । दृशे ।

तस्याः । ते । रत्नऽभाजः । ईमहे । वयं । स्याम । मातुः । न । सूनवः ॥ ४ ॥

हे महि महति देवि दानादिगुणयुक्त उषोदेवते व्युच्छंती तमांसि वर्जयंतो मंहना महिम्ना युक्ता । यद्वा । महतिर्दानकर्मा । दानयुक्ता । या त्वं स्वः सर्वं जगत् प्रख्ये प्रबोधनार्थं दृष्टे दर्शनार्थं च कृणोषि करोषि तस्यास्तादृश्या रत्नभाजो रत्नानां रमणीयानां धनानां भाजयिष्याः सेवयिष्या ईमहे । याचामहे । किं । रत्नभाज इति समभिव्याहाराद्रत्नानीति गम्यते । अपि च वयं तव प्रियतमाः स्याम । भवेम । मातुर्न सूनवः । यथा मातुर्जन्याः सूनवः पुत्राः प्रियतमा भवन्ति तद्वत् ॥

तच्चिचं राध आ भरोषो यहीर्घश्रुत्तमं ।

यत्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनं तद्रास्व भुनजामहे ॥ ५ ॥

तत् । चिचं । राधः । आ । भर । उषः । यत् । दीर्घश्रुत्तमं ।

यत् । ते । दिवः । दुहितः । मर्तभोजनं । तत् । रास्व । भुनजामहे ॥ ५ ॥

हे उषः तच्चिचं चायनीयं राधो धनमा भर । आहर । अस्मभ्यं प्रयच्छ । यत्नं दीर्घश्रुत्तमं देशकालयोर्विप्रकर्षेऽप्यतिशयेन श्रोतव्यं । अपि च हे दिवो दुहितः ते तव त्वया देयं मर्तभोजनं मर्तानां मनुष्याणां भोगयोग्यं यदन्नमस्ति तद्रास्व । देह्यस्मभ्यं । वयं च त्वद्वत्तं धनमन्नं च भुनजामहे । अभ्यवहरेम ॥

श्रवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं वाजौ अस्मभ्यं गोमंतः ।

चोदयित्री मघोनः सूनृतावत्युषा उच्छदप सिधः ॥ ६ ॥

श्रवः । सूरिभ्यः । अमृतं । वसुत्वनं । वाजान् । अस्मभ्यं । गोमंतः ।

चोदयित्री । मघोनः । सूनृतावती । उषाः । उच्छत् । अर्प । सिधः ॥ ६ ॥

हे उषः सूरिभ्यः क्षीतृभ्योऽस्मभ्यममृतं मरणरहितं नित्यं वसुत्वनं वासकं वसुत्वयुक्तं वा श्रवः श्रवणोयं यशो राखित्यनुषंगः । तथा गोमतो बद्धभिर्गोभिर्युक्तान्वाजान्नानि चास्मभ्यं राख । शिष्टः परोषकृतः । मघोनो हविष्मतो यजमानस्य चोदयित्री प्रेरयित्री सूनृतावती । प्रियसत्यात्मिका वाक्सूनृता । तद्वत्युषाः सिधः शोषकाञ्छचूनपोच्छत् । अर्पगमयतु ॥ ॥ १ ॥

इंद्रावरुणौ दशर्षं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं जागतं । इदमादीनि चत्वारि सूक्तानींद्रावरुणदेवतानि । तथा चानुक्रांतं । इंद्रावरुणा दशेन्द्रावरुणं ह जागतं त्विति ॥ तृतीये सवन उक्थ्ये प्रशासुः शस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । इंद्रावरुणा युवमा वां राजानी । आ० ६. १. इति ॥

इंद्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतं ।

दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दूढ्यः ॥ १ ॥

इंद्रावरुणा । युवं । अध्वराय । नः । विशे । जनाय । महि । शर्म । यच्छतं ।

दीर्घप्रयज्युं । अति । यः । वनुष्यति । वयं । जयेम । पृतनासु । दुःऽध्यः ॥ १ ॥

हे इंद्रावरुणेन्द्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं विशे निवेशयिषे परिचारकाय जनाय पुत्रपीचादिलक्षणायाध्वराय यज्ञानुष्ठानार्थं महि महच्छर्मं गृहं सुखं वा यच्छतं । प्रयच्छतं । अपि च दीर्घप्रयज्युं दीर्घप्रतयज्ञमस्मदीयं जने यः शत्रुरति वनुष्यति अतिजिघांसति पृतनासु संयामेषु दूढ्यो दुर्धियो दुष्टाभिसंधीक्षाञ्छचूनवयं जयेम । अभिमवेम ॥

समाळन्यः स्वराळन्य उच्यते वां महांताविंद्रावरुणा महावसू ।

विश्वे देवासः परमे व्योमनि सं वामोजो वृषणा सं बलं दधुः ॥ २ ॥

सं॒ऽराट् । अ॒न्यः । स्व॒ऽराट् । अ॒न्यः । उ॒च्यते । वां । म॒हांती । इं॒द्रावरु॑णा । म॒हाव॑सू
इति॑ म॒हाऽव॑सू ।

विश्वे॑ । दे॒वासः । पर॒मे । वि॒ऽओम॑नि । सं । वां । ओजः॑ । वृष॒णा । सं । बलं॑ । द॒धुः ॥ २ ॥

द्वितीयः पादः परोक्षकृतः शिष्टाः प्रत्यक्षकृताः । हे इंद्रावरुणा वां युवयोर्मध्येऽन्य एको वरुणः सम्राट् सम्ययाजमान इत्युच्यते । ता सम्राजा घृतासुती । ऋ० २. ४१. ६. । इत्यादिषु कीर्तते । अन्य इंद्रः स्वराट् स्वयमेवान्यनिरपेक्षयैव राजमान इत्युच्यते । स्वराकिंद्रो दमे । ऋ० १. ६१. ९. । इत्यादिषु कीर्तते । तथा-विधाविंद्रावरुणेन्द्रावरुणा महांती गुणैरधिकी महावसू महाधनौ च भवतः । हे वृषणा कामानां वर्षिता-राविंद्रावरुणा वां युवां परमे व्योमन्युत्कृष्ट आकाशे विश्वे देवासः सर्वे देवा ओजः सं दधुः । समयोजयन् शरीरदाढीय । तद्धेतुभूतं तदोज इत्युच्यते । स्मर्यते च । ओजः साष्टमी दशति । तथा बलं वृत्रवधादेः कार्यस्य हेतुभूतं सामर्थ्यं च युवाभ्यां सं दधुः । समयोजयन् ॥

अ॒न्य॒पां खान्य॑तृ॒तमो॑ज॒सा सूर्य॑मैरयतं दि॒वि प्र॑भुं ।

इं॒द्रावरु॑णा म॒दे अ॒स्य मा॒यिनो॑ऽपि॒न्वत॑म॒पितः॑ पि॒न्वतं॑ धि॒यः ॥ ३ ॥

अ॒नु । अ॒पां । खानि॑ । अ॒तृ॒तं । ओज॑सा । आ । सूर्य॑ । ऐ॒रय॑तं । दि॒वि । प्र॑ऽभुं ।

इं॒द्रावरु॑णा । म॒दे । अ॒स्य । मा॒यिनः॑ । अ॒पि॒न्वतं॑ । अ॒पितः॑ । पि॒न्वतं॑ । धि॒यः ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणा अपामुदकानां खानि द्वाराणि वृत्रेण पिहितान्योजसा बलेनान्वृतं । अन्वविध्यतं । आवर-कस्य वृत्रस्य वधेन वृष्टिप्रतिबंधं निराकृतवन्तावित्यर्थः । तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं दिव्यंतरिक्षे प्रभुं प्रभूतं संतमैरयतं । अभ्यगमयतं । स्वर्भानुनावृतं सूर्यं तद्वधेन प्रकाशितवन्तावित्यर्थः । हे इंद्रावरुणेन्द्रावरुणा मायिनः प्रज्ञाकरस्यास्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सत्यपितो जलरहिता नदीरपिन्वतं । जलेनापूरयतं । तथा च निवि-त्पदमास्त्रायते । अस्य मदे जरितरिंद्रोऽजिन्वदनुवोऽपिन्वदपित इति । अपि च धियः कर्माण्यस्माभिरनुष्ठि-तानि कर्माणि पिन्वतं । सिंचतं । फलेन पूरयतं ॥

यु॒वामि॑द्युत्सु पृ॒तना॑सु व॒ह्नयो॑ यु॒वां क्षे॑मस्य प्रस॒वे मि॑त॒ज्ञवः॑ ।

ई॒शा॒ना व॑स्व॒ उ॒भय॑स्य का॒रव॑ इं॒द्रावरु॑णा सु॒हवा॑ ह॒वाम॑हे ॥ ४ ॥

यु॒वां । इत् । यु॒त्ऽसु । पृ॒तना॑सु । व॒ह्नयः॑ । यु॒वां । क्षे॑मस्य । प्र॒ऽस॒वे । मि॑त॒ऽज्ञवः॑ ।

ई॒शा॒ना । व॑स्वः । उ॒भय॑स्य । का॒रवः॑ । इं॒द्रावरु॑णा । सु॒ऽह॒वा । ह॒वा॒म॒हे ॥ ४ ॥

हे इंद्रावरुणा वह्नयो हविषां स्तोत्राणां वा वोढार ऋत्विजो युत्सु युज्ञेषु पृतनासु शत्रुसेनासु रक्षणार्थं युवामियुवामेव हवन्ते । आह्वयन्ति । मितज्ञवः संकुचितजानुका अंगिरसोऽपि क्षेमस्य रक्षणस्य प्रसव उत्पादने निमित्तभूते सति युवामेव हवन्ते । अतः कारणात् हे इंद्रावरुणा कारवः स्तोतारो वयमप्युभयस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च वस्त्वो वसुनो धनस्त्रेक्षानेश्वरौ सुहवा मुखेन ज्ञातव्यौ युवामेव हवामहे । आह्वयामहे ॥

इं॒द्रावरु॑णा य॒दि॒मानि॑ च॒क्रयु॑र्वि॒श्वा जा॒तानि॑ भु॒व॒नस्य॑ म॒ज्मना॑ ।

क्षे॒मे॒ण मि॒त्रो व॑रु॒णं दु॒व॒स्यति॑ म॒रुद्भि॑रु॒यः शु॒भम॑न्य ई॒यते ॥ ५ ॥

इं॒द्रावरु॑णा । यत् । इ॒मानि॑ । च॒क्रयुः॑ । वि॒श्वा । जा॒तानि॑ । भु॒व॒नस्य॑ । म॒ज्मना॑ ।

क्षे॒मे॒ण । मि॒त्रः । व॑रु॒णं । दु॒व॒स्यति॑ । म॒रुत्ऽभिः॑ । उ॒यः । शु॒भं । अ॒न्यः । ई॒यते ॥ ५ ॥

हे इंद्रावरुणी यद्यी युवां भुवनस्य लोकस्य संबन्धीनीमानि परिदृश्यमानानि विश्वा सर्वाणि जातानि जातिमन्ति भूतजातानि मज्जनात्मीयेन बलेन चक्रयुः कृतवन्तौ तयोर्युवयोर्मध्य एकं वरुणं क्षेमेण रक्षणेहेतुना मित्रो देवो दुवस्यति । परिचरति । मित्रावरुणी हि परस्परं प्राप्तसखौ । अत एव सहचरौ दृश्येते । अन्य एक इंद्रो मरुत्त्रिर्मरुत्त्रणीरय उन्नूर्णबलः सञ्कुभं शोभनमलंकारमीयते । प्राप्नोति । यदा । मरुत्त्रिर्मध्यस्था-
भेदेवगणैः सार्धमुय ओजस्वीन्द्रः शुभमुदकमीयते । प्रेरयति ॥ ॥२॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विष ओजो मिमाते ध्रुवमस्य यत्स्वं ।

अजामिमन्यः अथयंतमातिरद्भेभिरन्यः प्र वृणोति भूयसः ॥ ६ ॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विषे ओजः मिमाते इति ध्रुवं अस्य यत् स्वं ।

अजामिं अन्यः अथयंत आ अतिरत् द्भेभिः अन्यः प्र वृणोति भूयसः ॥ ६ ॥

वरुणस्य । उपलक्षणमेतत् । इंद्रस्य वरुणस्य च त्विषे दीप्त्यर्थमोजो बलं नु क्षिप्रं मिमाते । स्तोत्रेण निर्ममाते यजमानपत्न्यौ । स्तोत्रेण हि बलं जायते । किमर्थं । महे महे शुल्काय धनाय । इंद्रस्य धनस्य लाभार्थं । अस्त्रेन्द्रस्य वरुणस्य च ध्रुवं नित्यं स्वं स्वकीयमसाधारणं यदोजो विद्यते तदोजो मिमाते इत्यन्वयः । तयोरिंद्रावरुणयोरन्य एको वरुणोऽजामिमबंधुमसुवंतं अथयंतं हिंसंतं कर्माण्यकुर्वंतमसोतारमयजमानं चातिरत् । अभिहंत । अन्य एक इंद्रो द्भेभिरत्यैरेवोपायैर्भूयसो बह्वतराञ्छत्रुन्म वृणोति । प्रकर्षेणावृत्तान् बाधितान् करोति । यदा । भूयसो यजमानान्म वृणोति । प्रवरानुत्कृष्टाङ्करोति ॥

न तमंहो न दुरितानि मर्त्यमिंद्रावरुणा न तपः कुतश्चन ।

यस्य देवा गच्छथो वीथो अध्वरं न तं मर्तस्य नशते परिहृतिः ॥ ७ ॥

न । तं । अंहः । न । दुःइतानि । मर्त्यं । इंद्रावरुणा । न । तपः । कुतः । चन ।

यस्य देवा । गच्छथः । वीथः । अध्वरं । न । तं । मर्तस्य । नशते । परिहृतिः ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरुणिंद्रावरुणी तं मर्त्यं मनुष्यमंहः पापं न नशते । न आप्नोति । न च दुरितानि दुर्गमनानि पापफलानि च प्राप्नुवन्ति । कुतश्चन कस्मादपि निमित्तात्तपः संतापश्च तं न प्राप्नोति । हे देवा देवी दानादि-
गुणयुक्ताविंद्रावरुणी यस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्याध्वरं यज्ञं गच्छथः प्राप्नुथो युवां वीथः कामयेथे च यस्य हवीषं तं मनुष्यं परिहृतिः परिबाधा न नशते । उक्तप्रकारेण न प्राप्नोति ॥

अर्वाङ्गरा दैव्येनावसा गतं ऋणुतं हवं यदि मे जुजोषथः ।

युवोर्हि सख्यमुत वा यदार्थं माडीकिमिंद्रावरुणा नि यच्छतं ॥ ८ ॥

अर्वाक् । नरा । दैव्येन । अवसा । आ । गतं । ऋणुतं । हवं । यदि । मे । जुजोषथः ।

युवोः । हि । सख्यं । उत । वा । यत् । आर्थं । माडीकिं । इंद्रावरुणा । नि । यच्छतं ॥ ८ ॥

हे नरा नेताराविंद्रावरुणी दैव्येन देवसंबन्धिनावसा रक्षणेन सहायीगच्छदमिमुखमा गतं । आगच्छतं । आगत्य च मदीयं हवं स्तोत्रं ऋणुतं । यदि मे मम जुजोषथः प्रीयेथे । मयि प्रीतिरस्ति चेत् युवाभ्यामागतव्यं मदीयं स्तोत्रं श्रोतव्यं च भवतीत्यर्थः । युवोर्हि युवयोः खलु यत्सख्यं सखित्वमुत वापि च यदायमापित्वं बांधवं माडीकिं मृडीकस्य मुखस्य साधनं तदुभयं हे इंद्रावरुणी नि यच्छतं । अस्मभ्यं प्रयच्छतं ॥

अस्माकमिंद्रावरुणा भरेभरे पुरोयोधा भवतं कृष्योजसा ।

यद्वा हवत उभये अथ स्पृधि नरस्तोकस्य तनयस्य सातिषु ॥ ९ ॥

अ॒स्माकं॑ । इं॒द्राव॒रुणा॑ । भ॒रेऽभ॒रे । पु॒रः॒ऽयो॒धा । भ॒व॒तं । कृ॒ष्टिऽओ॒ज॒सा ।

यत् । वा॒ । ह॒वँते॑ । उ॒भये॑ । अ॒ध॒ । स्पृ॒धि । न॒रः । तो॒कस्य॑ । तन॒यस्य॑ । सा॒तिषु॑ ॥ ९॥

हे ऋथ्योजसा शत्रूणां कर्षकमोजो बलं ययोस्तादृशी हे इंद्रावरुणी भरे भरे संयामि संयामिऽस्माकं पुरोयोधा पुरस्ताद्योदारी भवतं । यद्यौ वामभय उभयविधाः पूर्वकालीना इदानींतनाश्च नरो नेतारः स्तोतारः स्पृधि युद्धे यी युवां हवँते । अधापि च तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पीत्रस्य सातिषु संभजनीयेषु निमित्तभूतेषु च यी युवां हवँते । तावत्स्माकं पुरोयोधा भवतमित्यन्वयः ॥

अ॒स्मे इं॒द्रो वरु॑णो मि॒त्रो अ॒र्य॒मा द्यु॒म्नं य॒च्छंतु॑ म॒हि श॒र्म॑ स॒प्रथं॑ ।

अ॒व॒ध्रं ज्योति॑रदि॒तेऽर्च॑ता॒वृधो॑ दे॒वस्य॑ श्लो॒कं स॒वितु॑र्म॒नाम॒हे ॥ १०॥

अ॒स्मे इति॑ । इं॒द्रः । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । द्यु॒म्नं । य॒च्छंतु॑ । म॒हि । श॒र्म॑ । स॒ऽप्रथं॑ ।

अ॒व॒ध्रं । ज्योति॑ः । अ॒दि॒तेः । ऋ॒त॒ऽवृ॒धः । दे॒वस्य॑ । श्लो॒कं । स॒वि॒तुः । म॒ना॒म॒हे ॥ १०॥

अस्मै अस्मभ्यमिन्द्रादयो द्युम्नं द्योतमानं धनं यच्छंतु । प्रयच्छंतु । तथा महि महत्सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं शर्म गृहं च प्रयच्छंतु । अपि चर्तावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धयित्र्या अदितेरदीनाया देवमातुर्ज्योतिः स्तेजश्च नोऽस्माकमवध्रमहिंसकमस्तु । वयं च देवस्य दानादिगुणयुक्तस्य सवितुः सर्वस्य प्रेरकस्य श्लोकं स्तोत्रं मनोमहे । जानीमः । कुर्म इत्यर्थः । यद्वा । देवेन सवित्रास्मभ्यं देयं श्लोकं यज्ञो मनोमहे । याचामहे ॥ ॥ ३॥

युवां नरेति दशर्चं त्रयोदशं मूक्तं वसिष्ठस्यार्थं जागतमिन्द्रावरुणं । युवां नरेत्यनुक्रांतं ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु स्तोमवृद्धौ प्रशस्तुरिदं मूक्तमावापार्थं । सूचितं च । युवां नरा पुनीषि वां । आ० ७. ९. इति ॥

यु॒वां न॒रा प॒श्य॑मा॒नासु॑ आ॒प्यं प्रा॒चा ग॒व्यंतः॑ पृ॒थुप॑र्श॒वो य॒युः ।

दा॒सा च वृ॒चा ह॒तमा॑र्य॒णि च सु॒दास॑मि॒न्द्रावरु॑णाव॒साव॑तं ॥ १॥

यु॒वां । न॒रा । प॒श्य॑मा॒नासः॑ । आ॒प्यं । प्रा॒चा । ग॒व्यंतः॑ । पृ॒थुऽप॑र्श॒वः । य॒युः ।

दा॒सा । च॒ । वृ॒चा । ह॒तं । आ॒र्य॒णि । च॒ । सु॒ऽदा॒सं । इं॒द्रावरु॑णा । अ॒व॒सा । अ॒व॒तं ॥ १॥

हे नरा नेतारविन्द्रावरुणी युवां । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । युवयोराप्यं बंधुभावं पश्यमानासः पश्यंतोऽयुष्मद्वांधवलाभार्थिनो गव्यंतो गा आत्मन इच्छंतो यजमानाः पृथुपर्शवः । पृथुविस्तीर्णः पर्शुः पार्श्वस्थि शेषां ते तथोक्ताः । विस्तीर्णाश्चपर्शुहस्ताः संतः प्राचा प्राचीनं ययुः । बर्हिंराहरणार्थं गच्छन्ति । पर्श्वो हि बर्हिंराच्छिद्यते । तथा च तैत्तिरीयकं । अश्चपर्श्वो बर्हिंराच्छिद्यतीति । हे इंद्रावरुणी युवां दासा दासान्युपक्षपयिचीणि च वृचाणावरकाणि शत्रुजातान्यार्याणि च कर्मानुष्ठानपराणि च शत्रुजातानि हतं । हिंसं । अपि च सुदास-मस्मयाज्यमेतत्संज्ञं राजानमवसा रक्षणेन सार्धमवतं । आगच्छतं ॥

य॒चा न॒रः स॒मय॑न्ते कृत॒ध्वजो॑ यस्मि॒न्ना॒जा भ॑व॒न्ति किं॑ च॒न प्रि॒यं ।

य॒चा भ॑य॒न्ते भु॒व॒ना स्व॑र्दृ॒शस्त॑चा न इं॒द्रावरु॑णाधि॒ वोच॑तं ॥ २॥

य॒च । न॒रः । सं॒ऽअ॒य॑न्ते । कृत॑ऽध्व॒जः । यस्मि॑न् । आ॒जा । भ॑व॒न्ति । किं॑ । च॒न । प्रि॒यं ।

य॒च । भ॑य॒न्ते । भु॒व॒ना । स्व॑ऽदृ॒शः । त॒च । नः॑ । इं॒द्रावरु॑णा । अ॒धि॒ । वो॒च॒तं ॥ २॥

यच यस्मिन्संयामे नरो मनुष्याः कृतध्वज उच्छ्रितध्वजाः समयन्ते युद्धार्थं संगच्छन्ते । यस्मिन्नाजाजी युद्धे । चनेति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योजनीयः । किंच किमपि प्रियमनुकूलं न भवति अपि तु सर्वं दुष्करं

भवति । यत्र च युद्धे भुवना भुवनानि भूतजातानि स्वर्दृशः शरीरपातादूर्ध्वं स्वर्गस्य द्रष्टारो वीराश्च भवन्ति विभ्रति । तत्र तादृशे संग्रामे हे इंद्रावरुणौ नोऽस्मानधि वोषतं । अस्मत्पञ्चपातवचनौ भवतं ॥

सं भूम्या अन्तां ध्वसिरा अदृक्षते इंद्रावरुणा दिवि घोष आरुहत् ।

अस्युर्जनानामुप मामरातयोऽर्वागवसा हवनश्रुता गतं ॥३॥

सं । भूम्याः । अन्ताः । ध्वसिराः । अदृक्षत् । इंद्रावरुणा । दिवि । घोषः । आ । अरुहत् । अस्युः । जनानां । उप । मां । अरातयः । अर्वाक् । अवसा । हवनश्रुता । आ । गतं ॥३॥

हे इंद्रावरुणौ भूम्या अन्ताः पर्यन्ता ध्वसिराः सैनिकैर्ध्वस्ताः समदृष्टत । संदृश्यते । तथा दिवि दुर्लभे घोषः सैनिकानां शब्दश्चाब्रह्मत् । आरुढोऽभूत् । जनानामस्मदीयानां भटानामरातयः शत्रवो मामुपास्युः । उपस्थिताः । एवं प्रवर्तमानेऽस्मिन्युद्धे हे हवनश्रुताङ्गानशीलाविद्रावरुणौ अर्वागसदभिमुखमवसा रक्षणेन सहा गतं । आगच्छतं ॥

इंद्रावरुणा वधनाभिरप्रति भेदं वन्वतां प्र सुदासमावतं ।

ब्रह्माण्येषां शृणुतं हवीमनि सत्या तृत्सूनामभवत्पुरोहितः ॥४॥

इंद्रावरुणा । वधनाभिः । अप्रति । भेदं । वन्वतां । प्र । सुदासं । आवतं ।

ब्रह्माणि । एषां । शृणुतं । हवीमनि । सत्या । तृत्सूनां । अभवत् । पुरः । इति ॥४॥

हे इंद्रावरुणेंद्रावरुणौ वधनाभिर्वधकरीरायुधैरप्रतिगतमप्राप्तं भेदमेतत्संज्ञं सुदासः शत्रुं वन्वता हिंसन्तौ युवां सुदासं । शोभनं ददातीति सुदाः । एतत्संज्ञं मम याज्यं राजानं प्रावतं । प्रकर्षेणारक्षतं । एषां तृत्सूनां मम याज्यानां ब्रह्माणि स्तोत्राणि शृणुतं । अशृणुतं । कदा । हवीमनि । आह्वयन्तेऽस्मिन्युद्धार्थं परस्परमिति हवीमा संग्रामः । तस्मिन् । यस्मादेवं तस्मात्तृत्सूनामेतत्संज्ञानां मम याज्यानां पुरोहितैर्मम पुरोधानं सत्या सत्यफलमभवत् । तेषु यत्नम पीरोहित्यं तत्सफलं जातमित्यर्थः ॥

इंद्रावरुणावभ्या तपन्ति माघान्यर्यो वनुषामरातयः ।

युवं हि वस्व उभयस्य राजथोऽध स्मा नोऽवतं पार्ये दिवि ॥५॥

इंद्रावरुणौ । अभि । आ । तपन्ति । मा । अघानि । अर्यः । वनुषां । अरातयः ।

युवं । हि । वस्वः । उभयस्य । राजथः । अध । स्म । नः । अवतं । पार्ये । दिवि ॥५॥

हे इंद्रावरुणौ अर्योऽरेः शत्रोः संबन्धीन्वघान्याहंतृणायुधानि मा मामभ्या तपन्ति । अभितो बाधते । अपि च वनुषां हिंसकानां मध्येऽरातयोऽभिगमनशीलाः शत्रवश्च मामभितपन्ति । युवं हि युवां खलूभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य वस्वो वसुनो धनस्य राजथः । ईशाये । राजतिरेश्वर्यकर्मा । अध स्मातः कारणात् पार्ये तरणीये दिवि दिवसे युद्धदिने नोऽस्मानवतं । रक्षतं ॥ ४॥

युवां हवन्त उभयास आजिष्विदं च वस्वो वरुणं च सातये ।

यत्र राजभिर्दशभिर्निबाधितं प्र सुदासमावतं तृत्सुभिः सह ॥६॥

युवां । हवन्ते । उभयासः । आजिषु । इदं । च । वस्वः । वरुणं । च । सातये ।

यत्र । राजऽभिः । दशऽभिः । निऽबाधितं । प्र । सुदासं । आवतं । तृत्सुऽभिः । सह ॥६॥

उभयास उभयविधाः सुदाःसंज्ञो राजा तत्सहायभूतास्तुत्सवश्चैवं द्विप्रकारा जना आजिषु संयामिष्विद्रं च वरुणं च युवां हवते । आहूयन्ते । किमर्थं । वसो धनस्य सातये संभजनार्थं । यत्र चेष्वाजिषु दशमिर्दशसंख्याकि राजभिः शत्रुभूतेर्नृपैर्निवाधितं नितरां हिंसितं सुदासं तृत्सुभिः सह वर्तमानं प्रावतं युवां प्रकर्षेणारुहन्तं । तेष्वजिष्वित्यन्वयः ॥

दश राजानः समिता अयज्यवः सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुधुः ।

सत्या नृणामसदासुपस्तुतिर्देवा एषामभवन् देवहूतिषु ॥ ७ ॥

दश । राजानः । संऽइताः । अयज्यवः । सुऽदासं । इंद्रावरुणा । न । युयुधुः ।

सत्या । नृणां । असदासदा । उपऽस्तुतिः । देवाः । एषां । अभवन् । देवऽहूतिषु ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरुणौ दशसंख्याका राजानः सुदासः शत्रवः समिताः संगताः परस्परं समवेता अयज्यवोऽयजमानाः एवभूतास्ते सुदासमेतत्संज्ञमेकमपि राजानं न युयुधुः । न संप्रजहुः । युवाभ्यामनुगृहीतं तं प्रहर्तुं न शक्नुः । तदानीमसदा । अतन्यन्ते हविषि सीदन्तीत्यसद ऋत्विजः । हविर्मर्युक्तानां नृणां यज्ञस्य नेतृणामृत्विजासुपस्तुतिः स्तोत्रं सत्या सफलाभूत् । अपि चैषां देवहूतिषु । देवा ह्वयन्त एष्विति देवहूतयो यज्ञाः । तेषु सर्वे च देवा अभवन् । युष्मदनुग्रहात्माकुर्वन्ति ॥

दाशराज्ञे परियन्ताय विश्वतः सुदास इंद्रावरुणावशिष्यतं ।

श्वित्यंचो यच नमसा कपर्दिनो धिया धीवतो असंपतं तृत्सवः ॥ ८ ॥

दाशराज्ञे । परिऽयन्ताय । विश्वतः । सुऽदासे । इंद्रावरुणौ । अशिष्यतं ।

श्वित्यंचः । यच । नमसा । कपर्दिनः । धिया । धीऽवतः । असंपतं । तृत्सवः ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुणौ दाशराज्ञे ॥ दशशब्दस्य क्वांदसो दीर्घः । विभक्तित्वत्ययः ॥ दशमी राजभिः शत्रुभूतैर्विश्वतः सर्वतः परियन्ताय परिवेष्टिताय सुदासे राज्ञेऽशिष्यतं । बलं प्रायच्छतं । यच यस्मिन्देशे श्वित्यंचः श्वितं श्वेत्यं नैर्मल्यमंचतो गच्छतः कपर्दिनो जटिला धीवतः कर्मभिर्युक्तास्तुत्सवो वसिष्ठशिष्या एतत्संज्ञा ऋत्विजो नमसा हविर्लक्षणेनान्न धिया सुत्यासंपतं पर्यचरन् । तस्मिन्देशे युवां तस्मै राज्ञे बलं प्रायच्छतमित्यर्थः ॥

वृचाण्यः समिथेषु जिघ्रते व्रतान्यन्यो अभि रक्षते सदा ।

हवामहे वां वृषणा सुवृक्तिभिस्मि इंद्रावरुणा शर्म यच्छतं ॥ ९ ॥

वृचाणि । अन्यः । संऽइथेषु । जिघ्रते । व्रतानि । अन्यः । अभि । रक्षते । सदा ।

हवामहे । वां । वृषणा । सुवृक्तिभिः । अस्मि इति । इंद्रावरुणा । शर्म । यच्छतं ॥ ९ ॥

हे इंद्रावरुणौ युवयोरन्य एक इंद्रो वृचाणि शत्रून् समिथेषु संयामेषु जिघ्रते । हंति । अन्य एको वरुणः सदा सर्वदा व्रतानि कर्माणि रक्षते । अभितः सर्वतो रक्षति । हे वृषणा कामानां वर्षिताराविंद्रावरुणा तथाविधी वां युवां सुवृक्तिभिः सुप्रवृत्ताभिः स्तुतिभिर्हवामहे । आहूयामहे । आहूती च युवामक्षे अस्माभ्यं शर्म सुखं यच्छतं । दत्तं ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मिचो अर्यमा द्युक्षं यच्छंतु महि शर्म सप्रथः ।

अवधं ज्योतिरदितेर्धृतावृधो देवस्य ह्योके सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । द्युम्नः । यच्छंतु । महि । शर्म । सऽप्रथः ।
अवध्रं । ज्योतिः । अदितेः । वृत्तऽवृधः । देवस्य । द्यौकं । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

आख्यातियं । अचरार्थसु । इंद्रादयोऽस्मभ्यं द्योतमानं धनं प्रयच्छंतु सर्वतो विस्तीर्णं महद्गुहं च । यज्ञस्य वर्धयिष्या अदीनाया देवमातुस्तेजसास्माकमबाधकं भवतु । वयं च प्रेरकस्य देवस्य स्तोत्रं मनामहे ।
कर्महे ॥ ५ ॥

आ वामिति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तं वासिष्ठं त्रैष्टुभमिंद्रावरुणं । अनुक्रांतं च । आ वां पंचेति ॥ उक्थे तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्र इदं सूक्तं । सूचितं च । आ वां राजानाविंद्रावरुणा मधुमत्तमस्येति याज्या । आ० ६-१. इति ॥

आ वां राजानावध्वरे ववृत्यां हव्येभिरिंद्रावरुणा नमोभिः ।
प्र वां घृताचीं बाहोर्दधानां परि त्मना विषुरुपा जिगाति ॥ १ ॥
आ । वां । राजानौ । अध्वरे । ववृत्यां । हव्येभिः । इंद्रावरुणा । नमःऽभिः ।
प्र । वां । घृताचीं । बाहोः । दधानां । परि । त्मना । विषुरुपा । जिगाति ॥ १ ॥

हे राजानौ राजमानावीश्वरी इंद्रावरुणी अध्वरे हिंसारहितेऽस्मिन्यागे वां युवां हव्येभिर्हविर्भिनमोभिः स्तोत्रेष्टा ववृत्यां । आवर्तयामि । अपि च बाहोर्हस्तयोर्दधाना धार्यमाणा विषुरुपा । रूप्यत इति रूपं हविः । विविधहविर्युक्ता घृताची घृतमंचंती जुहस्मनात्मना स्वयमेव वां युवां परि प्र जिगाति । अभिप्रगच्छति । यदा । विषुरुपा नानाविधरूपौ वामिति योज्यं ॥

युवो राष्ट्रं बृहदिन्वति द्यौर्यौ सेतुभिररज्जुभिः सिनीथः ।
परि नो हेळो वरुणस्य वृज्या उरुं न इंद्रः कृणवदु लोकं ॥ २ ॥
युवोः । राष्ट्रं । बृहत् । इन्वति । द्यौः । यौ । सेतुऽभिः । अरज्जुऽभिः । सिनीथः ।
परि । नः । हेळः । वरुणस्य । वृज्याः । उरुं । नः । इंद्रः । कृणवत् । ऊं इति । लोकं ॥ २ ॥

हे इंद्रावरुणा युवोर्युवयोर्बृहन्महद्भ्राष्ट्रं राज्यं द्यौर्युलोकरूपमिन्वति । वृज्या सर्वांगीणयति । यौ युवां सेतुभिर्बंधकैररज्जुभौ रज्जुरहिते रोगादिभिः सिनीथः पापकृतौ बध्नीथः ॥ पित्र् बंधन इति धातुः ॥ तयोर्मध्ये वरुणस्य वारयितुर्देवस्य हेळः क्रोधो नोऽस्मान्परि वृज्याः । परिवृणक्तु । परित्यज्यान्यत्र गच्छतु । इंद्र उ इंद्रयोर्देव विस्तीर्णं लोकं स्थानं कृणवत् । करोतु ॥

कृतं नो यज्ञं विदथेषु चारुं कृतं ब्रह्माणि सूरिषु प्रशस्ता ।
उपो रयिर्देवजूतो न एतु प्र णः स्पर्हाभिरूतिभिस्तिरेतं ॥ ३ ॥
कृतं । नः । यज्ञं । विदथेषु । चारुं । कृतं । ब्रह्माणि । सूरिषु । प्रऽशस्ता ।
उपो इति । रयिः । देवऽजूतः । नः । एतु । प्र । नः । स्पर्हाभिः । ऊतिऽभिः । तिरेतं ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणा नोऽस्माकं विदथेषु गृहेषु क्रियमाणं यज्ञं चारुं शोभनं फलसहितं कृतं । कृतं । तथा सूरिषु स्तोत्रेष्वस्मासु विद्यमानानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि प्रशस्ता प्रशस्तान्युत्कृष्टानि फलभांजि कृतं । कृतं । अपि च देवजूतो देवाभ्यां युवाभ्यां प्रेरितो रयिर्धनं नोऽस्मानुपेतु । प्राप्नोतु । तथा स्पर्हाभिः सृष्टृणी-यामिरूतिभि र्वाभिर्नोऽस्मात्प्र तिरेतं । युवां वर्धयेथां । प्रपूर्वस्मिरतिर्वर्धनार्थः ॥

अस्मे इंद्रावरुणा विश्ववारं रयिं धत्तं वसुमंतं पुरुषं ।

प्र य आदित्यो अनृता मिनात्यमिता शूरो दयते वसूनि ॥४॥

अस्मे इति । इंद्रावरुणा । विश्ववारं । रयिं । धत्तं । वसुमंतं । पुरुषं ।

प्र । यः । आदित्यः । अनृता । मिनाति । अमिता । शूरः । दयते । वसूनि ॥४॥

हे इंद्रावरुणा अस्मै अस्मभ्यं रयिं धनं धत्तं । प्रयच्छतं । कीदृशं । विश्ववारं विश्वैः सर्वैर्वरणीयं संभजनीयं वसुमंतं निवासयुक्तं पुरुषं बहुत्रं पुरुभिर्वज्रभिः प्रशस्तं वा । आदित्योऽदितेः पुत्रो यो वरुणोऽनुतामृतानि सत्वरहितानि भूतानि प्र मिनाति ग्रह्णिनस्ति ॥ मीढं हिंसायामिति धातुः ॥ शूरः शौर्यवान् स वरुणोऽमितामितान्यपरिमितानि वसूनि धनानि दयते । स्तोतृभ्यो ददाति ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत्तोके तनये तूतुजाना ।

सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।

सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

मे मदीयेयं गीः स्तुतिरिंद्रं वरुणं चाष्ट । अष्टुतां । व्याप्नोतु । तथा तूतुजाना मया प्रेर्यमाणा सा तोके पुत्रे तनये पीत्रे च विषये प्रावत् । प्ररत्नत्वस्मान् । वयं च सुरत्नासः शोभनधनाः संतो देववीतिं देवैः कामयितव्यं यच्च गमेम । प्राप्नुयाम । हे इंद्रावरुणादयः सर्वे देवाः यूयं स्वस्तिभिः कक्षापीनोऽस्मान्सदा सर्वदा पात । रक्षत ॥ ६॥

पुनीषे वामिति पंचर्वं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैपुमिंद्रावरुणं । पुनीष इत्यनुक्रांतं ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवने स्तोमवृद्धौ प्रशास्त्रिदमावापार्थं । सूचितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ० ७. ९. इति ॥

पुनीषे वामरक्षसं मनीषां सोममिंद्राय वरुणाय जुह्वत् ।

घृतप्रतीकामुषसं न देवीं ता नो यामन्तुरुष्यतामभीके ॥१॥

पुनीषे । वां । अरक्षसं । मनीषां । सोमं । इंद्राय । वरुणाय । जुह्वत् ।

घृतऽप्रतीकां । उषसं । न । देवीं । ता । नः । यामन् । उरुष्यतां । अभीके ॥१॥

इंद्रावरुणौ वां युवाभ्यां युवयोरर्थमरक्षसं रक्षोरहितां राक्षसैरसंस्पृष्टां मनीषां स्तुतिं पुनीषे । शोधयामि । किं कुर्वन् । इंद्राय वरुणाय च सोमं जुह्विंद्रं वरुणं चोद्दिश्य सोममपी प्रक्षिपन् । कीदृशीं मनीषां । देवीं द्योतमानामुषसं नोषसमिव घृतप्रतीकां दीप्तावयवां । शिष्टः परोक्षकृतः । ता ताविंद्रावरुणावभीके अभिगते युद्धे यामन्यामनि युद्धार्थं गमने सति नोऽस्मानुरुष्यतां । रक्षतां ॥

स्पर्धते वा उ देवहूये अत्र येषु ध्वजेषु दिद्यवः पतन्ति ।

युवं तां इंद्रावरुणावमिचान्हतं पराचः शर्वा विषूचः ॥२॥

स्पर्धते । वै । उं इति । देवऽहूये । अत्र । येषु । ध्वजेषु । दिद्यवः । पतन्ति ।

युवं । तान् । इंद्रावरुणौ । अमिचान् । हतं । पराचः । शर्वा । विषूचः ॥२॥

देवह्वये । देवा विजिगीषवो योद्धारो ह्वयते युद्धार्थं परस्परमाह्वयन्त इति देवह्वयः संग्रामः । अत्रा-

स्निग्धवह्नये संयामि स्पर्धति वै शत्रवोऽस्माभिः स्पर्धति खलु । उ इति पूरकः । येषु संयामेषु ध्वजेषु पताकासु दिव्यवः शत्रुचिन्तायायुधानि पतन्ति तांस्तेषु संयामेषु विद्यमानानमिवाञ्छन् हे इंद्रावरुणी युवं युवां शर्वा शरणा हिंसकेनायुधेन पराचः पराङ्मुखान् विषूचो विविधगतींश्च हतं । हिंसं । यथा ते शत्रवः पराङ्मुखा इतस्ततः पलायमानाश्च भवन्ति तथा तान्वाञ्छामित्यर्थः ॥

आपश्चिद्धि स्वयंशसः सदःसु देवीरिंद्रं वरुणं देवता धुः ।

कृष्टीरन्यो धारयति प्रविक्ता वृत्राण्यन्यो अग्रतीनि हन्ति ॥३॥

आपः । चित् । हि । स्वयंशसः । सदःसु । देवीः । इंद्रं । वरुणं । देवता । धुरिति धुः ।

कृष्टीः । अन्यः । धारयति । प्रविक्ताः । वृत्राणि । अन्यः । अग्रतीनि । हन्ति ॥३॥

आपश्चिद्धिकाराः सोमाश्च स्वयंशसः स्वायत्तयशस्का देवीर्योतमानाः संतः सदःसु सद्नेषु स्थानेष्विंद्रं वरुणं च देवतेते द्वे देवते धुः । धारयति । अयस्थापयति । सोमेनाप्यायिता हि देवताः स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठति । यद्वा । वसतीवर्याख्या आप एव सोमाभिषवद्वारा सद्नेष्विंद्रं वरुणं च धारयति । तयोरिंद्रावरुणयोरन्य एकः प्रविक्ताः पृथक्कृताः पुण्यापुण्यविवेकेन विचित्रफलभोक्ताः कृष्टीः प्रजा असांकर्येण धारयति । अन्य इंद्रो वृत्राणि शत्रुजातान्यप्रतीत्यैरप्रतिगतानि हन्ति । हिनस्ति ॥

स मुकतुर्चतचिदस्तु होता य आदित्य शर्वसा वां नमस्वान् ।

आवर्तदवसे वां हविष्मानसदित्स सुविताय प्रयस्वान् ॥४॥

सः । सुकृतुः । चतुः । चित् । अस्तु । होता । यः । आदित्या । शर्वसा । वां । नमस्वान् ।

आऽवर्तत् । अवसे । वां । हविष्मान् । असत् । इत् । सः । सुविताय । प्रयस्वान् ॥४॥

मुकतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स होता स्तोता चतचिदृतस्योदकस्य यज्ञस्य वा चेता निचेतासु । भवतु । हे आदित्यादितेः पुत्राविंद्रावरुणी ॥ छांदसः साहितिको ब्रह्मः ॥ यो नमस्वान्नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वा युक्तः सञ्जवसा बलेन युक्तौ वां युवां परिचरतीति शेषः । स मुकतुरित्यन्वयः । अपि च यो हविष्मान् हविर्भिर्युक्तः सन्नवसे तर्पणार्थं वां युवामावर्तत् आवर्तयेत् स यजमानः प्रयस्वान्नवान् भूत्वा सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय फलायासदित् । भवेदेव ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत्तोके तनये तूतुजाना ।

सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।

सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

व्याख्यातयं । मदीया सुतिरिंद्रं वरुणं चाश्रुतां । मया प्रेर्यमाणा सा पुत्रे पीत्रे च विषयेऽस्मान्तरचतु । वयं शोभनधनाः संत उत्तरोत्तरं यागं प्राप्नुयाम । हे इंद्रावरुणादयो देवाः अस्मान्तर्वदा कन्याणी रक्षत ॥ ॥७॥

धीरा त्वस्तिष्ठर्षं योऽशं सूक्तं वसिष्ठस्वर्षं वैष्टुभं वरुणदेवत्वं । तथा चानुक्रांतं । धीराष्टौ वारुणं हेति ॥ गतो विनियोगः ॥

धीरा त्वस्य महिना जूनूषि वि यस्तस्तंभ रोदसी चिदुर्वी ।

प्र नाकमृष्वं नुनुदे बृहन्तं द्विता नक्षत्रं पप्रथच्च भूमं ॥९॥

धीरां । तु । अस्य । महिना । ज॒नू॒षि । वि । यः । त॒स्तंभ॑ । रोद॒सी॒ इति॑ । चि॒त् । उ॒र्वी॒ इति॑ ।
प्र । नाकं॑ । ऋ॒ष्वं । नु॒नुदे॑ । वृ॒हंतं॑ । द्वि॒ता । नक्ष॑चं । प॒प्रथ॑त् । च । भूमं ॥ १ ॥

अस्य वरुणस्य जन्मपि जन्मानि महिना महिम्ना तु चिप्रं धीरा धीराणि धैर्यवन्ति भवन्ति । यो वरुण उर्वी विसीर्णे रोदसी चिह्नावापृथिव्यावपि वि तस्तंभ विविधं सन्धिं स्वकीये स्थाने स्थिते अकरोत् । यस्य वृहंतं महान्तं नाकमादित्यं नक्षत्रं चर्ष्वं दर्शनीयं द्विता द्वैधं प्र नुनुदे प्रेरयति सः । अहनि सूर्यं दर्शनीयं प्रेरयति रात्री नक्षत्रं तथेति द्विप्रकारः । भूम भूमिं च यः पप्रथत् अप्रथयत् विसारितवान् । तस्मात्स्य वरुणस्येत्यन्वयः ॥

उ॒त स्व॒या त॒न्वा॒ऽ सं वदे॑ तत्क॒दा न्व॑त॒र्वरु॑णे भु॒वानि ।
किं मे॒ ह॒व्यम॑ह॒णानो॑ जु॒षेत॒ क॒दा मृ॒ळीकं॑ सु॒मना॑ अभि॒ ख्यं ॥ २ ॥
उ॒त । स्व॒या । त॒न्वा । सं । वदे॑ । तत् । क॒दा । नु । अ॒न्तः । वरु॑णे । भु॒वानि॒ ।
किं । मे॒ । ह॒व्यं । अ॒ह॒णानः॑ । जु॒षेत॒ । क॒दा । मृ॒ळीकं॑ । सु॒ऽमनाः॑ । अभि॒ । ख्यं ॥ २ ॥

वरुणं शीघ्रं दिदृक्षमाणं अघिरमया वितर्कयति । उतेति विचिकित्सायां । उत किं स्वया तन्वा स्वीये-नात्मीयेन शरीरेण सं वदे । सहवदनं करोमि । आहो खित् तत्तेन वरुणेन सह सं वदे । कदा नु कदा खलु वरुणे देवेऽतर्भुवानि । अन्तर्भूतो भवानि । वरुणस्य चित्ते संलग्नो भवानीत्यर्थः । अपि च मे मदीयं हव्यं स्तोत्रं हविर्वाहणानोऽक्रुध्यन् वरुणः किं केन हेतुना जुषेत । सेवेत । सुमनाः शोभनमनस्तः सन्नहं कदा कस्मिन्काले मृळीकं मुखयितारं वरुणमभि ख्यं । अभिपश्यं ॥

पृ॒च्छे तदे॒नो वरु॑ण दि॒दृक्षू॑पो ए॒मि चि॒कितु॑षो वि॒पृच्छं॑ ।
स॒मा॒नमि॒न्मे क॒वय॑श्चि॒दाहुर॑यं ह॒ तुभ्यं॑ वरु॒णो ह॒णीते॑ ॥ ३ ॥
पृ॒च्छे । तत् । ए॒नः । वरु॑ण । दि॒दृक्षू॑ । उ॒पो॒ इति॑ । ए॒मि । चि॒कितु॑षः । वि॒ऽपृच्छं॑ ।
स॒मा॒नं । इत् । मे॒ । क॒वयः॑ । चि॒त् । आ॒हुः । अ॒यं । ह॒ । तुभ्यं॑ । वरु॑णः । ह॒णीते॑ ॥ ३ ॥

हे वरुण तदेनः पापं पृच्छे । त्वां पृच्छामि । दिदृक्षु ॥ क्वांसः सुलोपः ॥ द्रष्टुमिच्छन्नहं । येन पापेन हेतुना खदीयेः पाशैर्बन्धोऽस्मि पृष्टः संस्त्यापं कथय । अहं विपृच्छं विविधं प्रष्टुं चिकितुषो विदुषो जनानुपो एमि । उपागां । ते कवयस्वित् क्वांतदर्शिनो जनाश्च मे मह्यं समानमित् समानमेवैकरूपमेवाहुः । अकथयन् । यदाहुस्तदाह । हे स्तोतः तुभ्यमयं हायमेव वरुणो हणीते । क्रुध्यतीति । अतः क्रोधं परित्यज्यास्मान्पाशेभ्यो मोचय ॥

कि॒मागं॑ आ॒स वरु॑ण ज्येष्ठं॑ यत्स्तो॒तारं॑ जिघाँस॒सि सखा॑यं ।
प्र त॒न्मे वो॒चो दू॒ळम॑ स्वधा॒वोऽव॑ त्वा॒नेना॑ नम॒सा तुर॑ इ॒यां ॥ ४ ॥
किं । आ॒गः । आ॒स । वरु॑ण । ज्येष्ठं॑ । यत् । स्तो॒तारं॑ । जिघाँस॒सि । सखा॑यं ।
प्र । तत् । मे॒ । वो॒चः । दुः॒ऽद॒भ । स्वधा॑ऽवः । अ॒व । त्वा॒ । अ॒नेनाः॑ । नम॒सा । तुरः॑ । इ॒यां ॥ ४ ॥

हे वरुण ज्येष्ठमधिकं किमाग आस । कोऽपराधो मया कृतो बभूव । यद्येनामसा सखायं मित्रभूतं संतं स्तोतारं जिघांससि हंतुमिच्छसि । हे दूळम दुर्दभान्नीर्वाधितुमशक्यं स्वधावसिक्खिन् हे वरुण तदागो मे

मह्यं प्र वोचः । प्रब्रूहि । एवं सति तस्य प्रायश्चित्तं कृत्वानेना अपापः सन्नहं तुरस्त्वरमाणः शीघ्रो नमसा नमस्करेण हविषा वा त्वामवेयां । उपगच्छेयं ॥

अव दुग्धानि पित्र्यां सृजा नोऽव या वयं चकुमा तनूभिः ।

अव राजन्पशुतृपं न तायुं सृजा वत्सं न दाम्भो वसिष्ठं ॥ ५ ॥

अव । दुग्धानि । पित्र्यां । सृज । नः । अव । या । वयं । चकुम । तनूभिः ।

अव । राजन् । पशुतृपं । न । तायुं । सृज । वत्सं । न । दाम्भः । वसिष्ठं ॥ ५ ॥

हे वरुण पित्र्या पितृतः प्राप्तानि नोऽस्मादीयानि दुग्धानि द्रोहाम्बन्धनेतुभूतागव खज । विमुंच । अस्मत्तो विलेपय । वयं च या यानि द्रोहजातानि तनूभिः शरीरेष्वक्रम कृतवन्तः स्म तांनि चाव खज । हे राजन्नाजमान वरुण पशुतृपं न तायुं सैन्यप्रायश्चित्तं कृत्वावसाने घासादिभिः पशूनां तर्पयितारं क्षेत्रमिव दास्यो रज्जोर्वत्सं न वत्समिव च वसिष्ठं मां बन्धकात्पापादव खज । विमुंच ॥

न स स्वो दक्षो वरुण धृतिः सा सुरा मन्युर्विभीदको अचिन्तिः ।

अस्ति ज्यायान्कनीयस उपारे स्वप्नश्चनेदन्तस्य प्रयोता ॥ ६ ॥

न । सः । स्वः । दक्षः । वरुण । धृतिः । सा । सुरा । मन्युः । विभीदकः । अचिन्तिः ।

अस्ति । ज्यायान् । कनीयसः । उपऽउरे । स्वप्नः । चन । इत् । अनन्तस्य । प्रऽयोता ॥ ६ ॥

हे वरुण स स्वो दक्षः पुरुषस्य स्वभूतं तद्वत् पापप्रवृत्तौ कारणं न भवति । किंतर्हि धृतिः स्थिरोत्पत्ति- समय एव निर्मिता देवगतिः कारणं ॥ ध्रु गतिस्थिर्ययोरिति धातुः ॥ सा च धृतिर्वच्यमाणरूपा । सुरा प्रमा- दकारिणी मन्युः क्रोधश्च गुर्वादिविषयः सन्नगर्थहेतुः । विभीदको ब्रूतसाधनोऽश्चः । स च ब्रूतेषु पुरुषं प्रेरय- ज्ञगर्थहेतुर्भवति । अचिन्तिरज्ञानमविवेककारणं । अत ईदृशी देवकृतिरेव पुरुषस्य पापप्रवृत्तौ कारणं । अपि च कनीयसोऽत्यस्य हीनस्य पुरुषस्य पापप्रवृत्तावुपार उपागते समीपे नियंतृत्वेन स्थितो ज्यायानधिक ईश्वरोऽस्ति । स एव तं पापे प्रवर्तयति । तथा चान्नातं । एष होवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निमीषते । कौ० उ० ३. ८. इति । एवं च सति स्वप्नश्चन स्वप्नोऽप्यनृतस्य पापस्य प्रयोता प्रकर्षेण मिश्रयिता भवति । इदिति पुरकः । स्वप्ने कृतैरपि कर्मभिर्वह्नि पापानि जायन्ते किमु वक्तव्यं जायति कृतैः कर्मभिः पापान्युत्पद्यन्त इति । अतो ममापराधो देवागत इति हे वरुण त्वया चंतव्य इति भावः ॥

अरं दासो न मीळुषे कराण्यहं देवाय भूर्णयेऽनागाः ।

अचेतयदचितो देवो अर्यो गृत्सं राये कवितरो जुनाति ॥ ७ ॥

अरं । दासः । न । मीळुषे । कराणि । अहं । देवाय । भूर्णये । अनागाः ।

अचेतयत् । अचितः । देवः । अर्यः । गृत्सं । राये । कविऽतरः । जुनाति ॥ ७ ॥

मीळुषे सेजे कामानां वर्धिषे भूर्णये अगतो भर्त्रे देवाय दानादिगुणयुक्ताय वरुणायानागास्तत्प्रसादाद- पापः सन्नहमरमलं पर्याप्तं कराणि । परिचरणं करवाणि । दासो न यथा भृत्यः स्वामिने सम्यक् परिचरति तद्वत् । अर्यः स्वामी स च देवोऽचितोऽजानतोऽज्ञानचेतयत् । चेतयत् । प्रज्ञापयत् । गृत्सं क्षीतारं च कवितरः प्राज्ञतरो देवो राधे धनाय धनप्राप्त्यर्थं जुनाति । जुनातु । प्रेरयत् ॥

एकादशनि वारुणे पश्चावयमिति पुरोडाशस्थानुवाक्या । सूचितं च । अथं सु तुभ्यं वरुण स्वधाव एवा वंदस्व वरुणं बृहन्तं । आ० ३. ७. इति ॥

अ॒यं सु॒ तुभ्यं॑ वरु॒ण स्वधा॑वो हृदि॒ स्तोम॑ उप॒श्रितश्चि॑दस्तु ।
 शं नः॒ स्नेमे॑ शमु॒ योगे॑ नो अस्तु॒ यूयं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥८॥
 अ॒यं । सु॒ । तुभ्यं॑ । वरु॒ण । स्वधा॑वः । हृदि॒ । स्तोमः॑ । उप॒श्रितः । चि॒त् । अस्तु॒ ।
 शं । नः॒ । स्नेमे॑ । शं । ऊ॒ । इति॑ । योगे॑ । नः॒ । अस्तु॒ । यूयं॑ । पा॒त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॒ । नः॒ ॥८॥

हे स्वधावोऽन्नवन्वरुण तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणोऽयमेतत्सूक्तात्मकं स्तोमः स्तोत्रं हृदि त्वदीये हृदये सु
 सुष्ठुपश्रित उपगतः समवेतोऽस्तु । चिदिति पुरकः । अप्राप्तस्य प्रापणं योगः प्राप्तस्य रक्षणं स्नेमः । नोऽस्मदीये
 स्नेमे रक्षणे शमुपद्रवाणां शमनमस्तु । योगे च नोऽस्मदीये प्रापणे शमु शमनमेवास्तूपद्रवाणां । हे वरुणादयो
 देवाः नोऽस्मान्सर्वदा स्वस्तिभिरविनाशैः पात । रक्षत ॥ ८ ॥

रदत्पथ इति सप्तर्चं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभं वारुणं । अनुक्रांतं च । रदत्सप्रेति ॥ गतो
 विनियोगः ॥

रद॑त्प॒थो वरु॑णः सूर्या॒य प्रा॒णी॑सि स॒मुद्रि॑या न॒दीनां॑ ।
 सर्गो॑ न सृष्टो अ॒र्वती॑र्च॒ताय॑श्च॒कार म॒हीर॑वनी॒रह॑भ्यः ॥९॥
 रद॑त् । प॒थः । वरु॑णः । सूर्या॒य । प्र । अ॒णी॑सि । स॒मुद्रि॑या । न॒दीनां॑ ।
 सर्गः॑ । न । सृष्टः । अ॒र्वतीः । च॒त॒ऽयन् । च॒कार । म॒हीः । अ॒वनीः॑ । अ॒ह॑भ्यः ॥९॥

अयं वरुणो देवः सूर्याय सर्वस्य प्रेरकायादित्याय पथो मार्गान्तरिचप्रदेशान् रदत् । प्रायच्छत् ।
 समुद्रिया समुद्र उद्धर्ता भवानि । यद्वा । समुद्रवत्यस्मादाप इति समुद्रमन्तरिचं । तत्र भवानि । अर्णास्त्युद॒
 कानि नदीनां प्रासृजत् । सर्गो न । सृज्यते युद्धभूमौ सादिना प्रेर्यते इति सर्गोऽश्वः । स यथावर्तीर्वडवाः प्रति
 शीघ्रं गच्छति तद्वृत्तायन्नतं शीघ्रं गमनमात्मन इच्छन्महीर्महतोरवनी रात्रीरहभ्योऽहोभ्यः सकाशाच्चकार ।
 भेदेन कृतवान् । अस्तं गच्छन्सूर्य एव वरुण इत्युच्यते । स हि स्वगमनेन रात्रीर्जनयति ॥

आ॒त्मा ते॒ वातो॑ रज॒ आ न॑वीनोत्प॒शुर्न भू॒र्णिर्य॑वसे स॒स॒वान् ।
 अ॒न्तर्म॑ही बृ॒हती॑ रोद॒सीमे॑ वि॒श्वा ते॒ धाम॑ वरु॒ण प्रि॒याणि॑ ॥२॥
 आ॒त्मा । ते॒ । वातः॑ । रजः॑ । आ । न॒वीनो॑त् । प॒शुः । न । भू॒र्णिः । य॑वसे । स॒स॒वान् ।
 अ॒न्तः । म॒ही इति॑ । बृ॒हती॑ इति॑ । रोद॒सी इति॑ । इ॒मे इति॑ । वि॒श्वा । ते॒ । धाम॑ ।
 वरु॒ण । प्रि॒याणि॑ ॥२॥

हे वरुण ते त्वदीयस्त्वयांतरिचे प्रेर्यमाणो वातो वायुरात्मा सर्वस्य प्राणिजातस्य प्राणरूपेण धारयिता ।
 स च रज उदकमा नवीनोत् । समन्तात्पेरयति । वातेन हि वृष्टिर्जायते । भूर्णिर्जंगतो भर्ता स वायुर्यवसे घासे
 प्रक्षिप्ते सति यथा पशुरन्नवाग्भवति तद्वत्ससवान् । ससमित्यन्ननाम । तद्वाग्भवति । हविर्लक्ष्णमन्नमपि तस्यै
 प्रयच्छतीत्यर्थः । यद्वा ॥ सनोतिः क्लृप्ती रूपं ॥ ततः ससवान् संभक्तवान्वातो घासे सति पशुर्यथा भारवाही
 भवति तद्वज्जंगतो भर्ता । हे वरुण मही महती बृहती परिवृढे इमे रोदसी बावापृथिव्यावन्तर्मध्ये । बावापृ॒
 थिव्योर्मध्य इत्यर्थः । ते तव विश्वा सर्वाणि धाम धामानि स्थानानि तेजांसि वा प्रियाणि सर्वेषां प्रीतिक॒
 राणि भवन्ति ॥

परि स्पशो वरुणस्य स्मदिष्टा उभे पश्यन्ति रोदसी सुमेके ।

ऋतावानः कवयो यज्ञधीराः प्रचेतसो य इषयंत मन्म ॥ ३ ॥

परि । स्पशः । वरुणस्य । स्मत् ५ ईष्टाः । उभे इति । पश्यन्ति । रोदसी इति । सुमेके
इति सु ५ मेके ।

ऋत ५ वानः । कवयः । यज्ञ ५ धीराः । प्र ५ चेतसः । ये । इषयंत । मन्म ॥ ३ ॥

पश्यन्ति स्पृशन्तीति स्पशश्चराः । वरुणस्य देवस्य स्पशश्चराः स्मदिष्टाः । स्मदित्येतत् प्रशस्त्यर्थे सहाय्ये च
वर्तते । प्रशस्त्यगतयः । यद्वा । सह प्रेषिताः संतः । सुमेके शोभनमेहने मुरूपे वोभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ परि
पश्यन्ति । परित ईक्षन्ति । उभयोर्लोकयोर्वर्तमानान्पुण्यापुण्यकारिणो जनान्पश्यन्तीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मात्तद्गीत्या
ऋतावानः कर्मवन्तो यज्ञधीरा यज्ञेषु कृतबुद्धयः प्रचेतसः प्राज्ञाः कवयः क्रांतदर्शिनो ये जना मन्म मन्मानि
सोत्राणीययंत गमयन्ति वरुणं प्रापयन्ति । तानपि परि पश्यन्तीत्यर्थः । अतोऽस्मानपि सोतृञ्छात्वा पापान्मुचं-
त्स्वितृषिराशास्ते ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय चिः सप्त नामाग्रा विभर्ति ।

विद्वान्पदस्य गुह्या न वोचद्युगाय विप्र उपराय शिक्षन् ॥ ४ ॥

उवाच । मे । वरुणः । मेधिराय । चिः । सप्त । नाम । अग्रा । विभर्ति ।

विद्वान् । पदस्य । गुह्या । न । वोचत् । युगाय । विप्रः । उपराय । शिक्षन् ॥ ४ ॥

मेधिराय मेधाविने मे मह्यं वरुण उवाच । उक्तवान् । किमुक्तवान् तदाह । चिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि
नामान्यग्रा गौर्विभर्ति । धारयतीति । वागच गौरुच्यते । सा चौरसि कंठे शिरसि च बद्धानि गायत्र्यादीनि
सप्त च्छंदसां नामानि विभर्ति । यद्वा । वेदात्मिका वागैकविंशतिसंस्थानां यज्ञानां नामानि विभर्ति । धार-
यति । अपर आह । गौः पृथिवी । तस्याश्च गौर्मा ज्ञेति पठितान्येकविंशति नामानीति । अपि च विद्वान्ना-
नन्विप्रो मेधावी स वरुणो युगाय युक्तायोपरायोप समीपे रममाणायान्तिवासिने मह्यं शिक्षन्पदिशन्पदस्यो-
त्कृष्टस्य स्थानस्य ब्रह्मलोकलक्षणस्य संबंधीनि गुह्या गुह्यानि रहस्यान्पदेशे गम्यानि । नशब्दस्यार्थः । इमानि
च वोचत् । उक्तवान् । अतोऽहं वरुणस्य शिष्योऽस्मि । तस्मात्स वरुणोऽस्मान्पापान्मुचयत्वित्यर्थः ॥

तिस्रो द्यावो निहिता अंतरस्मिन्तिस्रो भूमिरुपराः षड्विधानाः ।

गृत्सो राजा वरुणश्चक्र एतं दिवि प्रेखं हिरण्ययं शुभे कं ॥ ५ ॥

तिस्रः । द्यावः । नि ५ हिताः । अंतः । अस्मिन् । तिस्रः । भूमीः । उपराः । षट् ५ विधानाः ।

गृत्सः । राजा । वरुणः । चक्रे । एतं । दिवि । प्र ५ ईखं । हिरण्ययं । शुभे । कं ॥ ५ ॥

तिस्रस्त्रिप्रकारा उत्तममध्यमाधमभाविन त्रिविधा द्यावो बुलोका अस्मिन्वरुणेऽतर्मध्ये निहिताः । तिस्रः
पूर्ववत्त्रिविधा भूमीर्भूम्यश्च षड्विधानाः । विधानं विधा । वसंतावृतुभेदेन षड्विधाः प्रकारा यासु तादृशः ।
उपरा अस्मिन्नेव वरुण उप्ता अंतर्भूताः । लोकानां चित्वं च त्रयो वा इमे विवृतो लोका इत्यादिना ब्राह्मणे-
नावगम्यते । तिस्रो भूमीर्धारयन् । ऋ० २. २७. ८. । इति निगमस्य भवति । इमौ लोकावावृत्य वरुणस्तिष्ठ-
तीत्यर्थः । अपि च गृत्सः सुखो राजेश्वरः स वरुणो दिव्यतरिचे हिरण्ययं हिरण्यमयं सुवर्णमयं हितरमणीयं
वा प्रेखं दोलावद्द्विद्वयसंस्पर्शिनमेतं सूर्यं शुभे कं दीप्यर्थं चक्रे । कृतवान् । दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रौ । ऋ०
५. ८५. २. । इति हि श्रूयते ॥

वारुणो पशवव सिंधुमिति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अथ सिंधुं वरुणो द्यौरिव स्थादयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावः । आ० ३. ७. । इति ॥

अथ सिंधुं वरुणो द्यौरिव स्थादृप्सो न श्वेतो मृगस्तुर्विष्मान् ।

गंभीरशंसो रजसो विमानः सुपारक्षचः सतो अस्य राजा ॥ ६ ॥

अथ । सिंधुं । वरुणः । द्यौः । इव । स्थात् । दृप्सः । न । श्वेतः । मृगः । तुर्विष्मान् ।

गंभीरः । शंसः । रजसः । विमानः । सुपारक्षचः । सतः । अस्य । राजा ॥ ६ ॥

द्यौरिव सूर्य इव दीप्तो वरुणः सिंधुं समुद्रमव स्थात् । वेलायामवस्थापयति । यथा वेलां नातिक्रामति तथा करोतीत्यर्थः । कीदृशो वरुणः । दृप्सो न द्रवणशील उद्विदुरिव श्वेतः शुध्वणो मृगः । लुप्तोपममेतत् । गौरमृग इव तुर्विष्मान् बलवान् प्रवृद्धो वा गंभीरशंसः । गंभीरो महाज्ज्ञसः स्तोत्रं यस्य स तथोक्तः । रजस उदकस्य विमानो निर्माता सुपारक्षचः सुष्ठु दुःखात्पारकं चत्रं बलं धनं वा यस्य तादृशो वरुणः सतो विमानस्यास्य जगतो राजेश्वरो भवति ॥

यो मृळयाति चक्रुषे चिदागो वयं स्याम वरुणे अनागाः ।

अनु व्रतान्यदितेऽर्धंतो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

यः । मृळयाति । चक्रुषे । चित् । आगः । वयं । स्याम । वरुणे । अनागाः ।

अनु । व्रतानि । अदितेः । अर्धंतः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

आगोऽपराधं चक्रुषे चित्कृतवतेऽपि स्तोत्रे यो वरुणो मृळयाति उपदयां करोति तस्मिन्वरुणेऽनागा अनागसोऽनपराधाः संतो वयं स्याम । वर्तमाना भवेम । किं कुर्वंतः । अदितेरदीनस्य वरुणस्य संबन्धीनि व्रतानि कर्माण्यन्वानुपूर्व्येणर्धंतः समर्धयंतः । हे वरुणादयो देवाः यूयमस्मान्सर्वदा कन्याणैः पालयत ॥ ७ ॥

प्र शुंध्युवमिति सप्तर्चमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैष्टुभं वारुणं । प्र शुंध्युवमित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र शुंध्युवं वरुणाय प्रेष्टां मतिं वसिष्ठ मीळुषे भरस्व ।

य ईमर्वाचं करते यजचं सहस्रामघं वृषणं बृहंतं ॥ १ ॥

प्र । शुंध्युवं । वरुणाय । प्रेष्टां । मतिं । वसिष्ठ । मीळुषे । भरस्व ।

यः । ई । अर्वाचं । करते । यजचं । सहस्रामघं । वृषणं । बृहंतं ॥ १ ॥

अधिरात्मानमेव प्रत्यबोध्य सुती नियुक्ते । हे वसिष्ठ त्वं मीळुषे सेक्ते वरुणाय शुंध्युवं शोधयिषीं यद्वा स्वत एव शुद्धां प्रेष्टां प्रियतमां मतिं मननीयामीदृशीं सुतिं प्र भरस्व । प्रहर । प्रापय । यो वरुण ईमेन सूर्यमर्वाचमस्मदभिमुखं करते अंतरिक्षे करोति तस्मै वरुणायेत्यन्वयः । कीदृशं सूर्यं । यजचं यष्टयं सहस्रामघं बहुधनं वृषणं कामानां वर्षकं बृहंतं मह्यंतं ॥

अथा न्वस्य संदृशं जगन्वानग्रेरनीकं वरुणस्य मंसि ।

स्वर्ग्यदश्मन्नधिपा उ अंधोऽभि मा वपुर्दृश्ये निनीयात् ॥ २ ॥

अध । नु । अस्य । संदृशं । जगन्वान् । अग्नेः । अनीकं । वरुणस्य । मंसि ।

स्वः । यत् । अश्मन् । अधिपाः । उं इति । अंधः । अभि । मा । वपुः । दृश्ये ।

निनीयात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्य वरुणस्य संदृशं संदर्शनं नु क्षिप्रं जगन्वान् गतवानहमपिरनीकं ज्वालासंघं मंसि । सत्वानि । तं वरुणं यदुमिति शेषः । यद्यदा वरुणः स्वः सुखकरमरमन्नरमन्यभिषवार्थं पाषाणेऽवस्थितं । अभिषुतमित्यर्थः । ईदृशमंधः सोमलक्षणमन्नमधिपा अधिकं पाता भवेत् ॥ क्वांदसः षष्ठ्यभावः ॥ उ इति पूरकः । तदानीं मा मां वपुः शरीरं स्वकीयं । वपुरिति रूपनाम । प्रशस्तं रूपं वा दृश्ये दर्शनार्थमभि निनीयात् । अभिप्रापयेत् ॥

आ यदुहाव वरुणश्च नावं प्र यत्समुद्रमीरयाव मध्यं ।

अधि यत्पां स्तुभिश्चराव प्र प्रेख ईखयावहै ऋभे कं ॥३॥

आ । यत् । रुहाव । वरुणः । च । नावं । प्र । यत् । समुद्रं । ईरयाव । मध्यं ।

अधि । यत् । अपां । स्तुभिः । चराव । प्र । प्रुईखे । ईखयावहै । ऋभे । कं ॥३॥

यद्यदा वरुणे प्रसन्ने सत्यहं वरुणश्चोभी नावं द्रुममयीं तरणसाधनभूतामा रुहाव उभावाकृढावभूव । तां च नावं यद्यदा समुद्रं मध्यं समुद्रस्य मध्यं प्रति प्रेरयाव प्रकीर्षणं गमयाव । यद्यदा चापामुदकानामधुपरि स्तुभिर्गोभीरन्याभिरपि नौभिश्चराव वर्तावहै । तदानीं ऋभे शोभार्थं प्रेखे नीरूपायां दोलायामेव प्रेखयावहै । निस्त्रोन्नतैस्तरंगैरित्येतत् प्रविचलन्ती संकीडावहै । कमिति पूरकः । यद्वा । क्रियाविशेषणं । कं मुखं यथा भवति तथेत्यर्थः ॥

वसिष्ठं ह वरुणो नाभ्याधादृषिं चकार स्वपा महोभिः ।

स्तोतारं विप्रः सुदिनत्वे अह्नां यान्तु द्यावस्ततनन्यादुषासः ॥४॥

वसिष्ठं । ह । वरुणः । नावि । आ । अधात् । ऋषिं । चकार । सुऽअपाः । महऽभिः ।

स्तोतारं । विप्रः । सुदिनत्वे । अह्नां । यात् । नु । द्यावः । ततनन् । यात् । उषसः ॥४॥

एवं वसिष्ठेनात्मनोक्ते यद्वरुणेन कृतं तद्दर्शयति । वसिष्ठं ह वसिष्ठं खलु वरुणो नावि स्वकीयायामाधात् । आरोहयत् । तथा तमृषिमवोभी ररुणैः स्वपां स्वपसं शोभनकर्मणं चकार । वरुणः कृतवान् । अपि च विप्रो मेधावी वरुणोऽह्नां दिवसानां मध्ये सुदिनत्वे यत्फलत्वेन शोभनदिनत्वं तच्च स्तोतारमस्थापयदिति शेषः । किं कुर्वन् । याद्यातो गच्छतो यावो दिवसान् याद्यातीरुषास उपसोपलक्षिता रात्रीश्च नु क्षिप्रं ततनन् सूर्यात्मना विस्तारयन् ॥

कृ१ त्यानि नौ सख्या बभूवुः सचावहे यदवृकं पुरा चित् ।

बृहन्तं मानं वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥५॥

कृ१ । त्यानि । नौ । सख्या । बभूवुः । सचावहे इति । यत् । अवृकं । पुरा । चित् ।

बृहन्तं । मानं । वरुण । स्वधाऽवः । सहस्रऽद्वारं । जगम । गृहं । ते ॥५॥

हे वरुण त्यानि तानि पुरातनानि नावावयोः सख्या सख्यानि सखित्वानि कृ कृच बभूवुः । पुरा पूर्वसिन्धुनालेऽवृकमहिंस्वमात्यंतिकं यत्सख्यमस्ति तत्सचावहे । आवां सेवावहे । चिदिति पूरकः । अपि च हे स्वधावोऽन्नववरुण ते स्वदीयं गृहं जगम । गच्छानि ॥ लोडर्थे लिट् ॥ कीदृशं गृहं । बृहन्तं महान्तं मानं । मांस्त्रिस्तर्षाणि भूतानीति मानं । सर्वस्य भूतजातस्य परिच्छेदकमित्यर्थः । सहस्रद्वारं बह्वद्वारं ॥

य आपिर्नित्यो वरुण प्रियः सन्त्वामागांसि कृणवत्सखा ते ।

मा त एनस्वतो यक्षिन्भुजेम यंधि ष्मा विप्रः स्तुवते वरुथं ॥६॥

यः । आपिः । नित्यः । वरुणः । प्रियः । सन् । त्वां । आगांसि । कृण्वन् । सखा । ते ।
मा । ते । एनस्वन्तः । यक्षिन् । भुजेम । यंधि । स्म । विप्रः । स्तुवते । वरुणं ॥ ६ ॥

हे वरुण यो वसिष्ठो नित्यो ध्रुव आपिर्वधुः । औरसः मुञ्च इत्यर्थः । यः पूर्वं प्रियः संस्वां प्रत्यागांस्वप-
राधान् कृण्वन् अकरोत् स इदानीं ते तव सखा समानख्यातः प्रियोऽसु । हे यक्षिन्यजनीय वरुण ते तव
स्वभूता वयमेनस्वन्त एनसा पापेन युक्ताः संतो मा भुजेम । मा भुज्महि । त्वत्प्रसादात्पापरहिता एव संतो
भोगान् भुज्जामहे । विप्रो मेधावी त्वं च स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वरुणमणिष्ठनिवारकं वरणीयं वा
गृहं यंधि । प्रयच्छ । स्मेति पुरकः ॥

अत्र ऋग्विधानं । ध्रुवासु त्वासु चितिषु जपन् बंधात्प्रमुच्यते । तिष्ठन्नात्रो जपेदेतां पिशाचस्तं न गच्छति
। ऋग्वि० २. २८. इति ॥

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु क्षियन्तो व्यस्मत्पाशं वरुणो मुमोचत् ।
अवो वन्वाना अदितेरुपस्थाद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥
ध्रुवासु । त्वा । आसु । क्षितिषु । क्षियन्तः । वि । अस्मत् । पाशं । वरुणः । मुमोचत् ।
अवः । वन्वानाः । अदितेः । उपऽस्थात् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

ध्रुवासु नित्यास्वासु दृक्षमानासु चितिषु भूमिषु क्षियन्तो निवसन्तो वयं हे वरुण त्वा त्वां लुप्त इति शेषः ।
स च वरुणोऽस्मदस्मत्तः पाशं बंधकं पापं वि मुमोचत् । मुमोचयेत् । तथादितेरखंडनीयायाः पुष्टिव्या उपस्था-
दुपस्थानादवो रक्षणं वरुणेन दत्तं वन्वानाः संभजमाना वयं स्ताम । अन्यत्रतं ॥ १० ॥

मो षु वरुणेति पंचर्वमेकोनविंशं सूक्तं वारुणं । अंथा जगती शिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं ।
मो षु पंच गायत्रं जगत्वंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

मो षु वरुण मृन्मयं गृहं राजन् गमं । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ १ ॥
मो इति । सु । वरुण । मृत्ऽमयं । गृहं । राजन् । अहं । गमं । मृळ । सुऽक्षत्र । मृळय ॥ १ ॥

हे राजन्नीश्वर वरुण त्वदीयं मृन्मयं मृदादिभिर्निर्मितं गृहं मो मा उ मैवाहं गमं । गतोऽस्मि । अपि तु
मुशोभनं सुवर्णमयमेव त्वदीयं गृहं प्राप्तवानि । स त्वं मां मृळ । सुखय । हे सुषत्र शोभनधन वरुण मृळय ।
उपदयां च कुरु ॥

यदेमि प्रस्फुरन्निव दृतिर्न ध्मातो अद्रिवः । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ २ ॥
यत् । एमि । प्रस्फुरन्ऽइव । दृतिः । न । ध्मातः । अद्रिऽवः । मृळ । सुऽक्षत्र । मृळय ॥ २ ॥

हे अद्रिव आयुधवन्वरुण यद्यदा प्रस्फुरन्निव शीलेन प्रविचलन्निव त्वज्जयाद्वेपमानो दृतिर्न दृतिरिव
ध्मातो वायुना पूर्णः सन् त्वया बहोऽहमेमि गच्छामि तदानीं मृळ । सुखय । हे सुषत्र सुधन मृळय ।
उपदयां कुरु ॥

क्रत्वः समह दीनतां प्रतीपं जगमा षुचे । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ ३ ॥
क्रत्वः । समह । दीनतां । प्रतिऽइपं । जगम । षुचे । मृळ । सुऽक्षत्र । मृळय ॥ ३ ॥

हे समह सधन षुचे स्वभावतो निर्मल वरुण दीनता दीनतयाशक्ततया क्रत्वः कर्मणः कर्तव्यत्वेन विहि-
तस्य श्रीतस्मार्तादिलक्षणस्य प्रतीपं प्रतिकूलमनमुष्ठानं जगम । प्राप्तवानस्मि । अत एव त्वया बहः । तादृशं
मां मृळ । सुखय । अन्यत्रतं ॥

अ॒पां म॒ध्ये तस्मि॒वांसं॑ तृ॒ष्णावि॒दज्जरि॒तारं॑ । मृ॒ळा मु॒क्षच॑ मृ॒ळय॑ ॥४॥

अ॒पां । म॒ध्ये । तस्मि॒ऽवांसं॑ । तृ॒ष्णा । अ॒वि॒दत् । ज॒रि॒तारं॑ । मृ॒ळ । मु॒ऽक्षच॑ । मृ॒ळय॑ ॥४॥

अपां समुद्राणामुदकानां मध्ये तस्मिन्वांसं स्थितवन्तमपि जरितारं तव स्त्रोतारं मां तृष्णा पिपासा-
विदत् । आप्नवती । लवणोत्कटस्य सामुद्रजलस्य पानानर्हत्वात् । अतस्तादृशं मां मृळ । मुखय । अन्यत्रतं ॥

देवसुवां हविःषु वारुणस्य हविषो यत्किं चेदमिति याज्या । सूचितं च । यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जन उप
ते स्तोमान्यशुपा इवाकरमिति हे । आ० ४. ११. । इति ॥

यत्किं चे॒दं वरु॑ण॒ दैव्ये॑ जने॒ऽभिद्रो॑हं म॒नुष्या॑ऽश्चराम॑सि ।

अ॒चि॒न्ती॑ य॒ज्ञव॒ धर्मे॑ यु॒योपि॑म मा न॒स्तस्मा॑दे॒नसो॑ दे॒व री॒रिषः॑ ॥५॥

यत् । किं । च । इ॒दं । वरु॑ण॒ दैव्ये॑ । जने॒ । अ॒भि॒ऽद्रो॒हं । म॒नु॒ष्याः । च॒राम॑सि ।

अ॒चि॒न्ती॑ । यत् । तव॑ । ध॒र्मे॑ । यु॒योपि॑म । मा । नः॑ । तस्मा॑त् । ए॒नसः॑ । दे॒व । री॒रिषः॑ ॥५॥

हे वरुण दैव्ये देवसमूहरूपे जने यदिदं किंचनाभिद्रोहमपकारजातं मनुष्या वयं चरामसि चरामः
निर्वर्तयामः । तथाचित्त्वचित्वाज्ञानेन तव त्वदीयं यद्धर्मं धारकं कर्म युयोपिम वयं विमोहितवन्तः । हे देव
तस्मादेनसः पापान्नोऽस्मान्मा रीरिषः । मा हिंसीः ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र प्र वीरयेति सप्तचं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्धं त्रैष्टुभं वायव्यं । यामु
पंचम्यावासु द्विवचनमस्ति ता ऐन्द्रवायव्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वीरया सप्त वायव्यं द्विंशत्य या द्विवदुक्ता
इति ॥ तृतीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र वीरयेति वायव्यसृचः । सूचितं च । प्र वीरया शुचयो दद्विरे वां ते
सत्वेन मनसा दीधानाः । आ० ८. ११. । इति ॥

प्र वी॒रया॑ शु॒चयो॑ दद्विरे॒ वाम॑ध्व॒र्युभिर्म॑धुमन्तः सु॒तासः॑ ।

वह॑ वा॒यो नि॒युतो॑ या॒ह्यच्छा॑ पि॒बा सु॒तस्या॑ध॒सो म॑दाय ॥१॥

प्र । वी॒र॒ऽया । शु॒चयः॑ । द॒द्विरे॒ । वां । अ॒ध्व॒र्युऽभिः॑ । म॒धुऽमन्तः॑ । सु॒तासः॑ ।

वह॑ । वा॒यो इति॑ । नि॒ऽयुतः॑ । या॒हि । अ॒च्छ । पि॒ब । सु॒तस्य॑ । अ॒धसः॑ । म॑दाय ॥१॥

हे वायो वीरया वीराय विविधमीरयिने ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या याजादेशः ॥ वां ते ॥ व्यत्ययेन
द्विवचनं ॥ तुभ्यं शुचयः शुद्धा मधुमन्तो माधुर्योपेताः सुतासोऽभिपुताः सोमा एतरेयिभिर्नवमेऽहनि प्रउगे
ऽध्वर्युभिरध्वरस्य नेतुभिर्चैत्विग्भिः प्र दद्विरे । प्रदीयते ॥ दद दाग इत्यस्तीतद्रूपं ॥ यत एवमतः कारणात् हे
वायो नियुतो वडवा वह । रथं प्रापय । तेन च रथेनाच्छ याहि । अस्त्रवज्रमभिगच्छ । अभिगत्य च सुतस्या-
भिपुतस्याधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वकीयं भागं पिब । किमर्थं । मदाय मदोत्पत्त्यर्थं ॥

शुनासीरीये पर्वणि वायव्यस्य हविष ईशानायिति याज्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसेशानाय
प्रकृतिं यस्त आनद । आ० २. २०. । इति ॥ वायव्ये पशवेष्वेव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । ईशानाय
प्रकृतिं यस्त आनद प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वं । आ० ३. ८. । इति ॥

ई॒शाना॑य॒ प्रहृ॑तिं॒ यस्त॑ आ॒नद॒क्षुचिं॑ सोमं॒ शुचि॑पा॒स्तुभ्यं॑ वा॒यो ।

कृ॒णोषि॑ तं म॒र्त्येषु॑ प्र॒शस्तं॑ जा॒तो जा॒तो जा॒यते॑ वा॒ज्यस्य॑ ॥२॥

ई॒शाना॑य॒ । प्र॒हृ॒तिं । यः । ते॒ । आ॒नद॒ । शुचिं॑ । सोमं॑ । शुचि॑ऽपाः । तु॒भ्यं । वा॒यो इति॑ ।

कृ॒णोषि॑ । तं । म॒र्त्येषु॑ । प्र॒ऽशस्तं॑ । जा॒तऽजा॑तः । जा॒यते॑ । वा॒जी । अ॒स्य ॥२॥

हे वायो ईशानायेधराय ते तुभ्यं त्वदर्थं प्रकृतिं प्रकृष्टामाहुतिं चरुपुरोडाशादिसाध्यां यो यजमान आनट् प्राप्नोत् । दद्यादित्यर्थः । तथा हे शुचिपाः शुद्धस्य सोमस्य पातर्वायो तुभ्यं शुचिं शुद्धं सोमं च यः प्रयच्छति मत्सिंघे मनुष्येषु मध्ये तं यजमानं प्रशस्तं मुख्यं कृणोषि । करोषि । स च जातो जातः सर्वत्र प्रादुर्भूतः प्रख्यातः सन् वाज्यस्य प्राप्तव्यस्य धनस्य प्राप्तये जायते । अवकल्पते । सर्वं धनं लभत इत्यर्थः ॥

नियुत्वहुणविशिष्टवायुदेवताके पशौ राये नु यमिति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा । आ० ३. ८. इति ॥

राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे राये देवी धिषणा धाति देवं ।

अध वायुं नियुतः सञ्चत स्वा उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥ ३ ॥

राये । नु । यं । जज्ञतूः । रोदसी इति । इमे इति । राये । देवी । धिषणा । धाति । देवं ।

अध । वायुं । निऽयुतः । सञ्चत । स्वाः । उत । श्वेतं । वसुऽधितिं । निरेके ॥ ३ ॥

इमे रोदसी यावापृथिव्यौ यं वायुं राये धनार्थं नु क्षिप्रं जज्ञतुः जनयामासतुः तं देवं दानादिगुणयुक्तं वायुं देवी द्योतमाना धिषणा सुती राये धनार्थं धाति । धारयति । धनं यथा लभ्यते तथा प्रेरयतीत्यर्थः । अधाधुनैवं सुती प्रवृत्तायां स्वाः स्वकीया नियुतो वडवा रथवाहा वायुं सञ्चत । सचते । सेवते । उतापि च श्वेतं शुभ्रवर्णं निरेके । नितरां रेको रिकृता निरेकः । दारिद्र्यमित्यर्थः । तस्मिन्सति वसुधितिं वसूनां धातारं प्रदातारं तं वायुं नियुतोऽस्मद्यज्ञं प्रापयंतीति शेषः ॥

द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्योच्छन्नुषस इति तृतीया । सूचितं च । उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा इत्येकपातिन्यः । आ० ८. १०. इति ॥

उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा उरु ज्योतिर्विविदुर्दीध्यानाः ।

गव्यं चिदूर्वमुशिजो वि वव्रुस्तेषामनु प्रदिवः समुरापः ॥ ४ ॥

उच्छन् । उषसः । सुऽदिनाः । अरिप्राः । उरु । ज्योतिः । विविदुः । दीध्यानाः ।

गव्यं । चित् । ऊर्वे । उशिजः । वि । वव्रुः । तेषां । अनु । प्रऽदिवः । समुः । आपः ॥ ४ ॥

येऽंगिरसो वायुमस्तोषत तेषामरिप्राः पापरहिता उषसः सुदिनाः शोभनदिनस्य हेतुभूताः सत्य उच्छन् । औच्छन् । व्यवसयन् । ते च दीध्याना दीप्यमानाः संत उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं विविदुः । वायोः प्रसादादलभंत । अपि चोशिजः कामयमानास्तेऽंगिरसो गव्यं चित्रोसंघरूपमयूर्वं धनं पणिभिरपहृतं वि वव्रुः । व्यवृण्वन् । अलभंत । तथा तेषामंगिरसामर्थाय प्रदिवः पुराण्य आपोऽनु ससुः । अन्वसरन् । अन्व-गच्छन् । हिताहिताचरणपरा आसन्नित्यर्थः । आवरकस्यासुरस्य वायुना हननादसुरेणाह्वतानुषःप्रभृतीन् पुनर्लब्ध्वंत इत्यर्थः ॥

तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ते सत्येनेल्लैर्वायवस्तृचः । सूचितं च । ते सत्येन मनसा दीध्याना दिवि चयंता रजसः पृथिव्यां । आ० ८. ११. इति ॥

ते सत्येन मनसा दीध्यानाः स्वेन युक्तासः क्रतुना वहन्ति ।

इंद्रवायू वीरवाहं रथं वामीशानयोरभि पृष्ठः सचन्ते ॥ ५ ॥

ते । सत्येन । मनसा । दीध्यानाः । स्वेन । युक्तासः । क्रतुना । वहन्ति ।

इंद्रवायू इति । वीरऽवाहं । रथं । वां । ईशानयोः । अभि । पृष्ठः । सचन्ते ॥ ५ ॥

ते प्रसिद्धाः सखिन् यथार्थेन मनसा मन्नीयेन स्तोत्रेण युक्ता दीध्याना दीप्यमानाः स्विन् स्वकीयत्वे विहितेन क्रतुना कर्मणा नित्यनैमित्तिकात्मना युक्तासो युक्ता एवमुक्ता यजमाना हे इन्द्रवायू वीरवाहं वीरेर्विशेषेण रयितुभिः स्तोत्रभिर्वहनीयं प्रापणीयं । यद्वा । वीरेरश्वैर्वहनीयं । तमीशानयोरीश्वरयोर्वा युवयोः स्वभूतं रथं वहति । स्वं स्वं यज्ञं प्रापयति । तच्च च पृषोऽन्नानि हविर्लब्धान्यभि सचते । युवामभिसंवते ॥

ईशानासो ये दधते स्वर्णो गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्हिरण्यैः ।

इन्द्रवायू सूरयो विश्वमायुरर्वस्विर्वीरैः पृतनासु सद्युः ॥ ६ ॥

ईशानासः । ये । दधते । स्वः । नः । गोभिः । अश्वेभिः । वसुऽभिः । हिरण्यैः ।

इन्द्रवायू इति । सूरयः । विश्वं । आयुः । अर्वत्ऽभिः । वीरैः । पृतनासु । सद्युः ॥ ६ ॥

हे इन्द्रवायू ईशानास ईश्वराः प्रभवो ये जना नोऽस्मभ्यं गोभिरश्वेभिरश्वैर्वसुभिर्निवासकैर्हिरण्यैश्च सहितं स्वः सुष्ठुरणीयं सुखं दधते ददति प्रयच्छन्ति । यद्वा । हिरण्यव्यतिरिक्तानि धनानि वसूनि । तैर्हिरण्यैश्च सहेत्यर्थः । ते सूरयो दातारो विश्वं व्याप्तमायुरन्नं जीवनं वा शत्रूणां स्वभूतं पृतनासु संयामिष्वर्वस्विर्वीरैः मूरभटेष्ट साधनभूतैः सद्युः । अभिमवेयुः । यद्वा । सहायै तृतीया । अर्वस्विर्वीरैः पुत्रैश्च सहितं शत्रूणामायुर-
भिमवेयुरित्यर्थः ॥

अर्वतो न अर्वसो भिक्षमाणा इन्द्रवायू सुष्ठुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयंतः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अर्वतः । न । अर्वसः । भिक्षमाणाः । इन्द्रवायू इति । सुष्ठुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

वाजयंतः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

अर्वतो नाश्वा इव हविषां वोढारः अर्वसोऽन्नस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । अन्नं भिक्षमाणा याचमाना वाजयंतो वाजं बलमात्मन इच्छन्तो वसिष्ठा वयं स्ववसे शोभनरक्षणाय सुष्ठुतर्पणाय वा सुष्ठुतिभिः शोभनाभिः सुतिभिर्निद्रवायू इन्द्रं वायुं च ऊवेम । आहुयेमहि । अन्यन्नतं ॥ ॥ १२ ॥

कुविदंगेति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चं त्रैलोक्यं वायव्यं । कुविदंगेत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ वायवे पशौ कुविदंगेति वपाया याज्या । सूचितं च । कुविदंगं नमसा ये वृधास ईशानाय प्रकृतिं यस्त आनट् । आ० ३. ८. इति ॥

कुविदंगं नमसा ये वृधासः पुरा देवा अनवद्यास आसन् ।

ते वायवे मनवे बाधितायावासयन्नुषसं सूर्येण ॥ १ ॥

कुवित् । अंग । नमसा । ये । वृधासः । पुरा । देवाः । अनवद्यासः । आसन् ।

ते । वायवे । मनवे । बाधिताय । अवासयन् । उषसं । सूर्येण ॥ १ ॥

दीव्यंति सुवंतीति देवाः स्तोतारः । पुरा पूर्वस्मिन्काले ये वृधासो वृद्धा देवाः स्तोतारः । कुविदिति वज्रनाम । अंगेति चिप्रनाम । कुविद्वज्रशोऽंगं चिप्रं कृतेन नमसा वायुविषयेण स्तोत्रेण नमस्कारेण वानवद्यासोऽवद्यरहिता आसन् तेऽद्यापि वायवे हवींषि दातुं सूर्येण सहोषसमवासयन् । उषसो व्युष्टिं सूर्योदयं च वायुयागार्थं कुर्वन्तीत्यर्थः । किमर्थं । मनवे मनुष्याणां बाधिताय बाधितानां पुत्रादीनां रक्षणार्थमित्यर्थः । यद्वा । मनवे बाधितायेति षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्यौ । बाधितस्य मनोः प्रजापतेर्यागे वायवे हवींषि दातुमित्यन्वयः ॥

द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्योशतिलेषा प्रथमा । सूत्रितं च । उशंता दूता न दभाय गोपा यावत्तरस्तन्वो यावदोज इत्यादि द्वे च । आ० ८. १०. । इति ॥

उशंता दूता न दभाय गोपा मासश्च पाथः शरदश्च पूर्वीः ।

इंद्रवायू सुष्टुतिर्वामियाना माडीकमीट्रे सुवितं च नव्यं ॥२॥

उशंता । दूता । न । दभाय । गोपा । मासः । च । पाथः । शरदः । च । पूर्वीः ।

इंद्रवायू इति । सुऽस्तुतिः । वां । इयांना । माडीकं । ईट्रे । सुवितं । च । नव्यं ॥२॥

हे इंद्रवायू उशंतोशंती कामयमानी दूता ॥ देवतेर्गतिकर्मणो दूतशब्दः ॥ गंतारी गोपा गोपायिता-
रावीदृशा युवां दभाय हिंसायै न भवतं । अपि तु मासो मासांश्च पूर्वीर्बह्वोः शरदः संवत्सरांश्च चिरका-
लमस्मान् पाथः । रचतं । अपि च हे इंद्रवायू सुष्टुतिरस्मदीया शोभना स्तुतिर्वा युवामियाना गच्छंती
प्राप्नुवती माडीकं सुखमीट्रे । याचते । यद्वा । सुखं यथा भवति तथा युवामीट्रे । स्तौति । तथा नव्यं प्रशस्त्रं
सुवितं सुष्ठु प्राप्य धनं चेष्टे ॥

नियुत्स्वदायुदेवताके पशौ पीवोअन्नानिति वपाया याज्या । सूत्रितं च । पीवोअन्नं रयिवृधः सुमेधा
राये नु यं जज्ञतु रोदसीमे । आ० ३. ८. । इति ॥ तथा द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्यैव द्वितीया ।
सूत्रितं च । पीवोअन्नं रयिवृधः सुमेधा उच्छन्तुषसः सुदिना अरिप्राः । आ० ८. १०. । इति ॥

पीवोअन्नं रयिवृधः सुमेधाः श्वेतः सिषक्ति नियुतामभिश्चीः ।

ते वायवे समनसो वि तस्युविश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥३॥

पीवःऽअन्नान् । रयिऽवृधः । सुऽमेधाः । श्वेतः । सिऽसक्ति । निऽयुता । अभिऽश्चीः ।

ते । वायवे । सऽमनसः । वि । तस्युः । विश्वा । इत् । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥३॥

पीवोअन्नान् पीवांसि स्थूलानि प्रभूतान्यन्नानि येषां तान् रयिवृधो रथ्या धनेन वृद्धानिर्वभूतानाढ्यजनान्
सुमेधाः शोभनप्रज्ञो नियुतां वडवानां स्ववाहानामभिश्चीरभिग्रयणीयः श्वेतः श्वेतवर्णो वायुः सिषक्ति । सेवते ।
ते च जनाः समनसः समानमनस्ताः संतो वायवे वायुमुद्दिश्य यष्टुं वि तस्युः । विविधमवतिष्ठते । स्थित्वा च
ते नरः कर्मणां नेतारो जना विश्वेद्विद्वानि सर्वाण्येव स्वपत्यानि शोभनापत्यहेतूनि यद्वा सुष्ठुपतनकारणानि
वायुदेवत्वानि कर्माणि चक्रुः । कुर्वन्ति ॥

द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य यावत्तर इत्यादिके द्वे अचौ । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

यावत्तरस्तन्वोऽ यावदोजो यावन्नरश्चक्षसा दीध्यानाः ।

शुचिं सोमं शुचिपा पातमस्मे इंद्रवायू सदतं बर्हिरेदं ॥४॥

यावत् । तरः । तन्वः । यावत् । ओजः । यावत् । नरः । चक्षसा । दीध्यानाः ।

शुचिं । सोमं । शुचिऽपा । पातं । अस्मे इति । इंद्रवायू इति । सदतं । बर्हिः । आ । इदं ॥४॥

हे इंद्रवायू युवयोस्तन्वः शरीरस्य तरो वेगो यावदस्ति यावच्चौजो बलं यावच्च नरः कर्मणां नेतार
अखिजश्चक्षसा ज्ञानेन दीध्याना दीप्यमाना भवन्ति तस्य सर्वस्यानुरूपं शुचिपा शुचेः सोमस्य पाताराविद्र-
वायू शुचिं शुद्धं सोममस्मे अस्मदीयं पातं । पिबतं । इदं वेद्यां स्वीर्यं बर्हिश्चा सदतं । पानार्थमासीदतं ।
बर्हिष्युपविशतमित्यर्थः ॥

नियुवाना नियुतः स्याहवीरा इन्द्रवायू सरथं यातमर्वाक् ।

इदं हि वां प्रभृतं मध्वो अयमध प्रीणाना वि मुमुक्तमस्मे ॥५॥

निऽयुवाना । निऽयुतः । स्याहऽवीराः । इन्द्रवायू इति । सऽसरथं । यातं । अर्वाक् ।

इदं । हि । वां । प्रऽभृतं । मध्वः । अयं । अध । प्रीणाना । वि । मुमुक्तं । अस्मे इति ॥५॥

हे इन्द्रवायू स्याहवीराः सृहणीयस्तोतृकानियुत आत्मोयानश्चान् सरथमुभयोः समानमेकं रथं नियुवाना निमित्थयन्तौ युवामर्वागस्तदभिमुखं यातं । गच्छतं । इदं हीदं खलु मध्वो मधुरस्य सोमस्यायं ग्रहेष्वायमिन्द्र-वायवाख्यं ग्रहं वां युवयोरर्थं प्रभृतं प्रकर्षेण हृतं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रति नीतं । अधाथ तादृशस्य सोमस्य पानानन्तरं प्रीणाना प्रीयमानौ युवामस्मे अस्मान् वि मुमुक्तं । पापाद्विमोचयतं ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐन्द्रवायवतृचस्य या वां शतमिति तृतीया । सूचितं च । या वां शतं नियुतो याः सहस्रमित्येकपातित्यः । आ० ८. ९. इति ॥

या वां शतं नियुतो याः सहस्रमिन्द्रवायू विश्ववाराः सचंते ।

आभिर्यातं सुविद्वाभिरर्वाक्पातं नरा प्रतिभृतस्य मध्वः ॥६॥

याः । वां । शतं । निऽयुतः । याः । सहस्रं । इन्द्रवायू इति । विश्वऽवाराः । सचंते ।

आ । आभिः । यातं । सुऽविद्वाभिः । अर्वाक् । पातं । नरा । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः ॥६॥

हे इन्द्रवायू या नियुतः शतं शतसंख्याकाः सत्यो वां युवां सचंते सेवते । याश्च विश्ववारा विश्वैर्वरणीया नियुतः सहस्रं सहस्रसंख्याकाः सत्यो युवां सचंते । सुविद्वाभिः शोभनधनप्रदाभिराभिर्नियुज्जिरर्वागस्तदभि-मुखमा यातं । आगच्छतं । हे नरा नेतारी प्रतिभृतस्तोत्तरवेदिं प्रति नीतस्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य । द्वितीयायै षष्ठी । ईदृशं सोमं पातं । पिबतं ॥

अर्वतो न अर्वसो भिक्षमाणा इन्द्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयंतः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

अर्वतः । न । अर्वसः । भिक्षमाणाः । इन्द्रवायू इति । सुस्तुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

वाजऽयंतः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

वाक्यातिथं । अक्षरार्थस्तु । अश्वा इव हविषां वोढारोऽन्नं याचमाना बलं कामयमाना वसिष्ठा वयं शोभनरक्षणाय शोभनैः स्तोत्रैरिन्द्रवायू आहूयेमहीति ॥ ॥७३॥

आ वायो इति पंचर्वं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं चैष्टुभं वायव्यं । अनुक्रांतं च । आ वायो पंचेति ॥ शुनासीरीये पर्वणि वायोर्नियुत्वतो यागस्या वायो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दास्यांसमच्छ । आ० २. २०. इति ॥ नियुत्वद्वायुदेवताके पशविवैव वपाया अनुवाक्या । आ० ३. ८. प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्त्वैवाद्या । सूचितं च । समुद्रादूर्मिरित्याश्रमा वायो भूष शुचिपाः । आ० ८. ९. इति ॥

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अंधो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयं ॥९॥

आ । वा॒यो इति॑ । भूष॒ । शुचि॑ऽपाः । उप॑ । नः । सह॑स्रं । ते । नि॑ऽयुतः । विश्व॑ऽवार ।
उपो॑ इति॑ । ते । अंधः । मद्यं॑ । अ॒यामि॑ । यस्य॑ । देव॑ । दधि॑षे । पूर्व॑ऽपेयं ॥ १ ॥

हे शुचिपाः शुचिः शुद्धस्य सोमस्य पातर्वायो नोऽस्माकमुप समीप आ भूष । आगच्छ ॥ भू प्राप्तावित्य-
स्लैतद्रूपं ॥ हे विश्ववार विश्वैर्वरणीय ते तव वाहनभूता नियुतो वडवाः सहस्रं सहस्रसंख्याका विद्यन्ते । यत
एवमतः शीघ्रमागच्छ । ते तव मद्यं मदकरं सोमलक्षणमंधोऽन्नमुपो उप उ उपायामि । उपयतं पात्रे गृहीत-
मासीत् । हे देव वायो यस्य सोमस्य पूर्वपेयं प्रथमपानं दधिषे दधासि धारयसि । ऐंद्रवायवग्रहे प्रथमे
वषट्कारे केवलाय वायवे ह्रयते द्वितीये त्विंद्रवायुभ्यामिति वायोः प्रथमपानं । तादृशमंध उपायामीत्यन्वयः ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य प्र सोतेत्याद्या । सूचितं च । प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थाये
वायव इंद्रमादनासः । आ० ८. ९. इति ॥

प्र सोता॑ जी॒रो अध्व॑रेष्व॒स्थात्सोम॑मिन्द्रा॒य वा॒यवे॑ पिब॒ध्वे ।
प्र यद्वा॑ म॒ध्वो अ॒ग्रियं॑ भ॒रंत्य॑ध्व॒र्यवो॑ देव॒यंतः॑ श॒चीभिः॑ ॥ २ ॥
प्र । सोता॑ । जी॒रः । अध्व॑रेषु । अ॒स्थात् । सोमं॑ । इंद्रा॒य । वा॒यवे॑ । पिब॒ध्वे ।
प्र । यत् । वां । म॒ध्वः । अ॒ग्रियं॑ । भ॒रंति॑ । अध्व॒र्यवः॑ । देव॒ऽयंतः॑ । श॒चीभिः॑ ॥ २ ॥

जीरः क्षिप्रकारी सोताभिषोताध्वर्युरिन्द्राय वायवे च पिबध्वे पानार्थमध्वरेषु यागेषु सोमं प्रास्थात् ।
प्रातिष्ठिपत् । पुरस्तादुत्तरवेदिं प्रापितवान् । हे इंद्रवायू यज्ञेषु यज्ञेषु मध्वः सोमस्याग्रियमयभवं प्रथमभागं
देवयंतो देवकामा अध्वर्यवः शचीभिः कर्मभिरभिषवादिक्षणैर्वी युवयोरर्थं प्र भरंति प्रकर्षेण भरंति संपा-
दयन्ति । तेष्वध्वरेष्वित्यन्वयः ॥

शुनासीरीये पर्वणि नियुत्वद्वायोर्यागस्य प्र याभिरिति याज्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छ स
त्वं नो देव मनसा । आ० २. २०. इति ॥ तद्वित्ये पशावेवैव पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि
दाश्वांसमच्छा नो नियुज्जिः शतिनीभिः । आ० ३. ८. इति ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र एषैव वायवतृचस्य
द्वितीया । सूचितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छा । आ० ८. ९. इति ॥

प्र याभिर्यासि॑ दाश्वांसमच्छा॑ नियुज्जि॑र्वायविष्टये॑ दुरो॒णे ।
नि नो॑ र॒यिं सु॒भोज॑सं युवस्व॒ नि वी॒रं ग॒व्यम॑श्वं च॒ राधः॑ ॥ ३ ॥
प्र । याभिः॑ । यासि॑ । दाश्वांसं॑ । अ॒च्छ । नि॒युत॑ऽभिः । वा॒यो इति॑ । इष्टये॑ । दुरो॒णे ।
नि । नः॑ । र॒यिं । सु॒ऽभोज॑सं । युव॒स्व । नि । वी॒रं । ग॒व्यं । अ॒श्वं । च॒ । राधः॑ ॥ ३ ॥

हे वायो दुरोणे यज्ञगृहे स्थितं दाश्वांसं हविषां दातारं यजमानमिष्टये यागाय याभिर्नियुज्जिर्वडवा-
भिरच्छ यासि अभिगच्छसि ताभिरस्मान्प्रत्यागच्छति शेषः । आगत्य च नोऽस्मभ्यं सुभोजसं शोभनान्नयुक्तं
रयिं धनं नि युवस्व । नितरां मिश्रय । प्रयच्छ । तथा वीरं पुत्रं गव्यं गोसंघमश्वमश्वसंघमेतदुभयात्मकं राधो
धनं च नि युवस्व । प्रयच्छ ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य ये वायव इंद्रेति द्वितीया । सूचितं च । ये वायव इंद्रमाद-
नासो या वां शतं नियुतो याः सहस्रं । आ० ८. ९. इति ॥

ये वा॒यव॑ इंद्र॒माद॑नास॒ आदे॑वासो नि॒तोश॑नासो अ॒र्यः ।
घ्नं॑तो वृ॒त्राणि॑ सूरिभिः॒ धाम॑ सास॒द्वांसो॑ यु॒धा नृभि॑र॒मिचान् ॥ ४ ॥

ये । वा॒यवे । इ॒न्द्रऽमा॒दना॒सः । आ॒ऽदे॒वासः । नि॒ऽतो॒शना॒सः । अ॒र्यैः ।
घ्न॑तः । वृ॒चाणि॑ । सूरि॒ऽभिः । स्या॒म । स॒स॒ह्रांसः । यु॒धा । नृ॒ऽभिः । अ॒मि॒चान् ॥ ४ ॥

ये सूरयः स्तोतार इन्द्रमादनासः स्तोत्रैरिन्द्रस्य तर्पयितारस्तथा वायवे वायोश्च मादनास्तर्पका भवन्ति ।
ये चादेवासो जागतैरुपेता अत एवायोरिन्द्रः शत्रोर्मितोशनासो निहतारः । तैरस्यदीधैः सूरिभिः स्तोत्रभिर्वृ॒चाणि शत्रून् घ्नतो हिंसतः स्याम । भवेम । किं कुर्वतः । अमिचाञ्छुभटान्नभिरस्यदीधैः पुरुषैर्युधा युद्धेभिः ससह्रांसोऽभिमवन्तः ॥

नियुत्वाद्युदेवताके पशावा नो नियुञ्जिरिति हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । आ नो नियुञ्जिः शतिनी॒भिर॒ध्वरं॑ पोवो॒अन्नो॑ रयिवृधः सुमेधाः । आ० ३. ८. । इति ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्त्रैष्वेव तृतीया । सूचितं च । आ नो नियुञ्जिः शतिनीभिरध्वरं प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थ्यात् । आ० ८. ९. । इति ॥

आ नो॑ नि॒यु॒ज्जिः श॒तिनी॑भिर॒ध्वरं॑ स॒ह॒स्रिणी॑भिरु॒प॒ याहि॑ य॒ज्ञं ।
वा॒यो अ॒स्मिन्त॒सर्व॑ने मा॒दय॒स्व॒ यूयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ५ ॥
आ । नः । नि॒यु॒त॒ऽभिः । श॒तिनी॑भिः । अ॒ध्वरं॑ । स॒ह॒स्रिणी॑भिः । उ॒प॒ । या॒हि॒ । य॒ज्ञं ।
वा॒यो इति॑ । अ॒स्मिन् । स॒र्व॑ने । मा॒द॒य॒स्व॒ । यू॒यं॑ । पा॒त॒ । स्व॒स्ति॒ऽभिः । सदा॑ । नः ॥ ५ ॥

हे वायो नोऽस्माकमध्वरं हिंसारहितं यज्ञं शतिनीभिः शतसंख्यावतीभिः सहस्रिणीभिः सहस्रसंख्यावतीभिश्च नियुज्जिर्वृद्धवाभिरुपा याहि । उपागच्छ । तदनंतरमस्मिन् सवने प्रातःसवने मादयस्व । सोमेन तुष्यस्व । अन्यत्रतं ॥ ॥ १४ ॥

शुचिं नित्यष्टर्चं चतुर्थं मूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभमेन्द्राय । अनुक्रम्यते हि । शुचिं न्वष्टर्विन्द्राय त्विति ॥ गतः मूक्तविनियोगः ॥ ऐन्द्रायस्य पशोर्वपायाः शुचिमित्येषा याज्या । सूचितं च । शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य गोभिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः । आ० ३. ७. । इति ॥

शुचिं॑ नु॒ स्तोमं॑ न॒वजा॑तम॒द्येन्द्रा॑ग्नी वृ॒त्रह॑णा जु॒षेथा॑ ।
उ॒भा हि॑ वां सु॒हवा॑ जोह॒वीमि॑ ता वाजं॑ स॒द्य उ॑श॒ते धे॒ष्टा ॥ १ ॥
शुचिं॑ । नु । स्तो॒मं । न॒व॒ऽजा॑तं । अ॒द्य । इ॒न्द्रा॑ग्नी इति॑ । वृ॒त्रऽह॑ना । जु॒षेथा॑ ।
उ॒भा । हि॒ । वां । सु॒ह॒वा । जोह॒वीमि॑ । ता । वाजं॑ । स॒द्यः । उ॑श॒ते । धे॒ष्टा ॥ १ ॥

हे वृत्रहणा वृत्राणां शत्रूणां हंताराविन्द्राग्नी शुचिं शुद्धं निरवद्यं नवजातमिदानीमुत्पन्नं स्तोममस्यदीयं स्तोत्रमद्यास्मिन्काले नु ऋषिं जुषेथां । सेवेथां । हि यस्मात्सुहवा सुखमाह्वातुं शक्यावुभोर्भा वां युवां जोहवीमि पुनःपुनराह्वयामि । अत आगत्य सेवेथामित्यर्थः । किंच ता तौ तथाविधौ युवामुशते कामयमानाय यजमानाय वाजमन्नं बलं वा सयस्तदानीमेव शीघ्रं धेष्टा धातुतमी भवतं ॥

ता सा॒न॒सी श॒वसाना॑ हि भू॒तं सा॒कं॑वृ॒धा श॒वसा॑ शू॒ष्णु॒वांसा॑ ।
क्ष॒यं॒तौ रा॒यो य॒वस॒स्य॒ भूरैः॑ पृ॒क्तं॑ वाज॒स्य॒ स्थ॒विर॒स्य॒ घृ॒ष्वेः ॥ २ ॥
ता । सा॒न॒सी इति॑ । श॒व॒सा॒ना । हि । भू॒तं । सा॒कं॑ऽवृ॒धा । श॒व॒सा । शू॒ष्णु॒ऽवांसा॑ ।
क्ष॒यं॒तौ । रा॒यः । य॒व॒स॒स्य॒ । भूरैः॑ । पृ॒क्तं॑ । वाज॒स्य॒ । स्थ॒विर॒स्य॒ । घृ॒ष्वेः ॥ २ ॥

हे इन्द्राग्नी ता तौ तादृशी सानसी सर्वैः संभजनीयौ युवां शवसाना । शवो बलं । तददाचरन्तौ हि खलु

भूतं । बलमिव शत्रूणां भञ्जकावास्तामित्यर्थः । कीदृशी संतो । साकंबुधा सह प्रवृत्तौ श्वसा बलेन शूशुवांसा वर्धमानौ तथा रायो धनस्य भूरिर्वज्रस्य यवसस्यान्नस्य जयंतावीश्वरी । एवंविधौ युवं युवां स्थविरस्य स्थूलस्य घृष्टेः शत्रूणां घर्षकस्य वाजस्यान्नस्य ॥ क्रियायहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ ईदृशमन्नं पुंक्तं । संयोजयतं । अस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गुधीभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।

अर्वतो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते ॥३॥

उपो इति । ह । यत् । विदथं । वाजिनः । गुः । धीभिः । विप्राः । प्रमतिं । इच्छमानाः ।

अर्वतः । न । काष्ठां । नक्षमाणाः । इन्द्राग्नी इति । जोहुवतः । नरः । ते ॥३॥

वाजिनो हविष्मन्तो विप्रा मेधाविनः प्रमतिं प्रकृष्टां मतिमिन्द्राग्न्योरनुग्रहबुद्धिमिच्छमाना आत्मन इच्छन्तो यद्ये यजमाना विदथं । विदंति जानंति देवांसत्र यष्टव्यस्तेनेति विदथो यज्ञः । तं धीभिः कर्मभिर्वृद्धिभिर्वीपो गुः उपगच्छति । उ इति पूरकः । ते नरः कर्मणां नेतारो जना अर्वतो न काष्ठां यथाश्वाः शीघ्रं युवभूमिं व्याप्नुवन्ति तथा नक्षमाणा इन्द्राग्नि कर्माणि व्याप्नुवन्त इन्द्राग्नी इन्द्रमपि च जोहुवतः पुनः पुनराह्वयन्तो भवन्ति ॥

अमावास्यायमिन्द्राप्रस्य हविषो गीर्भिरित्येषा याज्या । सूचितं च । इन्द्राग्नी अवसा गतं गीर्भिरिन्द्राप्रमतिमिच्छमानः । आ० १. ६. इति ॥ इन्द्राग्ने पशौ पुरोडाशस्यैव याज्या । सूचं तूदाहृतं ॥

गीर्भिरिन्द्राप्रः प्रमतिमिच्छमान इष्टे रयिं यशसं पूर्वभाजं ।

इन्द्राग्नी वृचहणा सुवज्रा प्र नो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥४॥

गीऽभिः । विप्रः । प्रमतिं । इच्छमानः । इष्टे । रयिं । यशसं । पूर्वभाजं ।

इन्द्राग्नी इति । वृचऽहना । सुऽवज्रा । प्र । नः । नव्येभिः । तिरतं । देष्णैः ॥४॥

हे इन्द्राग्ने प्रमतिं युवयोरनुग्रहबुद्धिमिच्छमान इच्छन् विप्रो मेधावी वसिष्ठो यशसं यशसा युक्तं पूर्वभाजं पूर्वमेव संभजनीयं रयिं धनमुद्दिश्य गीर्भिः स्तुतिभिरीडुते । युवां स्तौति । हे वृचहणा वृचस्य हंतारौ सुवज्रा शोभनायुधाविन्द्राग्नी नव्येभिर्नवतरैः प्रशस्यैर्देष्णैर्दातव्यैर्धनेनोऽस्मान् प्र तिरतं । प्रवर्धयतं ॥

सं यन्मही मिथती स्पर्धमाने तनूरुचा शूरसाता यतैते ।

अदेवयुं विदथे देवयुभिः सचा हतं सोममुता जनेन ॥५॥

सं । यत् । मही इति । मिथती इति । स्पर्धमाने इति । तनूऽरुचा । शूरऽसाता । यतैते इति ।

अदेवऽयुं । विदथे । देवऽयुभिः । सचा । हतं । सोमऽमुता । जनेन ॥५॥

मही महती मिथती परस्परं हिंसन्त्यौ । यद्वा । मेथतिराक्रोशकर्म । परस्परमाक्रोशन्त्यौ । स्पर्धमाने स्पर्धा कुर्वन्त्यौ तनूरुचा - - - हतं । हिंसं । तथा सोममुता सोममभिषुण्वता जनेन यजमानसंधेनासोममुतं जनं हिंसं ॥ ॥५॥

इमामु षु सोममुतिमुप न इन्द्राग्नी सोमन्साय यातं ।

नू चिद्धि परिमन्नाथे अस्माना वां शश्वद्भिर्ववृतीय वाजैः ॥६॥

इ॒मां । ऊं॒ इति॑ । सु॒ । सोम॑ऽसुतिं । उप॒ । नः॒ । आ । इं॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । सोम॑न॒साय॑ । या॒तं ।
नु॒ । चि॒त् । हि । परि॑म॒न्नाथे॒ इति॑ परि॑ऽम॒न्नाथे॒ । अ॒स्मान् । आ । वां । श॒श्वत्॑ऽभिः ।
व॒वृ॒ती॒य । वा॒जैः ॥ ६ ॥

हे इंद्रापी इमाम् इमामेव नोऽस्मादीयां सोमसुतिं सोमाभिषवक्रियां सोमनसाय सुमनसो भावाय सु सुष्टूपा यातं । उपागच्छतं । अपि च युवामस्मान् परित्यज्य नू चिन्नेव मन्नाथे । अन्यान्न मन्येथे । अस्मानेव सर्वदा बुध्येथे । हि यस्मादेवं तस्मादां युवां शश्वत्त्रिवंजुभिर्वीजैरन्नेर्हविलंबणीरा ववृतीय । आवर्तयामि ॥

सो अ॒ग्र ए॒ना नम॑सा॒ समि॒द्धोऽच्छा॑ मि॒चं वरु॑णमि॒द्रं वो॒चेः ।

य॒त्सी॒माग॑श्च॒कृ॒मा तत्सु॑ मृ॒ळ तर्द॑र्य॒मादि॑तिः शि॒श्रथं॑तु ॥ ७ ॥

सः । अ॒ग्ने । ए॒ना । नम॑सा । संऽइ॒द्धः । अ॒च्छ । मि॒चं । वरु॑णं । इं॒द्रं । वो॒चेः ।

यत् । सी॒ । आ॒गः । च॒कृ॒म । तत् । सु॒ । मृ॒ळ । तत् । अ॒र्य॒मा । अ॒दि॑तिः । शि॒श्रथं॑तु ॥ ७ ॥

हे अग्ने स त्वमेनैनेन नमसास्तेनास्मादीयेन हविषा समिद्धः संदीप्तः सन्मिचं वरुणमिद्रं चाच्छ वोचेः । अभिब्रूयाः । अयमस्मादीयो रक्षणीय इति कथय । वयं यदागोऽपराधं । सीमिति परियहार्थीयः । सीं सर्वतो वाङ्मनःकायेयल्लम कृतवन्तो वयं तत्तस्मादागसः सु मृळ । अस्मान् सुष्ठु रच । तस्मागोऽर्यमादितिर्मिचादयश्च शिश्रथंतु । अस्मत्तो वियोजयंतु ॥

ए॒ता अ॒ग्र आ॒शुषा॑णासं इ॒ष्टीर्यु॑वोः स॒चाभ्य॑श्याम॒ वाजा॑न् ।

मे॒द्रो नो॒ विष्णु॑र्म॒रुतः॒ परि॑ ख्य॒न्यूनं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ८ ॥

ए॒ताः । अ॒ग्ने । आ॒शुषा॑णासः । इ॒ष्टीः । यु॒वोः । स॒चा । अ॒भि । अ॒श्या॒म । वा॒जा॑न् ।

मा । इं॒द्रः । नः । वि॒ष्णुः । म॒रुतः॒ । परि॑ । ख्य॒न् । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिऽभिः॒ । सदा॑ । नः ॥ ८ ॥

हे अग्ने । उपलक्षणमेतत् । हे इंद्रापी एता इष्टीरिमान्यज्ञानाशुषाणास आशु शीघ्रं संभजमाना वयं युवोर्युवयोः स्वभूतान्वाजान्नानि सचा सह युगपदेवाभ्यश्याम । अभिप्राप्नुयाम । अपि चेन्द्रो विष्णुर्मरुतश्च नोऽस्मान् मा परि ख्यन् । अस्मान्परित्यज्यान्मा मा द्राक्षुः । सर्वदास्मानेव पश्यंतु । अन्यन्नतं ॥ ॥ १६ ॥

इयं वामिति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धमेन्द्रापं । द्वादशनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । इयं वां द्वादश गायत्रमंत्यानुष्टुबिति ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आदितो नवर्चः शस्यते । सूत्र्यते हि । इयं वामस्य मन्मन इति नव । आ० ५. १०. । इति ॥ आभिप्रायविकेषूक्थेषु स्तोमेषु वृद्धावच्छावाकस्य प्रातःसवन इदं सूक्तमावापार्थमुत्तमावर्जं । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इत्येकादश । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने तस्यैवावसृष्टः । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इंद्रापी युवामिमे । आ० ७. २. । इति ॥

इ॒यं वा॑म॒स्य म॒न्मन॑ इं॒द्रा॒ग्नी पू॒र्य॒स्तुतिः॑ । अ॒भ्रा॒वृ॒ष्टि॒रि॒वा॒जनि॑ ॥ १ ॥

इ॒यं । वा॑ । अ॒स्य । म॒न्मनः॑ । इं॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । पू॒र्य॒ऽस्तुतिः॑ । अ॒भ्रा॒त् । वृ॒ष्टिः॑ । इं॒द्र॒व । अ॒ज॒नि ॥ १ ॥

हे इंद्रापी इयं पूर्यस्तुतिः पूर्या मुख्या स्तुतिरस्य मन्मनः स्तोतुरस्माद्वसिष्ठादां युवाभ्यां युवयोरर्थमभ्रा-
वेषावृष्टिरिव बह्वी सत्यजनि । प्रादुर्भूता । तां शृणुतमित्युत्तरत्र संबंधः ॥

शृ॒णुतं॑ ज॒रितु॑र्हव॒मि॒न्द्रा॒ग्नी वन॑तं गि॒रः । ई॒शा॒ना पि॒प्यतं॑ धि॒यः ॥ २ ॥

शृ॒णुतं॑ । ज॒रि॒तुः । ह॒व । इं॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । वन॑तं । गि॒रः । ई॒शा॒ना । पि॒प्यतं॑ । धि॒यः ॥ २ ॥

हे इंद्रापी जरितुः स्तोतुर्हवमाह्वानं युवां शृणुतं । श्रुत्वा च गिरस्तदीयाः स्तुतीर्वनतं । संभजतं । तथेशा-
नेश्वरी युवां धियोऽनुष्ठितानि कर्माणि पिप्यतं । तत्स्थैः फलैः पूरयतं ॥

मा पापत्वाय नो नरेन्द्रापी माभिर्शस्तये । मा नो रीरधतं निदे ॥ ३ ॥

मा । पापत्वाय । नः । नरा । इंद्रापी इति । मा । अभिऽशस्तये । मा । नः ।
रीरधतं । निदे ॥ ३ ॥

हे नरा नेताराविन्द्रापी नोऽस्मान् पापत्वाय हीनभावाय मा रीरधतं । तथाभिर्शस्तये शत्रुभिः कृताया-
भिर्शंसनाय मा रीरधतं । तथा निदे निंदकाय जनाय नोऽस्मान् मा रीरधतं । मा वशीकुरुतं ॥

चातुर्विंशकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकस्येद्रे अपेत्यं षडहस्तोत्रियसंज्ञकसृचः । सूचितं च । इंद्रे अपा
नमो बृहत्ता ऊवे ययोरिदं । आ० ७. २. इति ॥

इंद्रे अमा नमो बृहत्सुवृक्तिमेरयामहे । धिया धेना अवस्यवः ॥ ४ ॥

इंद्रे । अमा । नमः । बृहत् । सुवृक्तिं । आ । इरयामहे । धिया । धेनाः । अवस्यवः ॥ ४ ॥

अवस्यवो रक्षणकामा वयमिद्रे देवेऽपापी च बृहद्वह्णं वर्धकं नमो हविलक्षणेन सुवृक्तिं सुप्रवृत्तां
स्तुतिं चिरयामहे । अभिप्रेरयामः । तथा धिया कर्मणा युक्ता धेनाः । वाङ्मामेत । अप्रगीताः स्तुतिवाचश्चा-
भिप्रेरयामः ॥

ता हि शश्वंत ईळंत इत्या विप्रांस ऊतये । सबाधो वाजसातये ॥ ५ ॥

ता । हि । शश्वंतः । ईळंत । इत्या । विप्रांसः । ऊतये । सबाधः । वाजसातये ॥ ५ ॥

ता हि तौ खल्विन्द्रापी शश्वंतो बहवो विप्रांसो मेधाविनो जना ऊतये रक्षणेनैत्येत्यमनेन प्रकारेणोक्तं ।
सुवृति । तथा सबाधः समानं बाधमानाः परस्परं बाध्यमाना जना वाजसातयेऽन्नलाभाय तावेविन्द्रापी
ईळंत । सुवृति । यद्वा । वाजसातिरिति संयामनाम । संयामार्थं ॥

ता वां गीर्भिर्विपन्यवः प्रयस्वंतो हवामहे । मेधसाता सनिष्यवः ॥ ६ ॥

ता । वां । गीः । ऽभिः । विपन्यवः । प्रयस्वंतः । हवामहे । मेधऽसाता । सनिष्यवः ॥ ६ ॥

विपन्यवः स्तोत्रमिच्छंतः प्रयस्वंतो हविलक्षणेनान्नोपिताः सनिष्यवः सनि धनमात्मन ईच्छंतो वयं
मेधसाता मेधानां यागानां साती संभजने निमित्तभूते सति हे इंद्रापी ता तौ वां युवां गीर्भिः स्तुतिभिर्ह-
वामहे । आह्वयामहे ॥ ॥ १७ ॥

अमावास्यामिन्द्राप्रस्य हविष इंद्रापी अवसेत्यनुवाक्त्वा । सूचितं च । इंद्रापी अवसा गतं गीर्भिर्विप्रः
प्रमतिमिच्छमानः । आ० १. ६. इति ॥

इंद्रापी अवसा गतमस्मभ्यं चर्षणीसहा । मा नो दुःशंस ईशत ॥ ७ ॥

इंद्रापी इति । अवसा । आ । गतं । अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहा । मा । नः । दुःशंसः । ईशत ॥ ७ ॥

हे चर्षणीसहा चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिभवितारी हे इंद्रापी अस्मभ्यं स्तोतुभ्यो देयेनाव-
सन्नेन सहा गतं । आगच्छतं । दुःशंसो दुष्टाभिर्शंसनः पाषण्वादी शत्रुश्च नोऽस्माभ्येशत । ईशिष्ट । अस्मा-
न्वाधितुं मा शक्नोतु ॥

मा कस्य नो अररुषो धूर्तिः प्रणङ्गर्त्यस्य । इन्द्राग्नी शर्म यच्छतं ॥ ८ ॥

मा । कस्य । नः । अररुषः । धूर्तिः । प्रणङ् । मर्त्यस्य । इन्द्राग्नी । शर्म । यच्छतं ॥ ८ ॥

हे इन्द्राग्नी कस्य कस्यचिदप्यररुषोऽरेर्मर्त्यस्य मनुष्यस्य संबन्धिनी धूर्तिर्हिंसा नोऽस्मात्मा प्रणङ् । मा प्राप्नोतु । शर्म सुखं चास्मभ्यं यच्छतं । दत्तं ॥

गोमद्विरण्यवत्सु यज्ञामश्वावदीमहे । इन्द्राग्नी तद्वनेमहि ॥ ९ ॥

गोऽमत् । हिरण्यऽवत् । वसु । यत् । वां । अश्वऽवत् । ईमहे । इन्द्राग्नी इति । तत् । वनेमहि ॥ ९ ॥

हे इन्द्राग्नी गोमत्रोभिर्युक्तं हिरण्यवद्विरण्यः सुवर्णैर्युक्तमश्वावदश्वेन्द्रोपेतं यद्वसु वां युवामीमहे याचामहे तद्वसु युवयोः प्रसादादयं वनेमहि । संभजेमहि ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यत्सोम आ सुते इत्थारंभणीयाहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहः-
खेपा प्रातःसवने तेनैव शंसनीया । सूचितं च । यत्सोम आ सुते नर इत्थारंभणीयाः शस्त्रा । आ० ७. २. ।
इति ॥

यत्सोम आ सुते नर इन्द्राग्नी अजोहवुः । सप्तिवंता सपर्यवः ॥ १० ॥

यत् । सोमे । आ । सुते । नरः । इन्द्राग्नी इति । अजोहवुः । सप्तिऽवंता । सपर्यवः ॥ १० ॥

सोमे सुतेऽभिषुते सति नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजः सपर्यवः परिचरणकामाः संतः सप्तिवंता प्रशस्ता-
याविन्द्राग्नी इन्द्रमग्निं च यद्यदाजोहवुः अभिह्वयन्ति तदा युवामागच्छतमिति शेषः ॥

उक्थेभिर्वृचहंतमा या मंदाना चिदा गिरा । आंगूषैराविवासतः ॥ ११ ॥

उक्थेभिः । वृचहन्ऽतमा । या । मंदाना । चित् । आ । गिरा । आंगूषैः ।
आऽविवासतः ॥ ११ ॥

वृचहंतमा वृत्राणामावरकाणां हंतुतमी मंदाना मोदमानी या याविन्द्राग्नी उक्थेभिः शस्त्रैर्गिरा च
सुत्या चाविवासतः परिचर्यन्ते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ आंगूषैराघोषैरन्यैश्च स्तोत्रैर्यावाविवासतः
परिचर्यन्ते ती युवामागच्छतमिति शेषः ॥

ताविहुःशंसं मर्त्यं दुर्विद्वांसं रक्षस्विनं । आभोगं हन्मना हतमुद्धिं हन्मना हतं ॥ १२ ॥

तौ । इत् । दुःऽशंसं । मर्त्यं । दुःऽविद्वांसं । रक्षस्विनं । आऽभोगं । हन्मना । हतं ।
उद्धिं । हन्मना । हतं ॥ १२ ॥

हे इन्द्राग्नी ती युवां दुःशंसं दुष्टाभिःशंसनं दुर्विद्वांसं दुर्विज्ञानं रक्षस्विनं बलवन्तमाभोगमाहत्यासक्तो
ऽपहृत्य भोक्तारं मर्त्यं मनुष्यं शत्रुं हन्मना हननसाधनेनायुधेन हतं । हिंसं । उक्तमेवार्थं दृष्टान्तेन दृढयति ।
उद्धिं । सुप्तोपममेतत् । उद्धानं कुंभमिव । यथा कुंभोऽनायासेन भिद्यत एवमनायासेनैव शत्रुमायुधेन
युवां हिंसं ॥ १२ ॥

प्र बोदसेति षड्वचं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्णवं सरस्वतीदेवताकं । तृतीया तु सरस्वदेवताका । अनुक्रम्यते
च । प्र बोदसा षट् सारस्वतं तु तृतीया सरस्वत इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र

चोदसा धायसा सस्र एषेति प्रउगं । आ० ८. ९. इति ॥ सरस्वते पशी प्र चोदसेति वपाया याज्या । सूचितं च । प्र चोदसा धायसा सस्र एषा पावीरवी कन्या चित्रायुः । आ० ३. ७. इति ॥

प्र क्षोदसा धायसा सस्र एषा सरस्वती धरुणमायसी पूः ।

प्रबाबधाना रथ्येव याति विश्वा अपो महिना सिंधुरन्याः ॥ १ ॥

प्र । क्षोदसा । धायसा । सस्रे । एषा । सरस्वती । धरुणं । आयसी । पूः ।

प्रऽबाबधाना । रथ्याऽइव । याति । विश्वाः । अपः । महिना । सिंधुः । अन्याः ॥ १ ॥

सरस्वत्या एषा नदीवन्निगमा । एषा दृश्यमाना नदीरूपा सरस्वत्यायस्थया निर्मिता पूः पुरीव धरुणं ॥ निगम्यत्ययः ॥ धरुणा धारयित्री धायसा धारकेण चोदसोदकेन प्र सस्रे । प्रधावति । शीघ्रं गच्छति । सिंधुः स्तंदनशीला नदीरूपा सान्या विश्वाः सर्वा अप आपगा महिना महिन्ना प्रबाबधाना भृशं बाधमाना रथ्येव प्रतोलीव विस्तीर्णा सती याति । गच्छति । यद्वा । रथ्येव रथिनेव यथा रथी रथेन मार्गस्थं तरुगुल्मादिकं चूर्णीकृत्य गच्छति तद्वत् स्वकीयेन वेगेन सर्वं संपिपती गच्छतीत्यर्थः ॥

सरस्वत एव पशी वपाया एकाचेतदित्यनुवाक्या । सूचितं च । एकाचेतत्सरस्वती नदीनामुत स्या नः सरस्वती जुषाणा । आ० ३. ७. इति ॥

एकाचेतत्सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात् ।

रायश्चेतंती भुवनस्य भूरैर्घृतं पयो दुदुहे नाहुषाय ॥ २ ॥

एका । अचेतत् । सरस्वती । नदीनां । शुचिः । यती । गिरिऽभ्यः । आ । समुद्रात् ।

रायः । चेतंती । भुवनस्य । भूरैः । घृतं । पयः । दुदुहे । नाहुषाय ॥ २ ॥

सहस्रवत्सरेण क्रतुना यज्यमाणो नाङ्गषो नाम राजा सरस्वतीं नदीं प्रार्थयामास सा च तस्मै सहस्रसंवत्सरपर्याप्तं पयो घृतं च प्रददौ । अयमर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । नदीनामन्यासां मध्ये शुचिः शुद्धा गिरिभ्यः सकाशाद्वा समुद्रात्समुद्रपर्यंतं यती गच्छत्येका सरस्वती नद्यचेतत् । नाङ्गषस्य प्रार्थनामक्षासीत् । तथा भुवनस्य भूतजातस्य भूरैर्बलस्य रायो धनानि चेतंती प्रज्ञापयंती प्रयच्छंती नाङ्गषाय राज्ञे घृतं पयश्च सहस्रसंवत्सरक्रतोः पर्याप्तं दुदुहे । दुग्धवती । दत्तवती ॥

सरस्वदेवताके पशी स वावृध इति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । स वावृधे नर्यो योषणासु यस्य व्रतं पशवो यंति सर्वे । आ० ३. ८. इति ॥

स वावृधे नर्यो योषणासु वृषा शिशुर्वृषभो यज्ञियासु ।

स वाजिनं मघवद्भ्यो दधाति वि सातये तन्वं मामृजीत ॥ ३ ॥

सः । ववृधे । नर्यः । योषणासु । वृषा । शिशुः । वृषभः । यज्ञियासु ।

सः । वाजिनं । मघवत्ऽभ्यः । दधाति । वि । सातये । तन्वं । मामृजीत ॥ ३ ॥

मध्यस्थानो वायुः सरस्वान् । नर्यो नृभ्यो हितो वृषा सेचनसमर्थः शिशुरल्पः प्रादुर्भावसमयेऽल्पतया दृश्यमानो वृषभो वर्षिता एवभूतः स सरस्वान् यज्ञियासु यज्ञार्हासु योषणासु योषित्वात्मनः कलत्रभूतासु मध्यमस्थानास्वप्सु मध्ये ववृधे । वर्धते । स तादृशः सरस्वान् मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो यजमानेभ्यो वाजिनं बलिनं पुत्रं दधाति । ददाति । तथा सातये लाभार्थं तन्वं तेषां शरीरं वि मामृजीत । विमार्ष्टि । लाभार्थं संस्कारोती-

त्वर्थः । यद्यपि सारस्वतः स्तुतिः तथापि सरस्वत्याः प्रीणनार्थं तत्सवनमिति च्छांदोगिके सारस्वते तु चेऽस्या उक्तो विनियोगो न विरुध्यते ॥

दशरत्नेऽष्टमेऽहनि प्रउग उत स्या न इति सारस्वतः सप्तमस्तुचः । सूचितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं । आ० ८. १०. । इति ॥ सारस्वते पशौ पुरोडाशस्योत स्या न इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणा सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यः । आ० ३. ७. । इति ॥

उत स्या नः सरस्वती जुषाणोपं श्रवत्सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।

मित्तुभिर्नमस्यैरियाना राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥४॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । जुषाणा । उप । श्रवत् । सुऽभगा । यज्ञे । अस्मिन् ।

मित्तुऽभिः । नमस्यैः । इयाना । राया । युजा । चित् । उत्तरा । सखिऽभ्यः ॥४॥

उतापि च जुषाणा प्रीयमाणा सुभगा शोभनधना स्या सा सरस्वती नोऽस्माकमस्मिन्यज्ञ उप श्रवत् । अस्मदीयाः स्तुतीरुपशृणोतु । कीदृशी सा । मित्तुभिः प्रह्वैर्जानुभिर्नमस्यैर्नमस्कारैर्देवैरियानोपगम्यमाना । चिच्छब्दश्चार्थः । युजा नित्ययुक्तेन राया धनेन च संगता सखिभ्य उत्तरोत्कृष्टतरा । ईदृश्रस्मदीयाः स्तुतीरुपशृणोत्वित्यन्वयः ॥

पवित्र्यां सारस्वतस्य हविष इमा जुह्वाना इति याज्या । सूचितं च । इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिर्दधिक्राव्यो अकारिषं । आ० २. १२. । इति ॥

इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व ।

तव शर्मन्प्रियतमे दधाना उप स्थेयाम शरणं न वृक्षं ॥५॥

इमा । जुह्वानाः । युष्मत् । आ । नमःऽभिः । प्रति । स्तोमं । सरस्वति । जुषस्व ।

तव । शर्मन् । प्रियऽतमे । दधानाः । उप । स्थेयाम । शरणं । न । वृक्षं ॥५॥

हे सरस्वति इमेमान्यस्मदीयानि हवींषि जुह्वानास्तुभ्यं जुह्वतो वयं नमोभिस्त्वद्विषयैर्नमस्कारैर्युष्मत्त्वत्सकाशादा ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ आददीमहि धनानीति शेषः । स्तोमं चास्मदीयं स्तोत्रं प्रति जुषस्व । प्रतिसेवस्व । वयं च प्रियतमेऽतिशयेन प्रिये तव त्वदीये शर्मच्छर्मणि सुखे दधाना निधीयमानाः संतः शरणं न वृक्षमाश्रयभूतं वृक्षमिवोप स्थेयाम । त्वामुपतिष्ठेम । संगच्छेमहि ॥

अयमुं ते सरस्वति वसिष्ठो हारावृतस्य सुभगे व्यावः ।

वर्धं शुभ्रे स्तुवते रासि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

अयं । ऊं इति । ते । सरस्वति । वसिष्ठः । हारौ । ऋतस्य । सुऽभगे । वि । आवरित्यावः ।

वर्धं । शुभ्रे । स्तुवते । रासि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

हे सुभगे शोभनधने सरस्वति अयं वसिष्ठस्ते त्वां यंतुर्ऋतस्य यज्ञस्य संबन्धिन्यौ द्वारौ पूर्वापरौ व्यावः । विवृणोति । उ इति पूरकः । हे शुभ्रे शुभ्रवर्णे देवि वर्ध । वर्धस्व । तथा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वाजान्नानि रासि । प्रदेहि । अन्यत्रतं ॥ ॥१९॥

बृहदु गायिष इति षड्वचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थः । आद्या बृहती द्वितीया सतोबृहती तृतीया प्रसारपंक्तिः शिष्टास्तिस्रो गायत्र्यः । आद्यस्तुचः सरस्वतीदेवताकोऽत्यस्य सरस्वदेवताकः । तथा चानुक्रांतं । नृहदु

प्रगाथः प्रसारपंक्तिः परास्तिस्त्री गायत्र्यः सरस्वत इति ॥ पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यः प्रगाथः सरस्वतकृषः । सूचितं च । बृहदु गायिष इति बार्हतं प्रउगं प्रगाथानेके । आ० ७. १२. । इति ॥

बृहदु गायिषे वचोऽसुर्या नदीनां ।

सरस्वतीमिन्महया सुवृक्तिभिः स्तोमैर्वसिष्ठ रोदसी ॥ १ ॥

बृहत् । ऊं इति । गायिषे । वचः । असुर्या । नदीनां ।

सरस्वती । इत् । मह्य । सुवृक्तिभिः । स्तोमैः । वसिष्ठ । रोदसी इति ॥ १ ॥

अनयधिरात्मानं संबोध्य सरस्वत्याः सुती प्रेरयति । हे वसिष्ठ त्वं बृहदु बृहदेव महदेव वचः स्तोत्रं गायिषे । गायसि । किमर्थं । नदीनां मध्येऽसुर्या ॥ असुराशब्दास्तुर्थेकवचनस्य ङादेशः ॥ असुराधि बलवती नदीरूपायै सरस्वत्यै । अस्याः प्रीणनार्थमित्यर्थः । तथा रोदसी यावापृथिव्योः स्थितां दिवि देवतारूपेण भूम्यां वायूपेण निवसंतीं सरस्वतीमित् सरस्वतीमेव सुवृक्तिभिः सुपु दोषवर्जितैः स्तोमैः स्तोत्रमहय । पूजय । सर्वदा सरस्वतीमेव स्तुहि नान्यां देवतामिति भावः ॥

उभे यज्ञे महिना ऋभे अंधसी अधिष्ठियंति पूरवः ।

सा नो बोध्यवित्री मरुत्सखा चोद राधो मघोनां ॥ २ ॥

उभे इति । यत् । ते । महिना । ऋभे । अंधसी इति । अधिऽस्थियंति । पूरवः ।

सा । नः । बोधि । अवित्री । मरुत्सखा । चोद । राधः । मघोनां ॥ २ ॥

हे ऋभे शुभ्रवर्णे सरस्वति यवस्यास्ते तव महिना महिम्नोभे अंधसी उभयविधं दिव्यं पार्थिवं चाग्निं माय्यमारण्यं वा पूरवः पूरयित्वा मनुष्या अधिष्ठियंति अधिगच्छंति सा त्वमवित्री रक्षित्री सती नो ऽस्मान्बोधि । बुध्यस्व । अपि च मरुत्सखा । मरुतो माध्यमिका देवगणाः । ते सखायो यस्या माध्यमिकाया वाचसादृशी त्वं मघोनां हविर्लक्षणधनोपेतानामस्माकं राधो धनं चोद । प्रेरय ॥

भद्रमिन्द्रा कृणवत्सरस्वत्यक्वारी चेतति वाजिनीवती ।

गृणाना जमदग्निवत्स्तुवाना च वसिष्ठवत् ॥ ३ ॥

भद्रं । इत् । भद्रा । कृणवत् । सरस्वती । अक्वऽअरी । चेतति । वाजिनीऽवती ।

गृणाना । जमदग्निऽवत् । स्तुवाना । च । वसिष्ठऽवत् ॥ ३ ॥

भद्रा कल्याणी भजनीया वा सरस्वती भद्रमिन्द्रमेव कल्याणमेव कृणवत् । अस्माकं करोतु । तथाक्वार्थकुत्सितगमना वाजिनीवत्यन्नवती चेतति । चेतयतु । अस्मान् प्रज्ञापयतु । यद्वा । मदीयं स्तोत्रं चेतति । जानातु । तथा जमदग्निवज्जमदग्निर्धियोव मया गृणाना स्तूयमाना वसिष्ठवत् ॥ अर्हार्थे वतिप्रत्ययः ॥ वसिष्ठाहं वसिष्ठस्यागुरुषु स्तुवाना स्तूयमाना च भव ॥

सरस्वहेवताके पशू जनीयंत इति तिस्रः पुरोडाशहविषां क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । जनीयंतो न्यग्रव इति तिस्रो दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहंतं । आ० ३. ८. । इति ॥

जनीयंतो न्यग्रवः पुत्रीयंतः सुदानवः । सरस्वंतं हवामहे ॥ ४ ॥

जनिऽयंतः । नु । अग्रवः । पुत्रिऽयंतः । सुऽदानवः । सरस्वंतं । हवामहे ॥ ४ ॥

अनीयंतः । आद्यंत आस्वपत्यानीति अनयो आयाः । ता इच्छंतः पुत्रीयंतः पुत्राभ्यामयमाणाः सुदानवः
शोभनदाना अयव उपगतारो वयं न्वय सरस्वतं देवं हवामहे । सुमहे । आह्वयामहे वा ॥

ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमंतो घृतश्रुतः । तेभिर्नोऽविता भव ॥५॥

ये । ते । सरस्वः । ऊर्मयः । मधुमंतः । घृतश्रुतः । तेभिः । नः । अविता । भव ॥५॥

हे सरस्वः सरस्वन् देव ते त्वदीया य ऊर्मयो अलसंधा मधुमंतो रसवंतो घृतश्रुतो घृतस्य वृष्युदकस्य
चारिणो भवन्ति तेभिस्त्वैर्मभिर्नोऽस्माकमविता रचिता भव ॥

अन्वारंभणीयायां सरस्वतो यागस्य पीपिवांसमित्यनुवाक्या । सूचितं च । पीपिवांसं सरस्वतो दिव्यं
सुपर्णं वायसं बृहंतं । आ० २. ८. इति ॥

पीपिवांसं सरस्वतः स्तनं यो विश्वदर्शतः । भक्षीमहि प्रजामिधं ॥६॥

पीपिवांसं । सरस्वतः । स्तनं । यः । विश्वदर्शतः । भक्षीमहि । प्रजां । इधं ॥६॥

पीपिवांसं प्रवृद्धं सरस्वतो देवस्य स्तनं शब्दायमाणं स्तनवद्द्रसाधारं वा मेघं भक्षीमहि । भजेमहि ।
प्राप्तुयाम । यो विश्वदर्शतो विश्वैः सर्वेदर्शतो भवति वृक्षमानो भवति । तं स्तनं मेघमित्यर्थः । तथा प्रजां
पुत्रादिरूपाभिषमन्नं च सरस्वतः प्रसादाद्भक्षीमहि ॥ २० ॥

यज्ञे दिव इति दशर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यायं चैष्टुभं । प्रथमैद्री तृतीयानवम्योरिंद्राब्रह्मणस्यती देवता
दशम्या इंद्रावृहस्यती शिष्टानां तु बृहस्यतिः । तथा चानुक्रांतं । यज्ञे दशैष्ट्यादि बार्हस्पत्यमंत्विंद्री च तृतीया-
नवम्यविंद्राब्रह्मणस्यत्ये इति ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवने सोमवृद्धौ ब्राह्मणाच्छंसिन् इदमुत्तरं च
सूक्तमावापार्थं । सूचितं च । यज्ञे दिवः । आ० ७. ९. इति ॥

यज्ञे दिवो नृषदने पृथिव्या नरो यत्र देवयवो मदंति ।

इंद्राय यत्र सर्वनानि सुन्वे गमन्मदाय प्रथमं वयंश्च ॥१॥

यज्ञे । दिवः । नृषदने । पृथिव्याः । नरः । यत्र । देवयवः । मदंति ।

इंद्राय । यत्र । सर्वनानि । सुन्वे । गमन् । मदाय । प्रथमं । वयः । च ॥१॥

यत्र यस्मिन् यज्ञे देवयवो देवाभ्यामयमाणा नरो नेतार ऋत्विजो मदंति हृष्यन्ति यत्र यस्मिंश्च सवनान्य-
भिषोतव्याः सोमा इंद्रायिंद्रार्थं सुन्वे अभिषूयन्ते पृथिव्याः संबन्धिनि नृषदने नृणां नेतृणां सदनभूते तस्मिन् यज्ञे
प्रथमं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं दिवो द्युलोकात्प्रमत् । आगच्छतु । किमर्थं । मदाय मदार्थं । सोमं पातुमित्यर्थः ।
तथा वयश्च गंतारस्तदीया अस्माश्च गमत् । आगच्छतु ॥

आ दैव्या वृणीमहेऽवांसि बृहस्पतिर्नो मह आ सखायः ।

यथा भवेम मीळुषे अनागा यो नो दाता परावतः पितेव ॥२॥

आ । दैव्या । वृणीमहे । अवांसि । बृहस्पतिः । नः । महे । आ । सखायः ।

यथा । भवेम । मीळुषे । अनागाः । यः । नः । दाता । परावतः । पिताऽइव ॥२॥

हे सखायः समानख्यानाः स्नेतारः वयं दैव्या दैवानि देवसंबन्धीन्यवांसि रक्षणाया वृणीमहे । अभिम-
जामहे । प्रार्थयामहे । नोऽस्माकं हविर्वृहस्यतिर्वृहतां पालयिता देव आ महे । महतिर्दानार्थः । आमहते ।
आदत्ते ॥ क्षीपस्य आत्मनेपदेऽविति तक्षीपः ॥ यो बृहस्यतिः परावतो दूरदेशाद्वान्याहृत्य पुत्रेभ्यः पितेव

नोऽस्मभ्यं दाता भवति तस्मै मीळुषे सेक्ते बृहस्पतयेऽनागा अनागस अनपराधा यथा वयं भवेम हे सखायः
तथा यूयं परिचरतेति शेषः ॥

तमु ज्येष्ठं नमसा हविर्भिः सुशेवं ब्रह्मणस्पतिं गृणीषे ।
इंद्रं श्लोको महि दैव्यः सिषक्तु यो ब्रह्मणो देवकृतस्य राजा ॥३॥
तं । ऊं इति । ज्येष्ठं । नमसा । हविःऽभिः । सुऽशेवं । ब्रह्मणः । पतिं । गृणीषे ।
इंद्रं । श्लोकः । महि । दैव्यः । सिषक्तु । यः । ब्रह्मणः । देवऽकृतस्य । राजा ॥३॥

ज्येष्ठं प्रशस्ततमं सुशेवं सुमुखं ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिं पालयितारमेतत्संज्ञं तमु तमेव देवं नमसा नमस्कारेण
हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिश्च सार्धं गृणीषे । गृणे । सुवे । अपि च महि महांतमिंद्रं दैव्यो देवार्हः श्लोको
ऽसदीयः स्तावको मंत्रः सिषक्तु । सेवतां । ब्रह्मणोऽन्नस्य मंत्रस्य वा देवकृतस्य दैवः स्तोतुभिः कृतस्य य इंद्रो
ब्रह्मणस्पतिर्वा राजेश्वरो भवति । तमिंद्रं तं ब्रह्मणस्पतिमिति संबंधः ॥

स आ नो योनिं सदतु प्रेष्ठो बृहस्पतिर्विश्ववारो यो अस्ति ।
कामो रायः सुवीर्यस्य तं दात्पर्धन्नो अति सञ्चतो अरिष्टान् ॥४॥
सः । आ । नः । योनिं । सदतु । प्रेष्ठः । बृहस्पतिः । विश्वऽवारः । यः । अस्ति ।
कामः । रायः । सुऽवीर्यस्य । तं । दात् । पर्धत् । नः । अति । सञ्चतः । अरिष्टान् ॥४॥

प्रेष्ठः प्रियतमः स बृहस्पतिर्नोऽस्माकं योनिं स्थानं वेदिलक्षणमा सदतु । आसीदतु । आगत्योपविशतु ।
यो बृहस्पतिर्विश्ववारो विश्वैर्वरणीयोऽस्ति भवति । अपि च रायो धनस्य सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य च यः
कामोऽस्माकमभिलाषोऽस्ति तं काममस्मभ्यं दात् । ददातु । काम्यमानं प्रयच्छत्वित्यर्थः । तथा सञ्चत उपद्रवैः
संसक्तान्नोऽस्मानरिष्टानहंसितान् कृत्वाति पर्धत् । अतिपारयति शत्रून् ॥

तमा नो अर्कममृताय जुष्टमिमे धासुर्मृतासः पुराजाः ।
शुचिक्रंदं यजतं पस्त्यानां बृहस्पतिमन्वाणं हुवेम ॥५॥
तं । आ । नः । अर्कं । अमृताय । जुष्टं । इमे । धासुः । अमृतासः । पुराऽजाः ।
शुचिऽक्रंदं । यजतं । पस्त्यानां । बृहस्पतिं । अन्वाणं । हुवेम ॥५॥

तं सर्वत्र भोक्तव्यतया प्रसिद्धममृतायामरणत्वाय जीवनाय जुष्टं पर्याप्तमर्कमर्चनसाधनमन्नं पुराजाः पुरा
जाता इमेऽमृतासोऽमरणा देवा बृहस्पतिराज्ञया नोऽस्मभ्यमा धासुः । प्रदधुः । वयं च शुचिक्रंदं शुद्धस्तोत्रं
पस्त्यानां । पस्त्यामिति गृहनाम । तेन तद्वतो लक्ष्यते । गृहिणां यजतं यष्टव्यमन्वाणमप्रत्युतं केनाप्यप्रतिगतं
बृहस्पतिं बृहतां पालकं देवं ऊवेम । आहुयाम । सुधेम वा ॥ ॥२१॥

तं शग्मासो अरुषासो अश्वा बृहस्पतिं सहवाहो वहन्ति ।
सहश्चिद्यस्य नीलवत्सधस्य नभो न रूपमरुषं वसानाः ॥६॥
तं । शग्मासः । अरुषासः । अश्वाः । बृहस्पतिं । सहऽवाहः । वहन्ति ।
सहः । चित् । यस्य । नीलऽवत् । सधऽस्य । नभः । न । रूपं । अरुषं । वसानाः ॥६॥

श्रमासः श्रमाः सुखकराः शक्ता वाङ्वास आरोचमानाः सहवाहः संहत्य वाहका अश्वास्तं बृहस्पतिं वहति । वहंतु । यस्य बृहस्पतेः सहस्रिद्वलं च भवति । नीलवत् । नीलं निलयो निवासः । तद्युक्तं सधस्यं सहस्रानं च यस्य । तं बृहस्पतिमित्यन्वयः । कीदृशा अश्वाः । नमो नादित्यमिवाङ्गमारोचमानं रूपं वसाना धारयंतः ॥

स हि शुचिः शतपंचः स शुंध्युर्हिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः ।

बृहस्पतिः स स्वविश ऋष्वः पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥ ७ ॥

सः । हि । शुचिः । शतऽपंचः । सः । शुंध्युः । हिरण्यऽवाशीः । इषिरः । स्वऽसाः ।

बृहस्पतिः । सः । सुऽआवेशः । ऋष्वः । पुरु । सखिऽभ्यः । आऽसुतिं । करिष्ठः ॥ ७ ॥

स हि स खलु बृहस्पतिः शुचिः शुद्धः शतपंचो बह्विधवाहनः । स एव शुंध्युः सर्वेषां शोधयिता हिरण्यवाशीः । वाशीति वाङ्माम । हितरमणीयवाक् । यद्वा । वाशीभिल्लक्षतारमन्त्रयीभिः । ऋ० १०. १०१. १०. । इति निगमाद्वाङ्मायुधं । स्वर्णमयायुधः । इषिरो गन्ताभ्येषणीयो वा स्वर्षाः स्वर्गस्य संभक्ता । यद्वा । सरणशीलस्योदकस्य सनिता दाता । स एव बृहस्पतिः स्वविशः मुनिवास ऋष्वो दर्शनीयः । ईदृशो देवः सखिभ्यः सोतुभ्यः पुरु बह्वलमासुतिमज्ञं करिष्ठः कर्तृतमो दातृतमो भवति ॥

देवी देवस्य रोदसी जनित्री बृहस्पतिं वावृधतुर्महत्वा ।

दक्षाभ्याय दक्षता सखायः करद्ब्रह्मणे सुतरा सुगाधा ॥ ८ ॥

देवी इति । देवस्य । रोदसी इति । जनित्री इति । बृहस्पतिं । ववृधतुः । महिऽत्वा ।

दक्षाभ्याय । दक्षत । सखायः । करत् । ब्रह्मणे । सुतरा । सुगाधा ॥ ८ ॥

देवी देव्या दानादिगुणयुक्ते देवस्य बृहस्पतेर्जनित्री जनयित्र्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यौ महित्वा महत्त्वेन युक्ते बृहस्पतिं ववृधतुः । वर्धयामासतुः । हे सखायः यूयमपि दक्षाभ्याय वर्धनीयाय । द्वितीयार्थे चतुर्थी । वर्धनीयं तं बृहस्पतिं दक्षत । वर्धयत । स च बृहस्पतिर्ब्रह्मणे वृंहिताय प्रभुतायाम्नाय तदर्थं सुतरा सुतराणानि सुखेन तरणीयानि सुगाधा मुखेनावगाहनीयान्युदकानि करत् । करोतु ॥

इयं वां ब्रह्मणस्पते सुवृक्तिर्ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे अकारि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जज्ञस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ९ ॥

इयं । वां । ब्रह्मणः । पते । सुऽवृक्तिः । ब्रह्म । इंद्राय । वज्रिणे । अकारि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंऽधीः । जज्ञस्तं । अर्यः । वनुषां । अरातीः ॥ ९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते तुभ्यं वज्रिणे वज्रवत इंद्राय च वां युवाभ्यां ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ ब्रह्म मंत्ररूपेयं सुवृक्तिः सुप्रवृत्ता स्मृतिरकारि । मया कृताभूत् । तौ युवां धियोऽस्मदीयानि कर्माण्यविष्टं । रक्षतं । तथा पुरंधीः पुरंधीर्वह्नीः स्मृतीर्जिगृतं । निगिरतं । शृणुतमिति यावत् । अर्योऽरीरभिर्गंधीर्वनुषां संभक्तृणामस्माकमरातोः शत्रुसेना अजस्तं । उपक्षपयतं ॥

तृतीयसवन उक्थे ब्राह्मणाच्छंसिनो बृहस्पते युवमिति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्व इति याज्या । आ० ६. १. इति ॥ वाजपेयेऽतिरिक्तोक्तस्यैवेव परिधानीया । सूचितं च । बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्व इति परिधानीया । आ० ९. ९. इति ॥

बृहस्पते युवमिंद्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य ।
 धत्तं रयिं स्तुवते कीरये चिद्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥
 बृहस्पते । युवं । इंद्रः । च । वस्वः । दिव्यस्य । ईशाथे इति । उत । पार्थिवस्य ।
 धत्तं । रयिं । स्तुवते । कीरये । चित् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे बृहस्पते त्वं चेन्द्रश्च युवां दिव्यस्य दिवि भवस्य वस्वो वसुनो धनस्येशाथे । अतः कारणात् स्तुवते सोत्रं
 कुर्वते कीरये । सोतुनामेतत् । सोत्रे रयिं धनं धत्तं । दत्तं । चिदिति पूरणः । अन्यत्रतं ॥ ॥ २२ ॥

अध्वर्यव इति सप्तर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभमिंद्रं सप्तस्यिंद्रावार्हस्यत्या । तथा चानुक्रांतं । अध्वर्यवः
 सप्तोक्तदेवतात्येति ॥ पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

अध्वर्यवोऽरुणं दुग्धमंशुं जुहोतन वृषभाय क्षितीनां ।
 गौराद्वेदीयाँ अवपानमिंद्रो विश्वाहेद्याति सुतसोममिच्छन् ॥ १ ॥
 अध्वर्यवः । अरुणं । दुग्धं । अंशुं । जुहोतन । वृषभाय । क्षितीनां ।
 गौरात् । वेदीयान् । अवऽपानं । इंद्रः । विश्वाहा । इत् । याति । सुतऽसोमं । इच्छन् ॥ १ ॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विजः क्षितीनां जनानां मध्ये वृषभाय श्रेष्ठयिंद्रायाश्चमारोचमानं
 दुग्धमभिषुतमंशुं सोमं जुहोतन । जुहुत । अवपानमवक्रम्य स्थितं दूरस्थं पातयं सोमं गौराद्वेदीयाणां
 वेदीयानतिशयेन विद्वानिंद्रः सुतसोममभिषुतसोमं यजमानमिच्छन्नन्विच्छन् विश्वाहा विश्वान्यहानीदेव
 सर्वदेव याति । गच्छति । अतस्तस्मा इंद्राय सोमं जुहुतेत्यन्वयः ॥

यहंधिषे प्रदिवि चार्वन्नं दिवेदिवे पीतिमिदस्य वक्षि ।
 उत हृदोत मनसा जुषाण उश्निंद्र प्रस्थितान्पाहि सोमान् ॥ २ ॥
 यत् । दधिषे । प्रऽदिवि । चारुं । अन्नं । दिवेऽदिवे । पीतिं । इत् । अस्य । वक्षि ।
 उत । हृदा । उत । मनसा । जुषाणः । उश्नं । इंद्रं । प्रऽस्थितान् । पाहि । सोमान् ॥ २ ॥

हे इंद्र प्रदिवि प्रगतेषु दिवसेषु पूर्वस्मिन्काले चारुं शोभनं यत्सोमलक्षणमन्नं दधिषे पानेनोदरे धारयसि
 अस्य सोमस्य पीतिमित् पानमेव दिवे दिवे प्रतिदिवसमिदानीमपि वक्षि । कामयसे ॥ वक्ष कांतावित्यस्य
 सिपि शपो लुकि षत्वकत्वषत्वेतद्रूपं ॥ उतापि च हे इंद्र हृदा हृदयेन । उतशब्दस्यार्थः । मनसा च जुषाणः
 सेवमान उश्नस्मान्कामयमानस्त्वं प्रस्थितान् पुरस्तात्तोतानुत्तरवेदिस्थान् सोमान्पाहि । पिब ॥

जज्ञानः सोमं सहसे पपाथ प्र ते माता महिमानमुवाच ।
 एंद्रं पप्राथोर्वेतरिंशं युधा देवेभ्यो वरिवश्चकर्थ ॥ ३ ॥
 जज्ञानः । सोमं । सहसे । पपाथ । प्र । ते । माता । महिमानं । उवाच ।
 आ । इंद्रं । पप्राथ । उरु । अंतरिंशं । युधा । देवेभ्यः । वरिवः । चकर्थ ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं जज्ञानी जायमान एव सहसे वक्षाय सोमं पपाथ । पीतवानसि । ते तव महिमानं महत्त्वं
 माता त्वदीया जनन्यदितिः प्रोवाच । प्रोक्तवती । संवादसूक्तेऽयं पंचा इत्यादिके नही न्वस्य । अ० ४. १८. ४ ।

इत्यर्धर्षादारभ्यादित्येन्द्रमहत्त्वस्योक्तत्वात् । अतः कारणात् हे इन्द्र त्वमुह विस्तीर्णमंतरिक्षमा पप्राथ । स्वतेज-
सापुरितवानसि । अपि च युधा युद्धेन देवेभ्यः सोतृभ्यो देवेभ्य एव वा वरिवो धनं चकर्थ । कृतवानसि ॥

यद्यो॒धया॑ म॒हतो॑ म॒न्यमाना॑न्ता॒क्षाम् तान्वा॒हुभिः॑ शाश॑दानान् ।

यद्वा॒ नृभिर्वृ॑तं इ॒न्द्राभि॒युध्या॑स्तं त्वया॒जिं सौ॒श्रव॑सं जयेम ॥४॥

यत् । यो॒धयाः । म॒हतः । म॒न्यमानान् । सा॒क्षाम् । तान् । वा॒हुऽभिः । शाश॑दानान् ।

यत् । वा । नृ॒ऽभिः । वृ॑तः । इ॒न्द्र । अ॒भि॒ऽयुध्याः । तं । त्वया । आ॒जिं । सौ॒श्रव॑सं । ज॒येम ॥४॥

हे इन्द्र महतः प्रभूतान् मन्यमानाञ्छत्रून्ययदा योधयाः अस्माभिर्योधयेः । तैः सह योद्धुं बलं प्रयच्छे-
रित्यर्थः । तदानीं शाशदानान् हिंसितस्ताञ्छत्रून्वाङ्मिरायुधनिरपेक्षैर्हस्तीरेव तत्प्रसादात्साक्षाम् । सहेम ।
अभिभवम् । यद्वा यदि वा हे इन्द्र नृभिर्नैतृभिर्मन्त्रवृत्तः परिवृतस्त्वमेवाभियुध्याः अस्मदीयाञ्छत्रूनभियुध्येष्य
सौश्रवसं । अयोऽन्नं यशो वा । शोभनस्य अवसो हेतुं तमाजिं संयामं त्वया सहायेन वयं जयेम ॥

प्रे॒द्रस्य॑ वोचं प्रथ॒मा कृ॒तानि॑ प्र नू॒तना॑ म॒घवा॑ या च॒कार ।

यदे॒दे॒वीर॑स॒हिष्ट॑ मा॒या अथा॑भव॒त्केव॑लः सोमो॑ अस्य ॥५॥

प्र । इ॒न्द्रस्य॑ । वो॒चं । प्र॒थ॒मा । कृ॒तानि॑ । प्र । नू॒तना॑ । म॒घऽवा॑ । या । च॒कार ।

य॒दा । इत् । अ॒दे॒वीः । अ॒स॒हिष्ट॑ । मा॒याः । अथा॑ । अ॒भवत् । के॒वलः । सोमः॑ । अ॒स्य ॥५॥

इन्द्रस्य कृतानि वीर्यकर्माणि प्रथमा प्रथमानि पुरातनानि प्र वोचं । प्रब्रवीमि । मघवा मघवानिन्द्रो या
यानि चकार कृतवान् नूतना नूतनान्यभिनवानि च तानि प्र वोचं । यदेदेवादेवीरासुरीमायासैः कृतान्य-
सहिष्ट अभ्यभूत् अथानंतरमेवास्त्रेन्द्रस्य सोमः केवलोऽसाधारणोऽभवत् । तदाप्रभृतिव सोमस्त्रेन्द्रस्य चासा-
धारणः संबंधो जात इत्यर्थः ॥

तवे॒दं वि॒श्वम॒भितः॑ प॒श्यं॑ यत्प॒श्यसि॑ चक्ष॑सा सूर्य॑स्य ।

गवा॑मसि गो॒पति॑रेकं इ॒न्द्र भ॒क्षीम॑हि ते प्र॒यत॑स्य वस्वः ॥६॥

तव॑ । इ॒दं । वि॒श्वं । अ॒भितः॑ । प॒श्यं॑ । यत् । प॒श्यसि॑ । चक्ष॑सा । सूर्य॑स्य ।

गवा॑ । अ॒सि । गो॒ऽपतिः॑ । एकः॑ । इ॒न्द्र । भ॒क्षीम॑हि । ते । प्र॒यत॑स्य । वस्वः ॥६॥

हे इन्द्र पश्यं । पश्यो द्विविधा द्विपादश्चतुष्पादश्च । तेभ्यो हितमभितः सर्वतो विद्यमानमिदं विश्वं सर्वं
जगत्तत्तवैव स्वभूतं । सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य चक्षसा तेजसा यद्विश्वं पश्यसि त्वं प्रकाशयसि । अपि च हे इन्द्र
एक एव त्वं गोपतिरसि । न केवलमेकस्या एव गोपतिरपि तु सर्वासामित्याह गवामिति । अतः कारणात्ते
त्वया प्रयतस्य प्रत्तस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । प्रत्तं वस्वो धनं भक्षोमहि । भजेमहि ॥

बृ॒हस्प॑ते यु॒वमि॑न्द्रश्च॒ वस्वो॑ दि॒व्यस्ये॑शा॒थे उ॒त पा॒र्थिव॑स्य ।

ध॒त्तं र॒यिं स्तु॒वते॑ की॒रये॑ चि॒द्व्यू॑यं पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥७॥

बृ॒हस्प॑ते । यु॒वं । इ॒न्द्रः । च॒ । वस्वः॑ । दि॒व्यस्य॑ । ई॒शा॒थे इति॑ । उ॒त । पा॒र्थिव॑स्य ।

ध॒त्तं । र॒यिं । स्तु॒वते॑ । की॒रये॑ । चि॒त् । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः ॥७॥

व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । हे बृहस्पते त्वं चंद्रस्य युवां दिव्यस्य पार्थिवस्य चोभयविधस्य धनस्त्रैश्वरी भवथः । तौ युवां स्तुवते स्तोत्रे धनं दत्तमिति ॥ २३ ॥

परो मात्रयेति सप्तर्षे दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभं । उरं यज्ञायेत्यादास्तिस्र एंद्राविष्णवः शिष्टाः केवलविष्णुदेवताकाः । तथा चानुक्रांतं । परो विष्णवं तूहमित्येष्टस्य तिस्र इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विष्णुदेवताके पशौ परो मात्रयेति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । परो मात्रया तन्वा वृधानिरावती धेनुमती हि भूतं । आ० ३. ८. इति ॥

प॒रो मा॒त्रया॑ त॒न्वा वृ॒धान् न ते॑ महि॒त्वमन्व॑श्नुव॑न्ति ।

उ॒भे ते॑ वि॒द्म रज॑सी पृथि॒व्या वि॒ष्णो दे॒व त्वं प॒रम॑स्य॒ वित्से ॥ १ ॥

प॒रः । मा॒त्रया॑ । त॒न्वा । वृ॒धान् । न । ते॒ । म॒हि॒त्वं । अ॒नु । अ॒श्नु॒व॑न्ति ।

उ॒भे इति॑ । ते॒ । वि॒द्म । रज॑सी इति॑ । पृथि॒व्याः । वि॒ष्णो इति॑ । दे॒व । त्वं । प॒रम॑स्य॒ । वित्से ॥ १ ॥

पर इति सकारांतं परस्तादित्यस्यार्थे ॥ परशब्दाच्छांदसोऽसिप्रत्ययः परो दिवा पर एना पृथिव्या । अ० १०. ८२. ५. इति यथा । मात्रयेति व्यत्ययेन तुतीया ॥ मात्रया परः परस्ताद्वर्तमानयापरमितया तन्वा शरीरेण वृधान वर्धमान हे विष्णो ते तव महित्वं महत्त्वं नान्वश्नुवन्ति । नानुव्याप्नुवन्ति । त्रैविक्रमसमये यत्तव माहात्म्यं तत्सर्वैरपि जनैर्ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ते तवोभे रजसी उभौ लोको पृथिव्या आरभ्य पृथिवीमंतरेण च विद्म । जानीमः । वयं चक्षुषोपलभामहे नान्यत् । हे देव द्योतमान विष्णो त्वमेव परमस्य स्वर्गादेश्चकृष्टलोकस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । परमं लोकं वित्से । जानासि । अतस्तव महत्त्वं न केनापि व्याप्तुं शक्यमिति भावः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ न ते विष्णो इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । न ते विष्णो जायमानो न जातस्त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्मां । आ० ३. ८. इति ॥

न ते॑ वि॒ष्णो जा॒यमानो॑ न जा॒तो दे॒व महि॑मः प॒रम॑न्त॒माप॑ ।

उ॒द॒स्त॒भ्ना ना॒कमृ॑ष्वं बृ॒हन्तं॑ दा॒धर्थं॑ प्रा॒चीं क॒कुभं॑ पृथि॒व्याः ॥ २ ॥

न । ते॒ । वि॒ष्णो इति॑ । जा॒यमानः॑ । न । जा॒तः । दे॒व । म॒हि॒मः । प॒रं । अ॒न्तं । आ॒प॒ ।

उ॒त् । अ॒स्त॒भ्नाः॑ । ना॒कं । मृ॑ष्वं । बृ॒हन्तं॑ । दा॒धर्थं॑ । प्रा॒चीं । क॒कुभं॑ । पृथि॒व्याः ॥ २ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्त विष्णो ते तव महिमो महत्त्वस्य परं विप्रकृष्टमंतमवसानं जायमानः प्रादुर्भव-
अनो जाप । न प्राप्नोति । तथा जातः प्रादुर्भूतोऽपि जनो नैव प्राप्नोति । तव महत्त्वस्यावसानं नास्ति । अत एव सर्वेर्न ज्ञायत इति भावः । कोऽसी महिमा तमाह । अष्ट्वं दर्शनीयं बृहन्तं महान्तं नाकं बुलोकमुदस्तभ्नाः । त्वमूर्ध्वमधारयः । यथाधो न पतति तथा । पृथिव्या भूमेः संबन्धिनीं प्राचीं कुकुभं च दाधर्थं । धारितवानसि । उपलक्षणमेतत् सर्वस्य भूतजातस्य । तथा च मंत्रांतरं । य उ चिधातु पृथिवीमुत यामेको दाधार भुवनानि विश्वा । अ० १. १५४. ४. इति ॥

पूर्वोक्त एव पशविरावती इति हविषो याज्या । सूचितं च । इरावती धेनुमती हि भूतं विश्वकर्महविषा वारुधान इति द्वे । आ० ३. ८. इति ॥

इ॒रा॒वती॑ धे॒नुमती॑ हि भू॒तं सू॒यव॑सिनी॒ मनु॑षे द॒श॒स्या ।

य॒स्त॒भ्ना रो॒दसी॑ वि॒ष्णवे॒ते दा॒धर्थं॑ पृथि॒वीम॑भि॒तो म॒यूखैः॑ ॥ ३ ॥

इरावती इतीरावती । धेनुमती इति धेनुमती । हि । भूतं । सुयवसिनी इति
सुयवसिनी । मनुषे । दशस्या ।

वि । अस्तम्भाः । रोदसी इति । विष्णो इति । एते इति । दाधर्थे । पृथिवी । अभितः ।
मयूखैः ॥ ३ ॥

हे बावापृथिवी मनुषे सुवते मनुष्याय दशस्या दित्तया युक्ते युवामिरावती अन्नवत्वी धेनुमती गोमत्वी
सुयवसिनी शोभनयवसे च भूतं । अभूतं । हिशब्दः प्रसिद्धी । विष्णुना विक्रांतत्वाद्युवामेषमेव खलु पूर्वमभूत-
मित्यर्थः । हे विष्णो एते इमे रोदसी बावापृथिवी व्यस्तम्भाः । विविधमधारयः । पृथिवीमूर्ध्वमुखत्वेन बा-
मधोमुखत्वेनेति विविधत्वं । अपि च पृथिवी प्रथितामिमां भूमिमभितः सर्वत्र स्थितैर्मयूखैः पर्वतैर्दाधर्थे ।
धारितवानसि । यथा न चलति तथा दृढीकृतवानित्यर्थः । पर्वता हि विष्णोः स्वभूताः । विष्णुः पर्वतानाम-
धिपतिरिति श्रुतेः । ते० सं० ३. ४. ५. ९. ॥

उरुं यज्ञाय चक्रयुः लोकं जनयन्ता सूर्यमुषासमग्निं ।

दासस्य चिद्वृषशिप्रस्य माया जघ्नथुर्नरा पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

उरुं । यज्ञाय । चक्रयुः । उं इति । लोकं । जनयन्ता । सूर्यं । उषसं । अग्निं ।

दासस्य । चित् । वृषऽशिप्रस्य । मायाः । जघ्नथुः । नरा । पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

हे इंद्राविष्णू यज्ञाय यजमानायोर्लुं विस्तीर्णं लोकं स्वर्गाख्यं चक्रयुः । कृतवन्तौ खलु युवां । किं कुर्वन्तौ ।
सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यमुषसं तमोनिवारकमुषःकालमग्निं चासुरैरावृतं जनयन्तौ पुनः प्रादुर्भावयन्तौ । हे
नरा नेताराविन्द्राविष्णू वृषशिप्रस्यैतत्संज्ञस्य दासस्य चिदुपचपयितुरसुरस्य मायाः पृतनाज्येषु संग्रामेषु
जघ्नथुः । जिहंसथुः । युवां सूर्यादिकं जनयन्तावित्युच्यते ॥

इन्द्राविष्णू दृंहिताः शंबरस्य नव पुरो नवतिं च अथिष्टं ।

शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥ ५ ॥

इन्द्राविष्णू इति । दृंहिताः । शंबरस्य । नव । पुरः । नवतिं । च । अथिष्टं ।

शतं । वर्चिनः । सहस्रं । च । साकं । हथः । अप्रति । असुरस्य । वीरान् ॥ ५ ॥

हे इंद्राविष्णू दृंहिता दृढीकृता नव नवतिं च नवोत्तरनवतिसंख्याकाः पुरः पुराणि शंबरस्य स्वभूतानि
अथिष्टं । अहिंसिष्टं ॥ अथ हिंसायां ॥ अपि च शतं सहस्रं च वर्चिनोऽसुरस्य वीरानप्रति प्रतिद्विजिनो यथा न
भवन्ति तथा साकं सह सद्य एव हथः । अहिंसिष्टं । यो वर्चिनः शतमिन्द्रः सहस्रं । ऋ० २. १४. ६. इति हि
निगमांतरं ॥

इयं मनीषा बृहती बृहंतोरुक्रमा तवसा वर्धयन्ती ।

रेरे वां स्तोमं विदथेषु विष्णो पिन्वन्तमिषो वृजनेष्विन्द्र ॥ ६ ॥

इयं । मनीषा । बृहती । बृहता । उरुऽक्रमा । तवसा । वर्धयन्ती ।

रेरे । वां । स्तोमं । विदथेषु । विष्णो इति । पिन्वन्तं । इषः । वृजनेषु । इन्द्र ॥ ६ ॥

बृहती महतीयं मनीषा मननीया स्तुतिर्बृहता बृहती महान्तावुक्रमा विस्तीर्णविक्रमौ । विष्णुना सहैका-

योभावादिन्द्रस्यायुषकमत्वं । तवसा । तव इति वक्षस्व वृद्धेर्वा नामधेयं । तद्वती एवंभूती युवां वर्धयंती प्रवृद्धी कुर्वत्यस्माभिः कृता । हे विष्णो हे इन्द्र विदधेषु यज्ञेषु वां युवाभ्यां सोममुक्तलक्षणं सोमं ररे । ददे ॥ रा दान इति धातुः ॥ तौ युवां वृजनेष्विषोऽन्नानि पितृवत् । अस्मभ्यं वर्धयतं ॥

अभ्युदयेष्टी विष्णोः शिपिविष्टस्य वषट् इत्येवानुवाक्या । सूचितं च । भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी वषट् विष्णवांस आ कृणोमि । आ० ३. १३. इति ॥

वषट् विष्णवांस आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यं ।

वर्धतु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

वषट् । ते । विष्णो इति । आसः । आ । कृणोमि । तत् । मे । जुषस्व । शिपिऽविष्ट । हव्यं ।

वर्धतु । त्वा । सुऽस्तुतयः । गिरः । मे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे विष्णो ते तुभ्यमास आस्यादामिमुखं वषट् कृणोमि । करोमि । वषट्कारेण हविर्हावयामि । हे शिपिविष्ट । शिपयो ररमयः । तैराविष्ट विष्णो तद्वषट्कृतं मे मदीयं हव्यं हविर्जुषस्व । सेवस्व । सुष्टुतयः शोभनस्तुत्यात्मिका गिरो वाचस्य त्वां वर्धतु । वर्धयंतु । अन्यत्रतं ॥ ॥ २४ ॥

नू मर्त इति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं वैष्णवं । नू मर्त इत्यनुक्रांतं ॥ उक्थ्येऽच्छावाकश्चस्व इदं शंसनीयं । सूचितं च । ऋतुर्जनिवी नू मर्तो भवा मित्रः । आ० ६. १. इति ॥

नू मर्तो दयते सनिष्यन्त्यो विष्णवे उरुगायाय दाशत् ।

प्र यः सचाचा मनसा यजात एतावतं नर्यमाविवासात् ॥ १ ॥

नु । मर्तः । दयते । सनिष्यन् । यः । विष्णवे । उरुऽगायाय । दाशत् ।

प्र । यः । सचाचा । मनसा । यजाते । एतावतं । नर्यं । आऽविवासात् ॥ १ ॥

स मर्तो मनुष्यः सनिष्यन्धनमिच्छन् चिप्रं दयते । धनमादत्ते ॥ दयतिराहुपूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ यो मनुष्य उरुगायाय बह्वभिः कीर्तनीयाय विष्णवे दाशत् हवींषि दद्यात् । यस्य सचाचा सहाचता मनसा मननेन स्तोत्रेण प्र यजाते प्रकर्षेण पूजयेत् एतावन्मेतावत्परिमाणं महान्तं नर्यं नरेभ्यो हितं विष्णुमाविवासात् नमस्कारादिभिः परिचरेत् । स मर्तो दयत इत्यन्वयः । यद्वा ॥ सनिष्यन्निति सनतिर्लोभार्थस्य लुटि रूपं ॥ स मर्तः सनिष्यन् धनादीनि लप्स्यमानो भवन्नेव हविरादिकं नु चिप्रं दयते विष्णवे ददातीति योज्यं ॥

विष्णुदेवत्ये पशौ पुरोडाशस्य त्वं विष्णो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यां विचक्रमे पृथिवीमेष एतां । आ० ३. ८. इति ॥

त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यामप्रयुतामेवयावो मतिं दाः ।

पर्वो यथा नः सुवितस्य भूरेश्वावतः पुरुश्चंद्रस्य रायः ॥ २ ॥

त्वं । विष्णो इति । सुऽमतिं । विश्वऽज्यां । अप्रऽयुतां । एवऽयावः । मतिं । दाः ।

पर्वः । यथा । नः । सुवितस्य । भूरैः । अश्वऽवतः । पुरुऽचंद्रस्य । रायः ॥ २ ॥

हे एवयावः । एवा प्राप्तव्याः कामाः । तान् यापयति प्रापयति स्तोत्रनित्येवयावः । हे एवयावन् विष्णो त्वं विश्वजन्यां सर्वजनहितां दीर्घैर्वियुक्तां सुमतिमनुग्रहवृद्धिं दाः । अस्मभ्यं देहि । सुवितस्य सुष्ठु प्राप्तव्यस्य भूरैर्बह्वलस्याश्वावतोऽश्वयुक्तस्य पुरुश्चंद्रस्य पुरुषां बह्वनामाह्लादकस्य रायो धनस्य पर्वः संपर्को नोऽस्माकं यथा भवति तथा देहीत्यन्वयः ॥

विष्णवस्थोपांशुयाजस्य चिदैव इति याज्या । सूचितं च । इदं विष्णुर्वि चक्रमे चिदैवः पृथिवीमेष एतां । आ० १. ६. इति ॥ विष्णवे पशावस्थेव वपाया याज्या । सूचितं च । चिदैवः पृथिवीमेष एतां परो माचया तत्वा वृधान । आ० ३. ८. इति ॥

चिदैवः पृथिवीमेष एतां वि चक्रमे शतर्चसं महित्वा ।

प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥३॥

त्रिः । देवः । पृथिवीं । एषः । एतां । वि । चक्रमे । शतऽञ्चर्चसं । महिऽत्वा ।

प्र । विष्णुः । अस्तु । तवसः । तवीयान् । त्वेषं । हि । अस्य । स्थविरस्य । नाम ॥३॥

एष देवो दानादिगुणयुक्तो विष्णुः शतर्चसं शतसंख्यान्यर्चीषि यस्यास्तादृशीमेतां पृथिवीं । उपलक्षण-
मेतत् । पृथिव्यादींस्त्रील्लोकान्महत्त्वा महत्त्वेन त्रिवि चक्रमे । त्रिभिः पदैर्विक्रांतवान् । तवसस्तवस्विनो
वृद्धादपि तवीयान् तवस्वितरो विष्णुः प्राप्नु । अस्माकं प्रभवतु । स्वामी भवतु । अस्य स्थविरस्य वृद्धस्य
विष्णोर्नाम नामकं रूपं विष्णुरित्येतन्नामैव वा त्वेषं हि यस्माद्दोषं तस्मात्कारणात्स विष्णुः प्रभवत्वित्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ वि चक्रम इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां चिदैवः
पृथिवीमेष एतां । आ० ३. ८. इति ॥

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।

ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥४॥

वि । चक्रमे । पृथिवीं । एषः । एतां । क्षेत्राय । विष्णुः । मनुषे । दशस्यन् ।

ध्रुवासः । अस्य । कीरयः । जनासः । उरुऽक्षितिं । सुऽजनिमा । चकार ॥४॥

एष देवो विष्णुरेतां पृथिवीं पृथिव्यादीनिमांस्त्रील्लोकान् क्षेत्राय निवासार्थं मनुषे सुवते देवगणाय
दशस्यन्सुरेभ्योऽपहृत्य प्रदास्यन् वि चक्रमे । विक्रांतवान् । अस्य च विष्णोः कीरयः स्तोतारो जनासो जना
ध्रुवासो निश्चला भवति । ऐहिकामुष्मिकयोर्लोकभेदे स्थिरा भवन्तीत्यर्थः । सुजनिमा शोभनानि जनिमानि
कीर्तनस्मरणादिना मुखहेतुभूतानि यस्य तादृशो विष्णुर्बुद्धितिं विस्तीर्णनिवासं चकार । स्तोतुभ्यः करोति ॥

तृतीयसवनेऽतिरात्रादूर्ध्वं सोमातिरेके सति भैमित्तिके होतुः शस्त्रे प्र तत्ते अथेति स्तोत्रियसृचः । आ०
६. ७. ॥ अभ्युदयेष्टौ विष्णोः शिपिविष्टस्य प्र तत्ते अथेति याज्या । सूचितं च । वषट् विष्णुवास आ कृणोमि
प्र तत्ते अथ शिपिविष्ट नाम । आ० ३. १३. इति ॥

प्र तत्ते अथ शिपिविष्ट नामार्यः शंसामि वयुनानि विद्वान् ।

तं त्वा गृणामि तवसमतव्यान्क्षयंतमस्य रजसः पराके ॥५॥

प्र । तत् । ते । अथ । शिपिऽविष्ट । नाम । अर्यः । शंसामि । वयुनानि । विद्वान् ।

तं । त्वा । गृणामि । तवसं । अतव्यान् । क्षयंतं । अस्य । रजसः । पराके ॥५॥

हे शिपिविष्ट रश्मिभिराविष्ट विष्णो ते तव तत्प्रसिद्धं विष्णुरिति प्रख्यातं नामार्यः स्वामी सुतीनां
हविषां वा तथा वयुनानि ज्ञातव्यान्वर्थाजातानि विद्वाज्ज्ञानमहमवेदानीं प्र शंसामि । प्रकर्षेण स्तौमि । तवसं
प्रवृद्धं तं त्वा त्वां विष्णुमतव्यामतवीयानवृद्धतरोऽहं गृणामि । स्तौमि । कीदृशं । अस्य रजसो लोकस्य
पराके दूरदेशे क्षयंतं निवसंतं ॥

किमिहै विष्णो परिचक्ष्यं भूत्प्र यद्ववक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।

मा वर्षो अस्मदप गूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥ ६ ॥

किं। इत्। ते। विष्णो इति। परिऽचक्ष्यं। भूत्। प्र। यत्। ववक्षे। शिपिऽविष्टः। अस्मि।

मा। वर्षः। अस्मत्। अप। गूहः। एतत्। यत्। अन्यऽरूपः। संऽइथे। बभूथ ॥ ६ ॥

पुरा खलु विष्णुः स्वं रूपं परित्यज्य कृत्रिमं रूपांतरं धारयन् संयामे वसिष्ठस्य साहाय्यं चकार । तं जानन्नृषिरनया प्रत्याचष्टे ॥ अत्र निश्चितं । शिपिविष्टो विष्णुरिति विष्णोर्देवं नामनी भवतः । कुत्सितार्थीयं पूर्वं भवतीत्यपीमन्यवः । किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूषे शेष इव निर्विष्टतोऽस्मीत्यप्रतिपन्नरश्मिः । अपि वा प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात् । किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्यापनीयं यदुत प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति प्रतिपन्नरश्मिः । शिपयोऽत्र रश्मय उच्यते तैराविष्टो भवति । मा वर्षो अस्मदप गूह एतत् । वर्ष इति रूपनाम वृणोतीति सतः । यदन्यरूपः समिथे संयामे भवसि संयतरश्मिः । नि० ५. ८. इति ॥ तत्र कुत्सितार्थपक्षे योजना । हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं प्रख्यापनीयं भूत् । भवति । किंशब्दः शेषः । अप्रख्यापनीयमेव तद्भवति । यन्नामास्माभ्यं प्र ववक्षे प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति । अंतर्णीतोप-मानमेतत् । शेष इव निर्विष्टतस्तेजसानाच्छादितो भवामीति । तदस्मीत्यर्थत्वादिदं नाम न प्रशंसमित्यर्थः । तन्नाम किं परिचक्ष्यं वर्जनीयं परित्याज्यं । विद्वद्भ्यार्थप्रतिपादकत्वात्स्वत एव परित्यक्तं हि तत् । शिष्टं समानं पूर्वैष । अत उक्तरूपविलक्षणं यद्वैष्णवरूपमस्त्येतद्वर्षो रूपमस्मदस्माकं माप गूहः । अपगूढं संवृतं मा कुरु ॥ गूह संवरणे ॥ अपि तु तदेव रूपं प्रकटय । वैष्णवस्य रूपस्य गूहने का प्रसक्तिरिति चेत् । यद्यस्मादन्यरूपो रूपांतरमेव धारयन् समिथे संयामे बभूथ अस्माकं सहायो भवसि तस्मादिदं गूहनं न कार्यमिति ॥ प्रशंसापक्षे तु । हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं भूत् । किं प्रख्यापनीयं भवति । न प्रख्यापनीयं । किं तन्नाम । शिपिविष्टो रश्मिभिराविष्टोऽस्मीति यन्नाम प्रब्रूषे । यत् एवं प्रख्यातरूपस्त्वमतोऽस्माकमेतद्वैष्णवं रूपं संवृतं मा कार्षीः । इदानीं गूढरूपोऽपि यद्यस्मात्त्वं समिथे संयामेऽन्यरूपः कृत्रिमरूपं यदन्यद्वैष्णवं रूपं श्रीयद्विलक्षणं तादृग्रूप एव बभूथ भवसि तस्मात्त्वं गूढोऽपि ज्ञायस एवेति व्यर्थमेव तस्य रूपस्य गूहनं । अतो वज्र-तेजस्कं यद्वैष्णवं रूपं तदस्माकं प्रदर्शयेति तात्पर्यार्थः ॥

वषट्ते विष्णवांस आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिर्षिविष्ट हव्यं ।

वर्धंतु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

वषट्। ते। विष्णो इति। आसः। आ। कृणोमि। तत्। मे। जुषस्व। शिपिऽविष्टः। हव्यं।

वर्धंतु। त्वा। सुऽस्तुतयः। गिरः। मे। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ ७ ॥

व्याख्यातयं । अचरार्थस्तु । हे विष्णो तुभ्यमास्यादास्तेन वषट्करोमि । वषट्कृतं तन्मदीयं हविर्हे शिपिविष्ट सेवस्व । शोभनस्तुतिरूपा मदीया वाचस्व त्वां वर्धयंत्विति । शिष्टः पादः सिद्धः ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीसत्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवोद्ये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेस्वरं ॥

अथ सप्तमो व्याख्यास्यते । सप्तममंडलस्य षष्ठेऽनुवाके एकादश सूक्तानि व्याख्यातानि । तिस्रो वाच इति षडृचं द्वादशं सूक्तं । अचागुक्रम्यते । तिस्रः षट् पर्जन्यं त्विति । एते कुमार आमेयोऽपश्चदसिष्ठ एव वेति वक्ष्यमाणत्वादसिपुचः कुमार ऋषिर्वसिष्ठो वा । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । इदमुचरं च पर्जन्यदेवत्वं ॥ अत्र शौनकः । आस्यदघ्नं पिगाह्यापः प्राङ्मुखः प्रयतः शुचिः । सूक्ताभ्यां तिस्रश्चादिभ्यामुपतिष्ठेत भास्करं । अग्नयैतज्जपत्वं वृष्टिकामेन यत्नतः । पंचरात्रेऽप्यतिक्रांतिं महतीं वृष्टिमाप्नुयात् । अम्बि० २. ३०. इति ॥

ति॒स्रो वाचः॒ प्र व॑द् ज्योति॒रया॒ या ए॒तद्दु॒हे म॑धुदो॒घमू॒धः ।

स व॒त्सं कृ॒ण्वन्ग॒र्भमो॒षधी॑नां स॒द्यो जा॒तो वृ॒षभो॑ रौर॒वीति॑ ॥ १ ॥

ति॒स्रः । वाचः॑ । प्र । व॑द् । ज्योतिः॑ऽअयाः । याः । ए॒तत् । दु॒हे । म॑धुऽदो॒घं । ऊ॒धः ।

सः । व॒त्सं । कृ॒ण्वन् । ग॒र्भं । ओ॒षधी॑नां । स॒द्यः । जा॒तः । वृ॒षभः॑ । रौर॒वीति॑ ॥ १ ॥

अधिरात्मानं स्तुतौ प्रेरयति । हे अघे तिस्रस्त्रिविधा अग्नयुःसामात्मिकाः स्तुतिरूपा वाचः प्र वद् । प्रब्रूहि । कीदृशो वाचः । ज्योतिरयाः । ज्योतिर्द्योतमानः प्रणवोऽये प्रमुखो यासां तादृशीः । या वाचो मधुदोघं मधुन उदकस्य दोहकं वृधुदकस्य कर्तारमेतन्नमसि दृश्यमानमूध उद्धतं मेघं । यद्वा । लुप्तोपममेतत् । ऊध इव पयस आश्रयभूतं मेघं दुहे दुहते ॥ दुहेलेटि लोपस्त आत्मनेपदेऽप्यति तलोपः । बाङ्गलको रट् ॥ लोपैः प्रीतो हि पर्जन्यो मेघैर्वर्षयति । अतो वाच एव दुहंतोऽप्युपचर्यते । यद्वा ॥ वदेति व्यत्ययेन मध्यमः ॥ तिस्र इति द्रुतविलंबितमध्यमभेदेन त्रिविधा ज्योतिरया विद्युत्प्रमुखा वाचः प्रवदेतेति । या गर्जितलक्षणा वाचो वृष्टिप्रदमेतं मेघं दुहे उदकानि दुहति । एवंभूतः स च पर्जन्यो वत्सं सह निवसंतं वैद्युतापिं कृण्वन् प्रादुर्गुर्वन् तमेवौषधीनां श्रीह्यादीनां च गर्भं कुर्वन् सद्यः श्रीघ्नं जातः प्रादुर्भूतो वृषभो वर्षिता सन्नोरवीति । भृशं शब्दायते ॥

यो वर्ध॑न् ओ॒षधी॑नां॒ या अ॒पां यो वि॒श्वस्य॑ जग॑तो दे॒व ई॒शे ।

स चि॒धातुं॑ श॒रणं॑ श॒र्मं यंस॑त्त्रि॒वर्तुं॑ ज्योतिः॑ स्व॒भिष्ट॒यस्मे॑ ॥ २ ॥

यः । वर्ध॑न् । ओ॒षधी॑नां । यः । अ॒पां । यः । वि॒श्वस्य॑ । जग॑तः । दे॒वः । ई॒शे ।

सः । चि॒ऽधातुं॑ । श॒रणं॑ । श॒र्मं । यंस॑त् । चि॒ऽवर्तुं॑ । ज्योतिः॑ । सु॒ऽअ॒भिष्टि॑ । अ॒स्मे इति॑ ॥ २ ॥

यः पर्जन्य ओषधीनां वर्धनो वर्धयिता । यक्षापासुदकानां वर्धकः । यस्य देवो द्योतमानः पर्जन्यो विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशे ईष्टे ॥ लोपस्त आत्मनेपदेऽप्यति तलोपः । अधीगर्थेति । पा० २. ३. ५२. कर्मणि शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी । अनुदात्तेत्वात्सार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः । यद्वृत्तान्निवृत्तिमिति निघातप्रतिषेधः ॥ स पर्जन्यस्त्रिधातु चिभूमिकं शरणं गृहं शर्म सुखं च यंसत् । यच्छतु । अस्मभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥ यमेलेव्यडागमः । सिञ्चलमिति सिप् । इतश्च लोप इतीकारलोपः ॥ तथा चि॒वर्तुं चि॒वृत्तु॒ष्वति॑त्येन वर्तमानं । श्रूयते हि । चीणि वा आदित्यस्य तेजांसि वसन्ता प्रातर्द्यौष्मि मध्यंदिने शरत्परारक्ते । तै० सं० २. १. २. ५. इति । एवंविधं स्वभिष्टि स्वभ्येषणं ज्योतिस्तेजसास्ते अस्मभ्यं प्रयच्छतु ॥

स्त्री॑रु त्व॒ङ्गव॑न्ति॒ सूत॑ उ त्वद्यथाव॑शं त॒न्वं च॑क्र ए॒षः ।

पि॒तुः प॒यः प्र॑ति गृ॒ह्णाति॑ मा॒ता तेन॑ पि॒ता वर्ध॑ते तेन॑ पु॒त्रः ॥ ३ ॥

स्त॒रीः । ऊँ इति । त्वत् । भव॑ति । सू॒ते । ऊँ इति । त्वत् । यथा॒ऽव॑शं । तन्व॑ । च॒क्रे । ए॒षः ।
पि॒तुः । प॒र्यः । प्र॒ति । गृ॒ह्णा॒ति । मा॒ता । तेन॑ । पि॒ता । वर्ध॑ते । तेन॑ । पु॒त्रः ॥ ३ ॥

त्वदिति तकारांतोऽन्यशब्दपर्यायोऽनुदात्तः सर्वनामसु पठितः ॥ अस्य पर्जन्यस्य त्वदन्यद्रूपं सरीरिर्गवुत्त-
प्रसवा गौः सा यथा न दोग्ध्री तद्वद्वर्षकं न भवति । उ इति पूरकः । द्वितीय उशब्दस्यार्थः । त्वदन्यस्य रूपं
सूते । धेनुवत्प्रसूते । उदकानि प्रवर्षति । एष पर्जन्यसत्त्वं स्वकीयं शरीरं यथावशं यथाकामं सरीरेन धेनुत्वेन
च चक्रे । करोति । अपि च पितुर्दिवः सकाशात्पयो वृष्यदकं माता पृथिवी प्रति गृह्णाति । प्रतिगृह्णाति ॥
इयहोर्म इति भत्वं ॥ प्रतिगृहीतेन तेन हविरात्मना परिणतेन पिता बुल्लोको वर्धते । तेनैवोदकेन पुत्रः
पृथिव्यां भवः प्राणिसंघोऽपि वर्धते ॥

यस्मिन्वि॒श्वानि॒ भुव॑नानि त॒स्यु॒स्ति॒स्रो द्या॑व॒स्ते॒धा स॒सुरा॑पः ।
चयः॒ को॒शा॒स उप॑से॒चना॒सो म॒ध्वः श्रो॑तं॒त्य॒भितो॑ वि॒र॒प्शं ॥ ४ ॥
यस्मिन् । वि॒श्वानि॒ । भुव॑नानि । त॒स्युः । ति॒स्रः । द्या॑वः । चे॒धा । स॒सुः । आ॒पः ।
चयः॒ । को॒शा॒सः । उप॑ऽसे॒चना॒सः । म॒ध्वः । श्रो॑तं॒ति । अ॒भितः॑ । वि॒र॒प्शं ॥ ४ ॥

यस्मिन्पर्जन्ये विश्वानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि तस्युः तिष्ठति । यदधीनवृत्तीनि भवन्तीत्यर्थः ।
यस्मिन् द्यावो बुध्नभृतयो लोका अवतिष्ठति । यस्मात्प्रापस्तेधा ससुः प्राच्यः प्रतीच्योऽवाच्यश्च सत्यो निर्ग-
च्छति । उपसेचनास उपसेक्तारस्त्वयः पौरस्थः प्रतीच्य उदीच्येति त्रिप्रकाराः कोशासो मेघा विरप्शं महान्तं
पर्जन्यमभितः परितो मध्वः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मधूदकं श्रोतति । चारयति । वर्धति ॥

इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य स्व॒राज॑ हृदो अ॒स्वन्त॑रं तज्जु॒जोष॑त् ।
म॒यो॒भुवो॑ वृ॒ष्टयः॑ सं॒त्वस्मे सु॑पि॒प्प॒ला ओष॑धीर्दिव॒गो॒पाः ॥ ५ ॥
इ॒दं । वचः॑ । प॒र्जन्या॑य । स्व॒राज॑ । हृदः । अ॒स्तु । अ॒न्तरं॑ । तत् । जु॒जोष॑त् ।
म॒यःऽभुवः॑ । वृ॒ष्टयः॑ । सं॒तु । अ॒स्मे इति॑ । सु॑पि॒प्प॒लाः । ओष॑धीः । दे॒वऽगो॑पाः ॥ ५ ॥

इदं वचो वचनं लोचं स्वराजे स्वायत्तदीप्तये पर्जन्याय क्रियते । एतच्च हृदसादीयस्य हृदयस्यांतरमंतर्ग-
तमस्तु । स च तत्स्त्वोचं जुजोषत् । सेवतां ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । लेख्यडागमश्चांदसः । शपः सुः ॥ मयोभुवः
मुखस्य भावयिष्यो वृष्टयोऽस्ते अस्माकं तत्प्रसादात्संतु । भवंतु । तथा देवगोपा देवः पर्जन्यो गोपायिता
रक्षिता यासां तथाविधा ओषधीरोषधयश्च सुपिप्पलाः सुफला अस्माकं भवंतु ॥

स रे॒तो॒धा वृ॒षभः॑ शश्व॒तीनां॑ तस्मिन्ना॒त्मा जग॑तस्त॒स्युष॑श्च ।
तन्म॑ ऋ॒तं पा॑तु श॒तशर॑दाय यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ ६ ॥
सः । रे॒तऽधाः॑ । वृ॒षभः॑ । शश्व॒तीनां॑ । तस्मिन् । आ॒त्मा । जग॑तः । त॒स्युषः॑ । च ।
तत् । मा । ऋ॒तं । पा॑तु । श॒तऽशर॑दाय । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॒ । नः ॥ ६ ॥

स पर्जन्यः शश्वतीनां बद्धीनामोषधीनां रेतोधा रेतस उदकस्य बीजभूतस्य धाता विनिधाता भवति ।
वृषभ इत्युपमा । यथा कश्चिद्वृषभो बद्धीनां गवां गर्भस्थाधाता भवति तद्वत् । अतस्तस्मिन् पर्जन्ये जगतो
जगमस्त तस्युषः स्थावरस्य चात्मा देहो वर्तते । तत्पर्जन्येन दत्तमृतमुदकं मा मां शतशरदाय शतसंवत्सरजी-
वनार्थं पातु । रक्षतु ॥ माशब्दस्य अत्यन्त इति प्रकृतिभावो ह्रस्वत्वं च ॥ अन्यत्रतं ॥ ११ ॥

पर्जन्यायेति तृचं चयोदशं सूक्तं गायत्रं । पूर्ववद्विदेवते । तथा चानुक्रांतं । पर्जन्याय तृचं गायत्रमिति ॥
वेद्यानरपार्जन्यायामन्वारंभणीयायां पार्जन्यस्य चरोः पर्जन्यायेत्यनुवाक्या । सूत्र्यति हि । पर्जन्याय प्र गायत
प्र वाता वांति पतयंति विद्युतः । आ० २. १५. इति ॥

पर्जन्याय प्र गायत दिवस्पुत्राय मीळुषे । स नो यवसमिच्छतु ॥१॥

पर्जन्याय । प्र । गायत । दिवः । पुत्राय । मीळुषे । सः । नः । यवसं । इच्छतु ॥१॥

हे स्रोतारः पर्जन्याय देवाय प्र गायत । प्रकर्षेण स्रोत्रमुच्चारयत । कीदृशाय । दिवोऽंतरिक्षस्य पुत्राय ।
तत्र हि पर्जन्यः प्रादुर्भवति । मीळुषे सेने । स तावृशः पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं यवसमोषध्यादिक्षणमन्नं दातु-
मिच्छतु ॥

यो गर्भमोषधीनां गवां कृणोत्यर्वतां । पर्जन्यः पुरुषीणां ॥२॥

यः । गर्भं । ओषधीनां । गवां । कृणोति । अर्वतां । पर्जन्यः । पुरुषीणां ॥२॥

यः पर्जन्य ओषधीनां ब्रीह्यादीनां गवामर्वतामर्वतीनां पुरुषीणां नारीणां च यः पर्जन्यो गर्भं प्रसूतिहेतु
बीजमुदकरूपं कृणोति करोति तस्मै पर्जन्यायेत्युत्तरत्र संबंधः ॥

तस्मा इदास्ये हविर्जुहोता मधुमत्तमं । इठां नः संयतं करत् ॥३॥

तस्मै । इत् । आस्ये । हविः । जुहोत । मधुमत्तमं । इठां । नः । संयतं । करत् ॥३॥

तस्मा इत्तस्मा एव पर्जन्यायास्ते देवानामास्यभूतेऽपी मधुमत्तमं रसवत्तमं हविर्जुहोत । जुहुत हे
अतिव्रजः । स च पर्जन्यो नोऽस्मभ्यमिच्छामन्नं संयतं सम्यपियतं यथा भवति तथा करत् । करोतु । इदात्विति
यावत् ॥ २॥

संवत्सरमिति दशर्षं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं वैश्वं । आद्या त्वनुष्टुप् । मंडूका देवता । तथा चानुक्रांतं ।
संवत्सरं दश पर्जन्यस्तुतिः संहृष्टा मंडूकां सुष्टावाद्यानुष्टुबिति ॥ वृष्टिकामेनैतत्सूक्तं जप्यं ॥

संवत्सरं शश्याना ब्राह्मणा व्रतचारिणः ।

वाचं पर्जन्यजिन्वितां प्र मंडूका अवादिषुः ॥१॥

संवत्सरं । शश्यानाः । ब्राह्मणाः । व्रतऽचारिणः ।

वाचं । पर्जन्यजिन्वितां । प्र । मंडूकाः । अवादिषुः ॥१॥

अत्र निरुक्तं । वसिष्ठो वर्षकामः पर्जन्यं तुष्टाव तं मंडूका अन्वमोदंत स मंडूकाननुमोदमानान् वृष्टा
तुष्टाव । नि० ९. ६. । इति । मंडूका मञ्जूका मञ्जनाम्नदेवी मोदतिकर्मणो मंदतेर्वा तुष्टिकर्मणो मंडयतेरिति
वैयाकरणा मंड एषामोक् इति वा मंडो मदेर्वा मुदेर्वा तेषामेषा भवति । नि० ९. ५. । इति ॥ व्रतचारिणो
व्रतं संवत्सरसच्चात्मकं कर्माचरंतो ब्राह्मणाः । लुप्तोपसमेतत् । एवंभूता ब्राह्मणा इव संवत्सरं शरत्प्रभृत्या
वर्षतैरेकं संवत्सरं शश्यानाः शिश्याना वर्षणार्थं तपस्वरंत इव बिल एव संत एते मंडूकाः पर्जन्यजिन्वितां
पर्जन्येन प्रीतां यथा वाचा पर्जन्यः प्रीतो भवति तावृशीं वाचं प्रावादिषुः । प्रवदंति ॥

दिव्या आपो अभि यदेनमायन्दृतिं न शुष्कं सरसी शयानं ।

गवामह न मायुर्वत्सिनीनां मंडूकानां वमुरचा समेति ॥२॥

दि॒व्याः। आ॒पः। अ॒भि। यत्। ए॒नं। आ॒यन्। दृ॒तिं। न। अ॒शुक्लं। सर॒सी इति॑। श॒यानं॑।
गवाँ॑। अ॒हं। न। मा॒युः। व॒त्सिनी॑नां। म॒ंडूकानां॑। व॒मुः। अ॒चं। सं। ए॒ति ॥ २ ॥

दि॒व्या दि॒वि भ॒वा आ॒पो दृ॒तिं न दृ॒तिमि॒व शु॒क्लं नी॒रसं सर॒सी ॥ म॒हत्सरः सर॒सी। गौ॒रादि॒लक्ष॒णो
ज्जीष्। सर॒स्यां। सु॒पां सु॒लुगि॒ति स॒प्रम्या लुक्। ई॒दूती च स॒प्रम्यर्थ इति॑ प्र॒गृह्यसं॒ज्ञा ॥ म॒हति सर॒सि नि॒र्जले
घ॒र्मकाले श॒यानं नि॒वसंतमे॒नं म॒ंडूकग॒णं यद्य॒दायन् अ॒भिगच्छ॑ति तदा॒त्रास्मिन्वर्षे॑ प॒र्जन्ये वा सति व॒त्सिनी॑नां
व॒त्सयु॒क्तानां ग॒वां न मा॒युर्गवां शब्द॑ इ॒व म॒ंडूकानां व॒मुः शब्दः॑ स॒मेति। सं॒गच्छ॑ते। यथा व॒त्सः सं॒गतासु गोषु
म॒हान् घोषो जा॒यते तद्वृ॒ष्टे प॒र्जन्ये म॒हान् कल॑कलशब्दो जा॒यत इत्यर्थः॑। अ॒हेति पू॒रकः ॥

यदी॒मेनाँ उ॒शतो॑ अ॒भ्यव॑र्षी॒तृथा॑वतः प्रा॒वृथा॑गतायां ।
अ॒ख॒खली॑कृत्या पि॒तरं॑ न पु॒त्रो अ॒न्यो अ॒न्यमु॒प॒ वद॑तमेति ॥ ३ ॥
यत्। ई॒। ए॒नान्। उ॒शतः॑। अ॒भि। अ॒व॑र्षी॒त्। तृ॒थाऽव॑तः। प्रा॒वृषि॑। आ॒ऽग॒तायां॑।
अ॒ख॒खली॑कृत्यं। पि॒तरं॑। न। पु॒त्रः। अ॒न्यः। अ॒न्यं। उ॒प॑। वद॑तं। ए॒ति ॥ ३ ॥

उ॒शतः का॒मय॑मानां॒सृथा॑वत॒सृथा॑वत ए॒नान्म॑ंडूकान् प्रा॒वृषि॑ वर्ष॒तावा॒गता॒यामा॒गते सति॑ यद्य॒दाभ्य॑वर्षी॒त्
प॒र्जन्यो ज॒लैरभि॑षिचति । ई॒मिति पू॒रणः। तदा॒नीम॒ख॒खली॑कृत्यं। अ॒ख॒खल इति॑ शब्दानु॒करणं। अ॒ख॒खलशब्दं
छत्वा पु॒त्रः पि॒तरं न पि॒तरमि॒वान्यो म॒ंडूको वद॑तं शब्द॒यंतम॒न्यं म॒ंडूकमु॒पेति। प्राप्नोति ॥

अ॒न्यो अ॒न्यम॑नु॒ गृ॒भ्णात्ये॒नो॒र॒पां प्र॑स॒र्गे यद॑मदि॒षातां॑ ।
म॒ंडूको॒ यद॑भिवृष्टः क॒निष्क॑न्पृ॒श्निः सं॑पृ॒क्ते ह॑रि॒तेन॒ वाचं॑ ॥ ४ ॥
अ॒न्यः। अ॒न्यं। अ॒नु॑। गृ॒भ्णाति॑। ए॒नोः। अ॒पां। प्र॑ऽस॒र्गे। यत्। अ॒मदि॑षातां ।
म॒ंडूकः। यत्। अ॒भिऽवृ॑ष्टः। क॒निस्क॑न्। पृ॒श्निः। सं॑ऽपृ॒क्ते। ह॑रि॒तेन॒ वाचं॑ ॥ ४ ॥

ए॒नोरे॒नयोर्द्वयोर्म॑ंडूकयो॒रन्यो म॑ंडूकोऽन्यं म॒ंडूकम॑नु॒गम्य गृ॒भ्णाति॑। गृ॒ह्णाति॑। अ॒पामु॑द॒कानां प्र॑स॒र्गे
प्र॒स॒र्जने॒ वर्षे॑ सति यद्य॒दाम॑दि॒षातां हृ॒ष्टाव॑भूतां । यद्य॒दा चा॒भिवृ॑ष्टः प॒र्जन्येना॒भिषि॑क्तः क॒निष्क॑न् ॥ स्तं॒दते॒
र्यङ्लु॒गंत॑स्य रूपं ॥ भृ॒शं स्तं॒दन्तु॑भ्रवं कुर्वन् पु॒श्निः पु॒श्निव॑र्णो म॒ंडूको ह॑रि॒तेन ह॑रि॒तव॑र्णे॒नान्येन॑ म॒ंडूकेन॑ वाचं
संपृ॒क्ते सं॒योज॑यति उ॒भाव॑थेकविधं शब्दं कुर्वति । तदा॒नीम॒न्योऽन्य॑मनु॒गृ॒भ्णातीत्य॒न्वयः ॥

ये॒देषा॑म॒न्यो अ॒न्यस्य॑ वाचं श॒क्तस्ये॒व वद॑ति शि॒क्षमा॑णः ।
सर्वे॑ तदे॒षां स॒मृधे॑व॒ पर्व॑ यत्सु॒वाचो॒ वद॑थ॒नाध॑प्सु ॥ ५ ॥
यत्। ए॒षां। अ॒न्यः। अ॒न्यस्य॑। वाचं॑। श॒क्तस्ये॒व वद॑ति। शि॒क्षमा॑णः ।
सर्वे॑। तत्। ए॒षां। स॒मृधा॑ऽइ॒व। पर्व॑। यत्। सु॒वाचः॑। वद॑थ॒न। अ॒धि। अ॒प्ऽसु ॥ ५ ॥

हे म॒ंडूकाः यद्य॑दे॒षां यु॒ष्माकं मध्ये॑ऽन्यो म॒ंडूकोऽन्य॑स्य म॒ंडूकस्य॑ वाचं वदति अनु॒वदति अनु॑करोति
शि॒क्षमा॑णः शि॒क्ष्यमा॑णः शि॒ष्यः श॒क्तस्ये॒व शक्ति॑मतः शि॒ष्यकस्य॑ वाचं यथानु॒वदति तद्वत्। यद्य॒दा च सु॒वाचः
शो॒भन॑वाचो यूयं सर्वे॑ऽप्सु वृ॒ष्टेष्वा॒ध्वप॑रि भ्र॒वंतो वद॑थ॒न वद॑त शब्दं कुर्वत । तत्तदे॒षां यु॒ष्माकं सर्वे॑ पर्व
प॒र॒ष्पच्छ॑रीरं स॒मृधे॒व स॒मृद्धमे॒वाविक॑लाव॒यमे॒व भव॑ति । इ॒वशब्दो॒ऽवधार॑णे । घ॒र्मकाले मु॒ह्यव॑माप॒न्ना
म॒ंडूकाः पुन॑र्वर्षे॒ सत्य॑विक॒सांगाः प्रादु॑र्भव॒न्तीत्यर्थः॑ ॥ ३ ॥

गोमायुरेको अजमायुरेकः पृश्निरेको हरित एक एषां ।

समानं नाम बिभ्रतो विरूपाः पुरुचा वाचं पिपिषुर्वदंतः ॥ ६ ॥

गोऽमायुः । एकः । अजऽमायुः । एकः । पृश्निः । एकः । हरितः । एकः । एषां ।

समानं । नाम । बिभ्रतः । विरूपाः । पुरुऽचा । वाचं । पिपिषुः । वदंतः ॥ ६ ॥

एषां मंडूकानां मध्य एको मंडूको गोमायुर्गोमायुरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो भवति । एकोऽन्यो मंडूकोऽजमायुरजस्य मायुरिव मायुर्यस्य तादृशो भवति । एकः पृश्निः पृश्निवर्णः । एकोऽपरो हरितो हरितवर्णः । एवं विरूपा नानारूपा अपि समानमेकं मंडूका इति नाम बिभ्रतो धारयंतः पुरुचा बह्वेषु देशेषु वाचं वदंतः शब्दं कुर्वतः पिपिषुः । अवयवीभवन्ति । प्रादुर्भवन्ति ॥ पिष अवयवे । पुरुशब्दाद्विमनुष्य-
त्वादिना चाप्रत्ययः ॥

ब्राह्मणासो अतिराचे न सोमे सरो न पूर्णमभितो वदंतः ।

संवत्सरस्य तदहः परि ष यन्मंडूकाः प्रावृषीणं बभूव ॥ ७ ॥

ब्राह्मणासः । अतिऽराचे । न । सोमे । सरोः । न । पूर्णं । अभितः । वदंतः ।

संवत्सरस्य । तत् । अहरिति । परि । स्थ । यत् । मंडूकाः । प्रावृषीणं । बभूव ॥ ७ ॥

रात्रिमतीत्य वर्तत इत्यतिराचः । अतिराचे न सोमे । यथातिराचाख्ये सोमयागे ब्राह्मणासो ब्राह्मणा रात्रौ स्तुतशस्त्राणि पर्यायेण शंसन्ति हे मंडूकाः । द्वितीयो नशब्दः संप्रत्यर्थे । न संप्रति पूर्णं सरोऽभितः सर्वतो वदंतो रात्रौ शब्दं कुर्वाणा यूयं तदहस्तद्दिनं परि ष । परितः सर्वतो भवत्य । यदहः प्रावृषीणं प्रावृषिषं प्रावृषि भवं बभूव तस्मिन्नहनि सर्वतो वर्तमाना भवत्येत्यर्थः ॥

ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रत ब्रह्म कृण्वंतः परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवो घर्मिणः सिष्विदाना आविर्भवन्ति गुह्या न के चित् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणासः । सोमिनः । वाचं । अक्रत । ब्रह्म । कृण्वंतः । परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवः । घर्मिणः । सिष्विदानाः । आविः । भवन्ति । गुह्याः । न । के । चित् ॥ ८ ॥

सोमिनः सोमयुक्ताः परिवत्सरीणं सांवत्सरिकं गवामयनिकं ब्रह्म स्तुतशस्त्रात्मकं कृण्वंतः कुर्वन्तो ब्राह्मणासः । लुप्तोपममेतत् । ब्राह्मणा इव वाचं शब्दमक्रत । अकृषतेमे मंडूकाः । अपि च घर्मिणो घर्मेण प्रवर्गेण चरन्तोऽध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार अतिव्रज इव सिष्विदानाः स्विध्वजा वा गुह्या घर्मकाले बिलेऽभिगूढाः के चित् केचन मंडूका न संप्रति वृष्टौ सत्यामाविर्भवन्ति । जायन्ते ॥

देवहिंति जुगुपुर्द्वादशस्य ऋतुं नरो न प्र मिनंत्येते ।

संवत्सरे प्रावृष्यागतायां तप्ता घर्मा अश्रुवते विसर्गे ॥ ९ ॥

देवऽहिंति । जुगुपुः । द्वादशस्य । ऋतुं । नरः । न । प्र । मिनन्ति । एते ।

संवत्सरे । प्रावृषि । आऽगतायां । तप्ताः । घर्माः । अश्रुवते । विऽसर्गे ॥ ९ ॥

नरो नेतार एते मंडूका देवहिंति देवैः कृतं विधानमस्यतीरयं धर्म इत्थिवर्ण्यं जुगुपुः । गोपायन्ति । काले काले रक्षन्ति । अत एव द्वादशस्य द्वादशमासात्मकस्य संवत्सरस्य तु तं तं वसंतादिकं न प्र मिनन्ति । न

हिंसन्ति । पर्जन्यस्तुतेरनुमोदनेन तत्तत्काले वृष्टिहेतवो भवन्तीत्यर्थः । संवत्सरे संपूर्णे प्रावृषि वर्षतीवागताया-
मागते सति घर्माः पूर्वं घर्मकाले वर्तमानास्तप्तास्तापेन पीडिताः संप्रति विसर्गे विसर्जनं विलासोचनमनुवृत्ते ।
प्राप्नुवन्ति ॥

गोमायुरदाजमायुरदात्पृश्निरदाहरितो नो वसूनि ।

गवाँ मंडूका ददंतः शतानि सहस्रसावे प्र तिरंत आयुः ॥ १० ॥

गोऽमायुः । अदात् । अजऽमायुः । अदात् । पृश्निः । अदात् । हरितः । नः । वसूनि ।

गवाँ । मंडूकाः । ददंतः । शतानि । सहस्रऽसावे । प्र । तिरंते । आयुः ॥ १० ॥

गोमायुरीरिच मायुः शब्दो यस्य तादृशो मंडूको वसूनि धनानि नोऽस्मभ्यमदात् । ददातु । अजमा-
युश्चादात् । ददातु । हरितो हरितवर्णश्चादात् । ददातु । पृश्निः पृश्निवर्णश्चादात् । ददातु । तथा सहस्रसावे ।
सहस्रसंख्याका श्रीषधयः सूर्यत उत्पद्यत इति वर्षर्तुः सहस्रसावः । तस्मिन् सति सर्वे मंडूका गवाँ शतान्यपरि-
मिता गा ददतोऽस्मभ्यं प्रयच्छंत आयुर्जीवनं प्र तिरंते । प्रवर्धयंतु ॥ ॥ ४ ॥

इंद्रासोमेति पंचविंशत्यृचं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं । आद्याः षड्गव्यः सप्तमी जगती त्रिष्टुष्पाष्टादशैकविं-
शीचयोर्विंशो जगत्योऽत्या प्रति चत्सित्यनुष्टुप् शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । नवमीद्वादशीचयोदशः सोमदेवत्या
एकादशी देवदेवत्याष्टमीषोडश्याविंशदेवताके सप्तदशी यावदेवत्याष्टादशी मरुद्देवताका दशमीचतुर्दश्याव-
पिदेवताके प्र वर्तयेत्याद्याः पंचर्चं इंद्रदेवताकाः । मा नो रक्ष इति चयोर्विंश्याः पूर्वोऽर्धर्चो वसिष्ठस्य
प्रार्थनापरः । अतस्तद्देवताकः । उत्तरोऽर्धर्चः पृथिव्यंतरिक्षदेवत्यः । शिष्टानां रक्षोहणाविंद्रासोमी देवता ।
तथा चानुक्रांतं । इंद्रासोमा पंचाधिकेन्द्रासोमं राक्षोघ्नं शपाभिशापप्रायं षट् सप्त वाद्या जगत्य एकविंशी-
चयोर्विंश्यां चाष्टादशी मादृती च दशमीचतुर्दश्यावापेय्यौ दैविकादशं त्वानुष्टुम्बवमी द्वादशी चयोदशी सौम्यः
सप्तदशी याव्यष्टमीषोडश्याविंश्यां प्र वर्तयेति पंचैत्र्यो मा नो रक्ष इत्युषेरात्मन आशीरुत्तरोऽर्धर्चः पृथिव्यं-
तरिक्षदेवत इति ॥ अत्र मरुद्देवतायामनुक्रम्यते । संवत्सरे तु मंडूकानिंद्रासोमं परं तु यत् । अषिर्ददर्श
राक्षोघ्नं पुत्रशोकपरिभ्रुतः । हते पुत्रशते क्रुद्धः सीदासिर्दुःखितस्तदा । बृ० ६. ८३७. ८४३. इति ॥ अतो रक्षोनि-
वर्हणार्थमेतत्सूक्तं जायं ॥

इंद्रासोमा तपंतं रक्ष उज्जतं न्यर्पयतं वृषणा तमोवृधः ।

परां शृणीतमचितो न्योषतं हतं नुदेथां नि शिशीतमचिणः ॥ १ ॥

इंद्रासोमा । तपंतं । रक्षः । उज्जतं । नि । न्यर्पयतं । वृषणा । तमःऽवृधः ।

परां । शृणीतं । अचितः । नि । न्योषतं । हतं । नुदेथां । नि । शिशीतं । अचिणः ॥ १ ॥

हे इंद्रासोमा । इंद्रस्य सोमस्येन्द्रासोमौ ॥ देवताद्वे चेति पूर्वपदस्थानङ् । आमंचितायुदात्तत्वं ॥ रक्षो
रक्षांसि ॥ जाताविकवचनं ॥ युवां तपंतं । संतापयतं ॥ आमंचितं पूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वात्
तपतमिति तिङंतस्य निघाताभावः ॥ तथोज्जतं । हिंसं ॥ उज्जतिर्हिंसाकर्म । तिङ्ः परत्वान्निघाताभावः ॥
हे वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारी न्यर्पयतं । रक्षांसि नीचैर्द्वं प्रापयतं । तमोवृधस्तमसावरकेणांधकारेण
मायारूपेण वर्धमानान् तमसि रात्रौ वर्धमानान्वाचितो ज्ञानरहितामूढान्नाक्षसान् परां शृणीतं । परा-
श्रुत्वा यथा भवन्ति तथा हिंसं । तथा न्योषतं । नितरां दहतं ॥ उष दाहे ॥ हतं । ताक्षारयतं । नुदेथां ।
अक्षस्यो हतांस्तान् प्रेरयेथां । अचिणोऽदनशीलांस्तान्नाक्षसान् शिशीतं । नितरां तनुक्रुषतं ॥

इंद्रासोमा समघशंसमभ्यर्धं तपुर्पयस्तु चरुरग्निवाँ इव ।

ब्रह्मद्विषे क्रथ्यादै घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥ २ ॥

इंद्रासोमा । सं । अघऽशंसं । अभि । अघं । तपुः । ययस्तु । चरुः । अग्निवान्ऽईव ।
ब्रह्मऽद्विषे । क्रव्यऽअदे । घोरऽचक्षसे । द्वेषः । धत्तं । अनवायं । किमीदिने ॥ २ ॥

हे इंद्रासोमी अघशंसमघस्यानर्थस्य शंसितारमघमागत्य हंतारं राक्षसं सं सहेव । अभीति श्रुतेर्योग्यक्रियाधाहारः । अभिभवतं । स च तपुर्वययोस्तेजसा तप्यमानो राक्षसोऽग्निवानिवाग्नियुक्तोऽग्नी प्रक्षिप्तश्चरिव ययस्तु ॥ ययु प्रयत्ने । केवलोऽप्ययमाहुर्पूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ आयस्तु । आयासं प्राप्नोतु । उपनीयतामित्यर्थः । अपि च ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणेभ्योऽस्मभ्यं द्वेषे क्रव्यादे क्रव्यं मांसं भक्षयिषे घोरचक्षसे घोरदर्शनं य पक्षमाशिणे वा किमीदिने किमिदानीमिति चरते पिशुनाय द्वेषो द्वेषभाषमनवायमव्यवायमनवयवं निरंतर्येण यथा भवति तथा धत्तं । दत्तं ॥

इंद्रासोमा दुष्कृतो वव्रे अंतरनारंभणे तमसि प्र विध्यतं ।
यथा नातः पुनरेकश्चनोदयत्तद्धामस्तु सहसे मन्युमच्छवः ॥ ३ ॥
इंद्रासोमा । दुऽकृतः । वव्रे । अंतः । अनारंभणे । तमसि । प्र । विध्यतं ।
यथा । न । अतः । पुनः । एकः । चन । उतऽअयत् । तत् । वां । अस्तु । सहसे ।
मन्युऽमत । शवः ॥ ३ ॥

हे इंद्रासोमी दुष्कृतो दुष्कर्मकारिणो राक्षसान् वव्रे वारकेऽतर्मध्येऽनारंभण आलंबनरहिते तमस्यं धकारे प्र विध्यतं । प्रवेक्ष्य ताडयतं । यथा येन प्रकारेणैषां मध्य एकश्चनोऽपि राक्षसोऽतोऽस्मात्तमसः पुनर्नोदयत् उन्नच्छेत् । तथा विध्यतमित्यर्थः ॥ एतेर्लेख्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । गुणायादेशी ॥ तत्प्रसिद्धं मन्युमत्क्रोधयुक्तं वां युवयोः शवो बलं सहसे रक्षसामभिभवनायास्तु । भवतु ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं सं पृथिव्या अघशंसाय तर्हणं ।
उत्तक्षतं स्वयं पर्वतेभ्यो येन रक्षो वावृधानं निजूर्वथः ॥ ४ ॥
इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । वधं । सं । पृथिव्याः । अघऽशंसाय । तर्हणं ।
उत् । तक्षतं । स्वयं । पर्वतेभ्यः । येन । रक्षः । ववृधानं । निऽजूर्वथः ॥ ४ ॥

हे इंद्रासोमी दिवोऽंतरिक्षात् बुलोकाद्वा वधं हननसाधनमायुधं सं वर्तयतं । उत्पादयतं । पृथिव्या अस्मादपि लोकात्तर्हणं हिंसकमायुधमघशंसायाघशंसमनर्थस्याशंसकं राक्षसं हंतुमुत्पादयतं । तथा पर्वतेभ्यः पर्ववद्भ्यो मेघेभ्यः सकाशात्स्वयं ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः ॥ उपतापकमग्निमुत्तक्षतं । उद्धृतं कुरुतं । येनाग्निना वावृधानं वर्धमानं प्रवृद्धं वा रक्षो राक्षसं निजूर्वथः निहथः ॥ जुर्वी हिंसायां ॥ तमग्निमुत्तक्षतमित्यर्थः ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवस्पर्यमितप्रेभिर्युवमश्महन्मभिः ।
तपुर्वधेभिरजरेभिरचिणो नि पर्शने विध्यतं यंतु निस्वरं ॥ ५ ॥
इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । परि । अग्निऽतप्रेभिः । युवं । अश्महन्मऽभिः ।
तपुऽवधेभिः । अजरेभिः । अचिणः । नि । पर्शने । विध्यतं । यंतु । निऽस्वरं ॥ ५ ॥

हे इंद्रासोमी दिवोऽंतरिक्षात्परितः सर्वतो वर्तयतं । आयुधानि प्रेरयतं । युवं तौ युवामपितप्रेभिरपिना संतप्रेषपुर्वधेभिरापकप्रहरिरजरेभिर्जरारहितैर्हिररमहन्मभिररमसारभूतस्त्रायसो विकारिहंनसाधनेक्षिरा-

युधिरचिणो राक्षसस्य पर्शानि पार्श्वस्थानि नि विध्यतं । निहतं । ते च राक्षसा निःस्वरं निःशब्दं यंतु । अपयंतु । निगच्छंतु ॥ ५ ॥

इंद्रासोमा परि वां भूतु विश्वत इयं मतिः कक्ष्याश्वेव वाजिना ।
यां वां होचां परिहिनोमि मेधयेमा ब्रह्माणि नृपतीव जिव्यतं ॥ ६ ॥
इंद्रासोमा । परि । वां । भूतु । विश्वतः । इयं । मतिः । कक्ष्या । अश्वोऽइव । वाजिना ।
यां । वां । होचां । परिऽहिनोमि । मेधया । इमा । ब्रह्माणि । नृपती इवेति नृपतीऽइव ।
जिव्यतं ॥ ६ ॥

हे इंद्रासोमी इयमस्माभिः क्रियमाणा मतिर्मेनमीया क्षुतिर्वाजिना वाजिनौ बलवन्तौ वां युवां विश्वतः सर्वतः परि भूतु । परिगृह्णातु । व्याप्नोतु वा । तच्च दृष्टांतः । कक्ष्या कक्षबंधनी रज्जुरश्वेष यथाश्वं परिगृह्णाति तद्वत् । यां होचां वाचं वां युवाभ्यां मेधया परिहिनोमि प्रेरयामि । सेयं मतिरिति संबंधः । अपि चेमेमान्य-
स्माभिः कृतानि ब्रह्माणि सोचाणि --- यथा धनैः पूरयंति तथा जिव्यतं । फलैः पूरयतं ॥

प्रति स्मरेथां तुजयन्निरेवैर्हंतं दुहो रक्षसो भंगुरावतः ।
इंद्रासोमा दुष्कृते मा सुगं भूद्यो नः कदा चिदभिदासति दुहा ॥ ७ ॥
प्रति । स्मरेथां । तुजयत्ऽभिः । एवैः । हंतं । दुहः । रक्षसः । भंगुरावतः ।
इंद्रासोमा । दुऽकृते । मा । सुगं । भूत् । यः । नः । कदा । चित् । अभिऽदासति । दुहा ॥ ७ ॥

हे इंद्रासोमी तुजयन्निस्वरमाणैरेवैर्गंतुभिरश्वैः प्रति स्मरेथां । अभिगच्छतं ॥ उपसर्गवशेन स्मरतिरचा-
धीतरे वर्तते । यथा प्रस्मरणं प्रस्थानमिति ॥ अभिगत्य च दुहो द्रोघून् भंगुरावतो भंजनकर्मवतो रक्षसो
राक्षसान् हंतं । हिंसं । हे इंद्रासोमी दुष्कृते पापकारिणे राक्षसाय सुगं सुखं मा भूत् । मा भवतु । दुहा
द्रोहेण युक्तो यो नोऽस्मान् कदा चिदप्यभिदासति अभिहंति तस्मै दुष्कृत इत्यन्वयः ॥

यो मा पाकेन मनसा चरंतमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः ।
आप इव काशिना संगृभीता असन्नस्त्वासत इंद्र वक्ता ॥ ८ ॥
यः । मा । पाकेन । मनसा । चरंतं । अभिऽचष्टे । अनृतेभिः । वचःऽभिः ।
आपःऽइव । काशिना । संऽगृभीताः । असन् । अस्तु । असतः । इंद्र । वक्ता ॥ ८ ॥

पाकेन पक्कन शुद्धेन मनसा चरंतं वर्तमानं सत्यवादिनं यो मां राक्षसोऽनृतेभिरनृतेरसत्त्विर्वचोभिर्वचनैर-
भिचष्टे अभिशंसति मय्यसत्यवचनमारोपयति हे इंद्र काशिना मुष्टिना संगृभीताः सम्यग्गृहीता आप इव
यथापो विशीर्णा भवंति तथासतोऽसत्यस्य वक्ता स राक्षसोऽसन्नस्तु । अविद्यमानो भवतु । नश्यत्वित्यर्थः ॥

ये पाकशंसं विहरंत एवैर्ये वा भद्रं दूषयंति स्वधाभिः ।
अहये वा तान्प्रददातु सोम आ वा दधातु निःक्षृतेरुपस्थे ॥ ९ ॥
ये । पाकऽशंसं । विऽहरंत । एवैः । ये । वा । भद्रं । दूषयंति । स्वधाभिः ।
अहये । वा । तान् । प्रऽददातु । सोमः । आ । वा । दधातु । निऽक्षृतेः । उपऽस्थे ॥ ९ ॥

ये राक्षसाः पाकशंसं परिपक्वचनं सत्यभाषिणं मामेवैरितथैः प्राप्त्यैरात्मीयैः कामिर्हेतुभूतैर्विहरन्ति विशेषेण हरन्ति उपक्षपयन्ति । यथाकामं परिवदन्तीत्यर्थः । ये वा स्वधाभिर्बलैर्युक्ता भद्रं कल्याणवर्तनं मां दूषयन्ति दुष्टं कुर्वन्ति तान् सर्वान् सोमोऽह्ये वा सर्पाय वा प्रददातु । निश्च्येतेः पापदेवताया उपस्थ उत्संगे वा आ दधातु । प्रक्षिपतु ॥

यो नो रसं दिप्सन्ति पित्वो अग्ने यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनां ।

रिपुः स्तेनः स्तेयकृद्भ्रमेतु नि ष हीयतां तन्वा ३ तनां च ॥ १० ॥

यः । नः । रसं । दिप्सन्ति । पित्वः । अग्ने । यः । अश्वानां । यः । गवां । यः । तनूनां ।

रिपुः । स्तेनः । स्तेयऽकृत् । द्भ्रं । एतु । नि । सः । हीयतां । तन्वा । तनां । च ॥ १० ॥

हे अग्ने यो राक्षसो नोऽस्माकं पित्वोऽन्नस्य रसं सारं दिप्सति जिघांसति । यथाश्वानामस्यदीयानां रसं दिप्सति । यश्च गवां रसं दिप्सति । यश्च तनूनामस्यदीयानां शरीराणां रसं दिप्सति । रिपुर्बाधकः स्तेनश्चौरः स्तेयकृद्भ्रमस्त्यापहर्ता स सर्वो जनो दधं हिंसामेतु । प्राप्नोतु । अपि च स बाधकस्तन्वा स्वकीयेन शरीरेण तना च तनयेन च नि हीयतां । निहीनो भवतु ॥ ६ ॥

परः सो अस्तु तन्वा ३ तनां च तिस्रः पृथिवीरधो अस्तु विश्वाः ।

प्रति शुष्यतु यशो अस्य देवा यो नो दिवा दिप्सन्ति यश्च नक्तं ॥ ११ ॥

परः । सः । अस्तु । तन्वा । तनां । च । तिस्रः । पृथिवीः । अधः । अस्तु । विश्वाः ।

प्रति । शुष्यतु । यशः । अस्य । देवाः । यः । नः । दिवा । दिप्सन्ति । यः । च । नक्तं ॥ ११ ॥

स राक्षसस्तन्वा तना च ॥ व्यत्ययेन तृतीया ॥ तन्वाः शरीरस्य तनयस्य च परः परस्तादस्तु । वर्तमानो भवतु । उभाभ्यां वियुक्तो भवत्वित्यर्थः । विश्वा व्याप्तास्तिस्रः पृथिवीस्त्रील्लोकानधोऽस्तु । अधस्ताद्भवतु । लोकत्रयादपि प्रच्युतो भवत्वित्यर्थः । हे देवाः अस्य शचीर्यशोऽन्नं कीर्तित्वा प्रति शुष्यतु । यो राक्षसो नोऽस्मान्दिवाहनि दिप्सति जिघांसति यश्च नक्तं रात्रौ जिघांसति अस्योभयविधस्य यशः प्रति शुष्यत्विति संबंधः ॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय सच्चासच्च वचसी पस्पृधाते ।

तयोर्यत्सत्यं यतरदृजीयस्तदित्सोमोऽवति हंयासत् ॥ १२ ॥

सुऽविज्ञानं । चिकितुषे । जनाय । सत् । च । असत् । च । वचसी इति । पस्पृधाते इति ।

तयोः । यत् । सत्यं । यतरत् । ऋजीयः । तत् । इत् । सोमः । अवति । हंति । असत् ॥ १२ ॥

प्रायेणेदमादिभिर्ऋग्भी राक्षसेन सहर्षिणा शपथः क्रियते । अत्र केचिदाहुः । हत्वा पुत्रशतं पूर्वं वसिष्ठस्य महात्मनः । वसिष्ठं राक्षसोऽसि त्वं वासिष्ठं रूपमास्थितः ॥ अहं वसिष्ठ इत्येवं जिघांसू राक्षसोऽब्रवीत् । अत्रोत्तरा ऋचो दृष्टा वसिष्ठेनेति नः श्रुतमिति ॥ चिकितुषे विदुषे जनायेदं सुविज्ञानं विज्ञातुं सुशक्तं भवति । किं तत् । सच्चासच्च सत्यं चासत्यं च । वचसी सत्यासत्यरूपे वचने पस्पृधाते । मिथः स्पृधेते । तयोः सदस-तोर्मध्ये यत्सत्यं यथार्थं वचनं यतरदृजीय ऋजुतममकुटिलं तदित्सोमोऽवति हंयासत् । सत्यभाषणं सोमोऽवति । रक्षति । असदुक्तविलक्षणमसत्यं हंति । हिनस्ति । एवं सत्यावयोर्मध्ये कतरोऽनृतभाषीति विद्वद्भिः सुविज्ञानमित्यर्थः ॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति न क्षुचियं मिथुया धारयंतं ।

हंति रक्षो हंयासच्चदंतमुभाविद्रस्य प्रसितौ शयाते ॥ १३ ॥

न । वै । ऊं इति । सोमः । वृजिनं । हिनोति । न । क्षत्रियं । मिथुया । धारयंतं ।
हंति । रक्षः । हंति । असंत । वदंतं । उभौ । इंद्रस्य । प्रऽसितौ । श्याते इति ॥ १३ ॥

वृजिनं पापकारिणं राक्षसं सोमो देवो न वा उ न खलु हिनोति । प्रेरयति । गच्छ त्वमिति न मुंचति ।
तथा क्षत्रियं । क्षत्रं बलं । तद्वतं मिथुया मिथ्याभूतं वचनं धारयंतं बिभ्रतमसत्यवादिनं पुरुषं न च हिनोति ।
न विच्छजति । अपि तु रक्षो राक्षसं हंति । असदसत्यं वदंतं च हंति । हिनस्ति । उभौ राक्षसानृतवादिनौ तौ
सोमेन हताविंद्रस्य संबंधिनि प्रसितौ बंधने श्याते । निवसतः । यद्वा । इंद्रस्येति तृतीयार्थे षष्ठी । इंद्रेणैश्वरेण
सोमेन प्रसितौ बद्धौ ॥ षिञ् बंधने । अस्मात्कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

यदि वाहमनृतदेव आस मोघं वा देवाँ अप्यूहे अग्ने ।
किमस्मभ्यं जातवेदो हृणीषे द्रोघवाचंस्ते निर्वृथं सचंतां ॥ १४ ॥
यदि । वा । अहं । अनृतऽदेवः । आस । मोघं । वा । देवान् । अपिऽऊहे । अग्ने ।
किं । अस्मभ्यं । जातऽवेदः । हृणीषे । द्रोघऽवाचः । ते । निऽवृथं । सचंतां ॥ १४ ॥

यदि वाहमनृतदेवोऽनृता असत्यभूता देवा यस्य तादृशो यद्यहमास अस्मि । अथवा मोघं वा निष्फलं
वा देवानप्यूहे उपगच्छामि । अहं यद्युक्तरूपोऽस्मि हे अग्ने तर्हि मां बाधस्व । न ह्यहं तथाविधोऽस्मि । एवं
सति हे जातवेदो जातानां वेदितरमे अस्मभ्यं किंकारणं हृणीषे । क्रुध्यसि । तव क्रोधोऽस्मासु न जायतामि-
त्यर्थः । द्रोघवाचोऽनृतवाचो राक्षसास्ते तव निर्वृथं ॥ निष्पूर्वोऽर्तिर्हिंसायां वर्तते ॥ निर्वृथं निःशेषेणार्तिं
हिंसां सचंतां । सेवतां ॥

अद्या मुरीय यदि यातुधानो अस्मि यदि वायुस्ततप पूरुषस्य ।
अथा स वीरैर्दशभिर्वि यूया यो मा मोघं यातुधानेत्याह ॥ १५ ॥
अद्य । मुरीय । यदि । यातुऽधानः । अस्मि । यदि । वा । आयुः । ततप । पूरुषस्य ।
अथ । सः । वीरैः । दशभिः । वि । यूयाः । यः । मा । मोघं । यातुऽधान । इति । आह ॥ १५ ॥

इयमपि शपथरूपैव । यद्यहं वसिष्ठो यातुधानो राक्षसोऽस्मि अद्यास्मिन्नेव दिने मुरीय । म्रियेय । अपि
वा पूरुषस्य मनुष्यस्यायुर्जीवितं यद्यहं राक्षसो भूत्वा ततप हिंसितवानस्मि तर्ह्यप्यहमद्य म्रियेयेत्यन्वयः ।
अधार्थं स्यात् अहं वसिष्ठस्त्वं राक्षस इति तर्हि स त्वं दशभिर्वीरैः पुत्रैः । उपलक्षणमेतत् । सर्वैर्बधुजनैर्वि-
यूयाः । वियुक्तो भवेः । यो राक्षसो मा मां मोघं मृषेव हे यातुधान हे राक्षसिति संबोद्धाह ॥ १५ ॥

यो मायातुं यातुधानेत्याह यो वा रक्षाः शुचिरस्मीत्याह ।
इंद्रस्तं हंतु महता वधेन विश्वस्य जंतोरधमस्पदीष्ट ॥ १६ ॥
यः । मा । अयातुं । यातुऽधान । इति । आह । यः । वा । रक्षाः । शुचिः । अस्मि । इति । आह ।
इंद्रः । तं । हंतु । महता । वधेन । विश्वस्य । जंतोः । अधमः । पदीष्ट ॥ १६ ॥

यो राक्षसो मामयातुमराक्षसं संतं हे यातुधान हे राक्षसिति संबोद्धाह ब्रूते यो वा यस्य रक्षा राक्षसः
शुचिरस्मि शुद्धो भवामि न राक्षसोऽस्मीत्याह ब्रूते तमुभयविधं राक्षसमिंद्रो महता प्रीडेन वधेनायुधेन
वज्रेण हंतु । हिनस्नु । स च विश्वस्य सर्वस्य जंतोर्जनस्याधमो निहृष्टः सन् पदीष्ट । पततु ॥

प्र या जिगाति खर्गलेव नक्तमप दुहा तन्वं गूहमाना ।

वव्राँ अनन्ताँ अव सा पदीष्ट यावाणो भंतु रक्षस उपष्टैः ॥१७॥

प्र । या । जिगाति । खर्गलाँऽइव । नक्तं । अप । दुहा । तन्वं । गूहमाना ।

ववान् । अनन्तान् । अव । सा । पदीष्ट । यावाणः । भंतु । रक्षसः । उपष्टैः ॥१७॥

या राक्षसी नक्तं राक्षो दुहा द्रोहेण युक्ता खर्गलेवोक्षकीव प्र जिगाति प्रगच्छति । किं कुर्वती । तन्वं स्वकीयं शरीरमप गूहमानापवृण्वती प्रकाशयन्ती । सा राक्षस्यनंतानपर्यंतान्ववान् गर्तानव पदीष्ट । अवा-
व्रुखी पततु । यावाणः सोमाभिषवार्थाः पाषाणाश्चोपष्टैरभिषवशब्दे रक्षसो राक्षसान् भंतु । हिंसंतु ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विस्त्रिच्छत गृभायत रक्षसः सं पिनष्टन ।

वयो ये भूत्वी पतयन्ति नक्तभिर्ये वा रिपो दधिरे देवे अंधरे ॥१८॥

वि । तिष्ठध्वं । मरुतः । विष्णु । इच्छत । गृभायत । रक्षसः । सं । पिनष्टन ।

वयः । ये । भूत्वी । पतयन्ति । नक्तऽभिः । ये । वा । रिपः । दधिरे । देवे । अंधरे ॥१८॥

हे मरुतः यूयं विष्णु प्रजासु वि तिष्ठध्वं । विविधं तिष्ठत । तच्च गूढान्नाक्षसान् हंतुमिच्छत । अन्विच्छत । तदन्तरं रक्षसस्तान्नाक्षसान् गृभायत । गृभ्णीत । गृह्णीत । गृहीत्वा च सं पिनष्टन । चूर्णयत । ये राक्षसा वयः पक्षिणो भूत्वी भूत्वा नक्तभी राक्षिभी राक्षिषु पतयन्ति आगच्छन्ति । ये वा ये च देवे दीप्तिऽध्वरे यागे रिपो हिंसा दधिरे विदधिरे । तान्नाक्षसान् सं पिनष्टनेत्यन्वयः ॥

प्र वर्तय दिवो अश्मानमिन्द्र सोमशितं मघवन्तं शिशाधि ।

प्राक्तादपाक्तादधरादुदक्तादभि जहि रक्षसः पर्वतेन ॥१९॥

प्र । वर्तय । दिवः । अश्मानं । इन्द्र । सोमऽशितं । मघऽवन् । सं । शिशाधि ।

प्राक्तात् । अपाक्तात् । अधरात् । उदक्तात् । अभि । जहि । रक्षसः । पर्वतेन ॥१९॥

हे इन्द्र दिवोऽंतरिक्षादश्मानमशनिं प्र वर्तय । प्ररय राक्षसान् हंतुं । तथा सोमशितं सोमेन तीक्ष्णीभूतं यजमानं हे मघवन् धनवन्निन्द्र सं शिशाधि । संस्क्रु । अपि च प्राक्तात् प्राच्या अपाक्तात् प्रतीच्या अधरा-
दवाच्या उदक्तादुत्तरतः सर्वस्वादपि दिग्भागाद्रक्षसो राक्षसान् पर्वतेन पर्ववता वज्रेणाभि जहि । मारय ॥

एत उ ते पतयन्ति श्वयातव इन्द्रं दिप्सन्ति दिप्सवोऽदाभ्यं ।

शिशीति शक्रः पिशुनेभ्यो वधं नूनं सृजदशनिं यातुमद्भ्यः ॥२०॥

एते । ऊं इति । ते । पतयन्ति । श्वऽयातवः । इन्द्रं । दिप्सन्ति । दिप्सवः । अदाभ्यं ।

शिशीति । शक्रः । पिशुनेभ्यः । वधं । नूनं । सृजत् । अशनिं । यातुमत्ऽभ्यः ॥२०॥

ये त एते राक्षसाः श्वयातवः श्वभिः परिकरभूतैर्हिंसन्तः श्वभिः सह यातो वा पतयन्ति । पतन्ति । ये दिप्सवो जिघांसवः संतोऽदाभ्यमहिंसन्ति इन्द्रं दिप्सन्ति जिघांसन्ति तेभ्यः पिशुनेभ्यः पिशुनान् कपटान् हंतुं शक्रः
शक्त इन्द्रो वधमायुधमशनिरूपं शिशीति । तीक्ष्णीकरोति । यातुमद्भ्यो राक्षसेभ्यो नूनं क्षिप्रमशनिं हजत ।
विहजतु हननार्थं ॥ ८॥

इंद्रो यातूनामभवत्पराशरो हविर्मथीनामभ्याऽविवासतां ।

अभीदुं शक्रः परशुर्यथा वनं पात्रैव भिन्दन्सत एति रक्षसः ॥ २१ ॥

इंद्रः । यातूनां । अभवत् । पराऽशरः । हविःऽमथीनां । अभि । आऽविवासतां ।

अभि । इत् । ऊं इति । शक्रः । परशुः । यथा । वनं । पात्राऽइव । भिन्दन् । सतः ।

एति । रक्षसः ॥ २१ ॥

यातूनां हिंसकानां राक्षसामयमिन्द्रः पराशरः पराशातयिता हिंसिताभवत् । कीदृशानां । हविर्मथीनां हवींषि मथ्यतामभिमुखमाविवासतामागच्छतां । अपि चायं शक्र इन्द्रो वनं वृक्षजातं परशुर्यथा किदङ्कुटार इव पात्रैव मृन्मयानि पात्राणि भिन्दन् मुन्नर इव च सतः । प्राप्तनामेतत् । यदाह यास्कः । तिरः सत इति प्राप्तस्य । नि० ३. २०. । इति । प्राप्तान्नक्षसो राक्षसान् भिन्दन् हिंसन्नभ्येति । अभिगच्छति । इदु पुरणे ॥

उलूकयातुं शुशुलूकयातुं जहि श्वयातुमुत कोकयातुं ।

सुपर्णयातुमुत गृध्रयातुं दृषदेव प्र मृण रक्ष इंद्र ॥ २२ ॥

उलूकऽयातुं । शुशुलूकऽयातुं । जहि । श्वऽयातुं । उत । कोकऽयातुं ।

सुपर्णऽयातुं । उत । गृध्रऽयातुं । दृषदाऽइव । प्र । मृण । रक्षः । इंद्र ॥ २२ ॥

उलूकयातुं । उलूकैः परिकरभूतैः सह यातयति हिनक्षीति याति गच्छतीति उलूकयातुः । यद्वा । उलूककूपी यातीत्युलूकयातुः । हे इंद्र तादृशं राक्षसं जहि । विनाशय ॥ तथा च बृहद्देवतायामुक्तं । उलूकयातुं जहीतान्नानारूपान्निशाचरान् । स्त्रीपुरुषांश्च तिर्यचो जिघांसुनिद्र मे जहीति । वृ० ६. ८४९. ॥ एवमुत्तरचापि योज्यं । शुशुलूकयातुं । उलूका द्विविधाः बृहदुलूका अल्पोलूकाश्चेति । तत्रोलूकयातुमिति बृहदुलूकाभिप्रायेणोक्तं । शिशुरल्प उलूकः शुशुलूकः । तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं श्वयातुं श्वरूपेण वर्तमानं राक्षसमुतापि च कोकयातुं । कोकश्चक्रवाकः । तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं सुपर्णयातुं । सुपर्णः श्वेनः । तदाकारं यातुधानमुतापि च गृध्रयातुं गृध्ररूपं च यातुधानं । एतान् सर्वान्नानाकारान् हे इंद्र जहि । किं बहुना दृषदेव पाषाणेनेव वज्रेण रक्षो राक्षसमात्रं प्र मृण । मारय ॥

मा नो रक्षो अभि नङ्मातुमावतामपोच्छतु मिथुना या किमीदिना ।

पृथिवी नः पार्थिवात्पात्वंहसोऽंतरिक्षं दिव्यात्पात्वस्मान् ॥ २३ ॥

मा नः । रक्षः । अभि । नट् । यातुऽमावतां । अप । उच्छतु । मिथुना । या । किमीदिना ।

पृथिवी । नः । पार्थिवात् । पातु । अंहसः । अंतरिक्षं । दिव्यात् । पातु । अस्मान् ॥ २३ ॥

रक्षो राक्षसजातिर्नोऽस्मान् मामि नट् । मामिध्याप्नोतु ॥ नशतेर्व्याप्तिकर्मणो लुङि मन्त्रे घसेति चिर्बुक् । न माङ्घ्र्योऽग इत्यङ्भाषः ॥ तथा यातुमावतां यातनावतां राक्षसानां मिथुना मिथुनानि स्त्रीपुरुषाणि युगलान्यपोच्छतु । उषा अपि विनाशयतु । अपवर्जयतु । या यानि मिथुनानि किमीदिना किमीदिनानि किमिदं किमिदमिति जिघांसया वर्तमानानि भवन्ति । अपि च पृथिवी प्रथितेयं भूमिश्च नोऽस्मान् पार्थिवात्पृथिव्यः अंतरिक्षस्य संबंधिर्नोऽहसः पापः पातु । रक्षतु । अंतरिक्षं च दिव्याह्निर्वा भवात्पापादस्मान् पातु । रक्षतु ॥

इंद्र जहि पुमांसं यातुधानमुत स्त्रियं मायया शशदानां ।

विर्यीवासो मूरदेवा ऋदंतु मा ते दृशन्सूर्यमुच्चरंतं ॥ २४ ॥

इंद्र । जहि । पुमांसं । यातुऽधानं । उत । स्त्रियं । मायया । शाशदानां ।
विऽयीवासः । मूरऽदेवाः । ऋदंतु । मा । ते । दृशन् । सूर्यं । उतऽचरंतं ॥ २४ ॥

हे इंद्र पुमांसं पुंरूपधारिणं यातुधानं राक्षसं जहि । मारय । उतापि च मायया वंचनया शाशदानां
हिंसंतीं स्त्रियं राक्षसीं च जहि । अपि च मूरदेवा मारणक्रीडा राक्षसा वियीवासो विच्छिन्नयीवाः संत
ऋदंतु । नश्यंतु । ते तथाविधा राक्षसा उच्चरंतमुद्यंतं सूर्यमादित्यं मा दृशन् । मा द्राक्षुः ॥

उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाद्यंतहोमे प्रति चक्षतेषा । सूचितं च । यो नः स्त्रो अरणः प्रति चक्ष
। आ० गृ० ३. ५. ७. । इति ॥

प्रति चक्ष्वि चक्ष्वेन्द्रश्च सोम जागृतं । रक्षोभ्यो वधमस्यतमशनिं यातुमज्ञः ॥ २५ ॥
प्रति । चक्ष्वि । वि । चक्ष्वि । इंद्रः । च । सोम । जागृतं । रक्षःऽभ्यः । वधं । अस्यतं ।
अशनिं । यातुमत्ऽभ्यः ॥ २५ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रश्च प्रति चक्ष्वि । प्रत्येकं पश्य राक्षसान् । तथा वि चक्ष्वि । विविधं पश्य । यथास्मान्न
बाधेरन् तथा पश्यत्यर्थः । युवां च संहती जागृतं । जागरूकौ रक्षोवधोयुक्ता भवतं । यातुमज्ञो हिंसावज्ञो
रक्षोभ्यो राक्षसेभ्योऽशनिमशनिरूपं वधमायुधमस्यतं । क्षिपतं ॥ ॥ २५ ॥

॥ इति सप्तमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः । सप्तमं मंडलं समाप्तं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथाष्टमं मंडलं ॥

अष्टमे मंडले दशानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पंच सूक्तानि । तेषु मा चिदन्यदिति चतुस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं । अचानुकम्यते । मा चिद्वत्तुस्त्रिंशमेधातिथिमेधातिथी ऐंद्रं बार्हतं द्विप्रगाथादि द्विचिद्वत्तमाद्यं दृचं प्रगाथोऽपश्चत्त घोरः सम्भ्रातुः कण्वस्य पुचतामगात् ज्ञायोगिज्ञासंगो यः स्त्रीभूत्वा पुमानभूत्स मेधातिथये दानं दत्त्वा सुहि सुहीति चतस्रभिरात्मानं तुष्टाव पत्नी चास्यांगिरसी शश्वती पुंस्त्वमुपलभ्येनं प्रीतांशया तुष्टावेति । अस्यायमर्थः । अस्य सूक्तस्य मेधातिथिमेधातिथिनामानौ द्वापुषी तौ च कण्वगोत्रौ । ऋषिश्चानु-
क्तगोत्रः प्राङ्गुत्स्यात्काण्व इति परिभाषितत्वात् । आद्यस्य दृचस्य तु घोरस्य पुचः स्वकीयभ्रातुः कण्वस्य पुचतां प्राप्तत्वात्काण्वः प्रगाथाख्य ऋषिः । ज्ञायोगनाम्नो राज्ञः पुच आसंगाभिधानो राजा देवशापात् स्त्रीत्वमनुभूय पश्चात्तपोबलेन मेधातिथेः प्रसादात्पुमान् भूत्वा तस्यै बहू धनं दत्त्वा स्वकीयमंतरात्मानं दत्तदानं सुहि सुहीत्यादिभिश्चतस्रभिर्हविर्भिरसौत् । अतस्तस्मात्समासंगाख्यो राजा ऋषिः । अस्यासंगस्य भार्यांगिरसः सुता शश्वत्याख्या भर्तुः पुंस्त्वमुपलभ्य प्रीता सती स्वभर्तारमन्वस्य स्मूरमित्यनया सुतवती । अतस्तस्या ऋचः शश्वत्यृषिका । अंशे द्वे चिदुभौ द्वितीयाचतुर्थी सतोबृहत्पत्नी शिष्टा बृहत्पत्नी । कृत्स्नस्य सूक्तस्यैन्द्रो देवता । सुहि सुहीत्याद्याश्चतस्र आत्मकृतस्य दानस्य सूयमानत्वात्तद्विवताकाः । अन्वस्येत्यस्या आसंगाख्यो राजा देवता । या तेनोच्यते सा देवतेति न्यायात् ॥ महाव्रते निष्केवन्त्ये बार्हततुचाशीतावादित एकोनविंशद्विनिधुक्ताः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । मा चिदन्यद्वि शंसतेत्येकया न चिंशत् । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मित्रावरुणस्य मा चिदन्यदिति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूचितं च । मा चिदन्यद्वि शंसत यच्चिद्वि त्वा अना इम इति स्तोत्रियानुरूपी । आ० ७. ४. इति ॥ यावत्स्तोत्रेऽप्याद्या विनिधुक्ता । सूचितं च । आ तू न इंद्रं जुमतं मा चिदन्यद्वि शंसत । आ० ५. १२. इति ॥ उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलादिहोमेऽप्येषा । सूच्यते हि । मा चिदन्यदपि याहि स्वादिष्टयेति ॥

मा चिदन्यद्वि शंसत सखायो मा रिषण्यत ।

इंद्रमितस्तोता वृषणं सचा सुते मुहुक्कथा च शंसत ॥ १ ॥

मा । चित् । अन्यत् । वि । शंसत । सखायः । मा । रिषण्यत् ।

इंद्रं । इत् । स्तोत । वृषणं । सचा । सुते । मुहुः । उक्था । च । शंसत ॥ १ ॥

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारः इंद्रस्तोत्रादन्यस्तोत्रं मा चिद्वि शंसत । मित्रोच्चारयत । मा रिषण्यत । मा हिंसितारो भवत । अन्यदीयस्तोत्रोच्चारणेन वृथोपचीणा मा भवत । सुतेऽभिषुते सोमे वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रमिदिंद्रमेव हे प्रस्तोत्रादयः सचा सह संघीभूय स्तोत । सुत । हे प्रशस्त्रादयः उक्था चोक्त्यानि शस्त्राणि चेद्रविषयाणि यूयं मुहुः पुनःपुनः शंसत ॥

अवक्रक्षिणं वृषभं यथाजुरं गां न चर्षणीसहं ।

विद्वेषणं संवननोभयंकरं मंहिष्ठमुभयाविनं ॥ २ ॥

अवऽक्रक्षिणं । वृषभं । यथा । अजुरं । गां । न । चर्षणिऽसहं ।

विऽद्वेषणं । संऽवननना । उभयंऽकरं । मंहिष्ठं । उभयाविनं ॥ २ ॥

वृषभं यथा वृषभमिवावक्रक्षिणमवकर्षणशीलं शत्रूणां हिंसितारमजुरं जरारहितमहिंसितं वा गां न गामिव वृषमिव चर्षणीसहं चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिभूतारं विद्वेषणं विद्वेषारं शत्रूणां संवनना

संवर्जनं सम्यक्संभजनीयं स्तोतृभिर्बभूव्यं विग्रहाण्यहयोद्भयोः कर्तारं मंहिष्ठं दातुतममुभयाविनं दिव्यपा-
र्थिवलक्षणेनोभयविधधनेनोपेतं । यद्वा । स्थावरजंगमरूपेण द्विप्रकारेण रक्षितव्येनोपेतं । अथवोभयविधिः
स्तोतृभिर्यष्टुभिश्चोपेतं । एवंविधमिन्द्रमित स्तोतेत्यन्वयः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने यच्चिद्धि त्वेति प्रशस्तुर्वैकल्पिकोऽनुरूपः प्रगाथः । सूत्रं तूदाहृतं ॥

यच्चिद्धि त्वा जना इमे नाना हवन्ते ऊतये ।

अस्माकं ब्रह्मेदमिन्द्र भूतु तेऽहा विश्वा च वर्धनं ॥३॥

यत् । चित् । हि । त्वा । जनाः । इमे । नाना । हवन्ते । ऊतये ।

अस्माकं । ब्रह्म । इदं । इन्द्र । भूतु । ते । अहा । विश्वा । च । वर्धनं ॥३॥

इमे दृश्यमानाः सर्वे जना हे इन्द्र त्वामूतये रक्षणाय तर्पणाय वा नाना पृथक्पृथक् यच्चिद्यद्यपि हवन्ते
सुवन्ति । हीति पूरणः । तथाप्यस्माकमिन्द्र ब्रह्म स्तोत्रमेव हे इन्द्र ते तव वर्धनं वर्धकं भूतु । भवतु । न केवलमि-
दानीमेव अपि तु विश्वाहा सर्वाण्यहानि सर्वेष्वहःसु चेदमेव स्तोत्रं त्वां वर्धयत्वित्यर्थः ॥

वि तर्तूयन्ते मघवन्विपश्चितोऽर्यो विपो जनानां ।

उप क्रमस्व पुरुषरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमूतये ॥४॥

वि । तर्तूयन्ते । मघऽवन् । विपऽचितः । अर्यः । विपः । जनानां ।

उप । क्रमस्व । पुरुषरूपं । आ । भर । वाजं । नेदिष्ठं । ऊतये ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र विपश्चितो विद्वांसस्त्वदीयाः स्तोतारोऽर्योऽभिगंतारो जनानां शत्रूणां विपो
वेपयितारः संतो वि तर्तूयन्ते । भृशमापदो वितरन्ति । अतिक्रामन्ति । तादृशस्त्वमुप क्रमस्व । उपगच्छास्मान् ।
पुरुषरूपं बजरूपं नेदिष्ठमतिक्रामन्तं वाजमन्नमूतये तर्पणाया भरास्वभ्यं ॥

महे चन त्वामद्रिवः परां शुल्काय देयां ।

न सहस्राय नायुताय वज्रिवो न शताय शतामघ ॥५॥

महे । चन । त्वां । अद्रिऽवः । परा । शुल्काय । देयां ।

न । सहस्राय । न । आयुताय । वज्रिऽवः । न । शताय । शतऽमघ ॥५॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्र त्वां । चनेति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योजनीयः । महे च महतेऽपि शुल्काय
मूल्याय न परा देयां । न विक्रीणानि । हे वज्रिवो वज्रहस्तेंद्र सहस्राय सहस्रसंख्याय च धनाय न परा
देयां । आयुताय दशसहस्राय च शुल्काय न परा देयां । हे शतामघ बज्रधनेन्द्र शताय । बज्रना-
मेतत् । अपरिमिताय च धनाय न परा देयां । न विक्रीणानि । उक्तसंख्याद्वयादपि त्वं मम प्रियत-
मोऽसीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

वस्यो इन्द्रासि मे पितुरुत भ्रातुरभुञ्जतः ।

माता च मे हृदयथः समा वसो वसुत्वनाय राधसे ॥६॥

वस्यान् । इन्द्र । असि । मे । पितुः । उत । भ्रातुः । अभुञ्जतः ।

माता । च । मे । हृदयथः । समा । वसो इति । वसुऽत्वनाय । राधसे ॥६॥

हे इंद्र त्वं मे मदीयात्पितृर्जनकादपि वस्त्रान् वसीयान् वसुमन्तरोऽसि । उतापि चाभुञ्जतोऽपाकयतो मम धातुरपि वसीयांस्त्वमधिकोऽसि । हे वसो वासकेन्द्र मे मदीया माता च त्वं च समा समी समानी संती ॥ पुमान् स्त्रिया । पा० १. २. ६७. इति पुंसः शेषः ॥ हृदयथः । अर्चनिकर्मायं । मां पूजितं कुरुषुः । किमर्थं । वसुत्वनाय व्यापनाय राधसे धनाय च । उभयोर्लोभायेत्यर्थः ॥

क्रेयथ क्रेदसि पुरुचा चिद्धि ते मनः ।

अलर्षि युध्म खजकृत्पुरंदर प्र गायत्रा अंगासिषुः ॥ ७ ॥

क्र । इयथ । क्र । इत् । असि । पुरुऽचा । चित् । हि । ते । मनः ।

अलर्षि । युध्म । खजऽकृत् । पुरंऽदर । प्र । गायत्राः । अंगासिषुः ॥ ७ ॥

हे इंद्र क्र कुच देश इयथ । गतवानसि पुरा । क्रेत् कुच चासि । भवसि । इदानीं वर्तसे । पुरुचा चिद्धि वज्रपु हि यजमानेषु ते त्वदीयं मनः संचरति । हे युध्म युद्धकुशल खजकृद्बुद्धस्व कर्तृहे पुरंदरासुरीणां पुरां दारयितृहे इंद्र अलर्षि । आगच्छ । गायत्रा गानकुशला अस्मदीयाः स्तोतारः प्रागासिषुः । प्रगायंति । सुवंति ॥ अलर्षीत्येतत् दाधर्षादौ । पा० ७. ४. ६५. इत्येतेर्निपात्यते ॥

प्रास्मै गायत्रमर्चत वावातुर्यः पुरंदरः ।

याभिः काण्वस्योप बर्हिरासदं यासद्वज्री भिनत्पुरः ॥ ८ ॥

प्र । अस्मै । गायत्रं । अर्चत । वावातुः । यः । पुरंऽदरः ।

याभिः । काण्वस्य । उप । बर्हिः । आऽसदं । यासत् । वज्री । भिनत् । पुरः ॥ ८ ॥

अस्मा इंद्राय गायत्रं गातव्यं साम गायत्रसंज्ञं वा प्रार्चत । प्रगायत । पुरंदरः पुरां दारयिता य इंद्रो वावातुर्वननीयः संभजनीयः । यद्वा । वावातुः संभक्तः स्तोतुर्य इंद्रः पुरंदरः शत्रुपुराणां दारयिता । याभिर्चर्गिभः काण्वस्य कण्वपुत्रस्य मेधातिथेर्मेधातिथेश्च बर्हिर्यज्ञमुपासदमुपासत्तुमुपगतं यासत् गच्छेत् वज्री वज्रयुक्तः सन् । याभिश्चर्गिभः स्तूयमानः सन् पुरः शात्रवीर्भिनत् भिन्नात् । तास्वृषु गायत्रं साम गायतेत्यर्थः ॥

ये ते संति दशग्विनः शतिनो ये सहस्रिणः ।

अश्वसो ये ते वृषणो रघुदुवस्तेभिर्नस्तूयमा गहि ॥ ९ ॥

ये । ते । संति । दशऽग्विनः । शतिनः । ये । सहस्रिणः ।

अश्वसः । ये । ते । वृषणः । रघुऽदुवः । तेभिः । नः । तूयं । आ । गहि ॥ ९ ॥

हे इंद्र दशग्विनो दशयोजनगामिनो येऽश्वसो तव संति विव्यंते । ये चान्ये शतिनः शतसंख्याकाः सहस्रिणः सहस्रसंख्याकाः संति । ये ते त्वदीया अश्वसोऽश्वो वृषणः सेचनसमर्था युवानो रघुदुवः शीघ्रगामिनश्च । तेभिः सर्वैरश्विर्नोऽस्मांस्तूयं क्षिप्रमा गहि । आगच्छ ॥

आ त्वं ह्य संवर्द्धां हुवे गायत्रवेपसं ।

इंद्रं धेनुं सुदुघामन्यामिषमुर्ध्वारामरंकृतं ॥ १० ॥

आ । तु । अद्य । स॒बः॒ऽदु॒घां । हु॒वे । गाय॒त्र॒ऽवै॒पसं ।

इ॒ंद्रं । धे॒नुं । सु॒ऽदु॒घां । अ॒न्या । इ॒षं । उ॒रु॒ऽधा॒रां । अ॒रं॒ऽकृ॒तं ॥ १० ॥

अनयेन्द्रं धेनुरूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् सीति । अवेदानीं धेनुं धेनुरूपमिन्द्रं तु विप्रमा ऊवे । आह्वये । कीदृशीं धेनुं । सबर्दुघां पयसो दोग्ध्रीं गायत्रवेपसं प्रशस्यवेगां सुदुघां मुखेन दोग्धुं शक्वां । अन्यामुक्तविलक्षणासुधारां बह्वदकधाराभिषमेषणीयां वृष्टिं । एतद्रूपेण वर्तमानमरंकृतमलंकर्तारं पर्याप्तकारिणं वेन्द्रं चाह्वये ॥ ११ ॥

य॒त्तु॒दत्सूर॒ एत॑शं व॒कू वा॒तस्य॑ प॒रि॒णा ।

व॒ह॒क्तु॒त्स॒मा॒र्जु॒ने॒यं श॒त॒क्र॒तुः त्सर॑न्गंध॒र्वम॒सृ॒तं ॥ ११ ॥

यत् । तु॒दत् । सू॒रः । एत॑शं । व॒कू इति॑ । वा॒तस्य॑ । प॒रि॒णा ।

व॒ह॒त् । कु॒त्सं । आ॒र्जु॒ने॒यं । श॒त॒क्र॒तुः । त्सर॑त् । गंध॒र्वं । अ॒सृ॒तं ॥ ११ ॥

सूरः सूर्य एतश्चेतत्संज्ञं राजर्षिं यद्यदा तुदत् अव्यथयत् तदानीमेतशं रचितुं वंकू वक्रगामिनौ वातस्य वायोः सदृशी परिणा परिणौ पतनवतावीदृशावस्थी शतक्रतुर्बज्रविधकमेन्द्र आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समुषिं वहत् । अवहत् । अनयत् । कुत्सेन सार्धं समानं रथमारुह्यीतशरक्षणायागच्छदित्यर्थः । तथा च निगमांतरं । प्रेतशं सूर्यं पस्युधानं सौवश्ये सुध्विमावदिन्द्रः । ऋ० १. ६१. १५. । इति । गंधर्वं गवां ररमीनां धर्तारं सूर्यमसृतं केनाप्यर्हसितं त्सरत् । अत्सरत् । छद्मगत्यागच्छत् । सूर्येण योऽहुं गतवानित्यर्थः ॥

य ऋ॒ते चि॒दभि॒श्रिषः॑ पु॒रा ज॒त्रु॒भ्य आ॒तृदः॑ ।

सं॒धा॒ता सं॒धिं म॒घवा॑ पु॒रु॒वसु॑रि॒ष्कर्ता॑ वि॒हुतं॑ पु॒नः ॥ १२ ॥

यः । ऋ॒ते । चि॒त् । अ॒भि॒ऽश्रिषः॑ । पु॒रा । ज॒त्रु॒भ्यः । आ॒ऽतृदः॑ ।

सं॒ऽधा॒ता । सं॒ऽधिं । म॒घ॒ऽवा । पु॒रु॒ऽवसुः॑ । इ॒ष्कर्ता॑ । वि॒ऽहुतं॑ । पु॒न॒रिति॑ ॥ १२ ॥

य इन्द्रोऽभिश्रिषोऽभिश्रिषोऽभिषेयणात्संधानद्रव्यादृते चिद्विनापि जत्रुभ्यो ग्रीवाभ्यः सकाशादातृद आतर्दनादा रुधिरनिःस्रवणात् पुरा पूर्वमेव संधिं संधातव्यं तं संधाता संयोजयिता भवति मघवा धनवान् पुरुवसुर्बज्रधनः स इन्द्रो विहुतं विच्छिन्नं तं पुनरिष्कर्ता संस्कर्ता भवति ॥

मा भू॒म नि॒छ्या इ॒वेन्द्र॑ त्वद॒रणा॑ इव ।

वना॑नि न प्र॒जहि॑तान्य॒द्रिवो॑ दुरो॒षासो॑ अ॒मन्म॑हि ॥ १३ ॥

मा । भू॒म । नि॒छ्याः॒ऽइव । इ॒न्द्रं । त्वत् । अ॒रणाः॒ऽइव ।

वना॑नि । न । प्र॒ऽज॒हि॒तानि॑ । अ॒द्रि॒ऽवः । दुरो॒षासः॑ । अ॒मन्म॑हि ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वत्त्वत्स्वत्प्रसादान्निछ्या इव । नीचैर्भूता हीना निछ्याः । त इव वयं मा भूम । तथारणा इवारमणा दुःखिन इव वयं मा भूम । अपि च प्रजहितानि प्रक्षीणानि शाखादिभिर्वियुक्तानि वनानि न वृक्षजातानीव वयं पुत्रादिभिर्वियुक्ता मा भूम । हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्र दुरोषास ओषितुमन्यैर्दग्धुमशक्वा दुर्येषु गृहेषु निवसंतो वा वयममन्महि । त्वां क्षुमः ॥

अमन्महीदनाशवोऽनुयासंश्च वृचहन् ।

सकृत्सु ते महता शूर राधसानु स्तोमं मुदीमहि ॥ १४ ॥

अमन्महि । इत् । अनाशवः । अनुयासः । च । वृचऽहन् ।

सकृत् । सु । ते । महता । शूर । राधसा । अनु । स्तोमं । मुदीमहि ॥ १४ ॥

हे वृचहन् वृचस्यासुरस्य हन्तरिद्र अनाशवोऽशीघ्रा अत्वरमाणा अनुयासोऽनुया अनुव्रूणाश्च संतो वयं भक्तिश्रद्धापुरःसरं शनैस्त्वाममन्महीत् । स्तुम एव । हे शूर वीर्यवन्निद्र ते त्वदर्थं सङ्गदेकवारमपि महता प्रभृतेन राधसा धनेन हविर्लक्षणेन सह सु शोभनं स्तोमं स्तोचमनु मुदीमहि । अनुमोदिमहि । अनुव्रवा-
मेत्यर्थः ॥

यदि स्तोमं मम श्रवद्स्माकमिन्द्रमिन्दवः ।

तिरः पवित्रं समृवांसं आशवो मंदंतु तुग्यावृधः ॥ १५ ॥

यदि । स्तोमं । मम । श्रवत् । अस्माकं । इन्द्र । इन्दवः ।

तिरः । पवित्रं । समृवांसः । आशवः । मंदंतु । तुग्यऽवृधः ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रो मम मदीयं स्तोत्रं यदि श्रवत् शृणुयात् तदानीं तमिन्द्रमस्माकमस्मादीया इन्दवः सोमा मंदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु । कीदृशाः सोमाः । तिरस्तर्यगवस्थितं पवित्रं पवनसाधनं दशापवित्रं सष्टवांसः प्राप्तवतः । दशापवित्रेण पूता इत्यर्थः । आशवः शीघ्रं मदजनकास्तुग्यावृधस्तुग्याभिर्वसतीवर्येकधनास्त्राभि-
रन्निर्वर्धमानाः ॥ ॥ १२ ॥

आ त्वद्य सधस्तुतिं वावातुः सख्युरा गहि ।

उपस्तुतिर्मघोनां प्र त्वावत्वधा ते वशिम सुष्टुतिं ॥ १६ ॥

आ । तु । अद्य । सधऽस्तुतिं । वावातुः । सख्युः । आ । गहि ।

उपऽस्तुतिः । मघोनां । प्र । त्वा । अवतु । अध । ते । वशिम । सुऽस्तुतिं ॥ १६ ॥

हे इन्द्र वावातुः संभक्तुस्त्वां सेवमानस्य सख्युः स्तोतुः सधस्तुतिमन्यैर्हृत्विग्भिः सह क्रियमाणां स्तुतिमघो-
दानीं तु क्षिप्रमा गहि । आगच्छ । मघोनां हविष्मतामन्येषामपि यजमानानामुपस्तुतिः स्तोत्रं त्वा त्वां
प्रावतु । प्रगच्छतु । प्रतर्पयतु वा । अधाधुना सुष्टुतिं त्वद्विषयां शोभनां स्तुतिमहमपि वशिम । कामये ॥

सोता हि सोममद्रिभिरेमेनमप्सु धावत ।

गव्या वस्त्रेव वासयंत इन्नरो निर्धुक्षन्वक्षणाभ्यः ॥ १७ ॥

सोत । हि । सोमं । अद्रिऽभिः । आ । ई । एनं । अपऽसु । धावत ।

गव्या । वस्त्राऽइव । वासयंतः । इत् । नरः । निः । धुक्षन् । वक्षणाभ्यः ॥ १७ ॥

हे अध्वर्यवः अद्रिभिर्गोवभिः सोमं सोत । हिरवधारणे । अभिषुणुतैव । एनमिममप्सु वसतीवरीष्वा
धावत । अस्य सोमस्य धवनं कुरुत । अदाभ्यर्थहे हिमादासुत इत्यादिभिर्मैत्रेयसतीवरीष्वाधवनं सोमस्य
क्रियते । तत्कुरुतेत्यर्थः । गव्या गवि भवानि वस्त्रेव वस्त्राण्याच्छादकानि चर्मणीव मेघान् वासयंत इदाच्छा-

दयंत एव नरो नेतार इन्द्रस्त्राणुचरा महतो वषणाभ्यो नदीभ्यो नदीनामर्थाय निर्धुचन् । उदकानि निर्धुहन्ति । चारयन्ति । यत एवमतः कारणादिन्द्रयागाय सोममद्रिभिरभिषुणुतेव । मोदासिपतेत्यर्थः ॥

अध॒ ज्मो अध॑ वा दि॒वो बृ॒हतो रो॒चना॒दधि॑ ।

अ॒या वर्ध॑स्व त॒न्वा गि॒रा म॒मा जा॒ता सु॒क्रतो॒ पृ॒ण ॥१८॥

अध॑ । ज्मः । अध॑ । वा । दि॒वः । बृ॒हतः । रो॒चना॒त् । अधि॑ ।

अ॒या । वर्ध॑स्व । त॒न्वा । गि॒रा । म॒म । आ । जा॒ता । सु॒क्रतो॒ इति॑ सु॒क्रतो॒ । पृ॒ण ॥१८॥

हे इन्द्र अधाधुना ज्मः । जमन्ति गच्छन्त्यस्यामिति ज्मा पृथिवी । तस्याः सकाशादध वापि वा दिवोऽतिरिचादृहतो महतो रोचनात्तत्रैवेदीयमानात्स्वर्गाद्वागत्य । अधिः पंचम्यर्थानुवादी । अयानया तन्वा ततया विलुतया मम मदीयया गिरा सुत्वा वर्धस्व । वृद्धो भव । हे सुक्रतो शोभनकर्मवन्निद्र जाता जातानस्यदीयाज्जनाना पृण । अभिलषितैः फलैरापूरय ॥

इ॒न्द्राय॑ सु॒ म॒दित॑मं सो॒मं सो॒ता वरे॑ण्यं ।

श॒क्र ए॒णं पी॒पय॑न्नि॒श्वया॑ धि॒या हि॒न्वानं॑ न वा॒जयुं॑ ॥१९॥

इ॒न्द्राय॑ । सु॒ । म॒दि॒न्ऽत॑मं । सो॒मं । सो॒त॒ । वरे॑ण्यं ।

श॒क्रः । ए॒नं । पी॒पय॑त् । वि॒श्वया॑ । धि॒या । हि॒न्वानं॑ । न । वा॒ज॒ऽयुं॑ ॥१९॥

हे अध्वर्यवः इन्द्रायेंद्रार्थं मदितमं मादयितुतमं वरेण्यं वरणीयं संभजनीयं सोमं सु सोत । अभिषुणुत । कृत इत्यत आह । शक्र इन्द्रो विश्वया धिया सर्वया क्रिययापिष्टोमादिलक्षणया हिन्वानं प्रीणयंतं वाजयुमन्नात्मन इच्छंतमेनं यजमानं । नेति संप्रत्यर्थीयः । संप्रति पीपयत् । वर्धयति । अतः कारणात्तस्मा इन्द्राय सोमं सुनुतेत्यर्थः ॥

मा त्वा॒ सोम॑स्य॒ गल्द॑या॒ सदा॒ याच॑न् न॒हं गि॒रा ।

भूर्णि॑ मृ॒गं न॒ सर्व॑नेषु चु॒क्रुधं॑ क ई॒शानं॑ न या॒चिष॑त् ॥२०॥

मा । त्वा॒ । सोम॑स्य । गल्द॑या । सदा॒ । याच॑न् । अ॒हं । गि॒रा ।

भूर्णि॑ । मृ॒गं । न । सर्व॑नेषु । चु॒क्रुधं॑ । कः । ई॒शानं॑ । न । या॒चि॒षत् ॥२०॥

हे इन्द्र त्वां सर्वनेषु यज्ञेषु सोमस्य गल्दया गालनेनास्त्रावणेन गिरा सुत्वा च युक्तोऽहं सदा सर्वदा याचन् याचमानः सन् मा चुक्रुधं । मा क्रोधयानि । वज्रशो याच्यमाने त्वयि क्रोधो जायते तं सोमस्य गालनेन सुत्वा चापनयामीत्यर्थः । कीदृशं त्वां । भूर्णिं भतारं मृगं न सिंहमिव भीमं । स्वामिन इन्द्रस्य याचने लौकिकन्यायं दर्शयति । लोके को वा पुरुष ईशानमीश्वरं स्वामिनं न याचिषत् । न याचेत । सर्व एव हि याचते । अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याच इति भावः ॥ ॥१३॥

मदे॑नेषि॒तं म॒दमु॒यमु॒येण॑ शर्व॒सा ।

वि॒श्वेषां॑ त॒रु॒तारै॑ म॒द॒च्युतं॑ म॒दे हि॒ ष्मा॒ ददा॑ति नः ॥२१॥

मदे॑न । इ॒षितं॑ । मदे॑ । उ॒यं । उ॒येण॑ । शर्व॒सा ।

वि॒श्वेषां॑ । त॒रु॒तारै॑ । म॒द॒ऽच्यु॑तं । मदे॑ । हि । स्म । ददा॑ति । नः ॥२१॥

मदेन मादयिचा स्तोत्रेष्ठितं प्रेषितं मदं मदकरं सोममुयमुन्नूणं रसमुयेणोन्नूणेनाधिकेन शवसा बलेन युक्त इन्द्रः पिबत्विति शेषः । पीत्वा च विश्वेषां सर्वेषां शत्रूणां तरुतारं तरीतारं जितारं मदच्युतं मदस्य शत्रूणां गर्वस्य च्यावयितारं पुत्रं मदे सोमपानेन जनिते हर्षे सति नोऽस्मभ्यं ददाति हि षम् । ददाति खलु । अतः सोमं पिबत्वित्यर्थः ॥

शेवारि वार्या पुरु देवो मर्ताय दाशुषे ।

स सुन्वते च स्तुवते च रासते विश्वगूर्तो अरिष्टुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । वार्या । पुरु । देवः । मर्ताय । दाशुषे ।

सः । सुन्वते । च । स्तुवते । च । रासते । विश्वऽगूर्तः । अरिऽस्तुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । शेषं सुखं । तस्य गमके यज्ञे दाशुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय पुरु पुरुणि बहूनि वार्याणि वरणीयानि धनानि देवो दानादिगुणयुक्त इन्द्रो रासते । ददाति । स एव सुन्वते च सोमाभिषवं कुर्वते च स्तुवते च स्तोत्रं कुर्वते च धनानि रासते । कीदृशः सः । विश्वगूर्तो विश्वेषु सर्वेषु कार्येषूद्यतः स्वतः प्रवृत्तोऽरिष्टुतोऽरिभिः प्रेरयितुभिः प्रशस्तः ॥

एन्द्र याहि मत्स्व चित्रेण देव राधसा ।

सरो न प्रास्युदरं सपीतिभिरा सोमेभिरु स्फिरं ॥ २३ ॥

आ । इन्द्र । याहि । मत्स्व । चित्रेण । देव । राधसा ।

सरः । न । प्राप्ति । उदरं । सपीतिऽभिः । आ । सोमेभिः । उरु । स्फिरं ॥ २३ ॥

हे इन्द्र आ याहि । आगच्छ । हे देव द्योतमान चित्रेण दर्शनीयेन राधसा धनेन सोमलक्षणेन मत्स्व । माद्य । सपीतिभिर्मरुद्भिः सह पीयमानः सोमेभिः सोमैरुक् विस्तीर्णं स्फिरं वृद्धमुदरमात्मीयं जठरं सरो न सर इवा प्राप्ति । आपुरय ॥ प्रा पुरण आदादिकः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिने ब्रह्मशस्त्र आ त्वेति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूच्यते हि । आ त्वा सहस्रमा शतं मम त्वा मूर उदित इति ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. ४. । इति ॥

आ त्वा सहस्रमा शतं युक्ता रथे हिरण्यये ।

ब्रह्मयुजो हरय इन्द्र केशिनो वहंतु सोमपीतये ॥ २४ ॥

आ । त्वा । सहस्रं । आ । शतं । युक्ताः । रथे । हिरण्यये ।

ब्रह्मऽयुजः । हरयः । इन्द्र । केशिनः । वहंतु । सोमऽपीतये ॥ २४ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वा सहस्रं सहस्रसंख्याका हरयस्त्वदीया अश्वा आ वहंतु । आनयंत्वस्मद्यज्ञं । तथा शतं शतसंख्याकाश्च भवदीया अश्वास्त्वामा वहंतु । यद्यपि द्वावेवास्व हरी तथापि तद्विभूतयोऽन्येऽपि बहवोऽश्वाः संति । ननु युगपदेकैरश्वैः कथं यातुं शक्यत इति अत आह युक्ता इति । हिरण्यये हिरण्यमये स्वर्णविकारि ॥ हिरण्यशब्दाद्विकारार्थे विहितस्य मयट् ऋत्वास्त्वित्यादी मलोपो निपात्यते ॥ तादृशे रथे युक्ताः संबद्धाः । ब्रह्मनामश्वानां श्रीघ्नगमनाय रथे नियुक्तत्वायुगपदेव सर्वैरश्वैर्गंतुं शक्यत इति भावः । कीदृशा हरयः । ब्रह्मयुजो ब्रह्मणा परिवृढेन्द्रेण युक्ताः । यद्वा । ब्रह्मणास्त्वदीयेन स्तोत्रेणास्माभिर्दत्तेन हविषा वा युक्ताः । केशिनः । केशाः केशराः । तैर्युक्ताः । किमर्थमिन्द्रस्य वहनं तच्चाह । सोमपीतये सोमस्य पानाय । यथास्मदीयं सोमं पिबेत अत आबहत्वित्यर्थः ॥

आ त्वा रथे हिरण्यये हरी मयूरशेष्या ।

शितिपृष्ठा वहतां मध्वो अंधसो विवक्ष्णस्य पीतये ॥ २५ ॥

आ । त्वा । रथे । हिरण्यये । हरी इति । मयूरशेष्या ।

शितिपृष्ठा । वहतां । मध्वः । अंधसः । विवक्ष्णस्य । पीतये ॥ २५ ॥

पूर्वं हयोर्विभूतिरूपा अथा इन्द्रमावहत्विति प्रार्थितं । अधुना तविवेन्द्रमावहतामिति प्रार्थति । हिरण्यये हिरण्यमये रथे युक्ता मयूरशेष्या मयूरशेषी मयूरवर्णशेषो ययोस्ती ॥ सुपां मुलुगिति विभक्त्यादिशः ॥ शितिपृष्ठा श्वेतपृष्ठी एवभूतावद्यौ हे इन्द्र त्वामा वहतां । किमर्थं । मध्वो मधुररसस्य विवक्ष्णस्य वक्तुमिष्टस्य सुखस्य यद्वा बौद्धस्य प्राप्तव्यस्यांधसोऽन्नस्य सोमरूपस्य पीतये पानार्थं ॥ ॥ १४ ॥

पिब त्वस्य गिर्वणः सुतस्य पूर्वपा इव ।

परिष्कृतस्य रसिनं इयमासुतिश्चारुमेदाय पत्यते ॥ २६ ॥

पिब । तु । अस्य । गिर्वणः । सुतस्य । पूर्वपाऽइव ।

परिऽकृतस्य । रसिनः । इयं । आऽसुतिः । चारुः । मदाय । पत्यते ॥ २६ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिवननीय सुतिभिः संभजनीयेन्द्र सुतस्याभिषुतस्यास्य सोमस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यै षष्ठी ॥ इममभिषुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब । तत्र दृष्टान्तः । पूर्वपा इव । पूर्वः सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रथमभावी सन् पिबतीति पूर्वपा वायुः । स इवैन्द्रवायवे मुख्ये ग्रहे सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं पितृत्वर्थः । कीदृशस्य सोमस्य । परिष्कृतस्याभिषवादिभिः संस्कृतस्य ॥ संपर्युपेभ्यः । पा० ६. १. १३७. इति करोतिर्भूषणे सुट् । परिनिविभ्यः । पा० ८. ३. ७०. इति सुट् । पत्वं ॥ रसिनो रसवतः । अपि चेत्यमासुतिरय मासवो मदकरश्चारुः शोभनः सोमरसो मदाय हर्षाय हर्षजननाय पत्यते । संपत्यते ॥ पतू गती ॥ यद्वा । पत्यतिरैश्वर्यकर्मा । मदाय मदस्य पत्यते । ईष्टे । मदीत्यादने शक्त इत्यर्थः ॥

य एको अस्ति दंसना महौ उग्रो अभि व्रतैः ।

गमत्स शिप्री न स योषदा गमद्भवं न परि वर्जति ॥ २७ ॥

यः । एकः । अस्ति । दंसना । महान् । उग्रः । अभि । व्रतैः ।

गमत् । सः । शिप्री । न । सः । योषत् । आ । गमत् । हवं । न । परि । वर्जति ॥ २७ ॥

य इन्द्र एकः केवलोऽसहाय एव व्रतैरात्मोयैः कर्मभिरभ्यस्ति शत्रून्भिमवति । यश्च दंसना कर्मणा महानधिकः अत एवोय उन्नर्णबलः शिप्री । क्षिप्रं शिरस्त्राणं ॥ प्रशंसायामिनिः ॥ शोभनशिरस्त्राणः । यद्वा । शिप्री हनू नासिके वा । तद्वान् । स इन्द्रो गमत् । गच्छतु । प्राप्नोतु सर्वदा । स तादृशो न योषत् । न पृथग्भवतु । न विद्युक्तो भवतु ॥ गमेर्योतिष्य लेखडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । गमेर्बङ्गलं ऋदसीति शपो लुक् । योतिः सिञ्चलमिति सिप् ॥ हवमस्मदीयं स्तोत्रं चा गमत् । अभिगच्छतु । प्राप्नोतु । न परि वर्जति । न परिवर्जयतु । न परित्यजतु । सर्वदास्मानस्मदीयं स्तोत्रं चेन्द्रः प्राप्नोत्विति यावत् ॥

त्वं पुरं चरिष्वं वधैः शुष्णस्य सं पिणक् ।

त्वं भा अतुं चरो अथ द्विता यदिन्द्र हव्यो भुवः ॥ २८ ॥

त्वं । पुरं । चरिष्ये । वधेः । शुष्णस्य । सं । पिणक् ।

त्वं । भाः । अर्नु । चरः । अर्ध । द्विता । यत् । इंद्र । हव्यः । भुवः ॥ २८ ॥

हे इंद्र त्वं शुष्णस्य शोषकस्यासुरस्य चरिष्ये चरणशीलं ॥ वा कंदसीत्वमि पूर्वत्वस्य विकल्पितत्वाद्य-
णादेशः ॥ पुरं निवासस्थानं वधैर्वज्रादिभिरायुधैः सं पिणक् । समचूर्णयः । अभांशीरित्यर्थः ॥ पिण्डैर्लेङ्कि
मध्यमेकवचने रूपमेतत् ॥ अधापि च भा भासमानस्त्वमनु चरः । तं शुष्णं हंतुमन्वगच्छः । यद्वा । अध शुष्णस्य
पुरभेदनानंतरं भा दीप्तीस्त्वमनु चरः । अन्वगच्छः । प्राप्तवानित्यर्थः । हे इंद्र त्वं यद्यदा द्विता द्विधा द्विविधैः
स्रोतुभिर्यष्टभिश्च हव्यो ज्ञातव्यो भुवः भवेः । तदानीं त्वं शुष्णस्य पुरं सं पिणगित्यन्वयः ॥ भवतेर्लेटि सिष्यडा-
गमः । क्वांदसः शपो लुक् । भुसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधादुवङ् ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे मम त्वेति वैकल्पिकोऽनुरूपसूचः । सूचं तु पूर्वमुदाहृतं ॥

मम त्वा सूर उदिते मम मध्यंदिने दिवः ।

मम प्रपित्वे अपिशर्वरे वसवा स्तोमांसो अवृत्सत ॥ २९ ॥

मम । त्वा । सूर । उत्तुडेते । मम । मध्यंदिने । दिवः ।

मम । प्रऽपित्वे । अपिऽशर्वरे । वसो इति । आ । स्तोमांसः । अवृत्सत ॥ २९ ॥

सूर सूर्य उदित उदयं प्राप्ति पूर्वाह्नसमये मम स्तोमांसः स्तोत्राणि हे वसो वासकेन्द्र त्वामावृत्सत ।
आवर्तयंतु । अस्त्रादभिमुखं गमयंतु । तथा दिवो दिवसस्य मध्यंदिने मध्याह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामाव-
र्तयंतु । तथा प्रपित्वे प्राप्ति दिवसस्यावसाने सायाह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु । अपिशर्वरे । शर्वरीं
रात्रिमपिगतः कालोऽपिशर्वरः । शर्वरे कालेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु ॥

स्तुहि स्तुहीदेते घां ते मंहिष्ठासो मघोनां ।

निदिताश्वः प्रपथी परमज्या मघस्य मेध्यातिथे ॥ ३० ॥

स्तुहि । स्तुहि । इत् । एते । घ । ते । मंहिष्ठासः । मघोनां ।

निदिताऽश्वः । प्रऽपथी । परमऽज्याः । मघस्य । मेध्याऽतिथे ॥ ३० ॥

आसंगो राजर्षिर्मेध्यातिथये बद्ध धनं दत्त्वा तमृषिं दत्तदानस्य स्वस्य सुतौ प्रेरयति । हे मेध्यातिथे
यच्चाह्नातिथ एतत्संज्ञैर् स्तुहि स्तुहीत् । पुनःपुनरस्मान् प्रशंसैव । मोदास्व । श्रीदासीन्यं मा कार्षीः । एते घेते
खलु वयं मघोनां धनवतां मध्ये ते तुभ्यं मघस्य धनस्य मंहिष्ठासो दातुतमाः । अतोऽस्मान् स्तुहीत्यर्थः । कासी
सुतिः तामाह । निदिताश्वः । यस्य वीर्येण परेषामश्वा निदिताः कुत्सिता भवन्ति तादृशः । प्रपथी । प्रकृष्टः
पंथाः प्रपथः । तद्वान् । सन्मार्गवर्तीत्यर्थः । परमज्या उत्कृष्टज्यः । अनेन धनुरादिकं लक्ष्यते । उत्कृष्टायुध
इत्यर्थः । यद्वा । परमानुत्कृष्टाञ्च ब्रुञ्जिनाति हिनसीति परमज्याः ॥ ज्या वयोहानी । अस्मादातो मज्जिति
विष् ॥ एवंभूतोऽहमासंग इति स्तुहीत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

आ यदश्वान्वनन्वतः अद्भयाहं रथे रूहं ।

उत वामस्य वसुनश्चिकेतति यो अस्ति यावः पशुः ॥ ३१ ॥

आ । यत् । अश्वान् । वनन्ऽवतः । अद्भया । अहं । रथे । रूहं ।

उत । वामस्य । वसुनः । चिकेतति । यः । अस्ति । यावः । पशुः ॥ ३१ ॥

वनन्वतो वननवतः संभक्तवतोऽश्वांसुरगानहं प्रायोगिः अथयादरातिशयेन युक्तः सन् यद्यदा हे मेधातिथे त्वदीये रथ आ बहं आरोहयं ॥ बहेरंतर्भावितर्ष्याकुडिं कृमृदृषहिभ्य इति क्षुरडादेशः ॥ तदानीं मामेवं क्षुहि । उतापि च । प्रकृतस्तुत्यपेक्ष एष समुच्चयः । वामस्य वननीयस्य वसुनो धनस्य ॥ पूर्ववत्कर्मणि षष्ठी ॥ ईदृशं धनं चिकेतति । एष आसंगो दातुं जानाति । यादो यदुवंशोद्भवः । यद्वा । यद्वो मनुष्याः । तेषु प्रसिद्धः । पशुः ॥ लुप्तमत्वर्थमेतत् ॥ पशुमान् । यद्वा । पशुः पश्यतिः । सूक्ष्मस्य द्रष्टा । य आसंगोऽस्ति विद्यते एष चिकेततीत्यन्वयः ॥

य ऋज्जा मह्यं मामहे सह त्वचा हिरण्यया ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु सौभगासंगस्य स्वनद्रथः ॥ ३२ ॥

यः । ऋज्जा । मह्यं । मामहे । सह । त्वचा । हिरण्यया ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । सौभगा । आऽसंगस्य । स्वनत्ऽरथः ॥ ३२ ॥

एवमेवं मां क्षुहीत्यासंगो मेधातिथिं ब्रूते । य आसंगस्यात्मा ऋज्जा गमनशीलानि धनानि हिरण्यया हिरण्यमय्या त्वचा चर्मणास्तरणेन सह सहितानि मह्यं मेधातिथये ममहे ददौ । मंहतिर्दानकर्मा । एष आसंगस्यात्मा स्वनद्रथः शब्दायमानरथः सन् विश्वानि व्याप्तानि सौभगानि धनानि शत्रूणां स्वभूतान्यभ्यस्तु । अभिभवतु ॥

अधः प्रायोगिरिति दासदन्यानासंगो अग्ने दशभिः सहस्रैः ।

अधोक्षणो दश मह्यं रुशंतो नृका इव सरसो निरतिष्ठन् ॥ ३३ ॥

अधः । प्रायोगिः । अति । दासत् । अन्यान् । आऽसंगः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः ।

अधः । उक्षणः । दश । मह्यं । रुशंतः । नृकाऽइव । सरसः । निः । अतिष्ठन् ॥ ३३ ॥

अधापि च प्रायोगिः प्रयोगनान्नः पुत्र आसंगो नाम राजा दशभिर्दशगुणितैः सहस्रैः सहस्रसंख्याकिर्गवादिभिरन्यान्दातृनति दासत् । अतिक्रम्य ददाति । अधानंतरमुष्णः सेचनसमर्था मद्दमासंगेन दत्ता दशतो दीप्यमाना दश दशगुणितसहस्रसंख्याकास्ते गवादयो नृका इव । नृकास्तटाकोद्भवास्तृणविशेषाः । ते यथा सरसस्तटाकात्संघशो निर्गच्छन्ति तथैव मह्यं दत्ता गवादयोऽस्मादासंगान्निरतिष्ठन् । निर्गत्यावास्थिषत । एवमेवंप्रकारेण मां क्षुहीति मेधातिथिं प्रत्युक्त्वादेतासां चतस्रणामुचां प्रायोगिरासंग ऋषिः स एव देवतेत्येतदुपपन्नं भवति ॥

अन्वस्य स्थूरं ददृशे पुरस्तादनस्थ ऊरुर्वरंबमाणः ।

शश्वती नार्यभिचक्ष्याह सुभद्रमर्य भोजनं बिभर्षि ॥ ३४ ॥

अनु । अस्य । स्थूरं । ददृशे । पुरस्तात् । अनस्थः । ऊरुः । अवऽरंबमाणः ।

शश्वती । नारी । अभिऽचक्ष्य । आह । सुभद्रं । अर्यं । भोजनं । बिभर्षि ॥ ३४ ॥

अयमासंगो राजा कदाचिद्देवशपेन नपुंसको बभूव । तस्य पत्नी शश्वती भर्तुर्नपुंसकत्वेन खिन्ना सती महत्तपस्तेपे । तेन च तपसा स च पुंस्त्वं प्राप । प्राप्तपुंस्वजनं तं रात्रावुपलभ्य प्रीता शश्वत्यनया तमसौत् ॥ अस्यासंगस्य पुरस्तात्पुरोभागे गुह्यदेशे स्थूरं स्थूलं वृद्धं सत्पुंस्वजनमनु ददृशे । अनुदृश्यते । अनस्थोऽस्थिरहितः स चावयव ऊरुर्वरंबणीर्लोऽवरंबमाणोऽतिदीर्घत्वेनावामुखं लंबमानः । यद्वा । ऊरुः ॥ सुपां सुगुणिति द्विवचनस्य सुः ॥ ऊरु प्रत्यवर्लंबमानो भवति । शश्वती नामांगिरसः सुता नारी तस्यासंगस्य भार्याभिचक्षीव-

भूतमवयवं निशि वृष्टा हे अर्य स्वामिन् भर्तः सुभद्रमतिशयेन कक्ष्याणं भोजनं भोगसाधनं विभर्षि धारय-
सीत्याह । ब्रूते ॥ १६ ॥

इदं वसो इति द्विचत्वारिंशद्वचं द्वितीयं मूक्तं काण्वस्य मेधातिथेरांगिरसस्य च प्रियमेधस्यार्थं । शिवा
विभिंदो इत्यादिके द्वे मेधातिथेरेव । स्वादवः सोमा इत्येषानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । इंद्रो देवता । अन्त्ये द्वे
ऋचौ विभिंदोर्दानस्तुतिस्त्वात्तद्विवताके । तथा चानुक्रांतं । इदं वसो द्विचत्वारिंशमेधातिथिरांगिरसस्य
प्रियमेधः स्वादवोऽनुष्टुबन्त्याभ्यां मेधातिथिर्विभिंदोर्दानं तुष्टावेति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ज्योतिष्टोमे
मरुत्वतीय आद्यसृचोऽनुचरः । सूच्यते हि । इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ५. १४. ।
इति ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रेऽयमेव स्तोत्रियसृचः । सूचितं च । इदं वसो सुतमंध इंद्रेहि मत्स्यंधसः
। आ० ६. ४. । इति ॥ अयमेव चतुर्थेऽह्न्यपि मरुत्वतीयस्यानुचरसृचः । सूचितं च । तं त्वा यज्ञेभिरिमह इदं
वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ७. ११. । इति ॥

इदं वसो सुतमंधः पिब सुपूर्णमुदरं । अनाभयिन्नरिमा ते ॥ १ ॥

इदं वसो इति । सुतं । अंधः । पिब । सुपूर्णं । उदरं । अनाभयिन् । ररिम । ते ॥ १ ॥

हे वसो वासयितरिद्र इदं पुरोवर्तमानं सुतमभिषुतमंधोऽन्नं सोमलक्षणं पिब । यथोदरं त्वदीयं जठरं
सुपूर्णमतिशयेन संपूर्णं भवति तथेत्यर्थः । हे अनाभयिन् । आ समंताद्विभेतीत्याभयी ॥ विभेतीराणादिक
इति ॥ नामख्यनाभयी । तादृश हे इंद्र ते तुभ्यं त्वदर्थं ररिम । उक्तलक्षणं सोमं ददः ॥ रा दाने । क्वांसो
लिट् ॥

नृभिर्धूतः सुतो अश्रैरथ्यो वारैः परिपूतः । अश्वो न निक्तो नदीषु ॥ २ ॥

नृऽभिः । धूतः । सुतः । अश्रैः । अथ्यः । वारैः । परिऽपूतः । अश्वः । न । निक्तः । नदीषु ॥ २ ॥

नृभिरध्वरस्य नेतृभिर्धूतः सुतोऽध्वरस्यैव धूतः । आधूतोऽदाभ्यग्रह आधवनेन संस्कृतोऽश्रैररमभिर्यावभिः कारणभूतः
सुतोऽध्वर्युभिरभिषुतोऽथ्योऽविमेषस्य वारैर्वालैः परिपूतः । दशापवित्रस्य नाभिं कुर्वते शुक्लं वल्ल्याः पवित्र-
ममोतं भवतीति । नदीषु नदनास्वप्सुश्चो नाश्व इव निक्तो निर्लिक्तः शोधितः । यथाप्सु स्नातोऽश्वोऽपग-
तमलः सन् दीप्तो भवति एवं वसतीवयाख्याभिरन्निरभिषुतः सोमो दीप्तो भवतीत्यर्थः । ईदृशो यः सोमः तं
ते यवमित्युत्तरया संबंधः ॥

तं ते यवं यथा गोभिः स्वादुमकर्म श्रीणंतः । इंद्र त्वास्मिन्सधमादे ॥ ३ ॥

तं ते । यवं । यथा । गोभिः । स्वादुं । अकर्म । श्रीणंतः । इंद्र । त्वा । अस्मिन् । सधमादे ॥ ३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणं सोमं हे इंद्र ते त्वदर्थं यवं यथा यवमयं सवनीयपुरोडाशमिव गोभिर्गवि भवैः क्षीरा-
दिभिः अयणद्रव्यैः श्रीणंतो मिश्रीकुर्वंतः स्वादुं रसत्वेन स्वादनीयमकर्म । अकार्ष्यं ॥ करोतेर्लुङि मने
घसेति ल्लुर्लुक् ॥ यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वा त्वां तादृशं सोमं पातुमस्मिन्वर्तमाने सधमादे सहमदने यज्ञ
आह्वयामीति शेषः ॥

महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रनुचाशीताविंद्र इत्सोमपा इत्येतदादिसूक्तशेषः शंसनीयः । अन्त्यास्मिन्सो
वर्जयित्वा तत्रापि स्वादव इत्येतां परित्यज्य तत्र स्थाने न ह्यन्यं बळाकरमित्येतामावपेत् । तथैव पंचमा-
रख्यके सूचितं । इंद्र इत्सोमपा एक इत्येतत्प्रभृतीनां तिस्र उक्तमा उद्धरति । तासां स्वादवः सोमा आ याही-
त्येतामुद्धृत्य न ह्यन्यं बळाकरमित्येतां प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ३. । इति ॥ पंचमेऽह्नि मरुत्वतीय इंद्र
इदित्यनुचरसृचः । सूच्यते हि । इंद्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ७. १२. । इति ॥

इंद्र इत्सोमपा एक इंद्रः सुतपा विश्वायुः । अंतर्देवान्मर्त्याश्च ॥४॥

इंद्रः । इत् । सोमपाः । एकः । इंद्रः । सुतपाः । विश्वऽआयुः । अंतः । देवान् ।
मर्त्यान् । च ॥४॥

इंद्र इतिंद्र एक एव देवान् मर्त्यान् मनुष्यांश्चांतर्मध्ये देवेषु च मध्ये सोमपाः हात्सस्य सोमस्य पाता ।
नान्ये । ते ह्येकदेशभाजः । अत एव सुतपाः सुतस्याभिषुतस्यासदीयस्य सोमस्य कात्स्न्येन पाता । इंद्र एक एव
विश्वायुः । स चेंद्रः सर्वाप्तो भवति । धानाकरंभादिहवीषि सवनेष्विंद्राद्यैव हयंते तदभिप्रायेणैदमुच्यते । अत
एवंविध इंद्रोऽसदीयं हविः स्वीकरोत्वित्यर्थः ॥

न यं शुक्रो न दुराशीर्न तृप्रा उरुव्यचंसं । अपस्पृखते सुहार्दं ॥५॥

न । यं । शुक्रः । न । दुःआशीः । न । तृप्राः । उरुव्यचंसं । अपस्पृखते । सुहार्दं ॥५॥

उरुव्यचंसं विस्तीर्णव्यापनं सुहार्दं सुहृदयं यमिंद्रं शुक्रो रसाधिक्येन दीप्तः सोमो नापसृणुते ॥ सृ
प्रीतिबलयोरचोपसर्गवशात् प्रीत्यभावे वर्तते ॥ नञा च प्रीत्यभावो निवार्यते । न प्रीणयतीति न अपि तु
प्रीणयत्येव । तथा दुराशीर्दुःखेन निष्पाद्याशीराश्रयणद्रव्यं यस्य तार्तीयसवणिकस्य सोमस्य सोऽपि यमिंद्रं
नापसृणुते प्रीणयत्येव । तृप्रासर्पका अन्ये चरुपुरोडाशादयश्च यमिंद्रं नापसृण्वते न न प्रीणयंति अपि तु
प्रीणयत्येव तमिंद्रं सुम इति शेषः । यद्वा । अपेत्युपसर्गो धात्वर्थानुवादकः । यमिंद्रं शुक्रादयो नापसृण्वते न
प्रीणयंति । उरुव्यचसमिति हेतुगर्भविशेषणं । यतोऽयमिंद्र उरुव्यचा विस्तीर्णव्यापिकः अतः कारणादपर्याप्ताः
संतः शुक्रादयः प्रीणयितुं न शक्नुवतीति भावः ॥ ॥१७॥

गोभिर्यदीमन्ये अस्मन्मृगं न वा मृगयंते । अभित्सरंति धेनुभिः ॥६॥

गोभिः । यत् । ई । अन्ये । अस्मत् । मृगं । न । वा । मृगयंते । अभित्सरंति । धेनुभिः ॥६॥

यद्येऽस्मादस्मात्तोऽन्य अस्मिन्मृगमा ईमेनमिंद्रं गोभिर्गवि भवेः क्षीरादिभिः संस्कृतेः सोमैः सहिताः
संतो मृगयंते अन्विष्यंति । तत्र दृष्टान्तः । वा वरीतारो जालादिभिर्हपायैर्निर्बंधाना व्याधा मृगं न । यथा
मृगमन्विष्यंति तद्वदधिकारिण एव बलादिंद्रस्यान्विषणे वर्तते इत्यर्थः ॥ मृग अन्विषण इति धातुः ॥ ये च
जना धेनुभिः । धेनुरिति वाङ्माम । वाग्भिः स्तुतिभिश्चाभित्सरंति अभिमुखं कुत्सितं गच्छंति । सम्यक्स्तोतुं न
शक्नुवतीत्यर्थः ॥ त्सर च्छद्मगती ॥ तथाविधा जना इंद्रं गोपलभंत इत्यर्थः ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि मरुत्वतीयस्य त्रय इंद्रस्येति तृचोऽनुचरः । सूच्यते हि । तं तमिद्राधसे महे त्रय
इंद्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. १०. । इति ॥

त्रय इंद्रस्य सोमाः सुतासः संतु देवस्य । स्वे क्षये सुतपाव्रः ॥७॥

त्रयः । इंद्रस्य । सोमाः । सुतासः । संतु । देवस्य । स्वे । क्षये । सुतपाव्रः ॥७॥

देवस्य दानादिगुणयुक्तस्यैंद्रस्य पानार्थं त्रयः सवनत्रयरूपेण विधा वर्तमानाः स्वे क्षये स्वकीये यज्ञगृहे
सुतासोऽभिषुताः संतु । भवंतु । सुतपाव्रः । हेतुगर्भविशेषणमेतत् । यस्मादयमिंद्रोऽभिषुतस्यैव सोमस्य पाता
तस्मादभिषुताः संत्वित्यर्थः ॥

त्रयः कोशासः श्रोतंति तिस्रश्चम्बः सुपूर्णाः । समाने अधि भार्मेन ॥८॥

त्रयः । कोशासः । श्रोतंति । तिस्रः । चम्बः । सुपूर्णाः । समाने । अधि । भार्मेन ॥८॥

त्रयस्त्रिसंख्याकाः कोशासः कोशाः सोमस्याश्रयभूता द्रोणकलशपूतभृदाधवनीयाख्याः श्रोतंति । चरंति ।

इंद्रार्थं सोमं स्थावयन्ति । तिस्रस्त्रिविधाः सवनवधे वर्तमानाश्चम्यश्चमसाश्च सुपूर्णा इंद्रयागाय सोमैः सुपुरिता आसन् । एतत्सर्वं कुचेति चेत् उच्यते । समान एकस्मिन्नेव भार्मेण भर्मेणि भर ऋत्विग्भिर्धियमाणे यज्ञे । अग्निं सप्तम्यर्थानुवादी ॥

शुचिरसि पुरुनिष्ठाः क्षीरैर्मध्यत आशीर्तः । दध्ना मंदिष्ठः शूरस्य ॥९॥

शुचिः । अस्ति । पुरुनिः । ऽस्थाः । क्षीरैः । मध्यतः । आऽशीर्तः । दध्ना । मंदिष्ठः । शूरस्य ॥९॥

हे सोम त्वं शुचिरसि । दशापवित्रेण शोधितो भवसि । स त्वं पुरुनिष्ठाः पुरुषु बह्वेषु पात्रेषु ग्रहचमसादिषु निःश्रेष्ठेण स्थाता मध्यतो मध्ये मैत्रावरुणयहादी क्षीरैः पयःप्रभृतिभिः अयणद्रव्यैराशीर्तो मिश्रणेन संस्कृतः । तृतीये सवने दध्ना चाशीर्तः । एवंभूतस्त्वं शूरस्य विक्रांतस्त्रिंश्रस्य मंदिष्ठो मादयितुमो भव ॥

इमे तं इंद्र सोमास्तीव्रा अस्मे सुतासः । शुक्रा आशिरं याचन्ते ॥१०॥

इमे । ते । इंद्र । सोमाः । तीव्राः । अस्मे इति । सुतासः । शुक्राः । आऽशिरं । याचन्ते ॥१०॥

हे इंद्र ते त्वदीया इमे सोमास्तीव्रास्तीव्रमदा अस्मै अस्माभिरर्घ्यभिः सुतासोऽभिषुताः शुक्राः शुक्राः संत आशिरं क्षीरादिकं अयणद्रव्यं त्वां याचन्ते । ताञ्छ्रीणीहीत्युत्तरचान्वयः ॥ ॥१०॥

ताँ आशिरं पुरोक्ताशमिद्रेमं सोमं श्रीणीहि । रेवंतं हि त्वां शृणोमि ॥११॥

तान् । आऽशिरं । पुरोक्ताशं । इंद्र । इमं । सोमं । श्रीणीहि । रेवंतं । हि । त्वां । शृणोमि ॥११॥

हे इंद्र तान् पूर्वोक्तान् सोमानाशिरं अयणद्रव्यं च क्षीरादिकं श्रीणीहि । मिश्रय यागार्थं । तदनंतरं पुरोक्ताशं धानाकरंभादिलक्षणं सवनीयपुरोडाशमिममसदीयं सोमं च श्रीणीहि । मिश्रय । प्रथमं भक्षितं पुरोक्ताशं पश्चात्पूजितेन सोमेन संयोजयेत्यर्थः । तव प्रार्थने को हेतुरिति चेत् । हि यस्माद्वेवंतं रयिमंतं । रयिमंतौ बह्वलमिति संप्रसारणं ॥ बह्वलधनं त्वां शृणोमि त्वं बह्वधन इति सर्वत्र श्रूयते अतः कारणात् त्वामेव प्रार्थयामहे ॥

हत्सु पीतासो युध्यन्ते दुर्मदासो न सुरायां । ऊधर्न नग्ना जरन्ते ॥१२॥

हत्सु । पीतासः । युध्यन्ते । दुः । ऽमदासः । न । सुरायां । ऊधः । न । नग्नाः । जरन्ते ॥१२॥

हे इंद्र पीतासस्त्वया पीताः सोमा हत्सु हृदयेषु त्वदीयेषु युध्यन्ते । परस्परं संप्रहारं कुर्वन्ते । तच्च दृष्टांतः । सुरायां पीतायां जायमाना दुर्मदासो न । दुष्टमदा यथा पातारं मादयन्ति तद्वत्त्वां मादयितुं परस्परं युध्यन्त इत्यर्थः । अपि च । याम्कंदांसि । तानि न जहतीति नग्नाः क्षोतारः । ते चोधर्नं पयसा पूर्णं गवादेरूध इव सोमपूर्णं त्वां जरन्ते । क्षुवंति । जरतिः क्षुतिकर्मा ॥

षष्ठेऽहनि यदि रैवतसामसाध्यं पृष्ठस्तोत्रं तदा निष्किलिख्य रेवाँ इदित्यनुरूपसृचः । सूच्यते हि । रेवतीर्नः सधमादे रेवाँ इद्रेवतः क्षोतेति क्षोत्रियानुरूपी । आ० ८. १. इति ॥

रेवाँ इद्रेवतः स्तोता स्यात्त्वावतो मघोनः । प्रेदु हरिवः श्रुतस्य ॥१३॥

रेवान् । इत् । रेवतः । स्तोता । स्यात् । त्वाऽवतः । मघोनः । प्र । इत् । ऊँ इति ।

हरिऽवः । श्रुतस्य ॥१३॥

हे हरिवो हरिवन् ॥ मनुवसो हरिति नकारस्य इत्वं ॥ हरी अश्वौ । तद्वन्निद्रं रेवतो रयिमतो बह्वधनोपेतस्य तव क्षोता रेवान् स्यात् । रयिमान् भवेत् । इच्छद्दोऽवधारणे । धनवान् भवेदेव न तु हारिश्च

प्राप्नोति । उक्तमेवार्थं कैमुतिकन्यायेन वृद्धयति । त्वावतस्त्वत्सदृशस्य ॥ युष्मदङ्गनां कंदसि सावृक्ष उपसं-
ख्यानमिति वतुप ॥ मघोऽनो मघवतो धनाढ्यस्य श्रुतस्य विश्रुतस्य सर्वत्र प्रख्यातस्यान्यस्यापि स्तोता भेदु ।
स्यादित्यनुषज्यते । प्रख्यात् । प्रमवेदेव न तु निहीयते । किमु वक्तव्यं तव स्तोता धनवान् भवेदेवेति ॥

उक्थं च न शस्यमानं न गौरिरा चिकेत । न गायचं गीयमानं ॥१४॥

उक्थं । च न । शस्यमानं । अगोः । अरिः । आ । चिकेत । न । गायचं । गीयमानं ॥१४॥

गायतेर्गोः । अगोरस्तोररिः शत्रुरिद्रः शस्यमानं होवा पठ्यमानमुक्थं च न शस्यमप्या चिकेत । अभिजा-
नाति ॥ कित ज्ञाने । क्वांदसो लिट् ॥ नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रति प्रस्तोत्रादिभिर्गीयमानं गायचं गातव्यं साम
यदा गायचाख्यमपि चिकेतैत्येव । अतः कारणादयमपि तमिद्रं सुम इत्यर्थः ॥

मा न इद्र पीयत्नवे मा शर्धते परा दाः । शिष्वा शचीवः शचीभिः ॥१५॥

मा । नः । इद्रः । पीयत्नवे । मा । शर्धते । परा । दाः । शिष्वा । शचीवः । शचीभिः ॥१५॥

हे इद्र त्वं पीयत्नवे । पीयतिर्वधकर्मा । वधशीलाय हिंसाकारिणे शचवे नोऽस्मात्मा परा दाः । मा
परित्याचीः । मा च शर्धतेऽभिभवित्वेऽस्मात्मा परा दाः ॥ शृधु प्रसहन इति धातुः ॥ अपि तु हे शचीवः
शक्तिमतिद्र शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः शिष्व । अस्माननुशाधि । यदा । शिष्वतिर्दानकर्मा । अभीष्टं धनमस्माभ्यं
देहि । यदा । शत्रुञ्जितुं शिष्व । शक्तान् कर्तुमिच्छ ॥ शक्तेः सन्तस्य सनि मीमंतीसादेशेऽभ्यासलोपे च कृते लोटि
रूपमेतत् ॥ ॥१५॥

प्रथमे रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रे वयसु खेति स्तोत्रियसृचः । सूचितं च । वयसु त्वा तदिदृश्या वयमिद्र
त्वायवोऽभि । आ० ६. ४. इति ॥

वयसु त्वा तदिदृश्या इद्र त्वायंतः सखायः । कण्वा उक्थेभिर्जरंते ॥१६॥

वयं । ऊं इति । त्वा । तदिद्रऽअर्थोः । इद्रः । त्वाऽयंतः । सखायः । कण्वाः । उक्थेभिः ।

जरंते ॥१६॥

हे इद्र त्वायंतस्त्वामात्मन इच्छंतः सखायः समानख्याना वयं तदिदृश्या यत्त्वद्विषयं स्तोत्रं तदिदृश्याः
प्रयोजनं येषां तादृशाः संतस्त्वा त्वां जरामहे । सुमहे । उ इति पूरणः । कण्वाः कण्वगोचोत्पन्ना अस्मादीयाः
पुत्रादयश्चोक्थेभिर्बक्थेः शस्त्रैर्जरंते । त्वां सुवंति ॥

न धेमन्यदा पपन वज्रिन्पसो नविष्टौ । तवेदु स्तोमं चिकेत ॥१७॥

न । घ । ई । अन्यत् । आ । पपन । वज्रिन् । अपसः । नविष्टौ । तव । इत् । ऊं इति ।

स्तोमं । चिकेत ॥१७॥

हे वज्रिन् वज्रवतिद्र अपसोऽपस्विनः कर्मवतस्तव संबंधिनि नविष्टावभिनवे यागे वर्तमानोऽहमन्यत्व-
विषयादन्यस्तोत्रं न धेमेवा पपन । अभिष्टौमि ॥ पनतेः स्तुतिकर्मण उक्तमे णलि लिटि रूपं ॥ अपि तु तवेदु
तवैव स्तोमं स्तोत्रं चिकेत । अभिजानामि । त्वामेव सर्वदा स्तोमीत्यर्थः ॥

इच्छंति देवाः सुन्वंतं न स्वप्नाय स्पृहयंति । यंति प्रमादमतैद्राः ॥१८॥

इच्छंति । देवाः । सुन्वंतं । न । स्वप्नाय । स्पृहयंति । यंति । प्रमादं । अतैद्राः ॥१८॥

सुन्वंतं सोमाभिषवं कुर्वंतं यजमानं देवा इन्द्रादयः सर्वे इच्छंति रक्षितुं । स्वप्नाय न स्पृहयंति । स्वप्नायस्यां

तस्य सुन्वतो भेष्यन्ति । सर्वदा प्रबुद्धमेव कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ सृष्टेरीप्सितः । पा० १. ४. ३६. । इति कर्मणि चतुर्थी ।
सृष्टृ ईप्सायां चुरादिरदंतः ॥ यत एवमतः कारणादतंद्रा अनालसा देवाः प्रमादं प्रकर्षेण मदकरं तदीयं
सोमं यन्ति । प्राप्नुवन्ति ॥

ओ षु प्र याहि वाजेभिर्मा हृणीथा अभ्यस्मान् । महौ इव युवजानिः ॥ १९ ॥

ओ इति । सु । प्र । याहि । वाजेभिः । मा । हृणीथाः । अभि । अभ्यस्मान् । महान् इव ।

युवजानिः ॥ १९ ॥

हे इंद्र वाजेभिर्वाजैरस्मभ्यं दातव्यैरज्ञैः सार्धमस्मानभ्यामिमुख्येन सु सुष्ठु प्र प्रकर्षेण ओ आ उ याहि ।
शीघ्रमायाह्येव । आगच्छेव । मा हृणीथाः । मा कुध्यस्व । हृणीयतिः कुध्यतिकर्मा । यदा । मा लज्जां
प्राप्नुहि ॥ हृणीह लज्जायामिति कण्ठादौ पठ्यते ॥ तत्र दृष्टांतः । महानिव युवजानिः । युवतिर्वाया यस्य स
तथोक्तः ॥ जायाया निङ्ङिति समासांतो निङादेशः ॥ ईदृशो महान् गुणैरधिकोऽपि यथा स्वभावा प्रति
निर्लेज्जः सञ्छीघ्रं गच्छति तद्वत् ॥

मो ध्वद्य दुर्हणावान्सायं करदरे अस्मत् । अश्रीर इव जामाता ॥ २० ॥

मो इति । सु । अद्य । दुःहनावान् । सायं । करत् । अरे । अस्मत् । अश्रीरः इव ।

जामाता ॥ २० ॥

दुर्हणावान् । परैर्दुःसहहनं दुर्हणं । तद्वानिंद्रोऽविदानीमस्मदरेऽस्माकं समीप आगच्छतु । सु सुष्ठुतिश-
येन सायं दिवसस्यावसानं सायंकालं मो करत् । मा कार्षीत् ॥ करोतेर्माङि लुङि छमुदृक्कृहिभ्य इति
त्वेरङादेशः ॥ जामाता । जायत इति आ अपत्यं । तस्य निर्माता दुहितुःपतिः । अश्रीर इव । न श्रीरश्रीः ।
तदस्यास्तीत्यश्रीरः ॥ मत्वर्थीयो रः ॥ गुणैर्विहीनः कुत्सितो जामातासकृदाह्वयमानोऽप्यासायंकालं विलंबते ।
तद्वत्त्वं कालविलंबं मा कृथा इत्यर्थः ॥ ॥ २० ॥

विद्म स्तस्य वीरस्य भूरिदावरीं सुमतिं । चिषु जातस्य मनांसि ॥ २१ ॥

विद्म । हि । अस्य । वीरस्य । भूरिऽदावरीं । सुऽमतिं । चिषु । जातस्य । मनांसि ॥ २१ ॥

अस्त्रिंद्रस्य वीरस्य विक्रांतस्य भूरिदावरीं बद्धधनस्य दात्रीं सुमतिं कक्षाणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं विद्म
हि । जानीमः खलु । तथा चिषु भूम्यादिषु चिषु लोकेषु जातस्य तत्कार्यार्थं प्रादुर्भूतस्य मनांसि हृदयानि
च जानीमः । अतस्तस्त्रिंद्रस्य यथा प्रीतिर्जनियते तथा स्तोत्रं कुर्म इत्यर्थः ॥

आ तू धिंच कण्वमंतं न घा विद्म शवसानात् । यशस्तरं शतमूतेः ॥ २२ ॥

आ । तु । सिंच । कण्वऽमंतं । न । घा । विद्म । शवसानात् । यशऽस्तरं । शतंऽऊतेः ॥ २२ ॥

हे अध्वर्यो कण्वमंतं । कणतिः शब्दकर्मा । कण्वाः स्तोतारः । यदा । कण्वगोत्रा ऋषयः । तैर्युक्तमिंद्र-
हिंश्च तु चिप्रमा सिंच । सोमं जुहुधि । शवसानात् । शवो बलं । तदिवाचरतोऽतिबलाच्छतमूतेः । शतं
बहुनामेतत् । बहु जतयो रचा यस्मिन् स शतमूतिः । तादृशादस्मादिंद्राव्यशस्तरं यशस्वितरं पुष्यं न घ
मेव विद्म । जानीमः । अतस्तमेवोहिंश्च सोमं जुहुधीत्यर्थः ॥

ज्येष्ठेन सोतरिद्राय सोमं वीराय शक्राय । भरा पिबन्नीय ॥ २३ ॥

ज्येष्ठेन । सोतः । इंद्राय । सोमं । वीराय । शक्राय । भर । पिबन् । नर्णीय ॥ २३ ॥

हे सोतरभिषोतरध्वर्यो वीराय विक्रांताय शक्राय शक्तियुक्ताय नर्याय गृभ्यो हितार्थेन्द्राय ज्येष्ठेन मुख्येन्द्रवाद्यवयहेण । स हि धारायहाणां मध्ये ज्येष्ठः । तेन सोमं भर । हर । आहर । वीर्यं प्रापय । स चन्द्रः पिबत् । तं सोमं पिबतु ॥

यो वेदिष्ठो अय्यथिष्वश्वावंतं जरितुभ्यः । वाजं स्तोतुभ्यो गोमंतं ॥ २४ ॥

यः । वेदिष्ठः । अय्यथिषु । अश्वंऽवंतं । जरितुभ्यः । वाजं । स्तोतुभ्यः । गोऽमंतं ॥ २४ ॥

य इन्द्रोऽय्यथिष्वय्यथितुषु मुखकरेषु स्तोतुषु वेदिष्ठोऽतिशयेन वेदिता कृतस्य स्तोत्रस्य ज्ञाता स इन्द्रो जरितुभ्यः शंसितुभ्यो होचादिभ्यः स्तोतुभ्यः प्रस्तोचादिभ्यश्चाश्वावंतं बज्रभिरश्विषेते गोमंतं बज्रभिर्गोभिषेते संतं वाजमन्नं बखं वा ददातीति शेषः ॥

अहीनांतर्गतेऽतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे पन्थपन्थमिति स्तोत्रियलृचः कंदोगेरस्य तृचस्य स्तूयमानत्वात् । कंदोगप्रत्ययं सोमः स्तोत्रियः । आ० ८. १३. इति हि स्मर्यते ॥

पन्थपन्थमित्सोतार आ धावत मद्याय । सोमं वीराय शूराय ॥ २५ ॥

पन्थऽपन्थं । इत् । सोतारः । आ । धावत । मद्याय । सोमं । वीराय । शूराय ॥ २५ ॥

हे सोतारोऽभिषोतारोऽध्वर्यवः मद्याय मादयितव्याय वीराय विक्रांताय शूराय शौर्यवत इन्द्राय पन्थं पन्थमित् सर्वत्र स्तुत्यमेव सोममा धावत । अभिगमयत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

पाता वृचहा सुतमा या गमन्तारे अस्मत् । नि यमते शतमूतिः ॥ २६ ॥

पाता । वृचऽहा । सुतं । आ । या । गमन्त । न । आरे । अस्मत् । नि । यमते । शतंऽकृतिः ॥ २६ ॥

सुतमभिषुतं सोमं पाता पानशीलः ॥ ताच्छीलिकसृन् । न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठाः प्रतिषेधः ॥ वृचहा वृचस्यासुरस्य हतेंद्र आ गमत् । घेत्यवधारणे । आगच्छत्वैव । अस्मदस्मत् आरे दूरदेशे मा भवतु । आगत्य च शतमूतिर्वज्रविधरचण इन्द्रो नि यमते । अस्मदीयाञ्छून्नियच्छतु । तिरस्करोतु । यद्वा । धनान्यस्मभ्यं नियच्छतु । ददातु ॥

एह हरीं ब्रह्मयुजां शग्मा वक्षतः सखायं । गीर्भिः श्रुतं गिर्वणसं ॥ २७ ॥

आ । इह । हरी इति । ब्रह्मऽयुजा । शग्मा । वक्षतः । सखायं । गीऽभिः । श्रुतं ।

गिर्वणसं ॥ २७ ॥

(ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मंत्रेण स्तोत्रेण हविषा वा युज्यमानौ शग्मा शग्मौ मुखकरौ शक्तौ वा ईदृशी हरी अथाविहास्मिन्यस्त्रे सखायं समानख्यानं मित्रभूतमिन्द्रमा वक्षतः । आवहतां । कीदृशमिन्द्रं । गीर्भिः स्तुतिभिः श्रुतं प्रख्यापितमाहात्म्यं गिर्वणसं गिरां संभक्तारं स्तुतिभिः संभजनीयं वा ॥)

स्वादवः सोमा आ याहि श्रीताः सोमा आ याहि ।

शिप्रिन्नुषीवः शचीवो नायमच्छा सधमादं ॥ २८ ॥

स्वादवः । सोमाः । आ । याहि । श्रीताः । सोमाः । आ । याहि ।

शिप्रिन् । ऋषिऽवः । शचीऽवः । न । अयं । अच्छ । सधऽमादं ॥ २८ ॥

हे शिप्रिन् । शिप्रं शिरस्त्राणं । यद्वा । शिप्रि हनु नासिके वा । तद्वन् हे ऋषीव ऋषिभिः स्तोतुमिच्छतु

शचीवः शक्तिमन् एवंभूत हे इन्द्र अस्मदीया इमे सोमाः स्वादवः । अभिषवादिभिः संस्कृतत्वेनास्वादनाद्वा जाताः । अतस्त्वमा याहि । आगच्छ । तथा ते सोमाः श्रीताः । पयश्चादिभिः श्रयणद्रव्यैर्मिश्रिताः संस्कृताः । अतोऽप्या याहि । आगच्छ । नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रत्ययं स्तोता सधमादं सह मादयितव्यं त्वामच्छाभिमुखं स्तौतीति शेषः । अतोऽप्यायाहीत्यर्थः ॥

स्तुतश्च यास्वा वर्धन्ति महे राधसे नृम्णाय । इन्द्र कारिणं वृधन्तः ॥ २९ ॥

स्तुतः । च । याः । त्वा । वर्धन्ति । महे । राधसे । नृम्णाय । इन्द्र । कारिणं । वृधन्तः ॥ २९ ॥

हे इन्द्र कारिणं कर्मणां कर्तारं वृधन्तो वर्धयन्तो ये स्तुतः स्तोतारः याश्च तदीयाः स्तुतयस्त्वा त्वां वर्धन्ति वर्धयन्ति । किमर्थं । महे महते राधसे धनाय नृम्णाय बलाय च । उभयोर्लोभार्थं । ते तदुभयं लभन्त इत्यध्याहारः । यद्वा । उत्तरच ते सत्त्वा दधिरे शवांसितीति संबंधः ॥

गिरश्च यास्ते गिर्वाह उक्था च तुभ्यं तानि । सत्त्वा दधिरे शवांसि ॥ ३० ॥

गिरः । च । याः । ते । गिर्वाहः । उक्था । च । तुभ्यं । तानि । सत्त्वा । दधिरे । शवांसि ॥ ३० ॥

हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिभिर्वहनीयेन्द्र ते तुभ्यं क्रियमाणा गिरश्च स्तुतिरूपाश्च वाचो याः संति । उक्था चोक्थानि च शस्त्ररूपाणि च वचांसि तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणानि यानि संति । तानि सर्वाणि सत्त्वा सहैव शवांसि बलानि दधिरे । तव विदधिरे ॥ २२ ॥

एवेदेष तुविकूर्मिर्वाजाँ एको वज्रहस्तः । सनादमृक्तो दयते ॥ ३१ ॥

एव । इत् । एषः । तुविऽकूर्मिः । वाजान् । एकः । वज्रऽहस्तः । सनात् । अमृक्तः । दयते ॥ ३१ ॥

एष एवेन्द्रसुविकूर्मिर्बहुकर्मा । इदिति पूरकः । एकः सर्वेषु देवेषु मुख्यो वज्रहस्तो वज्रबाहुः सनाश्चिरकालादारभ्यामृक्तः शत्रुभिरबाधितः एवंभूतः स इन्द्रो वाजान्नानि बलानि वा दयते । स्तोतृभ्यो ददाति ॥

हन्ता वृचं दक्षिणेनेन्द्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥ ३२ ॥

हन्ता । वृचं । दक्षिणेन । इन्द्रः । पुरु । पुरुहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥ ३२ ॥

अयमिन्द्रो दक्षिणेन हस्तेनैकैव वृचमावरकमसुरं हन्ता साधु हतवान् ॥ हन्तेः साधुकारिणि तुन् । न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ पुरु पुरुष ॥ सुपां सुगुणिति विभक्त्यर्थः ॥ वज्रपु देशेषु पुरुहूतो महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिः शक्तिभिर्वा महान् सर्वेभ्य उत्कृष्टः । एवंभूत इन्द्रोऽस्मान्नचत्वित्यर्थः ॥

यस्मिन्विश्वार्धणय उत च्यौत्ना जयांसि च । अनु घेन्मन्दी मघोनः ॥ ३३ ॥

यस्मिन् । विश्वाः । चर्धणयः । उत । च्यौत्ना । जयांसि । च । अनु । घे । इत् । मन्दी ।

मघोनः ॥ ३३ ॥

विश्वः सर्वाश्चर्धणयः प्रजा यस्मिन्निन्द्रे वर्तन्ते यदधीना भवन्ति । उतापि च च्यौत्ना च्यौत्नानि । बलनाभितत् । प्रच्युतिसाधनानि बलानि च जयांसि शत्रुविषयाश्च अभिभवानि यस्मिन्निन्द्रे वर्तन्ते ॥ जि जि अभिभवन इति धातुः ॥ स इन्द्रो मघोनः । मघं हविलक्षणं धनं । तद्वतो यजमानाननु मन्थनुमोदको भवति । घेदिति पूरकः । यद्वा । मन्दी स्तुत्यः स इन्द्रस्ताननु गृह्णातीति शेषः । अथवा । यस्य मघोनो धनवत इन्द्रस्य मन्दी स्तोतानुगृह्णी भवति एष एतानीत्युत्तरवैकवाक्यता ॥

एष एतानि चकारेद्रो विश्वा योऽति शृखे । वाजदावा मघोनां ॥ ३४ ॥

एषः । एतानि । चकार । इंद्रः । विश्वा । यः । अति । शृखे । वाजदावा । मघोनां ॥ ३४ ॥

एष इंद्रो विश्वा विश्वानि व्याप्राप्येतानि वृचवधादीनि वीर्याणि । यद्वा । पृथिव्यादीनि भूतजातानि । तानि चकार । कृतवान् । य इंद्रो बलैरतिशयितः शृखे श्रूयते सर्वत्र सूयते । अपि च स इंद्रो मघोनां हविष्मतां यजमानानां वाजदावा वाजस्यान्नस्य दाता भवति ॥

प्रभर्ता रथं गव्यंतमपाकाच्चिद्यमवति । इनो वसु स हि वोऽह्ना ॥ ३५ ॥

प्रऽभर्ता । रथं । गव्यंतं । अपाकात् । चित् । यं । अवति । इनः । वसु । सः । हि । वोऽह्ना ॥ ३५ ॥

प्रभर्ता प्रहर्ता प्रहरणशील इंद्रो रथं रंहणं गव्यंतं गा इच्छंतं यं स्रोतारमपाकादविपक्वप्रज्ञाच्छ्रोः । चिच्छब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । विपक्वप्रज्ञादप्यवति रश्ति स हि स खलु स्रोतेन ईश्वरः सन् वसु धनं वोऽह्ना साधुवाही भवति ॥ वहः साधुकारिणि तुन् । अतो न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥ २३ ॥

सनिता विप्रो अर्वद्विहंता वृचं नृभिः शूरः । सत्योऽविता विधंतं ॥ ३६ ॥

सनिता । विप्रः । अर्वद्विऽभिः । हंता । वृचं । नृभिः । शूरः । सत्यः । अविता । विधंतं ॥ ३६ ॥

विप्रो मेधावी स इंद्रोऽर्वद्विरश्वैर्वाहनभूतैः सनिता गंतव्यं संभक्ता । तथा शूरः शौर्योपेतः सन्नुभिर्नृभिर्मरुद्भिः सार्धं वृचमावरकमसुरं हंता साधुघाती । अपि च विधंतं परिचरंतं यजमानं सत्यः साधुरवितथस्वभावो वा स इंद्रोऽविता परिचरतो यजमानस्य रक्षिता भवति ॥ सर्वविधीनां कृद्सि विकल्पितत्वाच्च कर्मणि षष्ठी न प्रवर्तते ॥

यजध्वेन प्रियमेधा इंद्रं सचाचा मनसा । यो भूत्सोमैः सत्यमद्वा ॥ ३७ ॥

यजध्व । एनं । प्रियऽमेधाः । इंद्रं । सचाचा । मनसा । यः । भूत् । सोमैः । सत्यमद्वा ॥ ३७ ॥

हे प्रियमेधाः । प्रियोऽनुकूलो मेधो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । आत्मानि पुजार्थं बद्धवचनं । प्रियमेधा अस्य । क्षपिरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे प्रियमेधाः सचाचा सहाचता स्रोतव्येन्द्रेण सह वर्तमानेन मनसा चित्तेनैनमिन्द्रं यजध्व । यजध्वं । बुद्धिपूर्वकं यजत्यर्थः ॥ यजध्वेनं । पा० ७. १. ४३. इति निपातनादर्हलोपः ॥ य इंद्रः सोमैः करणभूतैः सत्यमद्वा भूत् सत्यमदोऽवितथमदो भवति ॥

गाथश्रवसं सत्पतिं श्रवस्कामं पुरुत्मानं । कण्वासो गात वाजिनं ॥ ३८ ॥

गाथऽश्रवसं । सत्पतिं । श्रवःकामं । पुरुत्मानं । कण्वासः । गात । वाजिनं ॥ ३८ ॥

हे कण्वासः कण्वपुत्रा मेधातिथयः । पूर्ववद्बद्धवचनमात्मनः संबोधनं च । हे कण्वस्य पुत्रा मेधातिथयः यूयं गाथश्रवसं गातव्यशसं सत्पतिं सतां पालयितारं श्रवस्कामं । श्रवःस्वप्नेषु हविषु कामोऽभिलाषो यस्य तादृशं । पुरुत्मानं बद्धात्मानं यद्वा पुरुषु बद्धेषु प्रदेशेष्वतंतं सततं गच्छंतं वाजिनं वेगवंतं एवंगुणकमिन्द्रं गात । गातव्यं । सुध्वं ॥

य ऋते चिन्नास्पदेभ्यो दात्सखा नृभ्यः शचीवान् । ये अस्मिन्काममश्रियन् ॥ ३९ ॥

यः । ऋते । चित् । गाः । पदेभ्यः । दात् । सखा । नृभ्यः । शचीवान् । ये । अस्मिन् ।

कामं । अश्रियन् ॥ ३९ ॥

पणिभिर्देवगवीष्वपहृतासु पदेभ्यो गतानां गवां मार्गे संलपेभ्योऽन्विषणसाधनभूतेभ्य च्छते चिद्वृतेऽपि विनापि सखा मित्रभूतः शचीवान् कर्मवान् प्रशस्तकर्मा य इन्द्रो नृभ्यो नेतृभ्यो देवेभ्यो गाः पणिभिरपहृता दात पुनर्देस्तवान् । ये देवा अस्मिन्निद्रे काममभिलाषमश्रियन् असेवंतं प्राप्नुवन् । तेभ्यो नृभ्य इत्यन्वयः । तमिन्द्रं गतिंति पूर्वेषु सहेकवाक्यता ॥

इत्था धीवंतमद्रिवः काखं मेध्यातिथिं । मेघो भूतोऽभि यन्नयः ॥४०॥

इत्था।धीऽवंतं।अद्रिऽवः।काखं।मेध्यऽअतिथिं।मेघः।भूतः।अभि।यन्।अयः॥४०॥

इत्येत्यमनेनोक्तेन प्रकारेण धीवंतं स्तुतिमंतं काखं कण्वपुत्रं मेध्यातिथिं यच्चाह्नातिथिमेतत्संज्ञमृषिं हे अद्रिवो वज्रिवसिन्द्र मेघो भूतो मेघरूपतां प्राप्नोऽभि यन्नभिगच्छन् ॥ य इत्यनुवर्तते । तद्योगाच्च तिक्तो निघाताभावः ॥ यस्त्वमयः अगमयः तं त्वां सुम इत्यर्थः । मेधातिथिर्मेधेति सुब्रह्मण्यामन्त्रैकदेशस्य व्याख्यानरूपं ब्राह्मणं कुंदोगैरेवमास्मायते । मेधातिथिं हि काण्वायनिं मेघो भूत्वाजहार । षड्विं० ब्रा० १. १. इति । तदभिप्रायेणेयं स्तुतिः कृता ॥

शिष्ठा विभिंदो अस्मै चत्वार्ययुता ददत् । अष्टा परः सहस्रा ॥४१॥

शिष्ठा । विभिंदो इति विऽभिंदो । अस्मै । चत्वारि । अयुता । ददत् । अष्ट । परः ।

सहस्रा ॥४१॥

विभिंदुनाम्नो राज्ञः सकाशाद्ब्रह्म धनं लब्ध्वा तदीयं दानमिदमादिकेन वृत्तेन प्रशंसति । हे विभिंदो राजन् ददहाता त्वमस्मै मह्यमृषये चत्वार्ययुतायुतानि दशसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि शिष । अशिषः । दत्तवानसि । परः परस्तादूर्ध्वमप्यष्टसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि च दत्तवानसि ॥

उत सु त्ये पयोवृधा माकी रणस्य नप्था । जनिस्त्वनाय मामहे ॥४२॥

उत।सु।त्ये इति।पयःऽवृधा।माकी इति।रणस्य।नप्था।जनिऽत्वनाय।ममहे॥४२॥

उतापि च सु सुष्ठु त्ये ते सर्वत्र प्रसिद्धे पयोवृधा पयस उदकस्य वर्धयिष्यौ माकी निर्माय्यी भूतजातस्य रणस्य । स्तोतृणामेतत् । स्तोतुर्नप्था नप्थी न पातयिष्यौ सर्वदानुयहशीले बावापृथिव्यौ अनित्वनाय पूर्वोक्त-धनस्य जननाय प्रादुर्भावाय लाभाय ममहे । स्तुतवानस्मि । बावापृथिव्योः प्रसन्नयोरिवेदं दानं लभ्यते नान्यदेति दानमाहात्म्यप्रशंसाधिगंतव्या ॥ २४ ॥

पिबा सुतस्तेति चतुर्विंशत्युचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेध्यातिथेरायं । अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्य एकविंशनुष्टुप्चाविंशोचयोविंशौ गायत्र्यौ चतुर्विंशी बृहती । एताश्चतस्रः कुर्याणस्य पुत्रस्य पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिप्रतिपादिकाः । अतस्तद्देवताकाः । शिष्टा ऐंशः । तथा चानुक्रांतं । पिब चतुर्विंशतिर्मेधा-तिथिः प्रागायं त्वनुष्टुप्गायत्र्यौ बृहती चांत्वाः कौर्याणस्य पाकस्थाम्नो दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रते निष्केवले बार्हततृचाशीतो दानस्तुतीर्विनेदं सूक्तं सप्तम्यष्टम्योश्चोद्वारः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । पिबा सुतस्य रसिन इति विंशतेः सप्तमीं चाष्टमीं चोद्वरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ ज्योतिष्टोमे निष्केवले आद्यो रथंतरसामप्रगाथः शंसनीयः । सूच्यते हि । पिबा सुतस्य रसिन इति सामप्रगाथः । आ० ५. १५. इति ॥ चातुर्विंशिके ऽहनि निष्केवलेऽप्ययं प्रगाथः । सूच्यते हि । उक्तो रथंतरस्योभयं शृणवस्व न इति बृहतः । आ० ७. ३. इति ॥ एवमन्यत्रापि यदि रथंतरं पृष्ठं भवति तत्र सर्वचायं प्रगाथो द्रष्टव्यः ॥ पंचमेऽहनि प्रउगशस्ते पिबा सुतस्तेत्यमिन्द्रः प्रगाथः । सूचितं च । पिबा सुतस्य रसिनो देवं देवं वोऽवसे । आ० ७. १२. इति ॥

पिबा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इन्द्र गोमंतः ।

आपिनीं बोधि सधमाद्यो वृधेऽस्माँ अवंतु ते धियः ॥१॥

पिब । सुतस्य । रसिनः । मत्स्व । नः । इंद्र । गोऽमृतः ।

आपिः । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । अस्मान् । अवंतु । ते । धियः ॥ १ ॥

हे इंद्र रसिनो रसवतो गोमतो गोविकारिः पयःप्रभृतिभिः अयत्नाद्रक्ष्युक्तस्य नोऽस्मादीयस्य सुतस्याभि-
पुतस्य ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ ईदृशं सोमं पिब । पीत्वा च मत्स्व ।
तृप्तो भव । अपि च सधमाद्यः सह मादयितव्यः संहितैरस्माभिस्तर्पयितव्यस्त्वमापिरापयिता बंधुः सन्नोऽस्माकं
वृधे वर्धनाय बोधि । बुध्यस्व । ते त्वदीया धियो बुद्धयोऽनुग्रहात्मिका अस्मान् स्तोतृन्वन्तु । रक्षन्तु ॥

भूयाम ते सुमतौ वाजिनो वयं मा नः स्तरभिमातये ।

अस्माञ्चिन्नाभिरवतादभिष्टिभिरा नः सुस्नेषु यामय ॥ २ ॥

भूयाम । ते । सुऽमतौ । वाजिनः । वयं । मा । नः । स्तः । अभिऽमातये ।

अस्मान् । चिन्नाभिः । अवतात् । अभिष्टिऽभिः । आ । नः । सुस्नेषु । यमय ॥ २ ॥

हे इंद्र ते तव सुमतौ शोभनायां मतावनुग्रहबुद्धौ वाजिनो हविष्मन्तो वयं भूयाम । वर्तमाना भवाम ।
अभिमातये । अभिमन्यत इत्यभिमातिः शत्रुः । तस्मै तदर्थं नोऽस्मान्मा स्तः । मा हिंसीः ॥ कृद् हिंसायां ।
माङ्गि लुङि च्छांदसश्चैर्भुक् ॥ अपि त्वभिष्टिभिरभ्येषणीयाभिः प्रार्थनीयाभिश्चिन्नाभिश्चायनीयाभिर्बहुविधा-
भिर्वा त्वदीयाभिस्तुतिभिरस्मानवतात् । अव । रक्ष । तथा नोऽस्मान् सुस्नेषु सुखेष्वा यामय । आयतान् कुरु ।
सर्वदा सुखिन् एव कुरु ॥

इमा उ त्वा पुरुवसो गिरौ वर्धन्तु या मम ।

पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभि स्तोमैरनूषत ॥ ३ ॥

इमाः । उं इति । त्वा । पुरुवसो इति पुरुवसो । गिरः । वर्धन्तु । याः । मम ।

पावकऽवर्णाः । शुचयः । विपऽचितः । अभि । स्तोमैः । अनूषत ॥ ३ ॥

हे पुरुवसो बद्धधनेन्द्र मम मदीया इमा गिरः शस्त्ररूपा वाचस्त्वा त्वां वर्धन्तु । वर्धयन्तु । तथा
पावकवर्णा अपिसमानतेजस्काः अत एव शुचयः शुद्धा विपश्चितो विद्वांस उन्नातारश्च स्तोमैः स्तोत्रैर्वह्निप्य-
वमानादिभिरनूषत । त्वामभिष्टुवन्ति ॥ नू स्तौ कुटादिः ॥

अयं सहस्रमृषिभिः सहस्कृतः समुद्र इव पप्रथे ।

सत्यः सो अस्य महिमा गृणे शवो यज्ञेषु विप्रराज्ये ॥ ४ ॥

अयं । सहस्रं । ऋषिऽभिः । सहऽकृतः । समुद्रऽइव । पप्रथे ।

सत्यः । सः । अस्य । महिमा । गृणे । शवः । यज्ञेषु । विप्रराज्ये ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रः सहस्रं सहस्रसंख्याकैर्ऋषिभिरतीन्द्रियार्थदर्शिभिः स्तोतृभिः सहस्कृतः सहसा बलेन युक्तः कृतः ।
सुखा हि देवताया बलं वर्धते । स चैवंभूतः सन् समुद्र इवोदधिरिव पप्रथे । प्रथितो विसीर्णो बभूव । अस्य
चन्द्रस्य सत्योऽवितथः स प्रसिद्धो महिमा महत्त्वं शवो बलं च यज्ञेषु यागेषु विप्रराज्ये । राज्ञः कर्म राज्यं ।
विप्राणां स्तोतृणां राज्ये स्तुतशस्त्रसंधे गृणे । सूयते ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि निष्क्रेवत्य इंद्रमिहिवतातय इति देवतसामप्रगाथः शंसनीयः पुण्येऽहनि निष्क्रेवत्ये
त्ययं प्रगाथः । सूच्यते हि । इंद्रमिहिवतातय इतीतरेषां पुण्य एवैकैकमन्वहं । आ० ७. ३. इति ॥

इंद्रमिहेवतातय इंद्रं प्रयत्यध्वरे ।

इंद्रं समीके वनिनो हवामह इंद्रं धनस्य सातये ॥५॥

इंद्रं । इत् । देवऽतातये । इंद्रं । प्रऽयति । अध्वरे ।

इंद्रं । संऽईके । वनिनः । हवामहे । इंद्रं । धनस्य । सातये ॥५॥

देवतातये । देवैः स्तोतृभिस्तयते विस्तार्यत इति देवतातिर्यङ्गः । तदर्थमिंद्रमिहेवेषु मध्य इंद्रमेवाहु-
यामहे । अध्वरे यज्ञे प्रयति प्रगच्छत्युपक्रान्ते सतींद्रं हवामहे । तथा समीके सम्यग्यते संपूर्णे च यागे वनिनः
संभजमाना वयमिंद्रमेवाहुयामहे । यद्वा । समीकमिति संयामनाम् । समीके संयाम इंद्रमाहुयामहे । धनस्य
सातये लाभार्थे इंद्रमेवाहुयामहे । अतः शीघ्रमिंद्र आगच्छत्वित्यर्थः ॥ ॥२५॥

इंद्रो म॒हा रोद॑सी पप्रथ॒च्छव॒ इंद्रः॑ सूर्यमरोचयत् ।

इंद्रे॑ ह॒ विश्वा॒ भुव॑नानि येमि॒र इंद्रे॑ सुवा॒नास॒ इंद्रवः॑ ॥६॥

इंद्रः । म॒हा । रोद॑सी इति । प॒प्रथत् । शवः । इंद्रः । सूर्यं । अ॒रोच॑यत् ।

इंद्रे॑ ह॒ । विश्वा॒ । भुव॑नानि । येमि॒रे । इंद्रे॑ । सुवा॒नासः । इंद्रवः॑ ॥६॥

अयमिंद्रः शवः शवस आत्मीयस्य बलस्य म॒हा महिम्ना महत्त्वेन रोदसी वावापृथिव्यौ पप्रथत् । अप्रथयत् ।
विस्तारितवान् । तथा स्वर्भानुनावृतं सूर्यमयमेवेन्द्रोऽरोचयत् । अदीपयत् । तस्यामुरस्य वधेन प्रकाशितवान् ।
अपि चंद्रे हास्तिनेवेन्द्रे विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । उपरमंते । इंद्रेण नियम्यंत
इत्यर्थः । तथा सुवानासः सूर्यमाना अभिषूयमाणा इंद्रवः सोमाश्चास्तिनेवेन्द्रे नियम्यंते । अंतर्भवन्तीत्यर्थः ॥

ज्योतिष्टोमो यदि रथंतरपुष्टस्तदा निष्केवत्येऽभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्र्यते हि ।
अभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगार्था स्तोत्रियानुरूपी । आ० ५. १५. इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवत्ये दक्षिणपथे
ऽप्ययं प्रगाथः । सुवितं च । अभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपी प्रगार्था । ऐ० आ० ५. २. २.।
इति ॥

अभि त्वा पूर्वपीतय इंद्रं स्तोमेभिरायवः ।

समीचीनासं ऋभवः समस्वरज्जुद्रा गृणंत पूर्वं ॥७॥

अभि । त्वा । पूर्वऽपीतये । इंद्रं । स्तोमेभिः । आयवः ।

संऽईचीनासः । ऋभवः । सं । अ॒स्वर॒न् । रु॒द्राः । गृ॒णंत॒ । पूर्वं॑ ॥७॥

हे इंद्र आयवो मनुष्याः स्तोतारः स्तोमेभिः स्तोचैस्त्वामभिपुवंति । किमर्थं । पूर्वपीतये सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं
प्रथमत एव सोमस्य पानाय । सवनमुखे हि चमसगणैरिंद्रस्त्वैव सोमो ह्रयते । तथा समीचीनासः संगता
ऋभवः । प्रथमवाचकेन शब्देन त्रयोऽप्युपलक्ष्यंते । ऋभुर्विभ्वा वाज इत्येते च समस्वरन् । त्वामेव सम्यग-
स्तुवन् ॥ स्रु शब्दोपतापयोः ॥ रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतस्य पूर्वं पुरातनं वृद्धं त्वामेव गृणंत । अभ्यस्तुवन् । वृचवध-
समये प्रहर भगवो जहि वीरयस्त्रैलोक्यरूपया वाचा त्वां स्तुतवन्त इत्यर्थः ॥

अस्येदिंद्रो वावृधे वृष्ण्यं शवो मदे सुतस्य विष्णावि ।

अद्या तमस्य महिमानमायवोऽनुं द्रुवंति पूर्वथा ॥८॥

अस्य । इत् । इन्द्रः । ववृधे । वृष्ण्यै । शवः । मदे । सुतस्य । विष्णवि ।

अद्य । तं । अस्य । महिमानं । आयवः । अनु । स्तुवन्ति । पूर्वऽथा ॥ ८ ॥

अस्तेदस्तेव यजमानस्य वृष्ण्यं वृषत्वं वीर्यं शवो बलं चिद्रो वावृधे । वर्धयति । सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन विष्णवि कृत्स्नदेहस्य व्यापके मदे हर्षे सति तस्यैव यजमानस्य बलं वर्धयतीत्यर्थः । अथास्मिन् काले ऽस्त्रिंशस्य तमुक्तगुणं महिमानं महत्त्वमायवो मनुष्या अनु द्रुवन्ति । आनुपूर्व्येण स्तुवन्ति । पूर्वथा ॥ पूर्वशब्दादि-
वार्थे प्रत्यपूर्वत्वादिना चारुप्रत्ययः ॥ यथा पूर्वस्मिन् काले ऽस्तुवन् एवमिदानीमपि तेनैव क्रमेण स्तुवन्तीत्यर्थः ॥

अथोतिष्टोमे माध्यन्दिनसवने ब्रह्मशस्त्रे तत्त्वा यामीति प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । तत्त्वा यामि सुवीर्य-
मिति प्रगाथी सोत्रियानुरूपी । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिके ऽहनि माध्यन्दिनसवने ऽप्ययं प्रगाथस्तस्मैवा-
नुरूपः । सूचितं च । तत्त्वा यामि सुवीर्यमभि प्र वः सुराधसं । आ० ७. ४. । इति ॥

तत्त्वा यामि सुवीर्यं तद्ब्रह्म पूर्वचिन्तये ।

येना यतिभ्यो भृगवे धने हिते येन प्रस्कृण्वमाविथ ॥ ९ ॥

तत् । त्वा । यामि । सुऽवीर्यं । तत् । ब्रह्म । पूर्वऽचिन्तये ।

येन । यतिऽभ्यः । भृगवे । धने । हिते । येन । प्रस्कृण्वं । आविथ ॥ ९ ॥

हे इन्द्र तत्सुवीर्यं शोभनवीर्यं त्वा त्वां यामि । याचामि ॥ क्वांसो वर्णलोपः ॥ तथा तद्ब्रह्म परिवृढमत्रं
पूर्वचिन्तये पूर्वप्रज्ञानायान्येभ्यः पूर्वमेव लाभाय त्वां याचामि । धने हिते ऽभीष्टे सति येन सुवीर्येण यतिभ्यः
कर्मसुपरतेभ्यो ऽयष्ट्यो जनेभ्यः सकाशाज्जनमाहृत्य भृगवे महर्षये प्रयच्छसि । यद्वा । कर्मसु नियता अंगिरसो
यतयः । तेषामर्थं धनं प्रयच्छसि ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ येन च ब्रह्मणा प्रस्कृण्वं कण्वप्रभवं कण्वस्य पुत्रमुषिमाविथ
ररबिथ । तदुभयं याचामीत्यन्वयः ॥

येना समुद्रमसृजो महीरपस्तर्दिन्द्र वृष्णि ते शवः ।

सद्यः सो अस्य महिमा न संनशे यं क्षोणीरनुचक्रदे ॥ १० ॥

येन । समुद्रं । असृजः । महीः । अपः । तत् । इन्द्र । वृष्णि । ते । शवः ।

सद्यः । सः । अस्य । महिमा । न । संऽनशे । यं । क्षोणीः । अनुऽचक्रदे ॥ १० ॥

हे इन्द्र येनात्मीयेन बलेन समुद्रमब्धिं प्रति महीर्महतीरप उदकान्यसृजः व्यसृजः । महान् समुद्रो
यावन्निरजलैः पूर्यते तावन्ति जलानि पुरा त्वं सृष्टवानित्यर्थः । ते त्वदीयं तच्छवो बलं वृष्णि वर्षकं । अभीष्टफ-
लदमित्यर्थः । अस्त्रिंशस्य स महिमा न संनशे । न सम्यगापनीयः । परिरप्रधृष्य इत्यर्थः ॥ नशेः कृत्यार्थे
केन्प्रत्ययः ॥ यं महिमानं क्षोणीः क्षोणी पृथिव्यनुचक्रदे अनुगच्छति । क्रदिरत्र गत्यर्थः । यदधीना वर्तत
इत्यर्थः ॥ ॥ २६ ॥

शग्धि न इन्द्र यत्त्वा रयिं यामि सुवीर्यं ।

शग्धि वाजाय प्रथमं सिषासते शग्धि स्तोमाय पूर्य ॥ ११ ॥

शग्धि । नः । इन्द्र । यत् । त्वा । रयिं । यामि । सुऽवीर्यं ।

शग्धि । वाजाय । प्रथमं । सिषासते । शग्धि । स्तोमाय । पूर्य ॥ ११ ॥

हे इन्द्र सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं ॥ वज्रवीर्यं वीरवीर्यं चेतुस्तरपदाबुदात्तत्वं ॥ यद्वा यिं धनं त्वां यामि

याचामि ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥ नोऽस्मभ्यं तद्वनं शग्धि । देहि ॥ शक्तिरच दानार्थः । तस्मात्सोऽटि ह्रीं छांदसो विकरणस्य लुक् । ऊङ्गुल्भ्य इति हेर्धित्वं ॥ तथा सिषासते संभक्तुमिच्छते ॥ सनतेः सनि सनीवंतर्धेति विकल्प-नादिङ्भावे जनसमखनामित्यात्वं ॥ वाजाय । वाज इत्यन्ननाम । तेन च तद्वाङ्मयते । हविष्मते यजमानाय प्रथमं सर्वेभ्यः पूर्वमेव शग्धि । धनं प्रयच्छ । यद्वा । वाजायेति द्वितीयार्थे चतुर्थी । कर्मभिस्त्वां संभक्तुमिच्छते जनाय प्रथमं वाजाय वाजमन्नं शग्धि । देहि । पश्चात्सोमाय सोत्रे हे पूर्वं पूर्वस्मिन् काले भव चिरंतनं द्र शग्धि । देहि ॥ स्तौतेः कर्तर्यतिस्तुस्त्रित्यादिना मन्त्रत्ययः ॥

शग्धी नो अस्य यद्ध पौरमाविंथ धियं इंद्र सिषासतः ।

शग्धि यथा रुशमं श्यावकं कृपमिंद्र प्रावः स्वर्णरं ॥१२॥

शग्धि । नः । अस्य । यत् । ह । पौरं । आविंथ । धियः । इंद्र । सिषासतः ।

शग्धि । यथा । रुशमं । श्यावकं । कृपं । इंद्र । प्र । आवः । स्वः । नरं ॥१२॥

हे इंद्र धियः कर्माणि स्तोत्राणि वा सिषासतः संभक्तवतो नोऽस्माकं संबन्धिनोऽस्य यजमानस्य तद्वनं शग्धि प्रदेहि यद्ध येन खलु धनेन पौरं । पुर्ननाम राजा । तस्य पुत्रमाविंथ ररन्विथ । अपि च हे इंद्र रुशमं श्यावकं कृपं चैतन्नामकांस्त्रीन्नाजर्षीन् यथा येन प्रकारेण प्रावः प्रारब्धः तथा स्वर्णं सर्वस्य हविषो नेतारं प्रापयितारं । यद्वा । स्वः स्वर्गं प्रति नेतव्यमिमं यजमानं शग्धि । शक्तं कृष । धनादिसंपत्त्या यागानुष्ठानाय यथा शक्नो भवति तथा कुर्वित्यर्थः । इंद्रेत्यामन्त्रितस्य पादादित्विनाष्टमिकनिघाताभावे षाष्टिकमामन्त्रिता-बुदान्तत्वं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्याह्निकसवने ब्रह्मशस्त्रे कन्नव्य इति कद्वान्प्रगाथः । सूचितं च । कन्नव्यो अतस्तीनां कद्रू न्वस्याकृतमिति कद्वतः प्रगाथाः । आ० ७. ४. इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु तस्मिच्छस्त्रे तस्यैवायं प्रगाथः । सूच्यते हि । आरंभणीयाः पर्यासान् कद्वतोऽहरहःशस्यानीति होत्रका द्वितीयादिष्वेव । आ० ७. १. इति ॥

कन्नव्यो अतस्तीनां तुरो गृणीत मर्त्यः ।

नही न्वस्य महिमानमिंद्रियं स्वर्गुणंत आनृषुः ॥१३॥

कत् । नव्यः । अतस्तीनां । तुरः । गृणीत । मर्त्यः ।

नहि । नु । अस्य । महिमानं । इंद्रियं । स्वः । गृणंतः । आनृषुः ॥१३॥

अतस्तीनामतस्तीनां सततगामिनीनां स्तुतीनां तुरः प्रेरयिता मर्त्यो मरणधर्मा नव्योऽभिनव इदानींतनः कत् को नाम स्तोता गृणीत । इंद्रं स्तुयात् । अल्पप्रश्नैरिदानींतनैरिंद्रः स्तुतुं न शक्यत इत्यर्थः ॥ गृ शब्दे । क्रियादिकः । प्वादीनां ब्रह्म इति ब्रह्मत्वं ॥ नु पुरा पूर्वस्मिन्नपि काले विद्यमानाः स्वः सर्वे गृणंतः स्तौतारः । यद्वा । स्वः सुहृदणीयं प्राप्तव्यमिंद्रं गृणंतः स्तुवंतो जनाः । इंद्रियं । इंद्रियमिंद्रस्य लिंगमिंद्रस्यैवासाधारणं । अस्मिंद्रस्य महिमानं महत्त्वं न ह्यानृषुः । न खलु प्राप्तुवन् ॥ अन्नोतेर्लिटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । अत आदेरित्यभ्यासस्यात्वं । अन्नोतिष्येति नृट् । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥

कद्रु स्तुवंतं ऋतयंत देवत ऋषिः को विप्र ओहते ।

कदा हवै मघवन्निंद्र सुन्वतः कद्रु स्तुवत आ गमः ॥१४॥

कत् । ऊं इति । स्तुवंतः । ऋतुऽयंत । देवता । ऋषिः । कः । विप्रः । ओहते ।

कदा । हवै । मघऽवन् । इंद्र । सुन्वतः । कत् । ऊं इति । स्तुवतः । आ । गमः ॥१४॥

हे इन्द्र सुवतः सोचं कुर्वतः कदु के खलु जना देवता ॥ देवास्तस्मिन् स्वार्थिकस्तत्प्रत्ययः । अत्ययेन प्रथमा ॥ देवं त्वामुद्दिश्य ऋतयंत । ऋतं यज्ञमेच्छन् । त्वदीययागेच्छापि दुर्लभा दूरे त्वयागकथा । अविर्द्रष्टा विप्रो मेधावी कः सोतोतीहते । वहति । त्वां सुतोः प्रापयति । न कश्चिदपि त्वां सोतुं शक्नोतीत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे मधवन् धनवन्निन्द्र अनुयहीचा त्वदीवागंतव्यं । स त्वं कदा कस्मिंश्चाले मुन्वतः सोमा-भिषवं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं प्रत्या गमः । आगच्छः । कदु कदा च कस्मिंश्च काले सुवतः केवलं सोचं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानमा गमः । अभ्यगच्छः ॥ मुन्वतः सुवत इत्युभयत्र शतुरनुम इति बिभक्तेषदास्तत्वं । गमेर्बुद्धि लुटित्वात् छेरडादेशः ॥

अतोतिष्ठोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्र उदु त्य इति प्रगाथोऽनुकूपानंतरं शंसनीयः । सूचितं च । उदु त्ये मधुमत्तमा इन्द्रः पूर्भित । आ० ५. १६. । इति ॥ चानुर्विशिके माध्यंदिनसवने तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । उदु त्ये मधुमत्तमास्त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु । आ० ७. ४. । इति ॥

उदु त्ये मधुमत्तमा गिरः स्तोमांस ईरते ।

सचाजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयंतो रथा इव ॥ १५ ॥

उत् । उं इति । त्ये । मधुमत्तमाः । गिरः । स्तोमांसः । ईरते ।

सचाऽजितः । धनसाः । अक्षितऽऊतयः । वाजयंतः । रथाऽइव ॥ १५ ॥

त्ये ते प्रसिद्धा मधुमत्तमा अतिशयेन मधुरा गिरोऽप्रगीताः शस्त्ररूपा वाचः स्तोमांसः प्रगीतानि बहिष्पवमानादीनि सोचाणि चोदीरते । हे इन्द्र त्वामुद्दिश्योन्नच्छति । ऊर्ध्वं प्रसरति ॥ ईर गती । आदादिकः ॥ तत्र दृष्टांतः । सचाजितः सहैव शूचयंतः अत एव धनसा धनानि संभजंतः ॥ वन षण संभक्तौ । जनसनखनक्रमगमो विट् । विट्पुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं ॥ अक्षितोतयः । अक्षिताः चयरहिता ऊतयो रथा येषां ते तथोक्ताः ॥ चियो भावे निष्ठा । निष्ठायामण्यदर्थ इति पर्युदासाहीर्षाभावः । अत एव चियो दीर्घादिति निष्ठानत्वाभावश्च ॥ वाजयंतो वाजमन्नमिच्छंतः ॥ कचि न च्छंदस्यपुत्रस्वेतीत्यदीर्घयोः प्रतिषेधः ॥ एवंगुणविशिष्टा रथा इव । ते यथा विविधमितस्तत उत्तिष्ठति तद्वदुदीरत इत्यर्थः ॥ ॥ २७ ॥

कणा इव भृगवः सूर्या इव विश्वमिच्छीतमानशुः ।

इंद्रं स्तोमेभिर्महयंत आयवः प्रियमेधासो अस्वरन् ॥ १६ ॥

कणाऽइव । भृगवः । सूर्याऽइव । विश्वं । इत् । धीतं । आनशुः ।

इंद्रं । स्तोमेभिः । महयंतः । आयवः । प्रियमेधासः । अस्वरन् ॥ १६ ॥

कणा इव कण्वगोचोत्पन्ना ऋषय इव सुवतो भृगवो भृगुगोचोत्पन्ना ऋषयो धीतमाध्यातं विश्वमिच्छाप्तं तमेवेन्द्रमानशुः । व्यापुः । सूर्या इव । यथा सूर्यरश्मयः सर्वं जगद्वाप्नुवन्ति तद्वत् । अपि च प्रियमेधासः प्रियप्रज्ञा एतत्संज्ञा वायवो मनुष्यास्तमेवेन्द्रं महयंतः पूजयंतः स्तोमेभिः सोत्रैरस्वरन् । असुवन ॥ खृ शब्दो-पतापयोः । भौवादिकः ॥

युष्वा हि वृचहंतम हरीं इंद्र परावतः ।

अर्वाचीनो मधवन्तोमपीतय उय ऋष्वेभिरा गहि ॥ १७ ॥

युष्वा । हि । वृचहन्तमा । हरी इति । इंद्र । परावतः ।

अर्वाचीनः । मधवन् । सोमऽपीतये । उयः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥ १७ ॥

हे वृचहंतम । वृचं हतवान् वृचहा । अतिशयेन हतवान् वृचहंतमः । यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवानि-
त्यर्थः ॥ अनो नृद्धिति तमपो नृद्धः ॥ हे तादृशेन्द्र हरी त्वदीयावन्धौ युत्स्व । हिरवधारणे । आत्मीये रथे योज-
येव । हे मघवन् धनवन् उग्र उन्नर्णस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थं ॥ दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥
अर्वाचीनोऽस्मादभिमुख अष्ट्वेभिर्हृष्टैर्दर्शनीयेर्महन्निः सार्धं परावतः । दूरनामेतत् । दूरे वर्तमानाद्युल्लोकादा
गहि । आगच्छ ॥ गमेर्लोठः सेहिः । छांदसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः । तस्यासिद्धवद्वा
भादित्यसिद्धत्वादिर्भुगभावः ॥

इमे हि ते कारवो वावशुधिया विप्रासो मेधसांतये ।

स त्वं नो मघवन्निद्र गिर्वणो वेनो न शृणुधी हवै ॥ १८ ॥

इमे । हि । ते । कारवः । वावशुः । धिया । विप्रासः । मेधऽसांतये ।

सः । त्वं । नः । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । वेनः । न । शृणुधि । हवै ॥ १८ ॥

कारवः कर्मणां कर्तारो विप्रासो मेधाविन इमे हीमे खलु यजमाना धिया सुत्या हे इन्द्र ते त्वां वावशुः ।
पुनरुत्पन्न ॥ वाशु शब्द इत्यस्माद्यङ्लुगंताद्रूपमेतत् ॥ यद्वा । वावशुः पुनःपुनरकामयंत ॥ वशं कांतौ । अस्मा-
द्यङ्लुगंताद्धि सिजभ्यस्तेति श्वेर्जुस् । बाङ्लकोऽडभावः । लिटि वा तुजादित्वादभ्यासदीर्घत्वं । हि चेति
निघातप्रतिषेधः ॥ किमर्थं । मेधसांतये मेधस्य यागस्य संभजनार्थं ॥ सन्तः कृत्ति जनसनखनामित्यात्वं ।
दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे मघवन् धनवन् गिर्वणो गीर्भिर्यजनीय नोऽस्माकं हवै स्तोत्रं सर्वपू-
र्वोक्तगुणस्त्वं शृणुधि । शृणु । बुध्यस्व । वेनो न । वेनतिः कांतिकर्मा । यथा कांतो जातामिलापः पुरुषः काम-
यितव्यमेकाग्र्येण शृणोति तद्वत् ॥ अशृणुपृक्तवृथ इति हेर्धित्वं । अन्येषामपीति सांहितिको दीर्घः ॥

निरिन्द्र बृहतीभ्यो वृचं धनुभ्यो अस्फुरः ।

निरवुदस्य मृगयस्य मायिनो निः पर्वतस्य गा आजः ॥ १९ ॥

निः । इन्द्र । बृहतीभ्यः । वृचं । धनुऽभ्यः । अस्फुरः ।

निः । अवुदस्य । मृगयस्य । मायिनः । निः । पर्वतस्य । गाः । आजः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र वृचमावरकमसुरं बृहतीभ्यो महद्भ्यः ॥ खिगव्यत्ययः ॥ धनुभ्यो धनुर्भ्यः कोदंडेभ्यः ॥ छांदसो
रेफलोपः । हेतो पंचमी ॥ महद्भिर्धनुर्भिर्हेतुभिर्निरस्फुरः । स्फुरतिर्वधकर्मा । निरवधीः । निःशेषेण हतवानसि ।
यद्वा । वृचमावरकं मेघं धनुर्भ्यः । धन्वंति गच्छंतीति धनव आपः । महतीभ्योऽज्ञः ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ ईदृशी-
नामपां लाभार्थं निरवधीः । अपि च मायिनो मायाविनोऽवुदस्येतत्संज्ञकस्यासुरस्य मृगयस्येतत्संज्ञकस्य च ॥
उभयत्र कर्मणि षष्ठी ॥ इमावप्यसुरी निरस्फुरः । निःशेषेणावधीः ॥ मायाशब्दस्य ब्रीह्यादिषु पाठात् ब्रीह्या-
दिभ्यश्चेति मत्वर्थीयो विनिः ॥ तथा पर्वतस्य बलनाम्नासुरेण गवामदर्शनाय निहितस्य गिरेः संबन्धिनीगा
बलेनापहृता निराजः । निरगमयः ॥ अज गतिषेपणयोः ॥

निरग्रयो रुरुचुर्निरु सूर्यो निः सोम इन्द्रियो रसः ।

निरंतरिक्षादधमो महामहिं कृषे तदिन्द्र पौंस्यं ॥ २० ॥

निः । अग्रयः । रुरुचुः । निः । ऊं इति । सूर्यः । निः । सोमः । इन्द्रियः । रसः ।

निः । अंतरिक्षात् । अधमः । महं । अहिं । कृषे । तत् । इन्द्र । पौंस्यं ॥ २० ॥

हे इन्द्र महं महान्तं कृत्स्नस्य जगतो व्यापकमहिमाहनशीलं वृचं यदा त्वमंतरिक्षादाकाशान्निरधमः

निरगमयः । धमतिर्गतिकर्मा । तत्तदानीं पीत्यं वृषहृन्नहेतुभूतं बलं कृषे । कृषे । पुरस्कृषे ॥ करोतिष्कां-
दसो विकरणस्य लुक् ॥ अपयस्य त्रिस्थानगता नी बहचुः । निःशेषेण दिदीपिरे । सूर्यः प्रेरक आदित्योऽपि
निःशेषेण दिदीपे । इन्द्रिय इन्द्रेण सेव्यो रसो रसात्मकोऽमृतमयः सोमस्य निःशेषेण दिदीपे । अग्न्यादयः
सर्वे पूर्वं वृचेणावृतत्वान्निष्प्रभाः संत इदानीं तस्मिन्नावरके हते सम्यक् प्राकाशितित्वर्थः ॥ २८ ॥

यं मे दुरिंद्रो मरुतः पाकस्थामा कौरयाणः ।

विश्वेषां त्मना शोभिष्ठमुपैव दिवि धावमानं ॥ २९ ॥

यं मे दुः । इंद्रः । मरुतः । पाकऽस्थामा । कौरयाणः ।

विश्वेषां । त्मना । शोभिष्ठं । उपऽइव । दिवि । धावमानं ॥ २९ ॥

इदमादिकेन चतुर्ध्वेन कुरयाणपुत्रात्पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानं लब्ध्वा मेध्यातिथिस्तदीयं दानं स्वीति ।
यं यादृशं धनसंघं मह्यमिंद्रो मरुतस्य दुः दत्तवतः तादृशमेव धनसमूहं कौरयाणः । शत्रुन् प्रति युद्धाभिमु-
ख्येन कृतं यानं हस्त्यद्यादिकं येनासी कुरयाणः । तस्य पुत्रः कौरयाणः । पाकस्थामा । तिष्ठत्यनेनेति स्थाम
बलं । परिपक्वबलः । एतत्संज्ञो राजा मह्यं प्रादात् ॥ ददानिर्लुङि गतिस्थिति सिचो लुक् । अडभावस्कांदसः ॥
कीदृशं धनसंघं । विश्वेषां सर्वेषां धनानां मध्ये त्मनात्मना स्वत एव शोभिष्ठमतिशयेन शोभावंतं ॥ मंत्रेष्वा-
द्यादेरित्यात्मन आकारलोपः । शोभावच्छब्दादातिशायनिक इष्टम् । विश्वतोर्लुक् । यस्थेति लोपः ॥ अति-
शयेन शोभावत्त्वे दृष्टांतः । दिव्याकाश उपैव धावमानं प्रभाभिष्टपेतं शीघ्रगामिनं सूर्यमिव । शोभावत्तम-
मित्यर्थः ॥

रोहितं मे पाकस्थामा सुधुरं कक्ष्यप्रां । अदाद्रायो विबोधनं ॥ २२ ॥

रोहितं । मे । पाकऽस्थामा । सुधुरं । कक्ष्यऽप्रां । अदात् । रायः । विबोधनं ॥ २२ ॥

पाकस्थामा राजा रोहितं लोहितवर्णं वृषभमश्वं वा मे मह्यमदात् । दत्तवान् । कीदृशं । सुधुरं शोभ-
नधुरं शोभनवहनप्रदेशं ॥ ऋक्पुरव्यूः । पा० ५. ४. ७४. । इत्यकारः समासांतः । कृत्वाद्यस्येति बङ्गव्रीहावुत्तर-
पदाद्युदात्तत्वं ॥ कक्ष्यप्रां । कक्ष्या कक्षयोर्बाङ्गमूलयोर्बन्धमाना रज्जुः । तस्याः प्रातारं पूरयितारं । पीव-
रमित्यर्थः ॥ प्रा पूरणे ॥ रायो धनस्य विबोधनं विशेषेण बोधकं । बङ्गधनप्राप्तिहेतुमित्यर्थः ॥ ऊङिदमित्या-
दिना रायो विभक्तिवृद्धात्ता ॥

यस्मा अन्ये दश प्रति धुरं वहन्ति वह्नयः । अस्तं वयो न तुग्यं ॥ २३ ॥

यस्मै । अन्ये । दश । प्रति । धुरं । वहन्ति । वह्नयः । अस्तं । वयः । न । तुग्यं ॥ २३ ॥

पूर्वोक्त एवाश्वो विशेष्यते । यस्मै । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । यस्याश्वस्य वृषभस्य वा धुरं वोढव्यं युगधुरमन्ये
प्रकृतादस्माद्विलक्षणा दशसंख्याका वह्नयो वोढारोऽश्वा बलीवर्दा वा प्रतिनिधयः संतो मां वोढुं वहन्ति
विभति । वह्ननामेकच वह्ने दृष्टांतः । अस्तं । अस्थति चिप्यते तस्मिन्पदार्थजातमित्यस्तं गृहं । प्रति वयो न
गंतारोऽश्वा यथा तुग्यं तुयपुत्रं भुज्युं समुद्रतीरादवहनं तद्वत् । तादृशमश्वं मह्यं प्रादादिति पूर्वस्यामृच्यन्वयः ॥
भुज्योर्वहनं च नासत्या भुज्युमहधुः । ऋ० १. ११६. ४. । इत्यादाववगंतव्यं । यदा । यस्मा इति कर्मणि चतुर्थी ।
यं रथमन्ये दशसंख्याका वह्नयो वोढारोऽश्वा धुरं वह्नप्रदेशं प्रति गताः संतो वहन्ति तादृशं रथमपि मह्यं
दत्तवानित्यर्थः ॥

आत्मा पितुस्तनूवासं ओजोदा अभ्यंजनं ।

तुरीयमिद्रोहितस्य पाकस्थामानं भोजं दातारमब्रवं ॥ २४ ॥

आत्मा । पितुः । तनूः । वासः । ओजः । दाः । अभिः । अञ्जनं ।

तुरीयं । इत् । रोहितस्य । पाकः । स्यामानं । भोजं । दातारं । अभ्रवं ॥ २४ ॥

अयं पाकस्यामात्मा स्वयं पितुर्जनकस्य तनूस्तनयः । पिता यथा सन्मार्गवर्तितया प्रशस्त एवमयमपीत्यर्थः । तथा वासो वासयिता निवासयिता ॥ वासयतेरौणादिकोऽसुन ॥ अभ्यञ्जनमभिव्यक्तं यथा भवति तथौजोदा ओजसो बलस्य दाता धारयिता वा । यद्वा । आत्मा सततगामी । पितुरित्यन्नाम । व्याप्तमन्नं येन दत्तं । तनूर्विसृतं वासो यस्त्रमभ्यञ्जनमभ्यञ्जनसाधनं घृततैलादिकं च येन दत्तं । यज्ञौजोदा बलस्य दातारं पाकस्यामानं तुरीयं स्वकीयप्रपितामहापिचया चतुर्थं यद्वा तुरीयं शत्रूणां तूर्वकं हिंसितारं भोजं शत्रूणां भोजयितारं रोहितस्य लोहितवर्णस्य पूर्वोक्तस्याश्वस्य दातारं एवंगुणकं पाकस्यामानमभ्रवं । उक्तेन प्रकारेणास्तीत्यर्थः । इदिति पुरकः ॥ ॥ २९ ॥

यदिद्रेत्येकविंशत्यर्थं चतुर्थं सूक्तं काण्वगोत्रस्य देवातिथेरार्थं । वृचाक्षिम् इत्येषा पुरउष्णिक् शिष्टास्त्वयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । सूरं राध इत्यादिभिसिद्धिभिः कुङ्गदानस्य सूयमानत्वात्तासहेवताकाः । तत्पूर्वाः पंचदश्याद्याश्चतस्रः पूषदेवताका इन्द्रदेवताका वा शिष्टा ऐंशः । तथा चानुक्रांतं । यदिदं सैका देवातिथिसृचोऽंशः पुरउष्णिगंतः कुङ्गस्य दानसुतिस्तत्पूर्वाश्चतस्रः पीण्यो वेति ॥ महाव्रते निष्केवत्ये बार्हतृचाशीतावाद्याश्चतुर्दशर्चः शंसनीयाः । तथैव पंचमारण्यके । यदिदं प्रागपागुदगिति चतुर्दश । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकश्चत आद्यः प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूच्यते हि । यदिदं प्रागपागुदयथा गौरो अपा कृतं । आ० ७. ४. इति ॥

यदिदं प्रागपागुदं न्यग्वा हूयसे नृभिः ।

सिमां पुरु नृषूतो अस्यानवेऽसिं प्रशर्ध तुर्वशे ॥ १ ॥

यत् । इद्रं । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः ।

सिमं । पुरु । नृऽसूतः । असिं । आनवे । असिं । प्रऽशर्ध । तुर्वशे ॥ १ ॥

हे इन्द्र यद्यदि प्राक्प्राच्यां दिशि वर्तमानैः ॥ सप्तम्यंताद्विकृद्धाद्विहितस्यास्तातेरंचेर्बुक् । पा० ५. ३. ३०. । इति लुक् ॥ अपाकप्रतीच्यां दिशि वर्तमानैः । यदि वोदगुदीच्यां दिशि वर्तमानैः । यद्वा न्यङ्कीच्यां दिशश्चतुर्धा वर्तमानैः ॥ न्यधी इति नेः प्रकृतिस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोर्यण इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं ॥ एवंभूतेनृभिः स्तोतृभिस्त्वं हूयसे स्वस्वकार्यायाहूयसे हे सिम श्रेष्ठेन्द्र । सिम इति वै श्रेष्ठमाचक्षत इति वाजसनेयकं । यद्यप्येवं बह्वभिराहूयसे तथाप्यानवे । आनुगम राजा । तस्य पुत्रे राजर्षी पुरु बह्वं नृषूतो नृभिस्तदीयैः स्तोतृभिः प्रेरितोऽसि । भवसि । राज्ञो हितकरणे त्वां स्तोतारः प्रेरयंतीत्यर्थः ॥ पू प्रेरणे । अस्मात्कर्मेणि निष्ठा । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ अपि च हे प्रशर्ध प्रकर्षेण शर्धयितरभिभवतिरिद्रं तुर्वश एतत्संज्ञे च राजनि नृषूतोऽसि । नृभिः प्रेरितो भवसि ॥

यद्वा रुमे रुशमे श्यावके कृप इद्रं मादयसे सचा ।

कखासस्त्वा ब्रह्मभिः स्तोमवाहस इद्रा यच्छंत्या गहि ॥ २ ॥

यत् । वा । रुमे । रुशमे । श्यावके । कृपे । इद्रं । मादयसे । सचा ।

कखासः । त्वा । ब्रह्मऽभिः । स्तोमऽवाहसः । इद्रं । आ । यच्छंति । आ । गहि ॥ २ ॥

यद्वा यद्यपि रुमादिषु चतुर्षु राजसु हे इन्द्र त्वं सचा सह मादयसे मायसि तथापि स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां वोढारः कखासः कण्वगोत्रा अथयो ब्रह्मभिः परिवृद्धैर्मैत्रेहविभिर्वा हे इन्द्र त्वामा

यच्छति । आगमयति । यद्वा । द्वितीयार्थे तृतीया । ब्रह्मभिर्ब्रह्माणि हवींष्यामिमुख्येन प्रयच्छति । ददति ॥
दाण् दाने । पाप्नेत्यादिना यच्छादेशः ॥ अतस्त्वमा गहि । शीघ्रमागच्छ ॥ गमेर्लोपि च्छांदसः शपो लुक् ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्यन्दिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यथेति प्रगाथोऽगुरुपः । सूचितं च । यथा गौरो अपा
कृतमित्यच्छावाकस्य । आ० ७. ४. इति ॥

यथा गौरो अपा कृतं तृष्यन्नेत्यवेरिणं ।

आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि कर्णेषु सु सचा पिब ॥३॥

यथा । गौरः । अपा । कृतं । तृष्यन् । एति । अवं । इरिणं ।

आऽपित्वे । नः । प्रऽपित्वे । तूयं । आ । गहि । कर्णेषु । सु । सचा । पिब ॥३॥

गौरो गौरमृगसृष्यन् पिपासन्नपाप्निबद्धैः ॥ बल्येनैकवचनं । ऊडिदमित्यादिना विभक्तैर्बुदात्तत्वं ॥
कृतं संपूर्णं कृतमिरिणं निस्तृणं तटाकदेशं यथा येन प्रकारेणावेति अवगच्छति । अवशब्दोऽभिप्रायार्थः ।
अभिमुखः सज्जीघ्रं गच्छति तथापित्वे बंधुत्वे प्रपित्वे प्राप्ते सति हे इंद्र त्वं नोऽस्मांस्तूयं । क्षिप्रगमितत् ।
शीघ्रमा गहि । आगच्छ । आगत्य च कर्णेषु कण्वपुत्रेष्वस्मांस्तूयं सचा सहैकयत्नेनैव विद्यमानं सर्वं सोमं
सु सुष्ठु पिब ॥

मंदंतु त्वा मघवन्निंद्रेदवो राधोदेयाय सुन्वते ।

आमुष्या सोममपिबश्चमू सुतं ज्येष्ठं तद्दधिषे सहः ॥४॥

मंदंतु । त्वा । मघऽवन् । इंद्र । इंद्रवः । राधऽदेयाय । सुन्वते ।

आऽमुष्यं । सोमं । अपिबः । चमू इति । सुतं । ज्येष्ठं । तत् । दधिषे । सहः ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र इंद्रवः क्लेदनाः सोमास्त्वं मंदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु ॥ मदेर्बल्येन परस्मैपदं ॥
किमर्थं । सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय राधोदेयाय राधसो धनस्य दानार्थं ॥ ददातिरचो यदिति
भावे यत् । ईदतीतीकारः । यतोऽनाव इत्याबुदात्तत्वे छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । शतुरनुम इति सुन्वच्छब्दा-
त्परा विभक्तिर्बुदात्ता ॥ अपि च त्वं सोममामुष्यामोषणं कृत्वा दत्तमपि बलादपहृत्यापिबः । पीतवानसि । स
यज्ञवेशं कृत्वा प्रासहा सोममपिबत् । तै० सं० २. ४. १२. १. इति श्रुतेः । कीदृशं सोमं । चमू चम्बोरधिषवण-
फलकयोः सुतमभिषुतं । यद्वा । चमूभ्यां चमसाभ्यां होतुर्मेवावरुणस्य च संबंधिभ्यां संस्कृताभिर्वसतीवरीभिः
सुतमभिषुतं । यस्मादेवं तत्तस्मात्कारणाज्येष्ठं प्रशस्यतमं वृद्धतमं वा सहो वचं दधिषे । हे इंद्र त्वं धारयसि ।
अतो मदीया अपि सोमास्त्वं मादयंतिति प्रार्थते ॥

प्र चक्रे सहसा सहो बभञ्ज मन्युमोजसा ।

विश्वे त इंद्र पृतनायवो यहो नि वृक्षा इव येमिरे ॥५॥

प्र । चक्रे । सहसा । सहः । बभञ्ज । मन्युं । ओजसा ।

विश्वे । ते । इंद्र । पृतनाऽयवः । यहो इति । नि । वृक्षाऽइव । येमिरे ॥५॥

स इंद्रः सहसात्कीयेनाभिमवेन वीर्यकर्मणा सहः शत्रूणामभिमवनं प्र चक्रे । प्रकर्षेण कृतवान् । तथौजसा
बलेन मन्युं परकीयं क्रोधं बभञ्ज । मप्रवान् । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यचकृतः । हे यहो । महत्तामेतत् । हे महन्निंद्र
विश्वे सर्वे पृतनायवो युद्धकायाः शचवस्ते त्वया वृक्षा इव महीरुहा इव नि येमिरे । नियता आसन् । यथा
वृक्षा निश्चलास्त्रिंशति तद्वन्निर्व्यापारा अभूवन्निर्त्यर्थः ॥ ३० ॥

सहस्रेणेव सचते यवीयुधा यस्त आनृपस्तुतिं ।

पुत्रं प्रावर्गं कृणुते सुवीर्यं दाप्नोति नमउक्तिभिः ॥ ६ ॥

सहस्रेणऽइव । सचते । यविऽयुधा । यः । ते । आनृ । उपऽस्तुतिं ।

पुत्रं । प्रावर्गं । कृणुते । सुऽवीर्यं । दाप्नोति । नमउक्तिभिः ॥ ६ ॥

हे इंद्र ते तवोपस्तुतिं स्तोत्रं यः पुरुष आनृ प्राप्नोति त्वां प्रापयति ॥ अप्नोतिर्लङ्ङि व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥
--- सचते । समवेति ॥ घञ् समवाये ॥ सहस्रेणेव यथा सहस्रसंख्येन बलेन तथेत्यर्थः । यस्त यजमानो नमउ-
क्तिभिर्नमस्कारवचनैः स्तोत्रैः सार्धं दाप्नोति हवींषि तुभ्यं ददाति ॥ दाशु दाने ॥ स यजमानः सुवीर्यं शोभ-
नवीर्ययुक्ते संयामे प्रावर्गं प्रकर्षेण शत्रूणां वर्जयितारं पुत्रं कृणुते । करोति । उत्पादयति । त्वत्प्रसादात्कृत-
इत्यर्थः ॥ प्रपूर्वावृत्तेः कृत्यञ्चुटो बङ्गलमिति कर्तरि घञ् । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये । पा० ६. ३. १२२. इति
दीर्घः । थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ यद्वा । सुवीर्यं इत्येतत्पुत्रस्य विशेषणं । द्वितीयार्थे सप्तमी । शोभन-
वीर्यं पुत्रं ॥ बङ्गब्रीहौ वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ॥

मा भेम मा अमिषोयस्य सख्ये तव ।

महत्ते वृष्णो अभिचक्ष्यं कृतं पश्येम तुर्वशं यदुं ॥ ७ ॥

मा । भेम । मा । अमिष । उयस्य । सख्ये । तव ।

महत् । ते । वृष्णः । अभिऽचक्ष्यं । कृतं । पश्येम । तुर्वशं । यदुं ॥ ७ ॥

हे इंद्र उयस्योद्गूर्णबलस्य तव सख्ये सखित्वे सति वयं मा भेम । मा भिष्य । कृतश्चिदपि शत्रोर्भीता मा
भूम । मा अमिष्य । आताः पीडिताश्च मा भूम । वृष्णः कामानां वर्षितुस्ते तव संबंधि महत्प्रभूतं कृतं वृत्रवधा-
दिलक्षणं कर्माभिचक्ष्यं । अभितः ख्यापनीयं स्तोत्रं । अतो महानुभावस्य तव सख्यं प्राप्तानां भीतिश्रमो न
जायेत इत्यर्थः । तत्कथमवगम्यत इति चेत् उच्यते । तुर्वशमेतत्संज्ञं राजर्षिं यदुमेतत्संज्ञं च त्वत्प्रसादात्सुखेन
जीवन्ती पश्येम । दृष्टवन्तः खलु वयं । अतः कारणात्त्वत्सख्यं प्राप्तस्य भयादिकं न जायत इत्येतदुपपन्न-
मित्यर्थः ॥

सुथ्यामनुं स्फिग्यं वावसे वृषा न दानो अस्य रोषति ।

मध्वा संपृक्ताः सारधेण धेनवस्तूयमेहि द्रवा पिब ॥ ८ ॥

सुथ्या । अनुं । स्फिग्यं । वावसे । वृषा । न । दानः । अस्य । रोषति ।

मध्वा । संऽपृक्ताः । सारधेण । धेनवः । तूयं । आ । इहि । द्रव । पिब ॥ ८ ॥

वृषा कामानां वर्षितेन्द्रः सुथ्यां दक्षिणतरां स्फिग्यं कटिप्रदेशमनु ॥ तृतीयार्थेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥
सन्ध्या स्फिग्या शरीरेकदेशेनैव वावसे । वस्ते । सर्वभूतजातमाच्छादयति । स्वयं कृत्स्नं जगद्गीत्य वर्तत
इत्यर्थः । निगमांतरं च भवति । यदन्यथा स्फिग्या चामवस्थाः । ऋ० ३. ३२. ११. इति । अपि च दानोऽवलं-
डयिता ॥ दान अवलंडने । पचायच्च ॥ स चाख्येममिन्द्रं न रोषति । न हिनस्ति ॥ रिष ह्य हिंसायां ॥ इंद्रं
हिंसितुं शक्तः कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः । यद्वा । दानो हविषां दाता यजमानश्चास्मिंद्रस्य न रोषति । रोषं न
जनयति । सर्वदा हविर्भिः परिचरतीत्यर्थः । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । सारधेण । सरघा मधुमक्षिका ।
तत्संबन्धिना मध्वा मधुना । लुप्तोपममेतत् । मधुनेव रसवता चीरादिना श्रयणद्रव्येण संपृक्ताः संस्पृष्टाः
संस्कृता धेनवो धेनुवत् प्रीतिजनका अस्मदीयाः सोमाः । यद्वा । धिवेः प्रीणनार्थाद्देनवः । प्रीणयितार
इत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे इंद्र तूयं चिप्रमेहि । अस्मत्समीपमागच्छ । आगत्य च द्रव । सोमा यक्षि-

उत्तरवेदिलक्षणं स्थानं ह्यते तं देशं शीघ्रं गच्छ ॥ द्रु गताविति धातुः । द्वाचोऽतस्मिन् इति साहित्यिको दीर्घः ॥ तदन्तरमध्वर्युणा दत्तं सोमं पिब । तेन सोमेन सम्यक् स्वीदरं पूरयेत्यर्थः ॥

अश्वी रथी सुरूप इजोमाँ इदिँ ते सखा ।

श्वाचभाजा वयसा सचते सदा चंद्रो याति सभामुप ॥९॥

अश्वी । रथी । सुरूपः । इत् । गोऽमान् । इत् । इँद्र । ते । सखा ।

श्वाचभाजा । वयसा । सचते । सदा । चंद्रः । याति । सभां । उप ॥९॥

हे इँद्र ते तव सखा मित्रभूतः पुरुषोऽश्व्यादिगुणविशिष्ट एव भवति । इच्छब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । अश्वीवृजभिरश्वैरूपेत एव भवति । न कदाचिदश्वैर्वियुज्यते । रथी रथवानेव स भवति । सुरूप इच्छोभ-
नरूपः शोभनावयव एव स भवति । गोमाँ इद्वद्धीभिर्गोभिर्युक्त एव स भवति । न कदाचिदेतैर्वियुज्यत इत्यर्थः ।
अपि च स्वाचभाजा । स्वाचमिति धननाम । आश्वतथीयं शीघ्रं प्राप्तव्यं शोभनं धनं संभजतेदृग्धनसंयुक्तेन
वयसा । अन्ननामेतत् । अन्नेन स सर्वदा सचते । समवेति । संगच्छते ॥ षच समवाये ॥ अत एव चंद्रः सर्वेषा-
माह्लादकः सन् सभां जगसंसदमुप याति । उपगच्छति ॥

अश्वो न तृथन्वपानमा गहि पिबा सोमं वशाँ अनु ।

निमेघमानो मघवन्दिवेदिव ओजिष्ठं दधिषे सहः ॥१०॥

अश्वः । न । तृथन् । अन्वपानं । आ । गहि । पिब । सोमं । वशान् । अनु ।

निऽमेघमानः । मघऽवन् । दिवेऽदिवे । ओजिष्ठं । दधिषे । सहः ॥१०॥

हे इँद्र अश्वो नश्वो मृग इव तृथन् पिपासंस्त्वमवपानमवनीतं यहचमसादिषु पात्रेष्वानीतं पातव्यं
सोममा गहि । अभिगच्छ । गत्वा च तमस्मादीयं सोमं वशाँ अन्वगुकामं यथाकामं पिब । यावता पीतेन
पर्याप्तिर्जायते तावता सोमेन स्वीदरं पूरयेत्यर्थः । अत एव सोमपानात् प्राप्तवत्तत्त्वं दिवे दिवे प्रतिदिवसं
निमेघमानो न्यच्छवाङ्गुलानि वृथुदकानि सिंचन् हे मघवन्निँद्र ओजिष्ठमोजस्वितममुन्नूर्णतमं सहो बलं
दधिषे । धारयसि ॥ ओजस्विशब्दादिष्ठनि विष्मतोर्भुगिति विनो लुक् । टेरिति टिलोपः ॥ ३१ ॥

अध्वर्यो द्रावया त्वं सोममिँद्रः पिपासति ।

उप नूनं युयुजे वृषणा हरी आ च जगाम वृचहा ॥११॥

अध्वर्यो इति । द्रावय । त्वं । सोमं । इँद्रः । पिपासति ।

उप । नूनं । युयुजे । वृषणा । हरी इति । आ । च । जगाम । वृचऽहा ॥११॥

हे अध्वर्यो अध्वरस्य जेतः त्वं सोमं द्रावय । उत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रापय । यद्वा । रसात्मना द्रवण-
शीलं कुह । अभिषुखित्वर्थः । किं कारणमिति चेत् । इँद्रः पिपासति । इमं सोमं पातुमिच्छति । त्वद्यैतत्कथ-
मवगतमिति चेत् तच्चाह । वृषणा वर्षितारौ युवानी वा हरी अश्वौ नूनमथ युयुजे । उपगम्य सारथिर्योजि-
तवान्नये । वृचहा वृचस्य हतैर्द्रव्या जगाम । आगतवान् ॥

स्वयं चित्स मन्यते दान्भुरिर्जनो यचा सोमस्य तृपसि ।

इदं ते अन्नं युज्यं समुक्षितं तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१२॥

स्वयं । चित् । सः । मन्यते । दाशुरिः । जनः । यच्च । सोमस्य । तृपसि ।
इदं । ते । अन्नं । युज्यं । संऽउक्षितं । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥ १२ ॥

दाशुरिर्दाश्वान् ॥ दाशतेरीणादिक उरिन् ॥ हविषां दाता स यजमानलक्षणो जनः स्वयं चित् स्वयमे-
वात्मनेव मन्यते । सर्वं जानाति । परायत्तप्रज्ञो न भवतीत्यर्थः । यच्च यस्मिञ्जने सोमस्य पानेन हे इन्द्र त्वं
तृपसि तृपसि ॥ तृप तृप्य तृपौ । तौदादिकः । शे तुन्पादीनां । पा० ७. १. ५९. १. इति नुम् ॥ ते त्वदीयं युज्यं
योग्यमिदमस्यदीयं सोमलक्षणमन्नं समुक्षितं सम्यक् पात्रेष्वसिक्तं ॥ उच्यते सेचने । कर्मणि निष्ठा । गतिरन्तर
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ अतस्तं तादृशं सोममेहि । अभिगच्छ । प्र द्रव । शीघ्रं प्राप्नुहि । तदनन्तरं पिब ।
पानं कुरु ॥

रथेष्टायाध्वर्यवः सोममिन्द्राय सोतन ।

अधि ब्रध्नस्याद्रयो वि चक्षते सुन्वतो दाश्वध्वरं ॥ १३ ॥

रथेऽस्थाय । अध्वर्यवः । सोमं । इन्द्राय । सोतन ।

अधि । ब्रध्नस्य । अद्रयः । वि । चक्षते । सुन्वतः । दाश्वऽअध्वरं ॥ १३ ॥

रथेष्टाय । रथे तिष्ठतीति रथेष्टः ॥ सुपि स्थ इति कप्रत्ययः । तत्पुरुषे कृति बङ्गलमिति सप्तम्या अलुक् ॥
एवंलक्षणायेन्द्राय हे अध्वर्यवः सोमं सोतन । अभिषुणुत ॥ पुञ् अभिषवे । तप्तनप्तनयनाञ्चेति तनवादेशः ॥
ब्रध्नस्य बुध्नस्य मूलस्याभिषवार्थं चर्मणि स्थापितस्योपराख्यस्य विलुप्तस्याश्मनोऽधुपर्यद्रयोऽन्ये यावाणश्च-
तद्वपु दिव्यु वर्तमाना दाश्वध्वरं दाशोर्दातुर्यजमानस्याध्वरो यागो येन निष्पद्यते तादृशं सोमं सुन्वत
अस्तिङ्गिरपेचं स्वयमेवाभिषुण्वतो वि चक्षते । विशेषेण प्रकाशते । सोमाभिषवेऽतिशयेनानुकूला वर्तते
इत्यर्थः । अथवाद्रयस्यैरद्रिभिर्हे अध्वर्यवः सोममभिषुणुतेति योज्यं ॥

उप ब्रध्नं वावाता वृषणा हरी इन्द्रमपसु वक्षतः ।

अर्वाचं त्वा सप्तयोऽध्वरश्रियो वहंतु सवनेदुप ॥ १४ ॥

उप । ब्रध्नं । वावाता । वृषणा । हरी इति । इन्द्रं । अपऽसु । वक्षतः ।

अर्वाचं । त्वा । सप्तयः । अध्वरऽश्रियः । वहंतु । सवना । इत् । उप ॥ १४ ॥

ब्रध्नमन्तरिक्षं वावाता संभक्तवन्ती ॥ वनतेर्निष्ठायां क्वांसं द्विर्वचनमिडभाव आत्वं धातुस्वरश्च । अन्येषां
मपि वृक्षत इति सांहितिकोऽभ्यासदीर्घः ॥ यद्वा । वावाता पुनःपुनर्गती ॥ वा गतिगंधनयोः । अस्माद्यह्नुगन्ता-
त्कर्तरि निष्ठा ॥ वृषणा वृषणी सेक्तारी हरी हरणशीलावश्चावुक्तगुणौ संतावपस्वस्यदीयेषु कर्मसु ॥ अपस्तब्दः
सकारांतः कर्मवचनः । पीवोपवसनानां क्वांसं लोपो वक्तव्यः । म० ६. ३. १०९. ६. इतीह सकारो लुप्यते ॥ तत्रे-
ममिन्द्रमुप वक्षतः । उपवहतां । उपानयतां ॥ वहतेर्लेख्यडागमः । सिङ्गलमिति सिप् ॥ अपि चाध्वरश्रियोऽध्वरं
सेवमानाः सप्तयः सर्पणशीला अन्येऽपि त्वदीया अश्वाः सवना सवनानि प्रातःसवनादीन्यस्त्रयागसंबंधीनि
प्रति हे इन्द्र त्वामर्वाचमभिमुखमुप वहंतु । उपगमयंतु । इदिति पुरकः ॥

प्र पूषणं वृणीमहे युज्याय पुरुवसुं ।

स शक्र शिष्य पुरुहूत नो धिया तुजे राये विमोचन ॥ १५ ॥

प्र । पूषणं । वृणीमहे । युज्याय । पुरुऽवसुं ।

सः । शक्र । शिष्य । पुरुऽहूत । नः । धिया । तुजे । राये । विऽमोचन ॥ १५ ॥

इदमावाप्तु चतसृषु पूष्ण इन्द्रस्य च लिंगसङ्गावादेता उभयथा व्याख्यायते । पुरुषसुं बज्रधनं पूषणं पोषकमिन्द्रं यद्वितत्संज्ञं देवं प्र वृणीमहे । प्रकर्षेण संभजामहे । किमर्थं । युज्याय । युंक्त इति युक् सखा । तस्य भावाय । सखित्वायेत्यर्थः । हे शक्र शक्त पुरुहूत बज्रभिराहूत हे विमोचन पापाद्विमोचयितरिन्द्र पूषन्वा स त्वं नोऽस्मान् धियात्मीयया बुद्ध्या शिष । शक्तान् कर्तुमिच्छ । किमर्थं । राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं तुजे श्वंसूजयितुं हिंसितुं ॥ तुज हिंसायां । अस्मात्कृत्यार्थे केन्द्रत्ययः ॥ यद्वा । राय इति क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । जातावेकवचनं ॥ रायो धनानि धिया सुखा प्रीतः सन्नोऽस्मभ्यं शिष । देहि ॥ शिष्यतिर्दानकर्म । ऊडिदमिति रायो विभक्तिवदन्ता ॥ ३२ ॥

सं नः शिशीहि भुरिजोरिव क्षुरं रास्व रायो विमोचन ।

त्वे तन्नः सुवेदमुस्त्रियं वसु यं त्वं हिनोषि मर्त्यं ॥ १६ ॥

सं । नः । शिशीहि । भुरिजोऽइव । क्षुरं । रास्व । रायः । विमोचन ।

त्वे इति । तत् । नः । सुवेदं । उस्त्रियं । वसु । यं । त्वं । हिनोषि । मर्त्यं ॥ १६ ॥

हे इन्द्र पूषन्वा नोऽस्मान् सं शिशीहि । सम्यङ्निश्च । तीक्ष्णबुद्धीन् क्रुह । भुरिजोरिव । बाहुनामैतत् । नापितस्य बाह्योरिव स्थितं बुरमिव । अपि च हे विमोचन पापाद्विमोचन पापाद्विमोचयितः रायो धनानि रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥ रा दाने ॥ तत्कस्य हेतोः । त्वे त्वयि खलूस्त्रियं । उस्त्रा गावः । तत्संबद्धं तद्वसु निवासकं धनं नोऽस्माकं सुवेदं सुलभं नान्येषु देवेषु । यं धनसमूहं मर्त्यं मनुष्यं स्तोतारं प्रति त्वं हिनोषि प्रेरयसि तद्वसु लयीत्यन्वयः । यत एवं तस्माद्रास्वेति योज्यं ॥

वेमि त्वा पूषन्नृजसे वेमि स्तोतव आघृणे ।

न तस्य वेम्यरणं हि तद्वसो स्तुषे पञ्जाय सान्ने ॥ १७ ॥

वेमि । त्वा । पूषन् । नृजसे । वेमि । स्तोतवे । आघृणे ।

न । तस्य । वेमि । अरणं । हि । तत् । वसो इति । स्तुषे । पञ्जाय । सान्ने ॥ १७ ॥

हे पूषन् पोषकेन्द्र एतत्संज्ञं वा देव त्वा त्वाभृजसे प्रसाधयितुं वेमि । कामये । आघृणे आगतदीप्ति स्तोतवे त्वां स्तोतुं वेमि । कामये । यत्त्वद्वातिरिक्तं देवतातरं तस्य स्तोत्रं न वेमि । न कामये । तत्कृत इति चेत् । हि यस्मादरणमरमणममुखकरं । अतस्त्वामेव स्तोतुं कामय इत्यर्थः । हे वसो वासक स्तुषे स्तुवते पञ्जाय प्रार्जकाय स्तोत्राणां सान्ने । साम स्तोत्रं । सामर्थ्याच्च तदाक्षय्यते । तद्वते । यद्वा । पञ्ज इति कशीवत आख्या । आस्नातं हि । यद्वां पञ्जासो अश्विना हवते । ऋ० १. ११७. १०. इति । तस्मै कशीवत इव मह्यं । सामर्थ्यादुपमार्थो लभ्यते । अपेक्षितं धनं देहीति शेषः ॥

परा गावो यवसं कश्चिदाघृणे नित्यं रेक्णो अमर्त्य ।

अस्माकं पूषन्विता शिवो भव मंहिष्ठो वाजसातये ॥ १८ ॥

परा । गावः । यवसं । कत् । चित् । आघृणे । नित्यं । रेक्णः । अमर्त्य ।

अस्माकं । पूषन् । अविता । शिवः । भव । मंहिष्ठः । वाजसातये ॥ १८ ॥

हे आघृण आगतदीप्ति पूषन्निन्द्र वा कश्चित् कश्चिन्चित्कालेऽस्यदीया गावो यवसं तृणं भक्षितुं परा गच्छति । हे अमर्त्यामरण देव तदानीं रेक्णस्तन्नोरूपं धनं नित्यमस्माकं ध्रुवमसु । चोरव्याघ्रादिभिर्हिंसितं मा भूत् । अपि च हे पूषन् पोषयितः अस्माकमविता रक्षिता भूत्वा शिवः सुखकरो भव । तथा वाजसातये वाजस्यान्तस्य बलस्य वा संभजनार्थं मंहिष्ठो दातुतमो भव ॥

स्थूरं राधः शताश्वं कुरुंगस्य दिविष्टिषु ।

राज्ञस्त्वेषस्य सुभगस्य रातिषु तुर्वशेष्वमन्महि ॥ १९ ॥

स्थूरं । राधः । शतऽश्वं । कुरुंगस्य । दिविष्टिषु ।

राज्ञः । त्वेषस्य । सुभगस्य । रातिषु । तुर्वशेषु । अमन्महि ॥ १९ ॥

इदमादिकेन तुचेन देवातिथिः कुरुंगनाम्नो राज्ञो दानं स्वीति । कुरुंगस्य । कुरुञ्जितुं गच्छति कुलं गच्छतीति वा कुरुंगः ॥ डोऽन्यत्रापि वृक्षत इति गमेर्डेः । पृषोदरादिः ॥ एतत्संज्ञस्य त्वेषस्य दीप्तस्य सुभगस्य शोभनधनस्य एवंभूतस्य राज्ञः संबंधिनीषु दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्त्वेषणेषु प्राप्तिहेतुभूतासु यागक्रियासु रातिषु दानेषु दक्षिणारूपेषु सत्सु तुर्वशेषु । मनुष्यनामेतत् ॥ निर्धारणे सप्तमी ॥ मनुष्येषु मध्ये वयं स्थूरं स्थूलं प्रभूतं शताश्वमश्वानां शतेन युक्तं राधो धनममन्महि । अज्ञासिष्म । अलभामहीत्यर्थः ॥

धीभिः सातानि काखस्य वाजिनः प्रियमैधेरभिद्युभिः ।

षष्टिं सहस्रानु निर्मेजामजे निर्यूथानि गवामृषिः ॥ २० ॥

धीभिः । सातानि । काखस्य । वाजिनः । प्रियमैधैः । अभिद्युभिः ।

षष्टिं । सहस्रा । अनु । निःऽमजां । अजे । निः । यूथानि । गवां । ऋषिः ॥ २० ॥

काखस्य कण्वपुत्रस्य वाजिनो हविष्मतो मेधातिथेः संबंधिभिर्धीभिर्ध्यातुभिः स्तोतुभिः सातानि संभक्ता-
न्यभियुभिरभिगतदीप्तिभिः प्रियमैधैरेतत्संज्ञैश्चर्षिभिः सेवितानि निर्मेजां निःशेषेण युधानां गवां षष्टिं सहस्रा
षष्टिसंख्याकानि सहस्राणि यूथान्युषिर्देवातिथिरहमनु पश्चात् निरजे । निःशेषेणागच्छं । साकल्येन प्राप्तवानस्मि ॥
अज गतिचेपणयोः ॥ यथा प्रियमेधानां काखानां च गवां यूथानि राज्ञा दत्तानि तत्प्रतिगृहीतं एवं तेन
दत्तानि मया प्रतिगृह्यंत इत्यर्थः ॥

वृक्षाश्चिन्मे अभिपित्वे अरारणुः । गां भजंत मेहनाश्वं भजंत मेहना ॥ २१ ॥

वृक्षाः । चित् । मे । अभिऽपित्वे । अरारणुः । गां । भजंत । मेहना । अश्वं । भजंत ।

मेहना ॥ २१ ॥

मे मयाभिपित्वे पूर्वोक्ते धनेऽभिप्राप्ति सति वृक्षाश्चिवृक्षा अरारणुः । अशब्दयन् । कथमिति तदाह ।
इमं ऋषयो मेहना मंहनीयां प्रशस्यां गां भजंत । असेवंत । अलभंत । मेहना मंहनीयमश्वं च भजंत ।
अलभतेति ॥ गामश्वमिति जात्यभिप्रायमेकवचनं ॥ यद्वा । मेहनेति म इह नेति पदत्रयात्मकमेकं पदं । यदाह
यास्तः । यदिद्र चित्रं चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति । यन्म इह नास्तीति वा त्रीणि मध्यमानि पदानि
। नि० ४. ४. । तदेवं व्याख्येयं । इमं ऋषयो गामश्वं चालभंत । इहास्मिन्नाजनि प्रशस्तस्य धनस्य तद्दानं मम
नासीत्यम नासीदिति वृषप्रमुखा सर्वेऽपि जनाः प्रोचुरित्यर्थः ॥ ३३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमो व्याख्यातुमारभते । अष्टमे मंडले प्रथमेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याकृतानि । दूरादित्येको-
नचत्वारिंशद्वचं पंचमं सूक्तं कण्वगोत्रस्य ब्रह्मातिथेरार्धं । आदितः षट्त्रिंशत्त्रयः । ततो द्वे बृहत्पौ । अंतिमा-
नुष्टुप् । अंत्येषु पंचस्वर्धर्षेषु चेदिपुत्रस्य कशुनाम्नो राज्ञो दानं सूयते । अतस्तद्देवताकाः । श्रिष्टा आश्विन्यः ।
तथा चानुक्रांतं । दूरादेकात्रचत्वारिंशद्ब्रह्मातिथिराश्विनं द्विबृहत्पुत्रं तमं तथाः पंचार्धर्षाश्चैवस्य कशोर्दानसु-
तिरिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनश्चतस्रोराश्विने कर्तौ गायत्रे कंदस्वत्पुत्रचवर्जमिदं सूक्तं । सूच्यते हि ।
दूरादिहेवेति तिस्र उक्तमा उद्धरेत् । आ० ४. १५. इति ॥

दूरादिहेव यत्सत्यरुणस्पुरांश्चिन्तत् । वि भानुं विश्वधातनत् ॥ १ ॥

दूरात् । इहऽइवायत् । सती । अरुणऽसुः । अंश्चिन्तत् । वि भानुं । विश्वधा । अतनत् ॥ १ ॥

दूराद्दूरत एव विप्रकृष्ट एव नभसः प्राक्प्रदेशे वर्तमानेहेव सतीह समीपे विद्यमानेव ॥ अस्तेः शतरि-
शसोरक्षोप उगितश्चेति ङीप् । शतुरनुम इति नद्या उदात्तत्वं ॥ अरुणस्पुरारोचमानरूपा ईदृश्या यद्यदा-
श्चिन्तत् अश्चेतयत् ॥ श्विता वर्णे । अस्मात्पुत्राङ्गुलिं चङ्गि रूपं । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥ तदा
भानुं दीप्तिं विश्वधा ब्रह्मविधं व्यतनत् । विस्तारितवती ॥ तनोतिर्व्यत्ययेन शप् ॥ ईदृशीमुषसं हे अश्विनौ सचेथे
इत्युत्तरयेकवाक्यता । यद्वा । प्रातरनुवाक्य उषस्येन कांडेनोषाः स्मृता सती प्रादुर्बभूव । हे अश्विनौ शंसिष्य-
माणमाश्विनं क्रतुं श्रोतुं युवामपि प्रादुर्भवतमित्यध्याहारिण वाक्यं पूरणीयं ॥

नृवहंसा मनोयुजा रथेन पृथुपाजसा । सचेथे अश्विनोषसं ॥ २ ॥

नृऽवत् । दसा । मनऽयुजा । रथेन । पृथुपाजसा । सचेथे इति । अश्विना । उषसं ॥ २ ॥

हे दसा दक्षी दर्शनीयौ शत्रूणामुपपथितारौ वा ॥ सुपां सुलुगित्याकारः ॥ ईदृशी हे अश्विनाश्विनौ
नृवहंसां नृभिस्तुभ्यं वर्तमानौ युवां ॥ तेन तुभ्यमिति प्रथमार्थे वतिः ॥ यद्वा । नृवतीं ॥ नृशब्दात्पुत्रपञ्चादसत्त्वं ।
रथुतिसामान्याद्वा कंदसीर इति वत्त्वं । ङीप्पञ्चादसो लुक् । इहस्वमुड्भ्यां मनुबिति मनुप उदात्तत्वं ॥
ईदृशीमुषसं रथेनात्मीयेन वाहनेन सचेथे । सम्यगागच्छथः ॥ षच समवाये ॥ यद्वा । सचतिः सेवगार्थः ।
सचेथे । सेवेथे । तदाह यास्कः । सचस्वा नः स्वस्तये सेवस्व नः स्वस्तये । नि० ३. २१. इति । कीदृशेन रथेन ।
मनोयुजा मनसैव व्यापारांतरनिरपेक्षेण स्मरणमात्रेणाश्चिर्युज्यमानेन पृथुपाजसा विस्तीर्णबलेन बहून्नेन वा ।
उषसोऽन्तरमश्विनोः स्तूयमानत्वात्तामश्विनौ गच्छत इत्युच्यते ॥

युवाभ्यां वाजिनीवसू प्रति स्तोमा अदृक्षत । वाचं दूतो यथोहिषे ॥ ३ ॥

युवाभ्यां । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । प्रति । स्तोमाः । अदृक्षत । वाचं ।

दूतः । यथा । ओहिषे ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू । वाजो हविर्लक्षणमसं । तद्युक्ता यागक्रिया वाजिनी । तस्यां वसु धनं ययोरस्ति तौ
तथोक्ता । यद्वा । अन्नयुक्तं स्तोत्रं देयं वसु धनं ययोरस्ति तादृशी । हे अश्विनौ युवाभ्यां स्तोमा अस्माभिः
कृतानि स्तोत्राणि प्रत्यवृक्षत । प्रतिदृष्टंतां ॥ दृशेऽङ्गादसः कर्मणि लुङ् । लिङ्सिच्चावाक्यनेपदेऽपि कित्वा-
त्तृजिद्विभोरित्यमभावः । षत्वकत्वषत्वानि ॥ अहं च यथा येन प्रकारेण दूतः प्रेष्यो वाचं स्वामिनो वाक्यं
याचते तथा युवयोः प्रीतिपूर्विकां वाचमोहिषे । पुष्यव्यत्ययः । याचे ॥ उहिरर्दने । याचन इत्यर्थः । व्यत्यये-
नात्मनेपदं । यद्वा । दूतो यथा स्वामिनोक्तां वाचं विदेशस्थमन्यं प्रापयति एवमहमपि स्तुतिरूपां वाचमोहिषे ।

वहे । युवां प्रापयामि ॥ वहेर्व्यत्ययेन मध्यमः । क्वांदसं संप्रसारणं । क्वादस्युभयधेत्वार्धधातुक्त्वादिङागमः ।
शबभावो लघूपधगुणश्च । एङि पररूपमिति पररूपत्वं ॥

पुरुप्रिया ए० ऊतये० पुरुमंद्रा पुरुवसू । स्तुषे कण्वासो अश्विना ॥ ४ ॥

पुरुऽप्रिया । नः । ऊतये० । पुरुऽमंद्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । स्तुषे । कण्वासः ।
अश्विना ॥ ४ ॥

पुरुप्रिया बहनां प्रियी पुरुमंद्रा बहनां मादयितारी वा । यद्वा । पुरु बह्वं मायंती ।
पुरुवसू बह्वधनी ईदृशावश्विनाश्विनी नोऽस्माकमूतये रचणाय कण्वासः कण्वगोचा वयं स्तुषे । सुमहे ॥
पुरुषवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा । कण्वास इति पूजार्थं बह्ववचनं । ऋषिरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे अंतरात्मान
कण्वासः कण्वगोत्रस्त्वं स्तुषे । अश्विनौ सुहि ॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयंता शुभस्पती । गंतारा दाशुषो गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा । वाजऽसातमा । इषयंता । शुभः । पती इति । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा मंहिष्ठी मंहनीयी पूजनीयी यद्वा दातृतमौ वाजसातमा । वाजोऽन्नं बलं वा । तस्यातिशयेन
दातारी । यद्वा । वाजो हविर्बलमन्नं । तस्य संभक्तृतमौ ॥ सनोतिः सनतेर्वा जनसनेति विट् । विद्वनोरनुना-
सिकस्यात्वं ॥ इषयंता स्तोत्रुभ्य इषमन्नं कुर्वंती ॥ ईदृशब्दात्तत्करोतीति णिच् । णेरिष्ठवद्भावेन टिलोपे प्राप्ति
प्रकृत्यैकाजिति प्रकृतिभावः ॥ यद्वा । इषयंतेषयंती श्रेयांसि प्रापयंती ॥ इष गती । अस्माद्वेतुमणिच् । संज्ञापू-
र्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः ॥ शुभः शोभनस्य धनस्योदकस्य वा पती स्वामिनी ॥ षष्ठाः पतिपुत्रेति
विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ दाशुषश्च पुरोडाशादीनि दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीली ॥ गमेसाक्की-
लिकलृन् । अतो न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठाः प्रतिषेधः ॥ ईदृशावश्विनी सुम इति शेषः ॥ ॥ ५ ॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणी । घृतैर्गव्यूतिमुक्षतं ॥ ६ ॥

ता । सुऽदेवाय । दाशुषे । सुऽमेधां । अविऽतारिणी । घृतैः । गव्यूतिं । उक्षतं ॥ ६ ॥

हे अश्विनी ता तौ तादृशी युवां सुदेवाय । शोभना देवा येन यष्टव्याः स तथोक्तः ॥ बह्व्रीही
नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मै दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ ईदृग्यजमा-
नार्थं सुमेधां शोभनयज्ञामवितारिणी । वितरणं विगमनमपायः । अनपायिनीं ॥ नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्र-
कृतिस्वरत्वं ॥ ईदृशीं गव्यूतिं । गावो यूयंते संयुज्यंतेऽनेति गव्यूतिर्गोसंचारभूमिः ॥ गोयूती कंदसि । पा० ६. १.
७९. २. इत्यवादेशः ॥ तां घृतैः चरणशीलैश्चदकैश्चतं । सिंचतं ॥ उक्ष सेचने ॥

आ नः स्तोममुप द्रवन्नूयं श्येनेभिराशुभिः । यातमश्वेभिरश्विना ॥ ७ ॥

आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । नूयं । श्येनेभिः । आशुभिः । यातं । अश्वेभिः । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रमश्वेभिरश्वैः । द्रवत् नूयमित्युभे क्षिप्रनामनी । एकः पूरकः । नूयं
क्षिप्रमुपा यातं । उपगच्छतं । यद्वा । द्रवदिति स्तोमविशेषणं । द्रवच्छीघ्रं प्रवर्तमानं स्तोममित्यर्थः । कीदृशै-
रश्वैः । श्येनेभिः शंसनीयगामिभिः प्रशस्त्यगमनेराशुभिः शीघ्रगैः ॥

येभिस्तिष्ठः परावतो दिवो विश्वानि रोचना । चैरकून्परिदीयथः ॥ ८ ॥

येभिः । तिष्ठः । पराऽवतः । दिवः । विश्वानि । रोचना । चीन् । अकून् । परिऽदीयथः ॥ ८ ॥

हे अश्विनी तिस्रो दिवस्त्रीन्द्रिवसांस्त्रीनक्ष्त्रसो रात्रीश्च ॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया ॥ एतावतं कालं

विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा रोचना रोचमानानि नक्षत्ररूपाणि देवगृहाणि परावती दूरदेशादिभिर्द्यौः
परिदीयथः परिगच्छथः । दीयतिर्गतिकर्मा । तैरस्माकं सोममुपयातमिति पूर्वचान्वयः ॥

उ॒त नो॒ गोम॑तीरिष॒ उ॒त सा॒तीर॑हर्वि॒दा । वि॒ प॒थः सा॒तये॑ सि॒तं ॥ ९॥

उ॒त । नः । गो॒ऽम॑तीः । इषः । उ॒त । सा॒तीः । अ॒हः । वि॒दा । वि॒ प॒थः । सा॒तये॑ । सि॒तं ॥ ९॥

उतापि च हे अहर्विदाहो संभयितारी । यद्वा । अह्नि प्रभातसमये वेदितव्यी स्रोतव्यी । नोऽस्मभ्यं गो-
मतीर्बहुभिर्गोभिर्युक्ता इषोऽस्मानि दत्तमिति शेषः । उतापि च सातीः संभजनीया दातव्या वा रायस्वास्मभ्यं
दत्तं ॥ सनतिः सनोतेषां कर्मणि क्तिन् । जनसंख्यनामित्यात्वं । जतियूतीत्यादिना क्तिन् उदात्तत्वं निपात्यते ॥
अपि चास्माकं सातय उक्तानां गवादीनां लाभाय संभजनाय वा पथस्तदुपायरूपाभ्यागान् वि सितं । विशेषेण
बध्नीतं । यथान्ये न प्रविशन्ति तथा कुशतमित्यर्थः ॥ पिञ् बंधने । छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ यद्वा । उपसर्गवशादयं
धातुः स्वार्थविपरीते बंधनाभावे वर्तते । प्रस्मरणं प्रस्मानमिति यथा । पथो मार्गान् वि सितं । विसृजतं ।
प्रदर्शयतमित्यर्थः ॥ पथिच्छब्दोऽतोदात्तः । तस्य शसि टिलोप उदात्तनिवृत्तिस्वरिण शस उदात्तत्वं ॥

आ नो॒ गोम॑तमश्विना सु॒वीरं॑ सु॒रथं॑ र॒यिं । वो॒ह्म॑श्चावतीरिषः ॥ १०॥

आ । नः । गो॒ऽम॑तं । अ॒श्विना । सु॒वीरं॑ । सु॒रथं॑ । र॒यिं । वो॒ह्मं॑ । अ॒श्वऽव॑तीः । इषः ॥ १०॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा वोह्मं । आवहतं । आहरतं ॥ वहेर्लोटि च्छांदसः शपो लुक् ।
द्वलधत्वट्त्वढलोपेषु क्तयेषु सहिवहोरोदवर्णस्त्वोत्वं ॥ कीदृशं रयिं । गोमंतं बहुभिर्गोभिर्युक्तं सुवीरं ।
वीर्याज्जायंत इति वीराः पुत्राः । शोभनैस्त्वपेतं । विविधमीरयति शत्रून्मिति वा वीराः शूराः । तैस्त्वपेतं ।
सुरथं शोभनरथेन युक्तं । अपि चाश्वावतीरश्वयुक्ताः ॥ मंत्रे सोमाश्चेति मतो दीर्घः ॥ इष इष्यमाणान्यत्राणि
चास्मभ्यमावहतं ॥ ॥ २॥

द्विदेवत्यस्वाश्विनयहस्य वावृधानेत्येषा याज्या । सूच्यते हि । होता यच्चदश्विना नासत्या वावृधाना
शुभस्यती । आ० ५. ५. इति ॥

वा॒वृ॒धा॒ना शु॒भस्प॑ती द॒स्रा हिर॑ण्यवर्त॒नी । पि॒बतं॑ सो॒म्यं मधु॑ ॥ ११॥

वा॒वृ॒धा॒ना । शु॒भः । प॒ती इति॑ । द॒स्रा । हिर॑ण्यवर्त॒नी इति॑ हिर॑ण्यऽवर्त॒नी । पि॒बतं॑ ।

सो॒म्यं । मधु॑ ॥ ११॥

हे शुभस्यती शुभः शोभनस्यालंकारस्योदकस्य वा पती स्वामिनी हे अश्विनी ॥ सुबामंचित इति षष्ठ्यंतस्य
परांगवज्जावात् षष्ठ्यामंचितसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ दस्रा दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारी वा
हिरण्यवर्तनी हिरण्यमयमार्गौ । यद्वा । वर्ततेऽस्मिन्निति वर्तनी रथः । हिरण्यमयो रथो ययोस्त्वौ । यद्वा ।
वर्तनि वर्तनमाचरणं । हितरमणीयाचरणी । ववृधाना प्रवृद्धौ ॥ वृधेर्लिटः कानच् ॥ ईदृशौ युवां सोम्यं
सोममयं मधु माधुर्योपेतं मदकरं वा रसं पिबतं ॥

अ॒स्मभ्यं॑ वा॒जिनी॑वसू म॒घव॑द्भ्यश्च स॒प्रथः॑ । छ॒र्दि॒र्येत॑मदाभ्यं ॥ १२॥

अ॒स्मभ्यं॑ । वा॒जिनी॑वसू इति॑ वा॒जिनी॑ऽवसू । म॒घव॑त्ऽभ्यः । च । स॒ऽप्रथः॑ । छ॒र्दिः ।

य॒तं । अ॒दाभ्यं॑ ॥ १२॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी हविर्युक्ता यागक्रिया । तस्यां वसु धनं हविर्भागलक्षणं ययोस्तथाविधौ हे
अश्विनी अस्मभ्यं सोतुभ्यो मघवद्भ्यः । मघं धनं हविर्लक्षणं । तद्वद्भ्यो यजमानेभ्यश्च सप्रथः सर्वतः पृथु विसी-

यमदाम्बं केनाप्यहिंसं कर्दिः । गृह्णामीतत् । गृहं यतं । नियच्छतं । दत्तमिति यावत् ॥ यमेच्छादसः शपो
मुक् । छंदसुभयथेत्यार्धधातुक्त्वेन कृत्वाभावादनुनासिकसोपाभावः ॥

नि षु ब्रह्म जनानां याविष्टं तूयमा गतं । मो ध्व॑न्याँ उपारतं ॥१३॥

नि । सु । ब्रह्म । जनानां । या । अविष्टं । तूयं । आ । गतं । मो इति । सु । अन्यान् ।

उप । अरतं ॥१३॥

हे अश्विनौ या यौ युवां जनानां प्राणिनां मध्ये ब्रह्म ब्राह्मणजातिं सु सुषु नि नितरामविष्टं अरविष्टं ।
यद्वा । जनानां यजमानानां ब्रह्म परिवृढं सोचं हविर्लक्षणमन्नं वा यौ युवां न्यविष्टं न्यगच्छतं । अवतिर्गत्यर्थः ।
तौ युवां तूयं विप्रमा गतं । अस्मान्प्रागच्छतं । अन्यान्सद्यतिरिक्तान्यजमानान् मो मेव सूपारतं । उपगमतं ।
कदाचिदपि मेव प्राप्तमित्यर्थः ॥ अर्तेर्माङ्गि लुङि सतिशास्वतिभ्यश्चेति चुरङादेशः ॥

आपराङ्गिके प्रवर्ग्ये घर्मस्य हविषोऽस्य पिबतमिति द्वितीया याव्या । सूत्रितं च । अस्य पिबतमश्विनेति
वा प्रेषितो होता । आ० ४. ७. । इति ॥

अस्य पिबतमश्विना युवं मदस्य चारुणः । मध्वो रातस्य धिष्ण्या ॥१४॥

अस्य । पिबतं । अश्विना । युवं । मदस्य । चारुणः । मध्वः । रातस्य । धिष्ण्या ॥१४॥

हे अश्विनाश्विनौ हे धिष्ण्या । धिष्ण्या स्तुतिः । तदहौ युवं युवां मदस्य मदकरस्य चारुणः शोभनस्य
रातस्यास्माभिर्दत्तस्यास्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य स्वांश्लक्षणं भागं पिबतं । यद्वा । द्वितीयाथै षष्ठी । इमं
सोमं पिबतं ॥

अस्मे आ वहतं रयिं शतवँतं सहस्रिणं । पुरु॑क्षुं विश्व॑धायसं ॥१५॥

अस्मे इति । आ । वहतं । रयिं । शतवँतं । सहस्रिणं । पुरु॑क्षुं । विश्व॑धायसं ॥१५॥

हे अश्विनौ अस्मे अस्माभ्यं रयिं धनमा वहतं । आनयतं । कथंभूतं । शतवतं शतसंख्योपेतं सहस्रिणं
सहस्रसंख्योपेतं च पुरु॑क्षुं वज्रनिवासं यद्वा पुरु॑भिर्बज्रभिः स्तुत्यं विश्व॑धायसं विश्वेषां सर्वेषामस्मादीयानां
धारकं ॥ वहिहाधाभ्यश्छंदसीति दधातेरनु । णिदित्यनुवृत्तेर्णिङ्गान्वेन युगागमः ॥ ॥३॥

पुरु॑चा चि॒द्धि वां नरा वि॒ह्वयँते मनी॒षिणः । वा॒घञ्जिराश्व॒ना गतं ॥१६॥

पुरु॑चा । चित् । हि । वां । नरा । वि॒ह्वयँते । मनी॒षिणः । वा॒घत् । अश्वि॒ना ।

आ । गतं ॥१६॥

हे नरा नरौ स्तोत्राणां धनस्य नेताराश्विनौ मनीषिणो मनस ईशितारः स्तोतारो वां युवां पुरु॑चा
चिद्धि वज्रपु हि देशेषु विह्वयते । विविधमाह्वयति । तथा सति हे अश्विनौ वाघञ्जिराश्विना गतं ।
अस्मान्निवागच्छतं ॥

जना॑सो वृ॒क्तवर्हि॑षो ह॒विष्मँतो अरं॑कृतः । युवां ह॒वँते अश्वि॒ना ॥१७॥

जना॑सः । वृ॒क्तवर्हि॑षः । ह॒विष्मँतो । अरं॑कृतः । युवां । ह॒वँते । अश्वि॒ना ॥१७॥

वृ॒क्तवर्हि॑षः । वृ॒क्तं छिन्नं वर्हि॑र्यैस्य तथोक्ताः । ह॒विष्मँतो ह॒विर्भिर्यु॑क्ता अरं॑कृतः पर्याप्तकारिणः यद्वा
हविरादीनामन्नं कृतारो जनास अस्तिगच्छन्वा जना हे अश्विनाश्विनौ युवां हवँते । आह्वयँति । अत आगच्छ-
तमिति शेषः ॥

अस्माकमद्य वामयं स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः । युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥१८॥

अस्माकं अद्य । वां । अयं । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः । युवाभ्यां । भूतु । अश्विना ॥१८॥

अथेदानीमस्माकमयं स्तोमोऽस्मादीयं स्तोत्रं हे अश्विनी वां युवयोर्वाहिष्ठो वाहयितुमः प्रापयितुमः सन् युवाभ्यामंतमोऽतिष्ठतमोऽतिशयेन समीपवर्ती भूतु । भवतु ॥ तमे तादेष्ट । पा० ६. ४. १४९. ९. । इत्यति-
कशब्दस्य तादिर्बुध्यते । भवतेऽन्धांसः शपो लुक् ॥

यो ह वां मधुनो दृतिराहितो रथचर्षणे । ततः पिबतमश्विना ॥१९॥

यः । हु । वां । मधुनः । दृतिः । आऽहितः । रथऽचर्षणे । ततः । पिबतं । अश्विना ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनी रथचर्षणे रथस्य चर्षणे द्रष्टव्ये मध्ये देशे यो दृतिर्मधुनो मधुरस्यास्माभिर्दत्तस्य सोमस्य संबन्धी तेन मधुना पूर्णं आहितः स्थापितो वर्तते ततो दृतेः सकाशात्सोमं पिबतं ॥

तेन नो वाजिनीवसू पश्वे तोकाय शं गवे । वहंतं पीवरीरिषः ॥२०॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । पश्वे । तोकाय । शं । गवे । वहंतं ।
पीवरीः । इषः ॥२०॥

हे वाजिनीवसू । वाजोऽन्नं वक्षं वा । तयुक्तधनी नोऽस्माकं पश्वे पश्वेऽस्मादिलक्षणाया ॥ जसादिषु
च्छंदसि वावचनमिति चेर्ङितोति गुणस्य विकल्पितत्वात् ॥ तोकाय पुत्राय गवे च ॥ आत्मभिप्रायं सर्वेषु-
कवचनं ॥ पशुप्रभृतिभ्यः शं सुखं यथा भवति तथा पीवरीः प्रवृद्धानीषोऽन्नाणि तेन भवदीयेन रथेन वहंतं ।
आवहंतं । प्रापयतं । दत्तमित्यर्थः ॥ ॥४॥

उत नो दिव्या इष उत सिंधूरहर्विदा । अप ज्ञारेव वर्षथः ॥२१॥

उत । नः । दिव्याः । इषः । उत । सिंधून् । अहःऽविदा । अप । ज्ञाराऽइव । वर्षथः ॥२१॥

उतापि च हे अहर्विदाहो संभयितारी । यद्वा । अङ्गि प्रभातसमये वेदितव्यौ सोमस्यावश्विनी । दिव्या
दिवि भवा इष इष्यमाणा अपो नोऽस्मादर्थं ज्ञारेव ज्ञारेणैव छिद्रेणैवाप वर्षथः । मेघादपकृष्य युवां सिंचथः ।
उतापि च सिंधून् खंदनशीला नदीवृष्टिरीषदकैरस्माकं स्नानपानादिकार्याय छतवन्तावित्यर्थः ॥

कदा वां तौग्यो विधत्समुद्रे जहितो नरा । यद्वां रथो विभिष्यतात् ॥२२॥

कदा । वां । तौग्यः । विधत् । समुद्रे । जहितः । नरा । यत् । वां । रथः । विऽभिः ।
पतात् ॥२२॥

हे नरा नरी नेतारावश्विनी तौग्यसुयपुत्रो मुज्युः समुद्रे जलधौ जहितोऽसुरैः प्रक्षिप्तः सन् कदा
कस्मिंश्चाले वां युवां विधत् । अविधत् । क्षुतिभिः पर्यचरत् । यद्यदा वां युवयोर्विभिर्गंतुभिरक्षिप्यते रथः
पतात् तं मुज्युमानेतुं पतितं गच्छेत् तदानीं मुज्युरस्तीदिति पूर्वैणाधिगम्य पृष्टस्य प्रतिवचनं ॥

युवं कखाय नासत्यापिरिप्राय हर्म्ये । शश्वदूतीदंशस्यथः ॥२३॥

युवं । कखाय । नासत्या । अपिऽरिप्राय । हर्म्ये । शश्वत् । उतीः । दशस्यथः ॥२३॥

हे नासत्या । सत्सु साधू सखी । न सत्यावसखी । न असखी नासखी ॥ नद्यायनपादिति नञः प्रकृति-
भावः ॥ यद्वा । सत्सु नेतारी नासिकाप्रभवौ वा । उक्तं च भगवता यास्क्येन । सत्याविव नासत्यावित्यौ-

र्यवामः । सत्यस्य प्रणेता राविद्यायायणः । नासिकाप्रभवो बभूवतुरिति वा । नि० ६. १३. इति । तौ युवां कण्वायितत्संज्ञायर्थे हर्म्यं हर्म्यतलेऽपिरिप्तायासुरैर्बाधिताय शश्वच्छतीर्बह्वीकृती रक्षा दशस्ययः । इत-
वन्ती । युवं कण्वायापिरिप्ताय चक्षुः प्रत्यधत्तं । ऋ० १. ११८. ७. इत्यनेतिहास उक्तः । सोऽत्र द्रष्टव्यः ॥

ताभिरा यातमूतिभिर्नयसीभिः सुशस्तिभिः । यद्वा वृषण्वसू हुवे ॥ २४ ॥

ताभिः । आ । यातं । ऊतिऽभिः । नयसीभिः । सुशस्तिऽभिः । यत् । वां । वृषण्वसू
इति वृषण्वसू । हुवे ॥ २४ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनी ॥ वृषण्वसूचोऽपसंख्यानं । पा० १. ४. १८. ४. इति वृषण्वसू निपात्यते ॥
तदानीं ताभिः पूर्वोक्ताभिर्नयसीभिर्नयतराभिः सुशस्तिभिः सुप्रशस्ताभिर्कृतिभि रक्षाभिः सार्धमा यातं ।
आगच्छतं । यद्यदा वां हुवे सुतिभिराहुयामि ॥

यथा चित्कण्वमावतं प्रियमेधमुपस्तुतं । अचिं शिंजारमश्विना ॥ २५ ॥

यथा । चित् । कण्वं । आवतं । प्रियऽमेधं । उपऽस्तुतं । अचिं । शिंजारं । अश्विना ॥ २५ ॥

हे अश्विनाश्विनी यथा चिदेन खलु प्रकारेण कण्वमेतत्संज्ञमुषिमावतं अरक्षतं प्रियमेधं प्रिययज्ञमेतत्संज्ञं
चोपस्तुतमेतदाख्यं च शिंजारं शब्दयन्तं सुवन्तमचिमेतानुषींश्च येन प्रकारेणारक्षतं तथास्मानपि रक्षतमिति
शेषः । यद्वा । एतावद्वां वृषण्वसू इत्यनयेकवाक्यता ॥ ५ ॥

यथोत कृत्ये धनेऽंशुं गोष्वगस्त्यं । यथा वाजेषु सोभरिं ॥ २६ ॥

यथा । उत । कृत्ये । धने । अंशुं । गोषु । अगस्त्यं । यथा । वाजेषु । सोभरिं ॥ २६ ॥

उतापि च यथा येन प्रकारेण धने कृत्ये कर्तव्ये प्राप्तव्ये सत्यंमेतत्संज्ञं सोतारमावतं अरक्षतं । गोषु च
सव्यव्यासु यथागस्त्यमुषिमरक्षतं । वाजेष्वन्नेषु सव्यव्येषु यथा येन प्रकारेण सोभरिमेतत्संज्ञमुषिं चारक्षतं ।
अत्रापि पूर्ववद्वाक्यशेष उचरयेकवाक्यता वा ॥

एतावद्वां वृषण्वसू अतो वा भूयो अश्विना । गृणंतः सुसमीमहे ॥ २७ ॥

एतावत् । वां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । अतः । वा । भूयः । अश्विना । गृणंतः ।
सुसं । ईमहे ॥ २७ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनाश्विनी गृणंतः सुवन्तो वयमेतावत् यथा चित् कण्वमित्यादिना यावदनुक्ता-
तमेतत्परिमाणं सुसं सुखमतो वास्माद्वा भूयो बह्वतरमधिकं सुसं वां युवामीमहे । याचामीहे ॥

रथं हिरण्यवंधुरं हिरण्याभीष्मश्विना । आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥ २८ ॥

रथं । हिरण्यवंधुरं । हिरण्यऽअभीष्मं । अश्विना । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशं ॥ २८ ॥

हे अश्विनाश्विनी हिरण्यवंधुरं । सारथिस्थानं वंधुरं । हिरण्यमयसारथिस्थानं हिरण्याभीष्मं हिरण्यमयप्रयहं
दिविस्पृशमनुव्रतत्वाह्विं स्पृशंतं ॥ स्पृशेः क्तिन् । दिव्यशब्दाद्वितीयार्थे सप्तमी । ह्यनुभ्यां ऊरुपसंख्यानमित्यनुक् ॥
ईदृशं रथमा हि स्थाथः । युवामातिष्ठ एव । हिरवधारणे । अस्मदीयां सुतिं ओतुं शीघ्रं रथमास्मायागत-
मिति भावः ॥ ४ गतिनिवृत्ती । ऋटि च्छांदसः शपो लुक् ॥

हिरण्ययीं वां रभिरीषा अक्षो हिरण्ययः । उभा चक्रा हिरण्यया ॥ २९ ॥

हिरण्ययीं । वां । रभिः । ईषा । अक्षः । हिरण्ययः । उभा । चक्रा । हिरण्यया ॥ २९ ॥

हे अश्विनी वां युवयो रभिरारंभणीयालंभनभूता रथस्त्रिया हिरण्ययो हिरण्ययो हिरण्यविकारा ।
अथ हिरण्ययो हिरण्ययो हिरण्यनिर्मितः ॥ इषा अथादिषु च्छंदसि । पा० ६. १. १२७. २. । इति प्रकृति-
भावः ॥ अपि चोभोमे द्वे अपि चक्रा चक्रे रथचरणे हिरण्यया हिरण्यये सुवर्णनिर्मिते ॥ सुपां सुसुगिति
द्विवचनस्याकारः । अतस्त्ववास्त्ववास्त्ववादिना हिरण्यशब्दाभ्यटो मलोपो निपात्यते ॥

तेन नो वाजिनीवसू परावतश्चिदा गतं । उपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ३० ॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । पराऽवतः । चित् । आ । गतं । उपे ।
इमां । सुऽस्तुतिं । मम ॥ ३० ॥

हे वाजिनीवसू अन्नवद्वनावश्विनी य उक्तो हिरण्यसर्वावयवो रथः तेन रथेन नोऽस्मान्परावतश्चिद-
रदेशादप्या गतं । आगच्छतं ॥ गमेच्छंदसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्वनुनासिकलोपः ॥ इदानीमुधिरिक्व-
दाह । मम मदीयामिमामिदानीं क्रियमाणां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपगच्छतं ॥ ॥ ६ ॥

आ वहेथे पराकात्पूर्वीरश्रन्तावश्विना । इषो दासीरमर्त्या ॥ ३१ ॥

आ । वहेथे इति । पराकात् । पूर्वीः । अश्रन्ता । अश्विना । इषः । दासीः । अमर्त्या ॥ ३१ ॥

हे अमर्त्यामरणावश्विनाश्विनी दासीः । दासा उपचपयितारोऽमुराः । तत्संबन्धिनीः पूर्वीः पुरीरश्रन्ती
भक्षयन्ती भञ्जन्ती युवामिषोऽन्नानि पराकात्परागताहरदेशादा वहेथे । अस्मान्प्रापयथः । यद्वा । अश्रन्ती
व्याभ्रवन्ती ॥ अशू व्याप्ती । अस्माद्व्यात्ययेन आ परस्मैपदं च ॥ पूर्वीर्बह्वीर्दासीर्दासस्त्रोपचपयितुः शचोः संबन्धि-
नीरिषोऽन्नानि शत्रुभ्योऽपहृत्यास्मान्प्रापयथः ॥

आ नो द्युसैरा अवीभिरा राया यातमश्विना । पुरुचंद्रा नासत्या ॥ ३२ ॥

आ । नः । द्युसैः । आ । अवीः । अभिः । आ । राया । यातं । अश्विना । पुरुऽचंद्रा । नासत्या ॥ ३२ ॥

हे पुरुचंद्रा बह्वहिरण्यौ यद्वा पुरुणां बह्वनामाह्लादकौ ॥ इत्थाचंद्रोत्तरपदे मंच इति सुट् । पादादि-
त्वात्पाठिकमामंचितायुदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यस्वभावी सत्यस्य नेतारी नासिकाप्रभवौ वा ॥ आमंचितं
पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्यामंचितस्याविद्यमानवज्जावादिदमप्यामंचितमायुदात्तं । न च नामंचिते समाना-
धिकरण इत्यविद्यमानवत्त्वनिषेधः पुरुचंद्रेत्यस्य विशेषवचनत्वात् ॥ ईदृशौ हे अश्विनाश्विनी द्युसैर्योतमानैर-
त्रैर्दातव्यैः सार्धं नोऽस्माना यातं । आगच्छतं । तथा अवीभिः अवणीधिर्यशोभिश्चास्मानागच्छतं । तथा राया
धनेन चास्मानागच्छतं ॥

एह वां प्रुषितप्सवो वयो वहंतु पर्णिनः । अच्छा स्वध्वरं जनं ॥ ३३ ॥

आ । इह । वां । प्रुषितऽप्सवः । वयः । वहंतु । पर्णिनः । अच्छ । सुऽअध्वरं । जनं ॥ ३३ ॥

हे अश्विनी इहाश्विन्यागे वां युवां प्रुषितप्सवः । प्रुषिः स्नेहनकर्मा । स्निग्धरूपाः पर्णिनः पक्षोपेताः ।
यद्वा । लुप्तोपममेतत् । पक्षिण इव शीघ्रगामिनः । वयो गंतारोऽश्वाः स्वध्वरं शोभनयज्ञं यजमानलक्षणं
जनमच्छाभिमुखमा वहंतु । आनयंतु ॥

रथं वामनुगायसं य इषा वर्तते सह । न चक्रमभि बाधते ॥ ३४ ॥

रथं । वां । अनुऽगायसं । यः । इषा । वर्तते । सह । न । चक्रं । अभि । बाधते ॥ ३४ ॥

हे अश्विनी धो रथोऽस्माभ्यं देवेनाग्नेन सह वर्तते वां युवयोः स्वभूतमनुगायसं क्षीतुभिरनुगातव्यं तं रथं

चक्रं परस्मै नानि बाधते । नानिहंति । यद्वा । चक्रं वीर्यकर्मसाधनं ॥ घनर्घे कविधानमिति कः । छत्रादीनां च । का० ६. १. १२. १. इति द्विवचनं । अस्मिन्पक्षेऽन्यः शत्रुरिति कर्तृपदमध्याहृतम् ॥

हिरण्ययेन रथेन द्रवत्पाणिभिरश्वैः । धीर्जवना नासत्या ॥ ३५ ॥

हिरण्ययेन । रथेन । द्रवत्पाणिभिः । अश्वैः । धीर्जवना । नासत्या ॥ ३५ ॥

हे धीर्जवना मनोवद्देववन्तौ ॥ आमंचिताबुदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यस्वभावी सत्यस्य नेतारौ वा ॥ आमंचितं पूर्वमविवक्ष्यमानवदिति पूर्वस्याविवक्ष्यमानत्वेन पदादपरत्वादाष्टमिकनिघाताभावः । न च नामंचित-
विवक्ष्यमानवत्त्वनिषेधो धीर्जवनेत्यस्य विशेषणत्वेन सामान्यवचनत्वाभावात् । व्यावर्तकं हि विशेषणं ॥ ईदृशी
युवां द्रवत्पाणिभिः शीघ्रगमनपदैरश्वैर्युक्तेन हिरण्ययेन हिरण्यमयेन स्वर्णमयेन रथेनागतमिति शेषः । यद्वा ॥
धीर्जवना नासत्येति तद्व्ययमपि प्रथमांतमेव नामंचितं । धियो जव इव जवो ययोस्तौ । बज्रव्रीही पूर्वपदप्रक-
तिस्वरत्वं ॥ ईदृशेन रथेन शीघ्रगमनौ नासत्यावश्विनावागच्छतमिति शेषः ॥ ७ ॥

युवं मृगं जागृवांसं स्वदथो वा वृषण्वसू । ता नः पृक्तमिषा रयिं ॥ ३६ ॥

युवं । मृगं । जागृवांसं । स्वदथः । वा । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । ता । नः ।
पृक्तं । इषा । रयिं ॥ ३६ ॥

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनी युवं युवां जागृवांसं जागरणशीलं स्वकार्ये
मदजननेऽप्ययं मृगं मृगमन्वेषणीयं सोमं स्वदथः । आस्तादयथः । यद्वा । जागृवांसं जाग्रतं मृगं मृगनामान-
मसुरं स्वदथः । स्वादयथः । हिंस्व इत्यर्थः । ता तौ युवां नोऽस्मादर्थमिषात्तेन रयिं धनं पृक्तं । संपृक्तं । कुर्वतं ।
ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

ता मे अश्विना सनीनां विद्यातं नवानां ।

यथा चिद्यैः कशुः शतमुष्ट्रानां ददत्सहस्रा दश गोनां ॥ ३७ ॥

ता । मे । अश्विना । सनीनां । विद्यातं । नवानां ।

यथा । चित् । चैद्यः । कशुः । शतं । उष्ट्रानां । ददत् । सहस्रा । दश । गोनां ॥ ३७ ॥

हे अश्विनाश्विनी ता तादृशी युवां नवानामभिगवानां श्रेष्ठानां सनीनां संभक्षणीयानां धनानां ॥
कर्मणि षष्ठी ॥ ईदृशानि धनानि मे मह्यं दापयितुं विद्यातं । जानीतं । यथा चिद्येन खलु प्रकारेण चैद्य-
चेदिपुत्रः कशुरेतत्संज्ञो राजोष्ट्रानां शतं तथा गोनां गवां दश सहस्रा दशसंख्यानि सहस्राणि ददत् दद्यात्
तथा विद्यातमिति पूर्वचान्वयः ॥

यो मे हिरण्यसंदृशो दश राज्ञो अमंहत ।

अधस्पदा इद्यैद्यस्य कृष्टयश्चर्मन्ना अभितो जनाः ॥ ३८ ॥

यः । मे । हिरण्यसंदृशः । दश । राज्ञः । अमंहत ।

अधःस्पदाः । इत् । चैद्यस्य । कृष्टयः । चर्मन्नाः । अभितः । जनाः ॥ ३८ ॥

यः कशुसंज्ञो राजा मे मह्यं हिरण्यसंदृशो हिरण्यसंदर्शनान् हिरण्यसमानतेजस्कान् दश राज्ञोऽमंहत
परिचरणार्थं दत्तवान् । दशसंख्याकान् राज्ञो युधि पराजितान् गृहीत्वा दासत्वेनास्मै दत्तवानित्यर्थः । नन्वीदृ-
शानां बज्रविधानां राज्ञां दान एकः कथं शक्नुयादिति तच्चाह । कृष्टयः सर्वाः प्रजासस्त्य चैद्यस्य चेदिपुत्रस्य

कशोरधसदा इत् पादयोरधसादेव वर्तते । न कश्चिदपि तत्समानसाधधिको वा विद्यते । अमितः सर्वतो वर्तमाना जगत्सर्मन्नासर्ममयस्य कवचादेर्धारणे कृताभ्यासाः । यद्वा । चर्मणि चरससाधनान्यन्नादीनि बाह्यानि । तेषु मन्त्रव्यस्तंतीति चर्मन्नाः ॥ न्ना अभ्यासे । आतो मन्त्रिति विच् ॥ सर्वे मनुष्यास्तस्य भटा इत्यर्थः ॥

माकिरेना पथा गाद्येनेमे यन्ति चेदयः ।

अन्यो नेत्सूरिरोहते भूरिदावत्तरो जनः ॥३९॥

माकिः । एना । पथा । गात् । येन । इमे । यन्ति । चेदयः ।

अन्यः । न । इत् । सूरिः । ओहते । भूरिदावत्तः । जनः ॥३९॥

येन मार्गेणेमे चेदयोऽस्य राक्षः पितृपितामहादयो यन्ति गच्छन्ति एनामेन पथा मार्गेण माकिर्गात् । अन्यो न गंतुं शक्नोति । अपि चास्माद्राक्षोऽन्यो भूरिदावत्तरो बह्मदातुतमः सूरिर्विद्वान् सज्जनो नेत्रिवोहते । वहति । स्तोतृभ्यो धनं प्रापयति । यद्वा । बह्मदातुजगो यो जनः कशुर्नाम अस्मादन्यः ॥ व्यत्ययेन प्रथमा ॥ अन्यं सूरिः स्तोता नेदोहते । नेव याचते । श्रीहिर्याञ्जाकर्मा । यथान्यं न याचते तथा बह्म धनं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ॥ ८ ॥ ॥ १ ॥

द्वितीयेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्र महौ इंद्र इत्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य वत्सस्यार्थं गायत्रं । अंत्यतुचवर्जमिन्द्रं । तस्मिन्परशुनाम्नो राक्षः पुत्रस्य तिरिदिरस्य दानं स्तूयते । अतः स तुचसहि-वताकः । तथा चानुक्रांतं । महौ इंद्रोऽष्टाचत्वारिंशद्वत्ससृचोऽत्यस्तिरिदिरस्य पारशव्यस्य दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रते गायत्रतुचाशीतावंत्यतुचवर्जमिन्द्रं सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । महौ इंद्रो य ओजसेति तिस्र उक्तमा उद्धरति । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥ प्रातःसवने सोमातिरेके महानित्यादिकाः स्तोमातिशंसनार्थाः । सूचितं च । महौ इंद्रो य ओजसातो देवा अवंतु न इत्थिंद्रोभिर्वेणवीभिश्च स्तोममतिशस्य । आ० ६. ७. इति ॥ तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे महौ इंद्र इति तुचोऽनुरूपः । सूचितं च । महौ इंद्रो य ओजसा समस्य मन्यवे विश इति । आ० ६. ४. इति ॥ अत्रोर्ध्वामे ब्रह्मणोऽतिरिक्तोक्त्य अयमेव तुचोऽनुरूपः । सूच्यते हि । महौ इंद्रो य ओजसा नूनमश्विना । आ० ९. ११. इति ॥ दर्शयागे महेंद्रयाजिनः सांनान्यस्य महानित्वेषानुवाक्या । सूच्यते हि । महौ इंद्रो य ओजसा भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणा महान् । आ० १. ६. इति ॥

महौ इंद्रो य ओजसा पर्जन्यो वृष्टिमाँ इव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥ १ ॥

महान् । इंद्रः । यः । ओजसा । पर्जन्यः । वृष्टिमान् इंद्रव । स्तोमैः । वत्सस्य । वावृधे ॥ १ ॥

य इंद्र ओजसा बलेन महान् सर्वेभ्योऽधिकः । क इव । वृष्टिमानिव । यथा वृष्ट्या युक्तः पर्जन्यो रसानां पार्जयिता देवो महान् स इवेत्यर्थः । स इंद्रो वत्सस्य पुत्रस्थानीयस्य स्तोतुर्वत्सनात् एवर्षेः स्तोत्रैर्वृधे । प्रवर्धते ॥

प्रजामृतस्य पिप्रतः प्र यद्भरतं वह्नयः । विप्रां ऋतस्य वाहसा ॥ २ ॥

प्रऽजां । ऋतस्य । पिप्रतः । प्र । यत् । भरतं । वह्नयः । विप्राः । ऋतस्य । वाहसा ॥ २ ॥

अतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा प्रजां प्रकर्षेण जातमिन्द्रं पिप्रतो नमसः प्रदेशान् पूरयंतो वृद्धयो वाहका अश्वा यद्यदा प्र भरतं प्रकर्षेण भरति वहति तदा विप्रा मेधाविन अतस्य यज्ञस्य वाहसा प्रापकेण स्तोत्रेण तमिन्द्रं सुवन्तीति शेषः ॥

कणा इंद्रं यदक्रत स्तोमैर्यज्ञस्य साधनं । जामि ब्रुवत आयुधं ॥ ३ ॥

कणाः । इंद्रं । यत् । अक्रत । स्तोमैः । यज्ञस्य । साधनं । जामि । ब्रुवते । आयुधं ॥ ३ ॥

कखाः । सोतुणामेतत् । सोतारः कखगोचा वेद्रं सोमैः सोषैर्यज्ञस्य यागस्य साधनं साधयितारं निष्पादकं यथादाकृतं अकृतं ॥ करोतेर्बुद्धिं मंचे घसेति बुद्धिं ॥ तदानीमायुधं शत्रूणां हिंसकं बाणादिकं जामि । अतिरेकनामेतत् । अतिरिक्तमहितं प्रयोजनरहितं ब्रुवते । कथयंति । आयुधसाध्यस्य सर्वकार्यक्षेत्रेण कृतत्वादायुधं निष्प्रयोजनमित्यर्थः । यद्वा । आयुधमायोधनशीलमिन्द्रं जामि जामिं भ्रातरं ब्रुवते । वदंति । सर्वकार्येषु भ्रातृवद्वर्तत इत्यर्थः ॥

तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे समस्य मन्यव इत्याद्या द्विचत्वारिंशद्वृषः । सूच्यते हि । समस्य मन्यवे विश इति द्विचत्वारिंशद्विचजिते । आ० ६. ४. इति ॥

समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमंत कृष्टयः । समुद्रायैव सिंधवः ॥ ४ ॥

सं । अस्य । मन्यवे । विशः । विश्वाः । नमंत । कृष्टयः । समुद्रायऽइव । सिंधवः ॥ ४ ॥

विशो विशांश्चो विश्वाः सर्वाः कृष्टयः प्रजा अस्मिन्मन्यवे क्रोधाय । यद्वा । मन्युर्मनसाधनं सोचं । तदर्थं । सं नमंत । सम्यक् स्वत एव नमंति ॥ नमतेः कर्मकर्तरि च्छांदसो लङ् । न दुहस्वुनमामिति यस्मिन्ः प्रतिषेधः ॥ प्रह्वीभवति । तच्च दृष्टान्तः । समुद्रायैव यथा समुद्रमब्धिं प्रति सिंधवः स्तद्वनशीला नद्यः स्वयमेव नमंते तद्वत् ॥

ओजस्तदस्य तिल्विष उभे यत्समवर्तयत् । इन्द्रश्चर्मैव रोदसी ॥ ५ ॥

ओजः । तत् । अस्य । तिल्विषे । उभे इति । यत् । संऽअवर्तयत् । इन्द्रः । चर्मैऽइव ।

रोदसी इति ॥ ५ ॥

अस्मिन्मन्यवे तदोजो बलं तिल्विषे । दिदीपि ॥ त्विष दीप्ती ॥ यद्येनौजसायमिन्द्र उभे रोदसी यावापुथिक्चो चर्मैव समवर्तयत् सम्यग्वर्तयति । यथा कश्चित्किंचिच्चर्म कदाचिद्विस्तारयति कदाचित्संकोचयति एवं तदधीने अभूतामित्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

वि चिद्वृचस्य दोधतो वज्रेण शतपर्वणा । शिरो बिभेद वृष्णिना ॥ ६ ॥

वि । चित् । वृचस्य । दोधतः । वज्रेण । शतऽपर्वणा । शिरः । बिभेद । वृष्णिना ॥ ६ ॥

विच्छेदोऽप्यर्थः । स च भिन्नक्रमः । वृचस्य चिदावरकस्यापि दोधतोऽत्यर्थं जगत्कंपयतोऽसुरस्य शिरो मूर्धानं शतपर्वणा शतसंख्यापर्वणि धारा यस्य तादृशेन वृष्णिना वीर्यवता वज्रेणैन्द्रो वि बिभेद । विच्छेदः ॥

आभिन्नविकेषकक्ष्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्र इमा अमीति तुचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । इमा अभि प्र णोनुम इत्यथ ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. ८. इति ॥

इमा अभि प्र णोनुमो विपामयेषु धीतयः । अग्नेः शोचिर्न दिद्युतः ॥ ७ ॥

इमाः । अभि । प्र । नोनुमः । विपां । अग्नेषु । धीतयः । अग्नेः । शोचिः । न । दिद्युतः ॥ ७ ॥

विपां सोतुणामयेषु पुरस्तादिमा अस्मदीया धीतयो धियः सोचाख्यमि प्र णोनुमः । आभिमुख्येन पुनःपुनः प्रवदामः ॥ गु शुब्दे ॥ कीदृशीः सुतीः । अपिः शोचिर्न दीप्तिरिव दिद्युतो दीप्यमाना वेदरूपाः ॥

गुहा सतीरूप त्मना प्र यच्छोचंत धीतयः । कखा ऋतस्य धारया ॥ ८ ॥

गुहा । सतीः । उप । त्मना । प्र । यत् । शोचंत । धीतयः । कखाः । ऋतस्य । धारया ॥ ८ ॥

गुहा गुहायां सतीः सत्यो भवंत्यो यथा धीतयः सुतयः कर्माणि वा त्मनात्मना स्वेनैन्द्रियोपगम्यमानाः प्र

शोचन्त प्रादीप्यन्त । यद्वा । आत्मना स्वत एवेन्द्रसुपगच्छन्तः प्रदीप्यन्ते । ताः सुतीः कणाः कण्वगोत्रा ऋषयश्चतस्रोदकस्य सोमात्मकस्य धारया सहिताः कुर्वन्तीति शेषः ॥

प्र तमिन्द्र नशीमहि रयिं गोमैतमश्विनं । प्र ब्रह्म पूर्वचिन्तये ॥ ९॥

प्र । तं । इन्द्र । नशीमहि । रयिं । गोऽमैतं । अश्विनं । प्र । ब्रह्म । पूर्वऽचिन्तये ॥ ९॥

हे इन्द्र गोमंतं गोभिर्युक्तमश्विनमश्विरूपेण तं प्रसिद्धं रयिं त्वदीयं धनं प्र नशीमहि । प्राप्नुयाम । तथा ब्रह्म परिवृढमसं च पूर्वचिन्तयेत्येभ्यः पूर्वमेव ज्ञानाय प्राप्तवाम ॥

अहमिद्धि पितुष्परि मेधामृतस्य जयम् । अहं सूर्यं इवाजनि ॥ १० ॥

अहं । इत् । हि । पितुः । परि । मेधां । ऋतस्य । जयम् । अहं । सूर्यः । इव । अजनि ॥ १० ॥

पितुः पालकस्यैतस्य सत्यस्यावितथस्त्रिंशस्य मेधामनुग्रहात्मिकां बुद्धिमहमिदमेव परि जयम् । परिगृहीतवानस्मि नान्ये । हि यस्मादेवं तस्मादहं सूर्यं इवाजनि सूर्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादुर्भवति तथाजनिषं । प्रादुरभूवं ॥ ॥ १० ॥

अहं प्रत्नेन मन्मना गिरः शुभामि कण्ववत् । येनेन्द्रः शुष्ममिद्धे ॥ ११ ॥

अहं । प्रत्नेन । मन्मना । गिरः । शुभामि । कण्वऽवत् । येन । इन्द्रः । शुष्मं । इत् । दधे ॥ ११ ॥

कण्ववन्मम जनकः कण्व इवाहं प्रत्नेन नित्येन वेदरूपेण मन्मना मननसाधनेनेन्द्रविषयेण स्तोत्रेण गिरीवाचः शुभामि । अलंकरोमि । यदा ह्रीन्द्रविषये प्रयुज्यते तदानीं यथार्थत्वाद्वाचोऽलंकृता भवन्ति । येन खलु स्तोत्रेणेन्द्रः शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं दध इत् धत्त एव धारयत्येव । यत्स्तोत्रमिन्द्र ईदृशं बलमवश्यं जनयति तेन मन्मनेत्यर्थः ॥

ये त्वामिन्द्र न तुष्टुवुर्चर्षयो ये च तुष्टुवुः । ममेद्धर्षस्व सुष्टुतः ॥ १२ ॥

ये । त्वां । इन्द्र । न । तुष्टुवुः । चर्षयः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥ १२ ॥

हे इन्द्र ये जनास्त्वां न तुष्टुवुः न क्षुवंति ये चर्षयो मन्त्राणां द्रष्टारो जनास्तुष्टुवुः त्वां क्षुवंति उभयेषां मध्ये ममेकमेव स्तोत्रेण सुष्टुतः शोभनं क्षुतः सन् वर्धस्व । वृद्धो भव ॥

यदस्य मन्युरध्वनीद्वि वृचं पर्वशो रुजन् । अपः समुद्रमैरयत् ॥ १३ ॥

यत् । अस्य । मन्युः । अध्वनीत् । वि । वृचं । पर्वऽशः । रुजन् । अपः । समुद्रं । ऐरयत् ॥ १३ ॥

अस्त्रिंशस्य मन्युः क्रोधो वृचमावृत्य तिष्ठन्तमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि पर्वणि पर्वणि वि रुजन् विभंजन् यद्यदाध्वनीत् स्तनयितुलक्षणं शब्दमकरोत् तदानीं समुद्रं समुदनीयमुदधिं प्रत्यपो वृष्ट्युदकान्विरयत् । स इन्द्रः प्रेरितवान् ॥

नि शुष्णं इन्द्र धर्षासिं वज्रं जघंथ दस्यवि । वृषा ह्ययं शृत्विषे ॥ १४ ॥

नि । शुष्णे । इन्द्र । धर्षासिं । वज्रं । जघंथ । दस्यवि । वृषा । हि । उय । शृत्विषे ॥ १४ ॥

हे इन्द्र शुष्णे शोषक एतत्संज्ञि दस्यवृषणपथितर्यसुरे धर्षासिं धारयितव्यं वज्रं कुक्षिशं त्वं नि जघंथ । निहतवानसि । वज्रेण तमसुरं न्यवधीरित्यर्थः । हे उग्रोन्नूर्णवलेन्द्र वृषा कामानां वर्धितेति हि शृत्विषे । श्रूयसे । अतोऽस्मादपेक्षितं धनं देहीति शेषः ॥

न द्याव॒ इन्द्र॑मोजसा॒ नांतरि॑क्षाणि व॒ज्रिणं॑ । न वि॒व्यच॑न्त॒ भूम॑यः ॥१५॥

न । द्यावः॑ । इन्द्रं॑ । ओजसा॑ । न । अ॒न्तरि॑क्षाणि । व॒ज्रिणं॑ । न । वि॒व्यच॑न्त॒ भूम॑यः ॥१५॥

द्यावो बृहलोका इममिन्द्रमोजसा बलेन न विव्यचन्त । न व्याप्नुवन्ति । बृहलोकेभ्योऽप्यस्य बलमधिकमित्यर्थः । तथांतरिचाख्यंतरा चांतानि द्यावापृथिव्योर्मध्ये वर्तमाना लोका वज्रिणं वज्रवन्तमिन्द्रं न व्याप्नुवन्ति । तथा भूमयो भूलोकाश्च तमिन्द्रं न व्याप्नुवन्ति । चयो वा इमे त्रिवृतो लोकाः । ऐ० आ० १. १. २ । इति ब्राह्मणादेकैकस्य लोकस्य त्रित्वं । तिस्रो भूमीः । ऋ० २. २७. ८. । इत्यादिनिगमाच्च ॥ ॥१५॥

यस्तं॑ इन्द्र॒ मही॒रपः॑ स्त॒भूय॑मान् आश॑यत् । नि तं॑ पद्या॒सु शि॑न्नथः ॥१६॥

यः । ते॑ । इन्द्र॒ । महीः॑ । अ॒पः । स्त॒भूऽय॑मानः । आ । अश॑यत् । नि । तं॑ । पद्या॒सु । शि॑न्नथः ॥१६॥

हे इन्द्र ते तव संबंधिनीर्महीर्महतीरप आंतरिक्षाण्युदकानि यो वृचः स्तभूयमानः संभयन् यथाधो न पतति तथा कुर्वन्नाशयत् आवृत्याशेत तमसुरं पद्यासु गमनशीलास्वप्सु मध्ये नि शिन्नथः । न्यहिंसीः । अथिहिंसार्थः । वज्रेण तमसुरं हत्वा नदीषु पातितवानित्यर्थः ॥

य इ॒मे रोद॑सी म॒ही संमी॒ची स॒मज॑यभीत् । तमो॑भिरिन्द्र॒ तं गु॑हः ॥१७॥

यः । इ॒मे इति॑ । रोद॑सी इति॑ । म॒ही इति॑ । स॒मी॒ची इति॑ स॒ंऽई॒ची । स॒ंऽअ॑जयभीत् ।

तमः॑ऽभिः । इन्द्र॒ । तं॑ । गु॒हः ॥१७॥

यो वृचो मही महती विस्तीर्णो समीची संगते इमे प्रत्यक्षत उपलभ्यमाने रोदसी द्यावापृथिव्यौ समजयभीत् सम्यगयहीत् । आवृणोदित्यर्थः । तमसुरं हे इन्द्र त्वं तमोभिरंधकारिगुहः । संवृतमकरोः । अनाद्यनंतं मरणालक्षणं तमः प्राविश्य इत्यर्थः ॥

य इन्द्र॑ यत॑यस्त्वा भृ॒गवो॑ ये च॒ तुष्टु॑वुः । ममेदु॑य श्रुधी॒ हवँ॑ ॥१८॥

ये । इन्द्र॑ । यत॑यः । त्वा॒ । भृ॒गवः॑ । ये । च॒ । तु॒स्तु॑वुः । मम॑ । इत् । उ॒य॒ । श्रु॒धि॒ । हवँ॑ ॥१८॥

हे इन्द्र ये यतयो नियता अगिरसस्त्वां तुष्टुवुः ये च भृगवो भृगुगोचास्त्वां तुष्टुवुः सुवन्ति तेषु मध्ये ममेकमेव हवँ स्तोत्रं हे उयोजस्त्रिन्द्रं श्रुधि । शृणु ॥

इ॒मास्तं॑ इन्द्र॒ पृथ॑व्यो घृ॒तं दु॑हत आ॒शिरँ॑ । ए॒नामृ॑तस्य पि॒प्पुषीः॑ ॥१९॥

इ॒माः । ते॑ । इन्द्र॒ । पृथ॑व्यः । घृ॒तं । दु॒हते॑ । आ॒ऽशिरँ॑ । ए॒नां । अ॒मृ॒तस्य॑ । पि॒प्पुषीः॑ ॥१९॥

हे इन्द्र ते त्वदीया इमाः पृथ्वयः प्राष्टवर्णा गावो घृतं चरणशोलेनेनामाशिरमाश्रयणद्रव्यं पयो दुहते । दुहति । चारयन्ति । कीदृशः पृथ्वयः । अतस्य सत्यस्यावितथस्त्रेद्रस्य यज्ञस्य वा पिप्पुषीर्वर्धयिष्यः ॥

या इन्द्र॑ प्र॒स्वस्त्वा॒सा गर्भ॑मचक्रि॒रन् । परि॑ ध॒र्मेव॑ सूर्ये॑ ॥२०॥

याः । इन्द्र॑ । प्र॒ऽस्वः । त्वा॒ । आ॒सा । गर्भ॑ । अच॑क्रि॒रन् । परि॑ । ध॒र्मे॒ऽइव॑ । सूर्ये॑ ॥२०॥

हे इन्द्र प्रस्वः । प्रसुवते गर्भं विमुच्यतीति प्रस्वः ॥ सूतेः सत्सूक्ष्मेति क्लिप ॥ ईदृशो या गाव आसास्तेन त्वा त्वदीयं वीर्यं वृचवधानंतरमोषधादिरूपेण परिणतं भक्षयित्वा गर्भमचक्रि रन् अकुर्वन् त्वदीयं वीर्यमंतरधारयन् । तच्च वृष्टांतः । सूर्यं परितः सूर्यमंडलस्योपरि धर्मेव धारकं पोषकमुदकं यथा रश्मयो गर्भरूपेण विधत्ति तद्वत् । यद्वा । परि धर्मेव परितो धारयितारं सूर्यमिव । यथा सूर्यः परितः सर्वं जगज्जति तद्वत् ।

कृत्स्नस्य जगतो धारकमिन्द्रस्य वीर्यमित्यर्थः । औषधादिरूपेण परिणतस्त्रिंश्र्वीर्यस्य गोभिरात्मनि धारणमिन्द्रस्य वृषं जघ्नुष इत्यारभ्य तैत्तिरीयके विस्तृतमात्रातः । तत्पशव औषधीभ्योऽध्यात्मस्तमनयन् तत्प्रात्यदुहन् । तै० सं० २. ५. ३. ३. इति । पयोऋपेण परिणतं तदीर्यमिमा गाव आशिरार्थं दुहत इति पूर्वस्वामृ-
च्यन्वयः ॥ ॥ १२ ॥

वाजपेथेऽतिरिक्तोक्ते स्वामिच्छवसस्यत इतिषा । सूचितं च । स्वामिच्छवसस्यते तं प्रत्यया । आ० ९. ९. इति ॥

त्वामिच्छवसस्यते कणा उक्थेन वावृधुः । त्वां सुतास इंदवः ॥ २१ ॥

त्वां । इत् । शवसः । पते । कणाः । उक्थेन । ववृधुः । त्वां । सुतासः । इंदवः ॥ २१ ॥

हे शवसस्यते बलस्य स्वामिन्द्रं स्वामेव कणाः स्तोतारः कण्वगोत्रा वर्षय उक्थेन शस्त्रेण ववृधुः । वर्धयन्ति । सुतासोऽध्वर्युभिरभिपुता इंदवः सोमाश्च स्वामेव वर्धयन्ति ॥

तवेदिंद्र प्रणीतिषूत प्रशस्तिरद्विवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥ २२ ॥

तवं । इत् । इंद्र । प्रऽनीतिषु । उत । प्रऽशस्तिः । अदिंद्रवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥ २२ ॥

उतापि च हे अद्विवः । आदृणात्यनेनेत्यद्विवः । तद्विंद्र तवेत्तवैव प्रणीतिषु प्रकृष्टेषु नयनेषु धनप्रदा-
नेषु सत्सु प्रशस्तिः प्रकृष्टा स्तुतिः क्रियते । तथा वितंतसाय्यो विस्तृततमः ॥ तनोतेऽस्मिन् दसमेतद्रूपं । यद्वा ।
तंसिः कङ्गादिर्बुध्यर्थः । तस्मादीणादिक आद्यप्रत्ययः ॥ प्रवृद्धो यज्ञश्च तवैव क्रियते ॥

आ न इंद्र महीमिषं पुरं न दर्षि गोमतीं । उत प्रजां सुवीर्यं ॥ २३ ॥

आ । नः । इंद्र । मही । इषं । पुरं । न । दर्षि । गोऽमतीं । उत । प्रजां । सुवीर्यं ॥ २३ ॥

हे इंद्र नोऽस्मभ्यमस्मदर्थं महीं महतीं गोमतीं गोभिर्युक्तामिषमन्नमा दर्षि । आद्वियस्व । दातुं कामयस्व ।
नशब्दसार्थं । पुरं न । पालनं पुः । पालनं रक्षणं चास्मभ्यं कर्तुमाद्वियस्व ॥

उत त्यदाश्वश्वं यदिंद्र नाहुषीष्वा । अये विष्णु प्रदीदयत् ॥ २४ ॥

उत । त्यत् । आश्वऽश्वं । यत् । इंद्र । नाहुषीषु । आ । अये । विष्णु । प्रऽदीदयत् ॥ २४ ॥

हे इंद्र नाहुषीषु । नहुषा इति मनुष्यनाम । तत्संबन्धिनीषु । यद्वा । नाहुषो नाम कश्चिद्राजा । तदी-
यासु । विष्णु प्रजास्वये पुरस्तादश्वश्वं शीघ्रगाम्यश्वसंघातकं बलं प्रदीदयत् प्रादीप्यत उतापि च त्यत्तद-
यस्मभ्यं देहीति शेषः । आकारः पुरकः ॥

अभि व्रजं न तन्निषे सूर उपाकचक्षसं । यदिंद्र मृळयांसि नः ॥ २५ ॥

अभि । व्रजं । न । तन्निषे । सूरः । उपाकऽचक्षसं । यत् । इंद्र । मृळयांसि । नः ॥ २५ ॥

न संप्रत्यर्थं । न संप्रतीदानीं हे इंद्र सूरः प्राज्ञस्त्वं व्रजं गोष्ठमुपाकचक्षसं । उपाक इत्यंतिकनाम । अंतिके
द्रष्टव्यमभि तन्निषे । अभितनोषि । अभिविस्तारयसि । गोभिः पूर्णं करोषीत्यर्थः ॥ तनोतेऽस्मिन् दसि लिटि
तनिपत्योऽस्मिन् दसीत्युपधालोपः ॥ यद्यदा हे इंद्र त्वं नोऽस्मान् मृळयांसि मृळयसि मुखयसि ॥ ॥ १३ ॥

यदंग तविषीयस इंद्र प्रराजसि क्षितीः । मह्यं अपार ओजसा ॥ २६ ॥

यत् । अंग । तविषीऽयसे । इंद्र । प्रऽराजसि । क्षितीः । महान् । अपारः । ओजसा ॥ २६ ॥

अग्रेत्यभिमुखीकरणी । हे इंद्र यवस्त्वं तविषीयसे । तविषीति बलनाम । बलमिवाचरसि । हस्त्यश्चर-
णादिकं बलं यथा सर्वं शत्रुजातं भजति तद्वत्त्वमसहाय एव सन् सर्वमेव शत्रुजातं मारयसीत्यर्थः । यस्य त्वं
चितीः । मनुष्यनामैतत् । मनुष्यान् प्रराजसि प्रकर्षेणेशिषे । राजतिरिच्छर्यकर्मा ॥ अस्यापि यद्वृत्तयोगात्त
निघातः ॥ स इंद्र ओजसा बलेन महान् सर्वेभ्योऽधिकः अत एवापारः पाररहितः । केनाप्यवसानं प्रापयि-
तुमशक्य इत्यर्थः ॥

तं त्वा हविष्मतीर्विश उप ब्रुवत ऊतये । उरुजयसमिन्दुभिः ॥२७॥

तं । त्वा । हविष्मतीः । विशः । उप । ब्रुवते । ऊतये । उरुऽजयसं । इन्दुऽभिः ॥२७॥

हे इंद्र तं पूर्वोक्तगुणसुखजयसं विस्तीर्णव्यापिनं त्वां हविष्मतीर्हविर्भिद्यत्पुरोडाशादिभिर्युक्ता विशः प्रजा
उप ब्रुवते । उपेत्य सुवति । किमर्थं । इन्दुभिः सोमेभ्यस्तथे तर्पणाय । यद्वा । इन्दुभिः सोमेभ्यश्चयसं विस्तीर्णजव-
मृतये रक्षणाय सुवति ॥

उपहूरे गिरीणां संगथे च नदीनां । धिया विप्रो अजायत ॥२८॥

उपऽहूरे । गिरीणां । संऽगथे । च । नदीनां । धिया । विप्रः । अजायत ॥२८॥

गिरीणां पर्वतानामुपहूत उपहृत्ये प्राप्ति नदीनां सरितां संगथे संगमने च इंद्रविधि देशे क्रियमाणया
धिया यागक्रियया सुखा वा विप्रो मेधावीन्द्रोऽजायत । प्रादुर्भवति । अतो वयमपि तादृशे देशे यजामः
क्षुभो वेति भावः ॥ गिरीणामित्यत्र नामन्यतरस्यामिति नाम उदात्तत्वं ॥

अतः समुद्रमुद्धतश्चिकित्वाँ अवं पश्यति । यतो विपान एजति ॥२९॥

अतः । समुद्रं । उतऽवतः । चिकित्वान् । अवं । पश्यति । यतः । विपानः । एजति ॥२९॥

यतो यस्मिन्बुल्लोके विपानो व्याप्नुवन् विशिष्टपानयुक्तो वेन्द्र एजति चेष्टते उद्धत उन्नतात् ॥ उपसर्गा-
च्छेदसि धात्वर्थ इति वतिः ॥ अतोऽस्माद्युल्लोकाश्चिकित्वाञ्जानन् स इंद्रः समुद्रं समुद्रनखिलं यजमानिर्दी-
यमानं सोममव पश्यति । अवाङ्मुखः सन्नीचते । यद्वा । सूर्यात्मनेन्द्रः सूयते । यस्मिन्नभसि विपानो व्याप्नुवन्
सूर्यात्मिन्द्र एजति वर्तते चिकित्वाञ्जानन् विद्वान्वा स इंद्र उद्धत उन्नतादतोऽस्मादतरिषात्समुद्रं । उपलक्षण-
मेतत् । समुद्रोपलक्षितं सर्वं जगदव पश्यति । अवाङ्मुखं प्रकृतैः किरणैः प्रकाशयति ॥

आदिप्रत्नस्य रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरं । परो यदिध्यते दिवा ॥३०॥

आत् । इत् । प्रत्नस्य । रेतसः । ज्योतिः । पश्यन्ति । वासरं । परः । यत् । इध्यते । दिवा ॥३०॥

परो दिवा दिवः परस्ताद्युल्लोकस्योपरि यद्यदायमिन्द्रः सूर्यात्मनेध्यते दीप्यते आदिद्वन्तरमेव प्रत्नस्य
चिरंतनस्य रेतसो गंतुः ॥ री गतिरिषणयोः । अस्मात् सुरीभ्यां तुङ् । उ० ४. २०१. । इत्यमुन् तुङागमश्च ॥ यद्वा ।
रेत इत्युदकनाम । रेतस्विन उदकवतः । सामर्थ्यात्त्वर्थो लप्स्यते । इंद्रश्चिद्विद्वत्स्य सूर्यात्मनो वासरं निवासकं
वासरस्य निवासस्य हेतुभूतं वा ज्योतिर्द्योतमानं तेजः पश्यन्ति सर्वे जनाः । यद्वा । वासरमित्यत्वंतसंयोगे
द्वितीया । कृत्स्नमहर्षदयप्रभृत्यात्मनं यावज्ज्योतिष्पश्यन्तीत्यर्थः ॥ इसुसोः सामर्थ्य इति विसर्जनीयस्य
षत्वं ॥ १४ ॥

कण्वांस इंद्र ते मतिं विश्वे वर्धन्ति पौंस्यं । उतो शविष्ठ वृषाय ॥३१॥

कण्वांसः । इंद्र । ते । मतिं । विश्वे । वर्धन्ति । पौंस्यं । उतो इति । शविष्ठ । वृषाय ॥३१॥

हे इंद्र ते त्वदीयां मतिं बुद्धिं पौंस्यं । वल्लनामैतत् । वल्लं च विश्वे सर्वे कण्वांसः कण्वाः क्षीतारः

कण्वगोत्रा वर्धयो वर्धति । वर्धयति ॥ कंदसुभयथेति शप आर्धधातुकत्वात्तेरनिटोति णिलोपः ॥ उतो अपि च हे शविष्ठ शवस्वितम बलवत्तम ॥ विन्मतोर्लुक् । टेरिति टिलोपः ॥ ईदृशेन्द्र वृष्णं त्वदीयं वीर्यं बलकर्म च कण्वासो वर्धयंस्त्विव ॥

इमां मे इन्द्र सुष्टुतिं जुषस्व प्र सु मामव । उत प्र वर्धया मतिं ॥ ३२ ॥

इमां । मे । इन्द्र । सुऽस्तुतिं । जुषस्व । प्र । सु । मां । अ॒व । उ॒त । प्र । वर्ध॒य । म॒तिं ॥ ३२ ॥

हे इन्द्र इमां पुरोवर्तिनीं मे मदीयां सुष्टुतिं शोभनां सुतिं जुषस्व । सेवस्व । सेवित्वा च सोतारं मां सु शोभनं प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । उतापि च मतिमस्यदीयां बुद्धिं प्र वर्धय । प्रवृद्धां कुरु । यथा बह्वर्थदर्शिनी भवति तथा कुर्वित्वर्थः ॥

उत ब्रह्मण्या वयं तुभ्यं प्रवृद्ध वज्रिवः । विप्रा अतस्म जीवसे ॥ ३३ ॥

उ॒त । ब्र॒ह्म॒ण्या । व॒यं । तु॒भ्यं । प्र॒वृ॒द्ध । व॒ज्रि॒वः । वि॒प्राः । अ॒त॒स्म । जी॒व॒से ॥ ३३ ॥

उतापि च हे प्रवृद्ध सुतिभिः प्रकृष्टां बुद्धिं प्राप्त हे वज्रिवो वज्रवन्निद्र ॥ एको मत्वर्थीयोऽनुवादः । यद्वा । वज्रोऽस्यास्तीति वज्री हस्तः । तद्वा । कंदसीर इति मतुपो वत् । मतुवसो हरिति मकारस्य ऋत्वं ॥ ईदृशेन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं विप्रा मेधाविनो ब्रह्मण्या ब्रह्माणि सोचाणि हविर्लक्षणान्यन्नाणि वा ॥ सुपां सुलुगिति सुपो याजादेशः ॥ जीवसे जीवणार्थमतस्तस्म । अकार्षं ॥ तच्च त्वच्च तनूकरणे । लङि च्छांदसः शपो लुक् ॥

अभि कणा अनूषतापो न प्रवता यतीः । इन्द्रं वनन्वती मतिः ॥ ३४ ॥

अ॒भि । क॒णाः । अ॒नू॒ष॒ता॒पो॒ न । प्र॒व॒ता॒ य॒तीः । इ॒न्द्रं । व॒न॒न्व॒ती । म॒तिः ॥ ३४ ॥

कणाः कण्वगोत्रा ऋषयोऽभ्यनूषत । इन्द्रमभिष्टुवंति ॥ नू सुती । कुटादिः । प्रवता प्रवणेन मार्गेण यतोर्गच्छत्य आपो नाप इव मतिर्मननीया कण्वैः क्रियमाणा सुतिः सुत्यमिन्द्रं वनन्वती स्वयमेव संभजनवती भवति ॥

इन्द्रमुक्थानि वावृधुः समुद्रमिव सिंधवः । अनुत्तमन्युमजरं ॥ ३५ ॥

इ॒न्द्रं । उ॒क्थानि॑ । व॒वृ॒धुः । स॒मु॒द्रं॒ऽइ॒व । सि॒न्ध॒वः । अ॒नु॒त्त॒म॒न्यु॒म॒ज॒रं ॥ ३५ ॥

उक्थानि शस्त्राण्यस्त्राभिः शस्त्रमानानीन्द्रं ववृधुः । वर्धयति । सिंधवः खंदनशीला नद्यः समुद्रमिव समुद्रं जलधिं यथा वर्धयति तद्वत् । कीदृशमिन्द्रं । अनुत्तमन्युं । अनुत्तोऽप्रेरितः परैरनभिभूतो मन्युः क्रोधो यस्य तादृशं ॥ नृदविदोद्वेत्त्यादिना । पा० ८. २. ५६. । विकल्पितत्वान्निष्ठानत्वाभावः ॥ अजरं जरारहितं ॥ वज्रव्रीही नञो जरमरमिषमुता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ ॥ १५ ॥

आ नो याहि परावतो हरिभ्यां हर्यताभ्यां । इममिन्द्र सुतं पिब ॥ ३६ ॥

आ । नः । या॒हि । प॒रा॒ऽव॒तः । ह॒रि॒भ्यां । ह॒र्य॒ता॒भ्यां । इ॒मं । इ॒न्द्र । सु॒तं । पि॒ब ॥ ३६ ॥

हे इन्द्र परावतः परागतादूरे वर्तमानाहुलीकाद्वर्धताभ्यां कांताभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यां नोऽस्याना याहि । आगच्छ । आगत्य चेममस्यदीयं सुतमभिषुतं सोमं पिब ॥

त्वामिबृचहंतम् जनांसो वृक्तबर्हिषः । हवन्ते वाजसातये ॥ ३७ ॥

त्वां । इ॒त् । वृ॒च॒ह॒न्त॒म् । ज॒ना॒ंसः । वृ॒क्त॒ऽब॒र्हि॒षः । ह॒व॒न्ते । वा॒ज॒ऽसा॒तये॑ ॥ ३७ ॥

हे वृचहंतमातिशयेन वृचाणामावृण्वतां शृणूयां हंतः त्वामित्वामेव वृक्तबर्हिषो वृक्तं यागार्थं क्षिप्तं बर्हिषेणां तथाविधोक्ताः प्रवृत्तयज्ञा जनासो जना ऋत्विग्लक्षणा इत्यंते । आह्वयंति ॥ इजः शपि बज्रसं हंदसीति संप्रसारणं ॥ किमर्थं । वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये लाभाय । यद्वा । संयामना-
मितत् । वाजस्य सातिर्यस्मिन् संयामे तच्च साहाय्याय त्वामाह्वयंतीत्यर्थः ॥

अनु त्वा रोदसी उभे चक्रं न वर्त्येतशं । अनु सुवानास इंदवः ॥ ३८ ॥

अनु त्वा रोदसी इति । उभे इति । चक्रं न वर्ति । एतशं । अनु सुवानासः । इंदवः ॥ ३८ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामुभे रोदसी बावापुथिव्यावनुवर्तेते । त्वद्धीने भवत इत्यर्थः । तच्च वृष्टांतः । चक्रं न यथा रथचक्रमेतशं । अश्वनामितत् । पुरो गच्छंतमश्वमनु वर्ति अनुवर्तेते तद्वत् । अपि च सुवानास ऋत्विग्निरभिषू-
यमाणा इंदवः सोमाश्च त्वामनुवर्तेते ॥

मंदस्वा सु स्वर्णर उतेंद्र शर्यणावति । मत्स्वा विवस्वतो मती ॥ ३९ ॥

मंदस्व । सु । स्वः । नरे । उत । इन्द्र । शर्यणाऽवति । मत्स्व । विवस्वतः । मती ॥ ३९ ॥

उतापि च हे इन्द्र शर्यणावति । शर्यणा नाम कुक्षेचवर्तिनो देशः । तेषामदूरभवं सरः शर्यणावत् ॥ मध्वादिभ्यश्चेति स्वार्थिको मत्पु । मती बह्वच इति दीर्घः । संज्ञायामिति वत् ॥ तस्मिन् सरसि विद्यमाने स्वर्णरे सर्वैर्ऋत्विग्भिर्नैतव्ये यज्ञे सु सुष्ठु मंदस्व । माय । तुप्पो भव । अपि च विवस्वतः परिचरणवतो यजमानस्य मती मत्या च मत्स्व । मदं प्राप्नुहि ॥ मतिशब्दात्तृतीयायाः सुपां मुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥

वावृधान उप द्यवि वृषा वज्यरोरवीत् । वृचहा सोमपातमः ॥ ४० ॥

ववृधानः । उप । द्यवि । वृषा । वज्री । अरोरवीत् । वृचहा । सोमऽपातमः ॥ ४० ॥

वावृधानो वृद्धो वज्री वज्रवान् अत एव वृचहा वृचस्य मेघस्यासुरस्य वा हंता सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पतिंद्रो वृषोदकानां वर्षिता द्यवि द्युलोकेऽंतरिक्ष उप समीपे यथास्माभिः श्रूयते तथारोरवीत् । भृशं क्षणयितुलक्षणं शब्दमकरोत् । मेघेन वज्रहस्तेनैदृशं शब्दमचीकरदित्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

ऋषिर्हि पूर्वजा अस्येक ईशान ओजसा । इंद्र चोष्कूयसे वसु ॥ ४१ ॥

ऋषिः । हि । पूर्वजाः । असि । एकः । ईशानः । ओजसा । इंद्र । चोष्कूयसे । वसु ॥ ४१ ॥

हे इन्द्र पूर्वजाः सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं जात उत्पन्नः । यद्वा । यज्ञेषु प्रथममेव प्रादुर्भूतः । त्वमृषिर्हि द्रष्टा सर्वज्ञः खल्वसि । भवसि । अपि च सर्वेषु देवेषु मध्य एको मुख्य ओजसा बलनेशान ईश्वरो भवसि । यद्वा । एकोऽसहाय एव सप्तोजसालीयेनैव बलनेशानः सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि । स त्वं वसु धनं चोष्कूयसे । पुनःपुनः स्रोतुभ्यो ददासि ॥ स्तुत्रं आप्रवण इह दानार्थः । तथा चोक्तं । चोष्कूयमाण इन्द्र भूरि वामं दददिंद्र बज्र वननीयं । नि० ६. २२. इति ॥

अस्माकं त्वा सुताँ उप वीतपृष्ठा अभि प्रयः । शतं वहंतु हरयः ॥ ४२ ॥

अस्माकं । त्वा । सुतान् । उप । वीतऽपृष्ठाः । अभि । प्रयः । शतं । वहंतु । हरयः ॥ ४२ ॥

हे इन्द्र अस्माकमस्मादीयान् सोमानुपलक्ष्य प्रयः । अन्ननामितत् । धानाकरंभादिहविर्लक्षणमन्नं चाभिलक्ष्य वीतपृष्ठाः प्रशस्तोपरिभागाः शतं शतसंख्याका हरयोऽश्वास्त्वां वहंतु । प्रापयंतु ॥

इमां सु पूर्या धियं मधोर्घृतस्य पिप्पुषी । कणा उक्थेन वावृधुः ॥ ४३ ॥

इमां । सु । पूर्या । धियं । मधोः । घृतस्य । पिप्पुषी । कणाः । उक्थेन । ववृधुः ॥ ४३ ॥

इमामिदानीं क्रियमाणां सु सुष्ठु पूर्वा पूर्वेः पित्रादिभिः कृतां मधोर्मधुरस्य घृतस्य चरणशीलस्योदकस्य
पिप्पुषीं वर्धयिषीं । यद्वा । मधुरेण घृतेनाज्येन प्रवृद्धां धियं यागक्रियां कृत्वाः कण्वगोत्रा अक्षय उक्थेन
शस्त्रेण वावृधुः । इन्द्रार्थं वर्धयन्ति । उक्थेर्हं यागो वर्धते । अत्यपिष्टोमादिषूत्तरासु संख्यासु शस्त्रवृद्धेर्दृष्टत्वात् ।
यद्वा । पूर्वा चिरन्तनीमिमामिन्द्रस्य धियमनुयहवृद्धिं चरणशीलेन मधुरेण सोमेन पिप्पुषीं वर्धनीयामुक्थेन
स्तोत्रेण वावृधुः । वर्धयन्ति ॥

इन्द्रमिद्विमहीनां मेधे वृणीत मर्त्यः । इन्द्रं सन्निधुस्तये ॥४४॥

इन्द्रं । इत् । विऽमहीनां । मेधे । वृणीत । मर्त्यः । इन्द्रं । सन्निधुः । जतये ॥४४॥

विमहीनां विशेषेण महतां देवानां मध्य इन्द्रमिन्द्रमेव मेधे यज्ञे मर्त्यो मनुष्यो होता वृणीत । सुतिभिः
संभजते । तथा सन्निधुर्धनकामश्च स्तोतोतये रचणायेन्द्रमेव वृणीते । सुत्या संभजते ॥

अर्वाचं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥४५॥

अर्वाचं । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधऽस्तुता । हरी इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः ॥४५॥

हे पुरुष्टुत ब्रह्मिः सुतेन्द्र प्रियमेधस्तुता प्रियमेधैः प्रिययज्ञैर्हविभिः सुतौ ॥ तृतीया कर्मस्वीति पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वं । सुपां सुसुगित्याकारः ॥ ईदृशौ हरी अश्वौ सोमपेयाय सोमपानार्थं त्वामर्वाचमस्यदभिमुखं
वक्षतः । वहतां ॥

शतमहं तिरिंदिरे सहस्रं पर्शवा ददे । राधांसि याज्ञानां ॥४६॥

शतं । अहं । तिरिंदिरे । सहस्रं । पर्शौ । आ । ददे । राधांसि । याज्ञानां ॥४६॥

इदमादिकेन तुचेन तिरिंदिरस्य राज्ञो दानं सूयते । पर्शौ परशुनाम्नः पुत्रे ॥ उपचाराज्जन्त्ये जनकशब्दः ॥
तिरिंदिर एतत्संज्ञे राजानि यादवानां । यदुरिति मनुष्यनाम । यदव एव यादवाः ॥ स्वार्थिकसंज्ञितः ॥ तेषां
मध्येऽहं शतं शतसंख्याकानि सहस्रं सहस्रसंख्याकानि च राधांसि धनान्या ददे । स्वीकरोमि । यद्वा ।
यादवानां यदुकुलजानामन्येषां राज्ञां स्वभूतानि राधांसि बलादपहृतानि तिरिंदिरे वर्तमानान्यहं प्राप्नोमि ॥

त्रीणि शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनां । ददुष्पजाय साक्षे ॥४७॥

त्रीणि । शतानि । अर्वतां । सहस्रा । दश । गोनां । ददुः । पजाय । साक्षे ॥४७॥

पूर्वस्यामृचि स्वसंप्रदानकं दानमुक्तं । अधुनान्येभ्योऽप्यभिभक्तिरिंदिरो ब्रह्म दानं दत्तवानित्याह । अर्वतां
गंतुणामश्वानां त्रीणि शतानि गोनां गवां दश दशगुणितानि सहस्रा सहस्राणि च पजाय सुतीनां प्रार्जकाय
साम्न एतत्संज्ञायर्थे । यद्वा । साक्षे । साम स्तोत्रं । तद्वति । पजाय पञ्जकुलजाताय कवीवते ददुः । तिरिंदिराख्या
राजानो दत्तवन्तः ॥

उदानदूकुहो दिवमुष्ट्राश्चतुर्युजो ददन्त । अर्वसा याज्ञं जनं ॥४८॥

उत् । आनद । कुहः । दिवं । उष्ट्रान् । चतुऽयुजः । ददन्त । अर्वसा । याज्ञं । जनं ॥४८॥

अयं राजा ककुह उच्छ्रितः सञ्ज्वसा कीर्त्या दिवं स्वर्गमुदानद । उच्छ्रुततरं व्याप्नोत् । किं कुर्वन् ।
चतुर्युजश्चतुर्भिः स्वर्गभरिर्युक्तानुष्ठानं ददत् प्रयच्छन् । तथा याज्ञं जनं च दासत्वेन प्रयच्छन् ॥ १७॥

प्र यद्वा इति षट्तिशद्वचं द्वितीयं सूक्तं कण्वगोत्रस्य पुनर्वत्सस्वार्थं माहृतं गायत्रं । तथा चानुक्रांतं । प्र यद्वाः
षट्तिशत्पुनर्वत्सो माहृतमिति ॥ ब्रूहे दशरात्रे प्रथमे कंदोम आप्रिमाहृतशस्त्र इदं सूक्तं माहृतनिविधानं ।
सूचितं च । प्र यद्वास्त्रिष्टुभं दूतं व इत्याप्रिमाहृतं । आ० ८. ९. इति ॥

प्र यज्ञस्त्रिष्टुभमिषं मरुतो विप्रो अक्षरत् । वि पर्वतेषु राजथ ॥ १ ॥

प्र । यत् । वः । त्रिऽस्तुभं । इषं । मरुतः । विप्रः । अक्षरत् । वि । पर्वतेषु । राजथ ॥ १ ॥

हे मरुतो मितराविणो मितरोचिनो वा एतत्संज्ञा माध्यमका देवगणाः ॥ पादादिखादपादादाविति पयुदासादाष्टमिकनिघाताभावे षाष्ठिकमामंजितायुदात्तत्वं ॥ वो युष्मभं विप्रो मेधावी सोता त्रिष्टुभं त्रिषु सवनेषु प्रशस्यां त्रिभिर्देवैः सुतां वा यदा त्रिष्टुप्कंदसा संवद्वां माध्यदिनसवनिकीमिषं सोमलक्षणमन्नं यद्यदा प्राक्षरत् प्रासिंचत् अपी प्राक्षिपत् । यदा । त्रिष्टुभं त्रिष्टुप्कंदस्कं सोचमिषं सोमं चेति योज्यं । तदानीं यूयं पर्वतेषु पर्ववत्सु शिलोच्चयेषु वि राजथ । तेन सोमेन लब्धवलाः संतो विशेषेण दीप्ता भवथ ॥

यदंग तंविषीयवो यामं शुभ्रा अचिध्वं । नि पर्वता अहासत ॥ २ ॥

यत् । अंग । तंविषीऽयवः । यामं । शुभ्राः । अचिध्वं । नि । पर्वताः । अहासत ॥ २ ॥

हे तविषीयवः । तविषीति बलनाम । तां कामयमानाः । यदा । बलयुक्ताः । हे शुभ्राः शोभमाना अंग हे मरुतः यामं । याति गच्छतीति यामो रथः । तं यद्यदाचिध्वं समचिनुध्वं अश्वादिभिः साधनेः संचितं संक्षिष्टं कुक्ष्य गमनार्थं तदानीं पर्वता गिरयोऽपि न्यहासत । नितरां गच्छन्ति । युष्मद्रथवेगाङ्गीताः संतः स्वस्थानात्प्रचलन्ति ॥ ओहाङ् गती । कान्सो लुङ् ॥

उदीरयंत वायुभिर्वाश्रासः पृश्निमातरः । धुक्षंत पिप्पुषीमिषं ॥ ३ ॥

उत् । ईरयंत । वायुऽभिः । वाश्रासः । पृश्निऽमातरः । धुक्षंत । पिप्पुषी । इषं ॥ ३ ॥

वाश्रासो वाशनशीलाः शब्दकारिणः पृश्निमातरः । पृश्निर्माध्यमिका वाक् । सा माता जननी येषां ते तथोक्ताः ॥ अतस्त्वंदसीति कपः प्रतिषेधः ॥ ईदृशा मरुतो वायुभिः । वांति गच्छन्तीति वायवः पुषत्यः । पुषतीभिर्वाहनभूताभिः स्वावयवभूतेर्वायुभिरेव वोदीरयंत । उन्नमयन्ति मेघादिकं । तथा पिप्पुषीं वर्धयिषीमिषमन्नं च सोतृभ्यो धुक्षंत । दुहन्ति ॥

वपंति मरुतो मिहं प्र वेपयन्ति पर्वतान् । यद्यामं यांति वायुभिः ॥ ४ ॥

वपंति । मरुतः । मिहं । प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् । यत् । यामं । यांति । वायुऽभिः ॥ ४ ॥

मरुत एतत्संज्ञा देवा मिहं वृष्टिं वपन्ति । विकिरन्ति । विक्षिपन्ति । तथा पर्वतान् गिरीन् प्र वेपयन्ति । प्रकंपयन्ति । अयमर्थः कदेति चेत् । यद्यदा वायुभिः सार्धं यामं रथं गमनं वा यांति प्राप्नुवन्ति तदानीमित्यर्थः ॥

नि यद्यामाय वो गिरिर्नि सिंधवो विधर्मणे । महे शुष्माय येमिरे ॥ ५ ॥

नि । यत् । यामाय । वः । गिरिः । नि । सिंधवः । विऽधर्मणे । महे । शुष्माय । येमिरे ॥ ५ ॥

हे मरुतः वो युष्माकं यामाय रथाय गमनाय वा गिरिः ॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ गिरयः पर्वता यद्यदा नि येमिरे स्वयमेव नियम्यते तथा सिंधवः स्तंदनशीलाः समुद्रा नद्यो वा विधर्मणे विधरणाय महे महति शुष्माय शोषकाय युष्मदीयाय बलाय नि येमिरे स्वयमेव नियम्यन्ते । गिरयो नद्यश्च युष्मद्यामाद्वन्नाच्च भौतिकवैकल्याने नियता वर्तन्त इत्यर्थः । तदानीं वपन्ति मरुतो मिहमिति शेषः ॥ यमेः कर्मकर्तरि लिट् । यदृक्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥ ॥ १८ ॥

युष्माँ उ नक्तमूतये युष्मान्दिवा हवामहे । युष्मान्प्रयत्यध्वरे ॥ ६ ॥

युष्मान् । ऊँ इति । नक्तं । ऊतये । युष्मान् । दिवा । हवामहे । युष्मान् । प्रऽयति । अध्वरे ॥ ६ ॥

हे मरुतः युष्माँ उ युष्मानेव नक्तं रात्रावूतये रक्षणार्थं हवामहे । दिवाहि च युष्मानेवाह्वयामहे ।
अध्वरे । अध्वरो नास्त्यस्मिन्नित्यध्वरो यागः ॥ नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ यागे प्रयति प्रगच्छति
प्रवर्तमाने सति रक्षणार्थं युष्मानेवाह्वयामहे ॥

उदु त्ये अरुणस्संवश्चिचा यामेभिरीरते । वाश्रा अधि षुना दिवः ॥७॥

उत् । ऊं इति । त्ये । अरुणऽस्संवः । चिचाः । यामेभिः । ईरते । वाश्राः । अधि ।
शुना । दिवः ॥७॥

त्ये ते पूर्वोक्तगुणा अरुणस्सवोऽरुणवर्णरूपाश्चिचाश्चायनीया आश्रयभूता वा वाश्राः शब्दकारिणः
एवंभूता मरुतो यामेभिरीरतेतिर्दिवोऽधि युलोकस्योपरि शुना सानुना समुच्छ्रितप्रदेशेनोदीरते । उन्नच्छति ।
उ इति पूरणः ॥ पदादिषु मांस्युत्तूनामुपसंख्यानमिति सानुशब्दस्य शुभावः ॥

कारीया सौर्यस्य हविषः सृजंति रश्मिमित्येषानुवाक्या । मूच्यते हि । सृजंति रश्मिमोजसा वहिष्ठेभि-
र्विहरन्वासि तंतुं । आ० २. १३. इति ॥

सृजंति रश्मिमोजसा पंथां सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥८॥

सृजंति । रश्मिं । ओजसा । पंथां । सूर्याय । यातवे । ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥८॥

तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाधाहारः । ये मरुतः सूर्याय सूर्यस्य ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ यातवे गंतुं
रश्मिं व्याप्तं ॥ अशे रश् चेत्यशेतिरोणादिको मिप्रत्ययो रशादेशश्च ॥ यद्वा । रश्मिभस्तेजोभिर्युक्तं । पंथां
पंथानमोजसा बलेन सृजंति उत्पादयंति । वृचादिभिरावृतं सूर्यपथमावरकस्य वृचादेरपनयनेन जनय-
तीत्यर्थः । ते मरुतो भानुभस्तेजोभिर्वि तस्थिरे । कृत्स्नं जगद्व्याप्यावतिष्ठते ॥

इमां मे मरुतो गिरमिमं स्तोममृभुक्षणः । इमं मे वनता हवँ ॥९॥

इमां । मे । मरुतः । गिरँ । इमं । स्तोमँ । ऋभुक्षणः । इमं । मे । वनत । हवँ ॥९॥

हे मरुतः इमां पुरोवर्तिनीं मे मम गिरं शस्त्ररूपां वाचं वनत । संभजत । हे ऋभुक्षणः । महन्नामैतत् ।
महांतः ॥ जसीतोऽत्सर्वनामस्थान इत्यकारः । वा षपूर्वस्य निगम इति दीर्घाभावः ॥ ते यूयमिमं स्तोमं स्तोत्रं
प्रगीतमंचसाध्य मे ममेमं पुरोवर्तिनं हवमाह्वानरूपं च याजुषं मंत्रं वनत । संभजत । सेवध्वं ॥

चीणि सरांसि पृश्नयो दुदुहे वज्रिणे मधु । उत्सं कवंधमुद्रिणँ ॥१०॥

चीणि । सरांसि । पृश्नयोः । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । उत्सं । कवंधं । उद्रिणँ ॥१०॥

पृश्नयो मरुत्मातुभूता गावो वज्रिणे वज्रवत इन्द्राय ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ इन्द्रार्थं मधु मधुरं क्षीरादिक-
माश्रयणद्रव्यं चीणि सरांसि सर इव सोमैः पूरितानि चीणि सवनानि त्रिष्वपि सवनेषु श्रयणार्थं दुदुहे ।
दुदुहिरे । यद्वा । मधु मधुरं सोमं वज्रिणे वज्रयुक्ताय मरुत्तृणाय चीणि सरांसि द्रोणकलशाधवनीयपुतभुक्ष-
णानि प्रति पृश्नयो माध्यमिका वाचो दुदुहे । वृष्टिद्वारा दुहति । यद्वा । पृश्नय इति मातृवाचिना शब्देन
पुत्रा उच्यते । पृश्निमातरो मरुत इन्द्रार्थं चीणि सरांसि द्रोणकलशादीनि मधु मधुना सोमेन पूरयितुमुत्स-
स्तृप्तवणशीलं कवंधमुदकमुद्रिणमुदकवंतं मेघं दुदुहे । दुहते ॥ दुहेऽङ्कादसो लिट् । इरयो र इति रेभावः ।
पादादित्वादिनिघातः ॥ ॥१०॥

मरुतो यज्ञ वो दिवः सुस्नायंतो हवामहे । आ तू न उप गंतन ॥११॥

मरुतः । यत् । ह । वः । दिवः । सुस्नाऽयंतः । हवामहे । आ । तू । नः । उप । गंतन ॥११॥

हे मरुतः यद्य यदा खलु वो युष्मान् सुन्वायंतः सुखं सुखमात्मन इच्छंतो वयं दिवो बुभुकोवाह्वामहे
श्रुतिभिराह्वयामहे आ त्वगंतरमेव शीघ्रं नोऽस्मानुप गंतम् । उपगच्छत ॥ गमेर्लोटि तप्तनप्तनयनाच्चेति
तप्तवादेशः ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानवो रुद्रा ऋभुस्त्रणो दमे । उत प्रचेतसो मदं ॥१२॥

यूयं । हि । स्थ । सुदानवः । रुद्राः । ऋभुस्त्रणः । दमे । उत । प्रचेतसः । मदं ॥१२॥

उतापि च हे सुदानवः शोभनदाना हे रुद्रा रुद्रपुत्राः ॥ पादादिस्त्रादामंचितनिघाताभावः ॥ हे
ऋभुस्त्रणो महान्त उषतेजस्का वा ईदृशा हे मरुतः यूयं हि खलु दमे यज्ञगृहे मदे मदकरि सोमे पीति सति
प्रचेतसः स्थ । प्रकृष्टज्ञाना भवथ ॥

आ नो रयिं मदच्युतं पुरुक्षुं विश्वधायसं । इयर्ता मरुतो दिवः ॥१३॥

आ । नः । रयिं । मदच्युतं । पुरुक्षुं । विश्वधायसं । इयर्ता । मरुतः । दिवः ॥१३॥

हे मरुतः नोऽस्माकं रयिं धनं दिवो बुभुकोवादेयतं । आगमयत ॥ अ गताविष्यत्सादंतर्भाषितवर्थाज्जु-
होत्यादिकास्त्रोष्टि तस्य तप्तनप्तनेति तवादेशः । अनुदात्ते चेत्यभ्यस्ताद्युदात्तत्वं ॥ कीदृशं रयिं । मदच्युतं मदं
स्रवंतं यद्वा शात्रवस्य मदस्य च्यावयितारं पुरुक्षुं बह्वनिवासं बह्वभिः स्तूयमानं वा विश्वधायसं विश्वेषां
सर्वेषामस्मदीयानां धारणाय पोषणाय पर्याप्तं ॥

अधीव यङ्गिरीणां यामं शुभ्रा अचिध्वं । सुवानैर्मदध्व इंदुभिः ॥१४॥

अधिऽइव । यत् । गिरीणां । यामं । शुभ्राः । अचिध्वं । सुवानैः । मदध्वे । इंदुभिः ॥१४॥

हे शुभ्राः शोभमाना मरुतः गिरीणां पर्वतानामधीवोपरीव यद्यदा यामं युष्मदीयं रथमचिध्वं गमन-
साधनैरश्वादिभिर्बपचितं कुरुष्व तदानीं सुवानैरभिषूयमाणैरिंदुभिः सोमैर्मदध्वे । मादयध्वे ॥

एतावतश्चिदेषां सुम्भं भिस्तेत मर्त्यः । अदाभ्यस्य मन्मभिः ॥१५॥

एतावतः । चित् । एषां । सुम्भं । भिस्तेत । मर्त्यः । अदाभ्यस्य । मन्मभिः ॥१५॥

मर्त्यो मनुष्यः सोता मन्मभिः सोचैः सुखं सुखं धनं वेषां मरुतां स्वभूतं भिषेत । याचेत । इदानीं
गणाभिप्रायेणैकवदाह । एतावतश्चिदन्तरिमाणस्य चादाभ्यस्य केनापि हिंसितुमशक्यस्य मरुतगणस्य सुम्भं
भिषेत ॥ एतच्छब्दात् यत्तदेतेभ्य इति परिमाणेऽर्थे वतुप् । आ सर्वनाम्न इत्यात्वं ॥ ॥२०॥

ये द्रप्सा इव रोदसी धमन्त्यनु वृष्टिभिः । उत्सं दुहंतो अक्षितं ॥१६॥

ये । द्रप्साऽइव । रोदसी इति । धमन्ति । अनु । वृष्टिभिः । उत्सं । दुहंतः । अक्षितं ॥१६॥

ये मरुतो द्रप्सा इवोद्विंदव इव रोदसी बावापृथिव्यौ वृष्टिभिर्वर्षणैरनु धमन्ति अनुगच्छन्ति साकल्येन
व्याप्नुवन्ति । यद्वा । अनुध्माते उच्छ्वसितावयवे कुर्वन्ति । किं कुर्वन्तः । अक्षितमणीणमुदकमुत्सं मेघं दुहन्तः पूरयन्तो
मेघादवाग्मुखं पातयन्तः ॥ दुहेर्लृणहिल्लोः । पा० ३. २. १२६. इति हेतौ शत्रुप्रत्ययः ॥ यत एवं दुहन्ति ततो
रोदसी अनुधमन्तीत्यर्थः ॥

उदु स्वानेभिरीरत उद्वैरुदु वायुभिः । उत्स्तोमैः पृश्निमातरः ॥१७॥

उत् । ऊं इति । स्वानेभिः । ईरते । उत् । रथैः । उत् । ऊं इति । वायुभिः । उत् ।

स्तोमैः । पृश्निमातरः ॥१७॥

स्वानेभिः स्वानेः शब्दमन्त्र उदीरते । उग्रच्छति ॥ स्वम शब्दे । स्वमहसोर्वा । पा० ३. ३. ६२. । इत्यपो विकल्पितत्वात्पक्षे घञ् । कर्षात्स्व इत्यतोदात्तत्वं । बज्रत्वं कंदसीति भिन्न ऐसभावः ॥ उ इति पूरणः । तथा रथे रथप्रमुखिर्वाहनैश्चोदीरते । पुत्रिमातरः --- ॥

येना॒व तु॒र्वशं॒ यदुं॒ येन॒ कर्त्त॑ धन॒स्पृत्तं॑ । रा॒ये सु तस्य॑ धीमहि ॥ १८ ॥

येन॑ । आ॒व । तु॒र्वशं॑ । यदुं॑ । येन॑ । कर्त्त॑ । धन॒स्पृत्तं॑ । रा॒ये । सु । तस्य॑ । धी॒महि॑ ॥ १८ ॥

येनात्मीयेन रक्षणेन तुर्वशमेतत्संज्ञं यदुमेतत्संज्ञं च राजर्षिमाव यूयं रक्षितवन्तः स्त ॥ अथतेर्लिटि मध्यमबहुवचने रूपमेतत् ॥ येन च धनस्पृतं धनकामं कण्वमृषिं रक्षितवन्तः स्त तस्य युष्मदीयं रक्षणं राधे धनार्थं सु धीमहि । शोभनं ध्यायाम ॥

इ॒मा उ॑ वः सु॒दानवो॒ घृतं॑ न पि॒प्युषी॑रिषः । वर्धा॒न्का॒खस्य॑ मन्मभिः ॥ १९ ॥

इ॒माः । उं॑ इति॑ । वः । सु॒दान॒वः । घृतं॑ । न । पि॒प्युषी॑ः । इषः । वर्धा॒न् । का॒खस्य॑ ।

मन्म॑ऽभिः ॥ १९ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतः घृतं न घृतमिव पिप्युषीर्वर्धयिष्यः शरीरपुष्टिहेतुभूता इमा इदानीं प्रदीयमाना इषोऽन्नानि सोमलक्षणाणि काखस्य कण्वगोत्रस्य मम संबंधिभिर्मन्त्रभिः स्तोत्रैः सार्धं वो युष्मान् वर्धान् वर्धयंतु ॥ वृधेर्ध्यात्लिटि रूपमेतत् । उ इति पूरणः ॥

कं नूनं॑ सु॒दानवो॒ मद॑था वृ॒क्तवर्हि॑षः । ब्र॒ह्मा को॒ वः स॒पर्य॑ति ॥ २० ॥

कं । नूनं॑ । सु॒दान॒वः । मद॑थ । वृ॒क्तवर्हि॑षः । ब्र॒ह्मा । को॒ वः । स॒पर्य॑ति ॥ २० ॥

मरुदागमनस्य विलंबमसहभान अक्षिरनया वितर्कयति । सुदानवः शोभनदाना हे वृक्तवर्हिषः । वृक्तं वृक्कणं छिन्नं बर्हिष्येषां यागाद्य । यद्वा । बर्हिरिति यज्ञनाम । वृक्तः प्रवृक्तो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । हे ईदृशा मरुतः क्व कुत्र देशे नूनमिदानीं मदथ । माद्यथ ॥ मदी हव्ये । व्यत्ययेन शप् ॥ कस्य ब्रह्मा ब्राह्मणः स्तोता वो युष्मान् सपर्यति । परिचरति । किंकारणं बज्रशः क्षुत्तरपि भवन्निरिदानीं नागम्यत इति न जानीमः ॥ ॥ २१ ॥

न॒हि ष॒म यद् वः॑ पु॒रा स्तोमे॑भिर्वृ॒क्तवर्हि॑षः । श॒र्धो॑ ऋ॒तस्य॑ जि॒न्वथ॑ ॥ २१ ॥

न॒हि । स्म । यत् । ह । वः । पु॒रा । स्तोमे॑भिः । वृ॒क्तवर्हि॑षः । श॒र्धो॑ । ऋ॒तस्य॑ । जि॒न्वथ॑ ॥ २१ ॥

पूर्वथा वितर्कयदानीं निश्चिनोति । हे वृक्तवर्हिषः प्रवृक्तयज्ञका मरुतः नहि षम । तन्न खलु संभवति । वो यूयं पुरास्मत्तः पूर्वमेव कृतैः स्तोमैरन्यदीयेः स्तोत्रैश्चतस्रोदकस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा संबंधिनः शर्धानात्मीयानि बलानि जिन्वथ प्रीणयथेति यज्ञ यत्खलु तन्न संभवत्येव । अतः शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः । यद्वा । वृक्तवर्हिष इत्युत्पिङ्गाम । हे अस्त्वित्यर्थः वो युष्माकं संबंधिभिः स्तोमैः स्तोत्रैश्चतस्रं यज्ञस्य संबंधिनो यागाहोऽर्द्धान् मास्तानि बलानि पुरान्येभ्यः स्तोत्रेभ्यः पूर्वं यद्यस्मात्कारणाज्जिन्वथ यूयं प्रीणयथ ॥ जिविः प्रीणनार्थः ॥ तस्मादन्यदीयेः स्तोत्रैर्नहि षम न खलु ते मरुतो वशीभवन्तीत्यर्थः ॥

प्रमथ्ये महावीरे पयसोरासिक्तयोः सतोः समु त्वे महतीरप इत्येषानुवक्तव्या । सूच्यते हि । आसिक्तयोः समु त्वे महतीरप इति महावीरमादायोत्तिष्ठत्सु । आ० ४. ७. । इति ॥

समु॒ त्वे म॒हती॑रपः सं॒ क्षोणी॑ समु॒ सूर्ये॑ । सं॒ वज्रं॑ पर्व॒शो द॑धुः ॥ २२ ॥

सं । उं॑ इति॑ । त्वे । म॒हतीः । अपः । सं । क्षो॒णी॑ इति॑ । सं । उं॑ इति॑ । सूर्ये॑ । सं । वज्रं॑ ।

पर्व॑ऽशः । द॒धुः ॥ २२ ॥

त्ये ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो महतीर्बह्वीरपो वृष्यदकानि समु दधुः । संदधति । औषधादिभिः संयोजयन्ति । यद्वा । घर्मकाले सूर्यरश्मिभिराहता उपरि सम्यगधारयन्ति ॥ बृहन्महतीरुपसंख्यानमिति महतः परस्य ङीप उदात्तत्वं । ऊडिदमित्यादिनाशब्दात्परः शब्द उदात्तः ॥ तथा क्षीणी क्षीणी द्यावापृथिव्यौ च ते मरुतः सं दधुः । यथा स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठते तथा धारयन्ति । सूचात्मना वायुना सर्वं जगद्धारयते । तथा च श्रूयते । वायुर्वै गोतम तत्सूत्रं वायुना वै गोतम सूत्रेणायं च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदृब्धानि भवन्ति । वृ० उ० ३. ७. २. इति । तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं चांतरिक्षे सं दधुः । सम्यगधारयन्ति । उशब्दः समुच्चये । ईदृशास्ते मरुतो वज्रमात्मोयमायुधं पर्वशः पर्वणि पर्वणि वृत्रस्य सर्वेष्ववयवसंबन्धिषु हननार्थं सं दधुः । समययुजन ॥

वि वृत्रं पर्वशो ययुर्वि पर्वताँ अराजिनः । चक्राणा वृष्णि पौंस्यँ ॥ २३ ॥

वि । वृत्रं । पर्वशः । ययुः । वि । पर्वतान् । अराजिनः । चक्राणाः । वृष्णि । पौंस्यँ ॥ २३ ॥

अराजिनो राज्ञा केनचित्स्वामिनानधिष्ठिताः । यद्वा । राजा स्वाम्यस्य न विद्यत इत्यराजिन्द्रः । तद्युक्ताः । वृष्णि वीर्यवतींस्त्र्यं बलं चक्राणाः कुर्वाणा मरुतो वृत्रमावरकमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि भेदेन वि ययुः । विशिष्टं वधमगमयन् । तथा पर्वतान् गिरींश्च विशिष्टं वधं प्रापयन् ॥

अनुं चितस्य युध्यतः शुष्ममावन्नुत क्रतुँ । अन्विद्रं वृत्रतूर्ये ॥ २४ ॥

अनुं । चितस्य । युध्यतः । शुष्मं । आवन् । उत । क्रतुँ । अनुं । इन्द्रं । वृत्रतूर्ये ॥ २४ ॥

चितस्त्राप्त्यस्यैतत्संज्ञस्य युध्यतः शत्रून् संप्रहरतो राजर्षेः शुष्मं परेषां शोषकं बलं मरुतोऽन्वावन् । साहाय्यार्थमन्वगच्छन् । यद्वा । अनुगुणमरचन् । उतापि च क्रतुं तदीयं कर्म चारचन् । अपि च वृत्रतूर्ये वृत्रवधार्थे संग्राम इन्द्रं चान्वावन् । अरचन् ॥

विद्युदंस्ता अभिद्यवः शिप्राः शीर्षेन्हिरण्ययीः । शुभा व्यंजत श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युत् । हंस्ताः । अभिद्यवः । शिप्राः । शीर्षेन् । हिरण्ययीः । शुभाः । वि ।

अंजत । श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युदंस्ता विद्योतमानायुधबाहवोऽभिव्यवोऽभिगतदीपयः शुभाः शोभमाना मरुतः शीर्षेच्छीर्ष्णि शिरस्त्रात्मीयेषु शिरःसु हिरण्ययोर्हिरण्यमयीः स्वर्णमयानि शिप्राः शिरस्त्राणानि श्रिये शोभार्थं व्यंजत । व्यंजयन्ति । व्यक्तीकुर्वन्ति । धारयन्तीत्यर्थः ॥ ॥ २२ ॥

उशना यत्परावत उह्णो रंघ्रमयातन । द्यौर्न चक्रदङ्गिया ॥ २६ ॥

उशना । यत् । परावतः । उह्णः । रंघ्रं । अयातन । द्यौः । न । चक्रदत् । भिया ॥ २६ ॥

हे मरुतः उशनाः ॥ अत्ययेन प्रथमा ॥ उशनासा काव्येनर्षिणा स्तूयमाना यूयं । यद्वा ॥ उशनाः शब्दात्सुपां मुलुगिति जसः सुः ॥ उशनासः स्तोतृन् कामयमाना यूयं । उह्णाः सेक्तुः कामानां वर्षितुरात्मीयस्य रथस्य वृष्टिहेतोरंतरिक्षस्य वा रंघ्रं मध्यं परावतो दूरदेशायवदायातन अगच्छत ॥ यातेर्लङि मध्यमबहुवचनस्य तप्पनप्पनयमाश्वेति तनादेशः ॥ तदानां द्यौर्न । अत्र बुशब्देन तत्रत्यो जनसंघो लक्ष्यते । बुश्लोके वर्तमानो जनसंघ इव पार्थिवमपि सर्वं भूतजातं भिया युष्मद्वेगजनितया भीत्या चक्रदत् । अशब्दयत् अकंपत वा ॥

आ नो मुखस्य दावनेऽश्वैर्हिरण्यपाणिभिः । देवांस उप गंतन ॥ २७ ॥

आ । नः । मुखस्य । दावने । अश्वैः । हिरण्यपाणिभिः । देवांसः । उप । गंतन ॥ २७ ॥

हे देवासो दानादिगुणयुक्ता मरुतः नोऽस्माकं मखस्य यज्ञस्य दावने दानाय ॥ ददातिरीणादिको भावे
वनिः ॥ हिरण्यपाणिभिः स्वर्णमयपादैः स्वर्णालंकृतैर्हृतरमणीयपादैर्वाश्वैरोप गंतव्यं । उपागच्छत । प्राप्तुत ॥
गमेलोऽति च्छांदसः शपो लुक् । तप्तनप्तनथगाश्चेति तनवादेशः । अत एव छित्त्वाभावाद्नुनासिकलोपो
न क्रियते ॥

यदेषां पृषती रथे प्रष्टिर्वहति रोहितः । यांति शुभ्रा रिणन्पः ॥ २८ ॥

यत् । एषां । पृषतीः । रथे । प्रष्टिः । वहति । रोहितः । यांति । शुभ्राः । रिणन् । अपः ॥ २८ ॥

एषां मरुतां रथे पृषतीः पृषन्निः श्वेतविंदुभिर्युक्ता मृग्यो यद्यदा वहति यदा च प्रष्टिः प्राशुः शीघ्रगामी ।
यद्वा । प्रमुखे युज्यमानः सन् । रोहितः पृषतः पृषन्निर्युक्तो मृगो वहति तदानीं शुभ्राः शोभमाना मरुतो
यांति । गच्छन्ति । तेषां गमने च सत्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि रिणन् । अरिणन् । अगच्छन् । सर्वत्र
प्रवहन्ति ॥ री गतिरेषणयोः क्रियादिकः । प्वादीनां ह्रस्वः । छांदसोऽडभावः । समानवाक्ये निघातयुष्मद्-
स्मदादेशा वक्तव्याः । पा० ८. १. १८. ५. । इति वचनादत्र पूर्वपदस्य वाक्यांतरगतत्वात्तिङ्गुतिङ् इति
निघाताभावः ॥

मुषोमे शर्यणावत्याजीके पस्त्यावति । ययुर्निचक्रया नरः ॥ २९ ॥

मुऽसोमे । शर्यणाऽवति । आजीके । पस्त्यऽवति । ययुः । निऽचक्रया । नरः ॥ २९ ॥

मुषोमे शोभनसोमयुक्त आजीके । च्छजीका नाम देशाः । तत्संबन्धिनि शर्यणावति कुरुक्षेत्रस्य जघनाधे
शर्यणावत्संज्ञे सरसि पस्त्यावति । पस्त्यमिति गृहनाम । यज्ञगृहोपेते सोमपानाय नरो नेतारो मरुतो
निचक्रया नीचीनचक्रयावाङ्मुखं प्रवर्तमानया रथकव्यया ययुः । यांति । गच्छन्ति ॥ यतिश्छांदसो लिट् ॥
यद्वा । नरो नेतार च्छत्विज उक्तगुणविशिष्टे शर्यणावति मरुत्यागाय सोममाहर्तुं निचक्रया नीचीनचक्रया
शक्यया ययुः । गच्छन्ति ॥

कदा गच्छाथ मरुत इत्या विप्रं हवमानं । माडीकिभिर्नाधमानं ॥ ३० ॥

कदा । गच्छाथ । मरुतः । इत्या । विप्रं । हवमानं । माडीकिभिः । नाधमानं ॥ ३० ॥

हे मरुतः इत्येत्यनेन प्रकारेण हवमानमाह्वयंतं सुवतं नाधमानं याचमानं विप्रं मेधाविनं स्तोतारं मां
कदा कस्मिन्काले माडीकिभिः सुखहेतुभिर्धनैः सार्धं गच्छाथ । गच्छथ । विलंबं मा कृषत शीघ्रमागच्छतेति
भावः ॥ ॥ २३ ॥

कडं नूनं कधप्रियो यदिद्रमजहातन । को वः सखित्व औहते ॥ ३१ ॥

कत् । ह । नूनं । कधऽप्रियः । यत् । इद्रं । अजहातन । कः । वः । सखिऽत्वे । औहते ॥ ३१ ॥

हे कधप्रियः कथया सुत्या प्रीयमाणाः ॥ कथं वाक्यप्रबंधने । अस्माकं विंतिपूजीत्यादिनाङ् ।
ततश्चाप । उत्तरपदे ङ्यापोः संज्ञाच्छांदसोरिति ब्रह्मत्वं । धत्वं छांदसं ॥ ईदृशा हे मरुतः वृत्रेण सह युध्यमा-
नमिद्रं नूनं सत्यमजहातन परित्यजतेति यदेतत् तत्कञ्च कदा खलु कस्मिन् काले जातं । न कदाचिदपीत्यर्थः ।
तथा च ब्राह्मणं । मरुतो ह्येनं नाजङ्गः प्रहर भगवो जहि वीरयस्व । ऐ० ब्रा० ३. २०. । इति । वृत्रस्य त्वा
यसथादीषमाणाः । ऋ० ८. ९६. ७. । इत्यादि च निगमांतरं । यत एवमतः कारणादो युष्माकं सखित्वं ॥
व्यत्येन सप्तमी ॥ सखिभावं कः स्तोतौहते । याचते । यद्वा । वहति । प्राप्नोति । ईदृशमनपायं युष्मात्सखित्वं
दुर्लभमित्यर्थः ॥

सहो षु णो वज्रहस्तैः कण्वांसो अग्निं मरुद्भिः । स्तुषे हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

सहो इति । सु । नः । वज्रहस्तैः । कण्वासः । अग्निं । मरुत्भिः । स्तुषे ।
हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

वज्रहस्तैर्वज्राङ्गभिर्हिरण्यवाशीभिः । हिरण्यमयी वाशी तक्षणसाधनमायुधं धेवामस्ति तादृशीः । मरुद्भिः सहो सहैव वर्तमानमग्निं नोऽस्मदीया हे कण्वासः कण्वाः स्तोतारः कण्वगोत्रा वर्षयः यूयं स्तुषे । सुध्वं । यद्वा । न इति प्रथमार्थे द्वितीया । नो वयं कण्वगोत्राः ॥ अस्मदो द्वयोश्च । पा० १. २. ५९. । इत्येकस्मिन् वज्रवचनं । सविशेषणस्य प्रतिषेधः । का० १. २. ५९. १. । इति तु व्यत्ययेन प्रवर्तते ॥ स्तुषे । स्तुवे । स्तोतेरुत्तमे-कवचने सिद्धङ्गलमिति सिप् ॥

ओ षु वृणाः प्रयज्यूना नव्यसे सुविताय । ववृत्यां चिचवाजान् ॥ ३३ ॥

ओ इति । सु । वृणाः । प्रयज्यून । आ । नव्यसे । सुविताय । ववृत्यां । चिचवाजान् ॥ ३३ ॥

वृणो वर्षितनभीष्टफलदान् प्रयज्यून प्रकर्षेण यष्टव्यान् चिचवाजान् विचित्रगमनान् विचित्रबलान् विचित्रधनान्वा एवभूतास्वरतः सु मुष्टो आ उ ववृत्यां । आवर्तयामि । अस्मदभिमुखं यथा गच्छति तथा करोमि । अपि च नव्यसे नवीयसे नवतरायात्यंतं प्रशस्ताय सुविताय मुष्टु प्राप्तव्याय धनाय च ताना ववृत्यां । आवर्तयामि ॥

गिरयश्चिन्नि जिहते पर्शानासो मन्यमानाः । पर्वताश्चिन्नि येमिरे ॥ ३४ ॥

गिरयः । चित् । नि । जिहते । पर्शानासः । मन्यमानाः । पर्वताः । चित् । नि । येमिरे ॥ ३४ ॥

मरुत्स्वागच्छत्सु गिरयश्चिन्निरयोऽपि शिलोच्चया अपि पर्शानासः पीड्यमानाः । यद्वा । मरुद्भिः सूक्ष्ममानाः । अत एव मन्यमाना अभिमन्यमाना बाध्यमानाः संतो नि जिहते । नितरां गच्छति । मरुद्भिर्येन स्थानात् प्रच्यवन्ते । तथा पर्वताश्चित् पर्ववन्तो मेघा अपि तदीयेन गमनेन नि येमिरे । नियम्यन्ते । यद्वा । गिरयः शुद्धाः शिलोच्चया महान्तः पर्वताः ॥

आक्ष्णयावानो वहंत्यन्तरिक्षेण पततः । धातारः स्तुवते वयः ॥ ३५ ॥

आ । आक्ष्णयावानः । वहन्ति । अन्तरिक्षेण । पततः । धातारः । स्तुवते । वयः ॥ ३५ ॥

आक्ष्णयावानोऽक्ष्णं व्याप्तं गच्छतः । यद्वा । आक्ष्णश्चक्षुषोऽपि शीघ्रं यांतीत्यक्ष्णयावानः ॥ यातेरातो मन्त्रिति वनिप् ॥ ईदृशा अश्वा अन्तरिक्षेणाकाशमार्गेण पततो गच्छतो मरुत आ वहन्ति । आनयन्ति । यद्वा । पतत इत्यश्वाणां विशेषणं । अन्तरिक्षे नभसि पततो गच्छतः ॥ छांदसो गुमभावः ॥ किं कुर्वतः । स्तुवते स्तोत्रं कुर्वन्ते जनाय वयोऽङ्गं धातारो विधातारः कुर्वाणाः ॥

अग्निर्हि जानि पूर्यच्छंदो न सूरौ अर्चिषा । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निः । हि । जानि । पूर्यः । छंदः । न । सूरः । अर्चिषा । ते । भानुभिः । वि । तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निर्ह्यग्निः खल्वर्चिषा तेजसा पूर्यः सर्वेषु देवेषु मुख्यो जानि । अजायत ॥ दीपजनेत्यादिना । पा० ३. १. ६१. । कर्तरि लुङि च्छिणादेशः ॥ तच्च दृष्टान्तः । छंद उपच्छंदनीयः सूरौ न सूर्य इव । तदनंतरं ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो भानुभिर्दोषभिर्वि तस्थिरे । विविधमवतिष्ठन्ति । आपिमावते ह्यग्निः पूर्वं स्तूयते पश्चाद्वरतः । तदपेक्षया च पूर्वोत्तरयोरर्धचयोः क्रमेणाभिर्मरुतश्च स्तूयते ॥ २४ ॥

आ नो विश्वाभिरिति चयोर्विश्ववृचं तृतीयं सूक्तं सध्वंसाख्यस्य काण्वस्त्वार्धमानुष्टुभं । एतदादीनि ऋषिणि

सूक्तान्यश्चिदेवत्यानि । तथा चानुक्तांतं । आ नस्त्यधिका सध्वंस आश्विनं ह्यानुष्टुभं त्विति ॥ प्रातरनुवाक
आश्विने क्रतावानुष्टुभे कंदस्याश्विनशस्त्रे चैतत्सूक्तं । सूच्यते हि । आ नो विश्वामिस्थं चिदचित्मिद्यानुष्टुभं
। आ० ४. १५. । इति ॥ अप्तोर्यामे प्रशासुरतिरिक्तोक्थेऽप्येतत् । सूचितं च । आ नो विश्वामिः प्रातर्यावाणा
। आ० ९. ११. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्र आ नो विश्वामिरित्याश्विनसृचः । सूचितं च । आ नो विश्वामि-
रुतिमिस्थसु वो अप्रहृणं । आ० ७. ११. । इति ॥

आ नो विश्वामिरुतिभिरश्विना गच्छतं युवं ।

दस्मा हिरण्यवर्तनी पिबतं सोम्यं मधु ॥ १ ॥

आ । नः । विश्वामिः । ऊतिऽभिः । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

दस्मा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनावसुवानी सर्वं जगद्भामुवन्तौ यद्वाश्विर्युक्ता युवं युवां विश्वामिः सर्वाभिर्व्याप्ताभिर्वीतिभी
रक्षाभिर्दातव्याभिः सार्धं नोऽस्माना गच्छतं । आगत्य च हे दस्मा दस्मौ दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारी वा
हे हिरण्यवर्तनी हिरण्यमयराथौ हितरमणीयाचरणी वा ईदृशौ हे अश्विनी सोम्यं सोममयं मधुः पिबतं ॥

आ नूनं यातमश्विना रथेन सूर्यत्वचा । भुजी हिरण्यपेशसा कवी गंभीरचेतसा ॥ २ ॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । रथेन । सूर्यऽत्वचा । भुजी इति । हिरण्यऽपेशसा ।

कवी इति । गंभीरऽचेतसा ॥ २ ॥

हे भुजी हविषां भोक्तारी यद्वा स्रोतृभिरज्ञानां भोजयितारी सर्वस्य जगतः पालकी वा हे हिरण्यपेशसा
हिरण्यमयालंकारी हिरण्यमयावयवी वा हे कवी क्रांतदर्शिनौ स्रोतव्यौ वा हे गंभीरचेतसा प्रशस्तज्ञानौ
ईदृशौ हे अश्विनाश्विनी सूर्यत्वचा सूर्यवद्भासमानेन रथेन नूनमवश्यमस्माना यातं । आगच्छतं ॥

आ यातं नहुषस्पर्यातरिक्षात्सुवृत्तिभिः ।

पिबाथो अश्विना मधु कण्वानां सर्वने सुतं ॥ ३ ॥

आ । यातं । नहुषः । परि । आ । अंतरिक्षात् । सुवृत्तिऽभिः ।

पिबाथः । अश्विना । मधु । कण्वानां । सर्वने । सुतं ॥ ३ ॥

हे अश्विनी नहुषस्परि । नहुष इति मनुष्यनाम । सामर्थ्याच्चात्र तत्संबद्धो लोको लक्ष्यते । मानुषात्तस्मा-
ल्लोकात् ॥ परि पंचम्यर्थानुवादी ॥ सुवृत्तिभिः सुष्ठु दोषवर्जिताभिः सुप्रवृत्ताभिर्वा स्तुतिभिर्हेतुभूताभिरा यातं ।
आगच्छतं । तथांतरिक्षादंतरा चांतान्मध्यमाल्लोकादप्यागच्छतं । आगत्य च कण्वानां कण्वगोत्राणामस्माकं
सर्वने यज्ञे प्रातःसवनादौ सुतमभिषुतं मधु मधुरं सोमं हे अश्विनी पिबाथः । पिबतं ॥

आ नो यातं दिवस्पर्यातरिक्षादधप्रिया । पुत्रः कण्वस्य वामिह सुषावं सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

आ । नः । यातं । दिवः । परि । आ । अंतरिक्षात् । अधऽप्रिया । पुत्रः । कण्वस्य । वां ।

इह । सुषावं । सोम्यं । मधु ॥ ४ ॥

हे अश्विनी दिवस्परि दिवोऽधि शुक्लोकाम्नोऽस्माना यातं । आगच्छतं ॥ पंचम्याः परावध्यर्थ इति
विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ हे अधप्रियाधोऽधस्तादक्षिणैके विद्यमानेन सोमेन प्रीयमाणी । यद्वा । कधप्रिया ॥

छांदसो वर्णलोपः ॥ कथया सुत्या प्रीयमाणी । हे ईदृशावश्विनी अंतरिक्षादप्यागच्छतं । इहास्मिन्ने कण्वस्थेः पुत्रः सोम्यं सोममयं मधु वां युवाभ्यां युवयोरथं सुषाव । अभिषुणोति । अत आ यातमित्यन्वयः ॥

आ नो यातमुपश्रुत्यश्विना सोमपीतये ।

स्वाहा स्तोमस्य वर्धना प्र कवी धीतिभिर्नरा ॥ ५ ॥

आ । नः । यातं । उपऽश्रुति । अश्विना । सोमऽपीतये ।

स्वाहा । स्तोमस्य । वर्धना । प्र । कवी इति । धीतिऽभिः । नरा ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्माकमुपश्रुति । श्रूयत इति श्रुतं सुतिः । उपगता श्रुवस्मिन् तस्मिन्ने सोमपीतये सोमपानाया यातं । आगच्छतं । हे वर्धना वर्धना कवी क्रांतदर्शिनावश्विनी स्वाहा स्वाहाकृता स्वाहाकारेण सम्यगिष्टी संती । यद्वा । स्वाहेति वाङ्माम । सुतिरूपया वाचा सुता वाचा सोमस्य सोतुः प्रवर्धकौ भवतं । तथा हे नरा नेतारावश्विनी धीतिभिः कर्मभिर्यष्ट्य प्रवर्धकौ भवतं । यद्वा । स्वाहेत्यादीन्यामंत्रितानि । हे स्वाहा स्वाहाकृता सोमस्य सोत्रस्य सोतुर्वा हे प्रवर्धना प्रवर्धयितारी हे कवी क्रांतदर्शिनी धीतिभिर्बुद्धि-भिरात्मीयैः कर्मभिर्वा हे नरा संवेषां नेतारावश्विनी सोमपानाया यातमित्येकमेव वाक्यं ॥ अस्मिन्पक्षे धीतिभिरित्यपरांगवत्त्वाभावश्छांदसः ॥ यद्वा । धीतिभिर्धातव्याभिर्युष्मदीयाभिरुक्तिभिः सार्धमा यातमिति क्रियया संबंधः ॥ ॥ २५ ॥

यच्चिद्धि वां पुर ऋषयो जुहूरेऽवसे नरा ।

आ यातमश्विना गतमुपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ६ ॥

यत् । चित् । हि । वां । पुरा । ऋषयः । जुहूरे । अवसे । नरा ।

आ । यातं । अश्विना । आ । गतं । उप । इमां । सुऽस्तुतिं । मम ॥ ६ ॥

हे नरा नेतारावश्विनी यच्चिद्धि यदा खलु वां युवां पुरा पूर्वस्मिन्काल ऋषयोऽतोद्विचार्थदर्शिनः स्तोतारोऽवसे रक्षणाय जुहूरे जुह्विरे सुतिभिराहुयन् ॥ हुयतेर्लिङ्गभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं । हल इति दीर्घः । इरयो र इति रेभावः ॥ तदानीं हे अश्विनी आ यातं । आगच्छतं । आगतवन्ती स्थः । अतो मम मदीयामिमां सुष्टुतिं शोभनां सुतिमप्युपा गतं । उपागच्छतं ॥

दिवश्चिद्रोचनादध्या नो गतं स्वर्विदा । धीभिर्वत्सप्रचेतसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । रोचनात् । अधि । आ । नः । गतं । स्वऽविदा । धीभिः । वत्स

ऽप्रचेतसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ॥ ७ ॥

हे स्वर्विदा स्वः सूर्यस्य बुलोकस्य वा संमयितारावश्विनी दिवश्चिद्बुल्लोकाच्च रोचनादधि रोचमाना-दंतरिक्षाच्च नोऽस्माना गतं । आगच्छतं ॥ पूर्ववदधिः पंचमर्थानुवादकः ॥ हे वत्सप्रचेतसा वत्से स्तोतरि प्रकृष्टज्ञानी । यद्वा । वत्सं निवासकं वेदितव्यं वा प्रकृष्टं चेतो ज्ञानं ययोस्तौ तथोक्तौ । तौ युवां धीभिरा-त्मीयाभिर्बुद्धिभिः सहागच्छतं । हे हवनश्रुता हवनस्यास्मदीयस्याह्वानस्य सोत्रस्य श्रोतारौ स्तोमेभिः स्तोत्रै-रस्मत्कृतैर्युज्यमानौ संतावागच्छतं ॥

किमन्ये पर्यासतेऽस्मत्स्तोमेभिरश्विना ।

पुत्रः कण्वस्य वामृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥ ८ ॥

किं । अन्ये । परि । आसते । अस्मत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।
पुत्रः । कण्वस्य । वां । ऋषिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥८॥

असदस्यसोऽन्ये व्यतिरिक्ताः स्तोतारः स्तोमेभिः स्तोचैरश्विनाश्विनी देवौ किं पर्यासते । असद्व्यतिरिक्ताः केऽप्यश्विनी स्तोतुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । कण्वस्यर्षेः पुत्र ऋषिर्मेघद्रष्टा वत्सो गीर्भः सुतिभिर्है अश्विनी वां युवामवीवृधत् । अवर्धयत् ॥

आ वां विप्रं इहावसेऽहस्तोमेभिरश्विना ।
अरिप्रा वृचहंतमा ता नो भूतं मयोभुवा ॥९॥
आ । वां । विप्रः । इह । अवसे । अहत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।
अरिप्रा । वृचहन्ऽतमा । ता । नः । भूतं । मयःऽभुवा ॥९॥

हे अश्विनाश्विनी विप्रो मेधावी स्तोतेहास्त्रिन्यागेऽवसे रक्षणार्थं स्तोमेभिः स्तोचैर्वा युवामाहत् । आहृतवान् ॥ हृत्यतेर्मुञ्चि लिपिसिचिह्नस्येति चैरुडादेशः ॥ हे अरिप्रा । रिप्रमिति पापनाम । अपापी हे वृचहंतमा वृचाणां शत्रूणां हंतुतमौ ता तौ तादृशौ युवां नोऽस्माकं मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ भूतं । भवतं ॥

आ यद्वां योषणा रथमतिष्ठवाजिनीवसू ।
विश्वान्यश्विना युवं प्र धीतान्यगच्छतं ॥१०॥
आ । यत् । वां । योषणा । रथं । अतिष्ठत् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।
विश्वानि । अश्विना । युवं । प्र । धीतानि । अगच्छतं ॥१०॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी हविष्मती यागक्रिया । तस्यां विद्यमानस्वांशलक्षणधनावश्विनी योषणा योषित्सूर्योऽग्निधावनेन त्रियमाणा सती वां युवयो रथं यद्यदातिष्ठत् आस्थितवती आरूढवती तदा हे अश्विनाश्विनी युवं युवां धीतानि ध्यातान्यभिलषितानि विश्वानि सर्वाणि प्रकर्षेणागच्छतं । प्रापतं ॥ ॥२६॥

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ।
वत्सो वां मधुमच्चोऽशंसीत्काव्यः कविः ॥११॥
अतः । सहस्रऽनिर्णिजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ।
वत्सः । वां । मधुऽमत् । वचः । अशंसीत् । काव्यः । कविः ॥११॥

हे अश्विनाश्विनी येषु लोकेषु यत्र वर्तन्ते अतोऽस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा । निर्णिगिति रूपनाम । स्वर्णमयतया बहुविधरूपयुक्तेन रथेना यातं । आगच्छतं । काव्यः कवेः पुत्रः कविर्मेधावी वत्स ऋषिर्वा युवाभ्यां युवयोरर्थं मधुमन्माधुर्योपेतं वचो वचनमुक्तमशंसीत् । शंसितवान् । यत एवमत आगच्छतमित्यर्थः ॥

पुरुमद्रा पुरुवसू मनोतरा रयीणां ।
स्तोमं मे अश्विनाविममभि वहीं अनूषातां ॥१२॥
पुरुऽमद्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । मनोतरा । रयीणां ।
स्तोमं । मे । अश्विनौ । इमं । अभि । वही इति । अनूषातां ॥१२॥

पुष्पमद्रा बज्रमदौ बज्रभिः सोमैर्मादयितव्यौ वा पुरुषसू बज्रधनी बहूनां निवासकौ वा रयीणां धनानां मनोतरा मंतारी दातारी ॥ मन्यतेऽनुचि पृषोदरादित्वाद्दूषसिद्धिः । नामन्यतरस्यामिति रेशब्दात्ताम उदात्तत्वं ॥ वह्नी कृत्स्नस्य जगतो वोढारी ईदृशावश्विनी मे ममेमं स्तोमं स्तोत्रमभ्यनुषातां । सम्यक्सुतमिति प्राशंसिषातां ॥ गु सुतां ॥ यदा । नुवतिरच अवणार्थे वर्तते । अभिप्राप्तावश्रीष्टां ॥

आ नो विश्वान्यश्विना धत्तं राधांस्यहया ।

कृतं न ऋत्वियावतो मा नो रीरधतं निदे ॥ १३ ॥

आ । नः । विश्वानि । अश्विना । धत्तं । राधांसि । अहया ।

कृतं । नः । ऋत्वियऽवतः । मा । नः । रीरधतं । निदे ॥ १३ ॥

हे अश्विनाश्विनी अहयाहयास्यह्रीतिकरणान्यलज्जाहितूनि प्रशस्तानि विश्वानि सर्वाणि राधांसि धनानि नोऽस्माभ्यमा धत्तं । प्रयच्छतं । अपि च नोऽस्मानृत्वियावतः । अती काले भवं प्रजोत्पादनरूपं कर्म ऋत्वियं । तद्वतः कुरुतं । तथा निदे निंदायै निंदकाय वा नोऽस्मात्मा रीरधतं । मा वशं नैष्टं ॥

यन्नासत्या परावति यद्वा स्थो अर्ध्यं वरे ।

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ॥ १४ ॥

यत् । नासत्या । परावति । यत् । वा । स्थः । अर्धः । अर्ध्यं । वरे ।

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ॥ १४ ॥

हे नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारी नासिकाप्रभवौ वाश्विनी यद्यदि परावति दूरदेशे स्थः । यदा यदि चां वरे । अंतिकनामेतत् । समीपे स्थः भवयः ॥ अर्धः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ अतोऽस्मात्सर्वस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा बज्रविधरूपेण रथेन हे अश्विनी आगच्छतं ॥

यो वा नासत्यावृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ।

तस्मै सहस्रनिर्णिजमिषं धत्तं घृतश्चुतं ॥ १५ ॥

यः । वा । नासत्यौ । अृषिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ।

तस्मै । सहस्रऽनिर्निजं । इषं । धत्तं । घृतऽश्चुतं ॥ १५ ॥

हे नासत्यौ यो वत्सास्य अृषिर्वा युवां गीर्भिः सुतिभिरवीवृधत् अवर्धयत् तस्मा अृषये सहस्रनिर्णिजं बज्रविधरूपं घृतश्चुतं घृतं चरंतीमिषमन्नं धत्तं । प्रयच्छतं ॥ ॥ २७ ॥

प्रास्मा ऊर्जे घृतश्चुतमश्विना यच्छतं युवं ।

यो वा सुम्नाय तुष्टवंदसूयाहानुनस्पती ॥ १६ ॥

प्र । अस्मै । ऊर्जे । घृतऽश्चुतं । अश्विना । यच्छतं । युवं ।

यः । वा । सुम्नाय । तुष्टवंत् । वसुऽयात् । दानुनः । पती इति ॥ १६ ॥

हे अश्विनाश्विनी अस्मै स्तोत्रे घृतश्चुतं घृतधारया युक्तामूर्जे बलकरमन्नरसं युवं युवां प्र यच्छतं । दत्तं । हे दानुनस्पती दानस्याधिपती वां युवां सुम्नाय सुखार्थं यस्तुष्टवत् सुयात् । यश्च वसूयात् वसु धनमात्मन इच्छेत् । अस्मा इत्यन्वयः ॥

आ नो गंतं रिशादसेमं स्तोमं पुरुभुजा । कृतं नः सुश्रियो नरेमा दातमभिष्टये ॥१७॥
 आ । नः । गंतं । रिशादसा । इमं । स्तोमं । पुरुभुजा । कृतं । नः । सुश्रियः । नरा ।
 इमा । दातं । अभिष्टये ॥१७॥

हे रिशादसा रिशतां हिंसतां निरसितारौ यद्वा रिशानां हिंसकानामत्तारौ भक्षितारौ हे पुरुभुजा
 वज्रलस्य हविषो भोक्तारौ बहूनां पालकी वा हे अश्विनी नोऽस्माकमिमं स्तोमं स्तोत्रमा गंतं । अभिगच्छतं ।
 आगत्य च हे नरा नेतारौ नोऽस्मान् सुश्रियः सुश्रीकाञ्छोभनया संपदा युक्तान् कृतं । कुरुतं । तदर्थमिमे-
 मानि पुरो वर्तमानानि पार्थिवान्यभिष्टयेऽभिप्राप्तये दातं । दत्तं ॥ ददातेर्लोपि च्छांदसः शपो लुक् ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।
 राजंतावध्वराणामश्विना यामहूतिषु ॥१८॥
 आ । वां । विश्वाभिः । ऊतिभिः । प्रियमेधाः । अहूषत ।
 राजंतौ । अध्वराणां । अश्विना । यामहूतिषु ॥१८॥

हे अश्विनाश्विनी यामहूतिषु यामानां यातूणां देवानां हविराह्वानं येषु यागेषु तेषु प्रियमेधा प्रिययज्ञा
 एतत्संज्ञा ऋषयोऽध्वराणां यज्ञानां राजंतावीश्वरौ । राजतिरैश्वर्यकर्म । अश्विनी हि देवानामध्वर्यु
 आस्तामिति हि ब्राह्मणं । ईदृशौ विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभौ रक्षाभिः सहितौ वां युवामाहूषत । आहूयन् ।
 असुवन्नित्यर्थः ॥

आ नो गंतं मयोभुवाश्विना शंभुवा युवं ।
 यो वां विपन्यू धीतिभिर्गीर्भिर्वृत्तो अवीवृधत् ॥१९॥
 आ । नः । गंतं । मयःभुवा । अश्विना । शंभुवा । युवं ।
 यः । वां । विपन्यू इति । धीतिभिः । गीःभिः । वृत्तः । अवीवृधत् ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनी मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारौ शंभुवा रोगाणां शमस्य भावयितारौ युवं युवां
 नोऽस्माना गंतं । आगच्छतं । हे विपन्यू सुखावश्विनी यो वृत्तः स्तोता वां युवां धीतिभिः कर्मभिः परिचर-
 णैर्गीर्भिः स्तुतिभिश्चावीवृधत् अवर्धयत् तानस्मानिति पूर्वचान्वयः ॥

याभिः कण्वं मेधातिथिं याभिर्वशं दशव्रजं ।
 याभिर्गोशर्यमावतं ताभिर्नोऽवतं नरा ॥२०॥
 याभिः । कण्वं । मेधःअतिथिं । याभिः । वशं । दशव्रजं ।
 याभिः । गोशर्यं । आवतं । ताभिः । नः । अवतं । नरा ॥२०॥

हे अश्विनी याभिरूतिभिः कण्वमुषिं मेधातिथिं चावतं अरुणतं । याभिश्च वशमेतत्संज्ञं चावतं । याभिश्च
 गोशर्यं । शीर्षा गौर्यस्य स गोशर्यः शयुः । तथा चान्नातं । शयवे चिन्तासत्या शचीभिर्जसुरये स्तर्यं पिष्ययुर्गौ
 । ऋ० १. ११६. २२. इति । ईदृशं गोशर्यं शयुमावतं अरुणतं । हे नरा नेतारौ ताभिरूतिभिर्नोऽस्मानवतं ।
 रक्तं ॥ ॥२८॥

याभिर्नरा चसदस्युमावतं कृत्ये धने ।

ताभिः च्व१स्माँ अश्विना प्रावतं वाजसातये ॥ २१ ॥

याभिः । नरा । चसदस्युं । आवतं । कृत्ये । धने ।

ताभिः । सु । अस्मान् । अश्विना । प्र । अवतं । वाजसातये ॥ २१ ॥

हे नरा नेतारावश्विनी धने कृत्ये कर्तव्ये प्राप्तये सति चसदस्युमेतत्संज्ञं पुरुकुत्सपुत्रमुषिं याभिरुक्तिभि-
रावतं चरन्तं हे अश्विनी ताभिरुक्तिभिः सु सुहस्मान् प्रावतं । प्ररन्तं । किमर्थं । वाजसातये वाजस्यान्तस्य
बलस्य वा सातये संभजनार्थं ॥

प्र वां स्तोमाः सुवृक्तयो गिरौ वर्धत्वश्विना ।

पुरुचा वृचहंतमा ता नो भूतं पुरुस्पृहा ॥ २२ ॥

प्र । वां । स्तोमाः । सुवृक्तयः । गिरः । वर्धतु । अश्विना ।

पुरुचा । वृचहन्तमा । ता । नः । भूतं । पुरुस्पृहा ॥ २२ ॥

हे अश्विनी स्तोमाः प्रगीतमंत्ररूपाः सुतयः सुवृक्तयः सुप्रवृत्ताः सुष्ठु दोषवर्जिता वा गिरः शस्त्ररूपा
वाचस्व वां युवां प्र वर्धतु । प्रवर्धयंतु । अपि च हे पुरुचा बह्वनां चातारी हे वृचहंतमा वृचाणां शत्रूणां
हंतृतमौ ईदृशी हे अश्विनी ता तौ युवां नोऽस्माकं पुरुस्पृहा पुरु बह्वलं स्पृहणीयावीप्सितव्यौ भूतं । भवतं ॥

चीणिं पदान्यश्विनोराविः सांति गुहा परः ।

कवी ऋतस्य पत्नभिरवाग्जीवेभ्यस्परि ॥ २३ ॥

चीणिं । पदानि । अश्विनोः । आविः । संति । गुहा । परः ।

कवी इति । ऋतस्य । पत्नऽभिः । अवाक् । जीवेभ्यः । परि ॥ २३ ॥

चीणिं विसंख्याकान्यनयोरश्विनोर्देवयो रथस्य संबंधीनि पदानि चक्राणि गुहा गुहायां वर्तमानान्येतावतं
कालमदृश्यमानानि परो गुहायाः परस्ताद्दृष्टिगोचरे देश आविः संति । आविर्भवन्ति ॥ साहित्यिकच्छांदसौ
दीर्घः । व्यत्ययेन निघाताभावः । यद्वा । संतीत्येतदस्ते शतरि जसि रूपं ॥ आविर्भूतानि दृश्यन्ते । अश्विनस्य
रथस्य चक्रचयोपेतत्वं च रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते । अ० ४. ३६. १. इत्यादिनिगमांतरे प्रसिद्धं । कवी क्रांत-
शिर्नावश्विनावृतस्य सत्यस्योदकस्य यज्ञस्य वा हेतुभूतैः पत्नभिर्यैः पदैर्जीवेभ्यस्परि । परिपर्यर्थः ॥ पंचम्याः
परावध्यर्थ इति सत्त्वं ॥ जीवानामुपरि जीवेष्वास्वर्वागभिमुखं । आगच्छतमिति शेषः । तानि पदानीदानी-
मुपलभ्यंत इत्यन्वयः ॥ ॥ २९ ॥

आ नूनमित्येकविंशत्युचं चतुर्थं सूक्तं शशकर्णस्यार्धमश्विदेवत्वं । विंशेकविंशौ द्वितीयातृतीये चेति चतस्रो
गायत्र्यः प्रथमा चतुर्थी षष्ठी चतुर्दशी पंचदशी चेति पंच बृहत्यः पंचमी ककुप मध्यमश्चेत्ककुप । अनु० ५. ३. ।
इत्युक्तलक्षणसंज्ञावात् । दशमी त्रिष्टुबेकादशी विराड्द्वादशी अगती शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं ।
आ नूनं सैका शशकर्णीऽत्ये गायत्र्यावुपाधे चाद्या चतुर्थी षष्ठी चतुर्दशाधे च बृहत्यः पंचमी ककुपश्चतुर्दश-
यास्त्रिष्टुबिरेकादश्या इति ॥ अपौर्य्यमे ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्त्य इदं सूक्तं । सूच्यते हि । आ नूनमश्विना
तं वां रथं । आ० ९. ११. । इति ॥

आ नूनमश्विना युवं वत्सस्य गंतमवसे ।

प्रास्मै यच्छतमवृकं पृथु च्छदिर्युयुतं या अरातयः ॥ १ ॥

आ । नूनं । अश्विना । युवं । वत्सस्य । गंतं । अवसे ।

प्र । अस्मै । यच्छतं । अवृकं । पृथु । छर्दिः । युयुतं । याः । अरातयः ॥१॥

हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां वत्सस्य स्तोत्रमभावसे रक्षणार्थं नूनमवश्यमा गंतं । आगच्छतं । आगत्य चास्मा अषथेऽवृकं बाधकरहितं पृथु विलीयं छर्दिर्गृहं प्र यच्छतं । प्रदत्तं । तथा या अरातयोऽदानशीलाः शत्रुभूताः प्रजास्ता युयुतं । स्तोत्रभ्यः पृथक्कृतं ॥

यदंतरिक्षे यद्विवि यत्पंच मानुषाँ अनु । नृम्यं तद्धतमश्विना ॥२॥

यत् । अंतरिक्षे । यत् । दिवि । यत् । पंच । मानुषान् । अनु । नृम्यं । तत् । धत्तं । अश्विना ॥२॥

अंतरिक्षे गंधर्वादिभिः सेविते मध्ये लोके यदृम्यं धनमस्ति । दिवि बुल्लोके च यदस्ति । पंच पंचसंख्या-
कास्मानुषान्नुष्ठाननु ॥ लक्षणेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वं । कर्मप्रवचनीययुक्त इति द्वितीया ॥ पंचविधा मनुष्या
निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णा यच्च वर्तते तच्च चेह लोके यदृम्यं धनमस्ति । हे अश्विनी तत्त्रिविधं नृम्यं धनं
धत्तं । अस्माभ्यं प्रयच्छतं ॥

ये वां दंसाँस्यश्विना विप्रांसः परिमामृशुः । एवेत्काखस्य बोधतं ॥३॥

ये । वां । दंसाँसि । अश्विना । विप्रांसः । परिऽममृशुः । एव । इत् । काखस्य । बोधतं ॥३॥

हे अश्विनी वां युवयोः संबन्धीनि दंसांसि कर्माणि परिचरणात्मकानि ये विप्रासो विप्रा मेधाविनो
यजमानाः परिमामृशुः परिमृशन्ति पुनःपुनः स्मृशन्ति । अनुतिष्ठन्तीत्यर्थः । यथा तदीयानि परिचरणानि युवां
जानीथः एवेदेवमेव काखस्य कखपुत्रस्य मम परिचरणं बोधतं । अवगच्छतं ॥

अयं वां घर्मो अश्विना स्तोमेन परि विच्यते ।

अयं सोमो मधुमान्वाजिनीवसू येन वृचं चिकेतथः ॥४॥

अयं । वां । घर्मः । अश्विना । स्तोमेन । परि । सिच्यते ।

अयं । सोमः । मधुऽमान् । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । येन । वृचं । चिकेतथः ॥४॥

हे अश्विनी वां युवयोः संबन्ध्यं घर्मः प्रवर्ग्यं स्तोमेन स्तोत्रेण अक्षसामरूपेण परि विच्यते । आर्द्रा-
क्रियते । यथा युवयोस्तृप्तिकरो भवति तथा क्रियत इत्यर्थः । यद्वा । घर्मस्य हविष आधारभूतो महावीरो
घर्मः । स स्तोमेन स्तोत्रेण पयसा परि विच्यते । आसिच्यते वां युवयोरर्थं । अपि च हे वाजिनीवसू
अन्नवहनी अयं सोमस्तार्तीयसवनिको मधुमाभाधुर्यवान् युवाभ्यां दीयते । येन युवां वृचमावरकं शत्रुं
चिकेतथः हंतव्यतया जानीथः । अयं घर्मः सोमस्यैतुभयचान्वयः ॥

यदप्सु यद्वनस्पतौ यदोषधीषु पुरुदंससा कृतं । तेन माविष्टमश्विना ॥५॥

यत् । अप्सु । यत् । वनस्पतौ । यत् । ओषधीषु । पुरुदंससा । कृतं । तेन । मा ।

अविष्टं । अश्विना ॥५॥

हे पुरुदंससा बहुकर्मणावाश्विनौ अप्सुदक्षेयु यज्ञेषजं कृतं युवामकार्षं ॥ करोतेर्मुक्तिं मंत्रे घसेत्यादिना
त्रैलोक्यं ॥ तथा वनस्पतौ । वनानां पतिर्वनस्पतिः ॥ पारस्करादिस्वात्सुट् । उभे वनस्पत्यादिवृत्ति पूर्वोत्तरप-
दयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वं ॥ आती वेदमेकवचनं ॥ वनस्पतिषु वृक्षेषु यच्च भेषजं युवामकुर्वतं । ओषधीषु । ओषः
पाक आसु धीयत इत्योषधयो ग्रीह्यादयः ॥ कर्मस्त्राधिकरणे चेति दधातिरधिकरणे किप्रत्ययः । दासीभारा-

दिषु पठितत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । औषधेन विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घः ॥ त्रीह्यादिष्वोषधोषु च यज्ञेष्वं
कृतं युवामकाष्टं । हे अश्विनाश्विनी तेन सर्वेण भेषजेन मा मामविष्टं । रक्षतं ॥ अवतेर्लोष्टि सिद्धञ्जलमिति
बङ्गल्लयहणात्सिप् । तत् इट् ॥ ३० ॥

यन्नासत्या भुरण्यथो यद्वा देव भिषज्यथः ।

अयं वां वत्सो मतिभिर्न विंधते हविष्मंतं हि गच्छथः ॥ ६ ॥

यत् । नासत्या । भुरण्यथः । यत् । वा । देवा । भिषज्यथः ।

अयं । वां । वत्सः । मतिऽभिः । न । विंधते । हविष्मंतं । हि । गच्छथः ॥ ६ ॥

हे नासत्या सत्यस्वभावावश्विनी ययी युवां भुरण्यथः सर्वे जगत्पोषयथः ॥ भुरण धारणपोषणयोः ।
कंडादिः ॥ हे देवा दानादिगुणयुक्तावश्विनी ॥ क्वांदसः सांहितिको ह्रस्वः ॥ यद्वा । यी च युवां भिषज्यथः
सर्वस्य प्राणिजातस्य भेषज्यं रोगोपशमनं कुरुथः ॥ भिषज् चिकित्सायां । अयमपि कंडादिः ॥ ती वां युवामयं
वत्सः सोता मतिभिर्मननीयैः केवलेः सोत्रैर्न विंधते । न विंधते । न लभते ॥ वर्णविकारश्च क्वांदसः ॥ कृत इति
चेत् उच्यते । हविष्मंतं हविर्भिर्युक्तं सोतारं हि युवां गच्छथः । तस्माद्युवां हविर्भिर्युक्तैः सोत्रैः प्रसीदथ
इति भावः ॥

प्रवर्ग्ये महावीरे गोपयस्यासिच्यमान आ नूनमित्थेनानुवक्तव्या । सूच्यते हि । आ नूनमश्विनोर्ऋषिरिति
गव्य आ मुते सिंचत त्रियमित्याजे । आ० ४. ७. इति ॥

आ नूनमश्विनोर्ऋषिः स्तोमं चिकेत वामया ।

आ सोमं मधुमत्तमं घर्मं सिंचादथर्वणि ॥ ७ ॥

आ । नूनं । अश्विनोः । ऋषिः । स्तोमं । चिकेत । वामया ।

आ । सोमं । मधुमत्तमं । घर्मं । सिंचात् । अथर्वणि ॥ ७ ॥

हे अश्विनी यदा युवामागच्छेयाथां तदानीं युवयोरश्विनोः स्तोमं स्तोत्रमृषिर्न चद्रष्टा वामया वननीय-
योत्कृष्टया बुद्ध्या नूनमवश्यमा चिकेत । अभिजानीयात् ॥ कित ज्ञाने । क्वांदसो लिट् ॥ तथा मधुमत्तममति-
शयेन मधुरं सोमं घर्मं प्रवर्ग्यसंबन्धि घर्माख्यं हविश्चाथर्वण्यहंसकेऽपी । यद्वा । अथर्वा ऋषिः । तेन निर्मथितो
ऽपिरूपचारादथर्वेत्युच्यते । अथर्वणा निर्मथनं च त्वामपे पुष्करादधि । ऋ० ६. १६. १३. इत्यादिनिगमांतरे
ऽवगम्यते । तस्मिन्नभावा सिंचात् । आसिंचेत् । प्रक्षिपेत् । अतः शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥

आ नूनं रघुवर्तनिं रथं तिष्ठथो अश्विना ।

आ वां स्तोमा इमे मम नभो न चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

आ । नूनं । रघुऽवर्तनिं । रथं । तिष्ठथः । अश्विना ।

आ । वां । स्तोमाः । इमे । मम । नभः । न । चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

हे अश्विनी रघुवर्तनिं लघुवर्तनं शीघ्रगमनं रथं नूनमवश्यमिदानीमेवा तिष्ठथः । आतिष्ठतं । अधिरोहतं ॥
बालमूललघ्वलमिति लघोर्लकारस्य रेफः ॥ मम मदीया इमे स्तोमाः स्तोत्राणि नभो न सूर्यमिव तेजस्विनी
वां युवामा चुच्यवीरत । आच्यवते । अभिगच्छति । यद्वा । अच्यतिरचांतर्भावितव्यर्थः । आच्यवयति । युवा-
मभिप्रापयति ॥

यद्य वां नासत्योक्थैराचुच्युवीमहि । यद्वा वाणीभिरश्विनेवेत्काखस्य बोधतं ॥९॥
 यत् । अद्य । वां । नासत्या । उक्थैः । आऽचुच्युवीमहि । यत् । वा । वाणीभिः ।
 अश्विना । एव । इत् । काखस्य । बोधतं ॥९॥

हे नासत्यी अवेदानीमुक्थैः शस्त्रैर्यद्यथा येन प्रकारेण वां युवामाचुच्युवीमहि आगमयेम हे अश्विनी यद्वा यथा वाणीभिर्लक्ष्यत्यतिरिक्ताभिरपि वाग्भिः स्तुतिभिर्युवामागमयेम एवेदेवमेव तथैव काखस्य मम तदुक्थादिकं बोधतं । अवगच्छतं ॥

यद्वा कक्षीवाँ उत यद्वाश्च ऋषिर्यद्वा दीर्घतमा जुहाव ।
 पृथी यद्वा वैन्यः सार्दनेष्वेवेदतो अश्विना चेतयेथां ॥१०॥
 यत् । वां । कक्षीवान् । उत । यत् । विऽअश्चः । ऋषिः । यत् । वां । दीर्घऽतमाः । जुहाव ।
 पृथी । यत् । वां । वैन्यः । सार्दनेषु । एव । इत् । अतः । अश्विना । चेतयेथां ॥१०॥

हे अश्विनी वां युवां कक्षीवानृषिर्यद्यथा जुहाव तुष्टाव । उतापि च व्यश्च एतत्संज्ञ ऋषिश्च यद्यथा जुहाव । यद्यथा च वां युवां दीर्घतमा ऋषिर्जुहाव । सार्दनेषु यद्वागृहे वैन्यो वेनस्य पुत्रः पृथितत्संज्ञो राजर्षिर्वा युवां यद्यथा जुहाव तुष्टाव । एवेदेवमेव स्तुवतो ममात् इदं स्तोत्रं ॥ इदंशब्दाद्वितीयार्थे तसिः ॥ हे अश्विनी चेतयेथां । जानीतं ॥ ॥३१॥

यातं हृदिष्पा उत नः परस्या भूतं जगत्पा उत नस्तनूपा ।
 वर्तिस्तोकाय तनयाय यातं ॥११॥
 यातं । हृदिऽपौ । उत । नः । परऽपा । भूतं । जगत्ऽपौ । उत । नः । तनूऽपा ।
 वर्तिः । तोकाय । तनयाय । यातं ॥११॥

हे अश्विनी हृदिष्पी । हृदिरिति गृहनाम । तस्यास्मदीयस्य पालकी संतौ युवां यातं । आगच्छतं । उतापि च नोऽस्माकं परस्या परमतिशयेन पालकी भूतं । भवतं ॥ पारस्करादित्वात्सुट् ॥ तथा जगत्पी सर्वस्य जगतो जंगमस्य प्राणिजातस्यास्मदीयस्य पालकी भवतं । उतापि च नोऽस्माकं तनूपा तनूनां शरीराणां तनयानां वा पालकी भवतं । एतत्सर्वार्थं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य तनयाय तनयस्य पीत्रस्य चास्मदीयस्य वर्तिर्गृहं यातं । गच्छतं ॥

यदिद्रेण सरथं याथो अश्विना यद्वा वायुना भवथः समोक्सा ।
 यदादित्येभिर्ऋभुभिः सजोषसा यद्वा विष्णोर्विक्रमणेषु तिष्ठथः ॥१२॥
 यत् । इद्रेण । सऽरथं । याथः । अश्विना । यत् । वा । वायुना । भवथः । संऽओक्सा ।
 यत् । आदित्येभिः । ऋभुऽभिः । सऽजोषसा । यत् । वा । विष्णोः । विऽक्रमणेषु ।
 तिष्ठथः ॥१२॥

हे अश्विनी इद्रेण सह सरथं समानमेकं रथमास्थाय यद्यदि याथः गच्छथः । यद्वा यदि वा वायुना सह समोक्सा समानगिवासी भवथः । यद्यदि वादित्येभिरदितिपुत्रैर्मिवादिभिर्ऋभुभिश्च सजोषसा सह प्रीयमाणी वर्तेथे । यद्वा यदि वा विष्णोर्विक्रमणेषु विष्णुना देवेन विक्रातेषु त्रिषु लोकेषु तिष्ठथः । अतः सर्वस्मादपि स्थानादागच्छतमिति शेषः ॥

यद्वाश्विनावहं हुवेय वाजसातये । यत्पुत्सु तुर्वणे सहस्तच्छेष्टमश्विनोरवः ॥ १३ ॥
यत् । अद्य । अश्विनौ । अहं । हुवेय । वाजसातये । यत् । पुत्सु । तुर्वणे । सहः ।
तत् । श्रेष्ठं । अश्विनोः । अवः ॥ १३ ॥

यद्यदाहमश्विनौ वाजसातये संयामार्थं ऊवेय आहूयेय अवेदानीं तावागच्छतमिति शेषः । पुत्सु
पुतनासु संयामेषु तुर्वणे शत्रूणां हिंसने यत्सहः शत्रूणामभिभवितु रक्षणमश्विनोः तद्वो रक्षणं श्रेष्ठं प्रशस्तमं ।
अतस्त्वावाह्यामीति भावः ॥

आ नूनं यातमश्विनेमा हव्यानि वां हिता ।
इमे सोमासो अधि तुर्वणे यदाविमे कर्षेषु वामथ ॥ १४ ॥
आ । नूनं । यातं । आश्विना । इमा । हव्यानि । वां । हिता ।
इमे । सोमासः । अधि । तुर्वणे । यदौ । इमे । कर्षेषु । वां । अथ ॥ १४ ॥

हे अश्विनौ नूनमवशमा यातं । आगच्छतं । इमेमानि पुरोवर्तीनि हव्यानि हवींषि वां युवाभ्यां हिता
हितानि । यद्वा । युवयोरर्थं विहितानि कृतानि । इमे च सोमासः सोमासुर्वशे यदौ च वर्तमानाः । वां
युवाभ्यां युवयोरर्थं संस्कृता वा ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादकः ॥ अथापि च कर्षेषु कर्षणपुत्रेष्वस्मासु चेमे
सोमा वां युवाभ्यां दत्ताः । अत आयातमित्यर्थः ॥

यन्नासत्या पराके अर्वाके अस्ति भेषजं ।
तेन नूनं विमदाय प्रचेतसा छर्दिर्वत्साय यच्छतं ॥ १५ ॥
यत् । नासत्या । पराके । अर्वाके । अस्ति । भेषजं ।
तेन । नूनं । विमदाय । प्रचेतसा । छर्दिः । वत्साय । यच्छतं ॥ १५ ॥

हे नासत्यावश्विनौ पराके दूरदेशेऽर्वाके समीपे च यद्युवयोः संबंधि भेषजं रोगोपशमनकारणमस्ति तेन
भेषजेन सहितं छर्दिर्गृहं हे प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानावश्विनौ विमदाय । लुप्तोपममेतत् । एतत्संज्ञायेवर्धये वत्साय
नूनमवशं प्रयच्छतं ॥ ॥ ३२ ॥

अभुत्सु प्र देव्या साकं वाचाहमश्विनोः । व्यावर्देव्या मतिं वि रातिं मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥
अभुत्सि । ऊं इति । प्र । देव्या । साकं । वाचा । अहं । अश्विनोः । वि । आवः । देवि ।
आ । मतिं । वि । रातिं । मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥

अश्विनोः संबंधिन्या देव्या द्योतमानया वाचा क्षुतिरूपया साकं सहाहं प्राभुत्सि । प्रबुद्धोऽस्मि । उ इति
पूरणः । हे देवि द्योतमान उषः त्वं च मतिं मया कृतां क्षुतिमाभिलक्ष्य व्यावः । तमांसि विवृणु । अपगमय ।
प्रकाशयेत्यर्थः ॥ वृणोतिः कदांसे क्षुतिं मंचे घसेत्यादिना त्रिर्बुक् । कंदस्यपि वृक्षत इत्याडागमः ॥ अपि च
मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं रातिं धनं व्यावः । प्रकाशय ॥

प्र बोधयोषो अश्विना प्र देवि सूनृते महि ।
प्र यज्ञहोतरानुषकप्र मदाय श्रवो बृहत् ॥ १७ ॥

प्र । बो॒ध॒य॒ । उ॒षः । अ॒श्वि॒ना । प्र । दे॒वि । सू॒नृ॒ते । म॒हि ।

प्र । य॒ज्ञऽहो॒तः । आ॒नु॒षक् । प्र । म॒दा॒य॒ । अ॒वः । बृ॒हत् ॥ १७ ॥

हे उषः अश्विनी देवी प्र बोधयास्मत्स्तोत्रस्य अवणार्थं । हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे सूनृते सुष्ठु नेत्रि हे महि महति इत्यमहाभागा त्वमश्विनी प्र बोधय । हे यज्ञहोतर्यज्ञानां यष्टव्यानां देवानामाज्ञातर्होतृत्वा आनुषगनुषक्तं संततं यथा भवति तथाश्विनी स्तुतिभिः प्र बोधय । तथा मदायाश्विनोर्मदोत्पादनार्थं बृहन्महच्छ्रवः श्रवणीयं सोमलक्षणमन्नमस्त्राभिः कल्पितं ॥

यदु॒षो॒ या॒सि॒ भा॒नु॒ना॒ सं॒ सूर्ये॑ण रोच॒से । आ॒ हा॒य॒म॒श्वि॒नो॒ रथो॑ व॒र्ति॒र्योति॑ नृ॒पाय्यं॑ ॥ १८ ॥

यत् । उ॒षः । या॒सि॒ । भा॒नु॒ना॒ । सं॒ । सूर्ये॑ण । रो॒च॒से॒ । आ॒ । ह॒ । अ॒यं । अ॒श्वि॒नोः ।

रथः । व॒र्तिः । या॒ति॒ । नृ॒पाय्यं॑ ॥ १८ ॥

हे उषः भागुना दीप्या सह यद्यदा यासि गच्छसि तदानीं सूर्येण सं रोचसे । सम्यग्दीप्यसे । अपि च तस्मिन्समयेऽश्विनोरयं रथो नृपाय्यं यद्वृभिर्नैतुभिर्चर्त्स्विभिः पालनीयं वर्तिर्यज्ञगृहमा याति ह । आगच्छति खलु ॥

यदापी॒तासो॑ अ॒श्वो॒ गावो॑ न दु॒ह ऊ॒धभिः॑ ।

यद्वा॒ वाणी॒रनू॒षत॑ प्र दे॒वय॑न्तो अ॒श्वि॒ना ॥ १९ ॥

यत् । आ॒ऽपी॒तासः॑ । अ॒श्वः । गा॒वः । न । दु॒हे । ऊ॒धऽभिः॑ ।

यत् । वा॒ । वा॒णीः । अ॒नू॒षत॑ । प्र । दे॒वऽय॑न्तः । अ॒श्वि॒ना ॥ १९ ॥

यद्यदापीतास आ समंतात्पीतवर्णा अश्वः सोमलता ऊधभिर्गावो न गाव इव दुहे रसं दुहते ॥ लोपस्त आत्मनेपदेध्विति तलोपः । बङ्गलं हं दसीति वङ्गागमः ॥ यद्वा यदा च देवयन्तो देवान्कामयमाना चत्विजो वाणीर्वाचः सुतो रनूषत अश्ववन् । अकुर्वन्नित्यर्थः । तदाश्विनी देवौ प्रावतं । प्ररक्षतं ॥

प्र॒ वृ॒क्षाय॑ प्र॒ श्वसे॑ प्र॒ नृ॒षा॒ह्याय॑ श॒र्मणे॑ । प्र॒ द॒क्षाय॑ प्र॒चेत॑सा ॥ २० ॥

प्र । वृ॒क्षाय॑ । प्र । श्व॒से॑ । प्र । नृ॒षा॒ह्याय॑ । श॒र्मणे॑ । प्र । द॒क्षाय॑ । प्र॒चेत॑सा ॥ २० ॥

प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानावश्विनी वृक्षाय द्योतमानायाज्ञाय यशसे वा ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ वृक्षार्थमस्मान् प्ररक्षतं । श्वसे बलाय च प्ररक्षतं । नृषाह्याय श्रुभिः सोढव्याय शर्मणे सुखाय च प्ररक्षतं । दक्षाय वृद्धार्थं प्ररक्षतं । यद्वा ॥ वृक्षाद्येत्यादौ क्रियायहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ वृक्षादीन्वस्त्रभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

यन्नूनं॑ धी॒भिर॑श्वि॒ना पि॒तुर्यो॑ना॒ नि॒षीद॑थः । यद्वा॒ सु॒न्नेभि॑रु॒क्थ्या ॥ २१ ॥

यत् । नूनं॑ । धी॒भिः । अ॒श्वि॒ना । पि॒तुः । यो॒ना॒ । नि॒सीद॑थः । यत् । वा॒ । सु॒न्नेभिः॑ ।

उ॒क्थ्या ॥ २१ ॥

हे अश्विनी पितुः पालयितुंशुनोक्तस्य संबंधिनि योना योनी स्थाने यद्यदि धीभिः कर्मभिः सह निषीदथः निवसथः । यद्वा यदि वा हे उक्थ्योक्थ्या प्रशस्यौ सुन्नेभिः सुन्नेः सुविः सह निवसथः । तदास्त्राभिः सुतौ संतावागच्छतमिति शेषः । अथवा । पितुः पालयितुर्यजमानस्य संबंधिनि योनी यज्ञगृहे धीभिः स्तुतिभिः

सार्धं यदि निवसथः यदि च मुन्निः सुखकीर्तुर्विभिन्स सह निवसथः तर्ह्यागच्छतं । नूनमिति पदपूरणः । उक्तं च यास्केन । अथापि पदपूरणः । नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे । नि० १. ७. । इति ॥ ३३ ॥

यत्स्थ इति षड्वचं पंचमं मूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रगाथस्यार्थमाश्रितम् । आद्या बृहती । द्वितीया मध्येज्योतिस्त्रिष्टुप् यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः । अनु० ९. ८. । इत्युक्तलक्षणसङ्गावात् । तृतीयानुष्टुप् । चतुर्थ्यासारपंक्तिः । अंथी चेदासारपंक्तिः । अनु० ८. ७. । इति हि तल्लक्षणं । पंचमी बृहती षष्ठी सतोबृहती । तथा चानुक्रांतं । यत्स्थः षट् प्रगाथोऽपश्चबृहती मध्येज्योतिरनुष्टुबासारपंक्तिः प्रगाथ इति ॥ प्रातरनुवाकाश्रिते ऋतौ बार्हते कंद-
स्याश्विनशस्त्रे चेदं मूक्तं । सूच्यते हि । युन्नी वां यत्स्थ इति बार्हते । आ० ४. १५. । इति ॥

यत्स्थो दीर्घप्रसन्नानि यद्वादो रोचने दिवः ।

यद्वा समुद्रे अध्याकृते गृहेऽत आ यातमश्विना ॥ १ ॥

यत् । स्थः । दीर्घऽप्रसन्नानि । यत् । वा । अद् । रोचने । दिवः ।

यत् । वा । समुद्रे । अधि । आऽकृते । गृहे । अतः । आ । यातं । अश्विना ॥ १ ॥

हे अश्विनी दीर्घप्रसन्नानि । प्रसीदंतिषु देवा इति प्रसन्नानो यज्ञगृहाः । दीर्घा आयताः प्रसन्नानो यस्मिन् तस्मिँल्लोके यदादि स्थः भवथः वर्तेथे । यद्वा यदि वादोऽमुष्मिन्द्वो ब्रुलोकस्य संबंधिनि रोचने रोचमाने स्थाने भवथः । यद्वा यदि वा समुद्रेऽंतरिचे । समुद्रवर्त्यस्मादाप इति समुद्रमंतरिचं । तस्मिन् । आकृते निर्मिते गृहेऽधिवसथः । अतस्त्रितयादपि स्थानात् हे अश्विनी आ यातं । आगच्छतं ॥

यद्वा यज्ञं मनवे संमिमिक्षयुरेवेत्काण्वस्य बोधतं ।

बृहस्पतिं विश्वान्देवाँ अहं हुव इंद्राविष्णू अश्विनावाणुहेषसा ॥ २ ॥

यत् । वा । यज्ञं । मनवे । संऽमिमिक्षयुः । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतं ।

बृहस्पतिं । विश्वान् । देवान् । अहं । हुवे । इंद्राविष्णू इति । अश्विनौ । आणुऽहेषसा ॥ २ ॥

हे अश्विनी यद्वा यथा वा येन वा प्रकारेण मनवे प्रजापतये यज्ञमानाय यज्ञं संमिमिक्षयुः संसिक्तवंतौ युवां कृतवंतौ एवेदेवमेव काण्वस्य कण्वगोत्रस्य मम यज्ञं कर्तुं बोधतं । अवगच्छतं । अपि च बृहस्पतिं बृहतां देवानां पतिं देवपुरोहितं विश्वान् सर्वान्निवादीन्देवाँश्चंद्राविष्णू चाणुहेषसा शीघ्राश्वी । यद्वा ॥ हेष्टु शब्दे ॥ शीघ्रं सर्वत्र शब्दयमानौ स्तूयमानावश्विनी चाहं ऊवे । आऊये ॥

त्या न्व१ अश्विना हुवे सुदंससा गृभे कृता । ययोरस्ति प्र णः सख्यं देवेष्वध्यायं ॥ ३ ॥

त्या । नु । अश्विना । हुवे । सुऽदंससा । गृभे । कृता । ययोः । अस्ति । प्र । नः । सख्यं ।

देवेषु । अधि । आयं ॥ ३ ॥

त्या त्वी पूर्वोक्तगुणावश्विनी नु क्षिप्रमहं ऊवे । आऊयामि । कीदृशी । सुदंससा शोभनकर्माणी गृभे गृहे ग्रहणायास्माभिर्दत्तानां हविषां स्वीकरणायास्माभ्यं धनदानाय वा कृता कृतौ प्रादुर्भूतौ देवेषु मध्ये ॥ अधिः सप्तम्यर्थाणुवादी ॥ ययोरश्विनोरायमाप्तव्यं नोऽस्माकं सख्यं सखित्वं प्राप्ति प्रभवति उत्कर्षेण वर्तते तौ ऊव इत्यन्वयः ॥

ययोरधि प्र यज्ञा असूरे संति सूरयः ।

ता यज्ञस्याध्वरस्य प्रचेतसा स्वधाभिर्या पिबतः सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

ययोः । अधि । प्र । यज्ञाः । असूरे । संति । सूरयः ।

ता । यज्ञस्य । अध्वरस्य । प्रचेतसा । स्वधाभिः । या । पिबतः । सोम्यं । मधु ॥ ४ ॥

ययोरश्विनोरधुपरि यज्ञा ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यागाः प्र संति प्रभवन्ति । क्षिप्तस्य यज्ञशिरसोऽश्विभ्यां संधानात् । तथा च यज्ञस्य शिरोऽक्षिप्यतेत्युपक्रम्य तैत्तिरीयकं । तावेतयज्ञशिरः प्रत्यधत्तां यदाश्विनौ गृह्यते यज्ञस्य निष्कृतिः । ते सं ६. ४. ९. ५. । इति । असूरे स्तोत्ररहितेऽपि देशे ययोश्च सूरयः स्तोतारः संति तावदश्विनावध्वरस्य हिंसाप्रत्यवायरहितस्य यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः प्रचेतसा प्रकृष्टं ज्ञातारी स्वधाभिर्बलहेतुभिः क्षुतिभिराहुयामीति शेषः । या यावदश्विनौ सोम्यं सोममयं मधु मधुरं सोमरसं पिबतः ॥

यद्वाश्विनावपाग्यत्माकस्थो वाजिनीवसू ।

यद्वाश्विनं वि तुर्वशे यदौ हुवे वामथ मा गतं ॥ ५ ॥

यत् । अद्य । अश्विनौ । अपाक् । यत् । प्राक् । स्थः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू ।

यत् । दृष्टवि । अनवि । तुर्वशे । यदौ । हुवे । वां । अथ । मा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे अश्विनौ अवेदानो यद्यप्याक् प्रतीक्षां दिशि स्थः भवथः वर्तथे । हे वाजिनीवसू अन्नवदनी यद्यदि प्राक् प्राच्यां दिशि स्थः भवथः । यद्यदि वा द्रुह्यप्रभृतिषु चतुर्षु स्तोत्रेषु संग्रहितौ भवथः । एवं सर्वत्र संग्रहितौ वां युवां ऊवे । अहमाहुयामि । अथानंतरमेव मा मामा गतं । आगच्छतं ॥

यदंतरिक्षे पतथः पुरुभुजा यद्वेमे रोदसी अनु ।

यद्वा स्वधाभिरधितिष्ठथो रथमत आ यातमश्विना ॥ ६ ॥

यत् । अंतरिक्षे । पतथः । पुरुभुजा । यत् । वा । इमे इति । रोदसी इति । अनु ।

यत् । वा । स्वधाभिः । अधिऽतिष्ठथः । रथं । अतः । आ । यातं । अश्विना ॥ ६ ॥

हे पुरुभुजा बहूनां पालयितारी बहूलहविषो भोक्तारी वा यद्यंतरिक्षे पतथः गच्छथः । यद्वा यदि वेमे रोदसी द्यावापृथिव्यावनुलक्ष्य गच्छथः । यद्वा यदि वा स्वधाभिरात्मीयैस्तेजोभिर्बलैर्वा सार्धं रथमधि-
तिष्ठथः रथ उपविश्यथः ॥ अधिशोऽहस्यासामित्याधारस्य कर्मसंज्ञा ॥ अतः सर्वस्मात्स्थानात् हे अश्विनौ आ यातं । आगच्छतं ॥ ॥ ३४ ॥

त्वमपे इति दशर्चं षष्ठं मुक्तं कण्वगोत्रस्य वत्सस्वार्चमापेयं । आद्या प्रतिष्ठागायत्री अष्टकसप्तकषट्कोपेत-
त्वात् । द्वितीया वर्धमाना षट्सप्तकाष्टकोपेतत्वात् । तथा चोक्तं । षट्सप्तकाष्टकैव वर्धमाना विपरीता प्रतिष्ठेति । दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । त्वमपे दश वत्स आपेये गायत्रेऽत्या त्रिष्टुप्वाद्या प्रतिष्ठोपाद्या वर्धमानेति ॥ प्रातरनुवाकस्यापेये कर्तौ गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चोत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूच्यते हि । त्वमपे व्रतपा इत्युत्तमासुद्धरेत् । आ० ४. १३. । इति ॥ व्रातपत्यामायानुवाक्या । सूचितं च । त्वमपे व्रतपा असि यदो वयं प्रमिनाम व्रतानि । आ० ३. १३. । इति ॥

त्वमपे व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्वाम् । त्वं यज्ञेष्वीदः ॥ १ ॥

त्वं । अमे । व्रतपाः । असि । देवः । आ । मर्त्येषु । आ । त्वं । यज्ञेषु । ईदः ॥ १ ॥

हे अमे देवो द्योतमानस्त्वं मर्त्येष्वाम् मनुष्येषु च देवेषु च मध्ये व्रतपा असि । व्रतानां कर्मणां रक्षिता भवसि । अतः कारणाद्यज्ञेषु त्वमीदः सुखोऽसि ॥

त्वमसि प्रशस्यो विदथेषु सहन्त्य । अग्ने रथीरध्वराणां ॥२॥

त्वं । असि । प्रशस्यः । विदथेषु । सहन्त्य । अग्ने । रथीः । अध्वराणां ॥२॥

हे सहन्त्य शत्रूणामभिभवितरपे विदथेषु यज्ञेषु त्वं प्रशस्यः सुखोऽसि । अध्वराणां यागानां रथीर्नेता च भवसि ॥

स त्वमस्मदप द्विषो युयोधि जातवेदः । अदेवीरग्ने अरांतीः ॥३॥

सः । त्वं । अस्मत् । अप । द्विषः । युयोधि । जातवेदः । अदेवीः । अग्ने । अरांतीः ॥३॥

हे जातवेदो जातानां वेदितरपे स पूर्वोक्तगुणस्त्वमस्मदस्मत्तो द्विषो द्वेष्टृच्छत्रूप युयोधि । पृथक्कुरु । अदेवीरामुरीररातीः शत्रुसेनाश्च पृथक्कुरु ॥

अंति चित्संतमहं यज्ञं मर्तस्य रिपोः । नोप वेषि जातवेदः ॥४॥

अंति । चित् । संतं । अहं । यज्ञं । मर्तस्य । रिपोः । न । उप । वेषि । जातवेदः ॥४॥

हे जातवेदः अंति चिदंतिकेऽपि संतं भवतं समीपे विद्यमानमपि रिपोरस्मच्छत्रोर्मर्तस्य मनुष्यस्य यज्ञं नोप वेषि । अहशब्दोऽवधारणे । नैव कामयसे ॥

मर्ता अमर्त्यस्य ते भूरि नाम मनामहे । विप्रासो जातवेदसः ॥५॥

मर्ताः । अमर्त्यस्य । ते । भूरि । नाम । मनामहे । विप्रासः । जातवेदसः ॥५॥

मर्ता मनुष्या विप्रासो मेधाविनो वयं हे अग्ने जातवेदसो जातानां वेदितुरमर्त्यस्य मरणरहितस्य देवस्य भूरि विसृतं नाम स्तोत्रं मनामहे । जानीमः । कुर्म इति यावत् ॥ ॥३५॥

विप्रं विप्रासोऽवसे देवं मर्तास ऊतये । अग्निं गीर्भिर्हवामहे ॥६॥

विप्रं । विप्रासः । अवसे । देवं । मर्तासः । ऊतये । अग्निं । गीः । ऽभिः । हवामहे ॥६॥

विप्रासो मेधाविनो मर्तासो मर्ता मनुष्या वयं विप्रं मेधाविनं देवं दानादिगुणयुक्तमग्निमवसे हविर्भिक्ष-
र्पयितुमृतयेऽस्माकं रक्षणार्थं च गीर्भिर्हवामहे । आहुयामहे ॥

आभिर्भिक्षविकेषूक्येषु तृतीयसवन आ ते वत्स इति वैकल्पिकः स्तोत्रियसृचः । सूचितं च । आ ते वत्सो मनो यमदापि स्थूरं रयिं भर । आ० ७. ८. इति ॥

आ ते वत्सो मनो यमत्परमाच्चित्सधस्यात् । अग्ने त्वांकामया गिरा ॥७॥

आ । ते । वत्सः । मनः । यमत् । परमात् । चित् । सधः । ऽस्यात् । अग्ने । त्वां । कामया । गिरा ॥७॥

हे अग्ने वत्स ऋषिस्ते तव मनः परमाच्चित्कृष्टादपि सधस्यात्सहस्रानाद्युलोकादा यमत । आयमयति । केन साधनेन । त्वांकामया त्वामभिलषन्त्या गिरा सुत्या ॥

पुरुचा हि सदृङ्सि विशो विश्वा अन्नु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥८॥

पुरुचा । हि । सदृङ् । सि । विशः । विश्वाः । अन्नु । प्रभुः । समत्सु । त्वा । हवामहे ॥८॥

हे अग्ने पुरुचा हि बज्रषु देशेषु त्वं सदृङ्सि । समानं द्रष्टा भवसि । अत एव विश्वाः सर्वा विशः प्रजा अनुलक्ष्य प्रभुरीश्वरो भवसि । ईदृशं त्वां समत्सु संगामेषु रक्षणार्थं हवामहे । आहुयामहे ॥

स॒मत्स्व॒ग्निम॑वसे वाज॒यंतो॑ हवामहे । वाजेषु चि॒त्रा॑धसं ॥९॥

स॒मत्ऽसु॑ । अ॒ग्निं । अ॒वसे॑ । वा॒जऽय॑तः । ह॒वाम॑हे । वाजेषु । चि॒त्रऽरा॑धसं ॥९॥

समत्सु सहमदनेषु संग्रामेषु वाजयंतो बलमिच्छन्तो वयमवसे रक्षणार्थमपि हवामहे । कीदृशं । वाजेषु संग्रामेषु चित्राधसं चायनीयधनं ॥

प्र॒त्नो हि क॒मीड्यो॑ अ॒ध्वरेषु॑ स॒नाच्च॑ होता न॒व्यश्च॑ स॒त्तिः ।

स्वां चा॒ग्ने त॒न्वं पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्यं॑ च॒ सौभ॑ग॒मा य॑जस्व ॥१०॥

प्र॒त्नः । हि । कं । ई॒ड्यः । अ॒ध्वरेषु॑ । स॒नात् । च॒ । होता॑ । न॒व्यः । च॒ । स॒त्तिः ।

स्वां । च॒ । अ॒ग्ने । त॒न्वं । पि॒प्रय॑स्व । अ॒स्मभ्यं॑ । च॒ । सौभ॑गं । आ । य॑जस्व ॥१०॥

हे अग्ने अध्वरेषु यज्ञेष्वीडाः स्तुत्यस्त्वं प्रत्नो हि चिरंतनः खलु भवसि । कमिति पूरकः । तथा सनाच्चिर-
कालादारभ्य होता देवानामाह्वाता च सन्नव्यः स्तुत्यश्च सन् सत्तिः । यज्ञेषु निषीदसि । हे अग्ने देवानां
हविर्वहंस्त्वं स्वां च तन्वमात्मीयं च शरीरं पिप्रयस्व । त्वदीयेन हविर्भागेन तर्पय । अस्मभ्यं स्तोतृभ्यश्च सौभगं
सुभगत्वं चा यजस्व । प्रदेहि ॥ सुभगशब्दाज्जावार्थं सुभगाशब्दं इत्युक्तावादिषु पाठादङ्गप्रत्ययः ॥ ॥३६॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीत्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्याः सुखं नमामि गजाननं ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

इत्थं पंचमाष्टकं व्याख्यायदानामुपिच्छंदोदेवताविनियोगप्रदर्शनपुरःसरं षष्ठस्य प्रथमोऽध्यायो व्याख्या-
तुमारभ्यते ॥ अष्टममंडलस्य द्वितीयेऽनुवाके षट् सूक्तानि जातानि । य इंद्रेति त्रयस्त्रिंशद्वचं सप्तमं सूक्तं
कण्वगोत्रस्य पर्वताख्यस्यार्धमौष्णिहमिंद्रं । तथा चानुक्रांतं । य इंद्र त्रयस्त्रिंशत्पर्वत श्रीष्णिहं त्विति ॥ महाव्रते
निकेवत्य श्रीष्णिहतृचाशीताविदमादिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । श्रीष्णिही तृचाशीतिर्य इंद्र
सोमपातम इति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ दशमेऽहनि निकेवत्य आदितः षड्वचः शंसनीयाः । सूच्यते
हि । य इंद्र सोमपातम इति षट्षुष्णिहः । आ० ८. १२. । इति ॥ आभिष्विकेष्कथ्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र
आवस्तुचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । य इंद्र सोमपातम इंद्र नो गधि । आ० ७. ८. । इति ॥ तृतीये
पर्यायेऽच्चावाकशस्त्रेऽप्ययमेव तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । इंद्रः सुतेषु सोमेषु य इंद्र सोमपातमः । आ०
६. ४. । इति ॥

य इंद्र सोमपातमो मदः शविष्ठ चेतति । येना हंसि न्यचिणं तमीमहे ॥ १ ॥

यः इंद्र सोमपातमः । मदः शविष्ठ चेतति । येन हंसि नि अचिणं तं ईमहे ॥ १ ॥

हे इंद्र यस्त्वं सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पाता । हे शविष्ठ बलवत्तम ॥ शव इति बलनाम । तस्मा-
द्विनंतादातिशायनिक इष्टनं । विन्यतोलुक् । टिलोपः ॥ हे ईदृशेन्द्र तस्य तव सोमपानजनितो यो मदश्चेतति
सम्यग्जानाति वृत्रवधादीनि कार्याणि कर्तुं ॥ य इत्यस्य चेततीत्यनेनापि संबन्धाद्यवृत्तान्नित्यमिति तिङ्
निहन्त्यते ॥ अथवैतदेवं वाक्यं । हे बलवत्तमेन्द्र सोमपातमः सोमस्य पातुतमो यस्त्वं मदः सोमैर्मादयितव्यस्त-
पणीयः संश्रितति ॥ पुरुषव्यत्ययः ॥ चेतसि सम्यग्जानासि ॥ मदोऽनुपसर्ग इति मदेः कर्मण्यप् ॥ येन सोमपा-
नजनितेन मदेनात्रिणमत्तारं राक्षसादिकं नि हंसि नि हिनस्सि निरुष्टां हिंसां प्रापयसि तं मदं तादृक्पादोपेतं
त्वां वेमहे । याज्जाकर्मायं । याचामहे । यद्वा ॥ ई गतौ दैवादिकः । क्वादसो विकरणस्य लुक् ॥ ईयामहे ।
उपगच्छामः । सुतिभिः संभजामह इत्यर्थः ॥

येना दशग्वमग्निगुं वेपयंतं स्वर्णरं । येना समुद्रमाविथा तमीमहे ॥ २ ॥

येन दशग्वं अग्निगुं वेपयंतं स्वःऽनरं । येन समुद्रं आविथ । तं ईमहे ॥ २ ॥

हे इंद्र येन सोमपानजनितेन मदेन दशग्वं । ये दशभिर्मासैः सत्तासगं परिसमाप्य निरगमन् ते दशगवा
अगिरसः । तेषामन्यतममग्निगुमधृतगमनमनिवारितगतिमेतत्संज्ञं चर्धिं वेपयंतं तमांसि वर्जयंतं स्वर्णरं सर्वस्य
नेतारं सूर्यं चाविथ वृत्रादेर्दस्त्रोरपनयनेन ररक्षिथ । येन च मदेन समुद्रमुदधिमंतरिणं चाविथ ररक्षिथ ।
त्वदीयं मदं तद्वतं त्वां वेमहे । याचामहे । मदे हि सति इष्टः सन्निद्रो बह्व धनं प्रयच्छति । अतस्तत्कारणस्य
मदस्य याज्योपपन्ना ॥

येन सिंधुं महीरपो रथाँ इव प्रचोदयः । पंथामृतस्य यातवे तमीमहे ॥ ३ ॥

येन सिंधुं महीः अपः रथान् इव प्रचोदयः । पंथाँ अमृतस्य यातवे तं ईमहे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र महीर्महतीरपो वृष्ट्युदकानि सिंधुं खंदनशीलां नदीं समुद्रं वा प्रति येन सोमपानजन्येन मदेन प्रचोदयः प्रेरयसि । तत्र दृष्टान्तः । रथानिव । यथा रथिनो रथान् स्वामिलषितदेशगमनाय प्रेरयन्ति तद्वत् । अतस्त्वयज्ञस्य पंथां पंथानं मार्गं यातवे यातुं प्राप्तुं तं मदमीमहे । याचामहे ॥

इमं स्तोममभिष्टये घृतं न पूतमद्रिवः । येन नु सद्य ओजसा ववक्षिथ ॥४॥

इमं स्तोममभिष्टये घृतं न पूतमद्रिवः । येन नु सद्य ओजसा ववक्षिथ ॥४॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र घृतं न घृतमिव मंत्रपूतमाज्यमिव पूतं शुद्धमिममस्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं बुध्यस्विति शेषः । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिप्रायै । इष्टस्य धनादेरस्माकं लाभार्थेऽर्थः । येन स्तोत्रेण स्तूयमानः सन्नो जसालीयेन बलेन सद्यस्तदानीमेव स्तुतिसमय एव नु चिप्रं ववक्षिथ अस्मान्वहसि अभिलषितं प्रापयसि इमं स्तोममित्यन्वयः ॥

इमं जुषस्व गिर्वणः समुद्र इव पिन्वते । इन्द्र विश्वाभिरुतिभिर्ववक्षिथ ॥५॥

इमं जुषस्व गिर्वणः समुद्र इव पिन्वते । इन्द्र विश्वाभिः उतिभिः ववक्षिथ ॥५॥

हे गिर्वणो गिरां स्तुतीनां संभक्तः यद्वा स्तुतिभिः संभजनीयेन्द्र इमं स्तोमं मया क्रियमाणं जुषस्व । सेवस्व । स च स्तोमः समुद्र इव समुद्रो यथा चन्द्रोदयं प्राप्य पिन्वते । वर्धते । अभिधेयस्येन्द्रगुणगणस्याधिकेन तत्प्रतिपादिका स्तुतिरपि विसृता भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वस्यामृचि ववक्षिथेत्यनेन युक्तो येनेति शब्दोऽत्रापि सामर्थ्यान्तेन संबध्यते । अत एवास्य तिङ्गुतिङ् इति निघाताभावः ॥ हे इन्द्र येन स्तोमेन हेतुना विश्वाभिरुतिभि रक्षाभिर्ववक्षिथ वहसि श्रेयांस्यस्मान्प्रापयसि ॥ वहः सन्तान्नित्यमंच इति निघेधादामभावे थलि लिटि रूपमेतत् ॥ ॥१॥

यो नो देवः परावतः सखित्वनाय मामहे । दिवो न वृष्टिं प्रथयन्ववक्षिथ ॥६॥

यः नो देवः परावतः सखित्वनाय मामहे । दिवः न वृष्टिं प्रथयन् ववक्षिथ ॥६॥

यो नो देवो दानादिगुणयुक्त इन्द्रः परावतः परावताहूराहुलोकादागत्य नोऽस्माकं सखित्वनाय सखित्वाय मामहे धनानि प्रददी ॥ मंहतेर्दानकर्मण एतद्रूपं ॥ यद्वा । अस्माभिः पूज्यते ॥ मह पूजायां । अस्माच्छादसः कर्मणि लिट् ॥ उत्तरार्धर्चः प्रत्यब्रूतः । हे इन्द्र दिवो न वृष्टिं दिवः सकाशाद्वृष्टिमिव प्रथयन्नस्मदीयानि धनानि विसारयन् यस्त्वं ववक्षिथ अस्मान् वोढुमिच्छसि तादृशं त्वां सौमीति शेषः ॥

ववक्षुरस्य केतव उत वज्रो गभस्त्योः । यत्सूर्यो न रोदसी अवर्धयत् ॥७॥

ववक्षुः । अस्य । केतवः । उत । वज्रः । गभस्त्योः । यत् । सूर्यः । न । रोदसी इति ।

अवर्धयत् ॥७॥

अस्येन्द्रस्य केतवः प्रज्ञानान्यस्मत्स्तुतिविषयाणि । यद्वा । रथ उत्तिष्ठताः पताकाः केतवः । ववक्षुः । अवहन । अस्माच्छ्रेयांसि प्रापयन् । उतापि च गभस्त्योः । बाह्वनामैतत् । इन्द्रस्य हस्तयोरवस्थितो वज्रश्चावहत । यद्यदायमिन्द्रः सूर्यो न सर्वस्य प्रेरक आदित्य इव रोदसी बावापृथिव्यौ वृथादिप्रदानेनावर्धयत् तदानीमित्यर्थः ॥

यदि प्रवृद्ध सत्पते सहस्रं महिषौ अघः । आदित्य इन्द्रियं महि प्र वावृधे ॥८॥

यदि । प्रवृद्ध । सत्पते । सहस्रं । महिषान् । अघः । आत् । इत् । ते । इन्द्रियं । महि ।

प्र । वावृधे ॥८॥

हे प्रवृद्ध प्रकर्षेण महन् हे सत्यते सतामनुष्ठातृणां पालयितरिन्द्र सहस्रं सहस्रसंख्याकाक्यहिषान् । महन्ना-
मैतत् । महतोऽसुरान् वृषादीन् यदि यदाघः अवधीः ॥ हतेऽस्कांदसमेतद्रूपं । यद्वा । घसू अदने । लुडि
सिपि मंचे घसेति त्रिभुक् ॥ आदिदन्तरमेव हे इन्द्र ते तवैन्द्रियं वीर्यं महि महद्बलं सत्प्र वावृधे ।
प्रकर्षेण वर्धते ॥

इन्द्रः सूर्यस्य रश्मिभिर्न्यर्शसानमोषति । अग्निर्वनेव सासहिः प्र वावृधे ॥ ९ ॥

इन्द्रः । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । नि । अर्शसानं । ओषति । अग्निः । वनाऽइव । ससहिः ।
प्र । ववृधे ॥ ९ ॥

अयमिन्द्रः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिभिः किरणैः करणभूतैरर्शसानं ॥ अर्तैर्गुणैः शुद्ध । उ०
२. ८८. । इत्यु गतावित्यस्मादसानचप्रत्ययः शुडागमश्च । अयं केवलोऽप्यर्तिराङ्पूर्वार्थो द्रष्टव्यः । आङ्पूर्वश्च
बाधने वर्तते । यथा आर्तिमार्तोः । शत० १३. १. २. ४. । इति ॥ अर्शसानं बाधमानं मंदेहादिकमसुरं न्योषति ।
नितरां दहति ॥ उष दाहे ॥ तत्र दृष्टान्तः । अग्निर्वनेव । यथा वनारण्यानि दावानसो भस्मसात्करोति तद्वत् ।
एवं सासहिः शत्रूणामभिवनशोऽहं इन्द्रः प्र वावृधे । प्रकर्षेण वर्धते ॥

इयं तं ऋत्विगावती धीतिरेति नवीयसी । सपर्यंती पुरुप्रिया मिमीत इत् ॥ १० ॥

इयं । ते । ऋत्विग्यऽवती । धीतिः । एति । नवीयसी । सपर्यंती । पुरुऽप्रिया ।
मिमीते । इत् ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते त्वामियं पुरोवर्तिनी मया क्रियमाणा धीतिः स्मृतिरेति । गच्छति । कीदृशी । ऋत्विगावती ।
ऋती वसन्तादिकालेऽनुष्ठेयं यज्ञकर्म ऋत्विग्यं । तद्वती नवीयस्यतिशयेनाभिनवा स्मृतिः । सपर्यंती पूजयंती
पुरुप्रिया पुरु बलं प्रोणयित्री सती मिमीत इत् । इन्द्रगतान् गुणान् परिच्छिन्नत्वेव । माहात्म्यं प्रख्याप-
यत्येव सेयमित्यन्वयः ॥ अनुमीयमानेन यच्छब्देन च योगात्मिनी इत्यस्य निघाताभावः । यद्वा । सपर्यंती
पुरुप्रियेतीदमयेतीत्यनेन संबन्धीयं । अतः पूर्वपदस्य भिन्नवाक्यत्वात् समानवाक्ये युष्मदस्माददेशा वक्तव्या
इति वचनात्तदपेक्षया निघाताभावे सत्यभ्यस्तानामादिरित्याहुदात्तत्वं ॥ २ ॥

गर्भो यज्ञस्य देवयुः क्रतुं पुनीत आनुषक् । स्तोमैरिन्द्रस्य वावृधे मिमीत इत् ॥ ११ ॥

गर्भः । यज्ञस्य । देवऽयुः । क्रतुं । पुनीते । आनुषक् । स्तोमैः । इन्द्रस्य । ववृधे । मिमीते ।
इत् ॥ ११ ॥

यज्ञस्य यष्टव्यं इन्द्रस्य गर्भो गरिता स्तोता ॥ गृ शब्दे । अर्तिगृभ्यां भन् ॥ यद्वा ॥ यजेर्भाव एव नङ्प्रत्ययः ॥
यागस्य गर्भो गृहीतानुष्ठाता । देवयुर्देवं दानादिगुणयुक्तमिन्द्रमात्मन इच्छन्नानुषगनुषक्तमानुष्येण संततं यथा
भवति तथा क्रतुं प्रज्ञापकं स्तोमं पुनीते । दशपवित्रेण शोधयति । इन्द्रपानार्थमिति शेषः । यद्वा । यज्ञस्य
गर्भो दीक्षितः । पुनर्वा एतमुत्विजो गर्भं कुर्वति । ऐ० ब्रा० १. ३. । इत्यादि ब्राह्मणं । स देवकामः क्रतुं ज्योतिष्टो-
मादिकमानुषक् । आनुष्यनामैतत् । यदाह यास्कः । आनुषगिति नामानुष्यस्य । नि० ६. १४. । इति । स
स्तोत्रेन्द्रस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ इन्द्रविषयैः स्तोमैः स्तोत्रैर्ववृधे । वर्धते । यद्वा । वृधिना प्रयोज्यव्यापारवाचिना
प्रयोजकव्यापारो लक्ष्यते । स्तोमैः स्तोत्रैस्त्वामिन्द्रं वर्धयति । स च स्तोमैर्मिमीत इत् । इन्द्रस्य गुणजातं परिच्छि-
नत्वेव । अनुगतार्थो भवतीत्यर्थः ॥

सुनिर्मिचस्य पप्रथ इंद्रः सोमस्य पीतये । प्राची वाशीव सुन्वते मिमीत इत् ॥ १२ ॥
 सनिः । मिचस्य । पप्रथे । इंद्रः । सोमस्य । पीतये । प्राची । वाशीव । सुन्वते ।
 मिमीति । इत् ॥ १२ ॥

मिचस्य मिचभृतस्य स्तोतुः सनिर्धनस्य दत्तिंद्रः सोमस्य पीतये पानाय पप्रथे । प्रथितो विस्तीर्णशरीरो बभूव । यथा पीतो वज्रलः सोम उदरेऽतर्भवति तथा प्रवृद्धशरीरो बभूवेत्यर्थः । तत्र प्रथमे दृष्टांतः । प्राची प्राचंती प्रकर्षेण सुत्यं गुणगणं प्राप्नुवती वाशीव । वाङ्मामैतत् । सुतिरूपा वाक् सुन्वते ॥ पृथर्थे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबंधिनी यथा सुत्यगुणबाहुल्येन विस्तीर्णा भवति तथेन्द्रः पप्रथ इत्यर्थः । प्रथिता च सा मिमीत इत् । इंद्रमाहात्म्यं यथावत्परिच्छिन्नच्येव ॥

यं विप्रा उक्थवाहसोऽभिप्रमंदुरायवः । घृतं न पिप्य आसन्मृतस्य यत् ॥ १३ ॥
 यं । विप्राः । उक्थऽवाहसः । अभिऽप्रमंदुः । आयवः । घृतं । न । पिप्ये । आसनि ।
 ऋतस्य । यत् ॥ १३ ॥

विप्रा मेधाविन उक्थवाहस उक्थानां शस्त्राणां वोढारः प्रापयितार आयवो मनुष्या यमिंद्रमभिप्रमंदुः अभि प्रकर्षेण मादयंति ॥ मदेत्यर्थेन परस्परं द्विर्वचनपरेण च्छंदसि वेति वचनाद्विर्वचनाभावः ॥ तस्मिंद्रस्यासन्मृतस्य ॥ पृथित्यादिनास्यशब्दस्यासन्नादेशः ॥ घृतं न घृतमिव शुद्धं पिप्ये । सेचनेन वर्धये ॥ प्यायतिष्कां दसो लिट् । लिट्यङोश्चेति पीभावः ॥ किं तद्वचिः । ऋतस्य यज्ञस्य संबंधि यत्सोमलक्षणं हविरस्ति तदित्यर्थः ॥

उत स्वराजे अदितिः स्तोममिंद्राय जीजनत् । पुरुप्रशस्तमृतयं ऋतस्य यत् ॥ १४ ॥
 उत । स्वऽराजे । अदितिः । स्तोमं । इंद्राय । जीजनत् । पुरुऽप्रशस्तं । ऋतये ।
 ऋतस्य । यत् ॥ १४ ॥

उतापि चादितिरदीना देवमाताखंडनीयस्तोता वा स्वराजे स्वयमेव राजमानयिंद्राय पुरुप्रशस्तं वज्रलमुत्कृष्टं यद्वा पुरुभिर्बज्रभिः प्रशंसितं स्तोमं स्तोत्रं जीजनत् । अजीजनत् । अजनयत् । किमर्थं । ऋतये रक्षणार्थं । यत् स्तोत्रमृतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबंधि भवति तं स्तोममित्यन्वयः ॥

अभि वहूय ऋतयेऽनूषत प्रशस्तये । न देव विव्रता हरीं ऋतस्य यत् ॥ १५ ॥
 अभि । वहूयः । ऋतये । अनूषत । प्रऽशस्तये । न । देव । विऽव्रता । हरी इति ।
 ऋतस्य । यत् ॥ १५ ॥

वहूयो वोढार ऋत्विज ऋतये रक्षणार्थं प्रशस्तये प्रशस्त्यर्थं चाभ्यनूषत । इंद्रमभ्युषन् ॥ नु स्तुती । कुटादिः ॥ हे देव दानादिगुणयुक्तेन्द्र । नेति संप्रत्यर्थे । संप्रति विव्रता विविधकर्माणी हरी खदीयावश्चावृतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबंधि यत् स्तोत्रं हविषा विद्यते तदभिलक्ष्य त्वां वहत इति शेषः ॥ ३ ॥

यत्सोममिंद्र विष्णवि यद्वा घ चित आस्ये । यद्वा मरुत्सु मंदसे समिंदुभिः ॥ १६ ॥
 यत् । सोमं । इंद्र । विष्णवि । यत् । वा । घ । चिते । आस्ये । यत् । वा । मरुत्सु ।
 मंदसे । सं । इंद्रुभिः ॥ १६ ॥

हे इंद्र विष्णवि विष्णौ पानार्थमागते सत्यन्यदीये यागे सोमं यद्यदि तेन विष्णुना सार्धं पिबसि । यद्वा

यदि चाप्येऽपां पुत्रे चित एतत्संज्ञे राजर्षी यजमाने सोमं पिबसि । घेति पूरणः । यद्वा यदि च मन्त्रसु च सोमपानायागतेष्वन्यदीये यज्ञे मंदसे माबसि । तथाप्यस्मदीयेरेवेदुभिः सोमैः सं सम्यङ्प्राप्य ॥

यद्वा शक्र परावति समुद्रे अधि मंदसे । अस्माकमित्सुते रणा समिंदुभिः ॥ १७ ॥

यत् । वा । शक्र । पराऽवति । समुद्रे । अधि । मंदसे । अस्माकं । इत् । सुते । रण । सं । इंदुऽभिः ॥ १७ ॥

हे शक्र शक्तेर्द्र परावति परागते दूरदेशे समुद्रे समुदगशीले सोमे । अधि सप्तम्यर्थानुवादी । यद्वा यदि वा मंदसे माबसि तथाप्यस्माकमिदस्माकमेव सोमेऽभिषुते सतीदुभिः सोमरसैः सं रण । सम्यगमस्य ॥

यद्वासि सुन्वतो वृधो यजमानस्य सत्पते । उक्थे वा यस्य रण्यसि समिंदुभिः ॥ १८ ॥

यत् । वा । असि । सुन्वतः । वृधः । यजमानस्य । सत्पते । उक्थे । वा । यस्य । रण्यसि । सं । इंदुऽभिः ॥ १८ ॥

हे सत्पते सतां पालयितरिद्र सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य यद्वा यदि वा वृधोऽसि वर्धयिता भवसि ॥ वृधेरंतर्णीतव्यर्थादिगुपधलक्षणः कः ॥ यस्य च यजमानस्योक्थे शस्त्रे वा शंसिती सति रण्यसि रमसे । एवमपीदुभिरस्मदीयेरेव सोमैः सम्यगमस्य ॥

देवंदेवं वोऽवस इंद्रमिंद्रं गृणीषणि । अधा यज्ञाय तुर्वणे व्यानशुः ॥ १९ ॥

देवंऽदेवं । वः । अवसे । इंद्रंऽइंद्रं । गृणीषणि । अध । यज्ञाय । तुर्वणे । वि । व्यानशुः ॥ १९ ॥

हे अद्विग्यजमानाः वो यष्माकमवसे रक्षणाय देवं देवमिंद्रमिंद्रं दानादिगुणयुक्तं । इंद्रो बह्वेषु देशेषु युगपत्प्रवृत्तेषु यागेषु तत्र तत्र हविःस्वीकरणाय बह्वनि शरीराणाददानः स्वयमेकोऽप्यनेकः संस्तुतः तत्र संनिधत्ते । तथा च निगमांतरं । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते । ऋ० ६. ४७. १८. इति । तदपेक्षयेयं वीप्सा । वज्र विभज्य वर्तमानं सर्वं तमिंद्रं गृणीषणि । अहं सोमि ॥ गृणातेर्लिङि च्छांदसमेतद्रूपं ॥ यद्वा । कारकमेवैतत् । गृणीषणि सवनेच्छायां सत्वां । अधानंतरं सर्वमिंद्रं मदीयाः सुतयो व्यानशुः । व्याप्नुवन्ति । किमर्थं । तुर्वणे तूर्णं संभजनाय यज्ञाय यागार्थं । यद्वा ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ यच्च यष्टव्यं तुर्वणे शत्रूणां हंसितारं तूर्णसंभजनं वा ॥

यज्ञेभिर्यज्ञवाहसं सोमेभिः सोमपातमं । होचाभिरिंद्रं वावृधुर्व्यानशुः ॥ २० ॥

यज्ञेभिः । यज्ञऽवाहसं । सोमेभिः । सोमऽपातमं । होचाभिः । इंद्रं । ववृधुः । वि ।

व्यानशुः ॥ २० ॥

यज्ञेभिर्यज्ञैर्यजमानसाधनेर्हविर्मिर्त्यज्ञवाहसं यज्ञे वोढव्यं प्रापणीयं यज्ञैर्यगिर्यज्ञानां यजमानानां फलस्य प्रापयितारं वा । अथवा यज्ञवाहसं यज्ञेन प्राप्यं । न केवलमेकेन यज्ञेनापि तु सर्वैरित्याह यज्ञेभिरिति । एवं सोमेभिः सोमपातमं सर्वेषां सोमानां पातुतममिंद्रं होचाभिः सुतिभिर्वावृधुः । सोतारो वर्धयति । ताञ्च क्रियमाणाः सुतयो व्यानशुः । तमिंद्रं व्याप्नुवन्ति च ॥ अज्ञोतेर्व्यत्येन परस्मैपदं ॥ ४ ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः । विश्वा वसूनि दाशुषे व्यानशुः ॥ २१ ॥

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः । विश्वा । वसूनि । दाशुषे ।

वि । व्यानशुः ॥ २१ ॥

अस्त्रिंशस्य प्रणीतयः प्रणयनानि धनानां प्रकृष्टप्रापणानि महीर्महत्तो महान्ति भवन्ति । उतापि चास्य प्रशस्तयः प्रशंसनीयाः कीर्तयः पूर्वाविष्टो विसृततमा भवन्ति । ता उभयविधा दासुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवन्ति यजमानाय दातुं विश्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि व्यानयुः । व्याप्नुवन्ति ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे देवासो दधिरे पुरः । इंद्रं वाणीरनूषता समोजसे ॥ २२ ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे देवासः । दधिरे पुरः । इंद्रं वाणीः । अनूषत । सं । ओजसे ॥ २२ ॥

देवासो देवा वृत्राय हंतवे वृत्रमावरकमसुरं हंतुं ॥ हतिसुमर्थं तवेन्द्रात्ययः ॥ इममिंद्रं पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्वामित्वेनाधारयन् । वाणीर्वाण्यः सुतिरूपा वाचश्चेममेविंद्रमनूषत । सुवन्ति । किमर्थं । सं समीचीनार्थो जसे बलार्थं । यथा वृत्रवधानुगुणमुत्कृष्टं बलमस्य जायते तथा सुवन्तीत्यर्थः ॥

महान्तं महिना वयं स्तोमेभिर्हवनश्रुतं । अर्केरभि प्र णोनुमः समोजसे ॥ २३ ॥

महान्तं । महिना । वयं । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुतं । अर्कैः । अभि । प्र । नोनुमः । सं ।

ओजसे ॥ २३ ॥

महिना महिम्ना महान्तं सर्वेभ्योऽधिकं हवनश्रुतं हवनस्याङ्गानस्य ओतारमिंद्रं वयं स्तोमेभिः स्तोमैस्त्रिवृत्पंचदशादिभिर्ऋक्चर्चनसाधनैः शस्त्रैश्चाभि प्र णोनुमः । अभिमुख्येन प्रकर्षेण पुनःपुनः कुमः ॥

न यं विविक्तो रोदसी नांतरिक्षाणि वज्रिणं । अमादिदस्य तित्विषे समोजसः ॥ २४ ॥

न । यं । विविक्तः । रोदसी इति । न । अंतरिक्षाणि । वज्रिणं । अमात् । इत् । अस्य ।

तित्विषे । सं । ओजसः ॥ २४ ॥

यं वज्रिणं वज्रवन्तमिंद्रं रोदसी यावापृथिवी न विविक्तः न पृथक्कृतः स्वसमीपात्पृथक्कर्तुं न शक्नुतः । यावापृथिवी व्याप्य य इंद्रो वर्तत इत्यर्थः ॥ विचिरं पृथग्भावे ॥ अंतरिक्षाण्यंतरा चांतानि यावापृथिवीर्वर्तमानानि गंधर्वादीनां स्थानानि च यं न पृथक्कुर्वन्ति । अस्त्रिंशस्यामादित् । अमति रजति शत्रून्नेनेत्यसौ बलं । बलादेव तित्विषे । सर्वं जगद्दीप्यते । किमर्थं । ओजसो बलस्य संगमाय ॥ यदा । ओजःशब्दाद्विहितस्य विनो बज्रं कंदसोति लुक् ॥ ओजस्विनो बलवतोऽस्त्रिंशस्त्रेति योज्यं । समित्युपसर्गः स तित्विष इत्यनेन संबध्यते ॥

षोडशशस्त्रे यदिंद्रं पृतनाज्य इति तुचः । सूच्यते हि । यदिंद्रं पृतनाज्येऽयं ते असु हर्यत इत्यीष्णिहवार्हती तुची । आ० ६. २. इति ॥

यदिंद्रं पृतनाज्ये देवास्त्वा दधिरे पुरः । आदिज्ञे हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २५ ॥

यत् । इंद्रं । पृतनाज्ये । देवाः । त्वा । दधिरे । पुरः । आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति ।

ववक्षतुः ॥ २५ ॥

हे इंद्रं पृतनाज्ये । संयामनामेतत् ॥ पृतनाः सेना अजन्ति गच्छन्त्यस्मिन्निति वा पृतना जीयन्तेऽचेति वा पृतनाज्यं संयामः ॥ तच्च त्वा त्वां यद्यदा देवाः पुरो दधिरे वृत्रहणनाय पुरतोऽधारयन् आदिदन्तरमेव हर्यता हर्यती कांती ॥ हर्य गतिकांत्योः । भृमृवृशीत्यादिनीषादिकोऽतच्प्रत्ययः ॥ ईदृशी हरी अस्त्री ते त्वां ववक्षतुः । अवहतां ॥ ५ ॥

यदा वृत्रं नदीवृतं शर्वसा वज्रिन्नवधीः । आदिज्ञे हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २६ ॥

यदा । वृत्रं । नदीऽवृतं । शर्वसा । वज्रिन् । अवधीः । आत् । इत् । ते । हर्यता ।

हरी इति । ववक्षतुः ॥ २६ ॥

हे वसिष्ठ वसवसिन्द्र नदीवृतं । नदनात्रय आपः । श्रूयते हि । अहावनदता हते तस्मादा नद्यो नाम स्थ । तै० सं० ५. ६. १. २ । इति । ता आवृण्वतं वृचमवर्षणशीलं मेघमसुरं वा यदा यस्मिन्काले श्रवसा बलेनावधीः अहिंसोः । शिष्टं समानं ॥

यदा ते विष्णुरोजसा चीणिं पदा विचक्रमे । आदित्ते हर्यता हरीं ववस्तुः ॥२७॥

यदा । ते । विष्णुः । ओजसा । चीणिं । पदा । विचक्रमे । आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववस्तुः ॥२७॥

हे इंद्र ते तवानुजो विष्णुर्वापनशीलो देव ओजसा बलेन यदा यस्मिन्काले चीणिं पदानि पदत्रयरूपेण चीर्णोक्तान् विचक्रमे विक्रांतवान् परिच्छिन्नवान् । गतमन्यत् ॥

यदा ते हर्यता हरीं वावृधाते दिवेदिवे । आदित्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२८॥

यदा । ते । हर्यता । हरी इति । ववृधाते इति । दिवेऽदिवे । आत् । इत् । ते । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥२८॥

हे इंद्र त्वदीयो हर्यता हर्यतो कांती हरी हरणशीलावधौ दिवे दिवे प्रतिदिवसं यदा यस्मिन्काले वावृधाते प्रवृद्धी बभूवतुः आदिदन्तरमेव त्वया विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । नियम्यते स्म ॥

यदा ते मारुतीर्विशस्तुभ्यमिन्द्र नियेमिरे । आदित्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२९॥

यदा । ते । मारुतीः । विशः । तुभ्यं । इंद्र । निऽयेमिरे । आत् । इत् । ते । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥२९॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं मारुतीर्मारुतो मरुदूपास्ते त्वदीया विशः प्रजा यदा यस्मिन्काले नियेमिरे नियच्छंति भूतजातानि । अन्यत्रतं ॥

यदा सूर्यममुं दिवि श्रुक्रं ज्योतिरधारयः । आदित्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥३०॥

यदा । सूर्यं । अमुं । दिवि । श्रुक्रं । ज्योतिः । आधारयः । आत् । इत् । ते । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥३०॥

हे इंद्र अमुं विप्रकृष्टं श्रुक्रं निर्मलं ज्योतिर्द्योतमानं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं शोभनवीर्यं वादित्यं दिवि बुलुके जगतः प्रकाशनाय यदा यस्मिन्कालेऽधारयः धारितवानसि । समानमन्यत् ॥

इमां त इंद्र सुष्टुतिं विप्र इयति धीतिभिः । जामिं पदेव पिप्रतीं प्राध्वरे ॥३१॥

इमां । ते । इंद्र । सुऽस्तुतिं । विप्रः । इयति । धीतिभिः । जामिं । पदेऽव । पिप्रतीं । प्र । अध्वरे ॥३१॥

हे इंद्र विप्रो मेधावी सोताध्वरे यज्ञ इमां पुरोवर्तिनीं पिप्रतीं पूजयंतीं प्रीणयंतीं वा सुष्टुतिं शोभनां सुति धीतिभिः कर्मभिः परिचरणीः सार्धं ते त्वां प्रेरयति । प्रममयति । जामिं पदेव यथा बंधुभूतं पुष्पसुतं-
थानि पदानि स्नानानि प्रापयति तद्वत् ॥

यदस्य धामनि प्रिये समीचीनासो अस्वरन् । नाभा यज्ञस्य दोहना प्राध्वरे ॥ ३२ ॥
यत् । अस्य । धामनि । प्रिये । संऽईचीनासः । अस्वरन् । नाभा । यज्ञस्य । दोहना ।
प्र । अध्वरे ॥ ३२ ॥

अध्वरे यज्ञऽखेन्द्रस्य धामनि स्थाने तेजसि वा प्रिये प्रीणयितव्ये सति समीचीनासः संगताः स्तोतारो यद्यदा प्रास्वरन् प्रकर्षेणास्तुवन् ॥ स्तु शब्दोपतापयोः ॥ अयाकिन्द्रस्य प्रिया धामानीति हि निगमः । कस्मिन्देहे । नाभा नामौ पृथिव्या नाभिस्थानीये मध्ये यज्ञस्य यजनसाधनस्य सोमस्य दोहना दोहने दोहनाधिकारणेऽभिषवस्थाने । वेद्यामित्यर्थः । तदानीं धनं प्रदेहीत्युत्तरत्र संबंधः ॥

सुवीर्यं स्वर्ध्वं सुगव्यमिन्द्र दद्वि नः । होतैव पूर्वचित्तये प्राध्वरे ॥ ३३ ॥
सुऽवीर्यं । सुऽअर्ध्वं । सुऽगव्यं । इन्द्र । दद्वि । नः । होताऽइव । पूर्वऽचित्तये । प्र ।
अध्वरे ॥ ३३ ॥

सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं स्वर्ध्वं शोभनेनाश्वसंधेन च युक्तं सुगव्यं शोभनगोसंघयुक्तं च धनं हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं दद्वि । ददस्व ॥ दद दाने । अनुदानेति । व्यत्ययेन परस्मैपदं । क्वांसः शपो लुक् ॥ अहं चाध्वरे यागे होतैव यथा मानुषो होतृत्वं क्वांति एवमेव पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायाभ्यः स्तोतृभ्यः पूर्वमेवास्मात्स्तोत्रपरिज्ञानाय प्राशंसिषमिति शेषः ॥ ६ ॥ २ ॥

तृतीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि । तत्रेन्द्रः सुतेष्विति चयस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य नारदस्यार्धमौष्णि-हमेन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । इन्द्रः सुतेषु नारद इति ॥ महाव्रते निष्कैवल्य औष्णिहनुचाशीर्ता पूर्वसूक्तं सहीतो विनियोगः ॥ तृतीये पर्यायेऽक्वावाकश्च इन्द्रः सुतेष्विति तृचः स्तोत्रियः । सूत्र्यते हि । इन्द्रः सुतेषु सोमेषु य इन्द्र सोमपातमः । आ० ६. ४. इति ॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेषु क्रतुं पुनीत उक्थ्यं । विदे वृधस्य दक्षसो महान् हि षः ॥ १ ॥
इन्द्रः । सुतेषु । सोमेषु । क्रतुं । पुनीते । उक्थ्यं । विदे । वृधस्य । दक्षसः । महान् ।
हि । सः ॥ १ ॥

सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्स्विन्द्रस्तान्पीत्वा क्रतुं कर्मणां कर्तारमुक्थ्यं स्तोतारं च पुनीते । शोधयति । यद्वा । सोमेष्वभिषुतेषुक्थ्याख्यं क्रतुं यागं तैः सोमैः पुनीते । यजमानैः पूतं कारयति । किमर्थं । वृधस्य वर्धकस्य दक्षसो बलस्य विदे लाभाय । स तादृश इन्द्रो महान् हि महान् खलु । अत एव क्रतुं शक्नोतीति भावः ॥

स प्रथमे व्योमनि देवानां सदने वृधः । सुपारः सुश्रवस्तमः समप्सुजित् ॥ २ ॥
सः । प्रथमे । विऽओमनि । देवानां । सदने । वृधः । सुऽपारः । सुश्रवःऽतमः ।
सं । अप्सुऽजित् ॥ २ ॥

स इन्द्रः प्रथमे प्रथिते विस्तीर्णे मुखे वा व्योमनि विशेषेण रक्षके देवानां सदने । सीदत्यस्मिन्निति सदने स्थानं स्वर्गाख्यं । तत्र स्थितः सन् वृधो यजमानानां वर्धयिता च भवति । तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता प्रारब्धस्य सम्यक्परिसमापयिता सुश्रवस्तमः । अतिशयेन शोभनं श्रवोऽन्नं यशो वा यस्य स तथोक्तः । सं सम्यगप्सुजिदप्सूदकेषु प्रायेषु सत्सु तद्विधातिनो वृत्तादेर्जेता । यद्वा । आप इत्यंतरिक्षनाम । अंतरिक्षे वर्तमानानामसुराणां जेता । तमद् इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

तमहे वाजसातय इंद्रं भराय शुष्मिणं । भवा नः सुम्ने अंतमः सखा वृधे ॥३॥
तं । अहे । वाजसातये । इंद्रं । भराय । शुष्मिणं । भव । नः । सुम्ने । अंतमः ।
सखा । वृधे ॥३॥

तं पूर्वोक्तगुणं शुष्मिणं बलवन्तमिंद्रं वाजसातये बलानामन्नानां वा सातिर्लाभो यस्मिन् तादृशाय भराय संग्रामाय । यद्वा । भ्रियते तस्मिन् हवींषीति भरो यज्ञः । प्रायेण संग्रामनामानि यज्ञनामत्वेन च दृश्यन्ते । भराय यज्ञार्थं । अहे । आहूये ॥ लिपिसिचिह्नस्यात्मनेपदेऽप्यन्यतरस्यामिति ह्रयतेऽङ्कादसे लङि चैरङादेशः ॥ हे इंद्र त्वं सुम्ने सुवे धने वा लिप्सिते सति नोऽस्माकमंतमोऽतिक्रमः संनिष्ठतमो भव ॥ तमे तादेष्टेत्यतिक्रमशब्दस्य तादिलोपः ॥ तथा वृधे वर्धनार्थं च सखा समानख्यानो मित्रभूतो भव ॥

इयं त इंद्र गिर्वणो रातिः क्षरति सुन्वतः । मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥४॥
इयं । ते । इंद्र । गिर्वणः । रातिः । क्षरति । सुन्वतः । मंदानः । अस्य । बर्हिषः ।
वि । राजसि ॥४॥

हे गिर्वणो गोभिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीयेंद्र ते तुभ्यं त्वदर्थमियं पुरोवर्तिनी सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबंधिनी रातिर्ऋत्विग्भिर्दध्यमाना सोमाहुतिः क्षरति । आहवनीयं प्रति गच्छति । त्वं च तथा मंदानो मंदमानो मोदमानस्तृप्यन्नस्य बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि । विशेषणेशिषे । राजतिरेष्ट्यर्थकम् ॥

नूनं तदिंद्र दद्धि नो यत्त्वा सुन्वत ईमहे । रयिं नश्चिचमा भरा स्वर्विदं ॥५॥
नूनं । तत् । इंद्र । दद्धि । नः । यत् । त्वा । सुन्वतः । ईमहे । रयिं । नः । चिचं । आ ।
भर । स्वःऽविदं ॥५॥

हे इंद्र नूनमवश्यं तदन्नं नोऽस्मभ्यं दद्धि । ददस्व ॥ दद दाने । अत्ययेन परस्मैपदं । ऋंदासः शपो लुक् ॥ यदन्नं त्वा त्वां सुन्वतः सोममभिषुण्वंतो वयमीमहे । अपि च चिचं चायनीयं स्वर्विदं सर्वस्य लभकं यद्वा सर्वस्य वेदितारमास्तिकं रयिं पुत्रं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर ॥ ॥७॥

स्तोता यज्ञे विचर्षणिरतिप्रशर्धयन्निरः । वया इवानुं रोहते जुषंत यत् ॥६॥
स्तोता । यत् । ते । विऽचर्षणिः । अतिऽप्रशर्धयत् । गिरः । वयाऽऽइव । अनुं ।
रोहते । जुषंत । यत् ॥६॥

हे इंद्र विचर्षणिविशेषेण द्रष्टा स्तोता ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरः स्तुतीर्यवदातिप्रशर्धयत् अतिशयेन प्रशर्धयित्रीकरोत् । शत्रूणां प्रसहनसमर्थाः ॥ शृधु प्रसहने ॥ यद्यदा च ता गिरो जुषंत त्वामसेवंत अप्रीणयन्वा तदा वया इव शाखा इव यथैकस्मिन्वृक्षे बद्धाः शाखा उपरि प्ररोहन्ति तथानु रोहते । स्तुत्या सर्वे गुणास्त्वयि प्ररोहन्ति ॥

प्रत्नवर्जनया गिरः शृणुधी जरितुहव । मदेमदे ववक्षिषा सुकृत्वने ॥७॥
प्रत्नऽवत् । जनय । गिरः । शृणुधि । जरितुः । हव । मदेऽमदे । ववक्षिष । सुऽकृत्वने ॥७॥
हे इंद्र प्रत्नवत् पुरा यथा स्तोतुभ्योऽपेक्षितफलप्रदानेन स्तुतीर्जनयसि एवमिदानीमपि गिरः स्तुतीर्जनय ।

उत्पादय । जरितुः स्तोतुर्हवमाङ्गानं च गृणुधि । गृणु । जानीहि । तादृशस्त्वं मदे मदे सोमेन तर्पणे तर्पणे सति सुकृत्वने शोभनकर्त्रे यजमानाय ववचिथ । अपेक्षितं फलं वहसि । ददासीत्यर्थः ॥

क्रीळंत्यस्य सूनृता आपो न प्रवता यतीः । अया धिया य उच्यते पतिर्दिवः ॥ ८ ॥

क्रीळन्ति । अस्य । सूनृताः । आपः । न । प्रवता । यतीः । अया । धिया । यः ।

उच्यते । पतिः । दिवः ॥ ८ ॥

अस्विन्द्रस्य सूनृताः प्रियसत्यात्मिका वाचः क्रीळन्ति । विहरन्ति । तत्र दृष्टान्तः । प्रवता प्रवणेन मार्गेण यतीर्गच्छन्त्य आपो नाप इव । यथा निम्नोन्नतेन पथा गच्छन्त्य आप उत्पतननिपतनेन विहरन्ति तद्वत् । दिवः स्वर्गस्य पतिः पालयिता य इन्द्रोऽयानया धिया सुव्योच्यते प्रतिपाद्यते अस्विन्द्रस्येत्यन्वयः ॥

उतो पतिर्य उच्यते कृष्टीनामेक इडशी । नमोवृधैरवस्युभिः सुते रण ॥ ९ ॥

उतो इति । पतिः । यः । उच्यते । कृष्टीनां । एकः । इत् । वशी । नमः । वृधैः । अवस्युभिः ।

सुते । रण ॥ ९ ॥

उतो अपि च वशी वशयितेक इदेक एव छष्टीनां मनुष्याणां पतिः पालयितेति य इन्द्र उच्यते । केः । नमोवृधैर्नमसा स्तोत्रेण हविषा वा वर्धयितुमिरवस्युभी रक्षणेच्छुभिः स त्वं पूर्वोक्ते सुतेऽभिषुते सोमे रण । रमस्व । यद्वा । हे स्तोतः तमिन्द्रं सुते सोमे सुहि । रणतिः शब्दार्थः ॥

स्तुहि श्रुतं विपश्चितं हरी यस्य प्रसक्षिणा । गंतारा दाशुषो गृहं नमस्विनः ॥ १० ॥

स्तुहि । श्रुतं । विपः । चितं । हरी इति । यस्य । प्रसक्षिणा । गंतारा । दाशुषः ।

गृहं । नमस्विनः ॥ १० ॥

हे स्तोतः विपश्चितं विशिष्टज्ञानं श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं तमिन्द्रं स्तुहि । प्रशंस । यस्विन्द्रस्य हरी अग्नी प्रसक्षिणा शत्रूणां प्रसहनशीली नमस्विनो हविष्मतो दाशुषो दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीली च तमिन्द्रं स्तुहीति संबंधः ॥ गमेस्ताच्छीलिकसृज् ॥ ८ ॥

तूतुजानो महेमतेऽश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः । आ याहि यज्ञमाशुभिः शमिद्धि ते ॥ ११ ॥

तूतुजानः । महेऽमते । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुभिः । आ । याहि । यज्ञं । आशुभिः ।

शं । इत् । हि । ते ॥ ११ ॥

हे महेमते । महते फलाय मतिर्बुद्धिर्यस्यासी महेमतिः ॥ अलुक् छांदसः ॥ स तादृश हे इन्द्र तूतुजानस्वरमाणाः सन् प्रुषितप्सुभिः स्निग्धरूपैराशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वेभिरश्वैर्यज्ञमस्नदीयमा याहि । आगच्छ । हि यस्मान्ते तव तस्मिन् अश्वे शमितं सुखं विद्यत एव अत आगच्छेत्यर्थः ॥

इंद्रं शविष्ठ सत्पते रयिं गृणत्सु धारय । अवं सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं ॥ १२ ॥

इंद्रं । शविष्ठ । सत्पते । रयिं । गृणत्सु । धारय । अवं । सूरिभ्यः । अमृतं ।

वसुत्वनं ॥ १२ ॥

हे शविष्ठ बलवत्तम सत्पते सतां पालयितरिन्द्रं गृणत्स्वस्मासु रयिं धनं धारय । अवस्थापय । अपि च सूरिभ्यः स्तोतृभ्योऽमृतमनन्तरं वसुत्वनं व्याप्तिमच्छ्वोऽन्नं यशो वा देहीति शेषः ॥

हवे त्वा सूर उदिते हवे मध्यंदिने दिवः । जुषाण इन्द्र सप्तिभिर्न आ गहि ॥ १३ ॥
हवे । त्वा । सूरैः । उत्तुङ्गते । हवे । मध्यंदिने । दिवः । जुषाणः । इन्द्र । सप्तिभिः ।
नः । आ । गहि ॥ १३ ॥

हे इन्द्र सूर्य सूर्य उदित उदयं प्राप्ते सति प्रातःसवने त्वां हवे । आह्वये । तथा दिवो दिवसस्य मध्यंदिने मध्यभागे मध्यंदिनसवने त्वां हवे । आह्वये । हे इन्द्र स त्वं जुषाणः प्रीयमाणः सन् सप्तिभिः सर्पणशीलैर-
श्वेनोऽस्माना गहि । आगच्छ ॥

आ तू गहि प्र तु द्रव मत्स्वा सुतस्य गोमंतः । तंतुं तनुष्व पूर्य यथा विदे ॥ १४ ॥
आ । तु । गहि । प्र । तु । द्रव । मत्स्व । सुतस्य । गोमंतः । तंतुं । तनुष्व । पूर्य । यथा । विदे ॥ १४ ॥

हे इन्द्र तु क्षिप्रमा गहि । आगच्छ । आगत्य च तु क्षिप्रं प्र द्रव । सोमो यच्च निवसति तं देशं प्रति शीघ्रं गच्छ । गत्वा च गोमतो गोविकारेः पयःप्रभृतिभिः अयणद्रव्यैर्युक्तस्य सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन मत्स्व माद्य । हृष्टो भव । तदनंतरं यथाहं विदे उपलभे तथा पूर्य पूर्वेः कृतं तंतुं विसृतं यच्च तनुष्व । सम्यङ्निष्पादय । फलोत्पादनसमर्थं कुर्वित्यर्थः ॥

यच्छक्रासि परावति यदवावति वृचहन् । यद्वा समुद्रे अंधसोऽवितेदसि ॥ १५ ॥
यत् । शक्र । असि । परावति । यत् । अवावति । वृचहन् । यत् । वा । समुद्रे ।
अंधसः । अविता । इत् । असि ॥ १५ ॥

हे शक्र शक्तिं परावति दूरदेशे यद्यसि भवसि । हे वृचहन् यद्यदि वारवावति समीपे भवसि वर्तसे । यद्वा यदि वा समुद्रे जलधावतरिजे वा वर्तसे । तस्मात्सर्वस्मात्स्थानादागत्वांधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य पानेनावितासि । रक्षिता भवसि ॥ १५ ॥

इंद्रं वर्धतु नो गिर इंद्रं सुतास इंद्रवः । इंद्रं हविष्मतीर्विशो अराणिषुः ॥ १६ ॥
इंद्रं । वर्धतु । नः । गिरः । इंद्रं । सुतासः । इंद्रवः । इंद्रं । हविष्मतीः । विशः ।
अराणिषुः ॥ १६ ॥

नोऽस्माकं गिरः सुतिरूपा वाच इंद्रं वर्धतु । वर्धयंतु । सुतासोऽभिषुता इंद्रवः सोमाद्यास्त्रादीयास्तमिंद्रं वर्धयंतु । हविष्मतीर्हविष्मत्तो हविर्भिस्त्रपुरोडाशादिभिर्युक्ता विशः प्रजास्तस्मिन्निद्रेऽराणिषुः । अरंसिषुः ॥

तमिद्विप्रा अवस्यवः प्रवत्सतीभिरूतिभिः । इंद्रं क्षोणीरवर्धयन्वया इव ॥ १७ ॥
तं । इत् । विप्राः । अवस्यवः । प्रवत्सतीभिः । उतिभिः । इंद्रं । क्षोणीः । अवर्धयन् ।
वयाःऽइव ॥ १७ ॥

विप्रा मेधाविनोऽवस्यवो रक्षणकामाः क्षोतारस्तमिन्मेवेन्द्रं प्रवत्सतीभिः प्रकर्षणाभिगंभीभिरूतिभिर्यु-
क्तिकरीभिराजतिभिः सुतिभिर्वा वर्धयन्ति । तथा क्षोणीः क्षोण्यः । क्षोणीति पृथिवीनाम । तदुपलक्षिताः सर्वे लोका वया इव वृक्षस्य शाखा इव तदधीनाः संतोऽवर्धयन् । वर्धयन्ति ॥

चिकदुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमन्तत । तमिद्वर्धतु नो गिरः सदावृधं ॥ १८ ॥

चिकदुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अन्तत । तं । इत् । वर्धतु । नः । गिरः ।
सदावृधं ॥ १८ ॥

चिकदुकेषु । चिकदुका नाम ज्योतिर्गौरायुरिति चीष्णामिषविकान्यहानि । तेषु देवासो देवाश्चितनं चेतयितारमिदं यज्ञं यष्टव्यमन्तत । अतन्वत । अन्तत ॥ तनोतेर्लङि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । तनिपत्यो-
ऽच्छांदसीत्युपधालोपः ॥ तमित्तमेवेन्द्रं नोऽस्माकं गिरः स्तुतयश्च वर्धयंतु । कोदृशं । सदावृधं सर्वदा स्तोतृणां
वर्धयितारं ॥

स्तोता यत्ने अनुव्रत उक्थान्यृतुथा दधे । शुचिः पावक उच्यते सो अद्भुतः ॥ १९ ॥

स्तोता । यत् । ते । अनुव्रतः । उक्थानि । ऋतुऽथा । दधे । शुचिः । पावकः । उच्यते ।
सः । अद्भुतः ॥ १९ ॥

हे इंद्र यद्यस्य ते तव स्तोतानुव्रतोऽनुकूलकर्मा सतृतुथा ऋतुषु काले काल उक्थानि शस्त्रादि दधे
विधत्ते करोति ॥ लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ परोऽर्धर्चः परोचक्रतः । स इंद्रोऽद्भुत आश्चर्यभूतः
शुचिः शुद्धः पावकोऽन्येषामपि शोधक उच्यते । स्तोतृभिः स्तूयते ॥

तदिद्रुद्रस्य चेतति यज्ञं प्रत्नेषु धामसु । मनो यत्नं वि तद्भुर्विचेतसः ॥ २० ॥

तत् । इत् । रुद्रस्य । चेतति । यज्ञं । प्रत्नेषु । धामसु । मनः । यत्नं । वि । तत् । दधुः ।
विचेतसः ॥ २० ॥

तदित्तदेव रुद्रस्य । बहुःखं । तस्य द्रावयितुरीश्वरस्य यज्ञमपत्यं मरुत्संघातकं । यदा । रुद्रशब्देन
लक्षणया मरुत्तम उच्यते । रुद्रस्य रुद्रपुत्रस्य मरुत्तमस्य यज्ञं । महत्तमैतत् । महत्तदेव बलं प्रतिषु चिरंतनेषु
धामसु पृथिव्यादिस्थानेषु चेतति । ज्ञायते । वर्तते । यत्नं यस्मिन्बलविषये विचेतसो विशिष्टज्ञानाः स्तोता-
रस्तात्प्रसिद्धं मनो मग्नसाधनं स्तोत्रं वि दधुः कुर्वन्ति तदित्यन्वयः ॥ ॥ १० ॥

यदि मे सख्यमावर इमस्य पाह्यंधसः । येन विश्वा अति द्विषो अतारिम ॥ २१ ॥

यदि । मे । सख्यं । आवरः । इमस्य । पाहि । अंधसः । येन । विश्वाः । अति ।
द्विषः । अतारिम ॥ २१ ॥

हे इंद्र मम सख्यं सखित्वं यथावरः यथाभिमुख्येन वृणुयाः तर्हीमस्यास्य ॥ हलि लोपाभावश्छांदसः ॥
पुरोवर्तिनोऽधसोऽग्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशं पाहि । पिब ॥ अंधस इति कर्मणि वा षष्ठी । पिबतेऽच्छांदसः
शपो लुक् ॥ येन स्वत्पीतेन सोमेन हेतुना वयं विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः शत्रुसेना अत्यतारिम अतितरेम
अतिक्रामेम ॥

कदा तं इंद्रं गिर्वणः स्तोता भवति शंतमः । कदा नो गव्ये अश्वे वसौ दधः ॥ २२ ॥

कदा । ते । इंद्र । गिर्वणः । स्तोता । भवति । शंतमः । कदा । नः । गव्ये । अश्वे ।
वसौ । दधुः ॥ २२ ॥

हे गिर्वणो गिरां स्तुतीनां संभक्तारिंद्र ते तव स्तोता शंतमः सुखतमोऽतिशयेन सुखवान् कदा कस्मिन्काले

भवाति । भवेत् । कदा कस्मिंश्च काले नोऽस्मान् गच्छे गोसमूहेऽश्वेऽश्वसंधे वसौ निवासभूतेऽन्यस्मिन्नपि धने दधः । धारयेः ॥

उत ते सुष्टुता हरी वृषणा वहतो रथं । अजुर्यस्य मदितं यमीमहे ॥ २३ ॥

उत । ते । सुऽस्तुता । हरी इति । वृषणा । वहतः । रथं । अजुर्यस्य । मदिन्ऽतं । यं । ईमहे ॥ २३ ॥

उतापि च हे इंद्र सुष्टुता शोभनं सुती वृषणी कामानां वर्धितारी हरी अश्वावजुर्यस्य अरारहितस्य ते तव रथमिदानीं वहतः । अस्मन्निकटं प्रापयतः । मदितममतिशयेन मदवंतं यं त्वां धनमीमहे याचामहे तस्य त इत्यन्वयः ॥

तमीमहे पुरुष्टुतं यद्गं प्रत्नाभिरूतिभिः । नि बर्हिषि प्रिये सददधं द्विता ॥ २४ ॥

तं । ईमहे । पुरुऽस्तुतं । यद्गं । प्रत्नाभिः । ऊतिऽभिः । नि । बर्हिषि । प्रिये । सदत् । अध । द्विता ॥ २४ ॥

यद्गं महान्तं पुरुष्टुतं वज्रभिः सुतं तमिद्गं प्रत्नाभिः पुराणीभिरूतिभिसुप्तिकरीभिः सोमाऊतिभिर्हेतुभिरीमहे । याचामहे । स चंद्रः प्रिये प्रीतिकरे बर्हिष्यास्तीर्णे दर्भे नि षदत् । निषीदतु । हविःस्वीकरणाद्योपविशतु । अधानंतरं द्विता द्वेधं वर्तमानानि चरुपुरोडाशादीनि सोमलक्षणाणि च हवींषि स्वीकरोत्विति शेषः ॥

वर्धस्वा सु पुरुष्टुतं ऋषिष्टुताभिरूतिभिः । धुक्षस्व पिपुषीमिषमवा च नः ॥ २५ ॥

वर्धस्व । सु । पुरुऽस्तुतं । ऋषिऽस्तुताभिः । ऊतिऽभिः । धुक्षस्व । पिपुषी । इषं । अवं । च । नः ॥ २५ ॥

हे पुरुष्टुत वज्रभिः सुतिद्गं ऋषिष्टुताभिर्ऋषिभिर्मंचदग्निभिः पुरा सुताभिरूतिभी रक्षाभिः सु सुष्टु वर्धस्व । अस्मान् वर्धय । यद्वा । ऋषिभिरुत्पादिताभिरूतिभिः सुतिभिस्त्वं वर्धस्व । वृद्धिं प्राप्नुहि । नोऽस्माभ्यं च पिपुषीं प्रवृद्धामिषमिष्यमाणमन्नमव धुक्षस्व । अवाङ्मुखमस्मादभिमुखं धुक्षस्व । चारय । देहीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

इंद्र त्वमवितेदसीत्था स्तुवतो अद्रिवः । ऋतादियमि ते धियं मनोयुजं ॥ २६ ॥

इंद्र । त्वं । अविता । इत् । असि । इत्था । स्तुवतः । अद्रिऽवः । ऋतात् । इयमि । ते । धियं । मनःऽयुजं ॥ २६ ॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र त्वमित्येत्यमनेन प्रकारेण स्तुवतः स्तौत्रं कुर्वतो यजमानस्यावितेदसि । रक्षितेव भवसि । यत एवमतः कारणादहमप्युतायश्चादितोर्मनोयुजं मनसा मननीयेन स्तोत्रेण प्राप्यां ते त्वदीयां धियमनुग्रहबुद्धिमियमि । प्राप्नोमि । यद्वा । ऋतात्सत्यभूतात्त्वत्तः स्तोत्रेण युक्तं स्वप्नीतिकरं कर्माहं प्राप्नोमि ॥

इह त्या संधमाद्या युजानः सोमपीतये । हरी इंद्र प्रतद्वसू अभि स्वर ॥ २७ ॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । युजानः । सोमऽपीतये । हरी इति । इंद्र । प्रतद्वसू इति प्रतत्ऽवसू । अभि । स्वर ॥ २७ ॥

हे इंद्र इहास्मिन्यागे सोमपीतये सोमपानायाभि स्वर । अभिगच्छ । किं कुर्वन् । त्या त्वौ तौ प्रसिद्धौ

सधमाद्या त्वया सह हविर्भिर्मादयितव्यौ तर्पयितव्यौ प्रतदसु प्राप्तवसू विश्वीर्णधनौ ईदृशी हरी त्वदीयावन्त्री
युजानो रथेन संयोजयन् ॥

अभि स्वरंतु ये तव रुद्रासः सस्यतु श्रियं । उतो मरुत्वतीर्विशो अभि प्रयः ॥ २८ ॥

अभि । स्वरंतु । ये । तव । रुद्रासः । सस्यतु । श्रियं । उतो इति । मरुत्वतीः । विशः ।

अभि । प्रयः ॥ २८ ॥

अभि स्वरंतु अभिगच्छंतु ते हे इंद्र तवानुचरा रुद्रासो रुद्रपुत्रा ये मरुतः संति । अपि च ते श्रियं
श्रयणीयमिमं यच्च सस्यतु । सचंतु । प्राप्तुवंतु । उतो अपि च मरुत्वतीर्मरुद्विपुक्ता विशोऽन्यापि देवी प्रजा
प्रयः । अन्ननामितत् । अन्नदीयं हविलक्षणमन्नमभिगच्छंतु ॥

इमा अस्य प्रतूर्तयः पदं जुषंत यद्वि । नाभा यज्ञस्य सं दधुर्यथा विदे ॥ २९ ॥

इमाः । अस्य । प्रतूर्तयः । पदं । जुषंत । यत् । दिवि । नाभा । यज्ञस्य । सं । दधुः ।

यथा । विदे ॥ २९ ॥

अस्येन्द्रस्य संबन्धित्य इमाः पूर्वोक्ता मरुदादिरूपाः प्रजाः प्रतूर्तयः प्रकर्षेण शत्रूणां हिंसित्र्यः पदं स्थानं
जुषंत । असेवंत । दिवि ब्रुलोके यत्स्थानमन्यैर्दुष्प्रापमसि तत्पदमित्यर्थः । अपि च ता यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादे-
नाभा नाभी नाभिस्थानीये हविर्धान उत्तरवेद्यां वा सं दधुः । संनिदधते । यथा येन प्रकारेण विदे विदे
अपेक्षितं धनं लभे तथेत्यर्थः । यद्वा । विदे ज्ञानाय यथास्माकं दद्यावरं ज्ञानं भवति तथेत्यर्थः ॥

अयं दीर्घाय चक्षसे प्राचि प्रयत्यध्वरे । मिमीते यज्ञमानुषग्विचक्ष्य ॥ ३० ॥

अयं । दीर्घाय । चक्षसे । प्राचि । प्रयति । अध्वरे । मिमीते । यज्ञं । आनुषक् ।

विऽचक्ष्य ॥ ३० ॥

प्राचि प्राचीने प्रागायते यज्ञगृहेऽध्वरे हिंसारहिते यज्ञे प्रयति गच्छति प्रवर्तमाने सत्यमिन्द्रः प्रवर्तमानं
तं यज्ञमानुषगनुषक्तमानुपूर्व्येण विचक्ष्य विशेषेण ब्रूया मिमीते । निष्पादयति । किमर्थं । दीर्घायायताय
चक्षसे दर्शनाय । यद्वा । द्रष्टव्याय फलाय ॥ ॥ १२ ॥

वृषायमिन्द्र ते रथं उतो ते वृषणा हरी । वृषा त्वं शतक्रतो वृषा हवः ॥ ३१ ॥

वृषा । अयं । इंद्र । ते । रथः । उतो इति । ते । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वं । शतक्रतो

इति शतऽक्रतो । वृषा । हवः ॥ ३१ ॥

हे इंद्र ते त्वदीयोऽयं रथो वृषा कामानां वर्धिता । उतो अपि च ते तव हरी अन्त्री वृषणा वृषणी
वर्धितारौ । हे शतक्रतो बहुकर्मन् बहुप्रक्षिद्र त्वं च वृषा वर्धिता कामानां । तथा हवस्वद्विषयमाह्वानं च
वृषा वर्धिता । त्वद्विषयमाह्वानमपि कामान्वर्धति । किमु वक्तव्यं त्वदीया रथादयो वर्धेतीति भावः ॥

वृषा यावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषा यज्ञो यमिन्वसि वृषा हवः ॥ ३२ ॥

वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः । वृषा । यज्ञः । यं । इन्वसि ।

वृषा । हवः ॥ ३२ ॥

यावाभिषवसाधनपाषाणो वृषा वर्षिता कामानां । हे इंद्र त्वदीयः सोमपानजन्यो मदश्च वृषा वर्षिता । सुतस्त्वदर्थमभिषुतोऽयं सोमश्च वृषा वर्षिता । यं यश्चमिन्वसि त्वं प्राप्नोषि स च यश्चो वृषाभीष्टफलश्च वर्षिता । त्वदीयो हवश्च वृषा ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिञ्चिन्नाभिरूतिभिः । वावंथ हि प्रतिष्ठुतिं वृषा हवः ॥३३॥
वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चिन्नाभिः । ऊतिऽभिः । वावंथ । हि । प्रतिऽस्तुतिं ।
वृषा । हवः ॥३३॥

हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र वृषणं वृषाणं वर्षितारं त्वां वृषा वर्षिता हविषामासिक्ताहं चिन्नाभिश्चायनीयामि-
नानाविधाभिर्बोतिभिसृष्टिकरीभिः स्तुतिभिर्ज्वे । आहुये । हि यस्मात्त्वं प्रतिष्ठुतिं त्वामभिलक्ष्य कृतं स्तोत्रं
वावंथ वनसि संभजसि अतस्त्वदीयो हव आह्वानं वृषा वर्षिता । यद्वा । हवो ह्रातव्यो वृषा वर्षिता त्वं
यस्मात्स्तुतिं वनसि तस्मात्त्वां ऊव इत्यर्थः ॥ ॥१३॥

यदिन्द्राहमिति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गोषूक्त्यश्चसूक्तिनोः काण्वगोत्रयोराप्यं गायत्रमिन्द्रं । तथा चानु-
क्रांतं । यदिन्द्रं पंचोना गोषूक्त्यश्चसूक्तिनौ काण्वायनाविति ॥ महाव्रते निष्किलब्ध एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके
सूच्यते । यदिन्द्राहं यथा त्वं प्र सम्राजं चर्षणीनामिति सूक्तं । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ तृतीये पर्याये ब्रह्मशस्त्रे
ऽपीदं सूक्तं । सूचितं च । यदिन्द्राहं प्र ते महे । आ० ६. ४. । इति ॥

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् । स्तोता मे गोषखा स्यात् ॥१॥
यत् । इंद्र । अहं । यथा । त्वं । ईशीय । वस्वः । एकः । इत् । स्तोता । मे । गोऽसखा । स्यात् ॥१॥

हे इंद्र यथा त्वमेक इदेक एव केवलं वस्वो वसुनो धनस्त्रिंशेषि एवमपि यद्यदीशीय ऐश्वर्ययुक्तः स्यां
तदानीं मे मम स्तोता गोसखा स्यात् । गोभिः सहितो भवेत् । ईश्वरस्य तव स्तोता कुतो हेतोगोसहितो न
भवेत् अपि तु भवेदित्यभिप्रायः ॥

शिक्षेयमस्मै दित्सेयं शचीपते मनीषिणे । यदहं गोपतिः स्यां ॥२॥
शिक्षेयं । अस्मै । दित्सेयं । शचीऽपते । मनीषिणे । यत् । अहं । गोऽपतिः । स्यां ॥२॥

हे शचीपते शक्तिमज्जिन्द्र अस्मी मनीषिणे मनस ईशिचे स्तोत्रे दित्सेयं । दातुमिच्छेयं । तदनंतरं शिक्षेयं ।
पार्थितं धनं दद्यां च । यद्यद्यहं गोपतिर्गवामधिपतिः स्यां भवेयं त्वत्प्रसादादिति शेषः ॥

धेनुष्टं इंद्र सूनृता यजमानाय सुन्वते । गामश्च पिप्युषी दुहे ॥३॥
धेनुः । ते । इंद्र । सूनृता । यजमानाय । सुन्वते । गां । अश्च । पिप्युषी । दुहे ॥३॥

हे इंद्र ते तव सूनृता स्तुतिरूपा वाग्धेनुर्दोग्धी गौर्भूत्वा सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय गामश्च च ।
उपलक्षणमेतत् । गवाश्चादिकं सर्वमभिलषितं दुहे । दुग्धे । किं कुर्वती । पिप्युषी तमेव प्रवर्धयिषी ॥

न ते वर्तास्ति राधंस इंद्र देवो न मर्त्यः । यदित्ससि स्तुतो मघं ॥४॥
न । ते । वर्ता । अस्ति । राधंसः । इंद्र । देवः । न । मर्त्यः । यत् । दित्ससि । स्तुतः । मघं ॥४॥

हे इंद्र ते तव राधसो धनस्य स्तोतृभ्यो दातव्यस्य वर्ता निवारको देवो नास्ति । न विद्यते । न मर्त्यो
मनुष्योऽपि निवारको नास्ति । स्तुतः स्तोतृभिः प्रख्यापितगुणः सन् यन्मघं मघं मंहनीयं धनं दित्ससि त्वं
दातुमिच्छसि ॥

य॒ज्ञ इ॒न्द्रमव॑र्धय॒द्याद्भूमिं॑ व्य॒वर्त॑यत् । च॒क्रा॒ण ओ॒प॒शं दि॒वि ॥ ५ ॥

य॒ज्ञः । इ॒न्द्रं । अ॒व॒र्ध॒यत् । यत् । भू॒मिं । वि । अ॒व॒र्त॑यत् । च॒क्रा॒णः । ओ॒प॒शं । दि॒वि ॥ ५ ॥

यज्ञो यजमानैरनुष्ठेयमानो याग इन्द्रं देवमवर्धयत् । श्रूयते हि । इन्द्र इदं हविरनुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति । स इन्द्रो यद्यस्माद्भूमिं पृथिवीं व्यवर्तयत् वृथ्यादिप्रदानेन विशेषेण वर्तमानामकरोत् । किं कुर्वन् । दिव्यंतरिक्षे मेघमोपशमुपेत्य शयानं चक्राणः कुर्वन् । यद्वा । आत्मनि समवेतो वीर्यविशेष ओपशः । तमंतरिक्षे कुर्वन् ॥ १४ ॥

वा॒वृ॒धा॒नस्य॑ ते व॒यं वि॒श्वा॒ धना॑नि जि॒ग्युषः॑ । उ॒त्ति॒मिन्द्रा॑ वृ॒णीम॑हे ॥ ६ ॥

वा॒वृ॒धा॒नस्य॑ । ते । व॒यं । वि॒श्वा । धना॑नि । जि॒ग्युषः॑ । उ॒त्ति॒ । इ॒न्द्र । आ । वृ॒णीम॑हे ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वावृधानस्य वर्धमानस्य विश्वा विश्वानि सर्वाणि धनानि शत्रुसंबन्धीनि जिग्युषो जितवतस्ते तवोति रक्षां वयमा वृणीमहे । आभिमुख्येन संभजामहे ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्रे व्यंतरिक्षमतिरदित्ययं पर्याससृषः । सूत्र्यते हि । व्यंतरिक्षमतिर-
क्ष्यावाश्वस्य मुन्वत इति तुचाः पर्यासाः । आ० ७. २. इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्वपि तस्मैव तस्मिन्नेव
शस्त्रेऽयं पर्याससृषः । सूचितं च । पर्यासान्कद्वतोऽहरहःशस्यानीति होचका द्वितीयादिष्वेव । आ०
७. १. इति ॥

व्यं॑त॒रि॒क्षम॑तिर॒न्मदे॑ सोम॒स्य रो॒चना॑ । इ॒न्द्रो यद॑भि॒न॒ब॒लं ॥ ७ ॥

वि । अ॒न्त॒रि॒क्षं । अ॒ति॒र॒त् । मदे॑ । सोम॒स्य । रो॒चना॑ । इ॒न्द्रः । यत् । अ॒भि॒न॒त् । व॒लं ॥ ७ ॥

सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति रोचना रोचमानमंतरिक्षमयमिन्द्रो व्यतिरत् । व्यवर्धयत् । यद्यस्मात्कार-
णाद्वलमावृत्य स्थितमसुरं मेघं वाभिनत् व्यदारयत् ॥

उ॒क्ता अ॒ज॒दं॒गि॒रो॒भ्य आ॒वि॒ष्कृ॒ण्वन्गु॒हा स॒तीः । अ॒र्वा॒चं नु॒नुदे॑ व॒लं ॥ ८ ॥

उत् । गाः । अ॒ज॒त् । अ॒गि॒रः॒भ्यः । आ॒विः । कृ॒ण्वन् । गु॒हा । स॒तीः । अ॒र्वा॒चं ।
नु॒नुदे॑ । व॒लं ॥ ८ ॥

अंगिरोभ्य अविभ्यो वलानुचरैः पणिभिरपहता गा उदाजत् । उदगमयत् । किं कुर्वन् । गुहा गुहायां
विले सतीर्विद्यमाना यथा न दृश्यते तथा पणिभिर्गुहास्ता गा आविष्कृण्वन् प्रकाशयन् । अपि च पणीनाम-
धिपतिं वलमसुरमथर्वाचमधीमुखं नुनुदे । प्रेरितवान् ॥

इ॒द्रे॒ण रो॒चना॑ दि॒वो दृ॒ह्म॒नि दृ॒हि॒तानि॑ च । स्थि॒राणि॑ न प॒रा॒णुदे॑ ॥ ९ ॥

इ॒द्रे॒ण । रो॒चना॑ । दि॒वः । दृ॒ह्म॒नि । दृ॒हि॒तानि॑ । च । स्थि॒राणि॑ । न । प॒रा॒ऽनुदे॑ ॥ ९ ॥

दिवो बुलोकस्य संबन्धीनि रोचना रोचमानानि देवगुहात्मकानि नक्षत्राणीद्रेण दृह्मनि दृढावयवानि
बलवन्ति कृतानि दृहितानि च दृढोक्तानि । यथेकत्र नैस्यल्लेनावतिष्ठति तथा कृतानीत्यर्थः । यद्वा ॥ वृह दृहि
वृहि वृडौ ॥ दृहितानि वर्धितानि चेत्यर्थः । अपि च स्थिराणि स्यात्सूनि दृढानि तानि न पराणुदे ।
परानोदनीयानि न भवन्ति । न केनापि स्थानात्प्रस्थावयितुं शक्यानीत्यर्थः ॥ शुद्ध प्रेरणे । अस्मात्कृतार्थ
इति केन्रत्ययः ॥

अपामूर्मिर्मदन्निव स्तोमं इंद्राजिरायते । वि ते मदां अराजिषुः ॥१०॥

अपां । ऊर्मिः । मदन्ऽइव । स्तोमः । इंद्र । अजिरऽयते । वि । ते । मदाः । अराजिषुः ॥१०॥

अपां समुद्राणामूर्मिलरंगो मदन्निव यथा मायसुपर्युपरि जायते । हे इंद्र स्तोमस्त्वदीयं स्तोत्रं तथाजिरायते । अजिरः क्षिप्रगामी । स इवाचरति । अपि च ते त्वदीया मदाः स्तोत्रजन्याः सोमपानजन्याश्च अराजिषुः । विशेषेण राजन्ते । दीयन्ते ॥ ॥१५॥

त्वं हि स्तोमवर्धन इंद्रास्युक्थवर्धनः । स्तोतृणामुत भद्रकृत् ॥११॥

त्वं । हि । स्तोमऽवर्धनः । इंद्र । असि । उक्थऽवर्धनः । स्तोतृणां । उत । भद्रऽकृत् ॥११॥

हे इंद्र त्वं हि त्वं खलु स्तोमवर्धनः स्तोमेन त्रिवृत्यं च दशादिना वर्धनीयोऽसि । तथोक्थवर्धन उक्थः शस्त्रवर्धनीयश्च त्वमेवासि । उतापि च स्तोतृणामस्माकं भद्रकृद्भद्रस्य कल्याणस्य फलस्य कर्तापि त्वमेवासि ॥

इंद्रमित्केशिना हरीं सोमपेयाय वक्षतः । उप यज्ञं सुरार्धसं ॥१२॥

इंद्रं । इत् । केशिना । हरीं इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः । उप । यज्ञं । सुरार्धसं ॥१२॥

केशिना केशिनी । मूर्धजानि लोमानि केशाः । तदंतौ हरी अश्वी सुरार्धसं शोभनधनमिंद्रमिंद्रमेव यज्ञमुपास्मद्यज्ञं प्रति सोमपेयाय सोमपानार्थं वक्षतः । वहतां । यदा । यज्ञं यष्टव्यमिंद्रमुपवहतां ॥

अपां फेनेन नमुचेः शिर इंद्रोदवर्तयः । विश्वा यदजयः स्पृधः ॥१३॥

अपां । फेनेन । नमुचेः । शिरः । इंद्र । उत् । अवर्तयः । विश्वा । यत् । अजयः । स्पृधः ॥१३॥

पुरा किलिंद्रोऽसुराजित्वा नमुचिमसुरं ग्रहीतुं न शशाक । स च युध्यमानस्तेनासुरेण जग्रहे । स च गृहीतमिंद्रमेवमवोचत् । त्वां विस्त्रजामि रात्रावह्नि च शुक्लेन्द्रेण चायुधेन यदि मां मा हिंसिरिति । स इंद्रस्तेन विस्त्रष्टः सन्नहोराचयोः संधी शुक्लार्द्रविलक्षणेन फेनेन तस्य शिरश्चिच्छेद । अयमर्थोऽस्यां प्रतिपाद्यते ॥ हे इंद्र अपां फेनेन वज्रीभूतेन नमुचिरसुरस्य शिर उदवर्तयः । शरीरादुन्नतमवर्तयः । अक्षेत्सीरित्यर्थः । कदेति चेत् । यद्यदा विश्वाः सर्वाः स्पृधः स्पर्धमाना आसुरीः सेना अजयः जितवानसि । इंद्रो वृत्रं हत्वासुरान् --- ॥

मायाभिरुत्तिसृप्तत इंद्रं द्यामारुरुक्षतः । अव दस्यूरधूनुथाः ॥१४॥

मायाभिः । उत्तऽसिसृप्ततः । इंद्रं । द्यां । आऽरुरुक्षतः । अव । दस्यून् । अधूनुथाः ॥१४॥

--- हे इंद्र त्वमवाधूनुथाः । अवाधूनुषं प्रेरितवानसि ॥

असुन्वामिंद्र संसदं विषूचीं व्यनाशयः । सोमपा उत्तरो भवन् ॥१५॥

असुन्वां । इंद्र । संसदं । विषूचीं । वि । अनाशयः । सोमपाः । उत्तरः । भवन् ॥१५॥

हे इंद्र त्वं सोमपाः सोमस्य पाता भूत्वोत्तर उत्कृष्टतरो भवन्नसुन्वां सोमाभिषवहीनां संसदं जनसंहतिं विषूचीं परस्परविरोधेन विषु नाना गंधीं व्यनाशयः । विशेषेण नाशयसि ॥ ॥१६॥

तत्त्वमिति त्रयोदशर्षं तृतीयं सूक्तमीषिणमिंद्रं । पूर्वोक्ताविवर्षी । तथा चानुक्रम्यते । तत्त्वमि सप्तोनीषिणमिति ॥ महाव्रते निष्कवक्ष्य श्रीषिणहनुषाशीतावुत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूच्यते हि । तत्त्वमि प्र गायतेत्युत्तमासु-

वरति । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ आभिप्रविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आद्यसृचो वैकल्पिकोऽगुरूपः । सूचितं च । तस्वभि प्र गायत वयमु त्वामपूर्व । आ० ७. ८. । इति ॥

तस्वभि प्र गायत पुरुहूतं पुरुष्टुतं । इंद्रं गीर्भिस्तविषमा विवासत ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । अभि । प्र । गा॒य॒त । पु॒रु॒ऽहू॒तं । पु॒रु॒ऽस्तु॒तं । इं॒द्रं । गी॒ऽभिः । त॒वि॒षं ।
आ । वि॒वा॒स॒त ॥ १ ॥

पुरुहूतं बज्रभिराहूतं पुरुष्टुतं बज्रभिः स्तुतं तसु तमेवेन्द्रं हे सोतारः अभि प्र गायत । अभिमुखं प्रकर्षेण सूच्यं । एतदेव स्पष्टयति । तविषं महातमिन्द्रं गीर्भिर्वाग्भिरा विवासत । परिचरत ॥

यस्य द्विवर्हसो बृहत्सहो दाधार रोदसी । गिरीरज्जौ अपः स्ववृषत्वना ॥ २ ॥

यस्य । द्वि॒ऽव॒र्ह॒सः । बृ॒ह॒त् । स॒हो । दा॒धा॒र । रो॒द॒सी । इति । गि॒री॒न् । अ॒ज्जान् । अ॒पः ।
स्वः । वृ॒ष॒ऽत्व॒ना ॥ २ ॥

द्विवर्हसो द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य यस्मिंश्च बृहन्नहत्सहो बलं रोदसी बावापृथिवी दाधार धारयति ॥ कांदसो लिट् । तुजादित्वादभ्यासदीर्घः ॥ तथाञ्जान् क्षिप्रगमनान् गिरीन् पर्वतान् मेघान्वा स्वः सरणशीला अप उदकानि च वृषत्वना वृषत्वेन वीर्येण यस्मिंश्च बलं धारयति तत्रावस्थापयति । तस्वमीति पूर्वया संबंधः स त्वमित्युत्तरया वा ॥

स राजसि पुरुष्टुतं एको वृचाणि जिघ्रसे । इंद्रं जैत्रां अवस्यां च यंतवे ॥ ३ ॥

सः । रा॒ज॒सि । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । एकः । वृ॒चा॒णि । जि॒घ्र॒से । इं॒द्रं । जै॒त्रां । अ॒व॒स्यां । च ।
यंत॒वे ॥ ३ ॥

हे पुरुष्टुत बज्रभिः स्तुतेन्द्रं स पूर्वोक्तगुणस्त्वं राजसि । दीप्यसे । ईशिषे वा । अपि च त्वमेकः सहायरहितः केवल एव सन् वृचाण्यावरकाणि शत्रुजातानि जिघ्रसे । हतवानसि । किमर्थं । जैत्राणि जेतव्यानि धनानि अवस्या अवस्थानि अयणीयान्यन्नानि यद्वा अयणार्हाणि यशांसि च यंतवे यंतुं नियंतुं स्वाधीनं कर्तुं ॥

आभिप्रविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्रे तं ते मदमिति गृधो वैकल्पिकः सोचियः । सूच्यते हि । तं ते मदं गृणीमसि तस्वभि प्र गायत । आ० ७. ८. । इति ॥

तं ते मदं गृणीमसि वृषणं पृतसु सांसहिं । उ लोककृन्तुमद्रिवो हरिश्चियं ॥ ४ ॥

तं । ते । म॒दं । गृ॒णी॒म॒सि । वृ॒ष॒णं । पृ॒त॒सु । सा॒स॒हिं । उ॒ । लो॒क॒कृ॒न्तु॒म॒द्रि॒वो॒ । ह॒रि॒श्चि॒यं ॥ ४ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्रं ते त्वदीयं तं मदं सोमपानजनितं हर्षं गृणीमसि । गृणीमः । प्रशंसामः ॥ गृ शब्दे क्रयादिः । प्वादीनां ह्रस्वः । इदं तो मसीति मस इकारागमः ॥ कीदृशं । वृषणं वर्षितारं कामानां पृतसु संयामेषु सांसहिं शत्रूणामभिभवितारं लोककृत्तुं लोकस्य स्थानस्य कर्तारं हरिश्चियं हरिभ्यामन्वाभ्यां अयणीयं सेवं । उशब्दः समुच्चये पदपुराणे वा ॥

येन ज्योतींथायवे मनवे च विवेदिथ । मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥ ५ ॥

येन । ज्योतीं॑षि । आ॒य॒वे । म॒न॒वे । च । वि॒वे॒दि॒थ । म॒दा॒नः । अ॒स्य । ब॒र्हि॒षः । वि ।
रा॒ज॒सि ॥ ५ ॥

हे इन्द्र येनात्मीयेन मदेनायव श्रीर्वशेयाय मनवे विवस्वतः पुत्राय च ज्योतींषि सूर्यादीनि वृषादिभि-
रावृतानि तद्वरणेन विवेदिष्य अलंभयः । प्रज्ञापितवान् प्रकाशितवानसीत्यर्थः । तेन मदेन मंदानो मोदमा-
नस्त्वमस्य बर्हिषो वृषस्य यज्ञस्य वि राजसि । विशेषेणेशिषे । यद्वा । अस्मेति तृतीयार्थे षष्ठी । अनेन बर्हिषा
वृष्टेन हृष्यन् वि राजसि । विशेषेण दीप्यसे ॥ १७ ॥

तद्द्या चित्त उक्थिनोऽनुं द्रुवंति पूर्वथा । वृषपत्नीरपो जया दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तत् । अद्य । चित् । ते । उक्थिनः । अनुं । स्तुवंति । पूर्वथा । वृषऽपत्नीः । अपः ।

जय । दिवेऽदिवे ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धं बलमय चिदद्यापि पूर्वथा पूर्वस्मिन्काल इवोक्थिनः शस्त्रिणः स्रोतारोऽनु
द्रुवंति । क्रमेण प्रशंसन्ति । स त्वं वृषपत्नीः वृषा वर्षिता पर्जन्यः पतिर्यासां तावृषीरपो दिवे दिवे प्रतिदिवसं
जय । स्वायत्तं कृष ॥

तव त्यदिन्द्रियं बृहत्तव शुष्ममुत क्रतुं । वज्रं शिशति धिषणा वरेण्यं ॥ ७ ॥

तव । त्यत् । इन्द्रियं । बृहत् । तव । शुष्मं । उत । क्रतुं । वज्रं । शिशति । धिषणा ।

वरेण्यं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्यत्तत्प्रसिद्धमिन्द्रियमिन्द्रस्य लिंगं बृहत्प्रभूतं वीर्यं धिषणा स्तुतिः शिशति । निःश्रति । तीक्ष्णी-
करोति । तथा तव त्वदीयं शुष्मं शोषकं बलमुतापि च क्रतुं प्रज्ञानं बलं कर्म वा वरेण्यं वरणीयं वज्रमायुधं
च स्तुतिस्तीक्ष्णीकरोति ॥

तव द्यौरिन्द्र पौंस्यं पृथिवी वर्धति श्रवः । त्वामापः पर्वतासश्च हिन्विरे ॥ ८ ॥

तव । द्यौः । इन्द्र । पौंस्यं । पृथिवी । वर्धति । श्रवः । त्वां । आपः । पर्वतासः । च ।

हिन्विरे ॥ ८ ॥

हे इन्द्र तव त्वदीयं पौंस्यं बलं शीर्वर्धति । वर्धयति । त्वदीयं श्रवो यशः पृथिवी वर्धयति ॥ वृधेर्ल्य-
ताकृति शपि च्छन्दसुभयथेत्यार्धधातुकत्वात्तेरनिटीति णिलोपः ॥ तं त्वामाप उदकान्यतरिषाणि पर्वतासः
पर्वताः पर्वततो मेघाश्च गिरयश्च वा हिन्विरे । प्रीणयति । स्वामित्वेन प्राप्नुवंति वा ॥

त्वां विष्णुर्वृहन्क्षयो मिचो गृणाति वरुणः । त्वां शर्धो मदत्यनु मारुतं ॥ ९ ॥

त्वां । विष्णुः । वृहन् । क्षयः । मिचः । गृणाति । वरुणः । त्वां । शर्धः । मदति ।

अनु । मारुतं ॥ ९ ॥

हे इन्द्र वृहन्ग्रहान् क्षयो निवासहेतुर्विष्णुर्मिचो वरुणश्च त्वां गृणाति । स्तौति । तथा मारुतं मरुत्संबंधि
शर्धो बलं त्वामनु मदति । तव मदमगुलस्य पञ्चाश्रावति । त्वामनुमादयति वा ॥

त्वं वृषा जनानां मंहिष्ठ इन्द्र जज्ञिषे । सचा विश्वा स्वपत्यानि दधिषे ॥ १० ॥

त्वं । वृषा । जनानां । मंहिष्ठः । इन्द्र । जज्ञिषे । सचा । विश्वा । सुऽअपत्यानि । दधिषे ॥ १० ॥

हे इन्द्र वृषा वर्षिता त्वं जनानां देवजनानां मध्ये मंहिष्ठो दातृतमो जज्ञिषे । प्रादुर्भवसि । अत एव
विश्वा सर्वाणि स्वपत्यानि शोभन्तेः पुत्रादिभिः सहितानि सचा सह दधिषे । दातुं धारयसि । ददासि
वा ॥ १० ॥

स॒चा त्वं पु॒रु॒ष्टु॒त॑ ए॒को वृ॒चा॒णि॑ तो॒श॒से । नान्य॑ इं॒द्रा॒न्कर॑णं भू॒य इ॒न्व॒ति ॥ ११ ॥
 स॒चा । त्वं । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । ए॒कः । वृ॒चा॒णि॑ । तो॒श॒से॒ । न । अ॒न्यः । इं॒द्रा॒त् । कर॑णं । भू॒यः ।
 इ॒न्व॒ति ॥ ११ ॥

हे पु॒रु॒ष्टु॒त॒ ब॒ह्म॒भिः स्तु॒ते॒द्र॒ त्वमे॒कोऽस॒हाय॑ ए॒व सन् स॒चा । म॒ह॒न्ना॒मैत॑त् । म॒हा॒न्ति वृ॒चा॒णि॑ श॒नु॒जा॒ता॒नि ।
 य॒द्वा । स॒चे॒ति स॒हा॒र्थे । स॒हे॒व यु॒ग॒प॒दे॒वैक॑यत्नेनै॒व । तो॒श॒से । हि॒न॒स्मि । तो॒श॒ति॒र्व॒ध॒क॒र्मा । अ॒कर्तुं श॒क्ता॒नी॒ति॒
 भा॒वः । अ॒पि चा॒स्मादि॒न्द्रा॒दन्यः क॒श्चि॒न्मू॒यो ब॒ह॒त॒रं कर॑णं क॒र्म वृ॒च॒व॒धा॒दि॒कं ने॒न्व॒ति । न प्राप्नो॑ति । इं॒द्र ए॒व
 कर्तुं श॒क्नो॑तीति भा॒वः ॥

यदि॑न्द्र॒ मन्म॑शस्त्वा॒ नाना॑ ह॒वँत॑ ऊ॒तये॑ । अ॒स्मा॒कैर्भि॒र्नृ॒भि॒र॒चा॒ स्व॑र्जय ॥ १२ ॥
 यत् । इं॒द्र । म॒न्म॑ऽशः । त्वा॒ । ना॒ना । ह॒वँते॑ । ऊ॒तये॑ । अ॒स्मा॒कैर्भिः । नृ॒ऽभिः । अ॒च॒ ।
 स्वः । ज॒य ॥ १२ ॥

हे इं॒द्र य॒द्यस्मिन् सं॒ग्रामे॑ त्वां मन्म॑शो मन्म॑ना सो॒त्रेण॑ ना॒ना ब॒ह॒प्र॒का॒रं ह॒वँते आ॒हु॒यंति॑ । कि॒मर्थं । ऊ॒तये॑
 र॒क्षायै॑ । अ॒चा॒स्मिन् सं॒ग्रामे॑ऽस्मा॒कैर्भि॒र॒स्मा॒कैर॒स्मादी॒धैरे॒व नृ॒भिर्नृ॒भिः स्तो॒तु॒भिरा॒ह॒तः सन् स्वः॑ श॒नु॒बलं॑
 ज॒य । अ॒भि॒म॒व ॥

अ॒रं स्या॑य नो म॒हे वि॒श्व॒ा रू॒पा॒ण्या॑वि॒शन् । इं॒द्रं जै॒त्राय॑ ह॒र्ष॒या श॒ची॒प॒तिं ॥ १३ ॥
 अ॒रं । स्या॑य । नः । म॒हे । वि॒श्व॒ा । रू॒पा॒णि॑ । आ॒ऽवि॒शन् । इं॒द्रं । जै॒त्राय॑ । ह॒र्ष॒य॒ ।
 श॒ची॒ऽप॒तिं ॥ १३ ॥

हे स्तो॒तः म॒हे म॒ह॒ते नोऽस्मा॑कं क्ष॒याय॑ । गृ॒ह्ण॒ना॒मैत॑त् । गृ॒हाय॑ ॥ ता॒दर्थ्ये॑ च॒तुर्थी॑ ॥ गृ॒हार्थ॑म॒रम॑लं प॒र्याप्तं॑
 वि॒श्व॒ा वि॒श्व॒ानि॑ व्या॒प्तानि॑ रू॒पा॒णी॒न्द्र॒ग॒तानि॑ गु॒ण॒जा॒ता॒न्या॒वि॒शन् स्तु॒त्या व्या॒प्नु॒वन् श॒ची॒प॒तिं । श॒ची॒ति॒ क॒र्म॒ना॒म ।
 क॒र्म॒णां पाल॑कं । य॒द्वा । श॒श्व॒ा इं॒द्रा॒ष्ट्या भ॑र्ता॒रं । तमे॒वे॒न्द्रं जै॒त्राय॑ जै॒तव्य॑ध॒नार्थं॑ ह॒र्ष॒य॒ । तो॒षय॑ स्तु॒त्या परि॒
 च॒रणे॒न वे॒ति शेषः॑ ॥ ॥ १९ ॥

प्र स॒म्राज॑मि॒ति द्वा॒द॒श॒र्चं च॒तुर्थं॑ सू॒क्तमि॒रि॒बि॒ठि॒ना॒मः का॒ण्व॒स्या॒र्षं गाय॑त्रि॒मै॒न्द्रं । अ॒नु॒क॒म्य॒ते हि । प्र स॒म्राजं॑
 द्वा॒द॒शे॒रि॒बि॒ठि॒रि॒ति ॥ अ॒ति॒रा॒त्रे द्वि॒तीये॑ प॒र्याये॑ऽच्चा॒वाक॑शस्त्र ए॒तत्सू॒क्तं । सू॒चितं च । प्र स॒म्राज॑मु॒प क्र॑म॒स्वा
 भ॒र । आ० ६. ४. । इति ॥ म॒हा॒व्र॒तेऽपि नि॒ष्के॒व॒च्य ए॒तदा॒दि॒के द्वे सू॒क्ते उ॒परि॒त॒म॒स्या॒त्वं वृ॒चं वर्ज॑यि॒त्वा । तथै॒व
 प॒ञ्च॒मा॒र॒ण्य॒के सू॒चितं । प्र स॒म्राजं॑ च॒र्ष॒णी॒नामि॒ति सू॒क्ते उ॒त्तर॑स्यो॒त्तमे॑ उ॒द्ध॒रति॑ । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥

प्र स॒म्राजं॑ च॒र्ष॒णी॒नामि॒न्द्रं स्तो॒ता न॒र्थ्यं गी॒र्भिः । नरं॑ नृ॒षाहं॑ म॒हि॒ष्ठं ॥ १ ॥
 प्र । सं॒ऽरा॒जं । च॒र्ष॒णी॒नां । इं॒द्रं । स्तो॒त॒ । न॒र्थ्यं । गीः॑ऽभिः । नरं॑ । नृ॒ऽस॒हं । म॒हि॒ष्ठं ॥ १ ॥

च॒र्ष॒णी॒नां म॒नु॒ष्या॒णां म॒ध्ये स॒म्राजं॑ स॒म्य॒ग्रा॒ज॒मा॒नं य॒द्वा म॒नु॒ष्या॒णाम॒धी॒श्व॒रमि॒न्द्रं हे स्तो॒तारः॑ प्र स्तो॒त ।
 प्र॒क॒र्षे॒ण स्तु॒त । की॒दृ॒शं । गी॒र्भिः स्तु॒ति॒भिर्न॒र्थ्यं स्तु॒त्यं नरं॑ ने॒तारं॑ नृ॒षाहं॑ नृ॒णां श॒नु॒म॒नु॒ष्या॒णाम॒भि॒म॒वि॒तारं॑ म॒हि॒ष्ठं
 दा॒तु॒तमं॑ ॥

यस्मि॑न्नु॒क्थ॒यानि॑ र॒ण्यंति॑ वि॒श्व॒ानि च अ॒व॒स्या । अ॒पाम॑वो न सं॒मु॒द्रे ॥ २ ॥
 यस्मि॑न् । उ॒क्थ॒यानि॑ । र॒ण्यंति॑ । वि॒श्व॒ानि । च । अ॒व॒स्या । अ॒पां । अ॒वः । न । सं॒मु॒द्रे ॥ २ ॥

यस्मि॑न्नि॒न्द्र उ॒क्थ॒यानि॑ श॒स्त्रा॒णि र॒ण्यंति॑ र॒मंते॑ वि॒श्व॒ानि सर्वा॑णि अ॒व॒स्था अ॒व॒स्था॒नि अ॒व॒णी॒यानि॑ ह॒विर्क॑-

क्षान्यन्नाणि च रमन्ति । तच्च दृष्टान्तः । समुद्र उद्धावपामुदकानामवो न । अवति गच्छतीत्यवस्तरंगजालं ।
तद्यथा समुद्रेऽतर्भवति तथा रण्यन्तीत्यर्थः ॥

तं सुष्टुत्या विवासे ज्येष्ठराजं भरे कृन्तुं । महो वाजिनं सनिभ्यः ॥३॥

तं सुऽस्तुत्या । आ । विवासे । ज्येष्ठराजं । भरे । कृन्तुं । महः । वाजिनं । सनिभ्यः ॥३॥

तमिन्द्रं सुष्टुत्या शोभनया स्तुत्या विवासे । परिचरामि । कीदृशं । ज्येष्ठराजं ज्येष्ठेषु प्रशस्तमेव देवेषु मध्ये
राजमानं ॥ राजतेः सत्सूक्ष्मेति क्लिप् ॥ भरे संयामे महो महतो वृचवधादेः कृत्तुं कर्तारं वाजिनमन्नवंतं
बलवंतं वा । किमर्थं । सनिभ्यो धनेभ्यः । धनलाभाद्येत्यर्थः ॥

यस्यानूना गभीरा मदा उरवस्तरुचाः । हर्षुमंतः शूरसातौ ॥४॥

यस्य । अनूनाः । गभीराः । मदाः । उरवः । तरुचाः । हर्षुऽमंतः । शूरऽसातौ ॥४॥

यस्मिंस्त्रस्य मदाः सोमपानजनिता अनूना अन्यूना गभीरा गांभीर्योपेता उरवो विसतीर्णास्तरुचाः शत्रूणां
तारकाः शूरसातौ शूरसंभजनीये संयामे हर्षुमंतो हर्षयुक्ताः संयामोत्सुका भवन्ति । तमिन्द्रमिति पूर्वयोत्तरया
वा संबंधः ॥

तमिद्वनेषु हितेष्वधिवाकायं हवन्ते । येषामिन्द्रस्ते जयन्ति ॥५॥

तं । इत् । धनेषु । हितेषु । अधिवाकायं । हवन्ते । येषां । इन्द्रः । ते । जयन्ति ॥५॥

धनेषु हितेषु शत्रुषु निहितेषु प्राप्तेषु सत्सु तमिन्द्रं पूर्वोक्तगुणमेवेन्द्रमधिवाकायाधिवचनाय पक्षपातवचनाय
हवन्ते । स्तोतार आह्वयन्ति । तच्च च येषां पक्ष इन्द्रो वर्तते त एव जयन्ति । जयेन तानि धनानि लभन्ते नान्ये ॥

तमिच्छ्यौत्निरार्येति तं कृतेभिश्चर्षणयः । एष इन्द्रो वरिवस्कृत् ॥६॥

तं । इत् । च्यौत्नैः । आर्येति । तं । कृतेभिः । चर्षणयः । एषः । इन्द्रः । वरिवऽकृत् ॥६॥

तमिन्द्रमेवेन्द्रं च्यौत्निर्वल्लकरैः स्तोत्रैरार्येति । आर्यमभिज्ञमीश्वरं कुर्वेति । चर्षणयो मनुष्याः कृतैः कर्मभि-
र्यार्येति । एष एवंगुणक इन्द्रो वरिवस्कृद्वनस्य कर्ता भवति स्तोत्रुणां ॥ ॥२०॥

इन्द्रो ब्रह्मेन्द्र ऋषिरिन्द्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥७॥

इन्द्रः । ब्रह्मा । इन्द्रः । ऋषिः । इन्द्रः । पुरु । पुरुऽहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥७॥

अयमिन्द्रो ब्रह्मा परिवृढः सर्वेभ्योऽधिकः । स एवेन्द्र ऋषिर्द्रष्टा सर्वस्वार्थज्ञातस्य । स इन्द्रः पुरु ब्रह्मं
पुरुहूतो ब्रह्मभिराहृतस्य महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिर्वृचवधादिरूपाभिर्महान्प्रभूतो भवति ॥

स स्तोम्यः स हव्यः सत्यः सत्वा तुविकूर्मिः । एकश्चित्सन्नभिभूतिः ॥८॥

सः । स्तोम्यः । सः । हव्यः । सत्यः । सत्वा । तुविऽकूर्मिः । एकः । चित् । सन् । अभिऽभूतिः ॥८॥

स पूर्वोक्त इन्द्रः स्तोम्यः स्तोमार्हः स्तुत्यर्हः । स एव हव्यो ज्ञातव्यस्य सत्यः सत्सु साधुरवितथस्वभावः सत्वा
शत्रूणामवसादयिता तुविकूर्मिर्बहुकर्म । यत एवातः कारणादेकाक्षित्सन्नसहायोऽपि भवन्नभिभूतिः शत्रूणाम-
भिभविता तिरस्कृता भवति ॥

तमर्केभिस्तं सामभिस्तं गायत्रैश्चर्षणयः । इन्द्रं वर्धन्ति क्षितयः ॥९॥

तं । अर्केभिः । तं । सामऽभिः । तं । गायत्रैः । चर्षणयः । इन्द्रं । वर्धन्ति । क्षितयः ॥९॥

चर्षणयो द्रष्टारो मंचाणां क्षितयो मनुष्यास्तमिन्द्रमर्कैर्भिरर्चनसाधनैर्यवूँषैर्मैर्विर्वर्धति । वर्धयति । तथोन्नातारः सामभिर्गानविशिष्टैर्मैर्वैक्षं वर्धयति । तथा गायत्रिगायत्र्यादिच्छंदोयुक्ताः शस्त्ररूपैरप्रगीतेर्मैर्वैक्ष-
मेर्वेन्द्रोन्नातारो वर्धयति ॥

प्रणेतारं वस्यो अच्छा कर्तारं ज्योतिः समत्सु । सासह्रांसं युधामिचान् ॥ १० ॥

प्रऽनेतारं वस्यः । अच्छ । कर्तारं ज्योतिः । समत्सु । सासह्रांसं । युधा । अमिचान् ॥ १० ॥

वस्यो वसीयः प्रशस्तं वसु धनमच्छामिमुख्येन प्रणेतारं प्रापयितारं समत्सु संयामेषु शत्रुनिरसनेन ज्योतिः प्रकाशं जयलक्षणं कर्तारं करणशीलं ॥ करोति साच्छीलिकसृण ॥ कुत इत्यत आह । युधायुधनामिचाञ्छत्रून् ससह्रांसमभिभूतवन्तं । एवंगुणकमिन्द्रं वर्धयतीति शेषः ॥

स नः प्रमिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः । इन्द्रो विन्वा अति द्विषः ॥ ११ ॥

सः । नः । प्रमिः । पारयाति । स्वस्ति । नावा । पुरुहूतः । इन्द्रः । विन्वाः । अति । द्विषः ॥ ११ ॥

प्रमिः प्राता पूरयिता पुरुहूतो वज्रभिराहृतः स इन्द्रो विन्वाः सर्वा द्विषो द्वेद्रीः प्रजा नोऽस्मात्तावा तरणसाधनेन स्वस्ति जमेणाति पारयाति । अतिपारयतु ॥

स त्वं न इन्द्र वाजेभिर्दशस्या च गातुया च । अच्छा च नः सुम्नं नेषि ॥ १२ ॥

सः । त्वं । नः । इन्द्र । वाजेभिः । दशस्य । च । गातुऽय । च । अच्छ । च । नः । सुम्नं । नेषि ॥ १२ ॥

हे इन्द्र स तावृशस्त्वं नोऽस्मभ्यं वाजेभिर्बलेर्दशस्य च । धनं प्रयच्छ च । दशस्यतिर्दानकर्मा । गातुय च । गातुं मार्गमस्मभ्यमिच्छ च ॥ गातुशब्दाच्छंदसि परेच्छायामिति क्यच् । न च्छंदस्यपुत्रस्येति दीर्घनिषेधः ॥ तथा नोऽस्मान् सुम्नं सुखं चाच्छ नेषि । अभिप्रापय ॥ ॥ २१ ॥

आ याहीति पंचदशर्चं पंचमं सूक्तमिर्विठेरार्षमैन्द्रं । चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतीबृहत्यादितस्त्रयोदश गायत्र्यः । अनुक्रम्यते हि । आ याहि पंचोना प्रगाथांतमिति ॥ अत्यं प्रगाथं वर्जयित्वा शिष्टस्य महाव्रत उक्तो विनियोगः ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्र आवाः षड्वचः सोचियानुरूपार्थाः । तथानंतराः सप्तर्चस्य शंसनीयाः । सूच्यते हि । आ याहि सुषुमा हि त इति षट् सोचियानुरूपावनंतराः सप्त । आ० ५. १०. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवन आबसृचोऽस्मिन्नेव शस्त्रे षठ्हस्तोत्रियसंज्ञक आवापार्थः । सूचितं च । आ याहि सुषुमा हि त इन्द्रमिन्नाधिगो बृहत् । आ० ७. २. इति ॥

आ याहि सुषुमा हि त इन्द्र सोमं पिबा इमं । एदं बर्हिः संदो मम ॥ १ ॥

आ । याहि । सुषुमा । हि । ते । इन्द्र । सोमं । पिब । इमं । आ । इदं । बर्हिः । संदः । मम ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वमा याहि । आगच्छ । ते त्वदर्थं सुषुम हि । अभिषुतवन्तः खलु सोमं वयं । तमिममभिषुतं सोमं पिब । तदर्थं मम मदीयमिदं बर्हिर्वैद्यामासीर्णमा सदः । आसीद् । अभिनिषीद् ॥

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥ २ ॥

आ । त्वा । ब्रह्मयुजा । हरी । इति । वहतां । इन्द्र । केशिना । उप । ब्रह्माणि । नः । शृणु ॥ २ ॥

हे इन्द्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मंचेण युज्यमानो केशिना केशवन्तो हरी हरणशीलावन्तो त्वा त्वामा वहतां । अभिप्रापयतां । त्वं चास्मद्वज्रमुपेत्य नोऽस्माकं ब्रह्माणि सोचाणि शृणु । सोचाणि गृहाण । सम्यक् चित्ते धारय ॥

ब्रह्माणस्त्वा वयं युजा सोमपाभिद्र सोमिनः । सुतावंतो हवामहे ॥३॥

ब्रह्माणः । त्वा । वयं । युजा । सोमपां । इंद्र । सोमिनः । सुतऽवंतः । हवामहे ॥३॥

हे इंद्र ब्रह्माणो ब्रह्मणा वयं त्वा त्वां युजा योग्येन स्तोत्रेण हवामहे । आहुयामहे । कथंभूतं । सोमपां सोमस्य पातारं । कीदृशा वयं । सोमिनः सोमयुक्ताः सुतावंतोऽभिषुतैश्च सोमैरुपेताः ॥

आ नो याहि सुतावंतोऽस्माकं सुष्टुतीरूप । पिबा सु शिप्रिन्धंसः ॥४॥

आ । नः । याहि । सुतऽवंतः । अस्माकं । सुऽस्तुतीः । उप । पिब । सु । शिप्रिन् । अंधंसः ॥४॥

हे इंद्र सुतावतोऽभिषुतसोमयुक्तानस्मान् याहि । अभिगच्छ । ततोऽस्माकं संबन्धीनि सुष्टुतीः शोभनानि स्तोत्राण्युपगच्छ । जानीहि । हे सुशिप्रिच्छोभनशिरस्त्राण शोभनहनुक वेद्र अंधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशलक्षणं भागं पिब । यद्वा ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अंधोऽस्मादीयं सोमं पिब ॥

आ ते सिंचामि कुक्ष्योरनु गाचा वि धावतु । गृभाय जिह्या मधु ॥५॥

आ । ते । सिंचामि । कुक्ष्योः । अनु । गाचा । वि । धावतु । गृभाय । जिह्या । मधु ॥५॥

हे इंद्र ते तव कुक्ष्योदरयोरा सिंचामि । सोमानवगयामि । कुक्षी सोमेन पूरयामीत्यर्थः । इंद्रस्य हि द्वे उदरे । तथा च श्रूयते । ओभा कुक्षी पृणता वार्चघ्ने च माघोर्न चेति । यद्वा । एकस्त्रयोदरस्य सव्यदक्षिणभेदेनोर्ध्वाधोभागभेदेन वा द्वित्वं । स चासिक्तः सोमो गाचाणि शरीरावयवानि हस्तपादादीनि सर्वाण्यनुक्रमेण वि धावतु । व्याप्नोतु । त्वं च मधु मधुरं मया सिच्यमानं सोमं जिह्या रसनेद्विधेण गृभाय । गृहाण ॥ कंदसि शायजपीति यह उत्तरस्य अः शायजादेशः । हयहोर्म इति भत्वं ॥ ॥२२॥

स्वादुष्टे अस्तु संसुदे मधुमान्त्वेऽतव । सोमः शमस्तु ते हृदे ॥६॥

स्वादुः । ते । अस्तु । संऽसुदे । मधुऽमान् । त्वे । तव । सोमः । शं । अस्तु । ते । हृदे ॥६॥

संसुदे सम्यक् सुष्ठु दाचे हे इंद्र ते तुभ्यं मधुमात्राधुर्यवानयं सोमः स्वादुरस्तु । रुचिकरो भवतु । तव तन्वे शरीराय च स्वादुरस्तु । तव हृदे हृदयाय च स सोमः शमस्तु । सुखजनकं भवतु ॥

अयमु त्वा विचर्षणे जनीरिवाभि संवृतः । प्र सोम इंद्र सर्पतु ॥७॥

अयं । ऊं इति । त्वा । विऽचर्षणे । जनीः । इव । अभि । संऽवृतः । प्र । सोमः । इंद्र । सर्पतु ॥७॥

हे विचर्षणे विद्रष्टरिंद्र जनीरिव जनयो जाया इव ता यथा शुक्लैर्वस्त्रैः संवृता भवन्ति एवं संवृतः पयःप्रभृतिभिः अयणद्रव्यैरावृतोऽयं सोमोऽभि प्र सर्पतु । अभिगच्छतु । उ इति पूरकः ॥

तुविषीवो वपोदरः सुबाहुरंधसो मदे । इंद्रो वृचाणि जिघ्रते ॥८॥

तुविऽषीवः । वपाऽउदरः । सुऽबाहुः । अंधंसः । मदे । इंद्रः । वृचाणि । जिघ्रते ॥८॥

तुविषीवो विस्तीर्णकंधरो वपोदरः पीवरोदरः । यथा बहवः सोमाः पीता अंतर्भवन्ति तथा विलुतजठर इत्यर्थः । सुबाहुः शोभनबाहुः एवंगुणक इंद्रोऽंधसोऽन्नस्य सोमात्मकस्य मदे हर्षे सति वृचाणि शत्रुजातानि जिघ्रते । हिग्लि ॥

इंद्र मेहि पुरस्त्वं विश्वस्येशान ओजसा । वृचाणि वृचहञ्जहि ॥९॥

इंद्र । प्र । इहि । पुरः । त्वं । विश्वस्य । ईशानः । ओजसा । वृचाणि । वृचऽहन् । जहि ॥९॥

हे इन्द्र ओजसा बलेन विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशानः स्वामी भवंस्त्वं पुरोऽस्माकं पुरस्तात्प्रहि । प्रगच्छ । प्राप्नुहि । हे वृत्रहन् वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हंतः वृत्राण्यस्मदीयानि शत्रुजातानि जहि । विनाशय ॥

अभ्युदयेष्टाविन्द्रस्य प्रदातुर्दीर्घस्ते अस्त्वंकुश इत्यनुवाक्या । सूच्यते हि । दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो भद्रा ते हस्ता सुष्ठतोत पाणी । आ० ३. १३. । इति ॥

दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो येना वसु प्रयच्छसि । यजमानाय सुन्वते ॥१०॥

दीर्घः । ते । अस्तु । अंकुशः । येन । वसु । प्रयच्छसि । यजमानाय । सुन्वते ॥१०॥

हे इन्द्र ते तवांकुशः खणिराकर्षणसाधनमायुधं दीर्घोऽसु । आचतो भवतु । यथा दूरस्थमपि वसु व्याप्नोति तथायामवान् भवत्वित्यर्थः । येनांकुशेन सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय वसु धनमाहृत्य प्रयच्छसि ददासि ॥ २३ ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं त इद्रेति स्तोत्रियसृचः । सूचितं च । अयं त इन्द्र सोमोऽयं ते मानुषे जने । आ० ६. ४. । इति ॥

अयं त इन्द्र सोमो निपूतो अधि बर्हिषि । एहीमस्य द्रव पिब ॥११॥

अयं । ते । इन्द्र । सोमः । निऽपूतः । अधि । बर्हिषि । आ । इहि । ई । अस्य । द्रव । पिब ॥११॥

हे इन्द्र ते तुभ्यं त्वदर्थमयं सोमो बर्हिष्यधि वेद्यामास्तीर्णे दर्भे निपूतो नितरां दशापवित्रेण शोधितः । अभिषवादिसंस्कारैः संस्कृत इत्यर्थः । ईमिदानीमस्येयं सोमं प्रत्येहि । आगच्छ । आगत्य यत्र रसात्मकः सोमो ह्रयते तं देशं प्रति द्रव । शीघ्रं गच्छ । तदनंतरं तं सोमं पिब ॥

शाचिंगो शाचिपूजनाय रणाय ते सुतः । आखंडल् प्र हूयसे ॥१२॥

शाचिंगो इति शाचिऽगो । शाचिऽपूजन । अयं । रणाय । ते । सुतः । आखंडल् ।

प्र । हूयसे ॥१२॥

हे शाचिंगो । शाचयः शक्ता गावो यस्यासौ शाचिगुः । यद्वा ॥ शच व्यक्तायां वाचि । अस्मादीणादिक इह प्रत्ययः ॥ शाचयो व्यक्ता प्रख्याता गावो रश्मयो गाव एव वा यस्य तादृशः । हे शाचिपूजन । पूज्यते ऽनेनेति पूजनं स्तोत्रादि । प्रख्यातपूजन ते तव रणाय रमणाय सुखजननायायं सोमः सुतोऽभिपूतः । यतः कारणात् हे आखंडल् शत्रूणामाखंडयितः प्र हूयसे प्रकृष्टाभिः सुतिभिराहूयसे । अत आगत्येयं सोमं पिबेति भावः ॥

यस्ते शृंगवृषो नपात्प्रणपात्कुंडपाय्यः । न्यस्मिन्दध आ मनः ॥१३॥

यः । ते । शृंगऽवृषः । नपात् । प्रनपादिति प्रऽनपात् । कुंडऽपाय्यः । नि । अस्मिन् ।

दधे । आ । मनः ॥१३॥

हे शृंगवृषो नपात् । शृंगवृषा नाम कश्चिद्वृषिः तस्य चेंद्रः स्वयमेव पुत्रतया जज्ञ इत्याख्यायिका । नपादित्यपत्यनाम । शृंगवृषः पुत्र । यद्वा । शृण्वति हिंसतीति शृंगाणि रश्मयः । तैर्वर्धतीति शृंगवृडादित्यः । तस्य न पातयितः स्वकीये स्थानेऽवस्थापयितः ॥ सुवामंचित इति षष्ठ्यंतस्य परांगवज्ज्वलेनामंचितानुप्रवेशात् समुदाय-स्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ ईदृश हे इन्द्र ते तव संबंधी प्रणपात् प्रकर्षेण न पातयिता रक्षिता कुंडपाय्यः । कुंडैः पीयतेऽस्मिन् सोम इति कुंडपाय्यः क्रतुविशेषः ॥ क्रतौ कुंडपाय्यसंचाख्यौ । पा० ३. १. १३०. । इति पिबतेरधिकरणे ख्यप्रत्ययो युगागमश्च निपात्यते ॥ एतत्संज्ञो यः क्रतुरस्त्यस्मिन् कुंडपाय्ये क्रतौ मनः स्वांतमा

नि दधे । अभितो वर्तमानाः कुंडपायिनामान चक्षयः पुरा निदधिर । सम्यक् त्वद्देवत्वं क्रतुमनुष्ठितवन्त इत्यर्थः ॥ दधातेर्लिटोरयो र इति रेभावः ॥

वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणांसंच सोम्यानां ।

द्रप्सो भेत्ता पुरां शश्वतीनामिन्द्रो मुनीनां सखा ॥१४॥

वास्तोः । पते । ध्रुवा । स्थूणा । अंसंच । सोम्यानां ।

द्रप्सः । भेत्ता । पुरां । शश्वतीनां । इंद्रः । मुनीनां । सखा ॥१४॥

हे वास्तोष्पते गृहपते स्थूणा गृहाधारभूतः संभो ध्रुवा स्थिरा भवतु । सोम्यानां सोमार्हाणां सोमसंपादिनां वास्माकमंसचमंसचाणमंसोपलक्षितस्य क्लृप्तशरीरस्य चायकं रक्षकं बलं भवतु । अपि च द्रप्सो द्रवणशीलः सोमः तद्वान् ॥ अश्वआदित्वादचप्रत्ययः ॥ शश्वतीनां बह्वीनां पुरामसुरपुरीणां भेत्ता विदारयिता एवभूत इंद्रो मुनीनामृषीणामस्माकं सखा मित्रभूतो भवतु ॥

पृदाकुसानुर्यजतो गवेषण एकः सन्नभि भूर्यसः ।

भूर्णिमश्वं नयत्तुजा पुरो गृभेद्रं सोमस्य पीतये ॥१५॥

पृदाकुऽसानुः । यजतः । गोऽएषणः । एकः । सन् । अभि । भूर्यसः ।

भूर्णिं । अश्वं । नयत् । तुजा । पुरः । गृभा । इंद्रं । सोमस्य । पीतये ॥१५॥

पृदाकुसानुः । पृदाकुः सर्पः । स इव सानुः समुच्छितः । तद्वदुन्नतशिरस्क इत्यर्थः । यद्वा । पृदाकुवत्सानुः संभजनीयः । स यथा बज्रभिर्मणिमन्त्रौषधादिभिः संसेव्यो नालीः एवमिन्द्रोऽपि बज्रभिः स्तोत्रादिभिर्यज्ञैः सेव्य इत्यर्थः । यजतो यष्टव्यो गवेषणो गवामेषयिता प्रापयिता एवंगुणको य इंद्र एकः सन्नसहायः केवल एव सन् भूर्यसो बज्रतराञ्छ्वन्नभिभवति भूर्णिं भरणशीलमश्वं व्याप्तुवन्तं तमिन्द्रं सोमस्य पीतये पानार्थं पुरो ऽस्माकं पुरस्तात्तयत् । नयति । प्रापयति । सामर्थ्यात् स्तोतेति लभ्यते । केन साधनेन । तुजा क्षिप्रगामिना गृभा यद्गणसाधनेन स्तोत्रेण । यद्वा । अश्वमिति लुप्तोपममेतत् । यथा वोढारमश्वं दुर्यहं पाशेनानयति एवमुक्तेन प्रकारेण महानुभावमिन्द्रं सुखा स्तोतानयतीत्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

इदं हेति द्वाविंशत्युचं षष्ठं सूक्तमिरिबिठिरार्धमुष्णिककंदस्कं । उत त्वेतिषाश्विदेवताका । शमपिरित्वेषा-पिसूर्यवायुदेवताका । शिष्टा आदित्यदेवताकाः । तथा चानुक्रम्यते । इदं ह द्वाधिकादित्यमीष्णिहमष्टम्यश्चिभ्यां पराप्रिसूर्याजिलानामिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इदं ह नूनमेषां सुखं भिक्षेत मर्त्यैः । आदित्यानामपूर्थं सवीमनि ॥१॥

इदं । ह । नूनं । एषां । सुखं । भिक्षेत । मर्त्यैः । आदित्यानां । अपूर्थं । सवीमनि ॥१॥

इदं हेदानीं खलु नूनमवशमादित्यानामदितेः पुत्राणामेषां देवानां मित्रादीनां सवीमनि प्रसवे प्रेरणे सति मर्त्यो मनुष्यः स्तोतापूर्व्यमभिनवं सुखं सुखकरं धनं भिक्षेत । याचेत । न कालान्तरं ॥

अनर्वाणो ह्येषां पंथा आदित्यानां । अदव्याः संति पायवः सुगेवृधः ॥२॥

अनर्वाणः । हि । एषां । पंथाः । आदित्यानां । अदव्याः । संति । पायवः । सुगेऽवृधः ॥२॥

एषामादित्यानां पंथाः पंथानो मार्गाः ॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ अनर्वाणोऽप्रवृत्ताः परिरप्रतिगताः अत एवादव्या अहिंसिताश्च संति । भवति । हि यस्मादेवं तस्मात्पायवः पालयितारस्ते मार्गाः सुगेवृधः सुगमे सुखे विषये वर्धका भवन्तु ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा । शर्म यच्छंतु सप्रथो यदीमहे ॥३॥
तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । शर्म । यच्छंतु । सप्रथः ।
यत् । ईमहे ॥३॥

सवित्रादयस्त्वारो देवाः सप्रथः सर्वतः पृथु विसीर्णं तच्छर्म सुखं गृहं वा नोऽस्माभ्यं सु सुष्ठु यच्छंतु ।
ददतु । यच्छर्मेमहे वयं याचामहे ॥

देवेभिर्देव्यदितेऽरिष्टभर्मन्वा गहि । स्मत्सूरिभिः पुरुप्रिये सुशर्मभिः ॥४॥
देवेभिः । देवि । अदिते । अरिष्टभर्मन् । आ । गहि । स्मत् । सूरिभिः । पुरुप्रिये ।
सुशर्मभिः ॥४॥

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे अरिष्टभर्मन्नाहिंसितभरणे हे पुरुप्रिये बह्वभिः प्रीयमाणे हे एवंगुणविशिष्टे
ऽदिते सूरिभिः प्राक्षैः सुशर्मभिः सुसुखिर्देवेभिर्देवैरात्मीयैः पुत्रैः सार्धं । अदिति निपातः शोभनार्थः । अच्छो-
भनं यथा भवति तथा गहि । आगच्छ ॥

ते हि पुत्रासो अदितेर्विदुर्बेषांसि योतवे । अंहोश्चिदुरुचक्रयोऽनेहसः ॥५॥
ते । हि । पुत्रासः । अदितेः । विदुः । बेषांसि । योतवे । अंहोः । चित् । उरुचक्रयः ।
अनेहसः ॥५॥

अदितेः पुत्रासः पुत्रास्ते हि ते खलु मित्रादयो देवा द्वेषांसि द्वेषुणि राक्षसादीनि योतवे पृथक्कर्तुं विदुः ।
जानन्ति ॥ विदो लटो वेति विद उत्तरस्य श्लेषादेशः ॥ तथोरुचक्रयो विसीर्णस्य कर्मणः कर्तारोऽनेहसो
ऽजाहंतारो रक्षकास्तेऽहोश्चिदाहननशीलात्पापादपि योतवे पृथक्कर्तुं मस्माज्जानन्ति ॥ ॥२५॥

अदितिर्नो दिवा पशुमदितिर्नक्तमब्रयाः । अदितिः पातंहसः सदावृधा ॥६॥
अदितिः । नः । दिवा । पशुं । अदितिः । नक्तं । अब्रयाः । अदितिः । पातु । अंहसः ।
सदावृधा ॥६॥

नोऽस्माकं पशुमदितिरदीनाखंडनीया वा देवमाता दिवाहनि पातु । रक्षतु । तथाब्रया वाह्याभ्यंत-
रमेदेन प्रकारद्वयरहिता सर्वदैकप्रकारा कपटरहिता सादितिर्नक्तं रात्रौ चास्मदीयं गवादिपशुजातं रक्षतु ।
तथास्मान्पंहसः पापात् पातु । रक्षतु । केन साधनेन । सदावृधा सर्वदा वृद्धिमतात्मीयेन रक्षणेन ॥

उत स्या नो दिवा मतिरदितिरूत्या गमत् । सा शंताति मयस्करदप स्निधः ॥७॥
उत । स्या । नः । दिवा । मतिः । अदितिः । ऊत्या । आ । गमत् । सा । शंताति ।
मयः । करत् । अप । स्निधः ॥७॥

उतापि च स्या सा पूर्वोक्ता मतिर्मन्त्री मंतव्या स्तोतव्या वादितिरूत्या रक्षया सार्धं दिवाहनि नो
ऽस्माना गमत् । आगच्छतु । आगत्य च शंताति शान्तिकरं मयः सुखं सादितिः करत् । करोतु । स्निधो
बाधकाञ्छबुद्ध्यापगमयतु ॥ स्निधिर्बाधनार्थः । शिवशमरिष्टस्य करे । पा० ४. ४. १४३. इति शंशब्दात्करणाथं
तातिरूपव्ययः ॥

उ॒त॒ त्या॒ दै॒व्या॒ भि॒ष॒जा॒ शं नः॑ क॒रतो॑ अ॒श्वि॒ना । यु॒यु॒या॒ता॒मि॒तो र॒पो अ॒प॒ स्नि॒धः ॥ ८ ॥
 उ॒त । त्या । दै॒व्या । भि॒ष॒जा । शं । नः । क॒र॒तः । अ॒श्वि॒ना । यु॒यु॒या॒ता । इ॒तः । र॒पः ।
 अ॒प॒ । स्नि॒धः ॥ ८ ॥

उतापि च त्या तो प्रसिद्धौ दैव्या देवेषु भवौ भिषजा चिकित्सकौ ईदृशावश्विनाश्विनौ नोऽस्माकं शं
 मुखं रोगाणां शमनं वा करतः । कुरुतां । इतोऽस्मत्तो रपः पापं युयुयातां । पृथक्कुर्यातां । स्निधः शत्रून्वा-
 पगमयतां ॥

श॒म॒मि॒र॒मि॒भिः क॒र॒च्छं न॑स्त॒पतु॑ सूर्यैः । शं वा॒तो वा॒त्वर॒पा अ॒प॒ स्नि॒धः ॥ ९ ॥
 शं । अ॒मिः । अ॒मि॒ऽभिः । क॒र॒त् । शं । नः । त॒प॒तु । सूर्यैः । शं । वा॒तः । वा॒तु । अ॒र॒पाः ।
 अ॒प॒ । स्नि॒धः ॥ ९ ॥

अमिभिः स्वविभूत्या विभिन्निर्गार्हपत्यादिभिरभिर्देवः शं करत् । अस्माकं रोगशान्तिं मुखं वा करोतु ।
 सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्यश्च नोऽस्माकं शं मुखं यथा भवति तथा तपतु । प्रदीप्यतां । वातो वायुसारपा
 अपापः सन् शं यथा भवति तथा च वातु । अनुवर्ततां । स्निधः शत्रून्क्षितिऽग्न्यादयोऽपगमयन्तु ॥

अ॒पा॒मी॒वा॒म॒प॒ स्नि॒ध॒म॒प॒ से॒धत॑ दु॒र्म॒तिं । आ॒दि॒त्या॒सो यु॒यो॒त॒ना नो॒ अ॒हं॒सः ॥ १० ॥
 अ॒प॒ । अ॒मी॒वां । अ॒प॒ । स्नि॒धं । अ॒प॒ । से॒ध॒त॒ । दुः॒ऽम॒तिं । आ॒दि॒त्या॒सः । यु॒यो॒त॒न॒ ।
 नः । अ॒हं॒सः ॥ १० ॥

हे आदित्याः अमीवां रोगमप सेधत । अस्मत्तोऽपगमयत । स्निधं चापसेधकं शत्रुं चाप सेधत । दुर्मति-
 मस्माकं दुःखस्य मन्तारं चाप सेधत । अपि च हे आदित्यास आदित्याः नोऽस्मान्हंसः पापाबुधोतन ।
 पृथक्कुरुत ॥ यतिर्लोति च्छांदसः शपः सुः । तप्तनप्तनयनाश्चेति तस्य तनवादेशः । पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः
 शिष्यते । आमन्त्रितं पूर्वमविव्यमानवदिति पूर्वस्याविव्यमानत्वेन पदादपरत्वान्निघातो न भवति ॥ २६ ॥

यु॒यो॒ता॒ श॒र॒म॒स्मदाँ॑ आ॒दि॒त्या॒स उ॒ता॒म॒तिं । ऋ॒ध॒ग्धे॒षः कृ॒णु॒त वि॒श्व॒वे॒द॒सः ॥ ११ ॥
 यु॒यो॒त॒ । श॒र॒म् । अ॒स्मत् । आ॒ । आ॒दि॒त्या॒सः । उ॒त॒ । अ॒म॒तिं । ऋ॒ध॒क् । धे॒षः । कृ॒णु॒त॒ ।
 वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः ॥ ११ ॥

हे आदित्याः शरं हिंसकमस्मदास्मत्तस्य युयोत । पृथक्कुरुत । उतापि चामतिं दुर्बुद्धिं च पृथक्कुरुत । हे
 विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा द्वेषो द्वेषुच्छत्रुनुधक् पृथक् कृणुत । कुरुत । अस्मत्तो वियोजयत ॥

तत्सु नः॑ श॒र्म॒ य॒च्छता॑दि॒त्या॒ यन्मु॑मो॒चति॑ । ए॒न॒स्व॒तं चि॒दे॒न॒सः सु॒दान॒वः ॥ १२ ॥
 तत् । सु । नः । श॒र्म॒ । य॒च्छ॒त॒ । आ॒दि॒त्याः । यत् । मु॒मो॒च॒ति॒ । ए॒न॒स्व॒तं । चि॒त् ।
 ए॒न॒सः । सु॒ऽदा॒न॒वः ॥ १२ ॥

हे आदित्याः तच्छर्मं मुखं नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु यच्छत । दत्त । हे सुदानवः शोभनदानाः युष्मदीयं यच्छर्म-
 नस्वतं चित् पापिनमपि सोतारमेनसः पापाबुधोचति मोचयति तद्यच्छतेत्यन्वयः ॥

यो नः कश्चिद्रिरिषति रक्षस्वेन मर्त्यैः । स्वैः ष एवै रिरिषीष्ट युर्जनः ॥ १३ ॥

यः । नः । कः । चित् । रिरिषति । रक्षः ऽत्वेन । मर्त्यैः । स्वैः । सः । एवैः । रिरिषीष्ट ।
युः । जनः ॥ १३ ॥

यः कश्चिन्नर्त्यो मनुष्यो नोऽस्मान् रक्षस्वेन रक्षोभावेन पिशाचाद्यात्मना रिरिषति जिहिंसिषति ॥ रिष हिंसायामिति धातुः ॥ स मनुष्यः स्वैरेवैरात्मीयेरेव चेष्टति रिरिषीष्ट । हिंसितो भूयात् । स जनो युर्थतापन-
मनशीलश्च भवतु । यद्वा । स जनः स्वैरेव गमनेर्युर्दुःखं गच्छन् हिंसितो भवतु ॥

समित्तमघमश्नवहुः शंसं मर्त्यै रिपुं । यो अस्मिन्चा दुर्हणावा उप ह्ययुः ॥ १४ ॥

सं । इत् । तं । अघं । अश्नवत् । दुः शंसं । मर्त्यै । रिपुं । यः । अस्मिन्चा । दुः हनावान् ।
उप । ह्ययुः ॥ १४ ॥

दुः शंसं दुष्कीर्तिं रिपुं शत्रुं तं मर्त्यमिन्नमृषमेवाघं पापं समश्नवत् । सम्यग्ब्रह्माप्नोतु । यो मर्त्योऽस्माकमा-
स्वस्माद्विषये दुर्हणावान्दुष्टहृन्मनुष्यायते ह्ययुर्द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां युक्तश्च भवति । अयमर्थः । प्रत्यक्षकृतो
हितं वदति परोक्षकृतस्त्वहितं । तादृशः कपटो ह्ययुरित्युच्यते । यद्वास्माद्विषये कपटो भवति तमपि पापं
ब्रह्माप्नोत्विति ॥

पाक्वा स्थन देवा हत्सु जानीथ मर्त्यै । उप ह्ययुं चाव्ययं च वसवः ॥ १५ ॥

पाक् ऽचा । स्थन । देवाः । हत् ऽसु । जानीथ । मर्त्यै । उप । ह्ययुं । च । अव्ययं । च ।
वसवः ॥ १५ ॥

हे देवा दानादिगुणयुक्ता आदित्याः यूयं पाक्वा पाक्वेषु विपक्वप्रज्ञेषु क्षीनुषु स्थन । भवथ । यद्वा ॥
प्रथमार्थे चाप्रत्ययः ॥ पाक्वा पाक्वाः परिपक्वज्ञाना भवथ । यत एवमतः कारणादृत्स्वात्मीयेषु हृदयेषु ह्ययुं
द्विप्रकारयुक्तं कपटिनं चाव्ययं च तद्विलक्षणं कापट्यरहितं च मर्त्यं मनुष्यमुपेत्य हे वसवो वासकाः जानीथ ।
अवगच्छथ ॥ ॥ २७ ॥

आ शर्म पर्वतानामोतापां वृणीमहे । द्यावाक्षामारे अस्मद्रपस्कृतं ॥ १६ ॥

आ । शर्म । पर्वतानां । आ । उत । अपां । वृणीमहे । द्यावाक्षामा । आरे । अस्मत् ।
रपः । कृतं ॥ १६ ॥

पर्वतानां मेघानां गिरीणां वा संबंधि शर्म सुखं वयमा वृणीमहे । आभिमुख्येन संभवामहे । उतापि
चापामुदकानां च । हे द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ अस्मादरेऽस्मात्तो विप्रकृष्टे देशे रपः पापं कृतं । कृतं ।
अस्मात्तो वियोजयतमित्यर्थः ॥

ते नो भद्रेण शर्मणा युष्माकं नावा वसवः । अति विश्वानि दुरिता पिपर्तन ॥ १७ ॥

ते । नः । भद्रेण । शर्मणा । युष्माकं । नावा । वसवः । अति । विश्वानि । दुः इता ।
पिपर्तन ॥ १७ ॥

हे वसवो वासयितार आदित्याः ते पूर्वोक्तगुणा यूयं भद्रेण शोभनेन शर्मणा सुखेन युष्माकं नावा नो
ऽस्मान् विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुर्गमनान्यति पिपर्तन । पिपृत । अतिपारयत ॥

तुचे तनाय तत्सु नो द्राघीय आयुर्जीवसे । आदित्यासः सुमहसः कृणोतन ॥ १८ ॥
 तुचे । तनाय । तत् । सु । नः । द्राघीयः । आयुः । जीवसे । आदित्यासः । सुमहसः ।
 कृणोतन ॥ १८ ॥

हे आदित्यासोऽदितिः पुत्राः सुमहसः शोभनतेजस्काः नोऽस्माकं तुचे पुत्राय तनाय तत्तनयाय पौत्राय च जीवसे जीवनाय द्राघीयो दीर्घतमं तत्प्रसिद्धमायुर्जीवितं सु सुष्ठु कृणोतन ॥

यज्ञो हीळो वो अंतर आदित्या अस्ति मृळत । युष्मे इद्वो अपि षसि सजत्ये ॥ १९ ॥
 यज्ञः । हीळः । वः । अंतरः । आदित्याः । अस्ति । मृळत । युष्मे इति । इत् । वः । अपि ।
 स्मसि । सऽजत्ये ॥ १९ ॥

हे आदित्याः हीळः ॥ हीडिर्गत्वर्थः ॥ गंतव्यः प्राप्तव्योऽस्माभिरनुष्ठितो यज्ञो वो युष्माकमंतरोऽस्ति । अंतिके वर्तमानो भवति । अतोऽस्माकृत । सुखयत । वो युष्माकं सजात्ये सजातले ज्ञातिले बांधवे वर्तमाना वयं युष्मे इवुष्मास्तेवापि स्मसि । सर्वदा भवामोऽपि ॥ इदं तो मसिः ॥

बृहद्वरुणं मरुतां देवं चातारं मश्विना । मिचमीमहे वरुणं स्वस्तये ॥ २० ॥
 बृहत् । वरुणं । मरुतां । देवं । चातारं । मश्विना । मिचं । इमहे । वरुणं । स्वस्तये ॥ २० ॥
 मरुतां देवानां स्वामिनां चातारं पालयितारं देवमिन्द्रमश्विनाश्विनौ च मिचं वरुणं च बृहत्प्रीडं वरुणं शीतातपादिनिवारकं गृहं स्वस्तयेऽविनाशयेमहे । याचामहे ॥

अनेहो मिचार्यमन्वव्वरुणं शंस्यं । चिवरुणं मरुतो यंत नश्छर्दिः ॥ २१ ॥
 अनेहः । मिच । अर्यमन् । नृऽवत् । वरुण । शंस्यं । चिऽवरुणं । मरुतः । यंत ।
 नः । छर्दिः ॥ २१ ॥

हे मिच हे अर्यमन् हे वरुण हे मरुतः ते सर्वे यूयमनेहोऽर्हिसितं नृवसुभिः पुत्रादिभिरपेतं शंस्यं सुखं चिवरुणं चयाणां शीतातपवर्षाणां निवारकं यद्वा चिभूमिकं छर्दिर्गृहं यंत । यच्छत । दत्तेत्यर्थः ॥

ये चिद्धि मृत्युबंधव आदित्या मनवः स्मसि । प्र सू न आयुर्जीवसे तिरेतन ॥ २२ ॥
 ये । चित् । हि । मृत्युऽबंधवः । आदित्याः । मनवः । स्मसि । प्र । सु । नः । आयुः ।
 जीवसे । तिरेतन ॥ २२ ॥

हे आदित्याः ये चिवे च वयं मनवो मनुष्या हि यस्मात्पत्युबंधवः स्मसि मृत्योर्यमस्य बंधुभूताः प्रत्यासन्न-
 मरणा भवामः अतो हेतोस्तेषां नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय चिरकालावस्थानायायुर्जीवितं सु प्र तिरेतन ।
 शोभनं प्रवर्धयत ॥ २२ ॥

तं गूर्धयेति सप्तविंशद्वचं सप्तमं सूक्तं काण्वस्य सोमरेरार्षं प्रथमातृतीयावयुजः ककुभो द्वितीयावतुर्थ्या-
 दियुजः सतोबृहत् । पितुर्न पुत्र एषा सप्तविंशी द्विपदा विंशत्यक्षरा विराट् । यमादित्यास इत्येषा चतुस्त्रिं-
 श्शुष्णिक् । यूयं राजान एषा पंचविंशी सतोबृहती । अदात्म इत्येषा ककुप । उत म इत्येषा सप्तविंशी पंक्तिः ।
 षट्त्रिंशी सप्तविंशी च असदस्युनाम्नो राक्षो दानसुतिरूपत्वात्तद्विवताके । चतुस्त्रिंशीपंचविंश्यावादिष्यदेवताके ।

शिष्टा अपिष्यः । तथा चानुक्रांतं । तं गूर्धय सप्तत्रिंशत् सोमरिरापेयं काकुभं प्रागाथं ह पितुर्न द्विपदांति ककुप्यंती असदस्वोर्दानस्तुतिस्तत्पूर्वं उष्णिक्सतोवृहत्यावादिष्येभ्य इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

तं गूर्धया स्वर्णरं देवासो देवमरतिं दधन्विरे । देवचा हव्यमोहिरे ॥ १ ॥

तं । गूर्धय । स्वःऽनरं । देवासः । देवं । अरतिं । दधन्विरे । देवऽचा । हव्यं । आ । ऊहिरे ॥ १ ॥

हे सोतः तं प्रसिद्धमपि गूर्धय । सुहि । गूर्धयतिः सुतिकर्मा । कीदृशं । स्वर्णं सर्वस्य नेतारं सर्वैर्धज-
मानैः कर्मादी गीतं वा । अथवा स्वर्गं प्रति हविषां नेतारं । देवासः दीव्यंति सुवतीति देवा ऋत्विजो देवं
दानादिगुणयुक्तमरतिमर्थं स्वामिनं यद्वाभिप्राप्तद्रव्यं दधन्विरे । धन्वति । गच्छति । सुत्यादिभिः प्राप्तुवन्ति ।
धविर्गत्यर्थः । प्राप्य च तेनाग्निना देवचा देवान् ॥ देवमनुष्यादिना द्वितीयाथं चाप्रत्ययः ॥ हव्यं षष्पुरोडा-
शादिलक्षणं हविरोहिरे । अभिप्रापयन्ति ॥ वहेर्यजादित्वात्संप्रसारणं ॥

विभूतरातिं विप्र चिचशोचिषमग्निमीळिष्व यंतुरं ।

अस्य मेधस्य सोम्यस्य सोभरे प्रेमध्वराय पूर्य्यं ॥ २ ॥

विभूतऽरातिं । विप्र । चिचऽशोचिषं । अग्निं । ईळिष्व । यंतुरं ।

अस्य । मेधस्य । सोम्यस्य । सोभरे । प्र । ई । अध्वराय । पूर्य्यं ॥ २ ॥

ऋषिरात्मानं संबोध्य सुतो प्रेरयति । हे विप्र मेधाविन सोभर एतत्संज्ञैर्ध्वराय यागायेमिममपि
प्रेळिष्व । प्रसुहि । कीदृशं । विभूतरातिं विभूतदानं चिचशोचिषं चायनीयतेजस्कं विचिचदीप्तिकं वा सोम्यस्य
सोमसाध्यस्यास्य मेधस्य यज्ञस्य यंतुरं नियंतारं पूर्य्यं चिरंतनं ॥

आभिप्लविकेषूक्थेषु तृतीयसवने प्रशासुः शस्ते यजिष्ठं त्वेत्वादिक्वी प्रगाथी वैकल्पिकी सोचियानुरूपी ।
सूचितं च । यजिष्ठं त्वा ववृमहे यः समिधा य आहुती । आ० ७. ८. इति ॥

यजिष्ठं त्वा ववृमहे देवं देवचा होतारममर्त्यं । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुं ॥ ३ ॥

यजिष्ठं । त्वा । ववृमहे । देवं । देवऽचा । होतारं । अमर्त्यं । अस्य । यज्ञस्य । सुऽक्रतुं ॥ ३ ॥

हे अपे यजिष्ठमिष्टतमं त्वा ववृमहे । वृणीमहे । संभजामहे । कीदृशं त्वां । देवचा देवेषु मध्ये देवमतिशयेन
दानादिगुणयुक्तं होतारं देवानामाह्वातारममर्त्यमविनाशमस्य यज्ञस्य यागस्य सुक्रतुं सुष्ठु कर्तारं ॥

ऊर्जो नपातं सुभगं सुदीदितिमग्निं श्रेष्ठशोचिषं ।

स नो मिचस्य वरुणस्य सो अपामा सुसं यक्षते दिवि ॥ ४ ॥

ऊर्जः । नपातं । सुऽभगं । सुऽदीदितिं । अग्निं । श्रेष्ठऽशोचिषं ।

सः । नः । मिचस्य । वरुणस्य । सः । अपां । आ । सुसं । यक्षते । दिवि ॥ ४ ॥

ऊर्जोऽज्ञस्य नपातं न पातयितारं । यद्वा । नपारं चतुर्थं । हविर्लक्षणेनाग्निनापो जायन्तेऽग्निश्चौषधिवन-
स्तयस्तेभ्य एष जात इति चतुर्थत्वं ॥ नध्रायनपादिति नजः प्रकृतिता च ॥ सुभगं शोभनधनं सुदीदिति सुष्ठु
दोषयितारं श्रेष्ठशोचिषं प्रशस्तमतेजस्कमपि सोमीति शेषः । स तादृशोऽग्निर्नोऽस्मदर्थं दिवि द्योतमाने
देवयजने बुलौकि वा मिचस्य देवस्य वरुणस्य च सुसं सुखमाभिलक्ष्य यक्षते । यजतु । तथा सोऽपिरपामव्ये-
वतानां सुसंमभियजतु ॥

यः समिधा य आहुती यो वेदेन द्वादश मर्तो अग्रये । यो नमसा स्वध्वरः ॥ ५ ॥

यः । संऽइधा । यः । आऽहुती । यः । वेदेन । द्वादश । मर्तोः । अग्रये । यः । नमसा ।
सुऽअध्वरः ॥ ५ ॥

इयं पाकयज्ञप्रशंसापरेति भगवताश्वलायनेन व्याख्याता । आ० गृ० १. १. ४. । यो मर्तो मनुष्यः समिधा पालाशादिनेधेनापयेऽग्न्यर्थं द्वादश परिचरति । यद्याहुती आहुत्याज्यादिसाधया परिचरति । यश्च वेदेन वेदाध्ययनेन परिचरति । यश्च स्वध्वरः शोभनेनाध्वरेण ज्योतिष्टोमादिना युक्तः सन्नमसान्नैव चरुपुरो-
डाशदिनापये द्वादश अग्न्यर्थं परिचरति । तस्येदर्वंत इत्युत्तरच संबंधः ॥ ॥ २९ ॥

तस्येदर्वंतो रंहयंत आश्वस्तस्य द्युम्नितमं यशः ।

न तमंहो देवकृतं कुतश्च न न मर्त्यकृतं नशत् ॥ ६ ॥

तस्य । इत् । अर्वंतः । रंहयंते । आश्वः । तस्य । द्युम्निऽतमं । यशः ।

न । तं । अंहः । देवऽकृतं । कुतः । च । न । मर्त्यऽकृतं । नशत् ॥ ६ ॥

यः पूर्वोक्तस्तस्यैवाश्वो व्यापनशीला अर्वंतोऽश्वा रंहयंते । वेगं कुर्वन्ति । शत्रून् प्रसहंत इत्यर्थः । द्युम्नितमं दीप्तिमत्तमं यशः कीर्तिश्च तस्यैव भवति । यद्वा । द्युम्नमिति धननाम । धनवत्तमं यशोऽन्नं च तस्य भवति । अपि च देवकृतमंहः पापं कुतश्च न कस्मादपि हेतोस्तं न नशत् । न प्राप्नोति । न मर्त्यकृतं मनुष्यैः कृतं ॥

स्वग्रयो वो अग्निभिः स्याम सूनो सहस ऊर्जा पते । सुवीरस्त्वमस्मयुः ॥ ७ ॥

सुऽअग्रयः । वः । अग्निभिः । स्याम । सूनो इति । सहसः । ऊर्जा । पते । सुऽवीरः ।
त्वं । अस्मऽयुः ॥ ७ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्र । अग्निर्हि बलेन मथ्यमानो जायते । हे ऊर्जा पतेऽन्नानां हविलंबणानां स्वा-
मित्रये वः ॥ वचनव्यत्ययः ॥ तवावयवभूतैरग्निभिर्गार्हपत्यादिभिर्वयं स्वग्रयः शोभनापिकाः स्याम । भवेम ।
सुवीरः शोभनेवैरिषेत्स्वं चास्मयुरस्मान्कामयमानो भव ॥

प्रशंसमानो अतिथिर्न मिचियोऽग्नी रथो न वेद्यः ।

त्वे क्षेमासो अपि संति साधवस्त्वं राजा रयीणां ॥ ८ ॥

प्रऽशंसमानः । अतिथिः । न । मिचियः । अग्निः । रथः । न । वेद्यः ।

त्वे इति । क्षेमासः । अपि । संति । साधवः । त्वं । राजा । रयीणां ॥ ८ ॥

प्रशंसमानः सुवन्नतिथिरिव । यद्वा ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ प्रशंसमानः । सोऽपिर्मिचियो मित्राणां सोतृणां हितो भवति । तथा रथो न रथ इव वेद्यो लंभनीयोऽभिषवफलसाधनत्वेन ज्ञातव्यो वा । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षत्वकर्ता । हे अपि त्वे त्वयि साधवः साधकाः समीचीनाः क्षेमासो धारणान्यपि संति । भवंति । तथा रयीणां धनानामेव राजेश्वरो भवसि ॥

सो अज्ञा दाश्वध्वरोऽग्ने मर्तः सुभग स प्रशंस्यः । स धीभिरस्तु सनिता ॥ ९ ॥

सः । अज्ञा । दाश्वऽअध्वरः । अग्ने । मर्तः । सुऽभग । सः । प्रऽशंस्यः । सः । धीभिः ।

अस्तु । सनिता ॥ ९ ॥

हे ऋषि यो मर्तो मनुष्यो दाशध्वरस्य दत्तयज्ञो भवति सो ऋषा । सत्यनामितत् । सत्यफलो भवतु । हे सुभग शोभनधनापि स एव प्रशंस्यः प्रशंसनीयः स्थापनीयस्य भवतु । तथा स धीभिः कर्मभिः स्तोत्रैर्वा सगिता संभजनशीलो भवतु ॥

यस्य त्वमूर्ध्वो अर्ध्वराय तिष्ठसि क्षयद्वीरः स साधते ।

सो अर्वेङ्गिः सनिता स विपन्युभिः स श्रूरैः सनिता कृतं ॥१०॥

यस्य । त्वं । ऊर्ध्वः । अर्ध्वराय । तिष्ठसि । क्षयत् । द्वीरः । सः । साधते ।

सः । अर्वेत् । ऽभिः । सनिता । सः । विपन्युऽभिः । सः । श्रूरैः । सनिता । कृतं ॥१०॥

हे ऋषि यस्य यजमानस्याध्वराय यागनिष्पादनाय स्वमूर्ध्व उद्युक्तः संतिष्ठसि अवतिष्ठसे स यजमानः ऋयद्वीरो निवसन्निरिखरेर्वा वीरैः पुत्रादिभिरुपेतः सन् साधते । सर्वकर्तव्यं साधयति । तदेव विवृणोति । स तादृशो जनोऽर्वेङ्गिरश्चैः कृतं निष्पादितं जयादिकं सगिता संभजनशीलो भवति । स तादृशो जनो विपन्युभिर्मेधाविभिः स श्रूरैश्च सगिता भवति ॥ ॥३०॥

यस्याग्निर्वर्षुर्गृहे स्तोमं चनो दधीत विश्ववार्यः । हव्या वा वेविषद्विषः ॥११॥

यस्य । अग्निः । वपुः । गृहे । स्तोमं । चनः । दधीत । विश्वऽवार्यः । हव्या । वा ।

वेविषत् । विषः ॥११॥

यस्य यजमानस्य गृहे विश्ववार्यो विश्वैर्वरणीयो वपुः । रूपनामितत् । रूपवान् दीप्तिमानपिः स्तोमं स्तोत्रं चनोऽन्नं च हविर्लक्षणं दधीत धारयेत् । यस्य च हव्या । वाशब्दः समुच्चये । हव्यानि हवीषि च विषो व्याप्तान् देवान् वेविषत् प्रापयेत् ॥ विष्णु व्याप्नो । अस्माद्धेति रूपमेतत् ॥ स यजमान इति पूर्वच संबंधः ॥

विप्रस्य वा स्तुवतः सहसो यहो मक्षुतमस्य रातिषु ।

अवोदेवमुपरिमर्त्य कृधि वसो विविदुषो वचः ॥१२॥

विप्रस्य । वा । स्तुवतः । सहसः । यहो इति । मक्षुऽतमस्य । रातिषु ।

अवऽदेवं । उपरिऽमर्त्यं । कृधि । वसो इति । विविदुषः । वचः ॥१२॥

हे सहसो यहो बलस्य पुत्रापि विप्रस्य मेधाविनः स्तुवतः स्तोत्रं वा रातिषु हविर्दानेषु मक्षुतमस्य शीघ्रतमस्य यदुषो विविदुषो ज्ञातव्यस्याभिज्ञस्य वचो वचनं हे वसो वासकापि अवोदेवं देवानामवस्तादुपरिमर्त्य मर्त्यानामुपरिष्ठाञ्छ छधि । कुब् । सर्वं नमःप्रदेशं व्यापयेति यावत् ॥

यो अग्निं हव्यदातिभिर्नमोभिर्वा सुदक्षमाविवासति । गिरा वाजिरशोचिषं ॥१३॥

यः । अग्निं । हव्यदातिऽभिः । नमःऽभिः । वा । सुऽदक्षं । आऽविवासति । गिरा ।

वा । अजिरऽशोचिषं ॥१३॥

यो यजमानो हव्यदातिभिर्हविषां दानिर्नमोभिर्नमस्कारिर्वा सुदक्षं शोभनबलमपिमाविवासति परिचरति गिरा वा सुत्वा वाजिरशोचिषं चिप्रगामितेजस्कं तमपि परिचरति स समृद्धो भवतीति शेषः ॥

समिधा यो निशिंती दाशददिति धामभिरस्य मर्त्यः ।

विश्वेत्स धीभिः सुभगो जनो अति द्युक्षैरुद्भू इव तारिषत् ॥१४॥

संऽइधा । यः । निऽशंती । दाशत् । अदितिं । धामऽभिः । अस्य । मर्त्यः ।

विश्वः । इत् । सः । धीभिः । सुऽभगः । जनान् । अति । द्युम्नैः । उन्नऽइव । तारिषत् ॥ १४ ॥

यो मर्त्यो मनुष्योऽस्त्रापेधामभिः शरीरैर्गार्हपत्यादिरूपेण विभज्य वर्तमानः सार्धमदितिमखंडनीयं तमेवापि निश्रिती निश्रित्वा निशानसाधनया प्रज्वलनहेतुभूतया समिधा दाशत् परिचरेत् धीभिः कर्मभिर्बुद्धिविशेषैर्वा सुभगः सन् विश्वे सर्वानेव जगाम्युच्चैर्द्योतमानैरन्नैर्यशोभिर्वोत्र इवोदकानीवाति तारिषत् । अतितरेत् । अतिक्रामेत् ॥

तदग्ने द्युम्नमा भर यत्सासहत्सदने कं चिदुचिणं । मन्युं जनस्य दूढ्यः ॥ १५ ॥

तत् । अग्ने । द्युम्नं । आ । भर । यत् । ससहत् । सदने । कं । चित् । अचिणं । मन्युं । जनस्य । दुऽध्यः ॥ १५ ॥

हे अग्ने तद्युम्नमा भर । अस्त्रम्यमाहर । यत्सदने गृहे वर्तमानं कं चित्कमप्यचिणमन्तारं राक्षसादिकं सासहत् अत्यर्थमभिभवेत् । तथा दूढ्यो दुर्धियः पापबुद्धेः शत्रुजनस्य मन्युं क्रोधं यच्च द्युम्नमभिभवेत् तदाहरेत्यन्वयः ॥ धी चेति पृषोदरादिपाठादुरो रेफस्योत्वं उत्तरपदादेष्टुत्वं च ॥ ३१ ॥

येन चष्टे वरुणो मिचो अर्यमा येन नासत्या भगः ।

वयं तत्ते शर्वसा गातुवित्तमा इंद्रत्वोता विधेमहि ॥ १६ ॥

येन । चष्टे । वरुणः । मिचः । अर्यमा । येन । नासत्या । भगः ।

वयं । तत् । ते । शर्वसा । गातुवित्ऽतमाः । इंद्रत्वाऽऊताः । विधेमहि ॥ १६ ॥

येनापेयेन तेजसा वरुणो देवश्चष्टे प्रकाशयति । येन च मिचोऽर्यमा च चष्टे । येन च नासत्याश्विनी च चषाते । भगो भजनीय एतत्संज्ञो देवश्च चष्टे । शर्वसा बलिन गातुवित्तमा गातोर्गातव्यस्य स्तोत्रस्य ज्ञातुतमाः । यद्वा । गंतव्यस्य प्राप्तव्यस्य लब्धुतमाः । इंद्रत्वोता इंद्रेणेश्वरेण स्वयोता रक्षिताः संतो वयं हे अग्ने ते त्वदीयं तत्तेजो विधेमहि । परिचरेमहि ॥

ते घेदग्ने स्वाध्योऽये त्वा विप्र निदधिरे नृचक्षसं । विप्रासो देव सुक्रतुं ॥ १७ ॥

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्यः । ये । त्वा । विप्र । निऽदधिरे । नृऽचक्षसं । विप्रासः ।

देव । सुऽक्रतुं ॥ १७ ॥

हे अग्ने ते घेत्त एव खलु स्वाध्यः शोभनाध्याना भवन्ति । हे विप्र मेधाविन् देव व्योतमानाग्ने ये विप्रासो विप्रा मेधाविन् अस्त्रिजो नृचक्षसं नृणां चष्टारं सुक्रतुं सुकर्मणं शोभनप्रज्ञं वा त्वा त्वां निदधिरे निदधति यागार्थं गार्हपत्यादिस्थानेष्वध्यानसंस्कारेण स्थापयन्ति ते घेदित्यन्वयः ॥

त इह्वेदिं सुभग त आहुतिं ते सोतुं चक्रिरे दिवि ।

त इह्वार्जेभिर्जिग्युर्महद्भनं ये त्वे कामं न्येरिरे ॥ १८ ॥

ते । इत् । वेदिं । सुऽभग । ते । आऽहुतिं । ते । सोतुं । चक्रिरे । दिवि ।

ते । इत् । वार्जेभिः । जिग्युः । महत् । धनं । ये । त्वे इति । कामं । निऽएरिरे ॥ १८ ॥

हे सुभग शोभनधनापि त इत्त एव यजमानास्त्वयागाय वेदिं चक्रिरे । कुर्वन्ति । तदन्तरं ते यजमाना
आहुतिं चक्षुरोडाशादिसाधां दीक्षणीयादिषु कुर्वन्ति । ततो दिवि द्योतमाने स्तोत्रेऽहनि सोतुं सोममभि-
षोतुं चक्रिरे । उद्योगं कुर्वन्ति । अनुष्ठितयज्ञास्त इत्त एव वाजेभिर्वाजैर्बलिर्महत्प्रभूतं धनं जिग्मुः । जयन्ति ।
शत्रुभ्यो लभन्ते । कुत इत्यत आह । ये यजमाना हे अपि त्वे त्वयि काममभिलाषं न्येरिरे नितरां गच्छन्ति ।
त्वामादरातिशयेन सुवन्तीत्यर्थः ॥

आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्रे भद्रो न इति प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्र्यते हि ।
भद्रो नो अपिराहुतो यदी घृतेभिराहुतः । आ० ७. ८. इति ॥

भद्रो नो अपिराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अश्वरः । भद्रा उत प्रशस्तयः ॥ १९ ॥
भद्रः । नः । अग्निः । आहुतः । भद्रा । रातिः । सुभग । भद्रः । अश्वरः । भद्राः । उत ।
प्रशस्तयः ॥ १९ ॥

आहुतो हविर्भिक्षार्पितोऽपिनोऽस्माकं भद्रः कल्याणो भवतु । हे सुभग शोभनधनापि भद्रा कल्याणी
रातिर्दानं चास्माकं भवतु । भद्रः कल्याणोऽश्वरो यागश्च भवतु । उतापि च भद्राः कल्याणः प्रशस्तयः
प्रशंसाः स्तुतयश्च भवन्तु ॥

भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये येना समत्सु सासहः ।
अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धतां वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥ २० ॥
भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृत्रतूर्ये । येन । समत्सु । सासहः ।
अव । स्थिरा । तनुहि । भूरि । शर्धतां । वनेम । ते । अभिष्टिभिः ॥ २० ॥

हे अपि वृत्रतूर्ये संग्रामे भद्रं शोभनं मनः कृणुष्व । अस्माकं कुरु । येन मनसा त्वं समत्सु संग्रामेषु सासहः
भृशं शत्रून् अभवसि । अपि च शर्धतामभिववतां शत्रूणां भूरि भूरीणि बहूनि स्थिराणि दृढान्यप्यव तनुहि ।
अवांचि कुरु । पराजितानि कुर्वित्वर्थः । वयं चाभिष्टिभिरभ्येषणसाधनैर्हविर्भिः स्तोत्रैश्च ते त्वां वनेम । संभजे-
महि । यद्वा । ते तव प्रसादादभिष्टिभिरभीष्टैः फलैर्वनेम । संगच्छेमहि ॥ ३२ ॥

इँके गिरा मनुर्हितं यं देवा दूतमरतिं न्येरिरे । यजिष्ठं हव्यवाहनं ॥ २१ ॥
इँके । गिरा । मनुःहितं । यं । देवाः । दूतं । अरतिं । निऽएरिरे । यजिष्ठं । हव्य-
वाहनं ॥ २१ ॥

गिरा वाचा स्तुतिरूपया मनुर्हितं मनुना प्रजापतिना यजमानेनाहितं तमपिमीळे । स्त्रीमि । कीदृशं ।
यजिष्ठं यष्टृतमं हव्यवाहनं हविषां वोढारमरतिमर्यमीश्वरं वा दूतं देवानां दूतैः वर्तमानं । यमपिं देवा
न्येरिरे नितरां प्रेरयन्ति ॥

तिग्मजंभाय तरुणाय राजते प्रयो गायस्यग्रये ।
यः पिंशते सूनृताभिः सुवीर्यमग्निघृतेभिराहुतः ॥ २२ ॥
तिग्मऽजंभाय । तरुणाय । राजते । प्रयः । गायसि । अग्रये ।
यः । पिंशते । सूनृताभिः । सुवीर्यं । अग्निः । घृतेभिः । आहुतः ॥ २२ ॥

तिग्मजंभाय तीक्ष्णज्वालाय तद्वसाय नित्ययूने ज्वरामरणरहिताय राजते राजमानायापये प्रयो
हविलंबणममं गायसि हे स्तोतः । प्रवृद्धं प्रयच्छेत्तथैः । योऽपिः सुगृताभिः प्रियसत्वात्मिकाभिर्वाग्भिः सुतो
घृतेभिर्धृतेराशीराहुतोऽभिज्ञतश्च सन् सुवीर्यं शोभनवीर्यं पिंशते आक्षेपयति स्तोतुभिः संयोजयति ॥ पिश
अवयवे ॥ तस्मा अपय इत्यन्वयः ॥

आभिज्ञविकेषूक्त्येषु प्रशालुः शस्ते यदा भद्रो नः । ऋ० ८. १९. १९. । इति प्रगाथः स्तोत्रियः तदानीं यदी
घृतेभिरिति प्रगाथोऽगुरुः । सूचं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

यदी घृतेभिराहुतो वाशीमग्निर्भरत उच्चाव च । असुर इव निर्णिजं ॥ २३ ॥

यदि । घृतेभिः । आहुतः । वाशी । अग्निः । भरते । उत् । च । अ । च । असुरः । इव ।
निः । निजं ॥ २३ ॥

घृतेभिर्धृतेराहुतोऽभिज्ञतोऽयमपिर्यदि यदा यस्मिन्काले वाशी । वाङ्मामैतत् । वाचं शब्दमुच्चोर्ध्वं
चाव चावाक् भरते संपादयति । यदा । वाशीं वाशनशीलां शब्दकारिणीं ज्वालासुझरते उद्भरति उद्भम-
यत्पूर्वमुखमव च भरते अवाङ्मुखं च हरति उपसंहरति । असुर इव ररमीनां चेप्ता सूर्या यथा निर्णिजमा-
त्नीयं रूपमुपरितनेषु लोकेषु प्रकाशतयोद्भमयति अधस्तनेषु चावाङ्मुखं गमयति तद्दुश्चनीषभावनयापिक्षेज
उद्भमयति । तं सुम इति शेषः ॥

यो हव्यान्धैरयता मनुर्हितो देव आसा सुगंधिना ।

विवासते वार्याणि स्वध्वरो होता देवो अमर्त्यः ॥ २४ ॥

यः । हव्यानि । ऐरयत । मनुः । हितः । देवः । आसा । सुगंधिना ।

विवासते । वार्याणि । सुअध्वरः । होता । देवः । अमर्त्यः ॥ २४ ॥

यो मनुर्हितो मनुना प्रजापतिनाहितो देवो स्तोतमानोऽपिः सुगंधिना शोभनगंधयुक्तेनासास्त्रेण
हव्यान्धदीयानि हवीथिरयत देवान्प्रति प्रेरयति स्वध्वरः शोभनयज्ञो होता देवानामाह्वाता देवो दीप्य-
नानोऽमर्त्यो मरणरहितः सोऽपि वार्याणि वरणीयानि धनानि विवासते । परिचरते । यजमानाय प्रयच्छ-
तीति शेषः ॥

यदग्ने मर्त्यस्त्वं स्यामहं मिषमहो अमर्त्यः । सहसः सूनवाहुत ॥ २५ ॥

यत् । अग्ने । मर्त्यः । त्वं । स्यां । अहं । मिषमहः । अमर्त्यः । सहसः । सूनो इति ।

आहुत ॥ २५ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राहुत घृतेरभिज्ञत हे मिषमहोऽगुरुलदीप्तिमत्तपे मर्त्यो मरणधर्माहं यद्यदि
त्वं स्थां स्वदुपासनया स्वदूपमापन्नो भवेयं । ये यथायथोपासते ते तदेव भवतीति श्रुतेः । तर्ह्यहममर्त्यो
मरणरहितो देव एव भवेयमिति ॥ ३३ ॥

न त्वा रासीयाभिर्शस्तये वसो न पापत्वार्य संत्य ।

न मे स्तोतामतीवा न दुर्हितः स्यादग्ने न पापया ॥ २६ ॥

न । त्वा । रासीय । अभिऽशस्तये । वसो इति । न । पापत्वार्य । संत्य ।

न । मे । स्तोता । अमर्तिऽवा । न । दुःहितः । स्यात् । अग्ने । न । पापया ॥ २६ ॥

हे वसो वासकापि त्वा त्वामभिश्नोत्येभिश्नोतनाय मिथ्यापवादाय हिंसायै च न रासीय । नाक्रोशयेयं ॥
राक्ष् शब्दे ॥ हे संत्य संभजनीयापि पापत्वाय त्वां न रासीय । मे मदीयः स्तोता चानभिमतवचनेन त्वां
नाक्रोशयतु । अत एवामतीवा । अमतिरशोभना बुद्धिः । तद्वा न अपि च दुर्हितः शत्रुर्हे अपि अस्माकं न
स्वात् । न भवतु । अत एव पापयाशोभनया बुद्ध्या स न बाधतां ॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुरोणे आ देवाँ एतु प्र णो हविः ॥ २७ ॥

पितुः । न । पुत्रः । सुभृतः । दुरोणे । आ । देवान् । एतु । प्र । नः । हविः ॥ २७ ॥

पितुर्न पुत्रः पितुः पुत्र इवास्माकं सुभृतः सुष्ठु भर्ता । यद्वा । पित्रा पुत्र इवास्माभिः सम्यग्भृतो हविर्भिः
पोषितः । अयमपिः पुत्र इवास्माकं सुभृतो दुरोणे यज्ञगृहे देवानामिच्छन् नोऽस्माकं हविः प्रेतु । प्रगमयतु ।
यद्वा । अपिरेतु । आगच्छतु । अस्मादीयं हविष देवान् प्राप्नोतु ॥

तवाहमम ऊतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो । सदा देवस्य मर्त्यैः ॥ २८ ॥

तव । अहं । अग्ने । ऊतिभिः । नेदिष्ठाभिः । सचेय । जोषं । आ । वसो इति । सदा ।
देवस्य । मर्त्यैः ॥ २८ ॥

हे वसो वासकापि नेदिष्ठाभिरंतिकतमाभिर्ऋजुगामिनीभिर्वा देवस्य तवोतिभी रक्षाभिर्मर्त्यो मनुष्योऽहं
स्तोता सदा सर्वदा जोषमा सचेय । प्रीतिमभिसेवेय ॥

तव क्रत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः ।

त्वामिदाहुः प्रमतिं वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे ॥ २९ ॥

तव । क्रत्वा । सनेयं । तव । रातिभिः । अग्ने । तव । प्रशस्तिभिः ।

त्वां । इत् । आहुः । प्रमतिं । वसो इति । मम । अग्ने । हर्षस्व । दातवे ॥ २९ ॥

हे अग्ने तव क्रत्वा त्वदीयेन परिचरणरूपेण कर्मणा सनेयं । त्वां संभजेयं । एतदेव विशदयति । तव
रातिभिस्त्वदीयेर्हविर्दानेन सनेयं । तथा तव प्रशस्तिभिः प्रशंसनैः स्तोत्रैश्च त्वां संभजेयं । अस्मिन् संभजने किं
कारणं तदाह । हे वसो वासकापि मम स्तोतुः प्रमतिं प्रकष्टबुद्धिं रक्षकं त्वामित्वामेवाहुः । ब्रह्मवादिनः
कथयन्ति । अतो हे अग्ने दातवे दातुं हर्षस्व । इष्टो भव । हर्षयुक्तः सन् बद्ध धनं प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥

पूर्वोक्त एव प्रशस्तुः शस्त्रे प्र स इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । मुच्यते हि । प्र सो अग्ने तवोतिभि-
रपि वो वृधंतं । आ० ७, ८ । इति ॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजभर्मभिः । यस्य त्वं सुख्यमावरः ॥ ३० ॥

प्र । सः । अग्ने । तव । ऊतिभिः । सुवीराभिः । तिरते । वाजभर्मभिः । यस्य ।

त्वं । सुख्यं । आऽवरः ॥ ३० ॥

हे अग्ने तवोतिभी रक्षाभिः स यजमानः प्र तिरते । प्रवर्धते । ऊतयो विशेयंति । सुवीराभिः । शोभना
वीराः पुत्रादयो यासु तास्तथोक्ताः । वाजभर्मभिः । वाजानामन्नानां बलानां वा भर्म भरणं यासु तादृशीभिः ।
हे अग्ने त्वं यस्य यजमानस्य सख्यं सखित्वं मित्रत्वमावरः अभिवृणोषि स तिरत इत्यन्वयः ॥ ३४ ॥

तव द्रुप्तो नीलवान्वाश ऋत्विय इंधानः सिष्णवा ददे ।

त्वं महीनामुषसामसि प्रियः स्त्रियो वस्तुषु राजसि ॥ ३१ ॥

तव । द्रुप्सः । नीलऽवान् । वाशः । ऋत्विजः । इंधानः । सिष्णो इति । आ । ददे ।
त्वं । महीनां । उषसां । असि । प्रियः । क्षपः । वस्तुषु । राजसि ॥ ३१ ॥

हे सिष्णो ॥ सिषिः सेचनार्थः ॥ सोमेनासिध्यमानापि द्रुप्सो द्रवणशीलो नीलवान् शकटनीडेऽवस्थानात्
तद्वाण वाशः कांतः शब्दायमानो वा ऋत्विज ऋतौ वसंतादिकालविशेषे भव इंधानः संदीपयन् एवभूतस्तव
सोम आ ददे । तुभ्यं होमायाध्वर्युणादीयते । अपि च त्वं महीनां महतीनामुषसां प्रियो मित्रभूतोऽसि ।
उषसि ह्यपयो होमाय प्रज्वाल्यते । तथा क्षपः क्षपाया रात्रेः संबंधिषु वस्तुषु राजसि । प्रकाशसे । यद्वा ।
रात्रिसंबंधीनि वस्तूनि पदार्थजातानि त्वं प्रकाशयसि ॥

तमागन्म सोभरयः सहस्रमुष्कं स्वभिष्टिमवसे । सम्राजं चासदस्यवं ॥ ३२ ॥

तं । आ । अगन्म । सोभरयः । सहस्रमुष्कं । सुऽअभिष्टिं । अवसे । संऽराजं ।
चासदस्यवं ॥ ३२ ॥

सोभरय ऋषयो वयमवसे रक्षणाय तमपिमागन्म । हविर्भिः सुतिभिश्च प्राप्ता अभूम् । कीदृशं ।
सहस्रमुष्कं । मुष्णंति तमांस्वपहरंतीति मुष्काणि तेजांसि । बहुतेजस्कं स्वभिष्टिं शोभनाभ्येषणं सम्राजं सम्यया-
जमानं चासदस्यवं । चसदस्युर्नाम राजर्षिः । तस्य स्रोतव्यत्वेन संबंधिनं ॥

यस्य ते अग्ने अन्ये अग्रय उपक्षितो वया इव ।

विपो न द्युम्ना नि युवे जनानां तव स्रज्वाणि वर्धयन् ॥ ३३ ॥

यस्य । ते । अग्ने । अन्ये । अग्रयः । उपऽक्षितः । वयाऽइव ।

विपः । न । द्युम्ना । नि । युवे । जनानां । तव । स्रज्वाणि । वर्धयन् ॥ ३३ ॥

हे अग्ने यस्य ते तवान्येऽपयो वया इव वृक्षस्य शाखा इवोपक्षितः समीपे निवसंतो भवंति जनानां
जनिमतां मनुष्याणां मध्येऽहं तस्य तव स्रज्वाणि बलानि सुत्या वर्धयन् विपो न । स्रोतुनामेतत् । अन्ये
स्रोतार इव द्युम्ना द्योतमानान्यन्त्राणि यशांसि वा नि युवे । नितरां प्राप्नोमि । त्वत्प्रसादाद्भवेत्यर्थः ॥

यमादित्यासो अद्रुहः पारं नयथ मर्त्यं । मघोनां विश्वेषां सुदानवः ॥ ३४ ॥

यं । आदित्यासः । अद्रुहः । पारं । नयथ । मर्त्यं । मघोनां । विश्वेषां । सुऽदानवः ॥ ३४ ॥

हे अद्रुहोऽद्रोघारो हे सुदानवो हे आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मित्रादयः मघोनां हविष्मतां विश्वेषां
सर्वेषां मध्ये यं मर्त्यं मनुष्यं यजमानं पारं नयथ आरव्यस्य कर्मणः समाप्तिं प्रापयथ । स तत्फलं लभत इत्यर्थः ॥

यूयं राजानः कं चिच्चर्षणीसहः क्षयंतं मानुषाँ अमुं ।

वयं ते वो वरुण मित्रार्यमन्त्यामेदृतस्य रथ्यः ॥ ३५ ॥

यूयं । राजानः । कं । चित् । चर्षणिऽसहः । क्षयंतं । मानुषान् । अमुं ।

वयं । ते । वो । वरुण । मित्रं । अर्यमन् । स्याम । इत् । ऋतस्य । रथ्यः ॥ ३५ ॥

हे राजानो राजमाना हे चर्षणीसहः शत्रुभूतानामभिभवितार आदित्याः यूयं मानुषान् मनुष्यान् यजमा-
नान्गुणस्य क्षयंतं क्षपयंतं कं चित् कमपि शत्रुवर्गमभिभवथेति शेषः । यद्वा । मनुष्येषु यजमानेषु क्षयंतं सुतो-
नामीश्वरं कं चित् कमपि स्रोतारं मा यूयं गच्छत । हे वरुण हे मित्र हे अर्यमन् ते तादृशा वयं वो युष्माकं
संबन्धिन ऋतस्य यज्ञस्य रथ्यः स्याम । नेतारो भवेम ॥

हे वसो वासकापि त्वा त्वामभिप्रक्षयेऽभिप्रक्षयाय मिथ्यापवादाय हिंसाय च न रासीय । नाक्रोशयेयं ॥
राक्ष शब्दे ॥ हे संख्य संभजनीयापि पापत्वाय त्वां न रासीय । मे मदीयः स्तोता चानभिमतवचनेन त्वां
नाक्रोशयतु । अत एवामतीवा । अमतिरशोभना बुद्धिः । तद्वान् अपि च दुर्हितः शत्रुर्ह्ये अपि अस्माकं न
स्त्रात् । न भवतु । अत एव पापयाशोभनया बुद्ध्या स न बाधतां ॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुरोण आ देवौ एतु प्र णो हविः ॥ २७ ॥

पितुः । न । पुत्रः । सुऽभृतः । दुरोणे । आ । देवान् । एतु । प्र । नृः । हविः ॥ २७ ॥

पितुर्न पुत्रः पितुः पुत्र इवास्माकं सुभृतः सुष्ठु भर्ता । यद्वा । पित्रा पुत्र इवास्माभिः सम्यग्भृतो हविर्भिः
पोषितः । अयमपिः पुत्र इवास्माकं सुभृतो दुरोणे यज्ञगृहे देवानाभिलक्ष्य नोऽस्माकं हविः प्रीतु । प्रगमयतु ।
यद्वा । अभिरैतु । आगच्छतु । अस्मादीयं हविष देवान् प्राप्नोतु ॥

तवाहमग्र ऊतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो । सदा देवस्य मर्त्यः ॥ २८ ॥

तव । अहं । अग्ने । ऊतिऽभिः । नेदिष्ठाभिः । सचेय । जोष । आ । वसो इति । सदा ।
देवस्य । मर्त्यः ॥ २८ ॥

हे वसो वासकापि नेदिष्ठाभिरंतिष्ठतमाभिर्ह्यजुगामिनीभिर्वा देवस्य तवोतिभो रक्षामिर्मर्त्यो मनुष्योऽहं
स्तोता सदा सर्वदा जोषमा सचेय । प्रीतिमभिसेवय ॥

तव क्रत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः ।

त्वामिदाहुः प्रमतिं वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे ॥ २९ ॥

तव । क्रत्वा । सनेयं । तव । रातिऽभिः । अग्ने । तव । प्रशस्तिऽभिः ।

त्वां । इत् । आहुः । प्रऽमतिं । वसो इति । मम । अग्ने । हर्षस्व । दातवे ॥ २९ ॥

हे अग्ने तव क्रत्वा त्वदीयेन परिचरणरूपेण कर्मणा सनेयं । त्वां संभजेयं । एतदेव विशदयति । तव
रातिभिस्त्वदीयेर्हविर्दानेन सनेयं । तथा तव प्रशस्तिभिः प्रशंसनेः स्तोत्रेण त्वां संभजेयं । अस्तीव संभजे किं
कारणं तदाह । हे वसो वासकापि मम स्तोतुः प्रमतिं प्रकष्टबुद्धिं रक्षकं त्वामित्त्वामिवाहुः । ब्रह्मवादिनः
कथयन्ति । अतो हे अग्ने दातवे दातुं हर्षस्व । इष्टो भव । हर्षयुक्तः सन् बज्र धनं प्रयच्छत्वर्चः ॥

पूर्वोक्त एव प्रशस्तुः शस्त्रे प्र स इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सुच्यते हि । प्र सो अग्ने तवोतिभि-
रपि वो वृधन्तं । आ० ७, ८ । इति ॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजभर्मभिः । यस्य त्वं सख्यमावरः ॥ ३० ॥

प्र । सः । अग्ने । तव । ऊतिऽभिः । सुऽवीराभिः । ति॒रते । वाजभर्मऽभिः । यस्य ।

त्वं । सख्यं । आऽवरः ॥ ३० ॥

हे अग्ने तवोतिभो रक्षामिः स यजमानः प्र तिरति । प्रवर्धति । ऊतयो विशिष्यति । सुवीराभिः ।
वीराः पुत्रादयो यासु ताक्षकोक्ताः । वाजभर्मभिः । वाजानामन्तानां वसानां वा भर्म मर्यादां वा
हे अग्ने त्वं यस्य यजमानस्य सख्यं सखित्वं मित्रत्वमावरः अभिवृद्धोऽपि स तिरत इत्यन्वयः ॥

तव द्रुप्सो नीलवान्वाश ऋत्विय इंधानः सिष्णावा ददे ।

त्वं महीनामुषसामसि प्रियः क्षपो वस्तुषु राजसि ॥ ३१ ॥

तव । द्रुप्तः । नीलऽवान् । वा॒शः । ऋ॒त्वि॒यः । इ॒धानः । सि॒ष्णो॒ इति॑ । आ । द॒दे ।
त्वं । म॒हीनां॑ । उ॒षसां॑ । अ॒सि । प्रि॒यः । स्य॒पः । वस्तु॑षु । रा॒ज॒सि ॥ ३१ ॥

हे सिष्यो ॥ सिषिः सेचनार्थः ॥ सोमेनासिध्यमानामि द्रुष्यो द्रवणशीलो नीलवान् शकटनीचेऽवस्थानात्
तद्वाक् वाशः कांतः शब्दायमानो वा च्छलित्य च्छती वसंतादिकालविशेषे भव इंधानः संदीपयन् एवंभूतस्तव
सोम आ ददे । तुभ्यं होमायाध्वर्युणादीयते । अपि च त्वं महीनां महतीनामुषसां प्रियो मित्रभूतोऽसि ।
उषसि ह्यपयो होमाय प्रज्वाह्यते । तथा ऋपः ऋपाया रात्रेः संबंधिषु वस्तुषु राजसि । प्रकाशसे । यद्वा ।
रात्रिसंबंधीनि वस्तूनि पदार्थजातानि त्वं प्रकाशयसि ॥

तमार्गन्म सोभरयः सहस्रमुष्कं स्वभिष्टिमवसे । सम्राजं चासदस्यवं ॥ ३२ ॥

तं । आ । अगन्म । सोमरयः । सहस्रं ऽमुष्कं । सु ऽअभिष्टिं । अर्वसे । सं ऽराजं ।
वासदस्यवं ॥ ३२ ॥

सोमरथ ऋषयो वयमवसे रचणाय तमग्निमागन्म । हविर्भिः स्तुतिभिश्च प्राप्ता अभूम् । कीदृशं
सहस्रमुष्णं । मुष्णन्ति तमांस्त्वपहरन्तीति मुष्काणि तेजांसि । बद्धतेजस्कं स्वभिष्टिं शोभनाभ्येषणं सम्राजं सम्यगा-
जमानं चासदस्यवं । असदस्यर्णाम राजर्षिः । तस्य स्रोतव्यत्वेन संबन्धिन ॥

यस्य ते अग्ने अन्ये अग्नय उपक्षितो वया इव ।

विपो न द्युम्ना नि युवे जनानां तव सखाणि वर्धयन् ॥ ३३ ॥

यस्य । ते । अग्ने । अन्ये । अमयः । उपऽक्षितः । वयाःऽइव ।

विपः । न । द्युम्ना । नि । युवे । जनानां । तव । क्षत्राणि । वर्धयन् ॥३३॥

हे अपि यत्न ते तवान्येऽप्रयो वया इव वृक्षस्य शाखा इवोपचितः समीपे निवसतो भवन्ति जगानां जनिमतां मनुष्याणां मध्येऽहं तस्य तव ज्ञायाणि बलाणि सुत्या वर्धयन् विप्रो न । स्रोतृगामैतत् । अन्ये स्रोतार इव युक्ता स्रोतमानान्यन्नानि यथांसि वा नि युवे । नितरां प्राप्नोमि । त्वत्प्रसादाद्भभ्येत्यर्थः ॥

यमादित्यासो अद्भुहः पारं नयथ मयि । मघोनां विश्वेषां सुदानवः ॥ ३४ ॥

यं। आदित्यासः। अद्दुहः। पारं। नयथ। मर्त्यं। मघोनां। विश्वेषां। मुऽदानवः॥३४॥

हे अद्भुतोऽद्भोग्धारो हे सुदानवो हे आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मित्रादयः मघोनां हविष्मतां विश्वेषां सर्वेषां मध्ये यं मर्त्यं मनुष्यं यजमानं पारं नयन्न आरब्धस्व कर्मणः समाप्तिं प्रापयन्न । स तत्फलं लभत इत्यर्थः ॥

यूयं राजानः कं चिच्चर्षणीसहः क्षयैतं मानुषाँ अनु ।

वयं ते वो वरुण मित्रार्यमन्त्रस्यामेदृतस्य रथ्यः ॥ ३५ ॥

यूयं । राजानः । कं । चित् । चर्षणिऽसहः । क्षयंतं । मानुषान् । क्षनु ।

वयं । ते । वः । वरुण । मित्र । अर्यमन् । स्याम । इह । अतस्य । रथ्यः ॥ ३५ ॥

हे राजानो राजमाना हे सर्वदीसहः मनुष्याणां मनुष्याणाम्
नामगुणस्य चर्यतं अपर्यतं कं धित कमपि नामगुणस्य चर्यतं अपर्यतं कं
नामीश्वरं कं धित कमपि कीतारं मा भूय नमस्तस्मै ।
संबन्धि अतस्य यत्तस्य रथः क्षान्तः ।

अदान्मे पौरुकुत्स्यः पंचाशतं चसदस्युर्वधूनां । मंहिष्ठो अर्यः सत्पतिः ॥ ३६ ॥

अदान् । मे । पौरुऽकुत्स्यः । पंचाशतं । चसदस्युः । वधूनां । मंहिष्ठः । अर्यः ।
सत्पतिः ॥ ३६ ॥

इदमादिकेन प्रगाथेन चसदस्योर्दानमुषिः प्रशंसति । पौरुकुत्स्यः पुरुकुत्सपुत्रसदस्युर्मे मह्यं वधूनां पंचाशतमदात् । दत्तवान् । कीदृशः । मंहिष्ठो दातुतमोऽर्योऽभिगंतव्यः स्वामी वा सत्पतिः सतां श्रेष्ठानां सौतृणां पालयिता ॥

उत मे प्रिययोर्वयियोः सुवास्वा अधि तुर्वनि ।

तिसृणां सप्ततीनां श्यावः प्रणेता भुवद्वसुर्दियानां पतिः ॥ ३७ ॥

उत । मे । प्रिययोः । वयियोः । सुऽवास्वाः । अधि । तुर्वनि ।

तिसृणां । सप्ततीनां । श्यावः । प्रऽनेता । भुवत् । वसुः । दियानां । पतिः ॥ ३७ ॥

॥ ३५ ॥

आ गंतिति षड्विंशत्युचमष्टमं सूक्तं काण्वस्य सोमरेरार्षं मावतं प्रथमाव्ययुजः ककुभो द्वितीयादियुजः सतोवृहत्यः । अगुक्रम्यते हि । आ गंत षड्विंशतिर्मावतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ गंता मा रिषण्यत प्रस्थावानो माप स्याता समन्यवः । स्थिरा चिन्नमयिष्णवः ॥ १ ॥

आ । गंत । मा । रिषण्यत । प्रऽस्थावानः । मा । अप । स्यात । सऽमन्यवः । स्थिरा ।
चित् । नमयिष्णवः ॥ १ ॥

हे प्रस्थावानो गमनशीला मरुतः यूयमा गंत । आगच्छत । मा रिषण्यत । अनागमनेनास्माभ्या हिंस । हे समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा स्थिरा चित् स्थिराणि दृढान्यपि पर्वतादीनि हे नमयिष्णवो नमनशीलाः कंपयितारः माप स्यात । अस्मत्तोऽपेत्यान्यत्र मा तिष्ठत । अस्मास्तेव तिष्ठतेत्यर्थः ॥

वीकुपविभिर्मरुत ऋभुक्ष्ण आ रुद्रासः सुदीतिभिः ।

इषा नो अद्या गता पुरुस्पृहो यज्ञमा सोभरीयवः ॥ २ ॥

वीकुपविऽभिः । मरुतः । ऋभुक्ष्णः । आ । रुद्रासः । सुदीतिऽभिः ।

इषा । नः । अद्या । आ । गत । पुरुऽस्पृहः । यज्ञ । आ । सोभरीऽयवः ॥ २ ॥

हे ऋभुक्ष्णो महान्त उरुभासमाननिवासा वा हे रुद्रासो रुद्रा रुद्रपुत्राः ईदृशा हे मरुतः सुदीतिभिः शोभनदीप्तिकैर्वीकुपविभिः । रथनेमयः पवयः । वीकु दृढाः पवयो येषु तादृशे रथिरा गत । आगच्छत । एतदेव विवृणोति । हे पुरुस्पृहो वज्रभिः सृष्टणीया ईप्सितव्याः सोभरीयवः सोभरिमृषं मां कामयमाना नोऽस्माकं यज्ञं प्रत्यवेदानीमिषाग्नेन सहागच्छत । आ पूरणः ॥

विद्या हि रुद्रियाणां शुष्ममुयं मरुतां शिमीवतां । विष्णोरिषस्य मीळुषां ॥ ३ ॥

विद्य । हि । रुद्रियाणां । शुष्मं । उयं । मरुतां । शिमीऽवतां । विष्णोः । एषस्य ।

मीळुषां ॥ ३ ॥

हृदियाणां हृद्रुचाणां शिमीवतां कर्मवतां विष्णोर्व्याघ्रस्त्रीषस्त्रीषणीयस्य वृथ्यदकस्य मीढ्रुषां सेतुणां
मरुतामुयमुन्नूणं शुष्मं बलं विद्वहि । आनीमः खलु ॥

वि द्वीपानि पापतन्तिष्ठदुच्छुनोभे युजंत रोदसी ।

प्र धन्वान्यैरत शुभ्रखादयो यदेजथ स्वभानवः ॥ ४ ॥

वि । द्वीपानि । पापतन् । तिष्ठत् । दुच्छुना । उभे इति । युजंत । रोदसी इति ।

प्र । धन्वानि । ऐरत । शुभ्रखादयः । यत् । एजथ । स्वभानवः ॥ ४ ॥

द्वीपानि द्वयोः पार्श्वयोरपि येषु तान्युदमध्यस्थलानि ॥ द्वांतरूपसर्गेभ्योऽप ईत् । पा० ६. ३. ९७. । इतीत्वं ।
अकपुरित्यादिनाकारः समासांतः ॥ तानि च वि पापतन् । अत्यर्थं मरुद्देवेन विपतंति । तिष्ठत् स्थावरं चान्य-
दृशजातं दुच्छुना दुःखेन युज्यते । उभे रोदसी यावापृथिव्यावपि युजंत । ते मरुतः स्वागमनवर्जितेन कंपनेन
योजयंति । परोऽर्धर्चः परोऽरुहः । धन्वानि गमनशीलान्युदकानि च प्रैरत । प्रगच्छंति । हे शुभ्रखादयः
शोभनायुधाः शोभनहविष्का वा हे स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयः यूयं यद्यदेजथ कंपयथ । तदेतत्पूर्वोक्तं सर्वं
निष्पाद्यत इत्यर्थः ॥

अच्युता चिद्धो अज्मन्ना नानदति पर्वतासो वनस्पतिः । भूमिर्यामेषु रेजते ॥ ५ ॥

अच्युता । चित् । वः । अज्मन् । आ । नानदति । पर्वतासः । वनस्पतिः । भूमिः ।

यामेषु । रेजते ॥ ५ ॥

हे मरुतः वो युष्माकमज्मन्ना गमने सत्यच्युता चिद्धावयितुमशक्या अपि पर्वतासः पर्वता मेघा
गिरयो वा वनस्पतिः ॥ जाताविकवचनं ॥ वनस्पतयो वृक्षाद्या नानदति । अभितो भृशं शब्दायते । अपि च
यामेषु युष्मदीयेषु गमनेषु निमित्तेषु भूमिः पृथिवी च रेजते । कंपते ॥ ३६ ॥

अमाय वो मरुतो यातवे द्यौर्जिहीत उत्तरा बृहत् ।

यच नरो देदिशते तनूष्वा त्वक्षांसि बाह्वोजसः ॥ ६ ॥

अमाय । वः । मरुतः । यातवे । द्यौः । जिहीते । उत्तरा । बृहत् ।

यच । नरः । देदिशते । तनूषु । आ । त्वक्षांसि । बाहुऽञ्जसः ॥ ६ ॥

हे मरुतः वो युष्माकममाय बलाय यातवे यातुं द्यौर्बुल्लोको बृहदंतरिक्षं विद्वज्योत्तरोन्नततरा जिहीते ।
गच्छति । युष्मदागमनाद्गीता सती युष्मदीयमांतरिक्षं स्थानं परित्यज्योर्ध्वं पालयत इत्यर्थः । यच यस्मिन्-
तरिक्षे बाह्वोजसः बाह्वोरोजो बलं येषां तादृशा नरो नेतारो मरुतस्त्वक्षांसि दीप्तान्याभरणानि तनूष्वा-
लीयेषु शरीरेष्वा देदिशते आदिष्टानि धृतानि कुर्वन्ति । यद्वा । तनूषु विस्तृतासु मेघस्वास्वप्सु त्वक्षांसि तनू-
कृतानि तीक्ष्णीकृतान्यायुधानि मेघोद्भेदनाया देदिशते पुनःपुनरादिशति । तद्बृहदंतरिक्षं जिहीत इत्यन्वयः ॥

स्वधामनु श्रियं नरो महि त्वेषा अमवंतो वृषप्सवः । वहँते अहुतप्सवः ॥ ७ ॥

स्वधां । अन् । श्रियं । नरः । महि । त्वेषा । अमऽवंतः । वृषऽप्सवः । वहँते ।

अहुतऽप्सवः ॥ ७ ॥

नरो नेतारो मरुतः स्वधामनु । स्वधित्यस्रनाम । हविर्लक्षणमस्रमनुकस्य श्रियं शोभां महि महत्प्रौढं वहते ।
धारयति । कीदृशाः । तेषां दीप्ता अमवंतो बलवंतो वृषप्सवो वर्षणरूपा अहुतप्सवोऽनुदितरूपाश्च ॥

गोभिर्वा॒णो अ॒ज्यते॒ सोम॑री॒णां रथे॒ कोशे॑ हिर॒ण्यये॑ ।

गोब॑धवः सु॒जा॒तास॑ इ॒षे भु॒जे म॒हांतो॑ नः स्पर्से॒ नु ॥ ८ ॥

गोभिः । वा॒णः । अ॒ज्यते॒ । सोम॑री॒णां । रथे॑ । कोशे॑ । हिर॒ण्यये॑ ।

गोऽब॑धवः । सु॒जा॒तासः । इ॒षे । भु॒जे । म॒हांतः । नः । स्पर्से॑ । नु ॥ ८ ॥

सोमरीणामृषीणां गोभिः शब्दैः स्तुतिस्त्वृषीर्वाणो मरुद्बीणाज्यते । व्यज्यते । प्रकटीक्रियते । कुच । हिरण्यये रथे कोशे कोशवद्वेष्टिते मध्यदेशे । यद्वा । गोभिर्गन्तुभिर्गोमातुर्कैर्वा मरुद्भिर्वाणोऽज्यते । व्यज्यते । सोमरीणां ज्ञानायेदृशे रथे वाद्यत इत्यर्थः । अपि च गोबन्धवो गोमातुकाः सुजातासः शोभनजन्मानो महान्तो महानुभावास्ते मरुतो नोऽस्माकमिषेऽन्नाय भुजे भोगाय स्पर्से प्रीत्यै च बलनाय वा नु क्षिप्रं भवन्ति शेषः ॥

प्रति॑ वो वृष॑दंज॒यो वृ॒ष्णे श॒र्धाय॑ मा॒रुता॑य भर॒ध्वं । ह॒व्या वृ॒षप्र॑याव्णे ॥ ९ ॥

प्रति॑ । वः । वृ॒षत् ऽअ॒ज्ययः॑ । वृ॒ष्णे । श॒र्धाय॑ । मा॒रुता॑य । भर॒ध्वं । ह॒व्या । वृ॒षऽप्र॑याव्ने ॥ ९ ॥

हे वृषदंजयो वृषता वर्षकेण सोमेनाजंतः सिंचंतोऽध्वर्यवः वो यूयं वृष्णे वर्षत्रे मारुताय मरुत्संघरूपाय शर्धाय बलाय हव्यानि हवीषि प्रति भरध्वं । आहवनीयं प्रति हरत । शर्धं विशिष्यते । वृषप्रयाव्णे । वृषाणः सेक्ताः प्रयावानः प्रकृष्टं गंतारो मरुतो यस्मिन् तत्तथोक्तं । तस्यै ॥

वृ॒ष॒ण॒श्चेन॑ मरु॒तो वृ॒ष॒प्सुना॑ रथे॒न वृ॒ष॒नाभि॑ना ।

आ श्ये॒नासो॑ न प॒क्षि॒णो वृ॒था नरो॑ ह॒व्या नो॑ वी॒तये॑ गत ॥ १० ॥

वृ॒ष॒ण॒श्चेन॑ । म॒रुतः॑ । वृ॒षऽप्सु॑ना । रथे॒न । वृ॒षऽना॑भिना ।

आ । श्ये॒नासः॑ । न । प॒क्षि॒णः । वृ॒था । न॒रः । ह॒व्या । नः॑ । वी॒तये॑ । ग॒त ॥ १० ॥

हे नरो नेतारो मरुतः वृषणश्चेन वृषभिः सेचनसमर्थैरश्वैरूपेतेन वृषप्सुना वर्षकरूपयुक्तेन वृषनाभिना । नाभिश्चक्रच्छिद्रं । वर्षकनाभियुक्तेन रथेन नोऽस्माकं हव्यानि हवीष्या गत । आगच्छत । वृथानायासेनैव वीतये भक्षणार्थं । तच्च दृष्टान्तः । स्नेनासो न पक्षिणः स्नेनाः शंसनीयगतयः पक्षिणो यथा शीघ्रमागच्छन्ति । तद्वदनायासेन शीघ्रमागच्छन्त्यर्थः ॥ ३७ ॥

स॒मा॒नम॑ज्ये॒षां वि॒ भ्रा॒जंते॒ रु॒क्मा॑सो॒ अधि॑ बा॒हुषु॑ । द॒र्वि॒द्युत॑त्यृ॒ष्टयः॑ ॥ ११ ॥

स॒मा॒नं । अ॒जि । ए॒षां । वि॒ । भ्रा॒जंते॒ । रु॒क्मा॑सः । अधि॑ । बा॒हुषु॑ । द॒र्वि॒द्युत॑ति । ऋ॒ष्टयः॑ ॥ ११ ॥

एषां मरुतामंजि रूपाभिव्यञ्जकमाभरणं समानमेकविधमेव । एतदेवाह । रुक्मासो रुक्मा दीप्यमानाः सुवर्णमया हारा वि भ्राजन्ते । वचःस्थलेषु विशेषेण दीप्यन्ते । तथा बाहुष्वध्वंसेष्वृष्टयः शक्त्यादीन्वायुधानि दर्विद्युतति । अत्रार्थं द्योतते ॥

त उ॒यासो॑ वृ॒ष॒ण उ॒य॒बा॒हवो॑ नकि॒ष्ट॒नूषु॑ येति॒रे ।

स्थि॒रा ध॒न्वा॒न्यायु॑धा॒ रथे॑षु वोऽनी॒केष्व॑धि॒ श्रियः॑ ॥ १२ ॥

ते । उ॒यासः॑ । वृ॒ष॒णः । उ॒य॒ऽबा॒हवः॑ । नकि॑ । त॒नूषु॑ । येति॒रे ।

स्थि॒रा । ध॒न्वा॒नि । आ॒यु॒धा । रथे॑षु । वः । अ॒नी॒केषु॑ । अधि॑ । श्रियः॑ ॥ १२ ॥

उयास उन्नूणाः सर्वकार्येष्वयता वृषणो वर्षितार उयबाहव उन्नूणबाहुकासो मरुतस्तनूष्वात्मीयेषु शरीरेषु नक्षिर्येतिरे । रचणाय न प्रयतते । न हि कश्चित्तेषां शरीराणि बाधितुं शक्नोति येन यत्नः क्रियेत । परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतः वो युष्माकं रथेषु धन्वानि धनूंष्यायुधान्यायोधनानि बाणादीनि च स्थिरा स्थिराणि दृढतराणि संति । अत एव कारणादनीकेष्वधि सेनामुखेषु श्रियो जयसंपदो युष्माकं भवन्ति ॥

येषामर्णो न सप्रथो नाम त्वेषं शश्वतामेकमिद्भुजे । वयो न पित्र्यं सहः ॥ १३ ॥
येषां । अर्णः । न । सप्रथः । नाम । त्वेषं । शश्वतां । एकं । इत् । भुजे । वयः । न ।
पित्र्यं । सहः ॥ १३ ॥

अर्णो नोदकमिव सप्रथः सर्वतः पृष्ठं विस्तीर्णं त्वेषं दीप्तं शश्वतां बहूनां येषां मरुतामीदृशं नाम मरुत इति नामधेयमेकमिदमेकमेवासहायमेव सङ्गजे स्तोतृणां भोगाय भवति । तत्र दृष्टांतः । सहः प्रसहनशीलं पित्र्यं पितुरागतं वयो नाम्नमिव । यथा तद्विस्त्रमेण भोगाय भवति तथेत्यर्थः । तानित्युत्तरचैकवाक्यता ॥

तान्वंदस्व मरुतस्तौ उप स्तुहि तेषां हि धुनीनां ।
अराणां न चरमस्तदैषां दाना म्हा तदैषां ॥ १४ ॥
तान् । वंदस्व । मरुतः । तान् । उप । स्तुहि । तेषां । हि । धुनीनां ।
अराणां । न । चरमः । तत् । एषां । दाना । म्हा । तत् । एषां ॥ १४ ॥

हे अंतरात्मन् तान्यूर्वोक्तगुणान्मरुतो वंदस्व । प्रणम । तानेवोपेत्य स्तुहि । हि यस्माद्भुनीनां कंपयितृणां तेषां मरुतां वयं शेषभूताः स्म । अराणामर्याणां स्वामिनां यथा चरमो हीनः सेवकः शेषभूतस्तद्वत् । तत्तस्माद्देवां मरुतां दाना दानानि म्हा महत्त्वेन युक्तान्यस्माकं भवन्ति । तदैषामिति द्विरक्तिरादरार्था पदपुरणार्था वा ॥

सुभगः स व ऊतिष्वास पूर्वासु मरुतो व्युष्टिषु । यो वा नूनमुतासति ॥ १५ ॥
सुऽभगः । सः । वः । ऊतिषु । आस । पूर्वासु । मरुतः । विऽउष्टिषु । यः । वा । नूनं ।
उत । असति ॥ १५ ॥

हे मरुतः वो युष्माकमूतिषु रक्षासु सतीषु स स्तोता सुभग आस । शोभनधनो भवति ॥ अस्तेऽस्कांदसो भूमावाभावः ॥ यद्वा । सुभग आस । दीयते ॥ अस गतिदीप्त्यादानेषु ॥ कदेति चेत् उच्यते । पूर्वासु व्युष्टिषु पूर्वेषुऽतीतेषु विवासितेषु दिवसेषु । यद्वा । पूर्वास्वागामिनीषु व्युष्टिषूषःसु । उषःकालोपलक्षितेषु दिवसेषु । उतापि च यो मनुष्यः स्तोता यथा वा नूनमवस्त्रमसति युष्माकं भवति ॥ अस्तेऽस्कांदसः शपो लुगभावः ॥ स सुभग इत्यन्वयः ॥ ॥ ३८ ॥

यस्य वा यूयं प्रति वाजिनो नर आ हव्या वीतये गृथ ।
अभि ष द्युम्नैरुत वाजसातिभिः सुस्त्रा वो धूतयो नशत् ॥ १६ ॥
यस्य । वा । यूयं । प्रति । वाजिनः । नरः । आ । हव्या । वीतये । गृथ ।
अभि । सः । द्युम्नैः । उत । वाजसातिभिः । सुस्त्रा । वः । धूतयः । नशत् ॥ १६ ॥

हे नरो नेतारो मरुतः यूयं यस्त्र वा यस्त्र च वाजिनो हविष्मतो यत्रमाणस्त्र हव्या हव्यानि हवींषि प्रति

वीतये मण्णाया गथ आगच्छ स यजमानो हे धृतयः कंपयितारो मरुतः युष्मिर्बोतमानिरन्निर्यशोभिर्वा
उतापि च वाजसातिभिर्वाजानां संभजनैश्च वो युष्माकं संबन्धीनि मुखान्यभि नशत् । अभितो व्याप्नोति ॥

यथा रुद्रस्य सूनवो दिवो वशन्त्यसुरस्य वेधसः । युवानस्तथेदसत् ॥ १७ ॥

यथा । रुद्रस्य । सूनवः । दिवः । वशन्ति । असुरस्य । वेधसः । युवानः । तथा । इत् ।

असत् ॥ १७ ॥

रुद्रस्य दुःखद्रावयितुरीश्वरस्य सूनवः पुत्रा असुरस्योदकानां सेतुर्मेषस्य वेधसो विधातारः । यद्वा ।
असवः प्राणाः । तात्राति ददातीत्यसुरं वृष्टिजलं । तस्य कर्तारः । युवानो नित्यतश्चणाः ईदृशा मरुतो
दिवोऽन्तरिक्षादागत्य यथा धेन प्रकरेण वशन्ति अस्मान् कामयन्ति तथेतेनैव प्रकरिणासत् । इदं सोचं
भवतु ॥ वष्टेऽङ्गादसः शपो लुगभावः ॥

ये चाहँति मरुतः सुदानवः स्मन्मीळुषश्चरँति ये ।

अतश्चिदा न उप वस्यसा हृदा युवान् आ ववृध्वं ॥ १८ ॥

ये । च । अहँति । मरुतः । सुदानवः । स्मत् । मीळुषः । चरँति । ये ।

अतः । चित् । आ । नः । उप । वस्यसा । हृदा । युवानः । आ । ववृध्वं ॥ १८ ॥

सुदानवः शोभनदाना ये च यजमाना मरुतो देवानहँति पुजयन्ति । ये च मीळुषः सेतुश्चरतः स्मत्
प्रशस्त्रं चरन्ति हविर्भिः प्रचरन्ति यजन्ति । यत एवमतोऽपि कारणान्ताभयविधानोऽस्मान् अभिलक्ष्य वस्यसा
वसीयसा वसुमत्तमेन हृदा हृदयेन हे युवानो मरुतः उपा ववृध्वं । उपेत्याभिसंभजत ॥

यूनं ऊ षु नविष्ठया वृष्णः पावकाँ अभि सोभरे गिरा । गाय गा इव चर्कषत् ॥ १९ ॥

यूनः । ऊं इति । सु । नविष्ठया । वृष्णः । पावकान् । अभि । सोभरे । गिरा । गाय ।

गाऽइव । चर्कषत् ॥ १९ ॥

हे सोभरे यूनो नित्यतश्चणान् वृष्णो वर्षिष्ठान् पावकांस्तान्मरुतो नविष्ठयातिशयेनाभिनवया गिरा वाचा
शुतिरूपया सु शोभनमभि गाय । अभिष्टुहि । चर्कषत् पुनःपुनः कृषन् कृषीवन्तो गा इव । स यथा यूनः
शक्ताननबुद्धः स्वीति तद्वत् ॥

सहा ये संति मुष्टिहेव हव्यो विश्वासु पृतसु होतृषु ।

वृष्णाश्चंद्रान् सुश्रवस्तमान् गिरा वंदस्व मरुतो अहं ॥ २० ॥

सहाः । ये । संति । मुष्टिहाऽइव । हव्यः । विश्वासु । पृतसु । होतृषु ।

वृष्णः । चंद्रान् । न । सुश्रवःऽतमान् । गिरा । वंदस्व । मरुतः । अहं ॥ २० ॥

विश्वासु सर्वासु पृतसु पृतनासु युद्धेषु होतृष्वान्गणशिलेषु योद्धृषु च ये मरुतः सहाः संति अभिमवितारो
भवन्ति हव्यो ज्ञातव्यो मुष्टिहेव । मुष्टिभिरिव हंतीति मुष्टिहा मरुतः । स इव । नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रति वृष्णो
वर्षितुं चंद्रानां हृदादकान् सुश्रवस्तमानतिशयेन शोभनयशस्कांस्तान्मरुतोऽहं मरुत एव गिरा वाचा वंदस्व ।
शुहि ॥ ३९ ॥

गावश्चिद्वा समन्यवः सजात्येन मरुतः संबंधवः । रिहते ककुभो मिथः ॥२१॥
गावः । चित् । घ । सऽमन्यवः । सऽजात्येन । मरुतः । सऽबंधवः । रिहते । ककुभः ।
मिथः ॥२१॥

हे समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा हे मरुतः गावश्चिद्गावश्च युष्मन्मातृभूताः सजात्येन समान-
जातित्वेन संबंधवः समानबंधुकाः सत्यः ककुभो दिशः प्राच्यादिदिग्भागान् प्राप्य मिथः परस्परं रिहते ।
लिहति । चेति पूरकः ॥

मर्तश्चिद्वो नृतवो रुक्मवक्षस उप भ्रातृत्वमारयति ।
अधि नो गात मरुतः सदा हि व आपित्वमस्ति निधुवि ॥२२॥
मर्तः । चित् । वः । नृतवः । रुक्मऽवक्षसः । उप । भ्रातृऽत्वं । आ । अयति ।
अधि । नः । गात । मरुतः । सदा । हि । वः । आपिऽत्वं । अस्ति । निऽधुवि ॥२२॥

हे नृतवो नृत्यंतो हे रुक्मवक्षसः । रोचमानमाभरणं रुक्मं वक्षसि येषां ते तथोक्ताः । ईदृशा हे मरुतः
मर्तश्चिद्वोऽपि स्तोता वो युष्माकं भ्रातृत्वं सखित्वमा अभिमुख्येनोपायति । उपगच्छति । अतो नो
ऽस्माकमुत्थान्स्तोतृनधि गात । अधिब्रूत । अस्मात्पक्षपातवचना भवत । हि यस्माद्वो युष्माकमापित्वं बंधुत्वं
निधुवि नितरां धारयितव्ये स्तोत्रे यच्च वा सदा सर्वदास्ति विद्यते तस्मादित्यर्थः ॥

मरुतो मारुतस्य न आ भेषजस्य वहता सुदानवः । यूयं सखायः सप्तयः ॥२३॥
मरुतः । मारुतस्य । नः । आ । भेषजस्य । वहत । सुऽदानवः । यूयं । सखायः । सप्तयः ॥२३॥

हे सुदानवः शोभनदाना हे सखायः समानख्याना हे सप्तयः सर्पणशीला मरुतः नोऽस्माकं मारुतस्य
भेषजस्य मरुतसंबन्धि भेषजमौषधं यूयमा वहत । आनयत ॥

याभिः सिंधुमवथ याभिस्तूर्वथ याभिर्दशस्यथा क्रिविं ।
मयो नो भूतोतिभिर्मयोभुवः शिवाभिरसचद्विषः ॥२४॥
याभिः । सिंधुं । अवथ । याभिः । तूर्वथ । याभिः । दशस्यथ । क्रिविं ।
मयः । नः । भूत । उतिऽभिः । मयःऽभुवः । शिवाभिः । असचऽद्विषः ॥२४॥

हे मरुतः याभिरुतिभिः सिंधुं समुद्रमवथ रणथ । याभिश्च तूर्वथ स्तोत्राणां शत्रून् हिंस्थ । तुर्वी हिंसार्थः ॥
याभिश्च क्रिविं कूपं तृणजे गोतमाय दशस्यथ प्रयच्छथ । हे मयोभुवो मयसः सुखस्य भावयितारो हे
असचद्विषोऽसक्तश्चवः शत्रुरहिताः शिवाभिः कल्याणीभिः सर्वाभिरुतिमी रक्षाभिर्नोऽस्माकं मयः सुखं भूत ।
भावयत । उत्पादयत । यद्वा ॥ भू प्राप्नो ॥ प्रापयत ॥

यत्सिंधौ यदसिक्त्र्यां यत्समुद्रेषु मरुतः सुबर्हिषः । यत्पर्वतेषु भेषजं ॥२५॥
यत् । सिंधौ । यत् । असिक्त्र्यां । यत् । समुद्रेषु । मरुतः । सुऽबर्हिषः । यत् । पर्वतेषु ।
भेषजं ॥२५॥

हे सुबर्हिषः शोभनयज्ञा मरुतः सिंधावेतत्संज्ञे खंदनशीले नदे यज्ञेषजमस्ति यज्ञासिक्त्र्यां यच्च समुद्रेषु
जलधिषु यच्च पर्वतेषु भेषजं विद्यते तत्सर्वं भेषजं पश्यांत इत्युत्तरयेकवाक्यता ॥

विश्वं पश्यंतो विभृथा तनूष्वा तेना नो अधि वोचत ।

क्षमा रपो मरुत आतुरस्य न इष्कर्ता विहुतं पुनः ॥२६॥

विश्वं । पश्यंतः । विभृथ । तनूषु । आ । तेन । नः । अधि । वोचत ।

क्षमा । रपः । मरुतः । आतुरस्य । नः । इष्कर्त । विहुतं । पुनरिति ॥२६॥

विश्वं सर्वं पूर्वोक्तं भेषजं पश्यंतो जानंतो यूयं तनूष्वस्मदीयेषु विषयेष्वा विभृथ । आहरथ । आहूतेन च तेन नोऽस्मानधि वोचत । अधिब्रूत । चिकित्सतेत्यर्थः । अपि च हे मरुतः नोऽस्माकं मध्य आतुरस्य रोगिणो रपः । पापनामेतत् । रपसः पापफलस्य रोगस्य क्षमा क्षांतिर्यथा भवति तथा विहुतं विबाधितमंगं पुनरिष्कर्त । निःशेषेण संपूर्णं कुरुत ॥ निसो नलोपः क्छांदसः । करोतेर्लोटि क्छांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तन-धनाच्चेति तशब्दस्य तवादेशः । अत एवोपसर्गसमुदायो नावगृह्यते ॥ ॥४०॥ ॥३॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र वयमु त्वामित्यष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । वयमु द्रूनांति वृचे चित्रस्य दानक्षुतिरिति । अविद्यान्यस्मादिति परिभाषया कारणः सोमरिच्छयिः । काकुभं प्रागाथं हेत्युक्त्वादस्यापि सूक्तस्यायुजः ककुभो युजः सतोवृहत् । अतएव वृचे चित्रस्य दानं देवता । शिष्टा ऐंशः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ उक्थ्य ब्राह्मणाच्छंसिश्च वयमु त्वामिति प्रगाथः सोत्रियः । सूचितं च । वयमु त्वामपूर्य्य यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथी । आ० ६. १. इति ॥ आभिन्नविकेषकृष्णपि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽयं सोत्रियः प्रगाथः । सूचमुक्तं ॥ अस्मिन्नेव शस्त्रे त्वं न इन्द्रा भरेति प्रगाथो यदा सोत्रियः तदा वयमु त्वत्पुत्रपुत्रपुत्राया । सूचितं च । वयमु त्वामपूर्य्य यो न इदमिदं पुरा याहीम इदं इति समाहारयोऽनुरूपः । आ० ७. ८. इति ॥

वयमु त्वामपूर्य्य स्थूरं न कश्चिद्भरंतोऽवस्यवः । वाजे चित्रं हवामहे ॥१॥

वयं । ऊं इति । त्वां । अपूर्य्य । स्थूरं । न । कत् । चित् । भरंतः । अवस्यवः । वाजे ।
चित्रं । हवामहे ॥१॥

हे अपूर्य्य त्रिषु सवनेषु प्रादुर्भूतत्वादभिनवेन्द्र भरंतः सोमलक्षणे रत्नेस्त्वां पोषयंतो वयं वाजे । वाजंति गच्छंति योहारोऽचेति वाजयंत्यायुधान्यचेति वा वाजः संयामः । तस्मिंश्चित्रं चायनीयं विविधरूपं त्वामु त्वामेवावस्यवो रक्षणमात्मन इच्छंतः संतो हवामहे । त्वामाह्वयामः । तत्र दृष्टान्तः । स्थूरं न यथा भरंतो ब्रीह्यादिभिर्गृहं पुरयंतो जना वाजेऽन्नविषये स्थूरं स्थूलं गुणाधिकं कश्चित् कंचिन्मानवं यथाह्वयंति तद्वत् ॥

उप त्वा कर्मन्तूतये स नो युवोयश्चक्राम यो धृषत् ।

त्वामिदं वितारं ववृमहे सखाय इन्द्र सानसि ॥२॥

उप॑ । त्वा॒ । कर्म॑न् । ऊ॒तये॑ । सः । नः॒ । युवा॑ । उ॒यः । च॒क्राम् । यः । धृ॒षत् ।
त्वां । इत् । हि । अ॒वि॒तारं॑ । व॒वृ॒महे॑ । सखा॑यः । इं॒द्र । सा॒न॒सिं ॥२॥

प्रथमपादः प्रत्यक्षतः । हे इंद्र कर्मसंपिष्टोमादिकर्मण्युतये रक्षणाय त्वा त्वामुपगच्छामः । द्वितीयः
पादः परोक्षतः । य इंद्रो धृषत् धृष्योति शत्रून् अभिभवति ॥ जिधृषा प्रागल्भ्ये । ब्रह्मं ब्रह्मसीति श्रुत्ययः ॥
युवा तव उय उग्र्यः स इंद्रो नोऽस्मान् प्रति चक्राम । आगच्छतु । यद्वा । चक्राम । अस्मान्नुत्साहयुक्तान्
करोतु ॥ क्रमतेः सर्गाथै व्यत्ययेन परस्मैपदं । पा० १. ३. ३८. ॥ परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षतः । सखायः समानख्याना
बंधुभूता वा वयं सानसिं ॥ वन षण् संभक्तौ । संभजनोयमवितारं सर्वस्य रक्षितारं त्वामित्त्वामिव ववृमहे ।
वृणीमहे । संभजामहे । हिः प्रसिद्धौ ॥ हियोगादनिघातः ॥

आ या॑ही॒म इं॒द्रोऽश्व॑पते॒ गोप॑त॒ उर्व॑रापते । सोम॑ सोमपते पिब ॥३॥
आ । या॑हि । इ॒मे । इं॒द्रवः॑ । अ॒श्वोऽप॑ते । गोऽप॑ते । उर्व॑राऽपते । सोम॑ । सो॒मोऽप॑ते ।
पि॒ब ॥३॥

अश्वपतेऽस्मानां स्वामिन् गोपते गवां पालयितव्वरापते । सर्वसखाद्या भूमिर्व्वरा । तस्याः पते हे इंद्र
इंद्रवः सोमा इमे भवदोयाः । त्वदर्थमभिषुता इत्यर्थः । तस्मादा याहि । आगच्छ । आगत्य सोमपते हे इंद्र
सोमं पिब ॥

व॒यं हि॒ त्वा॒ बंधु॑मंतमबंध॒वो वि॒प्रास॑ इं॒द्र येमि॑म ।
या ते॒ धामा॑नि वृष॒भ तेभि॑रा ग॒हि वि॒श्वेभिः॑ सोम॑पीतये ॥४॥
व॒यं । हि॒ । त्वा॒ । बंधु॑मंतं । अ॒बंध॒वः । वि॒प्रासः॑ । इं॒द्र । येमि॑म ।
या । ते॒ । धामा॑नि । वृष॒भ । तेभिः॑ । आ । ग॒हि । वि॒श्वेभिः॑ । सोम॑ऽपीतये ॥४॥

हे इंद्र अबंधवो बंधुरहिता विप्रासो मेधाविनो वयं बंधुमंतं बंधुभिर्देवैरगिरोभिर्वा तद्वतं त्वा त्वां ।
हिरवधारणे । त्वामिव येमिम । बंधुत्वेन नियच्छाम ॥ यच्छतेर्लिटि रूपं ॥ तथा सति हे वृषभ कामानां
वर्षितरिद्र ते तव या यानि धामानि शरीराणि तेजांसि वा विद्यन्ते तेभिस्तैर्विश्वेभिः सर्वैर्धामभिः सह सोम-
पीतये सोमपानार्थमा गहि । आगच्छ ॥

सी॒दंत॑स्ते॒ वयो॑ यथा॒ गो॒श्रीते॑ म॒धौ म॒दिरे॑ वि॒वक्ष॑णे । अ॒भि त्वा॑मि॒न्द्र नो॒नुमः॑ ॥५॥
सी॒दंतः॑ । ते॒ । व॒यः । य॒था । गो॒ऽश्रीते॑ । म॒धौ । म॒दिरे॑ । वि॒वक्ष॑णे । अ॒भि । त्वां । इं॒द्र ।
नो॒नुमः॑ ॥५॥

हे इंद्र गोश्रीते ॥ श्रीङ् पाके ॥ गोविकारे दधिपयसी गोशब्देनोच्यते । दध्ना पयसा च श्रीतेन
श्रयणद्रव्येण मिश्रिते मदिरे मदकरे विवक्षणे स्वर्गप्रापणशीले त्वदीये मधौ सोमे सीदंतो निवसंतः । सद्ने
वृष्टांतः । वयो यथा पक्षिणो यथैकत्र संघीभूय तिष्ठन्ति तद्वत् सीदंतो वयं त्वामभ्यामिमुख्येन नोनुमः । पुनः-
पुनर्भृशं वा सुमः ॥ ॥५॥

अ॒च्छा च॒ त्वे॒ना न॑म॒सा व॑दा॒मसि॒ किं मुहु॑श्चि॒द्वि दी॑धयः ।
सं॒ति का॑मा॒सो ह॑रि॒वो द॑दि॒ष्टुं स्मो व॑यं सं॒ति नो॒ धियः॑ ॥६॥

अच्छ । च । त्वा । एना । नमसा । वदामसि । किं । मुहुः । चित् । वि । दीधयः ।
सन्ति । कामासः । हरिऽवः । ददिः । त्वं । स्मः । वयं । सन्ति । नः । धियः ॥ ६ ॥

हे इंद्र अच्छ चापि चाभिमुख्येन वैनेन नमसा स्तोत्रेण हविर्लक्षणेनात्रेण वा सह त्वा त्वां वदामसि । अभिवदामः ॥ चवायोगे प्रथमेति न निघातः ॥ त्वं तु मुहुश्चिमुहुर्मुहुः किं कस्माद्वेतोर्वि दीधयः । विपूर्वो दीधितिश्चित्ने । विचितयसि ॥ दीधीद् दीप्तिदेवनयोः । व्यत्येन परस्मैपदं लुगभावश्च ॥ किमर्थं यूयं वदथेति चेत् हरिवो हरिताश्ववन् हे इंद्र अस्माकं कामासः पुत्रपश्चादिविषयाः कामाः सन्ति । कामाः संतु । अहं न प्रयच्छामीति चेत् । त्वं तु ददिधेनादिदाता खलु । तस्माद्वयं त्वत्सन्निधौ स्मः । भवामः । किंच नो ऽस्माकं धियः कर्माणि च तव समोपे सन्ति । तिष्ठन्ति । ततो धनादिलाभार्थं त्वां वदाम इत्यर्थः ॥

नूत्ना इदिन्द्र ते वयमूती अभूम नहि नू ते अद्रिवः । विद्या पुरा परीणसः ॥ ७ ॥
नूत्नाः । इत् । इन्द्र । ते । वयं । ऊती । अभूम । नहि । नु । ते । अद्रिऽवः । विद्म । पुरा ।
परीणसः ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते तवोत्पूत्यै रक्षणे वयं नूत्ना इन्द्रतना एव भवामः । अद्रिवो वज्रिन् हे इंद्र पुरा पूर्वं त्वां परीणसः ॥ सुव्यत्ययः ॥ परीणसं परितो व्याप्तं महान्तं वेति नहि विद्म । न जानीमः । नु संप्रति तु ते त्वां महान्तमिति जानंतो वयं भवता रक्ष्या इति ॥

विद्या सखित्वमुत शूर भोज्यमा ते ता वज्रिन्नीमहे ।
उतो समस्मिन्ना शिशीहि नो वसो वाजै सुशिप्र गोमति ॥ ८ ॥
विद्म । सखिऽत्वं । उत । शूर । भोज्यं । आ । ते । ता । वज्रिन् । ईमहे ।
उतो इति । समस्मिन् । आ । शिशीहि । नः । वसो इति । वाजै । सुऽशिप्र । गोऽमति ॥ ८ ॥

शूर शत्रूणां शातयितृर्बलवन् हे इंद्र सखित्वं तव सखिभावं वयं विद्म । जानीमः । उतापि च भोज्यमभ्यवहारार्थं धनं च विद्म । वज्रिन् हे इंद्र ते त्वदीये ता ते सख्यधने आ आभिमुख्येनेमहे । वयं याचामहे । उतो अपि च वसो सर्वस्य वासयितः सुशिप्र शोभनहृनो यद्वा शोभनशिरस्त्राण हे इंद्र गोमति गवादिभ्युक्ते समस्मिन् सर्वस्मिन् वाजै ऽन्ने नो ऽस्मान्ना शिशीहि । तीक्ष्णोक्तुः । उपलक्ष्यं । प्रदानेनास्मान् प्रसिद्धान् कुर्वित्यर्थः ॥ शिञ् निशान इत्यस्य च्छादसः युः ॥

उक्थे ब्राह्मणाच्छसिशस्त्रे यो न इदमिदमित्ययं प्रगाथोऽनुरूपः । यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथो सर्वाः ककुभः । आ० ६. १. इति सूचितं ॥ आभिप्रविकेषूक्येष्वपि ब्राह्मणाच्छसिशस्त्रेऽयं वैकल्पिकोऽनुरूपः । आ० ७. ८. ॥ आभिप्रविकेषूक्येषु तृतीयसर्वने ब्राह्मणाच्छसिशस्त्रे त्वं न इंद्रा भरेति प्रगाथे स्तोत्रिये सत्यनुरूपतुचः समाहार्यः । तत्रेयं यो न इदमिदमिति द्वितीया । सूचितं च । यो न इदमिदं पुरा याहीम इदं इति समाहार्योऽनुरूपः । आ० ७. ८. इति ॥

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य आनिनाय तमु वः स्तुषे । सखाय इद्रमूतये ॥ ९ ॥
यः । नः । इदंऽइदं । पुरा । प्र । वस्यः । आऽनिनाय । तं । ऊं इति । वः । स्तुषे । सखायः ।
इद्रं । ऊतये ॥ ९ ॥

सखायः समानख्याना हे अस्मिन्मित्रजनाः य इंद्रः पुरा पूर्वमिदं दर्शनीयतया विद्यमानं वस्यो वसीयः ॥ वसोरीयसुनीकारलोपच्छादसः ॥ प्रशस्तं वसु नो ऽस्मान् प्राणिनाय प्रकर्षेणानीतवान् तमु तमेव धनानामाभितारमिदं वो युष्माकं धनलाभार्थमूतये रक्षणाय च स्तुषे । सोभरिरहं स्तौमि ॥

हर्यश्च सत्पतिं चर्षणीसहं स हि ष्मा यो अमंदत ।

आ तु नः स वयति गव्यमश्वं स्तोतृभ्यो मघवां शतं ॥१०॥

हरिऽअश्वं । सत्ऽपतिं । चर्षणिऽसहं । सः । हि । स्म । यः । अमंदत ।

आ । तु । नः । सः । वयति । गव्यं । अश्वं । स्तोतृऽभ्यः । मघऽवां । शतं ॥१०॥

हर्यश्च हरितवर्णाश्चोपेतं सत्पतिं स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नक्षत्राणां पतिं सतां श्रेष्ठानां पतिं वा चर्षणीसहं चर्षणीनां शत्रुभूतानां मनुष्याणामभिभवितारं स हि ष्मा स खलु जनः स्तीति । यो जनो अमंदत ततो लब्धधनः संस्तुतो भवति स एनं तुष्टुषति । एवं सति मघवा धनवान् स इंद्रः शतं गव्यमश्वमनेकं गवाश्वसंघं स्तोतृभ्यो नोऽस्त्रभ्यं तु बिप्रमा वयति आप्रापयतु ॥ वी गत्यादिषु । अस्त्रास्त्रेव्यडागमः ॥ ततो लब्धगवादिका वयं चैनं स्तुम इति ॥ ॥२॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं प्रति श्वसंतं वृषभ ब्रुवीमहि । संस्ये जनस्य गोमंतः ॥११॥

त्वया । ह । स्वि । युजा । वयं । प्रति । श्वसंतं । वृषभ । ब्रुवीमहि । सं । संस्ये । जनस्य ।

गोऽमंतः ॥११॥

वृषभ वर्षितर्हे इंद्र गोमतो गवादियुक्तस्य जनस्य संस्ये स्थाने युद्धे श्वसंतमस्मान्प्रति क्रोधातिशयेन श्वासकारिणं शत्रुं युजा सहायेन त्वया ह स्विच्चयैव खलु वयं प्रति ब्रुवीमहि । प्रतिवचनं कुर्मः । गिराकारिष्याम इत्यर्थः ॥

जयेम कारे पुरुहूत कारिणोऽभि तिष्ठेम दूढ्यः ।

नृभिर्वृचं हन्याम शूश्रुयाम चर्वैरिंद्र प्र णो धियः ॥१२॥

जयेम । कारे । पुरुऽहूत । कारिणः । अभि । तिष्ठेम । दुऽध्यः ।

नृऽभिः । वृचं । हन्याम । शूश्रुयाम । च । चर्वैः । इंद्र । प्र । नः । धियः ॥१२॥

पुरुहूत बद्धभिराह्नातव्य हे इंद्र अस्माकं विविधाः शत्रव उपद्रवकारिणो बाधां मनसा स्मरंत्येति । तत्र कारिणो हिंसां कुर्वतः शत्रून् कारे । कीर्यंत आयुधान्यत्रेति कारो युद्धं । तस्मिंस्तान्वयं जयेम । दूढ्यो दुर्धियः पापबुद्धीन्यभि तिष्ठेम । अभितः स्थास्यामः । किंच वृचं गवामावरकं शत्रुं नृभिरायुधनेतृभिर्महद्भिः सह हन्याम । हिंस्याम । हत्वा शूश्रुयाम च । शत्रुराहित्येन पुत्रपौत्रैरपिष्टोमादिकर्मभिश्च वर्धयेमहि । यद्वा । श्रयतिरचांतणीतिवर्थः । शत्रुभ्यो बाधाभावात्सोमलक्ष्णैरनैस्त्वां वर्धयेम । ततस्त्वं नोऽस्माकं धियः कर्माणि प्रावेः । प्रकर्षेण रक्ष ॥

आभिन्नविकेषकृष्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसि शस्त्रेऽभ्रातृव्य इत्यादिकौ द्वौ प्रगाथौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । अभ्रातृव्यो अना त्वं मा ते अमाजुरो यथा । आ० ७. ८. । इति ॥

अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिंद्र जनुषा सनादसि । युधेदापित्वमिच्छसे ॥१३॥

अभ्रातृव्यः । अना । त्वं । अनापिः । इंद्र । जनुषा । सनात् । असि । युधा । इत् ।

आपित्वं । इच्छसे ॥१३॥

हे इंद्र त्वं जनुषा अन्ननेवाभ्रातृव्यः ॥ व्यन् सपत्ने । पा० ४. १. १४५. । इति व्यन्त्रत्ययः ॥ अन्नानेतुकः ॥ अतश्चंदसीति कपः प्रतिषेधः ॥ अन्नयंतुक इत्यर्थः । अनापिर्बधुवर्जितश्च सनादसि । चिरादेव भ्रातृव्यादि-

वर्जितोऽसि । यच्च त्वयापित्वं बांधवमिच्छसे इच्छसि तच्च युधिबुद्धेनैव । युद्धं कुर्वन्नेव स्रोतॄणां सखा भवसीति ॥

नकीं रेवंतं सख्याय विंदसे पीयंति ते सुराश्चः ।

यदा कृणोषि नदनुं समूहस्यादिप्तितेव हूयसे ॥ १४ ॥

नकिः । रेवंतं । सख्याय । विंदसे । पीयंति । ते । सुराश्चः ।

यदा । कृणोषि । नदनुं । सं । ऊहसि । आत् । इत् । पिताऽइव । हूयसे ॥ १४ ॥

हे इंद्र रेवंतं धनवंतं केवलधनवंतं दानादिरहितमयष्टारमाद्यं मानवं सख्याय सखिभावाय नकिर्विंदसे । न भजसे । नाश्रयसीत्यर्थः । अयष्टारो जनाः किं संतीत्यत आह । सुराश्चः ॥ दुश्चोश्चि गतिवृद्धोः ॥ सुरया वृद्धास्तद्वत् प्रमत्ता नास्तिकास्ते त्वां पीयंति ॥ पीयतिर्हिंसाकर्मा । हिंसति । तान्नाश्रयसीत्यर्थः ॥

मा ते अमाजुरो यथा मूरासं इंद्र सख्ये त्वावंतः । नि षदाम सचा सुते ॥ १५ ॥

मा । ते । अमाऽजुरः । यथा । मूरासः । इंद्र । सख्ये । त्वाऽवंतः । नि । षदाम । सचा । सुते ॥ १५ ॥

हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं तथा मा भूम मा भवाम यथा त्वावतस्त्वादृशस्त्वत्सदृशस्य देवस्य सख्ये मूरासो मूराः । सोमप्रदानादिद्विष्टेण सह सख्यं कुर्म इत्येतदजानंतो मूढा जनाः । अमाजुरः सोमाभिषवमकुर्वन्तस्ते गृहेः पुत्रैः पौत्रैर्धनादिभिश्च सह जीर्णा भवन्ति । तथा वयममाजुरो न भवाम । कथं । सचा ऋत्विग्भिः सह सुतेऽभिषुते सोमे वयं तु नि षदाम । निवसाम । तस्मात्सोमदानेन त्वया सह सखिभावं कुर्म इत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

मा ते गोदत्र निरराम राधस इंद्र मा ते गृहामहि ।

दृष्ट्वा चिदर्थः प्र मृशाभ्या भर न ते दामान आदभे ॥ १६ ॥

मा । ते । गोऽदत्र । निः । अराम । राधसः । इंद्र । मा । ते । गृहामहि ।

दृष्ट्वा । चित् । अर्थः । प्र । मृश । अभि । आ । भर । न । ते । दामानः । आऽदभे ॥ १६ ॥

हे गोदत्र स्रोतॄणां गवादिदानशील हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं राधसो धनाय निरराम । मा निर्गमाम ॥ अर्तेर्बुद्धिं सतिंशास्त्यर्तिभ्यश्चेत्यडादेशः । अदृशोऽङ्गीति गुणः ॥ सर्वदा त्वत्तो धनाढ्या भवाम । किंच ते तव स्वभूता वयं धनं प्रयच्छाम । कस्माच्चिन्मा गृहामहि । तस्मादन्यत्र गृह्णीमः । अपि तु त्वत्त एव धनं गृह्णीम इत्यर्थः ॥ गृहेर्बुद्धिं बज्जलं कंदसीति शः । छित्त्वात्संप्रसारणं ॥ अर्थः स्वामी त्वं दृष्ट्वा चिदृढान्यपि विनश्यराणि धनानि प्र मृश । प्रकर्षेणास्मासु स्थापय । किंचाभ्यामिमुख्येना भर । धनादिभिः समंतादस्मान्योषय । ते तव दामानस्तानि दानानि नादभे न कैश्चिदप्यादंभितुं शक्वन्ति । तस्माद्दानादियुक्तानस्मान् कुर्वित्यर्थः ॥

इंद्रो वा घेदियन्मघं सरस्वती वा सुभगा दुर्दिवसु । त्वं वा चित्र दानुषे ॥ १७ ॥

इंद्रः । वा । घ । इत् । इयत् । मघं । सरस्वती । वा । सुऽभगा । दुर्दिः । वसु । त्वं ।

वा । चित्र । दानुषे ॥ १७ ॥

अत्र चित्रस्य दानं स्त्रीति । चित्रो नाम राजा सरस्वतीतीर इंद्रार्थं यागमकृत । तच्च मंचद्रष्टृर्षिर्वज्रध-

नलाम्नाम्यमेतावद्धनं को वा प्रायच्छदिति विकल्पयते । दामुष इन्द्राय हवींषि दत्तवते मद्यमिन्द्रो वा घेदिन्द्र एव किं खल्वेतावन्मघं मंहनीयं धनं ददिः प्रायच्छत् । यद्वा सुभगा शोभनधना सरस्वती नदी वसु धनं ददिः किं प्रायच्छत् । अथवा चित्र एतन्नामक हे राजन् त्वं वेतावद्धनं मद्यं प्रादा इति ॥

चित्र इन्द्राजा राजका इदंयके यके सरस्वतीमनु ।

पर्जन्य इव ततनन्दि वृष्ट्या सहस्रमयुता ददत् ॥ १८ ॥

चित्रः । इत् । राजा । राजकाः । इत् । अन्यके । यके । सरस्वती । अनु ।

पर्जन्यःऽइव । ततनन्त् । हि । वृष्ट्या । सहस्रं । अयुता । ददत् ॥ १८ ॥

अनया चित्र एव प्रादादिति निश्चयमकार्षीत् । सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनमयुतायुतानि च धनानि च ददत् प्रयच्छन् चित्र इति च नामैव राजा । अन्यके यके ॥ अल्प इत्यर्थे कः ॥ अल्पा येऽन्ये राजका इन्द्राजान एव सरस्वतीमनु सरस्वत्याक्षीरं वर्तते । तान् सर्वान्याचमानायमेव चित्रो राजा ततनन्त धनैस्तनोति ॥ तनो-
तेर्लुङि चङि रूपं । चञ्चल्यतरस्यामिति स्वरः ॥ तच्च वृष्टांतः । पर्जन्य इव यथा पर्जन्यः पृथिवीं वृष्ट्या तनोति प्रीणयति तथायं चित्रः सर्वान् धनैः प्रीणयतीत्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

ओ त्यमह इत्यष्टादशर्चं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य सोमरेरार्षं । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्सो द्वितीयाचतु-
र्थीषव्यः सतोबृहत्सः सप्तमी बृहत्स्यनुष्टुप् । काकुभं प्रागायं हेत्युक्तस्यानुष्टुप्तिः शिष्टाश्चत्वारः काकुभाः
प्रगाथाः । अश्विनौ देवता । तथा चानुक्रांतं । ओ त्यमाश्विनं त्रिप्रगाथादि बृहत्स्यनुष्टुप्तेकादश्याये ककुम्भधे-
ज्योतिषी इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृतौ बार्हते कंदस्याश्विनशस्त्रे चाद्याः सप्तर्चः । सूचितं च । ओ त्यमह
आ रथमिति सप्त । आ० ४. १५. । इति ॥

ओ त्यमह आ रथमद्या दंसिष्ठमृतये ।

यमश्विना सुहवा रुद्रवर्तनी आ सूर्यायै तस्थयुः ॥ १ ॥

ओ इति । त्यं । अह्ने । आ । रथं । अद्य । दंसिष्ठं । ऊतये ।

यं । अश्विना । सुहवा । रुद्रवर्तनी इति रुद्रवर्तनी । आ । सूर्यायै । तस्थयुः ॥ १ ॥

हे अश्विनी दंसिष्ठमत्यंतदर्शनीयं यद्वातिशयेन शत्रूणामुपपन्नपथितारं त्वं तं युवयो रथमृतये रचणाया-
द्यास्मिन्यागदिनेऽह्ने । सोमरिरहमाह्वयामि । सुहवा स्रोत्रशस्त्रादिभिः शोभनाङ्गानौ रुद्रवर्तनी संयामे
रोदनशीलमार्गं यद्वा स्तूयमानमार्गं हे अश्विनी सूर्यायै सूर्यास्वयंवरे वरयितुं यं रथं युवामा तस्थयुः
आश्रयथः तं रथमाह्वयामीति ॥

पूर्वापुषं सुहवं पुरुस्पृहं भुज्यं वाजेषु पूर्यं ।

सचनावंतं सुमतिभिः सोमरे विद्वेषसमनेहसं ॥ २ ॥

पूर्वऽआपुषं । सुहवं । पुरुऽस्पृहं । भुज्यं । वाजेषु । पूर्यं ।

सचनावंतं । सुमतिभिः । सोमरे । विद्वेषसं । अनेहसं ॥ २ ॥

हे सोमरे सुमतिभिः कल्याणीभिः सुतिभिरश्विनो रथं सुहि । किंविशिष्टं । पूर्वापुषं पूर्वेषां स्रोतृणां
धनादिदानेन पोषकं सुहवं युजेषु शोभनाङ्गानं पुरुस्पृहं बद्धभिः स्पृहणीयं भुज्यं ॥ भुज पालने ॥ सर्वस्य रचकं
वाजेषु पूर्यं संयामेष्यतो गंतारं सचनावंतं सर्वैर्भज्यवतं विद्वेषसं शत्रूणां विशेषेण द्वेष्टारमनेहसं कैश्चिदप्यनु-
पद्रवं पापरहितं वा रथं सुहीत्यन्वयः ॥

इह त्या पुरुभूतमा देवा नमोभिरश्विना ।
 अर्वाचीना स्ववसे करामहे गंतारा दाशुषो गृहं ॥३॥
 इह । त्या । पुरुभूतमा । देवा । नमःऽभिः । अश्विना ।
 अर्वाचीना । सु । अवसे । करामहे । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥३॥

पुरुभूतमातिशयेन बहूनां शत्रूणां भावयितारौ देवा देवी ब्योतनशीलौ स्तोत्र्यौ वा दाशुषो हविर्दत्त-
 वतो यजमानस्य गृहं प्रति गंतारौ गमनशीलौ त्या तावश्विनाश्विनौ युवामिहास्मिन्कर्मण्यवसे रक्षणाय
 नमोभिर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वावाचीनार्वाचीनावभिमुखमागच्छतौ सु करामहे । वयं सुष्ठु कुर्मः ॥

युवो रथस्य परि चक्रमीयत ईर्मन्यद्वामिषण्यति ।
 अस्माँ अच्छा सुमतिर्वी शुभस्पती आ धेनुरिव धावतु ॥४॥
 युवोः । रथस्य । परि । चक्रं । ईयते । ईर्मा । अन्यत् । वां । इषण्यति ।
 अस्मान् । अच्छ । सुऽमतिः । वां । शुभः । पती इति । आ । धेनुःऽइव । धावतु ॥४॥

हे अश्विनी युवोर्युवयो रथस्यैकं चक्रं परितो वां गच्छति । अन्यदवस्थितं रथस्य चक्रमीर्मेमौ सर्वस्यांत-
 र्यामितया प्रेरकौ यदोदकस्य प्रेरयितारौ वां युवामिषण्यति । गच्छति । उक्तार्थे मंचांतरं । न्यध्यस्य मूर्धनि
 । अ० १. ३०. १९. इति । हे शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ हे अश्विनी वां युवयोः सुमतिः कक्षाणी मतिर-
 च्छामिमुख्येनास्माना धावतु । आगच्छतु । तच्च दृष्टांतः । धेनुरिव यथा नवप्रसूता गौर्वत्सं प्रति पयोदानार्थ-
 मागच्छति तद्वयुवयोः सुमतिरस्मान्प्रति धनादिप्रदानार्थमागच्छतु ॥

रथो यो वां चिवंधुरो हिरण्याभीशुरश्विना ।
 परि द्यावापृथिवी भूषति श्रुतस्तेन नासत्या गतं ॥५॥
 रथः । यः । वां । चिऽवंधुरः । हिरण्यऽअभीशुः । अश्विना ।
 परि । द्यावापृथिवी इति । भूषति । श्रुतः । तेन । नासत्या । आ । गतं ॥५॥

हे अश्विनाश्विनी चिवंधुरः । वंधुरं सारथिस्थानं । चिप्रकारवंधुरोपेतः । यद्वा । द्वे ईषे तन्मध्ये रज्जुसज्ज-
 नार्थको दंडः । एते चयो वंधुरशब्देनोच्येते । चिवंधुरयुक्तो हिरण्याभीशुर्हिरण्ययाश्वादि रज्जुर्वा युवयोर्यो
 रथः श्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धः सन् द्यावापृथिवी परि भूषति स्वबलेन परिभवति ॥ भवतेर्लेटि सिष्यडागमः ॥
 यद्वा । परितः स्वप्रकाशेनालंकरोति । हे नासत्या नासत्यौ तेन पूर्वोक्तेन रथेना गतं । आगच्छतं ॥ ५॥

दशस्यंता मनवे पूर्वं दिवि यवं वृकेण कर्षथः ।
 ता वामद्य सुमतिभिः शुभस्पती अश्विना प्र स्तुवीमहि ॥६॥
 दशस्यंता । मनवे । पूर्वं । दिवि । यवं । वृकेण । कर्षथः ।
 ता । वां । अद्य । सुमतिऽभिः । शुभः । पती इति । अश्विना । प्र । स्तुवीमहि ॥६॥

हे अश्विनी पूर्वं पुरातनं दिवि बलौके स्थितमुदकं मनव एतन्नामकाय राक्षे दशस्यंता दशस्यंती प्रयच्छंती
 युवां वृकेण । वृको लांगलं भवति विकर्तनात् । नि० ६. २६. इति यास्कः । तेन लांगलेन यवं यवनामकं धानं

कर्षथः । पुनस्तु तस्यै विलेखनं कुरुथः । शुभस्यतो उदकस्य पालयितारौ हे अश्विनाश्विनी ता तौ पूर्वोक्तलक्ष-
णयुक्ता वा युवामयास्मिन्यज्ञदिने सुमतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिः प्रकर्षेण सुवीमहि । वयं सुमः ॥

उप नो वाजिनीवसू यातमृतस्य पथिभिः ।

येभिस्तृक्षिं वृषणा चासदस्यवं महे छात्राय जिव्वथः ॥ ७ ॥

उप । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । यातं । ऋतस्य । पथिऽभिः ।

येभिः । तृक्षिं । वृषणा । चासदस्यवं । महे । छात्राय । जिव्वथः ॥ ७ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनवन्ती । अन्नमेव धनं ययोस्तौ । अश्विनी ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य पथिभिर्मार्गिणो
ऽस्मानुप यातं । आगच्छतं । वृषणा वृषणी धनानां सेक्तारी हे अश्विनी चासदस्यवं चासदस्योः पुत्रं तृक्षिमेत-
न्नामकं येभिर्यज्ञमार्गैर्महे महते छात्राय धनाय जिव्वथः प्रीणयथ एव । तैर्मार्गैरस्मान् धनादिभिः प्रीण-
यितुमागतमित्यर्थः ॥

अयं वामद्विभिः सुतः सोमो नरा वृषण्वसू ।

आ यातं सोमपीतये पिबतं दाशुषो गृहे ॥ ८ ॥

अयं । वां । अद्विऽभिः । सुतः । सोमः । नरा । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

आ । यातं । सोमऽपीतये । पिबतं । दाशुषः । गृहे ॥ ८ ॥

नरा सर्वस्य नेतारी यद्वा स्तोत्राणां धनस्य नेतारी वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्ती हे अश्विनी वां युष्मदर्थ-
मद्विभिर्धावभिरयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तस्मात्सोमपीतये सोमपानार्थं युवामा यातं । आगत्य च दाशुषो
हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे यज्ञस्थाने सोमं युवां पिबतं ॥

आ हि रुहतमश्विना रथे कोशे हिरण्यये वृषण्वसू । युंजाथां पीवरीरिषः ॥ ९ ॥

आ । हि । रुहतं । अश्विना । रथे । कोशे । हिरण्यये । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

युंजाथां । पीवरीः । इषः ॥ ९ ॥

वृषण्वसू वर्षणशीलधनी हे अश्विनाश्विनी हिरण्यये हिरण्यमयरज्ज्वादियुक्ते कोशे आयुधादीनां कोशस्थाने
रमणशीले रथे । हिरवधारणे । युवामेवा रुहतं । आरोहणं कुरुतं । ततः पीवरीः पावयितृणि स्थूलानि
वेषोऽन्तानि युंजाथां । अस्मासु योजयतं ॥

याभिः पक्थमवथो याभिरध्रिगुं याभिर्वभुं विजोषसं ।

ताभिर्नो मसू तूयमश्विना गतं भिषज्यतं यदातुरं ॥ १० ॥

याभिः । पक्थं । अवथः । याभिः । अध्रिऽगुं । याभिः । वभुं । विऽजोषसं ।

ताभिः । नः । मसू । तूयं । अश्विना । आ । गतं । भिषज्यतं । यत् । आतुरं ॥ १० ॥

हे अश्विनी याभिरुतिभिः पक्थमेतन्नामकं राजानमवथः रक्षथः । याभिरुतिभिश्चाध्रिगुमधुतगमनं
राजानमवथः । याभिरुतिभिश्च वभुं राजानं च विजोषसं विशेषेण सोमैः प्रीणयतं । एतान् सर्वान् यैः
पालनैरवथः ताभिसौ रक्षणीर्मनुष्येभ्यः तूयं तूयं नोऽस्माना गतं । रक्षणार्थमागच्छतं । किंच यद्यदातुरं रोगा-
दिसहितमस्माकं पुत्रादिकं प्रति भिषज्यतं । भिषज्यं कुरुतं ॥ भिषङ्कङ्गादिः ॥ ॥ ६ ॥

यदग्निगावो अग्निगू इदा चिदहो अश्विना हवामहे । वयं गीर्भिर्विपन्यवः ॥११॥
यत् । अग्निऽगावः । अग्निगू इत्यग्निऽगू । इदा । चित् । अहः । अश्विना । हवामहे ।
वयं । गीऽभिः । विपन्यवः ॥११॥

अग्निगावोऽधृतगमनाः कर्मसु त्वरमाणा विपन्यवो मेधाविनो वयमग्निगू अधृतगमनौ संयामे शत्रुवधार्थं
त्वरया गच्छतावश्विनाश्विनी युवामहो दिवसस्येदा चिदिदानीमेव प्रातःकाले गीर्भिः सुतिलक्षणाभिर्वाग्भि-
र्यवदा हवामहे युवामाह्वयामः तदा ताभिर्हृतिभिरसानागच्छतमित्युत्तरत्र संबंधः ॥

ताभिरा यातं वृषणोप मे हवँ विश्वस्सु विश्ववार्यै ।
इषा मंहिष्ठा पुरुभूतमा नरा याभिः क्रिविँ वावृधुस्ताभिरा गतं ॥१२॥
ताभिः । आ । यातं । वृषणा । उप । मे । हवँ । विश्वऽस्सु । विश्वऽवार्यै ।
इषा । मंहिष्ठा । पुरुऽभूतमा । नरा । याभिः । क्रिविँ । ववृधुः । ताभिः । आ । गतं ॥१२॥

वृषणा वृषणी वर्षणशीली हे अश्विनी विश्वस्सु । पुरिति रूपनाम । सोत्रशस्त्रात्मकत्वेन नानारूपं
विश्ववार्यं सर्वदेवैर्वर्णयं मे मदीयं हवं युष्मद्विषयमाह्वानमामिमुखीकृत्य ताभिर्हृतिभिरुप यातं । युवामा-
गच्छतं । याभिर्नरा नरी सर्वस्य नेतारावश्विनाविषा ॥ इष इच्छायां ॥ हवीषीच्छंती मंहिष्ठा मंहिष्ठावतिशयेन
धनानां दातारी पुरुभूतमा पुरुभूतमा युद्धेष्वत्यंतं पुरुधा भवन्ती यदातिशयेन बहूनां शत्रूणामभिभवितारी
भवन्ती क्रिविँ कूपं प्रति याभिर्हृतिभिरुदकानि वावृधुः अवर्धयतः ॥ दयोर्बहुवचनं पूजार्थं ॥ कूपपतितो वंदनो
मायाभिः कूपं पूरयित्वा युवाभ्यामुत्थापितः खलु । तथा मंत्रः । उर्वंदनमेरयतं स्वर्दृशे । ऋ० १. ११२. ५. इति ।
ताभिस्तैः पालनेरा गतं । अस्मद्रक्षणार्थमागच्छतं ॥

ताविदा चिदहानां तावश्विना वंदमान उप ब्रुवे । ता ऊ नमोभिरीमहे ॥१३॥
तौ । इदा । चित् । अहानां । तौ । अश्विना । वंदमानः । उप । ब्रुवे । तौ । ऊं इति ।
नमःऽभिः । ईमहे ॥१३॥

तौ संयाम आयुधानि स्तोत्रभ्यो धनानि वा विस्तारयन्ती पूर्वोक्तावश्विनाश्विनावहानामह्वामिदा चिदि-
दानीमेव प्रातःकाले वंदमानोऽभिवादनं कुर्वन् सन्नुप ब्रुवे । तयोः समीपे स्तौमि । ततस्ता उ तावेव नमोभि-
र्हविर्भिः स्तोत्रैर्वेमहे । वयं धनादिकं याचामहे ॥

ताविहोषा ता उषसि शुभस्यती ता यामनुद्वर्तनी ।
मा नो मर्तीय रिपवै वाजिनीवसू परो रुद्रावति ख्यतं ॥१४॥
तौ । इत् । दोषा । तौ । उषसि । शुभः । पती इति । ता । यामन् । रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी ।
मा । नः । मर्तीय । रिपवै । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । परः । रुद्रौ । अति ।
ख्यतं ॥१४॥

शुभस्यती उदकस्य पालयितारी रुद्रवर्तनी युद्धे रोदनशीलमार्गी स्तूयमानमार्गी वा तावित्तावेवाश्विनी
दोषा दोषायां रात्रौ तविवोषस्तुषःकाले तावश्विनी यामन्यामन्यहनि च सर्वेषु कालेषु वयमश्विनावाह्वयामः ।
एवं सति वाजिनीवसू अन्नधनी रुद्रौ हे अश्विनी मर्ताय मनुष्याय रिपवे शत्रवे नोऽस्मात्परः परस्तात्माति
ख्यतं । मा ब्रूतं । शत्रवेऽस्मात्मा कुर्वतमित्यर्थः ॥

आ सुगम्याय सुगम्यं प्रा॒ता रथे॑ना॒श्विना॑ वा स॒क्षणी॑ । हुवे पि॒तेव॑ सो॒भरी॑ ॥ १५ ॥
 आ । सुगम्याय । सुगम्यं । प्रा॒तरिति॑ । रथे॑न । अ॒श्विना॑ । वा । स॒क्षणी॑ इति॑ । हुवे ।
 पि॒ताऽइव॑ । सो॒भरी॑ ॥ १५ ॥

वापि च सक्षणी सेवनीयशीलावश्विनाश्विनी युवां सुगम्याय सुखार्हाय मह्यं सुगम्यं सुखं प्रातःकाले रथेना-
 वहतं । ततः सोभरी सोभरिरहं ऊवे । युवामाह्वयामि । तच्च वृष्टांतः । पितेव यथा मम पिताजुहाव तद्वदह-
 माह्वयामि ॥ ॥ ७ ॥

मनोजवसा वृषणा मदच्युता मधुगमाभिरुतिभिः ।
 आ॒रा॒त्ताच्चि॒द्रूत॑म॒स्मे अ॒वसे॑ पू॒र्वीभिः॑ पु॒रुभो॑जसा ॥ १६ ॥
 मनः॑जवसा । वृष॒णा । म॒दऽच्यु॒ता । म॒धुऽग॒माभिः॑ । उ॒तिऽभिः॑ ।
 आ॒रा॒त्तात् । चि॒त् । भू॒तं । अ॒स्मे इति॑ । अ॒वसे॑ । पू॒र्वीभिः॑ । पु॒रुऽभो॒जसा॑ ॥ १६ ॥

हे मनोजवसा मनोवच्छीघ्रं गच्छंती वृषणा वृषणी धनानां वर्षितारी मदच्युता । माद्यंतीति मदाः
 शवः । तेषां च्यावयितारी पुरुभोजसा बहूनां भोक्तारी रक्षकी यद्वा बहून् स्रोतृन् धनादिभिर्भोजयंती हे
 अश्विनी मधुगमाभिः शीघ्रं गच्छन्निरुतिभि रक्षामिः पूर्वोभिर्वज्रभिरस्त्रे अस्त्राकमवसे रक्षणायारात्तादंतिक
 एव भूतं । भवतं ॥

आ नो अश्वावदश्विना वर्तिर्यसिष्टं मधुपातमा नरा । गोमहस्त्रा हिरण्यवत् ॥ १७ ॥
 आ । नः । अ॒श्वऽवत् । अ॒श्विना॑ । वर्तिः । या॒सिष्टं॑ । म॒धुऽपा॒तमा॑ । न॒रा । गोऽम॑त् ।
 द॒स्त्रा । हिर॑ण्यऽवत् ॥ १७ ॥

मधुपातमातिशयेन मधोः सोमस्य पातारी नरा नेतारी दस्त्रा सर्वैर्दर्शनीयी हे अश्विनी नोऽस्त्राकं
 वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं । तदश्वावदश्वयुक्तं गोमहवाद्ययुक्तं हिरण्यवत्सुवर्णकनकादियुक्तं कृत्वा आ
 यासिष्टं । आगच्छतं । यद्वा । अस्त्रान्प्रति वर्तियंक्षमार्गमश्वादियुक्तं कृत्वागच्छतं ॥ यातेर्मुंडि रूपं ॥

सुप्रावर्गं सुवीर्यं सुष्ठु वार्यमनाधृष्टं रक्षस्विना ।
 अ॒स्मिन्ना॑ वा॒मा॒याने॑ वा॒जिनी॑वसू वि॒श्वा वा॒मानि॑ धीमहि ॥ १८ ॥
 सु॒ऽप्रा॒वर्गं॑ । सु॒ऽवी॒र्यं॑ । सु॒ष्ठु । वा॒र्यं । अ॒नाधृ॑ष्टं । र॒क्ष॒स्विना॑ ।
 अ॒स्मिन् । आ । वां । आ॒ऽयाने॑ । वा॒जिनी॑वसू इति॑ वा॒जिनी॑ऽवसू । वि॒श्वा ।
 वा॒मानि॑ । धी॒महि॑ ॥ १८ ॥

सुप्रावर्गं शोभनं प्रवर्जनं यस्य तत् । स्रोतुभ्यः स्वयमेव प्रयच्छतीत्यर्थः । तथाविधं सुवीर्यं शोभनवीर्यं सुष्ठु
 शोभनं यथा भवति तथा वार्यं सर्वैर्वरणीयं रक्षस्विना बलवताप्यनाधृष्टमनभिमवनीयं धनमा धीमहि ।
 ततो वयं धारयामः । तदेवाह । वाजिनीवसू बलयुक्तधनावत्तधनी वाश्विनी वां युवयोरस्मिन्नायानेऽस्त्रवृहं
 प्रत्यागमने विश्वा विश्वानि दिव्यभौमादीनि वामानि धनान्या धीमहि । वयं लभामहे ॥ धीङ् आधार इत्यस्य
 लिङि च्छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ ८ ॥

ईळिष्वेति चिंशदृचं तृतीयं सूक्तं । व्यञ्जपुषो विश्वमना ऋषिः । उष्णिक् छंदः । अपिर्देवता । तथा चानु-

क्रांतं । ईळिष्व विंशद्विधमना वैयस्य आपेयमीष्णिहं हेति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कृतावीष्णिहे षंडस्याश्वि-
नशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । ईळिष्व ह्रीर्वाष्णिहं । आ० ४. १३. । इति ॥

ईळिष्व हि प्रतीष्यं यजस्व जातवेदसं । चरिष्णुधूममगृभीतशोचिषं ॥ १ ॥

ईळिष्व हि । प्रतीष्यं । यजस्व । जातवेदसं । चरिष्णुधूमं । अगृभीतशोचिषं ॥ १ ॥

प्रतीष्यं शत्रुषु प्रतिगमनशीलमपि । हिरवधारणे । अग्निमेवेळिष्व । सुतिभिः स्तोत्रं कुरु । किंच चरिष्णुधूमं
सर्वतश्चरणशीलधूमजालमगृभीतशोचिषं रक्षोभिरगृह्यमाणदीप्तिं जातवेदसं जातप्रज्ञं । यद्वा । जातानि
भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तमपि यजस्व । हविर्भिः पूजय ॥

दामानं विश्वचर्षणेऽग्निं विश्वमनो गिरा । उत स्तुषे विष्यर्धसो रथानां ॥ २ ॥

दामानं । विश्वऽचर्षणे । अग्निं । विश्वऽमनः । गिरा । उत । स्तुषे । विऽस्पृधसः ।

रथानां ॥ २ ॥

उतापि च हे विश्वचर्षणे विश्वस्य सर्वस्वार्थस्य ज्ञानेन द्रष्टव्यमनः । सर्वेषु स्थावरजंगमात्मकेष्वेकं मनो
यस्य सः । एतन्नामकं हे ऋषे विस्पृधसो विगतमात्सर्यस्य यजमानस्य रथानां रथादीनां दामानं दातारमे-
वंविधमपि गिरा सुतिलक्षणाया वाचा स्तुषे । स्तोत्रं कुरु ॥

येषामावाध ऋग्मिय इषः पृष्टश्च नियमे । उपविदा वह्निर्विदते वसु ॥ ३ ॥

येषां । आऽवाधः । ऋग्मियः । इषः । पृष्टः । च । निऽयमे । उपऽविदा । वह्निः ।

विदते । वसु ॥ ३ ॥

आवाधः शत्रूणामभिमुखेन बाधक ऋग्मिय ऋग्भिरर्चनीयोऽपिर्येषामयजमानानामिषोऽन्नानि पुत्रो
ऽन्नादिरसांश्च नियमे निगृह्णीते ॥ ग्रहेर्लटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ।
हृद्यहोर्भस्क्दसीति भकारः ॥ निगृह्य च वह्निर्विषां वोढा स एवाग्निरुपविदोपवेदनेन एते हवीषि देवार्थं
न प्रयच्छंतीत्येतज्ज्ञानेन तेषामिव वसु धनं विदते । लभते ॥

उदस्य शोचिरस्याहीदियुषो व्यज्रं । तपुर्जंभस्य सुद्युतो गणश्चिरयः ॥ ४ ॥

उत् । अस्य । शोचिः । अस्यात् । दीदियुषः । वि । अज्रं । तपुऽजंभस्य । सुऽद्युतः ।

गणश्चिरयः ॥ ४ ॥

दीदियुषः । दीदिति दीप्तिर्कर्म । संदीप्यमानस्य तपुर्जंभस्य तापयितृदंष्ट्रस्य सुद्युतः शोभनदीप्तेर्गणश्चिरयः ।
हविरादानार्थं यजमानगणं अयति तस्य । अस्तीतादृशोऽभिरज्रं जरारहितं पुनः पुनर्मथ्यमानत्वात्तनं हवि-
र्भिवर्धमानत्वादभिनवं वा शोचिस्तेज उदस्यात् । उन्नतमभुत् ॥

उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा । अभिख्या भासा बृहता शुशुक्निः ॥ ५ ॥

उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सुऽअध्वर । स्तवानः । देव्या । कृपा । अभिऽख्या । भासा ।

बृहता । शुशुक्निः ॥ ५ ॥

स्वध्वर शोभनयज्ञ हे अपे अभिख्यामिमुखं गच्छत्यामितः प्रसिद्धया वा बृहता बृहत्या भासा दीप्या
शुशुक्निः ॥ शुच दीप्ती ॥ दीपनशीलस्त्वं स्तवानः स्तोत्रभिः सूयमानः सन् देव्या शोभमानया कृपा ज्वाल-
योत्तिष्ठ । तमः परिहारार्थमुन्नच्छ । उ प्रसिद्धी ॥ ॥ ५ ॥

अग्ने याहि सुशस्तिभिर्हव्या जुह्वान आनुषक् । यथा दूतो बभूथ हव्यवाहनः ॥६॥
 अग्ने । याहि । सुशस्तिभिः । हव्या । जुह्वानः । आनुषक् । यथा । दूतः । बभूथ ।
 हव्यवाहनः ॥६॥

हे अग्ने आनुषगानुषक्तं यथा भवति तथा हव्या हव्यानि हवनयोग्यान्वयानि जुह्वानो जुह्वन् देवेभ्यः
 यच्छस्त्वं सुशस्तिभिः शोभनैः स्तोत्रैः सह याहि । देवानां हविष्प्रदानार्थं गच्छ । अस्य हविष्प्रदातृत्वं कथमि-
 णशंक्वाह । यथा त्वं हव्यवाहनो हविषां वोढा देवानां दूतो बभूथ भवसि तथा जुह्वान इत्यन्वयः ॥

अग्निं वः पूर्य्य हुवे होतारं चर्षणीनां । तमया वाचा गृणे तमु वः स्तुषे ॥७॥
 अग्निं । वः । पूर्य्य । हुवे । होतारं । चर्षणीनां । तं । अया । वाचा । गृणे । तं । ऊं इति ।
 वः । स्तुषे ॥७॥

चर्षणीनां मनुष्याणां होतारं होमनिष्पादकं पूर्य्य पुरातनं वो यष्ट्वेन युष्मत्संबन्धिनमग्निं ऊवे । आहु-
 मि । आह्वय च तमग्निमयानया सूक्तरूपया वाचा गिरा गृणे । शंसामि । किंच वो युष्मदर्थं तमु
 मेवाग्निं स्तुषे । स्तौमि ॥

यज्ञेभिरद्भुतक्रतुं यं कृपा सूदयंत इत् । मित्रं न जने सुधितमृतावनि ॥८॥
 यज्ञेभिः । अद्भुतक्रतुं । यं । कृपा । सूदयन्ते । इत् । मित्रं । न । जने । सुधितं । ऋतुः । ऋतुः । ऋतुः ॥८॥

अद्भुतक्रतुं बहुविधप्रज्ञं यद्वा चित्रकर्माणं मित्रं न यजमानानां मित्रमिव स्थितं सुधितं हविर्भिः संतर्पितं
 मग्निमृतावनि यज्ञवति जने यजमाने ह्यपा स्वसामर्थ्येन यज्ञेभिर्यज्ञैः सूदयन्ते । सूदिः चरणकर्मा । अध्वर्या-
 यः कामान् चारयन्ति । यजमानस्य कामान् प्रापयन्तीत्यर्थः । तमग्निमुपासेवध्वमित्युत्तरच संबंधः ॥

ऋतावानमृतायवो यज्ञस्य साधनं गिरा । उपो एनं जुजुषुर्नमसस्पदे ॥९॥
 ऋतुः । ऋतुः । ऋतुः । यज्ञस्य । साधनं । गिरा । उपो । इति । एनं । जुजुषुः ।
 नमसः । पदे ॥९॥

ऋतायवो यज्ञकामा हे यजमानाः ऋतावानं यज्ञवंतं यज्ञस्य साधनं साधनभूतमेनमग्निं नमसो हविषः
 दे स्थाने यज्ञांगे वा गिरा स्तुतिलक्षणया वाचोपो जुजुषुः । उपासेवध्वं ॥ तिङां तिङो भवतीति मध्यमपु-
 षस्य प्रथमपुरुषादेशः ॥

अच्छा नो अंगिरस्तमं यज्ञासो यंतु संयतः । होता यो अस्ति विष्ट्वा यशस्तमः ॥१०॥
 अच्छ । नः । अंगिरः । ऽतमं । यज्ञासः । यंतु । सं । यतः । होता । यः । अस्ति । विष्ट्वा । आ ।
 यशः । ऽतमः ॥१०॥

संयतः सुगादिभिर्नियमिता नोऽस्माकं यज्ञासो यज्ञा अंगिरस्तममंगिरसां विशिष्टमग्निमच्छाभिमुख्येन च
 तु । गच्छंतु । योऽभिर्विषु मनुष्येषु होता होमनिष्पादकः सन्ना सर्वतो यशस्तमः ॥ सुप्रमत्वर्षीयः ॥ यशस्वि-
 मोऽस्ति भवति तमग्निं यत्नित्वन्वयः ॥ ॥१०॥

अग्ने तव न्ये अजरेंधानासो बृहद्भाः । अश्वो इव वृषणस्तविषीयवः ॥११॥
 अग्ने । तव । न्ये । अजरे । इंधानासः । बृहद्भाः । अश्वः । इव । वृषणः । तविषीः । यवः ॥११॥

अजर जरारहित हे अग्ने इंधानास इंधाना दीप्यमाना बृहद्ब्रह्मन्तो महांतस्थे ते सर्वगतास्तव त्वदीया
भा भासो रश्मयो वृषणः कामानां वर्षितारः संतस्तविषीयवो बलमाचरन्तो भवन्ति । तच्च दृष्टान्तः । अश्वा
इव यथा वृषणो रेतसः सेक्तारोऽश्वा बलमाचरन्तो भवन्ति तद्वत् ॥

स त्वं न ऊर्जो पते रयिं रास्व सुवीर्यं । प्रावं नस्तोके तनये समत्स्वा ॥ १२ ॥
स । त्वं । नः । ऊर्जो । पते । रयिं । रास्व । सुवीर्यं । प्र । अ । व । नः । तोके । तनये ।
समत्सु । आ ॥ १२ ॥

ऊर्जामन्त्रानां पते स्वामिन् हे अग्ने स तथाविधस्त्वं नोऽस्माभ्यं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रयिं धनं रास्व ।
देहि । नोऽस्माकं तोके पुत्रे तनये । तनोति विस्तारयति पुत्रमिति तनयः पीत्रः । तस्मिन्वर्तमानं धनं समत्सु
संग्रामेषु च यद्वञ्चितव्यं धनं तच्च प्राव । प्रकर्षेण रच । अनेन पुत्रपीत्रप्रार्थनं करोति ॥

यद्वा उं विशपतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशि । विश्वेदुग्निः प्रति रक्षांसि सेधति ॥ १३ ॥
यत् । वै । उं इति । विशपतिः । शितः । सुप्रीतः । मनुषः । विशि । विश्वा । इत् । अग्निः ।
प्रति । रक्षांसि । सेधति ॥ १३ ॥

विशपतिर्विशं पालयिता शितो हविर्भिस्तीक्ष्णीकृतः सोऽग्निः सुप्रीतः सुष्ठु प्रीतः सन् मनुषो मनुष्यस्य
विशि निवेशने गृहे यदे यदा खलु वर्तते तदानीमग्निर्विश्वेद्विश्वान्येव तस्य बाधकानि रक्षांसि प्रति सेधति ।
हिनस्ति ॥ विधु गत्वा । भीवादिकः । उ प्रसिद्धौ ॥

श्रुध्यमे नवस्य मे स्तोमस्य वीर विशपते । नि मायिनस्तपुषा रक्षसो दह ॥ १४ ॥
श्रुधी । अग्ने । नवस्य । मे । स्तोमस्य । वीर । विशपते । नि । मायिनः । तपुषा ।
रक्षसः । दह ॥ १४ ॥

वीर शत्रूणां विनाशयितवीर्यवन्विशपते विशं पालयितर्हे अग्ने नवस्तेदानीं क्रियमाणत्वात्तनं मे मदीयं
स्तोमस्य स्तोत्रशस्त्रादिकं श्रुधी श्रुत्वा मायिनो मायाविनो रक्षसो कर्मविघ्नकारिणो राक्षसांस्तपुषा तापकेन
तेजसा नि दह । नितरां भस्मीकुरु ॥ श्रुधी । स्नात्वाद्यद्येति निपातितः । वकारलोपस्कांदसः ॥

न तस्य मायया चन रिपुरीशीत मर्त्यः । यो अग्रये द्दाश हव्यदातिभिः ॥ १५ ॥
न । तस्य । मायया । चन । रिपुः । ईशीत । मर्त्यः । यः । अग्रये । द्दाश । हव्यदातिभिः ॥ १५ ॥

मर्त्यो मनुष्यो रिपुः शत्रुः । चनेति निपातसमुदायोऽप्यर्थः । मायया चन माययापि तस्य जनस्य नेशीत ।
ईश्वरो न भवति । यो जनो हव्यदातिभिर्हविषां दातुमिच्छतिग्निभरपये द्दाश हवींषि प्रयच्छति । तस्य
रिपुर्नास्तीत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

व्यंश्चस्त्वा वसुविदमुक्षुण्युरप्रीणादृषिः । महो राये तमु त्वा समिधीमहि ॥ १६ ॥
विऽश्चः । त्वा । वसुविदं । उक्षुण्युः । अप्रीणात् । ऋषिः । महः । राये । तं ।
उं इति । त्वा । सं । इधीमहि ॥ १६ ॥

उक्षुण्युर्धनानां सेक्तारमात्मन इच्छन् यद्वा वृष्टिसेक्तारमिच्छन् व्यश्च ऋषिरेतन्नामको मम पिता वसुविदं
वसूनां धनानां लभकं त्वामप्रीणात् । धनादिप्राप्त्यर्थं हविर्भरतोषयत् । तथा वयमपि महो महते राये
धनाय तमु तथाविधमेव त्वा त्वां समिधीमहि । सम्यगाज्यादिहविर्भिर्दीपयेम ॥

उ॒श्ना॑ का॒व्य॒स्त्वा॒ नि॒ हो॒तार॑मसादयत् । आ॒य॒जिं॒ त्वा॒ मन॑वे जा॒तवे॑दसं ॥१७॥
 उ॒श्ना॑ । का॒व्यः । त्वा॒ । नि॒ । हो॒तारं॑ । अ॒सा॒द॒यत् । आ॒ऽय॒जिं॒ । त्वा॒ । मन॑वे ।
 जा॒त॒ऽवे॑दसं ॥१७॥

हे अपि काव्यः कविपुत्र उशनैतन्नामक ऋषिर्मनवे राज्ञे । तस्य गृह इत्यर्थः । आयजिमाभिमुख्येन यष्टारं जातवेदसं जातप्रश्नं त्वा त्वां । पुनस्त्वाशब्द आदरार्थः । त्वामिव होतारं होमनिष्पादकं न्यसादयत् । नितरामुपावेशयत् ॥

वि॒श्वे हि॒ त्वा॒ स॒जोष॑सो दे॒वासो॑ दू॒तम॑कृत । श्रु॒ष्टी दे॒व प्रथ॑मो य॒ज्ञियो॑ भुवः ॥१८॥
 वि॒श्वे । हि॒ । त्वा॒ । स॒जोष॑सः । दे॒वासः॑ । दू॒तं । अ॒कृत॑ । श्रु॒ष्टी । दे॒व । प्र॒थ॒मः ।
 य॒ज्ञि॒यः । भुवः॑ ॥१८॥

हे अपि विश्वे सर्वे देवासो देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्माकं हवींष्यामयतीति विचार्य । हिरवधारणे । त्वामेव दूतं हविषां वोढारं दूतमकृत । अकार्षुः । ततो देव द्योतमान हे अपि प्रथमो देवानां मुख्यभूतस्त्वं श्रुष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रं यज्ञियो देवानां हविर्दातृत्वेन यज्ञाहो भुवः । भूयाः ॥

इ॒मं घा॑ वी॒रो अ॒मृतं॑ दू॒तं कृ॑ण्वीत॒ मर्त्यः॑ । पा॒व॒कं कृ॑ण्व॒र्त॒निं वि॒हाय॑सं ॥१९॥
 इ॒मं । घा॑ । वी॒रः । अ॒मृतं॑ । दू॒तं । कृ॑ण्वी॒त । मर्त्यः॑ । पा॒व॒कं । कृ॑ण्व॒र्त॒निं । वि॒हाय॑सं ॥१९॥

अनया यजमानश्चापि देवानां दूतमकार्षीदित्याह । वीरः कर्मणि समर्थो मर्त्यो मनुष्यो यजमानोऽमृतं मरणधर्मेरहितं पावकं पापानां शोधकं कृण्वर्तनिं । वर्तनिर्मार्गः । कृण्वमार्गं विहायसं । विहाया इति महत्ताम । गुणैस्तेजोऽधिकत्वेन वा महान्तमिमं धेममेवापि दूतं देवानां वोढृत्वेन दूतं कृण्वीत । अकार्षीत् ॥

तं हु॒वेम॑ य॒तसु॑चः सु॒भासं॑ शु॒क्रशो॑चिषं । वि॒शाम॑ग्निम॒जरं॑ प्र॒त्नमी॒ड्यं॑ ॥२०॥
 तं । हु॒वेम॑ । य॒त॒ऽसु॑चः । सु॒भासं॑ । शु॒क्र॒ऽशो॑चिषं । वि॒शां । अ॒ग्निं । अ॒जरं॑ । प्र॒त्नं ।
 ई॒ड्यं॑ ॥२०॥

यतसुचो गृहीतसुचो यद्वा तत्तत्स्थानेषु नियमितसुचो वयं सुभासं शोभनदीप्तिं शुक्रशोचिषं दीपनशीलतेजस्कं विशां स्वामिनं । यद्वा । विशामीड्यमित्यन्वयः । मनुष्याणां स्तोतव्यमजरं जरारहितं प्रत्नं पुरातनं तं तथाविधमग्निं ज्वेम । स्तोत्रशस्त्रादिभिराहुयामः ॥ ॥१२॥

यो अ॒स्मै ह॒व्यदा॑तिभि॒राहु॑तिं॒ मतो॑ऽवि॒धत् । भूरि॑ पोषं स ध॒त्ते वी॒रव॑द्यशः ॥२१॥
 यः । अ॒स्मै । ह॒व्यदा॑तिभिः । आ॒हु॑तिं । म॒तोः । अ॒वि॒धत् । भूरि॑ । पोषं । सः ।
 ध॒त्ते । वी॒र॒ऽव॑त् । यशः॑ ॥२१॥

यो मतो मनुष्यो हव्यदातिभिर्हविर्दातृभिर्हविर्भिरस्मा अपय आहुतिमविधत् विदधाति स मनुष्यो भूरि बहु पोषं धनादिभिः पोषणं वीरवत् पुत्रपौत्रादियुक्तं यशः कीर्तिं च धत्ते । धारयति । तस्मै धनादीनि प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

प्रथमं जातवेदसमग्निं यज्ञेषु पूर्य्य । प्रति सुगेति नमसा हविष्मती ॥२२॥

प्रथमं । जातवेदसं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य्य । प्रति । सुक् । एति । नमसा ।
हविष्मती ॥२२॥

प्रथमं देवानां प्रधानभूतं जातवेदसं जातप्रज्ञं पूर्य्य पुरातनं एतादृशमग्निं यज्ञेष्वग्निष्टोमादियज्ञेषु
हविष्मती सोमादिहविर्युक्ता स्रुपमसा स्तोत्रेण नमस्करेण वा सह प्रव्यति । अग्निं प्रति गच्छति ॥

आभिर्विधेमाग्रये ज्येष्ठाभिर्यश्ववत् । मंहिष्ठाभिर्मतिभिः शुक्रशोचिषे ॥२३॥

आभिः । विधेम । अग्रये । ज्येष्ठाभिः । व्यश्ववत् । मंहिष्ठाभिः । मतिभिः ।
शुक्रशोचिषे ॥२३॥

विश्वमनोनामका वयं ज्येष्ठाभिः प्रशस्तमाभिर्मंहिष्ठाभिः पूज्यतमाभिराभिः सूक्तरूपाभिः स्तुतिभिः
शुक्रशोचिषे ज्वालातेजसेऽग्रये विधेम । परिचरेम वयमिह व्यश्ववत् । यथा व्यश्वोऽस्माकं पितामिं स्तुतिभिः
पर्यचरत् तद्वद्वयमपि परिचरेम ॥

नूनमर्च विहायसे स्तोमेभिः स्थूरयूपवत् । ऋषे वैयश्च दम्यायाग्रये ॥२४॥

नूनं । अर्च । विहायसे । स्तोमेभिः । स्थूरयूपवत् । ऋषे । वैयश्च । दम्याय ।
अग्रये ॥२४॥

वैयश्च व्यश्वस्य पुत्र हे विश्वमनोनामकैर्षे विहायसे महते दम्याय दमे गृहेऽरणीभिर्मध्यमानत्वेन भवाय ।
यदा । यजमानगृहाणां बाधपरिहारेण हिताय । अग्रये नूनं संप्रति स्तोमेभिस्त्रिवृत्यं च दशादिलक्ष्मीः
स्तोमैर्च । सुहि । तत्र दृष्टान्तः । स्थूरयूपवत् । यथा स्थूरयूपो नामर्षिरेनमपिमानर्च तद्वदर्चैत्यर्थः ॥

अतिथिं मानुषाणां सूनुं वनस्पतीनां । विप्रां अग्रिमवसे प्रत्नमीळते ॥२५॥

अतिथिं । मानुषाणां । सूनुं । वनस्पतीनां । विप्राः । अग्रिमवसे । प्रत्नं ।
ईळते ॥२५॥

विप्रा मेधाविनो यजमाना मानुषाणां मनुष्याणामतिथिमतिथिवत्पूज्यं वनस्पतीनां सूनुं वनस्प-
तिरूपाभिररणीभिर्जायमानत्वेन तेषां सूनुं प्रत्नं पुरातनं एवंविधमग्रिमवसे कर्मरक्षणायैकते । स्तुतिभिः
सुवन्ति ॥ ॥१३॥

महो विश्वाँ अभि षतोऽभिहव्यानि मानुषा । अग्रे नि षत्ति नमसाधि बर्हिषि ॥२६॥

महः । विश्वान् । अभि । सतः । अभि । हव्यानि । मानुषा । अग्रे । नि । सत्ति । नमसा ।
अधि । बर्हिषि ॥२६॥

हे अग्रे महः कर्मकर्तृत्वेन महतो विश्वान् सर्वाण् सतः स्तोत्रकरणार्थं वर्तमानान् स्तोतृगण्यभितस्त्वं नमसा
स्तुत्यतया बर्हिषि नि षत्ति । निषीद । तथा मानुषा मनुष्यसंबन्धीनि हव्यानि हवीष्यभ्यभितस्तानि स्वीकर्तुं
निषीद ॥

वंस्वा नो वार्या पुरु वंस्व रायः पुरुस्पृहः । सुवीर्यस्य प्रजावतो यशस्वतः ॥२७॥
वंस्व । नः । वार्या । पुरु । वंस्व । रायः । पुरुऽस्पृहः । सुऽवीर्यस्य । प्रजाऽवतः ।
यशस्वतः ॥२७॥

हे अपि वार्या वार्याणि वरणीयानि पुरु पुरुणि बहूनि गवादीनि नोऽस्मभ्यं वंस्व । प्रयच्छ । तथा पुरुस्पृहः पुरुभिर्बहुभिः स्पृहणीयं रायो धनं । किंविशिष्टं । सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतं प्रजावतः पुत्रपौत्रादि-सहितं यशस्वतः कीर्तिमच्च धनं नोऽस्मभ्यं वंस्व । प्रयच्छ ॥

त्वं वरो सुषाम्णेऽग्रे जनाय चोदय । सदा वसो रातिं यविष्ठ शश्वते ॥२८॥
त्वं । वरो इति । सुऽसाम्ने । अग्रे । जनाय । चोदय । सदा । वसो इति । रातिं ।
यविष्ठ । शश्वते ॥२८॥

वरो सर्वैर्वरणीय वसो शत्रूणां वासयितर्यविष्ठ पुनःपुनर्जायमानत्वेन युवतम हे अपि त्वं सुषाम्णे सुसाम्ने ॥ सुषामादित्वात् षत्वं ॥ त्वत्प्रसादाच्छोभनसामवते शश्वते बह्वे जनाय प्रादुर्भूताय स्तोतृणां सदा सर्वदा रातिं धनादिकं चोदय । प्रेरय ॥

त्वं हि सुप्रतूरसि त्वं नो गोमतीरिषः । महो रायः सातिमग्ने अपा वृधि ॥२९॥
त्वं । हि । सुऽप्रतूरः । असि । त्वं । नः । गोऽमतीः । इषः । महः । रायः । सातिं ।
अग्ने । अपा । वृधि ॥२९॥

हे अपि त्वं । हिरवधारणे । त्वमेव सुप्रतूरः स्तोतृणां धनादिकं सुष्ठु प्रदातासि । प्रयच्छसीत्यर्थः । अत एव गोमतीः पश्चादियुक्तानीषोऽन्नानि महो महतो रायो धनस्य मध्ये सातिं देयं धनं च नः स्तोतृणामस्माक-मपा वृधि । अपावृणु । प्रयच्छेत्यर्थः ॥

अग्ने त्वं यशा अस्या मित्रावरुणा वह । ऋतावाना सम्राजा पूतदक्षसा ॥३०॥
अग्ने । त्वं । यशाः । असि । आ । मित्रावरुणा । वह । ऋतऽवाना । संऽराजा ।
पूतऽदक्षसा ॥३०॥

हे अपि त्वं यशाः ॥ लुप्तमत्वर्थीयः ॥ देवानां मध्ये यशस्वासि । भवसि । अत एव त्वमृतावाना ऋतावानो सत्यवन्तो यज्ञवन्तो वा सम्राजा सम्राजौ सम्ययाजमानौ पूतदक्षसा पूतदक्षसौ । दक्ष इति बलनाम । शुद्धबलौ मित्रावरुणावस्मिन्कर्मण्या वह । आहूय । प्रायेण कर्मण्यभिर्मित्रावरुणसहितत्वमस्तीति सूचयति ॥ ॥३०॥

सखाय आ शिषामहीति त्रिंशद्वचं चतुर्थं सूक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । सखायस्तुचोऽत्यः सौषाम्णस्य वरोर्दानस्तुतिरन्त्यानुपुबिति । व्यश्वपुत्रो विश्वमना ऋषिः । श्रीणिहं हेत्युक्तत्वादेतदादीनि चीणि सूक्तान्युष्णि-ककंदस्तानि । अनुक्तत्वादिन्द्रो देवता । अंत्यासु तिस्रषु सुषामाख्यस्य राज्ञः पुत्रस्य वरुणाख्यो राज्ञो दानं स्तूयते । अतस्सासुदेवताकाः ॥ महाव्रते निष्क्रियस्य श्रीणिहृतुचाशीतवितसूक्तं । तथैव पंचमारण्यके शीनकेन सूच्यते । सखाय आ शिषामहि य एक इद्विदयते । ऐ० आ० ५. २. ५. इति ॥ दशमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे सखाय इति तिस्र ऋचः । सूच्यते च । सखाय आ शिषामहीति तिस्र उष्णिहः । आ० ८. १२. इति ॥

सखाय॒ आ शिषाम॒हि ब्रह्मे॒न्द्राय॒ वज्रि॒णे । स्तुष॒ ऊ॒ षु वो॒ नृत॑माय धृ॒ष्णवे॑ ॥१॥
 सखायः । आ । शिषाम॒हि । ब्रह्म॑ । इन्द्राय॒ । वज्रि॒णे । स्तुषे॑ । ऊ॒ इति॑ । सु । वः ।
 नृत॑माय । धृ॒ष्णवे॑ ॥१॥

सखायो मित्रभूता हे अश्विजः वज्रिणे वज्रहस्तायेंद्राय ब्रह्म कर्तव्यमेतत्सूक्तं स्तोत्रमा शिषामहि । वयमाशासः ॥ शसु अनुशिष्टौ । लुङि त्रैरङादेशः । इत्त्वपत्वे । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ तच्च वः सर्वेषामेव युष्माकमर्थाय नृतमाय सर्वेषां नेतृतमाय यद्वा संयामेष्वायुधादीनां नेतृतमाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय तस्मा इन्द्रायाहमेव सु मुष्टु स्तुषे । स्तौमि ॥

श॒वसा॒ ह्यसि॑ श्रु॒तो वृ॒त्रह॒त्येन॑ वृ॒त्रहा । म॒घैर्म॒घो॒नो अ॒ति शूर॑ दा॒शसि॑ ॥२॥
 श॒वसा॒ । हि । अ॒सि॑ । श्रु॒तः । वृ॒त्रह॒त्येन॑ । वृ॒त्रहा॑ । म॒घैः । म॒घो॒नः । अ॒ति ।
 शूर॑ । दा॒शसि॑ ॥२॥

हे इन्द्र त्वं शवसा बलेन श्रुतः प्रसिद्धोऽसि । भवसि । हि प्रसिद्धी । तदेवाह । वृत्रहत्येन वृत्रामुरहननेन वृत्रहा वृत्रहेति प्रसिद्धो भवसि । शूर शौर्यवान् हे इन्द्र मघोनो मघवतो धनवतः पुरुषान्मघैस्त्वदीधिर्धनैरत्यतिक्रम्य दाशसि । स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं प्रयच्छसि ॥

स नः॒ स्त॒वान् आ भ॑र॒ रयि॑ चि॒त्रश्र॑वस्त॒मं । नि॒रेके॑ चि॒द्यो ह॑रि॒वो वसु॑र्दे॒दिः ॥३॥
 सः । नः॒ । स्त॒वानः॑ । आ । भ॑र । रयि॑ । चि॒त्रश्र॑वः॒ऽत॒मं । नि॒रेके॑ । चि॒त् । यः ।
 हरि॑ऽवः । वसुः॑ । द॒दिः ॥३॥

हे इन्द्र स तथाविधस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः संश्वित्रश्रवस्तममतिशयेन नानाविधानोपेतं रयिं पुत्रं धनं वा नोऽस्मभ्यमा भर । संपादय । देहीत्यर्थः । हरिवः । हरी अश्वौ । तद्वन् हे इन्द्र यस्त्वं निरेके चित्रिर्गमन एव वसुः शत्रूणां वासयिता भवसि । तवायुधनिर्गमनादेव शत्रवः पलायन्ते खलु । किंच त्वं ददिर्धनानां दाता भवसि ॥

आ नि॒रेक॑मु॒त प्रि॒यमि॑न्द्र॒ दर्षि॑ ज॒नानां॑ । धृ॒षता॑ धृ॒ष्णो स्त॒वमा॑न॒ आ भ॑र ॥४॥
 आ । नि॒रेकं॑ । उ॒त । प्रि॒यं । इ॒न्द्र । दर्षि॑ । ज॒नानां॑ । धृ॒षता॑ । धृ॒ष्णो इति॑ । स्त॒वमा॑नः ।
 आ । भ॑र ॥४॥

हे इन्द्र उतापि च प्रियं प्रीणनात् प्रियतमं निरेकं । निरेकं धनं भवति विरेचनाभिर्गमनादिति । तद्वन् जनानां स्तोतृणामस्माकमा दर्षि । आविदारय । विवृतं कृष ॥ दृ विदारणे । क्वांसो विकरणस्य लुक् ॥ विवृत्य च धृष्णो धर्षणशील हे इन्द्र स्तवमानः स्तोतृभिरस्माभिः स्तूयमानः सन् धृषता धृष्टेन मनसा सहा भर । तद्वन्मस्मभ्यं देहि ॥

न ते॒ स॒व्यं न॑ दक्षि॒णं ह॑स्तं॒ वर॑त॒ आमु॑रः । न प॑रि॒बाधो॑ हरि॒वो ग॑वि॒ष्टिषु॑ ॥५॥
 न । ते॒ । स॒व्यं । न । दक्षि॒णं । ह॑स्तं॒ । वर॑ते॒ । आ॒ऽमु॑रः । न । प॑रि॒ऽबाधः॑ । हरि॑ऽवः ।
 गो॒ऽइष्टि॑षु ॥५॥

हे हरिवोऽश्वविन्द्र आमुः संयाम आभिमुख्येन कर्तारः प्रतियोद्धारो गविष्टिषु पशुभिरपहतानाम्-

गिरसां गवामन्वेषणेषु ते तव सव्यं हस्तं न वरंते । न निवारयन्ति । तेषामायुधादिभिर्न निवारयत इत्यर्थः ।
तथा दक्षिणं हस्तं च न निवारयन्ति । किंच परिबाधः परितो बाधमाना वृचादयोऽसुराश्च तव सव्यद-
क्षिणहस्तौ न निवारयन्ति । संयामेषु त्वया सर्वे शत्रवश्चिह्नहस्ताः सर्वतो गच्छन्तु । त्वं तु तैरबाधितो
वर्तस इत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

आ त्वा गोभिरिव व्रजं गीर्भिर्ऋणोम्यद्रिवः । आ स्मा कामं जरितुरा मनः पूण ॥ ६ ॥

आ । त्वा । गोभिःऽइव । व्रजं । गीःऽभिः । ऋणोमि । अद्रिऽवः । आ । स्म । कामं ।
जरितुः । आ । मनः । पूण ॥ ६ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिस्त्वा त्वामा ऋणोमि । प्राप्नोमि ॥ ऋणु गतौ ।
तनादिः ॥ तव दृष्टान्तः । गोभिरिव । यथा गोपालो गोभिर्व्रजं गोष्ठं गच्छति तद्वत्त्वां स्तुतिभिः प्राप्नोमी-
त्यर्थः । ततस्त्वं जरितुः स्तोतुर्मम कामं धनादिविषयमा पूण । आपूरय । तथा मनो मदीयं मानसं
धनादिप्रदानेनापूरय ॥

विश्वानि विश्वमनसो धिया नो वृचहंतम । उयं प्रणेतरधि पू वसो गहि ॥ ७ ॥

विश्वानि । विश्वऽमनसः । धिया । नः । वृचहन्ऽतम । उयं । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

अधि । सु । वसो इति । गहि ॥ ७ ॥

हे वृचहंतमातिशयेन वृचासुरस्योपद्रवाणां वा हंतः ॥ नाहस्येति तमपो नुडागमः ॥ कीदृश । उयोर्नूर्णबल
प्रणेतः स्तोतृणां प्रकर्षेण धनादेर्नतः ॥ आसन्वित इत्युपेत्यस्याविव्यमानवज्रावप्रतिषेधः ॥ तथाविध वसो
शत्रूणां वासयितरिन्द्र नः । पूजायां वज्रवचनं । विश्वमनस एतन्नाम्नो मम विश्वानि सर्वाणि स्तोत्राणि कर्माणि
वा धिया मनसा सु सुष्ठुधि गहि । अधिगच्छ । सुत्यतया यष्टव्यतया वा मनोविगेन गच्छेत्यर्थः ॥ गमेलोऽटि
क्कांदसः शपो लुक् । हेर्द्धिद्वज्रावादनुदात्तोपदेशेत्यनुगासिकलोपः ॥

वयं ते अस्य वृचहन्विद्याम शूर नव्यसः । वसोः स्याहस्य पुरुहूत राधसः ॥ ८ ॥

वयं । ते । अस्य । वृचऽहन् । विद्याम । शूर । नव्यसः । वसोः । स्याहस्य । पुरुहूत ।
राधसः ॥ ८ ॥

हे वृचहन् वृचस्य हंतः शूर बलवान् पुरुहूत पुरुभिर्बहुभिराह्नातथेन्द्र नव्यसो नवीयसः ॥ ईयसुन ईकार-
लोपस्कांदसः ॥ नवतरं स्याहस्य सुहृणीयं राधसः ॥ राध साध संसिद्धौ ॥ शर्मादेः संसाधकं ते त्वदीयमस्य
वसोः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति वसोः संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे बहुलं क्कांदसोति वसोः षष्ठी ॥ त्वदीयमिदं
परिदृश्यमानं धनं वयं विद्याम । लभेमहि ॥ विदू लामि । आदादिकः । क्कांदसो विकरणस्य लुक् ॥

इंद्र यथा ह्यस्ति तेऽपरीतं नृतो शवः । अमृक्ता रातिः पुरुहूत दाशुषे ॥ ९ ॥

इंद्र । यथा । हि । अस्ति । ते । अपरिऽइतं । नृतो इति । शवः । अमृक्ता । रातिः ।

पुरुऽहूत । दाशुषे ॥ ९ ॥

हे शूतो सर्वस्यांतर्यामितया नर्तयितरिन्द्र ते त्वदीयं शवो बलं यथापरीतमस्ति शत्रुभिरपरिगतमव्याप्तं
भवति । हि प्रसिद्धौ । तथा हे पुरुहूत पुरुभिर्बहुभिराह्नातथेन्द्र दाशुषे हविर्देत्तवते यजमानाय रातिर्धनादि-
दानममृक्ता शत्रुभिरहिंसितं भवति । त्वत्तो लब्धं यजमानस्य धनं शत्रवो न हिंसन्ति । यथा त्वदीयबलस्य
रक्षक एव तस्य धनस्यापि रक्षक इत्यर्थः ॥

आ वृषस्व महामह महे नृतम राधसे । दृहृष्टिहृष्ट मघवन्मघत्तये ॥१०॥

आ । वृषस्व । महाऽमह । महे । नृतम । राधसे । दृहृष्टिः । चित् । दृहृष्ट । मघऽवन् ।
मघत्तये ॥१०॥

हे महामहातिशयेन सर्वैः पूजनीय नृतम नेतृतमिन्द्र महे महते राधसे शत्रुधनानां संसाधकाय बलाय बलार्थमा वृषस्व । खोदरमासिंच । सोमं पिबेत्यर्थः । हे मघवन् धनवन्निन्द्र सोमपानेन मत्तः सन् दृहृष्टि-
हृष्टिहृष्टानि परैरबाधितान्यपि शत्रुपुराणि मघत्तये मघानां धनानां लाभाय दृहृष्ट । जिघांस । विदा-
रयेत्यर्थः ॥ ॥१६॥

नू अन्यचा चिदद्रिवस्त्वन्नो जग्मुराशंसः । मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः ॥११॥

नू । अन्यच । चित् । अद्रिऽवः । तव । नः । जग्मुः । आऽशंसः । मघऽवन् । शग्धि ।
तव । तत् । नः । ऊतिऽभिः ॥११॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्र त्वं धनवान् दाता चेत्यपरिज्ञाय नोऽस्मादीयान्याशंस आशंसनान्यभिलाषास्त्व-
त्त्वत्तोऽन्यत्र देवादी नू चित् पुरा जग्मुः । अगच्छन् । तत्र फलं नालभन्त । इदानीं त्वं धनवान् दानशील
इत्यस्माभिर्ज्ञातं । अत एव हे मघवन् धनवन्निन्द्र तव त्वदीयं तच्छत्रुपुरविदारणलब्धं धनमूतिभिस्त्वद्रक्षी-
नोऽस्मभ्यं शग्धि । देहि ॥ शग्धीति दानकर्मा । शक्नोतेर्लोटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

नृह्यंग नृतो त्वदन्यं विंदामि राधसे । राये द्युम्नाय शवसे च गिर्वणः ॥१२॥

नृहि । अंग । नृतो इति । तव । अन्यं । विंदामि । राधसे । राये । द्युम्नाय । शवसे ।
च । गिर्वणः ॥१२॥

हे नृतो नर्तयितगिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीयेन्द्र राधसे बलसंसाधकायान्नाय राये धनाय
द्युम्नाय द्योतमानाय यशसे शवसे वर्धकाय बलाय च त्वत्त्वत्तोऽन्यं नहि विंदामि । न लभे । अंग प्रसिद्धौ ॥

एदुमिन्द्राय सिंचत पिवाति सोम्यं मधु । प्र राधसा चोदयाते महित्वना ॥१३॥

आ । इदुं । इन्द्राय । सिंचत । पिवाति । सोम्यं । मधु । प्र । राधसा । चोदयाते ।
महिऽत्वना ॥१३॥

हे ऋत्विजः इदुं स्तुंदनशीलं सोममिन्द्रार्थमा सिंचत । आश्रयणद्रव्येण सेचनं कुरुत । अभिषुतेत्यर्थः । ततः
सोम्यं सोममयं मधु मधुकरं सोमरसं पिवाति । पिबतु । पीत्वा च स इन्द्रो महित्वना स्वमहत्त्वेनैव राध-
सान्नेन सह धनादिकं स्तोतृभ्यः प्र चोदयाते । प्रकर्षेण चोदयति । यद्वा । यजमानो महित्वना । इन्द्राय
प्रदीयमानत्वादस्य महत्त्वं । महत्त्वयुक्तेन राधसान्नेन सह स्तोतृन् प्रचोदयति । इन्द्राय हविर्दत्तेति स्तोतृन्-
रयतीत्यर्थः ॥

उपो हरीणां पतिं दक्षं पृंचंतमब्रवं । नूनं श्रुधि स्तुवतो अश्वस्य ॥१४॥

उपो इति । हरीणां । पतिं । दक्षं । पृंचंतं । अब्रवं । नूनं । श्रुधि । स्तुवतः ।
अश्वस्य ॥१४॥

हरीणां हरितवर्णानामश्वानां पतिं पालयितारं दक्षं वर्धकं स्वबलं पृंचंतं ॥ पूषी संपर्कं ॥ मरुत्सु
योजयंतं । यद्वा । शत्रुषु स्वबलमायुधादिभिः संपर्चयंतं । एतादृशमिन्द्र त्वामुपो अब्रवं । विश्वमना अहं स्तुवं

करवाणि । अश्वस्य । अश्वो नामधेयश्चन्द्रेनोच्यते । तस्य पुत्रस्य सुवतः स्तोत्रं कुर्वतो मम संबन्धिनीं त्वद्वि-
षयां स्तुतिं नूनं संप्रति श्रुधि । शृणु ॥

न ह्यङ्गं पुरा च न जज्ञे वीरतरस्त्वत् । न कीं राया नैवथा न भन्दना ॥ १५ ॥

न हि । अङ्ग । पुरा । च । न । जज्ञे । वीरतरः । त्वत् । न किः । राया । न । एवथा ।
न । भन्दना ॥ १५ ॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्तः पुरा पूर्वं वीरतरः सामर्थ्यवान् कश्चिन्नहि जज्ञे । जातः खलु । अङ्ग प्रसिद्धौ । त्वमेव
सामर्थ्यवाञ्छात इत्यर्थः । किंच त्वत्तोऽपि राया धनेन समर्थो न किर्न कश्चिदस्ति । तथैवथा शत्रुपुराणि
संग्रामं वा प्रति गमनेन त्वत्तोऽधिको न जातः । यद्वा । एवथा ॥ अत्र रक्षणादिषु । अकारस्थकारश्चादसः ।
आणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ शरणागतानां स्तोत्राणां चावनेन त्वत्तोऽधिको नास्ति । किंच भन्दना । भन्दतिः
स्तुतिकर्मा । सुत्या च त्वदधिको न जातः । धनवान्नचकः सुत्यश्च त्वत्तोऽन्यो न जज्ञे इति ॥ ॥ १७ ॥

एदु मध्व इति तृचः पूर्वोक्ते ब्राह्मणाच्छंसिश्च वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । एदु मध्वो मदितरमेतो
न्विद्रं स्वाम सखायः । आ० ७. ८. इति ॥

एदु मध्वो मदितरं सिंच वाध्वर्यो अंधसः । एवा हि वीरः स्तवते सदावृधः ॥ १६ ॥

आ । इत् । ऊं इति । मध्वः । मदिन्तरं । सिंच । वा । अध्वर्यो इति । अंधसः ।
एव । हि । वीरः । स्तवते । सदावृधः ॥ १६ ॥

हे अध्वर्यो अध्वरस्य नेतृत्वत् सदावृधः सर्वदा वृद्धिमतो मध्वो मदकरस्वांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य
मदितरमत्यर्थं मादयितृतमं सोमरसमेवा सिंचेद्रार्थं । अयमेवेन्द्रः स्तवते हि । स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तूयते खलु ।
स्तुत्येन्द्राय सोमो दातव्यः । तस्मादा सिंचेति समन्वयः ॥

इंद्रं स्यातहरीणां नकिंष्टे पूर्यस्तुतिं । उदानंश् शर्वसा न भन्दना ॥ १७ ॥

इंद्रं । स्यात् । हरीणां । न किः । ते । पूर्यस्तुतिं । उत् । आनंश् । शर्वसा । न ।
भन्दना ॥ १७ ॥

हे हरीणां स्यातश्चानामधियातरिद्रं ते त्वदीयां पूर्यस्तुतिं पूर्वैर्हविभिः कृतां स्तुतिं । उपलक्षणं ।
इदानीतनैः क्रियमाणामपि स्तुतिं न किर्न कश्चिच्छ्वसा बलेनोदानंश् । व्याप्नोति ॥ अशू व्याप्नौ । लिख्यश्रो-
तेत्येति नृट् । क्हांदसो मुम् ॥ कश्चिन्नातिक्रामतीत्यर्थः । किंच भन्दना सर्वैः प्रार्थनीयत्वात् पूजनीयेन धनेन
सुत्या वा त्वदीयां स्तुतिं न कश्चिदतिक्रामति । त्वत्तो बलवान् धनी सुत्यो वान्यो नास्तीत्यर्थः ॥

तं वो वाजानां पतिमहूमहि अवस्यवः । अप्रायुभिर्यज्ञेभिर्वावृधेन्यं ॥ १८ ॥

तं । वः । वाजानां । पतिं । अहूमहि । अवस्यवः । अप्रायुभिः । यज्ञेभिः । ववृधेन्यं ॥ १८ ॥

अप्रायुभिः कर्मस्वप्रमाद्यन्नन्ययुक्तेः । अथवा । अप्रमत्ता एकत्र स्थित्वैव कर्म कुर्वन्ति । कर्म प्रारभ्य नान्यं
देशं गच्छन्तीत्यर्थः । एवंविधमन्ययुक्तेर्यज्ञेभिर्यज्ञैः । एतादृशमन्ययुक्तेर्वैवा वावृधेन्यं वर्धनीयं वाजानामन्नानां
पतिं स्वामिनं वो यष्टयष्टव्यसंबन्धेन युष्मदीयं तं तादृशमिन्द्रं अवस्यवो वयमन्नकामाः संतोऽहमहि । आह-
यामः ॥ ह्यतेर्नुङि बङ्गलं कृदसीति संप्रसारणं ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्र एतो न्विद्रमित्येतां तृचौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । एतो न्विद्रं स्वाम
सखायः सुहीन्द्रं व्यववत् । आ० ७. ८. इति ॥

एतो॒ न्वि॒द्रं॒ स्त॒वाम॑ स॒खायः॑ स्तो॒म्यं नरं॑ । कृ॒ष्टीर्यो॑ वि॒श्वा अ॒भ्यस्त्येक॑ इत् ॥ १९ ॥

एतो॒ इति॑ । नु । इ॒द्रं । स्त॒वाम । स॒खायः । स्तो॒म्यं । नरं॑ । कृ॒ष्टीः । यः । वि॒श्वाः ।

अ॒भि । अ॒स्ति । एकः॑ । इत् ॥ १९ ॥

हे सखायः समानख्याना मित्रभूता वा हे ऋत्विजः नु क्षिप्रमेतो । आगच्छतैव । किमर्थं तदाह । स्तोम्यं स्तोमाहं नरं सर्वस्य नेतारं तमिन्द्रं स्तवाम । स्तोत्रं करवाम । य इन्द्र एक इदेकोऽसहाय एव सन् विश्वाः सर्वाः कृष्टीः शत्रुसेना अभ्यस्ति अभिभवति । तं स्तवामेति शेषः ॥

अ॒गो॒रु॒धाय॑ ग॒विषे॑ द्यु॒क्षाय॑ द॒स्यं वचः॑ । घृ॒तात्स्वादी॑यो मधु॒नश्च॑ वो॒चत ॥ २० ॥

अ॒गोऽरु॒धाय॑ । गोऽ॒रु॒धे । द्यु॒क्षाय॑ । द॒स्यं । वचः॑ । घृ॒तात् । स्वादी॑यः । मधु॒नः । च॒ ।

वो॒चत ॥ २० ॥

हे ऋत्विजः अगोरुधाय । गाः सुतो रूपद्वीति गोरुधः । न गोरुधोऽगोरुधः । ता न विनाशयत्यादरेण गृणीतीत्यर्थः । तादृशाय अत एव गविषे स्तोत्राणीच्छते द्युक्षाय दीप्यमानाद्यिन्द्राय दस्यं दर्शनीयं घृतात्स्वादुतरादाज्यान्मधुनश्च स्वादीयोऽतिशयेन स्वादुभूतं वचः स्तोत्ररूपं वाक्यं वोचत । वृत ॥ ऋत्विग्भिः कृतं कर्म यजमानोऽपि कृतवान्भवतीति यदिदमिन्द्रविषयं वचो घृतान्मधुनश्च स्वादुतरं भवत्वित्याशास्ति । तदाह भगवानाश्रलायनः । वच एव म इदं घृतान्मधुनश्च स्वादीयोऽस्ति प्रीतिः स्वादीयोऽस्त्वित्येव तदाह । आ० गृ० १. १. ५. इति ॥ ॥ १८ ॥

यस्या॑मि॒तानि॑ वी॒र्या॑ऽ न रा॒धः पर्ये॑तवे । ज्योति॑र्न वि॒श्वम॒भ्यस्ति॑ दक्षि॒णा ॥ २१ ॥

यस्य॑ । अ॒मि॒तानि॑ । वी॒र्या॑ । न । रा॒धः । परि॑ऽएतवे । ज्योति॑ः । न । वि॒श्वं । अ॒भि ।

अ॒स्ति । दक्षि॒णा ॥ २१ ॥

यस्येन्द्रस्य वीर्या वीर्याणि वृत्रहणनादिलक्षणानि सामर्थ्यान्वमितानि अस्त्रियन्ति सामार्थ्यानि नान्यानीति परिमितानि न भवन्ति । यद्वा ॥ मीड् हिंसायां । छांदसो ह्रस्वः ॥ शत्रुभिरहिंसितानि भवन्ति । तथा यस्येन्द्रस्य राधो धनं पर्येतवे शत्रुभिः परिगंतुं प्राप्तुं शक्यं न भवति । अत एव यस्य दक्षिणा धनं दानं विश्वमभ्यस्ति सर्वं स्तोतृजनमभिभवति । तत्र दृष्टांतः । ज्योतिर्न । ज्योतिषामयनत्वाज्ज्योतिरंतरिचं । यथांतरिचं सर्वलोकं पिधाय तिष्ठति तद्वत्स्तोतृजनं धनदानेन पिधत्त इत्यर्थः ॥

स्तु॒हीन्द्रो॑ व्य॒श्ववद॑नू॒र्मि वा॒जिनं॑ य॒मं । अ॒र्यो ग॒यं म॑ह॒मानं॑ वि दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

स्तु॒हि । इ॒न्द्रं । व्य॒श्वव॑त् । अ॒नू॒र्मि । वा॒जिनं॑ । य॒मं । अ॒र्यः । ग॒यं । म॑ह॒मानं॑ । वि ।

दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

हे विश्वमनः अनूर्मि । ऊर्मिर्हिंसाकर्मा । कैश्चिदप्यहिंस्यं । अथवा शत्रुभिरगंतव्यं । अत एव वाजिनं बलवंतं यमं स्तोतृभिः सुनियतमेतादृशमिन्द्रं स्तुहि । स्तोत्रे दृष्टांतः । व्यश्ववत् । यथा व्यश्वो विश्वमनसः पितेन्द्रमसौसदस्तुहीत्यर्थः । स्तुतयेत् अर्यः स्वामीन्द्रो दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय मंहमानं पूज्यमानं गयं धनं । यद्वा । देवानां पूजायै गयं गृहं । गृहमस्ति चैत देवा हविर्भिः पूज्यन्ते । तादृशं गृहं वितरति । तस्मात्त्वं धनगृहलाभाय स्तुहीत्यर्थः ॥

ए॒वा नू॒नमु॑प॒ स्तुहि॑ वै॒र्यश्च॑ द॒श॒मं न॑व । सु॒वि॒द्वांसं॑ च॒र्कृत्य॑ च॒रणी॑नां ॥ २३ ॥

ए॒व । नू॒नं । उ॒प॒ । स्तुहि॑ । वै॒र्यश्च॑ । द॒श॒मं । न॑व । सु॒वि॒द्वांसं॑ । च॒र्कृत्य॑ । च॒रणी॑नां ॥ २३ ॥

हे वैयस्य व्यस्य पुत्र विश्वमनः चरणीनां मनुष्याणां देहे स्थितानां नवानां प्राणानां दशमं दशसंख्या-
पूरकं । तत्र मंत्रः । नव वै पुरुषे प्राणा मनुष्येषु वर्तमाना इन्द्रस्तेषां दशधा भवतीन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्त-
मिति । एतादृशं अत एव नवं सुखं सुविद्वासमंतर्यामित्वात् सुष्ठु सर्वं जानंतं चक्रेत्वं भूयो भूयः कार्येषु
सर्वैर्नमस्कृतं एवंविधमिन्द्रमेव नूनमिदानीमुप सुहि । समीपे सुहि ॥

वेत्या हि निर्वृतीनां वज्रहस्त परिवृजं । अहरहः शुंध्युः परिपदामिव ॥ २४ ॥

वेत्य् । हि । निःऽवृतीनां । वज्रऽहस्त । परिऽवृजं । अहःऽअहः । शुंध्युः ।
परिपदांऽइव ॥ २४ ॥

इदानीमृषिरिन्द्रं संबोधाह । हे वज्रहस्त वज्रयुक्तहस्तिन्द्र निर्वृतीनामुपद्रवकारिणां रक्षसां परिवृजं
परिवर्जनं । हिरवधारणे । त्वमेव वेत्य् । जानीषे । तत्र दृष्टान्तः । अहरहः शुंध्युः । अस्मिन्नुदिते सति ब्राह्मणा
आत्मीयं कर्म कृत्वा शुद्धा भवन्तीति शोभाहेतुत्वात् शुंध्युरादित्यः । परिपदामिव परितो यजमानानामिव ।
यद्वा । परिपदां समानाधिकरणः । परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्वस्थानत्यागमहरहः प्रतिदिवसं यथा
वेत्ति । उदिते सूर्ये पक्षिणः स्वस्थानं परित्यज्य सर्वतो गच्छन्ति खलु । एवं त्वयीद्रे स्वबलेन प्रकाशमाने सति
शत्रवः स्वपुरादि त्यक्त्वा पलायन्त इत्यर्थः ॥

तदिन्द्राव आ भर येना दंसिष्ठ कृत्वने । द्विता कुत्साय शिष्यथो नि चोदय ॥ २५ ॥

तत् । इन्द्र । अर्वः । आ । भर । येन । दंसिष्ठ । कृत्वने । द्विता । कुत्साय । शिष्यथः ।
नि । चोदय ॥ २५ ॥

हे इन्द्र तदवस्तद्रक्षणमस्मभ्यमा भर । हे दंसिष्ठात्यंतं दर्शनीय यद्वा शत्रूणामुपपन्नपयितरिन्द्र कृत्वने कर्म
कुर्वते यजमानाय तदर्थं येन पालनमकृत्वाः तद्रक्षणमा भरति समन्वयः । किंच कुत्साय कुत्सनामकाय
राजर्षये द्विता द्विधा द्विप्रकारेण शिष्यथः त्वं शत्रूनवधीः । तस्मै द्वेधं पालनमकार्षीरित्यर्थः । तद्रक्षणमस्मभ्यं
नि चोदय । नितरामत्यर्थं प्रेरय । यद्वा । कृत्वन् इति सामान्येनोक्त्वा निःशेषेण तदेवाह कुत्सायेत्यादि । शेषं
पूर्ववत् ॥ १९ ॥

तमु त्वा नूनमीमहे नय्यं दंसिष्ठ सन्यसे । स त्वं नो विश्वा अभिमातीः सृष्टाणिः ॥ २६ ॥

तं । उं इति । त्वा । नूनं । ईमहे । नय्यं । दंसिष्ठ । सन्यसे । सः । त्वं । नः । विश्वाः ।
अभिऽमातीः । सृष्टाणिः ॥ २६ ॥

हे दंसिष्ठातिशयेन दर्शनीयिन्द्र नय्यं स्तोतुभिः स्तोतव्यं तमु तादृशमेव त्वा त्वां नूनमिदानीमीमहे । वयं
याचामहे । किमर्थं । सन्यसे ॥ अमु चेपणे । भावे क्लिप् ॥ संन्यासार्थं याचामहे इति शेषः । स तादृशस्त्वं
नोऽस्माकं विश्वाः सर्वा अभिमातीः शत्रुसेनाः सृष्टाणिः ॥ सहेः सन्निप्रत्ययः ॥ सहनशीलोऽभिभवनशीलो
भवसि ॥

य ऋक्षादंहसो मुचद्यो वार्यात्सप्त सिंधुषु । वधर्दासस्य तुविनृम्ण नीनमः ॥ २७ ॥

यः । ऋक्षात् । अंहसः । मुचत् । यः । वा । आर्यात् । सप्त । सिंधुषु । वधः । दासस्य ।

तुविऽनृम्ण । नीनमः ॥ २७ ॥

पूर्वोऽर्धर्वः परोक्षकृतः । य इन्द्र ऋक्षात् ॥ ऋन् मनुष्यान् क्षणोति । क्षणोतिरीणादिको उपत्ययः ॥
तस्माद्रक्षसो जातादंहसः पापरूपादुपद्रवाभ्युचत् संचति । राक्षस एनं न बाधते किं पुनस्तं हंतीत्यर्थः । अपि

च य इन्द्रः सप्त सिंधुषु गंगायासु नदीषु । यद्वा । सप्त सर्पणशीलासु सिंधुषु । तत्कूलिष्वित्यर्थः । गंगायां घोष इतिवत् । पा० १. ४. ४२* । तेषु वर्तमानानां स्तोत्राणामार्यात् धनादिकं प्रेरयेत् ॥ अत्र गतिप्रापणयोः । आशीर्लिङ्गि गुणोऽतिसंयोगावोः । पा० ७. ४. २९ । इति गुणः । बङ्गलं कंदसीति लिङ्ग्याडागमः ॥ अथ प्रत्यक्षः । हे तुविनुम्ण बङ्गधनेन्द्र दासस्योपपत्तिरसुरस्य वधहर्जनसाधकमायुधं नीनमः । नमय ॥

यथा वरो मुषाम्णे सनिभ्य आर्वहो रयिं । व्यश्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ॥ २८ ॥

यथा । वरो इति । सुऽसाम्ने । सनिऽभ्यः । आ । अर्वहः । रयिं । विऽश्वेभ्यः ।

सुऽभगे । वाजिनीऽवति ॥ २८ ॥

अनेन तुचेन वरोदानं स्तूयते । हे वरो वरुणामक राजन् मुषाम्णे सुसाम्ने मुषामाख्यं राजानं स्वपितर-मुद्दिश्य तस्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थं सनिभ्यो भिक्षमाणेभ्य आ कोशादाहृत्य रयिं धनं यथा पुरावहः प्रापितवानसि अत एवमिदानीं व्यश्वेभ्यो व्यश्वपुत्रेभ्योऽस्मभ्यं धनमावह । वाजिनीवतीति पदलिङ्गादियमुषस्या । अयं तुचोऽप्युषस्य इति शौनकेनोक्तं । यथा वरो मुषाम्ण इत्युत्तमस्त्वीपसस्तुच इति । हे सुभगे शोभनधनयुक्ते वाजिनी-वत्यन्नवति ॥ मतुबनुवादार्थः ॥ यद्वा । वाजो वाजनं गमनमस्यासीति वाजिन्यन्नं । तद्वति हे उषः त्वं चास्मभ्यं धनं प्रयच्छ । वरोर्बङ्गधनदानात्तस्य दानस्तुतिः । यद्वा । विश्वमना अषिर्वक् संबोधाह । हे सुभगे शोभनधने वाजिनीवत्यन्नवति हे उषः यथा त्वं मुषाम्णे मुषामनान्ने मम पितृ धनं दत्त्वा तेनैव मुषाम्णा सनिभ्यो याचमानेभ्यो धनं यथा प्रापितवत्यसि तेन यथा दानमकारयः एवं मममपि धनं दत्त्वा व्यश्वेभ्यः ॥ पूजायां बङ्गवचनं ॥ व्यश्वपुत्राय विश्वमनसे धनं प्रापयेति मयापि दानं करोषि । हे वरो उषसमेवं वदेत्युषिराह ॥

आ नार्यस्य दक्षिणा व्यश्वं एतु सोमिनः । स्थूरं च राधः शतवत्सहस्रवत् ॥ २९ ॥

आ । नार्यस्य । दक्षिणा । विऽश्वान् । एतु । सोमिनः । स्थूरं । च । राधः । शतऽवत् । सहस्रऽवत् ॥ २९ ॥

अनया धनमृषिरादत्तवानित्याह । नार्यस्य । नरहितो नर्यः । तस्यापत्यं नार्यः ॥ तस्मात्संबन्धमात्रे तस्येद-मित्यण् ॥ तस्य सोमिनः सोमवतो यजमानस्य । यद्वा । व्यश्वानां विशेषणं । तादृशस्य वरोर्दक्षिणा दानं सोमवतो व्यश्वान् व्यश्वपुत्रानस्मानेतु । आगच्छतु । किंच स्थूरं स्थूलं शतवत्सहस्रवच्छतसहस्रधनयुक्तं राधोऽन्नं चास्मानागच्छतु ॥

यत्त्वा पृच्छादीजानः कुह्या कुह्याकृते ।

एषो अपश्चितो वलो गोमतीमव तिष्ठति ॥ ३० ॥

यत् । त्वा । पृच्छात् । ईजानः । कुह्या । कुह्याऽकृते ।

एषः । अपऽश्चितः । वलः । गोऽमती । अव । तिष्ठति ॥ ३० ॥

इदानीमुषसं संबोधाभिधीयते । हे कुह्याकृते स वरः कुह कुत्र तिष्ठतीत्येतद्विच्छ्यामिलक्षणप्रवृत्तैर्जि-ज्ञासुभिः पुरस्कृते ॥ कुहशब्दात्क्यच् ॥ एतादृशे हे उषः त्वा त्वां यद्यदा कश्चित्पृच्छात् पृच्छति ईजान इष्टवान् वरः कुह्या क्क तिष्ठतीति यदा पृच्छति तदानीमपश्चितः सर्वैराश्चितः । यद्वा । विवृतद्वारः । यदा याचमाना आगच्छन्ति तदा दीवारिका न प्रतिबध्नीतीत्यर्थः । तादृशो वलो वरः स्वबलेनावारकः शत्रूणां । यद्वा । भिक्षूणां धनादिप्रदानेनावरिता । एषो एष वरगोमतीमेतन्नामिकां नदीं ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ तस्या-स्तीरेऽव तिष्ठतीति तदानीं त्वं कथयसि ॥ २० ॥

ता वामिति चतुर्विंशत्युचं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । ता वां चतुर्विंशतिर्मेवावर्णं दशम्याया-स्तिस्त्री वैश्वदेव्य उपात्योष्णिगर्भेति । व्यश्वपुत्रो विश्वमना अषिः । उष्णिक् कृद्ः । उपात्योष्णिगर्भो षट्सप्तै-

कादशा उष्णिग्गर्भा । अमु० ४. ३. । इति तल्लक्षणोपेतत्वात् । दशम्येकादशीद्वादशी विश्वदेव्योऽवशिष्टानां मित्रावरुणी देवता ॥ सूक्तविनियोगो भौगिकः ॥

ता वां विश्वस्य गोपा देवा देवेषु यज्ञिया । ऋतावाना यजसे पूतदक्षसा ॥ १ ॥
ता । वां । विश्वस्य । गोपा । देवा । देवेषु । यज्ञिया । ऋतऽवाना । यजसे ।
पूतऽदक्षसा ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणी विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपायितारौ देवा देवी द्योतनशीली देवेषु मध्ये यज्ञिया यज्ञार्हौ ता तौ तादृशी वां युवां हविष्प्रदानार्थं यजमानं भजथः । अत एव हे विश्वमनः ऋतावानर्तावानौ सत्यवन्तौ यज्ञवन्तौ वा पूतदक्षसौ शुद्धबली । आवां बलवन्ताविति वचनमात्रेण बलवन्तौ न भवतः किंतु यथार्थत्वेन सामर्थ्यवन्तौ । मित्रावरुणी यजसे । हविर्भिः पूजयसि ॥

मित्रा तना न रथ्याऽवरुणो यश्च सुक्रतुः । सनात्सुजाता तनया धृतव्रता ॥ २ ॥
मित्रा । तना । न । रथ्या । वरुणः । यः । च । सुऽक्रतुः । सनात् । सुऽजाता ।
तनया । धृतऽव्रता ॥ २ ॥

सुक्रतुः शोभनकर्मा यो वरुणः सुकर्मा मित्रा च मित्रावरुणी । कीदृशी । तना । तन्वन्ति मुकुटकटकादिनेति तनानि धनानि । नद्यार्थे । धनानि च रथ्या रथ्यौ नेतारी । यद्वा । धनानि कर्मणः कर्तुं पक्षत्वात् प्रयच्छन्ताविति संबध्यते । तादृशी रथ्यौ रथवन्तौ सनाच्चिरादेव सुजाता सुजातौ शोभनजन्मानौ । तदेवाह । तनया तनयावदितेः पुत्री धृतव्रता धृतव्रतौ धृतकर्माणी ता यजसे इति पूर्वेण समन्वयः ॥

ता माता विश्ववेदसामुर्याय प्रमहसा । मही जज्ञानादिति ऋतावरी ॥ ३ ॥
ता । माता । विश्वऽवेदसा । असुर्याय । प्रऽमहसा । मही । जज्ञान । अदितिः ।
ऋतऽवरी ॥ ३ ॥

अदितेस्तनयत्वमेव स्फुटयति । विश्ववेदसा विश्ववेदसौ सर्वधनी । यद्वा । विश्वाणि स्थावरजंगमात्मत्वानि सर्वाणि विदतुर्जानीत इति विश्ववेदसौ । प्रमहसा प्रमहसौ प्रकृष्टतेजस्कौ ता तौ तादृशी मित्रावरुणी मही महत्युतावरी सत्यवती माता देवमातादितिर्जज्ञान । जनयामास । किमर्थं । असुर्यायामुराणां हंचे बलाय । असुरान् हंतुमुत्पादितवतीत्यर्थः ॥

महांता मित्रावरुणा सम्राजा देवावसुरा । ऋतावानावृतमा घोषतो बृहत् ॥ ४ ॥
महांता । मित्रावरुणा । संऽराजा । देवौ । असुरा । ऋतऽवानौ । ऋतं । आ ।
घोषतः । बृहत् ॥ ४ ॥

महांता गुणाधिक्येन महांतौ सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानावसुरासुरौ बलवन्तौ । यद्वा । संधातर्यामितया प्रेरकौ । ऋतावाना सत्यवन्तौ मित्रावरुणी देवौ बृहत् स्तोत्रशस्त्रादिना महांतमृतं यज्ञमा घोषतः । स्वदीप्त्या प्रकाशयतः ॥ घुषेर्लटि रूपं ॥

नपांता शर्वसो महः सूनू दक्षस्य सुक्रतू । सृप्रदानू इषो वास्त्वधि क्षितः ॥ ५ ॥
नपांता । शर्वसः । महः । सूनू इति । दक्षस्य । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । सृप्रदानू इति
सृप्रऽदानू । इषः । वास्तु । अधि । क्षितः ॥ ५ ॥

महो महतः श्वसो बलस्य नपाता नपातो पीची । बलत उत्पादिताविति बलस्य पीची । तादृशी दक्षस्य । दक्ष वृद्धा शीघ्रार्थं चेति दक्षो वेगः । तस्य मृतं पुत्रं । बलाद्वेग इति तयोः पुत्रत्वं । ती सुक्रतू शोभनकर्माणां स्रष्टृदानु प्रसूतधनादिदानां मित्रावरुणाविषोऽन्नस्य वासु निवासस्थानेऽधि चितः । अधिवसतः । अधिशोडिति वासुनः कर्मसंज्ञा । जयतेर्लटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ २१ ॥

सं या दानूनि येमथुर्दिव्याः पार्थिवीरिषः । नभस्वतीरा वां चरंतु वृष्टयः ॥ ६ ॥
सं । या । दानूनि । येमथुः । दिव्याः । पार्थिवीः । इषः । नभस्वतीः । आ । वां ।
चरंतु । वृष्टयः ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा यी युवां दानूनि देयानि धनानि सं येमथुः अस्मासु संयच्छतं तथा दिव्या दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवीः पृथिव्यामृत्पन्नानोषोऽन्नानि संयच्छतं । वृष्टभावे कथमन्नं लभ्यत इति चेत् तदुच्यते । नभस्वतीरुदकवत्यो वृष्टयस्तादृशां वां युवामा चरंतु । उपतिष्ठंतु । यदा वृष्टवेला तदा वर्षतमित्यर्थः ॥

अधि या बृहतो दिवोऽभि यूथेव पश्यतः । ऋतावाना सम्राजा नमसे हिता ॥ ७ ॥
अधि । या । बृहतः । दिवः । अभि । यूथाऽईव । पश्यतः । ऋतऽवाना । संऽराजा ।
नमसे । हिता ॥ ७ ॥

या यी मित्रावरुणा बृहतो दिवो द्योतमानान्देवानधि पश्यतः । तत्र दृष्टांतः । यूथेव यथा वृषभो गोयूथानि रंतुमभ्यभिमुखं पश्यति तद्वदेतां स्ववीर्येणासुरान्गृह्णा देवान्मोदयितुं पश्यत इत्यर्थः । कीदृशी । ऋतावाना सत्यवन्तो सम्राजा सम्राजो सम्यग्दीप्यमाना नमसे हविषे हिता हिता प्रिया पश्यत इति ॥

ऋतावाना नि षेदतुः साम्राज्याय सुक्रतू । धृतव्रता क्षत्रिया क्षत्रमाशतुः ॥ ८ ॥
ऋतऽवाना । नि । सेदतुः । सांऽराज्याय । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । धृतऽव्रता ।
क्षत्रिया । क्षत्रं । आशतुः ॥ ८ ॥

ऋतावानर्तावानां सत्यवन्तो सुक्रतू शोभनकर्माणां सुप्रज्ञा वा मित्रावरुणा साम्राज्याय साम्राज्यार्थं नि षेदतुः । न्यसीदतां । तथा मंत्रः । नि षसाद् धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा साम्राज्याय सुक्रतुः । ऋ० १. २५. १० । इति । धृतव्रता धृतव्रतो धृतकर्माणां क्षत्रिया क्षत्रिया बलवन्तो क्षत्रं बलमाशतुः । आशति । व्याप्तु इत्यर्थः ॥

अक्ष्णश्चिद्रातुवित्तरानुल्बणेन चक्षसा । नि चिन्मिषंता निचिरा नि चिक्वतुः ॥ ९ ॥
अक्ष्णः । चित् । गातुवित्तरा । अनुल्बणेन । चक्षसा । नि । चित् । मिषंता ।
निऽचिरा । नि । चिक्वतुः ॥ ९ ॥

अक्ष्णश्चिद्रातुवित्तरा गातुवित्तरावतिशयेन मार्गवेत्तारी । यद्वा । गातुवित्तरा गातु गमनशीलं प्राणिजातं चक्षुषोऽपि पूर्वं वेत्तारी मित्रावरुणा । कीदृशी । नि मिषंता निमिषंती सर्वमुन्नेषयंती स्वस्वकर्मणि निचिरा नितरां चिरंतनी तावनुल्बणेन । उल्बणमिति दुःसहमपेक्षजः । तद्वददुःसहेन चक्षसा-होरात्रयोर्वाग्निं तेजसेव नि चिक्वतुः । पूजितो बभूवतुः । चिद्वधारणे ॥

उत नो देव्यदितिरूष्यतां नासत्या । उरूथंतु मरुतो वृद्धश्वसः ॥ १० ॥
उत । नः । देवी । अदितिः । उरूष्यतां । नासत्या । उरूथंतु । मरुतः । वृद्धऽश्वसः ॥ १० ॥

उतापि च देवी ब्योतनशीलादितिर्मिवावर्णयोर्माता नोऽस्मान्नक्तु । नासत्या नासत्यौ । असत्यमनयो-
नास्तीति नासत्यौ । अश्विनी चोत्थतां । रक्षतां ॥ उत्थतिः कण्डादिः ॥ वृद्धश्रवसो वृद्धवेगाः । अतिशयेन
वेगवंत इत्यर्थः । यद्वा वर्धनशीलहविलम्बणाप्नोपेता मरुत उत्थन्तु । अस्मान्पालयन्तु ॥ २२ ॥

ते नो नावमुत्थन्तु दिवा नक्तं सुदानवः । अरिष्यन्तो नि पायुभिः सचेमहि ॥ ११ ॥
ते । नः । नावं । उत्थन्तु । दिवा । नक्तं । सुदानवः । अरिष्यन्तः । नि । पायुभिः ।
सचेमहि ॥ ११ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतोऽरिष्यन्तः केनाप्यहंसिताः ते तादृशा यूयं नोऽस्मदीयां नावं यज्ञियां
नावं दिवा नक्तं चोत्थन्तु । पालयन्तु । ततो वयं पायुभिर्युष्मदीयैः पालनैर्नि सचेमहि । नितरां
समवेता भवेम ॥

अघ्नते विष्णवे वयमरिष्यन्तः सुदानवे । श्रुधि स्वयावन्तिंसंधो पूर्वचित्तये ॥ १२ ॥
अघ्नते । विष्णवे । वयं । अरिष्यन्तः । सुदानवे । श्रुधि । स्वयावन् । सिंधो इति ।
पूर्वचित्तये ॥ १२ ॥

पूर्वोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । अरिष्यन्तः पालनवत्त्वात् केनाप्यवाधिता वयमघ्नते स्तोतृणां यष्टृणां चाहंसिकाय
सुदानवे शोभनदानाय विष्णवे स्वमहत्त्वेन सर्वव्यापकायैतन्नामकाय देवाय स्तुतिं कुर्मः । अथ प्रत्यक्षः । हे
स्वयावन् । स्वयमेवासहायः सन् दिवि संयामे वा यातीति स्वयावान् । सिंधो स्तोतृन् प्रति धनानां स्यंदन-
शील विष्णो पूर्वचित्तये । चित्तिः कर्म । मंत्रांतरेऽपि तथा श्रवणात् । सा चित्तिभिर्भि हि चकार मत्तं
। ऋ० १. १६४. २९. इति । पूर्वं प्रारब्धकर्मणे यजमानाय तदर्थं श्रुधि । अस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिं त्वं शृणु ॥

तद्वार्यं वृणीमहे वरिष्ठं गोपयत्यं । मित्रो यत्पांति वरुणो यदर्यमा ॥ १३ ॥
तत् । वार्यं । वृणीमहे । वरिष्ठं । गोपयत्यं । मित्रः । यत् । पांति । वरुणः । यत् ।
अर्यमा ॥ १३ ॥

वरिष्ठमरुतरं गोपयत्यं सर्वेषां रक्षकं यतैः पालनीयं वा वार्यं सर्वैर्वननीयं तद्वनं वृणीमहे । वयं
संजामहे । यद्वनं मित्रः सर्वेषां मित्रभृतो वरुणः शत्रूणां वारयितार्यमा सर्वदा गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो
देवाः पांति पालयन्ति । तद्वनं वृणीमहे । अस्मदीयस्य धनस्य रक्षका भवन्तीत्यर्थः ॥

उत नः सिंधुरपां तन्मरुतस्तदश्विना । इंद्रो विष्णुमीदृांसः सजोषसः ॥ १४ ॥
उत । नः । सिंधुः । अपां । तत् । मरुतः । तत् । अश्विना । इंद्रः । विष्णुः । मीदृांसः ।
सजोषसः ॥ १४ ॥

पुनरपि धनरक्षणमेवाशक्ते । उतापि चापामुदकानां सिंधुः स्यंदनशीलः पर्जन्यो नोऽस्मदीयं तद्वनं
रक्षतु । तदेव मरुतस्य पालयन्तु । अश्विनाश्विनी देवी तद्वनं पालयतां । तथेन्द्रो विष्णुश्च मीदृांसः कामानां
सेत्तार एते सर्वे देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्मदीयं धनं रक्षन्तु । एते देवा अस्मभ्यं धनं दत्त्वा पालयन्तीत्यर्थः ॥

ते हि ष्मा वनुषो नरोऽभिमांति कयस्य चित् ।
तिग्मं न क्षोदः प्रतिघ्नन्ति भूर्णयः ॥ १५ ॥

ते । हि । स्म । वनुषः । नरः । अभिऽमातिं । कयस्य । चित् ।
तिग्मं । न । क्षोदः । प्रतिऽघ्नन्ति । भूर्णयः ॥ १५ ॥

वनुषो वननीयाः संभजनीया नरो नेतारस्ते हि ष्मा ते खलु देवा भूर्णयः चिप्रगमनाः संतः कयस्य चित्कस्यचिच्छोरभिमातिमभिमानं प्रतिघ्नन्ति । प्रतिकूलं यथा भवति तथा हिंसन्ति । तत्र दृष्टान्तः । तिग्मं न यथा तिग्मं तीक्ष्णं जवेन गच्छत्वोद उदकमयतः स्थितं वृक्षमुन्मूलयति तद्वत्तस्याभिमानं घ्नन्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अयमेक इत्या पुरुषं चष्टे वि विशपतिः । तस्य व्रतान्यनु वश्चरामसि ॥ १६ ॥
अयं । एकः । इत्या । पुरु । उरु । चष्टे । वि । विशपतिः । तस्य । व्रतानि । अनु । वः ।
चरामसि ॥ १६ ॥

मित्रस्य कर्माण्याह । विशपतिर्विशं पालयितानयोर्मित्रावरुणयोरैकोऽयं मित्रः पुरु पुरुषेण वरुणि चोदरुणि च द्रव्याणीत्येत्यं वि चष्टे । स्वतेजसा पश्यति । तस्य मित्रस्य व्रतानि कर्माणि वो युष्मदर्शमनु चरामसि । अनुचरामः । कुर्म इत्यर्थः ॥

अनु पूर्वाण्योक्ता साम्राज्यस्य सश्विम । मित्रस्य व्रता वरुणस्य दीर्घश्रुत् ॥ १७ ॥
अनु । पूर्वाणि । ओक्ता । सांऽराज्यस्य । सश्विम । मित्रस्य । व्रता । वरुणस्य ।
दीर्घऽश्रुत् ॥ १७ ॥

साम्राज्यस्य । सम्राजो भावः साम्राज्यं । साम्राज्यमस्यास्तीति साम्राज्यः ॥ अर्शआदिभ्य इत्यच्प्रत्ययः ॥ साम्राज्यवतो वरुणस्य पूर्वाणि पुरातनान्योक्ता । ओको गृहं । तस्मै हितानि कर्माणि वयं सश्विम ॥ सश्वतिर्गतिकर्मा । लिटि रूपं । द्विर्वचनस्य च्छंदसि विकल्पितत्वाद् द्विर्वचनाभावः ॥ तदेवाह । मित्रस्य व्रता व्रतानि कर्माणि च दीर्घश्रुत् ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥ दीर्घश्रुतोऽतिशयेन प्रसिद्धस्य वरुणस्य व्रतानि च सश्वमेति ॥

परि यो रश्मिना दिवोऽतान्ममे पृथिव्याः । उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ॥ १८ ॥
परि । यः । रश्मिना । दिवः । अंतान् । ममे । पृथिव्याः । उभे इति । आ । पप्रौ ।
रोदसी इति । महिऽत्वा ॥ १८ ॥

यो मित्रो दिवः पृथिव्या बावापृथिव्योरतान् रश्मिना स्वतेजसा परि ममे परिमिनोति । तयोः पर्यंतान् स्वरश्मिना भासयतीत्यर्थः । स एवोभे रोदसी बावापृथिव्यौ महित्वा स्वमहिम्ना पप्रौ । आ समंतात्पूरयति ॥

उदु ष्य शरणे दिवो ज्योतिरयस्त सूर्यः । अग्निर्न शुक्रः समिधान आहुतः ॥ १९ ॥
उत् । ऊं इति । स्यः । शरणे । दिवः । ज्योतिः । अयस्त । सूर्यः । अग्निः । न । शुक्रः ।
संऽद्धानः । आऽहुतः ॥ १९ ॥

सूर्यः सुवीर्यः सुष्ठु सर्वस्य प्रेरकः स्य स मित्रो वरुणश्च दिवो व्योतमानस्यादित्यस्य शरणे स्थाने नभसि ज्योतिरात्मीयं तेज उदयं । उद्यच्छति । ऊर्ध्वं गमयति । सर्वत्र विस्तारयतीत्यर्थः ॥ यमेर्नुङि रूपं ॥ ततः सोऽग्निर्न शुक्रोऽग्निरिव दीप्यमानः समिधानो हविर्भिः समिध्यमान आहुतः सर्वैराहुतस्तिष्ठति ॥

वचो दीर्घप्रसन्ननीशे वाजस्य गोमंतः । ईशे हि पित्वोऽविषस्य दावने ॥ २० ॥
वचः । दीर्घेऽप्रसन्ननि । ईशे । वाजस्य । गोऽमंतः । ईशे । हि । पित्वः । अविषस्य ।
दावने ॥ २० ॥

हे सोतः दीर्घप्रसन्ननि दीर्घं प्रततं विसृतं सद्यः सदनं यस्मिन्त्येते वचः । मित्रं वरुणं च सुहि ॥ वक्त्रेण-
व्यङ्गागमः ॥ स वरुणो गोमंतः पशुमतो वाजस्यान्नस्थे । ईष्टे । स्वामी भवति । केवलं स्वामी न भवति
किंत्वविषस्य महतः प्रीतिकारिणः पित्वोऽन्नस्य दावने दानाय चेशे । समर्थो भवति । ये सोत्रं कुर्वन्ति
तेभ्योऽन्नं ददातीत्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

तत्सूर्यं रोदसी उभे दोषा वस्तोरुप ब्रुवे । भोजेष्वस्माँ अभ्युच्चरा सदा ॥ २१ ॥
तत् । सूर्यं । रोदसी इति । उभे इति । दोषा । वस्तोः । उप । ब्रुवे । भोजेषु । अस्मान् ।
अभि । उत् । चर । सदा ॥ २१ ॥

सूर्यं सुवीर्यं तद्धारणं मैत्रं च तेज उभे रोदसी उभे व्यावापृथिव्यौ च दोषा ॥ सुपां मुलुगिति द्वितीयाया
लुक् । कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ रात्री वस्तोरहनि चाहमुप ब्रुवे । उपसूयामि । त्वं सूयमानो वरुणो
भोजेषु दातृष्वस्मान् सदाभ्युच्चर । सर्वदाभिमुखं प्रेरय । दातृष्वितेषां दानेष्वस्मान् पुरोभाविनः कुर्वित्यर्थः ॥

चृजमुक्षरण्यायने रजतं हरयाणे । रथं युक्तमसनाम मुषामणि ॥ २२ ॥
चृजं । उक्षरण्यायने । रजतं । हरयाणे । रथं । युक्तं । असनाम् । सुऽसामनि ॥ २२ ॥

मुषाम्णः पुत्रो वरुणो राजा । स यद्दानं प्रादाद्विद्यमनसे तदसौ विश्वमना ऋषिरनयाचष्टे । उक्ष-
रण्यायने । उक्षनामा कश्चिद्वरोः पूर्वजः ॥ तस्य गोत्रापत्ये उक्षरण्यायः । तदन्तात्फक्प्रत्ययः । एतौ क्दादसौ ।
वृद्धभावोऽपि संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न भवति ॥ तस्य गोत्रापत्ये हरयाणे शत्रुजीवितेश्वर्यादिहरण-
शीलयान् एतादृशे मुषामणि । बह्वन्त्यितुशब्देन पुत्रोऽभिधीयते । मुषाम्णः पुत्रे वरी राजानि ददति सति
किमभूत् । ऋजमुजुगामिनं रजतं रजतमयं रजतसदृशं वा युक्तमश्वाभ्यां युक्तं रथमसनाम् । एतेषां मित्रादीनां
प्रसादादयं संभक्तवन्तो लब्धवन्तोऽभूम ॥

ता मे अश्वानां हरीणां नितोशना । उतो नु कृत्यानां नृवाहसा ॥ २३ ॥
ता । मे । अश्वानां । हरीणां । निऽतोशना । उतो इति । नु । कृत्यानां ।
नृऽवाहसा ॥ २३ ॥

ऋषिः प्रतिगृहीतावश्वावाह । हरीणां हरितवर्णानामश्वानामश्वसंधानां मध्ये नितोशना नितोशनौ ।
तोशतिर्हिसाकर्मा । शत्रूणामत्यंतं बाधकतावुतो अपि च कृत्यानां युद्धकर्मणि कुशलानां च नु कुशलमिति
बाधको नृवाहसा नृवाहसावायुधनेतृणां मनुष्याणां वोढारी ता तावन्मै मे मह्यं नु चिप्रं सीषाम्णेन वरुणा
दत्तो भवेतां ॥

स्मदभीषू कशावंता विप्रा नविष्ठया मती । महो वाजिनावर्वेता सचासनं ॥ २४ ॥
स्मदभीषू इति स्मत्ऽअभीषू । कशाऽवंता । विप्रा । नविष्ठया । मती । महः ।
वाजिनौ । अर्वेता । सचा । असनं ॥ २४ ॥

ऋषिरिदानीं तावन्नावयहीषमित्याह । स्रदभीशू । सत्सुमत् ॥ उकारलोपश्चादसः ॥ शोभनरज्जुयुक्ती यद्वा शोभनशरीरकांती कशावंता कशावंती कशायुक्ती विप्रा विप्र्री मेधाविनामुचिती । मेधावी स्तोता यथा स्तुत्यं देवं स्तुतिभिः प्रीणयति तद्वत् संतोषकी । महो महतः सौषाम्णस्य वरोः संबन्धिनौ वाजिनी शीघ्रगमनवंतावर्वतावर्वती द्वावश्चौ सचा सह युगपदेव नविष्ठया नवतरया मती मत्या स्तुत्या मित्रादीन् स्तुवन्नसनं । विश्वमना अहं समभजं । प्रत्ययहीषमित्यर्थः ॥ ॥२५॥

युवोरु प्विति पंचविंशत्युचं षष्ठं सूक्तं । अचानुकर्मणिका । युवोः पंचाधिका व्यश्चो वांगिरस आश्विनं विंशत्या वायव्यास्तपूर्वाश्चतस्रो गायत्र्योऽत्येकविंशौ च विंशनुष्टुति । आंगिरसो व्यश्चो वैयश्चो विश्वमना वा ऋषिः । षोडश्यावाश्चतस्रो गायत्र्यो विंशनुष्टुबेकविंशौ पंचविंशौ च गायत्र्यौ शिष्टाः पूर्ववदुष्णिहः । अश्विनी देवता । विंशत्याः पंचर्चो वायुदेवताकाः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावांष्णिहे कंदस्याश्विनशस्त्रे चादितः पंचर्चः । सूचितं च । युवोरु षू रथं ऊव इति पंचदशैर्त्यांष्णिहं । आ० ४. १५. इति ॥

युवोरु षू रथं हुवे सधस्तुत्याय सूरिषु । अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसू ॥ १ ॥

युवोः । ऊं इति । सु । रथं । हुवे । सधऽस्तुत्याय । सूरिषु । अतूर्तदक्षा । वृषणा ।

वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ १ ॥

हे अतूर्तदक्षा ॥ तू लवनतरणयोरित्यस्य निष्ठायां नसत्तेति सूत्रेण निपातितः ॥ परैरहिंसितबली वृषणा वृषणौ कामानां सेक्तारी अत एव वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावाश्विनी युवोर्युवयोरर्थं मु ऊवे । मुद्रु स्तोत्रादिभिराहुयामि । किमर्थं । सूरिषु प्राज्ञेषु स्तोत्रेषु मध्ये सधस्तुत्याय ॥ स्तौतिभवे क्वप ॥ सह भवन्ती स्तोतुं । तस्माद्युवयोः शीघ्रगत्यै युष्मन्नमनसाधनरथमेवाहुयामि ॥

युवं वरो मुषाम्णे महे तने नासत्या । अवोभिर्याथो वृषणा वृषण्वसू ॥ २ ॥

युवं । वरो इति । सुऽसाम्ने । महे । तने । नासत्या । अवऽभिः । याथः । वृषणा ।

वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ २ ॥

ऋषिर्वरु राजानं संबोधाह । हे नासत्या नासत्यौ । न विद्यतेऽसत्यमनयोरिति नासत्यौ । वृषणा कामानां वर्षितारी वृषण्वसू वर्षणशीलवसुमंतावाश्विनी युवं युवां मुषाम्णे मुषामाख्यराज्ञे मम पित्रेऽस्मै महे महेते तने । तनोतीति तनं धनं । धनाय ॥ क्रियार्थोपपदस्येति चतुर्थी ॥ तस्मै धनं दातुं पुरा यथागच्छतं तद्वत्तद्वत्तमपि धनं दातुमवोभिः पालनैः सह याथः युवामायातमिति हे वरो वरुनामक राज्ञेवं ब्रूहीत्यृषिर्वदति ॥

ता वामद्य हवामहे हव्येभिर्वोजिनीवसू । पूर्वीरिष इषयंतावति स्रपः ॥ ३ ॥

ता । वां । अद्य । हवामहे । हव्येभिः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । पूर्वीः ।

इषः । इषयंतौ । अति । स्रपः ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनवंतावाश्विनी पूर्वीर्बह्वीषोऽन्नानीषयंती ॥ इषु इच्छायां ॥ इच्छंती ता तां प्रसिद्धी वां युवामद्यास्मिन्यागदिनेऽति क्षपः क्षपाया अतिक्रमे । उषःकाल इत्यर्थः । तस्मिन्नुषःकाले हव्येभिर्विर्वर्त्तकैरज्ञैः सह वयं हवामहे । आहुयामः । आश्विनशस्त्रस्य तत्र शस्त्रमानत्वादुषःकाल एवाह । याग इत्यर्थः ॥

आ वां वाहिष्ठो अश्विना रथो यातु श्रुतो नरा । उप स्तोमान्तरस्य दर्शयः श्रिये ॥ ४ ॥

आ । वां । वाहिष्ठः । अश्विना । रथः । यातु । श्रुतः । नरा । उप । स्तोमान् । तरस्य ।

दर्शयः । श्रिये ॥ ४ ॥

हे नरा सर्वस्य नेतारावस्थिनास्थिनी वां युवयोर्वाहिष्ठो वोढृतमः श्रुतो विश्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धो रथ आयातु । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु । तेन रथेन युवामागत्य तुरस्य चित्रं स्तोत्रं कुर्वतस्तस्य स्तोमांस्त्रिवृत्यचद-
शादिस्तोमाञ्छ्रिये तस्यैश्वर्यप्रदानायोप दर्शयः । पश्यातिर्ज्ञानकर्मा । जानीतं ॥ दृशेर्लटि व्यत्ययेनाडादेशः ॥

जुहुराणां चिदस्थिना मन्येथां वृषण्वसू । युवं हि रुद्रा पर्षेथो अति द्विषः ॥ ५ ॥
जुहुराणां चित् । अस्थिना । आ । मन्येथां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । युवं । हि ।
रुद्रा । पर्षेथः । अति । द्विषः ॥ ५ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावस्थिनास्थिनी जुहुराणां चित् ॥ ऊर्का कीटित्वे । ऊर्कः सनो लुक् क्लोपश्च । उ० २. ९२. । इत्यानच्प्रत्ययः ॥ कुटिलात्कर्मविघ्नकारिणो मायाविनोऽपि शत्रूना अभिमुख्येन मन्येथां । जानीतं । ततो हे रुद्रा संयामे रोदनशीली रुवंतां वास्थिनीं युवं । हिरवधारणे । युवामेव द्विषो द्वेषकारिण-
स्ताञ्छन्नूति पर्षेथः । अतोत्य संक्षेपशयतं । हतमित्यर्थः ॥ पुषु हिंसासंक्षेपशयोरिति भावादिकः ॥ ॥ २६ ॥

दस्मा हि विश्वमानुषङ्गुष्मभिः परिदीयथः । धियंजिन्वा मधुवर्णा शुभस्पती ॥ ६ ॥
दस्मा । हि । विश्वं । आनुषक् । मधुऽभिः । परिऽदीयथः । धियंऽजिन्वा । मधुऽवर्णा ।
शुभः । पती इति ॥ ६ ॥

दस्मा दस्मा सर्वदर्शनीयी । यद्वा ॥ दसु उपक्षये ॥ शत्रूणामुपक्षपयितारावस्थिनी । कीदृशी । धियंजिन्वा
धियंजिन्वा । जिविः प्रीणनार्थः । कर्माणि प्रीणयन्ती मधुवर्णा मधुवर्णा सर्वेषां मादनशीलशरीरकांती । ये
युवयो रूपं पश्यन्ति ते तत्रैव हृष्टा भवन्तीत्यर्थः । तादृशीं शुभस्पती उदकस्य पालयितारी तादृशीं युवां
मनुभिः शीघ्रगमनेरथिरानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा विश्वमुत्विग्भिर्हविर्भिन्त्य व्याप्तं । हिरवधारणे । अस्मदीयं
यज्ञमेव प्रति परिदीयथः । दीयतिर्गतिकर्मा । परित आगच्छतं ॥

उप नो यातमस्थिना राया विश्वपुषा सह । मघवाना सुवीरावनपच्युता ॥ ७ ॥
उप । नः । यातं । अस्थिना । राया । विश्वऽपुषा । सह । मघऽवाना । सुऽवीरौ ।
अनपऽच्युता ॥ ७ ॥

हे अस्थिनास्थिनी विश्वपुषा विश्वस्य सर्वस्य पोषकेण राया धनेन सह नोऽस्मदीयं यज्ञमुप यातं । उपा-
गच्छतं । यज्ञमागत्य धनसम्पत्त्यं प्रयच्छतमिति भावः । किमनयोर्धनमस्तीत्यत आह । मघवाना मघवानां
मंहनीयधनवंती सुवीरौ शोभनसामर्थ्योपेति । यद्वा । वीराः समर्थाः शत्रवः । तद्वर्ती । तथाप्यनपच्युता
तैरपचावनीयी न भवतः । ती यज्ञं प्रत्यागच्छतं ॥

आ मे अस्य प्रतीव्यमिन्द्रनासत्या गतं । देवा देवेभिर्द्य सचनस्तमा ॥ ८ ॥
आ । मे । अस्य । प्रतीव्यं । इन्द्रनासत्या । गतं । देवा । देवेभिः । अद्य । सचनः । तमा ॥ ८ ॥

हे इन्द्रनासत्विद्रास्थिनी सचनस्तमा ॥ षच समवाये । कृत्यल्युट इति कर्मणि ल्युट् ॥ अतिशयेन सर्वः
समवेतव्यो सेव्यमानो युवां प्रतीव्यं ॥ वी गत्यादिषु । अधिकरण श्रीणादिकः कृिप् ॥ प्रतिशब्दस्य वीप्सारथो
ऽस्ति । पुनःपुनर्विचयति भक्षयति हवींषि देवा अवेति प्रतीवीर्यज्ञः । तमस्य पुरोवर्तिनो मे मम संबन्धिनं
यज्ञमयास्मिन्दिने देवेभिर्देवैः सार्धमा गतं । आगच्छतं । यद्वा । मे ममास्य क्रियमाणस्य स्तोत्रस्य प्रतीव्यं
प्रतिगतं यथा भवति तथाभिमुख्येनायातं ॥

व॒यं हि वां॑ ह॒वाम॑ह उ॒क्ष॒ण्य॑तो॒ व्य॒श्व॒वत् । सु॒म॒ति॒भि॒रु॒प॒ वि॒प्रा॒वि॒हा ग॑तं ॥९॥
 व॒यं । हि॒ । वां॑ । ह॒वाम॑हे । उ॒क्ष॒ण्य॑तः । व्य॒श्व॒ऽवत् । सु॒म॒ति॒ऽभिः॑ । उ॒प॒ । वि॒प्रा॑ । इ॒ह ।
 आ । ग॑तं ॥९॥

उक्षण्यतो धनादिसेत्तारावात्मन इच्छंतो वयं वां हि धनादीनां प्रत्तारी युवामेव हवामहे । तस्मात्तार्थ-
 माहुयामः । तत्र दृष्टांतः । व्यश्ववत् । यथास्माकं पिता युवामेव सुत्वा धनमलभत तद्वत् । हे विप्री मेधावि-
 नावश्विनीं सुमतिभिरस्माभिः क्रियमाणैः कक्ष्याणैः स्तोत्रैः सह । यद्वा । सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहबुद्धिभिः
 सह । इहास्मिन्यागदिन उपा गतं । उपागच्छतं ॥

अ॒श्विना॒ स्व॒षे स्तु॒हि कु॒वि॒त्ते अ॒व॒तो ह॒वँ । ने॒दी॒य॒सः कू॒ळ॒या॒तः प॒णी॒रु॒त ॥१०॥
 अ॒श्विना॑ । सु॒ । ऋ॒षे । स्तु॒हि । कु॒वि॒त् । ते॒ । अ॒व॒तः । ह॒वँ । ने॒दी॒य॒सः । कू॒ळ॒या॒तः ।
 प॒णी॒न् । उ॒त ॥१०॥

हे ऋषे विश्वमनः अश्विनाश्विनी देवी सु पुहि । शोभनं स्तुहि । ततस्तावश्विनी ते स्तोतुस्तव हवमाहुः
 कुवित् । कुविदिति बह्वनाम । बह्वारं अवतः । शृणुतां ॥ श्रु अवणे । लेख्यडागमः ॥ एवं त्वया स्तोतावश्विनी
 नेदीयसोऽतिक्रतमाञ्छन्तून् कूळयातः । हिंसां । उतापि च पणीनेतन्नामकानां गिरोगवामपनेतृन् सुरानपि
 हिंसां ॥ कुडि दाहे । एतस्य लेख्यडागमः ॥ ॥२७॥

वै॒य॒श्व॒स्य॑ श्रु॒तं न॒रो॒तो मे॑ अ॒स्य वे॒दथः॑ । स॒जोष॑सा॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॒र्य॒मा ॥११॥
 वै॒य॒श्व॒स्य॑ । श्रु॒तं । न॒रा । उ॒तो इति॑ । मे॒ । अ॒स्य । वे॒दथः॑ । स॒ऽजोष॑सा॒ । वरु॑णः । मि॒त्रः ।
 अ॒र्य॒मा ॥११॥

हे नरा नेतारावश्विनी वैयश्वस्य व्यश्वपुत्रस्य विश्वमनसो ममाहुः श्रुतं । शृणुतां । उतापि च मे मदीयमस्य
 तदाहुः वेदथः । आत्मायन्ततया जानीथः । अथ वरुणो मित्रो मित्रावरुणौ च सजोषसा संगतावर्यमैत-
 न्नामको देवश्च मदीयमाहुः श्रुत्वा मह्यं धनादिकं प्रयच्छंतु ॥

यु॒वा॒द॒त्त॒स्य॑ धि॒ष्ण्या॒ यु॒वा॒नी॒त॒स्य॑ सू॒रि॒भिः । अ॒ह॒र॒ह॒वृष॑णा॒ म॒ह्यं शि॒क्ष॒तं ॥१२॥
 यु॒वा॒ऽद॒त्त॒स्य॑ । धि॒ष्ण्या॒ । यु॒वा॒ऽनी॒त॒स्य॑ । सू॒रि॒ऽभिः॑ । अ॒हः॑ऽअ॒हः॑ । वृष॑णा॒ । म॒ह्यं ।
 शि॒क्ष॒तं ॥१२॥

हे धिष्ण्या धिष्ण्यौ धिष्णाहौ सुत्यौ वृषणी कामानां सेत्तारावश्विनीं सूरिभिः ॥ सुपां सुपो भवन्तीति
 चतुर्थीस्मृतीया ॥ सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो युवादत्तस्य युवाभ्यां यत्स्तोतृभ्यो दीयते तत् तथा युवानीतस्य युवाभ्यां
 यत्स्तोतृभ्यो नीयते तच्च धनादिकमहरहरहन्त्यहनि मह्यं विश्वमनसे स्तोत्रं कुर्वाणाय युवां शिक्षतं । प्रयच्छतं ॥

यो वां॑ य॒ज्ञेभि॒रावृ॑तो॒ऽधि॒व॒स्त्रा व॒धू॒रि॒व । स॒प॒र्य॑तां शु॒भे च॑क्रा॒ते अ॒श्विना॑ ॥१३॥
 यः । वां॑ । य॒ज्ञेभिः॑ । आ॒ऽवृ॑तः । अ॒धि॒ऽव॒स्त्रा । व॒धूः॑ऽइ॒व । स॒प॒र्य॑तां । शु॒भे । च॑क्रा॒ते
 इति॑ । अ॒श्विना॑ ॥१३॥

अथ पूर्वोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । यो मनुष्यो वां युवयोर्धर्चैर्भिर्यजनैः पूजनैः यद्वा युष्मद्विषयेर्यागैरावृतः
 परिवृतो भवति । तत्र दृष्टांतः । अधिवस्त्रोपरिनिहितवस्त्रा वधूरन्वेन वस्त्रेण यथाच्छादिता भवति तथावृतो

यदा भवति तदा सपर्यताभीष्टप्रदानेन तं परिचरतावश्विनाश्विनी भवन्ती तं मनुष्यं शुभे चक्राति । मंगले धने कृतवन्ती । तं धनादियुक्तमकार्षामित्यर्थः । यो युवाभ्यां हवींषि प्रयच्छति तं धनादियुक्तं कुरुतमित्यर्थः ॥

यो वा॑ म॒रु॒च्यच॑स्तमं॒ चिके॑तति नृ॒पाय्यं॑ । व॒र्तिर॑श्विना॒ परि॑ यातमस्म॒यू ॥१४॥

यः । वां । उ॒रु॒च्यचः॑ऽतमं । चिके॑तति । नृ॒ऽपाय्यं॑ । व॒र्तिः । अ॒श्विना॒ । परि॑ । या॒तं ।
अ॒स्म॒यू इत्य॑स्म॒ऽयू ॥१४॥

हे अश्विनी उरुच्यचस्तममतिशयेन ग्रहेषु भूतं व्याप्तं नृपाय्यं नेतृभ्यां युवाभ्यां पातव्यं सोमं यो मनुष्यो वां युवाभ्यां तं सोमं दातुं चिकेतति भृशं जानाति तस्य वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं । अस्मयू अस्मान् । पुजार्थं ब्रह्मवचनं । विश्वमनसं मां कामयमानो युवां परि यातं । सोमपानार्थं तस्य गृहं प्रत्यायातं ॥ चिकेतति । कितं ज्ञान इत्यस्य यद्भुज्यंतस्य लेख्यडागमः ॥

अ॒स्मभ्यं॑ सु॒ वृष॑ण्वसू॒ यातं॑ व॒र्तिर्नृ॑पाय्यं । वि॒षुद्रु॑हे॒व य॒ज्ञम॑ह॒युर्गिरा॑ ॥१५॥

अ॒स्मभ्यं॑ । सु । वृष॑ण्वसू॒ इति॑ वृषण्॑ऽवसू । या॒तं । व॒र्तिः । नृ॒ऽपाय्यं॑ । वि॒षुद्रु॑हा॑ऽइव ।
य॒ज्ञं । ऊ॒ह॒युः । गिरा॑ ॥१५॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनी अस्मभ्यमस्मदर्थं नृपाय्यं नेतृभ्यां पातव्यं सोमं प्रति वर्तिरस्मदीयं गृहं प्रति सु यातं । युवां मुष्टायातं । गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा युवां यज्ञमूहयुः । मनुष्येषु यज्ञसमाप्तिं प्रापयथः । तत्र दृष्टान्तः । विषुद्रुहेव ॥ द्रुह जिघांसायां ॥ विश्वान्निहन्ति शत्रून्मिति विषुद्रुहः शरः । तेन यथा व्याधो मृगमभिलषितं देशं प्रापयति तद्वत् स्तुत्या यज्ञमवैकल्येन समाप्तिं प्रापयथ इत्यर्थः ॥ ॥२८॥

प्रातरनुवाक आश्विने क्रतू गायत्रे कंदसि वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्रः । सूचितं च । वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्र उदीरायामा मे हवमिति गायत्रं । आ० ४. १५. इति ॥

वा॒हिष्ठो॑ वां॒ हवा॑नां॒ स्तोमो॑ दू॒तो हु॑वन्नरा । यु॒वाभ्यां॑ भू॒त्वश्वि॑ना ॥१६॥

वा॒हिष्ठः॑ । वां । हवा॑नां॒ स्तोमः॑ । दू॒तः । हु॒वत् । न॒रा । यु॒वाभ्यां॑ । भू॒तु । अ॒श्विना॒ ॥१६॥

हे नरा नरो सर्वस्य नेतारावश्विनी हवानां स्तोतृणां स्तोत्राणां मध्ये स्तोमो वाहिष्ठो युवामतिशयेन व्याप्नुवन् मदीयः स्तोमो दूतो दूतभूतः सन् ब्रूवत् । आह्वयतु । सोऽयं मदीयः स्तोमो युवाभ्यां प्रियकरो भूतु । भवतु ॥

य॒दो दि॒वो अ॒र्ण॒व इ॒षो वा॒ म॒द॒थो गृ॑हे । श्रु॒तमि॒न्मे अ॒म॒र्या ॥१७॥

यत् । अ॒दः । दि॒वः । अ॒र्ण॒वे । इ॒षः । वा॒ । म॒द॒थः । गृ॑हे । श्रु॒तं । इ॒त् । मे । अ॒म॒र्या ॥१७॥

हे अश्विनी दिवो बुलोकस्यादः ॥ सुपां सुलुगिति सप्तम्याः सः ॥ अमुष्मिन्नर्णवेऽपां स्थाने यद्यदि मदथः माद्यथः । वापि त्रिषो युवामिच्छतो यजमानस्य गृहे यदि माद्यथः । एवं चेत् हे अमर्या मरणधर्मरहितावमनुष्यौ वाश्विनी मे मदीयं स्तोत्रं श्रुतमित् । युवां शृणुतमेव । ममैव स्तोत्रं श्रुत्वा युवां माद्यतमित्यर्थः । यदा । अदः स्तोत्रमिति संबध्यते ॥

उ॒त स्या॑ श्वे॒तया॑व॒री वा॒हिष्ठा॑ वां न॒दीनां॑ । सि॒न्धुर्हि॑र॒ण्यव॑र्तनिः ॥१८॥

उ॒त । स्या॑ । श्वे॒त॒ऽया॑व॒री । वा॒हिष्ठा॑ । वां । न॒दीनां॑ । सि॒न्धुः । हि॒र॒ण्य॑ऽव॒र्तनिः॑ ॥१८॥

विश्वमना ऋषिः श्वेतयावरीनाम्न्यो नद्यास्तीरेऽश्विनावस्तीत् । अनया नद्यपि स्तुतवतीत्याह । उतापि

च श्वेतयावरी । श्वेतजला यातीति श्वेतयावरी । कीदृशी । सिंधुः खंदमाना हिरण्यवर्तनिर्हिरण्यस्वीय-
मार्गा हिरण्योभयकूला । स्वीया श्वेतयावरीनामिका नदीनामन्यासां नदीनां मध्ये वां युवां वाहिष्ठा
स्तुत्यातिशयेनागंचो भवति । एषापि युवां सौतीत्यर्थः । यद्वा । एषा नदी युवयो रथस्य वाहिष्ठा वोढृतमा
सती प्रियकरी भवति । यस्मादहमस्मास्तीरे युवामस्तुवमिति ॥

स्मदेतया मुकीर्त्याश्विना श्वेतया धिया । वहैथे शुभयावाना ॥१९॥

स्मत् । एतया । सुऽकीर्त्या । अश्विना । श्वेतया । धिया । वहैथे इति । शुभऽयावाना ॥१९॥

हे शुभयावाना शोभनशीलगमनवन्ती हे अश्विनाश्विनौ मुकीर्त्या शोभनस्तुत्या श्वेतया श्वेतजला धिया
धारयिष्या हिरण्यकूलवत्योभयकूलस्थितानां प्राणिनां धनदानेन पोषयिष्येता नद्या स्तुमच्छोभनं
वहैथे । युवां स्तुतिं प्राप्नुथः । एषा युवामस्तौदित्यर्थः ॥

युस्त्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोषा वसो ।

आन्नो वायो मधु पिवास्माकं सवना गहि ॥२०॥

युस्त्व । हि । त्वं । रथऽसहा । युवस्व । पोषा । वसो इति ।

आत् । नः । वायो इति । मधु । पिब । अस्माकं । सर्वना । आ । गहि ॥२०॥

एतदाद्या वायव्यः । हे वायो रथसहा रथसही रथवहनसमर्थावश्चौ । हिरवधारणे । त्वमेव युत्स ।
संयोजय । हे वसो वासयितः शत्रूणां पोषा पोषी कंठेषु करलतास्फालनैराश्यास्य पोषणीयी तावश्चौ
युवस्व । संग्रामेषु शत्रुवधार्थं मिश्रय । यद्वा । अस्मद्वक्षेपु संमिश्रय । ताभ्यां युक्तः सन् यज्ञं प्रत्यागच्छेत्त्यर्थः ।
हे वायो आदनंतरं नोऽस्मदीयं मधु मदकरं सोमं त्वं पिब । अत एवास्माकं यज्ञेषु सवना त्रिषु सवनेष्वा
गहि । सोमपानार्थमागच्छ ॥ ॥२०॥

वायवे पशौ वपायास्तव वायव्येष्वा वानुवाक्या । सूचितं च । प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा तव
वायवृतस्यते । आ० ३. ८. इति ॥

तव वायवृतस्यते त्वष्टृर्जामातरद्भुत । अवांस्या वृणीमहे ॥२१॥

तव । वायो इति । ऋतः पते । त्वष्टुः । जामातः । अद्भुत । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥२१॥

हे ऋतस्यत ऋतपते यज्ञानां पते ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां मुक् । का० ७. १. ५१. ४. इति
मुगागमः ॥ त्वष्टृर्जामातर्ब्रह्मणो जामातः । एषा कथेतिहासादिभिरवगंतव्या । तादृशाद्भुत महन् विचित्रकर्मन्
हे वायो तव त्वदीयान्यवांसि पालनान्या वृणीमहे । वयमस्मिन्पशुयागे संभजामहे ॥

त्वष्टृर्जामातरं वयमीशानं राय ईमहे । सुतावँतो वायुं द्युम्ना जनांसः ॥२२॥

त्वष्टुः । जामातरं । वयं । ईशानं । रायः । ईमहे । सुतऽवँतः । वायुं । द्युम्ना । जनांसः ॥२२॥

इमे जनासो जना वयं त्वष्टृर्ब्रह्मणो जामातरमीशानं सर्वस्वैश्वरं एतादृशं वायुं सुतवँतोऽभिषुतसोमा
रायो धनमीमहे । याचामहे । तेन दत्तेन वयं द्युम्ना धनवँतः स्थामेति शेषः ॥

वायव्यतृचे वायो याहि शिवा दिव इत्यादिके द्वे ऋचौ द्वितीयातृतीये । सूचितं च । वायो याहि शिवा
दिव इति द्वे । आ० ७. १०. इति ॥

वायो॒ या॒हि॒ शि॒वा दि॒वो वह॑स्वा॒ सु स्व॑र्च्यं । वह॑स्व॒ म॒हः पृ॑थुप॒क्षसा॒ रथे॑ ॥ २३ ॥
वायो॒ इति॑ । या॒हि । शि॒व । आ । दि॒वः । वह॑स्व । सु । सु॒ऽअ॒र्च्यं । वह॑स्व । म॒हः ।
पृ॑थु॒ऽप॒क्षसा॒ । रथे॑ ॥ २३ ॥

हे वायो दिवो बुलोकस्य शिव ॥ सुपां सुगुगिति द्वितीयाया लुक् ॥ शिवं कल्याणमा याहि । आप्रापय । सर्वज्योतिषां स्वदाधारत्वान्तेषामाधारो भूत्वा बुलोकं तानि स्थापयेति प्रार्थयति । ततस्त्वं स्वर्च्यं । अश्वानां संघोऽर्च्यः । शोभनाश्वसंघं रथं सु सुष्ठु वहस्व । सर्वतो दिशु प्रापय । इदानीं तेभ्योऽपि समर्थावश्वावावह । महो महान्स्त्वं पृथुपक्षसा पृथुपार्श्वद्वययुक्तावस्थौ रथे स्वकीये वहस्व । शत्रुहननार्थं संयोजय ॥

वायवे पशौ पुरोडाशहविषोस्त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे अनुवाक्ये । सूचितं च । त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे कुविदंग नमसा ये वृधासः । आ० ३. ८. । इति ॥

त्वां हि सु॒प्सर॑स्त॒मं नृ॒षद॑नेषु हू॒महे॑ । या॒वा॒णं॒ नाश्व॑पृ॒ष्ठं म॑ह॒ना ॥ २४ ॥
त्वां । हि । सु॒प्सरः॑ऽत॒मं । नृ॒ऽस॒द॑नेषु । हू॒महे॑ । या॒वा॒णं । न । अ॒श्व॑ऽपृ॒ष्ठं । म॑ह॒ना ॥ २४ ॥

हे वायो सुप्सरस्तमं । सुप्स इति रूपनाम ॥ रो मत्वर्थीयः ॥ अतिशयेन शोभनरूपवतं मंहना स्वकीयेन महत्वेनाश्वपृष्ठं सर्वतो व्याप्तपृष्ठं । पृष्ठशब्दः सर्वांगं लक्षयति । व्याप्तपृष्ठत्वांगमित्यर्थः । त्वां । हिरवधारणे । त्वामेव नृषदनेषु नृसदनेषु । बरोऽध्वरस्य नेतारं च त्विजोऽत्र सीदंतीति नृषदना यज्ञाः । तेषु हूमहे । वयमाहुयामः । कथमिव । यावाणं न । यथा सोमाभिषवार्थं यावाणं स्मृतिभिराहुयन्ति तद्वत्त्वां स्मृतिभिराहुयामः ॥

गुनासीरीये स त्वं नो देवेत्येषा वायोरनुवाक्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसेशानाय प्रज्जतिं यस्त आनट् । आ० २. २०. । इति ॥

स त्वं नो॒ दे॒व॒ मन॑सा॒ वायो॑ म॒दा॒नो अ॒ग्नियः॑ । कृ॒धि वा॒जाँ अ॒पो धि॒यः ॥ २५ ॥
सः । त्वं । नः । दे॒व । मन॑सा । वायो॒ इति॑ । म॒दा॒नः । अ॒ग्नियः॑ । कृ॒धि । वा॒जान् ।
अ॒पः । धि॒यः ॥ २५ ॥

हे देव द्योतमान यद्वा स्तोत्रव्य वायो अग्नियो देवानां मध्ये मुख्योऽयतो गन्तासि । तादृशस्त्वं मनसा मंदानो मंदमानः स्वयमेव मोदमानः सन्नोऽस्माकं वाजानन्नान्यपो मेघभेदनेनोदकानि च उभयस्मिंस्त्वया प्रदत्ते सति धियोऽपि होचादिकर्माणि च कृधि । कृध । कारयेत्यर्थः ॥ ३० ॥

अपिरुक्थे इति द्वाविंशत्युचं सप्तमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अपिरुक्थे द्वाधिका मनुर्वैवस्वतो वैश्वदेवं ह प्रागाथमिति । विवस्वतः पुत्रो मनुर्ऋषिः । प्रथमातृतोयावयुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतो बृहत्यः । इदमादीनां चतुर्णां सूक्तानां विश्वे देवा देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

अ॒ग्निरु॒क्थे पु॒रोहि॑तो॒ या॒वा॒णो ब॑र्हि॒रध्व॑रे ।
अ॒चा या॑मि म॒रुतो॒ ब्रह्म॑ण॒स्पतिं॑ दे॒वाँ अ॒वो व॑रे॒ण्यं ॥ १ ॥
अ॒ग्निः । उ॒क्थे । पु॒रः॑ऽहि॒तः । या॒वा॒णः । ब॒र्हिः । अ॒ध्वरे॑ ।
अ॒चा । या॑मि॒ म॒रुतः॑ । ब्रह्म॑णः । प॒तिं । दे॒वान् । अ॒वः । व॑रे॒ण्यं ॥ १ ॥

मनुः प्रार्थयति । उक्थे स्तोत्रशस्त्रात्मकेऽध्वरे हिंसारहितेऽस्मिन्यज्ञेऽपिः पुरोहितो यज्ञार्थं पुरत उत्तर-

वेद्यामृत्विग्निर्निहितोऽभूत् । तथा यावाणश्च सोमाभिषवार्थं पुरतो निहिताः । बर्हिश्च पुरतो निहितमासादितं । एवं सामग्यां सत्यां मरुत एकोनपंचाशन्मरुद्गणान् ब्रह्मणस्पतिं स्तोत्रस्य पालयितारमेतन्नामकं देवं देवानिन्द्रादींश्च एतान् सर्वान्देवान्वरेण्यं वरणीयं भजनीयमवो रक्षणमुवा मूर्तरूपया स्तुत्या यामि । मनुरहं याचामि ॥ याचतेर्लटि रूपं । वर्णलोपः क्वांसः ॥

आ प॒शुं गा॒सि पृथि॒वीं वन॒स्पती॑नुषासा॒ नक्त॒मोष॑धीः ।

विश्वे च नो वसवो विश्ववेदसो धीनां भूत प्रावितारः ॥२॥

आ । प॒शुं । गा॒सि । पृथि॒वीं । वन॒स्पती॑न् । उ॒षसा॑ । नक्त॑ । ओष॑धीः ।

विश्वे । च । नः । वस॑वः । विश्व॑वे॒दसः । धी॒नां । भू॒त । प्र॒ऽअ॒वि॒तारः ॥२॥

पूर्वार्धेऽपिः संबोध्यते पश्चादिशब्दसङ्गावात् । हे अग्ने नोऽस्मदीये यज्ञे पशुमग्नीषोमीयं पशुं प्रत्या गासि । आगच्छसि ॥ गाङ् गती । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तथा पृथिवीमिदं देवसदनं प्रति किंच वनस्पतीन् मथनसाधनानरणिङ्गुपान्वनस्पतीन्प्रति तथोषासा ह्येतव्यत्वेनोषःकालं तथा नक्तं यष्टव्यतया रात्रिं च प्रति किंवाषधीः ॥ उष दाहिऽच मादनकर्मा ॥ ओषति माद्यन्नेनेत्योषः सोमः । स धीयते निधीयते चेत्वि-
त्योषधयो यावाणः । तान्प्रत्यागच्छसि । यद्वा । ओषधयः फलपाकांता लताः । ताः प्रत्यायाहि । अथवा हे स्तोतः पश्चादोना गासि । समन्तात्सुहि ॥ कै गे शब्द इति धातुः ॥ ततो हे वसवो वासयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे विश्वे सर्वेऽपि देवाः नोऽस्मदीयानां कर्मणां प्रावितारो भूत । अनेनाग्निना सह यूयं प्रकर्षेण रक्षका भवत ॥

प्र सू न एत्वध्वरोऽग्रा देवेषु पूर्यः ।

आदित्येषु प्र वरुणे धृतव्रते मरुत्सु विश्वभानुषु ॥३॥

प्र । सु । नः । ए॒तु । अ॒ध्वरः । अ॒ग्रा । दे॒वेषु॑ । पू॒र्यः ।

आ॒दि॒त्येषु॑ । प्र । वरु॑णे । धृ॒तऽव्र॑ते । म॒रुत्सु॑ । वि॒श्वऽभानु॑षु ॥३॥

पूर्यः पुरातनः । पूर्यान् पुरातनानिन्द्रादीन् देवान्प्रति क्रियमाणत्वाद्यज्ञोऽपि पूर्य इत्युच्यते । तादृशो मुख्यो नोऽस्मदीयोऽध्वरो यज्ञोऽग्रा ॥ सुपां मुलुगिति सप्तम्या डादेशः ॥ अग्री । अग्निर्देवानां मुख्यत्वात्प्रथममभिहितः । तस्मिन्नग्री सर्वेष्वन्येषु देवेषु च सु सुष्ठु प्रेतु । प्रकर्षेण गच्छतु । देवान् विशिनष्टि । आदित्येष्वदितः पुत्रेष्विन्द्रादिषु धृतव्रते धृतकर्मणि वरुणे च विश्वभानुषु सर्वतो व्याप्ततेजस्तेषु मरुत्सु च प्रेतु ॥

विश्वे हि ष्मा मनवे विश्ववेदसो भुवन्वृधे रिशादसः ।

अरिष्टेभिः पायुभिर्विश्ववेदसो यतां नोऽवृकं छर्दिः ॥४॥

विश्वे । हि । स्म । मन॑वे । विश्व॑वे॒दसः । भुव॑न् । वृ॒धे । रि॒शाद॑सः ।

अ॒रि॒ष्टेभिः । पा॒युभिः । वि॒श्वऽवे॒दसः । य॑तां । नः । अ॒वृ॒कं । छ॒र्दिः ॥४॥

विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्तधनाः । बहुधना इत्यर्थः । तादृशा रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितार उपक्षपयितारो वा विश्वे हि ष्म सर्वे खलु देवा मनवे । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । मनोवृधे वर्धनाय भुवन् । भवन्तु । स्तोत्रे मनुष्याय धनं दत्त्वा तं वर्धयत्येवाशास्ते । ततो हे विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा देवाः अरिष्टेभिः परिरहिंसितैः पायुभिः पालनैः सहावृकं । वृकः स्तनः । तद्रहितं । बाधारहितमित्यर्थः । तादृशं छर्दिर्गृहं नोऽस्मभ्यं यतं । प्रयच्छत । शत्रून्हत्वा गृहेष्वस्माभिः कर्माणि कारयतेत्यर्थः ॥ यतेति यमेर्लोपि क्वांसो विकरणस्य लुक् । तस्य तदादेशः । तेनानुनासिकलोपाभावः ॥

आ नो अद्य समनसो गन्ता विश्वे सजोषसः ।

अचा गिरा मरुतो देव्यदिते सदने पस्त्ये महि ॥ ५ ॥

आ । नः । अद्य । सऽमनसः । गन्त । विश्वे । सऽजोषसः ।

अचा । गिरा । मरुतः । देवि । अदिते । सदने । पस्त्ये । महि ॥ ५ ॥

समनसः सर्वेषु स्तोत्रेषु समानमनस्का विश्वे सर्वे देवा यूयं सजोषसः परस्परं संगताः संतो गिरा । सुश्रूषतया प्राप्तव्येत्यर्थः । तयर्चा सहायास्मिन्यागदिने नो यष्टुनस्माना गन्त । आगच्छत । अन्तरं हे मरुतो देवि द्योतमाने महि महति देवानां मातृत्वान्महत्त्वयुक्ते हे अदितेऽदीन एतन्नामिके देवि सदने स्थाने पस्त्ये ऽस्मदीये गृहे स्तोतव्यतयोपविशत ॥ मरुत इत्यादर्षाक्यभेदादनिघातः । उत्तरत्र पूर्वस्यामन्वितस्याविद्यमानवत्त्वेन वाक्यादित्वादनिघातः ॥ ३७१ ॥

अभि प्रिया मरुतो या वो अश्व्या हव्या मित्र प्रयाथन ।

आ बर्हिर्दिरो वरुणस्तुरा नर आदित्यासः सदंतु नः ॥ ६ ॥

अभि । प्रिया । मरुतः । या । वः । अश्व्या । हव्या । मित्र । प्रऽयाथन ।

आ । बर्हिः । इंद्रः । वरुणः । तुराः । नरः । आदित्यासः । सदंतु । नः ॥ ६ ॥

हे मरुतः प्रिया प्रियाणि या यानि वो युष्माकमश्व्याश्चानि प्रियानश्चसंधानभि प्रयाथन । अस्मद्यज्ञं प्रति प्रापयत । यूयमश्वर्युक्ताः संत आगच्छतेत्यर्थः । अथ हे मित्र । मित्रशब्देनाप्ये वरुणादयोऽप्युच्यन्ते । हे मित्रादयो देवाः हव्या हव्यानि हवनयोग्यानि हवींषि स्वीकर्तुमागच्छतेत्यर्थः । स्तूयमाना आगच्छत ॥ प्रपूर्वा-यातिर्लोपि तप्तनप्तनथनायेति थनादेशः ॥ आगत्य चंद्रो वरुण इंद्रावरुणौ तुराः संयामे शत्रुवधार्थं त्वरमाणा नरो नेतार आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मरुदादयो देवाश्च नोऽस्मदीये यज्ञे बर्हिर्बर्हिष्यासादित आ सदंतु । आसीदंतु । प्रविशंतु ॥ सदेः सीदादेशाभावश्चादसः ॥

वयं वो वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आनुषक् ।

सुतसोमासो वरुण हवामहे मनुष्वदिङ्माग्नयः ॥ ७ ॥

वयं । वः । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आनुषक् ।

सुतऽसोमासः । वरुण । हवामहे । मनुष्वत् । इङ्माग्नयः ॥ ७ ॥

हे वरुण वरुणादयो हे देवाः वृक्तबर्हिष ऋत्विजो वयमानुषक् सुगादिष्वनुषक्तं यथा भवति तथा हितप्रयसः । प्रीणातीति प्रयोऽज्ञं । तेषु निहितहविष्काः संतो वो युष्मान् हवामहे । एतानि हवींष्यादातुमा-ह्वयामः । कीदृशाः । सुतसोमासोऽभिषुतसोमा इवाप्रय आहुतिभिः समिद्धाप्रयो वयमाह्वयामः । तत्र दृष्टान्तः । मनुष्वत् । मनुष्यथा यज्ञे युष्मानाजुहाव तद्वत् ॥

आ प्र यातु मरुतो विष्णो अश्विना पूषन्माकीनया धिया ।

इंद्र आ यातु प्रथमः सन्निषुभिर्वृषा यो वृचहा गृणे ॥ ८ ॥

आ । प्र । यातु । मरुतः । विष्णो इति । अश्विना । पूषन् । माकीनया । धिया ।

इंद्रः । आ । यातु । प्रथमः । सन्निषुऽभिः । वृषा । यः । वृचऽहा । गृणे ॥ ८ ॥

हे विश्वे देवाः प्र यात । प्रकर्षेणास्मदीयकर्माणागच्छत । हे मरुतो हे विष्णो स्वबलेन सर्वतो व्याप्ति-
न्नामक देव हे अश्विनाश्विनीं पूषन् । स्तोतृन्धनादिना पोषयतीति पूषा । एतन्नामक देव मरुदादयो हे देवाः
माकीनया ॥ अस्मच्छब्दायुष्मदस्मदोः । पा० ४. ३. १. । इति खञ् शेषिकः । एकवचने तवकममकाविति मम-
कादेशः । वर्णलोपस्कादसः ॥ मया क्रियमाणाया धिया सुत्या सहास्रवच्च प्रत्यागच्छत ॥ मरुदादेरामंषितस्य
वाक्यभेदादनिघातः ॥ किञ्च प्रथमो देवानां मुख्यः स इंद्रश्चा यातु । वृषा कामानां सेक्ता य इंद्रः सनिष्ठुभिः ।
सनिः संभजनं । तदात्मन इच्छन्निः स्तोतृभिर्वृत्रहापामावरकस्य वृत्रामुरस्य हंतेति गृणे स्तूयते ॥ गृ शब्द इत्यस्य
कर्मणि लिटि च्छादसो विकरणः ॥

वि नो देवासो अद्रुहोऽच्छिद्रं शर्म यच्छत ।

न यदूरादसवो नू चिदंतितो वरूथमादधर्षति ॥ ९ ॥

वि । नः । देवासः । अद्रुहः । अच्छिद्रं । शर्म । यच्छत ।

न । यत् । दूरात् । वसवः । नु । चित् । अंतितः । वरूथं । आऽदधर्षति ॥ ९ ॥

हे अद्रुहः स्तोतृणामद्रोग्रधारः । यद्वा ॥ द्रुहेरीणादिकः कर्मणि क्तिप् ॥ शत्रुभिरहिंसाः । हे देवासो
मरुदादयो देवाः अच्छिद्रं बाधकरहितं साधीयो वा शर्म । शृणाति दुःखादिकमिति शर्म गृहं । तन्नोऽस्मभ्यं
वि यच्छत । हे वसवः शत्रूणां वासयितारो मरुदादयः दूराद्दूरदेशादंतितोऽतिकदेशाद्वा कश्चिदागत्य नू
चित्कदाचिदपि वरूथं वरणीयं संभजनीयं यन्नृहं नादधर्षति आधर्षणं हिंसनं न करोति तन्नृहं प्रयच्छतेति
समन्वयः ॥ धृष प्रसहन इत्यस्य विभाषितश्चित्वात् यदा णिच् नास्ति तदा रूपं ॥

अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवासो अस्त्याप्यं ।

प्र णः पूर्वस्मै सुविताय वोचत मधू सुम्नाय नव्यसे ॥ १० ॥

अस्ति । हि । वः । सऽजात्यं । रिशादसः । देवासः । अस्ति । आप्यं ।

प्र । नः । पूर्वस्मै । सुविताय । वोचत । मधु । सुम्नाय । नव्यसे ॥ १० ॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो देवासो देवा द्योतमाना मरुदादयः वो युष्माकं सजात्यमस्ति ।
प्रत्यरं समानजातिभावोऽस्ति खलु । किंचाप्यं । आपिबन्धुः । तस्य भाव आप्यं । स्तोतृषु सुत्यलक्षणेन संबंधा-
द्वैवस्वतेन मनुना मया स्तोत्रा सह युष्माकं बन्धुभावोऽस्ति खलु । ततः पूर्वस्मै प्रथमभाविने सुविताय । सुष्टीयते
सर्वैरागम्यत इति सुवितोऽभ्युदयः । तस्मै नव्यसे नवीयसे नवतराय सुम्नाय च उभयं मनु शीघ्रं नोऽस्माकं प्र
वोचत । प्रकर्षेण ब्रूत । अभ्युदयधनानि प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ॥ ३२ ॥

इदा हि व उपस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये ।

उप वो विश्ववेदसो नमस्युराँ असृक्ष्यन्वामिव ॥ ११ ॥

इदा । हि । वः । उपऽस्तुतिं । इदा । वामस्य । भक्तये ।

उप । वः । विश्वऽवेदसः । नमस्युः । आ । असृक्षि । अन्योऽइव ॥ ११ ॥

हे विश्ववेदसः सर्वधना हे देवाः नमस्युरन्नमिच्छन् मनुरहं वो युष्मद्विषयामुपस्तुतिमन्यामिवादृष्टपूर्वामिव
स्थितां । कैश्चिदप्युक्ततामित्यर्थः । तादृशीमुपस्तुतिमिदा हि । हिरवधारणे । इदानीमिदोपास्त्रि । उपास्त्रिजामि ।
करोमीत्यर्थः । किमर्थं । वो युष्मत्संबन्धिनो वामस्य वननीयस्त्रेदेदानीमेव भक्तये संभजनाय । लाभायेत्यर्थः ॥
अस्त्रितीति छत्रेर्मुक्ति रूपं । पादादित्वादिनिघातः ॥

उदु ष वः सविता सुप्रणीतयोऽस्यादूर्ध्वो वरेण्यः ।

नि द्विपादश्चतुष्पादो अर्थिनोऽविश्रन्पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । वः । सविता । सुऽप्रनीतयः । अस्यात् । ऊर्ध्वः । वरेण्यः ।

नि । द्विऽपादः । चतुऽपादः । अर्थिनः । अविश्रन् । पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

हे सुप्रणीतयः । शोभनप्रणीतिः स्तुतिः । शोभनप्रणयनाः शोभनस्तुतयो मरुतः वो युष्माकं मध्य ऊर्ध्व ऊर्ध्व गता वरेण्यः सर्व्वरेणीयः संभजनीयः स सविता सर्व्वस्व स्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामकः स देवो यदोदस्थात स्वतेजसोन्नतोऽभूत् तदार्थिनो द्विपादो पादद्वययुक्ताः पुरुषाश्चतुष्पादः पादचतुष्टययुक्ता अथादयः पतयिष्णवः पतनशीलाः पक्षिणश्च न्यविश्रन् । स्वस्वकार्येषु निविशन्ते । सूर्य उदिते केचन पुरुषा अपिहोत्रादिकं कुर्वन्ति केचन देवताविषयं स्तोत्रं कुर्वन्ति । पश्चादयस्मृणादिभक्षणार्थं सर्व्वं संचरन्ति ॥ न्यविश्रन् । निपूर्वादिशतेर्लङि व्यत्ययेन परस्मैपदं । वज्रं लं कंदसीति वज्रागमः ॥

पंचमेऽहनि प्रउगशस्ते देवदेवमिति वैश्वदेवस्तुतः । सूचितं च । देवदेवं बृहदु गायिषे वचः । आ० ७. १२. इति ॥

देवदेवं वोऽवसे देवदेवमभिष्टये ।

देवदेवं हुवेम वाजसातये गृणंतो देव्या धिया ॥ १३ ॥

देवऽदेवं । वः । अवसे । देवऽदेवं । अभिष्टये ।

देवऽदेवं । हुवेम । वाजऽसातये । गृणंतः । देव्या । धिया ॥ १३ ॥

वयं देव्या द्योतमानया धिया स्तुत्या गृणंतः स्तुवंतः संतो वो युष्माकं मध्ये देवं देवं दीप्यमानं देवमवसे कर्मरक्षणायार्हयाम । अनुक्रमेणाह । अभिष्टयेऽभिलषितप्राप्त्यर्थं च देवं देवं वयमाहुयाम । ततो वाजसातये ऽन्नलाभाय ऊवेम । हुयाम ॥

देवासो हि ष्मा मनवे समन्यवो विश्वे साकं सरातयः ।

ते नो अद्य ते अपरं तुचे तु नो भवतु वरिवोविदः ॥ १४ ॥

देवासः । हि । स्म । मनवे । सऽमन्यवः । विश्वे । साकं । सऽरातयः ।

ते । नः । अद्य । ते । अपरं । तुचे । तु । नः । भवतु । वरिवऽविदः ॥ १४ ॥

समन्यवः समानमनसः यद्वा संयामेषु शत्रुहृत्नार्थं समानक्रोधयुक्ता विश्वे सर्व एव देवासो हि ष्म मरु-
दादयो देवाः खलु मनव एतन्नामकार्षये मह्यं साकं सह युगपदेव सरातयो धनादिदानेन सहिता भवन्तु ।
पुनरपि प्रार्थयते । ते देवा नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिनेऽपरं च किं वज्रना सर्व्वेषु दिवसेषु धनदातारो भवन्तु । न
केवलमस्माकमेव किंतु तुचे । तुगित्यपत्यनाम ॥ तुजि पिजि हिंसादाननिकेतनेषु ॥ तोजयति हिनस्ति पितुर्दुःखा-
दिकमिति तुक् पुत्रः । तस्मै नोऽस्माकं पुत्राय वरिवोविदो वरणीयस्व धनस्व लंभयितारो भवन्तु ॥

प्र वः शंसाम्यदुहः संस्थ उपस्तुतीनां ।

न तं धूर्तिर्वरुण मित्र मर्त्य यो वो धामभ्योऽविधत् ॥ १५ ॥

प्र । वः । शंसामि । अदुहः । संऽस्थे । उपऽस्तुतीनां ।

न । तं । धूर्तिः । वरुण । मित्र । मर्त्य । यः । वः । धामऽभ्यः । अविधत् ॥ १५ ॥

हे अद्भुतोऽद्भोग्धारोऽहिंसा वा मरुदादयः उपसृतीनामुपसृतीनां संख्ये तासां यज्ञे क्रियमाणत्वाद्-
स्वात्संस्थानभूतेऽस्मिन्यज्ञे वो युष्मान् प्र शंसामि । प्रकर्षेण स्तौमि । हे वरुण मित्र मित्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यं
धूर्तिः ॥ धूर्तिं हिंसार्थः ॥ शत्रुभ्यो हिंसा तं न बाधते यो मनुष्यो वो युष्माकं धामभ्यस्तेजोभ्यः । धीयते
ऽस्मिन्निति धाम शरीरं वा । तेभ्योऽविधत् ॥ विध विधाने ॥ हवींषि विदधाति प्रयच्छति । एतेन तेजसामपि
हविर्भक्षणमस्तीति ज्ञायते ॥

प्र स स्तयँ तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्पर्यरिष्टः सर्व एधते ॥ १६ ॥

प्र । सः । स्तयँ । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ।

प्र । प्रजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । अरिष्टः । सर्वः । एधते ॥ १६ ॥

हे मरुदादयः स मनुष्यः जयं । क्षियंति निवसंत्यत्रेति जयो गृहं । तत्स मनुष्यः प्र तिरते । प्रकर्षेण
वर्धयति । तिरतिवृद्धिकर्मा । स एव महीर्महांतीषोऽन्नानि च वि वर्धयति यो मनुष्यो वराय वरणीयाय
धनाय तदर्थं वो युष्मभ्यं दाशति हवींषि प्रयच्छति । धनादिभिर्वर्धयतीत्यन्वयः । किंच धर्मणः । ध्रियत
च्छ्रित्तिभिरिति धर्मं कर्म । युष्मद्विषयात्कर्मणः सकाशात्स मनुष्यः प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः परि परितः
सर्वतः प्र जायते । प्रकर्षेणाविर्भवति । आत्मा वै पुत्रनामासि । शत० १४. ९. ४. २६. इति श्रुतिः । ततोऽरिष्टो
ऽन्यैरहिंसितः सर्वो युष्माकं हविष्प्रदानात्सकलो जन एधते । धनादिभिर्वर्धते ॥ ३३ ॥

ऋते स विंदते युधः सुगेभिर्यान्यध्वनः ।

अर्यमा मित्रो वरुणः सरातयो यं चायंते सजोषसः ॥ १७ ॥

ऋते । सः । विंदते । युधः । सुगेभिः । याति । अध्वनः ।

अर्यमा । मित्रः । वरुणः । सः सरातयः । यं । चायंते । सजोषसः ॥ १७ ॥

सोऽर्यमादीनां हविर्दाता मनुष्यो युधः ॥ युध संप्रहारे । भावे कृष्ण ॥ युद्धादृते विनापि विंदते । धनानि
लभते । किंच सुगेभिः शोभनगमनैः सुपु गंतुभिर्वाद्यैः सहाध्वनो मार्गान् । गंतव्यान्देशानित्यर्थः । तान् याति ।
गच्छति । यं जनमर्यमा सततं गच्छन् मित्रः स्तोत्राणां यष्टूणां च धनप्रदानेन मित्रभूतो वरुणो निवारयिता
शत्रूणां यद्वा वरणीयः संभजनीय एतन्नामकाः सरातयः समानदानास्त्रयो देवाः सजोषसः परस्परं संगताः
संतो यं हव्यप्रदातारं चायंते स्वरक्षणीः पालयंति स धनादीनि विंदतीत्यन्वयः ॥

अज्ञे चिदस्मै कृणुथा न्यचनं दुर्गे चिदा सुसरणं ।

एषा चिदस्माद्गन्तिः परो नु सास्त्रेधंती वि नश्यतु ॥ १८ ॥

अज्ञे । चित् । अस्मै । कृणुथ । निऽअचनं । दुःगे । चित् । आ । सुऽसरणं ।

एषा । चित् । अस्मात् । अगन्तिः । परः । नु । सा । अस्त्रेधंती । वि । नश्यतु ॥ १८ ॥

हे देवाः अज्ञे चित् ॥ जि अभिभवे ॥ परैरनभिभवनीयेऽपि परपरे न्यचनं नितरां गमनमस्मी मन्वे
कृणुथ । यूयं कुरुत । यद्वा । अज्ञे अजुगमने प्रस्थे गमनं कुरुत । तथा दुर्गे चिदगंतव्येऽपि स्थले सुसरणं ॥ छ
गती ॥ शोभनगमनमा समंतात्कुरुत । एवं सति शेषागन्तिः शत्रूणां तदेतदायुधमस्मात्सर्वतो गंतुर्मेनोर्गु बिभ्रं
परः परस्ताद्भवेत् । पश्चात्साशनिरस्त्रेधंती कांश्चिदप्यहिंसती वि नश्यतु । विनष्टा भवेत् ॥

यद्द्य सूर्ये उद्यति प्रियक्षचा ऋतं दध ।

यन्निमुचि प्रबुधि विश्ववेदसो यद्वा मध्यंदिने दिवः ॥१९॥

यत् । अद्य । सूर्ये । उत्त्यति । प्रियऽक्षचाः । ऋतं । दध ।

यत् । निऽमुचि । प्रऽबुधि । विश्वऽवेदसः । यत् । वा । मध्यंदिने । दिवः ॥१९॥

हे प्रियक्षचाः प्रीणयितुं बला देवाः सूर्ये सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरके सवितर्युक्त्युक्तं सत्यवाक्स्मिन्दिने यद्यदा ऋतं कल्याणभूतं गृहं दध धारयत ॥ दधातेर्लिटि मध्यमबहुवचने रूपं ॥ यद्यदा हे विश्ववेदसः सर्वधना देवाः निमुचि । मुचिर्गत्वर्थः । सूर्यस्य निमोचने नितरां गमने । सायमित्यर्थः । तस्मिन् धारयथ । यद्वा प्रबुधि तस्य प्रबोधने प्रातःकाले । यद्वा दिवः सूर्यतेजसा दीप्यमानस्याहो मध्यंदिने मध्ये धनं मनवे धत्तेत्युत्तरत्र संबंधः ॥

यद्वाभिपित्वे असुरा ऋतं यते हृदिरेम वि दाप्नुषे ।

वयं तद्वा वसवो विश्ववेदस उप स्थेयाम मध्य आ ॥२०॥

यत् । वा । अभिऽपित्वे । असुराः । ऋतं । यते । हृदिः । येम । वि । दाप्नुषे ।

वयं । तत् । वः । वसवः । विश्वऽवेदसः । उप । स्थेयाम । मध्ये । आ ॥२०॥

हे असुराः प्राज्ञाः संयाम आप्तामां जेप्तारो वा देवाः यद्वाभिपित्वेऽस्त्रयज्ञं प्रति युष्माकमभिप्राप्तावृतं सत्यभूतं यज्ञं यते ॥ इणः शतरि रूपं ॥ गच्छते दाप्नुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय च्छदिः ॥ छर्दिर्दीप्तिदेव-नयोः ॥ दीप्यतेऽनेनेति च्छर्दिस्तेजः । यद्वा । कर्दति दीप्यतेऽनेनेति च्छर्दिर्गृहं । तद्गृहं तेजो वा वि येम प्रयच्छथ । यद्येवं यूयं कुरुथ तर्हि वयं हे वसवः स्तोतृणां धनादिभिराच्छादयितारः यद्वा शत्रूणां विवासयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे देवाः वो युष्मत्संबन्धि तत्कल्याणं गृहं । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । भवद्भिः प्रत्तस्य गृहस्य मध्य उप स्थेयाम । उपतिष्ठेम । युष्माह्विभिः पूजयेम ॥ तिष्ठतेराशीर्लिङि लिङ्या-शिथ्यङित्यङ्प्रत्ययः ॥

यद्द्य सूर उदिते यन्मध्यंदिन आतुचि ।

वामं धत्थ मनवे विश्ववेदसो जुह्वानाय प्रचेतसे ॥२१॥

यत् । अद्य । सूर । उत्त्यति । यत् । मध्यंदिने । आऽतुचि ।

वामं । धत्थ । मनवे । विश्वऽवेदसः । जुह्वानाय । प्रऽचेतसे ॥२१॥

हे विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्तधना हे देवाः यद्यदावेदानीं । यद्वा सूर्य उदिते सति । यद्यदा मध्यंदिने दिवसस्य मध्ये । यद्वातुचि । आतुचिर्गमनार्थः । सूर्यस्य निमोचने । सायमित्यर्थः । जुह्वानायामौ हवींषि जुह्वते अत एव प्रचेतसे प्रकृष्टज्ञानाय मनव एतन्नामकार्षथे मह्यं वामं वननीयं धनं धत्थ दत्थ तद्वृणीमह इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

वयं तद्वाः सम्राज आ वृणीमहे पुत्रो न बहुपाय्यं ।

अश्याम तदादित्या जुह्वतो हविर्येन वस्योऽनशमहै ॥२२॥

वयं । तत् । वः । संऽराजः । आ । वृणीमहे । पुत्रः । न । बहुऽपाय्यं ।

अश्याम । तत् । आदित्याः । जुह्वतः । हविः । येन । वस्यः । अनशमहै ॥२२॥

हे सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना देवाः पुत्रो न ॥ एकवचनं क्वांसं ॥ युष्माकं पुत्रा इव स्थिताः पुत्रा यथा पितृभिः पोष्याः तद्वयुष्माभिः पोष्या वयं । ब्रह्मपाथं ब्रह्मभिर्भोज्यं वो युष्मत्संबन्धि तद्वनमश्नाम । प्राप्नुयाम । येन धनेन वस्यो वसीयोऽतिशयेन वसुमत्त्वमनशामहे अश्रवामहे प्राप्नुमः ॥ अग्नीतेर्लोष्टि व्यत्ययेन अम्रत्ययः ॥ ॥ ३४ ॥

ये त्रिंशतीति पंचचर्मष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रांतं । ये त्रिंशति पंचोपांत्या पुरउष्णिगिति । मनुर्क्षयिः । प्राग्वत्सप्रोयपरिभाषया गायत्री कंदः । उपांत्या पुरउष्णिक् । पूर्ववद्विधे देवे देवता ॥ तृतीये कंदोमे वैश्वदेवशस्त्रे ये त्रिंशतीत्येतत्सूक्तं वैश्वदेवनिविष्टानं । सूचितं च । ये त्रिंशतीति वैश्वदेवं । आ० ८. ११. इति ॥

ये त्रिंशति त्रयस्परो देवासो बर्हिःसदनं । विदन्बर्हिः द्वितासनन् ॥ १ ॥

ये त्रिंशति त्रयः परः देवासः बर्हिः । आ । असदनं विदन् । अहं द्विता । असनन् ॥ १ ॥

मनुराह । त्रिंशति त्रिंशत्संख्यायाः परः परस्तात्त्रयः । त्रयस्त्रिंशदेवता इत्यर्थः । ये देवासो देवा बर्हिःसदीययज्ञसंबन्धिनि बर्हिषि हविःस्वीकरणार्थमासदन् आसीदंतु अथानंतरं विदन् ते देवा अस्मान्-विषां प्रदातृनिति जानंतु । ततो द्विता द्विधा द्विप्रकारमसनन् । अस्मभ्यं धनं पश्चादिकं च प्रयच्छंतु । यद्वा । द्विता द्वेधं । अनेन पीनः पुन्यं लब्धते । पुनः पुनरस्मभ्यं धनादिकं ददत्वित्यर्थः ॥

वरुणो मित्रो अर्यमा स्मद्रातिषाचो अग्रयः । पत्नीवंतो वषट्कृताः ॥ २ ॥

वरुणः । मित्रः । अर्यमा । स्मद्रातिऽसाचः । अग्रयः । पत्नीऽवंतः । वषट्कृताः ॥ २ ॥

वरुणो वरुणीयः संभजनीयो मित्रः स्तोतृणां यष्टृणां च धनादिदानेन मित्रभूतोऽर्यमा स्तोत्रकारिणे धनं प्रापयन् यद्वा सततं गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः स्मद्रातिषाचः । स्मत् सुमच्छोभना रातिर्हविष्प्रदानं येषामस्तीति स्मद्रातयो यजमानाः । तान् सचंते धनादिप्रदानेन सेवंत इति तथोक्ताः । यद्वा । कक्ष्याणं यथा भवति तथा हविषां दातृन् सचंत इति । ते तादृशाः पत्नीवंतो देवपत्नीसहिता अग्रयोऽग्नशीला नानाविधा अग्रयो वषट्कृताः । मया सोमस्याग्ने वीहि वीषडित्यादिना स्वाहाकृताः । मुञ्जता इत्यर्थः ॥

ते नो गोपा अपाच्यास्त उदक्त्त इत्या न्यक् । पुरस्तात्सर्वया विशा ॥ ३ ॥

ते नः । गोपाः । अपाच्याः । ते । उदक् । ते । इत्या । न्यक् । पुरस्तात् । सर्वया । विशा ॥ ३ ॥

ते वरुणादयो देवाः सर्वया सर्वेण विशानुचरवर्गेण सहापाच्याः । अपाची प्रतीची । ततो नोऽस्माकं गोपा गोपायितारो भवंतु । त एव उदगुदीच्याः ॥ अंचेर्लुगिति पंचम्यर्थे विहितस्यास्तातेर्लुक् ॥ ततोऽप्यस्माकं रक्षका भवंतु । इत्येति शब्देनोर्ध्वा दिशं दक्षिणां च निदिशति । इत्यमनेन पूर्वोक्तेन प्रकारेणोर्ध्वाया दक्षिणस्याश्च दिशस्ते देवा अस्माकं पालयितारो भवंतु । तथा न्यपीच्या दिशः ॥ अत्रापि पूर्ववदस्तातेर्लुक् ॥ अधस्तादेवाप्यस्माकं वातारो भवंतु । किंच पुरस्तात्पाच्या दिशश्च ते देवा अस्माकं गोपायितारो भवंतु ॥

यथा वशंति देवास्तथेदं सत्तदेषां नकिरा मिनत् । अरावा च न मर्त्यः ॥ ४ ॥

यथा । वशंति । देवाः । तथा । इत् । असत् । तत् । एषां । नकिः । आ । मिनत् । अरावा ।

च न मर्त्यः ॥ ४ ॥

देवा द्योतमानाः सर्वे देवा यथा वशंति यथा कामयंते ॥ वशं कांती । संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपस्य क्वांसि विकल्पितत्वाद्यणादेशः ॥ तथेवथोशंति तथेवासत् । तद्वत्त्वैव । तदेवाह । एषां देवानां तत्कामनं नकिर्न कश्चिदपि मिनत् । हिनस्ति ॥ मीरु हिंसायां । सेटि रूपं । मीनातेर्निगम इति ब्रह्मस्व । कथं देवानां मभिषिषितं तथा भवतीति चेत् तदाह । अरावा । यदि देवाः कस्यचिदप्यदातारं मनुष्यं कामयेरन् तदारो-

वादाता । चनेत्यर्थः । अदातापि मर्त्यो मनुष्य उशश्चो देवेभ्यो हवीषि प्रयच्छति । तस्मान्नेषां यत्कामनं तत्तथा भवत्येत्यर्थः ॥

सप्तानां सप्त ऋष्टयः सप्त द्युम्नान्येषां । सप्तो अधि श्रियो धिरे ॥ ५ ॥

सप्तानां । सप्त । ऋष्टयः । सप्त । द्युम्नानि । एषां । सप्तो इति । अधि । श्रियः । धिरे ॥ ५ ॥

अत्र पुरातनी कथा । इंद्रसमानं पुत्रमिच्छन्त्या अदितीर्गर्भस्य केनचित्कारणेनैन्द्रेण सप्तधा भिन्नत्वात् गर्भः सप्तगणात्मकोऽभवत् । ततो मरुतः संपन्नाः । सप्तगणा वै मरुतः । तै० सं० २. २. ११. १. इति श्रुतेः । एषा कथेदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः । ऋ० १. ११४. ६. । इत्यस्मिन्वर्गे सप्तपंचेनाभ्यधायि । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । सप्तानां मरुतां गणानां सप्त सप्तसंख्याका ऋष्टय आयुधविशेषा विभिन्नाः संति । तथा सप्त सप्तसंख्याकानि द्युम्नानि द्योतमानानि कुंडलादीन्याभरणानि । द्युम्नान्यन्नाणि वा । एषां गणानां विभिन्नानि संति । ततः सप्त मरुतां गणाः सप्तो सप्तैव सप्तविधाः श्रियः सकला दीप्तोरधि धिरे । परस्परमधिकं दधिरे ॥ ३५ ॥

बभुरेक इति दशर्वं नवमं सूक्तं । मरीचिपुत्रः कश्यपो वैवस्वतो मनुष्या ऋषिः । तथा चानुकस्यते । बभुर्दश कश्यपो वा मारीचो द्वैपदमिति । दशापि द्वैपदा विंशत्यक्षरा विराजः । पूर्ववद्विश्वे देवा देवता ॥ तृतीये कंदोमे वैश्वदेवसूक्तान्पूर्वमेव द्वैपदं सूक्तं शंसनीयं । सूच्यते हि । बभुरेक इति द्वैपदासूक्तानि पुरस्ता-
द्वैश्वदेवसूक्तानां । आ० ८. ७. । इति ॥

बभुरेको विषुणुः सूनरो युवांज्यं हिरण्यं ॥ १ ॥

बभुः । एकः । विषुणुः । सूनरः । युवां । अंजि । अंज्यं । हिरण्यं ॥ १ ॥

अत्र दशानामृचां किंचित्पदं लिंगात्पृथग्देवतं । अत्र प्रथमायां बभुरित्यनेन सोमोऽभिधीयते । सौम्यं बभुमा लभेत । तै० सं० २. १. ३. ३. । इत्यादिषु दृष्टत्वात् । बभुर्बभुवर्णः शबलतादिषु परिपक्वः । यद्वा । डुभृज धारणपोषणयोः । कुभृश्च । उ० १. २३. । इति कुप्रत्ययः ॥ सर्वस्य सुधामयः किरणैस्तावदुन्नते चंद्रमसि दुःखो-
पशमनानि पुष्टानि खलु । तादृशो विषुणो विष्वगंचनः सूनरः सुष्ठु रात्रीणां नेता । रात्रयसंद्रनेतृकाः खलु । एतादृशो युवा प्रतिदिवसमाविर्भूतत्वान्तरुण एको देवः सोमो हिरण्यं हिरण्यमयमंजि । अभिव्यज्यते प्रकाशतेऽनेनेत्यंभरणं । अभिव्यक्तिसाधनं कुंडलमुकुटादिकं स्वशरीरमंज्यते । अभिव्यंजयति ॥

योनिमेकं आ ससाद् द्योतनोऽंतर्देवेषु मेधिरः ॥ २ ॥

योनिं । एकः । आ । ससाद् । द्योतनः । अंतः । देवेषु । मेधिरः ॥ २ ॥

अत्र योनिमिति लिंगादप्रिच्छते । अप्रये गृहपतय इत्यादिषु दृष्टत्वात् । देवेषु देवानामंतर्मध्ये द्योतनः स्वतेजसा दीप्यमानो मेधिरो मेधावी । अथवा मेधाकांक्षिणां सोतृणां मेधादातृत्वेन मेधायुक्तः । एवंविध एकोऽपिर्योनिं स्थानभूतमाहवनीयादिकमा ससाद् । हविःस्वीकरणार्थमासीदति ॥

वाशीमेको विभर्ति हस्तं आयसीमंतर्देवेषु निधुविः ॥ ३ ॥

वाशी । एकः । विभर्ति । हस्तं । आयसीं । अंतः । देवेषु । निधुविः ॥ ३ ॥

देवेवंतर्देवानां मध्ये द्योतमानो निधुविर्निश्चले स्थाने वर्तमानः । यद्वा । नितरां गमनमस्यास्तीति निधुविः सर्वदा गच्छन् । अथवा संयामेषु शत्रूणां पुरतोऽतिशयेन स्वीर्यवान् । एतादृश एकस्त्वष्ट्रनामको देव आयसीमयोमयधारां वाशीं । वाशु शब्दे ॥ शब्दयत्नाक्रंदयति शत्रून्नयेति वाशी तक्षणसाधनं कुठारः । तं स्वीकरो हस्ते विभर्ति । धारयति ॥

वज्रमेको विभर्ति हस्तं आहितं तेन वृचाणि जिघ्रते ॥ ४ ॥

वज्रं । एकः । विभर्ति । हस्तं । आहितं । तेन । वृचाणि । जिघ्रते ॥ ४ ॥

अत्र वज्रलिङ्गादिन्द्रो देवता । एक इन्द्र आहितं स्वकीयहस्ते निहितं वज्रमेतन्नामकमायुधं विभर्ति । धत्ते । स एवेन्द्रस्तेन निहितेन वज्रेण वृत्राणावरकाणि रक्षांसि पापानि वा जिघ्रते । भृशं हन्ति ॥

तिग्ममेको विभर्ति हस्त आयुधं शुचिरुग्रो जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

तिग्मं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आयुधं । शुचिः । उग्रः । जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

अत्र जलाषभेषज इत्यनेन इन्द्रोऽभिधीयते । शुचिः ॥ शुच दीप्ती ॥ सर्वतः स्वतेजसा दीप्यमानः । यद्वा ॥ शुच शोके ॥ शत्रूणां शोचयिता दुःखयिता । अत एवोय उर्ग्वर्णवल्गो जलाषभेषजो रोगापनयनेन सुखकरमेषज्यवान् । यद्वा । स्तोत्राणां दुःखरूपमंसारोक्तेन सुखकारिभिषयूपः । प्रथमो दैव्यो भिषगित्यादिश्रुतिभिरस्य भिषक्तं श्रूयते । तादृश एको इन्द्रस्तिग्मं तीक्ष्णधारमायुधं । आयुधति संप्रहरति शत्रून्नेत्यायुधं पिनाकः । तं स्वकीये हस्ते विभर्ति ॥

पथ एकः पीपाय तस्करो यथा एष वेद निधीनां ॥ ६ ॥

पथः । एकः । पीपाय । तस्करो । यथा । एषः । वेदः । निधीनां ॥ ६ ॥

पथ इति लिङ्गेन पूषा निगद्यते । सं पुषन्नध्वनस्तिर । ऋ० १. ४२. १. इत्यादिषु दृष्टत्वात् । एकः पुषनामको देवः पथो मार्गान् पीपाय । प्यायतिर्वर्धनकर्माप्यत्र रक्षणार्थः । येऽग्निहोत्रादि कर्म कुर्वन्ति तेषां स्वर्गमार्गं ये दुष्कृतं कर्म कुर्वन्ति तेषां यातनामार्गं च रक्षति । उभयेषां मार्गविपर्ययो यथा न भवति तथा पालयतीत्यर्थः । एष सोऽयं पूषा निधीनां पृथिव्यां निहितानि धनानि वेद । वेत्ति । ज्ञात्वा स्तोत्राणां तानि ददातीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । तस्करो यथा । यथा चोरः पथि गच्छतां पुरुषाणां धनहरणार्थं मार्गं रक्षति तथा च स चोरो गृहे निहितानि ज्ञात्वा तदाहृत्य स्वसहायेभ्यो यथा तानि ददाति तद्वत् ॥

चीर्येक उरुगायो वि चक्रमे यत्र देवासो मदन्ति ॥ ७ ॥

चीरिणः । एकः । उरुऽगायः । वि । चक्रमे । यत्र । देवासः । मदन्ति ॥ ७ ॥

उरुगायो वि चक्रम इति पदलिङ्गाद्विष्णुव्यति । उरुगाय उरुभिर्वज्रभिर्गताव्यः । यद्वा । वज्रपु देशेषु गन्ता वज्रकीर्तिर्वा । सर्वाञ्छत्रुन् स्वसामर्थ्येन शब्दयत्याक्रन्दयतीति वोरुगायः । एतादृश एकोऽसहायो विष्णुस्त्रीणि पदानि भुवनानि वि चक्रमे । साधु पादेन विक्रान्तवान् ॥ विः पादविहरणे । पा० १. ३. ४१. इति क्रमतेरात्मनेपदं ॥ यत्र येषु लोकेषु देवास इन्द्रादयो देवा मदन्ति यजमानदत्तैर्हविर्भिर्माद्यन्ति तानि वि चक्रम इत्यन्वयः ॥

विभिर्द्वा चरत एकया सह प्र प्रवासेव वसतः ॥ ८ ॥

विऽभिः । द्वा । चरतः । एकया । सह । प्र । प्रवासाऽइव । वसतः ॥ ८ ॥

एकया सहेति लिङ्गादश्विनावभिधीयते । द्वा द्वौ द्वित्वसंख्योपेतावश्विनी विभिः ॥ वी गत्यादिषु । क्रिप । क्वांसो ह्रस्वः ॥ गमनसाधनैरश्वैश्चरतः । संचरेते । किंचेमावश्विनाविकया सूर्याख्यया ताभ्यां स्वयंवृतया स्त्रिया सह प्र वसतः । प्रवासं सर्वत्र गमनं कुरुतः । प्रवासे दृष्टान्तः । प्रवासेव । यथा प्रवासिनी द्वौ पुरुषाविकया स्त्रिया सह प्रवसतस्तद्वत् ॥

सदो द्वा चक्राते उपमा दिवि सम्राजा सर्पिरासुती ॥ ९ ॥

सदः । द्वा । चक्राते इति । उपमा । दिवि । सम्राजा । सर्पिरासुती इति सर्पिऽआसुती ॥ ९ ॥

सम्राजाविति लिंगेन मित्रावरुणावभिधीयते । उपमोपमौ परस्परं स्वकांत्वोपमानभूतौ । यद्वा । उपमीयत आभ्यां सर्वमित्युपमौ सर्वस्य । एतावेव सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ सर्पिरासुतौ । सर्पिर्घृतमाभ्यामामूयत इति सर्पिरासुतौ । घृतहविष्को द्वा द्वौ मित्रावरुणौ दिवि बुभुक्षे सदः । सीदंत्यचेति सदः स्थानं । तच्च-
क्राति । अकाष्टा ॥

अर्चत एके महि सामं मन्वत तेन सूर्यमरोचयन् ॥ १० ॥

अर्चतः । एके । महि । सामं । मन्वत । तेन । सूर्यं । अरोचयन् ॥ १० ॥

एकेऽत्रयो महि महत्साम चितृत्पंचदशादि मन्वत । अमन्वत । तदेवाचतः पूजयंत एतादृशा अत्रयस्ते-
नोक्तेन साम्ना सूर्यमरोचयन् । अदीपयन् । त एवात्र देवता ॥ ३६ ॥

नहि व इति चतुर्दशं दशमं सूक्तं । आद्या गायत्री द्वितीया पुरउष्णिक् तृतीया बृहती चतुर्थ्यनुष्टुप् ।
मनुर्वैवस्वत ऋषिः । पूर्ववद्विधे देवा देवता । तथा चानुक्रांतं । नहि वश्चतुष्कं पुरउष्णिग्वृहत्पुष्टुवन्तमिति ॥
विनियोगस्तु लिंगादवगंतव्यः ॥

नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः । विश्वे सतोमहांत इत् ॥ १ ॥

नहि वः । अस्ति । अर्भकः । देवासः । न । कुमारकः । विश्वे । सतः । समहांतः । इत् ॥ १ ॥

हे देवासो देवाः वो युष्माकं मध्येऽर्भको न ह्यस्ति । शिशुर्नास्ति खलु । तथा न कुमारको युष्माकं मध्ये
कुमारोऽपि नास्ति । किंतु सर्वे यूयं सवयसो नित्यतरुणा भवथ । एतदेव प्रतिपादयति । विश्वे सर्वे देवा
यूयं सतोमहांत इत् । सर्वस्वाद्विद्यमानात्पृथिव्यामपि ये महांतस्ते सतोमहांत इत्युच्यन्ते । तस्माद्युष्माकमर्भ-
कोऽपि कुमारोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्थ त्रयश्च त्रिंशच्च । मनोर्देवा यज्ञियासः ॥ २ ॥

इति । स्तुतासः । असथ । रिशादसः । ये । स्थ । त्रयः । च । त्रिंशत् । च । मनोः । देवाः ।

यज्ञियासः ॥ २ ॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो हे मनोर्यज्ञियासो मनुनामकस्य मम यज्ञार्हा हे देवाः ये यूयं
त्रयश्च त्रिंशत्स्वाकास्त्रिंशच्च त्रिंशत्संख्याकास्त्रयस्त्रिंशद्विंशतः स्थ भवथ अभूत ते यूयमितीत्यमनेन प्रकारेण
स्तुतासोऽसथ । मया मनुना स्तुता भवथ ॥ अस्तेल्लेष्टि च्छांदसो लुगभावः ॥ यद्वा । असथेति कांत्वर्थः । इत्थं
स्तुता यूयं हवींषि कामयध्वं ॥

ते नस्त्राध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत ।

मा नः पथः पित्र्यान्मानवादधि दूरं नैष्ट परावतः ॥ ३ ॥

ते । नः । त्र्यध्वं । ते । अवत । ते । ऊं इति । नः । अधि । वोचत ।

मा । नः । पथः । पित्र्यात् । मान्वात् । अधि । दूरं । नैष्ट । पराऽवतः ॥ ३ ॥

हे देवाः ते यूयं नोऽस्मांस्त्राध्वं । बाधकेभ्यो रक्षोभ्यस्त्रायध्वं । ते यूयमवत । धनादिप्रदानैरस्माञ्चत । त
एव देवा नोऽस्मानधि वोचत । अधिकं भवंतः कर्मकारिणो धनादिमंतश्च भवत्विति यूयं ब्रूत । किंच हे देवाः
मानवात् । मनुः सर्वेषां पिता । तत आगतात्पित्र्यात् पिता मनुर्न मार्गं चक्रे तस्मात्पथो मार्गात्तोऽस्मान्मा
नैष्ट । मा नयत । अपनयन् मा कुर्वतेत्यर्थः । सर्वदा ब्रह्मचर्यापिहोत्रादिकर्माणि येन मार्गेण भवंति तमेवा-
स्मानयत । किंतु दूरं य एतद्व्यतिरिक्तो विप्रकृष्टमार्गोऽस्ति तस्मादधि । अधिकमित्यर्थः । अस्मानपनयत ॥

ये देवास इह स्थन् विश्वे वैश्वानरा उत ।

अस्मभ्यं शर्म सप्रथो गवेऽश्वाय यच्छत ॥४॥

ये । देवासः । इह । स्थन् । विश्वे । वैश्वानराः । उत ।

अस्मभ्यं । शर्म । सप्रथः । गवे । अश्वाय । यच्छत ॥४॥

हे देवासो देवाः उतापि च वैश्वानराः । विश्वे सर्वे नरः कर्मनेतारोऽध्वर्वादी यस्य स विश्वानरो यज्ञः । तस्मिन् सोमादिहवीषि स्वीकर्तुं भवाः प्रादुर्भूताः ॥ भवार्थेऽयप्रत्ययः ॥ यद्वा । विश्वानरोऽपिः । देवानां तन्मुखत्वात्तस्य संबन्धिनः । विश्वे सर्वे ये देवा यूयमिहास्मिन्नस्मदीये यज्ञे स्थन् हवींष्यादातुं भवथ ततः सप्रथः ॥ प्रथ प्रख्याने ॥ सर्वतः प्रसिद्धं सर्वत्र पृथुतमं वा शर्म । सर्वे शृणाति हिंस्ति दुःखमिति शर्म सुखं । तदस्मभ्यं प्रयच्छत । तथा गवेऽस्मदीयेभ्यो यज्ञसाधनभूतेभ्यो गोभ्योऽश्वाय शर्म सुखं प्रदत्त ॥ ३७ ॥ ॥४॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र यो यजातोऽष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तं । वैवस्वतो मनुर्धृषिः । नवमीचतुर्दश्यावनुष्टुमी शिष्टाः पंचदश्यावाश्चतस्रः पंक्तयः । दशमो पादनिचृत् । चयः सप्तकाः पादनिचृत् । अनु० ४. ४. । इति तल्लक्षणात् । शिष्टा एकादश प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यः । आद्यामु चतस्रषु यज्ञस्ततो यजमानप्रशंसा च श्रूयते । अतस्तद्देवताकाः । या दंपती इत्याद्यासु पंचम्यादिषु दंपती प्रशस्येते । अतस्तद्देवताकाः । अवशिष्टासु नवमु दंपत्योराशिषः प्रतिपाद्यंते । अतस्ता एव देवताः । तथा चानुक्रम्यते । यो यजाति ह्यूनान्नेज्यास्तवो यजमानप्रशंसा च येत्यादिपंच दंपत्योः शिष्टास्तदाशिषोऽनुष्टुप चतुष्पंक्त्यंतं नवम्यनुष्टुब्दशमो पादनिचृदिति ॥

यो यजाति यजात इत्सुनवच्च पचाति च । ब्रह्मेदिंद्रस्य चाकनत् ॥१॥

यः । यजाति । यजाति । इत् । सुनवत् । च । पचाति । च । ब्रह्मा । इत् । इंद्रस्य । चाकनत् ॥१॥

यो यजमानः सकृद्यजाति यागं करोति हविर्भिर्देवान्युजयति स देवेभ्यो लब्धधनादिकः सन् यजात इत् । पुनरमीष्टप्राप्तये देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छत्येव । तथा स एव यजमानः सुनवच्च । सोमाभिषवं करोति च । स एव पचाति च । पशुपुरोडाशादिकं पचति च ॥ सर्वत्र यजादिषु लेख्यडागमाः ॥ स यजमान इंद्रस्य ब्रह्म ब्रह्माणि । इदवधारणे । इंद्रसंबन्धीनि सोचाख्येव चाकनत् । पुनःपुनः कामयते ॥ कनतेः कात्वर्यायङ्लुक्-भ्यासत्वं ह्नादसं । ततो लेख्यडागमः ॥ अत्र यागे यजमानो धनादि लभत इति यज्ञप्रशंसा । स एव दृष्टफलः सन् सोमाभिषवादीन्करोतीति यजमानप्रशंसा ॥

पुरोक्ताशं यो अस्मै सोमं ररत आशिरं । पादित्तं शक्रो अंहसः ॥२॥

पुरोक्ताशं । यः । अस्मै । सोमं । ररते । आशिरं । पात् । इत् । तं । शक्रः । अंहसः ॥२॥

यो यजमानोऽस्मा इंद्राय पशुपुरोक्ताशं तथाशिरं तृतीयसवने गोबीरेणामिश्रितं सोमं ररते प्रयच्छति ॥ रातेर्लटि शपः सुः । अडागमः ॥ शक्रः समर्थः स इंद्रस्तं यष्टारमंहसः पापात्तद्रूपाद्रूचसो वा पात् । इदवधारणे । अपादव । रचत्येव ॥ पातेर्लुङि रूपं ॥

तस्य द्युमाँ असद्रथो देवजूतः स ऋशुवत् । विश्वा वन्वन्नमिचिया ॥३॥

तस्य । द्युमान् । असत् । रथः । देवजूतः । सः । ऋशुवत् । विश्वा । वन्वन् । अमिचिया ॥३॥

तस्य देवान्युजयतो यजमानस्य देवजूतो देवैरिन्द्रादिभिः प्रेरितो बुमान् दीप्तिमान् रथो रंहणशीलः स्वंदनो देवानां हविष्प्रदानरूपेण यज्ञेनासत् । भवति । आगच्छति । ततस्तेन रथेनामित्रियामिचियाञ्छुभिः कृतान् विश्वा सर्वान् बाधान् वन्वन् । वनोतिर्हिंसाकमेति यास्कः । हिंसन् स एव ऋशुवत् । पुत्रादिभिर्धनैश्च

सम्राजाविति लिंगेन मित्रावरुणावभिधीयते । उपमोपमौ परस्परं स्वकांत्वोपमानभूतौ । यद्वा । उपमीयत आभ्यां सर्वमित्युपमौ सर्वस्य । एतावेव सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ सर्पिरासुतौ । सर्पिर्घृतमाभ्यामामूयत इति सर्पिरासुतौ । घृतहविष्को द्वा द्वौ मित्रावरुणौ दिवि बुभुक्षे सदः । सीदंत्यचेति सदः स्थानं । तच्च-
क्राति । अकाष्टा ॥

अर्चत एके महि सामं मन्वत तेन सूर्यमरोचयन् ॥ १० ॥

अर्चतः । एके । महि । सामं । मन्वत । तेन । सूर्यं । अरोचयन् ॥ १० ॥

एकेऽत्रयो महि महत्साम चितृत्पंचदशादि मन्वत । अमन्वत । तदेवाचतः पूजयंत एतादृशा अत्रयस्ते-
नोक्तेन साम्ना सूर्यमरोचयन् । अदीपयन् । त एवात्र देवता ॥ ३६ ॥

नहि व इति चतुर्दशं दशमं सूक्तं । आद्या गायत्री द्वितीया पुरउष्णिक् तृतीया बृहती चतुर्थ्यनुष्टुप् ।
मनुर्वैवस्वत ऋषिः । पूर्ववद्विधे देवा देवता । तथा चानुक्रांतं । नहि वश्चतुष्कं पुरउष्णिग्वृहत्यनुष्टुवंतमिति ॥
विनियोगस्तु लिंगादवगंतव्यः ॥

नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः । विश्वे सतोमहांत इत् ॥ १ ॥

नहि वः । अस्ति । अर्भकः । देवासः । न । कुमारकः । विश्वे । सतः । समहांतः । इत् ॥ १ ॥

हे देवासो देवाः वो युष्माकं मध्येऽर्भको न ह्यस्ति । शिशुर्नास्ति खलु । तथा न कुमारको युष्माकं मध्ये
कुमारोऽपि नास्ति । किंतु सर्वे यूयं सवयसो नित्यतरुणा भवथ । एतदेव प्रतिपादयति । विश्वे सर्वे देवा
यूयं सतोमहांत इत् । सर्वस्वाद्विद्यमानात्पृथिव्यामपि ये महांतस्ते सतोमहांत इत्युच्यन्ते । तस्माद्युष्माकमर्भ-
कोऽपि कुमारोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्थ त्रयश्च त्रिंशच्च । मनोर्देवा यज्ञियासः ॥ २ ॥

इति । स्तुतासः । असथ । रिशादसः । ये । स्थ । त्रयः । च । त्रिंशत् । च । मनोः । देवाः ।

यज्ञियासः ॥ २ ॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो हे मनोर्यज्ञियासो मनुनामकस्य मम यज्ञार्हा हे देवाः ये यूयं
त्रयश्च त्रिंशत्स्वाकास्त्रिंशच्च त्रिंशत्संख्याकास्त्रयस्त्रिंशद्विंशतः स्थ भवथ अभूत ते यूयमितीत्यमनेन प्रकारेण
स्तुतासोऽसथ । मया मनुना स्तुता भवथ ॥ अस्तेल्लेष्टि च्छांदसो लुगभावः ॥ यद्वा । असथेति कांत्वर्थः । इत्थं
स्तुता यूयं हवींषि कामयध्वं ॥

ते नस्त्राध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत ।

मा नः पथः पित्र्यान्मानवादधि दूरं नैष्ट परावतः ॥ ३ ॥

ते । नः । त्र्यध्वं । ते । अवत । ते । ऊं इति । नः । अधि । वोचत ।

मा । नः । पथः । पित्र्यात् । मान्वात् । अधि । दूरं । नैष्ट । पराऽवतः ॥ ३ ॥

हे देवाः ते यूयं नोऽस्मांस्त्राध्वं । बाधकेभ्यो रक्षोभ्यस्त्रायध्वं । ते यूयमवत । धनादिप्रदानैरस्माञ्चत । त
एव देवा नोऽस्मानधि वोचत । अधिकं भवंतः कर्मकारिणो धनादिमंतश्च भवत्विति यूयं ब्रूत । किंच हे देवाः
मानवात् । मनुः सर्वेषां पिता । तत आगतात्पित्र्यात् पिता मनुर्न मार्गं चक्रे तस्मात्पथो मार्गात्तोऽस्मान्मा
नैष्ट । मा नयत । अपनयन् मा कुर्वतेत्यर्थः । सर्वदा ब्रह्मचर्यापिहोत्रादिकर्माणि येन मार्गेण भवंति तमेवा-
स्मानयत । किंतु दूरं य एतद्व्यतिरिक्तो विप्रकृष्टमार्गोऽस्ति तस्मादधि । अधिकमित्यर्थः । अस्मानपनयत ॥

पुत्रिणा पुत्रवती तत्रापि कुमारिणा षोडशवर्षदेशीयपुत्रवती हिरण्यपिशसा हिरण्यमयैरामरणीरलंकृतकू-
पावुभोभी ता ती दंपती विश्वं सर्वमायुरायुषं व्यभुतः । व्याभुतः । यज्ञेन तयोः पुत्रादिकं धनमायुश्च
संभवतीत्यर्थः ॥

वीतिहोत्रा कृतञ्चसू दशस्यन्तामृताय कं । समूधो रोमशं हतो देवेषु कृणुतो दुवः ॥ ९॥
वीतिऽहोत्रा । कृतञ्चसू इति कृतत् ऽवसू । दशस्यन्ता । अमृताय । कं । सं । ऊधः ।
रोमशं । हतः । देवेषु । कृणुतः । दुवः ॥ ९॥

वीतिहोत्रा वीतिहोत्री । वीतिः प्रियकरो होत्रा यज्ञो ययोस्ती । अनेन यज्ञेन तयोः सुखादिकं
संभवति । तादृशी । यद्वा । वीतिः कांत्यर्थः । होत्रेति वाङ्माम । अस्मद्विषयां स्तुतिं कुरुतमिति पृथक्पृथग्देवैः
कास्यमानस्तुती । अत एव कं सुखप्रदं हवीरूपमन्नं दशस्यन्ता देवेभ्यः प्रयच्छन्ती कृतञ्चसू ॥ तत्कारोपजन-
म्कांदसः ॥ याचमानकृतधनी । पात्रेषूपयुक्तधनावित्यर्थः । एवंविधो दंपती अमृतायामरणाय संतानाभिवृद्धये
रोमशं रोमवंतं वृषणमूधो योनिं च सं हतः । संयोजयत इति । मिथुनमनूयते । ततः सपुत्रादिको ती देवेषु
दुवः स्तुत्यन्नदानरूपां परिचर्यां कृणुतः । कुरुतः ॥ पंचभिर्दंपती अस्तूयेतां ॥

आ शर्म पर्वतानां वृणीमहे नदीनां । आ विष्णोः सचाभुवः ॥ १०॥

आ । शर्म । पर्वतानां । वृणीमहे । नदीनां । आ । विष्णोः । सचाभुवः ॥ १०॥

एतदादिषु दंपत्योराशिषः । यष्टारो वयं पर्वतानां फलपुष्पसहितलताभिर्युक्तानां यच्छर्म सुखं तत्तेषां
स्त्रीयलक्षणं सुखं वा नदीनां चोभयकूलवासिभिर्मुनिभिर्मनुष्यैर्वा जपाद्यनुष्ठाने कृते यत्सुखं तासां भवति तत्सुखं
एकत्र स्थित्वा सकलपदार्थभोक्तृत्वलक्षणमनुष्ठानलक्षणं सुखमा वृणीमहे । संभजामहे । सचाभुवो देवैः सह
भवतो देवसहितस्य विष्णोरपि शत्रुहननलक्षणं यत्सुखं तदपि वयमा वृणीमहे । बाधाभावाद्द्विविधदानेन
देवैः सह वर्तामहे इत्यर्थः ॥ ॥ ३९॥

एतुं पूषा रयिर्भगः स्वस्ति सर्वधातमः । उरुर्ध्वा स्वस्तये ॥ ११॥

आ । एतुं । पूषा । रयिः । भगः । स्वस्ति । सर्वऽधातमः । उरुः । अर्ध्वा । स्वस्तये ॥ ११॥

रयिर्धनानां दाता भगो भजनीयः सर्वैः सर्वधातमः सर्वेषां धारयितुमः सर्वेषां धनादिभिः पोषयितुमः
पूषितन्नामको देवः स्वस्ति चेमेणैतु । अस्मान्प्रति गच्छतु । ततो मार्गरचके पूषण्यागते सत्युर्विस्तीर्णोऽर्ध्वा
मार्गः स्वस्तयेऽस्माकमविनाशाय भवतु ॥

अरमतिरनर्वणो विश्वो देवस्य मनसा । आदित्यानामनेह इत् ॥ १२॥

अरमतिः । अनर्वणः । विश्वः । देवस्य । मनसा । आदित्यानां । अनेहः । इत् ॥ १२॥

देवानां मध्ये पूषणमाह । अनर्वणः । अर्वा गंतव्यः । शत्रुभिरगंतव्यस्याप्रत्युतस्य देवस्य द्योतमानस्य पूषणो
विश्वः सर्वः स्तोतृजनो मनसा अद्यया भक्त्यैवारमतिरलंमतिः पर्याप्तस्तुतिर्भवति । तथा ह्यादित्यानामदितेः
पुत्राणां देवानां दानमनेह इदपापमेव खलु । तस्मादन्नादिप्राप्तये स्तोतृजनः पूषणं स्तौतीत्यर्थः ॥

यथा नो मित्रो अर्यमा वरुणः संति गोपाः । सुगा ऋतस्य पंथाः ॥ १३॥

यथा । नः । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । संति । गोपाः । सुगाः । ऋतस्य । पंथाः ॥ १३॥

मित्रोऽर्यमा वरुणः एते त्रयो देवा नोऽस्माकं गोपा गोपयितारो यथा संति भवन्ति धैर्मागैर्वचमेतैः
पालयितव्या भवाम त ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य पंथाः पंथानः सुगा एषां सुगमना भवन्तु । तैरागत्यास्मान्य-
ज्ञमार्गे स्थापयंतित्वित्यर्थः ॥

अग्निं वः पूर्य गिरा देवमीळे वसूनां सपर्यंतः पुरुप्रियं मिचं न क्षेचसाधसं ॥ १४ ॥
 अग्निं । वः । पूर्यं । गिरा । देवं । ईळे । वसूनां । सपर्यंतः । पुरुऽप्रियं । मिचं । न ।
 क्षेचऽसाधसं ॥ १४ ॥

हे देवाः वो युष्माकं पूर्यं सुखं पुरतो गंतारं वा देवं स्वभासा दीप्यमानमग्निं वसूनां प्राप्तये गिरा स्तुतिवचनाया वाचेळे । अहं स्तोमि । किंच सपर्यंतो युष्मान्परिचरंतो मनुष्याः पुरुप्रियं बहुविधप्रियं बहूनामभिमतदानेन प्रीणयितारं वा क्षेचसाधसं । क्षियंति निवसंति कर्मकरणार्थमत्रेति क्षेचो यज्ञः । तस्य साधकं । साधने दृष्टांतः । मिचं न । यथा मिचं सुहृदन्वस्य क्षेचं केदारादिकं साधयति तद्वद्यज्ञसाधकमग्निं वसुप्राप्तये सुवर्तति ॥

मक्षू देववर्तो रथः शूरो वा पृत्सु कामु चित् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १५ ॥

मक्षु । देवऽवर्तः । रथः । शूरः । वा । पृत्सु । कामु । चित् ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १५ ॥

देववर्तः । देवा यष्टयतया यस्य संति स देववान् । तस्य रथो देवैर्दत्तो मनु शीघ्रं दुर्गमं मार्गमपि प्रविशति । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । वेतिशब्दोऽत्रोपमानवाची । यथा शूरो योद्धा कामु चित्सु पुतनासु तद्वत् । यो देवानां । इदवधारणे । मन एवेत्यत्र स्तुतिभिः पूजयितुमिच्छति । यद्वा । देवानां मन इत्यत्र हविर्भिर्यष्टुमिच्छति । स यजमानोऽयज्वनो यागमकुर्वतो जनानभि भुवत् । स्वसामर्थ्येनाभिभवत्येव । इत्यत्र । यज्ञ पूजायां । यज देवपूजादिषु । उभयोरभ्यासस्य संप्रसारणं ह्यं दसं । पूर्वस्य स्तोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः ॥

न यजमान रिष्यसि न सुन्वान् न देवयो ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १६ ॥

न । यजमान । रिष्यसि । न । सुन्वान् । न । देवयो इति देवऽयो ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १६ ॥

हे यजमान यो भवान् देवानां मन इत्यत्र स त्वं न रिष्यसि । विनष्टो न भवसि । किंतु पुत्रपौत्रादिभिर्वर्धसि । हे सुन्वान सोमाभिषवं कुर्वन् यः सुवस्तेषां मन इत्यत्र स त्वमपि न रिष्यसि । हे देवयो देवान् कामयमान यो देवान्यत्यत्र तादृशस्त्वमपि न रिष्यसि । किंतु धनादिभिर्वर्धसि । देवानां मनो यो यजमानो यष्टुमिच्छति स यागमकुर्वतो जनानभिभवति ॥

नकिष्टं कर्मणा नश्न प्र योषन् योषति ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १७ ॥

नकिः । तं । कर्मणा । नश्न । न । प्र । योषत् । न । योषति ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १७ ॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति तं नकिर्न कश्चिदपि नश्न । स्वकीयेन कर्मणा न व्याप्नोति । नश्नतिर्नोपनिषत् । किंच स यष्टा न प्र योषत् । स्वस्मात्स्थानात् विभक्तः पृथक्कृतो न भवति । किंच न

योषति । पुत्रादिभिर्धनादिभिश्च न विभक्तो भवति ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्योभयत्र लेख्यङागमः ॥ शिष्टं व्याख्यातं ॥

असदच सुवीर्यमुत त्यदाश्वथं ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १८ ॥

असत् । अच । सुवीर्यं । उत । त्यत् । आशुऽश्वथं ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १८ ॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति अत्रास्मिन्यजमाने सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमसत् । भवत्येव । उतापि चाश्वस्यमाशुगमनाश्वसंघयुक्तं त्यत्तद्वनादिकं तस्मिन्यजमाने भवति । देवानां मनो यो जनो हविर्भिर्यष्टुमिच्छति यद्वा पूजयितुमिच्छति स जनोऽयज्वनः सर्वानभिभवत्येव ॥ ४० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ प्र कृतानीति त्रिंशदृचं द्वितीयं मूलं । तत्रेयमनुक्रमणिका । प्र कृतानि त्रिंशन्मेधातिथिरिति । काण्वो मेधातिथिर्हविः । परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः । अनादेशपरिभाषयेन्द्रो देवता ॥ महाप्रते निष्केवल्ये गायत्रतुचाशीतावेतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके शौनकेन सूचितं । प्र कृतान्यृजीषिण आ घा ये अपिमिंधते । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे प्र कृतानीति तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । प्र व इंद्राय मादनं प्र कृतान्यृजीषिणः । आ० ६. ४. इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे प्रति श्रुतायेत्याद्याः पंचदशर्चः । सूच्यते हि । प्रति श्रुताय वो धृषदिति पंचदश । आ० ६. ४. इति ॥ दशमेऽहनि प्रातःसर्वनेऽक्षावाकवादे पत्नीयजमानस्थाने प्रति श्रुतायेति तृचः । सूचितं च । प्रति श्रुताय वो धृषदिति तृचो । आ० ८. १२. इति ॥ अहीनांतर्गतस्यातिरात्रस्य प्रथमे पर्याये होतुः पत्य इदुप गायतेत्यनुरूपः ॥

प्र कृतान्यृजीषिणः कणा इंद्रस्य गाथया । मदे सोमस्य वोचत ॥ १ ॥

प्र । कृतानि । ऋजीषिणः । कणाः । इंद्रस्य । गाथया । मदे । सोमस्य । वोचत ॥ १ ॥

हे कणाः ऋजीषिण ऋजीषवतः सोमस्य कृतानि कर्माणींद्रस्य गाथयंद्रस्य वाचा मदेऽस्य मदे संजते सति प्र वोचत । प्रब्रूत ॥

यः सृबिंदमनर्शनिं पिपुं दासमहीशुव । वधीदुयो रिणन्नपः ॥ २ ॥

यः । सृबिंदं । अनर्शनिं । पिपुं । दासं । अहीशुव । वधीत् । उयः । रिणन् । अपः ॥ २ ॥

य इंद्र उय उन्नृणस्तेजस्वी वा सोऽप उदकानि रिणन् प्रेरयन् सृबिंदनामकं शत्रुमनर्शनिमनर्शनिनामकं पिपुं पिपुनामकं च दासं चाहीशुवं च शत्रुं वधीत् । अवधीत् । जघान ॥

अग्निं वः पूर्य गिरा देवमीळे वसूनां सपर्यंतः पुरुप्रियं मिचं न क्षेचसाधसं ॥ १४ ॥
 अग्निं । वः । पूर्यं । गिरा । देवं । ईळे । वसूनां । सपर्यंतः । पुरुऽप्रियं । मिचं । न ।
 क्षेचऽसाधसं ॥ १४ ॥

हे देवाः वो युष्माकं पूर्यं सुखं पुरतो गंतारं वा देवं स्वभासा दीप्यमानमग्निं वसूनां प्राप्त्रये गिरा स्तुतिवचनाया वाचेळे । अहं स्तोमि । किंच सपर्यंतो युष्मान्परिचरंतो मनुष्याः पुरुप्रियं बहुविधप्रियं बहूनामभिमतदानेन प्रीणयितारं वा क्षेचसाधसं । क्षियंति निवसंति कर्मकरणार्थमत्रेति क्षेचो यच्च । तस्य साधकं । साधने दृष्टांतः । मिचं न । यथा मिचं सुहृदन्यस्य क्षेचं केदारादिकं साधयति तद्वद्यज्ञसाधकमग्निं वसुप्राप्त्रये सुवर्ति ॥

मक्षू देववर्तो रथः शूरो वा पृत्सु कामु चित् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १५ ॥

मक्षु । देवऽवर्तः । रथः । शूरः । वा । पृत्सु । कामु । चित् ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १५ ॥

देववर्तः । देवा यष्टयतया यस्य संति स देववान् । तस्य रथो देवैर्दत्तो मनु शीघ्रं दुर्गमं मार्गमपि प्रविशति । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । तच्च दृष्टांतः । वेतिशब्दोऽत्रोपमानवाची । यथा शूरो योद्धा कामु चित्सु पुतनासु तद्वत् । यो देवानां । इदवधारणे । मन एवेत्यत्र स्तुतिभिः पूजयितुमिच्छति । यद्वा । देवानां मन इत्यत्र हविर्भिर्यष्टुमिच्छति । स यजमानोऽयज्वनो यागमकुर्वतो जनानभि भुवत् । स्वसामर्थ्येनाभिभवत्येव । इत्यत्र । यच्च पूजायां । यज देवपूजादिषु । उभयोरभ्यासस्य संप्रसारणं ह्यं दसं । पूर्वस्य स्तोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः ॥

न यजमान रिष्यसि न सुन्वान् न देवयो ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १६ ॥

न । यजमान् । रिष्यसि । न । सुन्वान् । न । देवयो इति देवऽयो ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १६ ॥

हे यजमान यो भवान् देवानां मन इत्यत्र स त्वं न रिष्यसि । विनष्टो न भवसि । किंतु पुत्रपौत्रादि-
 भिर्वर्धसि । हे सुन्वान सोमाभिषवं कुर्वन् यः सुवस्तेषां मन इत्यत्र स त्वमपि न रिष्यसि । हे देवयो देवान्
 कामयमान यो देवान्यत्यत्र तादृशस्त्वमपि न रिष्यसि । किंतु धनादिभिर्वर्धसि । देवानां मनो यो यजमानो
 यष्टुमिच्छति स यागमकुर्वतो जनानभिभवति ॥

नकिष्टं कर्मणा नश्न प्र योषन् योषति ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १७ ॥

नकिः । तं । कर्मणा । नश्न । न । प्र । योषत् । न । योषति ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १७ ॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति तं नकिर्न कश्चिदपि नश्न । स्वकीयेन कर्मणा न व्याप्नोति ।
 नश्नतिर्नोन्निकर्षा । किंच स यष्टा न प्र योषत् । स्वस्मात्स्थानात् विभक्तः पृथक्कृतो न भवति । किंच न

बृबदुक्थं हवामहे सृप्रकरस्त्रमृतये । साधु कृण्वंतमवसे ॥ १० ॥

बृबत्ऽउक्थं । हवामहे । सृप्रऽकरस्त्रं । ऊतये । साधु । कृण्वंतं । अवसे ॥ १० ॥

ऊतये लोकस्य रक्षणाय सृप्रकरस्त्रं प्रसूतबाहुं । करस्त्री बाहु कर्मणां प्रसूतारौ । नि० ६. १७. इति यास्कवचनात् । अवसे लोकस्य पालनाय साधु कृण्वंतं साधु कुर्वंतं बृबदुक्थं महदुक्थमिंद्रं हवामहे । इयामः । तथा च यास्कः । बृबदुक्थो महदुक्थो वक्तव्यमस्या उक्थं । नि० ६. ४. इति ॥ २॥

यः संस्थे चिच्छतक्रतुरादीं कृणोति वृचहा । जरितृभ्यः पुरुवसुः ॥ ११ ॥

यः । संऽस्थे । चित् । शतऽक्रतुः । आत् । ईं । कृणोति । वृचऽहा । जरितृऽभ्यः ।

पुरुऽवसुः ॥ ११ ॥

यः प्रसिद्ध इंद्रः संस्थे संग्रामे शतक्रतुर्बहुकर्म भवति अपि चादनंतरमीमिंद्रं शत्रुवधादिकं कृणोति करोति चिदेव अयमिंद्रो वृचहा शत्रूणां हंता भवति । किंच जरितृभ्यः स्तोतृणामर्थे पुरुवसुर्बहुधनो भवति । न स्वार्थमित्यर्थः ॥

स नः शक्रश्चिदा शक्रदानवाँ अंतराभरः । इंद्रो विश्वाभिरूतिभिः ॥ १२ ॥

सः । नः । शक्रः । चित् । आ । शक्रत् । दानऽवान् । अंतरऽआभरः । इंद्रः । विश्वाभिः ।

ऊतिऽभिः ॥ १२ ॥

शक्रः शक्रः स इंद्रो नश्चिदस्मानप्या शक्रत् । शक्तान् करोतु । अपि चिंद्रो दानवान् विश्वाभिः सर्वैरूतिभिः पालनैरंतराभरोऽंतराहरश्चिद्राणामापूरकः । चिद्रापिधायेत्यर्थः ॥

यो रायोऽवनिर्महान्सुपारः सुन्वतः सखा । तमिंद्रमभि गायत ॥ १३ ॥

यः । रायः । अवनिः । महान् । सुऽपारः । सुन्वतः । सखा । तं । इंद्रं । अभि । गायत ॥ १३ ॥

य इंद्रो रायो धनस्यावनिः पालको महान् सर्वोत्तमः सुपारः शोभनपारणश्च भवति । यश्च सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य सखा प्रियो भवति । तमिंद्रमभि गायत । अभिपुत ॥

आयंतारं महि स्थिरं पृतनासु अवोजितं । भूरेरीशान्मोजसा ॥ १४ ॥

आऽयंतारं । महि । स्थिरं । पृतनासु । अवऽजितं । भूरैः । ईशानं । ओजसा ॥ १४ ॥

आयंतारमागतारं महि महान्तं पृतनासु संग्रामेषु स्थिरमचलं अवोजितं अवसो जेतारमोजसा बलेन भूरैर्बहोर्धनस्थेशानमीश्वरमभिगायत ॥

नकिरस्य शचीनां नियंता सूनृतानां । नकिर्वक्ता न दादिति ॥ १५ ॥

नकिः । अस्य । शचीनां । निऽयंता । सूनृतानां । नकिः । वक्ता । न । दात् । इति ॥ १५ ॥

अखिंद्रस्य सूनृतानां शोभनानां शचीनां कर्मणां । धीः शचीति कर्मणामसु पाठात् । नकिर्न कश्चिन्नियंता नियामकः । अयमिंद्रो न दादिति न प्रयच्छतीति नकिर्वक्ता न कश्चिद्वदति । किंतु सर्वोऽपि जनोऽयं प्रदातेत्येव ब्रवीतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

न नूनं ब्रह्मणामृणं प्राशूनामस्ति सुन्वतां । न सोमो अप्रता पपे ॥ १६ ॥

न । नूनं । ब्रह्मणां । अशूनां । अस्ति । सुन्वतां । न । सोमः । अप्रता । पपे ॥ १६ ॥

प्राशूनां । ये सोमं प्राशुर्वति ते प्राशवः । तेषां सोमं सुन्वतां ब्रह्मणां ब्राह्मणानामृणं देवर्णं न नूनमस्ति । न खलु विद्यते । तथा च श्रूयते । एष वा अशूणो यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारिवासी । ति० सं० ६. ३. १०. ५. । इति । किंचाप्रताविस्तीर्णधनेन सोमो न पपे । न पीयते । प्रभूतधनेनैव सोमः पीयत इत्यर्थः ॥

पन्य इदुपं गायत पन्य उक्थानि शंसत । ब्रह्मा कृणोत पन्य इत् ॥ १७ ॥

पन्ये । इत् । उपं । गायत । पन्ये । उक्थानि । शंसत । ब्रह्म । कृणोत । पन्ये । इत् ॥ १७ ॥

हे उपगातारः पन्य इत् स्तुत्य एवेन्द्र उप गायत । उपगानं कुरुत । किंच पन्य एवेन्द्र उक्थानि स्तोत्राणि शंसत । हे स्तोतार इति शेषः । पन्य इत् स्तुत्य एवेन्द्र ब्रह्माण्डानि स्तोत्राणि कृणोत । कुरुत ॥

पन्य आ दर्दिरच्छता सहस्रा वाज्यवृतः । इन्द्रो यो यज्वनो वृधः ॥ १८ ॥

पन्यः । आ । दर्दिरत् । शता । सहस्रा । वाजी । अश्वतः । इन्द्रः । यः । यज्वनः । वृधः ॥ १८ ॥

यो वाजी बलवाञ्छता वीराणां शतानि सहस्रा सहस्राणि वा दर्दिरत् अभिमुखेन दारयति सोऽयमिन्द्रः शत्रुभिरवृतः पन्यः स्तुत्यो भवति । यज्वनो विधिनेष्टवतो यजमानस्य वृधो वर्धयिता च भवति ॥

वि षू चर स्वधा अनु कृष्टीनामन्वाहुवः । इन्द्र पिब सुतानां ॥ १९ ॥

वि । सु । चर । स्वधाः । अनु । कृष्टीनां । अनु । आहुवः । इन्द्र । पिब । सुतानां ॥ १९ ॥

हे इन्द्र आहुव आहुताव्यस्त्वं कृष्टीनां मनुष्याणां स्वधा हवीष्यन्तु सु सुष्ठु वि चर । द्वितीयोऽनु पूरणः । सुतानामभिषुतान् सोमांश्च पिब ॥

पिब स्वधैनवानामुत यस्तुग्ये सचा । उतायमिन्द्र यस्तव ॥ २० ॥

पिब । स्वधैनवानां । उत । यः । तुग्ये । सचा । उत । अयं । इन्द्र । यः । तव ॥ २० ॥

हे इन्द्र स्वधैनवानां स्वधैनवान् स्वभूतपयसो धेनोः संबन्धिनः सोमान् । धन्वा क्रीटानित्यर्थः । तथा च श्रूयते । धन्वा क्रीणातीति । उतापि च यः सोमस्तुग्य उदके । वुसं तुग्यमित्युदकनामसु पाठात् । सचा संछष्टः तमपि सोमं पिब । उतापि च यः सोमस्तव त्वदीयस्त्वामुद्दिश्य गृहीतः सोऽयं त्वया पातव्य इति शेषः ॥ ॥ ४ ॥

अतीहि मन्युषाविणं सुषुवांसमुपारणे । इमं रातं सुतं पिब ॥ २१ ॥

अति । इहि । मन्युऽसाविनं । सुसुऽवांसं । उपऽअरणे । इमं । रातं । सुतं । पिब ॥ २१ ॥

हे इन्द्र मन्युषाविणं क्रीधेन सोमं सुन्वंतमतीहि । अतिगच्छ । तथोपारणे । ब्राह्मणा उपेत्य यस्मिन्देशे न रमन्ति स उपारणः । तस्मिन्देशे सुषुवांसं सुन्वंतमतीहि । इमं रातं ब्राह्मणोपद्रवरहिते देशेऽस्माभिर्दत्तमिमं सुतं सोमं पिब ॥

इहि तिस्रः परावत इहि पंच जना अति । धेना इन्द्रावचाकशत् ॥ २२ ॥

इहि । तिस्रः । पराऽवतः । इहि । पंच । जनान् । अति । धेनाः । इन्द्र । अवाऽचाकशत् ॥ २२ ॥

हे इंद्र धेना अस्मदीयाः सुतीरवचाकशद्योऽपश्यत् स त्वं परावतो दूरात् । आरे परावत इति दूरनामसु पाठात् । तिस्रोऽयपृष्ठपार्श्वदिश इहि । गच्छ । अनेनायतः पृष्ठतः पार्श्वतश्चंद्रस्यागमनमाशक्ते । अपि च पंच जनान् मनुष्यान्तीहि । अतिगच्छ । यद्वा । गंधर्वाः पितरो देवा अमुरा रक्षांसि च पंच जनाः । तानतीहीत्यर्थः । तथा च यास्कः । गंधर्वाः पितरो देवा अमुरा रक्षांसीत्येके चत्वारो वर्णा निषादः पंचम इत्यौपमन्यवः । नि० ३. ८. इति ॥

सूर्यो रश्मिं यथा सृजा त्वा यच्छंतु मे गिरः । निम्नमापो न सध्वक् ॥ २३ ॥

सूर्यः । रश्मिं । यथा । सृज । आ । त्वा । यच्छंतु । मे । गिरः । निम्नं । आपः । न । सध्वक् ॥ २३ ॥

हे इंद्र सूर्यो यथा रश्मिं रश्मीन्किरणानश्चप्रयहन्वा विच्छजति तथा मह्यं धनं विच्छज । अपि च मे मदीया गिरः सुतयः सध्वक् सह त्वामा यच्छंतु । निम्नमापो न । यथा निम्नदेशमापः सह परिगृह्णाति तद्वदित्यर्थः ॥

अध्वर्यवा तु हि षिंच सोमं वीराय शिप्रिणे । भरा सुतस्य पीतये ॥ २४ ॥

अध्वर्यो इति । आ । तु । हि । सिंच । सोमं । वीराय । शिप्रिणे । भर । सुतस्य । पीतये ॥ २४ ॥

हे अध्वर्यवः शिप्रिणे हनूमते वीराय शुरायिंद्राय सोमं तु हि क्षिप्रमेवा सिंच । सुतस्य सुतं सोमं पीतये पानाय च भर । आहर च ॥

य उन्नः फलिगं भिनन्यक्विसिंधूर्वामृजत् । यो गोषु पक्कं धारयत् ॥ २५ ॥

यः । उन्नः । फलिऽगं । भिनत् । न्यक् । सिंधून् । अवऽअमृजत् । यः । गोषु । पक्कं । धारयत् ॥ २५ ॥

धारयत् ॥ २५ ॥

य उन्न उदकार्थं फलिगं मेघं । रैवतः फलिग इति मेघनामसु पाठात् । भिनत् अभिनत् । सिंधूनपश्चांत-
रिषाव्यगर्वागवाच्छजत् । यश्च गोषु पक्कं पयो धारयत् अधारयत् । स इंद्र इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

अहन्वृचमृचीषम और्णवाभमहीश्रुवं । हिमेनाविध्यद्वुदं ॥ २६ ॥

अहन् । वृचं । ऋचीषमः । और्णऽवाभं । अहीश्रुवं । हिमेन । अविध्यत् । अवुदं ॥ २६ ॥

ऋचीषम ऋचा दीप्त्या सम इंद्रो वृचं वृचनामकं शत्रुमहन् । जघान । तथौर्णवामसीर्णवामनामकमही-
श्रुवमहीश्रुवनामकं च शत्रुमहन् । तथा हिमेन तुषारिणीदकेन वावुदं मेघमविध्यत् ॥

प्र व उयाय निष्टुरेऽषाह्वाय प्रसक्षिणे । देवत्तं ब्रह्म गायत ॥ २७ ॥

प्र । वः । उयाय । निऽतुरे । अषाह्वाय । प्रऽसक्षिणे । देवत्तं । ब्रह्म । गा॒य॒त ॥ २७ ॥

हे उन्नातारः वो यूयमुयायोन्नूनाय निष्टुरे शत्रून्निस्तरतेऽषाह्वाय शत्रूणामभिभवित्रे प्रसक्षिणे प्रसहन-
शीलायिंद्राय देवत्तं देवप्रसादलब्धं ब्रह्म स्तोत्रं प्र गायत ॥

यो विश्वान्यभि व्रता सोमस्य मदे अंधसः । इंद्रो देवेषु चेतति ॥ २८ ॥

यः । विश्वानि । अभि । व्रता । सोमस्य । मदे । अंधसः । इंद्रः । देवेषु । चेतति ॥ २८ ॥

अंधसोऽवमानस्य सोमस्य मदे संजाति विश्वानि सर्वाणि व्रता व्रतानि कर्माणि य इंद्रो देवेष्वभि चेतति
आपयति तस्मा इंद्राय देवत्तं ब्रह्म गायतेत्यर्थः ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोऽहामभि प्रयो हितं ॥ २९ ॥

इह । त्या । सधमाद्या । हरी इति । हिरण्यकेश्या । वोऽहं । अभि । प्रयः । हितं ॥ २९ ॥

इह यन्ने त्या ती प्रसिद्धी सधमाद्या सह मायांती हिरण्यकेश्या हिरण्यकेश्वी हरी अश्वी हितं हितकरं प्रयः सोमरूपमन्नमभ्यभिलक्ष्य वोऽहं । इन्द्रं वहतां । प्रापयतामिति ॥

अर्वाचं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥ ३० ॥

अर्वाचं । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधऽस्तुता । हरी इति । सोमपेयाय । वक्षतः ॥ ३० ॥

हे पुरुष्टुतं त्वा त्वां प्रियमेधस्तुता हरी अश्वी सोमपेयाय सोमपानायार्वाचमस्रदभिमुखं वक्षतः । वहतः ॥ ६६ ॥

वयं घ त्वेति कोनविंशत्युचं तृतीयं मूक्तं काण्वस्य मेधातिथेरार्षं बृहतीच्छंदस्कं । षोडशाद्यास्तिस्रो गायत्र्य एकोनविंशत्युप । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । वयं घिकोना मेधातिथिर्बाहृतं त्रिगायत्र्यनुष्टुबंतमिति ॥ महाव्रते निष्कवल्के बाहृततृचाशीतावादितः पंचदशर्चः । तथैव पंचमारण्यके शीनकेन सूत्र्यते । वयं घ त्वा सुतावंत इति पंचदश मो घु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वयं घ त्वेति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । तथा च सूत्रं । वयं घ त्वा सुतावंतः क ई वेद सुते सचा । आ० ७. ४. इति ॥ स्वरसाम्ययमेव तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च । वयं घ त्वा सुतावंत इति तिस्रो बृहत्यः । आ० ८. ५. इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे क ई वेदेति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रमुक्तमेव ॥

वयं घ त्वा सुतावंत आपो न वृक्तबर्हिषः ।

पवित्रस्य प्रस्रवणेषु वृत्रहन्परि स्तोतार आसते ॥ १ ॥

वयं । घ । त्वा । सुतऽवंतः । आपः । न । वृक्तऽबर्हिषः ।

पवित्रस्य । प्रस्रवणेषु । वृत्रहन् । परि । स्तोतारः । आसते ॥ १ ॥

हे वृत्रहन्निद्र त्वा त्वां वयं घ वयं खलु सुतवंतः सोममभिषुतवंत आपो नाप इव प्रवणमभिगच्छामः । पवित्रस्य सोमानां प्रस्रवणेषु वृक्तबर्हिषः स्तोत्रियः स्तोतारश्च त्वां पर्युपासते ॥

स्वरंति त्वा सुते नरो वसो निरेक उक्थिनः ।

कदा सुतं तृषाण ओक आ गम इन्द्र स्वब्दीव वंसगः ॥ २ ॥

स्वरंति । त्वा । सुते । नरः । वसो इति । निरेके । उक्थिनः ।

कदा । सुतं । तृषाणः । ओकः । आ । गमः । इन्द्र । स्वब्दीऽइव । वंसगः ॥ २ ॥

हे वसो वासयितरिन्द्र त्वा त्वां सुतेऽभिषुते सोमे निरेके निर्गमन उक्थिनो नरो नेतारः स्वरंति । शब्दायते । अपि चन्द्रः सुतं सोमं प्रति तृषाणसृष्ट्यन् स्वब्दीव स्वभूतशब्द इव वंसगो वननीयगमनो वृषभः शब्दं कुर्वन् कदीकः स्थानमागमत् ॥

कलेभिर्धृण्वा धृषद्वाजं दर्षि सहस्रिणं ।

पिशंगरूपं मघवन्विचर्षणे मक्षू गोमंतमीमहे ॥ ३ ॥

कखेभिः । धृष्णो इति । आ । धृषत् । वाजं । दर्षि । सहस्रिणं ।
पिशंगं रूपं । मघऽवन् । विऽचर्षणे । मधु । गोऽमंतं । ईमहे ॥ ३ ॥

हे धृष्णो धर्षकं कखेभिः कण्वागुद्दिश्य ॥ विभक्तियत्ययः ॥ सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं वाजमा दर्षि ।
देहि । हे मघवन्धनवन् विचर्षणे विद्रष्टरिद्र धृषवृष्टं पिशंगरूपं गोमंतं च वाजं मधु शीघ्रमीमहे । याचामहे ।
त्वामिति शेषः ॥

पाहि गायान्धसो मद इन्द्राय मेध्यातिथे ।
यः संमिध्वो हयोर्यः सुते सचा वज्री रथो हिरण्ययः ॥ ४ ॥
पाहि । गाय । अंधसः । मदे । इन्द्राय । मेध्यऽअतिथे ।
यः । संमिध्वः । हयोः । यः । सुते । सचा । वज्री । रथः । हिरण्ययः ॥ ४ ॥

हे मेध्यातिथे पाहि । सोमं पिव । अंधसः पीतस्य सोमस्य मदे तस्मा इन्द्राय गाय । स्तोत्रं पठ च । य
इन्द्रो हयोरश्चयोः संमिध्वः स्वरथे संमिध्वयिता । यश्च सुते सोमे सचा सहायः । य इन्द्रो वज्री । यस्य रथो
हिरण्ययो हिरण्यमयः ॥

यः सुषव्यः सुदक्षिण इनो यः सुक्रतुर्गृणे ।
य आकरः सहस्रा यः शतामघ इन्द्रो यः पूभिर्दारितः ॥ ५ ॥
यः । सुऽसव्यः । सुऽदक्षिणः । इनः । यः । सुऽक्रतुः । गृणे ।
यः । आऽकरः । सहस्रा । यः । शतऽमघः । इन्द्रः । यः । पूऽभित् । आऽरितः ॥ ५ ॥

यः सुषव्यः शोभनसव्यहस्तः । यश्च सुदक्षिणः । यश्चैन ईश्वरः । नियुत्वानिन इतीश्वरनामसु पाठात् ।
यश्चापि सुक्रतुः सुप्रज्ञः । सहस्रा सहस्राणां बहूनां यश्चाकरः कर्ता । यश्चापि शतमघो बहूधनः । यश्च
पूभिर्त पुरां भेत्ता । यश्चारितः प्रत्युतः स्तोमान् । तथा च यास्कः । य आरितः कर्मणि कर्मणि स्थिरः प्रत्युतः
स्तोमान् । नि० ५. १५. इति । स इन्द्रो गृणे । अस्माभिः स्तूयते च ॥ ॥ ७ ॥

यो धृषितो योऽवृतो यो अस्ति शमश्रुषु श्रितः ।
विभूतद्युम्नश्च्यवनः पुरुष्टुतः क्रत्वा गौरिव शाकिनः ॥ ६ ॥
यः । धृषितः । यः । अवृतः । यः । अस्ति । शमश्रुषु । श्रितः ।
विभूतऽद्युम्नः । च्यवनः । पुरुऽस्तुतः । क्रत्वा । गौऽईव । शाकिनः ॥ ६ ॥

यो धृषितः शत्रूणां धर्षयिता । यश्चावृतः शत्रुभिरपरिवृतः । यश्चापि शमश्रुषु युक्तेषु । श्रवः श्रयंत्यस्मिन्निति
व्युत्पत्तेः शमश्रु युवमिति वृद्धा वदन्ति । श्रितोऽस्ति भवति । यश्चापि विभूतद्युम्नः प्रभूतधनः । यश्च च्यवनः
स्तोमानां च्यावयिता । यश्चापि पुरुष्टुतो बहूस्तुतः । स इन्द्रः क्रत्वा कर्मणा शाकिनः शक्तस्य यजमानस्य
गौरिव यथा गौः पयसो दोग्धी तथा कामानां दोग्धा भवति ॥

क ई वेद सुते सचा पिबंतं कव्यो दधे ।
अयं यः पुरो विभिनत्योजसा मंदानः शिप्रंधसः ॥ ७ ॥

कः । ईं । वेद । सुते । सचा । पिबंतं । कत् । वयः । दधे ।

अयं । यः । पुरः । विऽभिन्नत्ति । ओजसा । मंदाऽनः । शिप्री । अंधसः ॥ ७ ॥

सुतेऽभिपुते सोमे सचर्त्विजा सह सोमं पिबंतमोमेनमिंद्रं को वेद । वेत्ति । न कोऽपि वेत्तीत्यर्थः । कत् किं वा वयोऽन्नं दधे । धारयति । योऽयमिंद्रः शिप्री हनुमानंधसः सोमेन मंदानो मंदमान ओजसा बलेन पुरो विभिन्नत्ति ॥

दाना मृगो न वारणः पुरुचा चरथं दधे ।

नकिष्ठा नि यमदा सुते गमो महान्श्चरस्योजसा ॥ ८ ॥

दाना । मृगः । न । वारणः । पुरुऽचा । चरथं । दधे ।

नकिः । त्वा । नि । यमत् । आ । सुते । गमः । महान् । चरसि । ओजसा ॥ ८ ॥

मृगः शत्रूणामन्वेषको वारणो गजो दाना मदजलानीव पुरुचा बह्वेषु यज्ञेषु चरथं चरणशीलं मदं दधे । इंद्रो धारयति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र त्वा त्वां नकिर्नि यमत् । न कश्चिन्नियच्छति । सुते सोम आ गमः । आगच्छ । महान् हि त्वमोजसा बलेन सर्वतश्चरसि ॥

य उयः सन्ननिष्टृतः स्थिरो रणाय संस्कृतः ।

यदि स्तोतुर्मघवा शृणवद्वं नेंद्रो योषत्या गमत् ॥ ९ ॥

यः । उयः । सन् । अन्तिऽस्तृतः । स्थिरः । रणाय । संस्कृतः ।

यदि । स्तोतुः । मघऽवा । शृणवत् । हवं । न । इंद्रः । योषति । आ । गमत् ॥ ९ ॥

य उय उन्नय ओजस्वी वा सन् भवन्ननिष्टृतः शत्रुभिरनिस्तीर्णः स्थिरोऽचलो रणाय युद्धाय संस्कृतः शस्त्रैरबल्लतः सोमैर्वा संस्कृतः स इंद्रो मघवा धनवान् यदि स्तोतुर्हवमाह्वानं शृणवत् शृणोति तर्ह्यन्यत्र न योषति । न गच्छति । कित्वा गमत् । तत्रैवागच्छति ॥

सत्यमित्या वृषेदसि वृषजूतिर्नोऽवृतः ।

वृषा ह्युय शृण्विषे परावति वृषो अर्वावति श्रुतः ॥ १० ॥

सत्यं । इत्या । वृषा । इत् । असि । वृषऽजूतिः । नः । अवृतः ।

वृषा । हि । उय । शृण्विषे । पराऽवति । वृषो इति । अर्वाऽवति । श्रुतः ॥ १० ॥

हे उयोन्नय इंद्र त्वं सत्यमित्येत्यं वृषेत्कामानां वर्षक एवासि । वृषजूतिर्वृषभिश्चाकृष्टो नोऽस्माकमवृतः शत्रुभिरपरिवृतश्चासि । वृषा हि सेचक एव शृण्विषे । श्रूयसे । परावति दूरऽपि वृषैर्वावावति समीपेऽपि वृषा सेचक एव श्रुतः । वृषैवाश्रूयथाः ॥ ॥ ८ ॥

वृषणस्ते अभीशवो वृषा कशा हिरण्ययी ।

वृषा रथो मघवन्वृषणा हरी वृषा त्वं शतक्रतो ॥ ११ ॥

वृषणः । ते । अभीशवः । वृषा । कशा । हिरण्ययी ।

वृषा । रथः । मघऽवन् । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ ११ ॥

हे मघवन् ते तवाभीश्वो ररमयोऽश्वरशना वृषणो वर्षितारः । हिरण्ययी हिरण्मयी कशापि वृषा । रथोऽपि वृषा वर्षिता । हरी अथावपि वृषणा वृषणौ वर्षितारौ । हे शतक्रतो बह्व्रजिन्द्र त्वं च वृषा वर्षिता ॥

वृषा सोतां सुनोतु ते वृषन्वृजीपिन्ना भर ।
वृषा दधन्वे वृषणं नदीष्व त्वं स्यातहरीणां ॥१२॥
वृषा । सोता । सुनोतु । ते । वृषन् । ऋजीपिन् । आ । भर ।
वृषा । दधन्वे । वृषणं । नदीषु । आ । तुभ्यं । स्यातः । हरीणां ॥१२॥

हे वृषन् वर्षितरिन्द्र ते तव सोताभिषवकर्ता वृषा वर्षिता सन् सुनोतु । सोममभिषुणोतु । हे ऋजीपिन्वृजु-
गमनेन्द्र आ भर । धनमस्मभ्यमाहर । हरीणामश्वानामाभिमुख्येन हे स्यातरिन्द्र तुभ्यं नदीपूदकेषु वृषणं
वर्षितारं सोमं वृषा वर्षिता दधन्वे । धारितवानभिषवार्थं ॥

एन्द्र याहि पीतये मधु शविष्ठ सोम्यं ।
नायमच्छा मघवां शृणवन्निरो ब्रह्मोक्था च सुक्रतुः ॥१३॥
आ । इन्द्र । याहि । पीतये । मधु । शविष्ठ । सोम्यं ।
न । अयं । अच्छ । मघवा । शृणवन् । गिरः । ब्रह्म । उक्था । च । सुऽक्रतुः ॥१३॥

हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र सोम्यं सोमात्मकं मध्वृतं पीतये पानाया याहि । आगच्छ । किमर्थमागमन-
मित्यत आह । यत आगमनमंतरेण मघवा धनवान् सुक्रतुः सुकर्मा शोभनप्रज्ञो वायमिन्द्रो गिरः स्तुतीर्ब्रह्म
स्तोत्राण्युक्तानि च नाच्छ शृणवन् नाभिषृणोति । अत आगमनमित्यर्थः ॥

वहंतु त्वा रथेष्ठामा हरयो रथयुजः ।
तिरश्चिदर्यं सवनानि वृत्रहन्त्येषां या शतक्रतो ॥१४॥
वहंतु । त्वा । रथेऽस्थां । आ । हरयः । रथेऽयुजः ।
तिरः । चित् । अर्यं । सवनानि । वृत्रहन् । अन्येषां । या । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥१४॥

हे वृत्रहन्शतक्रतो बह्व्रजश्च रथेष्ठां रथस्थामर्यमीश्वरं त्वा त्वां रथयुजो रथे युक्ता हरयोऽस्या अन्येषां
या यानि सवनानि संति तानि तिरस्तिरस्कुर्वन्तः सवनान्यस्वदीयानि सवनान्या वहंतु ॥

अस्माकमद्यांतमं स्तोमं धिष्व महामह ।
अस्माकं ते सवना संतु शंतमा मदाय द्युक्ष सोमपाः ॥१५॥
अस्माकं । अद्य । अंतमं । स्तोमं । धिष्व । महाऽमह ।
अस्माकं । ते । सवना । संतु । शंतमा । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ॥१५॥

हे महामह महतामपि महन् महापूज वाद्यांतमंतिकतममस्माकं मेधातिथीनां स्तोमं धिष्व । धारय ।
हे द्युक्ष दीप्त सोमपाः सोमस्य पातरिन्द्र ते तव मदाय मदार्थं सवना सवनान्यस्माकं शंतमा शंतमानि
संतु । भवंतु ॥ ॥१५॥

नहि षस्तव नो मम शास्त्रे अन्यस्य रण्यति । यो अस्मान्वीर आनयत् ॥१६॥
 नहि । सः । तव । नो इति । मम । शास्त्रे । अन्यस्य । रण्यति । यः । अस्मान् । वीरः ।
 आ । अनयत् ॥१६॥

यो वीरः शूरोऽस्माननयत् स इन्द्रस्तव शास्त्रे शासने नहि रण्यति । न रमते । ममापि शास्त्रे शासने नो रण्यति । अन्यस्यापि शासने न रण्यति । किंतु रक्षण एव रमत इत्यर्थः ॥

इंद्रश्चिद्वा तदब्रवीत्स्त्रिया अशास्यं मनः । उतो अहं क्रतुं रघुं ॥१७॥
 इंद्रः । चित् । घ । तत् । अब्रवीत् । स्त्रियाः । अशास्यं । मनः । उतो इति । अहं ।
 क्रतुं । रघुं ॥१७॥

यो मेधातिथेर्धनप्रदाता प्रायोगिरासंगः स पुमान् भूत्वा स्वयम्भवत् । तदा यदिन्द्र उवाच तदिदमाह । तथा चाहुः । प्रायोगिश्चासंगो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत् स मेधातिथये दानं दत्तेति । इंद्रश्चिद्विन्द्रः खलु तदब्रवीत् । स्त्रिया मनश्चित्तमशास्यं पुरुषेणाशिष्यं शासितुमशक्यं प्रबलत्वादिति । उतो अपि च स्त्रियाः क्रतुं प्रज्ञां रघुं लघुमाह ॥

सप्तौ चिद्वा मदच्युता मिथुना वहतो रथं । एवेहूर्वृष्ण उत्तरा ॥१८॥
 सप्तौ इति । चित् । घ । मदच्युता । मिथुना । वहतः । रथं । एव । इत् । धूः । वृष्णः ।
 उत्तरा ॥१८॥

सप्तौ चिद्विन्द्रस्याश्वावपि खलु मदच्युता सोमं प्रति गंताराविन्द्रस्त्रिव रथं मिथुनी वहतः । एवेदेवमेव वृष्ण इंद्रस्य रथो धूर्वृत्तराश्चयोरुत्तरा भवति ॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर ।
 मा ते कशन्नकौ दृशन् स्त्री हि ब्रह्मा बभूविथ ॥१९॥
 अधः । पश्यस्व । मा । उपरि । संतरां । पादकौ । हर ।
 मा । ते । कशन्नकौ । दृशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविथ ॥१९॥

एवमंतरिवादागच्छन्नथस्व इंद्रः स्त्रियं संतं स्वस्मात्पुंस्त्वमिच्छतं प्रायोगिं यदुवाच तदाह । हे प्रायोगे त्वं स्त्री सत्यधः पश्यस्व । एष स्त्रीणां धर्मः । उपरि मा पश्यस्व । उपरिदर्शनं स्त्रीणां धर्मो न भवति हि । पादकौ पादावपि संतरां संक्षिप्ये यथा भवतस्तथा हर । यथा पुरुषो विस्त्रिष्टपादनिधानो भवति तथा त्वया स्त्रिया न कर्तव्यमित्यर्थः । अपि च ते कशन्नकौ । कशन्नकश्च कशन्नकौ । कशन्निराहननकर्मा । कशन्नकावुभे अंगे मा दृशन् । पुरुषा न पश्यन्तु । तयोरदर्शनं वाससः सुष्ठु परिधानेन भवति । अतः सुष्ठु वाससा परिधानं कुरु । स्त्रियो ह्या गुल्फादभिसंबीता भवन्तीत्यर्थः । हि यस्मात्कारणाद्ब्रह्मा सन् स्त्री बभूविथ ॥ ॥१९॥

ऐंद्र याहीत्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तं काण्वस्य नीपातिथिरार्षमानुष्टुभं । षोडशाद्यास्तिस्रो गायत्र्यः । वसुरोचिषोऽगिरोगोत्राः सहस्रसंख्याका आ यदिन्द्रश्चित्वादीनां तासां तिष्ठणामुषयः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रमणं । ऐंद्र याहि ह्यूना नीपातिथिरानुष्टुभं तृचोऽथो गायत्र्यसं सहस्रं वसुरोचिषोऽगिरसोऽपश्यन्ति ॥ विनियोगो जैगिकः ॥

ए॒न्द्र या॒हि ह॒रि॒भि॒रु॒प॒ क॒ण्व॑स्य सु॒ष्टुति॑ ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒स॒तो दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥१॥

आ । इ॒न्द्र । या॒हि । ह॒रि॒ऽभिः । उ॒प॒ । क॒ण्व॑स्य । सु॒ऽस्तुति॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒स॒तः । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥१॥

हे इन्द्र कण्वस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं हरिभिरुपरुपा याहि । दिवो ब्रुलोकं । द्वितीयार्थं षष्ठी । अमुष्या-
मुष्मिन्निद्रे शासतः शासति ॥ विभक्तित्वयः ॥ तत्र वयं सुखमास्महे । हे दिवावसो दीप्तहविकिन्द्र दिवं
स्वर्गं यय । यूयं गच्छत । बद्धवचनं पूजार्थं । यद्वा । हे दिवावसो दिवो दुनामकममुष्यामुं लोकं शासनं
कुर्वतो यूयं दिवं स्वर्गं यय । गच्छत । अत्र बद्धवचनं पूजार्थमित्यर्थः ॥

आ त्वा यावा वदन्निह सोमी घोषेण यच्छतु ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒स॒तो दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥२॥

आ । त्वा । या॒वा । व॒द॒न् । इ॒ह । सो॒मी । घो॒षेण॑ । य॒च्छ॒तु ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒स॒तः । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥२॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यज्ञे यावा सोमाभिषवपाषाणः सोमी सोमवान् वदच्छब्दं कुर्वन् घोषेण ध्वनिना
सहा यच्छतु । सिद्धमन्यत् ॥

अत्रा वि नेमिरेषामुरां न धूनुते वृकः ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒स॒तो दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥३॥

अ॒त्र । वि । ने॒मिः । ए॒षां । उ॒रां । न । धू॒नु॒ते । वृ॒कः ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒स॒तः । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥३॥

अत्रास्मिन्यज्ञ एषामभिषवग्राव्यां नेमिः सोमलता वि धूनुते । विशेषेण कंपयति । उरां मेषीं वृको न
वृक इव । सिद्धमन्यत् ॥

आ त्वा कणा इहावसे हवन्ते वाजसातये ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒स॒तो दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥४॥

आ । त्वा । क॒णाः । इ॒ह । अ॒व॒से । ह॒व॒न्ते । वा॒ज॒ऽसा॒तये॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒स॒तः । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥४॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यज्ञे कणा अवसे रक्षणाय वाजसातयेऽन्नस्य प्राप्त्यर्थं वा हवन्ते । आभिमुख्येन
ह्वयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

दधामि ते सुतानां वृष्णे न पूर्वपाय्यं ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒स॒तो दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥५॥

द॒धा॒मि । ते । सु॒ता॒नां । वृ॒ष्णे । न । पू॒र्व॒ऽपा॒य्यं ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒स॒तः । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥५॥

नहि षस्तव नो मम शास्त्रे अन्यस्य रण्यति । यो अस्मान्वीर आनयत् ॥१६॥
 नहि । सः । तव । नो इति । मम । शास्त्रे । अन्यस्य । रण्यति । यः । अस्मान् । वीरः ।
 आ । अनयत् ॥१६॥

यो वीरः शूरोऽस्माननयत् स इन्द्रस्तव शास्त्रे शासने नहि रण्यति । न रमते । ममापि शास्त्रे शासने नो रण्यति । अन्यस्यापि शासने न रण्यति । किंतु रक्षण एव रमत इत्यर्थः ॥

इंद्रश्चिद्वा तदब्रवीत्स्त्रिया अशास्यं मनः । उतो अहं क्रतुं रघुं ॥१७॥
 इंद्रः । चित् । घ । तत् । अब्रवीत् । स्त्रियाः । अशास्यं । मनः । उतो इति । अहं ।
 क्रतुं । रघुं ॥१७॥

यो मेधातिथेर्धनप्रदाता प्रायोगिरासंगः स पुमान् भूत्वा स्वयंभवत् । तदा यदिन्द्र उवाच तदिदमाह । तथा चाहुः । प्रायोगिश्चासंगो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत् स मेधातिथये दानं दत्तेति । इंद्रश्चिद्विन्द्रः खलु तदब्रवीत् । स्त्रिया मनश्चित्तमशास्यं पुरुषेणाशिष्यं शासितुमशक्यं प्रबलत्वादिति । उतो अपि च स्त्रियाः क्रतुं प्रज्ञां रघुं लघुमाह ॥

सप्तौ चिद्वा मदच्युता मिथुना वहतो रथं । एवेहूर्वृष्ण उत्तरा ॥१८॥
 सप्तौ इति । चित् । घ । मदच्युता । मिथुना । वहतः । रथं । एव । इत् । धूः । वृष्णः ।
 उत्तरा ॥१८॥

सप्तौ चिद्विन्द्रस्याश्वावपि खलु मदच्युता सोमं प्रति गंताराविन्द्रस्त्रिव रथं मिथुनी वहतः । एवेदेवमेव वृष्ण इंद्रस्य रथो धूर्वृत्तराश्चयोरुत्तरा भवति ॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर ।
 मा ते कशन्नकौ दृशन् स्त्री हि ब्रह्मा बभूविथ ॥१९॥
 अधः । पश्यस्व । मा । उपरि । संतरां । पादकौ । हर ।
 मा । ते । कशन्नकौ । दृशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविथ ॥१९॥

एवमंतरिवादागच्छन्नथस्व इंद्रः स्त्रियं संतं स्वस्मात्पुंस्त्वमिच्छतं प्रायोगिं यदुवाच तदाह । हे प्रायोगे त्वं स्त्री सत्यधः पश्यस्व । एष स्त्रीणां धर्मः । उपरि मा पश्यस्व । उपरिदर्शनं स्त्रीणां धर्मो न भवति हि । पादकौ पादावपि संतरां संक्षिप्ये यथा भवतस्तथा हर । यथा पुरुषो विस्त्रिष्टपादनिधानो भवति तथा त्वया स्त्रिया न कर्तव्यमित्यर्थः । अपि च ते कशन्नकौ । कशन्नकश्च कशन्नकौ । कशन्निराहननकर्मा । कशन्नकावुभे अंगे मा दृशन् । पुरुषा न पश्यन्तु । तयोरदर्शनं वाससः सुष्ठु परिधानेन भवति । अतः सुष्ठु वाससा परिधानं कुरु । स्त्रियो ह्या गुल्फादभिसंबीता भवन्तीत्यर्थः । हि यस्मात्कारणाद्ब्रह्मा सन् स्त्री बभूविथ ॥ ॥१९॥

ऐंद्र याहीत्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तं काण्वस्य नीपातिथिरार्षमानुष्टुभं । षोडशाद्यास्तिस्रो गायत्र्यः । वसुरोचिषोऽगिरोगोत्राः सहस्रसंख्याका आ यदिन्द्रश्चित्वादीनां तासां तिस्रणामुषयः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रमणं । ऐंद्र याहि ह्यूना नीपातिथिरानुष्टुभं तृचोऽथो गायत्र्यसं सहस्रं वसुरोचिषोऽगिरसोऽपश्चन्निति ॥ विनियोगो जैगिकः ॥

आ । या॒हि । अ॒र्यः । आ । परि॑ । स्वा॒हा । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥१०॥

हे अर्येश्वर त्वमा परि सर्वत आ याहि । आगच्छ । पीतये तव पानार्थं सोमस्य सोमं स्वाहा करोमि । सिद्धमन्यत् ॥ ॥१०॥

आ नो॑ या॒ह्युप॑श्रुत्युक्थेषु॑ र॒णया॑ इ॒ह ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वा॒व॒सो॒ ॥११॥

आ । नः॑ । या॒हि । उप॑श्रुति । उ॒क्थेषु॑ । र॒णय॑ । इ॒ह ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥११॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकमिह यज्ञ उक्थेषु शस्त्रेषु पठ्यमानेषूपश्रुत्युपश्रुती समीपमा याहि । आगच्छ । अस्मान्नणय च । सिद्धमन्यत् ॥

स॒रूपै॒रा सु॑ नो॑ ग॒हि संभृ॑तैः संभृ॑ताश्वः ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वा॒व॒सो॒ ॥१२॥

स॒रूपैः॑ । आ । सु॑ । नः॑ । ग॒हि । संभृ॑तैः । संभृ॑तऽअश्वः ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥१२॥

हे इन्द्र संभृताश्वः पुष्टाश्वस्त्वं सु संभृतेः सरूपैः समानरूपैरश्विनोऽस्माना गहि । आगच्छ । सिद्धमन्यत् ॥

आ या॒हि प॑र्वतेभ्यः स॒मुद्र॑स्याधि॑ वि॒ष्टपः॑ ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वा॒व॒सो॒ ॥१३॥

आ । या॒हि । प॑र्वतेभ्यः । स॒मुद्र॑स्य । अ॒धि । वि॒ष्टपः॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥१३॥

हे इन्द्र त्वं पर्वतेभ्य आ याहि । आगच्छ । समुद्रस्यांतरिक्षस्य विष्टपो विष्टपाश्चाध्यायाहीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

आ नो॑ ग॒व्या॒न्य॒श्व्या॑ स॒हस्रा॑ ऋ॒र द॑र्दृहि ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वा॒व॒सो॒ ॥१४॥

आ । नः॑ । ग॒व्या॒नि । अ॒श्व्या॑ । स॒हस्रा॑ । ऋ॒र । द॑र्दृहि ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥१४॥

हे शूरिन्द्र त्वं नोऽस्माभ्यं सहस्रा सहस्राणि सहस्रसंख्यानि गव्यानि गोहितानि गोरूपाणि बाभ्रूयान्यर्धाहितान्यश्वात्मकानि वा दर्दृहि । आविवृणु । सिद्धमन्यत् ॥

आ नः॑ स॒हस्र॑शो भ॒रा॒यु॒तानि॑ श॒तानि॑ च ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वा॒व॒सो॒ ॥१५॥

आ । नः । सहस्रऽशः । भर । अयुतानि । शतानि । च ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१५॥

हे इंद्र नोऽस्माभ्यं सहस्रशः सहस्रधायुतानि शतानि चाभीष्टानि वस्तूना भर । आहर । सिद्धमन्यत् ॥

आ यदिद्रं दद्वहे सहस्रं वसुरोचिषः । ओजिष्ठमभ्यं पशुं ॥१६॥

आ । यत् । इंद्रः । च । दद्वहे इति । सहस्रं । वसुरोचिषः । ओजिष्ठं । अभ्यं । पशुं ॥१६॥

वसुरोचिषो वसुदीप्तयो वयं सहस्रमस्माकं नेतिद्रं योजिष्ठं बलवत्तरमभ्यमश्वात्माकं पशुं च यद्यदा दद्वहे पारावतादादद्वहे । उत्तरच संबंधः ॥

य ऋजा वातरंहसोऽरुषासो रघुष्यदः । भ्राजते सूर्या इव ॥१७॥

ये । ऋजाः । वातरंहसः । अरुषासः । रघुऽस्यदः । भ्राजते । सूर्याऽइव ॥१७॥

तदा य ऋजा ऋजुगामिनो वातरंहसो वायुसदृशवेगा अरुषास आरोचमाना रघुष्यदो लघु खंदमाना अश्वाः सूर्या इव यथा सूर्यस्तथा भ्राजते ॥

पारावतस्य रातिषु द्रवक्षक्रेष्वाशुषु । तिष्ठ वनस्य मध्य आ ॥१८॥

पारावतस्य । रातिषु । द्रवत्ऽचक्रिषु । आशुषु । तिष्ठ । वनस्य । मध्ये । आ ॥१८॥

तेषु पारावतस्य रातिषु देयेषु द्रवक्षकेषु द्रवद्रवक्षक्रेष्वाशुष्वशेषु । तार्क्ष्य आशुरित्यश्वनामसु पाठात् । प्रतिगृहीतेषु सत्सु वनस्य मध्य आ तिष्ठमिति वसुरोचिषां सहस्रं वदति ॥ १३ ॥

अग्निनेद्रेणेति चतुर्विंशत्युचं पंचमं सूक्तं श्लावाश्वस्यात्रेयस्यार्थं । अत्रानुक्रमणिका । अग्निना चतुर्विंशतिः श्लावाश्व आश्विनमौपरिष्टाज्ज्योतिषं पंक्तिमहाबृहतीपंक्त्यंतमिति । उपरिष्टाज्ज्योतिष्कंदः चतुर्थपादस्याष्टाचरत्वात् । यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः । अनु० ९. ८. इति तल्लक्षणं । द्वाविंशी पंक्तिः । त्रयोविंशी महाबृहती चत्वारोऽष्टका जागतश्च महाबृहती । अनु० ९. ९. इत्युक्तलक्षणेपितत्वात् । चतुर्विंशी पंक्तिः । अश्विनी देवता ॥ अश्विनोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थेऽग्निनेद्रेणेतत्सूक्तं । सूचितं च । अग्निनेद्रेणा भात्यग्निः । आ० ९. ११. इति ॥

अग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥१॥

अग्निना । इंद्रेण । वरुणेन । विष्णुना । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥१॥

हे अश्विनाश्विनी अग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिश्च सचाभुवा सहभूताउषसा सूर्येण च सजोषसा संगती युवां सोमं पिबतं ॥

विश्वाभिधीभिर्भुवनेन वाजिना दिवा पृथिव्याद्रिभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥२॥

विश्वाभिः । धीभिः । भुवनेन । वाजिना । दिवा । पृथिव्या । अद्रिऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥२॥

हे वाजिना बलिनावश्विनी विश्वाभिः सर्वाभिर्धीभिः प्रज्ञाभिर्भुवनेनाखिलेन भूतजातेन च दिवा युक्तेन च पृथिव्या चाद्रिभिश्च सचामुवा सहभूतावुषसा सूर्येण च संगती युवां सोमं पिबतं ॥

विश्वैर्देवैस्त्रिभिरेकादशैरिहाङ्गिर्मरुद्भिर्भृगुभिः सचामुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥३॥

विश्वैः । देवैः । त्रिऽभिः । एकादशैः । इह । अतऽभिः । मरुतऽभिः । भृगुऽभिः । सचाऽमुवा ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥३॥

हे अश्विनी विश्वैर्देवैस्त्रिभिरेकादशैस्त्रयस्त्रिंशैरिह यज्ञेऽङ्गिर्मरुद्भिर्भृगुभिश्च सचामुवा सहभूतावुषसा सूर्येण च संगती युवां सोमं पिबतं ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेष्टं नो वोळ्हमश्विना ॥४॥

जुषेथां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इष्टं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥४॥

हे अश्विनी यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । मे मम हवस्य हवं बोधतं । जानीतं । इह यज्ञे विश्वा सर्वाणि सवनान्यव गच्छतं । प्राप्तुं । इष्टमन्नं न आ वोळ्हं । प्रापयतं ॥

स्तोमं जुषेथां युवशेव कन्यनां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेष्टं नो वोळ्हमश्विना ॥५॥

स्तोमं । जुषेथां । युवशाऽइव । कन्यनां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इष्टं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥५॥

हे अश्विनी देवौ युवामिहास्मिन्यज्ञे स्तोमं जुषेथां । सेवेथां । युवशेव यथा युवानौ कन्यनां कन्यानामाङ्गानं सेवेते । तद्वदित्यर्थः । इह यज्ञे विश्वा विश्वानि सवनान्यव गच्छतं । प्राप्तुं । सिद्धमन्यत् ॥

गिरौ जुषेथामध्वरं जुषेथां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेष्टं नो वोळ्हमश्विना ॥६॥

गिरः । जुषेथां । अध्वरं । जुषेथां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इष्टं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥६॥

हे देवावश्विनी नोऽस्माकं गिरः स्तुतीर्जुषेथां । सेवेथां । तथाध्वरं यज्ञं च जुषेथां । इह यज्ञे विश्वानि सवनान्यव गच्छतं । प्राप्तुं ॥ ॥४॥

हारिद्रवेव पतथो वनेदुष सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च चिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥७॥

हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनी युवां सुतमभिषुतं सोममुप पतथो हारिद्रवाविव यथा हारिद्रवी पक्षिणी वना वनान्युद-
कानि वा । वनमित्युदकनामसु पाठात् । उपपततः । तद्वदित्यर्थः । महिषाविव यथा पिपासितौ महिषावु-
दकान्युपगच्छतः तथा सुतं सोममव गच्छथः । उषसा सूर्येण च संगतौ त्रिवर्तिस्त्रिर्मासं यातं च ॥

हंसाविव पतथो अध्वगाविव सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिवर्तिर्यातमश्विना ॥ ८ ॥
हंसोऽइव । पतथः । अध्वगोऽइव । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ८ ॥

हे अश्विनी युवां हंसाविव यथा हंसावध्वगाविव यथा च पथिकानुदकं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं
पतथः । सिद्धमन्यत् ॥

श्वेनाविव पतथो हव्यदातये सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिवर्तिर्यातमश्विना ॥ ९ ॥
श्वेनोऽइव । पतथः । हव्यदातये । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ९ ॥

हे अश्विनी युवां श्वेनाविव यथा श्वेनौ गगणं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं हव्यदातये यजमानार्थं
पतथः । गच्छथः । सिद्धमन्यत् ॥

पिबतं च तृप्णुतं चा च गच्छतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥ १० ॥
पिबतं । च । तृप्णुतं । च । आ । च । गच्छतं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जं । नः । धत्तं । अश्विना ॥ १० ॥

हे अश्विनी युवां सोमं पिबतं च । तृप्णुतं च । तृप्यतं च । पानार्थं तृप्यर्थं चा गच्छतं । सोमं पीत्वा तृप्ती
संतौ युवामस्मभ्यं प्रजां च धत्तं । धारयतं । द्रविणं धनं च धत्तं । उषसा सूर्येण च संगतौ नोऽस्मभ्यमूर्जं
बलं च धत्तं ॥

जयतं च प्र स्तुतं च प्र चावतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥ ११ ॥
जयतं । च । प्र । स्तुतं । च । प्र । च । अवातं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जं । नः । धत्तं । अश्विना ॥ ११ ॥

हे अश्विनी युवां जयतं । शत्रून् जयतं । प्र स्तुतं स्तोतृन् प्र चावतमस्मांश्च प्ररक्षतं । अन्यत्सिद्धं ॥

ह॒तं च॒ श॒त्रू॒न्य॒त॒तं च॒ मि॒त्रि॒णः॑ प्र॒जां च॒ ध॒त्तं द्र॒वि॒णं च॒ ध॒त्तं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चो॒जं नो॒ ध॒त्तम॑श्विना ॥१२॥

ह॒तं । च॒ । श॒त्रू॒न् । य॒त॒तं । च॒ । मि॒त्रि॒णः॑ । प्र॒ऽजां । च॒ । ध॒त्तं । द्र॒वि॒णं । च॒ । ध॒त्तं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । उ॒जं । नः॒ । ध॒त्तं । अ॒श्वि॒ना ॥१२॥

हे अश्विनी युवां शत्रून् हतं । उतापि च यततं मित्रिणः । मैत्रीयुक्तांश्च गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥ १५ ॥

मि॒त्राव॑रुण॒व॒न्ता उ॒त ध॑र्म॒व॒न्ता म॒रु॒त्वंता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छथो ह॒वं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्या॑तमश्विना ॥१३॥

मि॒त्राव॑रुण॒ऽव॒न्तौ । उ॒त । ध॑र्म॒ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्वंता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१३॥

उतापि च हे अश्विनी युवां मित्रावरुणवन्ता मित्रावरुणयुक्ता धर्मवन्ता धर्मयुक्ता च मरुत्वंता मरुद्भिः युक्ता च जरितुः सोतुर्हवमाह्वानं गच्छथः । आगच्छतं । उषसा सूर्येण चादित्यैश्च यातं । गच्छतं ॥

अ॒गिर॑स्व॒न्ता उ॒त वि॒ष्णु॑व॒न्ता म॒रु॒त्वंता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छथो ह॒वं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्या॑तमश्विना ॥१४॥

अ॒गिर॑स्व॒न्तौ । उ॒त । वि॒ष्णु॑ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्वंता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१४॥

उतापि च हे अश्विनी युवामंगिरस्वन्तावंगिरोभिर्युक्ता विष्णुवन्ता विष्णुना च सहितौ मरुद्भिश्च सहितौ सोतुराह्वानं गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

ऋ॒भुम॑न्ता वृष॒णा वा॒ज॒वंता म॒रु॒त्वंता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छथो ह॒वं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्या॑तमश्विना ॥१५॥

ऋ॒भुऽम॑न्ता । वृष॒णा । वा॒ज॒ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्वंता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१५॥

हे अश्विनाऋभुमन्ता ऋभुसहितौ वृषणा कामानां वर्षितारी वाजवन्तौ वाजयुक्ता मरुत्वंतौ च सोतुराह्वानं गच्छतं । ऋभुमन्ता वाजवन्तेति ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां व्यपदेशः । सिद्धमन्यत् ॥

ब्र॒ह्मं जि॒न्व॒तमु॒त जि॒न्व॒तं धि॒यो ह॒तं र॒क्षांसि॑ से॒ध॒त॒ममी॑वाः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सु॒न्व॒तो अ॒श्वि॒ना ॥१६॥

ब्र॒ह्मं । जि॒न्व॒तं । उ॒त । जि॒न्व॒तं । धि॒यः । ह॒तं । र॒क्षांसि॑ । से॒ध॒तं । अ॒मी॑वाः ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोमं॑ । सु॒न्व॒तः । अ॒श्वि॒ना ॥१६॥

हे अश्विनी युवां ब्रह्म ब्राह्मणं जिन्वतं । प्रीणयतं । उतापि च धियः कर्माणि जिन्वतं । हतं च रक्षांसि । अमीवा राजसांश्च सेधतं । उषसा सूर्येण च संगतौ सुन्वतो यजमानस्य सोमं पिबतमित्यर्थः ॥

हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनी युवां सुतमभिषुतं सोममुप पतथो हारिद्रवाविव यथा हारिद्रवौ पक्षिणौ वना वनान्युद-
कानि वा । वनमित्युदकनामसु पाठात् । उपपततः । तद्वदित्यर्थः । महिषाविव यथा पिपासितौ महिषावु-
दकान्युपगच्छतः तथा सुतं सोममव गच्छथः । उषसा सूर्येण च संगतौ त्रिवर्तिस्त्रिर्मासं यातं च ॥

हंसाविव पतथो अध्वगाविव सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिवर्तिर्यातमश्विना ॥ ८ ॥
हंसोऽइव । पतथः । अध्वगौऽइव । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ८ ॥

हे अश्विनी युवां हंसाविव यथा हंसावध्वगाविव यथा च पथिकानुदकं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं
पतथः । सिद्धमन्यत् ॥

श्वेनाविव पतथो हव्यदातये सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिवर्तिर्यातमश्विना ॥ ९ ॥
श्वेनोऽइव । पतथः । हव्यदातये । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ९ ॥

हे अश्विनी युवां श्वेनाविव यथा श्वेनौ गगणं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं हव्यदातये यजमानार्थं
पतथः । गच्छथः । सिद्धमन्यत् ॥

पिबतं च तृप्णुतं चा च गच्छतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥ १० ॥
पिबतं । च । तृप्णुतं । च । आ । च । गच्छतं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जं । नः । धत्तं । अश्विना ॥ १० ॥

हे अश्विनी युवां सोमं पिबतं च । तृप्णुतं च । तृप्यतं च । पानार्थं तृप्यर्थं चा गच्छतं । सोमं पीत्वा तृप्ता
संतौ युवामस्मभ्यं प्रजां च धत्तं । धारयतं । द्रविणं धनं च धत्तं । उषसा सूर्येण च संगतौ नोऽस्मभ्यमूर्जं
बलं च धत्तं ॥

जयतं च प्र स्तुतं च प्र चावतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥ ११ ॥
जयतं । च । प्र । स्तुतं । च । प्र । च । अवातं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जं । नः । धत्तं । अश्विना ॥ ११ ॥

हे अश्विनी युवां जयतं । शत्रून् जयतं । प्र स्तुतं स्तोतृन् प्र चावतमस्मांश्च प्ररक्षतं । अन्यत्सिद्धं ॥

अ॒र्वा॒यथ॑ नि॒ यच्छ॑तं॒ पिब॑तं सो॒म्यं मधु॑ ।

आ॒ या॒तम॑श्चि॒ना ग॑तमव॒स्युर्वा॑म॒हं हु॑वे ध॒त्तं रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

अ॒र्वाक् । रथं॑ । नि॒ । यच्छ॑तं॒ । पिब॑तं । सो॒म्यं । मधु॑ ।

आ॒ । या॒तं । अ॒श्चि॒ना । आ॒ । ग॑तं । अ॒व॒स्युः । वां । अ॒हं । हु॑वे । ध॒त्तं । रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

हे अश्विनी वां स्वीयं रथमर्वागस्तदभिमुखं नि यच्छतं । सोम्यं सोममयं मध्वमुतं च पिबतं । यज्ञमा यातं च । सोमं प्रत्या गतं । आगच्छतं च । अवस्यु रक्षणकामोऽहं श्यावाश्वो वां ऊवे । द्रवामि । दाशुषे हवीषि प्रयच्छते मह्यं रत्नानि धत्तं । धारयतं ॥

न॒मो॒वा॒के प्र॑स्थि॒ते अ॒ध्वरे॑ न॒रा वि॒वक्ष॑णस्य पी॒तये॑ ।

आ॒ या॒तम॑श्चि॒ना ग॑तमव॒स्युर्वा॑म॒हं हु॑वे ध॒त्तं रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ ॥ २३ ॥

न॒मः॒ऽवा॒के । प्र॑स्थि॒ते । अ॒ध्वरे॑ । न॒रा । वि॒वक्ष॑णस्य । पी॒तये॑ ।

आ॒ । या॒तं । अ॒श्चि॒ना । आ॒ । ग॑तं । अ॒व॒स्युः । वां । अ॒हं । हु॑वे । ध॒त्तं । रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ ॥ २३ ॥

हे अश्विनी नरा नेतारी युवां विवक्षणस्य हवनशीलस्य मम प्रस्थिते नमोवाके । नमस्काराय प्रीच्यते स नमोवाकः । तस्मिन्नध्वरे यज्ञे । तथा च ब्राह्मणं । उभयं सह वा एतद्यज्ञ एव यत्सूक्तवाक्य नमोवाक्य । शत० १. ९. १. ४. इति । पीतये सोमपानाया यातं । सिद्धमन्यत् ॥

स्वाहा॑कृतस्य तृ॒पतं॑ सु॒तस्य॑ दे॒वा॒वंध॑सः ।

आ॒ या॒तम॑श्चि॒ना ग॑तमव॒स्युर्वा॑म॒हं हु॑वे ध॒त्तं रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ ॥ २४ ॥

स्वाहा॑ऽकृतस्य । तृ॒पतं॑ । सु॒तस्य॑ । दे॒वा । अंध॑सः ।

आ॒ । या॒तं । अ॒श्चि॒ना । आ॒ । ग॑तं । अ॒व॒स्युः । वां । अ॒हं । हु॑वे । ध॒त्तं । रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ ॥ २४ ॥

हे अश्विनी देवा युवां सुतस्याभिषुतस्य स्वाहाकृतस्य ऊतस्यांधसः सोमस्य तृपतं । सिद्धमन्यत् ॥ १७ ॥

अवितासीति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तमात्रेयस्य श्यावाश्वस्वार्थं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अविता सप्त शाक्रं महापंक्त्यंतमिति । षट्पंचाशदक्षरा शक्करी कंदः । श्यावाश्वस्येति सप्तमी महापंक्तिः षऊष्टका वा महापंक्तिः । अनु० १०. ३. इति लक्षणसंज्ञावात् ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूचितं च । अवितासीत्या हि । आ० ७. १२. इति ॥

अ॒वि॒ता॒सि॑ सु॒न्वतो॑ वृ॒क्तब॑र्हिषः पि॒वा सो॒मं म॑दा॒य कं॑ श॒तक्र॑तो ।

यं ते॒ भा॒गम॑धा॒रय॑न्वि॒श्वाः से॒हानः॑ पु॒तना॑ उ॒रु ज॒यः स॑म॒प्सु जि॒न्मरु॑वाँ इ॒न्द्र स॑त्पते ॥ १ ॥

अ॒वि॒ता । अ॒सि॑ । सु॒न्वतः॑ । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः । पि॒ब । सो॒मं । म॑दा॒य । कं । श॒तक्र॑तो इति॑

श॒तऽक्र॑तो ।

यं ते॒ । भा॒गं । अ॒धा॒रय॑न् । वि॒श्वाः । से॒हानः॑ । पु॒तनाः॑ । उ॒रु । ज॒यः । सं । अ॒प्सुऽजि॑त ।

म॒रु॒त्वान् । इ॒न्द्र । स॒त्ऽप॑ते ॥ १ ॥

हे शतक्रतो बह्वर्चस्विन्द्र सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो यजमानस्याविता रवि-

तासि । भवसि । मदाय मदार्थं सोमं पिब । हे सत्यते सतां पत इन्द्र ते तुभ्यं यं सोमस्य भागमधारयन् सर्वे देवा अकल्पयन् । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । स एतं माहिन्द्रमुद्धारमुदहरत वृवं हत्वान्यामु देवतास्वधि । तै० सं० ६. ५. ३. इति । तं भागं विश्वाः पृतनाः शूणां सर्वाः सेना उरु बज्र जयो वेगं च सं सेहानः सम्यग्भि-
भवत्तप्सुजिदप्सु जेता च सन् पिब ॥

प्राव स्तोतारं मघवन्नव त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥२॥

प्र। अव। स्तोतारं। मघऽवन्। अव। त्वां। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। आधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥२॥

हे मघवन् स्तोतारं प्राव । प्ररच । त्वां चाव । सोमपानेन रच । सिद्धमन्यत् ॥

ऊर्जा देवाँ अवस्योजसा त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥३॥

ऊर्जा देवान् अवसि। ओजसा। त्वां। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। आधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥३॥

हे इन्द्र त्वं देवानूर्जज्ञेन हविषावसि । रचसि । त्वामप्योजसा बलेनावसि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥४॥

जनिता दिवः। जनिता। पृथिव्याः। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। आधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥४॥

हे इन्द्र त्वं दिवो बुलोकस्य जनिता जनकोऽसि । पृथिव्याश्च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिताश्चानां जनिता गवामसि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥५॥

जनिता। अश्वानां। जनिता। गवाँ। असि। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। आधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥५॥

हे इन्द्र त्वमश्वानां जनिता जगकोऽसि । गवां च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

अचीणां स्तोममद्रिवो महस्कृधि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समस्फुजिन्मरुत्वा इन्द्र सत्पते ॥६॥
अचीणां स्तोमं अद्रिऽवः महः कृधि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
यं ते भागं आधारयन् विश्वाः सेहानः पृतनाः उरु जयः सं अस्फुजित् ।
मरुत्वान् इन्द्र सत्पते ॥६॥

हे अद्रिवोऽद्रिमन् अचीणां स्तोमं महस्कृधि । पूजितं कुरु । सिद्धमन्यत् ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतस्तथा ऋणु यथाऋणोरचेः कर्माणि कृण्वतः ।
प्र च सदस्युमाविथ त्वमेक इन्द्राण्य इन्द्र ब्रह्माणि वर्धयन् ॥७॥
श्यावऽश्वस्य सुन्वतः । तथा । ऋणु । यथा । अऋणोः । अचेः । कर्माणि । कृण्वतः ।
प्र । च सदस्युं । आविथ । त्वं । एकः । इत् । नृऽसह्ये । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धयन् ॥७॥

हे इन्द्र त्वं सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः श्यावाश्वस्य मम स्तुतिं कर्माणि कृण्वतः कुर्वतोऽचेर्यथाऋणोः
अर्थापीः तथा ऋणु । अपि च त्वमेक इदेक एव नृपाह्ये युवे ब्रह्माणि स्तोत्राणि कामैर्वर्धयंस्व सदस्युं
प्राविथ ॥ ॥७॥

प्रेदं ब्रह्मेति सप्तर्चं सप्तमं मूक्तमात्रेयस्य श्यावाश्वस्यार्प । आद्या द्वापंचाशदक्षरातिजगती । शिष्टाः षड्वचः
षडष्टका महापक्तयः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्रेदं महापांक्तमाद्यातिजगतीति ॥ महाव्रते निक्किवल्
एतत्सूक्तं । तथा च सूत्रं । प्रेदं ब्रह्मेन्द्रो मदाय । आ० ७. १२. इति ॥

प्रेदं ब्रह्म वृचतूर्येष्वविथ प्र सुन्वतः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरुतिभिः ।
मार्ध्यं दिनस्य सवनस्य वृचहन्नेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥९॥
प्रा इदं ब्रह्म वृचऽतूर्येषु आविथ । प्र सुन्वतः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । उतिऽभिः ।
मार्ध्यं दिनस्य । सवनस्य । वृचऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥९॥

हे शचीपत इन्द्र त्वं वृचतूर्येषु संयामेध्विदं ब्रह्मेमान् ब्राह्मणान्विश्वाभिः सर्वाभिरुतिभि रक्षाभिः प्राविथ ।
प्ररच । सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानांश्च प्राविथ । अपि च हे अनेद्यानिद्य वज्रिवो वज्रिन् वृचहर्हिन्द्र
मार्ध्यं दिनस्य सवनस्य संबन्धनं सोमस्य सोमं पिब ॥

सेहान उय पृतना अभि दुहः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरुतिभिः ।
मार्ध्यं दिनस्य सवनस्य वृचहन्नेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥२॥
सेहानः । उय । पृतनाः । अभि । दुहः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । उतिऽभिः ।
मार्ध्यं दिनस्य । सवनस्य । वृचऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥२॥

हे शचीपते कर्मपत उयोवूर्णेन्द्र अभि दुहो द्रोग्ग्रीः पृतनाः सेनाः सेहानोऽभिभवन् सर्वैः पालनेत्रा-
ह्मणान् प्राविथेत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

तासि । भवसि । मदाय मदार्थं सोमं पिब । हे सत्यते सतां पत इन्द्र ते तुभ्यं यं सोमस्य भागमधारयन् सर्वे देवा अकल्पयन् । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । स एतं माहिन्द्रमुद्धारमुदहरत वृचं हत्वान्यासु देवतास्वधि । तै० सं० ६. ५. ३. इति । तं भागं विश्वाः पृतनाः शूणां सर्वाः सेना उरु बज्र जयो वेगं च सं सेहानः सम्यग्भि-
भवत्तप्सुजिदप्सु जेता च सन् पिब ॥

प्राव स्तोतारं मघवन्नव त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥२॥

प्र। अव। स्तोतारं। मघऽवन्। अव। त्वां। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥२॥

हे मघवन् स्तोतारं प्राव । प्ररच । त्वां चाव । सोमपानेन रच । सिद्धमन्यत् ॥

ऊर्जा देवाँ अवस्योजसा त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥३॥

ऊर्जा। देवान्। अवसि। ओजसा। त्वां। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥३॥

हे इन्द्र त्वं देवानूर्जज्जिनेन हविषावसि । रचसि । त्वामप्योजसा बलेनावसि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥४॥

जनिता। दिवः। जनिता। पृथिव्याः। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥४॥

हे इन्द्र त्वं दिवो बुलोकस्य जनिता जनकोऽसि । पृथिव्याश्च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिताश्चानां जनिता गवामसि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥५॥

जनिता। अश्वानां। जनिता। गवाँ। असि। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। जयः। सं। अप्सुऽजित्।
मरुत्वान्। इन्द्र। सत्ऽपते ॥५॥

हे इन्द्र त्वं दिवो बुलोकस्य जनिता जनकोऽसि । पृथिव्याश्च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

यज्ञस्य हीति दशर्चमष्टमं सूक्तं श्वावाश्वस्यार्धं प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रिमिन्द्राभिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । यज्ञस्य दशैन्द्राप्रमिति ॥ पुष्पाभिः प्रवपडहयोः प्रातःसवनेऽच्छावाकश्च आवापार्थमेतत्सूक्तं । सूचितं च । यज्ञस्य हि स्थ इत्यच्छावाकस्य । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने यज्ञस्य हि स्थ इति षष्ठहस्तोत्रियसंज्ञकसृचः । सूचितं च । इन्द्रापी युवामिमे यज्ञस्य हि स्थ ऋज्विजेत्यच्छावाकस्य । आ० ७. २. । इति ॥ अपिष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकस्य प्रातर्यावभिरिति प्रातःसवनीयस्य प्रस्थितयाग्या । सूचितं च । प्रातर्यावभिरिति यजति । आ० ५. ७. । इति ॥ चातुर्विंशिके प्रातःसवनेऽच्छावाकश्च श्वावाश्वस्येत्ययं पर्याससृचः । अन्यत्राप्यहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु । सूच्यते हि । श्वावाश्वस्य सुन्वत इति तृचाः पर्यासाः । आ० ७. २. । इति ॥

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा सस्त्री वाजेषु कर्मसु । इन्द्राग्नी तस्य बोधतं ॥ १ ॥

यज्ञस्य । हि । स्थः । ऋत्विजा । सस्त्री इति । वाजेषु । कर्मसु । इन्द्राग्नी इति । तस्य । बोधतं ॥ १ ॥

हे इन्द्रापी सस्त्री शुक्ली युवां यज्ञस्यर्त्विजा ऋत्विजा स्थः । भवयः । वाजेषु कर्मसु युक्तेषु वोपतिष्ठताविन्द्रापी तस्य तं मां तस्य मम स्तुतिं वा बोधतं । जानीतं ॥

तोशासा रथयावाना वृत्रहणापराजिता । इन्द्राग्नी तस्य बोधतं ॥ २ ॥

तोशासा । रथऽयावाना । वृत्रऽहना । अपराऽजिता । इन्द्राग्नी इति । तस्य । बोधतं ॥ २ ॥

हे इन्द्रापी तोशासा शत्रून् हिंसती रथयावाना रथेन गच्छती वृत्रहणा वृत्रस्य हंतारावपराजिता केनाप्यपराजिता तस्य तं मां बोधतं ॥

इदं वां मदिंरं मध्वधुंक्षन्त्रिभिर्नरः । इन्द्राग्नी तस्य बोधतं ॥ ३ ॥

इदं । वां । मदिंरं । मधु । अंधुंक्षन् । अदिंऽभिः । नरः । इन्द्राग्नी इति । तस्य । बोधतं ॥ ३ ॥

हे इन्द्रापी वां युवामुद्दिश्य नरो यज्ञस्य नेतारोऽद्विभिर्यावभिर्मदिंरं मदकरं मधु सोमात्मकममृतमधुचक्षुः । अपूरयन् । सिद्धमन्यत् ॥

जुषेथां यज्ञमिष्टये सुतं सोमं सधस्तुती । इन्द्राग्नी आ गतं नरा ॥ ४ ॥

जुषेथां । यज्ञं । इष्टये । सुतं । सोमं । सधस्तुती इति सधऽस्तुती । इन्द्राग्नी इति । आ । गतं । नरा ॥ ४ ॥

हे सधस्तुती सहभूतस्तुती नरा नेताराविन्द्रापी यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । इष्टये यागाय सुतमभिषुतं सोमं वा गतं । आगच्छतं ॥

इमा जुषेथां सर्वना येभिर्हव्यान्यूहयुः । इन्द्राग्नी आ गतं नरा ॥ ५ ॥

इमा । जुषेथां । सर्वना । येभिः । हव्यानि । ऊहयुः । इन्द्राग्नी इति । आ । गतं । नरा ॥ ५ ॥

हे इन्द्रापी नरा नेतारी युवां येभिर्घैः सवनेर्हव्यान्यूहयुः वहयः तानीमेमानि सवना सवनाजि जुषेथां । सेवेथां । आ गतं च ॥

इमां गायत्रवर्तनिं जुषेथां सुष्टुतिं मम । इन्द्राग्नी आ गतं नरा ॥ ६ ॥

इमां । गायत्रऽवर्तनिं । जुषेथां । सुऽस्तुतिं । मम । इन्द्राग्नी इति । आ । गतं । नरा ॥ ६ ॥

हे इंद्राग्नी नरी युवां मम गायत्रवर्तनिं गायत्रमार्गामिमां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं जुषेथां । सेवेथां । आ गतं च ॥ ॥ २० ॥

प्रातर्यावभिरा गतं देवेभिर्जेन्यावसू । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ७ ॥

प्रातर्यावऽभिः । आ । गतं । देवेभिः । जेन्यावसू इति । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ७ ॥

हे जेन्यावसू जेतव्यशत्रुधनाविद्राग्नी प्रातर्यावभिर्देवैः सह सोमपीतये सोमस्य पानाया गतं । आगच्छतं ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतोऽचीणां ऋणुतं हवँ । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ८ ॥

श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । अचीणां । ऋणुतं । हवँ । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ८ ॥

हे इंद्राग्नी युवां सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य श्यावाश्वस्य ममाचीणामृत्विजां हवं ह्वानं सोमस्य पानाय ऋणुतं ॥

एवा वामह ऊतये यथाहुवंत मेधिराः । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ९ ॥

एव । वां । अह्ने । ऊतये । यथा । अहुवंत । मेधिराः । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

हे इंद्राग्नी वां युवां यथा मेधिराः प्राक्षा अहुवंत आहुतवंतः एवमहमूतये रक्षणाय सोमस्य पीतये चाहु । ह्वयामि ॥

आहं सरस्वतीवतोरिंद्राग्न्योरवो वृणे । याभ्यां गायत्रमृच्यते ॥ १० ॥

आ । अहं । सरस्वतीऽवतोः । इंद्राग्न्योः । अवः । वृणे । याभ्यां । गायत्रं । अृच्यते ॥ १० ॥

याभ्यां ययोरिंद्राग्न्योरर्थं गायत्रं सामर्थ्ये स्तूयते तयोः सरस्वतीवतोः स्तुतिमतोरिंद्राग्न्योः संबन्धवो रक्षणमहमा वृणे ॥ ॥ २१ ॥

अग्निमस्तोषीति दशर्चं नवमं सूक्तं काण्वस्य नाभाकस्यार्थं । षडष्टका महापंक्तिः स्कंदः । अपिर्देवता । अनुक्रांतं च । अग्निमस्तोषि नाभाक आपियं महापांक्तं हीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

अग्निमस्तोषृग्मियमग्निमीळा यजधै ।

अग्निर्देवाँ अनक्तु न उभे हि विदथे कविरंतश्चरति दूत्यं नभंतामन्यके समे ॥ १ ॥

अग्निं । अस्तोषि । अृग्मियं । अग्निं । ईळा । यजधै ।

अग्निः । देवान् । अनक्तु । नः । उभे इति । हि । विदथे इति । कविः । अंतरिति । चरति ।

दूत्यं । नभंतां । अन्यके । समे ॥ १ ॥

अग्निमयमृगहमग्निमस्तोषि । सौमि । अपि चापि यजधै यष्टुमीळा स्तुत्या सौमीत्यर्थः । अपि चापिनोऽस्माकं विदथे यज्ञे देवान् हविर्भिरनक्तु । कविः क्रांतदर्शपिबभे यावापृथिव्यावंतदूत्यं हविर्वहनादिलक्षणं दूतकर्म चरति । अन्यके शत्रवोऽपि समे सर्वे नभंतां । नभतिर्हिंसाकर्मा । अग्निना हिंस्तंतां ॥

न्यग्ने नय्यसा वचस्तनूषु शंसमेषां ।

न्यराती ररावणां विश्वा अर्यो अरातीरितो युच्छंत्वामुरो नभंतामन्यके समे ॥ २ ॥

नि । अग्ने । नव्यसा । वचः । तनूषु । शंसं । एषां ।

नि । अरातीः । ररावणां । विश्वाः । अर्येः । अरातीः । इतः । युच्छंतु । आऽमुरः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥ २ ॥

हे अग्ने तनूष्वस्माकमंगेषु नव्यसा नवतरेण वचो वचसा स्तोत्रैषां शत्रूणां शंसं शंसनं नि दहेत्यर्थः ।
ररावणां हविः प्रयच्छतामरातीः शत्रूंश्च निदह । अपि च विश्वाः सर्वेऽर्योऽभिगच्छंत आमुर आमूढा अरातीः
शत्रव इतो युच्छंतु । गच्छंतु । सिद्धमन्यत् ॥

अग्ने मन्मानि तुभ्यं कं घृतं न जुह्व आसनि ।

स देवेषु प्र चिकिद्धि त्वं ह्यसि पूर्यः शिवो दूतो विवस्वतो नभंतामन्यके समे ॥ ३ ॥

अग्ने । मन्मानि । तुभ्यं । कं । घृतं । न । जुह्वे । आसनि ।

सः । देवेषु । प्र । चिकिद्धि । त्वं । हि । असि । पूर्यः । शिवः । दूतः । विवस्वतः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥ ३ ॥

हे अग्ने तुभ्यं त्वदर्शमासन्यास्ये कं घृतं न यथा मुखकरं घृतं जुह्वत्यन्ये तद्वदहमपि तवास्ये मन्मानि मननी-
यानि स्तोत्राणि जुह्वे । जुहोमि । स त्वं देवेषु देवानां मध्ये प्र चिकिद्धि । अस्मदीयाः स्तुतीर्जानीहि । अपि
च त्वं पूर्यः प्रतोऽसि । शिवः मुखकरश्चासि । विवस्वतो दूतश्चासि । सिद्धमन्यत् ॥

तत्तदग्निर्वयो दधे यथायथा कृपयति ।

ऊर्जाहुतिर्वसूनां शं च योश्च मयो दधे विश्वस्यै देवहूत्यै नभंतामन्यके समे ॥ ४ ॥

तत्तत्तत् । अग्निः । वयः । दधे । यथाऽयथा । कृपयति ।

ऊर्जाऽआहुतिः । वसूनां । शं । च । योः । च । मयः । दधे । विश्वस्यै । देवऽहूत्यै ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥ ४ ॥

यथा यथा यद्यदन्नं कृपयति स्तोतृभिर्याच्यते तत्तद्वयोऽपिर्दधे । स्तोतृभ्यः प्रयच्छति । अपि चोर्जाहुति-
रत्नेनाहयमानोऽपिर्वसूनां हविषां वासकानां यजमानानां शं शांतिनिमित्तं योर्विषययोगजनितं च मयः
सुखं दधे । करोति । विश्वस्यै देवहूत्यै सर्वस्यै देवानां ह्यानाय च भवति । यः कश्चनापि देवो यदि हयते
अग्निरेव सर्वं करोतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स चिकेत सहीयसाग्निश्चित्रेण कर्मणा ।

स होता शश्वतीनां दक्षिणाभिरभीवृत इनोति च प्रतीव्यं नभंतामन्यके समे ॥ ५ ॥

सः । चिकेत । सहीयसा । अग्निः । चित्रेण । कर्मणा ।

सः । होता । शश्वतीनां । दक्षिणाभिः । अभिऽवृतः । इनोति । च । प्रतीव्यं । नभंतां ।
अन्यके । समे ॥ ५ ॥

सोऽग्निः सहीयसाभिभावकेन चित्रेण नानाविधेन कर्मणा व्यापरिण चिकेत । ज्ञायते । सोऽग्निः शश्व-
तीनां बह्वीनां देवतानां होता ह्याता दक्षिणाभिः पशुभिश्चाभीवृतः प्रतीव्यं प्रत्येतव्यं शत्रुमिनोति च । गच्छति
च । सिद्धमन्यत् ॥ २२ ॥

अग्निर्जाता देवानामग्निर्वेद मर्तानामपीच्यं ।

अग्निः स द्रविणोदा अग्निर्द्वारा व्यूर्णुते स्वाहुतो नवीयसा नभतामन्यके संमे ॥६॥

अग्निः । जाता । देवानां । अग्निः । वेद । मर्तानां । अपीच्यं ।

अग्निः । सः । द्रविणः । उदाः । अग्निः । द्वारा । वि । ऊर्णुते । सुऽआहुतः । नवीयसा ।

नभतां । अन्यके । संमे ॥६॥

देवानां जाता जातानि जन्मान्यग्निर्वेत्ति । मर्तानां मनुष्याणां चापीच्यं गुह्यमग्निर्वेद । वेत्ति । सोऽग्निर्द्र-
विणोदा धनस्य दाता । नवीयसा नवतरेण हविषा स्वाहुतः सम्यग्घृतोऽग्निर्द्वारा धनस्य द्वाराणि व्यूर्णुते
च । सिद्धमन्यत् ॥

अग्निर्देवेषु संवसुः स विश्वु यज्ञियास्वा ।

स मुदा काव्या पुरु विश्वं भूमेव पुष्यति देवो देवेषु यज्ञियो नभतामन्यके संमे ॥७॥

अग्निः । देवेषु । संऽवसुः । सः । विश्वु । यज्ञियासु । आ ।

सः । मुदा । काव्या । पुरु । विश्वं । भूमऽइव । पुष्यति । देवः । देवेषु । यज्ञियः ।

नभतां । अन्यके । संमे ॥७॥

देवेषु मध्येऽग्निः संवसुः । संवसति । सोऽग्निर्यज्ञियासु यज्ञार्हासु विश्व प्रजास्वपि संवसुः । किंच सोऽग्निः
पुरु बह्वनि काव्या कर्माणि भूमेव यथा भूमिर्विश्वं तथा मुदा मोदेन पुष्यति । देवेषु मध्ये देवोऽग्निर्यज्ञियो
यज्ञार्हश्च भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यो अग्निः सप्तमानुषः श्रितो विश्वेषु सिंधुषु ।

तमागन्म चिपस्त्यं मंधातुर्दस्युहन्तममग्निं यज्ञेषु पूर्व्यं नभतामन्यके संमे ॥८॥

यः । अग्निः । सप्तऽमानुषः । श्रितः । विश्वेषु । सिंधुषु ।

तं । आ । अगन्म । चिऽपस्त्यं । मंधातुः । दस्युहन्ऽतमं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्व्यं ।

नभतां । अन्यके । संमे ॥८॥

योऽग्निः सप्तमानुषो विश्वेषु सर्वेषु सिंधुषु नदीषु श्रितस्त्रिपस्त्यं चिस्थानं मंधातुर्यौवनाश्चस्य मांधातुर्दस्यु-
हन्तमं दस्यूनां हन्तारं यज्ञेषु पूर्व्यं मुख्यं तमग्निं वयमागन्म । सिद्धमन्यत् ॥

अग्निस्त्रीणि चिधातून्या क्षेति विदथा कविः ।

स चीरेकादशां इह यक्षच्च पिप्रयच्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतो नभतामन्यके संमे ॥९॥

अग्निः । चीणि । चिऽधातूनि । आ । क्षेति । विदथा । कविः ।

सः । चीन् । एकादशान् । इह । यक्षत् । च । पिप्रयत् । च । नः । विप्रः । दूतः ।

परिऽकृतः । नभतां । अन्यके । संमे ॥९॥

कविः क्रांतदर्शमिस्त्रीणि चिधातूनि चिबन्धनादीनि पृथिव्यादीनि विदथा वेदनीयानि स्थानान्या चेति ।

आवसति । अपि च सोऽपिर्दूतो देवानां विप्रः प्राज्ञः परिष्कृतोऽलंकृतश्च सन्निह यज्ञे त्रीनिकादशांस्त्रयस्त्रिं-
शद्वैवान्यक्षत् । यजतु । नोऽस्मान् पिप्रयक्ष । कामैः पूरयतु च । सिद्धमन्यत् ॥

त्वं नो अग्र आयुषु त्वं देवेषु पूर्य वस्व एकं इरज्यसि ।

त्वामापः परिसृतः परि यंति स्वसेतवो नभंतामन्यके समे ॥१०॥

त्वं । नः । अग्ने । आयुषु । त्वं । देवेषु । पूर्य । वस्वः । एकः । इरज्यसि ।

त्वां । आपः । परिऽसृतः । परि । यंति । स्वऽसेतवः । नभंतां । अन्यके । समे ॥१०॥

हे पुर्यामि त्वमेक एवायुषु मनुष्येषु । द्रुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । नोऽस्माकं वस्वो धनस्ते-
रज्यसि । ईशिषे । देवेष्वपि त्वमेक एव वस्व इरज्यसि । अपि च त्वां स्वसेतवः स्वभूतसेतवः परिसृतः परि-
सर्वं त्व आपः परि यंति । परिगच्छंति । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२३॥

इंद्राग्नी युवमिति द्वादशर्चं दशमं सूक्तं नाभाकस्यार्धं । द्वितीया षट्पंचाशदक्षरा शक्करी द्वादशी त्रिष्टुप
शिष्टा महापंक्तयः । इंद्राग्नी देवता । तथा चानुकांतं । इंद्राग्नी द्वादशैंद्राग्निं त्रिष्टुपं द्वितीया शक्करीति ॥
महाव्रते निष्केवल्य ऊर्ध्वभाग एव सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । ऊर्ध्व इंद्राग्नी युवं सु नः । ऐ० आ०
५. ३. १. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि तृतीयसवने मित्रावरुणो यदि महावाजभिर्दं शंसेत्तदानीं माध्यंदिनसवने
होत्रकाः स्वशस्त्र आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्व नाभाकतुचावावपेरन् । तत्र ता हि मध्यमित्यच्छावाकस्य नाभाकतुचः ।
सूचितं च । ता हि मध्यं भराणामित्यच्छावाकः । आ० ७. २. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने
ब्राह्मणाच्छंसिनः पूर्वोष्ट इद्रेति नाभाकतुचः । सूचितं च । पूर्वोष्ट इंद्रोपमातय इति ब्राह्मणाच्छंसी । आ०
७. २. इति ॥

इंद्राग्नी युवं सु नः सहंता दासंथो रयिं ।

येन दृह्णा समत्स्वा वीरु चित्साहिषीमह्यग्निर्वनेव वात इन्नभंतामन्यके समे ॥१॥

इंद्राग्नी इति । युवं । सु । नः । सहंता । दासंथः । रयिं ।

येन । दृह्णा । समत्ऽसु । आ । वीरु । चित् । सहिषीमहि । अग्निः । वनांऽइव ।

वाते । इत् । नभंतां । अन्यके । समे ॥१॥

हे इंद्राग्नी सहंता शत्रुनभिभवन्ती युवं युवां नोऽस्मभ्यं रयिं धनं सुष्ठु दासथः । दत्तं । तं रयिं विशिनष्टि ।
येन रयिणा समत्सु चित् संयामे दृढा चिद्दृढानि स्थिराण्यपि वीरु शत्रुबलान्यग्निर्वनेव यथाग्निर्वनानि वात
इद्वानिनाभिभवति तथा सहीषिमहि अभिभवाम । सिद्धमन्यत् ॥

नहि वां वव्रयामहेऽथेंद्रमिद्यजामहे शर्विष्ठं नृणां नरं ।

स नः कदा चिद्वेता गमदा वाजसातये गमदा मेधसातये नभंतामन्यके समे ॥२॥

नहि । वां । वव्रयामहे । अथ । इंद्रं । इत् । यजामहे । शर्विष्ठं । नृणां । नरं ।

सः । नः । कदा । चित् । अवेता । गमत् । आ । वाजऽसातये । गमत् । आ ।

मेधऽसातये । नभंतां । अन्यके । समे ॥२॥

हे इंद्राग्नी वां युवां न वव्रयामहे । वयं धनं न याचामहे । अथ ह्यपि तर्हि शर्विष्ठमतिशयेन बलवंतं

नृणां नरं नेतृणामपि नेतारमिन्द्रमिन्द्रमेव यजामहे । स इन्द्रो नोऽस्मानर्वताश्चैन कदा चिद्वाजसातये
ऽज्जलाभाया गमत् । आगच्छति । कदाचिन्नेधसातये यज्ञभजनाया गमत् । सिद्धमन्यत् ॥

ता हि मध्यं भराणामिन्द्राग्नी अधिष्ठितः ।

ता उ कवित्वना कवी पृच्छ्यमाना सखीयते सं धीतमंशुतं नरा नभंतामन्यके संमे ॥३॥

ता । हि । मध्यं । भराणां । इन्द्राग्नी इति । अधिऽष्ठितः ।

तौ । ऊं इति । कविऽत्वना । कवी इति । पृच्छ्यमाना । सखिऽयते । सं । धीतं ।

अंशुतं । नरा । नभंतां । अन्यके । संमे ॥३॥

ता ती प्रसिद्धाविन्द्राग्नी भराणां संयामाणां मध्यमधितः । अधिनिवसतो हि । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे
नरा नेतारी कवित्वना कवित्वेन कवी क्रांतकर्माणी पृच्छ्यमाना कविजनैः पृच्छ्यमाना ता उ तावेव युवां
सखीयते सखित्वमिच्छते यजमानाय धीतं तत्कृतं कर्म समंशुतं । सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्चं नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा गिरा ।

ययोर्विश्वमिदं जगदियं द्यौः पृथिवी मही उपस्थे बिभृतो वसु नभंतामन्यके संमे ॥४॥

अभि । अर्चं । नभाकऽवत् । इन्द्राग्नी इति । यजसा । गिरा ।

ययोः । विश्वं । इदं । जगत् । इयं । द्यौः । पृथिवी । मही । उपऽस्थे । बिभृतः । वसु ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥४॥

हे नाभाक नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा यागेन गिरा स्तुत्या चाभ्यर्चं । अभिपूजय । ययोर्दिन्द्राग्न्योर्विश्वं
सर्वमिदं जगत्तिष्ठति । ययोश्चोपस्थ इयं बीर्मही महती पृथिवी च द्यावापृथिव्यावुभे वसु धनं बिभृतः
धारयतः । सिद्धमन्यत् ॥

प्र ब्रह्माणि नभाकवदिन्द्राग्निभ्यामिरज्यत ।

या सप्तबुधमर्णवं जिह्वारमपोर्णुत इन्द्र ईशान ओजसा नभंतामन्यके संमे ॥५॥

प्र । ब्रह्माणि । नभाकऽवत् । इन्द्राग्निऽभ्यां । इरज्यत ।

या । सप्तऽबुधं । अर्णवं । जिह्वारं । अपऽऊर्णुतः । इन्द्रः । ईशानः । ओजसा ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥५॥

ब्रह्माणि स्तोत्राणीन्द्राग्निभ्यां नभाकवत्प्रेरज्यत । नाभाकः प्रेरयते । या याविन्द्राग्नी सप्तबुधं सप्तमूलं
जिह्वारं पिहितद्वारमर्णवमपोर्णुतः तेजोभिराच्छादयतः तयोर्मध्य ओजसा बलेनेन्द्र ईशान ईश्वरो भवति ।
सिद्धमन्यत् ॥

अपि वृश्च पुराणववृततेरिव गुष्पितमोजो दासस्य दंभय ।

वयं तदस्य संभृतं वस्विद्रेण वि भजेमहि नभंतामन्यके संमे ॥६॥

अपि । वृश्च । पुराणऽवत् । वृततेऽइव । गुष्पितं । ओजः । दासस्य । दंभय ।

वयं । तत् । अस्य । संऽभृतं । वसु । इन्द्रेण । वि । भजेमहि । नभंतां । अन्यके । संमे ॥६॥

अपि च हे इंद्र पुराणवत्प्रतो यथा व्रततेरिव यथा वक्ष्या गुपितं निर्गतां शाखां वृक्षति तथा शत्रूणां वृक्ष । छेदय । तदेवाह । दासस्य दासनामकस्य शत्रोरोजो बलं दंभय । नाशय । अथ परोक्षसुतिः । वयं नामाका अस्य दासस्य संभृतं वस्त्रिद्रेण हेतुना वि भजेमहि । सिद्धमन्यत् ॥ २४ ॥

यदिन्द्राग्नी जना इमे विह्वयन्ते तना गिरा ।

अस्माकैभिर्नृभिर्वयं सासह्याम पृतन्यतो वनुयाम वनुष्यतो नभतामन्यके समे ॥ ७ ॥

यत् । इंद्राग्नी इति । जनाः । इमे । विह्वयन्ते । तना । गिरा ।

अस्माकैभिः । नृभिः । वयं । सासह्याम । पृतन्यतः । वनुयाम । वनुष्यतः । नभतां । अन्यके । समे ॥ ७ ॥

यद्य इमे जनास्तना धनेन गिरा स्तुत्या चेंद्राग्नी विह्वयन्ति विशेषेण ह्वयन्ति तेषु मध्ये वयं नामाकाः पृतन्यतः पृतनामिच्छन्तोऽस्माकैभिरस्माकीनैर्नृभिर्मनुष्यैः सासह्याम । शत्रून् नभिवेम । वनुष्यतः स्तुतिमिच्छन्तः शत्रून् वनुयाम च । सिद्धमन्यत् ॥

या नु श्वेताववो दिव उच्चरात उप द्युभिः ।

इंद्राग्न्योरनु व्रतमुहाना यन्ति सिंधवो यान्सीं बंधादमुंचतां नभतामन्यके समे ॥ ८ ॥

या । नु । श्वेतौ । अवः । दिवः । उत्तरातः । उप । द्युभिः ।

इंद्राग्न्योः । अनु । व्रतं । उहानाः । यन्ति । सिंधवः । यान् । सीं । बंधात् । अमुंचतां । नभतां । अन्यके । समे ॥ ८ ॥

या नु यावेचेंद्राग्नी श्वेतौ श्वेतवर्णौ । सत्त्वगुणोपेतावित्थर्यः । अवोऽधस्ताद्युभिर्दीप्तिभिर्दिव उपोच्चरातः उच्चरातः तयोरेवेंद्राग्न्योरुहाना हविर्वहन्तो यजमाना व्रतं कर्मानु यन्ति । अपि सीमिमाविंद्राग्नी यान्सिद्धान् सिंधवः सिंधून् बंधाद्वधनादमुंचतां । सिद्धमन्यत् ॥

पूर्वीष्टं इंद्रोपमातयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः सूनो ह्रिन्वस्य हरिवः ।

वस्वो वीरस्यापृचो या नु साधंत नो धियो नभतामन्यके समे ॥ ९ ॥

पूर्वीः । ते । इंद्र । उपमातयः । पूर्वीः । उत । प्रशस्तयः । सूनो इति । ह्रिन्वस्य । हरिः । वः ।

वस्वः । वीरस्य । आऽपृचः । याः । नु । साधंत । नः । धियः । नभतां । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

हे हरिवो वस्त्रिन् सूनो प्रेरयितरिन्द्र ह्रिन्वस्य प्रीणयितुर्वस्वो दीपकस्य वीरस्यापृचो धनान्युपयत्कृतस्ते तव ता उपमातय उपमानानि पूर्वीर्वहन्ति । उतापि च प्रशस्तयः पूर्वीः । या नो धियः प्रज्ञां साधंत असाधयन् । सिद्धमन्यत् ॥

तं शिशीता सुवृक्तिभिस्त्वेषं सत्वानमृग्मियं ।

उतो नु चिद्य ओजसा षुष्णास्यांडानि भेदति जेषत्स्वर्वतीरपो नभतामन्यके समे ॥ १० ॥

तं । शिशीत । सुवृक्तिभिः । त्वेषं । सत्वानं । अमृग्मियं ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओजसा । षुष्णस्य । आंडानि । भेदति । जेषत् । स्वः । वतीः ।

अपः । नभतां । अन्यके । समे ॥ १० ॥

हे स्तोतारः त्वेष्टं दीप्तं सत्त्वं संभक्तारं धनानामुग्मियमुगृह्यमुग्मिः स्तोतव्यं तमिन्द्रं सुवृत्तिभिः स्तुतिभिः शिश्रीत । संस्मृत । उतो नु चिदपि च य इन्द्र ओजसा बलेन शुष्णस्य शुष्णनामकस्यासुरस्यांडान्यंडजातान्यपत्यानि भेदति अभिनत स स्वर्वतीर्दिव्यान्यपः सलिलानि जेषत् । जयतु । सिद्धमन्यत् ॥

तं शिश्रीता स्वध्वरं सत्यं सत्त्वं नमृत्वियं ।

उतो नु चिद्य ओहत आंडा शुष्णस्य भेदन्यजैः स्वर्वतीरपो नभतामन्यके संमे ॥११॥

तं शिश्रीत । सुऽअध्वरं । सत्यं । सत्त्वं । नमृत्वियं ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओहते । आंडा । शुष्णस्य । भेदति । अजैः । स्वऽवतीः ।

अपः । नभतां । अन्यके । संमे ॥११॥

हे स्तोतारः स्वध्वरं सुयज्ञं सत्यमविनाशं सत्त्वं संभक्तारमुत्थियमृती यष्टव्यं तमिन्द्रं शिश्रीत । स्तुतिभिः संस्मृत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । उतो नु चिदपि च य इन्द्र ओहते यज्ञं प्रति गच्छति शुष्णस्यांडांडान्यंडजातानि च भेदति भिनत्ति स त्वं स्वर्वतीर्दिव्यान्यपः सलिलान्यजैः । अजेषीः । सिद्धमन्यत् ॥

एवेन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नवीयो मंधातृवदंगिरस्वदवाचि ।

त्रिधातुना शर्मणा पातमस्मान्वयं स्याम पतयो रयीणां ॥१२॥

एव । इंद्राग्निभ्यां । पितृऽवत् । नवीयः । मंधातृऽवत् । अंगिरस्वत् । अवाचि ।

त्रिधातुना । शर्मणा । पातं । अस्मान् । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥१२॥

एवैवं याभ्यामिन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नभाकवन्मंधातृवन्नवीयवन्नाश्रमांधातृवन्नांगिरस्वदंगिरोवन्न नवीयो नव-तरमवाचि नाभाकेन मया पाठिताविद्रापो त्रिधातुना त्रिपर्वणा शर्मणा गृहेण नोऽस्मान्नाभाकान्यातं । रचतं । वयं रयीणां धनानां पतयः स्वामिनः स्याम । भवेम ॥ ॥२५॥

अस्मा ऊ ष्विति दशर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । अस्मा ऊ षु दश वारुणं त्विति । नाभाक अपिरनुवृत्तत्वात् । महापातं हीत्युक्तत्वादित्थमपि महापातं । इदमादिके द्वे सूक्ते वरुणदेवत्ये ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्वर्दिनसवने मैत्रावरुणश्च आरंभणीयाया ऊर्ध्वं स चप इत्ययं नाभाकतृचः । सूचितं च । स चपः परि षस्वज इति मैत्रावरुणः । आ० ७. २. इति ॥ यः ककुभ इत्येतत्प्रभृतिको वा नाभा-कतृचः । सूचितं च । यः ककुभो निधारय इति वा । आ० ७. २. इति ॥

अस्मा ऊ षु प्रभूतये वरुणाय मरुद्भ्योऽर्चो विदुष्टरेभ्यः ।

यो धीता मानुषाणां पश्वो गा इव रक्षति नभतामन्यके संमे ॥१॥

अस्मै । ऊं इति । सु । प्रऽभूतये । वरुणाय । मरुत्ऽभ्यः । अर्चं । विदुऽतरेभ्यः ।

यः । धीता । मानुषाणां । पश्वः । गाऽइव । रक्षति । नभतां । अन्यके । संमे ॥१॥

हे स्तोतः सु प्रभूतये प्रकृष्टधनायास्मै वरुणाय विदुष्टरेभ्यो विदुष्टरेभ्यो मरुद्भ्यश्चार्च । सुहि । यो वरुणो धीता कर्मणा मानुषाणां मनुष्याणां पश्वः पशून् गा इव रक्षति । सिद्धमन्यत् ॥

तमू षु समना गिरा पितृणां च मन्मभिः ।

नाभाकस्य प्रशस्तिभिर्यः सिंधूनामुपोदये सप्रस्वसा स मध्यमो नभतामन्यके संमे ॥२॥

तं । ऊं इति । सु । समना । गिरा । पितॄणां । च । मन्मऽभिः ।

नाभाकस्य । प्रशस्तिऽभिः । यः । सिंधूनां । उप । उतऽअये । सप्तऽस्वसा । सः ।

मध्यमः । नभंतां । अन्यके । समे ॥ २ ॥

तमु तमेव वरुणं समना समानया गिरा जुत्वा स्वभिष्टौमि । पितॄणां मन्मभिः स्तोमैश्चाभिष्टौमि । नाभाकस्यैः प्रशस्तिभिः स्तोत्रैश्चाभिष्टौमि । सिंधूनां खंदमानानां नदीनामुप समीपं य उदये उन्नच्छति यश्च सप्तस्वसा स मध्यम इति वाग्भिर्निरुच्यते । अन्यके दुर्धियः शत्रवः समे सर्वे नभंतां । मा भूवन् ॥ तथा च यास्कः । तं स्वभिष्टौमि समानया गिरा गोत्वा जुत्वा पितॄणां च मननीयैः स्तोमैर्नाभाकस्य प्रशस्तिभिः । ऋषिर्नाभाको बभूव । यः खंदमानानामासामपामुपोदये सप्तस्वसारमेनमाह वाग्भिः स मध्यम इति निरुच्यतेऽथैष एव भवति । नभंतामन्यके समे मा भूवन्नन्यके सर्वे ये नो द्विषन्ति दुर्धियः पापधियः पापसंकल्पाः । नि० १०. ५. इति ॥

स क्षपः परि षस्वजे न्युप्तो मायया दधे स विश्वं परि दर्शतः ।

तस्य वेनीरनुं व्रतमुषस्तिस्त्रो अवर्धयन्नभंतामन्यके समे ॥ ३ ॥

सः । क्षपः । परि । सस्वजे । नि । उप्तः । मायया । दधे । सः । विश्वं । परि । दर्शतः ।

तस्य । वेनीः । अनुं । व्रतं । उषः । तिस्रः । अवर्धयन् । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ३ ॥

स वरुणः क्षपो राज्ञीः परि षस्वजे । परिष्वजते । अपि च दर्शतो दर्शनीयः स वरुण उप्त उत्तरणशीलः सन् विश्वं मायया कर्मणा परि परितो नि दधे । निदधाति । किंच तस्य वरुणस्य व्रतं कर्म वेनीः कामयमानाः प्रजास्तिस्र उपस्तिषु प्रातर्माध्यंदिनं सायं चान्ववर्धयन् । अनुवर्धयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

यः ककुभो निधारयः पृथिव्यामधि दर्शतः ।

स मातां पृथ्यं पदं तद्वरुणस्य सस्यं स हि गोपा इवेयो नभंतामन्यके समे ॥ ४ ॥

यः । ककुभः । निऽधारयः । पृथिव्यां । अधि । दर्शतः ।

सः । मातां । पृथ्यं । पदं । तत् । वरुणस्य । सस्यं । सः । हि । गोपाऽऽइव । इयं ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ ४ ॥

यो वरुणः पृथिव्यामधि पृथिव्या उपरि दर्शतो दर्शनीयः सन् ककुभो दिशो निधारयः निधारयति स वरुणो माता निर्माता । पृथ्यं प्रत्नं पदं स्वर्गाख्यं स्थानं सप्तमस्त्राभिश्च सर्पणीयं तद्वरुणस्य स्वकृतं । अपि च स हि स एवेयं ईश्वरः सन् गोपा इव गोपाल इव पशूनामस्त्राकं रक्षिता । सिद्धमन्यत् ॥

यो धर्ता भुवन्नानां य उस्त्राणामपीच्या वेद नामानि गुह्या ।

स कविः काव्या पुरु रूपं द्यौरिव पुष्यति नभंतामन्यके समे ॥ ५ ॥

यः । धर्ता । भुवन्नानां । यः । उस्त्राणां । अपीच्या । वेद । नामानि । गुह्या ।

सः । कविः । काव्या । पुरु । रूपं । द्यौऽऽइव । पुष्यति । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ५ ॥

यो वरुणो भुवनानां धर्ता धारयिता यज्ञोस्त्राणां देवाधिष्ठानभूतानां रश्मीनामपीच्यापीच्यान्त-

हिंतानि गुह्या गुह्यानि गुहायां निहितानि नामानि वेद जानाति स वरुणः कविः प्राज्ञः सन् काव्या
काव्यानि कविकर्माणि पुर बह्वर्हि रूपं धीरिव पुष्यति । सिद्धमन्यत् ॥ २६ ॥

यस्मिन्विश्वानि काव्या चक्रे नाभिरिव श्रिता ।

चितं जूती संपर्येत व्रजे गावो न संयुजे युजे अश्वान् अयुक्षत नभतामन्यके संमे ॥ ६ ॥

यस्मिन् । विश्वानि । काव्या । चक्रे । नाभिः । इव । श्रिता ।

चितं । जूती । संपर्येत । व्रजे । गावः । न । संयुजे । युजे । अश्वान् । अयुक्षत । नभतां ।

अन्यके । संमे ॥ ६ ॥

यस्मिन्वरुणे विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि कविकर्माणि चक्रे नाभिरिव यथा रथस्य चक्रे नाभि-
स्तथा श्रिता श्रितानि तं चितं चिस्थानं वरुणं जूती जूत्या चिप्रं संपर्येत । हे मदीया जनाः परिचरत ।
किमर्थमित्यत आह । व्रजे गोष्ठे गावो न यथा गाः संयुजे संयोगार्थं सह स्थापयितुं युजे युजंति तथास्माकम-
भियोगायाश्चानयुषत । सपत्ना युजंति । अतस्तदुपद्रवपरिहाराय वरुणं परिचरतेत्यर्थः ॥

य आस्वत्क आशये विश्वा जातान्येषां ।

परि धामानि मर्मेश्वरुणस्य पुरो गये विश्वे देवा अनु व्रतं नभतामन्यके संमे ॥ ७ ॥

यः । आसु । अत्कः । आशये । विश्वा । जातानि । एषां ।

परि । धामानि । मर्मेश्वत् । वरुणस्य । पुरः । गये । विश्वे । देवाः । अनु । व्रतं । नभतां ।

अन्यके । संमे ॥ ७ ॥

---त्यरिमृशतो वरुणस्य पुरो गये रथस्य पुरस्ताद्ववति तस्य वरुणस्य पुरस्ताद्विश्वे सर्वे देवा व्रतं
कर्मानुगच्छंतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स समुद्रो अपीच्यस्तुरो द्यामिव रोहति नि यदासु यजुर्दधे ।

स माया अर्चिना पदास्तृणात्नाकमारुहन्नभतामन्यके संमे ॥ ८ ॥

सः । समुद्रः । अपीच्यः । तुरः । द्यां । इव । रोहति । नि । यत् । आसु । यजुः । दधे ।

सः । मायाः । अर्चिना । पदा । अस्तृणात् । नाकं । आ । अरुहत् । नभतां ।

अन्यके । संमे ॥ ८ ॥

यस्मादापः समुद्रवन्ति स वरुणः समुद्रोऽपीच्योऽतर्हितस्तुरः चिप्रो द्यामिव यथादित्यो द्यां रोहति
तथा नाकं रोहति । अपि च यद्यो वरुण आसु दिशु यजुः प्रजाभ्यो दानं नि दधे निदधाति स वरुणो
माया असुराणां माया अर्चिनार्चिष्मता पदा स्थानेन । तेजसेत्यर्थः । आस्तृणात् । समंताद्विनस्ति । नाकं
सर्गमारुहत् । आरोहति । सिद्धमन्यत् ॥

यस्य श्वेता विचक्षणा तिस्रो भूमीरधिष्ठितः ।

चिरुत्तराणि पप्रतुर्वरुणस्य ध्रुवं सद् स सप्तानामिरज्यति नभतामन्यके संमे ॥ ९ ॥

यस्य । श्वेता । विऽचक्षणा । तिस्रः । भूमीः । अधिऽक्षितः ।

त्रिः । उत्तराणि । पप्रतुः । वरुणस्य । ध्रुवं । सदः । सः । सप्तानां । इरज्यति ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

यस्य वरुणस्याधिक्षितोऽतरिक्षेऽधि वसतः श्वेता श्वेतानि विचक्षणा तेषां तिस्रो भूमीस्त्रिरक्षराणि तिस्रणामधिक्षितानि भुवनानि पप्रतुः प्रथयति । तथा च मंचवर्णः । तिस्रो भूमीधारयन् वीर्यं ध्रुवं । अ० २. २७. ८. इति । तस्य वरुणस्य सदः स्थानं ध्रुवमचलमिति । किंच स वरुणः सप्तानां सिंधूनामिरज्यति । ईश्वरो भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यः श्वेताँ अधिनिर्णिजश्चक्रे कृष्णाँ अनु व्रता ।

स धामं पूर्वं ममे यः स्कंभेन वि रोदसी अजो न द्यामधारयन्नभंतामन्यके समे ॥ १० ॥

यः । श्वेतान् । अधिऽनिर्णिजः । चक्रे । कृष्णान् । अनु । व्रता ।

सः । धामं । पूर्वं । ममे । यः । स्कंभेन । वि । रोदसी इति । अजः । न । द्यां । अधारयत् ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ १० ॥

यो वरुणो निर्णिज आत्मीयान्नभमीन्दिवा श्वेतानधि चक्रे अधिकरोति तथा रात्रौ कृष्णांश्चक्रे स वरुणोऽनु व्रता कर्माणि लवीकृत्योभयविधकर्मानुगुणं पूर्वं धामांतरिक्षं दिवं वा ममे । निर्ममे । अपि च यः स्कंभेनांतरिक्षेणाजो न यथादित्यो द्यां धारयति तथा रोदसी द्यावापृथिव्यावधारयत् विधारयति स वरुण इत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥ २७ ॥

अस्तभ्रादिति षड्वचं द्वादशं सूक्तं । अर्चनानां ऋषिः काण्वो नामाको वा ऋषिः । उत्तरे त्वर्चनानाः । आद्यसृचस्त्रैष्टुभो वरुणदेवत्यो द्वितीयसृच आनुष्टुभोऽश्विदेवताकः । तथा चानुक्रांतं । अस्तभ्रात् षड्वर्चनानां वा त्रैष्टुभमंत्यं वा तृचमाश्विनमानुष्टुभमपश्यदिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ वारुणे पशौ हविषो याज्यास्तभ्रादिति । सूचितं च । अस्तभ्राद्यामसुरो विश्ववेदा इत्येकादशिनः । आ० ३. ७. इति ॥ अग्नीषोमप्रणयने ऽग्नेषोत्तरा परिधानीया । तथा सूचितं । अस्तभ्राद्यामसुरो विश्ववेदा इति परिदध्यादुत्तरया वा । आ० ४. १०. इति ॥ एवा वंदस्वेत्येषा वारुणे पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । एवा वंदस्व वरुणं वृहंतं तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वंदमान इति द्वे । आ० ३. ७. ॥ सोमप्रवहण इमां धियमित्येषा परिधानीया । सूचितं च । इमां धियं शिचमानस्य देवेति निहिते परिदध्यात् । आ० ४. ४. इति ॥

अस्तभ्राद्यामसुरो विश्ववेदा अमिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीद्विश्वा भुवनानि सप्ताद्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ १ ॥

अस्तभ्रात् । द्यां । असुरः । विश्वऽवेदाः । अमिमीत । वरिमाणं । पृथिव्याः ।

आ । आसीदत् । विश्वा । भुवनानि । सप्तराट् । विश्वा । इत् । तानि । वरुणस्य ।

व्रतानि ॥ १ ॥

विश्ववेदा विश्वधनोऽसुरो बलवान्वरुणो यामस्तभ्रात् । तथा पृथिव्याश्च वरिमाणं परिमाणममिमीत । चक्रे । एवं निर्मितानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि सप्तादुत्वासीदश्च । अर्धतिष्ठश्च । वरुणस्य तान्येतानि व्रतानि कर्माणि विश्वेद्विश्वान्येव । अतो वर्णयितुमशक्यानीत्यर्थः ॥

ए॒वा वंदस्व॑ वरु॒णं बृ॒हन्तं॑ नम॒स्या धी॒रम॒मृत॑स्य गो॒पां ।
 स नः॑ श॒र्मं चि॒व॒रू॒थं वि॒ यंस॑त्पा॒तं नो॑ द्या॒वापृ॒थि॒वी उ॒प॒स्थे ॥ २ ॥
 ए॒व । वंदस्व॑ । वरु॒णं । बृ॒हन्तं॑ । नम॒स्य । धी॒रं । अ॒मृत॑स्य । गो॒पां ।
 सः । नः॑ । श॒र्मं । चि॒व॒रू॒थं । वि॒ । यंस॑त् । पा॒तं । नः॑ । द्या॒वापृ॒थि॒वी इति॑ । उ॒प॒स्थे ॥ २ ॥

हे सोतः बृहन्तं महान्तं वरुणमेवैवं वंदस्व । सुहि । अमृतस्य गोपां गोपयितारं धीरं प्राज्ञं वरुणं नमस्व । नमस्तुभ्यं च । स वरुणो नोऽस्मभ्यं चिवरूथं चिस्थानं शर्मं गृहं वि यंसत् । प्रयच्छतु । उपस्थ उपस्थाने वर्तमानास्तोऽस्मात्स्यावापृथिवी द्यावापृथिवी पातं । रक्षतं ॥

इ॒मां धि॒यं शि॒क्ष॑माण॒स्य दे॒व क्र॑तुं द॒क्षं वरु॑ण॒ सं शि॒शा॒धि ।
 यया॑ति॒ विश्वा॑ दुरि॒ता तरे॑म॒ सु॒त॒र्मा॒णम॒धि ना॒वं रु॒हेम ॥ ३ ॥
 इ॒मां । धि॒यं । शि॒क्ष॑माण॒स्य । दे॒व । क्र॑तुं । द॒क्षं । वरु॑ण॒ । सं । शि॒शा॒धि ।
 यया॑ । अ॒ति । विश्वा॑ । दुः॒ऽइ॒ता । तरे॑म॒ । सु॒त॒र्मा॒णं । अ॒धि । ना॒वं । रु॒हेम ॥ ३ ॥

हे देव द्योतमान वरुण इमां धियमिदं कर्म शिक्षमाणस्यानुतिष्ठतो मम क्रतुं प्रज्ञानं दक्षं च सं शिशुधि । तीक्ष्णीकुरु । यया नावा यज्ञरूपया विश्वा सर्वाणि दुरिता दुरितान्यति तरेम तां सुतर्माणं सुष्ठु तारयित्रीं यज्ञरूपां नावमधि रुहेम । वयमारुहेम । दुःखसागरतरणे हेतुत्वाद्यज्ञो नीरित्यच व्यपदिश्यते ॥

आ॒ वां या॒वा॒णो अ॒श्वि॒ना धी॒भिर्वि॒प्रा अ॒चु॒च्युः ।
 ना॒स॒त्या सोम॑पी॒तये॒ नभ॑ताम॒न्यके॒ संमे ॥ ४ ॥
 आ॒ । वां । या॒वा॒णः । अ॒श्वि॒ना । धी॒भिः । वि॒प्राः । अ॒चु॒च्युः ।
 ना॒स॒त्या । सोम॑ऽपी॒तये॒ । नभ॑तां । अ॒न्यके॒ । संमे ॥ ४ ॥

हे नासत्या सत्यी सत्यप्रणेतारी वा । तथा च यास्तः । सत्यविव नासत्यावित्पौर्णवामः सत्यस्य प्रणेतारी । नि० ६. १३. इति । अश्विनाश्विनी वां युवां सोमपीतये सोमस्य पानाय विप्राः प्राज्ञा अश्विजो यावाणः सोमानिषवपाषाणाश्च धीभिः कर्मभिः स्वस्वव्यापारेरचुच्युः । अभिगच्छन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

यथा॑ वा॒मचि॑र॒श्वि॒ना गी॒र्भिर्वि॒प्रो अ॒जो॒हवी॑त् ।
 ना॒स॒त्या सोम॑पी॒तये॒ नभ॑ताम॒न्यके॒ संमे ॥ ५ ॥
 यथा॑ । वां । अ॒चिः । अ॒श्वि॒ना । गी॒ऽभिः । वि॒प्रः । अ॒जो॒हवी॑त् ।
 ना॒स॒त्या । सोम॑ऽपी॒तये॒ । नभ॑तां । अ॒न्यके॒ । संमे ॥ ५ ॥

हे नासत्यावश्विनी वां युवां विप्रः प्राज्ञोऽचिर्यथा गीर्भिः सुतिभिः सोमपीतयेऽजोहवीत् तथाहमपि जोहवीमि ॥

ए॒वा वा॑म॒ह ऊ॒तये॒ यथा॑हु॒वंत॑ मे॒धि॒राः ।
 ना॒स॒त्या सोम॑पी॒तये॒ नभ॑ताम॒न्यके॒ संमे ॥ ६ ॥

ए॒व । वां । अ॒ह्ने । ऊ॒तये॑ । यथा॑ । अ॒हु॒वंत॑ । मे॒धि॒राः ।
ना॒स॒त्या । सो॒मऽपी॑तये । नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ६ ॥

इयं व्याख्यातचरा ॥ ॥ २८ ॥ ॥ ५ ॥

षष्ठेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्रैमे विप्रस्वेति त्रयस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्वार्थं गायत्रम-
प्रिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । इमे त्रयस्त्रिंशद्विरूप आंगिरस आपेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कर्ता
गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चैतदादिके द्वे सूक्ते । सूचितं च । इमे विप्रस्वेति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ कारीर्य-
वभृथेयोः प्रथमाज्यभागस्याप्स्वप इत्यनुवाक्या । तथा सूचितं । अप्सुमंतावाज्यभागावप्स्वपे सधिष्टव । आ०
२. १३. । इति ॥ आप्रीध्रस्व प्रातःसवने प्रस्थितयाज्या । श्रूयते च । उषान्नाय वशान्नायेत्याप्रीध्रो यजति
। ऐ० ब्रा० ६. १०. । इति ॥ अप्रिवतीष्टी त्वं ह्यप इत्येषा याज्या । सूचितं च । त्वं ह्यपे अप्रिनापे त्वमस्यबुयो-
ध्यमीवाः । आ० ३. १३. । इति ॥ अप्रिमंथनेऽप्येषा । सूचितं च । त्वं ह्यपे अप्रिना तं मर्जयंत सुकर्तुं । आ० २. १६. ।
इति ॥ अपये कामायाष्टाकपालेष्टी तुभ्यं ता अंगिरस्तमेत्येषानुवाक्या । सूचितं च । तुभ्यं ता अंगिरस्तमाश्लास
तं काममपे तवोतीति कामाय । आ० २. १०. । इति ॥ अन्वाहितापेः प्रयाणे समारोपणपक्षेऽनयेकाङ्गतिः
कर्तव्या । तथा सूचितं । तुभ्यं ता अंगिरस्तमेति वाज्याङ्गतिं ऊत्वा समारोपयेत् । आ० ३. १०. । इति ॥ वैशुता-
प्रिनाप्रीनां संसर्गेऽपयेऽप्सुमतीष्टिः । तत्र यदपे दिविजा इति याज्या । यदपे दिविजा अस्यप्रिहोता
न्यसीदद्यजोयान् । आ० ३. १३. । इति ॥

इ॒मे वि॒प्रस्य॑ वे॒धसोऽग्ने॑र॒स्तृ॒तय॑ज्वनः । गि॒रः स्तो॒मांस॑ ई॒रते ॥ १ ॥

इ॒मे । वि॒प्रस्य॑ । वे॒धसः॑ । अ॒ग्नेः । अ॒स्तृ॒तय॑ज्वनः । गि॒रः । स्तो॒मांसः॑ । ई॒रते ॥ १ ॥

इमेऽस्यदीयाः स्तोमासः स्तोतारो विप्रस्य मेधाविनो वेधसो विधातुरस्तृतयज्वनोऽहिंसितयजमानस्या-
मेगिरः स्तुतीरीरते । प्रेरयंति ॥

अ॒स्मै ते॒ प्रति॒ह॒र्यते॒ जा॒तवे॒दो वि॒च॒र्षणे॑ । अ॒ग्ने ज॒नामि॑ सु॒ष्टुतिं॑ ॥ २ ॥

अ॒स्मै । ते॒ । प्र॒ति॒ह॒र्यते॒ । जा॒तऽवे॒दः । वि॒ऽच॒र्षणे॑ । अ॒ग्ने । ज॒नामि॑ । सु॒ऽस्तुतिं॑ ॥ २ ॥

हे जातवेदो जातधन विचर्षणे विद्वष्टरपे अस्मै प्रतिहर्षते प्रयच्छते ते तुभ्यं सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं
जनामि । आंगिरसोऽहं जनयामि ॥

आ॒रो॒का इ॒व घे॒दहं॑ ति॒ग्मा अ॒ग्ने तव॑ त्विषः । द॒द्भिर्व॑नानि व॒प्सति॑ ॥ ३ ॥

आ॒रो॒काऽइ॒व । घ॒ । इ॒त् । अ॒हं । ति॒ग्माः । अ॒ग्ने । तव॑ । त्विषः । द॒त् । भिः॑ । व॒नानि॑ ।

व॒प्स॒ति॒ ॥ ३ ॥

हे अग्ने तव तिग्मास्तीक्ष्णास्त्विषो दीप्तय आरोका ह्वारोचमानाः पशव इव दद्भिर्देतैर्वनान्यरण्यानि
वप्सति । भक्षयंति । घेदहेति त्रयं पूरकं ॥

ह॒र॒यो धू॒मके॑तवो वा॒तजू॒ता उप॑ ह्य॒वि । य॒तंते॒ वृथ॑ग॒म्ययः॑ ॥ ४ ॥

ह॒र॒यः । धू॒मऽके॑तवः । वा॒तऽजू॒ताः । उप॑ । ह्य॒वि । य॒तंते॒ । वृथ॑क् । अ॒म्ययः॑ ॥ ४ ॥

हरयो हरणशीला वातजूता वातप्रेरिता धूमकेतवो धूमध्वजा अपय उप बध्यंतरिक्षे वृथक् पुथग्यतंति ।
गच्छंति । पुथगित्यनेन सममव्ययं वृथगिति । पुथगित्येव वाजसनेयिनः पठंति । वा० सं० ३३. २. ॥

ए॒ते त्थे वृ॒थं॒ग॒म॒यं इ॒डासः॑ स॒म॒दृ॒क्षत॑ । उ॒ष॒सा॒मिव॑ के॒तवः॑ ॥ ५ ॥

ए॒ते । त्थे । वृ॒थं॒क् । अ॒म॒यः । इ॒डासः॑ । सं । अ॒दृ॒क्षत॑ । उ॒ष॒सा॒ं॒ऽइ॒व । के॒तवः॑ ॥ ५ ॥

एते त्व एतेऽपयो वृथक् पृथगिडासोऽग्निहोतुभिः समिद्धाः संत उषसामिव केतव उषसां प्रज्ञापका इव समदृक्षत । सम्यग्दृश्यंते ॥ ॥ २९ ॥

कृ॒ष्णा र॒जांसि॑ प॒त्सुतः॑ प्र॒याणे॑ जा॒तवे॑दसः । अ॒ग्निर्य॑द्रो॒धति॑ क्ष॒मि ॥ ६ ॥

कृ॒ष्णा । र॒जांसि॑ । प॒त्सुतः॑ । प्र॒ऽया॒ने । जा॒त॒ऽवे॑दसः । अ॒ग्निः । यत् । रो॒धति॑ । क्ष॒मि ॥ ६ ॥

जातवेदसोऽग्नेः प्रयाणे पत्सुतः पत्तो रजांसि पांसवः कृष्णानि भवन्ति । कदेत्यत आह । क्षमि क्षमायां यवदायी रोधति शुष्कान्वनस्यतीन्निरुणद्धि ॥

धा॒सिं कृ॒ण्वान॑ ओ॒षधी॑र्ब॒प्स॒द॒ग्निर्न॑ वा॒यति॑ । पु॒न॒र्य॑न्त॒रुणी॑र॒पि ॥ ७ ॥

धा॒सिं । कृ॒ण्वानः॑ । ओ॒षधीः॑ । ब॒प्स॒त् । अ॒ग्निः । न । वा॒यति॑ । पु॒नः॑ । यन् । त॒रुणीः॑ । अ॒पि ॥ ७ ॥

अग्निरोषधीर्धासिमन्नं । जुडासीत्यन्ननामसु पाठात् । कृण्वानः कुर्वन् बप्सन्नश्च यन्न वायति । न शाम्यति । पुनश्च तरुणीरोषधीरपि यन् गच्छन् भवति । भक्षयितुमिति शेषः ॥

जि॒ह्वाभि॑रह॒ न॒न॒म॒द॒र्चिषा॑ जं॒ज॒णा॒भ॒वन् । अ॒ग्निर्व॑नेषु रो॒चते॑ ॥ ८ ॥

जि॒ह्वाभिः॑ । अ॒ह । न॒न॒म॒त् । अ॒र्चिषा॑ । जं॒ज॒णा॒ऽभ॒वन् । अ॒ग्निः । व॒नेषु॑ । रो॒चते॑ ॥ ८ ॥

अग्निर्जिह्वाभिरह ज्वालाभिरिव ननमद्वनस्यतीनत्यंतं नमयन्नर्चिषा तेजसा जंजणाभवञ्ज्वलन् । जंजणाभवन् मल्लालाभवन्निति ज्वलतिकर्मसु पाठात् । वनेष्वरक्षेणु रोचते । प्रकाशते ॥

अ॒प्स्व॒मे स॒धि॒ष्टव॑ सौ॒षधी॑र॒नु रू॒ध्यसे॑ । गर्भे॑ स॒ञ्जाय॑से पु॒नः ॥ ९ ॥

अ॒प्स्व॒सु । अ॒प्स्वे । स॒धिः । त॒व । सः । ओ॒षधीः॑ । अ॒नु । रू॒ध्यसे॑ । गर्भे॑ । सन् । जा॒यसे॑ ।

पु॒न॒रिति॑ ॥ ९ ॥

हे अपि यस्य तवाप्सु सधिः प्रवेशस्थानं स त्वमोषधीरनु रूध्यसे । अनुरण्यति । पुनश्च तासां भूमिष्ठानां गर्भे सन् भवञ्जायसे । प्रादुर्भवसि ॥

उ॒द॒मे त॒व त॒द्वृ॒ताद॒र्ची रो॑चत॒ आहु॑तं । नि॒सानं॑ जु॒हो॒ऽमुखे॑ ॥ १० ॥

उत् । अ॒प्स्वे । त॒व । तत् । घृ॒तात् । अ॒र्चिः । रो॒चते॑ । आ॒ऽहु॑तं । नि॒सानं॑ । जु॒हः । मुखे॑ ॥ १० ॥

हे अपि तव घृतादाहुतं जुहो होमसाधनभूतायाः स्रुचो मुखे निसानं लिहानं तदर्चिद्रोचते । प्रकाशते ॥ ॥ ३० ॥

उ॒क्षान्ना॑य व॒शान्ना॑य सोम॑पृ॒ष्ठाय॑ वे॒धसे॑ । स्तोमै॑र्वि॒धेमा॒ग्रये॑ ॥ ११ ॥

उ॒क्षऽअ॒न्नाय॑ । व॒शऽअ॒न्नाय॑ । सोम॑ऽपृ॒ष्ठाय॑ । वे॒धसे॑ । स्तोमैः॑ । वि॒धेम॑ । अ॒ग्रये॑ ॥ ११ ॥

उक्षान्नाय । उक्षान्नमदनीयं हविर्यस्यासावुक्षान्नः । तक्षी वशान्नाय । वशान्नं यस्यासी वशान्नः । तक्षी सोमपृष्ठाय सोमघृतपृष्ठाय वेधसे विधात्रे कामानामग्रये स्तोमैर्विधेम । परिचरेम ॥

उ॒त त्वा॒ नम॑सा व॒यं हो॒त॒र्वरे॑ण्य॒क्रतो॑ । अ॒ग्ने॑ स॒मि॒द्धि॒रीम॑हे ॥ १२ ॥
 उ॒त । त्वा॒ । नम॑सा । व॒यं । हो॒तः । वरे॑ण्य॒क्रतो॑ इति॒ वरे॑ण्यऽक्रतो । अ॒ग्ने॑ । स॒मि॒त्स॒भिः ।
 ई॒म॒हे ॥ १२ ॥

उतापि च हे होतर्देवानां ज्ञातर्वरेण्यक्रतो वरणीयप्रज्ञापि त्वा त्वां वयमांगिरसा नमसाग्नेन हविषा समिद्धिधेमहे । याचामहे ॥

उ॒त त्वा॒ भृ॒गुव॑च्छु॒चे म॒नुष्व॑द॒ग्र आ॒हुत॑ । अ॒ंगि॒र॒स्व॒ह्वाम॑हे ॥ १३ ॥
 उ॒त । त्वा॒ । भृ॒गुऽव॑त् । शु॒चे॒ । म॒नुष्व॑त् । अ॒ग्ने॒ । आ॒ऽहु॑त् । अ॒ंगि॒र॒स्व॒त् । ह॒वाम॑हे ॥ १३ ॥
 हे शुचे स्वभावतः शुद्धाहुतापि त्वा त्वां भृगुवद्यथा भृगुस्तथा मनुष्वद्यथा च मनुस्तथांगिरोवच्च हवामहे ॥
 त्वं ह्य॒ग्ने अ॒ग्निना॒ विप्रो॑ वि॒प्रेण॑ स॒न्त॒सता॑ । स॒खा स॒ख्या स॒मि॒ध्यसे॑ ॥ १४ ॥
 त्वं । हि॒ । अ॒ग्ने॒ । अ॒ग्निना॑ । वि॒प्रः । वि॒प्रेण॑ । स॒न् । स॒ता । स॒खा । स॒ख्या । सं॒ऽद्वि॒ध्यसे॑ ॥ १४ ॥

हे अग्ने विप्रो मेधावी सन् विद्यमानः सखा च त्वं विप्रेण सता सख्यापिना समिध्यसे । तथा च ब्राह्मणं । त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्तसेति विप्र इतरो विप्र इतरः सन्नितरः सन्नितरः सखा सख्या समिध्यस इत्येष ह वा अस्य स्वः सखा । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति ॥

स त्वं वि॒प्राय॑ दा॒शुषे॑ र॒यिं दे॒हि स॒हस्रि॑णं । अ॒ग्ने॑ वी॒र॒वती॑मिषं ॥ १५ ॥
 सः । त्वं । वि॒प्राय॑ । दा॒शुषे॑ । र॒यिं । दे॒हि । स॒हस्रि॑णं । अ॒ग्ने॑ । वी॒र॒ऽव॒तीं । इ॒षं ॥ १५ ॥

हे अग्ने स प्रसिद्धस्त्वं विप्राय मेधाविने दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय सहस्रिणं सहस्रसंख्याकमपरिमितं रयिं धनं वीरवतीं पुत्रपौत्रादिसहितमिषमन्नं च देहि ॥ ३१ ॥

अ॒ग्ने॑ भ्रा॒तः स॒ह॒स्कृत॑ रोहि॒दश्च॑ शुचि॒व्रत॑ । इ॒मं स्तोमं॑ जुष॒स्व मे॑ ॥ १६ ॥
 अ॒ग्ने॑ । भ्रा॒त॒रिति॑ । स॒हः॒ऽकृत॑ । रोहि॒त्ऽअश्च॑ । शुचि॒ऽव्॒रत॑ । इ॒मं । स्तोमं॑ ।
 जुष॒स्व । मे॑ ॥ १६ ॥

हे अग्ने भ्रातर्भ्रातृवद्यजमानानां मित्रभूत सहस्कृत सहसा बलेन कृत रोहिदश्च लोहितवर्णाश्च शुचिव्रत शुद्धकर्मन्त्रपे म आंगिरसस्य ममेमं स्तोमं जुषस्व । सेवस्व ॥

उ॒त त्वा॒ग्ने म॒म स्तु॒तो वा॒श्राय॑ प्र॒ति॒ह॒र्य॑ते । गो॒ष्ठं गा॒व इ॒वाश॑त ॥ १७ ॥
 उ॒त । त्वा॒ । अ॒ग्ने॒ । म॒म । स्तु॒तः । वा॒श्राय॑ । प्र॒ति॒ऽह॒र्य॑ते । गो॒ऽस्थं॑ । गा॒वः॒ऽइ॒व ।
 आ॒श॒त ॥ १७ ॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां ममांगिरसस्य स्तुतः स्तुतयो वाश्राय वाशनशीलाय वत्साय प्रतिहर्यते पयः कामयमानाय दोग्धुं गोष्ठं गाव इव यथा गावः प्रविशन्ति तथाशत । प्राप्नुवन्ति ॥

तु॒भ्यं ता॒ अ॒ंगि॒रस्त॑म॒ विश्वाः॑ सु॒क्षि॒तयः॑ पृथ॒क् । अ॒ग्ने॒ कामा॑य॒ येमि॑रे ॥ १८ ॥
 तु॒भ्यं । ताः । अ॒ंगि॒रः॒ऽस्त॑म॒ । विश्वाः॑ । सु॒ऽक्षि॒तयः॑ । पृथ॒क् । अ॒ग्ने॒ । कामा॑य॒ ।
 येमि॑रे ॥ १८ ॥

हे अंगिरसमांगिरसां श्रेष्ठानि तुभ्यं विश्वाः सर्वास्ताः प्रसिद्धाः सुचितयः प्रजाः कामायात्मनः कामसिद्धयं पृथग्येमिरे । नियच्छन्ति ॥

अग्निं धीभिर्मनीषिणो मेधिरासो विपश्चितः । अद्भ्यसद्याय हिन्विरे ॥ १९ ॥

अग्निं । धीभिः । मनीषिणः । मेधिरासः । विपः । चितः । अद्भ्यसद्याय हिन्विरे ॥ १९ ॥

मनीषिणो मनस ईश्वरा मेधिरासो मेधाविनो विपश्चितः प्राज्ञा यजमाना धीभिः कर्मभिरद्भ्यसद्या-
यात्रस्य भजनायाग्निं हिन्विरे । प्रीणयन्ति ॥

तं त्वामज्मेषु वाजिनं तन्वाना अग्ने अध्वरं । वह्निं होतारमीळते ॥ २० ॥

तं । त्वां । अज्मेषु । वाजिनं । तन्वानाः । अग्ने । अध्वरं । वह्निं । होतारं । ईळते ॥ २० ॥

हे अग्ने वाजिनं बलिनं वह्निं हविषां वोढारं होतारं देवानामाहुतारं तं प्रसिद्धं त्वामज्मेषु गृहेष्वध्वरं
यज्ञं तन्वाना विस्तारयन्तो यजमाना ईळते । स्तुवंति ॥ ॥ ३२ ॥

पुरुचा हि सदृङ्गसि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥ २१ ॥

पुरुचा । हि । सदृङ्गः । असि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रभुः । समत्सु । त्वा । हवामहे ॥ २१ ॥

हे अग्ने त्वं हि यतः प्रभु प्रभुः ॥ सुलोपस्कान्दसः ॥ पुरुचा बङ्गेषु प्रदेशेषु विश्वाः सर्वा विशः प्रजा अनु
सदृङ्गं समानदर्शसि अतस्त्वा त्वां समत्सु संगमेषु हवामहे । हवामः ॥

तमीळिष्व य आहुतोऽग्निर्विभ्राजते घृतैः । इमं नः शृणवद्भव ॥ २२ ॥

तं । ईळिष्व । यः । आहुतः । अग्निः । विभ्राजते । घृतैः । इमं । नः । शृणवत् । भव ॥ २२ ॥

योऽग्निर्घृतैः सहाहुतो विभ्राजते यद्य नोऽस्माकमिमं हवमाहुतं शृणवत् शृणोति तमपिमीळिष्व ।
स्तुहि ॥

तं त्वा वयं हवामहे शृण्वन्तं जातवेदसं । अग्ने घन्तमप द्विषः ॥ २३ ॥

तं । त्वा । वयं । हवामहे । शृण्वन्तं । जातवेदसं । अग्ने । घन्तं । अप । द्विषः ॥ २३ ॥

हे अग्ने जातवेदसं जातधनं जातप्रज्ञं वा द्विषः शत्रून्प घन्तं हिंसन्तं शृण्वन्तमस्मादीयमाहुतं शृण्वन्तं च
त्वां वयमांगिरसा हवामहे ॥

विशां राजानमद्भुतमध्यस्थं धर्मणामिमं । अग्निमीळे स उ अश्वत् ॥ २४ ॥

विशां । राजानं । अद्भुतं । अधिऽअस्थं । धर्मणां । इमं । अग्निं । ईळे । सः । उ । इति ।

अश्वत् ॥ २४ ॥

विशां प्रजानां राजानमीश्वरमद्भुतं महातं धर्मणां कर्मणामध्यचमनुसंधातारमिममग्निमीळे । स्तौमि ।
स उ स एवाग्निः अश्वत् । अस्मदीयां स्तुतिं शृणोतु ॥

अग्निं विश्वायुवेपसं मर्यं न वाजिनं हितं । सग्निं न वाजयामसि ॥ २५ ॥

अग्निं । विश्वायुऽवेपसं । मर्यं । न । वाजिनं । हितं । सग्निं । न । वाजयामसि ॥ २५ ॥

विश्वायुवेपसं सर्वगतबलमग्निं वाजिनं बलिनं मयं न मनुष्यमिव हितं सप्तिं नाश्वमिव वाजयामसि ।
सुतिभिर्हविर्भिक्षं बलिनं कुर्मः ॥ ३३ ॥

घ्नन्मृध्राण्यप द्विषो दहन्वक्षांसि विश्वहा । अग्ने तिग्मेन दीदिहि ॥ २६ ॥

घ्नन् । मृध्राणि । अप । द्विषः । दहन् । रक्षांसि । विश्वहा । अग्ने । तिग्मेन । दीदिहि ॥ २६ ॥

हे अग्ने त्वं मृध्राणि हिंसकान् द्विषो द्वेष्टुनप घ्नन् हिंसन् विश्वहा सर्वदा रक्षांसि च दहंस्तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा दीदिहि । दीप्यस्व ॥

यं त्वा जनांस इंधते मनुष्वदंगिरस्तम । अग्ने स बोधि मे वचः ॥ २७ ॥

यं । त्वा । जनांसः । इंधते । मनुष्वत् । अंगिरः । तम । अग्ने । सः । बोधि । मे । वचः ॥ २७ ॥

हे अंगिरस्तमाग्ने यं त्वा त्वां जनासो जना मनुष्वदथा मनुक्षधते दीपयन्ति स त्वं मे मदोयं वचः सुतिं बोधि । बुध्यस्व ॥

यदग्ने दिविजा अस्यप्सुजा वा सहस्कृत । तं त्वा गीर्भिर्हवामहे ॥ २८ ॥

यत् । अग्ने । दिविजाः । असि । अप्सुजाः । वा । सहः । स्कृत । तं । त्वा । गीः । भिः ।

हवामहे ॥ २८ ॥

हे अग्ने यद्यस्त्वं दिविजा दिविभवोऽसि भवसि अप्सुजा वांतरिचजातश्च भवसि सहस्कृतः सहसा बलेन कृतश्चासि तं त्वा त्वामग्निं गीर्भिः सुतिभिर्हवामहे । ऊयामः ॥

तुभ्यं घेत्ते जना इमे विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । धासिं हिन्वंत्यत्तवे ॥ २९ ॥

तुभ्यं । घ । इत् । ते । जनाः । इमे । विश्वाः । सुऽक्षितयः । पृथक् । धासिं । हिन्वंति ।

अत्तवे ॥ २९ ॥

हे अग्ने तुभ्यं घ त्वदर्थमेव त इमे मया दृश्यमाना जना विश्वाः सर्वाः सुक्षितयः प्रजाश्च धासिमन्नं हविरत्तवेऽदनाय पृथग्निहन्वन्ति । प्रेरयन्ति ॥

ते घेदग्ने स्वाध्योऽहा विश्वा नृचक्षसः । तरंतः स्याम दुर्गहा ॥ ३० ॥

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्यः । अहा । विश्वा । नृऽचक्षसः । तरंतः । स्याम ।

दुऽगहा ॥ ३० ॥

हे अग्ने ते घेत्त्वदर्थमेव खलु वयं स्वाध्यः सुकर्माणः संतो विश्वा विश्वान्यहाहानि नृचक्षसो द्रष्टारश्च दुर्गहा दुःखेन गाहयितव्यानि तरंतः स्याम । भवेम ॥ ३४ ॥

अग्निं मंद्रं पुरुप्रियं शीरं पावकशोचिषं । हृज्जिर्मंद्रेभिरीमहे ॥ ३१ ॥

अग्निं । मंद्रं । पुरुऽप्रियं । शीरं । पावकऽशोचिषं । हृत् । भिः । मंद्रेभिः । ईमहे ॥ ३१ ॥

मंद्रं मादनं पुरुप्रियं बज्रप्रियं शीरं यज्ञेषु शयनशीलं पावकशोचिषं पावकदीप्तिमग्निं हृज्जिर्मनोहरिर्मंद्रेर्मादनैः स्तोत्रैरीमहे । याचामहे ॥

स त्वमे विभावसुः सृजन्सूर्यो न रश्मिभिः । शर्धन्तमांसि जिघ्रसे ॥३२॥
 सः । त्वं । अग्ने । विभाऽवसुः । सृजन् । सूर्यः । न । रश्मिऽभिः । शर्धन् । तमांसि ।
 जिघ्रसे ॥३२॥

हे अग्ने विभावसुर्दीप्तिरोचनः स प्रसिद्धस्त्वं सृजतु यन् सूर्यो न यथा सूर्यस्तथा रश्मिभिः शर्धन् बलं कुर्वन्तमांसि जिघ्रसे । नाशयसि ॥

तत्रै सहस्व ईमहे दाचं यन्नोपदस्यति । त्वदग्ने वार्यं वसुं ॥३३॥
 तत् । ते । सहस्वः । ईमहे । दाचं । यत् । न । उपऽदस्यति । त्वत् । अग्ने । वार्यं । वसुं ॥३३॥

हे सहस्रो बलवत्तमे ते तव यद्वसु नोपदस्यति नोपवीयते तद्दाचं दातव्यं वार्यं वरणीयं च वसु धनं त्वत्त्वत्त ईमहे । याचामहे ॥ ॥३५॥

समिधापिमिति त्रिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्वार्यं प्राक्त्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रमाप्तेयं । तथा चानुक्रम्यते । समिधापिं त्रिंशदिति ॥ प्रातरनुवाके गायत्रे कंदस्याश्विनशस्ते चेदं विनियुक्तं ॥ महाव्रते समिधापिमित्याद्यास्तस्रः सामिधेयः । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । समिधापिमिति चतस्रो वैश्वकर्मणश्चषमः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ आतिथ्यायां समिधापिमित्येषा प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं च । समिधापिं दुवस्यता प्यायस्व समेतु ते । आ० ४. ५. इति ॥ अमावास्यायां प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं च । बुधन्वंतावमावास्यायामपिः प्रतिन मन्मना । आ० १. ५. इति ॥ दर्शपूर्णमासयोराप्तेयस्यानुवाक्यापि-मूर्धेत्येषा । सूचितं च । अग्निमूर्धा भुवो यज्ञस्य । आ० १. ६. इति ॥ मूर्धन्वद्गुणस्यापेरप्येषवानुवाक्या । सूचितं च । नित्ये मूर्धन्व इति ॥ पवमानेष्टिषु द्वितीयस्यामिष्टावपेः शुचिरनुवाक्यापिः शुचिब्रततम इत्येषा । सूचितं च । अपिः शुचिब्रततम उदमे शुचयस्तव । आ० २. १. इति ॥

समिधापिं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिं । आस्मिन्हव्या जुहोतन ॥१॥
 संऽइधा । अग्निं । दुवस्यत । घृतैः । बोधयत । अतिथिं । आ । अस्मिन् । हव्या ।
 जुहोतन ॥१॥

हे ऋत्विजः अतिथिमतिथिवत्प्रियमग्निं समिधा दुवस्यत । परिचरत । घृतेर्दीप्तिसाधनैराज्यैर्बोधयत च । अस्मिन्समिधेऽग्नी हव्या हवीष्या जुहोतन । आजुहुत च ॥

अग्ने स्तोमं जुषस्व मे वर्धस्वानेन मन्मना । प्रति सूक्तानि हर्य नः ॥२॥
 अग्ने । स्तोमं । जुषस्व । मे । वर्धस्व । अनेन । मन्मना । प्रति । सुऽउक्तानि । हर्य । नः ॥२॥

हे अग्ने म आंगिरसस्य मम स्तोमं स्तोत्रं जुषस्व । सेवस्व । अनेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण वर्धस्व च । नोऽस्माकं सूक्तानि प्रति हर्य । कामय च ॥

अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुप ब्रुवे । देवाँ आ सादयादिह ॥३॥
 अग्निं । दूतं । पुरः । दधे । हव्यऽवाहं । उप । ब्रुवे । देवान् । आ । सादयात् । इह ॥३॥

दूतं देवानां हव्यवाहं हवीषां वोढारं चाग्निं पुरो दधे । पुरस्करोमि । उप ब्रुवे । उपसौमि च । सोऽपिरिह यज्ञे देवानां सादयत् । आसादयतु ॥

उत्ते बृहंतो अर्चयः समिधानस्य दीदिवः । अग्ने शुक्रास ईरते ॥४॥

उत् । ते । बृहंतः । अर्चयः । संऽइधानस्य । दीदिऽवः । अग्ने । शुक्रासः । ईरते ॥४॥

हे दीदिवो दीप्ताग्ने समिधानस्य समिध्यमानस्य ते तव बृहंतो महान्तः शुक्रासो ज्वलन्तोऽर्चयो दीप्ताग्ने उदीरते ॥

उप त्वा जुहोऽ मम घृताचीर्यतु हर्यत । अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥५॥

उप । त्वा । जुहः । मम । घृताचीः । र्यतु । र्यत । अग्ने । हव्या । जुषस्व । नः ॥५॥

हे हर्यत कामयमानाग्ने मम मदीया घृताचीर्घृतमंचत्थो जुहः सुचस्त्वा त्वामुप र्यतु । नोऽस्माकं हव्या हव्यानि जुषस्व । सेवस्व च ॥ ॥३६॥

मंद्रं होतारमृत्विजं चित्रभानुं विभावसुं । अग्निमीळे स उ श्रवत् ॥६॥

मंद्रं । होतारं । ऋत्विजं । चित्रऽभानुं । विभाऽवसुं । अग्निं । ईळे । सः । उं इति ।

श्रवत् ॥६॥

मंद्रं मादनं होतारं देवानामाहूतारमृत्विजमृती यष्ट्यं चित्रभानुं चित्रदीप्तिं विभावसुं दीप्तिधनमग्निमीळे । स्तौमि । सोऽग्निः श्रवत् । अस्मदीयां स्तुतिं शृणोत्वैव ॥

प्रत्नं होतारमीड्यं जुष्टमग्निं कविक्रतुं । अध्वराणामभिश्चियं ॥७॥

प्रत्नं । होतारं । ईड्यं । जुष्टं । अग्निं । कविऽक्रतुं । अध्वराणां । अभिऽश्चियं ॥७॥

प्रत्नं पुराणं होतारं देवानामाहूतारमीड्यं सुत्यं जुष्टं प्रीतं सेवितं वा कविक्रतुं क्रांतकर्माणमध्वराणां यज्ञानामभिश्चियमभिश्चियतारमीड्यमग्निमीळे । स्तौमि ॥

जुषाणो अंगिरस्तमेमा हव्यान्यानुषक् । अग्ने यज्ञं नय ऋतुथा ॥८॥

जुषाणः । अंगिरःऽतमः । इमा । हव्यानि । आनुषक् । अग्ने । यज्ञं । नय । ऋतुऽथा ॥८॥

हे अंगिरस्तमांगिरसां श्रेष्ठाग्ने इमेमान्यस्मदीयानि हव्यानि हवीष्यानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा जुषाणः सेवमानो भव । ऋतुथा काले काले यज्ञं च नय ॥

समिधान उ संत्य शुक्रशोच इहा वह । चिकित्वादैव्यं जनं ॥९॥

संऽइधानः । उं इति । संत्य । शुक्रऽशोचे । इहा । आ । वह । चिकित्वान् । दैव्यं । जनं ॥९॥

हे संत्य भजनशील शुक्रशोचे ज्वलदीप्ति त्वं समिधान उ समिध्यमान एव दैव्यं देवसंबन्धिनं जनं चिकित्वाजानमिह यज्ञ आ वह ॥

विप्रं होतारमद्रुहं धूमकेतुं विभावसुं । यज्ञानां केतुमीमहे ॥१०॥

विप्रं । होतारं । अद्रुहं । धूमऽकेतुं । विभाऽवसुं । यज्ञानां । केतुं । ईमहे ॥१०॥

विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाहूतारमद्रुहमद्रोग्धारं धूमकेतुं धूमध्वजं विभावसुं दीप्तिधनं यज्ञानां केतुं पताकस्थानीयमग्निमीमहे । अभीष्टं याचामहे ॥ ॥३७॥

अग्ने नि पाहि नस्त्वं प्रति षम देव रीषतः । भिंधि द्वेषः सहस्कृत ॥११॥

अग्ने । नि । पाहि । नः । त्वं । प्रति । स्म । देव । रीषतः । भिंधि । द्वेषः । सहः । स्कृत ॥११॥

हे सहस्कृत बलेन कृत देव दीप्ताये रीषतो हिंसकान्नोऽस्मान् प्रति नि पाहि । प्रतिरक्ष । स्मेति पुरणः । द्वेषो द्वेषः शत्रुंश्च भिंधि । विदारय ॥

अग्निः प्रत्नेन मन्मना शुभानस्तन्वं स्वां । कविर्विप्रेण वावृधे ॥१२॥

अग्निः । प्रत्नेन । मन्मना । शुभानः । तन्वं । स्वां । कविः । विप्रेण । ववृधे ॥१२॥

कविः क्रांतकर्माग्निः प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण स्वां स्वकीयां तन्वं तनुमंगं शुभानः शोभयन् विप्रेण मेधाविना स्तोत्रा वावृधे । प्रवृद्धो भवति ॥

ऊर्जो नपातमा हुवेऽग्निं पावकशोचिषं । अस्मिन्यज्ञे स्वध्वरे ॥१३॥

ऊर्जः । नपातं । आ । हुवे । अग्निं । पावकः । शोचिषं । अस्मिन् । यज्ञे । सुऽअध्वरे ॥१३॥

ऊर्जोऽन्नस्य नपातं पुत्रं पावकशोचिषं शोधकदीप्तिमग्निं स्वध्वरेऽग्नौ रत्नं तमहिं स्तेऽस्मिन्यज्ञ आ ऊवे । आह्वयामि ॥

स नो मित्रमहस्त्वमग्ने शुक्रेण शोचिषा । देवैरा सत्सि बर्हिषि ॥१४॥

सः । नः । मित्रः । महः । त्वं । अग्ने । शुक्रेण । शोचिषा । देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥१४॥

हे मित्रमहो मित्राणां पूजनीयाये स त्वं शुक्रेण ज्वलता शोचिषा तेजसा देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आ सत्सि । आसीद् ॥

यो अग्निं तन्वोऽग्ने दमे देवं मर्तः सपर्येति । तस्मा इहीदयद्वसु ॥१५॥

यः । अग्निं । तन्वं । दमे । देवं । मर्तः । सपर्येति । तस्मै । इत् । दीदयत् । वसु ॥१५॥

यो मर्तो मनुष्यो दमे गृहेऽग्निं देवं तन्वो धनस्य प्राप्त्यर्थमिति शेषः । भोजनं तनेति धननामसु पाठात् । सपर्येति परिचरति तस्मा इत्तस्मा एव वसु धनं दीदयत् । सोऽग्निः प्रयच्छति ॥ ३८ ॥

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयं । अपां रेतसि जिवति ॥१६॥

अग्निः । मूर्धा । दिवः । ककुत् । पतिः । पृथिव्याः । अयं । अपां । रेतसि । जिवति ॥१६॥

मूर्धा देवानां अग्रे दिवो बुलोकस्य ककुदुच्छितः पृथिव्याश्च पतिरयमपिरपां रेतसि स्थावरजंगमात्मकानि भूतानि जिवति । ग्रीणयति ॥

उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजंत ईरते । तव ज्योतींश्चर्चयः ॥१७॥

उत् । अग्ने । शुचयः । तव । शुक्राः । भ्राजंतः । ईरते । तव । ज्योतींषि । अर्चयः ॥१७॥

हे अग्ने ते तव शुचयो निर्मलाः शुक्राः शुक्लवर्णा भ्राजंतो दीप्यमाना अर्चयः प्रभास्तव ज्योतींषि तेजांसु दीरते । प्रेरयति ॥

ईशिषे वार्यस्य हि दाक्षस्याग्ने स्वर्पतिः । स्तोता स्यां तव शर्मणि ॥१८॥

ईशिषे । वार्यस्य । हि । दाक्षस्य । अग्ने । स्वः । पतिः । स्तोता । स्यां । तव । शर्मणि ॥१८॥

हे अग्ने स्वर्पतिः स्वर्गस्य स्वामी त्वं वार्यस्य वरणीयस्य दात्रस्य दातव्यस्य धनस्येशिषे । ईश्वरोऽसि । शर्मणि सुखे निमित्ते तव स्तोता स्थां । भवेयं ॥

त्वामग्ने मनीषिणस्त्वां हिन्वन्ति चित्तिभिः । त्वां वर्धतु नो गिरः ॥ १९ ॥

त्वां । अग्ने । मनीषिणः । त्वां । हिन्वन्ति । चित्तिभिः । त्वां । वर्धतु । नः । गिरः ॥ १९ ॥

हे अग्ने त्वां मनीषिणो मनस ईश्वराः स्तोतारः सुतिभिः सुवन्तीति शेषः । किंच त्वामेव चित्तिभिः कर्मभिर्हिन्वन्ति । प्रीणयन्ति । नोऽस्माकं गिरः सुतयस्त्वामेव वर्धतु । वर्धयंतु ॥

अदब्धस्य स्वधावतो दूतस्य रेभतः सदा । अग्नेः सख्यं वृणीमहे ॥ २० ॥

अदब्धस्य । स्वधाऽवतः । दूतस्य । रेभतः । सदा । अग्नेः । सख्यं । वृणीमहे ॥ २० ॥

हे अग्ने अदब्धस्य केनाप्यहिंसितस्य स्वधावतो बलवतो दूतस्य देवानां रेभतो देवान् सुवत्सवः सख्यं सदा वयं वृणीमहे ॥ ३९ ॥

अग्निः शुचिर्व्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुचीं रोचत आहुतः ॥ २१ ॥

अग्निः । शुचिर्व्रतऽतमः । शुचिः । विप्रः । शुचिः । कविः । शुचिः । रोचते । आऽहुतः ॥ २१ ॥

शुचिर्व्रततमोऽतिशयेन शुद्धकर्मा शुचिः शुद्ध एव विप्रो मेधावी शुचिः शुद्धः सन्नेव कविः क्रांतकर्मा शुचिरेवाहुतोऽपी रोचते । प्रकाशते ॥

उत त्वा धीतयो मम गिरो वर्धतु विश्वहा । अग्ने सख्यस्य बोधि नः ॥ २२ ॥

उत । त्वा । धीतयः । मम । गिरः । वर्धतु । विश्वहा । अग्ने । सख्यस्य । बोधि । नः ॥ २२ ॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां मम धीतयः कर्माणि गिरः सुतयश्च विश्वहा सर्वदा वर्धतु । वर्धयंतु । नोऽस्माकं सख्यस्य सख्यं सखिकर्म सुत्यादिकं बोधि । बुध्यस्व ॥

यदग्ने स्यामहं त्वं त्वं वा घा स्या अहं । स्युष्टे सत्या इहाशिषः ॥ २३ ॥

यत् । अग्ने । स्यां । अहं । त्वं । त्वं । वा । घा । स्याः । अहं । स्युः । ते । सत्याः । इह । आऽशिषः ॥ २३ ॥

हे अग्ने यद्ययहं त्वं वज्रधनः स्थां भवेयं त्वं वा घ त्वं वा खल्वहं दरिद्रः स्तोता स्याः भवेः ततस्तवाशिष आशासनानीहास्मद्विषये सत्याः सत्यानि स्युः । भवेयुः ॥

वसुर्वसुपतिर्हि कमस्यग्ने विभावसुः । स्याम ते सुमतावपि ॥ २४ ॥

वसुः । वसुऽपतिः । हि । कं । असि । अग्ने । विभाऽवसुः । स्याम । ते । सुऽमता । अपि ॥ २४ ॥

हे अग्ने त्वं विभावसुर्दोषिधनो वसुपतिर्धनपतिर्वसुर्वासयिता चासि भवसि हि यस्मात् अतो वयमपि ते तव सुमतावनुग्रहबुद्धौ स्याम । भवेम ॥

अग्ने धृतव्रताय ते समुद्रायैव सिंधवः । गिरो वाआस ईरते ॥ २५ ॥

अग्ने । धृतऽव्रताय । ते । समुद्रायैऽव । सिंधवः । गिरः । वाआसः । ईरते ॥ २५ ॥

हे अग्ने धृतव्रताय धृतकर्मणे ते तुभ्यं वाआसो वाशनशीला गिरो मम सुतयः सिंधवो नद्यः समुद्रायैव यथा समुद्राय तथेरते । प्रवर्तते ॥ ४० ॥

युवानं वि॒श॒पतिं॑ क॒विं वि॒श्व॒दं पु॒रु॒वेप॑सं । अ॒ग्निं श्रु॑भामि॒ मन्म॑भिः ॥२६॥

युवानं॑ वि॒श॒पतिं॑ क॒विं वि॒श्व॒दं पु॒रु॒वेप॑सं । अ॒ग्निं श्रु॑भामि॒ मन्म॑भिः ॥२६॥

युवानं नित्यतद्वत् वि॒श॒पतिं॑ वि॒शं प॑तिं क॒विं क्रा॑न्तकर्माणां वि॒श्व॒दं सर्व॑स्य ह॒विषो॑ऽन्तारं पु॒रु॒वेप॑सं ब॒हु॒कर्मा॑णां । वेशो वेप इति कर्मनामसु पाठात् । अ॒ग्निं मन्म॑भिर्मननीयेः स्तोत्रैः श्रु॑भामि । शोभयामि ॥

य॒ज्ञानां॑ र॒थ्ये व॒यं ति॒ग्मज॑भाय वी॒रु॒वे । स्तोमै॑रिषेमा॒ग्रये॑ ॥२७॥

य॒ज्ञानां॑ र॒थ्ये व॒यं ति॒ग्मज॑भाय वी॒रु॒वे । स्तोमैः॑ । इ॒षे म॒ । अ॒ग्रये॑ ॥२७॥

य॒ज्ञानां॑ र॒थ्ये ते॒ ति॒ग्मज॑भाय ती॒क्ष्णज्वा॑लाय वी॒रु॒वे बल॑वतेऽ॒ग्रये॑ स्तोमैः स्तोत्रैर्विषमांगिरसा इ॒षेम॒ । स्तु॑तिं कर्तुमिच्छेम ॥

अ॒यम॑ग्रे॒ ते अ॒पि ज॑रिता भू॒तु सं॒त्य । तस्मै॑ पा॒वक॑ मृ॒ळय॑ ॥२८॥

अ॒यं । अ॒ग्रे॒ ते इति॑ । अ॒पि ज॑रिता । भू॒तु सं॒त्य । तस्मै॑ पा॒वक॑ । मृ॒ळय॑ ॥२८॥

हे पावक शोधक संत्य भजनीयापि ते अपि त्वय्ययमस्मदीयो जनो जरिता सोता भूतु । भवतु । तस्मै जरिषे मृळय । सुखमुत्पादय । तं सुखय वा ॥

धी॒रो ह्यस्य॑ स॒सृजि॒प्रो न जा॑गृ॒विः सदा॑ । अ॒ग्रे दी॑दय॒सि ह्य॒वि ॥२९॥

धी॒रः । हि॒ । असि॑ । अ॒सृज॑ । स॒त् । वि॒प्रः । न । जा॑गृ॒विः । सदा॑ । अ॒ग्रे । दी॑दय॒सि । ह्य॒वि ॥२९॥

हे अग्रे त्वं धीरोऽसि हि । भवसि खलु । असृजसृजविषि सीदन्विप्रो न मेधावीव जागृविः प्रजानां हितकरणे जागरणशीलोऽसि । सदा ब्रह्मन्तरिषे दीदयसि । दीव्यसि च ॥

पु॒राग्रे॑ दु॒रि॒तेभ्यः॑ पु॒रा मृ॒धेभ्यः॑ क॒वे । प्र॒ण॒ आ॒युर्व॑सो ति॒र ॥३०॥

पु॒रा । अ॒ग्रे । दुः॑ । दु॒रि॒तेभ्यः॑ । पु॒रा । मृ॒धेभ्यः॑ । क॒वे । प्र॒ण॒ । आ॒युः । व॒सो इति॑ । ति॒र ॥३०॥

हे वसो वासक कवे क्रांतकर्मत्रये दुरितेभ्यः पापेभ्यः पुरा मृधेभ्यो हिंसकेभ्यश्च पुरा । यदा दुरितानि शत्रवश्चास्मान् हिंसितुमुद्युजते ततः प्रागेवेत्यर्थः । नोऽस्माकमायुः प्र ति॒र । वर्धय ॥ ॥३१॥

आ घा य इति द्विचत्वारिंशदृचं तृतीयं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ घ द्विचत्वारिंशत्त्रिंशोक्त आद्यमिन्द्रो । अनुक्तगोचत्वात्काण्वस्त्रिंशोक्त ऋषिः । परं गायत्रं प्राम्बत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः । अनुक्तत्वादिन्द्रो देवता । आद्यायास्त्वमिच्छेद्व्यस्य ॥ महाव्रते निष्किले गायत्रतुचाशीतापितसूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । आ घा ये अपिमिंधत आ तू न इन्द्र जुमंतमिति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकश्च आदितः सप्तदशर्चः । तथैवातिराच इति खंडे सूच्यते । आ घा ये अपिमिंधत इति सप्तदश । आ० ६. ४. इति ॥ आययण अपिन्द्रस्य हविष आ घा य इत्येषानुवाक्या । सूचितं च । आ घा ये अपिमिंधते सुकर्माणः सुब्रह्मो देवयंत इति स्तोत्रं । आ० २. ९. इति ॥ मैत्रावर्षणातिरिक्तोक्थ्ये स्तोत्रमिन्द्रायेत्याद्याः षडृचो विकल्पेन स्तोत्रियानुरूपाः । सूचितं च । तद्वो गाय सुते सचा स्तोत्रमिन्द्राय गायत । आ० ९. ११. इति ॥ द्वितीये पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिनोऽभि त्वा वृषभेति स्तोत्रियसृचः । सूचितं च । अभि त्वा वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा । आ० ६. ४. इति ॥ चातुर्विधिकेऽहनि प्रातःसवने मिंधि विश्वा इति ब्राह्मणाच्छंसिनः षठ्हस्तोत्रियः । तथा च सूचितं । मिंधि विश्वा अप द्विष इति ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. २. इति ॥

आ घा ये अग्निमिधते स्तृणन्ति बर्हिः। अनुषक् । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ १ ॥

आ। घ। ये। अग्निं। इधते। स्तृणन्ति। बर्हिः। अनुषक्। येषां। इन्द्रः। युवा। सखा ॥ १ ॥

य ऋषय आ घाभिमुखेन खल्वग्निमिधते दीपयन्ति येषां च युवा नित्यतर्पण इन्द्रः सखा भवति त आनुषगानुपूर्व्येण बर्हिः स्तृणन्ति ॥

बृहन्निदिध्म एषां भूरि शस्तं पृथुः स्वरुः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ २ ॥

बृहन्। इत्। इध्मः। एषां। भूरि। शस्तं। पृथुः। स्वरुः। येषां। इन्द्रः। युवा। सखा ॥ २ ॥

एषामृषीणामिध्मो बृहन्निदिध्मन् खलु भूरि बज्रं च शस्तं स्तोत्रं स्वरुश्च पृथुर्महान् । सिद्धमन्यत् ॥

अयुद्ध इद्युधा वृतं शूर आर्जति सत्वभिः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ ३ ॥

अयुद्धः। इत्। युधा। वृतं। शूरः। आ। अर्जति। सत्वभिः। येषां। इन्द्रः। युवा। सखा ॥ ३ ॥

तेष्वन्तर्भूतः कश्चिदयुद्ध इत्यागयोद्वैव सन् युधा वृतं योद्धुर्मिर्भटेरावृतं शत्रुं सत्वभिरात्मीयैर्बलैः शूरः सन्नार्जति । नमयति ॥

आ बुंदं वृचहा ददे जातः पृच्छद्वि मातरं । क उयाः के ह शृण्विरे ॥ ४ ॥

आ। बुंदं। वृचहा। ददे। जातः। पृच्छत्। वि। मातरं। के। उयाः। के। ह। शृण्विरे ॥ ४ ॥

आत उत्पत्तो वृचहेन्द्रो बुंदमिषुं । तथा च यास्कः । बुंद इषुर्भवति । नि० ६. ३२. । इति । आ ददे । आदाय चेषुमुया उन्नूर्णवलाः के के च शृण्विरे वीर्येण विश्रुता इति स्वमातरं वि पृच्छत् । अप्राचीत् ॥

प्रति त्वा शवसी वदन्निरावप्सो न योधिषत् । यस्ते शत्रुत्वमाचके ॥ ५ ॥

प्रति। त्वा। शवसी। वदत्। गिरौ। अप्सः। न। योधिषत्। यः। ते। शत्रुः। त्वं।

आऽचके ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां शवसी बलवती माता प्रति वदत् । प्रत्यवोचत् । यस्ते शत्रुत्वमाचके कामयते स गिरौ पर्वतेऽप्सो न दर्शनीयो गज इव योधिषत् । योध्यति ॥ ४२ ॥

उत त्वं मघवञ्छृणु यस्ते वष्टि ववक्षि तत् । यद्वीळ्यासि वीळु तत् ॥ ६ ॥

उत। त्वं। मघऽवन्। शृणु। यः। ते। वष्टि। ववक्षि। तत्। यत्। वीळ्यासि। वीळु। तत् ॥ ६ ॥

उतापि च हे मघवन् त्वं शृण्वस्त्रदीयां सुति । ते त्वत्तो यद्वष्टि कामयते स्तोता तद्ववक्षि । तस्मै तद्वहसि । किंच त्वं यद्वीळ्यासि वृद्धीकरोषि तद्वीळु तद्वृद्धमेव सर्वत्र भवति ॥

यदाजिं यात्याजिकृदिन्द्रः स्वश्वयुरूप । रथीतमो रथीनां ॥ ७ ॥

यत्। आजिं। याति। आजिऽकृत्। इन्द्रः। स्वश्वऽयुः। उप। रथिऽतमः। रथिनां ॥ ७ ॥

यद्यदाजिकृद्युद्धकृदिन्द्रः स्वश्वयुः कल्याणमश्वमिच्छन्नाजिं युद्धमुप याति तदा रथीतमोऽतिशयेन रथी भवति । रथीनां सर्वान्नथिनश्च जयतीति शेषः ॥

वि षु विश्वा अभियुजो वज्रिन्विष्वग्यथा वृह । भवा नः सुश्रवस्तमः ॥८॥
 वि । सु । विश्वाः । अभिऽयुजः । वज्रिन् । विष्वक् । यथा । वृह । भव । नः ।
 सुश्रवःऽतमः ॥८॥

हे वज्रिन् त्वं विश्वाः सर्वा अभियुजोऽभियोक्त्रीः प्रजा यथा विष्वग्भवन्ति तथा सु सुष्ठु वि वृह । नो
 ऽस्माकं सुश्रवस्तमः शोभनात्प्रवृत्तमस्य भव ॥

अस्माकं सु रथं पुर इद्रं कृणोतु सातये । न यं धूर्वति धूर्तयः ॥९॥
 अस्माकं । सु । रथं । पुरः । इद्रं । कृणोतु । सातये । न । यं । धूर्वति । धूर्तयः ॥९॥

यमिन्द्र धूर्तयो हिंसका न धूर्वन्ति न हिंसन्ति स इन्द्रोऽस्माकं सातयेऽभीष्टलाभाय सु रथं कल्याणं रथं
 पुरः कृणोतु । पुरस्करोतु ॥

वृज्याम ते परि द्विषोऽरं ते शक्र दावने । गमेमेदिद्र गोमतः ॥१०॥
 वृज्याम । ते । परि । द्विषः । अरं । ते । शक्र । दावने । गमेम । इत् । इद्र । गोऽमतः ॥१०॥

हे शक्रिन्द्र याचमाना वयं ते तव द्विषो द्वेष्टुन् परि वृज्याम । नोपगच्छेम । किंतु ते तव गोमतः पशुमतो
 दावनेऽभीष्टदानाचारं पर्याप्तं गमेमेत् । गच्छेमैव ॥ ॥४३॥

शनैश्चिद्यंतो अद्रिवोऽश्वावंतः शतग्विनः । विवक्षणा अनेहसः ॥११॥
 शनैः । चित् । यंतः । अद्रिऽवः । अश्वऽवंतः । शतऽग्विनः । विवक्षणाः । अनेहसः ॥११॥

हे अद्रिवो वज्रिन् वयं शनैर्मंदं मंदं यंतो गच्छंतोऽश्वावंतोऽश्ववंतः शतग्विनो वज्रधना विवक्षणा बोढव्यं
 वहंतोऽनेहस उपद्रवरहिताश्च संतो गमेमेदिति संबंधः ॥

ऊर्ध्वा हि ते दिवेदिवे सहस्रा सूनृता शता । जरितृभ्यो विमंहते ॥१२॥
 ऊर्ध्वा । हि । ते । दिवेऽदिवे । सहस्रा । सूनृता । शता । जरितृऽभ्यः । विऽमंहते ॥१२॥

हे इन्द्र ते तव जरितृभ्यः स्तोतृभ्यः सहस्रा सहस्राणि शता शतानि चोर्ध्वोर्ध्वानि मुख्यानि सूनृता सूनृतानि
 साधनानि दिवे दिवेऽन्वहं विमंहते । यजमानः प्रयच्छति । मंहतिर्दानकर्मा ॥

विद्वा हि त्वा धनंजयमिन्द्र दृष्ट्वा चिदारुजं । आदारिणं यथा गयं ॥१३॥
 विद्वा । हि । त्वा । धनंऽजयं । इन्द्र । दृष्ट्वा । चित् । आऽरुजं । आऽदारिणं ।
 यथा । गयं ॥१३॥

हे इन्द्र त्वा त्वां धनंजयं धनानां जितारं दृष्ट्वा चिद्दृष्टानामपि शत्रूणामाक्षजमाभिमुख्येन भक्तारमादा-
 रिणमादितारं च यथा गयं गृहमिवोपद्रवेभ्यो रक्षकं च विद्वा । जानीम ॥

ककुहं चित्त्वा कवे मंदंतु धृष्णविंदवः । आ त्वा पणिं यदीमहे ॥१४॥
 ककुहं । चित् । त्वा । कवे । मंदंतु । धृष्णोऽइति । इंदवः । आ । त्वा । पणिं । यत् । ईमहे ॥१४॥

हे कवे क्रांतकर्मन् धृष्णो धर्षकेन्द्र यद्यदा पणिं पणमानं त्वा त्वामा अभिमुख्येनेमहे अभीष्टं याचामहे
 तदा ककुहमुच्छ्रितं त्वा त्वामिदं वक्षित सोमा अपि मंदंतु । मादयंतु ॥

यस्ते रेवाँ अदाशुरिः प्रममर्षं मघत्तये । तस्य नो वेद आ भर ॥१५॥

यः । ते । रेवान् । अदाशुरिः । प्रऽममर्षं । मघत्तये । तस्य । नः । वेदः । आ । भर ॥१५॥

हे इंद्र मघत्तये धनदानाय ते तुभ्यं यः पुमान्नेवान् धनवान् सप्तदाशुरिरदानशीलः प्रममर्षं अभ्यसूयति तस्य पुंसो वेदो धनं नोऽस्माभ्यमा भर । आहर ॥ ॥४४॥

इम उ त्वा वि चक्षते सखाय इंद्र सोमिनः । पुष्टावंतो यथा पशुं ॥१६॥

इमे । ऊं इति । त्वा । वि । चक्षते । सखायः । इंद्र । सोमिनः । पुष्टावंतः । यथा । पशुं ॥१६॥

हे इंद्र त्वा त्वां सोमिनोऽभिषुतसोमाः सखाय इम उ इम एव खल्वस्मादीया जनाः पुष्टावंतः संभृतघासा यथा पशुं पशुमिव वि चक्षते । विपश्चिंति ॥

उत त्वाबधिरं वयं श्रुत्कर्णं संतमृतये । दूरादिह हवामहे ॥१७॥

उत । त्वा । अबधिरं । वयं । श्रुत्कर्णं । संतं । ऊतये । दूरात् । इह । हवामहे ॥१७॥

उतापि च हे इंद्र अबधिरमनुपहतश्रोत्रेन्द्रियं अत एव श्रुत्कर्णं श्रवणपरकर्णं संतं त्वा त्वां वयं त्रिशोका इह यज्ञ ऊतये रक्षणाय दूराद्भवामहे । ऊयामः ॥

यच्छुश्रूया इमं हवं दुर्मर्षं चक्रिया उत । भवेरापिनो अंतमः ॥१८॥

यत् । शुश्रूयाः । इमं । हवं । दुःमर्षं । चक्रियाः । उत । भवेः । आपिः । नः । अंतमः ॥१८॥

हे इंद्र यद्यदीममस्मादीयं हवमाङ्गानं शुश्रूयाः शृणुयाः तर्हि दुर्मर्षं शत्रूणां दुःसहं बलं चक्रियाः । ऊर्याः । उतापि च नोऽस्माकमंतमोऽतिक्रतम आपिर्बधुर्भवेः ॥

यच्छिद्धि ते अपि व्यथिर्जगन्वांसो अमन्महि । गोदा इदिंद्र बोधि नः ॥१९॥

यत् । चित् । हि । ते । अपि । व्यथिः । जगन्वांसः । अमन्महि । गोऽदाः । इत् । इंद्र ।

बोधि । नः ॥१९॥

अपि चिदपि च हे इंद्र ते तुभ्यं यद्यदा हि व्यथिर्दारिद्रेण व्यथिता जगन्वांसो गंतारो वयममन्महि विष्टुमः तदा नोऽस्माकं गोदा इद्रवां दातव भवामीति बोधि । बुध्यस्व ॥

आ त्वा रंभं न जिब्रयो ररभ्मा शवसस्पते । उश्मसि त्वा सधस्य आ ॥२०॥

आ । त्वा । रंभं । न । जिब्रयः । ररभ्म । शवसः । पते । उश्मसि । त्वा । सधस्ये । आ ॥२०॥

हे शवसस्यते बलस्य पते त्वा त्वां वयं जिब्रयो जीणा वृद्धा रंभं न दंडमिव ररभ्म । रभामहे । तथा च यास्तः । आरभामहे त्वा जीर्णा इव दंडं । नि० ३-२१ । इति । अपि च त्वा त्वां सधस्ये यज्ञ उश्मसि । कामयामहे ॥ ॥४५॥

स्तोत्रमिन्द्राय गायत पुरुनृम्णाय सत्त्वेन । नकिर्यं वृण्वते युधि ॥२१॥

स्तोत्रं । इंद्राय । गायत । पुरुऽनृम्णाय । सत्त्वेन । नकिः । यं । वृण्वते । युधि ॥२१॥

यमिन्द्रं युधि युद्धे नकिर्वृण्वते केऽपि न वारयति तस्मै सत्त्वेन दानशीलाय पुरुनृम्णाय बद्धधनार्थेन्द्राय स्तोत्रं गायत । पठत ॥

अभि त्वा वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये । तृपा व्यश्नुही मदं ॥२२॥

अभि । त्वा । वृषभ । सुते । सुतं । सृजामि । पीतये । तृप । वि । व्यश्नुहि । मदं ॥२२॥

हे वृषभेन्द्र त्वा त्वां सुते सोमेऽभिषुते सति सुतमभिषुतं सोमं पीतये पात्रायामि खजामि । तृप । तृष्य । मदं मदकरं व्यश्नुहि च ॥

मा त्वा मूरा अविष्यवो मोपहस्वान् आ दभन् । मार्कीं ब्रह्मद्विषो वनः ॥२३॥

मा । त्वा । मूराः । अविष्यवः । मा । उपहस्वानः । आ । दभन् । मार्कीं । ब्रह्मद्विषः ।

वनः ॥२३॥

हे इन्द्र त्वा त्वां मूरा मूरका मूढा मनुष्या अविष्यवः पालनकामा मा दभन् । मा हिंसन्तु । उपहस्वान् उपहसनपराश्च मा भवंतु । ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां द्वेष्टन् मार्कीं वनः । मा भजेथाः ॥

इह त्वा गोपरीणसा महे मंदंतु राधसे । सरो गौरो यथा पिब ॥२४॥

इह । त्वा । गोपरीणसा । महे । मंदंतु । राधसे । सरः । गौरः । यथा । पिब ॥२४॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यज्ञे गोपरीणसा गव्येन पयसा संमिश्रितेन सोमेन महे महते राधसे धनाय मंदंतु । मनुष्या मादयंतु । त्वं च तं सोमं यथा गौरो मृगः सरः पिबति तथा पिब ॥

या वृचहा परावति सना नवा च चुच्युवे । ता संसत्सु प्र वोचत ॥२५॥

या । वृचहा । परावति । सना । नवा । च । चुच्युवे । ता । संसत्सु । प्र । वोचत ॥२५॥

वृचहेन्द्रः परावति दूरे या यानि सना सनातनानि नवा नवानि नूतनानि च धनानि चुच्युवे प्रेरितवान् तानि धनानि संसत्सु यज्ञेषु सभासु वा प्र वोचत । प्रवृत्ते विद्वज्जनः ॥ ॥४६॥

अपिबत्कद्रुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाहे । अचादेदिष्ट पौंस्यं ॥२६॥

अपिबत् । कद्रुवः । सुतं । इन्द्रः । सहस्रबाहे । अच । अदेदिष्ट । पौंस्यं ॥२६॥

इन्द्रः कद्रुवः कद्रुनामकस्वर्षेः संबंधिनं सुतमभिषुतं सोममपिबत् । पीतवान् । सहस्रबाहे सहस्रबाहोः शत्रून्वाहन्निति शेषः । अचास्त्रिजवसरे पौंसमिन्द्रस्य वीर्यमदेदिष्ट । अदीप्यत ॥

सत्यं तत्तुर्वशे यदौ विदानो अहूवाय्यं । व्यानद् तुर्वणे शमि ॥२७॥

सत्यं । तत् । तुर्वशे । यदौ । विदानः । अहूवाय्यं । वि । व्यानद् । तुर्वणे । शमि ॥२७॥

तुर्वशे राक्षि यदौ च यदुनामके च राक्षि तत्प्रसिद्धं यागादिलक्षणं शमि कर्म । शची शमीति कर्मनामसु पाठात् । सत्यं परमार्थं विदानो जानस्तयोः प्रीत्यर्थमहूवाय्यमहूवाय्यनामकं तयोः शत्रुं तुर्वणे संग्रामे व्यानद् । व्याप्तवान् ॥

तरिणि वो जनानां चदं वाजस्य गोमंतः । समानमु प्र शंसिषं ॥२८॥

तरिणि । वः । जनानां । चदं । वाजस्य । गोमंतः । समानं । प्र । शंसिषं ॥२८॥

हे अस्मदीयाः पुरुषाः वो युष्माकं जनानां पुत्रपौत्रादीनां तरणिं तारकं च दं शश्रूणां तर्दयितारं गोमतः पशुमतोऽन्नस्य दातारं चंद्रं समानसु साधारणमेव प्र शंसिषं । स्तौमि ॥

ऋभुक्षणं न वर्तव उक्थेषु तुग्यावृधं । इंद्रं सोमे सचा सुते ॥२९॥

ऋभुक्षणं । न । वर्तवे । उक्थेषु । तुग्यऽवृधं । इंद्रं । सोमे । सचा । सुते ॥२९॥

ऋभुक्षणं महांतं तुग्यावृधमुदकस्य वर्धयितारं । तुग्या बुर्बुरमित्युदकनामसु पाठात् । इंद्रं सोमे सचा स्तोत्रेण सह सुतेऽभिषुते सत्युक्थेषु शस्त्रेषु वर्तवे धनं वरितुं प्रशंसामीति शेषः । नेति संप्रत्यर्थे ॥

यः कुंतदिद्वि योन्यं त्रिशोकाय गिरिं पृथुं । गोभ्यो गातुं निरैतवे ॥३०॥

यः । कुंतत् । इत् । वि । योन्यं । त्रिऽशोकाय । गिरिं । पृथुं । गोभ्यः । गातुं । निऽएतवे ॥३०॥

य इव एवेन्द्रो योन्यमुदकनिर्गमनद्वारं पृथुं विस्तीर्णं गिरिं मेघं । गिरिर्व्रज इति मेघनामसु पाठात् । त्रिशोकाय त्रिशोकनामर्थर्थं वि कृतत् व्यच्छिनत् स गोभ्यो गमनवद्वा उदकेभ्यो निरैतवे निर्गमनाय गातुं भूमिं । भूमिर्गातुरिति तन्नामसु पाठात् । मार्गमित्यर्थः । करोतीति शेषः ॥ ॥४७॥

यद्दधिषे मनस्यसि मंदानः प्रेदियस्यसि । मा तत्करिंद्र मृळय ॥३१॥

यत् । दधिषे । मनस्यसि । मंदानः । प्र । इत् । इयस्यसि । मा । तत् । कः । इंद्र । मृळय ॥३१॥

हे इंद्र मंदानो मोदमानस्त्वं यच्छुभं वसु दधिषे धारयसि यच्च मनस्यसि पूजयसि यदपि च प्रेदियस्यसि प्रयच्छस्वैव तत्सर्वं मा कः । किं नाकार्षीः । अस्माकं कृतवानेव । किंचास्माभ्युक्त्य । सुखय ॥

दभं चिद्वि त्वावतः कृतं शृण्वे अधि क्षमि । जिगात्विंद्र ते मनः ॥३२॥

दभं । चित् । हि । त्वाऽवतः । कृतं । शृण्वे । अधि । क्षमि । जिगात् । इंद्र । ते । मनः ॥३२॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य दभं विदित्यमपि कृतं कर्माधि क्षमि क्षमायां । अधीति सप्तम्यर्थानुवादः ॥ शृण्वे । विश्रुतं भवति हि । तथा सति ते तव मनो जिगातु । मयि गच्छतु ॥

तवेदु ताः सुकीर्तयोऽसन्नुत प्रशस्तयः । यद्विंद्र मृळयासि नः ॥३३॥

तव । इत् । ऊं इति । ताः । सुऽकीर्तयः । अस्तन् । उत । प्रऽशस्तयः । यत् । इंद्र ।

मृळयासि । नः ॥३३॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्यथाभिर्मृळयासि सुखयसि ताः सुकीर्तयः शोभनाख्यातयस्त्वैतत्तवेवासन् । भवेयुः । उतापि च ताः प्रशस्तयः स्तुतयश्च तवैव भवेयुः ॥

मा न एकस्मिन्नागसि मा द्वयोरुत त्रिषु । वधीर्मा शूरभूरिषु ॥३४॥

मा । नः । एकस्मिन् । आगसि । मा । द्वयोः । उत । त्रिषु । वधीः । मा । शूर । भूरिषु ॥३४॥

हे शूरेंद्र नोऽस्मानेकस्मिन्नागस्वपराधि मा वधीः । मा हिंसीः । द्वयोरगसोरपि मा वधीः । उतापि च त्रिष्वगः स्वपि मा हिंसीः । भूरिष्वयसंख्यातेष्वगः सु मा च वधीः ॥

बिभया हि त्वावत उयादभिप्रभंगिणः । दस्मादहमृतीषहः ॥३५॥

बिभय । हि । त्वाऽवतः । उयात् । अभिऽप्रभंगिनः । दस्मात् । अहं । ऋतिऽसहः ॥३५॥

हे इंद्र स्वावतस्त्वत्सदृशादुयादुर्गुणादभिप्रभंगिणः शत्रूणामभिप्रहर्तुर्दक्षात्पापानामुपपन्नपथितुर्चर्तृषहः
शत्रुकृतां हिंसां सहतोऽहं विभयं हि ॥ ४८ ॥

मा सख्युः शूनमा विदे मा पुत्रस्य प्रभूवसो । आवृत्तं भूतु ते मनः ॥ ३६ ॥
मा । सख्युः । शूनं । आ । विदे । मा । पुत्रस्य । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । आऽवृत्तं ।
भूतु । ते । मनः ॥ ३६ ॥

हे प्रभूवसो प्रभूतधनेंद्र ते तव सख्युः शूनं वृत्तं मा विदे । मावेदयामि । पुत्रस्यापि शूनं मा विदे । तव
मनोऽस्मात्स्वावृत्तदावर्तनवद्भूतु । भवतु । पुनःपुनः सुखं करोत्वित्यर्थः ॥

को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् । जहा को अस्मदीषते ॥ ३७ ॥
कः । नु । मर्याः । अमिथितः । सखा । सखायं । अब्रवीत् । जहा । कः । अस्मत् ।
ईषते ॥ ३७ ॥

को नु कः खलु हे मर्या मनुष्याः अमिथितः । मेथतिराक्रोशकर्म । अनाकुष्ट इंद्रादन्यः सखा सखायं
प्रति जहा अहं कं जघान कः को वासदत्सत्तो भीत ईषते पलायत इत्यब्रवीत् । वदति । इंद्र एवैतादृशस्य
वचनस्य वक्तव्यमिषायः । तथा च यास्कः । मेथतिराक्रोशकर्म । अपापकं जघान कमहं जातु कोऽस्मज्जीतः
पलायते । नि० ४. २. इति । मा न एकस्मिन्नागसीत्यादिकया श्रुत्या नूनमुषिमिंद्र आजहरेत्यवर्षवर्षि-
क्षयत इति ॥

एवारै वृषभा सुतेऽसिन्वन्भूर्यावयः । श्वघ्नीव निवता चरेन् ॥ ३८ ॥
एवारै । वृषभ । सुते । असिन्वन् । भूरि । आवयः । श्वघ्नीऽइव । निऽवता । चरेन् ॥ ३८ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षकेंद्र एवारि । एवारो नाम कश्चित् । तस्मिन् सुतेऽभिषुते सोमे सति भूरि बह्वनि
धनान्यसिन्वन् बध्नञ्छ्वघ्नी । श्वघ्नी कितवः । तथा च यास्कः । श्वघ्नी कितवो भवति स्वं हंति --- । नि०
५. २२. । --- ॥

आ त एता वचोयुजा हरी गृभ्णे सुमद्रथा । यदी ब्रह्मभ्य इहदः ॥ ३९ ॥
आ । ते । एता । वचः । युजा । हरी इति । गृभ्णे । सुमत् । रथा । यत् । ई । ब्रह्मऽभ्यः ।
इत् । ददः ॥ ३९ ॥

ते तव सुमद्रथा कक्षाणरथी वचोयुजा मंचेण युज्यमानवितेतौ हरी अश्वावा गृभ्णे । अस्मदभिमुखं
यातुं हस्ताभ्यामाकर्षामीत्यर्थः । यद्यस्मात्त्वं ब्रह्मभ्य इंद्राक्षणेभ्य एवेमिदं धनं ददः ददासि ॥

भिंधि विश्वा अप द्विषः परि बाधो जही मृधः । वसु स्याहे तदा भर ॥ ४० ॥
भिंधि । विश्वाः । अप । द्विषः । परि । बाधः । जहि । मृधः । वसु । स्याहे । तत् । आ । भर ॥ ४० ॥

हे इंद्र त्वं विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः शत्रुसेना अप भिंधि । विदारय । बाधो हिंसिचीमृधः संघामाग ।
सृष्टो मृध इति संघामनामसु पाठात् । परि जहि । द्विंधि । अतस्तासां स्याहे सृष्टणीयं तत्प्रसिद्धं वस्त्रा भर ।
अस्मभ्यमाहर ॥

यद्बीळाविंद्र यत्स्थिरे यत्पर्शने पराभृतं । वसुं स्पार्हे तदा भर ॥४१॥

यत्।बीळा।इंद्र।यत्।स्थिरे।यत्।पर्शने।पराभृतं।वसुं।स्पार्हे।तत्।आ।भर॥४१॥

हे इंद्र त्वया च बीळा वृद्धे परैः कंपयितुमशक्ते यद्वनं पराभृतं विन्यस्तं यस्य स्थिर स्वयमचले पराभृतं यस्यापि पर्शने विमर्शनक्षमे पराभृतं तत्स्याहं वस्वा भर ॥

यस्य ते विश्वमानुषो भूरर्दत्तस्य वेदति । वसुं स्पार्हे तदा भर ॥४२॥

यस्य।ते।विश्वऽमानुषः।भूरैः।दत्तस्य।वेदति।वसुं।स्पार्हे।तत्।आ।भर॥४२॥

हे इंद्र ते त्वया ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ दत्तस्य दत्तं भूरैर्वक्त्रं यस्य यद्वनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ विश्वमानुषः सर्वो मनुष्यो वेदति जानाति तत्स्याहं स्युहणीयं वस्वा भर ॥ ॥४२॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽस्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

षष्ठे तृतीयमध्यायं व्याख्याय श्रीमतीमुतः । श्रीसायणार्यः संगृह्य चतुर्थं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र त्वावत इति त्रयस्त्रिंशद्वचं चतुर्थं सूक्तमश्वपुत्रस्य वशाख्यस्यार्थं । प्राम्बत्सप्रपरिभाषयाद्याश्वतसो गायत्र्यः । तत्राद्या पादनिवृत्तं त्रयः सप्तकाः पादनिवृत्तं । अनु० ४. ४. । इत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । दधानो गोम-
दश्ववदितेषा पंचमी ककुबष्टकद्वादशाष्टकेः पादैरुपेतत्वात् । मध्यमस्येत्ककुप । अनु० ५. ३. । इति हि तल्लक्षणं ।
तमिंद्रमिति षष्ठी गायत्री । तस्मिन् हि संतीति सप्तमी बृहती । यस्ते मद इत्यष्टम्यनुष्टुप् । यो दुष्टर इति
नवमी सतोबृहती । अयुजो आगतो सतोबृहती । अनु० ८. ४. । इति ह्युक्तं । गव्यो षु ण इति दशमी गायत्री ।
नहि ते शुरेतिकादशी बृहती । य ऋष्व इति द्वादशी विपरीता सतोबृहती प्रथमतोययोरष्टाचरा द्वितीय-
चतुर्थयोर्द्वादशाचरा च । युजो चेद्विपरीता । अनु० ८. ५. । इत्युक्तत्वात् । स नो वाजेष्विति त्रयोदशी चतुर्विं-
शत्यचरा द्विपदा । अग्नि वो वीरमिति चतुर्दशी पिपीलिकमध्या बृहती । त्रयोदशिनोर्मध्येऽष्टकः पिपीलिक-
मध्या । अनु० ९. ७. । इत्युक्तत्वात् । ददी रेक्ण इति पंचदशी ककुम्भ्यंकुशिरा वैपुभजागतचतुष्काः ककुम्भ्यंकु-
शिरा । अनु० ५. ४. । इत्युक्तत्वात् । विश्वेषामिति षोडशी विराट् । महः सु व इति सप्तदशी जगती । ये
पातयंत इत्यष्टादशपरिष्टाबृहती चतुर्थपादस्य द्वादशाचरत्वात् । प्रभंगमित्येकोनविंशी बृहती । सनितः
सुसनितरिति विंशी विषमपदा बृहती नवकाथिकादष्टाष्टिनो विषमपदा । अनु० ९. ८. । इत्युक्तत्वात् । आ स
एतु षष्टिं सहस्रेत्येकविंशीद्वाविंशी पंक्ती । दश श्वावा इति त्रयोविंशी गायत्री । दानास इति चतुर्विंशी
पंक्तिः । पंचविंशीसप्तविंशौ बृहत्थौ । षड्विंशष्टाविंशौ सतोबृहत्थौ । एकोनविंशी गायत्री । गावो न यूथमिति
त्रिंशी विंशत्यचरा द्विपदा विराट् । एकविंशुष्णिक् । द्वाविंशी पंक्तिः । त्रयस्त्रिंशी गायत्री । आ स एत्वित्या-
दिभिश्चतस्रभिः कनीतपुत्रस्य पृथुश्रवसो दानं सूयते । अतस्तद्विवताकाः । आ नो वायवित्यादीनां चतस्रणां
द्वाविंशश्च वायुर्देवता । शिष्टा अनादेशपरिभाषयेंद्रदेवताकाः ॥ एतत्सर्वमनुक्तमण्णामुक्तं । त्वावतस्त्रयस्त्रिं-
शदशोऽश्व आ स आदि कानीतस्य पृथुश्रवसो दानस्तुतिराद्या पादनिवृत्तं पंचम्यादि ककुब्गायत्री बृहत्-
नुष्टुप् सतोबृहती गायत्री विपरीतोत्तरः प्रगाथो द्विपदा चतुर्विंशिका बृहती पिपीलिकमध्या ककुम्भ्यंकुशिरा
विराट्पुण्यपरिष्टाबृहतीबृहत्थौ विषमपदोत्तरे पंक्ती गायत्री पंक्तिः प्रगाथो च वायव्यौ गायत्री द्विपदोष्णिक्
पंक्तिर्वायव्या गायत्रीति ॥ महाव्रते निष्केवन्द्ये सनितः सुसनितरित्यंतमेव सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके शौनकेन
सूचितं । त्वावतः पुङ्गवसविति वशः सनितः सुसनितरित्यंतदंतः । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥

त्वावतः पुरुवसो व्यभिद्र प्रणेतः । स्मसिं स्यातर्हरीणां ॥१॥

त्वाऽवतः । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । व्यं । इन्द्र । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । स्मसिं ।
स्यातः । हरीणां ॥१॥

हे पुरुवसो बज्रधनेन्द्र प्रणेतः कर्मणां पारं प्रकर्षेण प्रापयितरिन्द्र त्वावतस्वत्सदृशस्य । इन्द्रसमानस्यान्य-
स्याभावात्तवेत्यर्थः । तव स्वभूता वयं स्मसि । स्मः । हे हरीणामेतत्संज्ञकानामश्वानां स्यातरधिष्ठातः ॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषां । विद्म दातारं रयीणां ॥२॥

त्वां । हि । सत्यं । अद्रिऽवः । विद्म । दातारं । इषां । विद्म । दातारं । रयीणां ॥२॥

हे अद्रिवः । अन्ति शत्रुमित्यद्रिवृषः । तद्वन्निद्र त्वां सत्यं निश्चयमिषामन्नां दातारं विद्म । आनीमः ।
तथा रयीणां धनानां दातारं विद्म ॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो । गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ॥३॥

आ । यस्य । ते । महिमानं । शतंऽऊते । शतक्रतो इति शतक्रतो । गीऽभिः ।
गृणन्ति । कारवः ॥३॥

हे शतमूतेऽपरिमितरक्षण हे शतक्रतो बज्रकर्मयुक्तेन्द्र यस्य ते महिमानं माहात्म्यं कारवः स्तोतारो
गीर्भिः स्तुतिभिर्गृणन्ति सुवन्ति स्वाभीष्टाय ॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा । मिचः पांत्यदुहः ॥४॥

सुऽनीथः । घा । सः । मर्त्यः । यं । मरुतः । यं । अर्यमा । मिचः । पांति । अदुहः ॥४॥

स मर्त्यो मनुष्यो यजमानः सुनीथः सुयज्ञः सुनयनो वा भवति । घेति प्रसिद्धी । स इत्युक्तं कमित्याह । यं
यजमानं मरुतो देवाः पांति रक्षन्त्यदुहोऽद्रोहकर्तारः । तथा यमर्यमा पाति । यं च मिचः पाति । स एवं
भवतीति ॥

दधानो गोमदश्ववत्सुवीर्यमादित्यजूत एधते । सदा राया पुरुस्पृहा ॥५॥

दधानः । गोऽमत् । अश्वऽवत् । सुऽवीर्यं । आदित्यऽजूतः । एधते । सदा । राया ।
पुरुऽस्पृहा ॥५॥

आदित्यजूत आदित्यप्रेरित आदित्यानुगृहीतो यजमानो गोमत्तोभिर्पेतमश्ववदश्वैरपेतं सुवीर्यं शोभन-
वीर्योपेतं पुत्रं दधानो धारयन्नेधते वर्धते सदा सर्वदा । किंच पुरुस्पृहा बज्रभिः स्पृहणीयेन राया धनेन
सदैधते ॥ ॥१॥

तमिन्द्र दानमीमहे श्वसानमभीर्वे । ईशानं राय ईमहे ॥६॥

तं । इन्द्रं । दानं । ईमहे । श्वसानं । अभीर्वे । ईशानं । रायः । ईमहे ॥६॥

तं प्रसिद्धमिन्द्रं दानं देयं रायो धनमीमहे । याचामहे । कीदृशमिन्द्रं । श्वसानं बलमाचरन्तमभीर्वमभीरु-
मीशानं सर्वस्य स्वामिन् ॥

तस्मिन्नि संत्युतयो विश्वा अभीरवः सचा ।
 तमा वहंतु सप्रयः पुरुवसुं मदाय हरयः सुतं ॥७॥
 तस्मिन् । हि । संति । ऊतयः । विश्वाः । अभीरवः । सचा ।
 तं । आ । वहंतु । सप्रयः । पुरुवसुं । मदाय । हरयः । सुतं ॥७॥

तस्मिन्नि उतयो गन्धो विश्वाः सर्वा अभीरवोऽकातराः सचा सहायभूता मरूद्रूपाः सेनाः संति ।
 भवन्ति । अथवा तस्मिन् सर्वा रक्षणाः सह संभवन्ति । तस्मिन् सप्रयः सर्पणशीला हरयोऽश्वाः पुरुवसुं बहुधनं ।
 बहुधनप्रदमित्यर्थः । तं मदाय सुतमभिमुतमभिषुतं सोमं प्रत्या वहंतु । आगमयंतु ॥

यस्ते मदो वरेण्यो य इन्द्र वृत्रहन्तमः । य आददिः स्वर्नृभिर्यः पृतनासु दुष्टरः ॥८॥
 यः । ते । मदः । वरेण्यः । यः । इन्द्र । वृत्रहन्तमः । यः । आददिः । स्वः । नृभिः ।
 यः । पृतनासु । दुष्टरः ॥८॥

पूर्वमन्त्रे मदाय हरय इत्युक्तं स मदः स्तूयते । हे इन्द्र ते तव यो मदो वरेण्यो वरणीयः । यस्य मदः
 संग्रामे वृत्रहन्तमः शत्रूणामतिशयेन हन्ता । यश्चाददिरादाता स्वः स्वराणं धनं नृभिर्नृभ्यः शत्रुभ्यः । यस्य पृतनासु
 संग्रामेषु दुष्टरोऽनभिभाव्यः । तस्मै मदाय हरयो वहन्ति ॥

यो दुष्टरो विश्ववार अवाय्यो वाजेष्वस्ति तरुता ।
 स नः शविष्ठ सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे ॥९॥
 यः । दुष्टरः । विश्ववार । अवाय्यः । वाजेषु । अस्ति । तरुता ।
 सः । नः । शविष्ठ । सवना । आ । वसो इति । गहि । गमेम । गोमति । व्रजे ॥९॥

हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयेन्द्र वाजेषु युद्धेषु यस्त्वव दुष्टरो दुःखिन तरोतुं शक्यस्त्वता शत्रूणां तारकोऽस्ति
 भवति हे वसो वासक हे शविष्ठातिशयेन बलवन्निद्र स त्वं नः सवनास्माकं सवनान्या गहि । आगच्छ । वयं
 च गोमति व्रजे गोमन्तं व्रजं गमेम । गच्छेम ॥

गव्यो षु णो यथा पुराश्वयोत रथया । वरिवस्य महामह ॥१०॥
 गव्यो इति । सु । नः । यथा । पुरा । अश्वया । उत । रथया । वरिवस्य । महामह ॥१०॥

हे महामह महाधनेन्द्र गव्या ॥ गव्या उ इति निपातानिपातद्वयसमुदायस्यादिवज्जावेन निपातवज्जावा-
 त्प्रकृतिभावः ॥ अस्माकं गवामिच्छ्यास्माकं गा दातुं यथा पुरा पूर्वं यथास्माकं गवादिदानाय वरिवस्यसि
 तद्वदद्यापि सु मुहु वरिवस्य । परिचर । आगच्छेत्यर्थः । न केवलं गवेच्छ्या किंत्वश्वयाश्चप्रदानेच्छ्या । उतापि
 च रथया रथेच्छ्या च वरिवस्येति ॥ २॥

नहि ते शूर राधसोऽतं विंदामि सचा ।
 दशस्या नो मघवन् चिदद्विवो धियो वाजैभिराविष ॥११॥
 नहि । ते । शूर । राधसः । अतं । विंदामि । सचा ।
 दशस्य । नः । मघवन् । नु । चित् । अद्विवः । धियः । वाजैभिः । आविष ॥११॥

हे शूर विक्रान्तिं ते तव राधसो धनस्यान्तमियत्तां सत्ता सत्त्वं नहि विंदामि । न लभे । यस्मादेवं तस्मात्
हे मघवन् धनवन् हे अद्रिवो वज्रवन्तिन्द्रो नोऽस्माकं नू चित् क्षिप्रमेव दशस्य । देहि तद्वनं । किंच वाजेभिर्वा-
जैरन्निर्धियोऽस्मादीयानि कर्माण्याविथ । रक्ष ॥

य ऋष्वः आवयत्सखा विश्वेत्स वेदुर्जनिमा पुरुष्टुतः ।

तं विश्वे मानुषा युगेन्द्रं हवन्ते तविषं यतस्तुचः ॥१२॥

यः । ऋष्वः । आवयत्सखा । विश्वा । इत् । सः । वेदुर्जनिम । पुरुस्तुतः ।

तं । विश्वे । मानुषा । युगा । इन्द्रं । हवन्ते । तविषं । यतस्तुचः ॥१२॥

य इन्द्र ऋष्वो दर्शनीयः आवयत्सखा । आवयन्तः सखाय ऋत्विजो यस्य स तादृशः आवयत्सखा ।
पुरुष्टुतो ब्रह्मभिर्यजमानैः स्तुतो य इन्द्रः स विश्वेत् सर्वाण्यपि जनिमा जन्मानि प्राणिनां वेद । जानाति । तं
तविषं बलवन्तमिन्द्रं विश्वे सर्वेऽप्यध्वर्वाद्यो यतस्तुचः स्वीकृतहविष्काः संतो मानुषा मनुष्यसंबन्धिनो युगा
युगानि कालान् सर्वेषु कालेषु हवन्ते । आहूयन्ति । स्तुवन्ति ॥

स नो वाजेष्वविता पुरुवसुः पुरःस्थाता । मघवा वृत्रहा भुवत् ॥१३॥

सः । नः । वाजेषु । अविता । पुरुवसुः । पुरःस्थाता । मघवा । वृत्रहा । भुवत् ॥१३॥

एषा द्विपदा जगती ॥ स पुरुवसुर्ब्रह्मधनो मघवा धनवान् वृत्रहा शत्रूणां हन्तेन्द्रो नोऽस्माकं वाजेषु
संयामेष्वविता रक्षिता पुरःस्थाता तदर्थं पुरतो वर्तमानो भुवत् । भवतु ॥

अभि वो वीरमधंसो मर्देषु गाय गिरा महा विचेतसं ।

इन्द्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥१४॥

अभि । वः । वीरं । अधंसः । मर्देषु । गाय । गिरा । महा । विचेतसं ।

इन्द्रं । नाम । श्रुत्यं । शाकिनं । वचः । यथा ॥१४॥

हे उन्नाचादयः वः । यूयमित्यर्थः । अथवा हे यजमानाः वो युष्माकं हितायाधंसः सोमस्य मर्देषुत्याद्य-
मानेषु सत्सु वीरं शत्रूणामीरयितारं नाम शत्रूणां नामकं विचेतसं विशिष्टप्रज्ञं श्रुत्यं सर्वत्र श्रोतव्यं शाकिनं
शक्तं ईदृशमिन्द्रं महा महत्वा गिरा स्तुत्या वचो वाग्युष्मदीया यथा येन प्रकारेण प्रवर्तते गायत्र्या चिष्टुभा
वा तथा गाय । गायत । स्तुतिं कुर्वत ॥

द्दी रेक्णस्तन्वे द्दिर्वसु द्दिर्वाजेषु पुरुहूत वाजिनं । नूनमथ ॥१५॥

द्दिः । रेक्णः । तन्वे । द्दिः । वसु । द्दिः । वाजेषु । पुरुहूत । वाजिनं । नूनं ।

अथ ॥१५॥

हे पुरुहूत ब्रह्मिराहन्तेन्द्र त्वं तन्वे मह्यं शरीराय रेक्णो धनं द्दिर्दीता भव । कदेति उच्यते । नूनं
क्षिप्रमशेदानीमेव । एवं प्रतिवाक्यं योज्यं । तथा वसु धनं पुत्रादिभ्यो द्दिर्दीता भव । तथा वाजेषु संयामेषु
वाजिनमन्नवन्तं रथिं द्दिर्दीता भवेति ॥ अत्र सर्वेष्वपि वाक्येषु द्दिरित्यस्य लिङ्गावाप्त लोकाव्ययेति
षष्ठीप्रतिषेधः ॥ ३॥

विश्वेषामिरज्यंतं वसूनां सासद्वांसं चिदस्य वर्षसः । कृपयतो नूनमत्यथ ॥ १६ ॥
विश्वेषां । इरज्यंतं । वसूनां । ससद्वांसं । चित् । अस्य । वर्षसः । कृपयतः । नूनं ।
अति । अथ ॥ १६ ॥

हे इंद्र त्वां विश्वेषां सर्वेषां वसूनां धनानामिरज्यंतमीशानमस्य वर्षसो वारकस्य कृपयतो युद्धं कल्पयतः
शत्रोः सासद्वांसमभिवितारं स्तुवंत इति शेषः । स त्वं नूनं बिप्रमयापीदानीमपि धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

महः सु वो अरमिषे स्तवामहे मीळुषे अरंगमाय जग्मये ।
यज्ञेभिर्गीर्भिर्विश्वमनुषां मरुतामियक्षसि गाये त्वा नमसा गिरा ॥ १७ ॥
महः । सु । वः । अरं । इषे । स्तवामहे । मीळुषे । अरंगमाय । जग्मये ।
यज्ञेभिः । गीः । ऽभिः । विश्वमनुषां । मरुतां । इयक्षसि । गाये । त्वा । नमसा । गिरा ॥ १७ ॥

हे इंद्र महो महतो वः । तवेत्यर्थः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ अरं गमनमस्माद्विषयमिच्छामि ॥ अतैररमिति
रूपं ॥ तदर्थं मीळुषे सेक्तेऽरंगमाय संपूर्णगमनाय जग्मये गमनशीलाय यज्ञं प्रति एवंभूताय देवाय
स्तवामहे । त्वां स्तुम इत्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । यज्ञेभिर्यजनसाधनैर्हविर्भिर्यज्ञैरेव वा गीर्भिः
स्तुतिभिः । हे देव विश्वमनुषां विश्वेषां मनुष्याणां यष्टुणामियक्षसि । एतैरिज्यसे । मरुतां संबंधी त्वं । किंच
त्वा त्वां नमसा नमस्कारेण गिरा स्तुत्या च गाये । स्तुवे ॥

ये पातयंते अज्मभिर्गिरीणां स्तुभिरेषां ।
यज्ञं महिष्वणीनां सुम्भं तुविष्वणीनां प्राध्वरे ॥ १८ ॥
ये । पातयंते । अज्मऽभिः । गिरीणां । स्तुभिः । एषां ।
यज्ञं । महिऽस्वनीनां । सुम्भं । तुविऽस्वनीनां । प्र । अध्वरे ॥ १८ ॥

ये मरुतो गिरीणां मेघानां स्तुभिः प्रस्त्रवन्निरज्मभिर्बलैर्बलकरैर्बदकैः सह पातयंते पतंति गच्छंति एषां
मरुतां महिष्वणीनां प्रभूतध्वनीनां यज्ञं कुर्म इति शेषः । कृत्वा च तुविष्वणीनां बहुध्वनीनां सुम्भं सुखं तैः
कृतमध्वरे यज्ञे प्र प्राप्नुयाम । अथवा । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । प्रभूतस्वनेभ्यः सुम्भमुक्तलक्षणं हविः प्र प्राप्नुया-
माध्वरे यज्ञे ॥

प्रभंगं दुर्मतीनामिन्द्र शविष्ठा भर ।
रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥ १९ ॥
प्रऽभंगं । दुऽमतीनां । इन्द्रं । शविष्ठं । आ । भर ।
रयिं । अस्मभ्यं । युज्यं । चोदयन्मते । ज्येष्ठं । चोदयन्मते ॥ १९ ॥

दुर्मतीनां दुष्टमनस्कानां वृत्तादीनां प्रभंगं प्रकर्षेण भंजकं त्वां याचामहे इति शेषः । हे इंद्र शविष्ठाति
शयेन बलवन् स्तुतस्त्वमस्मभ्यं रयिं धनं युज्यं योग्यमस्माकमुचितं धनमा भर । आहर । हे चोदयन्मते ।
चोदयंती धनं प्रेरयंती मतिर्यस्य स तथोक्तः । हे तादृश देव । किंच हे चोदयन्मते उक्तार्थं ज्येष्ठं धनमा भर ॥

सर्नितः सुसर्नितरुय चित्र चेतिष्ठ सूनृत ।
प्रासहां सम्राट् सहुरिं सहंतं भुज्युं वाजेषु पूर्थ्य ॥ २० ॥

सन्तिरिति । सुऽसन्तिः । उयं । चित्रं । चेतिष्ठ । सूनृत ।

प्रऽसहा । संऽराट् । सहुरिं । सहंतं । भुज्यं । वाजेषु । पूर्यं ॥ २० ॥

हे सन्तिः संभक्तदातवो यो दूर्णबलं चित्रं चायमीय चेतिष्ठात्यंतं चेतयितः सूनृतं मुसत्यं प्रासहा प्रसह्य हे सम्राट् सर्वस्य स्वामिन् सम्यगाजमानं वा त्वं सज्जरिं सहनशीलं भुज्यं भोजयितारं पूर्यं प्रवृद्धं । मुख्यमित्यर्थः । ईदृशं धनं वाजेषु संयामेष्वाभरेति शेषः ॥ ४ ॥

आ स एतु य ईवदाँ अदेवः पूर्तमाददे ।

यथा चिद्वशो अश्वः पृथुश्रवसि कानीतेऽस्या व्युषाददे ॥ २१ ॥

आ । सः । एतु । यः । ईवत् । आ । अदेवः । पूर्तः । आऽददे ।

यथा । चित् । वशः । अश्वः । पृथुश्रवसि । कानीते । अस्याः । विऽउषिं । आऽददे ॥ २१ ॥

अत्र शीतकः । वशायाश्चायं यत्पादात्कानीतसु पृथुश्रवाः । तदत्र सूयते दानमा स एत्वैवमादिभिः । बृ० ६. ८८७. एतु आगच्छतु स योऽदेवो देवादभ्यो मनुष्यो वश ईवन्नमनवन्नवादिनक्षणं पूर्तं पूर्णमाददे आदत्ते । स्वीकृतवानित्यर्थः । देवश्चेन्नाययाप्यागतुमर्हति । अतः प्रकाशेनैवागच्छत्वित्यर्थः । कथमस्य धना-
वाप्तिप्रसंग आगमनप्रसंगश्चेति तदुच्यते । यथा चित् । चिदिति पुरणः । येन कारणेन यस्माद्वा वश एतत्सं-
ज्ञकोऽश्वोऽश्वपुत्रः पृथुश्रवस्तेतन्नामके रात्रि कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रेऽस्या उपसो व्युषि व्युषावाददे
आदत्ते तेन कारणेन तस्माद्वा कारणादायात्विति । एवमश्वो बंधुवर्गो वा ब्रूते ॥

षष्टिं सहस्राश्वस्यायुतासनमुष्टानां विंशतिं शता ।

दश श्यावीनां शता दश चरुषीणां दश गवाँ सहस्रा ॥ २२ ॥

षष्टिं । सहस्रा । अश्वस्य । अयुता । असनं । उष्टानां । विंशतिं । शता ।

दश । श्यावीनां । शता । दश । चरुषीणां । दश । गवाँ । सहस्रा ॥ २२ ॥

स वश आगत्य ब्रूते । अश्वस्याश्वसंबन्धिनः षष्टिं सहस्रा सहस्राण्युतायुतानि चासनं । अभजं । उष्ट्राणां
विंशतिं शता शतानि चासनं । श्यावीनां श्याववर्णानां वडवानां दश शता शतानि चासनं । चरुषीणां
चीष्णारोचमानानि शुभ्राणि कनुष्पुष्टपार्श्वदिख्यानानि यासां तादृशीनां गवां दश सहस्रा सहस्राण्यभजं ॥

दश श्यावा ऋधद्रयो वीतवारास आशवः । मथ्रा नेमिं नि वावृतुः ॥ २३ ॥

दश श्यावाः । ऋधत्ऽरयः । वीतऽवारासः । आशवः । मथ्राः । नेमिं नि । वावृतुः ॥ २३ ॥

दश दशसंख्याकाः श्यावाः श्याववर्णा आशवोऽश्वा नेमिं रथनेमिं नि वावृतुः । निवर्तयति । रथं वहं-
तीत्यर्थः । ईदृशास्त ऋधद्रयः प्रवृद्धवेगा वीतवारासः क्रांतबलाः प्राप्तबला वाशवो मथ्रा मथनशीलाः ॥

दानासः पृथुश्रवसः कानीतस्य सुरार्धसः ।

रथं हिरण्ययं ददन्मंहिष्ठः सूरिर्भूद्वर्षिष्ठमकृत श्रवः ॥ २४ ॥

दानासः । पृथुश्रवसः । कानीतस्य । सुरार्धसः ।

रथं । हिरण्ययं । ददत् । मंहिष्ठः । सूरिः । अभूत् । वर्षिष्ठं । अकृत । श्रवः ॥ २४ ॥

पूर्वमन्त्रैः प्रतिपादितानि धनानि बंधूनां पितृर्वा पुरस्तान्निर्दिशन्नाशास्ते । पृथुश्रवसः कानीतस्य सुराधसः शोभनधनस्य । यतस्तस्य धनं दानाय कल्पितं अतः स सुराधाः । तस्य दानासो दाना दत्तानि धनानी-
मानि । स च पृथुश्रवाः पूर्वमुक्तानि हिरण्यं हिरण्यमयं रथं च ददत् प्रयच्छन् मंहिष्ठोऽतिशयेन दाता सूरिः
सर्वस्य प्रेरकः प्राज्ञो वाभूत् । भवति । भवतु वा । वर्षिष्ठमतिशयेन प्रवृद्धां श्रवः कीर्तिमकृत । करोति ।
करोतु वा ॥

आ नो वायवित्विषा पंचमेऽहनि प्रउगशस्ते वायव्यतृचे तृतीया । आ नो वायो महे तन इत्येका रथेन
पृथुपाजसा । आ० ७. १२. इति हि सूचितं ॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।

वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥ २५ ॥

आ । नः । वायो इति । महे । तने । याहि । मखाय । पाजसे ।

वयं । हि । ते । चकृम । भूरि । दावने । सद्यः । चित् । महि । दावने ॥ २५ ॥

हे वायो त्वं नोऽस्मान् प्रत्या याहि । आगच्छ । किमर्थं । महे महते तने धनाय मखाय महनीयाय
पाजसे बलाय च । उभयं प्रदातुमित्यर्थः । किमत्रास्तीति चेत् उच्यते । वयं हि वयं खलु ते भूरि दावने
प्रभूतधनदात्रे चक्रम स्तुतिं हविर्वा । सद्यश्चित्तदानीमेव तवागमनानंतरमेव चक्रम महि महतो धनस्य
दावने दात्रे ॥ ॥ ५ ॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्ते उसास्त्रिः सप्त सप्ततीनां ।

एभिः सोमेभिः सोमसुद्धिः सोमपा दानाय शुक्रपूतपाः ॥ २६ ॥

यः । अश्वेभिः । वहते । वस्ते । उसाः । चिः । सप्त । सप्ततीनां ।

एभिः । सोमेभिः । सोमसुत्ऽभिः । सोमऽपाः । दानाय । शुक्रपूतऽपाः ॥ २६ ॥

यः पृथुश्रवा अश्वेभिरश्वैर्वहते गृहं वस्ते चोसा गाः । ताभिश्च गच्छतीत्यर्थः । चिः सप्तेति तासां गवां
संख्योक्ता । सा संख्या विशेष्यते । सप्ततीनां चिः सप्त । उक्तसंख्याकाभिर्गोभिरश्वैश्च यो गच्छति स पृथुश्रवा
एभिः सोमेभिः सोमैः सोमसुद्धिः सोममभिषुण्वद्भिश्च हे सोमपाः । सोमस्य पातरिति वायोः संबोधनं । हे
शुक्रपूतपा दीप्तपूतस्य च सोमस्य पातर्वायो दानाय तुभ्यं सोमं दातुं सोमैर्युक्तो भवतीति शेषः ॥

यो मं इमं चिदु त्मनामंदच्चिचं दावने ।

अरदे अक्षे नहुषे सुकृत्वनि सुकृत्तराय सुक्रतुः ॥ २७ ॥

यः । मे । इमं । चित् । ऊं इति । त्मना । अमंदत् । चिचं । दावने ।

अरदे । अक्षे । नहुषे । सुऽकृत्वनि । सुकृत्ऽतराय । सुऽक्रतुः ॥ २७ ॥

यः पृथुश्रवा मे मह्यमिमं पुरतोवर्तमानं चिचं चायनीयं गवाश्चादिकं दावने दानाय त्मनात्मना खबुद्धी-
वामंदत् अमंदत् अमाद्यत । स च सुक्रतुः शोभनकर्मा राजा सुकृत्तराय सुकृतकर्तृत्वाधारदेऽक्षे नहुषे
सुकृत्वनि च । एते तस्य राज्ञोऽध्वराः । तेष्वन्वशात् अक्षौ गवादिकान् संयोजयतेति । यद्वा । अरदादयोऽन्ये
राजानः । तेषु मध्ये सुकृत्तरायामंददिति ॥

उच॒थ्ये॒ऽ वपु॑षि॒ यः स्व॒रा॒कृत॑ वा॒यो घृ॒त॒स्त्राः ।

अ॒श्वे॒षितं॒ रजे॑षितं॒ शुने॑षितं॒ प्रा॒ज्म तदि॑दं नु तत् ॥ २८ ॥

उच॒थ्ये । वपु॑षि । यः । स्व॒रा॒ट् । उ॒त । वा॒यो इति॑ । घृ॒त॒ऽस्त्राः ।

अ॒श्वे॒ऽइषितं॑ । रजः॑ऽइषितं॑ । शु॒ना॑ऽइषितं॑ । प्र । अ॒ज्म । तत् । इ॒दं । नु । तत् ॥ २८ ॥

उचथ्ये वक्तव्ये सुख्ये वपुषि शरीरे यः स्वराट् स्वयं राजते । यद्वा । उचथ्यो वपुश्चोभी राजानी । तथो-
रपि यः स्वराट् स्वाराज्यं करोति अतिशयेन वर्तते । हे वायो यस्य घृतस्त्रा घृतवक्त्रुदः स राजाश्वेषितमश्वैः
प्रापितं रजेषितं । रजःशब्देनोद्गो गर्दभो बोध्यते । तेनाप्यानीतं शुनेषितं चाज्मानं प्रादात् । तदन्नमश्वाद्या-
नीतमिदं पुरतो दृश्यते । तत्तवैवानुग्रहादित्यर्थः । अथवैकस्यच्छब्दः पूरणः । अश्वाद्यानीतं यदस्ति तदिदं
खल्विति ॥

अ॒ध॒ प्रि॒यमि॑षिराय॒ ष॒ष्टिं सह॑स्रा॒सनं॑ । अ॒श्वाना॑मि॒न्न वृ॑ष्णां ॥ २९ ॥

अ॒ध॒ । प्रि॒यं । इ॒षि॒राय॑ । ष॒ष्टिं । स॒हस्रा॑ । अ॒स॒नं॑ । अ॒श्वाना॑ । इ॒त् । न । वृ॑ष्णां ॥ २९ ॥

अधाधुनेषिराय धनादिप्रेरयित्रे राज्ञे प्रियं श्रेयमश्वानामिव वृष्णां सेक्तृणां गवां सहस्रा सहस्राणां
षष्टिं षष्टिसहस्रसंख्याकं प्रियभूतमसनं । अभजं ॥

गा॒वो न॒ यू॒थमु॑प॒ यंति॒ वध्र॑य॒ उप॒ मा यंति॒ वध्र॑यः ॥ ३० ॥

गा॒वः । न । यू॒थं । उ॒प॒ । यं॒ति॒ । वध्र॑यः । उ॒प॒ । मा॒ । आ॒ । यं॒ति॒ । वध्र॑यः ॥ ३० ॥

गावो न गाव इव ता यथा संगे यूथमुप यंति उपगच्छन्ति तद्वध्रयस्त्रिंशत्समुष्का वृषभाः पुथुश्रवसा
दत्ता मा मामुप यंति । समीपं प्राप्तवन्ति । मा मां वध्रय उपा यंतीति पुनरुक्तिरादरार्था ॥

अ॒ध॒ यच्चा॑र॒थे ग॒णे श॒तमु॑ष्ट्रं॒ अचि॑क्रदत् । अ॒ध॒ श्वि॒न्नेषु॑ विं॒शतिं॑ श॒ता ॥ ३१ ॥

अ॒ध॒ । यत् । चा॒र॒थे । ग॒णे । श॒तं । उ॒ष्ट्रा॒न् । अचि॑क्रदत् । अ॒ध॒ । श्वि॒न्नेषु॑ । विं॒शतिं॑ ।

श॒ता ॥ ३१ ॥

अथाथ यद्यदा चारथे । चरथं चरणं गमनं । तत्संबन्धिनि चार्यमाणे । वनाय प्रेर्यमाण इत्यर्थः । तादृशे
गणे उष्ट्रसंघे उष्ट्राञ्छतमुष्ट्राणां शतमचिक्रदत् अस्त्रभ्यं प्रदानायाजुहाव । अधापि चास्त्रदर्थमेव श्विन्नेषु
श्वेतवर्णेषु गोयूथेषु विंशतिं च शता शतानि च अथवा शतानां विंशतिमचिक्रदत् ॥

श॒तं दा॒से ब॒ल्बू॒थे वि॒प्रस्तरु॑क्ष॒ आ द॑दे ।

ते ते॒ वा॒यवि॒मे जना॑ म॒दंती॑द्रे॒गोपा॑ म॒दंति॑ दे॒वगो॑पाः ॥ ३२ ॥

श॒तं । दा॒से । ब॒ल्बू॒थे । वि॒प्रः । तरु॑क्षे । आ॒ । द॑दे ।

ते॒ । ते॒ । वा॒यो इति॑ । इ॒मे । जनाः॑ । म॒दंति॑ । इ॒द्रे॒ऽगो॒पाः । म॒दंति॑ । दे॒वऽगो॒पाः ॥ ३२ ॥

अयं विप्रो मेधावी वशो जनोऽहं बल्बूथ एतन्नामके दासे तरुक्षे गवाश्वादीनां तारके गवावधिक्रते
राष्ट्रास्त्राकं प्रदिष्टधनदातर्था ददे । किं दानं । गवाश्वादीनां शतं । शतशब्दोऽपरिमितवचनः । हे वायो ते
तव स्वभूतास्ते सोतार इमे जनाः । बयमित्यर्थः । आत्मन एव परोचस्विन वादः । त्वयानुगृहीतत्वाद्विद्वगोपाः ।

इंद्रो गोपायिता येषां ते तथोक्ताः । इंद्रेण रक्षिता मदंति । तथा देवगोपा मदंति । इंद्रं देवांश्च राज्ञो लब्धेन धनेन यजंतो मदंतीत्यर्थः ॥

अध॒ स्या॒ योष॑णा॒ म॒ही प्र॒ती॒ची व॒शं॒म॒ध्वं । अधि॑रुक्त्वा॒ वि नी॑यते ॥३३॥

अध॒ । स्या॒ । योष॑णा॒ । म॒ही । प्र॒ती॒ची । व॒शं॒ । अ॒ध्वं । अधि॑रुक्त्वा । वि । नी॑यते ॥३३॥

अधाधुना स्या सा योषणा योषा राज्ञा प्रदत्ता मही महती पूज्या प्रतीच्यस्मदभिमुख्यश्चमश्चपुचं वशं मां प्रति साधिरुक्त्वाभरणा सती वि नीयते । तां कन्यां मां प्रत्यानयंतीत्यर्थः । अत्र वायव्याख्येषु यत्र वायुर्न स्तूयते परं दानप्रशंसैव तामु सर्वासु हे वायो त्वदनुग्रहादेवमिति योज्यं वायुपरत्वमवगंतव्यं ॥ ६॥

महि व इत्यष्टादशर्चं पंचमं सूक्तमाप्यस्य त्रितस्यार्थः । षडष्टका महापंक्तिस्कंदः । आद्यास्तयोदशर्चं आदित्यदेवताकाः । यच्च गोष्वित्याद्याः पंचर्चं उषोदेवताका आदित्यदेवताकाश्च । तथा चानुक्रमणिका । महि वो ह्यूना चित आप्य आदित्येभ्योऽत्याः पंचोषसेऽपि महापांक्तिमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

महि॑ वो म॒हता॑मवो॒ वरु॑ण॒ मित्रं॑ दा॒शुषे॑ ।

यमा॑दित्या॒ अ॒भि दु॒हो रक्ष॑था॒ नेम॑घं न॒शद॑ने॒हसो॑ व॒ ऊत॑यः सु॒ऊत॑यो व॒ ऊत॑यः ॥१॥

महि॑ । वः । म॒हता॑ । अ॒वः । वरु॑ण । मि॒त्रं । दा॒शुषे॑ ।

यं । आ॒दि॒त्याः । अ॒भि । दु॒हः । रक्ष॑थ । न । ई॒ । अ॒घं । न॒शत् । अ॒ने॒हसः॑ । वः । ऊ॒त॑यः ।

सु॒ऊ॒त॑यः । वः । ऊ॒त॑यः ॥१॥

हे वरुण हे मित्र । एतद्वयमयं ग्णोऽप्युपलक्षणं । हे वरुणादयः महतां वो युष्माकमवो रक्षणं महि महत् । कस्मै । दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय क्रियमाणं । किंच हे आदित्याः यं यजमानं द्रुहो द्रुगधुः सकाशादभि रक्षथ ईमेनं यजमानमघं पापं न नशत् । न प्राप्नोति । ऊत एवमिति तत्रोच्यते । वो युष्माकमूतयो रक्षणान्यनेहसोऽपापान्यनुपद्रवाणि च । ऊतयो युष्माकं रक्षणानि सुऊतयः शोभनरक्षणानि । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

वि॒दा दे॒वा अ॒घा॒ना॒मादि॑त्यासो अ॒पाकृ॑तिं ।

प॒क्षा व॒यो यथो॑परि॒ व्य॑स्मे श॒र्म य॒च्छता॑ने॒हसो॑ व॒ ऊत॑यः सु॒ऊत॑यो व॒ ऊत॑यः ॥२॥

वि॒द । दे॒वाः । अ॒घा॒नाः । आ॒दि॒त्यासः॑ । अ॒पः॒आकृ॑तिं ।

प॒क्षा । व॒यः । यथा॑ । उ॒परि॑ । वि । अ॒स्मे इति॑ । श॒र्म । य॒च्छत॑ । अ॒ने॒हसः॑ । वः । ऊ॒त॑यः ।

सु॒ऊ॒त॑यः । वः । ऊ॒त॑यः ॥२॥

हे देवा आदित्यास आदित्याः यूयमघानां दुःखानामपाकृतिमपाकरणं परिहारप्रकारं विद । जानीथ । यस्मादेवं तस्माद्वयः पक्षिणो यथा पक्षा पक्षावुपरि स्वशिशुकानामुपरि कुर्वन्ति सुखाय तद्वदस्मै अथस्मासु शर्म सुखं यच्छत । कुरुत ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥ अस्मै अस्माकमुपरीति वा ॥

व्य॑स्मे अधि॒ शर्म॑ तत्प॒क्षा व॒यो न यँत॑न ।

वि॒श्वानि॑ वि॒श्ववे॑दसो वरू॒थ्या म॒नाम॑हेऽने॒हसो॑ व॒ ऊत॑यः सु॒ऊत॑यो व॒ ऊत॑यः ॥३॥

वि । अस्मे इति । अधि । शर्मे । तत् । पक्षा । वयः । न । यन्तु ।
 विश्वानि । विश्वेदसः । वरूथ्या । मनामहे । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥३॥

हे आदित्याः यूयमस्मे अथस्मासु तत् । युष्मास्वेवासाधारणं यच्छर्मास्ति तदित्यर्थः । तद्वि यन्तु ।
 विश्वेण प्रापयत । हे विश्वेदसः सर्वधनाः युष्मान् विश्वानि सर्वाणि वरूथ्या । वरूथं गृहं । तदुचितानि
 धनानि मनामहे । याचामहे ॥

यस्मा अरासत क्षयं जीवातुं च प्रचेतसः ।
 मनोर्विश्वस्य घेदिम आदित्या राय ईशतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥४॥
 यस्मै । अरासत । क्षयं । जीवातुं । च । प्रचेतसः ।
 मनोः । विश्वस्य । घ । इत् । इमे । आदित्याः । रायः । ईशते । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥४॥

यस्मै मनुष्याय क्षयं निवासं जीवातुं जीवनसाधनमत्र च प्रचेतसः प्रकृष्टमतयोऽरासत प्रयच्छन्ति तस्मै
 यजमानाय तदर्थमिमं आदित्या विश्वस्य घेत् सर्वस्याप्ययष्टुर्मनोर्मनुष्यस्य धनिकस्य रायो धनस्तेषु ।
 स्वामिनो भवंत्यपहृत्य यजमानाय प्रदातुं ॥

परि णो वृणजन्नाघा दुर्गाणि रथ्यो यथा ।
 स्यामेदिद्रस्य शर्मण्यादित्यानामुतावस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥५॥
 परि । नः । वृणजन् । अघा । दुःऽगानि । रथ्यः । यथा ।
 स्याम । इत् । इन्द्रस्य । शर्मणि । आदित्यानां । उत । अवसि । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥५॥

परि वृणजन् परिवर्जयंतु नोऽस्माकमघानि पापानि । तत्र दृष्टान्तः । दुर्गाणि दुर्गमनान् प्रदेशानवटधि-
 पत्यादिकान् यथा परिवर्जयन्ति तद्वत् । इन्द्रस्य शर्मणि स्याम । भवेम वयं । उतापि चादित्यानामवसि रक्षणे
 च स्याम ॥ ॥७॥

परिहृतेदना जनो युष्मादत्तस्य वायति ।
 देवा अदभ्रमाश वो यमादित्या अहेतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥६॥
 परिऽहृता । इत् । अना । जनः । युष्मादत्तस्य । वायति ।
 देवाः । अदभ्रं । आश । वः । यं । आदित्याः । अहेतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥६॥

परिहृतेत् परिपीडितेनैव तपोनियमादिना प्राणयुक्तो जनो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तं धनं ॥ कर्मणि
 षष्ठी ॥ वायति । गच्छति । हे देवा हे आशवः शीघ्रगमनाः यूयं यं यजमानमहेतनं प्राप्तुमर्थः स जनोऽदभ्र-
 मण्यं धनं वायति प्राप्नोतीति संबंधः ॥

न तं तिग्मं च न त्यजो न द्रासद्भि तं गुरु ।
 यस्मा उ शर्म सप्रथ आदित्यासो अराध्वमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥७॥
 न । तं । तिग्मं । च न । त्यजः । न । द्रासत् । अभि । तं । गुरु ।
 यस्मै । ऊं इति । शर्म । सऽप्रथः । आदित्यासः । अराध्वं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥७॥

तं मनुष्यं तिग्मं च न तीक्ष्णमेव संतं त्यजः । क्रोधनामेतत् । अत्र क्रोधात्प्रयुज्यमानमायुधमुच्यते । न द्रासत् ॥ द्रा कुत्सायां गतौ ॥ कुत्सितं नागच्छति । न हिनस्तीत्यर्थः । तथा तं जनं गुरु प्रवृद्धमपरिहारार्हं दुःखं न द्रासत् । न गच्छति । हे आदित्यास आदित्याः सप्रथः समानप्रथनाः सर्वतः पृथुभूता वा यूयं यस्मा उ यस्मै यजमानाय । उग्रब्दः पूरणः । शर्म सुखमराध्वं अदत्त तं न द्रासदिति ॥

युष्मे देवा अपि षसि युध्यंत इव वर्मसु ।
 यूयं महो न एनसो यूयमभीदुरुष्यतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥८॥
 युष्मे इति । देवाः । अपि । स्मसि । युध्यंतऽइव । वर्मसु ।
 यूयं । महः । नः । एनसः । यूयं । अभीत् । उरुष्यत् । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥८॥

हे देवा आदित्याः युष्मे युष्मासु वयमपि षसि । अपि भवेम । युष्माभिरपिहिताः स्नेह्यार्थः । तत्र दृष्टान्तः । युध्यंतः शूरा वर्मसु कवचेषु यथा भवंति तद्वत् । यूयं नोऽस्मान् महो महत एनसः पापादुरुष्यत । रक्षत । तथा यूयमस्मानर्भादत्यादयेनस उरुष्यत ॥

अदितिर्न उरुष्यत्वदितिः शर्म यच्छतु ।
 माता मित्रस्य रेवतोऽर्यम्णो वरुणस्य चानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥९॥
 अदितिः । नः । उरुष्यतु । अदितिः । शर्म । यच्छतु ।
 माता । मित्रस्य । रेवतः । अर्यम्णः । वरुणस्य । च । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥९॥

नोऽस्मानदितिरखंडनीया देवमातोऽथतु । रक्षतु । तथादितिः शर्म सुखं यच्छतु । अदितिर्विशेष्यते । या माता निर्मात्री । कस्य । मित्रस्य रेवतो धनवतोऽर्यम्णो वरुणस्य च । सा न उरुष्यत्विति ॥

यद्देवाः शर्म शरणं यद्भद्रं यदनातुरं ।
 त्रिधातु यद्भूरुध्यं तदस्मासु वि यंतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१०॥
 यत् । देवाः । शर्म । शरणं । यत् । भद्रं । यत् । अनातुरं ।
 त्रिऽधातु । यत् । वरुध्यं । तत् । अस्मासु । वि । यंतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥१०॥

हे देवा आदित्याः यच्छर्म सुखं शरणं शरणीयं । यद्भद्रं सर्वैर्भजनीयं । यदनातुरं रोगरहितं । यत्त्रिधातु चिगुणं । यद्वरुण्यं । वरुण्यं गृहं । तदर्हं । तदुक्तगुणकं शर्मास्मासु वि यंतम् । वियच्छत ॥ ८॥

आदित्या अव हि ख्यताधि कूलादिव स्पशः ।

सुतीर्थमर्वतो यथानु नो नेषथा सुगमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ११ ॥

आदित्याः । अव । हि । ख्यत । अधि । कूलात्ऽइव । स्पशः ।

सुऽतीर्थं । अर्वतः । यथा । अनु । नः । नेषथ । सुऽगं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ११ ॥

हे आदित्याः यूयमव हि ख्यत । अव हि पश्यताधस्तात्स्थितानस्मान् । तत्र दृष्टान्तः । कूलादधि कूले स्पशः स्पष्टाः । स्थिता इत्यर्थः । यथा कूलस्थः पुरुषोऽधोगतमुदकं जिज्ञासुस्तत्रस्थं मनुष्यं वा विलोकयितुमवाक्यश्चति तद्वत् । तथा कृत्वा सुतीर्थं शोभनावतारप्रदेशमर्वतोऽश्वाभ्यथा प्रापयत्यश्वरचकाः तद्वन्नोऽस्मान् सुगं सुपंथा-
नमनु नेषथ । अनुमयथ ॥

नेह भद्रं रक्षस्विने नावयै नोपया उत ।

गवै च भद्रं धेनवै वीराय च श्रवस्यतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १२ ॥

न । इह । भद्रं । रक्षस्विने । न । अवऽयै । न । उपऽयै । उत ।

गवै । च । भद्रं । धेनवै । वीराय । च । श्रवस्यते । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।

वः । ऊतयः ॥ १२ ॥

हे आदित्याः इह भूमी भद्रं कल्याणं सुखं रक्षस्विने । रक्षो वलं । बलवतेऽस्मद्विघ्ने न भवत्विति शेषः । अवया अस्मान् हिंसितुमवगच्छते न भवतु भद्रं । तथोपया उपगच्छते न भवतु । तर्हि कस्य भवत्विति उच्यते । गवै च भद्रं युष्मदीयं भवतु । चशब्दो वक्ष्यमाणधेन्वावपेक्षः । किंच धेनवै नवप्रसूतिकायै भद्रं भवतु । वीरा-
यास्तमुवादिष्य भद्रं भवतु । कीदृशाय वीराय । श्रवस्यतेऽन्नमिच्छते । अथवोत्तरार्धेऽपि नेत्यनुवर्तते ।
अस्मद्विरोधिनो गवादिष्य भद्रं न भवत्विति तस्यार्थः ॥

यदाविर्यदपीच्यं देवासो अस्ति दुष्कृतं ।

चित्ते तद्विश्वमाप्स्य आरे अस्मद्धातनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १३ ॥

यत् । आप्तिः । यत् । अपीच्यं । देवासः । अस्ति । दुऽकृतं ।

चित्ते । तत् । विश्वं । आप्ते । आरे । अस्मत् । दधातन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १३ ॥

हे देवासो देवा आदित्याः यदाविर्यत्पापमाविर्भूतमस्ति । दुष्कृतं यच्चापीच्यमंतर्हितमस्ति । अपीच्यमित्यं-
तर्हितनाम । तद्विश्वं तदुभयमाप्स्ये चित्ते मयि मा भूत् । किंत्वस्मदारे दूरे दधातन । स्थापयत ॥

यच्च गोष्वित्यादिमुक्तशेषेण दुःस्वप्नं दृष्टादित्यमुपतिष्ठेत् । तथा च स्वप्नममनोऽन्नं दृष्टेत्युपक्रम्य यच्च गोषु
दुष्पश्यमिति पंचमिरादित्यमुपतिष्ठेत् । आ० गृ० ३. ६. ६. इति सूचितं ॥

यच्च गोषु दुष्पश्यं यच्चास्मे दुहितर्दिवः ।

चिताय तद्विभावयाप्राय परा वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १४ ॥

यत् । च । गोषु । दुःस्वप्नं । यत् । च । अस्मे इति । दुहितः । दिवः ।
 चिताय । तत् । विभाऽवरि । आप्ताय । परा । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १४ ॥

हे दिवो दुहितरूप उषोदेवते यच्च गोष्वस्यदीयामु दुष्प्राप्त्यमनर्थसूचकं दृष्टं ॥ स्वार्थिको यत् ॥ किंच
 यच्च दुष्प्राप्त्यमस्ये अस्मासु दृष्टं । गोपीडानिमित्तकमस्माकं पीडानिमित्तकं च यद्दुःस्वप्नं पश्याम इत्यर्थः ।
 तत्सर्वं हे विभावरि । उषोनामैतत् । हे व्युच्छन्नवति देवि आप्ताय चिताय परा वह । दूरे परिहर ॥

निष्कं वा घा कृण्वन्ते स्रजं वा दुहितर्दिवः ।
 चित्ते दुष्प्राप्त्यं सर्वमाप्ते परि ददस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १५ ॥
 निष्कं । वा । घ । कृण्वन्ते । स्रजं । वा । दुहितः । दिवः ।
 चित्ते । दुःस्वप्नं । सर्वं । आप्ते । परि । ददसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥ १५ ॥

हे दिवो दुहितरूपः निष्कं वा घाभरणविशेषं वा कृण्वन्ते कुर्वन्ते स्वर्णकाराय यद्दुष्प्राप्त्यं दृष्टं । स्वर्ण-
 कारिण निर्माणसमये दृष्टमित्यर्थः । घेति पूरणः । वाशब्दश्चार्थः । वाथवा स्रजं मालां कृण्वन्ते । कुर्वाण इत्यर्थः ।
 तस्मिन्नपि मालाकारि मालानिर्माणसमये यद्दुष्प्राप्त्यं दृष्टं तदुभयविषयं दुःस्वप्नमाप्तेऽपि पुत्रे चित्ते वर्तमानं
 परि ददसि । उपरि ददः । वयं चिताः परित्यजामेत्यर्थः । अथवा । चित्ते मयि यद्दुष्प्राप्त्यं दृष्टं तत्स्वर्णकाराय
 मालाकाराय वा परि ददसि । अस्मत्तोऽपि निष्कृष्य तयोरुपरि स्थापयामः ॥ १६ ॥

तदन्नाय तदपसे तं भागमुपसेदुषे ।
 चिताय च द्विताय चोषो दुष्प्राप्त्यं वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १६ ॥
 तत्तदन्नाय । तत्तदपसे । तं । भागं । उपसेदुषे ।
 चिताय । च । द्विताय । च । उषः । दुःस्वप्नं । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १६ ॥

तदन्नाय । यदेव जागरावस्थायां भोज्यत्वेन प्रसिद्धं मधुपायसादि स्वप्नेऽपि तदेवात्र यस्य सः ।
 तादृशाय । प्रत्यक्षभोजनवत् स्वप्नेऽपि भोक्तृ इत्यर्थः । तथा तदपसे । यदेवापः कर्म निन्दितं जाग्रदवस्थायां
 क्रियते तदेव कर्म स्वप्ने यस्य स तत्कर्मा । तादृशाय देवाय तं भागं दुःस्वप्नस्यांशमुपसेदुषे प्राप्नुवति चिताय
 द्विताय च हे उषो देवि दुष्प्राप्त्यमन्नकर्मविषयं वह । अन्यत्र प्रापय । स्वप्ने दृष्टं मधुभोजनादिकं जाग्रदवस्था-
 गुरूपवत्सुखकरं भवत्वित्यर्थः ॥

यथा कलां यथा शफं यथं ऋणं संनयामसि ।
 एवा दुष्प्राप्त्यं सर्वमाप्ते सं नयामस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १७ ॥
 यथा । कलां । यथा । शफं । यथा । ऋणं । संनयामसि ।
 एव । दुःस्वप्नं । सर्वं । आप्ते । सं । नयामसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥ १७ ॥

संज्ञापितं पशुं दानार्थं संस्कुर्वतो यथा येन प्रकारेण कलां शफमिति संदायान्यत्र संनयन्ति । अथापरो यथाशब्दः पूरणः । अथवा । यथा कलां हृदयाद्यवयवमवदानार्हं संनयन्ति यथा च शफं शफोपलक्षितमनव-
दानार्हं शफास्थादिकं संनयन्ति । यथा वा क्षणं शनैः संनयन्ति एवैवं दुष्पञ्चयं सर्वमाप्ये वर्तमानं सं नया-
मसि । संनयामः । अपसारयामः ॥

अजैष्माद्यासनाम चाभूमानागसो वयं ।

उषो यस्माहुष्पव्यादभैष्माप तदुच्छत्वनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १८ ॥

अजैष्म । अद्य । असनाम । च । अभूम । अनागसः । वयं ।

उषः । यस्मात् । दुःस्वप्नात् । अभैष्म । अप । तत् । उच्छतु । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुःऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १८ ॥

वयं त्रिता अजाजैष्म । जयेम । असनाम च । संभजेम च सुखं सुखं वा । अनागसोऽपापा अभूम ।
भवेम । हे उषः यस्माहुष्पव्यादभैष्म भीताः स्म तत्पापमपोच्छतु । अपगच्छतु ॥ ॥ १० ॥

स्वादोरभक्षीति पंचदशर्वं षष्ठं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्वार्थं सोमदेवताकं त्रैष्टुभं । पंचमी जगती । सोमो
देवता । तथा चानुक्रांतं । स्वादोः पंचोना प्रगाथः सीम्यं त्रैष्टुभं पंचमी जगतीति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

स्वादोरभक्षि वयसः सुमेधाः स्वाध्यां वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे यं देवा उत मर्त्यासो मधु ब्रुवन्तो अभि संचरन्ति ॥ १ ॥

स्वादोः । अभक्षि । वयसः । सुःमेधाः । सुःआध्यः । वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे । यं । देवाः । उत । मर्त्यासः । मधु । ब्रुवन्तः । अभि । संःचरन्ति ॥ १ ॥

अहं प्रगाथः सुमेधाः शोभनप्रज्ञः स्वाध्यः स्वाध्ययनः सुकर्मा वरिवोवित्तरस्यातिशयेन पूजां लभमानस्य
स्वादोः सुष्ठुदनीयस्य स्वादुभूतस्य वयसोऽन्नस्य ॥ एताः कर्मणि षष्ठ्यः ॥ उक्तलक्षणं वयोऽन्नं सोमाख्यमभक्षि ।
भवयेय । यं यदन्नं विश्वे देवाः सर्वेऽपीन्द्रादय उतापि च मर्त्यासो मर्त्या मनुष्या मधु ब्रुवन्तो मनोहरमेतदिति
शब्दायन्तोऽभि संचरन्ति अभिसंगच्छन्ति प्राप्तुवन्ति तदन्नमभक्षीति ॥

अपीषोमप्रणयनेऽतश्चेत्येषा । तथा च सूत्रितं । अंतश्च प्रागा अदितिर्भवासि श्रेणो न योनिं सदनं धिया
कृतं । आ० ४. १०. । इति ॥

अंतश्च प्रागा अदितिर्भवास्यवयाता हरसो दैव्यस्य ।

इंद्रविद्रस्य सख्यं जुषाणः श्रीष्टीव धुरमनु राय ऋध्याः ॥ २ ॥

अंतरिति । च । प्र । अगाः । अदितिः । भवासि । अवऽयाता । हरसः । दैव्यस्य ।

इंदो इति । इंद्रस्य । सख्यं । जुषाणः । श्रीष्टीऽइव । धुरं । अनु । राये । ऋध्याः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमंतश्च प्रागाः । हृदयस्य यागागारस्य वातर्गच्छसि । गत्वा चादितिरदीनस्त्वं दैव्यस्य हरसः
क्रोधस्यावयाता पुष्टकर्ता भवासि । भवसि । हर इति क्रोधनाम । हे इंद्रो सोम त्वमिंद्रस्य सख्यं जुषाणः
सेवमानः श्रीष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । तत्संबन्धी श्रीष्टी । क्षिप्रगाम्यश्चो धुरमिव रायेऽस्माकं धनलाभाया-
न्वृध्याः । अनुगच्छसि । अथवाश्चो यथा धुरं वृत्ताभिमतदेशं प्रापयति तद्वदस्मान्प्रापय । अनुपूर्वं अधिर्गत्वर्थः ॥

अपाम सोममित्यादिके द्वे सोमपागोत्तरकालीनास्याभिमर्शने हृदयाभिमर्शने च क्रमेण विनियुक्ते । तथा च सूचितं । अपाम सोमममृता अभूम शं नो भव हृद आ पीत इंदविति मुखहृदये अभिमृशेरिति ॥

अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् ।

किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य ॥३॥

अपाम । सोमं । अमृताः । अभूम । अगन्म । ज्योतिः । अविदाम । देवान् ।

किं । नूनं । अस्मान् । कृणवत् । अरातिः । किं । ऊं इति । धूर्तिः । अमृत । मर्त्यस्य ॥३॥

हे अमृतामरण सोम त्वामपाम । पानं करवाम । कुर्मः । ततोऽमृता अभूम । भवेम । यस्मात्त्वममृतः अतस्तव पानादयमप्यमृताः स्याम । पश्चाज्ज्योतिर्योतमानं स्वर्गमगन्म । अविदाम ज्ञातवन्तो देवान् । तथाभूतानस्मान्नूनमिदानीमरातिः शत्रुः किं कृणवत् । कुर्यात् । किमु किं वा मर्त्येदेदानीं मनुष्यभूतस्य मम धूर्तिरिहंसकः किं कृणवत् । कुर्यात् ॥

शं नो भव हृद आ पीत इंदो पितेव सोम सूनवे सुशेवः ।

सखेव सख्यं उरुशंस धीरः प्र ए आयुर्जीवसे सोम तारीः ॥४॥

शं । नः । भव । हृदे । आ । पीतः । इंदो इति । पिताऽइव । सोम । सूनवे । सुऽशेवः ।

सखाऽइव । सख्ये । उरुऽशंस । धीरः । प्र । नः । आयुः । जीवसे । सोम । तारीः ॥४॥

हे इंदो सोम अस्माभिः पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदयाय शं सुखमा भव । सुखभवने दृष्टान्तद्वयं । पिता सूनवे स्वात्मजाय यथा सुखाय भवति यथा वा सखाहितान्नित्यं हिते स्थापयिता सखायं स्वसख्ये यथा सुशेवः सुमुखो भवति । शेवमिति सुखनाम । तद्वत्त्वमपि भव । किंच हे उरुशंस वज्रभिर्वज्रधा वा शंसनीय वज्रकीर्तिं सोम धीरो धीमांस्त्वं नोऽस्माकं जीवसे जीवनायायुरायुषं प्र तारीः । प्रवर्धय ॥

इमे मा पीता यशसं उरुष्यवो रथं न गावः समनाह पर्वसु ।

ते मा रक्षंतु विस्रसंश्चरिचादुत मा सामाद्यवयं त्विंदवः ॥५॥

इमे । मा । पीताः । यशसः । उरुष्यवः । रथं । न । गावः । सं । अनाह । पर्वऽसु ।

ते । मा । रक्षंतु । विऽस्रसः । चरिचात् । उत । मा । सामात् । यवयंतु । इंदवः ॥५॥

इमे पीता यशसो यशस्करा उरुष्यवोऽस्माकं रचाकामाः सोमा गावो गोविकारभूता वध्यो रथं न रथमिव ता यथा रथं विस्रसं पर्वसु समनाह संदधते तद्वत्त्वां पीताः सोमाः पर्वसु संनहंतु । किंच ते सोमा मा मां विस्रसो विस्रस्ताश्चरिचाच्चरणादनुष्ठानाद्रक्षंतु । सोमः पीतश्चेत्कर्म ह्यविस्रसं भवति । उतापि च मा मां सामाद्याधि सकाशादिंदवः पीता यवयंतु । पृथक्कुर्वंतु ॥ ॥११॥

अग्निं न मा मथितं सं दिदीपः प्र चक्षय कृणुहि वस्यसो नः ।

अथा हि ते मद आ सोम मन्ये रेवाँ इव प्र चरा पुष्टिमच्छ ॥६॥

अग्निं । न । मा । मथितं । सं । दिदीपः । प्र । चक्षय । कृणुहि । वस्यसः । नः ।

अथ । हि । ते । मदे । आ । सोम । मन्ये । रेवान्ऽइव । प्र । चर । पुष्टिं । अच्छ ॥६॥

हे सोम पीतस्त्वं मा मां मथितमपि नाप्रिमिव सं दिदीपः । संदीपय । प्र चक्षय च चक्षुषः संधुक्षणेन ।
नोऽस्मान् वस्यसोऽतिशयेन वसुमतः कृणुहि । कुरु । अथाधुना हि खलु ते त्वां हे सोम मदे मदाय मन्ये ।
स्त्रीमि । तथा सति रेवानिव धनवानिह । इवेति संप्रत्यर्थे । पुष्टिमस्मत्पोषमच्छ प्र चर । अभिगच्छ ॥

इषिरेण ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव रायः ।

सोमं राजन् प्र ण आयूषि तारीरहानीव सूर्यो वासराणि ॥ ७ ॥

इषिरेण । ते । मनसा । सुतस्य । भक्षीमहि । पित्र्यस्यऽइव । रायः ।

सोमं । राजन् । प्र । नः । आयूषि । तारीः । अहानिऽइव । सूर्यः । वासराणि ॥ ७ ॥

इषिरेणैच्छावता मनसा सुतस्य ते सुतमभिषुतं त्वां भक्षीमहि । पित्र्यस्य पितृसंबन्धिनो धनस्यैव धनमिव ।
पित्र्यं धनं यथेषणेन मनसोपभुंजते तद्वत् । भक्षित हे सोम राजन् स्वामिन् नोऽस्माकमायूषि प्र तारीः ।
प्रवर्धय । वासराणि जगद्वासकान्यहानि सूर्य इव । अत्रेषणेन वैषणेन वार्षणेन वा । नि० ४. ७. इत्यादि-
निरुक्तं ज्ञातव्यं ॥

सोमं राजन्मृक्या नः स्वस्ति तव स्मसि व्रत्याऽस्तस्य विद्धि ।

अलर्ति दक्ष उत मन्युरिंदो मा नो अर्यो अनुकामं परा दाः ॥ ८ ॥

सोमं । राजन् । मृक्यं । नः । स्वस्ति । तव । स्मसि । व्रत्याः । तस्य । विद्धि ।

अलर्ति । दक्षः । उत । मन्युः । इंदो इति । मा । नः । अर्यः । अनुऽकामं । परा । दाः ॥ ८ ॥

हे सोम राजन् नोऽस्मान् स्वस्थविनाशाय मृक्य । मुखय च । व्रत्या व्रतिनो वयं तव स्मसि । स्वभुताः
स्म । तस्य तं स्वकीयं तव विद्धि । जानीहि । अथवा तव त्वमित्यर्थः । त्वं जानीहि । किंच हे इंदो दक्षः प्रवृद्धो
ऽस्मच्छत्रुरलर्ति । गच्छति । उतापि च मन्युः क्रोधः क्रुद्धो बालर्ति । तादृशस्योभयविधस्यार्योऽरिरनुकामं यथा-
कामं नोऽस्मान्मा परा दाः । परादेहि ॥

त्वं हि नस्तन्वः सोम गोपा गात्रेगात्रे निषसत्या नृचक्षाः ।

यज्ञे वयं प्रमिनाम व्रतानि स नो मृक सुषखा देव वस्यः ॥ ९ ॥

त्वं । हि । नः । तन्वः । सोम । गोपाः । गात्रेऽगात्रे । निऽससत्य । नृऽचक्षाः ।

यत् । ते । वयं । प्रऽमिनाम । व्रतानि । सः । नः । मृक । सुऽसखा । देव । वस्यः ॥ ९ ॥

हे सोम देव त्वं नोऽस्माकं तन्वस्वनोरंगस्य गोपा हि रचिता खलु । अतो गात्रे गात्रे सर्वेष्वङ्गेषु नृचक्षा
गृणां कर्मनेतृणां द्रष्टा त्वं निषसत्य । निषीदसि । यद्यप्यपि ते तव व्रतानि कर्माणि वयं प्रमिनाम हिंस्रः
तथापि हे देव स त्वं वस्यः श्रेष्ठान्नोऽस्मान् सुषखा शोभनसखा सन् मृक । मुखय ॥

ऋदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिषेद्वर्यश्च पीतः ।

अयं यः सोमो न्यधाय्यस्मे तस्मा इदं प्रतिरमेम्यायुः ॥ १० ॥

ऋदूदरेण । सख्या । सचेय । यः । मा । न । रिषेत् । हरिऽञ्जश्च । पीतः ।

अयं । यः । सोमः । नि । अधायि । अस्मे इति । तस्मै । इदं । प्रऽतिरं । एमि । आयुः ॥ १० ॥

अहं प्रगाथ ऋदूदरेणोदराबाधकेन सोमेन सख्या सचेय । संगच्छेय । संगतो भवामि । ऋदूदरः सोमो मृदूदरः । जि० ६. ४. इति यास्कः । यः सोमः पीतः सन् मा मां न रिष्येत् न हिंसेत् हे हर्यश्चिद्र । सीम्ये सूक्तं इन्द्रस्य कीर्तनं सोमस्यैन्द्रस्वामिकत्वात् विरुद्धं । योऽयं सोमोऽस्मै अस्मासु न्यधायि निहितोऽभूत् तस्मै सोमाय प्रतिरमायुर्जठरे चिरकालावस्थानमिन्द्रमेमि । याचे ॥ ॥ १२ ॥

अप॒ त्या अ॒स्थुरनि॑रा॒ अमी॑वा॒ निर॑च॒सन्तमि॑षी॒चीर॑भैषुः ।

आ सोमो॑ अ॒स्माँ अ॒रुह॑द्भिहा॒या अ॒गन्म॑ यच॒ प्रति॑रन्त॒ आयुः॑ ॥ ११ ॥

अप॒ । त्याः । अ॒स्थुः । अ॒निराः । अमी॑वाः । निः । अ॒च॒सन् । तमि॑षी॒चीः । अ॒भैषुः ।

आ । सोमः॑ । अ॒स्मान् । अ॒रुह॑त् । वि॒हा॒याः । अ॒गन्म॑ । यच॒ । प्र॒ति॒रन्ते॑ । आयुः॑ ॥ ११ ॥

त्यास्ता अनिराः प्रेरयितुमशक्या अमीवा बलवत्यः पीडा अपास्थुः । अपगच्छन्तु । यास्तमिषीचीर्बलवत्यो ऽस्मान्निर्निरामत्रसन् प्राप्नुवन् कंपयन्ति तथाभैषुः । अपगमे कारणमाह । यस्मात्सोमो विहाया महान् सन्नस्मानाब्रूहत् आगमत् प्राप्तवान् अतोऽपास्थुरिति भावः । यच यस्मिन् सोमे पीत आयुरायुषं प्रतिरन्ते वर्धयन्ति मनुष्यास्तं सोममगन्तेति ॥

यो न॒ इंदुः॑ पि॒तरो॑ ह॒त्सु पी॒तोऽम॑र्त्यो॒ मर्त्यो॑ आ॒वि॒वेश॑ ।

तस्मै॑ सोमा॒य ह॒विषा॑ वि॒धेम॑ मृ॒ळीके॑ अ॒स्य सु॒म॒तौ स्या॑म ॥ १२ ॥

यः । नः । इंदुः । पि॒तरः । ह॒त्सु । पी॒तः । अ॒मर्त्यः । म॒र्त्यान् । आ॒वि॒वेश॑ ।

तस्मै॑ । सोमा॒य । ह॒विषा॑ । वि॒धेम॑ । मृ॒ळीके॑ । अ॒स्य । सु॒म॒तौ । स्या॑म ॥ १२ ॥

हे पितरः य इंदुर्हत्सु पीतः सन्नमर्त्यो मृतिरहितः सन्नाविवेश मर्त्यान्तोऽस्मान् तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम । अस्य सोमस्य मृळीके सुखे सुमतौ चानुग्रहबुद्धौ च स्याम । भवेम ॥

महापितृयज्ञे सोमाय पितृमते पुरोडाशमित्यत्र त्वं सोमेति याज्या । सूचितं च । त्वं सोम पितृभिः संविदानो बर्हिषदः पितर ऊर्ध्वर्वाक् । आ० २. १९. इति ॥ तृतीयसवने सोमस्य चरोरपीयं याज्या । त्वं सोम पितृभिः संविदान इति सौम्यस्य । आ० ५. १९. इति हि सूचितं ॥

त्वं सोम॑ पि॒तृभिः॑ संवि॒दानोऽनु॑ द्यावापृ॒थिवी॑ आ त॑त॒न्थ ।

तस्मै॑ त इंदो॑ ह॒विषा॑ वि॒धेम॑ व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो र॒यीणां॑ ॥ १३ ॥

त्वं । सोम॑ । पि॒तृभिः॑ । सं॒वि॒दानः॑ । अनु॑ । द्यावापृ॒थिवी॑ इति॑ । आ । त॑त॒न्थ ।

तस्मै॑ । ते । इंदो॑ इति॑ । ह॒विषा॑ । वि॒धेम॑ । व॒यं । स्या॑म॒ पत॑यः । र॒यीणां॑ ॥ १३ ॥

हे सोम त्वं पितृभिः सह संविदानः संगच्छमानो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावन्वा ततंथ । क्रमेण विस्तारयसि । तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम । वयं रयीणां धनानां पतयः स्याम । भवेम ॥

चा॒तारो॑ दे॒वा अ॒धि वो॑च॒ता नो॒ मा नो॑ नि॒द्रा ई॒शत॑ मोत॒ जल्पिः॑ ।

व॒यं सोम॑स्य वि॒श्वह॑ प्रि॒यासः॑ सु॒वीरा॑सो वि॒दथ॑मा व॒देम॑ ॥ १४ ॥

चा॒तारः॑ । दे॒वाः । अ॒धि । वो॑च॒त । नः । मा । नः । नि॒द्रा । ई॒शत॑ । मा । उ॒त । जल्पिः॑ ।

व॒यं । सोम॑स्य । वि॒श्वह॑ । प्रि॒यासः॑ । सु॒वीरा॑सः । वि॒दथ॑ । आ । व॒देम॑ ॥ १४ ॥

हे जातारो रक्षितारो हे देवाः नोऽस्मानधि वोचत । अधिवचनं कुरुत । किंच नोऽस्मान्निद्राः स्वप्ना
मेशत । ईश्वरा मा भूवन् बाधितुं । उतापि च जल्पिर्निद्रकोऽस्मात्मा निद्रतु । वयं सोमस्य प्रियासः प्रियाः
स्याम विश्वह सर्वेष्वप्यहःसु । सर्वदेत्यर्थः । सुवीरासः शोभनपुत्राः संतो विदधं स्तोत्रमा वदेम । आभिमुख्येन
वदेम । अथवा । सुपुत्रा विदधं गृहमा वदेम । आवदनं पुत्रपौत्राणां धनेनोपच्छदनं ॥

त्वं नः सोम विश्वतो इति सौम्ये पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । त्वं नः सोम विश्वतो वयोधा या ते
धामानि दिवि या पृथिव्यां । आ० ३. ७. इति ॥

त्वं नः सोम विश्वतो वयोधास्त्वं स्वर्विदा विशा नृचक्षाः ।

त्वं न इन्द्र जतिभिः सजोषाः पाहि पश्चातादुत वा पुरस्तात् ॥१५॥

त्वं । नः । सोम । विश्वतः । वयःऽधाः । त्वं । स्वःऽवित् । आ । विश् । नृऽचक्षाः ।

त्वं । नः । इन्द्रो इति । जतिभिः । सजोषाः । पाहि । पश्चातात् । उत । वा । पुरस्तात् ॥१५॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं विश्वतः सर्वाभ्यो दिग्भ्यो वयोधा अन्नदाता । तथा त्वं स्वर्वित् स्वर्गलम्भको नृचक्षाः
सर्वमनुष्यद्रष्टा त्वमा विश । हे इन्द्रो त्वं सजोषाः सह प्रीयमाणः समूतिभिः सह । अथवोतयो गंतारो मरुतः ।
तेः सहितः सन् पश्चातात् पश्चादुत वा पुरस्ताच्च पाहि ॥ ॥१३॥ ॥६॥

॥ अथ वालखिल्यं ॥

॥ प्रथमं सूक्तं ॥

अभि प्र वः सुरार्धसमिन्द्रमर्च यथा विदे ।

यो जरितृभ्यो मघवा पुरुवसुः सहस्रेणैव शिक्षति ॥१॥

अभि । प्र । वः । सुऽरार्धसं । इन्द्रं । अर्च । यथा । विदे ।

यः । जरितृऽभ्यः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । सहस्रेणऽइव । शिक्षति ॥१॥

शतानीकेव प्र जिगाति धृष्णुया हन्ति वृत्राणि दानुषे ।

गिरेरिव प्र रसा अस्य पिन्विरे दवाणि पुरुभोजसः ॥२॥

शतानीकाऽइव । प्र । जिगाति । धृष्णुऽया । हन्ति । वृत्राणि । दानुषे ।

गिरेऽइव । प्र । रसाः । अस्य । पिन्विरे । दवाणि । पुरुऽभोजसः ॥२॥

आ त्वा सुतास इन्द्रो मदा ये इन्द्र गिर्वणः ।

आपो न वज्रिन्नन्वोक्चं सरः पृणन्ति शूर राधसे ॥३॥

आ । त्वा । सुतासः । इंदवः । मदाः । ये । इंद्र । गिर्वणः ।
आपः । न । वज्रिन् । अनु । ओक्वँ । सरः । पृणंति । शूर । राधसे ॥३॥

अनेहसं प्रतरणं विवक्षणं मध्वः स्वादिष्ठमीं पिब ।
आ यथा मंदसानः किरासि नः प्र क्षुद्रेव त्मना धृषत् ॥४॥
अनेहसं । प्रऽतरणं । विवक्षणं । मध्वः । स्वादिष्ठं । इं । पिब ।
आ । यथा । मंदसानः । किरासि । नः । प्र । क्षुद्राऽइव । त्मना । धृषत् ॥४॥

आ नः स्तोममुप द्रवङ्गियानो अश्वो न सोतृभिः ।
यं ते स्वधावन्स्वदयँति धेनव इंद्र कर्षेषु रातयः ॥५॥
आ । नः । स्तोमँ । उप । द्रवत् । हियानः । अश्वः । न । सोतृऽभिः ।
यं । ते । स्वधाऽवन् । स्वदयँति । धेनवः । इंद्र । कर्षेषु । रातयः ॥५॥ ॥१४॥

उग्रं न वीरं नमसोप सेदिम् विभूतिमक्षितावसुं ।
उद्रीव वज्रिन्वतो न सिंचते क्षरंतींद्र धीतयः ॥६॥
उग्रं । न । वीरं । नमसा । उप । सेदिम् । विऽभूतिं । अक्षितऽवसुं ।
उद्रीऽइव । वज्रिन् । अवतः । न । सिंचते । क्षरंति । इंद्र । धीतयः ॥६॥

यद्ध नूनं यज्ञा यज्ञे यज्ञा पृथिव्यामधि ।
अतो नो यज्ञमाशुभिर्महेमत उग्र उग्रेभिरा गंहि ॥७॥
यत् । ह । नूनं । यत् । वा । यज्ञे । यत् । वा । पृथिव्यां । अधि ।
अतः । नः । यज्ञं । आशुऽभिः । महेऽमते । उग्रः । उग्रेभिः । आ । गंहि ॥७॥

अजिरासो हरयो ये त आशवो वाता इव प्रसक्षिणः ।
येभिरपत्यं मनुषः परीयसे येभिर्विश्वं स्वर्दृशे ॥८॥
अजिरासः । हरयः । ये । ते । आशवः । वाताऽइव । प्रऽसक्षिणः ।
येभिः । अपत्यं । मनुषः । परिऽईयसे । येभिः । विश्वं । स्वः । दृशे ॥८॥

एतावतस्त ईमह इंद्र सुमस्य गोमतः ।
यथा प्रावो मघवन्मेधातिथिं यथा नीपातिथिं धने ॥९॥
एतावतः । ते । ईमहे । इंद्र । सुमस्य । गोऽमतः ।
यथा । प्र । आवः । मघऽवन् । मेध्यऽअतिथिं । यथा । नीपऽअतिथिं । धने ॥९॥

यथा॒ कर्णे॑ म॒घव॑न्त॒सद॑स्यवि॒ यथा॑ प॒क्थे॑ दर्श॒व्रजे॑ ।
 यथा॒ गो॒शर्ये॑ अ॒स॒नोऽर्जु॑जि॒श्वनी॑द्र॒ गोम॑द्धि॒रण्य॑वत् ॥ १० ॥
 यथा॑ । कर्णे॑ । म॒घऽव॑न् । त॒सद॑स्यवि । यथा॑ । प॒क्थे॑ । दर्श॑ऽव्रजे ।
 यथा॑ । गोऽश॑र्ये । अ॒स॒नोः । अर्जु॑जि॒श्वनि॑ । इन्द्र॑ । गोऽम॑त् । हिर॑ण्यऽवत् ॥ १० ॥ ॥ १५ ॥

॥ अथ द्वितीयं सूक्तं ॥

प्र सु॒ श्रुतं॑ सु॒राध॑स॒मर्चा॑ श॒क्रम॑भिष्टये ।
 यः सु॒न्वते॑ स्तु॒वते॑ का॒म्यं वसु॑ स॒हस्रे॑ण॒व म॑ह॒न्ते ॥ १ ॥
 प्र । सु । श्रुतं॑ । सु॒राध॑सं । अ॒र्चं । श॒क्रं । अ॒भिष्टये॑ ।
 यः । सु॒न्वते॑ । स्तु॒वते॑ । का॒म्यं । वसु॑ । स॒हस्रे॑ण॒वऽइव॑ । म॑ह॒न्ते ॥ १ ॥
 श॒तानी॑का हे॒तयो॑ अ॒स्य दु॒ष्टरा॑ इन्द्र॑स्य स॒मिषो॑ म॒हीः ।
 गि॒रिर्न॑ भु॒ज्मा म॒घव॑त्सु पि॒न्वते॑ यदी॑ सु॒ता अ॒मैदि॑षुः ॥ २ ॥
 श॒तऽअ॑नी॒काः । हे॒तयः॑ । अ॒स्य । दु॒ष्टराः॑ । इन्द्र॑स्य । स॒ंऽइषः॑ । म॒हीः ।
 गि॒रिः । न । भु॒ज्मा । म॒घव॑त्सु । पि॒न्वते॑ । यत् । ई॒ । सु॒ताः । अ॒मैदि॑षुः ॥ २ ॥
 यदी॑ सु॒तासु॑ इन्द्र॑वोऽभि प्रि॒यम॑मैदिषुः ।
 आपो॑ न धा॒यि स॑र्व॒नं म॒ आ व॑सो दु॒घा इ॒वोप॑ दा॒शुषे॑ ॥ ३ ॥
 यत् । ई॒ । सु॒तासः॑ । इन्द्र॑वः । अ॒भि । प्रि॒यं । अ॒मैदि॑षुः ।
 आपः॑ । न । धा॒यि । स॑र्व॒नं । मे । आ । व॑सो इति॑ । दु॒घाऽइव॑ । उप॑ । दा॒शुषे॑ ॥ ३ ॥
 अ॒ने॒हसँ वो॑ ह॒व॒मान॑मू॒तये॑ म॒ध्वः क्ष॑र॒न्ति धी॑तयः ।
 आ त्वा॑ व॒सो ह॑व॒माना॑सु इन्द्र॑व॒ उप॑ स्तो॒त्रेषु॑ दधिरे ॥ ४ ॥
 अ॒ने॒हसँ । वः॑ । ह॒व॒मानं॑ । ऊ॒तये॑ । म॒ध्वः । क्ष॑र॒न्ति । धी॑तयः ।
 आ । त्वा॑ । व॒सो इति॑ । ह॑व॒माना॑सः । इन्द्र॑वः । उप॑ । स्तो॒त्रेषु॑ । दधिरे॑ ॥ ४ ॥
 आ नः॑ सोमे॒ स्वध्व॑र इ॒यानो॑ अ॒त्यो न॑ तो॒शते॑ ।
 यं ते॑ स्व॒दाव॑न्स्व॒दँति॑ गूर्त॒यः पौ॒रे छँद॑यसे॒ हवँ॑ ॥ ५ ॥
 आ । नः॑ । सोमे॒ । सु॒अ॒ध्वरे॑ । इ॒यानः॑ । अ॒त्यः । न । तो॒शते॑ ।
 यं । ते॑ । स्व॒दाऽव॑न् । स्व॒दँति॑ । गूर्त॒यः । पौ॒रे । छँद॑यसे॒ । हवँ॑ ॥ ५ ॥ ॥ १६ ॥

प्र वीरमुयं विविचिं धनस्मृतं विभूतिं राधसो महः ।
 उद्रीव वज्रिन्नवतो वसुत्वना सदा पीपेथ दाशुषे ॥६॥
 प्र । वीरं । उयं । विविचिं । धनऽस्मृतं । विऽभूतिं । राधसः । महः ।
 उद्रीऽइव । वज्रिन् । अ॒वतः । वसुऽत्वना । सदा । पीपेथ । दाशुषे ॥६॥

यद्ध नूनं परावति यद्वा पृथिव्यां दिवि ।
 युजान इन्द्र हरिभिर्महेमत ऋष्व ऋष्वेभिरा गहि ॥७॥
 यत् । ह । नूनं । पराऽवति । यत् । वा । पृथिव्यां । दिवि ।
 युजानः । इन्द्र । हरिऽभिः । महेऽमते । ऋष्वः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥७॥

रथिरासो हरयो ये ते अस्मिध ओजो वातस्य पिप्रति ।
 येभिर्नि दस्युं मनुषो निघोषयो येभिः स्वः परीयसे ॥८॥
 रथिरासः । हरयः । ये । ते । अस्मिधः । ओजः । वातस्य । पिप्रति ।
 येभिः । नि । दस्युं । मनुषः । निऽघोषयः । येभिः । स्वऽरिति स्वः । परिऽइयसे ॥८॥

एतावतस्ते वसो विद्याम शूर नव्यसः ।
 यथा प्राव एतंशं कृत्ये धने यथा वशं दशव्रजे ॥९॥
 एतावतः । ते । वसो इति । विद्याम । शूर । नव्यसः ।
 यथा । प्र । आवः । एतंशं । कृत्ये । धने । यथा । वशं । दशऽव्रजे ॥९॥

यथा कर्णे मघवन्मेधे अध्वरे दीर्घनीथे दमूनसि ।
 यथा गोशर्ये असिषासो अद्रिवो मयि गोचं हरिश्चर्यं ॥१०॥
 यथा । कर्णे । मघऽवन् । मेधे । अध्वरे । दीर्घऽनीथे । दमूनसि ।
 यथा । गोऽशर्ये । असिषासः । अद्रिऽवः । मयि । गोचं । हरिऽश्चर्यं ॥१०॥ ॥११॥

॥ अथ तृतीयं सूक्तं ॥

यथा मनौ सांवरणौ सोममिन्द्रापिबः सुतं ।
 नीपातिथौ मघवन्मेधातिथौ पुष्टिगौ श्रुष्टिगौ सचा ॥१॥
 यथा । मनौ । सांऽवरणौ । सोमं । इन्द्र । अपिबः । सुतं ।
 नीपऽअतिथौ । मघऽवन् । मेधऽअतिथौ । पुष्टिऽगौ । श्रुष्टिऽगौ । सचा ॥१॥

पार्षद्वाणः प्रस्केलं समसादयच्छयानं जित्रिमुद्धितं ।
 सहस्राण्यसिषासन्नवामृषिस्त्वोतो दस्यवे वृकः ॥२॥
 पार्षद्वाणः । प्रस्केलं । सं । असादयत् । शयानं । जित्रि । उद्धितं ।
 सहस्राणि । असिसासत् । गवां । ऋषिः । त्वाऽऊतः । दस्यवे । वृकः ॥२॥

य उक्थेभिर्न विंधते चिकिद्वा ऋषिचोदनः ।
 इंद्रं तमच्छा वद नव्यस्या मत्यरिष्यंतं न भोजसे ॥३॥
 यः । उक्थेभिः । न । विंधते । चिकित् । यः । ऋषिऽचोदनः ।
 इंद्रं । तं । अच्छ । वद । नव्यस्या । मती । अरिष्यंतं । न । भोजसे ॥३॥

यस्मा अर्के सप्रशीर्षाणमानृचुस्त्रिधातुमुत्तमे पदे ।
 स त्विमा विश्वा भुवनानि चिक्रदादिज्जनिष्ट पौंस्यं ॥४॥
 यस्मै । अर्के । सप्रऽशीर्षाणं । आनृचुः । त्रिऽधातुं । उत्तमे । पदे ।
 सः । तु । इमा । विश्वा । भुवनानि । चिक्रदत् । आत् । इत् । जनिष्ट । पौंस्यं ॥४॥

यो नो दाता वसूनामिंद्रं तं हूमहे वयं ।
 विद्वा ह्यस्य सुमतिं नवीयसीं गमेम गोमति व्रजे ॥५॥
 यः । नः । दाता । वसूनां । इंद्रं । तं । हूमहे । वयं ।
 विद्वा । हि । अस्य । सुऽमतिं । नवीयसीं । गमेम । गोऽमति । व्रजे ॥५॥ ॥१८॥

यस्मै त्वं वसो दानाय शिष्यसि स रायस्योषमश्रुते ।
 तं त्वा वयं मघवन्निद्रं गिर्वणः सुतावंतो हवामहे ॥६॥
 यस्मै । त्वं । वसो । इति । दानाय । शिष्यसि । सः । रायः । पोषं । अश्रुते ।
 तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इंद्रं । गिर्वणः । सुतऽवंतः । हवामहे ॥६॥

कदा च न स्तरीरसि नेंद्रं सश्वसि दानुषे ।
 उपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥७॥
 कदा । च न । स्तरीः । असि । न । इंद्रं । सश्वसि । दानुषे ।
 उपऽउप । इत् । नु । मघऽवन् । भूयः । इत् । नु । ते । दानं । देवस्य । पृच्यते ॥७॥

प्र यो ननक्षे अभ्योजसा क्रिवि वधैः शुष्णं निघोषयन् ।
 यदेदस्तीभीत्प्रथयन्नमूं दिवमादिज्जनिष्ट पार्थिवः ॥८॥
 प्र । यः । ननक्षे । अभि । ओजसा । क्रिवि । वधैः । शुष्णं । निघोषयन् ।
 यदा । इत् । अस्तीभीत् । प्रथयन् । अमूं । दिव । आत् । इत् । जनिष्ट । पार्थिवः ॥८॥

यस्यायं विश्व आर्यो दासः शेवधिपा अरिः ।
 तिरश्चिदर्ये रुशमे पवीरवि तुभ्येत्सो अज्यते रयिः ॥९॥
 यस्य । अयं । विश्वः । आर्यः । दासः । शेवधिपाः । अरिः ।
 तिरः । चित् । अर्ये । रुशमे । पवीरवि । तुभ्य । इत् । सः । अज्यते । रयिः ॥९॥

तुरण्यवो मधुमंतं घृतश्चुतं विप्रासो अर्कमानुचुः ।
 अस्मे रयिः पप्रथे वृषायं शवोऽस्मे सुवानास इंदवः ॥१०॥
 तुरण्यवः । मधुमंतं । घृतश्चुतं । विप्रासः । अर्कः । आनुचुः ।
 अस्मे इति । रयिः । पप्रथे । वृषायं । शवः । अस्मे इति । सुवानासः । इंदवः ॥१०॥ ॥११॥

॥ अथ चतुर्थं सूक्तं ॥

यथा मनौ विवस्वति सोमं शक्रापिबः सुतं ।
 यथा चित्ते छंद इन्द्र जुजौषस्यायौ मादयसे सचा ॥१॥
 यथा । मनौ । विवस्वति । सोमं । शक्र । अपिबः । सुतं ।
 यथा । चित्ते । छंदः । इन्द्र । जुजौषसि । आयौ । मादयसे । सचा ॥१॥

पृषध्रे मेध्ये मातरिष्वनींद्र सुवाने अमंदथाः ।
 यथा सोमं दर्शशिप्रे दशोण्ये स्यूमरश्मावृजूनसि ॥२॥
 पृषध्रे । मेध्ये । मातरिष्वनि । इंद्र । सुवाने । अमंदथाः ।
 यथा । सोमं । दर्शऽशिप्रे । दर्शऽओण्ये । स्यूमऽरश्मौ । अजूनसि ॥२॥

य उक्था केवला दधे यः सोमं धृषितापिबत् ।
 यस्मै विष्णुस्त्रीणि पदा विचक्रम उप मिचस्य धर्मैभिः ॥३॥
 यः । उक्था । केवला । दधे । यः । सोमं । धृषिता । अपिबत् ।
 यस्मै । विष्णुः । त्रीणि । पदा । विचक्रमे । उप । मिचस्य । धर्मैभिः ॥३॥

यस्य त्वमिन्द्र स्तोमेषु चाकनो वाजे वाजिञ्छतक्रतो ।
 तं त्वा वयं सुदुर्घामिव गोदुहो जुहुमसि अवस्यवः ॥४॥
 यस्य । त्वं । इन्द्र । स्तोमेषु । चाकनः । वाजे । वाजिन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
 तं । त्वा । वयं । सुदुर्घाऽइव । गोऽदुहः । जुहुमसि । अवस्यवः ॥४॥

यो नो दाता स नः पिता महौ उय ईशानकृत् ।
 अयामन्नुयो मघवा पुरुवसुगोरश्वस्य प्र दातु नः ॥५॥
 यः । नः । दाता । सः । नः । पिता । महान् । उयः । ईशानऽकृत् ।
 अयामन् । उयः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । गोः । अश्वस्य । प्र । दातु । नः ॥५॥ ॥२०॥

यस्मै त्वं वसो दानाय मंहसे स रायस्योर्धमिन्वति ।
 वसूयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिन्द्रं हवामहे ॥६॥
 यस्मै । त्वं । वसो इति । दानाय । मंहसे । सः । रायः । पोषं । इन्वति ।
 वसुऽयवः । वसुऽपतिं । शतऽक्रतुं । स्तोमैः । इन्द्रं । हवामहे ॥६॥

कदा चन प्र युच्छस्युभे नि पासि जन्मनी ।
 तुरीयादित्य हवनं त इन्द्रियमा तस्थावमृतं दिवि ॥७॥
 कदा । चन । प्र । युच्छसि । उभे इति । नि । पासि । जन्मनी इति ।
 तुरीय । आदित्य । हवनं । ते । इन्द्रियं । आ । तस्थौ । अमृतं । दिवि ॥७॥

यस्मै त्वं मघवन्निद्र गिर्वणः शिष्यो शिष्यसि दाप्नुषे ।
 अस्माकं गिर उत सुष्टुतिं वसो कण्ववच्छृणुधी हवँ ॥८॥
 यस्मै । त्वं । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । शिष्यो इति । शिष्यसि । दाप्नुषे ।
 अस्माकं । गिरः । उत । सुऽस्तुतिं । वसो इति । कण्वऽवत् । शृणुधि । हवँ ॥८॥

अस्तावि मन्म पूर्य ब्रह्मद्राय वोचत ।
 पूर्वीर्चतस्य बृहतीरनूषत स्तोतुर्मधा असृक्षत ॥९॥
 अस्तावि । मन्म । पूर्य । ब्रह्म । इन्द्राय । वोचत ।
 पूर्वीः । चतस्य । बृहतीः । अनूषत । स्तोतुः । मेधाः । असृक्षत ॥९॥

समिन्द्रो रायो बृहतीरधूनुत सं क्षोणी समु सूर्ये ।
 सं शुक्रासः शुचयः सं गवाशिरः सोमा इन्द्रममदिषुः ॥१०॥
 सं । इन्द्रः । रायः । बृहतीः । अधूनुत । सं । क्षोणी इति । सं । ऊं इति । सूर्ये ।
 सं । शुक्रासः । शुचयः । सं । गोऽआशिरः । सोमाः । इन्द्र । अमदिषुः ॥१०॥ ॥२१॥

॥ अथ पंचमं सूक्तं ॥

उपमं त्वा मघोनां ज्येष्ठं च वृषभाणां ।
 पूभिक्तमं मघवन्निद्र गोविदमीशानं राय ईमहे ॥१॥
 उपऽमं । त्वा । मघोनां । ज्येष्ठं । च । वृषभाणां ।
 पूभिक्तऽतमं । मघऽवन् । इन्द्र । गोऽविदं । ईशानं । रायः । ईमहे ॥१॥

य आयुं कुत्समतिथिग्वमर्दयो वावृधानो दिवेदिवे ।
 तं त्वा वयं हर्यश्च शतक्रतुं वाजयंतो हवामहे ॥२॥
 यः । आयुं । कुत्सं । अतिथिऽग्वं । अर्दयः । ववृधानः । दिवेऽदिवे ।
 तं । त्वा । वयं । हरिऽअश्च । शतऽक्रतुं । वाजऽयंतः । हवामहे ॥२॥

आ नो विश्वेषां रसं मध्वः सिंचन्वद्रयः ।
 ये परावति सुन्विरे जनेष्वा ये अर्वावतींदवः ॥३॥
 आ । नः । विश्वेषां । रसं । मध्वः । सिंचन्तु । अर्द्रयः ।
 ये । पराऽवति । सुन्विरे । जनेषु । आ । ये । अर्वाऽवति । इंदवः ॥३॥

विश्वं द्वेषांसि जहि चाव चा कृधि विश्वे सन्वन्ता वसु ।
 शीष्टेषु चित्ते मदिरासो अंशवो यत्रा सोमस्य तृपसि ॥४॥
 विश्वं । द्वेषांसि । जहि । च । अव । च । आ । कृधि । विश्वे । सन्वन्तु । आ । वसु ।
 शीष्टेषु । चित् । ते । मदिरासः । अंशवः । यत्र । सोमस्य । तृपसि ॥४॥ ॥२२॥

इन्द्र नेदीय एदिहि मितमेधाभिरूतिभिः ।
 आ शंतम शंतमाभिरभिष्टिभिरा स्वापे स्वापिभिः ॥५॥
 इन्द्र । नेदीयः । आ । इत् । इहि । मितऽमेधाभिः । ऊतिऽभिः ।
 आ । शंतम । शंतमाभिः । अभिष्टिभिः । आ । सुऽआपे । स्वापिभिः ॥५॥

आजितुरं सत्पतिं विश्वचर्षणिं कृधि प्रजास्वाभगं ।
 प्र सू तिरा शचीभिर्ये त उक्थिनः क्रतुं पुनत आनुषक् ॥६॥
 आजिऽतुरं । सत्ऽपतिं । विश्वऽचर्षणिं । कृधि । प्रऽजामु । आऽभगं ।
 प्र । सु । तिर । शचीभिः । ये । ते । उक्थिनः । क्रतुं । पुनते । आनुषक् ॥६॥

यस्ते साधिष्ठोऽवसे ते स्याम भरेषु ते ।
 वयं होचाभिरुत देवहूतिभिः ससवांसो मनामहे ॥७॥
 यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । ते । स्याम । भरेषु । ते ।
 वयं । होचाभिः । उत । देवहूतिभिः । ससऽवांसः । मनामहे ॥७॥

अहं हि ते हरिवो ब्रह्म वाजयुराजिं यामि सदोतिभिः ।
 त्वामिदेव तममे समश्चयुर्गव्युरग्रे मथीनां ॥८॥
 अहं । हि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । वाजऽयुः । आजिं । यामि । सदा । उतिभिः ।
 त्वां । इत् । एव । तं । अमे । सं । अश्चऽयुः । गव्युः । अग्रे । मथीनां ॥८॥ ॥२३॥

॥ अथ षष्ठं सूक्तं ॥

एतत्त इन्द्र वीर्यं गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ।
 ते स्तोभंत ऊर्जमावन्घृतश्रुतं पौरासो नक्षन्धीतिभिः ॥१॥
 एतत् । ते । इन्द्र । वीर्यं । गीऽभिः । गृणन्ति । कारवः ।
 ते । स्तोभंतः । ऊर्जं । आवन् । घृतऽश्रुतं । पौरासः । नक्षन् । धीतिभिः ॥१॥

नक्षन्त इन्द्रमवसे सुकृत्यया येषां सुतेषु मंदसे ।
 यथा संवर्ते अमंदो यथा कृश एवास्मे इन्द्र मत्स्व ॥२॥
 नक्षन्ते । इन्द्रं । अवसे । सुऽकृत्यया । येषां । सुतेषु । मंदसे ।
 यथा । संऽवर्ते । अमंदः । यथा । कृशे । एव । अस्मे इति । इन्द्र । मत्स्व ॥२॥

आ नो विश्वे सजोषसो देवासो गंतनोप नः ।
 वसवो रुद्रा अवसे न आ गमञ्छृण्वंतु मरुतो हवँ ॥३॥
 आ । नः । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । गंतन । उप । नः ।
 वसवः । रुद्राः । अवसे । नः । आ । गमन् । शृण्वंतु । मरुतः । हवँ ॥३॥

पूषा विष्णुर्हवनं मे सरस्वत्यवतु सप्त सिंधवः ।
 आपो वातः पर्वतासो वनस्पतिः ऋणोतु पृथिवी हवँ ॥४॥
 पूषा । विष्णुः । हवनं । मे । सरस्वती । अवतु । सप्त । सिंधवः ।
 आपः । वातः । पर्वतासः । वनस्पतिः । ऋणोतु । पृथिवी । हवँ ॥४॥ ॥२४॥

यदिदं राधो अस्ति ते माघोनं मघवत्तम ।
 तेन नो बोधि सधमाद्यो वृधे भगो दानाय वृचहन् ॥५॥
 यत् । इदं । राधः । अस्ति । ते । माघोनं । मघवत्तमम् ।
 तेन । नः । बोधि । सधमाद्यः । वृधे । भगः । दानाय । वृचहन् ॥५॥

आजिपते नृपते त्वमिद्धि नो वाज आ वक्षि सुक्रतो ।
 वीती होचाभिरुत देववीतिभिः ससवांसो वि ऋण्वरे ॥६॥
 आजिपते । नृपते । त्वमिद्धि । नो । वाज । आ । वक्षि । सुक्रतो । इति सुक्रतो ।
 वीती । होचाभिः । उत । देववीतिभिः । ससवांसः । वि । ऋण्वरे ॥६॥

सन्ति ह्ययं आशिष इदं आयुर्जनानां ।
 अस्मान्नक्षस्व मघवन्नुपावसे धुक्षस्व पिप्पुषीमिषं ॥७॥
 सन्ति । हि । अयं । आशिषः । इदं । आयुः । जनानां ।
 अस्मान् । नक्षस्व । मघवन् । उप । अवसे । धुक्षस्व । पिप्पुषी । इषं ॥७॥

वयं त इदं स्तोमैभिर्विधेम त्वमस्माकं शतक्रतो ।
 महि स्थूरं शशयं राधो अहयं प्रस्कराय नि तोशय ॥८॥
 वयं । ते । इदं । स्तोमैभिः । विधेम । त्वं । अस्माकं । शतक्रतो । इति शतक्रतो ।
 महि । स्थूरं । शशयं । राधः । अहयं । प्रस्कराय । नि । तोशय ॥८॥ ॥२५॥

॥ अथ सप्तमं सूक्तं ॥

भूरीदिदस्य वीर्यं व्यख्यमभ्यारति । राधस्ते दस्यवे वृक ॥९॥
 भूरि । इत् । इदस्य । वीर्यं । वि । व्यख्यं । अभि । आ । अयति । राधः । ते । दस्यवे । वृक ॥९॥
 शतं श्वेतासं उक्ष्णो दिवि तारो न रोचन्ते । मूहा दिवं न तस्तभुः ॥२॥
 शतं । श्वेतासः । उक्ष्णः । दिवि । तारः । न । रोचन्ते । मूहा । दिवं । न । तस्तभुः ॥२॥

श॒तं वे॒णूञ्छ॒तं शु॒नः श॒तं च॒र्मोणि॒ म्ना॒तानि॑ ।
 श॒तं मे॒ ब॒ल्वज॒स्तुका॒ अरु॒षीणां॑ च॒तुःश॒तं ॥३॥
 श॒तं । वे॒णून् । श॒तं । शु॒नः । श॒तं । च॒र्मोणि॑ । म्ना॒तानि॑ ।
 श॒तं । मे॒ । ब॒ल्वज॒ऽस्तुकाः॑ । अरु॒षीणां॑ । च॒तुःऽश॒तं ॥३॥

सु॒दे॒वाः स्थ॑ का॒ण्वाय॒ना वयो॑वयो विच॒रन्तः॑ । अ॒श्वा॒सो न च॑क्रम॒त ॥४॥
 सु॒दे॒वाः । स्थ॑ । का॒ण्वाय॒ना । वयोः॑वयोः । वि॒ऽच॒रन्तः॑ । अ॒श्वा॒सः । न । च॒क्र॒म॒त ॥४॥

आ॒दि॒त्सा॒प्रस्य॑ च॒र्कि॒र॒न्नानू॑नस्य॒ महि॑ श्रवः ।
 श्या॒वीर॑ति॒ध्व॒सन्प॒थश्च॒क्षुषा॑ च॒न सं॒न॒शे ॥५॥
 आ॒त् । इ॒त् । सा॒प्रस्य॑ । च॒र्कि॒र॒न् । आ॒ । अ॒नू॒नस्य॑ । महि॑ । श्रवः॑ ।
 श्या॒वीः । अ॒ति॒ऽध्व॒सन् । प॒थः । च॒क्षुषा॑ । च॒न । सं॒न॒शे ॥५॥ ॥२६॥

॥ अथाष्टमं सूक्तं ॥

प्र॒ति ते॒ दस्य॑वे वृ॒क् राधो॑ अ॒दर्श॑ह्यं । द्यौर्न॑ प्र॒थि॒ना श॒वः ॥१॥
 प्र॒ति । ते॒ । दस्य॑वे । वृ॒क् । राधो॑ । अ॒दर्शि॑ । अ॒ह्यं । द्यौः । न । प्र॒थि॒ना । श॒वः ॥१॥

द॒श॒ म॒ह्यं पौ॑त॒क्रतः॑ स॒हस्रा॑ दस्य॑वे वृ॒क् । नि॒त्या॒द्रा॒यो अ॒म॒ह॒त ॥२॥
 द॒श॒ । म॒ह्यं । पौ॑त॒ऽक्र॒तः॑ । स॒हस्रा॑ । दस्य॑वे । वृ॒क् । नि॒त्यात् । रा॒यः । अ॒म॒ह॒त ॥२॥

श॒तं मे॒ गर्द॑भानां॒ श॒तमू॒णीव॑तीनां । श॒तं दा॒साँ अ॒ति॒ स्र॒जः ॥३॥
 श॒तं । मे॒ । गर्द॑भानां॒ । श॒तं । ऊ॒णी॒ऽव॑तीनां । श॒तं । दा॒सान् । अ॒ति॒ । स्र॒जः ॥३॥

त॒चो॒ अपि॑ प्रा॒णीय॑त पू॒त॒क्रता॑यै व्य॒क्ता । अ॒श्वाना॑मि॒न्न यू॒थ्याँ ॥४॥
 त॒चो॒ इति॑ । अपि॑ । प्रा॒ऽनी॒य॒त । पू॒त॒ऽक्र॒ता॑यै । वि॒ऽअ॒क्ता । अ॒श्वानां॑ । इ॒त् । न । यू॒थ्याँ ॥४॥

अ॒र्चे॒त्यग्नि॑श्चि॒कितु॑र्ह॒व्य॒वाद् सु॒म॒द्रथः॑ ।
 अ॒ग्निः शु॒क्रेण॑ शे॒चिषा॑ बृ॒हत्सू॒रो अ॒रो॒च॒त दि॒वि सू॒र्यो अ॒रो॒च॒त ॥५॥
 अ॒र्चे॒ति । अ॒ग्निः । चि॒कितुः॑ । ह॒व्य॒ऽवाद् । सः । सु॒म॒त्ऽर॑थः ।
 अ॒ग्निः । शु॒क्रेण॑ । शे॒चिषा॑ । बृ॒ह॒त् । सू॒रः । अ॒रो॒च॒त् । दि॒वि । सू॒र्यः । अ॒रो॒च॒त् ॥५॥ ॥२७॥

॥ अथ नवमं सूक्तं ॥

युवं देवा॒ क्रतु॑ना॒ पू॒र्व्येण॑ यु॒क्ता रथे॑न तवि॒षं यज॑चा ।
 आग॑च्छतं नास॒त्या श॒चीभि॑रिदं तृती॒यं स॒र्वनं॑ पिबा॒थः ॥१॥
 यु॒वं । दे॒वा । क्रतु॑ना । पू॒र्व्येण॑ । यु॒क्ता । रथे॑न । तवि॒षं । यज॑चा ।
 आ । अ॒ग॒च्छ॒तं । ना॒स॒त्या । श॒चीभिः॑ । इ॒दं । तृती॒यं । स॒र्वनं॑ । पि॒बा॒थः ॥१॥

युवां दे॒वास्त्रय॑ एकाद॒शासः॑ स॒त्याः स॒त्यस्य॑ ददृ॒शे पु॒रस्ता॑त् ।
 अ॒स्माकं॑ य॒ज्ञं स॒र्वनं॑ जुषा॒णा पा॒तं सोम॑मश्विना दी॒द्यमी ॥२॥
 यु॒वां । दे॒वाः । त्रयः॑ । ए॒का॒द॒शासः॑ । स॒त्याः । स॒त्यस्य॑ । ददृ॒शे । पु॒रस्ता॑त् ।
 अ॒स्माकं॑ । य॒ज्ञं । स॒र्वनं॑ । जुषा॒णा । पा॒तं । सोम॑म॒श्विना॒ दी॒द्यमी॒ इति॑ दी॒दिऽअ॒ग्नी ॥२॥

प॒नाय्यं॑ तद॒श्विना॑ कृतं वाँ वृष॒भो दि॒वो रज॑सः पृथि॒व्याः ।
 स॒हस्रं॑ शंसा॒ उत॑ ये ग॒र्विष्टौ॑ स॒र्वौ इ॒त्तौ उप॑ याता पिब॒ध्ये ॥३॥
 प॒नाय्यं॑ । तत् । अ॒श्विना॒ । कृतं॑ । वाँ । वृष॒भः । दि॒वः । रज॑सः । पृथि॒व्याः ।
 स॒हस्रं॑ । शंसाः॑ । उ॒त । ये । गो॒ऽइष्टौ॑ । स॒र्वौ । इ॒त् । तान् । उप॑ । या॒त । पिब॒ध्ये ॥३॥

अ॒यं वाँ भा॒गो नि॒हितो॑ यज॒चेमा॑ गि॒रो ना॑स॒त्योप॑ यातं ।
 पिब॑तं सोमं मधु॒मंत॑म॒स्मे प्र॑ दा॒श्यांस॑मवतं श॒चीभिः॑ ॥४॥
 अ॒यं । वाँ । भा॒गः । नि॒हि॒तः । यज॑चा । इ॒माः । गि॒रः । ना॑स॒त्या । उप॑ । या॒तं ।
 पिब॑तं । सोम॑म॒धु॒मंतं॑ । अ॒स्मे इति॑ । प्र॑ । दा॒श्यांसं॑ । अ॒व॒तं । श॒चीभिः॑ ॥४॥ ॥२६॥

॥ अथ दशमं सूक्तं ॥

यमृ॒त्विजो॑ बहु॒धा क॒ल्पय॑न्तः स॒चेत॑सो य॒ज्ञमि॒मं वह॑न्ति ।
 यो अ॒नू॒चा॒नो ब्रा॒ह्म॒णो यु॒क्त आ॑सी॒त्का स्वि॒त्तत्र॑ यज॒मान॑स्य सं॒वित् ॥१॥
 यं । अ॒मृ॒त्विजः॑ । बहु॒धा । क॒ल्पय॑न्तः । स॒चेत॑सः । य॒ज्ञं । इ॒मं । वह॑न्ति ।
 यः । अ॒नू॒चा॒नः । ब्रा॒ह्म॒णः । यु॒क्तः । आ॒सी॒त् । का॒ । स्वि॒त् । तत्र॑ । यज॒मान॑स्य । सं॒वित् ॥१॥

एकं ए॒वाग्नि॑र्बहु॒धा समि॑द्ध एकः सूर्यो॒ विश्व॑मनु प्रभूतः ।
 एकै॒वोषाः॑ स॒र्वमि॒दं वि॑ भा॒त्येकं॑ वा इ॒दं वि॑ बभूव॒ सर्वं॑ ॥२॥

एकः । ए॒व । अ॒ग्निः । ब॒हुधा । सं॒ऽइ॒द्वः । एकः । सूर्यः । वि॒श्वं । अ॒नु । प्र॒ऽभू॒तः ।
 ए॒का । ए॒व । उ॒षाः । स॒र्वं । इ॒दं । वि । भा॒ति । ए॒कं । वै । इ॒दं । वि । ब॒भू॒व । स॒र्वं ॥ २ ॥
 ज्योति॑ष्मन्तं के॒तुम॑न्तं चि॒च॒क्रं सु॒खं रथं॑ सु॒षट् भूरि॑वारं ।
 चि॒चाम॑घा यस्य॒ योगे॑ऽधिज॒ज्ञे तं वा॑ हु॒वे अ॒ति रि॒क्तं पि॒ब॒ध्ये ॥ ३ ॥
 ज्योति॑ष्मन्तं के॒तुऽम॑न्तं चि॒ऽच॒क्रं सु॒खं । रथं॑ सु॒ऽस॒दं भूरि॑वारं ।
 चि॒चऽम॑घा यस्य॒ योगे॑ऽधिज॒ज्ञे तं वा॑ हु॒वे अ॒ति रि॒क्तं पि॒ब॒ध्ये ॥ ३ ॥ ॥ २९ ॥

॥ अथैकादशं सूक्तं ॥

इ॒मानि॑ वां भा॒ग॒धेया॑नि सि॒स्रत॒ इ॒न्द्रा॑व॒रुणा॒ प्र म॒हे सु॒तेषु॑ वां ।
 य॒ज्ञेय॑ज्ञे ह॒ सर्व॑ना भु॒र॒ण्यथो॑ यत्सु॒न्वते॑ यज॑मानाय॒ शि॒क्ष॒थः ॥ १ ॥
 इ॒मानि॑ वां । भा॒ग॒धेया॑नि । सि॒स्रते॒ । इ॒न्द्रा॑व॒रुणा । प्र । म॒हे । सु॒तेषु॑ वां ।
 य॒ज्ञेय॑ज्ञे । ह॒ । सर्व॑ना । भु॒र॒ण्यथः॑ । यत् । सु॒न्वते॑ । यज॑मानाय॒ शि॒क्ष॒थः ॥ १ ॥
 नि॒ष्विष्व॑ध॒रीरोष॑धी॒राप॑ आ॒स्तामि॑न्द्रा॒व॒रुणा॒ म॒हि॒मानं॑माशत ।
 या सि॒स्रतू॑ रज॑सः पा॒रे अ॒ध्व॒नो ययोः॑ श॒चुर्नकि॑रादे॒व ओ॒ह॒ते ॥ २ ॥
 निः॒ऽसि॒ध्व॒रीः । ओष॑धीः । आ॒पः । आ॒स्तां । इ॒न्द्रा॑व॒रुणा । म॒हि॒मानं॑ । आ॒श॒त ।
 या । सि॒स्रतुः॑ । रज॑सः । पा॒रे । अ॒ध्व॒नः । ययोः॑ । श॒चुः । नकिः॑ । अ॒दे॒वः । ओ॒ह॒ते ॥ २ ॥
 स॒त्यं तदि॑न्द्रा॒व॒रुणा॒ कृ॒शस्य॑ वां म॒ध्वं ऊ॒र्मिं दु॒ह॒ते स॒प्र वा॒णीः ।
 ताभि॑र्दि॒श्वान्स॑मवतं शु॒भस्प॑ती॒ यो वा॑म॒द॒ब्धो अ॒भि पा॑ति चि॒त्तिभिः॑ ॥ ३ ॥
 स॒त्यं । तत् । इ॒न्द्रा॑व॒रुणा॒ । कृ॒शस्य॑ । वां । म॒ध्वः । ऊ॒र्मिं । दु॒ह॒ते । स॒प्र । वा॒णीः ।
 ताभिः॑ । दि॒श्वान्सं॑ । अ॒व॒तं । शु॒भः । प॒ती इति॑ । यः । वां । अ॒द॒ब्धः । अ॒भि पा॑ति । चि॒त्तिभिः॑ ॥ ३ ॥
 घृ॒त॒प्रुषः॑ सौ॒म्या जी॑र॒दान॒वः स॒प्र स्व॑सारः स॒द॒न ऋ॒तस्य॑ ।
 या ह॑ वा॒मि॑न्द्रा॒व॒रुणा॒ घृ॒त॒श्चु॒तस्ता॑भिर्ध॒त्तं यज॑मानाय॒ शि॒क्ष॒तं ॥ ४ ॥
 घृ॒त॒ऽप्रुषः॑ । सौ॒म्याः । जी॑र॒ऽदान॒वः । स॒प्र । स्व॑सारः । स॒द॒ने । ऋ॒तस्य॑ ।
 याः । ह॑ । वां । इ॒न्द्रा॑व॒रुणा॒ । घृ॒त॒ऽश्चु॒तः । ताभिः॑ । ध॒त्तं । यज॑मानाय॒ शि॒क्ष॒तं ॥ ४ ॥ ॥ ३० ॥
 अ॒वो॒चाम॑ म॒ह॒ते सौ॒भ॒गाय॑ स॒त्यं त्वे॒षाभ्यां॑ म॒हि॒मानं॑मिन्द्रि॒यं ।
 अ॒स्मान्नि॒स्वैन्द्रा॑व॒रुणा॒ घृ॒त॒श्चु॒तस्त्रिभिः॑ सा॒प्तेभि॑रवतं शु॒भस्प॑तो ॥ ५ ॥

अवोचाम । म॒ह॒ते । सौ॒भ॒गाय॑ । स॒त्यं । त्वे॒षाभ्या॑ । म॒हि॒मानं॑ । इ॒न्द्रि॒यं ।
 अ॒स्मान् । सु॒ । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा । घृ॒त॒ऽश्रु॒तः । चि॒ऽभिः । सा॒ग्नेभिः॑ । अ॒व॒तं । शु॒भः । प॒ती इति॑ ॥५॥
 इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा यदृ॒षि॒भ्यो मनी॒षां वा॒चो म॒तिं श्रु॒तम॑दत्त॒मये॑ ।
 या॒नि स्था॒ना॒न्यसृ॑जंत॒ धी॒रा य॒ज्ञं त॒न्वा॒नास्त॑पसा॒भ्यप॑श्यं ॥ ६॥
 इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा । यत् । ऋ॒षि॒ऽभ्यः । मनी॒षां । वा॒चः । म॒तिं । श्रु॒तं । अ॒दत्तं॑ । अ॒ये ।
 या॒नि । स्था॒ना॒नि । अ॒सृ॒जंत॑ । धी॒राः । य॒ज्ञं । त॒न्वा॒नाः । त॑पसा॒ अभि॑ । अ॒प॒श्यं ॥ ६॥
 इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा सौम॑न॒सम॑दृ॒प्तं रा॒य॒स्योषं॑ यज॒माने॑षु ध॒त्तं ।
 प्र॒जां पु॒ष्टिं भू॑तिम॒स्मासु॑ ध॒त्तं दी॒र्घायु॑त्वाय॒ प्र ति॑रतं न॒ आयुः॑ ॥ ७॥
 इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा । सौम॑न॒सं । अ॒दृ॒प्तं । रा॒यः । पो॒षं । यज॑माने॒षु । ध॒त्तं ।
 प्र॒ऽजां । पु॒ष्टिं । भू॑तिं । अ॒स्मासु॑ । ध॒त्तं । दी॒र्घायु॑त्वाय॒ प्र ति॑रतं न॒ आयुः॑ ॥ ७॥ ॥३९॥
 ॥ इति वालखिल्यं समाप्तं ॥

सप्तमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्रापि आ याहीति विंशत्युचं प्रथमं सूक्तं प्रगाथपुचस्य भर्गस्वार्धमापेयं । प्रथमातृतीयाद्ययुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । अपि आ विंशतिर्भर्गः प्रागाथ आपेयं प्रागाथं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रतो बार्हते कंदस्वाश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । तथा च सूचितं । अयमपिरपि आ याहि । आ० ४. १३. । इति ॥

अ॒म॒ आ या॑ह्य॒ग्निभि॑र्हो॒तारं॑ त्वा वृ॒णीम॑हे ।
 आ त्वा॒म॒न॒क्तु॑ प्र॒य॒ता ह॒विष्म॑ती॒ यजि॑ष्ठं ब॒र्हि॒रा॒सदे॑ ॥१॥
 अ॒ग्ने॑ । आ । या॒हि॒ । अ॒ग्नि॒ऽभिः॑ । हो॒तारं॑ । त्वा॒ । वृ॒णीम॑हे ।
 आ । त्वां । अ॒न॒क्तु॑ । प्र॒ऽय॒ता । ह॒विष्म॑ती॒ यजि॑ष्ठं । ब॒र्हिः । आ॒ऽसदे॑ ॥१॥

हे अपे अग्निभिर्यष्ट्यैः सहा याहि । आगच्छ । तदर्थं होतारं देवानामाह्वातारं त्वा त्वां वृणीमहे । त्वा त्वामागतं प्रयताध्वर्युहस्ताभ्यां नियता हविष्मती घृतवती यजिष्ठं त्वां बर्हिर्बर्हिथासद् आसाथा सर्वतोऽनक्तु ॥

अ॒च्छा॒ हि त्वा॑ स॒हसः॑ सू॒नो अंगि॑रः सु॒च॒श्चर॑त्य॒ध्वरे॑ ।
 ऊ॒र्जो न॑पातं घृ॒तकै॑शमीमहेऽग्निं य॒ज्ञेषु॑ पू॒र्य ॥२॥
 अ॒च्छ॑ । हि । त्वा॒ । स॒हसः॑ । सू॒नो इति॑ । अंगि॑रः । सु॒चः । चर॑ति । अ॒ध्वरे॑ ।
 ऊ॒र्जः । न॑पातं । घृ॒त॒ऽकै॑शं । ई॒म॒हे । अ॒ग्निं । य॒ज्ञेषु॑ । पू॒र्य ॥२॥

हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्र । बलेन मध्यमागत्वात् । हे अंगिरोऽंगिरसां मध्य एक । अथवांगतिर्गतिकर्मा । सर्वत्र संगत । त्वा त्वामध्वरे यागेऽच्छामिप्राप्तं सुचक्षरंति । गच्छंति । अत ऊर्जोऽन्नस्य नपातं न पातयितारं रक्षकं बलस्य नप्तारं वा घृतकेशं प्रदीप्तकलशस्थानीयज्वालं पूर्वं पुरातनं पूरकं वापि यज्ञेष्वसदीधेष्वीमहे । स्तौमि ॥

अग्ने कविर्वेधा असि होता पावक यस्यः ।

मंद्रो यजिष्ठो अध्वरेष्वीद्व्यो विप्रेभिः शुक्र मन्मभिः ॥३॥

अग्ने । कविः । वेधाः । असि । होता । पावक । यस्यः ।

मंद्रः । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईद्व्यः । विप्रेभिः । शुक्र । मन्मऽभिः ॥३॥

हे अग्ने कविर्मेधावी त्वं वेधा विधातासि फलानां । हे पावक होता देवानामाहुता होमनिष्पादको वा यस्यो यष्टव्योऽसि । हे शुक्र दीप्त मंद्रो मोदनीयो यजिष्ठो यष्टृतमस्त्वमध्वरेषु यज्ञेषु विप्रेभिर्मेधाविभिर्ऋत्विग्भिर्मन्मभिर्मननीयैः स्तोत्रैरीद्व्यः सुख्योऽसि ॥

अद्रोघमा वहोशतो यविष्ठ्य देवाँ अजस्र वीतये ।

अभि प्रयाँसि सुधिता वसो गहि मंदस्व धीतिभिर्हितः ॥४॥

अद्रोघं । आ । वह । उशतः । यविष्ठ्य । देवान् । अजस्र । वीतये ।

अभि । प्रयाँसि । सुधिता । आ । वसो इति । गहि । मंदस्व । धीतिऽभिः । हितः ॥४॥

अद्रोघमद्रोघधारं मां प्रति हे यविष्ठ्य युवतमाजस्र नित्य आ वह । आनय । कान् । उशतोऽसदर्थं कामयमानान्देवान् । किमर्थं । वीतये हविर्भक्षणाय । हे वसो वासकापि सुधिता सुनिहितानि प्रयांस्यन्ना-
न्यभि गहि । अभिगच्छ । आगत्य च धीतिभिः सुतिभिर्हितो निहितः संबंद्स्व । यद्वा । धीतिभिर्मंदस्वेति संबंधः ॥

त्वमित्सप्रथा अस्यग्ने चातर्क्षतस्त्वविः ।

त्वां विप्रांसः समिधान दीदिव आ विवासंति वेधसः ॥५॥

त्वं । इत् । सऽप्रथाः । असि । अग्ने । चातः । त्क्षतः । कविः ।

त्वां । विप्रांसः । सऽध्वान् । दीदिवः । आ । विवासंति । वेधसः ॥५॥

हे अग्ने चाता रक्षक अतः सत्यभुतः कविः क्रांतप्रज्ञस्त्वमित्त्वमेव सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि । भवसि । हे समिधान समिध्यमान हे दीदिवो दीप्त त्वां विप्रांसो विप्रा मेधाविनो वेधसो विधातारः स्तोतारो विवा-
संति । परिचरंति ॥ ॥३२॥

शोचा शोचिष्ठ दीदिहि विशे मयो रास्व स्तोत्रे महौ असि ।

देवानां शर्मन्मम संतु सूरयः शचूषाहः स्वग्रयः ॥६॥

शोच । शोचिष्ठ । दीदिहि । विशे । मयः । रास्व । स्तोत्रे । महान् । असि ।

देवानां । शर्मन् । मम । संतु । सूरयः । शचुऽसहः । सुऽअग्रयः ॥६॥

हे शोचिष्ठातिशयेन शोचयितरमे शोच । दीप्यस्व । दीदिहि । दीपयास्मान् । विशे प्रजायि स्तोत्रे मयः सुखं राख । देहि । त्वं महानसि । देवानां संबन्धिनि शर्मच्छर्मणि सुखे मम सूरयः स्तोतारो मेधाविनो ऽस्माकं पुत्रादयो वा संतु । भवंतु । शत्रूषाहः शत्रूणामभिभवितारः स्वपयः शोभनाप्रयश्च संतु ॥

यथा चिद्वृद्धमतसमग्रे संजूर्वसि क्षमि ।

एवा दह मित्रमहो यो अस्मद्भुग्दुर्मन्मा कश्च वेनन्ति ॥७॥

यथा । चित् । वृद्धं । अतसं । अग्रे । संजूर्वसि । क्षमि ।

एव । दह । मित्रऽमहः । यः । अस्मद्भुक् । दुऽमन्मा । कः । च । वेनन्ति ॥७॥

हे अग्ने क्षमि क्षमायां वर्तमानं वृद्धमतसं शुष्कं काष्ठं यथा येन प्रकारेण संजूर्वसि । जूर्वतिर्हि साकर्म्यं । सम्यग्दहसीत्यर्थः । एवैव दह हे मित्रमहो मित्राणामस्माकं पूजक तेजो वा । कं । योऽस्माद्भुगस्माकं द्रोग्धा कश्च कश्चिद्वृद्धमन्मा दुर्मन्तिवेनन्ति कामयतेऽस्माद्भोग्धं तं दहेति ॥

मा नो मर्ताय रिपवे रक्षस्विने माघशंसाय रीरधः ।

अस्त्रेधद्विस्तरणिभिर्यविष्य शिवेभिः पाहि पायुभिः ॥८॥

मा । नः । मर्ताय । रिपवे । रक्षस्विने । मा । अघऽशंसाय । रीरधः ।

अस्त्रेधत्ऽभिः । त्ररणिऽभिः । यविष्य । शिवेभिः । पाहि । पायुऽभिः ॥८॥

नोऽस्मान्मर्ताय मरणधर्माय रिपवे शत्रवे हिंसिचे रक्षस्विने बलवते मा रीरधः । वशमानय । तथाघ-
शंसाय पापशंसाय मा रीरधः । हे यविष्य युवतम अस्त्रेधद्विस्त्ररणिभिर्यविकैस्तरणिभिरक्षारकैः शिवेभिः सुखकरैः
पायुभिः पालनेनोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

पाहि नो अग्न एकया पात्युत द्वितीयया ।

पाहि गीर्भिस्त्रिसृभिर्ऋजो पते पाहि चतसृभिर्वसो ॥९॥

पाहि । नः । अग्ने । एकया । पाहि । उत । द्वितीयया ।

पाहि । गीऽभिः । तिसृऽभिः । ऋजो । पते । पाहि । चतसृऽभिः । वसो इति ॥९॥

हे अग्ने नोऽस्मानेकयर्चा गिरा पाहि । रक्ष । उतापि च द्वितीययर्चा पाहि । पालय । पाहि तिसृभिर्गी-
र्भिर्ऋजामन्त्रानां बलानां वा पते स्वामिन् । तथा पाहि चतसृभिर्गीर्भिर्हो वसो वासकाये ॥

पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अराव्यः प्र स्म वाजेषु नोऽव ।

त्वामिद्धि नेदिष्ठं देवतातये आपि नक्षामहे वृधे ॥१०॥

पाहि । विश्वस्मात् । रक्षसः । अराव्यः । प्र । स्म । वाजेषु । नः । अव ।

त्वां । इत् । हि । नेदिष्ठं । देवऽतातये । आपि । नक्षामहे । वृधे ॥१०॥

हे अग्ने विश्वस्मात्सर्वस्माद्रक्षसोऽराव्योऽदातुः सकाशात्पाहि । रक्षास्मान् । वाजेषु संग्रामेषु नोऽस्मान्
प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । क्षेति पुरणः । हि यस्मान्नेदिष्ठमासन्नमापि बन्धुभूतं त्वामित्त्वामेव देवतातये यज्ञाय
यज्ञसिद्धयर्थं वृधे वर्धनाय नक्षामहे व्याप्नुमः । नक्षतिर्व्याप्तिकर्मा ॥ ३३ ॥

आ नो अमे वयोवृधं रयिं पावकं शंस्यं ।

रास्वा च न उपमाते पुरुस्पृहं सुनीती स्वयंशस्तरं ॥११॥

आ । नः । अमे । वयःऽवृधं । रयिं । पावक । शंस्यं ।

रास्व । च । नः । उपऽमाते । पुरुऽस्पृहं । सुऽनीती । स्वयंशऽस्तरं ॥११॥

हे अमे पावक शोधक वयोवृधमन्नस्य वर्धकं शंस्यं शंसनीयं रयिं धनं नोऽस्माभ्यमा हरेति शेषः । आहृत्य च हे उपमाते । उपास्मत्समीपे माति नो धनमित्युपमातिः । हे तादृशमपि नोऽस्माभ्यं सुनीती सुनीत्या शोभन-
नयनेन पुरुस्पृहं वज्रमिः स्पृहणीयं स्वयंशस्तरमत्यंतं स्वभूतकीर्तिं धनं रास्व च । देहि ॥

येन वंसाम् पृतनासु शर्धतस्तरंतो अर्य आदिशः ।

स त्वं नो वर्ध प्रयसा शचीवसो जिन्वा धियो वसुविदः ॥१२॥

येन । वंसाम् । पृतनासु । शर्धतः । तरंतः । अर्यः । आऽदिशः ।

सः । त्वं । नः । वर्ध । प्रयसा । शचीवसो इति शचीवसो । जिन्वा । धियः । वसुऽविदः ॥१२॥

येन धनेन पृतनासु संयामेषु शर्धतो वेगं कुर्वतोऽर्योऽरीञ्छूनादिश आदेष्टुञ्छस्त्रप्रचेष्टृस्तरंतो वंसाम्
हिंसाम तद्धनं देहि । हे शचीवसो प्रयसा वासयितः कर्म धनं वा स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्वर्ध । वर्धय ।
प्रीणय । प्रयसान्नेन त्वं वा वर्ध । अस्मदीयेन प्रयसा हविषा वसुविदो वसूनां लभकानि धियः कर्माणां सदी-
यानि जिन्वा । प्रीणय ॥

शिशानो वृषभो यथाग्निः शृंगे दविध्वत् ।

तिग्मा अस्य हनवो न प्रतिधृषे सुजंभः सहसो यहुः ॥१३॥

शिशानः । वृषभः । यथा । अग्निः । शृंगे इति । दविध्वत् ।

तिग्माः । अस्य । हनवः । न । प्रतिऽधृषे । सुऽजंभः । सहसः । यहुः ॥१३॥

अयमग्निः शृंगे शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् वृषभो यथा दविध्वत् कंपयति शिरः एवं शृंगस्थानीया ज्वालाः
शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् दविध्वत् । कंपयति शिरः । अस्मापिर्हनवो न हनव इव हनुस्थानीया ज्वालास्तिग्मा न
प्रतिधृषे । प्रतिधृषितुमशक्ताः । योऽग्निः सुजंभः सुदंष्ट्रः सहसो यज्ञः सहसः पुत्रोऽस्य हनव इत्यर्थः ॥

नहि ते अमे वृषभ प्रतिधृषे जंभासो यद्वितिष्ठसे ।

स त्वं नो होतः सुहुतं हविष्कृधि वंस्वा नो वार्या पुरु ॥१४॥

नहि । ते । अमे । वृषभ । प्रतिऽधृषे । जंभासः । यत् । विऽतिष्ठसे ।

सः । त्वं । नः । होतरिति । सुऽहुतं । हविः । कृधि । वंस्व । नः । वार्या । पुरु ॥१४॥

हे वृषभ वर्धक ते तव जंभासो जंभा दंतस्थानीया ज्वाला नहि प्रतिधृषे प्रतिधृषितुं न शक्वाः । यद्यस्मा-
द्वितिष्ठसे विविधं गच्छसि । प्रवर्धस इत्यर्थः । हे होतर्होमनिष्पादक स त्वं हविरस्मादहत्तं मुहुतं कृधि । कुरु ।
नोऽस्माभ्यं वार्या वरणीयानि पुरु वह्नानि वंस्व । देहि ॥

शेषे वनेषु माचोः सं त्वा मर्तास इंधते ।

अतंद्रो हव्या वहसि हविष्कृत आदिदेवेषु राजसि ॥ १५ ॥

शेषे । वनेषु । माचोः । सं । त्वा । मर्तासः । इंधते ।

अतंद्रः । हव्या । वहसि । हविःकृतः । आत् । इत् । देवेषु । राजसि ॥ १५ ॥

हे अग्ने वनेषु वर्तमानयोर्माचोररण्योः शेषे । स्वपिषि । वर्तसे । त्वा त्वां तथाभूतं मर्तासो मनुष्या अध्वर्यादयो मथनेनोत्पाद्य समिधते । पश्चात्प्रवृद्धस्त्वमतंद्रोऽनलसः सन् हविष्कृतो यजमानस्य हव्या हवीषि वहसि देवान्प्रति । आदिदन्तरमेव देवेषु मध्ये राजसि । दीप्यसे ॥ ३४ ॥

सप्त होतारस्तमिदीकृते त्वाम्रे सुत्यजमह्यं ।

भिनत्स्यद्रिं तपसा वि शोचिषा प्राम्रे तिष्ठ जनाँ अति ॥ १६ ॥

सप्त । होतारः । तं । इत् । ईकृते । त्वा । अग्ने । सुत्यजं । अह्यं ।

भिनत्सि । अद्रिं । तपसा । वि । शोचिषा । प्र । अग्ने । तिष्ठ । जनान् । अति ॥ १६ ॥

हे अग्ने तमिच्छमेव त्वा त्वां सप्त होतारो होत्रका ईकृते । सुवति । कीदृशं त्वां । सुत्यजं सुत्यागं । अभिमतप्रदमित्यर्थः । अद्रियमचीणं प्रवृद्धं । किंचाद्रिं मेघं तपसा तापकेन शोचिषा तेजसा । तपसा शोचिषा चेति वा योज्यं । वि भिनत्सि । हे अग्ने जनानस्मानत्यतीत्य प्र तिष्ठ प्रगच्छ हविरादाय देवान्प्रति । अथवा-सद्विरोधिजनानतिक्रम्य प्र तिष्ठ ॥

अग्निमग्निं वो अग्निगुं हुवेम वृक्तबर्हिषः ।

अग्निं हितप्रयसः शश्वतीष्वा होतारं चर्षणीनां ॥ १७ ॥

अग्निंऽअग्निं । वः । अग्निंऽगुं । हुवेम । वृक्तऽबर्हिषः ।

अग्निं । हितऽप्रयसः । शश्वतीषु । आ । होतारं । चर्षणीनां ॥ १७ ॥

अग्निमग्निं । वीष्पादरार्था । अग्निमेव हे यजमानाः वो युष्मदर्थं ऊवेम । आहुयाम । अथवा । हे देवाः वो युष्मदर्थमिति वा व्याख्येयं । कीदृशा वयं । वृक्तबर्हिषस्त्रिदशर्माः । कीदृशमग्निं । अग्निगुमधुतगमनं सर्वदा गुहे वर्तमानमग्निं । हितप्रयसो निहितहविष्का वयमा ऊवेमेति शेषः । कीदृशमग्निं । शश्वतीषु वृद्धीषु भूमिषु वर्तमानं होतारं होमनिष्पादकं । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामर्थाय । अपौ तृप्ते सति वृष्टिभान्-प्राण्युपकारसिद्धं प्राण्यर्थत्वं । अथवा मनुष्याणां यजमानानां होतारं होमसाधकं ॥

केतेन शर्मन्सचते सुषामण्यग्ने तुभ्यं चिकित्वना ।

इषण्यया नः पुरुरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमृतये ॥ १८ ॥

केतेन । शर्मन् । सचते । सुऽसामनि । अग्ने । तुभ्यं । चिकित्वना ।

इषण्यया । नः । पुरुऽरूपं । आ । भर । वाजं । नेदिष्ठं । मृतये ॥ १८ ॥

हे अग्ने तुभ्यं चिकित्वना चिकितुषा जनेन होचादिना सह यजमानः केतेन प्रज्ञापकेन सोत्रेण यजत इति शेषः । कुचेति तदुच्यते । सुषामणि शोभनरथंतरादिसामोपेति शर्मन्शर्मणि सुखसाधने यज्ञे । अतो हे अग्ने इषण्येच्छया स्वीयया नोऽस्मभ्यं पुरुरूपं नानारूपं नेदिष्ठमंतिके सर्वदा वर्तमानं वाजममृतये रक्षणाया भर । आहर ॥

अग्ने जरितर्विशपतिस्तेपानो देव रक्षसः ।

अप्रोषिवान्गृहपतिर्महौ असि दिवस्यायुर्दुरोणयुः ॥ १९ ॥

अग्ने । जरितः । विशपतिः । तेपानः । देव । रक्षसः ।

अप्रोषिऽवान् । गृहऽपतिः । महान् । असि । दिवः । पायुः । दुरोणऽयुः ॥ १९ ॥

हे अग्ने देव जरितः स्तौतः । सुखेत्यर्थः । विशपतिः प्रजानां पालको रक्षसो राक्षसानां तेपानः संतापको ऽसि । अप्रोषिवान्प्रजमानगृहमत्यजन् । तदेवाह । गृहपतिर्यजमानगृहस्य पालकश्च त्वं महानतिशयेन पूज्यो ऽसि । दिवो बृहोक्तस्य पायुः पाता दुरोणयुर्यजमानगृहस्य मिश्रयिता । सर्वदा वर्तमान इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महानसीत्यन्वयः ॥

मा नो रक्ष आ वेशीदाघृणीवसो मा यातुर्यातुमावतां ।

परोगव्यूतिर्निरामप क्षुधमग्ने सेध रक्षस्विनः ॥ २० ॥

मा । नः । रक्षः । आ । वेशीत् । आघृणीवसो इत्याघृणिऽवसो । मा । यातुः । यातुऽमावतां ।

परः ऽगव्यूति । अनिरां । अप । क्षुधं । अग्ने । सेध । रक्षस्विनः ॥ २० ॥

हे आघृणीवसो दीप्तधनाग्ने नोऽस्मान्नक्षो राक्षसादिः । रक्षो रक्षितव्यमस्मात् । नि० ४. १८. । इति यास्कः । मा वेशीत् । सर्वतो न प्रविशतु । तथा यातुमावतां । यातुर्यातना पीडा । तद्वतां यातुधानानां यातुः पीडा मा वेशीत् । हे अग्ने अनिरां । इरात्रं । अन्नाभावं दारिद्र्यं क्षुधं क्षपयितारं रक्षस्विनो बलवन्ति रक्षांसि च परोगव्यूति क्रोशद्वयाद्देशात्परस्मात् । एतदुपलक्षणं । अत्यन्तं दूरदेशेऽपि सेध । परिहर । अनिरा बुद्ध्यानि रक्षांसि च न पीडयन्त्विति ॥ ३५ ॥

उभयं शृणवदित्यष्टादशर्धं द्वितीयं सूक्तं प्रागाथस्य भर्गस्त्वार्यं । अत्रानुक्रमशिका । उभयं ब्रूनेति । पूर्वसूक्ते प्रागाथं त्वित्युक्तत्वादिदमपि प्रागाथं । अत्रायुजो बृहत्थो युजः सतोबृहत्थः । अनुक्तत्वादिन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवल्हे बार्हतनुचाशीतावेतत्सूक्तं सप्तम्यष्टमीवर्जं । तथैव पंचसारण्यके सूचितं श्रौतकेन । उभयं शृणवच्च न इति सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ४. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्हे उभयमिति बृहत्साम प्रगाथः । तथा च सूचितं । उभयं शृणवच्च न आ वृषस्व पुरुवसो । आ० ७. ४. । इति ॥ एवमन्यत्रापि यस्मिन्नहनि पृष्ठस्तोत्रे बृहत्साम क्रियते तस्मिन्नहनि निष्केवल्हेऽयं प्रगाथः ॥

उभयं शृणवच्च न इन्द्रो अर्वागिदं वचः ।

सत्राच्या मघवा सोमपीतये धिया शर्विष्ठ आ गमत् ॥ १ ॥

उभयं । शृणवत् । च । नः । इन्द्रः । अर्वाक् । इदं । वचः ।

सत्राच्या । मघऽवा । सोमऽपीतये । धिया । शर्विष्ठः । आ । गमत् ॥ १ ॥

उभयं स्तोत्रात्मकं शस्त्रात्मकं चोभयविधमिदं वचोऽर्वागस्मदभिमुखमिन्द्रः शृणवत् । शृणोतु । श्रुत्वा च सत्राच्यास्माकं सहांचत्वा धिया युक्तः सन् मघवा शर्विष्ठोऽतिशयेन बलवान् गमत् आगच्छतु सोमपीतये सोमपानाय ॥

तं हि स्वराजं वृषभं तमोजसे धिषणे निष्टतस्तुतः ।

उतोपमानां प्रथमो नि षीदसि सोमकामं हि ते मनः ॥ २ ॥

तं । हि । स्वऽराजं । वृषभं । तं । ओजसे । धिषणे इति । निऽततऽक्षतुः ।
उत । उपऽमानां । प्रथमः । नि । सीदसि । सोमंऽकामं । हि । ते । मनः ॥ २ ॥

तं हि तं खल्विन्द्रं स्वराजं स्वयमेव राजमानं धिषणे बावापुथिब्यौ वृषभं जगदुपकारकाया वृष्टेर्वर्षकं निष्टतक्षतुः । संचस्तरतुः । तं तमेवेन्द्रमोजसे बलाय निष्टतक्षतुः । उत यस्मादेवं तस्मात् हे इन्द्र उपमानामुपमानभूतानामन्येषां देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यः सन्निषीदसि वेद्यां । सोमकामं हि खलु ते मनः ॥

पूर्वोक्तेऽच्छावाकशस्त्र आ वृषस्वेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रमुक्तं ॥

आ वृषस्व पुरुवसो सुतस्येंद्रांधसः ।
विद्महि त्वा हरिवः पृत्सु सासहिमधृष्टं चिद्दधृष्वणिं ॥ ३ ॥
आ । वृषस्व । पुरुवसो इति पुरुवसो । सुतस्य । इन्द्र । अंधसः ।
विद्महि । हि । त्वा । हरिवः । पृत्सु । ससहिं । अधृष्टं । चित् । दधृष्वणिं ॥ ३ ॥

हे पुरुवसो बह्वर्धनेन्द्र त्वमा वृषस्व । आसिंचस्व । किं । सुतस्यांधसः सुतमंधः सोमं जठरे । हे हरिवो हरिभ्यां तद्विन्द्रं त्वा त्वां विद्महि । जानीमः खलु । कीदृशं । पृत्सु संग्रामेषु सासहिमभिभवितारं शत्रूणां मधृष्टं चित्किरप्यधर्षणीयं दधृष्वणिमन्येषां धर्षकं ॥

अप्रामिसत्य मघवन्तथेदसदिन्द्रं क्रत्वा यथा वशः ।
सनेम वाजं तव शिप्रिन्नवसा मक्षू चिद्यंतो अद्रिवः ॥ ४ ॥
अप्रामिऽसत्य । मघऽवन् । तथा । इत् । असत् । इन्द्र । क्रत्वा । यथा । वशः ।
सनेम । वाजं । तव । शिप्रिन् । अवसा । मक्षू । चित् । यंतः । अद्रिवः ॥ ४ ॥

हे अप्रामिसत्याहिंसितसत्य हे मघवन्तिन्द्र तथेदसत् । तथैव भवति । हे इन्द्र क्रत्वा कर्मणा प्रज्ञानेन यथा येन प्रकारेण वशः कामयेः । हे शिप्रिन् अवसा रक्षणेन निमित्तेन वाजमग्नं सनेम संभजेम वयं तव त्वदनुग्रहात् । कीदृशं वयं । मनु चिच्छीघ्रमेव यंतः शत्रून्गच्छंतोऽभिभवंतः । हे अद्रिवः । अद्रिवश्चः । तद्विन्द्रेति ॥

शग्ध्यूँषु शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥ ५ ॥
शग्धि । ऊँ इति । सु । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
भगं । न । हि । त्वा । यशसं । वसुऽविदं । अनु । शूर । चरामसि ॥ ५ ॥

हे शचीपत इन्द्र शग्धि । देह्यभिमतं । विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभिर्महद्भिः सह । हे शूर भगं न भाग्यमिव यशसं यशस्विनं वसुविदं धनस्य लभकं त्वा त्वामनु चरामसि । अनुचरामः । परिचरामेत्यर्थः ॥ ॥ ३६ ॥

पौरो अश्वस्य पुरुकृन्नवामस्युत्तो देव हिरण्ययः ।
नकिर्हि दानं परिमर्धिषत्वे यद्यद्यामि तदा भर ॥ ६ ॥
पौरः । अश्वस्य । पुरुऽकृत् । गवां । असि । उत्तः । देव । हिरण्ययः ।
नकिः । हि । दानं । परिऽमर्धिषत् । ते इति । यत्ऽयत् । यामि । तत् । आ । भर ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वमश्वस्य पीरः पुरयितासि । भवसि । तथा गवां पुष्टकृङ्कतासि । हे देव हिरण्यो हिरण्यमय-
शरीरस्त्वमुत्स उत्ससदृशोऽसि । हे इंद्र त्वे त्वयि वर्तमानं दानमस्मद्विषयं देयं धनं वा नक्तिः परिमर्धिषत् ।
न कश्चिन्नक्ति । अतो यद्यद्यामि याचे तदा भर । आहर मह्यं ॥

यद्यपिष्टोमे बृहत्साम तदानीं निष्केवत्ये प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । त्वं ह्येहि चेरव इति प्रगाथा एते
भवन्ति । आ० ५. १५. । इति ॥ महाव्रते निष्केवत्ये उत्तरपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । त्वामिडि
हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहत्तः स्तोत्रियानुरूपी प्रगाथी । ऐ० आ० ५. २. २. । इति ॥

त्वं ह्येहि चेरवे विदा भगं वसुत्तये ।

उद्वावृषस्व मघवन्गविष्टये उदिंद्राश्वमिष्टये ॥७॥

त्वं । हि । आ । इहि । चेरवे । विदाः । भगं । वसुत्तये ।

उत् । ववृषस्व । मघवन् । गोऽइष्टये । उत् । इंद्र । अश्वंऽइष्टये ॥७॥

हे इंद्र त्वं हि त्वं खलु । सामर्थ्याद्वातेति गम्यते । अत एहि । आगच्छ । आगत्य चास्मभ्यं भगं भजनीयं
धनं विदाः । लभस्व । दास्व । किमर्थं । वसुत्तयेऽस्माकं वसुदानाय । हे मघवन् गविष्टये गा इच्छते मह्यमुद-
वृषस्व । उत्तिंचस्व गामिति शेषः । तथा हे इंद्र अश्वमिष्टयेऽश्वेषणवते मह्यमश्वानुदवृषस्व । उत्तिंचस्व । देहि ॥

त्वं पुरु सहस्राणि शतानि च यूथा दानाय मंहसे ।

आ पुरंदरं चकृम विप्रवचस इंद्रं गायंतोऽवसे ॥८॥

त्वं । पुरु । सहस्राणि । शतानि । च । यूथा । दानाय । मंहसे ।

आ । पुरंदरं । चकृम । विप्रवचसः । इंद्रं । गायंतः । अवसे ॥८॥

हे इंद्र त्वं पुरु पुरुणि बह्वनि सहस्राणि शतानि च यूथा गवादिपूथानि दानाय यजमानविषयाय
मंहसे । अनुमन्यसे । यदा । दानाय दाचे यजमानाय मंहसे । प्रयच्छसि । मंहतिर्दानकर्मा । अथ परोक्षेण
ब्रवीति । पुरंदरं शत्रुपुराणां दारयितारमिन्द्रमवसे रक्षणाय प्रीतये वा गायंतः सुवन्तो विप्रवचसो विविध-
प्रकृष्टवचना वयमा आगतारमभिमुखं वा चक्रम । कुर्मः ॥

अविप्रो वा यदविधद्विप्रो वेन्द्र ते वचः ।

स प्र ममंदत्वाया शतक्रतो प्राचामन्यो अहंसन ॥९॥

अविप्रः । वा । यत् । अविधत् । विप्रः । वा । इंद्र । ते । वचः ।

सः । प्र । ममंदत् । त्वाऽया । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । प्राचामन्यो इति प्राचाऽमन्यो ।

अहंसन ॥९॥

हे इंद्र ते तव वचः स्तोत्रं यद्योऽविप्रो वामेधाव्यस्तुतिकुशलो वा विप्रो मेधावी स्तुतिकुशलो वाविधत्
कुर्यात् । त्वां स्तौतीत्यर्थः । स स्तोता त्वाया त्वयोक्त्या साधनेन प्र ममंदत् । प्रकर्षेण मोदते । हे शतक्रतो
वज्रकर्मन् हे प्राचामन्यो प्राचीनक्रोध । अप्रतिहतक्रोधित्यर्थः । न हींद्रक्रोधं प्रतिहंति कश्चित् । हे अहंसन ।
संयामिऽहमित्यात्मनो महत्त्वं प्रकाशयन्त्यः शत्रुं संमज्जते स तथोक्तः । तावृशंद्र ॥

उ॒य॒वा॒हुर्म॑क्ष॒कृत्वा॑ पु॒रंद॑रो यदि॒ मे शृ॑ण॒व॒ञ्च॒वै ।

व॒सू॒य॒वो व॑सु॒पतिं॑ श॒त॒क्र॒तुं स्तो॒मैरि॑द्रं ह॒वाम॑हे ॥ १० ॥

उ॒य॒ऽवा॒हुः । म॒क्ष॒ऽकृ॒त्वा । पु॒रं॒ऽद॒रः । य॒दि॒ । मे॒ । शृ॑ण॒व॒न्त॒ । ह॒वै ।

व॒सु॒ऽय॒वः । व॑सु॒ऽप॒तिं । श॒त॒ऽक्र॒तुं । स्तो॒मैः । इ॒न्द्रं । ह॒वा॒म॒हे ॥ १० ॥

उयवाहुर्मक्षकृत्वा यवधकर्ता शृणुणां पुरंदरः पुराणां दारयितेन्द्रो यदि मे हवं शृणवन्त वसूयवो तर्हि वसूयवो वसुकामा वयं वसुपतिं बहुधनस्वामिनं शतक्रतुमपरिमितप्रज्ञमिन्द्रं स्तोमैः स्तोत्रैर्हवामहे । आहुयामः ॥ ॥ ३७ ॥

न पा॒पा॒सो म॑नामहे॒ नारा॑या॒सो न ज॒ह्वः॑ ।

य॒दि॒न्वि॒द्रं वृ॑ष॒णं स॒चा सु॒ते स॒खायं॑ कृ॒णवा॑महे ॥ ११ ॥

न । पा॒पा॒सः । म॒ना॒म॒हे । न । अ॒रा॒या॒सः । न । ज॒ह्वः॑ ।

यत् । इत् । नु । इ॒न्द्रं । वृ॑ष॒णं । स॒चा । सु॒ते । स॒खायं॑ । कृ॒णवा॑महे ॥ ११ ॥

वयमिन्द्रं पापासः पापा अकृतपुण्या ब्रह्मचर्यव्रतादिरहिता न मनामहे । न मन्यामहे । तथारायासो राया अधना बाहुविष्का वा न मनामहे । न जह्वोऽज्वलना अग्नय्यो न मनामहे । कृतव्रतनियमादिपुण्या दानवन्तोऽपिसहितासं क्षुम इत्युषिरात्मानमाह । यद्विषादेव कारणाभ्विदानीं वृषणं वर्षकमिन्द्रं सुते सोमैऽभिषुते सचा सहिताः सखायं कृणवामहे कुर्मः तस्मात्पापादिरहिता मनामहे । पापादिविशिष्टानामिन्द्रसाहाय्यकरणासंभवात् । अत्र न पापा मन्यामहे । नि० ६. २५. । इत्यादिनिबन्तं द्रष्टव्यं ॥

उ॒यं यु॒यु॒ज्म॒ पृ॒त॒नासु॑ सा॒स॒हि॒मृ॒ण॒का॒ति॒मदा॑भ्यं ।

वे॒दा भृ॑मं चि॒त्स॒नि॒ता र॒थी॒त॒मो वा॒जिनं॑ य॒मिदू॑ न॒श॒न्त॒ ॥ १२ ॥

उ॒यं । यु॒यु॒ज्म॒ । पृ॒त॒ना॒सु । स॒स॒हिं । ऋ॒ण॒ऽका॒तिं । अ॒दा॑भ्यं ।

वे॒दं । भृ॑मं । चि॒त् । स॒नि॒ता । र॒थि॒ऽत॒मः । वा॒जिनं॑ । यं । इत् । ऊं॒ इति॑ । न॒श॒न्त॒ ॥ १२ ॥

उयमुनूणबलमिन्द्रं युयुज्म । योजयामः । कीदृशमिन्द्रं । पृतनासु संयामेषु सासहिं शृणुणामभिभवितारमृणकातिमृणभूतस्तुतिं । यस्यै स्तुतिर्ह्यणवदवश्चं क्रियते तं तादृशं । अथवा अणवदवश्चफलप्रदस्तुतिकं । अदाभ्यं केनाप्यर्हस्यं । य इन्द्रो भृमं चिद्वज्रपक्षेषु भ्रमणशीलमेव वाजिनं बलवन्तमश्वं रथीतमो रथस्वामी वेद वेत्ति गृह्णाति तद्वत् सनितेन्द्रो वाजिनं हविष्यन्तं यमियमेव जनं बहुनां यजमानानां मध्ये नशन्त्याप्नोति तमिन्द्रमिति । ते वयमिति वा योज्यं । वयं युयुज्मेति पक्षे व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिनसवनेऽच्छावाकस्य यत इन्द्रेति वैकल्पिकः स्तोत्रियजृचः । सूचितं च । यत इन्द्र भयामहे यथा गौरो अपा कृतं । आ० ७. ४. । इति ॥ दुःस्वप्नदग्नेनेऽप्येतदादिसूक्तशेषो जप्यः । आ० गृ० ३. ११. २. ॥

य॒त इ॒द्र॒ भ॒या॒म॒हे त॒तो नो॒ अ॒भ॒यं॑ कृ॒धि ।

म॒घ॒व॒ञ्छ॒ग्धि॒ त॒व त॒च्च ऊ॒तिभि॑र्वि॒ द्विषो॑ वि॒ मृ॒धो ज॒हि ॥ १३ ॥

य॒तः । इ॒द्र॒ । भ॒या॒म॒हे । त॒तः । नः॑ । अ॒भ॒यं॑ । कृ॒धि ।

म॒घ॒ऽव॒न् । श॒ग्धि॒ । त॒व । त॒त् । नः॑ । ऊ॒ति॒ऽभिः॑ । वि॒ । द्वि॒षः॑ । वि॒ । मृ॒धः॑ । ज॒हि ॥ १३ ॥

हे इन्द्र यतो हिंसकाङ्गयामहे वयं ततो नोऽस्माभ्यमभयं कृधि । कृष । हे मघवन् शग्धि शक्नो भवसि
नोऽस्माभ्यमभयं कर्तुं तव तत्तत्कृतिमी रक्षणी रक्षकैः पुत्रैः । किंच वि जहि द्विषोऽस्माद्वैष्टुन् । वि जहि मृधो
ऽस्मिंसकान् ॥

त्वं हि राधस्पते राधसो महः क्षयस्यासि विधतः ।

तं त्वा वयं मघवन्निद्रं गिर्वेणः सुतावंतो हवामहे ॥१४॥

त्वं । हि । राधःपते । राधसः । महः । क्षयस्य । असि । विधतः ।

तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वेणः । सुतऽवन्तः । हवामहे ॥१४॥

हे राधस्पते धनस्वामिन् त्वं हि त्वं खलु महो महतो राधसो धनस्य चयस्य च गृहस्य च वर्धयितासि
हि खलु । सामर्थ्यादेवं लभ्यते । कस्य राधसो गृहस्य च वर्धक इति उच्यते । विधतः परिचरतो यजमानस्य । तं
तादृशं त्वा त्वां वयं हे मघवन्निद्रं गिर्वेणो गीर्भिवर्जनीय सुतावंतोऽभिपुतसोमा हवामहे । आहूयाम ॥

इन्द्रः स्पृकुत वृचहा परस्मा नो वरेण्यः ।

स नो रक्षिषच्चरमं स मध्यमं स पश्चात्पातु नः पुरः ॥१५॥

इन्द्रः । स्पृ । उत । वृचऽहा । परऽपाः । नः । वरेण्यः ।

सः । नः । रक्षिषत् । चरमं । सः । मध्यमं । सः । पश्चात् । पातु । नः । पुरः ॥१५॥

अयमिन्द्रः स्पृद सर्वस्य ज्ञाता । स्वशक्तिर्ज्ञानकर्मा । उतायं वृचहा वृचहन्ता परस्याः परपालयिता
नोऽस्माकं वरेण्यो वरणीयः । स इन्द्रो नोऽस्माकं । पुत्रमिति शेषः । रक्षिषत् । रक्षतु । चरमं पुत्रं तथा स
रक्षिषत् । स मध्यमं पुत्रं रक्षिषत् । स नोऽस्मान् पश्चाद्रक्षिषत् । नः पुरः पुरस्ताद्रक्षिषत् ॥ ३८ ॥

त्वं नः पश्चादधरादुत्तरात्पुर इन्द्र नि पाहि विश्वतः ।

आरे अस्मत्कृणुहि दैव्यं भयमारे हेतीरदेवीः ॥१६॥

त्वं । नः । पश्चात् । अधरात् । उत्तरात् । पुरः । इन्द्र । नि । पाहि । विश्वतः ।

आरे । अस्मत् । कृणुहि । दैव्यं । भयं । आरे । हेतीः । अदेवीः ॥१६॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्पश्चात्पश्चाद्भागात्पुरः पूर्वभागादधरादधोभागात् । एतदुपरिभागस्योपलक्षणं ।
उत्तरादुत्तरभागात् । एतद्विषयस्याप्युपलक्षणं । किं वज्रना विश्वतः सर्वस्मात्पदेशान्नि पाहि । हे इन्द्र दैव्यं
भयमस्मादस्मत् आरे दूरे कृणुहि । कृष । तथादेवीरासुराणि हेतीरायुधान्यारे कृणुहि ॥

अद्याद्या श्वःश्व इन्द्र चास्व परे च नः ।

विश्वा च नो जरितृन्तत्पते अहा दिवा नक्तं च रक्षिषः ॥१७॥

अद्यऽअद्य । श्वऽश्वः । इन्द्र । चास्व । परे । च । नः ।

विश्वा । च । नः । जरितृन् । सत्ऽपते । अहा । दिवा । नक्तं । च । रक्षिषः ॥१७॥

अद्याद्य यदद्यशब्दवाच्यमहरस्ति तत्र सर्वत्र एवं श्वःश्वस्त्रास्व । रक्ष । तथा परे च परस्मिन्नुत्तीयेऽहनि च
चास्व । हे सत्पते सतां पालक विश्वा सर्वास्वपहाहानि सर्वेष्वप्यहःसु नोऽस्माज्जरितृन्रक्षिषः । रक्षसि । तथा
दिवा नक्तं च रक्षिषः । रक्षसि रक्ष वा ॥

प्र॒भ॒ङ्गी शू॒रो म॒घवा॑ तु॒वीम॑घः संमि॒ष्टो वी॒र्या॑य॒ कं ।
 उ॒भा ते॑ बा॒हू वृष॑णा शत॒क्रतो॑ नि या वज्रं॑ मिमि॒क्षतुः॑ ॥१८॥
 प्र॒ऽभ॒ङ्गी । शू॒रः । म॒घऽवा॑ । तु॒विऽम॑घः । संऽमि॒ष्टः । वी॒र्या॑य॒ कं ।
 उ॒भा । ते॑ । बा॒हू इति॑ । वृष॑णा । शत॒क्रतो॑ इति॑ शतऽक्रतो॑ । नि । या । वज्रं॑ ।
 मिमि॒क्षतुः॑ ॥१८॥

अयं मघवेन्द्रः प्रभङ्गी प्रभञ्जनशीलः शूरस्तुवीमघः प्रभूतधनः संमिष्टः सम्यङ्पुत्रयिता । किमर्थं । वीर्याय शत्रूणां वीर्यकरणाय । कमिति पादपूरणः । एवं महानुभावो भवति । अथ प्रत्यक्षवादः । हे इन्द्र त उभोभावपि बाहू वृषणा वर्षकौ कामानां हे शतक्रतो बह्वप्रज्ञ या यौ वज्रमायुधं नि मिमिक्षतुः परिगृहीतः ॥ ॥३९॥

प्रो अस्मा इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्थार्षं । पंचपदा पंक्तिः । सप्तम्याद्यास्तिस्रो बृहत्तः । इन्द्रो देवता । अत्रानुक्रमणिका । प्रो अस्मै द्वादश प्रगाथः पांक्तं सप्तम्याद्यास्तिस्रो बृहत्त इति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

प्रो अ॒स्मा उ॒प॒स्तुतिं॑ भ॒रता॑ य॒ज्जुजो॑षति ।
 उ॒क्थैरि॑न्द्रस्य॒ माहि॑नं॒ वयो॑ वर्ध॒न्ति सो॒मिनो॑ भ॒द्रा इ॑न्द्रस्य॒ रा॒तयः॑ ॥१॥
 प्रो इति॑ । अ॒स्मै । उ॒प॒ऽस्तुतिं॑ । भ॒रत॑ । यत् । जु॒जो॑षति ।
 उ॒क्थैः । इ॑न्द्रस्य । माहि॑नं । वयोः । वर्ध॒न्ति । सो॒मिनः॑ । भ॒द्राः । इ॑न्द्रस्य । रा॒तयः॑ ॥१॥

अस्मा इन्द्रायोपस्तुतिमुपेत्य क्रियमाणां स्तुतिं प्रो भरत । प्रकर्षेण संपादयत हे अल्विजः । यद्यद्यमिन्द्रो जुजोषति सेवते तर्हि भरतेति । सोमिनः सोमप्रियस्त्रिन्द्रस्य स्वभूतं माहिनं महद्द्वयोऽन्नं सोमलक्षणमुक्थैः शस्त्रैर्वर्धति । वर्धयन्ति । भद्राः स्तुत्यानि खल्विन्द्रस्य रातयो दानानि ॥

अ॒युजो॑ अ॒समो॑ नृ॒भिरे॑कः कृ॒ष्टीर॒यास्यः॑ ।
 पू॒र्वीरि॑ति॒ प्र वा॑वृ॒धे वि॒श्वा जा॒तान्यो॒जसा॑ भ॒द्रा इ॑न्द्रस्य॒ रा॒तयः॑ ॥२॥
 अ॒युजः॑ । अ॒समः॑ । नृ॒ऽभिः॑ । ए॒कः । कृ॒ष्टीः । अ॒यास्यः॑ ।
 पू॒र्वीः । अ॒ति॑ । प्र । वा॒वृ॒धे । वि॒श्वा । जा॒तानि॑ । ओ॒जसा॑ । भ॒द्राः । इ॑न्द्रस्य । रा॒तयः॑ ॥२॥

अयुजोऽसहायोऽसमोऽसदृशोऽन्यैर्नृभिर्देवैरेको मुख्योऽयास्य उपपत्तयितुमशक्यः पूर्वीः कृष्टीः पूर्वतन्यः प्रजा अति प्र वावृधे । अतिप्रवर्धते । किंच विश्वा सर्वाणि जातानीदानीमुत्पन्नान्योजसा बलेनाति प्र वावृधे । भद्रा हीन्द्रस्य रातयः । अथवा । अयमृषिरयुजोऽसहायोऽन्यैरसदृश एक एव सन् पूर्वीः प्रजा जातानि सर्वाण्यप्यतिक्रम्य वर्धते । शिष्टं समानं ॥

अ॒हि॒तेन॑ चि॒द॒र्वता॑ जी॒रदा॑नुः सि॒षास॑ति ।
 प्र॒वा॒च्यमि॑न्द्र॒ तत्तव॑ वी॒र्या॑णि क॒रिष्य॑तो भ॒द्रा इ॑न्द्रस्य॒ रा॒तयः॑ ॥३॥
 अ॒हि॒तेन॑ । चि॒त् । अ॒र्वता॑ । जी॒र॒ऽदा॑नुः । सि॒सा॒स॒ति॑ ।
 प्र॒ऽवा॒च्यं । इ॒न्द्र॒ । तत् । तव॑ । वी॒र्या॑णि । क॒रिष्य॑तः । भ॒द्राः । इ॑न्द्रस्य । रा॒तयः॑ ॥३॥

अयं जीरदानुः क्षिप्रप्रदानं इंद्रोऽहितेनायोजितेनापेरितेन चिद्वर्तारणवताश्चैनं सिषासति । संभक्तमिच्छति । तस्मात्ते इंद्र वीर्याणि सामर्थ्यानि करिष्यतस्तव महत्त्वं प्रवाच्यं । सुखमित्यर्थः ॥

आ याहि कृण्वाम त इंद्र ब्रह्माणि वर्धना ।

येभिः शविष्ठ चाकनो भद्रमिह श्रवस्यते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥४॥

आ । याहि । कृण्वाम । ते । इंद्र । ब्रह्माणि । वर्धना ।

येभिः । शविष्ठ । चाकनः । भद्रं । इह । श्रवस्यते । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥४॥

हे इंद्र आ याहि । आगच्छ । ते कृण्वाम । किं । ब्रह्माणि परिपृढानि सुतिलक्षणानि कर्माणि । कीदृशानि । वर्धनोत्साहवर्धकानि । येभिः कर्मभिर्हे शविष्ठातिशयेन बलवन्निद्र चाकनः कामयसे । किं । भद्रं कर्तुं । कस्य । श्रवस्यतेऽन्नमिच्छते सोचे ॥

धृषतश्चिद्वृषन्मनः कृणोषीद्र यत्त्वं ।

तीव्रैः सोमैः सपर्यतो नमोभिः प्रतिभूषतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥५॥

धृषतः । चित् । धृषत् । मनः । कृणोषि । इंद्र । यत् । त्वं ।

तीव्रैः । सोमैः । सपर्यतः । नमः । ऽभिः । प्रति । ऽभूषतः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥५॥

हे इंद्र धृषतश्चिद्वृषादपि धृषद्वृष्टं मनः कृणोषि । अत्यंतं धृष्टं करोषि । यद्यस्मात्त्वं तीव्रमंदजनकैः सोमैः सपर्यतो पूजयतो नमोभिर्मनस्कारिभ्य प्रतिभूषतोऽलं कुर्वतो यजमानस्याभिमतं दित्ससीति शेषः ॥

अवं चष्ट ऋचीषमोऽवतां इव मानुषः ।

जुष्टी दक्षस्य सोमिनः सखायं कृणुते युजं भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥६॥

अवं । चष्टे । ऋचीषमः । अवतान् । ऽइव । मानुषः ।

जुष्टी । दक्षस्य । सोमिनः । सखायं । कृणुते । युजं । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥६॥

अयमिन्द्र ऋचीषम ऋचा सुखा समस्तथा परिच्छिन्नः सन्नव चष्टे । पश्यत्यनुयहेणास्मान् । तत्र दृष्टांतः । मानुषो मनुष्योऽवतानवतान् कूपादिप्रदेशानिव । दृष्ट्वा च जुष्टी प्रीतोऽयं दक्षस्य प्रवृत्तस्य सोमिनो यजमानस्य युजं युज्यमात्मानं सखायं कृणुते । करोति । तस्याभिमतं साधयतीत्यर्थः । अथवा । तृषितो मनुष्यो जलपूर्णानवटानिव स्तुतः सन् पश्यति सोमं पातुं । पश्चादवेक्षितं तं युज्यमानं सोमं जुष्टी सेवित्वा दक्षस्य सोमिनः सखायं कुरुते ॥ ॥४०॥

विश्वे त इंद्र वीर्यं देवा अनु क्रतुं ददुः ।

भुवो विश्वस्य गोपतिः पुरुष्टुत भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥७॥

विश्वे । ते । इंद्र । वीर्यं । देवाः । अनु । क्रतुं । ददुः ।

भुवः । विश्वस्य । गोऽपतिः । पुरुऽस्तुत । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥७॥

हे इंद्र ते तव वीर्यं सामर्थ्यं क्रतुं प्रज्ञां चान्वनुष्ठत्य विश्वे सर्वे देवा ददुः । दधुः । धारयन्ति वीर्यं प्रज्ञां च । तव बलिन प्रज्ञया च तेऽपि बलिनः प्रज्ञावंतश्च भवन्तीत्यर्थः । तादृशस्त्वं गोपतिः प्रसिद्धानां गवामुद-

कानां सुतिवचसो वा पतिर्भुवः । भवसि । विश्वेति तत्पदांतर्गतस्यापि गोशब्दस्य विशेषः । हे पुष्टुत ब्रह्मभिः
सुतिं ब्रू भवसीति समन्वयः ॥

गृणे तदिंद्र ते शव उपमं देवतातये ।

यद्धंसि वृचमोजसा शचीपते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ८ ॥

गृणे । तत् । इंद्र । ते । शवः । उपऽमं । देवऽतातये ।

यत् । हंसि । वृचं । ओजसा । शचीऽपते । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ ८ ॥

हे इंद्र ते तव तच्छ्रवो बलमुपममंतिकं देवतातये यजमानाय यज्ञार्थं वा गृणे । सुवे । यवस्त्राद्धे शचीपते
वृचमोजसा बलेन हंसि तस्मात्ते शवो गृणे ॥

समनेव वपुष्यतः कृणवन्मानुषा युगा ।

विदे तदिंद्रश्चेतनमधं श्रुतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ९ ॥

समनाऽइव । वपुष्यतः । कृणवन् । मानुषा । युगा ।

विदे । तत् । इंद्रः । चेतनं । अधं । श्रुतः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ ९ ॥

समनेव समागमनस्त्वा योषिदिव सा यथा वपुष्यतो वपुरिच्छतः पुरुषान् कृणवत् करोति स्ववशान् एवम-
यमिंद्रो मानुषा मनुष्यान् युगा युगानि कालान् संवत्सरायनर्तुमासादीन्विदे । संभयति । तद्युगनिर्माणात्मकं
कर्मेन्द्रश्चेतनं सर्वस्य प्रज्ञापकं कृतवानिति शेषः । अधार्थेन कृत्वा श्रुतः सर्वत्र ख्यातोऽभूत् ॥

उज्जातमिंद्र ते शव उत्त्वामुत्तव क्रतुं ।

भूरिगो भूरि वावृधुर्मघवन्तव शर्मेणि भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ १० ॥

उत् । जातं । इंद्र । ते । शवः । उत् । त्वं । उत् । तव । क्रतुं ।

भूरिगो इति भूरिऽगो । भूरि । ववृधुः । मघऽवन् । तव । शर्मेणि । भद्राः । इंद्रस्य ।
रातयः ॥ १० ॥

हे इंद्र उत् । अयं व्यवहितेनापि वावृधुरित्यनेन संबध्यते । उद्धर्धयंति सोमेन । किं । ते शवो बलं । न
केवलं बलं किंतु त्वामुद्धर्धयंति सुत्यादिना । पश्चात्तव क्रतुं प्रज्ञां स्वानुकूलामुद्धर्धयंति । भूरीत्येतत्प्रत्याख्यातं
संबध्यते । अतिप्रभूतमुद्धर्धयंतीत्यर्थः । क एवं कुर्वंतीति उच्यते । हे भूरिगो ब्रह्मपशो हे मघवन्धनवज्रिंद्र तव
शर्मेणि त्वदीये सुखे ये वर्तन्ते ते च कुर्वंतीति ॥

अहं च त्वं च वृचहन्तं युज्याव सनिभ्य आ ।

अरातीवा चिदद्रिवोऽनु नौ शूर मंसते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ११ ॥

अहं । च । त्वं । च । वृचऽहन् । सं । युज्याव । सनिऽभ्यः । आ ।

अरातिऽवा । चित् । अद्रिऽवः । अनु । नौ । शूर । मंसते । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ ११ ॥

हे वृचहन्ति त्वं चाहं च सं युज्याव । संगती भवाव । कियद्वधीति उच्यते । सनिभ्य आ यावता कालेन
धनानि लभ्यन्ते तावत्कालं । नौ संगतयोश्चावयोर्हि अद्रिवो वज्रवज्रिंद्र अरातीवादानोऽपि जनस्त्वहन्तधन-
स्यानु मंसते । अनुमतिं करोति ॥

सत्यमिद्धा उ तं वयमिन्द्रं स्तवाम नानृतं ।

महाँ असुन्वतो वधो भूरि ज्योतींषि सुन्वतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ १२ ॥

सत्यं । इत् । वै । ऊं इति । तं । वयं । इन्द्रं । स्तवाम् । न । अनृतं ।

महान् । असुन्वतः । वधः । भूरि । ज्योतींषि । सुन्वतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ १२ ॥

वयं प्रगाथास्तमिन्द्रं सत्यमित्यमेव स्तवाम । नानृतमसत्यं न स्तवाम । अस्माभिर्हक्ता गुणाः सत्या एव संतु नानृता इत्यर्थः । सुत्यसिन्द्रस्य संबन्धमुन्वतोऽयद्वधो महाअभूतो भवति । भूरि ज्योतींषि बह्वन्तो-
मासुन्वतोऽभिषवं कुर्वतो यजमानसिन्द्रकृतोऽनुग्रहो महाभवतीत्यर्थः ॥ ॥ ४९ ॥

स पूर्वं इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । स पूर्वो गायत्रमावा चतुर्थ्यादिद्वे सप्तमी चानुष्टुभो गायत्रेऽत्या देवी त्रिष्टुबिति । प्रथमाचतुर्थीपंचमीसप्तम्यस्ततोऽनुष्टुभोऽक्षे रुद्रा इत्याद्या त्रिष्टुबवशिष्टा गायत्र्यः । अत्याया देवा देवता शिष्टा ऐंद्र्यः ॥ षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयस्यायजुचः प्रतिपत् । सूचितं च । स पूर्वो महानां त्रय इन्द्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ८. १. इति ॥

स पूर्वो महानां वेनः क्रतुभिरानजे ।

यस्य द्वारा मनुष्पिता देवेषु धियं आनजे ॥ १ ॥

सः । पूर्वः । महानां । वेनः । क्रतुऽभिः । आनजे ।

यस्य । द्वारा । मनुः । पिता । देवेषु । धियः । आनजे ॥ १ ॥

स पूर्वो मुख्यो महानां पूज्यानां यजमानानां क्रतुभिः कर्मभिर्निमित्तभूतिर्वेनः कांतक्षेपां हविः कामयमान आनजे । आगच्छति । यस्मिन्द्रस्य द्वारा द्वाराणि प्राप्सुपायानि धियः कर्माणि देवेभ्येतेषु मध्ये पिता सर्वेषां पालको मनुजानजे प्राप । आनजिः प्राप्तिकर्मा ॥

दिवो मानं नोत्सदन्सोमपृष्ठासो अद्रयः । उक्था ब्रह्म च शंस्या ॥ २ ॥

दिवः । मानं । न । उत् । सद् । सोमऽपृष्ठासः । अद्रयः । उक्था । ब्रह्म । च । शंस्या ॥ २ ॥

दिवो बुलोकस्य मानं निर्मातारमिन्द्रं नोत्सदन् । नोत्सृजंतु । के । सोमपृष्ठासः सोमस्प्रष्टारः सोमाभिष-
वकर्तारोऽद्रयो यावाणः । किंचोक्तोक्त्यानि शस्त्राणि ब्रह्म च ब्रह्माणि सोत्राणि शंखा शंसनीयानि भवन्तीति शेषः । यद्वा । यानि सोत्राणि शस्त्राणि च संति तानीन्द्रं नोत्सृजत्विति समन्वयः ॥

स विद्वाँ अंगिरोभ्य इन्द्रो गा अवृणोदप । स्तुषे तदस्य पौंस्यं ॥ ३ ॥

सः । विद्वान् । अंगिरऽभ्यः । इन्द्रः । गाः । अवृणोत् । अप । स्तुषे । तत् । अस्य । पौंस्यं ॥ ३ ॥

स विद्वानुपायज्ञ इन्द्रोऽंगिरोभ्यस्तेषामर्थाय गाः पणिभिरपहताः पिहिता अपावृणोत् । अपवारितवान् । तत्तादृशस्य पौंस्यं पुंस्त्वं सामर्थ्यं स्तुषे । स्तौमि ॥

स प्रत्नया कविवृध इन्द्रो वाकस्य वक्षणिः ।

शिवो अर्केस्य होमन्यस्मचा गन्तवसे ॥ ४ ॥

सः । प्रत्नऽया । कविऽवृधः । इन्द्रः । वाकस्य । वक्षणिः ।

शिवः । अर्केस्य । होमनि । अस्मऽचा । गंतु । अवंसे ॥ ४ ॥

स इन्द्रः प्रत्नथा प्रत्नवत्पूर्वस्मिन्काले यथा तद्वदिदानीमपि कविवृधो मेधाविनां स्तोतृणां वर्धयिता वाकस्य स्तोतृवक्षणिर्वोढा शिवः सुखकरोऽर्कस्य । अर्कमन्नमर्चनीयत्वादर्चनसाधनत्वाद्वा । तादृशस्य सोमस्य होमनि होमे सोऽस्मिन्नास्मानु निमित्तभूतेष्ववसे रक्षणाय गच्छतु ॥

आदू नु ते अनु क्रतुं स्वाहा वरस्य यज्यवः ।

श्वाचमर्का अनूषतेन्द्र गोचस्य दावने ॥ ५ ॥

आत् । ऊं इति । नु । ते । अनु । क्रतुं । स्वाहा । वरस्य । यज्यवः ।

श्वाच । अर्काः । अनूषत । इन्द्र । गोचस्य । दावने ॥ ५ ॥

आह्वनंतरमेव न्वय हे इन्द्र ते तव क्रतुं कर्मानु क्रमेण । अनूषतेति संबंधः । अनुक्रमेण सुवति । के । स्वाहा वरस्य स्वाहादेव्याः पतेरमेयज्यवो यष्टारः । त्वदर्थमपी यागं कुर्वत इत्यर्थः । तादृशा अर्का अर्चयितारः स्तोतारः । श्वाचमिति क्षिप्रनाम । अन्यदेवतास्तुतिरूपविलंबमकृत्वातिशीघ्रमतिदीर्घं सुवतीत्यभिप्रायः । किमर्थं सुवतीति उच्यते । गोचस्य दावने धनस्य दानाय ॥

इन्द्रे विश्वानि वीर्या कृतानि कर्त्तानि च । यमर्का अध्वरं विदुः ॥ ६ ॥

इन्द्रे । विश्वानि । वीर्या । कृतानि । कर्त्तानि । च । यं । अर्काः । अध्वरं । विदुः ॥ ६ ॥

अस्मिन्निन्द्रे विश्वानि सर्वाणि वीर्या वीर्याणि सामर्थ्यानि कृतानि कर्त्तानि च कर्तव्यानि च वर्तत इति शेषः । यमिन्द्रमर्काः स्तोतारोऽध्वरमहिंसकं विदुः जानन्ति तस्मिन्निन्द्र इति ॥ ४२ ॥

पंचमेऽह्नि मरुत्वतीये यत्पांचजन्येति तृचः प्रतिपत् । सूचितं च । यत्पांचजन्यया विशिन्द्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदशुचरी । आ० ७, १२ । इति ॥

यत्पांचजन्यया विशिन्द्रे घोषा असृक्षत ।

अस्मृणा बर्हणा विपोऽर्यो मानस्य स क्षयः ॥ ७ ॥

यत् । पांचऽजन्यया । विशा । इन्द्रे । घोषाः । असृक्षत ।

अस्मृणात् । बर्हणा । विपः । अर्यः । मानस्य । सः । क्षयः ॥ ७ ॥

यद्यदा पांचजन्यया । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंच जनाः । तत्रभवया विशा प्रजयेन्द्रे घोषाः स्तुतयोऽसृक्षत सृज्यन्ते तदानीमयमिन्द्रोऽस्मृणात् हिंसति शत्रून् बर्हणा स्वमहत्त्वेन । अनन्यसहायेनेत्यर्थः । तादृशः सोऽर्य इन्द्रो विपो मेधाविनः स्तोतुर्मम मानस्य पूजायाः सत्कारस्य च यो निवासो भवति ॥

इयमु ते अनुष्टुतिश्चकृषे तानि पौंस्या । प्रावश्चक्रस्य वर्तनिं ॥ ८ ॥

इयं । ऊं इति । ते । अनुऽस्तुतिः । चकृषे । तानि । पौंस्या । प्र । आवः । चक्रस्य । वर्तनिं ॥ ८ ॥

इयमिदानीं क्रियमाणानुष्टुतिरनुकूला स्तुतिस्ते तव स्वभूता । कृतस्त इति उच्यते । तानि प्रसिद्धानि वृत्रवधादीनि पौंस्या पुंस्त्वानि यतश्चकृषे । अतस्त इत्यर्थः । हे इन्द्र चक्रस्य रथाधारस्य वर्तनिं मार्गं प्रावः । प्रारब्धः । अथास्वयज्ञगमनाय रचःकृता चक्रमार्गबाधा यथा न भवति तथा रचसोत्यर्थः ॥

अस्य वृष्णो व्योदन उरु क्रमिष्ट जीवसे । यवं न पश्व आ ददे ॥ ९ ॥

अस्य । वृष्णः । विऽव्योदने । उरु । क्रमिष्ट । जीवसे । यवं । न । पश्वः । आ । ददे ॥ ९ ॥

अस्य वृष्णो वर्षितुरिन्द्रस्य व्योदने विविधेऽङ्गे लब्धे सति जीवसे जीवनायोश्च विस्तीर्णं क्रमिष्ट पदनिधानं करोति सर्वो लोकः । अथर्वेन्द्रस्य स्वभूतेऽङ्गे लब्धे लब्धये वा सति पदन्यासं करोति । तथा कृत्वा यवं न पश्यी यवं पश्ये इव सर्वो जन आ ददे आदत्ते स्नुतादस्मात् ॥

तद्धाना अवस्यवो युष्माभिर्दक्षपितरः । स्याम मरुत्वतो वृधे ॥१०॥

तत् । दधानाः । अवस्यवः । युष्माभिः । दक्षऽपितरः । स्याम । मरुत्वतः । वृधे ॥१०॥

तत्सोचं दधाना धारयंतोऽवस्यवो रक्षाकामा वयं हे अस्विजः युष्माभिः । सहिता इति वा योज्यं । तादृशा दक्षपितरः । दक्षोऽङ्गं । तस्य पितरः पालकाः स्वामिनः स्याम । किमर्थं । मरुत्वतो मरुत्तिसद्वत् इन्द्रस्य वृधे वर्धनाय यागाय ॥

वत्कृतियाय धाम्ने ऋक्भिः शूर नोनुमः । जेषामेन्द्र त्वया युजा ॥११॥

वत् । कृतियाय । धाम्ने । ऋक्भिः । शूर । नोनुमः । जेषाम । इन्द्र । त्वया । युजा ॥११॥

वत् सत्यमृतियायती भवाय । ऋतुशब्दो यागकालोपलक्षकः । यागकाले प्रादुर्भूताय धाम्ने कल्याणतेजसे तुभ्यं हे शूरेंद्र ऋक्भिर्मन्त्रैर्नोनुमः । अतिशयेन क्षुमः । हे इन्द्र क्षुतेन त्वया युजा सहायभूतेन जेषाम जयेम शत्रून् ॥

अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः ।

यः शंसते स्तुवते धायि पञ्च इन्द्रज्येष्ठा अस्माँ अवंतु देवाः ॥१२॥

अस्मे इति । रुद्राः । मेहना । पर्वतासः । वृत्रऽहत्ये । भरहूतौ । सऽजोषाः ।

यः । शंसते । स्तुवते । धायि । पञ्चः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अस्मान् । अवंतु । देवाः ॥१२॥

अस्मे अस्मान् रुद्रा मेहनोदकसेचनयुक्ताः पर्वतासो मेघाश्च वृत्रहत्ये वृत्रहननसाधने भरहूतौ संयामाह्वाने सजोषा अस्मात्समानप्रीतिश्च य इन्द्रः शंसते शस्त्रं पठते स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते च यजमानाय पञ्चो बलवान् वेगवान्वा धायि गच्छति स इन्द्रश्चम इन्द्रज्येष्ठा देवा अस्मानवंतु । रचंतु । अस्मानिति पूरणः । अथर्वेवं योज्यं । रुद्रा रुद्रपुत्रा मेहना सेचनेन युक्ताः पर्वताः पर्वतसदृशाः पूरणवन्तः प्रीणनवन्तो वा । पर्व पुनः पूणातिः प्रीणातिर्वेति निरुक्तं । १. २०. । वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः सजोषसः सहायभूता मरुतो देवा इन्द्रज्येष्ठा उक्तलक्षण इन्द्रास्मानवंत्विति ॥ ॥४३॥

उत्वा मंदंत्विति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं प्रगाथस्वार्पं । प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रीमंत्रं । उत्त्वित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

उत्वा मंदंतु स्तोमाः कृणुष्व राधो अद्रिवः । अव ब्रह्मद्विषो जहि ॥१॥

उत् । त्वा । मंदंतु । स्तोमाः । कृणुष्व । राधः । अद्रिऽवः । अव । ब्रह्मऽद्विषः । जहि ॥१॥

हे इन्द्र त्वा त्वां स्तोमाः स्तुतय उदुकृष्टं मंदंतु । मादयंतु । कृणुष्व कुरु राधोऽङ्गं हे अद्रिवो वज्रवर्तिन्द्र अस्मभ्यं । किंच ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्विष्टुनव जहि ॥

पदा पृणीरराधसो नि बाधस्व महां असि । नहि त्वा कश्चन प्रति ॥२॥

पदा । पृणीन् । अराधसः । नि । बाधस्व । महान् । असि । नहि । त्वा । कः । चन । प्रति ॥२॥

पणीं॑भ्यानराधसो यष्ट्यधनरहितान् केवलधनान् पदा पादेनातिक्रम्य नि नितरां बाधस्व । त्वा त्वां तव कश्चन कश्चिदपि देवोऽसुरो मनुष्यो वा प्रति प्रतिनिधिः सदृशो न ह्यस्ति खलु ॥

त्वमी॑शिषे सु॒ताना॑मिन्द्र॒ त्वमसु॑तानां । त्वं राजा॑ जनानां ॥३॥

त्वं । ई॒शिषे॒ । सु॒तानां॑ । इन्द्र॑ । त्वं । असु॑तानां । त्वं । राजा॑ । जनानां ॥३॥

हे इन्द्र त्वं सुतानामभिपुतानां सोमानामीशिषे । ईश्वरो भवसि । तथा त्वमसुतानां वक्ष्याकारि वर्तमानां चेशिषे । त्वं जनानां सर्वेषां राजा भवसि ॥

एहि॑ प्रेहि॑ क्षयो॑ दि॒व्या॒घोष॑श्चर्षणी॒नां । ओ॒भे पृ॑णासि॒ रोद॑सी ॥४॥

आ । इ॒हि । प्र । इ॒हि । क्षयः॑ । दि॒वि । आ॒घोष॑न् । च॒र्षणी॒नां । आ । उ॒भे इति॑ । पृ॒णासि॑ ।

रोद॑सी इति ॥४॥

हे इन्द्र एहि । आगच्छ । तथा प्रेहि । प्रगच्छ । दिवि ब्रुलोकात् । किं । क्षयो निवासं । किं कुर्वन् । आघोषच्छब्दं कुर्वन् । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामर्थाय । अथवा । हविः स्वीकृत्य प्रेहि । सुखेन गच्छ । दिवमाघोषन् यजमानं सुवन् । उभे रोदसी दावापृथिव्यावा पृणासि । आपूरयसि तेजसा वृथा वा ॥

त्यं चि॒त्पर्व॑तं गि॒रिं श॒तव॑तं स॒हस्रि॑णं । वि स्तो॒तृभ्यो॑ रु॒रोजि॑थ ॥५॥

त्यं । चि॒त् । पर्व॑तं । गि॒रिं । श॒तऽव॑तं । स॒हस्रि॑णं । वि । स्तो॒तृभ्यः॑ । रु॒रोजि॑थ ॥५॥

हे इन्द्र त्वं त्यं चित्तं । चिदिति पूरणः । पर्वतं पर्वतं गिरिं मेघं । उभयोर्मैघनामत्वादेको योगरूढो द्रष्टव्यः । शतवतं शतोदकवतं तथा सहस्रिणमपरिमितवृष्टिं मेघं स्तोतृभ्योऽर्थाय वि रुरोजिथ । विरज वज्रेण ॥

व॒यमु॑ त्वा दि॒वा सु॒ते व॒यं नक्तं॑ हवामहे । अ॒स्माकं॑ का॒ममा॑ पृ॒ण ॥६॥

व॒यं । ऊं इति॑ । त्वा । दि॒वा । सु॒ते । व॒यं । नक्तं॑ । ह॒वाम॑हे । अ॒स्माकं॑ । का॒मम् । आ । पृ॒ण ॥६॥

हे इन्द्र वयं त्वा त्वां दिवाहनि सुते सोमेऽभिपुते हवामहे । आह्वयामः । तथा वयं नक्तं हवामहे । आहूत आगत्यास्माकं काममा पूण । आपूरय ॥ ४४ ॥

क्व॑ स्य वृष॒भो यु॒वा तु॒वि॒ग्री॒वो अ॒नान॑तः । ब्र॒ह्मा क॑स्तं स॒प॒र्य॑ति ॥७॥

क्व॑ । स्यः । वृष॒भः । यु॒वा । तु॒वि॒ग्री॒वः । अ॒नान॑तः । ब्र॒ह्मा । कः । तं । स॒प॒र्य॑ति ॥७॥

स्य स वृषभो वर्षिता युवा नित्यतरुणसुविग्रीवो विसीर्णकंधरोऽनानतः कदाचिदप्यनवगत इन्द्रः क्व कुत्र वर्तत इति को जानातीत्यर्थः । को ब्रह्मा सोता त्वा त्वां सपर्यति । पूजयति ॥

कस्य॑ स्वि॒त्स॒वनं॑ वृषा॑ जुजुष्वँ॑ अ॒व ग॑च्छति । इन्द्रं॑ क उ॑ स्वि॒दा च॑के ॥८॥

कस्य॑ । स्वि॒त् । स॒वनं॑ । वृषा॑ । जुजुष्वान् । अ॒व । ग॑च्छति । इन्द्रं॑ । कः । उ॑ । इति॑ । स्वि॒त् ।

आ । च॒के ॥८॥

कस्य स्वित्सवनं । स्विदिति विचिकित्सायां । वृषा वर्षितेन्द्रो जुजुष्वान् प्रीयमाणोऽव गच्छति । क उ को वा यजमान इन्द्रमा चके । जानाति सोतुं । स्विदिति पूरणः ॥

कं ते दाना असस्यत वृत्रहन्कं सुवीर्या । उक्थे क उ स्विदंतमः ॥९॥

कं । ते । दानाः । असस्यत । वृत्रहन् । कं । सुवीर्या । उक्थे । कः । ऊँ इति ।
स्वित् । अंतमः ॥९॥

ते त्वां दाना यजमानैर्दत्ता असस्यत । सेवते । हे वृत्रहन् वृत्रस्य हन्तरिद्रं कं कीदृशं त्वामुक्थे शस्त्रे
सुवीर्या शोभनवीर्याणि सोचाख्यसस्यत । क उ स्विदंतमो वांतिकतमो भवति युद्धे ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं ते मानुष इति तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । अयं ते मानुषे जन उद्देदमि
। आ० ६. ४. इति ॥

अयं ते मानुषे जने सोमः पूरुषु सूयते । तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१०॥

अयं । ते । मानुषे । जने । सोमः । पूरुषु । सूयते । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥१०॥

अयं सोमस्ते त्वदर्थं तव स्वभूतो वा पूरुषु मनुष्येषु मध्ये मानुषे जने मयि सूयते । अथवा पूरुषामसु
राजसु सूयते । तस्य । तमित्यर्थः । तमेहि । आगच्छ । आगत्य च प्र द्रव यहसमीपं । तथा कृत्वा पिब तं सोमं ॥

अयं ते शर्यणावति सुषोमायामधि प्रियः । आर्जीकीये मदितमः ॥११॥

अयं । ते । शर्यणावति । सुषोमायां । अधि । प्रियः । आर्जीकीये । मदिन् । अंतमः ॥११॥

अयमस्माभिरभिषुतः सोमस्ते त्वां मदितमो मादयितुमः । अयमधिश्चित आश्रितः । कुचेति तदुच्यते ।
शर्यणावति कुक्षेचस्य अधनार्धभवे शरतुणोपेति सरसि । तत्सरः कुचं वर्तत इति उच्यते । सुषोमायामेतन्ना-
मिकायां नदां । सा च कुचं वर्तत इति तदुच्यते । आर्जीकीय एतन्नामके देशे । एवमुक्तप्रकारेणात्यंतदूरदेशे
वर्तते यः सोमः स एवायं । अभिषुतं पिबेत्युत्तरचान्वयः ॥

तमद्य राधसे महे चारुं मदाय घृष्वये । एहीमिद्र द्रवा पिब ॥१२॥

तं । अद्य । राधसे । महे । चारुं । मदाय । घृष्वये । आ । इहि । ईं । इद्र । द्रव । पिब ॥१२॥

तं पूर्वमंत्र उपवर्णितं चारुं चरणशीलं सोमं महे महते राधसेऽस्माकं धनाय तव घृष्वये शत्रूणां
घर्षणशीलाय मदाय पिब । हे इन्द्र तदर्थं द्रव । गच्छ शीघ्रं सोमपात्रं प्रति । तदर्थमोमिदानीमेहि ।
आगच्छ ॥ ॥४५॥

यदिद्र प्रागिति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं प्रगाथस्वार्थं गायत्रमेन्द्र । यदिद्रेत्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

यदिद्र प्रागपागुदङ्गवा हूयसे नृभिः । आ याहि तूर्यमाणुभिः ॥१॥

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृभिः । आ । याहि । तूर्यं । आणुभिः ॥१॥

हे इन्द्र त्वं नृभिः कर्मेतृभिरस्त्रदीधिरध्वर्थादिभिः प्राग्वापागुदङ्गा न्यस्वा यतः कृतस्त्रिहूयसेऽतस्तूर्यं
तूर्यमाणुभिराणुगामिभिरश्चिरा याहि । आगच्छ ॥

यद्वा प्रस्रवणे दिवो मादयासे स्वर्णरे । यद्वा समुद्रे अंधसः ॥२॥

यत् । वा । प्रस्रवणे । दिवः । मादयासे । स्वः । नरे । यत् । वा । समुद्रे । अंधसः ॥२॥

यद्वाथवा दिवो बुलोकस्य प्रस्रवणेऽमृतनिष्यंदनस्थाने मादयासे मायसि । यद्वा स्वर्णरे स्वर्गनयने वा

भूलेकिऽन्यस्य यागदेशे मायसि । यद्वाधसः । चंधोऽन्नं । तेन तत्कारणमुदकं लब्धति । तस्य समुद्रे समुदनापा-
दानभूतेऽंतरिक्षे मायसि । तच्च तच्च वर्तमानमपि ऊव इत्युत्तरच्च संबंधः ॥

आ त्वा गीर्भिर्महामुरुं हुवे गार्मिव भोजसे । इंद्र सोमस्य पीतये ॥३॥

आ । त्वा । गीऽभिः । महं । उरुं । हुवे । गांऽइव । भोजसे । इंद्र । सोमस्य । पीतये ॥३॥

हे इंद्र त्वा त्वां गीर्भिः स्तुतिभिर्ज्वे । आहूयामि । कीदृशं त्वां । महं महान्तमुच्चं प्रभूतं । किमर्थं । सोमस्य
पीतये पानाय । ह्यग्निं दृष्टान्तः । भोजसे भोगाय गामिव ॥

आ त इंद्र महिमानं हरयो देव ते महः । रथे वहंतु बिभ्रतः ॥४॥

आ । ते । इंद्र । महिमानं । हरयः । देव । ते । महः । रथे । वहंतु । बिभ्रतः ॥४॥

हे इंद्र ते तव महिमानं माहात्म्यं रथे बिभ्रतो धारयंतो हरयोऽश्वा आ वहंतु । तथा हे देव ते महसेजो
रथे बिभ्रतोऽश्वा आ वहंतु । अत्र महिम्नो महसश्च पृथगावहनासंभवात्ताभ्यां विशिष्टं वहंत्वित्यर्थः । अथवा
महिमानं बिभ्रतस्ते त्वां रथे वहंतु महो बिभ्रतश्च त्वां वहंत्विति योज्यं ॥

इंद्र गृणीष उ स्तुषे महौ उय ईशानकृत् । एहि नः सुतं पिब ॥५॥

इंद्र । गृणीषे । ऊं इति । स्तुषे । महान् । उयः । ईशानऽकृत् । आ । इहि । नः । सुतं । पिब ॥५॥

हे इंद्र त्वं गृणीषे । उच्यसे । इदं देहीदं कुर्विति । तथा स्तुषे उ । स्तुयसे च । उ इति चार्थे । कीदृशस्त्वं ।
महान् गृणीः प्रवृद्ध उय उन्नूर्णबल ईशानकृद्देव्यकर्ता । तादृशस्त्वमेहि । आगच्छ । आगत्य च नः सुतं
सोमं पिब ॥

सुतावंतस्त्वा वयं प्रयस्वंतो हवामहे । इदं नो बर्हिःरासदे ॥६॥

सुतऽवंतः । त्वा । वयं । प्रयस्वंतः । हवामहे । इदं । नः । बर्हिः । आऽसदे ॥६॥

सुतावंतोऽभिषुतसोमवतः प्रयस्वतश्चरुपुरोडाशावन्नवतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे । आहूयामः । किमर्थं ।
इदं नोऽसदीयं बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे बर्हिषि वासद आसादनाय ॥ ॥४६॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीद्र साधारणस्त्वं । तं त्वा वयं हवामहे ॥७॥

यत् । चित् । हि । शश्वतां । असि । इंद्र । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥७॥

हे इंद्र त्वं यच्चिद्धि यस्मात्त्वत्तु शश्वतां बहूनां यजमानानां साधारणोऽसि । चिदिति पूरणः । हीति
प्रसिद्धा । तं तादृशं साधारणं त्वा त्वां वयं हवामहे । आहूयामः । इतरभ्यः पूर्वमिति भावः ॥

प्रातःसवन इदं ते सोम्यमिति होतुः प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । इदं ते सोम्यं मधु मिचं वयं हवामहे
। आ० ५. ५. इति ॥

इदं ते सोम्यं मध्वधुक्षन्त्रिभिर्नरः । जुषाण इंद्र तत्पिब ॥८॥

इदं । ते । सोम्यं । मधु । अधुक्षन् । अद्रिऽभिः । नरः । जुषाणः । इंद्र । तत् । पिब ॥८॥

हे इंद्र ते त्वदर्थमिदं सोम्यं सोमसंबन्धि मध्वधुक्षन्त्रिभिर्ग्रावभिरभिषवसाधनैर्नरोऽसदीया अघ्वर्था-
दयः । हे इंद्र तन्मधु जुषाणः प्रीयमाणः पिब ॥

विश्वीं अर्यो विपश्चितोऽति ख्यस्तूयमा गहि । अस्मे धेहि अर्यो बृहत् ॥९॥
 विश्वान् । अर्यः । विपःऽचितः । अति । ख्यः । तूयं । आ । गहि । अस्मे इति । धेहि ।
 अर्यः । बृहत् ॥९॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं विश्वान्विपश्चितः स्तोतृनति ख्यः । अतिक्रम्य पश्य । तदर्थं तूयं क्षिप्रमा गहि ।
 आगत्य चास्मे अस्मासु बृहच्छ्रवोऽन्नं यशो वा धेहि ॥

दाता मे पृषतीनां राजा हिरण्यवीनां । मा देवा मघवा रिषत् ॥१०॥
 दाता । मे । पृषतीनां । राजा । हिरण्यऽवीनां । मा । देवाः । मघऽवा । रिषत् ॥१०॥
 हिरण्यवीनां हिरण्यवीतानां पृषतीनां राजेन्द्रो मे दाता भवतु । हे देवाः मघवेन्द्रो मा रिषत् । रिष्टो
 मा भवतु ॥

सहस्रे पृषतीनामधि चंद्रं बृहत्पृथु । शुक्रं हिरण्यमा ददे ॥११॥
 सहस्रे । पृषतीनां । अधि । चंद्रं । बृहत् । पृथु । शुक्रं । हिरण्यं । आ । ददे ॥११॥

अहं पृषतीनां गवां सहस्रेऽध्यपरि धारितं बृहत्सहत्पृथु विसृतं चंद्रमाह्लादकं शुक्रं निर्मलं हिरण्यमा
 ददे । स्वीकरोमीद्रेणानीतं ॥

नपातो दुर्गहस्य मे सहस्रेण सुरार्धसः । अर्यो देवेष्वक्रत ॥१२॥
 नपातः । दुःऽगहस्य । मे । सहस्रेण । सुऽरार्धसः । अर्यः । देवेषु । अक्रत ॥१२॥

नपातोऽरचितस्य दुर्गहस्य दुःखं गाहमानस्य मे संबन्धिनो जनाः सहस्रेणापरिमितेन्द्रदत्तेन गवादि-
 धनेन सुरार्धसः सुधनाः संतो देवेषु प्रीतेषु । इंद्रे प्रीत इत्यर्थः । अर्योऽन्नं यशो वाक्रत । अलभतित्यर्थः ॥ ॥४७॥

तरोभिर्व इति पंचदशर्वं सप्तमं सूक्तं प्रगाथपुत्रस्य कलेरार्थं । प्रथमातृतीयाद्ययुजो बृहत्सो द्वितीया-
 चतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्सः पंचदशी त्वनुष्टुप् । तथा चानुक्रमणिका । तरोभिः पंचोना कलिः प्रागाथः प्रागा-
 थमंत्यानुष्टुप्ति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हतृचाशीतावितत्सुक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । तरोभिर्वो
 विदद्वसुमित्युत्तमासुद्वरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ अपिष्टोमेऽच्छावाकशस्त्रेऽयं प्रगाथः स्तोत्रियः । तथा च
 सूचितं । तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्तिषासतीति प्रगाथी स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ५. १६. इति ॥ चातुर्वि-
 शिकेऽहन्ययमेव प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्तिषासति । आ० ७. ४. इति ॥

तरोभिर्वो विदद्वसुमिंद्रं सबाधं ऊतये ।

बृहन्नायंतः सुतसोमे अध्वरे हुवे भरं न कारिणं ॥१॥

तरःऽभिः । वः । विदत्ऽवसुं । इंद्रं । सऽबाधः । ऊतये ।

बृहत् । गायंतः । सुतऽसोमे । अध्वरे । हुवे । भरं । न । कारिणं ॥१॥

हे अश्विजः सो यूयं तरोभिर्वेगैरश्विरुपेतं वेगैरेव वा विदद्वसुं वेदयद्वसुं धनाविदकमिंद्रं सबाधो बाधा-
 सहिता ऊतये रक्षणाय बृहत्सामैतत्संज्ञं गायंतः संतः परिचरतेति शेषः । कुचेति तदुच्यते । सुतसोमे सुतसो-
 मकेऽध्वरे यज्ञे सोमयगि । अहं च तमिंद्रं ऊवे । आह्वयामि । कमिव । भरं भर्तारं कुटुंबपोषकं कारिणं
 हितकरणशीलं यथा स्वहितकरणायाह्वयति पुत्रादयस्तद्वत्तथाभूतमिंद्रं ऊव इति ॥

न यं दुधा वरंते न स्थिरा सुरो मदे सुशिप्रमंधसः ।
 य आदृत्या शशमानाय सुन्वते दाता जरिच उक्थ्यं ॥२॥
 न । यं । दुधाः । वरंते । न । स्थिराः । सुरः । मदे । सुऽशिप्रं । अंधसः ।
 यः । आऽदृत्यं । शशमानाय । सुन्वते । दाता । जरिचे । उक्थ्यं ॥२॥

यं सुशिप्रमिंद्रं दुधा दुर्धरा असुरादयो न वरंते न वारयन्ति संयामे । तथा स्थिरा देवा न वरंते । किंच सुरो मरणस्वभावा मनुष्या न वरंते । अंधसोऽन्नस्य सोमस्य मदे मदाय सोमपानजनितायादृत्य यः शशमानाय शंसमानाय सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते जरिचे स्तोत्रे च दाता भवति । किं । उक्थ्यं सुखं धनं । स रेजयतीत्युत्तरच संबंधः ॥

यः शक्रो मृक्षो अश्वो यो वा कीजो हिरण्ययः ।
 स ऊर्वस्य रेजयत्यपावृतिमिंद्रो गव्यस्य वृचहा ॥३॥
 यः । शक्रः । मृक्षः । अश्वः । यः । वा । कीजः । हिरण्ययः ।
 सः । ऊर्वस्य । रेजयति । अपऽवृतिं । इंद्रः । गव्यस्य । वृचऽहा ॥३॥

यः शक्र इंद्रः स्तोत्राणां मृचः शोधकः परिचरणीयो वा । यश्चाश्वः । अश्वकुशलोऽश्वः । अथवाश्व इति स्वार्थिको यत् । मृचोऽश्वः प्रक्षालितोऽश्व इव वर्तते । यो वा कीजः । कीज इत्यद्भुतमाहुः । किमस्य कथं जात इति व - - - । यश्च हिरण्ययो हिरण्यमयशरीरः स एवमाश्चर्यभूत इंद्रो वृचहा गव्यस्य गोसमूहस्य । कीदृशस्य । ऊर्वस्य बज्रलस्यापावृतिमपवरणीयं रेजयति । कंपयतीत्यर्थः ॥

निखातं चिद्यः पुरुसंभृतं वसूदिद्वपति दाशुषे ।
 वज्री सुशिप्रो हर्यश्च इत्करिंद्रः क्रत्वा यथा वशन्त ॥४॥
 निऽखातं । चित् । यः । पुरुऽसंभृतं । वसु । उत् । इत् । वपति । दाशुषे ।
 वज्री । सुऽशिप्रः । हरिऽअश्वः । इत् । कर्त्तु । इंद्रः । क्रत्वा । यथा । वशन्त ॥४॥

निखातं चिद्धुमी खात्वा स्थापितमपि संभृतं संगृहीतं यागदानादिकं कृत्वेदृशं पुष्टं बज्रं वसु धनमुदिद्वपति उद्वपत्येव दाशुषे यजमानाय । एवं यो देवः करोति स वज्री सुशिप्रः सुहनुर्हर्यश्च इत्करितवर्णाश्वयुक्त इंद्र एव करोति । केनोपाधिना । क्रत्वा कर्मणा यागिनोपाधिना । यथा वशन्त येन प्रकारेण कामयते तथा स एव करोति ॥

यद्वावंथं पुरुष्टुत पुरा चिच्छूर नृणां ।
 वयं तत्त इंद्र सं भरामसि यज्ञमुक्थं तुरं वचः ॥५॥
 यत् । ववंथं । पुरुऽस्तुत । पुरा । चित् । शूर । नृणां ।
 वयं । तत् । ते । इंद्र । सं । भरामसि । यज्ञं । उक्थं । तुरं । वचः ॥५॥

हे पुरुष्टुत बज्रभिः स्तुतेन्द्र शूर विक्रांत नृणां नेतृणां स्तोत्राणां सकाशात् पुरा । चिदित्युपमार्थे । तथेदा नीमपि यद्ववंथं अधीकमथाः तदेव वयं तुरं तूष्णीं ते तुभ्यमिंद्र सं भरामसि । संभरामः । किं तदिति उच्यते । यच्च यागयोग्यं हविर्ब्रह्मं शस्त्रं वचो वाच्यं । तव प्रियतमं हविः स्तोत्रं च संभराम इत्यर्थः ॥ ४८ ॥

सचा सोमेषु पुरुहूत वज्रिवो मदाय द्युष सोमपाः ।

त्वमिद्धि ब्रह्मकृते काम्यं वसु देष्टुः सुन्वते भुवः ॥ ६ ॥

सचा । सोमेषु । पुरुहूत । वज्रिवः । मदाय । द्युष । सोमपाः ।

त्वं । इत् । हि । ब्रह्मकृते । काम्यं । वसु । देष्टुः । सुन्वते । भुवः ॥ ६ ॥

हे पुरुहूत वज्रमिराहूत हे वज्रिवो वज्रवन् युञ्ज युमन् सोमपाः सोमस्य पातः त्वं सोमेष्वभिषुतेषु मदाय सचा सह भवेति शेषः । त्वमित्यमेव ब्रह्मकृते स्तोत्रकर्त्रे सुन्वते च काम्यं कमनीयं वसु धनं देष्टो दातृतमो भुवः । भवसि ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे वयमेनमिति वैकल्पिकोऽगुरुपः । तथा च सूचितं । वयमेनमिदा ह्यो यो राजा चर्षणीनां । आ० ७. ४. इति ॥

वयमेनमिदा ह्योऽपीपेमेह वज्रिणं ।

तस्मा उ अद्य संमना सुतं भ्रा नूनं भूषत श्रुते ॥ ७ ॥

वयं । एनं । इदा । ह्यः । अपीपेम । इह । वज्रिणं ।

तस्मै । ऊं इति । अद्य । संमना । सुतं । भ्रा । आ । नूनं । भूषत । श्रुते ॥ ७ ॥

वयं यजमाना एनमिन्द्रं वज्रिणमिदानीं ह्यश्वेहाचापोपेम आप्याययाम सोमेन । तस्मा उ तस्मा एवावाच समना संयामार्थं सुतमभिषुतं सोमं भ्रा हरत हे अध्वर्यादयः । नूनमिदानीं श्रुते स्तोत्रे श्रुते सत्या भूषत । आभवतु । आगच्छतु ॥

वृक्षिदस्य वारुण उरामथिरा वयुनेषु भूषति ।

सेमं नः स्तोमं जुजुषाण आ गहीन्द्र प्र चिचया धिया ॥ ८ ॥

वृक्षः । चित् । अस्य । वारुणः । उराऽमथिः । आ । वयुनेषु । भूषति ।

सः । इमं । नः । स्तोमं । जुजुषाणः । आ । गहि । इन्द्र । प्र । चिचया । धिया ॥ ८ ॥

वृक्षिदस्तेनोऽपि वारुणो वारयिता सर्वस्य सन्नयुरामथिः शत्रूणां मार्गे गच्छतां मथिता सन्नयस्त्रिदस्य वयुनेषु मार्गेषु प्रज्ञानेषु वा भूषति । आनुकूल्यमेव भजते । अतीवहिंस्रोऽपीन्द्रस्यानुकूलो भवतीत्यर्थः । यद्वा ॥ स्तेति कर्मणि षष्ठी ॥ असुमिन्द्रमुत्तमो वृक्षोऽपि वयुनेषु स्तोत्रेषु भूषति । स त्वमिमं नः स्तोमं जुजुषाणः प्रीयमाण आ गहि । आगच्छ । हे इन्द्र चिचया धिया कर्मणा स्तुतिलक्षणेन निमित्तेन प्र प्रकर्षणा गहि । शीघ्रमागच्छ ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे एव कद्रुं न्विति कद्रुप्रगाथः । कद्रुं न्वस्याकृतमिति कद्रुतः प्रगाथाः । आ० ७. ४. इति हि सूचितं ॥

कद्रु न्वस्याकृतमिन्द्रस्यास्ति पौंस्यं ।

केनो नु कं श्रोमतेन न श्रुश्रुवे जनुषः परि वृचहा ॥ ९ ॥

कद्रु । ऊं इति । नु । अस्य । अकृतं । इन्द्रस्य । अस्ति । पौंस्यं ।

केनो इति । नु । कं । श्रोमतेन । न । श्रुश्रुवे । जनुषः । परि । वृचहा ॥ ९ ॥

असिंद्रस्य कटू नु किं नु खलु पौंस्त्रं पौंस्त्रमकृतमनाचारितमस्ति । सर्वमपि वृचवधादिकमनेन कृतमेव इतः परं न किंच पौंस्त्रं कृत्यमस्त्यर्थः । लोके स्वल्पमपि यः पुंस्त्रं कुर्यात्स तेन स्तूयतेऽयं तु न स्तुत एतदुच्यते । केनो नु कं केन खलु श्रोमतेन श्रवणीयेन पुंस्त्रेन न श्रुयुवे । न श्रूयते । किं कतिपयेरेवाहोभिः कृतेन नेत्याह । अयं वृचहा वृचस्यातिप्रबलस्य हंतायं अनुषः परि जन्मप्रभृति क्रियमाणैः सामर्थ्यैः श्रूयते । वृचहत्वं तत्पुंस्त्रप्रदर्शनाद्योतनाय । यथा वृचहननं सर्वैः श्रूयते तद्वदन्यान्वपीति भावः ॥

कटू महीरधृष्टा अस्य तविषीः कटु वृचघ्नो अस्तृतं ।

इंद्रो विश्वान्वेकनाटौ अहर्दृशं उत क्रत्वा पणीरभि ॥ १० ॥

कत् । ऊं इति । महीः । अधृष्टाः । अस्य । तविषीः । कत् । ऊं इति । वृचऽघ्नः । अस्तृतं ।

इंद्रः । विश्वान् । वेकऽनाटान् । अहःऽदृशः । उत । क्रत्वा । पणीन् । अभि ॥ १० ॥

कटू कदा खल्वसिंद्रस्य तविषीर्वलान्यधृष्टा अधृष्टान्यधर्षकाणासन । कटु कदा नु खलु वृचघ्नो वृचहंतु-
रिंद्रस्य हंतव्यमस्तुतमहिंसितमभवत् । न कदाचिदित्य- - - - - व्ययं हं अभवदित्यर्थः । अथवास्य महाति
वलानि सेनालक्षणानि कदाप्यधृष्टान्यन्यबलैरहिंसितानि तथा वृचघ्नो शारीरं बलमस्तुतमन्यैरहिंसं । ईदृशेन
द्विविधेन बलेनेंद्रो विश्वान् सर्वान्वेकनाटान् । अनेन कुसीदिनो वृद्धिजीविनो वार्धुषिका उच्यते । कथं
तद्व्युत्पत्तिः । वे इत्यपभ्रंशो द्विशब्दार्थः । एकं कार्यापणमृणिकाय प्रयच्छन् द्वौ मह्यं दातव्य- - - - - नयेन
दर्शयति ततो द्विशब्देनैकशब्देन च नाटयतीति वेकनाटाः । तानहर्दृशः । अहःशब्देन तदुत्पादक आदित्यो
ऽभिधियो भवति । तं पश्यतीत्यहर्दृशः । ननु सर्वे सूर्यं पश्यन्ति कोऽवातिशय इति उच्यते । इहैव जन्मनि सूर्यं
पश्यन्ति न जन्मांतरे । लुब्धका अयष्टारोऽधे तमसि मज्जन्ति । अथवा लौकिकान्येवाहानि पश्यन्ति न पारलौ-
किकान्यदृष्टानि । दृष्टप्रधाना हि नास्तिकाः । अतो - - - - - शान् पणीन् पणिसदृशाञ्छूद्रकल्पान् । उतशब्द
एवार्थः । क्रत्वोत कर्मणैव ताडनादिव्यापारेणैवाभि भवतीति शेषः । यद्वा । पणीनुत पणीनेवाभिभवति न
यष्टारं । पणीनां निंदा स्मर्यते । गोरक्षकानापणिकांस्तथा कारुकुशीलवान् । प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैव विप्रान्
मुद्रवदाचरेत् । मनु० ८. १०२. इति ॥ ॥ ४९ ॥

वयं घा ते अपूर्व्येन्द्र ब्रह्माणि वृचहन् ।

पुरुतमांसः पुरुहूत वज्रिवो भृतिं न प्र भरामसि ॥ ११ ॥

वयं । घ । ते । अपूर्व्या । इंद्र । ब्रह्माणि । वृचऽहन् ।

पुरुऽतमांसः । पुरुऽहूत । वज्रिऽवः । भृतिं । न । प्र । भरा॒म॒सि ॥ ११ ॥

हे इंद्र वयं घ खलु ते तवापूर्व्या नूतनानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि प्र भरामसि संभरामः पुरुत-
मांसो बह्वतमा वयमुत्तिग्मजमानरूपेण वृचहन् वृचस्य हंतः पुरुहूत वज्रभिराहूत हे वज्रिवो वज्रयुक्तेन्द्र ।
किमिव । भृतिं न भृतिमिव । तं यथा नियमेन प्रयच्छन्ति तद्वत् । नियमेन प्रदानतात्पर्यामृतिदृष्टांतलम-
विरुद्धं ॥

पूर्वींश्चिद्भि ले तुविकूर्मिन्नाशसो हवँत इंद्रोतयः ।

तिरश्चिदर्यः सवना वसा गहि शविष्ठ श्रुधि मे हवँ ॥ १२ ॥

पूर्वीः । चित् । हि । ले इति । तुविऽकूर्मिन् । आऽशसः । हवँते । इंद्र । ऊतयः ।

तिरः । चित् । अर्यः । सवना । आ । वसो इति । गहि । शविष्ठ । श्रुधि । मे । हवँ ॥ १२ ॥

हे तुविकूर्मिन् बह्वकर्मिन्द्र ले त्वयि पूर्वीर्बह्वन्याशस आशंसनानि स्थितानि तद्योतयो रक्षास त्वयव-

स्थिता लब्धं हवन्त आहुयन्ति क्षीतारोऽन्ये । अतोऽर्थोऽरेः सवना सवनानि तिरश्चिन्तिरस्कृत्यारीन्वा तिर-
स्कृत्यास्तसवनान्यभिलक्ष्य हे वसो वासकेन्द्र आ गहि । आगच्छ । अतो हे शविष्ठातिशयेन बलवन् मे हवं
श्रुधि । शृणु ॥

वयं घा ते ते इडिन्द्र विप्रा अपि षसि ।

नहि त्वदन्यः पुरुहूत कश्चन मघवन्नस्ति मर्दिता ॥ १३ ॥

वयं । घ । ते । ते इति । इत् । ऊं इति । इन्द्र । विप्राः । अपि । स्मसि ।

नहि । त्वत् । अन्यः । पुरुहूत । कः । चन । मघवन् । अस्ति । मर्दिता ॥ १३ ॥

हे इन्द्र वयं घ वयं खलु ते तव स्वभूताः । अतस्त्वे इत्त्वथैव विप्रा मेधाविनः क्षीतारोऽपि षसि । अपिः
संभावनायां । त्वदधीनाः स्नेहार्थः । अन्यान्विहायेंद्र एव वर्तते । तस्मिन्कोऽतिशय इति आह । हे पुरुहूत
त्वदन्यः कश्चन हे मघवन् मर्दिता सुखयिता नास्ति ॥

त्वं नो अस्या अमतेरुत क्षुधोऽभिगच्छेत्स्तेरव स्पृधि ।

त्वं न ऊती तव चित्रया धिया शिक्षा शचिष्ठ गातुवित् ॥ १४ ॥

त्वं । नः । अस्याः । अमतेः । उत । क्षुधः । अभिगच्छेत्स्तेः । अर्वा । स्पृधि ।

त्वं । नः । ऊती । तव । चित्रया । धिया । शिक्षा । शचिष्ठ । गातुवित् ॥ १४ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्स्या अमतेर्दारिद्र्यात्मिकाया उतापि च क्षुधोऽभिगच्छेत्स्तेर्निदायाश्च सकाशादव स्पृधि ।
अवमोचय । किंच त्वं नोऽस्मभ्यं तवोत्पूत्या चित्रया धिया विचित्रेण कर्मणा शिक्ष । देह्यभिमतं । हे शविष्ठ
गातुर्विद्यार्गञ्च उपायज्ञस्त्वं ॥

सोम इडं सुतो अस्तु कलयो मा बिभीतन ।

अपेदेष्ट ध्वस्मायति स्वयं घैषो अपायति ॥ १५ ॥

सोमः । इत् । वः । सुतः । अस्तु । कलयः । मा । बिभीतन् ।

अप । इत् । एषः । ध्वस्मा । अयति । स्वयं । घ । एषः । अप । अयति ॥ १५ ॥

सोमः सुतोऽभिषुतो वो युष्माकं संबन्धस्त्वित् । भवत्वेवेन्द्राय । हे कलयः । कलिमहर्षेर्ज्ञातयः पुत्राश्चात्र
संबोधन्ति । यूयं मा बिभीतन । भीता मा भवत । भीत्यभावे कारणमाह । एष ध्वस्मा ध्वंसको राक्षसादिर-
पायति । अपगच्छेत्स्तेरव सामर्थ्यात् । स्वयं घ स्वयमेवैषोऽपायति । उ इति पूरणः । पुनरुक्तिर्दाढ्यार्था ॥ ॥ १५ ॥

त्वाम्बित्थेकविंशत्युचमष्टमं सूक्तं । अचागुक्रमणिका । त्वास्तु सैका मत्स्यः सांमदो मैत्रावरुणिर्मान्यो वा
बहवो वा मत्स्या जालनद्या आदित्यानसुवन् । संमदाख्यस्य महामीनस्य पुत्रो मत्स्यो यद्वा मित्रावरुणयोः
पुत्रो मान्योऽथवा बहवो वा मत्स्या जालनद्याः संतो बन्धनमोक्षायादित्यानसुवन् । अतस्त एवर्षयः । परं
गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः । आदित्या देवता ॥ सूक्तविनियोगो खेगिकः ॥

त्यान्नु क्षत्रियाँ अर्वा आदित्यान्याचिषामहे । सुमृळीकाँ अभिष्टये ॥ १ ॥

त्यान् । नु । क्षत्रियान् । अर्वाः । आदित्यान् । याचिषामहे । सुमृळीकान् । अभिष्टये ॥ १ ॥

त्वांस्मानादित्यान क्षत्रियाञ्जात्या क्षत्रियानवो रक्षणं याचिषामहे । याचामहे । कीदृशान् । सुमृळीकान्

सुष्ठु मुखयितृन् । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिगमनायाभिमताय वा । मत्स्यपक्षे जालनिर्गमनं प्रार्थितमितरपक्षेऽभि-
मतमिति विवेकः ॥

मिचो नो अत्यंहतिं वरुणः पर्षदर्यमा । आदित्यासो यथा विदुः ॥२॥

मिचः । नः । अति । अंहतिं । वरुणः । पर्षत् । अर्यमा । आदित्यासः । यथा । विदुः ॥२॥

मिचो वरुणोऽर्यमादित्यास आदित्या नोऽस्मानंहतिमति पर्षत् । अतिनयन्तु । ते यथा विदुः येन प्रकारेण
दुःसहं जानन्ति तथाति पर्षदिति । इतरपक्षेऽंहतिं पापमति पर्षदिति ॥

तेषां हि चित्रमुक्थ्यं वरुणमस्ति दाशुषे । आदित्यानामरंकृते ॥३॥

तेषां । हि । चित्रं । उक्थ्यं । वरुणं । अस्ति । दाशुषे । आदित्यानां । अरंऽकृते ॥३॥

तेषामादित्यानां हि खलु चित्रं चायनीयमुक्थ्यं सुखं वरुणं धनमस्ति दाशुषे हविर्दानेऽरंरुतेऽरंकृते
पर्याप्तकारिणे यजमानाय दातव्यं धनमस्तीति ॥

महि वो महतामवो वरुण मिचार्यमन् । अवांस्या वृणीमहे ॥४॥

महि । वः । महतां । अवः । वरुण । मिचं । अर्यमन् । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥४॥

हे वरुणादयः महतां वोऽवो रक्षणं महि महदाशुषे हविर्दाने करणीयमस्ति । अतोऽवांसि रक्षणाया
वृणीमहे ॥

जीवानो अभि धेतनादित्यासः पुरा हथात् । कञ्च स्थ हवनश्रुतः ॥५॥

जीवान् । नः । अभि । धेतन् । आदित्यासः । पुरा । हथात् । कत् । ह । स्थ । हवनऽश्रुतः ॥५॥

हे आदित्यास आदित्याः नोऽस्मानिदानीं जोवाञ्जीवतः सतोऽभि धेतन् । अभिधावत । अभिधावनं
कुरुत । पुरा हथावननावृतेः पूर्वं । कत्के स्थ । भवथ । हे हवनश्रुत आह्वानश्रोतारः । आह्वानं श्रुत्वा शीघ्र-
मागच्छतेति ॥ ॥५॥

यद्वः आंताय सुन्वते वरुणमस्ति यच्छर्दिः । तेना नो अधि वोचत ॥६॥

यत् । वः । आंताय । सुन्वते । वरुणं । अस्ति । यत् । छर्दिः । तेन । नः । अधि । वोचत् ॥६॥

आंताय कर्मणः सुन्वतेऽभिपुण्वते यजमानाय दातव्यं यद्वरुणं वरणीयं धनं वो युष्माकमस्ति यच्च छर्दिः
सुखवासयोग्यं गृहमस्ति तेन ह्येनास्मान्नीयित्वा नोऽस्मानधि वोचत । अधिवचनं कुरुत ॥

अस्ति देवा अंहोर्वस्ति रत्नमनागसः । आदित्या अङ्गुतेनसः ॥७॥

अस्ति । देवाः । अंहोः । उरु । अस्ति । रत्नं । अनागसः । आदित्याः । अङ्गुतेनसः ॥७॥

हे देवाः अंहोर्हीतुः पापशीलस्त्रोर्वस्ति । महत्यापमस्ति । अनागसोऽपापस्य रत्नं रमणीयं सुकृतं अयो
ऽस्ति । ततो हे आदित्या अङ्गुतेनसोऽभूतपापाः । अतोऽस्मदभिमतं कुरुतेति भावः ॥

मा नः सेतुः सिषेद्यं महे वृणक्तु नस्परि । इन्द्र इद्धि श्रुतो वशी ॥८॥

मा । नः । सेतुः । सिसेत् । अयं । महे । वृणक्तु । नः । परि । इन्द्रः । इत् । हि । श्रुतः । वशी ॥८॥

नोऽस्मान् सेतुर्बंधको जालो मा सिधेत् । मा बभ्रातु । नोऽस्माकहे महते कर्मणे परि वृणक्तु । परिवर्जयतु जालात् । कः । इंद्र इर्दिन्द्र एव श्रुतो विश्रुतो वशी सर्वस्य वशीकर्ता । स परि वृणक्तु ॥

मा नो मृचा रिपूणां वृजिनानामविष्यवः । देवा अभि प्र मृक्षत ॥९॥

मा । नः । मृचा । रिपूणां । वृजिनानां । अविष्यवः । देवाः । अभि । प्र । मृक्षत ॥९॥

हे अविष्यवो रक्षितुमिच्छन्तो देवाः नोऽस्मान्वृजिनानां हिंसकानां रिपूणां मृचा । मृचिर्हिंसाकर्मी । यत्पुरेण मर्चयता सुपेशसा । आ० गु० १. १७. १५. । इत्यादिषु तथा वृष्टत्वात् । हिंसकेन जालेन मामि प्र मृक्षत । अभिमर्शनमुपरि जालस्य प्रेरणं मा कुर्वत । यद्वा । मृचा जालेन प्राप्ता बाधा नोऽस्माकं मा भवतु । हे देवाः यूयं च परिमार्जयत । परिहरत ॥

आधाने पवमानेष्टिषूत त्वामदित इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत त्वामदिते महि मह्यम् पु मातरं । आ० २. १. । इति ॥ आदित्यपत्नी वपाया अनुवाक्यमेव । सूचितं च । उत त्वामदिते मह्यनेहो न उरुव्रजे । आ० ३. ८. । इति ॥

उत त्वामदिते मत्सहं देव्युप ब्रुवे । सुमृच्छीकामभिष्टये ॥१०॥

उत । त्वां । अदिते । महि । अहं । देवि । उप । ब्रुवे । सुमृच्छीकां । अभिष्टये ॥१०॥

हे महि मह्यदिते देवमातर्देवि त्वामहं मत्स्यप्रमुखोऽहमुप ब्रुवे । उपेत्य स्त्रीभिः कीदृशीं । सुमृच्छीकां सुपु सुखयित्रीं । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिमताय ॥ ॥१०॥

पथिं दीने गभीर आ उग्रपुत्रे जिघांसतः । मार्किस्तोकस्य नो रिषत् ॥११॥

पथिं । दीने । गभीरे । आ । उग्रपुत्रे । जिघांसतः । मार्किः । तोकस्य । नः । रिषत् ॥११॥

हे अदिते आ पथिं । सर्वतः पालयसि । दीने क्षीणे गभीर उदके । उदकनामितत गभीरं गहनमिति तन्नामसु पाठात् । उग्रपुत्रे । उग्रवर्णाः पुत्रा यस्मिन् तत् । तस्मिन्नुदके जिघांसतो हिंसतो जालं तोकस्यास्माकं तनयस्य तनयं माकी रिषत् । भव हिंसां करोतु ॥

आदित्यस्य पश्यावनेहो न इति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचं च । अनेहो न उरुव्रजेऽदितिर्ह्यजनिष्ट । आ० ३. ८. । इति ॥

अनेहो न उरुव्रज उरुचि वि प्रसर्तवे । कृधि तोकाय जीवसे ॥१२॥

अनेहः । नः । उरुव्रजे । उरुचि । वि । प्रसर्तवे । कृधि । तोकाय । जीवसे ॥१२॥

अनेहोऽपापाप्नोऽस्मान् हे उरुव्रजे विसीर्णगमने । दूरमियमदितिर्भूमिरूपा गता भवत्यतिविस्तृतत्वात् । अथवोद्गमने धीरे हे उरुचि उरुत्वं वि प्रसर्तवेऽभिसरणाय ह्यधि । ऊरु । कक्षी । तोकाय पुत्राय मत्स्याय जीवसे जीवनाय । यथा जीविनापुत्राज्जितुं तथोरुत्वं कुर्विति ॥

ये मूर्धानः क्षितीनामदब्धासः स्वयंशसः । व्रता रक्षन्ते अदुहः ॥१३॥

ये । मूर्धानः । क्षितीनां । अदब्धासः । स्वयंशसः । व्रता । रक्षन्ते । अदुहः ॥१३॥

ये मूर्धानः सर्वेषां मूर्धस्थानीया उच्छ्रयंतः क्षितीनां मनुष्याणामदब्धासोऽहिंसकाः स्वयंशसः स्वायत्तकी-
र्तयो व्रता व्रतान्यस्यदीयानि कर्माणि रक्षन्ते पालयन्तेऽदुहोऽद्रोग्धारः संतः ॥

ते न आस्रो वृकाणामादित्यासो मुमोचत । स्तेनं बद्धमिवादिते ॥१४॥

ते । नः । आस्रः । वृकाणां । आदित्यासः । मुमोचत । स्तेनं । बद्धं ऽइव । अदिते ॥१४॥

हे आदित्यास आदित्याः ते यूयं नोऽस्मान्वृकाणां हिंसकानामदातॄणां वास्व आस्थात्सकाशाश्चमुचत । विमोचत । विमोचनं कुरुत स्तेनं बद्धमिव । हे अदिते त्वं च मोचयास्मानिति ॥

अपो षु ण इयं शरूरादित्या अपं दुर्मतिः । अस्मदेवजघ्नुषी ॥१५॥

अपो इति । सु । नः । इयं । शरूः । आदित्याः । अपं । दुःऽमतिः । अस्मत् । एतु । अजघ्नुषी ॥१५॥

हे आदित्याः इयं शरू हिंसिका प्रसितिर्जालिकप्रेरिताजघ्नुष्यहिंसती सत्यस्यदस्मत्तः सु मुष्टपो एतु । अपग-
च्छत्वैव । तथा दुर्मतिर्दुष्टा मतिरप्यजघ्नुष्यस्मत्तोऽपगच्छतु ॥ ॥१५॥

शश्वद्धि वः सुदानव आदित्या ऊतिभिर्वयं । पुरा नूनं बुभुज्महे ॥१६॥

शश्वत् । हि । वः । सुऽदानवः । आदित्याः । ऊतिभिः । वयं । पुरा । नूनं । बुभुज्महे ॥१६॥

हे सुदानवः सुदाना हे आदित्याः वो युष्माकमूतिभो रक्षाभिर्वयं पुरा नूनमिदानीमपि शश्वत्सर्वदा
बुभुज्महे । यद्वा । शश्वद्ब्रह्मभोगान्भुज्महे ॥

शश्वंतं हि प्रचेतसः प्रतियंतं चिदेनसः । देवाः कृणुथ जीवसे ॥१७॥

शश्वंतं । हि । प्रऽचेतसः । प्रतिऽयंतं । चित् । एनसः । देवाः । कृणुथ । जीवसे ॥१७॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टमाया हे देवाः शश्वंतं बद्धमपि प्रतियंतं चित् प्रतिगच्छंतमपि शश्वतेनसः पापस्य
कर्तारं । अथचैनसः पापकृतः ॥ व्यत्ययेन बद्धवचनं ॥ पापकर्तारं जीवसे जीवनायास्माकं कृणुथ । कुरुत ।
अस्मत्तो विद्युत्कमिति शेषः ॥

तत्सु नो नयं सन्यसे आदित्या यन्मुमोचति । बंधाबद्धमिवादिते ॥१८॥

तत् । सु । नः । नयं । सन्यसे । आदित्याः । यत् । मुमोचति । बंधात् । बद्धं ऽइव ।
अदिते ॥१८॥

तद्वंधकं नोऽस्माकं सु मुष्टु नयं सुत्यं सन्यसे संभजनाय भवतु । अस्माकं मोचनेन सुत्यं भवत्वित्यर्थः । हे
आदित्या अदितेः पुत्रा हे अदिते त्वदन्यहायश्चमुचति मुंचत्यस्मान् बंधनसाधनं पूर्वं यत्प्रतिबंधकत्वादा-
सीत् तदेव युष्मदन्यहादस्मान्मुंचतु । यद्वा । युष्माकं यद्रक्षणमस्मान्मुंचति तत्सुष्टु सुत्यं संभजनाय भवत्विति
योज्यं ॥

नास्माकमस्ति तत्तर आदित्यासो अतिष्कदे । यूयमस्मभ्यं मृळत ॥१९॥

न । अस्माकं । अस्ति । तत् । तरः । आदित्यासः । अतिऽस्कदे । यूयं । अस्मभ्यं ।
मृळत ॥१९॥

हे आदित्यास आदित्याः युष्मत्कर्तृकस्तत्तरो वेगोऽस्माकं नास्ति यो वेगो बंधकाज्जालादतिष्कदेऽस्मा-
कमतिष्कं दनाय प्रभवति । अतो यूयमस्मभ्यं मृळत । तत्तादृशं तरः कुरुतेत्यर्थः ॥

मा नो हेतिर्विवस्वत आदित्याः कृचिमा शरुः । पुरा नु जरसो वधीत् ॥२०॥

मा । नः । हेतिः । विवस्वतः । आदित्याः । कृचिमा । शरुः । पुरा । नु । जरसः । वधीत् ॥२०॥

हे आदित्याः नोऽस्मान्विवस्वतो विवस्वत्युच्यते यमस्य । पुत्रे पितृशब्दः । तस्य हेतिरायुधभूता कृचिमा क्रियया निष्पन्ना शरुर्हिंसिका प्रसितिः पुरा पूर्वं त्विदानीं । सर्वदेवार्थः । जरस इदानीं जीर्णान्मा वधीत् । मा हिंसात् ॥

वि षु द्वेषो अंहतिमादित्यासो वि संहितं । विष्वग्वि वृहता रपः ॥२१॥

वि । सु । द्वेषः । वि । अंहतिः । आदित्यासः । वि । संहितं । विष्वक् । वि । वृहत् । रपः ॥२१॥

हे आदित्यास आदित्याः द्वेषो द्वेषो नु सु सुष्ठु वि वृहत् । उन्मूलयत । नाशयतेत्यर्थः । तथा हतिं पातकं पापं वि वृहत् ॥ हतिरंह च । उ० ४. ६२ । इत्यतिप्रत्ययः ॥ तथा संहितं जालं वि वृहत् । तथा रपः पापं सर्वं विष्वग्विषूचीनं वि वृहत् । रपो रिप्रमिति पापनामनी भवतः । नि० ४. २९ । इति यास्कः ॥ ॥ ५४ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीत्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेत्यरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवोद्ये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेत्यरं ॥

षष्ठे चतुर्थमध्यायं श्रीमायणसुतः सुधीः । व्याख्याय सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्रा त्वा रथमित्येकोनविंशत्युचं नवमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ त्वैकोना प्रियमेध आदावनुष्टुम्-
खासृचाश्चत्वारोऽत्याः षट्स्वृचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरिति । आंगिरसः प्रियमेध ऋषिः । प्रथमाचतुर्थीसप्तमीद-
शम्योऽनुष्टुभः शिष्टाः परं गायत्रिमिति परिभाषया गायत्र्यः । अंततः षट्स्वृचाश्चमेधयोर्दानं स्तुयते ।
अतस्त्रास्तद्वेवताकाः । शिष्टा अनुक्तपरिभाषयैः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्यसृचो मरुत्वतीयस्य
प्रतिपत् । तथा च सूत्रितं । आ त्वा रथं यथोतय इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ
। आ० ५. १४. इति ॥ महाव्रतादिष्वपि यत्र तुचांतरं न विधीयते तत्र सर्वत्रायमेव प्रतिपन्नवति ॥

आ त्वा रथं यथोतये सुम्नाय वर्तयामसि । त्विक्कूर्मिमृतीषह्मिन्द्र शविष्ठ सत्पते ॥१॥

आ । त्वा । रथं । यथा । उतये । सुम्नाय । वर्तयामसि । त्विक्कूर्मि । मृतीषह्मिन्द्र । शविष्ठ । सत्पते ॥१॥

इन्द्र । शविष्ठ । सत्पते ॥१॥

हे इन्द्र त्वा त्वामा वर्तयामसि । आवर्तयामः । किमर्थं । उतयेऽस्माकं रक्षणाय सुम्नाय सुखाय च ।
किमिव । रथं यथा । रथं यथोतये सुम्नाय चावर्तयति तद्वत् । कीदृशं त्वां । त्विक्कूर्मिं बह्मकर्मणामृतीषहं
हिंसकानामभिभवितारं । हे इन्द्र शविष्ठातिशयेन बलवान् हे सत्पते सतां पालक त्वामिति समन्वयः ॥

तुविष्णुष्व तुविक्तो शचीवो विश्वया मते । आ पंप्राथ महित्वना ॥२॥

तुविऽष्णुष्व । तुविक्तो इति तुविऽक्तो । शचीऽवः । विश्वया । मते । आ । पंप्राथ ।

महिऽत्वना ॥२॥

हे तुविष्मन् प्रभूतबल हे तुविक्रतो बज्रकर्मन् । अथवा बज्रप्रश्न कर्मणः पृथग्निधानात् । हे शचीवो बज्रकर्मोपेत मते पूजनीयं विश्वया विश्वव्याप्तेन महित्वना महत्त्वेना पप्रथ । आपूरितवानसि । अविशेषाद्विश्वमित्यर्थः ॥

यस्य ते महिना महः परि ज्मायन्तमीयतुः । हस्ता वज्रं हिरण्यं ॥३॥

यस्य । ते । महिना । महः । परि । ज्मायन्तं । ईयतुः । हस्ता । वज्रं । हिरण्यं ॥३॥

महो महतो यस्य ते तव । यच्छब्दः प्रकृतपरामर्शकः । प्रकृतं तूक्तमृगद्वयं । तच्चतुर्विक्रममृतीषहमित्याद्युक्तलक्षणस्य तवेत्यर्थः । महिना महत्त्वेन हस्ता तव हस्ता हस्तौ ज्मायन्तं पृथिव्यां सर्वतो व्याप्नुवन्तं हिरण्यं हिरण्यं वज्रमीयतुः परिगृह्णीतः । सर्वदास्माकं भयनिवारणायेति भावः ॥

पृथ्वाभिप्रवषडहयोर्वितीयेऽहनि विश्वानरस्येति प्रतिपत्तुचः । सूचितं च । विश्वानरस्य वस्यतिमिन्द्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ७. ६. इति ॥

विश्वानरस्य वस्यतिमनानतस्य शर्वसः । एवैश्च चर्षणीनामृती हुवे रथानां ॥४॥

विश्वानरस्य । वः । पतिं । अनानतस्य । शर्वसः । एवैः । च । चर्षणीनां । ऊती ।

हुवे । रथानां ॥४॥

विश्वानरस्य विश्वाञ्शत्रून्प्रत्युत्स्थानानतस्य शत्रूणामप्रहस्य शर्वसो बलस्य पतिं स्वामिनमिन्द्रं वा । अचेन्द्रसंबन्धिनो मरुतोऽपि संकीर्त्यन्ते । हे मरुतः वः । युष्माकमित्यर्थः । यद्यपि मरुत्संशब्दनं नास्ति तथापि व इति सामर्थ्याल्लभ्यते । युष्माकं चर्षणीनामिन्द्रस्य सेनारूपाणां वो युष्माकं गमनेरिति सामानाधिकरण्यं । युष्माकं रथानां चोत्थितिभिर्गमनैश्च सह ऊवे । आह्वयामि । गंतुमी रथैर्गंतुभिर्मरुद्भिश्च सहेन्द्रं ऊव इत्यर्थः । यद्वा । हे यजमानाः युष्मदीयाः सैनिकाः सरथा यदा प्रविशन्ति युद्धाय संग्रामं तदानीं तेषां साहाय्यायेन्द्रं ऊव इत्यर्थः ॥

अभिष्टये सदावृधं स्वर्मील्लेषु यं नरः । नाना हवन्त ऊतये ॥५॥

अभिष्टये । सदाऽवृधं । स्वःऽमील्लेषु । यं । नरः । नाना । हवन्ते । ऊतये ॥५॥

हे यजमानाः युष्माकमभिष्टये साहाय्यार्थमभिगमनायामिष्टये वा सदावृधं सर्वदा वर्धयन्तं सेवकान् स्वयं सर्वदा वर्धमानं वा ऊव इति शेषः । यं स्वर्मील्लेषु संग्रामेषु नरो नेतारो मनुष्या नाना बज्रप्रकारं हवन्ते आह्वयन्त्युतये रथार्थं तं ऊव इति शेषः ॥ ॥५॥

परोमाचमृचीषममिन्द्रमुयं सुराधसं । ईशानं चिद्धसूनां ॥६॥

परःऽमाचं । ऋचीषमं । इन्द्रं । उयं । सुऽराधसं । ईशानं । चित् । वसूनां ॥६॥

परोमाचं । परा माचा यस्य तादृशं । अथवा मीयत इति माचं दूरदेशः । ततः परस्ताद्वर्तमानमपरिमितस्वरूपं । तथाप्युचीषममृचा सुत्या समं । यद्यप्यपरिच्छिन्नः तथापि सुतियावन्माचं विषयीकरोति । तत्सम इत्यर्थः । तदेवाह । इन्द्रं परमेश्वर्ययोगत्वादिच्छानुकूलस्वरूपमुयमुन्नर्णबलं सुराधसं । राध इति धननाम । शोभनधनं शोभनान्नं वेशानं चिदीश्वरं च । केषां । वसूनामस्मभ्यं प्रदेयानां गवादिधनानां । एवंमहानुभावमिन्द्रं ऊव इति शेषः ॥

तृतीयेऽहनि मरुत्वतीये तन्तमिदिति प्रतिपत्तुचः । सूचितं च । तन्तमिद्राधसे महे चय इन्द्रस्य सोमाः । आ० ७. १०. इति ॥

तंतमिद्राधसे मह इंद्रं चोदामि पीतये । यः पूर्व्यामनुष्टुतिमीशे कृष्टीनां नृतुः ॥ ७ ॥
तंऽतं । इत् । राधसे । महे । इंद्रं । चोदामि । पीतये । यः । पूर्व्या । अनुऽस्तुति ।
ईशे । कृष्टीनां । नृतुः ॥ ७ ॥

तं तमित्तमेवेन्द्रं । सर्वेष्वपि यागकालेषु तमेवेन्द्रमित्यर्थः । तं प्रति चोदामि प्रेरयामि स्तुतिं पीतये सोमपानाय । ततः को लाभ इति उच्यते । महे महते राधसे धनाय प्रभूतधनलाभार्थं । यो नृतुः फलस्य नेता देवः पूर्व्या पूर्वे भवां यज्ञमुखस्थामनुष्टुतिमनुक्रमेण क्रियमाणां स्तुतिं कृष्टीनां मनुष्याणामृत्विजां संबंधिनीमीशे ईष्टे श्रोतुं तं चोदामीति संबंधः ॥

न यस्य ते शवसान सख्यमानंशं मर्त्यैः । नकिः शवांसि ते नशत् ॥ ८ ॥
न । यस्य । ते । शवसान । सख्यं । आनंशं । मर्त्यैः । नकिः । शवांसि । ते । नशत् ॥ ८ ॥

हे शवसान बलवन्निद्रं यस्य ते तव सख्यं मर्त्यै मरणधर्मा मनुष्यो नानंशं न व्याप्नोति ते शवांसि बलान्यपि नकिर्नैव नशत् । व्याप्नोति ॥

त्वोतासस्त्वा युजाप्सु सूर्यं महद्धनं । जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥ ९ ॥
त्वाऽऊतासः । त्वा । युजा । अपऽसु । सूर्यं । महत् । धनं । जयेम । पृत्सु । वज्रिऽवः ॥ ९ ॥

हे इंद्र त्वोतासस्त्वया रक्षितास्त्वा त्वया युजा सहायेनाप्सु स्नातुं सूर्यं द्रष्टुं च । स्नानादिव्यवहारं कर्तुं सूर्यं उदिते सति गमनादिव्यवहारं कर्तुमित्यर्थः । तदर्थं पृत्सु संयामेषु हे वज्रिवो वज्रिन्निद्रं महद्धनं जयेम । शत्रून् संयामे जित्वा तेषां धनं लभेमेत्यर्थः ॥

चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीये तं त्वा यज्ञेभिरिति तृचः प्रतिपत् । सूचितं च । तं त्वा यज्ञेभिरीमह इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. ११. इति ॥

तं त्वा यज्ञेभिरीमहे तं गीर्भिर्गिर्वणस्तम । इंद्रं यथा चिदाविष्य वाजेषु पुरुमाय्यं ॥ १० ॥
तं । त्वा । यज्ञेभिः । ईमहे । तं । गीऽभिः । गिर्वणऽस्तम । इंद्रं । यथा । चित् । आविष्य ।
वाजेषु । पुरुऽमाय्यं ॥ १० ॥

तं सुत्यत्वेन प्रसिद्धं त्वा त्वां यज्ञेभिर्यागसाधनैः सोमादिभिरीमहे । याचामहे । तमेवेन्द्रं गीर्भिः स्तुतिभिरीमहे । हे गिर्वणस्तम गीर्भिः स्तुतिभिर्वर्णनीयतमेन्द्रं तं त्वामिति समन्वयः । हे इंद्र त्वं यथा चिदाविष्य येन प्रकारेण ररक्षिष्य मां । चिदिति पूरणः । कुत्रेति उच्यते । वाजेषु संयामेषु । कीदृशं मां । पुरुमाय्यं बज्रप्रभं । बज्रस्तुतिमित्यर्थः ॥ ॥ २ ॥

यस्य ते स्वादु सख्यं स्वाद्वी प्रणीतिरद्विवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥ ११ ॥
यस्य । ते । स्वादु । सख्यं । स्वाद्वी । प्रऽनीतिः । अद्विऽवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥ ११ ॥

हे अद्विवो वज्रवन्निद्रं यस्य सुत्यत्वेन प्रसिद्धस्य ते तव सख्यं स्वाद्वतीवानुभवार्हं । किंच ते प्रणीतिः प्रणयनं धनादीनां स्वाद्वी स्वादु सुहृषेकं । तथोभे त्वद्विषयो यज्ञश्च वितंतसाय्यो विशेषेण तननीयः ॥

उरु णस्तन्वेऽ तनं उरु क्षयाय नस्कृधि । उरु णो यंधि जीवसे ॥ १२ ॥
उरु । नः । तन्वे । तने । उरु । क्षयाय । नः । कृधि । उरु । नः । यंधि । जीवसे ॥ १२ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं तत्त्व आत्मजायोर्ष प्रभूतं कृधि । कृष । सामर्थ्याद्वनं सुखं वेति गम्यते । तथा तने तत्पुत्रायोर्ष कृधि । तथा चयाय निवासायोर्ष कृधि । नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय यंधि । प्रयच्छाभिमतं ॥

उरुं नृभ्य उरुं गवे उरुं रथाय पंथां । देववीतिं मनामहे ॥ १३ ॥

उरुं । नृभ्यः । उरुं । गवे । उरुं । रथाय । पंथां । देवऽवीतिं । मनामहे ॥ १३ ॥

हे इंद्र नृभ्योऽस्मदीयेभ्यो भृतेभ्य उरुं हितं मनामहे । तथा गवे । एतदुपलक्षणं । गवाश्चादिष्वपि तथा रथाय पंथां पंथानं मार्गं । अथवा नृप्रभृतीनां संचाराय शोभनं मार्गं मनामहे । तथा देववीतिं यज्ञं मनामहे ॥

उप मा षड्वाद्वा नरः सोमस्य हर्षा । तिष्ठंति स्वादुरातयः ॥ १४ ॥

उप । मा । षट् । द्वाऽद्वा । नरः । सोमस्य । हर्षा । तिष्ठंति । स्वादुऽरातयः ॥ १४ ॥

एतदाद्याः षड्वच ऋचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरूपाः । यद्यपि बृहद्देवतानुक्रमणामृचाश्चमेधयोरत्र पंच दान-प्रशंसका इत्युक्तं तथाप्युप मा षडित्यस्या राजदानस्तुतिशेषत्वादनरोधः । अनर्थेवाशयानुक्रमणामंत्याः षड्वच ऋचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरित्युक्तं ॥ मा मां प्रियमेधं यज्ञे प्रसंपतः षडेतत्संख्याका नरो नेतारो राजानः सोमस्य पीतस्य हर्षा हर्षेण स्वादुरातयः सुषूपभोगार्हदानाः संतो द्वा द्वा द्वी द्वौ पितृपुत्ररूपेण युग्मौ भूत्वा मामुप तिष्ठंति । तेषां युग्मानां नाम तूत्तरत्र स्पष्टीक्रियते ॥

ऋज्जार्विद्रोत आ ददे हरी ऋक्षस्य सूनवि । आश्वमेधस्य रोहिता ॥ १५ ॥

ऋजौ । इंद्रोते । आ । ददे । हरी । इति । ऋक्षस्य । सूनवि । आश्वमेधस्य । रोहिता ॥ १५ ॥

इंद्रोत एतन्नामक आतिथिस्वेतिथिस्वनान्नो राज्ञः पुत्रे । अतिथिस्वाय शंबरं । अ० १. ५१. ६. । इत्यति-थिस्वाय शंसं । अ० ६. २६. ३. । इत्यादिष्वतिथिस्वः प्रसिद्धः । तत्पुत्र इंद्रोत ऋज्जानुगाभिनावश्वावा ददे । स्वीकृतवानस्मि । तथर्चस्य सूनवृक्षनान्नो पुत्रेऽन्यस्मिन्नाजनि हरी हरितवर्णावश्वावा ददे । तथाश्वमेधस्याश्व-मेधपुत्रे राजानि रोहिता रोहितवर्णावश्वावा ददे । जन्वनुक्रमणामुभयोरिव दानप्रशंसारूपत्वमुक्तमत्र कथं चयाणां दानकीर्तनमिति नैष दोषः । ऋचाश्चमेधपुत्रयोरिव यागेऽस्वर्षेः प्रवृत्तेस्तयोरिव दानं । प्रस्तुत्य इंद्रोतसु स्वपित्रा सह तयोर्यज्ञदिदृक्षयागत्य तयोर्दानं दृष्ट्वा स्वपित्रा प्रेरितो दत्तवानश्वी । अतस्तद्दानं प्रासंगिकमिति । एवमृचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिस्त्वं न व्याहृत्यते । पितृपुत्रयोरभेदात्तयोः पञ्चकर्तृत्वाच्चिंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वं षठ्वाणित्यत्र विस्पष्टयिष्यते ॥ ३ ॥

सुरथाँ आतिथिग्वे स्वभीशूराक्षे । आश्वमेधे सुपेशंसः ॥ १६ ॥

सुऽरथान् । आतिथिऽग्वे । सुऽअभीशून् । आक्षे । आश्वमेधे । सुऽपेशंसः ॥ १६ ॥

आतिथिस्व इंद्रोते सुरथाञ्छोभनरथोपेतानश्वानाददे । आर्च ऋचपुत्रे स्वभीशूनश्वानाददे । आश्वमेधे ऽश्वमेधपुत्रे सुपेशंसः सुरूपांश्चाञ्छोभनालंकारानाददे ॥

षठ्वाँ आतिथिग्व इंद्रोते वधूमंतः । सचा पृतक्रतौ सनं ॥ १७ ॥

षट् । अश्वान् । आतिथिऽग्वे । इंद्रोते । वधूऽमंतः । सचा । पृतऽक्रतौ । सनं ॥ १७ ॥

आतिथिस्व इंद्रोते पृतक्रतौ शुद्धप्रज्ञे शुद्धकर्मेपेते वा तस्मिन्वधूमंतो वधूभिर्वड्वाभिस्तद्वतः षड्वाणं सचर्चाश्चमेधयोः पुत्राभ्यां दत्तेनाश्वादिधनेन सचा सह सनं । जन्ववानस्मि । एतत्साहित्यवचनमिंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वे सिद्धं ॥

ऐषु चेतवृषणवत्यंतर्जृजेष्वरुषी । स्वभीशुः कशावती ॥१८॥

आ । एषु । चेतत् । वृषणऽवती । अंतः । जृजेषु । अरुषी । सुऽअभीशुः । कशाऽवती ॥१८॥

एष्वृजेष्वृजुगामिष्वशेष्वंतर्मध्य आ चेतत् । आजायते । का । वृषणवती वर्षकेः पुमश्चैतद्वत्त्वख्यारोचमाना स्वभीशुः शोभनप्रयहा कशावती दृष्टा वडवा जायते ॥

न युष्मे वाजबंधवो निनित्सुश्चन मर्त्यैः । अवद्यमधि दीधरत् ॥१९॥

न । युष्मे इति । वाजऽबंधवः । निनित्सुः । चन । मर्त्यैः । अवद्यं । अधि । दीधरत् ॥१९॥

हे वाजबंधवोऽन्नबंधवोऽन्नप्रदाः । एवं पुत्राणां पितृपुत्ररूपाणां षणां वा संबोधनं । हे राजानः युष्मे युष्मासु निनित्सुश्चन निंदकोऽपि मर्त्यो मनुष्योऽवयं निंदां नाधि दीधरत् । नान्वधारयत् । नारोपयति युष्मासु । अतोऽनिंवा यूयमिति दातृणां स्तुतिः ॥ ॥४॥

प्रम व इत्यष्टादशर्चं दशमं सूक्तं प्रियमेधस्यांगिरसस्यार्थं । द्वितीया नदं व इत्येषा चतुःसप्तकोष्णिक चतुर्थ्यावास्तिस्रो गायत्र्य एकादशीषोडशी पंक्ती शिष्टा दशानुष्टुभः । अपादिद्र इत्यर्धर्चो वैश्वदेवो वरुण इदिहेत्यावासु येऽर्धर्चा वरुणदेवताकाः शिष्टा ऐंश्र्यः । तथा चानुक्रांतं । प्रम ब्रूनानुष्टुभं द्विवृहत्वं द्वितीयोष्णिक चतुर्थ्यावास्तिस्रो गायत्र्यः षोडशिकादशी पंक्ती अपाद्वैश्वदेवोऽर्धर्चस्त्वयो वारुणा इति ॥ आद्यसृचः षोडशिशस्त्र आनुष्टुभः । सूचितं च । प्रम वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत । आ० ६. २. इति ॥

प्रम वस्त्रिष्टुभमिषं मंदद्वीरायेदं दे । धिया वो मेधसांतये पुरंध्या विवासति ॥१॥

प्रऽप्र । वः । त्रिऽस्तुभं । इषं । मंदत्ऽवीराय । इंदं दे । धिया । वः । मेधऽसांतये ।

पुरंऽध्या । आ । विवाऽसति ॥१॥

हे अध्वर्चादयः वो यूयं । प्रथमार्थे द्वितीया । त्रिष्टुभं सोमत्रयोपेतमिषमन्नं प्रम । अपरः प्रशब्दः पूरणः । प्रभरतेति शेषः । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । कक्षी । मंदद्वीराय । यो वीरान् हर्षयति स मंदद्वीरः । तस्मा इंदव इंद्राय ॥ इंदतेरिष्यकर्मण इंदं रूपं । अथवा फलैर्वृष्टिभिर्वीरान्तीतीतिंद्रिद्रः ॥ तक्षी । स चंद्रो वो युष्मान्मेधसांतये यज्ञसंभजनाय पुरंध्या बज्रप्रक्षया धिया कर्मणा विवासति । अभिमतफलयोजनेन सत्करोतीत्यर्थः ॥

महाव्रते निष्केवल्हे नदं व इत्येषा विहरणीया । तथैव पंचमारण्यके सूचितं च । नदं व ओदतीनामित्येतैतानि व्यतिषजति । ऐ० आ० ५. १. ६. इति ॥

नदं व ओदतीनां नदं योयुवतीनां । पतिं वो अघ्नानां धेनूनामिषुध्यसि ॥२॥

नदं । वः । ओदतीनां । नदं । योयुवतीनां । पतिं । वः । अघ्नानां । धेनूनां । इषुध्यसि ॥२॥

ओदतीनां । ओदत्य उषसः ओदती भास्वतीति तन्नामसु पाठात् । तासां नदं । उत्पादकमित्यर्थः । इंद्रेण ह्युषस उत्पद्यंत इंद्रस्यैव सूर्यत्वात् विवस्वदिंद्रं सुरम्येति हि द्वादशादित्यमध्य इंद्रः पठितः । तादृशमिंद्रं हे यजमानाः वो युष्मदर्थं । आह्वयतेत्यर्थः । तथा योयुवतीनां सर्वत्र मिश्रयतीनां नदीनां नदं शब्दयितारं वो युष्मदर्थमाह्वयामि । अघ्नानामहंतव्यानां गवां पतिमाह्वये । अथ प्रत्यक्षता । हे यजमान त्वं धेनूनां वीरादिना प्रीणयित्रीणां गवामिषुध्यसि । अन्नमिच्छसि ॥

अपिहोषे पूर्वाह्णती ऊतायां ता अस्थित्यनयोत्तरामाह्वति कांक्षमाणस्तिष्ठेत् । तथा च सूचितं । ता अस्य सूददोहस इति पूर्वामाह्वतिमुपोत्यायोत्तरां कांक्षेत् । आ० २. ३. इति ॥ महाव्रते निष्केवल्हेऽप्येषा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । ता अस्य सूददोहस इत्येतदादिः सूददोहाः सूददोहाः । ऐ० आ० ५. १. ६. इति ॥

ता अस्य सूददोहसः सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः ।
जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्वारोचने दिवः ॥३॥
ताः । अस्य । सूदऽदोहसः । सोमं । श्रीणन्ति । पृश्नयः ।
जन्मन् । देवानां । विशः । त्रिषु । आ । रोचने । दिवः ॥३॥

ताः प्रसिद्धाः सूददोहसः । सूद इति कूपनाम । तत्सदृशदोहनाः पृश्नयः पृश्निवर्णा गावोऽस्त्रिष्वारोचने सोमं श्रीणन्ति । मिश्रयन्त्याशिरिण । कदा । त्रिषु त्रिष्वपि सवनेषु । गावो विशिष्यन्ते । देवानां जन्मजन्मस्थाने । दिवीत्यर्थः । दिव आदित्यस्या रोचन आरोचमाने । अनेन दीर्घविशिष्यते । तस्मिन् स्थाने विशो निविशत्यर्थः । यज्ञार्थोपयुक्तानां गवां बुध्नाः प्रसिद्धा ॥

द्वितीये पर्याये भिचाववृणश्चेति प्र गोपतिमिति तुचोऽनु रूपः । सूचितं च । अभि स्वा वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा । आ० ६. ४. इति ॥

अभि प्र गोपतिं गिरेंद्रमर्च यथा विदे । सूनुं सत्यस्य सत्पतिं ॥४॥
अभि । प्र । गोऽपतिं । गिरा । इंद्रं । अर्च । यथा । विदे । सूनुं । सत्यस्य । सत्पतिं ॥४॥

गोपतिं गवां स्वामिनमिन्द्रमभि प्रार्च । प्रकर्षेण पूजय सुत्या । यथा विदे स यथा स्वात्मानं सुतप्रकारं जानाति यथा वा यागं प्रति गंतव्यमिति जानाति तथा वेति । कीदृशमिन्द्रं । सत्यस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा सूनुं पुत्रं । तच्चानुरक्तत्वात्सूनुरित्युपचर्यते । सत्यतिं सतां यजमानानां पालकं ॥

आ हरयः समृजिरेऽरुषीरधि बर्हिषि । यचाभि संनवामहे ॥५॥
आ । हरयः । समृजिरे । अरुषीः । अधि । बर्हिषि । यच । अभि । संनवामहे ॥५॥

हरयो हरितवर्णा अथा अरुषीरारोचमाना अधि बर्हिषि । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । बर्हिष्यासृत आ समृजिरे । आसृजन्तु । यच यस्मिन्बर्हिषि स्थितमिन्द्रमभि संनवामहे अभिसंस्तुमः ॥ ५॥

इंद्राय गाव आशिरं दुदुहे वज्रिणे मधु । यत्सीमुपहरे विदत् ॥६॥
इंद्राय । गावः । आशिरं । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । यत् । सीं । उपऽहरे । विदत् ॥६॥

इंद्राय गाव आशिरमाश्रयणसाधनं पयआदिकं मधु मदकरं दुदुहे । दुहते । कीदृशाय । वज्रिणे वज्रयुक्तायेंद्राय । यद्यदोपहरे समीपे वर्तमानं मधु सोमरसं सीं सर्वतो विदत् लभते तदा ॥

षोडशिशस्त्रस्योद्यद्ब्रध्नस्थितिषांत्या । सूचितं च । उद्यद्ब्रध्नस्य विष्टपमिथेषा परिधानीया । आ० ६. २. इति ॥

उद्यद्ब्रध्नस्य विष्टपं गृहमिन्द्रश्च गन्वहि ।
मध्वः पीत्वा संचेवहि चिः सप्त सख्युः पदे ॥७॥
उत् । यत् । ब्रध्नस्य । विष्टपं । गृहं । इंद्रः । च । गन्वहि ।
मध्वः । पीत्वा । संचेवहि । चिः । सप्त । सख्युः । पदे ॥७॥

यद्यदा ब्रध्नस्य विष्टपं सूर्यस्य स्थानं गृहमिन्द्रश्चाहं चोभावुन्नन्वहि उन्नन्वावः तदानीं मध्वो मधुरं

सोमरसं पीत्वा सचेवहि । संकष्टी भवेव । कुच । सख्युः सर्वेषां सखिभूतस्यादित्यस्य । चिः सप्तित्यनेन देवलो-
कानामुत्तममेकविंशं स्थानमुच्यते । आदित्यस्यैकविंशत्वात् । तथा च ब्राह्मणं । द्वादश मासाः पंचर्तवस्तय
इमे लोका असावादित्य एकविंश इति । तादृश एकविंशस्थाने सचेवहीति ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रेऽर्चतेति द्वितीय आनुष्टुभस्तुचः । सूचितं च । प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत । आ०
६. २. इति ॥

अर्चत प्रार्चत प्रियमेधासो अर्चत । अर्चतु पुत्रका उत पुरं न धृष्णवर्चत ॥ ८ ॥

अर्चत । प्र । अर्चत । प्रियमेधासः । अर्चत । अर्चतु । पुत्रकाः । उत । पुरं । न ।

धृष्णु । अर्चत ॥ ८ ॥

हे अध्वर्यादयः यूयमिन्द्रमर्चत । पूजयत सुत्या । प्रार्चत । प्रकर्षेणार्चतेन्द्रमेव । हे प्रियमेधासः प्रियमे-
धसंबन्धिनस्तन्नोवाः यूयमर्चतेन्द्र । पुत्रकाः पुत्रा अर्चतेन्द्र । उतापि च पुरं न धृष्णु यथा पुरं धर्वणशील-
मर्चति तादृशमिन्द्रमर्चत ॥

अवं स्वराति गर्गरो गोधा परि सनिष्वणत् ।

पिंगा परि चनिष्कदद्राय ब्रह्मोद्यतं ॥ ९ ॥

अवं । स्वराति । गर्गरः । गोधा । परि । सनिष्वणत् ।

पिंगा । परि । चनिष्कदत् । इन्द्राय । ब्रह्म । उतऽयतं ॥ ९ ॥

गर्गरो गर्गरध्वनियुक्तो वाद्यविशेषो युद्धेऽव स्वराति । भयं शब्दयति । गोधा हस्तघ्नः परि परितः
सनिष्वणत् । स्वनति भृशं । पिंगा पिंगवर्णा ज्यापि परि चनिष्कदत् । परिस्कंदते । यस्मादेवं युद्धः संनद्धोऽत
इन्द्राय ब्रह्म परिवृढं कर्म सुतिलक्षणमुद्यतं भवत्विति शेषः ॥

आ यत्पतंत्येन्यः सुदुघा अनपस्फुरः । अपस्फुरं गृभायत सोममिन्द्राय पातवे ॥ १० ॥

आ । यत् । पतंतति । एन्यः । सुदुघाः । अनपऽस्फुरः । अपऽस्फुरं । गृभायत ।

सोमं । इन्द्राय । पातवे ॥ १० ॥

यद्यदेन्य एतवर्णाः शुभवर्णा नद्य आ पतन्ति आगच्छन्ति सर्वतः प्रवहन्ति । कीदृशः । सुदुघाः सुदोहा
अनपस्फुरः । अपस्फुरोऽपस्फुरा अपवृद्धाः । अतादृशोऽनपस्फुरः । अत्यंतं प्रवृद्धा इत्यर्थः । यद्वा । सुदुघाः
प्रवृद्धा एतवर्णा गावो यदा पयश्चायथाया पतन्ति तदापस्फुरं । अत्रापशब्दो धात्वर्थानुवादी । अत्यंतप्रवृद्धं
सोममिन्द्राय पातवे पातुं गृभायत । ग्रहणं कुर्वत । अथवा नपस्फुर इत्यत्रापशब्दोऽनुवादी धात्वर्थस्य ।
तथा सत्ययमर्थः । यदेन्यो नद्योऽनपस्फुरोऽप्रवृद्धोदका आ पतन्ति वृष्टिरस्या यदा भवति तदा सोममिन्द्राय
संपादयतेति ॥ ॥ ६ ॥

अपादिद्रो अपादमिर्विश्वे देवा अमत्सत ।

वरुण इदिह स्यत्तमापो अभ्यनूषत वत्सं संशिश्वरीरिव ॥ ११ ॥

अपात् । इन्द्रः । अपात् । अग्निः । विश्वे । देवाः । अमत्सत ।

वरुणः । इत् । इह । स्यत्त । तं । आपः । अभि । अनूषत । वत्सं । संशिश्वरीऽइव ॥ ११ ॥

इंद्रोऽपात् । अपिबत्सोमं । अपिरप्यपिबत् । विश्वे देवा अप्यमत्सत । तृप्ता अभवन् सोमपानिन । वरुण इक्ष्णोऽपीहास्त्रिन्यागृहे चयत् । निवसतु सोमपानार्थं । निवसंतं तमापोऽप्यभ्यनूषत । उदकान्यापनशीलाः स्नुतयो बाभ्यपुवन् । किमिव । वत्सं स्वीयं संशिश्वरीः संशिश्वर्यः संगच्छमाना गाव इव । ता यथा धावंत्यो हंभारवं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

मुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिंधवः । अनुक्षरन्ति काकुदं सूर्यं सुषिरामिव ॥१२॥
मुदेवः । असि । वरुण । यस्य । ते । सप्त । सिंधवः । अनुक्षरन्ति । काकुदं । सूर्यं ।
सुषिरांऽइव ॥१२॥

हे वरुण जलाभिमानिन्देव त्वं मुदेवोऽसि यस्य मुदेवस्य ते तव काकुदं तानुं समुद्राख्यं सप्त सिंधवो गंगाद्याः सप्त नद्योऽनुक्षरन्ति जिह्वायां सर्वदा स्रवन्ति ॥

षोडशिशस्त्रे यो व्यतीनिति तृतीय आनुष्टुभमृचः । सूत्रितं च । यो व्यतीरफाणयदिति तृचा आनुष्टुभाः । आ० ६. २. इति ॥

यो व्यतीरफाणयत्सुयुक्ताँ उप दाशुषे । तक्को नेता तदिहपुरुषमा यो अमुच्यत ॥१३॥
यः । व्यतीन् । अफाणयत् । सुयुक्तान् । उप । दाशुषे । तक्कः । नेता । तत् । इत् । वपुः ।
उपऽमा । यः । अमुच्यत ॥१३॥

य इन्द्रो व्यतीन्विधगमनान् सुयुक्तान् सुष्ठु रथे संबद्धानश्चान्दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय गंतुं प्राप्तुमुपाफाणयत् उपगमयति । फणतिर्गतिकर्मा । यदैवं करोति तदित्तदानीमेव तक्कः । तत्कतिर्गतिकर्मा । यज्ञगमनशीलो नेतोदकस्य फलस्य वा नायक इन्द्रो वपुषदकमुत्पादयतीति शेषः । य इन्द्र उपमोपमानभूतोऽमुच्यत अन्यैर्वृष्टिवारकैरमुरादिभिर्मुक्तो भवति ॥

अतीदु शक्र औहत इंद्रो विश्वा अति द्विषः ।
भिनत्कनीनं ओदनं पच्यमानं परो गिरा ॥१४॥
अति । इत् । ऊँ इति । शक्रः । औहते । इंद्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ।
भिनत् । कनीनः । ओदनं । पच्यमानं । परः । गिरा ॥१४॥

अयमिंद्रः शक्रः शक्तः सन्नतोदीहते । अतिक्रम्य गच्छत्येव संयामे निरोधकाञ्शत्रून् । तदेवाह । अयमिंद्रो विश्वा द्विषो द्वेष्टुञ्शत्रून्त्यतिक्रम्य गच्छति । कनीनः कमनीयः परो मेघानां परस्ताद्वर्तमान इन्द्र ओदनं । मेघनामैतत् । मेघं भिनत् । अभिनत् । भिनत्ति वृथ्यर्थं । कीदृशं । गिरा माध्यमिकया वाचा स्तनितलक्षणया पच्यमानं । वज्रनिर्घोषेण ताड्यमानमित्यर्थः ॥

अर्भको न कुमारकोऽधि तिष्ठन्नवं रथं ।
स पक्षन्महिषं मृगं पिबे माचे विभुः ॥१५॥
अर्भकः । न । कुमारकः । अधि । तिष्ठत् । नवं । रथं ।
सः । पक्षत् । महिषं । मृगं । पिबे । माचे । विभुः ॥१५॥

अयमिंद्रोऽर्भको नाल्पशरीरः कुमारकः कुमार इव नवं सुत्वं रथमधि तिष्ठत् । अधितिष्ठति । स इन्द्रो

महिषं महांतं मृगं मृगवदितस्ततो धावंतं सर्वैर्मृग्यं वा विमुक्तुं ब्रह्मकर्माणां मेघं पश्यत् । पचति । वृथामिमुखं करोतीत्यर्थः ॥

आ तू सुशिप्र दंपते रथं तिष्ठा हिरण्ययं ।

अध द्युक्षं संचेवहि सहस्रपादमरुषं स्वस्तिगामनेहसं ॥ १६ ॥

आ । तु । सुशिप्र । दंऽपते । रथं । तिष्ठ । हिरण्ययं ।

अध । द्युक्षं । संचेवहि । सहस्रपादं । अरुषं । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ॥ १६ ॥

हे सुशिप्र मुहो हे दंपते गृहस्वामिन् । अत्र गृहो रथः । तस्य स्वामिन् तु त्वं तावद्भयमा तिष्ठ । हविः-स्वीकरणानंतरं पश्चादहं रथमारोहामीति भावः । कीदृशं । हिरण्ययं हिरण्यमयं । अध तवारोहणानंतरम-हमप्याह्वयोभी संचेवहि । संगच्छेवहि । संगती भवेव । पुनः कीदृशं । द्युक्षं दीप्तं रथं सहस्रपादं ब्रह्मपादम-रुषमारोचमानं स्वस्तिगां कुशलगमनमनेहसमपापं ॥

पूर्वलि प्रवर्ये तं घमित्येतिषा । सूचितं च । तं घमित्या नमस्विन इति प्रागाथी पूर्वलि । आ० ४. ७. इति ॥

तं घमित्या नमस्विन उप स्वराजमासते ।

अर्थं चित्तस्य सुधितं यदेतव आवर्तयति दावने ॥ १७ ॥

तं । घ । ई । इत्या । नमस्विनः । उप । स्वराजं । आसते ।

अर्थं । चित् । अस्य । सुधितं । यत् । एतवे । आवर्तयति । दावने ॥ १७ ॥

तं घ तं खल्वीमेनमिन्द्रमित्येत्यमनेन प्रकरिण नमस्विनोऽन्नवतः स्तुतिवतो वाध्वर्यादयः स्वराजं स्वयं राजमानं बोपासते । सेवते । तथा कृत्यार्थं चित्तरणीयं धनं सुधितं मुष्टु स्थापितमस्त्रिंशस्य संबन्धिनं प्राप्तुवंतीति शेषः । कदेति आह । यद्यदैतवेऽस्त्रिंशस्य गमनाय स्वयं प्राप्तुं वा दावने हविर्दानायावर्तयति स्तुतयः तदेत्यर्थः । अथवाश्वा वावर्तयति तदेत्यर्थः ॥

अनु प्रत्नस्यौकसः प्रियमेधास एषां ।

पूर्वामनु प्रयति वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आशत ॥ १८ ॥

अनु । प्रत्नस्य । ओकसः । प्रियऽमेधासः । एषां ।

पूर्वा । अनु । प्रऽयति । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आशत ॥ १८ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । एषां देवानामिन्द्रादीनां प्रत्नस्य पुराणस्यौकसः स्थानस्य पुराणं स्थानं प्रियमेधासः प्रियमेधा अन्वाशत । अनुप्राप्ताः । कीदृशाः प्रियमेधाः । पूर्वा मुख्यं प्रयति प्रदानमनु लब्धौकस्य वृक्तबर्हिषः स्तीर्णदर्भा हितप्रयस आसादितसोमादिहविष्काः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अष्टमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यो राजति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं । अचानुकमणिका । यो राजा पंचोना पुरुहन्ता बार्हतं चिप्रगाथाद्युष्णिगनुष्टुप्पुरउष्णिगंतमिति । पुरुहन्ता ऋषिः । स च क्वचित्कर्चं चिद्विशिषितं । अनु० २. ३. इति परिभाषयांगिरसः । आयातृतीयापंचम्यो बृहत् । द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत् । सप्तम्याद्याः षड्बृहत् । त्रयोदशुष्णिक् । चतुर्दशनुष्टुप् । पंचदशी पुरउष्णिगाद्यद्वादशका द्वाष्टका । आद्य-श्चेत्पुरउष्णिक् । अनु० ५. २. इति हि तल्लक्षणं । इन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निक्षेप्ये बार्हततृचाशीतावादित एकादशर्चः । तथा च पंचमारुष्यके सूचितं । यो राजा चर्षणीनामित्येकादश । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥

यो राजा चर्षणीनां याता रथेभिरधिगुः ।

विश्वासां तरुता पृतनानां ज्येष्ठो यो वृचहा गृणे ॥१॥

यः । राजा । चर्षणीनां । याता । रथेभिः । अधिगुः ।

विश्वासां । तरुता । पृतनानां । ज्येष्ठः । यः । वृचहा । गृणे ॥१॥

य इन्द्रश्चर्षणीनां मनुष्याणां राजा स्वामी रथैर्याता गता चाधिगुरधृतगमनोऽन्यैर्विश्वासां पृतनानां सेनानां तरुता तारकः । यस्य ज्येष्ठो गुणैर्ज्यायान् । यस्य वृचहा वृचं हतवान् । तं महाभागमिन्द्रं गृणे । स्तौमि ॥

इंद्रं तं शुभं पुरुहन्मन्त्रवसे यस्य द्विता विधर्तेरि ।

हस्ताय वज्रः प्रति धायि दर्शतो महो दिवे न सूर्यः ॥२॥

इंद्रं । तं । शुभं । पुरुहन्मन् । अत्रवसे । यस्य । द्विता । विधर्तेरि ।

हस्ताय । वज्रः । प्रति । धायि । दर्शतः । महः । दिवे । न । सूर्यः ॥२॥

हे पुरुहन्मन् त्वं तमिन्द्रं शुभं । हविष्प्रदानादिनालं कुर्व । किमर्थं । अत्रवसे रक्षणाय । एषमात्मा स्वात्मानं संबोधयतीति । यस्य तव विधर्तेरि विधारक इन्द्रे द्विता द्वित्वमस्त्यौग्यमनीग्यं । तव शत्रून् हंतुमुग्रत्वं त्वदनुग्रहायानीग्यं चेति द्वैतमस्ति । तत्रौग्यचिह्नं दर्शयति । हस्ताय कराय हननाय शत्रूणां दर्शतो दर्शनीयो महो महान्वज्रः प्रति धायि प्रतिनिहितो भवति दिवे प्रकाशाय दिवसाय वा अथवा दिवि दृश्यमानः सूर्य इव ॥

तस्मिन्नेव शस्त्रे नकिष्टमिति प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । नकिष्टं कर्मणा नशन्न त्वा वृहंतो अद्रयः । आ० ७. ४. इति ॥

नकिष्टं कर्मणा नश्छश्चकारं सदावृधं ।

इंद्रं न यज्ञैर्विश्वगूर्तं मृभ्वंसमधृष्टं धृष्णवोजसं ॥३॥

नकिः । तं । कर्मणा । नश्छ । यः । चकार । सदावृधं ।

इंद्रं । न । यज्ञैः । विश्वगूर्तं । मृभ्वंसं । अधृष्टं । धृष्णवोजसं ॥३॥

तं जनमन्यो मर्षको जनः कर्मणा हननादिव्यापारेण नकिर्नश्छ । नैव व्याप्नोति । य इन्द्रं चकार इन्द्रमेवानुकूलं यज्ञैः साधनैः । कीदृशमिन्द्रं । सदावृधं सदा वर्धकं विश्वगूर्तं सर्वैः क्षुत्प्रमुभ्वंसं महान्तमधृष्टमन्धृष्णवोजसं धर्षकबलं ॥

अषाह्ममुयं पृतनासु सासहिं यस्मिन्महीरुजयः ।

सं धेनवो जायमाने अनोनवुर्द्यावः क्षामो अनोनवुः ॥४॥

अषाह्मं । उयं । पृतनासु । सासहिं । यस्मिन् । महीः । उरुजयः ।

सं । धेनवः । जायमाने । अनोनवुः । द्यावः । क्षामः । अनोनवुः ॥४॥

अषाह्ममसोढमुयमुन्नूणबलं पृतनासु शत्रुसेनासु सासहिमभिमवितारं स्तौमीत्यर्थः । यस्मिन्निद्रे जायमाने महीर्महत्त्वं उन्नूयते बज्रवेगा धेनवो हविरादिना प्रीणयिष्यः प्रजा गाव एव वा समनोनवुः समक्षुबन् । न

केवलं धेनु एव अपि तु बावो बुलोकाः शमः पृथिव्यस्य समनोनवः । तच्चत्वाः सर्वे प्राणिनो नमंत इत्यर्थः ।
चिबुतो लोका इति श्रुतिर्बहुवचनं ॥

तृतीयेऽहनि निक्षेपस्यै वैरूपसामपचे यद्वाव इति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । यद्वाव इन्द्र ते शतं
यदिन्द्र यावत्स्वमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ७. १०. । इति ॥

यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ।

न त्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥ ५ ॥

यत् । द्वावः । इन्द्र । ते । शतं । शतं । भूमीः । उत । स्युरिति स्युः ।

न । त्वा । वज्रिन् । सहस्रं । सूर्याः । अनु । न । जातं । अष्ट । रोदसी इति ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ते तव प्रतिमानार्थं यद्यदि बावो बुलोकाः स्युः तथापि नाश्रुवन्ति । उतापि च भूमीभूम्यस्ते तव
मूर्तिप्रतिबिम्बाय शतं स्युः तथापि नाश्रुवन्ति । हे वज्रिन् ते त्वां सहस्रं सूर्या अगणिता अपि सूर्या नानुभवन्ति ।
न प्रकाशयन्तीत्यर्थः । न तच्च सूर्यो भाति । का० उ० ५. १५. । इति श्रुतिः । किं बह्वना । जातं पूर्वमुत्पन्नं किंचन
नाष्ट । नाश्रुते । तथा रोदसी बावापृथिव्यौ नाश्रुवाते । सर्वेभ्योऽतिरिच्यस इत्यर्थः । ज्यायान्पृथिव्या ज्याया-
नन्तरिचाज्यायान्दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः । का० उ० ३. १४. ३. । इति श्रुतिः ॥ ८ ॥

आ पंप्राथ महिना वृष्याणां वृषन्विश्वं शविष्ठ शर्वसा ।

अस्माँ अत्र मघवन्गोमति व्रजे वज्रिञ्चिन्नाभिरुतिभिः ॥ ६ ॥

आ । पंप्राथ । महिना । वृष्याणां । वृषन् । विश्वं । शविष्ठ । शर्वसा ।

अस्मान् । अत्र । मघऽवन् । गोऽमति । व्रजे । वज्रिन् । चिन्नाभिः । उतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे वृषन्नभिमतवर्षकेन्द्र त्वमा पंप्राथ । आपूरयसि । व्याप्नोषि । कानि । विश्वा सर्वाणि वृष्या वर्षकाणि
बलानि शत्रुसंबंधीनि । केन साधनेन । महिना महता शर्वसा बलेन स्वीयेन । अथवा वृष्येत्येतच्छ्रवोविशेषणं ।
तथा सत्यभिमतवर्षकेण महता बलेनास्त्रदीयानि बलानि पूरयसीत्यर्थः । अथ तथा कृत्वास्मान् गोमति वज्र-
भिर्गोभिर्द्युक्ते व्रजे शत्रुसंबंधिनि निमित्ते सत्यस्मानव हे वज्रिन्वज्रयुक्तेन्द्र । कैः साधनैः । चिन्नाभिर्गोनाविधेरु-
तिभ्यो रचयैरिति ॥

न सीमदेव आपदिषं दीर्घायो मर्त्यैः ।

एतग्वा चिद् एतंशा युयोजते हरी इन्द्रो युयोजते ॥ ७ ॥

न । सीं । अदेवः । आपत् । इषं । दीर्घायो इति दीर्घऽआयो । मर्त्यैः ।

एतऽग्वा । चित् । यः । एतंशा । युयोजते । हरी इति । इन्द्रः । युयोजते ॥ ७ ॥

हे दीर्घायो नित्येन्द्र सोऽदेव इन्द्राख्यदेवरहितो मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यः सीं सर्वमिषमन्नं नापत् । न
प्राप्नोति । यो मर्त्योऽस्तिन्द्रस्तीतत्वा चित् । एतवर्णाविवाश्वौ भवतोऽभिमतदेशगमनाय । एतशैतशावश्वौ युयो-
जते योजयति रथे यच्च गंतुं । यद्येन्द्रो हरी युयोजते तन्न यः स्वीति । स न प्राप्नोतीति समन्वयः ॥

तं वो महो महाय्यमिन्द्रं दानाय सक्षणिं ।

यो गाधेषु य आरणेषु हव्यो वाजेष्वस्ति हव्यः ॥ ८ ॥

तं । वः । म॒हः । म॒हाय्यं । इं॒द्रं । दा॒नाय॑ । स॒क्षिणिं॑ ।

यः । गा॒धेषु॑ । यः । आ॒ऽअर॑णेषु । ह॒व्यः । वा॒जेषु॑ । अ॒स्ति । ह॒व्यः ॥ ८ ॥

हे ऋत्विजः महो महांतो वो यूयं तं महाय्यं पूज्यमिंद्रं दानाय सक्षिणिं सचमानं परिचरतेति शेषः । य इंद्रो गाधेषूदकेषु हव्योऽस्ति आह्रातव्यो भवति । यश्चरणेषु गंतव्येषु निक्षेपूदकेषु स्थलेषु वा हव्योऽस्ति । तथा वाजेषु संग्रामेषु जयाय हव्यो ह्रातव्योऽस्ति भवति ॥

उ॒टू षु॑ णो॒ वसो॑ म॒हे मृ॒शस्वं॑ शू॒र रा॒धसे॑ ।

उ॒टू षु॑ म॒ह्यै म॒घव॑न्म॒घत्त॑य॒ उदि॑न्द्र॒ श्रव॑से म॒हे ॥ ९ ॥

उ॒त् । ऊं इति॑ । सु॒ । नः॒ । व॒सो इति॑ । म॒हे । मृ॒शस्वं॑ । शू॒र । रा॒धसे॑ ।

उ॒त् । ऊं इति॑ । सु॒ । म॒ह्यै । म॒घऽव॑न् । म॒घत्त॑ये । उ॒त् । इं॒द्र । श्रव॑से । म॒हे ॥ ९ ॥

हे वसो वासयितः शूरेंद्र त्वं नोऽस्मान् सु सुष्ठु मृशस्व । उन्मृशस्वैव । उत्पापय । किमर्थं । महे महते राधसेऽन्नाय । तथा हे शूर मघवन्निंद्र उन्मृशस्व मह्यै महते मघत्तये धनदानाय । तथोन्मृशस्विंद्र महे महत्यै श्रवसे कीर्त्यै ॥

त्वं न॑ इं॒द्र ऋ॒तयु॑स्त्वा॒निदो॑ नि तृ॒पसि॑ ।

म॒ध्ये व॑सिष्व॒ तुवि॑नृ॒म्णो॒र्वोर्नि॑ दा॒सं शि॒श्रथो॑ ह॒यैः ॥ १० ॥

त्वं । नः॒ । इं॒द्र । ऋ॒तऽयुः॑ । त्वा॒ऽनि॑दः । नि॒ । तृ॒पसि॑ ।

म॒ध्ये । व॑सिष्व॒ । तुवि॑नृ॒म्ण । ऊ॒र्वोः॑ । नि॒ । दा॒सं । शि॒श्रथः॑ । ह॒यैः ॥ १० ॥

हे इंद्र ऋतयुर्यज्ञकामस्त्वं नोऽस्मांस्त्वानिदः । त्वां यो निंदति सः । अयजनमेव निंदा तव । तस्मादयष्टुः सकाशात्ति नितरां तृपसि । प्रीणयसि । तस्य धनमपहत्येति भावः । एवं संतर्प्य हे तुविनृम्ण प्रभूतधन स त्वं तवोर्वोर्मध्येऽस्मान्वसिष्व । ऊरुभ्यामाच्छादय रक्षार्थं । दासमुपक्षपयितारमस्मद्वृषिणं पापं वा हृषीर्हृननैर्नि शिश्रथः । मारयसि । अथवा त्वद्विरोधिनं दासमसुरं नि शिश्रथो हननैः ॥ ॥ ९ ॥

अ॒न्यव्र॑त॒ममा॑नु॒षम॑य॒ज्ज्वा॑न॒मदै॑वयुं ।

अ॒व स्वः॑ स॒खा दु॒धुवी॑त॒ पर्व॑तः सु॒घ्नाय॑ द॒स्युं पर्व॑तः ॥ ११ ॥

अ॒न्यऽव्र॑तं । अ॒मा॑नु॒षं । अ॒य॑ज्ज्वा॒नं । अ॒दै॑वऽयुं ।

अ॒व । स्वः॑ । स॒खा । दु॒धुवी॑त॒ । पर्व॑तः । सु॒घ्नाय॑ । द॒स्युं । पर्व॑तः ॥ ११ ॥

हे इंद्र अन्यव्रतं व्यतिरिक्तकर्माणं अत एवामानुषं मानुषाणामिंद्रयाजिनामप्रियमयज्ज्वा नमयष्टारमदैव युमदैवकर्मिणं पापिनं स्वः स्वर्गादव दुधुवीत । अवचालयेदित्यर्थः । कः । सखा पर्वतस्तव सखिभूतः पर्वत ऋषिः । यद्यप्यन्यं देवमिष्ट्वा स्वर्गं प्राप्नोति सः तथापि पातयत्यृषिः । न केवलं धून्ननमात्रं अपि तु सुघ्नाय सुष्ठु ह्वे मृत्यवे दस्युमुत्तलक्षणं पर्वतः प्रेरयतीति शेषः । अत इंद्रमेवावशं यजध्वमिति शेषः ॥

त्वं न॑ इं॒द्रासां॑ ह॒स्ते श॑विष्ठ॒ दा॒वने॑ ।

धा॒नानां॑ न॒ सं गृ॑भायास्म॒युर्विः॑ सं गृ॑भायास्म॒युः ॥ १२ ॥

त्वं । नः । इन्द्र । आसां । हस्ते । श्विष्ठ । दावने ।

धानानां । न । सं । गृभाय । अस्मऽयुः । द्विः । सं । गृभाय । अस्मऽयुः ॥ १२ ॥

हे श्विष्ठ बलवन्निद्र त्वं नोऽस्मभ्यं दावने प्रदानायासां गवां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एता गा हस्ते गृभाय । गृहाण । यहणे दृष्टांतः । धानानां न । धाना भ्रष्टयवाः ॥ अत्रापि कर्मणि षष्ठी ॥ धाना यथा संगृह्णाति तद्वद्गृहाण । कीदृशस्त्वं । अस्मयुरस्मान्कामयमानः । गृहीत्वा चास्मयुः सन् द्विः सं गृभाय । पुनर्द्विवारं संगृहाण ॥

सखायः । क्रतुमिच्छत कथा राधाम शरस्य । उपस्तुतिं भोजः सूरियो अह्यः ॥ १३ ॥

सखायः । क्रतुं । इच्छत । कथा । राधाम । शरस्य । उपऽस्तुतिं । भोजः । सूरिः । यः । अह्यः ॥ १३ ॥

हे सखाय ऋत्विजोऽध्वर्यादयः क्रतुं कर्मद्रसंबन्धनमिच्छत क्रतुं । हे सखायः शरस्य ॥ गृहिंसायां ॥ हिंसकस्त्रिंश्रस्य कथा कथं राधाम । साधयाम । किं । उपस्तुतिं सोचं । य इन्द्रो भोजः शत्रूणां भोजयिता सूरिः प्रेरकोऽह्योऽनवनतः शत्रूणामिति ॥

भूरिभिः समह ऋषिभिर्बर्हिष्मद्भिः स्तविष्यसे ।

यदित्यमेकमेकमिच्छरं वत्सान्पराददः ॥ १४ ॥

भूरिऽभिः । समह । ऋषिऽभिः । बर्हिष्मत्ऽभिः । स्तविष्यसे ।

यत् । इत्थं । एकैऽएकं । इत् । शरं । वत्सान् । पराऽददः ॥ १४ ॥

हे इन्द्र समह समानपूज । सर्वैः पूज्येत्यर्थः । भूरिभिर्बर्हिष्मद्भिर्ऋषिभिरतीन्द्रियैश्चैर्ऋत्विग्भिर्बर्हिष्मद्भिर्ऋषीणां वद्भिः स्तविष्यसे । स्तूयसे । यद्य इन्द्र इत्यमेकमेकमिदमेकमेकमेव बहन्वत्सान् स्तोतुभ्यः पराददः प्रयच्छसि । हे शर हिंसक शत्रोः । अत्र वत्सशब्दो वत्समातृणां गवामुपलब्धकः । गाः प्रयच्छसीति ॥

कर्णगृह्या मघवां शौरदेव्यो वत्सं नस्त्रिभ्य आनयत् । अजां सूरिर्न धातवे ॥ १५ ॥

कर्णऽगृह्या । मघऽवा । शौरऽदेव्यः । वत्सं । नः । त्रिऽभ्यः । आ । अनयत् । अजां ।

सूरिः । न । धातवे ॥ १५ ॥

अयं मघवेन्द्रस्त्रिभ्यो हिंसकेभ्यः सकाशाच्छौरदेव्यः । दीव्यन्ति क्रीडन्त इति देवा योद्धारः । शूराश्च ते देवाश्च शूरदेवाः । तेषां हितं शौरदेवं युद्धं । तत्संबन्धिन्यो गाः । युद्धे शत्रून्हत्वा तत्संबन्धिन्य इत्यर्थः । ता वत्सं न । नेति चार्थः । वत्ससहिता अस्मभ्यं कर्णगृह्या कर्णे गृहीत्वानयत् । आनयतु । सूरिर्न प्रेरकः स्वामीव धातवे पानायाजां यथा स आनयति गृहीत्वा तद्वदिति ॥ १० ॥

त्वं नो अप इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं । सुदीतिपुरुमीन्द्रावुषी तयोरन्यतरो वा । आदी नव गायत्र्यो दशमीद्वादशीचतुर्दशी बृहत् एकदशीचथोदशीपंचदशः सतोबृहत् । अपिर्देवता । तथा चानुक्रांतं । त्वं नः सुदीतिपुरुमीन्द्रो तयोर्वान्यतर आपेयं तु त्रिप्रगाथांतमिति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कृती गायचे कंदस्याश्वि-
नशस्त्र आदितो नवर्चः । तथा च सूचितं । त्वं नो अपे महोभिरिति नव । आ० ४. १३. इति ॥

त्वं नो अपे महोभिः पाहि विश्वस्या अरातेः । उत द्विषो मर्त्यस्य ॥ १ ॥

त्वं । नः । अपे । महऽभिः । पाहि । विश्वस्याः । अरातेः । उत । द्विषः । मर्त्यस्य ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्मान्महोभिः पूजामिर्महन्निर्धनेर्वा पाहि । रक्ष । विश्वस्या बज्रविधादरातिरदातुः सकाशात् अदानाद्वा पाहि । त्वमेव महद्भनं दत्त्वादातुरदानाद्वा सकाशाद्वा चेत्पर्यः । यद्वा । महोभिर्युक्तस्त्वमिति योज्यं । उतापि च द्विषो द्वेष्टुर्मर्त्यस्य मर्त्यात्सकाशात्पाहि । अस्मभ्यं बलं दत्त्वेति भावः । अथवा मर्त्यस्य द्विषो द्वेषाद्वा चेति संबंधः । अरातेरित्यस्यादानादिति पक्षे तत्रापि मर्त्यस्यादानादिति संबंधनीयं ॥

न॒हि म॒न्युः पौरु॑षेय॒ ई॒शे हि वः॑ प्रियजात । त्वमिदं॑सि॒ क्षपा॑वान् ॥२॥

न॒हि। म॒न्युः। पौरु॑षेयः। ई॒शे। हि। वः॑। प्रिय॑ऽजात॒। त्वं॒। इत्। अ॒सि। क्षपा॑ऽवान् ॥२॥

हे प्रियजाताग्ने वस्तव पौरुषेयः पुरुषसंबन्धी मन्युः क्रोधो नेशे नेष्टे बाधितुं । अस्मदादिभी रक्षितत्वादिति भावः । दिवाचराः खलु पुरुषाः अतो दिवा तव हानिर्नास्तीति भावः । अथ रात्रिचरा रक्षःप्रभृतयः । तेभ्योऽपि पीडा नास्तीत्युच्यते । त्वमित्वमेव खलु क्षपावाच्चात्रिमानसि । रात्री ह्यग्निर्विशेषेण तेजस्वी भवति ॥

स नो॒ विश्वे॑भिर्दे॒वेभि॒रूर्जो॑ नपा॒द्भद्र॑शेचे । र॒यिं दे॑हि विश्व॒वारं ॥३॥

सः। नः॑। विश्वे॑भिः। दे॒वेभिः॑। ऊ॒र्जो॑। न॒पात्। भ॒द्र॑ऽशेचे । र॒यिं॑। दे॒हि। विश्व॑ऽवारं ॥३॥

हे अग्ने स क्षुत्यस्त्वं नोऽस्मभ्यं वस्तो वसु धनमुप मासि । प्रयच्छसि । हे ऊर्जो नपाद्वलस्य नष्टन पातयित्वा हे भद्रशेचे क्षुत्यप्रकाशन । देवादरार्थं पुनराह । रयिं धनं विश्ववारं सर्वैरणीयं धनं देहि । अथवा यद्वसुप मास्यस्मभ्यं दातुं तद्वनं गृहादिलक्षणं तच्च रयिं दानार्हं गोहिरणादिकं च देहीत्यपुनरुक्तिः ॥

न तम॑ग्ने अ॒रा॒तयो॒ मर्त॑ यु॒वंत॒ रा॒यः । यं चा॒यसे॑ दा॒श्वांसं॑ ॥४॥

न। तं॑। अ॒ग्ने॒। अ॒रा॒तयः॑। मर्त॑। यु॒वंत॒। रा॒यः॑। यं॑। चा॒यसे॑। दा॒श्वांसं॑ ॥४॥

हे अग्ने तं स्तोतारमरातयोऽदानशीला द्वेषिणो रायो रयिमंतो न युवंत । न पृथक्कुर्वन्ति । रायो धनाद्वा न युवंत । यं दाश्वांसं हविर्दातारं चायसे पालयसे ॥

यं त्वं वि॒प्र मे॒धसा॑ता॒वग्ने॑ हि॒नोषि॑ ध॒नाय॑ । स तवो॒ती गो॑षु गंतां ॥५॥

यं॑। त्वं॑। वि॒प्र॒। मे॒ध॑ऽसा॒तौ। अ॒ग्ने॒। हि॒नो॑षि॒। ध॒नाय॑। सः॑। तव॑। ऊ॒ती॒। गो॑षु॒। गंतां॑ ॥५॥

हे अग्ने विप्र त्वं यं मर्त्यं मेधसातो यज्ञस्य संभजने हिनोषि प्रेरयसि धनाय गवादिधनलाभाय स यज्ञमानस्तवोत्पूत्या रक्षणेन यागेषु गंता भवति । गोमान् भवतीत्यर्थः ॥ ॥११॥

त्वं र॒यिं पु॒रु॒वीर॒मग्ने॑ दा॒शुषे॑ म॒र्ताय॑ । प्र णो॑ नय॒ वस्यो॑ अ॒च्छ ॥६॥

त्वं॑। र॒यिं॑। पु॒रु॒ऽवी॒रं॑। अ॒ग्ने॒। दा॒शु॑षे॒। म॒र्ताय॑। प्र॒। नः॑। न॒य॒। वस्यः॑। अ॒च्छ ॥६॥

हे अग्ने त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते मर्ताय यज्ञमानाय रयिं धनं पुरुवीरं बज्रभिर्वीरैर्युक्तं प्रयच्छसि । अतो नोऽस्मानपि वस्तो वसीयो धनमच्छाभिप्राप्तुं प्र णय । प्रापय ॥

उ॒रु॒ष्या णो॑ मा परा॑ दा अ॒घाय॑ते जा॒तवे॑दः । दु॒रा॒ध्ये॒ऽमर्ता॑य ॥७॥

उ॒रु॒ष्य॒। नः॑। मा॒। परा॑। दाः॒। अ॒घ॒ऽय॑ते । जा॒त॒ऽवे॑दः । दुः॒ऽआ॒ध्ये॒। मर्ता॑य ॥७॥

हे जातवेदो जातविय जातधन वाग्ने नोऽस्मानुरूप्य । रक्ष । उरुष्यती रक्षाकमेति यास्तः । नि० ५. २३ । मा परा दाः । मा परादेह्यस्मान् । कस्मा इति स उच्यते । अघायतेऽघं पापमिच्छते दुराध्ये दुराध्यानाय दुर्विचिंतकाय हिंसाबुद्धये मर्ताय मनुष्याय ॥

अग्ने॒ माकिं॑ष्टे दे॒वस्य॑ रा॒तिम॑दे॒वो यु॒योत॑ । त्वमी॑शिषे॒ वसू॑नां ॥८॥

अग्ने॑ । माकिः॑ । ते । दे॒वस्य॑ । रा॒तिं । अ॒दे॒वः । यु॒योत॑ । त्वं । ई॒शिषे॑ । वसू॑नां ॥८॥

हे अग्ने देवस्य द्योतमानस्य ते तव रातिं दानं दत्तं धनं वा कश्चिद्देवो मर्त्यादिर्माकिर्युयोत । मैव पृथक्करोतु । त्वमेवेशिषे । कस्य । वसूनां धनानामीश्वरो भवसि दातुं । अनेनामिश्रणीयाया रातेः सङ्गाव उक्तो भवति ॥

स नो॒ वस्व॑ उ॒प मा॒स्यूर्जो॑ न॒पा॒न्माहि॑नस्य । सखे॑ वसो ज॒रितृ॑भ्यः ॥९॥

सः । नः॑ । वस्वः॑ । उ॒प । मा॒सि॒ । ऊ॒र्जः॑ । न॒पा॒त् । माहि॑नस्य । सखे॑ । व॒सो॒ इति॑ । ज॒रितृ॑भ्यः ॥९॥

हे ऊर्जो नपाद्वलस्यान्नस्य पुत्र । बलेन मध्यमानत्वादाश्वलक्षणेनान्नैव प्रवर्धमादूर्जनपात्वं । हे सखे सखिवद्वितकारिन्वसो वासकापि स सुखत्वेनैव प्रसिद्धस्त्वं जरितृभ्यो गरितृभ्यः स्तोतृभ्यो नोऽस्माभ्यं माहिनस्य वस्वः । माहिन इति महन्नाम । महद्वनमुप मासि । समीपे मासि । निर्मासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

प्रातरनुवाके बार्हते कंदस्यच्छा न इत्याद्याः षड्वचः । तथा च सूचितं । अच्छा नः शीरशोचिषमिति षट् । आ० ४. १३. इति ॥ दशमेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छा वो अपिमिति तृचस्य स्थानेऽच्छा न इति तृचोऽच्छावाकवादः । सूचितं च । अच्छा नः शीरशोचिषं प्रति श्रुताय वो धृषदिति तृचो । आ० ८. १२. इति ॥

अच्छा॑ नः शी॒रशो॑चिषं गि॒रो यंतु॑ दर्श॒तं ।

अच्छा॑ य॒ज्ञासो॑ नम॒सा पुरु॑वसुं पुरु॒प्रश॑स्तमू॒तये॑ ॥१०॥

अच्छ॑ । नः॑ । शी॒रऽशो॑चिषं । गि॒रः । यंतु॑ । दर्श॒तं ।

अच्छ॑ । य॒ज्ञासः॑ । नम॒सा । पुरु॑वसुं । पुरु॒प्रश॑स्तं । ऊ॒तये॑ ॥१०॥

अच्छामिमुखं यंतु गच्छंतु नोऽस्माकं गिरः स्तुतयः । कं । शीरशोचिषमशनशीलज्वालं दर्शतं सर्वैर्दर्शनीयमपि । तथा यज्ञासो यज्ञाश्चास्मदीया नमसा हविषाज्वादिनक्षणेनाच्छामिमुखं यंतु । गच्छंतु । कीदृशं । पुरुवसुं प्रभूतधनं पुरुप्रशस्तं बद्धस्तुतं । किमर्थं । ऊतयेऽस्माकं रक्षणाय ॥ १२ ॥

अग्निं॑ सूनुं स॒हसो॑ जा॒तवे॑दसं दा॒नाय॑ वा॒र्याणां॑ ।

द्वि॒ता यो भू॒दमृ॑तो म॒र्त्येष्व॑ा होता॑ म॒द्रत॑मो वि॒शि ॥११॥

अग्निं॑ । सूनुं । स॒हसः॑ । जा॒तऽवे॑दसं । दा॒नाय॑ । वा॒र्याणां॑ ।

द्वि॒ता । यः । भू॒त् । अ॒मृतः॑ । म॒र्त्येषु॑ । आ । होता॑ । म॒द्रऽत॑मः । वि॒शि ॥११॥

अग्निं सहसः सूनुं बलस्य पुत्रं जातवेदसं जातधनं वार्याणां वरणीयानां गवादिधनानां दानाय गिरोऽच्छ यत्खित्यनुवर्तते । योऽपिरमृतोऽमरणधर्मा देवेषु भवति स मर्त्येष्व्वा । आकारश्चार्थः । मनुष्येषु चाभूत् अभवदित्येवं द्विता द्विधं भवति । देवेष्वमृतत्वमस्य प्रसिद्धं मनुष्येषु कीदृशोऽभूदिति उच्यते । विशि विशु यजमानरूपासु प्रजासु होमनिष्पादको मद्रतमो मादयितुमस्य भवति । अच्छ यत्खिति समन्वयः । अथवा । योऽमृतो द्विता द्विधं द्विधं द्विप्रकारोऽभूत् । कथं । मर्त्येषु सामान्येन दाहपाकादिसाधनोऽभवदित्येतत्प्रसिद्धं विशि यजमानरूपायां तु होता मद्रतमोऽभवदित्येवं द्विधं ॥

अग्निं वो देवयज्ययाग्निं प्रयत्यध्वरे ।

अग्निं धीषु प्रथममग्निमर्वत्यग्निं क्षैत्राय साधसे ॥१२॥

अग्निं । वः । देवयज्यया । अग्निं । प्रयति । अध्वरे ।

अग्निं । धीषु । प्रथमं । अग्निं । अर्वति । अग्निं । क्षैत्राय । साधसे ॥१२॥

हे यजमानाः युष्माकं देवयज्यया देवयागेन निमित्तेन देवयागार्थमग्निं स्वीमीति शेषः । तथाग्निमध्वरे यागे प्रयति प्रकर्षेण गच्छति प्रवृत्ते सति स्तौमि प्रथममितरदेवेभ्यः । तथाग्निमर्वत्यागते भ्रातृभ्ये स्तौमि यज्ञ-विघ्नपरिहारार्थं । तथा क्षैत्राय क्षेत्राय क्षेत्रसंबन्धिने साधसे साधनाय क्षेत्रलाभाय स्तौमि । यज्ञाति क्षेत्रलाभरूपाय फलाय च स्तौमि । एवमादौ मध्येऽति च सर्वदा स्तौमीत्यर्थः ॥

अग्निरिषां सख्ये ददातु न ईशे यो वार्याणां ।

अग्निं तोके तनये शश्वदीमहे वसुं संतं तनूपां ॥१३॥

अग्निः । इषां । सख्ये । ददातु । नः । ईशे । यः । वार्याणां ।

अग्निं । तोके । तनये । शश्वत् । ईमहे । वसुं । संतं । तनूपां ॥१३॥

अग्निर्देवः सख्ये समानख्यानाय नो मह्यं । सख्युः कर्म सख्यं । तस्मिन्वा । नोऽस्मभ्यमिषामिषोऽन्नानि ददातु । योऽग्निर्वार्याणां धनानामीशे ईष्टे स ददात्विति । तमेवाग्निं तोके पुत्रार्थं तनये तत्पुत्रार्थं च शश्वद्वज्रधनमज्ञं वेमहे । याचामहे । वार्याणामीश इत्युक्तत्वादेवं ज्ञभ्यते । कीदृशमग्निं । वसुं वासकं संतं सर्वदा वर्तमानं तनूपामंगानां पालयितारं ॥

अग्निमीळिष्वार्वसे गाथाभिः शीरशोचिषं ।

अग्निं राये पुरुमीळ् श्रुतं नरोऽग्निं सुदीतये हृदिः ॥१४॥

अग्निं । ईळिष्व । अर्वसे । गाथाभिः । शीरशोचिषं ।

अग्निं । राये । पुरुमीळ् । श्रुतं । नरः । अग्निं । सुदीतये । हृदिः ॥१४॥

हे पुरुमीळ् त्वमग्निमवस आवयो रक्षणयेळिष्व । क्षुहि गाथाभिः । गाथेति वाङ्माम । मंचरूपाभिर्वाग्भिः । कीदृशं । शीरशोचिषं शयनस्वभावरोचिष्कं । तथा राय ईळिष्व । श्रुतमेनं नरोऽन्येऽपि यजमानाः क्षुवंति स्वार्थं । तस्मात्सुदीतये मह्यमग्निं हृदिर्गृहं याचस्वेत्येवं सुदीतः पुरुमीळ् ब्रूते ॥

अग्निं द्वेषो योतवै नो गृणीमस्यग्निं शं योश्च दातवै ।

विश्वासु विस्ववितेव हव्यो भुवन्वस्तुर्जुषूणां ॥१५॥

अग्निं । द्वेषः । योतवै । नः । गृणीमसि । अग्निं । शं । योः । च । दातवै ।

विश्वासु । विष्णु । अविताऽइव । हव्यः । भुवन् । वस्तुः । ऋषूणां ॥१५॥

अग्निं द्वेषो द्वेष्टृन्योतवै पृथक्कर्तुं गृणीमसि । गृणीमः । क्षुमः । तथाग्निं शं सुखं योश्च भयानामभिघ्नं च दातवै दातुं । अथवा शं सुखस्य योर्मिथ्याणाय च गृणीमसि । अस्मिन्पक्षे द्वेषो योतवा इत्यनेन सह समुच्चयार्थश्चशब्दः । सोऽग्निर्विश्वासु सर्वासु विष्णु प्रजास्ववितेव रक्षिता राजिवर्षूणामृषीणामस्माकं वसुर्वासको देवो

हव्यो भवत् । भवतु । अथवा । सर्वासु विषु यजमानरूपासु प्रजासु मध्य ऋषूणामृषीणां सूक्तद्रष्टृणामस्माकमेव हव्यो भवतु वसुः सर्वस्य वासको देवः ॥ १३ ॥

हविष्कृणुध्वमित्यष्टादशर्चं तृतीयं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । हविर्हूना हर्यतः प्रागाथो हविषां स्तुतिर्वेति । प्रगाथपुत्रो हर्यत ऋषिः । परं गायत्रं प्राग्वत्समेतिरिति परिभाषया गायत्री ब्रह्मः । आपेयं त्वित्युक्तत्वाद-
पिदेवता यद्वा हविषां सूयमानत्वात्तदेवताकं वा ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

हविष्कृणुध्वमा गमदध्वर्युर्वनते पुनः । विद्वाँ अस्य प्रशासनं ॥ १ ॥

हविः । कृणुध्वं । आ । गमत् । अध्वर्युः । वनते । पुनरिति । विद्वान् । अस्य ।
प्रशासनं ॥ १ ॥

हे अध्वर्युसंबन्धिनो हविष्कर्तारः यूयं हविः कृणुध्वं । कृणुध्वं शीघ्रं । यत आ गमत् आजगामायमपिः
अतः कृणुध्वं । अध्वर्युः पुनर्वनते । संभजते । किं । सामर्थ्यादध्वरमिति गम्यते । कीदृशोऽध्वर्युः । अस्य हविषः
प्रशासनं प्रदानं विद्वान् ॥

नि तिग्ममभ्यंशुं सीदन्तो मनावधि । जुषाणो अस्य सख्यं ॥ २ ॥

नि तिग्मं । अभि । अंशुं । सीदन्त । होता । मनौ । अधि । जुषाणः । अस्य । सख्यं ॥ २ ॥

होतृत्वेकं तिग्मं तीक्ष्णमंशुं तमपि नि सीदन्त । निषीदन्ति । कीदृशो होता । अस्यापिः सख्यं मनावधि
यजमाने जुषाणः ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥

अंतरिच्छन्ति तं जने रुद्रं परो मनीषया । गृभ्णन्ति जिह्वा ससं ॥ ३ ॥

अन्तः । इच्छन्ति । तं । जने । रुद्रं । परः । मनीषया । गृभ्णन्ति । जिह्वा । ससं ॥ ३ ॥

तं रुद्रं । रुद्रः खं । तस्य द्रावयितारं । अथवा रुतं स्तुतिः । तथा गंतव्यं । स्तुत्यमित्यर्थः । तादृशमपि जने
यजमानार्थं मनीषया स्वप्रज्ञानेन परः परस्तात्परोदेश इच्छन्ति स्थापयितुं । त एव पश्चात्तसं स्वपंतमपि
जिह्वा ॥ अन्ये जनकशब्दः ॥ जिह्वाप्रभवया स्तुत्या गृभ्णन्ति । गृह्णन्त्यंगुलिभिः । अत्र यास्तः । स्वप्रमेतत्वात्
ज्योतिरित्यदर्शनं । नि० ५. ३. इति ॥

जाम्यतीतपे धनुर्वयोधा अरुहन् वनं । दृषदं जिह्वावधीत् ॥ ४ ॥

जामि । अतीतपे । धनुः । वयः । धाः । अरुहन् । वनं । दृषदं । जिह्वा । आवधीत् ॥ ४ ॥

वयोधा अन्नस्य दातापिर्मध्यमस्थानो जामि प्रवृद्धं सर्वमतिरिच्य वर्तमानं । जाम्यतिरेकनामेति यास्तः
। नि० ४. २०. । धनुर्धन्वांतरिच्यमतीतपे । अतितपति । अथवापिर्जामि गमनशीलं धनुरतितपति स्वविरोधिन् ।
स च वयोधा अन्नस्य दातापिर्वनमुदकमरुहन् । आरोहति विमोकाय । तदर्थं जिह्वा ज्वालयया दृषदं मेघ-
मवधीत् । हन्ति । दावापिपक्षे वनं तरुसमूहं हन्ति । जिह्वा दृषदं कठिनमपि पाषाणं भिनत्तीति ॥

चरन्वत्सो रुशन्निह निदातारं न विन्दते । वेति स्तोतव्यं ॥ ५ ॥

चरन् । वत्सः । रुशन् । इह । निदातारं । न । विन्दते । वेति । स्तोतवे । अन्व्यं ॥ ५ ॥

वत्सः । वत्सवच्चापलेन धावनाद्वत्स इत्युपचर्यते । अथवा वत्स इव संचरन् । इवशब्दो लुप्यते । रुशन्नेतो
भवन्निहासिज्ञोके निदातारं निरोधकं न विन्दते । न लभते । किंतु स्तोतवे स्तोतुमन्व्यं स्तोतारं स्वयं वेति ।
कामयते । अथवाच वैद्युतोऽपि रुच्यते । वैद्युतोऽयं रुशन्चरन्नेहांतरिच्ये वत्सः सर्वदा वसन् वत्सस्थानीयो वा
सन्निदातारं निरोधकं न विन्दते । किंतु स्तोतुमन्व्यं माध्यमिकां वाचं वेति ॥ १४ ॥

उ॒तो न्व॑स्य॒ यन्म॑हद॒श्वाव॑द्यो॒र्जनं॑ बृ॒हत् । दा॒मा रथ॑स्य॒ ददृ॑शे ॥ ६ ॥

उ॒तो इति॑ । नु । अ॒स्य । यत् । म॒हत् । अ॒श्वऽवत् । यो॒र्जनं॑ । बृ॒हत् । दा॒मा । रथ॑स्य॒ ददृ॑शे ॥ ६ ॥

उतो अपि च नु विप्रमथास्यादित्यस्य यन्महाहातययुक्तमश्वावत्संवृद्धाश्वबृहत्स्थूलं योजनं वृक्षते । तदेवाह । रथस्य दामा ददृशे वृक्षते । अंतरिचे रथेऽश्वान्नियोजयतीत्यर्थः । तदा दुहंतीत्युत्तरच संबंधः ॥

अभिष्टवे घर्मदाहे दुहंति सप्तैषा । सूचितं च । दुहंति सप्तैकां समिद्धो अभिरश्मिना । आ० ४. ७. इति ॥ यावस्तोत्रेऽपि । सूचितं च । दुहंति सप्तैकामधुक्षत्पिपुषीमिषं । आ० ५. १२. इति ॥

दु॒हंति॑ स॒प्तैका॑मु॒प॒ द्वा प॑ंच॒ सृज॑तः । ती॒र्थे सि॑ंधो॒रधि॑ स्वर॑ ॥ ७ ॥

दु॒हंति॑ । स॒प्त । एका॑ । उ॒प॒ । द्वा । प॑ंच॒ । सृज॑तः । ती॒र्थे । सि॑ंधोः । अ॒धि॒ । स्वर॑ ॥ ७ ॥

सप्तर्षिज एकां घर्मं दुहंति । तेषां मध्ये द्वा द्वौ प्रतिप्रस्थातारावध्वर्यु पंचान्यानुप सृजतः । प्रयोजयतः । के ते पंच त उच्यते । यजमानं ब्राह्मणं होतारमापीधं प्रस्तोतारमिति । कुर्वेति उच्यते । सिंधोः कस्याश्चित्स्वत्यादिप्रस्थाताया नद्यास्तीर्थं । यत्रायमृषिर्यजति तत्र । स्वरंऽधि ॥ स्वरतिः शब्दकर्म । अधीति सप्तमर्थानुवादी ॥ स्वरोपेति शब्दवति । यत्तीर्थमृषिजां ओं श्रावयेत्यादिशब्दः शब्दवद्भवति तस्मिन्नित्यर्थः ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे यावणोऽभिष्टवे वा दशभिरित्येषा । सूचितं च । आ दशभिर्विष्वस्तो दुहंति सप्तैकां । आ० ४. ७. आ० ५. १२. इति ॥

आ द॒शभिर्वि॑व॒स्वत॒ इ॒न्द्रः॑ को॒शम॑चुच्य॒वीत् । खे॒दया॑ चि॒वृता॑ दि॒वः ॥ ८ ॥

आ । द॒शऽभिः॑ । वि॒व॒स्वतः॑ । इ॒न्द्रः॑ । को॒शं । अ॒चुच्य॑वीत् । खे॒दया॑ । चि॒वृता॑ । दि॒वः ॥ ८ ॥

विष्वस्तः परिचरतो यजमानस्य दशभिरंगुलीभिर्याचितः सन्निद्रः कोशं । मेघनामेतत् । उदकसेचकं मेघं दिवोऽंतरिक्षसंबन्धिनं तत्सकाशाद्वाचुच्यवीत् । व्यदारयदित्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । चिवृता चिप्रकावर्तनवता खेदया रश्मिना । यद्वा । अवेन्द्रशब्देनापिरादित्यो वा गृह्यते । खेदया चिवृतेति सिंगात् ॥

परि॑ चि॒धातु॑र॒ध्वरं॑ जू॒र्णिर॑रेति॒ नवी॑यसी । म॒ध्वा हो॑तारो अ॒ंजते॑ ॥ ९ ॥

परि॑ । चि॒धातुः॑ । अ॒ध्वरं॑ । जू॒र्णिः॑ । ए॒ति॒ । नवी॑यसी । म॒ध्वा । हो॑तारः । अ॒ंजते॑ ॥ ९ ॥

अथमग्निस्त्रिधातुर्लोहितशुक्लकृष्णभेदेन विवर्णो जूर्णिरजवो वेगवान्नवीयसी नवीयस्या ज्वालायाध्वरं प्रवर्ग्यमेति । गच्छति । होतारो होमनिष्पादका अध्वर्यादयो मध्वाज्यादिना पर्यंजते । अथवापेस्त्रिस्त्रिप्रकारा बिप्रा जवतरा ज्वाला पर्येति महावीरं । तं मध्वांजत इति ॥

सि॒ंचन्ति॑ नम॒साव॑तमु॒च्चाच॑र्कं॒ परि॑ज्मानं । नी॒चीन॑बा॒रम॑क्षितं ॥ १० ॥

सि॒ंचन्ति॑ । नम॒सा । अ॒व॒तं । उ॒च्चाऽच॑र्कं । परि॑ज्मानं । नी॒चीन॑बा॒रं । अ॑क्षितं ॥ १० ॥

नमसा नमनेनावतं महावीरमुच्चाचक्रमपरिस्थितचक्रं परिज्मानं परिणत्यामं नीचीनबारं नीचीनद्वारमक्षितमचीणं ईदृशं बीराद्यवशेषयुक्तमाहवनीयस्योपरि नमनेन सिंचन्ति । जुहति । महावीरेण ह्याहवनीये ह्रयते ॥ १५ ॥

अ॒भ्यार॑मि॒दद्र॑यो॒ निषि॑क्तं पु॒ष्करे॑ म॒धु । अ॒व॒तस्य॑ वि॒सर्ज॑ने ॥ ११ ॥

अ॒भिऽआ॑रं । इत् । अ॒द्रयः॑ । निऽसि॑क्तं । पु॒ष्करे॑ । म॒धु । अ॒व॒तस्य॑ । वि॒सर्ज॑ने ॥ ११ ॥

अद्रय आद्रियमाणा अध्वर्यादयोऽभ्यारमिदभिगम्यैव निषिक्तमतिरिक्तं मधु पुष्करे वपुष्करे प्रवृद्ध

उपयमनीपात्रे सिंचति । अपिहोत्रार्थमवतस्य महावीरस्य विसर्जने विसर्जनसमये होमानंतरं खलु महावीरमासंधमासादयति ॥

गाव॒ उपा॑वतावतं म॒ही य॒ज्ञस्य॑ र॒प्सुदा॑ । उ॒भा क॑र्णा हिर॒ण्यया॑ ॥१२॥

गावः॑ । उपा॑ । अव॒त । अव॒त । म॒ही इति॑ । य॒ज्ञस्य॑ । र॒प्सुदा॑ । उ॒भा । क॑र्णा । हिर॒ण्यया॑ ॥१२॥

हे गावो घर्मदुघाः यूयमवतं महावीरं प्रत्युपावत । उपागच्छत । यस्माद्यज्ञस्य घर्मयागस्य साधनभूते रप्सुदा । रप्सुदारप्सुदे आरिप्सोः फलप्रदे । लिप्स्वोरश्चिनोर्दातव्ये वा । यद्वा रपणं शब्दनं । रप मंत्रः । तेन मुष्टु दातव्ये । अथवा षूद क्षरणे । रपा मंत्रेण क्षारणीये दोहनीये । ईदृशे गवाजयोः पयसी महो महती बङ्गले अपेक्षिते अत उपावतं । गौरजाया अयुपलक्षकः अजापयसोऽपि महावीरे सेचनीयत्वात् । अपि चास्य महावीरस्योभोभो कर्णा कर्णस्थानीयो द्वौ रक्मौ हिरण्यया हिरण्ययौ सुवर्णरजतमयावित्यर्थः ॥

प्रवर्ग्येऽजापयसि महावीर आनीयमान आ सुत इत्येषा । सूचितं च । आ सुते सिंचत श्रियमित्याजे । आ० ४. ७. इति ॥

आ सुते सिंचत॒ श्रियं॑ रोद॒स्योरभि॑श्रियं । र॒सा द॑धीत वृष॒भं ॥१३॥

आ । सुते । सिंच॒त । श्रियं॑ । रोद॒स्योः । अभि॑ऽश्रियं । र॒सा । द॑धीत । वृष॒भं ॥१३॥

सुते दुग्धे गोपयसि श्रियं श्रयणमाजं पय आ सिंचत । सिंचत हे अध्वर्यवः । कीदृशमाजं । रोदस्योः ॥ कर्मणि षष्ठ्या ॥ द्यावापृथिव्यावभिश्रियमभिश्रियतं । अपिसंयोगात्तावत्पर्यंतं प्रवृद्धमित्यर्थः । अथवा तत्कावश्चिनो द्यावापृथिव्यावित्येके । नि० १२. १. इति निरुक्तत्वादश्चिनोरभिश्रियमित्यर्थः । सेचनानंतरं रसा रस आज्ञे पयसि वृषभं वर्षकमपि दधीत । स्थापयत । अजाया आपेयीत्वात् क्षीरस्याप्यपिसंयोजनमुचितं । आपेयी वा एषा यद्वज्रित ब्राह्मणं ॥

ते जा॒नत॒ स्वमो॑क्यं सं व॒त्सासो॑ न मा॒तृभिः॑ । मि॒थो न॑संत जा॒मिभिः॑ ॥१४॥

ते । जा॒नत॒ । स्वं । ओ॒क्यं । सं । व॒त्सासः॑ । न । मा॒तृभिः॑ । मि॒थः । न॑संत । जा॒मिभिः॑ ॥१४॥

ते ता गावो जानत । ज्ञातव्यः । अथवा सामान्याकारिण त इति पुंनिर्देशः । किं । स्वं स्वकीयमोक्तं निवासं महावीरं । तत्र दोग्धुमगमन्नित्यर्थः । तदेवाह । वत्सासो वत्सा मातृभिर्न जननीभिः सह यथा संगच्छति तद्वज्रामिभिर्वधुभिः सहिता गावो मिथः प्रत्येकं सं नसंत । संगच्छते महावीरं ॥

उप॒ स्र॒क्तेषु॑ व॒प्सतः॑ कृ॒ण्वते॑ ध॒रुणं॑ दि॒वि । इं॒द्रे अ॒ग्रा नमः॑ स्वः ॥१५॥

उप॒ । स्र॒क्तेषु॑ । व॒प्सतः॑ । कृ॒ण्वते॑ । ध॒रुणं॑ । दि॒वि । इं॒द्रे । अ॒ग्रा । नमः॑ । स्वः॑ । रि॒ति स्वः॑ ॥१५॥

महावीरस्य स्रक्तेषु वप्सतो ज्वालयामभक्षयतोऽग्रेत्वं धरुणमिन्द्रे अपेति वक्ष्यमाणत्वादिद्राग्न्योर्धारकमाजं दिव्यतरिण उप कृण्वते । उपकुर्वते । यदाग्निर्महावीरं दहति तदा तस्योपर्युभयविधं क्षीरमासेचयतीत्यर्थः । एवं महावीर आसिचिन्द्रेऽग्राग्रा च स्वः सर्वं गव्यमाजं च नमोऽन्नं । अथवा स्वरंतरिणे । योजयतीति शेषः ॥ ॥१६॥

प्रवर्ग्ये घर्मदुहि दुग्धायामधुक्षदित्येषा । सूचितं च । दुग्धायामधुक्षत्पिपुषी । आ० ४. ७. इति ॥ यावन्तोत्रेऽप्येषा । अधुक्षत्पिपुषीमिषमा कलशेषु धावति । आ० ५. १२. इति सूचितत्वात् ॥

अधु॑क्षत्पि॒पुषी॑मिष॒मूजं॑ स॒प्रप॑दीम॒रिः । सूर्य॑स्य स॒प्र र॒श्मिभिः॑ ॥१६॥

अधु॑क्षत् । पि॒पुषी॑ । इषं॑ । ऊ॒जं । स॒प्रऽप॑दी । अ॒रिः । सूर्य॑स्य । स॒प्र । र॒श्मिभिः॑ ॥१६॥

अरिररणशीलो वायुः सूर्यस्य सप्त रश्मिभिः साधनैः पिप्पुषीमायाययदिवमन्नमूर्जं रसं च सप्तपदीं सर्पणस्वभावपादां माध्यमिकां वाचं घर्मधुपुषेणावस्थितामधुषत् । दुग्धवान् । यवप्यध्वर्युः पात्रेण गां दुग्धे तथाप्येवं भावनया सांगं भवति । माध्यमिकाया वाचो मधुधुक्त्वं हिंक्रणवती गीरमीमेत् । ऋ० १. १६४. २७. २८. । इत्यादिषु प्रसिद्धं ॥

सोमस्य मिचावरुणोदिता सूर आ ददे । तदातुरस्य भेषजं ॥ १७ ॥

सोमस्य । मिचावरुणा । उत्त० इता । सूरैः । आ । ददे । तत् । आतुरस्य । भेषजं ॥ १७ ॥

हे मिचावरुणी सूरैः सूर्य उदितोदिते सोमस्य सोममा ददे । स्वीकरोति । तच्च हेतुमाह । तत्स्वीकाररूपं कर्मातुरस्यास्मदादेर्भेषजमीषधं । हितकरमित्यर्थः ॥

उतो न्वस्य यत्पदं हर्यतस्य निधान्यं । परि द्यां जिह्यातनत् ॥ १८ ॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । पदं । हर्यतस्य । निऽधान्यं । परि । द्यां । जिह्या ।

अतनत् ॥ १८ ॥

पवमाने सोम उतो अपि चास्य सोमदातुर्हर्यतस्य प्रदानं कामयमानस्य मम यत्पदं निधान्यं हविषां निधानार्हमुत्तरवेदिलक्षणं तत्र स्थित्वाग्निर्वा परि परितो जिह्या ज्वालायातनत् । व्याप्नोत् ॥ ॥ १७ ॥

उदीराथामित्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तमात्रेयस्य गोपवनस्य सप्तवध्रिर्वार्धं गायत्रमाश्विनं । तथा चानुक्रम-
णिका । उदीराथां गोपवन आत्रेयः सप्तवध्रिर्वार्धमाश्विनमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ गायत्रे कंदस्वाश्वि-
नशस्त्रे चेदं सूक्तं । उदीराथामा मे हवमिति गायत्रं । आ० ४. १५. । इति सूचितत्वात् ॥

उदीराथामृतायते युंजाथामश्विना रथं । अंति षड्रतु वामवः ॥ १ ॥

उत् । ईराथां । अतुऽयते । युंजाथां । अश्विना । रथं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनौ अृतायते यज्ञमिच्छते मह्यं मर्त्यमुदीराथां । उन्नच्छतं । तदर्थं हवमाह्वानं यज्ञं वा प्राप्तुं युंजाथां । योजयतमथै रथं । वां युवयोरवो रक्षणमंत्यस्मदंतिके सद्वर्तमानं भूतु । भवतु ॥

निमिषश्चिज्जवीयसा रथेना यातमश्विना । अंति षड्रतु वामवः ॥ २ ॥

निऽमिषः । चित् । जवीयसा । रथेन । आ । यातं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु ।

वां । अवः ॥ २ ॥

निमिषश्चिन्निमेषादपि जवीयसातिशयवेगेन रथेना यातं । आगच्छतमस्मदं हे अश्विना । शिष्टसूक्तं ॥

उप स्तृणीतमत्रये हिमेन घर्ममश्विना । अंति षड्रतु वामवः ॥ ३ ॥

उप । स्तृणीतं । अत्रये । हिमेन । घर्मं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ३ ॥

अत्रये महर्षयेऽसुरैरपी प्रविप्राय तस्य हितार्थं घर्ममपिदाहकं हिमेनोदकेनोप स्तृणीतं । उपस्तीर्णवती । हिमेनापि घंसमवारयेथां । ऋ० १. ११६. ८. । इति निगमः ॥

कुहं स्यः । कुहं जग्मयुः । कुहं श्येनेव पेतयुः । अंति षड्रतु वामवः ॥ ४ ॥

कुहं । स्यः । कुहं । जग्मयुः । कुहं । श्येनाऽइव । पेतयुः । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ४ ॥

हे अश्विनी युवां कुह कृ स्तः । भवथः । इदानीं कुह कृ कुच जग्मथुः । गच्छथः स्वेच्छया । कुह कृ वा
श्लेनेव श्लेनाविव शीघ्रपतनी संती पेतथुः । पतथः । एवमचिंत्यस्वभावौ कृपया संनिहिती भवतमिति शेषः ।
तादृशयोर्वोऽतिके भवतु ॥

यद्द्य कर्हि कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवं । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ५ ॥

यत् । अद्य । कर्हि । कर्हि । चित् । शुश्रूयातं । इमं । हवं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ५ ॥

यद्यस्मात् निर्धार्यतेऽतोऽद्यास्मिन्काले कर्हि कस्मिन्नपि देशे कर्हि कस्मिन्नपि काले इमं हवमस्मादीयमाह्वानं
शुश्रूयातं । शुश्रूयातं ॥ ॥ ५ ॥

अश्विना यामहूतमा नेदिष्ठं याम्यायं । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ६ ॥

अश्विना । यामहूतमा । नेदिष्ठं । यामि । आयं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ६ ॥

यामहूतमातिशयेन काले ज्ञातव्यावश्विनाश्विनी यामि । नेदिष्ठमतिकतममायं बांधवं च यामि तयोः ॥

अवन्तमचये गृहं कृणुतं युवमश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ७ ॥

अवन्तं । अचये । गृहं । कृणुतं । युवं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ७ ॥

हे अश्विना युवं युवामचयेऽग्न्यागारे दह्यमानायावन्तं रचन्तं गृहं कृणुतं । कृतवन्ती । तादृशयोर्वामवो
भवतु ॥ अवन्तमिति व्यत्ययेन पुँल्लिङ्गता ॥

वरेथे अग्निमातपो वदन्ते वल्ग्वचये । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ८ ॥

वरेथे इति । अग्निं । आऽतपः । वदन्ते । वल्गु । अचये । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ८ ॥

हे अश्विनी वल्गु मनोहरं वदन्ते सुवतेऽचय आतप आतपादीष्ण्यादपि वरेथे । आवारयन्तं ॥

प्र सप्तवधिराशसा धारामग्नेरशायत । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ९ ॥

प्र । सप्तवध्रिः । आऽशसा । धारा । अग्नेः । अशायत । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ९ ॥

सप्तवध्रिर्महर्षिर्हे अश्विनी युवयोराशसाशंसनेन सुत्या मञ्जूषाया निर्गत्यापेधारां तस्यां मञ्जूषायां प्रा-
शायत । आशाययत् । स्वनिरोधिकां तां दग्धवानित्यर्थः । सप्तवध्रिः पेटिकांतःप्रवेशोऽश्विनोरनुग्रहान्निर्गमश्च
वि जिहीष्व वनस्यते ॥ ऋ० ५. ७८. ५. । इत्यत्र स्पष्टमुक्तं ॥

इहा गतं वृषणसू नृणुतं मे इमं हवं । अंति षड्भूतु वामवः ॥ १० ॥

इह । आ । गतं । वृषणसू इति वृषणऽवसू । नृणुतं । मे । इमं । हवं । अंति । सत् ।

भूतु । वां । अवः ॥ १० ॥

हे वृषणसू वर्षणधनावश्विनी इहास्मिन्वक्ष्य आ गतं । आगच्छतं । तदर्थं मे ममेमं हवं नृणुतं ॥ ॥ १० ॥

किमिदं वां पुराणवज्जरतोरिव शस्यते । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ११ ॥

किं । इदं । वां । पुराणऽवत् । जरतोऽइव । शस्यते । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ११ ॥

हे अश्विनी वां युवयोरर्घमागमनाय पुराणवत् पुराणयोरतिवृद्धयोरिव । तदेवाह । जरतोरिव शस्यते । पुनः पुनरागच्छतमिति शस्यते । किमिदं । यथा लोके वृद्धो जीर्णो बह्वारमाहृतोऽपि नागच्छति तद्वयुवाम-
पीत्यर्थः । एवमनागमाद्वीति ॥

स॒मानं॑ वां स॒जात्यं॑ स॒मानो॑ बंधुरश्विना । अ॒न्ति ष॒ड्भूतु॑ वा॒मवः॑ ॥१२॥

स॒मानं॑ । वां । स॒ऽजा॒त्यं । स॒मानः॑ । बंधुः । अ॒श्विना । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वां । अ॒वः ॥१२॥

हे अश्विनाश्विनी वां युवयोः परस्परं सजात्यं समानजातित्वं समानमेकमेव । उभयोरप्यश्वरूपाया सूर्यपत्न्या उत्पत्तेः सजात्यं । तथा युवयोर्बंधुर्बंधकः सुवः समान एक एव । अथर्वर्षिरहं समान एक एव बंधुः ॥

यो वां रजांस्यश्विना रथो वि॒याति॑ रोदसी । अ॒न्ति ष॒ड्भूतु॑ वा॒मवः॑ ॥१३॥

यः । वां । रजांसि । अ॒श्विना । रथः । वि॒ऽयाति॑ । रोदसी॒ इति॑ । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वां । अ॒वः ॥१३॥

वां युवयोर्यो रथोऽस्ति स रथो रजांसि लोकात्रोदसी बावापृथिव्यौ च वियाति । विशेषेण गच्छति । अतस्तेन रथेन शीघ्रमागच्छतमिति शेषः ॥

आ नो ग॒व्येभि॒रश्वैः॑ स॒हस्रै॒रुप॑ गच्छतं । अ॒न्ति ष॒ड्भूतु॑ वा॒मवः॑ ॥१४॥

आ । नः । ग॒व्येभिः॑ । अ॒श्वैः । स॒हस्रैः॑ । उप॑ । ग॒च्छतं॑ । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वां । अ॒वः ॥१४॥

हे अश्विनी नोऽस्मान् सहस्रैरपरिमितैर्गव्येभिर्गोसमूहैरश्वसमूहैश्चोप गच्छतं ॥

मा नो ग॒व्येभि॒रश्वैः॑ स॒हस्रै॒भि॒रति॑ ख्यतं । अ॒न्ति ष॒ड्भूतु॑ वा॒मवः॑ ॥१५॥

मा । नः । ग॒व्येभिः॑ । अ॒श्वैः । स॒हस्रै॒भिः॑ । अ॒न्ति । ख्य॑तं । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वां । अ॒वः ॥१५॥

हे अश्विनी गव्येभिर्गोसमूहैरश्वसमूहैः सहस्रेभिः सहस्रसंख्यकिर्मास्मानति ख्यतं । अतीति प्रतीत्य-
स्मिन्नर्थे । मा निवारयतमित्यर्थः ॥

अ॒रुण॑प्सु॒रुषा॑ अ॒भूद॑क॒ज्योति॑र्जु॒ताव॑री । अ॒न्ति ष॒ड्भूतु॑ वा॒मवः॑ ॥१६॥

अ॒रुण॑ऽप्सुः । उ॒षाः । अ॒भूत् । अ॒कः । ज्योतिः॑ । ज्यु॒तऽव॑री । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वां । अ॒वः ॥१६॥

हे अश्विनी उषा अरुणप्सुः शुभवर्णाभूत् । भवति । न केवलं स्वयं । ज्योतिस्तेजोऽकः करोत्यति सर्वत-
श्चतावर्युतवत्तुषाः ॥

अ॒श्विना॑ सु वि॒चाक॑शवृ॒क्षं प॑र॒शुमाँ॑ इव । अ॒न्ति ष॒ड्भूतु॑ वा॒मवः॑ ॥१७॥

अ॒श्विना॑ । सु । वि॒ऽचाक॑शत् । वृ॒क्षं । प॑र॒शुमा॑न् इव । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वां । अ॒वः ॥१७॥

सु विचाकशदत्यंत दीपमानः सूर्योऽपिर्वा वृक्षं परशुमानिव स यथा शक्यति तद्वत्तमो निशारय-
तीति शेषः । वृष्टांतसामर्थ्यादेव लभ्यते । यस्मादेवं तस्मादश्विनाश्विनावाह्य इति शेषः ॥

पुरं न धृष्णवा रुज कृष्ण्या बाधितो विशा । अंति षड्भूत वामवः ॥१८॥
 पुरं । न । धृष्णो इति । आ । रुज । कृष्ण्या । बाधितः । विशा । अंति । सत् । भूतु ।
 वां । अवः ॥१८॥

हे धृष्णो धर्षक सप्तवधे त्वं कृष्ण्याकर्षया विशा प्रवेशयन्त्या पेटिकया बाधितस्त्वं ततो निर्गत्य तामेवा
 रुज । पीडयाश्चिनोरनुग्रहात् । एवं स्वयं स्वात्मानं प्रेष्यति । अथवा गोपवनः सप्तवधमेवं ब्रवीति । वां युव-
 योरवो रक्षणं गमनं वा समोपि । तत्र चिषु वर्गेष्वन्ति षडित्युत्तरोऽर्धर्चोऽन्वितपदाध्याहरेण योज्यः ॥ २०॥

विशोविशो व इति पंचदशर्चं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । विशोविशो वः पंचोनामेयं त्वनुष्टुप्स्वा-
 सृचाश्चत्वारोऽन्त्यास्तिस्त्रोऽनुष्टुभ आर्षस्य श्रुतर्वणो दानस्तुतिरिति । अनुवृत्तेर्गोपवन ऋषिः । आदितस्त्रिषु
 तृत्रेषु सर्वाः प्रथमा अनुष्टुभो द्वितीयातृतीये प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यौ त्रयोदशाद्यास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः ।
 अस्त्योत्तरस्य चापिर्देवता । अन्त्यास्तिस्त्रः श्रुतर्वनाम्नो राक्षो दानस्तुतिः ॥ अमोविश्वदेवस्तुत्यं च शारदीयेष्विदं
 सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । विशोविशो वो अतिथिमित्याज्यं । आ० ९. ८. । इति ॥

विशोविशो वो अतिथिं वाजयंतः पुरुप्रियं ।
 अग्निं वो दुर्यं वचः स्तुषे शूषस्य मन्मभिः ॥१॥
 विशःऽविशः । वः । अतिथिं । वाजयंतः । पुरुऽप्रियं ।
 अग्निं । वः । दुर्यं । वचः । स्तुषे । शूषस्य । मन्मऽभिः ॥१॥

हे अन्य ऋत्विजो यजमानाश्च वो यूयं वाजयंतोऽन्नमिच्छंतो विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अतिथिं पूज्यं
 पुरुप्रियं बज्रप्रियमग्निं स्तुत्या परिचरतेति शेषः । अहं च वो युष्मदर्थं दुर्यं गुहा हितं वचो नु स्तुषे शूषस्य
 मुखस्य लाभाय । कैः साधनैः । मन्मभिर्मेननीयैः स्तोत्रैः ॥

यं जनांसो हविष्मंतो मित्रं न सर्पिरासुति । प्रशंसन्ति प्रशस्तिभिः ॥२॥
 यं जनांसः । हविष्मंतः । मित्रं । न । सर्पिःऽआसुति । प्रऽशंसन्ति । प्रशस्तिऽभिः ॥२॥

यमग्निं जनांसो जना यजमाना हविष्मंतः संतो मित्रं न मित्रमिवादित्वमिव सखायमिव वा सर्पिरासुति
 सर्पिरासूयते हयते यस्मिन् तादृशं प्रशंसन्ति सुवन्ति प्रशस्तिभिः स्तुतिभिः स्तुव इति शेषः ॥

पन्यांसं जातवेदसं यो देवतात्युद्यता । हव्यान्वैरयद्वि ॥३॥
 पन्यांसं । जातऽवेदसं । यः । देवऽताति । उत्ऽयता । हव्यानि । ऐरयत् । दिवि ॥३॥

पन्यांसमतिशयेन स्तोतारं साधु कृतमिति यजमानं सुवतं जातवेदसं जातधनं जातविषं वा स्तुव इति
 शेषः । योऽग्निर्देवताति देवताती यच्च उच्यतेयतानि हव्यानि हवींषि दिव्यैरयत् प्रेरयति दिवि देवैभ्यः ॥

आगन्म वृचहंतमं ज्येष्ठमग्निमानवं । यस्य श्रुतर्वा बृहन्नाक्षो अनीक एधते ॥४॥
 आ । अगन्म । वृचहन्ऽतमं । ज्येष्ठं । अग्निं । आनवं । यस्य । श्रुतर्वा । बृहन् । आक्षः ।
 अनीके । एधते ॥४॥

वृचहंतमं पापानामतिशयेन हंतारं ज्येष्ठं प्रशस्त्यमानवं मनुष्यसंबन्धिनं तेषां हितकारिणमपिमागन्म ।
 आगता वयं ॥ पूजार्थं बज्रवचनं ॥ यस्यापिरनीके ज्वालासंधे बृहन्नाहानार्च ऋषपुत्रः श्रुतर्वा नाम राजधते
 वर्धते । कर्म करोतीत्यर्थः । तमपिमागन्मेति समन्वयः । एवं श्रुतर्वाणं मित्रयागतो गोपवनोऽग्निं स्वीति ॥

अमृतं जातवेदसं तिरस्तमांसि दर्शतं । घृताहवनमीड्यं ॥५॥

अमृतं । जातवेदसं । तिरः । तमांसि । दर्शतं । घृतऽआहवनं । ईड्यं ॥५॥

स एवागत्य स्तीति । अमृतममरणं जातवेदसं जाततेजआयुपलक्षणधनं तमांसि तिरो दर्शतं । दर्शयंत-
मित्यर्थः । घृताहवनं । घृतमाह्वयते यत्र तं । ईड्यं सुखं । ईदृशमागच्छेति संबंधः ॥ ॥२१॥

सवाधो यं जना इमेऽग्निं हव्येभिरीकते । जुहानासो यत्सुचः ॥६॥

सऽवाधः । यं । जनाः । इमे । अग्निं । हव्येभिः । ईकते । जुहानासः । यत्सुचः ॥६॥

इमे सवाधो बाधसहिता अध्वर्षादयो यमग्निं हव्येभिर्विभिरीकते सुवति । कीदृशा जनाः । जुहा-
नासो यागं कुर्वाणा यत्सुचस्तदर्थं धृतसुगदंडाः । तमागच्छेति समन्वयः ॥

इयं ते नव्यसी मतिरग्रे अधाय्यस्मदा ।

मंद्रं सुजातं सुक्रतोऽमूरं दस्मातिथे ॥७॥

इयं । ते । नव्यसी । मतिः । अग्रे । अधायि । अस्मत् । आ ।

मंद्रं । सुजातं । सुक्रतो इति सुक्रतो । अमूरं । दस्मं । अतिथे ॥७॥

हे अग्रे इयमिदानीं क्रियमाणा नव्यसी नवतरा स्तुतिस्ते तव स्वभूतास्मदस्मास्वधाधि । धृताभूत् । वयं
तव स्तुतिं कुर्म इत्यर्थः । हे मंद्रं मोदमानं सुजातं शोभनजननं सुक्रतो शोभनकर्मन्मूरामूढं दस्मं दर्शनीया-
तिथेऽतिथिवत्पूज्येत्येविशेषणानि ॥

सा ते अग्रे शंतमा चनिष्ठा भवतु प्रिया । तया वर्धस्व सुष्टुतः ॥८॥

सा । ते । अग्रे । शंतमा । चनिष्ठा । भवतु । प्रिया । तया । वर्धस्व । सुष्टुतः ॥८॥

हे अग्रे सास्माभिः क्रियमाणा स्तुतिः शंतमात्यंतं सुखकरा चनिष्ठातिशयेनान्नवती ते तव प्रिया भवतु ।
तया स्तुत्या सुष्टुतः सुष्टु स्तुतः सन् वर्धस्व । प्रवृद्धो भव ॥

सा द्युम्नैर्द्युम्निनीं बृहदुपोप अवंसि अवं । दधीत वृचतूर्यं ॥९॥

सा । द्युम्नैः । द्युम्निनीं । बृहत् । उपऽउप । अवंसि । अवं । दधीत । वृचऽतूर्यं ॥९॥

सास्माभिः क्रियमाणा स्तुतिर्द्युम्नैर्वीतमानैरन्नैरस्मभ्यं प्रदेयैर्द्युम्निन्नवती अवंसि पूर्वस्मिन्विद्यमानेऽन्ने
पुनरपि बृहन्महच्छ्रवोऽन्नमुपोप दधीत । पुनरुपरिधारयतु । कुचेति उच्यते । वृचतूर्यं संग्रामे । शत्रोः संबं-
धीति यावत् ॥

अश्वमिह्रां रथप्रां त्वेषमिंद्रं न सत्पतिं । यस्य अवांसि तूर्वथ पन्यं पन्यं च कृष्टयः ॥१०॥

अश्वं । इत् । गां । रथऽप्रां । त्वेषं । इंद्रं । न । सत्पतिं । यस्य । अवांसि । तूर्वथ । पन्यं पन्यं च कृष्टयः ॥१०॥

पन्यंऽपन्यं । च । कृष्टयः ॥१०॥

गां गंतारमश्वमिह्रां । इच्छन् इवार्ये । अश्वमिव । तं यथा सुवते तथेत्यर्थः । रथप्रां रथानामस्मदीयानां
पूरयितारं धनैः तथा त्वेषं दीप्तमग्निं सत्पतिं सतां पालकमिंद्रं नेद्रमिवेनं कृष्टयो मनुष्याः परिचरतेति शेषः ।
यस्यापेर्बलेन अवांस्यन्नाग्निं शत्रुसंबन्धीनि तूर्वथ तथा पन्यं पन्यं च यद्यत्सुखं धनमस्ति तदपि तूर्वथ
हिंस्थ ॥ ॥२२॥

यं त्वा गोपव॑नो गि॒रा च॑निष्ठ॒मे अ॑ंगिरः । स पा॑वक॒ श्रुधी॑ ह॒र्व ॥११॥

यं । त्वा । गो॒पव॑नः । गि॒रा । च॑निष्ठत् । अ॒ग्रे । अ॑ंगि॒रः । सः । पा॑व॒क । श्रु॒धि । ह॒र्व ॥११॥

हे अपे यं त्वा त्वां गोपवन ऋषिर्गिरा सुत्या चनिष्ठत् अतिशयेनाज्ञप्रदातारमकरोत् स तादृशभिर्गिरः सर्वत्र गंतरंगिरसां मध्य एक वा पावक शोधक हवं गोपवनस्य श्रुधि । शृणु ॥

यं त्वा जना॑स॒ ई॒ळते॑ स॒वाधो॑ वाज॑सातये । स बो॑धि वृ॒च॒तू॒र्ये ॥१२॥

यं । त्वा । जना॑सः । ई॒ळते॑ । स॒वाधः । वाज॑सातये । सः । बो॒धि । वृ॒च॒तू॒र्ये ॥१२॥

हे अपे यं त्वा त्वां जनासो जनाः स्तोतारो वा वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय सबाधो निर्बन्धरूपबाधोपिताः संत ईळते लुपन्ति स त्वं वृचतूर्यै वैरिनाशनाय पापक्षयाय वा बोधि । बुध्यस्व । अथवा वृचस्य तूर्ये संग्रामे बोधि ॥

अ॒हं हु॑वा॒न आ॒र्क्षे॑ श्रु॒तर्व॑णि म॒द॒च्यु॒ति ।

श॒र्धा॒सी॒व स्तु॒का॒वि॒नां॑ मृ॒क्षा शी॒र्षा च॑तु॒र्णा ॥१३॥

अ॒हं । हु॑वा॒नः । आ॒र्क्षे॑ । श्रु॒तर्व॑णि । म॒द॒च्यु॒ति ।

श॒र्धा॒सि॒ऽइ॒व । स्तु॒का॒वि॒नां॑ । मृ॒क्षा । शी॒र्षा । च॑तु॒र्णा ॥१३॥

अहमृषिर्जवानो ह्यमानो यच्चदिदृक्कार्थं श्रुतर्वणितन्नाम्नि राजन्नि मदच्युति शत्रूणां मदस्य च्यावयितरि स्तुकाविनां । स्तुकाविन ऊर्णायवः । सुकः केशसंघातः । तद्वतां शर्धासीवोच्छ्रितानि लोमानिव तानि यथा सुश्रुति तद्वद्वृक्षा वृक्षाणि । वृक्ष्यन्त इति वृक्षाः केशाः । तद्वन्ति वृक्षाणि शीर्षा शीर्षाणि शिरांसि । केषां । चतुर्णां श्रुतर्वणा प्रदत्तानामश्यानां शिरांस्युन्मृजामीति शेषः । अथवा वृक्षा वृक्षेण । प्रत्यनसाधनत्वादृक्षो हस्तः । तेनोन्मृजामि ॥

मां च॒त्वार॑ आ॒शवः॑ श॒वि॒ष्ठस्य॑ द्र॒वि॒त्न॒वः॑ ।

सु॒रथा॑सो अ॒भि प्र॒यो व॑क्ष॒न्वयो॑ न तु॒ग्यं ॥१४॥

मां । च॒त्वारः॑ । आ॒शवः॑ । श॒वि॒ष्ठस्य॑ । द्र॒वि॒त्न॒वः॑ ।

सु॒रथा॑सः । अ॒भि । प्र॒यः । व॑क्ष॒न् । व॒यः । न । तु॒ग्यं ॥१४॥

मां शविष्ठस्यातिशयेनाज्ञवतः श्रुतर्वणो राज्ञः संबन्धिनश्चत्वार आशवोऽश्या द्रवित्ववो गमनशीलाः सुरथासः शोभनरथा अश्याः प्रयोऽन्नं शत्रूणां प्रत्यभि वक्षन् । अभिवहन्ति । वयो न तुग्यं मुक्त्युं यथाश्विभ्यां प्रेरिताश्चतस्रो नावः स्वगृहं प्रापयन् तद्वदिति ॥

स॒त्यमि॑त्त्वा महे॒नदि॑ प॒रु॒षाय॑व॒ देदि॑शं ।

ने॒मापो॑ अ॒श्व॒दा॒त॒रः॑ श॒वि॒ष्ठा॒दस्ति॑ म॒र्त्यैः ॥१५॥

स॒त्यं । इ॒त् । त्वा । म॒हे॒ऽन॒दि॑ । प॒रु॒षि॑ण । अ॒व । दे॒दि॒शं ।

न । ई॒ । आ॒पः । अ॒श्व॒ऽदा॒त॒रः॑ । श॒वि॒ष्ठा॒त् । अ॒स्ति॑ । म॒र्त्यैः ॥१५॥

हे महेनदि परुष्येतन्नामिके त्वा त्वां सत्यमित् सत्यमेवाव देदिशं । आदिशामि । वदामि । नयाकारेण

संबोध्यापः संबोधयति । हे आपः ईमस्माच्छविषाद्वलवत्तमाकृतवर्णोऽधिकः कश्चिदश्वदातरोऽश्वाणां दातृ-
तमो मर्त्यो नास्ति । परुष्णास्तीरे राशोऽश्वमेधप्रतियहान्तां संबोध्य ब्रूते ॥ २३ ॥

युत्वा हीति षोडशर्चं षष्ठं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्वार्यं गायत्रमापेयं । तथा चानुकमणिका । युत्वा हि
षोऊश्च विरूप इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । तृतीये युत्वा हीत्याज्यं । आ० ७.
१० । इति ॥ प्रातरनुवाकेऽप्यापेये गायत्रे कंदस्वाश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । युत्वा हि प्रेष्ठं वः
। आ० ४. १३ । इति ॥

युत्वा हि देवहूतमाँ अश्वीँ अग्ने रथीरिव । नि होता पूर्यः सद् ॥ १ ॥

युत्वा हि देवहूतमान् । अश्वान् । अग्ने । रथीः । सद् । नि होता पूर्यः । सद् ॥ १ ॥

हे अग्ने देवहूतमान् देवानामाहुतमानश्चान्युत्वा । योजय रथे । रथीरिव यथा रथी स्वाश्वानिष्टदेश-
गमनाय योजयति तद्वत् । तथा कृत्वा होता त्वं पूर्यो मुख्यः सन्न षट् । उपविश च ॥

उत नो देव देवाँ अच्छा वोचो विदुष्टरः । अश्विश्चा वार्या कृधि ॥ २ ॥

उत । नः । देव । देवान् । अच्छ । वोचः । विदुः । स्तरः । अत् । विश्वा । वार्या । कृधि ॥ २ ॥

हे देवाग्ने उतापि च नोऽस्मान् देवानच्छा वोचः । अभिब्रूयाः । सम्यगनुष्ठितवन्त इति । तथा विदुष्टरो
विद्वत्तमान्वोचः । तथा कृत्वा विश्वा सर्वाणि वार्या वरणीयानि धनानि देवसंबंधीनि अत् सत्यानि कृधि ।
कुर्वस्माकं । अथवास्मदीयानि सर्वाणि वरणीयानि हवीषि अत् सत्यानि कुरु । देवान् प्रापयेत्यर्थः ॥

त्वं ह यद्यविष्य सहसः सूनवाहुत । अतावा यज्ञियो भुवः ॥ ३ ॥

त्वं । ह । यत् । यविष्य । सहसः । सूनो इति । आहुत । अतावा । यज्ञियः । भुवः ॥ ३ ॥

हे अग्ने यविष्य युवतम सहसः सूनो बलस्य पुत्राहुत सर्वतो हुताहुत वा त्वं यद्यदा ह खल्वृतावा
सत्यवान् यज्ञियो यज्ञाहंश्च भुवः भवसि तदा वार्याणि अत्कुर्वति संबंधः ॥

दर्शपूर्णमासयोरप्रेयस्यायमप्रिरिति वैकल्पिकी याज्या । सूचितं च । अयमग्निः सहस्रिण इति वेदं
विष्णुर्वि चक्रमे । आ० १. ६ । इति ॥

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः । मूर्धा कवी रयीणां ॥ ४ ॥

अयं । अग्निः । सहस्रिणः । वाजस्य । शतिनः । पतिः । मूर्धा । कविः । रयीणां ॥ ४ ॥

अयमग्निः शतिनः सहस्रिणश्चोक्तसंख्योपेतस्य वाजस्यान्नस्य पतिः स्वामी मूर्धा शिरोवदुन्नतः श्रेष्ठः कवि-
मैधावी रयीणां धनानामपि पतिरिति शेषः । तदुभयं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

तं नेमिभूवो यथा नमस्व सहूतिभिः । नेदीयो यज्ञमंगिरः ॥ ५ ॥

तं । नेमिं । अमृभवं । यथा । आ । नमस्व । सहूतिभिः । नेदीयः । यज्ञं । अंगिरः ॥ ५ ॥

हे अंगिरः त्वं सहूतिभिः समानाहुतैरन्यदेवैः सह नेदीयोऽतिकृतमं यज्ञमा नमस्व । आनमय । अमृभवो
नेमिं रथमिव ॥ २४ ॥

तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिं ॥ ६ ॥

तस्मै । नूनं । अभिद्यवे । वाचा । विरूप । नित्यया । वृष्णे । चोदस्व । सुष्टुतिं ॥ ६ ॥

हे विरूप नागरूपैतन्नामक महर्षे त्वं तस्मै प्रसिद्धायाभिषेचिऽभिगततुष्टये वृष्णे वर्षकायाप्रये नित्ययो-
त्पत्तिरहितया वाचा मंत्ररूपया सुष्टुतिं नूनमिदानीं चोदस्व । सुहीत्येवमुषिः स्वात्मानं ब्रवीति यजमानो वा
होतारं विरूपं ॥

कमुं ध्विदस्य सेनयाग्नेरपाकचक्षसः । पणिं गोषु स्तरामहे ॥७॥

कं । ऊं इति । स्वि॒त् । अ॒स्य । से॒नया । अ॒ग्नेः । अ॒पाकऽचक्ष॑सः । प॒णिं । गो॒षु ।
स्तरा॑महे ॥७॥

अस्याग्नेरपाकचक्षसोऽनल्पचक्षसोऽग्नेः सेनया ज्वालारूपया गोषु निमित्तेषु कमुं ध्वित् कं खलु पणिं
स्तरामहे । स्तराणं हिंसनं । इदानीं बलिनमभिषेचयेत्यर्थः ॥

मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्नाः । कृशं न हासुरघ्याः ॥८॥

मा । नः । दे॒वानां । वि॒शः । प्र॒स्ना॒तीऽइ॒व । उ॒स्नाः । कृ॒शं । न । हा॒सुः । अ॒घ्याः ॥८॥

देवानां सर्वेषां विशः प्रजाभूतान्परिचारकात्तोऽस्मात्मा हासीत् । अपिर्मा परित्यजतु । प्रस्नातीरस्ना
इव पयः चरतीर्याव इव । ता यथा न मुंचति । उभयमपि न परित्यजत्वित्यर्थः । किमिव । कृशमल्पं स्ववत्स-
मय्या गावो यथा न हासुः न परित्यजन्ति तद्वत् ॥

मा नः समस्य दृढ्यः परिद्वेषसो अंहतिः । ऊर्मिर्न नावमा वधीत् ॥९॥

मा । नः । स॒म॒स्य । दुः॒ध्यः । परि॑द्वेषसः । अ॒ह॒तिः । ऊ॒र्मिः । न । ना॒व॒मा । व॒धी॒त् ॥९॥

समस्य सर्वस्य परिद्वेषसः परितो द्विषतो दृढ्यः पापबुद्धेरहतिर्हननं मा वधीत् । मा हिंस्यात् । नावमूर्मिः
समुद्रतरंग इव । स यथा तां पीडयति तद्वत्मा वधीदित्यर्थः । अत्र मा नः सर्वस्य दुर्धियः । नि० ५. २३ ।
इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

नमस्ते अम्र ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः । अमैरमिचमर्दय ॥१०॥

नमः । ते । अ॒म्रे । ओ॒ज॒से । गृ॒णन्ति॑ । दे॒व । कृ॒ष्टयः॑ । अ॒मैः । अ॒मिचं॑ । अ॒र्दय॑ ॥१०॥

हे अग्ने देव तुभ्यं नमो गृणन्ति । नमस्कारशब्दमुच्चारयन्ति । किमर्थं । ओजसे बलाय । के । कृष्टयो
मनुष्या यजमानाः । अतोऽहमपि गृणामीत्यर्थः । तथामैर्बलैरमिचं शत्रुमर्दय । नाशय ॥ ॥२५॥

यान्येणाग्निना वैतानिकस्य संसर्गेऽग्नये संवर्गायेष्टिः कार्या । तत्र कुवित्सु न इत्यनुवाक्या मा नो अस्मि-
न्निति याज्या । सूचितं च । कुवित्सु नो गविष्टये मा नो अस्मिन्महाधने । आ० ३. १३. इति ॥

कुवित्सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिं । उरुकृदुरु णस्कृधि ॥११॥

कु॒वित् । सु॒नः । गो॒ऽइ॒ष्टये॑ । अ॒ग्ने । सं॒वे॒षि॒षः । र॒यिं । उ॒रु॒कृ॒त् । उ॒रु॒नः । कृ॒धि ॥११॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्माकं गविष्टये गवामेषणाय कुविद्वज्ज रयिं धनं संवेषिषः । संप्रापय । उरुकृत्त्वं
नोऽस्मानुर्ब कृधि । कुरु ॥

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्गभारभृद्यथा । संवर्गं सं रयिं जय ॥१२॥

मा । नः । अ॒स्मिन् । म॒हा॒ध॒ने । परा॑ । वर्॒ग॒भार॑भृद्यथा । सं॒वर्गं॑ सं र॒यिं । ज॒य ॥१२॥

नोऽस्मान्स्त्रिहाधने संयामे मा परा वर्क । मा परित्याचीः । भारभृद्यथा । भारवाही यथा भारमंते परित्यजति तद्वत् । संवर्गं शत्रुभ्यः सहाच्छिद्यमानं रयिं धनं सं जयास्मदर्थं ॥

अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना । वर्धा नो अमवच्छवः ॥ १३ ॥

अन्यं । अस्मत् । भियै । इयं । अग्ने । सिषक्तु । दुच्छुना । वर्धा । नः । अमऽवत् । शवः ॥ १३ ॥

हे अग्ने त्वदीयेयं दुच्छुना बाधकसंहतिरस्मादन्यमस्योतारं भियै भयाय सिषक्तु । सेवतां । त्वं च नोऽस्माकममवद्वलोपेतं शवो वेगं वर्ध । वर्धय संयामे ॥

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा । तं घेदमिर्वृधावति ॥ १४ ॥

यस्य । अजुषत् । नमस्विनः । शमी । अदुऽमखस्य । वा । तं । घ । इत् । अग्निः ।

वृधा । अवति ॥ १४ ॥

यस्य नमस्विनो नमस्कारवतोऽदुर्मखस्य वादुष्टयागस्य वा शमीं कर्माजुषत् असेवत तं घेत्तमेव यजमानं संयामेऽपिर्वृधावति । विशेषेण गच्छति । अतो नमोयुक्ता अदुर्मखाश्च भवेमेति ॥

परस्या अधि संवतोऽवराँ अभ्या तर । यचाहमस्मि ताँ अव ॥ १५ ॥

परस्याः । अधि । संऽवतः । अवरान् । अभि । आ । तः । यच । अहं । अस्मि ।

तान् । अव ॥ १५ ॥

हे अग्ने परस्या अन्यायाः संवतः सेनाया अवराण्यन्यस्मादीयानभ्यमिमुखमा सर्वतस्तार । तारय । वैरिसेना अस्मद्वटेः पराभावधेत्यर्थः । यच घेष्वस्मादीयपरिजनमध्येऽहमस्मि स्वामी तानव । रक्ष ॥

विद्महि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथावसः । अधा ते सुन्नमीमहे ॥ १६ ॥

विद्म । हि । ते । पुरा । वयं । अग्ने । पितुः । यथा । अवसः । अध । ते । सुन्नं । ईमहे ॥ १६ ॥

हे अग्ने पितुः पालकस्य ते तवावसोऽवो रक्षणं पुरा यथा तथेदानीमपीति विद्म । अध तत्ते तव सुन्नं सुखमीमहे । याचामहे । अथवा पितुर्यथेति दृष्टांतः । पितुः पालनं पुत्रो यथा वेत्ति तथेत्यर्थः ॥ २६ ॥

इमं नु मायिनमिति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं । कुरुमुतिर्नाम काण्व ऋषिः । गायत्री छंदः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । इमं नु द्वादश कुरुमुतिः काण्व इति ॥ ब्यूहे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीय आयसृचः । सूचितं च । इमं नु मायिनं ऊवे त्वसु वः सचासाहं । आ० ८. ८. इति ॥

इमं नु मायिनं हुव इंद्रमीशान्मोजसा । मरुत्वंतं न वृजसे ॥ १ ॥

इमं । नु । मायिनं । हुवे । इंद्रं । ईशानं । ओजसा । मरुत्वंतं । न । वृजसे ॥ १ ॥

इमं मायिनं प्रज्ञावंतमोजसा स्वबलेनेशानं सर्वस्य स्वामिनं मरुत्वंतं न । नेति संप्रत्यर्थे । मरुत्त्वित्तमिदानीमिंद्रं वृजसे शत्रूणां हृदनाय ऊवे । आह्वयामि ॥

अयमिंद्रो मरुत्सखा वि वृचस्याभिनच्छिरः । वज्रेण शतपर्वणा ॥ २ ॥

अयं । इंद्रः । मरुत्सखा । वि । वृचस्य । अभिनत् । शिरः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥ २ ॥

अयमिंद्रो मरुत्सखा मरुद्युक्तो वृचस्य अभिनत् व्यच्छिनच्छिरो वज्रेण शतपर्वणा शतसंधिना ॥

वावृधानो मरुत्सखेन्द्रो वि वृचमैरयत् । सृजन्समुद्रिया अपः ॥३॥

ववृधानः । मरुत्सखा । इन्द्रः । वि । वृचं । ऐरयत् । सृजन । समुद्रियाः । अपः ॥३॥

अयमिन्द्रो वावृधानो वर्धमानो मरुत्सखा मरुत्सहायो वृचं मेघं बैरयत् । विदारितवान् । किं कुर्वन् । समुद्रियाः । समुद्रमंतरिचं । तत्संबन्धिन्य अप अपष्टजन ॥

षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयेऽयं ह येनेति मरुत्सखिविद्वानीयः । सूत्रितं च । अयं ह येन वा इदमुप नो हरिमिः सुतं । आ० ८. ८. । इति ॥

अयं ह येन वा इदं स्वमरुत्वता जितं । इन्द्रेण सोमपीतये ॥४॥

अयं । ह । येन । वै । इदं । स्वः । मरुत्वता । जितं । इन्द्रेण । सोमऽपीतये ॥४॥

अयं ह खल्विन्द्रो येन वै येन खलु मरुत्वता मरुद्विर्युक्तेनेन्द्रेणैदं स्वः स्वर्गाख्यं स्थानमिदं स्वः सर्वं कर्म वा यद्वेदं सर्वं जगज्जितं । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

मरुत्वतमृजीषिणमोजस्वंतं विरप्श्नं । इन्द्रं गीर्भिर्हवामहे ॥५॥

मरुत्वतं । मृजीषिणं । ओजस्वंतं । विरप्श्नं । इन्द्रं । गीऽभिः । हवामहे ॥५॥

मरुत्वतं मरुद्विस्तद्वतमृजीषिणं । अभिपुतशेष ऋजीषः । स च तृतीयसवने पुनः मूयते । तद्वतमोजस्वंतं । ओजो नामाष्टमी दशा । शरीरवृद्धपुतमित्यर्थः । विरप्श्नं । महन्नामेतत् । महातं एवंमहानुभावमिन्द्रं गीर्भिः स्तुतिभिर्हवामहे । आह्वयामः ॥

इन्द्रं प्रत्नेन मन्मना मरुत्वतं हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥६॥

इन्द्रं । प्रत्नेन । मन्मना । मरुत्वतं । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥६॥

मरुत्वतमिन्द्रं प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण हवामहेऽस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥ ॥२७॥
पंचमेऽहनि मरुत्वतीये मरुत्वाँ इन्द्रं मीढु इति तृचो निविद्वानीयः । सूत्रितं च । मरुत्वाँ इन्द्रं मीढुस्त्वमिन्द्रं वाजयामसि । आ० ८. ८. । इति ॥

मरुत्वाँ इन्द्रं मीढुः पिबा सोमं शतक्रतो । अस्मिन्यज्ञे पुरुष्टुत ॥७॥

मरुत्वान् । इन्द्रं । मीढुः । पिब । सोमं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अस्मिन् । यज्ञे ।

पुरुऽस्तुत ॥७॥

हे मीढुः फलस्य वृष्टेर्वा सेक्तः शतक्रतो वज्रकर्मेन्द्र त्वं मरुत्वान् सोमं पिबास्मिन्यज्ञे हे पुरुष्टुत वज्रमि-
राहृत ॥

तुभ्येदिन्द्रं मरुत्वते सुताः सोमासो अद्रिवः । हृदा हूयन्त उक्थिनः ॥८॥

तुभ्यं । इत् । इन्द्रं । मरुत्वते । सुताः । सोमासः । अद्रिऽवः । हृदा । हूयन्ते । उक्थिनः ॥८॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्रं मरुत्वते तुभ्येतुभ्यमेव सोमासः सुताः । अभिपुताः । ते चोक्थिनः शस्त्रवन्तो हृदा मनसा भक्त्या ह्वयन्ते त्वदर्थं ॥

पिबेदिन्द्रं मरुत्सखा सुतं सोमं दिविष्टिषु । वज्रं शिशान् ओजसा ॥९॥

पिब । इत् । इन्द्रं । मरुत्सखा । सुतं । सोमं । दिविष्टिषु । वज्रं । शिशानः । ओजसा ॥९॥

हे इंद्र मरुत्सखा त्वं सुतमभिषुतं सोमं पिब । किमर्थं । दिविष्टिष्वस्माकमहामभिगमनेषु दिवः स्वर्गस्य वैषणेषु निमित्तेषु । पीत्वा चौजसा बलेन सोमपानजनितेन वज्रं शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् । शत्रूञ्जहीति भावः ॥

चतुर्विंशेऽहनि प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र उत्तिष्ठन्निति तृचः षऊहसोचियः । सूचितं च । उत्तिष्ठन्नो-जसा सह भिंधि विश्वा अप द्विषः । आ० ७. २. इति ॥

उत्तिष्ठन्नोजसा सह पीत्वा शिमे अवेपयः । सोममिन्द्र चमू सुतं ॥ १० ॥

उत्तिष्ठन् । ओजसा । सह । पीत्वा । शिमे इति । अवेपयः । सोमं । इंद्र । चमू इति । सुतं ॥ १० ॥

हे इंद्र त्वं पीत्वा पीत्वाजसा बलेन सहोत्तिष्ठच्छिमे हनु अवेपयः । अकंपयः । मदावेशादिति भावः । किं पीत्वा । चमू चम्बोरधिषवणफलकयोः सुतं सोमं ॥

अनु त्वा रोदसी उभे क्रक्षमाणमकृपेतां । इंद्र यहस्युहाभवः ॥ ११ ॥

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । क्रक्षमाणं । अकृपेतां । इंद्र । यत् । दस्युऽहा । अभवः ॥ ११ ॥

हे इंद्र क्रक्षमाणं शत्रुन्विलिखंतं त्वा त्वामुभे रोदसी उभे अपि बावापृथिव्यावन्वक्ष्येतां । अनुकल्पयेतां । यद्यदा दस्युहाभवः भवसि तदा ॥

वाचमष्टापदीमहं नवस्रक्तिमृतस्पृशं । इंद्रात्परि तन्वं ममे ॥ १२ ॥

वाचं । अष्टाऽपदीं । अहं । नवऽस्रक्तिं । ऋतुऽस्पृशं । इंद्रात् । परि । तन्वं । ममे ॥ १२ ॥

अष्टापदीं । अष्टाभिर्दिग्भिर्विदिग्भिः साष्टापदी । नवस्रक्तिमुपरि स्थितेनादित्येन नवस्रक्तिं । आसु दिव्य व्याप्राप्तित्यर्थः । ऋतस्पृशं यज्ञस्पृशं वाचं सुतिमहं परिपूर्णादिन्द्रात्तन्वं तन्नू न्यूनां सतीं परि ममे । अन्नूनेयतां करोमीत्यर्थः । कात्स्न्येन स्वरूपं स्तुत्या विषयीकर्तुमशक्यत्वादिति भावः ॥ ॥ २८ ॥

जज्ञान इत्येकादशर्चमष्टमं मूक्तं काण्वस्य कुक्षुतेरार्थं । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहत्येकादशी सतो-वृहती । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । जज्ञान एकादश प्रगाथांतमिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये जज्ञानो नु शतक्रतुरित्येषा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । जज्ञानो नु शतक्रतुरित्येका । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

जज्ञानो नु शतक्रतुर्वि पृच्छदिति मातरं । क उयाः के ह ऋषिरे ॥ १ ॥

जज्ञानः । नु । शतऽक्रतुः । वि । पृच्छत् । इति । मातरं । के । उयाः । के । ह । ऋषिरे ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो जज्ञानो नु जायमान एव शतक्रतुर्ब्रह्मकर्मैसीत्यं मातरं स्वजननीं विपृच्छति । किमिति । के उया उन्नूणवला लोके । के ह ऋषिरे । श्रूयंते गुणैः । के विश्रुता इत्यर्थः ॥

आदीं शवस्यब्रवीदीर्णवाभमहीशुवं । ते पुत्र संतु निधुरः ॥ २ ॥

आत् । ई । शवसी । अब्रवीत् । और्णऽवाभं । अहीशुवं । ते । पुत्र । संतु । निऽधुरः ॥ २ ॥

इद्रेण पृष्टा शवसी मातानंतरमेवेतमिन्द्रमब्रवीत् । किमिति उच्यते । और्णवाभमहीशुवमेतन्नामानावसुरौ तिष्ठतः । तावुक्तावन्ये च तादृशा हे पुत्र तव निधुरो निसारणीयाः संत्विति ॥

समिहान्वृचहाखिदत्से अराँ इव खेदया । प्रवृद्धो दस्युहाभवत् ॥३॥

सं । इत् । तान् । वृचऽहा । अखिदत् । से । अरान्ऽइव । खेदया । प्रऽवृद्धः । दस्युऽहा ।
अभवत् ॥३॥

ताञ्जनन्योक्तान् वृचहेन्द्रः समित्सहेवाखिदत् । खेदनं नामाकर्षणं । खे रथचक्रस्य नामावराञ्चक्राङ्गभू-
ताञ्जकूलं खेदया रज्ज्विव । तथा तान्यथा संखिदंति तद्वत् । तथा कृत्वा दस्युहा शत्रुघातीन्द्रः प्रवृद्धोऽभवत् ॥

एकया प्रतिधापिबत्साकं सराँसि चिंशतँ । इन्द्रः सोमस्य काणुका ॥४॥

एकया । प्रतिऽधा । अपिबत् । साकं । सराँसि । चिंशतँ । इन्द्रः । सोमस्य । काणुका ॥४॥

अयमिन्द्र एकैकेन प्रतिधा प्रतिधानेन साकमेकधैव चिंशतमपि । उक्थपावाणीत्यर्थः । कोट्टशानि ।
सरांसि सोमस्य पूर्णानि सोमरसेन पूर्णानि काणुका कांतानि क्रांतानि वा सोमेन कृतानि वा सोमपूर्णान्य-
पिबत् । पीतवान् माध्वंदिनसवने । याज्ञिकप्रसिद्धैवं । नैवक्तप्रसिद्धा तु कालाभिमानोद्भूतः । चिंशदपरपञ्च-
स्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपञ्चस्य च संति । तानेकरूपमनुभवतीति । एतत्सर्वमेकेन प्रतिधानेनापिबत् । नि० ५. ११. ।
इत्यादि निरुक्ते तद्व्याख्याने च स्पष्टमुक्तं । तदत्र द्रष्टव्यं ॥

अभि गंधर्वमनृणदबुधेषु रजःस्वा । इन्द्रो ब्रह्मभ्य इवृधे ॥५॥

अभि । गंधर्वं । अनृणत् । अबुधेषु । रजःऽसु । आ । इन्द्रः । ब्रह्मऽभ्यः । इत् । वृधे ॥५॥

अयमिन्द्रो गंधर्वं । गामुदकं धारयतीति गंधर्वो मेघः । तमभ्यानुणत् । सर्वतो हिंसितवान् । कुत्र ।
अबुधेषु पदनिधानयोग्यस्थानरहितेषु रजःसु लोकेषु । अंतरिक्षप्रदेशेष्वित्यर्थः । किमर्थं । ब्रह्मभ्य इवृधेभ्य
एव वृधे वर्धनाय ॥ ॥२९॥

निराविध्यङ्गिरिभ्य आ धारयत्पक्वमोदनं । इन्द्रो बुंदं स्वाततं ॥६॥

निः । अविध्यत् । गिरिऽभ्यः । आ । धारयत् । पक्वं । ओदनं । इन्द्रः । बुंदं । सुऽआततं ॥६॥

अयमिन्द्रो गिरिभ्यो मेघेभ्यः सकाशादुदकं निर्गमयितुं निराविध्यत् । संप्राहरत्तानेव मेघान् । किं कुर्वन् ।
पक्वं परिपक्वमोदनं कुर्वन्मनुष्याणामर्थाय । केन साधनेनेति तदुच्यते । बुंदमिषुं स्वाततं सुष्ठु सर्वतो विसृतमा-
दायेति शेषः ॥

शतब्रध्न इषुस्तवं सहस्रपर्ण एक इत् । यमिन्द्र चकृषे युजं ॥७॥

शतऽब्रध्नः । इषुः । तव । सहस्रऽपर्णः । एकः । इत् । यं । इन्द्र । चकृषे । युजं ॥७॥

हे इन्द्र तवेषु शतब्रध्नः शतायः सहस्रपर्णः सहस्रसंख्याकिः पचैः संवृतः शीघ्रगमनाय । अपरिमितगमनो
वा । स चैक इदेक एव । यं चेषुं युजं सहायं चकृषे करोषि युवाय ॥

तेन स्तोतृभ्य आ भर नृभ्यो नारिभ्यो अत्तवे । सद्यो जात ऋभुष्टिर ॥८॥

तेन । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर । नृऽभ्यः । नारिऽभ्यः । अत्तवे । सद्यः । जातः ।

ऋभुऽस्थिर ॥८॥

तेनेषुणा स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं नृभ्यो मनुष्येभ्यः । पुत्रेभ्य इत्यर्थः । तथा नारिभ्यः स्त्रीभ्यश्चात्तवेऽदनाय पर्याप्तं

धनमा भर । आहर । सद्यस्तदानीमेव जातोऽस्माभिर्दत्तेन सोमेन प्रवृद्धः सन् हे ऋभुषिर । उरः प्रभूतः स्थिरस्य संग्रामे स तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र त्वमा भरेति समन्वयः ॥

एता च्यौत्नानि ते कृता वर्षिष्ठानि परीणसा । हृदा वीडुधारयः ॥ ९ ॥

एता । च्यौत्नानि । ते । कृता । वर्षिष्ठानि । परीणसा । हृदा । वीडु । अधारयः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र ते त्वयैतानि पुरतः सर्वेदृश्यमानानि वर्षिष्ठान्यतिशयेन प्रवृद्धानि परीणसा परितो नतानि अत एव च्यौत्नानीति भावः । भूमिः कीलवडारणाय कृता कृतानि । पर्वतास्त्वया कृता इत्यर्थः । या यानि हृदा वृद्धा वीडु स्थिराण्यधारयः । वृद्धा कर्तव्यानीति यान्यधारयः तानीमानीति ॥

विश्वेत्ता विष्णुराभरदुरुक्मस्त्वेषितः ।

शतं महिषान्क्षीरपाकमोदनं वराहमिन्द्र एमुषं ॥ १० ॥

विश्वा । इत् । ता । विष्णुः । आ । अभरत् । उरुऽक्रमः । त्वाऽईषितः ।

शतं । महिषान् । क्षीरऽपाकं । ओदनं । वराहं । इन्द्रः । एमुषं ॥ १० ॥

अस्या ऋचो निरुक्ततिहासिकमतभेदेन द्विधा योजना । निरुक्तपक्षे तावत् । हे इन्द्र ता तानि यानि त्वया स्रष्टव्यानुदकानि संति तानि विष्णुर्वापनशील आदित्य आभरत् । आभरति । लोकाय प्रयच्छतीत्यर्थः । कीदृशो विष्णुः । उरुक्रमो वज्रगतिः । किं स्वविरोधेनेति आह । त्वेषितस्त्वया प्रेरितः । न केवलमुदकान्येव अपि च शतं महिषाञ्कृतसंख्याकान्यशून् । महिषशब्दो गवादेरप्युपलक्षकः । अथवा शतशब्दोऽपरिमितवचने महिष इति महन्नाम । असंख्यातात्महतो यज्ञान्यजमानेभ्य आभरत् । ददातीत्यर्थः । किंच क्षीरपाकं क्षीरपक्कमोदनं पायसं । एतच्चरूपरोडाशादेरुपलक्षकं । तद्यजमानेभ्य आभरत् । अथवा सर्वार्थं वृष्टिप्रदानद्वारादनं प्राहरत् । किंचन्द्रो वराहं जलपूर्णं मेघं हंतीति शेषः । कीदृशं तं । एमुषं ॥ आ इत्यस्य स्थानि क्वांस एकारः ॥ आमुषमुदकस्य मोषकमित्यर्थः । निरुक्तपक्षे एवं ॥ ऐतिहासिकपक्षे चरकब्राह्मण इतिहास आश्रयते । विष्णुर्यज्ञः । स देवभ्य आत्मानमंतरधात् । तमन्यदेवता नाविदन्निन्द्रस्त्विवत् । स इन्द्रमब्रवीत्को भवानिति । तमिन्द्रः प्रत्यब्रवीदहं दुर्गाणामसुराणां च हंता भवान्नु क इति । सोऽब्रवीदहं दुर्गादाहतां त्वं तु यदि दुर्गाणामसुराणां हंता ततोऽयं वराहो वाममुष एकविंशत्याः पुरां परिऽश्ममयीनां वसति तस्मिन्नसुराणां वसु वाममस्ति तमिमं जहीति । तस्येन्द्रस्ताः पुरो भित्वा हृदयमविध्यत् । अधि तत्र यदासीत्तद्विष्णुराह-रदिति सोऽयमितिहासोऽस्वेदु मातुः सवनेषु । ऋ० १. ६१. ७. । विश्वेत्ता विष्णुरित्याभ्यां प्रतिपादितः । तयोर्मध्येऽस्वेदु मातुरित्यत्र विष्णुना हे इन्द्र त्वं दुर्गाणां हंतेत्यात्मानं कथयसि तर्हि वाममुषं वराहमसुरं जहीत्युक्ताथो विध्यद्वराहमिति पादेन प्रतिपादितः । इन्द्रेण च विष्णो त्वं दुर्गादाहर्तेति ब्रूये मया पुराणि जितान्यसुरस्य घातितस्तस्य वामं वस्त्रानयेत्युक्तो विष्णुमूर्तितस्तस्य वराहामसुरस्य धनं मुमोष । सोऽर्थो मुपाय-द्विष्णुः पचतमिति पादेन सूचितः । स किं पुनर्मुषितवानिति तद्वचोच्यते विश्वेत्तेति । हे इन्द्र त्वेषितस्त्वया प्रेरितो विष्णुर्यज्ञरूपी त्वेषितस्त्वं दुर्गादाहतां किल तर्हि त्वं तस्य धनान्याहरेति त्वया प्रेरितः सन्नुरुक्रमो भूत्वा विश्वेत्ता यानि त्वयाहर्तव्यानीत्युक्तानि यानि च तत्र स्थितानि सर्वाण्यभरत् । आभरतु । कानि तानीति । शतं महिषानपरिमितान्यशस्तान्यपदार्थान् तेषां वाहनरूपान् महिषान्वा क्षीरपाकमोदनं च पक्कमा-त्रमेवादनं चाभरत् । विध्यद्वराहमित्युक्तोऽर्थश्च चरमपादेनोच्यते । इन्द्रसु वराहं वराहारं स्वीकृतामुर-सर्वस्वं वराहरूपिणं विमुषमेमुषनामानमथैमुषं धनानामामोषकं वराहमसुरं हृदयेऽविध्यदिति शेषः ॥

तुविशं ते सुकृतं सृमयं धनुः साधुर्वुदो हिरण्ययः ।

उभा ते बाहू रण्या सुसंस्कृत ऋदूपे चिदद्वुधा ॥ ११ ॥

तुविऽक्षं । ते । सुऽकृतं । सुऽमयं । धनुः । साधुः । बुन्दः । हिरण्ययः ।

उभा । ते । बाहू इति । रण्या । सुऽसंस्कृता । ऋदुऽपे । चित् । ऋदुऽवृधा ॥११॥

एषा निरुक्त एकमपि पदं विहाय यास्तेन व्याख्याता । तदेव लिख्यते । तुविक्षं बहुविक्षेपं महाविक्षेपं वा ते सुकृतं सुमयं सुमुखं धनुः साधयिता ते बुन्दो हिरण्यमयः । उभा ते बाहू रण्यी रमणीया सांश्राम्या वर्द्धये अर्दनपातिनी गमनपातिनी मर्मस्थर्दनवेधिनी गमनवेधिनी वा । नि० ६. ३३. इति ॥ ॥३०॥

पुरोक्ताशं न इति दशर्चं नवमं सूक्तं काव्यस्य कुबुतेरार्षं । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहती । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । पुरोक्ताशं दश बृहत्तममिति ॥ सूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥ महाव्रते निष्किवल्ये गायत्रतृचाशीतावाद्यास्त्रिस्तु च । तथा च सूचितं । पुरोक्ताशं नो अंधस इति तिस्रः । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

पुरोक्ताशं नो अंधस इन्द्रं सहस्रमा भर । शता च शूर गोनां ॥१॥

पुरोक्ताशं । नः । अंधसः । इन्द्रं । सहस्रं । आ । भर । शता । च । शूर । गोनां ॥१॥

हे शूरिन्द्र पुरोक्ताशं पुरो दीयमानमेतत्संज्ञकमंधसोऽन्नं स्वीकृत्य गोनां गवां सहस्रं शता शतानि च नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । अथवा नोऽस्मभ्यं पुरतो दीयमानमंधसोऽधो व्यंजनं सहस्रं सहस्रसंख्याकं गोसहस्रं चाहरति योज्यं ॥

आ नो भर व्यंजनं गामश्चमभ्यंजनं । सचा मना हिरण्यया ॥२॥

आ । नः । भर । विऽअंजनं । गां । अश्चं । अभिऽअंजनं । सचा । मना । हिरण्यया ॥२॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मभ्यं व्यंजनं गामश्चमभ्यंजनं तैलं चा भर । मना मननीयानि हिरण्यया हिरण्यमयान्युपकरणानि सचा सहाभरेति ॥

उत नः कर्णशोभना पुरुणि धृष्णवा भर । त्वं हि शृण्विषे वसो ॥३॥

उत । नः । कर्णऽशोभना । पुरुणि । धृष्णो इति । आ । भर । त्वं । हि । शृण्विषे ।

वसो इति ॥३॥

उतापि च नोऽस्मभ्यं कर्णशोभना कर्णाभरणानि पुरुणि बह्व्या भर । हे धृष्णो धर्पकेन्द्र वसो वासयितरिन्द्र त्वं हि खलु शृण्विषे । श्रूयसे । किमिति । उदारोऽयमिन्द्र इति ॥

नकीं वृधीक इन्द्र ते न सुषा न सुदा उत । नान्यस्त्वच्छूर वाघतः ॥४॥

नकीं । वृधीकः । इन्द्र । ते । न । सुऽसाः । न । सुऽदाः । उत । न । अन्यः । त्वत् ।

शूर । वाघतः ॥४॥

हे इन्द्र ते त्वत्तोऽन्यः कश्चिवृधीको वर्धयिता नकीं नैव । तथा सुषाः सुष्ठु संभक्ता संग्रामादी त्वत्तोऽन्यो न । उतापि च सुदाः सुदाता न । तथा हे शूर त्वत्त्वत्तोऽन्यो वाघतः । ऋत्विप्रामैतत् । ऋत्विजो यजमानस्य नेता नान्योऽस्ति त्वामुते ॥

नकीमिन्द्रो निकर्तवे न शक्रः परिशक्तवे । विश्वं शृणोति पश्यति ॥५॥

नकीं । इन्द्रः । निऽकर्तवे । न । शक्रः । परिऽशक्तवे । विश्वं । शृणोति । पश्यति ॥५॥

अयमिन्द्रो निकर्तवे निकर्तुं नको नैव शक्यः । तथा शक्रः शक्तोऽयं परिशक्तवे परिभावाय न शक्यत इति । स तु विश्वं शृणोति पश्यति च ॥ ३१ ॥

स म॒न्युं म॒र्त्याना॒मद॒भ्यो नि चि॒कीष॑ते । पुरा नि॒दश्चि॒कीष॑ते ॥ ६ ॥

सः । म॒न्युं । म॒र्त्यानां । अ॒द॒भ्यः । नि । चि॒की॒ष॒ते । पुरा । नि॒दः । चि॒की॒ष॒ते ॥ ६ ॥

स इन्द्रो मन्युं क्रोधं । केषां । मर्त्यानां । अदभ्यः केनाप्यहिंसितः सन्नि चिकीषते । निकरोति । किं मन्युं प्राप्यैव नेत्याह । निदो निंदायाः पुरा पूर्वमेव चिकीषते । यदा तं निदितुमिच्छति कश्चित्ततः पूर्वमेव तं निकरोतीत्यर्थः ॥

ऋ॒त्न इ॒त्पूर्ण॑मु॒दरं॑ तु॒रस्या॑स्ति वि॒धतः॑ । वृ॒च॒घ्नः सोम॑पा॒व्रः ॥ ७ ॥

ऋ॒त्नः । इ॒त् । पूर्णं॑ । उ॒दरं॑ । तु॒रस्य॑ । अ॒स्ति । वि॒ध॒तः । वृ॒च॒घ्नः । सोम॑पा॒व्रः ॥ ७ ॥

तुरस्य त्वरमाणस्य वृचघ्नो वृचं हतवतः सोमपाव्रः सोमपातुर्दरं ऋत्न इत् कर्मणैव पूर्णमस्ति । भवति । कस्य कर्मणेति उच्यते । विधतः परिचरतो यजमानस्य । यतः परिचरणाभावे तस्य कुक्षिपूर्वभावोऽतस्तत्पूर्यते परिचरतेति शेषः ॥

त्वे वसू॑नि॒ संग॑ता॒ विश्वा॑ च सोम॒ सौभ॑गा । सु॒दा॒त्वपरि॑कृ॒ता ॥ ८ ॥

त्वे इति॑ । वसू॑नि । सं॒ग॒ता । विश्वा॑ । च॒ । सोम॑ । सौभ॑गा । सु॒दा॒तु । अ॒परि॑कृ॒ता ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वे त्वयि वसूनि धनान्यस्त्रादिष्टानि संगता संगतानि । तथा हे सोम सोमवन्निद्रं त्वयि विश्वा सर्वाणि सौभगा सौभाग्यानि संगतानि । तथा सुदातु सुदानान्यपरिकृताकुटिलानि । अतस्तानि कुर्वति भावः । यद्वा । इन्द्रः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः सोमश्रुतेः ॥

त्वा॒मि॒द्यव॑यु॒र्मम॑ का॒मो ग॒व्यु॒हिर॑ण्य॒युः । त्वा॒म॒श्व॒युरे॑ष॒ते ॥ ९ ॥

त्वां॑ । इ॒त् । य॒व॒ऽयुः । म॒म॑ । का॒मः । ग॒व्युः । हि॒र॒ण्य॒ऽयुः । त्वां॑ । अ॒श्व॒ऽयुः । आ । ई॒ष॒ते ॥ ९ ॥

त्वामित्त्वामिवेषते । किं । मम कामः । स कीदृशः । यवयुर्यवेक्षुः सन्नेषते । तथा गव्युः सन्नेषते । तथा हिरण्ययुश्च सन्नेषते । तथाश्वयुश्च सन्नेषते । तं काममाप्तेच्छं कुर्वति भावः ॥

तवे॒दि॒न्द्रा॒हमा॑श॒सा ह॒स्ते दा॑चं च॒ना द॑दे ।

दि॒नस्य॑ वा म॒घव॑न्संभृ॒तस्य॑ वा पू॒र्धि य॑व॒स्य का॑शि॒ना ॥ १० ॥

तव॑ । इ॒त् । इ॒न्द्र । अ॒हं । आ॒ऽश॒सा । ह॒स्ते । दा॑चं । च॒न । आ । द॑दे ।

दि॒नस्य॑ । वा । म॒घ॒ऽव॒न् । सं॒ऽभृ॒तस्य॑ । वा । पू॒र्धि । य॑व॒स्य । का॑शि॒ना ॥ १० ॥

हे इन्द्र तवेत्तवैवाशसाशंसनेन त्वमस्त्रादीयं ज्ञेयं यवसमृद्धं करोषीत्याशंसनेन हस्ते दाचं चन जवनसाधनं दात्रमप्या ददे । स्वीकरोमि । किमनेन प्रयासिन । दिनस्य वा पूर्वमेव च्छिन्नस्य वा यवस्य संभृतस्य वा पूर्वमेव च्छित्त्वा निष्कृतस्य राशीकृतस्य वा यवस्य काशिना मुष्टिना पूर्धि । पूरय । आशंसनं देहि च ॥ ३२ ॥

अयं कृत्तुरिति नवर्चं दशमं मूक्तं । अचेयमनुक्रमणिका । अयं कृत्तुर्नैव कृत्तुर्भागवः सौम्यमंत्यानुष्ठुति । भागवः कृत्तुर्ऋषिः । नवम्यनुष्टुप । अष्टौ गायत्र्यः । सोमो देवता ॥ विनियोगो जैंगिकः ॥

अयं कृत्स्नगृभीतो विश्वजिदुद्भिदित्सोमः । ऋषिर्विप्रः कार्येन ॥१॥

अयं । कृत्स्नः । अगृभीतः । विश्वऽजित् । उतऽभित् । इत् । सोमः । ऋषिः । विप्रः ।
कार्येन ॥१॥

अयं सोमः कृत्स्नः कर्ता सर्वस्वागृभीतोऽक्षिरगृहीतो विश्वजित्सर्वस्य जेतोऽस्त्रित्फलस्योद्भिदकः । अथवा विश्वजिदुद्भिदौ सोमयागौ । तयोर्निष्पादकत्वात्तद्रूपः । ऋषिर्ज्ञानवान्विप्रो मेधावी विप्रवत्पूज्यो विशेषेण पूरको वा । एवमहानुभावः सोमः कार्येण स्तोत्रेण सुखो भवतीति शेषः ॥

अभ्यूषोर्णि यन्नमं भिषक्तिं विश्वं यत्तुरं । प्रेमं धः ख्यन्निः श्रोणो भूत् ॥२॥

अभि । ऊर्णोर्णि । यत् । नमं । भिषक्तिं । विश्वं । यत् । तुरं । प्र । ई । अंधः । ख्यत् ।
निः । श्रोणः । भूत् ॥२॥

अयं सोमो यन्नपमस्ति तदभ्यूषोर्णि । आच्छादयति । यन्नपमिव विफलं वर्तते तदाच्छादयति फलेन । अथवा वस्त्रं जनयन्नाच्छादयति । तथा यत्तुरमातुरं रक्षणं विश्वं तद्विपक्तिं । भिषज्यति । यज्ञद्वारा स्वर्गसाधनेनीषधरूपेण च शरीरसिद्धिसाधनश्च । अंधः संनद्धोऽपि प्र ख्यत् । पश्यति । श्रोणोऽपि पंगुरपि निर्भूत् । निर्भवति । निर्गच्छति ॥

त्वं सोम तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । उरु यंतासि वरूथं ॥३॥

त्वं । सोम । तनूकृत्ऽभ्यः । द्वेषऽभ्यः । अन्यऽकृतेभ्यः । उरु । यंता । असि । वरूथं ॥३॥

हे सोम त्वं तनूकृद्भ्यः कृशोर्कुर्वद्भ्यः । अथवांगानां विच्छेदकेभ्योऽन्यकृतेभ्यो द्वेषोभ्यः । शत्रुकृतेभ्योऽप्रियेभ्यः । कृतेभ्य इत्यर्थः । वरूथं वरकं रक्षणमुक्त्वा यंतासि । भवसि सोतृणां । अन्यकृतानि हि रक्षांसोति ब्राह्मणं ॥

त्वं चित्ती तव दक्षैर्दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन् । यावीरघस्यं चिद्वेषः ॥४॥

त्वं । चित्ती । तव । दक्षैः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । यावीः । अघस्यं ।
चित् । द्वेषः ॥४॥

हे ऋजीषिन् तृतीयसवनगतेनर्जीषेण तद्वत् सोम त्वं तव चित्ती चित्त्वा प्रज्ञया दक्षैर्बलिश्च दिव आ । इति चार्थः । पृथिव्या आ पृथिव्याश्च सकाशादघस्यं चिदस्माकमाहं तुरपि द्वेषः शत्रोः कृत्यां यावीः । पृथक्कुरु ॥

अर्थिनो यन्ति चेदर्थं गच्छानिहृदुषो रातिं । ववृज्युस्तृथतः कामं ॥५॥

अर्थिनः । यन्ति । च । इत् । अर्थं । गच्छान् । इत् । ददुषः । रातिं । ववृज्युः । तृथतः । कामं ॥५॥

अर्थिनो धनानि कामयमाना यन्ति चेत् । यन्ति चार्थं प्रति । गत्वा च ददुषो दातू रातिं दानं गच्छानि । गच्छन्ति च । गतेषु मध्ये यं हे सोम त्वमनुगृह्णासि तस्य तृथतो भिन्नमाणस्य कामं ववृज्युः । पुनः कामाना-वर्जयन्ति । तावत्पर्यन्तं पूरयन्तीत्यर्थः ॥ ॥३३॥

विदद्यत्पूर्थं नष्टमुदीमृतायुमीरयत् । प्रेमायुस्तारीदतीर्णं ॥६॥

विदत् । यत् । पूर्व्यं । नष्टं । उत । ई । ऋतऽयुं । ईरयत् । प्र । ई । आयुः । तारीत् । अतीर्णं ॥६॥

यद्यदा पूर्वं पुराणं नष्टं स्वकीयं धनं विदत् लभते नष्टधन ईमेनमृतायुं नष्टधनलाभार्थं यज्ञकामसु-
दीरयत् । प्रेरयति । धनं साधयतीत्यर्थः ॥

सुशेवो नो मृ॒ठ्याकु॑रदृ॒प्रक्र॑तुरवा॒तः । भवा॑ नः सोम॒ शं हृ॑दे ॥ ७ ॥

सु॒ऽशेवः॑ । नः॑ । मृ॒ठ्याकुः॑ । अ॒दृ॒प्र॒ऽक्र॑तुः । अ॒वा॒तः । भव॑ । नः॑ । सोम॒ । शं । हृ॑दे ॥ ७ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदये वर्तमानः सुशेवः - - । अपरो नः पूरणः ॥

मा नः सोम॒ सं वी॑विजो॒ मा वि बी॑भिषथा राजन् । मा नो॒ हार्दि॑ त्विषा व॒धीः ॥ ८ ॥

मा । नः॑ । सोम॒ । सं । वी॑विजः । मा । वि । बी॒भिष॒थाः । राज॑न् । मा । नः॑ । हार्दि॑ ।

त्विषा । व॒धीः ॥ ८ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्मान्मा सं वीविजः । चलितांगान्मा कार्षीः । हे राजन् सोम अस्मान्मा वि बीभिष-
थाः । भीतान्मा कुरु । नोऽस्माकं हार्दि हृदयं त्विषा दीप्त्या मा वधीः ॥

अव॒ यत्स्वे स॒धस्ये॑ दे॒वानां॑ दुर्म॒तीरी॑क्षे । राज॒न्नप॒ द्विषः॑ सेध॒ मीढो॑ अप॒ सिधः॑ सेध ॥ ९ ॥

अव॑ । यत् । स्वे । स॒धऽस्ये॑ । दे॒वानां॑ । दुः॒ऽम॒तीः । ई॒क्षे । राज॑न् । अप॑ । द्विषः । से॒ध ।

मी॒ढः । अप॑ । सि॒धः । से॒ध ॥ ९ ॥

स्वे सधस्ये स्वकीये सहस्थाने गृहे देवानां दुर्मतीर्दुर्मतयो न प्रविशंति । यद्यदावेचे अहं त्वं वेबसे तदा
हे राजन् द्विषोऽस्मद्विष्टनप सेध । हे मीढः सोमरसस्य सेक्तः सिधो हिंसकानप सेध । मिंधीत्यर्थः ॥ ॥ ३४ ॥

न ह्यन्यमिति दशर्चमेकादशं मूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । न ह्यन्यं दशैकदूर्नांधसो गायत्रेऽत्या देवी
त्रिष्टुबिति । एकदूर्नामा नोधसः पुत्र ऋषिः । अत्या त्रिष्टुप् सा च देवदेवत्या शिष्टा गायत्र्य ऐंछः ॥ द्वितीये
पर्याये मैत्रावरुणश्च आदितोऽष्टर्चः । सूत्रितं च । न ह्यन्यं बळाकरमित्यर्था । आ० ६. ४. इति ॥ महाव्रते
निष्केवत्ये गायत्रतृचाशीतावाद्या विनियुक्ता । तथा च पंचमारण्यके श्रौतकः । न ह्यन्यं बळाकरमित्येतां
प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

न॒ह्य॒न्यं ब॒ळाक॑रं म॒र्दि॒तारं॑ श॒तक्र॑तो । त्वं न॒ इ॒न्द्र मृ॒ळय॑ ॥ १ ॥

न॒हि । अ॒न्यं । ब॒ळा । अ॒क॑रं । म॒र्दि॒तारं॑ । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ श॒तऽक्र॑तो । त्वं । नः॑ । इ॒न्द्र ।

मृ॒ळय॑ ॥ १ ॥

हे शतक्रतो त्वत्तोऽन्यं मर्दितारं मुखयितारं बळा बट-तत्राकरं । न करोमि । तस्माद्वि इन्द्र त्वं
नोऽस्मान्मृळय ॥

यो नः श॒श्वत्पु॑रावि॒थामृ॑धो वाज॑सातये । स त्वं न॒ इ॒न्द्र मृ॒ळय॑ ॥ २ ॥

यः । नः॑ । श॒श्वत् । पु॒रा । आ॒वि॒थ । अ॒मृ॒धः । वाज॑सातये । सः । त्वं । नः॑ । इ॒न्द्र । मृ॒ळय॑ ॥ २ ॥

(योऽमृधोऽहिंसको नोऽस्मान्वाजसातये पुरा पूर्वमाविथ रचितवान् हे इन्द्र स त्वं नोऽस्माञ्शश्वत्सदा
मृळय । मुखय ॥)

किमंग रधचोदनः सुन्वानस्यावितेदसि । कुविस्विद्र णः शकः ॥३॥
 किं । अंग । रधऽचोदनः । सुन्वानस्य । अविता । इत् । असि । कुवित् । सु । इद्र ।
 नः । शकः ॥३॥

हे इद्र त्वं रधचोदनः । रधं राधकं चोदयतीति रधचोदनः । तादृशस्त्वं सुन्वानस्यावितेदसि । रचक
 एव भवसि । अतो नोऽस्माकं कुविद्रज सु सुष्ठु शकः । अशकः । शक्नो भव । बद्ध धनं कुर्वित्यर्थः । अस्मान्वा
 बद्ध कुर्विति ॥

इद्र प्र णो रथमव पश्चाच्चित्संतमद्रिवः । पुरस्तादिनं मे कृधि ॥४॥
 इद्र । प्र । नः । रथं । अव । पश्चात् । चित् । संतं । अद्रिऽवः । पुरस्तात् । एनं । मे । कृधि ॥४॥

हे इद्र नो रथं प्राव । प्ररत्न । कीदृशं रथं । पश्चाच्चित्संतं । चिदप्यर्थे । अस्मात्समानरथानां पश्चाच्चतममप्येनं
 मे रथं हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र पुरस्ताद्वर्तमानं कृधि । कुरु ॥

हंतो नु किमाससे प्रथमं नो रथं कृधि । उपमं वाजयु अवं ॥५॥
 हंतो इति । नु । किं । आससे । प्रथमं । नः । रथं । कृधि । उपऽमं । वाजऽयु । अवं ॥५॥

हन्तेत्येतदादि मुख्यकृदामंचितेन समानं । हे हन्तं न्विदानीं किं त्वं तूष्णीमाससे । तच्च किं करोमीति
 चेत् उच्यते । नो रथं प्रथमं सर्वेषां मुख्यं कृधि । कुरु । वाजय्वस्माकमन्नमिच्छच्छ्वोऽन्नं हविल्लक्षणमुपमं ।
 अंतिकनामैतत् । तवांतिकभूतं वर्तते इति शेषः । यस्मादेवं तस्माद्रथमस्मादीयं प्रथमं कृधीति ॥ ॥३५॥

अवा नो वाजयु रथं मुकरं ते किमित्परि । अस्मान्सु जिग्युषंस्कृधि ॥६॥
 अव । नः । वाजऽयु । रथं । मुऽकरं । ते । किं । इत् । परि । अस्मान् । सु । जिग्युषः ।
 कृधि ॥६॥

हे इद्र नो वाजयुमन्नेच्छं रथमव । रत्न संयामि । ते तव किमित् किमपि सर्वकर्तव्यजातं परि परितः मुकरं
 मुखेन कर्तव्यं । तव कर्तुमशक्यं न किंचिदस्ति । यस्मादेवं तस्मात्सु जिग्युषः सुष्ठु जेतुं कुरु संयामि ॥

इद्र दृह्यस्व पूरसि भद्रा त एति निष्कृतं । इयं धीर्ऋत्वियावती ॥७॥
 इद्र । दृह्यस्व । पूः । असि । भद्रा । ते । एति । निऽकृतं । इयं । धीः । ऋत्वियऽवती ॥७॥

हे इद्र त्वं दृह्यस्व । दृढो भव संयामि । त्वं पूरसि । पूरयसि । यथा पुरमविचलितं तद्वत्त्वमसि । अथवा ।
 अस्मादीये यज्ञे दृढो भव । त्वं पुनरन्ययज्ञजिगमिषुर्मा भूः । त्वं पूः पूरकः कामानामसि । किमत्र विद्यत इति
 चेत् उच्यते । निष्कृतं निष्कर्तारं ते त्वां भद्रा कन्याणीयं धीः स्तुतिः क्रिया वर्त्विद्यावती । ऋतुशब्दः कालोप-
 लवकः । स्वकालोपेता सत्येति । गच्छति । यद्वा । ते निष्कृतं स्थानमेति ॥

मा सीमवद्य आ भागुवी काष्ठा हितं धनं । अपावृक्ता अरत्नयः ॥८॥
 मा । सीं । अवद्ये । आ । भाक् । उर्वी । काष्ठा । हितं । धनं । अपऽआवृक्ताः । अरत्नयः ॥८॥

मास्मान् सीं सर्वतोऽवद्ये निंदा भाक् । माभजतु । प्राप्नोतु न कुतश्चित् । पापरहितान्कुर्वित्यर्थः । किंचोर्वी
 काष्ठा बद्धतराल आज्यंतः । आज्यंतोऽपि काष्ठोच्यते क्रांत्वा स्थिता भवति । नि० २. १५. इति यास्कः । तच्च
 हितं निहितं शत्रुसंबन्धि धनमस्माकं भवत्वित्यर्थः । अरत्नयोऽरममाणाः शत्रवोऽपावृक्ताः संत्विति शेषः ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा कस्तदुश्मसि । आदित्यतिर्न ओहसे ॥ ९ ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करः । तत् । उश्मसि । आत् । इत् । पतिः । नः । ओहसे ॥ ९ ॥

हे इन्द्र त्वं यज्ञियं यज्ञसंबन्धि तुरीयं चतुर्थं नाम यदा करः करोषि तदुश्मसि । कामयामहे । आदिदन्तरमेव नामकामानन्तरमेव पतिः पालकस्त्वं नोऽस्मानोहसे । वहसि । प्रापयसि । नक्षत्रनाम गुह्यं नाम प्रकाशं नामेति त्रीणि नामानि सोमयाजीति तुरीयं नाम तच्च यज्ञियं ॥

अवीवृध्वो अमृता अमदीदेकद्यूदेवा उत याश्च देवीः ।

तस्मा उ राधः कृणुत प्रशस्तं प्रातमष्टू धियावसुर्जगम्यात् ॥ १० ॥

अवीवृधत् । वः । अमृताः । अमदीत् । एकऽष्टूः । देवाः । उत । याः । च । देवीः ।

तस्मै । ऊं इति । राधः । कृणुत । प्रशस्तं । प्रातः । मष्टू । धियावसुः । जगम्यात् ॥ १० ॥

इयं वैश्वदेवी । हे देवा हे अमृता अमरणा वो युष्मानयमवीवृधत् वर्धयति स्तुत्यामदीत् तर्पयति सोमेनैकद्यूर्द्धपिरहं । उतापि च हे देवोर्देव्यो देवपत्न्यः याश्च यूयं स्थ युष्मानयमवीवृधदमदीच्च । तस्मै राधो धनं प्रशस्तं प्रवृद्धं कृणुत । कुरुत । उ इति पूरण एवकारार्थो वा । प्रातः प्रातरिव मनु चिप्रं धियावसुः कर्मधन इन्द्रो जगम्यात् । आगच्छतु । इन्द्रस्य देवस्वामित्वादाधिक्यब्योतनाय पुनरभिधानं ॥ ३६ ॥ ८ ॥

नवमेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्रा तू न इन्द्रेति नवर्चं प्रथमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य कुसीदिन आर्षं गायत्रमिन्द्रं । तथा चानुक्रम्यते । आ तू नो नव कुसीदी काण्व इति ॥ महाव्रते निष्किलब्धे गायत्रतुचाशीतावेतदादिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारण्यके सूचितं च शौनकेन । आ तू न इन्द्रं शुभंतमिति सूक्ते मृददोहाः । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥ द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणे शस्त्र आयसृचः । सूचितं च । आ तू न इन्द्रं शुभंतमा प्र द्रव परावतः । आ० ६. ४. इति ॥

आ तू न इन्द्रं शुभंतं चित्रं यामं सं गृभाय । महाहस्ती दक्षिणेन ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । शुभंतं । चित्रं । यामं । सं । गृभाय । महाहस्ती । दक्षिणेन ॥ १ ॥

हे इन्द्र महाहस्ती महाहस्तवांस्त्वं तु तदानीमेवास्मभ्यं दातुं नोऽस्मदर्थं शुभंतं शब्दवतं । स्तुत्यमित्यर्थः । चित्रं चायनीयं यामं यावत्कं ग्रहणाहं वा धनं दक्षिणेन हस्तेना सं गृभाय । आभिमुख्येन संगृहाण ॥

विद्महि त्वां तुविकूर्मिं तुविदेष्णं तुवीमघं । तुविमात्रमवोभिः ॥ २ ॥

विद्म । हि । त्वा । तुविऽकूर्मिं । तुविऽदेष्णं । तुविऽमघं । तुविऽमात्रं । अवोऽभिः ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां विद्महि । जानीमः खलु । कीदृशमिति । तुविकूर्मिं बह्वर्कमाणं तुविदेष्णं बह्वर्कप्रदेयं तुविमघं बह्वर्कधनं तुतिमात्रं बह्वर्कप्रमाणमवोभिर्युक्तं ॥

नहि त्वां शूर देवा न मतीसो दित्संतं । भीमं न गां वारयंते ॥ ३ ॥

नहि । त्वा । शूर । देवाः । न । मतीसः । दित्संतं । भीमं । न । गां । वारयंते ॥ ३ ॥

हे शूरेंद्र त्वा त्वां दित्संतं दातुमिच्छंतं देवा नहि वारयंते । न निवारयंति । तथा मतीसो मर्त्या अपि न वारयंते । भीमं न गां भयजनकं वृषभं यवसे प्रवृत्तमिव । तं यथा वारयितुं न शक्नुवन्ति तद्वत् ॥

प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र एतो त्विन्द्रमिति वृचः । तथा च सूचितं । एतो त्विन्द्रं स्वामेशानं मा नो अस्मिन्नघवन् । आ० ६. ४. इति ॥

एतो न्विद्रं स्तवामेशानं वस्वः स्वराजं । न राधसा मर्धिषत् ॥४॥

एतो इति । नु । इन्द्रं । स्तवाम । ईशानं । वस्वः । स्वऽराजं । न । राधसा ।
मर्धिषत् । नः ॥४॥

हे अस्रदीया जनाः एतो । आगच्छतैव नु विप्रं । किं कर्तुं । स्तवामिन्द्रं । कीदृशं तं । वस्वो वसुनो
धनस्त्रेशानं स्वामिनं स्वराजं स्वयमेव राजमानं स्वर्गे राजमानं वा । नोऽस्मानिद्रेणानुगृहीतान्नाधसा
धनेनान्यो धनी न मर्धिषत् । न बाधतां । आद्यानामस्रत्समानानामप्याद्यात्वाय स्तवामेत्यर्थः ॥

प्र स्तोषदुपं गासिषच्छ्वत्सामं गीयमानं । अभि राधसा जुगुरत् ॥५॥

प्र । स्तोषत् । उपं । गासिषत् । श्रवत् । सामं । गीयमानं । अभि । राधसा । जुगुरत् ॥५॥

पूर्वमन्त्रे स्तवामेत्युक्तं । तदेव स्तोत्रमिन्द्रः प्र स्तोषत् । प्रस्तुत्वा च गासिषत् । उपगानं च करोतु । तदर्थं
गीयमानं साम स्तोत्रं श्रवत् । गृणोतु । राधसा धनेन च युक्तोऽस्मानभि जुगुरत् । अभिगृणातु ॥ ॥३७॥

आ नो भर दक्षिणेनाभि सव्येन प्र मृश । इन्द्र मा नो वसोर्निर्भाक् ॥६॥

आ । नः । भर । दक्षिणेन । अभि । सव्येन । प्र । मृश । इन्द्र । मा । नः । वसोः । निर्भाक् ॥६॥

हे इन्द्र नोऽस्रभ्यमा भर । आहत्य दक्षिणेन सव्येन च हस्तेनोभाभ्यां हस्ताभ्यामभि प्र मृश । प्रयच्छेत्यर्थः ।
नोऽस्मान्वसोर्धनादा निर्भाक् । मा निर्भाषीः ॥

द्वितीये पर्यायेऽच्चावाकशस्त्र उप क्रमस्वेति तृचः । सूचितं च । उप क्रमस्वा भर धृषता तदस्त्री नयं
। आ० ६. ४. इति ॥

उपं क्रमस्वा भर धृषता धृष्णो जनानां । अदापूष्टरस्य वेदः ॥७॥

उपं । क्रमस्व । आ । भर । धृषता । धृष्णो इति । जनानां । अदापूऽतरस्य । वेदः ॥७॥

हे इन्द्र त्वमुप क्रमस्व । धनं प्रत्युपगच्छ । प्रवृत्तो भव वा दातुं । हे धृष्णो धर्वकं शत्रूणां धृषता धृष्टेन
चेतसा युक्तः सन्ना भर । आहर च । कस्य धनमाहरेति उच्यते । जनानां मध्येऽदापूष्टरस्यात्यंतमदातुतमस्य
वेदो धनं ॥

इन्द्र य उ नु ते अस्ति वाजो विप्रैभिः सन्तितः । अस्माभिः सु तं सन्नुहि ॥८॥

इन्द्र । यः । उ । इति । नु । ते । अस्ति । वाजः । विप्रैभिः । सन्तितः । अस्माभिः । सु ।
तं । सन्नुहि ॥८॥

हे इन्द्र यो वाजोऽन्नं विप्रैर्भिर्मेधाविभिः सन्तितः संभजनीयस्ते तवास्ति तं वाजमस्माभिर्याचितः सन्
अस्रभ्यं वा सु सुष्ठु सन्नुहि । देहि ॥

सद्योजुवस्ते वाजा अस्मभ्यं विश्वश्चंद्राः । वशैश्च मस्रू जरंते ॥९॥

सद्यऽजुवः । ते । वाजाः । अस्मभ्यं । विश्वऽचंद्राः । वशैः । च । मस्रू । जरंते ॥९॥

हे इंद्र ते तव वाजा अस्मभ्यं सद्योजुवः शीघ्रं गंतारो भवन्तु । कीदृशास्ते । विश्वचंद्राः सर्वहिरण्योपेता बहूनामाह्लादका वा । अस्मदीयाश्च जना वशैः कामैरनेकैर्युक्ता मधु शीघ्रं जरन्ते । सुवन्ति ॥ ॥३८॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके पंचमोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

आ प्र द्रवेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं । तथा चानुक्रम्यते । आ प्र द्रवेति । ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया काण्वः कुसीबृषिः । प्राग्वत्सप्रोयपरिभाषया गायत्री कंदः । अनादेशपरिभाषयेंद्रो देवता ॥ महाव्रते निष्किल्वल्ये सूक्तविनियोग उक्तः ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्र आ प्र द्रवेति तृचोऽनु रूपः । सूत्रितं च । आ प्र द्रव परावतो नह्यन्तं बळाकरमित्यष्टौ । आ० ६. ४. इति ॥

आ प्र द्रव परावतोऽर्वावतश्च वृचहन् । मध्वः प्रति प्रभर्मणि ॥१॥

आ । प्र । द्रव । पराऽवतः । अर्वाऽवतः । च । वृचऽहन् । मध्वः । प्रति । प्रभर्मणि ॥१॥

हे वृचहन्पामावरकस्य वृचामुरस्य हंतर्हे इंद्र प्रभर्मणि । प्रकृष्टानि भर्माणि भरणानि पशुग्रहादिसंपादनानि यस्मिन् स प्रभर्मा यज्ञः । यद्वा । प्रकृष्टाः कर्मणि कुशला भर्माणो देवानां हविष्प्रदानेन पोषका ऋत्विजो यस्मिन्निति स तथोक्तः । एतादृशे यज्ञे मध्वो मदकरान्तोमान्प्रति परावतो विप्रकृष्टाह्वरस्थाद्देशादप्यर्वावतश्च समीपस्थाद्देशादप्याभिमुख्येन प्र द्रव । त्वं त्वरयागच्छ ॥ मध्व इति वा कंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घाभावः ॥

तीव्राः सोमांस आ गहि सुतासो मादयिष्णवः । पिबा दधृग्यथोचिषे ॥२॥

तीव्राः । सोमांसः । आ । गहि । सुतासः । मादयिष्णवः । पिब । दधृक् । यथा ।

ओचिषे ॥२॥

हे इंद्र तीव्रास्तीव्रमदाः । क्षिप्रं मदकारिण इत्यर्थः । मादयिष्णवो मादनशीला मादनकारिणो वेमे सोमांसः सोमाः सुतासस्त्वदर्थमभिपुताः । तस्मादा गहि । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च तान् पिब । सोमपाने कारणमाह । त्वं यथा दधृग्धृष्टस्तप्तीती प्रगल्भः संस्तानूचिषे समवैषि सेवसे । ततस्तान्यथाकामं पिबेत्यर्थः ॥ दधृगिति त्रिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्मादृत्विग्दधृगित्यादिना क्लिन्नत्ययातो निपात्यते । ऊचिषे । उच समवाये । कंदसे लेटि रूपं ॥

इषा मंदस्वादु तेऽरं वराय मन्यवै । भुवन्त इंद्र शं हृदे ॥३॥

इषा । मंदस्व । आत् । ऊं इति । ते । अरं । वराय । मन्यवै । भुवन्त । ते । इंद्र । शं । हृदे ॥३॥

हे इंद्र इषा सोमलक्षणेनानेन मंदस्व । मोदस्व । हृष्टो भव । उ इत्यवधारणे । आदनंतरमेव ते तव वराय शत्रुनिवारकाय मन्यवे क्रोधाय स सोमोऽरमलं पर्याप्तो भवतु । क्रोधशमने समर्थो भवतु । यदा सोमं पिबति तदा मन्युं त्यजतीत्यर्थः । किंच ते तव हृदे हृदये स सोमः शं शंकरः सुखकरो भुवत् । भवतु ॥

तृतीये पर्याय आ त्वशत्रवित्यनुरूपसूचः । सूचितं च । आ त्वेता नि षीदता त्वशत्रवा गहि । आ० ६. ४. इति ॥

आ त्वशत्रवा गहि न्युक्थानि च हूयसे । उपमे रोचने दिवः ॥४॥

आ । तु । अशत्रो इति । आ । गहि । नि । उक्थानि । च । हूयसे । उपमे । रोचने । दिवः ॥४॥

हे अशत्रो सपत्नरहित । अस्य बहुविधबलत्वाद्गणामिमुखं गंतारः शत्रवो न संतीत्यर्थः । तादृशं तु क्षिप्रमा गहि । आयाहि । अस्य बलं प्रत्यागच्छ । यतो दिवः स्वतेजसा दीप्यमानाहुलोकात् । तच्च स्थेदेव-
रित्यर्थः । रोचनेऽपिभिर्दीप्यमाने लोके चोपमे समीपे । स्तोतारः स्तोत्रशस्त्रात्मकं शब्दं कुर्वत्यत्रोपमो यज्ञः ।
तस्मिन्नस्मदोये यज्ञे चोक्थानि त्रिवृत्पंचदशादिलक्षणानि स्तोत्राणि प्रति नि हूयसे त्वं स्तोतव्यतया नितरा-
माहूयसे । यस्मादेवं तस्मादागच्छति समन्वयः ॥

तुभ्यायमद्रिभिः सुतो गोभिः श्रीतो मदाय कं । प्र सोमं इंद्र हूयते ॥५॥

तुभ्यं । अयं । अद्रिभिः । सुतः । गोभिः । श्रीतः । मदाय । कं । प्र । सोमः । इंद्र । हूयते ॥५॥

हे इंद्र अद्रिभिरभिषवसाधनैर्यावभिरयं सोमसुभ्यं त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः । ततो दशापवित्रेण पुत्रा
गोभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिः श्रीतः सोऽस्माभिः परावत एव संस्कृतः सोमसव मदाय मदार्थं कं मुखेन प्र
हूयते । अप्री स्वाहा क्रियते । तस्मादागत्य सोमं पिब ॥ ॥५॥

इंद्रं श्रुधि सु मे हवमस्मे सुतस्य गोमतः । वि पीतिं तृप्तिं श्रुहि ॥६॥

इंद्रं । श्रुधि । सु । मे । हव । अस्मे इति । सुतस्य । गोऽमतः । वि । पीतिं । तृप्तिं ।
अश्रुहि ॥६॥

हे इंद्र मे मदीयं हवं त्वद्विषयमाह्वानं सु मुहु श्रुधि । शृणु । तथास्ते अस्माभिः सुतस्याभिषुतस्य गोमतो
गव्यक्षीरवतः । क्षीरेण मिश्रितस्थित्यर्थः । तादृशस्य सोमस्य पीतिं पानं व्यश्रुहि । विविधं प्राप्नुहि । तत्पानेन
विविधां तृप्तिं च गच्छ ॥ अशू व्याप्ती । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

तृतीये पर्याय एवाच्छावाकशस्त्रे य इंद्रं चमसेष्विति सूचः । सूचितं च । य इंद्रं चमसेष्विति सोमः प्र वः
सतां । आ० ६. ४. इति ॥

य इंद्रं चमसेष्विति सोमश्चमूषु ते सुतः । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥७॥

यः । इंद्रं । चमसेषु । आ । सोमः । चमूषु । ते । सुतः । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥७॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतो यः सोमश्चमसेष्वितन्नामकेषु पात्रेषु तथा चमूषु । चमन्ति यजंत्यत्रेति चम्वो
यहाः । तेषु चा सर्वतोऽस्ति अस्य तमेतं सोमं पिबेत् । इद्वधारणे । पिबेव । कथमस्य सोमपानयोग्यता
तत्राह । हे इंद्र त्वमीशिषे । तस्य त्वमेवेश्वरो भवसि खलु । यत एवं ततः पिबेति समन्वयः ॥ ईश ऐश्वर्यं ।
लटोश्चः से । पा० ७. २. ७७. इतीडागमः ॥

यो अप्सु चंद्रमा इव सोमश्चमूषु ददृशे । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥८॥

यः । अप्सु । चंद्रमाः । इव । सोमः । चमूषु । ददृशे । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥८॥

हे इंद्र यो गृहीतः सोमश्चमूषु यदेषु ददृशे अंतर्दृश्यते । तत्र दृष्टांतः । चंद्रमा इव यथा चंद्रमा अप्सवत-

रिचि निर्मलतया दृश्यते तद्वत् । यद्वा । अणूदकेषु चंद्रमाः प्रतिबिंबतया नानाविधो दृश्यते तथाष्टयहेष्वाक-
रूपः सन् दृश्यते । तमेतं सोमं पिबैव । यतस्त्वमेवेशिषे खलु ॥

यं ते श्येनः पदाभरत्तिरो रजांस्यस्पृतं । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥९॥

यं ते । श्येनः । पदा । आ । अभरत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतं । पिब । इत् । अस्य ।
त्वं । ईशिषे ॥९॥

हे इंद्र श्येनः शंसनीयः पक्षी । पक्षिरूपधारिणी गायत्रीत्यर्थः । स पक्षी रजांसंतंरिचादिलोकस्थितान्
सोमपालान् गंधर्वास्तिरस्तिरःकुर्वन्नस्पृतं शत्रुभिरस्पृष्टं संतं यं सोमं ते त्वदर्थं पदा पश्यामाभरत् । पदेति
सवनद्वयाभिप्रायं । सवनद्वय आहृतं सोमं त्वं पिब । गायत्री पक्षिरूपं धारयित्वा पश्यां सोममाहरदित्यत्रार्थे
यजुर्ब्रह्मणं । पश्यां द्वे सवने समशृङ्गाभ्याम्विनैकं तस्माद्द्वे सवने शुक्रवती प्रातःसवनं च माध्यंदिनं च । तै० सं० ६.
१. ६. ४. इति । तं पिबैव । त्वमेव तस्मैश्वरो भवसि ॥ ॥२॥

देवानामिति नवर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य कुसीदिन आर्षं गायत्रं वैश्वदेवं । तथा चानुक्रम्यते । देवानां
वैश्वदेवमिति ॥ दशरात्रेऽष्टमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविष्टानं । सूचितं च । देवानामिदं इति
वैश्वदेवं । आ० ८. १०. इति ॥

देवानामिदवो महत्तदा वृणीमहे वयं । वृणांमस्मभ्यमृतये ॥१॥

देवानां । इत् । अर्वः । महत् । तत् । आ । वृणीमहे । वयं । वृणां । अस्मभ्यं । ऊतये ॥१॥

हे देवाः देवानां स्वतेजसा सर्वतो दीप्यमानानां । इदेवार्थे । युष्माकमेव महद्वाप्तं मंहनीयं वावः पालनं
यद्विद्यते तद्वृणां कामानां वर्धितृणां युष्माकं स्वभूतं तद्रक्षणं यजमाना वयमा वृणीमहे । समंतात्संभजामहे ।
किमर्थं । अस्मभ्यमृतये । पूर्वमस्मभ्यमस्मदर्थमिति साधारण्येनोक्ता तद्विशिनष्टि । ऊतय इति । अस्माकं
पालनायेति ॥

ते नः संतु युजः सदा वरुणो मित्रो अर्यमा । वृधासश्च प्रचेतसः ॥२॥

ते नः । संतु । युजः । सदा । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । वृधासः । च । प्रचेतसः ॥२॥

ते देवा वरुणः शत्रूणां निवारको मित्रः सर्वेषां मित्रभूतोऽर्यमा सततं गच्छन् एतन्नामकास्ते त्रयो देवाः
सदा सर्वदा सर्वेष्वहःसु नोऽस्माकं युजः सहायाः संतु । भवंतु । अपिहोत्रादिकर्मणीद्रादिदेवाः सहागमना-
दियज्ञपरिसमापनानिषु साहाय्यं कुर्वन्त्वित्यर्थः । ततः प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः । यद्वा । चेतः स्तोत्रं । शोभनमु-
तयः । ते देवा वृधासो वर्धकाश्चास्माकं धनादिदानेन वर्धयितारश्च संतु ॥

अति नो विष्पिता पुरु नौभिरपो न पर्षथ । यूयमृतस्य रथ्यः ॥३॥

अति । नः । विष्पिता । पुरु । नौभिः । अपः । न । पर्षथ । यूयं । अृतस्य । रथ्यः ॥३॥

अतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा हे रथ्यो नेतारो देवाः । यद्वा । अतस्तेति संबंधि --- स्वात्कर्तृत्वमिति ।
यज्ञस्य साधका हे रथ्यो रथवंतो देवाः विष्पिता विष्पितानि विप्राप्तानि विततानि पुरु ॥ सुपो लुक् ॥
पुरुणि वह्निं शत्रुबलानि कर्माणि नोऽस्मानति पर्षथ । पारं समाप्तिं रक्षणीर्गमयत । तच्च दृष्टान्तः । नौभि-
रपो न । यथा नाविकोऽप उदकानि नौभिर्जनांस्तोरं प्रति प्रापयति तद्वत् ॥

वामं नो अस्वर्यमन्वामं वरुण शंस्यं । वामं ह्यावृणीमहे ॥४॥

वामं । नः । अस्तु । अर्यमन् । वामं । वरुण । शंस्यं । वामं । हि । आऽवृणीमहे ॥४॥

हे अर्यमन् देव वामं वननीयं संभजनीयं धनं नोऽस्माकमसु । भवतु । हे वरुण शंस्यं सर्वं शंसनीयं सुखं नाम धनमस्माकमसु । कृतः । हिशब्दो हेती । यस्मात्कारणादयं वामं धनं युष्मानावुणीमहे । याचामह इत्यर्थः । तस्मात्तोऽस्त्वित्याशास्ते ॥

वामस्य हि प्रचेतस ईशानासो रिशादसः । नेमादित्या अघस्य यत् ॥ ५ ॥

वामस्य । हि । प्रचेतसः । ईशानासः । रिशादसः । न । ई । आदित्याः । अघस्य । यत् ॥ ५ ॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः शोभनसुतयो वा हे रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितारः क्षेप्तारो देवाः यूयं वामस्य वननोयस्य धनस्त्रेशानास ईशानाः । हिरवधारणे । ईशाना एव स्वामिन एव भवथ । तस्माद्युष्मान्याचाम इत्यर्थः ॥ ईशानाः । ईश ऐश्वर्यं । अनुदात्तेत् । तास्यनुदात्तेदिति स्वरणाद्युदात्तता भवति । न संबुद्धिः ॥ ततो हे आदित्या अदितिः पुत्रा देवाः ईमेन याचमानं मां तद्वनं प्राप्नोतु यद्वनमघस्य पापस्य संबन्धि विद्यते ॥ ३ ॥

वयमिद्वः सुदानवः क्षियन्तो यांतो अध्वन्ना । देवा वृधाय हूमहे ॥ ६ ॥

वयं । इत् । वः । सुदानवः । क्षियन्तः । यांतः । अध्वन् । आ । देवाः । वृधाय । हूमहे ॥ ६ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना हे देवाः क्षियन्तो गृहेष्वपिहोचार्थं निवसन्तोऽध्वन् ॥ सुपो लुक् ॥ अध्वनि समिदाहरणार्थं यांतो गच्छन्तोऽपि वयमिद्वो युष्मानिव वृधाय हविर्भिवर्धनाय हूमहे । आहुयामः । यद्वा । वयं गृहेषु गृहान्निर्गमनकाले मार्गेषु च वृधायास्माकं धनादिभिवर्धनायाहुयामः ॥

अधि न इद्रिषां विष्णो सजात्यानां । इता मरुतो अश्विना ॥ ७ ॥

अधि । नः । इन्द्र । एषां । विष्णो इति । सजात्यानां । इत । मरुतः । अश्विना ॥ ७ ॥

हे इन्द्र विष्णो मरुतो हे अश्विनाश्विनी हे इन्द्रादयो देवाः सजात्यानां । समानायां जाती भवाः सजात्या भ्रातृमित्रादयः । तेषां मध्ये नोऽस्मानधीत । यूयं सुखतयाधिगच्छत ॥

प्र भ्रातृत्वं सुदानवोऽधं द्विता समान्या । मातुर्गर्भे भरामहे ॥ ८ ॥

प्र । भ्रातृत्वं । सुदानवः । अधं । द्विता । समान्या । मातुः । गर्भे । भरामहे ॥ ८ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना आदित्याः अधाथास्मात्प्रत्यागमनानंतरं वयं समान्या समान्येन ॥ सुपो उदादेशः ॥ पूर्वं सर्वेषां देवानां सांहत्येन ततो द्विता द्विधा द्विप्रकारेण च मातुरदितिर्गर्भे संजातं यद्युष्माकं भ्रातृत्वं विद्यते तदिदानीं वयं प्र भरामहे । प्रभरणमुच्चारणं प्रकाशनं वा । उच्चारयामः प्रकाशयामो वा । सर्वेषां देवानां द्वंद्वशो जननं तैत्तिरीयके स्पष्टमभिहितं । अदितिः पुत्रकामा साध्यैभ्यो देवैभ्यो ब्रह्मादनमपचदित्युपक्रम्य तस्य पूषा चार्यमा चाजायेतां । तै० सं० ६. ५. ६. । इत्यादिना ॥

यूयं हि ष्टा सुदानव इन्द्रज्येष्ठा अभिद्यवः । अधा चिद्व उत ब्रुवे ॥ ९ ॥

यूयं । हि । ष्टा । सुदानवः । इन्द्रज्येष्ठाः । अभिद्यवः । अध । चित् । वः । उत । ब्रुवे ॥ ९ ॥

पूर्वोऽर्धर्चः सिद्धः । हे सुदानवः शोभनदाना देवा इन्द्रज्येष्ठाः । इन्द्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते तथोक्ताः । सर्वदेवा इन्द्रनेतृका इत्यर्थः । तादृशा अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयो यूयं हि ष्ट । अस्माद्यज्ञे भवथ खलु । हि प्रसिद्धौ । अध चिद्वानंतरमेव वो युष्मानहं ब्रुवे । स्तौमि । उतापि च पुनःपुनः स्तौमीत्यर्थः ॥ ४ ॥

प्रेष्ठं व इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं कवेः पुत्रस्त्रोशनस आर्धं गायत्रमापेयं । तथानुक्रम्यते । प्रेष्ठमुशना काव्य आपेयमिति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कृती गायत्रे कंदस्त्राश्विनशस्त्रि चेदं सूक्तं । सूचितं च । युक्त्वा हि प्रेष्ठं वः

। आ० ४. १३. । इति ॥ आभिप्रविकेषूक्येषु मैत्रावरुणे प्रेष्ठं व इति तुचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । प्रेष्ठं वो अतिथिं प्रेष्ठं यविष्ठ भारत । आ० ७. ८. । इति ॥

प्रेष्ठं वो अतिथिं स्तुषे मित्रमिव प्रियं । अग्निं रथं न वेद्यं ॥ १ ॥

प्रेष्ठं । वः । अतिथिं । स्तुषे । मित्रं ऽइव । प्रियं । अग्निं । रथं । न । वेद्यं ॥ १ ॥

हे यजमानाः प्रेष्ठं युष्माकं धनदानेन प्रियतममतिथिं युष्माभिरतिथिवत्पूज्यं । यद्वा ॥ अतः सातत्यगमने । ऋतन्यजीत्यादिनातिरिथिन् ॥ सततं देवानां हविः प्रदातुं गच्छंतं । मित्रमिव सखायमिव प्रियं स्तोतुः प्रीणनकरं रथं न रथमिव वेद्यं । वेदो धनं । धनहितं लाभहेतुं । यथा रथो रथेन धनं लभते तद्वत् स्तोतारोऽनेन धनं लभते । तादृशं धनलाभकारणमग्निं वो युष्माकर्मसिद्ध्यर्थं स्तुषे । काव्य उशनाः स्तौमि ॥

कविमिव प्रचेतसं यं देवासो अध्विता । नि मर्त्येष्वद्धुः ॥ २ ॥

कविं ऽइव । प्रचेतसं । यं । देवासः । अध्वि । नि । मर्त्येषु । आ ऽद्धुः ॥ २ ॥

अधापि च देवासो देवा इन्द्रादयो यमग्निं मर्त्येषु मनुष्येषु द्विता द्विधा न्याद्धुः गार्हपत्याहवनीयात्मकत्वेन द्विधा निहितवतः । तच्च दृष्टान्तः । कविमिव प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं कविं क्रांतकर्मणं पुरुषं यथा द्विधा कार्यद्वयेऽन्यो नियोजयति तद्वत् । यद्वा । दिवि पृथिव्यां च निहितवतः । भूमी तु हविराहरणार्थं दिवि तु हविप्रदानार्थमिति द्विधं विधानं कृतवत इत्यर्थः ॥

त्वं यविष्ठ दाशुषो नूः पाहि ऋणुधी गिरः । रक्षां तोकमुत त्मना ॥ ३ ॥

त्वं । यविष्ठ । दाशुषः । नृन् । पाहि । ऋणुधि । गिरः । रक्ष । तोकं । उत । त्मना ॥ ३ ॥

हे यविष्ठ युवतम । यद्वा ॥ यीतेऽसृजंतस्त्रिष्विनि रूपं ॥ देवानां हविषां मिश्रयितुमापि त्वं दाशुषो हविर्दत्तवतो नृन् कर्मणां नेतृन् यजमानान् पाहि । धनादिदानेन रक्ष ॥ नूः पाहीत्यत्र संहितायां नृन् । पा० ८. ३. १०. । इति नकारस्य रूपं । अत्रानुनासिकः । पा० ८. ३. २. । इति पूर्वस्यानुनासिकः ॥ किंच गिरस्त्वद्विषयाः स्तुतीः ऋणुधि । अवहितः सञ्कृणु ॥ अथ श्रवणे । अश्रुणुषु इत्यादिना द्विधादेशः ॥ उतापि च त्मनात्मनैव स्वयमेव तोकमस्मदीयं तनयं पुत्रं रक्ष । पालय । आत्मनेति सर्वत्र संबध्यते । आत्मना स्वयमेव रक्ष । त्वदन्यं पालयितारं न विदामः । त्वमेवास्मदीयं स्तोत्रं ऋणु ॥

कया ते अग्ने अंगिर ऊर्जो नपादुपस्तुतिं । वराय देव मन्यवे ॥ ४ ॥

कया । ते । अग्ने । अंगिरः । ऊर्जः । नपात् । उप ऽस्तुतिं । वराय । देव । मन्यवे ॥ ४ ॥

हे अंगिरोऽंगिरसां वरिष्ठ । यद्वा । अंगति सर्वत्र गच्छतीत्यंगिराः । तादृश हे ऊर्जो नपात् । नपादित्यपत्यनाम । अन्नस्य पुत्र । हविर्भिर्वर्धमानत्वात् । यद्वा । नपादिति नप्ता । हविर्लक्षणस्यान्नस्य नप्तः । अग्नी प्रास्ताङ्गतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिरिति । वृष्टिरोषधय ओषधीभ्योऽपिरित्यन्नस्य नप्ता । हे देव द्योतमानाग्ने वराय सर्वैर्वरणीयाय मन्यवे शत्रून् नतिमन्यमानाय ते तुभ्यं कया कीदृशा वाचोपस्तुतिमुपस्तोत्रमहं भरेयं । त्वं महान् खल्वहमल्पः । तदर्थं स्तुतिं कुर्यामित्युपिरग्निं प्रति वदति ॥

दाशेम कस्य मनसा यज्ञस्य सहसो यहो । कदु वोच इदं नमः ॥ ५ ॥

दाशेम । कस्य । मनसा । यज्ञस्य । सहसः । यहो इति । कत् । ऊं इति । वोचे ।

इदं । नमः ॥ ५ ॥

अधिरपिं प्रति ब्रूते । हे सहसो यहो । यजुरित्यपत्यनाम । बलेन निष्पाद्यमानत्वाद्बलस्य पुत्र हे अपि कस्य कीदृशस्य यज्ञस्य यज्ञवतो यजनीयदेववतो यजमानस्य मनसा युक्ताः संतो हवींषि तुभ्यं वयं दाशेम । प्रयच्छेम ॥ पूजायां बज्रवचनं ॥ किंच तुभ्यमिदं नमो हविर्नमस्कारं वा कत् कदा वोचे । अहं वदामि । उ इति प्रश्ने । अधिः कदा यक्ष्यामि कदा स्तोष्यामीत्यपि पृच्छति ॥ वोचे । वच्यादेशस्य लुब्धात्मनेपद उत्तमैकवचने रूपं ॥ ५॥

अधा त्वं हि नः स्करो विश्वा अस्मभ्यं सुऽस्तितीः । वाजद्रविणसो गिरः ॥ ६॥

अधं । त्वं । हि । नः । करः । विश्वाः । अस्मभ्यं । सुऽस्तितीः । वाजऽद्रविणसः । गिरः ॥ ६॥

हे अपि अधानंतरं त्वं । हिरवधारणे । त्वमेवास्मभ्यं करः । कुरु । देहीत्यर्थः ॥ करोतिर्लेख्यडागमः ॥ किमित्यपि चायामाह । नोऽस्मदीया गिरस्त्वद्विषया विश्वाः सर्वाः स्तुतीरेवं कुरु यथा सुचितोः । क्षियति निवसंश्चेति क्षितयो गृहाः । शोभननिवासाः । यद्वा । क्षितयो मनुष्याः । कन्याणपुत्रपौत्रादियुक्ताः । तथा वाजद्रविणसोऽन्नयुक्तधनवतीः । अथवा वाजो दीप्तिः । सर्वतो दीप्तधनाश्च कुरु । त्वमस्माभिः स्तुतः सन् गृहपुत्राजधनादीनि देहीत्यर्थः ॥

कस्य नूनं परीणसो धियो जिव्सि दंपते । गोषाता यस्य ते गिरः ॥ ७॥

कस्य । नूनं । परीणसः । धियः । जिव्सि । दंऽपते । गोऽसाता । यस्य । ते । गिरः ॥ ७॥

हे दंपते । यदा गार्हपत्ये वर्तसे तदा जायापतिस्वरूपोऽसि । तस्माद्दंपतिशब्देनाग्निरभिधीयते । तथा विध हे अपि नूनमिदानीं कस्य कीदृशस्य जनस्य परीणसो बह्वनि धियः कर्माणि जिव्सि । प्रीणयसि । यस्य ते तव संबन्धिनो गिरः स्तुतयो गोसाता गोसातौ गवां लामे भवन्ति खलु । तस्मात्त्वं कुत्र तिष्ठसि । अस्माकमिदानीं गवेच्छा प्रवर्तते । यद्वा । हे अपि त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि । न कस्यापीत्यर्थः । अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयति भावः ॥

अपिमंथने तं मर्जयंत सुक्रतुमित्येषा । सूचितं च । तं मर्जयंत सुक्रतुं यज्ञेन यज्ञमयजंत देवाः । आ० २. १६. इति ॥

तं मर्जयंत सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनं ॥ ८॥

तं । मर्जयंत । सुऽक्रतुं । पुरःऽयावानं । आजिषु । स्वेषु । क्षयेषु । वाजिनं ॥ ८॥

सुक्रतुं शोभनप्रज्ञं सुकर्माणं वाजिषु संयामेषु पुरोयावानं शत्रुहननार्थं पुरत एव गंतारं वाजिनं बलवंतं तादृशमपि यजमानाः स्वेष्व्वात्मीयेषु क्षयेषु गृहेषु मर्जयंत । निर्मथितमपिमलंकुर्वन्ति । परिचरंतीति यावत् ॥

क्षेति क्षेमेभिः साधुभिर्नकिर्यं घन्ति हन्ति यः । अग्ने सुवीरं एधते ॥ ९॥

क्षेति । क्षेमेभिः । साधुऽभिः । नकिः । यं । घन्ति । हन्ति । यः । अग्ने । सुऽवीरः । एधते ॥ ९॥

हे अपि यो मनुष्यः साधुभिः साधयद्भिः क्षेमेभिः पालनैः सह चेति स्वगृहे निवसति । तथा यं जनं नकिः न केचन घन्ति न हिंसन्ति । य एव हन्ति शत्रून् स्वयमेव हन्ति । स मनुष्यस्तव स्तोता खलु । अन्यथा तस्मैतावन्न घटते । ततः स स्तोता सुवीरः शोभनपुत्रादियुक्तः सन्नेधते । आत्मीयगृहेषु धनादिभिर्वर्धते ॥ ९॥

आ मे हवमिति नवर्चं पंचमं सूक्तं । छणो नामागिरस अधिः । गायत्री कंदः । एतदादीनि त्रीणि सूक्तान्यग्निदेवत्यानि । तथा चानुक्रांतं । आ मे छण आश्विनं हीति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कर्तौ गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । उदीरायामा मे हवं । आ० ४. १५. इति ॥

आ मे हवँ नासत्याश्विना गच्छतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ १ ॥

आ । मे । हवँ । नासत्या । अश्विना । गच्छतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ १ ॥

हे नासत्या । असत्यमनयोर्नास्तीति नासत्यौ । तादृशी हे अश्विनाश्विनी युवं युवां मे मदीयं हवमाह्वानं श्रुत्वा । यद्वा । हवँ । ह्रयतेऽत्रेति हवो यज्ञः ॥ केवलस्याधिकरणेऽपि क्वांदसः ॥ मदीयं यज्ञं प्रति मध्वो मदकरस्य सोमस्य पीतये पानाय तदर्थमा गच्छतं ॥

इमं मे स्तोममश्विनेमं मे शृणुतं हवँ । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ २ ॥

इमं । मे । स्तोमं । अश्विना । इमं । मे । शृणुतं । हवँ । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ २ ॥

हे अश्विनाश्विनी मे मदीयमिमं स्तोमं स्तोत्रं किंच मे मदीयमिममिदमागमनविषयं हवमाह्वानं च शृणुतं ॥

अयं वां कृष्णो अश्विना हवन्ते वाजिनीवसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ३ ॥

अयं । वां । कृष्णः । अश्विना । हवन्ते । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनी ॥ अत्रेतिरनुवादायः ॥ यद्वा । वाजो वजनं क्रिया । तद्वती वाजिनी । तयुक्तधनवती हे अश्विनाश्विनी अयं कृष्णो नाम मन्त्रद्रष्टृष्वीं युवां हवन्ते । स्तुतिभिराहुयति । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतये इति ॥

शृणुतं जरितुर्हवँ कृष्णस्य स्तुवतो नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ४ ॥

शृणुतं । जरितुः । हवँ । कृष्णस्य । स्तुवतः । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ४ ॥

हे नरा नरी सर्वस्य नेतारावश्विनी जरितुः ॥ तच्छीलार्थे तुन् । व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं ॥ जरितुः स्तवन-शीलस्य स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतः कृष्णस्यैतन्नामकस्यर्षेः संबंधि हवँ युष्मद्विषयमाह्वानं शृणुतं । यद्वा । जरितुरन्य-देवानां स्तोतुः स्तुवत इदानीं युवयोः स्तोत्रकारिणस्तस्य हवँ शृणुतं । शिष्टं गतं ॥

हृदि यंतमदाभ्यं विप्राय स्तुवते नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ५ ॥

हृदिः । यंतं । अदाभ्यं । विप्राय । स्तुवते । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

हे नरा नेतारावश्विनी विप्राय मेधाविने अत एव स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कृष्णायर्षयेऽदाभ्यं ॥ दमेत्येति ण्यत्प्रत्ययः ॥ परैरहिंस्यं हृदिर्गुहं यंतं । प्रयच्छतं । किमर्थं । सोमपानाय । स्तोत्रे गुहे दीयमाने सति तदा स स्तोमं युवाभ्यां प्रयच्छति ॥ ७ ॥

गच्छतं दाशुषो गृहमित्या स्तुवतो अश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ६ ॥

गच्छतं । दाशुषः । गृहं । इत्या । स्तुवतः । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ६ ॥

हे अश्विनाश्विनी इत्येत्यमनेन प्रकारेण स्तुवतो युवयोः स्तोत्रं कुर्वतो दाशुषो हवींषि दत्तवतो यजमानस्य गृहं प्रति गच्छतं । युवामागच्छतं । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतये इति ॥

युंजाथां रासंभं रथे वीङ्गं वृषण्वसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥७॥

युंजाथां । रासंभं । रथे । वीङ्गुऽञ्जं । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥७॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनी युवां वीङ्गं । वीङ्गुर्दृढः । दृढाङ्गोपेति स्वरथे रासंभं शब्दायमान-
मेतन्नामकमश्वं युंजाथां । संयोजयतं । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतय इति । रासभावश्विनोरिति रासभावैवा-
श्विनी रथस्य वाहनी ॥

त्रिवंधुरेण त्रिवृता रथेना यातमश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥८॥

त्रिऽवंधुरेण । त्रिऽवृता । रथेन । आ । यातं । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥८॥

हे अश्विनाश्विनी त्रिवंधुरेण त्रिफलकासंघटितेन त्रिवृता त्रिकोणेन । यद्वा । त्रिवृता । त्रीणि कवचादि-
भिरावरणानि यस्य स तथोक्तः । तेन रथेनास्मद्यज्ञं प्रत्या यातं । युवामागच्छतं च । शिष्टं गतं ॥

नू मे गिरौ नासत्याश्विना प्रावतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥९॥

नू । मे । गिरः । नासत्या । अश्विना । प्र । आवतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥९॥

हे नासत्यासत्यरहिती हे अश्विनाश्विनी मे मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः प्रति युवं युवां नू चिप्रं
प्रावतं । प्रकर्षेणागच्छतं । यद्वा । मे गिरः प्रावतं । आत्मीयतया प्ररक्षतं । किमर्थं । मध्वो मदकरस्य सोमस्य
पीतये पानाय तदर्थं । सर्वे देवाः स्तुतिभिराहृताः संतो यज्ञं प्रत्यागच्छंतीति गच्छतं रक्षतं चेति युक्तं
भवति ॥ ८ ॥

उभा हि दक्षेति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं । विश्वको नाम ऋणस्य पुत्रः ऋण एव वर्षिः । जगती छंदः । अश्विनी
देवता । तथानुक्रम्यते । उभा हि पंच विश्वको वा कार्ष्णिर्जागतमिति ॥ विनियोगो लिंगादवगंतव्यः ॥

उभा हि दत्ता भिषजा मयोभुवोभा दक्षस्य वचसो बभूवथुः ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥१॥

उभा । हि । दत्ता । भिषजा । मयः । उभुवा । उभा । दक्षस्य । वचसः । बभूवथुः ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥१॥

हे अश्विनी दत्ता दर्शनीयी । यद्वा ॥ दसु उपचये ॥ सर्वेषां शत्रूणामुपक्षपयितारी । भिषजा देवानां वैद्वी
यद्वा भीतीनां चासयितारी । यदा नरोऽश्विनी सुवन्ति तदा तौ तेषां भोतिमपनयत इत्यर्थः ॥ पृषोदरादि-
त्वादूपसिद्धिः ॥ तादृशी अत एव मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारोभुवा परस्परं द्वित्वसंख्यापूरकावुभोभौ
द्वौ युवां दक्षस्यैतन्नामकस्य प्रजापतेर्वचसः स्तुतेः संबन्धिनी बभूवथुः । हि प्रसिद्धौ । पुरा युवां दक्षेणास्तावि-
षायां खलु । ता तादृशी प्रशस्तौ वां युवां विश्वक एतन्नामक अघिस्तनूकृथे । तनोति कुलमिति तनूः पुत्रः ।
तस्य विष्णाव्यो निमित्तं हवते । स्तुतिभिराहुयति । तस्मान्नोऽस्माकं सख्या सख्यानि यष्टयष्टव्यतया जातानि
सखित्वानि मा वि यौष्टं । मा पृथक्कृतं ॥ यीतेर्लुङि सिचि रूपं ॥ किंच युवां मुमोचतं । अस्मानागतं रथे
स्थित्वाश्चप्रग्रहान्मुचतं ॥ मुचतेर्लोङि वज्रलं छंदसीति शपः स्तुः । अडागमः ॥ अत्र विष्णापुनामानं पुत्रमुद्दिश्य
तस्य पिता विश्वको युवामाहुयतीत्यात्मानमाह । यद्वा । विश्वकस्य पिता ऋणो नामर्षिर्मम पुत्रो विश्वकः
पुत्रार्थं युवामधिहुयतीति वदति ॥

कथा नूनं वां विमना उप स्तवद्युवं धियं ददधुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥२॥

कथा । नूनं । वां । विऽमनाः । उप । स्तवत् । युवं । धियं । ददधुः । वस्यऽइष्टये ।
ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥२॥

हे अश्विनी विमना एतन्नामक ऋषिर्नूनं पुरा कथा युवामुप स्तवत् । कथमुपासीत् । तेन सुतौ युवं युवां वस्यइष्टये । वस्यो वसीयः प्रशस्तं धनं । तस्याभिलषितस्त्रेष्टयेऽभिगमनाय यद्वा वसिष्ठधनस्त्रेष्टये प्राप्तये धियं बुद्धिं विमनसे ददधुः । अद्धाथां खलु ॥ वस्य इति वसुमच्छब्दादीयमुनि विन्मतोर्बुगिति लुक् । ईयमुन ईकारलोपश्चादसः ॥ तादृशौ युवां विश्वको हवत इति गतं ॥

युवं हि ष्मा पुरुभुजेममेधतुं विष्णाप्वे ददधुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥३॥

युवं । हि । स्म । पुरुऽभुजा । इमं । एधतुं । विष्णाप्वे । ददधुः । वस्यऽइष्टये ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥३॥

हे पुरुभुजा पुरुभुजी पुरुणां बहूनां धनादिदानेन भोजयितारी । यद्वा । बहूनां स्तोत्राणां पालयितारा-
वश्विनी युवं । हि धेत्यवधारणे । युवामेवममेधतुं ॥ एधतरेधिवहोश्चतुः । उ० १. ७९. । इति चतुप्रत्ययः ।
चित्त्वादंतोदात्तः ॥ इमां धनादिवृद्धिं विष्णाप्वे । विष्णोः सर्वेषां देवानां मुख्यत्वात् तद्गृहणे सर्वे देवा गृहीता
भवन्ति । विष्ण्वादीकर्मणा व्याप्नोतीति विष्णापुः ॥ पृषोदरादिः ॥ यद्वा । विष्णुं सर्वयहेषु व्याप्तं सोमं दशा-
पवित्रेण पुनातीति । तस्य चतुर्थी विष्णाप्व इति । एतन्नामके मम पुत्रे पांचि वा । पुत्राय पांचाय वा । इमां
धनादिवृद्धिं ददधुः । अद्धत् । किमर्थं । वस्यइष्टये वसीयसः प्रशस्तधनस्त्रेष्टय इच्छां पूरयितुं ॥ क्रियाथोपपदस्य
। पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी ॥ ता वामिति पूर्ववद्व्याख्येयं ॥

उत त्वं वीरं धनसामृजीषिणं दूरे चित्संतमवसे हवामहे ।

यस्य स्वादिष्टा सुमतिः पितुर्यथा मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥४॥

उत । त्वं । वीरं । धनऽसां । ऋजीषिणं । दूरे । चित् । संतं । अवसे । हवामहे ।

यस्य । स्वादिष्टा । सुऽमतिः । पितुः । यथा । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥४॥

हे अश्विनी उतापि च वीरं कर्मणि समर्थं धनसां धनानां संभक्तारमुजीषिणं । ऋजीष उपाजितोऽभिषुतः
सोमः । तद्वतं दूरे चिहूर एव संतं भवंतं विनष्टमिव त्वं तं विष्णाप्वमवसेऽस्माकं रक्षणाय हवामहे । आङ्-
यामः । पुत्रो हि पितरं रक्षते । किंच यस्य पुत्रस्य पीत्रस्य वा सुमतिः शोभना सुतिः स्वादिष्टा स्वादुतमा ।
अतिशयेन देवानां स्वादुकारिणीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । पितुर्यथा पितुर्विश्वकस्य सुतिर्यथा देवानां प्रीतिकरी
तद्वत् । तस्मात्तमाङ्गयाम इति शेषः । मेति गतार्थः ॥

ऋतेन देवः संविता शमायत ऋतस्य शृंगमुर्विया वि पंप्रथे ।

ऋतं सासाह महि चित्पृतन्यतो मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥५॥

ऋतेन । देवः । संविता । शंऽआयते । ऋतस्य । शृंगं । उर्विया । वि । पंप्रथे ।

ऋतं । ससाह । महि । चित् । पृतन्यतः । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥५॥

ऋषिः सत्यप्रशंसां करोति । हे अश्विनी देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामको देव ऋतेन सत्विन शमायते । सायंकाले स्वकिरणसमूहं शमयति । ततोऽनंतरं स एव सविता ऋतस्य सत्यस्य शृंगमयसुर्विद्योः विसीर्णं यथा भवति तथा प्रातःकाले वि पप्रथे । विशेषेण प्रथयति । सर्वतो विस्तारयति । किंच पृतन्यतः पृतनाभिच्छतः संयुयुत्सोः शत्रोर्महि चिच्छहृदपि बलमृतं सत्यं स्वयमेवाभिभवति । इत्यमृतं प्रशस्तमभूत् । तस्माद्युवामपि तेर्नर्तेन नोऽस्माकं सख्यानि मा वि यीष्टं । अत्रागंतुमश्वररमोऽनुचतमिति ॥ ८॥

दुम्नी वामिति षड्रुचं सप्तमं सूक्तं । तथा चानुक्रम्यते । दुम्नी षड्वासिष्ठो वा दुम्नीकः प्रियमेधो वा प्रागाथं हेति । वसिष्ठपुत्रो दुम्नीक ऋषिरांगिरसः प्रियमेधो वा । उभयत्र वाशब्दादयोभावपि न स्यातां तदा प्रकृत आंगिरसः कृष्ण एव ऋषिः । अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । अश्विनी देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृती बार्हते कंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । दुम्नी वां यत्स्य इति बार्हते । आ० ४. १५. इति ॥

द्युम्नी वां स्तोमो अश्विना क्रिविर्न सेक आ गतं ।

मध्वः सुतस्य स दिवि प्रियो नरा पातं गौराविवेरिणे ॥ १॥

द्युम्नी । वां । स्तोमः । अश्विना । क्रिविः । न । सेक । आ । गतं ।

मध्वः । सुतस्य । सः । दिवि । प्रियः । नरा । पातं । गौरौऽदेव । इरिणे ॥ १॥

हे अश्विनाश्विनी अयमनुपवीणस्तोत्रो दुम्नीक एतन्नामक ऋषिर्वा युवयोः स्तोमः स्तोता भवति । युष्मत्सुतो कृतायां स्तोत्राणि नाल्पीभवन्ति किंतु पुनर्वर्धत इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । क्रिविर्न । क्रिविरिति कूपनाम । कूपी यथा सेक उदकसेचने वृष्टी भवत्यां नाल्पोदको भवति तद्वत् । यद्वा । वां युवयोः स्तोमो युष्मद्विषया स्तुतिर्बुद्ध्यन्वयवतो खलु । स्तोत्रे कृते तस्मा अन्नादिकं प्रयच्छ्य इत्यर्थः । तस्माद्युवामस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं । स्तोत्राणि श्रोतुमागच्छतं । हे नरा नरा नेतारावश्विनी सोऽयं स्तोता दिवि द्योतमानेऽस्मिन्यज्ञे सुतस्याभिपुतस्य मध्वो मदकरस्य सोमस्य प्रियः स्तोत्रकारित्वेन प्रियतमो भवति । ततस्तेन सुतं सोमं पातं युवां । तत्र दृष्टान्तः । गौराविव यथा तृषिती गौरावितन्नामको मृगाविरिण तटाकादिषूदकपानार्थं शीघ्रमागच्छतस्तद्वत् ॥

पिबतं घर्मे मधुमंतमश्विना बर्हिः सीदतं नरा ।

ता मंदसाना मनुषो दुरोणे आ नि पातं वेदसा वयः ॥ २॥

पिबतं । घर्मे । मधुऽमंतं । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतं । नरा ।

ता । मंदसाना । मनुषः । दुरोणे । आ । नि । पातं । वेदसा । वयः ॥ २॥

हे अश्विनाश्विनी मधुमंतं मदवंतं । मदकारिणमित्यर्थः । तादृशं रसवंतं वा घर्मं ॥ घृ चरणदीप्त्योः ॥ पावेषु चरंतं सोमं पिबतं । यद्वा । मधुमंतं । मधुर्मदकरः सोमः । तद्वतं घर्मं महावीरपाचगतं चीरं पिबतं सोमं चेति । न तु साहचर्येण तदसंभवात् । हे नरा नरा नेतारी सर्वस्य हे अश्विनी बर्हिर्वर्हिषि यज्ञ आ सीदतं । उपविशतं । यद्वा । पूर्वं द्वितीयं पादं व्याख्याय प्रथमपादो व्याख्येयः । उपसदनानंतरं सोमपानं युक्तमिति । किंच मनुषो मनुष्यस्य दुरोणे गृहभृतेऽस्मिन्देवयजने मंदसाना सोमपानेन मोदमानो ता तौ पूर्वोक्तलक्षणौ युवां वेदसा पुरोडाशादिलक्षणेन हविषा सह वयः सोमरूपमन्नमागत्य नि पातं । निपिबतं । यद्वा । वेदसा धनेन सह वयोऽस्माकमायुर्नि पातं । नितरां रक्षतं ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

ता वर्तिर्यातमुप वृक्तबर्हिषो जुष्टं यज्ञं दिविष्टिषु ॥ ३॥

आ । वां । विश्वभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहृषत् ।

ता । वर्तिः । यातं । उप । वृक्तऽबर्हिषः । जुष्टं । यज्ञं । दिविष्टिषु ॥३॥

हे अश्विनी प्रियमेधाः । मेधो यज्ञः । प्रियतमयज्ञा यजमानाः । यद्वा । प्रियमेधा एतन्नामक ऋषिः ॥ पूजायां बह्वचनं ॥ यष्टार ऋषिर्वा विश्वामिच्छतिभिः सर्वैः पालनैः सह । अथवावति याज्ञाकर्म । सर्वैरभिलषितयाचनैः सहिता अहृषत् । आह्रासिषुः । आह्रासीत् । आत्मना पालनहेतुकत्वेन । यद्वाभिलषितदानाय वामाह्वयति । ततो युवां वृक्तबर्हिष आस्तरणार्थं क्तिन्नबर्हिषो यष्टुः संबन्धि जुष्टं सर्वदेवेषु सेवितं पर्याप्तं वा यज्ञं यजनीयं हविः प्रति दिविष्टिषु दिवसानामह्नामागमनेषु प्रातःकालेषु यज्ञेषु वा वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं । तदुपा यातं । हविःस्वीकरणार्थं युवामागच्छतं ॥

पिबतं सोमं मधुमंतमश्विना बर्हिः सीदतं सुमत् ।

ता वावृधाना उप सुष्टुतिं दिवो गतं गौराविवेरिणं ॥४॥

पिबतं । सोमं । मधुऽमंतं । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतं । सुऽमत् ।

ता । ववृधानौ । उप । सुऽस्तुतिं । दिवः । गतं । गौरौऽइव । इरिणं ॥४॥

हे अश्विनाश्विनी मधुमंतं रसवंतं मदवंतं वा सोमं युवां पिबतं । ततो बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे सुमच्छोभनमा सीदतं । पश्चादावृधानौ सोमपानेन वृद्धौ ता तौ युवां दिवो ब्रुलोकात्सुष्टुतिमस्त्राभिः क्रियमाणां स्तुतिमुप गतं । उपगच्छतं । तत्र दृष्टान्तः । गौराविव यथा गौरमृगावन्यस्माद्देशादिरिणं तटाकादिकं प्रति जलपानार्थमागच्छतस्तद्वत् ॥

आ नूनं यातमश्विनाश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।

दस्मा हिरण्यवर्तनी शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥५॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः ।

दस्मा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । शुभः । पती इति । पातं । सोमं ।

ऋतऽवृधा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनी युवां प्रुषितप्सुभिः ॥ प्सु इति रूपनाम । प्रुष स्नेहनसेचनपुरणेषु ॥ स्निग्धरूपैः । दीप्तकूपैरित्यर्थः । तादृशैः शीघ्रगामिभिरश्वैः सह नूनमिदानीमा यातं । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं । हे दस्मा दर्शनी दर्शनोयावुपक्षपयितारी वा हे हिरण्यवर्तनी । वर्ततेऽचेति वर्तनी रथः । हिरण्यमयरी हे शुभस्पती उदकस्य कन्याणस्य वा पालयितारी हे ऋतावृधा सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारी हे अश्विनी युवां शीघ्रमागत्य सोमं पातं । पिबतं ॥

वयं हि वां हवामहे विपन्यवो विप्रासो वाजसातये ।

ता वल्गू दस्मा पुरुदंससा धियाश्विना श्रुष्ट्या गतं ॥६॥

वयं । हि । वां । हवामहे । विपन्यवः । विप्रासः । वाजऽसातये ।

ता । वल्गू इति । दस्मा । पुरुऽदंससा । धिया । अश्विना । श्रुष्टी । आ । गतं ॥६॥

हे अश्विनी विपन्यवः स्तोतारः अत एव विप्रासो विप्रा मेधाविनो वयं वाजसातयेऽन्नक्रामाय वां ।

हिरवधारणे । युवामेव हवामहे । स्तुतिभिराह्वयामः । ततो वल्गु । वल्गुनं कुशलगमनं । कुशलगमनशीलं । पुरुदंससा बज्जकमानी ती युवां धियासदीयया स्तुत्याह्वती संतो शुष्टो । शुष्टोति चिप्रनाम । चिप्रमस्त्रभ्यं धनादिदानाया गतं । आगच्छतं ॥ १० ॥

तं वो दस्ममिति षडृचमष्टमं सूक्तं गौतमस्य नोधस आर्षं । तथा चानुक्रम्यते । तं वो दस्मं नोधा इति । प्रागाथं हेत्युक्तत्वादेतदादिमूक्तचयं प्रागाथं । इन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निकेवल्गे बार्हततुचाशीतावेतत्सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । तं वो दस्ममृतीषहमा नो विद्यासु हव्यः । ऐ० आ० ५. २. ४. । इति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे तं वो दस्ममिति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । तं वो दस्ममृतीषहं तत्त्वा यामि सुवीर्यमिति प्रगार्था स्तोत्रियानुरूपं । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकः स्तोत्रियोऽयमेव प्रगाथः । आ० ७. ४. ॥ विषुवत्यपि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे तं वो दस्ममृतीषहमिति नोधसस्य योनिः शंसनीया । तं वो दस्ममृतीषहमभि प्र वः सुराधसं । आ० ८. ६. । इति ॥

तं वो दस्ममृतीषहं वसोर्मदानमंधसः ।

अभि वत्सं न स्वसरेषु धेनव इन्द्रं गीर्भिनं वामहे ॥ १ ॥

तं । वः । दस्मं । ऋतिऽसहं । वसोः । मंदानं । अंधसः ।

अभि । वत्सं । न । स्वसरेषु । धेनवः । इन्द्रं । गीऽभिः । नवामहे ॥ १ ॥

नोधा इन्द्रं स्तौति । हे ऋत्विग्यजमानाः दस्मं दर्शनीयमृतीषहं । ऋतयो बाधकाः शत्रवः । तेषामभिवितारं । पुनः कीदृशं । वसोर्वासयितुर्दुःखस्य निवासयितुः । यद्वा । वसोः पात्रे निवसतः । तादृशस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मंदानं मंदमानं मोदमानं वो यष्टयष्टव्यत्वेन युष्मत्संबन्धिनं तं तादृशमिन्द्रं गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरभि नवामहे ॥ नू स्तवने नु शब्दे ॥ अभिष्टुमः । कुत्रेति । स्वसरेषु । अत्र यास्कः । स्वसराण्यहनि स्वयंसारीण्यां वा स्वरादित्यो भवति स एनानि सारयति । नि० ५. ४. । इति । सूर्यनेतुकेषु दिवसेषु वयमभिष्टुमः । तत्र दृष्टान्तः । वत्सं न यथा धेनवो नवप्रमृत्तिका धेनवः स्वसरेषु । मुह्यस्यंते प्रियंते गावो यत्रेति स्वसराणि गोष्ठानि । तेषु वत्समभिलक्ष्य शब्दयंति तद्वत् ॥

द्युक्षं सुदानुं तविषीभिरावृतं गिरिं न पुरुभोजसं ।

क्षुमंतं वाजं शतिनं सहस्रिणं मक्षू गोमंतमीमहे ॥ २ ॥

द्युक्षं । सुदानुं । तविषीभिः । आऽवृतं । गिरिं । न । पुरुभोजसं ।

क्षुमंतं । वाजं । शतिनं । सहस्रिणं । मक्षू । गोऽमंतं । ईमहे ॥ २ ॥

द्युक्षं दीप्तीनां निवासस्थानं । अतिशयेन दीप्तिमित्यर्थः । यद्वा । द्युक्षं दिवि द्युलोके क्षियंतं निवसंतं । सुदानुं शोभनदानं तविषीभिर्बलैरावृतमाच्छादितं । आवरणे दृष्टान्तः । गिरिं न तविषीभिर्बलयुक्तैर्मेघैरावृतं शिलोच्चयमिव स्थितं । पुनः कीदृशं । पुरुभोजसं सोमादिहविषप्रदानेन बज्जभिर्यजमानैर्भोजयितव्यं यद्वा बहूनां पालयितारमिन्द्रं क्षुमंतं ॥ द्युक्षु शब्दे ॥ शब्दवतं । अनेन पुत्रादिकं लक्ष्यते । स्तोत्रादीनि कुर्वाणं शतिनं सहस्रिणं शतसहस्रसंख्याकधनयुक्तं गोमंतं गवादियुक्तं वाजमन्नं मक्षु शोभनमीमहे । याचामहे । यद्वा । पूर्वार्धे वाजविशेषणत्वेन वा योजनीयः । प्रदीप्तं शोभनयोग्यं बलादियुक्तं बज्जभिः पुत्रमित्रादिभिर्भोज्यं शब्दादियुक्तमन्नमिन्द्रं याचामहे इति ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो न त्वा बृहंत इति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च ॥ न त्वा बृहंतो अद्रय उभयं शृणवच्च नः । आ० ७. ४. । इति ॥

न त्वा बृहंतो अद्रयो वरंत इन्द्र वीरुवः ।

यद्विस्ससि स्तुवते मावते वसु नकिष्टदा मिनाति ते ॥३॥

न । त्वा । बृहंतः । अद्रयः । वरंते । इन्द्र । वीरुवः ।

यत् । दिस्ससि । स्तुवते । माऽवते । वसु । नकिः । तत् । आ । मिनाति । ते ॥३॥

हे इन्द्र बृहंतो बलेन महान्तः अत एव वीरुवः सर्वतो दृढा अप्यद्रयः पर्वतास्त्वा त्वां न वरंते । बलेन निवारयति । अनिवारणमेवोत्तरार्धेन विवृणोति । स्तुवते त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वते मावते मत्सदृशाय मादृशाय स्तोत्रे यद्वसु यद्वनं दिस्ससि त्वं दातुमिच्छसि तव देयं तद्वनं नकिर्न कश्चिदा मिनाति । आभिमुख्येन हिनस्ति ॥ मीञ् हिंसायां । मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः । मावते । युष्मदस्त्राणां सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप् ॥

योडासि क्रत्वा शर्वसोत दंसना विश्वा जाताभि मज्मना ।

आ त्वायमर्क उतये ववर्तति यं गोतमा अजीजनन् ॥४॥

योडा । असि । क्रत्वा । शर्वसा । उत । दंसना । विश्वा । जाता । अभि । मज्मना ।

आ । त्वा । अयं । अर्कः । उतये । ववर्तति । यं । गोतमाः । अजीजनन् ॥४॥

हे इन्द्र क्रत्वा वृत्रहननादिकर्मणापि वा प्रज्ञानेन शर्वसास्त्रीयेन बलेन योडा शत्रूणां संहारकोऽसि । उतापि च त्वं दंसना स्वकीयेन कर्मणा मज्मना ॥ मज्म मुजि शब्दार्थः । मज्ममुजी चेति मज्मतिः शब्दार्थः ॥ शत्रूणामाक्रोशनसमर्थेन बलेन विश्वा जाता सर्वाणि भूतजातान्यभिभवसि । उक्तार्थस्य विश्वा जातान्यभ्यसि मद्भा । ऋ० प. १००. ४ । इत्यादिष्विद्रेणीवोक्तत्वात् । एतादृशं त्वा त्वामर्कः ॥ अर्चं पूजायां ॥ अर्चनीयोऽयं मंत्रः यद्वाक्यं देवानामर्चकः पूजकोऽयं स्तोतोतये स्वरक्षणाया ववर्तति । आवर्तयति । आत्माभिमुख्ये करोतीत्यर्थः ॥ वर्ततेर्लेटि वज्रलं झुरडागमश्च ॥ यं त्वां गोतमा गोतमपुत्रा नोधःप्रभृतयोऽजीजनन् स्वयं प्रदुरवीभवन् । तं त्वामयं मंत्रः स्तोता वावर्तयति ॥

प्र हि रिरिस्त्र ओजसा दिवो अंतेभ्यस्परि ।

न त्वा विव्याच रज इन्द्र पार्थिवमनु स्वधां ववक्षिथ ॥५॥

प्र । हि । रिरिस्त्रे । ओजसा । दिवः । अंतेभ्यः । परि ।

न । त्वा । विव्याच । रजः । इन्द्र । पार्थिवं । अनु । स्वधां । ववक्षिथ ॥५॥

हे इन्द्र दिवो ब्रूलोकस्य पर्यन्तेभ्य ओजसा । हिरवधारणे । स्वबलेनैव प्र रिरिस्त्रे । प्रकर्षणातिरिक्तो भवसि ॥ रिरिस्त्रे वज्रलं कुं दसीति झुः । प्रत्ययस्वरः ॥ किंच हे इन्द्र पार्थिवं पृथिव्यां भवो रजो लोकस्त्वा त्वां महता स्वशरीरेण न विव्याच । न व्याप्नोति । व्यावापृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्थो भवसीत्यर्थः । एवंभूतः सन्नस्माकं स्वधामन्नमुदकं वानु ववक्षिथ । अनुवोढुमिच्छ ॥ वहेः सन्ततस्य च्छांदसे क्षिति रूपं । मंत्रत्वादामभावः ॥

नकिः परिष्टिर्मघवन्मघस्य ते यद्वाग्नुषे दशस्यसि ।

अस्माकं बोध्युचथस्य चोदिता मंहिष्ठो वाजसातये ॥६॥

नकिः । परिष्टिः । मघऽवन् । मघस्य । ते । यत् । दाग्नुषे । दशस्यसि ।

अस्माकं । बोधि । उचथस्य । चोदिता । मंहिष्ठः । वाजऽसातये ॥६॥

हे मघवन्धनवर्जिन् ते तव मघस्य मंहनीयस्य धनस्य परिष्टिः परिबाधको निरोद्धा नकिर्न कश्चिदसि । यद्यदा दासुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दशस्यसि धनं प्रयच्छसि तदा तस्य निरोधको नास्तीत्यर्थः । तथा सति चोदिता धनानां चोदयिता स्तोत्रभ्यः प्रेरयिता अत एव मंहिष्ठो दातुतमो मंहनीयो वा स त्वमस्माकं संबंध्यवयस्य सोचं वाजसातयेऽन्नलाभाय तदर्थं क्रियमाणमिति बोधि । बुध्यस्व । सोचेण सुतः सन्न-
स्मभ्यमन्नादिकं प्रयच्छेति शेषः ॥ बोधि । बुध अवबोधने । भीवादिकः । लोटि क्त्वाद्सः शपो लुक् ।
व्यादेशः ॥ ॥ ११ ॥

बृहदिन्द्रायैति सप्तमं नवमं सूक्तं । नृमेधपुरुमेधावुषी । तौ चानुक्तत्वादांगिरसी । आदितो द्वौ प्रगाथौ पंचमीषध्यावमुषी सप्तमी बृहती । तथा चानुक्रम्यते । बृहदिन्द्राय सप्त नृमेधपुरुमेधो द्युनुष्टुबृहत्तममिति ॥
चानुर्विशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्राकृतादमरुत्वतीयात्प्रगाथादूर्ध्वं द्वौ मरुत्वतीया प्रगाथौ शंसनीया । बृहदिन्द्राय गायतेत्ययमाद्यः प्रगाथः पृथ्वाभिन्नवषट्पद्योर्द्वितीयेऽह्नयं प्रगाथः । सूचितं च । बृहदिन्द्राय गायत नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीय ऊर्ध्वं नित्यात् । आ० ७. ३. इति ॥

बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहंतमं ।

येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥ १ ॥

बृहत् । इन्द्राय । गायत । मरुतः । वृत्रहन्तमं ।

येन । ज्योतिः । अजनयन् । ज्योतिः । देवं । देवाय । जागृवि ॥ १ ॥

हे मरुतः ॥ २ शब्दे ॥ मितं हवतीति मरुतः । हे मितभाषिणः स्तोतारः वृत्रहंतममतिशयेन पापविनाशनं बृहत्समिन्द्रायिन्द्रायं गायत । अस्मदीययज्ञे गानं कुरुत । अन्तावृधः सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धका विश्वे देवा देवाय द्योतमानायिन्द्राय देवं देवमशीलं --- जागृवि सर्वेषां जागरणशीलं ज्योतिः सूर्यं येन साम्राजनयन् इन्द्रायमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥

अपाधमद्भिश्शस्तीरशस्तिहाथेद्रो द्युभ्याभवत् ।

देवास्त इन्द्र सख्याय येमिरे बृहद्भानो मरुत्तण ॥ २ ॥

अप । अधमत् । अभिऽशस्तीः । अशस्तिऽहा । अथ । इन्द्रः । द्युम्नी । आ । अभवत् ।

देवाः । ते । इन्द्र । सख्याय । येमिरे । बृहद्भानो इति बृहत्भानो । मरुत्तण ॥ २ ॥

अशस्तिहा स्तोत्रशंसनरहितानां शत्रूणां हन्तिन्द्रोऽभिश्शस्तीः ॥ शसु हिंसायां ॥ अभितो हिंसा येषां ते । तादृशान् । यद्वा । अभिश्शस्तीः शत्रुकृता हिंसाः । अपाधमत् । अपागमयत् । अथ शत्रुहननानंतरमिन्द्रो द्युम्नी सर्वत्र द्योतमानयशोयुक्तः । यद्वा । तेषां धनापहरणेन धनादिमान् । आभवत् । सर्वतः प्रसिद्धोऽभवत् । अथोत्तरोऽर्धः प्रत्यक्षतः । हे बृहद्भानो बृहणशीलतेजस्क महादीप्ति वा मरुत्तण । मरुतां सप्त गणा यस्य संति स तथोक्तः । तादृश हे इन्द्र देवा द्योतमानाः सर्वे देवाः सख्यायात्मनः सखिभावाय ते त्वां येमिरे । नियच्छति ॥

अपिष्टोमे मरुत्वतीये प्र व इन्द्रायित्ययं मरुत्वतीयः प्रगाथः । सूचितं च । प्र व इन्द्राय बृहत् इति मरुत्व-
तीयः प्रगाथः । आ० ५. १४. इति ॥

प्र व इन्द्राय बृहते मरुतो ब्रह्मार्चत ।

वृत्रं हनति वृत्रहा शतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥ ३ ॥

प्र । वः । इंद्राय । बृहते । मरुतः । ब्रह्म । अर्चन्त ।

वृचं । हन्ति । वृचऽहा । शतऽक्रतुः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥३॥

हे मरुतो मितराविणः सोतारः बृहते महते वः सुखसोतुल्यलक्षणेन संबन्धेन युष्मदीयार्थेन्द्राय ब्रह्म सामलक्षणं सोचं प्रार्चत । प्रोच्चारयत । ततो वृचहा वृचस्य पापस्य वा हन्ता शतक्रतुः शतविधकर्मा बहुविधप्रज्ञो वेन्द्रो शतपर्वणा शतसंख्याकधारिण वज्रेणैतन्नामकेनायुधेन वृचमपामावरकं वृचाख्यमसुरं हनति । युष्माभिरभिष्टुतः सन् हंतु ॥ हंतैर्लेख्यडागमः ॥

अभि प्र भर धृषता धृषन्मनः श्रवश्चित्ते असबृहत् ।

अर्षत्वापो जवसा वि मातरो हनो वृचं जया स्वः ॥४॥

अभि । प्र । भर । धृषता । धृषत्ऽमनः । श्रवः । चित् । ते । असत् । बृहत् ।

अर्षत् । आपः । जवसा । वि । मातरः । हनः । वृचं । जय । स्व । रिति स्वः ॥४॥

हे धृषन्मनः शत्रूणां धर्षणशीलमनस्कं ते तवैव बृहन्महदतिप्रभूतं अयोऽन्नमसत् । अस्ति । तदन्नं धृषता धृष्टेन मनसा युक्तः सन्नस्त्रभ्यमभि प्र भर । अभिमुख्येन प्रकर्षेण संपादय । देहीत्यर्थः । हे इंद्र मातरोऽस्माकमुत्पादनेतुत्वान्मातृभूताः । कथमपां मातृत्वं । अन्नः पृथिवी पृथिव्या औषधय इत्यादिश्रुतेः । तादृश आपो अवसा वेगेन व्यर्थं । विविधं भूमिं प्रति गच्छंतु । कथमापो गच्छंतीति चेत् तदाह । वृचमपामावरितारं शत्रुं मेघं हनः । जहि । ताडय । ततो मेघभेदेनोदकानि विगच्छंतु । पुनरपि स्वः सर्वं भूतजातं जय ॥

प्रथमे स्वरसान्नि निष्क्रेवन्त्ये यज्जायथा अपूर्व्येति सोचियः । तथा सूच्यते । तेषां सोचिया यज्जायथा अपूर्व्यं । आ० ८. ५. इति ॥

यज्जायथा अपूर्व्यं मघवन्वृचहत्याय । तत्पृथिवीमप्रथयस्तदस्तभा उत द्यां ॥५॥

यत् । जायथाः । अपूर्व्यं । मघऽवन् । वृचऽहत्याय । तत् । पृथिवीं । अप्रथयः । तत् ।

अस्तभाः । उत । द्यां ॥५॥

हे अपूर्व्यं स्वतो व्यतिरिक्तेन पुर्व्येण वर्जितं हे मघवन् मंहनीयधनवर्जिन्द्र वृचहत्याय वृचामुरहन्नाय यद्यदा त्वं जायथाः उत्पन्नः प्रादुर्भूतोऽसि तत्तदानीमेव पृथिवीं प्रथमानामप्रथयः । प्रसिद्धां दृढामकरोः । उतापि च तत्तदानीमेव द्यां बुलोकमंतरिक्षेणास्तभाः । निरुद्धामकार्षीः । एतादृशं वीर्यं त्वदन्यस्य न संभवतीत्यर्थं व्योतयितुमर्हति पदं ॥

तन्नै यज्ञो अजायत तर्क उत हस्कृतिः । तद्विश्वमभिभूरसि यज्जातं यच्च जत्वं ॥६॥

तत् । ते । यज्ञः । अजायत । तत् । अर्कः । उत । हस्कृतिः । तत् । विश्वं । अभिऽभूः ।

असि । यत् । जातं । यत् । च । जत्वं ॥६॥

हे इंद्र यद्यदा त्वमजायथाः तत्तदानीं ते त्वदर्थो यज्ञोऽग्निष्टोमादिरजायत । सोमपानार्थममृत । उतापि च तदानीं हस्कृतिः ॥ हसे हसने ॥ हासकारी प्रीत्यर्थं क्रियमाणो हर्षस्य सूचकोऽर्चनीयो मंत्रो यज्जायत । किंच तदा यज्जातं भूतजातं यच्च जत्वं ॥ कृत्यार्थं त्वन्नत्ययः ॥ जनितव्यं यद्विश्वमसि तत्सर्वमभिभूरसि । स्वमहिम्नाभिभूतवानसि ॥

आ॒मासु॑ प॒क्कमैर॑य॒ आ सूर्यं॑ रोहयो दि॒वि ।

घ॒र्म॑ न॒ साम॑न्तप॒ता सुवृ॑क्तिभिर्जुष्टं॑ गिर्व॑णसे बृ॒हत् ॥७॥

आ॒मासु॑ । प॒क्कं । ऐर॑यः । आ । सूर्यं॑ । रो॒हयः॑ । दि॒वि ।

घ॒र्म॑ । न॒ । साम॑न् । त॒प॒त॒ । सुवृ॑क्तिऽभिः । जुष्टं॑ । गिर्व॑णसे । बृ॒हत् ॥७॥

हे इंद्र आमास्वपक्कासु गोषु पक्कं पय ऐरयः । प्रेरयस्व । तथा मंचः । आमासु चिह्नधिषे पक्कमंतः । ऋ० १. ६२. ९. इति । किंच दिवि बुलोके सूर्यमा रोहयस्व । पूर्वं पणयो नामासुरा अंगिरसां गा अपहृत्वाधकारावृते कस्मिंश्चित्पर्वते ताः स्थापितवंतः । ततोऽंगिरस इंद्रं स्तुत्वा गाः पुनरस्वभ्यमाहरेति तैरुक्त इंद्रो गवां स्थानं तमसावृतं दृष्ट्वा तत्र गोदर्शनाय बुलोके सर्वप्रकाशकं सूर्यमारोहितवान् स्थापितवानसि ॥ चादिलोपे विभाषेति पूर्वस्त्रैरय इत्यस्य न निघातः ॥ अथ परोक्षकृतोऽर्धर्चः । हे स्रोतारः सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिस्तपत । इंद्रं तीक्ष्णोक्तुत । इंद्रं स्तुतिभिः प्रवर्धयतेत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । घर्मं न यथा घर्मं दीपनशोचं प्रवर्धय सामन् । सुपां सुजुगिति तृतीयाया लुक् ॥ सामभिर्यथा तपन्ति तद्वत् । ततो गिर्वणसे गोभिर्वर्णनीयायिंद्राय जुष्टं प्रीतिकारं पर्याप्तं वा बृहत्साम गायत ॥ ॥१२॥

आ नो विश्वास्विति षडृचं दशमं सूक्तं । नृमेधपुष्यमेधावुषी । विषमसंख्याका बृहत्यः समसंख्याकाः सतो बृहत्यः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । आ नो विश्वासु षडिति ॥ महाव्रते निष्किले बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तं । सूत्र्यते हि पंचमारण्यके । आ नो विश्वासु हव्यो या इंद्र भुज आभरः । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥

आ नो॒ विश्वा॑सु ह॒व्य इंद्रः॑ स॒मत्सु॑ भूषतु ।

उ॒प॒ ब्रह्मा॑णि स॒र्वना॑नि वृ॒च॒हा पर॑म॒ज्या ऋ॒ची॑षमः ॥१॥

आ । नः॑ । विश्वा॑सु । ह॒व्यः । इंद्रः॑ । स॒मत्सु॑ । भूष॑तु ।

उ॒प॒ । ब्रह्मा॑णि । स॒र्वना॑नि । वृ॒च॒हा । पर॑म॒ज्याः । ऋ॒ची॑षमः ॥१॥

अधिरनयेन्द्र एवं करोत्वित्याशास्ते । विश्वासु सर्वासु समस्त्वसुरयुजेषु हव्यः सर्वेदेवैरात्मरक्षणार्थमाह्रातव्यः एतादृश इंद्रो नोऽस्माकं ब्रह्माणि स्रोत्राणि हवीरूपाण्यन्नानि वोषा भूषतु । उदकमनुभावयतु । सेवतामित्यर्थः । यद्वा । एतान्यलंकरोतु । तदागमनेन स्रोत्राणि हवींषि वालंकृतानि भवन्ति । तथा सवनानि प्रातःसवनादीनि चीणि सवनानि च भूषतु । कीदृश इंद्रः । वृचहा वृचस्यासुरस्य पापस्य वा हंता परमज्याः । युजेषु शत्रुहणनार्थं परमाविनश्यरी ज्या मौर्वी यस्य स तथोक्तः । यद्वा । परमान्वलेन प्रकृष्टाऽशत्रुवृत्तीनाति हिनस्योति परमज्याः । ऋचीषमः स्तुत्या समः स्तुतिभिरभिमुखीकरणीयः । एतादृगिंद्रः स्रोत्राणि भूषत्विति ॥

त्वं दा॒ता प्र॑थ॒मो रा॑ध॒साम॒स्यसि॑ स॒त्य ई॑शान॒कृत् ।

तु॒वि॒द्यु॒म॒स्य॒ यु॒ज्या वृ॑णीम॒हे पु॒त्रस्य॑ श॒र्वसो॑ म॒हः ॥२॥

त्वं । दा॒ता । प्र॑थ॒मः । रा॑ध॒सां । अ॒सि । अ॒सि । स॒त्यः । ई॑शान॒कृत् ।

तु॒वि॒द्यु॒म॒स्य॒ । यु॒ज्या । आ । वृ॑णीम॒हे । पु॒त्रस्य॑ । श॒र्वसः॑ । म॒हः ॥२॥

हे इंद्र प्रथमः सर्वेषां मुख्यस्त्वं राधसां धनानां दातासि । यद्वा । धनदातृणां मध्ये त्वं प्रथम आदिमो भवसि । तथेशानकृत्त्व स्रोतृणीशाननैश्वर्ययुक्तान् कुर्वस्त्वं सत्यः सत्यकर्मासि । यथार्थकर्मा भवसीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्माद्वयं तुविद्युमस्य बहूधनवतो बहुजनस्य वा शर्वसो बलस्य पुत्रस्य शत्रुवधार्थं बलकारणत्वैनोत्पन्नत्वात्तत्पुत्रस्य अत एव महो महत्सव युज्या योग्यानि धनान्या वृणीमहे । संभजामहे ॥

ब्रह्मा त इन्द्र गिर्वणः क्रियन्ते अनतिङ्गता ।

इमा जुषस्व हर्यश्च योजनेन्द्र या ते अमन्महि ॥३॥

ब्रह्म । ते । इन्द्र । गिर्वणः । क्रियन्ते । अनतिङ्गता ।

इमा । जुषस्व । हरिऽअश्च । योजना । इन्द्र । या । ते । अमन्महि ॥३॥

हे गिर्वणो गीर्भिवनगीथेन्द्र अनतिङ्गता । सर्वानतिक्रम्य न भवन्ति । इन्द्रगुणव्यापकानि । यथार्थभूता-
नीत्यर्थः । तादृशानि यानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि ते स्वर्धर्ममन्त्राभिः क्रियन्ते हे हर्यश्च हरिताम्रवर्ण हे इन्द्र
योजनानि तव सम्यग्योजनशीलानि तानीमेमानि स्तोत्राणि जुषस्व । सेवस्व । किंच हे इन्द्र ते स्वर्धर्म या
यानि स्तोत्राण्यमन्महि वयमुच्चरामः तानि सर्वाणि सेवस्व ॥

त्वं हि सत्यो मघवन्ननानतो वृचा भूरि न्युजसे ।

स त्वं शविष्ठ वज्रहस्त दाप्नुषेऽर्वाचं रयिमा कृधि ॥४॥

त्वं । हि । सत्यः । मघऽवन् । अनानतः । वृचा । भूरि । निऽञ्जसे ।

सः । त्वं । शविष्ठ । वज्रऽहस्त । दाप्नुषे । अर्वाचं । रयिं । आ । कृधि ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र सत्यः सत्यकर्मा त्वमेवानानतः केषामप्यग्रः सन् भूरि भूरीणि वृचाणि रक्षांसि
न्युजसे । तानि प्रह्नीभावयसि । न्यक्रोषीत्यर्थः । हिरवधारणे । हे शविष्ठ बलेन वृक्षतम हे वज्रहस्त । वज्रो
हस्ते यस्य स तथोक्तः । हे इन्द्र स तादृशस्त्वं दाप्नुषे तुभ्यं हविर्दत्तवते यजमानाय रयिं धनादिकमर्वाच-
मर्वाचीनमभिमुखं यथा गच्छति तथा तमा कृधि । समंतात्कृष ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्याह्निकसवने ब्राह्मणाच्छंसिष्यस्ते त्वमिन्द्र यथा असीति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुकूपः ।
मूच्यते च । त्वमिन्द्र यथा असीन्द्र कर्तुं न आ भर । आ० ७. ४. इति ॥

त्वमिन्द्र यशा अस्यृजीषी शवसस्पते ।

त्वं वृचाणि हंस्यप्रतीन्येक इदनुत्ता चर्षणीधृता ॥५॥

त्वं । इन्द्र । यशाः । असि । ऋजीषी । शवसः । पते ।

त्वं । वृचाणि । हंसि । अप्रतीनि । एकः । इत् । अनुत्ता । चर्षणिऽधृता ॥५॥

हे शवसस्पते बलस्य पालयितर्हे इन्द्र ऋजीषी । ऋजीष उपार्जितोऽभिषुतः सोमः । तद्वांस्त्वं यशा यश-
स्थसि । कथमस्य यशस्वित्वं तदाह । अप्रतीनि बलिभिरप्यप्रतिगतानि अत एवानुत्तान्निर्गोत्तुमशक्यानि
वृचाणि रक्षांसि त्वमेक इदसहाय एव चर्षणीधृतासुरादिहृनद्वारेण मनुष्याणां धारकेण वज्रेण हंसि ।
संप्रहरसि । अत एवास्य यशस्वित्वं ॥

तमु त्वा नूनमसुर प्रचेतसं राधो भागमिवेमहे ।

महीवृ कृत्तिः शरणा त इन्द्र प्र ते सुम्ना नो अश्ववन् ॥६॥

तं । ऊं इति । त्वा । नूनं । असुर । प्रऽचेतसं । राधः । भागंऽइव । इमहे ।

महीऽइव । कृत्तिः । शरणा । ते । इन्द्र । प्र । ते । सुम्ना । नः । अश्ववन् ॥६॥

हे असुर बलवन् प्राणवन् हे इन्द्र य उक्तगुणोऽस्ति तं प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं त्वा । उ इत्यवधारणे । पितृव-

त्योषकं त्वामेव राधो धर्मादिसाधनं धनं नूनमिदानीमीमहे । वयं याचामहे । तच्च दृष्टान्तः । भागमिव । यथा कश्चित्पितृभागभूतं धनं याचते तद्वदिन्द्रो यजमानेभ्यः सोतृभ्यश्च धनं प्रयच्छत्येव । तस्माज्जागभूतं धनं यष्टारो वयं याचामहे । हे इन्द्र महीव कृत्तिः । कृत्तिर्यशो वामं वा ॥ कृती छेदने । करणे कृत्तिः । कृतत्व-
मेनेति ॥ ईदृशी कृत्तिरिव ते तव शरणा शरणं गृहमंतरिचे युलोके महद्वर्तते । अत्र यास्कः । कृत्तिः कृततेर्यशो
वामं वा महीव कृत्तिः शरणा त इन्द्र सुमहत् इन्द्र शरणमंतरिचे कृत्तिरिवेति । नि० ५. २२. । किंच ते तव
स्वभूतानि सुखा सुखानि पुत्रादिविषयसुखानि च नोऽस्मान्प्राप्नुवन् । प्रकर्षेणाश्रुवन्तां । व्याश्रुवन्तु ॥ अश्रो-
तेल्लेख्यडागमः ॥ ॥ १३ ॥

कन्या वारिति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रेः पुत्र्यपालाख्या त्वग्दोषपरिहारायानेन सूक्तेनेन्द्रं सुतवती ।
अतः सैवर्षिः । प्रथमाद्वितीये पङ्क्तौ शिष्टाः पञ्चानुष्टुभः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । कन्या वाः सप्ताचैव्य-
पालेतिहास एन्द्र आनुष्टुभं द्विपङ्क्त्यादीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥ अचेतिहासमाचक्षते । पुरा किलाचिमुतापाला
ब्रह्मवादिनी केनचित्कारणेन त्वग्दोषदुष्टा सत्त्वत एव दुर्भगेति भर्त्रा परित्यक्ता पितुराश्रमे त्वग्दोषपरिहाराय
चिरकालमिन्द्रमधिष्ठत्य तपस्तेपे । सा कदाचिदिन्द्रस्य सोमः प्रियकरो भवति तमिन्द्राय दास्यामीति बुद्ध्या
नदीतीरं प्रत्यागमत् । सा तत्र स्नात्वा पथि सोममप्यलभत । तमादाय गृहं प्रत्यागच्छती मार्गं एव तं चखाद ।
तद्ब्रह्मणकाले दंतघर्षणजातं शब्दं यावणां सोमाभिषवध्वनिमिति मत्वा तदानीमेवेन्द्रः समागमत् । आगत्य
तामुवाच । किमत्र यावाणोऽभिषुण्वन्तीति । सा प्रत्युचे । अत्र कन्या स्नानार्थमागत्य सोमं दृष्ट्वा तं भक्षयति
तद्ब्रह्मण्यो ध्वनिरेव न तु यावणां सोमाभिषवध्वनिरिति । तथा प्रत्युक्त इन्द्रः पराङ्मावर्तत । गच्छंतमिन्द्रं सा
पुनरब्रवीत् । किमर्थं निवर्तसे त्वं तु सोमपानाय गृहं गृहं प्रतिगच्छसि । इदानीमत्रापि मम दंष्ट्राभ्यामभिषुतं
सोमं पिव धानादींश्च भक्षयेति । सेवेन्द्रमनाद्रियमाणा सती पुनरप्याह । अत्रागतं त्वामिन्द्र इति न जानामि
त्वयि गृहमागते वज्रमानं करिष्यामीतीन्द्रमुक्त्वाच समागत इन्द्र एव नान्य इति निश्चित्य स्वास्त्रे निहितं
सोममाह । हे सोम त्वमागतायेन्द्राय पूर्वं शनैस्ततः शनैः क्षिप्रं परिस्रवेति । तत इन्द्रस्तां कामयित्वा तस्या
आस्य एव दंष्ट्राभिषुतं सोममपात् । तत इन्द्रेण सोमे पीते सति त्वग्दोषादहं भर्त्रा परित्यक्ता सतीदानीमिन्द्रेण
संगतेत्यपालायामुक्तायामिन्द्रस्तां व्याजहार । किं कामयसे तदहं करिष्यामीत्युक्ते सा वरमचीकमत । मम पितुः
शिरो रोमवर्जितं तस्योषरं चेत्तं फलादिरहितं मम गुह्यस्थानमप्यरोमशमेतानि रोमफलादियुक्तं कुर्वित्युक्तायां
तत्पितृशिरःस्थितं खलतिमपहाय चेत्तं च फलादियुक्तं छलितस्यास्त्वग्दोषपरिहाराय स्वकीयरथच्छिद्रे शकटस्य
युगस्य च च्छिद्र एतां चिवारं निश्चकर्ष । तस्याः पूर्वापहता या त्वक् शल्यको द्वितीया गोधा तृतीया ककला-
सोऽभूत् । तत इन्द्रस्तामप्यपालां सूर्यसदृशत्वचमकरोदित्येतिहासिकी कथा । एतच्च शाव्यायनब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं ।
तद्ब्राह्मणं तत्तद्गव्याख्यानसमये दर्शयिष्यते । एषोऽर्थः कन्या वारित्वादिष्वृषु प्रतिपाद्यते ॥

कन्या३ वारवायती सोममपि सुताविदत् ।

अस्तं भरंत्यब्रवीदिन्द्राय सुनवै त्वा शक्राय सुनवै त्वा ॥ १ ॥

कन्या । वाः । अत्रयती । सोमं । अपि । सुता । अविदत् ।

अस्तं । भरंती । अब्रवीत् । इन्द्राय । सुनवै । त्वा । शक्राय । सुनवै । त्वा ॥ १ ॥

वाचदकं प्रत्यवायती स्नानार्थमभ्यवगच्छती कन्यापाला नाम स्त्री सुता सुती मार्गे सोममप्यविदत् ।
अलभत ॥ विदुः लामे । लडि रूपं ॥ तं सोममस्तं गृहं प्रति भरंत्याहरंती सा सोममब्रवीत् । हे सोम त्वा
त्वामिन्द्राय सुनवै । मम दंतैरेवाभिषुण्वे । पुनर्हे सोम त्वा त्वां शक्राय समर्थयिन्द्राय सुनवै । इदानीमेवा-
भिषवं करवे । सोमभक्षणकाले दंतध्वनिं यावध्वनिमिति मत्वेन्द्रस्तामगमत् । एषोऽर्थः शाव्यायनब्राह्मणे
स्पष्टमभिहितः । सा तीर्थमभ्यवर्त्यती सोमांशुमविदत्तं समखादत्तस्त्रे इ यावाण इव दंता ऊदुः । स इन्द्र
आद्रवत् यावाणो वै वदंतीति । सा तमभिव्याजहार कन्या वारवायती सोममपि सुताविददित्यस्त्री त इदं
यावाण इव दंता वदंतीति विदित्वेन्द्रः पराङ्मावर्तत । तमब्रवीदसौ य एषि वीरक इत्यादिनेति ॥

असौ य एषि वीरको गृहंगृहं विचाकशत् ।

इमं जंभसुतं पिब धानावतं करंभिणमपूपवतमुक्थिनं ॥२॥

असौ । यः । एषि । वीरकः । गृहंगृहं । विचाकशत् ।

इमं । जंभसुतं । पिब । धानावतं । करंभिणं । अपूपवतं । उक्थिनं ॥२॥

सा शक्रमब्रवीत् । हे इंद्र वीरको वीरः समर्थस्त्वं योऽसी त्वं विचाकशत् ॥ काशु दीप्ती । यद्गुल्कि शतरि रूपं । धातोर्ह्रस्वकांदसः ॥ अत्यर्थं दोष्यमानः सन् गृहं गृहं यजमानगृहं प्रति सोमपानाय त्वमेषि । गच्छसि । अतस्त्वमत्रापि जंभसुतं मम दंतैरभिषुतमिमं सोमं पिब । कीदृशं । धानावतं । धाना भक्षयवाः । तद्वतं करंभिणं सक्तुमंतमपूपवतं पुरोडाशादिसहितमुक्थिनं स्तोत्रादियुक्तादृशं सोममवैव पिबेति । सा सोमेन सह धानादीनावेदयत् स्तोत्रं चाकार्षीदित्यर्थः ॥

आ चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसि ।

शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेदो परि स्रव ॥३॥

आ । चन । त्वा । चिकित्सामः । अधि । चन । त्वा । न । इमसि ।

शनैःऽइव । शनकैःऽइव । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥३॥

पुनरपि सा तमनादृष्टाह । हे इंद्र । चनेति निपातसमुदायोऽवधारणार्थे । त्वा त्वामा चिकित्सामः । चातुमिच्छाम एव । इह मार्ग एवागतं त्वा त्वां नाधीमसि । नाधिगच्छामः । अत्रापि चनेत्यवधारणे । मम गृहमागच्छतं त्वामिन्द्र इति न जानीम एवेत्यपाला तमिन्द्रमुक्त्वा स्वास्ये स्थितं सोमं प्रत्याह । हे इंदो चरणशील सोम अस्मा आगतयिन्द्राय तदर्थं पूर्वं शनैर्मदं मदं ततः शनकैरिव ॥ कुत्सितार्थेऽकच् ॥ कुत्सितं शनैः शनकैः । क्षिप्रमित्यर्थः । क्षिप्रमेव त्वं परि स्रव । मदीयदंष्ट्राभिरभिषूयमाणः सन् परितः चरेति । तथा यज्ञेष्वपि यावभिरभिषूयमाणः सोमः प्रथमं शनैः परिस्रवति ततः शनकैः क्षिप्रमिति तदभिप्रायेणोक्तं । तत इंद्र एतद्वाक्यं श्रुत्वा तदानीमेवमभिषुतं सोमं यज्ञस्थानीयादपालामुखादेवाधासीत् । उक्तार्थः शाखायनकब्राह्मणे स्पष्टमभ्यधापि । अनाद्रियमारीव तमब्रवीदा चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसोति । पुरा मां सर्वयर्चापाला स्तौतुपुपर्थावर्तत शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेदो परि स्रवेति ह वा अस्य सुखात्सोमं निरधयत्सोमपीथ इह वा अस्य भवति य एवं विद्वान् स्त्रीमुपजिघ्र्सीति ॥

कुविच्छकृत्कुवित्करंत्कुविन्नो वस्यसस्करत् ।

कुवित्पतिद्विषो यतीरिद्रेण संगमामहै ॥४॥

कुवित् । शकत् । कुवित् । करत् । कुवित् । नः । वस्यसः । करत् ।

कुवित् । पतिद्विषः । यतीः । इंद्रेण । संगमामहै ॥४॥

सोमं पीतवानिंद्रोऽस्मानेवं करोत्वित्याह । स इंद्रः कुविद्वज्जवारमस्माञ्शकत् । शक्ताञ् समर्थांश्करोतु । किंच कुविद्वज्ज्वासाभ्यं करत् । करोतु । किंच स एवेन्द्रो नोऽस्मान्कुविद्वज्ज्वासा वस्यसो वसीयसोऽतिशयेन वसुमतः करोतु ॥ करोतिः शक्नोतिश्च लेख्यडागमः ॥ इदानीमावेद्यहमेवं करिष्यामीति वदति । पूर्वं कुविद्वज्ज्वासा पतिद्विषस्त्वग्दोषात्पतिभिर्भर्तुर्भिर्वज्ज्वासा द्विष्टा अत एव यतीः पतिभ्यः सकाशादितो गच्छन्त्यो वयं कैश्चिदप्यनूद्यमानाः सत्यः संप्रतोद्रेण सह संगमामहै । संगच्छामहै । सर्वत्र पूजार्थं बह्वचनं । संगमशब्देनैन्द्रोऽपालामचकमतेति ॥

इमानि चीणि विष्टपा तानीद्र वि रोहय ।

शिरस्तस्योर्वरादिदं म उपोदरे ॥५॥

इमानि । चीणि । विष्टपा । तानि । इन्द्र । वि । रोहय ।

शिरः । तस्य । उर्वरा । आत् । इदं । मे । उप । उदरे ॥५॥

इद्रेण किं कामयसे तहास्यामीत्युक्ता सा वरमनया प्रार्थयते । हे इन्द्र इमानि चीणि विष्टपानि स्थानानि संति । तानि चीणि स्थानानि वि रोहय । उत्पादय । कानि तानि । तस्य मम पितृ रोमवर्जितं शिरः । खलतिमित्यर्थः । तच्चापगमय । रोमशं कुर्वित्यर्थः । उर्वरां तस्योषरं चैवं सर्वसस्याद्यं कुरु । आदनंतरं मे ममोपोदर उपोदरस्य समीपे यदिदं स्थानं । गृह्यमित्यर्थः । तच्च त्वग्दोषे सत्यसंजातरोमकं । तदपि त्वग्दोषपरिहारेण रोमयुक्तं कुरु । एतानि चीणि स्थानानि । एषोऽर्थः श्लाघ्यायनके प्रपंचेनोक्तः । ताम्रबीदपाने किं कामयसीति । साम्रबीदिमानि चीणि विष्टपेति खलतिर्हास्ये पिता स तं हाखलति चकारोर्वरा हास्य न वच्चे सो जज्ञ उपख्ये हास्ये रोमाणि नामुक्तान्यु ह जज्ञिर इत्यस्योत्तरा भूयसे निवर्चनायासी च या न इति ॥

असौ च या न उर्वरादिमां तन्वं मम ।

अथो ततस्य यच्छिरः सर्वा ता रोमशा कृधि ॥६॥

असौ । च । या । नः । उर्वरा । आत् । इमां । तन्वं । मम ।

अथो इति । ततस्य । यत् । शिरः । सर्वा । ता । रोमशा । कृधि ॥६॥

उक्तमेवार्थमनया विवृणोति । नोऽस्माकं पितुर्यासा उर्वरा यदिदमुषरं चैवमस्ति । आदनंतरं ममेमां तन्वमिदं त्वग्दोषदुष्टं गृह्यस्थानं । अथो अथापि च ततस्य तातस्य यच्छिरो रोमवर्जितमस्ति । एतानि सर्वा उर्वराणि तानीमानि चीणि स्थानानि रोमशा रोमशानि कृधि । कुरु ॥

खे रथस्य खेऽनसः खे युगस्य शतक्रतो ।

अपालामिन्द्र चिष्पूत्यकृणोः सूर्यत्वचं ॥७॥

खे । रथस्य । खे । अनसः । खे । युगस्य । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

अपालां । इन्द्र । चिः । पूती । अकृणोः । सूर्यऽत्वचं ॥७॥

अनयापालां सूर्यसदृशप्रभामकरोदित्याह । हे शतक्रतो हे शतसंख्याकयज्ञ बह्विधप्रज्ञ वा हे इन्द्र रथस्य खकीयस्य खे पृथुतरे छिद्रे तथानसः शकटस्य खे तदपेक्षया खे छिद्रे युगस्य खे चाल्पतरे मूत्से छिद्रे रथशकटयुगानां छिद्रेषु त्वग्दोषपरिहाराय त्रिस्त्रिवारं निष्कर्षणेन पूती शोधयित्वा ततोऽपालामेतन्नामि-
कामत्रिसुतां ब्रह्मवादिनीं सूर्यत्वचं सूर्यसमानत्वचमकृणोः । अकरोः । कल्याणतमरूपभाजमकरोरित्यर्थः श्लाघ्यायनकब्राह्मणे स्पष्टमभिहितः । तां खे रथस्यात्यवृहत्ता मोधाभवत्तां खेऽनसोऽत्यवृहत्ता संस्पृष्टकाभव-
त्तदेषाभ्यनूच्यते खे रथस्य खेऽनस इति । तस्यै ह यत्कल्याणतमं रूपाणां तद्रूपमासेति त्वग्दोषापनयनाया-
वादिद्वारेष्वतिकर्षणमिति । यस्त्वग्दोषदूषितः सन्नेतत्सूक्तं पठति तस्य त्वग्दोषमपगमय सूर्यसदृशक्रांतिमिन्द्रः
करोतीति सूक्तं प्रशस्यते ॥ ॥१४॥

पांतमा व इति त्रयस्त्रिंशद्वचं द्वादशं सूक्तमांगिरसस्य शतकचस्य सुकचस्य वार्षमिन्द्र । आद्यानुष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । तथानुक्रम्यते । पांतं त्रयस्त्रिंशच्छतकचः सुकचो वायानुष्टुबिति ॥ महाव्रते गायत्रतृचाशीतो प्रथमावर्जमिदं सूक्तमुत्तरं च । पंचमारण्यके सूचितं च । पुरुहंतं पुरुष्टुतमिति शेषः । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये होतुः शस्त्र आसीत् तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । पातमा वो अंधसोऽपादु शिप्र्यंधसः । आ० ६. ४. इति ॥

पातमा वो अंधस इन्द्रमभि प्र गायत । विश्वासाहं शतक्रतुं मंहिष्ठं चर्षणीनां ॥१॥
पातं । आ । वः । अंधसः । इन्द्रं । अभि । प्र । गायत । विश्वऽसहं । शतऽक्रतुं ।
मंहिष्ठं । चर्षणीनां ॥१॥

हे अश्विजः वो शुष्मदीयमंधसः सोमलक्षणमन्नमा पातमाभिसुख्येन पिबंतं ॥ पा पानि । क्वांदसः शपो नृक् । सर्वे विधयस्क्वांदसि विकल्पंत इति न स्तोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधाभावः । ततोऽंधस इत्यस्य कर्तृकर्मणो-
रिति षष्ठी ॥ सोममाभिसुख्येन पिबंतमेतादृशमिन्द्रं प्र गायत । प्रकर्षणाभिष्टुत । कीदृशं । विश्वसहं सर्वेषां
शत्रूणामभिमवितारं सर्वेषां भूतजातानां वा अत एव शतक्रतुं बहुविधप्रज्ञानं बहुविधकर्मणां वा चर्षणीनां
मनुष्याणां मंहिष्ठं धनस्य दातृतमं । यद्वा । यजमानानां यष्टव्यत्वेन पूजनीयमिन्द्रं गायतेति समन्वयः ॥

पुरुहूतं पुरुष्टुतं गाथान्यं सनश्चुतं । इन्द्र इति ब्रवीतन ॥२॥
पुरुऽहूतं । पुरुऽस्तुतं । गाथान्यं । सनऽश्चुतं । इन्द्रः । इति । ब्रवीतन ॥२॥

हे अश्विज्यजमानाः पुरुहूतं यज्ञेषु बहुभिराहूतं पुरुष्टुतं बहुभिः स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तुतं अत एव गाथान्यं
गाथाद्योग्यं गातव्यं सनश्चुतं सनातनतया प्रसिद्धं एवविधं देवमिन्द्र इति यूयं ब्रवीतन । ब्रूयात ॥ ब्रूज व्यक्तायां
वाचीत्यस्य लोटि व्यत्ययेन धमस्तनवादेशः । अत एव गुणः ॥

इन्द्र इन्नो महानां दाता वाजानां नृतुः । महां अभिज्ञा यमत् ॥३॥
इन्द्रः । इत् । नः । महानां । दाता । वाजानां । नृतुः । महान् । अभिऽज्ञा । आ । यमत् ॥३॥

इन्द्र इत्पूर्वोक्तलक्षण इन्द्र एव नोऽस्माभ्यं महानां महतां वाजानामन्नानां । यद्वा । महानां ॥ वर्णव्यत्ययः ॥
मघानां धनानां वाजानामन्नानां च । दाता भवतु । कीदृशः । नृतुः ॥ नृतिमृत्थोः कूः । उ० १. ९३. इति
कूप्रत्ययः । इत्स्वक्वांदसः ॥ सर्वस्य नर्तयिता । यद्वा ॥ नृ नये । औणादिकसुप्रत्ययः । धातोर्इत्स्वक्वांदसः ॥
स्तोतृभ्यो गवादिनेता । अत एव महान् स इन्द्रोऽभिज्ञस्त्वभिगतजानुकमस्माभ्यमा यमत् । आयच्छतु । ददातु ।
यद्वा । स इन्द्रोऽभिज्ञस्त्वदभिमुखमागच्छन्नं स्वहस्तयोः परिगृह्यास्मान्नयतु । धनं यत्वास्माभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥

अपादु शिप्र्यंधसः सुदक्षस्य प्रहोषिणः । इन्द्रोऽरिद्रो यवाशिरः ॥४॥
अपात् । ऊं इति । शिप्री । अंधसः । सुऽदक्षस्य । प्रऽहोषिणः । इन्द्रोः । इन्द्रः ।
यवऽआशिरः ॥४॥

शिप्री । शिप्री हनू नासिके वा । शोभनहनुः । यद्वा । शिप्राः शीर्षस्थाः । सुशिरस्त्राणः । स इन्द्र एव प्रहो-
षिणः प्रकर्षेण देवान्हविर्भिर्जुहुतः सुदक्षस्यैतन्नामकस्यैवः संबन्धि यवाशिरः ॥ श्रीङ् पाके । आङ्पूर्वस्यापसृध-
यामानृचुरित्यादिना धातोः शिरादेशः ॥ यवैरामिश्रितं यवैः सह पक्कमिन्द्रोः सर्वतः पात्रेषु चरदंधसः सोमल-
क्षणमन्नमपात् । अपिबत् । यद्वा । अस्य सोमस्य भागमिन्द्रार्थं परिकल्पितं सोमांशमपिबत् । उ इत्यवधारणे ॥

तम्बुभि प्राचतेन्द्रं सोमस्य पीतये । तदिद्व्यस्य वर्धनं ॥५॥
तं । ऊं इति । अभि । प्र । अर्चत । इन्द्रं । सोमस्य । पीतये । तत् । इत् । हि ।
अस्य । वर्धनं ॥५॥

हे ऋत्विजः तमु तमेवेन्द्रमभ्यामिमुख्येन प्रार्चत । प्रकर्षेण सुत । किमर्थं । सोमस्य पीतयेऽचागत्य सोम-
पानाय । किमर्थं सोमपानायेति विशिष्यते तदाह । तदित्तत्सोमपानमेवास्मिन्नेन्द्रस्य वर्धनं वर्धकं भवति खलु ।
तस्मात्सोमपानजहर्षाय प्रार्चत ॥ १५ ॥

अस्य पीत्वा मदानां देवो देवस्यौजसा । विश्वाभि भुवना भुवत् ॥ ६ ॥

अस्य । पीत्वा । मदानां । देवः । देवस्य । ओजसा । विश्वा । अभि । भुवना । भुवत् ॥ ६ ॥

देवो श्रोतमान इन्द्रोऽस्यास्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य मदानां मदकरान्नसान् पीत्वा पानं कृत्वा । यद्वा ।
अस्मैतं सोमं पीत्वा तथा मदानां मदसाधनादीनि भक्षयित्वा । देवस्य गृहेषु शोभमानस्य यद्वा देवनशीलस्य
देवैः काम्यमानस्य सोमस्य पानजातेनौजसा बलेन विश्वा भुवना सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभि भुवत् ।
अभिमवति । सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार । अ० २. १५. २. । इत्यादिषु सोमपानमदे सर्वाणि वृत्रहणनादि-
कर्माणि चकारित्वेवमत्रापि सर्वाणि भूतानि भुवनादीनि कर्माण्यकार्षीदिति ॥

प्रथमे पर्थये होतुः शस्त्रे त्वमु वः सचासाहमित्यादिसूक्तशेषः । सूचितं च । त्वमु वः सचासाहमिति
सूक्तशेषोऽभि त्वं मेघं । आ० ६. ४. । इति ॥ अत्रोर्थमेऽच्छावाकातिरिक्तोक्त्ये त्वमु वः सचासाहमिति तृचो
वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । त्वमु वः सचासाहं सचा ते अनु कृष्टय इति वा सोचियानुरूपी । आ० ९. ११. ।
इति ॥ ब्यूहस्य दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि निष्केवक्ष्य एष एव तृचो निविद्यानीयः । सूचितं च । इमं नु मायिनं
ऊवे त्वमु वः सचासाहं । आ० ८. ८. । इति ॥

त्वमु वः सचासाहं विश्वासु गीर्ष्वायतं । आ च्यावयस्युतये ॥ ७ ॥

त्वं । ऊं इति । वः । सचाऽसहं । विश्वासु । गीर्षु । आऽयतं । आ । च्यावयसि । ऊतये ॥ ७ ॥

यजमानः श्रोतारं संबोधाह । हे श्रोतः सचासाहं । सचाशब्दो ब्रह्मवाची । ब्रह्मनामभिमवितारं । यद्वा ।
शत्रुन् स्वबलेन संगत्य जेतारं । वो युष्मदीयेषु विश्वासु गीर्षु सर्वेषु सोचेष्वायतं विकृतं । सर्वेचेन्द्र एव सूयते ।
तस्मान्नेषु विततं त्वं । उ इत्यवधारणे । तमेवेन्द्रमूतयेऽस्मद्रक्षणाया च्यावयसि ॥ च्युङ् मुङ् गतौ ॥ त्वदीयेः
सोचैर्यज्ञं प्रत्यामिमुख्येनागमय ॥

युध्मं संतमन्वाणं सोमपामनपच्युतं । नरमवार्यक्रतुं ॥ ८ ॥

युध्मं । संतं । अनवाणं । सोमऽपां । अनपऽच्युतं । नरं । अवार्यऽक्रतुं ॥ ८ ॥

एवंगुणोपेतमिन्द्रमागमयेत्याह । युध्मं शत्रूणां संप्रहारकं संतं अत एवानवाणमन्यैरप्रत्युतमनभिगतं तस्मा-
दपच्युतं संयामेषु शत्रुभिरहिंसितं सोमपां सोमस्य पातारमस्य सोमस्य मदे सत्यवार्यक्रतुं भटैरनिवारणीय-
कर्माणं नरं सर्वस्य जेतारं । एतादृशगुणोपेतमिन्द्रमागमयेति पूर्वेषु सह संबंधः ॥

शिक्षा ए इन्द्र राय आ पुरु विद्वां ऋचीषम । अवा नः पार्ये धने ॥ ९ ॥

शिक्षा । नः । इन्द्र । रायः । आ । पुरु । विद्वान् । ऋचीषम । अवा । नः । पार्ये । धने ॥ ९ ॥

हे ऋचीषम सुत्वा सम । यद्वा ॥ ईष गतिहिंसादर्शनेषु । अस्मादमप्रत्ययः ॥ सर्वैर्गतव्य दर्शनीय वा ।
उक्तगुणोपेत हे इन्द्र विद्वान् सर्वविषयज्ञानवांस्त्वं शत्रुभ्य आहत्य रायो धनानि नोऽस्मभ्यं पुरु ब्रह्मवारं शिक्ष ।
प्रयच्छ । यद्वा । पुर्विति रायो विशेषणं । ब्रह्मणि धनानि प्रयच्छ । किंच पार्ये । पाराः शत्रवः । तत्रभवे धन
आजिहीर्षितं शत्रुधने नोऽस्मानव । रक्ष । शत्रुन् हत्वा तद्वनेनास्मान् पालयेत्यर्थः ॥

अतश्चिदिन्द्र ए उपा याहि शतवाजया । इषा सहस्रवाजया ॥ १० ॥

अतः । चित् । इन्द्र । नः । उप । आ । याहि । शतऽवाजया । इषा । सहस्रऽवाजया ॥ १० ॥

हे इंद्र अतश्चिदस्माद्युलोकादेव यद्वास्माच्छुखानात् शतवाजया शतसंख्याकबलयुक्तेन तथा सहस्र-
वाजया । वाजोऽस्रं । सहस्रसंख्यान्नवता बज्रबलान्नेषान्नरसेन युक्तः सन्नोऽस्मानुपा याहि । अधिकमाभि-
मुख्येनागच्छ ॥ ॥ १६ ॥

अयाम् धीवतो धियोऽर्वेद्विः शक्र गोदरे । जयेम पृतु वज्रिवः ॥ ११ ॥

अयाम् । धीऽवतः । धियः । अर्वेत्ऽभिः । शक्र । गोऽदरे । जयेम । पृतुऽसु ।
वज्रिऽवः ॥ ११ ॥

हे शक्र समर्थेन्द्र धीवतः ॥ कंदसीर इति मतुपो बलं ॥ कर्मकरणात्कर्मवतो वयं धियो युद्धजयार्थं कर्मा-
ण्ययाम् । गच्छाम । ततो गोदरे ॥ दृ विदारणे । अच इरितीप्रत्ययः ॥ गवां पर्वतानां दारयित्वं वज्रिवो
वज्रवन् । यद्वा । वजनं गमनं वज्रः । तद्वान् कुलिशः । तद्वन्निद्र पृतु संयामेष्वर्वेद्विः सर्वतो गंतुमिच्छया
दत्तैरश्वैर्जयेम । वयं तवादातुञ्जेष्यामः ॥

वयमुं त्वा शतक्रतो गावो न यवसेष्वा । उक्थेषु रणयामसि ॥ १२ ॥

वयं । ऊं इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । गावः । न । यवसेषु । आ । उक्थेषु ।
रणयामसि ॥ १२ ॥

हे शतक्रतो बज्रप्रज्ञान बज्रकर्मन्वेन्द्र त्वा सर्वतः । उ इत्यवधारणे । त्वामेवोक्थेषु स्तोत्रशस्त्रादिकेषु वयं
रणयामसि ॥ इदं तो मसिः ॥ आरणयामः । शब्दयामः । रमयाम इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । गावो न यथा
गोपालो यवसेषु तृणविशेषेषु गावो गाः पशूना समंताद्रमयति तद्वत् ॥ गाव इति सर्वविधीनां कंदसि
विकल्पितत्वादीत्याभावः ॥

विश्वा हि मर्त्यत्वानुक्तामा शतक्रतो । अगन्म वज्रिन्नाशसः ॥ १३ ॥

विश्वा । हि । मर्त्यऽत्वना । अनुऽकामा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अगन्म ।
वज्रिन् । आऽशसः ॥ १३ ॥

हे शतक्रतो बज्रप्रज्ञेन्द्र मर्त्यत्वना मर्त्यत्वानि ॥ मुपां मुनुगिति विभक्तेराजादेशः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनि-
त्यत्वाद्दीर्घाभावः ॥ विश्वा हि विश्वान्येव मर्त्यत्वान्यनुकामा कामानभिलाषाननुगतानि । कामोपेतानीत्यर्थः ।
मनुष्याश्चेतानि कामयंत इत्यर्थः । तथा सति हे वज्रिन् वज्रवन्निद्र वयमप्याशस आशंसनानि धनादिकामा-
नगन्म । अवगच्छामः ॥ गमेलेटि वज्रलं कंदसीति शपो लुक् । स्वोश्चेति मकारस्य नकारः ॥

त्वे सु पुत्र शवसोऽवृचन्कामकातयः । न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥ १४ ॥

त्वे इति । सु । पुत्र । शवसः । अवृचन् । कामऽकातयः । न । त्वां । इंद्र । अति । रिच्यते ॥ १४ ॥

हे शवसस्युच बलनिमित्तमुत्पन्नत्वाद्वलस्य पुत्रेन्द्र कामकातयः ॥ कै गै रे शब्दे ॥ कामपराः कातयः शब्दा
येषां भवति ते तथोक्ताः । तादृशा मनुष्यास्त्वे त्वयि स्वपुत्रन् । स्वत्वकामाभिपूरणार्थं सुपु वर्तते । तस्मान्नर्त्य-
त्वानि कामोपेतानीत्युत्पन्नं ॥ पुत्रु वर्तने । लङि क्कांदसो विकरणस्य लुक् । बज्रलं कंदसीति ब्रह्मागमः ॥ यत
एवं ततो हे इंद्र त्वां कश्चिदपि देवो नाति रिच्यते । बलेन धनेन वातिरिक्तः समर्थो नास्ति ॥

स नो वृषन्सनिष्ठया सं घोऱया द्रवित्वा । धियाविद्धि पुरंध्या ॥ १५ ॥

सः । नः । वृषन् । सनिष्ठया । सं । घोऱया । द्रवित्वा । धिया । अविद्धि । पुरंऽध्या ॥ १५ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिद्रं स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं सनिष्ठया ॥ षण्णु दाने ॥ धनादेर्दातृतमया घोरेया
सपत्नानां भयकारिण्या अत एव द्रवित्वा द्रावयिष्या शत्रूणां पलायिष्या ॥ द्रवतेरितुचप्रत्ययः ॥ पुरंध्या
बहूनां धारयिष्या धिया तादृशेन कर्मणा नोऽस्मान् समविद्धि । समतात्पलाय ॥ अवतेर्लोडि बहूनां हृद-
सीति शपो लुक् । बहूलवदनात्सिप इडागमः ॥ अस्मान्धनदानादिना रक्षेत्यर्थः ॥ ॥१७॥

यस्ते नूनं शतक्रतुर्विद्रं द्युम्नितमो मदः । तेन नूनं मदे मदेः ॥१६॥

यः । ते । नूनं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इंद्रं । द्युम्निऽतमः । मदः । तेन । नूनं ।

मदे । मदेरिति मदेः ॥१६॥

अच सोमः स्तूयते । हे शतक्रतो शतविधप्रज्ञान हे इंद्रं द्युम्नितमो यशस्वितमो यो मदः । माद्यत्यनेनेति
मदः सोमः । यः सोमो नूनं पुरा ते त्वदर्थमस्माभिरभिषुतोऽस्ति तेनास्माभिः प्रदीयमानेन सोमेन नूनमिदानीं
मदे तत्पानेन मदे तव संजाते सत्यस्मानपि मदेः । धनादिदानेन त्वं मादय ॥ मदी हर्षे ॥ अत्रांतर्णीतण्यर्थः ।
बहूलमिति शप् ॥

यस्ते चित्रश्रवस्तमो य इंद्रं वृत्रहंतमः । य ओजोदातमो मदः ॥१७॥

यः । ते । चित्रश्रवःऽतमः । यः । इंद्रं । वृत्रहन्ऽतमः । यः । ओजःऽदातमः । मदः ॥१७॥

हे इंद्रं चित्रश्रवस्तमोऽतिशयेन नानाविधकीर्तियो मदः सोमस्ते त्वदर्थमस्माभिरभिषुतः । यः सोमो
वृत्रहंतमोऽतिशयेन पापानां हन्ता । किंच यः सोम ओजोदातमोऽतिशयेन बलस्य दाता । तेनास्माभिर्दीय-
मानेन सोमेन त्वं माद्येरिति पूर्वेण संबंधः ॥

विद्महि यस्ते अद्रिक्त्वादत्तः सत्य सोमपाः । विश्वांसु दस्म कृष्टिषु ॥१८॥

विद्म । हि । यः । ते । अद्रिक्ऽवः । त्वाऽदत्तः । सत्य । सोमऽपाः । विश्वांसु । दस्म ।

कृष्टिषु ॥१८॥

हे अद्रिक्ः । अद्रिक्त्रिजः । तद्वन् हे सत्य यथार्थकर्मन् सोमपाः सोमस्य पातर्दस्य दर्शनीय यद्वा शत्रूणा-
मुपक्षपयितरिद्रं विश्वांसु कृष्टिषु सर्वेषु सोमस्य दातृषु यजमानेषु त्वादत्तस्त्वया दत्तस्ते त्वदीयो यो रयिरस्ति
तं विद्महि । यष्टारो वयमपि जानीम एव । यद्वा । हे इंद्रं सर्वेषु यष्टृषु मध्ये वयं ते त्वदीयमेव नान्यदीय-
मिति तं सोमं जानीम एव यः सोमस्त्वादत्तोऽस्माभिस्त्वदर्थं दीयते ॥ अत्र त्वादेशश्छांदसः ॥

प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकस्तेन्द्राय मदने सुतमिति स्तोत्रियः । सूचितं च । इंद्राय मदने सुतमिन्द्रमिन्नाथिनो
बृहत् । आ० ६. ४. इति ॥

इंद्राय मदने सुतं परिं द्योभंतु नो गिरः । अर्कमर्चंतु कारवः ॥१९॥

इंद्राय । मदने । सुतं । परिं । द्योभंतु । नः । गिरः । अर्कं । अर्चंतु । कारवः ॥१९॥

मदने ॥ माद्यतेः क्त्रिण् ॥ मदनशीलायेंद्राय तदर्थं सुतमभिषुतं सोमं नोऽस्मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा
वाचः परिं द्योभंतु । स्तोमतिः स्तुतिकर्मा । परितः सोमं जुवंतु । ततः कारवः स्तुतिकारिणः स्तोतारश्चाकं
सर्वैरर्चनीयं सोममर्चंतु । पूजयंतु ॥

यस्मिन्विश्वा अधि श्रियो रणंति सप्त्र संसदः । इंद्रं सुते हवामहे ॥२०॥

यस्मिन् । विश्वाः । अधि । श्रियः । रणंति । सप्त्र । संऽसदः । इंद्रं । सुते । हवामहे ॥२०॥

यस्मिन्निद्रे विश्वाः सर्वाः त्रियः कांतयोऽध्यधिकं भवन्ति । अतिशयेन तेजस्वीत्यर्थः । किंच सप्त सप्त-
संख्याकाः संसदः । सम्यग्यज्ञेषु कर्मकरणार्थं सीदन्तीति संसदो ह्योचकाः । यस्मिन्नगन्ति सोमप्रदानार्थं रमन्ति ।
यद्वा । यं शब्दयन्ति कुर्वन्ति । तं पूर्वोक्तलक्षणमिन्द्रं सुते सोमेऽभिपुते सति हवामहे । वयं सोमपानाद्याह-
यामः ॥ ॥ १८ ॥

चिकदुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमल्लत । तमिद्धर्धतु नो गिरः ॥ २१ ॥

चिऽकदुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अल्लत । तं । इत् । वर्धतु । नः । गिरः ॥ २१ ॥

हे देवासो देवाः चिकदुकेष्वामिहविकेष्वहःसु । ज्योतिर्गौरायुरिति चिकदुकाः । तेषु चेतनं ॥ चित्ती
संज्ञाने ॥ चेतति आनन्दनेन स्वर्गादिकमिति चेतनः । ज्ञानसाधनं यज्ञमल्लत । अतन्वत । स्त्रीः स्त्रीः कर्मभिः
पालनैश्च विस्तारितवन्तः ॥ तनु विस्तारि । लङि बङ्गलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । तनिपत्योऽछंदसीत्युपधा-
लोपः ॥ तमित्तमेवास्मदीयं यज्ञं नोऽस्माकं गिरः सुतिलक्षणा वाचो वर्धतु । वर्धयंतु ॥

आ त्वा विशंत्विंदवः समुद्रमिव सिंधवः । न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥ २२ ॥

आ । त्वा । विशंतु । इंदवः । समुद्रं इव । सिंधवः । न । त्वां । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥ २२ ॥

हे इन्द्र इंदवः स्रवंतोऽस्माभिर्दीयमानाः सोमास्त्वा त्वामा विशंतु । सर्वतः प्रविशंतु । तच्च वृष्टांतः ।
समुद्रमिव सिंधवः स्रंदमाना नवो यथा समुद्रं जलाशयं सर्वतः प्रविशन्ति तद्वत् । यत एव तस्मात् हे इन्द्र
त्वां कश्चिदपि देवो बलेन धनेन वा नाति रिच्यते । नातिरिक्तोऽस्ति । सामर्थ्यवांस्त्वत्तोऽधिको नास्तीत्यर्थः ॥

विष्यकथं महिना वृषभक्षं सोमस्य जागृवे । य इन्द्र जठरेषु ते ॥ २३ ॥

विष्यकथं । महिना । वृषभ । भक्षं । सोमस्य । जागृवे । यः । इन्द्र । जठरेषु । ते ॥ २३ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षितर्हे जागृवे जागरणशीलं त्वं तस्य सोमस्य भक्षं पानं प्रति महिना स्वमहिम्ना
विष्यकथं । सर्वतो व्याप्तवानसि ॥ व्यचिर्लिटि थल्यभ्यासस्योभयेषां । पा० ६, १, १७ । इति संप्रसारणं ॥ हे इन्द्र
यः सोमस्ते जठरेषूदरेषु प्रविशति तस्य पानं व्याप्तवानसीति शेषः ॥

अरं त इन्द्र कुक्षये सोमो भवतु वृचहन् । अरं धामभ्य इंदवः ॥ २४ ॥

अरं । ते । इन्द्र । कुक्षये । सोमः । भवतु । वृचऽहन् । अरं । धामभ्यः । इंदवः ॥ २४ ॥

हे वृचहन् वृचस्थापामावरकस्यामुरस्य पापस्य वा हंतर्हे इन्द्र सोमोऽस्माभिर्दीयमानस्ते तव कुक्षयेऽरमलं
पर्याप्तो भवतु । किंचिंदवः सर्वतः चरणशोलाः सोमास्तव धामभ्यो नानाविधेभ्यः शरीरेभ्यस्तव तेजोभ्यो
वारमलं पर्याप्ता भवतु । अनेन तेजसा हविर्मात्कमस्तीति सूचितं । अस्मदीयाः सोमा एव तव कुक्षये देहेभ्यो
ऽपि पर्याप्ता भवन्तु नान्यदीया इति भावः ॥

अरमश्चाय गायति श्रुतकक्षो अरं गवे । अरमिंद्रस्य धाम्ने ॥ २५ ॥

अरं । अश्वाय । गायति । श्रुतऽकक्षः । अरं । गवे । अरं । इंद्रस्य । धाम्ने ॥ २५ ॥

श्रुतकक्षो नामर्षिर्गवाश्चादिन्द्रं स्तौति । अयं श्रुतकक्ष एतन्नामक ऋषिरश्वयेंद्रेण दीयमानायाश्वायित-
दर्थमरमलं गायति । इन्द्रविषयं स्तौत्रं करोति । तथा गवेऽरमलं गायति । इन्द्रस्येन्द्रकर्तृकाय धाम्ने गृहाय
तदर्थं चारं पर्याप्तं स्तौति । यदश्वादिकमिन्द्रः प्रयच्छति तस्मै गायतीति । यद्वा ॥ इन्द्रस्तेति कर्मणि षष्ठी ॥
गवादिनामार्थमिन्द्रं स्तौति ॥

अरं हि ष्मा सुतेषु णः सोमेष्विन्द्र भूषसि । अरं ते शक्र दावने ॥२६॥

अरं । हि । स्म । सुतेषु । नः । सोमेषु । इन्द्र । भूषसि । अरं । ते । शक्र । दावने ॥२६॥

हे इन्द्र सुतेष्वभिषुतेषु नोऽस्मदीयेषु सोमेषु । हि ष्मेखवधारणे । त्वमेव तेषां पानेऽलं पर्याप्तो भूषसि । भवसि । यद्वा । सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु नोऽस्माकं पर्याप्तं धनं भूषसि ॥ भू प्राप्नो ॥ त्वं प्रापय । तथा भवति हे शक्र समर्थेन्द्र दावने धनादिकस्य दावे ते तुभ्यमस्माभिर्दीयमानाः सोमा अरमलं पर्याप्ता भवन्तु ॥ ॥१९॥

पराकाक्षाच्चिदद्रिवत्त्वां नक्षंत नो गिरः । अरं गमाम ते वयं ॥२७॥

पराकाक्षात् । चित् । अद्रिऽवः । त्वां । नक्षंत । नः । गिरः । अरं । गमाम । ते । वयं ॥२७॥

हे अद्रिवो वज्रवन्तिन्द्र नोऽस्मदीया गिर इतो निर्गताः सुतयः पराकाक्षात् । चिद्व्यर्थः । अतिदूरादपि त्वां नक्षंत । व्याप्नुवन्तु । किमुत समीपात्त्वामभ्युवन्तामिति ॥ नक्षतेर्व्याप्तिकर्मणो नक्षतेर्वा जेटि सिपि रूपं ॥ एवं सति स्रोतारो वयं ते त्वदीयं धनमरमलं पर्याप्तं गमाम । त्वत्तो गच्छाम ॥

आभिप्लविकेषूकस्थेषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिन एवा ह्यसि वीरयुरिति वैकल्पिकः स्रोचियः । सूचितं च । एवा ह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सृजता । आ० ७. ८. इति ॥

एवा ह्यसि वीरयुरेवा शूर उत स्थिरः । एवा ते राध्यं मनः ॥२८॥

एव । हि । असि । वीरऽयुः । एव । शूरः । उत । स्थिरः । एव । ते । राध्यं । मनः ॥२८॥

हे इन्द्र त्वं वीरयुर्वीरान्युद्धकर्मणि समर्थान् हंतुं कामयमान एवासि । भवसि खलु । हि प्रसिद्धो । अत एव त्वं शूरः सामर्थ्यवानेव भवसि । उतापि च स्थिरः संग्रामे धैर्यवान् भवसि । एकत्र स्थित्वैव शत्रून् संप्रहर-
सीत्यर्थः । एवं सति ते तव मनो राध्यं सुतिभिराराधनीयमेव यतोऽनेन मनसा त्वं शत्रुवधं संग्रामे धैर्यादिकं च करोषीति । तव मन एव सर्वैः सुत्यमित्यर्थः ॥

एवा रातिस्तुवीमघ विश्वेभिर्धायि धातृभिः । अधा चिदिन्द्र मे सचा ॥२९॥

एव । रातिः । तुविऽमघ । विश्वेभिः । धायि । धातृभिः । अध । चित् । इन्द्र ।

मे । सचा ॥२९॥

हे तुविमघ । तुविरिति बज्रनाम । बज्रधनवन्तिन्द्र विश्वेभिर्विश्वेधातृभिः कर्माधारकैः । यद्वा । देवानां हविर्दानेन पोषयितुभिः सर्वैर्यजमानैस्तव रातिर्गवाश्चधनादिदानं धायि । तिर्धार्यत एव ॥ दधातिर्बुद्धिं कर्मणि रूपं ॥ चिदेवार्थः । अधात एव हे इन्द्रैवंविध त्वं मे यष्टुर्ममापि सचा धनादिदानेन कर्मसहायो भव ॥

मो षु ब्रह्मेव तद्र्युर्भुवो वाजानां पते । मत्स्वा सुतस्य गोमतः ॥३०॥

मो इति । सु । ब्रह्माऽइव । तद्र्युः । भुवः । वाजानां । पते । मत्स्व । सुतस्य ।

गोऽमतः ॥३०॥

हे वाजानां पतेऽज्ञानां पते बलानां वा हे इन्द्र तद्र्युर्निष्कारणं निवृत्तकर्मवत्त्वादात्मन्युक्तो ब्रह्मेव ब्राह्मण इव । अथापि तद्वदर्थे भाष्यते । नि० ६. ३१. इति यास्कोक्तमनुसृत्य तद्र्युक्त इत्युक्तं । अथवा यागा-
दिकर्मपरित्यागेनात्मन्यमिच्छन्नास्तिको ब्राह्मण इव त्वं मो षु भुवः । सुषु मा भवः । सर्वदासत्कर्मान्वितो भवेत्तथाशासनं । तदेवाह । सुतस्याभिषुतस्य ततो गोमतो गव्येन क्षीरेण दध्ना वा मिश्रणवतः सोमस्य पानेन मत्स्व । माय । हृष्टो भव ॥

मा न इन्द्राभ्याऽदिशः सूरौ अक्षुष्वा यमन् । त्वा युजा वनेम तत् ॥ ३१ ॥

मा । नः । इन्द्र । अभि । आऽदिशः । सूरः । अक्षुषु । आ । यमन् । त्वा । युजा ।
वनेम । तत् ॥ ३१ ॥

हे इन्द्र आदिश आदेष्टारः समंतादायुधान्यतिविहजंतः सूरः ॥ छ गती ॥ सर्वत्र सरणशीला राक्षसा
अक्षुषु रात्रिषु दिवापि नोऽस्माकं माभ्या यमन् । अभिमुख्येन मा नियंतारो भवन्तु । यथागतास्येत् तदा
तद्रक्षःकुलं त्वा त्वया युजा सहायेन वयं वनेम । हिंसाम ॥ अथ क्रथ क्रथ क्रथ हिंसार्था वनु चेत्थच पठि-
तत्वाहिसार्थः ॥

त्वयेदिन्द्र युजा वयं प्रति ब्रुवीमहि स्पृधः । त्वमस्माकं तव स्मसि ॥ ३२ ॥

त्वया । इत् । इन्द्र । युजा । वयं । प्रति । ब्रुवीमहि । स्पृधः । त्वं । अस्माकं । तव । स्मसि ॥ ३२ ॥

हे इन्द्र त्वयेत् । इद्वधारणे । त्वयैव युजा सहायेन स्पृधः स्पर्धमानाञ्छत्रुत्वयं प्रति ब्रुवीमहि । निराकु-
र्वीमहि । प्रतिवचनं निराकरणं । उत्तरार्धेनेन्द्रसाहाय्यमेव प्रतिपादयति । हे इन्द्र त्वमस्माकं भवसि । सुत्य-
स्रोतुयष्टुयष्टयतया त्वमस्माकं भवसि वयं तव स्मसि । भवामः । तथारण्यकं । त्वमिदं सर्वं भवसि तव वयं
स्मः । त्वमस्माकमसीति तस्मात्त्वया सहायेन शत्रून्हन्यामेति ॥

त्वामिद्धि त्वायवोऽनुनोनुवतश्चरान् । सखाय इन्द्र कारवः ॥ ३३ ॥

त्वां । इत् । हि । त्वाऽयवः । अनुऽनोनुवतः । चरान् । सखायः । इन्द्र । कारवः ॥ ३३ ॥

हे इन्द्र कर्मोपद्रवपरिहारादनंतरं त्वायवस्त्वां धनादिदानार्थं कामयमानाः अत एवानुनोनुवतः ॥ नैति-
र्यङ्गुलगतस्य शतरि रूपं ॥ अनुक्रमेण पुनःपुनः स्तुतिं कुर्वंतः तस्मात्तव सखायः सखिभूताः कारवः स्तोतार-
स्त्वामित् । इद्वधारणे । त्वामेव चरान् । स्तुतिभिः परिचरन्तु खलु ॥ होति प्रसिद्धयर्थः । चरतेलैव्यडागमः ।
हियोगादनिघातः ॥ ॥ २० ॥

उद्वेति चतुस्त्रिंशदृचं त्रयोदशं सूक्तं सुकचस्वार्थं गायत्रमेन्द्रं । अन्त्या त्विन्द्रभुदेवताका । तथा चानुक्रांतं ।
उह चतुस्त्रिंशत्सुकचोऽर्थिन्द्रार्भवीति ॥ द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्र उत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूचितं च । उद्वेदमी-
त्युत्तमामुद्धरेत् । आ० ६. ४. इति ॥ महाव्रतेऽप्यस्य विनियोगः पूर्वसूक्तेन सहोक्तः ॥ ज्योतिष्टोमे ब्राह्मणाच्छं-
सिश्चस्त्र आयसृचः । सूचितं च । उद्वेदमीति तिस्र इन्द्र कतुविदं सुतमिति याज्या । आ० ५. १०. इति ॥
तथाप्रोर्धामे मैत्रावरुणातिरिक्तोक्त्येऽयं तुचोऽनुरूपः । सूचितं च । यदय कच्च वृत्रहन्नुद्वेदमि श्रुतामघमा नो
विश्वामिः । आ० ९. ११. इति ॥

उद्वेदमि श्रुतामघं वृषभं नर्यापसं । अस्तारमेघि सूर्य ॥ १ ॥

उत् । घ । इत् । अभि । श्रुतऽमघं । वृषभं । नर्येऽअपसं । अस्तारं । एषि । सूर्य ॥ १ ॥

सुकच इन्द्रगुणानाह । हे सूर्य । द्वादशसु भानुष्विन्द्रोऽपि सूर्यात्मना पठितः । तस्मात्सूर्यात्मक सुवीर्यं हे इन्द्र
श्रुतमघं सर्वदा देयत्वेन विख्यातधनं अत एव वृषभं याचमानानां धनस्य वर्धितारं नर्यापसं । नरहितं नर्यं ।
नरहितकर्माणमस्तारं दानशीडमौदार्यवतं एतादृशानुभावमभित उद्वेधि । इद्वधारणे । त्वमेव तस्य यज्ञे
सूर्यात्मनोन्नतोऽसि । घति प्रसिद्धी ॥

नव यो नवतिं पुरो बिभेद बाह्वोजसा । अहिं च वृत्रहावधीत् ॥ २ ॥

नव । यः । नवतिं । पुरः । बिभेद । बाहुऽओजसा । अहिं । च । वृत्रऽहा । अवधीत् ॥ २ ॥

य इन्द्रो नव नवति नवनवतिसंख्याका एकोनशतसंख्याकाः शंबरस्य पुरः पुरीर्वाङ्गोजसा स्वबाहुबलेनैव विभेद दिवोदासाय भिनत्ति स्म । तथा च मंत्रः । दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो वीरच्छंबरस्य । अ० २. १९. ६. इति । स वृत्रहा वृत्रासुरस्य हंता स इन्द्रोऽहिं च केनाप्यहंतव्यं मेघमपामावरकं वृत्रं चावधीत् । स इन्द्रोऽस्माकं धनं ददात्युत्तरेण संबन्धः ॥

स न इन्द्रः शिवः सखाश्चावृद्धोमद्यवमत् । उरुधारेव दोहते ॥३॥

सः । नः । इन्द्रः । शिवः । सखा । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । उरुधाराऽइव । दोहते ॥३॥

स पूर्वोक्तलक्षणः शिवः कल्याणतमः सखा यष्टयष्टव्यस्रोतुसुखलक्षणेन संबन्धनास्माकं मित्रभूतः एतादृश इन्द्रोऽश्ववदश्वयुक्तं गोमत् पश्वादिसहितं यवमत् ॥ अयवादिभ्यः । पा० ८. २. ९. इति वप्रतिषेधान्मतुपो वत्ताभावः ॥ यव इति धान्यविशेषः । धान्ययुक्तं धनं नोऽस्मभ्यं दोहते । दोग्धु । ददातु । तत्र दृष्टान्तः । उरुधारेव प्रभूतपयोधारा यद्वा बहूनां पोषयित्री गौर्यथा वत्सस्य पयो दोग्धि तथा प्रभूतं धनमस्माकं दोग्धु । ददातु ॥ दुहेल्लेख्यडागमः ॥

अप्रोर्थमे मेवावरुणातिरिक्तोक्थे यदयेति तृचः स्तोत्रियः । सूत्रं तु पूर्वैण तृचेन सहोदाहृतं ॥

यदद्य कच्च वृत्रहन्नुदगा अभि सूर्य । सर्वं तदिन्द्र ते वशे ॥४॥

यत् । अद्य । कत् । च । वृत्रऽहन् । उत् । अगाः । अभि । सूर्य । सर्वं । तत् । इन्द्र । ते । वशे ॥४॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्यापामावरकस्य मेघस्य हंतर्हे सूर्य सूर्यात्मकेन्द्र अद्यास्मिन्दिने यत्कच्च यत्किंचित्यदार्थजा- तमभ्यभिमुखीकृत्योदगाः ॥ इण गती । उत्पूर्वः । तस्य लुङि गादेशः ॥ स्वतेजसोन्नतः प्रादुर्भूतोऽसि तदा तत्सर्वं स्थावरजंगमात्मकं जगत्ते तव वशे भवति । त्वदधीनं भवति । उदिते सूर्ये त्वदर्थं प्राक्कर्म कुर्वति जुह्वति च ॥

यद्वा प्रवृद्ध सत्पते न मरा इति मन्यसे । उतो तत्सत्यमित्तव ॥५॥

यत् । वा । प्रऽवृद्ध । सत्ऽपते । न । मरै । इति । मन्यसे । उतो इति । तत् । सत्यं । इत् । तव ॥५॥

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे प्रवृद्ध स्वबलेन प्रवर्धमान सत्पते सतां पते स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नश- चाणां पते हे इन्द्र न मरा इति मनुष्यवदार्थक्येनाहं न म्रिय इति यद्यदि मन्यसे बुध्यसे ॥ मृङ् प्राणत्यागे । नेत्यडागमः । यैतोऽन्यत्रैत्यैकारः ॥ उतो अपि च तव तन्न म्रिय इति मननं सत्यमित्यथार्थमेव । इन्द्रो न म्रियत इत्यर्थे मंत्रांतरं । नह्यस्या अपरं चन जरसा मरते पतिः । अ० १०. ८६. ११. इति ॥ २१ ॥

ये सोमांसः परावति ये अर्वावति सुन्विरे । सर्वास्ताँ इन्द्र गच्छसि ॥६॥

ये । सोमांसः । पराऽवति । ये । अर्वाऽवति । सुन्विरे । सर्वाँ । तान् । इन्द्र । गच्छसि ॥६॥

हे इन्द्र ये सोमांसः सोमाः परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरदेशे ये सोमा अर्वावत्यंतिकतमे देशे च सुन्विरे ॥ कंदसि द्विर्वचनस्य विकल्पितत्वाच्च द्विर्वचनाभावः ॥ ये सोमा अस्त्वभिभरभिपूरयति सर्वाँ दूरे ममीपि चाभिपूरयमाणस्तान् सोमान् गच्छसि । तत्पानार्थं युगपत्प्राप्नोषि । अनेनेन्द्रस्य सर्वगतत्वं सूचितं च ॥

अप्रोर्थमे ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्थे तमिन्द्रं वाजयामसीति स्तोत्रियसूचः । सूचितं च । तमिन्द्रं वाजयामसि मह्यँ इन्द्रो य ओजसा । आ० ९. ११. इति ॥ ब्यूहस्य दशरात्रस्य पंचमेऽहनि निक्षेपल्लेऽयमेव तृचो निविज्ञानीयः । सूचितं च ब्यूहसेदिति खंडे । मरुत्वाँ इन्द्र मोदुस्तमिन्द्रं वाजयामसि । आ० ८. ८. इति ॥

तमिन्द्रं वाजयामसि महे वृचाय हंतवे । स वृषा वृषभो भुवत् ॥७॥

तं । इन्द्रं । वाजयामसि । महे । वृचाय । हंतवे । सः । वृषा । वृषभः । भुवत् ॥७॥

यजमाना आहुः । तं पूर्वोक्तलक्षणमिन्द्रं वाजयामसि । वाजयामः । सोमेन स्तुतिभिर्वाजवंतं बलवंतं कुर्मः । किमर्थं । महे महते वृचायापामावरकं वृचासुरं हंतवे हंतुं । सोमपानेन मत्तः स्तुतिभिर्वा स्तुतः सन् वृषा धनानां सेक्ता दाता स इन्द्रो वृषभोऽस्माकं स्तोतृणां सोमस्य दातृणां धनादिसेचको दाता भुवत् । भवतु ॥

इन्द्रः स दामने कृत ओजिष्ठः स मदे हितः । युन्मी श्लोकी स सोम्यः ॥८॥

इन्द्रः । सः । दामने । कृतः । ओजिष्ठः । सः । मदे । हितः । युन्मी । श्लोकी । सः । सोम्यः ॥८॥

स इन्द्रो दामने स्तोतृभ्यो धनादिदानायैव कृतः । प्रजापतिना खृष्टः । किंवाजिष्ठ ओजस्वितमः स एवंद्रः मदे । मायां त्यजेनेति मदेः सोमः । तस्मिंश्च प्रजापतिना खृष्टिकाले हितः । सोमपानार्थं च निहित इत्यर्थः । युन्मी । युन्मं योततेर्यशो वाग्नं वेति । यशस्व्यन्नवान्वात एव श्लोकी । श्लोकः स्तुतिः । तद्वान् स इन्द्रः सोम्यः सोमार्हो भवति ॥

गिरा वज्रो न संभृतः सबलो अनपच्युतः । ववक्ष ऋष्वो अस्तृतः ॥९॥

गिरा । वज्रः । न । संभृतः । सबलः । अनपच्युतः । ववक्षे । ऋष्वः । अस्तृतः ॥९॥

गिरा स्तुतिप्रणया वाचा स्तोतृभिः संभृत उत्पादितस्तीक्ष्णीकृतः । तत्र दृष्टान्तः । वज्रो न । वज्र आयुधं । तत्कर्तृभिर्निश्चितधारो यथा भवति तीक्ष्णीक्रियते तद्वत् स्तोतृभिः स्तुत्या संभृतः अत एव सबलो बलसहितः तस्मादनपच्युतः परैरप्रच्युतः । अनभिगत इत्यर्थः । तादृश ऋष्वो महान् दीप्यमानो वास्तुतो युद्धे शत्रुभिर-
हिंसित इन्द्रो ववक्षे । स्तोतृभ्यो धनादिकं वोढुमिच्छति ॥

दुर्गे चिन्नः सुगं कृधि गृणान इन्द्र गिर्वणः । त्वं च मघवन्वशः ॥१०॥

दुः०गे।चित्।नः।सु०गं।कृधि।गृणानः।इन्द्र।गिर्वणः।त्वं।च।मघ०वन्।वशः॥१०॥

हे गिर्वणो गीर्भर्वननीचन्द्रं गृणानः स्तोतृभिः स्तुयमानस्त्वं नोऽस्माकं दुर्गे चिह्नमस्तिऽपि मार्गे सुगं सुगमं पंथानं कृधि । तथा कुरु । हे मघवन्धनवन्तिन्द्र त्वं । चशब्दश्चेदर्थः । यदि वशः सोमपानार्थं तत्प्रदातृन्स्माका-
मयेथाः तदा पंथानं शोभनगमनं कुरुष्व ॥ वष्टिलेव्यडागमः । चशब्दयोगादनिघातः ॥ ॥२२॥

यस्य ते नू चिदादिशं न मिनन्ति स्वराज्यं । न देवो नाग्निगुर्जनः ॥११॥

यस्य । ते । नू । चित् । आ०दिशं । न । मिनन्ति । स्व०राज्यं । न । देवः । न ।

अग्नि०गुः । जनः ॥११॥

हे इन्द्र यस्य ते तवादिशं । आदिशति नयति सर्वज्ञानयतीत्यादिरबलं ॥ श्रीणादिकः कारणे प्रत्ययः ॥ यद्वा । आदेश एवादिशाच्चा ॥ भावे क्लिप् ॥ स्वदीयामाज्ञां नू चिदिदानीं पुरा च न मिनन्ति केचिदपि न हिंसन्ति । किंच स्वराज्यं तव स्वभूतं राज्यं च । यद्वा । स्वशब्देन स्वर्गोऽभिधीयते । स्वर्गस्वामित्वं च । न हिंसन्ति । हिंसकानाह । न देवो स्वदन्यो देवोऽपि च तथाप्यग्निगुरधृतगमनः संयामे त्वरमाणी वीरोऽपि न च जनः प्राकुर्भूतो मनुष्योऽपि । एते न मिनन्तीत्यर्थः ॥

अधा ते अप्रतिष्कृतं देवी शुष्मं सपर्यतः । उभे सुशिग्रु रोदसी ॥१२॥
अध । ते । अप्रतिऽस्कृतं । देवी इति । शुष्मं । सपर्यतः । उभे इति । सुऽशिग्रु ।
रोदसी इति ॥१२॥

हे सुशिग्रु सुहृनो शोभनशिरस्त्राणेंद्र अधापि च देवी देव्यौ स्वतेजसा दीप्यमाने उभे रोदसी बावापृथि-
व्यावप्रतिष्कृतं ॥ स्कृ इति सौचो धातुः संभने वर्तते ॥ शत्रुभिरप्रतिरोधनीयं शुष्मं परबलशोषकं बलं सपर्यतः ।
पूजयतः । त्वदधीनि एव भवतः ॥

त्वमेतदधारयः कृष्णामु रोहिणीषु च । परुष्णीषु रुशत्पयः ॥१३॥
त्वं । एतत् । अधारयः । कृष्णामु । रोहिणीषु । च । परुष्णीषु । रुशत् । पयः ॥१३॥

अस्य सामर्थ्यमेवोपपादयति । हे इन्द्र कृष्णामु कृष्णवर्णामु गोषु तथा रोहिणीषु ॥ वर्णादनुदात्तात्तोप-
धात्तो नः । पा० ४. १. ३९. । इति ङीप् ॥ रोहितवर्णामु च गोषु रुशत् ॥ रोचते दीप्तिर्कर्मणः ॥ दीप्यमानं
श्वेतमेतत्परिवृक्षमानं पयः क्षीरं त्वमधारयः । धारयसि । तस्मात्तद्वत्त्वं पूजयत इति समन्वयः ॥

वि यदहेरथं त्विषो विश्वे देवासो अक्रमुः । विदन्मृगस्य ताँ अमः ॥१४॥
वि । यत् । अहेः । अथ । त्विषः । विश्वे । देवासः । अक्रमुः । विदत् । मृगस्य ।
तान् । अमः ॥१४॥

अधापि चाहिरहंतव्यस्य वृचामुरस्य त्विषस्तेजोरूपादुच्छ्वासाद्भीताः यद्वा तस्य प्रभावेन परिगमिता विश्वे
सर्वे देवासो देवा यद्यदा व्यक्रमुः विविधं पादविहरणमकुर्वन् । स्वस्थानं परित्यज्यात्वं देशमगच्छन्निवर्त्यः ।
तदानीं मृगस्य । एवं तान् भीषयितुं वृचो मृगरूपोऽभवत् । तद्रूपस्य संबंधधमः सर्वतो गमनशीलं बलं तज्जातं
भयं वा तान् सर्वान्देवान्विदत् । अविदत् । प्राप्नोदित्यर्थः । तस्यामुरस्तेन्द्रो निवारको हंतामवदित्यु-
त्तरेण संबंधः ॥

आतुं मे निवरो भुववृचहादिष्ट पौंस्यं । अजातशत्रुस्तुतः ॥१५॥
आत् । ऊँ इति । मे । निऽवरः । भुवत् । वृचऽहा । अदिष्ट । पौंस्यं । अजातऽशत्रुः ।
अस्तुतः ॥१५॥

आत् । उ इत्यवधारणे । देवानां भीत्या सर्वतो गमनानंतरमेव मे स्तोतृस्तुत्यलक्षणेन संबंधेन मम संबंध-
यमिन्द्रो निवरो वृचामुरस्य निवारयिता हंता भुवत् । अभवत् । ततो वृचहा वृचस्य हंतेंद्रः पौंस्यं ॥ पुंसः
कर्म पौंस्यं । यद्वा । स्त्रीपुंसाभ्यां । पा० ४. १. ८७. । इति भवार्थे खञ् । नकारस्य यकारो वर्णव्यत्ययेन । पुंसीद्वे
भवं ॥ यद्वा । बलनामेतत् । स्वबलं । अदिष्ट । तस्य राज्ये दिशति । निदधाति । तद्राज्यं स्ववशमकरोदित्यर्थः ।
ततःप्रभृतीन्द्रोऽजातशत्रुर्मुत्पन्नशत्रुस्तुतः संयामे परिरहंसितश्चाभवत् ॥ ॥२३॥

श्रुतं वो वृचहंतमं प्र शर्थं चर्षणीनां । आ शुषे राधसे महे ॥१६॥
श्रुतं । वः । वृचहन्ऽतमं । प्र । शर्थं । चर्षणीनां । आ । शुषे । राधसे । महे ॥१६॥

हे अस्त्रिग्यष्टारः श्रुतं बलवन्तया प्रसिद्धं अत एव वृचहंतममतिशयेन वृचहंतारं शर्थं बलभूतं वेगवंतं
वा एतादृशमिन्द्रं चर्षणीनां मनुष्याणां वो युष्माकमाशुषे ॥ अश्रुतिलेख्युत्तम इति सिप् । व्यत्ययेनोप्रत्ययः ।
वृज्जलं छंदसीत्यङागमः ॥ तमिन्द्रं स्तुतिभिः प्रीणयित्वा युष्मभ्यं प्रकर्षेणाश्रवे । प्रयच्छामीत्यर्थः । किमर्थं । महे
महते राधसे धनाय धनं युष्मभ्यं दातुं ॥

अ॒या धि॒या च॑ ग॒व्य॒या पु॒रु॒णाम॒न्यु॒रु॒ष्टुत॑ । य॒त्सोमे॑सोम॒ आ॒भवः॑ ॥१७॥

अ॒या । धि॒या । च॑ । ग॒व्य॒या । पु॒रु॒ऽनाम॑न् । पु॒रु॒ऽस्तु॑त । यत् । सोमे॑ऽसोमे॑ ।
आ । अ॒भवः॑ ॥१७॥

हे पु॒रु॒नाम॑न् ब॒हुवि॒धश॒क्रवृ॒चहा॑दिनामोपेत । यद्वा । ब॒हुस्तु॑तिमन् । नामयन्ति स्तुत्यं देवं वशं नयन्तीति नाम स्तोत्रं । अत एव पु॒रु॒ष्टुत ब॒हुभिर॑भिष्टुतं सोमे सोमेऽस्यदीयेषु सोमेषु त्वं यदाभवः तेषां पानार्थं समंतादभवः तदा वयमयानया । कीदृशा । गव्यया गा आत्मन इच्छत्या धियानया बुद्ध्या युक्ता भवेम । सोमं पीतवति त्वयि वयं गवादिद्युक्ता भवेमेत्यर्थः ॥

बो॒धि॒न्म॒ना इ॒द॒स्तु॒ नो वृ॒च॒हा भूर्या॑सुतिः । ऋ॒णोतुं॑ श॒क्र आ॒शिषं॑ ॥१८॥

बो॒धि॒तऽम॒नाः । इ॒त् । अ॒स्तु॒ । नः॑ । वृ॒च॒हा । भूरि॑ऽआसुतिः । ऋ॒णोतुं॑ । श॒क्रः ।
आ॒ऽशिषं॑ ॥१८॥

अयं परोक्षकृतः । वृचहा वृचहन्ता भूर्यासुतिः । ब॒हुषु॑ देशेष्विन्द्रार्थं सोम आसूयतेऽभिषूयत इति तादृशः । यद्वा । ब॒हूनि॑ सोमादिहवीषीन्द्रार्थमासूयन्ते ह्वयन्त इति तादृशः । बोधिन्मनाः ॥ बुध अथगमने । श्रीणादिक इतिप्रत्ययः ॥ यस्य मनः स्तोत्राणामभिमतं बुध्यते जानातीति तथोक्तः । इद्वधारणे । नोऽस्माकं बोधिमना एवास्तु । सर्वदास्यदभीप्सितानि जानात्वित्यर्थः । यद्वा । एतादृश इन्द्रो नोऽस्माकं यज्ञे भवत्विति । ततः शक्रः संयामे शत्रुहननसमर्थ इन्द्र आशिषमस्यदीयां स्तुतिमाशासनं वा ऋणोतु ॥

ज्योतिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिने मेषावर्णस्य कथा त्वं न ऊत्येति तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । होचकाणां कथा नश्चिच आ भवत् कथा त्वं न ऊत्या । आ० ७. ४. । इति ॥

क॒या त्वं न॑ ऊ॒त्याभि॑ प्र मँद॒से वृ॒षन् । क॒या स्तो॒तृभ्य॑ आ भ॒र ॥१९॥

क॒या । त्वं । नः॑ । ऊ॒त्या । अ॒भि । प्र । मँद॒से । वृ॒षन् । क॒या । स्तो॒तृभ्यः॑ । आ । भ॒र ॥१९॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिद्र कया केनोत्या ॥ अथ रक्षणादिषु गत्यर्थे । ऊतियूखादिना निपातितः ॥ केनाभिगमनेन नोऽस्मानभ्यमितः प्र मँदसे । प्रकर्षेण मादयसि । अस्यदीयं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमागमनेन वा त्वदीयस्तुतिश्रवणार्थमागमनेन वा कदास्मान् प्रमादयसीति । किंच कया केनाभिगमनेन स्तोतृभ्योऽस्यभ्यं धनमा भराविभर्षीतीन्द्रं स्तोता पुच्छति ॥

क॒स्य वृ॒षा सु॒ते स॒चा नि॒यु॒त्वान्वृ॒षभो॑ र॒णत् । वृ॒च॒हा सोम॑पीतये ॥२०॥

क॒स्य । वृ॒षा । सु॒ते । स॒चा । नि॒यु॒त्वान् । वृ॒षभः॑ । र॒णत् । वृ॒च॒हा । सोम॑ऽपीतये ॥२०॥

वृषेन्द्रः कस्य यजमानस्य सचा सुत ऋग्भिः सहाभिषुते सोमे । अनेन तद्वान्वृषो लब्धते । कस्य यज्ञे सोमपीतये सोमपानाय तदर्थं रणत् । रमते । कीदृशः । नियुत्वान् । नितरां युवन्ति मिश्रयन्ति स्वबलेन शत्रूनि नित्यतो मरुतः । तद्वान् । यद्वा । नियुत इति वायोर्वाहनाद्याः । स वायुः कदाचित्संयाम इन्द्राय स्वाश्चानदात् । तद्वान् । वृषभो धनानामपां वा वर्षको वृचहा वृचस्य हँतेन्द्रः कस्य यज्ञे रमते । इदानीं नोऽस्यदीयं यागं प्रत्यागच्छतु । यद्वा । कस्माध्वरे रमते । न कुत्रापि । किल्लस्यश्च एव सोमपानार्थं संक्रीडते ॥ २४ ॥

अ॒भी षु॒ ग॒स्त्वं र॒यिं मँद॒सानः॑ स॒ह॒स्रि॒णं । प्र॒य॒न्ता बो॒धि दा॒श्रुषे॑ ॥२१॥

अ॒भि । सु॒ । नः॑ । त्वं । र॒यिं । मँद॒सानः॑ । स॒ह॒स्रि॒णं । प्र॒ऽय॒न्ता । बो॒धि । दा॒श्रुषे॑ ॥२१॥

हे इन्द्र त्वं मंदसानोऽस्माभिर्दत्तेन सोमेन मोदमानः सन् सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं धनं नोऽस्मभ्यं सु
मुह्यभाभर । तदेवाह । त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय प्रयंता धनादेः प्रदाता कर्मणो नियंता वा
भवानीति बोधि । बुध्यस्व ॥ बुध अवगमने । भीवादिकः । लोटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । हेर्धिः । धिखे
धकारलोपश्छांदसः ॥

पत्नीवंतः सुता इमे उशंतो यंति वीतये । अपां जग्मिर्निचुंपुणः ॥ २२ ॥

पत्नीऽवंतः । सुताः । इमे । उशंतः । यंति । वीतये । अपां । जग्मिः । निऽचुंपुणः ॥ २२ ॥

पत्नीवंतः । सोमसेकार्थे पत्न्यः पालयिष्य आपो वसतीवर्य एकधनाश्च । तद्वंतः सुता अस्माभिरभिषुता
इमे गृहस्थाश्चमसस्याश्च सोमा उशंत आत्मनः पानं कामयमानाः संतो यंति । इन्द्रं गच्छति । किमर्थं । वीतय
आत्मनः पानाय । किंच निचुंपुणः । निचांतपृणः । नि० ५. १७. । इति यास्कः ॥ चमु अदने । निचांतो भक्षितः
पृणः प्रीणयिता । यद्वा । निचमनेन प्रीणातीति भक्षणेन तर्पयतीति निचुंपुणः । अभिषुतस्य सोमस्याप्सु
प्रक्षेपासंभवात्सामर्थ्यादृजीषरूपः सोमो गृह्यते । तादृशः सोमोऽपां जग्मिः ॥ अपामिति न लोकाव्ययेति
षष्ठीप्रतिषेधाभावश्छांदसः ॥ अप इत्यर्थः । यद्वा । अपां मध्यं वापः प्रति वा जग्मिर्गमनशीलः साधुगंता
वा । सोमश्चेन्द्रं गच्छति । स ह्यवभृथकालं ऋजीषमप्सु प्रास्यंतीति वचनादप्सृजीषरूपः प्रक्षिप्यते । तदाहापां
जग्मिरिति ॥

इष्टा होचा असृष्टेन्द्रं वृधासो अध्वरे । अच्छावभृथमोजसा ॥ २३ ॥

इष्टाः । होचाः । असृष्टत । इन्द्रं । वृधासः । अध्वरे । अच्छ । अवभृथं । ओजसा ॥ २३ ॥

अपां जग्मिरिति सामर्थ्यादवभृथदिन एव --- र-वि-जः कुर्वतीत्युक्तं । तत्प्रसंगादाह । अध्वरेऽस्मदीये
यज्ञे वृधासो हविर्भिरिन्द्रं वर्धयंत इष्टा इष्टवंतो यागं कृतवंतः सप्तसंख्याका होचा होचका अवभृथमंत्यदिव-
समच्छा प्रत्योजसा स्वतेजसा सहिता इन्द्रमच्छत । विस्मर्जति । यावदवभृथं सप्तहोचका यजंतीति ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोऽह्मामभि प्रयो हितं ॥ २४ ॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । हरी इति । हिरण्यकेश्या । वोऽह्मां । अभि । प्रयः । हितं ॥ २४ ॥

एषा व्याख्याता । ऋ० ८. ३२. २९. । अत्रापि वाक्यार्थो विधीयते । सधमाद्येद्वेण सह हविर्भिरुपयितव्यी
यद्वा संयामे सह मायंती हिरण्यकेश्या हिरण्यमयस्कंधगतकेशवन्ती त्या ती प्रसिद्धौ हरी हरितवर्णावितन्ना-
मकावश्चाविहास्मिन्यज्ञे हितं -- वादिषु निहितं हितकरं वा प्रयो हवीरूपमन्नमभिलक्ष्य वोऽह्मां । इन्द्रं
वहतां । प्रापयतामिति ॥

तुभ्यं सोमाः सुता इमे स्तीर्णं बर्हिर्विभावसो । स्तोतृभ्य इन्द्रमा वह ॥ २५ ॥

तुभ्यं । सोमाः । सुताः । इमे । स्तीर्णं । बर्हिः । विभावसो इति विभाऽवसो ।

स्तोतृभ्यः । इन्द्रं । आ । वह ॥ २५ ॥

हे विभावसो विशेषेण भासमानवसुमन् । यद्वा । विशिष्टा भा विभाः प्रकृष्टदीप्तयः । निवसत्यत्रेति विभा-
वमुरपि । हे तादृशापि तुभ्यं त्वदर्थमिमे सोमाः सुता अभिषुताः । तथा बर्हिः स्तीर्णं । तस्मात्स्तोतृभ्योऽस्मभ्य-
मस्यदर्थमिन्द्रं सोमपानार्थमा वह । आह्वय । यच्च प्रति प्रापयेत्यर्थः ॥ २५ ॥

आ ते दक्षं वि रोचना दधद्रत्ना वि दाशुषे । स्तोतृभ्य इन्द्रमर्चत ॥ २६ ॥

आ । ते । दक्षं । वि । रोचना । दधत् । रत्ना । वि । दाशुषे । स्तोतृभ्यः । इन्द्रं । अर्चत ॥ २६ ॥

अविर्द्धस्त्रिगजमानान् प्रत्याह । हे यष्टः दास्युष इन्द्राय हविर्दत्तवते ते तुभ्यं रोचना रोचनं दीप्यमानं दत्तं बलमाभिमुख्येन वि दधत् । इन्द्रो विदधातु । यद्वा । रोचनमिति स्वर्गः । देवतेजसा दीप्तं रोचननामानं लोकं विदधातु । तथा रत्ना रत्नानि च तुभ्यं करोतु ॥ इधान् धारणपोषणयोः । लेटि घोर्लोपो लेटि वा । पा० ७. ३. ७०. । इत्याकारलोपः । अडागमः ॥ हे सोतारः सोतुभ्य इन्द्रविषयसोचकारिभ्यो युष्मभ्यं च बल-
रत्नादिकमिन्द्रः कुरुतां । तस्मात्तमिन्द्रं यूयमर्चत । हविर्भिः स्तुतिभिश्च पूजयत ॥

आ ते दधामीन्द्रियमुक्थ्या विश्वा शतक्रतो । स्तोतुभ्यं इन्द्र मृळय ॥ २७ ॥

आ । ते । दधा॒मि । इन्द्रि॒यं । उ॒क्थ्या । विश्वा । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो । स्तो॒तुऽभ्यः ।
इन्द्र । मृ॒ळ॒य ॥ २७ ॥

हे शतक्रतो इन्द्र ते तवेन्द्रियं वीर्यवतं सोमं विश्वोक्थ्या सर्वाणि स्तोत्राण्या दधामि । संपादयामि । हे इन्द्र त्वं स्तोतुभ्यो मृळय । मुखय ॥

भद्रंभद्रं न आ भरेषमूर्जं शतक्रतो । यदिन्द्र मृळयांसि नः ॥ २८ ॥

भ॒द्रं॒भ॒द्रं । नः । आ । भ॒र॒ । इषं । ऊ॒र्जं । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो । यत् । इन्द्र ।
मृ॒ळ॒या॒सि । नः ॥ २८ ॥

हे शतक्रतो शतविधकर्मण शतप्रज्ञ वेन्द्र भद्रं भद्रं कस्याणतममथ सुखोत्पादकं वा धनं नोऽस्माभ्यमा भर । आसंपादय । देहि । तथेषमन्नमूर्जमन्नरसं यद्वा बलवदन्नं च देहि । नोऽस्मान्यदि मृळयांसि सुखयसि तर्हि तद्वनादिकं देहीति ॥ मृड मुखने । खंतस्य लेख्यडागमः ॥

स नो विश्वान्या भर सुवितानि शतक्रतो । यदिन्द्र मृळयांसि नः ॥ २९ ॥

सः । नः । विश्वा॒नि । आ । भ॒र । सु॒वि॒ता॒नि । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो । यत् । इन्द्र ।
मृ॒ळ॒या॒सि । नः ॥ २९ ॥

हे शतक्रतो इन्द्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं विश्वानि सर्वाणि सुवितानि । सुवीयते प्राप्यते येष्विति सुवितानि मंगलानि ॥ सुपूर्वादेतेः क्ति प्रत्यय उवडादेशः ॥ सर्वानभ्युदयात्तोऽस्माभ्यमाहर । हे इन्द्र यदि नोऽस्मान् सुखयसि तर्हि धनादिसहितानभ्युदयान्देहीति ॥

त्वामिद्वृचहंतम सुतावंतो हवामहे । यदिन्द्र मृळयांसि नः ॥ ३० ॥

त्वां । इत् । वृ॒च॒ह॒न् । ऽत॒म । सु॒त॒ऽव॒न्तः । ह॒वा॒म॒हे । यत् । इन्द्र । मृ॒ळ॒या॒सि । नः ॥ ३० ॥

हे वृचहंतमातिशयेन वृचस्यापामावरकस्य हंतारिन्द्र सुतवंतोऽभिषुतसोमवंतो वयं । इदवधारणे । स्वा-
मित्वामेव हवामहे । अस्मद्यज्ञमागत्य सोमपानायाह्वयामः । हे इन्द्र नोऽस्मान्यदि सुखयसि तर्ह्याह्वयाम
इति ॥ ॥ २६ ॥

व्यूहस्य दशरात्रस्य षष्ठेऽहनि निष्केवल्य उप नो हरिभिरिति तृचो निविज्ञानीयः । सूचितं च । अयं ह
येन वा इदमुप नो हरिभिः सुतं । आ० ८. ८. । इति ॥

उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानां पते । उप नो हरिभिः सुतं ॥ ३१ ॥

उप । नः । हरि॑ऽभिः । सु॒तं । या॒हि । म॒दा॒नां । प॒ते । उप । नः । हरि॑ऽभिः । सु॒तं ॥ ३१ ॥

हे मदानां पते । मायतेऽनेनेति मदाः सोमाः ॥ मदोऽनुपसर्ग इति करणेऽप्रत्ययः ॥ सोमानां स्वामिन्निद्र हरिभिरा श्रुतेन हरिभिः । अ० २. १८. ६. । इत्यादिषु बह्वनामश्रानां श्रुतेऽत्रापि श्रुतसहस्रसंख्याकैरथैः सह नोऽस्माकं यज्ञे सुतमभिषुतं सोममुप याहि । तत्पानार्थं शीघ्रमायाहि । पुनरुप न इत्यादरार्थं ॥

द्विता यो वृचहंतमो विद इंद्रः शतक्रतुः । उप नो हरिभिः सुतं ॥३२॥

द्विता । यः । वृचहन्ऽतमः । विदे । इंद्रः । शतऽक्रतुः । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥३२॥

वृचहंतमोऽतिशयेन वृचस्य हंता शतक्रतुर्नानाविधकर्म य इंद्रो द्विता द्विधा विदे वृचवधादावुपयकर्म जगद्रक्षणकाले शतकमेति द्विप्रकारेण सर्वैर्ज्ञायते ॥ विद ज्ञाने । कर्मणि विहितस्य तत्प्रत्ययस्य लोपस्य आत्म-
नेपदेऽपि तलोपः ॥ स त्वं हरिभिः सह सुतं सोममुपयाहि ॥

त्वं हि वृचहन्नेषां पाता सोमानामसि । उप नो हरिभिः सुतं ॥३३॥

त्वं । हि । वृचऽहन् । एषां । पाता । सोमानां । असि । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥३३॥

हे वृचहन् वृचस्य पापस्य वा हन्तरिन्द्र । हिशब्दो हेत्वर्थे । यस्मात्त्वमेषामस्मदीयानां सोमानां पाता पानकर्तासि भवसि ॥ एषामितीदमोऽन्वादेशेऽशदेशोऽनुदात्तश्च ॥ अतस्त्वमथैः सह सोमं पातुमुपयाहि । आगच्छ ॥

वृचस्य दशरात्रस्य नवमेऽहनि वैश्वदेवेऽभिष्ववतुचस्यिन्द्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तनेति द्वे अच्चा-
वार्मन्थी । सूचितं च । इंद्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तनेत्येका द्वे च । आ० ८. ११. । इति ॥

इंद्र इषे ददातु न ऋभुक्षणं मुभुं रयिं । वाजी ददातु वाजिनं ॥३४॥

इंद्रः । इषे । ददातु । नः । ऋभुक्षणं । ऋभुं । रयिं । वाजी । ददातु । वाजिनं ॥३४॥

इंद्र एवास्माभिः सुत इष्टः सन्नुभुक्षणं ॥ वा षपूर्वस्वेति दीर्घाभावः ॥ यागादिकर्मकरणेन मह्यं सर्वेषां भ्रातृणां श्रेष्ठं वा । अथवा तृतीयसवने प्रजापतिसवित्रोर्मध्ये सोमपातुत्वात् मह्यं । रयिं दातारमुभुं सोमपा-
नेनामर्त्यत्वं प्राप्तं तादृशमेतन्नामकं देवं नोऽस्मभ्यमिषेऽन्नार्थं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वाजी बलवानिन्द्रो
वाजिनं बलवंतमन्नवंतं वा वाजनामानं कनीयांसं भ्रातरं चास्माकमन्नलाभाय ददातु ॥ २७ ॥ ९ ॥

दशमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र गौर्धयतीति द्वादशर्चमाद्यं सूक्तमांगिरसस्य बिंदुनाम्नः पूतदक्षनाम्नो
वार्धं गायत्रं मरुद्देवताकं । तथा चानुक्रम्यते । गौर्धयति द्वादश बिंदुः पूतदक्षो वा मारुतमिति ॥ सूक्तविनि-
योगो लैंगिकः ॥ प्रातःसवने सोमातिरिक्त एकं शस्त्रमुपजायते । तत्राद्यस्तुचोऽनुरूपः । सूचितं च । अस्ति
सोमो अयं सुतो गौर्धयति मरुतामिति स्तोत्रियानुरूपी । आ० ६. ७. । इति ॥

गौर्धयति मरुतां श्रवस्युर्माता मघोनां । युक्ता वह्नी रथानां ॥ १ ॥

गौः । धयति । मरुतां । श्रवस्युः । माता । मघोनां । युक्ता । वह्निः । रथानां ॥ १ ॥

मघोनां धनवतां मरुतां माता निर्मात्री गौः पृथिरूपा । पृथिष्वै वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः ।
यद्वा । गौर्माध्यमिकी वाक् । तत्रैव मध्यमस्थाने मरुतामपि वर्तनात्तेषां तत्पुत्रत्वमुपचर्यते । धयति । सोमं
पिबति पाययति वा स्वपुत्रान्नरतः । किमिच्छन्ती । श्रवस्युरन्नं कामयमाना । कीदृशी । रथानां मारुतानां
वह्निः पृषतीभिर्वडवाभिर्वोद्धो संयोजयित्री सा युक्ता सर्वत्र समन्तात्पूज्या भवति ॥

यस्या देवा उपस्थे व्रता विश्वे धारयन्ते । सूर्यामासा दृशे कं ॥ २ ॥

यस्याः । देवाः । उपऽस्थे । व्रता । विश्वे । धारयन्ते । सूर्यामासा । दृशे । कं ॥ २ ॥

गौः सर्वदेवमयीत्याह । यस्या मरुतां मातुर्गौरपत्न्ये वर्तमाना विश्वे सर्वे देवा व्रता व्रतानि स्वस्वकर्माणि धारयन्ति बिभ्रति । इयमेवास्माकं स्वपयोमिश्रितस्य सोमस्य दात्रीति सर्वे तत्समीपे तिष्ठन्तीत्यर्थः । किञ्च सूर्यामासा ॥ माति स्वकलाभिक्षिणीति मास्यद्रमाः । देवतावृद्धे चेतुभयपदप्रकृतिस्वरत्नं ॥ सूर्याचंद्रमसौ दृशे दर्शनाय सर्वलोकप्रकाशनाय च यस्या गौः समीपे कं मुखेन वर्तमानौ भवतः । सेयं गौः सोमं धयतीति पूर्वोक्तं समन्वयः ॥

तत्सु नो विश्वे अर्ये आ सदा गृणन्ति कारवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ३ ॥

तत्सु नः । विश्वे । अर्ये । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । मरुतः । सोमपीतये ॥ ३ ॥

अर्थः स्तोत्रकरणार्थमितस्ततो गंतारो नोऽस्मदीया विश्वे सर्वे कारवः स्तोतारस्तन्मरुतां बलं सदा सर्वदा गृणन्ति । आभिमुख्येन स्तुतिभिः क्षुवंति । किमर्थं । सोमपीतयेऽस्माभिर्दीयमानं सोमं पातुं । मरुत एतन्नामका देवा अस्माभिराहुताव्याः खलु । ततः पुरस्तास्तद्वत् क्षुवंतीत्यर्थः ॥

पूर्वचाभिहित एव शस्त्रेऽस्ति सोम इति स्तोत्रियक्षुचः । सूचं तु पूर्वोक्तं सहोदाहृतं ॥

अस्ति सोमो अयं सुतः पिबत्यस्य मरुतः । उत स्वराजो अश्विना ॥ ४ ॥

अस्ति । सोमः । अयं । सुतः । पिबन्ति । अस्य । मरुतः । उत । स्वराजः । अश्विना ॥ ४ ॥

अयं पुरोवर्ती सोमः सुतो मरुदर्थमस्माभिरभिषुतोऽस्ति । विद्यते । तस्मादस्य । अन्वादेशः । एनं सुतं सोमं स्वराजः स्वयं दीयमानाः । स्वतेजसा नान्यदीयेनेत्यर्थः । तादृशा मरुतः पिबन्ति । उतापि चाश्विना-श्विनी च सोमं पिबतः ॥

पिबन्ति मिचो अर्यमा तनां पूतस्य वरुणः । त्रिषधस्थस्य जावतः ॥ ५ ॥

पिबन्ति । मिचः । अर्यमा । तनां । पूतस्य । वरुणः । त्रिऽसधस्थस्य । जाऽवतः ॥ ५ ॥

न केवलं मरुत एव सोमपातारः क्लिप्तेऽपीत्याह । मिचः सर्वेषां स्वस्वकर्माणि प्रवर्तकत्वात्स्विभूतोऽर्यमा च वरुणो दुःखादीनां शत्रूणां वा वरिता निवारकः । एतन्नामकास्त्रयो देवास्तना । ततमूर्णाक्षुक्तेति तनं दशापविचं ॥ सुपां सुसुगिति तृतीयाया अन्वादेशः । तनावुदात्तः ॥ तना पूतस्य शोधितं त्रिसधस्थस्य । सह तिष्ठत्यत्रेति सधस्थं स्थानं । द्रोणकलशाधवनीयपूतभृदात्मनि त्रीणि स्थानानि यस्य तत्तथोक्तं तादृशं जावतः सुखजनवंतमिमं सोमं पिबन्ति । द्वितीयार्थे षष्ठ्यः ॥

उतो न्वस्य जोषमाँ इंद्रः सुतस्य गोमतः । प्रातर्होतेव मत्सति ॥ ६ ॥

उतो इति । नु । अस्य । जोषं । आ । इंद्रः । सुतस्य । गोऽमतः । प्रातः । होताऽइव ।

मत्सति ॥ ६ ॥

उतो अपि चंद्रः सुतस्यास्माभिरभिषुतस्य गोमतो गक्ष्येर्मिश्रावतोऽस्य । अन्वादेशः । पूर्ववद्दशापवित्रेण पूतस्य सोमस्य जोषं पानरूपां सेवां प्रातः प्रातःसवने नु चिप्रमा मत्सति ॥ यदि सुखादिषु ॥ आभिमुख्येन स्तौति । यद्वा । सोममेवाकामयते । तच्च वृष्टांतः । होतिव यथा होता प्रातःसवने देवानभिष्टीति देवान् स्तोतुं वाभिवांक्षति ॥ २८ ॥

कदत्विषंत सूरयस्तिर आप इव सिधः । अर्षेति पूतदक्षसः ॥ ७ ॥

कत् । अत्विषंत । सूरयः । तिरः । आपःऽइव । सिधः । अर्षेति । पूतऽदक्षसः ॥ ७ ॥

अर्षिर्मरुतो बह्वारं क्षुलेदानीमात्मानं वितर्कयति । सूरयः प्राज्ञा आप रबोदकानीव तिरो यद्योद-

कानि तिर्यग्गच्छन्ति तद्वत्तिरश्चोन्नतयः संतः कल्पादात्विषंत ॥ त्विष दीप्ती ॥ अंतरिषि कदा दीप्यते । किंच त्विषः शत्रूणां शोषका हंतारस्त इमे मरुतः पूतदक्षसः शुद्धबलाः संतः कदा वार्षन्ति । अस्मादीयं यच्च प्रत्यागच्छन्ति ॥

कडौ अद्य महानां देवानामवो वृणे । त्मना च दुस्मवर्चसां ॥ ८ ॥

क्त । वः । अद्य । महानां । देवानां । अवः । वृणे । त्मना । च । दुस्मऽवर्चसां ॥ ८ ॥

हे मरुतः महानां मंहनीयानां महतां वा त्वना चात्मनैवात्म्यकरणैर्विनापि दस्मवर्चसां दर्शनीयतेजस्कानां अत एव देवानां बोतमानानां वो युष्माकमवः पालनं कत कदाहं वृणे । संभजे ॥ वृङ् संभक्तौ । क्रियादिकः ॥

आ ये विश्वा पार्थिवानि पप्रथन्नोचना दिवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ९ ॥

आ । ये । विश्वा । पार्थिवानि । पप्रथन् । रोचना । दिवः । मरुतः । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

ये मरुतः विश्वा विश्वानि पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि भूतजातानि दिवो बुलोकस्य रोचना रोचमानानि ज्योतीषि चा पप्रथन् सर्वत्र विस्तारितान्यकार्यः ॥ प्रथ प्रख्याने । खंतस्य चञ्चत्स्मृदृत्वरप्रथमदत्तस्यशां । पा० ७. ४. ९५. । इत्यभ्यासस्यादादेशः । चञ्चन्यतरस्यामिति स्वरिण मध्योदात्तः ॥ तादृशान्मरुतो देवान् सोमपीतये सोमपानायाहमाहुयामि ॥

त्यान्नु पूतदक्षसो दिवो वो मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

त्यान् । नु । पूतऽदक्षसः । दिवः । वः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे मरुतो मितराविण एतन्नामका देवाः पूतदक्षसः परिशुद्धबलान् दिवः स्वतेजसा दीप्यमानान् । यद्वा । दिवो बुलोकस्थितान् । त्वांस्तान् प्रसिद्धान्वो युष्मानु चिप्रं ऊवे । आहुयामि । किमर्थं । अस्यास्मादीयस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

त्यान्नु ये वि रोदसी तस्तभुर्मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ११ ॥

त्यान् । नु । ये । वि । रोदसी इति । तस्तभुः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ११ ॥

ये मरुतो रोदसी द्यावापृथिवी वि तस्तभुः स्वबलेनैवात्यर्थं सन्धे चक्रुः । ते रोदसी स्वाधीने अकार्षुरित्यर्थः । त्वांस्तान् सर्वतः प्रतिज्ञातु चिप्रमहं ऊवे । आहुयामि । किमर्थं । अस्तेत्यादि ॥

त्यं नु मारुतं गृणं गिरिष्ठां वृषणं हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १२ ॥

त्यं । नु । मारुतं । गृणं । गिरिऽस्थां । वृषणं । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १२ ॥

त्यं तं सर्वत्र विस्तृतं गिरिष्ठां गिरिषु मेघेषु पर्वतेषु वा तिष्ठतं वृषणमुदकानां कामानां वा वर्षितारं मारुतं मरुत्संबन्धिनं गणं संघं ऊवे । बिंदुरहमाहुयामि । किं प्रयोजनं । अस्यास्मादीयस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥ ॥ २९ ॥

आ स्वेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तमानुषुभमैन्द्रं । तिरश्चीर्नामांगिरस ऋषिः । तथा चानुक्रम्यते । आ त्वा नव तिरश्चीरानुषुभमिति ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवनेऽच्छावाकस्या त्वा गिर इति तृचो वैकल्पिकोऽनुसूयः । सूयते हि । गायन्ति त्वा गायत्रिण आ त्वा गिरो रथीरिव । आ० ७. ८. । इति ॥

आ त्वा गिरो रथीरिवास्थुः सुतेषु गिर्वणः ।

अभि त्वा समनूषतेन्द्र वत्सं न मातरः ॥ १ ॥

आ । त्वा । गिरः । रथीः ऽइव । अस्युः । सुतेषु । गिर्वणः ।

अभि । त्वा । सं । अनूषत । इंद्र । वत्सं । न । मातरः ॥ १ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेन्द्र सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु गिरोऽस्माकं स्तुतिवत्तुणा वाचस्त्वा त्वामास्युः । अभिमुख्येन शीघ्रं तिष्ठति । तत्र दृष्टान्तः । रथीरिव यथा रथवान्नथेन गच्छन्वीरः प्राप्यं देशं क्षिप्रं गच्छति तद्वदस्माभिरभिगंतव्यं त्वां स्तुतयोऽभिगच्छन्ति । किंच हे इंद्र अस्मादीया गिरस्त्वा त्वामभिलक्ष्य समनुषत । सम्यक् शब्दायति । सुवन्तीत्यर्थः ॥ नू सवने । कुटादिः । तस्य लुङि रूपं ॥ तत्र दृष्टान्तः । वत्सं न मातरः । यथा मातरो गावो वत्समभिलक्ष्य हंभारवादिशब्दं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

आ त्वा शुक्रा अचुच्यवुः सुतासं इंद्र गिर्वणः ।

पिबा त्वस्यांधस इंद्र विश्वासु ते हितं ॥ २ ॥

आ । त्वा । शुक्राः । अचुच्यवुः । सुतासः । इंद्र । गिर्वणः ।

पिब । तु । अस्य । अंधसः । इंद्र । विश्वासु । ते । हितं ॥ २ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीय हे इंद्र शुक्रा यहेषु पात्रेषु च दीप्यमानाः सुतासोऽस्माभिरभिषुताः सोमास्त्वा त्वामाचुच्यवुः । आगच्छन्तु ॥ च्युङ् मुङ् गर्ता । लङि वङ्लं कंदसीति शपः झुः ॥ ततस्त्वमस्माभिर्दीप्यमान-
स्यांधसः सोमस्य भवदीयं भागं तु क्षिप्रं पिब । तदेवोपपादयति । हे इंद्र विश्वासु सर्वासु दिशु ते त्वदर्थं सोमपुरोडाशादिहविर्हितं भवति ॥

पिबा सोमं मदाय कमिंद्र श्येनाभृतं सुतं ।

त्वं हि शश्वतीनां पती राजा विशामसि ॥ ३ ॥

पिब । सोमं । मदाय । कं । इंद्र । श्येनऽभृतं । सुतं ।

त्वं । हि । शश्वतीनां । पतिः । राजा । विशां । असि ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं श्येनाभृतं ॥ ह्यहोर्भस्मकंदसीति हकारस्य भकारः ॥ दुलोकाच्छेनरूपया गायत्र्याहृतं सुतम-
भिषुतं सोमं मदाय हर्षाय पिब । कमिति पूरणः सुखार्थो वा । सुखेन सोमं पिब । हिशब्दो हेतो । हि यस्मात्त्वं शश्वतीनां बह्वीनां विशां मरुद्गणानां सर्वेषां देवगणानां च पतिः पालयिता स्वाम्यसि भवसि तथा राजा स्वतेजसा दीप्यमानश्चासि । अतस्त्वं पूर्वं सोमं पिबेति ॥

आभिप्रविकेषूकस्थेषु तृतीयसवनेऽच्छावाकस्य शुधी हवं तिरश्च्या इति वैकल्पिकः सोत्रियः । सूत्रितं च ।
शुधी हवं तिरश्च्या आश्रुत्कर्णं शुधी हवं । आ० ७. ८. इति ॥

शुधी हवं तिरश्च्या इंद्र यस्त्वा सपर्यति ।

सुवीर्यस्य गोमतो रायस्पूर्धि महौ असि ॥ ४ ॥

शुधि । हवं । तिरश्च्याः । इंद्र । यः । त्वा । सपर्यति ।

सुऽवीर्यस्य । गोऽमतः । रायः । पूर्धि । महान् । असि ॥ ४ ॥

हे इंद्र यस्त्वा त्वां सपर्यति ॥ सपरशब्दः कंड्रादिः ॥ हविर्भिः परिचरति तादृशस्य तिरश्च्या एतन्नामक-
स्वर्षेर्मम हवं स्तुतिभिस्त्वद्विषयमाह्वानं शुधि । गृणु । श्रुत्वा च हे इंद्र त्वं सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतस्य । यद्वा ।

वीरे पुत्रे भवं वीर्यं । सुपुत्रस्य । गोमतो गवादिपशुमतो रायो धनस्य दानेन पूर्यते । अस्मान्पूरय । एतत्सामर्थ्यं कृत इत्यत आह । त्वं महान् गुणाधिको देवानां श्रेष्ठश्चासि । भवसि खलु ॥

इंद्रं यस्ते नवीयसीं गिरं मंद्रामजीजनत् ।

चिकित्विन्मनसं धियं प्रत्नामृतस्य पिप्पुषीं ॥५॥

इंद्रं । यः । ते । नवीयसीं । गिरं । मंद्रां । अजीजनत् ।

चिकित्विन्मनसं । धियं । प्रत्नां । अमृतस्य । पिप्पुषीं ॥५॥

हे इंद्र यो यजमानो नवीयसीं नवतरां पुनःपुनःक्रियमाणतया मंद्रां मदकरीं गिरं स्तुतिवचनं वाचं ते त्वदर्थमजीजनत् उदपीपदत् । अकार्षीदित्यर्थः । तस्मै स्तोत्रे त्वं प्रत्नां पुरातनमृतस्य सत्यस्य संबंधि । यद्वा । तृतीयार्थे षष्ठी । सत्येन पिप्पुषीं प्रवृद्धं ॥ लिङ्गोच्चेति प्यायतेः पीभावः ॥ तादृशं चिकित्विन्मनसं ॥ कित्तं ज्ञाने । कस्य रूपं । अकारखेकारश्चांदसः ॥ चिकित्वांसि ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यथेति । अमायया क्रियमाणं यत्तव रक्षणं सर्वेषां हृदयं प्रज्ञापयतीति तदतींद्रियार्थदर्शकं धियं रक्षणाख्यं तस्मै कुरु ॥ ३० ॥

तमुं ष्टवाम् यं गिरं इंद्रमुक्थानि वावृधुः ।

पुरूण्यस्य पौंस्या सिषासंतो वनामहे ॥६॥

तं । ऊं इति । स्तवाम् । यं । गिरं । इंद्रं । उक्थानि । वावृधुः ।

पुरूणि । अस्य । पौंस्या । सिषासंतः । वनामहे ॥६॥

अषयः परस्परमाहुः । तं पूर्वोक्तवचनं । उ इत्यवधारणे । तमेवंद्रं स्तवाम् । स्तुतिभिः स्तुमः । यमिंद्रं गिरोऽस्माकं स्तुतय उक्थानि शस्त्राणि च वावृधुः प्रावर्धयन् तं स्तुमः । ततो वयमस्त्रिंशस्य पुरूणि बहूनि पौंस्या वीर्याणि सिषासंतः ॥ षण् संभक्तौ । सनीडभावपक्ष आत्वे कृते सनीतेरन इति साहित्यिकं घत्वं ॥ तानि वीर्याणि संभक्तुमिच्छंतो वनामहे । तमिंद्रं स्तुतिभिः संभजामहे ॥

एतो न्विंद्रं स्तवाम् शुद्धं शुद्धेन साम्ना ।

शुद्धैरुक्थैर्वीवृध्वासं शुद्ध आशीर्वान्ममत्तु ॥७॥

एतो इति । नु । इंद्रं । स्तवाम् । शुद्धं । शुद्धेन । साम्ना ।

शुद्धैः । उक्थैः । ववृध्वासं । शुद्धः । आशीः । वान् । ममत्तु ॥७॥

अत्रेतिहासमाचक्षते । पुरा किलिंद्रो वृचादिकानमुराहत्वा ब्रह्महत्यादिदोषेणात्मानमपरिशुद्धमित्यमन्यत । ततस्तद्दोषपरिहारार्थे इंद्रं चक्षीणवोचत् । अपूर्तं मां युष्मदीयेन साम्ना शुद्धं कुरुतेति । ततस्ते च शुद्ध्युत्पादकेन साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्धमकार्षुः । पश्चात्पूतार्थे इंद्रयागादिकर्माणि सोमादीनि हवींषि प्रादुरिति । एषोऽर्थः शान्वायनकब्राह्मणे प्रतिपादितः । इंद्रो वासुरान्हत्वापूत इवामेधोऽमन्यत । सोऽकामयत शुद्धमेव मा संतं शुद्धेन साम्ना स्तुयुरिति । स चक्षीणव्रवीत् स्तुत मेति । ततः अषयः सामापश्यन् । तेनास्तुवन्नेतो न्विंद्रमिति । ततो वा इंद्रः पूतः शुद्धो मेधोऽभवदिति ॥ तथा चास्या अचोऽयमर्थः । अषयः परस्परं ब्रुवन्ति । नु क्षिप्रमेतो । गच्छतैव । आगत्य च शुद्धेन शुद्ध्युत्पादकेन साम्ना तथा शुद्धैः शुद्धिहेतुभिश्चकथेः शस्त्रैश्चिंद्रं शुद्धमपापिनं कृत्वा स्तवाम् । स्तुयाम् । ततः सामशस्त्रैश्च वावृध्वासं पापराहित्येन वर्धमानं तमिममिंद्रं शुद्धो दशापवने-णाशीर्वानाश्रयणवान् गव्यादिभिः ॥ कंदसीर इति मतुपो बलं ॥ तादृशः सोमो ममत्तु । इंद्रं मादयतु ॥ मादयतेश्चांदसः सुः ॥

इंद्रं शुद्धो न आ गहि शुद्धः शुद्धाभिरुतिभिः ।

शुद्धो रयिं नि धारय शुद्धो ममद्धि सोम्यः ॥ ८ ॥

इंद्रं । शुद्धः । नः । आ । गहि । शुद्धः । शुद्धाभिः । उतिऽभिः ।

शुद्धः । रयिं । नि । धारय । शुद्धः । ममद्धि । सोम्यः ॥ ८ ॥

हे इंद्र शुद्धोऽस्यदीधेः सामभिः शस्त्रैश्च परिशुद्धस्त्वं नोऽस्मान्ना गहि । आगच्छ । शुद्धाभिरुतिभिः । उतयो मरुतः । अर्वाति सर्वत्र गच्छतीति वा । तेऽपि सामभिः शस्त्रैः परिपूताः । तैर्मरुद्भिः सह शुद्धः पापरहितस्त्वमा गहि । आगत्य च शुद्धस्त्वं रयिं धनमस्मासु नि धारय । नितरां स्थापय । किंच शुद्धस्त्वं च सोम्यः सोमार्हो भूत्वा ममद्धि । सोमेन माद्य ॥ मदी हर्षे । लोटि बङ्गलं कंदसीति शपः दुः ॥

इंद्रं शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे ।

शुद्धो वृचाणि जिघ्रसे शुद्धो वाजं सिसाससि ॥ ९ ॥

इंद्रं । शुद्धः । हि । नः । रयिं । शुद्धः । रत्नानि । दाशुषे ।

शुद्धः । वृचाणि । जिघ्रसे । शुद्धः । वाजं । सिसाससि ॥ ९ ॥

हे इंद्र शुद्धः । हिरवधारणे । शुद्ध एव त्वं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं प्रयच्छ । तथा शुद्धस्त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनादीनि च देहि । ततः शुद्धः पापरहितस्त्वं वृचाण्यपामावरकान् कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् पापानि वा जिघ्रसे । हंसि । ततः शुद्धः शत्रुहननदोषपरिहारायास्तदीधेः सामभिः शस्त्रैः परिशुद्धस्त्वं वाजमन्नमस्मभ्यं सिसाससि । प्रदातुमिच्छसि । यदा यदा शत्रून् हं हन्यां तदा तदा शुद्ध्युत्पादकैः सामभिः शस्त्रैश्च यूयं मां परिशुद्धं कुरुतेत्यस्मभ्यमन्नं दातुमिच्छसीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

अस्मा इत्येकविंशत्युचं तृतीयं मूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । अस्मै सैका युतानो वा मारुतस्त्रीष्टुभं चतुर्थो विराः ऋषिामीति मारुतः पादः परेंद्रावार्हस्येति । युतानाख्यो मरुतां पुत्र ऋषिस्त्रिराक्षीर्नामांगिरसो वा । चतुर्थो विराट् । शिष्टास्त्रिष्टुभः । इंद्रो देवता । इष्यामि वो मरुत इति पादो मरुदेवत्वः । अध द्रप्स इत्येषा खिंद्रावृहस्यतिदेवताका ॥ मूक्तविनियोगो लिंगादवगत्यः ॥

अस्मा उषास अतिरंत याममिंद्राय नक्तमूर्म्याः सुवाचः ।

अस्मा आपो मातरः सप्त तस्युर्नृभ्यस्तराय सिंधवः सुपाराः ॥ १ ॥

अस्मै । उषसः । आ । अतिरंत । यामं । इंद्राय । नक्तं । ऊर्म्याः । सुऽवाचः ।

अस्मै । आपः । मातरः । सप्त । तस्युः । नृऽभ्यः । तराय । सिंधवः । सुऽपाराः ॥ १ ॥

इंद्रसामर्थ्याद्गीता उषस उषःकाला अस्मै पूर्वोक्तगुणोपितायेंद्राय यामं स्वस्वगमनमातिरंत । तिरतिर्वर्धनकर्मा । समंतादवर्धयंत । यथा पूर्वमुवांति तथेदानीमप्यस्मा उन्नता अभवन् । तथोर्म्याः ॥ रात्रिनामैतत् । ऋ गतिप्रापणयोः । अर्ते च । उ० ४. ४४. इति मिप्रत्ययः । भवे कंदसीति यत् । सर्वैरभिगंतव्याः । रात्री हि सर्वे स्वनिवासं गच्छन्ति । खनिलयप्राप्तिहेतुभूता रात्रयः । नक्तमपररात्रिकाले सुवाचः शोभनवाचो भवंति । तस्मिन् काले हि सर्वे वेदाध्ययनादीनि कुर्वन्ति । तस्मात्कल्याणवाचोऽभवन् । इंद्रेऽनुशासति वेदाद्यनुमाने निरता अभवन् । तथापः ॥ आपू व्याप्नो ॥ सर्वतो व्याप्ता मातरो जगतां निर्मात्र्यः सप्त सप्तसंख्याकाः सिंधवः खंदमाना गंगाया नद्यः । यदा । सर्पणशीलाः सिंधवः सरितः । तासामावरकस्याहिर्हंनोत्पादित्वादस्या इंद्राय नृभ्यस्तराय मनुष्याणां सुखेन तरखार्थं सुपाराः शोभनपाराः सुखेन तर्तुं योग्या अभवन्नित्यर्थः ॥

अतिविद्धा विधुरेणा चिदस्ता चिः सप्त सानु संहिता गिरीणां ।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥ २ ॥

अतिऽविद्धा । विधुरेण । चित् । अस्ता । चिः । सप्त । सानु । संऽहिता । गिरीणां ।

न । तत् । देवः । न । मर्त्यः । तुतुर्यात् । यानि । प्रऽवृद्धः । वृषभः । चकार ॥ २ ॥

विधुरेण ॥ वर्णव्यत्ययः ॥ चिदप्यर्थः । विधुरेणासहायेनाप्यस्ता ॥ असु चेपणे । ताच्छीलिकसृण ॥ शत्रुचेपण-
श्रीलेनिद्रेण । यद्वा । अस्तास्त्रेण वज्रेण । चिः सप्तैकविंशतिसंख्यानि संहिता संहितान्येकत्र संधीभूतानि गिरीणां
सप्तानां पर्वतानां सानु सानून्यतिविद्धानि । अतीत्य ताडितानि । तेन मुक्तो वज्रपातस्तानि भित्त्वागमदित्यर्थः ।
अत्र तैत्तिरीयकं ब्राह्मणं । दर्भपिंजूलसुवृत्य सप्त गिरीन् भित्त्वा तमहन्नित्यादि । तै० सं० ६. २. ४. ३. । तस्मिंश्च
तत्तानि सानुभेदनादीनि कर्माणि देव इन्द्राद्व्यतिरिक्तो देवो मर्त्यो मनुष्यो वा न तुतुर्यात् । न तरेत् । तथा
कर्तुं न शक्नोतीत्यर्थः ॥ तू प्रवनतरणयोः । लिङि क्छांदसः शपः युः । बज्रत्वं कंदसीत्युत्वं । यद्वा । तुर त्वरणे
जोहोत्यादिकः ॥ प्रवृद्धः सोमपानेन बलेन वा प्रवृद्धो वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षक इन्द्रो यानि कर्माणि
चकार कृतवान् तानि देवो मनुष्यो वा न तथा कर्तुं शक्नोतीत्यर्थः ॥

इंद्रस्य वज्रं आयसो निमिष्य इंद्रस्य बाह्वोर्भूयिष्ठमोजः ।

शीर्षे निद्रस्य क्रतवो निरेक आसन्नेषंत श्रुत्या उपाके ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । वज्रः । आयसः । निऽमिष्यः । इंद्रस्य । बाह्वोः । भूयिष्ठं । ओजः ।

शीर्षेन । इंद्रस्य । क्रतवः । निरेके । आसन् । आ । ईषंत । श्रुत्यै । उपाके ॥ ३ ॥

उक्तगुणस्मिंश्च वज्र आयसोऽयसा निर्मितः । अयोमय इत्यर्थः । स वज्र इंद्रेण स्वहस्ते निमिष्यः संमिश्रो
ऽत्यंतं संबद्धः कृतः । अत एवेन्द्रस्य बाह्वोर्भूयिष्ठं बज्रतममोजो वीर्यमस्ति । तथा निरेके ॥ निपूर्वाद्दि-
च्यतेवा निष्पूर्वादेतेवेति संदेहादनवग्रहः ॥ निर्गमने यदा युद्धार्थमिन्द्रो निर्गच्छति तदानीमिन्द्रस्य शीर्ष-
च्छिरसि क्रतवः कर्माणि शिरस्त्राणनिधानादीनि । यद्वा । शिर इति गलप्रभृत्यूर्ध्वमंगमुच्यते । तत्रत्याभ्याम-
चिभ्यां दर्शनप्रेरणादीनि कर्माणि भवन्ति । तथासन् ॥ आस्यस्यासन्नादेशः ॥ आस्ये च यानि कर्माणि युद्धार्थं
वाजिनो गजान् संनाहयित्वादीनि भवन्ति । किंच श्रुत्यै संग्रामाय निर्गच्छतोऽनुशासत इन्द्रस्य वाक्यश्रवणार्थं
सर्व उपजीविनो भृत्या उपाकेऽतिक एषंत । अयमिन्द्रोऽस्मान् कुत्र कुत्र कार्ये नियोज्यतीत्येतेन मनसा तर्दतिके
समंतादागच्छन्ति ॥ ईष गतिर्हिसादर्शनेषु भौवादिकः ॥

मन्ये त्वा यज्ञियं यज्ञियानां मन्ये त्वा च्यवनमच्युतानां ।

मन्ये त्वा सत्त्वनामिन्द्र केतुं मन्ये त्वा वृषभं चर्षणीनां ॥ ४ ॥

मन्ये । त्वा । यज्ञियं । यज्ञियानां । मन्ये । त्वा । च्यवनं । अच्युतानां ।

मन्ये । त्वा । सत्त्वनां । इंद्र । केतुं । मन्ये । त्वा । वृषभं । चर्षणीनां ॥ ४ ॥

एतदादयः प्रत्यक्षाः । हे इंद्र त्वा त्वां यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानामपि यज्ञियं पुरस्तादेव यज्ञार्हमिति
मन्ये । अवबुधे । तथा त्वा त्वामच्युतानां च्युतिरहितानामपि पर्वतानां च्यवनं व्यावधितारं वज्रेण विभेदक-
मिति मन्ये । जानामि । यद्वा । अच्युतानां बलेन व्यावधितुमशक्यानां बलिनां वीराणामपि स्वबलेन विद्रा-
वधितारमिति जाने । किंच हे इंद्र सत्त्वनां ॥ घण संभक्तौ । कृत्विप् ॥ संभजमानानां भटानां केतुमुच्छ्रितमिति
मन्ये । यद्वा । सत्त्वनां स्तुतिभिर्हविर्विर्वा संभक्त्या यष्टृणां केतुमात्मनः प्रज्ञापकं तेषां पूजनीयमिति वा मन्ये ।
तथा त्वा त्वां चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षकमिति मन्ये । जानामि ॥

आ यवज्वाँ बाहोर्दिध धत्से मदच्युतमहये हंतवा उ ।

प्र पर्वता अनवंत प्र गावः प्र ब्रह्माणो अभिनक्षंत इंद्र ॥ ५ ॥

आ । यत् । वज्वाँ । बाहोः । इंद्र । धत्से । मदऽच्युतं । अहये । हंतवै । ऊं इति ।

प्र । पर्वताः । अनवंत । प्र । गावः । प्र । ब्रह्माणः । अभिनक्षंतः । इंद्र ॥ ५ ॥

हे इंद्र बाहोर्वज्जमायुधं । कीदृशं । मदच्युतं शूणां मदस्य आवधितारं यवदा धत्से आदधासि । किमर्थं । अहयेऽहिनामानमसुरं मेघं वा हंतवै । उ इत्यवधारणे । हंतुमेव । किंच यदा वेद्रेणाहिनामकेऽसुरे हते सति पर्वता जगदापुरका मेघाः प्रागवत ॥ शु शब्दे ॥ प्रकर्षणाशब्दयन् । यदा वा गावस्तस्यान्युदकानि च प्रकर्षेण ध्वनिमकुर्वन् । उदकान्यध्वनयन्नित्यत्र याजुषो निगमः । यददः संप्रयतीरहावनदता हते तस्मादा नयो नाम स्य । अथ० ३. १३. १. ते० सं० ५. ६. १. २. । इति । तुरीयः पादः परोक्षः । तदानीमभिनक्षंत अभित इंद्रं स्तुतिभिर्हविर्भिर्गच्छंतो ब्रह्माणो ब्राह्मणा इंद्रं पर्यचरन् । यद्वा । ब्रह्माणः ॥ बृह वृक्षौ ॥ प्रवृक्षाः पर्वतादय इंद्रमस्तुवन्निति ॥ ३२ ॥

तमुं हवाम य इमा जजान विश्वा जातान्यवराण्यस्मात् ।

इंद्रेण मिचं दिधिषेम गीभिर्मुपो नमोभिर्वृषभं विशेम ॥ ६ ॥

तं । ऊं इति । स्तवाम । यः । इमा । जजान । विश्वा । जातानि । अवराणि । अस्मात् ।

इंद्रेण । मिचं । दिधिषेम । गीऽभिः । उपो इति । नमऽभिः । वृषभं । विशेम ॥ ६ ॥

परस्परं स्तोतार आहुः । तमु तमेवेन्द्रं वयं संहत्य स्तवाम । स्तोचं करवाम । य इंद्र इमेमानि भूतानि अजान जनयामास । तस्मादस्मादिंद्रादेव विश्वा विश्वानि सर्वाणि वस्तुजातानि सर्वाणि अगति वावराण्यवरकालीनानि पश्यान्नवानि भवन्ति । तेनानेनेंद्रेण वयं गीभिः स्तुतिभिर्मिचं । सुप्रभावप्रत्ययेन निर्देशः । मेचो दिधिषेम ॥ धिष धारण इति धातुं केचिद्वदति ॥ यद्वा । मिचं ॥ क्वादसमेकवचनं ॥ वयमिंद्रेण सह मिचाणि मुहदो भवेमेति गोभिर्दिद्रं शब्दयेम ॥ धिष शब्दे । जीहोत्यादिकः । अत्र व्यत्ययेन द्विविकरणता सुख शब्द ॥ ततो नमोभिः क्रियमाणैर्नमस्तारिर्दोयमानैर्हविर्भिर्वा वृषभं कामानां वर्षकमिंद्रमुपो विशेम । अस्मदभिमुखमेव कुर्याम ॥

वृचस्य त्वा श्वसथादीषमाणा विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः ।

मरुद्भिर्दिद्र सख्यं ते अस्वथेमा विश्वाः पृतना जयासि ॥ ७ ॥

वृचस्य । त्वा । श्वसथात् । ईषमाणाः । विश्वे । देवाः । अजहुः । ये । सखायः ।

मस्तुऽभिः । इंद्र । सख्यं । ते । अस्तु । अथ । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयासि ॥ ७ ॥

हे इंद्र तव ये विश्वे देवाः प्राक् सखायः संयामे सखित्वं कुर्यामेति मिचाण्यभवन् ते सर्वे देवा वृचस्य वृचामुरस्य श्वसथात् ॥ श्वसेरीणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ सर्वानागच्छतो बृहदा तेषां भीत्युत्पादनाय वृचामुरः श्वसमकार्षीत् । श्वासाङ्गीताः संतः अत एवेषमाणाः सर्वतः पलायमानास्त्वा त्वामजहुः । संयामे त्यक्तवन्तः । एवं सति हे इंद्र मरुद्भिः सह सख्यं सखिभावस्ते तवास्तु । ये मरुतस्त्वां न परित्यजन्ति तेः सहेति । अथानंतरमिमा विश्वाः पृतनाः शत्रुसेना जयासि । स्वचलेनाभिभवसि । अनेन वृचघ्नं तमिंद्रमाह । अचंद्रो वै वृचं हनिष्यन्नित्यादि ब्राह्मणमनुसंधयं । ऐ० ब्रा० ३. २०. ॥

चिः षष्टिस्त्वा मस्तो वावृधाना उस्मा इव राशयो यज्ञियासः ।

उप त्वेमः कृधि नो भागधेयं शुष्मं त एना हविषा विधेम ॥ ८ ॥

चिः । षष्टिः । त्वा । मरुतः । ववृधानाः । उम्साः । राशयः । यज्ञियांसः ।

उप । त्वा । आ । इमः । कृधि । नः । भागुधेयं । ऋष्मं । ते । एना । हविषा । विधेम ॥ ८ ॥

प्रसंगादितावन्तो मरुतः सहाया अभवन्नित्याह । हे इंद्र चित्रयः ॥ जसः सुपां सुलुगिति सुः ॥ षष्टिच्युत्तर-
संख्याका मरुतः । ते च तैत्तिरीयक ईदृङ्गान्यादृङ्गुत्यादिना । तै० सं० ४. ६. ५. ५. । नवसु गणेषु सप्त सप्त निपा-
दिताः । तच्चादितः पंच गणाः संहितायामास्त्रयन्ति । स्वतवांश्च प्रघासी च सांतपनश्च गृहमेधी च क्रीडी च
शाकी चोज्जेषी । वा० सं० १७. ८५. । इति खैलिकः षष्ठो गणः । ततो धुनिश्च ध्वांतश्चेत्यावास्त्रयोऽरश्चे
ऽनुवाक्याः । तै० आ० ४. २४. । इत्थं चयः षष्टिसंख्याका उम्सा इव राशयो गाव इव संघीभूतास्ते त्वां वावृधानाः
स्वबलेन वर्धितवन्तः । ते मरुतो यज्ञियांसो यज्ञार्हा अभवन् । तं मरुत्सहायमिंद्रं त्वा त्वां वयमेमः । उपग-
च्छामः । ततस्त्वं नोऽस्मभ्यं भागधेयं भजनीयं धनं कृधि । कुरु । पश्चादयमप्येनेन सोमलक्षणेन हविषा ते
तुभ्यं ऋष्मं शत्रूणां शोषकं बलं विधेम ॥ विध विधाने ॥ विद्धमः । कुर्म इत्यर्थः ॥

तिग्ममायुधं मरुतामनीकं कस्त इंद्रं प्रति वज्रं दधर्ष ।

अनायुधासो अमुरा अदेवाश्चक्रेण ताँ अप वप ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

तिग्मं । आयुधं । मरुताँ । अनीकं । कः । ते । इंद्र । प्रति । वज्रं । दधर्ष ।

अनायुधासः । अमुराः । अदेवाः । चक्रेण । तान् । अप । वप । ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव स्वभूतं तिग्मं तीक्ष्णमायुधं । आयुधतेऽनेनेत्यायुधं धनुः । तत्र मरुतां चयः षष्टिसंख्यानां
त्वत्सहायानामनीकं संघं ते त्वदीयं वज्रं च कः को वा देवो मनुष्यो वा प्रति दधर्ष । प्रतिकूलमभिभवति ।
अभिभावको नास्तीत्यर्थः ॥ धृष प्रसहने । आ धृषादा । धा० ३४. । इति विभाषितणिच् । तदभावे लिटि रूपं ॥
अत एवानायुधासो धनुराद्यायुधवर्जिता अदेवा देववर्जिता देवद्विषो येऽमुराः संति हे ऋजीषिन् ।
अपार्जितोऽभिषुक्तः सोम ऋजीषं । तद्विंद्रं तानमुरांश्चक्रेण चक्रसमानवीर्येण चक्ररूपेण वज्रेण वाप वप ।
अपनतान् कुरु । अपनुदेत्यर्थः ॥

महे उपायं तवसे सुवृक्तिं प्रेरय शिवतमाय पश्वः ।

गिर्वाहसे गिर इंद्राय पूर्वीर्धेहि तन्वे कुविदंग वेदत् ॥ १० ॥

महे । उपायं । तवसे । सुऽवृक्तिं । प्र । ईरय । शिवऽतमाय । पश्वः ।

गिर्वाहसे । गिरः । इंद्राय । पूर्वीः । धेहि । तन्वे । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ १० ॥

हे सोतः महे महते गुणैरुपाय बलेनोन्नूनाय तवसे ॥ तु इति धातुर्वृद्धार्थः ॥ प्रवृत्ताय शिवतमाय कल्या-
णतमार्थेन्द्राय सुवृक्तिं शोभनां सुतिं प्रेरय । चोदय । कुरु । किमर्थं । पश्वः पशोः । द्विपाशतुप्पाश्च । पशोर्म-
मास्त्रदीयाय गवे वा । यद्वा पशोरतीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिन्द्राय सुतिं
प्रेरय । एतदेवाह । हे सोतः गिर्वाहसे गोभिः सुतिभिश्च मानार्थेन्द्राय पूर्वीर्बद्धीर्गिरः सुतीर्धेहि । कुरु । ततः
स इंद्रसन्वे । तन्नोति कुलमिति तन्नूस्तनयः । तस्मै पुत्राय स्वशरीरायात्मने वा कुवित् । बङ्गनामेतत् । बङ्ग
धनमंग चिप्रं वेदत् । लंभयतु । ददातु ॥ विदू लामि । लिव्यडागमः । कुविच्छब्दयोगादनिघातः ॥ ३३ ॥

उक्थवाहसे विभ्वे मनीषां दुणा न पारमीरया नदीनाँ ।

नि स्पृश धिया तन्वि श्रुतस्य जुष्टतरस्य कुविदंग वेदत् ॥ ११ ॥

उक्थऽवाहसे । विऽभ्वे । मनीषां । दुणा । न । पारं । ईरय । नदीनां ।

नि । स्पृश । धिया । तन्वि । श्रुतस्य । जुष्टतरस्य । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ ११ ॥

हे स्तोतः उक्थवाहस उक्थैः स्तोत्रशस्त्रादिभिर्ब्रह्ममाणा य अत एव विभ्वे महते यद्वा शत्रूणामभिभवित् इन्द्रार्थेन्द्रार्थं मनीषां मनस ईशां स्तुतिमीरय । प्रेरय । तत्र दृष्टांतः । द्रुणा न यथा नाविको नदीनां नदमानानां सरितां पारं तीरं प्रति पथिकं द्रुणा नावा प्रापयति तद्वदिन्द्रं प्रति स्तुतिं गमयेति । किंच नि स्पृश नितरां धनं स्पर्शय गमय तस्यात्मानि पुत्रे वा । कीदृशं । श्रुतस्य सर्वत्र विश्रुतस्य प्रसिद्धस्य जुष्टतरस्यात्यर्थं प्रीणयितुरिन्द्रस्य स्वभूतं । धनं धिया त्वदीयया सुत्या कर्मणा वात्मानं गमय । ततस्त्वयामिष्टुत इन्द्रः कुविद्वज्ज धनं चिप्रं वेदत् । लभयतु । ददातु ॥

तद्विविद्धि यत्त इन्द्रो जुजोषत्स्तुहि सुष्टुतिं नमसा विवास ।

उप भूष जरितर्मा रुवण्यः आवया वाचं कुविदंग वेदत् ॥ १२ ॥

तत् । विविद्धि । यत् । ते । इन्द्रः । जुजोषत् । स्तुहि । सुऽस्तुतिं । नमसा । आ । विवास ।

उप । भूष । जरितः । मा । रुवण्यः । आवय । वाचं । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ १२ ॥

हे ऋषिक् तत् सोमादिहविः स्तोत्रं वा विविद्धि । व्यापय । तानोद्गार्थं कुर्वित्यर्थः । ते तव स्वभूतं यद्विषः स्तोत्रं वेन्द्रो जुजोषत् स्वीकुर्यात् तत्कुर्व ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । लेटि शपः सुः । अडागमः । इन्द्रसत्त्वान्नाभ्यस्तस्थिति गुणप्रतिषेधाभावः ॥ हे स्तोतः सुष्टुतिं सुस्तुतिं । शोभमाना स्तुतिर्यस्य स तथोक्तः । तादृशमिन्द्रं स्तुहि । तथा नमसा स्तोत्रेण हविषा वा आ विवास । इन्द्रमभिमुखेन परिचर ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा । लोटि रूपं ॥ हे जरितः स्तोतः उप भूष ॥ भूष अलंकारे ॥ अलंकृतो भव । मा रुवण्यः । धनाभावान्मा ध्वनयः । मा रोदीरित्यर्थः । धनागमने कारणात्माह । हे स्तोतः वाचं स्तुतिमिन्द्रं आवय । ज्ञापय । ततस्त्वया स्तुत इन्द्रसुभ्यं कुविद्वज्ज धनं चिप्रं प्रयच्छतु ॥

पृष्ठषडहगतेषूक्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽव द्रप्स इति तुचः । सूचितं च । अत्र द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदिति तिस्रोऽच्चा म इन्द्रमिति नित्यमैकाहिकं । आ० ८. ३. इति ॥

अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदियानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।

आवत्तमिन्द्रः शच्या धर्मतमप स्नेहितीर्नृमणा अधत्त ॥ १३ ॥

अव । द्रप्सः । अंशुऽमती । अतिष्ठत् । इयानः । कृष्णः । दशऽभिः । सहस्रैः ।

आवत् । तं । इन्द्रः । शच्या । धर्मतं । अप । स्नेहितीः । नृऽमनाः । अधत्त ॥ १३ ॥

अत्रेतिहासमाचक्षते किल । कृष्णो नामासुरो दशसहस्रसंख्यैरसुरैः परिवृतः सज्जंशुमतीनामधेयाया नद्यासीरितिष्ठत् । तत्र तं कृष्णमुदकमध्ये स्थितमिन्द्रो बृहस्पतिना सहागच्छत् । आगत्य तं कृष्णं तस्यानुचरांश्च बृहस्पतिसहायो जघानेति ॥ केचिदन्यथा वदन्ति । तेषां कथा हेतुः । द्रप्स इत्युदककणोऽभिधीयते स तु सोमो द्रप्सश्चस्कन्द । अ० १०. १७. ११. । इत्यादिषु सोमपरत्वोक्तत्वात् । एतत्पदमाश्रित्याहुः ॥ अपक्रम्य तु देवेभ्यः सोमो वृत्रमयार्दितः । नदीमंशुमती नामाभ्यतिष्ठत्कुर्वन्प्रति ॥ तं बृहस्पतिर्नैकेन सोऽभ्ययादुचहा सह । योत्स्यमानं सुसंहृष्टैर्मरुद्भिर्विविधायुधैः ॥ दृष्ट्वा तानायतः सोमः स्वबलेन व्यवस्थितः । मन्वानो वृत्रमायातं जिघांशुमरिसेनया ॥ व्यवस्थितं धनुष्मन्तं तमुवाच बृहस्पतिः । मरुत्पतिरयं सोम प्रेहि देवान्पुनर्विभो ॥ सोऽब्रवीन्नेति तं शक्र ओजसेव बलाद्वली । इयाय देवानाहाय तं पपुर्विधिवत्सुराः ॥ जघ्नुः पीत्वा च देवानां समरे नवतीर्नव । तदव द्रप्स इत्यस्मिन् वृत्रे सर्वं निगद्यते ॥ वृ० ६. ११८-१२५. ॥ एतदनार्थत्वे नादरणीयं भवति ॥ एषोऽर्थः क्रमेणर्षु वक्ष्यते । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । द्रप्सः । द्रुतं सरति गच्छतीति द्रप्सः ॥

पृषोदरादिः ॥ द्रुतं गच्छन् दशभिः सहस्रैर्दशसहस्रसंख्यैरसुरैरियागः कृष्ण एतन्नामकोऽसुरोऽंशुमतीं नाम नदीमवातिष्ठत् । अवतिष्ठते । ततः शच्या कर्मणा प्रज्ञानेन वा धर्मतमुदस्यांतरच्छ्रुतं यद्वा जगद्गीतिकरं शब्दं कुर्वतं तं कृष्णमसुरमिन्द्रो मरुद्भिः सहावत् । प्राप्नोत् । पश्चात्तं कृष्णमसुरं तस्यानुचरांश्च हतवानिति वदति । नृमणा नृषु मनो यस्य सः । यद्वा । कर्मनेतृष्वृत्त्विकविधं मनो यस्य स तथोक्तः । तादृशः सन् स्नेहिताः । स्नेहितवर्धकर्मसु पठितः । सर्वस्य हिंसिचीसस्य सेना अपाधत्त । अपधानं हननं । अवधीदित्यर्थः । अप स्नेहितं नृमणा अधद्रा इति च्छंदोगाः पठन्ति । सा० सं० १. ४. १. ४. १. तस्यानुचरान् हत्वा तं द्रुतं गच्छन्तमसुरमपाधत्त । हतवान् ॥

द्रुप्तमपश्यं विषुणे चरंतमुपहरे नद्यो अंशुमत्याः ।

नभो न कृष्णमवतस्त्रिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यताजौ ॥ १४ ॥

द्रुप्तं । अपश्यं । विषुणे । चरंतं । उपहरे । नद्यः । अंशुमत्याः ।

नभः । न । कृष्णं । अवतस्त्रिवांसं । इष्यामि । वः । वृषणः । युध्यत । आजौ ॥ १४ ॥

तुरीयपादो मारुतः । मरुतः प्रति यद्वाक्यमिन्द्र उवाच तदत्र कीर्त्यते । हे मरुतः द्रुप्तं द्रुतगामिनं कृष्णमहमपश्यं । अदर्शं । कुत्र वर्तमानं । विषुणे विष्वगंचने सर्वतो विस्तृते देशे । यद्वा । विषुणो विषमः । विषमे परैरदृष्टे गृह्यारूपे देशे । चरंतं परितो गच्छतं । किंचांशुमत्या एतन्नामिकाया नद्यो नद्या उपहरेऽत्यंतं गूढस्थाने नभो न नभसि यथादित्यो दीप्यते तद्वत्तत्र दीप्यमानमवतस्त्रिवांसमुदकस्यांतरवस्थितं कृष्णमेतन्नामकमसुरमपश्यं । तस्मिन्दृष्टे सति हे वृषणः कामानामुदकानां वा सेत्तारो मरुतः वो युष्मान् युद्धार्यमिष्यामि । अहमिच्छामि । ततो यूयं तमिमं कृष्णमार्जौ । अर्जति गच्छत्यत्र योदार आयुधानि प्रक्षेपयतीति वाजिः संयामः । तस्मिन्नुध्यत । संहरत । वाक्यभेदादनिघातः । केचिदिष्यामि वो मरुत इति पठन्ति । तत्र हे मरुतः वो युष्मानिच्छामोत्यर्थो भवति ॥

अथ द्रुप्तो अंशुमत्या उपस्थेऽधारयत्तन्वं तित्विषाणः ।

विशो अदेवीरभ्याऽचरंतीर्बृहस्पतिना युजेद्रः ससाहे ॥ १५ ॥

अथ । द्रुप्तः । अंशुमत्याः । उपस्थे । आधारयत् । तन्वं । तित्विषाणः ।

विशः । अदेवीः । अभि । आऽचरंतीः । बृहस्पतिना । युजा । इंद्रः । ससाहे ॥ १५ ॥

अथाथ द्रुप्तो द्रुतगामी कृष्णोऽंशुमत्या नद्या उपस्थे समीपे तित्विषाणो दीप्यमानः संस्तवमात्म्यं शरीरमधारयत् । परैरहंस्यत्वेन बिभर्ति । यद्वा । बलप्राप्त्यर्थं स्वशरीरमाहारादिभिरपोषयत् । तच्चिद्रो गत्वा बृहस्पतिनैतन्नामकेन देवेन युजा सहायेनादेवीरयोतमानाः । कृष्णरूपा इत्यर्थः । यद्वा । पापयुक्त्वादसुत्याः । आचरंतीरागच्छन्तीर्विशोऽसुरसेना अभि ससाहे । जघान । तमवधीदित्यर्थः प्रसंगादवगम्यते ॥ ३४ ॥

त्वं ह त्यत्सप्रभ्यो जायमानोऽशुच्यभ्यो अभवः शत्रुरिद्र ।

गूह्ये द्यावापृथिवी अन्वविंदो विभुमज्ञो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥ १६ ॥

त्वं । ह । त्यत् । सप्रभ्यः । जायमानः । अशुच्यभ्यः । अभवः । शत्रुः । इंद्र ।

गूह्ये इति । द्यावापृथिवी इति । अन्व । अन्विंदः । विभुमतः । भुवनेभ्यः ।

रणं । धाः ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वं खलु त्वत्तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् उच्यते । जायमानस्त्वं प्रादुर्भवन्नेवाशुभ्यः शत्रुरहिभिः सप्तभ्यः कृष्णवृचनमुचिशंकरादिसप्तभ्यो बलवद्भ्यः शत्रुभ्यः तदर्थं शत्रुरभवः । यद्वा । सप्तभ्यः । सप्तिवांगिरसः । सप्तभ्योऽंगिरोभ्यो गवानयनार्थं प्रादुर्भवन्नेवाशुभ्यो बलवद्भ्यः पणिभ्यः शत्रुरभवः । किं च हे इन्द्र त्वं गूढे तमसा गूढे संवृते बावापृथिवी बावापृथिव्यौ सूर्यात्मना ते प्रकाशानुक्रमेणाविन्दः । अलभथाः । तथा विभु-मज्ञो महत्त्वयुक्तेभ्यो भुवनेभ्यो लोकेभ्यो रणं रमणं धाः । धारयसि । विदधासीत्यर्थः ॥

त्वं ह त्यदप्रतिमानमोजो वज्रेण वज्रिन्धृषितो जघंथ ।

त्वं शुष्णस्यावातिरो वधचैस्त्वं गा इन्द्र शच्येदविन्दः ॥ १७ ॥

त्वं । ह । त्यत् । अ० प्रति । मानं । ओजः । वज्रेण । वज्रिन् । धृषितः । जघंथ ।

त्वं । शुष्णस्य । अव । अतिरः । वधचैः । त्वं । गाः । इन्द्र । शच्या । इत् । अविन्दः ॥ १७ ॥

हे इन्द्र त्वं ह त्वं खलु त्यदेतत्कर्माकार्षोः । किं तत् अभिधीयते । हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र धृषितो धृष्टः संयामेषु शत्रुहन्ते कुशलः सन् । यद्वा । धृष्टो धीरः सप्तप्रतिमानं । प्रतिमानमुपमा । निरुपमं । अस्य सदृश-मन्यदीयं वीर्यं नास्तीत्यर्थः । तादृशं शुष्णस्यौजो बलं वज्रेणायुधेन जघंथ । हतवानसि ॥ अभ्यासासिति हतेर्घत्वं ॥ पूर्वं शुष्णस्य बलं विनाशदात्रीं शुष्णमपि हतवानित्याह । त्वं वधवैर्हृन्मसाधनैरायुधिः शुष्णस्य ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे वज्रलमिति षष्ठी ॥ शुष्णमवातिरः । कुत्साय राजर्षये ऽवाङ्मुखं कृत्वावधीः । तथा च निगमः । कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः ॥ ऋ० ४. १६. १२. इति । तथा हे इन्द्र त्वं शच्या स्वकीयया प्रज्ञया कर्मणा वा गाः शत्रून्हत्वा तेषां गा अविन्दः । अलभथाः । यद्वा । अंगिरसां गाः पणोन् संप्रहृत्य लब्धवानसि ॥

त्वं ह त्यद्वृषभ चर्षणीनां घनो वृत्राणां तविषो बभूथ ।

त्वं सिंधूरसृजस्तस्तभानान् त्वमपो अजयो दासपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वं । ह । त्यत् । वृषभ । चर्षणीनां । घनः । वृत्राणां । तविषः । बभूथ ।

त्वं । सिंधून् । असृजः । तस्तभानान् । त्वं । अपः । अजयः । दासपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वं खलु तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् । हे वृषभ कामानां वर्धितरिन्द्र चर्षणीनां यष्टृणां मनुष्याणां भावितानां वृत्राणामुपद्रवाणां घनो हंता ॥ अमूर्त्यर्थेऽपि च्छंदोविषयत्वान्निपातनं ॥ तादृशस्त्वं तविषः प्रवृत्तो बलवान्वा बभूथ । वभूविथ ॥ बभूथा ततंथेतीडभावो निपात्यते ॥ ततस्त्वं तस्तभानानमुरेर्विबध्यमानाः सिंधून् गंगाद्याः सप्त नदीः सरणायास्वजः । पश्चात्त्वं दासपत्नीः । दासा उपपन्नपयितारः शत्रवः । ते पतयः स्वामिनो यासां ताः ॥ नित्यं सपत्न्यादिषु । पा० ४. १. ३५. । इत्यत्र दासाश्चेत्युपसंख्यानान्दृष्टीय ॥ असुरस्वामिका अपोऽजयः । जितवानसि । तानमुराजित्वोदकानि च प्रास्वज इत्यर्थः ॥

स सुक्रतु रणिता यः सुतेष्वनुत्तमन्युयो अहेव रेवान् ।

य एक इन्द्र्यपांसि कर्ता स वृत्रहा प्रतीदन्यमाहुः ॥ १९ ॥

सः । सु० क्रतुः । रणिता । यः । सुतेषु । अनुत्तमन्युः । यः । अहा० इव । रेवान् ।

यः । एकः । इत् । नरि । अपांसि । कर्ता । सः । वृत्रहा । प्रति । इत् । अन्यं । आहुः ॥ १९ ॥

अथ परोक्षकृताः । स इन्द्रः सुक्रतुः शोभनप्रज्ञः शोभनकर्मा भवति यः सुतेष्वभिपुतेषु सोमेषु रणिता तत्पानार्थं रमणशीलः किंशानुत्तमन्युः परैरनुत्तमोऽधः शत्रुभिर्नोत्तमशक्वः तादृशो य इन्द्रो रेवान्धनवान् ।

तच्च दृष्टांतः । अथैव यथाहाहाणि दिवसा धनवंतः । दिवसेषु हि धनानि प्रादुर्भवन्ति न रात्रिषु । तद्वत् ।
तथा य इन्द्र एक इदसहाय एव नरि कर्मनेतरि मनुष्येऽपांसि कर्माणि कर्ता कर्तुंशीलो भवति ॥ ताच्छीलि-
कसृण् । अत एव षष्ठीप्रतिषेधः ॥ स पूर्वोक्तगुणोपेत इन्द्रो वृचहा । अपामावरकस्यासुरस्योपद्रवस्य वा
हंतृत्वाद्वृचहेति सर्वैः श्रूयते । तमेवेन्द्रमन्यं प्रति । इदवधारणे । अन्यं प्रत्येवाङ्गः । इन्द्रः सर्वमन्यं शत्रुसंचं प्रति
भवति । अभिमवत्येवेति वदन्ति ॥

स वृचहेन्द्रश्चर्षणीधृत्तं सुष्टुत्या हव्यं हुवेम ।

स प्राविता मघवा नोऽधिवक्ता स वाजस्य अवस्यस्य दाता ॥ २० ॥

सः । वृचऽहा । इन्द्रः । चर्षणिऽधृत् । तं । सुऽस्तुत्या । हव्यं । हुवेम ।

सः । प्रऽअविता । मघऽवा । नः । अधिऽवक्ता । सः । वाजस्य । अवस्यस्य । दाता ॥ २० ॥

स वृचहा वृचस्य हंता स इन्द्रश्चर्षणिधृत्तगुण्याणां धनादिदानेन पोषको भवति । तमिन्द्रं वयं सुष्टुत्या
शोभनया स्तुत्या ज्वेम । अस्मद्यज्ञेष्वाह्वयामः । किमर्थं यूयमाह्वयथेति चेत् कारणं ब्रूमः । स इन्द्रः प्राविता
प्रकर्षणास्माकं रनिता भवति । किंच मघवा धनवानिन्द्रो नोऽस्माकमधिवक्ताधिकं वक्ता बह्वमानेन वक्ता
भवति । यद्वा । धनदानेनास्मानधिकं वक्तुमर्हति ॥ अहं छत्यतुचश्च । पा० ३. ३. १६०. इति तुच् ॥ किंच स
एवेन्द्रः अवस्यस्य अवसः कीर्तिर्निमित्तस्य वाजस्यान्नस्य । यद्वा । अवसोऽन्नस्य हिताय वाजस्य बलस्य । दाता
भवति खलु । तस्मादेवंगुणमिन्द्रं वयमाह्वयामः ॥

स वृचहेन्द्रश्चभुक्षाः सद्यो जज्ञानो हव्यो बभूव ।

कृण्वन्नपांसि नर्या पुरुणि सोमो न पीतो हव्यः सखिभ्यः ॥ २१ ॥

सः । वृचऽहा । इन्द्रः । चभुक्षाः । सद्यः । जज्ञानः । हव्यः । बभूव ।

कृण्वन् । अपांसि । नर्या । पुरुणि । सोमः । न । पीतः । हव्यः । सखिऽभ्यः ॥ २१ ॥

चभुक्षाः स महान् । यद्वा । चभुश्चन्द्रेणर्वादयस्त्रयो गृह्यन्ते । चभुभिः सह क्षियति निवसतीति तादृशः ।
वृचहा स इन्द्रः सद्यस्तदानीमेव जज्ञानः प्रादुर्भवन्हव्यः सर्वैः स्तोतृभिर्यष्टभिराह्वातव्यो बभूव । किंच नर्या
नर्याणि । नरा मनुष्याः कर्मनेतारः । तेभ्यो हितानि पुरुणि बह्वन्यपांसि कर्माणि कृण्वन् कुर्वन् सखिभ्यो
हविष्प्रदानेनोपकारत्वाच्चिभ्यश्चस्त्रिभ्यो हव्य आह्वातव्यो हवनयोग्यो बाभूव । तच्च दृष्टांतः । सोमो न यथा
पीतः सोमो यष्टुभ्यः स्वर्गादिफलानि कुर्वन्देवैराह्वातव्यो भवति तद्वत् ॥ ३५ ॥

या इन्द्रेति पंचदशर्षं चतुर्थं सूक्तं काश्यपस्य रेभस्वार्षमिन्द्रं । दशम्यतिजगती द्वापंचाशदक्षरा । एकादशी-
द्वादश्यानुपरिष्टाद्बृहत्वी त्र्यष्टकांतद्वादशकवत्वी । त्रयोदश्यतिजगती । चतुर्दशी त्रिष्टुप् । पंचदशी जगती ।
शिष्टा बृहत् । तथा चागुक्त्यते । या इन्द्र पंचोना रेभः काश्यपो बार्हतमतिजगत्युपरिष्टाद्बृहत्वावतिजगती
त्रिष्टुप्जगतीत्यंतत इति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ महाव्रते निष्केवत्ये बार्हततृचाशीतौ या इन्द्रेत्यादि
नवर्चः । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । या इन्द्र भुज आभर इति नव सूददोहाः । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥
चातुर्विंशिकेऽहनि मार्ध्यदिनसवने ब्राह्मणाच्छसिनो वैकल्पिकानुरूपतुचस्य या इन्द्रेत्यादिके द्वे द्वितीयातृतीये ।
सूच्यते च । तमिन्द्रं जोहवीमि या इन्द्र भुज आभर इत्येका द्वे वा । आ० ७. ४. इति ॥

या इन्द्र भुज आभरः स्वर्वाँ असुरेभ्यः ।

स्तोतारमिन्मघवन्नस्य वर्धय ये च ते वृक्तवर्हिषः ॥ १ ॥

याः । इंद्र । भुजः । आ । अमरः । स्वःऽवान् । अमुरेभ्यः ।

स्तोतारं । इत् । मघऽवन् । अस्य । वर्धय । ये । च । ते इति । वृक्तऽवर्हिषः ॥ १ ॥

अविरिन्द्रं प्रार्थयति । हे इंद्र स्ववान् सुखवान् स्वर्गवान्वा । अथवा स्वःशब्दः सर्वपर्यायः । सर्वं भूतजातं । आत्मन एवोत्पन्नत्वात्तद्वा । एवंगुणस्त्वं या यानि भुजो भोक्तव्यानि धनान्यमुरेभ्यो बलवज्ज्यो राक्षसेभ्य आमरः आहरः तान् हत्वाहृतवानसि ॥ ह्यहोरिति भकारादेशः ॥ अत एव हे मघवन् धनवन्निन्द्र अस्य ॥ अन्वादेशेऽशादेशः ॥ एतस्याहृतस्य धनस्य दानेन स्तोतारमित्तव सोचकारिणमेव वर्धय । वृद्धिमन्तं कुर्व । ये चान्ये यष्टारस्त्वदर्थं वृक्तवर्हिषः स्तोत्रवर्हिषो भवन्ति अतस्तान् धनेन वर्धय ॥

यमिन्द्र दधिषे त्वमश्वं गां भागमभ्ययं ।

यजमाने सुन्वति दक्षिणावति तस्मिन् धेहि मा पणौ ॥ २ ॥

यं । इंद्र । दधिषे । त्वं । अश्वं । गां । भागं । अभ्ययं ।

यजमाने । सुन्वति । दक्षिणाऽवति । तस्मिन् । तं । धेहि । मा । पणौ ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वं यमश्वं गमनसाधनान् हरीन् गामग्रिहोत्रकर्मणि पयःप्रदानेनोपकारिका गा अभ्ययं व्ययरहितमविनश्वरं भागं भजनीयं धनं । सर्वत्रैकत्वमविवक्षितं । एताञ्जानुभ्य आहृत्य दधिषे बिभर्षि तं सर्वं सुन्वति सोमाभिषवं कुर्वति दक्षिणावति यज्ञ अतिगम्यो दक्षिणादेयत्वेन तद्वति यजमाने यागं कुर्वाणे तस्मिंस्त्वं धेहि । सर्वत्र धनादिदानं मा कुर्वित्याह । मा पणौ ॥ पणं व्यवहारि ॥ द्रव्यव्यवहारादयष्टा जनः पणिः । तस्मिन्नेतत्सर्वं मा देहि ॥

य इंद्र सस्यव्रतोऽनुष्वापमदेवयुः ।

स्वैः ष एवैर्ममुरत्पोथं रयिं सनुतर्धेहि तं ततः ॥ ३ ॥

यः । इंद्र । सस्ति । अव्रतः । अनुऽस्वापं । अदेवऽयुः ।

स्वैः । सः । एवैः । ममुरत् । पोथं । रयिं । सनुतः । धेहि । तं । ततः ॥ ३ ॥

हे इंद्र अदेवयुर्देवान् युष्मानकामयमानोऽव्रतो व्रतरहितः कर्मरहितो भूत्वानुष्वापमनुवृत्तस्वप्नं यथा भवति तथा यः सस्ति स्वपति ॥ षस स्वपि । आदादिकः ॥ स जनः स्वीरात्मीधरेविर्गमनैरेव पोथं पोषणीयं रयिं स्वीयं धनं ममुरत् । मारयतु । विनाशयतु । अमार्गैर्भूतादिभिस्तस्य धनं नश्नतु न तु देवानां हविष्यदानेनेति । ततस्त्वं तमयष्टारं जनं । सनुतरित्यंतर्हितनाम । सनुतरंतर्हिते कर्मरहिते कस्मिंश्चिद्देशे धेहि । स्थापय ॥

यच्छक्रासि परावति यदवावति वृचहन् ।

अतस्त्वा गीर्भिर्द्युर्गादंद्र केशिभिः सुतावाँ आ विवासति ॥ ४ ॥

यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अवाऽवति । वृचऽहन् ।

अतः । त्वा । गीःऽभिः । द्युऽगत । इंद्र । केशिऽभिः । सुतऽवान् । आ । विवाऽसति ॥ ४ ॥

हे शक्र शत्रुहन्तसमर्थेन्द्र यद्यदा परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरे बुलुके देशेऽसि विद्यसे हे वृचहन् वृचस्य हंतरीन्द्र यद्यद्यवावत्यवाचीने तस्मादधस्तात्स्थिते तदपेक्षया समीपे देशेऽंतरित्वे भवसि तस्मादपि अतोऽस्माद्बुलुकाद्वा बुगत ॥ गमू गती । क्विपि गमः क्वावित्यनुनासिकलोपः । तुक् । सुपां सुलुगिति लुक् ॥ बुलुके प्रति गच्छन्निः स्वभासा सर्वतो गच्छन्निः केशिभिः केशवज्जिह्वैरिभिरिव स्थिताभिर्गीर्भिः सुतिभिस्त्वा त्वां सुतवानभिषुतसोमवान्यजमान आ विवासति । आत्मीयं यज्ञं प्रत्यागमयति त्वामेतेः स्तोत्रैः परिचरतीति वा ॥

यद्वासि रोचने दिवः समुद्रस्याधि विष्टपि ।
 यत्पार्थिवे सद्ने वृचहंतम यदंतरिक्षे आ गहि ॥ ५ ॥
 यत् । वा । असि । रोचने । दिवः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि ।
 यत् । पार्थिवे । सद्ने । वृचहन्तम् । यत् । अंतरिक्षे । आ । गहि ॥ ५ ॥

हे इंद्र यद्वा यदि वा दिवो युलोकस्य रोचने दीपनशीले स्थाने भवसि । यद्वा समुद्रस्य मध्येऽध्यधिगते विष्टपि विष्टपे तत्संबन्धे कस्मिंश्चित्स्थाने भवसि । हे वृचहंतमातिशयेन वृचस्यामुरस्य पापस्य वा हंतरिद्र यद्यदि वा पार्थिवे पृथिव्यां भवे सद्ने स्थाने विद्यसे । यदि वांतरिक्षे तस्मिंश्चोके वर्तसे । यच्चकुच भवसि तथाप्यस्मदीयं यज्ञं प्रत्या गहि । आगच्छ ॥ ॥ ३६ ॥

स नः सोमेषु सोमपाः सुतेषु शवसस्पते ।
 मादयस्व राधसा सूनृतावतेन्द्र राया परीणसा ॥ ६ ॥
 सः । नः । सोमेषु । सोमपाः । सुतेषु । शवसः । पते ।
 मादयस्व । राधसा । सूनृतावता । इंद्र । राया । परीणसा ॥ ६ ॥

हे सोमपाः सोमस्य पातः हे शवसस्पते बलस्य पालयितरिद्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं सुतेष्वस्माभिरभिषुतेषु सोमेषु नोऽस्मान्नाधसा बलसाधनेनाग्नेन सूनृतावतानुतरहितत्वोपेतेन । यद्वा । सुमुतेति वाङ्माम । शोभनवाक्ययुक्तेन । अग्नेन पुत्रादिकं लब्धते । पुत्रोपेतेनाग्नेन । परीणसा । वज्रनामितत् । वज्रना राया धनेन च नोऽस्मादादयस्व । मोदय । सोमस्य प्रदातृभ्योऽस्मभ्यमन्नपुत्रधनादिकं देहीत्यर्थः ॥

मा न इंद्र परा वृणुभवा नः सधमाद्यः ।
 त्वं न ऊती त्वमिन्न आप्यं मा न इंद्र परा वृणक् ॥ ७ ॥
 मा । नः । इंद्र । परा । वृणक् । भव । नः । सधमाद्यः ।
 त्वं । नः । ऊती । त्वं । इत् । नः । आप्यं । मा । नः । इंद्र । परा । वृणक् ॥ ७ ॥

हे इंद्र नो हविषां प्रदातृनस्मात्मा परा वृणक् । मा परित्यासीः ॥ वृजी वर्जने । रौधादिकः । लङि रूपं ॥ तदेवाह । त्वं नोऽस्माकं सोमेन सधमायः सधमादनशीलो भव । किंच हे इंद्र नोऽस्मांस्त्वमेवोत्कृत्यां स्थापय । यद्वा । ऊती ॥ व्यत्ययेन कर्तरि क्तिचि वा निपातितः ॥ त्वमेवास्माकं रक्षिता खलु । तथा त्वमित् । इदवधारणे । त्वमेवास्माकमायं ज्ञातियं । त्वमेव बंधुरित्यर्थः । अत एव मा न इंद्र परा वृणुगित्विष गतार्थः ॥

अस्मे इंद्र सचा सुते नि षदा पीतये मधु ।
 कृधी जरिचे मघवन्नवो महद्स्मे इंद्र सचा सुते ॥ ८ ॥
 अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते । नि । सद् । पीतये । मधु ।
 कृधी । जरिचे । मघवन् । अवं । महत् । अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते ॥ ८ ॥

हे इंद्र अस्मै अस्मानिः सचा सह सुतेऽभिषुते सोमे नि षद् । अस्मादीये यज्ञे निषीद् । किमर्थं । मधु पीतये मधुनः ॥ सुपां सुलुगिति ऊसो लुक् ॥ मदकारस्य सोमस्य पीतये पानार्थं । किंच हे मघवन् धनवसिंद्र महद्वो रक्षणं जरिचे कृधी । कृष । कस्मिन् सति । अस्मै इंद्र सचा सुत इति व्याख्यातः पादः ॥

न त्वा देवास आशत न मर्त्यासो अद्रिवः ।

विश्वा जातानि शर्वसाभिभूरसि न त्वा देवास आशत ॥ ९ ॥

न । त्वा । देवासः । आशत । न । मर्त्यासः । अद्रिवः ।

विश्वा । जातानि । शर्वसा । अभिभूः । असि । न । त्वा । देवासः । आशत ॥ ९ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र त्वा त्वा देवासस्त्वदन्ये सर्वे देवा नाशत । स्वकर्मणा स्वबलेन वा न व्याप्नुवन्ति । न मर्त्यासो मर्त्या मनुष्याश्च न व्याप्नुवन्ति । कुत एव तदवसीयते । तदाह । विश्वा विश्वानि सर्वाणि जातानि भूतजातानि शर्वसा स्वबलेनैवाभिभूरसि । अभिभावकोऽसि भवसि । तस्मान्न त्वा देवास आशतेति गतार्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्मदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो विश्वाः पृतना इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं तमिन्द्रं जोहवोमि । आ० ७. ४. इति ॥

विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं सजुस्ततस्तुरिन्द्रं जजनुश्च राजसे ।

क्रत्वा वरिष्ठं वरं आमुरिमुतोयमोजिष्ठं तवसं तरस्विनं ॥ १० ॥

विश्वाः । पृतनाः । अभिभूतरं । नरं । सजुः । ततस्तुः । इन्द्रं । जजनुः । च । राजसे ।

क्रत्वा । वरिष्ठं । वरं । आमुः । मुति । उत । उयं । ओजिष्ठं । तवसं । तरस्विनं ॥ १० ॥

विश्वाः सर्वा व्याप्ता वा पृतनाः ॥ पृङ् व्यायामे ॥ व्याप्रियन्त इति पृतनाः सेनाः । सजुः परस्परं संगताः सत्योऽभिभूतरं शत्रूणामत्यर्थमभिभवितारं नरं सर्वस्य नेतारमिन्द्रं ततस्तुः । आयुधादिभिस्तीक्ष्णीकुर्वन्ति । आयुधवन्तमश्वन्तं च चक्रुरित्यर्थः । यद्वा । पृतना इति संयामाः । व्याप्रियन्तेऽचेति पृतनाः संयामाः । सर्वानेव संयामानभिभावुकमिन्द्रं स्तोतारोऽन्योन्यं संगताः स्तुतिभिस्तीक्ष्णमकुर्वन् । मुते सति बलवान्भवतीति । यद्वा । यष्टारो हविष्प्रदानेन वीर्यवन्तं कुर्वन्तीति । किंच स्तोतारो राजसे ॥ राजतेऽमुमर्थेऽसिप्रत्ययः ॥ आत्मनो विराजनाथं प्रकाशनार्थं सूर्यात्मानमिन्द्रं जजनुः । जनयामासुः । स्तोत्रं यज्ञे प्रादुरभावयन्नित्यर्थः । उतापि च क्रत्वा स्वीयवृचवधादिकर्मणैव वरिष्ठमुत्तममामुरि शत्रूणामभिमुख्येन मारयितारमिन्द्रं वरे वरणोद्ये धने स्तोतारश्चक्रुः । आत्मनां धनलाभार्थं स्तुवन्तीत्यर्थः । कीदृशं । उयमुन्नूर्णबलं अत एवीजिष्ठमोजस्वितमं तवसं प्रवृद्धं तरस्विनं संयामे शत्रुवधार्थं वेगवन्तमिन्द्रं धनार्थं स्तुवन्ति ॥ ३७ ॥

समीं रेभासो अस्वरन्निद्रं सोमस्य पीतये ।

स्वर्पति यदी वृधे धृतव्रतो ह्योजसा समूतिभिः ॥ ११ ॥

सं । ई । रेभासः । अस्वरन् । इन्द्रं । सोमस्य । पीतये ।

स्वःऽपति । यत् । ई । वृधे । धृतव्रतः । हि । ओजसा । सं । ऊतिभिः ॥ ११ ॥

रेभासः ॥ रेभु शब्दे ॥ शब्दयितारः स्तोतारः । यद्वा । रेभासः कश्यपपुत्रा रेभास एतन्नामका ऋषयः । ईमेनमिन्द्रं समस्वरन् । सम्यगशब्दयन् । समस्तुवन् । किमर्थं । सोमस्य पीतये सोमपानाय । किंच स्वर्पति स्वर्गस्य पालयितारं धनस्य स्वामिनं वेमेनमिन्द्रं यद्यदा वृधे हविर्भिर्वर्धनाय संस्तुवन्ति तदा धृतव्रतो धृतकर्मैर्द्र ओजसा बलेन स्तोतुमिच्छन्तिभिर्महद्भिः पालनेन सह संगच्छते । स्तुतिभिर्बलं महद्भिः पालनं चेद्रस्य भवतीत्यर्थः ॥

नेमिं नमन्ति चक्षसा मेषं विप्रा अभिस्वरा ।

सुदीतयो वो अद्रुहोऽपि कर्णे तरस्विनः समृक्भिः ॥ १२ ॥

नेमिं । नमंति । चक्षसा । मेघं । विप्राः । अभिऽस्वरा ।

सुऽदीतयः । वः । अद्रुहः । अपि । कर्णे । तरस्विनः । सं । ऋक्ऽभिः ॥ १२ ॥

नेमिं । अरान्यथा नेमिर्वाप्नोति तद्वत्सर्वं व्याप्नुते । तादृशं नमनशीलमिन्द्रं चक्षसा दर्शनमाचरेणैव नमंति । काक्षपा रेभाः सोतारो वा नमस्कुरुवति । ततो विप्रा मेधाविनो मेघं । इन्द्रो मेघो भूत्वा मेधातिथिं स्वर्गमनयत् । तस्मान्मेधातिथेर्मेघभूतमिन्द्रमभिस्वराभिस्वरणेन स्तोत्रेण प्रणमंति । इदानीं यजमानः सोतृणाह । अपि च सुदीतयः शोभनदीप्तयोऽद्रुहः कल्याणद्रोगधारो वो यूयं ॥ ह्यं दसो वसादेशः ॥ तरस्विनः कर्मसु स्तोत्रेषु वा त्वरायुक्ताः संत इन्द्रस्य कर्णे श्रोत्रसमीपं ऋक्भिरर्चनायुक्तैर्मघैः । यद्वा । ऋचो बह्व्यो येषु सन्ति तेः शस्त्रादिभिः । संसृत । इन्द्रो यथा युष्मदीयानि सोत्रशस्त्रादीनि शृणोति तथा सम्यगभिष्टुतेत्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रे वैकल्पिकस्यानुरूपतुचस्य तमिन्द्रमित्याद्याः । सूत्रमुदाहृतं ॥

तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुयं सचा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि ।

मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो ववर्तद्राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥ १३ ॥

तं । इन्द्रं । जोहवीमि । मघऽवानं । उयं । सचा । दधानं । अप्रतिऽस्कृतं । शवांसि ।

मंहिष्ठः । गीऽभिः । आ । च । यज्ञियः । ववर्तत् । राये । नः । विश्वा । सुऽपथा ।

कृणोतु । वज्री ॥ १३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणोपेतमिन्द्रं जोहवीमि । यष्टाहं पुनराहुयामि ॥ इत्येतरभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं ॥ कीदृशं । मघवानं मंहनीयधनवतमुयमुत्तूष्णं सचा सत्यं यथार्थमेव शवांसि बलानि दधानं अत एवाप्रतिष्कृतं शत्रुभिरप्रतिरोधनीयमाहुयामि । किंच मंहिष्ठः पूज्यतमो दातुतमो वा यज्ञियो यज्ञार्ह इन्द्रो गीर्भिरस्त्रदीयाभिः स्तुतिभिरा ववर्तत । यज्ञेष्वभिमुख्येन वर्ततां च ॥ वर्ततेत्येतस्य चङ्ङि रूपं । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । चञ्चलतरस्यामिति स्वरः ॥ ततो वज्री वज्रवानिन्द्रो नोऽस्माकं राये धनाय विश्वा विश्वानि सर्वाण्येव सुपथा सुमार्गाणि कृणोतु च । करोतु । धनं सर्वदिक्स्थमस्मान्प्राप्नोत्वित्यर्थः ॥

त्वं पुरं इन्द्र चिकिदेना व्योजसा शविष्ठ शक्र नाशयध्वै ।

त्वद्भिश्चानि भुवनानि वज्रिन्द्यावा रेजेते पृथिवी च भीषा ॥ १४ ॥

त्वं । पुरः । इन्द्र । चिकित् । एनाः । वि । व्योजसा । शविष्ठ । शक्र । नाशयध्वै ।

त्वत् । विश्वानि । भुवनानि । वज्रिन् । द्यावा । रेजेते इति । पृथिवी इति । च । भीषा ॥ १४ ॥

हे शविष्ठ बलवत्तम अत एव हे शक्र शत्रुहणनसमर्थ हे इन्द्र त्वमेनाः ॥ अन्वादेशे ॥ एतानि पुरः शंवरस्य पुराण्योजसा स्वीयेनैव तेजसा वि नाशयध्वै विनाशयितुं चिकिञ्चाता भवसि ॥ नश्वर्यताच्छ्वैप्रत्ययः ॥ पुनरपि सामर्थ्यं प्रशंसति । हे वज्रिन् वज्रमिन्द्र विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि त्वत्त्वत्तो भीत्या कंपते । तथा द्यावापृथिवी ॥ दिवो द्यावेति द्यावादेशः । आबुदात्तश्च । पृथिवी डीर्घतत्वेनांतोदात्तः । देवताद्वंद्वे चेतुभयपदप्रकृतित्वात् । विप्रकर्षसु ह्यं दसः ॥ द्यावापृथिवी च भीषा त्वत्तो भीत्या रेजेते । कंपते । अरेजेतां रोदसी । ऋ० १. ३१. ३. इति निगमः । सर्वं त्वदधीना इत्यर्थः ॥

तन्म ऋतमिन्द्र शूर चित्र पात्वपो न वज्रिन्दुरितानि पृषि भूरि ।

कदा न इन्द्र राय आ दशस्येर्विश्वप्ल्यस्य स्पृहयाय्यस्य राजन् ॥ १५ ॥

तत्। मा। ऋतं। इन्द्र। शूर। चिच। पातु। अपः। न। वज्रिन्। दुः। इता। अति। पर्षि। भूरि।
कदा। नः। इन्द्र। रायः। आ। दशस्येः। विश्वऽपस्यस्य। स्पृहयाप्यस्य। राजन् ॥ १५ ॥

हे शूर बलवंशित्र चायनीय विविधरूप वा । इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते । अ० ६. ४७. १८. । इत्यादिषु दृष्टत्वात् । बह्विधरूप हे इन्द्र तत् प्रशस्तं त्वदीयमृतं सत्यं मा मां पातु । सर्वतो रक्षतु । किंच हे वज्रिन् वज्रवर्तिन्द्र भूरि ॥ सुपो लुक् ॥ भूरीणि बह्विनि दुरिता दुरितानि पापान्यति पर्षि । अतीत्य पारय । तच्च वृष्टांतः । अपो न यथा नाविक उदकानि मनुष्यान्पारयति तद्वदस्मान्पापानि पारय । हे राजन् दीप्यमान हे इन्द्र विश्वपस्यस्य ॥ प्स इति रूपनाम । रूपे साधु प्स्यं । नकारोपजनस्कांदसः ॥ बह्वृपं तत् स्पृहयाप्यस्य सर्वः स्पृहणीयं रायः ॥ क्रियायहणमिति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे बह्वलमिति षष्ठी ॥ तद्धनं नोऽस्मभ्यमा अभिमुख्येन कदा दशस्येः । कस्मिन्काले प्रयच्छेः । तदा तव स्वभूतं सत्यं मा रक्षतु । मह्यं धनं दत्त्वा कर्माणि च मयानुष्ठाय मां पापरहितं कुर्वित्यर्थः ॥ ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षरं हिताभाष्ये षष्ठाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । तत्रेन्द्रायैति द्वादशर्चं पंचमं मूर्तमांगिरसस्य नृमेधस्यार्चमैन्द्रं । सप्तमी दशस्येकादशी च तिस्रः ककुभो मध्यमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । मध्यमस्यैत्ककुप् । अ० ५. ३. । इति हि तल्लक्षणं । नवमीद्वादशी पुरउष्णिहौ । प्रथमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । आद्यस्येत्पुरउष्णिक् । अ० ५. २. । इति हि तल्लक्षणं । शिष्टा उष्णिहः । तथा चानुकम्यते । इन्द्राय द्वादश नृमेध औष्णिहं सप्तस्युपांत्वे च ककुभोऽत्या-
नवम्यौ पुरउष्णिहाविति ॥ महाव्रते औष्णिहतृचाशीताविदं सुक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । इन्द्राय साम गायत सखाय आ शिषामहि । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ अभिल्लविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिन् इन्द्राय साम गायतेति वैकल्पिकः स्तोत्रियलृचः । सूत्रितं च । इन्द्राय साम गायत सखाय आ शिषामहि । आ० ७. ८. । इति ॥ पूर्वोक्तस्यैव ब्राह्मणाच्छंसिन् अभिल्लविकेषूक्येष्वेन्द्र नो गधीति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । एन्द्र नो गध्येदु मध्वो मर्दितरं । आ० ७. ८. । इति ॥ उक्ये तृतीयसवनेऽच्चावाकस्याधा हीद्रेति स्तोत्रियलृचः । सूत्रितं च । अधा हीन्द्रं गिर्वण इयं त इन्द्रं गिर्वणः । आ० ६. १. । इति ॥ पूर्वोक्त एव शस्ते त्वं न इन्द्रा भरेति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । त्वं न इन्द्रा भर वयमु त्वामपूर्वं यो न इदमिदं पुरा । आ० ७. ८. । इति ॥

इन्द्राय सामं गायत विप्राय बृहते बृहत् । धर्मकृते विपश्चिते पनस्यवे ॥ १ ॥

इन्द्राय सामं गायत विप्राय बृहते बृहत् । धर्मऽकृते विपऽचिते पनस्यवे ॥ १ ॥

हे उन्नातारः विप्राय मेधाविने बृहते महते धर्मकृते कर्मणः कर्त्रे विपश्चिते विदुषे पनस्यवे स्तुतिमिच्छत इन्द्राय बृहद्बृहन्नामकं साम गायत । पठत ॥

त्वमिन्द्राभिभूरसि त्वं सूर्यमरोचयः । विश्वकर्मा विश्वदेवो मह्यं अंसि ॥ २ ॥

त्वं । इन्द्र । अभिऽभूः । असि । त्वं । सूर्यं । अरोचयः । विश्वऽकर्मा । विश्वऽदेवः ।

महान् । असि ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वमभिभूः शत्रूणामभिभवितासि । भवसि । किंच त्वं सूर्यमादित्यमरोचयः । तेजोभिरदीपयः । किंच विश्वकर्मा विश्वस्य कर्तासि विश्वदेवः सर्वदेवश्चासि । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । अपि वा अन्वया देवता इन्द्रमन्वया इति । अतो महान् सर्वाधिकोऽसि ॥

विभ्राजज्योतिषा स्वर्गच्छो रोचनं दिवः । देवास्त इन्द्र सख्याय येमिरे ॥३॥
विभ्राजन् । ज्योतिषा । स्वः । अगच्छः । रोचनं । दिवः । देवाः । ते । इन्द्र । सख्याय ।
येमिरे ॥३॥

हे इन्द्र त्वं ज्योतिषा तेजसा दिव आदित्यस्य रोचनं प्रकाशकमधिकरणत्वेन स्वः स्वर्गे विभ्राजन् प्रकाश-
यन्नगच्छः । प्राप्नोः । किंच देवाः सर्वे ते तव सख्याय मित्रत्वाय येमिरे । त्वं स्वमात्मानं नियमितवन्तः ।
अस्माकमिन्द्रः सखा यथा स्यादिति सर्वे देवा यत्नमकार्षुरित्यर्थः ॥

इन्द्र नो गन्धि प्रियः सञ्चाजिदगौह्यः । गिरिर्न विश्वतस्पृथुः पतिर्दिवः ॥४॥
आ । इन्द्र । नः । गन्धि । प्रियः । सञ्चाऽजित् । अगौह्यः । गिरिः । न । विश्वतः । पृथुः ।
पतिः । दिवः ॥४॥

हे इन्द्र प्रियः प्रियतमः सञ्चाजिदगौह्यः जेतागौह्यः केनापि गूहितुमशक्यो गिरिर्न पर्वत इव विश्वतः सर्वतः
पृथुः पृथुतमो दिवः स्वर्गस्य पतिरीश्वरस्त्वं नोऽस्मान्ना गन्धि । आगच्छ ॥

अभि हि सत्य सोमपा उभे बभूथ रोदसी । इन्द्रासि सुन्वतो वृधः पतिर्दिवः ॥५॥
अभि । हि । सत्य । सोमपाः । उभे इति । बभूथ । रोदसी इति । इन्द्र । असि । सुन्वतः ।
वृधः । पतिः । दिवः ॥५॥

हे सत्य सोमपाः सोमस्य पातरिन्द्र यस्त्वमुभे रोदसी यावापृथिव्यावभि बभूथ सामर्थ्येनाभिभवसि स त्वं
सुन्वतः सोमाभिषवन् कुर्वतो यजमानस्य वृधो वर्धकोऽसि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरीश्वरोऽसि ॥

त्वं हि शश्वतीनामिन्द्र दर्ता पुरामसि । हुन्ता दस्योर्मनोवृधः पतिर्दिवः ॥६॥
त्वं । हि । शश्वतीनां । इन्द्र । दर्ता । पुरां । असि । हुन्ता । दस्योः । मनोः । वृधः ।
पतिः । दिवः ॥६॥

हे इन्द्र शश्वतीनां बह्वीनां पुरां शत्रुनगरीणां दर्तासि । दारयिता भवसि । किंच दस्योरुपपत्त्यितुरसुरस्य
हुन्तासि । घातको भवसि । मनोर्मनुष्यस्य यागादिकं कुर्वतो वृधो वर्धकश्चासि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरी-
श्वरोऽसि ॥ ११ ॥

अथा हीन्द्र गिर्वेण उप त्वा कामान्महः संसृज्महे । उदेव यन्त उदभिः ॥७॥
अथ । हि । इन्द्र । गिर्वेणः । उप । त्वा । कामान् । महः । संसृज्महे । उदाऽदेव । यन्तः ।
उदभिः ॥७॥

हे गिर्वेणो गीर्भिवनगीथिन्द्र अथा हि संप्रति हि त्वा त्वां महो महतः कामाश्कमनीयान् सोमागुप
संसृज्महे । उपसृजामः । प्रापयाम इत्यर्थः । तच्च वृष्टांतमाह । उदेव यद्योदकेन यन्तो गच्छन्त उदभिरंजलि-
नोत्थित्योदकैः समीपस्थान्पुष्पान् क्रीडार्थं संसृजति तद्वदित्यर्थः ॥

वारुणं त्वां यव्याभिर्वर्धति शूर ब्रह्माणि । वावृध्वासं चिदद्रिवो दिवेदिवे ॥८॥
 वाः । न । त्वा । यव्याभिः । वर्धति । शूर । ब्रह्माणि । वावृध्वासं । चित् । अद्रिऽवः ।
 दिवेऽदिवे ॥८॥

हे अद्रिवो वज्रिशूरेंद्र वारुण यथोदकमुदकस्थानं यव्याभिर्नदीभिः । अवनयो यव्या इति नदीनामसु पाठात् । वर्धति वर्धयति तथा ब्रह्माणि स्तोत्रैर्वृध्वासं चित् यथा निरुदकं देशं नदीभिस्तथा न किंतु प्रवृद्धमेव त्वां दिवेदिवेऽन्वहं वर्धयति । स्तोतारो वर्धयति ॥

युंजति हरीं इषिरस्य गाथयोरौ रथं उरुयुगे । इंद्रवाहा वचोयुजा ॥९॥
 युंजति । हरी इति । इषिरस्य । गाथया । उरौ । रथे । उरुयुगे । इंद्रऽवाहा ।
 वचःऽयुजा ॥९॥

इषिरस्य गमनशीलस्त्रिंशोऽरुयुगे महायुग उरौ महति रथ इंद्रवाहेंद्रस्य वाहनभूतो वचोयुजा वचन-
 मात्रेणैव युज्यमानो हरो अथौ गाथया स्तोत्रेण स्तोतारो युंजति । योजयति ॥

त्वं न इंद्रा भरौ ओजो नृम्णं शतक्रतो विचर्षणे । आ वीरं पृतनाषहं ॥१०॥
 त्वं । नः । इंद्र । आ । भर । ओजः । नृम्णं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विऽचर्षणे । आ ।
 वीरं । पृतनाऽसहं ॥१०॥

हे शतक्रतो बलकर्मन् विचर्षणे विद्रष्टरिद्र त्वं नोऽस्त्रभ्यमोजो बलं नृम्णं धनं । गयो नृम्णमिति धननामसु पाठात् । आ भर । आहर । वीरं वीर्योपेतं पृतनाषहं सेनासहं सेनामभिमवितारं त्वामा याचामहे इति शेषः ॥

त्वं हि नः पिता वसो त्वं माता शतक्रतो बभूविथ । अधा ते सुखमीमहे ॥११॥
 त्वं । हि । नः । पिता । वसो इति । त्वं । माता । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । बभूविथ ।
 अध । ते । सुखं । ईमहे ॥११॥

हे वसो वासयितः शतक्रतो बलकर्मनिद्र त्वं नोऽस्त्राकं पिता पितृवत्पालको बभूविथ । भव । त्वं माता मातृवदारकश्च बभूविथ । अधाय च वयं ते तव स्वभूतं सुखं सुखमीमहे । याचामहे ॥

त्वां शुष्मिन्पुरुहूत वाजयंतमुप ब्रुवे शतक्रतो । स नो रास्व सुवीर्यं ॥१२॥
 त्वां । शुष्मिन् । पुरुऽहूत । वाजऽयंतं । उप । ब्रुवे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सः ।
 नः । रास्व । सुऽवीर्यं ॥१२॥

हे शुष्मिन्बलवन् पुरुहूत बलभिर्यजमानैराहूत शतक्रतो बलकर्मनिद्र वाजयंतं बलमिच्छंतं त्वामुप ब्रुवे । उपस्तीमि । स त्वं नोऽस्त्रभ्यं सुवीर्यं धनं रास्व । देहि ॥ ॥२॥

त्वामिदा ह्य इत्यष्टचं पष्ठं सूक्तं नृमेधस्यायं । अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । त्वामि-
 दाष्टौ प्रागाथमिति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकस्य त्वामिदा ह्यः । आ० ७. ४. इति ॥
 महाव्रतेऽपि निष्किल्वे बाईततुचाशीतावयं प्रगाथः । तथैव पंचमारखके सूचितं । त्वामिदा ह्यो नर इत्येतं
 प्रमाद्यं प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः आर्यंत

इवेति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूत्रितं च । आर्यत इव सूर्यं वरमहौ असि सूर्य । आ० ७.४. । इति ॥
चातुर्विंशकेऽहनि मार्यदिने त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु त्वमिन्द्र यशा असि । आ० ७.४. । इति ॥ तस्मिन्नेवाहनि
निष्केवले वैराजयोनिभूतोऽयं प्रगाथः शंसनीयः । सूत्रितं च । तयोरक्रियमाणस्य योनिं शंसद्वैरूपवैराजशा-
क्करैवतानां च । आ० ७.३. । इति ॥

त्वामिदा ह्यो नरोऽपीप्यन्वज्जिभूर्णयः ।

स इन्द्र स्तोमवाहसामिह श्रुध्युप स्वसरमा गहि ॥१॥

त्वां । इदा । ह्यः । नरः । अपीप्यन् । वज्जिन् । भूर्णयः ।

सः । इन्द्र । स्तोमवाहसां । इह । श्रुधि । उप । स्वसरं । आ । गहि ॥१॥

हे वज्जिन् वज्रवज्जिन्द्र यं त्वां भूर्णयो हविर्भिरणशीला नरः कर्मणां नेतारो यजमाना इदाद्य ह्यश्वा-
पीप्यन् सोममपाययन् स त्वं स्तोमवाहसां स्तोत्रवाहकानामस्माकं स्तोत्रमिह यज्ञे श्रुधि । गृणु । स्वसरं च गृहं
च । दुर्याः स्वसराणोति गृहनामसु पाठात् । उपा गहि । उपागच्छ ॥

मत्स्वा सुशिप्र हरिवस्तदीमहे त्वे आ भूषन्ति वेधसः ।

तव श्रवांस्युपमान्युकथ्या सुतेष्विन्द्र गिर्वणः ॥२॥

मत्स्व । सुशिप्र । हरिऽवः । तत् । इमहे । त्वे इति । आ । भूषन्ति । वेधसः ।

तव । श्रवांसि । उपऽमानि । उकथ्या । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥२॥

हे सुशिप्र शोभनहनो शोभनोष्णीषित्वा हरिवोऽश्ववन् गिर्वणो गोभिर्वननीयिन्द्र त्वे त्वयि वेधसः परि-
चारका आ भूषन्ति । आभवन्ति । मत्स्व सोमेन मादयात्मानं । किंच तत्त्वां वयमीमहे । याचामहे । किं याच्य-
मित्यवाह । सुतेषु सोमेष्वभिपुतेषु सत्सु तव श्रवांस्युपमान्युपमानभूतान्युकथ्या प्रशंस्यानि च संत्विति ॥

आर्यत इव सूर्यं विश्वेदिन्द्रस्य भक्षत ।

वसूनि जाते जनमान ओजसा प्रति भागं न दीधिम ॥३॥

आर्यतऽइव । सूर्यं । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । भक्षत ।

वसूनि । जाते । जनमाने । ओजसा । प्रति । भागं । न । दीधिम ॥३॥

हे अस्मदीया जनाः आर्यत इव सूर्यं यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यं भजन्ते तथेन्द्रस्य विश्वेद्विश्वाभ्येव
धनानि भक्षत । भजत । स च यानि वसूनि धनानि जात उत्पन्ने जनमाने जनिष्यमाणे चीजसा बलेन
करोति भागं न पित्र्यं भागमिव तानि धनानि प्रति दीधिम । प्रतिधारयामिति । यद्वा । आर्यत इव सूर्यं
यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यमुपतिष्ठन्ते तथेन्द्रस्य विश्वा विश्वानि विभक्तुमिच्छन्तः समाश्रिता मरुत इन्द्रमुपतिष्ठन्त
इति शेषः । उपस्थाय च मरुतो वसूनुदकलक्षणानि धनानि जाते जाताय जनमाने जनिष्यमाणाय च मनु-
ष्याय चीजसा बलेन भक्षत । विभजन्ति । तत्र चास्माकं यो भागस्तं भागं । नेति संप्रत्यर्थे । प्रतीत्येषोऽन्वित्येतस्य
स्थाने । अनु दीधिम । वयमनुधायाम । तथा च यास्तः । समाश्रिताः सूर्यमुपतिष्ठन्ति । अपि वोपमार्थे स्था-
त्सूर्यमिन्द्रमुपतिष्ठन्त इति । सर्वाणीन्द्रस्य धनानि विभक्ष्यमाणाः । स यथा धनानि विभजति जाते च जनि-
ष्यमाणे च तं वयं भागमनुधायाम । नि० ६. ८. । इति ॥

अनर्शरातिं वसुदामुप स्तुहि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ।

सो अस्य कामं विधत्ते न रोषति मनो दानाय चोदयन् ॥४॥

अनर्शऽरातिं । वसुऽदां । उप । स्तुहि । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ।

सः । अस्य । कामं । विधतः । न । रोषति । मनः । दाताय । चोदयन् ॥ ४ ॥

हे स्तोतारः अनर्शरातिमपापकदानं । अपापिष्ठस्य दातारमित्यर्थः । तथा च यास्कः । अनर्शरातिमन-
द्योलदानमद्यीलं पापकं । नि० ६. २३. । इति । वसुदां धनस्य दातारमिन्द्रमुप स्तुहि । यत इन्द्रस्य रातयो
दानानि भद्राः कल्याणानि । महदैश्वर्यकारीणीत्यर्थः । यतश्च स इन्द्रः स्वकीयं मनो दानायाभीष्टप्रदानाय
चोदयन् प्रेरयन् विधतः परिचरतोऽस्य स्तोतुः काममिच्छां न रोषति न हिनस्ति ॥

त्वमिन्द्र प्रतूर्तिष्वभि विश्वा असि स्पृधः ।

अशस्तिहा जनिता विश्वतूरसि त्वं तूर्य तरुष्यतः ॥ ५ ॥

त्वं । इंद्र । प्रऽतूर्तिषु । अभि । विश्वाः । असि । स्पृधः ।

अशस्तिऽहा । जनिता । विश्वऽतूः । असि । त्वं । तूर्य । तरुष्यतः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं प्रतूर्तिषु संयामेषु विश्वाः सर्वाः सृधो युद्धकारिणीः शत्रुसेना अभ्यसि । अभिभवसि । किंच हे
तूर्य शत्रूणां बाधकं त्वमशस्तिहा दैव्यानामशस्तीनां हंतासि । जनितासुरेभ्योऽशस्तीनां जनयिता चासि ।
विश्वतूः सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता चासि । तरुष्यतो बाधकांश्च बाधमानोऽसि ॥

अनु ते शुष्मं तुरयंतमीयतुः क्षोणी शिशुं न मातरा ।

विश्वास्ते स्पृधः अथयंत मन्यवे वृचं यदिन्द्र तूर्वसि ॥ ६ ॥

अनु । ते । शुष्मं । तुरयंतं । इयतुः । क्षोणी इति । शिशुं । न । मातरा ।

विश्वाः । ते । स्पृधः । अथयंत । मन्यवे । वृचं । यत् । इंद्र । तूर्वसि ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते तव शुष्मं बलं तुरयंतं हिंसंतं शत्रुं क्षोणी वावापृथिव्यौ मातरा मातरौ शिशुं न शिशुमिवा-
न्वीयतुः । अनुगच्छतः । गमनमात्रे दृष्टांतः । किंच हे इन्द्र त्वं यद्यस्माद्वृचं शत्रुं तूर्वसि हंसि अतस्ते तव मन्यवे
क्रोधाय विश्वाः सर्वाः सृधः संयामकारिणः सेनाः अथयंत । अथिताः खिन्ना भवन्ति ॥

इत ऊती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितं ।

आशुं जेतारं हेतारं रथीतममतूर्तं तुग्यावृधं ॥ ७ ॥

इतः । ऊती । वो । अजरं । प्रऽहेतारं । अप्रऽहितं ।

आशुं । जेतारं । हेतारं । रथिऽतमं । अतूर्तं । तुग्यऽवृधं ॥ ७ ॥

हे अस्त्रदीयजनाः वो यूयमजरं जरारहितं प्रहेतारं शत्रूणां प्रेरकमप्रहितं केनाप्यप्रेषितमाशुं वेगवंतं
जेतारं शत्रूणां हेतारं गंतारं रथीतमं रथिनां श्रेष्ठमतूर्तं केनाप्यहिंसितं तुग्यावृधमुदकस्य वर्धयितारमिन्द्रमूल्यार्थं
रक्षणायेतः कुरुत । पुरस्कुरुत इति यावत् ॥

इष्कर्तारमनिष्कृतं सहस्कृतं शतमूर्तिं शतक्रतुं ।

समानमिन्द्रमवसे हवामहे वसवानं वसूजुवं ॥ ८ ॥

इष्कर्तारं । अग्निःऽकृतं । सहःऽकृतं । शतंऽकृतिं । शतंऽकृतं ।
समानं । इन्द्रं । अवंसे । हवामहे । वसवानं । वसुऽजुवं ॥ ८ ॥

इष्कर्तारं शत्रूणां संस्कर्तारमनिष्कृतं स्वयमन्यैरसंस्कृतं सहस्कृतं वलेन कृतं शतमूतिं वज्ररक्षणं शतक्रतुं वज्रप्रज्ञं वज्रकर्माणां वा समानं बहूनां साधारणं वसवानं धनान्याच्छादयंतं वसूजुवं यजमानेभ्यो वसूनां प्रेरयितारमिन्द्रमवसे रक्षणाय वयं हवामहे । हवामः ॥ ॥ ३ ॥

अयं त इति द्वादशर्चं सप्तमं मूक्तं भृगुगोत्रस्य नेमस्यार्थं । अयमस्मि जरितरिति वृचनेन्द्रो नेमसमीपमेत्य स्वकीयं माहात्म्यमवोचत् अतस्तस्य वृचस्य स एवर्षिः । यस्य वाक्यं स ऋषिः । अनु० २. ४. । इति न्यायात् । षष्ठो जगती । सप्तम्यावास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः । शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता । यद्वाग्वदंती देवी वाचमित्येति वाग्देवत्ये शिष्टा ऐन्द्रः । तथा चानुकांतं । अयं द्वादश नेमो भार्गवस्त्रिष्टुभं षष्ठो जगती परास्तिस्त्रोऽनुष्टुभोऽयमिति वृचनेन्द्र आत्मानमस्मादुपात्ये वाच्याविति ॥ वाग्देवत्ये पर्शा यद्वाग्वदंतीति वषाया अनुवाक्या । सूचितं च । यद्वाग्वदंत्यविचेतनानि पतंगो वाचं मनसा विभर्ति । आ० ३. ८. । इति ॥ पूर्वोक्त एव पर्शा देवी वाचमिति हविषो याज्या । सूचितं च । देवी वाचमजनयंत देवा जनीयंतो न्वयव इति तिस्रः । आ० ३. ८. । इति ॥ प्रयाणसमये वयसाममनोज्ञा वाचः श्रुत्वा अपेत । सूचितं च । कनिकदञ्जनुषं प्रव्रुवाण इति सूक्ते जपेद्देवी वाचमजनयंत देवा इति च । आ० गृ० ३. १०. ९. । इति ॥

अयं त एमि तन्वा पुरस्ताद्विश्वे देवा अभि मा यंति पश्चात् ।

यदा मह्यं दीधरो भागमिन्द्रादिन्मया कृणवो वीर्याणि ॥ १ ॥

अयं ते एमि तन्वा पुरस्तात् विश्वे देवाः अभि मा यंति पश्चात् ।

यदा मह्यं दीधरः भागं । इन्द्र आत् । इत् । मया कृणवः वीर्याणि ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव पुरस्तादयतस्तन्वा पुत्रेण सहायमहमेमि । शत्रून्भिभविषुं गच्छामि । तवायतो गच्छंतं मां विश्वे देवास्त्वया सह पश्चादभि यंति । अभिगच्छंति । यदा त्वं मह्यं भार्गवाय नेमाय भागं शत्रुषु स्थितं भागं दीधरः धारयसि आदिदन्तरमेव मया सह मच्छत्रुजितुं वीर्याणि पीरुषाणि कृणवः । कुरु । यदि शत्रुषु स्थितं धनं मह्यं दित्सि तर्हि शत्रुजयार्थं गच्छतः सपुत्रस्य मम साहाय्यं कुर्विति भावः ॥

दधामि ते मधुनो भक्षमये हितस्ते भागः सुतो अस्तु सोमः ।

असंश्च त्वं दक्षिणतः सखा मेऽधा वृचाणि जघनाव भूरि ॥ २ ॥

दधामि ते मधुनः । भक्षं । अये । हितः । ते । भागः । सुतः । अस्तु । सोमः ।

असः । च । त्वं । दक्षिणतः । सखा । मे । अध । वृचाणि । जघनाव । भूरि ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तुभ्यं मधुनो मदकरस्य सोमस्य भक्षमये प्रथमं दधामि । धारयामि । सुतोऽभिषुतो भागो भजनीयः सोमस्ते तव हृदये हितो निहितोऽस्तु । भवतु । अपि च त्वं मे मम दक्षिणतो दक्षिणपार्श्वे सखा सप्तसः । स्थितो भव । अधाय भूरि बहूनि वृचाण्यसदीयाञ्च वृज्जघनाव । त्वमहं चोभावावां हन्वः ॥

प्र सु स्तोमं भरत वाजयंत इन्द्राय सत्यं यदि सत्यमस्ति ।

नेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह क ई ददर्श कमभि एवाम ॥ ३ ॥

प्र । सु । स्तोमं । भरत । वाजयंतः । इन्द्राय । सत्यं । यदि । सत्यं । अस्ति ।

न । इन्द्रः । अस्ति । इति । नेमः । ऊं इति । त्वः । आह । कः । ई । ददर्श । कं । अभि । स्तवाम ॥ ३ ॥

हे जनाः वाजयंतः संग्राममिच्छन्तो यूयं । पौंस्वे वाज इति संग्रामनामसु पाठात् । इंद्राय सत्यं सत्यभूतं स्तोमं सु सुपु प्र भरत । इंद्रोऽस्तीत्येतद्यदि सत्यमस्ति भवति । इंद्रास्तित्वे कः संदेहः । तच्चाह । नेम उ भार्गवो नेम एवेन्द्रो नाम त्वः कश्चिन्नास्तीत्याह । तत्र कारणं दर्शयति । क ईमेनमिंद्रं ददर्श । अद्राणीत् । न कोऽप्यपश्यत् । अतः कं वयमभि एवाम । अभिष्टुमः । तस्मादिंद्रो नाम कश्चिद्विद्यत इति वादमात्रं न तु तत्सत्यमित्यर्थः ॥

अयमस्मि जरितः पश्य मेह विश्वा जातान्यभ्यस्मि म॒हा ।

ऋतस्य॑ मा प्र॒दिशो॑ वर्धय॑त्याद॒दिरो॑ भुव॑ना द॒दरीमि॑ ॥४॥

अयं॑ । अस्मि॒ । जरि॑तरिति । पश्य॑ । मा॒ । इह॑ । विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । अभि॑ । अस्मि॒ । म॒हा ।

ऋतस्य॑ । मा॒ । प्र॒दिशः॑ । वर्ध॑यति । आ॒द॒दि॒रः । भुव॑ना । द॒दरीमि॑ ॥४॥

एवं नेमस्यैर्वचनमाकर्ण्य इंद्रस्तस्य समीपमाजगाम । आगत्य चात्मानमनेन वृत्तेन स्तौति । हे जरितः स्तोतः अयमहमस्मि । इह तव समीपे स्थितं मा मां पश्य । विश्वा सर्वाणि जातानि भुवनानि म॒हा महत्त्वेनाभ्यस्मि । अहमभिभवामि । किंच मामृतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा प्रदिशः प्रदेष्टारो विद्वांसः स्तोत्रैर्वर्धयन्ति । अपि चाद॒दि॒र आदरणशीलोऽहं भुवना भुवनानि शुभृतानि द॒दरीमि॑ । भृशं विदारयामि ॥

आ यन्मा॑ वे॒ना अरु॑हन्ऋतस्य॑ एक॒मासी॑नं ह॒र्यतस्य॑ पृ॒ष्ठे ।

मन॑श्चिन्मे हृ॒द आ प्र॑त्यवोच॒दचि॑क्रद॒च्छि॒शुम॑न्तः सखा॑यः ॥५॥

आ । यत् । मा॒ । वे॒नाः । अरु॑हन् । ऋ॒तस्य॑ । एकं॑ । आसी॑नं । ह॒र्यतस्य॑ । पृ॒ष्ठे ।

मनः॑ । चि॒त् । मे॒ । हृ॒दे । आ । प्र॒ति । अ॒वो॒चत् । अचि॑क्रदन् । शि॒शु॒ऽम॑न्तः । सखा॑यः ॥५॥

यद्यदा य ऋतस्य यज्ञस्य यज्ञं ॥ कर्मणि पठि ॥ वेनाः कामयमाना हर्यतस्य कांतस्यांतरिक्षस्य पृष्ठ आसीनमुपविष्टमेकं मा मामारुहन् तदानां तेषां भवतामारोहं मनश्चिन्म एव मे मम हृदे हृदयाय प्रत्यवोचत् । अव्रवीत् । अज्ञासिषं च तदाज्ञानं शिशुमन्तः पुत्रयुक्ताः सखायः प्रिया अमी अचिक्रदन् मां क्रंदन्तीति ॥

विश्वे॑क्षा ते॒ सर्व॑नेषु प्र॒वाच्या॑ या च॒कर्थं॑ मघव॑न्निद्र सु॒न्वते॑ ।

पारा॑वतं॒ यत्पु॑रु॒संभृ॑तं वस्व॑पावृ॒णोः शर॑भाय॒ ऋषि॑बंधवे ॥६॥

विश्वा॑ । इत् । ता । ते॒ । सर्व॑नेषु । प्र॒वाच्या॑ । या । च॒कर्थं॑ । म॒घ॒ऽव॑न् । इं॒द्र । सु॒न्वते॑ ।

पारा॑वतं । यत् । पु॒रु॒ऽसं॑भृ॒तं । वसु॑ । अप॒ऽव॑वृ॒णोः । शर॑भाय॒ । ऋषि॑ऽबंधवे ॥६॥

स्वसमीपमागतमिंद्रं दृष्ट्वा संतुष्ट ऋषिरिंद्रस्य विविधानि कर्माणि दानं च विश्वेक्षा त इत्यनेन वृत्तेन स्तौति । हे मघवन्निद्र त्वं सर्वनेषु यज्ञेषु सुन्वते सोमामिषवं कुर्वते यजमानाय या यानि कर्माणि चकर्थ अकरोः ते तव ता तानि कर्माणि प्रवाच्या प्रवक्तव्यानि विश्वेदन्तान्येव । किंच त्वं पारावतं परावन्नामकस्य कस्यचिच्छ्वोः स्वभूतं यद्वनमस्ति तदृषिबंधवे शरभाय शरभनाम्न ऋषयेऽपावृणोः । अपवृतवानसि । पुरुसंभृतं यथा बह्वसंभृतं भवति ॥ ॥४॥

प्र नूनं॑ धा॒वता॑ पृथ॒ङ्गेह॑ यो वो॒ अवा॑वरीत् ।

नि षी॑ वृ॒चस्य॑ म॒र्मणि॑ वज्र॒मि॒न्द्रो॑ अपी॒पतत्॑ ॥७॥

प्र । नूनं । धावत् । पृथक् । न । इह । यः । वः । अवावरीत् ।
नि । सीं । वृचस्य । मर्मणि । वज्रं । इंद्रः । अपीपत् ॥ ७ ॥

यः शत्रुर्नृणमिदानीं प्र धावत प्रधावति पृथगिह पृथङ् तिष्ठति च वो युष्मान्नावावरीत् न विवारयति च तस्य वृचस्य शत्रोर्मणि मर्मस्थान इंद्रो वज्रं कुलिशं न्यपीपत् । नितरामपातयत् ॥

मनोजवा अयमान आयसीमतरत्पुरं ।

दिवं सुपर्णो गत्वाय सोमं वज्रिण आभरत् ॥ ८ ॥

मनःऽजवाः । अयमानः । आयसीं । अतरत् । पुरं ।

दिवं । सुपर्णः । गत्वाय । सोमं । वज्रिण । आ । अभरत् ॥ ८ ॥

सुपर्णो गृत्वाय मनोजवा मनोविगोऽयमानो गच्छन्नायसीं हिरण्मयीं पुरं नगरीमतरत् । अतारोत् । ततो दिवं स्वर्गं गत्वाय गत्वा वज्रिण इंद्राय सोममाभरत् । आहरच्च ॥

समुद्रे अंतः शयत उद्गा वज्रो अभीवृतः । भरंत्यस्मै संयतः पुरःप्रस्रवणा वलिं ॥ ९ ॥

समुद्रे । अंतरिति । शयते । उद्गा । वज्रः । अभिऽवृतः । भरंति । अस्मै । संऽयतः

पुरःऽप्रस्रवणाः । वलिं ॥ ९ ॥

यो वज्रः समुद्रेऽतः समुद्रस्य मध्ये शयते शेते यद्योद्गोदकेनाभिवृतोऽस्मै वज्राय संयतः संयामस्य । सगमन संयत इति संयामनाममु पाठात् ॥ पुरःप्रस्रवणाः पुरस्ताद्वच्छंतः शत्रवो बलिमुपहारं भरंति । धारयंति । तस्य च्छेद्या भवन्तीत्यर्थः ॥

यद्वाग्वदंत्यविचेतनानि राष्ट्रीं देवानां निषसाद मंद्रा ।

चतस्र ऊर्जं दुदुहे पर्यासि क्व स्विदस्याः परमं जगाम ॥ १० ॥

यत् । वाक् । वदंती । अविऽचेतनानि । राष्ट्रीं । देवानां । निऽससाद । मंद्रा ।

चतस्रः । ऊर्जं । दुदुहे । पर्यासि । क्व । स्वित् । अस्याः । परमं । जगाम ॥ १० ॥

राष्ट्री राजनशीला देवानां मंद्रा मादयित्री वा यद्यदा वागविचेतनानि विज्ञानरहितानप्रज्ञातानर्थान्वदंती प्रज्ञापयंती निषसाद यज्ञे निषीदति तदा चतस्रो दिशः प्रत्यूर्जमज्ञं पर्यासि तत्कारणभूतान्युद कानि दुदुहे । अस्या माध्यमिकाया वाचः स्वभूतं यत्परमं अष्टं तत्क्व जगाम । क्व गच्छतीति न दृश्यत इत्यर्थः । तथा च यास्तुः । यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्यविज्ञातानि राष्ट्री देवानां निषसाद मंद्रा मदना चतस्रोऽनु दिश ऊर्जं दुदुहे पर्यासि क्व स्विदस्याः परमं जगामेति यत्पृथिवीं गच्छतीति वा यदादिखरग्रमयो हरंतीति वा । नि० ११. २८. इति ॥

देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति ।

सा नो मंद्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु ॥ ११ ॥

देवीं । वाचं । अजनयंत । देवाः । तां । विश्वरूपाः । पशवः । वदंति ।

सा । नः । मंद्रा । इषं । ऊर्जं । दुहाना । धेनुः । वाक् । अस्मान् । उप । सुऽस्तुता ।

आ । एतु ॥ ११ ॥

एषा माध्यमिका वाक् सर्वप्राण्यंतर्गता धर्माभिवादिनी भवतीति विभूतिमुपदर्शयति । यां देवीं योतमानां माध्यमिकां वाचं देवा माध्यमिका अजनयंत जनयंति तां वाचं विश्वरूपाः सर्वरूपा व्यक्तवाचोऽव्यक्तवाचश्च पशवो वदंति । तत्पूर्वकत्वाद्वाक्प्रवृत्तेः । सा वाग्देवी मंद्रा मदना सुत्या हर्षयित्री वा वृष्टिप्रदानेनास्त्रभयमिषमन्नमूर्जं पयोधृतादिरूपं रसं च दुहाना चरंती धेनुधेनुभृता सुष्टुतास्त्राभिः सुतास्त्रान्निमानुपेतु । उपगच्छतु । वर्षणाद्योयुक्तित्यर्थः । तथा च यास्कः । देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति व्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्च सा नो मदनाज्ञं च रसं च दुहाना धेनुर्वागस्त्रानुपेतु सुष्टुता । नि० ११. २९. । इति ॥

सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व द्यौर्देहि लोकं वज्राय विष्कभे ।

हनाव वृचं रिणचाव सिंधूनिद्रस्य यंतु प्रसवे विसृष्टाः ॥ १२ ॥

सखे विष्णो इति । विऽतरं । वि । क्रमस्व । द्यौः । देहि । लोकं । वज्राय । विऽस्कभे ।

हनाव । वृचं । रिणचाव । सिंधून् । इन्द्रस्य । यंतु । प्रऽसवे । विऽसृष्टाः ॥ १२ ॥

हे सखे विष्णो त्वं वितरसत्यंतं वि क्रमस्व । विक्रमं कुरु । हे द्यौः त्वं वज्राय वज्रस्य विष्कभे विष्कभनाय लोकमवकाशं देहि । प्रयच्छ । हे विष्णो त्वं चाहं चोभावावां वृचमसुरं हनाव । हन्वः । सिंधून् वृचावष्टब्धा नदीश्च रिणचाव । नयावः । तेऽमी विष्टृष्टाः सिंधव इन्द्रस्य प्रसवे यंतु । प्रेरणे गच्छंतु । तमिममर्थं संगृह्य शोकैः शान्तो दर्शयति । त्रोल्लोकानभिवृत्तैतान्वृचस्तस्थौ स्वया त्विषा । तं नाशकवृत्तमिन्द्रो विष्णुमभ्येत्य सोऽब्रवीत् ॥ वृचं हनिष्ये तिष्ठस्व विक्रम्याद्य ममांतिके । उद्यतस्य तु वज्रस्य द्यौर्देदातु ममांतरं ॥ तथेति विष्णुस्तच्चक्रे द्याद्यास्य विवरं ददा । तदेतदखिलं प्रोक्तं सखे विष्णो इति त्वृचा । बृ० ६. ९३१-९३३. । इति ॥ ॥ ५ ॥

ऋधगिति षोडशर्चमष्टमं मृत्तं । अत्रानुकम्यते । ऋधक् षोडश जमदग्निर्भार्गवो मैत्रावरुणं प्रागाथं त्रिविष्टुवंतं तृतीयादि गायत्री सतोबृहती स्तोत्रं राजस्वृक्सपादादित्याश्विन्यौ वायवे सौर्यौ बृहत्युषसा सूर्यप्रभासुतिर्वा पावमानी गये इति । भृगुगोत्रो जमदग्निर्ऋषिः । चतुर्दशाद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । त्रयोदशो बृहती शिष्टानामयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । तृतीया गायत्री । स्तोत्रं राजसु गायतेति पादेन सहिता ते हिनिर इत्यादित्यदेवताका । आ मे वचासीति द्वे अश्विदेवताके । आ नो यज्ञं दिविसृष्टमिति द्वे वायुदेवत्ये । वरुणमहौ असि सूर्येति द्वे सूर्यदेवत्ये । इयं या नीचीत्येषोपोदेवत्या । यद्वा । सूर्यप्रभानया सूर्यते । अतः सैव देवता । प्रजा ह तिस्र इत्येषा पवमानदेवताका । माता रुद्राणामिति द्वे गोदेवत्ये । शिष्टाः पंचर्चो मैत्रावरुणः ॥ मृत्तविनियोगो लैंगिकः ॥ संग्रामार्थं राज्ञः संनहने प्र यो वां मित्रावरुणेति द्वे राजानं वाचयेत् । सूत्रितं च । अभीवर्तं वाचयति प्र यो वां मित्रावरुणेति च द्वे । आ० गृ० ३. १२. १२. । इति ॥ पृथक्स्य पंचमेऽहनि प्रउगे वायव्यतृचस्या नो यज्ञमित्यादिके द्वे ऋचावाधे । सूत्रितं च । आ नो यज्ञं दिविसृष्टमिति द्वे आ नो वायो महं तन इत्येका । आ० ७. १२. । इति ॥ आश्विनं शंसिष्यम्होता वरुणमहौ असि सूर्येति द्वाभ्यामग्निं जुहुयात् । सूत्रितं च । वरुणमहौ असि सूर्येति द्वाभ्यामिन्द्रं वो विश्वतस्सरोति च । आ० ६. ५. । इति ॥ मार्धंदिनसवने सोमातिरेक एकं शस्त्रमुपजायते । तत्र वरुणमहौ असोति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । वरुणमहौ असि सूर्योदु त्यद्दर्शतं वपुरिति प्रगाथां स्तोत्रियानुरूपं । आ० ६. ७. । इति ॥ अयमेव प्रगाथस्यातुर्विंशिके मार्धादिनो ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च । आयंत इव सूर्यं वरुणमहौ असि सूर्यं । आ० ७. ४. । इति ॥ मधुपर्के गामुत्सृज्य माता रुद्राणामिति जपेत् । सूत्रितं च । माता रुद्राणां दुहिता वसूनामिति जपित्यो-मुत्सृजतेत्युत्सृज्य । आ० गृ० १. २४. २५. । इति ॥

ऋधगित्या स मर्त्यः शशमे देवतातये ।

यो नूनं मित्रावरुणावभिष्टंय आचक्रे हव्यदातये ॥ १ ॥

ऋधक् । इत्या । सः । मर्त्यः । शशमे । देवऽतातये ।

यः । नूनं । मित्रावरुणौ । अभिष्टये । आऽचक्रे । हव्यऽदातये ॥ १ ॥

यो मनुष्यो नूनं क्षिप्रं हव्यदातये हविषां प्रदात्रे यजमानाय मित्रावरुणावभिष्टयेऽभिमतसिद्धयर्थमाचक्रे
ऽभिमुखी करोति स मर्त्यो मनुष्य ऋधक् सत्यमित्येतथं देवतातये यज्ञार्थं शशमे । हविः संस्करोति ॥

वर्षिष्ठक्षत्रा उरुचक्षसा नरा राजाना दीर्घश्रुतमा ।

ता बाहुता न दंसना रथर्यतः साकं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ २ ॥

वर्षिष्ठऽक्षत्रौ । उरुऽचक्षसा । नरा । राजाना । दीर्घश्रुतऽतमा ।

ता । बाहुता । न । दंसना । रथर्यतः । साकं । सूर्यस्य । रश्मिभिः ॥ २ ॥

वर्षिष्ठक्षत्रातिशयेन वृहवलावुरुचक्षसा महादर्शनी नरा नेतारी कर्मणां राजाना दीप्यमाना दीर्घश्रुत-
मातिशयेन विद्वांसो ता ता मित्रावरुणौ बाहुता न भुजाविव सूर्यस्य रश्मिभिः किरणैः साकं सह दंसना
दंसनानि कर्माणि । अप्रो दंस इति कर्मनामसु पाठात् । रथर्यतः । प्राप्तः । यथा बाहु सह कर्म प्राप्तः
तथा मित्रावरुणौ सह यज्ञं प्राप्त इत्यर्थः ॥

प्र यो वां मित्रावरुणाजिरो दूतो अद्रवत् । अयःशीर्षा मदेरघुः ॥ ३ ॥

प्र । यः । वां । मित्रावरुणा । अजिरः । दूतः । अद्रवत् । अयःऽशीर्षा । मदेऽरघुः ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवामजिरो गमनशीलो यो यजमानः प्राद्रवत् अभिगच्छति स देवानां दूतो
भवति । अयःशीर्षा हिरण्यानंक्रतशिरस्कथ भवति । मदेरघुर्मदकरे धने गता च भवति ॥

न यः संपृच्छे न पुनर्हवीतवे न संवादाय रमते ।

तस्मान्नो अद्य समुतेरुष्यतं बाहुभ्यां न उरुष्यतं ॥ ४ ॥

न । यः । संऽपृच्छे । न । पुनः । हवीतवे । न । संऽवादाय । रमते ।

तस्मात् । नः । अद्य । संऽउतेः । उरुष्यतं । बाहुऽभ्यां । नः । उरुष्यतं ॥ ४ ॥

यः शत्रुः संपृच्छे संप्रश्रय न रमते न क्रीडते न च पुनः पुनर्हवीतवे हवनाय रमते न च संवादाय रमते
तस्माच्छत्रोः समुतेः संग्रामान्नोऽस्मान्योरुष्यतं हे मित्रावरुणौ युवां रक्षतं । किंच तस्य शत्रोर्बाहुभ्यां नो
ऽस्मानुरुष्यतं । रक्षतं ॥

प्र मित्राय प्रार्यग्णे सचथ्यमृतावसो ।

वरुथ्यं वरुणे छंद्यं वचः स्तोत्रं राजसु गायत ॥ ५ ॥

प्र । मित्राय । प्र । अर्यग्णे । सचथ्यं । ऋतवसो इत्यृतऽवसो ।

वरुथ्यं । वरुणे । छंद्यं । वचः । स्तोत्रं । राजऽसु । गायत ॥ ५ ॥

हे ऋतवसो यज्ञधन मित्राय सचथ्यं सेवार्हं वरुथ्यं यज्ञगृहे भवं च स्तोत्रं प्र गायत । प्रकर्षेण गायत ।
अर्यग्णे च प्र गायत । वरुणे छंद्यं प्रीणनसाधनं चैतादृशं वचः प्र गायत । प्रगायतेति बह्वचनं पूजार्थं ।
एतदेव दर्शयति । राजसु मित्रादिषु राजसु स्तोत्रं गायत । पठत । मित्रादींस्त्रीनाञ्चः स्तुतिं समुदा-
यार्थः ॥ ॥ ६ ॥

ते हि॒न्विरे अ॒रुणं॑ जे॒न्यं वस्वे॑कं पु॒त्रं ति॑सृ॒णां ।
 ते धा॒मान्य॒मृता॒ म॒र्याना॑म॒द॒ब्धा अभि॑ च॒क्षते ॥ ६ ॥
 ते । हि॒न्विरे । अ॒रुणं॑ । जे॒न्यं । वसु॑ । ए॒कं । पु॒त्रं । ति॑सृ॒णां ।
 ते । धा॒मानि॑ । अ॒मृताः॑ । म॒र्यानां॑ । अ॒द॒ब्धाः । अभि॑ । च॒क्षते ॥ ६ ॥

अरुणमरुणवर्णं जेन्यं जयसाधनं वसु वासकं तिसृणां पृथिव्यादीनामेकं पुत्रं ते देवा हिन्विरे । प्रेरयन्ति त्रैलोक्यस्य तमोनिवारणाय । किंचादब्धाः केनाप्यहिंसिता अमृता मरणरहितास्ते देवा मर्यानां मनुष्याणां धामानि स्थानान्यभि चक्षते । अभिपश्यन्ति ॥

आ मे॒ वचांस्यु॒द्यता॒ द्युम॑त्त॒मानि॒ क॒र्त्वा ।
 उ॒भा या॑तं ना॒सत्या॒ स॒जोष॑सा॒ प्रति॑ ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ॥ ७ ॥
 आ । मे॒ । वचांसि॑ । उ॒त्त॒य॑ता । द्युम॑त्त॒मानि॑ । क॒र्त्वा ।
 उ॒भा । या॑तं । ना॒सत्या॑ । स॒जोष॑सा । प्रति॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ ॥ ७ ॥

हे नामत्या नासत्यौ सत्यस्य प्रणेतारौ सजोषसा संगतावुभौ युवां मे जमदग्नेर्ममोद्यतोद्यतानि द्युमन्तमानि दीप्ततमानि वचांसि सौत्ररूपाणि वाक्यानि कर्त्वा कर्माणि च यातं । किंच हव्यानि हवीषि वीतये भक्षणाय प्रति गच्छन्तं ॥

रा॒तिं य॒ज्ञांम॒रुक्ष॑सं ह॒वाम॑हे यु॒वाभ्या॑ वा॒जिनी॑वसू ।
 प्रा॒चीं हो॒त्रां प्र॑ति॒रन्ता॑वितं न॒रा गृ॑णा॒ना ज॒मद॑ग्नि॒ना ॥ ८ ॥
 रा॒तिं । यत् । वां । अ॒रुक्ष॑सं । ह॒वाम॑हे । यु॒वाभ्या॑ । वा॒जिनी॑वसू इति वा॒जिनी॑ऽवसू ।
 प्रा॒चीं । हो॒त्रां । प्र॑ति॒रन्ता॑ । इ॒तं । न॒रा । गृ॑णा॒ना । ज॒मत्त॑ऽअ॒ग्नि॒ना ॥ ८ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनावस्थिनी वां युवयोः संबन्धि यदरुक्षसं रक्षोवर्जितं दानमस्ति तद्यदा हवामहे । एतदेव विशदयति । युवाभ्यां क्रियमाणां रातिं दानं हवामहे इति । तदानीं प्राचीं प्राप्नुवां होत्रां सुतिं प्रतिरन्तां वर्धयन्तां नरा नेतारौ जमदग्निर्वाप्या गृणानां स्तूयमानां च संतावितं । आगच्छन्तं ॥

आ नो॑ य॒ज्ञं दि॒वि॒स्पृशं॑ वा॒यो या॒हि सु॑म॒न्म॒भिः ।
 अ॒न्तः प॒वित्रं॑ उ॒परि॑ श्री॒णानो॑ऽयं शु॒क्रो अ॒यामि॑ ते ॥ ९ ॥
 आ । नः॑ । य॒ज्ञं । दि॒वि॒स्पृशं॑ । वा॒यो इति॑ । या॒हि । सु॑म॒न्म॒भिः ।
 अ॒न्तरि॑ति । प॒वित्रं॑ । उ॒परि॑ । श्री॒णानः॑ । अ॒यं । शु॒क्रः । अ॒यामि॑ । ते ॥ ९ ॥

हे वायो त्वं नोऽस्माकं दिविस्पृशं तं यज्ञमा याहि । किमर्थमागमनमित्यत्राह । सुमन्मभिः सुष्ठुतिभिरन्तः पवित्रे पवित्रस्य मध्य उपरि श्रीणानः अयमाणो निषिध्यमानोऽयं शुक्रः सोमस्ते तुभ्यमयामि । नियत आसीदिति ॥

वे॒त्य॒ध्व॒र्युः प॒थि॒भ्यो र॒जि॒ष्ठैः प्र॑ति ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ।
 अ॒धा नि॒युत्व॑ उ॒भय॑स्य नः पि॒ब शु॒चिं सोमं॑ ग॒वांशिरं॑ ॥ १० ॥

वेति । अध्वर्युः । पृथिऽभिः । रजिष्ठैः । प्रति । हव्यानि । वीतये ।
अध । नियुत्तः । उभयस्य । नः । पिब । शुचिं । सोमं । गोऽआशिरं ॥ १० ॥

हे नियुत्तो नियुत्तं च काश्च वन्वायो अध्वर्युर्हविर्धानाद्रजिष्ठैर्जुतमैः पृथिभिर्मर्गिर्वेति । गच्छति । वीतये भक्षणाय तव भक्षणाणि हव्यानि हवीषि च प्रति नयतीति शेषः । अधाय नोऽस्माकं संबन्धिनमुभयस्यो-
भयविधं सोमं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ पिब । उभयविधत्वं दर्शयति । शुचिं शुद्धं सोमं गवाशिरं गव्येन पयसा
मिश्रितं वेति ॥ ७ ॥

वरमहाँ असि सूर्य बळादित्य महाँ असि ।
महस्ते सतो महिमा पनस्यतेऽद्वा देव महाँ असि ॥ ११ ॥
बट् । महान् । असि । सूर्य । बट् । आदित्य । महान् । असि ।
महः । ते । सतः । महिमा । पनस्यते । अद्वा । देव । महान् । असि ॥ ११ ॥

हे सूर्य त्वं महस्तेजसाधिकोऽसि । बट् सत्यं । नैतन्मिथेत्यर्थः । हे आदित्यादितेः पुत्र त्वं महान् बलेनाप्य-
धिकोऽसि । बट् सत्यं । महो महतः सतो भवतस्ते महिमा महत्त्वं पनस्यते । स्तोतुभिः स्तूयते । हे देव द्योत-
नादिगुणयुक्त सूर्य त्वं महान् वीर्येणाप्यधिकोऽसि । भवसि । अद्वा सत्यमेव । अत्र न संशय इत्यर्थः । बट्
सत्तादिति सत्यनामसु पाठात् ॥

बट् सूर्य श्रवसा महाँ असि सचा देव महाँ असि ।
मह्ना देवानामसूर्यः पुरोहितो विभु ज्योतिरदाभ्यं ॥ १२ ॥
बट् । सूर्य । श्रवसा । महान् । असि । सचा । देव । महान् । असि ।
मह्ना । देवानां । असूर्यः । पुरःऽहितः । विऽभु । ज्योतिः । अदाभ्यं ॥ १२ ॥

हे सूर्य त्वं श्रवसा श्रवणेन महान् सर्वाधिकोऽसि बट् सत्यं । हे देव द्योतमान सूर्य त्वं देवानां मध्ये मह्ना
महत्वेन महानधिकोऽसि सचा सत्यमेव । असूर्योऽसुराणां हन्ता चासि । किंच त्वं देवानां पुरोहितो हितोप-
देष्टासि । किंच तज्ज्योतिस्तेजो विभु महद्दाभ्यं केनाप्यहिंस्यं च ॥

इयं या नीच्यर्किणी रूपा रोहिण्या कृता ।
चिचेव प्रत्यदर्श्यामृत्यैतदशसु बाहुषु ॥ १३ ॥
इयं । या । नीची । अर्किणी । रूपा । रोहिण्या । कृता ।
चिचाऽइव । प्रति । अदर्शि । आऽयती । अंतः । दशऽसु । बाहुषु ॥ १३ ॥

अस्यामृचुषसः स्तुतिः सूर्यप्रभाया वा । येयं नीच्यवाङ्मुख्यर्किणी स्तुतिमती रूपा रूपवती रोहिण्या
प्रकाशयुक्ता कृतोपाः सूर्यप्रभा वोत्पादिता सांतर्ब्रह्मांडस्य मध्ये बाहुषु बाहुस्थानीयासु दशसु दशसंख्याकामु
दित्वायत्यागच्छती चिचेव चिचा गौरिव प्रत्यदर्शि । सर्वैरदृश्यत ॥

प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुर्न्यैत्या अकर्मभितो विविश्रे ।
बृहड् तस्यौ भुवनेष्वंतः पवमानो हरित आ विवेश ॥ १४ ॥

प्र॒जाः । ह॒ । ति॒स्रः । अ॒ति॒ऽआ॒यँ । ई॒युः । नि । अ॒न्याः । अ॒र्कैः । अ॒भि॒तः । वि॒वि॒श्रे ।
बृ॒हत् । ह॒ । त॒स्थौ । भु॒वने॒षु । अ॒न्तरि॒ति । प॒व॒मानः । ह॒रि॒तः । आ । वि॒वेष॒ ॥ १४ ॥

यास्मिन् प्रजा अत्यायमीयुः अत्यायमायन् अन्यास्ता इमाः प्रजा अर्कमर्चनीयमभिमतो विविश्रे । अभितो निविष्टास्तो न परावभुवुः । भुवनेष्वन्तर्मध्ये बृहन्नहानसावादित्यः । प्रजापतिरित्येके । तस्थौ । प्रकाशयन्नतिष्ठत् । हरितो दिशः पवमानो वायुरा विवेश । आविष्टः । तथा चैतरेयब्राह्मणं । प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या वै ता इमाः प्रजास्मिन् अत्यायमायन्तानोमानि वयांसि वंगावगधाक्षरपादाः । न्यन्या अर्कमभितो विविश्रे इति ता इमाः प्रजा अर्कमभितो निविष्टा इममेवापि बृहद् तस्थौ भुवनेष्वन्तरित्यद् उ एव बृहद्भुवनेष्वन्तरसावादित्यः पवमानो हरित आ विवेशेति वायुरेव पवमानो दिशो हरित आविष्टः । ऐ० आ० २. १. १. इति । वाजसनेयिनोऽप्यामन्ति । स तपोऽतप्यत स प्रजा अकृतता ता अस्य प्रजाः कृष्टाः परावभुवुस्तानीमानि वयांसित्युपक्रम्य प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या अमूः प्रजा अत्यायन् न्यन्या अर्कमभितो विविश्रे इत्यभिर्वा अर्कस्तमिमाः प्रजा अभितो निविष्टास्ता इमाः पराभूताः । बृहद् तस्थौ भुवनेष्वन्तरिति प्रजापतिमेवैतदभ्यनूक्तं पवमानो हरित आ विवेशेति दिशो वै हरितस्ता अयं पवमान आविष्टः । शत० २. ५. १. १-५. इति ॥

मा॒ता रु॒द्राणां॑ दु॒हिता वसू॑नां॒ स्वसा॑दित्यानाम॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑ ।

प्र नु वो॑चं चि॒कितु॑षे॒ जना॑य॒ मा गा॒मना॑गा॒मदि॑तिं वधिष्ट ॥ १५ ॥

मा॒ता । रु॒द्राणां॑ । दु॒हिता । वसू॑नां । स्वसा॑ । आ॒दित्या॑नां । अ॒मृत॑स्य । नाभिः॑ ।

प्र । नु । वो॑चं । चि॒कितु॑षे । जना॑य । मा । गां । अना॑गां । अदि॑तिं । वधि॑ष्ट ॥ १५ ॥

अस्मिन् वृचे गीः स्तूयते । या गी रुद्राणां महतां माता जननी वसूनां दुहिता पुत्र्यादित्यानां स्वसा भगिन्यमृतस्य पयसो नाभिरावासस्थानं तामनागामनागसमदितिमदीनां गां गोरूपां देवीं मा वधिष्ट हे जनाः मा हिसिष्टेति चिकितुषे चेतनावते जनाय न्विदानीं प्र वोचं । अहं प्रावोचमिति शुश्रूषमाश्लेभ्य उपदेशः ॥

व॒चो॒विदं॑ वाचमुदीरय॑तीं॒ विश्वा॑भिधी॒भिरु॑पतिष्ठ॒मानां॑ ।

दे॒वीं दे॒वेभ्यः॑ प॒र्येयु॑षीं॒ गामा॑ मा॒वृक्त॑ म॒र्त्यो द॒भ्रचे॑ताः ॥ १६ ॥

व॒चः॑ऽविदं॑ वाचं॑ । उ॒त्ऽईर॑य॑तीं॒ विश्वा॑भिः । धी॒भिः । उ॒प॑ऽतिष्ठ॒मानां॑ ।

दे॒वीं । दे॒वेभ्यः॑ । परि॑ । आ॒ऽईयु॑षीं । गां । आ । मा । अवृ॑क्त॒ । म॒र्त्यः । द॒भ्रऽचे॑ताः ॥ १६ ॥

वचोविदं वचसो लम्बित्रीं वाचमुदीरयतीं पयः पीत्वा पश्चाद्वाचमुदीरयतीं । बुधितो हि जनो न वाचमुदीरयति भुक्त्वा पश्चादुदीरयति । विश्वाभिः सर्वाभिधींभिर्वाग्भिर्नृपतिष्ठमानां देवीं बोतमानां देवेभ्यो देवार्थं मा मामेयुषीमवगच्छंतीं गां दभ्रचेता अल्पबुद्धिर्मर्त्यो मनुष्यः पर्यावृक्त । परिवर्जयति ॥ ८ ॥

त्वमप इति द्वाविंशत्युचं नवमं सूक्तं गायत्र्यमापेयं । भृगुगोचः प्रयोगो नामर्षिः । बार्हस्पत्यः पावकविशेषेण विशिष्टोऽग्न्याख्यो वा । यद्वा । सहोनाम्नः पुत्री गृहपतियविष्टसंज्ञकौ द्वावपि । तौ सहेदं सूक्तमपश्यतां । तस्मादस्य तावुषी । अथवा तयोरन्यतरः । तथा चानुक्रांतं । त्वमपे द्वाधिका भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्यो वापिः पावकः सहस्रः सुतयोर्वाग्न्योर्गृहपतियविष्टयोर्वा अन्यतर आपेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाकस्यापेये क्रती गायत्रे कंदस्यादितोऽष्टादशर्चः । सूचितं च । त्वमपे बृहदय इत्यष्टादशार्चतस्त्वेति सूक्ते । आ० ४. १३. इति ॥ देवसुवां हविःष्वपेर्गृहपतेरनुवाक्या त्वमपे बृहदय इत्येषा । सूचितं च । त्वमपे बृहदयो हव्यवाळपिरजरः पिता नः । आ० ४. ११. इति ॥ अन्वारंमणोयायामपेर्भगिनोऽनुवाक्या आ सवं सवितुरित्येषा । सूचितं च । आ सवं

सवितुर्यथा स नो राधांस्वा भर । आ० २. ८. । इति ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवने मैत्रावरुणस्यापि वो वृधंतमिति वैकल्पिकः स्तोत्रियलृचः । सूत्रितं च । अपि वो वृधंतमपि यं यज्ञमध्वरं । आ० ७. ८. । इति ॥ दशमेऽह्नोमं नो यज्ञमिति स्तोकमूक्तस्य द्वितीयस्य स्थानेऽपि घृतस्येत्येषा । सूत्रितं च । स्तोकमूक्तस्य द्वितीयतृतीययोः स्थानेऽपि घृतस्य धीतिभिरुभे सुसंद्रं सर्पिष इत्येते । आ० ८. १२. । इति ॥

त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाप्नुषे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । बृहत् । वयः । दधासि । देव । दाप्नुषे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ १ ॥

हे देव द्योतमानापि कविः क्रांतकर्मा गृहपतिर्गृहपालको युवा नित्यं तरुणस्त्वं दाप्नुषे हविषां प्रदाने यजमानाय बृहद्वयो महदन्नं दधासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

स न ईळानया सह देवाँ अग्ने दुवस्युवा । चिकिद्बिभानवा वह ॥ २ ॥

सः । नः । ईळानया । सह । देवान् । अग्ने । दुवस्युवा । चिकित् । विभानो इति विऽभानो । आ । वह ॥ २ ॥

हे विभानो विशिष्टदीप्तेऽपि चिकिञ्चाता सन्नोऽस्माकं दुवस्युवा परिचरणशीलयेळानया सुवत्या वाचा सह देवाना वह ॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं चोदिष्टेन यविष्य । अभि ष्मो वाजसातये ॥ ३ ॥

त्वया । ह । स्वित् । युजा । वयं । चोदिष्टेन । यविष्य । अभि । स्मः । वाजऽसातये ॥ ३ ॥

हे यविष्य युवतमापि चोदिष्टेनातिशयेन धनानां प्रेरयित्वा त्वया युजा स्विद्व सहायेनैव वयं भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्याः पावका अपयो वा वाजसातयेऽन्नलाभायाभि ष्मः । शत्रूनभिभवेम ॥

और्वभृगुवच्छुचिमप्रवानवदा हुवे । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ४ ॥

और्वभृगुऽवत् । शुचिं । अप्रवानऽवत् । आ । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ४ ॥

समुद्रवाससं समुद्रमध्यवर्तिनं वाडवं शुचिं शुद्धमपि मौर्वभृगुवद्यथौर्वभृगुरप्रवानवद्यथाप्रवानस्तथा ऊवे । ग्राह्याम्यहं ॥

हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रंदं सहः । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ५ ॥

हुवे । वातऽस्वनं । कविं । पर्जन्यऽक्रंदं । सहः । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ५ ॥

वातस्वनं वातसदृशध्वनिं कविं क्रांतकर्माणं पर्जन्यक्रंदं पर्जन्यसदृशक्रंदनं सहः सहस्त्रिनं वाडवमपि ऊवे । यामि । अन्यन्नतं ॥ ॥ ९ ॥

आ सवं सवितुर्यथा भर्गस्येव भुजिं हुवे । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ६ ॥

आ । सवं । सवितुः । यथा । भर्गस्यऽइव । भुजिं । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ६ ॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवं यथा प्रसवमिव भर्गस्येव भुजिं भर्गाख्यस्य देवस्य भोगमिव च समुद्रवाससं ऊवे । आह्वयामि ॥

अग्निं वो वृधंतमध्वराणां पुरुतमं । अच्छा नम्रे सहस्वते ॥७॥

अग्निं । वः । वृधंतं । अध्वराणां । पुरुतमं । अच्छ । नम्रे । सहस्वते ॥७॥

अध्वराणामहिंस्यानां बलिनां नम्रे बंधुं सहस्वते बलवतं ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ वृधंतं ज्वालाभिर्वर्धमानं पुरुतममतिशयेन वज्रमपिमृत्वित्वा वो यूयमच्छ । अभिगच्छत ॥

अयं यथा न आभुवत्त्वष्टा रूपेव तस्या । अस्य क्रत्वा यशस्वतः ॥८॥

अयं । यथा । नः । आभुवत् । त्वष्टा । रूपाऽइव । तस्या । अस्य । क्रत्वा । यशस्वतः ॥८॥

अयमग्निर्नोऽस्मांस्तव्या विकर्तव्यानि रूपेव त्वष्टा रूपाणि वर्धकिरिव यथा येन प्रकारेणाभुवत् आभवति तथैनमपिमभिगच्छतेत्यर्थः । किंच वयमस्यापिः क्रत्वा प्रज्ञानेन युक्ता यशस्वतो यशस्वतो भवेमेति शेषः ॥

अयं विश्वा अभि श्रियोऽग्निर्देवेषु पत्यते । आ वाजैरुप नो गमत् ॥९॥

अयं । विश्वाः । अभि । श्रियः । अग्निः । देवेषु । पत्यते । आ । वाजैः । उप । नः । गमत् ॥९॥

मनुष्याणां विश्वाः सर्वाः श्रियः संपदो देवेषु देवानां मध्ये योऽयमग्निरभि पत्यते अभिगच्छति सोऽग्निर्नोऽस्मानपि वाजैरुत्तरुपा गमत् । उपागच्छतु ॥

विश्वेषामिह स्तुहि होतृणां यशस्तमं । अग्निं यज्ञेषु पूर्य ॥१०॥

विश्वेषां । इह । स्तुहि । होतृणां । यशः । तमं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य ॥१०॥

विश्वेषां सर्वेषां होतृणां मध्ये यशस्तमं यशस्वितमं यज्ञेषु पूर्य मुख्यमपिमिहास्त्रदीये यज्ञे हे स्तोतः स्तुहि ॥ ॥१०॥

शीरं पावकशोचिषं ज्येष्ठो यो दमेष्वा । दीदाय दीर्घश्रुतमः ॥११॥

शीरं । पावकऽशोचिषं । ज्येष्ठः । यः । दमेषु । आ । दीदाय । दीर्घश्रुतऽतमः ॥११॥

ज्येष्ठो देवानां मुख्यो दीर्घश्रुतमोऽतिशयेन विद्वानपिर्दमेषु यज्वनां गृहेष्वा दीदाय । आदीयते । तं शीरमनुशायिनं । तथा च यास्कः । अनुशायिनमिति वाशिनमिति वा । नि० ४. १४. इति । पावकशोचिषं पावकदीप्तिं स्तुहीत्यर्थः ॥

तमर्वतं न सानसिं गृणीहि विप्र शुष्मिणं । मित्रं न यातयज्जनं ॥१२॥

तं । अर्वतं । न । सानसिं । गृणीहि । विप्र । शुष्मिणं । मित्रं । न । यातयत् । ज्जनं ॥१२॥

हे विप्र मेधाविन् स्तोतः अर्वतं नाश्रयामिव सानसिं संभजनीयं शुष्मिणं बलिनं मित्रं न सखायमिव यातयज्जनं हतशत्रुजनं तमपि गृणीहि । स्तुहि ॥

उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः । वायोरनीके अस्थिरन् ॥१३॥

उप । त्वा । जामयः । गिरः । देदिशतीः । हविः । कृतः । वायोः । अनीके । अस्थिरन् ॥१३॥

हे अपि हविष्कृतो यजमानार्थं गिरः स्तुतयो जामयः स्वसार इव देदिशतीस्तव गुणान्दिशत्यस्त्वा त्वामुपतिष्ठते । वायोरनीके समीपे त्वां समेधयंत्योऽस्थिरन् । अतिष्ठतु ॥

यस्य चि॒धात्वृ॒तं ब॒र्हिस्त॒स्यावसं॑दिनं । आप॑श्चि॒न्नि द॒धा प॒दं ॥ १४ ॥

यस्य । चि॒धातु॑ । अ॒वृ॒तं । ब॒र्हिः । त॒स्यौ । अ॒सं॑दिनं । आपः । चि॒त् । नि । द॒ध् । प॒दं ॥ १४ ॥

यस्यापेस्त्रिधातु चिरवृत्तमनावृतं चासंदिनमवद्धं च । स्तरणकाले हि बर्हिरवद्धं भवति । बर्हिस्तस्या आसनाथं तिष्ठति तस्मिन्नपावापश्चिदापोऽपि पदं नि दध । निदधति । आंतरिक्षा माध्यमिके पदं नि दधतीत्यर्थः ॥

प॒दं दे॒वस्य॑ मी॒ळुषोऽना॑धृष्टाभि॒रूतिभिः॑ । भ॒द्रा सूर्य॑ इवोप॒दृक् ॥ १५ ॥

प॒दं । दे॒वस्य॑ । मी॒ळुषः । अ॒ना॑धृष्टाभिः । उ॒तिभिः । भ॒द्रा । सूर्यः । इ॒व । उ॒प॒दृक् ॥ १५ ॥

मीळुषः कामानां सेक्तुर्देवस्य द्योतमानस्यापेः पदं स्थानमनाधृष्टाभिः शत्रुभिरनाधृष्टाभिः रक्षाभिर्मजनीयं भवतीत्यर्थः । तथैवाख्योपदृगुपदृष्टिरपि सूर्य इव यथा सूर्यस्तद्वज्रा मनुष्यैर्मजनीया भवति ॥ ॥ १५ ॥

अ॒ग्ने घृ॒तस्य॑ धी॒तिभि॑स्तेपा॒नो दे॒व शे॒चिषा॑ । आ दे॒वान्व॑क्षि॒ यक्षि॑ च ॥ १६ ॥

अ॒ग्ने । घृ॒तस्य॑ । धी॒तिभिः । ते॒पा॒नः । दे॒व । शे॒चिषा॑ । आ । दे॒वान् । व॒क्षि॒ यक्षि॑ । च ॥ १६ ॥

हे देव द्योतमानापे घृतस्य दीप्तिसाधनस्याज्यस्य धीतिभिर्निधानैस्तेपानस्तपञ्चोचिषा ज्वालयता देवान प्रत्या वक्षि । आवह । यक्षि । यज च ॥

तं त्वा॒ज॒न॒न्त॒ मा॒तरः॑ क॒विं दे॒वासो॑ अ॒ंगिरः॑ । ह॒व्य॒वाह॑म॒मर्त्यं॑ ॥ १७ ॥

तं । त्वा॒ । अ॒ज॒न॒न्त॒ । मा॒तरः॑ । क॒विं । दे॒वासः॑ । अ॒ंगिरः॑ । ह॒व्य॒वाह॑ । अ॒मर्त्यं॑ ॥ १७ ॥

हे अंगिरोऽपि कविं क्रांतकर्मणममर्त्यं मरणरहितं हव्यवाहं हविषां वोढारं तं प्रसिद्धं त्वा त्वां देवासो देवा मातर इवाजनन्त । जनयन्ति ॥

प्र॒चे॒त॒सं त्वा॒ क॒वेऽग्ने॑ दू॒तं व॒रेण्यं॑ । ह॒व्य॒वाहं॑ नि॒ षे॒दिरे॑ ॥ १८ ॥

प्र॒चे॒त॒सं । त्वा॒ । क॒वे॒ । अ॒ग्ने॑ । दू॒तं । व॒रेण्यं॑ । ह॒व्य॒वाहं॑ । नि॒ । से॒दिरे॑ ॥ १८ ॥

हे कवे क्रांतकर्मणमे प्रचेतसं प्रकृष्टबुद्धिं वरेण्यं वरणीयं दूतं देवानां हव्यवाहं हविषां वोढारं त्वा त्वां नि षेदिरे । देवा निषीदन्ति ॥

न॒हि मे॒ अ॒स्त्य॒ग्न्या॒ न स्व॑धि॒तिर्व॑न॒न्वति॑ । अ॒थैता॑दृ॒ग्भ॒रामि॑ ते ॥ १९ ॥

न॒हि । मे॒ । अ॒स्ति॑ । अ॒ग्न्या॑ । न । स्व॑धि॒तिः । व॒न॒न्व॑ति । अ॒थ । ए॒ता॒दृ॒क् । भ॒रामि॑ । ते ॥ १९ ॥

हे अग्ने मे मम भार्गवस्य प्रयोगस्वर्षेरघ्न्या गीः । अघ्न्योस्तेति गोनामसु पाठात् । नह्यस्ति न विद्यते यस्याः पयसाज्येन च त्वां यजेय । किंच स्वधितिर्नहि वनन्वति काष्ठानि हन्ति धीः काष्ठैस्त्वां समिधीय । अथैतादृगपि होवार्थं पयसो दोग्ध्रीं गामिंधनसाधनानि चैतत्सर्वं ते तुभ्यमहं भरामि ॥

यदग्ने॒ कानि॒ कानि॒ चि॒दा ते॒ दा॒रुणि॒ द॒ध्मसि॑ । ता जुष॒स्व यवि॑ष्ठ्य ॥२०॥
यत् । अग्ने॑ । कानि॑ । कानि॑ । चि॒त् । आ । ते॒ । दा॒रुणि॑ । द॒ध्मसि॑ । ता । जुष॒स्व ।
यवि॑ष्ठ्य ॥२०॥

पूर्वस्यामृच्युक्तस्त्वैवार्थस्य विवरणमत्र । हे यविष्ठ्य युवतमाग्ने तुभ्यं यद्यदा कानि कानि चिद्यानि कान्यपि दा॒रुणि॒ का॒शान्या द॒ध्मसि॑ आ॒धारयामि॑ तदा ता तान्यपरशुवृकणान्यपि जुषस्व । सेवस्व । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । न ह स्म वै पुरापिरपरशुवृकणं दहति तदस्मै प्रयोग एवर्षिरस्वदयवदग्ने यानि कानि चेति समिधमादधात्य-परशुवृकणमेवास्मै स्वदयति सर्वमस्मै स्वदते । तै० सं० ५. १. १०. १. इति ॥

यद॒त्युप॑जिह्मि॒का यद॒ग्नो अ॒तिस॑र्पति । सर्वे॒ तद॑स्तु ते घृतं ॥२१॥
यत् । अ॒ग्निं । उ॒प॒ऽजिह्मि॑का । यत् । व॒स्रः । अ॒ति॒ऽस॑र्पति । सर्वे॑ । तत् । अ॒स्तु । ते॒ । घृ॒तं ॥२१॥

हे अग्ने यत्काशादिकमुपजिह्मिका । उपजिघ्रतीत्युपजिह्मिका । अग्निं भक्षयति । यस्य काशादिकं वस्रः । वस्रमुदकमिति वस्रः । उपजिह्मिकावस्रशब्दौ यद्यपि पर्यायौ तथापि पृथगुपादानाद्वस्रशब्दस्तद्विशेषे पर्य-वस्यति । सोऽप्यतिसर्पति अतिगच्छति । तत्सर्वं ते तव घृतं घृतसङ्ग्रहमस्तु । यथा घृतं तव प्रियकरं भवति तथा प्रियकरं भवत्वित्यर्थः ॥

अ॒ग्निमि॑न्धानो॒ मन॑सा॒ धियँ॑ स॒चेत॒ मर्त्यः॑ । अ॒ग्निमी॑धे वि॒वस्व॑भिः ॥२२॥
अ॒ग्निं । इ॒न्धा॑नः । मन॑सा । धियँ॑ । स॒चेत॒ । मर्त्यः॑ । अ॒ग्निं । इ॒धे॒ । वि॒वस्व॑ऽभिः ॥२२॥

मर्त्यो मनुष्योऽग्निमिन्धानः काष्ठैः प्रज्वलयन् मनसैव अह्मिन्धानो धियं कर्म सचेत । काले भजेत । विवस्व-भिर्ऋत्विग्भिश्चाग्निमेवेधे । प्रज्वलति ॥ ॥१२॥

अदर्शीति चतुर्दशर्चं दशमं सूक्तं काण्वस्य सोमरेरार्थं । अर्चानुक्रम्यते । अदर्शि षट्कूना सोमरिर्बाहृतं पंचम्यावयुजः सतोबृहत्थोऽष्टम्यादि युजः ककुब्गायत्री ककुबनुष्टुबंथापिमाहतीति । पंचमीसप्तमीनवम्येकाद-शीत्रयोदशः पंच सतोबृहत्थः । अष्टमीद्वादश्या ककुभी दशमी गायत्री चतुर्दशनुष्टुप शिष्टा बृहत्थः । आप्येयं त्वित्युक्त्वादर्शिर्देवता । अंथायास्त्वग्निर्मरुतश्च ॥ प्रातरनुषाकस्याग्नेये क्रतौ बाहृते कंदस्यादितः सप्तर्चः । सूत्रितं च । अदर्शि गातुवित्तम इति मन्त्रेति बाहृतं । आ० ४. १३. ॥ आभिर्ऋत्विक्केषूक्त्येषु मीचावरणस्य वैकल्पिकः सोत्रियसृचः । सूत्रितं च । मा चिदापि याहि मरुत्सखा यत्ने राजन्नप इति ॥

अ॒दर्शि॑ गा॒तुवि॑त्तमो॒ यस्मि॑न्व्र॒तान्या॑द्धुः ।
उपो॒ षु जा॑त॒मार्थ॑स्य॒ वर्ध॑नम॒ग्निं न॑क्षंत नो॒ गिरः॑ ॥१॥
अ॒दर्शि॑ । गा॒तुवि॑त्त॒ऽतमः॑ । यस्मि॑न् । व्र॒तानि॑ । आ॒ऽद्धुः ।
उपो॒ इति॑ । सु । जा॒तं । आ॒र्थस्य॑ । वर्ध॑नं । अ॒ग्निं । न॑क्षंत । नुः । गिरः॑ ॥१॥

यस्मिन्नग्नी व्रतानि कर्माणाद्धुः यजमाना आद्धन् गातुवित्तमोऽतिशयेन मार्गाणां ज्ञाता सोऽपिर-दर्शि । प्रादुरभूत् । किंच सु जातं सम्यक्प्रादुर्भूतमस्वार्थस्योक्तमवर्णस्य वर्धनं वर्धयितारसग्निं नोऽस्माकं गिरः सुतिरूपा वाच उपो नक्षंत । उपगच्छत्वैव ॥ नच गताविति धातुः ॥

प्र॒ दे॒वो॒दा॒सो अ॒ग्निर्दे॒वाँ अ॒च्छा॒ न म॑ज्मना ।
अ॒नु मा॒तरँ॑ पृथि॒वीं वि॒ वावृ॑ते त॒स्थौ ना॒कस्य॑ सा॒न॒वि ॥२॥

प्र । देवःऽदासः । अग्निः । देवान् । अच्छ । न । मज्मना ।
अनु । मातरं । पृथिवीं । वि । ववृते । तस्थौ । नाकस्य । सानवि ॥ २ ॥

देवोदासो दिवोदासेनाह्वयमानोऽपिमातरं । सर्वस्य लोकस्य धारणवत्त्वात्पृथिवी माता । तां पृथिवीमच्छ प्रति देवांस्य दिवोदासस्य यज्ञे देवाननु प्रति हविर्वोढुं न प्र वि वावृते । यस्मादेनमपि दिवोदासो मज्मना बलेनाजुहाव तस्मादयमग्निनाकस्य स्वर्गस्य सानवि समुच्छ्रिते देशे स्वायतन एव तस्थौ । अतिष्ठत् ॥

यस्मादेजैत कृष्टयश्चकृत्यानि कृण्वतः ।
सहस्रसां मेधसांताविव त्मनाग्निं धीभिः सपर्यत ॥ ३ ॥
यस्मात् । रेजैत । कृष्टयः । चकृत्यानि । कृण्वतः ।
सहस्रऽसां । मेधसांतौऽइव । त्मना । अग्निं । धीभिः । सपर्यत ॥ ३ ॥

यस्मात्कारणाच्छकृत्यानि कर्तव्यानि कर्माणि कृण्वतः । कुर्वाणाश्चानुष्ठानं कृष्टय इतरे मनुष्या रेजते कंपते तस्मादिदानीं हे जनाः यूयं सहस्रसां गवां धनानां च सहस्रस्य दातारमपि मेधसांतौ यज्ञे धीभिः कर्तव्यैः कर्मभिस्त्वनात्मनैव सपर्यत । परिचरत ॥

प्र यं राये निनीषसि मर्तो यस्ते वसो दाशत् ।
स वीरं धत्ते अग्र उक्थशंसिनं त्मना सहस्रपोषिणं ॥ ४ ॥
प्र । यं । राये । निनीषसि । मर्तः । यः । ते । वसो इति । दाशत् ।
सः । वीरं । धत्ते । अग्रे । उक्थऽशंसिनं । त्मना । सहस्रऽपोषिणं ॥ ४ ॥

हे वसो वासकामे त्वं यं तव स्तोतारं राये धनार्थं प्र निनीषसि प्रनेतुमिच्छसि यच्च मर्तो मनुष्यस्ते तुभ्यं दाशत् हवींषि प्रयच्छति स मनुष्य उक्थशंसिनमुक्थानां शंसितारं त्वनात्मनैव सहस्रपोषिणं बहुधनं वीरं पुत्रं धत्ते । धारयति ॥

स दृष्ट्वे चिदभि तृणन्ति वाजमर्वता स धत्ते अक्षिति श्रवः ।
त्वे देवचा सदा पुरुवसो विश्वा वामानि धीमहि ॥ ५ ॥
सः । दृष्ट्वे । चित् । अभि । तृणन्ति । वाजं । अर्वता । सः । धत्ते । अक्षिति । श्रवः ।
त्वे इति । देवऽचा । सदा । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥ ५ ॥

हे पुरुवसो बहुधनाये यस्तुभ्यं हवींषि प्रयच्छति स यजमानो दृष्ट्वे चिदृष्टेऽपि शत्रुपुरे स्थितं वाजमन्नमर्वतास्तेनाभि तृणन्ति । हिनस्ति । यथा स यजमानोऽबिल्वबीणं श्रवोऽन्नं धत्ते धारयति । तथा च सति तुभ्यं हविषां प्रदातारो वयमपि देवचा देवे त्वे त्वयि स्थिता विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि सदा सर्वदा धीमहि । धारयामः ॥ ॥ १३ ॥

यो विश्वा दयते वसु होता मद्रो जनानां ।
मधोर्न पात्रा प्रथमान्यस्मै प्र स्तोमा यन्त्यमये ॥ ६ ॥

यः । विश्वा । दयते । वसु । होता । मद्रः । जनानां ।

मधोः । न । पात्रा । प्रथमानि । अस्मै । प्र । स्तोमाः । यन्ति । अग्रये ॥ ६ ॥

होता देवानामाह्वाता मद्रो मोदमानो योऽपिर्विद्या सर्वाणि वसु वसूनि धनानि जनानां जनेभ्यो दयते प्रयच्छति तस्मा अस्मा अग्रये मधोर्न मदकरस्य सोमस्यैव प्रथमानि मुख्यानि पात्राणि स्तोमाः प्र यन्ति । प्रयच्छन्ति ॥

अश्वं न गीर्भी रथ्यं सुदानवो मर्मृज्यन्ते देवयवः ।

उभे तोके तनये दस्म विशपते पर्धि राधो मघोनां ॥ ७ ॥

अश्वं । न । गीः । ऽभिः । रथ्यं । सु । दानवः । मर्मृज्यन्ते । देव । यवः ।

उभे इति । तोके इति । तनये । दस्म । विशपते । पर्धि । राधः । मघोनां ॥ ७ ॥

हे दस्म दर्शनीय विशपते विशां पतेऽपि यं त्वां सुदानवः शोभनदाना देवयवो देवानात्मन इच्छन्तो यजमाना रथ्यं रथस्य वोढारमश्वं नाश्वमिव गीर्भीः स्तुतिभिर्मर्मृज्यन्ते परिचरन्ति स त्वमस्माकं यजमानानां तोके पुत्रे तनये पर्धि चोभे उभयस्त्रिन्मघोनां धनवतां राधो धनं पर्धि । प्रयच्छ ॥

प्र मंहिष्ठाय गायत ऋताव्रै बृहते शुक्रशोचिषे । उपस्तुतासो अग्रये ॥ ८ ॥

प्र । मंहिष्ठाय । गा । यत । ऋ । तऽव्रै । बृ । हते । शु । क्रऽशोचिषे । उपऽस्तुतासः । अग्रये ॥ ८ ॥

हे यूयमुपस्तुतास उपस्तोतारः मंहिष्ठाय दातृतमायर्ताव्रि यज्ञवते सत्यवते वा बृहते महते शुक्रशोचिषे दीप्ततेजसेऽग्रये स्तोत्रं पठत ॥

आ वंसते मघवा वीरवद्यशः समिद्धो द्युभ्याहुतः ।

कुविन्नो अस्य सुमतिर्नवीयस्यच्छा वाजैभिरागमत् ॥ ९ ॥

आ । वंसते । मघऽवा । वीरऽवत् । यशः । संऽइद्धः । द्यु । म्नी । आऽहुतः ।

कुवित् । नः । अस्य । सुऽमतिः । नवीयसी । अच्छ । वाजैभिः । आऽगमत् ॥ ९ ॥

मघवा धनवान् बुभुक्षुर्नवीयसी यशस्वी वा । तथा च यास्कः । बुभुक्षं व्योततिर्यशो वात्रं वा । जि० ५. ५. । इति । यशो यशस्करमन्नमा वंसते । यजमानेभ्य आ प्रयच्छति । अस्यापिर्नवीयसी नवतरा सुमतिरनुग्रहबुद्धिर्नोऽस्मानच्छ प्रति वाजैभिरग्निः सह कुविद्वज्जवारं । सलिलं कुविदिति बज्जनाममु पाठात् । आगमत् । आगच्छतु ॥

प्रेष्ठमु प्रियाणां स्तुत्यासावातिथिं । अग्निं रथानां यमं ॥ १० ॥

प्रेष्ठं । ऊं इति । प्रियाणां । स्तुहि । आऽसाव । अतिथिं । अग्निं । रथानां । यमं ॥ १० ॥

हे आसाव स्तोतः प्रियाणां प्रेष्ठं प्रियतममतिथिमभ्यागतं रथानां यमं यन्तारमपिमेव स्तुहि ॥ १४ ॥

उदिता यो निदिता वेदिता वस्वा यज्ञियो वर्तन्ति ।

दुष्टरा यस्य प्रवरे नोर्मयो धिया वाजं सिषासतः ॥ ११ ॥

उत्त॑ऽइता । यः । नि॑ऽदिता । वेदि॑ता । वसु॑ । आ । य॒ज्ञियः । व॒वर्त॑ति ।
दु॒स्तराः । यस्य॑ । प्र॒व॒णे । न । ऊ॒र्मयः । धि॒या । वाज॑ । सि॒सा॒सतः ॥ ११ ॥

वेदिता वेत्ता यज्ञियो यज्ञार्हो योऽपि रुदितोदितान्युन्नतानि निदिता निदितानि श्रुतानि च वसु
वसूनि धनान्या ववर्तति आवर्तयति । धिया कर्मणा वाजं संयामं सिषासतः संभक्तुमिच्छतो यस्य चापेर्ज्वालाः
प्रवणे नोर्मयः प्रवणाभिमुखाः समुद्रस्य तरंगा इव दुष्टरास्तर्तुमशक्याः । तमपि हे सोतः सुहीत्यर्थः ॥

मा नो॑ ह॒णीता॒मति॑थि॒र्वसु॑र॒ग्निः पु॒रु॒प्र॒श॒स्त ए॒षः । यः सु॒होता॑ स्व॒ध्वरः ॥ १२ ॥
मा । नः । ह॒णीतां । अति॑थिः । वसुः । अ॒ग्निः । पु॒रु॒ऽप्र॒श॒स्तः । ए॒षः । यः । सु॒ऽहोता॑ ।
सु॒ऽअ॒ध्वरः ॥ १२ ॥

वसुर्वासकोऽतिथिरतिथिवत्प्रियः पुरुप्रशस्तो बह्वभिः सुतः सुहोता सुष्ठु देवानामाह्वाता स्वध्वरः
सुयज्ञश्च योऽग्निः स एषोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं मा हणीतां । केनापि न रुध्यतां । केनाप्यनवरुद्धः सन्नपिरस्म-
भ्यमभीष्टं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

मो ते रि॒ष॒न्ये अ॒च्छो॒क्तिभि॑र्व॒सोऽग्ने॑ केभि॒श्चिदे॒वैः ।
की॒रि॒श्चि॒द्धि त्वा॒मी॒ष्टे दू॒त्याय॑ रा॒त॒ह॒व्यः स्व॒ध्वरः ॥ १३ ॥
मो इति॑ । ते । रि॒ष॒न् । ये । अ॒च्छो॒क्तिऽभिः । व॒सो इति॑ । अ॒ग्ने । केभिः । चि॒त् । ए॒वैः ।
की॒रिः । चि॒त् । हि । त्वां । ई॒ष्टे । दू॒त्याय॑ । रा॒त॒ऽह॒व्यः । सु॒ऽअ॒ध्वरः ॥ १३ ॥

हे वसो वासकायै त्वां ये मनुष्या अच्छोक्तिभिरभिष्टुतिभिः केभिः कैः सुखकीरेवैश्चिदभिगमनैरपि ते
सोतारो मो रिषन् । मैव हिंसतां । रातहव्यो दत्तहविष्कः कीरिश्चित् सोतापि दूत्याय हविर्वहनादिलक्षणाद्य
दूतकर्मणे त्वामीष्टे हि । कौति खलु ॥

आ॒ग्ने॒ याहि॑ म॒रुत्स॑खा रु॒द्रेभिः॑ सोम॑पीतये ।
सो॒भ॒र्या॒ उप॑ सु॒ष्टुतिं॑ मा॒दय॑स्व स्व॒र्णरे॑ ॥ १४ ॥
आ । अ॒ग्ने । या॒हि । म॒रुत्ऽस॑खा । रु॒द्रेभिः । सोम॑ऽपीतये ।
सो॒भ॒र्याः । उप॑ । सु॒ऽस्तुतिं॑ । मा॒दय॑स्व । स्वःऽन॑रे ॥ १४ ॥

हे अग्ने मरुत्सखा मरुतां प्रियस्त्वं स्वर्णरेऽस्माकं यज्ञलक्षणे कर्मणि सोमपीतये सोमपानाय रुद्रेभ्यो
रुद्रेर्मरुद्भिः सहा याहि । आगच्छ । सोभर्याः सोभरेर्मम सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपागच्छ । मादयस्व । स्तुतिं
श्रुत्वा सोमं पीत्वात्मानं मादय च ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले दशमोऽनुवाकः समाप्तं चाष्टमं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ नवमं मंडलं ॥

नवमे मंडले सप्तानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके चतुर्विंशतिसंख्याकानि सूक्तानि । तत्र स्वादिष्ठेति दशर्चं प्रथमं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । स्वादिष्ठया दश मधुच्छंदा इति । वैश्वामित्रो मधुच्छंदा ऋषिः । प्राम्बत्सग्रीवपरिभाषया गायत्री छंदः । नवमं मंडलं पावमानं सौम्यमिति वचनात् पवमानगुणविशिष्टः सोमो देवता ॥ ग्रावलोत्रेऽर्बुदसूक्तस्य प्रागुक्तमाया इदमादिकं सर्वं पावमानं विकल्पेनावपनीयं । सूचितं च । प्रैते वदंत्वित्यर्बुदं प्रागुक्तमाया आ व ऋजसे प्र वो ग्रावाण इति सूक्तयोरेतरोपरिष्ठात्पुरस्ताद्वा पावमानोरोष्य यथार्थमा वा ग्रहग्रहणात् । आ० प. १२. । इति ॥ उपाकर्मणि मंडलादियहण आद्या । सूचं पूर्वमेवोदाहृतं ॥

स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम धारया । इंद्राय पातवे सुतः ॥ १ ॥

स्वादिष्ठया । मदिष्ठया । पवस्व । सोम । धारया । इंद्राय । पातवे । सुतः ॥ १ ॥

हे सोम इंद्राय पातवे पातुं सुतोऽभिषुतस्त्वं स्वादिष्ठया स्वादुतमया मदिष्ठयातिशयेन मादयिष्या धारया पवस्व । चर ॥

रक्षोहा विश्वचर्षणिरभि योनिमयोहतं । दुणा सधस्यमासदत् ॥ २ ॥

रक्षःऽहा । विश्वऽचर्षणिः । अभि । योनिं । अयःऽहतं । दुणा । सधऽस्यं । आ । असदत् ॥ २ ॥

रक्षोहा रक्षसां हंता विश्वचर्षणिर्विश्वस्य द्रष्टा सोमोऽयोहतं हिरण्येन हृतं । तथा च ब्राह्मणं । हिरण्यपाणिरभिषुणोतीति । दुणा द्रोणकलशेनाधिषवणफलकाभ्यां वा सधस्यं सहस्रानं योनिमभिषवस्थानमभ्यासदत् । अभ्यासीदति ॥

वरिवोधातमो भव मंहिष्ठो वृत्रहंतमः । पर्षि राधो मघोनां ॥ ३ ॥

वरिवःऽधातमः । भव । मंहिष्ठः । वृत्रहन्ऽतमः । पर्षि । राधः । मघोनां ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं वरिवोधातमोऽतिशयेन धनानां दाता भव । वेदो वरिव इति धननामसु पाठात् । मंहिष्ठो दानुतमश्च भव । सर्वदानुत्वमत्रोच्यत इत्यपुनरुक्तिः । वृत्रहंतमोऽतिशयेन शत्रूणां हंता भव । किंच मघोनां धनवतां शत्रूणां राधो धनं च पर्षि । अस्त्राभ्यं प्रयच्छ ॥

अभ्यर्षे महानां देवानां वीतिमंधसा । अभि वाजमुत अवं ॥ ४ ॥

अभि । अभ्यर्षे । महानां । देवानां । वीतिं । अंधसा । अभि । वाजं । उत । अवं ॥ ४ ॥

हे सोम त्वं महानां महतां देवानां वीतिं यज्ञमंधसा धानाद्यन्नेन सहाभ्यर्षे । अभिगच्छ । उतापि चाभिगच्छेत्त्वं वाजं वल्नं यवोऽन्नं चाभिगमयास्मानित्यर्थः ॥

त्वामच्छा चरामसि तदिदं दिवेदिवे । इंद्रो त्वे न आशसः ॥ ५ ॥

त्वां । अच्छ । चरामसि । तत् । इत् । अर्थे । दिवेऽदिवे । इंद्रो इति । त्वे इति । नः ।

आऽशसः ॥ ५ ॥

हे इंद्रो यागेषु क्लियमान सोम त्वामच्छ त्वां प्रति चरामसि । वयं चरामः । दिवेदिवे प्रतिदिनमस्माकं

तदित्तदेव तत्परिचरणमेवार्थं कार्यं नान्यत्कार्यमस्ति । नोऽस्माकमाशंस आशंसनान्यपि स्वे त्वय्येव नान्यत्र ॥ ॥१६॥

पुनाति ते परि॒स्रुतं॑ सोमं॒ सूर्यस्य॑ दुहि॒ता । वारे॑ण॒ शश्व॑ता॒ तना॑ ॥६॥

पुनाति । ते । परि॒ऽस्रुतं॑ । सोमं॒ । सूर्यस्य॑ । दुहि॒ता । वारे॑ण । शश्व॑ता । तना॑ ॥६॥

हे सोम ते तव परि॒स्रुतं चर॑तं सोमं सोमरसं सूर्यस्य दुहि॒ता अ॒द्या दे॒वी वारे॑ण बालेन शश्व॑ता शश्व॑तेन तना॑ वि॒स्रुतेन पुना॑ति । तथा च वा॒जसने॒यिन॑ आम॑नंति । अ॒द्या वै सूर्यस्य॑ दुहि॒ता अ॒द्या ह्येनं पुना॑तीति ॥

तमी॒मखीः॑ सम॒र्ये आ॒ गृभ्ण॑न्ति॒ योष॑णो॒ दश॑ । स्वसा॑रः पा॒र्ये दि॒वि ॥७॥

तं । ई॒ । अ॒खीः । स॒ऽम॒र्ये । आ॒ । गृभ्ण॑न्ति । योष॑णः । दश॑ । स्वसा॑रः । पा॒र्ये । दि॒वि ॥७॥

सम॒र्ये समनु॑षे य॒ज्ञे पा॒र्ये दि॒वि सी॒त्येऽह॒नि योष॑णः स्त्रियः स्वसा॑रः स्वयं सर॑त्यो दशसं॒ख्याका॑ अ॒खी-
र॒ख्योऽगु॑ल्यः । अ॒गुयोऽण्य॑ इत्य॒गुलिना॑मसु पाठात् । तमो॑ तमेतं सोम॑मा गृभ्ण॑न्ति । आगृ॒ह्णन्ति ॥

तमी॑ हि॒न्वंत्य॒गुवो॑ ध॒मंति॑ वा॒कुरं॑ दृ॒तिं । चि॒धातुं॑ वा॒रुणं॑ म॒धु ॥८॥

तं । ई॒ । हि॒न्वंति॑ । अ॒गुवः॑ । ध॒मंति॑ । वा॒कुरं॑ । दृ॒तिं । चि॒ऽधातुं॑ । वा॒रुणं॑ । म॒धु ॥८॥

तमी॑मेनं सोम॑म॒गुवोऽगु॑ल्यो हि॒न्वंति॑ । अ॒भिष॑वदेशं प्रति प्रेर॑यन्ति । प्रेर॑यित्वा च वा॒कुरं भा॑समानं दृ॒तिं
दृ॒तिस॒दृशांशु॑मेनं सोमं ध॒मंति॑ । अ॒भिषु॑ण्वन्ति । यद्यपि ध॒मति॑र॒भिष॑व॒कर्म॑ न भवति तथाप्यो॒चित्या॑द्वा॒भिष॑-
व॒परो भ॑विष्यति । तदे॒तत्सोमा॑त्मकं म॒धु व॒क्षु चि॒धातु॑ वि॒स्थानं । द्रो॒णक॑लश आ॒धव॑नीयः पू॒तभृ॑दिति
चि॒धातवः । वा॒रुणं॑ श॒त्रूणां॑ वा॒रकं॑ च भवति ॥

अ॒भी॒ऽमम॑घ्या॒ उत॑ श्री॒णन्ति॑ धे॒नवः॑ शि॒शुं । सोम॑मि॒न्द्राय॑ पा॒तवे॑ ॥९॥

अ॒भि । इ॒मं । अ॒घ्याः । उ॒त । श्री॒णन्ति॑ । धे॒नवः॑ । शि॒शुं । सोमं॑ । इ॒न्द्राय॑ । पा॒तवे॑ ॥९॥

उ॒तापि॑ चे॒ममे॑नं शि॒शुं बा॑लं सोम॑म॒घ्या अ॒हंत॑व्या धे॒नवो॑ गाव इ॒न्द्राय॑ पा॒तवे॑ पा॒तुम॑भि श्री॒णन्ति॑ । स्वकी॑येन पय॑सा सं॒स्तुर्व॑तीत्यर्थः ॥

अ॒स्येदि॑न्द्रो म॒देष्वा॑ वि॒श्वो वृ॒चाणि॑ जि॒घ्रते॑ । शू॒रो म॒घा च॑ म॒हते॑ ॥१०॥

अ॒स्य । इ॒त् । इ॒न्द्रः । म॒दे॒षु । आ॒ । वि॒श्वो । वृ॒चाणि॑ । जि॒घ्रते॑ । शू॒रः । म॒घा । च॒ । म॒ह॒ते ॥१०॥

शू॒रो वी॒र इ॒न्द्रोऽस्त्रि॑दस्य सोम॑स्यैव म॒दे॒षु वि॒श्वो वि॒श्वानि॑ वृ॒चाणि॑ श॒त्रूणा॑ जि॒घ्रते॑ । आ॒हंति॑ । म॒घा
म॒घानि॑ ध॒नानि॑ च म॒हते॑ । य॒ज्ञमा॑नेभ्यः प्रय॑च्छति ॥ ॥११॥

प॒व॒स्वेति॑ द॒श॒र्चं द्वि॒तीयं॑ मू॒क्तं का॒ण्वस्य॑ मे॒धाति॑थिरा॒र्यं गा॒यत्रं॑ प॒व॒मान॑सोम॒दे॒वता॑कं । तथा चा॒नु॒क्रांतं॑ ।
प॒व॒स्व मे॒धाति॑थिरिति ॥ उ॒क्तो वि॒नियोगः॑ ॥

प॒व॒स्व दे॒व॒वीर॑ति॒ प॒वित्रं॑ सोम॒ र॒ह्या । इ॒न्द्रमि॑न्द्रो वृ॒षा वि॑श ॥१॥

प॒व॒स्व । दे॒व॒ऽवीः । अ॒ति॒ । प॒वि॒त्रं । सोम॒ । र॒ह्या । इ॒न्द्रं । इ॒न्द्रो॑ इति॒ । वृ॒षा । आ॒ । वि॑श ॥१॥

हे सोम दे॒व॒वीर्दे॒वका॑मस्त्वं र॒ह्या वे॒गेन॑ प॒वित्रं॑ यथा भवति तथाति॑ प॒व॒स्व । अ॒ति॒च॒र । किंच हे इ॒न्द्रो
वृ॒षा से॒चक॑स्त्वंमि॒न्द्रमा॑ वि॒श । प्र॒वि॒श ॥

आ वच्यस्व महि प्सरो वृषेदो द्युम्नवत्तमः । आ योनिं धर्णसिः सदः ॥२॥
 आ । वच्यस्व । महि । प्सरः । वृषा । इंदो इति । द्युम्नवत्तमः । आ । योनिं ।
 धर्णसिः । सदः ॥२॥

हे इंदो सोम महि महान्वृषा कामानां वर्षको द्युम्नवत्तमो यशस्वितमो धर्णसिधर्ता त्वं प्सरः पानीयमंध
 आ वच्यस्व । अस्मान्प्रत्यागमय । योनिं स्वकीयं स्थानमा सदः । आसोद च ॥

अधुक्षत प्रियं मधु धारा सुतस्य वेधसः । अपो वसिष्ठ सुक्रतुः ॥३॥
 अधुक्षत । प्रियं । मधु । धारा । सुतस्य । वेधसः । अपः । वसिष्ठ । सुक्रतुः ॥३॥

सुतस्याभिषुतस्य वेधसोऽभिलषितस्य विधातुर्यस्य सोमस्य धारा प्रियं प्रोतिकरं मध्वमृतमधुक्षत दुग्धे
 स सुक्रतुः सुकर्मा सोमोऽपो वसतोवरीर्वसिष्ठ । आच्छादयति ॥

महांतं त्वा महीरन्वापो अर्षेति सिंधवः । यज्ञोभिर्वासयिष्यसे ॥४॥
 महांतं । त्वा । महीः । अनु । आपः । अर्षेति । सिंधवः । यत् । गोभिः । वासयिष्यसे ॥४॥

हे सोम त्वं यद्यदा यज्ञे गोभिर्गोविकारैः पयोभिर्वासयिष्यसे आच्छादयिष्यसे तत्तदा महांतं त्वामनु
 प्रति सिंधवः स्तदमाना महोर्महत्वा आपोऽर्षेति । गच्छति ॥

समुद्रो अप्सु मामृजे विष्टंभो धरुणो दिवः । सोमः पवित्रे अस्मद्युः ॥५॥
 समुद्रः । अप्सु । मामृजे । विष्टंभः । धरुणः । दिवः । सोमः । पवित्रे । अस्मद्युः ॥५॥

समुद्रः । समुद्रवंत्यस्माद्रसा इति समुद्रः । विष्टंभो दिवः स्वर्गस्य धरुणो धारकश्चास्यगुरुरस्यत्कामः सोमो
 ऽप्सुदक्षेषु मामृजे । मृज्यते । पवित्रेऽभिषिच्यत इत्यर्थः ॥ ॥५॥

अचिक्रद्वृषा हरिर्महान्मित्रो न दर्शतः । सं सूर्येण रोचते ॥६॥
 अचिक्रदत् । वृषा । हरिः । महान् । मित्रः । न । दर्शतः । सं । सूर्येण । रोचते ॥६॥

वृषा कामानां वर्षको हरिर्हरितवर्णो महान् सर्वोत्तमो मित्रो न यथा सखा तद्वद्दर्शतो दर्शनीयो योऽयं
 सोमोऽचिक्रदत् शब्दं करोति सोऽयं सोमः सूर्येण सह रोचते । दिवि प्रकाशते ॥

गिरस्त इंदु ओजसा मर्मज्यंते अपस्युवः । याभिर्मदाय जुंभसे ॥७॥
 गिरः । ते । इंदो इति । ओजसा । मर्मज्यंते । अपस्युवः । याभिः । मदाय । जुंभसे ॥७॥

हे इंदो ते तर्वाजसा बलेनापस्युवः कर्मेच्छासंबन्धिन्यस्ता गिरः सुतयो मर्मज्यंते शोध्यंते याभिर्गोभिस्त्वं
 मदाय चरन्जुंभसे अलंक्रियसे ॥

तं त्वा मदाय घृष्वय उ लोककृन्तुमीमहे । तव प्रशस्तयो महीः ॥८॥
 तं । त्वा । मदाय । घृष्वये । ऊं इति । लोककृन्तुं । ईमहे । तव । प्रशस्तयः । महीः ॥८॥

हे सोम यस्य तव प्रशस्तयः प्रशंसा महीर्महत्वा घृष्वय उ त्वत्प्रसादाच्छूनां घर्षणशीलाय यजमानायैव
 लोककृतमुत्तमस्य लोकस्य कर्तारं तं त्वां सोमं मदायेमहे । वयं याचामहे ॥

अस्मभ्यमिदं विंद्युर्मध्वः पवस्व धारया । पर्जन्यो वृष्टिमाँ इव ॥९॥

अस्मभ्यं । इंदो इति । इंदुऽयुः । मध्वः । पवस्व । धारया । पर्जन्यः । वृष्टिमान् इव ॥९॥

हे इंदो सोम इंदुरिंद्रकामस्त्वं मध्वो मदकरस्यामृतस्य धारया पर्जन्यो वृष्टिमानिव यथा वर्षवान्पर्जन्यो मेघस्तथास्मभ्यं मेधातिथिभ्यः पवस्व । चर ॥

गोषा इंदो नृषा अस्यश्वसा वाजसा उत । आत्मा यज्ञस्य पूर्यः ॥१०॥

गोऽसाः । इंदो इति । नृऽसाः । असि । अश्वऽसाः । वाजऽसाः । उत । आत्मा । यज्ञस्य । पूर्यः ॥१०॥

हे इंदो यज्ञस्य पूर्यः प्रत आत्मात्मभूतस्त्वं गोषा अस्मभ्यं गवां दातासि । भवसि । नृषाः पुत्राणां दाता चासि । अश्वसा अश्वानां दाता चासि । उतापि च वाजसा अत्तानां दाता चासि ॥ ॥१०॥

एष देव इति दशर्चं तृतीयं सूक्तमाजीर्गतेः शुनःशेषस्थार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रांतं च । एष शुनःशेष इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

एष देवो अमर्त्यः पर्णवीरिव दीयति । अभि द्रोणान्यासदं ॥१॥

एषः । देवः । अमर्त्यः । पर्णवीऽइव । दीयति । अभि । द्रोणानि । आऽसदं ॥१॥

देवो द्योतमानोऽमर्त्यो मरणरहित एष सोमो द्रोणानि द्रोणकलशान्यभ्यभिलक्ष्यासदमासदनार्थं पर्णवीरिव यथा पक्षी तथा वेगेन दीयति । गच्छति ॥

एष देवो विपा कृतोऽति ह्रांसि धावति । पवमानो अदाभ्यः ॥२॥

एषः । देवः । विपा । कृतः । अति । ह्रांसि । धावति । पवमानः । अदाभ्यः ॥२॥

विपांगुल्या । अथर्यो विप इत्थंगुलिनामसु पाठात् । कृतोऽभिषुत एष सोमो देवः पवमानः चरत्तदाभ्यः केनाप्यर्हसितश्च सन् ह्रांसि शत्रून्त धावति । हंतुमभिगच्छति ॥

एष देवो विपन्युभिः पवमान ऋतायुभिः । हरिर्वाजाय मृज्यते ॥३॥

एषः । देवः । विपन्युऽभिः । पवमानः । ऋतायुऽभिः । हरिः । वाजाय । मृज्यते ॥३॥

पवमानः चरत्तेष सोमो देवो विपन्युभिः सोतुभिर्ऋतायुभिर्यज्ञकामैर्हरिरश्च इव वाजाय संयामार्थं मृज्यते । स्तुतिभिरलंक्रियते ॥

एष विश्वानि वार्या शूरो यन्निव सत्वभिः । पवमानः सिषासति ॥४॥

एषः । विश्वानि । वार्या । शूरः । यन् इव । सत्वऽभिः । पवमानः । सिषासति ॥४॥

पवमानः चरज्जूरो वीर एष सोमो देवो विश्वानि सर्वाणि वार्या वरणीयानि धनानि सत्वभिर्बलैर्यन्निव ऽच्छन्निव सिषासति । अस्मदर्थं संभक्तुमिच्छति ॥

एष देवो रथर्यति पवमानो दशस्यति । आविष्कृणोति वग्वनुं ॥५॥

एषः । देवः । रथर्यति । पवमानः । दशस्यति । आविः । कृणोति । वग्वनुं ॥५॥

पवमानः ऋत्नेष सोमो देवो रथयति । अस्मदीयं यागं प्रत्यागमनाय रथं कामयति । दशस्यति । आगत्य चास्मभ्यमभिलषितं प्रयच्छति । वस्वन्तुं शब्दमाविष्कृणोति । अभिषूयमाणः प्रकटयति ॥ २० ॥

एष विप्रैरभिष्टुतोऽपो देवो वि गाहते । दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ ६ ॥

एषः । विप्रैः । अभिऽस्तुतः । अपः । देवः । वि । गाहते । दधत् । रत्नानि । दाशुषे ॥ ६ ॥

विप्रैर्मेधाविभिः स्तोत्रभिरभिष्टुतः परितः स्तुत एष सोमो देवो दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनानि दधद्धारयन्प्रयच्छन्नपो वसतीवरीर्वि गाहते । प्रविशति ॥

एष दिवं वि धावति तिरो रजांसि धारया । पवमानः कनिक्रदत् ॥ ७ ॥

एषः । दिवं । वि । धावति । तिरः । रजांसि । धारया । पवमानः । कनिक्रदत् ॥ ७ ॥

धारया पवमानः ऋत्नेष सोमः कनिक्रददभिषूयमाणः शब्दं कुर्वन्नजांसि लोकांस्तिरस्तिरस्कुर्वन्त्यागादिवं स्वर्गं वि धावति । गच्छति ॥

एष दिवं व्यासरत्तिरो रजांस्यस्पृतः । पवमानः स्वध्वरः ॥ ८ ॥

एषः । दिवं । वि । व्या । अस्रत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतः । पवमानः । सुऽअध्वरः ॥ ८ ॥

पवमानः ऋत्नेष सोमः स्वध्वरः सुयज्ञोऽस्युतः केनाप्यर्हिसितश्च सन्नजांसि लोकांस्तिरस्तिरस्कुर्वन्त्यागादिवं प्रति व्यासरत् । विसरति । गच्छति ॥

एष प्रत्नेन जन्मना देवो देवेभ्यः सुतः । हरिः पवित्रे अर्षति ॥ ९ ॥

एषः । प्रत्नेन । जन्मना । देवः । देवेभ्यः । सुतः । हरिः । पवित्रे । अर्षति ॥ ९ ॥

हरिर्हरितवर्णो देवो द्योतमान एष सोमः प्रतिज पुराणेन जन्मना जननेन देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिष्टुतः सन् पवित्रे स्थातुमर्षति । गच्छति ॥

एष उ स्य पुरुव्रतो जज्ञानो जनयन्निषः । धारया पवते सुतः ॥ १० ॥

एषः । उ । इति । स्यः । पुरुऽव्रतः । जज्ञानः । जनयन् । निषः । धारया । पवते । सुतः ॥ १० ॥

स्य एष उ सोम एव पुरुव्रतो वज्रकर्मा जज्ञानो जायमान एवेषोऽन्नानि जनयन्नुत्पादयन् सुतोऽभिष्टुतः सन् धारया पवते । ऋति ॥ २१ ॥

सना चेति दशर्चं चतुर्थं मूक्तमांगिरमकुलस्य हिरण्यसूपस्थार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रांतं च । सन हिरण्यसूप इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

सना च सोम जेषि च पवमान महि श्रवः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥ १ ॥

सनं । च । सोम । जेषि । च । पवमान । महि । श्रवः । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥ १ ॥

हे महि श्रवो महदन्न पवमान सोम सन । अस्मदाग्नि यजनीयान्देवाम्भज । जेषि च । यागविध्वंसकारिणो राक्षसांश्च जय । अथ देवान्प्राप्य राक्षसांश्च जित्वा मंतरं नोऽस्मान्वस्यसः श्रेयसः कृधि । कृष । श्रेयोऽस्मभ्यं देहीत्यर्थः ॥

सना ज्योतिः सना स्वर्विश्वा च सोम सौभगा । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥ २ ॥

सनं । ज्योतिः । सनं । स्वः । विश्वा । च । सोम । सौभगा । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥ २ ॥

हे सोम त्वं ज्योतिस्तेजः सन । अस्मभ्यं प्रयच्छ । अपि च स्वः स्वर्गं सन । अस्मभ्यं देहि । विद्या विद्यानि
सौमगा सौभाग्यानि च सन । सिद्धमन्यत् ॥

सना दक्षमुत क्रतुमप सोम मृधो जहि । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥३॥

सनं दक्षं । उत । क्रतुं । अपं । सोम । मृधः । जहि । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥३॥

हे सोम त्वं दक्षं वलं सन । अस्मभ्यं देहि । उतापि च क्रतुं प्रज्ञानं सन । मृधो हिंसकाऽश्वंश्चाप जहि ।
मारय । सिद्धमन्यत् ॥

पवीतारः पुनीतन सोममिन्द्राय पातवे । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥४॥

पवितारः । पुनीतन । सोमं । इन्द्राय । पातवे । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥४॥

हे पवीतारः सोमाभिषवकर्तारः यूयमिन्द्राय पातवे पातुं सोमं पुनीतन । अभिषुणुत । सिद्धमन्यत् ॥

त्वं सूर्यं न आ भज तव क्रत्वा तवोतिभिः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥५॥

त्वं । सूर्यं । नः । आ । भज । तव । क्रत्वा । तव । उतिभिः । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥५॥

हे सोम त्वं तव क्रत्वा तवोतिभिस्त्वत्कर्तृकेण कर्मणा त्वत्कर्तृकामी रक्षाभिश्च नोऽस्मान् सूर्यं आ भज ।
प्रापय । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२२॥

तव क्रत्वा तवोतिभिर्ज्योत्कर्षयेम सूर्यं । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥६॥

तव । क्रत्वा । तव । उतिभिः । ज्योक् । पश्येम । सूर्यं । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥६॥

हे सोम तव क्रत्वा प्रज्ञानेन तवोतिभी रक्षाभिश्च ज्योक् चिरं पश्येम सूर्यं । पश्याम । द्रक्ष्यामः ।
सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्ष स्वायुध सोमं द्विबर्हसं रयिं । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥७॥

अभि । अर्ष । सुऽआयुध । सोमं । द्विऽबर्हसं । रयिं । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥७॥

हे स्वायुध शोभनायुध सोम त्वं द्विबर्हसं द्वयोर्बावापृथिव्योः स्थानयोः परिवृढं रयिं धनमभ्यर्ष । अस्मा-
नभिगमय । सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्षानपच्युतो रयिं समत्सु सासहिः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥८॥

अभि । अर्ष । अनपऽच्युतः । रयिं । समत्सु । सासहिः । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥८॥

हे सोम समत्सु संग्रामेष्वनपच्युतः शत्रुभिरनाहतः सासहिः शत्रूणामभिभवता त्वं रयिं धनमभ्यर्ष ।
अस्मानभिगमय । सिद्धमन्यत् ॥

त्वां यज्ञैरवीवृधन्पवमान विधर्मणि । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥९॥

त्वां । यज्ञैः । अवीवृधन् । पवमान । विधर्मणि । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥९॥

हे पवमान सोम यजमानानां विधारणाय प्रवृत्तं त्वां यज्ञैर्विधर्मणात्मविधारणार्थमवीवृधन् । यजमाना
वर्धयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

रयिं नश्चिचमश्चिनमिदो विश्वायुमा भर । अथा नो वस्यसस्कुधि ॥१०॥

रयिं । नः । चिचं । अश्चिनं । इदो इति । विश्वऽआयुं । आ । भर । अथ । नः ।
वस्यसः । कुधि ॥१०॥

हे इदो यागेषु क्लिद्यमान सोम त्वं चिचं नानाविधमश्विनमश्ववंतं च विश्वायुं सर्वगामिनं रयिं नोऽस्म-
भ्यमा भर । आहर । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२३॥

समिद्ध इत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं काश्यपस्यासितस्य देवलस्य वार्षं । अष्टम्यावाञ्चतस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः सप्त
गायत्र्यः । नराशंसवर्जिताः समिदादयः क्रमेण प्रत्युचं देवताः । तथा चानुक्रांतं । समिद्ध एकादश काश्यपो
ऽसितो देवलो वा विंशतिः सूक्तान्याद्यमाप्रियश्चतुरनुष्टुबंतमिति ॥ काश्यपस्य पावमानमिदमाप्रोसूक्तं । सूचितं
च । समिद्धो अवेति सर्वेषां यथर्षि वा । आ० ३. २. इति ॥

समिद्धो विश्वतस्पतिः पवमानो वि राजति । प्रीणन्वृषा कनिर्क्रदत् ॥१॥

संऽइद्धः । विश्वतः । पतिः । पवमानः । वि । राजति । प्रीणन् । वृषा । कनिर्क्रदत् ॥१॥

आप्रोवत्सोमस्तुतिरत्र । समिद्धः सम्यग्दीप्तो विश्वतस्पतिः सर्वतः स्वामी वृषा कामानां वर्षिता पवमानः
सोमः कनिर्क्रददभिषूयमाणः शब्दं कुर्वन्प्रीणन्देवान्प्रीणयन्वि राजति । यागेषु प्रकाशते ॥

तनूनपात्पवमानः शृंगे शिशानो अर्षेति । अंतरिक्षेण रारंजत् ॥२॥

तनूऽनपात् । पवमानः । शृंगे इति । शिशानः । अर्षेति । अंतरिक्षेण । रारंजत् ॥२॥

तनूनपात्पवमानः सोमः । तनूनपादत्र सोमो भवति । तथा च श्रूयते । अश्वोऽश्वो जायते ततः सोमो
जायत इति । शृंगे दीप्ति उन्नतप्रदेशे । हृणिः शृंगाणीति ज्वलन्नामसु पाठात् । शिशानस्तीक्ष्णोर्कुर्वन्नंतरिक्षेण
रारंजदर्षति । द्रोणकलशं प्रति गच्छति । तथा चान्नायते । द्वाभ्यां धाराभ्यामाययणं गृह्णातीति ॥

इंक्रेन्यः पवमानो रयिर्वि राजति द्युमान् । मधोर्धाराभिरोजसा ॥३॥

इंक्रेन्यः । पवमानः । रयिः । वि । राजति । द्युमान् । मधोः । धाराभिः । ओजसा ॥३॥

इंक्रेन्यः स्तुत्यः पवमानः सोमो रयिरभोष्टस्य दाता द्युमान्दीप्तिमांश्च सन्मधोबृहदकस्य धाराभिः सह
चरन्नोजसा बलेन वि राजति । प्रकाशते ॥

वर्हिः प्राचीनमोजसा पवमानः स्तृणहरिः । देवेषु देव ईयते ॥४॥

वर्हिः । प्राचीनं । ओजसा । पवमानः । स्तृणन् । हरिः । देवेषु । देवः । ईयते ॥४॥

हरिर्हरितवर्णो देवो द्योतमानः सोमः पवमानो देवेषु यज्ञेषु वर्हिः प्राचीनं प्राचीनाद्यं स्तृणन्स्तरय-
न्नोजसा बलेनेयते । गच्छति ॥

उदातैर्जिहते बृहद्धारो देवीर्हिरण्ययीः । पवमानेन सुष्टुताः ॥५॥

उत् । आतैः । जिहते । बृहत् । द्वारः । देवीः । हिरण्ययीः । पवमानेन । सुऽस्तुताः ॥५॥

हिरण्ययोर्हिरण्यमथो द्वारो देवीर्द्वारो देव्यः पवमानेन सोमेन सह सुष्टुताः सोतुभिः सम्यक् स्तुताः
सत्यो बृहद्बृहतीभ्यो महतीभ्य आतिराताभ्यो दिग्भ्यः । आता आशा इति दिङ्नामसु पाठात् । उज्जिहते ।
उन्नच्छति ॥ ॥२४॥

सृशिल्ये बृहती मही पर्वमानो वृषण्यति । नक्तोषासा न दर्शते ॥ ६ ॥
 सृशिल्ये इति सुऽशिल्ये । बृहती इति । मही इति । पर्वमानः । वृषण्यति । नक्तोषसा ।
 न । दर्शते इति ॥ ६ ॥

सृशिल्ये मरुपे बृहती परिवृढे मही महती न संप्रति दर्शते दर्शनीये नक्तोषासा नक्तोषासौ पर्वमानः
 सोमो वृषण्यति । कामयते ॥

उभा देवा नृचक्षसा होतारा दैव्या हुवे । पर्वमान इन्द्रो वृषा ॥ ७ ॥
 उभा । देवा । नृऽचक्षसा । होतारा । दैव्या । हुवे । पर्वमानः । इन्द्रः । वृषा ॥ ७ ॥

नृचक्षसा मनुष्याणां द्रष्टारो दैव्या दैव्यौ देवसंबन्धिनी होतारा होतारावुभौ देवा देवी ऊवे ।
 आह्वयामि यज्ञे । पर्वमानः सोम इन्द्रो दीप्तः । तथा च यास्कः । इन्द्र इरां वृणातीति वेरां दारयत इति
 वेरां धारयतीति वेधे भूतानीति वा तद्यदेनं प्राणैः समेधत तदिन्द्रं त्रिंश्रितिं विज्ञायते । नि० १०. ८. ।
 इति । वृषा कामानां वर्धिता च भवतीति ॥

भारती पर्वमानस्य सरस्वतीका मही ।
 इमं नो यज्ञमा गमन्तिस्त्रो देवीः सुपेशसः ॥ ८ ॥
 भारती । पर्वमानस्य । सरस्वती । इका । मही ।
 इमं । नः । यज्ञं । आ । गमन् । तिस्रः । देवीः । सुऽपेशसः ॥ ८ ॥

भारती भारत्याख्या सरस्वती सरस्वत्याख्या च मही महतीकाख्या च तिस्रः सुपेशसः मरुपा देवीर्देव्यो
 नोऽस्माकं पर्वमानस्य सोमस्य संबन्धिनमिमं यज्ञं प्रत्या गमन् । आगच्छन्तु ॥

त्वष्टारमयजां गोपां पुरोयावान्मा हुवे ।
 इन्दुरिन्द्रो वृषा हरिः पर्वमानः प्रजापतिः ॥ ९ ॥
 त्वष्टारं । अयऽजां । गोपां । पुरऽयावान् । आ । हुवे ।
 इन्दुः । इन्द्रः । वृषा । हरिः । पर्वमानः । प्रजाऽपतिः ॥ ९ ॥

अयजामये जातं गोपां प्रजानां पालयितारं पुरोयावानं देवानां पुरस्तात्तारं त्वष्टारं देवमा ऊवे ।
 आह्वयामि यज्ञे । हरिर्हरितवर्णः पर्वमान इन्द्रः सोम इन्द्रो देवानामीश्वरो वृषा कामानां वर्धिता च
 प्रजापतिः प्रजानां पालयिता च भवतीति ॥

वनस्पतिं पर्वमान मध्वा समङ्गि धारया ।
 सहस्रवल्शं हरितं भ्राजमानं हिरण्ययं ॥ १० ॥
 वनस्पतिं । पर्वमान । मध्वा । सं । अङ्गि । धारया ।
 सहस्रऽवल्शं । हरितं । भ्राजमानं । हिरण्ययं ॥ १० ॥

हे पर्वमान सोम हरितं हरितवर्णं हिरण्ययं कदाचिज्जिरण्ययवर्णं च भ्राजमानं दीप्यमानं सहस्रवल्शं
 सहस्रशखं वनस्पतिं देवं धारया धारामयेण मध्वा मधुना समङ्गि । अन्त । संस्तुर्विचर्यः ॥

विश्वे देवाः स्वाहाकृतिं पवमानस्या गत ।

वायुर्बृहस्पतिः सूर्योऽग्निरिंद्रः सजोषसः ॥११॥

विश्वे । देवाः । स्वाहाऽकृतिं । पवमानस्य । आ । गत ।

वायुः । बृहस्पतिः । सूर्यः । अग्निः । इंद्रः । सऽजोषसः ॥११॥

हे विश्वे देवाः वायुर्बृहस्पतिश्च सूर्यश्चाग्निश्च इंद्रश्च सर्वे यूयं सजोषसः संगताः संतः पवमानस्य सोमस्य स्वाहाकृतिं स्वाहाकारं प्रत्या गत । प्रत्यागच्छत ॥ ॥२५॥

मंद्रयेति नवर्चं षष्ठं सूक्तं काश्चपस्यासितस्य देवस्य वार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं ॥

मंद्रया सोम धारया वृषा पवस्व देवयुः । अथ्यो वारिष्वस्मयुः ॥१॥

मंद्रया । सोम । धारया । वृषा । पवस्व । देवऽयुः । अथ्यः । वारिषु । अस्मऽयुः ॥१॥

हे सोम वृषा कामानां वर्धिता देवयुर्देवकामोऽस्युरस्यत्कामश्चाथ्योऽवेर्वरिषु बालिषु दशापवित्रे मंद्रया मदकरया धारया पवस्व । अर ॥

अभि त्वं मद्यं मदमिंद्रविंद्र इति क्षर । अभि वाजिनो अर्वतः ॥२॥

अभि । त्वं । मद्यं । मदं । इंदो इति । इंद्रः । इति । क्षर । अभि । वाजिनः । अर्वतः ॥२॥

हे इंदो सोम त्वमिंद्र ईश्वर इति कृत्वा त्वं तं मद्यं मदकरं मदं रसमभि अर । वर्ष । वाजिनो बलवतोऽर्वतोऽश्वाश्चास्यदर्थमभि अरेत्यर्थः ॥

अभि त्वं पूर्यं मदं सुवानो अर्धं पवित्र आ । अभि वाजमुत अर्वः ॥३॥

अभि । त्वं । पूर्यं । मदं । सुवानः । अर्धं । पवित्रे । आ । अभि । वाजं । उत । अर्वः ॥३॥

हे सोम सुवानोऽभिषूयमाणस्त्वं पूर्यं प्रतं त्वं तं प्रसिद्धं मदं मदकरं रसं पवित्र आ समंतादभ्यर्ष । अभिगमय । वाजं बलमस्नानभ्यर्ष । उतापि च अयोऽन्नमभ्यर्ष ॥

अनु द्रप्सास इंद्रव आपो न प्रवतासरन् । पुनाना इंद्रमाशत ॥४॥

अनु । द्रप्सासः । इंद्रवः । आपः । न । प्रऽवता । असरन् । पुनानाः । इंद्रं । आशत ॥४॥

द्रप्सासो द्रुतगतयः पुनानाः अरंत इंद्रवः सोमाः प्रवता प्रवणेन मार्गेणापो नाप इवेन्द्रमन्वसरन् । अनुगच्छति । आशत । व्याप्नुवति च ॥

यमत्यमिव वाजिनं मृजंति योषणो दश । वने क्रीळंतमत्यविं ॥५॥

यं । अत्यंऽइव । वाजिनं । मृजंति । योषणः । दश । वने । क्रीळंतं । अतिऽअविं ॥५॥

अत्यविं दशापवित्रमतिक्रम्य वनेऽरक्षे क्रीळंतं वर्तमानं यं सोमं दश दशसंख्याका योषणः स्त्रियः अंगुलय इत्यर्थः । तथा च निगमांतरं । तमीमखीः समर्थ आ गृभ्णाति योषणो दश । ऋ० ९. ७. । इति वाजिनं बलिनमत्यमिवाश्चमिव मृजंति परिचरंति । उत्तरया सहाव्यः ॥ ॥२६॥

तं गोभिर्वृषणं रसं मदाय देववीतये । सुतं भराय सं सृज ॥६॥

तं । गोभिः । वृषणं । रसं । मदाय । देवऽवीतये । सुतं । भराय । सं । सृज ॥६॥

वृषणं कामानां वर्षितारं देववीतये देवानां पानाय मदाय सुतमभिषुतं तं रसं भराय संग्रामाय गोमिः
पयोमिः सं खज । संयोजय ॥

देवो देवाय धारयेद्राय पवते सुतः । पयो यदस्य पीपयन् ॥७॥

देवः । देवाय । धारया । इंद्राय । पवते । सुतः । पयः । यत् । अस्य । पीपयन् ॥७॥

देवाय योतमानयिंद्राय सुतोऽभिषुतो देवो योतमानः सोमो धारया पवते । भरति । यद्यस्मादस्य
सोमस्य पयः पीपयत् इंद्रमायायितवत् । तस्माद्धारया पवत इत्यर्थः ॥

आत्मा यज्ञस्य रंक्षा सुष्वाणः पवते सुतः । प्रत्नं नि पाति कार्थं ॥८॥

आत्मा । यज्ञस्य । रंक्षा । सुस्वानः । पवते । सुतः । प्रत्नं । नि । पाति । कार्थं ॥८॥

यज्ञस्यात्मात्मभूतः सुतोऽभिषुतः सोमः सुष्वाणो यजमानेभ्यः कामान्नेरयन् रंक्षा वेगेन पवते । भरति ।
प्रत्नं पुरातनं कार्थमात्मनः कवित्वं च नि पाति । अभिरचति ॥

एवा पुनान इंद्रयुर्मदं मदिष्ठ वीतये । गुहां चिहधिषे गिरः ॥९॥

एव । पुनानः । इंद्रयुः । मदं । मदिष्ठ । वीतये । गुहां । चित् । दधिषे । गिरः ॥९॥

हे मदिष्ठातिशयेन मदकर सोम इंद्रयुरिंद्रकामस्त्वं वीतय इंद्रस्य पानायैवैवं मदं पुनानः भरन्गुहा
गुहायां । यज्ञशालायामित्यर्थः । गिरश्चिच्छब्दानपि दधिषे । अभिषववेलायामुपरवेषु धारयसि । करो-
षीत्यर्थः ॥ ॥२७॥

अद्ययमिति नवर्चं सप्तमं सूक्तं । अद्ययमित्यनुक्रांतं । असितो देवलो वर्षिः । तौ च कक्षपगोचकौ । गायत्रं
कंदः । सोमः पवमानो देवता ॥ उक्तो विनियोगः ॥

असृयमिंदवः पथा धर्मनृतस्य सुश्रियः । विदाना अस्य योजनं ॥१॥

असृयं । इंद्रवः । पथा । धर्मन् । नृतस्य । सुश्रियः । विदानाः । अस्य । योजनं ॥१॥

सुश्रियः शोभनश्रयणा अस्त्रेन्द्रस्य योजनं संबंधं विदाना जानंत इंद्रवः सोमा धर्मन् कर्मव्यूतस्य यज्ञस्य
पथा मार्गेणाद्यं । ख्यते ॥

प्र धारा मध्वो अयियो महीरपो वि गाहते । हविर्हविष्पु वंद्यः ॥२॥

प्र । धारा । मध्वः । अयियः । महीः । अपः । वि । गाहते । हविः । हविष्पु । वंद्यः ॥२॥

हविष्पु हविषां मध्ये वंद्यः सुखो हविर्हविरात्मको यः सोमो महीर्महीरपो वसतीवरीर्वि गाहते तस्य
मध्वः सोमस्त्रायियो मुख्या धाराः प्र पतंतीत्यर्थः ॥

प्र युजो वाचो अयियो वृषाव चक्रद्वने । सद्भाभि सत्यो अध्वरः ॥३॥

प्र । युजः । वाचः । अयियः । वृषा । अव । चक्रद्वत् । वने । सद्भा । अभि । सत्यः । अध्वरः ॥३॥

एतदेव दर्शयति । वृषा कामानां वर्षकः सत्यः सत्यभूतोऽध्वरो हिंसावर्जितोऽयियो मुख्यः सोमः सद्भा
यज्ञगृहमभि प्रति वन उदके युजो युक्ता वाचः प्राव चक्रद्वत् । अवक्रंदति । शब्दाङ्करोतीत्यर्थः ॥

परि यत्काव्या कविर्नृम्णा वसानो अर्षेति । स्वर्वाजी सिषासति ॥४॥

परि । यत् । काव्या । कविः । नृम्णा । वसानः । अर्षेति । स्वः । वाजी । सिषासति ॥४॥

कविः क्रांतकर्मा सोमो नृणां नृणानि धनानि वसान आच्छादयन्स्त्रोतूणां काव्या काव्यानि कविकर्माणि सोत्राणि यद्यदा पर्यर्षति परिगच्छति तदा स्वः स्वर्गे वाजी बलवानन्नवान्विद्रः सिषासति । यागं प्रथागतं स्वकीयं वसं संभक्तुमिच्छति ॥

पर्वमानो अ॒भि स्पृ॒धो वि॒शो राजे॑व सी॒दति । यदी॑मृ॒खंति वे॒धसः ॥५॥

पर्व॑मानः।अ॒भि।स्पृ॒धः।वि॒शः।राजा॑ऽइव।सी॒दति॒।यत्।ई॒।मृ॒खंति॒।वे॒धसः॑॥५॥

यद्यदेमेनं सोमं वेधसः कर्मणां कर्तारं च्छन्वति प्रेरयति तदा पर्वमानः चरन्नेष सोमः स्पृधः स्पर्धमाना-
न्यागविघ्नकारिणो राक्षसान्विशः स्पर्धमानान्मनुष्यान् राजेव यथा राजा तद्वदभि धीदति । नाशयितुमभि-
गच्छति ॥ ॥२८॥

अ॒प्यो वा॒रे परि॑ प्रि॒यो हरि॑र्वनेषु सी॒दति । रे॒भो व॑नुष्यते म॒ती ॥६॥

अ॒प्यः।वा॒रे।प॒रि।प्रि॒यः।ह॒रिः।व॒नेषु॑।सी॒दति॒।रे॒भः।व॑नुष्यते।म॒ती॑॥६॥

हरिर्हरितवर्णः प्रियो देवानां प्रियतम एव सोमो वनेषूदकेषु संपुक्तोऽप्योऽवेर्वरि बालोपेते परि धीदति ।
किंच रेभोऽभिषववेलायामुपरवेषु शब्दं कुर्वन्मती मत्वा सुत्या वनुष्यते । सेव्यते ॥

स वा॒युमि॑न्द्रम॒श्विना॑ सा॒कं मदे॑न गच्छति । र॒णा यो अ॑स्य॒ धर्मे॑भिः ॥७॥

सः।वा॒युं।इ॒न्द्रं।अ॒श्विना॑।सा॒कं।मदे॑न।ग॒च्छति॒।र॒ण।यः।अ॒स्य॒।धर्मे॑ऽभिः॑॥७॥

यो यजमानोऽस्य सोमस्य धर्मभिः कर्मभिः क्रयणाभिषवादिभ्यो रण रमते स यजमानो वायुमिन्द्रं
चाश्विनाश्विनी च मदेन साकं सह गच्छति । प्राप्नोति ॥

आ मि॒त्रावरु॑णा भ॒गं म॒ध्वः प॒वंत॑ ऊ॒र्मयः॑ । वि॒दाना॑ अ॒स्य॒ शक्न॑भिः ॥८॥

आ।मि॒त्रावरु॑णा।भ॒गं।म॒ध्वः।प॒वंते॒।ऊ॒र्मयः॑।वि॒दानाः॑।अ॒स्य॒।शक्न॑ऽभिः॑॥८॥

येषां यजमानानां मध्वः सोमस्योर्मयस्तरंगा मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवौ भगं भगाख्यं देवं च प्रति
पवन्ते चरन्ति ते यजमाना अस्य सोमस्येनं सोमं विदाना जानन्तः शक्नभिः सुखैः संगच्छन्त इति शेषः ॥

अ॒स्मभ्यँ रो॒दसी॑ र॒यिं म॒ध्वो वा॒जस्य॑ सा॒तये॑ । अ॒वो व॑सू॒नि सं जि॑तं ॥९॥

अ॒स्मभ्यँ॑।रो॒दसी॑।इति॑।र॒यिं।म॒ध्वः।वा॒जस्य॑।सा॒तये॑।अ॒वः।व॑सू॒नि।सं।जि॑तं॒॥९॥

हे रोदसी यावापृथिव्यौ युवां मध्वो देवानां मोदयितुर्वाजस्य सोमात्मकस्याज्ञस्य सातये जामायास्मभ्यं
काश्रपासितेभ्यः काश्रपदेवलेभ्यो वा रयिं धनं अवोऽन्नं च वसूनि वासकान्यन्यान्पि पञ्चादीनि धनानि सं
जितं । संजयतं । प्रयच्छतमित्यर्थः ॥ ॥२९॥

एते सोमा इति नवर्चमष्टमं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । अनुक्रांतं च । एते सोमा इति ॥ उक्तः सूक्तविनि-
योगः ॥ यावत्सोत्रे गाणगारिमतेनाभिरूपकरणे सोमे मुख्यमाने मुञ्जति लेखिषा । सूचितं च । अथापरमभिरूपं
कुर्यादिति गाणगारिरा प्यायस्व समेतु त इति तिस्रो मुञ्जति त्वा दश चिपः । आ० ५. १२. इति ॥

ए॒ते सो॒मा अ॒भि प्रि॒यमि॑न्द्रस्य॒ काम॑म॒क्षर॑न् । व॒र्धतो॑ अ॒स्य वी॒र्यं॑ ॥१॥

ए॒ते।सो॒माः।अ॒भि।प्रि॒यं।इ॒न्द्रस्य॑।का॒मं।अ॒क्षर॑न्।व॒र्धतः॑।अ॒स्य॒।वी॒र्यं॑॥१॥

एत अभिषुता इमे सोमा अक्षिद्रस्य वीर्यं शक्तिं वर्धतो वर्धयंत इन्द्रस्य कामं काम्यं प्रियं प्रीतिकरं
रसमभ्यचरन् । अभिपवन्ते । अभ्यवर्षन् ॥

पुना॒नासं॑श्चमूषदो गच्छ॑तो वा॒युम॑श्चिना । ते नो॑ धांतु सुवीर्ये ॥२॥

पुना॒नासः । च॒मूऽसदः । गच्छ॑तः । वा॒युं । अ॒श्चिना । ते । नः । धा॑ंतु । सु॒ऽवीर्ये ॥२॥

ते प्रसिद्धाः सोमाः पुनानासः पुनाना अभिषूयमाणश्चमूषदश्चमसेषु सीदंतो वायुमश्चिनाश्चिनी च
गच्छंतः प्राप्तुवन्तो नोऽस्माभ्यं सुवीर्यं शोभनवीर्यं धांतु । धारयंतु । प्रयच्छन्तित्यर्थः ॥

इंद्र॑स्य सोम॒ राध॑से पुना॒नो हार्दि॑ चोदय । ऋ॒तस्य॑ योनि॒मा॒सदं॑ ॥३॥

इंद्र॑स्य । सोम॒ । राध॑से । पुना॒नः । हार्दि॑ । चो॒दय॒ । ऋ॒तस्य॑ । योनि॑ । आ॒ऽसदं॑ ॥३॥

हे सोम पुनानोऽभिषूयमाणो हार्द्यभिलषितस्त्वमिन्द्रस्य राधसे संराधनायर्तस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमासदं
यथेन्द्र आसीदति तथेन्द्र चोदय । प्रेरय ॥

मृ॒जंति॑ त्वा दश॑ क्षिपो॑ हि॒न्वंति॑ स॒प्र धी॑तयः । अनु॑ वि॒प्रा अ॒मादि॑षुः ॥४॥

मृ॒जंति॑ । त्वा । दश॑ । क्षिपः॑ । हि॒न्वंति॑ । स॒प्र । धी॑तयः । अनु॑ । वि॒प्राः । अ॒मा॒दि॑षुः ॥४॥

हे सोम त्वा त्वां दश दशसंख्याकाः क्षिपोऽगुलयः । त्रिशः क्षिप इत्थंगुलिनामसु पाठात् । मृजंति ।
परिचरंति । सप्र सप्रसंख्याका धीतयो होत्रकाश्च त्वा त्वां हिन्वंति । स्वस्वबापारेः प्रीणयंति । विप्रा मेधा-
विनश्च त्वामन्वमादिषुः । अनुमादयंति ॥

दे॒वेभ्य॑स्त्वा मदा॒य कं॑ सृ॒जान॑मति मे॒घः । सं गो॑भिर्वासयामसि ॥५॥

दे॒वेभ्यः॑ । त्वा । मदा॒य । कं॑ । सृ॒जानं॑ । अति॑ । मे॒घः । सं । गो॑भिः । वा॒स॒या॒म॒सि ॥५॥

हे सोम मेघोऽवल्लोमानि कमदकं चात्यभि सृजानं त्वा त्वां देवेभ्यो देवानां ॥ विभक्तित्वत्पथः ॥ मदाय
मदार्थं गोभिर्गोविकारिः पयोभिः सं वासयामसि । संवासयामः ॥ ॥३०॥

पुना॒नः क॒लशे॑ष्वा वस्त्रा॑ण्यरू॒षो हरिः॑ । परि॒ गव्या॑न्यव्यत ॥६॥

पुना॒नः । क॒लशे॑षु । आ । वस्त्रा॑णि । अ॒रू॒षः । हरिः॑ । परि॒ । गव्या॑नि । अ॒व्यत॑ ॥६॥

पुनानः पूयमानः कलशेषु कुंभेषु निषिध्यमानोऽरूष आरोचमानो हरिर्हरितवर्णः सोमो गव्यानि दध्या-
दीनि वस्त्राणि वासांसीव पर्यव्यत । पर्याच्छादयति ॥

म॒घो॒न आ प॑वस्व नो ज॒हि वि॒श्वा अप॑ द्विषः । इ॒ंदो स॒खाय॑मा वि॒श ॥७॥

म॒घो॒नः । आ । प॑वस्व । नः । ज॒हि । वि॒श्वाः । अप॑ । द्विषः । इ॒ंदो इति॑ । स॒खायं॑ ।

आ । वि॒श ॥७॥

हे इंदो सोम मघोनो धनवतो नोऽस्मान्प्रति पवस्व । चर । विश्वा विश्वान्द्विषो द्वेष्टृणप जहि । मारय
च । सखायं प्रियमिन्द्रमा विश । आमुहि च ॥

वृ॒ष्टिं दि॒वः परि॑ स्रव॒ द्युक्षं॑ पृ॒थि॒व्या अ॒धि । सहो॑ नः सोम पृ॒त्सु धाः॑ ॥८॥

वृ॒ष्टिं । दि॒वः । परि॑ । स्र॒व॒ । द्यु॒क्षं॑ । पृ॒थि॒व्याः । अ॒धि । सहो॑ । नः । सोम॑ । पृ॒त्सु॑ । धाः॑ ॥८॥

हे सोम त्वं दिवो शुक्लोकावृष्टिं वर्षं परि स्रव । वर्षं । पृथिव्या अधि पृथिव्यां । अधिः सप्तम्यर्धागुणादः ।
बुधमन्नं चोत्पादयेति शेषः । नोऽस्माकं सहो बलं च पुत्सु संयामेषु धाः । धेहि ॥

नृचक्षसं त्वा वयमिन्द्रपीतं स्वर्विदं । भक्षीमहि प्रजामिषं ॥९॥

नृऽचक्षसं । त्वा । वयं । इन्द्रऽपीतं । स्वऽविदं । भक्षीमहि । प्रऽजां । इषं ॥९॥

हे सोम नृचक्षसं नृणां द्रष्टारं स्वर्विदं सर्वज्ञमिन्द्रपीतमिन्द्रेण पीतं त्वा त्वां पिबन्तो वयं काशपासिताः
काशपदेवला वा प्रजां पुत्रादिकामिषमन्नं च भक्षीमहि । भजेमहि ॥ ॥३१॥

परि प्रियेति नवर्चं नवमं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । परि प्रियेत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

परि प्रिया दिवः कविर्वयांसि नृशोर्हितः । सुवानो याति कविक्रतुः ॥१॥

परि । प्रिया । दिवः । कविः । वयांसि । नृशोः । हितः । सुवानः । याति । कविऽक्रतुः ॥१॥

कविर्मेधावी कविक्रतुः क्रांतप्रज्ञः क्रांतकर्मा वा सोमो नृशोरधिषवणफलकयोर्हितो निहितः सुवानो
ऽभिषूयमाणो दिवो शुक्लोकस्य परि प्रियातिप्रियाणि वयांसि ग्राव्याः । तथा च मंत्रवर्णः । वयांसि स्नेहा
अतिथयः पर्वतानां ककुभ इति । याति । गच्छति ॥

प्रप्र क्षयाय पन्यसे जनाय जुष्टो अद्रुहे । वीत्यर्ष चनिष्ठया ॥२॥

प्रऽप्र । क्षयाय । पन्यसे । जनाय । जुष्टः । अद्रुहे । वीती । अर्ष । चनिष्ठया ॥२॥

हे सोम प्रप्रात्यंतं क्षयाय तव निवासभूतायाद्रुहेऽद्रोग्ध्रे च पन्यसे स्तोत्रे जनाय मनुष्याय वीती वीली
मन्त्राय जुष्टः पर्याप्तस्त्वं चनिष्ठयान्नवत्तमया धारयार्ष । यागं प्रति गच्छ ॥

स सूनुर्मातरा शुचिर्जातो जाते अरोचयत् । महान्मही चृतावृधा ॥३॥

सः । सूनुः । मातरा । शुचिः । जातः । जाते इति । अरोचयत् । महान् । मही इति ।

चृतऽवृधा ॥३॥

जात उत्पन्नः शुचिर्विशुद्धो महान्महिविस्तृतमः स सोमाख्यः सूनुः पुत्रो मही महत्वावृतावृधा यज्ञस्य वर्ध-
यित्री जाते विश्वस्य जनयित्री मातरात्मनो मातरौ बावापृथिव्यावरोचयत् । रोचयति । दीपयति ॥

स सप्त धीतिभिर्हितो नृद्यो अजिन्वद्द्रुहः । या एकमक्षि वावृधुः ॥४॥

सः । सप्त । धीतिऽभिः । हितः । नृद्यः । अजिन्वत् । अद्रुहः । याः । एकं । अक्षि । वावृधुः ॥४॥

या नद्यो यमेकं मुख्यं सोममक्ष्यचीणं ववृधुः वर्धयति स सोमो धीतिभिरंगुलिभिः । रश्मिना धीतय
इत्थंगुलिनामसु पाठात् । हितो निहितः सप्तद्रुहो द्रोहवर्जिताः सप्त सप्तसंख्याका नद्यो नदीरजिन्वत् ।
प्रीणयति ॥

ता अभि संतमस्तृतं महे युवानमा दधुः । इंदुमिन्द्र तव व्रते ॥५॥

ताः । अभि । संतं । अस्तृतं । महे । युवानं । आ । दधुः । इंदुं । इन्द्रं । तव । व्रते ॥५॥

हे इन्द्र तव त्वदीये व्रते कर्मणि ता अंगुल्याः । पूर्वच धीतिभिरित्यंगुलीनामुपासत्वास्तच्छब्देन परामर्शः ।
संतं विद्यमानमस्तृतमहंसितं युवानं नित्यतर्पणमिन्द्रं सोमं महे महतेऽभिषवादिक्षणाय कर्मणेऽभ्या
दधुः ॥ ॥३२॥

अभि वह्निर्मर्त्यः सप्त पश्यति वावहिः । क्रिविर्देवीरतर्पयत् ॥ ६ ॥

अभि । वह्निः । अर्मर्त्यः । सप्त । पश्यति । वावहिः । क्रिविः । देवीः । अतर्पयत् ॥ ६ ॥

यो वह्निर्यज्ञस्य धुरो वोढामर्त्यो मरणरहितो वावहिर्देवानां तृप्तिरत्यंतं वोढा च सोमः सप्त नदीः पश्यति सोऽयं क्रिविः कूपरूपेण पूर्णोऽवस्थितः सन्देवीर्नदीरतर्पयत् । तर्पयति ॥

अवा कल्पेषु नः पुमस्तमांसि सोम योध्या । तानि पुनान जंघनः ॥ ७ ॥

अव । कल्पेषु । नः । पुमः । तमांसि । सोम । योध्या । तानि । पुनान । जंघनः ॥ ७ ॥

हे पुमः पुमस्तोम कल्पेषु कल्पनीयेष्वहःसु नोऽस्मानव । रण । अपि च पुनान हे पवमान सोम त्वं योध्या योधनीयानि तमांसि रक्षांसि यानि तानि जंघनः । नाशय ॥

नू नर्थसे नवीयसे सूक्ताय साधया पथः । प्रत्नवद्रोचया रुचः ॥ ८ ॥

नू । नर्थसे । नवीयसे । सूऽउक्ताय । साधय । पथः । प्रत्नऽवत् । रोचय । रुचः ॥ ८ ॥

हे सोम नर्थसे नव्याय नूतनाय नवीयसे सुत्यायास्माकं सूक्ताय पथो मार्गान्नु चिप्रं साधय । अभिगच्छ । अपि च प्रत्नवदथापूर्वं रुचः स्वदीप्ती रोचय । प्रकाशय ॥

पवमान महि श्रवो गामश्च रासि वीरवत् । सना मेधां सना स्वः ॥ ९ ॥

पवमान । महि । श्रवः । गां । अश्च । रासि । वीरऽवत् । सन । मेधां । सन ।

स्वर्परिति स्वः ॥ ९ ॥

हे पवमान सोम यत्स्वं वीरवत्पुत्रवत्सहि महच्छ्रवोऽन्नं गां चाश्च च रासि अस्मभ्यं प्रयच्छसि स त्वं मेधां सन । अस्मभ्यं प्रयच्छ । अपि च स्वर्चदस्मदभिलषितं तत्सर्वं सन । देहि ॥ ॥ ३३ ॥

प्र स्वानास इति नवर्चं दशमं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । प्र स्वानास इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्र स्वानासो रथा इवार्वतो न श्रवस्यवः । सोमासो राये अक्रमुः ॥ १० ॥

प्र । स्वानासः । रथाः । इव । अर्वतः । न । श्रवस्यवः । सोमासः । राये । अक्रमुः ॥ १० ॥

प्र स्वानासोऽभिषववेलायामुपरिवेष्टु शब्दं कुर्वतः सोमासः सोमा रथा इव यथा शब्दं कुर्वतो रथा अर्वतो न यथा शब्दं कुर्वतोऽश्वाः तथा श्रवस्यवः शत्रुभ्योऽन्नमिच्छंतो राये यजमानानां धनायाक्रमुः । आगच्छन् ॥

हिवानासो रथा इव दधन्विरे गर्भस्त्योः । भरासः कारिणामिव ॥ ११ ॥

हिवानासः । रथाः । इव । दधन्विरे । गर्भस्त्योः । भरासः । कारिणाऽइव ॥ ११ ॥

सोमा रथा इव यथा रथास्तथा हिवानासो हिवाना यागदेशं प्रति गच्छंतो भरासो भराः कारिणामिव यथा भारवाहिनां बाह्वोर्धीयते तथा गर्भस्त्योर्ध्वत्विजां बाह्वोः । गर्भस्ती बाह्व इति बाह्वनामसु पाठात् । दधन्विरे । धीयते ॥

राजानो न प्रशस्तिभिः सोमासो गोभिरंजते । यज्ञो न सप्त धातृभिः ॥ १२ ॥

राजानः । न । प्रशस्तिऽभिः । सोमासः । गोभिः । अंजते । यज्ञः । न । सप्त । धातृऽभिः ॥ १२ ॥

सोमासः सोमाः प्रशस्तिभिः प्रशस्ताभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्मी राजानो न यथा राजानः सप्त धातुभिः सप्त होत्राभिर्यज्ञो न यथा च यज्ञस्तथा गोभिर्गोविकारैः पयोभिरंजते । अज्यति । संस्क्रियंत इत्यर्थः ॥

परि सुवानास इंदवो मदाय बर्हणा गिरा । सुता अर्षेति धारया ॥ ४ ॥

परि । सुवानासः । इंदवः । मदाय । बर्हणा । गिरा । सुताः । अर्षेति । धारया ॥ ४ ॥

सुवानासः सुवाना अभिषूयमाणा इंदवः सोमा बर्हणा महत्या गिरा स्तुतिरूपया वाचा सुता अभिषुताः संतो मदाय मदार्थं धारया पर्यर्षति । परितो गच्छन्ति ॥

आपानासो विवस्वतो जनंत उषसो भगं । सूरः अखं वि तन्वते ॥ ५ ॥

आपानासः । विवस्वतः । जनंतः । उषसः । भगं । सूरः । अखं । वि । तन्वते ॥ ५ ॥

विवस्वत इंद्रस्यापानास आपानभूता उषसो भगं जनंतो जनयंतः सूरः सरंतः सोमा अखं वि तन्वते । अभिषववेलायामुपरवेषु शब्दं कुर्वन्ति ॥ ३४ ॥

अप द्वारा मतीनां प्रत्ना ऋण्वन्ति कारवः । वृष्णो हरस आयवः ॥ ६ ॥

अप । द्वारा । मतीनां । प्रत्नाः । ऋण्वन्ति । कारवः । वृष्णः । हरसे । आयवः ॥ ६ ॥

मतीनां स्तुतीनां कारवः कर्तार ऋत्विजः प्रत्नाः पुराणा वृष्णः सेचकस्य सोमस्य हरस आहरस आहृती-
रक्षायवो मनुष्या द्वारा यज्ञस्य द्वाराण्यपर्वन्ति ॥

समीचीनास आसते होतारः सप्तजामयः । पदमेकस्य पिप्रतः ॥ ७ ॥

संऽईचीनासः । आसते । होतारः । सप्तजामयः । पदं । एकस्य । पिप्रतः ॥ ७ ॥

समीचीनासः समीचीना जामयो जामिसदृशा एकस्य सोमस्य पदं स्थानं पिप्रतः पूरयंतः सप्त होतारः सप्त होत्रका आसते । यज्ञ उपविशन्ति ॥

नाभा नाभिं न आ ददे चक्षुश्चित्सूर्ये सचा । कवेरपत्यमा दुहे ॥ ८ ॥

नाभा । नाभिं । नः । आ । ददे । चक्षुः । चित् । सूर्ये । सचा । कवेः । अपत्यं । आ । दुहे ॥ ८ ॥

नाभिं यज्ञस्य नाभिभूतं सोमं नोऽस्माकं नाभा नाभावहमा ददे । पिबामीत्यर्थः । पीतसोमानामस्माकं चक्षुश्चक्षुरपि सूर्ये सचा संगतं भवति । किंच कवेः क्रांतकर्मणः सोमस्यापत्यमंशुमा दुहे । आपूरयामि ॥

अभि प्रिया दिवस्पदमध्वर्युभिर्गुहा हितं । सूरः पश्यति चक्षसा ॥ ९ ॥

अभि । प्रिया । दिवः । पदं । अध्वर्युऽभिः । गुहा । हितं । सूरः । पश्यति । चक्षसा ॥ ९ ॥

सूरः सुवीर्य इंद्रश्चक्षसा चक्षुषा दिवो दीप्तस्वात्मनः प्रिया प्रियं पदमध्वर्युभिर्गुहा गुहायां हृदये हितं निहितं पीतं सोममप्यभि पश्यति ॥ ३५ ॥

उपास्मा इति नवर्धमेकादशं सूक्तं । अध्यायाः पूर्ववत् । उपास्मा इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तः सूक्तविनियोगः ॥
अभिष्टवे धर्मदुष्ठावत्सेऽपनीयमाने नमसेदुपेत्येषा । सूचितं च । नमसेदुप सीदत संजानाना उप सीदन्मिषु
। आ० ४. ७. इति ॥

उपास्मै गायता नरः पर्वमानायेंदवे । अभि देवाँ इयंक्षते ॥१॥

उप । अस्मै । गायत । नरः । पर्वमानाय । इंदवे । अभि । देवान् । इयंक्षते ॥१॥

हे नरो नेतार ऋत्विजः यज्ञस्य देवानिन्द्रादीनभीयन्नत आभिमुख्येन यष्टुमिच्छते पवमानाय चरतेऽस्मा अभिषूयमाणायेंदवे सोमाद्योप गायत । उपगानं कुरुत ॥

अभि ते मधुना पयोऽर्थर्वाणो अशिश्नयुः । देवं देवाय देवयु ॥२॥

अभि । ते । मधुना । पयः । अर्थर्वाणः । अशिश्नयुः । देवं । देवाय । देवऽयु ॥२॥

हे सोम ते तव देवं देवतशीलं देवयु देवकामं रसं देवाय देवतशीलायेंद्राय मधुना पयो गच्छेन पयसाथर्वाण ऋषयोऽभ्यशिश्नयुः । अभ्यशीणन् । समस्तुर्वन्नित्यर्थः ॥

स नः पवस्व शं गवे शं जनाय शमर्वते । शं राजन्नोषधीभ्यः ॥३॥

सः । नः । पवस्व । शं । गवे । शं । जनाय । शं । अर्वते । शं । राजन् । ओषधीभ्यः ॥३॥

हे राजन्दीप्यमान सोम स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्माकं गवे शं सुखं पवस्व । चर । जनाय पुत्रादये च शं पवस्व । अर्वतेऽश्वाय च शं पवस्व । ओषधीभ्यश्च शं पवस्व ॥

बभ्रवे नु स्वतवसेऽरुणाय दिविस्पृशे । सोमाय गाथमर्चत ॥४॥

बभ्रवे । नु । स्वऽतवसे । अरुणाय । दिविऽस्पृशे । सोमाय । गाथं । अर्चत ॥४॥

हे स्तोतारः बभ्रवे बहुवर्णाय स्वतवसे स्ववलायारुणाय कदाचिदरुणवर्णाय दिविस्पृशे दिवं स्पृशते सोमाय नु चिप्रं गाथं स्तुतिरूपां वाचमर्चत । उच्चारयतेत्यर्थः ॥

हस्तच्युतेभिरद्रिभिः सुतं सोमं पुनीतन । मधावा धावता मधु ॥५॥

हस्तऽच्युतेभिः । अद्रिऽभिः । सुतं । सोमं । पुनीतन । मधौ । आ । धावत । मधु ॥५॥

हे ऋत्विजः हस्तच्युतेभिर्हस्तप्रच्युतैरद्रिभिरभिषवद्यावभिः सुतमभिषुतं सोमं पुनीतन । पवित्रे पावयत । अपि च मधौ मदकरे सोमे मधु गव्यं पय आ धावत । प्रक्षिपत ॥ ॥३६॥

नमसेदुप सीदत दधेदभि श्रीणीतन । इंदुमिंद्रे दधातन ॥६॥

नमसा । इत् । उप । सीदत । दध्ना । इत् । अभि । श्रीणीतन । इंदुं । इंद्रे । दधातन ॥६॥

हे ऋत्विजः नमसेन्नमस्कारिणोप सीदत । सोममुपगच्छत । दधेदध्नेवाभि श्रीणीतन । अभिश्रीणीत च । इंद्रे इंदुं सोमं दधातन । धत्त च ॥

अमित्रहा विचर्षणिः पवस्व सोम शं गवे । देवेभ्यो अनुकामकृत् ॥७॥

अमित्रऽहा । विऽचर्षणिः । पवस्व । सोम । शं । गवे । देवेभ्यः । अनुकामऽकृत् ॥७॥

हे सोम अमित्रहामित्राणां हंता विचर्षणिर्विद्रष्टा देवेभ्योऽनुकामकृदभीष्टस्य कर्ता त्वं गवेऽस्माकं गवे शं सुखं पवस्व । चर ॥

इंद्राय सोम पातवे मदाय परि पिच्यसे । मनश्चिन्मनसस्पतिः ॥८॥

इंद्राय । सोम । पातवे । मदाय । परि । सिच्यसे । मनःऽचित् । मनसः । पतिः ॥८॥

हे सोम मनश्चिन्तनसो ज्ञाता मनसस्ततिरीश्वरस्त्वमिन्द्रायिन्द्रस्य पातवे पानाय मदाय च परि पिब्यसे ।
परितः पात्रेषु सिच्यसे ॥

पवमान सुवीर्यं रयिं सोम रिरीहि नः । इद्विंद्रेण नो युजा ॥९॥

पवमान । सुवीर्यं । रयिं । सोम । रिरीहि । नः । इदो इति । इंद्रेण । नः । युजा ॥९॥

हे इदो क्रियमान पवमान सोम त्वं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रयिं धनं नोऽस्माकं संबन्धिनेंद्रेण युजा
सहायेन नोऽस्मभ्यं रिरीहि । देहि ॥ ॥३७॥

सोमा अख्यमिति नवर्चं द्वादशं मूर्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । सोमा अख्यमित्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

सोमा असृगमिंदवः सुता ऋतस्य सादने । इद्राय मधुमत्तमाः ॥१॥

सोमाः । असृगं । इंदवः । सुताः । ऋतस्य । सादने । इद्राय । मधुमत्तमाः ॥१॥

सुता अभिषुता मधुमत्तमा अतिशयेन मधुमंत इंदवः सोमा ऋतस्य यज्ञस्य सादने गृह इद्रायिन्द्रा-
र्थमख्यं । ख्यंति ॥

अभि विप्रा अनूषत गावो वत्सं न मातरः । इद्रं सोमस्य पीतये ॥२॥

अभि । विप्राः । अनूषत । गावः । वत्सं । न । मातरः । इद्रं । सोमस्य । पीतये ॥२॥

विप्रा मेधाविनः सोमस्य पीतये पानायिंद्रं मातरो जनयिष्यो गावो वत्सं न यथा वत्सं प्रति तद्वद-
भ्यनूषत । अभिशब्दयंति ॥

मदच्युत्सेति सादने सिंधोरूर्मा विपश्चित् । सोमो गौरी अधि श्रितः ॥३॥

मदऽच्युत् । सेति । सादने । सिंधोः । ऊर्मा । विपऽचित् । सोमः । गौरी इति ।

अधि । श्रितः ॥३॥

मदच्युत्सदकरस्य रसस्य च्यावयिता सोमः सादने ॥ संहितायां दीर्घश्छांदसः ॥ स्थाने जेति । निवसति ।
एतदेव विवृणोति । सिंधोर्नद्या ऊर्मोर्मां तरणे । वसतीवरीष्वित्यर्थः । विपश्चिद्विद्वान्सोमो गौरी अधि
गौर्यामधि । अधीति सप्तम्यर्थानुवादः । माध्यमिकायां वाचि । गौरी गांधर्वीति बाङ्गामसु पाठात् । श्रितः ।
मिश्रयति ॥

दिवो नाभा विचक्ष्णोऽव्यो वारं महीयते । सोमो यः सुक्रतुः कविः ॥४॥

दिवः । नाभा । विऽचक्ष्णः । अव्यः । वारं । महीयते । सोमः । यः । सुक्रतुः । कविः ॥४॥

यः सुक्रतुः सुप्रज्ञः कविः क्रांतकर्म विचक्ष्णो विद्रष्टा स सोमो दिवोऽंतरिक्षस्य नाभा नाभौ नाभिभूत
ऽव्योऽविर्वारे वाले महीयते । पूज्यते । पूयमानः स्तूयत इत्यर्थः ॥

यः सोमः कलशेष्वँ अंतः पवित्र आहितः । तमिंदुः परि षस्वजे ॥५॥

यः । सोमः । कलशेषु । आ । अंतरिति । पवित्रे । आहितः । तं । इंदुः । परि । षस्वजे ॥५॥

यः सोमः कलशेषु कुम्भेष्व आस्ते यश्च पवित्रे पवित्रस्यांतर्मध्य आहितो निहितः तं स्वांशभूतं सोममिंदुः
सोमो देवः परि षस्वजे । प्रविशति ॥ ॥३८॥

प्र वाचमिदुरिष्यति समुद्रस्याधि विष्टपि । जिवन्कोशं मधुश्चुतं ॥६॥

प्र । वाचं । इदुः । इष्टति । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि । जिवन् । कोशं । मधुऽश्चुतं ॥६॥

इदुः सोमो मधुश्चुतं मधुनश्चावकं कोशं मेघं । असुरः कोश इति मेघनामसु पाठात् । जिवन्प्रीणयन्समुद्रस्यांतरिक्षस्याधि विष्टपि विष्टप्ये स्थाने वाचं प्रेष्यति । प्रेरयति । पवित्रे पुण्यमानः शब्दं करोतीत्यर्थः ॥

नित्यस्तोत्रो वनस्पतिर्धीनामंतः संबर्द्धः । हिन्वानो मानुषा युगा ॥७॥

नित्यऽस्तोत्रः । वनस्पतिः । धीनां । अंतरिति । सबर्द्धः । हिन्वानः । मानुषा । युगा ॥७॥

नित्यस्तोत्रः संततस्तोत्रः सबर्द्धोऽमृतस्य दोग्धा वनस्पतिर्वनानां पालयिता सोमो मानुषा मानुषाणि युगा युगान्यहीनैकाहात्मकानि हिन्वानः प्रीणयन्धीनां कर्मणामंतर्मध्ये निवसतीत्यर्थः ॥

अभि प्रिया दिवस्पदा सोमो हिन्वानो अर्षति । विप्रस्य धारया कविः ॥८॥

अभि । प्रिया । दिवः । पदा । सोमः । हिन्वानः । अर्षति । विप्रस्य । धारया । कविः ॥८॥

कविः क्रांतकर्मा सोमो दिवोऽंतरिक्षाद्विन्वानः प्रेष्यमाणो विप्रस्य मेधाविनः स्वस्य धारया प्रिया प्रियाणि पदानि स्थानान्यभ्यर्षति । अभिगच्छति ॥

आ पवमान धारय रयिं सहस्रवर्चसं । अस्मे इंदो स्वाभुवं ॥९॥

आ । पवमानः । धारय । रयिं । सहस्रऽवर्चसं । अस्मे इति । इंदो इति । सुऽआभुवं ॥९॥

हे पवमानेदो सोम त्वं सहस्रवर्चसं बद्धदीप्तिं स्वाभुवं शोभनभवनं रयिं धनमस्मे अस्मानु धारय । प्रणिपेत्यर्थः ॥ ३९ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीयतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

षष्ठस्य सप्तमोऽध्यायः संग्रहात्संप्रदर्शितः । अथाष्टमः सुमतिना संगमेन प्रदर्श्यते ॥

तत्र सोमः पुनान इति नवर्चं त्रयोदशं सूक्तं । असितो देवलो वर्षिः । सोमो देवता । पवमानगुणः सोमो विज्ञेयः काश्चपावृषी इति विद्यादनुक्तेऽपि लाघवाया दृच्छ्यतात् । सोम इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

सोमः पुनानो अर्षति सहस्रधारो अत्यविः । वायोरिंद्रस्य निष्कृतं ॥१॥

सोमः । पुनानः । अर्षति । सहस्रऽधारः । अतिऽअविः । वायोः । इंद्रस्य । निऽकृतं ॥१॥

अयं पुनानः पावकः सोमोऽर्षति । गच्छति । कीदृशोऽयं पवमानः । सहस्रधारोऽपरिमितधारोऽत्यविः । अचाविशब्देन तत्त्वोमान्युच्यते । अविन्नोमभिर्निष्पादितं दशापविचमित्यर्थः । तदतिक्रम्य गच्छतीत्यत्यविः ।

किमर्थं । वायोरिन्द्रस्य च पानायेति शेषः । किं प्रति । निष्कृतं । निरित्येव समित्येतस्मिन्नर्थे । संस्कृतं पात्रं प्रति ॥

पवमानमवस्यवो विप्रमभि प्र गायत । सुष्वाणं देववीतये ॥ २ ॥

पवमानं । अवस्यवः । विप्रं । अभि । प्र । गायत । सुस्वानं । देवऽवीतये ॥ २ ॥

हे अवस्यवो रक्षणकामा उन्नाद्यादयः दूयं पवमानं शोधकं विप्रं विशेषेण देवानां प्रीणयितारं विप्रवच्छुद्धं वा । अथवा । विप्र इति मेधाविनाम । मेधाविनं । देववीतये देवपानाय सुष्वाणं सूयमानमभि प्र गायत । अभिमुख्येन प्रकर्षेण स्तुत ॥

पवन्ते वाजसातये सोमाः सहस्रपाजसः । गृणाना देववीतये ॥ ३ ॥

पवन्ते । वाजऽसातये । सोमाः । सहस्रऽपाजसः । गृणानाः । देवऽवीतये ॥ ३ ॥

पवन्ते चरन्ति सोमाः । किमर्थं । वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय । कीदृशाः । सहस्रपाजसो बङ्गवलाः । पातूणां बलप्रदा इत्यर्थः । गृणानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ सूयमानाः । पुनः किमर्थं । देववीतये । देवानां वीतिर्गतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यस्मिन्स देववीतिर्यज्ञः । तदर्थं । यज्ञसिद्धिः साक्षात्प्रयोजनं तद्वारा वाजलाभ इति ॥

उत नो वाजसातये पवस्व बृहतीरिषः । द्युमदिदो सुवीर्यं ॥ ४ ॥

उत । नः । वाजऽसातये । पवस्व । बृहतीः । इषः । द्युऽमत् । इंदो इति । सुऽवीर्यं ॥ ४ ॥

उतापि च नोऽस्माकं वाजसातयेऽन्नलाभाय हे इंदो सोम बृहतीरिषो महती रसधारा द्युमद्दीप्तिमत्सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं च पवस्व । चर । शोभनसामर्थ्योपेता धाराः पवस्वेत्यर्थः । अथवा वाजसातये संयामाय बृहतीरिषो द्युमत्सुवीर्यं संपादयितुं पवस्वेति योज्यं ॥

ते नः सहस्रिणं रयिं पवन्तामा सुवीर्यं । सुवाना देवास इंदवः ॥ ५ ॥

ते । नः । सहस्रिणं । रयिं । पवन्तां । आ । सुऽवीर्यं । सुवानाः । देवासः । इंदवः ॥ ५ ॥

त इंदवः सोमा नोऽस्माकं सहस्रिणं सहस्रसंख्योपेतं रयिं धनं सुवीर्यं चा पवन्तां । कीदृशास्ते । सुवानाः सूयमाना देवासो वीतनादिगुणयुक्ताः ॥ ॥ ५ ॥

अत्या हियाना न हेतृभिरसृयं वाजसातये । वि वारमव्यंमाश्वः ॥ ६ ॥

अत्याः । हियानाः । न । हेतृभिः । असृयं । वाजऽसातये । वि । वारं । अव्यं । आश्वः ॥ ६ ॥

वाजसातये संयामाय हियानाः प्रेर्यमाणा अत्या नाश्वा इव ते यथा प्रेरकैः प्रेर्यमाणाः संयामाय शीघ्रं धावन्ति तद्वहेतृभिः प्रेरकैः प्रेर्यमाणा आश्वः शीघ्रगामिनः सोमा वाजसातयेऽन्नलाभायायं वारं दशापविचं व्यसृयं । व्यतिसृज्यन्ति ॥

वाश्रा अर्षेतीद्वोऽभि वत्सं न धेनवः । दधन्विरे गभस्त्योः ॥ ७ ॥

वाश्राः । अर्षेति । इंदवः । अभि । वत्सं । न । धेनवः । दधन्विरे । गभस्त्योः ॥ ७ ॥

वाश्राः शब्दयंत इंदवः सोमा अभ्यर्षेति अभिगच्छन्ति पात्रं प्रति वाश्राः शब्दकारिण्यो धेनवो न । ता यथा शब्दयंत्यो वत्सं प्रत्यागच्छन्ति तद्वत् । त एव गभस्त्योर्बाह्वोर्दधन्विरे । ध्रियन्ते च ॥

जुष्ट इन्द्राय मत्सरः पर्वमान कनिक्कदत् । विश्वा अप द्विषो जहि ॥८॥

जुष्टः । इन्द्राय । मत्सरः । पर्वमान । कनिक्कदत् । विश्वाः । अप । द्विषः । जहि ॥८॥

इन्द्राय जुष्टः प्रियः पर्याप्तो मत्सरः सोमो भवतीति शेषः । मत्सरः सोमो मन्दतेऽनुप्रिकर्मण इति निरुक्तं । २. ५. । हे पर्वमान त्वं कनिक्कदच्छब्दयन्विद्या द्विषः सर्वानस्माकं द्वेषुष्य जहि ॥

अपघ्नतो अराव्णः पर्वमानाः स्वदृशः । योनावृतस्य सीदत ॥९॥

अपघ्नतः । अराव्णः । पर्वमानाः । स्वः । दृशः । योनौ । अतस्य । सीदत ॥९॥

हे पर्वमानाः अराव्णोऽदानायजमानानपघ्नतो हिंसतः स्वदृशः सर्वत्र द्रष्टारस्य यूयमतस्य योनौ यच्चस्य स्थाने सीदत । अथवा सोमपानार्थमुक्तलक्षणा देवाः अतस्य योनौ सीदतेति योज्यं ॥ २॥

परि प्रेत्यष्टर्षं चतुर्दशं मूक्तं । अथादि पूर्ववत् । परि प्राष्टावित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि प्रासिष्यदत्कविः सिंधोरूमवधि श्रितः । कारं बिभ्रत्पुरुस्पृहं ॥१॥

परि । प्रासिष्यदत् । कविः । सिंधोः । ऊर्मौ । अधि । श्रितः । कारं । बिभ्रत् । पुरुः । स्पृहं ॥१॥

परि प्रासिष्यदत् परिप्रस्यंदते कविर्मेधावी सोमः सिंधोरूमौ तरंगे वसतीवर्युदकरसेऽधि श्रित आश्रितः । पुरुस्पृहं ब्रह्मभिः स्पृहणीयं कारं शब्दं बिभ्रद्धारयन्परिस्थंदत इति संबंधः ॥

गिरा यदी संबंधवः पंच व्राता अपस्यवः । परिष्कृण्वन्ति धर्णसिं ॥२॥

गिरा । यदि । सः । संबंधवः । पंच । व्राताः । अपस्यवः । परिः । कृण्वन्ति । धर्णसिं ॥२॥

संबंधवः समानबंधनाः पंच व्राताः पंच जना मनुष्या यजमाना अपस्यवः कर्मच्छवो यद्यदेमेनं धर्णसिं धारकं सोमं गिरा स्तुत्या परिष्कृण्वन्ति अलंकुर्वन्ति । अस्योत्तरचान्वयः ॥

आदस्य शुष्मिणो रसे विश्वे देवा अमत्सत । यदी गोभिर्वसायते ॥३॥

आत् । अस्य । शुष्मिणः । रसे । विश्वे । देवाः । अमत्सत । यदि । गोभिः । वसायते ॥३॥

आत्परिष्कारणानंतरमेव शुष्मिणो बलवतोऽस्य सोमस्य रसे विश्वे देवा अमत्सत । अमाद्यंत । यदि यदा गोभिर्गोविकारैः । विकारि प्रकृतिशब्दः । बीरादिभिर्वसायते आच्छाद्यते ॥

निरिणानो वि धावति जहृच्छर्याणि तान्वा । अत्र सं जिघ्रते युजा ॥४॥

निः । रिणानः । वि । धावति । जहृत् । शर्याणि । तान्वा । अत्र । सं । जिघ्रते । युजा ॥४॥

अयं सोमो निरिणानो दशापवित्रादधो गच्छन्वि धावति । विविधं धावति । - - - - यदा तान्वा । तनु दशापवित्रवस्त्रं । तत्संबंधीनि शर्याणि द्वाराणि जहृत् अधः सरति । अत्रास्मिन्यङ्गे युजा सखिभूतेर्निद्रेण सह सं जिघ्रते । संगतो भवति । वस्त्रसुषिराद्विनिर्गत्य दशापवित्रादधः सत्यावं विविधं गच्छन् होमद्वारेणैन्द्रेण संगतो भवतीत्यर्थः ॥

नप्नीभिर्यो विवस्वतः शुभ्रो न मामृजे युवा । गाः कृण्वानो न निरिजं ॥५॥

नप्नीभिः । यः । विवस्वतः । शुभ्रः । न । ममृजे । युवा । गाः । कृण्वानः । न । निः । निजं ॥५॥

यः सोमो विवस्वतः परिचरणवतो यजमानस्य नप्नीभिः पीत्रस्थानीयाभिः । तस्य हस्तः पुत्रोऽगुलयः

पात्रस्थानीया इत्यभिप्रायः । मामृजे मृज्यते शुधो न दीप्तोऽश्वो युवेव । यथाप्रवृद्धोऽश्वो मृज्यते स्वपरिषा-
रकैस्तद्वत् एव युवा मिश्रणशीलः सोमो निर्णिजं । निर्णिगिति रूपनाम । स्वकीयं रूपं गा न क्लृप्तानो
गोविकारांश्च कुर्वाणो भवतीति शेषः ॥ ३ ॥

अति श्रिती तिरश्चता गव्या जिगात्यख्या । वसुमिर्यति यं विदे ॥ ६ ॥

अति । श्रिती । तिरश्चता । गव्या । जिगाति । अख्या । वसुं । इयति । यं । विदे ॥ ६ ॥

अख्यांगव्याभिषूयमाणः सोमो गव्या गव्यानि श्रिती श्रित्वै अयणार्थं तिरश्चता तिरस्त्रीमति जिगाति ।
अंशुमतिक्रम्य गच्छति । तथांगव्याभिषूयमाणो वसुं शब्दमिर्यति । प्रेरयति ॥

अभि क्षिपः समग्मत मर्जयंतीरिषस्पतिं । पृष्ठा गृभ्णत वाजिनः ॥ ७ ॥

अभि । क्षिपः । सं । अग्मत । मर्जयंतीः । इषः । पतिं । पृष्ठा । गृभ्णत । वाजिनः ॥ ७ ॥

क्षिपोऽग्लयो मर्जयंतीरभिमुशंश्च इषस्पतिमन्नां स्वामिनं सोममभि समग्मत । अभिसंगच्छते । संगच्छ च
वाजिनो बलवतः सोमस्य पृष्ठा पृष्ठानि गृभ्णत । गृह्णत्यभिषवांगुलयः ॥

परि दिव्यानि मर्मशृङ्खानि सोम पार्थिवा । वसूनि याह्यस्मयुः ॥ ८ ॥

परि । दिव्यानि । मर्मशृत् । विश्वानि । सोम । पार्थिवा । वसूनि । याहि । अस्मयुः ॥ ८ ॥

हे सोम दिव्यानि पार्थिवानि च विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि परि मर्मशृत्परिमृशन्परिगृह्णन्त्ययुरस्या-
न्कामयमानो याहि । आगच्छ । एवमभिषुण्वन्नसं संबोध्य ब्रूते ॥ ४ ॥

एष धियेत्यष्टर्चं पंचदशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । एष धियेत्यनुक्रांतं । गतो विनियोगः ॥

एष धिया यात्यख्या शूरो रथेभिराशुभिः । गच्छन्निद्रस्य निष्कृतं ॥ ९ ॥

एषः । धिया । याति । अख्या । शूरः । रथेभिः । आशुभिः । गच्छन् । निद्रस्य ।

निःकृतं ॥ ९ ॥

एष सोमः शूरो विक्रांतोऽख्यांगव्याभिषुतो धिया कर्मणा याति । गच्छति । कं देशं प्रति । उच्यते ।
निद्रस्य निष्कृतं स्थानं दिवं प्रति रथेभिराशुभिः शीघ्रगामिभिर्गच्छन्निद्रेण रथेऽवस्थाप्य स्वस्थाननयनाय ।
अंगव्याभिषूयमाणः सन् होमद्वाराग्निं निष्पीडनद्वारा पात्रं वा गच्छतीत्यर्थः ॥

एष पुरु धियायते बृहते देवतातये । यत्रामृतास आसते ॥ १० ॥

एषः । पुरु । धियायते । बृहते । देवतातये । यत्र । अमृतासः । आसते ॥ १० ॥

एष सोमः पुरु ब्रह्मं धियायते । धियं कर्मेच्छति ॥ धीशब्दाद्यकारोपजनः । यद्वा । द्वितीयाथै तृतीया
कांदसथालुक् ॥ कस्मै । बृहते महते देवतातये यज्ञाय । यत्र यस्मिन्यज्ञेऽमृतासोऽमृता देवा आसते वसन्ति
तदर्थं ॥

एष हितो वि नीयतेऽतः शुभावंता पथा । यदीं तुजंति भूर्णयः ॥ ११ ॥

एषः । हितः । वि । नीयते । अंतरिति । शुभऽवंता । पथा । यदि । तुजंति । भूर्णयः ॥ ११ ॥

एष सोमो हितो निहितो हविर्धाने वि नीयते तस्मात्स्थानादाहवनीयं प्रति । अंतस्तयोर्मध्यदेशे

शुभावता शोभावता पथा मर्गेण यदि यदा तुजंति प्रयच्छन्ति देवेभ्यो भूर्णयो भरणशीला अर्धर्वादयः । तदा वि नीयत इति समन्वयः ॥

एष शृंगाणि दोधुवच्छिशीति यूथ्योऽ वृषा । नृम्णा दधान ओजसा ॥४॥

एषः । शृंगाणि । दोधुवत् । शिशीति । यूथ्यः । वृषा । नृम्णा । दधानः । ओजसा ॥४॥

एष सोमः शृंगाणि शृंगवद्वृत्तानां शूनभिषवकाले दोधुवत् । धूनोति । यूथ्यो यूथाहो यूथपतिर्वृषा वृषभो यथा शिशीति तीक्ष्णे शृंगे धूनोति तद्वत् । कीदृश एषः । ओजसा बलेन नृम्णा नृम्णानि धनानि दधानो ऽस्मदर्थं धारयन् ॥

एष रुक्मिभिरीयते वाजी शुभेभिर्शुभिः । पतिः सिंधूनां भवन् ॥५॥

एषः । रुक्मिऽभिः । ईयते । वाजी । शुभेभिः । अंशुऽभिः । पतिः । सिंधूनां । भवन् ॥५॥

एष सोमो रुक्मिभिरध्वर्वादिभिः सहेयते । गच्छति । कीदृश एषः । वाजी वेजनवाञ्शुभेभिः शुभेर्दीप्तिरंशुभिर्विशिष्टः । अथवा रुक्मिभिरित्येतदप्यंशुविशेषणं । सिंधूनां स्तदमानानां रसानां पतिर्भवन् य ईयत इति ॥

एष वसूनि पिबन्ना परूषा ययिवाँ अति । अव शदेषु गच्छति ॥६॥

एषः । वसूनि । पिबन्ना । परूषा । ययिऽवान् । अति । अव । शदेषु । गच्छति ॥६॥

एष सोमो वसून्वाक्छादकानि पिबन्ना पिबन्तानि पीडितानि रक्षांसि परूषा पर्वणात्यतिक्रम्य ययिवाँ गच्छन्नादिषु शातनीयेषु रक्षःस्वव गच्छति ॥

एतं मृजंति मर्ज्यमुप द्रोणेष्वायवः । प्रचक्राणं महीरिषः ॥७॥

एतं । मृजंति । मर्ज्यं । उप । द्रोणेषु । आयवः । प्रऽचक्राणं । महीः । इषः ॥७॥

आयवो मनुष्या ऋत्विज एतं सोमं मर्ज्यं मार्जनीयमुप मृजंति । निष्पीडयंतीत्यर्थः । कुत्र । द्रोणेषु द्रोणकलशेषु । कीदृशं । महीरिषो महात्यन्त्रानि प्रचक्राणं कुर्वाणं । प्रभूतरसस्त्राविर्णमित्यर्थः ॥

यावस्तोचे गाणगादिमतेनाभिरूपकरणे मृज्यमाने सोम एतमु त्वमित्येषा । सूत्रितं च । एतमु त्वं दश चिपो मृज्यमानः सुहृत्स्या । आ० ५. १२. इति ॥

एतमु त्वं दश क्षिपो मृजंति सप्त धीतयः । स्वायुधं मर्दितं ॥८॥

एतं । उं इति । त्वं । दश । क्षिपः । मृजंति । सप्त । धीतयः । सुऽआयुधं । मर्दिनऽतं ॥८॥

त्वं तमेतमेव सोमं दश चिपो दशांगुलयो मृजंति । परिचरन्ति । सप्त धीतयः सप्तर्त्विजश्च । ऋत्विजो ऽंगुलिभिर्मृजंतीत्यर्थः । कीदृशमेतं । स्वायुधं शोभनायुधं मर्दितं मादयितुतं । रक्षोहननसामर्थ्यप्रदर्शनाय स्वायुधशब्दश्रवणं ॥ ५॥

प्र ते सोतार इत्यष्टचं षोडशं सूक्तं । ऋथाद्याः पूर्ववत् । प्र त इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र ते सोतार ओण्योऽ रसं मदाय घृष्वये । सर्गो न तत्त्येतशः ॥९॥

प्र । ते । सोतारः । ओण्योः । रसं । मदाय । घृष्वये । सर्गः । न । तत्ति । एतशः ॥९॥

हे सोम ते तव रसं सोतारः सोमाभिषवकर्तार ओण्यो रसं । लुप्तोपममेतत् । बावापृथिव्यो रसमुद-
कमिव । अथवीण्योर्बावापृथिव्योर्मध्ये तयोः संबंधिनं वा रसं । प्र स्त्रावयंतीति शेषः । किमर्थं । घृष्वये

शत्रुघर्षणशीलाय मदायेंद्रस्य मदाय । अभिषवजनितः सोमः सर्गः खट्ट एतशो नाश्व इव तन्ति । गच्छति पात्रं प्रति ॥

क्रत्वा दक्षस्य रथ्यमपो वसानमंधसा । गोषामखेषु सश्चिम ॥२॥

क्रत्वा । दक्षस्य । रथ्यं । अपः । वसानं । अंधसा । गोऽसां । अखेषु । सश्चिम ॥२॥

वयमभिषोतारो दक्षस्य बलस्य रथ्यं नेतारमप उदकानि रसान्वसानमाच्छादयंतमंधसा अयणान्निन सहितं गोषां गवां सोतारं एवमुक्तलक्षणं सोमं क्रत्वा कर्मणाखेप्सुगुलीषु सश्चिम । संयोजयामः ॥

अनप्रमप्सु दुष्टरं सोमं पवित्र आ सृज । पुनीहीद्राय पातवे ॥३॥

अनप्रं । अपऽसु । दुष्टरं । सोमं । पवित्रं । आ । सृज । पुनीहि । इंद्राय । पातवे ॥३॥

अनप्रं शत्रुभिरनाप्रमप्स्वांतरिच्यासु । वर्तमानमिति शेषः । दुष्टरमन्यैरनभिमात्रं । न हि सोमं कश्चिदप्यतितरति । इंद्रं सोमं पवित्रे दशापवित्र आ सृज । प्रक्षिप हे अध्वर्यो । तत्रोच्यते । इंद्रायेंद्रस्य पातवे पातुं पुनीहि ॥

प्र पुनानस्य चेतसा सोमः पवित्रे अर्षति । क्रत्वा सधस्थमासदत् ॥४॥

प्र । पुनानस्य । चेतसा । सोमः । पवित्रे । अर्षति । क्रत्वा । सधऽस्थं । आ । असदत् ॥४॥

चेतसा स्तुत्या पुनानस्य पुयमानस्यांशीभूतः सोमः पवित्रे दशापवित्रेऽर्षति । गच्छति । अथ पश्चात् क्रत्वा कर्मणा प्रक्षान्तिन वा सधस्थं सहस्थानं द्रोणकलश आसदत् । आसीदति ॥

प्र त्वा नमोभिरिंदव इंद्र सोमा असृक्षत । महे भराय कारिणः ॥५॥

प्र । त्वा । नमः । ऽभिः । इंद्रवः । इंद्र । सोमाः । असृक्षत । महे । भराय । कारिणः ॥५॥

हे इंद्र त्वा त्वां नमोभिर्नमस्कारोपलक्षितः स्तोत्रैरथवाग्निः सहिंदवः सोमाः प्रासृक्षत । प्राप्तुवन्ति । किमर्थं । महे महते भराय संयामाय । कीदृशाः । कारिणो बलकरणशीलाः ॥

पुनानो रूपे अव्यये विश्वा अर्षन्भि श्रियः । शूरो न गोषु तिष्ठति ॥६॥

पुनानः । रूपे । अव्यये । विश्वाः । अर्षन् । अभि । श्रियः । शूरः । न । गोषु । तिष्ठति ॥६॥

अव्ययेऽविमये रूपे रूप्यमाणे वस्त्रे पुनानः पुयमानो विश्वाः सर्वाः श्रियः शोभा अभ्यर्षन्भिगच्छन्गोषु निमित्तासु शूरो न शूर इव स यथा संयामे तिष्ठति तद्वदसौ तिष्ठति पात्रे ॥

दिवो न सानुं पिप्युषी धारां सुतस्य वेधसः । वृथा पवित्रे अर्षति ॥७॥

दिवः । न । सानुं । पिप्युषी । धारां । सुतस्य । वेधसः । वृथा । पवित्रे । अर्षति ॥७॥

दिवो न बुल्लोकादंतरिक्षादिव सानुं समुच्छ्रितमुदकं तद्यथाधो निपतति तद्वेधसो विधातुर्बलस्य कर्तुः सुतस्याभिपुतस्य सोमस्य पिप्युष्याप्याययन्ती धारा वृथानायासेनैव पवित्रे दशापवित्रेऽर्षति । गच्छति ॥

त्वं सोम विपश्चितं तनां पुनान आयुषु । अव्यो वारं वि धावसि ॥८॥

त्वं । सोम । विपऽश्चितं । तनां । पुनानः । आयुषु । अव्यः । वारं । वि । धावसि ॥८॥

हे सोम त्वं विपश्चितं स्तोतारमायुषु मनुष्येषु मध्ये रक्षसि । अथवा । तृतीयार्थे द्वितीया । विपश्चिताध्व-
र्युणा । तना वस्त्रेण पुनानः पूयमानः । अथवा । विपश्चितमिंद्रं प्रीणयितुं तना पुनानः सन् । अथवा वारमवे-
र्वाणं वि धावसि । विविधं गच्छसि ॥ ६ ॥

प्र निम्नेनेवेत्यष्टकं सप्तदशं सूक्तं । चण्डाद्याः पूर्ववत् । प्र निम्नेनेवेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र निम्नेनेव सिंधवो घ्नंतो वृत्राणि भूर्णयः । सोमा असृयमाश्वः ॥ १ ॥

प्र निम्नेनऽइव । सिंधवः । घ्नंतः । वृत्राणि । भूर्णयः । सोमाः । असृयं । आश्वः ॥ १ ॥

निम्नेन प्रवणेन देशेन सिंधवो नद्य इव तथा वृत्राणि शत्रून् घ्नंतो भूर्णयः क्षिप्रगमना आश्वो व्याप्ताः
सोमाः प्राह्वयं । प्रगच्छन्ति द्रोणकलशं प्रति ॥

अभि सुवानास इंदवो वृष्टयः पृथिवीमिव । इंद्रं सोमासो अक्षरन् ॥ २ ॥

अभि । सुवानासः । इंदवः । वृष्टयः । पृथिवीऽइव । इंद्रं । सोमासः । अक्षरन् ॥ २ ॥

सुवानासः सूयमाना इंदवो द्रवरूपाः सोमासः सोमा इंद्रं प्रीणयितुमभ्यक्षरन् । किमिव । वृष्टयः
पृथिवीमिव ॥

अत्यूर्मिर्मत्सरो मदः सोमः पवित्रे अर्षति । विघ्नन्क्षांसि देवयुः ॥ ३ ॥

अतिऽऊर्मिः । मत्सरो । मदः । सोमः । पवित्रे । अर्षति । विघ्नन् । रक्षांसि । देवयुः ॥ ३ ॥

अत्यूर्मिः । अतिक्रांता ऊर्मयो यस्मात्सोऽत्यूर्मिः । अतिप्रवृद्ध इत्यर्थः । मत्सरो मादनशीलो मदो
मदात्मकः सोमः पवित्रेऽर्षति । गच्छति । किं कुर्वन् । रक्षांसि विघ्नन् घातयन् देवयुर्देवाकामयमानोऽर्षतीति
संबन्धः ॥

पवित्रेऽर्षति । द्वितीयाज्यभागस्या कलशेष्विति याज्या । सूचितं च । आ कलशेषु धावति पवित्रे परिपिच्यत
इत्येका । आ० ५. १२ । इति ॥

आ कलशेषु धावति पवित्रे परि पिच्यते । उक्थैर्यज्ञेषु वर्धते ॥ ४ ॥

आ । कलशेषु । धावति । पवित्रे । परि । पिच्यते । उक्थैः । यज्ञेषु । वर्धते ॥ ४ ॥

अयं सोमः कलशेष्वा धावति । तदर्थं पवित्रे परि पिच्यतेऽध्वर्युभिः । उक्थैः स्तोत्रैर्यज्ञेषु निमित्तेषु वर्धते ।
प्रवृद्धो भवति ॥

अति ची सोम रोचना रोहन् भ्राजसे दिवं । इष्णन्सूर्यं न चोदयः ॥ ५ ॥

अति । ची । सोम । रोचना । रोहन् । न । भ्राजसे । दिवं । इष्णन् । सूर्यं । न । चोदयः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं ची रोचना चीणि रोचनानि चीक्षीकामत्यतिक्रम्य रोहन्नुपरिष्ठं दिवं दुर्लोकं भ्राजसे ।
प्रकाशयसि । तथेष्णन्गच्छन्सूर्यं न सूर्यं च चोदयः । चोदयसि । प्रेरयसि । नशब्दश्चार्थः ॥

अभि विप्रा अनूषत मूर्धन्यज्ञस्य कारवः । दधानाश्चक्षसि प्रियं ॥ ६ ॥

अभि । विप्राः । अनूषत । मूर्धन्य । ज्ञस्य । कारवः । दधानाः । चक्षसि । प्रियं ॥ ६ ॥

अभ्यनूषत अभिषुवंति विप्रा मेधाविनः स्तोतारः । कुच । यज्ञस्य मूर्धन्यमूर्धनि । शिरोवदुत्तमेऽभिषवदिवस

इत्यर्थः । कीदृशास्ते । कारवः कर्तारः परिचर्याया यागानुष्ठातारो वा । चक्षसि द्रष्टरि सोमे प्रियं दधाना अभ्यगूषतेति समन्वयः ॥

तमु त्वा वाजिनं नरो धीभिर्विप्रा अवस्यवः । मृजंति देवतातये ॥ ७ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । वाजिनं । नरः । धीभिः । विप्राः । अवस्यवः । मृजंति । देवतातये ॥ ७ ॥

हे सोम तमु तमेव त्वा त्वां वाजिनमन्नवंतं गमनवंतं वा नरो नेतारो विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो धीभिः कर्मभिर्मृजंति । शोधयंति । देवतातये यज्ञार्थं । किमिच्छवः । अवस्यवोऽन्नमिच्छवः ॥

मधोर्धारा मनु क्षर तीव्रः सधस्थमासदः । चारुर्ऋताय पीतये ॥ ८ ॥

मधोः । धारा । अन् । क्षर । तीव्रः । सधऽस्थ । आ । असदः । चारुः । ऋताय । पीतये ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं मधोर्मधुररसस्य धारामनु चर प्रवहन् । तीव्रस्तीव्ररसः सन्सधस्थं सहस्थानमभिषवस्थानं पवित्रं वासदः । सीद । चारुश्चरणशीलः सन्नृताय यज्ञार्थं पीतये देवानां पानाय ॥ ७ ॥

परि सुवान इति सप्तर्चमष्टादशं मूर्त्तं । चक्ष्णाद्याः पूर्ववत् । परि सुवानः सन्नेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि सुवानो गिरिष्ठाः पवित्रे सोमो अक्षाः । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ९ ॥

परि । सुवानः । गिरिऽस्थाः । पवित्रे । सोमः । अक्षारिति । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ ९ ॥

अयं सोमः पवित्रे पर्यङ्गाः । परिचरति । सुवानः सूयमानो गिरिष्ठा गिरिस्थायी । यावसु वर्तमान इत्यर्थः । स त्वं मर्देषु मादक्षेषु सोतृषु सर्वधा असि । सर्वस्य धाता दाता वा भवसि ॥

त्वं विप्रस्त्वं कविर्मधु प्र जातमंधसः । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १० ॥

त्वं । विप्रः । त्वं । कविः । मधु । प्र । जातं । अंधसः । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ १० ॥

हे सोम त्वं विप्रो विविधं प्रीणयिता विप्रसदृशो वा त्वं च कविर्मधावी । अतस्त्वमंधसोऽन्नाज्जातं मधु मधुररसं प्रयच्छसीति शेषः ॥

तव विश्वे सजोषसो देवासः पीतिमाशत । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ११ ॥

तव । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । पीतिं । आशत । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ ११ ॥

हे सोम तव पीतिं पानं विश्वे देवासो देवाः सजोषसः समानप्रीतयः संत आशत । प्राप्नुवन् ॥

आ यो विश्वानि वार्या वसूनि हस्तयोर्दधे । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १२ ॥

आ । यः । विश्वानि । वार्या । वसूनि । हस्तयोः । दधे । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ १२ ॥

यः सोमो विश्वानि वार्या वरणीयानि वसूनि धनानि स्तोतुर्हस्तयोरा दधे करोति । प्रयच्छतीत्यर्थः । मर्देषु सर्वधा असिति । अथवा स शुष्मीत्युत्तरसंबन्धः ॥

य इमे रोदसी मही सं मातरैव दोहते । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १३ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । सं । मातराऽइव । दोहते । मर्देषु ।

सर्वऽधाः । असि ॥ १३ ॥

यः सोम इमे मही महती रोदसी यावापृथिवी सं दोहते । उभयोः सारं परिगृह्णातीत्यर्थः । मातरैव यथा द्वे मातरविको वत्सो दोहते तद्वत् ॥

परि यो रोदसी उभे सद्यो वाजेभिरर्षति । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ६ ॥

परि । यः । रोदसी इति । उभे इति । सद्यः । वाजेभिः । अर्षति । मर्देषु । सर्वधा । असि ॥ ६ ॥

यः सोम उभे रोदसी यावापृथिवी सबलदानीमेव वाजेभिरर्षति पर्यर्षति परिगच्छति । सोमाङ्गत्वा यावापृथिव्यावन्नवत्यौ करोतीत्यर्थः ॥

स शुष्मी कलशेष्वा पुनानो अचिक्रदत् । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ७ ॥

सः । शुष्मी । कलशेषु । आ । पुनानः । अचिक्रदत् । मर्देषु । सर्वधा । असि ॥ ७ ॥

उक्तरोत्या महान्त सोमः शुष्मी बलवान्युगानः पूयमानः सप्ताचिक्रदत् । शब्दं करोति । अत्र सर्वत्र यथोचितमुत्तरपादो नेयः ॥ ८ ॥

यत्सोमेति सप्तर्चमेकोनविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । यत्सोमेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

यत्सोम चित्रमुक्थ्यं दिव्यं पार्थिवं वसु । तन्नः पुनान आ भर ॥ १ ॥

यत् । सोम । चित्रं । उक्थ्यं । दिव्यं । पार्थिवं । वसु । तत् । नः । पुनानः । आ । भर ॥ १ ॥

हे सोम यच्चित्रं चायनीयमुक्थ्यं सुत्वं दिव्यं दिवि भवं पार्थिवं पृथिवीसंबन्धं च वसु धनमस्ति तन्नोऽस्माभ्यं पुनानः पूयमानः सप्ता भर । आहर ॥

युवं हि स्थः स्वर्पती इन्द्रश्च सोम गोपती । ईशाना पिप्यतं धियः ॥ २ ॥

युवं । हि । स्थः । स्वःपती इति स्वःऽपती । इन्द्रः । च । सोम । गोपती इति गोऽपती । ईशाना । पिप्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रश्च युवं हि युवां खलु स्वर्पती सर्वस्य स्वामिनी स्त्रः । भवथः । तथा गोपती गवां पात्नका-वीशानिश्चरौ संतौ धियोऽस्मादीयानि कर्माणि पिप्यतं । प्याययतं ॥

वृषा पुनान आयुषु स्तनयन्नधि बर्हिषि । हरिः सन्योनिमासदत् ॥ ३ ॥

वृषा । पुनानः । आयुषु । स्तनयन् । अधि । बर्हिषि । हरिः । सन् । योनिं । आ । असदत् ॥ ३ ॥

वृषा कामानां वर्षकः सोम आयुषु मनुष्येष्वध्वर्वादिषु पुनानः सन् स्तनयन्शब्दं कुर्वन्नधि बर्हिषि । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । आसीत्ते दर्भे हरिर्हरितवर्णः सन्योनिं स्वकीयं स्थानमासदत् । आसीदति ॥

अवावशंत धीतयो वृषभस्याधि रेतसि । सूनोर्वत्सस्य मातरः ॥ ४ ॥

अवावशंत । धीतयः । वृषभस्य । अधि । रेतसि । सूनोः । वत्सस्य । मातरः ॥ ४ ॥

धीतयो धीयमानाः सोमाद्धेन वत्सेन पीयमाना वसतीवर्यः ॥ क्तिन् व्यत्ययेनांतोदान्तः ॥ अधि रेतसि

स्वकीये सारि वृषभस्य वर्षकस्य सोमस्य । सोममित्यर्थः । अवावशंत । पुनः कामयते । सोममायायचितुं कामयंत इत्यर्थः । तदेवाह । मूनोः स्वपुत्रस्थानीयस्य वत्सस्य सोमस्य मातरो निर्मात्र्यः प्रवृत्तिकामा मातृस्थानीया अवावशतेति समन्वयः ॥

कुविद्वृषण्यंतीभ्यः पुनानो गर्भमादधत् । याः शुक्रं दुहते पयः ॥ ५ ॥

कुवित् । वृषण्यंतीभ्यः । पुनानः । गर्भं । आदधत् । याः । शुक्रं । दुहते । पयः ॥ ५ ॥

वृषण्यंतीभ्यो वृषणं सोममात्मन इच्छंतीभ्यो वसतीवरीभ्यः पुनानः पूयमानो मिश्रयमाणो गर्भं स्वगर्भस्थानीयं रसं कुविद्वृष प्रभूतमादधत् । करोति । या आपः शुक्रं दीप्तं पयो दुहते स्ववत्साय सोमाय ताभ्यो गर्भमादधत् ॥

उपं शिक्षापतस्युषो भियसमा धेहि शत्रुषु । पवमान विदा रयिं ॥ ६ ॥

उपं । शिक्षा । अपऽतस्युषः । भियसं । आ । धेहि । शत्रुषु । पवमान । विदाः । रयिं ॥ ६ ॥

हे पवमान सोम उप शिक्ष । त्वं समीपे कुरु । कान् । अपतस्युषोऽपक्रम्य स्थितान् । अस्मादभिमतानित्यर्थः । शत्रुष्वस्त्रिरोधिषु भियसं भयमा धेहि । कुरु । जनय । अस्माकं तेषां शत्रूणां रयिं धनं विदाः । विंदसि ॥

नि शत्रोः सोम वृषण्यं नि शुष्मं नि वयस्तिर । दूरे वा सतो अंति वा ॥ ७ ॥

नि । शत्रोः । सोम । वृषण्यं । नि । शुष्मं । नि । वयः । तिर । दूरे । वा । सतः । अंति । वा ॥ ७ ॥

हे अभिपूयमाण सोम त्वं शत्रोर्वृषण्यं वर्षकं वनं नि तिर । निपूर्वस्तिरतिनाशार्थः । नाशय । तथा शत्रोः शुष्मं शेषकं तेजो नि तिर । तस्यैव वयोऽन्नं च नि तिर । कीदृशस्य शत्रोः । दूरे वा सतोऽस्मात्तो दूरे वर्तमानस्यांति वा सतोऽतिके वर्तमानस्य वा ॥ ७ ॥

प्र कविरिति सप्तर्षे विंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । प्र कविरित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र कविर्देववीतयेऽव्यो वारैभिरर्षति । सान्त्वान्विश्वा अभि स्पृधः ॥ १ ॥

प्र । कविः । देवऽवीतये । अर्ष्यः । वारैभिः । अर्षति । सान्त्वान् । विश्वाः । अभि । स्पृधः ॥ १ ॥

कविर्मेधावी सोमो देववीतये देवानां पानायाव्योऽवेर्वरिभिर्वरिर्दशापवित्रेण प्रार्षति । प्रकर्षेण गच्छति । सान्त्वान्शत्रूणां सोढा सोमो विद्याः स्पृधः सर्वान्संयामान्निहंसकान्वाभि भवतीति शेषः ॥

स हि ष्मा जरितृभ्य आ वाजं गोमंतमिन्वति । पवमानः सहस्रिणं ॥ २ ॥

सः । हि । स्म । जरितृऽभ्यः । आ । वाजं । गोऽमंतं । इन्वति । पवमानः । सहस्रिणं ॥ २ ॥

स हि ष्म म खनु पवमानः सोमो जरितृभ्यः स्तोतृभ्यो गोमंतं बद्धभिर्गोभिर्युक्तं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं वाजमन्नमाभिमुखमिन्वति । व्याप्नोति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

परि विश्वानि चेतसा मृशसे पवसे मती । स नः सोम श्रवो विदः ॥ ३ ॥

परि । विश्वानि । चेतसा । मृशसे । पवसे । मती । सः । नः । सोम । श्रवः । विदः ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं चेतसा स्वीयेनास्मदनुकूलेन चित्तेन विश्वानि सर्वाणि धनानि परि मृशसे । प्रयच्छसीत्यर्थः । मती मत्वास्मात्सुत्या पवसे । वरसि रसं । स त्वं हे सोम नोऽस्माभ्यं श्रवोऽन्नं विदः । देहि ॥

अभ्यर्षं बृहद्यशो मघवद्भ्यो ध्रुवं रयिं । इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥४॥

अभि। अर्षं। बृहत्। यशः। मघवत्ऽभ्यः। ध्रुवं। रयिं। इषं। स्तोतृऽभ्यः। आ। भर॥४॥

हे सोम बृहद्यशो महतीं कीर्तिमभ्यर्ष । अभिगमय । मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्योऽस्मभ्यं ध्रुवं रयिं धनं चाभ्यर्ष । किंचिपमत्रं स्तोतृभ्योऽस्मभ्यमा भर । आहर ॥

त्वं राजैव सुव्रतो गिरः सोमा विवेशिथ । पुनानो वह्ने अद्भुत ॥५॥

त्वं। राजाऽइव। सुऽव्रतः। गिरः। सोम। आ। विवेशिथ। पुनानः। वह्ने। अद्भुत॥५॥

हे सोम सुव्रतः सुकर्मा पुनानस्त्वं राजैव गिरोऽस्मदीयाः सुतीरा विवेशिथ । आविशसि । हे वह्ने वोढरद्भुत महत्सोम ॥

स वह्निरप्सु दुष्टरो मृज्यमानो गभस्त्योः । सोमश्चमूषु सीदति ॥६॥

सः। वह्निः। अपऽसु। दुस्तरः। मृज्यमानः। गभस्त्योः। सोमः। चमूषु। सीदति॥६॥

स सोमो वह्निर्वोढा यज्ञादेरप्स्वन्तरिक्षे वर्तमानो दुष्टरो दुःखेनान्यैस्तरणीयो मृज्यमानः शोध्यमानो गभस्त्योर्हस्तयोरेवंभूतः सन्त चमूषु पात्रेषु सीदति ॥

क्रीकृर्मखो न मंह्युः पवित्रं सोम गच्छसि । दधत्स्तोत्रे सुवीर्यं ॥७॥

क्रीकृः। मखः। न। मंह्युः। पवित्रं। सोम। गच्छसि। दधत्। स्तोत्रे। सुऽवीर्यं॥७॥

हे सोम क्रीकृः क्रीडनशीलस्त्वं मंह्युः । मंहतिर्दानकर्मा । दानेच्छुर्मखो न दानमिव पवित्रं गच्छसि । किं कुर्वन् । स्तोत्रे सुतिकर्त्रे सुवीर्यं शोभनवीर्यं दधत्प्रयच्छन् ॥ १० ॥

एते धावन्तीति सप्तर्चमेकविंशं मूक्तं । चण्ड्याद्याः पूर्ववत् । एते धावन्तीत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एते धावन्तीदं देवः सोमा इन्द्राय घृष्वयः । मत्सरासः स्वर्विदः ॥९॥

एते। धावन्ति। इदं देवः। सोमाः। इन्द्राय। घृष्वयः। मत्सरासः। स्वऽर्विदः॥९॥

एते सोमा इन्द्राय धावन्ति । गच्छन्ति । कीदृशा एते । इदं देवः क्लेदयितारो दीप्ता वा घृष्वयो घर्षणशीला मत्सरासो मादयितारः स्वर्विदः स्वर्लोकस्य लभयितारः ॥

प्रवृण्वन्तो अभियुजः सुष्वये वरिवोविदः । स्वयं स्तोत्रे वयस्कृतः ॥२॥

प्रऽवृण्वन्तः। अभिऽयुजः। सुष्वये। वरिवऽविदः। स्वयं। स्तोत्रे। वयऽकृतः॥२॥

प्रवृण्वन्तः सुवानं प्रकर्षेण संभजन्तः तथाभियुजोऽभियोजयितारः सुष्वये सुवृभिपवकर्त्रे वरिवोविदः । वरिव इति धननाम । तस्य लभयितारः स्वयं स्तोत्रे वयस्कृतोऽन्नस्य कर्तारः । एते धावन्तीति संबंधः ॥

वृथा क्रीकृतं इदं देवः सधस्थं मभ्येकमिह । सिंधोरूर्मा व्यक्षरन् ॥३॥

वृथा। क्रीकृतः। इदं देवः। सधऽस्थं। अभि। एकं। इत्। सिंधोः। ऊर्मा। वि। व्यक्षरन्॥३॥

वृथानायासेन क्रीकृतं इदं देवः सोमा एकमिदमेव सधस्थं सहस्रानां द्रोणकलशं वाभ्यक्षरन्निति शेषः । सिंधोरूर्मा वसतीवरीषु व्यक्षरन् ॥

ए॒ते वि॒श्वानि॒ वार्या॑ प॒र्वमा॒नास॑ आ॒शत॑ । हि॒ता न स॒प्रयो॑ रथे ॥४॥

ए॒ते । वि॒श्वानि॒ । वार्या॑ । प॒र्वमा॒नासः॑ । आ॒शत॑ । हि॒ताः । न । स॒प्रयः॑ । रथे ॥४॥

एते सोमाः पर्वमानासः पूयमाना विश्वानि वार्या वार्याणि वरणीयानि धनान्याशत । व्याप्तवन् । रथे हिताः स्थापिता न सप्रयोऽश्वा इव । ते यथा रथमभिमतं देशं प्राप्नुवन्ति तद्वन्नमस्माकं प्रायच्छन्नित्यर्थः ॥

आ॒स्मिन्पि॒शंग॑मि॒न्दवो॑ दधा॒ता वे॒नमा॒दिशे॑ । यो अ॒स्मभ्य॑मरा॒वा ॥५॥

आ । अ॒स्मिन् । पि॒शंग॑ । इ॒न्दवः॑ । दधा॒त । वे॒नम् । आ॒दिशे॑ । यः । अ॒स्मभ्य॑म् । अ॒रा॒वा ॥५॥

हे इ॒न्दवः सोमाः अस्मिन्पिशंगमिन्दवो बहुरूपं मणिमुक्ताहिरण्यादिभेदेन नानारूपं वेनं कामयन्तं बह्विधं काममादिशेऽस्मभ्यमादेशनाया दधात । आचक्षत । यो यवमानोऽस्मभ्यमरावा ----- प्रयच्छति प्राप्तकाम एव खल्वुत्पिग्भ्यः प्रयच्छति ॥

अ॒भुर्न॑ रथ्यं न॒वं दधा॒ता के॒तमा॒दिशे॑ । शु॒क्राः प॒वध्व॑म॒र्णैसा॑ ॥६॥

अ॒भुः । न । रथ्यं॑ । न॒वं । दधा॒त । के॒तम् । आ॒दिशे॑ । शु॒क्राः । प॒वध्वं॑ । अ॒र्णैसा॑ ॥६॥

अभुर्नोऽभासमानो रथस्वामीव स यथा रथ्यं रथस्य नेतारं नवं सुखं कुशलं सारथिनमय आधत्ते तद्वदस्त्रदीयेऽस्त्रिणादिशे स्वामिनि केतं प्रज्ञानं दधात । स्थापयत । हे सोमाः योऽस्मभ्यं प्रयच्छति तस्मिन्नि-
त्यर्थः । हे सोमाः अर्णसोदकेन शुक्रा दीप्ताः संतः पवध्वं । वरध्वं ॥

ए॒त उ॒ त्वे अ॒वीव॑श॒न्का॒ष्टां वा॒जिनो॑ अ॒क्रत॑ । स॒तः प्रा॒सावि॑षु॒र्मतिं॑ ॥७॥

ए॒ते । उ॒ । इति॑ । त्वे । अ॒वीव॑श॒न् । का॒ष्टां । वा॒जिनः॑ । अ॒क्रत॑ । स॒तः । प्र । प्रा॒सावि॑षुः ।

म॒तिं ॥७॥

त्वे त एत उ एत एव सोमा अवीवशन् । कामयन्ते यज्ञं । कांत्वा च वाजिनो बलवन्तोऽन्नवन्तो वा सोमाः काष्ठामक्रत । निवासस्थानमकुर्वन् । द्रोणकलशादुन्नता यहानित्यर्थः । सतो यजमानस्य सोतुर्वा मतिं बुद्धिं सुतिं वा प्रासाविषुः । प्रैरयन् ॥ ॥११॥

इति सोमास इति सप्तर्चं द्वाविंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । एते सोमास इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विजियोगः ॥

ए॒ते सो॒मास॑ आ॒शवो॑ रथा॒ इव॑ प्र वा॒जिनः॑ । सर्गाः॑ सृ॒ष्टा अ॒हेष॑त ॥९॥

ए॒ते । सो॒मासः॑ । आ॒शवः॑ । रथाः॑ । इ॒व । प्र । वा॒जिनः॑ । सर्गाः॑ । सृ॒ष्टाः । अ॒हेष॑त ॥९॥

एते पूयमानाः सोमासः सोमाः कृष्टा अध्वर्युणाशवो दशापवित्रादधोगमने शीघ्राः प्राहिषत । प्रहेषन्ते । शीघ्रगमने दृष्टांतद्वयं । आबी कृष्टाः शीघ्रा रथा इव तथोक्तलक्षणा वाजिन इव वेजमवन्तोऽश्वा इव ॥

ए॒ते वा॒ता इ॒वो॒रवः॑ प॒र्जन्य॑स्ये॒व वृ॒ष्टयः॑ । अ॒ग्नेरि॑व भ॒मा वृ॒था ॥२॥

ए॒ते । वा॒ताः । इ॒व । उ॒रवः॑ । प॒र्जन्य॑स्य । इ॒व । वृ॒ष्टयः॑ । अ॒ग्नेः । इ॒व । भ॒माः । वृ॒था ॥२॥

एति सोमा उरवो महांतो वाता इव वायव इव वृथानायासेन व्यामश्रित्युत्तरच संबंधनीयं । अथवा-
ध्वाहारेण निःसरंतीति योज्यं । तथा पर्जन्यस्य वृष्टय इव वर्षा यथा तथैव । किंचापिर्भमा भ्रमणा ज्वाला-
संचारा इव ॥

ए॒ते पू॒ता वि॒पश्चि॒तः सो॒मासो॒ दध्या॑शि॒रः । वि॒पा ब्या॑न॒श्रुधि॑यः ॥३॥

ए॒ते। पू॒ताः। वि॒पः। चि॒तः। सो॒मासः। दधि॑ऽआशि॒रः। वि॒पा। वि। आ॒न॒श्रुः। धि॑यः॥३॥

एते सोमासः सोमाः पूताः शुद्धा विपश्चितः प्राज्ञा दध्याशिरो दध्याश्रयणा विपा प्रज्ञानेन धियो ऽस्रदीयानि कर्माणि ब्यानश्रुः । ब्याप्नुवन्ति ॥

ए॒ते मृ॒ष्टा अ॒मर्त्याः स॒सृवा॑सो न श॒श्रमुः॑ । इ॒य॒क्षंतः प॒थो रजः॑ ॥४॥

ए॒ते। मृ॒ष्टाः। अ॒मर्त्याः। स॒सृ॒ऽवा॑सः। न। श॒श्र॒मुः। इ॒य॒क्षंतः। प॒थः। रजः॑ ॥४॥

एते सोमा मृष्टा दशपवित्रेण शोधिता अमर्त्या अमरणधर्माणाः सस्रवांसो हविर्धानात्सरंतः पथो मार्गान्नजो लोकांश्चेयचंतो गंतुमिच्छन्तो न शश्रमुः । न श्राम्यन्ति ॥

ए॒ते पृ॒ष्ठानि॒ रोद॑सोर्विप्र॒यंतो॒ ब्या॑न॒श्रुः । उ॒तेद॑मु॒त्त॒मं रजः॑ ॥५॥

ए॒ते। पृ॒ष्ठानि॑। रोद॑सोः। वि॒ऽप्र॒यंतः। वि। आ॒न॒श्रुः। उ॒त। इ॒दं। उ॒त्त॒मं। रजः॑ ॥५॥

एते सोमा रोदसोर्बावापृथिव्योः पृष्ठानि विप्रयंतो विविधं गच्छन्तो ब्यानश्रुः । ब्याप्नुवन्ति । उतापि चेदमुत्तमं रजो बुलोकं ब्यानश्रुः । आहुतिद्वारेणेति भावः । रोदसोरित्यन्तरिक्षोऽभिप्रेतः ॥

तंतुं॑ त॒न्वा॒नमु॒त्त॒मम॑नु॒ प्र॒वत॑ आ॒शत॑ । उ॒तेद॑मु॒त्त॒माय्यं॑ ॥६॥

तंतुं॑। त॒न्वा॒नं। उ॒त्त॒मं। अ॒नु॒। प्र॒व॒तः। आ॒श॒त॒। उ॒त। इ॒दं। उ॒त्त॒माय्यं॑ ॥६॥

तंतुं यज्ञं तन्वानमुत्तममुत्कृष्टं सोममन्वाशत प्रवतो नवः । उतापि चेदं कर्मानेन सोमेनोत्तमाय्यमुत्तमीकृतं । अथवा । तंतुं तन्वानं सोमं प्रवतोऽधःस्थिताः सर्वा अन्वाशत । उतेदमुत्तमाय्यं रजः । बुलोक इत्यर्थः । सोऽप्यन्वश्रुते पृथिव्यां चांतरिक्षे च । उत्तमीकृतमुत्तमाय्यं ॥

त्वं सो॒म प॒णिभ्य॑ आ वसु ग॒व्यानि॑ धार॒यः । त॒तं तंतुं॑मचि॒क्रदः॑ ॥७॥

त्वं। सो॒म॒। प॒णि॒भ्यः॑। आ॒। वसु॑। ग॒व्या॒नि॒। धा॒र॒यः॑। त॒तं। तंतुं॑। अ॒चि॒क्र॒दः॑ ॥७॥

हे सोम त्वं पणिभ्योऽसुरेभ्यो लुब्धकेभ्यो वा सकाशाद्गव्यानि गोहितानि वसु वसूनि गोयूथानि वसूनि चेति बाह्व्य धारयः । धारयसि । तथा तंतुं यज्ञं प्रति ततं विसृतं यथा भवति तथाचिक्रदः । शब्दमकार्षीः ॥ ॥१२॥

सोमा अक्षयमिति सप्तर्चं त्रयोविंशं सुक्तं । अक्षयायाः पूर्ववत् । सोमा अक्षयमित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

सो॒मा अ॒सृग्र॑मा॒शवो॒ मधो॑र्मद॒स्य धा॑र॒या । अ॒भि वि॒श्वानि॑ का॒व्या ॥१॥

सो॒माः। अ॒सृ॒ग्र॒यः॑। आ॒श॒वः॑। म॒धोः॑। म॒द॒स्य॑। धा॒र॒या॑। अ॒भि॒। वि॒श्वानि॑। का॒व्या ॥१॥

आशवः शीघ्राः सोमा अक्षयं । अक्षयन् । क्षयन्ति । मधोर्मधुरस्य मदस्य मदकरस्य धारयाक्षयमिति संबंधः । किं प्रति उच्यते । अभि लक्ष्मीकृत्य विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि स्तोत्राणि प्रति । स्तोत्रसमय इत्यर्थः ॥

अ॒नु प्र॒त्नास॑ आ॒यवः॑ प॒दं न॒वीयो॑ अ॒क्रमुः॑ । रु॒चे ज॑नंत॒ सूर्ये॑ ॥२॥

अ॒नु॒। प्र॒त्ना॒सः॑। आ॒य॒वः॑। प॒दं॑। न॒वी॒यः॑। अ॒क्र॒मुः॑। रु॒चे॑। ज॒न॒न्त॒। सू॒र्ये॑ ॥२॥

प्रत्नासः पुराणाः केचिदायवः शीघ्रगमना अश्वा नवीयो नवतरं पदमन्वक्रमुः । अनुक्रमन्ते । रूपकव्या-
हारेण सोमाः स्तूयन्ते । रुचे दीप्ये सूर्यं जनंत । कुर्वन्ति । दीप्तं कुर्वन्तीत्यर्थः । सोमप्यायनेन हि चंद्रो रोचते ॥

आ पवमान नो भराय्यो अदाणुषो गयं । कृधि प्रजावतीरिषः ॥३॥

आ । पवमान । नः । भर । अर्यः । अदाणुषः । गयं । कृधि । प्रजाऽवतीः । इषः ॥३॥

हे पवमान सोम त्वं नोऽस्मभ्यमर्योऽरिरदाणुषोऽप्रयच्छतो गयं गृहं गृहोपलक्षितं धनमा भर । आहर ।
तथास्मभ्यं प्रजावतीरिषश्च कृधि । कुरु ॥

अभि सोमास आयवः पवन्ते मद्यं मदं । अभि कोशं मधुश्रुतं ॥४॥

अभि । सोमासः । आयवः । पवन्ते । मद्यं । मदं । अभि । कोशं । मधुऽश्रुतं ॥४॥

आयवो गंतारः सोमासः सोमा मद्यं मदकरं रसमभि पवन्ते । चरन्ति । तथा मधुश्रुतं मधुस्राविणं कोशं ।
रसाधारेण कोशशब्देन तन्नामित्रितो रसो लक्ष्यते । तमभि पवन्त इति शेषः ॥

सोमो अर्षति धर्णसिर्दधान इन्द्रियं रसं । सुवीरो अभिशस्तिपाः ॥५॥

सोमः । अर्षति । धर्णसिः । दधानः । इन्द्रियं । रसं । सुऽवीरः । अभिऽशस्तिऽपाः ॥५॥

सोमोऽर्षति । गच्छति । कीदृशः सः । धर्णसिर्धारको जगतां तथेन्द्रियमिन्द्रियवर्धकं रसं दधानो धार-
यन्सुवीरः सुवीर्योऽभिऽशस्तिपा अभिशस्तेः पाता । अभितो हिंसा ततो रचक इत्यर्थः । सोमपानं ब्रह्महत्यादि-
निन्दामनुमाष्टीति प्रसिद्धं ॥

इंद्राय सोम पवसे देवेभ्यः सधमाद्यः । इंदो वाजं सिषाससि ॥६॥

इंद्राय । सोम । पवसे । देवेभ्यः । सधऽमाद्यः । इंदो इति । वाजं । सिऽसाऽसि ॥६॥

हे सोम सधमाद्यः । सधमादो यद्यः । तदर्हस्त्वमिंद्राय देवेभ्यश्चान्येभ्यः पवसे । चरसे । हे तादृशेन्द्रो सोम
अस्मभ्यं वाजमन्नं सिषाससि । दातुमिच्छसि ॥

अस्य पीत्वा मदानामिंद्रो वृत्राण्यप्रति । जघान जघनच्च नु ॥७॥

अस्य । पीत्वा । मदानां । इंद्रः । वृत्राणि । अप्रति । जघान । जघनत् । च । नु ॥७॥

मदानां मदकराणां मध्येऽतिशयेन मदकरमस्यामुं सोमं पीत्वा वृत्राणि शत्रून्प्रतिगतः सन्निद्रो जघान ।
हतवान् । नु क्षिप्रं जघनच्च । हंतुं चेदानीमपि ॥ ॥१३॥

प्र सोमास इति सप्तर्चं चतुर्विंशं मूक्तं । असितो देवलो वर्षिर्गायत्री छंदः सोमो देवता । प्र सोमास
इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासो अधन्विषुः पवमानास इंदवः । श्रीणाना अप्सु मृजत ॥९॥

प्र । सोमासः । अधन्विषुः । पवमानासः । इंदवः । श्रीणानाः । अप्सु । मृजत ॥९॥

सोमासः सोमाः पवमानासः पुयमाना इंदवो दीप्ताः प्राधन्विषुः । धन्वतिर्गतिकर्मा । प्रगच्छन्ति । किंच
श्रीणाना गोभिः श्रयमाणा अप्सु वसतीवरीषु च मृजत । मृज्यन्ते ॥

अभि गावो अधन्विषुरापो न प्रवता यतीः । पुनाना इंद्रमाशत ॥२॥

अभि । गावः । अधन्विषुः । आपः । न । प्रऽवता । यतीः । पुनानाः । इंद्रं । आशत ॥२॥

गावो गमनशीला इंद्वोऽभ्यधन्विषुः । अभिगच्छन्ति दशापवित्रं । किमिव । प्रवता प्रवणवता देशेन यतीर्गच्छन्त आपो नाप इव । पश्चात्पुनाना इंद्रं प्रीणयितुमाशत । व्यामुवन् । आऊतिप्रणाड्यंद्रमेव वा व्यामुवन् ॥

प्र पवमान धन्वसि सोमेंद्राय पातवे । नृभिर्यतो वि नीयसे ॥३॥

प्र । पवमान । धन्वसि । सोम । इंद्राय । पातवे । नृऽभिः । यतः । वि । नीयसे ॥३॥

हे पवमान सोम इंद्राद्येन्द्रस्य पातवे पाणाय प्र धन्वसि । प्रगच्छस्याहवनीयं प्रति हविर्धानात् । तदेवाह । नृभिर्नैतुभिर्हविर्भिर्यतो विनीतो वि नीयसे हविर्धानात् । अथवा । पवमान प्र धन्वसि पात्रं प्रतीद्रुपाणाय तदर्थं हविर्धानादि नीयसे ॥

त्वं सोम नृमादनः पवस्व चर्षणीसहे । सस्त्रियो अनुमाद्यः ॥४॥

त्वं । सोम । नृऽमादनः । पवस्व । चर्षणिऽसहे । सस्त्रिः । यः । अनुऽमाद्यः ॥४॥

हे सोम त्वं नृमादनो नृणां मादयिता त्वं चर्षणीसहे । चर्षणयो मनुष्या द्वेष्टारः । तेषां समभिभविव इंद्राय पवस्व । चर । यस्त्वं सस्त्रिः शुद्धोऽनुमाद्यः सुत्यः स पवस्वेति समन्वयः ॥

इंदो यदद्रिभिः सुतः पवित्रं परिधावसि । अरमिंद्रस्य धाम्ने ॥५॥

इंदो इति । यत् । अद्रिऽभिः । सुतः । पवित्रं । परिऽधावसि । अरं । इंद्रस्य । धाम्ने ॥५॥

हे इंदो त्वं यद्यदाद्रिभिर्यावभिः सुतोऽभिषुतः पवित्रं दशापवित्रं परिधावसि परिगच्छसि तदेन्द्रस्य धाम्ने स्थानायाधारकायोदराय वारं पर्याप्तो भवसि ॥

पवस्व वृचहंतमोक्थेभिरनुमाद्यः । शुचिः पावको अङ्गुतः ॥६॥

पवस्व । वृचहन्ऽतम । उक्थेभिः । अनुऽमाद्यः । शुचिः । पावकः । अङ्गुतः ॥६॥

हे वृचहंतम शुच्युत्तमतिशयेन हंतारिद्र त्वं पवस्व । चर । कीदृशस्त्वं । उक्थेभिः शस्त्रिरनुमाद्यः सुत्यः शुचिः शुद्धः पावकोऽन्यस्य शोधकोऽङ्गुतो महान् । एवंमहानुभावः पवस्व ॥

शुचिः पावक उच्यते सोमः सुतस्य मध्वः । देवावीरघशंसहा ॥७॥

शुचिः । पावकः । उच्यते । सोमः । सुतस्य । मध्वः । देवऽअवीः । अघशंसऽहा ॥७॥

सुतस्याभिषुतस्य मध्वो मदकरस्य वष्ट्यात्मकः सोमो रसरूपः शुचिः स्वयं शुद्धः पावकः शोधक-
चोच्यते । तथा देवावीर्देवानामविता तर्पयिताघशंसहा । अघं पापं शंसतीत्यघशंसा असुराः । तेषां हतेति चोच्यते ॥ ॥१४॥ ॥१॥

द्वितीयेऽनुवाके षट्चिंशत्सूक्तानि । तत्र पवस्वेति षडृचं प्रथमं सूक्तं दृष्ट्व्युत्तमांशोऽगस्त्यपुत्रस्यार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रांतं च । पवस्व षड् दृष्ट्व्युत्त आगस्त्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व दक्षसाधनो देवेभ्यः पीतये हरे । मरुद्भ्यो वायवे मदः ॥१॥

पवस्व । दक्षऽसाधनः । देवेभ्यः । पीतये । हरे । मरुत्ऽभ्यः । वायवे । मदः ॥१॥

हे हरे हरितवर्णो पापहर्तृवा सोम दक्षसाधनः । दक्षो बलं । तस्य साधको मदी मदकरस्य त्वं पवस्व । चर । देवेभ्य इंद्रादिभ्यः पीतये पाणाय । तथा मरुद्भ्यो वायवे च पीतये पवस्व ॥

पवमान धिया हितोऽभि योनिं कनिक्कदत् । धर्मेणा वायुमा विश ॥ २ ॥

पवमान । धिया । हितः । अभि । योनिं । कनिक्कदत् । धर्मेणा । वायुं । आ । विश ॥ २ ॥

हे पवमान सोम धिया कर्मणास्त्रयापरिणांगुल्या वा हितो धृतः सम्कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् योनिं स्थानं ग्रहं वाभि विशति शेषः । तदेवाह । धर्मेणा वायुं । वायुसंबन्धि पात्रमित्यर्थः । तदा विश । प्रविश ॥

सं देवैः शोभते वृषा कविर्योनावधि प्रियः । वृचहा देववीतमः ॥ ३ ॥

सं । देवैः । शोभते । वृषा । कविः । योनौ । अधि । प्रियः । वृचऽहा । देवऽवीतमः ॥ ३ ॥

अयं सोमः सं शोभते देवैः सह योनी स्थाने स्वीयेऽधिष्ठितो वृषा कामानां वर्षकः कविः क्रांतप्रज्ञः प्रियः प्रियभूतः सर्वेषां यद्वा प्रीणयिता वृचहा वृचस्य हंता देववीतमोऽतिशयेन देवान्कामयमानः एवमहा-
नुभावः सोमः सं शोभते ॥

विश्वा रूपाण्यांविशन्पुनानो याति हर्यतः । यचामृतास आसते ॥ ४ ॥

विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् । पुनानः । याति । हर्यतः । यच । अमृतासः । आसते ॥ ४ ॥

विश्वा सर्वाणि रूपाण्यांविशन्पुनानः पूयमानो हर्यतः कमनीयः ॥ हर्य गतिकांत्योः ॥ ईदृशो याति । गच्छति । यचामृतासोऽमृता देवा आसते तिष्ठति तं देशं याति ॥

अरूषो जनयन्गिरः सोमः पवत आयुषक् । इद्रं गच्छन्कविक्रतुः ॥ ५ ॥

अरूषः । जनयन् । गिरः । सोमः । पवते । आयुषक् । इद्रं । गच्छन् । कविऽक्रतुः ॥ ५ ॥

अरूष आरोचमानः सोमो गिरः शब्दाज्जनयन्पवते । चरति । किं कुर्वन् । आयुषगनुषक्तमिद्रं गच्छन्त्या-
मुषन् कविक्रतुः क्रांतप्रज्ञः ॥

आ पवस्व मदितम पविचं धारया कवे । अर्कस्य योनिमासदं ॥ ६ ॥

आ । पवस्व । मदिन्ऽतम । पविचं । धारया । कवे । अर्कस्य । योनिं । आऽसदं ॥ ६ ॥

हे मदितम मादयितुम कवे क्रांतप्रज्ञ सोम त्वं पविचमतिक्रम्य धारया पवस्व । किमर्थं । अर्कस्त्वार्यनी-
यस्तेन्द्रस्य योनिं स्थानमासदं प्राप्तुं ॥ १५ ॥

तममृचतेति षड्बुचं द्वितीयं मूर्त्तं दृच्छत्युत्पुचस्तेध्रवाहनान् आर्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं ।
अनुक्रांतं च । तममृचतेध्रवाहो दार्ढ्युत इति ॥ मतो विनियोगः ॥

तममृक्षंत वाजिनमुपस्थे अदिनेरधि । विप्रासो अण्व्या धिया ॥ १ ॥

तं । अमृक्षंत । वाजिनं । उपऽस्थे । अदिनेः । अधि । विप्रासः । अण्व्या । धिया ॥ १ ॥

तं वाजिनमश्वमश्वदायुं । व्याप्तमित्यर्थः । अदिनेः पृथिव्या उपस्थ उत्संगे । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ।
अमृक्षंत । शोधितवतः । के । विप्रासो मेधाविनोऽध्वर्यादयः । केन साधनेन । अण्व्यांगुल्या धिया प्रज्ञया
सुत्या वामृक्षंत । अथवाण्व्या सूक्ष्मया धियांगुल्येति विशेष्यविशेषणभावः ॥

तं गावो अभ्यनूषत सहस्रधारमक्षितं । इद्रं धर्तारमा दिवः ॥ २ ॥

तं । गावः । अभि । अनूषत । सहस्रऽधारं । अक्षितं । इद्रं । धर्तारं । आ । दिवः ॥ २ ॥

तं सोमं गावो गन्धः सुतयोऽभ्यगूषत । असुवन् । कीदृशं तं । सहस्रधारं बहुधारमक्षितमशीमिदुं दीप्तं दिवो दुष्लोकस्या धर्तारं सर्वतो धारकं । सोमाधारत्वाद्युलोकवासिनां संस्त्राणस्य ॥

तं वेधां मेधयाह्यन्पवमानमधि द्यवि । धर्णसिं भूरिधायसं ॥३॥

तं वेधां । मेधया । अह्यन् । पवमानं । अधि । द्यवि । धर्णसिं । भूरिऽधायसं ॥३॥

वेधां विधातारं पवमानं तं मेधया प्रक्षयाह्यन् । प्रहिण्वन्ति । किं प्रति । अधि यवि दुष्लोकं प्रति । पुनः कीदृशं । धर्णसिं सर्वस्य धारकं भूरिधायसं बहुधा कर्तारं ॥

तमह्यन्भुरिजोर्धिया संवसानं विवस्वतः । पतिं वाचो अदाभ्यं ॥४॥

तं । अह्यन् । भुरिजोः । धिया । संऽवसानं । विवस्वतः । पतिं । वाचः । अदाभ्यं ॥४॥

तं सोमं विवस्वतः परिचरत अखिजो भूरिजोर्बाहोर्धियांगुल्याह्यन् । प्राहिण्वन् । कीदृशं तं । संवसानं वसंतं पात्रे वाचः सुते पतिं स्वामिनमदाभ्यमदंभनीयं ॥

तं सानावधि जामयो हरिं हिन्वंत्यद्रिभिः । हर्यतं भूरिचक्षसं ॥५॥

तं । साना । अधि । जामयः । हरिं । हिन्वंति । अद्रिऽभिः । हर्यतं । भूरिऽचक्षसं ॥५॥

तं सोमं हरिं हरितवर्णं सानावधि समुच्छ्रिते देशे । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । जामयोऽंगुलयो हिन्वंति । प्रेरयन्ति । अधिषुण्वत्यद्रिभिर्धावभिः । कीदृशं । हर्यतं कमनीयं भूरिचक्षसं बहुद्रष्टारं ॥

तं त्वा हिन्वंति वेधसः पवमान गिरावृधं । इन्द्राया मत्सरं ॥६॥

तं । त्वा । हिन्वंति । वेधसः । पवमान । गिराऽवृधं । इन्द्रो इति । इन्द्राय । मत्सरं ॥६॥

हे पवमान सोम उक्तगुणविशिष्टं त्वा त्वां हिन्वंति । प्रेरयन्ति । कस्य । इन्द्राय । के । वेधसो विधातार अखिजः । कीदृशं त्वां । गिरावृधं सुखा वर्धमानमिदुं दीप्तं सरूपं वा मत्सरं मदकरं ॥ ॥६॥

एष कविरिति षडृचं तृतीयं सूक्तं नृमेधनाम् आंगिरसस्त्वार्यं गायत्रं सौम्यं । एष कविर्नृमेध इत्यनुक्तांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

एष कविरभिष्टुतः पवित्रे अधि तोशते । पुनानो घ्नन्प सिधः ॥७॥

एषः । कविः । अभिऽस्तुतः । पवित्रे । अधि । तोशते । पुनानः । घ्नन् । अप । सिधः ॥७॥

एष सोमः कविर्मेधाव्यभिष्टुतोऽभितः सुतः पवित्रेऽधि दशापविचमतीत्य तोशते । यद्यपि तोशतिर्वधकर्मा तथापि हनने गतिसङ्गावाद्वाच गतिमात्रे वर्तते । गच्छतीत्यर्थः । अथवा । पवित्रेऽधि कृष्णाजिने तोशते । हन्यते । पीड्यत इत्यर्थः । किं कुर्वन् । पुनानः पूयमानः सिधः शत्रून्प घ्नन्पगमयन् ॥

एष इन्द्राय वायवे स्वर्जित्परि पिच्यते । पवित्रे दक्षसाधनः ॥८॥

एषः । इन्द्राय । वायवे । स्वऽजित् । परि । पिच्यते । पवित्रे । दक्षऽसाधनः ॥८॥

एष सोमः स्वर्जित्स्वर्गस्य सर्वस्य वा जेतुं द्राय वायवे च पवित्रे परि पिच्यते । कीदृश एषः । दक्षसाधनो बलकारी ॥

एष नृभिर्वि नीयते दिवो मूर्धा वृषा सुतः । सोमो वनेषु विश्ववित् ॥९॥

एषः । नृभिः । वि । नीयते । दिवः । मूर्धा । वृषा । सुतः । सोमः । वनेषु । विश्वऽवित् ॥९॥

एष सोमो नृभिः कर्मनेतृभिर्हविर्भिर्ध्वि जीयते । विविधं जीयते । एष कीदृशः । दिवो युलो कस्य मूर्धा शिरोवत्प्रधानभूतो वृषाभिमतवर्षकः सुतोऽभिषुतः । कुत्र जीयते । वनेषु वननीयेषु पात्रेषु वनसंभूतद्रुमविकारिषु वा पात्रेषु । विश्ववित्सर्वज्ञ एष इति समन्वयः ॥

एष गव्युरचिक्रदत्पवमानो हिरण्ययुः । इंदुः सचाजिदस्तृतः ॥ ४ ॥

एषः । गव्युः । अचिक्रदत् । पवमानः । हिरण्ययुः । इंदुः । सचाऽजित् । अस्तृतः ॥ ४ ॥

एष सोमः पवमानः पूयमानोऽचिक्रदत् । शब्दं करोति । कथंभूतः सन् । गव्युरस्माकं गा इच्छन् हिरण्य-युर्धनमिच्छन्निंदुर्दीप्तः सन्सचाजिन्महतः शचीरसुरादेर्जेतास्तृतः स्वयमन्यैरहिंस्य सन् ॥

एष सूर्येण हासते पवमानो अधि द्यवि । पवित्रे मत्सरो मदः ॥ ५ ॥

एषः । सूर्येण । हासते । पवमानः । अधि । द्यवि । पवित्रे । मत्सरो । मदः ॥ ५ ॥

एष पवमानः पूयमानः सोमः सूर्येण देवेनाधि द्यवि युल्लोकेऽतरिक्षे पवित्रे हासते । परित्यज्यते । मत्सरो मदकरो मदः सोमः । यद्यप्यध्वर्युहस्तादृशापवित्रे परित्यज्यते सोमः तथाप्यंतरिक्षे सूर्येण पवित्रे त्यज्यत इति भावना वीर्यवत्त्वाय । सत्स्वप्यन्यदेवेषु सोमस्त्रावणे मूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं मूर्यरश्मिभिरिव सोमस्त्रा-प्यायनात् ॥

एष शुष्मसिष्यदंतरीक्षे वृषा हरिः । पुनान इंदुरिंद्रमा ॥ ६ ॥

एषः । शुष्मी । असिष्यदत् । अंतरीक्षे । वृषा । हरिः । पुनानः । इंदुः । इंद्र । आ ॥ ६ ॥

एष शुष्मी बलवान्सोमोऽतरिक्षे दशापवित्रेऽसिष्यदत् । खंदते । कीदृश एषः । वृषा वर्षको हरिर्हरि-तवर्णः पुनानः पूयमान इंदुर्दीप्तश्चैवेंद्रमा । इंद्रं चाभिगच्छतीति शेषः । आ इति चार्थः ॥ १७ ॥

एष वाजीति षड्रुचं चतुर्थं सुक्तं प्रियमेधस्त्वार्यं गायत्रं सौम्यं । एष वाजी प्रियमेध इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एष वाजी हितो नृभिर्विश्वविन्मनसस्पतिः । अय्यो वारं वि धावति ॥ १ ॥

एषः । वाजी । हितः । नृऽभिः । विश्वऽवित् । मनसः । पतिः । अय्यः । वारं । वि । धावति ॥ १ ॥

एष सोमो वाजी गमनशीलो हितोऽध्वर्युणा पात्रे निहितो विश्ववित्सर्वज्ञो मनसः स्तोत्रस्य पतिः स्वामी । अथवा सोमस्य मनोभिमानित्वात्मनसः स्वामित्वं चंद्रमा मनो भूत्वा हृदयं प्राविशदिति श्रुतेः । तादृशोऽसावयो वारमवेर्वालं दशापवित्रं वि धावति । विविधं गच्छति ॥

एष पवित्रे अक्षरत्सोमो देवेभ्यः सुतः । विश्वा धामान्याविशन् ॥ २ ॥

एषः । पवित्रे । अक्षरत् । सोमः । देवेभ्यः । सुतः । विश्वा । धामानि । आऽविशन् ॥ २ ॥

एष सोमो देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिषुतः सन्पवित्रेऽक्षरत् । स्रवति । विश्वा सर्वाणि धामानि देवशरीरा-ख्याविशन्प्राविशन् । प्रवेष्टुमित्यर्थः ॥

एष देवः शुभायतेऽधि योनावमर्त्यः । वृत्रहा देववीतमः ॥ ३ ॥

एषः । देवः । शुभायते । अधि । योनौ । अमर्त्यः । वृत्रहा । देवऽवीतमः ॥ ३ ॥

एष सोमो देवः शुभायते । शोभते । कुत्र । अधि योनी स्त्रीये स्थाने । कीदृश एषः । अमर्त्योऽमरणधर्मा वृत्रहा शत्रुहंता देववीतमो विशेषेण देवानां कामयिता ॥

एष वृषा कनिक्कदह्शभिर्जामिभिर्यतः । अ॒भि द्रो॒णानि धाव॑ति ॥४॥

एषः । वृषा । कनिक्कदत् । द॒शऽभिः । जा॒मिऽभिः । य॒तः । अ॒भि । द्रो॒णानि । धा॒व॒ति ॥४॥

एष वृषा वर्धिता कामानां कनिक्कदच्छब्दं कुर्वन्द्दशभिर्जामिभिरंगुलीभिर्यतो धृतो द्रोणानि द्रुममयाणि पात्राण्यभि धावति । अभिगच्छति ॥

एष सूर्यमरोचयत्पर्वमानो विचर्षणिः । विश्वा धामानि विश्ववित् ॥५॥

एषः । सूर्ये । अ॒रोच॑यत् । प॒र्वमा॑नः । वि॒ऽचर्ष॑णिः । विश्वा । धा॒मा॒नि । वि॒श्वऽवि॑त् ॥५॥

एष सोमः सूर्यमरोचयत् । रोचयति स्वरसेन । पर्वमानः पूयमानो विचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा विश्ववित्सर्ववित् । न केवलं सूर्यं किंतु विश्वा सर्वाणि धामानि तेजःस्थानानि रोचयति ॥

एष शुष्मदाभ्यः सोमः पुनानो अर्षति । देवावीरघशंसहा ॥६॥

एषः । शुष्मी । अ॒दा॒भ्यः । सोमः । पु॒ना॒नः । अ॒र्ष॒ति । दे॒वऽअ॒वीः । अ॒घ॒शंस॑ऽहा ॥६॥

एष सोमः शुष्मी बलवानदाभ्योऽदंभनीयः पुनानः पूयमानोऽर्षति । गच्छति । देवावीर्देवानामविताघशंसहा । अघाऽशंसंतीत्यघशंसाः । तेषां हंता ॥ ॥९८॥

प्राप्तेति षड्वचं पंचमं सूक्तं नृमेधस्यांगिरसस्वार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रम्यते च । प्रास्य नृमेध इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्रास्य धारा अक्षरन्वृणाः सुतस्योजसा । देवाँ अनु प्रभूषतः ॥७॥

प्र । अ॒स्य । धा॒राः । अ॒क्षर॑न् । वृ॒णाः । सु॒तस्य॑ । ओ॒जसा॑ । दे॒वान् । अ॒नु । प्र॒भूष॑तः ॥७॥

अस्य सोमस्य वृणो वर्षकस्य सुतस्याभिषुतस्य देवाननु प्रभूषतः प्रभवितुमिच्छत ओजसा स्ववीर्येण धाराः प्राचरन् । प्रकर्षेण चरन्ति ॥

सप्तिं मृजंति वेधसो गृणंतः कारवो गिरा । ज्योतिर्जज्ञानमुक्थ्यं ॥८॥

सप्तिं । मृ॒जंति॑ । वे॒धसः॑ । गृ॒णंतः॑ । का॒रवः॑ । गि॒रा । ज्योतिः॑ । ज॒ज्ञानं॑ । उ॒क्थ्यं ॥८॥

सप्तिमश्चस्थानीयं सर्पणस्वभावं वा सोमं मृजंति । शोधयन्ति । के । गृणंतः सुवतो वेधसो विधातारः कारवः कर्मकर्तारोऽध्वर्वाद्यो गिरा सुत्वा साधनेन । कीदृशं सप्तिं । ज्योतिर्दीप्यमानं सोमं जज्ञानं जायमानं । प्रवृत्तमित्यर्थः । अथवा ज्योतिर्जायमानं अयं वे ज्योतिर्यत्सोम इति श्रुतेः । उक्थ्यं सुत्वं ॥

सुषहा सोम तानि ते पुनानाय प्रभूवसो । वर्धा समुद्रमुक्थ्यं ॥९॥

सु॒ऽसहा॑ । सो॒म । ता॒नि । ते । पु॒ना॒नाय॑ । प्र॒भूव॑सो । इति॑ प्रभुऽवसो । वर्धे । स॒मु॒द्रं ।

उ॒क्थ्यं ॥९॥

हे सोम प्रभूवसो प्रभूतधन पुनानाय पूयमानस्य ते तव तानि तेजांसि सुषहा शोभनाभिभावुकानि । यस्मादेवं तस्मात्समुद्रं समुद्रसदृशं द्रोणकलशमुक्थ्यं सुत्वं तं वर्धे । वर्धय । पूरय रसेन ॥

विश्वा वसूनि संजयन्पर्वस्व सोम धारया । इनु द्वेषांसि सध्र्यक् ॥१०॥

विश्वा । वसू॑नि । सं॒जय॑न् । प॒र्वस्व॑ । सो॒म । धा॒रया॑ । इ॒नु । द्वे॒षांसि॑ । स॒ध्र्यक् ॥१०॥

हे सोम विश्वा सर्वाणि वसून्वसदर्थं संजयन्ववस्व । नर धारया । द्वेषांसि द्वेषाणि सर्वाणि सध्रक्सहेवेनु ।
प्रेरय दूरदेशं प्रति ॥

रक्षा सु नो अररुषः स्वनात्समस्य कस्य चित् । निदो यत्र मुमुष्महे ॥ ५ ॥

रक्षा । सु । नः । अररुषः । स्वनात् । समस्य । कस्य । चित् । निदः । यत्र । मुमुष्महे ॥ ५ ॥

हे सोम नोऽस्मान् सुष्ठु रक्ष । पालय । कस्मात् । अररुषोऽदातुः स्वनाच्छब्दान्निदोरूपात् । किमेकस्मा-
दानशीलस्य । न । समस्य सर्वस्य योऽस्ति तस्य सर्वस्य कस्यचित् । कंचनामुंचन्नित्यर्थः । न केवलमदातुः
स्वनात् । किं तर्हि । कस्य चित्कस्यापि निदो निंदकाद्रक्ष । यत्र मुमुष्महे यस्मिन्नक्षणे सति ययं मुक्ता भवेम
तेन रक्षणेन रक्षयेति ॥

एंदो पार्थिवं रयिं दिव्यं पवस्व धारया । द्युमंतं शुष्ममा भर ॥ ६ ॥

आ । इंदो इति । पार्थिवं । रयिं । दिव्यं । पवस्व । धारया । द्युमंतं । शुष्मं । आ । भर ॥ ६ ॥

हे इंदो क्लियमान सोम त्वं धारया पवस्व । सर्वतः नर । पार्थिवं दिव्यं च रयिं धनं द्युमंतं दीप्तिमंतं
शुष्मं बलं चा भर । आहरास्वभ्यं ॥ ॥ १९ ॥

प्र धारा इति षडृचं षष्ठं सूक्तं बिंदुनाम् आंगिरसस्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । प्र धारा बिंदुरि-
त्यनुक्रमणिका ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र धारा अस्य शुष्मिणो वृथा पवित्रे अक्षरन् । पुनानो वाचमिष्यति ॥ १ ॥

प्र । धाराः । अस्य । शुष्मिणः । वृथा । पवित्रे । अक्षरन् । पुनानः । वाचं । इष्यति ॥ १ ॥

शुष्मिणो बलवतोऽस्य सोमस्य धाराः पवित्रे दशापवित्रे वृथाप्रयत्नेनाक्षरन् । स्रवति । तदानीं पुनानः
पुनमानः सोमो वाचं स्तुतिं स्वीयं ध्वनिं वेष्यति । प्रेरयति ॥

इंदुर्हियानः सोतृभिर्मृज्यमानः कनिक्रदत् । इयति वमुमिंद्रियं ॥ २ ॥

इंदुः । हियानः । सोतृभिः । मृज्यमानः । कनिक्रदत् । इयति । वमुं । इंद्रियं ॥ २ ॥

अयमिंद्रुर्दीप्तः सोमो हियानः प्रेर्यमाणो व्याप्रियमाणः । कैः । सोतृभिर्च्चत्विभिः । पश्चाद्दशापवित्रे
मृज्यमानः शोध्यमानः कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन्निंद्रियमिंद्रस्य संबंधनमिंद्रियमपि - करं वमुं शब्दमियति ।
प्रेरयति ग्रहणसमये ॥

आ नः शुष्मं नृषाह्यं वीरवंतं पुरुस्पृहं । पवस्व सोम धारया ॥ ३ ॥

आ । नः । शुष्मं । नृषाह्यं । वीरवंतं । पुरुस्पृहं । पवस्व । सोम । धारया ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं धारया पवस्व । किं । शुष्मं बलं । कीदृशं । नृषाह्यं नृणामसद्विरोधिनामभिभावुकं वीरवंतं
पुत्रोपितं पुषस्पृहं वज्रभिः स्पृहणीयं शुष्ममा पवस्व । एतस्य लाभाय पवस्वेत्यर्थः । रससावे सति होमद्वारा
तत्सिद्धे शुष्मं पवस्वेत्युपचर्यते ॥

प्र सोमो अति धारया पवमानो असिष्यदत् । अभि द्रोणान्यासदं ॥ ४ ॥

प्र । सोमः । अति । धारया । पवमानः । असिष्यदत् । अभि । द्रोणानि । आ । सदं ॥ ४ ॥

अयं पवमानः सोमो धारयात्यतिक्रम्य दशापवित्रं प्राप्तिष्यदत् । प्रसदते । किमर्थं । द्रोणानि द्रोणकल-
शादीन्यासदमासादनाय ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वत्यद्रिभिः । इन्द्रविद्राय पीतये ॥५॥

अप्सु । त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिन्वति । अद्रिभिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वति । प्रेरयति । किमर्थं । इन्द्रायिन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धाय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धाय । मत्सरं ॥६॥

हे अस्त्रिजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धायास्त्राकं बलाधिन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनतेति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राक्षगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र । सोमासः । सुऽआध्यः । पर्वमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पर्वमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्त्राकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो द्युम्नवर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृथिव्याः । अधि । भव । इन्द्रो इति । द्युम्नऽवर्धनः । भव । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्तानां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य द्युम्नवर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्त्राकं लोकद्वये द्युम्नमस्ति तस्य वर्धयिता भवास्त्रभ्यमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धेति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोम । वर्धेति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तुदमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयोऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धेति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्यै । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्यै । भव । वाजस्य । संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्यं वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संग्रामे वाजस्त्रात्रस्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिष्ठे । अधि । सानवि ॥५॥

हे बभ्रो बभ्रुवर्ण सोम तुभ्यं त्वदर्थं गावो घृतं पयसाक्षितमधीणं दुदुहे । दुहते । वर्षिष्ठे प्रवृष्टेऽधि
सागवि समुच्छ्रिते प्रदेशे स्थिताय तुभ्यं ॥

स्वायुधस्य ते सतो भुवनस्य पते वयं । इंदो सखित्वमुश्मसि ॥ ६ ॥

सुऽआयुधस्य ते । सतः । भुवनस्य । पते । वयं । इंदो इति । सखिऽत्वं । उश्मसि ॥ ६ ॥

हे भुवनस्य भूतजातस्य पते स्वामिन्यालक सोम । सोमस्य जगदाप्याधिकत्वं तत्स्वामित्वं । हे इंदो सोम
वयमनुष्ठातारः स्वायुधस्य ते तव सतः सखित्वमुश्मसि । कामयामहे ॥ २१ ॥

प्र सोमास इति षडृचमष्टमं सूक्तमात्रेयस्य श्वावाश्चक्षार्धं गायत्रं सौम्यं । अनुक्रम्यते च । प्र सोमासः
श्वावाश्च इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासो मदच्युतः श्रवसे नो मघोनः । सुता विदथे अक्रमुः ॥ १ ॥

प्र । सोमासः । मदऽच्युतः । श्रवसे । नः । मघोनः । सुताः । विदथे । अक्रमुः ॥ १ ॥

सोमासः सोमा मदच्युतो मदस्त्राविणः सुता अभिषुताः संतो विदथे यज्ञे मघोनो हविष्मतो मम श्रवसे
ऽन्नाय कीर्तये वा प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति ॥

आदीं चितस्य योषणो हरिं हिन्वंत्यद्रिभिः । इंदुमिंद्राय पीतये ॥ २ ॥

आत् । ईं । चितस्य । योषणः । हरिं । हिन्वंति । अद्रिऽभिः । इंदु । इंद्राय । पीतये ॥ २ ॥

आदपि चेमेन हरिं हरितवर्णं सोमं चितस्त्रयोषणोऽगुलयोऽद्रिभिर्यावभिर्हिन्वंति । प्रेरयन्ति । किमर्थं ।
इंदुं दीप्तं सोममिंद्रायेंद्रस्य पीतये पानाय ॥

आदीं हंसो यथा गणं विश्वस्यावीवशन्मतिं । अन्यो न गोभिरज्यते ॥ ३ ॥

आत् । ईं । हंसः । यथा । गणं । विश्वस्य । अवीवशत् । मतिं । अन्यः । न । गोभिः । अज्यते ॥ ३ ॥

आदपि चेमयं सोमो हंसो यथा गणं जनसंघं स्वगतिविशेषेण स्वनेन वा प्रविशति तद्वद्विश्वस्य सर्वस्य
सोतृजनस्य मतिं क्षुतिं बुद्धिं वावीवशत् । वशं नयति । स च सोमोऽत्यो नाश इव गोभिरग्निरुदकैर्वाज्यते ।
मिच्यते । स्निग्धीक्रियते ॥

उभे सोमावचाकशन्मृगो न तक्तो अर्षसि । सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ४ ॥

उभे इति । सोम । अवऽचाकशत् । मृगः । न । तक्तः । अर्षसि । सीदन् । नृतस्य ।

योनिं । आ ॥ ४ ॥

हे सोम उभे बावापृथिव्याववाचाकशत् । पशतिकर्मेदं । पशन्मृगो न मृग इव तक्तो गव्यैः पयसादिभिर्मि-
श्रितः सन् । दध्ना तनक्ति । तै० सं० २. ५. ३. ५. । इत्यादी तथा दृष्टत्वात् । अर्षसि । गच्छसि च । किं कुर्वन् ।
अतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमा सीदन्नाश्रयन् । यज्ञसाधनाय गच्छसीत्यर्थः ॥

अभि गावो अनूषत योषा जारमिव प्रियं । अगन्नाजिं यथा हितं ॥ ५ ॥

अभि । गावः । अनूषत । योषा । जारंऽइव । प्रियं । अगन् । आजिं । यथा । हितं ॥ ५ ॥

हे सोम त्वां गावः शब्दा अभ्यनूषत । अभिष्टुवंति । योषा प्रियं जारमिव । सा यथा तं स्तौति तद्वत् । स

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिवन्त्यद्रिभिः । इन्द्रविद्राय पीतये ॥५॥

अप्सु । त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिवन्ति । अद्रिभिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिवन्ति । प्रेरयन्ति । किमर्थं । इन्द्रायिन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धाय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धाय । मत्सरं ॥६॥

हे अस्त्रिजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धयास्त्राकं बलाधिन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनतेति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राक्षगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र । सोमासः । सुऽआध्यः । पर्वमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पर्वमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्त्राकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो द्युम्नवर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृथिव्याः । अधि । भवं । इन्द्रो इति । द्युम्नऽवर्धनः । भवं । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्तानां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य द्युम्नवर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्त्राकं लोकद्वये द्युम्नमस्ति तस्य वर्धयिता भवास्त्रभ्यमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धेति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोम । वर्धेति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तुदमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयोऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धेति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्यै । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्यै । भवं । वाजस्य । संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्यं वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संग्रामे वाजस्त्रात्रस्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिष्ठे । अधि । सानवि ॥५॥

ब्रह्मीर्ब्राह्मणप्रेरिता यज्ञोर्महत्तः । यज्ञीरिति महत्तमम् । अतस्तस्य यज्ञस्य मातरो निर्मात्रः सुतयोऽभ्य-
नूषत । सुवन्ति । किं । दिवो बुदेवतायाः शिशुं शिशुस्थानीयं सोमं । तमेव मर्मज्यते । मृजति । तुतीयस्यामितो
दिवि सोम आसीदित्यादिश्रुतेर्बुशिशुत्वं तस्य ॥

रायः समुद्रांश्चतुरोऽस्मभ्यं सोम विश्वतः । आ पवस्व सहस्रिणः ॥ ६ ॥

रायः । समुद्रान् । चतुरः । अस्मभ्यं । सोम । विश्वतः । आ । पवस्व । सहस्रिणः ॥ ६ ॥

रायो धनस्य संबन्धिनश्चतुरः समुद्रान् । धनपूर्णातिवर्थः । तादृशास्तमुद्रानस्मभ्यमर्थाय हे सोम विश्वतः
सर्वत आ पवस्व । तथा सहस्रिणोऽपरिमितात्कामाना पवस्व । आयच्छ । चतुःसमुद्रस्य धनविशेषप्राप्तिसम्ब-
धगतभूमिस्वामित्वमन्तरेणासंभवाच्चतुःसमुद्रमुद्रितभूमंडलस्वामित्वमेवाशास्ते यजमानः ॥ २३ ॥

प्र सुवान इति षड्वचं दशमं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । प्र सुवान इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र सुवानो धारया तनेंदुर्हिन्वानो अर्षति । रुजदृह्या व्योजसा ॥ १ ॥

प्र । सुवानः । धारया । तना । इंदुः । हिन्वानः । अर्षति । रुजत् । दृह्या । वि । व्योजसा ॥ १ ॥

इंदुः सोमः सुवानः सुयमानो हिन्वानोऽध्वर्युणा प्रेर्यमाणो धारया तना पविचं प्रार्षति । गच्छति ।
अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । दृह्या दृढान्यपि शत्रुपुराण्योजसा बलेन वि रुजत् । विरुजति । विस्त्रययति ॥

सुत इंद्राय वायवे वरुणाय मरुद्भ्यः । सोमो अर्षति विष्णावे ॥ २ ॥

सुतः । इंद्राय । वायवे । वरुणाय । मरुत्भ्यः । सोमः । अर्षति । विष्णावे ॥ २ ॥

अयं सुतोऽभिषुतः सोम इंद्राद्यर्थमर्षति । गच्छति ॥

वृषाणं वृषभिर्यतं सुवन्ति सोममद्रिभिः । दुहन्ति शक्नना पयः ॥ ३ ॥

वृषाणं । वृषभ्यः । यतं । सुवन्ति । सोमं । अद्रिभिः । दुहन्ति । शक्नना । पयः ॥ ३ ॥

वृषाणं रससेक्तारं यतं नियतं सोमं वृषभो रसस्य वर्षकैरद्रिभिर्घावभिः सुवन्ति । शक्नना कर्मणा
दुहन्त्यध्वर्यादयः पयः सोमरसं । सोमं पयो दुहन्तीति द्विकर्मणोऽयं ॥

भुवन्तितस्य मर्ज्यो भुवदिंद्राय मत्सरः । सं रूपैरज्यते हरिः ॥ ४ ॥

भुवत् । त्रितस्य । मर्ज्यः । भुवत् । इंद्राय । मत्सरः । सं । रूपैः । अज्यते । हरिः ॥ ४ ॥

त्रितस्त्रापां पुत्रस्य सूक्तद्रष्टृर्ष्वेः सोऽयं मत्सरो मदकरः सोमो मर्ज्यो भुवत् । मुञ्चो भवति । तस्य
यागार्थं शेषपानार्थं च । तथेन्द्रायिंद्रपानाय मर्ज्यो भुवत् । रूपे रूपकैश्च क्षीरादिभिर्हरिर्हरितवर्णः सोमः
समज्यते ॥

अभीमृतस्य विष्टपं दुहते पृश्निमातरः । चारु प्रियतमं हविः ॥ ५ ॥

अभि । ई । अतस्य । विष्टपं । दुहते । पृश्निमातरः । चारु । प्रियतमं । हविः ॥ ५ ॥

इमेनं सोममृतस्य विष्टपं स्थानं । यज्ञाश्रयमित्यर्थः । तादृशं पृश्निमातरो मरुतोऽभि दुहते । किं ।
प्रियतममिन्द्रादीनां हविर्होमसाधनं चारु मनोहरं । मरुत्प्रेरितवृष्ट्या सोमवृष्टेस्तद्गोधृतं ॥

समेनमहुता इमा गिरो अर्षति ससुतः । धेनूर्वाश्रो अवीवशत् ॥ ६ ॥

सं । एनं । अहुताः । इमाः । गिरः । अर्षति । ससुतः । धेनूः । वाश्रः । अवीवशत् ॥ ६ ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिवन्त्यद्रिभिः । इन्द्रविद्राय पीतये ॥५॥

अप्सु । त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिवन्ति । अद्रिभिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिवन्ति । प्रेरयन्ति । किमर्थं । इन्द्रायिन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धाय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धाय । मत्सरं ॥६॥

हे अस्त्रिजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धायास्त्राकं बलाधिन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनतेति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राक्षगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र । सोमासः । सुऽआध्यः । पर्वमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पर्वमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्त्राकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो युस्त्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृथिव्याः । अधि । भवं । इन्द्रो इति । युस्त्ववर्धनः । भवं । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्तानां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य युस्त्ववर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्त्राकं लोकद्वये यहुस्त्वमस्ति तस्य वर्धयिता भवास्त्वभ्यमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धेति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोम । वर्धेति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तुदमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयोऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धेति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्यै । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्यै । भवं । वाजस्य । संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्यं वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संग्रामे वाजस्त्रात्रस्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिष्ठे । अधि । सानवि ॥५॥

विश्वः सर्वो जनी मनुष्यो यजमानो यस्य सोमस्य व्रति कर्मणि दाधार धारयति मन इति शेषः ।
कीदृशस्य । धर्मणः कर्मणः पतेः पालकस्य पुनानस्य पूयमानस्य प्रभुवसोः प्रभूतधनस्य ॥ २५ ॥

असर्जोति षडृचं द्वादशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । असर्जोत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

असर्जि रथ्यो यथा पवित्रे चम्वोः सुतः । कार्ष्मन्वाजी न्यक्रमीत् ॥ १ ॥

असर्जि । रथ्यः । यथा । पवित्रे । चम्वोः । सुतः । कार्ष्मन् । वाजी । नि । अक्रमीत् ॥ १ ॥

रथ्यो यथा रथसंबन्धश्च इव स यथा विष्टज्यते तद्वत्स्वोरभिषवणफलकयोः सुतोऽभिषुतः सोमोऽसर्जि ।
दृष्टोऽभूत्पवित्रे । तथाभूतो वाजी वेजनवान्सोमाख्योऽश्वः कार्ष्मन् । कार्ष्म युद्धमितरतरकर्षणात् । अत्र
देवानामाकर्षणवति यक्षाख्ये संग्रामे न्यक्रमीत् । नितरां क्रामयति ॥

स वह्निः सोम जागृविः पवस्व देववीरति । अभि कोशं मधुश्रुतं ॥ २ ॥

सः । वह्निः । सोम । जागृविः । पवस्व । देव । वीः । अति । अभि । कोशं । मधु । श्रुतं ॥ २ ॥

हे सोम स वह्निर्वाहको जागृविर्जागरूको देववीर्देवकामस्त्वं मधुश्रुतं मधुस्रावि कोशं दशापवित्रमति-
क्रम्याभि पवस्व । द्रोणकलशं प्रति चर ॥

स नो ज्योतींषि पूर्य पवमान वि रोचय । क्रत्वे दक्षाय नो हिनु ॥ ३ ॥

सः । नः । ज्योतींषि । पूर्य । पवमान । वि । रोचय । क्रत्वे । दक्षाय । नः । हिनु ॥ ३ ॥

हे पूर्य पुराण पवमान सोम नोऽस्माकं ज्योतींषि दिव्यानि स्थानानि वि रोचय । प्रकाशय । किंच क्रत्वे
कर्मणे यागाय दक्षाय बलाय च बलप्रदाय यागाय वा नोऽस्मान् हिनु । प्रेरय ॥

शुभमान ऋतायुभिर्मृज्यमानो गर्भस्त्योः । पवते वारं अव्यये ॥ ४ ॥

शुभमानः । ऋतायुऽभिः । मृज्यमानः । गर्भस्त्योः । पवते । वारं । अव्यये ॥ ४ ॥

अतायुभिर्मृज्यमानोऽलंक्रियमाणस्त्योऽभिर्मृज्यमानः सोमोऽव्यये
विमये वारं वारं दशापवित्रे पवते । पूयते ॥

स विश्वा दाशुषे वसु सोमो दिव्यानि पार्थिवा । पवतामांतरिक्ष्या ॥ ५ ॥

सः । विश्वा । दाशुषे । वसु । सोमः । दिव्यानि । पार्थिवा । पवतां । आ । अंतरिक्ष्या ॥ ५ ॥

सोऽभिषूयमाणः सोमो दाशुषे हविर्दात्रे विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि धनानि पवतां । प्रयच्छतु । विश्वा-
नीयुक्तस्य विवरणं शिष्टं । दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिवीसंबद्धान्तरिक्ष्यांतरिक्षि भवानि च पवतां ॥

आ दिवस्पृष्टमश्वयुर्गव्ययुः सोम रोहसि । वीरयुः शवसस्पते ॥ ६ ॥

आ । दिवः । पृष्टं । अश्वयुः । गव्ययुः । सोम । रोहसि । वीरयुः । शवसः । पते ॥ ६ ॥

हे सोम त्वं सोतृणामश्वयुरश्वमिच्छाम्ययुर्गो इच्छन्वीरयुः पुत्रानिच्छन्दिदः पृष्टं बुभुक्षमा रोहस्त्रा-
तिद्वारा हे शवसस्पतेऽस्य पालक ॥ २६ ॥

स सुत इति षडृचं त्रयोदशं सूक्तं रत्नगणस्तार्षं गायत्रं सीम्यं । अनुक्रम्यते च । स सुतो रत्नगण इति ॥
गतो विनियोगः ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वत्यद्रिभिः । इन्द्रविद्राय पीतये ॥५॥

अप्सु । त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिन्वति । अद्रिभिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वति । प्रेरयति । किमर्थं । इन्द्रायिन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धाय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धाय । मत्सरं ॥६॥

हे अस्त्रिजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धायास्माकं बलाधिन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनतेति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राक्षगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र । सोमासः । सुऽआध्यः । पर्वमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पर्वमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्माकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो द्युम्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृथिव्याः । अधि । भवं । इन्द्रो इति । द्युम्ववर्धनः । भवं । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नाणां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य द्युम्ववर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्माकं लोकद्वये यद्युम्वमसि तस्य वर्धयिता भवास्मभ्यमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धेति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोम । वर्धेति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तुदमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनायैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयोऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धेति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यं । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्ण्यं । भवं । वाजस्य । संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्ण्यं वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संग्रामे वाजस्त्रात्रस्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिष्ठे । अधि । सानवि ॥५॥

ए॒तं चि॒तस्य॑ योष॑णो ह॒रिं हि॒न्व॑न्त्यद्रि॒भिः । इ॒दुमि॑न्द्रा॒य पी॒तये॑ ॥ २ ॥

ए॒तं । चि॒तस्य॑ । योष॑णः । ह॒रिं । हि॒न्व॑न्ति । अ॒द्रिऽभिः । इ॒दुं । इ॒न्द्रा॒य । पी॒तये॑ ॥ २ ॥

एतमिदं क्षिप्यमाणं हरिं हरितवर्णं सोमं चितस्त्वर्षयोषणोऽंगुलयोऽद्रिभिर्हिन्वन्तीन्द्रायिन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

ए॒तं त्वं ह॒रितो॑ द॒शं म॒र्मृज्य॑ते॒ अप॒स्युवः॑ । याभि॑र्म॒दाय॑ शु॒भते॑ ॥ ३ ॥

ए॒तं । त्वं । ह॒रितः॑ । द॒शं । म॒र्मृज्य॑ते । अ॒प॒स्युवः॑ । याभिः॑ । म॒दाय॑ । शु॒भते॑ ॥ ३ ॥

एतं त्वं तं सोममध्वर्योर्दश हरितो हरणस्वभावा अंगुलयोऽपस्युवः कर्मच्छवः सत्यो मर्मृज्यते । शोधयति । याभिरिन्द्रस्य मदाय शुभते दीप्यते । शोधयत इत्यर्थः । तमेतमिति संबंधः ॥

ए॒ष स्य॑ मा॒नुषी॑ष्वा श्ये॒नो न वि॒शु सी॑दति । गच्छ॑ञ्जारो न यो॒षितं॑ ॥ ४ ॥

ए॒षः । स्यः॑ । मा॒नुषी॑षु । आ । श्ये॒नः । न । वि॒शु । सी॑दति । गच्छ॑न् । जा॒रः । न । यो॒षितं॑ ॥ ४ ॥

स्य स एष सोमो मानुषीषु विशु प्रजासु यजमानरूपास्वनुग्रहेणा सीदति श्येनो न श्येन इव । पुनः क इव । योषितं गच्छन्नभिगच्छञ्जारो न जार इव । स यथा संकेतितस्तस्याः कामपूरणाय गूढो गच्छति तद्वदित्यर्थः ॥

ए॒ष स्य॑ मद्यो॒ रसोऽव॑ च॒ष्टे दि॒वः शि॒शुः । य इ॒दुर्वार॑मा॒विश॑त् ॥ ५ ॥

ए॒षः । स्यः॑ । मद्यः॑ । रसः॑ । अ॒व॑ । च॒ष्टे । दि॒वः । शि॒शुः । यः । इ॒दुः । वा॒रं । आ । अ॒विश॑त् ॥ ५ ॥

स्य स एष मद्यो मदनिमित्तो रसोऽव चष्टे । सर्वमवपश्यति । दिवः शिशुर्बुधः । तत्रोत्पत्तेः पुत्रत्वमस्य । य इदुर्दोषः सोमो वारं दशापवित्रमाविशत् आविशति स एष इति ॥

ए॒ष स्य॑ पी॒तये॑ सु॒तो ह॒रिर॑र्षति ध॒र्णसिः॑ । क्र॒दन्त्यो॑नि॒मभि॑ प्रि॒यं ॥ ६ ॥

ए॒षः । स्यः॑ । पी॒तये॑ । सु॒तः । ह॒रिः । अ॒र्षति॑ । ध॒र्णसिः॑ । क्र॒दन् । यो॒निं । अ॒भि । प्रि॒यं ॥ ६ ॥

एष स्य स सोमः पीतये पानाय सुतोऽभिषुतो हरिर्हरितवर्णो धर्णसिर्धारकः प्रियं स्वप्रियभूतं योनिं स्थानं द्रोणकलशं क्रंदन्त्यभ्यर्षति । गच्छति ॥ ॥ २८ ॥

आशुरर्षेति षड्रुचं पंचदशं सूक्तमांगिरसस्य बृहन्मतेरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । आशुरर्षं बृहन्मतिरित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

आ॒शुर॑र्षं बृ॒हन्म॑ते॒ परि॑ प्रि॒येण॑ धा॒म्या । यच्च॑ दे॒वा इति॑ ब्र॒वन् ॥ ७ ॥

आ॒शुः । अ॒र्षं । बृ॒हन्म॑ते॒ । परि॑ । प्रि॒येण॑ । धा॒म्या । यच्च॑ । दे॒वाः । इति॑ । ब्र॒वन् ॥ ७ ॥

हे बृहन्मते महामते सोम प्रियेण देवानां प्रियतमेन धाम्ना शरीरेण धारयाशुः शीघ्रः सन्त्यर्षं । परिगच्छ । यच्च देवा इन्द्रादयो वर्तन्त इति ब्रवन् भुवस्तुष्टारयन् । तां दिशं गच्छामीति भुवस्तित्यर्थः ॥

परि॑ष्कृ॒ण्वन्न॑निष्कृ॒तं जना॑य या॒तय॑न्निषः । वृ॒ष्टिं दि॒वः परि॑ स्र॒व ॥ ८ ॥

परि॑ऽकृ॒ण्वन् । अ॒निःऽकृ॒तं । जना॑य । या॒तय॑न् । इषः॑ । वृ॒ष्टिं । दि॒वः । परि॑ । स्र॒व ॥ ८ ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वत्यद्रिभिः । इन्द्रविद्राय पीतये ॥५॥

अप्सु। त्वा। मधुमत्तमं। हरिं। हिन्वति। अद्रिऽभिः। इन्द्रो इति। इन्द्राय। पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वति । प्रेरयति । किमर्थं । इन्द्रायिन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धाय मत्सरं ॥६॥

सुनोत। मधुमत्तमं। सोमं। इन्द्राय। वज्रिणे। चारुं। शर्धाय। मत्सरं ॥६॥

हे अखिजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धायास्माकं बलाधिन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनतेति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राक्षगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र। सोमासः। सुऽआध्यः। पर्वमानासः। अक्रमुः। रयिं। कृण्वन्ति। चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पर्वमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्माकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो द्युम्नवर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः। पृथिव्याः। अधि। भव। इन्द्रो इति। द्युम्नऽवर्धनः। भव। वाजानां। पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्तानां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य द्युम्नवर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्माकं लोकद्वये यद्युम्नमस्ति तस्य वर्धयिता भवास्मभमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धेति ते महः ॥३॥

तुभ्यं। वाताः। अभिऽप्रियः। तुभ्यं। अर्षेति। सिंधवः। सोम। वर्धेति। ते। महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तुदमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनाथैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयोऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धेति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यं । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ। प्यायस्व। सं। एतु। ते। विश्वतः। सोम। वृष्ण्यं। भव। वाजस्य। संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्ण्यं वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संग्रामे वाजस्त्रात्रस्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं। गावः। घृतं। पयः। बभ्रो इति। दुदुहे। अक्षितं। वर्षिष्ठे। अधि। सानवि ॥५॥

नू नो रयिं महामिंदोऽस्मभ्यं सोम विश्वतः । आ पवस्व सहस्रिणं ॥ ३ ॥

नु । नः । रयिं । महं । इंदो इति । अस्मभ्यं । सोम । विश्वतः । आ । पवस्व । सहस्रिणं ॥ ३ ॥

हे सोम अभिषुतस्त्वं हे इंदो नोऽस्मभ्यं नु चिप्रं महं महान्तं सहस्रिणमसंख्यातं रयिं धनं विश्वत आ पवस्व । सर्वतः परिस्रव ॥

विश्वा सोम पवमान द्युम्नानीद्वा भर । विदाः सहस्रिणीरिषः ॥ ४ ॥

विश्वा । सोम । पवमान । द्युम्नानि । इंदो इति । आ । भर । विदाः । सहस्रिणीः । रिषः ॥ ४ ॥

हे सोम पवमान पूयमानिंदो दीप्त त्वं विश्वा सर्वाणि ब्रह्मविधानि द्युम्नानि द्रविणान्या भर । आहर । विदा लभय च सहस्रिणीः सहस्रसंख्याकानीषोऽन्नानि ॥

स नः पुनान आ भर रयिं स्तोत्रे सुवीर्यं । जरितुर्वर्धया गिरः ॥ ५ ॥

सः । नः । पुनानः । आ । भर । रयिं । स्तोत्रे । सुवीर्यं । जरितुः । वर्धय । गिरः ॥ ५ ॥

हे सोम स त्वं नोऽस्मभ्यं स्तोत्रे स्तोतृभ्यः पुनानः पूयमानोऽभिषूयमाण आ भर । आहर । किं । रयिं धनं । कीदृशं । सुवीर्यं सुपुत्रं । किंच जरितुः स्तोतृगिरः सुतीर्वर्धय ॥

पुनान इद्वा भर सोम द्विबर्हसं रयिं । वृषन्दिदो न उक्थ्यं ॥ ६ ॥

पुनानः । इंदो इति । आ । भर । सोम । द्विबर्हसं । रयिं । वृषन् । इंदो इति । नः । उक्थ्यं ॥ ६ ॥

हे इंदो सोम पुनानः पूयमानस्त्वमा भर । आहर । किं । रयिं धनं । कीदृशं धनं । द्विबर्हसं द्वयोर्बावा-पृथिव्याख्ययोः स्थानयोः परिवृद्धं । तदेवाह । हे इंदो वृषन्वर्षक नोऽस्मभ्यमुक्थ्यं सुत्वं धनमा भर ॥ ३० ॥

प्र ये गाव इति षड्रुचं सप्तदशं सूक्तं काण्वस्व मेधातिथेरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानु-क्रांतं । प्र ये गावो मेधातिथिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र ये गावो न भूर्णयस्त्वेषा अयासो अक्रमुः । घ्नंतः कृष्णामप त्वचं ॥ १ ॥

प्र । ये । गावः । न । भूर्णयः । त्वेषाः । अयासः । अक्रमुः । घ्नंतः । कृष्णां । अप । त्वचं ॥ १ ॥

येऽभिषुताः सोमा गावो नोदकानीव तानि यथा तूर्णमधः पतन्ति तद्वत् । एवं वोपमीयन्ते । यथा गावः स्वगोष्ठं प्रत्यागु गच्छन्ति तद्वत् । अथवा गावः सुतिवाचः । ता यथा सुत्वं प्रति चिप्रं प्राप्नुवन्ति तद्वत् । भूर्णयः क्षिप्रास्त्वेषा दीप्ता अयासोऽया गमनशीलाः कृष्णां त्वचं । कृष्णा त्वयचाः । तमप घ्नन्तो निघ्नन्तः । त्वचिः संवरणकर्मा । ईदृग्भूताः सोमाः प्राक्रमुः । ताम्भुतेति शेषः ॥

सुवितस्य मनामहेऽति सेतुं दुराव्यं । साह्यांसो दस्युमव्रतं ॥ २ ॥

सुवितस्य । मनामहे । अति । सेतुं । दुः । आ । व्या । साह्यांसः । दस्युः । अव्रतं ॥ २ ॥

सुवितस्य । शोभनं प्राप्तः सुवितः । शोभनस्य सोमस्य सेतुं रक्षोविषयं बंधनं दुराव्यं दुष्टमतिं च रक्षसां बंधनं तेषां हननबुद्धिं च सोमकर्तृका मनामहे । सुमः । कथं सुम इति तदुच्यते । अव्रतमकर्माद्यं दस्युं शत्रुं साह्यांसोऽभिभवतः ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिन्वत्यद्रिभिः । इन्द्रविद्राय पीतये ॥५॥

अप्सु । त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिन्वति । अद्रिभिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवयावभिहिन्वति । प्रेरयति । किमर्थं । इन्द्रायिन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धाय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धाय । मत्सरं ॥६॥

हे अस्त्रिजः यूयं मधुमत्तमं मधुरं सोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनत । पुनः कीदृशं ।
चारुं चरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धायास्माकं बलाधिन्द्रस्य पानाय च सोमं सुनतेति ब्रूते यजमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षडृचं सप्तमं सूक्तं राक्षगणस्य गोतमस्यार्धं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥१॥

प्र । सोमासः । सुऽआध्यः । पर्वमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥१॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कलशं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्माणो वा
पर्वमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्माकं ॥

दिवस्पृथिव्या अधि भवेदो द्युम्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृथिव्याः । अधि । भवं । इन्द्रो इति । द्युम्ववर्धनः । भवं । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नाणां पतिः स्वामी त्वं दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूलोकस्य द्युम्ववर्धनो द्योतमानस्य
हिरण्यदिलक्षणधनस्य वर्धयिता भव । अस्माकं लोकद्वये यद्युम्वमसि तस्य वर्धयिता भवास्मभ्यमित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धेति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोम । वर्धेति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्थं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तथा सिंधवः स्तुदमाना नवसुभ्य-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनायैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयोऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धेति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्यै । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्यै । भवं । वाजस्य । संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निश्चा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्यं वर्षयोग्यं बलं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संग्रामे वाजस्त्रात्रस्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिष्ठे अधि सानवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिष्ठे । अधि । सानवि ॥५॥

वावृधानाय तूर्वये पर्वते वाजसातये । सोमाः सहस्रपाजसः ॥३॥

ववृधानाय तूर्वये । पर्वते । वाजसातये । सोमाः । सहस्रपाजसः ॥३॥

वावृधानाय वर्धमानाय तूर्वये शिप्राय वाजसातये संयामायाग्नलाभाय वा पर्वते पूर्यते सोमाः सहस्रपाजसोऽपरिमितवल्गाः । असंख्यातवेगा इत्यर्थः ॥

दुहानः प्रत्नमित्पयः पवित्रे परि पिच्यते । क्रंदन्देवाँ अजीजनत् ॥४॥

दुहानः । प्रत्नं । इत् । पयः । पवित्रे । परि । पिच्यते । क्रंदन् । देवान् । अजीजनत् ॥४॥

प्रत्नमित्युराणमेव पयो रसं दुहानो दधानः सोमः पवित्रे परि पिच्यते । किंच क्रंदन्शब्दं कुर्वन्देवानजीजनत् । जनयति स्वसमीपे । यत्र सोमोऽभिषूयते तत्र देवा नियतं प्रादुर्भवन्ति । अतो जनयतीत्युपचर्यते ॥

अभि विश्वानि वार्याभि देवाँ ऋतावृधः । सोमः पुनानो अर्षति ॥५॥

अभि । विश्वानि । वार्या । अभि । देवान् । ऋतावृधः । सोमः । पुनानः । अर्षति ॥५॥

अयं सोमः पुनानः पूयमानो विश्वानि वार्या वरणीयानि धनान्यभर्षति । तथर्तावृधो यज्ञवर्धकान्देवानभर्षति ॥

गोमन्नः सोम वीरवदश्वावह्वजवत्सुतः । पवस्व बृहतीरिषः ॥६॥

गोमन् । नः । सोम । वीरवत् । अश्ववत् । वाजवत् । सुतः । पवस्व । बृहतीः । इषः ॥६॥

हे सोम सुतस्त्वं गोऽस्माभ्यं गोमन्नोभिर्युक्तं वीरवद्वृद्धभिर्वीरैरुपेतमश्वावदश्चैर्युक्तं वाजवद्वज्रैर्वैः संयामिर्वोपेतं धनं बृहतीरिषः प्रभूतान्यन्नानि पवस्व । प्रयच्छेत्यर्थः ॥ ॥३२॥

यो अत्य इवेति षडृचमेकोनविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । यो अत्य इवेत्यनुकांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

यो अत्य इव मृज्यते गोभिर्मदाय हर्यतः । तं गोभिर्वासयामसि ॥१॥

यः । अत्यः । इव । मृज्यते । गोभिः । मदाय । हर्यतः । तं । गोभिः । वासयामसि ॥१॥

यः सोमोऽत्य इवातनशीलोऽश्व इव गोभिर्वसतीवरीभिरग्निर्गोविकारिः पयश्चादिभिर्वा मृज्यते मिश्र्यते । किमर्थं । मदाय देवानां । कीदृशः । यो हर्यतः कांतः । तं सोमं गोभिः सुतिभिर्वासयामसि । वासयामः ॥

तं नो विश्वा अवस्युवो गिरः शुभन्ति पूर्वथा । इंदुमिद्राय पीतये ॥२॥

तं । नः । विश्वाः । अवस्युवः । गिरः । शुभन्ति । पूर्वथा । इंदु । इन्द्राय । पीतये ॥२॥

तमिदं सोमं नोऽस्माकं विश्वाः सर्वा अवस्युवः । अवो रक्षणं । तदिच्छन्तो गिरः सुतयः पूर्वथा पूर्वमिव पूर्वं यथा तथैवेदानीमपि शुभन्ति । दीपयन्ति । किमर्थं । इन्द्रायिन्द्रस्य पीतये पानाय ॥

पुनानो याति हर्यतः सोमो गीभिः परिष्कृतः । विप्रस्य मेध्यातिथेः ॥३॥

पुनानः । याति । हर्यतः । सोमः । गीभिः । परिष्कृतः । विप्रस्य । मेध्यातिथेः ॥३॥

पुनानः पुषमानो ह्यर्धतः कमनीयः सोमो गोभिः परिष्कृतः क्षुतिभिरसंज्ञतो याति कलशं प्रति । किमर्थं ।
विप्रस्य मेधाविनो मेधातिथेर्मम यागार्थं । यद्वा । मम गोभिरेति संबंधः ॥

पवमान विदा रयिमस्मभ्यं सोम सुश्रियं । इंदो सहस्रवर्चसं ॥४॥

पवमान । विदाः । रयिं । अस्मभ्यं । सोम । सुऽश्रियं । इंदो इति । सहस्रऽवर्चसं ॥४॥

हे पवमानेदो सोम अस्मभ्यं सुश्रियं शोभनया श्रिया युक्तं सहस्रवर्चसं ब्रह्मदीप्तिं रयिं धनं विदाः ।
देहीत्यर्थः ॥

इंदुरत्यो न वाजसृत्कनिर्क्रंति पविच आ । यदक्षारतिं देवयुः ॥५॥

इंदुः । अत्यः । न । वाजऽसृत् । कनिर्क्रंति । पविचै । आ । यत् । अक्षाः । अति । देवऽयुः ॥५॥

अयमिंदुर्वाजसृत्संयामसरणोऽत्यो नाश्व इव पविच आ पविचै कनिर्क्रंति । शब्दं करोति । यद्यदाक्षाः
क्षरति ॥ क्षर संचलन इत्यस्माच्छांदसे लुङि तिपि सिच् । ब्रह्मं कंदसीतीडभावः । इडभावे च रात्सस्थिति
सलोपः ॥ देवयुर्देवकामः सन् तदा शब्दं करोति ॥

पवस्व वाजसातये विप्रस्य गृणतो वृधे । सोम रास्व सुवीर्यं ॥६॥

पवस्व । वाजऽसातये । विप्रस्य । गृणतः । वृधे । सोम । रास्व । सुऽवीर्यं ॥६॥

हे सोम पवस्व । क्षर । किमर्थं । वाजसातयेऽन्नलाभाय । तथा गृणतः सुवतो विप्रस्य मम मेधातिथेर्वृधे
वर्धनाय च । हे सोम सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रं च रास्व । देहि ॥ ॥३३॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः ॥

॥ समाप्तं च षष्ठाष्टकं ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य बिःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं अगत ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमाष्टकस्य प्रथमाध्याय आरभ्यते ॥ प्र ण इति षट्पदं विंशं सूक्तमांगिरसस्यायास्वस्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्र णोऽयास्व इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र ण इंदो महे तनं ऊर्मि न बिभ्रदर्षसि । अभि देवाँ अयास्यः ॥ १ ॥

प्रानः । इंदो इति । महे । तनं । ऊर्मि । न । बिभ्रत् । अर्षसि । अभि । देवान् । अयास्यः ॥ १ ॥

हे इंदो सोम त्वं नोऽस्माकं महे महते तने धनाय प्रार्थसि । प्रगच्छसि । न संप्रति । अयास्यश्चायमुषिल-
वोर्मिं तरंगं बिभ्रन्नारयन्देवानभि गच्छति यदुं ॥

मती जुष्टो धिया हितः सोमो हिन्वे परावति । विप्रस्य धारया कविः ॥ २ ॥

मती । जुष्टः । धिया । हितः । सोमः । हिन्वे । पराऽवति । विप्रस्य । धारया । कविः ॥ २ ॥

कविः क्रांतकर्मा सोमो विप्रस्य मेधाविनः सोतुर्मती मत्वा सुत्वा जुष्टः सेवितो धिया कर्मणा हितो यज्ञे
निहितः परावति पविचाहूरदेशे धारया हिन्वे । प्रैर्यते ॥

अयं देवेषु जागृविः सुत एति पविच आ । सोमो याति विचर्षणिः ॥ ३ ॥

अयं । देवेषु । जागृविः । सुतः । एति । पविचै । आ । सोमः । याति । विऽचर्षणिः ॥ ३ ॥

जागृविर्जागरणशीलोऽयं सोमो देवेषु देवार्थं सुतोऽभिषुत एति । समंताद्गच्छति । अपि च विचर्षणि-
र्विद्वष्टा सोमः पविचे याति । पावनाय गच्छति ॥

स नः पवस्व वाजयुश्चक्राणश्चारुमध्वरं । बर्हिष्माँ आ विवासति ॥ ४ ॥

सः । नः । पवस्व । वाजऽयुः । चक्राणः । चारुं । अध्वरं । बर्हिष्मान् । आ ।

विवासति ॥ ४ ॥

हे सोम यं त्वां बर्हिष्माणुल्लिगा विवासति परिवरति स त्वं नोऽस्मादर्थं वाजयुरन्नमिच्छन्नध्वरं हिंसारहितं
यागं चारुं कक्षाणं चक्राणः कुर्वन्पवस्व । चर ॥

स नो भगाय वायवे विप्रवीरः सदावृधः । सोमो देवेष्वायमत् ॥ ५ ॥

सः । नः । भगाय । वायवे । विप्रऽवीरः । सदाऽवृधः । सोमः । देवेषु । आ । यमत् ॥ ५ ॥

स पवमानः सोमो वायवे वायुदेवार्थं भगाय भगदेवार्थं च विप्रचीरो विप्रैर्मेधाविभिः शुल्बा प्रेरितः
सदावृधो नित्यवृद्धो भवन्नोऽस्माभ्यं देवेषु स्थितं धनमा यमत । आ प्रयच्छतु ॥

स नो अद्य वसुत्तये क्रतुविज्ञातुवित्तमः । वाजं जेषि श्रवो बृहत् ॥ ६ ॥

सः । नः । अद्य । वसुत्तये । क्रतुऽवित् । गातुवित्ऽतमः । वाजं । जेषि । श्रवः । बृहत् ॥ ६ ॥

हे सोम क्रतुवित् क्रतूनां कर्मणां लभको गातुवित्तमः पुण्यलोकानामतिशयेन मार्गस्थ ज्ञाता त्वमद्यास्त्रि-
त्रह्नि नोऽस्माकं वसुत्तये धनलाभाय बृहत्सहस्रवोऽन्नं वाजं वलं च जेषि । जय ॥ ॥ १ ॥

स पवस्विति षडृचमेकविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । स पवस्वित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

स पवस्व मदाय कं नृचक्षा देववीतये । इंदुविंद्राय पीतये ॥ १ ॥

सः । पवस्व । मदाय । कं । नृऽचक्षाः । देवऽवीतये । इंदो इति । इंद्राय । पीतये ॥ १ ॥

हे इंदो सोम नृचक्षा नृणां नेतृणां द्रष्टा स त्वं देववीतये यज्ञार्थिंद्रार्थिंद्रस्य पीतये पानाय च मदाय
मदार्थं च कं सुखं यथा भवति तथा पवस्व । ऋ ॥

स नो अर्षाभि दूत्यं त्वमिंद्राय तोशसे । देवान्सखिभ्य आ वरं ॥ २ ॥

सः । नः । अर्षः । अर्षि । दूत्यं । त्वं । इंद्राय । तोशसे । देवान् । सखिऽभ्यः । आ । वरं ॥ २ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं दूत्यं दूतस्य कर्मार्थं । अभिगच्छ । अपि च यस्त्वमिंद्रार्थिंद्रार्थं तोशसे पीयसे स त्वं
सखिभ्यः प्रियेभ्योऽस्माभ्यं वरं श्रेष्ठं धनं देवानां पवस्वित्यर्थः ॥

उत त्वामरुणं वयं गोभिरंज्मो मदाय कं । वि नो राये दुरो वृधि ॥ ३ ॥

उत । त्वां । अरुणं । वयं । गोभिः । अंज्मः । मदाय । कं । वि । नः । राये । दुरः । वृधि ॥ ३ ॥

उतापि च हे सोम यमरुणमरुणवर्णं त्वां मदाय मदार्थं वयमागिरसायास्या गोभिर्गोविकारैः पयो-
भिरंज्मः वासयामः संस्कुर्मः । कमिति पूरणं । स त्वं नोऽस्माकं राये धनाय दुरो द्वाराणि वि वृधि ।
विवृतानि कुर्व ॥

अत्यू पविचमक्रमीहजी धुरं न यामनि । इंदुदेवेषु पत्यते ॥ ४ ॥

अति । ऊं इति । पविचं । अक्रमीत् । वाजी । धुरं । न । यामनि । इंदुः ।

देवेषु । पत्यते ॥ ४ ॥

इंदुः सोमो वाज्यश्चो यामनि गमने धुरं न रथस्य धुरं यथा तथा पविचमत्यक्रमीत् । अतिगच्छति ।
देवेषु देवानां मध्ये पत्यते । गच्छति च ॥

समी सखायो अस्वरन्वने क्रीळंतमत्यविं । इंदुं नावा अनूषत ॥ ५ ॥

सं । ईमिति । सखायः । अस्वरन् । वने । क्रीळंतं । अतिऽअविं । इंदुं । नावाः ।

अनूषत ॥ ५ ॥

अत्यविमतिक्रांतं दशापविचं वन उदके क्रीडंतं संक्रीडमानमीमेनमिंदुं सोमं सखायः प्रियस्रोतारः
समस्वरन् । संलुपति । नावा वाचोऽप्यनूषत । अनुबन् । नीरचरमिति वाक्कामसु पाठात् ॥

तया पवस्व धारया यया पीतो विचक्षसे । इंदो स्तोत्रे सुवीर्ये ॥ ६ ॥

तया । पवस्व । धारया । यया । पीतः । विचक्षसे । इंदो इति । स्तोत्रे । सुवीर्ये ॥ ६ ॥

हे इंदो त्वं यया धारया पीतः सन्विचक्षसे विचक्षणाय स्तोत्रे स्तोत्राणां कर्त्रे पुरुषाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं प्रयच्छसीति शेषः । तथा धारया पवस्व । चर ॥ ॥ २ ॥

असृयन्निति षडृचं द्वाविंशं सूक्तं । अष्टायाः पूर्ववत् । असृयन्नित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

असृयन्देववीतयेऽत्यासः कृष्या इव । क्षरंतः पर्वतावृधः ॥ १ ॥

असृयन् । देवऽवीतये । अत्यासः । कृष्याऽइव । क्षरंतः । पर्वतऽवृधः ॥ १ ॥

पर्वतावृधः पर्वतैरभिषवयावभिर्वृद्धाः पर्वतेषु वा जाताः क्षरंतः सोमा देववीतये यज्ञायात्यासोऽद्याः कृष्या इव यथा कर्मण्या अद्याः तद्वदसृयन् । सृज्यते ॥

परिष्कृतास इंदवो योषेव पित्र्यावती । वायुं सोमा असृक्षत ॥ २ ॥

परिऽकृतासः । इंदवः । योषाऽइव । पित्र्यऽवती । वायुं । सोमाः । असृक्षत ॥ २ ॥

इंदवो यागेषु क्लियमानाः सोमाः परिष्कृतासः परिष्कृता अलंकृताः संतः पित्र्यावती पितृमती योषिवा-
लंकृता कन्यका यथा वरं प्रति गच्छति तद्वदायुं प्रत्यसृक्षत । गच्छति ॥

एते सोमास इंदवः प्रयस्वतश्चमू सुताः । इंद्रं वर्धन्ति कर्मभिः ॥ ३ ॥

एते । सोमासः । इंदवः । प्रयस्वतः । चमू इति । सुताः । इंद्रं । वर्धन्ति । कर्मऽभिः ॥ ३ ॥

इंदवो दीप्ताः प्रयस्वतोऽन्नवंत एतेऽस्मिन्कर्मणि वर्तमाना अमी सोमासः सोमाश्चमू चम्बोरधिषवणफ-
लकयोः सुता अभिषुताः संतः कर्मभिर्यगैरिंद्रं वर्धन्ति । प्रवर्धयन्ति । प्रीणयन्तीत्यर्थः ॥

आ धावता सुहस्त्यः शुक्रा गृभ्णीत मंथिना । गोभिः श्रीणीत मत्सरं ॥ ४ ॥

आ । धावत । सुहस्त्यः । शुक्रा । गृभ्णीत । मंथिना । गोभिः । श्रीणीत । मत्सरं ॥ ४ ॥

हे सुहस्त्यः शोभनहस्ता अस्त्रिजः आ धावत । मां संप्रत्यागच्छत । मंथिना सह शुक्रा शुक्रं च गृभ्णीत ।
गृह्णीत सोमं । मत्सरं सोमं गोभिर्गोविकारिः पयोभिः श्रीणीत । संस्क्रुत च ॥

स पवस्व धनंजय प्रयंता राधसो महः । अस्मभ्यं सोम गातुवित् ॥ ५ ॥

सः । पवस्व । धनंजय । प्रयंता । राधसः । महः । अस्मभ्यं । सोम । गातुऽवित् ॥ ५ ॥

हे धनंजय शत्रुसंबंधिनां धनानां जेतः सोम गातुविदभीष्टमार्गस्य लंभकोऽस्मभ्यं महो महतो राधसो
धनस्य प्रयंता प्रदाता च यः स त्वं पवस्व । चर ॥

एतं मृजंति मर्ज्यं पवमानं दशं क्षिपः । इंद्राय मत्सरं मदं ॥ ६ ॥

एतं । मृजंति । मर्ज्यं । पवमानं । दशं । क्षिपः । इंद्राय । मत्सरं । मदं ॥ ६ ॥

मर्ज्यं मर्जनीयं शोच्यं पवमानं क्षरंतं मत्सरं मदकरमेतमिमं मदं सोमं दशसंख्याकाः क्षिपोऽगुलयः ।
त्रिशः क्षिप इत्थंगुलिनामसु पाठात् । इंद्रार्थं मृजंति । पवित्रे शोधयन्ति ॥ ॥ ३ ॥

अथा सोम इति पंचर्चं त्रयोविंशं सूक्तं भृगुपुत्रस्य कवेरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं ।
अथा सोमः पंच कविर्भार्गव इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

अ॒या सोमः सु॒कृत्यया॑ म॒हश्चि॒द्भ्यव॑र्धत । म॒न्दा॒न उ॒द्धृषा॑यते ॥ १ ॥

अ॒या । सोमः । सु॒ऽकृत्यया॑ । म॒हः । चि॒त् । अ॒भि । अ॒व॒र्ध॒त । म॒न्दा॒नः । उ॒त् । वृ॒ष॒ऽय॒ते ॥ १ ॥

सोमोऽयामया सुकृत्यया शोभनयाभिषवादिलक्षणया क्रियया महश्चिन्महतो देवान् प्रत्यभ्यवर्धत ।
प्रवृद्धोऽभूत् । मन्दानो मोदमान उद्धृषायते । वृषवदाचरति । यथा मोदमानो वृषभः शब्दं करोति तथाभि-
षववेलायामुपरवेषु शब्दं करोतीत्यर्थः ॥

कृ॒तानी॑दस्य॒ कर्त्वा॑ चे॒त॑ते दस्यु॒तर्ह॑णा । ऋ॒णा च॑ धृ॒ष्णुश्च॑यते ॥ २ ॥

कृ॒तानि॑ । इ॒त् । अ॒स्य॒ । कर्त्वा॑ । चे॒त॑ते । द॒स्यु॒ऽतर्ह॑णा । ऋ॒णा । च॒ । धृ॒ष्णुः । च॒य॒ते ॥ २ ॥

कृतान्यस्य यस्मैतस्य सोमस्य दस्युतर्हणा दस्यूनामसुराणां कर्त्वा कर्माणि स इदस्माभिरेव सोऽयं धृष्णुर्धृष्टः
सोमो यजमानानामृणा चर्णान्यपि चयते । कामप्रदानेन चातयति ॥

आ॒त्सोमं॑ इ॒न्द्रि॒यो रसो॑ व॒ज्रः स॒हस्र॑सा भु॒वत् । उ॒क्थं॑ यद॒स्य जा॑यते ॥ ३ ॥

आ॒त् । सोमः॑ । इ॒न्द्रि॒यः । रसः॑ । व॒ज्रः । स॒ह॒स्र॒ऽसाः । भु॒वत् । उ॒क्थं॑ । यत् । अ॒स्य॒ ।

जा॑यते ॥ ३ ॥

यद्यदास्त्रेन्द्रस्योक्तं शस्त्रं जायते प्रादुर्भवति तदादनंतरमेवेन्द्रिय इन्द्रस्य प्रियकरो रसो बलवान्वज्रो
वज्रसदृशः केनाप्यहिंस्रः सोमः सहस्रसा अस्त्रमपरिमितस्य धनस्य दाता भवति ॥

स्व॒यं क॒विर्वि॑ध॒र्तरि॑ वि॒प्राय॑ रत्न॒मिच्छ॑ति । यदी॑ म॒र्मृज्य॑ते धि॒यः ॥ ४ ॥

स्व॒यं । क॒विः । वि॒ऽध॒र्तरि॑ । वि॒प्राय॑ । रत्नं॑ । इ॒च्छ॒ति । यदी॑ । म॒र्मृज्य॑ते । धि॒यः ॥ ४ ॥

यदि कविः क्रांतकर्माय सोमो धियो धीमिः ॥ विभक्तित्वयः ॥ धीतिमिः । अंगुलीभिरित्यर्थः । मर्मृज्यते
शोधते तर्हि स्वयं स्वयमेव विप्राय मेधाविने विधर्तरि कामानां विधातरीन्द्रे रत्नं रमणीयं धनमिच्छति ।
इन्द्रेण धनं दापयितुमिच्छतीत्यर्थः ॥

सि॒षास॑तू रयी॒णां वाजे॑ष्व॒र्वता॑मिव । भ॒रेषु॑ जि॒ग्युषा॑मसि ॥ ५ ॥

सि॒सा॒स॒तुः । र॒यी॒णां । वाजे॑षु । अ॒र्वता॑ऽइव । भ॒रेषु॑ । जि॒ग्युषा॑ । अ॒सि ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं भरेषु संग्रामेषु जिग्युषां शत्रुं जयतां रयीणां धनानां सिषासतुः संभक्तुमिच्छुरसि । भवसि ।
शत्रुघ्नयज्ञो धनानि प्रयच्छसीत्यर्थः । तच्च दृष्टांतः । वाजेषु संग्रामेष्वर्वतामिवास्त्रानामिव । यथा संग्रामं प्रवि-
शन्नोऽश्वेभ्यो घासं प्रयच्छति तद्वदित्यर्थः ॥ ४ ॥

तं स्वेति पंचर्चं चतुर्विंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । तं स्वेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

तं त्वा॑ नृ॒म्णानि॑ वि॒भ्रतं॑ स॒धस्ये॑षु म॒हो दि॒वः । चा॒रुं सु॒कृत्यये॑महे ॥ १ ॥

तं । त्वा॑ । नृ॒म्णानि॑ । वि॒भ्रतं॑ । स॒ध॒ऽस्ये॑षु । म॒हः । दि॒वः । चा॒रुं । सु॒ऽकृत्यया॑ । इ॒म॒हे ॥ १ ॥

महो दिवो महतो बुलोकस्य सधस्येषु सहस्राणि स्तितं नृम्णानि धनानि विभ्रतमस्त्रार्थं धारयतं चारुं
कञ्जाणं तं पवमानं त्वा त्वां सुकृत्यया शोभनया क्रिययेमहे । धनानि याचामहे ॥

संवृक्तधृष्णमुक्थ्यं महामहिमं मदं । शतं पुरो रुरुक्षणिं ॥२॥

संवृक्तधृष्णः । उक्थ्यं । महाऽमहिमं । मदं । शतं । पुरः । रुरुक्षणिं ॥२॥

हे सोम संवृक्तधृष्ण । संवृक्ताः संहिता धृष्णवो धर्षणशीलाः शत्रवो येनासौ संवृक्तधृष्णः । तमुक्थ्यमुक्थार्हं प्रशस्त्वं महामहिमं महनीयवज्रकर्माणं मदं मदकरं शतं बह्वि पुरः शत्रूणां पुराणि रुरुक्षणिं विनाशयंतं त्वां धनामीमह इति संबंधः ॥

अतस्त्वा रयिमभि राजानं सुक्रतो दिवः । सुपर्णो अय्यथिर्भरत् ॥३॥

अतः । त्वा । रयिं । अभि । राजानं । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । दिवः । सुऽपर्णः ।

अय्यथिः । भरत् ॥३॥

हे पवमान सोम रयिमभि धनं प्रति राजानं त्वा त्वामतो दिवोऽमुष्माद्युलोकात्सुक्रतोः सुपर्णोऽय्यथिर्व्यथारहितः सुपर्णः श्रेणो भरत् । आहरत् । तथा च निगमांतरं । आदाय श्रेणो अभरत्सोमं सहस्रं सर्वा । अ० ४. २६. ७. इति ॥

विश्वस्मा इत्स्वर्दृशे साधारणं रजस्तुरं । गोपामृतस्य विर्भरत् ॥४॥

विश्वस्मै । इत् । स्वः । दृशे । साधारणं । रजःस्तुरं । गोपां । अमृतस्य । विः । भरत् ॥४॥

रजस्तुरमुदकस्य प्रेरकमृतस्य यक्षस्य गोपां गोपायितारं विश्वस्मै सर्वस्मै स्वर्दृशे सर्वदृशे देवाय साधारणमित्समानमेव संतं सोमं विः पक्षी श्रेणो भरत् । स्वर्गादाहरत् ॥

अधा हिन्वान इन्द्रियं ज्यायो महित्वमानशे । अभिष्टिकृद्विचर्षणिः ॥५॥

अधः । हिन्वानः । इन्द्रियं । ज्यायः । महिऽत्वं । आनशे । अभिष्टिऽकृत् । विऽचर्षणिः ॥५॥

अधाय विचर्षणिः कर्मणां विद्रष्टाभिष्टिकृद्यजमानानामभोष्टस्य फलस्य कर्ता सोम इन्द्रियं स्वकीयं बलं हिन्वानः प्रेरयज्यायः प्रशस्यतरं महित्वं महत्त्वमानशे । प्राप्नोति ॥ ॥५॥

पवस्विति पंचर्वं पंचविंशं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । पवस्वित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व वृष्टिमा सु नोऽपामूर्मिं दिवस्परि । अयस्मा बृहतीरिषः ॥६॥

पवस्व । वृष्टिं । आ । सु । नः । अपां । ऊर्मिं । दिवः । परि । अयस्माः । बृहतीः । रिषः ॥६॥

हे सोम त्वं दिवो बुलोकाद्वृष्टिं नोऽस्माकमा पवस्व । समंतात्तर । एतदेव दर्शयति । अपामुदकानामूर्मिं तरंगं दिवः पर्या पवस्व । अपि चायस्मा यत्तरहितान्यनामयानि बृहतीर्महांतीषोऽन्नान्या पवस्व ॥

तया पवस्व धारया यया गाव इहागमन् । जन्यास उप नो गृहं ॥७॥

तया । पवस्व । धारया । यया । गावः । इहा । आगमन् । जन्यासः । उप । नः । गृहं ॥७॥

हे सोम त्वं तया तादृक्षा धारया पवस्व । चर । कीदृक्षेत्यत्राह । यया यादृक्षा त्वदीयया धारया येनासौ जन्याः शत्रुजनपदमवा गाव इहास्मिंस्तीके नोऽस्माकं संबंधि गृहमुपागमन् उपागच्छति ॥

घृतं पवस्व धारया यज्ञेषु देववीतमः । अस्मभ्यं वृष्टिमा पव ॥८॥

घृतं । पवस्व । धारया । यज्ञेषु । देवऽवीतमः । अस्मभ्यं । वृष्टिं । आ । पव ॥८॥

हे सोम यज्ञेषु देववीतमोऽत्यंतं देवकामस्त्वमस्मभ्यं भार्गवेभ्यः कविभ्यो घृतमुदकं । वषं घृतमितुदकना-
ममु पाठात् । धारया संपातिन पवस्व । ऋर । वृष्टिं वर्षं वा पव । पवस्व ॥

स न ऊर्जे व्युष्ययं पविचं धाव धारया । देवासः ऋणवन्हि कं ॥४॥

सः । नः । ऊर्जे । वि । व्युष्ययं । पविचं । धाव । धारया । देवासः । ऋणवन् । हि । कं ॥४॥

हे सोम मुतोऽभिषुतस्त्वं नोऽस्माकमूर्जेऽन्नायाव्ययमविमयं पविचं धारया संपातिन वि धाव । प्राप्नुहि ।
देवासो देवा अपि हि कं गृणवन् । गमनवेलायामुत्पन्नं तव शब्दं शृण्वन्तु ॥

पर्वमानो असिष्यदृक्षांस्यपजंघनत् । प्रत्नवद्रोचयनुचः ॥५॥

पर्वमानः । असिष्यदत् । रक्षांसि । अपऽजंघनत् । प्रत्नऽवत् । रोचयन् । रुचः ॥५॥

रक्षांसि राक्षसानपजंघनदपघ्ननुच आत्मीया दीप्तीः प्रत्नवत्पुराणवद्रोचयन्दीपयन्पवमानः सोमोऽसि-
ष्यदत् । खंदति ॥ ॥६॥

उत्त इति पंचर्चं षड्विंशं मूक्तमांगिरसस्योषध्यस्थार्यं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चामुक्तांतं । उन्ते
शुष्मास उचध्य इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

उन्ते शुष्मास ईरते सिंधोरुर्मेरिव स्वनः । वाणस्य चोदया पविं ॥१॥

उत् । ते । शुष्मासः । ईरते । सिंधोः । ऊर्मेऽइव । स्वनः । वाणस्य । चोदय । पविं ॥१॥

हे सोम ते तव शुष्मासः शुष्मा वेगा उदीरते । उन्नच्छंति । तच्च दृष्टांतः । सिंधोः समुद्रस्रोमैरिव यथा
तरंगात्स्वनो ध्वनिश्चच्छंति तद्वदित्यर्थः । स स्वं वाणस्य विच्छेद्यस्य वाणस्य गालस्य वा वादिचविशेषस्य पविं
शब्दं । पविः भारतीति वाङ्माममु पाठात् । चोदय । प्रेरय । वेगेन खंदमानस्त्वं विच्छेद्यवाणशब्दसदृशं शब्दं
कुर्वित्यर्थः ॥

प्रसवे त उदीरते तिस्रो वाचो मखस्युवः । यदव्य एषि सानवि ॥२॥

प्रऽसवे । ते । उत् । ईरते । तिस्रः । वाचः । मखस्युवः । यत् । अव्ये । एषि । सानवि ॥२॥

हे सोम ते तव प्रसवे सति मखस्युवो यज्ञमिच्छवो यज्ञमानस्य तिस्रो वाच ऋग्यजुःसामात्मकानि त्रीणि
वाक्यानुदीरते । उन्नच्छंति । कदेत्यत आह । यद्यदा सानवि व्युच्छतिऽव्येऽविमये पविच एषि स्वं गच्छसि ॥

अव्यो वारे परि प्रियं हरिं हिवन्त्यद्रिभिः । पर्वमानं मधुश्चुतं ॥३॥

अव्यः । वारे । परि । प्रियं । हरिं । हिवन्ति । अद्रिऽभिः । पर्वमानं । मधुऽश्चुतं ॥३॥

प्रियं देवानां प्रीतिकरं हरिं हरितवर्णमद्रिभिर्द्यावभिरभिषुतं मधुश्चुतं मधुनो रसस्य आवयितारं
पर्वमानं सोममव्योऽवेवारे वारि परि हिवन्ति । ऋत्विजः परिप्रेरयन्ति ॥

आ पवस्व मदिंतम पविचं धारया कवे । अर्कस्य योनिमासदं ॥४॥

आ । पवस्व । मदिन्ऽतम । पविचं । धारया । कवे । अर्कस्य । योनिं । आऽसदं ॥४॥

हे मदिंतम सादयितुम कवे क्रांतकर्मन्तोम अर्कस्यार्चनीयस्त्रिंशस्य योनिमुदरं स्थानमासदं प्राप्तुं पवि-
चमतीत्य धारया संपातिना पवस्व । आभिमुख्येन ऋर । यद्यप्येषा पूर्वस्मिन्नध्याये व्याकृता तथापि मंदमतीनां
विस्मरणशंकाया पुनर्व्याख्याता ॥

स पवस्व मदितम् गोभिरंजानो अक्नुभिः । इन्द्राया पीतये ॥५॥

सः । पवस्व । मदिन्ऽतम् । गोभिः । अंजानः । अक्नुऽभिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे मदितम् मादधितुतमिन्द्रो सोम अक्नुभिरंजनसाधनभूतैर्गोभिर्गोविकरिः पयोभिरंजानोऽज्यमानः संस्क्रियमाणः स स्वमिन्द्रायेंद्रस्व पीतये पानाय पवस्व । अर ॥ ॥७॥

अध्वर्यो इति पंचर्चं सप्तविंशं सूक्तमांगिरसस्त्रोचश्चत्वार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । अध्वर्यो इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

अध्वर्यो अद्रिभिः सुतं सोमं पविच आ सृज । पुनीहीन्द्राय पातवे ॥९॥

अध्वर्यो इति । अद्रिऽभिः । सुतं । सोमं । पविच । आ । सृज । पुनीहि । इन्द्राय । पातवे ॥९॥

हे अध्वर्यो अद्रिमियावभिः सुतमभिषुतं सोमं पविच आ सृज । एतदेव दर्शयति । इन्द्रायेंद्रस्व पातवे पानाय पुनीहि । पावय ॥

दिवः पीयूषमुत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । सुनोता मधुमत्तमं ॥२॥

दिवः । पीयूषं । उत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । सुनोत । मधुमत्तमं ॥२॥

हे अध्वर्यवः यूयं मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं दिवो ब्रुलोकस्य पीयूषममुतमुत्तमं श्रेष्ठं सोमं वज्रिणे वज्रवत् इन्द्राय सुनोत । अभिषुत ॥

तव त्य इन्द्रो अंधसो देवा मधोर्व्यध्नते । पवमानस्य मरुतः ॥३॥

तव । त्ये । इन्द्रो इति । अंधसः । देवाः । मधोः । वि । व्यध्नते । पवमानस्य । मरुतः ॥३॥

हे इन्द्रो सोम तव संबंधिणं मधोर्मदकरस्य पवमानस्य पूयमानमंधसोऽन्नं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ त्ये त इमे देवा इन्द्रादयो मरुतस्य व्यध्नते । व्याप्नुवते । व्याप्नुवतीत्यर्थः ॥

त्वं हि सोम वर्धयन्सुतो मदाय भूर्णये । वृषन्स्तोतारमृतये ॥४॥

त्वं । हि । सोम । वर्धयन् । सुतः । मदाय । भूर्णये । वृषन् । स्तोतारं । मृतये ॥४॥

हे सोम सुतोऽभिषुतस्त्वं वर्धयन्देवान्प्रवृद्धान्कुर्वन्पृथक्कामान्वर्षन् भूर्णये क्षिप्राय मदायोतये रक्षणाय च स्तोतारमभिगच्छसीत्यर्थः ॥

अभ्यर्षे विचक्षण पविचं धारया सुतः । अभि वाजमुत श्रवः ॥५॥

अभि । अभ्यर्षे । विऽचक्षण । पविचं । धारया । सुतः । अभि । वाजं । उत । श्रवः ॥५॥

हे विचक्षण सोम सुतोऽभिषुतस्त्वं पविचमभि प्रति धारयार्षे । गच्छ । उतापि चास्माकं वाजमन्नं श्रवः कीर्तिं चाभि शरेत्यर्थः ॥ ॥८॥

परि बुध इति पंचर्चमष्टाविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । परि बुध इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

परि द्युष्टः सनद्रयिर्भरद्वाजं नो अंधसा । सुवानो अर्ष पवित्र आ ॥१॥
 परि । द्युष्टः । सनत्ऽरयिः । भरत् । वाजं । नः । अंधसा । सुवानः । अर्ष ।
 पवित्रे । आ ॥१॥

द्युष्टो दीप्तः सनद्रयिर्दीयमानधनः सोमो नोऽस्माकं वाजं बलमंधसात्नेन सह परि भरत् । परिभरत् ।
 प्रयच्छत् । अथ प्रत्यक्षनुतिः । हे सोम सुवानोऽभिषूयमाणस्त्वं पवित्र आर्ष । चर ॥

तव प्रत्नेभिरध्वभिरव्यो वारे परि प्रियः । सहस्रधारो यात्तना ॥२॥
 तव । प्रत्नेभिः । अध्वऽभिः । अव्यः । वारे । परि । प्रियः । सहस्रऽधारः । यात् । तना ॥२॥

हे सोम तव संबंधी प्रियो देवानां प्रीतिकरः सहस्रधारो बज्रधारस्तना विस्तृतसारो रसः प्रत्नेभिः
 पराणैरध्वभिर्मागैरव्योऽवेवैरि वारो दशापवित्रे परि यात् । परिगच्छति ॥

चरुर्न यस्तमींखयेदो न दानमींखय । वधैर्वधस्तवींखय ॥३॥
 चरुः । न । यः । तं । ईंखय । इंदो इति । न । दानं । ईंखय । वधैः । वधस्तो इति
 वधऽस्तो । ईंखय ॥३॥

हे सोम चरुर्न चरुरिव यः पूर्णोदगो भवति तमींखय । अस्मान्नापय । अपि च हे इंदो नेदानीं दानं
 देयमींखय । हे वधस्तो प्रहरिण प्रसवणशील सोम वधिर्याव्यां प्रहरिरींखय ॥

नि शुष्ममिंदवेषां पुरुहूत जनानां । यो अस्माँ आदिदेशति ॥४॥
 नि । शुष्मं । इंदो इति । एषां । पुरुऽहूत । जनानां । यः । अस्मान् । आऽदिदेशति ॥४॥

हे पुरुहूत बज्रभिराहतेदो सोम त्वं यः शुष्मो येषां शत्रुजनानां बलमस्मानादिदेशति बाधार्थमाह्वयति
 एषां शत्रुजनानां तं शुष्मं बलं नि न्यक् कुर्वति शेषः ॥

शतं न इंद ऊतिभिः सहस्रं वा शुचीनां । पवस्व मंहयद्रयिः ॥५॥
 शतं । नः । इंदो इति । ऊतिभिः । सहस्रं । वा । शुचीनां । पवस्व । मंहयत्ऽरयिः ॥५॥

हे इंदो सोम मंहयद्रयिः प्रदीयमानधनस्त्वं नोऽस्माकमूतिभिः कृतिभ्यः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ रक्षार्थं
 शुचीनां शुद्धानां तवांशभूतानां सोमानां शतं सहस्रं वा पवस्व । चर ॥ ॥५॥

उत्त इति चतुर्ध्वमेकोनविंशं सूक्तं काश्चपस्त्रावत्सारस्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं ।
 उत्ते चतुष्कमवत्सार इति ॥ उत्तो विनियोगः ॥

उत्ते शुष्मासो अस्थू रक्षो भिंदंतो अद्रिवः । नुदस्व याः परिस्पृधः ॥१॥
 उत् । ते । शुष्मासः । अस्थुः । रक्षः । भिंदंतः । अद्रिऽवः । नुदस्व । याः । परिऽस्पृधः ॥१॥

हे अद्रिवो याववन्तोम ते तव शुष्मासः शुष्मा वेगा रक्षो राक्षसान्भिंदंतो विदारयंत उदक्षुः ।
 उत्तिष्ठति । याः स्पृधः स्पर्धमानाः शत्रुसेना अस्मान्प्रतिबाधन्ते तास्त्वं नुदस्व । प्रेरय । बाधस्तेत्यर्थः ॥

अया निजघ्निरोजसा रथसंगे धने हिते । स्तवा अविभ्युषा हृदा ॥२॥
 अया । निऽजघ्निः । ओजसा । रथऽसंगे । धने । हिते । स्तवैः । अविभ्युषा । हृदा ॥२॥

हे सोम त्वमयानेन कृतेनोजसा बलिन निजघ्निः शत्रून् हंतुं शीलवान् । तं त्वामविभ्युषामीतेन हृदा मनसा युक्तोऽहं रथसंगेऽस्माकं रथानां संगे हिते शत्रुषु निहिते धने च निमित्ते स्तवै । स्तौमि ॥

अस्य व्रतानि नाधृषे पर्वमानस्य दूढ्या । रुज यस्त्वा पृतन्यति ॥३॥

अस्य व्रतानि । न । आऽधृषे । पर्वमानस्य । दुऽध्या । रुज । यः । त्वा । पृतन्यति ॥३॥

हे सोम पर्वमानस्य वरतो यस्यास्य तव व्रतानि कर्माणि दूढ्या दुर्बुद्धिना राक्षसेन नाधृष आधर्षयितु-
मशक्यानि स त्वं त्वां यो दुर्बुद्धिः शत्रुः पृतन्यति योद्धुमिच्छति तं रुज । बाधस्व ॥

तं हिन्वन्ति मदच्युतं हरिं नदीषु वाजिनं । इंदुमिंद्राय मत्सरं ॥४॥

तं । हिन्वन्ति । मदऽच्युतं । हरिं । नदीषु । वाजिनं । इंदुं । इंद्राय । मत्सरं ॥४॥

मदच्युतं मदस्य आवयितारं हरिं हरितवर्णं वाजिनं बलिनं मत्सरं मदकरं तमिंदुं सोमं नदीषु वसती-
वरोष्विन्द्रायेंद्रार्थं हिन्वन्ति । ऋत्विजः प्रेरयन्ति ॥ ॥१०॥

अस्य प्रत्नामिति चतुर्ध्वं त्रिंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । अस्य प्रत्नामित्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

अस्य प्रत्नामनु द्युतं शुक्रं दुदुहे अहंयः । पयः सहस्रसामृषिं ॥१॥

अस्य । प्रत्नां । अनु । द्युतं । शुक्रं । दुदुहे । अहंयः । पयः । सहस्रऽसां । ऋषिं ॥१॥

अस्य सोमस्य प्रत्नां पुराणां द्युतं द्योतमानां तनुमनु शुक्रं दीप्तं सहस्रसामभिलषितस्यापरिमितस्य
कर्मफलस्य दातारं पयः पातव्यं रसमहयः कवयो दुदुहे । दुहन्ति ॥

अयं सूर्य इवोपदृगयं सरांसि धावति । सप्त प्रवत आ दिवै ॥२॥

अयं । सूर्यः । उव । उपऽदृक् । अयं । सरांसि । धावति । सप्त । प्रऽवतः । आ । दिवै ॥२॥

अयं सोमः सूर्य इव यथा सूर्यः सर्वस्य लोकस्योपद्रष्टा तद्वत्कर्मणामुपदृगुपद्रष्टा । अपि चायं सोमः
सरांसि । त्रिंशदुक्थपात्राणीति केचिद्वर्णयन्ति । अपरे तु त्रिंशदहोरात्राणि सरांसीति । तानि धावति ।
गच्छति । तथा च यास्कः । तत्रैतद्याज्ञिका वेदयन्ते त्रिंशदुक्थपात्राणि माध्यंदिने सवन एकदेवतानि तान्येत-
स्मिन्काल एकेन प्रतिधानेन पिबन्ति तान्यत्र सरांस्युच्यन्ते । त्रिंशदपरपक्षस्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपक्षस्येति
नैवज्ञाः । नि० ५. ११. इति । अपि चायं सोमो दिवमधिष्ठत्य सप्त प्रवतः सप्त नदीरा तिष्ठति ॥

अयं विश्वानि तिष्ठति पुनानो भुवन्नोपरि । सोमो देवो न सूर्यः ॥३॥

अयं । विश्वानि । तिष्ठति । पुनानः । भुवन्ना । उपरि । सोमः । देवः । न । सूर्यः ॥३॥

पुनानः पूयमानोऽयं सोमो विश्वानि सर्वाणि भुवन्ना भुवनानि सर्वेषां भुवनानामुपरि तिष्ठति । तत्र
दृष्टान्तमाह । देवो न सूर्यः । यथा सूर्यो देवः सर्वेषां भुवनानामुपरि तिष्ठति तद्वदयं सोमोऽपीत्यर्थः ॥

परि णो देववीतये वाजाँ अर्षसि गोमंतः । पुनान इंदुविंदुयुः ॥४॥

परि । नः । देवऽवीतये । वाजान् । अर्षसि । गोऽमंतः । पुनानः । इंदोऽइति । इंदुऽयुः ॥४॥

हे इंदो सोम इंदुयुरिंद्रकामः पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्माकं देववीतये यज्ञाय गोमतो गोयुक्तानि
वाजागन्तानि पयर्षसि । परितः चरित्यर्थः ॥ ॥११॥

यवयवं न इति चतुर्ध्वचमेकविंशं सूक्तं काश्यपस्यावत्सारस्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । यवयवमित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

यवयवं नो अंधसा पुष्टपुष्टं परि स्रव । सोम विश्वा च सौभगा ॥ १ ॥

यवयवं नः । अंधसा । पुष्टपुष्टं । परि । स्रव । सोम । विश्वा । च । सौभगा ॥ १ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं पुष्टपुष्टं बहुलं यवयवं पुनःपुनर्युतं रसमंधसान्नात्मना परि स्रव । धारया चर ॥ अत्र प्रार्थयितुमृष्ण्यात्वं पीडितत्वादावाधे च । पा० पृ. १. १०. । इति द्विर्भावः । पीडा प्रयोक्तृधर्मो नाभिधेयधर्म इत्युक्तं ॥ अपि च विश्वा विश्वानि सौभगानि धनानि परि स्रव ॥

इंदो यथा तव स्तवो यथा ते जातमंधसः । नि बर्हिषि प्रिये संदः ॥ २ ॥

इंदो इति । यथा । तव । स्तवः । यथा । ते । जातं । अंधसः । नि । बर्हिषि । प्रिये । संदः ॥ २ ॥

हे इंदो सोम अंधसोऽन्नरूपस्य तव संबन्धी स्तवः स्तवनं स्तोत्रं तथा ते तव जातं अन्नं यथा प्रादुर्भूतमस्ति तथा त्वं प्रिये प्रीणयितरि बर्हिष्यस्त्रयागे नि षदः । निषण्णो भव ॥

उत नो गोविदश्चवित्पवस्व सोमं अंधसा । मधूतमेभिरहंभिः ॥ ३ ॥

उत नः । गोऽवित् । अश्वऽवित् । पवस्व । सोम । अंधसा । मधूतमेभिः । अहंभिः ॥ ३ ॥

उतापि च हे सोम नोऽस्माकं गोविन्नोप्रदोऽश्वविदश्चप्रदस्य त्वं मधूतमेभिर्मनुतमेरतिशयेन शीघ्रिरहंभिरहोभिर्हेतुभिरंधसान्नेन पवस्व । धारया चर ॥

यो जिनाति न जीयते हंति शत्रुमभीत्य । स पवस्व सहस्रजित् ॥ ४ ॥

यः । जिनाति । न । जीयते । हंति । शत्रुं । अभिऽइत्यं । सः । पवस्व । सहस्रऽजित् ॥ ४ ॥

हे सहस्रजिदसंख्यानां शत्रूणां जेतः सोम यो भवाज्जिनाति शत्रूंहंति न जीयते स्वयं शत्रुभिर्न जीयते । न हन्यत इत्यर्थः । शत्रुमभीत्य शत्रुं स्वयमभ्येत्य हंति न च स्वयं शत्रुभिरभिभूयते स त्वं पवस्व । चर ॥ ॥ १२ ॥

परि सोम इति चतुर्ध्वचं द्वाविंशं सूक्तं । अथावाः पूर्ववत् । परि सोम इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

परि सोमं ऋतं बृहदाणुः पवित्रे अर्षति । विघ्नन् रक्षांसि देवयुः ॥ १ ॥

परि । सोमः । ऋतं । बृहत् । आणुः । पवित्रे । अर्षति । विघ्नन् । रक्षांसि । देवऽयुः ॥ १ ॥

आणुः क्षिप्रकारी देवयुर्देवकामः सोमः पवित्रे स्थित्वा रक्षांसि राक्षसान्विघ्नन्निघ्नन्बृहन्बृहद्वृत्तमर्षं पर्यर्षति । परिगमयति । अस्मभ्यं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

यत्सोमो वाजमर्षति शतं धारा अपस्युवः । इंद्रस्य सख्यमाविशन् ॥ २ ॥

यत् । सोमः । वाजं । अर्षति । शतं । धाराः । अपस्युवः । इंद्रस्य । सख्यं । आविऽशन् ॥ २ ॥

यद्यदापस्युवः कर्मकामाः शतं शतसंख्याका धाराः सोमस्य धारा इंद्रस्य सख्यं सखित्वमाविशन् प्राप्तुवन्ति तदा सोमो वाजमर्षति । गमयति । अस्मभ्यं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

अभि त्वा योषणो दशं जारं न कन्यानूषत । मृज्यसे सोम सातये ॥ ३ ॥

अभि । त्वा । योषणः । दशं । जारं । न । कन्या । अनूषत । मृज्यसे । सोम । सातये ॥ ३ ॥

हे सोम त्वा त्वां या दशसंख्याका योषणोऽंगुलयः कन्या पितृमती कन्यका जारं न यथा प्रियमभिप्र-
व्हायते तद्वदभ्यगृह्यत अभिप्रव्हायते ताभिः सातयेऽस्माकं धनस्य सामाय मृज्यसे । इन्द्रार्थं शोध्यसे ॥

त्वमिन्द्राय विष्णवे स्वादुरिंदो परि स्रव । नृन्स्तोतृन्पाह्यंहसः ॥४॥

त्वं। इन्द्राय। विष्णवे। स्वादुः। इंदो इति। परि। स्रव। नृन्। स्तोतृन्। पाहि। अंहसः ॥४॥

हे इंदो सोम स्वादुः प्रियरसस्त्वमिन्द्रार्थं विष्णवे विष्ण्वर्थं च परि स्रव । परिचर । नृन्कर्मणां नेतृन्स्तोतृ-
स्त्वद्विषयाणां सुतीनां कर्तृगंहसो दुरितात्पाहि । रच च ॥ ॥१३॥

प्र ते धारा इति चतुर्ध्वं चतुस्त्रिंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । प्र ते धारा इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्र ते धारा असृष्टतो दिवो न यंति वृष्टयः । अच्छा वाजं सहस्रिणं ॥१॥

प्र। ते। धाराः। असृष्टतः। दिवः। न। यंति। वृष्टयः। अच्छ। वाजं। सहस्रिणं ॥१॥

हे सोम ते तवासृष्टतः संगरहिता धाराः सहस्रिणमपरिमितसंख्याकं वाजमन्नमच्छ नोऽस्मदर्थं प्र
यंति । प्रगच्छंति । तच्च वृष्टांतः । दिवो न वृष्टयः । यथा युक्तोकाद्वर्षधारा निःसंगाः प्रजानामपरिमितमन्नं
प्रयच्छंति तद्वदित्यर्थः ॥

अभि प्रियाणि काव्या विश्वा चक्षाणो अर्षति । हरिस्तुंजान आयुधा ॥२॥

अभि। प्रियाणि। काव्या। विश्वा। चक्षाणः। अर्षति। हरिः। तुंजानः। आयुधा ॥२॥

हरिर्हरितवर्णः सोमो विश्वा विश्वानि प्रियाणि देवानां प्रीतिकराणि काव्या काव्यानि कर्माणि चक्षाणः
पश्वन्नायुधा स्वकीयान्नायुधानि तुंजानो राजसान्प्रति प्रेरयन्त्याभ्यर्षति । यागं प्रति गच्छति ॥

स मर्मृजान आयुभिरिभो राजैव सुव्रतः । श्येनो न वंसु षीदति ॥३॥

सः। मर्मृजानः। आयुऽभिः। इभः। राजाऽइव। सुव्रतः। श्येनः। न। वंसु। सीदति ॥३॥

सुव्रतः सुकर्मा स सोम आयुभिर्मनुष्यैर्ध्वंस्त्रिभिर्मर्मृजानः शोध्यमान इभो गतमयो राजैव यथा राजा
श्येनो न यथा च श्येनस्तथा वंसूदकेषु वसतोवरीषु सीदति ॥

स नो विश्वा दिवो वसूतो पृथिव्या अधि । पुनान इंदुवा भर ॥४॥

सः। नः। विश्वा। दिवः। वसु। उतो इति। पृथिव्याः। अधि। पुनानः। इंदो इति। आ। भर ॥४॥

हे इंदो सोम पुनानः पवमानस्त्वं दिवोऽधि दिवि स्थितान्युतो अपि च पृथिव्या अधि पृथिव्यां स्थितानि ।
अधीति सप्तम्यर्थानुवादः । विश्वा विश्वानि वसु वसूनि नोऽस्मभ्यमा भर । आहर ॥ ॥१४॥

तरत्स इति चतुर्ध्वं चतुस्त्रिंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । तरत्स इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

तरत्स मंदी धावति धारा सुतस्यांधसः । तरत्स मंदी धावति ॥१॥

तरत्। सः। मंदी। धावति। धारा। सुतस्य। अंधसः। तरत्। सः। मंदी। धावति ॥१॥

मंदी देवानां हर्षकरः स सोमस्तरत्स्तोतृन्पाप्मनः सकाशान्तारयन्धावति । पवते । तदेव दर्शयति ।
सुतस्याभिषुतस्यांधसो देवानामन्नात्मकस्य सोमस्य धारा धावतीति । पुनरपि तदेवाहात्यंताद्वरार्थं तरत्स
मंदी धावतीति । यद्वा । अस्या ऋषो यास्किनोक्तोऽर्थो द्रष्टव्यः । तद्यथा । तरति स पापं सर्वं मंदी यः

म्रीति धावति गच्छतूध्वी गतिं । धारा सुतस्यांधसो धारयाभिषुतस्य सोमस्य मंचपूतस्य वाचा सुतस्य । नि० १३. ६. । इति ॥

उ॒स्मा वे॒द् वसू॑नां॒ मर्त॑स्य दे॒व्यव॑सः । तर॒त्स म॑दी धावति ॥ २ ॥

उ॒स्मा । वे॒द् । वसू॑नां । मर्त॑स्य । दे॒वी । अव॑सः । तर॑त् । सः । म॑दी । धा॒वति ॥ २ ॥

वसूनां धनानामुत्तरणशीला प्रदात्री देवी ब्योतमाना स्तूयमाना वा यस्य सोमस्य धारा मर्तस्य मनुष्यं यजमानमवसो रक्षितुं वेद जानाति । सिद्धमन्यत् ॥

ध्व॒स्रयोः पुरु॑षंत्यो॒रा स॒हस्रा॑णि द॒क्षहे । तर॒त्स म॑दी धावति ॥ ३ ॥

ध्व॒स्रयोः । पुरु॑ऽसंत्योः । आ । स॒हस्रा॑णि । द॒क्षहे । तर॑त् । सः । म॑दी । धा॒वति ॥ ३ ॥

ध्वस्रयोः पुरुषंत्योः । ध्वस्रः कश्चिद्राजा पुरुषंतिः कश्चित् । तयोर्ध्वस्रयोः ॥ अचेतरेतरयोगविवक्षया द्विवचनं द्रष्टव्यं ॥ सहस्राणि धनानां सहस्राण्या दक्षहे । वयं प्रतिगृह्णीमः । तदस्माभिः प्रतिगृहीतं धनमुत्तममस्त्वित्युषिः सोमं प्रार्थयत इति सोमस्य स्तुतिः । सिद्धमन्यत् । यथावत्सार एतयोर्धनानि प्रतिजग्राह एवं तरंतपुरुषमीच्छौ प्रतिजगृहतुः । तथा च शाव्यायनकं । अथ ह वै तरंतपुरुषमीच्छौ वैददश्वी ध्वस्रयोः पुरुषंत्योर्वेङ्गं प्रतिगृह्य गरगिराविव मेनाति तौ ह स्मांगुल्या सातं प्रतिममुशति तावकामयेतामसातं नाविवेदं सातं स्यादात्तमिवैव न प्रतिगृहीतमिति तावेतच्चतुर्ध्वचमपश्यतां तेन प्रथितां ततो वै तयोरसातं सातमभवदात्तमिवैव न प्रतिगृहीतं स यः प्रतिगृह्य कामयेतेत्यादि ॥

आ ययो॑स्त्रिंश॒तं तना॑ स॒हस्रा॑णि च द॒क्षहे । तर॒त्स म॑दी धावति ॥ ४ ॥

आ । ययो॑ः । त्रिं॒शतं । तना॑ । स॒हस्रा॑णि । च । द॒क्षहे । तर॑त् । सः । म॑दी । धा॒वति ॥ ४ ॥

ययोर्ध्वस्रपुरुषंत्योस्त्रिंशतं त्रीणि शतानि सहस्राणि तना वस्त्राण्या दक्षहे वयं प्रतिगृह्णीमः तयोरस्माभिः प्रतिगृहीतं तत्सर्वमप्रतिगृहीतमस्त्विति सोममृषिः प्रार्थयत इति सोमस्यैव स्तुतिः । सिद्धमन्यत् ॥ १५ ॥

पवस्वेति चतुर्ध्वचं पंचत्रिंशं मूलं । अथ्यायाः पूर्ववत् । पवस्वेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

पव॑स्व गो॒जिद॑श्च॒जिद्वि॑श्च॒जित्सो॑म र॒ण्यजि॑त् । प्र॒जाव॑द्र॒त्नमा॑ भर ॥ १ ॥

पव॑स्व । गो॒ऽजि॑त् । अ॒श्चऽजि॑त् । वि॒श्चऽजि॑त् । सो॒म । र॒ण्यऽजि॑त् । प्र॒जाऽव॑त् ।

रत्नं । आ । भर ॥ १ ॥

हे सोम गोजिच्छत्रूणां गवां जेताश्चजिदश्वानामपि जेता विश्वजिद्विश्वस्य जगतो जेता रण्यजिद्रमणीयस्य धनस्यापि जेता त्वं पवस्व । धारया चर । अपि चास्मभ्यं प्रजावत्पुत्रावुपेतं रत्नं रमणीयं धनमा भर । आहर ॥

पव॑स्वा॒द्भ्यो अ॒दा॒भ्यः पव॑स्वौष॒धीभ्यः । पव॑स्व धि॒षणा॑भ्यः ॥ २ ॥

पव॑स्व । अ॒तऽभ्यः । अ॒दा॒भ्यः । पव॑स्व । औष॒धीभ्यः । पव॑स्व । धि॒षणा॑भ्यः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमद्भ्यो वसतीवरीभ्योऽदाभ्योऽंशुभ्यश्च पवस्व । चर । अपि चौषधीभ्यः पवस्व । चर । किंघ धिषणाभ्यो यावभ्यः पवस्व । चर ॥

त्वं सो॒म पव॑मानो॒ विश्वा॑नि दुरि॒ता तर॑ । क॒विः सी॒द् नि ब॑र्हिषि ॥ ३ ॥

त्वं । सो॒म । पव॑मानः । विश्वा॑नि । दुः॒ऽइ॒ता । तर॑ । क॒विः । सी॒द् । नि । ब॑र्हिषि ॥ ३ ॥

हे सोम पवमानः पूयमानः कविः क्रांतकर्मा त्वं विश्वानि सर्वाणि दुरितानि राक्षसैः कृतान्युपद्रवाणि तर । निराकुरु । अस्मिन्वर्हिषि नि षीद च ॥

पवमान स्वर्विदो जायमानोऽभवो महान् । इंदो विश्वाँ अभिर्दसि ॥४॥

पवमान । स्वः । विदुः । जायमानः । अभवः । महान् । इंदो इति । विश्वान् । अभि ।
इत् । असि ॥४॥

हे पवमान सोम त्वं स्वः सर्वं विदः । यजमानाय प्रयच्छ । अपि च जायमानः प्रादुर्भवन्नेव महान् पूजनीयोऽभवः । असि । किंच हे इंदो सोम त्वं विश्वानेव सर्वानेव शत्रून्भ्यसि । तेजसाभिभवसि ॥ ॥१६॥

प्र गायत्रेणेति चतुर्ध्वं षट्त्रिंशं सूक्तं काश्यपस्यावत्सारस्यार्थं । तृतीया पुरउष्णिगायद्वादशका द्वाष्टका । शिष्टा गायत्र्यः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्र गायत्रेणोपांत्वा पुरउष्णिगिति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्र गायत्रेण गायत पवमानं विचर्षणिं । इंदुं सहस्रचक्षसं ॥१॥

प्र । गायत्रेण । गायत । पवमानं । विऽचर्षणिं । इंदुं । सहस्रऽचक्षसं ॥१॥

विचर्षणिं विद्रष्टारं सहस्रचक्षसं बह्वृदर्शनं पवमानं पूयमानमिंदुं सोमं गायत्रेण गायत्रनामधेयेन साम्ना प्र गायत । हे सोतारः गानं कुरुत । स्तुतेत्यर्थः ॥

तं त्वा सहस्रचक्षसमथो सहस्रभर्णसं । अति वारमपाविषुः ॥२॥

तं । त्वा । सहस्रऽचक्षसं । अथो इति । सहस्रऽभर्णसं । अति । वारं । अपाविषुः ॥२॥

हे सोम सहस्रचक्षसं बह्वृदर्शनं अथो अपि च सहस्रभर्णसं बह्वभरणं तमभिषुतं त्वा त्वां वारं वारं दशापविचमत्पाविषुः । ऋत्विजः पावयति ॥

अति वारान्पवमानो असिष्यदत्कलशं अभि धावति । इंद्रस्य हाद्यीविशन् ॥३॥

अति । वारान् । पवमानः । असिष्यदत् । कलशान् । अभि । धावति । इंद्रस्य । हादिं ।
आऽविशन् ॥३॥

पवमानः पूयमानः सोमो वारान्विषालानत्यतिक्रम्यासिष्यदत् । खंदते । अपि इंद्रस्य हादिं हृदयमाविशन् कलशान् द्रोणान्यभि धावति । अभिगच्छति ॥

इंद्रस्य सोम राधसे शं पवस्व विचर्षणे । प्रजावद्रेत आ भर ॥४॥

इंद्रस्य । सोम । राधसे । शं । पवस्व । विऽचर्षणे । प्रजाऽवत् । रेतः । आ । भर ॥४॥

हे विचर्षणे विद्रष्टः त्वमिंद्रस्य राधसे राधनाय संसिद्धौ शं सुखकरं रसं पवस्व । भर । अपि चास्मभ्यं प्रजावत्पुत्राबुपेतं रेत उदकमन्नं वा भर । आहर । प्रयच्छेत्यर्थः ॥ ॥१७॥ ॥२॥

तृतीयेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्राद्या वीतीति त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं । अमहीयुर्नामांगिरस ऋषिः । गायत्री छंदः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । अद्या वीती त्रिंशदमहीयुरिति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

अ॒या वी॒ती परि॑ स॒व यस्त॑ इ॒दो म॑दे॒ष्वा । अ॒वाह॑न्न॒वती॑र्न॒व ॥१॥

अ॒या। वी॒ती। परि॑। स॒व। यः। ते। इ॒दो इति॑। म॑दे॒षु। आ। अ॒वऽअ॒हन्। न॒वतीः। न॒व॥१॥

हे इ॒दो सोम॑ अ॒यानेन॑ र॒सेन॑ वी॒ती वी॒त्या इ॒न्द्रस्य॑ भ॒क्षणा॑य परि॑ स॒व । परि॑क्षर । कीदृ॒शेन॑ र॒सेनेत्य॑त आह । ते तव॑ यो र॒सो म॑दे॒षु संया॑मेषु न॒वती॑र्न॒वेति॑ न॒वन॑वति॒संख्या॑काश्च शत्रु॒पुरी॑रवा॒हन् ज॑घान । अ॒सुं सोम॑र॒सं पी॒त्वा म॑त्तः स॒न्नि॒द्र उ॒क्तल॑क्षणाः शत्रु॒पुरी॑र्जघा॒नेति॑ कृ॒त्वा र॒सो ज॑घानेत्यु॒पचा॑रः ॥

पु॒रः स॒द्य इ॒त्याधि॑ये दि॒वो॒दासा॑य॒ शं॒बरं । अ॒ध॒ त्वं तु॒र्वशं॑ यदुं ॥२॥

पु॒रः। स॒द्यः। इ॒त्याऽधि॑ये। दि॒वःऽदा॑साय॒ शं॒बरं । अ॒ध॒। त्वं। तु॒र्वशं॑। यदुं ॥२॥

सद्य॑ एक॒स्मिन्नि॒वाहि॑ पुरः शत्रूणां पुराणि सोम॒रसो॒वाह॑न् । इ॒त्याधि॑ये सत्य॒कर्म॑णे दि॒वो॒दासा॑य रा॒ज्ञे शं॒बरं शत्रु॑पुराणां स्वा॒मिन॑म॒धाय॑ त्वं तं तु॒र्वश॑नामकं राजानं दि॒वो॒दास॑शत्रुं यदुं यदु॒नाम॑कं राजानं च व॒श॒मान॑यच्च । अ॒त्रापि॑ सोम॒रसं॑ पी॒त्वा म॑त्तः स॒न्नि॒द्रः स॒र्वमे॑तद॒कापी॑दिति॒ सोम॑र॒से कर्तु॑त्वमु॒पच॑र्यते ॥

परि॑ णो अ॒श्वम॑श्च॒विन्नो॑म॒दिदो॑ हि॒र॒ण्यव॑त् । स॒रा स॒ह॒स्रिणी॑रि॒षः ॥३॥

परि॑। नः। अ॒श्वं। अ॒श्वऽवि॑त् । गोऽम॑त् । इ॒दो इति॑ । हि॒र॒ण्यऽव॑त् । स॒रा । स॒ह॒स्रिणीः । इ॒षः ॥३॥

हे इ॒दो सोम॑ अ॒श्ववि॑द॒शस्य॑ ल॒भक॑स्त्वं नोऽस्मा॒कम॑श्वं गोम॒न्नोयु॑क्तं हि॒र॒ण्यव॑द्वि॒र॒ण्योपे॑तं ध॒नं च॑ परि॑ क्षर । अपि॑ च स॒ह॒स्रिणी॑र्ब॒ह्मनी॑योऽज्ञानि॒ क्षर ॥

प॒र्वमा॑नस्य ते व॒यं प॒वित्रं॑म॒भ्यु॒दतः॑ । स॒खित्व॑मा वृ॒णीम॑हे ॥४॥

प॒र्वमा॑नस्य । ते । व॒यं । प॒वित्रं॑ । अ॒भिऽउ॒दतः॑ । स॒खिऽत्वं । आ । वृ॒णीम॑हे ॥४॥

हे सोम॑ प॒वित्रम॑भ्यु॒दतः॑ प॒वित्रम॑भि॒क्षेद॑यतः प॒र्वमा॑नस्य क्षर॒तश्च॑ ते तव॑ स॒खित्वं॑ स॒ख्यं व॑यम॒मही॑यव आ॒गिर॑सा आ वृ॒णीम॑हे । प्रार्थ॒याम॑हे ॥

ये ते प॒वित्रं॑मूर्म॒योऽभि॑क्ष॒रंति॑ धा॒रया॑ । तेभि॑र्नः सोम॑ मृ॒ळय॑ ॥५॥

ये । ते । प॒वित्रं॑ । ऊ॒र्मयः॑ । अ॒भिऽक्ष॑रंति॒ धा॒रया॑ । तेभिः॑ । नः । सोम॑ । मृ॒ळय॑ ॥५॥

हे सोम॑ ते तव॑ य ऊ॒र्मय॑स्तर॒ंगाः प॒वित्रं॑ धा॒रया॑ क्षरंति॒ तेभि॑स्ते॒र्मिभि॑र्नोऽस्मा॒न् मृ॒ळय॑ । मु॒खय॑ ॥ ॥५८॥

स नः॑ पु॒ना॒न आ भ॑र र॒यिं वी॑र॒वती॑मि॒षं । ई॒शानः॑ सोम॑ वि॒श्वतः॑ ॥६॥

सः । नः । पु॒ना॒नः । आ । भ॑र । र॒यिं । वी॑र॒वती॑ । इ॒षं । ई॒शानः॑ । सोम॑ । वि॒श्वतः॑ ॥६॥

हे सोम॑ वि॒श्वतः॑ स॒र्वस्य॑ ज॒गत ई॒शान॑ ई॒श्वरः॑ सोऽभि॑षुतः पु॒ना॒नः पू॒यमा॑नस्त्वं नोऽस्मा॒भ्यं र॒यिं ध॑नं वी॒र॒वती॑ पु॒त्रावु॑पेतमि॒षम॑ज्ञं चा॒ भर॑ । आ॒हर ॥

ए॒तमु॒ त्वं द॑श॒ क्षि॒पो मृ॑ज॒न्ति॑ सि॒न्धु॒मात॑रं । स॒मादि॑त्येभि॒र॒ख्य॑त ॥७॥

ए॒तं । ऊ॒ं इति॑ । त्वं । द॑श॒ क्षि॒पः । मृ॑ज॒न्ति॑ । सि॒न्धुऽमा॑त॒रं । सं । आ॒दि॒त्येभिः॑ । अ॒ख्य॑त ॥७॥

सि॒न्धुमा॑त॒रं य॒स्य सोम॑स्य सि॒न्धवो॑ न॒वो मा॑त॒रो भ॑वन्ति॒ त्वं तमे॑तमि॒मं सोमं॑ द॒श क्षि॒पो द॑शसं॒ख्याका॑ अ॒गुण॑यो मृ॒जन्ति॑ । शो॒धय॑न्ति । अपि॑ च सोऽयं सोम॑ आ॒दि॒त्येभि॑रा॒दि॒त्यैः स॒म॒ख्य॑त । स॒ंगच्छ॑ते ॥

समिद्रेणोत वायुना सुत एति पवित्र आ । सं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥८॥

सं । इंद्रेण । उत । वायुना । सुतः । एति । पवित्रे । आ । सं । सूर्यस्य । रश्मिभिः ॥८॥

सुतोऽभिषुतः सोमः पवित्र इंद्रेण समेति । संगच्छति । उतापि च वायुना समेति । सूर्यस्य रश्मिभिर्मयू-
खैरपि समेति ॥

स नो भगाय वायवे पूष्णे पवस्व मधुमान् । चारुमित्रे वरुणे च ॥९॥

सः । नः । भगाय । वायवे । पूष्णे । पवस्व । मधुमान् । चारुः । मित्रे । वरुणे । च ॥९॥

हे सोम मधुमान् मधुररसधारः कल्याणस्वरूपश्च सोऽभिषुतस्त्वं नोऽस्माकं यज्ञे भगाय भगाख्याय
देवाय वायवे च पूष्णे च मित्रे मित्राय देवाय वरुणे वरुणाय च पवस्व । चर ॥

उच्चा ते जातमंधसो दिवि षड्भूम्या ददे । उयं शर्म महि श्रवः ॥१०॥

उच्चा । ते । जातं । अंधसः । दिवि । सत् । भूमिः । आ । ददे । उयं । शर्म । महि । श्रवः ॥१०॥

हे सोम ते तव संबंधिनोऽंधसो रसस्रोच्चोपरि जातं जन्म । अपि च दिवि बुद्धिं सत्त्वमानं स्वतस्तव
संबन्धुयमुन्नृणं शर्म सुखं महि महच्छ्रवोऽन्नं च भूमिरा ददे ॥ भूम्या दद इति पदत्रयमामनंति । विसर्जनोय-
लोपः साहितिकः ॥ भूमिर्भोमा जना मादृशाः । भूमिष्ठरादीयत इत्यर्थः ॥ ॥१०॥

एना विश्वान्यर्य आ द्युम्नानि मानुषाणां । सिषासंतो वनामहे ॥११॥

एना । विश्वानि । अर्यः । आ । द्युम्नानि । मानुषाणां । सिषासंतः । वनामहे ॥११॥

एनैनानेन सोमेन मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा विश्वानि द्युम्नान्यन्नान्यार्योऽभिगच्छंतः सिषासंतः संभक्त-
मिच्छंतश्च वयं वनामहे । संभजामहे ॥

स न इंद्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्यः । वरिवोवित्परि स्रव ॥१२॥

सः । नः । इंद्राय । यज्यवे । वरुणाय । मरुद्भ्यः । वरिवः । वित् । परि । स्रव ॥१२॥

हे सोम वरिवोविदन्नस्य लभकः पवमानस्त्वं नोऽस्माकं यज्यवे यष्टव्याधिंद्राय वरुणाय च मरुद्भ्यश्च परि
स्रव । धारया चर ॥

उपो षु जातमप्सरं गोभिर्भंगं परिष्कृतं । इंदुं देवा अयासिषुः ॥१३॥

उपो इति । मु । जातं । अप्सतुरं । गोभिः । भंगं । परिष्कृतं । इंदुं । देवाः । अयासिषुः ॥१३॥

मु जातं सम्यक्प्रादुर्भूतमप्सरं वसतीवरीभिः प्रेरितं भंगं शत्रूणां भञ्जकं गोभिर्गोविकरिः पयोभिः परिष्कृ-
तमलंकृतं संस्कृतमिंदुं सोमं देवा इंद्रादय उपायासिषुः । उपागच्छति ॥

तमिद्धर्धतु नो गिरो वत्सं संशिश्वरीरिव । य इंद्रस्य हृदंसनिः ॥१४॥

तं । इत् । वर्धतु । नः । गिरः । वत्सं । संशिश्वरीः । इव । यः । इंद्रस्य । हृदंसनिः ॥१४॥

यः सोम इंद्रस्य हृदंसनिर्हृदयस्य संभक्ता भवति तमित्तमेव सोमं नोऽस्माकं गिरः स्फुटिरूपा वाचः सं
वर्धतु । सम्यक्वर्धयतु । तच्च दृष्टान्तः । वत्सं बालं शिश्वरीरिव । यथा शिश्वर्यो बद्धपयस्का मातरो वत्सं
वर्धयति तद्वदित्यर्थः ॥

अर्धो णः सोमं शं गवे धुक्षस्व पिपुषीमिव । वर्धो समुद्रमुक्थ्यं ॥१५॥

अर्धो नः । सोमं शं गवे धुक्षस्व । पिपुषी । इषं । वर्ध । समुद्रं । उक्थ्यं ॥१५॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं गवे शं सुखमर्धं । चर । अपि च पिपुषीं प्रवृद्धमिषमन्नं धुक्षस्व । पूरय । किंचोक्थं प्रशस्यं समुद्रमुद्रकं वर्ध । वर्धय ॥ ॥२०॥

पवमानो अजीजनद्विचित्रं न तन्यतुं । ज्योतिर्वैश्वानरं बृहत् ॥१६॥

पवमानः । अजीजनत् । दिवः । चित्रं । न । तन्यतुं । ज्योतिः । वैश्वानरं । बृहत् ॥१६॥

पवमानः सोमो बृहन्महद्वैश्वानरं वैश्वानराख्यं ज्योतिस्तेजो दिवो बुलोकस्य चित्रं तन्यतुं नाशनिमिवाजीजनत् । अजीजनत् ॥

पवमानस्य ते रसो मदो राजन्नदुच्छुनः । वि वारमव्यमर्षति ॥१७॥

पवमानस्य । ते । रसः । मदः । राजन् । अदुच्छुनः । वि । वारं । अव्यं । अर्षति ॥१७॥

हे राजन्दीप्यमान सोम पवमानस्य चरतस्ते तवादुच्छुनो रक्षोवर्जितो मदो मदकरो रसोऽव्यमविमयं वारं वालं दशापविचमर्षति । अभिगच्छति ॥

पवमान रसस्तव दक्षो वि राजति द्युमान् । ज्योतिर्विश्वं स्वर्दृशे ॥१८॥

पवमान । रसः । तव । दक्षः । वि । राजति । द्युमान् । ज्योतिः । विश्वं । स्वः । दृशे ॥१८॥

हे पवमान सोम तव त्वदीयो दक्षो वृद्धो द्युमान्दीप्तिमान्नसो वि राजति । प्रकाशते । न केवलं स्वयमेव प्रकाशते किंतु विश्वं व्याप्तं स्वः सर्वं ज्योतिस्तेजश्च दृशे द्रष्टुं करोतीति शेषः ॥

यस्ते मदो वरेण्यस्तेना पवस्वांधसा । देवावीरघशंसहा ॥१९॥

यः । ते । मदः । वरेण्यः । तेन । पवस्व । अंधसा । देवऽअवीः । अघशंसऽहा ॥१९॥

हे सोम ते तव देवावीर्देवकामोऽघशंसहा राक्षसानां हंता वरेण्यः सर्वैर्वरणीयो मदो मदकरो यो रसो विद्यते तेन रसेनांधसादनीयेन पवस्व । चर ॥

जघ्निर्वृचममिचियं सस्त्रिर्वाजं दिवेदिवे । गोषा उं अश्वसा असि ॥२०॥

जघ्निः । वृचं । अमिचियं । सस्त्रिः । वाजं । दिवेऽदिवे । गोऽसाः । उं इति ।

अश्वऽसाः । असि ॥२०॥

हे सोम त्वममिचियममिचमवं वृचं शत्रुं जघ्निर्हतासि । भवसि । किंच दिवेदिवे प्रतिदिनं वाजं संग्रामं सस्त्रिः संभक्तासि । किंच गोषा गवां दातासि । अश्वसा अश्वानां दाता चासि ॥ ॥२१॥

संमिष्टो अरुषो भव सूपस्थाभिर्न धेनुभिः । सीदञ्छेनो न योनिमा ॥२१॥

संमिष्टः । अरुषः । भव । सुऽउपस्थाभिः । न । धेनुऽभिः । सीदन् । शेनः । न ।

योनिं । आ ॥२१॥

हे सोम त्वं सूपस्थाभिः शोभनोपस्थानाभिर्धेनुभिर्गोभिः । गोविकारिः पयोभिरित्यर्थः । संमिष्टः संमिश्रितः

श्रेणो न यथा श्रेणः शीघ्रमागच्छ स्थानमासीदति तद्वयोनिं स्वकीयं स्थानमा सीदन् । न संप्रत्यर्थे । रदानी-
मरुष आरोचमानो भव ॥

स पवस्व य आविथेद्रं वृत्राय हंतवे । वृत्रिवांसं महीरपः ॥२२॥

सः । पवस्व । यः । आविथ । इद्रं । वृत्राय । हंतवे । वृत्रिऽवांसं । महीः । अपः ॥२२॥

हे सोम यस्त्वं महीर्महतीरपो महांत्युदकानि वृत्रिवांसं निरुधानं वृत्राय वृत्रं हंतवे हंतुमिद्रमाविथ
अरुषः स त्वं पवस्व । धारया चर । सोमं पीत्वा मत्तः सन्निद्रो महांत्युदकानि निरुधानं वृत्रं जघानेत्यर्थः ॥

सुवीरांसो व्यं धना जयेम सोम मीढुः । पुनानो वर्ध नो गिरः ॥२३॥

सुऽवीरांसः । व्यं । धना । जयेम । सोम । मीढुः । पुनानः । वर्ध । नः । गिरः ॥२३॥

सुवीरांसः सुवीराः कन्याणपुत्रा वयममहीयव आंगिरसा धना शत्रूणां धनानि जयेम । शत्रून्नित्रा
तदीयानि धनानि स्वीकुर्यामित्यर्थः । हे मीढुः सेतः सोम पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिरूपा
वाचश्च वर्ध । वर्धय ॥

त्वोतासस्तवावसा स्याम वन्तं आमुरः । सोम व्रतेषु जागृहि ॥२४॥

त्वाऽऊतासः । तव । अवसा । स्याम । वन्तः । आऽमुरः । सोम । व्रतेषु । जागृहि ॥२४॥

हे सोम तव त्वदीयिनावसा रक्षणेन त्वोतासस्त्वया रक्षिताः संतो वन्तः शत्रून्भजमाना आमुरस्तेषाम-
भिमारकाः स्याम । भवेम । व्रतेष्वस्माकं कर्मसु जागृहि । प्रवृद्धो भव ॥

अपघ्नन्पवते मृधोऽप सोमो अरावणः । गच्छन्निद्रस्य निष्कृतं ॥२५॥

अपऽघ्नन् । पवते । मृधः । अप । सोमः । अरावणः । गच्छन् । इन्द्रस्य । निऽकृतं ॥२५॥

सोमो मृधो हिंसकाञ्छत्रुनपघ्नन्आरयन्नरावणः शक्ती सत्यां धनानामदातृश्यापघ्नन्निद्रस्य निष्कृतं स्थानं
गच्छन् प्राप्तुवन् पवते । धारया चरति ॥ ॥२२॥

महो नो राय आ भर पवमान जही मृधः । रास्वेदो वीरवद्यशः ॥२६॥

महः । नः । रायः । आ । भर । पवमान । जहि । मृधः । रास्व । इन्द्रो इति । वीरऽवन्त । यशः ॥२६॥

हे पवमानेदो सोम नोऽस्माकं महो महाति रायो धनान्या भर । आहर । मृधो हिंसकाञ्छत्रून् जहि ।
मारय । वीरवत्पुत्रावुपेतां यशः कीर्तिं च रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥

न त्वा शतं च न हूतो राधो दित्संतमा मिनन् । यत्पुनानो मखस्यसे ॥२७॥

न । त्वा । शतं । च । न । हूतः । राधः । दित्संतं । आ । मिनन् । यत् । पुनानः । मखस्यसे ॥२७॥

हे सोम राधो धनमा दित्संतमादातुमिच्छंतं त्वा त्वां शतं च न बहवोऽपि हूतो हिंसकाः शत्रवो न
मिनन् । न हिंसन्ति । कदेत्यत्राह । यद्यदा पुनानः पूयमानस्त्वं मखस्यसे अस्मभ्यं धनं दातुमिच्छसि ॥

पवस्वेदो वृषा सुतः कृधी नो यशसो जने । विश्वा अप द्विषो जहि ॥२८॥

पवस्व । इन्द्रो इति । वृषा । सुतः । कृधि । नः । यशसः । जने । विश्वाः । अप । द्विषः । जहि ॥२८॥

हे इंदो सोम सुतोऽभिषुतो वृषा सेक्ता त्वं पवस्व । धारया चर । अने जनपदेषु नोऽस्मान्यशसो यशस्विनः
कृधि । कुरु । विद्याः सर्वान् द्विषो द्वेष्टुञ्छूनुनप जहि । मारय च ॥

अस्य ते सख्ये वयं तवेदो द्युम्ने उतमे । सासह्याम पृतन्यतः ॥२९॥

अस्य ते सख्ये वयं तव इंदो इति । द्युम्ने । उतमे । सासह्याम । पृतन्यतः ॥२९॥

हे इंदो सोम अस्यास्मिन्यागे वर्तमानस्य ते तव सख्ये सखित्वे सति वयममहीयव आंगिरसास्त्व त्वदीय
उत्तमे श्रेष्ठे बुद्धेऽन्ने तृप्तिं प्राप्ताः । तथा च यास्कः । बुद्धं व्योततेर्यशो वाजं वा । नि० ५. ५. इति । पृतन्यतो
युद्धमिच्छतः शत्रून् ससह्याम । अभिभवेम ॥

या ते भीमान्यायुधा तिग्मानि संति धूर्वणे । रक्षा समस्य नो निदः ॥३०॥

या ते भीमानि आयुधा तिग्मानि संति धूर्वणे । रक्षा समस्य नः निदः ॥३०॥

हे सोम ते तव या यानि भीमानि शत्रूणां भयंकराणि तिग्मानि तीक्ष्णान्यायुधायुधानि धूर्वणे शत्रुव-
धायं संति तैरायुधैः समस्य सर्वस्य शत्रोर्निदो निंदाया नोऽस्मान्न च । पालय ॥ ॥३३॥

एते अष्टयमिति त्रिंशद्वचं द्वितीयं मूक्तं भार्गवस्य जमदग्निरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा
चानुक्रांतं । एते अष्टयं जमदग्निरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

एते असृग्रमिंदवस्तिरः पविचमाश्वः । विश्वान्यभि सौभगा ॥१॥

एते असृग्रं इंदवः । तिरः । पविचं । आश्वः । विश्वानि । अभि । सौभगा ॥१॥

आश्वः शीघ्रा एते पवमाना इंदवः सोमा विश्वानि सर्वाणि सौभगा सौभगानि धनान्यभिलक्ष्य पविचं
तिरोऽह्यम् । अतिविभिः हृज्यंते ॥

विघ्नंतो दुरिता पुरु सुगा तोकाय वाजिनः । तना कृण्वंतो अर्वते ॥२॥

विघ्नंतः । दुःइता । पुरु । सुगा । तोकाय । वाजिनः । तना । कृण्वंतः । अर्वते ॥२॥

वाजिनो बलवतः सोमाः पुरु बह्वनि दुरिता दुरितानि विघ्नंतो विशेषेण नाशयंतस्तोकायास्माकं
पुत्रायार्वतेऽश्वाय च सुगा सुखानि तना धनानि च कृण्वंतः कुर्वंतः तिरः पविचं हृज्यंत इति संबंधः ॥

कृण्वंतो वरिवो गवेऽभ्यर्षति सुष्टुतिं । इळामस्मभ्यं संयतं ॥३॥

कृण्वंतः । वरिवः । गवे । अभि । अर्षति । सुऽस्तुतिं । इळा । अस्मभ्यं । संयतं ॥३॥

अस्माकं गवेऽस्मभ्यं च संयतं यदस्मान् संयच्छति तद्वरिवो धनमिळामन्नं च कृण्वंतः कुर्वंतः सोमाः
सुष्टुतिमस्मदीयां शोभनां स्तुतिमभ्यर्षति । आभिमुख्येन गच्छति ॥

असाव्यं शुर्मदायाप्सु दक्षो गिरिष्ठाः । श्येनो न योनिमासदत् ॥४॥

असावि । अंशुः । मदाय । अप्सु । दक्षः । गिरिऽस्थाः । श्येनः । न । योनिं ।

आ । असदत् ॥४॥

गिरिष्ठाः पर्वते जातोऽंशुः सोमो मदाय मदार्थमसावि । अभिषुतः । अप्सु वसतीवरीषु दक्षः प्रवृष्टश्च
भवति । किंच श्येनो न यथा श्येनो वेगेनागत्य स्थानमासीदति तद्वदयं सोमो योनिं स्वकीयं स्थानमासदत् ।
आसीदति ॥

शुभ्रमंधो देववातमप्सु धूतो नृभिः सुतः । स्वदैति गावः पयोभिः ॥५॥

शुभ्रं । अंधः । देवऽवातं । अप्सु । धूतः । नृभिः । सुतः । स्वदैति । गावः । पयः । भिः ॥५॥

यद्देववातं देवैः प्रार्थितं शुभ्रं शोभनमंधोऽन्नं गावः पशवः पयोभिराश्रितः स्वदैति स्वादयति सोऽयं सोमो नृभिर्नृतुमिच्छति । सुतोऽभिषुतः सप्तप्सु वसतीवरीषु धूतः शोधितो भवति ॥ ॥२४॥

आदीमश्वं न हेतारोऽणूणुभन्मृताय । मध्वो रसं सधमादे ॥६॥

आत् । ई । अश्वं । न । हेतारः । अणूणुभन् । अमृताय । मध्वः । रसं । सधमादे ॥६॥

आदनंतरं हेतारः प्रेरका चत्विजः सधमादे यच्च ईमेन मध्वो मदकरस्य सोमस्य रसममृतायामरणायाश्च नाश्वमिवाणूशुभन् । शोभयति ॥

यास्ते धारा मधुश्रुतोऽसृयमिदं ऊतये । ताभिः पवित्रमासदः ॥७॥

याः । ते । धाराः । मधुऽश्रुतः । असृयं । इदं । इति । ऊतये । ताभिः । पवित्रं । आ । असदः ॥७॥

हे इदं सोम ते तव मधुश्रुतो मधुररसस्य द्योतयिष्यो या धारा ऊतये रक्षणायास्तु यं अस्तु ज्यं ताभिर्धाराभिस्त्वं पवित्रमासदः । आसीद ॥

सो अर्षेद्राय पीतये तिरो रोमाण्यव्यया । सीदन्योना वनेष्वा ॥८॥

सः । अर्षः । इन्द्राय । पीतये । तिरः । रोमाणि । अव्यया । सीदन् । योना । वनेषु । आ ॥८॥

हे सोम सोऽभिषुतस्त्वमव्ययाव्ययान्यविमयानि रोमाणि वालानि तिरस्तिरस्कुर्वन् वनेषु पात्रेषु योना योनी स्थान आ सीदन्निन्द्रायेंद्रस्य पीतये पानायार्षः । चर ॥

त्वमिदो परि स्रव स्वादिष्ठो अंगिरोभ्यः । वरिवोविद्धृतं पयः ॥९॥

त्वं । इदं । इति । परि । स्रव । स्वादिष्ठः । अंगिरः । भ्यः । वरिवः । वित् । घृतं । पयः ॥९॥

हे इदं सोम स्वादिष्ठः स्वादुतमो वरिवोविदस्सदभिलषितस्य धनस्य लभकश्च त्वमंगिरोभ्योऽंगिरसामर्थाय घृतमाज्यं पयश्च परि स्रव । परिचर ॥

अयं विचर्षेणिरहितः पवमानः स चेतति । हिन्वान् आप्यं बृहत् ॥१०॥

अयं । विऽचर्षेणिः । हितः । पवमानः । सः । चेतति । हिन्वानः । आप्यं । बृहत् ॥१०॥

विचर्षेणिविद्वष्टा हितः पात्रेषु निहितः पवमानोऽयं सोम आप्यमप्सु भवं बृहन्नहदन्नं हिन्वानः प्रेरयन् स चेतति । सर्वैः स ज्ञायते ॥ ॥२५॥

एष वृषा वृषव्रतः पवमानो अशस्तिहा । करद्वसूनि दाशुषे ॥११॥

एषः । वृषा । वृषऽव्रतः । पवमानः । अशस्तिऽहा । करत् । वसूनि । दाशुषे ॥११॥

वृषा कामानां सेक्ता वृषव्रतो वृषकर्माशस्तिहा राजसानां हंता पवमान एष सोमो दाशुषे हविषां दात्रे यजमानाय वसूनि धनानि करत् । करोति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

आ पवस्व सहस्रिणं रयिं गोमंतमश्विनं । पुरुश्चंद्रं पुरुस्मृहं ॥१२॥

आ । पवस्व । सहस्रिणं । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । पुरुऽचंद्रं । पुरुऽस्मृहं ॥१२॥

तुभ्ये॒मा भुव॑ना कवे महि॒स्त्रे सोम॑ तस्थिरे । तुभ्य॑मर्षेति॒ सिंधवः॑ ॥२७॥
तुभ्य॑ । इ॒मा । भुव॑ना । क॒वे । महि॒स्त्रे । सोम॑ । त॒स्थिरे॒ । तुभ्य॑ । अ॒र्षेति॒ । सिंधवः॑ ॥२७॥

हे कवे क्रांतकर्मन् सोम तुभ्यं तव महिस्त्र इमेमानि भुवना भुवनानि तस्थिरे । तिष्ठति । त्वामेव पुरस्कृत्य-
तीत्यर्थः । अपि च सिंधवो नवस्तुभ्यमेवार्षेति । गच्छन्ति । त्वदाज्ञामेवानुपालयन्तीत्यर्थः ॥

प्र ते॑ दि॒वो न वृ॑ष्टयो॒ धारा॑ य॒न्त्यस॒श्चतः॑ । अ॒भि शु॒क्रामु॑प॒स्तिर॑ ॥२८॥
प्र । ते॒ । दि॒वः । न । वृ॒ष्टयः॑ । धाराः॑ । य॒न्ति । अ॒स॒श्चतः॑ । अ॒भि । शु॒क्रां । उ॒प॒स्तिर॑ ॥२८॥

हे सोम ते तवासश्चतोऽसंगा धारा दिवोऽतरिचादृष्टयो न वर्षणीव शुक्रां शुक्लवर्णां शुक्लवर्णैरविलो-
मभिर्निर्मितमुपस्तिरमुपस्तीर्यमाणं पवित्रमभि प्रति प्र यन्ति ॥

इ॒न्द्राये॑दु॒ पुनी॑तनो॒यं दक्षा॑य साध॒नं । ई॒शानं॑ वी॒तिरा॑धसं ॥२९॥
इ॒न्द्राय॑ । इ॒दु॒ । पुनी॑त॒न । उ॒यं । दक्षा॑य । साध॒नं । ई॒शानं॑ । वी॒तिरा॑धसं ॥२९॥

हे ऋत्विजः उयमुवूर्णं दक्षाय वलस्य साधनं करणमीशानं धनानामीश्वरं वीतिराधसं दत्तधनमिदं
सोममिन्द्रायिन्द्रार्थं पुनीतन । पुनीत ॥

पव॑मान ऋ॒तः क॒विः सोमः॑ प॒वित्र॑मास॒दत् । दध॑त्स्तो॒त्रे सु॒वीर्यं॑ ॥३०॥
पव॑मानः । ऋ॒तः । क॒विः । सोमः॑ । प॒वित्रं॑ । आ । अ॒स॒दत् । दध॑त् । स्तो॒त्रे । सु॒वीर्यं॑ ॥३०॥

ऋतः सत्यभूतः कविः क्रांतकर्मा पवमानः सोमोऽस्त्रादीये स्तोत्रे सुवीर्यं शोभनवीर्यं दधत् प्रयच्छन्
पवित्रमासदत् । आसीदति ॥ ॥२९॥

आ पवस्वेति त्रिंशद्वचं तृतीयं सूक्तं काश्यपस्य निधुवेरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं ।
आ पवस्व निधुविः काश्यप इति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ प॒वस्व स॒हस्रि॑णं॒ रयि॑ं सोम॑ सु॒वीर्यं॑ । अ॒स्मे अ॒वांसि॑ धार॒य ॥१॥
आ । प॒वस्व । स॒हस्रि॑णं । र॒यिं । सोम॑ । सु॒वीर्यं॑ । अ॒स्मे इति॑ । अ॒वांसि॑ । धार॒य ॥१॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं ब्रह्मसंख्याकं सुवीर्यं शोभनवीर्यं रयिं धनमा पवस्व । आभिमुख्येन चर । अपि
चाक्षे अस्मासु अवांस्यन्नानि धारय । स्थापय ॥

इष॑मूर्जे॒ च पि॒न्वस् इ॒न्द्राय॑ मत्स॒रिन्त॑मः । च॒मूष्वा नि षी॑दसि ॥२॥
इषं॑ । ऊ॒र्जे । च । पि॒न्वसे॒ । इ॒न्द्राय॑ । मत्स॒रिन्त॑मः । च॒मूषु । आ । नि । सी॒दसि॑ ॥२॥

हे सोम मत्सरितमोऽतिशयेन मदयितृतमस्त्वमिन्द्रायिन्द्रार्थमिषमन्नमूर्जं रसं च पिन्वसे । चरसि । अपि
च चमूषु चमसेष्वा नि षीदसि । तिष्ठसि ॥

सु॒त इ॒न्द्राय॑ वि॒ष्णवे॒ सोमः॑ क॒लशे॑ अ॒क्षर॑त् । मधु॑माँ अ॒स्तु वा॒यवे॑ ॥३॥
सु॒तः । इ॒न्द्राय॑ । वि॒ष्णवे॒ । सोमः॑ । क॒लशे॑ । अ॒क्षर॑त् । मधु॑माँ । अ॒स्तु । वा॒यवे॑ ॥३॥

इन्द्रायिन्द्रार्थं विष्णवे विष्ण्वर्थं च वायवे वाय्वर्थं च सुतोऽभिषुतो यः सोमः कलशे द्रोणकलशेऽक्षरत्
चरति सोऽयं सोमो मधुमान् मधुररसवानस्तु । भवतु ॥

ए॒ते अ॒सृ॒प॒मा॒श॒वोऽति॒ ह॒राँ॒सि ब॒भ्र॒वः । सो॒मां ऋ॒त॒स्य॒ धा॒र॒या ॥४॥

ए॒ते । अ॒सृ॒प॒मं । आ॒श॒वः । अ॒ति । ह॒राँ॒सि । ब॒भ्र॒वः । सो॒माः । ऋ॒त॒स्य॒ । धा॒र॒या ॥४॥

बभ्रवो बभ्रवणा आशवः शीघ्रा एत इमे सोमा ऋतस्योदकस्य धारयादयं । खज्यंति । हरांसि रचांस्य-
भिगच्छंति च ॥

इ॒द्रं वर्ध॑तो अ॒मृ॒रः कृ॒ण्व॑तो वि॒श्व॒मा॒र्यं । अ॒प॒घ्न॑तो अ॒रा॒व्णः ॥५॥

इ॒द्रं । वर्ध॑तः । अ॒प॒ऽमृ॒रः । कृ॒ण्व॑तः । वि॒श्वं । आ॒र्यं । अ॒प॒ऽघ्न॑तः । अ॒रा॒व्णः ॥५॥

इंद्रं वर्धतो वर्धयंतोऽमृर उदकस्य प्रेरका विश्वं सोममस्रदीयकर्मार्यमार्यं भद्रं कृण्वंतः कुर्वंतोऽरावणो
ऽदातृनपघ्नतो विनाशयंतः । अभ्यर्षेतीत्युत्तरया संबंधः ॥ ३० ॥

सु॒ता अनु॒ स्व॒मा र॒जोऽभ्य॑र्षेति ब॒भ्र॒वः । इ॒द्रं गच्छ॑त॒ इ॒द॒वः ॥६॥

सु॒ताः । अनु॑ । स्वं । आ । र॒जः । अ॒भि । अ॒र्षे॒ति । ब॒भ्र॒वः । इ॒द्रं । गच्छ॑तः । इ॒द॒वः ॥६॥

बभ्रवो बभ्रवणाः सुता अभिषुता इंदवः सोमा इंद्रमा गच्छंत अभिमुख्येन प्राप्तवतः स्वं स्वकीयं रजः
स्थानमनु प्रत्यभ्यर्षेति । अभिगच्छंति ॥

अ॒या प॒वस्व॒ धा॒र॒या य॒या सूर्य॑म॒रोच॑यः । हि॒न्वा॒नो मा॒नु॒षी॒र॒पः ॥७॥

अ॒या । प॒व॒स्व । धा॒र॒या । य॒या । सूर्य॑ । अ॒रोच॑यः । हि॒न्वा॒नः । मा॒नु॒षी॒र॒पः ॥७॥

हे सोम मानुषीर्मनुष्याणां हितान्यप उदकानि हिन्वानः प्रेरयंस्त्वं यया धारया सूर्यमरोचयः प्राकाशयः
तयायानया धारया पवस्व । चर ॥

अ॒यु॒क्त॒ सूर॒ एत॑शं प॒व॒मा॒नो म॒ना॒व॒धि । अ॒न्तरि॑क्षेण॒ या॒त॒वे ॥८॥

अ॒यु॒क्त॒ । सूरः॑ । एत॑शं । प॒व॒मा॒नः । म॒नौ । अ॒धि । अ॒न्तरि॑क्षेण॒ । या॒त॒वे ॥८॥

पवमानः पूयमानः सोमो मनावधि । मनुर्मनुष्यः । तस्मिन्ननुष्य इत्यर्थः । अन्तरिक्षेण यातवे गंतुं सूरः
प्रेरकस्य सूर्यस्तेतश्मश्च । एतस्मा एतश्च इत्यथनामसु पाठात् । अयुक्त । युक्ते ॥

उ॒त॒ त्या ह॒रि॒तो द॒श॒ सूरौ॑ अ॒यु॒क्त॒ या॒त॒वे । इ॒ंद्रि॒द्रं इति॑ ब्रुवन् ॥९॥

उ॒त॒ । त्याः॑ । ह॒रि॒तः । द॒श॑ । सूरः॑ । अ॒यु॒क्त॒ । या॒त॒वे । इ॒ंद्रः । इ॒ंद्रः । इति॑ । ब्रुवन् ॥९॥

उतापि चेदुः सोम इंद्र इति ब्रुवन्त्यास्ता दश दशसंख्याका हरितो दिशः प्रति यातवे गंतुं सूरः सूर्यस्ते-
तश्मयुक्त । युनक्ति ॥

प॒री॒तो वा॒य॒वे सु॒तं गि॒र इ॒द्रा॒य म॒त्सरं॑ । अ॒प्यो वा॒रेषु॑ सि॒ंच॒त ॥१०॥

प॒रि॒ । इ॒तः॑ । वा॒य॒वे । सु॒तं । गि॒रः । इ॒द्रा॒य । म॒त्सरं॑ । अ॒प्यः॑ । वा॒रेषु॑ । सि॒ंच॒त ॥१०॥

हे गिरः स्तोतारः यूयं वायवे वाक्चर्मिन्द्रार्थिन्द्रार्थं च सुतमभिषुतं मत्सरं मदकरं सोममितोऽभिषव-
देशादुद्धृत्वाभ्योऽवेर्वरिषु बालेषु परि पिंचत ॥ ३१ ॥

पवमान विदा रयिमस्मभ्यं सोम दुष्टरं । यो दूणाशो वनुष्यता ॥११॥

पवमान । विदाः । रयिं । अस्मभ्यं । सोम । दुष्टरं । यः । दुः । नशः । वनुष्यता ॥११॥

हे पवमान सोम यो रयिर्वनुष्यता हिंसकेन शत्रुणा दूणाशो नाशयितुमशक्यः तं शत्रुभिर्दुष्टरं रयिं धनमस्मभ्यं विदाः । देहि ॥

अभ्यर्ष सहस्रिणं रयिं गोमंतमश्विनं । अभि वाजंमुत अवं ॥१२॥

अभि । अर्ष । सहस्रिणं । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । अभि । वाजं । उत । अवं ॥१२॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं बहुसंख्याकं गोमंतं गोभिर्युक्तमश्विनमश्ववंतं रयिं धनमभ्यर्ष । अस्मानभिगमय । उतापि च वाजं बलं श्रवोऽन्नं चास्मानभि गमय ॥

सोमो देवो न सूर्योऽद्रिभिः पवते सुतः । दधानः कलशे रसं ॥१३॥

सोमः । देवः । न । सूर्यः । अद्रिऽभिः । पवते । सुतः । दधानः । कलशे । रसं ॥१३॥

देवो न देव इव सूर्यो रोचमानः सोमोऽद्रिभिर्यावभिः सुतोऽभिषुतः सन् कलशे द्रोणकलशे रसं दधानो धारयन् पवते । धारया चरति ॥

एते धामान्यार्या शुक्रा ऋतस्य धारया । वाजं गोमंतमक्षरन् ॥१४॥

एते । धामानि । आर्या । शुक्राः । ऋतस्य । धारया । वाजं । गोऽमंतं । अक्षरन् ॥१४॥

एतेऽभिषुता इमे शुक्रा दीप्ताः सोमा आर्यार्याणां श्रेष्ठानां यजमानानां धामानि गृहान्प्रति गोमंतं गोभिर्युक्तं वाजमन्नमृतस्योदकस्य धारयाक्षरन् । चरति ॥

सुता इंद्राय वज्रिणे सोमासो दध्याशिरः । पवित्रमत्यक्षरन् ॥१५॥

सुताः । इंद्राय । वज्रिणे । सोमासः । दधिऽआशिरः । पवित्रं । अति । अक्षरन् ॥१५॥

वज्रिणे वज्रवत् इंद्रायिंद्रार्थं सुता अभिषुता दध्याशिरो दधिसंस्कृताः सोमासः सोमाः पवित्रमत्यति-
कम्याक्षरन् । धारया चरति ॥ ३२ ॥

प्र सोम मधुमत्तमो राये अर्ष पवित्र आ । मदो यो देववीतमः ॥१६॥

प्र । सोम । मधुमत्तऽतमः । राये । अर्ष । पवित्रे । आ । मदः । यः । देवऽवीतमः ॥१६॥

हे सोम ते तव यो मदो रसो मधुमत्तमोऽत्यंतं मधुमान् देववीतमोऽतिशयेन देवकामश्च तं रसं राये
ऽस्माकं धनार्थं पवित्रे प्रार्ष । धारया चर ॥

तमीं मृजंत्यायवो हरिं नदीषु वाजिनं । इंदुमिंद्राय मत्सरं ॥१७॥

तं । ईमिति । मृजंति । आयवः । हरिं । नदीषु । वाजिनं । इंदुं । इंद्राय । मत्सरं ॥१७॥

हरिं हरितवर्णं वाजिनं बलिनं मत्सरं मदकरं तं पवमानमीमेनमिंदुं सोममायवो मनुष्या ऋत्विजो
नदीषु वसतीवरीषु मृजंति । मार्जयंति ॥

आ पवस्व हिरण्यवदश्वावत्सोम वीरवत् । वाजं गोमंतमा भर ॥१८॥

आ । पवस्व । हिरण्यऽवत् । अश्वऽवत् । सोम । वीरऽवत् । वाजं । गोऽमंतं । आ । भर ॥१८॥

हे सोम त्वं हिरण्यवत्सुवर्णोपेतमश्वदश्वयुक्तं च वीरवत्पुत्रायुपेतं च धनमा पवस्व । अस्मान्प्रति वर ।
अपि च गोमंतं पशुभिर्हृषेत वाजमन्नमा भर । अस्मभ्यमाहर ॥

परि वाजे न वाजयुमव्यो वारेषु सिंचत । इंद्राय मधुमत्तमं ॥ १९ ॥

परि । वाजे । न । वाज॒ऽयुं । अव्यः । वारेषु । सिंच॒त । इंद्राय । मधु॒मत्त॒मं ॥ १९ ॥

वाजयुं युद्धकामं मधुमत्तममतिशयेन मधुमंतं सोममिन्द्रायेंद्रार्थमव्योऽर्वरेषु वालेषु दशापवित्रे वाजे
न युद्ध इव हे ऋत्विजः परि सिंचत ॥

कविं मृजंति मर्ज्यं धीभिर्विप्रा अवस्यवः । वृषा कनिंक्रदर्षति ॥ २० ॥

कविं । मृजंति । मर्ज्यं । धीभिः । विप्राः । अव॒स्यवः । वृषा । कनिं॒क्रत् । अर्ष॒ति ॥ २० ॥

अवस्यवो रक्षणकामा विप्रा मेधाविन ऋत्विजो धीभिरंगुलीभिर्मर्ज्यं मर्जनीयं कविं क्रांतकर्माणं यं सोमं
मृजंति मार्जयंति सोऽयं वृषा सेचकः सोमः कनिंक्रच्छब्दं कुर्वन्नर्षति । धारया चरति ॥ ॥ ३३ ॥

वृषणं धीभिरप्सरं सोममृतस्य धारया । मती विप्राः समस्वरन् ॥ २१ ॥

वृषणं । धीभिः । अप॒ऽसुरं । सोमं । ऋ॒तस्य । धार॒या । म॒ती । विप्राः । स॒म॒स्वर॒न् ॥ २१ ॥

विप्रा मेधाविन ऋत्विजो वृषणं कामानां वर्षकमप्सरमपां प्रेरकं सोमं धीभिरंगुलीभिर्मती मत्या सुत्या
चर्तस्त्रोदकस्य धारया समस्वरन् । प्रेरयंति ॥

पवस्व देवायुषगिंद्रं गच्छतु ते मदः । वायुमा रोह धर्मेणा ॥ २२ ॥

पवस्व । देव । आ॒युषक् । इंद्रं । ग॒च्छतु॒ । ते । मदः । वा॒युं । आ । रो॒ह । ध॒र्मेणा ॥ २२ ॥

हे देव द्योतमान सोम पवस्व । धारया चर । अपि च ते तव मदो मदकरो रस आयुषगनुषक्तमिंद्रं
प्रति गच्छतु । अपि च त्वं वायुं धर्मेणा धारकेण रसेना रोह । प्राप्नुहि ॥

पवमान नि तोशसे रयिं सोम अवाय्यं । प्रियः समुद्रमा विश ॥ २३ ॥

पव॒मान । नि । तो॒श॒से । र॒यिं । सो॒म । अ॒वाय्यं । प्रि॒यः । स॒मुद्रं । आ । वि॒श ॥ २३ ॥

हे पवमान सोम यस्त्वं अवाय्यं अवशीयं रयिं शत्रूणां धनं नि तोशसे नितरां पीडयसि स त्वं प्रियः
सन् समुद्रं द्रोणकलशमा विश । प्रविश ॥

अपघ्नन्पवसे मृधः क्रतुवित्तोम मत्सरः । नुदस्वाद्वैवयुं जनं ॥ २४ ॥

अप॒घ्नन् । प॒व॒से । मृ॒धः । क्र॒तु॒ऽवि॒त् । सो॒म । म॒त्सरः । नु॒दस्व । अ॒दैव॒ऽयुं । ज॒नं ॥ २४ ॥

हे सोम मत्सरो मदकरो यस्त्वं मृधो हिंसकाञ्छत्रूनपघ्नन्धारयन् क्रतुविदस्त्रभ्यं प्रज्ञां प्रयच्छन् पवसे
चरसि स त्वमदेवयुमदेवकामं जनं राक्षसवर्गं नुदस्व । प्रेरय ॥

पवमाना असृक्षत सोमाः शुक्रास इंद्रवः । अभि विश्वानि काव्या ॥ २५ ॥

पव॒मानाः । अ॒सृ॒क्षत॒ । सो॒माः । शु॒क्रासः । इं॒द्रवः । अ॒भि । वि॒श्वानि॒ । का॒व्या ॥ २५ ॥

शुक्रास उज्ज्वला इंद्रवो दीप्ताः पवमानाः चरंतः सोमा विश्वानि काव्या काव्यानि सोवाख्यसूक्ष्मत ।
कथ्यंत ऋत्विग्भिः ॥ ॥ ३४ ॥

पर्वमानास आशवः शुभा असृमिंदवः । घ्नतो विश्वा अप द्विषः ॥ २६ ॥

पर्वमानासः । आशवः । शुभाः । असृमं । इंदवः । घ्नतः । विश्वाः । अप । द्विषः ॥ २६ ॥

आशवः शीघ्राः शुभाः शोभमानाः पर्वमानासः चरंत इंदवो दीप्ताः सोमा विश्वाः सर्वान्द्विषो द्वेष्टृञ्छ-
ब्रूनप घ्नतो मारयंतोऽसृमं । छज्यंते ॥

पर्वमाना दिवस्पयंतंरिक्षादसृक्षत । पृथिव्या अधि सानवि ॥ २७ ॥

पर्वमानाः । दिवः । परि । अंतरिक्षात् । असृक्षत । पृथिव्याः । अधि । सानवि ॥ २७ ॥

पर्वमानाः सोमा दिवो बुलोकादंतरिक्षाच्च पृथिव्या भूम्या अधि सानवि समुच्छ्रिते देशे देवयजने
पर्यसृक्षत । छज्यंते ॥

पुनानः सोम धारयेदो विश्वा अप सिधः । जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २८ ॥

पुनानः । सोम । धारया । इंदो इति । विश्वाः । अप । सिधः । जहि । रक्षांसि ।

सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ २८ ॥

हे इंदो दीप्त सुक्रतो सुकर्मन् सोम धारया पुनानः पूयमानस्त्वं विश्वाः सर्वान् सिधो द्वेष्टृञ्छब्रूनक्षांसि
राक्षसांश्चाप जहि । मारय ॥

अपघ्नन्तोम रक्षसोऽभ्यर्ष कनिक्रदत् । द्युमंतं शुष्ममुत्तमं ॥ २९ ॥

अपऽघ्नन् । सोम । रक्षसः । अभि । अर्ष । कनिक्रदत् । द्युऽमंतं । शुष्मं । उत्तमं ॥ २९ ॥

हे सोम त्वं रक्षसो रक्षांस्त्र्यघ्नन्विनाशयन् कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् द्युमंतं दीप्तिमंतमुत्तमं श्रेष्ठं शुष्मं बल-
मभ्यर्ष । अस्मान्प्रति पवस्व ॥

अस्मे वसूनि धारय सोम दिव्यानि पार्थिवा । इंदो विश्वानि वार्या ॥ ३० ॥

अस्मे इति । वसूनि । धारय । सोम । दिव्यानि । पार्थिवा । इंदो इति ।

विश्वानि । वार्या ॥ ३० ॥

हे इंदो दीप्त सोम दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पार्थिवाणि पृथिव्यां जातानि च विश्वानि सर्वाणि
वार्या वार्याणि वरुणोद्यानि वसूत्यस्मे अस्मां धारय । प्रक्षिप ॥ ३० ॥

वृषा सोमेति त्रिंशदृचं चतुर्थं सूक्तं मारीचस्य कक्षपस्त्र्यं गायत्रं पवमानसौम्यं । तथा चानुक्रांतं । वृषा
सोम कक्षप इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

वृषा सोम द्युमाँ असि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिषे ॥ १ ॥

वृषा । सोम । द्युऽमान् । असि । वृषा । देव । वृषऽव्रतः । वृषा । धर्माणि । दधिषे ॥ १ ॥

हे सोम वृषा वर्षकस्त्वं द्युमान्दीप्तिमानसि । अपि च हे देव द्योतमान सोम वृषा त्वं वृषव्रतो वर्षणशील-
कर्मासि । किंच हे सोम वृषा त्वं धर्माणि देवानां मनुष्याणां च हितानि कर्माणि दधिषे । धारयसि ॥

वृष्णस्ते वृष्ण्यं शवो वृषा वनं वृषा मदः । सत्यं वृषन्वृषेदसि ॥ २ ॥

वृष्णः । ते । वृष्ण्यं । शवः । वृषा । वनं । वृषा । मदः । सत्यं । वृषन् । वृषा । इत् । असि ॥ २ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षक सोम वृष्णो वर्षितुस्ते तव श्रवो बलं वृष्ट्यं वर्षणशीलं भवति । वनं तव भजनमपि वृषा वर्षणशीलं । मदस्तव रसोऽपि वृषा वर्षणशीलः । सत्यं सत्यमेव त्वं वृषेद्वर्षणशील एवासि । भवसि ॥

अश्वो न चक्रदो वृषा सं गा इंदो समर्वतः । वि नो राये दुरो वृधि ॥३॥

अश्वः । न । चक्रदः । वृषा । सं । गाः । इंदो इति । सं । अर्वतः । वि । नः । राये । दुरः । वृधि ॥३॥

हे इंदो सोम वृषा त्वमश्वो नाश्व इव सं चक्रदः । संक्रंदसे । अपि च गाः पशून्वर्ततोऽश्वांश्चास्मभ्यं सं । प्रयच्छसीति शेषः । किंच नोऽस्माकं राये धनाय दुरो द्वाराणि वि वृधि । विवृतानि कुरु ॥

असृक्षत प्र वाजिनो गव्या सोमासो अश्वया । शुक्रासो वीरयाशवः ॥४॥

असृक्षत । प्र । वाजिनः । गव्या । सोमासः । अश्वया । शुक्रासः । वीरयाशवः ॥४॥

वाजिनो बलवन्तः शुक्रासः शुक्रा उज्ज्वला आश्वो वेगवन्तश्च सोमासः सोमा गव्या गवेच्छयाश्वयाश्चेच्छया च वीरया पुवेच्छया च प्राच्छत । अतिग्भिः खज्यंते ॥

शुभमाना ऋतायुभिर्मृज्यमाना गभस्त्योः । पर्वते वारो अव्यये ॥५॥

शुभमानाः । ऋतायुभिः । मृज्यमानाः । गभस्त्योः । पर्वते । वारो । अव्यये ॥५॥

ऋतायुभिर्यज्ञकामैः शुभमाना अलंकियमाणा गभस्त्योर्गभस्तिभ्यां बाहुभ्यां । गभस्ती बाहू इति बाहु-
नामसु पाठात् । मृज्यमानाः शोध्यमानाः सोमा अव्ययेऽविमये वारो बाले पवित्रे पर्वते । चरन्ति ॥ ॥३६॥

ते विश्वा दाशुषे वसु सोमा दिव्यानि पार्थिवा । पर्वतामांतरिह्या ॥६॥

ते । विश्वा । दाशुषे । वसु । सोमा । दिव्यानि । पार्थिवा । पर्वतां । आ । अंतरिह्या ॥६॥

ते सोमा दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्यां संभूतानि चांतरिह्यांतरिह्यांतरिह्ये जातानि च विश्वा विश्वानि वसु वसूनि धनानि दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय पर्वतां । चरन्तु ॥

पर्वमानस्य विश्ववित्प्र ते सर्गा असृक्षत । सूर्यस्येव न रश्मयः ॥७॥

पर्वमानस्य । विश्ववित् । प्र । ते । सर्गाः । असृक्षत । सूर्यस्येव । न । रश्मयः ॥७॥

हे विश्ववित्प्रतुष्ट द्रष्टुः सोम पर्वमानस्य चरतस्ते तव सर्गाः प्रखज्यमाना धाराः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यस्य किरणा इव प्रकाशमानाः । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं प्राच्छत । प्राखज्यंत ॥

केतुं कृण्वन्दिवस्परि विश्वा रूपाभ्यर्षसि । समुद्रः सोम पिन्वसे ॥८॥

केतुं । कृण्वन् । दिवः । परि । विश्वा । रूपा । अभि । अर्षसि । समुद्रः । सोम । पिन्वसे ॥८॥

हे सोम समुद्रः । समुद्रवन्ति यस्माद्रसाः स समुद्रः । स त्वं केतुं प्रज्ञानं कृण्वन्कुर्वन्नस्माकं विश्वा विश्वानि रूपाणि दिवोऽंतरिह्यादभ्यर्षसि । अभिपवसे । पिन्वसे । नानाविधानि धनानि चास्मभ्यं प्रयच्छसि ॥

हिन्वानो वाचमिष्यसि पर्वमान विधर्मणि । अक्रान्देवो न सूर्यः ॥९॥

हिन्वानः । वाचं । इष्यसि । पर्वमान । विधर्मणि । अक्रान् । देवः । न । सूर्यः ॥९॥

हे पवमान सोम हिवानः प्रियमाणस्त्वं वाचं शब्दमिष्यसि । प्रेरयसि । कदेत्युवाह । यदा तव रसः सूर्यो देवो न देव इव विधर्मणि विधारके पवित्रेऽक्रान् अक्रमीत् । तदेत्यर्थः ॥

इंदुः पविष्ट चेतनः प्रियः कवीनां मती । सृजदश्च रथीरिव ॥ १० ॥

इंदुः । पविष्ट । चेतनः । प्रियः । कवीनां । मती । सृजत् । अश्च । रथीःऽइव ॥ १० ॥

चेतनः प्रज्ञापकः प्रियो देवानां प्रीतिकर इंदुः सोमः कवीनां क्रांतकर्मणां स्रोतृणां मती मत्या सुत्या पविष्ट । पवते । अश्च हयं रथीरिव रथीवीर्मि खजत् । खजति च ॥ ३७ ॥

ऊर्मिर्यस्ते पवित्र आ देवावीः पर्यक्षरत् । सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ११ ॥

ऊर्मिः । यः । ते । पवित्रे । आ । देवऽअवीः । परिऽअक्षरत् । सीदन् । ऋतस्य ।

योनिं । आ ॥ ११ ॥

हे सोम ते तव यो देवावीर्देव ऊर्मिस्तरंग ऋतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमा सीदन् पवित्रे पर्यक्षरत् परि-
वरति तमूर्मिं खजतीति पूर्वच संबंधः ॥

स नो अर्ष पवित्र आ मदो यो देववीतमः । इंदुविद्राय पीतये ॥ १२ ॥

सः । नः । अर्ष । पवित्रे । आ । मदः । यः । देवऽवीतमः । इंदो इति । इंद्राय । पीतये ॥ १२ ॥

हे इंदो यस्त्वं देववीतमोऽतिशयेन देवकामो मदो मदकरश्च भवसि स त्वं नोऽस्माकं पवित्र इंद्रयिंद्रस्य पीतये पानायार्ष । पवस्व ॥

इषे पवस्व धारया मृज्यमानो मनीषिभिः । इंदो रुचाभि गा इहि ॥ १३ ॥

इषे । पवस्व । धारया । मृज्यमानः । मनीषिऽभिः । इंदो इति । रुचा । अभि ।

गाः । इहि ॥ १३ ॥

हे इंदो सोम मनीषिभिर्ऋत्विग्भिर्मृज्यमानः शोध्यमानस्त्वमिषेऽस्माकमन्नाय धारया पवस्व । ऋ । रुचा
रोचमानेनांधसा गाः पशूनभीहि । अभिगच्छ ॥

पुनानो वरिवस्कृधूर्जे जनाय गिर्वणः । हरै सृजान आशिरं ॥ १४ ॥

पुनानः । वरिवः । कृधि । ऊर्जे । जनाय । गिर्वणः । हरै । सृजानः । आऽशिरं ॥ १४ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीय हरि हरितवर्ण सोम आशिरं क्षीरं प्रति खजानो विखज्यमानः पुनानः
पूयमानस्त्वं जनाय यजमानार्थं वरिवो धनमूर्जमन्नं च कृधि । कृष ॥

पुनानो देववीतय इंद्रस्य याहि निष्कृतं । द्युतानो वाजिभिर्यतः ॥ १५ ॥

पुनानः । देवऽवीतये । इंद्रस्य । याहि । निऽकृतं । द्युतानः । वाजिऽभिः । यतः ॥ १५ ॥

हे सोम द्युतानो दीप्यमानो वाजिभिर्बलिभिर्यजमानैर्यतः संगृहीतो देववीतये यज्ञार्थं पुनानः पूयमान-
स्त्वमिंद्रस्य निष्कृतं स्थानं याहि । गच्छ ॥ ३८ ॥

प्र हिवानास इंद्वोऽच्छा समुद्रमाशवः । धिया जूता असृक्षत ॥ १६ ॥

प्र । हिवानासः । इंद्वः । अच्छ । समुद्रं । आशवः । धिया । जूताः । असृक्षत ॥ १६ ॥

आश्वो वेगवन्त इद्वः सोमाः समुद्रमन्तरिक्षमच्छ प्रति हिन्वाणासो हिन्वाणाः प्रेर्यमाणा धियांगुष्ठा
ब्रूताः कृष्टाश्च प्राकचत । चञ्चन्ते ॥

मर्मृजानास आयवो वृथा समुद्रमिदं वः । अगमन्तस्य योनिमा ॥१७॥

मर्मृजानासः । आयवः । वृथा । समुद्रं । इदं वः । अगमन् । ऋतस्य । योनिं । आ ॥१७॥

मर्मृजानासो मर्मृज्यमाना आयवो गन्तार इद्वः सोमा वृथायासं विनैव समुद्रमन्तरिक्षं गच्छन्ति ।
एतदेव दर्शयति । अतस्त्रोदकस्य योनिं स्थानमगमन् । गच्छन्तीति ॥

परि णो याह्यस्मयुर्विश्वा वसून् योजसा । पाहि नः शर्म वीरवन्त ॥१८॥

परि नः । याहि । अस्मयुः । विश्वा । वसूनि । योजसा । पाहि नः । शर्म । वीरवन्त ॥१८॥

हे सोम अस्मयुरस्मात्कामस्त्वं नोऽस्माकं विश्वा विश्वानि वसूनि धनान्योजसा बलेन सह परि याहि ।
रक्षार्थं परिगच्छ । अपि च नोऽस्माकं वीरवत्पुत्रवच्छर्म गृहं पाहि । रक्ष ॥

मिमाति वहिरेतशः पदं युजान ऋक्भिः । प्र यत्समुद्र आहितः ॥१९॥

मिमाति । वहिः । एतशः । पदं । युजानः । ऋक्भिः । प्र । यत् । समुद्रे ।
आहितः ॥१९॥

हे सोम यद्यदा यो वहिर्वहनशील एतशोऽथो मिमाति शब्दं करोति ऋक्भिर्ऋत्विग्भिः स्तोतृभिः पदं
यज्ञे युजानो निदधत् स्तोत्रश्रवणार्थमागच्छति तदा स यज्ञवाहकाश्चात्मा त्वं समुद्र उदके वसतीवरीषु
प्राहितो भवसि ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययमाप्नुर्ऋतस्य सीदति । जहात्यप्रचेतसः ॥२०॥

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । आप्नुः । ऋतस्य । सीदति । जहाति । अप्रचेतसः ॥२०॥

यद्यदापुर्वेगवान्सोम ऋतस्य यज्ञस्य हिरण्ययं हिरण्यमयं योनिं स्थानं । हिरण्यपाणिरभिषुणोतीत्युक्तं ।
आ सीदति तदानीमप्रचेतसो जहाति । विखजति । अस्तोतृणां यज्ञं नाभिगच्छति किंतु स्तोतृणामेव यज्ञम-
भिगच्छतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥

अभि वेना अनूषतेयक्षन्ति प्रचेतसः । मज्जन्त्यविचेतसः ॥२१॥

अभि । वेनाः । अनूषत । इयक्षन्ति । प्रचेतसः । मज्जन्ति । अविचेतसः ॥२१॥

वेनाः कांताः स्तोतारोऽभ्यनूषत । सोममभिषुवन्ति । प्रचेतसः सुमतय इयक्षन्ति । यष्टुमिच्छन्ति च । अवि-
चेतसः । विशिष्टमतयो विचेतसः । अविचेतसो विपरीतमतय इत्यर्थः । मज्जन्ति । निमज्जन्ति । ये सोमं
नाभिषुवन्ति न यजन्ति च ते नरके पतन्तीत्यर्थः ॥

इंद्रायेंदो मरुत्वन्ते पर्वस्व मधुमत्तमः । ऋतस्य योनिमासदं ॥२२॥

इंद्राय । इंद्रो इति । मरुत्वन्ते । पर्वस्व । मधुमत्तमः । ऋतस्य । योनिं । आसदं ॥२२॥

हे इंद्रो सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन मधुमांस्त्वमुतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमासदमुपवेष्टुं मरुत्वत इंद्रायें-
दार्थं पर्वस्व । चर ॥

तं त्वा विप्रा वचोविदः परिष्कृण्वन्ति वेधसः । सं त्वा मृजंत्यायवः ॥ २३ ॥

तं । त्वा । विप्राः । वचः ऽविदः । परि । कृण्वन्ति । वेधसः । सं । त्वा । मृजन्ति । आयवः ॥ २३ ॥

हे सोम तं पवमानं त्वा त्वां विप्राः प्राज्ञा वेधसः कर्मणां कर्तारो वचोविदः स्तोतारः परिष्कृण्वन्ति । अलंकुर्वन्ति । अपि च त्वा त्वामायवो मनुष्याः सं मृजन्ति । सम्यक् शोधयन्ति ॥

रसं ते मित्रो अर्यमा पिबन्ति वरुणः कवे । पवमानस्य मरुतः ॥ २४ ॥

रसं । ते । मित्रः । अर्यमा । पिबन्ति । वरुणः । कवे । पवमानस्य । मरुतः ॥ २४ ॥

हे कवे क्रांतकर्मन् सोम पवमानस्य चरतस्ते तव रसं मित्रोऽर्यमा च वरुणश्च मरुतश्चेति सर्वे देवाः पिबन्ति ॥

त्वं सोम विपश्चितं पुनानो वाचमिष्यसि । इंदो सहस्रभर्णसं ॥ २५ ॥

त्वं । सोम । विपः ऽचितं । पुनानः । वाचं । इष्यसि । इंदो इति । सहस्रं ऽभर्णसं ॥ २५ ॥

हे इंदो दीप्त सोम पुनानः पूयमानस्त्वं विपश्चितं प्रज्ञया पवित्रां सहस्रभर्णसं बज्रभरणां वाचमिष्यसि । प्रेरयसि ॥ ४० ॥

उतो सहस्रभर्णसं वाचं सोम मखस्युवं । पुनान इंदवा भर ॥ २६ ॥

उतो इति । सहस्रं ऽभर्णसं । वाचं । सोम । मखस्युवं । पुनानः । इंदो इति । आ । भर ॥ २६ ॥

उतो अपि च हे इंदो दीप्त सोम पुनानः पूयमानस्त्वं सहस्रभर्णसं सहस्रभरणां मखस्युवं धनकामां वाचमस्मभ्यमा भर । आहर ॥

पुनान इंदवेषां पुरुहूत जनानां । प्रियः समुद्रमा विश ॥ २७ ॥

पुनानः । इंदो इति । एषां । पुरुहूत । जनानां । प्रियः । समुद्रं । आ । विश ॥ २७ ॥

हे पुरुहूत बज्रभिराजतेंदो सोम पुनानः पूयमानस्त्वमेषामस्निन्यागे स्तोत्रं कुर्वतां जनानां प्रियः सन् समुद्रं द्रोणकलशमा विश । प्रविश ॥

दविद्युतत्या रुचा परिष्टोभन्त्या कृपा । सोमाः शुक्रा गवाशिरः ॥ २८ ॥

दविद्युतत्या । रुचा । परि ऽस्तोभन्त्या । कृपा । सोमाः । शुक्राः । गोऽश्वाशिरः ॥ २८ ॥

शुक्रा उज्ज्वला दविद्युतत्या द्योतमानया रुचा दीप्त्या परिष्टोभन्त्या परितः शब्दायमानया कृपा धारया च युक्ताः सोमा गवाशिरो भवन्ति । गव्येन पयसा मिश्रिता भवन्तीत्यर्थः ॥

हिन्वानो हेतुभिर्यत आ वाजं वाज्यक्रमीत् । सीदन्तो वनुषो यथा ॥ २९ ॥

हिन्वानः । हेतुऽभिः । यतः । आ । वाजं । वाजी । अक्रमीत् । सीदन्तः । वनुषः ।

यथा ॥ २९ ॥

वाजी बलवान् सोमो हेतुभिः प्रेरकैः स्तोतृभिर्हिन्वानः स्तोत्रैः प्रेर्यमाणो यतः संयतः सन् वाजं यागाख्यं युद्धमाक्रमीत् । आक्रामति । तच्च वृष्टांतः । यथा वनुषो हंतारो भटाः सीदन्तो युद्धं प्रविशन्त आक्रामन्ति तद्वदित्यर्थः ॥

चृधक् सोम स्वस्तये संजग्मानो दिवः कविः । पवस्व सूर्यो दृशे ॥३०॥

चृधक् । सोम । स्वस्तये । संजग्मानः । दिवः । कविः । पवस्व । सूर्यः । दृशे ॥३०॥

हे सोम कविः ज्ञातः सूर्यः सुवीर्यस्त्वमृधगृध्रवन् । तथा च यास्कः । अर्धगिति पृथग्भावस्यानुपवचनं भवत्यथापृधोत्वर्थे दृश्यते । नि० ४. २५. । इति । संजग्मानः संगच्छमानः स्वस्तये दृशे दर्शनाय च दिवः पवस्व । चर ॥ ॥४९॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽस्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये सप्तमाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

ह्रिन्वतीति त्रिंशद्वचं पंचमं सूक्तं । वरुणपुत्रस्य भुगोरार्षं मार्गवस्य जमदग्नेर्वा गायत्रं पवमानसोमदेव-
ताकं । तथा चानुक्रम्यते । ह्रिन्वति भुगुर्वारुणिर्जमदग्निर्वेति ॥ गतो विनियोगः ॥

ह्रिन्वति सूरमुस्रयः स्वसारो जामयस्पतिं । महामिदं महीयुवः ॥१॥

ह्रिन्वति । सूरं । उस्त्रयः । स्वसारः । जामयः । पतिं । महं । इदं । महीयुवः ॥१॥

अत्र सर्वत्र पवमानः सोमः स्तूयते । तत्रादावृषिः सोमं प्रत्याह । मदीया अंगुलयस्त्वामभिषोतुं प्रेरयं-
तीति । तदुच्यते । स्वसारः । अंगुलिनामैतत् । सुष्ठु कर्मसु प्रेर्यत अस्त्रिभिभरिति स्वसारः । जामय एकस्मात्पा-
णेरुत्पन्नत्वात्परस्परं बंधुभूता उस्त्रयः कर्मार्थं निवसंत्यः । सर्वत्र गन्त्र इत्यर्थः । तादृशोऽंगुलयो महीयुवस्त्व-
दभिषवं कामयमानाः सत्यः सूरं सुवीर्यं सोमे पीते वीर्यं भवतीति शोभनवीर्यकारणं वा सर्वेषां कर्मणि
प्रेरकं वा तादृशं पतिं सर्वस्य स्थावरजन्मजगतस्य स्वामिनं यस्माद्विवार्थमिच्छतेऽत एव महं देवेभ्यो
दीयमानत्वेन महान्तं महनीयं वेदं ग्रहेषु स्वंदमानं सोमं ह्रिन्वति । प्रेरयति ॥ हि वर्धनगत्योः स्वादिः ॥

पवमान रुचार्चु देवो देवेभ्यस्परि । विश्वा वसून्वा विश ॥२॥

पवमान । रुचाऽरुचा । देवः । देवेभ्यः । परि । विश्वा । वसूनि । आ । विश्वा ॥२॥

हे पवमान दशापवित्रेण पूयमान यद्वा पुनान शुद्ध सोम रुचार्चु ॥ रुच दीप्तौ ॥ सर्वेण तेजसा देवो
दीप्यमानस्त्वं देवेभ्यः परि देवेभ्यः सकाशाद्विद्या व्याप्तानि सर्वाणि ब्रह्मणि वसूनि धनान्यस्माकमा विश ।
प्रापय । यद्वा । देवेभ्यस्तदर्थं सर्वाणि वसूनि निवासस्थानानि ग्रहादीन्या विश । समंतात्प्रविश ॥

आ पवमान सुष्टुतिं वृष्टिं देवेभ्यो दुवः । इषे पवस्व संयतं ॥३॥

आ । पवमान । सुऽस्तुतिं । वृष्टिं । देवेभ्यः । दुवः । इषे । पवस्व । संयतं ॥३॥

हे पवमान पूयमान पुनान वा सोम सुष्टुतिं शोभनस्तुतियुक्तां वृष्टिं देवेभ्यो देवानां दुवः ॥ सुपां मुलुगिति
चतुर्थ्या लुक् ॥ दुवसे परिचरणाया पवस्व । आगमय । त्वं यथा मदीयया स्तुत्या वृष्टिर्भविष्यति तथा
कुर्वित्वर्थः । किंचास्माकमिषेऽन्नार्थं च संयतं सम्यगस्मान् संगच्छंतीं वृष्टिं कुरु । यद्वा । दुवः परिचर्यामभिलक्ष्य
क्रियमाणां सुष्टुतिं शोभनस्तुतिरूपां वृष्टिं । ब्रह्मस्तुतिमित्यर्थः । एतां देवेभ्यः प्रापय ॥

वृषा॒ ह्यसि॑ भ॒नुना॑ द्यु॒मन्तं॑ त्वा हवामहे । प॒र्वमान॑ स्वा॒ध्यः ॥४॥

वृषा॑ । हि । असि॑ । भ॒नुना॑ । द्यु॒मन्तं॑ । त्वा । ह॒वाम॑हे । प॒र्वमान॑ । सु॒ऽआ॒ध्यः ॥४॥

हे पर्वमान पूयमान सोम स्वाध्यः सुकर्माणो वयं भानुना रश्मिना द्युमन्तं बुधिमन्तं त्वा त्वां हवामहे । आहूयामः । हि यस्मात्त्वं वृषा कामानां वर्धयितासि ॥

आ प॒वस्व॑ सु॒वीर्यं॑ म॒न्दमानः॑ स्वायुध । इ॒हो ष्वि॑द्वा ग॒हि ॥५॥

आ । प॒वस्व॑ । सु॒वीर्यं॑ । म॒न्दमानः॑ । सु॒ऽआ॒युध॑ । इ॒हो इति॑ । सु । इ॒न्दो इति॑ । आ । ग॒हि ॥५॥

हे स्वायुध । यच्चै स्फचकपाशादीनि दशायुधानीत्यभिधीयते । शोभनानि तानि यस्व स तथोक्तः । यद्वा । धनुरादीन्यायुधानि यस्व सः । तादृश हे सोम त्वं मन्दमानो मोदमानः सन् । यद्वा । चतुर्णोत्तरार्थः । देवान् स्वयं मादयन् । सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमस्माकमा पवस्व । पवतिर्गत्यर्थः । आ प्रापय । किंच हे इन्दो यद्वा यद्वा चरणशीलं सोम इहो । इह उ पददयं । उ इत्यवधारणे । इहेवास्मादीये यच्च एव सुहा गहि । आगच्छ ॥ ॥ ५ ॥

यद॒ङ्घ्रिः प॑रिषि॒च्यसे॑ मृ॒ज्यमानो॑ ग॒भस्त्योः॑ । दु॒णां स॒धस्य॑म॒श्रुषे॑ ॥६॥

यत् । अ॒तऽभिः॑ । प॒रिऽसि॒च्यसे॑ । मृ॒ज्यमानः॑ । ग॒भस्त्योः॑ । दु॒णां । स॒धऽस्यं॑ । अ॒श्रुषे॑ ॥६॥

हे सोम गभस्त्योः । बाहुनामैतत् । बभसति दीपयति निर्मथुंत्वाभ्यामपिमिति गभस्ती बाहू । तथोर्मुश्र्यमानस्ताभ्यां शोधमानः सन्नङ्घ्रिः । सोमसेचनार्थं चतुर्विधा आपः । ताभिर्वसतीवरीभिरैकधनाभिस्त यद्वा परिषिच्यसे परितः सिच्यमानो भवसि तदानो दुणा द्रुममयेन पारिल्लवेन पात्रेण गृह्यमाणः सन् सधस्यं सह तिष्ठत्यत्रेति सधस्यं स्थानं यद्वाचमसादिकमश्रुषे । प्राप्नोषि ॥

प्र सोमा॑य व्य॒श्ववत्प॑र्व॒मानाय॑ गायत । म॒हे स॒हस्र॑चक्ष॒से ॥७॥

प्र । सोमा॑य । व्य॒श्वऽवत् । प॒र्व॒मानाय॑ । गा॒यत॑ । म॒हे । स॒हस्र॑ऽचक्ष॒से ॥७॥

हे स्तोतारः पर्वमानाय दशपवित्रेण पूयमानाय पुनानाय वा सोमाय प्र गायत । प्रकर्षेण सामगानं कुर्वत । अभिष्टुत वा । कथमिव । व्यश्ववत् । यथा पूर्वं व्यश्वो नामर्षिः सोममगासीत् तद्वयमपि । कीदृशाय । महे महते देवेभ्यः स्वीक्रियमाणत्वेन गुणादिभिर्वा महत्त्वयुक्ताय सहस्रचक्षसे । प्रयोगबाहुल्यापेक्षमेतद्वचनं । सहस्रसंख्याकस्तोत्रयुक्ताय । यद्वा । गानाविधिर्देवैरेकधा द्रष्टव्याय सोमायेति ॥

यस्य॑ वर्णं॑ मधु॒श्रुतं॑ ह॒रिं हि॒न्वन्त्य॑द्रिभिः । इ॒न्दुमि॑न्द्राय पी॒तये॑ ॥८॥

यस्य॑ । वर्णं॑ । म॒धुऽश्रुतं॑ । ह॒रिं । हि॒न्वन्ति॑ । अ॒द्रिऽभिः॑ । इ॒न्दुं । इ॒न्द्राय॑ । पी॒तये॑ ॥८॥

हे अध्वर्यादयः वर्णं शत्रूणां वारकं येनासौ पीयते तेन मत्तेन शत्रवः संप्रहार्यन्त इति शत्रुनिवारणसमर्थं मधुश्रुतं मधुररमस्य आवधितारं हरिं हरितवर्णमिन्दुं । इधरेतद्रूपमत्रेष्यते । सर्वतो दीप्यमानं । उन्द क्लेदन इत्यस्माद्वा । अभिषवानन्तरं पात्रेषु चरणशीलं । यस्य सोमस्य तव कारणमंशुमद्रिभिर्हिन्वन्ति प्रेरयन्ति । अभिषुण्वन्तीत्यर्थः । इन्द्राय पीतय इन्द्रस्य पानाय । तदर्थमित्यर्थः ॥

तस्य॑ ते वा॒जिनो॑ व॒यं वि॒श्वा ध॒नानि॑ जि॒ग्युषः॑ । स॒खित्व॑मा वृ॒णीम॑हे ॥९॥

तस्य॑ । ते । वा॒जिनः॑ । व॒यं । वि॒श्वा । ध॒नानि॑ । जि॒ग्युषः॑ । स॒खिऽत्वं । आ । वृ॒णीम॑हे ॥९॥

हे सोम वाजिनः संभृतहविष्का वयं विश्वा विद्यानि सर्वाणि व्याप्तानि वा शत्रुधनानि जिग्युषो जितव-

तस्य पूर्वोक्तलक्षणस्य प्रसिद्धस्य वा ते तव सखित्वं सुखसोतुल्यं सख्यमा वृणीमहे । संभजामहे । अस्मभ्यं धनं देहीति संभजनं कुर्म इत्यर्थः ॥ जिरयुषः । जि जये । लिटि कृत्सी वस्त्रिकाजदिति नियमादिदभावः । सन्निटोर्जैरित्यभ्यासादुत्तरस्य कवर्गादेशः । असि परतो वसोः संप्रसारणं । क्लृप्तप्रत्ययस्वरः ॥

वृषा पवस्व धारया मरुत्वते च मत्सरः । विश्वा दधान् ओजसा ॥१०॥

वृषा । पवस्व । धारया । मरुत्वते । च । मत्सरः । विश्वा । दधानः । ओजसा ॥१०॥

हे सोम त्वं वृषा सोतृणामभिमतफलस्य वर्षकः सन् धारया त्वदीयया पवस्व । द्रोणकलशमागच्छ । पवतिर्गतिकर्मा । आगतस्त्वं यदास्माभिरिन्द्राय दीयसे तदा मरुत्वते सहाया मरुतो यस्य संति तस्मा इन्द्राय मत्सरो मदकरश्च भव । कोदृशः । विश्वा विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा धनान्योजसात्मीयेन बलेन युक्तः सन् सोतृभ्यस्तानि दधानः प्रयच्छन् । त्वं मादयिता भवेति समन्वयः ॥ ॥२॥

तं त्वा धर्तारमोण्योऽः पवमान स्वर्दृशं । हिवे वाजेषु वाजिनं ॥११॥

तं । त्वा । धर्तारं । ओण्योः । पवमान । स्वःऽदृशं । हिवे । वाजेषु । वाजिनं ॥११॥

हे पवमान पूयमान पुमान वा हे सोम ओण्योः । यावापुष्टिवीनामैतत् । तयोर्धर्तारं धारकं अत एव स्वर्दृशं स्वर्गस्य सूर्यस्य वा द्रष्टारं सर्वदेवैर्द्रष्टव्यं वा वाजिनं बलवंतं पूर्वोक्तगुणप्रसिद्धं त्वा त्वां वाजेषु संयामिषु हिवे । प्रेरयामि । यद्वा । वाजेष्वप्येषु विषयेषु हिनोमि । अन्नादिकं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

अया चित्तो विपानया हरिः पवस्व धारया । युजं वाजेषु चोदय ॥१२॥

अया । चित्तः । विपा । अनया । हरिः । पवस्व । धारया । युजं । वाजेषु । चोदय ॥१२॥

हे पवमान अया ॥ अय पय गती ॥ कर्मार्थमितस्ततो गच्छन्तीभिरनया विपा ॥ विप प्रेरणे । हवींश्चप्री प्रेरयतीति विपोऽगुलयः । एकवचनं क्वांसं । प्रत्येकविवक्षया वा ॥ एताभिर्मदीयाभिरंगुलीभिश्चित्तो ज्ञातः । निर्गतोऽभिषुतो हरिर्हरितवर्णस्त्वं धारया संततया पवस्व । द्रोणकलशं यद्वाङ्मागच्छ त्वं । किंच युजं सखायमिन्द्रं वाजेषु संयामिषु चोदय । प्रेरय । यदास्माभिरिन्द्रार्थं सोमो दीयते तदा तत्पानेन हृष्टः सञ्चक्रुन् हन्तीत्यर्थः ॥

आ न इंदो महीमिषं पवस्व विश्वदर्शतः । अस्मभ्यं सोम गातुवित् ॥१३॥

आ । नः । इंदो इति । मही । इषं । पवस्व । विश्वऽदर्शतः । अस्मभ्यं । सोम । गातुऽवित् ॥१३॥

हे इंदो चरणशील दीपनशील वा हे सोम विश्वदर्शतो विश्वः सर्वदर्शनीयः । यद्वा । विश्वं सर्वं वस्तुजातं दर्शते ज्ञायतेऽनेनेति । स विश्वस्य प्रकाशक इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महीमिषं महत्प्रभुतमन्नं नोऽस्मभ्यमा पवस्व । आगमय । प्रयच्छेत्यर्थः । किंच हे सोमाभिपूयमाण पवमान अस्मभ्यं गातुवित् स्वर्गमार्गस्य लभयिता ज्ञापयिता भव ॥

आ कलशा अनूषतेदो धाराभिरोजसा । इन्द्रस्य पीतये विश ॥१४॥

आ । कलशाः । अनूषत । इंदो इति । धाराभिः । ओजसा । आ । इन्द्रस्य । पीतये । विश ॥१४॥

हे इंदो चरणशील सोम ओजसा बलेन युक्तस्य तव धाराभिर्निरंतराभिः सहिताः कलशाः ॥ प्रयोगवा-
ज्ज्यापेक्षमेतद्गुणवचनं ॥ द्रोणकलशा आनूषत । सोतृभिराभिमुख्येन सूयते । सोमाभिषवकाले ह्युत्तिजः
सुवन्ति खलु । ततस्त्वमिन्द्रस्य पीतये पाणाया द्दिश । यद्वाङ्ममसांश्च प्रविश ॥

यस्य ते मद्यं रसं तीव्रं दुहंत्यद्रिभिः । स पवस्वाभिमातिहा ॥ १५ ॥

यस्य ते । मद्यं । रसं । तीव्रं । दुहन्ति । अद्रिभिः । सः । पवस्व । अभिमातिहा ॥ १५ ॥

हे सोम यस्य ते तव मद्यं मदकरं तीव्रं चिप्रं मदकारिणं रसमद्रिभिर्घावभिरध्वर्वाद्यो दुहन्ति अभिषु-
ण्वन्ति स तादृशस्त्वमभिमातिहा । अभितो मातिरभिमनं येषां ते शत्रवः । पापकृपाणां शत्रूणां हंता सः
पवस्व । सर्वतो गच्छ । ये ऽभिषुण्वन्ति ते पापरहिताः सुकृतिनो भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

राजा मेधाभिरीयते पवमानो मनावधि । अंतरिक्षेण यातवे ॥ १६ ॥

राजा । मेधाभिः । ईयते । पवमानः । मनौ । अधि । अंतरिक्षेण । यातवे ॥ १६ ॥

मनौ मनुष्ये यागं कुर्वाणे सति । यद्वा । मनावधि । मनुर्मंतव्यो यज्ञः । तस्मिन्पवमानः पूयमानः पुनानो
वा राजा । राजशब्देन सोमोऽभिधीयते । सोमं राजानमक्रौणित्यादिषु दृष्टत्वात् । स राजा मेधाभिः
स्तुतिभिः सहेयते । गच्छति । किमर्थं । अंतरिक्षेणाकाशमार्गेण द्रोणकलशं प्रति यातवे यातुं । द्रोणाभिगम-
नकाले हि स्तोतृभिः स्तूयते खलु ॥

आ न इंदो शतग्विनं गवां पोषं स्वध्वं । वह्ना भगन्तिमृतये ॥ १७ ॥

आ । नः । इंदो इति । शतग्विनं । गवां । पोषं । सुध्वं । वह् । भगन्ति । मृतये ॥ १७ ॥

हे इंदो पात्रेषु क्षरणशील दीपनशील वा हे सोम शतग्विनं शतसहस्रसंख्याभिर्गोभिर्युक्तं गवां पोषं
गवादीनां पुष्टिवर्धनं स्वध्वं शोभनाद्यसंगसहितं भगन्ति भगदन्ति भजनीयधनदानं चोतये रक्षणाय नो
ऽस्माकमा वह् । प्रापय । गवादींश्च तेषां च वृद्धिं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

आ नः सोम सहो जुवो रूपं न वर्चसे भर । सुष्वाणो देववीतये ॥ १८ ॥

आ । नः । सोम । सहः । जुवः । रूपं । न । वर्चसे । भर । सुस्वानः । देववीतये ॥ १८ ॥

हे सोम देववीतये देवपानाय देवानां कामाय वा सुष्वाणोऽभिषूयमाणोऽभिषुतो भव त्वं । सहः शत्रु-
भिभवनसमर्थ बलं जुवः । जु इति गत्यर्थः । शत्रून्मति शीघ्रगमनं च । यद्वा । सर्वतो गमनशीलं । किंच । नेति
चार्थः । वर्चसे ॥ वर्च दीप्तिः ॥ दीप्तिं सर्वत्र प्रकाशनाय रूपं च नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । प्रयच्छ ॥

अर्षा सोम द्युमत्तमोऽभि द्रोणानि रोरुवत् । सीदञ्छ्येनो न योनिमा ॥ १९ ॥

अर्षं । सोम । द्युमत्तमः । अभि । द्रोणानि । रोरुवत् । सीदन् । श्येनः । न ।

योनिं । आ ॥ १९ ॥

हे सोमामिषूयमाण पवमान द्युमत्तमोऽतिशयेन दीप्तिमांस्त्वं द्रोणानि ॥ प्रयोगवाङ्मनोपिबेतद्वृक्षवचनं ॥
द्रोणानि लक्ष्मीकृत्य रोरुवत्पुनःपुनर्भृशं वा शब्दं कुर्वन्तर्ष । तानागच्छ । दशापविचमध्यान्निर्गतः सोमोऽवि-
च्छिन्नधारया द्रोणकलशे पतच्छब्दं करोति खलु । तत्र दृष्टान्तः । श्येनो न यथा सीदन् सर्वतो गच्छञ्छेनः
शंसनीयगतिः पक्षी योनिं स्वस्थानं कुलायं प्रति भृशं शब्दायमानः सन्नागच्छति तद्वत् ॥

अप्सा इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुद्भ्यः । सोमो अर्षति विष्णवे ॥ २० ॥

अप्साः । इन्द्राय । वायवे । वरुणाय । मरुद्भ्यः । सोमः । अर्षति । विष्णवे ॥ २० ॥

अप्सा वसतीवरीनामधेयानामपां संभक्ता ॥ षण् संभक्ता । जनसनेति विद् । आत्वं विद्वनोरिति ॥ तादृशः

सोमोऽर्षति । द्रोणकलशमागच्छति । किमर्थं । इंद्राय । सर्वदेवानां प्रथम एवेन्द्रः सोमं पिबति तस्मात्पूर्वमेवाभिहितः । तस्मै वायवे तत्सहायाय च । ऐन्द्रवायवे हीन्द्रस्यानंतरं वायुः सोमं पिबति तस्मात्तदनु वायुरुक्तः । तस्मै च वरुणाय मरुतो मितं शब्दं कुर्वन् एतन्नामकेभ्यो देवेभ्यो विष्णवे सर्वजगद्वापि विष्णवे च । एतेषां पातुं सोमः स्रवतीत्यर्थः ॥ ४॥

इषं तोकाय नो दधत्स्मभ्यं सोम विश्वतः । आ पवस्व सहस्रिणं ॥ २१ ॥

इषं तोकाय । नः । दधत् । अस्मभ्यं । सोम । विश्वतः । आ । पवस्व । सहस्रिणं ॥ २१ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं तोकाय पुत्रायेषमन्नं दधद्विदधत्प्रयच्छन् सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं धनं विश्वतः सर्वतो दिवस्सभ्यं चा पवस्व । आ प्रयच्छ । अस्मभ्यं पुत्राय चान्नधनादिकं प्रयच्छत्यर्थः ॥

ये सोमांसः पशवन्ति ये अर्वावन्ति सुन्विरे । ये वादः शर्यणावन्ति ॥ २२ ॥

ये । सोमांसः । परावन्ति । ये । अर्वावन्ति । सुन्विरे । ये । वा । अदः । शर्यणावन्ति ॥ २२ ॥

एतदादिभ्यामुग्भ्यामिन्द्रार्थं सर्वत्र सोमाभिषवोऽस्तीत्याह । ये सोमांसः सोमाः परावन्ति विप्रकृष्टेऽतिदूरे देशे ये वार्वावत्यन्तिके देशे इंद्रार्थं सुन्विरे अभिषूयन्ते अभ्यषूयन्त ये वा शर्यणावन्ति । कुर्वन्त्यस्य जघनार्थं शर्यणावत्संज्ञकं मधुररसयुक्तं सोमवत्सरोऽस्ति । अदोऽस्मिन्तरसि मुरसा ये सोमा इंद्रायाभिषूयन्ते तेऽस्माकमभिमतफलं प्रयच्छत्विति वक्ष्यमाणेन संबंधः ॥

य आर्जीकेषु कृत्वसु ये मध्ये पस्त्यानां । ये वा जनेषु पंचसु ॥ २३ ॥

ये । आर्जीकेषु । कृत्वऽसु । ये । मध्ये । पस्त्यानां । ये । वा । जनेषु । पंचऽसु ॥ २३ ॥

ये वा सोमा आर्जीकेषु । ऋजीकानामदूरमवा आर्जीका देशाः । तेषु तथा कृत्वसु । कृत्वान इति देशाभिधानं । तेषु कर्मवत्सु देशेषु च किंच पस्त्यानां सरस्वत्यादीनां नदीनां मध्ये समीपे च ये सोमा अभिषूयन्ते । ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्त्वमासत । ऐ० ब्रा० २. १०. । इत्यादिषु नदीतीरे यज्ञकरणस्य श्रवणात् । किंच जनेषु पंचसु । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंच जनाः । तेषु च ये वा सोमा अभिषुताः ते सोमा अस्माकमभिमतं प्रयच्छत्वित्युत्तरेण संबंधः ॥

ते नो वृष्टिं दिवस्परि पवन्तामा सुवीर्यं । सुवाना देवास इंदवः ॥ २४ ॥

ते । नः । वृष्टिं । दिवः । परि । पवन्तां । आ । सुऽवीर्यं । सुवानाः । देवासः । इंदवः ॥ २४ ॥

सुवानास्तत्र चात्र चाभिषूयमाणा देवा दीपनशीलाः सुत्या वेदवो यहेषु चमसेषु च चरन्तसे सोमा नोऽस्माकं दिवस्परि । परिशब्दः पंचमीशोक्तकः । अंतरिक्षादादित्याद्वा वृष्टिं । अपी प्रास्ताकृतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठति आदित्याज्जायते वृष्टिरिति वृष्टिकारणत्वात् । किंच सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रं च धनादिकं वा आ पवन्तां । प्रापयंतु । यजमानः सोमेनाभिमतफलानि प्राप्नोति खलु ॥

पवन्ते हर्यतो हरिर्गृणानो जमदग्निना । हिन्वानो गोरधि त्वचि ॥ २५ ॥

पवन्ते । हर्यतः । हरिः । गृणानः । जमत्ऽअग्निना । हिन्वानः । गोः । अधि । त्वचि ॥ २५ ॥

हर्यतो देवान् कामयमानो हरिर्हरितवर्णः किंच गोस्त्वयध्यानबुद्धे चर्मणि हिन्वानः प्रेर्यमाणः स सोमो जमदग्निना मंचद्रघ्रर्षिणा गृणानः स्तूयमानः सन् पवन्ते । दशापवित्रेण पूतो भवति । यद्वा । पाचाख्यभिगच्छति ॥ ५॥

प्र शुक्रासो वयो जुवो हिन्वानासो न सप्रयः । श्रीणाना अप्सु मृजत ॥ २६ ॥

प्र। शुक्रासः। वयःऽजुवः। हिन्वानासः। न। सप्रयः। श्रीणानाः। अप्सु। मृजत ॥ २६ ॥

शुक्रासः शुक्रा दीप्यमाना वयोजुवोऽन्नं प्रेरयंतः । यद्यदपेक्ष्य देवेभ्यः सोमं प्रयच्छंति तत्तदपेक्षितं सोमो ददाति । ते सोमाः श्रीणाना दधिहीरादिभिः श्रीयमाणाः संतोऽप्सु वसतीवरीष्वेकधनासु च मृजत । ऋत्विग्भिः प्रमृज्यंति । शोधयंति । तत्र दृष्टान्तः । हिन्वानासो न सप्रयः । अश्वनामैतत् । यथाश्वा हिन्वानासो हिन्वानाः सादिभिः प्रेर्यमाणाः संतोऽप्सु तैरेव प्रशोधिता भवंति तद्वत् ॥

तं त्वा सुतेष्वाभुवो हिन्विरे देवतातये । स पवस्वानया रुचा ॥ २७ ॥

तं। त्वा। सुतेषु। आऽभुवः। हिन्विरे। देवऽतातये। सः। पवस्व। अनया। रुचा ॥ २७ ॥

अथ प्रत्यक्षतः । हे सोम आभुवः । कर्मकरणार्थं समंताद्भवन्तीत्याभुव ऋत्विजः । ते सुतेषु । सुतोऽभिषुतः सोमः । तद्वत्सु यज्ञेषु देवतातये ॥ सर्वदेवात्तातिलिखितं स्वार्थिकस्तातिल ॥ इंद्रादिदेवेभ्यस्तं तादृशं प्रसिद्धं त्वा त्वां हिन्विरे । यावभिः प्रेरयंति । अभिषुवन्तीत्यर्थः । ततः सोऽभिषुतः स त्वमनया रुचा दीप्यमानया धारया द्रोणकलशं प्रति पवस्व । आगच्छ । पवतिर्गतिकर्मा । यद्वा । अनया मदीयया रुचा क्षुत्या सह कलशमागच्छ । कलशाभिगमनकाले हि सोमं क्षुवंति ॥

आ ते दक्षं मयोभुवं वह्निमद्या वृणीमहे । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ २८ ॥

आ। ते। दक्षं। मयःऽभुवं। वह्निं। अद्या। वृणीमहे। पांतं। आ। पुरुऽस्पृहं ॥ २८ ॥

हे सोम यष्टारो वयं ते तव स्वभूतं दक्षं बलमद्यास्मिन्यागदिन आभिमुख्येना वृणीमहे । संभजामहे । कीदृशं । मयोभुवं सुवस्व भावकं वह्निं धनादीनां प्रापकं पांतं शत्रुभ्यो रक्षकं पुरुस्पृहं बह्वभिः स्पृहणीयं काम्यमानं बलमिति ॥

आ मंद्रमा वरेण्यमा विप्रमा मनीषिणं । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ २९ ॥

आ। मंद्रं। आ। वरेण्यं। आ। विप्रं। आ। मनीषिणं। पांतं। आ। पुरुऽस्पृहं ॥ २९ ॥

हे सोम मंद्रं मदकरं क्षुत्वं वा त्वामा वृणीमहे । वरेण्यं सर्वैर्वरेणीयं संभजनीयं च । किंच विप्रं मेधाविनं त्वा । तथा मनीषिणं । मनस ईषा मनीषा । तद्वतं क्षुतिमतं वा त्वामा वृणीमहे । प्रत्येकं विशेषणापेक्षया आ इत्युपसर्गः कृतः । किंच पांतं सर्वेषां रक्षकं पुरुस्पृहं बह्वभिः स्पृहणीयं च त्वां संभजामहे ॥

आ रयिमा सुचेतुनमा सुक्रतो तनूष्वा । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ ३० ॥

आ। रयिं। आ। सुऽचेतुनं। आ। सुक्रतो इति सुऽक्रतो। तनूषु। आ। पांतं।

आ। पुरुऽस्पृहं ॥ ३० ॥

हे सुक्रतो शोभनयज्ञ सोम त्वदीयं रयिं धनं वयमा वृणीमहे । किंच सुचेतुनं ॥ चित्ती संज्ञाने । भाव श्रीणादिकं उनम्रत्ययः ॥ मुञ्चानं च । तनूष्वस्मत्पुत्रेषु च धनं मुञ्चानं च त्वमा विधेहि । यद्वा । पुत्रार्थं वयमा वृणीमहे । तथा पांतं सर्वस्य रक्षकं पुरुस्पृहं बह्वभिर्यष्टुभिः काम्यमानं त्वां संभजामहे ॥ ६ ॥

पवस्वेति त्रिशद्वचं षष्ठं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । पवस्व शतं वैखानसा अष्टादशगुण्यरास्त्रिंशत्स आपेक्ष्य इति । शतसंख्याका वैखानसाख्याः संहता ऋषयः । त्वं सोम सूर इत्येषानुष्टुप । श्रिष्टा गायत्र्यः । अप आचूंषीत्या-वास्त्रिंशः पवमानविशिष्टाभिदेवताकाः । अन्यासां पवमानः सोमो देवता ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

पवस्व विश्वचर्षणेऽभि विश्वानि काव्या । सखा सखिभ्य ईद्मः ॥ १ ॥

पवस्व । विश्वऽचर्षणे । अभि । विश्वानि । काव्या । सखा । सखिभ्यः । ईद्मः ॥ १ ॥

हे विश्वचर्षणे सर्वव्यापित्वेन सर्वस्य द्रष्टृहे सोम सखा सुत्यस्तोतृयष्टव्ययष्टलक्षणेन संबन्धेन सखिभूतस्व-
मीड्यः स्तोतव्यः सन् सखिभ्यो हविष्प्रदानेनोपकारकत्वान्निचभूतेभ्योऽस्मभ्यं विश्वानि सर्वाणि काव्या कवेः
कर्माणि काव्यानि ॥ ब्राह्मणादित्वात् यञ् ॥ सर्वाणि स्तोत्राण्यभि लक्ष्यीकृत्य पवस्व । आगच्छ ॥

ताभ्यां विश्वस्य राजसि ये पवमान धामनी । प्रतीची सोम तस्थतुः ॥ २ ॥

ताभ्यां । विश्वस्य । राजसि । ये इति । पवमान । धामनी इति । प्रतीची इति ।

सोम । तस्थतुः ॥ २ ॥

हे पवमान दशापवित्रेण पूयमान पुनान वा हे सोम ये धामनी पूर्वपक्षापरपक्षयोर्लतारूपस्य सोमस्य
तवैकैकपर्णवृद्धिद्वासाभ्यां तव स्वभूता पूर्वादिपर्वा । यद्वा । ये धामनी नामनी अंशुसोमात्मके । अपि प्रतीची
त्वदभिमुखं गच्छतां गच्छती वा पर्वा नामनी तस्थतुः उपजग्मतुः ताभ्यां त्वं विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य राजसि ।
स्वामी भवसि । पूर्वादिपक्षाभ्यां सर्वलोकस्योपनायकत्वान्तस्य स्वामी भवसि । पृथिव्यामंशुनाम्ना मनुष्याणां
सर्वेषामभोष्पितदानेन तस्य लोकस्य ब्रुलोके देवेभ्यः स्वमुधामयकलादानेन तेषां प्रीणयिता भवसि । देवाः
खलु सोमस्यैकैकवृद्धिद्वासाभ्यां कलाः पिबन्ति ॥

परि धामानि यानि ते त्वं सोमासि विश्वतः । पवमान ऋतुभिः कवे ॥ ३ ॥

परि । धामानि । यानि । ते । त्वं । सोम । असि । विश्वतः । पवमान । ऋतुभिः । कवे ॥ ३ ॥

हे सोम यस्मान्ने त्वदीयानि धामानि तेजांसि परितो वर्तन्ते अत एव हे पवमान पूयमान हे कवे
क्रांतकर्मन् हे सोम त्वमृतुभिर्वसंतादिकालविशेषैः सह विश्वतः सर्वतोऽसि । भवसि । अहोरात्रं यत्र यत्र
व्याप्तौ तत्र तत्र वसंतादिकालोपाधिकः सोमस्तिष्ठति । तयोस्तदधीनत्वादित्यर्थः ॥

पवस्व जनयन्निषोऽभि विश्वानि वार्या । सखा सखिभ्य ऊतये ॥ ४ ॥

पवस्व । जनयन् । इषः । अभि । विश्वानि । वार्या । सखा । सखिभ्यः । ऊतये ॥ ४ ॥

हे सोम सखा सखिभूतस्त्वं विश्वानि सर्वाणि वार्या वरणीयान्यस्मद्गतानि स्तोत्राण्यभि लक्ष्यीकृत्य सखि-
भ्योऽस्मभ्यमृतये रक्षणाय जीवनाविषोऽज्ञानि जनयन् प्रयच्छन् पवस्व । आगच्छ । पवतिर्गतिकर्मा ॥

तव शुक्रासो अर्चयो दिवस्पृष्ठे वि तन्वते । पवित्रं सोम धामभिः ॥ ५ ॥

तव । शुक्रासः । अर्चयः । दिवः । पृष्ठे । वि । तन्वते । पवित्रं । सोम । धामभिः ॥ ५ ॥

हे सोम शुक्रासः सर्वत्र ज्वलनशीला धामभिस्तेजोभिः सहितस्य तव स्वभूता अर्चयोऽर्चनीया रश्मयो
दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य ब्रुलोकस्य वा पृष्ठेऽधरभागे । पृथिव्यामित्यर्थः । पवित्रं पवमानसाधनमुदकं वि
तन्वते । विशेषेण तन्वति । विस्तारयति । सर्वत्र कुर्वतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

तवेमे सप्त सिंधवः प्रशिषं सोम सिस्रते । तुभ्यं धावंति धेनवः ॥ ६ ॥

तव । इमे । सप्त । सिंधवः । प्रशिषं । सोम । सिस्रते । तुभ्यं । धावन्ति । धेनवः ॥ ६ ॥

वृष्टिकर्तृत्वप्रसंगादाह । हे सोम इम इमास्त्वया खट्वाः सप्त सप्तसंख्याकाः सिंधवः खंदमाना गंगाया

नद्यः । यद्वा । सप्त सर्पणशीला नद्यः । तव प्रशिषं प्रशासनमाज्ञामभि सिञ्चति । अगुसरंति । त्वदाज्ञामनुसृत्य समुद्रं गच्छंतीत्यर्थः । किंच धेनवो नवप्रभूतिका देवानां हविष्प्रदानेन प्रीणयिष्यो गावसुभ्यं त्वदर्थमेवाशिरं धीरं प्रयच्छाम इति धावन्ति । आगच्छन्ति ॥

प्र सोम याहि धारया सुत इन्द्राय मत्सरः । दधानो अक्षिति अवः ॥ ७ ॥

प्र । सोम । याहि । धारया । सुतः । इन्द्राय । मत्सरः । दधानः । अक्षिति । अवः ॥ ७ ॥

हे सोमाभिषूयमाण देव मत्सर इन्द्रस्य मदकरस्त्वं सुतोऽस्माभिरभिषुतः सन्निद्रायेंद्रार्थं दशापवित्राग्नि-
गंतया संततया त्वदीयया धारया द्रोणकलशं प्र याहि । प्रकर्षेण प्राप्नुहि । यद्वा । हे सोम सुतोऽभिषुतस्त्व-
मिन्द्राय मत्सरो मादयितुमः सन् धारयाप्री स्वाहाकारेण पात्रात्पतंत्वा धारया सह त्वमिन्द्रमुपयाहि ।
कीदृशः । अचित्यक्षीणं अवः । अव इत्यन्ननाम । दधानोऽस्मभ्यं प्रयच्छन् प्र याहीति ॥

समु त्वा धीभिरस्वरन्हिन्वतीः सप्त जामयः । विप्रमाजा विवस्वतः ॥ ८ ॥

सं । ऊं इति । त्वा । धीभिः । अस्वरन् । हिन्वतीः । सप्त । जामयः । विप्रं । आज्ञा ।

विवस्वतः ॥ ८ ॥

हे सोम हिन्वतीः ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ हिन्वतः स्तुतीः प्रेरयंतः सप्त सप्तसंख्याका जामय एकस्मिन्त्ये कर्म-
करणेन परस्परं बंधुभूता होतृप्रभृतयः सप्त होत्रका विवस्वतो देवानां हविष्प्रदानेन परिचरणवतो यजमान-
स्त्राजाजौ । अजंति गच्छंतृत्वजौऽचेत्याजिर्यज्ञः । तस्मिन् विप्रं मेधाविनं पवमानं त्वा त्वामेव धीभिर्धीतिभिः
स्तुतिभिः समस्वरन् । अशब्दयन् । अस्तुवन् । यद्वा । हिन्वतीर्गच्छंत्यः सप्त जामयो गंगायाः सप्त नद्यो धीभिः ॥
वर्णलोपस्कांदसः ॥ धीतिभिरंगुलीभिर्विप्रं त्वां समस्वरन् । प्रेरयन्ति । वसतीवरीभिरैकधनाभिश्च परिशो-
धनार्थं प्रेरयन्तीति ॥

मृजंति त्वा समयुवोऽथ्ये जीरावधि प्वणि । रेभो यदज्यसे वने ॥ ९ ॥

मृजंति । त्वा । सं । अयुवः । अथ्ये । जीरौ । अधि । स्वनि । रेभः । यत् । अज्यसे । वने ॥ ९ ॥

हे सोम अयुवः । अंगुलिनामैतत् । अजंति प्रक्षिपन्ति हवींष्याविति । यद्वा । अगेर्गत्वर्थस्य । कर्मकरणा-
मितस्ततो गच्छंतीति । अयुवोऽंगुलयोऽस्मदीया जीरौ पापानामभिभावुके क्षिप्रं कृते वा स्वन्ध्यधिकं
शब्दायमानेऽथ्येऽविवालेन कृते पवित्रे त्वा त्वां तदा सं मृजंति । सम्यक् शोधयन्ति । यद्यदा रेभः ॥ रेभु
शब्दे ॥ उदकमध्ये प्रक्षेपेण शब्दायमानस्त्वं वने वननीये वसतीवर्याख्य उदकेऽज्यसे अक्तः सिक्तो भवसि ।
तदा मृजंतीत्यन्वयः ॥

पवमानस्य ते कवे वाजिन्सर्गा असृक्षत । अर्वतो न अवस्यवः ॥ १० ॥

पवमानस्य । ते । कवे । वाजिन् । सर्गाः । असृक्षत । अर्वतः । न । अवस्यवः ॥ १० ॥

मार्जनप्रसंगमाह । हे कवे क्रांतप्रज्ञ हे वाजिन्नवन् सोम पवमानस्य दशापवित्रेण पुयमानस्य ते तव
सर्गाः । सृज्यंत इति सर्गा धाराः । कीदृशाः । अवस्यवः ॥ कंदसि परेच्छायां कश्च ॥ यष्टृणामन्नं कामयमाना-
स्त्वदीया धारा अस्त्रत । सृजंति । निर्गच्छंतीत्यर्थः । तच्च दृष्टांतः । अर्वतो न । यथाश्वा मंदुरातो निर्गच्छंति
तद्वत् पवित्राग्निः सरंतीत्यर्थः । प्रयोगापेक्षं चात्र धाराबाहुल्यं ॥ ८ ॥

अच्छा कोशं मधुश्चुतमसृयं वारं अव्यये । अवावशंत धीतयः ॥ ११ ॥

अच्छ । कोशं । मधुऽश्चुतं । असृयं । वारं । अव्यये । अवावशंत । धीतयः ॥ ११ ॥

धारानिर्गमनप्रसंगादभिधीयते। मधुसूतं मधुररसस्य च्यावधितारं चारधितारं कोशं द्रोणकलशमच्छा-
भिलक्ष्याव्ययेऽविमयेऽविस्वभूते वा वारे वाले दशापवित्रेऽस्यं। सोमा अस्त्रिभिः स्रज्यंति ॥ वृजेः कर्मणि
तिङां तिङो भवतीति श्रो रमादेशः ॥ किंच धीतयः। अंगुलिनामैतत्। धयंति पिबंत्याभिरिति। अस्त्रादीया
अंगुलयोऽवावशंत। तान् सोमान् पुनःपुनर्माज्जनार्थं कामयते ॥

अच्छा समुद्रमिन्द्वोऽस्तं गावो न धेनवः। अगमन्तस्य योनिमा ॥१२॥

अच्छ। समुद्रं। इंदवः। अस्तं। गावः। न। धेनवः। अगमन्। अतस्य। योनिं। आ ॥१२॥

इंदवः चरंतः सोमाः समुद्रं सोमानामेकैव संगमनस्थानं द्रोणकलशमभिगच्छंति। तत्र वृष्टांतः। धेनवः
पयःप्रदानेन जनानां प्रीणयिष्यो नवप्रसूतिका गावोऽस्तं गृहं यथाभिगच्छंति तद्वत्। किंच ते सोमा अतस्य
सत्यभूतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमागमन्। आभिमुख्येन गच्छंति ॥ गमेर्बुङि सिचो लुक्पधालोपः ॥

प्र ण इंदो महे रण आपो अर्षेति सिंधवः। यद्गोभिर्वासयिष्यसे ॥१३॥

प्रानः। इंदो इति। महे। रणे। आपः। अर्षेति। सिंधवः। यत्। गोभिः। वासयिष्यसे ॥१३॥

हे इंदो अरण सोम नोऽस्माकं स्वभूताय रणे रणाय। रणंति सुवति देवानचेति रणो यज्ञः ॥ अधि-
करणे अप। डेर्यः। पा० ७. १. १३. इति न भवति सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वात् ॥ महे महते रणाय
यज्ञाय तदर्थं सिंधवः स्यंदमाना आपो वसतीवर्याख्याः सोमसेकार्थं तदार्षेति। प्रगच्छंति। यद्यदा त्वं गोभि-
र्गर्भैर्दधिबीरादिभिर्वासयिष्यसे आच्छाद्यसे मिश्रितो भवसि तदापो गच्छतीति ॥

अस्य ते सख्ये वयमियंस्तस्त्वोत्तयः। इंदो सखित्वमुशमसि ॥१४॥

अस्य। ते। सख्ये। वयं। इयंस्तः। त्वाऽऽतयः। इंदो इति। सखित्वं। उशमसि ॥१४॥

हे इंदो पवमान इयंतो यष्टुमिच्छंतः पूजयितुमिच्छंतो वास्य प्रसिद्धस्य ते तव सख्ये सखिकर्मणि स्थिता
वयं लोतयस्त्वदायत्तरक्षणाः संतः सखित्वं सखिभावमेवोशमसि। उशमः। कामयामहे ॥

आ पवस्व गर्विष्टये महे सोम नृचक्षसे। इंद्रस्य जठरे विश ॥१५॥

आ। पवस्व। गोऽइष्टये। महे। सोम। नृऽचक्षसे। आ। इंद्रस्य। जठरे। विश ॥१५॥

हे सोम पवमान गर्विष्टयेऽगिरसां गवामन्वेष्टि महे महते नृचक्षसे नृणां मनुष्याणां द्रष्टे कर्मनेतृणां फलं
पश्यति वा चंद्राया पवस्व। पात्रेषु दशापवित्रेण पूतो भव। इंद्रस्य जठर उदर उदरभूते द्रोणकलशे वा
विश। प्रविश ॥ ॥९॥

महाँ असि सोम ज्येष्ठ उयाणामिन्द ओजिष्ठः। युध्वा सञ्छश्चज्जिगेथ ॥१६॥

महान्। असि। सोम। ज्येष्ठः। उयाणां। इंदो इति। ओजिष्ठः। युध्वा। सन्।

शश्चत्। जिगेथ ॥१६॥

हे सोम त्वं महानसि। यतस्त्वं देवानां प्रीणयिता खलु। त्वं ज्येष्ठः प्रशस्ततमो भवसि। किंच हे इंदो
पवमान त्वमुयाणामुन्नूर्णबलानामप्योजिष्ठ ओजस्वितमो भवसि। त्वं युध्वा सञ्छनुभिः सह युद्धं कुर्वन्नेव
शश्चत् सर्वदा जिगेथ। तांस्तेषां धनानि च जितवानसि ॥ जि जये। यत्ति सन्निटोर्जेरिष्यभासादुत्तरस्य
कवर्गादेशः ॥

य उयेभ्यश्चिदोजीयाञ्छूरेभ्यश्चिच्छूरतरः । भूरिदाभ्यश्चिन्मंहीयान् ॥ १७ ॥

यः । उयेभ्यः । चित् । ओजीयान् । शूरेभ्यः । चित् । शूरऽतरः । भूरिऽदाभ्यः ।
चित् । मंहीयान् ॥ १७ ॥

यः सोम उयेभ्यश्चिदुर्गैर्भ्यो बलवद्भ्योऽप्योजीयानोजस्वितमः । किंच यः शूरेभ्यश्चिदीरेभ्योऽपि शूरतरो
ऽत्यंतसमर्थो भवति । तथा यः सोमो भूरिदाभ्यः ॥ दुदाञ् दानि । आतो मनित्विति विच् ॥ बङ्गधनानां
दातृभ्योऽपि मंहीयान् दातृतमो भवति । तं त्वां वृणोमह इत्युत्तरेण संबंधः ॥

त्वं सोम सूर एषस्तोकस्य साता तनूनां । वृणीमहे सख्याय वृणीमहे युज्याय ॥ १८ ॥
त्वं । सोम । सूरः । आ । इषः । तोकस्य । साता । तनूनां । वृणीमहे । सख्याय ।
वृणीमहे । युज्याय ॥ १८ ॥

हे सोम सूरः सुवीर्यः । यद्वा । सर्वस्य यागादिकर्मणि प्रेरकः । त्वमिषोऽज्ञान्यस्माकमा धिहि । उपसर्गश्रुते-
योग्यक्रियाधाहारः । किंच त्वं तोकस्य पुत्रस्य तनूनां । तन्वंति विस्तारयन्ति कुलमिति तन्वः पात्राः । तेषां च
साता दाता भव ॥ षण्णु दानि । जनसनेति विट् । जनसनेत्यात्वं ॥ वयं तं त्वां सख्याय सखिभावाय कर्मणे वा
वृणोमहे । संभजामहे । तथा युज्याय ॥ युज् सहायः । तस्य भावे कर्मणि वा ष्यच् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्य-
त्वादवृद्धिः ॥ शत्रुवधादिलक्षणसाहाय्याय च वयं वृणीमहे ॥

अग्निहोत्रे पूर्वस्यामाहुतीं हुतायामुपस्थितेन यजमानेन प्रतिदिवसं प्रतिसंवत्सरं वानेन तुचिनापिरूपस्थेयः ।
सूचितं च । आपेयीभिश्चाप आयूंषि पवस इति तिष्ठभिः संवत्सरे संवत्सरे । आ० २. ३. इति ॥ चीलादिकर्मसु
चतस्र आज्याहुतयो होतव्यास्तत्रैव तिस्रः । सूचितं च । तेषां पुरस्ताच्चतस्र आज्याहुतोर्जुङ्गयादप आयूंषि
पवस इति तिष्ठभिः । आ० गृ० १. ४. ३. इति ॥ आधाने पवमानेष्टावप्तेः पवमानस्याप आयूंषीत्येषानुवाक्या ।
अग्ने पवस्त्वेषा याज्या । सूचितं च । प्रथमायामग्निरग्निः पवमानोऽप आयूंषि पवसेऽपि पवस्व स्वपाः
। आ० २. १. इति ॥ पुनराधये द्वितीयाज्यभागस्याप आयूंषीत्येषा वैकल्पिकानुवाक्या । सूचितं च । नित्यं
पूर्वमनुवाह्येणोऽप आयूंषि पवस इत्युत्तरं । आ० २. ८. इति ॥

अम आयूंषि पवस् आ सुवोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनां ॥ १९ ॥

अग्ने । आयूंषि । पवसे । आ । सुव । ऊर्ज । इषं । च । नः । आरे । बाधस्व । दुच्छुनां ॥ १९ ॥

हे अग्ने पवमानरूप त्वमस्माकमायूंषि जीवनानि पवसे । रक्षसि । नोऽस्माकमूर्जमत्तरसमिषमत्तं चा सुव ।
आभिमुख्येन प्रेरय । किंच दुच्छुनां । रक्षोनामैतत् । रक्षांस्त्यरेऽस्मत्तो दूर एव बाधस्व । संपीडय ॥

अग्निर्ऋषिः पवमानः पांचजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयं ॥ २० ॥

अग्निः । ऋषिः । पवमानः । पांचऽजन्यः । पुरऽहितः । तं । ईमहे । महाऽगयं ॥ २० ॥

पांचजन्यः । निषादपंचमाश्वत्थारो वर्णाः पंचजनाः । यद्वा । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येति
पंचजनाः । अथवा देवमनुष्या गंधर्वाप्सरसः सर्पाः पितर इति ब्राह्मणेऽभिहिताः पंचजनाः ॥ गंधीराश्व
इत्यत्र बहिर्देवपंचजनेभ्य इति वक्तव्यमिति वचनात् । का० ४. ३. ५८. १. भवार्थे ज्यप्रत्ययः ॥ तेषां तत्तदभीष्ट-
प्रदानेन स्वभूत ऋषिः सर्वद्रष्टा पवमानस्तद्रूपोऽग्निः पुरोहितः कर्मार्थमृत्विग्भिः पुरो निहितः । तं पूर्वोक्त-
लक्षणं महागयं महद्भिर्देवादिभिरपि गीर्भिर्गातव्यं । महान्ति प्रभूतानि यज्ञगृहाणि वा यस्य स तथोक्तः । तं
पवमानगुणविशिष्टमग्निमीमहे । धनादीनि याचामहे ॥ ॥ १० ॥

अग्ने॒ पर्वस्व॒ स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सुवीर्यं । दध॑द्रयिं मयि॒ पोषं ॥ २१ ॥

अग्ने॑ । पर्वस्व । सुऽअपाः । अ॒स्मे इति॑ । वर्चः । सुऽवीर्यं । दधत् । रयिं । मयि । पोषं ॥ २१ ॥

हे अग्ने स्वपाः ॥ सोमनसी इत्युत्तरपदाबुदात्तत्वं ॥ शोभनकर्मा स्वमस्मै अस्मासु सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं वर्चः ॥ वर्च दीप्ती ॥ तेजः पवस्व । आगमय । तथा भवान्नयिं धनं पुत्रं वा पोषं ॥ भावे कर्मणि वा घञ् ॥ गवां पुष्टिं यद्वा गवादिक् मयि भवान्दधत् । दधातु । करोत्वित्यर्थः ॥ दधातिलेखडागमः । घोर्लोपो लिट् वा । पा० ७. ३. ७०. । इत्याकारलोपः ॥

पर्व॑मानो॒ अति॑ स्नि॒धोऽभ्य॑र्षति सुष्टुतिं । सूर॑ो न वि॒श्वदर्श॑तः ॥ २२ ॥

पर्व॑मानः । अति॑ । स्नि॒धः । अ॒भि॒ अ॒र्षति॑ । सुऽस्तुतिं । सूरः । न । वि॒श्वऽदर्श॑तः ॥ २२ ॥

पवमानः सोमः स्निधो हिंसकाञ्शत्रून्तिक्रम्य गच्छति । तथा सुष्टुतिं स्तोत्राणां शोभनां स्तुतिमभ्यर्षति । आभिमुख्येन गच्छति ॥ ऋषी गतां तीर्तादिकः । बहूलं कंदसीति शप् । गुणः ॥ किंच सूरौ न सूर्य इव विश्व-दर्शतः सर्वस्य द्रष्टा सर्वेषां दर्शनीयो भवति ॥

स म॑र्म॒जान॑ आ॒युभिः॑ प्रय॑स्वान्प्रय॑से हि॒तः । इंदु॑रत्यो॒ विच॑क्ष॒णः ॥ २३ ॥

सः । म॑र्म॒जानः॑ । आ॒युऽभिः॑ । प्रय॑स्वान् । प्रय॑से । हि॒तः । इंदुः । अत्यः । वि॒च॒क्ष॒णः ॥ २३ ॥

आयुभिः कर्मनेतृभिर्मनुष्यैर्मृजानः पुनः पुनर्मृज्यमानः शोधमानः स इंदुः स सोमोऽत्यो देवान्मंसंतं गन्ता भवति । कीदृशः । प्रयस्वान् प्रीणनशीलान्नवान् । यद्वा । स्तोत्रभ्यो देयत्वेनान्नयुक्तः । अत एव प्रयसे हवीरूपायान्नाय हितो विचक्षणः सर्वस्य प्रदर्शनकारी सर्वस्य विद्रष्टा वा सोमो देवानभिगन्ता भवति ॥ चक्षिष्यक्तायां वाचि । अनुदात्तेतश्च हलादेरिति युच् ॥

पर्व॑मान ऋ॒तं बृ॑हच्छु॒क्रं ज्योति॑रजी॒ज॒नत् । कृ॑ष्णा तमांसि॒ जंघ॑नत् ॥ २४ ॥

पर्व॑मानः । ऋ॒तं । बृ॒हत् । शु॒क्रं । ज्योतिः॑ । अजी॒ज॒नत् । कृ॑ष्णा । तमांसि॒ जंघ॑नत् ॥ २४ ॥

पवमान ऋतं सत्यं यथार्थभूतं बृहत्प्रभूतं सर्वदेशेषु व्यापकं शुक्रं दीप्यमानं श्वेतवर्णं ज्योतिस्तेजोऽजीजनत् । बुलोक उदपादयत् । किं कुर्वन् । कृष्णा कृष्णवर्णानि तमांसि जंघनद्वयं विनाशयन् ॥ हंतैर्यङ्नुकि शतरि रूपं । अभ्यस्तानामादिरित्याबुदात्तत्वं ॥

पर्व॑मानस्य॒ जंघ॑तो॒ हरि॑श्चंद्रा॒ असृ॑क्षत । जी॒रा अ॒जिर॑शोचिषः ॥ २५ ॥

पर्व॑मानस्य । जंघ॑तः । हरिः । चंद्राः । अ॒सृ॒क्षत॑ । जी॒राः । अ॒जिर॑ऽशोचिषः ॥ २५ ॥

जंघतः पुनः पुनस्तमांसि विनाशयतो हरिर्हरितवर्णस्याजिरशोचिषः सर्वत्रगमनशीलतेजसः पवमानस्य सोमस्य चंद्राः ॥ चदि आह्लादने ॥ देवानामाह्लादयिष्यो जीराः क्षिप्रं चरणशीला धारा अस्त्रवत् । स्रजंति । पवित्राग्निर्गच्छतीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

पर्व॑मानो र॒थीत॑मः शु॒भ्रेभिः॑ शु॒भ्रश॑स्तमः । हरि॑श्चंद्रो म॒रुत॑णः ॥ २६ ॥

पर्व॑मानः । र॒थिऽत॑मः । शु॒भ्रेभिः॑ । शु॒भ्रश॑ऽतमः । हरिऽचंद्रः । म॒रुत॑ऽगणः ॥ २६ ॥

पवमानो देवो रथीतमोऽतिशयेन रथवान् ॥ ईद्रथिनः । पा० ८. २. १७. १. । इतीकारः ॥ तथा शुभ्रेभिः शोभायुक्तेभ्यस्तेजोभ्योऽपि शुभ्रशस्तमोऽत्यंतदीप्यमानश्च । यद्वा । निर्मलेभ्योऽपि निर्मलतमयशोयुक्तः । हरि-

चंद्रः ॥ ब्रह्माक्षद्रोत्तरपद इति साहित्यिकः सुट् ॥ हरितवर्णदीप्तिर्हरितधारावान्वा मन्त्रज्ञः । मन्त्रतो यस्तु
गणः सहायभूताः स तथोक्तः । तादृशः सर्वाङ्गोक्तान् स्वरश्मिभिः स्वदीप्तिभिर्व्यञ्जयत् व्याप्नोषित्युत्तरेणान्वयः ॥

पवमानो व्यञ्जवटुश्मिभिर्वाजसातमः । दधत्स्तोत्रे सुवीर्यं ॥ २७ ॥

पवमानः । वि । अञ्जवत् । रश्मिभिः । वाजसातमः । दधत् । स्तोत्रे । सुवीर्यं ॥ २७ ॥

पवमानः सोमो रश्मिभिः स्वदीप्तिभिर्व्यञ्जयत् । सर्वं जगद्व्याप्नोतु । कीदृशः । वाजसातमोऽतिशयनाम्नस्य
दाता बलस्य संभक्ता वा । तथा स्तोत्रे पवमानस्तोत्रं कुर्वते मन्त्रे सुवीर्यं सुवीर्योपेतं पुत्रं धनं वा दधद्विदधत्
प्रयच्छन् व्याप्नोतु ॥ अञ्जोतेर्लेख्यडागमः ॥

प्र सुवान इंदुरक्षाः पवित्रमत्युच्यं । पुनान इंदुरिद्रमा ॥ २८ ॥

प्र । सुवानः । इंदुः । अक्षारिति । पवित्रं । अति । अत्युच्यं । पुनानः । इंदुः । इंदुः । आ ॥ २८ ॥

सुवानोऽभिषूयमाण इंदुः सोमोऽव्ययमविमयमूर्ध्नास्तुकेन निर्मितं दशापवित्रमतीत्य प्राचाः । कलशं
प्रतिकर्षेण चरति ॥ चरतेर्लुङि तिपि सिचि च्छांदस इडागमाभावः । अतो लीतस्य । पा० ७. २. २. इति
बुद्धिः । रात्स्येति सिचो लोपः । रेफांतं स्पष्टयितुमितिकारः । बज्जलं कंदसि । पा० ७. ३. ९७. इतीडभावः ।
हल्ङादिना तिलोपः ॥ ततः पुनानः पवित्रेण शुद्ध इंदुः सोम इंद्रमा विशति । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रिया-
ध्याहारः ॥

एष सोमो अधि त्वचि गवां क्रीळत्यद्रिभिः । इंदुं मदाय जोहुवत् ॥ २९ ॥

एषः । सोमः । अधि । त्वचि । गवां । क्रीळति । अद्रिभिः । इंदुं । मदाय । जोहुवत् ॥ २९ ॥

एष अंशुरूपः सोमो गवां त्वच्यानडुहचर्मणि । अधिशब्द उपर्यर्थोक्तः । चर्मणुपर्यद्रिभिर्वायभिः सह
क्रीडति । अभिषवाय संक्रीडते । एतेन तत्काल इंद्रविषयां स्तुतिं कुर्वतीत्यवगम्यते ॥

यस्य ते द्युम्वत्पयः पवमानाभृतं दिवः । तेन नो मृळ जीवसे ॥ ३० ॥

यस्य । ते । द्युम्वत् । पयः । पवमान । आभृतं । दिवः । तेन । नः । मृळ । जीवसे ॥ ३० ॥

हे पवमान पूयमान हे सोम दिवो दुर्लोकादाभृतं स्नेहरूपया गायत्र्याहृतं दुम्वदन्नपयशोयुक्तं वा पयः
सोमलक्षणमन्नं यस्य ते तव स्वभूतं विद्यते तस्मात्त्वं तेनान्नं नोऽस्माज्जीवसे चिरजीवनाय मृळ । मृळव ।
सुख्य ॥ ॥ १२ ॥

त्वं सोमासीति द्वाविंशदृचं सप्तमं सूक्तं । आद्यतृचस्य बार्हस्पत्यो भरद्वाज ऋषिः । द्वितीयस्य मारीचः
कश्यपः । तृतीयस्य राहगणो गोतमः । चतुर्थस्य भीमोऽचिः । पंचमस्य गाथिनो विश्वामित्रः । षष्ठस्य भार्गवो
जमदग्निः । सप्तमस्य मैत्रावरुणिर्वसिष्ठः । सूक्तशेषस्यांगिरसः पवित्रो वसिष्ठो वोभौ वा समुदितावुषी । पवस्व
सोम मंदयन्नित्याद्यास्तिस्रो द्विपदा गायत्र्यः । अविता नो अजाश्च इत्याद्यास्तिस्रः पवमानपुष्टदेवत्याः पव-
मानसोमदेवताका वा । यत्ते पवित्रमर्चिषीत्याद्याः पंचर्चः पवमानाग्निदेवत्याः । आसां पंचानां मध्य उभाभ्यां
देव सवितरिति तृतीया पवमानसवितृदेवताका वा । चतुर्थी त्रिभिर्देव सवितरित्येषा विकल्पेन पवमा-
नापिसवितृदेवताका । पुनंतु मामित्येषा विकल्पेन वैश्वदेवी । यः पावमानीरध्येतीत्यादिके द्वे पवमानमंडला-
ध्येतृस्तुतिप्रतिपादिके । अतः सैव देवता । शिष्टाः सर्वाः पवमानसोमदेवताकाः । तथा चानुक्रम्यते । त्वं
सोमासि द्वाविंशद्भरद्वाजः कश्यपो गोतमोऽचिर्विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठ इति ह तृचाः सप्त ऋषयः शेषे
पवित्रो वसिष्ठो वोभौ वा पवस्व सोम तिस्रो नित्यद्विपदा गायत्र्योऽविता नस्तिस्रः पौष्ण्यो वा यत्ते पवित्रं
पंचाप्रेत्यः सावित्र्यपिसावित्री वैश्वदेवी वासामंत्यास्त्रिंशी पुरउष्णिक् सप्तविंशनुष्टुबन्धे च ते पावमान्यध्येतृ-
स्तुती इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

त्वं सोमासि धारयुर्मद्र ओजिष्ठो अध्वरे । पवस्व मंहयद्रयिः ॥१॥

त्वं । सोम । असि । धारयुः । मद्रः । ओजिष्ठः । अध्वरे । पवस्व । मंहयत् ऽरयिः ॥१॥

हे सोमाभिषूयमाण पवमान मद्रो मोदयितुम ओजिष्ठ ओजस्वितमस्वमध्वरे हिंसारहितेऽस्मदीये यष्टि धारयुरभिषवणधाराकामोऽसि । भवसि । ततस्त्वं मंहयद्रयिः सोतुभ्यः प्रदीयमानधनः सन् पवस्व । द्रोणकलशे यथादिषु दशापवित्रेण पूतो भव । यद्वा ॥ धारयुस्तदर्थं भाष्यत इति मत्वर्थीयो युः ॥ स हे सोम त्वं धारावानिव ततः पवस्वेति संबंधः ॥

त्वं सुतो नृमादनो दधन्वान्मत्सरितमः । इंद्राय सूरिरंधसा ॥२॥

त्वं । सुतः । नृऽमादनः । दधन्वान् । मत्सरिन् ऽतमः । इंद्राय । सूरिः । अंधसा ॥२॥

हे सोम नृमादनो नृणां कर्मणो नेतृणामुत्तिजां मादयिता अत एव दधन्वांस्तेभ्यो धनानि धारयन् प्रयच्छन् यद्वा यच्छस्व धारकः सूरिः प्राज्ञः सुतोऽस्माभिरभिषुतस्त्वमंधसा हवीरूपेणान्नैव संहंद्राय मत्सरि-
तमस्तस्यातिशयेन मदकारी भव ॥ नाह्वयेति नकारः ॥

त्वं सुष्वाणो अद्रिभिर्भ्यर्धे कनिक्रदत् । द्युमंतं शुष्ममुत्तमं ॥३॥

त्वं । सुस्वानः । अद्रिऽभिः । अर्धे । कनिक्रदत् । द्युऽमंतं । शुष्मं । उत्तमं ॥३॥

हे पवमान सोम अद्रिभिर्धावभिः सुष्वाणः सुन्वानोऽभिषूयमाणस्त्वं कनिक्रदद्भृशं शब्दं कुर्वन्नभ्यर्धे । कलशं पात्राणि वाभिगच्छ । तथा द्युमंतं दीप्तियुक्तमुत्तमं शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं च प्राप्नुहि । यद्वा । एकवाक्यतया योजनीयः । सूयमानस्त्वं बलमभिगच्छेति ॥ कदि क्रदि आह्वाने । क्रदेर्यङ्लुकि नलोपोऽभ्यासस्य निगागमश्च दार्धर्ति दधतीति सूत्रेण सर्वं निपात्यते । तस्माच्छतृप्रत्ययः । अभ्यस्तानामादिरिति स्वरः ॥

इंदुर्हिन्वानो अर्षति तिरो वाराण्यव्यया । हरिर्वाजमचिक्रदत् ॥४॥

इंदुः । हिन्वानः । अर्षति । तिरः । वाराणि । अव्यया । हरिः । वाजं । अचिक्रदत् ॥४॥

हिन्वानो यावभिः प्रेर्यमाणोऽभिषूयमाण इंदुः सोमोऽव्ययाविमयान्यवीनां स्वभूतानि वाराणि बालानि । पवित्राणीत्यर्थः । तानि तिरस्तिरस्कृत्य व्यवधायार्पति । गच्छति । प्रभुतं निर्गच्छतीत्यर्थः । सोऽयं हरिर्हरितवर्णः सोमो वाजमन्नमचिक्रदत् । शब्दयति । त्वया संहंद्रमहमाह्वयामीत्यर्थः ॥

इंदो व्यर्थमर्षसि वि श्रवांसि वि सौभगा । वि वाजान्सोम गोमंतः ॥५॥

इंदो इति । वि । अर्थ्यं । अर्षसि । वि । श्रवांसि । वि । सौभगा । वि । वाजान् ।

सोम । गोऽमंतः ॥५॥

हे इंदो सोम अव्यमविवाले भवं पवित्रं व्यर्षसि । विविधं धाराभिर्गच्छसि । किंच श्रवांसि हवीरूपाख-
न्नानि च विगच्छसि । तथा सौभगा । सुभगस्य भावः सौभगं ॥ सुभगशब्द उन्नाच्चादिषु पठ्यते । तस्योत्तरप-
दपुङ्क्तिर्नेष्यते ॥ सौभगानि धनानि विविधं प्राप्नोषि । तथा हे सोम गोमतः पशुमंति वाजान् बलानि च
विविधं प्राप्नुहि । तानि सर्वाण्यस्माकं प्रापयेत्यभिप्रायः ॥ ॥९३॥

आ न इंदो शतृग्विनं रयिं गोमंतमश्विनं । भरां सोम सहस्रिणं ॥६॥

आ । नः । इंदो इति । शतृऽग्विनं । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । भरां । सोम । सहस्रिणं ॥६॥

हे इंदो पात्रेषु चरन् हे सोम नोऽस्मभ्यमा भर । संपादय । देहि । किमिति उच्यते । शतम्बिनं । शतं गावो यस्य स शतगुः । तद्वतं गोमंतं प्रशस्तपशुमंतमश्विनमश्वयुक्तं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं रयिं धनं पुत्रं वा भर ॥

पवमानास इंदवस्तिरः पवित्रमाश्वः । इंद्रं यामेभिराशत ॥ ७ ॥

पवमानासः । इंदवः । तिरः । पवित्रं । आश्वः । इंद्रं । यामेभिः । आशत ॥ ७ ॥

पवित्रमूर्णास्तुकेन निर्मितं दशापवित्रं तिरस्तिरस्कृत्य व्यवधायकं कृत्वा पवमानासः कलशं प्रति बज्र-धाराः चरन्त आश्वः क्षिप्रमदकारिणश्चमसादीन् व्याप्नुवन्तो वेदवः सोमा यामेभिः स्त्रीधैर्मनैरिन्द्रमाशत । व्याप्नुवन्ति ॥

ककुहः सोम्यो रस इंदुरिंद्राय पूर्यः । आयुः पवत आयवे ॥ ८ ॥

ककुहः । सोम्यः । रसः । इंदुः । इंद्राय । पूर्यः । आयुः । पवते । आयवे ॥ ८ ॥

ककुहः । सोमः सर्वकर्मकारयितृत्वेन सर्वेषां समुच्छितोऽतिशयितो भवति । सोऽयं पूर्यः पूर्वेः कृतोऽभिषुतः पूर्वं प्रातःकाले कृतो वायुरिंद्रमभिगन्तिदुः पात्रेषु चरन् सोम्यः ॥ मये च । पा० ४. ४. १३८. इति यप्रत्ययः ॥ सोममयो रस आयवे सर्वत्र गन्त इंद्राय पवते । कलशेषु पवित्रेण पूतो भवति । यद्वा । इंद्रार्थमभिमुखं गच्छति । पवतिर्गतिकर्मा ॥

हिन्वन्ति सूरमुस्रयः पवमानं मधुश्चुतं । अभि गिरा समस्वरन् ॥ ९ ॥

हिन्वन्ति । सूरः । उस्रयः । पवमानं । मधुश्चुतं । अभि । गिरा । सं । अस्वरन् ॥ ९ ॥

उस्रयः कर्मकरणार्थमितस्ततः संचरन्त्योऽंगुलयो मधुश्चुतं मदकरस्य रसस्य च्यावयितारं सूरं सुवीर्यं सर्वस्य यागादिकर्मणि प्रेरकं पवमानं सोमं हिन्वन्ति । अभिषवार्थं संप्रेरयन्ति । ततः स्रोतारो गिरा सुख्या तमेनमभि समस्वरन् । सम्यगभिपुवन्ति ॥

अविता नो अजाश्वः पूषा यामनियामनि । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥ १० ॥

अविता । नः । अजश्च अश्वः । पूषा । यामनिऽयामनि । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥ १० ॥

अजाश्वः । अजाः पूषण इत्युक्तत्वाद्वा एवाश्वो वाहनानि यस्य स तथोक्तः । स पूषैतन्नामको देवो यामनि यामनि सर्वस्मिन्नामने भौमदिव्यलक्षणे नोऽस्माकमविता पालयिता भवतु । किंच कन्यासु कमनीयास्वभिमतासु स्त्रीषु नोऽस्माना भक्षत् । आ भजतां । अस्माकं कन्याः प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥ भजः सेवार्थाक्षेपि सिष्यडागमे रूपं ॥ यद्वा । अजाश्वोऽजवाहनः पूषा सर्वस्य पोषयिता सोमो यामनि यामनि । यायते प्राप्यते देवैरर्चते याम यज्ञः । तत्र यज्ञे नोऽस्माकमविता रक्षिता भवतु । तथा कन्यासु स्त्रीष्विष्टास्वस्माना भक्षत् । प्रापयतु ॥ ॥ १४ ॥

अयं सोमः कपर्दिने घृतं न पवते मधु । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥ ११ ॥

अयं । सोमः । कपर्दिने । घृतं । न । पवते । मधु । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥ ११ ॥

कपर्दिने कक्ष्याणमुकुटवते सोमाय पूष्णे वा तदर्थमयं मादयिताभिषुतोऽस्मादीयः सोमः पवते च । गच्छति । तं प्राप्नोति । तत्र दृष्टान्तः । घृतं न मधु मादकं हवीरूपं घृतं यथा सोमं पूषणं वा गच्छति तद्वत् । ततः स कन्यास्वस्मानागमयत् ॥

अयं तं आधृणे सुतो घृतं न पवते शुचिं । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥१२॥

अयं । ते । आधृणे । सुतः । घृतं । न । पवते । शुचिं । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥१२॥

हे आधृणे ॥ घृ चरणदीप्त्योः ॥ सर्वतो दीप्यमान पवमान पूषन् वा ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतोऽयं सोमः पवते । त्वदभिमुखमागच्छति । यद्वा । त्वदर्थं पात्रेषु पवित्रेण पूतो भवति चरति वा । तत्र दृष्टान्तः । घृतं न शुचिं शुद्धं घृतं यथा त्वां प्राप्नोति तद्वत् । ततस्त्वमभिलषितान्यस्माकं देहीति ॥

वाचो जंतुः कवीनां पवस्व सोम धारया । देवेषु रत्नधा असि ॥१३॥

वाचः । जंतुः । कवीनां । पवस्व । सोम । धारया । देवेषु । रत्नधा । असि ॥१३॥

हे सोम कवीनां क्रांतप्रज्ञानां स्तोतृणां वाचो जंतुः स्तुतिर्जनयिता । यद्वा । मेधाविनां मध्ये त्वमेव वाचं जनयसि । अत्यंतं वाग्मी । त्वं धारया पवस्व । द्रोणकलशं यद्वाञ्च प्राप्नुहि । तत इन्द्रादिदेवेषु रत्नधा रमण-शीलस्य सोमस्य निधातासि । भवसि । अथवा देवेषु स्तोत्रकारिषु कर्म कुर्वाणेषु वाक्सासु रत्नस्य कनकादे-र्दाता भवसि ॥

यावत्तोचि गाणगारिमतेनाभिरूपकरणे कलशेषु सोम आसिध्यमानेऽस्य तुचस्या कलशिष्वित्यादिके द्वितीयातृतीये । सूचितं च । आ कलशेषु धावति श्वेनो वर्म वि गाहते इति द्वे । आ० ५. १२. इति ॥

आ कलशेषु धावति श्वेनो वर्म वि गाहते । अभि द्रोणा कनिर्कदत् ॥१४॥

आ । कलशेषु । धावति । श्वेनः । वर्म । वि । गाहते । अभि । द्रोणा । कनिर्कदत् ॥१४॥

अश्विगिभरभिषिच्यमानः कश्चित्सोमः कलशेषु सोमाधारिषु द्रोणकलशेष्वा धावति । सर्वतो गच्छति । श्वेनः । लुप्तोपममेतत् । यथा श्वेनो वर्म वरणीयं कुलायं वि गाहते प्रविशति तद्वत् । कनिर्कदत्त्यंतं शब्दं कुर्वन् द्रोणा द्रोणकलशानभि गच्छति च । यद्वा । द्रोणाधवनीयपूतभृत्संज्ञकाभिप्रायं । एकः सिध्यमानः सोमो द्रोणं प्रति शब्दायमानः पद्यात्ययं गच्छति । ततः पात्रद्वयमिति ॥

परि प्र सोम ते रसोऽसर्जि कलशे सुतः । श्वेनो न तक्तो अर्षति ॥१५॥

परि । प्र । सोम । ते । रसः । असर्जि । कलशे । सुतः । श्वेनः । न । तक्तः । अर्षति ॥१५॥

हे सोम कलशेषु द्रोणाभिधानेषु सुतोऽभिषुतस्ते तव रसः परि प्रासर्जि । परितो यद्वा चमसेषु च प्रकृष्टो विभक्तो भवति । कथमिव । श्वेनो न तक्तः । तत्किर्गतिकर्मा । गमनशीलः श्वेनः पक्षी यथा सर्वचार्षति गच्छति तद्वत् । यद्वा । यथा श्वेनः सर्वतो गता तद्वत्तक्तः पात्रेषु गतः सोमोऽर्षति । इन्द्रादिदेवानागच्छत् ॥ अर्तर्लेटि सिपि वा रूपं । पूर्वमृषी गतावित्यस्माद्वटि शपि रूपं ॥ १५ ॥

पवस्व सोम मंदयन्निद्राय मधुमत्तमः ॥१६॥

पवस्व । सोम । मंदयन् । निद्राय । मधुमत्तमः ॥१६॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन मधुररसवांस्त्वं मंदयन् मादयिता भवन् । यद्वा । इन्द्राय ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति संप्रदानं ॥ इन्द्रं मोदमानः सन् पवस्व । इन्द्रार्थमागच्छ ॥

असृयन्देववीतये वाजयंतो रथा इव ॥१७॥

असृयन् । देवऽवीतये । वाजऽयंतः । रथाऽइव ॥१७॥

एतेऽभिषुताः सोमा वाजयंतः संतो देववीतये देवयजनायाकृष्यन् । विस्त्रज्यंते । ऋत्विग्भिः प्रदीयंते । तच्च दृष्टान्तः । रथा इव वाजयंतः शत्रुधनानि बलानि वा स्वामिन इच्छन्तो रथा देववीतये देवानां गमनाय यथा विस्त्रज्यंते तद्वत् ॥

ते सुतासो म॒दित॑माः शु॒क्रा वा॒युम॑सृक्षत ॥१८॥

ते । सु॒तासः । म॒दिन्ऽत॑माः । शु॒क्राः । वा॒युं । अ॒सृक्ष॑त ॥१८॥

मदितमा अतिशयेन मादयितारः शुक्रा दीप्यमानाः सुता अभिषुतास्तौ सोमा वायुं शब्दमसृक्षत । असृजन् । अकार्युः । यद्वा । वायुमेव सोमपानार्थमसृजन् । सोमेषु सुतेषु सत्सु वायुस्त्यानार्थमागच्छति ॥

याव॑णा तु॒न्नो अ॒भिष्टु॑तः प॒वित्रं॑ सोम गच्छ॒सि । द॒ध॒त्स्तो॒त्रे सु॒वीर्यं॑ ॥१९॥

याव॑णा । तु॒न्नः । अ॒भिऽस्तु॑तः । प॒वित्रं॑ । सो॒म । ग॒च्छ॒सि । द॒ध॒त् । स्तो॒त्रे । सु॒वीर्यं॑ ॥१९॥

हे सोम त्वं यावणा तुन्नोऽभिषोडितोऽभिषुतस्त्वं स्तोत्रभिरभिष्टुतः सन् पवित्रं गच्छसि । प्राप्नोषि । किं कुर्वन् । स्तोत्रे स्तोत्रकारिणे जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनादिकं दधद्विदधत् प्रयच्छन् ॥

एष तु॒न्नो अ॒भिष्टु॑तः प॒वित्र॑मति गा॒हते । र॒क्षो॒हा वा॒रम॑भ्ययं ॥२०॥

एषः । तु॒न्नः । अ॒भिऽस्तु॑तः । प॒वित्रं॑ । अ॒ति । गा॒हते । र॒क्षःऽहा । वा॒रं । अ॒भ्ययं॑ ॥२०॥

तुन्नः ॥ तुद व्यथने ॥ यावभिरभिव्यथितः सुतः अत एव सर्वैरभिष्टुत एषोऽसृक्षदीयः सोमो रक्षोहा कर्मविघ्नकरिणां राक्षसानां पापानां वा हन्ताभवत् । अव्ययमविमयमव्ययवभूतं वारं वालं तेन हतं पवित्रं दशपवित्रमत्यतिक्रम्य गाहते । द्रोणकलशं प्रविशति ॥ १९६ ॥

यद॑ति॒ यच्च॑ दूर॒के भ॒यं वि॑दति॒ मामि॒ह । प॒व॒मान॒ वि तज्ज॑हि ॥२१॥

यत् । अ॒ति । यत् । च । दूर॒के । भ॒यं । वि॑दति॒ । मां । इ॒ह । प॒व॒मान॒ । वि । तत् । ज॒हि ॥२१॥

हे पवमान पुयमान पुनान वा सोम यज्ञयमन्त्यतिके तथा यच्च भयं दूरकेऽतिदूरे देशेऽथवेहास्मिन् प्रदेशेऽपि भयं मां विदति लभते प्राप्नोति तद्वयं त्वं वि जहि । विशेषेण नाशय । यद्वा । इहेति यन्नोऽयं लोको वा । अस्मिन् क्रियमाणे यज्ञेऽस्मिन्लोके वा यज्ञयं व्याप्नोति तन्नाशयेत्यर्थः ॥

प॒व॒मानः॒ सो अ॒द्य नः॑ प॒वित्रे॑ण वि॒चर्ष॑णिः । यः पो॒ता स पु॑नातु नः ॥२२॥

प॒व॒मानः । सः । अ॒द्य । नः । प॒वित्रे॑ण । वि॒चर्ष॑णिः । यः । पो॒ता । सः । पु॑नातु नः ॥२२॥

स तादृशः प्रसिद्धो विचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा पवमानोऽवेदानीमेव पवित्रेण पापशोधकेन तेजसा नोऽस्मान्पुनातु । पापरहितान् करोतु ॥

पवित्रेभ्यः प्रथमाज्यभागस्य याज्या यज्ञे पवित्रमित्येषा । सूचितं च । यज्ञे पवित्रमर्चिष्या कलशेषु धावतीति पवित्र इत्येते । आ० २. १२. इति ॥

यज्ञे॑ प॒वित्रं॑म॒र्चिष्य॑मे॒ वित॑तमन्तरा । ब्रह्म॒ तेन॑ पु॒नीहि॒ नः ॥२३॥

यत् । ते । प॒वित्रं॑ । अ॒र्चिषि॑ । अ॒ग्ने । वि॑त॒तं । अ॒न्तः । आ । ब्रह्म॒ । तेन॑ । पु॒नीहि॒ । नः ॥२३॥

हे पवमानगुणविशिष्टये ते त्वदीयं पवित्रं शोधकं यत्स्वतेजोऽर्चिषि सौरवेद्युतादितेवर्त्यतर्मध्य आ विततमाविवृतं विधति । यद्वा । हे अग्ने ते तव स्वभूतेऽर्चिषि तेजस्तर्मध्ये यत्पवित्रं शुश्रूत्पादकं सामर्थ्यमस्ति । तेन तादृशेन तेजसा ब्रह्म पुत्रादिवर्धनकारि नः शरीरं पुनीहि । पापरहितं पूतं कुरु ॥

यत्ने पविचमर्चिवदग्ने तेन पुनीहि नः । ब्रह्मसवैः पुनीहि नः ॥२४॥

यत्।ते।पविचं।अर्चिऽवत्।अग्ने।तेन।पुनीहि।नः।ब्रह्मऽसवैः।पुनीहि।नः॥२४॥

हे अग्ने पविचं शोधकमर्चिवदर्चिवत् ॥ छंदसोर इति मतुपो वत् ॥ सौरादितेजोयुक्तं ते त्वदीयं यत्तेजो विद्यते तेन स्वीयेनैव तेजसा नोऽस्मान् पुनीहि । पूतान् कुरु । किंच ब्रह्मसवैर्ब्राह्मणकर्तृकसोमाभिषवैः । यद्वा । ब्रह्म सोमः । तस्याभिषवैः । नोऽस्मान्पुनीहि ॥

उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च । मां पुनीहि विश्वतः ॥२५॥

उभाभ्यां।देव।सवितरिति।पवित्रेण।सवेन।च।मां।पुनीहि।विश्वतः॥२५॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरक हे देव व्योतमान सोम त्वं पवित्रेण पापशोधकेन त्वदीयेन तेजसा सवेन सोमाभिषवेण च एताभ्यामुभाभ्यां विश्वतः सर्वतो मां पुनीहि । पूतं कुरु ॥ ॥१७॥

त्रिभिर्षु देव सवितर्वर्षिष्ठैः सोम धामभिः । अग्ने दक्षैः पुनीहि नः ॥२६॥

त्रिऽभिः।त्वं।देव।सवितः।वर्षिष्ठैः।सोम।धामऽभिः।अग्ने।दक्षैः।पुनीहि।नः॥२६॥

हे देव सुख दीप्यमान वा हे सवितः सर्वस्य स्वस्वकर्मणि चोदयितृ सोम पवमानगुणविशिष्ट हे अग्ने त्वं वर्षिष्ठैर्वृद्धतमैः अत एव दक्षैः सामर्थ्यवन्निस्त्रिभिर्धामभिः शरीरैरपि वायुसूर्यात्मकैस्त्रिभिः शरीरैर्नोऽस्मान् पुनीहि । परिशुद्धान् कुरु ॥

पुनंतु मां देवजनाः पुनंतु वसवो धिया ।

विश्वे देवाः पुनीत मा जातवेदः पुनीहि मां ॥२७॥

पुनंतु । मां । देवऽजनाः । पुनंतु । वसवः । धिया ।

विश्वे । देवाः । पुनीत । मा । जातऽवेदः । पुनीहि । मां ॥२७॥

देवजनाः । देवानां जनो प्रादुर्भावो येषां यज्ञेष्विति देवजना यजमानाः । यद्वा । इंद्रादिदेवगणाः । मां पुनंतु । परिपूतं कुर्वंतु । तथा वसवो वासका देवा धियात्मीयेन कर्मणा मां पुनंतु । अथवा प्रत्यक्षः । हे विश्वे देवाः सर्वे देवाः मा मां पुनीत । पूतं कुरुत । हे जातवेदः । जातानि भूतजातानि वेत्तीति यद्वा जातप्रज्ञ हे अग्ने मा मां पुनीहि ॥

प्र प्यायस्व प्र स्यंदस्व सोम विश्वेभिरंशुभिः । देवेभ्य उत्तमं हविः ॥२८॥

प्र।प्यायस्व।प्र।स्यंदस्व।सोम।विश्वेभिः।अंशुऽभिः।देवेभ्यः।उत्तमं।हविः॥२८॥

हे सोम प्र प्यायस्व । अस्मान्प्रकर्षेण वर्धय । यद्वा । देवान् सोमेन वर्धय । किंच विश्वेभिरंशुभिः सर्वैस्त्वदीयैरंशुभिर्देवेभ्यो देवार्थमुत्तमं प्रशस्ततमं हविः सोमरूपं प्र स्यंदस्व । कलशादीन्प्रति प्रस्रव । प्रयच्छेति यावत् ॥

अग्नीषोमप्रणयन उप प्रियमित्थिषा । सूचितं च । उप प्रियं पणिप्रतमित्यर्धर्च आरमेत् । आ० ४. १०. । इति ॥

उप प्रियं पणिप्रतं युवानमाहुतीवृधं । अगन्म बिभ्रतो नमः ॥२९॥

उप । प्रियं । पणिप्रतं । युवानं । आहुतिऽवृधं । अगन्म । बिभ्रतः । नमः ॥२९॥

प्रियं सर्वस्य प्रीणयितारं पनिप्रतमत्यंतं शब्दायमानं युवानं तक्षणमाकृतिवृधमाकृतिभिर्वर्धनीयं पवमानं वयं नमो हविर्नमस्कारं वा बिभ्रतो धारयंतः संत उपागम्य । उपगच्छेम ॥ गमेर्मुक्तिं मंत्रे घसेति त्रैलुकि सति खोसेति नकारः । पनिप्रतं । पनेः स्तुत्यर्थस्य यङ्लुकि रूपं । दाधर्ति दधर्तीति सूच इतिकरणस्य प्रदर्शनार्थत्वादच्चाभ्यासस्य निगागम उपधालोपस्य निपात्यते ॥

अलाय्यस्य परशुर्ननाश तमा पवस्व देव सोम । आखुं चिदेव देव सोम ॥ ३० ॥
अलाय्यस्य । परशुः । ननाश । तं । आ । पवस्व । देव । सोम । आखुं । चित् । एव ।
देव । सोम ॥ ३० ॥

अलाय्यस्य ॥ अर्तेरीणादिक आय्यप्रत्ययः । कपिलकादित्वात्तत्त्वं ॥ अभिगमनशीलस्य शत्रोः परशुश्चेदकः पवमानस्यमेव शत्रुं ननाश । नाशयतु । अस्नानपापांस्ततो हे देव दीप्यमान सोम आ पवस्व । अस्नदाभिमुख्येन गच्छ । किंच हे देव द्योतमान स्तुत्य वा हे सोम आखुं चित् ॥ खनु अवदारणे ॥ सर्वस्याहंतारमपि तं शत्रुमेव बाधस्व नास्नानपापानिति ॥

यः पावमानीरध्येत्यृषिभिः संभृतं रसं । सर्वं स पूतमश्नाति स्वदितं मातरिश्चना ॥ ३१ ॥
यः । पावमानीः । अधिऽएति । ऋषिऽभिः । संऽभृतं । रसं । सर्वं । सः । पूतं । अश्नाति ।
स्वदितं । मातरिश्चना ॥ ३१ ॥

यो जनः पावमानीः पवमानदेवताकाः सर्वा ऋचः तद्रूपमृषिभिः सूक्तद्रष्टृभिर्मधुच्छंदः प्रभृतिभिः संभृतं संपादितं रसं वेदरसभृतं सारं सूक्तसंगममर्थेति अधीते स जनः सर्वं भोज्यजातं पूतं परिशुद्धमेवाश्नाति । परिपूतं पापरहितमन्नं भक्षयति । कथमस्य पूतत्वं तच्चाह । स्वस्वाशनात्प्रागेव मातरिश्चना । मातर्यंतरिश्चे अस्मितीति मातरिश्चा वायुः । स च वायुः पवित्रमेव । पवित्रेण वायुना स्वदितं स्वादूकृतं परिपूतमेवान्नं पश्चात्स नरोऽश्नाति ॥

पावमानीर्यो अध्येत्यृषिभिः संभृतं रसं । तस्मै सरस्वती दुहे क्षीरं सर्पिर्मधूदकं ॥ ३२ ॥
पावमानीः । यः । अधिऽएति । ऋषिऽभिः । संऽभृतं । रसं । तस्मै । सरस्वती । दुहे ।
क्षीरं । सर्पिः । मधु । उदकं ॥ ३२ ॥

यो ब्राह्मणः पावमानीः पवमानदेवताका ऋचः तदात्मकमृषिभिर्मधुच्छंदः आदिभिः संभृतं रसं वेदसारं सूक्तसंगममर्थेति अधीते तस्मै पवमानाध्ययनं कुर्वते जनाय सरस्वती सर्वत्र सरणवती वाग्देवता क्षीरं यज्ञसाधनभृतं पयः सर्पिस्तादृशं घृतं मधु मदकरमुदकं सोमं दुहे । स्वयमेव दोग्धि । एनं नरं यागादिपरं वेदशास्त्रविदं करोतीत्यर्थः ॥ दुह प्रपूरणे । कर्मकर्तरि न दुहस्त्रुनमां यक्किणाविति यकः प्रतिषेधः । लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ ॥ १८ ॥ ॥ ३ ॥

चतुर्थेऽनुवाकेऽष्टादश सूक्तानि । तत्र प्र देवमिति दशर्चं प्रथमं सूक्तं । भलंदनपुत्रस्य वत्सप्रेरार्थं पवमानसोमदेवताकं । दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः । तथा चानुकम्यते । प्र देवं दश वत्सप्रिर्भालंदनस्त्रिष्टुभंतं हेति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र देवमच्छा मधुमंतं इंद्वोऽसिष्यदंत गाव आ न धेनवः ।
बर्हिषदो वचनावंत ऊर्धभिः परिस्रुतमुस्रिया निर्णिजं धिरे ॥ १ ॥

प्र। देवं। अच्छ। मधुऽमंतः। इंदवः। असिंस्यदंत। गावः। आ। न। धेनवः।
बर्हिऽसदः। वचनाऽवंतः। ऊधऽभिः। परिऽसुतं। उस्त्रियाः। निऽनिजं। धिरे॥१॥

मधुमंतो मादकरससंयुक्ता इंदवः सोमा देवं योतमानं सोमात्मकमिंद्रमच्छ प्रति प्राप्तिष्यदंत। प्रस्यदंते।
यहादिषु प्रचरंति ॥ स्यंदतेर्ष्यंतस्य लुङि चङि रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः। गाव आ न धेनवः। पयस्विन्यः प्रीण-
यित्र्यो गावो यथा वत्सं प्रति प्रस्रवंति तद्वत्। किंच बर्हिषदो बर्हिषि सोदंतो वचनावंतो हंभारवादिशब्दवंत
उस्त्रियाः। गोनामैतत्। तादृश्यो गाव ऊधभिः पयोधारकैः स्विः स्विरूधभिः परिस्रुतं परितःस्रवणशीलं
निर्णिजं शुद्धं पयोभूतं सोमरसं धिरे। दधिरे। इंद्रार्थं धारयति ॥

स रोर्वदभि पूर्वा अचिक्रददुपारुहः अथयन्त्स्वादते हरिः।
तिरः पवित्रं परियन्तुरु जयो नि शर्याणि दधते देव आ वरं ॥२॥
सः। रोर्वत्। अभि। पूर्वाः। अचिक्रदत्। उपऽआरुहः। अथयन्। स्वादते। हरिः।
तिरः। पवित्रं। परिऽयन्। उरु। जयः। नि। शर्याणि। दधते। देवः। आ। वरं ॥२॥

रोर्वत् कलशादिकं प्रत्यक्षं शब्दं कुर्वन् स सोमः पूर्वा मुख्याः सोतृणां सुतोर्भ्यचिक्रदत्। अभिमुख-
मध्वनयत्। सुतयः साधोयस्य इति प्रतिध्वनिमंगीकारमकाशीदित्यर्थः। किंच हरिर्हरितवर्ण उपारुहः ॥
रोहतेस्ताच्छीलिकः कृष्ण ॥ उपारोहणशीला ऊर्ध्वं प्रादुर्भवनशीला ओषधीः अथयन्ने विक्षेपयन् स्वादते।
स्वादूकरोति। ताः फलिनीः कुर्वन् स्वादयुक्ता विदधातीत्यर्थः। तथा पवित्रमविवालात्मकं दशापवित्रं
तिरस्तिरस्कृत्य पात्राणि प्रत्यात्मनः चरणकाले पवित्रं व्यवधायकं कृत्वा परियन् परितो गच्छन् सोम उरु
महांतं जयो वेगं करोति। ततः शर्याणि ॥ शृ हिंसायां ॥ हिंसितव्यानि यद्वा श्रेण हंतव्यानि रक्षांसि नि
दधते। निक्षिपति। न्यक्रोति। हिनस्तीति यावत्। पश्चाद्देवो दीप्यमानः सोमो वरं वरणीयं धनं सोमं
दातृभ्यो यजमानेभ्य आ दधते। आधारयति। प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ दधातेर्लेव्यडागमे घोर्लोपो लोटि वेत्वा-
कारलोपः ॥

वि यो ममे यम्या संयती मदः साकंवृधा पयसा पिन्वदक्षिता।
मही अपारे रजसी विवेविददभिर्व्रजन्नक्षितं पाज आ ददे ॥३॥
वि। यः। ममे। यम्या। संयती इति संऽयती। मदः। साकंऽवृधा। पयसा।
पिन्वत्। अक्षिता।
मही इति। अपारे इति। रजसी इति। विऽविवेदत्। अभिऽव्रजन्। अक्षितं।
पाजः। आ। ददे ॥३॥

यो मदः। माद्यत्यनेनेति मदः सोमरसः। यम्या युगलभूते संयती परस्परं संगच्छमाने द्यावापृथिव्यौ वि
ममे विश्वेण निर्मितवान् ततः ते साकंवृधा सहैव वर्धनशीले तथाक्षिताक्षीणे सामर्थ्यवत्यौ यथा भविष्यतः
तथा स सोमः पयसा पयोरूपेण स्वीयसेन पिन्वत्। असिंचत्। अवर्धयदिति यावत्। किंच मही महर्ष्यौ
अत एवापारे पर्यंतरहिते रजसी। द्यावापृथिवीनामैतत्। ते द्यावापृथिव्यौ विवेविदत् ॥ विद ज्ञाने।
यङ्लुकि शतरि रूपं। अभ्यासस्वरः ॥ इयं पृथिवीयं द्यौरिति सर्वेषां विविच्य तेजसा प्रज्ञापयन्नभिर्व्रज-
भितः सर्वतो गच्छन् सोमोऽक्षितमक्षीणमविनश्वरं पाजो बलमा ददे। स्वीकृतवान्। अत्यंतं बलवानभव-
दित्यर्थः ॥

स मातरां विचरन्वाजयन्ऋपः प्र मेधिरः स्वधया पिब्वते पदं ।

अंशुर्यवेन पिपिशे यतो नृभिः सं जामिभिर्नसते रक्षते शिरः ॥४॥

सः । मातरां । विऽचरन् । वाजयन् । अ०पः । प्र । मेधिरः । स्वधया । पिब्वते । पदं ।

अंशुः । यवेन । पिपिशे । यतः । नृऽभिः । सं । जामिऽभिः । नसते । रक्षते । शिरः ॥४॥

मेधिरः ॥ मेधारथाभ्यामिरनिरचौ । पा० प. २. १०९. ३. । इतीरन्मत्तयो मत्वर्चीयः ॥ मेधावान् प्राज्ञः सोमो मातरा मातरौ जगतो निर्मात्र्यौ वावापृथिव्यौ विचरन्तरेणात्यंतं चरन् तथापोऽंतरिक्षस्थितान्युदकानि वाजयन् प्रेरयन् ॥ वजेर्ध्वतस्य शतरि रूपं ॥ तादृशः स्वधया सक्तुलक्षणेनाग्नेन सह पदं स्वस्थानमुत्तरवेदिरूपं प्र पिब्वते । प्रकर्षेणाप्याययति । ततो नृभिः कर्मणेतुभिर्चात्विग्भिर्यतः संयतोऽंशुः सोमो यवेन पिपिशे ॥ पिशे अवयवे ॥ अवयवत्वेन कृतः । मिश्रित इत्यर्थः । सोमसु यवसक्तुभिः श्रीयते खलु । सोऽयं जामिभिरेकस्मात्पाणेरुत्पन्नाभिरंगुलीभिः सं नसते । संगच्छते च । शिरः शोणं भूतजातं च रक्षते च । स्वीय-रसेन रक्षति । पोषयति ॥ नसतिर्गतिकर्मा । चादिष्ठोपे विभाषेति न निघातः ॥

सं दक्षेण मनसा जायते कविर्ऋतस्य गर्भो निहितो यमा परः ।

यूना ह संतां प्रथमं वि जज्ञतुर्गुहा हितं जनिम नेममुद्यतं ॥५॥

सं । दक्षेण । मनसा । जायते । कविः । ऋतस्य । गर्भः । निऽहितः । यमा । परः ।

यूना । ह । संतां । प्रथमं । वि । जज्ञतुः । गुहा । हितं । जनिम । नेमं । उत्ऽद्यतं ॥५॥

प्रसंगात्सोममूर्ययोरविर्भावमाह । दक्षेण प्रवृत्तेन मनसा सह सं जायते । पृथिव्याः सम्यग्जायते । तथा ऋतस्योदकस्यैव गर्भो गर्भस्थानीयः । यद्वा । सत्यस्य यज्ञस्य मध्ये गर्भः शब्दनीयः सुखः । स एव सोमः परः परस्तादंतरिक्षे यमा यमेन नियमेन देवैर्निहितः सः । सूर्यादिवृद्धिर्भवति । तस्मात्सोमः सूर्यात्मकतयावस्थित इत्यर्थः । एवं यूना । हेत्यवधारणे । युवानाविव संतां तौ प्रथमं जननकाले वि जज्ञतुः । अयं सोमोऽयं सूर्य इति विशेषेण ज्ञायते । तयोश्चार्धं जनिम जन्म गुहा गुहायां हितं । निहितं भवति । तयोर्नेममर्धं चोद्यतं प्रकाशितं भवति । दिवा सूर्यः प्रादुर्भवति रात्रौ चंद्रमा इति ॥ १९॥

मंद्रस्य रूपं विविदुर्मनीषिणः श्येनो यदंधो अमरत्परावतः ।

तं मर्जयंत सुवृधं नदीष्वौ उशंतमंशुं परियंतमृगमयं ॥६॥

मंद्रस्य । रूपं । विविदुः । मनीषिणः । श्येनः । यत् । अंधः । अमरत् । पराऽवतः ।

तं । मर्जयंत । सुऽवृधं । नदीषु । आ । उशंतं । अंशुं । परिऽयंतं । ऋगिमयं ॥६॥

मनीषिणः प्राज्ञा यष्टारो मंद्रस्य मदकारस्य रसस्य सोमस्य रूपं विविदुः । जानन्ति । यदंधो यत्सोमलक्षणमन्नं श्येनो गायत्रिरूपो पक्षी परावतो दूराद्युल्लोकादाभरत् आजहार ॥ ह्यग्रहोर्भस्त्रं दसीति भकारः ॥ तं तादृशं सुवृधं सुष्ठु वर्धमानं सुवर्धयितारं वांशुं सोमं नदीषु नदमानासु वसतीवर्ध्याख्यास्यप्सा मर्जयंत । अस्त्रिज आशोधयति । अस्त्रं कुर्वति वा । कोदृशं । उशंतं देवान् कामयमानं परियंतं परितो गच्छंतमृगिमयमृगं सुखं सोममामर्जयतीति ॥

त्वां मृजन्ति दश योषणः सुतं सोमं ऋषिभिर्मतिभिर्धीतिभिर्हितं ।

अथ्यो वारैर्भिरुत देवहूतिभिर्नृभिर्यतो वाजमा दधि सातये ॥७॥

प्र। देवं। अच्छ। मधुऽमंतः। इंदवः। असिंस्यदंत। गावः। आ। न। धेनवः।
बर्हिऽसदः। वचनाऽवंतः। ऊधऽभिः। परिऽसुतं। उस्त्रियाः। निऽनिजं। धिरे॥१॥

मधुमंतो मादकरससंयुक्ता इंदवः सोमा देवं योतमानं सोमात्मकमिंद्रमच्छ प्रति प्राप्तिष्यदंत। प्रस्यदंते।
यहादिषु प्रचरंति ॥ स्यंदतेर्ष्यंतस्य लुङि चङि रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः। गाव आ न धेनवः। पयस्विन्यः प्रीण-
यित्र्यो गावो यथा वत्सं प्रति प्रस्रवंति तद्वत्। किंच बर्हिषदो बर्हिषि सोदंतो वचनावंतो हंभारवादिशब्दवंत
उस्त्रियाः। गोनामैतत्। तादृश्यो गाव ऊधभिः पयोधारकैः स्त्रैः स्त्रिरूधभिः परिस्रुतं परितःस्रवणशीलं
निर्लिजं शुद्धं पयोभूतं सोमरसं धिरे। दधिरे। इंद्रार्थं धारयति ॥

स रोर्वदभि पूर्वा अचिक्रदुपारुहः अथयन्त्स्वादते हरिः।
तिरः पवित्रं परियन्तुरु जयो नि शर्याणि दधते देव आ वरं ॥२॥
सः। रोर्वत्। अभि। पूर्वाः। अचिक्रदत्। उपऽआरुहः। अथयन्। स्वादते। हरिः।
तिरः। पवित्रं। परिऽयन्। उरु। जयः। नि। शर्याणि। दधते। देवः। आ। वरं ॥२॥

रोर्वत् कलशादिकं प्रत्यक्षं शब्दं कुर्वन् स सोमः पूर्वा मुख्याः सोतृणां सुतोर्भ्यचिक्रदत्। अभिमुख-
मध्वनयत्। सुतयः साधोयस्य इति प्रतिध्वनिमंगीकारमकाशीदित्यर्थः। किंच हरिर्हरितवर्ण उपारुहः ॥
रोहतेस्ताच्छीलिकः कृष्ण ॥ उपारोहणशीला ऊर्ध्वं प्रादुर्भवनशीला ओषधीः अथयन्ने विक्षेपयन् स्वादते।
स्वादूकरोति। ताः फलिनीः कुर्वन् स्वादयुक्ता विदधातीत्यर्थः। तथा पवित्रमविवालात्मकं दशापवित्रं
तिरस्तिरस्कृत्य पात्राणि प्रत्यात्मनः चरणकाले पवित्रं व्यवधायकं कृत्वा परियन् परितो गच्छन् सोम उरु
महांतं जयो वेगं करोति। ततः शर्याणि ॥ शृ हिंसायां ॥ हिंसितव्यानि यद्वा श्रेण हंतव्यानि रक्षांसि नि
दधते। निक्षिपति। न्यक्रोति। हिनस्तीति यावत्। पश्चाद्देवो दीप्यमानः सोमो वरं वरणीयं धनं सोमं
दातृभ्यो यजमानेभ्य आ दधते। आधारयति। प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ दधातेर्लेव्यडागमे घोलोपो लोटि वेत्वा-
कारलोपः ॥

वि यो ममे यम्या संयती मदः साकंवृधा पयसा पिन्वदक्षिता।
मही अपारे रजसी विवेविददभिर्व्रजन्नक्षितं पाज आ ददे ॥३॥
वि। यः। ममे। यम्या। संयती इति संऽयती। मदः। साकंऽवृधा। पयसा।
पिन्वत्। अक्षिता।
मही इति। अपारे इति। रजसी इति। विऽविवेदत्। अभिऽव्रजन्। अक्षितं।
पाजः। आ। ददे ॥३॥

यो मदः। माद्यत्यनेनेति मदः सोमरसः। यम्या युगलभूते संयती परस्परं संगच्छमाने द्वावापृथिव्यौ वि
ममे विश्लेषेण निर्मितवान् ततः ते साकंवृधा सहैव वर्धनशीले तथाक्षिताक्षीणे सामर्थ्यवत्यौ यथा भविष्यतः
तथा स सोमः पयसा पयोरूपेण स्त्रोथरसेन पिन्वत्। असिंचत्। अवर्धयदिति यावत्। किंच मही महर्ष्यौ
अत एवापारे पर्यंतरहिते रजसी। द्वावापृथिवीनामैतत्। ते द्वावापृथिव्यौ विवेविदत् ॥ विद ज्ञाने।
यङ्लुकि शतरि रूपं। अभ्यासस्वरः ॥ इयं पृथिवीयं द्यौरिति सर्वेषां विविच्य तेजसा प्रज्ञापयन्नभिर्व्रज-
मितः सर्वतो गच्छन् सोमोऽक्षितमक्षीणमविनश्वरं पाजो बलमा ददे। स्वीकृतवान्। अत्यंतं बलवानभव-
दित्यर्थः ॥

इषुर्नैति दशर्चं द्वितीयं सूक्तं । आंगिरसस्य हिरण्यसूपस्थार्थं पवमानसोमदेवताकं । नवमीदशम्यौ चिष्टुभौ । शिष्टा अग्नयः । तथा चानुक्रांतं । इषुर्न हिरण्यसूपोऽत्ये चिष्टुभाविति ॥ गतो विनियोगः ॥

इषुर्न धन्वन्प्रति धीयते मतिर्वत्सो न मातुरुप सृज्यधनि ।

उरुधारेव दुहे अयं आयत्यस्य व्रतेष्वपि सोम इष्यते ॥१॥

इषुः । न । धन्वन् । प्रति । धीयते । मतिः । वत्सः । न । मातुः । उप । सृजि । ऊधनि ।

उरुधाराऽइव । दुहे । अयं । आऽयती । अस्य । व्रतेषु । अपि । सोमः । इष्यते ॥१॥

अस्मिन्पवमानरूप इंद्रे मतिर्मननीयास्मदीया सुतिः प्रति धीयते । अस्माभिर्निधीयते वा ॥ दधाते रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । इषुर्न यथेषुः शरो धन्वन् धनुषि प्रति धीयते तद्वत् । किंचोधनि सर्वस्य पोषयितुं त्वेनोधः स्थानीय इंद्रे सोमो मदार्यमस्माभिरुप सृजि । उपसृज्यते । कथमिव । मातुर्गोऽरुधनि पयोधारके वत्सो न वत्सो यथा पयःपानार्थं सृज्यते तद्वत् । उरुधारेव बहुविधपयोधारा गौरिवाये वत्सस्य पुरतो आयतो गच्छती सती पयो दुहे दुग्धे तथा सोऽयमिंद्रो वत्सभूतेभ्यः सोतुभ्यः पुरतो गच्छन् बहुविधाक्कामान्दुग्धे । किंचास्मेतादृशस्य व्रतेष्वपि सोम इष्यते । यष्टुभिः प्रेर्यते खलु ॥

उपो मतिः पृच्यते सिच्यते मधु मंद्राजनी चोदते अंतरासनि ।

पवमानः संतनिः प्रघ्नतामिव मधुमान्द्रुप्सः परि वारमर्षति ॥२॥

उपो इति । मतिः । पृच्यते । सिच्यते । मधु । मंद्राजनी । चोदते । अंतः । आसनि ।

पवमानः । संऽतनिः । प्रघ्नताऽइव । मधुऽमान् । द्रुप्सः । परि । वारं । अर्षति ॥२॥

अस्मिन्पवमानरूप इंद्रे मतिः सुतिरूपो पृच्यते । उपपृच्यते । सोतुभिः संयोज्यते ॥ पृची संपर्के ॥ तथा मधु मदकरः सोम इंद्रार्थं सिच्यते । अद्विर्यवसक्तुमिष्य सिक्तो भवति । ततश्च मंद्राजनी ॥ अज गतिवैपणयो-रित्यस्य व्युटि ङीप् रूपं ॥ मदकरस्य रसस्य प्रेरयित्री सोमधारा तस्मिंद्रस्यासन्त्यास्तेऽतर्मध्ये चोदते । यष्टुभिः प्रेर्यते ॥ आस्यशब्दस्य पद्मोमासित्यादिनासन्नित्यादेशः ॥ किंच संतनिर्यहादिषु सम्यग्विस्तृतो मधुमान् मदकरसवान् पवमानः पुयमानः सोमो द्रुप्सो द्रुतगमनशीलो यद्वा क्षिप्रं हननशीलः सन् वारमविबालमयं पवित्रं परितोऽर्षति । आगच्छति । तत्र दृष्टांतः । प्रघ्नतामिव प्रकर्षेण हंतृणां योतृणां संतनिः सम्यग्विस्तृतः शरो यथा शीघ्रं प्राप्यमभितो गच्छति तद्वत् ॥

अथै वधूयुः पवते परि त्वचि अश्रूति नप्तीरदितेर्चुतं यते ।

हरिरक्रान्यजतः संयतो मदो नृम्णा शिशानो महिषो न शोभते ॥३॥

अथै । वधूऽयुः । पवते । परि । त्वचि । अश्रूति । नप्तीः । अदितेः । अर्चुतं । यते ।

हरिः । अक्रान् । यजतः । संऽयतः । मदः । नृम्णा । शिशानः । महिषः । न । शोभते ॥३॥

वधूयुः । वधुभृता वसतीवर्य एकधनासहिता आपः । तद्वान् सोमोऽत्येऽवेः स्वभूते त्वचि चर्मणि परि पवते । परितो वर्तते । पुतो भवति । किंच नप्तीर्नप्तीः । नप्तृशब्दश्चतुर्थीपत्यवाची । सोमस्य नप्तीः । सोमो ह्योषधीनामये रेतो निषिंचति । प्रजापते रेतो देवा देवानां रेतो वर्ष वर्षस्य रेत औषधय इति श्रुतेः । यद्वा । नप्तृशब्दोऽपत्यवाची । तस्यापत्यानि । सोमः सुधामयैः स्वकिरतौरोषधीर्वर्धयति । तस्मादपत्यभृताः । अदितेः । पृथिवीनामेतत् । अदीनायाः पृथिव्या उत्पन्ना औषधीर्धृतं सत्यरूपं यज्ञं यते गच्छते यजमानाय अश्रूति । अयमभि फलिनीः कर्तुं विद्येषयति । किंच हरिर्हरितवर्णो यजतः सर्वैर्यष्ट्यः अत एव संयतो यद्वादिषु संगृहीतो मदः । मास्यत्वेनेति मदः सोमः । तादृशोऽक्रान् । क्रामति । पाचेष्ववतिष्ठते । यद्वा । शबूजतिक्कामति ॥

क्रमेर्बुद्धिं तिपि बज्रं कंदसीतीडागमाभावावृद्धौ कृतायां सिञ्चोपि सति हलञ्छादिना तिपो लोपे मो नो धातोरिति नत्वे कृते रूपं ॥ अत एव सोम नृम्णा स्वबलानि शिशानसीरणीकुर्वन् अथवा शत्रुबलानि तनुकुर्वन् महिषो न । महन्नामैतत् । महानिव सर्वत्र व्याप्त इव शोभते । स्वतेजसा सर्वत्र दीप्यते । यद्वा । नः संप्रतर्था । इदानीमेवंगुणयुक्तो महान् सोमः शोभत इति ॥

उक्षा मिमाति प्रति यंति धेनवो देवस्य देवीरूपं यंति निष्कृतं ।

अत्यक्रमीर्दजुनं वारमव्ययमत्कं न निक्तं परि सोमो अव्यत ॥४॥

उक्षा । मिमाति । प्रति । यंति । धेनवः । देवस्य । देवीः । उप । यंति । निःऽकृतं ।

अति । अक्रमीत् । अर्जुनं । वारं । अव्ययं । अत्कं । न । निक्तं । परि । सोमः । अव्यत ॥४॥

उक्षा रेतसः सेक्ता वृषभः पुरतो मिमाति । शब्दायते ॥ माङ् माने शब्दे च ॥ तं वृषभं धेनवो गावः प्रति यंति । अनुगच्छंति । तथा देवस्य द्योतमानस्य निष्कृतं संस्कृतं स्थानं देवीर्देव्य उप यंति । उपगच्छंति । अनेनाधेनं सोमस्तुतिश्चाभिधीयते । सोमः सन् द्रोणकलशाभिगमनकाले शब्दं करोति । तमनु धेनवः प्रीणयिष्यः स्तुतयः परियंति । देवस्य स्थानं स्तुतयोऽभिगच्छंति । तथा सोऽयं सोमोऽर्जुनं श्वेतवर्णमव्ययमविमयमविस्वभूतं वारं बालं पवित्रमत्यक्रमीत् । अतिक्रामति । अतिक्रम्य पात्राणि गच्छतीत्यर्थः । किंच सोम अत्कं नात्मीयं कवचमिव निक्तमुज्ज्वलं श्रयणद्रव्यं पर्यव्यत । परितः संवृणोति ॥

अमृक्तेन रुशता वाससा हरिरमर्त्यो निर्णिजानः परि व्यत ।

दिवस्पृष्टं बर्हणा निर्णिजे कृतोपस्तरणं चम्बोर्नभस्मयं ॥५॥

अमृक्तेन । रुशता । वाससा । हरिः । अमर्त्यः । निःऽनिजानः । परि । व्यत ।

दिवः । पृष्टं । बर्हणा । निःऽनिजे । कृत । उपऽस्तरणं । चम्बोः । नभस्मयं ॥५॥

अमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितो हरिर्हरितवर्णः सोमो निर्णिजान उदकेन शोधमानः सप्तमृक्तेन ॥ मृजो शीचालंकारयोः ॥ अनिर्णिक्तेनापि रुशता स्वतः शुक्लवर्णेन पयोरूपेण वाससा परि व्यत । परित आच्छादयति । सोमे परिपुते गव्येन पयसा मिश्रीकुर्वन्ति खलु । तदुच्यते । ततः सोऽयं सोमो दिवो बुलोकस्य पृष्ठं पृष्ठभागे तिष्ठतमादित्यं बर्हणा बर्हणाय पापानामुद्यमनकारिणे पापनाशिने निर्निजे निर्निजनाय परिपवनाय कृत । बुलुकेऽकापीत् । स हि स्वदीप्त्या सर्वं निर्योक्ति ॥ कृत । कृणोतिर्बुद्धिं ह्रस्वादिति सिचो लोपः ॥ तदेवाह । चम्बोः । बावापृथिवीनामितत् । चमन्ति भक्षयन्त्यत्र देवा मनुष्या इति । तयोरुपस्तरणमाच्छादनशीलं नभस्मयमादित्यमयमादित्यस्य स्वभूतं तेजश्च सर्वेषां निर्णिजनायाकापीत् ॥ २९ ॥

सूर्यस्येव रश्मयो द्रावयित्वो मत्सरासः प्रसुपः साकमीरते ।

तंतुं ततं परि सर्गास आशवो नेंद्रादृते पवते धाम किं चन ॥६॥

सूर्यस्यऽइव । रश्मयः । द्रावयित्वः । मत्सरासः । प्रऽसुपः । साकं । ईरते ।

तंतुं । ततं । परि । सर्गासः । आशवः । न । इंद्रात् । चृते । पवते । धाम । किं । चन ॥६॥

सूर्यस्य रश्मयः सर्वस्य प्रेरकस्य सुवीर्यस्य वादित्यस्य रश्मयः सर्वतो व्यापकाः किरणा इव द्रावयित्वः सर्वत्रद्रवणशीला मत्सरासो मदकराः प्रसुपः शत्रूणां प्रस्वापका हंतार आशवो ग्रहेषु चमसेषु च व्याप्ताः सर्गासः सृज्यमानाः सोमास्ततं विसृतं तंतुं तंतुभिः कृतं वस्त्रं साकं सह युगपत् परीरते । परितो गच्छंति । ते सोमा इंद्रादृत इंद्रं वर्जयित्वान्यत्किं चन धाम देवशरीरं लक्ष्मीकृत्य न पवते । न गच्छति ॥ एकवचनं क्हांदंसं ॥

न गच्छन्ति । किंलिङ्गस्त्रिय धाम प्रति गच्छन्ति । इन्द्रस्य धाम्नी यष्टव्यत्वं च अयाकिङ्गस्य प्रिया धामानि । वा० सं० २१. ४७. इति मंत्रवर्णादवगम्यते ॥

सिंधोरिव प्रवणे निम्न आशवो वृषच्युता मदासो गातुमाशत ।

शं नो निवेशे द्विपदे चतुष्पदेऽस्मे वाजाः सोम तिष्ठंतु कृष्टयः ॥७॥

सिंधोःऽइव । प्रवणे । निम्ने । आशवः । वृषऽच्युताः । मदासः । गातुं । आशत ।

शं नः । निवेशे । द्विऽपदे । चतुऽपदे । अस्मे इति । वाजाः । सोम । तिष्ठंतु । कृष्टयः ॥७॥

वृषच्युताः ॥ वृष हिंसासंक्लेशनदानेष्वपि ॥ वृषभिः सोमस्य दातुभिर्द्ध्वलिग्भिश्च्युताः परिस्रुता मदासो मदकारिणः सोमाः स्तुतिभिः प्राप्तव्य इद्रे गातुं गमनमाशत । प्राप्नुवन्ति । तत्र दृष्टान्तः । सिंधोरिव प्रवणे । प्रगच्छत्युदकानि यचेति तत्प्रवणं । तस्मिन्निम्ने स्थले सिंधोर्नद्या आशवो व्याप्रा आपो यथा गच्छन्ति तद्वत् । अथ प्रत्ययः । हे सोम नोऽस्माकं निवेशे स्वगृहं प्रति प्रवेशने निर्गमने वा द्विपदे पुत्रादिकाय चतुष्पदे गवा-
दिकाय पशवे शं मुखं कुरु । किंच हे सोम अस्मै अस्मासु वाजा अन्नानि कृष्टयः पुत्रादिकाः प्रजाश्च तिष्ठंतु । अन्नादिकं देहीत्यर्थः ॥

आ नः पवस्व वसुमद्विरण्यवदश्वावन्नोमद्यवमत्सुवीर्यं ।

यूयं हि सोम पितरो मम स्थनं दिवो मूर्धानः प्रस्थिता वयस्कृतः ॥८॥

आ नः । पवस्व । वसुऽमत् । हिरण्यवत् । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । सुऽवीर्यं ।

यूयं । हि । सोम । पितरः । मम । स्थनं । दिवः । मूर्धानः । प्रऽस्थिताः । वयःऽकृतः ॥८॥

हे सोम त्वं वसुमद्वसुयुक्तं हिरण्यवत्कनकादिसहितमश्ववन्नोमद्यवमत्सहितं यवमत् । यवो नाम धान्य-
विशेषः । धान्यविशिष्टं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं नोऽस्मभ्यमा पवस्व । आप्रापय । प्रयच्छेति यावत् । किंच
हे सोम यतस्त्वं मम पितृणामंगिरसामपि पितासि ततो यूयमेव मम पितरः स्थन । भवथ । पितृवृत्त्वमत्र
सोमस्याभिधीयते । कोदृशाः । दिवो बुलोकस्य मूर्धानो मूर्ध्ववदुच्छिताः । कर्मभिः स्वर्गादिकमलभतेत्यर्थः ।
प्रस्थिताः सर्वदा कर्मकरणार्थं स्थिताः वयस्कृतो हवीरूपस्यान्नस्य कर्तारः । तादृशा मम पितरस्त्वं भवसि ॥

एते सोमाः पवमानासु इदं रथा इव प्र ययुः सातिमच्छ ।

सुताः पविचमति यंत्ययं हिल्वी वत्रिं हरितो वृष्टिमच्छ ॥९॥

एते । सोमाः । पवमानासः । इदं । रथाःऽइव । प्र । ययुः । सातिं । अच्छ ।

सुताः । पविचं । अति । यंति । अयं । हिल्वी । वत्रिं । हरितः । वृष्टिं । अच्छ ॥९॥

पवमानासः पवित्रेण पूयमाना एतेऽस्मदीयाः सोमाः सातिं ॥ षण् संभक्ती । कर्मणि क्तिन् ॥ सर्वैः
संभजनीयमिन्द्रमच्छ प्र ययुः । प्रकर्षेण अच्छन्ति । तत्र दृष्टान्तः । रथा इवेन्द्रस्य रथा यथा सातिं ॥ यो अंतक-
र्मणि । ऊतियूतीत्यादिना निपातितः ॥ सीयते म्रियतेऽस्मिन्निति सातिः संयामः । तमच्छ तं प्रति प्रगच्छन्ति
तद्वत् । किंच सुता यावभिरभिषुताः सोमा अयमविवाल्भवं पविचमति यंति । अतीत्य गच्छन्ति । तेऽमी
हरितो हरितवर्णा अश्वाः । यद्वा । हरितस्त आदित्यवाहनरूपा अश्वा भूत्वा । वत्रिं । वृणोति शरीरमिति
वत्रिर्जरा ॥ आदृगमहनेति किप्रत्ययः ॥ सर्वागव्यापिनीं जरां हिल्वी हिल्वा तरणाः संतो वृष्टिमच्छ वृष्टिं
गमयितुं गच्छन्ति ॥ हिल्वी । जहातिश्च क्ति । पा० ७. ४. ४३. इति ह्यादेशः । स्नात्वाद्यश्चेति च्छंदसि
निपातितं ॥

इन्द्रविंदाय बृहते पवस्व सुमृळीको अनवद्यो रिशादाः ।

भरं चंद्राणि गृणते वसूनि देवैर्द्यावापृथिवी प्रावतं नः ॥१०॥

इंदो इति । इंद्राय । बृहते । पवस्व । सुऽमृळीकः । अनवद्यः । रिशादाः ।

भरं । चंद्राणि । गृणते । वसूनि । देवैः । द्यावापृथिवी इति । प्र । अ॒व॒तं । नः ॥१०॥

हे इंदो सोम त्वं बृहते महत इंद्राय तदर्थं पवस्व । पात्रेषु भर । इंद्रं प्रत्यागच्छ वा । कीदृशः । सुमृळीक इन्द्रस्य सुष्ठु मुखयिता अत एवानवद्यो गृहीरहितः रिशादा रिशतां बाधकानामसिता । एतादृशस्त्वमिंद्राय पवस्व । किंच गृणते स्तुवते मह्यं चंद्राण्यह्लादकानि वसूनि धनानि भर । प्रयच्छ । किंच हे द्यावापृथिवी युवां च पवमाने सत्यां देवैः सुभगेर्धनैः सह नोऽस्मान् प्रावतं । प्ररचतं ॥ ॥ २२ ॥

चिरस्मा इति दशर्चं तृतीयं मूक्तं वैश्वामित्रस्य रेणोराधं दशमी चिष्टुप शिष्टा जगत् । पवमानः सोमो देवता । चिरस्मै रेणुरित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

चिरस्मै सप्त धेनवो दुदुहे सत्यामाशिरं पूर्ये व्योमनि ।

चत्वार्यन्या भुवनानि निर्णिजे चारुणि चक्रे यदृतैरवर्धत ॥१॥

चिः । अ॒स्मै । स॒प्त । धे॒नवः । दु॒दुहे । स॒त्यां । आ॒ऽशि॒रं । पू॒र्ये । वि॒ऽव्यो॒मनि ।

च॒त्वारि॒ । अ॒न्या । भु॒वनानि॒ । नि॒ऽनि॒जे । चा॒रुणि॒ । च॒क्रे । यत् । ऋ॒तैः । अ॒व॒र्धत ॥१॥

अस्मै पवमानाय पूर्ये पूर्वेः कृते व्योमनि । विविधमोमावनं गमनं देवानामचेति व्योम यज्ञः । तस्मिन् स्थिताय । यद्वा । प्रते व्योमन्यतरिचे वर्तमानाय । चिः सप्तैकविंशतिसंख्याका धेनवः प्रीणयिष्यो गावः सत्यां यथार्थभूतामाशिरमाश्रयणसाधनं क्षीरादि दुदुहे । दुहति । यद्वा । चिः सप्त द्वादश मासाः पंचतवस्वय इमे लोका असावादित्य एकविंश इत्येतैः सर्वैः सह गोषु पय उत्पाद्यते तन्नावो दुहंत इति । किंचायं सोमोऽन्यान्यानि चत्वारि भुवनान्युदकानि वसतीवरीस्त्रिस्तैश्चैकधना इति तानि चतुःसंख्याकानि चारुणि कल्याणान्युदकानि निर्णिजे निर्णेजनाय परिशोधनाय परिपोषणाय वा चक्रे । कदा करोति । यद्यदायमृतैर्यज्ञैरवर्धत वर्धितवान् तदा करोति ॥

स भिक्षमाणो अमृतस्य चारुण उभे द्यावा काव्येन वि शश्रथे ।

तेजिष्ठा अपो मंहना परि व्यत यदी देवस्य अवसा सदो विदुः ॥२॥

सः । भि॒क्ष॒मा॒णः । अ॒मृ॒तस्य॒ । चा॒रु॒णः । उ॒भे इति॒ । द्या॒वा । का॒व्ये॒न । वि । श॒श्र॒थे ।

तेजि॒ष्ठाः । अ॒पः । म॒ह॒ना । परि॒ । व्य॒त । य॒दि । दे॒वस्य॒ । अ॒व॒सा । स॒दः । वि॒दुः ॥२॥

स पवमानश्चारुणः कल्याणस्यामृतस्योदकस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थर्थे बहुलं । पा० २. ३. ६२. इति षष्ठी ॥ चारुदकं भिक्षमाणो यष्टुभिर्याच्यमानः सप्तुभे ॥ द्यावादेशस्य वंदे विहितत्वाद्बोत्तरपदाभावे वृद्धः प्रतीयते ॥ उभे द्यावापृथिवी काव्येन कविकर्मणा वि शश्रथे । विवृते करोति । यज्ञनिमित्तेनोदकेन संपूरयतीत्यर्थः । किंच तेजिष्ठातिशयेन दीप्तान्यप उदकानि मंहना महत्वेन परि व्यत । वरणार्थं परित आच्छादयति । यदि यद्विजो देवस्य व्योतमानस्य सोमस्य सदः स्थानं अवसा हविषा युक्ताः संतो विदुः यागार्थं जानन्ति लभन्ते तदा परित आवृणोतीति ॥ विदं ज्ञाने । सिज्जस्येति श्वेर्जुसादेशः ॥

ते अस्य संतु केतवोऽमृत्यवोऽदाभ्यासो जनुषी उभे अन्तु ।

येभिर्नृम्णा च देव्या च पुनत आदिद्राजानं मनना अगृभ्णत ॥३॥

ते । अस्य । संतु । केतवः । अमृत्यवः । अदाभ्यासः । जनुषी इति । उभे इति । अन्तु ।

येभिः । नृम्णा । च । देव्या । च । पुनते । आत् । इत् । राजानं । मननाः । अगृभ्णत ॥३॥

अस्तीतादृशस्य सोमस्य केतवः प्रज्ञापकाः सर्वेऽश्वानीया अमृत्यवो मरणधर्मरहिताः अत एवादाभ्यासः ॥ दमेवेति वक्तव्यमिति खलु । पा० ३. १. १२४. ३. ॥ परैरहिंस्यासे तादृशा अस्य रश्मय उभे जनुषी जन्मनी स्थावरजंगमात्मके द्वे अनु लक्ष्मीकृत्य संतु । रणंतु । ओषधीनामयं सोमो रेतो निषिचति यज्ञे मनुष्याणां च धाराः स्रवन्ति खलु । सोऽयं येभिर्यैः केतुभिर्नृम्णा नृम्णानि बलानि देव्या देवाहाणि चात्रानि पुनते प्रेरयति आदिद्रभिषवानंतरमेव राजानं सोमं मनना मननीयाः स्तुतयोऽगृभ्णत । परिरुहन्ति । प्राप्नुवन्तीत्यर्थः ॥ ह्यहोरिति भकारः ॥

स मृज्यमानो दशभिः सुकर्मभिः प्र मध्यमासु मातृषु प्रमे सचा ।

व्रतानि पानो अमृतस्य चारुण उभे नृचक्षा अन्तु पश्यते विशी ॥४॥

सः । मृज्यमानः । दशभिः । सुकर्मभिः । प्र । मध्यमासु । मातृषु । प्र२मे । सचा ।

व्रतानि । पानः । अमृतस्य । चारुणः । उभे इति । नृचक्षाः । अन्तु । पश्यते । विशी ॥४॥

स पवमानः सुकर्मभिः शोभनकर्मयुक्ताभिर्दशभिर्दशसंख्याकाभिरंगुलीभिर्मृज्यमानः स सचाग्रौ प्रास्ताङ्ग-
तिरित्यादिक्रमेणापां सहायः प्रमे लोकान् प्रमातुं मध्यमास्वन्तरिचस्थितास्ववतिष्ठते ॥ प्रमे । प्रपूर्वात्मातेः
क्लिपि ङयि आत इति योगविभागादाकारलोपः ॥ किंच नृचक्षा नृणां द्रष्टा पवमानश्चारुणः कल्याणस्यामु-
तस्योदकस्य वृष्यर्थं व्रतानि यागादिकर्माणि पानो रचन्नुभे विशी मनुष्यान् देवांश्चांतरिक्षेण गच्छन्नु पश्यते ।
अनुपश्यति । मनुष्यान्भिमतदानेन देवान् हविष्प्रदानेनेति ॥

स मर्मजान इन्द्रियाय धायसे ओभे अन्ता रोदसी हर्षते हितः ।

वृषा शुष्मेण बाधते वि दुर्मतीरादेदिशानः शर्यहेव शुरुधः ॥५॥

सः । मर्मजानः । इन्द्रियाय । धायसे । आ । उभे इति । अन्तरिति । रोदसी इति ।

हर्षते । हितः ।

वृषा । शुष्मेण । बाधते । वि । दुःमतीः । आ । देदिशानः । शर्यहा । इव । शुरुधः ॥५॥

मर्मजानः पवित्रेण मृज्यमानः स पवमानो धायसे जगतो धारकायेंद्रियायेंद्रस्य पर्याप्ताय बलाय
तदर्थमुभे रोदसी ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ उभयोर्द्यावापृथिव्योरन्तरिर्होतो मध्ये वर्तमानः सन्ना हर्षते ।
सर्वतो गच्छति । इन्द्रस्य हि सोमेन बलं भवति । वृषा कामानामुदकानां वा वर्षकः सोऽयं शुष्मेण शोषकेण
बलेन दुर्मतीर्दुष्टबुद्धीनसुरान् वि बाधते । विशेषेण पीडयति । किं कुर्वन् । शुरुधः ॥ शुचा रंधति परानिति ।
पृषोदरादिः ॥ दुःखकारिणोऽसुरानादेदिशानः पुनःपुनराह्वयन् हन्ति । तच्च दृष्टान्तः । शर्यहेव हननसाधनै-
रिषुभिर्हता वीरः प्रतिभटान् यथा हिनस्ति तद्वत् ॥ २३ ॥

स मातरा न ददृशान उस्त्रियो नानन्देति मरुतामिव स्वनः ।

जानन्तं प्रथमं यत्स्वर्णं प्रशस्तये कर्मवृणीत सुक्रतुः ॥६॥

सः । मातरां । न । ददृशानः । उस्त्रियः । नानदत् । एति । मरुतां । इव । स्वनः ।
जानन् । वृत्तं । प्रथमं । यत् । स्वः । नरं । प्रशस्तये । कं । अवृणीत । सुऽक्रतुः ॥ ६ ॥

स पवमानो मातरा मातरी बावापृथिवी ददृशानः पुनःपुनः पश्यन् ततो गानदद्भुशं शब्दं कुर्वन्नेति । सर्वत्र गच्छति । तत्र दृष्टान्तः । उस्त्रियो न । उस्त्रियेति गोनाम । तस्य स्वरूपतो वत्सो यथा मातरं गां पश्यञ्छब्दं करोति तद्वत् । किंच मरुतामिव यथा मरुतां गणः स्वनः ॥ पचायजंतः ॥ स्वनं कुर्वन् सर्वतो गच्छति तद्वत् । यदुदकं स्वरारं । स्वरिति सर्वपर्यायः । सर्वमनुष्यहितं भवति । सर्वे हि मनुष्या उदके संगच्छन्ति तत्कार्यत्वात् । तादृशं प्रथमं मुख्यमृतमुदकं जानन् विद्वान् सुक्रतुः शोभनकर्मा सुप्रज्ञो वा स पवमानः प्रशस्तये प्रशंसनायात्मस्तोत्रकरणाय कं मनुष्यमवृणीत । समभजत । गान्यमस्रद्यतिरिक्तमित्यर्थः ॥

रुवति भीमो वृषभस्तविषया ऋगे शिशानो हरिणी विचक्षणः ।
आ योनिं सोमः सुकृतं नि षीदति गव्ययी त्वग्भवति निर्णिगव्ययी ॥ ७ ॥
रुवति भीमः । वृषभः । तविषया । ऋगे इति । शिशानः । हरिणी इति । विऽचक्षणः ।
आ । योनिं । सोमः । सुऽकृतं । नि । षीदति । गव्ययी । त्वक् । भवति । निऽनिक ।
अव्ययी ॥ ७ ॥

भीमः शत्रूणां भयंकरो वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षणो विचक्षणः सर्वस्य विदर्शनशीलः स पवमानस्तविषया ॥ तु इति वृद्धर्थः । अस्मादच इः । उ० ४. १३८. इतीप्रत्ययः । तस्मादिच्छायामर्थे क्वच् । सर्वप्रातिपदिकेभ्यः । का० ७. १. ५१. ३. इति सुगागमः ॥ आत्मनो बलेच्छया हरिणी हरितवर्णे द्वे ऋगे शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् द्रोणकलशं प्रति द्वाभ्यां धाराभ्यां स्थाव्या ग्रहणं गृह्णाति । तदुच्यते । ते धारारूपं ऋगे तीक्ष्णीकुर्वन् रुवति । शब्दायते ॥ ६ शब्दे । वज्रं कंदसीति शः ॥ ततः स सोमः सुकृतं सुष्ठु कृतं योनिं स्वस्थानं द्रोणकलशमा नि षीदति । समन्तान्तिष्ठति । तस्य सोमस्य निर्णिङ्निर्नेत्री परिशोधयित्री गव्ययी गोमयी त्वग्भवति । आनडुहे हि चर्मणि सोमाभिषवः । एवमव्ययी अविमयी त्वक्त्त निर्नेत्री भवति । तद्वि दशापविचापेक्ष्यमभिहितं ॥

शुचिः पुनानस्तन्वमरेपसमव्ये हरिन्यधाविष्ट सानवि ।
जुष्टो मित्राय वरुणाय वायवे चिधातु मधु क्रियते सुकर्मभिः ॥ ८ ॥
शुचिः । पुनानः । तन्व । अरेपसं । अव्ये । हरिः । नि । अधाविष्ट । सानवि ।
जुष्टः । मित्राय । वरुणाय । वायवे । चिऽधातु । मधु । क्रियते । सुकर्मभिः ॥ ८ ॥

अरेपसं पापरहितं । यद्वा ॥ रिपि गतो ॥ गतिरहितं । पात्रे स्थितमित्यर्थः । तादृशं तन्वमात्मियं शरीरं पुनानः शोधयन् अत एव शुचिः पुनो दोष्यमानो वा हरिर्हरितवर्णः सोमः सानवि सानुनि समुच्छितेऽव्ये विवालेकते दशापवित्रे न्यधाविष्ट । अस्त्रिभिर्निधीयते ॥ धृञ् कंपने । स्वसिचसोयुटतासिषु । पा० ६. ४. ६२. इति कर्मणि लुङि चिण्वदिट् । णित्वावृद्धिः ॥ ततो मित्राय वरुणाय वायवे एतेभ्यो जुष्टः पर्याप्तस्त्रिधातु चिसंधानो वसतोवरीभिर्दध्ना पयसा संस्पृष्टः सोमस्त्रिधातु तादृशं मधु मदकरः सोमः सुकर्मभिः शोभनकर्मयुक्तेर्हस्त्रिभिः क्रियते । मित्रादिदेवार्थं प्रदीयते ॥

पवस्व सोम देववीतये वृषेदस्य हार्दि सोमधानमा विश ।
पुरा नो बाधाहुरितानि पारय क्षेचविद्धि दिश आहां विपृच्छते ॥ ९ ॥

पवस्व । सोम । देवऽवीतये । वृषा । इंद्रस्य । हार्दि । सोमऽधानं । आ । विश् ।
पुरा । नः । बाधात् । दुःऽइता । अति । पारय । सेत्रऽवित् । हि । दिशः । आह ।
विऽपृच्छते ॥ ९ ॥

हे सोम वृषा कामानामुदकानां वा सेचकत्वं देववीतये देवानां पानाय पवस्व । कलशादिषु ऋर । अथ
हे सोम त्वमिन्द्रस्य हार्दि हृदयंगमं प्रियं सोमधानं । सोमो निधीयतेऽस्मिन्निति सोमधानं पात्रं । तदा विश् ।
प्रविश । किंच नोऽस्माकं बाधाद्बाधनात्पीडनात्पुरा पूर्वमेव दुरितानि दुर्गमनानि रक्षांस्यति पारय । अतीत्य
पारं गमय । अपि च सेत्रविन्मार्गज्ञः पुरुषो विपृच्छते विविधं पंथानं पृच्छते जनाय दिशो मार्गानाह हि ।
ब्रूते खलु । उक्ता तं यथा रक्षति तथा यज्ञमार्गवेत्ता त्वमस्मभ्यं यज्ञपथ उक्तास्मान्पालयति ॥

हितो न सप्तिरभि वाजं मेधेदं स्येदो जठरमा पवस्व ।
नावा न सिंधुमतिं पर्षि विद्वान्ज्यूरो न युध्यन् नव नो निदः स्यः ॥ १० ॥
हितः । न । सप्तिः । अभि । वाजं । अर्षे । इंद्रस्य । इंद्रो इति । जठरं । आ । पवस्व ।
नावा । न । सिंधुं । अति । पर्षि । विद्वान् । ज्यूरो । न । युध्यन् । अर्षे । नः । निदः ।
स्परिति स्यः ॥ १० ॥

हे सोम अतिभिः प्रेर्यमाणः सन् वाजं सोमनिधानं द्रोणकलशमभ्यर्षे । अभिगच्छ । तत्र दृष्टांतः । हितो
न सप्तिः । अथो हितः प्रेर्यमाणः सन् वाजं संयाममभिलक्ष्य यथा याति तद्वत् । ततो हे इंद्रो इंद्रस्य जठरं
जठरभूतं द्रोणकलशं वा पवस्व । अभिमुख्येन प्रविश । किंच विद्वान् सर्वं जानस्त्वमस्मानति पर्षि । दुरिता-
न्यतीत्य पारय । तत्र दृष्टांतः । नावा न यथा नाविकाः सिंधुं नदीं नावा मनुष्यान् पारयन्ति तद्वत् । किंच हे
सोम त्वं शूरो न शूरो वीर इव युध्यञ्छून् संप्रहरन् निदो निदकाच्छूनीर्नोऽस्मानव स्यः । अवपारय ।
बाधान्विनाशं पालय । यद्वा । नोऽस्माकं निदो निदकाच्छूनीव स्यः । अवाङ्मुखं जहि ॥ स्यू हिंसायां । बज्रं
छंदसोति आप्रत्ययस्य लुक् । तिपि गुणे हल्ङ्यादिना तिपो लोपः ॥ २४ ॥

आ दक्षिणेति नवर्चं चतुर्थं मूक्तं वैश्वामित्रस्यर्षभस्यार्षं पवमानसोमदेवताकं नवमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः ।
तथा चानुक्रांतं । आ दक्षिणा नव ऋषभस्तां वैश्वामित्राविति । तावित्यनेन प्रकृतो रेणुर्ऋषभस्योभे परामृश्येति ।
श्रूयते हि । अथ ह वैश्वामित्रः पुत्रानामंत्रयामास मधुच्छंदाः शृणोतन ऋषभो रेणुरष्टकः । ऐं ब्रा० ७. १७ ।
इति ॥ गतः मूक्तविनियोगः ॥

आ दक्षिणा सृज्यते शुष्म्याऽसदं वेति द्रुहो रक्षसः पाति जागृविः ।
हरिरोपशं कृणुते नभस्पयं उपस्तिरे चम्बोऽब्रह्म निर्णिजे ॥ १ ॥
आ । दक्षिणा । सृज्यते । शुष्मी । आऽसदं । वेति । द्रुहः । रक्षसः । पाति । जागृविः ।
हरिः । ओपशं । कृणुते । नभः । पयः । उपऽस्तिरे । चम्बोः । ब्रह्म । निऽनिजे ॥ १ ॥

सोमस्य स्वभूते यज्ञ अतिग्भ्यो दक्षिणा सृज्यते । अस्माभिः प्रदीयते । शुष्मी बलवान् सोम आसदमा-
स्थानं द्रोणाख्यं वेति । प्रविशति । किंच जागृविर्जागरणशीलः सोमो द्रुहो द्रुहकारिणो रक्षसो राक्षसा-
त्पाति । स्रोतृन्व्रति । अपि च हरिर्हरितवर्णः सोम ओपशं । आ समंतादुपशेत् इत्योपशं । सर्वस्य धारकं
नभो नभस आदित्यस्य स्वभूतमुदकं कृणुते । सर्वत्र करोति । अर्षा प्रास्ताकृतिरित्यादिक्रमेण करोतीत्यर्थः ।
यद्वा । नभोऽंतरिक्षं पयः पयसो धारकं करोतीति । किंचायं सोमश्चम्बोः । बावापृथिवीनामैतत् । चर्मति
मन्त्रयति मनुष्यदेवा अवेति । तयोत्पत्तिर उपस्तरणाद्याच्छादनाय ब्रह्म बृहदुद्यतं तमांसि विनाशयंतं यद्वा

परिवृढं सूर्यं बुलुके करोति । तथा तमेव सूर्यं निर्निजे पदार्थानां निर्निजनाय परिशोधनाय च करोति ।
आदित्यो हि बावापुथिव्यौ स्वतेजसोपसृणाति । स हि स्वभासा सर्वं निर्निक्ति च ॥

प्र कृष्टिहेव शूष एति रोहवदसूर्ये वणं नि रिणीते अस्य तं ।
जहाति वत्रिं पितुरेति निष्कृतमुपप्रुतं कृणुते निर्णिजं तना ॥२॥
प्र । कृष्टिहाऽइव । शूषः । एति । रोहवत् । असूर्यं । वणं । नि । रिणीते । अस्य । तं ।
जहाति । वत्रिं । पितुः । एति । निःऽकृतं । उपऽप्रुतं । कृणुते । निःऽनिजं । तना ॥२॥

शूषः शत्रूणां शोषको बलवान् सोमो रोहवदत्वं शब्दं कुर्वन् कृष्टिहेव मनुष्याणां हंता योद्धेव प्रेति ।
प्रगच्छति । किंचासूर्यमसुराणां बाधकस्यात्मनो वणं हरितमावारकं बलं वा नि रिणीते । निर्गमयति । ततः
स सोमो वत्रिं । वृणोति शरीरमिति वत्रिर्जरा । जहाति । त्यजति । कथमिति चेत् तदुच्यते । पितुरन्नं सोमो
निष्कृतं संस्कृतं द्रोणकलशं दिवं वेदानीमेति । गच्छति । किंच सोमसनाविवालेन तते विलुते दशापवित्रे
निर्निजं । निर्निगिति रूपनाम । आत्मीयं रूपमुपप्रुतमुपगमनशीलं कृणुते । करोति । तस्माज्जरां त्यजतीत्यर्थः ॥

अद्रिभिः सुतः पवते गर्भस्त्योर्वृषायते नभसा वेपते मती ।
स मोदते नसते साधते गिरा नेनित्ते अप्सु यजते परीमणि ॥३॥
अद्रिऽभिः । सुतः । पवते । गर्भस्त्योः । वृषऽयते । नभसा । वेपते । मती ।
सः । मोदते । नसते । साधते । गिरा । नेनित्ते । अप्सु । यजते । परीमणि ॥३॥

अद्रिभिर्षावभिर्गर्भस्त्योर्वाङ्मोर्बाङ्गभ्यां च सुतोऽभिषुतः स सोमः पवते । पात्राणि प्रति गच्छति । यः
सोमो वृषायते वृषवदाचरति किंच यो मती सुत्याभिषुतः सन्नभसांतरिचेण वेपते सर्वत्र गच्छति स सोमो
मोदते । हृष्टो भवति । तथा नसते । ग्रहादिषु संसृष्टो भवति । किंच गिरा सुत्या सुतः सन् साधते । स्रोतूणां
धनान्नादिकं साधयति । अपि चाप्सु वसतीवर्षाख्यासु नेनित्ते । शुद्धो भवति । तथा परीमणि देवै रक्ष्यमाणे
यज्ञे देवानां हविष्प्रदानेन पोषके वा यज्ञे यजते । पूजितो भवति ॥

परि द्युक्षं सहसः पर्वतावृधं मध्वः सिंचन्ति हर्म्यस्य सृक्षणि ।
आ यस्मिन्गावः सुहुताद् ऊधनि मूर्धञ्छ्रीण्यग्रियं वरीमभिः ॥४॥
परि । द्युक्षं । सहसः । पर्वतऽवृधं । मध्वः । सिंचन्ति । हर्म्यस्य । सृक्षणि ।
आ । यस्मिन् । गावः । सुहुतऽअदः । ऊधनि । मूर्धन् । श्रीणन्ति । अग्रियं । वरीमऽभिः ॥४॥

सहसः सहस्रिनो मध्वो मदकराः सोमा बुधं दीप्यमाने बुलुके क्षियन्तं निवसन्तं पर्वतावृधं मेघानां
पर्वतानां वा वर्धयितारं हर्म्यस्य शत्रुपुरस्य सक्षणिमभिवितारमिन्द्रं परि सिंचन्ति । तथा सुहुताद्ः सुहुतानां
हविषां भक्षयितारो गावो मूर्धन्मूर्धनि समुच्छ्रित ऊधनि पयोधारके स्थाने स्थितमग्रियं मुखं पयो वरीम-
भिश्चत्विर्मेहत्त्वैर्यस्मिन्पयमानगुणविशिष्ट इन्द्र आ श्रीणन्ति । आमिश्रयन्ति । दध्ना पयसा च सोमं श्रीणति
खलु । तदुच्यते ॥

समी रथं न भुरिजौरहेषत दश स्वसारो अदितेरुपस्थ आ ।
जिगादुप जयति गोरपीच्यं पदं यदस्य मत्तथा अजीजनन् ॥५॥

सं । ईमिति । रथं । न । भुरिजोः । अहेषत । दश । स्वसारः । अदितेः । उपऽस्थे । आ ।
जिगात् । उप । जयति । गोः । अपीच्यं । पदं । यत् । अस्य । मनुष्याः । अजीजनन् ॥ ५ ॥

भुरिजोः । बाहुनामेतत् । बिभ्रति पदार्थानाम्भामिति । तयोर्बाहोर्दश दशसंख्याकाः स्वसारः सर्वत्रसर-
णशीला अंगुलयोऽदितेर्भूमेरूपस्थे समीपे देवयजनदेश ईमेन सोममाभिमुख्येन समहेषत । संप्रेरयन्ति ॥ हि
वर्धनगत्योः । लुङि रूपं ॥ कथमिव । रथं न रथं यथांगुलयः प्रेरयन्ति तद्वत् । स सोमो जिगात् । पात्राणि
गच्छति । किंच गोर्धेनोरपीच्यमंतर्हितं पय उप जयति । तदानीमुपगच्छति । यद्यदा मनुष्या मनीषया-
थावन्तः स्तोतारोऽस्य सोमस्य पदं स्थानमजीजनन् जनयन्ति तदानीमित्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

अभिष्टवे श्वेनो न योनिमित्येषा । सूचितं च । संप्रेषितः श्वेनो न योनिं सदनं धिया कृतं । आ० ४. ७. ।
इति ॥ अपीषोमप्रणयनेऽप्येषा । सूचितं च । अंतश्च प्रागा अदितिर्भवासि श्वेनो न योनिं सदनं धिया कृतं
। आ० ४. १०. । इति ॥

श्वेनो न योनिं सदनं धिया कृतं हिरण्ययमासदं देव एषति ।
ए रिणन्ति बर्हिषि प्रियं गिराश्वो न देवाँ अप्येति यज्ञियः ॥ ६ ॥
श्वेनः । न । योनिं । सदनं । धिया । कृतं । हिरण्ययं । आऽसदं । देवः । आ । ईषति ।
आ । ईमिति । रिणन्ति । बर्हिषि । प्रियं । गिरा । अश्वः । न । देवान् । अपि । एति । यज्ञियः ॥ ६ ॥

देवो द्योतमानः पवमानो धिया स्वकर्मणा कृतं संपादितं हिरण्ययं हिरण्ययमासदमासद्व्यभिधान-
मेषति । अभिमुखं गच्छति ॥ ईषतिर्गत्यर्थस्य व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तत्र दृष्टान्तः । श्वेनो न योनिं कुलायं यथा
श्वेनः पक्षी प्रविशति तद्वत् । तत ईमेन प्रियं प्रीणयितारं सोमं गिरा स्तुत्वा बर्हिषि यज्ञ आ रिणन्ति ।
स्तोतारोऽभिमुखं प्रेरयन्ति । स्तुवन्तीत्यर्थः । अनंतरं यज्ञियो यज्ञार्हो यष्टव्योऽयं सोमोऽश्वो नाश्व इव स्वरया
देवानप्येति । अभिगच्छति ॥

परा व्यक्तो अरूषो दिवः कविर्वृषा चिपृष्ठो अनविष्ट गा अभि ।
सहस्रणीतिर्यतिः परायती रेभो न पूर्वीरूषसो वि राजति ॥ ७ ॥
परा । विऽअक्तः । अरूषः । दिवः । कविः । वृषा । चिऽपृष्ठः । अनविष्ट । गाः । अभि ।
सहस्रऽनीतिः । यतिः । पराऽयतिः । रेभः । न । पूर्वीः । उषसः । वि । राजति ॥ ७ ॥

अरूष आरोचमानः कविः क्रांतप्रज्ञः सोमो व्यक्तो विस्पष्टधारायुक्तः । यद्वा । वसतीवरीभिर्विशेषेण
सिक्तः सन् । दिवोऽंतरिक्षात् परा पराङ्मुखमागच्छति । पवित्राद्गोणकलशं परागच्छतीत्यर्थः । वृषा वृषभ-
स्त्रिपृष्ठः । त्रीणि सवनानि पृष्ठान्यस्येति त्रिपृष्ठः सोमस्य सर्वेषु विद्यमानत्वान्तस्माच्चिपृष्ठः सोमो गाः स्तोतृभिः
क्रियमाणाः स्तोतारभिलक्ष्यानविष्ट । शब्दायते ॥ नु शब्दे ॥ किंच सहस्रणीतिः सहस्रनयनः । प्रयोगबाहु-
व्यापिचं ग्रहेषु चमसेषु च सहस्रविधनयनत्वं । अत एव यतिः पात्रादीनि प्रत्यागता परायतिः कलशान्
प्रति परागता भवति । सोऽयं पूर्वीर्बह्वीरूषसः ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ बह्वृषः कालेषु रेभो न ॥ रेभु
शब्दे ॥ शब्दायमानः स्तोत्रेव वि राजति । विशेषेण दीप्यते । तेषु सोमस्याभिषूयमाणत्वात् स्तोता खलु देवानां
स्तुतिकरणेन राजति ॥ ॥

त्वेषं रूपं कृणुते वरुणो अस्य स यचाशयत्समृता सेधति सिधः ।
अप्सा याति स्वधया दैव्यं जनं सं सुष्टुती नसते सं गोअयया ॥ ८ ॥

त्वेषं। रूपं। कृणुते। वर्णः। अस्य। सः। यत्र। अशयत्। संऽञ्जता। सेधति। सिधः।
अप्ताः। याति। स्वधया। दैव्यं। जनैः। सं। मुऽस्तुती। नसते। सं। गोऽअयया ॥ ८ ॥

अस्य ॥ अन्वादेशेऽशदेशः ॥ अस्य सोमस्य स्वभूतो वर्णः शत्रूणां निवारको रश्मिस्त्वेवं दीप्यमानं रूपं कृणुते। करोति। स रश्मिर्यत्र समृता ॥ अर्तः क्लिप्ति रूपं ॥ सम्यक् प्राप्यते योद्धुमिरचेति संयामः। अस्मिन् समृता युद्धेऽशयत् शेति तिष्ठति ॥ श्रीङ्गो लङि वज्रलं कंदसीति शपो लुगभावः ॥ तत्र युद्धे स रश्मिः सिधः शोधकाञ्छत्रून् सेधति। निषेधति। हिगसीति यावत् ॥ वाक्यभेदादग्निघातः ॥ किंचाप्ताः ॥ सगोतेर्विव्याले छते रूपं ॥ अपामुदकानां दाता। यद्वा। वसतीवर्याख्यानामपां संभक्ता। सोऽयं स्वधया हवीरूपेणाग्निं सह दैव्यं देवानां संबंधिनं जनं प्रति याति। गच्छति। अपि च सोऽयं मुष्टुती सुस्तुत्या सं। संगच्छते। उपस-गेयुतेयौग्यक्रियाध्याहारः। किंच स सोमो गोअयया गवादिमुख्यया यया वाचा स्तोतारः पशून् याचते तथा वाचा सं नसते। संगतो भवति ॥ नसतिर्गत्वर्थः। भिन्नवाक्यत्वादग्निघातः ॥

उक्षेवं यूथा परियन्त्रावीदधि त्विषीरधित सूर्यस्य।
दिव्यः सुपर्णोऽव चक्षत क्षां सोमः परि क्रतुना पश्यते जाः ॥ ९ ॥
उक्षाऽइव। यूथा। परिऽयन्। अरावीत्। अधि। त्विषीः। अधित। सूर्यस्य।
दिव्यः। सुऽपर्णः। अव। चक्षत। क्षां। सोमः। परि। क्रतुना। पश्यते। जाः ॥ ९ ॥

उक्षेव वृषभ इव यूथा गोयूथानि प्रत्यागच्छच्छब्दं करोति तद्वदयं सोमः स्तुतीः परियन्परिगच्छन्त्रा-वीत्। शब्दायते। ततः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य त्विषीर्दीप्तीरधित। अधिदधाति। सूर्यात्मना बुलोकेश्वरतिष्ठत इत्यर्थः ॥ दधतिर्लुङि स्थाण्वोरिच्छेतीत्वकित्त्वे ॥ किंच दिव्यो दिवि भवः सुपर्णः सुपतनः श्वेनरूपया गायत्र्याहृतत्वाच्छोभनगमनः सोमः क्षां। पृथिवीनामेतत् क्षियंति निवसंत्वचेति। क्षां पृथिवीमव चक्षत। अवपश्यति ॥ चष्टेर्लङि वज्रलं कंदसीति शपो लुगभावः ॥ ततः सोमो जा जाताः प्रजाः क्रतुना प्रज्ञानेन परि पश्यते। परितः पश्यति ॥ व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ २६ ॥

हरिं मृजंतीति नवर्षं पंचमं सूक्तमागिरसस्य हरिमंतस्त्वार्षं पवमानसोमदेवताकं। जागतमूर्ध्वं प्रागुशनसः। अनु० अ० ९. ६७. इति परिभाषया जागतं। तथा चानुक्रांतं। हरिं मृजति हरिमंत इति ॥ गतो विनियोगः ॥

हरिं मृजंत्यरुषो न युज्यते सं धेनुभिः कलशे सोमो अज्यते।
उद्धाचमीरयति हिन्वते मती पुरुष्टुतस्य कति चित्परिप्रियः ॥ १ ॥
हरिं। मृजंति। अरुषः। न। युज्यते। सं। धेनुऽभिः। कलशे। सोमः। अज्यते।
उत्। वाचं। ईरयति। हिन्वते। मती। पुरुऽस्तुतस्य। कति। चित्। परिऽप्रियः ॥ १ ॥

हरिं हरितवर्णं सोममुत्विजो मृजति। मार्जयति ॥ मृजेरजादौ संक्रमे विभाषावृद्धिरिष्यते। म० १. १. ३. १०. का० १. १. ५. इति तत्र वृजेरभावः ॥ सोऽयमरुषः ॥ अर्तैरुषचप्रत्ययः ॥ गमनशीलोऽश्च इव युज्यते। ईन्द्रादिभिः संयुज्यते। किंच कलशे। कलशो द्रोणाभिधानः। स्थितः सोमो धेनुभिर्गोविक्कुरिद्ध्यादिभिः समज्यते। समक्तः सिक्तो भवति। अपि च सोमो यदा वाचं शब्दमुदीरयति उद्गमयति। शब्दं करोतीत्यर्थः। तदा स्तोतारश्च मती ॥ मुपां सुलुगिति द्वितीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ स्तुतिं हिन्वते। प्रेरयति ॥ हि गती वृद्धी चेति स्वादिः। आत्मनेपदी ॥ ततः स्तोत्राभिप्रायः स पुरुष्टुतस्य वज्रस्तोत्रयुक्तस्य स्तोतुः परिप्रियः ॥ प्रीङ् तर्पणे। क्षिप। शसीयकादेशः। कडुस्तरपदप्रकृतित्त्वरत्नं ॥ परितः प्रीणयितृणि कति चित् क्षियंति धनानि प्रयच्छति ॥

साकं वदन्ति बहवो मनीषिण इन्द्रस्य सोमं जठरे यदादुहुः ।

यदीं मृजन्ति सुगमस्तयो नरः सनीकाभिर्देशभिः काम्यं मधु ॥२॥

साकं । वदन्ति । बहवः । मनीषिणः । इन्द्रस्य । सोमं । जठरे । यत् । आऽदुहुः ।

यदि । मृजन्ति । सुऽगमस्तयः । नरः । सऽनीकाभिः । दशऽभिः । काम्यं । मधु ॥२॥

मनीषिणो मनस ईशितारः प्राज्ञा बहवः स्तोतारः साकं सहैव युगपच्चान्वदन्ति । तदा सुवन्ति । यदेन्द्रस्य जठरे द्रोणकलशे सोममादुहुः अस्त्रिजो दुदुहुः तदामिषुवन्तीति ॥ दुहेर्ल्युसि रूपं । द्विवचनस्य छन्दसि विकल्पितत्वाच्च द्विवचनाभावः ॥ किंच यदि यदा सुगमस्तयः शोभनबाहुका नरः कर्मगतारो मनुष्याः काम्यं काम्यमानं मधु मदकरं सोमं सनीकाभिर्देशसंख्याकामिर्मृजन्ति सोममभिषुवन्ति तदा वदन्तीत्यन्वयः ॥

अरममाणो अत्येति गा अभि सूर्यस्य प्रियं दुहितुस्तिरो रवं ।

अन्वस्मै जोषमभरद्विनंगुसः सं द्वयीभिः स्वसृभिः स्नेति जामिभिः ॥३॥

अरममाणः । अति । एति । गाः । अभि । सूर्यस्य । प्रियं । दुहितुः । तिरः । रवं ।

अनु । अस्मै । जोषं । अभरत् । विनंगुसः । सं । द्वयीभिः । स्वसृभिः । स्नेति । जामिभिः ॥३॥

स सोमोऽरममाणोऽनुपरतः सन् । पुनः पुनर्देवानां प्रीणनाय यहादीनि प्रविशन्नित्यर्थः । गा गोविकाराणाश्चयणानभिलक्ष्यत्येति । अतिक्रम्य गच्छति । ततः शब्दायमानः सोमः सूर्यस्यादित्यस्य दुहितुष्षसः प्रियं रवं शब्दं तिरः । तिरस्करोति । तस्मिन्काले सोमाभिषवध्वनिर्महाभ्रवतोत्यर्थः । विनंगुसः । विनं कमनीयं स्तोत्रं गृह्णातीति विनंगुसः स्तोता । जोषं ॥ जुषेर्घञि रूपं ॥ पर्याप्तं स्तोत्रं तस्मै सोमायान्वभरत् । अनुभरति । करोतीति यावत् । सोऽयं सोमो द्वयीभिर्द्वीभ्यां पाणिभ्यामुत्पन्नाभिर्जामिभिः परस्परं बंधुभिः स्वस्वभिः कर्मकरणार्थमितस्ततो गच्छतीभिरंगुलीभिः सं जेति । संगच्छते ॥ चि निवासगत्योः । छन्दसो विकरणस्य लुक् ॥

नृधूतो अद्रिषुतो बर्हिषि प्रियः पतिर्गवां प्रदिव इंदुर्चतुर्विधः ।

पुरंधिवान्मनुषो यज्ञसाधनः शुचिर्धिया पवते सोम इन्द्र ते ॥४॥

नृधूतः । अद्रिऽसुतः । बर्हिषि । प्रियः । पतिः । गवां । प्रऽदिवः । इंदुः । चतुर्विधः ।

पुरंधिऽवान् । मनुषः । यज्ञऽसाधनः । शुचिः । धिया । पवते । सोमः । इन्द्र । ते ॥४॥

हे इन्द्र पवमानगुणविशिष्टेन्द्र ते त्वदर्थं बर्हिषि यज्ञेऽयं सोमो धिया स्वेन कर्मणा धारया वा पवते । पात्रेषु खंदते । कीदृशः । नृधूतः कर्मनेतृभिर्मनुष्यैः शोधितः अद्रिषुतो यावभिरभिषुतः प्रियो देवानां प्रीणयिता गवां पतिः स्वामी । इन्द्रो गा अलभत तस्मान्नवां स्वामी । प्रदिवः । पुराणनामैतत् । पुराणः इंदुः पात्रेषु चरन् अस्त्रिज चतुर् जातः ॥ अतोरणं छन्दसि घस । पा० ५. १. १०५-१०६ । इति घस । सित्वेन पदसंज्ञायां भसंज्ञानिमित्तं ओगुणो न भवति ॥ पुरंधिवान् । पुरंधिर्बद्धधीरिति यास्कः । नि० ६. १३. । बद्धकर्मवान् मनुषो मनुष्यस्य यज्ञसाधनः शुचिर्दीप्यमानः । यद्वा । दशापवित्रेण शुद्धः । एवंगुणः सोम इन्द्रार्थं पवत इति संबंधः ॥

नृबाहुभ्यां चोदितो धारया सुतोऽनुष्वधं पवते सोम इन्द्र ते ।

आप्राः क्रतून्समजैरध्वरे मतीर्वेन दुषस्रभ्वोऽरासद्वरिः ॥५॥

नृबाहुऽभ्यां । चोदितः । धारया । सुतः । अनुऽस्वधं । पवते । सोमः । इन्द्र । ते ।
 आ । अप्राः । क्रतून् । सं । अजैः । अध्वरे । मतीः । वेः । न । दुऽसत् । चम्बोः । आ ।
 असदत् । हरिः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र पवमानगुणविशिष्ट नृबाहुभ्यां कर्मनेतृणामृत्विजां बाहुभ्यां चोदितः प्रेरितो धारया सुतो
 ऽभिषुतः । यथा धारा भवति तथाभिषुत इत्यर्थः । तादृशः सोमसो तवानुष्वधं बलमनु बलार्थं । यद्वा ।
 स्वधेत्यन्ननाम । अन्नार्थं पवते । आगच्छति । ततः स त्वं सोमपात्रेण क्रतून् कर्माण्याप्राः । आपूरयसि । किंचा-
 ध्वरे यज्ञे मतीरभिमानाच्छत्रून् समजैः । सम्यग्जितवानसि ॥ जि जये । लुङि सिपि सिचो बङ्गलं कंदसीती-
 उभावः । सिचि वृद्धिरिति वृद्धिः ॥ सोऽयं हरिर्हरितवर्णः सोमश्चम्बोरधिषवणफलकयोरासदत् । आसीदति ।
 तच्च दृष्टांतः । वेर्न ॥ वी गत्वादिषु । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच् । सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणः ॥
 यथा वेः पथी द्रुषत् द्रुमे सीदतीति तद्वत् । द्रुषत् । पूर्वपदादिति षत्वं ॥ २७ ॥

अंशुं दुहंति स्तनयंतमक्षितं कविं कवयोऽपसो मनीषिणः ।
 समी गावो मतयो यंति संयतं ऋतस्य योना सदने पुनर्भुवः ॥ ६ ॥
 अंशुं । दुहंति । स्तनयंतं । अक्षितं । कविं । कवयः । अपसः । मनीषिणः ।
 सं । ईमिति । गावः । मतयः । यंति । संऽयतः । ऋतस्य । योना । सदने । पुनःऽभुवः ॥ ६ ॥

कवयः क्रांतप्रज्ञा अपसः कर्मवंतो मनीषिणः । मनस ईशा मनीषा वृद्धिः । तद्वंत ऋत्विजः स्तनयंतं
 शब्दायमानमक्षितमक्षीणं कविं क्रांतदर्शिनमंशुं सोमं दुहंति । अभिषुण्वति । ततः पुनर्भुवः पुनर्भवनशीला
 गावः पशवो मतयो मननीयाः स्तुतयश्च संयतः परस्परं संगताः सत्य ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य योना योनी
 योनिस्थानीय उत्पत्तिभूते सदने उत्तरवेद्याख्य ईमेन सोमं सं यंति । गच्छंति ॥

नाभां पृथिव्या धरुणो महो दिवोऽपामूर्मौ सिंधुष्वंतरुक्षितः ।
 इंद्रस्य वज्रो वृषभो विभुवसुः सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः ॥ ७ ॥
 नाभां । पृथिव्याः । धरुणः । महः । दिवः । अपां । ऊर्मौ । सिंधुषु । अंतः । उक्षितः ।
 इंद्रस्य । वज्रः । वृषभः । विभुवसुः । सोमः । हृदे । पवते । चारु । मत्सरः ॥ ७ ॥

महो महतो दिवो बुलोकस्य धरुणो धारकोऽयं सोमः पृथिव्या विस्तीर्णीया भूमेर्नाभा नाभी नाभि-
 स्थानीय उच्छ्रितप्रदेशे यदुत्तरवेदीनाभिः । ऐ० ब्रा० १. २८. । इत्याम्नानात् उत्तरवेदिस्थानं ऋत्विग्भिर्निहितः
 सिंधुषु खंदमानासु नदीष्वपामुदकानामूर्मौ संधेऽतमं उचितः सिक्तः । अंतरिक्षस्थानमध्ये वर्तमान इत्यर्थः ।
 तादृश इंद्रस्य वज्रो वज्रस्थानीयो वृषभः कामानां वर्धिता अत एव विभुवसुर्व्याप्यधनः सोमश्चाह कल्याणं यथा
 भवति तथेन्द्रस्य मत्सरो मादयिता सन् हृदे मनसे सुखाय पवते । आगच्छति ॥

स तू पवस्व परि पार्थिवं रजः स्तोत्रे शिक्षन्नाधून्वते च सुक्रतो ।
 मा नो निभेग्वसुनः सादनस्पृशे रयिं पिशंगं बहुलं वसीमहि ॥ ८ ॥
 सः । तु । पवस्व । परि । पार्थिवं । रजः । स्तोत्रे । शिक्षन् । आऽधून्वते । च । सुक्रतो
 इति सुऽक्रतो ।

मा । नः । निः । भाक् । वसुनः । सादनऽस्पृशः । रयिं । पिशंगं । बहुलं । वसीमहि ॥ ८ ॥

हे सुकृतो शोभनकर्मन् सुप्रज्ञ वा सोम तादृशस्त्वं पार्थिवं रजो लोकं क्षणीकृत्य तु क्षिप्रं परि पवस्व । परितः सर्वतः क्षर । किं कुर्वन् । आधून्वतेऽदाभ्ययहे चिभिरंशुभिराधावनं कुर्वते । तथा भगवतापस्ववेन सूचितं । तैरेनं चतुराधुनोति पंचकृत्यः सप्तकृत्यो वेति । तस्मै धनादिकं शिष्यन् प्रयच्छन् परि पवस्वेति समन्वयः । ततस्त्वं नोऽस्मान्वसुनो धनान्मा निर्माक् । मा निर्माक्षीः । कीदृशात् । सदनस्युशः । येन भूतेन वसुना सदनानि गृहान् पुत्रादीन् स्युशंति तादृशानृहादिकस्य प्रदातुर्धनान्मा वियुजः ॥ भाक् । भज सेवायां । बुद्धिं सिपि सिचि बज्जलं कंदसीतीडागमाभावः । एकाच इतीदृशप्रतिषेधः । हलंतलक्षणा वृद्धिः । पा० ७. २. ३. सिपो लोपः ॥ यस्मादेवं तस्माद्वयं पिशंगं नानारूपं कनकादिना अत एव बज्जलं प्रभूतं रयिं धनं वसीमहि । आच्छादयेम । बज्जधनवंतो भवेमेत्यर्थः ॥ वस आच्छादने । आदादिकः । शिङि रूपं ॥

आ तू न इंदो शतदात्वर्ध्वं सहस्रदातु पशुमद्धिरण्यवत् ।

उप मास्व बृहती रेवतीरिषोऽधि स्तोत्रस्य पवमान नो गहि ॥ ९ ॥

आ । तु । नः । इंदो इति । शतदातु । अर्ध्वं । सहस्रदातु । पशुमत् । हिरण्यवत् ।

उप । मास्व । बृहतीः । रेवतीः । इषः । अधि । स्तोत्रस्य । पवमान । नः । गहि ॥ ९ ॥

हे इंदो पवमान नोऽस्मभ्यं तु क्षिप्रं धनमायच्छ । कीदृशं । शतदातु । दातु दानं । बज्जदानं अश्वमश्व-सहितं सहस्रदातु सहस्रदानोपेतं पशुमत्पञ्चादियुक्तं हिरण्यवद्धिरण्ययुक्तं च धनं देहि । तथा हे सोम बृहतीः प्रभूतानि रेवतीर्धनवन्ति । यद्वा । पयसो दातारः पशवः । तद्वतीषोऽन्नाणि चास्मभ्यमुप मास्व । उपनिर्मिष्व । कुर्वति यावत् । किंच हे पवमान नोऽस्माकमेवंभूतस्य स्तोत्रस्य श्रवणायाधि गहि । आगच्छ । क्रियार्थोप-पदस्य । पा० २. ३. १४. इति चतुर्थी । चतुर्थ्यर्थे बज्जलं कंदसीति षष्ठी ॥ २८ ॥

स्रक् इति नवर्चं षष्ठं सूक्तमांगिरसस्य पवित्रस्यायं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । स्रक् पवित्र इति ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टव एतत्सूक्तं । सूचितं च । स्रक् द्रप्सस्यायं वेनश्चोदयत्यृग्निगर्भाः । आ० ४. ६. इति ॥

स्रक् द्रप्सस्य धमतः समस्वरन्तस्य योना समरन्त नाभयः ।

चीन्तस मूर्धो असुरश्चक्र आरभे सत्यस्य नावः सुकृतमपीपरन् ॥ १ ॥

स्रक् । द्रप्सस्य । धमतः । सं । अस्वरन् । ऋतस्य । योना । सं । अरन्त । नाभयः ।

चीन् । सः । मूर्धः । असुरः । चक्र । आरभे । सत्यस्य । नावः । सुकृतं । अपीपरन् ॥ १ ॥

स्रक् यज्ञस्य हनुस्थानीये । स्रक् ओष्ठप्रांतो हनुष्यते । अधिषवणफलके धमतोऽभिषूयमाणस्य द्रप्सस्य सोमस्यांशवः समस्वरन् । संगच्छंते । तदास्न्यशब्दयन्वा । ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य योना योनावुत्पत्तिस्थानि नाभयः सोमरसाः समरन्त । संगच्छंते ॥ अर्तेः समो गमीत्यादिनात्मनेपदं । सर्तिशास्वर्तिभ्यश्चेति चुरङ् ॥ अथामुरो बलवान् सर्वेषां प्रीणनात् प्राणदाता वा स सोमो मूर्धः समुच्छ्रितांस्त्रीक्षोकानारभ आरंभणाय मनुष्यदेवादीनां संचरणाय करोति । किंच सत्यस्य सत्यभूतस्य सोमस्य नावो नौका इव स्थिताश्चतस्रः स्थाव्यः । आदित्याययणोक्थ्यध्रुवस्थान्य इति । ताः स्थाव्यः सुकृतं सुष्ठु कर्माणि कुर्वन्त यजमानमपीपरन् । अभिमतदग्नेन पूजयन्ति वा ॥ पारयतेर्बुद्धिं चङि सन्वत्तावाभ्यासितदीर्घाः ॥

सम्यक् सम्यंचो महिषा अहेषत सिंधोरुर्मावधि वेना अवीविपन् ।

मधोर्धाराभिर्जनयंतो अर्कमिन्द्रियामिन्द्रस्य तन्वमवीवृधन् ॥ २ ॥

सम्यक् । सम्यंचः । महिषाः । अहेषत । सिंधोः । ऊर्मौ । अधि । वेनाः । अवीविपन् ।

मधोः । धाराभिः । जनयंतः । अर्कः । इत् । प्रियां । इन्द्रस्य । तन्वं । अवीवृधन् ॥ २ ॥

महिषाः पूज्या महान्तो वर्त्विजः सम्यंचः परस्परं संगताः संतः सम्यगहेषत । सोमं सम्यक् प्रेरयन्ति । अभि-
वृष्वतीति यावत् ॥ हि यतौ वृषौ च । जुडि सिचि रूपं ॥ ततो वेनाः । वेनतेः कांतिकर्मण इति यास्कः
। नि० १०. ३८. । स्वर्गादिफलं कामयमाना ऋत्विजः सिंधोः खंदमानस्योदकस्योर्मावधि संधे वसतीवर्यादिषु
जलेषु सोममयीविपन् । कंपयन्ति । तच्च प्रेरयन्तीत्यर्थः ॥ वपतेर्ल्यंतस्य जुडि चडि णौ चङ्युपधाया वृत्त्य इति
वृत्त्यः ॥ किंचार्कमर्चनीयं स्रोतं जनयंतः कुर्वन्तस्ते प्रियां प्रियतमामिन्द्रस्य तन्वं धाम च मधोर्मदकरस्य
सोमस्य धाराभिरवीवृधन् । वर्धितवन्तः ॥ वर्धतेर्जुडि चडि रूपं ॥

पविचंवन्तः परि वाचमासते पितृषां प्रत्नो अभि रक्षति व्रतं ।

महः समुद्रं वरुणस्तिरो दधे धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभं ॥३॥

पविचंऽवन्तः । परि । वाचं । आसते । पिता । एषां । प्रत्नः । अभि । रक्षति । व्रतं ।

महः । समुद्रं । वरुणः । तिरः । दधे । धीराः । इत् । शेकुः । धरुणेषु । आरभं ॥३॥

पविचवन्तः पविचेण शोधकेन सामर्थ्येन युक्ताः सोमस्य रश्मयो वाचं सोमस्थितां माध्यमिकां वाचं
पर्यासते । पर्युपविशन्ति । सोमोऽन्तरिक्षे तिष्ठति खलु सोमो वै राजा गंधर्वेष्वसीत् । ऐ० ब्रा० १. २७. । इत्या-
न्नागात् । ततः प्रतः पुराण एषां रश्मीनां पितायं सोमश्च व्रतं प्रकाशनात्मकं कर्माभि रक्षति । अचितं
करोति । किंच वरुणः सर्वस्य स्वतेजसाच्छादकः सोऽयं सोमो महो महत् समुद्रं । अन्तरिक्षनामितत् । महदं-
तरिक्षं ते रश्मिभस्तिरो दधे । अन्तर्हितमकरोत् । सर्वं व्याप्नोदिति यावत् । तमिमं सोमं धीराः । इद्व-
धारणे । कर्मणि कुशलाः प्राज्ञा एवर्त्विजो धरुणेषु सर्वस्य धारकेषु वसतीवर्याख्येषूदकेष्वारभमारब्धुं शेकुः ।
शक्नुवन्ति च ॥ रमेक्षुमर्थे शक्ति णमुल्कमुलौ । पा० ३. ४. १२. । इति कमुष् । जित्स्वरेण मध्योदात्तः ॥

सहस्रधारेऽव ते समस्वरन्द्बो नाके मधुजिह्वा असश्चतः ।

अस्य स्पशो न नि मिषन्ति भूर्णयः पदेपदे पाशिनः संति सेतवः ॥४॥

सहस्रधारे । अव । ते । सं । अस्वरन् । दिवः । नाके । मधुजिह्वाः । असश्चतः ।

अस्य । स्पशः । न । नि । मिषन्ति । भूर्णयः । पदेऽपदे । पाशिनः । संति । सेतवः ॥४॥

सहस्रधारेऽव । उदकधारा यस्याव्रवन्ति तत्तथोक्तमन्तरिक्षं । तस्मिन्वर्तमानास्ते सोमरश्मयोऽवावस्तात्
स्थितां पृथिवीं वृष्ट्या संयोजयन्तीत्यर्थः । किंच दिवो बुलोकस्य नाके समुच्छिते देशे वर्तमाना मधुजिह्वा
मध्वगाः । सोमतेजसाद्येभ्यो हि मधुत्पन्नं भवति । अतो मधुजिह्वाः । असश्चतः संगतवर्जिताः पृथक्पृथग्दिव्य-
वस्थिता अस्य सोमस्य स्वभूताः स्पशः सारभूता रश्मयो भूर्णयः क्षिप्रगामिनः संतो न नि मिषन्ति । निमेषं न
कुर्वन्ति । किंतु पापिनः सुकृतिनश्च ज्ञातुं सर्वदा जायतीत्यर्थः । अथवा राजानो दुष्टान्विवारयितुं सर्वदा
जागरणं कुर्वन्ति तद्वत् । एवं ते रश्मयः पदे पदे स्थाने स्थाने सेतवः संबद्धाः संतः पाशिनः पापकृतां बाधकाः
सन्ति । भवन्ति ॥

पितुर्मातुरध्या ये समस्वरन्द्बुचा शोचन्तः संदहन्तो अव्रतान् ।

इंद्रद्विष्टामप धमन्ति मायया त्वचमसिक्नीं भूमनो दिवस्परि ॥५॥

पितुः । मातुः । अधि । आ । ये । संऽअस्वरन् । बुचा । शोचन्तः । संऽदहन्तः । अव्रतान् ।

इंद्रद्विष्टां । अप । धमन्ति । मायया । त्वचं । असिक्नीं । भूमनः । दिवः । परि ॥५॥

पितुर्मातुर्बावापृथिव्योः । बीमं पिता जनिता नाभिरच बंधुर्मे माता पृथिवी महीयं । ऋ० १. १६४. ३३. ।

इत्यादिषु बावापृथिवीर्मातापितृस्वास्त्रानात् । बावापृथिवीभ्यां धे सोमरश्मयोऽध्या समस्वरन् अधिकं प्रादुर्भूता अभवन् त अष्टर्त्विग्भिः क्रियमाणया सुखा शोचन्ती दीप्यमाना अत्रतान् कर्मरहितान्यजमानान् संदहन्तः सम्यन्विनाशयन्तस्ते रश्मय इन्द्रद्विष्टामिन्द्राय द्वेषकारिणीं ॥ ते च । पा० ६. २. ४५. । इति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः ॥ इद्रेण द्विष्टां वा । असिक्तीं । रात्रिनामेतत् । रात्रिवत्कृष्णरूपां त्वचं । राक्षसमित्यर्थः । मायया कर्मणा प्रज्ञया वा भूमनो विलुतामूलोकाद्विष्यरि युलोकाच्चाप धमन्ति । अपगतं कुर्वन्ति । अपघ्नन्तीत्यर्थः ॥ ॥ २९ ॥

प्रत्नान्मानादध्या ये समस्वरञ्छ्लोकयन्चासो रभसस्य मन्तवः ।

अपानश्चासौ बधिरा अहासत ऋतस्य पंथां न तरन्ति दुष्कृतः ॥ ६ ॥

प्रत्नात् । मानात् । अधि । आ । ये । संऽअस्वरन् । श्लोकऽयन्चासः । रभसस्य । मन्तवः ।

अप । अनश्चासः । बधिराः । अहासत । ऋतस्य । पंथां । न । तरन्ति । दुऽकृतः ॥ ६ ॥

श्लोकयन्चासः । श्लोकाः स्तुतयः । स्तुतिनियमना रभसस्य मन्तवो वेगमभिमन्यमानाः एतादृशा धे सोम-रश्मयः प्रतात्पुराणास्मानादन्तरिचादध्या समस्वरन् सह प्रादुर्भूता अभवन् तान्नामनीनवासश्चक्षुर्वर्जिताः साधु पदार्थानामद्रष्टारो नरा बधिरा देवतास्तुतिप्रवणवर्जिताः पापकृतो नरश्चापाहासत । तान्परित्यजन्ति । दर्शिनः अवशन्तं मेधाविनस्तु न परिजहति किन्तु कुर्वन्ति । तदेवाह । अतस्य सत्यस्य पंथां मार्गभूतमेघां गणं दुष्कृतः पापकृतो नरा न तरन्ति । नोत्तारयन्ति । मुक्तस्तु तरन्तीत्यभिप्रायः ॥

सहस्रधारे वितते पवित्र आ वाचं पुनन्ति कवयो मनीषिणः ।

रुद्रास एषामिषिरासौ अद्रुहः स्पशः स्वंचः सुदृशौ नृचक्षसः ॥ ७ ॥

सहस्रधारे । विऽतते । पवित्रे । आ । वाचं । पुनन्ति । कवयः । मनीषिणः ।

रुद्रासः । एषां । इषिरासः । अद्रुहः । स्पशः । सुऽअचं । सुऽदृशः । नृऽचक्षसः ॥ ७ ॥

कवयः क्रांतकर्माणः अत एव मनीषिणः प्राज्ञा अलिङ्गः सहस्रधार अनेकधारोपेते वितते कर्मणि विलुते पवित्रे शुश्रूत्यादके सोमे वर्तमानां वाचं माध्यमिकां । सोमः खलु विश्वावसुप्रभृतिगंधर्वाद्यान्तरिचेऽतिष्ठन् सोमो धे राजा गंधर्वेष्वासीदिति श्रवणात् तत्र वर्तमानं सोमं देवा गोपया वाचा क्रीतवन्तः । तदा सोमे वाक्लिङ्गतीति शक्यते वक्तुं । तस्मात्सोमे स्थितां माध्यमिकां वाचमा पुनन्ति । संस्कुर्वन्ति । स्तुवन्तीति यावत् । य उक्तगुणा मरुतां मातरं माध्यमिकां वाचं कुर्वन्ति तेषां रुद्रासो रुद्रपुत्रा मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः स्पशो वाचा वशिणो भवन्ति । कीदृशाः । इषिरा गमनशीला अद्रुहः स्तोतृणामद्रोधारः । यद्वा ॥ द्रुहेः कर्मणि क्रिबीणादिकः ॥ परैरहिंसाः । स्वंचः शोभनाचनाः अत एव सुदृशः सुदर्शना नृचक्षसो नृणां कर्म-नेतृणां द्रष्टारः ॥

ऋतस्य गोपा न द्भाय सुक्रतुस्त्री ष पवित्रा हृद्यन्तरा दधे ।

विद्वान्स विश्वा भुवनाभि पश्यत्यवाजुष्टान्विध्यति कर्ते अव्रतान् ॥ ८ ॥

ऋतस्य । गोपाः । न । द्भाय । सुऽक्रतुः । ची । सः । पवित्रा । हृदि । अन्तः । आ । दधे ।

विद्वान् । सः । विश्वा । भुवना । अभि । पश्यति । अव । अजुष्टान् । विध्यति । कर्ते ।

अव्रतान् ॥ ८ ॥

ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य गोपा गोपायिता अत एव सुक्रतुः शोभनकर्मा सोमो न द्भाय द्भाय स्तम्भ-

नाय न भवति । परैर्दभयितुं न शक्यत इत्यर्थः । किंच स सोमस्त्री ॥ शिष्टं दसि बडलमिति लुक् ॥ चीणि पवित्राभिवायुसूर्यात्मकानि चीणि पवित्राणि ह्यंतर्हृदयस्थांतरा दधि । आदधाति । स्वस्तिन् संगमयतीत्यर्थः । अपि च विद्वान् सर्वे जानानः स सोमो विद्या भुवना सर्वाणि भुवनान्यभि पश्यति । ततः कर्ते ॥ करोतेरौणादिकक्षप्रत्ययः ॥ कर्मण्यनुष्ठानप्रियात् अत एवाव्रतानयजमानानव विध्यति । अवाङ्मुखान् कृत्वा ताडयति । हिनस्तीति यावत् ॥

ऋतस्य तंतुर्विततः पवित्रं आ जिह्वाया अये वरुणस्य मायया ।

धीराश्चित्तसमिनस्तं आशताचा कर्तमव पदात्यप्रभुः ॥९॥

ऋतस्य । तंतुः । विऽततः । पवित्रे । आ । जिह्वायाः । अये । वरुणस्य । मायया ।

धीराः । चित् । तत् । संऽइनस्तं । आशत । अच । कर्ते । अव । पदाति । अप्रऽभुः ॥९॥

ऋतस्य सत्यभुतस्य यज्ञस्य तंतुस्तानिता पवित्रेऽविवालयये दशापवित्रे विततो विसृतः । यद्वा । पवित्रे ऽंतरिचे विसृतः सोमो वरुणस्य जिह्वाया अये मायया कर्मणा आ । आस्थितः । वरुणजिह्वाय आपस्तिष्ठति । तासु सोमो वसतीति वसतीवर्याबुदकेषु स्थित इत्यर्थः । ततो धीराश्चित् कर्मणि प्राज्ञा एव तद्वरुणजिह्वाय-स्थानं समिनस्तं । इनश्चित्कर्मो । संव्याप्नवतः संत आशत । स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा प्राप्नुवन् । यः पुनः कर्ते ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ कर्मण्यप्रभुः समर्थो न भवति सोऽयमचास्तिनेव लोकेऽव पदाति । अवस्तान्नरके पतति । नोपरि गच्छति ॥ पद गती । लेव्याडागमः ॥ तस्मात्सर्वैरभिष्टोमादिकर्म कर्तव्यमित्येषोऽर्थोऽभिहितो भवति ॥ ॥३०॥

शिशुर्नेति नवर्चं सप्तमं सूक्तं दैर्घतमसस्य कवीवत आर्षं पवमानसोमदेवताकं । अष्टमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत् । तथा चानुक्रम्यते । शिशुर्न कवीवांस्त्रिष्टुप्बष्टमीति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

शिशुर्न जातोऽव चक्रद्वने स्वर्ग्यद्वाज्यरुषः सिषासति ।

दिवो रेतसा सचते पयोवृधा तमीमहे सुमती शर्म सप्रथः ॥१॥

शिशुः । न । जातः । अव । चक्रदत् । वने । स्वः । यत् । वाजी । अरुषः । सिषासति ।

दिवः । रेतसा । सचते । पयःऽवृधा । तं । ईमहे । सुऽमती । शर्म । सऽप्रथः ॥१॥

स पवमानः सोमो वने वननीये वसतीवर्याख्य उदके जात उत्पन्नः शिशुर्न शिशुरिवाव चक्रदत् । अवाङ्मुखं कंदति । तदोदकमध्ये पतञ्जब्दं करोति खलु । यद्यदा वाजी बलवानन्नवान्वाक्ष आरोचमानः । यद्वा । वाज्यश्च इवाक्षः ॥ अर्तेरुषच् ॥ गमनशीलः । सोमः स्वः स्वर्गलोकं सिषासति संभक्तमिच्छति ॥ सनोतिः सनीडभाव आत्वं । सनोतिरिति साहितिकं पत्वं ॥ सोऽयं पयोवृधा गवामोषधीनां च वीरस्य वर्धकेन रेतसोदकेन सह दिवो द्युलोकात्सचते । पार्थिवं लोकं समवेति । तं तादृशं प्रसिद्धं सोमं सप्रथः सर्वतः पृथुतरं धनादिना युक्तं शर्मं गृहं तद्वयं सुमती ॥ मुपां मुलुगिति तुतीयाद्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ सुमत्या शोभनया सुत्थिमहे । याचामहे ॥ ईमह इति याज्ञाकर्म । ईह गती दीवादिक् । ह्यंदसः अनो लुक् ॥

दिवो यः स्क्भो धरुणः स्वातत आपूर्णो अंशुः पर्येति विश्वतः ।

सेमे मही रोदसी यक्षदावृता समीचीने दाधार समिषः कविः ॥२॥

दिवः । यः । स्क्भः । धरुणः । सुऽआततः । आऽपूर्णः । अंशुः । परिऽएति । विश्वतः ।

सः । इमे इति । मही इति । रोदसी इति । यक्षत् । आऽवृता । समीचीने इति

संऽईचीने । दाधार । सं । इषः । कविः ॥२॥

दिवो धृष्योऽस्य स्तंभो विष्कंभयिता संरोहो धरुणः सर्वस्य धारकः । यद्वा । पृथिव्या धारकः । विष्टंभो दिवो धरुणः पृथिव्याः । ऋ० ९. ८९. ६. । इत्याम्नात् । तावृशः स्वाततः सुष्ठु सर्वच विततो विसृतः अत एवापूर्णः पात्रेषु संपूर्णो योऽंशुः सोमात्मको विश्वतः सर्वतः पर्येति परिगच्छति ॥ तिङि षोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ स सोम इमे रोदसी बावापृथिव्यावावृतासंभजनीयेन कर्मणा यच्चत् । यजतु । स्वबलेन संघो-जयत्वित्यर्थः । ततः सोऽयं समीचीने परस्परं संगते बावापृथिव्यौ दाधार । धारयां चकार ॥ तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः ॥ अनंतरं कविः क्रांतकर्मणोऽन्नानि स्तोतुभ्यः सं प्रयच्छतु । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाधाहारः ॥

महि॒ ष्परः॑ सु॒कृतं॑ सो॒म्यं मधू॒र्वीं गव्य॑तिरदि॒तेऽर्जु॑तं॒ यते॑ ।

ई॒शे॒ यो वृ॒ष्टेरि॒त उ॒स्रियो॑ वृ॒षापां॑ ने॒ता य इ॒तर्ज॑तिः॒ ऋ॒ग्मि॒मयः॑ ॥ ३ ॥

महि॑ । ष्परः॑ । सु॒कृतं॑ । सो॒म्यं । मधु॑ । उ॒र्वीं । गव्य॑तिः । अदि॒तेः । ऋ॒तं । यते॑ ।

ई॒शे॒ । यः । वृ॒ष्टेः । इ॒तः । उ॒स्रियः॑ । वृ॒षा । अ॒पां । ने॒ता । यः । इ॒तः । ऋ॒तः । ऋ॒ग्मि॒मयः॑ ॥ ३ ॥

ऋतं सत्यभूतं यज्ञं यते गच्छते तस्मा इन्द्राय सुकृतं सुष्ठु संस्कृतं सोम्यं सोममयं महि महत् प्रभूतं मधु मधुररसं ष्परो भक्षणं पानीयं भवति ॥ ष्पा भक्षणे ॥ किंच तस्माद्यज्ञं प्रत्यागच्छतामिन्द्रादीनामदितेः पृथिव्या गव्यतिर्मागृह्योर्वीं विस्रोणीं भवति । इन्द्रः शतसहस्रसंख्याकहरिभिः सह गंतुं मार्गे विस्रोणीं भवदित्यर्थः । य इन्द्र इत इमं लोकं प्रत्यापतत्या वृष्टेरीशे ईश्वरो भवति । तथोस्रियः । उस्रेति गोनाम । गोभ्यो हितोऽपा-मुदकानां वृषा वर्षको यज्ञस्य नेता नायक इतर्जतिः । इममस्रदीयं यज्ञं प्रत्युतिर्गमनं यस्य स तथोक्तः । इतो गच्छन् य इन्द्र ऋग्मि॒मय ऋगर्हः स्तोतव्यो भवति । तस्मा अयं सोमः पातव्यो भवतीति ॥

प्रवर्गेऽभिष्टव आत्मन्वन्नभ इत्येषा । सूचितं च । तदु प्रयच्छतमस्य कर्मात्मन्वन्नभो दुह्यते घृतं पयः । आ० ४. ७. । इति ॥

आ॒त्मन्व॒न्नभो॑ दुह्यते घृ॒तं पय॑ ऋ॒तस्य॑ नाभि॒रमृ॑तं॒ वि जा॑यते ।

स॒मीची॒नाः सु॒दान॑वः प्री॒णन्ति॒ तं नरो॑ हित॒मव॑ मे॒हन्ति॒ पेर॑वः ॥ ४ ॥

आ॒त्मन् ऽवत् । नभः॑ । दुह्य॑ते । घृ॒तं । पयः॑ । ऋ॒तस्य॑ । नाभिः॑ । अ॒मृ॒तं । वि । जा॑यते ।

स॒ऽईची॒नाः । सु॒दान॑वः । प्री॒णन्ति॒ । तं । नरः॑ । हितं॑ । अव॑ । मे॒हन्ति॒ । पेर॑वः ॥ ४ ॥

आत्मन्वत् ॥ अगो नुडिति नुडागमः ॥ आत्मवत्सारवहृतं पयश्च नभो नभस आदित्यरूपात्सोमो दुह्यते । किंचर्तस्य यज्ञस्य नाभिः ॥ णह बंधने । स्वमोर्नपुंसकात् । पा० ७. १. २३. । इति सोर्नुप भवति सर्वविधोनां कृंदसि विकल्पितत्वात् ॥ नाभि यज्ञस्य बंधकममृतमुदकं च वि जायते । तस्मादेव प्रादुर्भवति । ततः सुदानवः शोभनस्तुतिहविर्दानवतो यजमानाः समीचीनाः परस्परं संगताः संतस्तमिमं सोमं प्रीणयन्ति । स्तुतिभिस्तर्पयन्ति । अथ नरो नेतारः पेरवः ॥ पा रक्षणे । मापोरित्वे इन्निति इन्द्रात्थयः ॥ सर्वस्य रक्षकाः सोमररमयो हितं निहितमवावस्तावर्तमानं पार्थिवमुदकं मेहन्ति । वर्षन्ति ॥ मिह सेवने भौवादिकः ॥ यद्वा । हितमुदकं पृथिवीं प्रति मेहन्ति ॥

अ॒रावी॒दंशुः सच॑मान॒ ऊ॒र्मिणा॑ दे॒वाभ्य॑ ५ मनु॑षे पि॒न्वति॒ त्वच॑ ।

द॒धाति॒ गर्भ॑मदि॒तेरु॒पस्य॑ आ॒ येन॑ तो॒कं च॒ तन॑यं च॒ धाम॑हे ॥ ५ ॥

अ॒रावी॒त् । अ॒ंशुः । सच॑मानः । ऊ॒र्मिणा॑ । दे॒वऽअ॒भ्यं । मनु॑षे । पि॒न्वति॒ । त्वच॑ ।

द॒धाति॒ । गर्भ॑ । अदि॒तेः । उ॒पऽस्य॑ । आ॒ । येन॑ । तो॒कं । च॒ । तन॑यं । च॒ । धाम॑हे ॥ ५ ॥

ऊर्मिणा वसतीवर्धादीनामुदकानां संधेन सचमानोऽंशुः सोमोऽरावीत् । शब्दं करोति । किंच स सोमो देवाय ॥ अत्र रक्षणे । अविश्रुतं चिन्म ईरितीप्रत्ययः ॥ देवानां पालयित्रीं त्वचमात्मनः शरीरं मनुषे मनुष्याय यजमानाय पितृवति । सिंचति । पात्रेषु चरतीति यावत् । अपि चादितेरदीनायाः पृथिव्या उपस्थे समीप ओषधीषु तं गर्भमा दधाति । सुधामयैः किरणैर्विदधाति । येन गर्भेण वयं तोकं दुःखनाशकं पुत्रं च तनयं । तनोति कुलमिति तनयः पीचः । तं च धामहे । दध्महे । धारयामः ॥ दधातेर्लटि बङ्गलं कंदसीति शपो लुक् ॥ ३१ ॥

सहस्रधारेऽव ता असश्चतस्तृतीये संतु रजसि प्रजावतीः ।

चतस्रो नाभो निहिता अवो दिवो हविर्भरंत्यमृतं घृतश्चुतः ॥ ६ ॥

सहस्रधारे । अव । ताः । असश्चतः । तृतीये । संतु । रजसि । प्रजावतीः ।

चतस्रः । नाभः । निहिताः । अवः । दिवः । हविः । भरंति । अमृतं । घृतश्चुतः ॥ ६ ॥

सहस्रधारे बह्वदधारे तृतीये रजसि लोके स्वर्गे वर्तमाना असश्चतः परस्परमसक्ताः प्रजावतीरुत्पादितप्रजावत्यः सोमस्य स्वभूतास्ता अव संतु । अवस्तात्पृथिव्यां पतंतु । कास्ता इत्याह । चतस्रो नाभस्तपसो बाधिकाः सोमस्य संबंधिन्यश्चतस्रो दीप्तयः कलाः । दिवो सुलोकादवोऽवस्ताभिहिताः सोमेन स्थापितास्ता घृतश्चुतो घृतस्योदकस्य व्यावयित्र्यः सव्यो हविः सोमादिलक्षणं भरंति । देवानां प्रयच्छति । तथामृतं गोष्वोषधीषु च पयोरूपं सुधारूपं च भरंति । प्रक्षिपंति ॥

श्वेतं रूपं कृणुते यत्सिषासति सोमो मीढ्वा असुरो वेद भूमनः ।

धिया शमी सचते सेमभि प्रवद्विस्त्वैधमव दर्षदुद्रिणं ॥ ७ ॥

श्वेतं । रूपं । कृणुते । यत् । सिषासति । सोमः । मीढ्वान् । असुरः । वेद । भूमनः ।

धिया । शमी । सचते । सः । ई । अभि । प्रऽवत् । दिवः । कवैधं । अव । दर्षत् । उद्रिणं ॥ ७ ॥

श्वेतं दीप्यमानं शुक्लं रूपं कृणुते तदा करोति यद्यदा सिषासति स्वर्गे संभक्तुमिच्छति । सोमे पात्राणागते सति तत्तेजसानुरजितानां तेषां श्वेतं रूपं भवति । ततो मोढ्वान् ॥ मिह सेचने । अस्मात् क्रसी दाश्वान्साङ्गा-बीढ्वंश्वेति निपातनादभिमतरूपसिद्धिः ॥ कामानां सेक्तासुरः प्राज्ञो बलवान् वा सोमो भूमनो बङ्गधनानि वेद । स्तोतृभ्यो दातुं जानाति । प्रयच्छतीति यावत् । स ई ॥ सोऽचि लोपे चेदिति सुलोपः ॥ सोऽयं धिया प्रक्षानेन प्रवत् प्रकृष्टानि शमी ॥ द्वितीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ कर्माणां सचते । अभितः समवैति । किंच दिवोऽंतरिक्षादुद्रिणमुदकवतं कवैधं मेघं । कवैधशब्देन मेघोऽभिधीयते ॥ तात्स्थानात्तच्छब्दमिति ॥ मेघमव दर्षत् । अवदारयति । विवृतद्वारं करोति । मेघं विदार्यांतरिक्षादुद्रिणं करोतीत्यर्थः ॥

अथ श्वेतं कलशं गोभिर्क्तं कार्ष्णं वाज्यक्रमीत्सवान् ।

आ हिन्विरे मनसा देवयंतः कक्षीवते शतहिमाय गोनां ॥ ८ ॥

अथ । श्वेतं । कलशं । गोभिः । अक्तं । कार्ष्णं । आ । वाजी । अक्रमीत् । ससऽवान् ।

आ । हिन्विरे । मनसा । देवऽयंतः । कक्षीवते । शतऽहिमाय । गोनां ॥ ८ ॥

अधायागंतरं श्वेतं संप्रति सोमसंसर्गाच्छेतवर्णं गोभिर्बद्धैरक्तं संपृक्तं द्रोणकलशं ससवान् संभजन सोम आक्रमोत् । आक्रमते । कार्ष्णं । कार्ष्णशब्दः काष्ठावचनः । आजं धावतो योद्धारो यां गंतुमिच्छति तस्यां

काषायां वाषी कश्चिद्व्यो युञ्जं भजमान आक्रमीत् । आक्रमते । सोमः काषायां द्रोणकलशे पततीत्यर्थः । ततस्तस्मै सोमाय देवयंतो देवानिच्छंत ऋत्विजो मनसा हिविरे । सुतीराभिमुख्येन प्रेरयन्ति । तत्र शतहिमाय बज्रगमनाय कषीवते स्तोत्रकारिण एतन्नामकायर्षये सोमो गोनां गाः पशून् प्रेरयति ॥ गोः पादाति । पा० ७. १. ५७. इति गुडागमः । क्रियायहणं कर्तव्यं । म० १. ४. ३२. इति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थर्थे षष्ठी ॥

अग्निः सोम पपृचानस्य ते रसोऽव्यो वारं वि पवमान धावति ।

स मृज्यमानः कविभिर्मदितं स्वदस्वेन्द्राय पवमान पीतये ॥ ९ ॥

अत्ऽभिः । सोम । पपृचानस्य । ते । रसः । अव्यः । वारं । वि । पवमान । धावति ।

सः । मृज्यमानः । कविऽभिः । मदिन्ऽतम । स्वदस्व । इन्द्राय । पवमान । पीतये ॥ ९ ॥

हे पवमान पवित्रेण पूयमान हे सोम अग्निर्यस्यतीवर्थादिभिर्बुद्धैः पपृचानस्य संपृच्यमानस्य ते तव रसोऽव्योऽर्वेवारं वाक् दशापवित्रं वि धावति । विविधं प्राप्नोति । ततो हे मदिन्तम मादयितुम हे पवमान सोम त्वं कविभिः क्रांतकर्मभिर्ऋत्विग्भिर्मृज्यमानः पूयमानः सन्निद्राय पीतय इन्द्रस्य पानार्थं स्वदस्व । प्रिय-रसो भव ॥ ॥ ३२ ॥

अभि प्रियाणीति पंचर्चमष्टमं सूक्तं । भार्गवस्य कवेरार्षं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथानुक्रम्यते । अभि प्रियाणि पंच कविरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अभि प्रियाणि पवते चनोहितो नामानि यद्गो अधि येषु वर्धते ।

आ सूर्यस्य बृहतो बृहन्नधि रथं विष्वचमरुहद्विचक्षणः ॥ १ ॥

अभि । प्रियाणि । पवते । चनऽहितः । नामानि । यद्गोः । अधि । येषु । वर्धते ।

आ । सूर्यस्य । बृहतः । बृहन् । अधि । रथं । विष्वचं । अरुहत् । विऽचक्षणः ॥ १ ॥

चनोहितः । चन इत्यत्रनाम ॥ चायतेरमुनि चन इत्यौणादिकसूत्रेण निपातितः । उ० ४. १९९. ॥ चनसे ऽज्ञाय हितः यद्वा हितान्नः सोमः प्रियाणि जगतः प्रीणयितुणि नामानि नमनशीलानि ताम्युदकान्यभि पवते । अभितः करोति । विष्वंतरिचस्थितेषूदकेषु यद्गो महानयं सोमोऽधि वर्धते अधिकं प्रवृद्धो भवति । अपां मध्ये सोमो वसति । ततो बृहन्नहान् सोमो बृहतो महतः परिवृढस्य सूर्यस्य विष्वचं विष्वग्गमनमधुपरि रथं विचक्षणः सर्वस्य विद्वष्टा सन्नाहहत् । आरोहति । अपौ प्रास्ताऽऽतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठत इति ॥

चतस्य जिह्वा पवते मधु प्रियं वक्ता पतिर्धियो अस्या अदाभ्यः ।

दर्धाति पुत्रः पित्रोरपीच्यं नाम तृतीयमधि रोचने दिवः ॥ २ ॥

चतस्य । जिह्वा । पवते । मधु । प्रियं । वक्ता । पतिः । धियः । अस्याः । अदाभ्यः ।

दर्धाति । पुत्रः । पित्रोः । अपीच्यं । नाम । तृतीयं । अधि । रोचने । दिवः ॥ २ ॥

चतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य जिह्वा मुख्यत्वेन जिह्वास्थानीयः सोमः प्रियं प्रियकरं मधु मदकरं रसं पवते । चरति । कीदृशः । वक्ता शब्दकृत । यद्वा । स्तोतुभिः क्रियमाणाः स्तुतयः साधीयस्य इति प्रतिश्रवणस्य कर्ता । अस्या धिय एतस्य कर्मणः पतिः पालयितादाभ्यो रक्षोभिर्हिंसितुमशक्यः । पुत्रो यजमानः पित्रोर्मा-तापित्रोरपीच्यमंतर्हितं यज्ञाम । तौ न जानीतो नामकरणवेलायां । तस्मात्तयोरपरिज्ञायमानं तत्तृतीयं

नाम दिवो बुधोक्कस्य रोचने दीप्यमाने सोमेऽभिषुयमाणि सत्त्वधि दधाति । अत्यंतं धारयति । नक्षत्राव-
हारिकनाम्नी प्रभाष्य सोमयाजीति तृतीयमस्य नामेति भगवता बोधायनेनोक्तं ॥

अव द्युतानः कलशं अचिक्रदन् नृभिर्येमानः कोश आ हिरण्यये ।

अभीमृतस्य दोहना अनूषताधि चिपृष्ठ उषसो वि राजति ॥३॥

अव । द्युतानः । कलशान् । अचिक्रदत् । नृभिः । येमानः । कोशे । आ । हिरण्यये ।

अभि । ई । अमृतस्य । दोहनाः । अनूषत । अधि । चिपृष्ठः । उषसः । वि । राजति ॥३॥

द्युतानः ॥ द्युत दीप्ती ॥ दीप्यमानो नृभिः कर्मनेतृभिर्हिरण्यमिहिरण्यये हिरण्यमये कोशेऽधिषवणकर्मणि ।
तस्य हिरण्यमयत्वं हिरण्यपाणिरभिषुणोतीति हिरण्यसंबन्धात् । तादृशे कोशे येमानः ॥ क्वांसे कर्मणि लिटि
कानचि रूपं ॥ निचम्यमानः सोमः । तत अतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य दोहना दोग्धार अस्त्रिज ईमेन सोम-
मभ्यनूषत । अभिषुर्वति । यावाणो वत्सा अस्त्रिजो दुहन्तीति तैत्तिरीयब्राह्मण एषां दोग्ध्रत्वमभिहितं । सोमः
कलशान्द्रोणाभिधानान्प्रत्यवाचिक्रदत् । अवक्रदति । शब्दायते । ततस्त्रिपुष्टः । त्रीणि सवमान्येव पुष्टानि
यस्य स तथोक्तः चिपु सवनेषु सोमस्य विद्यमानत्वात् ॥ चिचक्रादित्वादुत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तादृशः सोम
उषसोऽधि यागाहनि वि राजति ॥ अधिशीङ्खासां । पा० १.४.४६ । इति द्वितीया ॥ तेष्वहःसु विशेषेण
दीप्यते । यद्वा । राजतिरंतर्णीतिवर्थः । अहानि प्रकाशयति ॥

अद्रिभिः सुतो मतिभिश्चनोहितः प्ररोचयन्नोदसी मातरा शुचिः ।

रोमाण्यथा समया वि धावति मधोर्धारा पिन्वमाना दिवेदिवे ॥४॥

अद्रिऽभिः । सुतः । मतिऽभिः । चनऽहितः । प्रऽरोचयन् । रोदसी इति ।

मातरा । शुचिः ।

रोमाणि । अथा । समया । वि । धावति । मधोः । धारा । पिन्वमाना । दिवेऽदिवे ॥४॥

मतिभिः ॥ मम ज्ञाने । मंत्रे वृषेपचमनेति क्तिन्नुदात्तः ॥ सुतिभिरद्रिभिर्धावमिच्च सुतोऽभिषुतश्चनो-
हितश्चनसेऽत्राय हितो हिताद्रो वा मातरा मातरौ जगतो निर्मात्र्यौ रोदसी यावापृथिव्यौ प्ररोचयन्
स्वतेजसा प्रकाशयन् अत एव शुचिर्दीप्यमानः एवंविधः सोमोऽव्यान्यविभवानि रोमाणि तैः कृतानि
पवित्राणि समयाभितः समीपे वि धावति । विशेषेण चरति । किंच पिन्वमानाङ्घ्रिः सिन्धुमाना मधोर्मदकरस्य
सोमस्य धारा दिवेदिवेऽन्वहं दीर्घसन्नेषु पवित्राण्युभयतः पवते ॥

परि सोम प्र धन्वा स्वस्तये नृभिः पुनानो अभि वासयाशिरं ।

ये ते मदा आहनसो विहायसस्तेभिरिंद्रं चोदय दातवे मघं ॥५॥

परि । सोम । प्र । धन्व । स्वस्तये । नृभिः । पुनानः । अभि । वासय । आऽशिरं ।

ये । ते । मदाः । आहनसः । विहायसः । तेभिः । इंद्रं । चोदय । दातवे । मघं ॥५॥

हे सोम स्वस्तयेऽविनाशाय परि प्र धन्व । पात्राणि परितः प्रगच्छ । धविर्गत्वर्थः । किंच नृभिः कर्मनेतृ-
भिर्हिरण्यमिहिरण्यये पुनानः पुन्यमानस्त्वमाशिरमाश्रयणं क्षीरादिकमभि वासय । आच्छादय । संयोजयेति यावत् ।
आहनसः । आहननवन्तो वचनवन्तः । नि० ४. १५ । इति यास्कः । शत्रूणामभिमुख्येन हंतारोऽभिहन्वमाना

अभिषूयमाणाः सुतिमंतः शब्दवंतो वा विहायसः । महन्नामितत् । महान्तस्ते त्वदीया ये मदा मदहेतवो
रसाः संति तेभिस्तेः सोमैरस्माभिर्दीयमानैर्मघं मंहनीयं धनमस्त्रभ्यं दातवे दातुमिद्रं चोदय । प्रेरय ॥ ३३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीत्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये सप्तमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः संपूर्णः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
व्याख्यायाव्याहृतप्रश्नः सप्तमस्य द्वितीयकं । अध्यायं सायणामात्यसृतीयं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र धर्तेति पंचर्चं नवमं सूक्तं भार्गवस्य कवेरार्थं जागतं पवमानसोमदेवताकं । धर्तेत्यनुक्रांतं ॥ गतो
विनियोगः ॥

धर्ता दिवः पवते कृत्यो रसो दक्षो देवानामनुमाद्यो नृभिः ।

हरिः सृजानो अत्यो न सत्वमिवृथा पाजांसि कृणुते नदीष्व ॥ १ ॥

धर्ता । दिवः । पवते । कृत्यः । रसः । दक्षः । देवानां । अनुऽमाद्यः । नृभिः ।

हरिः । सृजानः । अत्यः । न । सत्वऽभिः । वृथा । पाजांसि । कृणुते । नदीषु । आ ॥ १ ॥

धर्ता सर्वस्य धारकः सोमो दिवोऽतरिषादंतरिचस्थिताह्वापविचात्यवते । पूयते । कीदृशः सोमः ।
कृत्यः कर्तव्यः । शोध्य इत्यर्थः । रसो रसात्मको देवानां दक्षो बलप्रदः । यद्वा । दक्षः प्रवर्धनीयो देवानाम-
र्थाय । तथा नृभिर्नृतुमिच्छतिगिरनुमाद्योऽनुमदनीयः सुत्यो वा । हरिर्हरितवर्णः सत्वभिः प्राणिभिः
सादिभिः सृजानः सृज्यमानोऽत्यो नाश्व इव स यथा शिषितो वृथानायासेन गच्छति तद्वद्वृथाप्रयत्नेन
पाजांसि बलानि स्वीयान्विगच्छन्ते । कुर्वते । नदीषु वसतीवरीषु । ताभिरित्यर्थः । आ सित्त इति शेषः ।
अयमभिषवसमयाभिप्रायः ॥

शूरो न धत्त आयुधा गभस्त्योः स्वर्गः सिषासन्नथिरो गविष्टिषु ।

इंद्रस्य शुष्ममीरयन्नपस्युभिरिदुर्हिन्वानो अज्यते मनीषिभिः ॥ २ ॥

शूरः । न । धत्ते । आयुधा । गभस्त्योः । स्वर्गः । रिति स्वः । सिषासन् । रथिरो । गोऽइष्टिषु ।

इंद्रस्य । शुष्मं । ईरयन् । अपस्युऽभिः । इंदुः । हिन्वानः । अज्यते । मनीषिभिः ॥ २ ॥

अयं सोमो गभस्त्योर्हस्तयोरायुधायुधानि शूरो न शूर इव धत्ते । धारयति । स्वः स्वर्गसुखसाधनं यच्च
वा सिषासन् संभक्तुमिच्छन् रथिरो रथवान् ॥ रथादिरत्प्रत्ययः ॥ गविष्टिषु यजमानस्य गवामिषणेषु सत्सु ।
यजमानार्थं गोसंभजनाय रथवानित्यर्थः । इंद्रस्य शुष्मं बलमीरयन् प्रेरयन्निंदुः सोमो देवोऽपस्युभिः
कर्मेच्छुभिर्मनीषिभिर्मैधाविभिर्हृत्विग्भिर्हिन्वानः प्रेर्यमाणोऽज्यते गोभिः ॥

इंद्रस्य सोम पवमान ऊर्मिणा तविष्यमाणो जठरेष्वा विंश ।

प्र णः पितृ विद्युद्भेव रोदसी धिया न वाजाँ उप मासि शश्वतः ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । सोम । पर्वमानः । जर्मिणा । तविष्यमाणः । जठरेषु । आ । विश ।
प्र । नः । पिब्व । विऽद्युत् । अभाऽइव । रोदसी इति । धिया । न । वाजान् । उप ।
मासि । शश्वतः ॥ ३ ॥

हे सोम पर्वमानः पुयमानस्त्वं तविष्यमाणो वर्धयिष्यमाणः सन्निद्रस्य जठरेषुर्मिणा प्रभृतया धारया
आ विश । जठरप्रदेशस्य बाहुल्याद्बहुवचनं । नोऽस्मदर्थं विदुदभ्रेवाभाणीव सा यथा दोग्धभाणि तद्वत्
पिब्व धुत्व रोदसी बावापृथिवी । किंच धिया कर्मणा नेदानीं । नेति संप्रत्यर्थे । शश्वतः । बहुनामितत् ।
बह्वन्वाजान्नान्यप समीपे मासि । निर्मासि ॥

विश्वस्य राजा पवते स्वर्दृशं ऋतस्य धीतिमृषिषाठवीवशत् ।
यः सूर्यस्यासिरेण मृज्यते पिता मतीनामसमष्टकायः ॥ ४ ॥
विश्वस्य । राजा । पवते । स्वऽदृशः । ऋतस्य । धीतिं । ऋषिषाट् । अवीवशत् ।
यः । सूर्यस्य । असिरेण । मृज्यते । पिता । मतीनां । असमष्टऽकायः ॥ ४ ॥

विश्वस्य जगतो राजा स्वामी सोमः स्वर्दृशः स्वर्गद्रष्टुः सर्वद्रष्टुर्वर्तस्य सत्यभूतस्येन्द्रस्य । मनुष्यवाच्यनृश-
ब्दप्रतियोगिकस्य तस्येन्द्रस्य देवार्थः । तत्राप्यौचित्येन्द्रः परिगृह्यते । तस्य धीतिं मतिं कर्म वर्षिषाडुषीणाम-
तीन्द्रियद्रष्टृणामभिभविता । महत्त्वेन स्वयमप्यृषिष्वेष्टत्वादिति भावः । तथा च मंत्रांतरं । ब्रह्मा देवानां
पदवीः कर्त्रीनामृषिः । अ० ९. ९६. ६. इति । ईदृशः सोमोऽवीवशत् । अकामयतेन्द्रस्य कर्म । यः सोमः सूर्यस्य
देवस्यासिरेण जेपकेण रश्मिना मृज्यते । असमष्टकायोऽन्यैः कविभिरव्याप्तकर्म सोमो मतीनामसदीयानां
सुतीनां पिता पालकः स्वामी भवतीति शेषः । यद्वा । यो मतीनां पितासमष्टकायश्च सन्मृज्यते स पवत इति
संबन्धः ॥

वृषेव यूथा परि कोशमर्षस्यपामुपस्थे वृषभः कनिक्रदत् ।
स इंद्राय पवसे मत्सरित्तमो यथा जेषाम समिथे त्वोतयः ॥ ५ ॥
वृषाऽइव । यूथा । परि । कोशं । अर्षसि । अपां । उपऽस्थे । वृषभः । कनिक्रदत् ।
सः । इंद्राय । पवसे । मत्सरिन्ऽतमः । यथा । जेषाम । संऽइथे । त्वाऽऊतयः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं वृषेव यूथा यूथानि वृषभ इव स यथा तानि प्रविशति तद्वत् कोशं कोशवद्रसधारकं
कलशं पर्यर्षसि । परिगच्छसि । कुत्रस्थः सन् । अपामुपस्थेऽतरि च । कीदृशः सन् । वृषभो वर्षिता कनिक्रदच्छब्दं
कुर्वन् । स त्वं हे सोम इंद्रायेंद्रार्थं पवसे । पूयसे । मत्सरित्तमो मादयितुतमस्त्वं । यथा वयं जेषाम जयेम
समिथे संयामे त्वोतयस्त्वया रक्षिताः संतः ॥ ॥ ५ ॥

एष प्र कोश इति पंचर्चं दशमं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । एष इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एष प्र कोशे मधुमाँ अचिक्रद्विंद्रस्य वज्रो वपुषो वपुष्टरः ।
अभीमृतस्य सुदुघा घृतश्चुतो वाश्रा अर्षति पर्यसेव धेनवः ॥ १ ॥
एषः । प्र । कोशे । मधुऽमान् । अचिक्रदत् । इंद्रस्य । वज्रः । वपुषः । वपुऽतरः ।
अभि । ई । ऋतस्य । सुऽदुघाः । घृतऽश्चुतः । वाश्राः । अर्षति । पर्यसाऽइव । धेनवः ॥ १ ॥
एषोऽयं सोमो मधुमाधुररसः कोशे द्रोणकलशे प्राचिक्रदत् । प्रकर्षेण शब्दायते । कीदृश एषः ।

इंद्रस्य वज्रो वज्रस्थानीयः । बलकरत्वेन वज्रवत्प्रहरणसाधनत्वाद्ब्रह्मलोपधारः । एष एव हि सोमो वज्र
इंद्रस्य साधने । तथा वपुषो बीजानां वपुर्न्यस्माद्वपुष्टरोऽतिशयेन वप्ता । बीजावापस्य सोमकर्तृकत्वात्
सोमो वै रेतोधाः । तै० सं० २. १. १. ६. । इति श्रुतिः । ईमस्तर्तस्य सत्यफलस्य सोमस्य धारा इति शेषः । ता
अभ्यर्षेति । अभिगच्छन्ति । कीदृशस्ताः । सुदुघाः सुपु दोग्ध्रः फलानां घृतसुत उदकस्य रसस्य वा चारयिष्यो
वाश्राः शब्दयत्नः । किमिव । पयसा युक्ता वाश्रा धेनव इवेति ॥

स पूर्यः पवते यं दिवस्परि श्येनो मथायदिषितस्तिरो रजः ।

स मध्व आ युवते वेविजान् इत्कृशानोरस्तुर्मनसाह बिभ्युषा ॥२॥

सः । पूर्यः । पवते । यं । दिवः । परि । श्येनः । मथायत् । इषितः । तिरः । रजः ।

सः । मध्वः । आ । युवते । वेविजानः । इत् । कृशानोः । अस्तुः । मनसा । अह । बिभ्युषा ॥२॥

स सोमः पूर्यः प्रत्नः पवते । पूयते । अभिषूयत इत्यर्थः । यं सोमं दिवो ब्रह्मलोकाच्छेन इषितः स्वमात्रा
प्रेषितः सन् परि मथायत् पर्यमथात् तिरस्तीर्णं तिरस्कुर्वन् । किं । रजसृतीयं लोकं । स एव सोमो मध्वो
मधुररसं सोममा युवते । रयति । पृथक्करोति ब्रह्मलोकात् । स्वयं वेविजान इक्ष्वत्तन्धो गच्छन् ऋशानोः
सोमपालस्यासुः शरत्तुः सकाशाद्विभ्युषा भीतेन मनसाह । मध्व आ युवत इति संबंधः । ऋशानोः सोम-
पालत्वं ब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं । ऋशानुः सोमपालः सत्यस्य पदः । ऐ० ब्रा० ३. २६. ॥

ते नः पूर्वांस उपरास इंदवो महे वाजाय धन्वतु गोमते ।

ईक्षेण्यासो अह्यो न चारवो ब्रह्मब्रह्म ये जुजुषुर्हविर्हविः ॥३॥

ते नः । पूर्वांसः । उपरासः । इंदवः । महे । वाजाय । धन्वतु । गोमते ।

ईक्षेण्यासः । अह्यः । न । चारवः । ब्रह्मब्रह्म । ये । जुजुषुः । हविः । हविः ॥३॥

ते वक्ष्यमाणाः पूर्वांसः पूर्वं उपरासः । उपरता अत्रेत्युपराः । तादृशा इंदवः सोमा महे महते गोमते
नो मह्यं वाजायान्नायान्नलाभार्थं धन्वतु । गच्छतु । प्राप्तुवन्तु । कीदृशा इंदवः । ईक्षेण्यास ईक्षणीयाः संदर्श-
नीया अह्यो न । अह्यः स्त्रिय आहननात् । ता इव सुषेपाः स्त्रिय इव चारवो रमणीयाः । त इत्युक्तं क
इत्याह । य इंदवो ब्रह्म ब्रह्म सर्वमपि स्तावकमंत्रजातं हविर्हविः सर्वमपि हविर्जातं च जुजुषुः सेवते ॥

अयं नो विद्वान्वनवद्वनुष्यत इंदुः सचाचा मनसा पुरुषुतः ।

इनस्य यः सदेने गर्भमादधे गवामुरुज्जमभ्यर्षेति व्रजं ॥४॥

अयं नः । विद्वान् । वनवत् । वनुष्यतः । इंदुः । सचाचा । मनसा । पुरुऽस्तुतः ।

इनस्य । यः । सदेने । गर्भे । आऽदधे । गवां । उरुज्जं । अभि । अर्षेति । व्रजं ॥४॥

अयमिंदुः सोमो नोऽस्मान्वनुष्यतो हंतुमिच्छतः शत्रून् विद्वान्ज्ञानं हंतुं वनवत् । हंतु तान् । केन साधनेन ।
सचाचा सहाचता मनसा । कीदृशः । पुरुषुतो ब्रह्मभिः सुतः । यः सोम इत्येष्ट्यरस्यापिः सदेने स्थाने भूमौ
वेद्यां वा वर्तमानो गर्भमादधे धारयत्वौषधीषु । यस्य गवामस्रदीयानां शत्रुभिरपहतानामुरुज्जं प्रभूतानामपां
पयसां जनकं व्रजमभ्यर्षेति गच्छति । स वनवदिति ॥

चक्रिर्दिवः पवते कृष्यो रसो महाँ अदब्धो वरुणो हुरुग्यते ।

असावि मिचो वृजनेषु यज्ञियोऽत्यो न यूथे वृष्युः कर्निकदत् ॥५॥

चक्रिः । दिवः । पवते । कृत्यः । रसः । महान् । अद्वयः । वरुणः । हुरुक् । यते ।
असावि । मित्रः । वृजनेषु । यज्ञियः । अत्यः । न । यूथे । वृषऽयुः । कनिकदत् ॥ ५ ॥

चक्रिः सर्वस्य कर्ता कृत्यः कर्मणो रसो रसात्मको महान् गुणैरधिकोऽद्वयोऽहिंसो ऊरुक् कुटिलं यते
गच्छते । इतस्ततः परिचरत इत्यर्थः । तदर्थं दिवः सकाशात्पवते । पुयते । अंतरिक्षस्थाह्वापवित्रादित्यर्थः ।
किंचासी सोमोऽसावि । सूयते । कदा । वृजिनेष्वरिष्ठेषु सत्सु । तत्परिहारार्थं । कीदृशः सः । मित्रः सर्वेषां
मित्रभूतो यज्ञियो यष्टव्योऽत्यो नाश्च इव यूथे वडवायूथे स यथा वृषयुः सञ्चब्दं करोति तद्वत्सौ वृषभो
रसस्य वर्षिता कनिकदच्छब्दं कुर्वन् असावीति ॥ २ ॥

प्र राजा वाचमिति पंचममेकादशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । प्र राजेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र राजा वाचं जनयन्नसिष्यददपो वसानो अभि गा इयक्षति ।
गृभ्णाति रिप्रमविरस्य तान्वा णुङ्क्षो देवानामुप याति निष्कृतं ॥ १ ॥
प्र । राजा । वाचं । जनयन् । असिष्यदत् । अपः । वसानः । अभि । गाः । इयक्षति ।
गृभ्णाति । रिप्रं । अविः । अस्य । तान्वा । णुङ्क्षः । देवानां । उप । याति । निःऽकृतं ॥ १ ॥

राजा राजमानोऽयं सोमोऽभिषूयमाणः सन् वाचं शब्दं जनयन्नुत्पादयन्नसिष्यदत् । प्रसंदते । तथापो
वसतीवरीर्वसान आच्छादयन् गाः सुतीरभीयति । अभिगच्छति । इयतिर्गतिकर्मसु पठितः । अस्य
सोमस्य रिप्रमनुपादेयत्वेन पापकूपमभिषुतवल्लीशकलादिरूपमविरविरोमनिर्मितं दशापवित्रं तान्वा स्वीधेन
वस्त्रेण गृभ्णाति । गृह्णाति शोधनसमये । पञ्चाङ्कुडो देवानां निष्कृतं संस्कृतं स्थानमुप याति । उपगच्छति ॥

इंद्राय सोम परि पिच्यसे नृभिर्नृचक्षा ऊर्मिः कविरज्यसे वने ।
पूर्वीर्हि ते सुतयः संति यातवे सहस्रमश्वा हरयश्चमूषदः ॥ २ ॥
इंद्राय । सोम । परि । पिच्यसे । नृऽभिः । नृऽचक्षाः । ऊर्मिः । कविः । अज्यसे । वने ।
पूर्वीः । हि । ते । सुतयः । संति । यातवे । सहस्रं । अश्वाः । हरयः । चमूऽसदः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रायेंद्रार्थं नृभिर्नृभिर्हविभिः परि पिच्यसे । अभिषूयसे । तथा हे सोम नृचक्षा नृणां
यष्टुणामनुग्रहेण द्रष्टोर्मिः प्रेर्यमाणः प्रवृद्धो वा कविर्मेधावी च त्वं वन उदकेऽज्यसे । प्रेर्यसे । पूर्वोर्बृह्यो हि
ते सुतयो मार्गाश्चिद्राणि संति यातवे यातुं । अल्पस्य सोमस्यापरिमितसुतिगमनासंभवात्तस्य बाहुल्यमाह ।
चमूषदोऽभिषवणफलकयोः सीदतः सहस्रमपरिमिता अश्वा व्याप्ता हरयो हरितवर्णा अश्वः संति । अथवा ।
इंद्राय परिपिच्यसे इत्युक्तत्वादिंद्रप्राप्तौ मार्गसाधनयोः सञ्ज्ञाव उत्तरार्धेन प्रतिपादितः । ते पुरातन्यः सरण्यः
संतोद्रे प्रति यातुं । तथा सहस्रसंख्याका हरितवर्णा अश्वाश्च संति चमूषदसवेति ॥

समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणमासीना अंतरभि सोममक्षरन् ।
ता ईं हिन्वन्ति हर्म्यस्य सृक्षणिं याचन्ते सुभं पर्वमानमक्षितं ॥ ३ ॥
समुद्रियाः । अप्सरसः । मनीषिणः । आसीनाः । अंतः । अभि । सोमं । अक्षरन् ।
ताः । ईं । हिन्वन्ति । हर्म्यस्य । सृक्षणिं । याचन्ते । सुभं । पर्वमानं । अक्षितं ॥ ३ ॥

समुद्रियाः । समुद्रसाधनत्वात्समुद्रमंतरिणः । तत्संबन्धिभ्योऽप्सरसः काश्चनांतर्ह्यमध्य आसीनाः पात्रेषु
वर्तमाना वसतीवरीं मनीषिणं मेधाविनं सोममभ्यक्षरन् । अभिषूयमाणं सोममभिचरन्ति । ता ईमेना

एवेमेन हर्म्यस्य हर्म्यवत्सुखकरस्य यागगृहस्य सचणिं सेचनशीलं हिन्वन्ति । वर्धयन्ति । पोषयन्ति । त एते स्तोतारो वा पवमानं सोममन्वितमचीणं मुञ्चं मुखं याचन्ति । प्रार्थयन्ति । तत्रायं भावः । काश्वनाप्सरसः सोमं राजानं मनीषिणं कामयमाना देवानपि परित्यज्य स्वर्गादागत्य राज्ञः समीपे स्थित्वा तस्य रसानाददन्ति । स्वरसेन वर्धयन्ति तं मुखं च याचन्त इति ॥

गो॒जिन्नः॒ सोमो॑ रथ॒जिद्धिरण्य॑जि॒स्वर्जि॑दु॒ञ्जित्प॑वते सहस्रजित् ।

यं दे॒वासंश्च॑क्रिरे पीतये मदं स्वादिष्टं द्र॒प्सम॑रुणं म॒योभु॑वं ॥४॥

गोऽजित् । नः । सोमः । रथऽजित् । हि॒रण्यऽजित् । स्वःऽजित् । अ॒प्ऽजित् । प॒वते । सह॒स्रऽजित् ।

यं । दे॒वासः । च॒क्रिरे । पी॒तये॑ । म॒दं । स्वादिष्टं । द्र॒प्सं । अ॒रुणं । म॒यःऽभु॑वं ॥४॥

नोऽस्माकं गोजिद्ववां जेता तथा रथजिद्वथस्य जेता हिरण्यजिद्धिरण्यस्य जेता तथा स्वर्जित्स्वर्गस्य सुखस्य जेताञ्जिदपां जेता सहस्रजित्सहस्रसंख्याकस्य धनस्य जेता सोमः पवते । पूयते । यं देवासो देवाश्चक्रिरे कृतवन्तः । किमर्थं । पीतये पानाय । कीदृशं सोमं । मदं मदकरं स्वादिष्टं स्वादुतमं द्रप्सं रसात्मकमक्षणमृणवर्णं मयोभुवं सुखस्य भावयितारं ॥

ए॒तानि॑ सोम॒ पव॑मानो अ॒स्मयुः॑ स॒त्यानि॑ कृ॒ण्वन् द्र॒वि॒णान्य॑र्षसि ।

ज॒हि श॑चु॒मन्तिके॑ दूर॒के च॒ य उ॒र्वीं ग॒व्यूति॑मभयं च न॒स्कृ॒धि ॥५॥

ए॒तानि॑ । सोम॒ । प॒व॒मानः॑ । अ॒स्मऽयुः॑ । स॒त्यानि॑ । कृ॒ण्वन् । द्र॒वि॒णानि॑ । अ॒र्षसि॑ ।

ज॒हि । श॑चु॒ । अ॒न्तिके॑ । दूर॒के । च॒ । यः । उ॒र्वीं । ग॒व्यूति॑ । अ॒भयं॑ । च॒ । नः॑ । कृ॒धि ॥५॥

हे सोम एतानि पूर्वमन्वोक्तानि गवादीनि द्रविणानि सत्यानि कृण्वन् कुर्वन् पवमानः पूयमानोऽर्षसि । पवसे । जहि च शचु योऽस्मच्छचुरतिके समीपे दूरकेऽत्यन्तं दूरे देशे च वर्तते तं जहि । तथोर्वीं गव्यूतिं विस्तीर्णं मार्गमभयं च नोऽस्माकं कृधि । कुरु ॥ ३॥

अचोदस इति पञ्चर्चं द्वादशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । अचोदस इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

अ॒चो॒दसो॑ नो ध॒न्वंत्वि॒दवः॑ प्र सु॒वाना॑सो बृ॒हद्वि॑वेषु ह॒रयः॑ ।

वि च॒ न॒शन् इ॒षो अ॒रा॒तयो॑ऽर्या न॒शन् स॒निष॑न्त नो धि॒यः ॥९॥

अ॒चो॒दसः॑ । नः॑ । ध॒न्व॑न्तु । इ॒दवः॑ । प्र । सु॒वाना॑सः । बृ॒हत्ऽद्वि॑वेषु ह॒रयः॑ ।

वि । च॒ । न॒शन् । नः॑ । इ॒षः । अ॒रा॒तयः॑ । अ॒र्यः । न॒शन्तु॑ । स॒निष॑न्त । नः॑ । धि॒यः ॥९॥

अचोदसोऽचोदना अनन्यप्रेरिता इंदवः सोमा नोऽस्माकं प्र धन्वन्तु । प्रगच्छन्तु । धन्वतिर्गतिकर्मा । कुत्र । बृहद्विवेषु प्रभूतदीप्तिषु यागेषु निमित्तेषु । अथवा बृहद्विकुलजेषु मध्ये । न इति संबंधः । कीदृशा इंदवः । सुवानासः सृयमाना हरयो हरितवर्णाः । किंच नोऽस्माभ्यं ये चेषोऽन्नस्यारातयोऽदातारः संति ते च वि नशन् । विनश्यन्तु । तथार्योऽरयोऽपि नशन्त । विनश्यन्तु । सनिषन्त संभजन्तु च नो धियोऽस्मादीयानि कर्माणि देवा अस्मात्प्रियभूता वा ॥

प्र णो॑ ध॒न्वंत्वि॒दवो॑ म॒दच्यु॑तो ध॒ना वा॒ येभि॑र॒र्वतो॑ जुनी॒मसि॑ ।

ति॒रो म॑र्त॒स्य क॑स्य॒ चित्प॑रि॒कृतिं॑ व॒यं ध॑नानि वि॒श्वधा॑ भरेमहि ॥२॥

प्र॒ । नः॒ । धन्वं॒तु । इंद॑वः । म॒द॒ऽच्युतः॑ । ध॒ना । वा॒ । येभिः॑ । अ॒र्व॑तः । जु॒नी॒मसि॑ ।
ति॒रः । म॒र्त॑स्य । क॒स्य॑ । चि॒त् । परि॑ऽहृतिं । व॒यं । ध॒नानि॑ । वि॒श्व॒धा । भ॒रे॒महि॑ ॥२॥

प्र णो धन्वंतु प्रधन्वंतु प्रगच्छंतु नोऽस्माकमिंदवः सोमा मदच्युतो मदसाविणः । वाथवा । किंचित्त्वर्थः । धना धनान्यपि प्र धन्वंतु । येभिर्देवैः सोमैर्वर्तते बलवतः शत्रोः समीपं जुनीमसि जुनीमः प्राप्नुमः । कस्य चित् कस्यापि मर्तस्य मनुष्यस्य प्रबलस्य परिहृतिं परितो बाधां तिरस्त्रिरस्कुर्वतो वयं धनानि गवादिरूपाणि विश्वधा सर्वदा भरेमहि । विभ्रयाम ॥

उ॒त स्व॒स्या अ॒रा॒त्या अ॒रि॒र्हि ष॒ उ॒ता॒न्य॒स्या अ॒रा॒त्या वृ॒को हि॒ षः ।
धन्व॑न्न॒ तृ॒णा॒ सम॑रीत॒ ताँ अ॒भि सोम॑ ज॒हि प॑वमान॒ दुरा॑ध्यः ॥३॥
उ॒त । स्व॒स्याः । अ॒रा॒त्याः । अ॒रिः । हि॒ सः । उ॒त । अ॒न्य॒स्याः । अ॒रा॒त्याः । वृ॒कः । हि॒ सः ।
धन्व॑न् । न । तृ॒णा । सं । अ॒री॒त । ता॒न् । अ॒भि । सोम॑ । ज॒हि । प॑वमान॒ । दुः॒ऽआ॒ध्यः ॥३॥

उतापि च स सोमः स्वस्या अरात्याः स्वीयस्य शत्रोररिरभिगता हननाय । उतापि च स सोमोऽन्यस्या अस्मदीयाया अरात्या अस्मच्छत्रोर्वृको हि हिंसकः खलु ॥ अरातिशब्दः स्त्रीलिंगोऽप्यस्ति ॥ अथ प्रत्यचकृतः । धन्वन्न तृणा । धन्व निरुदको देशः । तस्मिंश्चित्तस्य तृणेषु सा यथा तं समरीत प्राप्नोति तद्वत्तानुभवविधाञ्चवृज्जहि ॥

दि॒वि ते॒ नाभा॑ पर॒मो य॒ आ॒द॒दे पृ॒थि॒व्यास्ते॑ रू॒हुः सान॑वि॒ क्षिपः॑ ।
अ॒द्र॒य॒स्त्वा व॒प्स॒ति॒ गो॒रधि॑ त्व॒च्य॒प्सु॒ त्वा ह॒स्तैर्दु॒दु॒ह॒र्मनी॑षिणः ॥४॥
दि॒वि । ते॒ । नाभा॑ । पर॒मः । यः । आ॒ऽद॒दे । पृ॒थि॒व्याः । ते॒ । रू॒हुः । सान॑वि॒ क्षिपः॑ ।
अ॒द्र॒यः । त्वा॒ । व॒प्स॒ति॒ गोः । अ॒धि॒ । त्व॒चि॒ । अ॒प्सु॒ । त्वा॒ । ह॒स्तैः । दु॒दु॒हः । म॒नी॒षिणः॑ ॥४॥

हे सोम ते तव स परम उत्तमोऽंशो दिवि दिवो नाभा नाभौ बृलोकस्य नाभिस्थानीये देशे । अथवा नाभौ वृष्यादेर्वंधके दिवि बृलोके । वर्तते य आददे आदत्ते हविर्देवतारूपः सन् । ते तव बृलोकस्थां शस्यावयवाः पृथिव्याः सानवि समुच्छ्रिते देशे पर्वतादिप्रदेशे क्षिपः क्षिप्ताः संतो बहूः । रोहन्ति । त्वा त्वां सोमांशमुत्तमद्रव्यो यावाणो वप्सति । भक्षयन्ति । वप्सतिरत्तिकर्मा । कुत्र । गोरधि त्वचि । अधीति सप्तमर्थानुवादी । आनडुहेऽधिषवणचर्मणीत्वर्थः । यद्यपीदानीतनाः छप्पाजिनेऽभिपुण्वन्ति न गोचर्मणि तथापि तस्मिन्सोमो मीयते क्रयार्थं । तथा च सति यस्मिन् मिमीते तस्याधिषवणचर्मणि सूत्रान्मानसाधनस्यैव गोचर्मणोऽधिषवणचर्मत्वाभिधानादविरोधः । त्वा त्वां तथाप्सु वसतीवरीषु दुदुहः । दुहन्ति । अङ्गिराज्ञाव्यदुहन्तीत्यर्थः । यद्वा । अप्सूदकेषु रसेषु निमित्तेषु दुदुहः । कैः साधनैः । हस्तैः । हस्तो हन्तेरिति निरुक्तं । १. ७. । के । मनीषिणो मेधाविनोऽध्वर्ष्यादयः ॥

ए॒वा तं॑ इ॒दो सु॒भ्वं सु॒पे॒श॒सं र॒सं तु॑जंति प्रथ॒मा अ॒भि॒श्रियः॑ ।
नि॒दं॒नि॒दं प॑वमान॒ नि ता॑रिष॒ आ॒वि॒स्ते शु॒ष्मो भ॑वतु प्रि॒यो म॑दः ॥५॥
ए॒व । ते॒ । इ॒दो इति॑ । सु॒ऽभ्वं । सु॒ऽपे॒श॒सं । र॒सं । तु॑जंति । प्रथ॒माः । अ॒भि॒ऽश्रियः॑ ।
नि॒दं॒ऽनि॒दं । प॑वमान॒ । नि॒ । ता॑रिषः । आ॒विः । ते॒ । शु॒ष्मः । भ॑वतु । प्रि॒यः । म॑दः ॥५॥

पूर्वचाद्रयस्त्वां वप्सतीत्युक्तं । तदेवोच्यते । हे इदो सोम एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण ते तव सुभ्वं

शोभनभवनं सुपेशसं । पेश इति रूपनाम । सुरूपं रसं प्रथमाः प्रथममेव । यद्वा । प्रथम इति मुख्यनाम प्रथमा मुख्याः । यावाणोऽध्वर्यवो वाभिश्चियोऽभिश्चयंतः संतसुजंति । प्रेरयंति । हे पवमान निदं निदम स्नात्तिदकं सर्वमपि शत्रुं नि तारिषः । विनाशय । ते तव शुष्मो बलकरः प्रियः प्रियभूतो मदो मदकरो रर आविर्भवतु ॥ ॥४॥

सोमस्य धारिती पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं भारद्वाजस्य वसुनाम्न आर्षं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथ चानुक्रांतं । सोमस्य वसुभारद्वाज इति ॥ गतो विनियोगः ॥

सोमस्य धारा पवते नृचक्षस ऋतेन देवान्हवते दिवस्परि ।

बृहस्पते रवथेना वि दिद्युते समुद्रासो न सर्वनानि विव्यचुः ॥१॥

सोमस्य । धारा । पवते । नृचक्षसः । ऋतेन । देवान् । हवते । दिवः । परि ।

बृहस्पतेः । रवथेन । वि । दिद्युते । समुद्रासः । न । सर्वनानि । विव्यचुः ॥१॥

सोमस्याभिषूयमाणस्य धारा पवते । सोतते । कीदृशस्य सोमस्य । नृचक्षसो नृणां यजमानानां द्रष्टुः । स चेतनं यज्ञेन देवान्सोमभाज इन्द्रादीन्हवते । कुच । दिवस्परि द्युलोकस्योपरि वर्तमानान् । बृहस्पतेर्मंत्रपालकस्य स्तोत्रं रवथेन शब्देन स्तोत्रेण वि दिद्युते । विद्योतते । समुद्रासो न समुद्रा इव पृथिवीं सर्वनानि यज्ञसंबंधीनि विव्यचुः । व्याप्नुवन्ति ॥

यं त्वा वाजिन्घ्या अभ्यनूषतायोहतं योनिमा रोहसि द्युमान् ।

मघोनामायुः प्रतिरन्महि अरव इन्द्राय सोम पवसे वृषा मदः ॥२॥

यं । त्वा । वाजिन् । अघ्याः । अभि । अनूषत । अयः । इहतं । योनिं । आ । रोहसि ।

द्युमान् ।

मघोनां । आयुः । प्रतिरन् । महि । अरवः । इन्द्राय । सोम । पवसे । वृषा । मदः ॥२॥

हे वाजिन्नवन् सोम यं त्वा त्वामघ्या अहननीया गावोऽभ्यनूषत अभिपुवन्ति । आशिरार्थं स्थिताः शब्दायंत इत्यर्थः । स त्वमयोहतं । अय इति हिरण्यनाम । तेन तद्वान्याणिर्लभ्यते । हिरण्यमयेन पाणिना हतं संस्कृतं योनिं स्थानमा रोहसि । द्युमान्दोः सन् । अभि योनिमयोहतं । ऋ० ९. १. २. इति ह्युक्तं । किंच हे सोम मघोनां हविष्मतां यजमानानामायुरायुष्यं महि महच्छ्रवोऽन्नं यशो वा प्रतिरन्वर्धयन्निन्द्राधिन्द्रार्थं पवसे । पूयसे । वृषा वर्षको मदो मदकरश्च त्वं ॥

एद्रस्य कुक्षा पवते मदिन्तम ऊर्जं वसानः अरवसे सुमंगलः ।

प्रत्यङ् स विश्वा भुवनाभि पप्रथे क्रीळन्हरित्यः स्यंदते वृषा ॥३॥

आ । इद्रस्य । कुक्षा । पवते । मदिन् । इतमः । ऊर्जं । वसानः । अरवसे । सुमंगलः ।

प्रत्यङ् । सः । विश्वा । भुवना । अभि । पप्रथे । क्रीळन् । हरिः । अत्यः । स्यंदते । वृषा ॥३॥

अयं सोम इद्रस्य कुक्षा कुक्षावा पवते । आसिच्यते । किमर्थं । अरवसे तस्मान्नाय यष्टुर्वाप्तसिद्धर्थं । सोमो विशिष्यते । मदिन्तमो मादयितुम ऊर्जं वसानो बलकरं रसमाच्छादयन् । अपो वसानः । ऋ० ९. ७. १. इति ह्युक्तं । सुमंगलः शोभनमंगलप्रदः । स सोमः प्रत्यङ् विश्वा भुवना सर्वाणि भूतजातान्यभि पप्रथे । अभि प्रथयति । दिव्युदितः सन् क्रीळन् वेद्यां स क्रीडमानो हरिर्हरितवर्णोऽत्योऽतनकुशलो वृषा वर्षकः स्यंदते रसरूपेण ॥

प्र॒ । नः॒ । धन्वं॒तु । इंद॑वः । म॒द॒ऽच्युतः॑ । ध॒ना । वा॒ । येभिः॑ । अ॒र्व॑तः । जु॒नी॒मसि॑ ।
ति॒रः । म॒र्त॑स्य । क॒स्य॑ । चि॒त् । परि॑ऽहृतिं । व॒यं । ध॒नानि॑ । वि॒श्व॒धा । भ॒रे॒महि॑ ॥२॥

प्र णो धन्वंतु प्रधन्वंतु प्रगच्छंतु नोऽस्माकमिंदवः सोमा मदच्युतो मदसाविणः । वाथवा । किंचित्त्वर्थः । धना धनान्यपि प्र धन्वंतु । येभिर्न्यैः सोमैर्वर्तते बलवतः शत्रोः समीपं जुनीमसि जुनीमः प्राप्नुमः । कस्य चित् कस्यापि मर्तस्य मनुष्यस्य प्रबलस्य परिहृतिं परितो बाधां तिरस्त्रिरस्कुर्वतो वयं धनानि गवादिरूपाणि विश्वधा सर्वदा भरेमहि । विभ्रयाम ॥

उ॒त स्व॒स्या अ॒रा॒त्या अ॒रि॒र्हि ष॒ उ॒ता॒न्य॒स्या अ॒रा॒त्या वृ॒को हि॒ षः ।
धन्व॑न्न॒ तृ॒णा॒ सम॑रीत॒ ताँ अ॒भि सोम॑ ज॒हि प॑वमान॒ दुरा॑ध्यः ॥३॥
उ॒त । स्व॒स्याः । अ॒रा॒त्याः । अ॒रिः । हि॒ सः । उ॒त । अ॒न्य॒स्याः । अ॒रा॒त्याः । वृ॒कः । हि॒ सः ।
धन्व॑न् । न । तृ॒णा । सं । अ॒री॒त । ता॒न् । अ॒भि । सोम॑ । ज॒हि । प॑वमान॒ । दुः॒ऽआ॒ध्यः ॥३॥

उतापि च स सोमः स्वस्या अरात्याः स्वीयस्य शत्रोररिरभिगता हननाय । उतापि च स सोमोऽन्यस्या अस्मदीयाया अरात्या अस्मच्छत्रोर्वृको हि हिंसकः खलु ॥ अरातिशब्दः स्त्रीलिंगोऽप्यस्ति ॥ अथ प्रत्यचकृतः । धन्वन्न तृणा । धन्व निरुदको देशः । तस्मिंश्चित्तस्य तृणेषु सा यथा तं समरीत प्राप्नोति तद्वत्तानुभवविधाञ्चवृज्जहि ॥

दि॒वि ते॒ नाभा॑ पर॒मो य॒ आ॒द॒दे पृ॒थि॒व्यास्ते॑ रू॒हुः सान॑वि॒ क्षिपः॑ ।
अ॒द्र॒य॒स्त्वा व॒प्स॒ति॒ गो॒रधि॑ त्व॒च्य॒प्सु॒ त्वा ह॒स्तैर्दु॒हुर्म॑नी॒षिणः॑ ॥४॥
दि॒वि । ते॒ । नाभा॑ । पर॒मः । यः । आ॒ऽद॒दे । पृ॒थि॒व्याः । ते॒ । रू॒हुः । सान॑वि॒ । क्षिपः॑ ।
अ॒द्र॒यः । त्वा॒ । व॒प्स॒ति॒ । गोः । अ॒धि॒ । त्व॒चि॒ । अ॒प्सु॒ । त्वा॒ । ह॒स्तैः । दु॒हुः । म॒नी॒षिणः॑ ॥४॥

हे सोम ते तव स परम उत्तमोऽंशो दिवि दिवो नाभा नाभौ ब्रुलोकस्य नाभिस्थानीये देशे । अथवा नाभौ वृष्यादेर्वंधके दिवि ब्रुलोके । वर्तते य आददे आदत्ते हविर्देवतारूपः सन् । ते तव ब्रुलोकस्थां शस्यावयवाः पृथिव्याः सानवि समुच्छ्रिते देशे पर्वतादिप्रदेशे क्षिपः क्षिप्ताः संतो बहूः । रोहति । त्वा त्वां सोमांशमुत्तमद्रयो यावाणो वप्सति । भक्षयति । वप्सतिरत्तिकर्मा । कुत्र । गोरधि त्वचि । अधीति सप्तमर्थानुवादी । आनडुहेऽधिषवणचर्मणीत्यर्थः । यद्यपीदानीतनाः छप्पाजिनेऽभिपुण्वन्ति न गोचर्मणि तथापि तस्मिन्सोमो मीयते क्रयार्थं । तथा च सति यस्मिन् मिमीते तस्याधिषवणचर्मणि सूत्रान्मानसाधनस्यैव गोचर्मणोऽधिषवणचर्मत्वाभिधानादविरोधः । त्वा त्वां तथाप्सु वसतीवरीषु दुदुहः । दुहति । अङ्गिराज्ञाव्यदुहंतीत्यर्थः । यद्वा । अप्सूदकेषु रसेषु निमित्तेषु दुदुहः । कैः साधनैः । हस्तैः । हस्तो हंतैरिति निरुक्तं । १. ७. । के । मनीषिणो मेधाविनोऽध्वर्ष्यादयः ॥

ए॒वा तं॑ इ॒ंदो सु॒भ्वँ सु॒पे॒श॒सं र॒सं तु॑जंति प्रथ॒मा अ॒भि॒श्रियः॑ ।
नि॒दँ॒नि॒दं प॑वमान॒ नि ता॑रिष॒ आ॒वि॒स्ते शु॒ष्मो भ॑वतु प्रि॒यो म॑दः ॥५॥
ए॒व । ते॒ । इ॒ंदो इ॒ति॑ । सु॒ऽभ्वँ । सु॒ऽपे॒श॒सं । र॒सं । तु॑जंति॒ । प्र॒थ॒माः । अ॒भि॒ऽश्रियः॑ ।
नि॒दँ॒नि॒दं । प॑वमान॒ । नि॒ । ता॑रिषः । आ॒विः । ते॒ । शु॒ष्मः । भ॑वतु॒ । प्रि॒यः । म॑दः ॥५॥

पूर्वचाद्रयस्त्वां वप्सतीत्युक्तं । तदेवोच्यते । हे इंदो सोम एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण ते तव सुभ्वं

वर्षकश्च । अथापि च देवानां सोमसजुषामभयस्योभयविधं जन्मनो जातं विद्वाञ्जानतसिष्यदत्कलशान् । किं तदुभयं जन्मेति उच्यते । यद्देवजातममुतो बुभुक्षोकादितश्चास्माद्बुभुक्षोकाश्चाप्नोति व्याप्नोति यज्ञं । तस्योभयस्य जातं विद्वानिति संबंधः ॥

आ नः सोम पर्वमानः किरा वस्विंदो भव मघवा राधसो महः ।

शिष्ठा वयोधो वसवे सु चेतुना मा नो गयमारे अस्मत्परा सिचः ॥३॥

आ । नः । सोम । पर्वमानः । किर । वसु । इंदो इति । भव । मघवा । राधसः । महः ।

शिष्ठा । वयः । धः । वसवे । सु । चेतुना । मा । नः । गय । आरे । अस्मत् । परा । सिचः ॥३॥

आ किर सर्वतो विक्षिप नोऽस्मभ्यं हे सोम पर्वमानः पूयमानस्त्वं । किं । वसु वासकं धनं गवादिरूपं । किंचिंदो दीप्त हे सोम मघवा धनवांस्त्वं महो महतो राधसो धनस्य भव दातेति शेषः । तथा हे वयोधो ऽन्नस्य धातः सोम वसवे वासकाय परिचरते मह्यं चेतुना प्रकृष्टेन प्रज्ञानेन सु सुखं कन्याणं शिष्य । देहि । नोऽस्मभ्यं प्रदेयं गयं धनमस्यदरेऽस्मत्तो दूरं मा परा सिचः । मा प्रेरय ॥

आ नः पूषा पर्वमानः सुरातयो मित्रो गच्छंतु वरुणः सजोषसः ।

बृहस्पतिर्मरुतो वायुरश्विना त्वष्टा सविता सुयमा सरस्वती ॥४॥

आ । नः । पूषा । पर्वमानः । सुऽरातयः । मित्रः । गच्छंतु । वरुणः । सऽजोषसः ।

बृहस्पतिः । मरुतः । वायुः । अश्विना । त्वष्टा । सविता । सुऽयमा । सरस्वती ॥४॥

सुरातयः सुदानाः सजोषसः संगताः पूषादयो देवा आ गच्छंतु नोऽस्मान् अस्माकं यज्ञं वा । तथा सुयमा । यस्यति नियम्यत इति यमो विग्रहः । सुविग्रहा सरस्वती चागच्छतु ॥

उभे द्यावापृथिवी विश्वमिन्वे अर्यमा देवो अदितिर्विधाता ।

भगो नृशंस उर्वरिषं विश्वे देवाः पर्वमानं जुषंत ॥५॥

उभे इति । द्यावापृथिवी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वं ऽइन्वे । अर्यमा । देवः । अदितिः ।

विऽधाता ।

भगः । नृऽशंसः । उरु । अंतरिषं । विश्वे । देवाः । पर्वमानं । जुषंत ॥५॥

विश्वमिन्वे । इन्वेतिर्वाप्तिर्कर्म । सर्वव्यापिन्यानुभे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी अर्यमादयस्त्रयश्च भगश्च नृशंसो नृभिः शंसनीय उर्वरिषं च विश्वे देवाश्च पर्वमानं पूयमानं सोमं जुषंत । सेवते ॥ ॥६॥

असावीति पंचर्चं पंचदशं मूर्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । अस्थानुक्रमणिका । असावीति त्रिष्टुबन्ते इति । अनेन द्विवचनेन प्रकृतयोः प्र सोमस्येत्यादिकयोर्द्वयोरपि त्रिष्टुबन्तता प्रतिपादिता ॥ गतो विनियोगः ॥

असावि सोमो अरुषो वृषा हरी राजेव दस्मो अभि गा अचिक्रदत् ।

पुनानो वारं पर्येत्यव्ययं श्येनो न योनिं घृतवंतमासदं ॥१॥

असावि । सोमः । अरुषः । वृषा । हरिः । राजाऽइव । दस्मः । अभि । गाः । अचिक्रदत् ।

पुनानः । वारं । परि । एति । अव्ययं । श्येनः । न । योनिं । घृतऽवंतं । आऽसदं ॥१॥

सोमोऽसावि । अभिषुतोऽभूत् । कीदृशः सोमः । अक्ष आरोचमानो वृषा वर्षको हरिर्हरितवर्णः । स च राजेव दक्षो दर्शनीयः सन् गा उदकान्यभिलक्ष्याचिक्रदत् । शब्दं करोति स्वरसनिर्गमकसमये । पश्चात्पुनः पुन्यमानोऽव्ययमविमयं वारं वारं दशापवित्रं पर्येति । ततः स्नेहो न स्नेह इव योनिं स्वकीयं स्थानं घृतवन्तमुदकवन्तमासदमासदनाय पवत इति शेषः ॥

कविर्वेधस्या पर्येषि माहिन्मन्यो न मृष्टो अभि वाजमर्षसि ।

अपसेधन्दुरिता सोम मृळय घृतं वसानः परि यासि निर्णिजं ॥२॥

कविः । वेधस्या । परि । एषि । माहिन् । अत्यः । न । मृष्टः । अभि । वाजं । अर्षसि ।

अपसेधन् । दुःऽइता । सोम । मृळय । घृतं । वसानः । परि । यासि । निःऽनिजं ॥२॥

हे सोम कविः कान्तदर्शी सन् वेधस्या यागविधानेच्छया माहिन् मंहनीयं पवित्रं पर्येषि । परिगच्छसि । पश्चात्पुनः प्रचालितोऽत्यो नाथ इव वाजं संशाममभ्यर्षसि । हे सोम दुरितास्माकं दुरितान्यपसेधन् परिहरन् मृळय । सुखय । घृतमुदकं वसान आच्छादयन् परि यासि । अभिगच्छसि । किं । निर्णिजं निर्णेजकं पवित्रं ॥

पर्जन्यः पिता महिषस्य पर्णिनो नाभा पृथिव्या गिरिषु क्षयं दधे ।

स्वसार आपो अभि गा उतासरन्त्सं यावभिर्नसते वीते अध्वरे ॥३॥

पर्जन्यः । पिता । महिषस्य । पर्णिनः । नाभा । पृथिव्याः । गिरिषु । क्षयं । दधे ।

स्वसारः । आपः । अभि । गाः । उता । असरन् । सं । यावऽभिः । नसते । वीते । अध्वरे ॥३॥

यस्य महिषस्य महतः पर्णिनः पर्णवतः पतनवतो वा सोमस्य पर्जन्यः पिता जनकः स सोमः पृथिव्या नाभा नाभी नामिस्थानीये हविर्धाने गिरिषु गिरिसंबंधिषावसु क्षयं निवासं दधे । धारयत्यभिषवसमये । उतापि च स्वसारोऽगुलय आपो वसतीवर्यो गा आशिरार्थाः सुतयो वाभ्यसरन् । अभिसरन्ति । सं नसते संगच्छते च यावभिः साकं । कुत्र । वीते कान्तेऽध्वरे यज्ञे ॥

जायेव पत्यावधि शेवं मंहसे पजाया गर्भं शृणुहि ब्रवीमि ते ।

अंतर्वाणीषु प्र चरा सु जीवसेऽनिंद्यो वृजनै सोम जागृहि ॥४॥

जायाऽइव । पत्या । अधि । शेवं । मंहसे । पजायाः । गर्भं । शृणुहि । ब्रवीमि । ते ।

अंतः । वाणीषु । प्र । चर । सु । जीवसे । अनिंद्यः । वृजनै । सोम । जागृहि ॥४॥

जायेव पत्या जाया यथा स्वभार्या भर्तरि सुखं प्रयच्छति तद्वच्छेव शेवं ॥ द्वितीयाया अन्धावाभाव-
स्कान्दसः ॥ सुखं मंहसे । प्रयच्छसि यजमाने । हे पजाया गर्भं सोम शृणुहि शृणु सुतीर्यासे तुभ्यं ब्रवीमि ।
पजिगतिकर्मा । पजा पृथिवीत्याहुः । अपि वा माध्यमिका वाक् पजा । भूमावोपधिरूपेण जातत्वाद्गर्भत्वं ।
माध्यमिकाया वाचोऽपि वृष्टिसाधनत्वात्तत्पुत्रत्वं । स त्वं वाणीषु वाचु सुतिष्वन्तर्मध्ये सु सुष्ठु प्र चर जीवसे
ऽस्माकं जीवनाय । हे सोम अनिंद्यः सुत्यस्त्वं वृजनेऽस्माकं शत्रुबले जागृहि । प्रबुद्धो भव ॥

यथा पूर्वैभ्यः शतसा अमृधः सहस्रसाः पर्यया वाजमिंदो ।

एवा पवस्व सुविताय नर्थसे तव व्रतमन्वापः सचंते ॥५॥

यथा । पूर्वैभ्यः । शतऽसाः । अमृधः । सहस्रऽसाः । परिऽअयाः । वाजं । इंदो इति ।

एव । पवस्व । सुविताय । नर्थसे । तव । व्रतं । अन्तु । आपः । सचंते ॥५॥

हे इंदो सोम यथा पूर्वभ्यो महर्षिभ्यः स्तोत्रभ्यः शतसाः शतसंख्याकस्य धनस्य दाता तथा सहस्रसाश्च सन् पर्ययाः परिगच्छेः एवैवमिदानीमपि नव्यसे नवतराय सुवितायाम्बुदयाय पवस्व । अर । तव व्रतं कर्मान्वापो वसतीवर्यः सचते । अतः पवस्व ॥ ७ ॥

पवित्रं त इति पंचर्चं षोडशं सूक्तमांगिरसस्य पवित्रस्वार्थं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा चागुक्रांतं । पवित्रं ते पवित्र इति ॥ अभिष्टव आये अचौ वक्तव्ये । सूचितं च । पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते इति द्वे वि यत्पवित्रं धिषणा अतन्वत । आ० ४. ६. इति ॥

पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वतः ।

अतप्रतनूनं तदामो अश्रुते श्रुतास् इद्वहंतस्तत्समाशत ॥ १ ॥

पवित्रं ते । विऽततं । ब्रह्मणः । पते । प्रऽभुः । गात्राणि । परि । एषि । विश्वतः ।

अतप्रऽतनूः । न । तत् । आमः । अश्रुते । श्रुतासः । इत् । वहंतः । तत् । सं । आशत ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पते मंत्रस्य स्वामिन् सोम ते पवित्रं शोधकमंगं विततं । सर्वत्र विस्तृतं । स प्रभुः प्रभविता त्वं गात्राणि पातुरंगानि पर्येषि । परिगच्छसि । विश्वतः सर्वतः । तव तत्पवित्रमतप्रतनूः पयोव्रतादिनासंतप्रगात्र आमोऽपरिपक्वो नाश्रुते । न व्याप्नोति । श्रुतास इच्छुता एव परिपक्वा एव वहंतो यागं निर्वहंतस्तत्पवित्रं समाशत । व्याप्नुवंति ॥

तपोष्पवित्रं विततं दिवस्पदे शोचंतो अस्य तंतवो व्यस्थिरन् ।

अवंत्यस्य पवीतारमाशवो दिवस्पृष्ठमधि तिष्ठन्ति चेतसा ॥ २ ॥

तपोः । पवित्रं । विऽततं । दिवः । पदे । शोचंतः । अस्य । तंतवः । वि । व्यस्थिरन् ।

अवंति । अस्य । पवीतारं । आशवः । दिवः । पृष्ठं । अधि । तिष्ठन्ति । चेतसा ॥ २ ॥

तपोः शत्रूणां तापकस्य सोमस्य पवित्रं शोधकमंगं तेजो वा दिवस्पदे बुलोकस्योच्छ्रिते स्थाने विततं । विस्तृतं । तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत् । तै० ब्रा० ३. २. १. १. इति ब्राह्मणं । अस्य तंतवोऽश्वः शोचंतो दोष्यमाना व्यस्थिरन् । विविधं तिष्ठन्ति । पृथिव्यां हविर्धाने वा । अस्य सोमस्याश्वः शीघ्रगामिनो रसा अवंति । रचन्ति । कं । पवीतारं पार्वयितारं । यजमानमवंति रचन्ति होमद्वारा पश्चाद्भुता दिवो बुलोकस्य पृष्ठं पृष्ठभागमुन्नतदेशं चेतसा बुद्ध्या देवगमनेच्छावत्याधि तिष्ठन्ति । आश्रयन्ते ॥

अभिष्टवेऽरूचदित्येषावपनीया । सूचितं च । ईळे यावापृथिवी इति प्रागुक्तमाया अरूचदुषसः पृथिरग्रिय इत्यावपेत । आ० ४. ६. इति ॥

अरूचदुषसः पृथिरग्रिय उक्षा बिभर्ति भुवनानि वाजयुः ।

मायाविनो ममिरे अस्य मायया नृचक्षसः पितरो गर्भमा दधुः ॥ ३ ॥

अरूचत् । उषसः । पृथिः । अग्रियः । उक्षा । बिभर्ति । भुवनानि । वाजऽयुः ।

मायाऽविनः । ममिरे । अस्य । मायया । नृचक्षसः । पितरः । गर्भं । आ । दधुः ॥ ३ ॥

उषसः संबंधी पृथिरादित्यः । पृथिरादित्यो भवति प्राश्रुत एनं वर्ण इति निरुक्तं । २. १४. । अग्रियो मुख्यः सोऽयं सोमोऽरूचत् । रोचयति । स उक्षा जलस्य सेक्ता बिभर्ति पुष्पाद्युदकेन भुवनानि भूतजातानि वाजयुक्षेयामन्नमिच्छन् । मायाविनो । माया प्रज्ञा । प्रज्ञावंतोऽस्य सोमस्य मायया प्रज्ञया ममिरे । निर्माति । सोमस्यैकैकांशपात्रेण जातवला अग्न्यादयः स्वस्व्यापरिण जगत्सृजंतीत्यर्थः । तथास्य मायया

नृचक्षसो नृणां द्रष्टारः पालका देवा अंगिरसः पितरो वा गर्भमा दधुः । धारयन्ति । औषधीषु वात्र सूर्यात्मा सोमः सूयते सूर्यरश्म्यनुगमाधीनवर्धनाच्चन्द्रस्य । अयमुषसः पुग्निः सविताऋक्षत् । रोचयति सर्वं रोचते वा । शिष्टे समानं । तत्संबन्धिनो नृचक्षसो नृणां द्रष्टारः पितरो जगद्रक्षका रश्मयो गर्भमा दधुर्वृष्यर्थं ॥

अभिष्टवे खरमवेक्षमाणो गंधर्व इत्येतेषां पठेत् । सूत्रितं च । गंधर्व इत्या पदमस्य रक्षतीति खरमवेक्ष्य । आ० ४. ७. इति ॥

गंधर्व इत्या पदमस्य रक्षति पाति देवानां जनिमान्यद्भुतः ।

गृभ्णाति रिपुं निधया निधापतिः सुकृत्तमा मधुनो भक्षमाशत ॥ ४ ॥

गंधर्वः । इत्या । पदं । अस्य । रक्षति । पाति । देवानां । जनिमानि । अद्भुतः ।

गृभ्णाति । रिपुं । निधया । निधापतिः । सुकृत्तमाः । मधुनः । भक्षं । आशत ॥ ४ ॥

गंधर्व उदकानां स्तुतीनां वा धारक आदित्योऽस्य सोमस्य पदं स्थानं दुसंबन्धीत्या सत्यं रक्षति । सोऽयं सोमो देवानां जनिमानि जन्मानि । देवानित्यर्थः । पाति । रक्षति । अद्भुतो महान् । किंचायं रिपुमस्मद्विराणं निधया । निधा पाश्या । पाशसमूहेन गृभ्णाति । गृह्णाति । निधापतिः पशुसमूहस्वामी । तस्यास्य मधुनो मधुररसस्य भक्षं सुकृत्तमा अतिशयेन सुकृतकर्तार एवाशत । प्राप्नुवन्ति ॥

अन्तिमे प्रवर्ग्ये परिधानीयायाः पूर्वं हविर्हविष्म इत्येषावपनीया । सूत्रितं च । उत्तमे प्रागुत्तमाया हविर्हविष्मो महि सप्त दैवमित्यावपेत । आ० ४. ७. इति ॥

हविर्हविष्मो महि सप्त दैव्यं नभो वसानः परि यास्यध्वरं ।

राजा पविचरथो वाजमारुहः सहस्रभृष्टिर्जयसि श्रवो बृहत् ॥ ५ ॥

हविः । हविष्मः । महि । सप्त । दैव्यं । नभः । वसानः । परि । यासि । अध्वरं ।

राजा । पविचरथः । वाजं । आ । अरुहः । सहस्रं भृष्टिः । जयसि । श्रवः । बृहत् ॥ ५ ॥

हे हविष्मः । हविरित्युदकनाम । उदकवन् सोम हविर्भूतं नभः । उदकनामेतत् । उदकरसमित्यर्थः । वसान आच्छादयन् महि महदैव्यं सप्त यागगृहं परि यासि । परिगच्छसि । अध्वरं निर्वोदुं । किंच हे सोम राजा पविचरथश्च वाजं संयाममारुहः । आरोहसि । यदा । तत्र तत्र संयामवाचकेन शब्देन यज्ञव्यवहारदर्शनादत्र वाजो यज्ञाख्यसंयामः । तमारुहः । यथा कश्चिद्राजा रथमारुह्य स्वस्थानं प्रविशति तद्वदिति भावः । किंच सहस्रभृष्टिर्बहुभृष्टः । अपरिमितगमन इत्यर्थः । अथवा भृष्टिरायुधः । असंख्यातायुधः सन् । बृहच्छ्रवो महद्वज्रं जयस्वस्माकं ॥ ८ ॥

पवस्व देवमादन इति पंचर्चं सप्तदशं मुक्तं वाचः पुत्रस्य प्रजापतेरार्थं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । पवस्व वाच्यः प्रजापतिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व देवमादनो विचर्षणिर्प्सा इंद्राय वरुणाय वायवे ।

कृधी नो अद्य वरिवः स्वस्तिमदुरुक्षितौ गृणीहि दैव्यं जनं ॥ १ ॥

पवस्व । देवमादनः । विचर्षणिः । अप्साः । इंद्राय । वरुणाय । वायवे ।

कृधि । नः । अद्य । वरिवः । स्वस्तिमत् । उरुक्षितौ । गृणीहि । दैव्यं । जनं ॥ १ ॥

हे सोम देवमादनो देवानां मादयिता विचर्षणिर्विद्रष्टाप्सा अपां दाता त्वं पवस्व । ऋर । कक्षी । इंद्राय

वरुणाय वायवे च । नोऽस्माकं वरिवो धनं स्वस्तिमत । स्वस्तीत्यविनाशनाम । तद्वचनं कृधि । कुष । उरुचितौ विसीर्णायां भूमौ यज्ञसंबन्धिन्यां दैव्यं जनं देवसंबन्धिनं संघं । जनशब्दः संघवाची । तं गृणीहि । गृणातिः शब्दकर्मा । शब्दय । यथा त्वदीयाभिषवशब्दं श्रुत्वा देवा आगच्छन्ति तथा गृणीहीत्यर्थः । अथवा दैव्यं जनमित्युपिः स्वात्मानमाह । देवसंबन्धिनं जनं मां गृणीहि । साधु संभक्तेति शब्दय ॥

आ यस्तस्थौ भुवनान्यमर्त्यो विश्वानि सोमः परि तान्यर्षति ।

कृण्वन्संचृतं विचृतमभिष्टय इंदुः सिषक्त्युषसं न सूर्यः ॥२॥

आ । यः । तस्थौ । भुवनानि । अमर्त्यः । विश्वानि । सोमः । परि । तानि । अर्षति ।

कृण्वन् । संचृतं । विचृतं । अभिष्टये । इंदुः । सिषक्ति । उषसं । न । सूर्यः ॥२॥

योऽमर्त्यो देवः सोमो भुवनानि लोकानां तस्थौ आस्थितवान् तानि विश्वानि सर्वाणि भुवनानि पर्यर्षति परितो गच्छति । परितो रक्षतीत्यर्थः । सोऽयमिंदुर्यज्ञं यजमानं वा संचृतं दैवैः फलेषां संबद्धं कृण्वन् कुर्वन् विचृतममुरादिभिर्दुःखैर्वा विमुक्तं कृण्वन्नभितो यागाय सिषक्ति । सेवते यज्ञं । उषसं न सूर्यः सूर्य उषसमिव यथाभिष्टयेऽभितो गमनाय प्राणिनां संचृतं प्रकाशैः संयुक्तं विचृतं तमोभिर्विमुक्तं च लोकं कुर्वन्नुषसं सेवते तद्वत् ॥

आ यो गोभिः सृज्यत ओषधीष्वा देवानां सुम्न इषयन्नुपावसुः ।

आ विद्युतां पवते धारया सुत इंदुं सोमो मादयन्दैव्यं जनं ॥३॥

आ । यः । गोभिः । सृज्यते । ओषधीषु । आ । देवानां । सुम्ने । इषयन् । उपऽवसुः ।

आ । विद्युतां । पवते । धारया । सुतः । इंदुं । सोमः । मादयन् । दैव्यं । जनं ॥३॥

यः सोमो गोमो रश्मिभिरा सृज्यत ओषधीषु । यं सोमं स्थापयतीत्यर्थः । किमर्थं । देवानां सुम्ने सुखे निमित्ते सति । कीदृशोऽयं । इषयन् देवान्प्राप्नुमिच्छन् ॥ इष गती ॥ धनमिच्छन्वा । तथोपावसुः शत्रुभ्यः सकाशात्प्राप्तधनः । स सोमो विद्युता विद्योतमानया धारया आ पवते सुतः सन् । किं कुर्वन् । दैव्यं देवस्वामिनमिंदुं मादयन् ॥

एष स्य सोमः पवते सहस्रजिह्वानो वाचमिषिरामुषबुधं ।

इंदुः समुद्रमुदिर्यति वायुभिरेंद्रस्य हार्दिं कलशेषु सीदति ॥४॥

एषः । स्यः । सोमः । पवते । सहस्रजिह्वानः । वाचं । इषिरां । उषःऽबुधं ।

इंदुः । समुद्रं । उत् । इर्यति । वायुऽभिः । आ । इंदुस्य । हार्दिं । कलशेषु । सीदति ॥४॥

एष स्य स सोमः पवते । पुयते । कीदृश एषः । सहस्रजित् सहस्रस्य जेता । किं कुर्वन् । वाचमृत्विजां स्तुतिरूपां वाचं हिवानः प्रेरयन् । कीदृशीं वाचं । इषिरां गमनशीलां स्तुत्यं प्रति गंचोमुषर्बुधमुषसि प्रबुद्धां । सोऽयमिंदुः सोमः समुद्रं समुद्रियं रसमुदिर्यति उन्नमयति वायुभिर्गंतुभिरध्वर्वादिभिः वायुभिरिव वा प्रेर्यमाणः सन् । तथेंद्रस्य हार्दिं । हार्दिं प्रियं । तद्वादींद्रस्य प्रियवयथा भवति तथा कलशेषु द्रोणकलशप्रभृतिष्वपि सीदति ॥

अभि त्यं गावः पर्यसा पयोवृधं सोमं श्रीणन्ति मतिभिः स्वर्विदै ।

धनंजयः पवते कृत्यो रसो विप्रः कविः काथेना स्वर्चनाः ॥५॥

अभि। त्वं। गावः। पयसा। पयःऽवृधं। सोमं। श्रीणंति। मतिऽभिः। स्वःऽविदं।
धनंऽजयः। पवते। कृत्यः। रसः। विप्रः। कविः। काव्येन। स्वःऽचनाः॥ ५॥

त्वं तं पयोवृधं पयसो वर्धकं सोमं गावः पयसा स्वकीयेन क्षीरेण श्रीणंति। अयणं कुर्वन्ति। यो मतिभिः
सुतिभिः सर्वं प्रयच्छति तं स्वर्विदं सोमं श्रीणंति। स धनञ्जयः शत्रुधनानां जिता सोमः काव्येन कर्मणा
पवते। पूयते। कीदृशः सः। कृत्यः कर्मणो रसो रसरूपो विप्रो मेधावी कविः क्रांतप्रज्ञः स्वर्चनाः सर्वाङ्गः।
चन इत्यङ्गनाम ॥ ॥ ५॥

इन्द्रायेति द्वादशर्चमष्टादशं सूक्तं भृगुगोत्रस्य वेनस्वार्थं पवमानसोमदेवताकं। एकादशीद्वादशी चिष्टुभी
शिष्टा जगत्स्यः। तथा चानुक्रांतं। इन्द्राय द्वादश वेनो भार्गवो द्विचिष्टुवंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इन्द्राय सोम सुषुतः परि स्रवापामीवा भवतु रक्षसा सह।
मा ते रसस्य मत्सत इयाविनो द्रविणस्वंत इह संत्विदवः॥ १॥
इन्द्राय। सोम। सुऽसुतः। परि। स्रव। अप। अमीवा। भवतु। रक्षसा। सह।
मा। ते। रसस्य। मत्सत। इयाविनः। द्रविणस्वंतः। इह। संतु। इदवः॥ १॥

हे सोम त्वं सुषुतः सुहृन्निषुतः सन्निद्रार्थं परि स्रव। परितः स्रव। गच्छ। रसं मुंच। अमीवा रोगो
रक्षसा सहाप भवतु। अपगतो वियुक्तो भवतु। ते तव रसस्य स्वांशं रसं पीत्वा मा मत्सत। मा मायंतु। के।
इयाविनः। इयं सत्यामृतं। तेन युक्ताः। पापिन इत्यर्थः। किंचिदवसे रसा इहास्मिन्यस्ते द्रविणस्वंतो धनवंतः
संतु। भवंतु ॥

अस्मान्समर्थे पवमान चोदय दक्षो देवानामसि हि प्रियो मदः।
जहि शत्रूरभ्या भंदनायतः पिबेद्र सोममव नो मृधो जहि॥ २॥
अस्मान्। सऽमर्थे। पवमान्। चोदय। दक्षः। देवानां। असि। हि। प्रियः। मदः।
जहि। शत्रून्। अभि। आ। भंदनाऽयतः। पिबे। इन्द्र। सोमं। अव। नः। मृधः। जहि॥ २॥

हे पवमान सोम अस्मान्समर्थे संयामे चोदय। प्रेरय। दक्षो ह्यसि। समर्थः खलु भवसि देवानां मध्ये।
यद्वा। देवानां प्रीणनाय दक्षोऽसि। यद्वा। दक्षस्त्वं देवानां प्रियः प्रियकरो मदो मादयितासि हि। जहि
च शत्रून्स्माकं। अथागच्छ चास्मान्प्रति भंदनायतः। भंदनाः सुतयः। भंदतेः सुतिकर्मणः। ता इच्छतः।
पिब चेद्र सोमं अव जहि च नोऽस्माकं मृधः संयामात् ॥

अदब्ध इंदो पवसे मदिंतम आत्मेन्द्रस्य भवसि धासिरुत्तमः।
अभि स्वरंति बहवो मनीषिणो राजानमस्य भुवनस्य निंसते॥ ३॥
अदब्धः। इंदो इति। पवसे। मदिन्ऽतमः। आत्मा। इन्द्रस्य। भवसि। धासिः। उत्तमः।
अभि। स्वरंति। बहवः। मनीषिणः। राजानं। अस्य। भुवनस्य। निंसते॥ ३॥

हे इंदो स्त्रियमान सोम अदब्धोऽहिंसितो मदिंतमो मादयितुतमस्त्वं पवसे। पूयसे। आत्मा स्वयमेवो-
त्तमस्त्वमिन्द्रस्य धासिरुत्तं भवसि। अस्य भुवनस्य राजानं सोमं बहवो मनीषिणः स्तोतारोऽभि स्वरंति।
अभिष्टुवंति। निंसते। गच्छंति च ॥

सहस्रणीथः शतधारो अङ्गुत इन्द्रायेंदुः पवते काम्यं मधु ।

जयन्क्षेत्रमभ्यर्षा जयन्क्षेत्र उरुं नो गातुं कृणु सोम मीढुः ॥४॥

सहस्रऽनीथः । शतऽधारः । अङ्गुतः । इन्द्राय । इंदुः । पवते । काम्यं । मधु ।

जयन् । क्षेत्रं । अभि । अर्ष । जयन् । अपः । उरुं । नः । गातुं । कृणु । सोम । मीढुः ॥४॥

सहस्रनीथो बहुप्रकारमयनः शतधारोऽपरिमितधारोपेतोऽङ्गुत आश्चर्यकरो महानिंदुरिन्द्राय काम्यं मधु पवते । किंच क्षेत्रमभ्यमपश्य जयन्क्षेत्रं । अभिगच्छ पवित्रं । हे सोम मीढुः सेक्तः गातुं मार्गं नोऽस्माकमुबं विस्तीर्णं कृणु । कुब ॥

कनिकदत्कलशे गोभिरज्यसे व्यय्यं समया वारमर्षसि ।

मर्मृज्यमानो अत्यो न सानसिरिंद्रस्य सोम जठरे समक्षरः ॥५॥

कनिकदत् । कलशे । गोभिः । अज्यसे । वि । व्यय्यं । समया । वारं । अर्षसि ।

मर्मृज्यमानः । अत्यः । न । सानसिः । इंद्रस्य । सोम । जठरे । सं । अक्षरः ॥५॥

हे सोम कनिकदच्छब्दं कुर्वन् कलशे वर्तमानो गोभिः पयोभिरज्यसे । सितो भवसि । अव्ययमविमयं वारं वारं दद्यापवित्रं समया तत्समीपे वर्धसि । विविधं गच्छसि । मर्मृज्यमानः शोध्यमानोऽत्यो नाश इव सानसिः संभजनशीलस्त्वं हे सोम इंद्रस्य जठरे समक्षरः । सम्यक् चरसि ॥

स्वादुः पवस्व दिव्याय जन्मने स्वादुरिन्द्राय सुहवीतुनाम्ने ।

स्वादुर्मित्राय वरुणाय वायवे बृहस्पतये मधुमाँ अदाभ्यः ॥६॥

स्वादुः । पवस्व । दिव्याय । जन्मने । स्वादुः । इन्द्राय । सुहवीतुऽनाम्ने ।

स्वादुः । मित्राय । वरुणाय । वायवे । बृहस्पतये । मधुमान् । अदाभ्यः ॥६॥

हे सोम स्वादुस्त्वं दिव्याय जन्मने देवगणाय पवस्व । तथा सुहवीतुनाम्ने शोभनाङ्गाननामधेययिन्द्राय स्वादुस्त्वं पवस्व । मित्राय वरुणाय वायवे बृहस्पतये च पवस्व मधुमानधुररसोऽदाभ्योऽन्यैरहिंसस्त्वं ॥ १० ॥

अत्यं मृजंति कलशे दश क्षिपः प्र विप्राणां मतयो वाच ईरते ।

पवमाना अभ्यर्षेति सुष्टुतिमेद्रं विशन्ति मदिरास इंदवः ॥७॥

अत्यं । मृजंति । कलशे । दश । क्षिपः । प्र । विप्राणां । मतयः । वाचः । ईरते ।

पवमानाः । अभि । अर्षेति । सुऽस्तुतिं । आ । इंद्रं । विशन्ति । मदिरासः । इंदवः ॥७॥

अत्यमतनवतमश्वस्थानीयं वा सोमं कलशे दश क्षिपो दशांगुलयोऽध्वर्युसंबन्धिनो मृजंति । शोधयन्ति । तथा विप्राणां मध्ये मतयः स्तोतारो वाचः स्तोतीरिरते । प्रेरयन्ति । पवमानाः सोमा अभ्यर्षेति अभिगच्छन्ति सुष्टुतिं शोभनस्तुतिं । इंद्रं मदिरासो मदकरा इंदवः सोमा आ विशन्ति । प्रविशन्ति ॥

पवमानो अभ्यर्षा सुवीर्यमुर्वी गव्यूतिं महि शमै सप्रथः ।

मार्किर्नो अस्य परिषूतिरीशतेदो जयेम त्वया धनैधनं ॥८॥

पवमानः । अभि । अर्षे । सुऽवीर्यं । उर्वी । गव्यूतिं । महि । शर्म । सुऽप्रथः ।

मार्किः । नः । अस्य । परिऽसूतिः । ईशत । इंदो इति । जयेम । त्वया । धनं । धनं ॥ ८ ॥

हे सोम पवमानः पुत्र्यमानस्त्वं सुवीर्यमुर्वी महतीं गव्यूतिं गोमार्गं च महि महत् सप्रथः सर्वतः पृषु शर्म गृहं सुखं वाभ्यर्ष । अभिगमय । नोऽस्माकमस्य कर्मणः परिपूतिर्हिंसायाः परिप्रेरको द्विषी मार्किरीशत । मेष्टरो भवतु । हे इंदो सोम त्वया साधनेन धनं धनं सर्वमपि धनं जयेम ॥

अधि द्यामस्थावृषभो विचक्षणोऽरुरुचद्वि दिवो रोचना कविः ।

राजा पवित्रमत्येति रुरुवद्विः पीयूषं दुहते नृचक्षसः ॥ ९ ॥

अधि । द्यां । अस्यात् । वृषभः । विऽचक्षणः । अरुरुचत् । वि । दिवः । रोचना । कविः ।

राजा । पवित्रं । अति । एति । रुरुवत् । दिवः । पीयूषं । दुहते । नृचक्षसः ॥ ९ ॥

अध्यस्थाद्यां बुलोकं वृषभो वर्पिता विचक्षणो विद्वष्टायं सोमः । तथा कृत्वा दिवो बुलोकसंबंधीनि रोचना रोचमानानि नचचादीनि व्यरुरुचत् । विविधं रोचयति । कविः क्रांतप्रज्ञः सन्नाजा सोमः पवित्रं दशापवित्रमत्येति । अतिक्रम्य गच्छति । रुरुवच्छब्दं कुर्वन् । दिवो बुलोकस्य पीयूषं सारं रसं नृचक्षसो नृणां द्रष्टारः सोमा दुहते । स्रवंति । स्वकीयं रसमांतरिच्यमुदकं वा दुहंतीत्यर्थः ॥

दिवो नाके मधुजिह्वा असश्चतो वेना दुहंत्युक्षरं गिरिष्ठां ।

अप्सु द्रप्सं वावृधानं समुद्रे आ सिंधोरूर्मा मधुमंतं पवित्रं आ ॥ १० ॥

दिवः । नाके । मधुऽजिह्वाः । असश्चतः । वेनाः । दुहंति । उक्षरं । गिरिऽस्यां ।

अप्ऽसु । द्रप्सं । ववृधानं । समुद्रे । आ । सिंधोः । ऊर्मा । मधुऽमंतं । पवित्रं । आ ॥ १० ॥

दिवो द्योतमानस्य यज्ञस्य संबंधिनि नाके दुःखरहिते हविर्धानाख्ये स्थाने मधुजिह्वा मधुरवाचोऽसश्चतोऽसंस्क्राः । पृथक्पृथगित्यर्थः । यद्वा चिरमकृत्वा शीघ्रमभिपुष्वंतो वेना एतन्नामका महर्षयो दुहंति । अभिपुष्वंति । यद्वा । बुलोक एव वेनाः कांता देवा दुहंति । तं सोममुक्षणं सेक्तारं गिरिष्ठां गिरावुमते देशे वर्तमानमप्सुदकेषु वसतीवरीष्वंतर्ववृधानं वर्धमानं द्रप्सं रसरूपं समुद्रे समुद्रवत्प्रवृत्ते द्रोणकलशे सिंधोरुदकस्योर्मोर्मौ पुर आ सिंचंतीति शेषः । तदर्थं मधुमंतं माधुर्योपेतं रसं पवित्रे दशापवित्र आ सिंचंतीति शेषः ॥

नाके सुपर्णमुपपन्निवांसं गिरौ वेनानामकृपंत पूर्वीः ।

शिष्णुं रिहंति मतयः पन्निप्रतं हिरण्ययं शकुनं क्षामणि स्यां ॥ ११ ॥

नाके । सुऽपर्णे । उपपन्निऽवांसं । गिरः । वेनानां । अकृपंत । पूर्वीः ।

शिष्णुं । रिहंति । मतयः । पन्निप्रतं । हिरण्ययं । शकुनं । क्षामणि । स्यां ॥ ११ ॥

नाके बुलुके वर्तमानं पञ्चादुत्पतंतं पतयंतं सोमं वेनानामकृपंतं संबंधिन्यः पूर्वीर्बुध्नो गिरः कुतय उपाकृपंत । उपकल्पते । अभिपुष्वंतीत्यर्थः । तं शिष्णुं शिष्णुवत्संस्कृतं सोमं मतयः कुतयो रिहंति । लिहंति । संशुशंति । प्राप्नुवंतीत्यर्थः । कीदृशं शिष्णुं । पन्निप्रतं शब्दायतं । पन्तिर्यङ्कुलंगताच्छतर्थभासस्य निगागम उपधा-लोपश्च ॥ हिरण्ययं हिरण्यं शकुनं पक्षिणं क्षामणि क्षमायां स्यां हविर्धाने स्यां वर्तमानं ॥

ऊर्ध्वो गंधर्वो अधि नाके अस्याद्विष्वा रूपा प्रतिचक्षाणो अस्य ।

भानुः शुक्रेण शोचिषा व्यद्यौत्मारूरुचद्रोदसी मातरा शुचिः ॥१२॥

ऊर्ध्वः । गंधर्वः । अधि । नाके । अस्यात् । विष्वा । रूपा । प्रतिऽचक्षाणः । अस्य ।

भानुः । शुक्रेण । शोचिषा । वि । व्यद्यौत् । प्र । अरूरुचत् । रोदसी इति । मातरा । शुचिः ॥१२॥

ऊर्ध्व उन्नतो गंधर्वो ररमीनां धारकः सोमो नाक आदित्येऽध्यस्थात् । अधितिष्ठति । किं कुर्वन् । अस्यादित्यस्य विष्वा विस्वानि रूपाणि प्रतिचक्षाणः प्रतिपश्यन् । भानुरादित्यः सोमाधिष्ठितः सञ्चुक्रेण दीप्तेन शोचिषा तेजसा व्यद्यौत् । विद्योतते । न केवलं स्वयमेव अपि तु मातरा निर्मात्र्यो रोदसी बावा-पृथिव्यौ प्रारूरुचत् । प्ररोचयति । शुचिर्दोषः सूर्यः ॥ ॥११॥ ॥४॥

अथ पंचमे चानुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र प्र त इत्यष्टाचत्वारिंशदृचं प्रथमं सूक्तं । प्रथमदशर्चं स्थाकृष्टा इति माषा इति च द्विनामान ऋषिगणा द्रष्टारः । द्वितीयस्य दशर्चस्य सिकता इति निवावरी इति द्विना-मान ऋषिगणाः । तृतीयस्य दशर्चस्य पुश्रय इत्यजा इति च नामद्वयोपेता ऋषिगणाः । अदृष्टार्थमेषां द्विनामत्वमवगंतव्यं । चतुर्थस्य दशर्चं स्थाकृष्टा माषा इत्यादिद्विनामानस्त्रयो गणा द्रष्टारः । एवं चत्वारिं-शन्नताः । अथ पंचानां भीमोऽविर्चर्षिः । ततस्त्रिगणां गृत्समदः । जगती कंदः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्र तेऽष्टाचत्वारिंशदृषिगणा दशर्चा आकृष्टा माषाः प्रथमे सिकता निवावरी द्वितीये पुश्रयोऽजासृतीये चयश्चतुर्थेऽविः पंचांत्यास्त्रिगो गृत्समद इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र त आश्वः पवमान धीजवो मदा अर्षेति रघुजा इव त्मना ।

दिव्याः सुपर्णा मधुमंत इंदवो मदिंतमासः परि कोशमासते ॥१॥

प्र । ते । आश्वः । पवमान । धीऽजवः । मदाः । अर्षेति । रघुजाऽइव । त्मना ।

दिव्याः । सुऽपर्णाः । मधुऽमंतः । इंदवः । मदिन्ऽतमासः । परि । कोशं । आसते ॥१॥

हे पवमान पृथमान सोम ते तवाश्वो व्याप्ता धीजवो मनोवेगा मदा मदकरा रसा अर्षेति । गच्छंति । त्मनात्मनैव । अनायासेनेत्यर्थः । क इव । रघुजा इव । रघुः शीघ्रगा वडवा । तत्र जाता रघुजाः । त इव निर्गतास्ते दिव्या दिवि भवाः । अंतरिक्षे दशापवित्रे धार्यमाणा इत्यर्थः । सुपर्णाः सुपतना मधुमंतो माधुर्यो-पेता मदिंतमासोऽतिशयेन मादयितृतमा इंदवो दीप्ता रसाः कोशं द्रोणकलशं पर्यासते । पर्युपविशंति ॥

प्र ते मदासो मदिरास आश्वोऽसृक्षत रथ्यासो यथा पृथक् ।

धेनुर्न वत्सं पर्यसाभि वज्रिणमिंद्रमिंदवो मधुमंत ऊर्मयः ॥२॥

प्र । ते । मदासः । मदिरासः । आश्वः । असृक्षत । रथ्यासः । यथा । पृथक् ।

धेनुः । न । वत्सं । पर्यसा । अभि । वज्रिणं । इंद्रं । इंदवः । मधुऽमंतः । ऊर्मयः ॥२॥

प्रास्वन्नत प्रस्वज्यते ते तव मदिरासो मदकरा आश्वो व्याप्ता मदासो मदा रसाः । क इव । रथ्यासो रथ्या अश्वाः ते यथा तथा पृथक् प्रस्वज्यंते । ते मधुमंतो माधुर्योपेता ऊर्मयः प्रवृद्धरसा इंदवः सोमा धेनुः पर्यसा वत्समिव स्वरसेन वज्रिणमिंद्रमभिगच्छंति ॥

अत्यो न हियानो अभि वाजमर्षे स्वर्वित्कोशं दिवो अद्रिमातरं ।

वृषा पवित्रे अधि सानो अथ्ये सोमः पुनान इद्रियाय धायसे ॥३॥

अत्यः । न । हिया नः । अभि । वाजं । अर्षे । स्वः । वित् । कोशं । दिवः । अद्रिः । मातरं ।
वृषा । पवित्रे । अधि । सानौ । अप्यये । सोमः । पुनानः । इन्द्रियाय । धायसे ॥ ३ ॥

अत्यो नाश इव हियानः प्रेर्यमाणो वाजं संयाममभ्यर्षे । अभिगच्छ । तथा स्वर्वित् सर्ववित् कोशं द्रोण-
कलशं दिवो बुलोकादद्रिमातरं । अद्रिर्मेघः । तेन तज्जन्यमुदकं लक्ष्यते । तस्य निर्मातारमभ्यर्षे । अथ
प्रत्यक्षकृतः । वृषा वर्षकः सोमोऽव्ययेऽविमयेऽधि सानौ । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । समुच्छ्रिते तस्मिन्
पुनानः पूयमानो भवति । किमर्थं । धायसे धारकाथेन्द्रियाय तदर्थं ॥

प्र त आश्विनीः पवमान धीजुवो दिव्या असृग्न्यपयसा धरीमणि ।
प्रातर्ऋषयः स्थाविरीरसृशत ये त्वा मृजंत्यृषिषाण वेधसः ॥ ४ ॥
प्र । ते । आश्विनीः । पवमान । धीऽजुवः । दिव्याः । असृग्न्यन् । पयसा । धरीमणि ।
प्रातः । अतः । ऋषयः । स्थाविरीः । असृशत । ये । त्वा । मृजंति । ऋषिऽसान् । वेधसः ॥ ४ ॥

हे पवमान सोम ते तवाश्विनीर्याप्ताः ॥ अग्नौ व्याप्तावित्यस्मादीणादिको विनिः । ततोऽण् । व्यत्ययेनाद्यु-
दात्तः ॥ धीजुवो मनोवेगा दिव्या दिवि भवा दिवः पतंत्यो धाराः पयसा युक्ता धरीमणि धारके द्रोणकलशे
प्रादुष्यन् । गच्छंति । ये वेधसो विधातार ऋषयो हे सोमर्षिषाणर्षिभिः संभक्त त्वा त्वां मृजंति अभिषुष्वंति
त ऋषयः स्थाविरीः स्थविरा धारा अंतर्मध्ये पाचस्यांतः प्रादुष्यन्तः । प्रदुष्यंति ॥

विश्व धामानि विश्वचक्ष ऋभ्वसः प्रभोस्ते सतः परि यंति केतवः ।
व्यानशिः पवसे सोम धर्मभिः पतिर्विश्वस्य भुवनस्य राजसि ॥ ५ ॥
विश्व । धामानि । विश्वऽचक्षः । ऋभ्वसः । प्रऽभोः । ते । सतः । परि । यंति । केतवः ।
विऽआनशिः । पवसे । सोम । धर्मऽभिः । पतिः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजसि ॥ ५ ॥

हे विश्वचक्षः सर्वस्य द्रष्टः सोम प्रभोः परिवृढस्य सतसे तवर्भ्वसः । ऋभ्वा इति महन्नाम । महान्तो केतवो
रश्मयो विश्व सर्वानि धामानि तेजःस्थानानि देवशरीराणि परि यंति । परिगच्छंति । प्रकाशयन्तीत्यर्थः ।
हे सोम व्यानशिर्व्यापनशीलस्य त्वं धर्मभिर्धारके रसनखंदेः पवसे । पूयसे । विश्वस्य भुवनस्य च पतिः स्वामी
त्वं राजसि । ईश्वरो भवसि ॥ ॥ ५२ ॥

उभयतः पवमानस्य रश्मयो ध्रुवस्य सतः परि यंति केतवः ।
यदी पवित्रे अधि मृज्यते हरिः सत्ता नि योना कलशेषु सीदति ॥ ६ ॥
उभयतः । पवमानस्य । रश्मयः । ध्रुवस्य । सतः । परि । यंति । केतवः ।
यदि । पवित्रे । अधि । मृज्यते । हरिः । सत्ता । नि । योना । कलशेषु । सीदति ॥ ६ ॥

पवमानस्य पूयमानस्य ध्रुवस्य स्वयमविचलितस्य सतो विश्वमानस्य सोमस्य केतवः प्रज्ञापका रश्मय
उभयत इतश्चासुतस्य परि यंति । परिगच्छंति । अभिषवसमय एवं भवति । यदि यदा पवित्रे दशापवित्रे
हरिर्हरितवर्णोऽयमधि मृज्यते तदानीं सत्ता सदनशीलोऽयं योनी स्वीये स्थाने कलशेषु द्रोणकलशादिषु
नि सीदति ॥

यज्ञस्य केतुः पवते स्वध्वरः सोमो देवानामुप याति निष्कृतं ।

सहस्रधारः परि कोशमर्षति वृषा पविचमत्येति रोरुवत् ॥७॥

यज्ञस्य केतुः पवते । सुऽअध्वरः । सोमः । देवानां । उप । याति । निऽकृतं ।

सहस्रधारः । परि । कोशं । अर्षति । वृषा । पविचं । अति । एति । रोरुवत् ॥७॥

यज्ञस्य केतुः प्रज्ञापकः स्वध्वरः शोभनयागः सोमः पवते । पूयते । अभिपूयते । तादृशः सोमो देवानां निष्कृतं संस्कृतं स्थानमुप याति । उपगच्छति । तदर्थं सहस्रधारः कोशं द्रोणकण्ठं पर्यर्षति । ततो तदर्थं वृषा सेक्तायं रोरुवच्छब्दयन् पविचमतिक्रम्य गच्छत्यधोदेशं ॥

राजा समुद्रं नद्योऽ वि गाहतेऽपामूर्मिं सचते सिंधुषु श्रितः ।

अध्यस्थात्सानु पर्वमानो अव्ययं नाभा पृथिव्या धरुणो महो दिवः ॥८॥

राजा । समुद्रं । नद्यः । वि । गाहते । अपां । ऊर्मिं । सचते । सिंधुषु । श्रितः ।

अधि । अस्थात् । सानुं । पर्वमानः । अव्ययं । नाभा । पृथिव्याः । धरुणः । महः । दिवः ॥८॥

अयं सोमो राजा समुद्रमंतरिचं नद्यस्तत्रत्या अपश्य वि गाहते । विगाह्य चापामूर्मिं सचते । उदकपुरं स्रवति । सिंधुषूदकेषु ग्रहेषु वा श्रितः सन् । ह्रयमानः सन्नहिमद्वारा सूर्यं प्राप्यांतरिचे मेघेषु वर्तत इत्यर्थः । अस्मैव वृष्टिसाधनत्वात् । यद्वा । लुप्तोपममेतत् । समुद्रं नद्य इव सिंधुषु वसतीवरीषु श्रित आश्रितः सन् समुद्रमभिषुतसोमरसाधारपाचं वि गाहतेऽभिषवात्पूर्वं । पश्चात्पवमानः पूयमानोऽव्ययं सानु समुच्छ्रितं दशापविचमध्यस्थात् । अधितिष्ठति । कुत्र देशे । नाभा पृथिव्या नाभिस्थानीये यज्ञे । तत्संबन्धिनि हविर्धान इत्यर्थः । यज्ञमाज्जर्मुवनस्य नाभिमिति श्रुतेः । कीदृशः । महो दिवो बुलोकस्य धरुणो धर्ता ॥

दिवो न सानुं स्तनयन्नचिक्रदद्यौश्च यस्य पृथिवी च धर्मभिः ।

इंद्रस्य सख्यं पवते विवेविदत्सोमः पुनानः कलशेषु सीदति ॥९॥

दिवः । न । सानुं । स्तनयन् । अचिक्रदत् । द्यौः । च । यस्य । पृथिवी । च । धर्मैऽभिः ।

इंद्रस्य । सख्यं । पवते । विऽवेविदत् । सोमः । पुनानः । कलशेषु । सीदति ॥९॥

दिवो न सानु स्तनयन् बुलोकस्य समुच्छ्रितं स्थानं शब्दयन्निवाचिक्रदत् । क्रंदते । यस्य सोमस्य धर्मभिर्धारणैर्बांश्च पृथिवी च धृते स्थातां । वृष्टिप्रदानद्वारीषध्याबुत्पादनेन देवानां हविर्भावेन चोभयधारकत्वं प्रसिद्धं । तादृशः सोमो महानुभावः सोमः पुनानः पूयमान इन्द्रस्य सख्यं विवेविदत्यवते । पूयते पविचे । स पुनानः सोमः कलशेषु सीदति । निवसति ॥

ज्योतिर्यज्ञस्य पवते मधु प्रियं पिता देवानां जनिता विभूवसुः ।

दधाति रत्नं स्वधयोऽपीच्यं मदिन्तमो मत्सर इन्द्रियो रसः ॥१०॥

ज्योतिः । यज्ञस्य । पवते । मधु । प्रियं । पिता । देवानां । जनिता । विभुऽवसुः ।

दधाति । रत्नं । स्वधयोः । अपीच्यं । मदिन्तमः । मत्सरः । इन्द्रियः । रसः ॥१०॥

यज्ञस्य ज्योतिः प्रकाशकः सोमः प्रियं देवानां मधु मधुरं रसं पवते । चरति । यद्वा । ज्योतिर्यज्ञस्त्रैलोक्यतदपि मधुविशेषणं । तथा सत्युक्तलक्षणं मधु पवते पूयत इत्यर्थः । सोमरसो विशिष्यते । पिता रक्षिता देवानां

अग्नितोत्पादयिता सर्वस्य विभूवसुः प्रभूतधनः । ईदृशः स स्वधयोर्बावापृथिव्योः । स्वधे पुरंधी इति बावा-
पृथिवीनामसु पठितः । तयो रपीच्छमंतर्हितं रत्नं रमणीयं धनं दधाति । स्थापयति सोतुषु । पुनः स एव
विशेष्यते । मर्दितमो मादयितुतमो मत्सरः सोम इन्द्रिय इन्द्रेण जुष्ट इन्द्रस्य वर्धको वा रसो रसरूपः ॥ ११३ ॥

अभिर्क्रंदन्कलशं वाज्यर्षति पतिर्दिवः शतधारो विचक्षणः ।

हरिर्मिचस्य सदर्नेषु सीदति मर्मृजानोऽविभिः सिंधुभिर्वृषा ॥ ११॥

अभिऽक्रंदन् । कलशं । वाजी । अर्षति । पतिः । दिवः । शतऽधारः । विऽचक्षणः ।

हरिः । मिचस्य । सदर्नेषु । सीदति । मर्मृजानः । अविऽभिः । सिंधुऽभिः । वृषा ॥ ११ ॥

वाजी वेजनवान् गमनवानश्चसदृशो वा सोमोऽभिर्क्रंदन्कलशं कुर्वन् कलशमभ्यर्षति । गच्छति । कीदृशो
वाजी । दिवः पतिर्बुलोकस्य स्वामी शतधारः शतसंख्याकधारो विचक्षणो विद्वष्टा । हरिर्हरितवर्णो रसात्मकः
सोमो मिचस्य देवानां मिचभूतस्य यज्ञस्य वा सदर्नेषु स्थानेषु सीदति पात्रेषु धृतः सन् । कीदृशो हरिः ।
सिंधुभिः स्वंदनसाधनैरविभिर्देशापविचच्छिद्रेर्मर्मृजानः शोध्यमानो वृषा वर्षकः ॥

अये सिंधूनां पवमानो अर्षत्यये वाचो अयियो गोषु गच्छति ।

अये वाजस्य भजते महाधनं स्वायुधः सोतृभिः पूयते वृषा ॥ १२ ॥

अये । सिंधूनां । पवमानः । अर्षति । अये । वाचः । अयियः । गोषु । गच्छति ।

अये । वाजस्य । भजते । महाऽधनं । सुऽआयुधः । सोतृऽभिः । पूयते । वृषा ॥ १२ ॥

यः सोमः पवमानः सिंधूनां स्वंदमानानामुदकानामयेऽर्षति गच्छति । तथायियोऽग्राहः श्रेष्ठोऽये वाचो
माध्यमिकाया अयेऽर्षति । तथा गोषु रश्मिषु गच्छति । तथा वाजस्यात्रस्य बलस्य वा लाभाय महाधनं
संग्रामं भजते । स स्वायुधो वृषा वर्षकः सोमः सोतृभिरभिषवकर्तृभिः पूयते ॥

अयं मतवाञ्छकुनो यथा हितोऽय्ये ससार पवमान ऊर्मिणा ।

तव क्रत्वा रोदसी अंतरा कवे शुचिर्धिया पवते सोम इन्द्र ते ॥ १३ ॥

अयं । मतऽवान् । शकुनः । यथा । हितः । अय्ये । ससार । पवमानः । ऊर्मिणा ।

तव । क्रत्वा । रोदसी इति । अंतरा । कवे । शुचिः । धिया । पवते । सोमः । इन्द्र । ते ॥ १३ ॥

अयं सोमो मतवान् । मतं संमतं प्रियं स्तोत्रं । तद्वान् पवमानः पूयमानः सूयमानः शोध्यमानश्च सन्
हितः प्रेरितः शकुनः पक्षी यथा शीघ्रं गच्छति तथाव्ये पवित्र ऊर्मिणा रसेन ससार । गच्छति । हे कवे
क्रांतप्रज्ञ । अनुचान वा ये वा अनुचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. इति श्रुतेः । तादृशं यजमान यदोक्तल-
क्षणेंद्र ते तव क्रत्वा कर्मणा धिया प्रज्ञया च । यद्वा । विशेषणविशेष्यभावः । धिया धारकेण क्रत्वा कर्मणा ।
रोदसी अंतरा रोदस्त्रोर्बावापृथिव्योरंतरा शुचिः सोमः पवते । पूयते ॥

द्रापिं वसानो यजतो दिविस्पृशमंतरिक्षप्रा भुवनेष्वर्पितः ।

स्वर्जज्ञानो नभसाभ्यक्रमीत्प्रलमस्य पितरमा विवासति ॥ १४ ॥

द्रापिं । वसानः । यजतः । दिविऽस्पृशं । अंतरिक्षऽप्राः । भुवनेषु । अर्पितः ।

स्वः । जज्ञानः । नभसा । अभि । अक्रमीत् । प्रलं । अस्य । पितरं । आ । विवासति ॥ १४ ॥

दिविष्टुशं देवस्पृष्टारं द्रापिं कवचं तेजोरूपं वसान आच्छादयन् यजतो यष्टव्योऽतरिषमा अंतरिषस्व
पूरक उदकेन तादृशः सोमो भुवनेषूदकेष्वर्पितः स्वः सर्वं स्वेन पाययितव्यं देवसंघं स्वर्गं वा जज्ञानो जनयन् ।
अथवा । स्वरुदकं । तज्जनयन् । नभसोदकेनाभ्यक्रमीत् । अभिक्रामति । अस्थोदकस्य पितरं पालकं प्रह्वं पुरा-
णमिन्द्रमा विवासति । परिचरति ॥

सो अस्य विशे महि शर्म यच्छति यो अस्य धाम प्रथमं व्यानशे ।

पदं यदस्य परमे व्योमन्यतो विश्वा अभि सं याति संयतः ॥१५॥

सः । अस्य । विशे । महि । शर्म । यच्छति । यः । अस्य । धाम । प्रथमं । विऽआनशे ।

पदं । यत् । अस्य । परमे । विऽओमनि । अतः । विश्वाः । अभि । सं । याति । संयतः ॥१५॥

स सोमोऽसिन्द्रस्य विशे प्रवेशनाय महि महच्छर्म सुखं यच्छति । यः सोमोऽसिन्द्रस्य धाम तेजोधुक्तं
शरीरं प्रथममितरदेवप्राप्तिः पूर्वं व्यानशे प्राप्तवान् । यद्यस्यास्य सोमस्य परमे महत्युत्कृष्टे व्योमनि विशेषेण
रचके बुलुके वेद्यां वा पदं भवति । अतो यस्मात्सोमानृप्त इन्द्रः सोमः स्वयं वा विश्वाः संयतः सर्वान् संया-
मानभि याति सम्यग्भगच्छति । स सोमो महि शर्म यच्छतीति संबंधः ॥ ॥१४॥

प्रो अयासीदिंदुरिंद्रस्य निष्कृतं सखा सख्युर्न प्र मिनाति संगिरं ।

मर्य इव युवतिभिः समर्षति सोमः कलशे शतयाम्ना पथा ॥१६॥

प्रो इति । अयासीत् । इंदुः । इंद्रस्य । निऽकृतं । सखा । सख्युः । न । प्र । मिनाति । संऽगिरं ।

मर्यः । इव । युवतिभिः । सं । अर्षति । सोमः । कलशे । शतयाम्ना । पथा ॥१६॥

इंदुः सोम इंद्रस्य निष्कृतं स्थानमुदरं प्रो अयासीत् । प्रैव गच्छति । गत्वा च सखा सखिभूतः सोमः
सख्युरिंद्रस्य संगिरं सम्यगिरणाधारभूतमुदरं न प्र मिनाति । न हिनस्ति । किंच मर्य इव युवतिभिर्मर्त्यैः
यथा युवतिभिः सह संगतो भवति तद्वदयमपि सोमो युवतिभिर्मित्राणशीलाभिर्वसतीवरीभिरङ्घ्रिः सह
समर्षति । संगच्छतेऽभिषवकाले । पश्चात्सोमः शतयाम्नानेकयानसाधनच्छिद्रोपेतेन पथा मार्गेण दशापविच-
संबन्धिनि कलशे द्रोणकलशे गच्छतीति शेषः । यद्वा । एकमेव वाक्यं । यथा मर्यो युवतिभिः सह संगच्छते
एवं कलशे शतयाम्ना पथा संगच्छतेऽङ्घ्रिः ॥

प्र वो धियो मंद्रयुवो विपन्युवः पनस्युवः संवसनेष्वक्रमुः ।

सोमं मनीषा अभ्यनूषत स्तुभोऽभि धेनवः पयसेमशिश्नयुः ॥१७॥

प्र । वः । धियः । मंद्रऽयुवः । विपन्युवः । पनस्युवः । संऽवसनेषु । अक्रमुः ।

सोमं । मनीषाः । अभि । अनूषत । स्तुभः । अभि । धेनवः । पयसा । ई । अशिश्नयुः ॥१७॥

हे सोम वो युष्माकं धियो ध्यातारो मंद्रयुवो मदकरं शब्दं कामयमानाः पनस्युवः स्तुतिं कामयमाना
विपन्युवः । स्तोतृनामितत् । स्तोतारः संवसनेषु संवासयोग्येषु यागगृहेषु प्राक्रमुः । प्रक्रमन्ते । तदेवाह । सोमं
मनीषा मनस ईश्वराः स्तुभः स्तोतारोऽभ्यनूषत । अभिष्टुवंति । धेनवोऽपि पयसा स्वीयेनेमेनं सोममभ्यशिश्नयुः ।
अभिश्चीरन्ति ॥

आ नः सोम संयतं पिणुषीमिषमिंदो पवस्व पवमानो असिधं ।

या नो दोहते चिरहन्सस्रुषी क्षुमद्वाजवन्मधुमत्सुवीर्यं ॥१८॥

आ॒। नः॒। सोम॒। सं॒ऽयतं॑। पि॒पुषी॑। इषं॑। इ॒दो इति॑। प॒वस्व॑। प॒वमानः॑। अ॒स्मिधं॑।
या॒। नः॒। दो॒हते॑। चिः॑। अ॒हन्। अ॒संश्रुषी॑। सु॒ऽमत्। वाज॑ऽवत्। मधु॑ऽमत्। सु॒ऽवीर्यं॑॥ १८॥

हे इ॒दो दी॒प्त सोम॒ पव॒मानस्त्वं नोऽस्माकं॑ सं॒यतं॑ संगृ॒हीतं पि॒पुषीं॑ प्रवृ॒द्धमिषम॑म॒मस्त्रिध॑म॒मणी॑षां प॒वस्व॑।
प्रय॒च्छेत्पर्यः॑। या यादृ॒शी नोऽस्माक॑म॒हन्न॒हन्न्य॒हस्त्रि॑स्त्रिषु स॒वने॑ष्वस॒द्युष्य॑प्रति॒बन्धा॑ दो॒हते॑ ऋ॒रति॑। किं॑।
कु॒मच्छे॒द्दीपे॑तं सर्व॒त्र श्रूय॑माणं वा॒जव॒त्प्रधु॑म॒ग्राधु॑र्योपे॑तं सु॒वीर्यं॑ शो॒भन॑साम॒र्थ्यं पु॒न्रं दो॒हते॑। तामि॑षं प॒वस्व॑ति
सम॒न्वयः॑॥

वृषा॑ म॒तीनां॑ प॒वते॑ वि॒चक्ष॑णः सोमो॒ अ॒हः प्र॒तरी॑तोषसो॒ दिवः॑।
क्रा॒णा सि॒धूनां॑ क॒लशं॑ अ॒वीव॑श॒दिन्द्र॑स्य हा॒र्द्यावि॑श॒न्मनी॑षिभिः॥ १९॥
वृषा॑। म॒तीनां॑। प॒वते॑। वि॒ऽचक्ष॑णः। सोमः॑। अ॒हः। प्र॒ऽतरी॑ता। उ॒षसः॑। दि॒वः।
क्रा॒णा। सि॒धूनां॑। क॒लशा॑न्। अ॒वीव॑शत्। इ॒न्द्रस्य॑। हा॒र्दि॑। आ॒ऽवि॑शन्। म॒नी॒॒षिभिः॑॥ १९॥

अयं सोमः प॒वते॑। अ॒भिषू॑यते। कीदृ॒शः सोमः॑। म॒तीनां॑। म॒तयः॑ स्तो॒तारः॑। तेषां॑ वृषा॒ वर्षकः॑ कामा॒नां
वि॒चक्ष॑णो वि॒दृष्टा॑ अ॒ह उ॒षसो॑ दि॒वो बु॒लोक॑स्यादि॒त्यस्य॑ वा प्र॒तरी॑ता प्र॒वर्ध॑यिता। किं॒च सि॒धूनां॑ स॒न्दमा॑ना॒नामु॑द॒कानां॑ क्रा॒णा क॑र्ता॥ क॒रोतिः॑ शा॒नचि॑ ब॒ह्वन् क॑न्द॒सीति॑ वि॒करण॑स्य लुक्। सुः। सु॒पां सु॒नुगि॑त्याकारः॥
क॒लशा॑न॒वीव॑शत्। काम॒यते॑ प्र॒वेष्टुं॑। किं॑ कु॒र्वन्। इ॒न्द्रस्य॑ हा॒र्दि हृ॒दय॑मावि॒शन् प्र॒विश॑न् म॒नीषि॑भिः सु॒त इति॑
शेषः॑। यद्वा। व्य॒वहृ॑तमपि म॒नीषि॑भिरि॒त्येतत्प॒वत॑ इ॒त्यनेन॑ सं॒वध्यते॑॥

म॒नीषि॑भिः प॒वते॑ पू॒र्यः क॒विर्नृ॑भि॒र्यतः॑ परि॒ कोशं॑ अ॒चि॒क्रदत्॑।
चि॒तस्य॑ ना॒म ज॒नय॑न्मधु॒ स्र॒दिन्द्र॑स्य वा॒योः स॒ख्याय॑ क॒र्त॒वे॑॥ २०॥
म॒नीषि॑भिः॒ प॒वते॑। पू॒र्यः। क॒विः। नृ॑भिः। य॒तः। परि॑। को॒शान्। अ॒चि॒क्रदत्॑।
चि॒तस्य॑। ना॒म। ज॒नय॑न्। मधु॑। स्र॒त्। इ॒न्द्रस्य॑। वा॒योः। स॒ख्याय॑। क॒र्त॒वे॑॥ २०॥

अयं सोमो म॒नीषि॑भिर्मे॒धावि॑भिर॒ध्वर्वा॑दिभिः प॒वते॑। पू॒यते॑। यद्वा। अयं म॒नीषि॑भिर्म॒नीषि॑णीभिर्धा॒राभिः॑ प॒वते॑। ऋ॒रति॑। कीदृ॒शोऽयं॑। पू॒र्यः पुरा॑णः क॒विर्मे॒धावो॑ नृ॒भिर्मे॒तुभि॑र॒ध्वर्वा॑दिभि॒र्यतो॑ निय॒मितः॑ सन्
को॒शान् क॒लशा॑न्प्रा॒प्तुं पर्य॑चि॒क्रदत्॑। परि॒क्र॒दते॑। शब्दं॑ क॒रोति॑। चि॒तस्य॑ चि॒षु स्था॑नेषु वि॒सृ॒तस्य॑ इ॒न्द्रस्य॑ सं॒बन्धि॑
ना॒म ना॒मक॑मु॒दकं॑ ज॒नय॑न्मु॒त्पाद॑यन् मधु॒ मधु॑रं र॒सं ऋ॒रत्। ऋ॒रति॑। किम॑र्थं। इ॒न्द्रस्य॑ वा॒योश्च॑ स॒ख्याय॑ क॒र्त॒वे॑
स॒ख्यं क॑र्तुं॥ १५॥

अ॒यं पु॒नान॑ उ॒षसो॑ वि॒ रोच॑य॒द्यं सि॒धुभ्यो॑ अ॒भव॑दु लो॒क॒कृ॒त्।
अ॒यं चिः॑ स॒प्त दु॑दु॒हान॑ आ॒शिरं॑ सोमो॒ हृदे॑ प॒वते॑ चा॒रु म॑त्सरः॥ २१॥
अ॒यं। पु॒नानः॑। उ॒षसः॑। वि॒। रो॒च॒यत्। अ॒यं। सि॒धुभ्यः॑। अ॒भव॑त्। ऊं इति॑। लो॒क॒ऽकृ॒त्।
अ॒यं। चिः॑। स॒प्त। दु॑दु॒हानः॑। आ॒ऽशिरं॑। सोमः॑। हृ॒दे। प॒वते॑। चा॒रु। म॑त्सरः॥ २१॥

अयं सोमः पु॒नानः॑ पू॒यमाण॑ उ॒षसो॑ वि॒ रोच॑यत्। वि॒विधं॑ रोच॒यति॑। अयं सि॒धुभ्यः॑ स॒न्दमा॑नाभ्योऽ॒ज्ञो
व॒सती॑वरीभ्योऽ॒भवत्। स॒मृद्धो॑ भवति। उ इति॑ पू॒रणः॑। कीदृ॒शोऽयं॑। लो॒क॒कृ॒त्। लो॒क॒कृ॒त्। लो॒क॒कृ॒त्। लो॒क॒कृ॒त्।
धा॒रक॑त्वाच्चा॒स्य लो॒क॒कृ॒त्त्वं। अयं सोम॑स्त्रिः स॒प्तैक॑विंशतिं गा अ॒न्वि॒षु॒खेना॑शिरं दु॒दु॒हानो॑ दु॒हानः॑। दो॒हस्य॑

प्रयोजकत्वात्कर्तुपचारः । मत्सरो मदकरश्चाह रमणीयं पवते । चरति । किमर्थं । हृदे हृदयाय हृदय-
गमनाय ॥

पवस्व सोम दिव्येषु धामसु सृजान इंदो कलशे पवित्र आ ।

सीदन्निद्रस्य जठरे कनिकदन्तृभिर्यतः सूर्यमारोहयो दिवि ॥ २२ ॥

पवस्व । सोम । दिव्येषु । धामसु । सृजानः । इंदो इति । कलशे । पवित्रे । आ ।

सीदन् । इन्द्रस्य । जठरे । कनिकदन्तृ । नृभिः । यतः । सूर्यं । आ । अरोहयः । दिवि ॥ २२ ॥

हे सोम दिव्येषु धामसु स्थानेषु । देवानां संबन्धिषूदरेष्वित्यर्थः । तेषु पवस्व । चर । कीदृशः सन् । हे इंदो दीप्त सोम कलशे पवित्र आ दशापवित्रे च । आ इति चार्थे । सृजानः सृज्यमानः । अचामिहोचं जुहोति यवागूं पचतोतिवदार्थिकः क्रमोऽपगतव्यः । किंचेन्द्रस्य जठरे सीदन्जठरं गच्छन् कनिकदच्छब्दं कुर्वन् नृभिर्नै-
नृभिर्हस्तिभिर्मयतः परिगृहीतः । ऊत इत्यर्थः । तथाभूतः सन् दिवि सूर्यमारोहयः । प्रादुर्भूतमकरोः ॥

अद्रिभिः सुतः पवसे पवित्र आ इद्विन्द्रस्य जठरेष्वविशन् ।

त्वं नृचक्षा अभवो विचक्षण सोम गोचमंगिरोभ्योऽवृणोरप ॥ २३ ॥

अद्रिभिः । सुतः । पवसे । पवित्रे । आ । इंदो इति । इन्द्रस्य । जठरेषु । आविशन् ।

त्वं । नृचक्षाः । अभवः । विचक्षणः । सोम । गोचं । अंगिरःभ्यः । अवृणोः । अप ॥ २३ ॥

हे इंदो सोम अद्रिभिर्यावभिः सुतोऽभिषुतस्त्वं पवसे । चरसि । पुयसे वा । पवित्र आ दशापवित्रे । आ इति पूरणः । यद्वा । अभिषुतो भवसि पवसे चेति चार्थ आकारः । किं कुर्वन् । इन्द्रस्य जठरेषु जठरप्र-
देशेष्वविशन् । जठरप्रवेशायेत्यर्थः । किंच हे विचक्षण विद्वष्टः सोम त्वं नृचक्षा अभवः । नृणां मनुष्या-
णामनुग्रहेण द्रष्टा भवसि । किंच हे सोम त्वमंगिरोभ्यो गोचं मेघमुदकं चारयितुं पणिभिरपहृताणां गवामा-
वरकं पर्वतं वापावृणोः ॥

त्वां सोम पवमानं स्वाध्वोऽनु विप्रासो अमदन्नवस्यवः ।

त्वां सुपर्ण आभरहि वस्परीदो विश्वाभिर्मतिभिः परिष्कृतं ॥ २४ ॥

त्वां । सोम । पवमानं । सुऽआर्ध्यः । अनु । विप्रासः । अमदन् । अवस्यवः ।

त्वां । सुऽपर्णः । आ । अभरत् । दिवः । परि । इंदो इति । विश्वाभिः । मतिभिः ।

परिष्कृतं ॥ २४ ॥

हे सोम पवमानं त्वां स्वाध्वः सुमतयः सुकर्माणो वा विप्रासो विप्रा मेधाविनः स्तोतारोऽवस्यवो
रक्षाकामा अन्नमदन् । अनुषुषन्ति । हे इंदो त्वां सुपर्णः श्वेन आभरत् । आहरत् । दिवस्परि शुलोकस्त्रोपरि ।
शुलोकादित्यर्थः । कीदृशं त्वां । विश्वाभिर्मतिभिः सर्वाभिः स्तुतिभिः परिष्कृतमलंकृतं ॥

अथ्ये पुनानं परि वार ऊर्मिणा हरिं नवंते अभि सप्त धेनवः ।

अपामुपस्थे अध्यायवः कविमृतस्य योना महिषा अहेषत ॥ २५ ॥

अथ्ये । पुनानं । परि । वारे । ऊर्मिणा । हरिं । नवंते । अभि । सप्त । धेनवः ।

अपां । उपऽस्थे । अधि । आयवः । कविं । मृतस्य । योना । महिषाः । अहेषत ॥ २५ ॥

अथेऽविमये वारे वाले दशापवित्रं कर्मिणा रस्तेन परि परितः पुनानं पवमानं हरिं हरितवर्णं सोममभि
नवंते अभिनच्छन्ति सप्त धेनवः प्रीणयिष्यः सप्त गायत्र्यावाः सप्त गंगाया नद्यो वा । नवते चोदत इति
मतिकर्मस्वयं पठितः । किंच कविं स्वामपासुपस्थेऽन्तरिक्षस्थोत्संगं अतस्य योनी । उदकनामितत् । अतं
योनिर्हृतस्य योनिरिति तन्नामसु पाठात् । उदके महिषा महान्तं आयवो मनुष्या अध्वहेषत । अधिकं
प्रेरयन्ति ॥ १६॥

इदं पुनानो अति गाहते मृधो विश्वानि कृण्वन्सुपथानि यज्यवे ।
गाः कृण्वानो निर्णिजं हर्यतः कविरत्यो न क्रीळन्परि वारमर्षति ॥ २६॥
इदं पुनानः । अति । गाहते । मृधः । विश्वानि । कृण्वन् । सुपथानि । यज्यवे ।
गाः । कृण्वानः । निःऽनिजं । हर्यतः । कविः । अत्यः । न । क्रीळन् । परि । वारं ।
अर्षति ॥ २६॥

अयमिदुर्दोषः सोमः पुनानः पूयमानोऽति गाहते अतिक्रम्य गच्छति मृधः शत्रून् । किं कुर्वन् । विश्वानि
गन्तव्यानि सुवर्तमानि वैदिकानि लौकिकानि च सुपथानि कृण्वन् कुर्वन् । कक्षी । यज्यवे यागकवे । यजमानाय
शत्रून्परिहरन् मार्गान्सुपथान्कुर्वन् कलशं प्रविशतीत्यर्थः । किंच निर्णिजमात्मोचं रूपं गाः कृण्वानः । रसमया-
ञ्जुषाण इत्यर्थः । हर्यतः कांतः ॥ हर्य गतिकांत्योः । श्रीणादिकोऽतच् ॥ कविः क्रांतप्रश्नः एवंभूतः सोमोऽत्यो
नाश्च इव क्रीळन् वारं दशापवित्रं पर्यर्षति । परिगच्छति ॥

असृश्वतः शतधारा अभिश्रियो हरिं नवन्तेऽव ता उदन्युवः ।
क्षिपो मृजन्ति परि गोभिरावृतं तृतीयं पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥ २७॥
असृश्वतः । शतधाराः । अभिऽश्रियः । हरिं । नवन्ते । अव । ताः । उदन्युवः ।
क्षिपः । मृजन्ति । परि । गोभिः । आऽवृतं । तृतीयं । पृष्ठे । अधि । रोचने । दिवः ॥ २७॥

असृश्वतः परस्परमसंगताः शतधारा अभिश्रियोऽमितः सोमं अयंत्वस्ताः प्रसिद्धाः सूर्यस्य रश्मयो हरिमव
नवन्ते । गच्छन्ति । उदन्युव उदकेच्छावत्यः सत्यः । यद्वा । धाराशब्देनात्र सोमधारा अभिप्रेताः । असृश्वतो
ऽसंबद्धा अभिश्रियोऽमितो गाः अयंत्यो गोभिः श्रितास्ताः प्रसिद्धा उदन्युव इन्द्रसंबंधिवृष्टिकामा हरिमिन्द्रमव
नवन्ते । संगच्छन्ते । क्षिपोऽगुल्योऽपि गोभिर्दीप्तिपक्षे गोभी रश्मिभिरावृतं सोमधारापक्षे गोभिः पर्यावृतं
व्याप्तं सोमं मृजन्ति । अवशोधयन्ति । दिव आदित्याद्रोचने रोचमाने यमादित्यो रोचयति तस्मिन्सृतीधि
चित्यपेक्षायां तृतीयभूते शुक्लेऽधि वसंतं सोमं मृजन्ति ॥

तवेमाः प्रजा दिव्यस्य रेतसस्त्वं विश्वस्य भुवनस्य राजसि ।
अथेदं विश्वं पवमान ते वशे त्वमिंदो प्रथमो धामधा असि ॥ २८॥
तव । इमाः । प्रजाः । दिव्यस्य । रेतसः । त्वं । विश्वस्य । भुवनस्य । राजसि ।
अथ । इदं । विश्वं । पवमान । ते । वशे । त्वं । इंदो इति । प्रथमः । धामधाः । असि ॥ २८॥

तव दिव्यस्य रेतसः सकाशादिमाः प्रजा उत्पन्नाः प्राणिन उत्पन्नाः । सोमो वै रेतोधाः । तै० सं० २.
१. १. ६. इति श्रुतेः । त्वं विश्वस्य भुवनस्य राजसि । ईश्वरो भवसि । अथापि चेदं विश्वं हे पवमान ते वशे
त्वद्धीनं वर्तते । हे इंदो प्रथमो मुख्यस्त्वं धामधा धाम्नी धर्तासि । भवसि ॥

त्वं समुद्रो असि विश्ववित्क्वे तवेमाः पंच प्रदिशो विधर्मणि ।

त्वं द्यां च पृथिवीं चाति जभिषे तव ज्योतींषि पवमान सूर्यः ॥ २९ ॥

त्वं। समुद्रः। असि। विश्वऽवित्। क्वे। तव। इमाः। पंच। प्रऽदिशः। विऽधर्मणि।

त्वं। द्यां। च। पृथिवीं। च। अति। जभिषे। तव। ज्योतींषि। पवमान। सूर्यः ॥ २९ ॥

हे क्वे क्रांतप्रज्ञ त्वं यस्मात्समुद्रो वर्षसाधनोऽपां अतो विश्वविदसि । यद्वा । समुद्रो द्रवात्मकोऽसि विश्वविज्ञासि । किंच तव विधर्मणि विधारणे पंच प्रदिशः प्रकृष्टा दिशो भवन्तीति शेषः । त्वं द्यां च दिवं च पृथिवीं चाति जभिषे । बिभर्षि । हे पवमान सूर्यो देवस्तव ज्योतींष्याप्याययति ॥

त्वं पवित्रे रजसो विधर्मणि देवेभ्यः सोम पवमान पूयसे ।

त्वामुशिजः प्रथमा अगृह्णात तुभ्येमा विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ ३० ॥

त्वं। पवित्रे। रजसः। विऽधर्मणि। देवेभ्यः। सोम। पवमान। पूयसे।

त्वां। उशिजः। प्रथमाः। अगृह्णात। तुभ्ये। इमा। विश्वा। भुवनानि। येमिरे ॥ ३० ॥

हे सोम पवमान त्वं रजसो लोकस्य रसस्य वा विधर्मणि विधारके दशापवित्रे देवेभ्यो देवार्थं पूयसे । त्वामुशिजः कामयमाना अत्विजः प्रथमाः प्रतमा मुख्या अगृह्णात । गृह्णति । तुभ्ये तुभ्यभिमेमानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । यच्छ्रुत्यात्मानं ॥ ॥ १७ ॥

प्र रेभ एत्यति वारमव्ययं वृषा वनेष्वव चक्रद्वरिः ।

सं धीतयो वावशाना अनूषत शिशुं रिहन्ति मतयः पनिप्रतं ॥ ३१ ॥

प्र। रेभः। एति। अति। वारं। अव्ययं। वृषा। वनेषु। अव। चक्रदत्। हरिः।

सं। धीतयः। वावशानाः। अनूषत। शिशुं। रिहन्ति। मतयः। पनिप्रतं ॥ ३१ ॥

रेभः शब्दधिता ॥ रेभु शब्दे ॥ सोमो वारमव्ययमविमयं वालं प्राप्तेति । प्रकर्षणातिगच्छति । वृषा सेक्ता सोमो वनेषूदकेष्वव चक्रददवक्रदन् हरिर्हरितवर्णः सोमः । समनूषत । संसुवन्ति । के । धीतयो ध्यातारो वावशाना यागं सोमं वा कामयमानाः । शिशुं शिशुवत्संस्कर्तव्यं सोमं मतयः स्तुतयो रिहन्ति । लिहन्ति । स्पृशन्ति । स्वविषयीकुर्वन्तीत्यर्थः । कीदृशं । पनिप्रतं शब्दयन्तं ॥

स सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत तंतुं तन्वानस्त्रिवृतं यथा विदे ।

नयन्नृतस्य प्रशिषो नवीयसीः पतिर्जनीनामुप याति निष्कृतं ॥ ३२ ॥

सः। सूर्यस्य। रश्मिभिः। परि। व्यत। तंतुं। तन्वानः। त्रिऽवृतं। यथा। विदे।

नयन्। नृतस्य। प्रशिषः। नवीयसीः। पतिः। जनीनां। उप। याति। निऽस्कृतं ॥ ३२ ॥

स सोमः सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत । परिवेष्टयत्यात्मानं । किं कुर्वन् । त्रिवृतं सवनेर्देवैर्वा त्रिवृतं तंतुं यज्ञं तन्वानो विस्तारयन् यथा विदे जानाति । येन प्रकारेण संपूर्णमवगच्छति तथा तन्वानः । अतस्य सत्यभूतस्य यजमानस्य नवीयसीर्नवतराः प्रशिषः प्रशंसना अभिमतानि नयन् प्रापयन् । तस्मा एव जनीनां पतिः पालकः स्वामी निष्कृतं संस्कृतं पात्रमुप याति । गच्छति ॥

राजा सिंधूनां पवते पतिर्दिवः ऋतस्य याति पथिभिः कनिक्रदत् ।
 सहस्रधारः परि पिच्यते हरिः पुनानो वाचं जनयन्नुपावसुः ॥३३॥
 राजा । सिंधूनां । पवते । पतिः । दिवः । ऋतस्य । याति । पथिभिः । कनिक्रदत् ।
 सहस्रधारः । परि । पिच्यते । हरिः । पुनानः । वाचं । जनयन् । उपवसुः ॥३३॥

सिंधूनां नदीनामुदकानां राजेश्वरो दिवः पतिर्युलोकस्य स्वामृतस्य यज्ञस्य पथिभिर्मार्गैः कनिक्रदच्छब्दं
 कुर्वन्त्याति । सहस्रधारो बहुधारायुक्तः सोमो नृभिर्नृभिर्हविर्गमिः परि पिच्यते पात्रेषु । पुनानः पूयमानो
 वाचं शब्दं जनयन्नुपावसुर्नृपागच्छन्नः । परि पिच्यत इति समन्वयः ॥

पवमानं मह्यर्णो वि धावसि सूरौ न चित्रो अय्ययानि पथ्या ।
 गर्भस्तिपूतो नृभिरद्रिभिः सुतो महे वाजाय धन्याय धन्वसि ॥३४॥
 पवमान । महि । अर्णः । वि । धावसि । सूरः । न । चित्रः । अय्ययानि । पथ्या ।
 गर्भस्तिपूतः । नृभिः । अद्रिभिः । सुतः । महे । वाजाय । धन्याय । धन्वसि ॥३४॥

हे पवमान सोम मह्यर्णो बहुदकं । अर्ण इत्युदकनाम । रसं वा वि धावसि । गमयसि ॥ धावु गति-
 शुद्धोः ॥ किंच सूरौ न चित्रः सूर्य इव चित्रश्चायनीयः पुत्र्यः सन्नव्ययान्यविमयानि पथ्या पात्राणि गच्छसि ।
 किंच गर्भस्तिपूतो बाहुभिरभिर्गोधितो नृभिर्हविर्गमिर्वावभिश्च सुतोऽभिषुतो महे महते वाजाय संयामाय
 धन्याय धनेभ्यो हिताय धन्वसि । गच्छसि । धन्वतिर्गतिकर्मा ॥

इषमूर्जं पवमानाभ्यर्षसि श्येनो न वंसु कलशेषु सीदसि ।
 इंद्राय मद्वा मद्यो मदः सुतो दिवो विष्टंभ उपमो विचक्षणः ॥३५॥
 इषं । ऊर्जं । पवमान । अभि । अर्षसि । श्येनः । न । वंसु । कलशेषु । सीदसि ।
 इंद्राय । मद्वा । मद्यः । सुतः । दिवः । विष्टंभः । उपमः । विचक्षणः ॥३५॥

हे पवमान पूयमान सोम इषमन्नमूर्जं बलं चाभ्यर्षसि । श्येनो न श्येन इव वंसु वननीयेषु कुलायेषु कलशेषु
 सीदसि । निषण्णो भवसि । अथ परोक्षकृतः । इंद्राय मद्वा मदकरो मद्यो मदहेतुर्मदो रसः सुतोऽभिषुतः ।
 कीदृशः । दिवो युलोकस्योपम उपमीयमानो विष्टंभो विशेषेण संभयिता । स्थूणा यथा गृहं तथा । विच-
 क्षणो विद्वष्टा । स्थूणैव जना उपमित । अ० १. ५९. १० । इत्युक्तं ॥ ॥ १८ ॥

सप्त स्वसारो अभि मातरः शिशुं नवं जज्ञानं जेन्यं विपश्चितं ।
 अपां गंधर्वं दिव्यं नृचक्षसं सोमं विश्वस्य भुवनस्य राजसे ॥३६॥
 सप्त । स्वसारः । अभि । मातरः । शिशुं । नवं । जज्ञानं । जेन्यं । विपश्चितं ।
 अपां । गंधर्वं । दिव्यं । नृचक्षसं । सोमं । विश्वस्य । भुवनस्य । राजसे ॥३६॥

सप्त सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका वा मातरो मातृस्थानीया गंगायमुनाद्याः शिशुं शिशुस्थानीयमभि
 गच्छतीति शेषः । स्वकीयैः पयोभिराच्छादयतीति शेषः । कीदृशं शिशुं । नवं जज्ञानं जायमानं जेन्यं
 जयशीलं विपश्चितं विद्वांसं अपां जनकं तेषां मध्ये वर्तमानं वा गंधर्वमुदकस्य धातारं दिव्यं दिवि भवं नृचक्षसं
 नृणां द्रष्टारं सोमं । अभिगच्छति किमर्थं । विश्वस्य भुवनस्य विराजसे विराजनाथं ॥

ई॒शान॒ इ॒मा भुव॑नानि॒ वी॒र्य॑से यु॒जान॒ इ॒दो ह॒रितः॑ सु॒प॒र्ण्यः ।

तास्ते॑ क्ष॒रन्तु॑ मधु॑म॒हृतं॑ प॒यस्त्व॑व॒ व्र॒ते सोम॑ तिष्ठ॒न्तु कृ॒ष्टयः॑ ॥ ३७ ॥

ई॒शानः॑ । इ॒मा । भुव॑नानि । वि । ई॒र्य॑से । यु॒जानः॑ । इ॒दो इति॑ । ह॒रितः॑ । सु॒प॒र्ण्यः॑ ।

ताः । ते । क्ष॒रन्तु॑ । मधु॑म॒त् । घृ॒तं । प॒यः । त॒व । व्र॒ते । सोम॑ । तिष्ठ॒न्तु । कृ॒ष्टयः॑ ॥ ३७ ॥

हे इ॒दो सोम॑ ई॒शानः॑ सर्व॒स्य स्वामी॑ त्वमिमे॒मानि॑ भुव॒नानि॑ भूत॒जातानि॑ वी॒र्य॑से । गच्छ॑सि ॥ वी॒ गत्या॑दिषु ॥ किं॒ कुर्व॑न् । ह॒रितो॑ ह॒रितव॑र्णाः सु॒प॒र्ण्यः सु॒प॒त॒ना॒स्याश्वा॑ रथे यु॒जानो॑ योजयन् । ताः सु॒प॒र्ण्य॑से तव संब॑न्धिन्यो मधु॑म॒द्राधुर्यो॑पेतं घृ॒तं दी॑प्तं प॒य उ॒दकं॑ क्ष॒रन्तु॑ । हे सोम॑ तव व्र॒ते कर्म॑णि तिष्ठ॒न्तु कृ॒ष्टयो॑ मनु॒ष्याः सर्वे॑ ॥

त्वं नृ॒चक्षा॑ अ॒सि सोम॑ वि॒श्वतः॑ प॒व॒मान॑ वृष॒भ॒ ता वि॑ धा॒वसि॑ ।

स नः॑ प॒व॒स्व॒ वसु॑म॒हिर॑ण्यव॒हयं॑ स्याम॒ भुव॑नेषु जी॒वसे॑ ॥ ३८ ॥

त्वं । नृ॒चक्षाः॑ । अ॒सि । सोम॑ । वि॒श्वतः॑ । प॒व॒मान॑ । वृष॒भ॒ । ता । वि॑ । धा॒वसि॑ ।

सः । नः॑ । प॒व॒स्व॒ । वसु॑म॒त् । हि॒र॒ण्य॑व॒त् । व॒यं । स्या॑म॒ । भुव॑नेषु । जी॒वसे॑ ॥ ३८ ॥

हे सोम॑ त्वं वि॒श्वतः॑ सर्व॒तः सर्वेषु॑ भुव॒नेषु॑ नृष॒वा नृ॒णां द्र॒ष्टा॑सि । भव॑सि । हे प॒व॒मान॑ वृष॒भापां॑ वर्ष॒क॒ ता अपो॑ वि॒ धाव॑सि । वि॒विधं॑ गच्छ॑सि । स त्वं नो॒ऽस्याकं॑ प॒व॒स्व । क्ष॒र । किं॑ । वसु॑म॒ह्र॒ज्जभिर्वसु॑भिर्वास॒कैर्गवा॑दि॒द्रव्यैर्यु॑क्तं तथा हि॒र॒ण्यव॒ह्र॒ज्जभिर्हि॒र॒ण्यैर्यु॑क्तं ध॒नं । व॒यं च॑ वसु॑भिर्हि॒र॒ण्यैर्यु॑क्ता भुव॒नेषु॑ लो॒केषु॑ जी॒वसे॑ जी॒वितुं॑ प्र॒भवः॑ स्याम॑ । भवे॑म ॥

गो॒वि॒त्प॒व॒स्व॒ वसु॑वि॒हिर॑ण्यवि॒द्रेतो॑धा इ॒दो भुव॑नेष्व॒र्पितः॑ ।

त्वं सु॒वीरो॑ अ॒सि सोम॑ वि॒श्ववि॑त्तं त्वा॒ वि॒प्रा॒ उप॑ गि॒रेम॑ आ॒सते॑ ॥ ३९ ॥

गो॒ऽवि॒त् । प॒व॒स्व॒ । वसु॑वि॒त् । हि॒र॒ण्य॑व॒त् । रेतः॑ऽधाः । इ॒दो इति॑ । भुव॑नेषु । अ॒र्पितः॑ ।

त्वं । सु॒वीरः॑ । अ॒सि । सोम॑ । वि॒श्वऽवि॒त् । तं । त्वा॒ । वि॒प्राः॑ । उप॑ । गि॒रा । इ॒मे आ॒सते॑ ॥ ३९ ॥

हे सोम॑ त्वं प॒व॒स्व । क्ष॒र । कीदृ॒शः । गो॒वि॒त्र॒वां ल॑म्बकः वसु॑वि॒ह्र॒जस्य॑ ल॑म्बकः हि॒र॒ण्यवि॒ह्र॒जस्य॑ ल॑म्बकः रेतो॑धाः । रेत॑ उ॒दकं॑ । तस्य॑ धा॒तीष॑धी॒नां । यद्वा । रेतः॑ प्र॒ज॒न॒न॒साम॑र्थ्यं । तस्य॑ धा॒रयि॑ता । भुव॑नेषू॒दकेष्व॑र्पितः । हे इ॒दो सोम॑ त्वं सु॒वीरः॑ सु॒वीर्यो॑ऽसि । भव॑सि । वि॒श्ववि॑त्सर्व॒स्य वे॒त्ता । तं त्वा॒ त्वामि॑मे वि॒प्रा गि॒रा स्तु॒त्योपा॑सते ॥

उ॒न्म॒ध्वं ऊ॒र्मिर्व॑न॒ना अ॒तिष्ठि॑प॒द्पो व॑सानो म॒हिषो॑ वि॒ गा॒हते॑ ।

राजा॑ प॒वि॒त्र॒रथो॑ वा॒ज॒मा॒रु॒ह॒त्स॒हस्रं॑ भृ॒ष्टिर्ज॑यति॒ श्रवो॑ बृ॒हत् ॥ ४० ॥

उत् । म॒ध्वः । ऊ॒र्मिः । व॒न॒नाः । अ॒ति॒स्थि॒पत् । अपः॑ । व॒सानः॑ । म॒हि॒षः । वि॑ । गा॒हते॑ ।

राजा॑ । प॒वि॒त्र॒ऽरथः॑ । वा॒ज॒ । आ॒ । अ॒रु॒ह॒त् । स॒हस्रं॑ भृ॒ष्टिः । ज॒यति॑ । श्र॒वः । बृ॒हत् ॥ ४० ॥

म॒ध्वो मधु॑र॒स्त्रोर्मो॑ रसो व॒न॒ना व॒न॒नीया॑ वाच॒ उ॒दति॑ष्ठिपत् । उ॒त्थाप॑यति । सोमा॒भिष॑व॒काले॑ स्तुति॒वाचः॑ प्रवृ॒त्तेः । अपो॑ व॒सान आ॒च्छा॒दय॑न् म॒हिषो॑ म॒हान् वि॑ गा॒हते॑ । प्रवि॑शति क॒लशं॑ । राजा॑ सोमः प॒वि॒त्र॒रथः॑ । द॒शाप॑वि॒त्रमे॒व रथो॑ यस्य स तथो॒क्तः । तादृ॒शः सोमो॑ वा॒जं सं॑याम॒मारु॒हत् । आ॒रोह॑ति । स॒हस्रं॑ भृ॒ष्टिर्वज्र॑भं॒शोऽप॑रि॒मित॑गम॒नो नृ॒हृच्छ्र॑वो म॒हद्द॑सं ज॒यत्य॑स॒दर्थं॑ ॥ १९९ ॥

स भ॒न्दना॒ उ॒दि॒र्यति॑ प्र॒जाव॑तीर्वि॒श्वायुर्वि॒श्वः सु॒भरा॒ अ॒हर्दि॑वि ।
 ब्र॒ह्म प्र॒जाव॑द्रयि॒मश्च॑प॒स्त्यं पी॒त ई॒द्वि॒न्द्र॒म॒स्मभ्य॑ या॒चता॑त् ॥४१॥
 सः । भ॒न्दनाः । उ॒त् । इ॒र्यति॑ । प्र॒जाऽव॑तीः । वि॒श्वऽआ॒युः । वि॒श्वः । सु॒भराः । अ॒हःऽदि॑वि ।
 ब्र॒ह्म । प्र॒जाऽव॑त् । र॒यि॒ । अ॒श्च॑प॒स्त्यं । पी॒तः । इ॒न्द्रो॒ इति॑ । इ॒न्द्रं । अ॒स्मभ्य॑ । या॒च॒ता॒त् ॥४१॥

स सोमो विश्वायुः सर्वस्व गन्ता सोमः प्रजावतीः प्रजारूपफलदात्रीः सुभराः सुष्ठु द्विधमाणा विश्वाः सर्वा भन्दनाः स्तुतीरुदिर्यति । उत्कृष्टं प्रेरयति । कस्मिन्काले उच्यते । अहर्दिव्यहोरात्रयोश्च । अथ प्रत्यक्षकृतः । ब्रह्म परिवृढं कर्म प्रजावत् प्रजाभिर्युक्तं । प्रजाफलकमित्यर्थः । यद्वा । अन्नं तच्च प्रजावत् प्रजायुपेतं । तथा रयिं धनं । कीदृशं । अश्चपस्त्यं व्याप्तगृहं । तदुभयं हे इन्द्रो दीप्त सोम पीत इन्द्रेण पीतस्त्वं तमेवेन्द्रमस्मभ्यं याचतात् । याचस्व ॥

सो अ॒ग्रे अ॒ह्नां॑ ह॒रिर्ह॑र्यते॒ मदः॑ प्र॒चेत॑सा॒ चेत॑यते॒ अनु॑ द्युभिः ।
 द्वा ज॒ना या॒तय॑न्त॒रीय॑ते॒ नरा॑ च॒ शंसं॑ दै॒व्यं च॒ धर्ते॑रि ॥४२॥
 सः । अ॒ग्रे । अ॒ह्नां॑ । ह॒रिः । ह॒र्य॑तः । म॒दः । प्र॒ । चेत॑सा । चेत॑य॒ते । अनु॑ । द्युऽभिः ।
 द्वा । ज॒ना । या॒त॒यन् । अ॒न्तः । इ॒य॒ते । न॒रा॒शंसं॑ । च॒ । दै॒व्यं । च॒ । ध॒र्ते॑रि ॥४२॥

स सोमोऽग्रे सर्वेषां संमुखं चेतसा प्राणिनां चेतनेन सहाह्नां द्युभिर्दीप्तिभिरनु प्र चेतयते । अनुप्रकाशयति । यद्वा । अह्नामग्रेऽयमग्रे । प्रातरित्यर्थः । स्तोत्राणां चेतसा प्रज्ञानेन द्युभिर्दीप्ताभिः स्तुतिभिश्चानु प्र चेतयते । कीदृशः सः । हरिर्हरितवर्णो हर्यतः कांतो मदो मदकरः । किंच द्वा जना द्वौ जनौ स्तोतारं यष्टारं च यातयन् प्रापयन् स्वविहितेन कर्मणा । लौकिकवैदिकौ द्वौ जनौ द्रष्टव्यौ । एवं कुर्वन्तर्थावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥ ईद् गती ॥ किं कुर्वन् । नराशंसं नरैः शंसनीयं । मानुषमित्यर्थः । दैव्यं च दिवि भवसुभयविधं धनं धर्तेरि धारके यजमाने प्रेरयन्निति शेषः ॥

अ॒ञ्ज॒ते व्यं॑ज॒ते स॒मञ्ज॑ते॒ क्रतुं॑ रि॒हन्ति॑ म॒धुना॒भ्यञ्ज॑ते ।
 सि॒न्धो॒रु॒च्छ्वा॒से प॒तय॑न्त॒मु॒क्ष्णं॑ हि॒र॒ण्य॒पा॒वाः प॒शुमा॑सु गृ॒भ्ण॑ते ॥४३॥
 अ॒ञ्ज॒ते । वि॒ । अ॒ञ्ज॒ते । सं । अ॒ञ्ज॒ते । क्र॒तुं । रि॒हन्ति॑ । म॒धुना॑ । अ॒भि । अ॒ञ्ज॒ते ।
 सि॒न्धोः । उ॒त् । अ॒श्वा॒से । प॒त॒यन्तं॑ । उ॒क्ष्णं॑ । हि॒र॒ण्य॒ऽपा॒वाः । प॒शुं । आ॒सु । गृ॒भ्ण॑ते ॥४३॥

सोममृत्विजोऽञ्जते गोभिः । तथा व्यञ्जते । विविधमञ्जति । समञ्जते । सम्यगञ्जति । सुत्यर्थत्वादपुनरुक्तिः । तथा क्रतुं बलकर्तारं रिहन्ति । लिहन्ति । आस्वादयन्ति देवाः । तथा पुनर्मधुना गव्येनाभ्यञ्जते । तमेव सोमं सिन्धोरुदकस्य रसस्याधारभूत उच्छ्वास उच्छ्रिते देशे पतयन्तं गच्छन्तं ॥ पशुं गतावित्यस्मात्स्वार्थे णिचि वृद्धाभावस्कान्दासः ॥ उक्ष्णं सेक्तारं हिरण्यपावा हिरण्येन पुनतः पशुं द्रष्टारं । पशुः पश्यतेरिति निरुक्तं । ३. १६ । आसु वसतीवरीषु गृभ्णते । गृह्णति ॥

वि॒प॒श्चि॒ते प॑व॒माना॑य गाय॒त म॒ही न॑ धा॒रात्य॑धो अ॒र्षति॑ ।
 अ॒हि॒र्न जू॒र्णाम॑ति॒ सर्प॑ति॒ त्वच॑म॒त्यो न॑ क्री॒ळन्स॑र॒वृषा॑ ह॒रिः ॥४४॥
 वि॒पःऽचि॑ते । प॑व॒माना॑य । गा॒य॒त । म॒ही । न॑ । धा॒रा । अ॒ति । अ॒न्धः । अ॒र्षति॑ ।
 अ॒हिः । न॑ । जू॒र्ण॑ । अ॒ति । सर्प॑ति॒ । त्वच॑ । अ॒त्यः । न॑ । क्री॒ळन् । अ॒सर॑त् । वृ॒षा । ह॒रिः ॥४४॥

हे ऋत्विजः विपश्चिते मेधाविने पयमानाय पूयमानाय गांयत । कुतिं कुर्वत । स च विपश्चित्सोमो मही न धारा महती वर्षधारेवांधोऽन्नं रसात्मकमत्यर्थति । अहिर्नाहिरिव जूष्णीं जीष्णीं त्वचमति सर्पति । अति-मुंचति । अभिषवादिर्कर्मणा त्वचं मुंचतीत्यर्थः । तद्वदति सर्पति धारा दृशापविचात् । अत्यो नाश्च इव क्रीळन्नसरत् । सरति । गच्छति द्रोणकलशं । वृषा वर्षकः कामानां हरिर्हरितवर्णो रसः ॥

अयेगो राजार्यस्तविष्यते विमानो अहं भुवनेष्वर्पितः ।

हरिर्घृतस्तुः सुदृशीको अर्णवो ज्योतीरथः पवते राय ओक्चः ॥४५॥

अयेऽगः । राजा । अर्णवः । तविष्यते । विऽमानः । अहं । भुवनेषु । अर्पितः ।

हरिः । घृतऽस्तुः । सुदृशीकः । अर्णवः । ज्योतिःऽरथः । पवते । राये । ओक्चः ॥४५॥

अयेगोऽये गता राजा राजमानोऽप्योऽप्यु संस्कृतः सोमस्तविष्यते । स्तूयते । योऽहं दिनानां विमानो निर्माता चंद्रकलाह्रासवृद्धधीनत्वादहर्षवह्नास्व । भुवनेषूदकेषु वसतीवरीसंबंधिष्वर्पितः स्थापितः स राजा तविष्यते । किंच हरिर्हरितवर्णो घृतस्तुः प्रसूतोदकः सुदृशीकः शोभनदर्शनोऽर्णव उदकवान् । अर्ण इत्युदक-नाम । ज्योतीरथो ज्योतिर्मयरथो राये धनस्य प्रापयिता । ओक्चः । ओक् इति निवासनाम । तस्य हितः ॥ २० ॥

असर्जि स्क्भो दिव उद्यतो मदः परि चिधातुर्भुवनान्यर्षति ।

अंशुं रिहंति मतयः पनिप्रतं गिरा यदि निर्णिजंमृग्मिणो ययुः ॥४६॥

असर्जि । स्क्भः । दिवः । उत्ऽयतः । मदः । परि । चिऽधातुः । भुवनानि । अर्षति ।

अंशुं । रिहंति । मतयः । पनिप्रतं । गिरा । यदि । निऽनिजं । मृग्मिणः । ययुः ॥४६॥

दिवो ब्रूलोकस्य स्क्भः स्क्भयिता धारक उद्यतः सोमोऽसर्जि । सृज्यते । अभिषूयत इत्यर्थः । किंच चिधातुः । द्रोणकलशाधावनीयपूतभृदाख्यास्त्रयो धातवो यस्य स तथोक्तः । तादृशो भुवनान्युदकान्यर्षति । गच्छति । अंशुं सोमं पनिप्रतं शब्दायमानं मतयः पूजका रिहंति । लिहंति । आस्वादयंति । कदा । यदि निर्णिजं निर्णिक्तं । यद्वा । निर्णिगिति रूपनाम । रूपवंतमित्यर्थः । तमृग्मिणः स्तोतारो गिरा स्तुत्या ययुः गच्छति तदा ॥

प्र ते धारा अत्यर्णानि मेथः पुनानस्य संयतो यंति रंहयः ।

यद्गोभिर्दिदो चम्बोः समज्यसे आ सुवानः सोम कलशेषु सीदसि ॥४७॥

प्र । ते । धाराः । अति । अर्णानि । मेथः । पुनानस्य । संऽयतः । यंति । रंहयः ।

यत् । गोभिः । इंदो इति । चम्बोः । संऽज्यसे । आ । सुवानः । सोम । कलशेषु । सीदसि ॥४७॥

पुनानस्य पूयमानस्य संयतः संगृह्यमाणा रंहयो रंहणस्वभावा धारा मेथोऽर्णान्यर्णानि लोमान्यति यंति । अतिक्रम्य गच्छति । हे इंदो सोम यद्यदा गोभिर्दिदो चम्बोरधिषवणफलकयोरपरि समज्यसे तदानीं हे सोम सुवानः सूयमानस्त्वं कलशेष्वा सीदसि ॥

पवस्व सोम क्रतुविन्न उक्थ्योऽप्यो वारे परि धाव मधु प्रियं ।

जहि विश्वान्क्षस इंदो अचिणो बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥४८॥

पवस्व । सोम । क्रतुऽवित् । नः । उक्थ्यः । अथ्यः । वारैः । परि । धाव । मधु । प्रियं ।
जहि । विश्वान् । रक्षसः । इंदो इति । अचिणः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ४८ ॥

हे सोम नोऽस्माकं क्रतुवित् कर्मज्ञः । सुतिष्ठ इत्यर्थः । उक्थ्यः स्तुत्यः । यतः स्तुत्यः अतः क्रतुविदित्यभि-
प्रायः । ईदृशस्त्वं नोऽस्माकं यागाय पवस्व । स्रव रसं । अथ्यो वारि दशापविचे प्रियं मधु परि धाव ।
परिचर । हे इंदो दीप्त सोम अचिणो भक्षकान्विश्वान्नक्षसो जहि । सुवीराः सुपुत्रा वयं विदथे यज्ञे बृहन्न-
हव्यं वदेम । उच्चारयेम । याचेमेत्यर्थः । यद्वा । प्रभूतं स्तोत्रं वदेम ॥ २१ ॥

प्र तु द्रवेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं काव्यस्त्रोशनस आर्चं । अनादेशपरिभाषया त्रैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं ।
तथा चानुक्रांतं । प्र तु नवोशना इति । जागतमूर्ध्वं प्रागुशनसः । अनु० अ० ९. ६७. इति वचनाज्जगत्व-
धिकारो निवृत्तः ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र तु द्रव परि कोशं नि षीद् नृभिः पुनानो अभि वाजमर्ष ।
अश्वं न त्वा वाजिनं मर्जयंतोऽच्छा बर्हि रशनाभिर्नयन्ति ॥ १ ॥
प्र । तु । द्रव । परि । कोशं । नि । सीद् । नृभिः । पुनानः । अभि । वाजं । अर्ष ।
अश्वं । न । त्वा । वाजिनं । मर्जयंतः । अच्छ । बर्हिः । रशनाभिः । नयन्ति ॥ १ ॥

हे सोम तु क्षिप्रं प्र द्रव । प्रगच्छ । गत्वा च कोशं द्रोणकलशं परि नि षीद् । निषण्णो भव । नृभिर्नैतृभिः
पुनानः पूयमानो वाजमर्षं यजमानार्थमुद्दिश्याम्यर्ष । अभिगच्छ । वाजिनं बलवंतमश्वं नाश्वमिव तं यथा
मार्जयन्ति तद्वद्वाजिनं त्वां मार्जयंतः शोधयंतो बर्हिर्यज्ञमच्छ प्रति रशनाभी रशनावदायताभिरंगुलीभिर्न-
यन्त्यध्वर्युप्रमुखाः ॥

स्वायुधः पवते देव इंदुरशस्तिहा वृजनं रक्षमाणः ।
पिता देवानां जनिता सुदक्षो विष्टंभो दिवो धरुणः पृथिव्याः ॥ २ ॥
सुऽआयुधः । पवते । देवः । इंदुः । अशस्तिहा । वृजनं । रक्षमाणः ।
पिता । देवानां । जनिता । सुदक्षः । विष्टंभः । दिवः । धरुणः । पृथिव्याः ॥ २ ॥

स्वायुधः शोभनायुध इंदुः सोमो देवः पवते । स च देवोऽशस्तिहा रक्षोहा वृजनमुपद्रवं रक्षमाणः पिता
पालको देवानां तथा जनितोत्पादकः सुदक्षः सुबलो दिवो विष्टंभो विशेषेण संभयिता पृथिव्याश्च धरुणो
धारकः । एवमहानुभावः पवते ॥

अषिर्विप्रः पुरेता जनानामृभुधीरि उशना काथ्येन ।
स चिद्विवेद निहितं यदासामपीच्यं गुह्यं नाम गोनां ॥ ३ ॥
अषिः । विप्रः । पुरःऽएता । जनानां । अृभुः । धीरः । उशना । काथ्येन ।
सः । चित् । विवेद । निहितं । यत् । आसां । अपीच्यं । गुह्यं । नाम । गोनां ॥ ३ ॥

अधिरतींद्रियद्रष्टा विप्रो मेधावी पुरेता पुरतो गता जनानां मनुष्याणामृभुश्च भासमानो धीरो
धीमानुशनेतन्नामर्षिर्यः स चित् स एव काथ्येन कवित्वेन स्तोत्रेण विवेद । लभते । किं । यदासां गोनां गवा-
मपीच्यं । अंतर्हितनामितत् । अंतर्हितं गुह्यं गोपनीयं नाम नामकमुदकं पयोऽलक्षं ॥

सहस्र॑ऽसाः । शत॑ऽसाः । भूरि॑ऽदावा । शश्वत्॑ऽतमं । ब॒र्हिः । आ । वा॒जी । अ॒स्थात् ॥४॥

पुवित्रैभिः । पवमानाः । असृयन् । श्रवस्यवः । न । पृतनाजः । श्रत्याः ॥ ५ ॥

अथ । आ । भर् । श्येन्ऽभूत् । प्रयांसि । रयिं । तुंजानः । अभि । वाजं । अर्ष ॥६॥

तिग्मे इति । शिशानः । म॒हिषः । न । शृ॒ंगे इति । गाः । ग॒व्यन् । अ॒भि । श्रू॒रः । न ।
सत्वा ॥ ७ ॥

एष सुवानः सूयमानोऽर्वारणकुशलः सोमः सर्गो न खट्टो विखट्टोऽथ इव पवित्रे पर्यद्धावत । परिधा-
वति । किञ्च तिग्मे तीक्ष्णे शृंगे शिश्रानसोऽस्त्रीकुर्वन् महिषो न महान् महिषाख्यो मुग इव । तथान्यदृष्टांतः ।
गा गव्यं प्रभूता गा इच्छूरो न गूर इव । एतौ महिषगूरी यथा प्रतिबुद्धौ शीघ्रं धावतः तद्वत् सत्त्वा
सदनशीलोऽयं गच्छतीति शेषः ॥

एषा ययौ परमादंतरद्रेः कूर्चिस्ततीरूर्वे गा विवेद ।

दिवो न विद्युस्तनयैत्यग्नेः सोमस्य ते पवत इन्द्र धारा ॥८॥

एषा । आ । ययौ । परमात् । अंतः । अद्रेः । कूऽर्चित् । सतीः । ऊर्वे । गाः । विवेद ।

दिवः । न । विऽद्युत् । स्तनयंती । अग्नेः । सोमस्य । ते । पवते । इन्द्र । धारा ॥८॥

एषा सोमधारा परमादुच्छितास्त्राणावयौ जगाम पाचं स्वयंप्राप्तं देशं वा । किंचाद्रेः पणीनां निवासस्थानस्य पर्वतस्यांतः कूर्चित् क्वचित् कुचचिन्नूढ ऊर्वे देशे सतीर्वर्तमानाः पणिभिरपहता गा विवेद । लब्धवती । यत्र पणयो गा अपहृत्य स्थापितवन्तः स देश ऊर्वः । ऊर्वं गव्यं महि गृणानः । ऋ० ६. १७. १. इति हि मंचांतरं । दिवो न विद्युद्विषः सकाशाद्विद्युदिव स्तनयंती शब्दयंती । विद्युद्विशेष्यते । अग्नेः प्रेरितेति शेषः । सा यथा शब्दं करोति तद्वच्छब्दं कुर्वती । सोमस्य संबंधिनी सेयं धारा हे इन्द्र ते त्वदर्थं त्वत्पानाय पवते । पूयते । चरति वा ॥

उत स्म राशिं परि यासि गोनामिंद्रेण सोम सरथं पुनानः ।

पूर्वीरिषो बृहतीर्जीरदानो शिक्षा शचीवस्तव ता उपपृष्ट ॥९॥

उत । स्म । राशिं । परि । यासि । गोनां । इंद्रेण । सोम । सऽरथं । पुनानः ।

पूर्वीः । इषः । बृहतीः । जीरदानो इति जीरऽदानो । शिक्षा । शचीऽवः । तव ।

ताः । उपऽपृष्ट ॥९॥

उत स्मापि च खलु हे सोम पुनानः पूयमानो गोनां गवां राशिं समूहं पणिभिरपहतं परि यासि । परिगच्छसि । कथंभूतः सन् उच्यते । इंद्रेण सह सरथमेकमेव रथमास्थाय । हे जीरदानो बिप्रदान सोम उपपृष्टुपसूयमानस्त्वं पूर्वीर्वहतीर्बृहतीर्मेहतीरिष उक्तलक्षणाव्ययानि शिक्ष । देहि । हे शचीवोऽन्नवन् ता इषस्तव स्वभूता इति शेषः ॥ ॥ २३ ॥

अयं सोम इत्यष्टवं तृतीयं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । अयं सोमोऽष्टावित्यनुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

अयं सोम इन्द्र तुभ्यं मुन्वे तुभ्यं पवते त्वमस्य पाहि ।

त्वं ह यं चकृषे त्वं ववृषे इदं मदाय युज्याय सोमं ॥१॥

अयं । सोमः । इन्द्र । तुभ्यं । मुन्वे । तुभ्यं । पवते । त्वं । अस्य । पाहि ।

त्वं । ह । यं । चकृषे । त्वं । ववृषे । इदं । मदाय । युज्याय । सोमं ॥१॥

हे इन्द्र अयं सोमस्तुभ्यं त्वदर्थं मुन्वे । सूयते ॥ मुनोतेः कर्मार्थं लटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ तुभ्यं त्वदर्थमेव पवते । पूयते । त्वं चास्त्रासुं पाहि । पिब । त्वं ह यमिदं सोमं चक्रे करोषि । त्वं च यं ववृषे वृतवानसि । किमर्थं । मदाय युज्याय सहायाय । सोम इन्द्राय बलकरत्वात्सहाय इति प्रसिद्धं । यमेवं करोषि त्वं तं पाहीति समन्वयः ॥

स ई रथो न भुरिषाठ्योजि महः पुरुणि सातये वसूनि ।

आदीं विश्वा नहुषाणि जाता स्वर्षाता वन ऊर्ध्वा नवंत ॥२॥

सः । ई । रथः । न । भुरिषाट् । अयोजि । महः । पुरुणि । सातये । वसूनि ।

आत् । ई । विश्वा । नहुषाणि । जाता । स्वःऽसाता । वने । ऊर्ध्वा । नवंत ॥२॥

स हं सोऽयं सोमो भुरिषादूरिमारस्य सोढा रथो न रथ इव भुरिषाद् प्रभूतस्य भारस्य सोढायोजि । युज्यते । कीदृशः सः । महो महान् । किमर्थमयोजि । पुच्छणि बह्वणि वसूनि धनानि सातयेऽस्मभ्यं दातुं । आदीं योगानंतरं विश्वा विश्वानि सर्वाणि नृज्य्याणि । नृज्यो मनुष्याः । तेषां संबन्धीनि जाता जातान्यस्य-
द्विरोधादूर्ध्वोऽप्युत्तानि वने वननीये स्वर्धाता स्वर्धाती । संयामनामैतत् । स्वर्गनामयुक्ते संयामे नवन्त । गच्छन्तु । नवतिर्गतिकर्मा । यद्वा । सोमं संयामे युद्धार्थिनः संगच्छन्ति ॥

वायुर्न यो न्युत्वाँ इष्टयामा नासत्येव हव आ शंभविष्ठः ।

विश्ववारो द्रविणोदा इव तन्मूषेव धीजवनोऽसि सोम ॥३॥

वायुः । न । यः । न्युत्वाँ । इष्टयामा । नासत्याऽइव । हव । आ । शंभविष्ठः ।

विश्ववारः । द्रविणोदाऽइव । तन् । मूषाऽइव । धीजवनः । असि । सोम ॥३॥

यः सोमो न्युत्वाँ । न्युतो वायोरश्वाः । तद्वाँ वायुर्न वायुरिवेष्टयामेष्टगमनः । नासत्येवाश्विनाविव हवमाह्वानमाकर्षा सर्वतः शंभविष्ठः सुखस्य भावयितुमः । द्रविणोदा इव धनदातिव तन्मात्मनि विश्ववारो विश्वैर्वरणीयो भवति तद्द्विष्टवारोऽसि । मूषेव पोषकः सवितेव धीजवनो मनोवेगोऽसि । यद्वा । कर्मणां प्रवर्तयितासि हे सोम ॥

इन्द्रो न यो महा कर्माणि चक्रिर्हता वृत्राणामसि सोम पूर्भित् ।

पैद्वो न हि त्वमहिनाम्नां हन्ता विश्वस्यासि सोम दस्योः ॥४॥

इन्द्रः । न । यः । महा । कर्माणि । चक्रिः । हन्ता । वृत्राणाँ । असि । सोम । पूऽभित् ।

पैद्वः । न । हि । त्वं । अहिनाम्नां । हन्ता । विश्वस्य । असि । सोम । दस्योः ॥४॥

इन्द्रो नेन्द्र इव यस्त्वं महा महान्ति कर्माणि चक्रिः ताच्छीघ्रं करोषि स त्वं हे सोम वृत्राणां शत्रूणां हन्तासि । भवसि । तथा पूर्भित् पुरां भेत्तासि । किं पैद्वो नाश्च इव खल्वहिनाम्नां हन्ता भवसि । आगत्य हन्तीत्यहिः । तन्नामकानामित्यर्थः । न केवलं तेषामेव अपि तु विश्वस्यापि सर्वस्यापि दस्योरपचपयितुः शक्नोहीतासि ॥

अग्निर्न यो वन आ सृज्यमानो वृथा पाजाँसि कृणुते नदीषु ।

जनो न युध्वा महत उपष्टिरियर्ति सोमः पवमान ऊर्मि ॥५॥

अग्निः । न । यः । वने । आ । सृज्यमानः । वृथा । पाजाँसि । कृणुते । नदीषु ।

जनः । न । युध्वा । महतः । उपष्टिः । इर्यर्ति । सोमः । पवमानः । ऊर्मि ॥५॥

अग्निर्नापिरिव यः सोमो वनेऽरस्य आ सृज्यमानः वनसंबन्धिर्यथा वल्लानि कुर्वते एवं यः सोमो वृथानायासेन नदीष्वांतरिषाणि पाजाँसि कृणुते कुर्वते । किं युध्वा युद्धस्य कर्ता जनो न शूरो मनुष्य इव महतः शत्रोरुपष्टिः । वाङ्मैतत् । शब्दयिता सन् पवमानः पूयमानः सोम ऊर्मिं प्रवृत्तं रसमिर्यति । प्रेरयति ॥

एते सोमा अति वाराण्यथा दिव्या न कोशासो अभवर्षाः ।

वृथा समुद्रं सिन्धुवो न नीचीः सूतासो अभि कलशौ असृयन् ॥६॥

एते । सोमाः । अति । वाराणि । अयाः । दिव्याः । न । कोशासः । अभऽवर्षाः ।
वृथा । समुद्रं । सिंधवः । न । नीचीः । सुतासः । अभि । कलशान् । असृग्न् ॥ ६ ॥

एते पूयमानाः सोमा अयाविमयाणि वाराणि वालान्यति गच्छंतीति शेषः । तच्च दृष्टान्तः । दिव्या न कोशासो दिवि भवाः कोशा आप इव । ता विशेयन्ति । अभवर्षा अक्षेर्बुध्यमाणाः । किंच वृथानाघासेन समुद्रं सिंधवो न नय इव नीचीनीचीनायाः सुतासोऽभिषुताः सोमाः कलशानभ्यसृग्न् । अभिगच्छन्ति ॥

शुष्मी शर्धो न मारुतं पवस्वानभिशस्ता दिव्या यथा विद् ।
आपो न मक्षू सुमतिर्भवा नः सहस्राप्ताः पृतनाघातन यज्ञः ॥ ७ ॥
शुष्मी । शर्धः । न । मारुतं । पवस्व । अर्नभिऽशस्ता । दिव्या । यथा । विद् ।
आपः । न । मक्षु । सुऽमतिः । भव । नः । सहस्रऽअप्ताः । पृतनाघाद । न । यज्ञः ॥ ७ ॥

हे सोम शुष्मी । शुष्मं बलं शोषणात् । बलवांस्त्वं मारुतं शर्धो न मरुतां बलमिव पवस्व । तच्च दृष्टान्तमेव स्पष्टयति । यथा दिव्या विद् प्रजानभिशस्ता । अभिशस्ता निंदा । अनिदिता पवते । मरुतो वै देवानां विशः । तै० सं० २. २. ५. ७. । इति हि ब्राह्मणं । किंचापो नोदकानीव मक्षु चिप्रं पवमानस्त्वं सुमतिर्भव नोऽस्माकं । किंच सहस्राप्ताः । अप्स इति रूपनाम । बद्धरूपस्त्वं पृतनाघाद पृतनानामभिवितेन्द्र इव यज्ञो यष्टव्यो भवसीति ॥

राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहन्नभीरं तव सोम धाम ।
शुचिर्धूमसि प्रियो न मित्रो दृष्टाय्यो अर्यमेवांसि सोम ॥ ८ ॥
राज्ञः । नु । ते । वरुणस्य । व्रतानि । बृहत् । गभीरं । तव । सोम । धाम ।
शुचिः । त्वं । असि । प्रियः । न । मित्रः । दृष्टाय्यः । अर्यमाऽदेव । असि । सोम ॥ ८ ॥

हे सोम वरुणस्य वारकस्य ते तव व्रतानि कर्माणि नु चिप्रं करोमीति शेषः । हे सोम तव धाम तेजःस्थानं बृहन्नभीरं च । प्रियो मित्र इव त्वं शुचिर्दोषः शुद्धो वासि । अर्यमेवार्यमा देव इव त्वं दृष्टाय्योऽसि ॥ २४ ॥

प्रो स्य वह्निरिति सप्तर्षे चतुर्थे सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । प्रो स्य सप्तैत्यनुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्रो स्य वह्निः पथ्याभिरस्यान् दिवो न वृष्टिः पवमानो अक्षाः ।
सहस्रधारो असद्व्यस्मे मातुरुपस्ये वन आ च सोमः ॥ ९ ॥
प्रो इति । स्यः । वह्निः । पथ्याभिः । अस्यान् । दिवः । न । वृष्टिः । पवमानः । अक्षारिति ।
सहस्रऽधारः । असद्वत् । नि । अस्मे इति । मातुः । उपऽस्ये । वने । आ । च । सोमः ॥ ९ ॥

प्र ऊ इति निपातद्वयसमुदाय एको निपातितः । प्रो अस्यान् प्रस्यंदते स्य स वह्निर्वोढा पथ्याभिर्यज्ञमार्गैः । दिवो न वृष्टिर्दिवः सकाशावृष्टिरिव पवमानः सप्तर्षाः । आप्रोषि । सोऽयं सोमः सहस्रधारो बद्धधारः सप्तैव अस्मासु न्यसदत् । निषीदति ॥

राजा सिंधूनामवसिष्ट वासं चतस्य नावमारुहद्रजिष्ठां ।
अप्सु द्रप्सो वावृधे श्येनजूतो दुह ई पिता दुह ई पितुर्जा ॥ १० ॥

राजा । सिंधूनां । अवसिष्ट । वासः । ऋतस्य । नाव । आ । अरुहत् । रजिष्ठां ।
अप्सु । द्रप्सः । ववृधे । श्येनऽजूतः । दुहे । ई । पिता । दुहे । ई । पितुः । जां ॥ २ ॥

अयं राजा सोमः सिंधूनामुदकानां बीरादिस्त्रिदिनीनां गवां वा वासो वसनस्थानीयं बीरास्त्रं अयण-
द्रव्यमवसिष्ट । आच्छादयति । तथा कृत्वा रजिष्ठामृजुतरामृतस्य यज्ञस्य नावमारुहत् । आरोहति । स द्रप्सः
सोमरसः श्येनजूतः श्येनेनापहृतो रसोऽप्सु वसतीवरीषु ववृधे । वर्धते । ई तमिमं पितुः पालकात्पितृस्थानी-
याद्युल्लोकाज्जां जातमपत्यं सोममोमयं पिता पालको लोको दुहे । दोग्धि रसं । तथाध्वर्युरपि दुहे । दोग्धि ।
अथवा । उल्लक्षणमेतं सोमं पिता पालकः स्वामी यजमानो दोग्धि फलं तथा दुहेऽध्वर्युरपि रसं दुहे ।
यद्वा । दुह ईमिति पुनरुक्तिरादरार्थः ॥

सिंहं नसंत मध्वो अयासं हरिमरुषं दिवो अस्य पतिं ।
शूरो युत्सु प्रथमः पृच्छते गा अस्य चक्षसा परि पात्युक्षा ॥ ३ ॥
सिंहं नसंत । मध्वः । अयासं । हरिं । अरुषं । दिवः । अस्य । पतिं ।
शूरः । युत्सु । प्रथमः । पृच्छते । गाः । अस्य । चक्षसा । परि । पाति । उक्षा ॥ ३ ॥

सिंहं शत्रूणां हिंसकं सिंहसदृशं मध्व उदकस्यायासं प्रेरकं हरिं हरितवर्णमस्य दिवो युल्लोकस्य पतिं
पालकं सोमं नसंत । व्याप्नुवन्ति यजमानाः । युत्सु संयामेषु शूरः प्रथमो देवानां मध्ये मुख्यः सोमो नाः
पणिभिरपहृताः पृच्छते मार्गज्ञानं । पणीन हत्वा गा लब्धुं गोमार्गं पृच्छतीत्यर्थः । किंवास्य चक्षसा सामर्थ्ये-
नोवा सेक्ता देविन्द्रः परि पाति विश्वं ॥

मधुपृष्ठं घोरमयासमश्वं रथे युजंत्युरुचक्र ऋष्वं ।
स्वसार ई जामयो मर्जयन्ति सनाभयो वाजिनमूर्जयन्ति ॥ ४ ॥
मधुऽपृष्ठं । घोरं । अयासं । अश्वं । रथे । युजन्ति । उरुऽचक्रे । ऋष्वं ।
स्वसारः । ई । जामयः । मर्जयन्ति । सऽनाभयः । वाजिनं । ऊर्जयन्ति ॥ ४ ॥

मधुपृष्ठं मधुरपृष्ठभागं घोरं भयानकमयासं गंतारमृष्वं दर्शनीयमुल्लक्षणान्स्थानीयं व्याप्तं सोममुचक्र
प्रभूतचक्रे रथे यथाश्वं रथे युजन्ति रथिकाः तद्वत् प्रभूतचरणे रथे रंहणस्य साधने यज्ञाख्ये रथे युजन्ति ।
योजयत्यध्वर्यादयः । किंचिमेनं सोमं स्वसारः स्वयंसारिणः परस्परं स्वस्वभूता वा जामयो बंधुभूता
अंगुलयः । एकहस्तनिष्पन्नत्वात् स्वस्वत्वं जामित्वं च । एवंभूता मार्जयन्ति । शोधयन्ति । तदेवाह । सनाभयः
समानबंधना वाजिनं बलवतं सोममूर्जयन्ति । बलिनं कुर्वन्ति ॥

चतस्र ई घृतदुहः सचन्ते समाने अंतर्धरुणे निषत्ताः ।
ता ईमर्षन्ति नमसा पुनानास्ता ई विश्वतः परि षन्ति पूर्वीः ॥ ५ ॥
चतस्रः । ई । घृतदुहः । सचन्ते । समाने । अंतः । धरुणे । निऽसत्ताः ।
ताः । ई । अर्षन्ति । नमसा । पुनानाः । ताः । ई । विश्वतः । परि । संति । पूर्वीः ॥ ५ ॥

चतस्रो घृतदुहो घृतदोग्ध्यो गाव ईमेनं सोमं सचन्ते । सेवन्ते । कीदृशस्ताः । समान एकस्मिन्धरणे सर्वेषां
धारकेऽंतरिचे निषत्ता निषत्ताः । ता घृतदुह ईमेनमर्षन्ति प्राप्नुवन्ति नमसात्तेन पुनानाः पूयमानाः सत्वः ।
ताः पूर्वीर्बह्व्यः प्रभूता गावो विश्वतः सर्वतः परि षन्ति । परिमवन्ति ॥

विष्टंभो दिवो धरुणः पृथिव्या विश्वा उत क्षितयो हस्ते अस्य ।

असत्त उत्सो गृणते नियुत्वान्मध्वो अंशुः पवत इन्द्रियाय ॥ ६ ॥

विष्टंभः । दिवः । धरुणः । पृथिव्याः । विश्वाः । उत । क्षितयः । हस्ते । अस्य ।

असत् । ते । उत्सः । गृणते । नियुत्वान् । मध्वः । अंशुः । पवते । इन्द्रियाय ॥ ६ ॥

अयं सोमो दिवो बुधोक्त्य विष्टंभभूतः । यथा गृहस्य संभसदत् । तथा पृथिव्या धरुणो धारकः ।
उतापि च विश्वाः सर्वाः क्षितयः प्रजा अस्य सोमस्य हस्ते भवन्ति । उत्सः । उत्सरत्यस्मात्कामा इत्युत्सः सोमः ।
स गृणते सुवते ते तुभ्यं नियुत्वानश्चवानसत् । भवतु । स सोमो मध्वो मधु ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मधुररसोऽंशुः
सोमः । अंशुः शमष्टमाशो भवतीति यास्कः । नि० २. ५. । इन्द्रियाय पवते । पूयते । अभिषूयते ॥

वन्वन्वातो अभि देववीतिमिन्द्राय सोम वृचहा पवस्व ।

शग्धि महः पुरुषंद्रस्य रायः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ ७ ॥

वन्वन् । अवातः । अभि । देवऽवीति । इन्द्राय । सोम । वृचऽहा । पवस्व ।

शग्धि । महः । पुरुऽचंद्रस्य । रायः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ ७ ॥ ॥ २५ ॥

प्र हित्वान इति षड्वचं पंचमं सूक्तं मैत्रावरुणैर्वसिष्ठस्यार्षे वैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं ।
प्र हित्वानः षड्वसिष्ठ इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र हित्वानो जनिता रोदस्यो रथो न वाजं सनिथन्वासीत् ।

इंद्रं गच्छन्नायुधा संशिशानो विश्वा वसु हस्तयोरादधानः ॥ १ ॥

प्र । हित्वानः । जनिता । रोदस्योः । रथः । न । वाजं । सनिथन् । अयासीत् ।

इंद्रं । गच्छन् । आयुधा । संऽशिशानः । विश्वा । वसु । हस्तयोः । आऽदधानः ॥ १ ॥

हित्वानः प्रेर्यमाणोऽध्वर्चादिभिर्जनितोत्पादयिता रोदस्योर्वावापृथिव्योः । तयोर्जनयितुं वृष्टिप्रदान-
हविष्प्रापणाभ्यां । तादृक्सोमो वाजमन्नं सनिथन्वास्वन् प्रायासीत् । प्रयच्छति । इंद्रं गच्छन्नामुवन्नायुधायु-
धानि संशिशानः सम्यक् तीक्ष्णोर्ज्वस्त्रिंद्रसाहाय्यगमनार्थं तीक्ष्णायुधः सन् विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि
हस्तयोरादधानोऽस्त्रभ्यं दानाय । एवं कुर्वन् प्रायासीत् ॥

अभि चिपृष्ठं वृषणं वयोधामांगूषाणामवावशंत वाणीः ।

वना वसानो वरुणो न सिंधून्वि रत्नधा दयते वार्याणि ॥ २ ॥

अभि । चिऽपृष्ठं । वृषणं । वयःऽधां । आंगूषाणां । अवावशंत । वाणीः ।

वना । वसानः । वरुणः । न । सिंधून् । वि । रत्नऽधाः । दयते । वार्याणि ॥ २ ॥

चिपृष्ठं । चीणि पृष्ठानि स्तोत्राणि द्रोणकलशादिस्थानानि वा सवनानि वा यस्य स तथोक्तः । तं वृषणं
वर्षकं वयोधामन्नस्य दातारं सोममांगूषाणामाघोषवतां स्तोत्राणां वाणीर्वाचोऽभवावशंत । शब्दयते । वना
वनान्युदकानि वसान आच्छादयन् वरुणो न वरुण इव सिंधूनाच्छादयति तद्वत् । रत्नधा रत्नानां दाता
सोमो वार्याणि धनानि दयते । प्रयच्छति स्तोत्रभ्यः ॥

शूरयामः सर्ववीरः सहावाज्जेता पवस्व सनिता धनानि ।

तिग्मायुधः क्षिप्रधन्वा समस्वषाऽहः साहान्पृतनासु शचून् ॥३॥

शूरऽयामः । सर्वऽवीरः । सहावान् । जेता । पवस्व । सनिता । धनानि ।

तिग्मऽआयुधः । क्षिप्रऽधन्वा । समत्ऽसु । अषाऽहः । साहान् । पृतनासु । शचून् ॥३॥

हे सोम पवस्व त्वं । कीदृशस्त्वं । शूरयामः । शूराणां यामः संघो यस्य सः । सर्ववीरः । सर्वे वीरा यस्य स तथोक्तः । सहावान् सहनवान् जेता जयशीलः सनिता संभक्ता धनानि तिग्मायुधस्तीक्ष्णप्रहरणसाधनः क्षिप्रधन्वा क्षिप्रसहनशीलधन्वा समत्सु संघामेष्वषाऽहोऽसोढः साहान्भिमवन् । कुत्र । पृतनासु शत्रुसेनासु । कान् । शचून् ॥

उरुगव्यूतिरभयानि कृण्वन्समीचीने आ पवस्वा पुरंधी ।

अपः सिषासन्नुषसः स्वर्गाः सं चिक्रदो महो अस्मभ्यं वाजान् ॥४॥

उरुऽगव्यूतिः । अभयानि । कृण्वन् । समीचीने इति संऽईचीने । आ । पवस्व ।

पुरंधी इति पुरंऽधी ।

अपः । सिषासन् । उषसः । स्वः । गाः । सं । चिक्रदः । महः । अस्मभ्यं । वाजान् ॥४॥

हे सोम उरुगव्यूतिर्विस्तीर्णमार्गस्त्वभयानि सोतुभ्यः कृण्वन् कुर्वन् पुरंधी । इदं बावापृथिव्योर्गाम । ते समीचीने संगते कुर्वन्ना पवस्व । आश्वर । अप उषसः स्वरादित्यं गा रश्मिंश्च सिषासन् पुथ्यर्थं संभक्तमिच्छन् सं चिक्रदः । संक्रदसे । महो महतो महांति वाजान्नायसभ्यं दातुमिति शेषः ॥

मत्सि सोम वरुणं मत्सि मिचं मत्सींद्रमिंदो पवमानं विष्णुं ।

मत्सि शर्धो मारुतं मत्सि देवान्मत्सि महामिंद्रमिंदो मदाय ॥५॥

मत्सि । सोम । वरुणं । मत्सि । मिचं । मत्सि । इंद्रं । इंद्रो इति । पवमानं । विष्णुं ।

मत्सि । शर्धः । मारुतं । मत्सि । देवान् । मत्सि । महं । इंद्रं । इंद्रो इति । मदाय ॥५॥

हे पवमानं पूयमानेदो सोम त्वं वरुणादीन् मत्सि तर्पय तेषां मदाय । इंद्रस्य प्राधान्याद्विरभिधानं ॥

एवा राजेव क्रतुमाँ अमेन विश्वा घनिघ्नदुरिता पवस्व ।

इंदो सूक्ताय वचसे वयो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । राजाऽइव । क्रतुऽमान् । अमेन । विश्वा । घनिघ्नत् । दुऽइत्ता । पवस्व ।

इंदो इति । सुऽउक्ताय । वचसे । वयः । धाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

अनया स्तुतिमुपसंहरन् फलमाशक्ते । हे सोम एवैव स्तुत इति शेषः । क्रतुमाँस्त्वं राजेवामेन बलेन विश्वा सर्वाणि दुरिता दुरितानि घनिघ्नद्विनाशयन् पवस्व । हे इंदो दीप्त सोम सूक्ताय शोभनमुदिताय वचसे ऽस्माकं स्तोत्राय तद्वचो विमृष्टार्थवदवगत्य वयो धाः । अन्नं धेहि । अन्नलाभस्य स्तुतिनिमित्तकत्वात्तस्य स्तुतिवचसः प्राधान्येनोक्तिः । शिष्टं सिद्धं ॥ ॥२६॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीस्त्वतुरो देवादिवातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्रमूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये सप्तमाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
तुतोयं श्रुतितत्त्वज्ञः सप्तमस्याष्टकस्य सः । व्याख्याय सायणामात्यश्रुतं व्याचिकीर्षति ॥

तत्रासर्जोति धृजं षष्ठं सूक्तं मारीचस्य कश्यपस्यार्थं वैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं । असर्जि कश्यप इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

असर्जि वक्त्रा रथ्ये यथाजौ धिया मनोता प्रथमो मनीषी ।

दश स्वसारो अधि सानो अय्येऽर्जति वह्निं सदनान्यच्छ ॥ १ ॥

असर्जि । वक्त्रा । रथ्ये । यथा । आजौ । धिया । मनोता । प्रथमः । मनीषी ।

दश । स्वसारः । अधि । साना । अय्ये । अर्जति । वह्निं । सदनानि । अच्छ ॥ १ ॥

वक्त्रा शब्दायमानः ॥ वच परिभाषणे । वनिप् ॥ एतादृशः पवमानः सोम आजौ । अर्जति कर्मार्थमृत्विज इत्याजिर्यज्ञः । तस्मिन्धिया कर्मणा स्तोत्रेण वा साकमसर्जि । सृज्यते पात्रेष्विति । तत्र दृष्टांतः । रथ्ये यथा रथार्ह आजौ । संग्रामनामैतत् अर्जति प्रक्षिपंत्यायुधान्यत्रेति । तस्मिन्नथो यथा धियांगुल्या सृज्यते तद्वत् । कीदृशः । मनोता यस्मिन्देवानां मनांस्योतानि प्रोतानि सः । तथा च ब्राह्मणं । तस्मिन् हि तेषां मनांस्योतानि । ऐ० ब्रा० २. १०. । इति । प्रथमः सर्वेषां देवानां मुख्यः मनीषी । मनस ईषा मनीषा सुतिः । तद्वान् । दश स्वसारो दशसंख्याका अंगुलयः सदनानि यज्ञगृहाण्यच्छाभिमुखीकृत्य वह्निं वोढारं सोमं सानां समुच्छ्रिते । अधिः सप्तम्यर्थानुवादकः । अय्येऽविभवेऽविवालेन कृते पवित्रेऽर्जति । प्रेरयति ॥ अज गतित्रेपणयोः ॥

वीती जनस्य दिव्यस्य कथैरधि सुवानो नहुषेभिरिंदुः ।

प्र यो नृभिरमृतो मर्त्येभिर्मर्मृजानोऽविभिर्गोभिरद्भिः ॥ २ ॥

वीती । जनस्य । दिव्यस्य । कथैः । अधि । सुवानः । नहुषेभिः । इंदुः ।

प्र । यः । नृभिः । अमृतः । मर्त्येभिः । मर्मृजानः । अविभिः । गोभिः । अतुभिः ॥ २ ॥

कथैः साधुभिः स्तोतुमिर्नृषेभिर्मनुष्यैः सुवानोऽभिषूयमाण इंदुः सोमो दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य देवगणस्य वीती ॥ मुपां मुनुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदोषः ॥ सोमभक्षणार्थं यज्ञमधिगच्छति । किंचामृतो मरणधर्मरहितो यः सोमो नृभिः कर्मनेतृभिर्मर्त्येभिर्मर्त्यैरविभिरविमयैः पवित्रैः तथा गोभिरानडुहैरधिषवण-चर्मभिः यद्वा गोविकारैः क्षीरादिभिः अद्विर्वसतीवर्थादिभिर्दक्षैश्च मर्मृजानो भृशं शोध्यमानः सन् यज्ञं प्रति गच्छति । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥

वृषा वृष्णे रोरुवदंशुरस्मै पवमानो रुशदीर्ते पयो गोः ।

सहस्रमृक्का पथिभिर्वचोविदध्वस्मभिः सूरौ अखं वि याति ॥ ३ ॥

वृषा । वृष्णे । रोरुवत् । अंशुः । अस्मै । पवमानः । रुशत् । ईर्ते । पयः । गोः ।

सहस्रं । मृक्का । पथिभिः । वचः । अविदध्वस्मभिः । सूरः । अखं । वि । याति ॥ ३ ॥

वृषा कामानां वर्षको वृषेवाचरन्वा रोरुवदंशुः शब्दायमानोऽंशुः सोमः पवमानः पूयमानः सन्नस्यै वृष्णे वर्षकायेंद्राय तदर्थं रुशत् ॥ रोचतेरिदं रूपं ॥ आरोचमानं श्येत गोः पय आश्रयणद्रव्यमिति । गच्छति ॥ ईर गतौ । आदादिकः ॥ किंच अक्का ॥ कंदसीवनिपाति मत्वर्थीयो वनिप् ॥ स्तोत्रवान् अत एव वचोवित् स्तुतोनां ज्ञाता सूरः सुवीर्यः सर्वेषामपिष्टोमादिकर्मणि प्रेरकः सोमोऽध्वस्मभिर्ध्वंसनवर्जितैर्हिंसारहितैः सहस्रं पथिभिर्वज्रभिर्मर्गैरखं सूक्ष्मच्छिद्रं पवित्रं वि याति । अतीत्य द्रोणकलशं गच्छति ॥

रुजा दृ॒ष्ट्वा चि॒द॒क्षसः॑ सदा॑सि पुना॒न इ॒द ऊ॒र्णुहि॑ वि वाजा॑न् ।
 वृ॒श्चोप॑रि॒ष्टात्तु॒जता॑ व॒धेन॑ ये अ॒न्ति दू॒रादु॑पना॒यमे॑षां ॥४॥
 रु॒ज । दृ॒ष्ट्वा । चि॒त् । र॒क्षसः॑ । सदा॑सि । पुना॒नः । इ॒दो इति॑ । ऊ॒र्णुहि॑ । वि । वाजा॑न् ।
 वृ॒श्च । उ॒परि॑ष्टात् । तु॒जता॑ । व॒धेन॑ । ये । अ॒न्ति । दू॒रात् । उ॒प॒ऽना॒यं । ए॒षां ॥४॥

हे सोम दृष्ट्वा चिदृष्टान्यपि परिरगन्तव्यत्वेन रक्षसो राक्षसस्य सदांसि स्थानानि पुराणि बज्र । विनाशय ॥
 ब्रजो भंगे तीदादिकः ॥ किंच हे इंदो पवमानः पुनानः पवित्रादिभिः पूयमानस्त्वं वाजांसिस्थानानि तस्य
 बलानि वोर्णुहि । आच्छादय । आहरेत्यर्थः । तथा ये राक्षसा उपरिष्टादूर्ध्वदेशादागच्छन्ति ये वांत्थतिके
 समीप आगच्छन्ति ये च दूरादूरदेशादागच्छन्ति तेषां राक्षसानामुपनायमुपनेतारं स्वामिनं तुजता । तुजति-
 हिंसाकर्मा । हिंसकेन वधेन हननसाधनेनायुधेन त्वं वृश्च । किंधि ॥ ओत्रयू केदने तीदादिकः ॥

स प्र॒त्नव॑न्न॒र्थसे॑ वि॒श्ववार॑ सू॒क्ताय॑ प॒थः कृ॑णुहि प्रा॒चः ।
 ये दुः॒षहा॑सो व॒नुषा॑ बृ॒हन्ता॑स्ते अ॒श्याम॑ पु॒रु॒कृ॒त्पु॒रु॒क्षो ॥५॥
 सः । प्र॒त्न॒ऽवत् । न॒र्थसे॑ । वि॒श्व॒ऽवा॒र । सु॒ऽउ॒क्ताय॑ । प॒थः । कृ॑णुहि । प्रा॒चः ।
 ये । दुः॒सहा॑सः । व॒नुषा॑ । बृ॒हन्तः । ता॒न । ते । अ॒श्या॒म । पु॒रु॒ऽकृ॒त् । पु॒रु॒क्षो इति॑ पु॒रु॒ऽक्षो ॥५॥

हे विश्ववार विश्वैः सर्वैर्वरणीय हे सोम स तादृशस्त्वं प्रववत् पुराण इव स्थितस्त्वं नव्यमे नवोयसे
 नवतराय ॥ नवशब्दादीयसुनीकारलोपस्त्वं दसः ॥ तस्मै सूक्ताय शोभनस्तुतिकाय मह्यं पथो मार्गान् प्राचः
 प्राचीनान् कृणुहि । कुरु । सर्वत्र गमनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥ ऋवि हिंसाकरणयोः । धिन्विऋण्योरच्चेत्युप्रत्ययः ॥ हे
 पुरुकृत्पुरुकर्मन् हे पुरुषो ॥ दुषु शब्दे । मितद्रादित्वाद्बुप्रत्ययः । पा० ३. २. १८०. १. ॥ बज्रविधं शब्दायमान
 हे सोम दुःसहासो रक्षोभिः सोढुमशक्याः अत एव वनुषा । वर्णति हिंसार्थः । हिंसया युक्ता बृहन्तो महान्तो
 ये त्वदीया अंशाः संति तांस्ते तव स्वभूतानां शान्वयं यज्ञेऽश्नाम । प्राप्नुयाम ॥

ए॒वा पु॒ना॒नो अ॒पः स्व॑र्गा अ॒स्मभ्य॑ तो॒का त॑न॒यानि॑ भूरि॑ ।
 शं नः॑ क्षे॒त्र॒मुरु॑ ज्योती॑षि सोम॑ ज्यो॒ङ्गः सूर्ये॑ दृ॒शये॑ रि॒रीहि॑ ॥६॥
 ए॒व । पु॒ना॒नः । अ॒पः । स्वः । गाः । अ॒स्मभ्य॑ । तो॒का । त॑न॒यानि॑ । भूरि॑ ।
 शं । नः॑ । क्षे॒त्रं । उ॒रु । ज्योती॑षि । सोम॑ । ज्यो॒क् । नः॑ । सूर्ये॑ । दृ॒शये॑ । रि॒रीहि॑ ॥६॥

हे सोम एवैव पुनानः पूयमानः पवित्रादिभिरस्मभ्यं रिरीहि । प्रापय । प्रयच्छ । किं तत् । अपः । अप
 इत्यन्तरिक्षनाम । आप्नोति सर्वमपि । अन्तरिक्षं स्वः स्वर्गं युलोकं गाः । सर्वैर्गम्यतेऽत्रेति गावः पृथिव्यः । ताः
 पृथिवीश्च भूरि ॥ सुपां मुलुगिति द्वितीयाया लुक् ॥ बह्वंस्तोका पुत्रांस्तनयानि । तन्वति कुलमिति तनयाः
 पात्राः । तांश्च तथा नोऽस्मभ्यं क्षेत्रं शं सुखकरं कुरु । हे सोम ज्योतीषि नक्षत्रास्तुल्यं तन्त्रिजे विस्तीर्णानि
 कुरु । तथा नोऽस्मभ्यं सूर्यमादित्यं ज्योक् । चिरनामेतत् । चिरकालं वृशये द्रष्टुं कुरु ॥ ११॥

परि सुवान इति षडृचं सप्तमं सूक्तं मारीचस्य कक्षपस्वार्थं त्रैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं । परि सुवान
 इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि॑ सुवा॒नो हरि॑रि॒ष्टुः प॒वित्रे॑ रथो॒ न संजि॑ स॒नये॑ हिया॒नः ।
 आप॒च्छो॒र्कमि॑न्द्रि॒यं पू॒यमा॑नः॒ प्रति॑ दे॒वाँ अ॒जुष॑त॒ प्रयो॑भिः ॥१॥

परि। सुवानः। हरिः। अंशुः। पवित्रे। रथः। न। सर्जि। सनये। हियानः।
आपत्। श्लोकै। इन्द्रियं। पूयमानः। प्रति। देवान्। अजुषत्। प्रयःऽभिः ॥१॥

सुवानोऽभिषूयमाणो हियान ऋत्विग्भिः प्रेर्यमाणो हरिर्हरितवर्णोऽंशुः सोमः पवित्रेऽविषालेन कृते दशापवित्रे परि सर्जि। परिरुज्यते। किमर्थं। सनये धनस्त्राभाय देवानां संभजनाय वा। तच्च वृष्टांतः। रथो न रथो यथा युद्धे शत्रुवधार्थं शत्रुधनहरणार्थं वा रुज्यते तद्वत्। किंच पूयमानः पवित्रेण सोऽयं सोम इन्द्रियमिन्द्राणिमिन्द्रस्य पर्याप्तं वा श्लोकं श्रोत्रमापत्। आप्नोति ॥ आप्नु व्याप्नो। लेख्यडागमः ॥ तथा स सोमः प्रयोभिः प्रीणयितुमिर्हवीरूपैरर्द्धैर्देवान्प्रत्यजुषत। प्रतिसेवते ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः ॥

अच्छा नृचक्षा असरत्पवित्रे नाम दधानः कविरस्य योनौ।
सीदन्होतेव सदेने चमूषूपेमगमनृषयः सप्त विप्राः ॥२॥
अच्छ। नृचक्षाः। असरत्। पवित्रे। नाम। दधानः। कविः। अस्य। योनौ।
सीदन्। होताऽइव। सदेने। चमूषु। उप। ई। अगमन्। ऋषयः। सप्त। विप्राः ॥२॥

नृचक्षा नृणां द्रष्टा कविः क्रांतप्रज्ञः सोमो नाम वसतीवर्याख्यमुदकं दधानो धारयन्नस्तीतादृशस्यात्मनो योनौ स्थाने पवित्रेऽच्छासरत्। अभितः सरति। ततः सदेने। सीदन्त्येति सदनो यज्ञः। तस्मिन् होतेव होता यथा देवान् श्रोतुमुपविशति तद्वद्देवानांगंतुमुपविशन् सोमश्चमूषु। घमन्ति चम्वो ग्रहादयः। तेष्वभि-सरति। अन्तरं सप्तसंख्याका विप्रा मेधाविनः भरद्वाजः कश्यपो गौतमोऽत्रिर्विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठ इत्येत ऋषय ईमेनं सोममुपागमन्। श्रोत्रैरुपगच्छन्ति ॥

प्र सुमेधा गातुविश्विश्चदेवः सोमः पुनानः सद एति नित्यं।
भुवश्चिष्वेषु काव्येषु रंतानु जनान्यतते पंच धीरः ॥३॥
प्र। सुऽमेधाः। गातुऽवित्। विश्वऽदेवः। सोमः। पुनानः। सदः। एति। नित्यं।
भुवत्। विश्वेषु। काव्येषु। रन्ता। अनु। जनान्। यतते। पंच। धीरः ॥३॥

सुमेधाः ॥ नित्यमसिच् प्रजामेधयोः। पा० ५. ४. १२२। इत्यसिच्समासांतः ॥ शोभनप्रज्ञो गातुविश्वार्गस्थ वेत्ता। यद्वा। गातवः श्रोतारः। तेषां धनस्य ज्ञंभयिता। विश्वदेवः सर्वदेवोपगतः। यद्वा। देवो देवनं दीप्तिः। व्यापकदीप्तिर्युक्तः। एतादृशः सोमः पुनानः पूयमानः सन्नित्यमविनश्वरं सदः स्थानं द्रोणकलशं प्रैति। प्रगच्छति। ततो विश्वेषु सर्वेषु काव्येषु कविकर्मसु श्रोत्रेषु रन्ता भुवत्। रमणशीलो भवति ॥ रमेस्ता-च्छीलिकलृण ॥ तथा धीरः प्राज्ञः सोऽयं पंच अगान्निषादपंचमांश्चतुरो वर्णाननु यतते। अनुगंतुं प्रयत्नं करोति। अनुगच्छतीति यावत् ॥

तव ते सोम पवमान निण्ये विश्वे देवास्त्वय एकादशासः।
दश स्वधाभिरधि सानो अय्ये मृजंति त्वा नद्यः सप्त यद्हीः ॥४॥
तव। ते। सोम। पवमान्। निण्ये। विश्वे। देवाः। चयः। एकादशासः।
दश। स्वधाभिः। अधि। सानौ। अय्ये। मृजंति। त्वा। नद्यः। सप्त। यद्हीः ॥४॥

हे पवमान पूयमान हे सोम तव स्वभूतास्त्ये ते प्रसिद्धास्त्रय एकादशासः ॥ पुरणार्थे ङट्प्रत्ययः ॥ चयस्त्रिं-शत्संख्याका विश्वे सर्वे देवा निष्ये। अंतर्हितनामितत्। अंतर्हिते स्थाने बुक्तोके वर्तते। तादृशं त्वां दशसंख्याका

अंगुलयोऽधि सानावधिकं समुच्छ्रितेऽवेऽविमये पवित्रे स्वधाभिर्दकैर्मृजंति । शोधयंति । किंच यद्वीः ॥ वा कंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ यद्वी महत्यः सप्तसंख्याका गंगाद्या नद्यस्वा त्वां मृजंति । वसतीवर्यात्मकैरेकधनात्मकैश्च स्वीयेर्दकैस्त्वां मार्जयंतीत्यर्थः ॥

तन्न सत्यं पवमानस्यास्तु यत्र विश्वे कारवः संनसंत ।

ज्योतिर्यदह्ने अकृणोदु लोकं प्रावन्मनुं दस्यवे कभीकं ॥ ५ ॥

तत् । नु । सत्यं । पवमानस्य । अस्तु । यत्र । विश्वे । कारवः । संनसंत ।

ज्योतिः । यत् । अह्ने । अकृणोत् । ऊं इति । लोकं । प्र । आवत् । मनुं । दस्यवे । कः ।

अभीकं ॥ ५ ॥

सत्य सत्यभूतं तत्प्रसिद्धस्य पवमानस्य सोमस्य स्थानं नु चिप्रमस्माकमनु । यत्र यस्मिन् स्थाने विश्वे सर्वे कारवः स्तोतारः संनसंत स्तोतुं संगच्छंते तत् स्थानमनु । अस्य सोमस्य यज्योतिरह्ने दिवसाय लोकमालोकं प्रकाशमकृणोत् करोति । उ इत्यवधारणे । तज्ज्योतिर्मनुमेतन्नामानं राजर्षिं प्रावत् । प्रकर्षेणारक्षत् । तथा सोमः स्वीयं तेजो दस्यवे सर्वस्योपक्षपयित्रेऽमुराद्याभीकमभिगमनशीलं कः । अकार्षीत् ॥ करोतिर्बुद्धिं मंत्रे घसिति त्रेल्लुक् ॥

परि सद्यैव पशुमांति होता राजा न सत्यः समितीरियानः ।

सोमः पुनानः कलशं अयासीत्सीदन्मृगो न महिषो वनेषु ॥ ६ ॥

परि । सद्यऽइव । पशुऽमंति । होता । राजा । न । सत्यः । संऽइतीः । इयानः ।

सोमः । पुनानः । कलशान् । अयासीत् । सीदन् । मृगः । न । महिषः । वनेषु ॥ ६ ॥

होता देवानामाह्वातर्त्विक् पशुमंति पशुमतः सद्यैव यज्ञगृहान्यथोपगच्छति किंच राजा न यथा राजा सत्यः सत्यकर्मा सन् समितोः । संयामनामैतत् सम्यक् प्राप्यते योद्वभिरत्रेति । तान्संयामानियानो गच्छन् भवति तथा पुनानः सोमो वनेषु वननीयेषु वसतीवर्याख्येषूदकेषु सीदन् मृगो न महिषो महिषाख्यो मृग इवोदकेषु तिष्ठन् कलशान् द्रोणाभिधानानयासीत् । परियाति । यद्वा । महिषो महान्यूज्यो वा सोमः कलशान्परिगच्छतीति ॥ २ ॥

साकमुष इति पंचर्चमष्टमं सूक्तं । गीतमस्य नोधस आर्षं । पूर्ववच्छंदोदेवते । तथा चानुक्रम्यते । साकमुषः पंच नोधा इति ॥ गतो विनियोगः ॥

साकमुषो मर्जयंत स्वसारो दश धीरस्य धीतयो धनुचीः ।

हरिः पर्यद्रवज्जाः सूर्यस्य द्रोणं ननक्षे अत्यो न वाजी ॥ १ ॥

साकंऽउक्षः । मर्जयंत । स्वसारः । दश । धीरस्य । धीतयः । धनुचीः ।

हरिः । परि । अद्रवत् । जाः । सूर्यस्य । द्रोणं । ननक्षे । अत्यः । न । वाजी ॥ १ ॥

साकमुषः सह युगपत्सिंचत्यः ॥ उच्च सेचने । कृपि रूपं ॥ तादृशः स्वसारः कर्मकरणार्थमतस्ततः सुष्ठु गच्छत्योऽंगुलयो मर्जयंत । सोमं शोधयंति ॥ मृजु शीचालंकारयोः ॥ तथा दश दशसंख्याका धीतयः । अंगुलिनामैतत् । अंगुलयो धीरस्य समर्थस्य प्राज्ञस्य वा देवैर्ध्यातव्यस्य काम्यमानस्य वा सोमस्य धनुचीः प्रेरयिष्यो भवन्ति । ततो हरिर्हरितवर्णः सोमः सूर्यस्य जाः प्रादुर्भूता जाया दिशस्ताः पर्यद्रवत् । परितो

गच्छति । सूर्यतेजसा ह्याविर्भवतीति दिशं तस्य जालं । अतोऽतनशीलो वाजी नाश इव स्थितः सोमो द्रोणं कलशं ननये । व्याप्नोति । नक्षत्रिणां प्रिकर्मा ॥

सं मातृभिर्न शिशुर्वावशानो वृषा दधन्वे पुरुवारो अङ्गिः ।

मर्यो न योषामभि निष्कृतं यन्त्सं गच्छते कलशं उस्त्रियाभिः ॥२॥

सं । मातृऽभिः । न । शिशुः । वावशानः । वृषा । दधन्वे । पुरुऽवारः । अतुऽभिः ।

मर्यैः । न । योषां । अभि । निऽकृतं । यन् । सं । गच्छते । कलशैः । उस्त्रियाभिः ॥२॥

वावशानो देवान्कामयमानो वृषा कामानां वर्षकः अत एव पुरुवारो वज्रभिर्वरणीयः सोमोऽङ्गिर्मातृभूताभिर्वसतीवरीभिः सं दधन्वे । संधार्यते । तत्र दृष्टांतः । मातृभिर्न शिशुः कामयमानः पुत्रो यथा मातृभिः पयःप्रदानेन संधार्यते ॥ धविर्गत्वर्थः । कर्मणि लिटि रूपं ॥ मर्यो न मनुष्यो यथा योषां युवतिमभिगच्छति तद्वन्निकृतं संस्कृतं स्वस्थानमभि यन्नभिगच्छन् कलशे द्रोणाभिधान उस्त्रियाभिरङ्गिर्गोविकारिः क्षीरादिभिर्वा सं गच्छते ॥ गमेरकर्मकात् समो गम्यच्छोत्यात्मनेपदं ॥

उत प्र पिप्य ऊधरघ्नाया इंदुधाराभिः सचते सुमेधाः ।

मूर्धानं गावः पयसा चमूष्वभि श्रीणंति वसुभिर्न निक्तैः ॥३॥

उत । प्र । पिप्ये । ऊधः । अघ्नायाः । इंदुः । धाराभिः । सचते । सुऽमेधाः ।

मूर्धानं । गावः । पयसा । चमूषु । अभि । श्रीणंति । वसुऽभिः । न । निक्तैः ॥३॥

उतापि चाघ्नायाः । अघ्न्यति गोनाम । अहंतयाया गोरूधः पयःस्थानं सोमः प्र पिप्ये । औषध्यादिषु सोमः प्रविश्य प्रकीर्णायययति ॥ प्यायतेर्लिटि लिङाङोश्चेति पीभावः ॥ सुमेधाः शोभनप्रज्ञः सोऽयमिंदुः सोमो धाराभिः सचते । समवैति । संगच्छते । ततो गावश्चमूषु । चमंति भक्षयंत्यत्र सोममिति चम्वो यहादयः । तेषु स्थितं मूर्धानं समुच्छितमिमं सोमं पयसा श्वेतेनाभि श्रीणंति । अभित आच्छादयति । तत्र दृष्टांतः । निक्तैः प्रक्षालितैर्वसुभिर्न वस्त्रैर्यथाच्छादयति तद्वत् ॥

स नो देवेभिः पवमान रदेदो रयिमश्विनं वावशानः ।

रथिरायतामुशती पुरंधिरस्मद्यगा दावने वसूनां ॥४॥

सः । नः । देवेभिः । पवमान । रद । इंदो इति । रयिं । अश्विनं । वावशानः ।

रथिरायतां । उशती । पुरंऽधिः । अस्मद्यक् । आ । दावने । वसूनां ॥४॥

हे पवमान पूयमान सोम स तादृशस्त्वं नोऽस्मभ्यं देवेभिर्देवैः सह रद । प्रयच्छ । किं तत् उच्यते । हे इंदो पात्रेषु चरन् सोम वावशानः कामयमानः सन्नश्विनमश्ववंतं रयिं धनं प्रयच्छति । किंच रथिरायतां । रथो येषामस्तीति रथिराः ॥ मेधारथाभ्यामितोरच्प्रत्ययः ॥ तद्वदाचरतस्तानिच्छतो वा पुरुषानुशती कामयमाना पुरंधिस्त्वदीया वज्रविधा धीर्वसूनां धनानां दावने दानायास्तद्वत्तदभिमुख्यागच्छतु । यद्वा । रथिरायतामिति धनानां विशेषणं । बलवतां धनानामिति ॥ अस्मद्यक् । विष्वग्देवयोश्च टेरञ्चतावप्रत्यये । पा० ६. ३. ९२. इत्यद्यादेशः । अद्रिसधोरंतोदात्तत्वनिपातनादुदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितः ॥

नू नो रयिमुप मास्व नृवंतं पुनानो वाताप्यं विश्वश्रद्धं ।

प्र वैदितुरिंदो तार्यायुः प्रातर्मसू धियावसुर्जगम्यात् ॥५॥

नु । नः । रयिं । उप । मास्व । नृऽवन्तं । पुनानः । वातायं । विश्वऽचंद्रं ।

प्र । वंदितुः । इंदो इति । तारि । आयुः । प्रातः । मक्षु । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥ ५ ॥

हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्मभ्यं नू बिप्रं नृवंतं मनुष्यैर्युक्तं ॥ इंदोऽसं मनुषो वलं ॥ तादृशं रयिं धनमुप मास्व । उपनिर्मिमीष्व । उपकुर्वित्यर्थः । किंच विश्वचंद्रं सर्वेषामाल्लादकं वातायं । उदकनामित् । उदकं च कुरु । तथा हे इंदो सोम वंदितुस्तव स्तोत्रायुर्जीवनं प्र तारि । त्वया वर्धितमसु । सोऽयं सोमो धियावसुर्वृद्धा कर्मणा वा प्राप्तधनः प्रातःकाले वा सवने वा मनु शीघ्रमस्मदीयं यज्ञं प्रति जगम्यात् । आगच्छेत् ॥ गमेर्लिङि बज्जलं कंदसीति शपः सुः ॥ ३ ॥

अधि यदिति पंचर्चं नवमं सूक्तं । आगिरसस्य कण्वस्यार्थं । तथानुक्रम्यते । अधि यत्कस्य इति । पूर्ववच्छंदोदेवते ॥ गतो विनियोगः ॥

अधि यदस्मिन्वाजिनीव शुभः स्पर्धते धियः सूर्ये न विशः ।

अपो वृणानः पवते कवीयन्त्रजं न पशुवर्धनाय मन्म ॥ १ ॥

अधि । यत् । अस्मिन् । वाजिनिऽइव । शुभः । स्पर्धते । धियः । सूर्ये । न । विशः ।

अपः । वृणानः । पवते । कविऽयन् । व्रजं । न । पशुऽवर्धनाय । मन्म ॥ १ ॥

यद्यदास्मिन्सोमे वाजिनीव शुभोऽश्वे यथा वस्त्रप्रभृत्षण्कारा भवन्ति । यदा वास्मिन्सोमे सूर्ये न यथा सूर्ये विशो रश्मय उद्दिता भवन्ति । तदा धियोऽगुलयोऽधि स्पर्धते । अहं पुरसाच्छोधयाम्यहं पुरः शोधया-मीत्यहमहमिकयोपतिष्ठति । ततोऽयं सोमोऽपो वसतीवरीवृणान आच्छादयन् पवते । पात्रेषु क्षरति । कलशानधिगच्छति । कीदृशः । कवीयन् कविरिवाचरन् । यद्वा । कवयः स्तोतारः । तानिच्छन् । तत्र दृष्टान्तः । व्रजं न मन्म मननीयं गवां गोष्ठं पशुवर्धनाय पशूनां वर्धनाय गोपालः परिगच्छति । तथा देवानां प्रीणनाय पात्राणि प्रति पवत इति ॥

द्विता ब्रूष्वन्नमृतस्य धाम स्वर्विदे भुवनानि प्रथंत ।

धियः पिन्वानाः स्वसरे न गावं ऋतायंतीरभि वावश्च इंदुं ॥ २ ॥

द्विता । विऽऊर्षन् । अमृतस्य । धाम । स्वऽविदे । भुवनानि । प्रथंत ।

धियः । पिन्वानाः । स्वसरे । न । गावं । ऋतऽयंतीः । अभि । वावश्चे । इंदुं ॥ २ ॥

अमृतस्योदकस्य धाम धारकं स्थानमंतरिचं सोमो द्विता द्विधा ब्रूष्वन्नभयतः स्वतेजसाच्छादयन् मध्येन गच्छति । ततः स्वर्विदे सर्वज्ञाय तस्मै सोमाय भुवनानि प्रथंत । विस्तीर्णानि भवन्ति । तस्य रश्मिनां संचरणार्थं प्रथंत इत्यर्थः । अथ पिन्वानाः प्रीणयिष्यो धियः सुतिलक्षणवाच ऋतायंतीर्यज्ञमिच्छन्त्यः सत्यस्मिममिंदुं सोममभिलक्ष्य स्वसरे यागाहनि वावश्चे । शब्दायंते । यद्वा । सोमं कामयंते । तत्र दृष्टान्तः । गावो न यथा पिन्वमानाः पयः क्षरन्त्यो गावः स्वसरे । सुष्ठुस्वते प्रथंते गावोऽनेति स्वसरो गोष्ठं । तस्मिन्नच्छाभिलक्ष्य शब्दं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

परि यत्कविः काव्या भरते शूरो न रथो भुवनानि विश्वा ।

देवेषु यशो मर्तीय भूषन्दक्षाय रायः पुरुभूषु नव्यः ॥ ३ ॥

परि । यत् । कविः । काव्या । भरते । शूरः । न । रथः । भुवनानि । विश्वा ।

देवेषु । यशः । मर्तीय । भूषन् । दक्षाय । रायः । पुरुऽभूषु । नव्यः ॥ ३ ॥

कविः क्रांतप्रज्ञः सोमः काव्या काव्यानि कवेः कर्माणि स्तोत्राणि यद्यदा परि भरते परितो विभर्ति । परिगच्छतीति यावत् । कथमिव । शूरो न यथा शूरः शत्रूणां बाधको रथसदीयो विद्या भुवनानि संयामिकाणि भूतानि परिधाति तद्वत् । तदानो देवेषु स्थितं यशो व्यापकं धनं मर्ताय मनुष्याय स्तोत्रे भूषणं ॥ भवतेरंभविष्यत्सनि रूपं ॥ भावयितुमिच्छन् सोमो राय आत्मना दत्तस्य धनस्य दद्याय वृद्धार्थं पुरुभृषु बह्वेषु यज्ञभवनेषु नव्यः स्तोतव्यो भवति ॥ शु सुतो । अचो यत् ॥

श्रिये जातः श्रिय आ निरियाय श्रियं वयो जरितृभ्यो दधाति ।

श्रियं वसाना अमृतत्वमायुर्भवन्ति सत्या समिथा मितद्रौ ॥४॥

श्रिये । जातः । श्रिये । आ । निः । इयाय । श्रियं । वयः । जरितृभ्यः । दधाति ।

श्रियं । वसानाः । अमृतत्वं । आयन् । भवन्ति । सत्या । संऽइथा । मितद्रौ ॥४॥

स सोमः श्रिये जातः संपदर्थं प्रादुर्भूतो भवति । तदेवाह । श्रिये अर्थमेवा निरियाय । अंशुभ्य आभिमुख्येन निर्गच्छति । निर्गतश्च स सोमो जरितृभ्यः स्तोत्रभ्यः श्रियं वयोऽन्नं जीवनं वा दधाति । विदधाति । प्रयच्छति । तेन दत्तां श्रियं वसाना आच्छादयन्तः स्तोतारोऽमृतत्वं देवत्वमरणं वायन् । प्राप्नुवन् । तस्मिन्मित्रद्रौ मितगमने सोमे समिथा । युद्धनामैतत् सम्यक् प्राप्यतेऽचेति ॥ समोणः । उ० २. ११. । इत्येतेः सम्पूर्वस्य थकप्रत्ययः ॥ तानि युद्धानि सत्या सत्यानि यथार्थानि भवन्ति न तु वितथानि । तेन सोमेन पराजितानि भवन्तीत्यर्थः ॥

इषमूर्जमभ्यर्षाश्वं गामुरु ज्योतिः कृणुहि मत्सि देवान् ।

विश्वानि हि सुषहा तानि तुभ्यं पवमान बाधसे सोम शत्रून् ॥५॥

इषं । जजं । अभि । अर्षे । अश्वं । गां । उरु । ज्योतिः । कृणुहि । मत्सि । देवान् ।

विश्वानि । हि । सुऽसहा । तानि । तुभ्यं । पवमान । बाधसे । सोम । शत्रून् ॥५॥

हे सोम इषममूर्जमन्नरसं चास्त्रभ्यमभ्यर्षे । अभिगमय । किंचाश्वं वाहनं गां पयःप्रदानेन यज्ञस्य साधनभूतां गां च । तथोरु महज्ज्योतिः सूर्याख्यं कृणुहि । जगदालोकनार्थं कुरु । किंच देवानिद्रादीन् मत्सि । सोमेन तर्पय ॥ मदर्लेष्टि बज्रं कंदसीति विकरणस्य लुक् । वाक्यभेदादणिघातः ॥ अपि च हे सोम तुभ्यं विश्वानि सर्वाणि रक्षांसि सुषहा सुसहान्यनायासेनैवाभिभवितुं शक्यानि भवन्ति । हिरवधारणे । अत एव हे पवमान पूयमान हे सोम सर्वाश्चक्रुर्बाधसे । जहि ॥ ॥४॥

कनिक्रंतीति पंचर्चं दशमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रस्थण्वस्यार्थं । तथानुक्रम्यते । कनिक्रंति प्रस्थण्व इति । पूर्ववच्छंदोदेवते ॥ गतो विनियोगः ॥

कनिक्रंति हरिरा सृज्यमानः सीदन्वनस्य जठरे पुनानः ।

नृभिर्यतः कृणुते निर्णिजं गा अतो मतीर्जनयत स्वधाभिः ॥१॥

कनिक्रंति । हरिः । आ । सृज्यमानः । सीदन् । वनस्य । जठरे । पुनानः ।

नृऽभिः । यतः । कृणुते । निऽनिजं । गाः । अतः । मतीः । जनयत । स्वधाभिः ॥१॥

सृज्यमान आ समंताद्विस्तृतमानोऽभिषूयमाणो हरिर्हरितवर्णः सोमः कनिक्रंति । पुनःपुनः शब्दायते ॥ क्रंदतेर्यङ्लुकि तिपीडभावे दाधर्ति दधर्तौत्यादिना निपातनादभ्यासस्य निगागमः । अभ्यस्तस्वरः ॥ तथा पुनानः पूयमानो वनस्य वननीयस्य द्रोणकलशस्य जठरे सीदन्नुपविशश्शब्दायते । किंच नृभिः कर्मनेतृभिर्ह-

त्वग्भिर्भृतः संयतः सोमो गा गोविकारान् शीरादीन्वाच्छादयन्निर्णिजमात्मनो रूपं कृणुते । ग्रहादिषु करोति । अतोऽस्मै सोमाय मतीर्मननोयाः स्तुतोः स्वधाभिर्हविर्भिः सह जनयत । स्तोतारोऽजनयन् ॥ अस्यांतादेशाभावश्चादसः ॥ यद्वा । हे स्तोतारः अस्मै सोमाय स्तुतीर्जनयत । उत्पादयत । कुरुतेति यावत् ॥

हरिः सृजानः पथ्यामृतस्येयंति वाचमरितेव नावं ।

देवो देवानां गुह्यानि नामाविष्कृणोति बर्हिषि प्रवाचे ॥२॥

हरिः । सृजानः । पथ्या । अमृतस्य । इयंति । वाचं । अरिताऽइव । नावं ।

देवः । देवानां । गुह्यानि । नाम । आविः । कृणोति । बर्हिषि । प्रऽवाचे ॥२॥

सृजानः सृज्यमानो हरिर्हरितवर्णः सोम अतस्य सत्यभूतस्य पथ्यां पथि भवां वाचं दैवीमियति । प्रेरयति । तत्र दृष्टांतः । अरितेव जनांस्तीरं प्रापयन्नाविको नावं यथा प्रेरयति तद्वत् ॥ अ गती जीहो-
त्यादिकः । अर्तिपिपत्योरित्यभ्यासस्थेत्वं ॥ ततो देवो दीप्यमानः सोमो देवानामिन्द्रादीनां गुह्यान्तर्हितानि
नाम नामानि शरीराणि प्रवाचे प्रकर्षेण वाचयित्वा सोमे बर्हिषि यज्ञ आविष्कृणोति । स्तोतुमाविष्करोति ॥

अपामिवेदूर्मयस्तर्तुराणाः प्र मनीषा ईरते सोममच्छ ।

नमस्यंतीरुप च यंति सं चा च विशंत्युशतीरुशंतं ॥३॥

अपांऽइव । इत् । ऊर्मयः । तर्तुराणाः । प्र । मनीषाः । ईरते । सोमं । अच्छ ।

नमस्यंतीः । उप । च । यंति । सं । च । आ । च । विशंति । उशतीः । उशंतं ॥३॥

अपामिव यथोदकानामूर्मयस्त्वरंते । इदिति पूरणः । तद्वत्तर्तुराणाः कर्मणि देवान्स्तोतुं त्वरमाणाः ॥
तुर त्वरणे जीहोत्यादिकः । यङ्लुगंतस्य शानचि रूपं । अभ्यासस्यावर्णश्च रेफादेशश्चादसः । अभ्यस्तस्वरः ॥
तादृशा अस्त्वितो मनीषा मनस ईश्वरीः स्तुतोः सोममच्छ सोमं प्रति प्रेरते । प्रेरयति । नमस्यंतीर्नमस्यंत्यः
सोमं पूजयंत्यः सत्यस्तमुप यंति चोपगच्छंति तमेव सं यंति च ॥ चवाद्योगे प्रथमेति न निघातः ॥ तत उशतीः
कामयमानाः स्तुतय उशंतं कामयमानं सोममा विशंति च ॥

तं मर्मृजानं महिषं न सानावंशुं दुहंत्युक्ष्णं गिरिष्ठां ।

तं वावशानं मतयः सचंते चितो बिभर्ति वरुणं समुद्रे ॥४॥

तं । मर्मृजानं । महिषं । न । सानौ । अंशुं । दुहंति । उक्ष्णं । गिरिऽस्यां ।

तं । वावशानं । मतयः । सचंते । चितः । बिभर्ति । वरुणं । समुद्रे ॥४॥

मर्मृजानं यष्टृभिः परिचर्यमाणं महिषं न महिषाख्यं मृगमिव सानी समुच्छिते देशे वर्तमानमुक्ष्णं
कामानां सेतारं गिरिष्ठामभिषवार्थं यावसु निष्ठितं तं तादृशं प्रसिद्धमंशुं सोमं दुहति । अस्त्वितो दुहति ।
यावाणो वत्सा अस्त्वितो दुहति । तै० सं० ६. २. ११. ४. इति तैत्तिरीयब्राह्मणं । तं तादृशं वावशानं कामयमानं
सोमं मतयो मंतव्याः स्तुतयः सचंते । समवयंति । सेवंत इति यावत् । ततस्त्रितस्त्रिषु स्थानेषु वर्तमान इन्द्रो
वरुणं शत्रूणां निवारकमेतं सोमं समुद्रेऽंतरिक्षे बिभर्ति । शत्रुवधार्थं धारयति । यद्वा । चितस्त्रिषु स्थानेषु
द्रोणाधवनीयपूतमुदाख्येषु कलशेषु ततो विततः सोमः शत्रूणां निवारकमिन्द्रं बुलोकं बिभर्ति । पोषयति ॥

इष्यन्वाचमुपवृक्तेव होतुः पुनान ईदो वि ष्या मनीषां ।

इंद्रश्च यत्क्षयंश्च सौभगाय सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥५॥

इयन् । वाचं । उपवक्ताऽइव । होतुः । पुनानः । इंदो इति । वि । स्य । मनीषां ।
इंद्रः । च । यत् । स्यथः । सौभगाय । सुवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ ५ ॥

हे इंदो सोम वाचं स्तुतिमिष्यन् प्रेरयन् होतुर्पवक्तेव यथाध्वर्युः प्रतिगरं कुर्वन् प्रोत्साहयति तद्वत्सोतृणां
शंसनाय प्रोत्साहं कुर्वन् पुनानः पूयमानस्त्वं मनीषां बुद्धिं वि ष्य । विमुंच । किंतु बुद्धिं धनप्रदानाभिमुखीं
कुरु । किंच यवदेन्द्रस्य त्वं सह यज्ञे स्यथः निवसथः तदा सोतारो वयं सौभगाय सौभाग्याय स्याम । किंच
सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतस्य धनस्य पतयः स्वामिनः स्याम । भवेम ॥ ५ ॥

प्र सेनानीरिति चतुर्विंशत्युच्यतेकादशं सूक्तं दिवोदासपुत्रस्य प्रतर्दनाख्यस्य राजर्षेरिदं वैष्टुभं पवमान-
सोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । प्र सेनानीसतुर्विंशतिर्दिवोदासिः प्रतर्दन इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

प्र सेनानीः शूरो अग्रे रथानां गव्यन्नेति हर्षते अस्य सेना ।

भद्रान्कृण्वन्निद्रहवान्त्सखिभ्य आ सोमो वक्ता रभसानि दत्ते ॥ १ ॥

प्र । सेनाऽनीः । शूरः । अग्रे । रथानां । गव्यन् । एति । हर्षते । अस्य । सेना ।

भद्रान् । कृण्वन् । इन्द्रहवान् । सखिभ्यः । आ । सोमः । वक्ता । रभसानि । दत्ते ॥ १ ॥

सेनानीः सेनानामय उपनेता शूरः शत्रूणां बाधकः सोमो गव्यञ्छत्रूणां गा इच्छन् । यद्वा । यजमानानां
पश्वादिकमिच्छन् । रथानामग्रे रथानां पुरतः प्रैति । प्रकर्षेण संयामं गच्छति । अस्य सोमस्य सेना च हर्षते ।
इष्यति ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥ किंच सखिभ्यः समानख्यानेभ्यो यजमानेभ्य इन्द्रहवांसीः छतानीन्द्रस्याङ्गानानि
भद्रान्कृण्वन्निद्रहवानि यथार्थानि कृण्वन् कुर्वन् । आहूतो हीन्द्रः सोमं पीत्वा कामान्प्रयच्छतीति रभसानिन्द्रस्य
वशेनागमने निमित्तानि वक्तायाच्छादकानि पयःप्रभृतौन्याश्रयणान्या दत्ते । आगृह्णाति ॥

समस्य हरिं हरयो मृजंत्यश्वह्यैरनिशितं नमोभिः ।

आ तिष्ठति रथमिन्द्रस्य सखा विद्वाँ एना सुमतिं यात्यच्छ ॥ २ ॥

सं । अस्य । हरिं । हरयः । मृजंति । अश्वऽश्वैः । अनिऽशितं । नमःऽभिः ।

आ । तिष्ठति । रथं । इन्द्रस्य । सखा । विद्वान् । एन । सुऽमतिं । याति । अच्छ ॥ २ ॥

हरयः हरंत्यभिषुण्वन्ति सोममित्युत्विजोऽंगुलयो वा हरिं हरितवर्णमस्य सोमस्य कारणमंशुं सं मृजंति ।
सम्यगभिषुण्वन्ति । ततः सोमो नमोभिर्नामयितुमिच्छतिहृद्यैर्वीप्तिरप्यनिशितमसंस्कृतमयुक्तमननुगतं रथं रमण-
साधनमात्मीयं दशार्पवचमा तिष्ठति । आसीदति । अनंतरमिन्द्रस्य सखा सखिभृतो विद्वान् प्राज्ञः सोम
एनैतेन रथेन पवित्रेण सुमतिं शोभनस्तुतिकं सोतारमच्छ याति । अभिगच्छति । तस्मिन्काले तेन क्रियमाणां
स्तुतिमभिगच्छतीत्यर्थः ॥

स नो देव देवताते पवस्व महे सोम प्सरस इन्द्रपानः ।

कृण्वन्पो वर्षयन्धामुतेमामुरोरा नो वरिवस्या पुनानः ॥ ३ ॥

सः । नः । देव । देवऽताते । पवस्व । महे । सोम । प्सरसे । इन्द्रऽपानः ।

कृण्वन् । अपः । वर्षयन् । द्यां । उत । इमां । उरोः । आ । नः । वरिवस्य । पुनानः ॥ ३ ॥

हे देव द्योतमान हे सोम स तादृश इन्द्रपान इन्द्रेण पातयस्त्वं नोऽस्माकं स्वभूते देवताते देवैस्ते वितते
यज्ञे महे महते प्सरसे भक्षणाद्येन्द्रस्य पानाय पवस्व । यहादिषु चर । किंचाप उदकानि कृण्वन् कुर्वन् उतापि

च क्षामिमां क्षावापृचिन्वी वर्धयन् । भूमिं पर्जन्यरूपेण तर्पयति बुलोकमग्निरूपेणेति । भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति दिवं जिन्वन्त्यग्नयः । ऋ० १. १६४. ५१. इति श्रवणात् । उरोर्विस्तीर्णादंतरिक्षादागच्छस्त्वं पुनानः पूयमानः समोऽस्मान्परिवस्य । धनादिप्रदानेन परिचरेति ॥

अजीतयेऽहंतये पवस्व स्वस्तये सर्वतातये बृहते ।

तदुशंति विश्वे इमे सखायस्तदहं वशिम पवमान सोम ॥४॥

अजीतये । अहंतये । पवस्व । स्वस्तये । सर्वऽतातये । बृहते ।

तत् । उशंति । विश्वे । इमे । सखायः । तत् । अहं । वशिम । पवमान । सोम ॥४॥

हे सोम अजीतये यथा वयं शत्रुभिरजिता भवेम तथा तेषामजयाय अहंतये यथा तिरहताः क्षाम तस्य च अत एव स्वस्तयेऽविनाशाय किंच बृहते सर्वतातये सर्वैरिन्द्रादिभिर्देवैः स्तूयमानाय यज्ञाय एतदर्थं पवस्व । अस्मदभिमुखमागच्छ । पविर्गतिकर्मा । विश्वे सर्व इमे मदीयाः सखायः स्तोतारस्तत्त्वदीयं रक्षणमुशंति । कामयते । हे पवमान सोम तद्रक्षणमहमपि वशिम । कामये ॥

सोमः पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः ।

जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेन्द्रस्य जनितोत विष्णोः ॥५॥

सोमः । पवते । जनिता । मतीनां । जनिता । दिवः । जनिता । पृथिव्याः ।

जनिता । अग्नेः । जनिता । सूर्यस्य । जनिता । इन्द्रस्य । जनिता । उत । विष्णोः ॥५॥

सोमोऽभिषूयमाणः पवते । पात्रेषु चरति । कोदृशः । मतीनां बुद्धीनां यद्वा मननीयानां स्तुतीनां जनिता जनयिता ॥ जनिता मंत्रे । पा० ६. ४. ५३. इति निपातनास्मिन्लोपः ॥ किंच दिवो बुलोकस्य जनिता प्रादुर्भावयिता तथा पृथिव्या जनयिता अग्नेर्जनयिता प्रकाशयिता सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य जनिता इन्द्रस्य जनिता पानेन मदस्य जनयिता उतापि च विष्णोर्व्यापकस्य जनिता जनयिता । एतत्सर्वं सोमेऽभिषूयमाणे भवतीति । सोमो हि देवानाप्याययतीति ॥ ६ ॥

देवसुवां हविःषु सोमस्य वनस्पतेर्ब्रह्मा देवानामिति याज्या । सूत्र्यते च । त्वं च सोम नो वशो ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनां । आ० ४. ११. इति ॥

ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणां ।

श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥६॥

ब्रह्मा । देवानां । पदऽवीः । कवीनां । ऋषिः । विप्राणां । महिषः । मृगाणां ।

श्येनः । गृध्राणां । स्वऽधितिः । वनानां । सोमः । पवित्रं । अति । एति । रेभन् ॥६॥

सोम एवरूपो भवति । देवानां स्तोत्रकारिणामृत्विजां ब्रह्मा ब्रह्मास्वर्त्विक्स्थानीयो भवति । यद्वा । देवानां स्तोतमानानामिन्द्रादीनां ब्रह्मा राजा भवति । तथा कवीनां कान्तप्रज्ञानां पदवीः । स्वर्धन्ति पदानि साधुत्वेन यो योजयति स पदवीः ॥ वी गत्यादिविलेखितस्यात्क्रिपि रूपं ॥ तथा विप्राणां मेधाविनां मध्य अग्निर्भवति । यः परोक्षं पश्यति स अग्निः अग्निर्दर्शनात् । नि० २. ११. इति । मृगाणां महिषो भवति । महिषाख्यो बलवान्राजा भवति । तथा गृध्राणां पक्षिविशेषाणां श्येनः शंसनीयः पक्षिराजो भवति । वनानां वनतिर्हिसाकर्मा । हिंसकानां छेदकानां मध्ये स्वधितिरेतन्नामकच्छेदकोऽसि । एवंप्रभावः सोमो रेभन्शब्दायमानः सन् पवित्रमूर्तासुकेन छतमत्येति । अतिगच्छति ॥

प्रावीविपद्वाच ऊर्मि न सिंधुर्गिरः सोमः पर्वमानो मनीषाः ।
 अंतः पश्यन्वृजनेमावराण्या तिष्ठति वृषभो गोषु जानन् ॥७॥
 प्र । अवीविपत् । वाचः । ऊर्मि । न । सिंधुः । गिरः । सोमः । पर्वमानः । मनीषाः ।
 अंतरिति । पश्यन् । वृजना । इमा । अवराणि । आ । तिष्ठति । वृषभः । गोषु । जानन् ॥७॥

पर्वमानः सोमो मनीषा मनस ईशिता हृदयंगमा गिरः स्तुतीः प्रावीविपत् । प्रकर्षेण वेपयति । प्रेरयति ।
 कथमिव । सिंधुः स्तदमाना नदीव वाचः शब्दस्त्रोर्मि न संचं यथा प्रेरयति तद्वत् । किंच वृषभः कामानामु-
 दकानां वा वर्षकः सोमोऽंतरं तर्हि तं वसुजातं पञ्चमवराणि दुर्वलैर्वारयितुमशक्त्वानीमा वृजनेमानि बलान्या
 तिष्ठति । आसीदति । किं कुर्वन् । गोषु जानन् गवां जानानः सन् परबलानि प्रविशति ॥

स मत्सरः पृत्सु वन्वन्वातः सहस्रेता अभि वाजंमर्ष ।
 इंद्रायेंदो पर्वमानो मनीष्यं शोर्मुर्मिमीरय गा इषयन् ॥८॥
 सः । मत्सरः । पृत्सु । वन्वन् । अवातः । सहस्रेताः । अभि । वाजं । अर्ष ।
 इंद्राय । इंद्रो इति । पर्वमानः । मनीषी । अंशोः । ऊर्मि । ईरय । गाः । इषयन् ॥८॥

मत्सरो मदकरः पृत्सु संयामेषु वन्वञ्चून् हिंसन् अत एवावातोऽन्विर्गुमशक्त्वः सहस्रेताः सहस्रोद-
 कधरोपेतः स सोमो वाजं शूचूणां बलमभ्यर्ष । अभिगच्छ । हे इंद्रो सोम पर्वमानः पूयमानो मनीषी प्राज्ञस्त्वं
 गा इषयञ्छब्दान् प्रेरयन् । यद्वा । यजमानानां यज्ञसाधनभूता गाः प्रेरयन् । इंद्रायेंद्रार्थमंशोरभिषूयमाणस्य
 सोमस्त्रोर्मि संचमीरय । प्रेरय ॥

परि प्रियः कलशे देववात इंद्राय सोमो रण्यो मदाय ।
 सहस्रधारः शतवाज इंद्रवाजी न सप्तिः समना जिगाति ॥९॥
 परि । प्रियः । कलशे । देववातः । इंद्राय । सोमः । रण्यः । मदाय ।
 सहस्रधारः । शतवाजः । इंद्रः । वाजी । न । सप्तिः । समना । जिगाति ॥९॥

प्रियः प्रीणयिता अत एव देववातो देवैरभिगतो रण्यो रमणीयः सोम इंद्रायेंद्रस्य मदाय मदार्थं
 कलशे द्रोणाभिधाने परि जिगाति । परिगच्छति । कीदृशः । सहस्रधारो बज्रविधधारोपेतः शतवाजो
 बज्रबल इंद्रुः पात्रेषु चरन् । तत्र दृष्टांतः । वाजी न यथा वाजी बलवान् सप्तिरश्वः समना । संयामनामैतत् ॥
 सम इम अवैकल्ये ॥ समंति धृष्टा भवंति योद्धारोऽचेति । तस्मिन्संग्रामे यथाश्वो जिगाति गच्छति तद्वत् ॥

स पूर्यो वसुविज्जायमानो मृजानो अप्सु दुदुहानो अद्रौ ।
 अभिशस्तिपा भुवनस्य राजा विदन्नातुं ब्रह्मणे पूयमानः ॥१०॥
 सः । पूर्यः । वसुऽवित् । जायमानः । मृजानः । अप्सु । दुदुहानः । अद्रौ ।
 अभिशस्तिऽपाः । भुवनस्य । राजा । विदत् । गातुं । ब्रह्मणे । पूयमानः ॥१०॥

पूर्यः पुराणो यद्वा पूर्वं कृतोऽभिषुतो वसुविज्जनानां संभक्तो जायमानोऽप्सु वसतीवर्यास्त्रेषूदकेषु
 मृजानो मृज्यमानोऽद्रावभिषवपावणि दुदुहानो दुह्यमानोऽभिषस्तिपाः । अभितः शस्तिर्हिंसा येषां ते

ऽभिप्रायः श्रवः । तेभ्यः परिरक्षको भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्वामी एवंविधः स तादृशः सोमो ब्रह्मणे कर्मार्थं पूज्यमानः सन् गातुं मार्गं समीचीनं विदत् । यजमानेभ्यः प्रयच्छति ॥ ७॥

महापितृयज्ञे पितरः सोमवन्त इत्यस्य द्वितीयानुवाक्या त्वया हि नः पितर इत्येषा । सूत्रितं च । पितरो ऽग्निष्वात्ता यम उदीरतामवर उत्परासस्त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे । आ० २. १९. । इति ॥

त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।

वन्वन्वातः परिधीरपोरु वीरेभिरश्वैर्मघवा भवा नः ॥ ११ ॥

त्वया । हि । नः । पितरः । सोम । पूर्वे । कर्माणि । चक्रुः । पवमान । धीराः ।

वन्वन् । अवातः । परिधीन् । अपः । ऊरु । वीरेभिः । अश्वैः । मघवा । भवा । नः ॥ ११ ॥

हे पवमान पूज्यमान सोम धीराः कर्माणि कुशलाः प्राज्ञा नोऽस्माकं पितरः पूर्वे पुरातना अंगिरसस्त्वया । हिरवधारणे । त्वया सहायेनैव कर्माणि पिष्टोमादीनि चक्रुः । कृतवन्तः । किंच वन्वन् स्रोतृन्संभजन् । यद्वा । वनतिर्हिंसार्थः । शत्रुभिंहंसन् । अवातसौरभिगतस्त्वं परिधीन् । परिधीयत एभिः सर्वमिति परिधयो राक्षसाः । तानपोरु । अपोरुर्हि । अपच्छादय । अहीति यावत् ॥ ऊर्णोर्तेर्षोर्ति च्छादसो हेर्चुक् ॥ एतादृशस्त्वं नोऽस्माकं पुत्रादियुक्तं धनं प्रयच्छेत्त्यर्थः ॥

यथापवथा मनवे वयोधा अमित्रहा वरिवोविहविष्मान् ।

एवा पवस्व द्रविणं दधानं इंद्रं सं तिष्ठ जनयायुधानि ॥ १२ ॥

यथा । अपवथाः । मनवे । वयः । धाः । अमित्रहा । वरिवः । ऽवित् । हविष्मान् ।

एव । पवस्व । द्रविणं । दधानः । इंद्रं । सं । तिष्ठ । जनय । आयुधानि ॥ १२ ॥

हे सोम यथा पुरा त्वं मनवे राक्षे वयोधा अन्नस्य धाता तथामित्रहा शत्रूणां हन्ता वरिवोविहन्नस्य संभयिता हविष्मान् पुरोडाशादियुक्तः सन्नपवथाः तस्मै धनादिकं प्रदातुं यथागच्छः एवमस्मभ्यमपि द्रविणं धनं दधानः प्रयच्छन् पवस्व । अस्मदभिमुखमागच्छ । किंचास्माभिर्दीयमानस्त्वामिंद्रं सं तिष्ठ । सम्यक् तिष्ठ । अपि चायुधानि त्वदीयानि जनय । तस्मै प्रकाशय ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥

पवस्व सोम मधुमाँ ऋतावापो वसानो अधि सानो अय्ये ।

अव द्रोणानि घृतवाँति सीद मदिंतमो मत्सर इंद्रपानः ॥ १३ ॥

पवस्व । सोम । मधुमान् । ऋतावा । अपः । वसानः । अधि । सानौ । अय्ये ।

अव । द्रोणानि । घृतवाँति । सीद । मदिन् । तमः । मत्सरः । इंद्रपानः ॥ १३ ॥

हे सोम मधुमान्मदकररसोपेत ऋतावा यज्ञवान् ॥ छंदसीवनिपावति वनिष्मत्वर्थीयः ॥ तादृशस्त्वमपो वसतीवरीरेकधनाश्च वसान आच्छादयन्नध्यधिकं सानो समुच्छितेऽय्येऽविभवे पवित्रे पवस्व । अर । ततो मदिंतमोऽतिशयेन मदकर इंद्रपान इंद्रेण पातव्यो मत्सरो मादयिता सोमो घृतबलुदक्षवतो द्रोणानि द्रोणकलशानव सीद । अवतिष्ठस्व ॥

वृष्टिं दिवः शतधारः पवस्व सहस्रसा वाजयुर्देववीतौ ।

सं सिंधुभिः कलशै वावशानः समुस्त्रियाभिः प्रतिरन् आयुः ॥ १४ ॥

वृष्टिं । दिवः । शतधरः । पवस्व । सहस्रसाः । वाजस्युः । देववीती ।
सं । सिंधुभिः । कलशे । वावशानः । सं । उस्त्रियाभिः । प्रऽतिरन् । नः । आयुः ॥ १४ ॥

हे सोम शतधरो बज्रधारोपेतस्त्वं दिवोऽतिरिचादादित्याद्वा वृष्टिं पवस्व । कुरु । यद्वा । शतधरो बज्र-
धात्मीयधारोपेतस्त्वं दिवो व्योतमानात्पवित्रादृष्टिमविच्छिन्नधारां पवस्व । पात्रेषु कुरु । कोदृशः । देववीती ।
देवानां वीतिर्हविर्भक्षणं यस्मिन् स देववीतिर्यज्ञः । तस्मिन्सहस्रसा यजमानानां सहस्रस्य धनस्य दाता
वाजयुक्तेषामग्नं कामयमानस्त्वं सिंधुभिः स्वंदमानाभिर्वसतीवरीभिः कलशे द्रोणाभिधानि संगच्छस्व । तथा
त्वं गोऽस्माकमायुर्जीवनं प्रतिरन्वर्धयन्नुस्त्रियाभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिश्च कलशे संगच्छस्व ॥

एष स्य सोमो मतिभिः पुनानोऽत्यो न वाजी तरतीदरांतीः ।
पयो न दुग्धमदितेरिषिरमुर्विव गातुः सुयमो न वोऽह्ना ॥ १५ ॥
एषः । स्यः । सोमः । मतिभिः । पुनानः । अत्यः । न । वाजी । तरति । इत् । अरांतीः ।
पयः । न । दुग्धं । अदितेः । इषिरं । उरुऽइव । गातुः । सुऽयमः । न । वोऽह्ना ॥ १५ ॥

एष एतादृशः स्य स सोमो मतिभिर्मनसाधनैः स्तोत्रैः पुनानः पूयमानो भवति । यः सोमोऽत्यो
नातनशीलो वाज्यश्च इव संग्रामेऽरातीररातीञ्चञ्चूस्तरति । इद्वधारणे । तरत्येव हिनस्त्येव ॥ यद्वृत्तयोगा-
दनिघातः ॥ किंचादितेः । गोनामेतत् । अदीनाया गोरिषिरमन्विषणीयं दुग्धं पयो न क्षीरं यथा पुतं भवति
एवं सोमः परिशुद्धः । अपि चोर्विव ॥ सुपां सुलुगिति सोर्लुक् ॥ उर्विस्तीर्णो गातुर्मार्ग इव सर्वैः समाश्रय-
णीयस्तथा वोऽह्ना वोढाश्वः सुयमः सुष्ठु नियतुं शक्नो यथा भवति तद्वदयं सोमः स्तोतुभिर्नियंतव्यो
भवति ॥ ॥ ८ ॥

स्वायुधः सोतृभिः पूयमानोऽभ्यर्षे गुह्यं चारु नाम ।
अभि वाजं सप्तिरिव श्रवस्याभि वायुमभि गा देव सोम ॥ १६ ॥
सुऽआयुधः । सोतृभिः । पूयमानः । अभि । अर्षे । गुह्यं । चारु । नाम ।
अभि । वाजं । सप्तिः । इव । श्रवस्या । अभि । वायुं । अभि । गाः । देव । सोम ॥ १६ ॥

स्वायुधः शोभनायुधोपेतः । यद्वा । यज्ञे स्फ्यकपालादीनि दशायुधानि संति । तद्वान् । सोतृभिरभिषु-
खद्भिः पूयमानस्त्वं गुह्यं गुहायां निहितं चारु कमनीयं नाम त्वदीयं रसात्मकं शरीरं स्तुतिभिः सहाभ्यर्षे ।
कलशादीन्यभिगमय । किंच सप्तिरिवाश्च इव वर्तमानस्त्वं श्रवस्या ॥ सुपां सुलुगिति सप्तम्या आज्ञादेशः ॥
अस्मादीयायामन्त्रेच्छायां वाजमन्नमस्त्रभ्यमभिगमय । अपि च हे देव स्तोतव्य हे सोम वायुं प्राणं जीवनमभि-
गमय । गाः पशून्वास्त्रभ्यमभिगमय ॥

शिष्टुं जज्ञानं हर्यतं मृजंति शुभंति वह्निं मरुतो गणेन ।
कविर्गीर्भिः कार्थेना कविः सन्सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥ १७ ॥
शिष्टुं । जज्ञानं । हर्यतं । मृजंति । शुभंति । वह्निं । मरुतः । गणेन ।
कविः । गीऽभिः । कार्थेन । कविः । सन् । सोमः । पवित्रं । अति । एति । रेभन् ॥ १७ ॥

शिष्टुमिदानीमुत्पन्नत्वाच्छिशुवत्तिष्ठतं । यद्वा । पापानि तनुकुर्वतं विनाशयतं । जज्ञानं प्रादुर्भूतं अत एव
हर्यतं ॥ हर्यं गतिकालोः । भृमृदृशीत्यादिनातच् ॥ सर्वैः काम्यमानं सोमं मृजंति । मरुतः शोधयंति । किंच
वह्निं वोढारं सोमं गणेनास्त्रीयेन सप्तसंख्याकिन गणेन शुभंति । अलंकुर्वंति । ततः कविः क्रांतप्रज्ञः सोमः

काव्येन कविकर्मणीव कविः शब्दोपेतः सत्रेभ्यश्चायमानो गीर्भिः स्तुतिभिः सह पवित्रमथेति । अतीत्य गच्छति ॥

ऋषिमना य ऋषिकृत्स्वर्षाः सहस्रणीथः पद्वीः कवीनां ।

तृतीयं धाम महिषः सिषासन्तोमो विराजमनु राजति ह्यु ॥ १८ ॥

ऋषिऽमनाः । यः । ऋषिऽकृत् । स्वऽसाः । सहस्रऽनीथः । पद्वीः । कवीनां ।

तृतीयं । धाम । महिषः । सिषासन् । सोमः । विराजं । अनु । राजति । स्तुप् ॥ १८ ॥

ऋषिमनाः सर्वदर्शनशीलमनस्कः अत एवर्षिकृत् सर्वस्य दर्शनकर्ता प्रकाशनस्य कर्ता स्वर्षाः सर्वस्य सूर्यस्य वा संभक्ता सहस्रणीथः । नीथा स्तुतिः । बह्विधस्तुतिकः कवीनां क्रांतप्रज्ञानां मध्ये पद्वीः स्वल्पतां पदानां साधुत्वेन संयोजयिता यः सोमो विद्यते स महिषो महान् पूज्यो वा सोमस्तृतीयं धाम दुर्लोकं सिषासन् संभक्तुमिच्छन् स्तुप् स्तूयमानः सन्विराजं विशेषेण राजतं दीप्यमानमिन्द्रमनु राजति । प्रकाशयति ॥

चमूषच्छ्येनः शकुनो विभृत्वा गोविन्दुर्द्रप्स आयुधानि विभ्रत् ।

अपामूर्मिं सचमानः समुद्रं तुरीयं धाम महिषो विवक्ति ॥ १९ ॥

चमूऽसत् । श्येनः । शकुनः । विऽभृत्वा । गोऽविन्दुः । द्रप्सः । आयुधानि । विभ्रत् ।

अपां । ऊर्मिं । सचमानः । समुद्रं । तुरीयं । धाम । महिषः । विवक्ति ॥ १९ ॥

चमूषत् । चमन्ति भक्षयन्त्यनेति चम्वश्चमसाः । तेषु सीदन् । यद्वा । चम्व्वावधिषवणफलके । तयोर्वर्तमानः । श्येनः शंसनीयः शकुनः शक्तः सामर्थ्यकारी विभृत्वा ॥ हरतेरातो मनत्रित्यादिना क्लानिप् ॥ पात्रेषु विहरण-शीलः गोविन्दुर्यजमानानां गवां लम्बकः ॥ विन्दुरिच्छुः । पा० ३. २. १६९. । इत्युप्रत्ययांतत्वेन निपातितः ॥ द्रप्सो द्रवणशीलः आयुधानि स्फ्यकपालादीनि बिभ्रद्धारयन् अपामुद्रकानामूर्मिं प्रेरकं समुद्रं । अन्तरिक्षना-मेतत् । अन्तरिक्षलोकं सचमानः सेवमानः महिषो महान् य एवविधः सोमः स सोमस्तुरीयं चतुर्थं धाम चांद्रमसं स्थानं विवक्ति । सेवते । सूर्यलोकस्योपरि चंद्रमसो लोको विद्यते इति यमः पृथिव्या अधिपतिः स मावत्वित्यादिभिश्चंद्रमा नक्षत्राणामधिपतिः स मावत्वित्यंतैर्मन्त्रिज्ञायते । तै० सं० ३. ४. ५. १. ॥

मर्यो न शुभ्रस्तन्वं मृजानोऽत्यो न सृत्वा सनये धनानां ।

वृषेव यूथा परि कोशमर्षेः कनिःक्रदत्तम्बोऽरा विवेश ॥ २० ॥

मर्यैः । न । शुभ्रः । तन्वं । मृजानः । अत्यः । न । सृत्वा । सनयै । धनानां ।

वृषाऽइव । यूथा । परि । कोशं । अर्षेन् । कनिःक्रदत् । चम्बोः । आ । विवेश ॥ २० ॥

शुभ्रो दीप्यमानोऽलंछतो मर्यो न मनुष्य इव तन्वमात्मीयं शरीरं मृजानो वसतीवरीभिः शोधयन् किंच धनानां सनये संभजनाय लाभायात्यो नातनशीलोऽश्व इव खत्वा सरणशीलः अपि च वृषेव वृषा यथा यूथानि प्रतिगच्छच्छब्दं करोति तद्वत् कोशमधिषवणचर्मणा क्लतं पात्रं पर्यर्षेन् प्रतिगच्छन् सोमः कनिःक्रदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन्श्वरीरधिषवणफलकयोरा विवेश । आविशति ॥ कनिःक्रदत् । क्रदेर्यङ्लुकि दाधर्ति दधर्तीत्यादिना निपातनादभ्यासस्य निगागमः । तस्य शतर्यभ्यस्तानामादिरित्यायुदात्तत्वं ॥ १९ ॥

पर्वस्वेदो पर्वमानो महोभिः कनिःक्रदत्परि वाराण्यर्षे ।

क्रीळञ्चम्बोऽरा विश पूयमानं इंद्रं ते रसां मदिरो ममत्तु ॥ २१ ॥

पवस्व । इंदो इति । पवमानः । महःऽभिः । कनिक्रदत् । परि । वाराणि । अर्ध ।
क्रीळन् । चम्बोः । आ । विश् । पूयमानः । इंद्रं । ते । रसः । मदिः । ममत्तु ॥ २१ ॥

हे इंदो सोम महोभिः पूजकैर्हविर्भिः पवमानः पूयमानस्त्वं पवस्व । चर । ततः कनिक्रदद्भृशं शब्दं
कुर्वन् वाराण्यवैषालानि पवित्राणि पर्यर्ष । परिगच्छ । किंच पूयमानस्त्वं चम्बोरधिषवणफलकयोः क्रीळन्
संक्रोडमानः सप्ता विश् । पात्राणि प्रविश । अनंतरं मदिरो मदकरस्ते त्वदीयो रस इंद्रं ममत्तु । मोदयतु ॥
मायतेर्बहुलं कंदसीति श्रुः ॥

प्रास्य धारां बृहतीरसृयन्नक्तो गोभिः कलशाँ आ विवेश ।
सामं कृण्वन्सामन्यो विपश्चित्क्रंदन्नेत्यभि सख्युर्न जामिं ॥ २२ ॥
प्र । अस्य । धाराः । बृहतीः । असृयन् । अक्तः । गोभिः । कलशान् । आ । विवेश् ।
सामं । कृण्वन् । सामन्यः । विपःऽचित् । क्रंदन् । एति । अभि । सख्युः । न । जामिं ॥ २२ ॥

अस्य सोमस्य बृहतीर्बृहत्यो महत्यो धाराः प्रास्यन् । प्रसृज्यते ॥ सृजेः कर्मार्थे लङि व्यत्ययेन श्रैरना-
देशः । बहुलं कंदसीति बहुलागमः ॥ ततः सोऽयं सोमो गोभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिरक्तः सन् कलशान्द्रोणा-
भिधानाणां विवेश । आविशति । साम सामानि कृण्वन् कुर्वन् सोमः सामन्यः सामगानकुशलः । सुष्ठु
शब्दायमान इत्यर्थः । विपश्चित् सर्वं जानानः सोमः क्रंदन् देवानाङ्गयन्नभ्येति । यहादीनि त्वरयाभिगच्छति ।
तत्र दृष्टान्तः । सख्युर्न सख्युर्जामिं जायां यथेतरो खंपटो वेगेनाभिगच्छति तद्वत् ॥

अपघ्नन्नेषि पवमान् शचून्प्रियां न जारो अभिगीत इंदुः ।
सीदन्वनेषु शकुनो न पत्वा सोमः पुनानः कलशेषु सत्ता ॥ २३ ॥
अपऽघ्नन् । एषि । पवमान् । शचून् । प्रियां । न । जारः । अभिऽगीतः । इंदुः ।
सीदन् । वनेषु । शकुनः । न । पत्वा । सोमः । पुनानः । कलशेषु । सत्ता ॥ २३ ॥

हे पवमान पूयमान सोम अभिगीतः क्षीरभिरभिष्टुत इंदुः पात्रेषु चरस्त्वं शचून्पघ्नन्पहिंसन्नेषि ।
आगच्छसि । कथमिव । जारः प्रियां न प्रियतमामसतीं स्त्रीमन्याम्बाधमानः सन्ध्याभिगच्छति तद्वत् । पत्वा
पतनशीलः शकुनो न यथा शकुनो वनेषु वृक्षेषु सीदन्भवति तद्वत् पतनशीलः । पुनानः पूयमानः सोमः
कलशेषु सत्ता सदनशीलो निषण्णो भवति ॥ सदेस्ताच्छीलिकसृन् । एकाच इतीदृप्रतिषेधः ॥

आ ते रुचः पवमानस्य सोम योषेव यंति सुदुर्घाः सुधाराः ।
हरिरानीतः पुरुवारो अप्स्वचिक्रदत्कलशे देवयूनां ॥ २४ ॥
आ । ते । रुचः । पवमानस्य । सोम । योषाऽइव । यंति । सुदुर्घाः । सुधाराः ।
हरिः । आऽनीतः । पुरुवारः । अपऽसु । अचिक्रदत् । कलशे । देवऽयूनां ॥ २४ ॥

हे सोम पवमानस्य पूयमानस्य ते तव स्वभूता योषेव स्त्री यथा पुत्राणां पयो दोग्धि तद्वज्रमानानां
धनादिकस्य सुष्ठु दोग्ध्यः सुधाराः शोभनधारीपेता रचो दीप्तय आ यंति । पात्रादीन्यागच्छति । किंच
हरिर्हरितवर्ण आनीत अप्स्वचिक्रदत्कलशे देवयूनां देवानिच्छतां
यजमानानां स्वभूते कलशे द्रोणाख्ये चाचिक्रदत् । पुनःपुनः क्रंदते । शब्दायते ॥ ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥

षष्ठेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्रास्य प्रेषित्यष्टापंचाशद्वचं प्रथमं सूक्तं चैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं । तत्रास्य

तृचस्य मैत्रावरुणो वसिष्ठ ऋषिः । द्वितीयस्येन्द्रप्रमतिर्नाम । तृतीयस्य वृषगणः । चतुर्थस्य मन्युः । पंचमस्योप-
मन्युः । षष्ठस्य व्याघ्रपातः । सप्तमस्य शक्तिः । अष्टमस्य कर्णश्रुतः । नवमस्य मृळीकः । दशमस्य वसुकः । एते सर्वे
वसिष्ठगोत्राः । एवं त्रिंशद्बृचो गताः । अथ चतुर्दशानामृचां शक्तिपुत्रः पराशर ऋषिः । शिष्टानामांगिरसः
कुत्सः । तथानुक्रम्यते । अस्य प्रेषाष्टापंचाशदाद्यं तृचं वसिष्ठोऽपश्यदुत्तरान्नव पृथग्वसिष्ठा इन्द्रप्रमतिर्वृषगणो
मन्युश्चपमन्युर्ग्राघपाच्छक्तिः कर्णश्रुमृळीको वसुक इति चतुर्दश पराशरोऽत्याः कुत्स इति ॥ गतो विनियोगः ॥

अस्य प्रेषा हेमनां पूयमानो देवो देवेभिः समपृक्त रसं ।

सुतः पवित्रं पर्येति रेभन्मितेव सद्यं पशुमांति होता ॥ १ ॥

अस्य । प्रेषा । हेमना । पूयमानः । देवः । देवेभिः । सं । अपृक्त । रसं ।

सुतः । पवित्रं । परि । एति । रेभन् । मिताऽइव । सद्यं । पशुऽमंति । होता ॥ १ ॥

अस्य सोमस्य प्रेषा ॥ प्रेषतिर्गत्यर्थः । क्तिपि रूपं । सावेकाच इति विभक्तिरुदात्तत्वं ॥ प्रेषा प्रेरकेण हेमना
हिरण्येन पूयमानः । हिरण्यपाणिारभिषुणोतीति हिरण्यसंबंधः । तादृशो देवो दीप्यमानांशू रसमात्मीयं
देवेभिर्देवैः सह समपृक्त । संपर्वयति । संयोजयति ॥ पृची संपर्के ॥ ततः सुतोऽभिषुतः सोमो रेभञ्छब्दाय-
मानः सन् पवित्रमूर्णानुक्तेन निर्मितं पर्येति । परिगच्छति । कथमिव । होता देवानामाह्नातर्ल्विष्णितेव
निर्मितान् पशुमंति बद्धपशून् सद्यं सदनानि यज्ञगृहान्यथा पर्येति तद्वत् ॥

भद्रा वस्त्रा समन्याऽ वसानो महान्कविर्निवचनानि शंसन् ।

आ वच्यस्व चम्बोः पूयमानो विचक्षणो जागृविर्देववीतौ ॥ २ ॥

भद्रा । वस्त्रा । समन्या । वसानः । महान् । कविः । निऽवचनानि । शंसन् ।

आ । वच्यस्व । चम्बोः । पूयमानः । विऽवचक्षणः । जागृविः । देवऽवीतौ ॥ २ ॥

भद्रा भद्राणि कल्याणानि समन्या । समनमिति संग्रामनाम ॥ तत्र साधुरिति यत् ॥ संग्रामयोग्यानि
वस्त्रा वस्त्राण्याच्छादकानि तेजांसि वसान आच्छादयन् महान्कविः क्रांतदर्शी अत एव निवचनानि नितरां
वक्तव्यान्वृत्तिकृतानि स्तोत्राणि शंसन् विचक्षणो विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा जागृविर्जागरणशीलः सोमस्त्वं देववीतौ ।
देवानां वीतिर्भक्षणं यस्मिन् स देववीतिर्यज्ञः । तस्मिंश्चम्बोरधिषवणफलकयोरा वच्यस्व । पात्राण्या विश ॥
वचिर्गत्यर्थः । व्यत्ययेन श्यन् ॥ पूयमानः सन् ॥

समु प्रियो मृज्यते सानो अय्ये यशस्त्रो यशसां क्षैतो अस्मे ।

अभि स्वरं धन्वा पूयमानो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

सं । ऊं इति । प्रियः । मृज्यते । सानौ । अय्ये । यशऽत्रः । यशसां । क्षैतः । अस्मे इति ।

अभि । स्वरं । धन्वं । पूयमानः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

यशसां यशस्विनां मध्ये यशस्त्रोऽतिशयेन यशस्वी क्षैतः क्षितौ भवः प्रियः प्रीणयिता सोमः सानौ
समुच्छ्रितेऽय्येऽविमये पवित्रेऽस्त्रे अस्त्रदर्थं सं मृज्यते । अस्त्रिभिः परिपूर्यते । उ अश्वधारणे । पूयमानस्त्वं
धन्वांतरिक्षेऽभि स्वर । अभितः शब्दय । यूयं ॥ पुजायां बद्धवचनं ॥ हे सोम त्वं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्या-
णतमैः पालयैः सदा सर्वदा पात । रक्षत । पालयत ॥

प्र गायताभ्यर्चाम देवान्सोमं हिनोत महते धनाय ।

स्वादुः पवाते अति वारमव्यमा सीदाति कलशं देवयुनः ॥४॥

प्र । गायत । अभि । अर्चाम । देवान् । सोमं । हिनोत । महते । धनाय ।

स्वादुः । पवाते । अति । वारं । अव्यं । आ । सीदाति । कलशं । देवयुः । नः ॥४॥

हे स्तोतारः प्र गायत । सोमं प्रकर्षेणाभिपुत । तथा देवानभ्यर्चाम । अभ्यर्चत ॥ पुरुषव्यत्ययः ॥ यद्वा । वयं देवानभिपुमः यूयं सोमं सुतेति । किंच महते महत्प्रभूतं धनाय धनं प्राप्तुं सोमं हिनोत । अभिषवार्थं प्रेरयत ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिन् इति धनशब्दस्य चतुर्थी ॥ ततः स्वादुः स्वादुकरः सोमोऽव्यम-विभवं वारं वालं पवित्रमति पवाते । अतीत्य पवते । किंच देवयुर्देवान्कामयमानो नोऽस्यदीयः सोमः कलशं पात्रमा सीदाति । आसीदति । प्रविशति ॥ उभयत्र लेख्यडागमः ॥

इदुर्देवानामुप सख्यमायन्तसहस्रधारः पवते मदाय ।

नृभिः स्तवानो अनु धाम पूर्वमगन्निद्रं महते सौभगाय ॥५॥

इदुः । देवानां । उप । सख्यं । आऽयन् । सहस्रधारः । पवते । मदाय ।

नृभिः । स्तवानः । अनु । धाम । पूर्वं । अगन् । इद्रं । महते । सौभगाय ॥५॥

देवानामिन्द्रादीनां सख्यं सखिभावमुपायन्नुपगच्छन् सहस्रधारो वज्रविधधार इदुः सोमो मदाय देवानां मदार्थं पवते । कलशादिषु चरति । नृभिः कर्मनेतृभिः स्तवानः स्तूयमानः सोमः पूर्वं पुरातनं धाम बुलोकमनुगच्छति । तदेवाह । महते प्रभूताय सौभगाय सौभाग्ययिन्द्रमगन् । गच्छति । सोम इद्रेण पीते सति यजमानानां महत्सौभाग्यं भवति खलु ॥ अगन् । गमिर्बुद्धिं मन्त्रे घसेति क्लृप्तं । सो नो धातोरिति नत्वं ॥ ॥११॥

स्तोत्रे राये हरिरर्षा पुनान इद्रं मदो गच्छतु ते भराय ।

देवैर्याहि सरथं राधो अच्छा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

स्तोत्रे । राये । हरिः । अर्ष । पुनानः । इद्रं । मदः । गच्छतु । ते । भराय ।

देवैः । याहि । सरथं । राधः । अच्छ । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

हे सोम हरिर्हरितवर्णः पुनानः पूयमानस्त्वं स्तोत्रेऽस्माभिः क्रियमाणे सति राये धनार्थमर्ष । आगच्छ । ततस्ते त्वदीयो मदो मदकरो रसो भराय ॥ भृ भर्त्सने ॥ भर्त्सयन्ति शत्रून् च योद्धार इति भरः संग्रामः । तदर्थमिन्द्रं गच्छतु । किंच सरथं देवैः समानं रथमास्थाय राधोऽच्छास्माकं धनार्थं याहि । आगच्छ । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सदा पात । त्वं रथ ॥

प्र काव्यमुशनेव ब्रुवाणो देवो देवानां जनिमा विवक्ति ।

महिष्रतः शुचिबन्धुः पावकः पदा वराहो अभ्येति रेभन् ॥७॥

प्र । काव्यं । उशनाऽइव । ब्रुवाणः । देवः । देवानां । जनिम । विवक्ति ।

महिष्रतः । शुचिबन्धुः । पावकः । पदा । वराहः । अभि । एति । रेभन् ॥७॥

उशनेवैतन्नामक ऋषिरिव काव्यं कविकर्म स्तोत्रं ब्रुवाण उच्चारयन् देवः स्तोतायमृषिर्वृषगणो नाम

देवानामिन्द्रादीनां जनिम जन्मानि प्र विवक्ति । प्रकीर्षणं ब्रवीति ॥ वच परिभाषणे । व्यत्ययेन विकरणास्य स्युः । बज्रं कंदसीत्यभ्यासस्येत्वं ॥ महिमतः प्रभूतकर्मा शुचिबंधुः । बध्नाति शत्रूनि तं बंधूनि तेजांसि बलानि वा । दीप्तिजेजस्कः पावकः पापानां शोधको वराहः । वरं च तदहस्य वराहः ॥ राजाहः सखिभ्यष्टजिति टच्स-
मासांतः ॥ तस्मिन्नहस्यभिषूयमाणत्वेन तद्वान् ॥ अर्शआदित्वान्मत्वर्थोऽच् ॥ तादृशः सोमो रेभञ्जब्दं कुर्वन्पदा पदानि स्थानानि पात्राण्यभ्येति । अभिगच्छति । यद्वा । यथा कश्चन वराहः पदा पादेन भूमिं विक्रममाणः शब्दं करोति तद्वत् ॥

प्र हंसासंस्तृपलं मन्युमच्छामादस्तं वृषगणा अयासुः ।

आंगूथं पवमानं सखायो दुर्मर्षं साकं प्र वदंति वाणं ॥ ८ ॥

प्र । हंसासः । तृपलं । मन्युं । अच्छं । अमात् । अस्तं । वृषं गणाः । अयासुः ।

आंगूथं । पवमानं । सखायः । दुःमर्षं । साकं । प्र । वदंति । वाणं ॥ ८ ॥

हंसासः शत्रुभिर्हन्यमाना हंसा इव चरन्तो वा वृषगणा एतन्नामका ऋषयोऽमाच्छूणां बलात्तासिताः संतस्तृपलं । तृपलशब्दः क्षिप्रवाची । तदुक्तं यास्केन । तृपलप्रभर्मा क्षिप्रप्रहारीति । नि० ५. १२ । क्षिप्रप्रहारिणं मन्युं शत्रून्भिमन्यमानं सोममच्छामित्वासां यज्ञगृहं प्रायासुः । प्रायासिषुः । प्रगच्छंति । ततः सखायः सुत्यस्रोतृत्वलक्षणेन संबंधेन सखिभूताः स्तोतार आंगूथं सर्वैरभिगंतव्यं । यद्वा ॥ घोषशब्दस्य पृषोदरादि-
त्वाद्गू इत्यादेशः । आङ् अनुनासिकच्छांदसः ॥ स्तोत्राहं दुर्मर्षं शत्रुभिर्दुर्धरं दुःसहं एवंविधं सोमं पवमानमु-
द्दिश्य वाणं वायविशेषं साकं सहेव प्र वदंति । प्रवादयति । तदुपलक्षितं गानं कुर्वतीत्यर्थः ॥

स रंहते उरुगायस्य जूतिं वृथा क्रीळंतं मिमते न गावः ।

परीणसं कृणुते तिग्मशृंगो दिवा हरिर्ददृशे नक्तमृजः ॥ ९ ॥

सः । रंहते । उरुगायस्य । जूतिं । वृथा । क्रीळंतं । मिमते । न । गावः ।

परीणसं । कृणुते । तिग्मशृंगः । दिवा । हरिः । ददृशे । नक्तं । मृजः ॥ ९ ॥

स सोमो रंहते । अतिशीघ्रं गच्छतीत्यर्थः । उरुगायस्य बज्रभिः सुत्यस्यात्मनो जूतिं गतिमनुसरन् । तं वृथानायासेन क्रीळंतं विहरंतं गच्छंतं सोमं गावोऽन्ये गंतारो न मिमते । न परिच्छिंदति । तमनुगंतुं न शक्नुवतीत्यर्थः । किंच तिग्मशृंगः । शृङ्गंति हिंसंति तमांसीति शृङ्गाणि तेजांसि । तीक्ष्णतेजस्कः परीणसं । बज्रनामेतत् । बज्रविधं तेजः कृणुते । करोति । अंतरिक्षे वर्तमानो यः सोमो दिवाहनि हरिर्हरितवर्णो ददृशे दृश्यते । न प्रकाशत इत्यर्थः । नक्तं रात्रौ त्वृज् अजुगामी विसृष्टः प्रकाशयुक्तो दृश्यते ॥ दृशेः कर्मणि लिटि रूपं ॥

इंदुर्वाजी पवते गोन्वोधा इंद्रे सोमः सह इन्वन्मदाय ।

हंति रक्षो बाधते पर्यरातीर्वरिवः कृण्वन्वृजनस्य राजा ॥ १० ॥

इंदुः । वाजी । पवते । गोऽन्वोधाः । इंद्रे । सोमः । सहः । इन्वन् । मदाय ।

हंति । रक्षः । बाधते । परि । अरातीः । वरिवः । कृण्वन् । वृजनस्य । राजा ॥ १० ॥

इंदुः चरणशीलो वाजी बलवान् गोन्वोधा गमनशीलनीचीनायरससंघात इंद्रे सहो बलकररसमिवन् प्रेरयन् सोमो मदाय तस्य मदार्थं पवते । चरति । किंच रक्षो रक्षःकुलं हंति । हिनस्ति । किंचारातीरराती-
ञ्शत्रून्परि बाधते । परितः संहरति । कीदृशः । वरिवो वरणीयं धनं कृण्वन् सोतृणां कुर्वन् वृजनस्य बलस्य राजेशिता सोम इति ॥ १२ ॥

अध॒ धार॑या॒ मध्वा॑ पृ॒चा॒नस्ति॒रो रोम॑ प॒वते॒ अद्रि॑दुग्धः ।
 इ॒न्दुरि॑न्द्रस्य स॒ख्यं जु॑षा॒णो दे॒वो दे॒वस्य॑ मत्स॒रो मदा॑य ॥११॥
 अध॒ धार॑या । मध्वा॑ । पृ॒चा॒नः । ति॒रः । रोम॑ । प॒वते॒ । अद्रि॑दुग्धः ।
 इ॒न्दुः । इ॒न्द्रस्य॑ । स॒ख्यं । जु॑षा॒णः । दे॒वः । दे॒वस्य॑ । मत्स॒रः । मदा॑य ॥११॥

अधाथानंतरमद्रिदुग्धो यावभिर्दुग्धोऽभिषुतः सोमो मध्वा मदकारिणा धारया पृचाणो देवान् संपर्चयन् संयोजयन् रोमाविरोमभिः कृतं पवित्रं तिरस्तिरस्कृत्य व्यवधायकं कृत्वा पवते । कलशेषु चरति । किंचिन्द्रस्य सख्यं सखिभावं कर्म वा जुषाणः सेवमानो देवो द्योतमानो मत्सरो मदकर इन्दुः सोमो देवस्येन्द्रस्य मदाय मदार्थं पवते । चरति ॥

अ॒भि प्रि॒याणि॑ प॒वते पु॒ना॒नो दे॒वो दे॒वान्स्वेन॑ रसे॒न पुं॑चन् ।
 इ॒न्दुर्ध॒र्माण्यु॑त॒था वसा॑नो द॒श॒ क्षि॒पो अ॒व्यत॑ सानो अ॒व्ये ॥१२॥
 अ॒भि । प्रि॒याणि॑ । प॒वते॒ । पु॒ना॒नः । दे॒वः । दे॒वान् । स्वेन॑ । रसे॒न । पुं॑चन् ।
 इ॒न्दुः । ध॒र्माणि॑ । अ॒नु॒त॒था । वसा॑नः । द॒श॒ । क्षि॒पः । अ॒व्यत॑ । सानो॑ । अ॒व्ये ॥१२॥

प्रियाणि प्रीणयितृणि धर्माणि धारकाणि तेजांस्युतथा काले वसान आच्छादयन्निन्दुः सोमः पुनानः पुन्यमानः सप्तभिः पवते । कलशानभिलक्ष्य चरति । कीदृशः । देवः संक्रीडनशीलः खेनात्मीयेन रसेन देवानिन्द्रादीन्पुंचन् संपर्चयन् संयोजयन् । तमिमं दश दशसंख्याकाः क्षिपः । अंगुलिनामैतत् । कर्मार्थं प्रेर्यत इति । तत्संख्याका अंगुलयः सानो समुच्छितेऽव्येऽविभवे पवित्रेऽव्यत । गमयति । यद्वा । तत्र पवित्रे पुन्यमानं सोममव्यत । गच्छति ॥ वी गत्यादिषु । लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥

वृषा॒ शो॒णो अ॒भिक॑नि॒क्रद्ग॒ता न॒दय॑न्नेति पृ॒थि॒वीमु॑त द्यां ।
 इ॒न्द्रस्ये॒व व॒मु॒रा शृ॒ण्व आ॒जौ प्र॑चे॒तय॑न् न॒र्षति॑ वाच॒मेमां॑ ॥१३॥
 वृषा॑ । शो॒णः । अ॒भि॒ऽक॒नि॒क्रद्ग॒तः । गाः । न॒दय॑न् । ए॒ति॒ । पृ॒थि॒वीं । उ॒त॒ । द्यां ।
 इ॒न्द्रस्य॑ऽइ॒व । व॒मु॒ः । आ॒ । शृ॒ण्वे॒ । आ॒जौ । प्र॑ऽचे॒तय॑न् । अ॒र्षति॑ । वाच॑ । आ॒ । इ॒मां ॥१३॥

शोणः शोणवर्णो वृषा कश्चिद्वृषभो गाः पशूनभिकनिक्रद्गता अभिलक्ष्य शब्दं करोति । एवं गाः सुतीर्विश्रयणार्थं पयसो दोग्ध्रीर्धेनूषाभिकनिक्रद्गभिः शब्दायमानः । तदेवाह । नदयच्छब्दमुत्पादयन् सोमः पृथिवीमुतापि च द्यां एती लोकावेति । गच्छति । किंच वमुः । वाङ्मैतत् । तस्य वाक् शब्द आजौ संग्राम इन्द्रस्येव इन्द्रस्य शब्द इवा शृण्वे । सर्वैः श्रूयते । ततः प्रचेतयन्नात्मानं सर्वेषां प्रज्ञापयन्निमां वाचमर्षति । समंताद्गमयति । उच्चैः शब्दायत इत्यर्थः ॥

र॒साय्यः॑ प॒यसा॑ पि॒न्व॒मान॑ ई॒रय॑न्नेषि मधु॒मंत॑मंशुं ।
 प॒व॒मानः॑ संत॒नि॒र्मे॒षि कृ॑ण्वन्नि॒द्राय॑ सोम॒ परि॑षि॒च्यमा॑नः ॥१४॥
 र॒साय्यः॑ । प॒यसा॑ । पि॒न्व॒मानः॑ । ई॒रय॑न् । ए॒षि॒ । मधु॑ऽमंतं । अं॒शुं ।
 प॒व॒मानः॑ । सं॒ऽत॒निं॑ । ए॒षि॒ । कृ॑ण्वन् । इ॒न्द्राय॑ । सोम॒ । परि॑ऽसि॒च्यमा॑नः ॥१४॥

हे सोम रसाय्यः ॥ रसेरौणादिक आस्त्रप्रत्ययः ॥ आस्त्राद्यः पयसा पिन्वमानः चरस्वमीरयच्छब्दं

प्रेरयन् मधुमंतं माधुर्योपेतमंशुं रसभावमेषि । प्राप्नोषि । अंशुः शमष्टमाचो भवतीति यास्कः । नि० २. ५. ।
अनेन सोमरसोऽभिधीयते । किंच हे सोम परिषिच्यमानोऽग्निः परिषिक्तस्त्वं पवमानः पवित्रे पूयमानः सन्
संतनिं ॥ तनुं विस्तारि । इप्रत्ययः ॥ संततां धारां कृण्वन् कुर्वन्निद्रार्थेन्द्रार्थमेषि । गच्छसि ॥

एवा पवस्व मदिरो मदायोदयाभस्य नमयन्वधुस्त्रैः ।

परि वर्णं भरमाणो रुशंतं गव्युनो अर्घं परि सोम सिक्तः ॥ १५ ॥

एव । पवस्व । मदिरः । मदाय । उदऽयाभस्य । नमयन् । वधुऽस्त्रैः ।

परि । वर्णं । भरमाणः । रुशंतं । गव्युः । नः । अर्घं । परि । सोम । सिक्तः ॥ १५ ॥

हे सोम मदिरो मदकरस्त्वमुदयाभस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । पा० १. ४. ३२. १. ।
चतुर्थ्यर्थे वज्रलं । पा० २. ३. ६२. । इति षष्ठी ॥ उदयाभमुदकग्राहिणं मेघं वधस्त्रिहंननसाधनैरायुधिर्नमयन्
वृथ्यर्थं प्रह्नीकुर्वन् मदाय मदार्थमेव पवस्व । एवं पात्रेषु चर । किंच रुशंतमारोचमानं श्वेतं वर्णं परि
भरमाणः परितो बिभ्रत् सिक्तः पवित्रे सिच्यमानस्त्वं गव्युनोऽस्माकं गा इच्छन् पर्यर्ष । परिगच्छ ॥ १३ ॥

जुष्टी न इंदो सुपथा सुगान्युरौ पवस्व वरिवांसि कृण्वन् ।

घनेव विष्वग्दुरितानि विघ्नन्नधि णुना धन्व सानो अर्थे ॥ १६ ॥

जुष्टी । नः । इंदो इति । सुपथा । सुगानि । उरौ । पवस्व । वरिवांसि । कृण्वन् ।

घनाऽइव । विष्वक् । दुऽइतानि । विघ्नन् । अधि । स्तुना । धन्व । सानो । अर्थे ॥ १६ ॥

हे इंदो दीप्त पवमान जुष्टी ॥ स्वात्स्यादयश्चेति निपातितः ॥ स्तुतिभिः प्रीतो भूत्वा नोऽस्माकं सुपथानि
वैदिकमागोन् तथा वरिवांसि वरणीयानि धनानि सुगा सुगमनानि सुप्राप्तव्यानि कृण्वन्कुर्वन्नुरौ विस्तीर्णे
द्रोणकलशे पवस्व । चर । किंच घनेव घनीभूतेन लोहमयेनायुधिनेव विष्वक् सर्वतो दुरितानि दुष्प्राप्त-
व्यानि रक्षांसि विघ्नन् हिंसन् सानो समुच्छितेऽर्थेऽविभवे स्तुना स्रवता धारासंधिनाधि धन्व । अधिगच्छ ।
धविर्गत्वर्थः ॥

वृष्टिं नो अर्घं दिव्यां जिगत्सुमिळावतीं शंगयीं जीरदानुं ।

स्तुकेव वीता धन्वा विचिन्वन्बंधूरिमाँ अवराँ इंदो वायून् ॥ १७ ॥

वृष्टिं । नः । अर्घं । दिव्यां । जिगत्सुं । इळाऽवतीं । शंगयीं । जीरऽदानुं ।

स्तुकाऽइव । वीता । धन्वा । विचिन्वन् । बंधून् । इमान् । अवरान् । इंदो इति ।

वायून् ॥ १७ ॥

हे सोम नोऽस्माकं वृष्टिर्मर्षं । गमय । कीदृशीं । दिव्यां दिवि भवां जिगत्सुं गमनशीलामिळावतीमन्नवतीं
शंगयीं सुखस्य निवासभूतां जीरदानुं निप्रदानोपेतां । किंच हे इंदो त्वं स्तुकेव वीता कांतानि । स्तुकाशब्दो
ऽपत्यवचनः । अपत्यानि यथा विचिनोषि तद्वद्धून् स्तुत्यस्तोतृत्वेन बंधुभूतानवरानवरदेशे स्थितान्पार्थिवा-
न्वायूंस्त्वामभिगच्छत इमान्स्त्वान्विचिन्वन्धनादिप्रदानार्थं गवेषमाणः सन् धन्व । गच्छ ॥

यंथिं न वि थं यथितं पुनान ऋजुं च गातुं वृजिनं च सोम ।

अत्यो न क्रंदो हरिरा सृजानो मर्यो देव धन्व पस्त्यावान् ॥ १८ ॥

यंथिं । न । वि । स्य । यथितं । पुनानः । ऋजुं । च । गातुं । वृजिनं । च । सोम ।
अन्यः । न । क्रदः । हरिः । आ । सृजानः । मर्यः । देव । धन्व । पस्थ्यऽवान् ॥ १८ ॥

पुनानः पूयमानस्त्वं यथितं पापैर्वहं मां वि ष्य । मुञ्च । पापेभ्यो विश्लेषय । कथमिव । यंथिं न यथा कश्चिद्वंथिं विश्लेषयति ॥ यो अंतकर्मणीत्यस्य लोटि रूपं ॥ किंच हे सोम त्वमुजुमवक्रं गातुं मार्गं च वृजिनं बलं च मह्यं देहि । हरिर्हरितवर्णस्त्वमा सृजानः पात्रेष्वामृत्यमानः सन्नत्यो नातनशीलोऽश्च इव क्रदः । क्रंदसि । शब्दायसे । किंच हे देव मर्यो मनुष्यहितो मारको हिंसको वा शत्रूणां पस्थवान् । पस्थं गृहं । तदांस्त्वं धन्व । मामभिगच्छ कलशान्वा ॥

जुष्टो मदाय देवतात इंदो परि णुना धन्व सानो अय्ये ।
सहस्रधारः सुरभिरदब्धः परि स्रव वाजसातौ नृषह्ये ॥ १९ ॥
जुष्टः । मदाय । देवऽताते । इंदो इति । परि । सुना । धन्व । सानौ । अय्ये ।
सहस्रऽधारः । सुरभिः । अदब्धः । परि । स्रव । वाजऽसातौ । नृऽसह्ये ॥ १९ ॥

हे इंदो मदाय जुष्टः पर्याप्तस्त्वं देवताते देवैसते यज्ञे सानो समुच्छ्रितेऽय्येऽविभवे पवित्रे सुना सवण-
शीलेन धारासंधेन सह परि धन्व । परिगच्छ । सहस्रधारो बह्वधारोपेतः सुरभिः सुगंधिस्त्वमदब्धो न
कैश्चिद्विसितः सन् वाजसातावन्नलाभनिमित्ते नृसह्ये नृभिः सोढव्ये युडे परि स्रव । परितो गच्छ ॥

अरश्मानो येऽरथा अयुक्ता अत्यासो न समृजानास आजौ ।
एते शुक्रासो धन्वन्ति सोमा देवासस्तौ उप याता पिबध्वे ॥ २० ॥
अरश्मानः । ये । अरथाः । अयुक्ताः । अत्यासः । न । समृजानासः । आजौ ।
एते । शुक्रासः । धन्वन्ति । सोमाः । देवासः । तान् । उप । यात । पिबध्वे ॥ २० ॥

अरश्मानो रश्मिवर्जिताः । रज्जुरहिता इति यावत् । अरथा रश्मिवर्जिता अयुक्ताः कुत्रापि न नियुक्ताः ।
अबद्धा इत्यर्थः । एतादृशा य आजौ युडे सद्यजानासः सद्यमाना अत्यासो नाश्वा यथा त्वरया लब्धं
गच्छति तददाजौ । अजंति कर्मकरणार्थमृत्विजोऽचेत्याजिर्यज्ञः । तस्मिन्सृज्यमानाः शुक्रा दीप्यमाना एते
सोमा धन्वन्ति । क्षिप्रं कलशानभिगच्छन्ति । अथ प्रत्यक्षः । हे देवासो देवाः तानागच्छतः सोमान्पिबध्वे
पानायोप यात । उपगच्छत ॥ ॥ १४ ॥

एवा न इंदो अभि देववीतिं परि स्रव नभो अर्णश्चमूषु ।
सोमो अस्मभ्यं काम्यं बृहंतं रयिं ददातु वीरवैतमुयं ॥ २१ ॥
एव । नः । इंदो इति । अभि । देवऽवीतिं । परि । स्रव । नभः । अर्णः । चमूषु ।
सोमः । अस्मभ्यं । काम्यं । बृहंतं । रयिं । ददातु । वीरऽवैतं । उयं ॥ २१ ॥

हे इंदो सोम गोऽस्त्रादीयमेव देववीतिं । देवानां वीतिर्भक्षणं गमनं वा यस्मिन् स देववीतिर्यज्ञः ।
तमभिलक्ष्य नभो नभसो दुजोकादर्णं उदकं । अनेन पवित्रान्निर्गतः सोमरसोऽभिधीयते । तं रसं चमूषु
चमसेषु परि स्रव । परितः चर । ततः सोमः काम्यं काम्यमानं बृहंतं प्रवृद्धं वीरवैतं पुत्रयुक्तमुयमुन्नूर्णबलं
रयिं धनसम्पत्तयं ददातु । प्रयच्छतु ॥

तक्षद्ददी मनसो वेनतो वाग्ज्येष्ठस्य वा धर्मेणि क्षोरनीके ।

आदीमायन्वर्मा वावशाना जुष्टं पतिं कलशे गाव इदं ॥२२॥

तक्षत् । यदि । मनसः । वेनतः । वाक् । ज्येष्ठस्य । वा । धर्मेणि । क्षोः । अनीके ।

आत् । इ । आयन् । वरं । आ । वावशानाः । जुष्टं । पतिं । कलशे । गावः । इदं ॥२२॥

वेनतः । वेनो वेनतेः कांतिकर्मण इति यास्कः । नि० १०. ३८. । कामयमानस्य मनसः । मन्यतेः स्तुति-
कर्मणः । सोतुर्वाक् स्तुतिलक्षणा यद्येनं तक्षत् संस्करोति । वाग्ज्येष्ठ उपमार्थे । यथा धर्मेणि ॥ निमित्तात्कर्म-
संयोगे । पा० २. ३. ३६. ६. । इति सप्तमी ॥ धारकं योगक्षेमविषयं कर्मोद्दिश्य सोः शब्दायमानस्यानीके मुखे
तव स्थितस्य जानपदिकस्य वाग्ज्येष्ठस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । प्रशस्त्यतमं राजानं यथा स्तौति तथा सोतुर्वाक्
सोमं स्तौतीत्यर्थः । आदन्तरमेव वरं वरणीयं जुष्टं देवानां मदाय पर्याप्तं पतिं सर्वस्य पालकं कलशे स्थित-
मिंदुमीमेनं सोमं वावशानाः कामयमाना गाव आयन् । पयसा स्वीयेन मिश्रयितुमागच्छति ॥

प्र दानुदो दिव्यो दानुपिन्व ऋतमृताय पवते सुमेधाः ।

धर्मा भुववृज्यस्य राजा प्र रश्मिभिर्दशभिर्भारि भूम ॥२३॥

प्र । दानुऽदः । दिव्यः । दानुऽपिन्वः । ऋतं । ऋताय । पवते । सुऽमेधाः ।

धर्मा । भुवत् । वृज्यस्य । राजा । प्र । रश्मिऽभिः । दशऽभिः । भारि । भूम ॥२३॥

दिव्यो दिवि भवो दानुदो दातुभ्यो धनादीनां दाता । तदेवाह । दानुपिन्वः ॥ पिवि सेचने । कर्मण्यण
। पा० ३. २. १. । इत्यण ॥ दातुभ्यः कामानां चारयिता सुमेधाः शोभनप्रज्ञः सोम ऋताय सत्यभूतचिद्रायतं
सत्यभूतमात्मीयं रसं पवते । प्रकर्षेण चरति । राजा दीप्यमानः सोमो वृज्यस्य साधुवलस्य धर्मा चारयिता
भुवत् । भवति । किंच दशभिरेतत्संख्याकाभी रश्मिभिः कर्मकरणार्थमश्रुवानाभिरंगुलिभिर्भूम प्रभूतं प्र भारि ।
प्रधार्यते ॥ चिणि रूपं ॥

पवित्रेभिः पवमानो नृचक्षा राजा देवानामुत मर्यानां ।

द्विता भुवद्रयिपती रयीणामृतं भरत्सुभृतं चार्विदुः ॥२४॥

पवित्रेभिः । पवमानः । नृऽचक्षाः । राजा । देवानां । उत । मर्यानां ।

द्विता । भुवत् । रयिऽपतिः । रयीणां । ऋतं । भरत् । सुऽभृतं । चारु । इदं ॥२४॥

पवित्रेभिः पवित्रैः पवमानः पूयमानो नृचक्षा नृणां फलाफलयोर्द्रष्टा तथा देवानामिन्द्रादीनामुतापि च
मर्यानां मनुष्याणां एवमुभयेषां जनानां राजा रयिपतिर्धनस्य पतिः न खल्यस्य पतिः किंतु रयीणां बहूनां
धनानां स्वामी । वृत्त्यवृत्तिभ्यां स्वामित्वं बाहुल्यं च विवक्ष्यते । ईदृशः सोमो द्विता द्विधा देवेष्वपि च
मनुष्येषु भुवत् । भवति । सोऽयमिंदुः सोमः सुभृतं संभृतं चारु कल्याणमृतमुदकं भरत् । विभर्ति ॥

अर्वा इव श्रवसे सातिमच्छेद्रस्य वायोरभि वीतिमर्ष ।

स नः सहस्रा बृहतीरिषो दा भवा सोम द्रविणोवित्पुनानः ॥२५॥

अर्वान्ऽइव । श्रवसे । सातिं । अच्छे । इन्द्रस्य । वायोः । अभि । वीतिं । अर्ष ।

सः । नः । सहस्रा । बृहतीः । इषः । दाः । भव । सोम । द्रविणऽवित् । पुनानः ॥२५॥

हे सोम अन्नार्थं युद्धेऽर्वानिवाद्यो यथा गच्छति तद्वत्त्वं श्रवसेऽस्याकमन्नार्थं तथा सातिमच्छे धनलाभं

प्रतीद्रस्य वायोस्य वीतिं पानमभ्यर्ष । अभिगच्छ । ऐन्द्रवायवयहे हीन्द्रवायू सह सोमं पिबत इत्यत्र सहोपादानं । स त्वं सहसा सहस्राणि बज्रविधानि बृहतीर्बृंहितानि प्रवृद्धानीषोऽन्नानि नोऽस्माभ्यं दाः । प्रयच्छ । हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्माभ्यं द्रविणोविह्वनस्य लंभयिता भव ॥ द्रविणशब्दात्सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुवृत्तव्यः । का० ७. १. ५१. ३. इति सुगागमः ॥ ॥ १५ ॥

देवा॒भ्यो नः परि॑षिच्यमा॒नाः स्त॒यै सु॒वीरं॑ ध॒न्व॑न्तु सोमाः ।

आ॒य॒ज्य॒वः सु॒म॒तिं वि॒श्व॒वा॒रा हो॒तारो॑ न दि॒व्य॒जो म॑न्द्र॒त॒माः ॥ २६ ॥

दे॒वऽअ॒भ्यः । नः । परि॑ऽसिच्यमा॒नाः । स्त॒यै । सु॒वीरं॑ । ध॒न्व॑न्तु । सोमाः ।

आ॒य॒ज्य॒वः । सु॒म॒तिं । वि॒श्व॒वा॒रा । हो॒तारः । न । दि॒व्य॒जः । म॑न्द्र॒त॒माः ॥ २६ ॥

देवाभ्यः ॥ अवतैस्सर्पणार्थस्य अविस्मृतं चिभ्य ईरितीप्रत्ययः । उदात्तस्वरितयोर्यण इति असः स्वरितत्वं ॥ देवानां तर्पयितारः परिषिच्यमानाः परितः पानेषु सिच्यमानाः सोमा नोऽस्माकं सुवीरं शोभनपुत्रं क्षयं गृहं धन्वन्तु । प्रेरयन्तु । कीदृशः । होतारो न होतारो यथा देवानिन्द्रादीन्नुवन्ति एवं दिव्यजो दिवि बुल्लोके स्थितानिन्द्रादीन्देवान्यजतः ॥ दिव्यशब्दे तत्पुरुषे कृति बज्रलमिति सप्तम्या अलुक् ॥ मन्द्रतमा अत्यंतं मदकराः ॥

ए॒वा दे॒व दे॒वता॑ति प॒वस्व॑ म॒हे सोम॑ प्स॒रसे॑ दे॒वपा॑नः ।

म॒हश्चि॒द्धि स्म॑सि हि॒ताः स॑म॒र्ये कृ॒धि सु॑ष्टा॒ने रो॒दसी॑ पु॒नानः॑ ॥ २७ ॥

ए॒व । दे॒व । दे॒वऽता॑ति । प॒वस्व॑ । म॒हे । सोम॑ । प्स॒रसे॑ । दे॒वऽपा॑नः ।

म॒हः । चि॒त् । हि । स्म॑सि । हि॒ताः । स॑म॒र्ये । कृ॒धि । सु॑ष्ट्या॒ने इति॑ सु॒ऽस्था॒ने । रो॒दसी॑ इति॑ । पु॒नानः॑ ॥ २७ ॥

हे देव व्योतमान स्रोतव्य वा हे सोम देवपानो देवैः पातव्यस्त्वं देवताते देवैस्तते वितते यच्च महे महते प्सरसे भक्षणाय देवानां पानार्थैवैवं पवस्व । चर । ततो वयं हितास्त्वया प्रेरिताः संतः समर्ये मरणधर्मसहिते संयामे महश्चिद्धमहतो बलाधिकानपि शत्रून् स्मसि हि । अभिभवेम खलु । किंच पुनानः पूयमानस्त्वं रोदसी वावापुथिवी मुख्यानि अस्माकं शोभनावासस्थाने सत्वी कृधि । कुरु ॥

अ॒श्वो न॑ क्र॒दो वृ॒षभि॑र्यु॒जानः॑ सि॒ंहो न॑ भी॒मो म॑न॒सो ज॒वी॒यान् ।

अ॒र्वा॒ची॒नैः प॒थिभि॑र्ये रजि॒ष्ठा आ॑ प॒वस्व॑ सौम॒न॒सं न॑ इ॒दो ॥ २८ ॥

अ॒श्वः । न । क्र॒दः । वृ॒षऽभिः । यु॒जा॒नः । सि॒ंहः । न । भी॒मः । म॑न॒सः । ज॒वी॒यान् ।

अ॒र्वा॒ची॒नैः । प॒थिऽभिः । ये । रजि॒ष्ठाः । आ॑ । प॒वस्व॑ । सौम॒न॒सं । नः । इ॒दो इति॑ ॥ २८ ॥

हे सोम वृषभिर्हृत्विग्भिः सोममभिषुण्वन्निर्युजानो योज्यमानस्त्वमश्वो नाश्व इव क्रदः । क्रदसि । शब्दायसि । कीदृशः । सिंहो न सिंह इव भीमः शत्रूणां भयंकरः तथा मनसोऽपि जवीयान् वेगवन्तरः । अर्वाचीनैरभिमुखैः पथिभिर्मार्गैर्गो मार्गो रजिष्ठा अत्यंतमृजवो भवन्ति ॥ विभाषर्जोऽस्मदसीत्युकारस्य रादेशः ॥ हे इदो दीप्यमान सोम तैर्मार्गैर्नोऽस्माकं सौमनसं सौमनस्यमा पवस्व । आप्रापय ॥

श॒तं धा॒रा दे॒वजा॑ता अ॒सृ॒यन्त्स॒हस्र॑मे॒नाः क॒वयो॑ मृ॒जन्ति॑ ।

इ॒दो स॒निचं॑ दि॒व आ॑ प॒वस्व॑ पु॒र॒ए॒तासि॑ म॒ह॒तो ध॑न॒स्य ॥ २९ ॥

शतं । धाराः । देवऽजाताः । असृयन् । सहस्रं । एनाः । कवयः । मृजंति ।
इंदो इति । सनिचं । दिवः । आ । पवस्व । पुरऽएता । असि । महतः । धनस्य ॥ २९ ॥

हे सोम देवजाता देवार्थं प्रादुर्भूताः शतं शतसंख्याकास्वदीया धारा अस्मयन् । सृज्यंते । ततः कवयः क्रांतदर्शिन ऋत्विजः सहस्रं बह्विधा एनास्वदीया धारा मृजंति । अलंकुर्वन्ति । यद्वा । सहस्रमनेकधा मृजंति । शोधयन्ति । हे इंदो सनिचं भजनसाधनं धनं दिवो बुल्लोकादस्माकं पुत्रादीनां चा पवस्व । आप्रापय । कुतोऽस्य धनमिति चेत् तच्चाह । महतः प्रभूतस्य धनस्य पुरएता पुरतो गन्तासि । भवसि । तस्माद्दिहीति ॥

दिवो न सर्गा अससृयमहं राजा न मिचं प्र मिनाति धीरः ।
पितुर्न पुत्रः क्रतुर्भिर्यतान आ पवस्व विशे अस्या अजीति ॥ ३० ॥
दिवः । न । सर्गाः । अससृयं । अहं । राजा । न । मिचं । प्र । मिनाति । धीरः ।
पितुः । न । पुत्रः । क्रतुऽभिः । यतानः । आ । पवस्व । विशे । अस्यै । अजीति ॥ ३० ॥

दिवो न यथा दिवो द्योतमानस्यादित्यस्याहं संबन्धिनः सर्गा रश्मयोऽसृज्यं विस्मृज्यंते तद्वत्सोमस्य सर्गाः । सृज्यंते इति सर्गा धाराः । विस्मृज्यंते ॥ सृज्येत्येन कर्मार्थे लङि बह्वलं कृदसीति शस्य सुः । शेरमादेशश्छांदसः ॥ धीरः प्राज्ञो राजायं सोमो मिचं सखायं न प्र मिनाति । न हि नस्ति । क्रतुभिः कर्मभिर्यतानो यतमानः पुत्रः पितुर्न पितुर्यथापराभवं करोति तद्वत् कर्मभिर्यतमानस्त्वमस्यै विशे प्रजाया अजीतिमपराभवमा पवस्व । आप्रापय । यथा न पराजिता भवन्ति तथा कुर्वित्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

प्र ते धारा मधुमतीरसृयन्वारान्यत्पूतो अत्येथव्यान् ।
पवमान पवसे धाम गोनां जज्ञानः सूर्यमपिन्वो अर्के ॥ ३१ ॥
प्र । ते । धाराः । मधुऽमतीः । असृयन् । वारान् । यत् । पूतः । अतिऽएषि । अव्यान् ।
पवमान । पवसे । धाम । गोनां । जज्ञानः । सूर्यै । अपिन्वः । अर्के ॥ ३१ ॥

ते तव स्वभूता मधुमतीर्मधुमत्यो धाराः प्रास्मयन् तदा प्रसृज्यन्ते यद्यदा पूतो वसतीवरीभिस्त्वमव्यान्-विभवान्वारान्वालान्यविचाण्यत्येषि । अतीत्य गच्छसि । किंच हे पवमान धाम धारकं गोनां गवां पयो लबीकृत्य पवसे । ततो जज्ञानो जायमानस्त्वमर्के रचनीयेः स्वतेजोभिः सूर्यमादित्यमपिन्वः । पूरयसि ॥

कनिक्रदन्तु पंथांमृतस्य शुक्रो वि भास्यमृतस्य धाम ।
स इंद्राय पवसे मत्सरवान्हिन्वानो वाचं मतिभिः कवीनां ॥ ३२ ॥
कनिक्रदत् । अन्तु । पंथां । ऋतस्य । शुक्रः । वि । भासि । अमृतस्य । धाम ।
सः । इंद्राय । पवसे । मत्सरऽवान् । हिन्वानः । वाचं । मतिऽभिः । कवीनां ॥ ३२ ॥

अभिषूयमाणः स सोम ऋतस्य सत्यभुतस्य यज्ञस्य पंथानं मार्गमभि कनिक्रदत् । पुनःपुनः शब्दायते । अथ प्रत्ययः । अमृतस्यामरणधर्मस्य धाम स्थानभूतः । मत्सररहित इत्यर्थः । तादृशः शुक्रः शुक्लवर्णस्त्वं वि भासि । विशेषेण राजसि । मत्सरवान् मदकररसयुक्तः स त्वमिन्द्रायेंद्रार्थं पवसे । चरसि । कीदृशः । कवीनां स्तोतॄणां मतिभिः सह वाचं शब्दं हिन्वानः प्रेरयन् पवसे ॥

दिव्यः सु॒प॒र्णोऽव॑ च॒क्षि॒ सोम॑ पि॒न्व॒न्धराः॑ कर्म॑णा दे॒ववी॑तौ ।

ए॒न्दो॒ विश॑ क॒लशं॑ सोम॒धानं॑ क्र॒न्दन्नि॒हि सूर्य॑स्योप॒ रश्मिं॑ ॥३३॥

दिव्यः । सु॒ऽप॒र्णः । अव॑ । च॒क्षि॒ । सोम॑ । पि॒न्व॒न् । धाराः॑ । कर्म॑णा । दे॒वऽवी॑तौ ।

आ । इ॒न्दो॒ इति॑ । वि॒श॒ । क॒लशं॑ । सोम॒ऽधा॒नं । क्र॒न्दन् । इ॒हि । सूर्य॑स्य । उप॒ । रश्मिं॑ ॥३३॥

हे सोम दिव्यो दिवि भवः सुपर्णः सुपतनस्त्वमव चक्षि । अवस्तात्पश्य ॥ चष्टेल्लटि सिपि व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ किं कुर्वन् । देववीतौ देवानां हविर्मन्त्रणस्थाने यज्ञे कर्मणा धाराः पिन्वन् चरन् । किंच हे इन्दो सोमधानं कलशमा विश । क्रन्दञ्छब्दायमानस्त्वं सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिं कांतिमुपेहि । उपगच्छ ॥

ति॒स्रो वाचं॑ ई॒रय॑ति॒ प्र वह्नि॑र्ऋ॒तस्य॑ धी॒तिं ब्रह्म॑णो मनी॒षां ।

गावो॑ यंति॒ गोप॑तिं पृ॒च्छमा॑नाः सोमं॑ यंति॒ म॒तयो॑ वाव॒श॒नाः ॥३४॥

ति॒स्रः । वाचं॑ । ई॒रय॑ति॒ । प्र । वह्निः॑ । ऋ॒तस्य॑ । धी॒तिं । ब्रह्म॑णः । म॒नी॒षां ।

गावः॑ । यंति॒ । गोऽप॑तिं । पृ॒च्छमा॑नाः । सोमं॑ । यंति॒ । म॒तयः॑ । वा॒व॒श॒नाः ॥३४॥

वह्निर्वोढा यजमानस्तिस्त्रो वाच ऋय्यजुःसामात्मिकाः स्तुतीः प्रेरयति । तथर्तस्य यज्ञस्य धीतिं धारयित्रीं ब्रह्मणः परिवृढस्य सोमस्य मनीषां मनस ईश्वित्रीं कल्याणीं वाचं च प्रेरयति । किंच गोपतिं वृषभं यथा गावोऽभिगच्छन्ति तद्वज्रवां स्वामिन् सोमं गावः पृच्छमानाः पृच्छन्त्यः सत्यो यंति । स्वपयसा मिश्रयितुमभिगच्छन्ति । तथा वावशानाः कामयमाना मतयः स्तोतारः सोमं यंति । स्तोतुमभिगच्छन्ति ॥

सोमं॑ गावो॑ धे॒नवो॑ वाव॒श॒नाः सोमं॑ वि॒प्रा म॑तिभिः पृ॒च्छमा॑नाः ।

सोमं॑ सु॒तः पू॒यते॑ अ॒ज्यमा॑नः सोमे॑ अ॒र्कास्त्रि॒ष्टुभः॑ सं न॒वन्ते॑ ॥३५॥

सोमं॑ । गावः॑ । धे॒नवः॑ । वा॒व॒श॒नाः । सोमं॑ । वि॒प्राः । म॑तिऽभिः । पृ॒च्छमा॑नाः ।

सोमं॑ । सु॒तः । पू॒यते॑ । अ॒ज्यमा॑नः । सोमे॑ । अ॒र्काः । त्रि॒ऽस्तु॒भः । सं । न॒वन्ते॑ ॥३५॥

धेनवः प्रीणयिष्यो गावः सोमं वावशानाः कामयमाना भवन्ति । विप्रा मेधाविनः स्तोतारो मतिभिः पृच्छमानाः पृच्छन्तो भवन्ति । अज्यमानो गोभिः सिच्यमानः सुतोऽभिषुतः सोम ऋत्विग्भिः परिपूयते । तथा त्रिष्टुभस्त्रिष्टुभ्रूपा अर्का अस्त्राभिः क्रियमाणा एते मन्त्राः सोमे सं नवन्ते । संगच्छन्ते ॥ ॥९७॥

ए॒वा नः॑ सोम॑ परि॒षि॒च्यमा॑न॒ आ प॑व॒स्व पू॒यमा॑नः स्व॒स्ति ।

इ॒न्द्र॒मा वि॑श॒ बृ॒हता॑ रवे॒ण वर्ध॑या॒ वाचं॑ ज॒नया॑ पु॒रंधिं॑ ॥३६॥

ए॒व । नः॑ । सोम॑ । परि॒ऽसि॒च्यमा॑नः । आ । प॑व॒स्व । पू॒यमा॑नः । स्व॒स्ति ।

इ॒न्द्रं । आ । वि॒श॒ । बृ॒हता॑ । रवे॒ण । वर्ध॑य । वाचं॑ । ज॒नय॑ । पु॒रंधिं॑ ॥३६॥

हे सोम परिषिच्यमानः परितः पात्रेषु सिच्यमानः पूयमानस्त्वं वोऽस्माकमेव स्वस्थविनाशमा पवस्व । आप्रापय । किंच बृहता महता रवेण शब्देन सहेंद्रमा विश । प्रविश । तथा वाचं स्तुतिलक्षणां वर्धय । किंच पुरंधिं बज्रधिं प्रज्ञानं जनय । अस्मभ्यसुत्यादयः ॥ वाक्कमेदादनिघातः ॥

आ जागृविर्विप्रं ऋता मतीनां सोमः पुनानो असदश्चमूषु ।

सपतिं यं मिथुनासो निकामा अध्वर्यवो रथिरासः सुहस्ताः ॥३७॥

आ । जागृविः । विप्रः । ऋता । मतीनां । सोमः । पुनानः । असदत् । चमूषु ।

सपतिं । यं । मिथुनासः । निऽकामाः । अध्वर्यवः । रथिरासः । सुहस्ताः ॥३७॥

जागृविर्जागरणशील ऋता ॥ मुपां मुलुगिति षष्ठा आकारः ॥ ऋतानां सत्यानां मतीनां सुतीनां विप्रो ज्ञाता स सोमः पुनानः पूयमानः संश्रमूषु चमसेष्वासदत् । आसोदति । मिथुनासः परस्परं संगता निकामा नितरां कामयमाना रथिरासो यज्ञस्य नेतारः सुहस्ताः कल्याणपाणयोऽध्वर्यवः पवित्रे यं सोमं सपतिं स्पृशति ॥ षप समवाये । सपतिः स्पृशतिकर्मेति निरुक्ताः । नि० ५. १६. ॥

स पुनान उप सूरं न धातोभे अप्रा रोदसी वि ष आवः ।

प्रिया चिद्यस्य प्रियसासं ऊती स तू धनं कारिणे न प्र यंसत् ॥३८॥

सः । पुनानः । उप । सूरं । न । धाता । आ । उभे इति । अप्राः । रोदसी इति । वि ।

सः । आवरित्यावः ।

प्रिया । चित् । यस्य । प्रियसासः । ऊती । सः । तु । धनं । कारिणे । न । प्र । यंसत् ॥३८॥

पुनानः पूयमानः स सोम इन्द्र उपगच्छति । तत्र दृष्टान्तः । सूरं न यथा सूर्यं धाता संवत्सर उपगच्छति । संवत्सरो वै धाता संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्रजनयतीत्याम्नानात् । ति० ब्रा० १. ७. २. १. । किंचोभि रोदसी यावापृथिव्यावाप्राः । स्वमहिम्नापूरयति । तथा स सोमो व्यावः । स्वतेजसा तमांसि विवृणोति ॥ वृणो-तेमंत्रे घसेति त्रैलोक्यं । कंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः । पूर्वपदादिति स इत्यस्य साहितिकं पत्वं ॥ प्रिया ॥ षष्ठा आकारः ॥ प्रियस्य यस्य सोमस्य यद्वा प्रियाणि प्रयच्छतो यस्य सोमस्य प्रियसासोऽत्यंतं प्रियतमा धारा जलूत्यै रक्षणाय भवन्ति । स तु चिप्रमस्त्रभ्यं धनं प्र यंसत् । प्रयच्छतु ॥ यच्छतेर्लेटि सिण्डागमः ॥ तत्र दृष्टान्तः । कारिणे न भृतकाय भृतिं यथा प्रयच्छति तद्वत् ॥

स वर्धिता वर्धनः पूयमानः सोमो मीढ्वान् अभि नो ज्योतिषावीत् ।

येना नः पूर्वं पितरः पदज्ञाः स्वर्विदो अभि गा अद्रिमुष्णन् ॥३९॥

सः । वर्धिता । वर्धनः । पूयमानः । सोमः । मीढ्वान् । अभि । नः । ज्योतिषा । आवीत् ।

येन । नः । पूर्वं । पितरः । पदऽज्ञाः । स्वऽविदः । अभि । गाः । अद्रि । उष्णन् ॥३९॥

वर्धिता देवानां स्वकलाप्रदानेन वर्धयिता वर्धनः स्वयं वर्धमानः पवित्रेण पूयमानो मीढ्वान् कामानां सेक्ता स सोमो नोऽस्माज्ज्योतिषा स्वतेजसाभ्यावीत् । अभिरक्षतु । येन सोमेन पदज्ञाः पणिभिरपहतानां गवां पदानि जानतः स्वर्विदः सर्वज्ञाः सूर्यं जानतो वा नोऽस्माकं पूर्वं चिरंतनाः पितरोऽगिरसो गाः पशूनाभिलक्ष्याद्रिमुष्णन्शिलोक्षयमुष्णन् । सोमतेजसांधकारावृतं शिलोक्षयं गत्वा पशूनाहरन्नित्यर्थः ॥ उषि-रिह मुष्णातिसमानकर्मा । यद्वा । मुष्णातेर्लेटि वर्णलोपः ॥

अक्रान्तसमुद्रः प्रथमे विधर्मज्ञनयन्प्रजा भुवनस्य राजा ।

वृषा पवित्रे अधि सानो अय्यै बृहत्सोमो वावृधे सुवान इंदुः ॥४०॥

अक्रान् । समुद्रः । प्रथमे । विऽधर्मन् । जनयन् । प्रऽजाः । भुवनस्य । राजा ।
वृषा । पवित्रे । अधि । सानौ । अय्ये । बृहत् । सोमः । ववृधे । सुवानः । इंदुः ॥४०॥

समुद्रो यस्मादापः सद्भवन्ति स समुद्रोऽपां वर्धको राजा सोमः प्रथमे विसृति भुवनस्योदकस्य विधर्मन्
विधारकेऽतरिचे प्रजा जनयन्त्यादयन्नक्रान् । सर्वमतिक्रामति ॥ क्रमतेर्मुडि तिपीडभावे वृद्धौ च कृतायां
सिञ्जोपि मकारस्य मो नो धातोरिति नकारे रूपं ॥ वृषा कामानां वर्धिता सुवानोऽभिपूयमाण इंदुर्दीप्तः स
सोमोऽध्यधिकं सानौ समुच्छितेऽय्येऽविभवे पवित्रे बृहत्प्रभूतं ववृधे । वर्धते ॥ ॥१८॥

महत्तत्सोमो महिषश्चकारापां यज्ञर्भोऽवृणीत देवान् ।
अदधादिंद्रे पवमान ओजोऽजनयत्सूर्ये ज्योतिरिंदुः ॥४१॥
महत् । तत् । सोमः । महिषः । चकार । अपां । यत् । गर्भः । अवृणीत । देवान् ।
अदधात् । इंद्रे । पवमानः । ओजः । अजनयत् । सूर्ये । ज्योतिः । इंदुः ॥४१॥

महिषो महान्यूज्यो वा सोमो महत्प्रभूतं तत्कर्म चकार । अकरोत् । किं तत् । अपां गर्भ उदकानां
गर्भभूतो जनयितृत्वाज्जन्यत्वाच्च स सोमो देवानवृणीत समभजतेति यत्तत्कृतवानिति । किंच पवमानः
पूयमानः सोम ओजः सोमपानेन जन्यं बलमिंद्रेऽदधात् । अदधात् । तथेदुः सोमः सूर्ये ज्योतिस्तेजोऽजनयत् ॥

मत्सि वायुमिष्टये राधसे च मत्सि मित्रावरुणा पूयमानः ।
मत्सि शर्धो मारुतं मत्सि देवान्मत्सि द्यावापृथिवी देव सोम ॥४२॥
मत्सि । वायुं । इष्टये । राधसे । च । मत्सि । मित्रावरुणा । पूयमानः ।
मत्सि । शर्धः । मारुतं । मत्सि । देवान् । मत्सि । द्यावापृथिवी इति । देव । सोम ॥४२॥

हे सोम त्वं वायुं मत्सि । मादय । किमर्थं । इष्टयेऽस्माकमेषणायात्राय राधसे धनाय च । तथा
पूयमानः पवित्रेण त्वं मित्रावरुणा मित्रावरुणा च मत्सि । तर्पयसि । किंच मारुतं मरुतां स्वभूतं शर्धो बलं
च मत्सि । तथा देवानिन्द्रादीन्मत्सि । हर्षयसि । हे देव स्रोतव्य हे सोम द्यावापृथिवी च मत्सि । मादय ।
एतान्हर्षयुक्तान्कृत्वास्मभ्यं धनं प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥

अजुः पवस्व वृजिनस्य हंतापामीवां बाधमानो मृधश्च ।
अभिऽश्रीणन्पयः पयसाभि गोनामिंद्रस्य त्वं तव वयं सखायः ॥४३॥
अजुः । पवस्व । वृजिनस्य । हंता । अप । अमीवां । बाधमानः । मृधः । च ।
अभिऽश्रीणन् । पयः । पयसा । अभि । गोनां । इंद्रस्य । त्वं । तव । वयं । सखायः ॥४३॥

हे सोम अजुर्ऋजुगमनः सन् पवस्व । अर । किं कुर्वन् । वृजिनस्योपद्रवस्य हंता । अमीवां रोगरूपं
राक्षसमप बाधमानः । तथास्मदीयान्मृधो हिंसकाञ्छत्रूश्च बाधमानः सन् पवस्व । ततः पय आत्मीयं रसं
गोनां गवां पयसा क्षीरेणाभिऽश्रीणन्मिसंयोजयन् पात्राण्यभि गच्छसि । अपि च त्वमिंद्रस्य सखासि हे सोम
तव वयं सखायः स्तुत्यस्तोतृत्वयष्टयष्टव्यत्वलक्षणेन सखिभूताः स्मः ॥

मध्वः सूर्यं पवस्व वस्व उत्सं वीरं च न आ पवस्वा भगं च ।
स्वदस्वेन्द्राय पवमान इंदो रयिं च न आ पवस्वा समुद्रात् ॥४४॥

मध्वः । सूदं । पवस्व । वस्वः । उत्सं । वीरं । च । नः । आ । पवस्व । भगं । च ।
स्वदस्व । इंद्राय । पवमानः । इंद्रो इति । रयिं । च । नः । आ । पवस्व । समुद्रान् ॥४४॥

हे सोम मध्वो माधुर्यस्य सूदं चारयितारं घनीभूतं वा वस्वो वसुनो धनस्योत्समुत्सदकं रसं पवस्व । किंच नोऽस्मभ्यं वीरं पुत्रमा पवस्व । आप्रापय । तथा भगं भजनीयं धनं च देहि । हे इंद्रो पवमानः पूयमानः सन्निद्राय स्वदस्व । रुचितो भव । ततस्त्वं नोऽस्मभ्यं समुद्रादंतरिषाद्रयि धनं पुत्रं वा । राति ददाति वीरमिति रयिर्गोवी । तां वा पवस्व । देहि ॥

सोमः सुतो धारयात्यो न हिता सिंधुर्न निम्नमभि वाज्यक्षाः ।
आ योनिं वन्यमसदत्पुनानः समिंदुर्गोभिरसरत्समज्जिः ॥४५॥
सोमः । सुतः । धारया । अन्यः । न । हिता । सिंधुः । न । निम्नं । अभि । वाजी । अक्षारिति ।
आ । योनिं । वन्यं । असदत् । पुनानः । सं । इंद्रुः । गोभिः । असरत् । सं । अत् । अभिः ॥४५॥

सुतोऽभिषुतः सोमो धारया स्वीययात्यो नातनशीलोऽथ इव हिता गत्वा ॥ हिनोतिः क्वनिपि रूपं ॥ किंच वाजी बलवान् सोमः सिंधुर्न यथा सिंधुः खंदमाना नदी निम्नं प्रदेशमभिगच्छति तद्वन्निम्नमधरभाविनं कलशमभ्यक्षाः । अभिचरति । ततः पुनानः पूयमानः सोमो वन्यं वृक्षमव योनिं योनिस्थानं कलशमासदत् । आसीदति । सोऽयमिंदुः सोमो गोभिर्गोविकारिः वीरादिभिः श्रयणैः समसरत् । संसरति । तथाज्जिर्वसती-वरीभिश्च संगच्छते ॥ ॥९९॥

एष स्य ते पवत इंद्र सोमश्चमूषु धीर उशते तवस्वान् ।
स्वर्चक्षा रथिरः सत्यशुष्मः कामो न यो देवयतामसर्जि ॥४६॥
एषः । स्यः । ते । पवते । इंद्र । सोमः । चमूषु । धीरः । उशते । तवस्वान् ।
स्वः । चक्षाः । रथिरः । सत्यऽशुष्मः । कामः । न । यः । देवऽयतां । असर्जि ॥४६॥

हे इंद्र उशते कामयमानाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीरः प्राज्ञस्तवस्वान्विगवान् स्य स एष सोमश्चमूषु चमसेषु पवते । चरति । स्वर्चक्षाः सर्वदर्शनी रथिरो रथवान् सत्यशुष्मो यथार्थवलो यः सोमो देवयतां देवानिच्छतां यजमानानां कामो न कामद् इवासर्जि । अष्टज्यत । अदीयतेत्यर्थः ॥

एष प्रत्नेन वयसा पुनानस्तिरो वर्षासि दुहितुर्दधानः ।
वसानः शर्मं चिक्वृथ्यमप्सु होतेव याति समनेषु रेभन् ॥४७॥
एषः । प्रत्नेन । वयसा । पुनानः । तिरः । वर्षासि । दुहितुः । दधानः ।
वसानः । शर्मं । चिक्वृथ्यं । अप्सु । होताऽइव । याति । समनेषु । रेभन् ॥४७॥

प्रत्नेन पूर्वकालीनेन वयसान्नेन पुनानः पूयमानः । अन्नात्त्रिकया धारया चरन्तित्यर्थः । तादृशो दुहितुः सर्वस्य दोग्ध्याः पृथिव्या वर्षासि । वर्ष इति रूपनाम वृणोति शरीरमिति । रूपाणि तिरो दधानः स्वतेजसा तिरस्कुर्वन्नाच्छादयन् तथा चिक्वृथ्यं चिभूमिकोपेतं । यद्वा । वयः शीतातपवर्षाः । तेषां निवारकं । शर्म यज्ञगृहं वसान आच्छादयन्नेषु वसतीवरीषु स्थित एष सोमो होतेव यथा होता स्तुतिध्वनिं कुर्वन्त्यज्ञेषु याति तद्वद्रेभञ्छद्वायमानः सन् समनेषु । समंति कर्माणि धृष्टाः प्रगल्भा यन्त्येति समना यज्ञाः । तेषु याति । गच्छति ॥

नू नस्त्वं रथिरो देव सोम परि स्रव चम्बोः पूयमानः ।

अप्सु स्वादिष्ठो मधुमाँ ऋतावा देवो न यः सविता सत्यमन्मा ॥४८॥

नु । नः । त्वं । रथिरः । देव । सोम । परि । स्रव । चम्बोः । पूयमानः ।

अप्सु । स्वादिष्ठः । मधुमानः । ऋतवा । देवः । न । यः । सविता । सत्यमन्मा ॥४८॥

हे देव काम्यमान हे सोम रथिरो रथवांस्त्वं नोऽस्माकं स्वभूते यज्ञे चम्बोरधिषवणफलकयोः पूयमानः सप्तप्सु वसतीवरीषु नु क्षिप्रं परि स्रव । परितः चर । स्वादिष्ठः स्वादुतमः अत एव मधुमान्माधुर्ययुक्त ऋतावा यज्ञवान्सविता सर्वस्य प्रेरको यस्त्वं देवो न देव इव सत्यमन्मा सत्यलुतिको भवसि स त्वं परि-
स्रवेति ॥

अभि वायुं वीत्यर्षा गृणानोऽभि मित्रावरुणा पूयमानः ।

अभी नरं धीजर्वनं रथेष्टामभींद्रं वृषणं वज्रबाहुं ॥४९॥

अभि । वायुं । वीती । अर्ष । गृणानः । अभि । मित्रावरुणा । पूयमानः ।

अभि । नरं । धीऽजर्वनं । रथेऽस्थां । अभि । इंद्रं । वृषणं । वज्रऽबाहुं ॥४९॥

हे सोम गृणानः स्तूयमानस्त्वं वीती ॥ सुपां मुलुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ वीत्यै पानाय वायु-
मभ्यर्ष । अभिगच्छ । तथा पवित्रेण पूयमानस्त्वं मित्रावरुणा मित्रावरुणा च पानायाभिगच्छ । किंच नरं
सर्वस्य नेतारं धीजर्वनं बुद्ध्या समं वेगं कुर्वाणं रथेष्टां रथेष्टां रथे तिष्ठतं । अनेनाश्विनावभिधीयते । एकवचनं
प्रत्येकविवक्षया समुदायविवक्षया वा । एतादृशावश्विनौ चाभिगच्छ । तथा वृषणं कामानां वर्षकं वज्रबाहुं
वज्रयुक्तबाहुमिंद्रं च त्वं पानायाभिगच्छ ॥

अभि वक्तां सुवसन्नान्यर्षाभि धेनूः सुदुघाः पूयमानः ।

अभि चंद्रा भर्तवे नो हिरण्याभ्यश्चान्धिनो देव सोम ॥५०॥

अभि । वक्तां । सुऽवसन्नानि । अर्ष । अभि । धेनूः । सुऽदुघाः । पूयमानः ।

अभि । चंद्रा । भर्तवे । नः । हिरण्या । अभि । अश्वान् । रथिनः । देव । सोम ॥५०॥

हे सोम त्वमस्माकं सुवसनानि सुपरिधानानि वक्ता वक्ताण्यभ्यर्ष । अभिगमय । यद्वा । सुवसनानि शोभ-
नवस्त्रसहितानि वस्त्राच्छादकानि धनान्यभिगमय । किंच पूयमानः पवित्रेण त्वं सुदुघाः सुष्ठु पयसो दोग्धीर्धे-
नूर्नवप्रसूतिका गा अभिप्रापय । अपि च चंद्रा चंद्राण्यह्लादकानि हिरण्या हिरण्यानि भर्तवे भरणाय पोष-
णाय नोऽस्माकमभिगमय । तथा हे देव स्तोतव्य हे सोम रथिनो रथवतोऽश्वानस्माकमभिप्रापय ॥ ॥२०॥

अभी नो अर्ष दिव्या वसून्वि विश्वा पार्थिवा पूयमानः ।

अभि येन द्रविणमश्ववांमाभ्यर्षेयं जमदग्निवन्नः ॥५१॥

अभि । नः । अर्ष । दिव्या । वसूनि । अभि । विश्वा । पार्थिवा । पूयमानः ।

अभि । येन । द्रविणं । अश्ववांम । अभि । आर्षेयं । जमदग्निऽवत् । नः ॥५१॥

हे सोम पवित्रेण पूयमानस्त्वं दिव्या दिव्यानि दिवि भवानि वसूनि धनानि नोऽस्माकमभ्यर्ष । अभिगमय ।
तथा पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि विश्वा सर्वाणि धनान्यभिगमय । तथा येन त्वदीयेन सामर्थ्येन

द्रविणं धनं वयमभ्यश्वाम अभिव्याप्नुयाम तत्सामर्थ्यमभिगमय । किंचार्षेयमार्षाणामृषिपुत्राणां योयं धनं जमदग्निवज्जमदग्नेर्यथा त्वं प्रापयः एवं नोऽस्माकमप्यभ्यर्ष । यद्वा । अर्षेयमार्षाणां योयं मंत्रं जमदग्नेः स्वभूतं मंत्रं यथा स्वादुतममकार्षीः एवमस्माकं तादृशं मंत्रं स्वादुतमं कुर्विति कुत्सो नामर्षिः प्रार्थयति ॥

अ॒या प॒वा प॑वस्वै॒ना वसू॑नि माँश्च॒त्वे इ॒ंदो सर॑सि॒ प्र ध॑न्व ।

ब्र॒ध्नश्चि॒द्व वा॒तो न॒ जूतः॑ पु॒रुमे॑धश्चि॒त्तक॑वे॒ नर॑ दा॒त् ॥५२॥

अ॒या । प॒वा । प॑वस्व । ए॒ना । वसू॑नि । माँश्च॒त्वे । इ॒ंदो इति॑ । सर॑सि । प्र । ध॑न्व ।

ब्र॒ध्नः । चि॒त् । अ॒र्च॑ । वा॒तः । न । जू॒तः । पु॒रुऽमे॑धः । चि॒त् । त॒क॑वे । न॒र॑ । दा॒त् ॥५२॥

हे सोम अयानया पवा पवमानया धारया सहैनेनानि वसूनि धनानि पवस्व । चर ॥ पवा । पूङ् पवने । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विचप्रत्ययः । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । सविकाच इति तृतीयाया उदात्तत्वं ॥ तथा हे इंदो त्वं माँश्चत्वे मन्यमानानां चातके सरस्युदके वसतीवर्याख्ये प्र धन्व । प्रगच्छ । ततोऽवास्मिन्सोमे पुयमाने सति ब्रध्नश्चित् सर्वेषां प्रज्ञापको मूलभूतो वादित्योऽपि वातो न वात इव जूतो वेगितः सन् किंच पुरुमेधश्चिद्वज्जमदग्नेर्यथा त्वं प्रापयः ॥ तत्कतिर्गैतिकर्मसु पठितः । अस्मादीणादिक उन्प्रत्ययः ॥ सोममभिगच्छते स्तुतिभिर्मह्यं नरं कर्मनेतारं पुत्रं दात् । प्रयच्छतु । हे सोम त्वया तर्पितौ संताविन्द्रादित्यौ मह्यं पुत्रं प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

उ॒त न॑ ए॒ना प॑व॒या प॑वस्वाधि॒ श्रुते॑ अ॒वाय्य॑स्य ती॒र्थे ।

ष॒ष्टिं स॒हस्रा॑ नै॒गुतो॑ वसू॒नि वृ॒क्षं न॒ प॒क्कं धू॑नव॒द्रणाय॑ ॥५३॥

उ॒त । नः॑ । ए॒ना । प॑व॒या । प॑वस्व । अ॒धि । श्रु॒ते । अ॒वाय्य॑स्य । ती॒र्थे ।

ष॒ष्टिं । स॒हस्रा॑ । नै॒गुतः॑ । वसू॒नि । वृ॒क्षं । न । प॒क्कं । धू॑न॒वत् । र॒णाय॑ ॥५३॥

हे सोम उतापि च अवाय्यस्य सर्वैः श्रवणीयस्य सोमस्य तव श्रुते प्रसिद्धे । यद्वा । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । श्रुतस्य शब्दस्य तीर्थे स्थानि नोऽस्माकं स्वभूते यज्ञ एनानया पवया पुयमानया धारयाध्यधिकं पवस्व । चर । नैगुतः । नीचीनं गवते शब्दायंत इति निगुतः शवः । तेषां हंतुत्वेन संबन्धो सोऽयं सोमः षष्टिं सहस्रा षष्टि-संख्याकानि सहस्राणि वसूनि धनानि रणाय शत्रूणां जयार्थं धूनवत् । अस्माकमकंपयत् । प्रायच्छदिति यावत् । कथमिव । वृक्षं न पक्कं पक्कफलं वृक्षं यथा कंपयति फलार्थं तद्वत् ॥

म॒हीमे॑ अ॒स्य वृ॒षना॑म॒ ऋ॒षे माँश्च॒त्वे वा॒ पृ॒श्ने वा॒ व॒ध॒चे ।

अ॒स्वाप॑यन्नि॒गुतः॑ स्ने॒हय॑च्चापा॒मिवाँ॑ अ॒पाचि॑तो॒ अचे॑तः ॥५४॥

म॒हि । इ॒मे इति॑ । अ॒स्य । वृ॒षना॑म॒ । ऋ॒षे इति॑ । माँश्च॒त्वे । वा॒ । पृ॒श्ने । वा॒ । व॒ध॒चे इति॑ ।

अ॒स्वाप॑यत् । नि॒ऽगुतः॑ । स्ने॒हय॑त् । च॒ । अ॒प॒ । अ॒मिवाँ॑ । अ॒प॒ । अ॒चितः॑ । अ॒च॒ । इतः॑ ॥५४॥

महि महती प्रभृते वृषनाम ॥ सुपां मुलुगिति सुपो लुक् ॥ वृषनामनी वर्षणनमने । शराणां वर्षणं शत्रूणां नमनं । इमे एते द्वे कर्मणी अस्य सोमस्य ऋषे सुखकरि भवतः । ये च कर्मणी माँश्चत्वे । अश्वनामैतत् मनु चरतीति । अश्वैः क्रियमाणे युद्धे । तत्साध्यत्वायुद्धमिह गृह्यते । वापि वा पृश्ने स्पर्शनसाध्ये बाहुयुद्धे वधने शत्रूणां हिंसनशीले भवतः । सोऽयं निगुतो नीचैः शब्दायमानाश्शत्रून्स्वापयत् । ताभ्यामसुषुपत् । अवधो-दित्यर्थः । किंच स्नेहयत् प्राद्रवयत्संयामाच्छत्रून् । अथ प्रत्यचक्रतः । हे सोम स त्वममिवाश्शत्रून्पाच । अपगमय । तथाचितोऽभिचयनमकुर्वतो नास्तिकांश्चेतोऽस्मात्सकाशादपाच । अपगमय । अचतिर्गैतिकर्मा ॥

सं ची पवित्रा विततान्येथन्वेकं धावसि पूयमानः ।

असि भगो असि दात्रस्य दातासि मघवा मघवद्भ्य इंदो ॥५५॥

सं। ची। पवित्रा। वि॒त॒त॒तानि। ए॒षि। अ॒नु। ए॒कं। धा॒व॒सि। पू॒य॒मा॒नः।

अ॒सि। भ॒गः। अ॒सि। दा॒त्रस्य॑। दा॒ता॒सि। म॒घ॒वा। म॒घ॒वद्भ्यः॑। इ॒ंदो इति॑ ॥५५॥

हे सोम विततानि विस्तृतानि ची चीणि पवित्राणि पिवायुमूर्यात्मकानि पवित्राणि समेषु । सम्यक् प्राप्नोषि । किंच पूयमानस्त्वमेकमविवाल्कृतं पवित्रमनु धावसि । अनुगच्छसि । किंच त्वं भगो भजनीयोऽसि । तथा दात्रस्य देयस्य धनस्य दातासि । कथमस्य धनदत्वमिति चेत् तदुच्यते । हे इंदो सोम मघवद्भ्योऽन्वेभ्यो ऽपि त्वं मघवासि । अतिशयेन धनवान्भवसि ॥ २९ ॥

एष विश्ववित्पवते मनीषी सोमो विश्वस्य भुवनस्य राजा ।

द्रुप्सा ईरयन्विदथेष्विंदुर्वि वारमभ्यं समयाति याति ॥५६॥

ए॒षः। वि॒श्व॒ऽवि॒त्। प॒व॒ते। म॒नी॒षी। सो॒मः। वि॒श्व॒स्य॑। भु॒व॒न॒स्य॑। रा॒जा।

द्रु॒प्सा॒न्। ई॒र॒य॒न्। वि॒द॒थे॒षु। इ॒ंदुः। वि॒। वा॒रं॑। अ॒भ्यं॑। स॒म॒या॒। अ॒ति॒। या॒ति॒ ॥५६॥

विश्ववित् सर्वस्य वेत्ता अत एव मनीषी मेधावी विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य राजा स्वाम्येष सोमः पवते । चरति । एतदेव विवृणोति । विदथेषु । विदंति जानंश्च देवानिति यद्वा विदंति लभंत इति विदथा यद्वाः । तेषु द्रुप्सान्नसकणानीरयन् प्रेरयन्निंदुः सोमोऽव्यमविभवं वारं वारं पवित्रं समयोभयतो व्यति याति । व्यतीत्य गच्छति ॥

इंदुं रिहन्ति महिषा अदब्धाः पदे रेभन्ति कवयो न गृध्राः ।

हिन्वंति धीरा दशभिः क्षिपाभिः समंजते रूपमपां रसेन ॥५७॥

इ॒ंदुं। रि॒ह॒न्ति॒। म॒हि॒षाः॑। अ॒द॒ब्धाः॑। प॒दे। रे॒भ॒न्ति॒। क॒व॒यः॑। न। गृ॒ध्राः॑।

हि॒न्वंति॒। धी॒राः॑। द॒श॒भिः॑। क्षि॒पा॒भिः॑। सं। अ॒ंज॒ते॒। रू॒पं॑। अ॒पां॑। र॒से॒न॑ ॥५७॥

महिषा महान्तः पूज्या वा अत एवादब्धाः कैश्चिदप्यर्हिसिता देवा इंदुं सोमं रिहन्ति । लिहन्ति । आस्वादयन्ति । किंच देवाः सोममुशंतः संतः पदे तस्यास्य सोमस्य धारास्थाने रेभन्ति । शब्दायन्ति । तत्र दृष्टान्तः । कवयो न गृध्राः । धनमभिकांक्षमाणाः कवयः सोतारो यथा स्तुवंतः शब्दायन्ति तद्वत् । धीराः कर्मणि कुशला अस्त्रिजो दशभिरतत्संख्याकाभिः क्षिपाभिरंगुलीभिस्तमिमं सोमं हिन्वंति । अभिषवार्थं प्रेरयन्ति । अपि च रूपं सोमस्य रूपमंशुमपां वसतीवर्याख्यानां रसेन समंजते । सम्यक् सेवयन्ति ॥

त्वया वयं पवमानेन सोम भरे कृतं वि चिनुयाम शश्वत् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः ॥५८॥

त्व॒या। व॒यं॑। प॒व॒मा॒ने॒न॑। सो॒म॒। भ॒रे॑। कृ॒तं॑। वि॒। चि॒नु॒या॒म॒। श॒श्व॒त्।

तत्। नः॑। मि॒त्रः॑। वरु॒णः॑। म॒म॒हं॒तां॑। अ॒दि॒तिः॑। सि॒न्धुः॑। पृ॒थि॒वी॑। उ॒त॒। द्यौः॑ ॥५८॥

हे सोम पवमानेन पवित्रेण पूयमानेन त्वया सहायेन भरे । संयामनाम । संयामे शश्वद्वृद्धं कृतं कर्तव्यं वयं वि चिनुयाम । विशेषेण कुर्याम । यस्मात्तव साहाय्येन कर्माणि कुर्मः तत्तस्मात्तोऽस्मान् मित्रो वरुणो

ऽदितिरेतन्नामकाः सिंधुरितदमिधाना च पृथिव्युतापि च बीः एते मित्रादयो नोऽस्माकमहंतां । पूजयंतु धनादिदानेन ॥ २२ ॥

अभि न इति द्वादशर्चं द्वितीयं सूक्तं । वृषागिरो राज्ञः पुत्रोऽंबरीषो भरद्वाजपुत्र ऋजिश्चोमी सहिता-
वस्वर्षी । इदमुत्तराणि च त्रीणानुष्टुभानि । अत्र त्वेकादशी बृहती । पवमानः सोमो देवता । तथा चानु-
क्रम्यते । अभि नो द्वादशांबरीष ऋजिश्चा चानुष्टुभं ह बृहत्युपांत्विति ॥ गतो विनियोगः ॥

अभि नो वाजसातमं रयिमर्ष पुरुस्पृहं । इंदो सहस्रभर्णसं तुविद्युन्नं विभ्वसहं ॥ १ ॥

अभि । नः । वाजसातमं । रयिं । अर्षे । पुरुस्पृहं । इंदो इति । सहस्रभर्णसं ।

तुविद्युन्नं । विभ्वसहं ॥ १ ॥

हे इंदो दीप्त वाजसातममत्वंतं बलप्रदमन्नप्रदं वा रयिं धनं पुत्रं वा नोऽस्माकमभ्यर्ष । अभिगमय ।
कीदृशं । पुरुस्पृहं बह्वभिः स्युहणीयं सहस्रभर्णसं बह्विधभरणं । अनेकपोषणयुक्तमित्यर्थः । तुविद्युन्नं । बुध्नं
योततेर्यशो वासं वेति यास्कः । नि० प. ५. । बह्वन्नं बह्वयशोयुक्तं वा विभ्वसहं । विभ्व इति महत्ताम ।
महतोऽभिभवितारं ॥

परि थ सुवानो अव्ययं रथे न वर्माव्यत ।

इंदुरभि दुणा हितो हियानो धाराभिरक्षाः ॥ २ ॥

परि । स्यः । सुवानः । अव्ययं । रथे । न । वर्मं । अव्यत ।

इंदुः । अभि । दुणा । हितः । हियानः । धाराभिः । अक्षारिति ॥ २ ॥

सुवानः सूयमानः स्य स सोमोऽव्ययमविमयं पवित्रं परि पवते । तत्र दृष्टांतः । रथे न यथा रथे
स्थितः पुरुषो वर्मं कवचमव्यत परिव्ययति ॥ व्ययतेर्भुङि वर्णलोपस्कांदसः ॥ अभि हितोऽभितः प्रेरितः यद्वा
स्रोतुभिरभिप्लुतः स इंदुः सोमो दुणा द्रुममयेन द्रोणकलशेन हियानः ॥ हि गतौ वृद्धौ च ॥ तेन पूर्यमाणः
सन् धाराभिरक्षाः । भरति ॥ भरतेर्भुङि रूपं ॥

परि थ सुवानो अक्षा इंदुरथे मदच्युतः ।

धारा य ऊर्ध्वो अर्ध्वरे भ्राजा नैति गव्ययुः ॥ ३ ॥

परि । स्यः । सुवानः । अक्षारिति । इंदुः । अव्ये । मदच्युतः ।

धारा । यः । ऊर्ध्वः । अर्ध्वरे । भ्राजा । न । एति । गव्ययुः ॥ ३ ॥

सुवानः सूयमानः स्य स इंदुः सोमो मदच्युतो मदार्थं देवैः प्रेरितः सन्नव्येऽविभवे पवित्रे पर्यचाः ।
परितः भरति । अर्ध्वर ऊर्ध्वः समुच्छ्रितः सर्वेषां मुख्यो यः सोमो गव्ययुर्गोकामः यद्वा क्षीरादिकं कामय-
मानः सन् धारा धारया सहैति गच्छति । भ्राजा न भ्राजमानया दीप्त्या यथांतरिचे गच्छति तद्वत् ॥

स हि त्वं देव शश्वते वसु मर्ताय दाशुषे ।

इंदो सहस्रिणं रयिं शतात्मानं विवाससि ॥ ४ ॥

सः । हि । त्वं । देव । शश्वते । वसु । मर्ताय । दाशुषे ।

इंदो इति । सहस्रिणं । रयिं । शतऽआत्मानं । विवाससि ॥ ४ ॥

हे देव सोम स त्वं शश्वते पुत्रादिमत्त्वेन बह्वे मर्त्याय मनुष्याय दामुषे हविर्दत्तवते यजमानाय वसु धनं मह्यं च विवाससि । प्रेरयसि । एकवाक्यतापक्षे हि तिङन्तस्य हियोगादनिघातः स्यात् ॥

वयं ते अस्य वृत्रहन्वसो वस्वः पुरुस्पृहः ।

नि नेदिष्ठतमा इषः स्याम सुमस्यस्यधिगो ॥ ५ ॥

वयं । ते । अस्य । वृत्रहन् । वसो इति । वस्वः । पुरुस्पृहः ।

नि । नेदिष्ठतमाः । इषः । स्याम । सुमस्य । अधिगो इत्यधिगो ॥ ५ ॥

हे वृत्रहन्पुत्राणां हतः सोम अस्मैतादृशस्य ते तव स्वभूता वयं स्मः । ततो हे वसो वासयितः पुरुस्पृहो बज्रभिः स्पृहणीयस्य वस्वो वसुनो धनस्य त्वया दीयमानस्य वयं नि नितरां नेदिष्ठतमा अत्यन्तमतिक्रम्यतमाः स्याम । तथेषोऽत्रस्य किंच हे अधिगो अधृतगमन सोम सुमस्य सुखस्य वयमतिक्रम्यतमाः स्याम । भवेम ॥

द्वियं पंच स्वयंशसं स्वसारो अद्रिसंहतं । प्रियमिन्द्रस्य काम्यं प्रस्त्रापयंत्यूर्मिणं ॥ ६ ॥

द्विः । यं । पंच । स्वयंशसं । स्वसारः । अद्रिऽसंहतं । प्रियं । इन्द्रस्य । काम्यं ।

प्रस्त्रापयंति । ऊर्मिणं ॥ ६ ॥

द्विः पंच दशसंख्याकाः स्वसारः कर्मकरणार्थमितस्ततो गच्छन्त्योऽगुलयः स्वयंशसं स्वभूतयशस्कमद्रिसंहतं यावभिरभिषुतमिन्द्रस्य प्रियं काम्यं सर्वैः काम्यमानमूर्मिणं धाराभिस्तद्वतं यं सोमं प्रस्त्रापयंति वसतीवरीभिः प्रकीर्णं सेचयंति यजमानाः तं पुनंतीत्युत्तरच संबंधः ॥ २३ ॥

परि त्यं हर्यंतं हरिं बभ्रुं पुनंति वारेण । यो देवान्विश्वोऽत्परि मदेन सह गच्छति ॥ ७ ॥

परि । त्यं । हर्यंतं । हरिं । बभ्रुं । पुनंति । वारेण । यः । देवान् । विश्वान् । इत् ।

परि । मदेन । सह । गच्छति ॥ ७ ॥

हर्यंतं सर्वैः स्पृहणीयं हरिं हरितवर्णं बभ्रुं बभ्रुवर्णं च त्यं तं सोमं वारेण वालेन पवित्रेण परि पुनंति । परिशोधयंति । यः सोमो विश्वान् सर्वानिन्द्रादीन् देवानि देवानेव मदेन मादकेन रसेन सह परि गच्छति ॥

अस्य वो ह्यवसा पांतो दक्षसाधनं । यः सूरिषु अवो बृहद्दधे स्वर्णं हर्यंतः ॥ ८ ॥

अस्य । वः । हि । अवसा । पांतः । दक्षऽसाधनं । यः । सूरिषु । अवः । बृहत् । दधे ।

स्वर्णः । न । हर्यंतः ॥ ८ ॥

वः ॥ छांदसो वसादेशः ॥ हिरवधारणे । वो यूयमस्य सोमस्यावसा रक्षणेन दक्षसाधनं बलस्य साधनं रसं पांतः पिबंतो भवथ । स्वर्णादित्य इव हर्यंतः सर्वैः काम्यमानो योऽयं सोमः सूरिषु सोचाणि प्रेरयत्सु सोतृषु बृहन्महत्प्रभूतं अवोऽन्नं दधे विदधे । स्थापयतीति यावत् ॥

स वां यज्ञेषु मानवी इंदुर्जनिष्ठ रोदसी । देवो देवी गिरिष्ठा अस्मैधन्तं तुविष्वणि ॥ ९ ॥

सः । वां । यज्ञेषु । मानवी इति । इंदुः । जनिष्ठ । रोदसी इति । देवः । देवी इति ।

गिरिऽस्थाः । अस्मैधन् । तं । तुविऽस्वनि ॥ ९ ॥

हे मानवी मानव्यो मनोः स्वभूते हे देवी शीतमाने हे रोदसी आवापृथिव्यौ वां युवयोर्यज्ञेषु स इंदुः

सोमो जनिष्ट । अजनि । अंतरिक्षे देवः स्वतेजसा सर्वं प्रकाशयन् पृथिव्यां गिरिष्ठा यावसु तिष्ठन् । तं ज्ञातं सोमं तुविष्वाणि बह्वस्वन् उपरे यज्ञे वासेधन् । अत्विजो यावभिरघ्नन् । अभ्यषुष्वन्निति यावत् ॥

इन्द्राय सोमं पातवे वृचग्ने परि पिच्यसे । नरे च दक्षिणावते देवाय सदनसदे ॥ १० ॥
इन्द्राय । सोमं । पातवे । वृचग्ने । परि । पिच्यसे । नरे । च । दक्षिणावते । देवाय । सदनसदे ॥ १० ॥

हे सोम वृचग्ने वृचस्व हन् इन्द्राय । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । इन्द्रस्व पातवे पानार्थं परि पिच्यसे । परितः पात्रेषु सिच्यसे । वसतीवरीभिर्वा । किंच दक्षिणावत अत्विगभ्यो दक्षिणादानेन तद्वते देवाय देवार्थं हवींषि दातुं सदनसदे यज्ञगृहे सीदते नरे मनुष्याय यजमानाय तस्मै फलप्रदानार्थं परि पिच्यसे ॥

ते प्रत्नासो व्युष्टिषु सोमाः पवित्रे अक्षरन् ।

अपप्रोथंतः सनुतर्हुरश्चितः प्रातस्ताँ अप्रचेतसः ॥ ११ ॥

ते । प्रत्नासः । विऽउष्टिषु । सोमाः । पवित्रे । अक्षरन् ।

अपऽप्रोथंतः । सनुतः । हुरऽश्चितः । प्रातरिति । तान् । अप्रऽचेतसः ॥ ११ ॥

व्युष्टिषूषसां व्युच्छेषु प्रकाशेषु प्रत्नासः प्रत्नास्ते सोमाः पवित्रेऽक्षरन् । क्षरन्ति । ये सोमाः सनुतर्तर्हि-
तानप्रचेतसः प्रज्ञानरहितान् ऊरश्चितः । स्तेननामैतत् कौटिल्येन चिन्वन्तीति । तान्मायाविनः स्तेनान्प्रातः
प्रातःकाल एवापप्रोथंतः । अपप्रोथनं चापमरणं । अपमरयंतः शब्देन निराकुर्वन्तो भवन्ति । ते क्षरन्तीति
समन्वयः ॥

तं सखायः पुरोरुचं यूयं वयं च सूरयः । अश्याम वाजगंधं सनेम वाजपस्त्यं ॥ १२ ॥

तं । सखायः । पुरऽरुचं । यूयं । वयं । च । सूरयः । अश्याम । वाजगंधं । सनेम । वाजपस्त्यं । ॥ १२ ॥

हे सखायः सोतारः सूरयः प्राज्ञा यूयं वयं च यजमानाः पुरोरुचं पुरतो रोचमानं वाजगंधं बलकर-
साधुगंधोपेतं सोममश्याम । अश्याम । पिबेम । किंच वाजपस्त्यमन्नयुक्तगृहसहितं यदा बलकरं सोमं सनेम ।
संभजेमहि । सोमेन बलान्नगृहादीनि भवन्तीत्यर्थः ॥ ॥ १२ ॥

आ हर्यतायेत्यष्टचं तृतीयं सूक्तं । कश्यपगोत्री रेभसूनु एतत्संज्ञी द्वावुषी । आद्या बृहती सप्तानुषुभः ।
पवमानसोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । आ हर्यतायाष्टौ रेभसूनु काश्यपी बृहत्यायेति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ हर्यताय धृष्णवे धनुस्तन्वन्ति पौंस्यं ।

शुक्रां वयंत्यसुराय निरिणैर्जं विपामये महीयुवः ॥ १ ॥

आ । हर्यताय । धृष्णवे । धनुः । तन्वन्ति । पौंस्यं ।

शुक्रां । वयन्ति । असुराय । निऽनिजं । विपां । अये । महीयुवः ॥ १ ॥

हर्यताय सर्वैः स्पृहणीयाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणाशीलाय सोमाय पौंसं पुंस्त्वस्त्राभिर्बलकं धनुरा तन्वन्ति ।
धनुषि ज्यां कुर्वन्तीति । सोमस्य धाराविसर्गार्थं वितायमानं पवित्रमभिधीयते । तदेव विवृणोति । महीयुवः
पूजाकामा अत्विजो विपां मेधाविनां देवानामये पुरस्ताच्छुक्रां शुक्लवर्णा निर्णिजं यथा सोमो निर्णिज्यते
तामसुराय बलवते वयन्ति वितन्वन्ति । दशपवित्रं विस्मारयन्तीत्यर्थः । वयतिर्गतिकर्मा ॥

अध क्षपा परिष्कृतो वाजौ अभि प्र गाहते ।
यदी विवस्वतो धियो हरिं हिन्वन्ति यातवे ॥ २ ॥
अध क्षपा परिष्कृतः वाजान् अभि प्र गाहते ।
यदि विवस्वतः धियः हरिं हिन्वन्ति यातवे ॥ २ ॥

क्षपा ॥ सुपां मुजुगिति पंचम्या आकारः ॥ क्षपाया रात्रेरधानंतरं प्रातःकाले परिष्कृतः ॥ भूषणार्थं
संपर्युषेभ्य इति करोतिः मुडागमः ॥ अग्निरलंकृतः । यद्वा । क्षपयित्र्यां सेनायामलंकृतः । सोमो वाजान्नानि
बलानि वाभिलक्ष्य प्र गाहते । प्रगच्छति । विवस्वतः परिचरणवतो यजमानस्य धियः कर्मसाधनभूता
अंगुलयो हरिं हरितवर्णमेतमंशुं यातवे पात्राण्यभिगमनाय यदि हिन्वन्ति प्रेरयन्ति तर्हि सवनानि गच्छतीति ॥

तमस्य मर्जयामसि मदो य इन्द्रपातमः । यं गावं आसभिर्दधुः पुरा नूनं च सूरयः ॥ ३ ॥
तं अस्य मर्जयामसि मदः । यः इन्द्रपातमः । यं गावं । आसभिः । दधुः ।
पुरा नूनं च सूरयः ॥ ३ ॥

अस्य सोमस्य तं रसं मर्जयामसि । मर्जयामः । शोधयामः । अलंकुर्मो वा । यो मदो मदकरो रस
इन्द्रपातम इन्द्रेणात्यंतं पातव्यो भवति । किंच गावो गंतारः सूरयः स्तोतारः पुरा च नूनमिदानीं च यं
सोमरसमासभिरासिर्दधुः धारयन्ति । पिबन्तीति यावत् । यद्वा । गावो धेनवो यं सोमं तृणादिष्ववस्थितमा-
सभिरासिर्दधुः धारयन्ति तृणरूपेण भक्षयन्ति ॥

तं गार्थया पुराण्या पुनानमभ्यनूषत ।
उतो कृपंत धीतयो देवानां नाम बिभ्रतीः ॥ ४ ॥
तं गार्थया पुराण्या पुनानं अभि अनूषत ।
उतो इति । कृपंत । धीतयः । देवानां नाम । बिभ्रतीः ॥ ४ ॥

पुनानं पूयमानं तं सोमं पुराण्या पुरा कृतया गार्थया सुत्याभ्यनूषत । स्तोतारोऽभिष्टुवन्ति ॥ नू सवने ।
लुङि रूपं ॥ उतो अपि च नाम कर्मार्थं नमनं बिभ्रतीर्बिभ्राणा धीतयोऽंगुलयो देवानां सोमरूपहविष्प्रदा-
नाय कृपंत । कल्पयन्ति । समर्था भवन्ति ॥ कृषु सामर्थ्यं ॥

तमुक्षमाणमव्यये वारि पुनन्ति धर्णसि । दूतं न पूर्वचित्तये आ शासते मनीषिणः ॥ ५ ॥
तं उक्षमाणं । अव्यये । वारि । पुनन्ति । धर्णसि । दूतं । न । पूर्वचित्तये । आ ।
शासते । मनीषिणः ॥ ५ ॥

उक्षमाणमग्निः सिध्यमानं धर्णसि सर्वस्य धारकं सोममव्ययेऽविमये वारि वाक्ते पवित्रे पुनन्ति । शोध-
यन्ति । ततो मनीषिणो मेधाविनो यजमानास्तमिमं सोमं दूतं न दूतमिव पूर्वचित्तये देवानां पूर्वमेव प्रज्ञा-
पनाया शासते । प्रार्थयन्ते ॥ ॥ २५ ॥

स पुनानो मर्दितमः सोमश्चमूषु सीदति ।
पशौ न रेत आदधत्पतिर्वचस्यते धियः ॥ ६ ॥

सः । पुना॒नः । म॒दिन्ऽत॑मः । सोमः । च॒मू॒षु । सी॒द॒ति ।
प॒शौ । न । रे॒तः । आ॒ऽद॒धत् । प॒तिः । व॒च॒स्य॒ते । धि॒यः ॥ ६ ॥

मदितमोऽत्यंतं मादयिता स सोमः पुनानः पूयमानः संक्षमूषु चमसेषु सीदति । ततः पशौ न यथा पशौ क्षत्रितृषभो रेत आदधाति तदक्षमसादिषु रेतः स्वीयं रसमादधदाधानो धियः कर्मणः पतिः पालयितायं सोमो वचस्यते । अभिष्टूयते ॥

स मृ॒ज्यते सु॒कर्म॑भिर्दे॒वो दे॒वेभ्यः॑ सु॒तः । वि॒दे यदा॑सु सं॒द॒दिर्म॑ही॒रपो॑ वि गा॒हते ॥ ७ ॥
सः । मृ॒ज्यते । सु॒कर्म॑ऽभिः । दे॒वः । दे॒वेभ्यः॑ । सु॒तः । वि॒दे । यत् । आ॒सु । सं॒ऽद॒दिः ।
म॒हीः । अ॒पः । वि । गा॒हते ॥ ७ ॥

देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिषुतो देवो द्योतमानः स्रोतव्यो वा स सोमः सुकर्मभिर्हविर्गमिर्मृज्यते । परिपूयते । यद्यदायं सोम आसु प्रजासु संददिः सम्यग्धनदानशील इति विदे ज्ञायते तदानीं महीर्महतोरपो वसतीवरीर्वि गाहते । विशेषेणाभिगच्छति । यदा सोममभिषुष्वति तदा तेभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

सु॒त इ॒दो प॒वित्र॑ आ नृ॒भिर्य॑तो वि नी॒यसे । इं॒द्राय॑ मत्स॒रिन्म॑मू॒ष्वा नि षी॑द॒सि ॥ ८ ॥
सु॒तः । इ॒दो इति॑ । प॒वित्रे॑ । आ । नृ॒ऽभिः । य॒तः । वि । नी॒यसे॑ । इं॒द्राय॑ । म॒त्स॒रिन्ऽत॑मः ।
च॒मू॒षु । आ । नि । सी॒द॒सि ॥ ८ ॥

हे इंदो सुतोऽभिषुतो यत आयतः सर्वतो विसृतस्त्वं नृभिः कर्मणेतुभिर्हविर्गमिः पवित्रे वि नीयसे । विशेषेण नीयमानो भवसि । ततो मत्सरितमोऽतिशयेन मादयिता त्वमिन्द्रायिंद्रार्थं चमूषु चमसेष्वानि षीदसि ॥ २६ ॥

अभी नवन्ते इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं । पूर्ववद्दधिदेवते । सर्वा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रम्यते । अभी नवन्ते नवेति ॥ गतो विनियोगः ॥

अ॒भी न॑वन्ते अ॒दुहः॑ प्रि॒यमि॑न्द्र॒स्य का॒म्यं । व॒त्सं न॑ पूर्॒वं आ॒युनि॑ जा॒तं रि॑हन्ति मा॒तरः॑ ॥ १ ॥
अ॒भि । न॑वन्ते । अ॒दुहः॑ । प्रि॒यं । इं॒द्रस्य॑ । का॒म्यं । व॒त्सं । न । पूर्॒वं । आ॒युनि॑ । जा॒तं ।
रि॑हन्ति । मा॒तरः॑ ॥ १ ॥

यथा मातरो गावः पूर्वे प्रथम आयुनि वयसि जातं वत्सं रिहन्ति लिहन्ति तथाद्रुहोऽद्रोहा वसतीवर्याख्या आप इन्द्रस्य प्रियं काम्यं सर्वैः काम्यमानं सोममभि नवन्ते । अभिगच्छति ॥

पुना॒न इ॒दं वा भ॑र सोमं द्वि॒बर्ह॑सं र॒यिं । त्वं वसू॑नि पु॒ष्यसि॑ वि॒श्वानि॑ दा॒शुषो॑ गृ॒हे ॥ २ ॥
पुना॒नः । इ॒दो इति॑ । आ । भ॒र । सोमं॑ । द्वि॒ऽबर्ह॑सं । र॒यिं । त्वं । वसू॑नि । पु॒ष्यसि॑ ।
वि॒श्वानि॑ । दा॒शुषः॑ । गृ॒हे ॥ २ ॥

हे इंदो दीप्यमान हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वं द्विबर्हसं द्वयोः स्थानयोः परिवृंहणशीलं रयिं धनमस्यभ्यमा भर । आहर । देहि । त्वं हि दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे स्थित्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि पुष्यसि । पोषयसि ॥

त्वं धियं मनोयुजं सृजा वृष्टिं न तन्यतुः ।

त्वं वसूनि पार्थिवा दिव्या च सोम पुष्यसि ॥३॥

त्वं । धियं । मनः । युजं । सृज । वृष्टिं । न । तन्यतुः ।

त्वं । वसूनि । पार्थिवा । दिव्या । च । सोम । पुष्यसि ॥३॥

हे सोम त्वं मनोयुजं मनसा युज्यमानां मनोवेगां धियं ध्यातव्यां धारां खज । पात्रेषु विखज । तत्र दृष्टांतः । वृष्टिं न तन्यतुः ॥ तनु विस्तारि । अतन्यंजीत्यादिना यतुचप्रत्ययः ॥ तनोति विस्तारयतीति तन्य-
तुर्मेघः । यथा मेघो वृष्टिं खजति तद्वत् । ततो हे सोम त्वं पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनानि तथा
दिव्यानि दिवि भवानि धनानि च पुष्यसि । अस्मभ्यं पोषयसि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

परि ते जिग्युषो यथा धारां सुतस्य धावति ।

रंहमाणा व्यव्ययं वारं वाजीव सानसिः ॥४॥

परि । ते । जिग्युषः । यथा । धारां । सुतस्य । धावति ।

रंहमाणा । वि । व्ययं । वारं । वाजीव । सानसिः ॥४॥

सुतस्य ते त्वदीया सानसिः संभजनशीला यद्वा स्तोतृभिः संभजनीया रंहमाणा वेगं कुर्वाणा धाराव्यय-
मविमयं वारं वालं पवित्रं वि परि धावति । विशेषेण परितो गच्छति । तत्र दृष्टांतः । जिग्युषः शत्रूणां
जेतुर्वीरस्य वाजीवाद्यो यथा युद्धं परितो धावति तद्वत् ॥ अयतेः कृसी सन्निटोर्जैरिति कुत्वं । यथेति पूरकः ॥

ऋत्वे दक्षाय नः कवे पवस्व सोम धारया । इंद्राय पातवे सुतो मित्राय वरुणाय च ॥५॥

ऋत्वे । दक्षाय । नः । कवे । पवस्व । सोम । धारया । इंद्राय । पातवे । सुतो । मित्राय । वरुणाय । च ॥५॥

वरुणाय । च ॥५॥

हे कवे क्रांतदर्शन हे सोम नोऽस्मभ्यं ऋत्वे प्रज्ञानाय दक्षाय बलाय च त्वं धारया पवस्व । चर । कीदृशः ।
इंद्राय पातवे पानार्थं तथा मित्राय वरुणाय च सुतोऽभिषुतः खलु ॥ २७ ॥

पवस्व वाजसातमः पवित्रे धारया सुतः । इंद्राय सोम विष्णवे देवेभ्यो मधुमत्तमः ॥६॥

पवस्व । वाजसातमः । पवित्रे । धारया । सुतः । इंद्राय । सोम । विष्णवे । देवेभ्यः ।

मधुमत्तमः ॥६॥

हे सोम वाजसातमोऽतिशयेनान्नस्य दाता सुतोऽभिषुतस्त्वं पवित्रे धारया सह पवस्व । चर । ततो हे
सोम त्वमिंद्राय विष्णवे चान्येभ्यो मित्रादिभ्यो देवेभ्यश्च मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपेतो भव ॥

त्वां रिहंति मातरौ हरिं पवित्रे अद्रुहः । वत्सं जातं न धेनवः पवमान विधर्मणि ॥७॥

त्वां । रिहंति । मातरः । हरिं । पवित्रे । अद्रुहः । वत्सं । जातं । न । धेनवः । पवमान ।

विधर्मणि ॥७॥

हे पवमान सोम विधर्मणि विविधं हविषां धारके यज्ञेऽद्रुहो द्रोहवर्जिता मातरौ मातृभूता वसती-
वर्यो हरिं हरितवर्यो त्वां पवित्रे स्थितं रिहंति । लिहंति । आस्तादयंति । कथमिव । यथा धेनवो जातं वत्सं
लिहंति तथा ॥

पर्वमान् महि अर्वश्चित्रेभिर्यासि रश्मिभिः ।
 शर्धन्तमांसि जिघ्रसे विश्वानि दाणुषो गृहे ॥८॥
 पर्वमान । महि । अर्वः । चित्रेभिः । यासि । रश्मिभिः ।
 शर्धन् । तमांसि । जिघ्रसे । विश्वानि । दाणुषः । गृहे ॥८॥

हे पर्वमान महि महच्छवः अर्वणीयमंतरिक्षं चित्रेभिश्चित्रैर्नानाविधैश्चायनीयैर्वा रश्मिभिः परि यासि । परिगच्छसि । तथा शर्धन् वेगं कुर्वस्त्वं दाणुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे स्थित्वा विश्वानि सर्वाणि तमांसि तमोरूपाणि रक्षांसि जिघ्रसे । हंसि । एवं व्यावापृथिव्योर्वर्तस इत्यर्थः ॥

त्वं द्यां च महिब्रत पृथिवीं चाति जभ्रिषे ।
 प्रति द्रापिममुंचथाः पर्वमान महित्वना ॥९॥
 त्वं । द्यां । च । महिऽब्रत । पृथिवीं । च । अति । जभ्रिषे ।
 प्रति । द्रापि । अमुंचथाः । पर्वमान । महिऽत्वना ॥९॥

हे महिब्रत महाकर्मन् ब्रह्मविधकर्मन् सोम त्वं द्यां द्युलोकं च पृथिवीं चाति जभ्रिषे । अत्यंतं बिभर्षि ॥ दुभृज धारणपोषणयोः । तस्य च्छांदसे लिटि सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वाद्देवागमः ॥ अंतरिक्षे सोमात्मनेति पृथिव्यां लतारूपेणेत्येवं लोकद्वयवर्तित्वं । हे पर्वमान ब्रतन् सोम त्वं महित्वना महत्त्वेन युक्तः सन् द्रापि कवचं प्रत्यमुंचथाः । प्रतिमुंचसि । संवृणोषि ॥ ॥२८॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्शतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरभुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये सप्तमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्भमे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
 विज्ञातवेदगांभीर्यशूर्यं व्याख्याय सप्तमे । सायणार्यसतोऽध्यायं पंचमं व्याचिकीर्षति ॥

तत्र पुरोजिती व इति षोडशर्चमनुवाकपेक्षया पंचमं सूक्तं । आद्यस्य तुचस्य श्वावाश्वपुत्रोऽधीगुर्नामर्षिः । द्वितीयस्य नङ्गपस्य राज्ञः पुत्रो ययातिर्नाम । तृतीयस्य मनोः पुत्रो नङ्गपो नाम राजर्षिः । चतुर्थस्य संवरणाख्यस्य राज्ञः पुत्रो मनुः । एवं द्वादश गताः । शिष्टस्य चतुर्ह्वयस्य वाचः पुत्रो वैश्वामित्रो वा प्रजापतिर्ह्वयः । द्वितीयातृतीये गायत्री शिष्टाश्चतुर्दशानुष्टुभः । तथा चानुक्रम्यते । पुरोजिती षोडश श्वावाश्विर्धौगुर्ययातिर्नाङ्गपो नङ्गपो मानवो मनुः सांवरेण इति तुचाः शेषे प्रजापतिरूपाये गायत्र्याविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

पुरोजिती वो अंधसः सुताय मादयित्वे ।
 अप श्वानं अथिष्टन् सखायो दीर्घजिह्वं ॥१॥
 पुरऽजिती । वः । अंधसः । सुताय । मादयित्वे ।
 अप । श्वानं । अथिष्टन् । सखायः । दीर्घजिह्वं ॥१॥

हे सखायः सखिभूताः समानख्याना वा हे स्नोतारः वो यूयं पुरोजिती ॥ षष्ठ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ पुरः-
स्त्रितजयस्थांधसोऽदनीयस्य सोमस्य स्वभूताय सुतायाभिषुताय मादयित्वेऽत्यंतं मदकराय रसाय दीर्घ-
जिह्वां । दीर्घा जिह्वा यस्य सः ॥ दीर्घजिह्वा च कंदसि । पा० ४. १. ५९. । इति ङीषंतत्वेन निपातितः ॥ तादृशं
ज्ञानमप्यग्रिष्टन । अपग्रथयत । अपवाधध्वं । यथा आ राक्षसा वा सुतं सोमं न लिहंति तथा कुरुतेत्यर्थः ॥

पवित्रेभ्यो द्वितीयस्याज्यभागस्य यो धारयेत्पेषानुवाक्या । सूत्रितं च । पावकवंतावाज्यभागावग्री रक्षांसि
सेधति यो धारया पावकया । आ० २. १२. । इति ॥

यो धारया पावकया परिप्रस्यंदते सुतः । इंदुरश्वो न कृत्यः ॥ २ ॥

यः । धारया । पावकया । परिऽप्रस्यंदते । सुतः । इंदुः । अश्वः । न । कृत्यः ॥ २ ॥

सुतोऽभिषुतः कृत्यः । कृत्वीति कर्मनाम । कर्मणि साधुर्य इंदुः सोमः पावकया पापानां शोधकया
धारया परिप्रस्यंदते परितः प्रचरति । कथमिव । अश्वो नाश्वो यथा वेगेन प्रगच्छति तद्वत् ॥

तं दुरोषमभी नरः सोमं विश्वाच्या धिया । यज्ञं हिन्वंत्यद्रिभिः ॥ ३ ॥

तं दुरोषं । अभि । नरः । सोमं । विश्वाच्या । धिया । यज्ञं । हिन्वंति । अद्रिऽभिः ॥ ३ ॥

नरः कर्मनेतार ऋत्विजो दुरोषं ॥ रोषतेर्हिंसार्थस्य रेफलोपि दीर्घाभाव ओषतेर्दीर्घार्थस्य वा खलि
रूपमिति संदेहादनवग्रहः ॥ तं दुर्देहं दुर्वधं वा यज्ञं यष्टव्यं तं सोमं विश्वाच्या सर्वाङ्गकामानचिन्त्या धिया
बुद्ध्याद्रिभिर्गोवभिरभि हिन्वंति । अभिप्रेरयंति । अभिषुण्वंतीति यावत् ॥

पृथ्व्यस्य षष्ठेऽहनि ब्राह्मणाच्छंसिश्च सुतास इति तिस्रः । सूत्रितं च । दधिक्राव्णोऽकारिषमित्यनुप
सुतासो मधुमत्तमा इति च तिस्रः । आ० ८. ३. । इति ॥

सुतासो मधुमत्तमाः सोमा इन्द्राय मंदिनः ।

पवित्रवंतो अक्षरन्देवान्गच्छंतु वो मदाः ॥ ४ ॥

सुतासः । मधुमत्तमाः । सोमाः । इन्द्राय । मंदिनः ।

पवित्रऽवंतः । अक्षरन् । देवान् । गच्छंतु । वो । मदाः ॥ ४ ॥

मधुमत्तमा अतिशयेन माधुर्योपेताः अत एव मंदिनी मदकराः सुतासोऽभिषुताः सोमाः पवित्रवंतः
पवित्रे वर्तमानाः संत इन्द्रायेंद्रार्थमक्षरन् । पात्रेषु चरंति । अथ प्रत्यक्षतः । वो युष्माकं मदा मदहेतवो
रसा देवान्द्रादीन्गच्छंतु ॥

इंदुरिन्द्राय पवतु इति देवासो अब्रुवन् ।

वाचस्पतिर्मखस्यते विश्वस्येशान् ओजसा ॥ ५ ॥

इंदुः । इन्द्राय । पवते । इति । देवासः । अब्रुवन् ।

वाचः । पतिः । मखस्यते । विश्वस्य । ईशानः । ओजसा ॥ ५ ॥

इंदुः सोम इन्द्रायेंद्रार्थं पवति कलशे चरतीति देवासः स्तुतिकारिणः स्नोतारोऽब्रुवन् । वदंति । यदा
स्नोतार एवं वदंति तदानीं वाचः स्तुतिः पतिः पालयिता । यदा । शब्दस्य स्वाम्यत्यंतं शब्दायमान इत्यर्थः ।
तादृशः सोमो मखस्यते । स्तुतिभिः पूजामिच्छति ॥ जालसायां सुगागमः ॥ कीदृशः । ओजसा बलेन विश्वस्य
सर्वस्वेषानः प्रभुः ॥ ११ ॥

सहस्रधारः पवते समुद्रो वाचमींखयः । सोमः पती रयीणां सखेद्रस्य दिवेदिवे ॥ ६ ॥
 सहस्रधारः । पवते । समुद्रः । वाचं ईखयः । सोमः । पतिः । रयीणां । सखा ।
 इन्द्रस्य । दिवेदिवे ॥ ६ ॥

सहस्रधारो बज्रविधधारोपेतः सोमः पवते । ऋरति । कीदृशः । समुद्रः । यस्मात्समुद्रवन्ति रसाः ।
 सरःस्थानीयः वाचमींखयः ॥ ईंखतेर्ख्यंतस्य सुप्युपपदे खचप्रत्ययः ॥ सुतीनां प्रेरयिता रयीणां धनानां पतिः
 प्रभुः । यद्वा । रयीणां हविषो दातृणां यजमानानां पतिः पालयिता । दिवेदिवे प्रत्यहमिन्द्रस्य सखा मित्रभूतः
 सोमः पवते ॥

अयं पूषा रयिर्भगः सोमः पुनानो अर्षति ।
 पतिर्विश्वस्य भूमनो अख्यद्रोदसी उभे ॥ ७ ॥
 अयं । पूषा । रयिः । भगः । सोमः । पुनानः । अर्षति ।
 पतिः । विश्वस्य । भूमनः । वि । अख्यत् । रोदसी इति । उभे इति ॥ ७ ॥

पूषा पोषकः सर्वेषां भगो भजनीयो रयिर्धनहेतुरयं सोमः पुनानः पवित्रेण पूयमानः सन्नर्षति । कलशम-
 भिगच्छति । तथा विश्वस्य सर्वस्य भूमनो भूतजातस्य पतिः पालयिता सोम उभे रोदसी बावापृथिवी
 व्यस्यत् । स्वतेजसा प्रकाशयति । अनेन लोकद्वयवर्तित्वं सूचितं ॥

समु प्रिया अनूषत गावो मदाय घृष्वयः ।
 सोमासः कृण्वते पथः पवमानास इन्द्रवः ॥ ८ ॥
 सं । ऊं इति । प्रियाः । अनूषत । गावः । मदाय । घृष्वयः ।
 सोमासः । कृण्वते । पथः । पवमानासः । इन्द्रवः ॥ ८ ॥

प्रियाः प्रियतमा घृष्वयोऽत्यंतं दीप्ताः । यद्वा । अहं प्रथमतः स्त्रीमि अहं पुरस्तात्स्त्रीमीति परस्परं
 स्पर्धमानाः । गावः सुतिलक्षणा वाचः सोमस्य मदार्थं समनूषत । संसृजति । उः प्रसिद्धौ । यद्वा । गावो
 धेनवः सोमस्य मदाय शब्दायन्ते । ततः पवमानासः पूयमाना इन्द्रवो दीप्ताः सोमासः सोमाः पथो मार्गा-
 न्कृण्वते । चरणार्थं कुर्वन्ति ॥

य ओजिष्ठस्तमा भर पवमान अवाय्यं । यः पंच चर्षणीरभि रयिं येन वनामहै ॥ ९ ॥
 यः । ओजिष्ठः । तं । आ । भर । पवमान । अवाय्यं । यः । पंच । चर्षणीः । अभि ।
 रयिं । येन । वनामहै ॥ ९ ॥

हे पवमान पूयमान सोम ओजिष्ठ ओजस्वितमो यस्त्वदीयो रसोऽस्ति तं अवाय्यं अवणीयं रसमा भर ।
 अस्मभ्यमाहर । किंच यो रसः पंच चर्षणीः पंच जनान्निषादपंचमांश्चतुरो वर्णानभि तिष्ठति । अपि च येन
 रसेन वयं रयिं धनं च वनामहै संभजामहे । यद्वा । येन त्वां रयिं याचामहे तमा भर ॥

सोमाः पवन्त इन्द्रवोऽस्मभ्यं गातुवित्तमाः ।
 मित्राः सुवाना अरेपसः स्वाध्यः स्वर्विदः ॥ १० ॥

सोमाः । पवन्ते । इन्द्रवः । अस्मभ्यं । गातुवित्ऽतमाः ।

मिचाः । सुवानाः । अरेपसः । सुऽआध्यः । स्वऽविदः ॥ १० ॥

गातुवित्तमा अतिशयेन मार्गस्य लम्बका इन्द्रो दीप्ताः सोमाः पवन्तेऽस्मभ्यमस्मदर्थं चरन्त्यागच्छन्ति वा ।
कीदृशाः । मिचा देवानां सखिभूताः सुवाना अभिषूयमाणा अरेपसः पापरहिताः अत एव स्वाध्यः शोभन-
ध्यानाः स्वर्विदः सर्वज्ञाः सर्वप्रापका वा ॥ ॥ २ ॥

सुष्वाणासो व्यद्रिभिश्चिताना गोरधि त्वचि ।

इषमस्मभ्यमभितः समस्वरन्वसुविदः ॥ ११ ॥

सुस्वानासः । वि । अद्रिऽभिः । चितानाः । गोः । अधि । त्वचि ।

इषं । अस्मभ्यं । अभितः । सं । अस्वरन् । वसुऽविदः ॥ ११ ॥

गोरगङ्गहोऽधि त्वच्यधिषवणचर्मणि चिताना ज्ञायमाना अद्रिभिर्द्यावभिर्विविधं सुष्वाणासः सूयमाना
वसुविदो वसुनो लम्बका एते सोमा अस्मभ्यमिषमन्नमभितः समस्वरन् । सम्यक् शब्दयन्ति । प्रयच्छन्तीति यावत् ॥

एते पूता विपश्चितः सोमासो दध्याशिरः ।

सूर्यासो न दर्शतासो जिगन्तवो ध्रुवा घृते ॥ १२ ॥

एते । पूताः । विपऽचितः । सोमासः । दधिऽआशिरः ।

सूर्यासः । न । दर्शतासः । जिगन्तवः । ध्रुवाः । घृते ॥ १२ ॥

पूताः पवित्रेण परिपूता विपश्चितो मेधाविनो दध्याशिरो दध्यामिश्रणा घृते वसतीवर्याख्य उदके
जिगन्तवो गमनशीला ध्रुवास्तत्र स्त्रीयेण वर्तमाना एते सोमासः सोमाः सूर्यासो न सूर्या इव दर्शतासः पात्रेषु
सर्वेदर्शनीया भवन्ति ॥

प्र सुन्वानस्यांधसो मर्तो न वृत तद्वचः ।

अप श्वानमराधसं हता मखं न भृगवः ॥ १३ ॥

प्र । सुन्वानस्य । अंधसः । मर्तः । न । वृत । तत् । वचः ।

अप । श्वानं । अराधसं । हत । मखं । न । भृगवः ॥ १३ ॥

सुन्वानस्याभिषूयमाणस्यांधसोऽदनीयस्य सोमस्य तत् प्रसिद्धं वचो वचनं घोषं मर्तो मारकः कर्मवि-
घ्नकारी आ न प्र वृत । न मज्जतां । न शृणोत्विति यावत् । तथा हे स्त्रीतारः अराधसं संसाधककर्मरहितं तं
श्वानमप हत । तच्च वृष्टांतः । मखं न यथा पुरापरार्द्धं मखमेतन्नामानं भृगवोऽपहतवन्तः तथाप हतेत्यर्थः ॥

आ जामिरत्के अव्यत भुजे न पुच ओण्योः ।

सरज्जारो न योषणां वरो न योर्निमासदै ॥ १४ ॥

आ । जामिः । अत्के । अव्यत । भुजे । न । पुच । ओण्योः ।

सरत् । जारः । न । योषणां । वरः । न । योर्नि । आऽसदै ॥ १४ ॥

आनिर्वधुभूतो देवानां सोमोऽत्क आच्छादके पवित्र आव्यत । आवृणोति । संबद्धो भवति । तत्र दृष्टान्तः । भुजे न यथीष्णो रत्नकयोर्मातापित्रोर्भुजे पुत्र आवृणोति तद्वत् । ततः सोऽयं सोमो योनिं स्वस्थानभूतं कलशमासदमासत्तुं सरत् । सरति । तत्र दृष्टान्तद्वयं । जारो न यथा जारो योषणामसतीं स्त्रियं प्राप्तुं सरति । यथा वा वरः कन्यां प्राप्तुं गच्छति तद्वत् ॥

स वीरो दक्षसाधनो वि यस्तस्तंभ रोदसी ।

हरिः पवित्रे अव्यत वेधा न योनिमासदं ॥ १५ ॥

सः । वीरः । दक्षसाधनः । वि । यः । तस्तंभ । रोदसी इति ।

हरिः । पवित्रे । अव्यत । वेधाः । न । योनिं । आसदं ॥ १५ ॥

दक्षसाधनो बलसाधनः स सोमो वीरः समर्थो भवति । यः सोमो रोदसी यावापृथिवीं वि तस्तंभ स्वतेजसा व्यस्तभ्रात् । आच्छादयतीत्यर्थः । किंच हरिर्हरितवर्णः सोमो वेधा न विधाता यजमानो यथा स्वगृहमासीदति तद्वयोनिं स्वस्थानं कलशमासदमासत्तुं पवित्रेऽव्यत । आवृणोति । संबद्धो भवति ॥

अप्यो वारिभिः पवते सोमो गव्ये अधि त्वचि ।

कनिक्रदवृषा हरिर्द्रस्याभ्येति निष्कृतं ॥ १६ ॥

अप्यः । वारिभिः । पवते । सोमः । गव्ये । अधि । त्वचि ।

कनिक्रदत् । वृषा । हरिः । इन्द्रस्य । अभि । एति । निःस्कृतं ॥ १६ ॥

अयं सोमोऽप्योऽवेवारेभिर्बालैः पवित्रैः तेभ्यः पवते । कलशं प्रति चरति । किंच गव्यं आनदुहेऽधि त्वचि चर्मणि कनिक्रदच्छ्वायमानो वृषा कामानां वर्षको हरिर्हरितवर्णः सोम इन्द्रस्य स्वभूतं निष्कृतं संस्कृतं स्थानमभ्येति । अभिगच्छति ॥ ३ ॥

क्राणा शिशुरित्यष्टर्चं षष्ठं मूक्तं । आप्यस्य चितस्थार्चं । इदमुत्तराणि चत्वारि मूक्तान्योष्णिहानि । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । क्राणाष्टौ चित श्रीणिहं वा इति ॥ गतो विनियोगः ॥

क्राणा शिशुर्महीनां हिन्वन्तस्य दीधितिं । विश्वा परि प्रिया भुवदधं द्विता ॥ १ ॥

क्राणा । शिशुः । महीनां । हिन्वन् । चतस्य । दीधितिं । विश्वा । परि । प्रिया ।

भुवत् । अध । द्विता ॥ १ ॥

क्राणा ॥ करोतिः शानचि बज्रं छंदसीति विकरणस्य लुक् । सुपां मुलुगिति सुप आकारादेशः ॥ यच्च कुर्वाणो महीनां महतीनां मंहनीयानां वापां शिशुः पुत्रस्थानीयः सोम चतस्य यज्ञस्य दीधितिं प्रकाशकं धारकं वा स्वीयं रसं हिन्वन् प्रेरयन्विद्या सर्वाणि प्रिया प्रियाणि हवींषि परि भुवत् । परिभवति । व्याप्नोति । अधापि च द्विता द्विधा भवति । दिवि च पृथिव्यां च वर्तत इत्यर्थः ॥

उप चितस्य पाप्योऽभक्तं यदुहा पदं । यज्ञस्य सप्त धामभिरधं प्रियं ॥ २ ॥

उप । चितस्य । पाप्योः । अभक्तं । यत् । गुहा । पदं । यज्ञस्य । सप्त । धामऽभिः ।

अध । प्रियं ॥ २ ॥

चितस्य मम यज्ञे गुहा गुहायां हविर्धाने वर्तमानयोः पाप्योः पाषाणवद्दृढयोरधिषवणफलकयोः पदं

स्थानं सोमो यद्यदोपाभक्त समभजत अधानंतरं यज्ञस्य धामभिर्धारकैः सप्त सप्तभिस्त्वंदीभिर्गायत्र्यादिभिः प्रियं प्रीणयितारं सोममभिष्टुवंत्वृत्विजः । अपि वा । सप्त सर्पणशीलैर्वसतीवर्यादिभिर्दकैः सोममभिषुवंति ॥

चीणिं चितस्य धारया पृष्ठेष्वेरया रयिं । मिमीति अस्य योजना वि सुक्रतुः ॥३॥

चीणिं । चितस्य । धारया । पृष्ठेषु । आ । ईरय । रयिं । मिमीति । अस्य । योजना ।

वि । सुऽक्रतुः ॥३॥

हे सोम चितस्य मम यज्ञस्य स्वभूतानि चीणिं सवनानि धारयात्मीयया विधारय । किंच पृष्ठेषु सामसु रयिं दातारमिन्द्रमेरय । आगमय । सुक्रतुः सुप्रज्ञः स्तोतास्त्रिंशस्य योजना योजनानि योजनकारीणि स्तोत्राणि वि मिमीति । करोति । यस्मादेवं तस्मादिन्द्रं सामसु प्रेरयेत्यर्थः ॥

जज्ञानं सप्त मातरो वेधामंशासत श्रिये । अयं ध्रुवो रयीणां चिकेत यत् ॥४॥

जज्ञानं । सप्त । मातरः । वेधां । अशासत । श्रिये । अयं । ध्रुवः । रयीणां । चिकेत । यत् ॥४॥

जज्ञानं प्रादुर्भूतं वेधां कर्मणो विधातारं सोमं सप्त सप्तसंख्याका मातरो गंगाद्या नद्यः सप्त च्छंदांसि वा श्रिये यजमानानामैश्वर्यार्थमशासत । अनुशासन्ति । अनुशासनं कुर्वन्ति ॥ शास्त्रिणोऽपि व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ यद्यस्मादुवोऽयं सोमो रयीणां धनानि चिकेत जानाति तस्मादस्यानुशासने कृते यजमानानां धनादिस-मृद्धिर्भवति ॥

अस्य व्रते सजोषसो विश्वे देवासो अद्रुहः । स्याहा भवन्ति रंतयो जुषन्त यत् ॥५॥

अस्य । व्रते । सऽजोषसः । विश्वे । देवासः । अद्रुहः । स्याहाः । भवन्ति । रंतयः । जुषन्त । यत् ॥५॥

अद्रुहो द्रोहवर्जिता विश्वे सर्वे देवासो देवा अस्य सोमस्य व्रते कर्मणि सजोषसः संगताः संतः स्याहाः सृष्टणीया भवन्ति । रंतयो रमणशीला देवाः सुतमेनं सोमं यद्यदि जुषन्त सेवन्ते तर्हि सृष्टणीया भवन्ति ॥ ॥४॥

यमी गर्भमृतावृधो दृशे चारुमजीजनन् । कविं मंहिष्ठमध्वरे पुरुस्पृहं ॥६॥

यं । ईमिति । गर्भं । अतऽवृधः । दृशे । चारुं । अजीजनन् । कविं । मंहिष्ठं । अध्वरे ।

पुरुऽस्पृहं ॥६॥

अतऽवृधो यज्ञस्य वर्धयित्रो वसतीवर्याख्या आपो गर्भं गर्भस्थानीयमीमेनं यं सोममध्वरे यज्ञे दृशे दर्शनायाजीजनन् उदपादयन् । कीदृशं । चारुं सर्वेषां कल्याणरूपं कविं क्रांतप्रज्ञं मंहिष्ठं पूज्यतमं दातृतमं वा अत एव पुरुस्पृहं बह्वभिः सृष्टणीयं सोमं देवाः सेवन्त इति पूर्वेण समन्वयः ॥

समीचीने अभि त्मना यद्ही ऋतस्य मातरा । तन्वाना यज्ञमानुषग्यदैजते ॥७॥

समीचीने इति संऽईचीने । अभि । त्मना । यद्ही इति । ऋतस्य । मातरा । तन्वानाः ।

यज्ञं । आनुषक् । यत् । अंजते ॥७॥

स सोमः समीचीने परस्परं संगते यद्ही महत्यावृतस्य यज्ञस्य मातरा निर्मात्र्य द्यावापृथिव्यौ त्मनात्मना स्वयमेव तदाभिगच्छति । यद्यदा यज्ञं तन्वाना अध्वर्यव आनुषगनुषक्तं वसतीवरीभिरंजते सोमं मिश्रयन्ति तदा स्वयमभिगच्छति ॥

क्रत्वा शुक्रेभिर्ऋभिर्ऋणोरपं व्रजं दिवः । हिन्वन्नृतस्य दीधितिं प्राध्वरे ॥ ८ ॥
 क्रत्वा । शुक्रेभिः । अ॒ऋभिः । ऋ॒णोः । अपं । व्र॒जं । दि॒वः । हि॒न्वन् । ऋ॒तस्य॑ । दी॒धि॒तिं ।
 प्र । अध्व॒रे ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं क्रत्वा कर्मणा ज्ञानेन वा शुक्रेभिः शुक्रेदीप्यमानैरचभिरक्षैरिन्द्रियैरिवाशुवानैः स्वतेजोभिर्ब्र-
 जमंधकारसमूहं दिवोऽंतरिक्षादपणोः । अपगमय । विनाशय ॥ ऋणु गतो तानादिकः ॥ किं कुर्वन् । अध्वरे
 हिंसारहिते यज्ञ ऋतस्य यज्ञस्य दीधितिं धारकं स्वीयं रसं प्र हिन्वन् प्रेरयन् । अनेन लोकद्वयवर्तित्वम-
 मिहितं ॥ ॥ ५ ॥

प्र पुनानायेति षड्वचं सप्तमं सूक्तमाप्त्यस्य द्वित्यार्षं । पूर्ववच्छन्दोदेवते । तथा चानुकम्यते । प्र पुनानाय
 षड् द्वित आप्त्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र पुना॒नाय॑ वे॒धसे॒ सोमा॑य॒ वच॒ उद्य॑तं । भृ॒तिं न भ॑रा म॒तिभिर्जु॑जोषते ॥ ९ ॥
 प्र । पुना॒नाय॑ । वे॒धसे॑ । सोमा॑य । वचः । उ॒त्ऽय॑तं । भृ॒तिं । न । भ॒र । म॒तिऽभिः॑ ।
 जु॒जोष॑ते ॥ ९ ॥

द्वितो नामर्षिः स्वात्मानं प्रत्याह । पुनानाय पवित्रेण पूयमानाय वेधसे कर्मणो विधात्रे मतिभिः स्तुतिभि-
 र्जुजोषते प्रीयमाणाय यद्वा मतिभिः स्तोतृभिः सह जुजोषते प्रीणयित्रे सोमायोद्यतमुद्युक्तं वचः प्र भर ।
 प्रकर्षेण संपादय । अभिष्टुहीत्यर्थः । तच्च दृष्टान्तः । भृतिं न यथा भृतका भृतिं संपादयति तद्वत् ॥

परि॒ वारा॑ण्य॒व्यया॒ गोभि॑रंजानो अ॒र्षेति॑ । ची॒ ष॒धस्था॑ पुना॒नः कृ॑णुते॒ हरिः॑ ॥ २ ॥
 परि॑ । वारा॑णि । अ॒व्यया॑ । गोभिः॑ । अं॒जानः॑ । अ॒र्षेति॑ । ची॒ । स॒धऽस्था॑ । पुना॒नः ।
 कृ॑णुते॒ । हरिः॑ ॥ २ ॥

गोभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिरंजानोऽज्यमानः सोमोऽव्ययाविमयानि वाराणि वालानि पवित्राणि
 पर्यर्षति । परिगच्छति । अपि च हरिर्हरितवर्णः सोमः पुनानः पूयमानः संस्त्री चीणि सधस्था । सह तिष्ठत्य-
 चेति सधस्थं स्थानं । द्रोणकलशाधवनोयपुतभृदात्मकानि चीणि स्थानानि कृणुते । करोति ॥

परि॒ कोशं॑ मधु॒श्चुत॑म॒व्यये॒ वारे॑ अ॒र्षेति॑ । अ॒भि वा॑णीर्ऋ॒षीणां॑ स॒प्त नू॑षत ॥ ३ ॥
 परि॑ । कोशं॑ । म॒धुऽश्चु॑तं । अ॒व्यये॑ । वारे॑ । अ॒र्षेति॑ । अ॒भि । वा॑णीः । ऋ॒षीणां॑ ।
 स॒प्त । नू॑ष॒त ॥ ३ ॥

स सोमोऽव्ययेऽविमये वारे वासे पवित्रे मधुश्चुतं मधुररसस्य आवयितारं द्रोणकलशं प्रत्यात्मीयं रसं
 पर्यर्षति । गमयति । तमिमं सोममृषीणां सप्त वाणीर्ऋदांस्त्रिभि नूषत । अभिष्टुवति ॥ नू खवने कुटादिः ॥

परि॒ ने॒ता म॑ती॒नां वि॒श्वदे॑वो अ॒दाभ्यः॑ । सोमः॑ पुना॒नश्च॒म्वोर्वि॑शद्द॒रिः ॥ ४ ॥
 परि॑ । ने॒ता । म॑ती॒नां । वि॒श्वऽदे॑वः । अ॒दाभ्यः॑ । सोमः॑ । पुना॒नः । च॒म्वोः । वि॒शत् ।
 द॒रिः ॥ ४ ॥

हरिर्हरितवर्णः स सोमः पुनानः पूयमानः संश्वस्योरधिषवणफलकयोः परि विशत् । परिविशति ।

कीदृशः । मतीनां सुतीनां नेता यद्वा मतीनां स्तोतृणां स्वकर्मक्षुपनेता विश्वदेवः सर्वदेवः । सोमेऽभिषूयमाणे सतीन्द्रादयः सर्वे देवाः सोमं प्रत्यागच्छन्ति खलु । तस्मात्सर्वदेवोपेतः अत एवादाभ्योऽर्हिसितः कैश्चिदपि ॥

परि दैवीरनु स्वधा इंद्रेण याहि सरथं । पुनानो वाघद्वाघञ्जिरमर्त्यः ॥ ५ ॥

परि । दैवीः । अनु । स्वधाः । इंद्रेण । याहि । सरथं । पुनानः । वाघत् । वाघत् । अभिः ।
अमर्त्यः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वमिंद्रेण सरथं समानं रथमाबह्य दैवीर्देवानां संबन्धीनि स्वधा बलान्यनु देवसेनाः परि याहि । परिगच्छ । कीदृशः । पुनानः पूयमानो वाघञ्जिः । वाघत इत्युत्प्लुङ्गाम । हविषां प्रेरकैर्हविर्भावाघ-
दह्यमानोऽमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितः । यद्वा । वाघञ्जिर्हविर्भावाघः पुनानः पूयमानो वाघत स्तोतृणां यष्टृणां
धनादीनि प्रापयन् परिगच्छ ॥

परि सप्तिर्न वाजयुर्देवो देवेभ्यः सुतः । व्यानशिः पवमानो वि धावति ॥ ६ ॥

परि । सप्तिः । न । वाजऽयुः । देवः । देवेभ्यः । सुतः । विऽआनशिः । पवमानः ।
वि । धावति ॥ ६ ॥

सप्तिर्नाश्च इव वाजयुर्द्विमिच्छेदेवो दीप्यमानो देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिषुतो व्यानशिः पात्रेषु व्यापी
पवमानः पवित्रेण पूयमानः एतादृशः सोमः परि धावति । परितः पात्राण्यभिगच्छति ॥ व्यानशिः ।
अशू व्याप्ती । आदृगमहनेत्यत्रोत्सर्गस्कंदसि सदादिभ्यो दर्शनादिति कित्प्रत्ययः । अत्रोतिशेति गुडा-
गमः ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

सप्तमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र सखाय इति षड्वचं प्रथमं सूक्तं । काण्वी पर्वतनारदावृषी । अथवा
कश्यपस्य पुत्र्यौ शिखंडिन्याख्ये द्वे अप्सरसावस्य सूक्तस्य द्रष्टव्यौ । पूर्ववच्छंदोदेवते । तथा चानुक्रम्यते । सखायः
पर्वतनारदौ काश्यप्यौ द्वे शिखंडिन्यौ वाप्सरसाविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

सखाय आ नि षीदत पुनानाय प्र गायत । शिशुं न यज्ञैः परि भूषत श्रिये ॥ १ ॥

सखायः । आ । नि । षीदत । पुनानाय । प्र । गायत । शिशुं । न । यज्ञैः । परि ।
भूषत । श्रिये ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभूताः स्तोतार चत्विजः आ नि षीदत । स्तोतुमुपविशत । अथ पुनानाय पूयमानाय
सोमाय प्र गायत । प्रकर्षेण गायत । तमभिषुत । ततोऽभिषुतं सोमं यक्षीर्यजनीयैर्हविर्भिर्मिश्रये श्रिये
शोभनार्थं परि भूषत । परितोऽलंकृत । तत्र दृष्टान्तः । शिशुं न यथा शिशुं बालं पुत्रं पितर आभरणैरलं-
कुर्वति तद्वत् ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे समी वत्समितिका । सूचितं च । समी वत्सं न मातृभिः सं वत्स इव मातृभिः । आ०
४. ७. इति ॥

समी वत्सं न मातृभिः सृजता गयसाधनं । देवाभ्यं मर्दमभि द्विशंवसं ॥ २ ॥

सं । इमिति । वत्सं । न । मातृभिः । सृजतं । गयसाधनं । देवऽभ्यं । मर्दं ।
अभि । द्विशंवसं ॥ २ ॥

हे अस्विजः गयसाधनं गृहस्य साधनमीमेनं सोमं मातृभिर्मातृभूताभिर्वसतीवरीभिः सं सृजत । संमि-
श्रयत । कथमिव । वत्सं न यथा वत्सं मातृभिर्गोभिः संयोजयति तद्वत् । कीदृशं । देवाय देवानां रक्षकं
मदं मदनहेतुं द्विशवसं द्विगुणवेगमतिशयितवत्सं वा । यद्वा । द्वयोर्लोकयोस्तत्र स्थिता देवमनुष्या इत्यर्थः ।
तेषां हविर्धनप्रदानेन वर्धयितारं । तं सोममभि सं सृजत ॥

पुनाता दक्षसाधनं यथा शर्धाय वीतये । यथा मित्राय वरुणाय शंतमः ॥ ३ ॥

पुनात । दक्षसाधनं । यथा । शर्धाय । वीतये । यथा । मित्राय । वरुणाय ।

शंतमः ॥ ३ ॥

दक्षसाधनं बलस्य साधनं धनादिवृद्धेर्वा साधकं सोमं पुनात । पवित्रेण पुनीत ॥ पूज् पवने क्रयादिः ।
तस्माज्जोति तप्तनप्तनयनाश्रिति तस्य तवादेशः । पितृत्वादीत्वाभावः ॥ असौ सोमः शर्धाय वेगार्थं वीतये
देवानां पानार्थं यथा भवति यथा वा मित्राय वरुणाय च शंतमोऽतिशयेन सुखं करोति तथा पुनीतित्यर्थः ॥

अस्मभ्यं त्वा वसुविदमभि वाणीरनूषत । गोभिष्टे वर्णमभि वासयामसि ॥ ४ ॥

अस्मभ्यं । त्वा । वसुविदं । अभि । वाणीः । अनूषत । गोभिः । ते । वर्णं । अभि ।

वासयामसि ॥ ४ ॥

हे सोम वसुविदं धनस्य दातारं त्वा त्वामस्मभ्यं धनादिप्रदानार्थं वाणीरस्मदीया वाचोऽभ्यनूषत ।
अभिष्टुवंति ॥ नू स्तवने ॥ वयं ते तव वर्णमावरकं रसं गोभिर्गोविकरिः क्षीरादिभिरभि वासयामसि ।
अभिवासयामः । अभित आच्छादयामः ॥

स नो मदानां पत इंदो देवप्सरा असि । सखेव सख्ये गातुवित्तमो भव ॥ ५ ॥

सः । नः । मदानां । पते । इंदो इति । देवप्सराः । असि । सखाऽइव । सख्ये ।

गातुवित्तमः । भव ॥ ५ ॥

नोऽस्मदादीनां मदानां मदकानां पते स्वामिन् हे इंदो सोम स त्वं देवप्सरा असि । प्सर इति
रूपनाम । दीप्तरूपो भवसि । स त्वं सखेव यथा सखा सुहृत् सख्ये मित्राय सत्यं मार्गं ज्ञापयति तद्वदस्मा-
कमपि गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गस्य लभको भव । ज्ञापको भव ॥

सनेमि कृध्यस्मदा रक्षसं कं चिदचिणं । अपादेवं वयुमंहो युयोधि नः ॥ ६ ॥

सनेमि । कृधि । अस्मत् । आ । रक्षसं । कं । चित् । अचिणं । अप । अदेवं । वयुं ।

अंहः । युयोधि । नः ॥ ६ ॥

हे सोम अस्मदस्मासु सनेमि । पुराणनामेतत् । पुराणं सख्यं कृधि । कृष । आ अपि चाचिणमदनशीलं
कं चिद्रक्षसमपयुध्यस्व । कीदृशं । अदेवमदेवनशीलं वयुं वयवतं सत्यागृतयुक्तं बाह्याभ्यंतरमायायुक्तं वा ।
किंच नोऽस्माकमंहः पापं चाप युयोधि । संप्रहर ॥ युध्यतेर्बहुलं कंदसीति शपः सुः । वा कंदसीति हेर्ङित्वा-
भावाद्गुणः । धनोपप्लवांदसः । यौतेर्वा यौ पूर्ववद्गुणः ॥ ७ ॥

तं व इति षडृचं द्वितीयं सूक्तं । पर्वतनारदयोरार्षं । अन्यत्पूर्ववत् । तं व इत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तवि-
नियोगः ॥

तं वः सखायो मदाय पुनानमभि गायत । शिशुं न यज्ञैः स्वदयंत गूर्तिभिः ॥ १ ॥
 तं । वः । सखायः । मदाय । पुनानं । अभि । गायत । शिशुं । न । यज्ञैः । स्वदयंत ।
 गूर्तिभिः ॥ १ ॥

हे सखाय ऋत्विजः वो यूयं मदाय देवानां मदार्थं पुनानं पूयमानं तं सोममभि गायत । अभिष्टुत ।
 तमिमं सोमं शिशुं न शिशुमिवाङ्कारैः क्षीरादिभिश्च यथा स्वादूकुर्वन्ति तद्वदक्षीर्हविर्भिर्मिश्रणीर्गूर्तिभिः
 क्षुतिभिश्च स्वदयंत । स्वादूकुर्वन्ति ॥

प्रवर्ग्यैऽभिष्टुते सं वत्स इव मातृभिरित्येका । सूत्रं च समी वत्समित्यनया सहोक्तं ॥

सं वत्स इव मातृभिरिदुर्हिन्वानो अज्यते । देवावीर्मदो मतिभिः परिष्कृतः ॥ २ ॥
 सं । वत्सः । इव । मातृभिः । इदुः । हिन्वानः । अज्यते । देवः । अवीः । मदः । मतिभिः ।
 परिष्कृतः ॥ २ ॥

हिन्वानः प्रियमाण इदुः सोमो वसतीवरीभिः समज्यते । सम्यक् सिक्तो भवति । तत्र दृष्टान्तः । वत्स इव
 वत्सो यथा मातृभिर्गोभिः समक्तो भवति तद्वत् । कीदृशः । देवावीर्देवानां रक्षको मदो मदकरो मतिभिः
 क्षुतिभिः परिष्कृतोऽलङ्कृतः ॥ भूषणार्थं संपर्युषेभ्य इति मुडागमः । परिनिविभ्यः । पा० ८. ३. ७०. । इति
 सुटः षत्वं ॥

अयं दक्षाय साधनोऽयं शर्धाय वीतये । अयं देवेभ्यो मधुमत्तमः सुतः ॥ ३ ॥
 अयं । दक्षाय । साधनः । अयं । शर्धाय । वीतये । अयं । देवेभ्यः । मधुमत्तमः ।
 सुतः ॥ ३ ॥

अयं सोमो दक्षाय बलाय वर्धनाय वा साधनः साधयिता भवति । तथायं सोमः शर्धाय वेगार्थं
 वीतये देवानां भक्षणार्थं च भवति । सुतोऽभिषुतोऽयं सोमो देवेभ्य इन्द्रादिभ्यो मधुमत्तमोऽतिशयेन
 माधुर्ययुक्तो भवति । अत्यंतं मदकरो भवतीति वा ॥

गोमन्न इंदो अश्ववत्सुतः सुदक्ष धन्व । शुचिं ते वर्णमधि गोषु दीधरं ॥ ४ ॥
 गोऽमन्तः । नः । इंदो इति । अश्वऽवत् । सुतः । सुदक्ष । धन्व । शुचिं । ते । वर्णं ।
 अधि । गोषु । दीधरं ॥ ४ ॥

हे सुदक्ष सुबल हे इंदो सोम सुतोऽभिषुतस्त्वं नोऽस्माकं गोमद्यज्ञसाधनगोयुक्तमश्ववदश्वयुक्तं धनं धन्व ।
 गमय ॥ धविर्गन्तव्यो भूवादिः ॥ ततोऽहं शुचिं पूतं दीप्यमानं वा ते तव वर्णं रसं गोषु गव्येषु क्षीरादिष्वधि
 दीधरं । अधिधारयामि । मिश्रयामि ॥

स नो हरीणां पत इंदो देवप्सरस्तमः । सखेव सख्ये नर्यो रुचे भव ॥ ५ ॥
 सः । नः । हरीणां । पते । इंदो इति । देवप्सरः । तमः । सखाऽइव । सख्ये । नर्यः ।
 रुचे । भव ॥ ५ ॥

हे हरीणां पते नोऽस्मदीयानां हरितवर्णानां पशूनां स्वामिन् हे इंदो सोम देवप्सरस्तमोऽतिशयेन

दीप्तिरूपोपेतः स त्वं नर्यः कर्मनेतुभ्य अस्त्रिभ्यो हितः स त्वं नोऽस्माकं वचि भव । दीप्तिकरो भव । क्षिप्रिव । सखेव यथा सखा सखे मित्राय दीप्तिकरो भवति तद्वत् ॥

सनेमि त्वमस्मदाँ अदेवं कं चिदचिणं । साह्राँ इंदो परि बाधो अपं वयुं ॥ ६ ॥
सनेमि । त्वं । अस्मत् । आ । अदेवं । कं । चित् । अचिणं । सह्रान् । इंदो इति ।
परि । बाधः । अपं । वयुं ॥ ६ ॥

हे सोम त्वं सनेमि पुराणं सख्यमस्मदस्मासु कुरु । आ अपि चादेवमदेवनशीलं कं चिदप्यचिणमदनशीलं राक्षसमस्मदस्मत्तोऽपगमय । किंच हे इंदो साह्राञ्चून्निभवनं बाधो बाधमानान्परि जहि । तथा वयुं दयवंतं सत्यावृतयुक्तं बाह्याभ्यंतरमायाद्वयोपेतं वा राक्षसमस्मत्तोऽपगमय ॥ ८ ॥

इंद्रमच्छेति चतुर्दशर्चं तृतीयं सूक्तमौष्णिहं पवमानसोमदेवताकं । प्रथमस्य तुचस्य चतुराख्यपुत्रोऽपि-
र्चषिः । द्वितीयस्य मनुपुत्रश्चतुर्नामा । अप्सुनाम्नः पुत्रो मनुसृतीयस्य । एवं नवर्चो गताः । शिष्टानामपि
पंचानां चापुषोऽपिः । तथा चानुक्रम्यते । इंद्रमच्छेत्तूनामिष्टाशुषश्चतुर्मानवो मनुराप्सव इति तुषाः पंचा-
पिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इंद्रमच्छे सुता इमे वृषणं यंतु हरयः । श्रुष्टी जातासु इंदवः स्वर्विदः ॥ १ ॥
इंद्रं । अच्छे । सुताः । इमे । वृषणं । यंतु । हरयः । श्रुष्टी । जातासः । इंदवः ।
स्वःऽविदः ॥ १ ॥

श्रुष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रं जातासो जाता इंदवः पात्रेषु चरंतः स्वर्विदः सर्वज्ञा हरयो हरितवर्णाः
सुता अभिषुता इमे सोमा वृषणं कामानां सेतारमिंद्रमच्छे यंतु । अभिगच्छंतु ॥

अयं भराय सान्सिरिंद्राय पवते सुतः । सोमो जैचस्य चेतति यथा विदे ॥ २ ॥
अयं । भराय । सान्सिः । इंद्राय । पवते । सुतः । सोमः । जैचस्य । चेतति । यथा ।
विदे ॥ २ ॥

भराय संयामाय तदर्थं सान्सिर्भजनीयः सुतोऽभिषुतोऽयं सोम इंद्रयिंद्राय पवते । यथादिषु चरति ।
ततः सोमो जैचस्य ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा चतुर्थ्यर्थे वज्रलमिति षष्ठी ॥ जयशीलमिंद्रं
चेतति । जानाति । यथेंद्रो विदे लोकेर्ज्ञायते तथा जानाति ॥

अस्येदिंद्रो मदेष्वा याभं गृभ्णीत सान्सिं । वज्रं च वृषणं भरत्समप्सुजित् ॥ ३ ॥
अस्य । इत् । इंद्रः । मदेष्वा । याभं । गृभ्णीत । सान्सिं । वज्रं । च । वृषणं । भरत् ।
सं । अप्सुऽजित् ॥ ३ ॥

आ अनंतरमिंद्रोऽस्येदस्य सोमस्यैव मदेषु संजातेषु सान्सिं सर्वैः संभजनीयं याभं याहं यहीतत्वं धनु-
गृभ्णीत । गृह्णाति ॥ हयहोर्म इति भलं ॥ किंचाप्सुजिदुदकार्थं वृचस्य जेता । यद्वा । आप इत्यंतरिक्षनाम ।
अंतरिक्षेऽहिनामकस्य जेता । इंद्रो वृषणं वर्धितारं वज्रं च सं भरत् । संबिभर्तु ॥ बिभर्तेलैव्यङ्गागमः ॥

प्र धन्वा सोम जागृविर्दिंद्रायेंदो परि स्रव । द्युमंतं शुष्ममा भरा स्वर्विदं ॥ ४ ॥
प्र । धन्व । सोम । जागृविः । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव । द्युमंतं । शुष्मं ।
आ । भर । स्वःऽविदं ॥ ४ ॥

हे सोम जागृविर्जागरणशीलस्त्वं प्र धन्व । प्रचर । हे इंदो सोम इन्द्राय परि स्रव । परितः पात्रेषु चर । किंष युमतं दीप्तियुक्तं स्वर्विदं सर्वस्य लंभकं शुभं शत्रूणां शोषकं बलमा भर । आहर ॥

इंद्राय वृषणं मदं पवस्व विश्वदर्शतः । सहस्रयामा पथिकृच्चिच्छरणः ॥ ५ ॥

इंद्राय । वृषणं । मदं । पवस्व । विश्वऽदर्शतः । सहस्रऽयामा । पथिऽकृत् । चिच्छरणः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं वृषणं वर्षितारं मदं मदहेतुं रसमिन्द्रायिन्द्रायं पवस्व । चर । कीदृशः । विश्वदर्शतः सर्वैर्दर्शनीयः सहस्रयामा बलमार्गः पथिकृच्चजमानानां सन्मार्गकरणशीलो विचक्षणः सर्वस्य विद्रष्टा ॥ ॥ ५ ॥

अस्मभ्यं गातुवित्तमो देवेभ्यो मधुमत्तमः । सहस्रं याहि पथिभिः कर्निक्रदत् ॥ ६ ॥

अस्मभ्यं । गातुवित्ऽतमः । देवेभ्यः । मधुमत्ऽतमः । सहस्रं । याहि । पथिऽभिः । कर्निक्रदत् ॥ ६ ॥

हे सोम अस्मभ्यं गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गस्य लंभकः तथा देवेभ्यश्च मधुमत्तमोऽत्यंतं स्वादुकारी त्वं कर्निक्रदच्छब्दं कुर्वन् सहस्रं पथिभिर्वज्रभिर्मार्गैर्याहि । कलशमागच्छ ॥

पवस्व देववीतय इंदो धाराभिरोजसा । आ कलशं मधुमान्सोम नः सदः ॥ ७ ॥

पवस्व । देवऽवीतये । इंदो इति । धाराभिः । ओजसा । आ । कलशं । मधुऽमान् । सोम । नः । सदः ॥ ७ ॥

हे इंदो सोम देववीतये देवानां भक्षणाधीजसा बलेन धाराभिरात्मीयाभिः पवस्व । चर । हे सोम मधुमान्मदकररसवांस्त्वं नोऽस्मदीयं कलशं द्रोणाभिधानमा सदः ॥ सदर्भुङ्गि रूपं ॥ आसीद ॥

तव द्रप्सा उदमुत इंद्रं मदाय वावृधुः । त्वां देवासो अमृताय कं पपुः ॥ ८ ॥

तव । द्रप्साः । उदऽमुतः । इंद्रं । मदाय । ववृधुः । त्वां । देवासः । अमृताय । कं । पपुः ॥ ८ ॥

उदमुतो वसतीवर्याख्यमुदकं प्रति गच्छतः । यद्वा । उदकस्य निर्गमयितारः । तव स्वभूता द्रप्सा द्रुतगामिनो रसा मदाय मदार्थमिंद्रं वावृधुः । वर्धयन्ति । ततो देवासो देवा इन्द्रादयः कं सुखकरं त्वाममृताया-मरणार्थं पपुः । पिबन्ति ॥

आ नः सुतास इंदवः पुनाना धावता रयिं । वृष्टिद्यावो रीत्यापः स्वर्विदः ॥ ९ ॥

आ । नः । सुतासः । इंदवः । पुनानाः । धावत । रयिं । वृष्टिऽद्यावः । रीतिऽआपः । स्वःऽविदः ॥ ९ ॥

हे सुतासोऽभिपूयमाणा हे इंदवो दीप्ताः पात्रेषु चरन्तो वा हे रीत्यापः यैः पृथिवीं प्रति स्रवणशीला आपः कृताः तादृशा हे सोमाः पुनानाः पूयमाना यूयं नोऽस्मभ्यं रयिमा धावत । आगमयत । कीदृशः । वृष्टिद्यावो वृष्टिमभि बीर्यैः क्रियते वृष्ट्यभिमुखयुक्तोक्तवतः स्वर्विदः सर्वस्य लंभकाः ॥

सोमः पुनान ऊर्मिणाभ्यो वारं वि धावति । अये वाचः पवमानः कनिक्कदत् ॥ १० ॥
 सोमः । पुनानः । ऊर्मिणा । अयः । वारं । वि । धावति । अये । वाचः । पवमानः ।
 कनिक्कदत् ॥ १० ॥

पुनानः पूयमानः सोम ऊर्मिणा स्वीयया धारयाभ्योऽवेवारं वालं पवित्रं वि धावति । विविधं गच्छति । कीदृशः सोमः । पवमानः पूतो वाचः स्तोत्रस्थायि कनिक्कदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन् धावति ॥ १० ॥

धीभिर्हिन्वंति वाजिनं वने क्रीळंतमत्यविं । अभि चिपृष्ठं मतयः समस्वरन् ॥ ११ ॥
 धीभिः । हिन्वंति । वाजिनं । वने । क्रीळंतं । अतिऽअविं । अभि । चिऽपृष्ठं । मतयः ।
 सं । अस्वरन् ॥ ११ ॥

वाजिनं बलवतं वने वननीये वसतीवर्याख्य उदके क्रीळंतं संक्रीडमानमत्यविं । अविशब्देन तद्रोमकृतं पवित्रमभिधीयते । अतिक्रांतपवित्रं सोममृत्विजो धीभिः स्तुतिभिर्हिन्वंति । वर्धयंति । यद्वा । धीभिः ॥ वर्णलोपश्चादसः ॥ धीतिभिरंगुलीभिर्हिन्वंति । प्रेरयंति ॥ हि गतो वृद्धौ च स्वादिः ॥ किंच चिपृष्ठं । चीणि पवित्राणि द्रोणकलशाधवनीयपूतभृदाख्यानि पात्राणि स्पृशतीति चीणि सवनानि वा स्पृशतीति स तथोक्तः । तं सोमं मतयः स्तुतयोऽभि समस्वरन् । अभितः संसुर्वति ॥

असर्जि कलशां अभि मीळे सप्तिर्न वाजयुः । पुनानो वाचं जनयन्नसिष्यदत् ॥ १२ ॥
 असर्जि । कलशान् । अभि । मीळे । सप्तिः । न । वाजऽयुः । पुनानः । वाचं । जनयन् ।
 असिष्यदत् ॥ १२ ॥

वाजयुर्यजमानानामन्नमिच्छन् स सोमः कलशानमिलक्ष्य कलशेष्वसर्जि । खज्यते । तच्च दृष्टांतः । सप्तिर्न यथाश्चो मीळे । संग्रामनामैतत् । संग्रामे खज्यते तद्वत् । ततः पुनानः पूयमानः सोमो वाचं शब्दं जनयन्नुत्पादयन्नसिष्यदत् । पात्रेषु खंदते ॥

पवते हर्यतो हरिरति ह्रांसि रंक्षा । अभ्यर्षन्स्तोतृभ्यो वीरवद्यशः ॥ १३ ॥
 पवते । हर्यतः । हरिः । अति । ह्रांसि । रंक्षा । अभिऽअर्षन् । स्तोतृऽभ्यः ।
 वीरऽवत् । यशः ॥ १३ ॥

हर्यतः स्पृहणीयो हरिर्हरितवर्णः सोमो रंक्षा ॥ तृतीयाया आकारः ॥ साधुवेगेन ह्रांसि कुटिलान्यनुजून पवित्राण्यति पवते । अतीत्य गच्छति । किं कुर्वन् । स्तोतृभ्यो वीरवत् पुत्रयुक्तं यशोऽभ्यर्षन्नभिगमयन् पवते ॥

अया पवस्व देवयुर्मधोधारां असृक्षत । रेभन्पवित्रं पर्येषि विश्वतः ॥ १४ ॥
 अया । पवस्व । देवऽयुः । मधोः । धाराः । असृक्षत । रेभन् । पवित्रं । परि । एषि ।
 विश्वतः ॥ १४ ॥

हे सोम देवयुर्देवान्कामयमानस्त्वमयानया धारया पवस्व । ऋ । ततो मधोर्मदकरस्य तव धारा आत्मीया अस्सत । खज्यते । अनंतरं रेभच्छब्दायमानः पवित्रं विश्वतः पर्येषि । सर्वतः परिगच्छसि ॥ १४ ॥

परीत इति षड्विंशत्यृचं चतुर्थं सूक्तं । त्वं सोमासि । ऋ० ९. ६७. इत्यथोक्ता भरद्वाजकश्यपाद्याः सप्तर्षयः ।
आद्या बृहती द्वितीया सतोबृहती । अयमेकः प्रगाथः । परि सुवान इत्येषा तृतीयैकविंशत्यक्षरा मुरिग्विराड्
द्विपदा । नृभिर्येमान इति षोडशी विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् । चतुर्थ्यादिद्वी प्रगाथी । दशम्यादित्रयः
सप्तदश्यादिपंच प्रगाथाः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । परीतः षड्विंशतिः सप्तर्षयः प्रागाथं
तृतीयाषोऽक्षी द्विपदे अष्टम्याद्ये बृहत्याविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

परीतो षिंचता सुतं सोमो य उतमं हविः ।

दधन्वाँ यो नर्यो अप्स्वंतरा सुषाव सोममद्रिभिः ॥१॥

परि । इतः । सिंचत । सुतं । सोमः । यः । उतऽतमं । हविः ।

दधन्वान् । यः । नर्यः । अपऽसु । अंतः । आ । सुसाव । सोमं । अद्रिऽभिः ॥१॥

हे अत्विजः सुतमभिषुतं सोममित अस्मात्कर्मण ऊर्ध्वं अथवास्मात्प्रदेशादूर्ध्वं परि षिंचत वसतीवरीभिः ॥
इतो षिंचतेत्यत्र संहितायां कंदसीति रोक्त्वं । आदेशप्रत्यययोरिति षत्वं ॥ यः सोमो देवानामुत्तमं प्रशस्तं
हविर्भवति आ अपि च नर्यो मनुष्यहितो यश्च सोमोऽप्सु वसतीवरीष्वंतरिजे वातर्दधन्वान्गच्छन्भवति तं
सोममद्रिभिर्ध्यावभिरध्वर्युः सुषाव । अभिषुतं चकार । तं परि षिंचतेति समन्वयः ॥

नूनं पुनानोऽविभिः परि स्रवादभ्यः सुरभितरः ।

सुते चिच्चाप्सु मदामो अंधसा श्रीणंतो गोभिरुत्तरं ॥२॥

नूनं । पुनानः । अविऽभिः । परि । स्रव । अदभ्यः । सुरभितरः ।

सुते । चित् । त्वा । अपऽसु । मदामः । अंधसा । श्रीणंतः । गोभिः । उत्तरं ॥२॥

हे सोम अदभ्यः कैश्चिदप्यहिंसितः सुरभितरोऽत्यंतं सुगंधिस्त्वं नूनमिदानीं पुनानः पूयमानः सन्नविभि-
रविवालकृतैः पवित्रैस्तेभ्यः परि स्रव । परितः क्षर । सुते चिदभिषुते सत्यंधसा सकृलक्षणेनाज्ञेन गोभिर्गो-
विकारैः क्षीरैः क्षीरादिभिः श्रीणंतो मिश्रयंतो वयमुत्तरमुन्नततरमप्सु वसतीवरीषु संस्थितं त्वां मदामः ।
मदामहे । क्षुमः ॥

परि सुवानश्चक्षसे देवमादनः क्रतुरिदुर्विचक्षणः ॥३॥

परि । सुवानः । चक्षसे । देवऽमादनः । क्रतुः । इदुः । विऽचक्षणः ॥३॥

सुवानोऽभिपूयमाणः सोमश्चक्षसे सर्वेषां दर्शनाय परि स्रवति । कीदृशः । देवमादन्नो देवानां तर्पयिता
क्रतुः कर्ता इदुः पात्रेषु क्षरणशीलो दीप्तो वा विचक्षणः सर्वस्य विद्वष्टा ॥

पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि ।

आ रत्नधा योनिमृतस्य सीदस्युत्तो देव हिरण्ययः ॥४॥

पुनानः । सोम । धारया । अपः । वसानः । अर्षसि ।

आ । रत्नऽधाः । योनिं । मृतस्य । सीदसि । उत्तः । देव । हिरण्ययः ॥४॥

हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वमप उदकानि वसतीवर्याख्यानि वसान आच्छादयन् धारयार्षसि । पवित्रं
गच्छसि । ततो रत्नधा रत्नानां दाता त्वमृतस्य सत्यभृतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमा सीदसि । हे देव क्षीतमान

सोम उतः प्रस्रंदनशीलस्त्वं हिरण्ययो हिरण्यमयो हिरण्यस्योत्पत्तिस्थानं खलु । यद्वा । देवानां हितरमणीयो भवसि ॥

दुहान ऊर्धर्दिव्यं मधु प्रियं प्रत्नं सधस्यमासदत् ।

आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षति नृभिर्धूतो विचक्षणः ॥ ५ ॥

दुहानः । ऊर्धः । दिव्यं । मधु । प्रियं । प्रत्नं । सधऽस्यं । आ । असदत् ।

आऽपृच्छ्यं । धरुणं । वाजी । अर्षति । नृऽभिः । धूतः । विऽचक्षणः ॥ ५ ॥

मधु मदकरं प्रियं प्रीणनकारि दिव्यं दिवि भवमूधः सोमवल्लीलक्षणं दुहानः सोमः प्रत्नं पुरातनं सधस्यं । सह तिष्ठत्येति सधस्यं स्थानं । अंतरिक्षमासदत् । आसीदति ॥ सदेर्मुङि रूपं ॥ तत आपृच्छ्यं कर्मणाप्रष्टव्यं धरुणं कर्मणो धारयितारं यजमानं वाज्यज्ञवान्सोमोऽर्षति । तस्मा अन्नं दातुमभिगच्छति । कीदृशः । नृभिः कर्मनेतृभिर्हस्तिभिर्धूतोऽदाभ्ययहे परिशोधितः । तैरेनं चतुराधूनोति पंचक्रत्वः सप्तक्रत्वो वेत्यापसंभेन सूचितं । विचक्षणः सर्वस्य विद्वष्टा ॥ ॥ १२ ॥

पुनानः सोम जागृविरव्यो वारे परि प्रियः ।

त्वं विप्रो अभवोऽंगिरस्तमो मध्वा यज्ञं मिमिक्ष नः ॥ ६ ॥

पुनानः । सोम । जागृविः । अव्यः । वारे । परि । प्रियः ।

त्वं । विप्रः । अभवः । अंगिरऽतमः । मध्वा । यज्ञं । मिमिक्ष । नः ॥ ६ ॥

हे सोम जागृविर्जागरणशीलः प्रियः प्रीणयिता त्वं पुनानः पूयमानः सन्नव्योऽवैरि वाले पवित्रे परि वरसि । किंच विप्रो मेधावी त्वमंगिरस्तमोऽंगिरसां वरिष्ठः पितृणां नेताभवः । भवसि । स त्वं नोऽस्मदीयं यज्ञं मध्वा मधुनात्मीयेन रसेन मिमिक्ष । सिंच ॥ मिहः सेवनार्थस्य सनि रूपं ॥

सोमो मीढ्वान्पवते गातुवित्तम ऋषिर्विप्रो विचक्षणः ।

त्वं कविरभवो देववीतम आ सूर्यं रोहयो दिवि ॥ ७ ॥

सोमः । मीढ्वान् । पवते । गातुवित्तमः । ऋषिः । विप्रः । विऽचक्षणः ।

त्वं । कविः । अभवः । देवऽवीतमः । आ । सूर्यं । रोहयः । दिवि ॥ ७ ॥

मीढ्वान् कामानां सेक्ता सोमः पवते । वरति । कीदृशः । गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गस्य लभक ऋषिः सर्वस्य प्रदर्शको विप्रो मेधावी विचक्षणो विद्वष्टा । किंच कविः क्रांतप्रज्ञस्त्वं देववीतमोऽत्यंतं देवकामोऽभवः । भवसि । अपि च दिवि ब्रुलोके सूर्यमा रोहयः । प्रादुर्भावयसि ॥

सोम उ सुवाणः सोतृभिरधि णुभिरवीनां ।

अश्वयेव हरिता याति धारया मंद्रया याति धारया ॥ ८ ॥

सोमः । ऊं इति । सुवानः । सोतृभिः । अधि । सुभिः । अवीनां ।

अश्वयाऽइव । हरिता । याति । धारया । मंद्रया । याति । धारया ॥ ८ ॥

सोतृभिरभिषुण्वन्निर्ध्वंस्त्रिभिः सुवानोऽभिषूयमाणः सोमोऽवीनां सुभिः ॥ मांस्युत्तूनामुपसंख्यानं । पा० ६. १. ६३. १. इति सानुशब्दस्य सुभावः ॥ समुच्छितैर्वालीः पवित्रैरधि याति । अधिकं गच्छति । उ

परीत इति षड्विंशत्यृचं चतुर्थं सूक्तं । त्वं सोमासि । ऋ० ९. ६७. इत्यन्तोक्ता भरद्वाजकश्यपाद्याः सप्तर्षयः ।
आद्या बृहती द्वितीया सतोबृहती । अयमेकः प्रगाथः । परि सुवान इत्येषा तृतीयैकविंशत्यक्षरा मुरिग्विराड्
द्विपदा । नृभिर्येमान इति षोडशी विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् । चतुर्थ्यादिद्वी प्रगाथी । दशम्यादित्रयः
सप्तदश्यादिपंच प्रगाथाः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । परीतः षड्विंशतिः सप्तर्षयः प्रागाथं
तृतीयाषोऽक्षी द्विपदे अष्टम्याद्ये बृहत्याविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

परीतो षिंचता सुतं सोमो य उतमं हविः ।

दधन्वाँ यो नर्यो अप्स्वंतरा सुषाव सोममद्रिभिः ॥१॥

परि । इतः । सिंचत । सुतं । सोमः । यः । उतऽतमं । हविः ।

दधन्वान् । यः । नर्यः । अपऽसु । अंतः । आ । सुसाव । सोमं । अद्रिऽभिः ॥१॥

हे अत्विजः सुतमभिषुतं सोममित अस्मात्कर्मण ऊर्ध्वं अथवास्मात्प्रदेशादूर्ध्वं परि षिंचत वसतीवरीभिः ॥
इतो षिंचतेत्यत्र संहितायां कंदसीति रोक्त्वं । आदेशप्रत्यययोरिति षत्वं ॥ यः सोमो देवानामुत्तमं प्रशस्तं
हविर्भवति आ अपि च नर्यो मनुष्यहितो यश्च सोमोऽप्सु वसतीवरीष्वंतरिजे वांतर्दधन्वान्गच्छन्भवति तं
सोममद्रिभिर्ध्यावभिरध्वर्युः सुषाव । अभिषुतं चकार । तं परि षिंचतेति समन्वयः ॥

नूनं पुनानोऽविभिः परि स्रवादभ्यः सुरभितरः ।

सुते चिच्चाप्सु मदामो अंधसा श्रीणतो गोभिरुत्तरं ॥२॥

नूनं । पुनानः । अविऽभिः । परि । स्रव । अदभ्यः । सुरभितरः ।

सुते । चित् । त्वा । अपऽसु । मदामः । अंधसा । श्रीणतः । गोभिः । उत्तरं ॥२॥

हे सोम अदभ्यः कैश्चिदप्यहिंसितः सुरभितरोऽत्यंतं सुगंधिस्त्वं नूनमिदानीं पुनानः पूयमानः सन्नविभि-
रविवाल्कलैः पवित्रैस्तेभ्यः परि स्रव । परितः चर । सुते चिदभिषुते सत्यंधसा सकृलक्षणेनाग्नेन गोभिर्गो-
विकारैः क्षीरैः क्षीरादिभिः श्रीणतो मिश्रयंतो वयमुत्तरमुन्नततरमप्सु वसतीवरीषु संस्थितं त्वां मदामः ।
मदामहे । सुमः ॥

परि सुवानश्चक्षसे देवमादनः क्रतुरिदुर्विचक्षणः ॥३॥

परि । सुवानः । चक्षसे । देवऽमादनः । क्रतुः । इदुः । विऽचक्षणः ॥३॥

सुवानोऽभिषूयमाणः सोमश्चक्षसे सर्वेषां दर्शनाय परि स्रवति । कीदृशः । देवमादन्नो देवानां तर्पयिता
क्रतुः कर्ता इदुः पात्रेषु चरणशीलो दीप्तो वा विचक्षणः सर्वस्य विद्वष्टा ॥

पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि ।

आ रत्नधा योनिमृतस्य सीदस्युत्तो देव हिरण्ययः ॥४॥

पुनानः । सोम । धारया । अपः । वसानः । अर्षसि ।

आ । रत्नऽधाः । योनिं । मृतस्य । सीदसि । उत्तः । देव । हिरण्ययः ॥४॥

हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वमप उदकानि वसतीवर्याख्यानि वसान आच्छादयन् धारयार्षसि । पवित्रं
गच्छसि । ततो रत्नधा रत्नानां दाता त्वमृतस्य सत्यभृतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानमा सीदसि । हे देव द्योतमान

हे सोम देववीतये देवानां पानाय तदर्थमर्णसा वसतीवर्याख्येनोदकेन प्र पिथे । प्रथायसे । तच्च दृष्टांतः । सिंधुर्न यथा सिंधुद्वारेण प्रपिथे प्रथायते तद्वत् ॥ प्यायतेर्लिटि लिङ्यङोश्चेति पीभावः ॥ ततः स त्वं मदिकरो न मदिकरः सुरादिरिव जागृविर्जागरणशीलः । यद्वा । नः संप्रत्यर्थे । इदानीं मदिकरो जागरणशीलस्त्वं । अंशोर्लताखंडस्य पयसा रसेन मधुश्रुतं रसस्य चारयितारं कोशं द्रोणकलशमच्छाभिगच्छसि ॥

आ हर्यतो अर्जुने अत्के अव्यत प्रियः सूनुर्न मर्ज्यः ।

तमीं हिन्वन्त्यपसो यथा रथं नदीष्व्वा गभस्त्योः ॥ १३ ॥

आ । हर्यतः । अर्जुने । अत्के । अव्यत । प्रियः । सूनुरः । न । मर्ज्यः ।

तं । ई । हिन्वन्ति । अपसः । यथा । रथं । नदीषु । आ । गभस्त्योः ॥ १३ ॥

हर्यतः स्पृहणीयः प्रियः प्रीणयिता सूनुर्न सूनुरिव मर्ज्यो मार्जनीयः सोमोऽर्जुनेऽर्जुनवर्णेऽत्कि रूपे पवित्रं अव्यत । आवृणोति । तमीमेनं सोममंगुलयो नदीषु नदमानासु वसतीवरीषु गभस्त्योर्बाह्वोराभिमुख्येन हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । तच्च दृष्टांतः । अपसो यथा वेगवन्तो जना रथं संग्रामेषु प्रेरयन्ति तद्वत् ॥

अभि सोमास आयवः पवन्ते मद्यं मदं ।

समुद्रस्याधि विष्टपि मनीषिणो मत्सरासः स्वर्विदः ॥ १४ ॥

अभि । सोमासः । आयवः । पवन्ते । मद्यं । मदं ।

समुद्रस्य । अधि । विष्टपि । मनीषिणः । मत्सरासः । स्वःऽविदः ॥ १४ ॥

आयवो गमनशीलाः सोमासः सोमा मद्यं मदिकरं मदमात्मीयं रसमभि पवन्ते । अभितो निर्गमयन्ति । कुचेति उच्यते । समुद्रस्यांतरिक्षस्याधि विष्टप्यधिकं समुच्छ्रिते पवित्रे । यद्वा । समुद्रस्य । समुद्रवर्त्यस्माद्रसाः । तस्य कलशस्याधुपरि विष्टपि स्थाने पवित्रे निर्गमयन्ति । कीदृशाः । मनीषिणो मनस ईशितारो मत्सरासो मदिकराः स्वर्विदः सर्वस्य संभक्ताः ॥

तरत्समुद्रं पर्वमान ऊर्मिणा राजा देव ऋतं बृहत् ।

अर्षन्मित्रस्य वरुणस्य धर्मणा प्र हिन्वान ऋतं बृहत् ॥ १५ ॥

तरत् । समुद्रं । पर्वमानः । ऊर्मिणा । राजा । देवः । ऋतं । बृहत् ।

अर्षत् । मित्रस्य । वरुणस्य । धर्मणा । प्र । हिन्वानः । ऋतं । बृहत् ॥ १५ ॥

पर्वमानः पूयमानो देवो द्योतमानो बृहदत्यंतमुतं सत्यभूतो राजा सोमः समुद्रमंतरिक्षं कलशं ऊर्मिणा धारया तरत् । तरति । हिन्वानः प्रेर्यमाण ऋतं बृहदत्यंतं सत्यभूतः स सोमो मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्धर्मणा धारणार्थं प्रार्षत् । प्रगच्छति ॥ ॥ १५ ॥

नृभिर्धेमानो हर्यतो विचक्षणो राजा देवः समुद्रियः ॥ १६ ॥

नृभिः । धेमानः । हर्यतः । विचक्षणः । राजा । देवः । समुद्रियः ॥ १६ ॥

नृभिः कर्मभेदभिर्येमानो नियम्यमानो हर्यतः स्पृहणीयो विचक्षणो विद्रष्टा देवो दीप्यमानः समुद्रियोऽंतरिक्षे भवो राजा सोम इन्द्रार्थं पवत इत्युत्तरेण संबंधः ॥ समुद्राभ्याह इति भवार्थे चप्रत्ययः ॥

इंद्राय पवते मद् सोमो मरुत्वते सुतः ।

सहस्रधारो अत्यथ्यमर्षति तमी मृजंत्यायवः ॥१७॥

इंद्राय । पवते । मद् । सोमः । मरुत्वते । सुतः ।

सहस्रधारः । अति । अथ्यं । अर्षति । तं । इमिति । मृजंति । आयवः ॥१७॥

मदो मादकः सुतोऽभिषुतः सोमो मरुत्वते मरुत्तिसद्वत् इन्द्रायेंद्रार्थं पवते । चरति । ततः सहस्रधारो बहुधारोपेतः सोमोऽत्यमविमयं पविचमत्यर्षति । अतिगच्छति । तमिमं सोममायवो मनुष्या ऋत्विजो मृजंति । शोधयंति ॥

पुनानश्चमू जनयन्मतिं कविः सोमो देवेषु रण्यति ।

अपो वसानः परि गोभिरुत्तरः सीदन्वनेष्वयत ॥१८॥

पुनानः । चमू इति । जनयन् । मतिं । कविः । सोमः । देवेषु । रण्यति ।

अपः । वसानः । परि । गोभिः । उत्तरः । सीदन् । वनेषु । अयत ॥१८॥

चमू ॥ सप्तम्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ चम्बोरधिषवणफलकयोः पुनानः पूयमानोऽभिषूयमाणो मतिं स्तुतिं जनयन्मुत्पादयन् कविः क्रांतप्रज्ञः एतादृशः सोमो देवेष्विन्द्रादिषु रण्यति । किंचापि वसतीवरीर्वसान आच्छादयन् वनेषु काष्ठेषु पात्रेषु सीदन् सोमो गोभिर्गोविकारिः बीरादिभिः पर्ययत । परिदीयते । आच्छादयते ॥

तवाहं सोम रारण सख्य इंदो दिवेदिवे ।

पुरुणि बभ्रो नि चरंति मामव परिधीरति ताँ इहि ॥१९॥

तव । अहं । सोम । रारण । सख्ये । इंदो इति । दिवेऽदिवे ।

पुरुणि । बभ्रो इति । नि । चरंति । मां । अव । परिधीन् । अति । तान् । इहि ॥१९॥

हे इंदो हे सोम तव सख्ये सखिकर्मण्यहं दिवेदिवेऽन्वहं रारण ॥ रणेर्लियुत्तमे णलि रूपं ॥ हे बभ्रो बभ्रुवर्णं सोम पुरुणि बह्वनि रचांसि मां तव सख्ये स्थितं न्यव चरंति । नीचीनं चरंति । बाधंते । ये मां बाधंते तान्परिधीन्नाबसांस्त्वमतीहि । अतीत्य गच्छ । जहीति यावत् ॥

उताहं नक्तमुत सोम ते दिवा सख्याय बभ्र ऊधनि ।

घृणा तपंतमति सूर्य परः शकुना इव पप्रिम ॥२०॥

उत । अहं । नक्तं । उत । सोम । ते । दिवा । सख्याय । बभ्रो इति । ऊधनि ।

घृणा । तपंतं । अति । सूर्य । परः । शकुनाः । इव । पप्रिम ॥२०॥

हे बभ्रो बभ्रुवर्णं हे सोम उतापि च नक्तमुतापि च दिवाहोरात्रयोः सख्याय सख्यार्थं तवोर्धन समीपि इहं रम इति शेषः । ते वयं घृणा दीप्त्या तपंतं ज्वलंतं परः परमस्थानस्थितं सूर्यं तदात्मकं स्वामति पप्रिम । तत्र स्थितं त्वां प्राप्तुमतिपेतिम । कथमिव । शकुना इव यथा सुपर्णादयः पक्षिणः सूर्यमतिगच्छंति तद्वत् ॥ पतू गती । अस्माच्छांदसे लिटि तनिपत्योऽर्द्धसोत्युपधालोपः ॥ ॥१५॥

यावत्सोचेऽभिरूपकरणे सोमे मृज्यमान एकलृषः । तच्च मृज्यमान इत्येषा तृतीया । सूचितं च । मृज्यमानः
मुहस्त्या दशभिर्विवस्वतः । आ० ५. १२. इति ॥

मृज्यमानः मुहस्त्य समुद्रे वाचमिन्वसि ।

रयिं पिशंगं बहुलं पुरुस्पृहं पवमानाभ्यर्षसि ॥ २१ ॥

मृज्यमानः । सुहस्त्य । समुद्रे । वाचं । इन्वसि ।

रयिं । पिशंगं । बहुलं । पुरुस्पृहं । पवमान । अभि । अर्षसि ॥ २१ ॥

हे मुहस्त्य । हस्ते भवा हस्त्या अंगुलयः । शोभनांगुलिक सोम मृज्यमानः शोधमानस्त्वं समुद्रेऽतरिते
कलशे वा वाचं शब्दमिन्वसि । प्रेरयसि । किंच हे पवमान पुयमान सोम पिशंगं हिरण्यः पिशंगवर्णं बहुलं
प्रभूतं पुरुस्पृहं बहुभिः स्पृहणीयं रयिं धनमभ्यर्षसि । सोतृणामभिचरसि । प्रयच्छसि ॥

मृजानो वारे पवमानो अय्ये वृषाव चक्रदो वने ।

देवानां सोम पवमान निष्कृतं गोभिरंजानो अर्षसि ॥ २२ ॥

मृजानः । वारे । पवमानः । अय्ये । वृषा । अव । चक्रदः । वने ।

देवानां । सोम । पवमान । निःकृतं । गोभिः । अंजानः । अर्षसि ॥ २२ ॥

हे सोम वृषा वर्धिता त्वं मृजानो वसतीवरीभिर्मृज्यमानोऽलंक्रियमाणोऽव्ययेऽविमये वारे वाले पवित्रे
पवमानः पुयमानः सन् वने वननीय उदके काष्ठे कलशे वाव चक्रदः । अवक्रंदसि । शब्दायसे । ततो हे सोम
हे पवमान त्वं गोभिर्गवैः बीरादिभिरंजानोऽज्यमानः सन्निष्कृतं संस्कृतं देवानां स्थानमर्षसि । गच्छसि ॥

पवस्व वाजसातयेऽभि विश्वानि काव्या ।

त्वं समुद्रं प्रथमो वि धारयो देवेभ्यः सोम मत्सरः ॥ २३ ॥

पवस्व । वाजसातये । अभि । विश्वानि । काव्या ।

त्वं । समुद्रं । प्रथमः । वि । धारयः । देवेभ्यः । सोम । मत्सरः ॥ २३ ॥

हे सोम विश्वानि सर्वाणि काव्या कविकर्माणि सोचाण्यभिलक्ष्य वाजसातयेऽग्नलाभाय पवस्व । वर । हे
सोम देवेभ्यो देवानां मत्सरो मदकरः प्रथमः सर्वदेवानां मुख्यस्त्वं समुद्रमंतरिक्षं कलशं वा वि धारयः ।
विशेषेण धारयसि ॥

स तू पवस्व परि पार्थिवं रजो दिव्या च सोम धर्मभिः ।

त्वां विप्रासो मतिभिर्विचक्षण शुभ्रं हिन्वन्ति धीतिभिः ॥ २४ ॥

सः । तु । पवस्व । परि । पार्थिवं । रजः । दिव्या । च । सोम । धर्मऽभिः ।

त्वां । विप्रासः । मतिऽभिः । विऽचक्षण । शुभ्रं । हिन्वन्ति । धीतिऽभिः ॥ २४ ॥

हे सोम तादृशस्त्वं पार्थिवं रजो लोकं प्रति दिव्यानि च रजांसि प्रति धर्मभिर्धारकैः सह तु चिप्रं परि
पवस्व । परितः वर । हे विचक्षण विद्वष्टः सोम विप्रासो विप्रा मेधाविनो मतिभिः स्तुतिभिर्धौतिभिरंगुली-
भिश्च शुभ्रं श्वेतवर्णं त्वां हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति ॥

पवमाना असृक्षत पवित्रमति धारया ।

मरुत्वतो मत्सरा इन्द्रिया हया मेधामभि प्रयांसि च ॥ २५ ॥

पवमानाः । असृक्षत । पवित्रं । अति । धारया ।

मरुत्वतः । मत्सराः । इन्द्रियाः । हयाः । मेधां । अभि । प्रयांसि । च ॥ २५ ॥

पवमानाः पृथमानाः सोमा धारयात्मीयया पवित्रमतीत्याहृत । सृज्यन्ते । कीदृशाः । मरुत्वतो मरु-
श्चिर्युक्ता मत्सरा मदकरा इन्द्रिया इन्द्रजुष्टाः । मेधां सुतिं प्रयांस्यन्तानि चाभिलक्ष्य सोतृभ्य उभयं कर्तुं वा
हया गंतार एते सृज्यन्ते ॥

अपो वसानः परि कोशमर्षतीर्दुर्हियानः सोतृभिः ।

जनयज्ज्योतिर्मंदनां अवीवशद्गाः कृण्वानो न निर्णिजं ॥ २६ ॥

अपः । वसानः । परि । कोशं । अर्षति । इंदुः । हियानः । सोतृभिः ।

जनयन् । ज्योतिः । मंदनाः । अवीवशत् । गाः । कृण्वानः । न । निः । निजं ॥ २६ ॥

अपो वसतीवरीर्वसान आच्छादयन् सोतृभिरभिपुण्वज्जिर्हियानः प्रेर्यमाण इंदुः सोमः कोशं कलशं
पर्यर्षति । प्रति गच्छति । किंच ज्योतिर्दीप्तिं जनयन्नुत्पादयन् गा गव्यानि क्षीरादीनि निर्णिजमात्मनो रूपं
कृण्वानः कुर्वन् मिश्रयन् सोऽयं सोमः । नः संप्रत्यर्थे । इदानीं मंदनाः सुतीरवीवशत् । कामयते ॥ वश
कांतौ । लुङि चङि रूपं ॥ ॥ १६ ॥

पवस्वेति षोडशर्चं पंचमं सूक्तं । आबहुचस्य गौरिवीतिर्नाम शक्तिपुत्र ऋषिः । तृतीयायाः शक्तिर्नाम
वासिष्ठः । ततः पंचानां वृचानामूर्ध्वनामांगिरस ऋजिश्चा नाम भारद्वाज ऊर्ध्वसद्या नामांगिरसः कृतयशा
नाम कश्चित् सोऽप्यांगिरस ऋणंचयो नाम राजर्षिरित्येते क्रमेणर्षयः । एवं त्रयोदश गताः । ततस्त्रिंशत्
वासिष्ठः शक्तिः । प्रथमातृतीयाद्या अयुजः काकुभः । द्वितीयाचतुर्थीयाद्या युजः सतीबृहत् । स सुन्वे यो
वसुनामित्येषा तु यवमध्या गायत्री । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । पवस्व षोडश गौरिवी-
तिर्द्वचं शक्तिरेकामूर्ध्वजिश्चोर्ध्वसद्या कृतयशा ऋणंचय इत्युपयो वृचास्त्रिंशः शक्तिः काकुभाः प्रगाथाः स
सुन्वे गायत्री यवमध्येति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व मधुमत्तम इन्द्राय सोम क्रतुवित्तमो मदः । महि द्युक्षतमो मदः ॥ १ ॥

पवस्व । मधुमत्तमः । इन्द्राय । सोम । क्रतुवित्तमः । मदः । महि । द्युक्षतमः ।

मदः ॥ १ ॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपेतस्त्वमिन्द्रायिन्द्रार्थं मदो मदकरः सन् पवस्व । अर । कीदृशः ।
क्रतुवित्तमोऽत्यंतं प्रज्ञायाः कर्मणो वा लभको महि महान् मंहनीयो वा बुधतमोऽत्यंतं दीप्तो मदो मदहेतुः ॥

यस्य ते पीत्वा वृषभो वृषायतेऽस्य पीता स्वर्विदः ।

स सुप्रकेतो अभ्यक्रमीदिषोऽच्छा वाजं नैतशः ॥ २ ॥

यस्य । ते । पीत्वा । वृषभः । वृषायते । अस्य । पीता । स्वः । विदः ।

सः । सुप्रकेतः । अभि । अक्रमीत् । इषः । अच्छ । वाजं । न । एतशः ॥ २ ॥

वृषभः कामानां वर्षक इन्द्रो यस्य ते त्वां पीत्वा वृषायते वृषभवदाचरति । किंश्च स्वर्गः सर्वस्य दर्शक-
स्यास्य ते तव पीता पाने सति सुप्रकेतः सुप्रज्ञः स इन्द्र इषः शत्रूणामन्तान्यभ्यक्रमीत् । अभिक्रामति । तत्र
दृष्टान्तः । वाजं जेतशः । एतश्च इत्यन्वयः । यथाश्चो वाजं संयाममभिगच्छति तद्वत् ॥

त्वं ह्यङ्गं दैव्या पवमानं जनिमानि द्युमत्तमः । अमृतत्वाय घोषयः ॥ ३ ॥

त्वं हि अङ्गं दैव्या पवमानं जनिमानि । द्युमत्तमः । अमृतत्वाय घोषयः ॥ ३ ॥

हे पवमान पूयमान सोम द्युमत्तमोऽतिशयेन दीप्तिमांस्त्वं हि त्वमेव दैव्या देवसंबन्धीनि जनिमानि
जन्मानि । देवानित्यर्थः । तानभिलक्ष्यामृतत्वाय तेषाममरणायांगं क्षिप्रं घोषयः । शब्दायसे ॥ घुषिर्
विशब्दने । ण्यन्तस्य लेटि रूपं । हियोगादनिघातः ॥

येना नवग्वो दध्यङ्गुपोरुते येन विप्रांस आपिरे ।

देवानां मुञ्चे अमृतस्य चारुणो येन अवांस्यानुः ॥ ४ ॥

येन । नवऽग्वः । दध्यङ् । अपऽङ्गुते । येन । विप्रांसः । आपिरे ।

देवानां । मुञ्चे । अमृतस्य । चारुणः । येन । अवांसि । आनुः ॥ ४ ॥

नवग्वो नवनीयगतिः यद्वा नवभिर्मसैः सत्त्वस्यानुधाता दध्यङ्कुतन्नामकोऽगिरा येन सोमेन पणिभिरप-
हृतानां गवां द्वारमपोरुते अपाच्छादयति विवृतमकार्षीत् विप्रासस्तन्मुखाः सर्वे मेधाविनोऽगिरसो येन च
सोमेनापिरे एतैरपहृता गा आप्नुवन् किंच देवानामिन्द्रादीनां मुञ्चे मुखे यज्ञेन संजाते सति चारुणः
कल्याणस्यामृतस्योदकस्य संबन्धीनि अवांस्यन्तानि येन च सोमेन यजमाना आनुः आप्नुवन् अलभन्त स त्वं
देवानाममृतत्वाय शब्दायसे इति पूर्वेण समन्वयः ॥

एष स्य धारया सुतोऽव्यो वारिभिः पवते मदिन्तमः । क्रीळन्मूर्मिरपामिव ॥ ५ ॥

एषः । स्यः । धारया । सुतः । अव्यः । वारिभिः । पवते । मदिन्तमः । क्रीळन् ।

जुर्मिः । अपांऽइव ॥ ५ ॥

स्य स एष सुतोऽभिपुतः सोमोऽव्योऽवेर्वरिभिर्वाल्लेभ्यः पवित्रेभ्यो धारयात्पीयया पवते । कलशमभिलक्ष्य
चरति । क्रीडशः । मदिन्तमो मादयितुतमोऽपामिवोदकानामूर्मिः संघात इव क्रीळन्नितसतः संक्रीडमानः
पवते ॥ ॥ १७ ॥

य उस्मिया अया अंतरश्मनो निर्गा अकृतदोजसा ।

अभि व्रजं तन्निषे गव्यमश्वं वर्मीव धृष्णवा रुज ॥ ६ ॥

यः । उस्मियाः । अयाः । अन्तः । अश्मनः । निः । गाः । अकृतत् । ओजसा ।

अभि । व्रजं । तन्निषे । गव्यं । अश्वं । वर्मीऽइव । धृष्णो इति । आ । रुज ॥ ६ ॥

यः सोम उस्मिया उत्सरणशीला अयाः ॥ अप इत्यन्तरिक्षनाम । तस्माद्भवे कंदसीति यत् ॥ अन्तरिक्षस्था
अहिप्रभृतिभिरसुरैरपहृत्य निहिता गा अपोऽश्मनः । मेघनामेतत् । मेघादन्तरोजसा बलेन निरकृतत्
निरच्छिनत् । अन्तरिक्षादृष्टिमकार्षीदित्यर्थः । स त्वमसुरैरपहृतं गव्यं गोसंबन्धिनमश्वमश्वेषु भवं व्रजं समूहमभि
तन्निषे । अभितो व्याप्नोषि ॥ तनु विस्तारि । क्वांदसे लिटि तनिपत्योऽकंदसीत्युपधातोपः ॥ किंच हे धृष्णो
शत्रुधर्षणशील सोम स त्वं वर्मीव कवचीव मूर आ रुज । असुरानाजहि ॥

आ सोता परि पिंचताश्च न स्तोममभूरं रजस्तुरं । वनक्रक्षमुदप्रुतं ॥७॥

आ । सोत । परि । सिंचत । अश्च । न । स्तोमं । अपऽतुरं । रजऽतुरं । वनऽक्रक्षं ।
उदऽप्रुतं ॥७॥

हे अत्विजः आ सोत । सोममभिपुणुत ॥ पुत्र अभिषवे । लोटि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तनय-
नाशेति तस्य तबादेशः ॥ किंच परि पिंचत । परितस्तं वसतीवर्यादिभिः सिंचत । कीदृशं । अश्च नाशमिव
वेगिनं स्तोमं स्तोतव्यमभूरमंतरिक्षस्थितानामुदकानां प्रेरकं रजस्तुरं तेजसां च प्रेरकं । वनश्चमुदकानामर्धकं ।
यद्वा । काष्ठेषु पात्रेषु विप्रकीर्णं । उदप्रुतमुदके गच्छंतं ज्वमानं सोममभिपुणुतमभिपिंचत च ॥

सहस्रधारं वृषभं पयोवृधं प्रियं देवाय जन्मने ।

अतेन य अतजातो विवावृधे राजा देव अतं बृहत् ॥८॥

सहस्रऽधारं । वृषभं । पयऽवृधं । प्रियं । देवाय । जन्मने ।

अतेन । यः । अतऽजातः । विऽवृधे । राजा । देवः । अतं । बृहत् ॥८॥

सहस्रधारं बहुधारीपेतं वृषभं कामानां वर्षकं पयोवृधमुदकानां वर्धकं प्रियं प्रीणयितारं तं सोमं देवाय
देवसंबन्धिने जन्मने देवेभ्यस्तदर्थमभिपुणुत । अतजात उदकाज्जातो यो राजा सोम अतेन वसतीवर्याख्येनो-
दकेन विववृधे विशेषेण वर्धते । कीदृशः । देवो द्योतमानः स्तोतव्यो वा अतं सत्यभूतः सन् बृहत्कृत् ।
तमामुनुतेति पूर्वेण समन्वयः ॥

अभि द्युम्नं बृहद्यश इषस्पते दिदीहि देव देवयुः । वि कोशं मध्यमं युव ॥९॥

अभि । द्युम्नं । बृहत् । यशः । इषः । पते । दिदीहि । देव । देवऽयुः । वि । कोशं ।
मध्यमं । युव ॥९॥

हे इषस्पतेऽन्नस्य पते हे देव स्तोतव्य सोम देवयुर्देवकामस्त्वं द्युम्नं द्योतमानं बृहत्प्रभूतं यशोऽन्नमसम्भ-
मभि दिदीहि । अभिमुख्येन प्रकाशय । प्रयच्छेत्यर्थः ॥ आमंत्रितस्याविव्यमानवत्त्वेन पादादिखादनिघातः ॥
किंच मध्यममंतरिक्षस्थितं कोशं मेघं वि युव । वृध्यर्थं विगमय । विशेषय ॥

आ वच्यस्व सुदक्ष चम्बोः सुतो विशां वह्निर्न विशपतिः ।

वृष्टिं दिवः पवस्व रीतिमपां जिन्वा गविष्टये धियः ॥१०॥

आ । वच्यस्व । सुदक्ष । चम्बोः । सुतः । विशां । वह्निः । न । विशपतिः ।

वृष्टिं । दिवः । पवस्व । रीतिं । अपां । जिन्वा । गोऽईष्टये । धियः ॥१०॥

हे सुदक्ष सुबल सोम चम्बोरधिषवणफलकयोः सुतोऽभिपुतस्त्वं विशां प्रजाणां वह्निर्न वोढा विशपति
राजिव सर्वासां प्रजाणां वोढा त्वमा वच्यस्व । आगच्छ । कलशमापवस्व ॥ वचेर्गत्वर्थस्य व्यत्ययेन श्यनि रूपं ॥
किंच त्वं वृष्टिं वृथमाणामपामुदकानां रीतिं गतिं दिवो द्युलोकात्पवस्व । कुरु । ततो गविष्टये गामात्मन
इच्छते यजमानाय धियः कर्माणि जिन्वा । आपूरय ॥ ॥१०॥

एतमु त्यं मदच्युतं सहस्रधारं वृषभं दिवो दुहुः । विश्वा वसूनि विभ्रतं ॥११॥

एतं । ऊं इति । त्यं । मदऽच्युतं । सहस्रऽधारं । वृषभं । दिवः । दुहुः । विश्वा ।
वसूनि । विभ्रतं ॥११॥

दिवः देवाक्कामयमाना ऋत्विज एतं त्वं तमिमं सोममेव दुङ्गः । दुङ्गः । दुहति । यावाणो वत्सा ऋत्विजो दुहंतीति तैत्तिरीयकब्राह्मणं । तै० सं० ६. २. ११. ४. । कीदृशं सोमं । मदच्युतं मदस्य प्रेरकं सहस्रधारं बह्वर्धं वृषभं कामानां वर्षकं विश्वा सर्वाणि वसूनि धनानि विभक्तं धारयतं सोमं दुहति ॥

वृषा वि जज्ञे जनयन्नमर्त्यः प्रतपञ्ज्योतिषा तमः ।

स सुष्टुतः कविभिर्निर्णिजं दधे चिधात्वस्य दंससा ॥१२॥

वृषा । वि । जज्ञे । जनयन् । अमर्त्यः । प्रतपन् । ज्योतिषा । तमः ।

सः । सुऽस्तुतः । कविऽभिः । निऽनिजं । दधे । चिऽधातु । अत्यस्य । दंससा ॥१२॥

वृषा कामानां वर्षकोऽमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितः सोमो वि जज्ञे । विज्ञायते । किं कुर्वन् । जनयञ्छब्दं ज्योतिर्वीत्यादयन् ज्योतिषा स्वीयेन तमः प्रतपन् प्रज्वलयन् विनाशयन् प्रादुर्भवति । ततः कविभिर्मैधाविभिः सोतुभिः सुष्टुतः स सोमो निर्णिजं निर्णेजनहेतुं मिश्रणं गव्यं दधे । धारयति । अथ चिधातु त्रिषु सवनेषु देवानां पोषकं । यद्वा । वयः सोमधारका द्रोणकलशादयो यस्मिन् । तद्यज्ञार्थं कर्मास्य सोमस्य दंससा कर्मणा ध्रियते खलु ॥

स सुन्वे यो वसूनां यो रायामानेता य इळानां । सोमो यः सुक्षितीनां ॥१३॥

सः । सुन्वे । यः । वसूनां । यः । रायां । आऽनेता । यः । इळानां । सोमः । यः ।

सुऽक्षितीनां ॥१३॥

स सोमः सुन्वे । अमिसुषुव ऋत्विग्भिः । यः सोमो वसूनां धनानामानेता यद्य रायां । रांति प्रयच्छंति बीरादिकमिति रायो गावः । तेषामानेता यश्चेळानामन्तानां च यद्य सोमः सुक्षितीनां मुनिवासानां शोभनमनुष्ययुक्तानां गृहाणामानेता विद्यते सोऽभिषुतोऽभूदिति ॥

यस्य न इन्द्रः पिबाद्यस्य मरुतो यस्य वार्यमणा भगः ।

आ येन मित्रावरुणा करामहे एन्द्रमवसे महे ॥१४॥

यस्य । नः । इन्द्रः । पिबात् । यस्य । मरुतः । यस्य । वा । अर्यमणा । भगः ।

आ । येन । मित्रावरुणा । करामहे । आ । इन्द्रं । अवसे । महे ॥१४॥

नोऽस्मदीयं यस्य यं सोममिन्द्रः पिबात् पिबति ॥ पा पाने लेखडागमः ॥ यं च सोमं मरुतः पिबंति वापि चार्यमणैतन्नामकेन देवेन सह भगो देवो यं सोमं पिबति येन सोमेन मित्रावरुणा मित्रावरुणी वयमा करामहे अभिमुखीकुर्महे तथा महे महतेऽवसे रक्षणाय येन च सोमेनेन्द्रमभिमुखीकुर्महे स सोमोऽभिषूयते ॥

इन्द्राय सोम पातवे नृभिर्यतः स्वायुधो मर्दितामः । पर्वस्व मधुमत्तमः ॥१५॥

इन्द्राय । सोम । पातवे । नृऽभिः । यतः । सुऽआयुधः । मर्दिन्ऽतमः । पर्वस्व ।

मधुमत्तमः ॥१५॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपेतस्वमिन्द्राय पातवे पानार्थं पर्वस्व । कलशे चर । कीदृशः । नृभिः कर्मनेतृभिर्हृत्विग्भिर्यतः संयतः स्वायुधः शोभनस्फ्यक्पालाद्यायुधोपेतो मर्दितामो मादयितुतमः ॥

इंद्रस्य हार्दि सोमधानमा विश समुद्रमिव सिंधवः ।

जुष्टो मित्राय वरुणाय वायवे दिवो विष्टंभ उत्तमः ॥१६॥

इंद्रस्य । हार्दि । सोमधानं । आ । विश । समुद्रं इव । सिंधवः ।

जुष्टः । मित्राय । वरुणाय । वायवे । दिवः । विष्टंभः । उत्तमः ॥१६॥

हे सोम त्वमिन्द्रस्य हार्दि हृदयंगमं हृदयभूतं वा सोमधानं । सोमो निधीयतेऽस्मिन्निति सोमधानः कलशः । तमा विश । प्रविश । तत्र दृष्टांतः । समुद्रमिव यथा समुद्रं सिंधवो नद्यः प्रविशन्ति तद्वत् । कीदृशस्त्वं । मित्राय वरुणाय वायवे च तेभ्यो जुष्टो दिवो दुलोकस्य विष्टंभो विष्टंभयिता स्थापयितोत्तमः सर्वेषामुत्कृष्टतमस्त्वं कलशमा विश ॥ ॥१६॥

परि प्रति द्वाविंशल्युचं द्वैपदं षष्ठं सूक्तं । यज्ञे सदस्यवस्थितहोत्रीयादिधिष्ण्योपेता अग्नयो नामेश्वरपुत्रा चक्षयः । विंशतिका द्विपदा विराजः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । परि प्र द्वाधिकाग्रयो धिष्ण्या ऐश्वरा द्वैपदमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

परि प्र धन्वेन्द्राय सोम स्वादुर्मित्राय पूष्णे भगाय ॥१॥

परि । प्र । धन्व । इंद्राय । सोम । स्वादुः । मित्राय । पूष्णे । भगाय ॥१॥

हे सोम स्वादुः स्वादुरसस्त्वमिन्द्राय मित्राय पूष्णे भगायैतेभ्यो देवेभ्यः परि प्र धन्व । परितः पात्रेषु प्रचर ॥

इंद्रस्ते सोम सुतस्य पेयाः क्रत्वे दक्षाय विश्वे च देवाः ॥२॥

इंद्रः । ते । सोम । सुतस्य । पेयाः । क्रत्वे । दक्षाय । विश्वे । च । देवाः ॥२॥

हे सोम सुतस्याभिषुतस्य ते तव स्वं भागमिन्द्रः पेयाः । पेयात् । पिबन्तु ॥ पातेराशीर्लिङ्गि रूपं । पुरुषव्यत्ययः ॥ किमर्थं । क्रत्वे क्रतवे प्रज्ञानाय दत्ताय बलाय च । किंचामी विश्वे सर्वे देवाश्च त्वदीयमंशं पिबन्तु ॥

एवामृताय महे क्षयाय स शुक्रो अर्धं दिव्यः पीयूषः ॥३॥

एव । अमृताय । महे । क्षयाय । सः । शुक्रः । अर्धं । दिव्यः । पीयूषः ॥३॥

हे सोम शुक्रो दीप्तो दिव्यो दिवि भवः पीयूषो देवैः पातव्यः स त्वममृतायामरणाय महे महते चयाय निवासाय चैवार्धं । एवं पवस्व । चर ॥

पवस्व सोम महान्समुद्रः पिता देवानां विश्वाभि धाम ॥४॥

पवस्व । सोम । महान् । समुद्रः । पिता । देवानां । विश्वा । अभि । धाम ॥४॥

हे सोम महान् देवेभ्यो दीयमानत्वेन महत्त्वयुक्तः समुद्रः समुद्रनः । यस्मात्समुद्रवन्ति रसास्तादृशः । पिता सर्वेषां पालयिता त्वं देवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि धाम धामानि शरीराण्यभिलक्ष्य पवस्व ॥

शुक्रः पवस्व देवेभ्यः सोम दिवे पृथिव्यै शं च प्रजायै ॥५॥

शुक्रः । पवस्व । देवेभ्यः । सोम । दिवे । पृथिव्यै । शं । च । प्रजायै ॥५॥

हे सोम शुक्रो दीप्तस्त्वं देवेभ्यो देवार्थं पवस्व । चर । किंच दिवे पृथिव्यै च बावापृथिवीभ्यां च ततः प्रजायै प्रजाभ्यश्च शं सुखं च कुर्व ॥

दिवो धर्तासि शुक्रः पीयूषः सत्ये विधर्मन्वाजी पवस्व ॥६॥

दिवः । धर्ता । असि । शुक्रः । पीयूषः । सत्ये । विधर्मन् । वाजी । पवस्व ॥६॥

हे सोम शुक्रो दीप्तः पीयूषः पातव्यस्त्वं दिवो बुलोकस्य धर्ता धारकोऽसि । वाजी बलवान् स त्वं सत्ये सत्यभूते विधर्मन् विधर्मणि । विविधकर्माण ऋत्विजो यस्मिन् । यद्वा । विविधसोमादिहविषां धारके । अस्मिन्यज्ञे पवस्व । चर ॥

पवस्व सोम द्युम्नी सुधारो महामवीनामनु पूर्यः ॥७॥

पवस्व । सोम । द्युम्नी । सुधारः । महं । अवीनां । अनु । पूर्यः ॥७॥

हे सोम द्युम्नी । बुध्नं द्योततेर्यशो वात्तं वेति यास्कः । अन्नवान् यशस्वी वा सुधारः शोभनधारायुक्तः पूर्यः पुरातनस्त्वं महं महतामवीनां रोम्णां रोमभ्यः सकाशादनुक्रमेण पवस्व । चर ॥

नृभिर्यमानो जज्ञानः पूतः क्षरद्विश्वा नि मद्रः स्वर्वित् ॥८॥

नृभिः । येमानः । जज्ञानः । पूतः । क्षरत् । विश्वानि । मद्रः । स्वःऽवित् ॥८॥

नृभिः कर्मेतृभिर्ऋत्विग्भिर्यमानो नियम्यमानो जज्ञानो जायमानः पूतः पवित्रेण शोधितो मद्रो मोदमानः स्वर्वित्सर्वज्ञः एतादृशः सोमो विश्वानि सर्वाणि धनान्यस्मभ्यं चरत् । चरतु । ददातु ॥

इदुः पुनानः प्रजामुराणः करद्विश्वा नि द्रविणानि नः ॥९॥

इदुः । पुनानः । प्रजां । उराणः । करत् । विश्वानि । द्रविणानि । नः ॥९॥

पुनानः पूयमान उराणः । उराण उरु कुर्वाणः । नि० ६. १७. इति यास्कः । देवान् बज्र कुर्वाण इदुः सोमो नोऽस्माकं प्रजामपत्यादिकां विश्वानि व्याप्तानि द्रविणानि धनानि च करत् । करोतु ॥ करो-तेर्लङि रूपं ॥

पवस्व सोम क्रत्वे दक्षायाश्चो न निक्तो वाजी धनाय ॥१०॥

पवस्व । सोम । क्रत्वे । दक्षाय । अश्वः । न । निक्तः । वाजी । धनाय ॥१०॥

हे सोम अश्वो नाश्व इव निक्तो वसतीवरीभिरङ्घ्रिनिक्तो वाजी वेगवांस्त्वं क्रत्वे क्रतवे प्रज्ञानाय दक्षाय बलाय धनाय धनार्थं च पवस्व । चर ॥ ॥२०॥

तं ते सोतारो रसं मदाय पुनन्ति सोमं महे द्युम्नाय ॥११॥

तं । ते । सोतारः । रसं । मदाय । पुनन्ति । सोमं । महे । द्युम्नाय ॥११॥

सोतारोऽभिषोतार ऋत्विजो हे सोम ते तव स्वभूतं रसं मदाय मदार्थं पुनन्ति । तदेवोच्यते । महे महते द्युम्नाय । बुध्नं द्योततेर्यशो वात्तं वा । अन्नाय यशसे वा सोमं पुनन्ति । शोधयन्ति । यद्वा । सोममभिषूयमाणं तं रसं पुनन्तीत्येकवाक्यतया योजनीयं ॥

शिष्टुं जज्ञानं हरिं मृजन्ति पवित्रे सोमं देवेभ्य इदुं ॥१२॥

शिष्टुं । जज्ञानं । हरिं । मृजन्ति । पवित्रे । सोमं । देवेभ्यः । इदुं ॥१२॥

शिष्टुमपां पुत्रभूतं जज्ञानं जायमानं हरिं हरितवर्णमिदुं दीप्तं सोमं देवेभ्यो देवार्थं पवित्रे मृजन्ति । ऋत्विजो मार्जयन्ति ॥

इदुः पविष्ट चारुर्मदायामुपस्थे कविर्भगाय ॥१३॥

इदुः । पविष्ट । चारुः । मदाय । अपां । उपस्थे । कविः । भगाय ॥१३॥

चारुः कल्याणरूपः कविः क्रांतप्रज्ञ इंदुरपामुदकानामुपस्थ उपस्थानेऽंतरिक्षे पवित्रे वा मदाय मदार्थं भगाय भजनीयधनार्थं च पविष्ट । पवते ॥

विभर्ति चाविंद्रस्य नाम येन विश्वानि वृत्रा जघान ॥१४॥

विभर्ति । चारुः । इंद्रस्य । नाम । येन । विश्वानि । वृत्रा । जघान ॥१४॥

स सोमश्चाह कल्याणमिंद्रस्य नाम शरीरं विभर्ति । धारयति । पोषयति । येन शरीरेणेंद्रो विश्वानि सर्वाणि वृत्राणि पापरूपाणि रक्षांसि जघान हतवान् ॥

पिबंत्यस्य विश्वे देवासो गोभिः श्रितस्य नृभिः सुतस्य ॥१५॥

पिबन्ति । अस्य । विश्वे । देवासः । गोभिः । श्रितस्य । नृभिः । सुतस्य ॥१५॥

विश्वे सर्वे देवासो देवा गोभिर्गोविकारैः श्रितस्य मिश्रितं नृभिः कर्मेतुभिर्ह्वयिभिः सुतस्याभिषुतमस्यामुं सोमं पिबन्ति । द्वितीयार्थे षष्ठ्यः ॥

प्र सुवानो अक्षाः सहस्रधारस्तिरः पवित्रं वि वारमव्यं ॥१६॥

प्र । सुवानः । अक्षारिति । सहस्रधारः । तिरः । पवित्रं । वि । वारं । अव्यं ॥१६॥

सुवानोऽभिषूयमाणः अत एव सहस्रधारो बज्रधारायुक्तः सोमोऽव्यमविभवं वारं बालं पवित्रं तिरो व्यवधायकं कुर्वन् प्राचाः । विविधं प्रवरति ॥ चरतेर्लुङि रूपं ॥

स वाज्यक्षाः सहस्रेता अज्झिर्मृजानो गोभिः श्रीणानः ॥१७॥

सः । वाजी । अक्षारिति । सहस्रेताः । अज्झिभिः । मृजानः । गोभिः । श्रीणानः ॥१७॥

वाजी वेगवान्बलवान्वा स सोमोऽचाः । चरति । कीदृशः । सहस्रेता बज्ररितस्को बह्वदकोऽज्झिर्वसती-वरीभिर्मृजानो मृज्यमानो गोभिर्गोविकारैः श्रीरादिभिः श्रीणानः श्रीयमाणः ॥

प्र सोम याहींद्रस्य कुक्षा नृभिर्येमानो अद्रिभिः सुतः ॥१८॥

प्र । सोम । याहि । इंद्रस्य । कुक्षा । नृभिः । येमानः । अद्रिभिः । सुतः ॥१८॥

हे सोम नृभिर्ह्वयिभिर्येमानो नियम्यमानोऽद्रिभिर्यावभिः सुतोऽभिषुतस्त्वमिंद्रस्य कुक्षा ॥ सप्तम्या जादेशः ॥ कुक्षानुदरभूते कलशे वा प्र याहि । प्रकर्षेण गच्छ ॥

असर्जि वाजी तिरः पवित्रमिंद्राय सोमः सहस्रधारः ॥१९॥

असर्जि । वाजी । तिरः । पवित्रं । इंद्राय । सोमः । सहस्रधारः ॥१९॥

वाजी बलवान्वेगवान्वा पवित्रं तिरस्कुर्वन् सहस्रधारो बज्रधारः सोम इंद्रायेंद्रार्थमसर्जि । छज्यते ॥

अंजंत्येनं मध्वो रसेनेंद्राय वृष्ण इदं मदाय ॥२०॥

अंजन्ति । एनं । मध्वः । रसेन । इंद्राय । वृष्णे । इदं । मदाय ॥२०॥

वृषो कामानां वर्षिच इन्द्रायिन्द्रस्य मदाय मदार्थं मध्वो मधुनो रसेन गव्येनैनमिदं सोममृत्विजोऽजंति । संयोजयंति ॥

देवेभ्यस्त्वा वृथा पाजसेऽपो वसानं हरिं मृजंति ॥ २१ ॥

देवेभ्यः । त्वा । वृथा । पाजसे । अपः । वसानं । हरिं । मृजंति ॥ २१ ॥

हे सोम अप उदकानि वसानमाच्छादयंतं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वां वृथानायासेन त्विजो मृजंति । शोधयंति । किमर्थं । देवेभ्यो देवानां पानार्थं पाजसे तेषां बलार्थं ॥

इंदुरिंद्राय तोशते नि तोशते श्रीणन्नुयो रिणन्नपः ॥ २२ ॥

इंदुः । इंद्राय । तोशते । नि । तोशते । श्रीणन् । उयः । रिणन् । अपः ॥ २२ ॥

इंदुः सोम इंद्रायिंद्रार्थं तोशते । हन्यते । अभिषूयते । नि तोशते । नितरामभिषूयते । तोशतिर्वधकर्म । कौटूशः । श्रीणन् प्रेरयन् सोमोऽभिषूयते ॥ २१ ॥

पर्यु ध्विति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं । अथ ऋणवसदसू राजर्षी अस्य सूक्तस्य द्रष्टारौ । आदितस्त्रिभिः पिपीलिकमध्या अनुष्टुभो द्वादशकाष्टकादशकवत्यः । ततः षडूर्ध्ववृहत्यो द्वादशकवत्यवत्यः । अथ दशम्यादास्त्रिभिः विराजः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । पर्यु षु द्वादश अथ ऋणवसदसू तिस्रोऽनुष्टुभः पिपीलिकमध्याः षडूर्ध्ववृहत्यस्त्रिभिः विराज इति ॥ गतो विनियोगः ॥

पर्यु षु प्र धन्व वाजसातये परि वृचाणि सक्षणिः ।

द्विषस्तरध्या ऋणया न इयसे ॥ १ ॥

परि । ऊं इति । सु । प्र । धन्व । वाजसातये । परि । वृचाणि । सक्षणिः ।

द्विषः । तरध्या । ऋणयाः । नः । इयसे ॥ १ ॥

हे सोम सु सुष्ठु वाजसातयेऽस्यभ्यमन्नदानायैव परि प्र धन्व । परितः प्रगच्छ । यद्वा । वाजसातयेऽन्नलाभाय संग्रामं प्रगच्छ । किंच सक्षणिः सहजशीलस्त्वं वृचाणि शत्रून्परि गच्छ । तदेवोच्यते । नोऽस्माक-मुणया ऋणानां यापयिता त्वं द्विषः शत्रून्तरध्या तरीतुं हंतुमीयसे । परिगच्छसि ॥

अनु हि त्वा सुतं सोम मदामसि महे समर्यराज्ये ।

वाजाँ अभि पवमान प्र गाहसे ॥ २ ॥

अनु । हि । त्वा । सुतं । सोम । मदामसि । महे । समर्यराज्ये ।

वाजान् । अभि । पवमान । प्र । गाहसे ॥ २ ॥

हे सोम सुतमभिषुतं त्वा त्वां वयमनु मदामसि हि । अनुमदामः । अनुक्रमेणाभिष्टुमः खलु । हे पवमान सोम स त्वं महे महति समर्यराज्ये महत्समनुषं त्वदीयं राज्यमनुपालयितुं वाजान्शत्रुबलान्यभिलक्ष्य प्र गाहसे । प्रगच्छसि ॥

अजीजनो हि पवमान सूर्यं विधारे शक्रानां पयः ।

गोजीरया रंहमाणः पुरंध्या ॥ ३ ॥

अजीजनः । हि । पवमान् । सूर्ये । विऽधारे । शक्नना । पयः ।

गोऽजीरया । रंहमाणः । पुरंऽध्या ॥३॥

हे पवमान सोम त्वं पयः पयस उदकस्य विधारे विधारकेऽन्तरिक्षे शक्नना समर्थेन बलेन सूर्यमजीजनो हि । उत्पादितवान्भवसि खलु । कीदृशः । गोजीरया स्तोत्रभ्यो गवां प्रेरकेण । स्तोत्राणां प्रेरितपशुकैर्नेत्यर्थः । तादृशेन पुरंध्या बद्धविधप्रज्ञानेन युक्तो रंहमाणो वेगं कुर्वाणस्त्वं सूर्यमजीजनः ॥

अजीजनो अमृतं मर्त्येष्वौ ऋतस्य धर्मन्मृतस्य चारुणः ।

सदासरो वाजमच्छा सनिष्यदत् ॥४॥

अजीजनः । अमृतं । मर्त्येषु । आ । ऋतस्य । धर्मन् । अमृतस्य । चारुणः ।

सदा । असुरः । वाजं । अच्छ । सनिष्यदत् ॥४॥

हे अमृत मरणधर्मरहित सोम त्वमृतस्य सत्यभूतस्य चारुणः कल्याणस्यामृतस्योदकस्य धर्मन्धारकेऽन्तरिक्षे सूर्यमजीजनः । किमर्थं । मर्त्येष्वामनुष्येष्वभिमुखीभवनाय । किंच सनिष्यदत् संभजन् स त्वं वाजमच्छ संयाममभिलक्ष्य सदासरः । सरसि । गच्छसि ॥

अभ्यभि हि अवंसा ततर्दिथोत्सं न कं चिज्जनपानमक्षितं ।

शर्याभिर्न भरमाणो गर्भस्त्योः ॥५॥

अभिऽअभि हि । अवंसा । ततर्दिथ । उत्सं । न । कं । चित् । जनऽपानं । अक्षितं ।

शर्याभिः । न । भरमाणः । गर्भस्त्योः ॥५॥

हे सोम त्वं अवंसान्नेन हेतुनाभ्यभि ततर्दिथ हि । पवित्रमभितुणवानसि । क्षिप्रवानसि । तत्र दृष्टान्तद्वयं । उत्सं न यथा कश्चिज्जनपानं । अक्षिज्जना उदकं पिबन्ति । तमक्षितमणीं कं चित् कंचनोत्समुत्तरणशीलं वाय्वादिकमभितुणन्ति । अथवा कश्चिन्नभस्त्योर्बाह्वोः शर्याभिरंगुलीभिरभरण उदकं संभरन् कंचिदभितुणन्ति तद्वत् ॥

आदीं के चित्पश्यमानास आप्यं वसुरुचो दिव्या अभ्यनूषत ।

वारं न देवः सविता व्यूर्णते ॥६॥

आत् । ई । के । चित् । पश्यमानासः । आप्यं । वसुरुचः । दिव्याः । अभि । अनूषत ।

वारं । न । देवः । सविता । वि । व्यूर्णते ॥६॥

आदनंतरं पश्यमानास एनं पश्यतो दिव्या दिवि भवा वसुरुचो नाम के चिदाप्यं बंधुं साधुमीमेनं सोममभ्यनूषत । अभ्यसुवन् । कस्मादनंतरमिति उच्यते । देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य प्रेरकः सूर्यो वारमावरकमंधकारं न व्यूर्णते । नापगमयति । तदेनमसुवन् । सूर्योदयात्प्रागेव हि सोमं सुवन्ति खलु ॥ ॥२२॥

त्वे सोम प्रथमा वृक्तर्बर्हिषो महे वाजाय अवंसे धियं दधुः ।

स त्वं नो वीर वीर्यीय चोदय ॥७॥

त्वे इति । सोम । प्रथमाः । वृक्तऽर्बर्हिषः । महे । वाजाय । अवंसे । धियं । दधुः ।

सः । त्वं । नः । वीर । वीर्यीय । चोदय ॥७॥

हे सोम प्रथमाः पुरातनाः । यद्वा । यष्ट्वेन सर्वेषां जनानां मुख्याः । वृक्तबर्हिषः । वृक्तं क्षिप्तं बर्हिषेयं-
श्चार्थमिति वृक्तबर्हिषो यजमानाः । महे महते वाजाय बलाय अयसेऽज्ञाय च धियं बुद्धिं त्वे त्वधि दधुः ।
निहितवतः । तस्मात् हे वीर समर्थ सोम स तादृशस्त्वं नोऽस्मानपि संयामे वीर्याय सामर्थ्याय चोदय ।
प्रेरय । यद्वा । वीर्याय वीरे पुत्रे भवाय सुखायास्मान्प्रेरय ॥

दिवः पी॒यूषं पू॒र्यं यदु॒क्थ्यं म॒हो गा॒हाद्वि॒व आ॒ निर॑धु॒क्षत॒ ।

इ॒न्द्रम॒भि जा॒यमानं॑ स॒मस्वर॑न् ॥ ८ ॥

दिवः । पी॒यूषं । पू॒र्यं । यत् । उ॒क्थ्यं । म॒हः । गा॒हात् । दि॒वः । आ॒ । निः । अ॒धु॒क्षत॒ ।

इ॒न्द्रं । अ॒भि । जा॒यमानं॑ । सं । अ॒स्वर॑न् ॥ ८ ॥

दिवो बुलोकात् तच्च स्थितेर्देवैः पीयूषं पातब्धं पूर्यं प्रत्नं यत्सोमरूपमन्नमुक्थ्यं प्रशस्यमस्ति तं सोमं महो
महतो गाहाद्विनाद्विवो बुलोकात्निरधुक्षत । अभिमुख्येन निर्दुहति । ततो दुग्धमिन्द्रमभिलक्ष्य जायमानं तं
सोमं समस्वरन् । स्रोतारः संस्रुवन्ति ॥

अ॒ध॒ यदि॒मे प॑व॒मान॒ रोद॑सी इ॒मा च॒ वि॒श्वो॒ भुव॑ना॒भि म॒ज्मना॑ ।

यू॒षे न॒ नि॒ष्टा वृ॑ष॒भो वि॒ तिष्ठ॑से ॥ ९ ॥

अ॒ध॒ । यत् । इ॒मे इति॑ । प॒व॒मान॒ । रोद॑सी इति॑ । इ॒मा । च॒ । वि॒श्वो॒ । भुव॑ना॒ । अ॒भि ।
म॒ज्मना॑ ।

यू॒षे । न॒ । निः । ऽस्थाः । वृ॒ष॒भः । वि॒ । ति॒ष्ठ॒से ॥ ९ ॥

हे पवमान सोम अधानन्तरं यद्यथेमे रोदसी यावापृथिव्याविमेमानि विश्वा विश्वानि भुवना भूतजातानि
च मज्मना बलेनाभि तिष्ठसि स त्वं तथा कुर्वन् भुवनेषु वि तिष्ठसे । तच्च दृष्टान्तः । यूषे न यथा कश्चिद्वृषभो
गवां यूषे वृद्धे निष्ठा निःष्ठितो वर्तते तद्व्यूथस्थानीयेषु भूतजातेषु निःष्ठितो भवसि ॥

सोमः पु॒नानो॑ अ॒व्यये॒ वारे॑ शि॒शुर्न॑ क्री॒ळन्प॑व॒मानो॑ अ॒क्षाः ।

स॒हस्र॑धारः श॒तवा॑ज इ॒न्द्रः ॥ १० ॥

सोमः । पु॒नानः॑ । अ॒व्यये॑ । वारे॑ । शि॒शुः । न॒ । क्री॒ळन् । प॑व॒मानः॑ । अ॒क्षारि॑ति ।

स॒हस्र॑ऽधारः । श॒तऽवा॑जः । इ॒न्द्रः ॥ १० ॥

पुनानः पूयमानः पवमानः पूतः सोमोऽव्ययेऽविमये वारे वाले पवित्रे शिशुर्न शिशुरिव क्रीळन्नितस्ततः
संक्रोडमानः सन्नचाः । चरति । कीदृशः । सहस्रधारो वज्रधारायुक्तः शतवाजो वज्रबल इन्द्रोऽसि ॥

ए॒ष पु॒नानो॑ म॒धुमाँ॑ ऋ॒तावे॑न्द्रा॒येन्द्रुः॑ प॒वते॑ स्वा॒दुर्मु॑र्मिः ।

वा॒ज॒स॒निर्व॑रि॒वोवि॒ह्वयो॑धाः ॥ ११ ॥

ए॒षः । पु॒नानः॑ । म॒धुऽमान॑ । ऋ॒तऽवा॑ । इ॒न्द्राय॑ । इ॒न्द्रुः । प॒वते॑ । स्वा॒दुः । उ॒र्मिः ।

वा॒ज॒स॒निः । व॒रि॒वऽवित् । व॒यऽधाः॑ ॥ ११ ॥

पुनानः पूयमानो मधुमान् माधुर्योपेत ऋतवर्तवान् यज्ञवाग्निदुः चरणाशीलः स्वादुः स्वादुकर

ऊर्ध्वरेष रसधारासंघ इन्द्रायेंद्रार्थं पवते । चरति । कीदृशः । वाजसनिरसस्य दाता वरिवोविद्वजस्य संभक्तो वयोधा आयुषो दाता ॥

स पवस्व सहमानः पृतन्यूनस्तेधनक्षांस्यप दुर्गहाणि ।

स्वायुधः सासह्रान्तसोम शचून् ॥ १२ ॥

सः । पवस्व । सहमानः । पृतन्यून । सेधन् । रक्षांसि । अप । दुःऽगहानि ।

सुऽआयुधः । ससह्रान् । सोम । शचून् ॥ १२ ॥

हे सोम स तादृशस्त्वं पवस्व । किं कुर्वन् । पृतन्यून ॥ कव्यध्वरपृतनस्त्वर्चि लोप इति क्वचि परतो ऽकारलोपः ॥ संयामकामाञ्जवृन् सहमानोऽभिभवन् तथा दुर्गहाणि कैश्चिदपि दुर्गमाणि रक्षांस्यप सेधन्नप-
गमयन् हिंसन् । किंच स्वायुधः शोभनायुधः सञ्जवृन्तासह्रानभिभवन्नमितपन् पवस्व ॥ ॥ २३ ॥

अया इवेति तुचमष्टमं सूक्तं परच्छेपपुत्रस्यानानताख्यस्यार्धमत्यष्टिच्छंदस्कं । पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । अया इवा तुचमनानतः पारच्छेपिरात्यष्टमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अया रुचा हरिण्या पुनानो विश्वा द्वेषांसि तरति स्वयुग्वंभिः सूरौ न स्वयुग्वंभिः ।

धारा सुतस्य रोचते पुनानो अरुषो हरिः ।

विश्वा यदूपा परिंयात्यृक्कभिः सप्तास्येभिर्ऋक्कभिः ॥ १ ॥

अया । रुचा । हरिण्या । पुनानः । विश्वा । द्वेषांसि । तरति । स्वयुग्वंऽभिः । सूरः ।

न । स्वयुग्वंऽभिः ।

धारा । सुतस्य । रोचते । पुनानः । अरुषः । हरिः ।

विश्वा । यत् । रूपा । परिंयाति । ऋक्कंऽभिः । सप्तऽआस्येभिः । ऋक्कंऽभिः ॥ १ ॥

पुनानः पूयमानः सोमो हरिण्या हरितवर्णयायागया इवा रोचमानया धारया विश्वा सर्वाणि द्वेषांसि द्वेषुणि रक्षांसि तरति । विनाशयति । तच्च दृष्टान्तः । सूरौ न यथा सूर्यः स्वयुग्वंभिः स्वयं युक्ते रश्मिभिस्तमांसि हिनस्ति तद्वत् । स्वयुग्वंभिरिति द्विरुक्तिरादरार्था । यद्वा । धारया युक्तः सोमः स्वीयेयुक्ते-
स्तेजोभो रक्षांसि तरति । तस्य सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य धारा रोचते । दीप्यते । पुनानः पूयमानो हरिर्हरि-
तवर्णः सोमोऽरुष आरोचमानो भवति । यद्यः सोमः सप्तास्येभो रसहरणशीलास्यैर्ऋक्कभिः सुतिमग्निर्ऋक्क-
भिस्तेजोभिर्विश्वा विश्वानि व्याप्नानि रूपा रूपाणि नक्षत्राणि परिवर्ति गच्छति व्याप्नोति ॥

त्वं त्यत्पणीनां विदो वसु सं मातृभिर्मर्जयसि स्व आ दमं ऋतस्य धीतिभिर्दमे ।

परावतो न साम तद्यचा रणंति धीतयः ।

त्रिधातुभिररुषीभिर्वयो दधे रोचमानो वयो दधे ॥ २ ॥

त्वं । त्यत् । पणीनां । विदुः । वसु । सं । मातृऽभिः । मर्जयसि । स्वे । आ । दमे ।

ऋतस्य । धीतिऽभिः । दमे ।

पराऽवतः । न । साम । तत् । यच्च । रणंति । धीतयः ।

त्रिधातुऽभिः । अरुषीभिः । वयः । दधे । रोचमानः । वयः । दधे ॥ २ ॥

हे सोम त्वं त्वत्पत्नीनां वसु परिभिरपहृतं गवात्मकं धनं विदः । अलभथाः । आ अपि वर्तस्व यज्ञस्व
धोतिभिर्धात्रोभिर्मातुर्भिर्यसतीवरीभिः स्व आत्मीये दमे गृहभूते दमे यज्ञे सं मर्जयसि । सम्यक् शुद्धो भवसि ।
परावतो न दूरस्थाद्देशाद्यथा साम सामध्वनिः श्रूयते तथा तव तत्सामध्वनिः सर्वैः श्रूयते । असौ सोमाभि-
षवाभिप्रायेणोक्तः । यत्र यस्मिञ्शब्दे धीतयः कर्मणो धर्तारो यजमाना रणांति रमन्ते । रोचमानः सोमस्त्रि-
धातुभिस्त्रयाणां लोकानां धारयित्रीभिर्मातुर्भिर्यसतीवरीभिररुषीभिरारोचमानाभिर्दोषिभिर्वचोऽन्नं दधे ।
सोतुभ्यः प्रयच्छति । पुनर्वचो दधे इत्यादरार्थं ॥

पूर्वामनुं प्रदिशं याति चेकितत्सं रश्मिभिर्यतते दर्शतो रथो दैव्यो दर्शतो रथः ।

अग्मन्नुक्थानि पौंस्येद्रं जैत्राय हर्षयन् ।

वज्रश्च यज्ञवथो अनपच्युता समत्स्वनपच्युता ॥३॥

पूर्वो । अनुं । प्रदिशं । याति । चेकितत् । सं । रश्मिऽभिः । यतते । दर्शतः । रथः ।

दैव्यः । दर्शतः । रथः ।

अग्मन् । उक्थानि । पौंस्या । इन्द्रं । जैत्राय । हर्षयन् ।

वज्रः । च । यत् । भवथः । अनपऽच्युता । समत्ऽसु । अनपऽच्युता ॥३॥

चेकितज्जानानः सोमः पूर्वा प्राचीं प्रदिशं प्रकृष्टां दिशमनु याति । अनुगच्छति । किंच दर्शतः सर्वैर्दर्श-
नीयो दैव्यो देवेषु भवस्तव रथः सूर्यरश्मिभिः सं यतते । संगच्छते । पुनर्दर्शतो रथ इत्यादरार्थं । ततः पौंस्या
पुंस्त्वावगमान्युक्थानि सोत्राण्यग्मन् । इन्द्रं गच्छति । तथा जैत्राय जयार्थं तानि सोत्राणीन्द्रं हर्षयन् ।
हर्षयति । तथा तस्य वज्रश्च तमिन्द्रं गच्छति । यद्यदा समत्सु संयामेध्वनपच्युतानपच्युतौ शत्रुभिरपराजितौ
सोम त्वं चन्द्रश्च युवां सह भवथः तदा सोत्रागमनादोनि भवति । पुनरनपच्युतेत्यादरार्थं ॥ २४ ॥

जानानमिति चतुर्ध्वं नवमं सूक्तमांगिरसस्य शिशुनाम् आर्षं । पंचपदा पंक्तिरुक्कंदः । पवमानः सोमो
देवता । तथा चानुक्रांतं । नानानं चतुष्कं शिशुः पांक्तं हीति ॥ गतो विनियोगः ॥

नानानं वा उं नो धियो वि व्रतानि जनानां ।

तक्षा रिष्टं रुतं भिषग्ब्रह्मा सुन्वंतमिच्छतींद्रायेंदो परि स्रव ॥१॥

नानानं । वै । उं इति । नः । धियः । वि । व्रतानि । जनानां ।

तक्षा । रिष्टं । रुतं । भिषक् । ब्रह्मा । सुन्वंतं । इच्छति । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥१॥

अधिरेतदादिभिस्त्रिभिः सूक्तेरपरिस्रवतः सोमस्त्राजामित्वाय मनसो विनोदनं कुर्वन्नाह । हे सोम नो
ऽस्माकं धियः कर्माणि नानानं नानाजातीयकानि बह्वनि भवन्ति । वैशब्दः प्रसिद्धार्थद्योतनार्थः । उ इति
पूरणः । तथाव्येषामपि जनानां व्रतानि कर्माणि विविधानि भवन्ति । तत्रा त्वष्टा रिष्टं दाहृतक्षणमिच्छति ।
तथा भिषग्वैद्यश्चिकित्सको रुतं रोगमिच्छति । ब्रह्मा ब्राह्मणः सुन्वंतं सोमाभिषवं कुर्वन्तं यजमानमिच्छति ।
तथाहं त्वत्परिस्रवणमिच्छामि । तस्मात्ते इंदो सोमिंद्रायेंद्रार्थं परि स्रव । परितः चर ॥

जरतीभिरोषधीभिः पर्णेभिः शकुनानां ।

कार्मारो अग्मन्भिर्द्युभिर्हिरण्यवंतमिच्छतींद्रायेंदो परि स्रव ॥२॥

जरतीभिः । ओषधीभिः । पर्णेभिः । शकुनानां ।

कामारः । अश्रमंभिः । द्युभिः । हिरण्यं वतं । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति ।

परि । स्रव ॥ २ ॥

जरतीभिर्जीर्णाभिरौषधीभिरिषवः क्रियन्ते तथा शकुनानां पर्णेभिरिषूणां पक्षभूतैः पर्णेभ्यः क्रियन्ते तथा बुभिर्दीप्ताभिरिषूणां तेजनाथैर्भिरश्रमभिः शिलाभिश्च क्रियन्ते । एतैः कामारोऽयस्कारो हिरण्यवतमाढं पुरुषमिच्छति । तथाहं स्वप्निरस्रवणमिच्छामि । तस्मादिंद्रो इंद्राय परि स्रव ॥

कारुहं ततो भिषगुपलप्रक्षिणी नना ।

नानाधियो वसूयवोऽनु गा इव तस्थिमेंद्रायेंद्रो परि स्रव ॥ ३ ॥

कारुः । अहं । ततः । भिषक् । उपलऽप्रक्षिणी । नना ।

नानाऽधियः । वसुऽयवः । अनु । गाऽइव । तस्थिम । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ ३ ॥

अध्विः प्रवृत्तसोमयागः सन् दशापवित्रात्सोमे चरति प्रतिबंधकपापपगुत्तये पुरश्चरितानुकीर्तनपुरःसरमध्वेषणां चकार । तावदहं कारुः स्तोमानां कर्तास्मि । तत इति संताननाम । तन्यतेऽस्मादिति ततः पिता । तन्यतेऽसाविति वा ततः पुत्रः । भिषग्भेषजघ्नत् । यज्ञस्य ब्रह्मेत्यर्थः । सर्वं च यथा विद्यया भिषज्यतीति श्रुतेः । तथोपलप्रक्षिणी । उपलेषु वालुकामु प्रक्षिणीति यवान्हिनस्ति भुज्जतीति । यद्वा । दृषदादिषूपलेषु भृष्टान्यवान्हिनस्ति चूर्णयतीति । अथवा धानासक्तुकरंभादीनां कारिका वा । असी नना माता दुहिता वा । नमनक्रियायोग्यत्वात् । माता खल्वपत्यं प्रति स्ननपानादिना नमनशीला भवति । दुहिता वा शुश्रूषार्थं । एवं सर्वेषां परिचरणेन नानाधियो नानाकर्माणो वसूयवो धनकामा वयमनु तस्थिम । लोकमन्वास्थिताः स्मः । तच्च दृष्टान्तः । गा इव ॥ क्वांसो जसः शसादेशः ॥ गावो यथा गोष्ठमनुतिष्ठन्ति स्वपयःप्रदानेन परिचरन्ति वा एवं वयमपि परिचरामः । एतज्ज्ञात्वा हे इंद्रो सोम इंद्राय परि स्रव । दशापवित्राच्चर । एवमेधाध्वेषणा सत्कारपूर्विका व्यापारणा । अत्र निरुक्तं । उपलप्रक्षिणीत्युपलेषु प्रक्षिणात्युपलप्रक्षेपिणी वा । कारुहमस्मि कर्ता स्तोमानां ततो भिषक् तत इति संताननाम पितुर्वा पुत्रस्य वा । उपलप्रक्षिणी सक्तुकारिका नना नमतेर्माता वा दुहिता वा । नानाधियो नानाकर्माणो वसूयवो वसुकामा अन्वास्थिताः स्मो गाव इव लोकं । नि० ६. ५. इति ॥

अश्वो वोऽह्ना मुखं रथं हसनामुपमंचिणः ।

शेषो रोमण्वंतौ भेदौ वारिन्मंडूक इच्छतींद्रायेंद्रो परि स्रव ॥ ४ ॥

अश्वः । वोऽह्ना । सुऽखं । रथं । हसनां । उपऽमंचिणः ।

शेषः । रोमण्वंतौ । भेदौ । वाः । इत् । मंडूकः । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ ४ ॥

वोऽह्ना लक्ष्यं देशं प्रापयन्नश्वः मुखं कल्याणं रथमिच्छति । उपमंचिण उपमंचवंतो नर्मसचिवा हसनामुपहसनां वाचमिच्छति । तथा शेषः । शेषो वैतस इति पुंस्प्रजननस्येति यास्कः । नि० ३. २१. यथा शेषो रोमण्वंतौ भेदाविच्छति । मंडूको वारित । इदवधारणे । उदकमेवेच्छति । तथाहं स्वप्निरस्रवणमिच्छामि । तस्मादिंद्रायेंद्रो परि स्रवेति ॥ २५ ॥

शर्यणावतीत्येकादशर्चं दशमं सूक्तं मारीचस्य कश्यपस्यार्थं । पूर्वच हीत्युक्तत्वाद्विदमुत्तरं च पातं । पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । शर्यणावतीत्येकादश कश्यप इति ॥ गतो विनियोगः ॥

शर्यणावन्ति सोममिन्द्रः पिबतु वृषहा ।

बलं दधान आत्मनि करिष्यन्वीर्यं महदिन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ १ ॥

शर्यणाऽवन्ति । सोमं । इन्द्रः । पिबतु । वृषऽहा ।

बलं । दधानः । आत्मनि । करिष्यन् । वीर्यं । महत् । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ १ ॥

शर्यणावन्ति । शर्यणावन्नाम कुर्वन्नेवस्य जघनार्धे सरः । तत्र स्थितं सोमं वृषहेन्द्रः पिबतु । कीदृशः । आत्मनि बलं दधानो बलं निदधानः अत एव महदीर्यं करिष्यन्शत्रुघ्नति । तस्मादिन्द्रायेंदो परि स्रव ॥

आ पवस्व दिशां पत आर्जीकात्सोम मीदुः ।

ऋतवाकेन सत्येन अद्वया तपसा सुत इन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ २ ॥

आ । पवस्व । दिशां । पते । आर्जीकात् । सोम । मीदुः ।

ऋतवाकेन । सत्येन । अद्वया । तपसा । सुतः । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ २ ॥

हे दिशां पते प्राच्यादीनां दिशां प्रकाशकत्वेन स्वामिन् हे मीदुः कामानां सेक्तेर्हे सोम आर्जीकात् । ऋजीकानामदूरभव आर्जीको जनपदः । तस्मादा पवस्व । अस्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छ । यद्वा । आर्जीकादृजोरकुटिलात्यविचात्सर । कीदृशः । ऋतवाकेनर्तस्य वधनेन सत्येन । सत्यर्तयोरत्यो भेदो द्रष्टव्यः । अद्वया तपसा युक्तिर्दीक्षितः सुतोऽभिषुतस्त्वं पवस्व ॥

पर्जन्यवृद्धं महिषं तं सूर्यस्य दुहिताभरत् ।

तं गंधर्वाः प्रत्यगृभ्णन्तं सोमे रसमादधुरिन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ३ ॥

पर्जन्यऽवृद्धं । महिषं । तं । सूर्यस्य । दुहिता । आ । अभरत् ।

तं । गंधर्वाः । प्रति । अगृभ्णन् । तं । सोमे । रसं । आ । अदधुः । इन्द्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥ ३ ॥

सूर्यस्य दुहिता । अद्वा वै सूर्यस्य दुहितेति वाजसनेयकं । शत० १२. ७. ३. ११. । सा पर्जन्यवृद्धं पर्जन्यवत्समर्थं । यद्वा । पर्जन्येन तत्कार्यत्वेनोदकेन प्रवृद्धं । महिषं महान्तं पूज्यं वा तं सोममाभरत् । आहरत् । युलोकादाहृतवती । तमाद्विद्यमाणं सोमं गंधर्वा विश्वावसुप्रभृतयः प्रत्यगृभ्णन् । प्रत्यगृह्णन् । प्रतिगृहीतवन्तः ॥ ह्यहोर्भः ॥ ततो गंधर्वाः प्रतिगृहीतं रसं सोमे प्रत्यक्षमादधुः ॥ दधातेर्लङि ॥ तस्मात्परि स्रव ॥

ऋतं वदन्तद्युम्न सत्यं वदन्तसत्यकर्मन् ।

अद्व्यां वदन्तोम राजन्धाचा सोम परिष्कृत इन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ४ ॥

ऋतं । वदन् । ऋतऽद्युम्न । सत्यं । वदन् । सत्यऽकर्मन् ।

अद्व्यां । वदन् । सोम । राजन् । धाचा । सोम । परिऽकृतः । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ४ ॥

हे ऋतद्युम्नेन द्योतमान सत्ययशस्क वा सत्यकर्मन्यथार्थकर्मन् हे सोमाभिषूयमाण राजन् सर्वेषां यज्ञनिष्पादकत्वेन स्वामिन् हे सोम ऋतं यज्ञं वदन् सत्यं वदन्नुच्चारयन्अद्व्यां यजमानानामात्मनोपेक्षितां वदन् धाचा कर्मणां धारकेण देवानां पोषकेण वा यजमानेन परिष्कृतोऽलंकृतस्त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥ संपर्युपेभ्य इति भूषणार्थं करोतिः मुट् ॥

सत्यमुयस्य बृहतः सं संवन्ति संस्रवाः ।

सं यन्ति रसिनो रसाः पुनानो ब्रह्मणा हर इन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ५ ॥

सत्यंऽउयस्य । बृहतः । सं । संवन्ति । संऽस्रवाः ।

सं । यन्ति । रसिनः । रसाः । पुनानः । ब्रह्मणा । हरे । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ५ ॥

सत्यमुयस्य संग्रामे सखिन् शत्रूणामुन्नारयितुः । यद्वा । उन्नूणसत्यस्य । यद्वा । यथार्थभूतमुन्नूणीं बलं यस्य तस्य ॥ पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः ॥ बृहतो महतः सोमस्य तव संस्रवाः सम्यक्स्रवणशीला धाराः सं संवन्ति । सम्यग्गच्छन्ति । किंच रसिनो रसवतस्तव स्वभूता रसाः सं यन्ति । संगच्छन्ति । तस्माद्वि हरे हरितवर्णं सोमं ब्रह्मणा ब्राह्मणेन मंत्रेण वा पुनानः पूयमानः स त्वमिन्द्रार्थं परि स्रव ॥ २६ ॥

यच्च ब्रह्मा पवमानं छंदस्यां३ वाचं वदन् ।

याव्णा सोमे महीयते सोमेनानंदं जनयन्निन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ६ ॥

यच्च । ब्रह्मा । पवमान । छंदस्यां । वाचं । वदन् ।

याव्णा । सोमे । महीयते । सोमेन । आऽनंदं । जनयन् । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ६ ॥

हे पवमान पूयमान सोम त्वदर्थं छंदस्यां सप्तच्छंदोभिः कृतां तेषु भवां वाचं स्तुतिं वदन्नुच्चारयन् सोमे सोमाभिषवार्थं याव्णाभिषवं कुर्वता युक्तस्तेनाभिषुतेन सोमेन देवानामानंदं संतोषं जनयन्मुत्पादयन्ब्रह्मा ब्राह्मणो यच्च यस्मिन्देशे महीयते देवैः पूज्यते तच्च हे सोम त्वं परि स्रव ॥

यच्च ज्योतिरजसं यस्मिन्लोके स्वरहितं ।

तस्मिन्मां धेहि पवमानामृते लोके अक्षित इन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ७ ॥

यच्च । ज्योतिः । अजसं । यस्मिन् । लोके । स्वं । हितं ।

तस्मिन् । मां । धेहि । पवमान । अमृते । लोके । अक्षिते । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ७ ॥

हे पवमान यच्च यस्मिन्लोके ज्योतिः सर्वं तेजोऽजसं सर्वदाविनश्यत् वतते । यस्मिन् लोके स्वरादित्याख्यं ज्योतिर्हितं निहितमस्ति । तस्मिन्मृते मरणधर्मरहिते अत एवाचक्षतेऽक्षीणे लोके मां सोमाभिषवं कुर्वतं धेहि । निधेहि । तस्मान्नामुत्तमलोकं प्रापयितुं त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥

यच्च राजा वैवस्वतो यचावरोधनं दिवः ।

यचामूर्यहृतीरापस्तच्च माममृतं कृधीन्द्रायेंदो परि स्रव ॥ ८ ॥

यच्च । राजा । वैवस्वतः । यच्च । अवरोधनं । दिवः ।

यच्च । अमूः । यहृतीः । आपः । तच्च । मां । अमृतं । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ८ ॥

यच्च यस्मिन्लोके वैवस्वतो विवस्वत्युचो राजा भवति । यच्च च लोके दिव आदित्यस्यावरोधनं भूतानां प्रवेशनं । किंच यच्च लोके यहृतीर्महत्त्वोऽमूरिमा गंगाद्या आपस्तिष्ठति । तच्च तादृशे लोके माममृतं मरणधर्मरहितं कृधि । कुरु । मम देवत्वं प्रापयेत्यर्थः । ततः कारणात्परि स्रव ॥

यचानुकामं चरणं चिनाके चिदिवे दिवः ।

लोका यच ज्योतिष्मन्तस्तत्र माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥९॥

यच । अनुऽकामं । चरणं । चिऽनाके । चिऽदिवे । दिवः ।

लोकाः । यच । ज्योतिष्मन्तः । तच । मां । अमृतं । कृधि । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥९॥

यत्र चिदिवे तृतीयस्थां दिवि दुलोके चिनाके । तत्राधरमध्यमोत्तमभावेन त्रीणि स्थानानि संति । तत्र तृतीये नाक उत्तमे स्थाने दिव आदित्यस्थानुकामं कामानुगुणं चरणमस्ति । किंच यत्र यस्मिँल्लोके लोका ज्योतिष्मन्तो ज्योतिर्युक्तास्तिष्ठन्ति । तत्र तावृशे लोके माममृतं छधि । यथा ममोत्तमलोको भवति तथा त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥

यच कामा निकामाश्च यच ब्रध्नस्य विष्टपं ।

स्वधा च यच तृप्तिश्च तत्र माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥१०॥

यच । कामाः । निऽकामाः । च । यच । ब्रध्नस्य । विष्टपं ।

स्वधा । च । यच । तृप्तिः । च । तच । मां । अमृतं । कृधि । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥१०॥

यत्र यस्मिँल्लोके कामाः काम्यमाना देवा निकामा नितरामवशं प्रार्थ्यमाना इंद्रादयश्च विद्यन्ते । - - - यद्वा । सूर्येण विना कर्माणि न घटन्ति इति सर्वेषां कर्मणां मूलभूतस्यादित्यस्य विष्टपं सहस्थानं यत्र विद्यते तत्र लोके । स्वधात्तं स्वधाकारेण वा दत्तमन्नं तृप्तिस्तर्पणं हर्षणं हर्षश्च यत्र विद्यते तत्र लोके माममृतं छधि ॥

यचानन्दाश्च मोदाश्च मुदः प्रमुद आसन्ते ।

कामस्य यचाप्ताः कामास्तत्र माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥११॥

यच । आऽनन्दाः । च । मोदाः । च । मुदः । प्रऽमुदः । आसन्ते ।

कामस्य । यच । आप्ताः । कामाः । तच । मां । अमृतं । कृधि । इंद्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥११॥

यत्र यस्मिँल्लोके आनन्दादय आसन्ते । तेषामल्पो भेदो द्रष्टव्यः । यत्र च लोके कामस्य काम्यमानस्य देवस्य सर्वे कामा आप्ताः प्राप्ता भवन्ति तत्र माममृतं छधि । एतत्तु त्वया विना न घटति इति हे सोम त्वं परि स्रव ॥ ॥२७॥

य इंदोरिति चतुर्हर्षमेकादशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । तथा चानुक्रम्यते । य इंदोश्चतुष्कमिति ॥ गतः मूर्तविनियोगः ॥

य इंदोः पर्वमानस्यानु धामान्यक्रमीत् ।

तर्माहुः सुप्रजा इति यस्ते सोमाविधन्मन् इंद्रायिंदो परि स्रव ॥१॥

यः । इंदोः । पर्वमानस्य । अनु । धामानि । अक्रमीत् ।

तं । आहुः । सुऽप्रजाः । इति । यः । ते । सोम । अविधत् । मनः । इंद्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥१॥

पवमानस्य पृथमानस्येदोः सोमस्य धामानि स्थानानि द्रोणकलशादीनि यद्वा धामानि तेजांसि यो ब्राह्मणोऽन्वक्रामीत् अनुक्रामति अनुगच्छति तं जनं सुप्रजाः शोभनप्रजननः कल्याणपुत्रादिप्रजायुक्त इत्याहुः ॥ नित्यमसिच् प्रजामेधयोरित्यसिच् समासांतः ॥ यः सोममभिषुणोति स पुत्रादियुक्तो भवतीत्यर्थः । किंच हे सोम यो मनुष्यस्ते त्वदर्थं मनोऽविधत् करोति । यद्वा । ते त्वदीयं मनोऽविधत् परिचरति । विधतिः परिचरणकर्म । तमपि कल्याणजननमित्याहुः । तस्मात्त्वं परि स्रव ॥

ऋषे मंचकृतां स्तोमैः कश्यपोद्धर्धयन्गिरः ।

सोमं नमस्य राजानं यो जज्ञे वीरुधां पतिरिंद्रायेंदो परि स्रव ॥ २ ॥

ऋषे । मंचकृतां । स्तोमैः । कश्यप । उत्तुवर्धयन् । गिरः ।

सोमं । नमस्य । राजानं । यः । जज्ञे । वीरुधां । पतिः । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ २ ॥

ऋषिः स्वात्मानं प्रत्याह । हे ऋषे मूक्तद्रष्टृहे कश्यपात्मन् त्वं मंचकृतामृषीणां स्तोमैः स्तोत्रैर्गिरः सुतिरूपा वाच उद्धर्धयन्पयुं परि वर्धयन् राजानं सर्वेषां स्वामिनं तं सोमं नमस्य । पूजय ॥ नमसः पूजायां नमोवरिव इति क्यच् ॥ यः सोमो वीरुधां वनस्पतीनां पतिः पालको जज्ञे जातः तं नमस्य । हे सोम यथात्मना सुतो भवसि तथा परि स्रव ॥

सप्त दिशो नानासूर्याः सप्त होतार ऋत्विजः ।

देवा आदित्या ये सप्त तेभिः सोमाभि रक्ष न इंद्रायेंदो परि स्रव ॥ ३ ॥

सप्त । दिशः । नानाऽसूर्याः । सप्त । होतारः । ऋत्विजः ।

देवाः । आदित्याः । ये । सप्त । तेभिः । सोम । अभि । रक्ष । नः । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ ३ ॥

सप्त दिशः । सोमो यस्यां दिशि वर्तते तद्वतिरिक्ताः सप्त भवन्ति । ता नानासूर्या नानाविधिः सूर्यैरधिष्ठिता ऋतवो भवन्ति । नानालिंगत्वादृतूनां नानासूर्यत्वमित्याह्वानात् । यद्वा । नानासूर्या इति दिव्यशेषणं । तथा होतारो वषट्कर्तारो होत्रादयः सप्तर्त्विजो भवन्ति । किंच सप्तादित्या अदितेः पुत्रा धात्रादयो मार्त-ज्वर्जिता ये सप्त देवाः संति । एतत्त्वष्टौ पुत्रासो अदितेः । ऋ० १०. ७२. ८. इत्यत्र प्रपंचयिष्यते । हे सोम तेभिस्तेर्दिगादिभिः सर्वेर्नोऽस्मानभि रक्ष । एतत्तु त्वया विना न घटत इति तस्मादिंद्रायेंदो परि स्रव ॥

उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाबांतहोमे यत्ते राजन्नित्येषा । सूचितं च । यत्ते राजञ्कृतं हविरिति वृचाः समानी व आकूतिरित्येका । आ० गृ० ३. ५. ७. इति ॥

यत्ते राजञ्कृतं हविस्तेन सोमाभि रक्ष नः ।

अरातीवा मा नस्तारीन्मो च नः किं चनाममदिंद्रायेंदो परि स्रव ॥ ४ ॥

यत् । ते । राजन् । शृतं । हविः । तेन । सोम । अभि । रक्ष । नः ।

अरातिऽवा । मा । नः । तारीत् । मो इति । च । नः । किं । चन । आममत् । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ ४ ॥

हे राजन् सर्वेषां कर्मसाधनत्वेन स्वामिन् हे सोम ते त्वदर्थं शृतं पक्वं यज्ञविरक्षि ॥ शृतं पक्वं । पा०

६. १. २७.। इति निष्ठायां निपातितः ॥ तेन हविषा नोऽस्मानमि रच । अभिपालय । तस्मात्त्वद्भिरचितान-
स्मानरातीवारातिवाअशुर्नोऽस्मात्मा तारीत् । मा वधीत् । किंच नोऽस्माकं किं चन किंचिदपि धनादिकं
शत्रुमो आममत् । मा हिंसीत् । यदेतदेतैः सूक्तेभ्यस्तं तद्यथास्माकं भवति तथा हे इंदो इन्द्राय परि स्रव ।
एवं स्वादिष्ट्येत्वादिभिरितदेतैः सूक्तेर्बहुविधं सोममाहात्म्यमभ्यधायि । तस्मादिहिकामुष्मिकफलसिद्धये सोम-
यागः करणीय इत्युक्तं भवति ॥ २८ ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वाशतय्या नवमे मंडले सप्तमोऽनुवाकः समाप्तः
च नवमं मंडलं ॥

B. G. 2594

Received on 12 MAR 1962
Acknowledged on 12 MAR 1962

